KİTÂBÜ'N-NETÎCE

Bursevî'nin Vâridâtı ve Şerhleri

İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 147

Dînî İlimler Serisi	: 24
Kitabın Adı	: KİTÂBÜ'N-NETÎCE Bursevî'nin Vâridâtı ve Şerhleri
Müellifi	: İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725)
Özgün Dili	: Osmanlı Türkçesi
Hazırlayan	: Doç. Dr. Ali Namlı Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü (Tasavvuf), Öğretim Üyesi
Son Okuma	: Muhammet Kasım Gültekin, Yazma Eser Uzmanı
Arşiv Kayıt	: Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, Nr. 64
Kapak Görseli	: Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, Nr. 64, 8[b]
Baskı	: İmak Ofset Basım Yayın Akçaburgaz Mah. 137. Sk. No: 12 Esenyurt/ İstanbul Tel: 444 62 18 www.imakofset.com.tr / Sertifika No. 12531
Baskı Yeri ve Yılı	: İstanbul 2019
Baskı Miktarı	: 1. Baskı, 1500 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

İsmâil Hakkı Bursevî,
Bursevî'nin Vâridâtı ve Şerhleri, *Kitâbü'n-Netîce*

1. Tasavvuf, 2. Celvetîlik, 3. Osmanlı Düşüncesi, 4. Vâridât, 5. İsmâil Hakkı Bursevî
ISBN: 978-975-17-4346-6

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.
Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel.: +90 (212) 511 36 37
Faks: +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

KİTÂBÜ'N-NETÎCE

BURSEVÎ'NİN VÂRİDÂTI VE ŞERHLERİ

(METİN - SÖZLÜK - DİZİN)

İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ
(ö. 1725)

Hazırlayan
Ali Namlı

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim, sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşâ edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gök kubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine'de, Kahire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Semerkant'ta, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşâ edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan
Cumhurbaşkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM IV

GİRİŞ IX

İsmâil Hakkı Bursevî'nin Hayatı IX

İsmâil Hakkı Bursevî'nin Eserleri XI

Kitâbü'n-Netîce'nin Tanıtımı XIII

KİTÂBÜ'N-NETÎCE 1

KİTÂBÜ'N-NETÎCE - EKLER 1022

LÜGATÇE 1035

BİBLİYOGRAFYA 1107

ÂYET DİZİNİ 1111

HADİS DİZİNİ 1121

DİZİN 1131

GİRİŞ

İsmâil Hakkı Bursevî'nin Hayâtı

1063 yılı Zülkade ayı başlarında (1653 Eylül sonu) Bulgaristan-Aydos'ta doğdu.[1] İsmâîl ismi, Hakkî mahlasıdır. Uzun süre Bursa'da yaşayıp sonunda orada vefât ettiği için Bursevî nisbesiyle meşhur olmuştur.[2]

Yedi yaşında iken annesi vefât etti. Küçük yaşta Kur'an okumayı öğrendi ve sarf ilmini okudu. On bir yaşında gittiği (1074/1664) ve yedi yıl kadar kaldığı Edirne'de Atpazârî Osman Fazlî İlâhî (ö. 1102/1691)'nin halîfesi Şeyh Abdülbâkî Efendi'nin yanında sarf, nahiv, mantık, kelâm, âdâb, maânî, beyân, fıkıh ve tefsirden muhtelif eserler okudu.[3]

1083/1672'de İstanbul'a şeyhi Osman Fazlî İlâhî'nin Fatih Atpazarı'ndaki dergâhına geldi.[4] Şeyhi ona bey'at verip evrâd tâyin etti ve devamlı olarak oruç tutmasını tavsiye etti.[5] Şeyhi zamanında medreselerde ilim, dergâhlarda ise hayır kalmadığını düşündüğünden tasavvufî eğitimle birlikte zâhirî ilimlerle ilgili dersler de verir, ümmî olan kimseyi halîfe tâyin etmezdi.[6] İsmâil Hakkı da İstanbul'da mânevî terbiyesinin yanında zâhirî ilimlerle ilgili eğitimini sürdürdü. Şeyhinden fenn-i âdâb, kelâm, ferâiz, belâğat ve fıkıh usûlü ile ilgili eserler okudu. Dergâh dışından Kurrâ Mehmed Efendi (ö. 1134/1722)'den tecvîd, başka hocalardan Farsça eserler okudu ve mütâlaa etti. Meşhur hattat Hâfız Osman (ö. 1110/1698)'dan hat meşk etti.[7]

Şeyhinin isteği üzerine Zeyrek Câmii'nde doksan günlük bir halvete girdi. Daha sonra dervişlerin yemeklerini pişirmek, zâviyeyi süpürmek, yemek kaplarını yıkamak ve sofrayı temizlemek gibi hizmetlerde bulundu. Ardından şeyhinin yerine vaaz edecek bir seviyeye geldi. İstanbul'da üç yıl kaldıktan sonra şeyhi tarafından Üsküp'e halîfe olarak gönderildi (1086/1675).[8]

---

1 İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâbü Hayâti'l-Bâl*, Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, nr. 84, vr. 106[b]; a.mlf., *Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye*, İstanbul: Haydarpaşa Hastanesi Matbaası, 1291, s. 101, 107.

2 Geniş bilgi için bk. Ali Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri ve Tarîkat Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.

3 İsmâil Hakkı Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz fi Bâbi'r-Ricâl*, thk. Ali Namlı, Dımaşk: Dâru Ninawa, 2011, II, 79-80.

4 Bursevî, *Vesîletü'l-Merâm*, Süleymâniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 243, vr. 10[b].

5 Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 80; a.mlf., Kitâbü's-Silsile, s. 101.

6 Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, thk. Ramazan Muslu, Dımaşk: Dâru Ninawa, 2011, I, 182-183.

7 Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 80-81.

8 Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 83-87.

Üsküp'te irşad faaliyetlerine ek olarak muhtelif camilerde vaazlar etti, isteyenlere zâhirî ilimlerle ilgili dersler verdi. Orada evlendi ve ilk eserlerini kaleme aldı. Üsküp'te kaldığı altı yıl boyunca bazı yanlış davranışlar içerisinde olduğunu gördüğü müftü, bâzı kadı, imam-hatip ve şeyhlerle mücâdele etti. İki taraf arasında çekişmenin sona ermemesi ve şikâyetlerin İstanbul'a kadar ulaşması üzerine şeyhi onu Köprülü'ye gönderdi (1092/1681).[9] On dört ay Köprülü'de, ardından otuz ay Ustrumca'da kaldıktan[10] sonra yine şeyhinin arzusu üzerine halîfesi olarak Bursa'ya gitti (1096/1685).[11]

Bursa'da irşad, vaaz ve nasihat hizmetlerinin yanı sıra pek çok eser kaleme aldı. Bunlar içerisinde elbette en meşhuru Ulucami kürsüsünden vaazlarında da takrir ettiği *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı tasavvufî tefsiridir.[12] Bursa'ya halîfe tâyin edildikten sonra şeyhini beş defa İstanbul'da ve son olarak da sürgüne gönderildiği Kıbrıs'ta vefâtından bir müddet önce ziyâret etti.[13]

Sultan II. Mustafa zamanında Elmas Mehmed Paşa'nın askere vaaz ve nasîhat etmek üzere daveti üzerine I. ve II. Avusturya seferlerine (1107-1108/1695-1696) katıldı. İsmâil Hakkı bazı vaazlarını sultânın da dinlediğini belirtir.[14]

1111/1700 ve 1122/1710 yıllarında iki defa hacda bulundu. Hac yolculukları sırasında Şam, Kahire ve İstanbul gibi merkezlere uğrayıp bazılarında birkaç ay kaldı. Üç yıl Tekirdağ'da (1126-1129/1714-1717), üç yıl Şam'da (1129-1132/1717-1132) ve üç yıl Üsküdar'da (1132-1135/1720-1723) ikamet etti. Sonunda tekrar Bursa'ya döndü ve 9 Zülka'de 1137 (20 Temmuz 1725) Perşembe günü öğleye doğru vefât etti.[15]

---

9 bk. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 86-93; a.mlf., *Tuhfe-i Recebiyye*, Süleymâniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1374, vr. 35[b].

10 Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 93-94.

11 Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 101.

12 bk.Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 107-109.

13 bk.Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 110-217.

14 Bursevî, *Vâridât-ı Hakkıyye* (*Vâridât-ı Kübrâ*), Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, nr. 86, vr. 229[b]; a.mlf., *Şerhu'l-Erbaîne Hadîsen*, İstanbul 1253, s. 306; a.mlf., *Tuhfe-i Hasakiyye*, Süleymâniye Ktp., Mihrişâh, nr. 164, vr. 149[a]; a.mlf., *Min Vâridâti'l-Fakîr eş-Şeyh İsmâil Hakkî*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 789, vr. 129[a].

15 Geniş bilgi için bk. Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, s. 73-114.

İsmâil Hakkı Bursevî'nin Eserleri

Osmanlı döneminin en velûd müelliflerinden birisi olan Bursevî'nin irili ufaklı 120-130 kadar eseri vardır. Eserlerinin çoğu Türkçe, kırk kadarı Arapça'dır. İki dili karışık olarak kullandığı eserleri de vardır. Eserlerinde zaman zaman Farsça'ya da yer vermiştir. Manzûmelerinin on binden fazla olduğunu söyler.[16] *Dîvân* (*Fütûhât-ı Burûseviyye*) ve *Mi'râciyye*'den başka şiir mecmûalarında ve diğer eserlerinde de pek çok manzûmesi yer alır.

İsmâil Hakkı Bursevî'nin en önemli ve meşhur eseri *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı tasavvufî/işârî tefsiridir. Bursa'ya halîfe olarak gönderildiği 1096/1685 tarihinden îtibâren yirmi yılı aşkın bir sürede Kur'ân'ı hem Ulucami kürsüsünden tefsir etmiş, bir taraftan da *Rûhu'l-Beyân*'ı kaleme almıştır. Tefsirin muhtelif baskıları, tercümeleri ve özetleri yapılmıştır.

Bursevî, *Beyzâvî Tefsîri*'nden Fâtiha sûresi ile Bakara sûresinin son âyetleri üzerine ta'lîka hazırlamış, Amme cüzünü de şerh etmiştir. Bazı sûrelerin (Fâtiha, Zilzâl, Asr) ve âyetlerin tefsirine dair eserlerinden başka tefsir mecmûalarında ve vâridât şerhlerine dâir eserlerinde de pek çok âyet tefsirleri bulunmaktadır.

İbn Hacer'in hadis usûlüne dâir *Nuhbetü'l-Fiker* adlı eserini, İmam Nevevî'nin kırk hadisini ve *Riyâzu's-Sâlihîn*'den seçtiği kırk hadîsi şerh etmiştir. Bazı hadislerin müstakil şerhlerine dâir risâlelerine ilaveten mecmûalarında ve vâridât şerhlerine dâir eserlerinde de hadis şerhlerine rastlanmaktadır.

Kitâbü'l-Hitâb, *Kitâbü'n-Necât*, *Tuhfe-i Hasakiyye* gibi eserlerinde akāid, kelâm, fıkıh ve ilmihal konularına tasavvufî bir bakış açısıyla ele almıştır. Fıkıhtan Lütfullah en-Nesefi el-Keydânî'nin namazla ilgili risâlesini şerh etmiş (*Şerhu'l-Fıkhi'l-Keydânî*), bazı risâlelerinde fıkıh ve kelamla ilgili meseleleri ele almış (*Risâle-i Mesâili'l-Fıkhiyye*, *er-Risâletü'l-Câmia li'l-Mesâili'n-Nâfia*, *Kitâbü'l-Fazli ve'n-Nevâl*), îmanın şubelerini (*Şerhu Şuabi'l-Îmân*) ve büyük günahları (*Şerhu'l-Kebâir*) şerh etmiştir.

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin ilk 738 beytini "*Rûhu'l-Mesnevî*" adıyla, Yazıcızâde Mehmed'in Muhammediyye'sini "*Ferahu'r-Rûh*" adıyla, Ferîdüddîn

16 Bursevî, *Kitâbü's-Silsile*, s. 103.

Attâr'ın Pendnâme'sini "*Şerh-i Pend-i Attâr*" adıyla şerh etmiştir. Bursevî'nin diğer bazı şiir şerhleri ise şunlardır: *Şerhu Nazmi's-Sülûk*, *Kitâbü'l-Envâr*, *Şerh-i Ebyât-ı Hâcı Bayrâm-ı Velî*, *Şerh-i Ebyât-ı Yûnus Emre*, *Şerh-i Nazm-ı Ahmed*, *Şerh-i Ebyât-ı Hasan el-Kādirî*, *Şerh-i Nazm-ı Hayretî*, *Es'ile-i Şeyh Mısrî'ye Ecvibe-i İsmâil Hakkî*, *Es'iletü's-Sahafiyye ve Ecvibetü'I-Hakkıyye*.

Tasavvufî eserlerinden bir kısmı şunlardır: *Tamâmü'l-Feyz fî Bâbi'r-Ricâl*, *Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye* (*Silsilenâme-i Celvetî*), *Kitâbü'l-Hitâb*, *Kitâbü'n-Necât*, *Şerhu'l-Usûli'l-Aşere*, *Şerh-i Esmâ-i Seb'a*, *Risâletü'l-Hazarât*, *Risâle fî Beyâni'l-Halve ve'l-Celve*, *Kitâbü Hucceti'l-Bâliğa*, *Kitâbü'ş-Şecv*, *Mecîü'l-Beşîr li-Ecli't-Tebşîr*, *Vesîletü'l-Merâm*, *Mecmûatü'l-Esrâr*, *Risâle-i Nefesi'r-Rahmân*, *Risâle-i Gül* (*Risâle-i Verdiyye*), *Şerhu Salevât-i İbn Meşîş*, *Kitâbü Zübdeti'l-Makāl*, *Kitâbü'l-Fasl fı'l-Esrâr*, *er-Risâletü'ş-Şem'ıyye*, *Risâle et-Tehaccî fî Hurûfi't-Teheccî*, *Hakāiku'l-Hurûf*, *Esrâru'l-Hurûf*, *Bey'atnâme ve İcâzetnâmeler*.

Tasavvufî eserleri arasında vâridâtı ve şerhlerine dâir şu eserleri önemli bir yer tutar: *Vâridât-ı Hakkıyye* (*Vâridât-ı Kübrâ*), *Risâletü Eyyühe'l-Bülbül*, *Mecmûa* (Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 645), *Min Vâridâti'l-Fakîr İsmâîl Hakkı min Evâhiri Zilhicce 1116*, *Mecmûatü'l-Hutab ve'l-Vâridât*, *Mecmûa* (Beyazıt Devlet Ktp., Genel, nr. 3507), *el-Vâridât* (Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, nr. 66-67), *Mecmûa* (İstanbul Ü. Ktp. TY. nr. 9793), *Kitâbü'd-Düreri'l-İrfâniyye*, *Mecmûatü'l-Fevâid ve'l-Vâridât*, *Vâridât* (Süleymaniye Ktp., Âşir Ef., nr. 165), *Mecmûa* (Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, nr. 41), *Kitâb-ı Kebîr*, *Kitâbü'z-Zikr ve'ş-Şeref*, *Kitâbü'l-Hakkı's-Sarîh ve'l-Keşfi's-Sahîh*, *Kitâbü Nakdi'l-Hâl* (*Şeceratü'l-Yakîn ve't-Tevhîd*), *Kenz-i Mahfî*, *Müteferrikāt-ı Şeyh Hakkî*, *Kitâbü Müzîli'l-Ahzân*, *Kitâbü Hayâti'l-Bâl*, *Kitâbü'l-Izzi'l-Âdemî*, *Kitâbü'n-Netîce*.

Başkalarına hediye etmek üzere muhatapların durumunu ve seviyesini dikkate alarak şu eserleri de kaleme almıştır: *Sülûkü'l-Mülûk* (*Tuhfe-i Aliyye*), *Risâletü'l-Umâriyye*, *Risâle-i Ma'nâ-yı Şerîf-i İsm-i Muhammed*, *Tuhfe-i Recebiyye*, *Tuhfe-i İsmâîliyye*, *Tuhfe-i Halîliyye*, *Tuhfe-i Atâiyye*, *Kitâbü's-Sülûk* (*Tuhfe-i Vesîmiyye*), *Şerh-i Ebyât-ı Fusûs*, *Tuhfe-i Bahriyye*, *Risâle-i Hüseyniyye*, *Tuhfe-i Hasakiyye*, *Risâle-i Bahâiyye*, *Tuhfe-i Ömeriyye*.

Bursevî'nin *Şerhu Mukaddimeti'l-Cezerî*, *Kitâbü'l-Furûk*, *Şerhu Risâle fi'l-Âdâbi'l-Münâzara li-Taşköprîzâde*, *Nuhbetü'l-Letâif*, *Mecmûatü'l-Müntehabe*, *Mecâlisü'l-Va'z ve't-Tezkîr*, *Mecâlisü'l-Müntehabe*, *Kitâbü'l-Hutabâ* (*Hatîbü'l-Hutabâ*) gibi başka eserleri de vardır.[17]

***Kitâbü'n-Netîce*'nin Tanıtımı**

İsmâil Hakkı Bursevî'nin vâridâtı ve şerhlerine dair eserlerinin en önemlilerinden birisidir. Vârid'in çoğulu olan vâridât tasavvufta kulun kastı ve dahli olmaksızın kalbe gelen mânâlar, feyizler, ilhamlar demektir.[18] Esere 29 Safer 1136 (28 Kasım 1723) Pazar günü kalbine doğan bir vâridin şerhi ile başlamış ve 4 Şevvâl 1136 (25 Haziran 1724) Pazar günü öğleden sonra tamamlamıştır.[19] *Kitâbü'n-Netîce* Bursevî'nin son eseri olmasa da vefâtından yaklaşık bir yıl önce tamamladığı olgunluk dönemine âit bir eserdir.[20] Müellif eseri yazarken yaşının kaç olduğunu, eseri nasıl yazdığını ve içinde bulunduğu durumu şöyle ifâde eder: "Bu vakitde sinn-i ömrüm yetmiş dörde bâliğ olmuş idi. Ve erkân-ı vücûdumun inhidâmına ve za'f ve maraz-ı cesedime bakmayıp eshârda sutûr-i maârif yazılır ve deftere kayd ve işârât-i ilâhiyye zabt olunurdu. Şâyet bu abd-i fakîrden sonra nice ehl-i derdin derdine dermân ola ve inkıbâzına inbisât vere ve telvînini temkîne irgüre."[21]

Yazıldığı zamana göre sâde ve akıcı bir Türkçe ile kaleme alınan *Kitâbü'n-Netîce* ele aldığı konularda müellifin ulaştığı en son netîceleri, ma'rifet ve kanaatleri ihtiva etmektedir. Eser, tasavvufta kemal noktasına ve nihâyet mertebesine ulaşmış kimselerin seviyesine göre yazılmıştır. *Kitâbü'n-Netîce* Bursevî'nin âhir ömründe yazdığı olgunluk dönemine ait bir eser olduğu için özellikle tasavvuf düşüncesi ve kültürü açısından zengin bir muhtevâya sahiptir.

17 İsmâil Hakkı Bursevî'nin eserleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, s. 161-219.

18 Abdülkerîm Kuşeyrî, *er-Risâle*, thk. Abdülhalîm Mahmûd-Mahmûd b. eş-Şerîf, Kahire 1989, s. 172; Kâşânî, *Istılâhâtü's-Sûfiyye*, Kahire 1992, s. 73; a.mlf., *Letâifü'l-I'lâm*, Kahire 1996, II, 379; Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, Beyrut 1983, s. 249.

19 Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, vr. 1[b], 504[a].

20 *Kitâbü'n-Netîce*'nin Bursevî'nin son eseri olarak gösterilmesi yanlıştır (bk. Günay Kut, "İsmâil Hakkı", *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition), Leiden 1997, IV, 191; T. H., "İsmâil Hakkı", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, V/II, 1114). Bursevî'nin *Şerhu'l-Erbaîne Hadîsen*, *Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye*, *Şerhu'l-Usûli'l-Aşere*, *Risâle-i Nefesi'r-Rahmân* gibi eserleri *Kitâbü'n-Netîce*'den sonra tamamlanmıştır. bk. Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, s. 204-206.

21 Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, vr. 106[b].

Kitâbü'n-Netîce'nin müellif hattı yazma nüshası Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Genel bölümü, 64 numarada kayıtlıdır. Tek cilt halinde 29x20 cm ölçüsünde 2+507 varaktan ibârettir. Nesta'lik bir hat ile yazılan yazmanın her sayfasında 21 satır bulunmaktadır.[22] Elinizdeki bu neşir hazırlanırken müellif hattı bu yazma nüsha esas alınmıştır. *Kitâbü'n-Netîce* bu nüshada 1[b]-505[a] varakları arasındadır. Kitap tamamlandıktan sonra ön tarafına ve sonuna kaydedilen ilâveler hakkında aşağıda bilgi verilecektir.

Kitabın başında (vr. 1[b]) kısa bir mukaddime bulunmaktadır. Burada müellif besmeleden sonra kitabın adını ve kendi adını açıkça zikreder. Bu kitapta mânevî hâllerin netîcelerinin açıklandığını ve en kâmil büyük velîler nezdinde neyin hak olduğunun zikredildiğini, eserin dostlar ve mürîdler faydalansınlar diye Türkçe yazıldığını belirtir. Hamd ve salât ü selam cümlelerinden sonra şerh edeceği ilk vâride geçer.

Eserde Bursevî'nin dört yüze yakın vâridâtı ve şerhleri bulunmaktadır. Az da olsa vâridât dışında bazı ibâre ve beyitlerin de şerh edildiği görülmektedir. Eserde dağınık vaziyette Bursevî'nin şiirleri de yer alır. Vâridât genellikle "ورد / varid oldu", "قيل لي / bana denildi ki" gibi ifadelerle belirtilmiş, ne zaman vârid olduğu kaydedilmiştir. Müellif hattı yazma nüshada vâridât ve diğer şerh edilen asıl ibâreler kırmızı mürekkeple ve celî hat ile yazılarak harekelenmiştir.

Vâridâtın önemli bir bölümünü Kur'an âyetleri oluşturmaktadır. Eserin genel yapısı dikkate alınarak âyetlerden önce kullanılan "قال الله تعالى / Allah Teâlâ buyurdu ki" gibi ifâdelerin de bu âyetlerin vâridâttan olduklarını belirtmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Gerek vârid olan âyetler ve onlara göre daha az sayıda olan hadisler gerekse vâridâtın şerhi sırasında atıf yapılan âyetler ve hadisler eserde önemli bir yekûn tutmakta, bunların tefsir ve şerhleri Kur'an ve sünnetin tasavvufî/işârî yorumu açısından önem arz etmektedir.

---

22 Diğer bazı yazma nüshaları: Süleymaniye Ktp., Mihrişah, nr. 277, 376 vr., istinsah tarihi: 1222/1807; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 1, 532 vr., istinsah tarihi: 1247; İstanbul Ünv. Nadir Eserler Ktp., nr. T1599, 452 vr., İstinsah tarihi: 1266/1850; Âtıf Efendi Ktp. nr. 1511, 346 vr.; Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 774, 410 vr.; Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu Ktp., nr. 290, 249 vr.

Âyetler ve hadisler dışındaki vâridât bazan bir söz, bir beyit, mısra, hatta bir şekil olabilmektedir. Müellif gerekli gördüğü zaman Arapça olan vâridâtını tercüme eder, az kullanılan kelimelerin kökeni ve anlamları üzerinde durur. Çoğu zaman vâridâttan önce veya sonra ne zaman kalbine doğduğunu kaydeder. Vakti belirtilmeyen vâridâta rastlamak da mümkündür. Vâridât gerekirse bölümlere ayrılarak ve muhtemel anlamları üzerinde durularak şerh edilir. Açıklamalar yapılırken sık sık ilgili âyet ve hadislere, büyük velîlerin söz ve menkıbelerine, Türkçe ve Arapça atasözleri ve deyimlere yer verilir. Açıklamaların sonunda genellikle konu ile alâkalı nasîhat ve tavsiyelerden sonra Arapça veciz ve secili dua ve tenbihlerle şerh tamamlanır.

İsmâil Hakkı kitabın tamamlanmak üzere olduğuna işaret eden son vâridin îzâhında *Rûhu'l-Beyân* isimli tefsîrini nasıl kaleme aldığı ile ilgili bilgiler verir. Gerek tefsîrini yazdığı esnâda gerekse daha sonra kaleme aldığı önemli bazı eserlerin isimlerini zikreder. Hacimli bir eser olmasına rağmen *Kitâbü'n-Netîce*'nin kısa sürede tamamlandığını, bu esnâda Ferîdüddin Attâr'a nisbet edilen *Pendnâme* adlı eser üzerine de bu hacme yakın büyük bir şerh yazdığını belirtir.[23]

İsmâil Hakkı Bursevî'ye göre *Kitâbü'n-Netîce*'nin dili kuş dili türünden olduğundan her dil bu destanı terennüm edemez. Her kulak onu dinlemekten lezzet alamaz ve dimağında tat bulamaz. Belki gönül ehline havâle edilmiş bir mânâ ve can burnu açık olanlar için koklamaya uygun bir gül-i ra'nâdır.[24] Bursevî eseri hakkında sûfîye de hitap ederek onun sebeb-i hayâtı bu küllî feyiz ve gönlünün parlamasına sebep bu ilâhî tecellî olduğundan hemen anlamadığını inkâr etmemesini, anlamadığı yerde inat yoluna gitmemesini, idrâkini gönül ehline havâle etmesini, kendisi hakkında mülâyim ve hak söz söylemesini tavsiye eder.[25]

Müellif *Kitâbü'n-Netîce*'nin sonunda yazdığı sekiz beyitlik bir manzûme ile eserini över ve şu son beyitte târih düşer:

Dedi: Hakkā bu kitâb-ı pür-feyz
Oldu Hakkî mecelletü'l-esrâr (1136)[26]

23 Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, vr. 503^{b}-504^{a}.
24 Gül-i ra'nâ: yarısı sarı, yarısı kırmızı çok güzel bir gül.
25 Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, vr. 504^{a}.
26 Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, vr. 504^{b}-505^{a}.

Kitâbü'n-Netîce tamamlandıktan sonra müellif hattı yazma nüshanın baş ve son tarafında boş kalan birkaç yapraklık kısma bazı vâridât, şerhleri, şiirler ve bazı notlar kaydedilmiştir. Biz bu neşirde *Kitâbü'n-Netîce*'nin ana metninden sonra "Kitâbü'n-Netîce - Ekler" başlığı altında sırasıyla ön kapağın iç yüzündeki ve baş taraftaki ilâveleri, ardından son taraftaki ilâveleri topladık.

Ön kapağın iç yüzünde iki beyitlik bir şiir, iki vârid ve kısa şerhleri bulunmaktadır. İlk yaprağın ön yüzünde (vr. I[a]) bulunan na't-ı şerîfin hattının farklı olması ve mahlas bulunmaması sebebiyle Bursevî'ye âidiyeti kesin değildir. İlk yaprağın arka yüzü (vr. I[b]) boştur. İkinci yaprağın ön yüzünde (vr. II[a]) Arapça olarak 27 Rebîulevvel 1137 târihli bir vârid ve şerhi kaydedilmiştir. İkinci yaprağın arka yüzünde (vr. II[b]) çoğu manzum bazı vâridât ve birkaçının kısa îzahları yer alır. Buradaki vâridlerden birinin târihi 1 Rebîulevvel 1137'dir. Üçüncü yaprağın ön yüzünde (vr. 1[a]) farklı konularla ilgili Bursevî'nin gönlüne doğan hususlar Arapça olarak kaydedilmiştir.

Müellif tarafından eser tamamlandıktan sonra son tarafa "Cebelü'l-vücûd" şeklindeki bir vârid ve şerhi eklenmiştir (vr. 505[b] -506[a]). Şerhin sonunda "Hakkî el-Fakîr" ifâdesi bulunmaktadır.

En sonda ise Serrâc-zâde diye tanınan Hasan Hâtif (ö. 1157/1743)'in *Kitâbü'n-Netîce*'yi övmek ve târih düşmek için yazdığı birisi yedi beyitlik Arapça, diğeri iki beyitlik Türkçe şiir yer almaktadır (vr. 506[b]). Son varakta (vr. 507[a-b]) ise yazı bulunmamaktadır.

Yazmanın ilk ve son yaprağında (vr. I[a], 507[b]) eser günümüzdeki adıyla Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi'ne intikal etmeden önce bulunduğu İsmâil Hakkı Dergahı Kütüphanesi'ne ait vakıf mührü mevcuttur.

Bu neşirde metnin imlası sırasında bazı hususlara dikkat edilmiştir. Harflerde transkripsiyon işâretleri kullanılmamış, kalın harfler (a, u, ı) sesleriyle, ince harfler (e, ü, i) sesleriyle hissettirilmeye çalışılmıştır. Med harfleri (uzun a, i ve u sesleri) şapka işâretiyle (^) gösterilmiştir. مخصوص kelimesi "mahsûs" ve محسوس kelimesi "mahsüs", müennesleri ise "mahsûsa" ve "mahsûse" olarak yazılmıştır. Kaf ve ğayn harflerinden sonra gelen med harflerinden elif ve vav (uzun a ve u sesleri) ā ve ū şeklinde yazılmıştır. Dat harfi günümüzdeki kullanım dikkate alınarak (d) veya (z) harfiyle karşılanmıştır (dalâlet,

zam, darb… gibi). Dat ve kaf harflerinden sonra gelen med harflerinden ye, mânâ değişikliğini ve yanlış telaffuzu önlemek için bazı durumlarda (-ıy) harfleriyle yazılmıştır (tıyn, dıyk, madıyk… gibi). Hemze veya ondan önceki harf sâkin ise ('), ayn harfi veya ondan önceki harf sâkin ise (') işâreti kullanılmıştır. Harekeli hemze ve ayn için apostrof veya başka işâret kullanılmamıştır. Tef'îl ve tefa'ul gibi vezinlerdeki kelimelerin başındaki (te), bugünkü kullanım ve ses uyumu dikkate alınarak (te) veya (ta) olarak yazılmıştır (tefhîm, teeddüb, ta'lîm, tahakkuk… gibi). "Işk, fürkat, fursat" gibi kelimeler bugünkü telaffuz ve imla dikkate alınarak "aşk, fırkat, fırsat" şeklinde yazılmıştır. Türkçe fiiller, isimler, takılar ve ekler zarûret yoksa günümüzdeki kullanımına göre yazılmıştır (oldı → oldu, itmek → etmek, ulı → ulu, tar → dar, tayanmak → dayanmak, irüb → erip… gibi).

Bu neşirde müellif nüshasına ait varak numaraları, varakların ön ve arka yüzünü gösteren "a" ve "b" harfleri köşeli parantez içinde ve önceden verilmiştir. Bu yüzden asıl nüshada uygulandığı gibi varak sonunda yer alan son kelimenin bir sonraki varak başında tekrarlanmasına ihtiyaç görülmemiştir. Müellif tarafından Türkçe anlamları verilmeyen âyet, hadis ve diğer Arapça ibârelerin anlamları, âyetlerin bulundukları sûre ve âyet numaraları, hadislerin tahrîci dipnotlarda verilmiştir.

Bu vesîleyle üzerimde hakkı bulunan herkese, özellikle âileme, hocalarıma, *Kitâbü'n-Netîce*'nin müellif nüshasıyla mukābele edilip baştan sona yeniden ve yeni bir anlayışla yayına hazırlanması konusundaki teşvik ve katkıları dolayısıyla değerli hocam Prof. Dr. Mustafa Tahralı'ya, eserin neşrini sağlayan Türkiye Yazma Eserler Kurumu idaresine ve çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Doç. Dr. Ali NAMLI
İstanbul, 2019

KİTÂBÜ'N-NETÎCE

Bursevî'nin Vâridâtı ve Şerhleri

İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ

METİN

[1b]

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

هَذَا كِتَابُ النَّتِيجَةِ لِلشَّيْخِ إسمٰعِيل حَقِّي البُرُوسَوِيّ، ثَبَّتَهُ اللهُ عَلَى الصِّرَاطِ السَّوِيِّ، فِيهِ بَيَانُ نَتَائِجِ الأَحْوَالِ، وَذِكْرُ مَا هُوَ الحَقّ عِنْدَ أَكَامِلِ الرِّجَالِ، كَتَبَهُ بِالتُّرْكِيَّةِ لِيَسْتَفِيدَ مِنْهُ الْأَحْبَابُ وَأَهْلُ الْإِرَادَةِ، لِأَنَّ أَكْثَرَهُمْ فِي هَذَا الزَّمَان أُمِّيُّونَ لَيْسَ لَهُمْ رضَاعٌ مِنَ الْعَرَبِيَّةِ كَالجرادَة، وَالْحَمْدُ لِلهِ عَلَى فَيْضِهِ وَإِفْضَالِهِ، وَالشُّكْرُ لَهُ عَلَى فُنُونِ نَوَالِه، وَالصَّلَوةُ وَالسَّلَامُ عَلَى حَبِيبِهِ وَأَصْحَابِهِ وَآلِهِ.[1]

ليلة الأحد سَلخ صفر الخير من سنة ألف ومائة وستّ وثلثين وَرَد هذا اللّفظ من عالم الغيب الذي ليس في خطابه رَيْب:

قُطْبُ الأَبْدَالِ وجَميعُ الْجِهَاتِ إِلَيْهِ جِهَةٌ وَاحِدَةٌ[2]

Ya'nî kutbiyyet odur ki cemî'-i cihât ona cihet-i vâhide ola ve her yüz ona ikbâl bula ve illâ merkez olmaz. Zîrâ seneviyyet ahadiyyeti münâfîdir. Ve kutbun ism-i ilâhîsi veliyyullâhdır ki bu lafz dahi âlem-i gaybdan kutbu'l-abdâle munzamm olmuşdur. Ve veliyyullâh olduğu budur ki Allâh Teâlâ kendi zâtında Veliyy-i Hamîd'dir. Pes, kutbun velâyeti dahi ona muzâfdır, abdullâhda ubûdiyyet ona muzâf olduğu gibi. Ve hakem ve adl dahi kutbun esmâsındandır. Zîrâ cemî'-i hükûmât onun indinde hükûmet-i vâhidedir ki adldir. Şol cihetden ki halîfedir. Halîfede ise zulm olmaz. Belki selâtıyn ve mülûkde olur. ولا حول ولا قوة إلا بالله[3]

---

1 "Rahmân ve Rahîm olan Allâh'ın adıyla." (el-Fâtiha, 1/1) Bu, İsmâil Hakkı Bursevî'nin -Allah onu doğru yolda sâbit kılsın- *Kitâbü'n-Netîce* adlı eseridir. Bu kitapta hâllerin netîcelerinin açıklaması ve en kâmil büyük velîler nezdinde neyin hak olduğunun zikri vardır. O (Bursevî) bu kitâbı dostlar ve mürîdler faydalansınlar diye Türkçe olarak yazmıştır. Çünkü bu zamanda onların çoğu çekirge misali Arapça'dan nasîbi olmayan ümmîlerdir. Feyiz ve lütfundan ötürü hamd Allâh'a mahsustur. Türlü türlü ihsânları için şükür O'nadır. Salât ve selâm O'nun Habîbine, ashâbına ve ehl-i beytine olsun.

2 1136 yılının Saferu'l-hayr ayının son günü Pazar gecesi bu lafız, hitâbında şüphe olmayan gayb âleminden şöyle vârid oldu: "Kutbu'l-abdâl bütün yönler kendisine bir yön olan kimsedir."

3 "Güç ve kuvvet ancak Allah'tandır." Buhârî, Megâzî 38, Deavât 50, Kader 7, Tevhîd 9; Müslim, Zikir 44-46; Ebû Dâvûd, Vitir 26; Tirmizî, Deavât 3, 58; İbn Mâce, Edeb 59.

Suâl olunursa ki: Abdâl ne makūle kimselerdir? Cevâb budur ki: Ehlullâh indinde abdâl odur ki evsâf-ı mezmûmesini evsâf-ı hamîdeye tebdîl etmiş ola. Bu sûretde abdâl cümle evliyâya şâmil olup kırklar ve yediler dahi onlarda dâhil olur. **[2ª]** Pes, kutbiyyetin netîcesi budur ki şeş cihet ona cihet-i vâhide ola ve kafâsı yüz sûretine gire. Nitekim Cenâb-ı Nübüvvet'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- hâl-i salâtda vâkı' olurdu ki kafâlarından dahi görürlerdi. Zîrâ ol hâlde muhâzât-i hazret-i ilâhiyye vâkı' olurdu. Vücûd-i Hak ise bütün yüzdür ve tavâf-ı Ka'be bu ma'nâya remz içindir. Zîrâ makām-ı ahadiyyetdir.

Ve bu netîceden ma'lûm olur ki kutbun makām-ı mülkde -ya'nî cihetde- olduğu beşeriyyeti cânibiyledir. Ve illâ sırrı melekûtdadır ki onun için kayd ü cihet ve leyl ü nehâr ve emsâli nesne yokdur, belki lâ-leyl ve lâ-nehâr âlemindedir. Bu cihetdendir ki mi'râc-ı Nebevî gece içinde vâkı' oldu, tâ ki gecenin Nûru'l-envâr'a hâil olmadığın bileler ve âyât-i kübrâ seyrine perde olmadığın anlayalar ve zulmet içinde nûr olduğuna vâkıf olalar.

Ba'dehû bu ibâretle vârid oldu ki: اَللّٰهُمَّ بَابٌ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ[1]

Ya'nî "Allâhümme" kelimesi ebvâb-ı cennetden bâb-ı azîmdir ki bâb-ı tevhîddir. Zîrâ cennete dâhil olan muvahhidlerdir. Ebvâb-ı bâkıye ise a'mâl-i fâzıla içindir ki ehl-i îmân olanlar amelleri hasebiyle münâsib olan kapılardan dâhil olurlar. Ve ba'zıları def'aten vâhideten cemî'-i ebvâbdan dâhil olur, Ebû Bekr es-Sıddîk gibi -radıyallâhu anh-. Zîrâ cemî'-i a'mâl-i fâzıla ve cümle-i ahlâk-ı hamîdeyi tevhîde zamm etmişdir. Ve şahs-ı vâhid cemî'-i ebvâbdan ne vech ile dâhil olduğu keşf ile bilinir. Zîrâ orası âlem-i melekûtdur ki âlem-i hisse kıyâs olunmaz. Ve cennet içinde dahi bu makūle akla muhâlif nesneler olsa gerekdir. Mü'mine lâzım olan i'tikāddır, yoksa keyfiyyetinden bahs değildir. Zîrâ böyle umûr-i bedîada keyfiyyet olmaz, belki emr-i vahdânîdir ki ânî ve def'îdir.

---

[1] "Allâhümme" kelimesi cennetin kapılarından bir kapıdır.

Ve câizdir ki bâb-ı mezkûrdan murâd bâb-ı tevhîdden gayrı bâb ola ki ona "bâb-ı münâcât" derler. Nitekim âhir-i Celâle'de olan mîm ona delâlet eder. Ve ona "bâb-ı mukarrabîn" derler. Zîrâ Hak ile münâcât etmek sıfat-i mukarrabîndir ki fark ve cem'i cem' eder. Nitekim namâz içinde vâkı' olur. Pes, hicâb-ı mahzda ve keşf-i sırfda münâcât olmaz. فاعلم ذلك وكن ممّن سَلك خَير المسالك.[1]

[2b] İşte tevhîd ve amel-i sâlihin netîcesi cennete duhûl ve makām-ı kurbete vusûl oldu. Velâkin tevhîdden maksûd-i aslî tevhîd-i hakîkîdir ki lisân-ı Hak ile tevhîddir. Zîrâ bu makūle ehl-i tevhîd makāmât-i âliyede netîce-i hâlleri müşâhede-i cemâl-i ilâhî olur ve bunlara cümletü'l-mülk teslîm olunup herhangi kapıdan dilerlerse duhûl ederler. Onlar için muzâyaka ve izdihâm yokdur.

وَرَدَ قُبَيْلَ الفَجر:[2]

Dest-i herkes nice etsin feth-i bâb-ı rahmeti
Ne sülûke zahmeti var ne mülûke hizmeti

Ya'nî rahmet-i hâssa kapısın herkes feth edemez. Belki onun şartı vardır ki mülûk-i ma'neviyyeye hizmet ve onların irşâdlarıyla sülûk-i râh-ı Hak'da zahmetdir. Pes her nesne esbâbına menûtdur. El-hâsıl gerçi maksad-ı aksâ Hak Teâlâ'dır, fe-emmâ tarîk-ı Ka'be bi-lâ-delîl olmadığı gibi tarîk-ı Hak dahi bi-lâ-mürşid olmaz. Ve şol ki resm-i şerîat ile amel eder, zâhirde kalır. Meğer ki irşâd-ı mürşid ile âmil ola. Bu sûretde ilm-i şer'î amel-i şer'îye müeddî olduğu gibi amel-i şer'î dahi ilm-i mîrâsa müeddî olup ecell-i ulûm vücûd bulucak, ecell-i ma'lûm dahi husûle gelir.

İşte netîce-i ilm ü amel ne olduğu zâhir oldu ve sülûkü inkâr eden taşrada kalıp bâb-ı Hakk'a duhûl edemedi ve netîceden bî-haber kaldı. İmdi zaîf el ehl-i zâhirin elidir ki bâb-ı maksûdu fethe kādir değildir. Kavî el ehl-i bâtının elidir ki izn-i Hak ile cennet-i ma'neviyye kapısın açmağa kādir

---

1 Bunu bil ve yolların en hayırlısına girenlerden ol.
2 Fecr vaktinden az önce şöyle vârid oldu:

olur. Ve ehl-i inkâr ve erbâb-ı kesel ve batâletin netîcesi hicâb ve bu'ddur, gerekse cennetde olsun. Zîrâ sıfat-i hayvâniyyeleri gālibdir ki cennetde kuru naîm ile kalıp sırr-ı naîmden bî-haber ve zevk-ı hakîkatden bî-mezâk kalırlar.

قُبَيْلَ الصّباح:[1]

Der ü dîvârı n'eyler bu gönül Deyyâr'a mâyildir
Cemâl-i Hakk'ı gözler dem-be-dem dîdâra mâyildir

Çıkar bu zulmet-i heykelde kalmaz âkıbet zîrâ
Tecellî âfitâbından hemân envâra mâyildir

Kalender gibi saklar cür'a-dân-ı dilde esrârı
Şu âşık kim bu halvet-hânede ol Yâr'a mâyildir

Kul olmakdır murâdı sâdıkın âzâd olup n'eyler
Eder cânıyla hizmet çün güzel Hünkâr'a mâyildir

Yenilmez bülbül-i cânı bu Hakkî âşıkın n'etsin
Eder feryâdı zîrâ bir gül-i bî-hâra mâyildir

[3ª] Ba'de'l-intibâh vârid olan kelimâtdır:

يَا ابْنَ آدَمَ تَجْمَعُ الدُّنْياَ ثُمَّ تَتْرُكُهاَ وَأَنْتَ تَنْظُرُ إِلَيْهاَ وَمَا نَفَعَكَ مِنْهَا إِلَّا مَا كَانَ لِلّٰهِ تَعَالَى[2]

Ya'nî: Ey ibn-i Âdem, dünyâyı cem' edersin, sonra bırakırsın ve ardınca baka kalırsın. Zîrâ ol senden i'râz eder, sen ondan i'râz etmezsin. Ve ol dünyâdan sana bir nesne fâyide vermez, meğer ki Allâh Teâlâ için infâk etdiğin nesne ola. Ya'nî hulûs ile hayr ve sarf etdiğin sana kalır ki âhiretde onun ecr ve sevâbını bulursun. Ve infâk etmediğin ve el için etdiğin nesneden, ya'nî riyâya mukārin olan bezl ve mâldan sana aslâ nef' olmaz. Ve bunda ehl-i mâl olanlara tenbîh-i azîm ve tahvîf-i şedîd vardır.

---

1 Sabah vaktinden az önce:

2 Ey Âdemoğlu dünyâyı toplarsın, sonra onu terk eder ve ardınca baka kalırsın. Ondan sana ancak Allah Teâlâ için olan fayda verir.

El-hamdü lillâhi Teâlâ, bu işâretden evvel nemiz var ise câmi'-i şerîf binâsına sarf edip murâdımız üzere mücerred kalmışız ve alâka-i dünyâyı bi'l-külliyye kat' edip kaldırmışızdır. Hemân vücûdumuz alâkası kalmışdır. Dergâh-ı İzzet'ten mercûdur ki ol bâr-ı girânı dahi üzerimizden ref' edip fenâ ve bekādan hisse-mend olanlar gibi rihlet ve âhiretde mukarrabîn ile makām-ı kurbet müyesser eyleye, bi-mennihî ve keremihî.

Lâiha:

Mihr-i rûy-i yârı göz var ise görmez misin
Zulmet-i vehmi derûnundan dahi sürmez misin

Menzil-i ahyâr dûr-â-dûr kaldı ey gönül
Sen de tîr-i himmeti ol semte irgürmez misin

Ka'be-i vaslın tarîkın bilmez isen sâlikâ
Mürşid-i kâmilden onu bir nefes sormaz mısın

Dâmen-i ikrârı tut inkârı n'eylersin kişi
Şol ezelde etdiğin ahd üstüne durmaz mısın

Hakkıyâ esmâ-i hüsnâ gülleri açıldı hep
Bu gülistân-ı vücûd içre onu dermez misin

Ve bundan fehm olundu ki hulûsun netîcesi sevâb ve riyânın meâli azâbdır ve kezâlik vücûdun netîcesi hicâb ve fenâ fillâh ma'nâsının gāyeti vuslat-i Cenâb-ı Vehhâb'dır. اللّٰهمّ احفظنا من الإحتجاب في كلّ باب[1]

[3b]

ليلة المولِد النّبويّ:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الذي أَحْيَى الْفُؤَادَ، وَأَرْسَلَ رَسُولاً هُوَ أَفْضَلُ أَهْلِ الْإِرْشَادِ[2]

Fuâd, kalbin bâtınıdır ki insân bu mertebenin sâhibi olmadıkça aşk ve şevk sâhibi olmaz. Zîrâ aşk-ı ilâhî perde-i kalbin içindedir. Pes "ehl-i kalb"

---

1 Allâh'ım, bizi her kapıda/konuda perdelenmekten koru.

2 Mevlid-i Nebevî gecesi: "Hamd kalbi ihyâ eden ve irşâd ehlinin efdali olan Peygamber'i gönderen Allah'a mahsustur."

ve "ehl-i dil" dedikleri ehl-i fuâddır ki bunların hâllerine i'timâd var ve gayrıların yokdur.

Ma'nâ-i terkîb-i gaybî demekdir ki: Hamd ve senâ şol ulûhiyyet ve rubûbiyyet sâhibi Mevlâ'ya mahsûsdur ki böyle leyle-i mübârekede kalbimizi feyz-i ilmiyle ihyâ eyledi ve nûr-i Mustafâ ile -sallallâhu aleyhi ve sellem- münevver kıldı ve şol Rasûl-i Muazzam ve Muhterem'i irsâl eyledi ki ehl-i irşâdın efdalidir. Ya'nî gerçi cümle-i enbiyâ dâî ilallâhdır, velâkin da'vetleri ümmetlerinin mertebelerine göredir. Ve bu ümmet-i merhûmenin isti'dâdları sâir ümmetlerden ziyâde olmakla onları tevhîd-i ef'âl ve tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i zâtın cümlesine da'vet eyledi. Ve ümmet-i merhûme dahi bu da'vetleri bi'l-fi'l kabûl kıldılar ve şol kemâlât-i ilâhiyye ile muttasıf oldular ki ümem-i sâlifeye ihsân olunmadı. Zîrâ eğer bu kemâlât-i külliyye bi'l-farz ya İbrâhîm veyâ Mûsâ veyâ Îsâ ümmetine verilmiş olsa idi, ol ümmetin peygamberi hâtemü'l-enbiyâ olmak lâzım gelirdi.

Pes, hatmiyyet fazîleti Rasûl-i Kibriyâ'ya mahsûs ve cemî'-i deavâtı bi'l-fi'l kabûl etmek devleti ümmetine erzânî oldu. İşte efdal-i ehl-i irşâd olduğu budur ki zikr olundu ve bu fazîlet ümmetine dahi sârî olup ﴿قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي﴾[1] mûcebince ol Habîb'e sûreten ve ma'nen ittibâ'-ı kâmil ile ittibâ' eden ulemâ-i ümmet dahi her asrda halkı ol merâtibe da'vet etdiler.

Ve "*Küntü kenz*"[2]in sırrının zuhûrundan netîce vücûd buldu ki zât ve esmâ ve sıfâtın bir meclâ-yı tâmm ve bir mazhar-ı vâsi'de zuhûrudur. Çünki bu netîce vücûd bulup gayrı da'vete hâcet kalmadı, pes kamer bedr oldukdan sonra intikās semtine ikbâl etdiği gibi bu ümmetin dahi devri bin sene olup muhâka **[4ª]** yüz tutdu. Muhâk, ay âhirleridir ki ol gecelerde ay zuhûr etmez, kıyâmet kurbunda nûr-i hakîkat gurûb etdiği gibi.

Ve bundan fehm olundu ki her kâmil olan kimse kemâlden sonra dünyâda çok durmaz, belki âhirete intikāl eyler. Zîrâ maksûdu hâsıl olmuş ve işi bitmişdir. Pes, eğer kemâlden sonra birkaç sene muammer olursa

---

1 "De ki: İşte benim yolum budur. Allâh'a basîretle dâvet ederim. Ben ve bana uyanlar..." Yûsuf, 12/108.
2 "Gizli bir hazîne idim." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, Beyrut 1418/1997, II, 121.

onun hayâtı hayât-i tayyibe-i bâkıye olur, ervâh-ı melekûtiyye hayâtları gibi. Ve eğer intikāl ederse mevti için elemi yokdur. Eğerçi geride kalanlara elem ve hasret vardır. Zîrâ öyle kâmilin mevti bütün dünyânın mevti gibidir ki Hak Teâlâ ibâdına o makūle kimsenin yüzünden nazar eder ve rahmet eyler ve onun vücûduyla bu kadar nâkıslar kemâl bulurlar.

Pes, kâmilin vücûdunun netîcesi hem kendi vücûdunu tekmîl ve hem âharın murâdını tahsîldir. Ve her üstâza bir kābil şâkird gerekdir ki onun kemâli ol şâkird âyînesinde zâhir ola ve silsilesi munkatı' olmaya. Zîrâ hakāik-ı esmâ ve sıfât mezâhir yüzünde zuhûr eder. Tecellî-i Hak ise dâimdir. Şu kadar vardır ki bir nesne netîce mertebesine vusûlden sonra tavr-ı âhara intikāl eder. Meselâ dünyâdan irtihâl eyler. Bu irtihâl ise onun ademini iktizâ etmez, belki bu yokluk içinde başka varlığı vardır. Hattâ bir kimsenin rûhu kabz olundukdan sonra cesedi için başka rûh vardır ki ona "rûhu'l-anâsır" derler. Zîrâ kabz olunan rûh-i menfûhdur ki ona "rûh-i müfârık" derler. Zîrâ bedenden müfârakat eyler ve alâkasın kat' eder.

Ve mevtin netîcesi Allâh Teâlâ'ya vusûldür. Zîrâ hadîsde gelmişdir ki: "*Sizden biriniz vefât etmedikçe Perverdigâr'ını görmez.*"[1] Gerek mevt-i tabîî ile olsun ve gerek mevt-i irâdî ve fenâî ile olsun. Nitekim مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا[2] ona işâretdir. Ve bu fenâ-i küllînin ibtidâ mazharı Ebû Bekr Sıddîk'dır -radıyallâhu anh-. Nitekim hadîsde gelir: (من أراد أن ينظر إلي ميّت يمشي بين الأحياء فلينظر إلي أبي بكرٍ) رزقنا الله حاله وكماله ومعرفته وعبوديته، فإنّها أحوال وفضائل مقبولة جرى عليها الكمّل في كلّ زمان.[3]

---

1 Müslim, Fiten 95; Tirmizî, Fiten 56.

2 "Ölmeden önce ölünüz." Hadis olarak sâbit değildir. bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 260.

3 "Diriler arasında dolaşan bir ölü görmek isteyen Ebû Bekr'e baksın." (Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.) Allah bizi onun hâliyle, kemâliyle, ma'rifetiyle ve ubûdiyyetiyle rızıklandırsın. Çünkü onlar her zaman kâmillerin yapageldikleri makbul haller ve fazîletlerdir.

[4b]

لواحدٍ من الأكابر محتاج إلي الشّرح والإيضاح:

تَوَضَّأْ بِمَاءِ الْغَيْثِ / الْغَيْبِ إِنْ كُنْتَ ذَا سِرٍّ وَإِلَّا تَيَمَّمْ بِالصَّعِيدِ وَبِالصَّخْرِ[1]

"Gays" -gayn-ı muʿceme ve sâ-i müsellese ile- muhtâcun-ileyh olan yağmur suyudur. Bâ-i muvahhade ile "gayb" olmak ihtimâli dahi vardır ki şehâdetin mukābilidir. Bu makāma enseb olan evvelkidir. Nitekim saîd -ki türâb- ve sahr -ki hacerdir- ona karînedir, eğerçi meâl birdir. Zîrâ mâ-i gayb -bâ-i muvahhade ile- feyz-i ilâhîdir ki ondan "gays" ile -yaʿnî yağmur ile- taʿbîr olunur. Şol cihetden ki mâ-i matar mukattar ve ziyâde sâfî ve azbdir ki yerlerde olan sularda onun lezzeti yokdur. Bu sebebden yağmur yağdığı vakitde Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- arkalarından ridâların veyâ başlarından imâmelerin açıp ona karşı dururlar ve dahi حَدِيثُ عَهْدٍ بِرَبِّي[2] buyururlardı. Yaʿnî "*Henüz halk olunup Rabbim tarafından gelir*" demekdir. Bu ise kendilerinin akl-ı evvel mertebesinde olduklarına ve ol makāmda olan feyz-i mukaddese işâret eyler. Çün hakîkat-i feyzi dâim talebkâr idiler, lâ-cerem sûretine dahi rağbetler gösterdiler. Zîrâ her sûret ile nice maânî kāimedir.

Pes, demek olur ki: Ey sâlik, mâ-i mukattarla -yaʿnî feyz-i ilâhî ile- âbdest al, tâ ki tahâret-i kâmile bulasın ve illâ var toprakla ve taş ile teyemmüm eyle. Yaʿnî efkâr yüzünden hâsıl olan ulûm-i akliyyeye kanâat eyle. Zîrâ su bulunmadığı yerde teyemmüm ile iktifâ olunduğu gibi feyz-i ilâhî olmayan mahalde dahi ulûm-i fikriyye ile iktifâ olunur. Fe-emmâ musaffâ su ile taş ve toprağın farkı ne kadar ise bi-lâ-tefekkür hâsıl olan feyz-i Hak ile ulûm-i akliyyenin dahi farkı o kadar[dır]. Bu cihetden âkıle lâzımdır ki tevaddî için su talebinde ola. Zîrâ su vasla ve toprak fasla delâlet eder. Onun için ehl-i mâtem olanlar başlarına toprak saçarlar, su saçmazlar.

Ve hakîkat-i vudû' mâ-sivâdan iʿrâz ve hakîkat-i salât Hakk'a ikbâldir. Binâen alâ-hâzâ şol kimse ki Hakk'a ikbâl edip O'nunla münâcâta tâlib ola,

---

1 Büyüklerden birine âit şerh ve îzâha muhtaç bir şiir: Eğer sır sâhibi isen yağmur / gayb suyu ile abdest al. Yoksa taşla toprakla teyemmüm et.

2 Müslim, İstiskā 13; Ebû Dâvûd, Edeb 114.

mukaddem tevaddî etmek gerekdir. Zîrâ **[5ª]** bi-lâ-tahâre dâire-i münâcâta duhûl müyesser olmaz. Onun için Kur'ân'da gelir: ﴿لاَ يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ﴾[1] Ya'nî sırr-ı hüviyyet-i ilâhiyyeyi levs-i taallukātdan mutahhar olanlar mess ederler. Ehl-i türâb ise esfeldedir ve ehl-i feyz ise a'lâdadır. Bu ma'nâdan gerekdir ki ulüvv-i himmet ehli olup a'lâya meyl eyleye, tâ ki a'le'l-eâlîye vâsıl ola. فَافْهَمْ جِدّاً واعمل قطعاً[2]

وَقَدِّمْ إِمَاماً كُنْتَ أَنْتَ إِمَامَهُ / أَمَامَهُ فَصَلِّ صَلَوةَ الْفَجْرِ فِي آخِرِ الْعَصْرِ[3]

Burada ikinci "imâm" kesr ile ve feth ile olmak câizdir ki meâli birdir. İmâm-ı muktedâ demekdir. Salât-i fecr, salât-i keşfdir ki abdin aynı kendine zâhir olmağa "sabâh" ve "fecr" derler. Gûyâ zulmet-i heykel ve hicâb-ı mâ-sivâ gece gibidir. Sabâh ile gecenin zulmeti açıldığı gibi keşf ile dahi vücûdun hicâbı açılıp zâil olur.

Ve "âhir-i asr" iki ma'nâya mütehammildir: Biri gurûba karîb demekdir ki "kābe kavseyn"dir ki "ev-ednâ"dan sonra oraya tenezzül vâkı' olup makām-ı münâcât hâsıl olur. Pes onda nev'an istitâr vardır. Ve bu makām, ekâmil-i nâs makāmıdır ki ona "makām-ı fark ba'de'l-cem' " derler. Ve bir ihtimâl dahi budur ki âhir-i asr half-i imâm-ı mahcûb ola. Zîrâ imâm ki mükâşif olmaya, onun hâli gurûb gibidir.

Pes, ma'nâ demek olur ki: Mâ-i feyz ile âbdest olup vücûdunda tahâret-i kâmile bulundukdan sonra صلّوا خلف كلّ بَرّ وفاجر[4] mûcebince namâz kıldığın vakitde her kimin ardında kılsan câiz olur. Zîrâ maksûd olan imâmın namâzı ve mükâşefesi değildir, belki muktedî olanın namâz ve mükâşefesidir. İmâm mahzâ irtibât için vaz' ve nasb olunmuşdur. Çün böyledir, sen imâmı ona iktidâ için takdîm eyle ki fi'l-hakîka sen onun imâmısın ve onun önündesin. Ya'nî sen mükâşif olduğun cihetden imâm-ı mahcûba imâmsın, yoksa imâm-ı mahcûb sana imâm değildir, belki onun tekaddümü li-ecli'l-maslahadır. Bu sûretde sûreten imâm olduğu cihetden mütekaddim ise [de]

---

1 "Ona, ancak tertemiz olanlar dokunabilir." el-Vâkıa, 56/79.

2 İyi anla ve mutlaka amel et.

3 İmâmı olduğun/önünde olduğun imâmı öne geçir. Sabah namazını ikindinin sonunda kıl.

4 "Her iyinin de günahkârın da arkasında namaz kılınız." Dârekutnî, Sünen, Beyrut 2004, II, 404; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Beyrut 2003, IV, 29. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Cihâd 33, 63.

ma'nen müteahhardır. Sen ise me'mûm olduğun sûreten müteahhar isen dahi ma'nen mütekaddimsin. Nitekim ibtidâ-i salât ki salât-i zuhrdur, harem-i Ka'be'de edâ olunduğu vakitde Rasûlullâh [5b] -sallallâhu aleyhi ve sellem- Cibrîl'e iktidâ etdi, maa-hâzâ Cibrîl'den efdaldir. Zîrâ iktidâsı keyfiyyet-i salâtı taallüm için idi.

Yine sadede gelelim ki; pes, sen salât-i fecr ve keşfi asr-ı âhiri gibi gurûb ve hicâbda olan imâm ardında edâ eyle ki bu iktidâda sana zarar yokdur. Veyâhud kābe kavseyne nüzûl edip beşeriyyet ile fi'l-cümle ihticâbın hâlinde namâz kıl. Zîrâ bu ihticâbda lezzet-i salât vardır. Yoksa hicâb-ı mutlakda ve keşf-i mutlakda lezzet yokdur. Ve ona "salât-i sahv" derler. Ve bu cihetden Hak Teâlâ sekrânı salâtdan men' eyledi ve belki sekrden nehyetdi. Zîrâ fesâda müeddîdir. Ehl-i keşfe fesâd iddiâ-i ulûhiyyetdir. Nitekim Mansûr-i Hallâc'dan ve nicelerden sâdır oldu. Ve bu makāmın tefâsîl-i bedîası vardır ki ehline ma'lûmdur.

El-hâsıl sâlike lâzımdır ki sûret-i vudû' ve salât ile iktifâ etmeyip hakāikı ile dahi mütehakkık ola ve bu hakāik kendi vücûdunda vücûda geldikden sonra sultân-ı mahcûba mübâyaa ve imâm-ı mahcûba iktidâ etmekde ona be's yokdur. [1]فاعلم ذلك

فَهَذِهِ صَلَوةُ الْعارِفِينَ بِرَبِّهِمْ فَإِنْ كُنْتَ مِنْهُمْ فَامْزُجِ البَرَّ بِالبَحْرِ[2]

Ya'nî bu zikr olunan namâz ârif-i billâh olanların namâzıdır. Pes, eğer sen dahi âriflerden isen kara ve deryâyı, ya'nî fark ve cem'i ve hicâb ve keşfi biribirine mezc ve halt eyle ve ol vechile namâz kıl. Bundan maksûd, "bekā-i resm" dedikleri mertebeyi beyândır ki mertebe-i ekâmildir. El-hâsıl vudûnun gāyeti salât ve salâtın dahi netîcesi müşâhededir. Velâkin vasl-ı sırfda müşâhede mümkin olmamağın nev'an hicâb lâzım geldi, tâ ki verâ-i perdeden göresin, güneşi beyâz ve rakîk sehâb ardından gördüğün gibi. Zîrâ nûr-i şa'şaânîye tâkat getirilmez.

Ve bundan fi'l-cümle isneyniyyet-i makbûle fehm olundu ve müşâhedenin dahi netîcesi ne olduğu bilindi. Ve her kim ki tâlib-i müşâhede ola,

---

1 Bunu bil.

2 İşte bu âriflerin Rablerine namazıdır. Eğer sen onlardan isen karayı denize kat.

âyînede müşâhede eder. Ya'nî kişi kendi kendini göremez, meğer ki âyîneden göre. Ve bu müşâhede inkişâf-ı basîretin netîcesidir. Onun için a'mâ ne kendini ne hod gayrı görmez. فافهم الرّمز وافهم نتيجة الشّرح[1]

[6ª]

Ba'de'l-intibâh bu ibâret-i Arabiyye ile vârid oldu ki:

ممّا لا سَمِعَتْ أُذُنٌ ولا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ[2]

Ya'nî sana ihsân etdiğimiz esrâr ve maârif-i ilâhiyye kulaklar işitmedik ve hiçbir kimsenin kalbine gelmedik nesnelerdir. Maksûd âriflerin kulağı ve kalbidir, yoksa herkesin değil. Zîrâ ma'nâ-yı insâniyyet ile muttasıf olmayanlar mu'teber değillerdir. İşte bu ıtlâk üzerine sözdür veyâhud maksûd asrımızda olanlara göredir.

Suâl olunursa: Bu ma'nâ da'vâdır? Cevâb budur ki: Da'vâ değil belki ma'nâdır. Zîrâ her fâzıl olan kimse min-külli'l-vücûh fâzıl olmaz, belki ba'zı vücûhdan mefdûl olur. Ve külliyyâtda ittifâk cüz'iyyâtda dahi ittifâkı müstelzim değildir. Zîrâ Allâh Teâlâ Vâsi'-i Alîm'dir. Binâen alâ-hâzâ tecelliyât-i muhtelifesi vardır. Ya'nî herkesin hâline göre cemî'-i mevâtında ilâ-ebedi'l-âbâd tecellî-i cedîd ile muâmele eder. Buradan demişlerdir ki: كَمْ تَرَكَ الأوّلُ للآخر Ya'nî evvel gelenler sonra gelenlere çok iş alıkomuşlardır. Pes, kemâlâta nihâyet olmayıcak baîd değildir ki Hak Teâlâ halkı ma'rifetde tefâvüt üzerine eyleye.

Ve bu makāmda "gözler görmedik" demedi. Nitekim cennetin evsâfında böyle geldi. Zîrâ cennetde naîm-i hissî olur. Ma'rifet-i ilâhiyye ise hiss-i basar ile idrâk olunmaz, belki basîret ile idrâk olunur. Ve lisâna gelse kulak ile işitilir veyâhud gaybden vârid olduğu vakitde ya gûş-i cân veyâ gûş onu keyfiyyet-i mahsûsa üzerine idrâk eder. Nitekim erbâbına ma'lûmdur.

---

1 Remzi ve açıklamanın netîcesini anla.

2 Hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir beşerin hatırına gelmedik şeylerdendir.

Leyle-i mevlid-i Nebevî sabâhında -min sene 1136- yakaza hâlinde iken bu ibâret ile vârid oldu ki: "**İki buçuk seneden sonra doğacak vardır.**"

Ya'nî zuhûra gelecek emr-i azîm vardır, ya sûrî veyâhud ma'nevî. Zîrâ umûr-i cüz'iyye için vakit ta'yîn olunmaz. قال تعالى: ﴿وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلاَ بِكُمْ﴾ والعلم عند الله العليم الخبير[1] Netîcesi hayr ve selâmet ola.

[6b] Nazm:

Cümle âlemden ser-âmed Ahmed-i Muhtâr'dır
Mâh-ı mevlidde anın-çün çok fazîlet vardır

Şol güneş yüzlü Muhammed Mustafâ'nın ayıdır
Kim onun nûr-i cemâli gıbta-i envârdır

Yılda bir kez ermek için ol zamâna mihr ü mâh
Şark u garbı bir nefes dinlenmeyip devvârdır

Na't-hân-ı mevlidi olsa n'ola dil bülbülü
Gül cemâli aşkına pür-nâle vü pür-zârdır

Merhabâ ey mâh-ı mevlid kim hilâlin göreli
Dîdeler rûşen gönüller feyz-i Hakk'a yârdır

Hakkıyâ sükkerle ağzın pür olur tûtî gibi
Çün salât ile selâm ona dilinde kârdır

Ey mü'min, bu makāmda bu nazm lâyih oldu ki aşk ve muhabbetin netîcesidir. Ve bu netîcenin netîcesi dahi hizmet yüzünden dergâha duhûl ve feyz-i şefâate neyl ve vusûldür.

اللّٰهمّ اغفر لنا بشفاعة النبيّ الكريم، إنّك أنت الغفور الرّحيم[2]

[1] Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Bana ve size ne yapılacağını bilmiyorum." (el-Ahkāf, 46/9). İlim, Alîm ve Habîr olan Allah katındadır.

[2] Allâh'ım, Nebiyy-i Kerîm'in şefâatiyle bizi bağışla. Çünkü sen Gafûr ve Rahîm'sin.

ورد ليلة الأحد قوله تعالى: ﴿قُلْ لاَ تُسْأَلُونَ عَمَّا أَجْرَمْنَا وَلاَ نُسْأَلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾[1]

Ya'nî Habîbim küffâr-ı Mekke'ye ifâde eyle ki: Ey müşrikler, siz bizim kesb etdiğimiz amellerimizden suâl olunmazsınız ve biz dahi sizin amellerinizden suâl olunmayız. Belki rûz-i kıyâmetde herkes kendi amelinden suâl olunur, hayran ve şerran. Biz eğer sizin zu'munuz üzere muhâlif yola gitdik ise siz onun kaydında olmayınız. Nitekim biz dahi sizin kaydınızda değiliz. Zîrâ hiçbir kimse bir kimsenin günâhın yüklenmez. Her ne çekerseniz yine siz çekersiz. Hemân bizim dünyâda ol kadar kaydımız vardır ki Allâh Teâlâ'nın emrini size teblîğ ederiz, kabûl ederseniz netîcesi necât ve illâ helâkdir. Ve biz sizin helâkiniz için dahi gam çekmeziz. Zîrâ Hak Teâlâ bizden erham iken sizi muazzeb kılıcak, ol demde bize merhamet düşmez. Belki mev'ûd olduğunuz cezâ-i vifâkı bulmanız ile mesrûr oluruz. ﴿وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾[2]

Ba'de-zâ bu âyet-i şerîfe ile tesliye olunmamıza [7ª] bâis bu oldu ki ba'zı evkātde erbâb-ı inkâr ve ashâb-ı hevânın ahvâli hâtıra gelip fi'l-cümle ıztırâb hâsıl olurdu. Zîrâ küffâr-ı şerîat zamân-ı risâletde iltizâm-ı mâ-lâ-yelzem etdikleri gibi her zamânda dahi küffâr-ı hakîkat iltizâm-ı mâ-lâ-yelzem eyleyip fukarâ-i bâbillâha eziyyet ve cefâdan hâlî olmazlar ve nûr-i Hakk'ı söndürmeye çalışırlar. Ve ülü'l-emrden ol makūleleri dahi redd ve te'dîb eder yokdur. Husûsâ ki bu a'sârda ülü'l-emrin dahi ekseri ol yola gitmişlerdir. Onun için dünyâ ihtilâlden hâlî değildir. Zîrâ ülü'l-emre erbâb-ı hâlden muktedâ lâzımdır. Pes, bir dâirenin ki reîsleri veyâ ihtilât etdikleri kimseler erbâb-ı inkârdan veyâ ehl-i ilhâddan ola, iki sûretde dahi netîce-i devlet hasâret ve ukūbet olur. Zîrâ sultân zıllullâhdır ki hakîkat-i ilâhiyyenin sâyesidir. Ve hakîkat-i ilâhiyyeye mazhar olan kutbu'l-aktâbdır. Ve cümle-i ehl-i hâl taraf-ı kutbdadır. Çünki zü'z-zıllden medd-i nefes olmaya, zıll dahi zâil olur.

Suâl olunursa ki: Çünki hâl böyledir, aktâb-ı dünyâya gerek idi ki ıslâh-ı âlem için tasarrufât göstereler ve nizâm-ı âleme bâis olur vechile hareketler

---

1 Pazar gecesi Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "De ki: "Bizim işlediğimiz suçlardan siz sorumlu tutulmazsınız. Sizin işlediklerinizden de biz sorumlu tutulmayız." Sebe', 34/25.

2 "Hamd, âlemlerin Rabbi Allâh'a mahsustur." es-Sâffât, 37/182.

edeler? Cevâb budur ki: Muktezâ-yı tevhîd-i hakîkî terk-i tasarruf ve tefvîz-i emr ilallâhdır. Zîrâ ilm-i ilâhîde olan nesne kimsenin tasarrufuyla mütegayyir olmaz. Ve her asrda cârî olan umûr ilm-i tâmm ve hikmet-i bâhire üzerine cârîdir. Hikmetden udûl ise muhâldir. Fikr eyle ki Yezîd-i mel'ûn ve Haccâc-ı zâlim ve Timur-i habîs ve Hülâgû kâfir zamânlarında Haremeyn-i Şerîfeyn ehline ve Şâm ve Bağdâd halkına ve belki ekser-i bilâda ne teaddîler oldu ve ne kadar evliyâullâh kanları döküldü ve hiçbir ferd bu ma'nâyı def'e kādir olmadı, belki sükût etdiler ve kazâullâha râzı oldular. Zîrâ takdîri tağyîr mümkin değildir ki ilâ-yevmi'l-kıyâm umûr-i âmme vü hâssa levh-i kadere yazılmış ve hâricde vukū' ve zuhûru lâzım gelmişdir.

[7b] Ve Ebü'l-beşer Âdem'in -aleyhi's-selâm- vech-i arza hubûtu esmâ-i ilâhiyye yüzünden zât-i Hakk'a vusûldür. Fe-emmâ anâsır ve tabâi' ve tertîb-i kâinât yüzünden hucüb-i kesîfe olmakla taltîf-i vücûd için mihnet ve zahmet lâzım gelmişdir ki muktezâ-yı aşk u muhabbetdir. Ve aşk ve muhabbet Hakk'a cihet-i irtibâtdır ve vesîle-i vusûldür. Bu cihetden âşıka mihnet çekmek iktizâ eyledi, tâ ki kalbi âyînesi ol mihnet ile cilâ bulup aks-i envâr-ı ilâhîye mahal ola. İşte cümle-i enbiyâ vü evliyânın hâlleri budur. Ya'nî Âdem'in dünyâya hubûtunun netîcesi kendine ve ilâ-yevmi'l-kıyâm evlâdına mihnetdir.

Ve mihnetin netîcesi dahi tecliye-i kalb ve bunun dahi netîcesi tecellî-i ilâhîdir ki mebde-i evvele rucû'dur. Zîrâ ortada vâkı' olan vesâit, mutâlaa-i cemâl-i Hak'dan mâni' idi ki kesret perdesi idi, güneş yüzüne sehâb-ı galîz perde olduğu gibi. Çünki mihnetin netîcesi bu kemâldir, lâ-cerem ârifler netîceye nazar edip mihnete kāil oldular. Nitekim muhâtaralı yola giden tâcir fâyide ümîdiyle ol yolun zahmetini çeker.

Ve bundan mefhûm oldu ki nice enbiyâ ve evliyânın a'dâ ellerinde şehîd oldukları veyâ bunun emsâli derd ile ibtilâ buldukları -nefy-i beled ve habs ve darb ve emsâli gibi- cümlesi tekmîl-i vücûd içindir. Bu ma'nâdan ötürü Cenâb-ı Risâlet -sallallâhu aleyhi ve sellem- Mekke'den hicret etdikleri vakitde tasarruf gösterip def'iyle mukayyed olmadılar. Zîrâ nefsinden bi'l-külliyye fânî ve Hak ile bâkî idi. Onun için "Habîbullâh" denildi. Habîbin lisânı ise lisân-ı Hak'dır. Pes Hak söyletirse söyler ve illâ sükût eyler. Belki

mazhar-ı tâmdan söyleyen Hak'dır, söyletmeğe hâcet yokdur. Ve kezâlik Cenâb-ı Nübüvvet'e cemî'-i ashâbının ve evlâdının ve ezvâcının hâlleri münkeşif iken ve şehîd ve mübtelâ olacakları ta'rîf-i ilâhî ile bilirken yine hiçbir ferdin hakkında ağız açmadı. Husûsâ Ömer ve Osmân ve Ali ve Hasan ve Hüseyn'in ve nicelerinin şehâdetleri [8ª] ve Hazret-i Âişe'ye müteallık olan Cemel hikâyesi bu cümle kendine ma'lûm iken hemân remz ve işâret ile iktifâ eyledi ve dergâh-ı Hak'da şefâat eyleyip def'ine ihtimâm etmedi. Zîrâ bilirdi ki kemâlât-i insâniyye belâların netîcesidir. Pes, ümmetini müstaidd oldukları kemâlâtdan nice men' eder. Ve kendi cenâbı dahi âhir-i Hayber Vak'ası'nda tenâvül etdiği zehirli kuzudan şehâdet mertebesini ihrâz eyledi. Nitekim mahallinde mübeyyendir.

İmdi şol ma'nâ ki kazâ-i mübremdir, ona çâre yokdur, her kimin hakkında olursa olsun. Ve her ne ki hikmete dâirdir, onda zulüm mütesavver değildir. Pes, zâlimlerin ve münkirlerin etdikleri sû-i muâmele kendi hubs-i zâtîlerinin netîcesidir ki bu sûretde adl ederler. Ya'nî fazl u ihsâna mukābil vechile muâmele kılarlar. Ve âhir, Adl ve Müntakim ismi dahi onları bulup tûfân-ı Nûh'da küffâr gark oldukları gibi onlar dahi gark-ı tûfân-ı helâk olup dünyâya gelmediğe dönerler. Ve dostân-ı Hak dâru's-sevâba ve düşmenân-ı Hak dâru'l-ikāba giderler.

Pes, [1]﴿وَلاَ تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ﴾ vefkınce dâire-i hikmetde acele olmaz ve lutf ve kahrın mebdeine vâsıl olan izâfâta bakmaz. Ve belki kümmelden olanlara elem yüzü zevk ve lezzet gelir. Zîrâ bilir ki bu muâmele Perverdigâr'ındır. Ve eğer düşmanlar bu makūle ibtilâlarla ne devlet-i uzmâya vâsıl olacakların bilseler, fi'l-mesel onların bir kılına dokunmazlardı. Velâkin Hak Teâlâ esrâr-ı halkı biribirinden setr etmişdir, tâ ki Zâhir ve Bâtın isimleri yerin bula.

Ve tevhîd-i hakkānî bu mertebede iken yine sûret-i şer'de siyâsetin vechi budur ki hikmetde hizmet emr-i teklîfîyedir, emr-i irâdîye değildir. Ya'nî gerçi her işde irâdet Allâh'ındır ki irâdât-i cüz'iyye-i halk ona tâbi'dir, velâkin habîs ve bâtılı biribirinden temyîz için ortada teklîfât ve ibtilâât vâkı' olmuşdur. Buradandır ki sultân ve müftî ve kādî ve sâir umûr-i

---

1 "Onlar için acele etme." el-Ahkāf, 46/35.

siyâsiyye ehli nasb olunmuşdur. فَافْهَمْ جِدّاً واعمل قطعاً، والله الهادي إلى سبيل الرّشاد[1]

[8b] Ey sâlik, işte bu mebhasin netîcesi ne olduğu ma'lûmun oldu ki sabr ve sükûn ve sükûtdur. قال الله تعالى: ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللهِ الْإِسْلَامُ﴾[2] Ve bu mertebeye "İslâm-ı hakîkî" derler ki "millet-i İbrâhîm" dedikleri budur. Onun için Hazret-i İbrâhîm -aleyhi's-selâm- nâr-ı Nemrûd'a tarh olundukda ceza' etmedi ve âteş dahi te'sîr eylemedi. Zîrâ yanmışa bir dahi yanmak yokdur. İşte bu yanmamak evvelki yanmak netîcesidir. Zîrâ zeheb ki kāl ola bir dahi kāl olmaz. Ve eğer da'vâ-yı aşka göre yanmazsan, senin netîcen nâr-ı bu'd ile ihtirâk olur.

Lâiha:

Vücûdum yandı kül oldu cihânda tâb-ı aşkından
Bu nâr içinde nûr indi ona mehtâb-ı aşkından

İmâm oldu gönül uydu ona ervâh-ı kudsiyye
Yüz urdu Ka'be'ye sanma döner mihrâb-ı aşkından

Riyâz-ı ma'rifet kande bulurdu revnakı âhir
Eğer reşş etmesen cânâ derûna âb-ı aşkından

Sular arz-ı vücûdu dâne-i hikmet nemâsiyçün
Alır feyzi dem-â-dem cân u dil dolâb-ı aşkından

N'ola gevher nisâr etse kalemden levha bu Hakkî
Ona gencîne-i maksûd açıldı bâb-ı aşkından

ورد بعد الإنتباه قوله تعالى: ﴿قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ لَمَّا جَاءَنِيَ الْبَيِّنَاتُ مِنْ رَبِّي وَأُمِرْتُ أَنْ أُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾[3]

---

1 İyi anla ve muhakkak amel et. Doğru yola ileten ancak Allah'tır.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Allah katında dîn, İslâm'dır." Âl-i İmrân, 3/19.

3 Uyandıktan sonra Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "De ki: "Ben, Rabbimden bana açık deliller gelince, sizin Allah'tan başka taptıklarınıza ibâdet etmekten men' edildim ve âlemlerin Rabbi'ne teslîm olmakla emrolundum." el-Mü'min, 40/66.

Ma'lûm ola ki küffâr-ı şerîat asnâma ibâdet edip kâfir oldukları gibi küffâr-ı hakāik dahi dünyâ-perest olup müşrik oldular. Pes, şirk-i celî vü hafînin mecmû'undan halâs olmadıkça tevhîd-i hakîkî ve derecât-i âliye hâsıl olmaz. Ve şirk-i hafîde riyâ dâhil olduğu gibi ebvâbdan nesne taleb etmek dahi dâhildir, meğer ki tâlib olan kimse ehl-i müşâhede olup ashâb-ı ebvâb mezâhir-i esmâ-i ilâhiyye olmak mülâhazasıyla taleb eyleye. Bu sûretde talebi mezâhir **[9ª]** yüzünden zâhirden olmuş olur ki hakdır. Velâkin mücerred esmâ mülâhazası dahi kifâyet etmeyip vech-i mutlakdan teveccühe muhtâcdır. Onun için Kur'ân'da gelir: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللهِ﴾[1] Ya'nî her ne mahalden taleb etseniz fi'l-hakîka Hak'dan taleb etmiş olursuz. Zîrâ her yerde zâhir olan sırr-ı Hak'dır. Fe-emmâ mahcûb ile mükâşifin farkı olduğu gibi mükâşif dahi tabakāt-i muhtelifedir.

Ve bir nesnede yalnız ilim kifâyet etmez, belki zevk dahi lâzımdır. Pes, ilm-i tevhîd ile zevk-ı tevhîd arasında tefâvüt-i kesîr vardır. Bu cihetden sâlik değme vechile şirkden halâs olamaz. Ve "vech-i mutlak" dediğimiz budur ki mazhar-ı mukayyede nazar etmeye. Zîrâ mazhar iki vechiledir: Bir mazhar vardır ki onda zuhûr-i sırr-ı ilâhî cüz'îdir, gerek sûretde ismi küllî olsun -sultân-ı a'zam gibi- ve gerek cüz'î olsun -sâirler gibi-. Ve bir mazhar dahi vardır, onda zuhûr-i sırr-ı ilâhî küllîdir, enbiyâ ve kümmel-i evliyâ gibi. Ve bu makūlelerin esmâsı külliyye olur, cüz'iyye olmaz. Ve bu mertebenin ekmeli Cenâb-ı Mustafâ'dır -sallallâhu aleyhi ve sellem-. Onun için ona "mazhar-ı tâm" dediler ki tecelliyât-i ilâhiyye onda kemâl bulmuş ve tamâm olmuşdur. Ve eğer âhara secde câiz olaydı ona olurdu, velâkin sûret-i kevniyyesi ol secdeye mâni' oldu. Bu sebebden dediler ki: Sûreti halk ve mânâsı Hak'dır. Ve bir yerde ki mazhar-ı tâmma secdeden men' oluna, sâirler ne vechile olmak gerekdir, biline.

Ve eğer sûret perde olmayaydı herkese Hak münkeşif olmak lâzım gelirdi ve halk bâb-ı mutlakı koyup bâb-ı mukayyede dönerlerdi. Bu ise vech-i mutlaka teveccühü münâfîdir. Onun için ibâdet-i asnâmdan ve mahlûk-ı

---

[1] "Ey insanlar, siz Allâh'a muhtaçsınız." Fâtır, 35/15.

mukayyed ile mukayyed olmakdan nehy olundu ve mahlûka inkıyâd etmek şirkden kılındı.

Ve şol ki erbâb-ı kemâle hizmet ederler, maksûd onların yüzünden zuhûr eden Hâlık'adır ve belki hizmet irşâd ve îsâl-i Hak içindir. Zîrâ [9b] erbâb-ı kemâl vesâit-ı Hak'dır. Ve illâ ne hâdimin mahdûma ve ne mahdûmun hâdime taalluku yokdur. Onun için Cenâb-ı Risâlet -sallallâhu aleyhi ve sellem- buyurdular ki: "*Eğer ben bir kimseyi kendime dost ittihâz edeydim Ebû Bekr'i dost ittihâz ederdim. Velâkin Allâh Teâlâ beni halîl ittihâz etmişdir.*"[1] Ya'nî bu cihetden ben dahi Hakk'ın dostluğun kabûl edip gayrıdan alâkayı kat' etmişimdir, meğer ki vuslat tevâsî bi'l-hak ve tevâsî bi's-sabr ma'nâsına ola. Ya'nî mü'minlerin biribirlerine alâkaları ta'lîm ve tavsiye-i hak içindir, gayrı değil. İşte âlem-i hikmetde her ne türlü alâka olursa makāmına göre hak ile olıcak, alâka-i Hakk'a mâni' olmaz. Ve ona "nikâh-ı hakîkî" dahi derler.

Buradandır ki ehl-i kemâlin nikâhı nikâh-ı şer'î ve hakîkîdir ve onların ahvâlinde ne zâhiren ve ne bâtınen zinâ dedikleri ma'nâ yokdur. Ve bir kimse bu makūlelere sû-i i'tikād eylese zâhirde nikâhı var ise de bâtında yokdur. Zîrâ ol i'tikādı hilâf-ı şerîat ve hilâf-ı hakîkat üzerine tutup tarîk-ı Hak'dan udûl etmişdir. Onun için erbâb-ı zâhirden evlâd-ı ma'neviyye gelmez. Zîrâ nikâh-ı hakîkîleri yokdur. Ve bunlardan dünyâ kapılarına düşenler bi'l-külliyye şirk içinde kalmışlardır ve zâhid olanları dahi şirk-i vücûddan halâs olmamışlardır. Bu ma'nâdan ötürü âşık olanlar zâhidlere i'tibâr etmediler, ya'nî makāmlarına tenezzül kılmadılar. Zîrâ kendi vücûdlarında zuhûr-i Hak cüz'iyyet üzerinedir. Şol bir hâneye bir küçürek pencereden cüz'î dav'-i şems duhûl etmek gibi.

İmdi âyet-i mezkûrenin bi-tarîkı'l-ibâre nehyi Rasûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- ve bi-tarîkı'l-işâre verese-i ümmetedir, tâ ki onlar dahi tevhîd-i hakîkîde meslek-i Nebevî'ye sâlik olup Hak'dan gayrıya ser-fürû etmeyeler ve tevhîdi kalblerinde tutup zâhirde şerîat muâmelesin elden komayalar, tâ ki zü'l-cenâhayn olalar. Onun için: ﴿وَأُمِرْتُ أَنْ أُسْلِمَ لِرَبِّ

[1] Müslim, Fezâilü's-sahâbe 3, 6, 7; Tirmizî, Menâkıb 14; İbn Mâce, Mukaddime 11.

الْعَالَمِينَ﴾[1] **[10ª]** Ya'nî teslîm Hakk'adır ki ıtlâk-ı hakîkî ile mutlakdır, yoksa erbâb-ı cüz'iyyeye değil. Zîrâ onlar asnâm hükmündedir. Hakk-ı mutlak ise asnâma ibâdete izin vermemişdir. Pes, asnâmın ba'zı esrârı müştemil olduğu ibâdetini müstelzim değildir ve illâ şirk lâzım gelir. Buradan denilir ki: Sûret-i tevhîd "Lâ ilâhe illallâh"dır, "Lâ ma'bûde illallâh" ma'nâsına. Ve hakîkat-i tevhîd "Lâ mevcûde illallâh"[dır], vahdet-i vücûd ma'nâsına. Zîrâ vücûd-i mümkinâta i'tibâr yokdur ki zılâl ve ukûsdür ve vücûdu müfîzu'l-hayr ve'l-cûddan istifâza eylemişdir. Bu cihetden mercû'un-ileyh olan vücûd birdir ki vücûd-i vâcibdir.

Ey sûfî, bu bir makām-ı sa'bdır, sa'y eyle ki bu makāma bi-lâ-ilhâd vâsıl olasın ve illâ netîcen hayr olmaz. Âyet-i vâridenin netîcesi ise ilhâd ve şirkden tahzîr ve tevhîd-i hakîkîye terğîbdir. İşte âşıklar bu netîceye bakıp âlemden iğmâz-ı ayn eylediler ve dîdelerin Hakk'a açtılar. Ya'nî a'le'l-eâlî olan Hakk'ı müşâhede etdiler. Sâir a'lâ vü ednâ ve sûret ü ma'nâya iltifât etmediler.

ثمّ ورد قوله تعالى: ﴿فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلاَ تَقْهَرْ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلاَ تَنْهَرْ﴾[2]

Ya'nî çünki biz seni şerâi' ve hakāika irşâd eyledik, sen dahi bizim seni terbiyemiz gibi yetîmi terbiye eyle ve makhûr etme ve sâili tehî-dest gönderme ve bizim sana muâmelemiz gibi cümleye hüsn-i muâmele eyle. Ey sâlik, aceb makāmdır ki ehl-i zâhirin ekseri bu makāmdan sâkıt olmuşlardır. Zîrâ nisyân-ı Hak kılmışlardır.

Ve bunda yetîm bi-tarîkı'l-işâre kalb-i insândır ki hızâne-i rûhdadır. Onun için rûhun ona nazarı ve feyz ile imdâdı vardır. Ve sâil nefs-i insândır ki hızâne-i ceseddedir. Zîrâ cesed yüzünden sâdır olan a'mâl-i sâliha ile perverde olur. Ve gıdâ-i sûrî dahi bunda dâhildir. Zîrâ nefs matıyyedir ki bî-ğıdâ olmaz. Velâkin i'tidâl üzerine gerekdir. Zîrâ ifrât ve tefrîtda halel-i kesîr ve zarar-ı vefîr vardır. Fa'rifhü.

---

1 "Âlemlerin Rabbi'ne teslîm olmakla emrolundum." el-Mü'min, 40/66.

2 Sonra Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Öyleyse sakın yetîmi ezme ve dilenciyi azarlama." ed-Duhâ, 93/9-10.

[10b] Ve bu işâretin netîcesi bu oldu ki imdâdın netîcesi imdâddır. Ya'nî çünki Hak sana imdâd eyledi -ya mâl veyâ ilim ve hâl yüzünden- sen dahi gayrılara imdâd eyle, tâ ki şükr ile mezîd-i ni'met bulasın ve illâ netîcen hasâret olur. Zîrâ bu dünyâda nicelerinin gınâsı fakra ve ilmi cehle ve hâli hevâya mübeddel oldu, iblîs ve Kārûn ve Bersîsâ ve emsâli gibi. Nitekim Kur'ân'da gelir: [1]﴿تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ﴾ Zîrâ bu mülkde ilim dahi dâhildir. Nitekim Arab'dan Ümeyye b. Ebi's-Salt dedikleri kimseye vâkı' oldu ki hâbda iken ağzından güvercin sûretinde bir nesne çıkıp uçtu ve ol güvercin onun ilmi idi. Zîrâ Rasûlullâh'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- hakkāniyyetin bildikden sonra câhiliyyet üzerine musırr oldu. Pes, Hak dahi onu ma'lûmâtından câhil kıldı ve söylediği kasâid ve eş'âr fâide vermeyip dem-beste intikāl eyledi.

Ve bir türlü nez'-i mülk dahi vardır ki aslından ihsân olunmamışdır. Pes, söz ihsân olundukdan sonra şükrünü etmekdedir ki hakîkat-i mülk budur ve illâ sûrete i'tibâr yokdur. Zîrâ sûret ma'nâ ile bile gitmez, belki insân ile bile giden maânî ve hakāikdir ve ihsân olunduğu ni'metin şükründen hâsıl olan ecir ve sevâbdır.

El-hâsıl netîce-i şükr mezîd-i ni'met ve derecât-i cennetdir. Ve "mülk" dedikleri yalnız tasarruf-i zâhir değildir, belki zâhir hâline rağbet azdır. Meğer ki ehl-i dünyâ ola veyâhud ism-i Zâhir ile zuhûr isteyen kâmillere göre ola. Zîrâ ekâmil-i nâsın tasarrufâtı Hak iledir, belki mutasarrıf bi'z-zât Hak'dır. Zîrâ hayât ve kudret ve tedbîr O'nundur, abd ol ma'nânın zuhûruna mahal vâkı' olmuşdur. Ve her işte tasarruf ve tedbîr Hak ile olmakla abd-i kâmil deryâ gibi olup bulanmaz. Zîrâ gayrın libâsın istiâre edip giyen âdem onunla iftihâr etmek cehl ve gurûrdur. Gel imdi kendi hâlinle kanâat ve iktifâ edip Hakk'ın işine karışma ve illâ netîcen karış-muruş olur. Fe'fhem.

[1] "Mülkü dilediğine verir, dilediğinden de mülkü çeker alırsın." Âl-i İmrân, 3/26.

[11ᵃ]

قِيلَ لِي ليلةَ الجمعة: **دَأْبُكَ ٱلأَدَبُ فِي كُلِّ شَيْءٍ**[1]

"De'b" âdet demekdir ki edeb lafzının aks-i gayr-i müstevîsi, ya'nî maklûbudur. Ve "edeb" umûr-i müstahseneyi riâyet etmekdir, gerek muâmelât-i halkıyyede ve gerek muâmelât-i Hakkıyye ve gerek âdâtda ve gerek ibâdâtda.

Pes, demek olur ki: Senin de'b ve âdetin her şeyde umûr-i müstahseneyi riâyet etmekdir. Ve bu bir emr-i müstahsendir ki onun üzerine müstemirr ol. Zîrâ Allâh Teâlâ fuhş ve tefahhuşu sevmez. Hattâ bir vâiz veyâ bir müderris ve emsâli edeb-i va'z ve dersi bilmese ve Hak Teâlâ'nın şân-ı azîminde ve Rasûlullâh'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- emr-i kerîminde ta'zîm ve tekrîme dâir olan ibârât ve elfâz ile ta'bîr etmese ol meclis mahall-i hulûl-i gazab-ı ilâhî olup melâike-i rahmet oradan firâr ederler ve ol bî-edeb ve meclisine hâzır olanların netîceleri mağdûb ve mebğūz olmak lâzım gelir. Fe-keyfe ki ol meclisde sebb-i evliyâ ve şetm-i erbâb-ı zikr ve tevhîd ola. Bu sûretde Hak Teâlâ'nın gazabı arslanın yavrusundan ötürü gazabı gibi olur. Ve ol sebb ve şetm eyleyen ve onu kulağına koyanlar ve hazz edip handân olanlar âhir pençe-i kahr-ı ilâhîde zebûn olalar ve dîn ve dünyâları pâre pâre olup ne cezâlar bulalar. Ve "Biz bu sözü gayret-i Hak için söyleriz" dedikleri fâyide etmeye. Zîrâ deccâl ve Fir'avn olanlarda gayret-i Hak olmaz, belki sözleri kendilerine ayn-ı mekr ve vebâl olur. İşte bu a'sârda cevâmi' ve mesâcid her yüzden mesâvî-hâne oldu ve bu makūleleri def' eder umûr-i siyâsiyyede kâmil bir âdem bulunmadı. Zîrâ siyâsete fehm-i tâmm ve ilm-i mâ-lâ kelâm ister. Bundan sonra gayret-i dîn ve selef-i sâlihîn sîretlerine ıktidâ ve isrlerine ıktifâ lâzımdır.

İşte celâlin cemâl **[11ᵇ]** ve kahrın lutf ve istitârın tecellî ve butûnun zuhûr üzerine gālib olduğu vakitdir ki kurb-i kıyâmet-i kübrâdır. Onun için cehl-i nâs gālibdir ve ârif ve zâik değme yerde bulunmaz. Ve bu sûrete "muhâk" derler. Zîrâ bu devr-i kamerînin nübüvvet mertebesinde bedriyyeti Cenâb-ı Mustafâ'nın -sallallâhu aleyhi ve sellem- zuhûruyla olup ba'dehû hatmiyyet ile ihtifâ hâsıl olduğu gibi velâyet mertebesinde dahi

---

[1] Cuma gecesi bana şöyle denildi: "Senin âdetin her şeyde edebi gözetmektir."

bedriyyeti hatm-i evliyânın -kuddise sirruh- vücûduyla olup zuhûr-i nûrun butûn-i zulmete duhûlünden beri nısf yevm olmuşdur ki beş yüz sene ve belki dahi ziyâdedir. Ve bu devrin âhirine "muhâk" derler ki kamer şehr âhirinde [1]﴿حَتَّى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ﴾ muktezâsı üzerine mütekavvis olup âhir nâ-peydâ olur. Ve onun tekavvüsü emr-i vücûdun âhiri evveline rucû' etmeğe delâletdir ki kıyâmet-i kübrâ ile vücûd bulur.

Nitekim Kur'ân'da gelir: [2]﴿لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ﴾ Ya'nî tecellî-i vahdet keserâtı makhûr eyleyip vücûdât-i eşyâ gayrı tavra duhûl ile müstetir olurlar. Ve bu suâlin cevâbı zâhir yüzünden Hakk'a râci'dir ki zât ve sıfât ve icmâl ve tafsîl ve akd ve hall O'nundur. Ve mazhar yüzünden cevâb veren âşıkdır fakat. Zîrâ aşk "isneyniyyet" dedikleri ma'nâyı ihrâk eder ve vücûd-i Hak'dan gayrıyı izâle eyler. Çünki zuhûr-i vahdet fenâya dâirdir, lâ-cerem vücûd ehli ol cevâbı vermeğe kādir olmaz. Belki onun cevâbı âşıkın hâline râci'dir ki onun seyri kābe kavseynde ve kurb-i evednâdadır. Ve kurb i'tibâr olunduğu cevâba salâhiyyet içindir ve illâ burada âşıkdan murâd fânîdir. Ve fânînin kendi nefsinden haberi yokdur, fe-keyfe ki gayrıdan haberi ola? Pes, fânî melâike-i âliye mertebesindedir ki ehl-i tehyîmdir. Zîrâ maksûd olan fenâ-i zâtda ve sıfâtda iştirâkdir, yoksa zâhir-i vücûdun fenâsında değil. Ya'nî melâike-i mezkûre için zâhir-i vücûd -ki cisimdir- yokdur. Zîrâ onlar ervâh-ı mücerrededir.

[12ª] Ve âşıkda gerçi zâhir-i vücûd vardır, fe-emmâ maksûdun bi'z-zât olan fenâ-i rûhdur, fenâ-i cesed değil. Ve demişlerdir ki: Mansûr'un rûhu rûh-i Nebevî'ye mülâkî olup Cenâb-ı Risâlet'e i'tirâz sûretinde ba'zı mertebe itâle kılıcak, "Yâ Mansûr, sana ölüm lâzım geldi" buyurduklarını mevt-i sûrîye haml etmesiyle âhir berdâr oldu, maksûd ise fenâ idi. Zîrâ ma'rifet kemâlde ve rûh fenâ-i tâmda olsa i'tirâz yeri kalmaz. Ve bu makāmdandır ki melâike-i kirâm sûret-i i'tirâzda [3]﴿أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا﴾ dediler. Eğer sırr-ı mezkûr bi'l-fi'l onlarda mevcûd olaydı eşyâ nefh-i sûra dayanmadığı

---

1 "Nihâyet o kurumuş eğri hurma dalı gibi bir hâl alır." Yâsîn, 36/39.

2 "Bugün mülk kimindir? O tek ve Kahhâr olan Allâh'ındır." el-Mü'min, 40/16.

3 "Orada fesad çıkaracak kimse mi yaratacaksın?" el-Bakara, 2/30.

gibi onlar dahi emr-i ilâhîye dayanmazlar ve muktezâsınca cereyân ederlerdi.

İşte şeyhe i'tirâz etmek dahi mürîdin noksân-ı ma'rifetinden ve bakıyye-i vücûdundandır ki yalnız terk-i edeb değil, belki ma'sıyet makāmındadır ki netîcesi muâhezedir. Ve bu bâbda muâheze olunmadık yokdur. Zîrâ eğer mürîd ise musırr olursa redd-i ebedî ve mu'terif olursa ifnâ-i inniyyet için mücâhededir. Ve melâikeye göre hüsn-i terbiyedir. Zîrâ Hak Teâlâ onları [1]﴿إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ mazmûnu üzere techîl etdikden sonra Âdem -aleyhi's-selâm- -ya'nî ârif-i billâh- ağzından ta'lîm-i esmâ ile te'dîb eyledi ve onlar dahi mukırr olup [2]﴿لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا﴾ dediler. Ve neş'eleri -ki nûrdan tab' olunmuş idi- hükmünü verdiler ve asl-ı fıtrata rucû' etdiler.

İşte eğer Âdem ve eğer zürriyyetinden kābil-i irşâd olanlar hep bu meşrebdedir. Nitekim şeytân ve sâir nâ-kābil olanlar âteş-i ulvî ve mütekebbir hükmüne rucû' etdiler ki demişlerdir: "Hüküm gālibindir." Pes, evvelde hüküm hâkin ve sânîde hüküm âteşin oldu. Ve ins ve cinn kendi âteşlerine düşüp yandılar ve nâr-ı cehennem ol âteşin kızdırdığı âteş olup onda sûreten ve ma'nen muhterık oldular. İşte netîce-i nûr-i ilâhî yine nûr ve netîce-i zulmet-i vücûd yine zulmet olup herkes hâline göre mücâzât olundu. **[12b]** Ve bu ma'nâ zulüm değildir, belki her amelin netîcesini ızhâr etmek adl-i mahzdır. Zîrâ Allâh Teâlâ Hallâk'dır ki hallâkıyyetine nihâyet yokdur ve umûr-i hafiyyeyi ile'l-ebed ızhârdadır. Şol ma'nâdan ki kendi zâtına "kenz-i mahfî" dedi. Pes, eğer bî-nihâye olan esrârından âlem-i şuhûda nisâr etmese ya buhl veyâ acz lâzım gelir. [3]تعالى الله عن ذلك Ve şol bir çekirdek ki defîn-i arz olur, elbet onun meyli hâricde zuhûradır. Ve gül ve hâr dahi ona kıyâs oluna.

Ve tarîk-ı edeb teslîm ve inkıyâddır. Zîrâ zâhir olan umûr-i muhtelife ve ahvâl kabzateynin netîcesidir. Ve bir ma'nâdan edeb üzerine ta'bîr eylemek umûr-i vâcibedendir. Ve şol kimselerden ki hezl sûretinde ta'rîf ve

---

1 "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim." el-Bakara, 2/30.

2 "Bizim senin bize öğrettiğinden başka ilmimiz yoktur." el-Bakara, 2/32.

3 Allah bundan yücedir.

ta'lîm vâkı' olmuşdur, mu'teber değildir. Zîrâ kümmel-i evliyâdan sâdır olmamışdır ki onlar kavlen ve fi'len edeb-i Rasûlullâh'a -sallallâhu aleyhi ve sellem- tâbi'lerdir. Onlardan ise ba'zı latîfe ve mizâhdan gayrı sâdır olmamışdır. Ve Kur'ân'da gelir: [1]﴿وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ﴾ Ya'nî nefs-i Kur'ân hezl olmayıcak kelâm-ı Nebevî ve kelimât-i kibâr dahi hezlden masûndur. الكلام صفة المتكلم[2] mazmûnu delâlet eyler ki kelâm-ı hasen sıfat-i mütekellim olduğu gibi kelâm-ı kabîh dahi sıfat-i mütekellimdir. Ve ol ki Hak-âşinâdır, huzûr-ı Hak'da hezl olmaz, belki Kur'ân ve ona mülhak olan kelimât-i tayyibe olur. كلّ إناءٍ يترشّح بما فيه[3]

Ey mü'min, suâl olunursa ki: Ya Hak Teâlâ bu kadar kabâihi halk edip neylerdi? Cevâb budur ki: Eğer ârif isen bilirsin ki sen hâlâ cennetde değilsin, belki dünyâdasın ve dünyâ dâr-ı imtizâcdır, cennet değil. Onun için [4]﴿لَا لَغْوٌ فِيهَا وَلَا تَأْثِيمٌ﴾ buyurdu. Dünyâ ise lutf ve kahr ve cemâl ve celâl ile mümtezicdir ve esmâ-i mütekābilenin ahkâm ve âsârı zuhûr etmek bu mevtının hükmüdür.

Pes, sen bu âsâra ibretle nazar eyle ki bunda hikmetden tehî nesne yokdur, velâkin haddin üzerine yürü -ki edebdir- ve me'zûn olmadığın kavl ve fi'lden hazer eyle. Zîrâ sen henüz dâr-ı teklîfdesin ve "İrâdet Allâh'ındır" demek sana zarar vermez, belki "Her şeyde Hakk'ın rızâsı vardır" demek **[13ª]** zarar verir. "İlhâd" dedikleri ya dalâldir veyâ küfrdür ki ikisinden dahi ictinâb lâzımdır. Ve bir nesnenin kavl ve fi'li değil belki i'tikādında dahi zararı vardır. Belki sû-i i'tikād mebde-i fesâddır. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ﴾[5] Ya'nî bu vesvesede i'tikād dahi dâhildir. Ve Hak Teâlâ tehdîd eder ki insân bed-endîşeden hazer eyleye ve illâ Hakk'ın ma'lûmu olan ma'nâyı setr edemez ve âhir fezâhate düşer ki netîce-i fikr ve i'tikādıdır.

---

1 "O, boş bir söz değildir." et-Târık, 86/14.
2 Kelâm, konuşanın sıfatıdır.
3 Her kap içinde olanı sızdırır. / Küpte ne varsa dışına da o sızar.
4 "Onda hiçbir boş şey, yâhut günâha sokma yoktur." et-Tûr, 52/23.
5 "Biz, nefsinin ona ne vesveseler verdiğini biliriz." Kāf, 50/16.

والعياذ بالله تعالى من سوء الإعتقاد وقبح الأعمال وترك الأدب والإصرار علي الذّنوب والإشتغال بما سوى الله تعالى أيّاً كان[1]

ثمّ قيل لي بطريق الخطاب: **لاَ يُقَارِنُكَ أَحَدٌ إِلَّا وَقَدْ جَاءَ قَرِيناً لِلْحَقِّ**[2]

Ya'nî sana mukārenet eden Hakk'a mukārenet etmiş olur. Zîrâ sen Hakk'ın karîni olıcak sana karîn olan dahi Hakk'a karîn olur, eğer sohbeti Hak için olursa. Pes, bunda ehl-i Hak ile sohbete terğîb vardır.

Suâl olunursa ki: ﴿وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ﴾[3] vefkınce kurb-i Hakk'ın hiçbir ferde ihtisâsı yokdur, bu ma'nâya herkes karîn-i Hak olmuş olur? Cevâb budur ki: Herkesin karîn-i Hak olduğuna vukūfu yokdur ve olduğu sûretde dahi mutâlaası verâ-i hicâbdandır. Pes, Hakk'a göre hicâb yok, velâkin abde göre vardır. Meselâ güneşin nûru a'mânın gözüne vâsıldır, velâkin gözde perde olıcak ol göz açılmadıkça onun sâhibi ol nûra vâsıl olup onu idrâk edemez.

İşte gözden göze fark olduğu gibi hâl yüzünden insândan insâna dahi fark vardır. Ve gözün perdesinin zevâli kehhâle muhtâc olduğu gibi gışâve-i basîretin dahi zevâli kehhâl-i hakîkate karîn olup onunla sohbete mevkūf-dur. Eğer vesîleye ihtiyâc olmayaydı ﴿وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ﴾[4] buyurmazdı. İşte vesâit münkeşif olmağa vâsıta lâzım **[13b]** geldi ve herkes bi-nefsihî bi'l-fi'l menzil-i matlûba mühtedî olmak müyesser olmadı. Zîrâ reh-zen olacak bâtıl nesneler çokdur ki sûret-i hakdan görünürler.

Ve bu âlem hayâl olduğu cihetden hayâlâtı çokdur ve vücûdun atvârında telvînât-i kesîre vardır. Bu sebebden zâhir-i vücûddan bâtın-ı vücûda intikāl edinceye dek zahmet çekilir. Nazar eyle ki hokkabâzların ve sihirkârların yüzünden ne vechile tahyîlât vâkı' olur ve bir avret bir küpe binip Hindistân'a gider ve kameri semâdan tenzîl edip inek gibi sağarlar, maa-hâzâ

---

1 Kötü inanç, çirkin davranışlar, edebi terk, günâhta ısrâr ve ne olursa olsun Allah Teâlâ'dan başka şeylerle meşgûl olmaktan Allah Teâlâ'ya sığınırız.

2 Sonra hitap yoluyla bana şöyle denildi: "Sana yakın olan mutlaka Hakk'a yakın olmuş olur."

3 "Biz ona daha yakınız." Kāf, 50/16.

4 "O'na vesîle arayın." el-Mâide, 5/35.

tertîb ve nizâm-ı âlem ke'l-evvel yerinde[dir]. Ve âlemde nefsden sihirbaz yokdur ki enfüs ve âfâka zararı dokunmakdan hâlî değildir ve şeytân dahi onun esîridir.

Ey âşık, bu cihetden def'-i vesvese ve hayâl için bir hırz lâzım oldu ki tevhîdde temkîndir. Zîrâ gerçi her mü'min ehl-i tevhîddir, fe-emmâ sûret-i tevhîdde kalmışdır ve hakîkat-i tevhîde ermemişdir. Eğer şeytân hakîkat-i tevhîde vâsıl olaydı kâfir olmazdı ve eğer her mü'min dahi bu mâyideden nasîb bulaydı aç kalmazdı.

Pes, ma'lûm oldu ki bu âlemin iki türlü bâtını vardır ki biri âlem-i esmâ ve sıfâtdır ve biri dahi ebtanü'l-bevâtındır ki âlem-i zâtdır. Bu cihetden, her bâtın-ı âleme duhûl eden ebtanü'l-bevâtına duhûl edemez. Zîrâ ebtanü'l-bevâtın bezl-i zât mukābelesindedir. Ve şol ki henüz zâhir-i âlemdedir -ki mertebe-i anâsırdadır-, bâtın-ı âlem olan esmâ ve sıfâta ne vechile duhûl eder. Ve duhûl etdiği sûretde ekseri "Bu bana yeter" diye orada kalır. Ya'nî gerçi boncukdan halâs olup cevher bulur, velâkin nûr bulmaz. Ve nûr cevherin fevkındedir ki onda taayyün ve teşahhus yokdur. Belki taayyünü matrah ve mahallinin taayyününe tâbi'dir, cevherde ise vücûd vardır.

Ve buradandır ki merâtib-i nâs tefâvüt üzerinedir ki kimi miskden püşteler ve kimi **[14ª]** cevherden kürsüler ve kimi nûrdan minberler üzerinde otururlar. Ve mekânları nûrânî olduğu gibi zamânları dahi nûrânîdir ki derûn-i cennet tecellî-i ilâhî ile münevverdir, güneş ve emsâli nesne ile değil. Zîrâ güneş nûr-i şa'şaânî-i zâtî olmakla ihrâkdan hâlî değildir. Cennetde olan nûr ise nûr-i rubûbiyyetdir. Onun için ehl-i cennetin nazarı bu nûradır, nûr-i zât-i mücerrede değil. Ve onların temettu' etdikleri niam-ı ilâhiyye dahi nûrdur. Onun için fazalâtı olmaz, belki arak-ı müşkîn teraşşuhu ile mündefi' olur. Ve hûru'l-ıyn dahi nûrdandır. Onun için umûr-i müstakzereden mutahharelerdir. Pes, âlem-i nûrun cümle-i ahvâli bu tarîk üzeredir. Ve ehl-i nûr-i mahz olmayanlar dahi olanlara mülhak olup onların sâyesinde hoş geçerler ve müsterîh olurlar. Ve bu dahi Hakk'ın ve ehl-i Hakk'ın rahmet-i vâsiasındandır. Zîrâ dünyâda kemâl ehli nâkıslara mülhak olup onların ibtilâsıyla her yüzden mübtelâ olmuşlardı. Ve bu derdi çekdiler, "âh" demediler. Böyle iken âhiretde kendi makāmlarından ve

naîmlerinden hisse verdiler ve kendi berâberleri kıldılar. Eğerçi bâtınları yüzünden aralarında fârûk vardır. Zîrâ kâmillerden Hak Teâlâ aslâ müstetir olmaz. Nâkıslar ise ya günde bir kerre veyâ haftada bir def'a ancak görürler.

Gel imdi bu hakāikı tedebbür eyle ve kâmillerin netîcesi ne makūle netîcedir bil ve ona göre sa'y eyle ve onlardan birine karîn ol. Zîrâ ona mukārenet melekden ilhâm ahz etmek gibidir. Ve bir kimsenin ki karîni melek ola ve ona gûş tuta ve ondan ahz etmeğe ihtimâmı ola, onun şeytânı mağlûb ve zebûn olur ve vesveseden kurtulur ve vesvese yerine havâtır-ı mahmûde ve feyz-i ilâhî ile meşhûn olur. Temkîn ehline ise bir dahi âlem-i vesveseye rucû' yokdur. Nitekim Ebû Süleymân Dârânî -kuddise sirruh- buyurmuşdur ki: Ya'nî hakîkat-i vuslatın netîcesi adem-i rucû'dur. لو وصلوا ما رجعوا[1] والحمد لله على إفضاله وكمال نواله[2]

[14b]

يَتْبَعُ ٱلآخِرُ ٱلأَوَّلَ فِي عَزِيمَتِهِ لاَ فِي رُخْصَتِهِ. هكذا ورد في بعض الأسحار.[3]

Ya'nî sonra gelenler evvel gelenlere tâbi' olurlar, lâkin azîmetlerinde tâbi' olurlar, yoksa ruhsatlarında değil. Meselâ Ebü'l-beşer Âdem -aleyhi's-selâm- te'vîl ile şecere-i menhiyyeden tenâvül etdi diye herkes müştebih olan mâddede te'vîle zâhib olup teaddî etmemek gerekdir. Zîrâ hadîsde gelir ki: دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لاَ يَرِيبُكَ[4] Ya'nî "*Sana şüphe getirip ıztırâba düşüren nesneyi terk eyleyip kalbine yakîn ve temkîn getiren nesne ile amel eyle.*" Nitekim gelir: اسْتَفْتِ قلبَك[5] Ya'nî kalbin sana bi-tarîkı'l-yakîn verdiği fetvâ ile amel eyle. Her hâtırına gelen ile amel eyleme Âdem gibi, tâ ki netîcesi sitem olmaya. Ve Âdem'in azîmeti tarafına nâzır ol. Zîrâ cennetden ma'füvv oldukdan sonra hubût etmiş iken yine yüz sene kadar hayâsından cânib-i semâya bakmayıp ağladı ve azîmet tarafını tutdu. Ve bu ma'nâdan gayrı

---

1 Vâsıl olsalar dönmezler.

2 Hamd, ihsânından ve lütfunun kemâlinden ötürü Allâh'a mahsustur.

3 "Sonra gelen önce gelene ruhsatında değil azîmetinde tâbi olur." Bir seher vaktinde bu şekilde vârid oldu.

4 Buhârî, Büyû' 3; Tirmizî, Kıyâmet 60, Nesâî, Kazâ 11.

5 "Kalbine danış." Dârimî, Büyû' 2; Ahmed, Müsned, IV, 227-228.

sûret-i zâhirede azîmet üzerine idi ki süknâ ve libâs ve maâşda ednâ vechile iktifâ eylemiş idi. Evlâdı ise bu ma'nâda ona iktidâ etmeyip ruhsatdır diye cennetde olan hâli gibi refâhiyyet semtini tutdular ve bekā ve fenânın hâlini bilmediler. Ya'nî dünyâ âlem-i fenâdır ki tekellüf götürmez. Belki onun tekellüfü gurûrdan nâşî olmuş olur. Gurûr ise şeytânın tesvîlindendir. Şeytân Mudill ismindedir. Pes, Hâdî ismi dâiresinden çıkmak cennetden hurûcun sırrına vâkıf olmamakdan gelir.

قال تعالى: ﴿فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾[1] Ya'nî bu âlem gerçi havf ve recâ âlemidir, velâkin tâbi'-i hüdâ-yı ilâhî olan mühtedîye havf yokdur. Şol cihetden ki havf onadır ki tarîkden münharif ve dâll olup bâdiyelerde tenhâ kala. Ve ol sâlik ki mürşid ile câddeden semte doğru gider, onun için havf yok, belki büşrâ **[15ª]** vardır.

Ve bu takrîrden fehm olundu ki Hazret-i Risâlet'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- azîmet ile amel etmesi ümmetini tarîk-ı tecerrüde irşâd için idi, yoksa hâşâ zarûretinden değil. Zîrâ zarûretden ötürü târik-i dünyâ olan fakîrdir. Rasûlullâh ise cümle-i esmânın mazharıdır ki ez-cümle ism-i Ganî ve Muğnî'dir. Onun için cûd ve sehâsı bir gāyetde idi ki bir kimseye yüz deveyi birden bağışlardı. Onun için ona "fakîr" demek mûcib-i ta'zîr-i şedîd, belki sebeb-i irtidâd ve küfrdür. El-hâsıl Rasûlullâh dünyâyı kabûl etmedi, maa-hâzâ mebzûl idi. Zîrâ dâr-ı fenânın hükmü değil idi, belki her vechile tena'um dâr-ı bekānın hükmüdür. Bu sebebden ıyş u işret ve tereffühü âhirete alıkodu, dünyâda naîm-i kalb ile iktifâ eyledi. Zîrâ kalb sûret-i cennet-i ma'neviyyedir ki âlem-i bekādandır.

Ve zâhirde bâtın gözetmenin netîcesi bâtında zâhire ermekdir. Ve âhiret ki dünyânın kalbi gibidir, bir gün tekallüb eyleyip kāleb sûretine girse gerekdir. Bu sûretde sûrete gelicek her ne işin var ise orada gelir. Zîrâ orası âlem-i melekûtdur ki âlem-i vâsi'dir. Bu âlem ise âlem-i mülkdür ki dıykdır. Pes, âlem-i dıykda sûret bulan ma'nâ dahi dıykdır. Ve Hak Teâlâ'nın Vâsi'un Alîm ismine düşen âlem-i vâsi'de ihsân-ı vâsi'dir. Zîrâ âlem-i dıyka ihsân-ı vâsi' sığmaz, meğer ki âlem-i kalb ola. Bunda dahi âlem-i âhiretde

---

[1] Allah Teâlâ buyurdu: "Eğer benden size bir hidâyet gelir de, kim benim hidâyetime tâbi olursa artık onlara bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler." el-Bakara, 2/38.

olacak mertebeye göre ihsân dıykdır. Zîrâ buradan âhirete hareket esfelden a'lâyadır. Pes, urûcun atvârı vüs'atde tefâvüt üzerinedir. Nazar eyle ki nefsden kalb ve kalbden rûh ve rûhdan sırr evsa'dır. Ve insân bu âlemin hâlâ ednâ tabakasındadır. Onun için "esfel-i sâfil" denildi. Ya'nî bu âlemde olan bir çukur ve bir çâh-ı amîk içinde gibidir. Zîrâ arz siccîne muttasıldır ve siccîn nârdır.

[15b] Pes, huzûr olmayan âlemde maâş ve gayrı husûsunda tekellüf etmek cehldir ve nâr içinde nûr ümid etmek gibidir. Ve demişlerdir ki: "Köprü üzerinde binâ kurulmaz ve su üzerinde rakam olunmaz." El-hâsıl cümlenin metbû'u olan Fahr-i Rusül ve Hâdî-i hayri's-sübül -sallallâhu aleyhi ve sellem- fevka'l-küll azîmet ile amel edicek ümmeti ruhsatlara aldanmamak gerekdir ve illâ hâlleri [1]﴿أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ﴾ mâ-sadakı olur.

Ve bu ma'nâya evliyâ-i ümmet vâkıf olduklarından bi'l-külliyye târik-i dünyâ olup tecerrüd ihtiyâr eylediler ve mağrûr olanlar onların ba'zı ruhsatlarına nazar edip sadedden çıkdılar. Bektâşî ve Mevlevî ve Hayderî ve Cüvâlıkî[2] ve Edhemî ve Bayrâmî tahallus edenlerin ekseri gibi. Zîrâ bunlar fi'l-hakîka ehlullâhdan idiler, velâkin tarîklarında bulunanlar onların azîmetlerin koyup müsâade ve müsâmaha tarafın tutdular ve sûret ile ma'nâya erişirler sandılar. Heyhât! Sen ki rûh-i hayvânî ehlisin, nûr-i ilâhî ile müste'nis olamazsın. Zîrâ kan ile nûrun münâsebeti yokdur. Belki nefs-i nâtıka ile münâsebet edersin. Zîrâ rûh-i menfûh rûh-i ilâhînin eseri ve zıllidir. Nazar eyle ki bir taş ile müste'nis olmak mümkin midir? Ammâ evlâdın ile mümkindir. Zîrâ aranızda cihet-i câmia-i karîbe vardır, taşda ise bu ma'nâ mefkūddur. Pes, rûh yine rûhdan ahz eder, yoksa cesed rûhdan ahz etmez. Bu sebebdendir ki erbâb-ı rüsûm, husûsan ehl-i inkâr hâricde kalmışlardır ki onlar ecsâd mertebesindedir. Ehlullâh ise ervâhdır. Bu ci-

---

1 "İyi olanı, daha aşağı olanla değiştirmek mi istiyorsunuz?" el-Bakara, 2/61.

2 Kökü Farsça "çuval" kelimesi olan, yaygın olarak "Cevâlıkî" ve "Cevâlîkî" şeklinde yazılan bu kelime Bursevî tarafından "جُوالقي (Cüvâlıkî)" şeklinde yazılıp harekelendiği için aynen muhâfaza edilmiştir.

hetden ehl-i ecsâd ehl-i ervâhdan ahz-i feyz edemezler ve onların kelimâtının netîcesine eremezler ve inkâr ve adâvete düşerler. Buradandır ki derler: المرء عدوّ لما جهل[1]

Ve küffâr-ı Kureyş'in hâl-i mi'râcı istib'âd etdikleri kıyâs-i nefs edip kendilerinin ol âlem ile aslâ münâsebetleri olmadığından idi. Zîrâ onlar huşüb-i müsennede gibi ecsâm-ı mahz idi. **[16ª]** Onun için Kur'ân'da gelir: ﴿وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ﴾[2] Ya'nî onların cesedleri ahsen-i sûretde olduğuna bakma. Zîrâ maksûd olan ahsen-i ma'nâ üzerine olmakdır, ahsen-i sûret değil. Onlarda ise o yokdur. Ve bu ma'nâdandır ki yine Kur'ân'da gelir: ﴿فَأَصْبَحُوا لَا يُرَى إِلَّا مَسَاكِنُهُمْ﴾[3] Ya'nî işâret eder ki ecsâd mesâkin-i ervâhdır ve hâliklerin ba'de'l-helâk meskenleri meydânda kalıp kendileri nâ-bûd oldukları gibi ehl-i hicâbın dahi sûretleri var, velâkin sûret içinde ma'nâ nîstdir. Bî-lübb ise kışrı neylerler. Zîrâ yalnız kışr âteşde ihrâka sâlihdir.

Ve mü'min ki Hak'dan mahcûb ola, nâr-ı bu'd ve katîat ile muazzebdir. Ve netîce-i ehl-i inkâr dahi bu nârdır. Zîrâ bildikleri rüsûm kifâyet etmez ki henüz ma'lûma vâsıl olmamışlardır. Ve vusûlleri nazar ve istidlâl yüzündendir ki zaîf ve ekserinin netîcesi teşvîş ve ıztırâbdır. Nitekim ekserinden menkūldür. Bu cihetden "Aslâ vusûlleri yokdur" demek dahi câizdir. Husûsâ ki bunlar dahi sâir erbâb-ı ilhâd gibi ruhsat yolun tutmuşlardır. Zu'mlarınca ehl-i i'tikād ve ehl-i ilm geçinirler. Fe-emmâ muktezâ-yı ilim ile amelleri yokdur ve i'tikādları halelden hâlî değildir, belki küfrleri gālibdir. Zîrâ ehlullâh hakkında sû-i i'tikādları vardır. Bu i'tikād ise fâsiddir. Ve îmânı küfr i'tikād etmek küfrdür, adli zulüm ve tâati ma'sıyet i'tikād etmek gibi.

Aceb zamândır ki bâzâr-ı vücûdda sûret satarlar ve ma'nâyı bir fülse verip yabana atarlar ve kuru intisâb da'vâsın ederler ve المرء مع من أحبّ[4] ile

---

1 Kişi bilmediğinin düşmanıdır.
2 "Onları gördüğün zaman cisimleri hoşuna gider." el-Münâfikūn, 63/4.
3 "Artık onların meskenlerinden başka bir şey görünmez oldu." el-Ahkāf, 46/25.
4 "Kişi sevdiği ile berâberdir." Buhârî, Edeb 96; Müslim, Birr 165; Tirmizî, Zühd 50; Deavât 98.

istidlâl dahi eylerler ve muhabbetde münâsebet ve mücâneset lâzım olduğun fehm etmezler.

Ravâfız ve Şîa kimdir ki Hazret-i Ali'nin -kerremallâhu vecheh- bayrağı altında haşr ola. Zîrâ i'tikādları fâsiddir. Bilmezler ki Ali'ye da'vâ-yı muhabbet zımnında Havâric gibi buğz ve adâvetleri vardır. Zîrâ "Ali dahi bizim i'tikādımız gibi i'tikād eylerdi" demek isterler. Bu ise kuru isnâddır. **[16b]** Eğer Ali'nin i'tikādı mertebesi onlara zâhir olaydı Ali'ye adâvet ederlerdi. Kande kaldı ki muhabbet edeler. İşte bu makūle ve sâir ehl-i ehvâ' ve bida' emr-i muhayyeli i'tikād ederler, yoksa emr-i muhakkakı değil. Zîrâ emr-i muhakkak onların i'tikād etdiklerinin gayrıdır.

Pes, "Biz fülân velînin tarîkındayız" demek iftirâ-i mahzdır, meğer ki tarîkında olduğuna şevâhidi ola. Ve ba'zı ehl-i zâhir vardır ki zu'munca güzer eden evliyâya muhibb geçinir ve ba'zı menâkıbın dahi söyler, Ebû Yezîd-i Bistâmî ve emsâli gibi. Ve bilmez ki eğer Bâyezid onun zamânında gelmiş olaydı eşedd-i inkârla inkâr ederdi. Mansûr ve Nesîmî ve Şihâbuddîn ve emsâlini katl etdikleri gibi ol dahi onun katline sa'y eder ve belki katli ile bile mütesellî olmayıp cesedini ihrâk bi'n-nâr etdirirdi. Sâir zamânında olan erbâb-ı hâle etdiği muâmele gibi ki onları nefye ve habse ve katle çalışır. [1]﴿وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ﴾ Zîrâ katl ki izhâk-ı rûhdur, sâir ezâ ve cefâ dahi o hükümdedir. Zîrâ rûh onunla müteezzî olur.

Ve insân-ı kâmilin kalbine dokunmak yedi kerre Ka'be'yi hedmden eşeddir. Ya'nî yedi kat gökleri hedm gibidir. Zîrâ her gökde Ka'be muhâzâtında bir Ka'be vardır. Şehrin şenliği ise mescidi iledir. Çünki mescid harâb ola, mu'zam-ı a'lâm-ı dîn harâb olmakla şehir dahi harâb hükmünde olur. İşte kalb dahi mu'zam-i erkân-ı vücûddur ki nazar-gâh-ı ilâhî ve sened-i kaviyy-i zâhir ve bâtındır. O harâb olıcak âlem-i vücûd dahi enfüsen ve âfâkan harâb olur.

Ey ârif, eğer bu ma'nâyı zevk ile idrâk etdinse, ma'rifetine netîce verdin ve insân-ı kâmilin kendi ve kalbi nedir bildin ve şefî'in olacak yere hasm olmadın ve ona i'tikādını dürüst kılıp intisâb-ı sahîh ile intisâb eyledin.

---

1 "Fitne adam öldürmekten daha kötüdür." el-Bakara, 2/191.

Eğer böyle oldunsa İbrâhîm oldun. Zîrâ İbrâhîm Ka'be binâ eder, yoksa Ka'be'yi yıkmaz. Ve İbrâhîm Ka'be'yi Muhammed için -aleyhime's-salâtü ve's-selâm- binâ etmişdir ki Muhammed kalb-i âlemdir ve Ka'be'nin sûreti onun sûreti ve sırrı onun [17ª] sırrıdır. Onun için cemî'-i ervâh onu tavâf ederler. Ve sırr-ı ahadiyyet dahi ondadır. Ve insân-ı kâmil kalbini yıkmak hemân onun kalbini hedmdir. Zîrâ insân-ı kâmil ahadiyyet ile mevsûfdur. Ve her insân-ı kâmilin ahadiyyeti ahadiyyet-i Muhammediyye ile birdir ki cümlesi bir nokta ve bir yüzün fülfülüdür. Pes, kitâbını okuyup dînine duhûl etdiğin vücûd-i şerîfin kalbini ne vechile hedm edersin ve hedm etdiğin sûretde mü'min olur musun? Vay sana ki bu ma'rifetden hâricsin ve netîce-i ma'rifetin cehldir ve cehl sana ne aceb sehldir.

Nazm:

Yâ Rasûlallâh yüzündür ravza-i Adn'in gülü
Çok-durur sen gül-ruhun âlemde gāyet bülbülü

İki zülf-i müşk-bûyun ruhların üzre senin
Gülşen-i Firdevs'in oldu iki deste sünbülü

Şâd u şen olup kudûmunla derûn-i ehl-i dil
On sekiz bin âleme doldu çû bülbül gulgulü

Gâh mi'râc eyleyip oldun Burâk'a sen süvâr
Gâh sürdün yeryüzünde çün piyâde Düldül'ü

Oldu terkîbin hurûf-i âliyâtı müştemil
Nokta-i vahdet kodu rûyunda Mevlâ fülfülü

Ya Habîballâh rikâbın tutmağa eyle sezâ
Râh-ı aşkında tehî-dest etme bu Hakkî kulu

يَتَنَزَّلُ ٱلْأَمْرُ بَعْدَ هَذَا. هكذا قيل لي في بعض الأسحار.[1]

Ya'nî bu asrdan sonra emr-i vücûd mütenezzil olur. Ya'nî[2] كلّ يوم تَرْذلون mûcebince gitdikçe âlem tenezzülde ve emr-i vücûd ve şân-ı tecellî za'f

[1] "İş bundan sonra alçalır." Bir seher vakti bana böyle söylendi.
[2] Her gün alçalırsınız.

kabûl etmekdedir. Zîrâ acûz-i dehr erzel-i ömre vusûl ile rahmi terbiye-i evlâddan âciz ve belki akîm oldu. Ve bunun netîcesi ehl-i ma'rifete göre sükûtdur. Zîrâ zamân kābil olmayıcak ehl-i zamân dahi kābil olmaz. والحيّة لا تَلِد إلا الحيّة[1] vefkınce doğan nesemât dahi gāliben kahr ve celâle çekip âlem-i kahr ve celâlden olan kıyâmet-i kübrânın kıyâmına sebeb olurlar. Bu yüzden görüp "Bu niçin böyle oldu?" dememek gerekdir, belki ﴿اَلْحُكْمُ لِلّٰهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ﴾[2] demelidir ki muktezâ-yı tevhîd ve ma'rifet **[17b]** ve müşâhede-i kâmiledir. Zîrâ her asrda âlemde cârî olan şuûn-i ilâhiyyedir ki ilminde olan vechile icrâ-i ef'âl eder. İlim ise muteğayyir olmaz.

Ve Hakk'a göre ittifâkî nesne yokdur ki Hak ondan rucû' ede ki ona "bedâ" derler. Nitekim Türkî'de dahi vardır ki derler: "Şu işi şöyle tutdum ammâ gayr-i ma'nâ bâdî ve zâhir oldu ve ondan rucû' eyledim." Bu ise işlediği işe mukaddem ilm-i kâmili olmamakdandır. Hak Teâlâ ise ondan münezzehdir. Ve âlemin çünki ism-i Evvel i'tibâriyle evveli vardır, lâ-cerem ism-i Âhir i'tibâriyle dahi âhiri. Velâkin evvel ve âhiri ale't-ta'yîn ma'lûm değildir. Şu kadar vardır ki âhiri için eşrât ve alâmât nasb olunmuşdur. Onun vücûduyla kurb-i kıyâmet olduğu ma'lûm olur, nefs-i kıyâmet ne zamân olursa olsun. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ﴾[3] Ve aşerenin her ferdinde mie i'tibâriyle bin olur ki bu ümmet-i merhûmenin müddet-i ömrüdür.

Ve hâlâ gerçi bini mütecâvizdir, fe-emmâ fî-nefsi'l-emr Dehr isminin hükmü henüz gāyete ermemişdir, velâkin ekall-i kalîl kalmışdır. Onun için dünyâda ihtilâl çoğalmışdır. Zîrâ marîz olan kimse vefâtına karîb ziyâde muztarib olur. Acûz-i dehr dahi böyledir ve bu marazın şiddetinden ötürü her tabîb tîmâra kādir olmayıp mehdî gibi sâhib-i seyfe muhtâc olmuşdur. Ve tabîbden murâd ulemâ-i dîn ve sâhib-i zuhûr olanlardır ki her asrda bulunurlar. Velâkin hâllerine göre nizâm verirler ki cüz'iyyâtdır. Zîrâ isimlerinin bi-tarîkı'l-külliyye nizâma kuvveti yokdur.

---

1 Yılan ancak yılan doğurur.
2 "Hüküm, yüce ve büyük Allâh'a âittir." el-Mü'min, 40/12.
3 "Hepsi tam on (gün)dür." el-Bakara, 2/196.

Nazar eyle Rasûlullâh'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- kabâil-i Arab ile olan muâmelelerine ki hüsn-i huluk ve hüsn-i sîretleri ile ne vechile nabzgîrlik eylediler ve şedîdü'ş-şekîme olan kavmi ne tarîkla zelûl etdiler ki gayrın bu nizâma isti'dâdı yokdur. Ve bu hâle nazar eder şol hadîs ki gelir: ما أوذيتُ مثلَ ما أوذي نبي[1] Ve bu ezâ ve cefâ onları da'vet ve teblîğde mübâlağadan men' etmedi. Zîrâ tahammül ile me'mûr idi ve acele ve ıztırâbdan nehy olunup: ﴿وَلاَ تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ﴾[2] denildi. Ve her **[18ª]** asrda hâline göre mehdî bulunduğu gibi deccâl dahi bulundu. Zîrâ bu ikisi umûr-i mütekābiledendir ki esmâ-i cemâliyye ve celâliyyenin muktezayâtındandır.

Ve mehdî ve deccâl-i ekber bu ümmetden olduğu kemâllerine işâretdir. Zîrâ her ismin hükmü bunda tamâm olsa gerekdir. Ya'nî dünyâ hâline göre ve illâ rahmet ve gazabın gāyeti âhiretde zuhûr edecekdir ki fi'l-hakîka dârı cezâ âhiretdir. Nitekim gelir: ﴿وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَى دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ﴾[3]

Ey mü'min, Hak Teâlâ'nın bizi âhir zamâna te'hîr etdiği her vechile bize nazarındandır. Zîrâ muînimiz kılletde ve a'dâmız kesretde olduğu cihetden dînimizde sebâtımıza göre ücûr-i şühedâ' buluruz. Ve hadîsde sâbit olduğu üzere ihvân-i Rasûlillâh[4] oluruz ve âkıbetimiz hayr ve netîcemiz saâdet-i uzmâ olur. Zîrâ fesâdın netîcesinde salâh ile netîce vermek gerekdir ki fi'l-hakîka merdlik budur. Ve dünyânın netîcesi ne olduğu ma'lûm oldu, hemân sükût eyle ve dâmen-i takvâyı tut, tâ ki şerr ve şûrdan halâs olasın.

---

1 "Bana yapılan eziyet hiçbir peygambere yapılmadı." bk. Tirmizî, Kıyâmet 34; İbn Mâce, Mukaddime 11.

2 "Balık sâhibi (Yûnus) gibi olma." el-Kalem, 68/48.

3 "Onlara en büyük azâbdan önce mutlakâ daha yakın azâbı da tattıracağız." es-Secde, 32/21.

4 Müslim, Tahâret 39; Nesâî, Tahâret 109; İbn Mâce, Zühd 36.

قيل لي ليلة الأحد: **الحَقُّ حِجَابٌ لِنَفْسِهِ**[1]

Maksûd budur ki Hak Teâlâ'nın kemâl-i zuhûru kendine perde olmuşdur. Zîrâ O ﴿وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيهِ﴾[2] vefkınce kemâl-i kurbu vardır. Kemâl-i kurbda ise müşâhede müyesser olmaz. Onun için mertebe-i ev-ednâda, ya'nî abdin kemâl-i fenâsında müşâhede ve zevk-ı müşâhede yokdur. Zîrâ bu mertebede şâhid ve meşhûd bir olur. Bu sebebden kābe kavseyn-i farka nüzûl ederler, tâ ki kurb-i mütevassıt hâlinde ehl-i müşâhede olalar ki ol kurb-i mütevassıtdan murâd mertebe-i abdiyyetin bekāsıdır ki ona "bekā-i resm" derler. Ve bu mertebenin hâli ilimdir ki iki mefûle ta'diye eder ki biri Hakk'a ve biri kendi nefsinedir. Ve ona "cem'u'l-cem' " derler ki fark ile cem'i, ya'nî istitâr ve tecellîyi bir yerde cem'dir ki zevk-ı müşâhede burada hâsıl olur. Nitekim hadîsde gelir: وأسألك لذّة النظر إلي وجهك الكريم أبداً دائماً سرمداً[3] Fa'lem zâlik.

[18b] Ve işâret-i mezkûrede böyle demek dahi olur: Ayn-ı abd ki ayn-ı Hakk'ın tecelliyâtındandır, sûret-i abdiyye ol ayna perde olmuşdur. Şöyle ki ortada görünen sûretdir, ayn nâ-bûddur, rûh ile cesed gibi. Ve Hak Teâlâ abdi kendi sûret-i hakîkıyye-i kemâliyyesi üzerine halk edip sûret-i abdiyyeyi ol hakîkat kenzine tılsım gibi eylemişdir. Pes, tılsım meşhûd ve kenz gayr-i meşhûddur, maahâzâ biribirine ittisâl-i kavîsi vardır. Ve abde "ridâü'l-kibriyâ" denildi ki rütbe-i mazhariyyetdir ve bu rütbe ona âyîne olmuşdur. Nitekim tâife-i Arab ekser-i evkātde, husûsâ eyyâm-ı şitâda ridâsıyla mürtedî ve müstetir olur. Şöyle ki görünen ancak gözleri kalır. İşte bu ma'nâ rubûbiyyet mertebesine işaretdir ki Hak Teâlâ'yı cennetde bu mertebeden görürler, yoksa keşf-i zât mertebesinden görmezler ve illâ muhterık olurlar. Ve Hazret-i Mûsâ'nın -aleyhi's-selâm- Cebel-i Tûr'da sükūtu bu mertebedendir. Zîrâ vücûd-i hâricînin bu mertebeye tahammülü yokdur. Kalbe vâkı' olan ise berk gibi ânî ve lemhî nesnedir ki yetmiş bin hicâbı hark edip zâhir olur.

---

1 Pazar gecesi bana şöyle denildi: "Hak kendine perdedir."

2 "Biz ona daha yakınız." Kāf, 50/16.

3 "Senden ebedî, devamlı ve sürekli olarak yüce vechine nazar etme lezzetini isterim." bk. Nesâî, Sehv 62; Ahmed, Müsned, V, 191.

İşte ol "yetmiş bin perde" dedikleri -ki kimi zulmânî ve kimi nûrânîdir- mukaddem bi-hasebi'l-urûc ile'l-mebdei'l-a'lâ münharık olmak gerekdir, tâ ki netîcesi tecellî-i zâtî ola. Pes, kümmel bu makāma erdiklerinde hicâbdan halâs olurlar, velâkin tecellî-i zâtîye göre ekser-i evkātde yine hicâb içinde kalırlar. Bu hicâb onlara hicâb-ı rahmet-i nûrânîdir, yoksa hicâb-ı zahmet-i zulmânî değildir. Ya'nî güneş üzerinde gaym-ı ebyaz-ı rakîk gibidir ki fi'l-hakîka şemsin müşâhedesine âyîne düşmüşdür. Eğer bu âyîne olmasa nûr-i şems nâzırın çeşmini ihtitâf eylerdi.

İmdi gerçi vücûd-i Hak şuhûd-i Hakk'a perdedir, fe-emmâ âyînedir ki ondan seyr olunur. Ve cemî'-i eşyâ esmâya ve cümle-i esmâ dahi zâta âyîne vâkı' olmuşdur. Velâkin **[19ª]** hicâb-ı beşerî terkîk ve âyîne-i abdiyyet taltîf ve taskîl olunmak gerekdir, tâ ki âyîne dahi yüz göstere ve illâ nûr-i şems mün'akisdir. Eğerçi a'mânın gözü ona vâsıl değildir. İşte "vuslat içinde firâk" ve "ayn-ı cem'de fark" dedikleri budur ki gören müştâk ve görmeyen müştâkdır. Zîrâ görenin dahi hâli hayretden hâlî değildir. Onun için bî-vücûd olanlar dahi yanmakdan hâlî değildir, maa-hâzâ yanacak mâdde yok-dur.

Pes, iştiyâk mahbûbun türlü türlü vechile televvününden gelir ve ol te-levvünün cümlesi hüsniyyâtdır. Ve bu televvünden hâsıl olan hayrete "hay-ret-i memdûha" ve âşıkın telvînine "telvîn-i memdûh" derler. Hattâ telvînden sonra temkînden sonra dahi bir telvîn gerekdir ki netîcesi telvînde temkîndir. Ve bu makāma vâsıl olanın hâline "nifâk-ı ekber" derler ki Hak Teâlâ esmâ ve sıfâtıyla her yüzden nice bir başka yüz ile göründü ise insân-ı kâmil dahi herkese ol kesin yüzünden görünür ve ol kes onu yalnız kendi isminde sanır, maa-hâzâ cümle-i esmâyı câmi'dir. Ve hadîs-i tehavvülde ki Hak Teâlâ yevm-i kıyâmetde suver-i muhtelifede görünse gerekdir. İnsân-ı kâmil ol suver-i muhtelifenin mecmûası ve vech-i ahadiyyetidir ki herkese birer yüzden görünen yüz ona her yüzden görünür.

İşte ilim ve i'tikād ve şuhûd ne vechile olmak gerekdir, bir hoş fehm edip sen dahi insân-ı kâmilin erdiği netîceye vusûle sa'y eyle. Ve sana bu makūle nifâkın zararı yokdur. Zîrâ ilmin âmm ise amelin hâssdır ki şer' ile mukayyeddir. Ya'nî gerçi bâtında âlem-i ıtlâkdasın, fe-emmâ zâhirde şer'

seni takyîd etmişdir ki bu âlem dâr-ı teklîfdir. Ve sen hâmil-i emânet-i kübrâsın, velâkin ne vechile me'mûr oldunsa hareketin ona tâbi'dir. İmdi makāmına göre her ismin netîcesiyle amel eyle, tâ ki cem'iyyet ve ihâta ile ser-efrâz ve âhâd-ı nâsdan her vechile mümtâz olasın.

[19b]

الأَخْذُ مِنَ الْجِنِّ. هكذا رُسم لي.

ولا أورد في هذا الكتاب إلاّ ما بدا لي من طرف الحقّ سبحانه وتعالى.[1]

Ma'lûm ola ki cinne melek derler, eğer ba'zı umûr-i ilâhiyyede istihdâm olunursa. Ve meleğe dahi cinn derler, isticnân ve istitârından ötürü. Fe-emmâ melek cinnden a'lâdır. Zîrâ nûrdan matbû' ve mazhar-ı cemâldir. Cinn ise leheb-i nârdan mahlûk ve mazhar-ı celâldir. Ve âdem melekden efdaldir. Zîrâ cemâl ve celâli câmi' ve neş'esi muhîtdır. Onun için iki cenâhı vardır: Biri ceseddir ki anâsırdandır ve onunla âlem-i ecsâmı seyr eyler ve a'mâl-i sâliha vücûda getirir ki naîm-i cinân bunun mukābelesindedir. Ve biri rûhdur ki rûh-i ilâhîden menfûhdur ki ona "nefs-i nâtıka" dahi derler ve onunla âlem-i ervâhı seyr eyler ve maârif-i ilâhiyye tahsîl eder ki makām-ı kurbet ve vuslat bunun netîcesidir.

Ve cinn ve melek ism-i Latîf'e mazhar olup cisimleri cism-i latîf olmak sebebiyle taraf-ı cismâniyyetlerine i'tibâr olunmadı. Fe-emmâ insân anâsırdan mahlûk olmakla cismi cism-i kesîf olup taraf-ı cismâniyyetine i'tibâr olundu, velâkin kesâfeti hicâb-ı rahmet kabûlünden oldu. Zîrâ nûr-i Hakk'ın inzıbât ve tecellî-i ilâhînin inhisârına sebebdir. Nazar eyle ki bir câm-ı zücâc içine su koyup mukābele-i şemse vaz' etsen, nûr-i şems ona mün'akis olsa dahi câmın kemâl-i letâfetinden münzabıt olmaz, belki mütelâşî ve müteferrık olur, fe-emmâ tıynden olan çanağa konulsa çanağın kesâfetiyle nûr orada müctemi' ve şems meşhûd olur. Nitekim ba'zı kesîf yerlerde olan sular üzere gece içinde aks-i mâh düşüp âşikâre kursu görünür.

---

[1] "Ahz (almak) cindendir." Bu şekilde bana resm olundu. Bu kitapta Hak Sübhânehû ve Teâlâ tarafından bana zâhir olandan başkasını aktarmıyorum.

İşte âyînenin zahrında olan üsrüb teksîf-i âyîne içindir, tâ ki onda yüz görüne. Ve vech-i kamerde olan kelef ve küdûret onun seyrine âyîne olmuşdur. Ve hadîsde [1]أنا أملح sırrı dahi budur. Ve mahbûbun çehresinde nokta-i hâl [hı ile] olmak yüzüne cilâ verir ve hüsnünü temâşâya âyîne ve kemâl-i cemâlini mutâlaaya vesîle olur. Ve kalbin **[20ª]** mudğadan olduğu dahi ona dâirdir. Onun için ona "süveydâ" dediler. Zîrâ sevâd içinde beyâz ziyâde mütebeyyin olur. Ve bu makūle sevâd siyâdetdendir, Hacer-i Esved'in sevâdı gibi. Bilmeyen ona "Hacer-i Es'ad" der, fe-emmâ hakîkat-i hâle cehldendir. Nazar eyle Rûm ve Acem ebyaz ve Arab esmerdir. Ve Rasûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- esmerden meb'ûs ve vasf-ı esmer ile men'ût oldu ve ekser-i umûrda Acem'e ve gayrıya teşebbühden men' eyledi, tâ ki fıtrat-i asliyye olan esmeriyyet müteğayyir olmaya. Fe'fhem cidden.

Ve bu ma'nâdandır ki kâmillere libâslarında ve gayrı husûslarında teşebbüh ederler. Zîrâ fıtrata delâlet eder ki i'tidâldir. Sâir-i nâs ise her yüzden i'tidâlden hâriclerdir. Mîzân-ı vücûdun keffeteyni ise mu'tedil gerekdir ki onda ifrât ve tefrît olmaya. Ve bu ma'nâ ziyâde amîk olduğundan binde bir kimse ona duhûl edemeyip hâricde kaldılar.

Ey âşık, [2]من تشبّه قوماً فهو منهم sırrına vâkıf olagör. Hiç bîdâr olanlar gāfillere teşebbüh ederler mi? Hemân dâirenden çıkma ve ahvâl-i âlemden ibret al ve ilim istifâde eyle. Zîrâ [3]الحكمة ضالّة المؤمن أينما وجدها أخذها mûcebince ahze mâni' yokdur, cinn ve şeytândan olursa. Zîrâ nâkıs kâmilden ve kâmil ekmelden ahz etdiği gibi gâh olur ki ekmel dahi kâmilden ve kâmil dahi nâkısdan ahz eder. Hattâ şeyh-i mürşidin bir hâli vardır ki mürîdi esnâ-i terbiyede mürîdin hâli yüzünden nice terakkî ahz eder.

Bak imdi müstaidd olanlara nâkısın yüzünden ne makūle kemâl netîceleri zuhûr eyler, fe-emmâ kābil olmayanlar kābillere yâr ve hem-sohbet olsalar dahi nedir fâyidesi? Zâğ ve zağanın andelîb ile sohbeti gibi olmuş olur ki ne sûretde ve ne ma'nâda münâsebetleri yokdur. Ve bu kadar zamândır

---

1 "Ben daha güzelim." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

2 "Kim bir kavme benzemeye çalışırsa o da onlardandır." Ebû Dâvûd, Libâs 4; Ahmed, Müsned, II, 50.

3 "Hikmet mü'minin yitiğidir, onu nerede bulursa alır." Tirmizî, İlim 19; İbn Mâce, Zühd 17.

ki halka münâsebet-i ma'neviyye netîcesin vermeğe çalışırız, az kimse netîce-pezîr olup ol ma'nâdan haberdâr olmuşlardır.

ونتيجة الأمر إلي الله تعالى[1]

[20b]

ورد بعد العشاء والفقراء في التّوحيد قوله تعالى: ﴿ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللهِ مَوْلاَهُمُ الْحَقِّ﴾[2]

Bu âyet-i şerîfenin birkaç mahmeli vardır, ibâret ve işâret yüzünden: İbâret cihetinden olan budur ki insân abd-i fânî ve Allâh Teâlâ Mevlâ-yı Bâkî'dir. Ve onun âlem-i ilm-i icmâlîden âlem-i ayn-ı tafsîlîye geldiğinin netîcesi tahsîl-i ma'rifet-i ilâhiyye ve ondan sonra mevt-i tabîî ile Hakk'a rucû'dur ki mebde-i evvele olan vesâitı ref' edip berzahda farkdan ayn-ı cem'e ermekdir. Zîrâ vücûd-i insânîye adem târî olmak ihtimâli yokdur, belki atvârda tekallüb eyleyip bi-tarîkı'd-devr yine Hakk'a rucû' eder. Ve ona "rucû'-i ıztırârî" derler. Ve berzaha duhûlden sonra müddet-i ma'lûmesin ba'de't-tekmîl dünyâda olan hâline sûret vermek için neşr ve haşr olunup mahall-i muhâsebeye gelir. Tâ ki vücûdunda olan isti'dâdın semeresi olan a'mâl yüzünden ya derecâta terakkî veyâ derekâta tenezzül bula ki biri rûhâniyyetinin sırrı ve biri dahi cismâniyyetinin sûretidir. Ve hüküm gālibindir ki eğer semâvî oldu ise melâikeye muttasıl olur ve eğer arzî oldu ise şeyâtıyne mültehık olup herkesin âlem-i ebedde netîcesi âlem-i ezelde tohum-ı isti'dâdının mahsûlüdür. El-hâsıl âyet-i şerîfenin mahsûlü maâd-ı cismânîdir ki inkârı küfr-i sarîhdir. Nitekim sıyğa-i mâzî dahi onun tahakkukuna delâlet eder. Zîrâ يُرَدّون yerine ﴿رُدُّوا﴾ denildi.

Ve işâret yüzünden birkaç mahmeli vardır: **Evvelkisi** budur ki gece ki leyl-i zâtdır, Mevlâ-yı Bâkî'ye rucû'a işâretdir. Ya'nî fukarâ-i sâlikîn ki nehâr-ı sıfâtda her biri bir ismin yüzünden müteferrık olmuşlardı, netîceleri tecemmu' oldu ki gelip zikr ve tevhîd ile ubûdiyyetlerin ızhâr ve Mevlâ-yı

---

1 İşin sonu Allah Teâlâ'ya âittir.

2 Akşamdan sonra dervişler tevhîdde iken Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Sonra Hak Mevlâları olan Allâh'a döndürülürler." el-En'âm, 6/62.

Bâkî'ye rucû'ların isbât eylediler. Zîrâ zikr ve tevhîd mertebe-i ulûhiyyet-dedir ki cemî'-i merâtibi muhîtdır. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿فَاعْلَمْ أَنَّهُ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللهُ﴾[1] **[21ª]** Ve bu cem'iyyete işâretden ötürü evvelâ ﴿ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللهِ﴾[2] denildi ki ulûhiyyet mecma'-ı sıfâtdır ki zât-i bâtınenin unvânıdır. Onun için Celâle'ye اسم ذات مستجمع بجميع الصّفات[3] dediler. El-hâsıl zâhiri isim ve bâtını sıfatdır ve bâtınü'l-bâtını zâtdır. Ve sâlikin haddi isim ve sıfatdır ki âyîne-i zâtdır ve illâ nefs-i zât-i bahte vusûl müyesser değildir. فسبحان العالي المتعالي[4]

Ve bundan zâhir oldu ki şeyhin sohbetine duhûl mecma'-ı esmâya vusûl sûretidir. Zîrâ cemî'-i esmâ yüzünden telkîn-i zikr ona müfavvazdır. Onun için ﴿مَوْلاَهُمُ الْحَقِّ﴾[5] denildi ki "mevlâ" efendi demekdir ki mukābelesinde ubûdiyyet iktizâ eder. Nitekim gelir: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ أي ليعبدوا مسمّى الإسم الأعظم ويخدموه خدمة الخدّام إلى المخدوم المكرّم[6]

Ve "hakk" sâbit ve kāim demekdir ki fânî mukābelesindedir.

Ve abdin vücûd-i Hak'da fenâsı şeyhe hizmetle zâhir olur. Zîrâ hizmet ve sohbet varlığı ifnâ ve benliği izâle eder. İbrâhîm b. Edhem pîr-i Horasânî'ye hizmet edip murâda erdiği gibi. Zîrâ arkası ile dağdan hatab taşırdı. Ve meşâyih-i ümmiyyeden Yûnus Emre dahi bu hâl ile Hakk'a erdi. Hattâ getirdiği hatabın cümlesi doğru ağaçlar idi. Şeyhi Taptuk Emre onun sırrından suâl edicek "Sultânım, bu kapıya eğrilik sığmaz" diye cevâb verdikde Şeyh dahi bu sözden hazz edip "Söyle Yûnus'um söyle" demesiyle kelâm-ı Şeyh vaktinde mahalline rast gelmekle Yûnus'dan bu kadar kelimât-i irfâniyye ki sâdır oldu, hadd ve hasrı yokdur. Zîrâ demişlerdir ki: Emr-i sülûk iki nesneden ibâretdir ki biri mürîdden hizmet ve biri dahi

---

1 "Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur." Muhammed, 47/19.

2 "Sonra Allâh'a döndürülürler." el-En'âm, 6/62.

3 Bütün sıfatları toplayan zât ismidir.

4 Yüce ve ulu olan (Allah)'ı tenzîh ederim.

5 "Hak Mevlâ'ları" el-En'âm, 6/62.

6 "Ben cinleri ve insânları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (ez-Zâriyât, 51/56) Yâni ism-i a'zamın müsemmâsına kulluk etmeleri ve hizmetçilerin şerefli bir efendiye hizmetleri gibi ona hizmet etsinler diye yarattım.

şeyhden nefesdir ki ol nefese "nefes-i rahmânî" derler ki onun eseri hayât-i ma'neviyyedir ki onun dahi netîcesi ilm-i ilâhîdir ki onun dahi netîcesi ma'lûma vusûl ve onunla tahakkuk ve husûldür. Zîrâ maksûd bilmek ve bulmak ve olmakdır.

[21b] Ve **ikinci işâret** budur ki: [1]النّوم أخو الموت mûcebince gece geldikde insânın nevm ile rûh-i hayvânîsi ihsâsdan kalır ve rûh-i izâfîsi Hakk'a rucû' eder. Onun için menâm ile cesed teabdan müsterîh olduğu gibi rûh dahi vatan-ı aslîye rucû' ile nûr-i Hak ile müste'nis olur ve tekrâr bu âleme redd olundukda ol âlemin ahvâli yâdında kalıp yine ol tarafa incizâbdan hâlî olmaz, meğer ki nefs-i hayvânîsi içinde mağmûr ve mestûr kala. Bu sûretde a'mâ gibi olur ki dav'-i şemsden bî-haberdir veyâ garîk gibidir, hâl-i kenârdan bî-şuûrdur.

El-hâsıl hâl-i menâm hâl-i berzah ve hâl-i haşr gibi oldu ki abd-i fânî, ya'nî cesed ve rûh-i hayvânî Mevlâ-yı Bâkî'ye rucû' etdi. Eğerçi fi'l-hakîka rucû' eden rûh-i insânîdir. Fe-emmâ bu rucû'a cesed ve rûh-i hayvânînin istirâhati vesîledir ki nefs-i nâtıka bunların vesâtatıyla amel eder. Onun için dediler ki: Rûh-i hayvânî nefs-i nâtıkanın matıyye ve merkebidir ki nefsin hareketi ve taayyünü ve âsârının zuhûru ona menûtdur. Zîrâ rûh-i insânî fi'l-hakîka mücerredâtdandır ve mütehayyiz değildir, velâkin taayyününde mahalle muhtâcdır. Nitekim ervâh-ı enbiyâ -aleyhimü's-selâm- semâvâtda taayyün buldular, cesedleri arzda taayyün bulduğu gibi. Maa-hâzâ rûhâniyyetleri taayyünden berî ve sûret ve şekilden arîdir. Ve onun aslı budur ki Hak Teâlâ taayyün ve lâ-taayyünden münezzehdir. Çünki nefh etdiği rûhu kendine muzâf edip âlem-i emr ve vücûbdan kıldı, lâ-cerem sıfat-i tenezzüh ona dahi sârî oldu. İşte insânın cümle-i daâvîsinin masdarı budur, velâkin huzûr-i Hak'da da'vâ olmaz, meğer ki Hak ile ola. Hak ise mutlakan da'vâya kāil olmaz. Onun için, kendinden ihbâr etdikde [2]﴿لاَ إِلَهَ إِلَّا أَنَا﴾

---

1 "Uyku ölümün kardeşidir." Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, thk. Habîbürrahman el-A'zamî, Beyrut ty., II, 79; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târık b. Ivadullâh-Abdülmuhsin b. İbrâhim, Kahire, ty., I, 282, VIII, 342; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, Beyrut 1988, VII, 90.

2 "Benden başka ilah yoktur." en-Nahl, 16/2.

buyurdu ve enbiyâ lisânından sâdır olandan [1]﴿لاَ إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾, ﴿لاَ إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ﴾[2] diye takrîr eyledi. Aceb mahall-i edebdir ârif olanlara.

Ve bundandır ki eğer Ebû Yezîd-i Bistâmî ve eğer sâirler kurb-i intikāllerinde da'vâlarından rucû' etmişlerdir. Hattâ Bâyezîd **[22ª]** yüzün hâk-i zillete koyup "Yâ Rabb, eğer benden [3]سبحاني ما أعظم شاني sâdır olduysa el-ân zünnârımı kat' edip sana rucû' etdim" diye hâline netîce verdi ve tazarru' ve niyâz kıldı. Ve Abdülkādir el-Geylânî'den dahi vech-i mezkûr üzere rucû' menkūldür. Zîrâ ondan dahi nice şathiyyât sâdır olmuş ve bi'l-ihtiyâr tasarrufât-i kevniyye zuhûr bulmuş idi. Nitekim şöhret-i şâyiası tafsîlden muğnîdir.

Ve **üçüncü işâret** budur ki: İnsân mevt-i tabîî ile Mevlâ-yı Hakk'a rucû' etdiği gibi -eğerçi bu vechile rucû'u hicâba mukārindir- kezâlik mevt-i irâdî-i fenâî ile dahi rucû' eder ki bu rucû'da aslâ hicâb yokdur, belki likā-i mahzdır. Zîrâ Mevlâ-yı Hakk'a ev-ednâ makāmında duhûldür ki bu makāmda ehl-i temkînin da'vâsı [4]أنا العبد لا إله إلا الله demekdir, gayrıların hâli [5]أنا الحقّ demek olduğu gibi, velâkin makbûl olan evvelki hâldir. Zîrâ [6]﴿ثُمَّ رُدُّوا﴾ denildikden sonra [7]﴿اَللهُ ، اَلْمَوْلَى ، اَلْحَقُّ﴾ vasfları îrâd olundu ki muhâtaba göre muktezâsı ubûdiyyetdir. Zîrâ burada gāyibler muhâtab yerinedir, velâkin umûm-i nâs i'tibâriyle makām-ı hitâbdan gaybete udûl vâkı' oldu.

İmdi bundan ahz olundu ki Hakk'a rucû' ubûdiyyet ile olur, yoksa da'vâ-yı ulûhiyyet ile olmaz. Ve onun ki temkîni gālibdir, sekrde dahi sahv ve ifâkat hâlindedir ki ondan da'vâ sâdır olmaz. Nitekim nice kümmelden

---

1 "O'ndan başka ilah yoktur." et-Tevbe, 9/129.
2 "Sen'den başka ilah yoktur." el-Enbiyâ, 21/87.
3 Kendimi tesbîh ederim, şânım ne yücedir.
4 "Ben kulum, Allah'tan başka ilâh yoktur." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Bazı tasavvufî eserlerde hadis olarak geçmektedir. Örnek olarak bk. Rûzbihân Baklî, *Arâisü'l-beyân*, Beyrut 2008, I, 291; a.mlf., *Meşrebü'l-ervâh*, Beyrut 2005, s. 44.
5 Ben Hakk'ım.
6 "Sonra döndürülürler." el-En'âm, 6/62.
7 "Allâh, Mevlâ, Hakk" bk. el-En'âm, 6/62.

menkūldür. Ve şeyhim Seyyidü'l-aktâb Seyyid Fazlî-i İlâhî'nin -kuddise sirruh- erbaîni tecâvüzüne dek hâli ziyâde sekr üzerine iken da'vâdan masûn olup eğer lisânından ve eğer kaleminden edebden hâric nesne vâkı' olmamışdır. İşte kümmel-i evliyâ revişi budur. Onun için derler ki: "Evliyâ muhfûzdur." Ve Şeyh-i meşâyihi'd-dünyâ Muhyiddîn el-Arabî'nin -kuddise sirruh- zamân-ı sekrinde ahvâl-i garîbesi vardır ki ehline ma'lûmdur. İşte netîce-i sülûk-i kavî böyle olur. فاعلم ذلك واعمل[1]

[22b] Suâl olunursa ki: Mevt-i tabîî ile mevt-i irâdînin farkı nedir? Cevâb budur ki: Mevt-i tabîîde heykel fânî ve mütelâşîdir. Meğer ki heyâkil-i mahsûsa ola, ecsâd-ı enbiyâ ve kümmel-i evliyâ ve şühedâ ve emsâli gibi. Mevt-i irâdîde cesed bâkîdir, fânî olan ancak taalluk-ı mâ-sivâdır. Pes, mevt-i tabîî fenâ içinde bekā ve mevt-i irâdî bekā içinde fenâdır. Ve bu iki mevtde Hakk'a rucû' berâber değildir. Nitekim bâlâda işâret olundu. El-hâsıl rucû' sıfat-i rûhdur, fe-emmâ rucû'u kesâfet ve letâfetine göredir.

Suâl olunursa ki: Dünyâda avâmm ve havâssa rucû' mukarrerdir. Zîrâ maiyyet-i ilâhiyye vardır. Pes nereden nereye gider? Cevâb budur ki: Avâmma göre ecsâd ve taallukāt perde olmuşdur. Ve onların kıyâmetleri mevtdir ki onunla mâ-sivallâhdan münselih olurlar ve bî-perde kaldıklarından Hakk'a likā bulmuş olurlar. İşte dünyâda vesâitı terk ve güzer edemediklerinden mevt onlara Hakk'a rucû' sûreti oldu. Bu cihetden soyunup kendilerini Hak yanında buldular, fe-emmâ ol taallukātın hicâbları bâkî olmakla basarları kemâl üzere Hakk'a açılmayıp fi'l-hakîka Hakk'a min-vechin vâsıl olup ve min-vechin mahcûb oldular. Havâss-ı nâsın likāları ise böyle değildir. Belki onlar لو كُشِف الغطاء ما ازددت يقيناً[2] mûcebince Hakk'a bî-perde vâsıl oldular ve vuslatları hâlinde inkişâfları terakkî buldu. Zîrâ sâlik cemî'-i atvârda terakkî üzerinedir, makām-ı kesîbe varınca ve ile'l-ebed. Zîrâ seyr fillâha nihâyet yokdur.

Ve bundan fehm olunur ki ne kadar terğîbât ve tahzîrât var ise zikr olunan iki ma'nâya nâzırdır ki biri keşf ve biri hicâbdır. Ve ma'lûm oldu ki mahcûbun netîce-i hâli Hakk'a hicâb ile vusûl ve mükâşifin netîce-i hâli

---

1 Bunu bil ve amel et.

2 Eğer perde kaldırılsa yakînim artmaz.

dergâha bî-perde duhûldür. Ve hâif ile ehl-i emnin miyânında fark ne olduğu zâhirdir. Gel imdi abd-i âbık olma ve illâ netîcesi kayd ve zencîr ve ta'zîrdir.

[23[a]]

ورد وقت أذان العشاء الآخرة قوله تعالى:

﴿وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ، وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ، النَّجْمُ الثَّاقِبُ﴾[1]

Ma'lûm ola ki "tark" aslında ayak ile yere darbdır. Burada işâret yüzünden ilhâm-ı ilâhî ve vârid-i rahmânînin kalb üzerine vak'ından ibâretdir. Ve gecelerde bu makūle vâridât çok vâkı' olmakla geceye tahsîs eyleyip semâyı ve necmi dahi îrâd eyledi. Zîrâ semâ fi'l-hakîka âlem-i gaybdır ki ulvîdir, semâ gibi. Ve tedbîrât-i arşiyye ve âsâr-ı levhiyye ve kalemiyye dahi ulviyyâtdır. Ve necm-i sâkıb, semâ-i âlem-i gaybdan bürûz eden nûr-i ilâhîdir ki onunla izâet-i kalb ve işrâk-ı vücûd hâsıl olur, şol kevâkibin envârı hevâ ve vech-i arzı izâet eylediği gibi. Ya'nî havâda sehâbdan hâil olmadığı sûretde ve illâ nûr-i kevkeb sehâb ile muhtecib olup vech-i arza fâyidesi olmaz.

İşte kalb-i insân ve kuvâ ve havâssı dahi böyledir ki eğer vech-i kalbde hicâb-ı taalluk yok ise nûr-i ilâhînin işrâkına hâil kalmaz. Pes, nûr-i şems ve nûr-i kamerde fî-nefsi'l-emr sûz yokdur ki müşrıklardır, fe-emmâ ârız olan sehâb zuhûr-i nûra mâni'dir. Kezâlik nûr-i ilâhî dahi dâimâ mütecellîdir, fe-emmâ kalbde olan hicâb sebebiyle aksi zâhir değildir. Bu yüzden insâna "mahcûb" derler. Ve mükâşif bunun hilâfıdır. Zîrâ keşf gayb ile kendi arasında olan perdeyi izâle ve ref'dir. Ve buradandır ki denilmişdir: مشاهدة الأبرار بين التّجلي والإستتار[2] Ya'nî ebrâr ehl-i berzahdır ki onların hâlleri leyl ve nehâr ve şems ve kamer ve sehâb gibidir. Gâh tecellî-i nehâr ve bürûz-i şems ve gâh istitâr-ı leyl ve gurûb-i kevkeb vâkı' ve gâh hilâfı olur. Mukarrabîn ise lâ-leyl ve lâ-nehâr âlemindedir ki onlar **[23[b]]** için aslâ

---

1 Yatsı ezânı vaktinde Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Semâya ve târıka yemîn ederim. Bilir misin nedir târık? O, (karanlığı) delen yıldızdır." et-Târık, 86/1-3.

2 Ebrârın müşâhedesi, tecellî ile istitâr arasındadır.

istitâr yokdur. Meğer ki tecellî-i berkîye göre istitâr denile. O ise fi'l-hakîka istitâr değildir. Zîrâ mukarrabînin kābe kavseyni zât ve sıfâtın mecmû'unu câmi'dir ki müşâhedeleri istiğrâk üzerinedir. Ya'nî makām-ı rubûbiyyet ve ulûhiyyetde zât ile dahi âşinâlardır ki ol mâkam onlara âyîne gibi olmuşdur. Ve tecellî-i berkî bunun gayrıdır ki onda vâsıta ve âyîne i'tibârı olmaz.

Ey ârif, insân üç türlü nûr ile münevverdir ki biri nûr-i akl ve biri nûr-i kalb ve biri nûr-i rûhdur. Ve nûr-i akl kevkeb ve nûr-i kalb kamer ve nûr-i rûh şems mukābelesindedir ki bunların cümlesi için ufûl ve gurûb vardır. Nitekim Hazret-i İbrâhîm'in -aleyhi's-selâm- ihticâcında vâkı' olmuşdur. Onun için [1]﴿لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ﴾ deyip onlardan i'râz ve nûr-i sırra ikbâl eyleyip [2]﴿إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفاً﴾ dedi. Ya'nî gurûb şânından olan tecelliyâtdan i'râz edip tecellî-i dâime yüz tutdu ki tecellî-i zâtdır ki bâtın-ı tecellî-i sıfâtdır. Nitekim sırr insân rûhunun bâtını ve rûhu dahi kalbin bâtını ve kalb dahi aklın bâtını ve akıl dahi cismin bâtınıdır. Pes, ebtanü'l-bevâtın olan makām-ı sırrdır ki nûr-i zâta nâzırdır.

Ve bu merâtibin tenezzülâtın bilmeyenler, her mertebenin tecellîsini tecellî-i maksûd zannedip orada vakfe ederler. Ve bunlar telvîn-i mezmûm ehlidir ki netîceleri hicâbdır. Ve telvîn-i memdûh tecellî-i zâtînin merâtibindedir ki Hak'dan Hakk'a seyrdir. Ve dünyâda şems ve kamer ve kevâkibe ibâdet edenlerin mezmûm oldukları mukayyedât ile mukayyed olduklarındandır ki vech-i mutlakdan meyl etmişler ve hanîfiyyet mesleğine gitmemişlerdir. Pes, envâr-ı gāribe ile mukayyed olanlar kusûr üzerine kaldılar ve lâyık olan vech üzere Rabb-i Mutlak'a müteveccih olamadılar ve nûr-i zâtından pertev alamadılar ve ibâdet-i **[24ª]** asnâm ve envâr edenlere benzediler.

Ve bundan ma'lûm oldu ki asnâm iki türlüdür ki biri arzıyye ve süfliyye ve biri semâviyye ve ulviyyedir. Ve asnâm-ı süfliyyenin sûreti cesed-i insân ve ulviyyenin sûreti rûh-i insândır ki ikisi dahi mahlûkdur. Mahlûka ise ibâdet sahîh değildir. Eğerçi âsâr-ı ilâhiyyeden olmak cihetiyle seyr olunur

---

1 "Batanları sevmem." el-En'âm, 6/76.

2 "Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allâh'a çevirdim." el-En'âm, 6/79.

ve ibret alınır, velâkin taalluk etmek olmaz. İşte cemî'-i taallukātın bâtıl olduğu buradan ma'lûm oldu.

Ve bir nesne ulvî olmak mûcib-i taalluk değildir, mâdâm ki taalluka sâlih olmaya. Mecûsun ibâdet-i nâr ve gayrıların ibâdet-i envâr etdikleri gibi. Pes, âlem-i ervâha varınca olan merâtib-i ulviyye ve süfliyyenin cümlesi berâzih ve vesâit kabîlindendir ki hiçbirinin taalluka salâhiyyeti yokdur, belki mürûr için kantaralardır. Ve âlem-i ervâhın dahi fevkında nisbet-i ilmiyye kalır. O dahi âlim ve ma'lûm arasında umûr-i izâfiyyeden olmakla ondan dahi fenâ lâzım gelip mertebe-i ma'lûm ve derece-i zâtda dahi bir mahzûr zuhûr eyledi ki taalluk-ı zâtdır. Zîrâ taallukda isneyniyyet vardır. Onun için Hak Teâlâ buyurur: [1]﴿وَيُحَذِّرُكُمُ اللهُ نَفْسَهُ﴾ İnsân ise isneyniyyetden halâs olup Hak ile Hak olmadıkça neş'esi kemâl bulmaz. Ve ondan murâd vücûd-i mümkinin cihet-i imkânı bi'l-külliyye zevâl-pezîr olup vücûd-i vâcibin cihet-i vücûbu bâkî kalmakdır ki âlem-i vücûdda vücûd-i vâhidden gayrı kalmayıcak şey' kendi kendine taalluk etmez. İşte müntehe'l-emânî ve munkatıu'l-işârât budur. Ve bu mertebe hulûl ve ittihâd şâibesinden hâlis ve küdûret-i mâ-sivâdan sâfîdir.

Ve "vücûd-i mutlak" dedikleri budur ki onun ıtlâkı ıtlâk-ı hakîkîdir, yoksa ıtlâk-ı mukayyed-i i'tibârî değildir. Ve sûfiyye-i muhakkıkîne mezheb-i vücûdiyye isbât eden, Hak'dan gāfil ve hılye-i ma'rifetden âtıl ve isbât-i vahdet-i vücûddan hâric ve da'vâsı kâzib ve bâtıldır. **[24[b]]** Ve bu tevhîd cümle-i enbiyâ ve evliyânın şânıdır. Ve Hazret-i Hûd -aleyhi's-selâm- [2]﴿مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا﴾ kelâmıyla ona işâret eder. Zîrâ eşyâ vâsıta-i esmâ ile Hakk'ın yedindedir. Pes, Hak'dan gayrı Kābız ve Âhiz ve Kāhir yokdur. Ve ulviyyât ve süfliyyât ve hissiyyât ve akliyyât O'nun makbûz ve me'hûz ve makhûrudur. Gayrın tasarrufunda aslâ bir nesne yokdur. Zîrâ vücûdları vücûd-i Hak yanında mütelâşîdir. Ve Hazret-i İbrâhîm -aleyhi's-selâm- dahi [3]الخ ﴿إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ﴾ kelâmıyla sırr-ı vücûda remz eyledi.

---

1 "Allah sizi kendisinden sakındırır." Âl-i İmrân, 3/30.

2 "Yürüyen hiçbir varlık yoktur ki O, onun perçeminden tutmuş olmasın." Hûd, 11/56.

3 "Ben yüzümü çevirdim..." el-En'âm, 6/79.

Ve bundan ma'lûm oldu ki bunlar merâtib-i tevhîd -ki mertebe-i ef'âl ve sıfât ve zâtdır- mecmû'una nâil ve Hakk'a bî-perde vâsıl idiler. Fe-emmâ her kavmin tevhîd-i zât mertebesine da'vete isti'dâdı olmadığı cihetden ol mertebeye da'vet olunmadılar. Ve olunanlardan dahi bi'l-fi'l icâbet vâkı' olmayıp husûlü ümmet-i merhûmeye mahsûs oldu. Onun için bu ümmetin kemâlâtına nihâyet yok ve kadr ve şeref ve fazîletleri hadden artıkdır. Ve bu kemâl onlara metbû'ları olan Seyyidü'l-mürselîn -aleyhi ve aleyhimü's-salâtü ve's-selâm- vesâtatıyla hâsıl olmuşdur. Zîrâ hatmiyyetleri mecmûa-i kemâlât olmak iktizâ eylemişdir. İşte semâdan tark eden necm-i sâkıb ki Kur'ân ve onun envâr-ı ulûmudur, netîcesi bu şeref-i zâyidi îrâs etmekdir.

Ve bundan fehm olundu ki gerçi nücûm çokdur, fe-emmâ necm-i sâkıb bir olur. Ve kezâlik gerçi suhuf-i ilâhiyye bisyârdır, fe-emmâ Kur'ân bir olur. Ve Kur'ân'ın dahi suveri çokdur, fe-emmâ sûret-i Muhammed bir olur. Bu yüzden kutb-i vücûd vahdet ile muttasıf oldu ve her asrın ve her velînin sıddîkı bir oldu. Zîrâ bir beden iki rûha mütehammil olmaz.

Ve Mecnûn'un[1] نحن روحان حَلَلْنَا بدناً dediği fi'l-hakîka vahdet sırrına remzdir. Zîrâ iki rûh iki bedende olur, bir bedende değil. Pes, demek ister ki: Biz ikimiz ikilikden geçip birlik sırrına ermişizdir. Ve âşık ve ma'şûkun serleri bir yakadan görünmüşdür. Ve yaka hakîkatde bir olıcak görünen hemân ser-i ma'şûkdur ki âşık ma'şûkda fânîdir. Zîrâ aşk onun vücûdunu ihrâk içindir. Çünki **[25ª]** ihrâk tamâm ola nisbet-i aşk dahi fenâ bulup ne âşıka âşık ve ne hod ma'şûka ma'şûk denilir.

Ve bundan ma'lûm oldu ki Hak Teâlâ'ya mertebe-i zâtda, zât ve vücûd ve emsâli nesne ıtlâk etmek fi'l-hakîka küfrdür. Zîrâ zât-i Hakk'ı takyîdden hâlî değildir. Zât-i Hak ise ibârete sığmaz. Zîrâ ibâret kayddır. Ve ba'zı merâtibde ıtlâk etdikleri fi'l-cümle ta'rîf ve tefhîm içindir. Nitekim amâ-i kevnî mertebesinde evsâf-ı halkıyye ile dahi mevsûf oldu, dıhk ve ferah ve bükâ ve mecî' ve emsâli gibi. Velâkin bi-hasebi'l-mertebe ıtlâkdan hakîkat-i ıtlak lâzım gelmedi, husûsâ ki ıtlâk eden yine kendi ve mazhar-ı tâmmıdır.

---

[1] Biz bir bedene girmiş iki rûhuz.

Pes, terakkıyâtın netîcesi ıtlâkı ref‘ ve tenezzülâtın netîcesi ıtlâkı isbâtdır ki makām-ı tenzîh ve teşbîhin muktezayâtı budur. Fa‘rifhü.

ورد في السحر الأعلى وقيل لي: **الضِّحْكُ يُمِيتُ الْقَلْبَ**[1]

Ya‘nî gülmek insânın kalbini öldürür. Zîrâ fi'l-asl sıfat-i kalb hüzn-i dâimdir. Nitekim vasf-ı Nebevî'de gelir: كان دائم الأحزان متواصل الفكر[2] Pes, hüzn makāmât-i âliyedendir. Onun için Hasan-ı Basrî –Rahimehullâh- sâirler üzerine onunla tefevvuk etdi. Ve dıhk hüznü münâfîdir ki ikisi bir kalbde ve bir kālebde müctemi‘ olmaz. Ya‘nî kalbinde hüznü olan kālebde ve sûretde dahi mâtem-zede, ya‘nî yaslı gibi görünür ve ol hâl onu dıhk etmeğe komaz. El-hâsıl bir nesne ki sıfat-i kalb olmaya, kalbin helâkine sebeb olur. Bu cihetden dıhk kalbin memâtına ve hüzn hayâtına sebebdir. Zîrâ bu hâne-i dünyâ dâr-ı imtizâcdır. Ya‘nî lutf ve kahr bunda muhtelıtdır ve taraf-ı kahr lutfa gālibdir. Zîrâ insân dâimâ imtihân içindedir. Husûsâ ki makām-ı huzûr ve celâlde olana dıhk kapısı olmaz, belki teeddüb eder ve kendinin âlem-i hicâbda olduğuna nazar edip müsterîh olmaz ve neşât ve inbisât bulmaz.

[25b] Ve gece ile dıhkin münâsebeti dahi yokdur. Zîrâ subh-i sâdık handeye bed' etmedikçe sen dahi vaktin hükmü ile kāim olursun ve illâ ibnü'l-vakt olmazsın ve zamânı ve ahvâli biribirine halt etmekle câhil olursun. Onun için ba‘zı ekâmil-i nâs umûr-i âtiyeden bahs etmediler. Meğer ki bilâ-teveccüh ve-lâ-taleb kalblerine mufâz ola. Bu sûretde hüküm kendinin değildir. El-hâsıl nehâr nûr ile nice hande ederse, insân dahi hande etmek lâzım gelse şer‘ ile ve tarîkat ile nehârda hande eder ve leylde makām-ı celâlde mebhût ve mütehayyir oturur. Pes, gecelerde sohbet ve hây u hûy edenlerin hâlleri ne makūle gafletdir, teemmül oluna. Ve müsâmere memnû‘dur, meğer Hak ile ola ve halk ile olduğu sûretde dahi yine Hak ile ola. Fe'fhem.

---

1 Seher-i a‘lâda vârid oldu ve bana denildi ki: "Gülmek kalbi öldürür." bk. ("Çok gülmek" ifâdesiyle) İbn Hibbân, *Sahîh*, Beyrut 1988, II, 79; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* Riyad 1994, II, 157.

2 "Hüznü devamlı ve tefekkürü sürekli idi." Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXII, 156; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, Riyad 1423/2003, III, 29.

Ve geceyi ihyâ eden âriflerin niceleri sabâh olduğundan munkabız oldular. Zîrâ gece vakt-i müsâmeredir ki Hakk'ın makām-ı gaybdan hitâbâtı ve abdin onunla muhâdesâtıdır ki ekser-i ârifîne münâzelât kabîlindendir. Zîrâ değme ârifin rûhu makām-ı kudse ermez, belki herkes taltîf-i vücûd etdiği kadar hareket eder.

Ve Hak Teâlâ'nın seher-i a'lâda felek-i kamere nüzûlü ibâda lutfu yüzüdür ki tekarruba kādir olmayanlara kendini takrîbdir. Tâ ki âlem-i hakîkatden kalblerine te'sîrât zuhûruyla müste'nis olalar ve rûh-i izâfînin hükmünü vereler ve gurbetde kalmayıp vatan-ı asla ereler. Ve şol ki [1]﴿وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ﴾ 'den mefhûmdur, kurb-i âmmdır ki saîd ve şakîye ihtisâsı yokdur. Pes, kurb-i mutlak ile kurb-i mukayyedin miyânında fark vardır, hidâyet-i âmme-i mutlaka ile hidâyet-i hâssa-i mukayyede arasında fark olduğu gibi. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَى أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾[2] ki ona hidâyet-i mukayyede derler, ﴿إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾[3] 'de olan hidâyet ise hidâyet-i âmmedir. Fa'lem **[26ª]** zâlik.

Ve bu takrîrâtdan mefhûm oldu ki dıhkin netîcesi memât-i kalb ve hüznün netîcesi hayât-i kalbdir. Ve gecede müsâmere-i halkıyyenin netîcesi hevâ ve müsâmere-i Hakkıyyenin netîcesi hüdâdır. Ve Hakk'ın semâ-i dünyâya nüzûlünün netîcesi rûh-i abd ile istînâ[s] ve abdin urûcunun netîcesi âlem-i hissin teabından halâsdır. Onun için kelâm-ı Nebevî'de gelir: [4]أَرِحْنا بلال Maksûd ezân ve ikāmetden sonra namâza duhûl ile âlem-i münâcâta vusûl ve teab-ı teklîf ve da'vetden râhat ve âlem-i mülkün gavâilinden ber-taraf olmakdır. Zîrâ a'dâ' yüzün görmek ibtilâ-yı azîmdir. Eğerçi ahbâb yüzü dahi vardır, fe-emmâ celâl gālibdir. Bu cihetden ba'zı kabâile la'net ederlerdi. Zîrâ ziyâde iltizâm-ı eziyyet etmişlerdi. Ve sonra ki [5]﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾ âyeti vârid oldu, la'neti rahmete tebdîl

---

1 "Biz ona daha yakınız." Kāf, 50/16.

2 "Şimdi, yüz üstü kapanarak yürüyen mi (varılacak) yere daha iyi erişir yoksa doğru yolda düzgün yürüyen mi?" el-Mülk, 67/22.

3 "Şüphesiz Rabbim dosdoğru yoldadır." Hûd, 11/56.

4 "Bizi rahatlat, ey Bilâl." Ebû Dâvûd, Edeb 78; Ahmed, Müsned, V, 364, 371.

5 "Biz seni, ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." el-Enbiyâ, 21/107.

etdi. Ve kefereye nisbetle âsâr-ı rahmet bu oldu ki eziyyet ve cefâyı tahfîf etdiler ve sebeb-i la'net olacak kadar teşdîd etdiler. فسبحان الحكيم[1]

İmdi bir hoş teemmül eyleye ki gazab ve la'netin netîcesi rahmetle muâmeleye müeddî oldu. Zîrâ nazar-ı ilâhînin netîcesi böyle olur. Ve nâr içinde âb halk eder, acı deryâ içinde tatlı su olduğu gibi. Zîrâ deryâ âteşdir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ﴾[2] Ve yine gelir: ﴿النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوّاً وَعَشِيّاً﴾[3] Bu hod ma'lûmdur ki Fir'avn ve âl-i Fir'avn Bahr-i Kulzüm'de garîk oldular, velâkin sûreti âb ve hakîkati âteş idi.

Ve fikr eyle şol âyeti ki gelir: ﴿مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ﴾[4] Ya'nî acı deryâ ve tatlı deryâ biribiriyle mahlût oldular, bahr-i imkân ve bahr-i vücûb gibi, ammâ fi'l-hakîka aralarında fâsıl vardır. Zâc ile su veyâ süt ile mümtezic oldukda fasl bulunduğu gibi, eğerçi hissde fark yokdur. Pes, bundan fehm olundu ki ecsâd nâr içinde ve ervâh nûr içinde olmak müsteb'ad değildir. Eğerçi sûretde muttasıl görünürler ve netîceleri bir kıyâs olunur, fe-emmâ her biri için başka netîce vardır.

[26b]

قيل لي بعد العشاء الآخرة: **مَنْ آمَنَ فَقَدْ أَشْرَكَ**[5]

Ya'nî şol kimse ki îmân getirdi, tahkîk ol kimse Hakk'a şerîk isbât etdi. Ey ârif, bu ne aceb aynü'l-cem'den kelâm-ı latîf ve feyz-i şerîfdir ki seni sırr-ı vahdete irşâd eyler ve şirk-i vücûddan tahlîs eder. Zîrâ îmân mü'min ile mü'menün-bih arasında nisbetdir. Ve nisbet şirkdir. Zîrâ tarafeyn isbât eyler. Pes, Mü'min hakîkatde Allâh Teâlâ'dır. Nitekim esmâ-i hüsnâda gelmişdir. Ve abdin îmânı fark mertebesindedir. Ya'nî hakîkat-i îmân ve tevhîde nazar edersen "Lâ mevcûde illallâh"dır ve sûret-i tevhîde bakarsan "Lâ ma'bûde illallâh"dır. Velâkin tevhîd-i evvel ehl-i sekrin tevhîdidir ve

---

1 Hakîm olan Allah'ın şânı yücedir.
2 "Denizler kaynatıldığı zaman..." et-Tekvîr, 81/6.
3 "Ateş! Sabah akşam ona sokulurlar. el-Mü'min, 40/46.
4 "İki denizi salıverdi, birbirine kavuşuyorlar." er-Rahmân, 55/19.
5 Yatsıdan sonra bana denildi ki: "Îman eden ortak koşmuştur."

tevhîd-i sânî ehl-i sahvın tevhîdidir. Bu sebebdendir ki Şeyh Şiblî -kuddise sirruh- namâz vaktinde derdi ki: Yâ Rabb, nice kılayım ki müşrik olurum - ya'nî abd ve ma'bûd isbât etmekle- ve nice kılmayayım ki kâfir olurum - ya'nî terk ve inkâr ile-. İşte bu sekr sözüdür. Pes, sahv makbûldür ki teklîfi muhâfaza eder. Zîrâ farkda vücûd-i Hakk'ı ve vücûd-i mâ-sivâyı isbât vardır, velâkin bi'l-külliyye gayriyyet tarîkıyla değil ve illâ müşrik olur. Belki esmâ ve sıfâtın mezâhiri olmak tarîkıyla ki bunun sûreti gayr ve hakîkati ayndır. Ve sûretin gayriyyetinden hakîkatin dahi gayriyyeti lâzım gelmez. Nitekim Zeyd ve Amr taayyünde muhtelifler ve aynda müttefiklerdir ki ikisinin dahi hakîkati ehl-i zâhir i'tibâriyle hayvân-ı nâtık ve ehl-i bâtın i'tibâriyle nefs-i nâtıkadır ki rûh-i ilâhîdir.

İmdi insân demek teşahhus ve umûr-i ârızadan gelir. Çünki libâsından ta'riye edesin aynü'l-cem'de vücûd-i vâhidden gayrı kalmaz. Ve demişlerdir ki: الولد سرّ أبيه، معناه فيه ما فيه[1] Nazar eyle ki الولد صورة أبيه[2] denilmedi. Zîrâ sûret musavvire nâzırdır -kesr ile-, Musavvir Allâh Teâlâ'dır. Nitekim esmâ-i hüsnâsında gelmişdir.

Pes, vâlid ile veledin sırrı [27ª] birdir ki sırr-ı insândır ve sûretleri ikidir ki sûret-i vâlid ve sûret-i veleddir. Ve abd ile Hak dahi sırr-ı vâhiddir ki sırr-ı Rahmân'dır. Nitekim hadîs-i kudsîde gelmişdir ki: سرّ الإنسان سرّي وسرّي سرّه[3] Ya'nî insânın sırrı benim sırrımın zâhiri ve benim sırrım onun sırrının bâtınıdır. Zîrâ bu merâî ve mecâlîde zâhir olan ukûs ve zılâldir. Hattâ nefs-i nâtıka dahi nefs-i küllün pertevidir. Onun [için] cüz'iyyet ile vasf olunur, şemsin dav'ı pencerelerden duhûl i'tibâriyle cüz'iyyet ile vasf olduğu gibi. Ve illâ burada fi'l-hakîka cüz'iyyet ve külliyyet yokdur ki bunlar izâfâtdır. Âlem-i tevhîd-i hakîkî ise iskāt-ı izâfât ile zuhûr bulur.

İmdi dâr-ı teklîfde oldukça îmânı ve îmânın şu'belerini ihmâl etme. Zîrâ bu şirk senin îmân-ı hakîkî ile ittisâfına mâni' değildir. Belki bâtının

---

1 Çocuk babasının sırrıdır. Bunun ma'nâsı: Onda ne varsa onda da vardır, demektir.

2 Çocuk babasının sûretidir.

3 "İnsanın sırrı benim sırrım, benim sırrım onun sırrıdır." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Abdülkâdir Geylânî ve İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilen *Gavsiyye Risâlesi*'nde risâlenin müellifine ilham edilen sözler arasında geçmektedir. bk. *el-Gavsiyye* (*Dîvânu Abdülkādir Geylânî* içinde), thk. Yûsuf Zeydân, Beyrut: Dâru'l-Cîl, ty., s. 209.

tevhîdde ve zâhirin a'mâlde olmak merâtibi muhâfaza kabîlindendir ki kal'a-i vücûd bununla zabt olunur ve illâ Mansûr gibi berdâr olmağa müeddî olur. Böyle netîceden ise Hakk'a istiâze gerekdir. Zîrâ kümmel-i evliyânın netâicinden değildir. Nitekim derlerdi ki: Ma'sıyeti nefse isnâd eyle, eğerçi halk etmek Allâh Teâlâ'nındır ve ikdâr dahi O'nundur, velâkin sen mahall-i kesbsin. Pes, kesbin mahmûd olanını Hakk'a izâfet eyle ki edeb budur. Ve [1]﴿بِيَدِكَ الْخَيْرُ﴾ ona işâretdir. Ve mezmûm olanını nefse isnâd eyle ki burada dahi edeb budur. Ve bu isnâddan sana şirk-i sûrî lâzım gelir ki i'tibârîdir, yoksa şirk-i hakîkî lâzım gelmez. Zîrâ bilirsin ki nefs Hakk'ın ortağı değildir, belki ol dahi dört bin sene cû' ile muazzeb oldukdan sonra Hak Teâlâ'ya hitâb ve rubûbiyyetine i'tirâf edip [2]أنت ربّي demişdir. İşte netîce-i cû' bu i'tirâfdır ki rubûbiyyet ve merbûbiyyeti isbâtdır. Pes, cemî'-i eşyâ merbûb olıcak şirket-i vücûd kalmadı, belki hakîkat-i vücûd Rabbü'l-[27b] âlemîn'in oldu.

Ve bu takrîrden zâhir oldu ki îmân zâhir-i şer'a tâbi' ve onun netîcesidir. Zîrâ da'vet-i rasûlü kabûl ve ona mütâbaat tarîkıyla olur. Ve bu dahi zâhirde şirkin bir nev'idir, fe-emmâ hakîkatde mahz-ı tevhîddir. Zîrâ Kur'ân'da gelir ki: [3]﴿مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللهَ﴾ Ya'nî Rasûlullâh kendi nefsinden fânî ve Hak ile bâkî olmak hasebiyle da'vet Hakk'ın ve icâbet dahi O'nadır. Pes, şirk lâzım gelmez. Ve ona "vâsıta" dahi demezler. Zîrâ halîfe müstahlifin hey'eti üzerinedir. Ve onun sûreti Hakk'ın serâperde-i celâlidir. Çünki sana "kalb" dedikleri kuvvet verildi, îmân getir. Ve nefs-i nâtıka ve akl-ı küllden nasîb ihsân olundu, idrâk eyle ve mûceb-i ilm ile amel kıl. Ve cesed verildi -ki evvelkilerin sâyesidir- sen dahi onun sâyesinde müsterîh ol. Zîrâ her ne kadar ki muktezâ-yı îmânın üzerine a'mâl-i sâliha işlersin onunla dünyâ ve âhiretde müntefi' olursun ve netîcesi râhat olur. Çünki kudret ve irâdet Hakk'ındır, sen kendi kudret ve irâdetini O'nda

---

1 "Hayır ancak senin elindedir." Âl-i İmrân, 3/26.

2 Sen benim Rabbimsin.

3 "Kim Rasûl'e itâat ederse Allâh'a itâat etmiş olur." en-Nisâ, 4/80.

ifnâ eyle. Ve Hak senin yüzünden ne iş tutarsa şükr eyle ki değirmeni döndüren sudur. Pes, değirmen taşları döndüklerine bakıp mağrûr olmasınlar ve illâ أري جَعْجَعَةً ولا أري طَحْناً[1] kabîlinden olur.

Neylerler ol sûreti ki onun ma'nâsı olmaya ve neylerler ol ma'nâyı onun hakîkati bilinmeye ve bulunmaya. İşte zemîn ve âsumân îmânla dolu iken kâfir cehlin ucundan merdûd oldu ve mertebe-i tevhîdde iken şirk içinde kaldı ve ona "vuslatda firkat" derler. El-hâsıl mahcûb olan sensin ve illâ rûy-i tevhîdi görürdün ve netîcesine ererdin. Yoksa Hak sana vâsıldır, belki mertebe-i aynda maiyyeti vardır, fe-emmâ sana müştâkdır. Tâ ki senin dahi netîcen ona visâl olup iki vuslatdan bir netîce-i vücûd husûle gele.

واللهُ الهادي إلى عين الوصول وسرّ الحصول[2]

[28ª]

Seher-i a'lâda bu ibâretle vârid oldu ki: **اللهُ يَكْفِي لَنَا**[3]

Ba'dehû bu ibâret-i Türkiyye ile denildi ki:

"**İnsan bunu her gün niçin demez, tâ ki ömrü uzun ola?**" İntehâ.

Ya'nî bu kelâmı -ki اللهُ يَكْفِي لَنَا'dır- her gün okumakla ömrünün bereketini bulur. Ve onun ma'nâsı üzerinedir şol âyet-i şerîfe ki gelir: ﴿حَسْبُنَا اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ﴾[4] Onun için bu âyeti, umûr-i mühimmede vird ederler, tâ ki Kâfî isminin hükmü zuhûr edip murâd olan mü'nete kifâyet hâsıl ola.

Ve kelâm-ı mezkûrun tûl-i ömre sebeb olduğu budur ki "insânın ömrü" dedikleri enfâsdır, eğerçi halk hafta ve ay ve yıl ile takdîr ederler. Ve nefeslerde bereket olmak insânın huzûr ve sürûruna mevkūfdur. Pes, şol âdem ki mağmûm ve mehmûmdur, onun nefesinde bereket olmaz. Zîrâ vakti derd ile geçer ki hakîkatde ömürden sayılmaz. Ve şol ki mesrûr ve ferah-

---

1 Bir gürültü duyuyorum, fakat un göremiyorum.
2 Vuslatın hakîkatine ve husûlün sırrına ulaştıran ancak Allah'tır.
3 "Allah bize yeter."
4 "Allah bize yeter, O ne güzel vekîldir." Âl-i İmrân, 3/173.

nâkdir, onun nefesi ve vakti münbasıtdır. Ya'nî bir dem içinde bin dem bulur, eğerçi evkāt-i sürûr dahi serîatü'l-inkızâdır.

Pes, bu takrîrin netîcesi budur ki insân nâdânlar yüzünden bî-huzûr ve mağmûm olmakdan hâlî değildir ki bu ma'nâ onun ömrünü gûyâ kasr eder. Ammâ اللهُ يَكْفِي لَنَا ve ﴿حَسْبُنَا اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ﴾ deyip huzûr-i kalb ile Hakk'a mürâcaat etdikde duâsı üzerine mansûr ve def'-i ezâ-yı ehl-i şürûr ile mesrûr olur ve ömrünün bereketin bulur. Zîrâ selâmet üzerine kalır. Sâlimin hâli ise mübtelâ gibi değildir.

İmdi [1]يا كافي المهمات deyip Hakk'a tazarru'dan hâlî olma, tâ ki ukdelerin münhall ola ve esmâ-i celâliyyenin âsârı zevâl bula ve yerine esmâ-i cemâliyye semerâtı gele. Ve sen bu ortada Hak'dan Hakk'a rucû' etmiş olursun. Ya'nî Kābız isminden Bâsıt ismine sefer eylersin. Ve iki hâlde müsemmâ birdir. Onun için kelâm-ı Nebevî'de gelir ki: [2]وأعوذ بك منك Ya'nî **[28b]** muhtelifü'l-hükm iki isim vesâtatıyla istiâze Hak'dan Hakk'adır ve illâ şey'in nefsinden nefsine istiâze ve taleb-i zât-i Hak dahi böyledir ki esmâ' vesâtatıyladır. Onun için demişlerdir ki: "Bu âlemsiz Hakk'a vusûl müyesserdir" diyen iyi söz söylememişdir. Eğerçi kâmillerin kemâlden sonra başka hâlleri vardır ki kendileri bilir.

Ve bundan fehm olundu ki bu âlemin hükmü ibtilâdır, tâ ki esmâ-i ilâhiyyenin her yüzden âsârı zuhûra gele. Velâkin kâmillere göre netîcesi hayrdır ki şerr yüzünden hayra vâsıl olurlar. Ve duâ-i Nebevî'de gelir ki: [3]اللّٰهمّ أغنني بالإفتقار إليك Maksûd, cemî'-i esmânın yüzünden Hakk'a iftikārı beyândır ki ayn-ı kemâldir.

Gel imdi nefse tâbi' olup nefesini izâat eyleme ve ibn-i vakt olup her demde bir isim ile müsemmâya urûc eyle. Ve cümle-i esmânın ahadiyyetine nâil ol ki mebde-i evvele vusûldür. Ve illâ netîcesi ta'tîl ve zendekadır ki

---

1 Ey mühim işlerde kâfi olan.

2 "Senden sana sığınırım." Müslim, Salât 222; Ebû Dâvûd, Salât 148, Vitr 5; Tirmizî, Deavât 112; Nesâî, Tahâret 119, Sehv 89; İbn Mâce, Duâ 3.

3 "Allâh'ım, sana muhtaç olmakla beni müstağnî kıl." Hadis değil Amr b. Ubeyd'e nisbet edilen bir duâdır. bk. Câhız, *el-Beyân ve'l-tebyîn*, Beyrut 1423, III, 180; İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Uyûnü'l-ahbâr*, Beyrut 1418, II, 314.

esmâyı inkâr etmek mebde' ve maâdı inkârdır. Ve sıddîkıyyetin netîcesi, merâtibi murâât dır.

Aceb dakîk mertebedir ki bu mertebeye kadem basmak değme kimseye müyesser olmaz. Ve eğer zevk-ı tâmm ile olmazsa bâri ilm-i kâmil ve idrâk-i şâmil ile duhûl lâzımdır. Ve bî-netîce sülûkden ne hâsıl olur ki onda menzil veyâ menzilin ilmi yokdur. Teemmül eyle ki tarîk-ı haccda rufekā Ka'be'ye vâsıl olup sen ba'zı avârız ve emrâz ile yolda kalsan hâlin nice olur ve hasretin ne mertebeye erer. Meğer ki kuvvet-i isti'dâd ve incizâbın hasebiyle Ka'be ayağına gele, mürîd-i sâdıkın mürşid ayağına geldiği gibi.

والله الهادي والمرشد.[1]

ثمّ ورد قوله تعالى: ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ﴾[2]

Bu kelâm-ı şerîfin yüzü gayrın irşâdına nâzırdır. Ya'nî tarîk-ı hak tarîk-ı cebr değil, belki tarîk-ı ihtiyârdır. Ve bu tarîkın hak olduğuna bu kadar şevâhid zuhûr edip rüşd ve gayy biribirinden mütebeyyin ve mütemeyyiz oldukdan sonra tevakkufun ma'nâsı **[29ª]** nedir? Rüşd, mesâlih-i dîn ve dünyâya ihtidâ' ve gayy onun hilâfıdır.

Ve tarîk-ı hakkın zâhir ve bâtını vardır ki ikisi dahi kābil ve gayr-i kābili müştemildir. Zâhir-i şer'in kābili mü'minler ve gayr-i kābili kâfirlerdir. Ve bâtın-ı şer'in kābili âşıklar ve ârifler ve gayr-i kābili zâhidler ve münkirlerdir. Ve mü'min ve kâfir arasında harb ve cenk bâkî olduğu gibi mukırr ve münkir arasında dahi münâferet ve münâfât bâkîdir. Zîrâ musâlaha ve iltiyâma fi'l-cümle münâsebet-i ma'neviyye lâzımdır. Bed-güherin ise nîk-güher ile kadîmden münâsebeti yokdur. Zîrâ bed-güherin tıyneti kahr ve celâl ile ta'cîn ve nîk-güherin lutf ve cemâl ile tahmîr olunmuşdur. Ve iktizâât-i ezeliyyeyi def'e çâre yokdur. Belki ânen fe-ânen hücûm ve kudûm etmekdedir. Nazar eyle ki mevsim-i bahârda nebâtâtın vech-i arza hurûcu zarûrîdir ve kezâlik şemsin tulû'una sedd ve hâil yokdur.

---

1 Yol gösteren ve irşâd eden ancak Allah'tır.

2 Sonra Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Dinde zorlama yoktur. Doğruluk sapıklıktan seçilip belli olmuştur." el-Bakara, 2/256.

Ve Hak Teâlâ Hallâk'dır. Pes, eğer herkesin mûceb-i isti'dâdını halk ve ızhâr etmese, acz veyâ buhl lâzım gelir ve muktezâ-yı hâli tebdîl etse zulm iktizâ eder. Allâh Teâlâ ise Kādir ve Cevâd ve Hallâk ve Adl'dir. İşte ehl-i rüşd olan basîr ve ehl-i gayy olan darîr gibidir ki a'mâ menârdan gāfil ve tarîkden münharifdir. Çünki gözü açılmağa çâre yokdur, hâli üzerine bâkîdir. Ve şol ki basîret ehlidir, amâ-yı zâhirin ona zararı olmaz. Zîrâ bâtında irşâd-ı dâll eder bulunduğu sûretde zâhirde dahi bulunur ve rüşd mütehakkık olur. Hilâfının hâlini dahi bundan fehm eyle ve kimseye cebr edeyim deme. Ve gazâ etdikleri küffârın ihtiyârlarıyla îmânı kabûl etmedikleri için tazyîk ve tertîb-i cezâ ve def'-i istîlâ içindir ve illâ hiçbir kimse cebr ile mü'min-i Hak ve âşık-ı cemâl-i mutlak olmaz, olsa dahi sahte olur. Hak ise bâtına nazar eder, zâhire değil. Gel imdi riyâ ve şek ve şüpheyi terk eyle ve illâ netîcesi fezâhat ve nedâmet olur. Ve gayy ve dalâli ko. Zîrâ netîcesi hayret-i mezmûme gelir.

[29b]

ورد في السحر الأعلى قوله تعالى:

﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ﴾[1]

Ma'lûm ola ki bu kelâm-ı şerîfin ibâreti Hazret-i Dâvûd ve Süleymân'dan -aleyhime's-selâm- sâdır olmuşdur ki Allâh Teâlâ onlardan hikâyet eder. Velâkin ibâretden maksûd bi-hasebi'l-mefhûmdur. Zîrâ onlar bu ma'nâyı kendi lisânları üzerine ibârete getirmişlerdir ve illâ Kur'ân olduğu cihetden Hak Teâlâ'nın kelâmıdır ve Arabiyyeti yüzünden mu'cizdir. Sâir kütüb-i ilâhiyye ise gayrı elsine üzerine olmakla i'câz ile mevsûf olmaz. Pes, i'câz Kur'ân'a mahsûsdur. Nitekim ehl-i tefsîr dahi tefâsîrde tasrîh eylemişlerdir.

Ve ibâdı "mü'minîn" ile takyîd eyledi. Zîrâ küffârın hâline aslâ i'tibâr yokdur. Ve makām-ı tafdîlde maksûd olan efâdıl-i nâsdır ki ehl-i îmândır. Hattâ "hayru'n-nâs" denilse nâsda kefere ve fecere dâhil değildir. Zîrâ orada

---

1 Seher-i a'lâda Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Bizi mü'min kullarından birçoğundan üstün kılan Allâh'a hamd olsun." en-Neml, 27/15.

fezâile müteallık mâ-bihi'l-iştirâk yokdur ki meselâ Zeyd Amr'dan hayırlı ve efdal ola. Ve "kesîr" ile dahi takyîd eyledi. Zîrâ makām-ı izâfetin hükmü budur. Ya'nî makāmât ve derecât tefâvüt üzerinedir ki kemâl-i insânîde tefâvüt ve ihtilâfa râci'dir. Enbiyâ bu tefâdule ârif olduklarından ve ﴿تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ﴾[1] sırrına vukūf bulduklarından kendilerini her ferd üzerine tafdîl etmezler.

Husûsâ ki ibâd-ı mü'minînde Hâtemü'l-enbiyâ -sallallâhu aleyhi ve sellem- dahi dâhildir. Pes, "Bizi küll-i ibâd-ı mü'minîn üzerine tafdîl etdi" deseler, Hatm üzerine dahi tafdîl da'vâsı lâzım gelirdi. Bu ise sahîh değildir. Ve Cenâb-ı Hatm'in ol vakitde, ya'nî zamān-ı da'vâda vücûd-i hâricîleri lâzım değildir. Belki külliyyetde evvelîn ve âhirîn mutlakan dâhil olur ve zamânlarında mevcûd olanlara mahsûs olmaz. Eğerçi kelâmın zâhiri mevcûd olanlara ihtisâsı îhâm eder. **[30ª]** Fa'rif.

El-hâsıl kemâlât-i insâniyye umûr-i izâfiyyedendir ki biribirine tefâvüt kabûl eder. Ve enbiyâ kendi zamânlarında olan mü'minler üzerine mufaddal oldukları gibi muâsır olmayanlar üzerlerine dahi min-ba'zı'l-vücûh tafdîl olunmuşlardır. Meselâ Dâvûd ve Süleymân mantıku't-tayrı tefhîm ve emsâli ile Hatm-i Nübüvvet'ten mâ-adâsı üzerine mufaddal oldular. Ve Mûsâ dahi teklîm ile onlar üzerine tafdîl olunup min-vechin fâdıl olan min-vechin mefdûl oldu ve tafdîl-i mutlak lâzım gelmedi. Ve Hatm-i Nübüvvet cümle-i enbiyâda bulunan fezâilde onlara müsâvî ve gayrı hasâis ile mufaddal oldu. Nitekim bâlâda tafsîl ve tebyîn olunmuşdur.

Ve bundan fi'l-cümle ﴿وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلاً﴾[2] sırrı dahi mefhûm oldu. Ya'nî eğer burada ve eğer kelâm-ı Dâvûd ve Süleymân'da "kesîr" ile melâikeden ihtirâz olunmamışdır. Belki kelâm-ı Dâvûd ve Süleymân'da onunla takyîd etmek zikr etdiğimiz ma'nâya dâirdir.

Ve âyet-i tafdîl ve tekrîm-i benî-âdemde sırrı budur ki bu makāmda -ya'nî ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ﴾[3] âyetinde- Allâh Teâlâ benî-âdemi tahsîsun bi'z-

---

1 "O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık." el-Bakara, 2/253.
2 "Onları, yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık." el-İsrâ, 17/70.
3 "Biz, hakikaten Âdemoğullarını şereflendirdik." el-İsrâ, 17/70.

zikr eyledi. Ve benî-âdem eğerçi örfde nev'-i insân üzerine mahmûldür, أنا سيّد ولد آدم[1]'de mahmûl olduğu gibi. Nitekim bu hamle أنا سيّد النّاس يوم القيامة[2] ıtlâkı delâlet eder. Fe-emmâ umûm-i minneti imtinân mahallinde umûm-i nâs murâddır, husûs-ı nâs değil. Umûm-i nâs ise kesîr üzerine mufaddaldir, küll üzerine değil ve illâ avâmm-ı beşer havâss-ı beşerden efdal olmak lâzım gelir.

Pes, havâss-ı beşer küll-i mahlûkāt üzerine tafdîl olundu ki küll-i mahlûkātda melâike dahi dâhillerdir. Ve havâss-ı beşer iki sınıfdır ki biri enbiyâdır, Âdem'den gāyete erince ki adedleri - والعلم عند الله[3] - yüz yirmi dört bin veyâhud iki yüz yirmi dört bindir. Ve bir sınıfı dahi kümmel-i evliyâdır ki bunların adedleri için hasr yokdur. Ve bunların kemâlleri enbiyânın **[30b]** kemâlleri gibi ıtlâkî ve hakîkîdir, takyîdî ve izâfî değildir. Ve bunlarla enbiyânın farkı derece-i nübüvvetdir ki vech-i âmmdan nüzûl-i vahydir ki melek vesâtatıyladır. Ekâmil-i evliyânın hâlleri vech-i hâssdan ilhâmdır.

Ve ba'zı ekâmil vardır ki ona ilm-i zâyid ihsân olunmuşdur ki havâss-ı melâikede umûmen ve ba'zı havâss-ı beşerde o ilim yokdur, hatmü'l-evliyânın ilmi gibi. Zîrâ hatmü'l-evliyâ Hatmü'l-enbiyâ'nın derece-i velâyetde mazhar-ı tâmmıdır. Ya'nî Hatmü'l-enbiyâ'da iki derece vardır ki biri derece-i nübüvvet ve biri dahi derece-i velâyetdir.

Ve derece-i nübüvvetin mazharı yokdur. Zîrâ hatmiyyeti münâfîdir. Belki bu derecenin sûreti şerîat-i mutahharadır ki ilâ-yevmi'l-kıyâm bâkîdir. Belki mazhariyyet derece-i velâyet içindir ki onun bâbı ilâ-yevmi'l-kıyâm meftûhdur. Zîrâ Hak Teâlâ kendi zâtını velâyet ile vasf eylemişdir. Nitekim esmâsının biri dahi Velî'dir. Ve esmâ-i Hakk'a bu mevtında sedd yokdur, belki tahsîs iktizâ etmeyen esmâsı ilâ-ebedi'l-âbâd cârîdir.

---

1 "Ben Âdemoğlunun efendisiyim." Müslim, Fezâil 3; Tirmizî, Menâkıb 1, Tefsîru sûre (17) 19; Ebû Dâvûd, Sünnet 13; İbn Mâce, Zühd 37.

2 "Ben kıyâmet gününde insânların efendisiyim." Buhârî, Enbiyâ 3, Tefsîru sûre (17) 5; Müslim, Îman 327, 328; Tirmizî, Kıyâme 10, Tefsîru sûre (17) 19.

3 Bunun bilgisi Allah katındadır.

Ve derece-i kemâl-i velâyetin icmâlen ibtidâ mazharı Hazret-i Ali'dir -kerremallâhu vecheh-. Onun için medîne-i ilmin bâbıdır.[1] Ve "icmâl" dediğimiz bi-hasebi'z-zâhirdir ki ol vaktin muktezâsı zâhirde tafsîl değil idi. Belki tafsîli bâtın-ı Ali'de idi ki ol tafsîlin zâhirde ancak rumûz ve işârâtı var idi. Rumûz ise icmâl bâbındandır. Ve tafsîlen sâniyen mazharı Hatmü'l-evliyâ'dır -kuddise sirruh- ki cesed-i şerîfleri Dimeşku'ş-Şâm'da Sâlihiyye ile mukayyed ve rûh-i latîfleri cemî'-i emsârda mutlakdır. Fefhem cidden.

Ve onlar buyurmuşlardır ki: Cemî'-i enbiyâ ve evliyâ mişkât-i hatm-i velâyetden ahz ederler. Ve erbâb-ı zâhir bu kelâmın gavrına vâsıl olamayıp Şeyh'in hakkında çok halt-ı kelâm etmişlerdir. Zîrâ erbâb-ı zâhir avâmm-ı ulemâdandır ki avâmm-ı beşer gibidir. Ya'nî avâmm-ı beşer havâss-ı beşerin hakāikını idrâk etmedikleri gibi onlara nisbetle "havâss" ıtlâk olunan avâmm-ı ulemâ' -ki ulemâ' bi-ahkâmillâhdır- havâss-ı ulemânın -ki ulemâ-i billâhdır- **[31ª]** hakāikını idrâk etmezler. Bu cihetden avâmm-ı beşer ile ulemâ-i zâhir cehlde berâberdir. Zîrâ ulûmda makāsıd olan ulûm-i hakîkıyyedir, ulûm-i resmiyye değil. Belki ulûm-i resmiyyenin vesâil olanları makbûl ve mâ-adâsı merdûddur. Ve vesâil dahi makāsıda îsâl ile makbûldür ve illâ sâhibi câhil hükmündedir.

El-hâsıl çünki hatmü'l-evliyâ fi'l-hakîka Hatmü'l-enbiyâ'dır ve zât-i Nebevî'de iki vechile hatmiyyet sırrı vardır, lâ-cerem cemî'-i enbiyâ hisse-i nübüvveti nübüvvet-i Hatmi'l-enbiyâ'dan ahz etdikleri gibi cemî'-i enbiyâ ve evliyâ dahi hisse-i velâyeti velâyet-i hatmü'l-evliyâdan ahz etmişlerdir ki hatmü'l-evliyâ yine Hatmü'l-enbiyâ'dır ki Şeyh'in murâdı budur. Eğerçi mazhariyyet-i tafsîliyye Şeyh'indir. Zîrâ eğer mazhariyyet olmasa ihtilâl ve küfr ve dalâl lâzım gelirdi. Zîrâ Cenâb-ı Nübüvvet ibtidâ da'vet-i ahkâm ile me'mûr idiler ki hikem ve hakāik ol ahkâmın zımnında idi. Eğerçi ba'zı mertebe-i hakāika dahi remz ve işâret eylediler, velâkin tafsîl etmediler. Zîrâ âmmenin ol ma'nâyı fehme tahammülü yokdur. Bu sûretde Cenâb-ı Nübüvvet cerh olunup bi'seti zâyi' ve da'veti abes olurdu. Pes, bu ma'nâyı mazhara alıkodu, tâ ki fehm eden kabûl ede ve fehm etmeyen dahi ta'n

---

[1] bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 65; Hâkim, *el-Müstedrek*, Beyrut 1411/1990, III, 137-138. Ayrıca bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 184-185.

ederse vâsıtaya ta'n ede ve mazharı cerh eyleye. Zîrâ onların i'tikādlarında mazhar zâhirin gayrıdır. Ve îrâd eylediği kelâm indîdir, yoksa naklî değildir. Kelâm ise fi'l-hakîka kelâm-ı Nebevî'dir ve mazhar onun tafsîlde tercümânıdır, velâkin bâtın-ı şer'i fehm etmek herkese müyesser olmadığından erbâb-ı rüsûm kıyl ü kāle düşüp, min-haysü lâ-yahtesib ne derde giriftâr oldukların bilmezler ve bevâtın-ı Kur'ân'ı akıllarınca küfriyyât i'tikād ederler ve nısf-ı Kur'ân ile ameli ta'tîl ederler ve bevâtını zavâhire muhâlif sanırlar [1]﴿وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي﴾ sırrından bî-haberlerdir. Onun için netîce-i hâlleri inkâr ve belki küfrdür. Zîrâ ehl-i ifrâtın netîce-i hâli i'tidâl ve istikāmet olmaz, belki inhirâf olur.

[31b] Biz yine sadede gelelim ki benî-âdem umûm üzerine mahlûkātın kesîri üzerine mufaddal olıcak, Âdem'in kendi ve sâir ol derecede olan enbiyâ ve havâss-ı beşer, cümle-i mahlûkāt ve küll-i kâinât üzerine mufaddal oldu, eğer melâike ve eğer gayrı. Nitekim [2]لولاك يا محمّد ما خلقت الأفلاك kelâmı ona remz eyler. Ya'nî "Lev-lâk" hitâbının ibâreti gerçi Cenâb-ı Nübüvvet'edir -sallallâhu aleyhi ve sellem-, velâkin işâretinde cemî'-i havâss-ı beşer dâhildir. Zîrâ cümlesi saff-ı evveldedir ve yek-pâredir ki biribirlerinden temeyyüzleri taayyünât ve ba'zı fezâil iledir ve illâ cümlesi illet-i gāiyye-i âlemdir.

Ve fukahâ bu ma'nâyı fehm edemeyip kelâm-ı mezkûrdan sâir enbiyâyı tahkîr lâzım gelir diye ta'n etmişler ve kelâm-ı mezbûrun mevzûiyyetine zâhib olmuşlardır. İşte fukahânın akıllarının netîcesi bu ve meblağ-ı ilimleri şudur.

Ve bu nüfûs-i fâzıla -ki Âdem'den gāyete dekdir- ale'l-umûm kâinât üzerine mufaddal olıcak, ale'l-husûs Cenâb-ı Nübüvvet'in fazl ve rüchânı bitarîkı'l-evlâdır. Zîrâ Cenâb-ı Nübüvvet efdalü'l-efâdıl ve emselü'l-ekâmildir ki hasâis-ı kesîre ile melâike üzerine mufaddal olduğu gibi enbiyâ ve sâir havâss-ı beşer üzerine mufaddal oldu. Zîrâ mebde-i külldür ki cümle-i ervâh-ı mü'minîn onun nûrundan müstefâzdır. Ve üstâz-ı külldür ki bâb-ı nübüvvet ve velâyeti kar' edenler ondan nevâle-hor olmuşlar ve şerâi' ve

---

1 "Bunları ben kendiliğimden yapmadım." el-Kehf, 18/82.

2 "Sen olmasaydın ey Muhammed, felekleri yaratmazdım." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 148.

hakāik mâyidesini onun sofra-i in'âmından tenâvül eylemişler ve mekteb-i hikmetde ol hâce-i ma'rifet-sencin önüne oturmuşlar ve derslerin encâma yetirmişlerdir.

İşte netîce-i nübüvvet ve velâyet budur ki ulûm-i hakîkıyyeye vâris olmakdır. والله الوارث الباقى[1] Ve netîce-i ilm makām-ı hakîkatde seccâde-i irşâdda oturmakdır. Ve irşâdın netîcesi mebde-i evvele vusûl ve vusûlün dahi netîcesi Hak ile husûldür. Ve bu bir netîcetü'n-netâicdir ki onun için gayrı netîce yokdur.

والله الموصل إلي ذروة الدرجات بحرمة محمّد و آله خير البريّات.[2]

[32ª]

ثمّ ورد قوله تعالى: ﴿رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ﴾[3]

رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْهِمْ[4] demedi, belki ta'mîm etdi. Zîrâ nüzûl eden mâyide kendine mu'cize-i müeyyide ve havâriyyîn tâifesine ni'met-i azîme idi. Ve fi'l-hakîka "mâyide"den murâd mâyide-i ma'rifetdir ki lisân-ı rûh onu sâildir ki ba'zı kabz hâlinde vâkı' olur. Ve hadîsde gelir: اللّٰهمّ اهدِ قومي فإنّهم لا يعلمون[5] Ya'nî hidâyetle duâ etmek taleb-i mâyidedir ki hidâyet ma'rifet üzerine müterettibdir. Ya'nî eğer kavm ârif-i billâh ve ârif-i bi'n-nübüvve olsalardı, bi-lâ-te'hîr mühtedî olurlardı, velâkin ba'zıları cezbe ve niceleri istidlâl yüzünden te'yîd ile mühtedî olup niceleri dahi sırr-ı ezel üzerine cârî olup a'mâ kaldılar.

Ve bundan netîce bu oldu ki ta'rîf-i ilâhî ni'met-i azîmedir. Nitekim makām-ı imtinânda gelir: ﴿مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلاَ الْإِيمَانُ﴾[6] Çünki

---

1 Vâris ve Bâkî ancak Allah'tır.

2 Yaratılmışların en hayırlısı Muhammed ve âilesi hurmetine derecelerin zirvesine ulaştıran ancak Allah'tır.

3 Sonra Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Rabbimiz, bizim üzerimize gökten bir sofra indir." el-Mâide, 5/114.

4 Rabbimiz, onların üzerine indir.

5 "Allâh'ım, kavmime hidâyet et. Çünkü onlar bilmiyorlar." Buhârî, İstitâbe 5, Enbiyâ 54; Müslim, Cihâd 104; İbn Mâce Fiten 23; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, III, 45.

6 "Sen kitap nedir, îmân nedir bilmezdin." eş-Şûrâ, 42/52.

hidâyet bi'l-fi'l ihtidâ üzerine mebnîdir, lâ-cerem hitâb-ı ilâhîde geldi ki: ﴿وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى﴾[1] Ve ba'dehû denildi ki: ﴿وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾[2]

Bu cihetden dediler ki: Mürşid olan kâmil gerekdir. Kâmil odur ki ulûm-i irsiyyeden nasîbi vâfir ve atvâr ve berâzihi ma'rifetde yed-i tûlâsı olduğu zâhir ve her hâli kemâle dâir ola. Zîrâ delîl-i râh-ı dûr olmağa hayli vukūf lâzımdır.

İmdi insân sadef gibi mâ-i nîsana feth-i dehân ve şakk-ı batn etmelidir, tâ ki dürdâne ele getire ve ârifler meclisine oturmalıdır, tâ ki hareketin menzile yetire. Ve matbah-ı aşkda kaynamak gerekdir, tâ ki nâ-puhtelikden halâs ve belki matbûh ve muhterık ola. Ve zulümât-i vücûd içinde çok tekâpû ister, tâ ki gide gide âb-ı hayât bula. Eğer bu ekl ve şürbden bî-nasîb ise أبيت عند ربي يطعمني ويسقيني[3] sırrından haberdâr olmadı ve âhir mu'tekif-i câmi'-i vücûd olmakdan netîce bulmadı.

[32b] Ve âyet-i müşârun-ileyhâ işâret eder ki nüzûl-i mâyide makām-ı rubûbiyyetdendir. Zîrâ Allâh Teâlâ Rabbu'l-âlemîn'dir ki zâhir-i cismi gıdâ-i sûrî ve bâtın-ı cismi gıdâ-i ma'nevî ile terbiye eder. Ve zâhir-i âleme "âlem" dedikleri gibi -ki ما يعلم به الصّانع[4]'dir- bâtın-ı âleme dahi "âlem" dediler, ya istiklâlen veyâhud zâhire ittisâli cihetiyle. Ve bâtın-ı âlem zâhirinden evsa'dır. Onun için değme rızka kāni' olmaz. Ve buradandır ﴿رَبِّ زِدْنِي عِلْماً﴾[5] denildi. Ya'nî ilm-i ilâhî ne kadar ziyâde olursa kalbin ona tahammülü vardır. Nitekim bu kadar enhâr deryâya ulaşır ve deryâ yine kandım demez. Belki girdâbdan taşıp dökülür ve aşkından felekler gibi durmayıp döner. Pes, şol ki deryâdır, mevcden hâlî olmaz. Onun için bahr-i ilm dâimâ mevvâc olmakdadır.

---

1 "O, seni şaşırmış bulup da yol göstermedi mi?" ed-Duhâ, 93/7.
2 "Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin." eş-Şûrâ, 42/52.
3 "Rabbimin katında gecelerim, O beni yedirir ve içirir." Buhârî, Temennî 9, Savm 20, 48-50, Hudûd 42, İ'tisâm 5; Müslim, Sıyâm 57, 58, 60, 61, Muvatta, Sıyâm 58; Ahmed, Müsned, III, 8, VI, 126.
4 Kendisiyle yaratıcının bilindiği şey.
5 "Rabbim, ilmimi artır." Tâhâ, 20/114.

Ve tecellîde tekerrür yokdur. Zîrâ Allâh Teâlâ Vâsi'dir. Ve tekerrür olsa dahi fâyide-i zâyide ile tekerrür eder. Ve dünyâda hiç hikmetden hâric ve abes nesne yokdur, eğer sıkt olursa da. Nitekim ba'zı rü'yâ dahi bir hoş zabt olunmayıp hâtırdan sâkıt olur. Ve onun sükūtu vaktin hükmüne tâbi'dir ve onun kemâli vakt-i âhara müteheyyi'dir. Bu cihetdendir ki bi'l-fi'l hâsıl olan nesneye ferah ve fevt olana dahi hüzn yokdur. Zîrâ ilim ve hikmetde teğayyür ve tebeddül olmaz. Ve bir nesneyi talebde ıtlâk evlâdır ki matlûbu ilim ve hikmet-i Hakk'a ircâ'dır [1]﴿رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً﴾ ve ﴿رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً﴾[2] ve emsâli gibi. Zîrâ takyîdde bi-hasebi'l-gālib hatâ vâkı' olur ki ifrât ve tefrîtdır. Kur'ân ise buyurur ki: [3]﴿اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ Ya'nî istikāmet-i i'tidâliyye yoluna hidâyet matlûbdur ki onda aslâ inhirâf yokdur.

Pes, duâyı takyîd etmek tarîkat-i avâmm ve ıtlâk üzerine zikr eylemek meslek-i havâssdır. Zîrâ ıtlâk üzerine oldukda bir nesnenin adem-i husûlünden keder gelmez. Matlûb-i mahsûsun adem-i husûlünden ise teğayyür gelir. **[33ª]** Şol cihetden ki kalbin ona taalluk-ı kavîsi vardır ve vech-i mutlaka münâsib olan vech-i mutlakdan teveccühdür ki külliyyet-i esmâya râci'dir, velâkin bu mertebenin erbâbı ekall-i kalîldir. Zîrâ bu ma'nâ şehevâtdan tab'ı ve hevâdan nefsi tezkiyenin netîcesidir.

Ve şol kimse ki tab' ve hevâdan halâs olmamışdır, Hak Teâlâ üzerine tahakküm eder, yoksa celâl ve azametine bakıp duâyı mutlak tazarru' ve iftikār tarîkıyla etmez. Hakk-ı rubûbiyyet ve ubûdiyyet ise bu ma'nâdır, gayrı değil. Gel imdi duâ ve niyâza netîce vermek murâdın ise iftikār yolun tut, tâ ki netîcesi rızâ-i Bârî ola.

---

1 "Rabbimiz, üzerimize bir sofra indir." el-Mâide, 5/114.
2 "Rabbimiz, bize dünyâda iyilik ver." el-Bakara, 2/201.
3 "Bize doğru yolu göster." el-Fâtiha, 1/6.

ورد ليلة الجمعة قوله تعالى: ﴿أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ﴾[1]

Ya'nî âlem-i halk ve hudûs ve imkân ve âlem-i emr ve kıdem ve vücûbda tedbîr ve tasarruf Hak Teâlâ'nındır ki eğer Evvel ve Bâtın ve eğer Âhir ve Zâhir'dir. Ezelen ve ebeden ve ilmen ve aynen ve rûhen ve cismen, cemî'-i umûr O'na müfavvaz ve müsellemdir. Onun için âhir-i kelâmda buyurur: ﴿تَبَارَكَ اللهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾[2] Ya'nî Allâh Teâlâ mülkünde şerîki olmakdan âlî oldu, belki on sekiz bin âlemi zâhir ve bâtın terbiye eyleyen O'dur. Ve hayr ve bereket O'nun için sâbitdir ki halk etdiği nesnede kendine nisbetle şerr ve zarar yokdur. Belki bu ma'nâ halka göredir ki halkın muktezâ-yı taayyünü ve mûceb-i ahkâm-ı esmâsıdır. Zîrâ Hak Teâlâ kendi zâtını Dârr ve Nâfi' isimlerine mebde' kılmışdır, Âdem'i -aleyhi's-selâm- Kābîl ve Hâbîl'e masdar kıldığı gibi. Pes, Kābîl'den Âdem'e zarar nedir ve Hâbîl'den fâyide nedir? Belki nef' ve zarar biribirlerine göredir ki Hâbîl Kābîl elinde maktûl olmakla ondan mütezarrır oldu. Ve Şîs -aleyhi's-selâm- halîfe-i Âdem olmakla halk ondan müntefi' oldu. Pes, Âdem'in netîcesi kimine göre nef' ve cemâl ve lutf ve kimine göre zarar ve celâl ve kahr [33b] oldu. Ve nef'i sûretâ âlem-i halkdan ve ma'nâda âlem-i emrden geldi. Ve zarar dahi ona göredir.

Ve âlem-i halkın evveli âlem-i ervâhdır ki feyz-i mukaddes-i ilâhî ile vücûd bulmuşdur. Ve âlem-i emrin evveli bi-hasebi't-taayyün hüviyyet-i zâtiyye-i ilâhiyyedir ki şuûn-i müstecinne-i gaybiyye âlem-i ilm ve arsa-i cilâya feyz-i akdes ile mansabb olup geldi. Ve ona "feyz-i akdes" denildiği kuds-i zâtî ile mukaddes olduğundandır. Nitekim âlem-i halka göre "feyz-i mukaddes" denildi ki kuds-i sıfâtî ile mukaddes olduğundandır. Mertebe-i zât ise ziyâde ahmâ ve akdesdir. Zîrâ ne kadar gāile ve ihtilâf zuhûr etdiyse âlem-i sıfâtda zuhûr etmişdir. Ve bizim "âlem-i sıfât" dediğimiz âlem-i ilm değildir. Zîrâ âlem-i esmâ ve sıfât âlem-i ceberûtdur ki mahfûzdur. Belki murâd âlem-i halka göredir ki ona "âlem-i melekût" derler. Zîrâ âlem-i melekûtun taraf-ı a'lâsı ervâh ve taraf-ı esfeli ecsâmdır. Ve ervâhın evveli akl-ı

---

1 Cuma gecesi Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "İyi bilin ki yaratma ve emir O'na mahsustur." el-A'râf, 7/54.

2 "Âlemlerin Rabbi olan Allah yücedir." el-A'râf, 7/54.

küll ve rûh-i Muhammedî'dir ki bunda mâdde ve müddet i'tibâr olunmadığından "Rûh âlem-i emrdendir." denildi. Maksûd "Âlem-i vücûbdan nefes-i rahmânî ile hâsıl olmuş nesnedir." demekdir ki işâret-i hissiyye kabûl etmez. Onun için rûhu âlem-i vücûba sefer eden bildi, gayrısı bilmedi. Ve "Rûh mechûl-i mutlakdır." demek söz değildir. Zîrâ ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾[1] ayn-ı ta'rîfdir.

Ve ecsâmın evveli arşdır ki bunda mâdde ve müddet i'tibâr olunduğundan "Cisim âlem-i halkdandır." denildi. Maksûd "Nefes-i rahmânîden tevellüd eden nesnenin eseridir." demekdir ki işâret-i hissiyye kabûl eder. Nitekim rûh-i ilâhînin eseri olan rûh-i hayvânî işâret kabûl eder. Zîrâ mebde-i hiss ve hareket olan kuvvet ve buhâr-ı latîfdir ki cesede münbess ve müteferrık olmuşdur. Ve cesede gerçi rûh denilmez, velâkin rûh-i hayvânînin ona hulûlü ve onunla ittihâdı olduğundan hükm-i vâhidde kalınmışdır. Nitekim rûh-i insânî tedbîr ve tasarrufla cesede murtabıtdır ki **[34ª]** bu i'tibâr ile cesed ile birdir. Ve bu ma'nâdan ötürü ârifler cisim ve rûhu âlem-i emrden kılmışlardır. Zîrâ eserin eseri dahi eserdir. Ve burada vâcid-i muhakkıka göre dahi söz vardır ki mezâlik-ı akdâmdan olup halkın fehmine sığmadığı ecilden tayy olundu. Zîrâ "Vücûd-ı Hakkî vücûd-i halka bi'l-külliyye muğâyirdir." diyenlerle mükâleme dürüst olmaz.

Ve şol söz ki "Kande baksam O'nu görürüm." derler, iki ma'nâya mütehammildir: Biri "O'nu sanırım, كأنّه هو[2]" demekdir ki ârifler indinde bu mertebe netîce-i vustâdır. Ve biri dahi "O'dur" demekdir ki da'vâ-yı ayniyyetdir. Ve bu mertebe-i netîce-i ahîre-i ulyâdır ki bunun fevkında netîce yokdur. Ve bu makāmda سبحان من أظهر الأشياء وهو عينها[3] demişlerdir. Ve biz bu da'vâyı etmeziz, velâkin mütekellim bu kelâmı ne mertebeden söy-

---

1 "De ki: Rûh Rabbimin emrindendir." el-İsrâ, 17/85.

2 Sanki O.

3 Eşyâyı ızhâr eden noksan sıfatlardan münezzehtir ki O eşyânın aynıdır.

lemişdir biliriz ve sükût ederiz ve Rabbü'l-âlemîn dâmenine teşebbüs ederiz. [1]﴿فَإِنَّ اللهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾ âleminden dahi bahs eyleriz, velâkin bahsimiz ehl-i zevk ve mükâşefe iledir, bî-mezâk ve mahcûb ile değildir.

Ve şol kimse ki merâtib üzerine cârî olmaya ve tenzîh ve teşbîhin merâtibin bilmeye ve hakāikın anlamaya, küfr ve îmânı halt etdiğinde kelâm yokdur. Var imdi her mertebenin netîcesi ne idiğini zevk ile idrâk eyle ve küfr ve inkârdan halâs ol. Ve bil ki Hak Teâlâ âlem-i halk ve Hak'da kuds-i zâtî ile mukaddesdir ve Hak'dan kevn üzerinde ve kevnden Hak üzerinde eser vardır, yokdur. Fe'fhem cidden.

ورد ليلة السبت قوله تعالى:

﴿فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوَاهُمْ حَتَّى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ﴾[2]

Ya'nî Yemen vilâyetinde bir şehir halkına -ki âsî ve tâğî idiler- azâb-ı semâvî eseri zuhûr etdikde oradan çıkıp firâr etdiler, fe-emmâ firârları müfîd olmadığın bildiklerinde zulümlerine mu'terif olup ﴿يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ﴾[3] diye bu sözü terdîd ve tekrîr etdiler. Hattâ ki Hak Teâlâ onları hasıyd ve hâmid [hı ile] kıldı, **[34[b]]** ya'nî biçilmiş ekin ve sönmüş âteş gibi kıldı ki meyyit oldular ve i'tirâfları sebebiyle mahall-i merhamet olmadılar. Zîrâ ona "îmân-ı be's" derler ki bâ-i muvahhade iledir.

Nitekim îmân-ı ye's dahi -yâ-i müsennât ile- böyledir. Ya'nî bu ümmetde muhtezarın îmânı makbûl ve mu'teber olmadığı gibi -zîrâ ıztırârî ve hakîkatü'l-hâl inkişâfından sonradır- ümem-i sâlifede dahi nüzûl-i azâb vaktinde îmân böyledir ki merdûddur. Zîrâ gerçi hâlet-i ihtizârda değildir, velâkin hâlet-i ıztırârdadır. Zîrâ nüzûl-i azâb ihtiyârı selb eder ve teklîfi kabûl ise ihtiyâra dâirdir. Bu cihetden cebre i'tibâr olunmadı ve îmân ve

---

1 Muhakkak ki Allah bütün âlemlerden müstağnîdir. Âl-i İmrân, 3/97. [Âyetin baş tarafını müellif "والله" şeklinde yazmıştır. Kur'an-ı Kerîm'de ise "فإن الله" şeklindedir.]

2 Cumartesi gecesi Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Biz onları biçilmiş ekin, sönmüş ateş gibi yapıncaya kadar bu feryatları devam etti." el-Enbiyâ, 21/15.

3 "Eyvah bize, gerçekten zâlimlermişiz." el-Enbiyâ, 21/14.

tâati kabûl etmek ihtiyâra mebnî oldu. Ve ihtiyârdan gayrı şart-ı âharı dahi vardır ki îmân ve tâati fî-nefsi'l-emr hüsnünden ötürü kabûl ede, yoksa ağraza binâen etmeye. Ya'nî iclâlen lillâhi Teâlâ ve i'zâmen lehû mü'min ve âbid ola, yoksa cennete rağbet ve cehennemden havf için değil. Zîrâ bu garaz üzerine mü'min ve mutî' olan kimse bi'l-farz cennet ve cehennem mülâhazası olmasa îmân ve tâati kabûl etmez.

Pes, bunda mâ-sivâya taallukdan ziyâde tahzîr vardır. Zîrâ cennet ve cehennem mahlûkātdandır. Ve ârif olan Hakk'a dil-beste olur ki Hâlık-ı cennet ve nârdır, yoksa mahlûka değil. Eğerçi dâr-ı teklîfde olduğu cihetden esbâb-ı cennete terğîb ve bevâis-i nârdan tahzîr olunmuşdur ve illâ vücûdu müştemil olduğu kuvâ ve a'zâyı ta'tîl etmek lâzım gelir. Sâni'-i Hakîm ise abes yere hiçbir nesne halk etmemişdir. Belki vücûd-i insânîde kendi rûhundan latîfe-i insâniyye koyup her cüz'ünden hâline münâsib nesne taleb etmişdir ki onun mâ-hulika-lehi odur. Bâtında kalb ve zâhirde sem' ve basar ve lisân ve yed ve ricl ve batn ve ferc gibi ki ebvâb-ı seb'a-i nâr bu yedi nesnenin mukābelesindedir ki bu yedi nesne salâh kabûl etmedikçe ebvâb-ı nâr mesdûde olmaz. Ve nefsin dahi bu mukābelede yedi aded evsâf-ı **[35ª]** zemîmesi vardır ki kibir ve hased ve gazab ve riyâ ve ucb ve hubb-i mâl ve hubb-i câhdır.

Ve kalb mahall-i ahlâk-ı hamîde ve rûh mahall-i ma'rifet ve sırr mahall-i müşâhededir. Ve kalb-i insân netîce-i hâlde nazar-gâh-ı ilâhîdir ki halîfe-i vücûddur. Ya'nî âlem-i enfüsde halîfe olan kalbdir ki cemî'-i a'zâ ve kuvâdan eşrefdir ki a'zâ ve havâss cânib-i süflîye nâzırdır, arz gibi ve kuvâ cânib-i ulvîye dâirdir, semâ gibi. Nitekim bu kalbin sâhibi âfâkda ehl-i mülk ve melekûta halîfe ve hâkimdir. Zîrâ ism-i a'zama mâlikdir ki cemî'-i esmâyı muhîtdır. Ve bu saltanata arz serîr gibi olmuşdur. Onun için Âdem -aleyhi's-selâm- hakkında gelir: [1]﴿إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾ Ve Dâvûd -aleyhi's-selâm- hakkında gelir: [2]﴿يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ﴾ Pes, arz merkez-i âlem olmakla serîr kılındı ki zâhiri mülkü ve bâtını melekûtu câmi'dir. Arş serîr kılınmadı. Zîrâ arş gerçi müstevâ-yı ceseddir -nitekim

---

1 "Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım." el-Bakara, 2/30.

2 "Ey Dâvûd, biz seni yeryüzünde halîfe yaptık." Sâd, 38/26.

leyle-i mi'râcda vâkı' oldu- velâkin da'vet arzdadır. Onun için namâz ibtidâ Ka'be'de kılındı. Zîrâ enbiyâdan gayrıya cesed ile semâya urûc müyesser değildir. Onun için da'vet ve teblîğ vech-i arzda oldu, tâ ki zuafâ ve akviyâya bu kâr âsân olup ecsâd ile arzda mekîn ve ervâh ile semâda pür-temkîn olalar. Ya'nî müddet-i ma'lûme gāyetine dek ki kıyâmet-i kübrâdır. Çünki taltîf-i vücûd hâsıl ola, kalb ve kāleb âlem-i ulvîde karâr eder ki cennetdir.

Ve bundan fehm olunur ki âlem-i ulvî makarr-ı ervâhdır. Zîrâ ehl-i melekût ervâh-ı âliyeye muttasıldır. Eğerçi ecsâm-ı latîfeleri vardır, arşın ittisâli gibi. Onun için rûhâniyyet ve nûrâniyyetleri kemâlde olanlara mevt i'tibârîdir, hakîkî değil. Fe'f hem cidden.

Ve insânın dahi cennete duhûlü kalb ve rûh mertebesindedir ki cesedi ona tâbi'dir. Ve tebaiyyet dahi münâsebetledir. Ve dünyâda münâsebet tezkiye ve âhiretde anâsırı taltîf iledir. Bu sûretde cesed rûh hükmünde olmuş olur. Fa'lem zâlik.

[35b] Ba'de-zâ âyet-i mezkûrede remz-i hafî vardır ki sebeb-i vürûd bu remzdir. Ve ol remz budur ki bu âlem halkı insân-ı kâmilin a'dâsıdır. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوّاً مِنَ الْمُجْرِمِينَ وَكَفَى بِرَبِّكَ هَادِياً وَنَصِيراً﴾[1] Ve "mücrimîn" ile kayd ve tebyîn olunduğu budur ki nüfûs-i zekiyye ve ervâh-ı tayyibe, enbiyâ ve enbiyâ ve sulehânın ahbâbıdır. Zîrâ münâsebet-i ma'neviyyeleri vardır ki münâsebet cezzâbdır. Ya'nî cinsi cinse cezb eder. Çünki arada münâsebet olmaya, hilâf-ı cins gibi olurlar. Ve hilâf-ı cins olanlar biribirlerinden teneffür ede gelmişlerdir.

Pes, a'dâyı teslîtda sırr-ı ilâhî, habîs ve tayyibi biribirlerinden temyîz ve sırr-ı habîbi mâ-adâdan tenfîr ve kendine tahsîsdir. Bu ma'nâdan ehl-i kemâlin hâllerine göre a'dâsı olur. Ve bu sırra vâkıf olduklarından müblî mülâhazasıyla belâdan fâriğ ve ona meşgūl olurlar ve belâ ve âfiyet yanlarında berâber olur. Ve belki belâ celâl yüzünden cemâl olmakla onunla gıdâları mezîd olup rûhâniyyetleri cihetiyle semirirler. Ve gâh olur ki ehl-i belâ def'-i belâ için duâ ederler. Zîrâ za'f-ı beşerîleri var idiğin bilir ve Kavî

---

1 "Biz böylece her peygambere suçlulardan düşmanlar var ettik. Yol gösterici ve yardımcı olarak Rabb'in yeter." el-Furkān, 25/31.

ve Metîn'e rucû' ederler ki Allâh Teâlâ'dır. Ve gâh olur ki dâiye ve izin olmak sebebiyle bed-duâ dahi ederler. Cenâb-ı Nebevî'nin -sallallâhu aleyhi ve sellem- ba'zı evkātde ba'zı kabâile la'net etdikleri gibi ki ol kabîle ziyâde mü'zîler idi. Ve bu bed-duâ ve la'net ile teskîn-i harâret-i dil ederler. Zîrâ Hak Teâlâ dahi zâlimlere la'net eylemişdir. Ve ol mel'ûn ve med'uvvün-aleyh olanların netîceleri helâk ve istîsâl ve zer' gibi mahsûd ve maktû' olmak ve nâr-ı muntafie gibi humûd bulmakdır. Eğerçi zâlimler bu ma'nâdan gāfillerdir ve dünyâ ve âhiretde başımız kurtarırız kıyâs eylerler. Heyhât! Zîrâ Allâh Teâlâ havâss-ı ibâda Kâfî ve Hâdî ve Nasîr'dir ve incâz-ı va'd etmeğe Kādir ve kavlinde sâdıkdır. Ve abdin intizârı ibâdetden ma'dûd ve her nesne vaktine merhûndur. **[36ª]** Ve netîce-i ahbâb necât ve netîce-i a'dâ helâkdir. اللّٰهمّ لك ﴿فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ الحمد شكراً ولك المنّة فضلاً وأنت أرحم الرّاحمين[1]

﴿الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾[2]

Çünki dünyâda ni'met-i hâlisa kıllet üzerinedir, lâ-cerem lafz-ı şükr dahi kıllet üzerine vârid olup ekser-i makāmâtda hamd îrâd olundu. Zîrâ hamd makām-ı ifdâl ve ibtilâya şâmil ve şükr makām-ı ifdâl ve ihsâna mahsûsdur. Pes, mahall-i musîbetde "Şükr senden gelene" demek sahîh olmaz. Zîrâ netîcesi mezîd-i ibtilâ olur. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿لَإِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ﴾[3] Hamd ise bu ma'nâyı muktazî değildir. Şol ma'nâdan ki hamd ızhâr-ı kemâl-i ilâhîdir. Hakk'ın her fi'linde ise noksân yokdur ve bi'l-farz noksân üzerine halk etdiği dahi kemâldir. Zîrâ kendi zâtını vasf eyleyip ﴿صُنْعَ اللّٰهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ﴾[4] diye buyurmuşdur. İtkān ise ihkâmdır. Pes, onun sun'unda muhkem olmamış nesne yokdur, gerekse kāsıru'l-akl

---

1 "Böylece zulmeden toplumun kökü kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allâh'a mahsustur." (el-En'âm, 6/45) Allâh'ım, şükr olmak üzere hamd sana mahsustur. İhsân olmak üzere cömertlik sana âittir. Sen merhamet edenlerin en merhametlisisin.

2 "Hamd, âlemlerin Rabbi Allâh'a mahsustur." el-Fâtiha, 1/2.

3 "Andolsun şükrederseniz size elbette daha fazla veririm." İbrâhîm, 14/7.

4 "(Bu) her şeyi sapasağlam yapan Allâh'ın san'atıdır." en-Neml, 27/88.

olan kimse onu idrâk etmesin. Nazar eyle ki Kur'ân hakkında buyurur: [1]﴿وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلاَفاً كَثِيراً﴾ Maa-hâzâ ulemâ-i mahcûbîn onu telfîkden âciz olmuşlar ve her biri bir tarafa gitmişler. Zîrâ muktezâ-yı akl ihtilâfdır. Eğer kümmel-i mükâşifîn gibi cümlesi bir çeşmeden nûş etmiş olsalar feyzde ihtilâf olmadığın bilirler ve her hükmü yerli yerine korlar ve ihtilâfdan halâs olurlardı.

Ve ehâdîs-i Nebeviyye'de olan ihtilâfât dahi böyledir ki fî-nefsi'l-emr aslâ ihtilâf yokdur. Zîrâ Alîm ve Allâm olan Mevlâ'nın kelâm-ı kadîmi ne vechile ise ulûm-i evvelîn ve âhirîn ihsân olunup akl-ı küllden ibâret olan Cenâb-ı Nübüvvet dahi -sallallâhu aleyhi ve sellem- her kelâmı makāmında vaz' etmişdir ki onda kat'â ihtilâf yokdur. Zîrâ Habîbullâh'dır ki Hak ile bâkî ve Hak ile mütekellimdir. Onun için **[36b]** Kur'ân'da gelir: ﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى﴾[2] Ve yine gelir: ﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا﴾[3]

Ve dahi Kur'ân'da iki üç yerde ıtlâk vâkı' olmuşdur: ﴿مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللهَ﴾[4] ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللهَ﴾[5] ﴿وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللهَ رَمَى﴾[6] gibi. Ve bunlar delâlet eder ki hadîs Kur'ân'a mülhakdır. Nitekim derler: Tefsîr Kur'ân'a mülhakdır. Zîrâ tefsîrin aslı hadîs-i Nebevî'dir ki hadîs onun icmâlini tafsîl etmişdir. Ve hadîs ki cedîddir, Kur'ân mukābelesinde olmakladır ki Kur'ân kadîmdir. Fe-emmâ bir kelâmın hudûsü fî-nefsi'l-emr kıdemini münâfî değildir. Zîrâ hâdis olan kisvesidir ki lafzdır. Nitekim Kur'ân hakkında [7]﴿إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآناً عَرَبِيّاً﴾ denildi. Bu ca'lden ise hudûs-i Kur'ân lâzım gelmedi. Eğerçi sû-i fehm ehli olanlar öyle kıyâs eyleyip zeyğ ve dalâle düşdüler. Zîrâ "ca'l" hîn-i edâda kisve-i Arabiyye'ye

---

1 "Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı, onda birçok tutarsızlık bulurlardı." en-Nisâ, 4/82.
2 "O kendi arzusuna göre konuşmaz. O ancak kendisine bildirilen bir vahiydir." en-Necm, 53/3-4.
3 "Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan da sakının." el-Haşr, 59/7.
4 "Kim Rasûl'e itâat ederse Allâh'a itâat etmiş olur." en-Nisâ, 4/80.
5 "Muhakkak ki sana bey'at edenler ancak Allâh'a bey'at etmektedirler." el-Fetih, 48/10.
6 "Attığın zamân da sen atmadın, fakat Allah attı." el-Enfâl, 8/17.
7 "Biz onu Arapça bir Kur'ân kıldık." ez-Zuhruf, 43/3.

nâzırdır, nefs-i Kur'ân'a değil. Belki nefs-i Kur'ân sıfat-i ilâhiyyedir ki kadîmdir.

Nitekim "rûh" ıtlâk olunan emr-i ilâhînin cânib-i halkı ve cânib-i Hakk'ı vardır. Cânib-i halkı odur ki taayyün-i nûrânî-i rûhânî ile taayyün bulmuş ve ma'nâ-yı sırf iken fi'l-cümle sûrete gelmişdir. Ve cânib-i Hakk'ı bâtını i'tibâriyledir ki nefes-i rahmânîdir. Nefes-i rahmânî ise zât-i Hakk'a muzâfdır. Bu makūle muzâf ise hâdis olmaz.

İşte hadîse zâhiri hasebiyle hâdis dediler. Zîrâ zâhiri mazhardan sâdır olmuşdur. Ve Kur'ân dahi gerçi mazhardan sâdırdır, velâkin Cibrîl'in ağzından nazm ve ma'nâsıyla telkîn olunmuşdur. Pes, ikisi dahi hak iken zâhir ve mazhar i'tibâriyle birine "kadîm" ve birine "hâdis" dediler, tâ ki mertebe-i Hak ile mertebe-i halk mütemeyyiz ola. Bu cihetden kelâm-ı Nebevî dahi ihtilâfdan berî ve tenâkuzdan arî oldu ve ihtilâf ve tenâkuz üzerine zann olunan mevâzı'ı adem-i zabta ve sû-i fehme râci' [37ª] oldu.

Ve bundan ahz olundu ki kelâm-ı Rasûl kelâm-ı ilâhîye mülhak olduğu gibi kelâm-ı kibâr dahi kelâm-ı Rasûl'e mülhakdır. Zîrâ ekâmil-i nâsa nisbetle cemî'-i füyûzun menba'ı birdir, tefâvüt hemân suverindedir. Ve bu ma'nâdandır ki meşâyih-i tarîkat ve muhakkıkān-ı hakîkatin -kaddesallâhu esrârahum- akvâl ve ef'âline i'tirâz etmek dürüst değildir. Zîrâ i'tirâzın netîcesi i'tirâz-ı Rasûl olur. Bu ise küfrdür, velâkin Rasûl'e i'tirâza "küfr-i şer'î" ve gayra i'tirâza "küfr-i hakîkî" derler. Ve bir nesne fi'l-hakîka küfr oldukdan sonra sûreti küfr olmasa da çi fâyide? Nitekim derler ki: Hased küfrdür. Zîrâ fi'l-i Hakk'a i'tirâzdır. Şuûn-i ilâhiyye ise nice vechile hakāikı müştemildir. Bu cihetden kendi nefsiyle fâil-i fi'l olana i'tirâz etmek sahîh olur, fe-emma Hak ile iş tutana i'tirâz etmek sahîh olmaz. Zîrâ ona i'tirâz etmek Hakk'a i'tirâza râci' olup netîce-i gazab-ı ilâhî olur ki mertebeden sükūtdur. Zîrâ mürîde hizmet ve şeyhe nefes lâzımdır. Çünki hizmet i'tirâz ile muhtelit ola, lâ-cerem mahdûm yüzünden dahi hâdime nefes-i rahmânî eseri zuhûr etmez ki rûy-i cemâlden olan muâmeledir. Belki rûy-i celâlden olan nefes zuhûr eder ki onun eseri şol bağa esen rîh-ı sarsarın eseri gibidir ki mühlikdir.

Ve buradan dediler ki: Mezâhir-i Hakk'ın kabûlü kabûl ve reddi reddir. Ve kulûb-i kümmele dâhil olmak ayn-ı rızâullâhdır. Ve bu mertebeyi tetebbu' etmek cümlenin üzerine lâzımdır. Onun için hadîsde "*Hayır duâyı istiksâr ediniz*"[1], ya'nî her ağızdan bir hayır duâ ve her gönülden bir teveccüh-i Mevlâ ahz ediniz, belki bir sâhib-i nefese müsâdefe edip murâdınız hâsıl ola.

İşte bunun netîcesi bu oldu ki esmâdan murâd müsemmâdır ve esmâyı ihsâ ve tetebbu'dan maksûd ism-i a'zama vusûl ve ondan müsemmâya duhûldür, velâkin herkes maksûdu tarîkının şurûtuna murâât edemediğinden yolda kalır ve menzile [37b] eremeyip bî-netîce olur. Ve eğer müddaî ise [2]﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ dediği kizb olur ki fi'l-hakîka Hakk'a iftirâdır. Zîrâ da'vâ etdiği nesne ni'met-i mevhûmedir, ni'met-i muhakkaka değil. Kur'ân ise hakîkat mukābelesinde mevzû'dur, vehm ve hayâl değil.

Ve bundan fehm olundu ki terbiye-i ilâhiyye merâtib üzerinedir ki halkın isti'dâdına râci'dir. Pes, kemâl Rabbu'l-âlemîn'indir ki herkesi isti'dâdı kadar irşâd ve tarîkına hidâyet eder. Bu cihetden ibâdullâh suverde ihtilâf ve tefâvüt üzerine oldukları gibi maânî ve hakāikda dahi tebâyün üzerinedir. Ve bundan maksûd esmâ-i muhtelifenin hakāikının zuhûru ve her ismin bir yüzden bir netîce verip eseriyle âlem-i kevnde bürûzudur. Fa'lem zâlik.

"Feylesôf-i dehr"

Ma'lûm ola ki bu fakîrin min-indillâh esmâ-i kesîresi vardır: Abdullâh ve Abdülhak ve Abdülkādir ve Abdüllatîf ve Mahmûd ve emsâli gibi. Ve leyle-i ahadde "Feylesôf-i dehr" ıtlâkı dahi vârid olmakla bi-hasebi'l-vakt bu makāmda derc olundu. "Feylesôf-i dehr" burada hakîm-i zamân ma'nâsınadır. Ve hikmet ilimden ehassdır. Zîrâ معرفة الأشياء علي ما هي عليها[3] ma'nâsınadır ki ona "hikmet-i zevkıyye" derler. Her ilim ise bu

---

1 Temmâm er-Râzî, *el-Fevâid*, Riyâd 1412, II, 252; Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, Mısır 1356, I, 498.

2 "Hamd, âlemlerin Rabbi Allâh'a mahsustur." el-Fâtiha, 1/2.

3 Mâhiyetleri üzere eşyâyı tanımak.

ma'nâya hikmet olmaz. Onun için makām-ı medhde "hakîm-i ilâhî" derler, "hakîm-i kevnî" demezler. Zîrâ söz ilâhiyyâtı bilmekdedir, yoksa kevniyyâtı değil. Eğerçi kevniyyât dahi âsâr-ı esmâdır, fe-emmâ zâhir ve bâtın i'tibâriyle Hakk'ı bilmekle kevni ma'rifetin farkı vardır. Zîrâ ilmin ecell olduğu ma'lûmun ecell olduğuna tâbi'dir.

Pes, sultân-ı a'zamı ma'rifetle raiyyeti ma'rifet bir olmadığı gibi esmâ-i zâtiyye-i külliyyeyi ma'rifet dahi esmâ-i sıfâtiyye-i cüz'iyyeyi ma'rifet bir değildir. Onun için esmâ-i hayâliyyeden esmâ-i hakîkıyyeye terakkî lâzımdır, tâ ki sülûk ve vusûl ve hilâfet sahîh ola. Bu cihetden derler ki: Esmâ-i seb'ayı tekmîl eden henüz hilâfete müstehak olmaz. Çünki hilâfet rütbesi mütehakkık olmaya, irşâd dahi sahîh olmaz. Nitekim erbâbına **[38ª]** ma'lûmdur.

Ve'l-hâsıl hayâle mağrûr olmayıp her kemâli taayyünde müşâhede ve onunla tahakkuk lâzımdır. Zîrâ hayâl-i menâm bu ma'nâyı tezkîr ve ona irşâd için vaz' olunmuşdur ki vesîle-i kemâldir, yoksa nefs-i kemâl değildir. Şol cihetden ki âlem-i misâl berzahdır, maksûd-i aslî ise bir ma'nâyı âlem-i ervâhdan tenzîl ve berzah-ı misâlden tahlîs edip âlem-i ecsâma getirmekdir. Pes, rûh-i insân evvel münâsebet-i âlem-i misâl edip oradan cisrden geçer gibi mürûr edip âlem-i hisse gelir ki âlem-i hiss her kemâlin mecmûasıdır. Zîrâ ondan mütenezzil bir derece dahi yokdur ki tecellî-i ilâhî ol dereceye nüzûl ede ve zuhûru orada tamâm ola.

Bu mertebedendir, Cenâb-ı Risâlet -sallallâhu aleyhi ve sellem- altı ay kadar rü'yâ ile amel edip ba'dehû hâricde Cibrîl -aleyhi's-selâm- ve bir dahi rü'yâya hâcet kalmadı. Eğerçi ekâmil-i nâsın rü'yâları dahi ayn-ı hâricîde emr-i hissî gibidir. Zîrâ onların sırrı her mertebede devr eder ve basîretleri her makāmı mükâşefeden hâlî değildir, velâkin bu mertebeye "ahadiyyet" derler ki herkese müyesser olmaz. Ve bu makāmı tefhîm için Hak Teâlâ buyurur: [1]﴿نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ﴾ Ya'nî "Kur'ân'ı kalbine tenzîl etdi, hayâline indirmedi" dedi, tâ ki sâlikler hayâle mağrûr olmayalar ve mertebe-i kalbe vusûle ve âlem-i rûha duhûle sa'y edeler ve mevt-i irâdîyi

---

[1] "Onu Rûhu'l-emîn (Cebrâil) senin kalbine indirdi." eş-Şuarâ, 26/193-194.

tahkîk eyleyeler, tâ ki hayât-i feyz bulalar ve illâ netîcesi hırmân ve tahassür olur.

Ve Kur'ân'da gelir: [1]﴿ذَٰلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ﴾ Ya'nî senin ondan meyl ve i'râz etdiğin mevt-i tabîî âhir başına geldi ve ondan halâs bulamadın. Eğer bundan mukaddem mevt-i fenâî ile cisim ve cânına kıymış olaydın şimdi bu mevtin gavâilinden necât bulurdun. Ve dahi المؤمنون لا يموتون بل ينقلون من دار إلى دار[2] sırrına nâil olurdun ve mevt sana tuhfe-i azîme olurdu ki i'râz etmek değil, belki ikbâl-i tâmm ederdin. Gel imdi bu netîceye vusûle erkenden himmet edelim. والله المعين القويّ المتين[3]

[38b]

من الواردات السحرية قوله: **لَيْسَ لِكُلِّ نَبِيٍّ قَوْمٌ وَإِنَّمَا قَوْمُهُ قُوَاهُ**[4]

Ya'nî her peygamberin kavmi ve hâricde etbâ'ı olmak lâzım değildir. Belki onun kavmi kendi kuvâ-yı nefsâniyye ve rûhâniyyesi ve a'zâ ve cevârih-i hissiyyesidir. İbtidâ onları inzâr için meb'ûs olur. Zîrâ bunların ekseri anâsıra tâbi' tâğîler ve ahkâm-ı heyâkile mâyil bir alay bâğîlerdir. Nitekim Kur'ân'da gelir: [5]﴿قُمْ فَأَنْذِرْ﴾ Ya'nî ibtidâ kuvâ-yı vücûdiyyeni, ba'dehû kuvâ-yı hâriciyyeni tahvîf eyle. Zîrâ kavm-i hâricî bu kuvânın sûretidir. Pes, ibtidâ terbiye enfüse ve ba'dehû âfâka taalluk eder.

Ve bu fakîr elifât-i erbaada (1111) âzim-i beyt-i münîf olup Harem-i Nebevî'ye duhûlümde bir sabâh ba'de salâti'l-fecr murâkabede iken ﴿قُمْ

---

1 "İşte bu senin öteden beri kaçıp durduğun şeydir." Kāf, 50/19.

2 "Mü'minler ölmezler, bilakis bir dünyâdan diğerine nakl olurlar." Hadis kaynaklarında böyle bir rivâyete rastlanmasa da bazı tefsirlerde hadis olarak geçmektedir (bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, Beyrut 1420, IX, 420; Nizâmeddîn Nîsâbûrî, *Garâibü'l-Kur'ân*, Beyrut 1416, IV, 383). Hadis olduğu belirtilmeden yakın lafızlarla Kelâbâzî'nin *et-Taarruf*'unda (Beyrut 1993, s. 175) ve Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sinde (thk. Abdülhalîm Mahmûd-Mahmûd eş-Şerîf, Kahire 1409/1989, s. 508) de geçmektedir. Abdülvehhâb Şa'rânî ise bu sözün Cüneyd'den nakledildiğini kaydeder (*Letâifü'l-minen*, Kāhire 1311, I, 122).

3 Yardımcı, güçlü ve kuvvetli olan ancak Allah'tır.

4 O'nun şu sözü de seher vaktinde gelen vâridâttandır: "Her peygamberin kavmi yoktur. Ancak onun kavmi kuvveleridir."

5 "Kalk ve uyar." el-Müddessir, 74/2.

﴿فَأَنْذِرْ﴾ diye hitâb-ı ilâhî vâkı' oldukda yerimden bi'l-ıztırâr kıyâm edip "Aceb bu kıyâm-ı inzâr ile maksûd-i ilâhî ne ola?" diye mütehayyir iken "Kendi vücûduna dâirdir" diye işâret olundukda kuûd edip hâl ne yüzden olduğu ma'lûm oldu. Ve ol vakitden beri otuz seneye karîbdir ki nefsimizle mücâhededen mâ-adâ da'vet-i halk ile dahi mübtelâ olup çekilen âlâm ve şedâide nihâyet yokdur.

Ve bundan muhassal budur ki sülûk erbâbı üç kısımdır: **Evvelkisi** ba'de'l-vusûl makām-ı ev-ednâda ve âlem-i cem'de vâkıf olup kalır ve bir dahi âlem-i fark ve kābe kavseyne geri dönmez ve âlem-i halk ve beşeriyyetin hicâbından bi'l-külliyye halâs olur. Nitekim Sultânu'l-ârifîn Ebû Yezîd-i Bistâmî -kuddise sirruh- bu makāmı ihtiyâr etmişdir. Onun için gâh olurdu ki kırk gün sahva gelmezdi ve istiğrâkda kalırdı ve Hak Teâlâ'dan edâ-i ferâiz edecek kadar şuûr ve ifâkat taleb ederdi, tâ ki dâr-ı teklîfin hükmü muattal olmaya ve nizâm-ı emre ihtilâl gelmeye. Ve bu mertebe hicâb-ı rahmet **[39ª]** ve fi'l-cümle bekā-i resm ile olur ki beyâz ve rakîk sehâb ardından güneşi mutâlaa gibidir ki kâmillerin hicâbı budur ki makbûldür. Ve nâkısların hicâbına hicâb-ı zahmet derler -zâ-i hevvez ile-. Eyyâm-ı şitânın sehâb-ı galîzı gibidir ki cemâl-i şems onun verâsından mütebeyyin olmaz.

Ve **ikinci kısmı** ba'de'l-vusûl makām-ı ayndan makām-ı kurba nüzûl edip kendi nefsine meşgūl olur. Zîrâ vücûdda olan hey'ât-i zulmâniyyeye ıttılâ' ve onu keşf ve izâle etmek âlem-i envâra terakkîden sonra olur. Zîrâ sâlik bir makāmdan bir makāma terakkî etmedikçe makām-ı sâfilin hükmü ona mütebeyyin olmaz, belki bi'l-fi'l içinde bulunduğu makāmın hükmüyle mağmûr ve hey'etiyle mestûrdur. Nitekim derler ki: "Raiyyet sultân hâlini bilmez, fe-emmâ sultân hâl-i raiyyeti bilir." Zîrâ hâl-i raiyyet tenezzül ve hâl-i saltanat terakkîdir. Ve terakkî ehli tenezzül ehlinin hâline muttali'dir, mekân-ı âlîden esfele müşrif olan kimse gibi. Pes, herkes kendi nefsine göre hem âlî ve hem sâfildir. Ya'nî makām-ı sâfile göre raiyyet ve makām-ı âlîye göre sultân gibidir.

Ve sultân tahta cülûsdan sonra hâl-i raiyyeti ne vechile ıslâha mübâşeret edip ism-i Adl'den umûru ta'dîl ve tesviye ederse -zîrâ hükm-i makām bu

ma'nâ ile kıyâmdır- sâlik dahi makām-ı fevkānîden makām-ı tahtânîye bu muâmele üzerine olur. Eğerçi âyînesine hâsıl olan fi'l-hakîka fi'l-i ilâhîdir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿لِيَغْفِرَ لَكَ اللهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾[1] Ya'nî makām-ı rûhda feth-i mübîn hâsıl olup izâle-i hayâlden sonra mukaddem hissin hicâbı setr olunduğu, muahhar dahi hayâlin ve ba'dehû vehmin perdesi nûr-i zât ile mestûr olup hey'ât-i kalbiyyede nûrdan gayrı hey'et kalmaz ve âyîne bütün nûr olup şeş cihetden hayâl zâil ve ayn zâhir olur. İşte budur ki hâl-i salâtda her cihetden müşâhede ederlerdi.

[39b] El-hâsıl hicâb üçdür ki: Biri hicâb-ı hissdir ki bunun zevâli feth-i karîb ile olur. Ve bu feth ile vücûdun sülüsü mertebesi açılır. Ve biri hicâb-ı hayâldir ki bunun zevâli feth-i mübîn ile vücûda gelir. Ve bu feth ile vücûdun sülüsânı mertebesinden hicâb zevâl bulur. Ve biri dahi hicâb-ı vehmdir ki bunun zevâli feth-i mutlak ile hâsıl olur. Ve bu feth ile vücûdun cemî'-i etrâfı açılır ve arz-ı harâba döner ki arz-ı harabda dav'-i şemse hâil olmadığı gibi vücûd-i fânîde dahi her yüzden nûr-i tecellî in'ikâsına mâni' kalmaz. Zîrâ kesâfet-i vücûd letâfete mübeddel olur ve anâsırın hükmü zevâl bulur.

Biz yine sadede gelelim ki bu âlem-i farka nüzûl eden sâliklerin nicelerinin netîceleri kendi nefslerini tekmîldir. Ve enbiyâdan dahi ba'zılar bu siyâkdadır. Onun için hadîsde gelir ki: يجيئ النبيّ ليس معه أحد[2] Ya'nî kıyâmetde ba'zı enbiyâ yalnız gelir ki yanınca kavmi yokdur. Zîrâ kendi nefsini tekmîl için meb'ûs idi. Pes, bu makūlelerde bi-tarîkı'd-da've etbâ' olmaz, velâkin eğer bir kimse kendi ihtiyârıyla tâbi' olsa mütâbaatinden rucû' edemez ve illâ kâfir olur. Zîrâ şer'-i bâtın-ı nebîden udûl etmiş olur. Ve buradandır ki Abdullâh el-Ensârî -kuddise sirruh- demişdir ki: Bir kimse tarîk-ı Hakk'a sülûk edip hak olduğunu bildikden sonra rucû' eylese Hak Teâlâ ona kimselere etmediği azâbı ede.

İşte nebîye mütâbaat ve rucû' îmân ve küfrde nice ise velîye mütâbaat ve rucû' hâli dahi böyledir. Eğerçi değme sâlik bu ma'nâdan âgâh değildir. Ve onun azâbı velînin kalbinden sükūtudur ki ona benzer azâb yokdur.

---

1 "Tâ ki Allah senin geçmiş ve gelecek günâhını bağışlasın." el-Fetih, 48/2.

2 bk. Buhârî, Rikāk 50, Tıb 17, 42; Müslim, Îmân 374.

Zîrâ merdûd-i ilâhî olmakla netîcesi hırmân-ı ebedîdir ve o makūle fâsid herhangi kapıya varsa ıslâhı kābil değildir. Zîrâ evliyâ halka-i müfrağa gibidir ki aralarında imtiyâz yokdur. Bu sebebden birinin redd etdiğini biri kabûl etmez. Zîrâ ne o merdûdun ikbâle dâiyesi olur ve ne velînin **[40ª]** kabûle teveccühü bulunur.

Ve bu ma'nâ iltizâm-ı mezheb gibi değildir. Ya'nî bir kimse meselâ Şâfiî mezhebinden Hanefî'ye intikāl etse nesne lâzım gelmez. Zîrâ ictihâdiyyâtı inkâr eylese bile küfr lâzım gelmez. Şol cihetden ki zanniyyâtdır. Fe-keyfe ki burada inkâr yok, belki mahzâ hakk-ı sarîhi tetebbu' vardır? Bu ise lâbe'sdir ve tahavvülü ahkâm-ı zâhireye dâirdir ki onda sû-i i'tikād yokdur. Nitekim cemî'-i turuk-ı hakkanın hak olduğunu i'tikādı var iken li-ecli'z-zarûre bir tarîkden bir tarîka udûl eder. Zarûret budur ki içinde olduğu tarîkın kâmili yokdur.

Pes, bir şeyhden bir şeyhe udûl etmek karyeden şehre hicret gibidir ki şehir medâr-ı cuma ve cemâat ve ülü'l-ilm ile bâis-i sohbet ve ülfetdir. Ve karyenin netîcesi ise cehâlet ve gafletdir. Ve tâlib-i Hak taleb-i sohbetle me'mûrdur. Ve herkes sohbete sezâ değildir. Onun için sohbete sezâyı ele getirinceye dek bir hâlden bir hâle intikāl etmek umûr-i vâcibedendir. Ve çünki sohbete lâyık bulup ona mütâbaat etdi, bir dahi onun tarîkından rucû' edemez. Zîrâ Kur'ân'da gelir: [1]﴿فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ﴾ Ya'nî tarîk-ı hakdan udûl eden kimse dalâle düşer. Zîrâ hüdânın mâ-verâsı dalâldir. İşte bizim sözümüz bu perdeye gelenlere göredir, yoksa dalâlet ehlinin sohbetinden udûl etmek ayn-ı savâb ve mahz-ı hakdır.

Ve **üçüncü kısım** budur ki bu âlem-i farka nüzûlleri hem kendi nefslerini tekmîl ve hem gayrıları dahi irşâd içindir ki bu makām mürsellerin ve kümmel-i evliyânın makāmıdır ki ziyâde sa'b nesnedir. Onun için demişlerdir ki: Leyle-i mi'râcda cemâl-i Hazret'i müşâhededen sonra vech-i arza nüzûl, Ebû Cehl'in ve emsâlinin yüzlerine bakmak ne belâdır. Zîrâ bakmağa zarûret vardır ki makām-ı da'vet ve teblîğdedir. Eğerçi inşirâh-ı sadr ehlidir ki halk ile Hak'dan muhtecib değildir, velâkin makām-ı beşeriyyetdedir ki sıhhat-i da'vet ve husûl-i teblîğ ona menûtdur.

---

[1] "Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne kalır?" Yûnus, 10/32.

[40b] El-hâsıl halkın mahcûbları nâkıslardır ve mükâşifleri kâmillerdir. Ve ekmel odur ki da'vet-i halk için meb'ûs ola, rusül ve kümmel-i evliyâ gibi. Velâkin evliyânın bi'seti rusül gibi değildir. Zîrâ rusülde Cibrîl vesâtatı vardır ve ızhâr-ı mu'cizât ile me'mûrlardır ve zâhir-i şer'a tasrîh ile ve bâtın-ı şer'a ta'rîz ve remz ile da'vet ederler. Evliyâda ise vech-i âmmdan vesâtat-i Cibrîl yokdur, belki vech-i hâsdan Hak'dan ahz ederler ve melâike vesâtatıyla dahi bi-tarîkı'l-ilhâm istifâde kılarlar. Ve ızhâr-ı kerâmetle dahi me'mûr değillerdir, belki setr ile me'mûrlardır. Ve bunların da'vetleri ism-i Alîm'in bâtınınadır. Zîrâ bunlara ulemâ' billâh derler.

Pes, şol ki vazâif-i ahkâmdır, ulemâ' bi-ahkâmillâh olanlara mufavvazdır. Ve şol ki vazâif-i hikem ve maârifdir, ulemâ' billâh olanlara sipâriş olunmuşdur. Eğerçi ulemâ' billâh dahi ulemâ' bi-ahkâmillâhdır. Zîrâ Allâh Teâlâ câhili velî ittihâz etmez, ittihâz etse ta'lim eder ve ilm-i hâle vâkıf kılar ve netîce-i hâlden haberdâr eder. Nitekim ümmî sûretinde olanlar ulemâya cevâb vermişler ve tefsîrin netâicinden söylemişlerdir. Ve onlar ki bu perdede değillerdir, onlar ceheledir ki netîceleri cehl ile ifsâd fi'l-arzdır.

ورد قبل العشاء الآخرة ليلة الثلثاء قوله تعالى:

﴿وَالْعَصْرِ إِنَّ ٱلْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ﴾ السورةَ[1]

Ma'lûm ola ki "asr" zamândır. Ve zamân sâate ve yevme ve üsbû'a ve şehre ve seneye münkasimdir ki cümlesinin mebdei ism-i Dehr'dir. Nitekim ba'zı âsârda gelir: يا دهر يا ديهار يا ديهور[2] Ve yine gelir: لا تسبوا الدّهر فإنّ الدّهر هو الله[3] Ya'nî zamânı sebb etmek onun mebdei olan ism-i Dehr'i ve müsemmâsını sebbe müntehî olur. Nitekim mekânı sebb etmek arşı sebbi mütezammındır. Arş ise mecîd ve azîm ve muhît vasıflarıyla mevsûfdur. Pes, sebb-i mezkûr esmâ-i ilâhiyyeye râci' olmakla hatâ-i azîm lâzım gelir.

---

1 Salı gecesi yatsıdan önce Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Asra yemîn ederim ki insan gerçekten ziyandadır..." el-Asr, 103/1-2.

2 "Ey Dehr, ey Dîhâr, ey Dîhûr" bk. Ebû Tâlib Mekkî, *Kūtü'l-kulûb*, Beyrut 2005, I, 24; Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, Kahire 2006, II, 422.

3 "Dehre / zamana sövmeyin, çünkü zamanı (yaratan) Allah'tır." Buhârî, Edeb, 101; Müslim, Elfâz, 4; Müsned, V, 299, 311.

Ve insânı sebb etmek bunlardan beterdir. Zîrâ cemî'-i esmânın mecmûası ve rûh-i ilâhî ve nefes-i rahmânînin **[41ª]** mazharıdır.

Suâl olunursa ki: Ya ba'zı efrâd-ı insâna la'net olunmak nedir? Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿قَاتَلَهُمُ اللهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ﴾[2] ﴿أَلاَ لَعْنَةُ اللهِ عَلَى الظَّالِمِينَ﴾[1] Cevâb budur ki: Ba'zı efrâda la'ndan mutlakan insâna la'n lâzım gelmez. Belki la'n husûs-ı vasf cihetiyle ba'zı efrâdadır. Pes, la'n husûs-ı vasfa râci'dir, nefs-i insâna değil. Bizim sözümüz sulehâya ve insân-ı kâmile ve mutlakan insâna göre la'ndır ki bu ma'nâ merdûddur. Sulehâ ve insân-ı kâmil zâten ve sıfaten müstesnâdır. Onun için Allâh Teâlâ cins-i insânı "hasâret içindedir" diye hükümden sonra istisnâ edip[3] ﴿إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ الخ diye ba'zı efrâdı cinsden ihrâc eyledi. Bu cihetden kārie gerekdir ki kable'l-istisnâ' istisnâyı mülâhaza eyleye, tâ ki bir uğurdan cins üzerine hasâretle hüküm lâzım gelmeye.

Suâl olunursa ki: Niçin mekâna kasem vâkı' olmadı, belki zamâna oldu? Cevâb budur ki: Maksûd-i ilâhî isrâf-ı ömr ile hasâret-i ömrü beyândır. Ömr ise bedenin hayât ile müddet-i imâretine derler. Ve hasâret gerçi nefse göre de olur. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ﴾[4] Fe-emmâ hasâret-i nefs odur ki nefsi îmân ve amel-i sâlihde istihdâm ve isti'mâl etmeye. Bu ise zamâna mevkūfdur. Onun için tâat evkāte tahsîs olunmuşdur, salevât-i mefrûza ve zekât ve sıyâm ve hacc gibi. Pes, bî-vakt kâr hâsıl olmaz. Bu cihetden burûc takdîr olunup seyyârât ol burûc üzerine tesyîr olundu, tâ ki harekât-i eflâk ile, evkāt mütekaddir ve müteayyin ola ve ömr-i insân ol evkātde amele iştiğâl ile güzer ede ve dehrin mebdeine rucû' edip lâ-leyl ve lâ-nehâr âlemine erişe ve zamân ve mekân kaydından halâs olup ve kesretden necât bulup netîcesi vahdet ola.

El-hâsıl mekân kārr olmakla ona göre telef yokdur, fe-emmâ zamân gayr-i kārrdır ve müteceddidü'l-emsâl olmak **[41ᵇ]** vakt-i sânî vakt-i evvelin aynı olmasın iktizâ etmez. Onun için "edâ" ve "kazâ" denildi. Ve neş'e-i

---

1 "Biliniz ki Allâh'ın la'neti zâlimlerin üzerinedir." Hûd, 11/18.
2 "Allah onları kahretsin, nasıl olup da döndürülüyorlar?" el-Münâfikūn, 63/4.
3 "Îmân edenler müstesnâ..." el-Asr, 103/3.
4 "Nefislerini ziyâna sokanlar..." el-En'âm, 6/12.

âhire ma'dûmun misli iledir, aynı ile değildir. Zîrâ söz cesed ve heykeldedir, "nefs-i nâtıka" ve "acbü'z-zeneb" dedikleri azmda değildir. Ve nefs-i hayvâniyye dahi rûh-i ilâhî-i bâkînin eseri olmakla ona dahi bekā vardır demişlerdir.

Pes, muâd olan bu üç nesnenin mâ-adâsıdır ki onun aynı bâkî değildir. Nitekim dünyâda dahi bâkî değil idi ki ecsâm dahi a'râz gibi emsâl ile müteceddid idi, velâkin sür'at-i îcâd ve i'dâmdan bâkî görünürdü. ﴿بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾[1] Ya'nî bu âyet-i şerîfenin ibâreti neş'e-i âhirede ve işâreti neş'e-i ûlâdadır ki neş'e-i dünyâdır. Ve bunun sırrı Hak Teâlâ'nın devâm-ı hallâkıyyetidir.

Suâl olunursa ki: Kur'ân'da cümleden sonra asra kasem vâkı' olduğu nedir? Cevâb budur ki: Zamân mekândan muahhardır. Zîrâ âlem-i ervâhda evsâf-ı kevniyyeden nesne yok idi. Meselâ îmân ve küfr ve zamân ve mekân ve emsâli gibi. Onun için demişlerdir ki: Ervâh mütehayyize değillerdir. Ve mütehayyize olmayıcak üzerlerine zamân dahi cârî olmaz. Belki evsâf arşın hudûsundan sonra hâdis oldu ki evvelü'l-ecsâmdır. Ve ol vakitde evkātden yevm var idi ancak -ki yirmi dört sâatdir-, yoksa leyl ve nehâr yok idi. Belki leyl ve nehârın hudûsü şems ve kamerin hudûsüyle hâsıl oldu ki şemsin tulû'uyla nehâr ve gurûbuyla leyl denilip yirmi dört leyl ve nehâra taksîm olunup vasat-ı arza göre on ikişer kılındı. Sonra arzın irtifâ' ve inhifâzı i'tibâriyle tefâvüt zuhûr eyleyip ba'zı bilâdda aksar-ı eyyâm dokuz ve atvel-i leyâlî on beş ve kezâlik aksar-ı leyâlî dokuz ve atvel-i eyyâm on beş sâat oldu.

Ve insân zamân ve mekândan sonra halk olundu, tâ ki halîfe olduğu cihetden mekân ona serîr ve zamân dahi ale't-tedrîc esmâ-i ilâhiyye **[42ᵃ]** ile ittisâf ve amele vakitdir. Meselâ sâlik ki esmâ-i ilâhiyye ihsâ eder -esmâ-i seb'a ve isnâ aşer gibi-, onun âsârı nice erbaînât ve evkāt-i medîde ile zuhûra gelir.

Ve insân ki mahlûk olduğunu bilir, "Yâ Hallâk" der. Ve bir vakitde ki kendinden ısyân eder ve tâib olur, "Yâ Tevvâb" der. Ve bir zamânda ki

---

[1] "Hayır, onlar yeni bir yaratmadan şüphe içindedirler." Kāf, 50/15.

merzûk olur, "Yâ Razzâk" der. Ve bir asrda za'fını müşâhede eder, "Yâ Kavî, Yâ Metîn" der. Ve yine zamân gelir ki iânet ve nusrete ihtiyâcı zuhûr eder "Yâ Muîn, Yâ Nasîr" der. Ve sûreten ve ma'nen hayât bulur, "Yâ Hayy, Yâ Muhyî" der. Ve yine fakrına nazar edip "Yâ Ganiyy, Yâ Muğnî" der. Ve yine menâfi' ve medârr ile ibtilâsına bakıp "Yâ Nâfi', Yâ Dârr" der. Ve aczi hâlinde "Yâ Kādir, Yâ Muktedir" der. Ve bi-nefsihî uhdesinden gelemediği nesnede "Yâ Vekîl" der. Ve havf-ı gazabda "Yâ Sabûr, Yâ Halîm" der. Ve hâl-i ahbâba bakıp "Yâ Latîf, Yâ Rahîm" der. Ve hâl-i a'dâya nazar edip "Yâ Mürîd, Yâ Müntakim, Yâ Kahhâr" der. Ve ba'zının hüdâsında "Yâ Hâdî, Yâ Raşîd" ve ba'zının dalâlinde "Yâ Mudill, Yâ Fa'âlün li-mâ-yürîd" der ve alâ-hâzâ.

Bu maânî-i mezkûre enfüs ve âfâkda tedrîc ile zuhûr eder, yoksa def'aten değil. Zîrâ insânın hilkat-i vücûdu tedrîcîdir. Pes, ahvâli dahi ona göredir. Ve meleğin hâli def'îdir. Pes, onun kemâli için zamân lâzım değildir. Zîrâ onun kemâli insâna göre izâfîdir. Ve kemâl-i hakîkî, fi'l-hakîka insâna mahsûsdur.

Ve semâvât ve arzın hak ile mahlûk olduğu iki ma'nâya râci'dir: **Biri** budur ki tecellî-i ilâhî üzerine mebnîdir ki külliyyeti insândadır. Zîrâ eşyâ insâna göre şemsden dav' mesâbesindedir. Eğerçi enfüs ve âfâk umûm-i tecellîde berâberdir ki iki mir'ât-i mütekābile gibidir. Velâkin husûs-ı tecellîde enfüsün âfâk üzerine rüchânı vardır. Rasûlullâh'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- husûs-ı merâtibde cemî'-i enbiyâya müsâvâtından sonra ba'zı hasâis ile onlardan mufaddal olduğu gibi. Ve "husûs-ı merâtib" dediğimiz her birine **[42b]** husûs üzerine ihsân olunan ma'nâdır ki onunla sâir üzerine mufaddal olup min-vechin fâdıl ve min-vechin mefdûl olmuşdur. Nitekim bu makāmın tahkîki bâlâda güzer etmişdir. El-hâsıl enfüs ve âfâkın biribirlerine izâfetleri ve kezâlik imtiyâzları Hâtemü'n-nübüvve ile sâir enbiyânın biribirlerine izâfet ve imtiyâzları gibidir. Fe'fhem cidden.

Ve **ikinci ma'nâ** budur ki: [1]﴿مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ﴾ nazmında olan bâ' lâm ma'nâsınadır. Pes, "hakk"dan murâd ibâdet olur. Nitekim Kur'ân'da

[1] "Biz o ikisini ancak hak olarak yarattık." ed-Duhân, 44/39.

gelir: [1]﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ Ya'nî esbâb-ı âfâkıyyenin vücûdu esbâb-ı ibâdet olmak içindir. Eğerçi eşyâ fi'l-hakîka tesbîh için halk olunmuşlardır, fe-emmâ bu ma'nâ zâhirde esbâb-ı ibâdet ve menâfi'-i nâs için olduklarına mâni' değildir. Zîrâ Allâh Teâlâ eşyâyı menâfi'i cihetinden insân için ve zâtları cihetinden tesbîh için halk etmişdir, tâ ki her yüzden esmâsı zuhûr eyleye ve her dilden tesbîhi olunup kemâl-i isticlâ husûle gele. Çünki ibâdet zamân üzerine mevkūf ve netîce-i ibâdet dahi ma'rifetullâh oldu, bu cihetden zamân ve ibâdet ve ma'rifetin her birinin ızam-ı şânı bilindi.

Husûsâ zamân-ı Âdem ve men dûnehû -ki zamân-ı ibâdet ve ma'rifet- zamân-ı Hâtemü'l-enbiyâ -ki zamân-ı tecellî-i kâmil ve vakt-i isticlâ-i tâmmdır-, lâ-cerem Allâh Teâlâ asra kasem eyleyip ta'zîme onu revâ kıldı ve i'lâm eyledi ki insân heykeli i'tibârıyla zulmânîdir. Onun için âfâkı nûr-i şems ve kamer ve nücûm ile muzayyâ eylediği gibi Âdem'i dahi nefh-i rûh ile münevver eyledi. Ve nefh-i rûhu te'hîr etdi. Zîrâ menfûhun fîh olmadıkça nefh bulunmaz. Bu sebebden Âdem'in vücûdu âlemden te'hîr olundu. Zîrâ Âdem rûh-i âlemdir.

Ve âlemin kıvâm ve hayâtı âdem-i kâmil iledir. Onun için kıyâmet yeryüzünde "Allâh, Allâh" der -ya'nî zikr-i muttasıl ehli- bulunmayıp munkarız olduğu vakitde kopar. Ve asr-ı mehdîye dek **[43ª]** her asrda bir âdem-i hakîkînin zuhûruyla kıvâm-ı âlem ve nizâm-ı ahvâl-i benî Âdem hâsıl olur ki bu âdemin kemâli iki nesne ile vücûd bulur ki biri îmân-ı hakîkî-i şuhûdî ve biri hak ile ameldir, nefs ile değil.

Ve bu kemâl-i nefsânî husûlünden sonra ekmeliyyeti mertebesi dahi vardır ki tevâsî bi'l-hakk ve tevâsî bi's-sabrdır ki tekmîl-i gayra müteallıkdır. Ve îmân kalbî ve amel kālebî olmakla tesniye etdiği gibi âhir-i sûreyi dahi tekmîl bâbından tesniye etdi. Zîrâ Hakk'a vusûle mücâhedât ve riyâzât üzerine sabr ve tahammül lâzımdır ki bu dahi zamân ile olur. Zîrâ zamân serî' olsa kemâl-i nefsânî bile netîce vermez. Fe-keyfe ki tekmîl-i gayr hâsıl ola? Onun için derler ki: İnsân tıyn-i fağfûrî gibidir, kırk sene terbiyeye muhtâcdır. Ve ecved-i ûd dahi böyledir. Nitekim "ûd-i Kamârî" derler ki

---

[1] "Cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." ez-Zâriyât, 51/56.

Hind'de Kamâr dağlarında biten ağaçların ûdudur ki aslından kābil-i terbiye olmakla bi'l-âhare kemâli zuhûr eder ki râiha-i tayyibe-i gālibesidir, feemmâ Rûm'da ve gayrıda yokdur. Cibâl-i şâhika var iken onlarda biten ağaçlarda böyle râiha olmaz, gerekse bin yıl terbiye olunsun. Zîrâ aslında o ma'nâya isti'dâdı yokdur. İşte şol müddaîler ki kendilerin insân-ı kâmil sûretinde satarlar, onlar [1]﴿لَفِي خُسْرٍ﴾'de dâhillerdir. Zîrâ Rûm dağlarında yaban ağaçları gibidir. Ve şöhret ve irtifâ' ile cibâl-i şâhika gibi olsalar dahi nedir fâyide ki kendilerinde ûd olmadıkça halk onlardan istişmâm-ı râiha-i hakîkat etmezler ve fâyidelenmezler? Belki cümlesi -ya'nî kendileri ve dâirelerinde mu'tekıdleri olanlar-, ihrâk bi'n-nâra sezâ olurlar.

Ey sâlik, gel imdi da'vâ ve şathı ko. Zîrâ huzûr-i Hak'dasın. Pes, ondan hayâ eyle ve sülûkünden netîce bulmağa sa'y et ve illâ asr gelir geçer ve zamân sana pâyidâr olmaz. Ve akîm ve bî-netîce intikāl etmek insânın dünyâya geldiğine değmez. [2]والله الموفِّق

[43b]

"Kişi kendi noksânını bilmek bir kemâldir ki onun fevkında kemâl yokdur."

هكذا قيل لي في بعض الأسحار.[3]

Meselâ insânın sıfat-i zâtiyyesi acz ve iftikār ve zillet ve Hakk'ın sıfat-i zâtiyyesi kudret ve gınâ ve izzetdir. Ve nezâhet-i asliyye vâhidiyyet-i Hakk'ın sıfât-i mahsûsasındandır. Ve abdin Mevlâ ile iştirâki yokdur, meğer ki irtibâtı ola. Ve bu irtibât ile abd Mevlâ hey'etinde olmak lâzım gelmez. Pes, her kemâl ki Mevlâ'nındır, asâleten O'na muzâfdır ki abd üzerinde ol kemâlden hemân bir akis vardır, suda mâhın aksi gibi. Bu cihetden gerekdir ki su ol sûrete mağrûr olmaya. Zîrâ ona "akis" derler yoksa mâhın aynı demezler, belki mâhın aynı ulvîdedir. Süflîye aks etdiği ol süflînin fi'l-cümle letâfetindendir. Ya'nî bi'l-fi'l süflîde zuhûru süflînin ona âyîne gibi

---

1 "Ziyân içindedir." el-Asr, 103/2.
2 Muvaffak kılan ancak Allah'tır.
3 Bir seher vakti bana böyle söylendi.

olmasıyladır, eğer musaykal olmasa sûreti görünmezdi. Bu yüzden cemî'-i eşyâ yüzüne Hakk'ın tecellîsi vardır. Fe-emmâ mahallinde zuhûra kābiliyyeti olanda bi'l-fi'l zâhir olup gayr-i kābilde kuvvetde kaldı, ya'nî mestûr oldu. Onun için sâhibine "mahcûb" derler. Zîrâ mütecellî ile mütecellâ-leh arasında melâbis-i beşeriyyet ve gavâşî-i heyâkil ve tabîat vardır. Çünki abd bu hâl ile muttasıfdır, ya'nî onda kemâl-i ilâhî akis tarîkıyladır, yoksa bi-tarîkı'l-asâlet değildir, belki onda bi-tarîkı'l-asâle olan sıfât noksândır.

Bu cihetden noksânı fehm eyleyen Hakk'ın kemâline müdâhele etmez ve edeb riâyet eder, da'vâya düşmez. Zîrâ gayrdan istiâre eylediği nesne ile iftihâr etmek noksân-ı akldandır, netîce-i keşfden değildir. Onun için da'vâya düşenlerin cümlesi müftazıh oldular. Ebû Yezîd-i Bistâmî ve Abdülkādir el-Geylânî -kaddesallâhu esrârahumâ- ihtizârlarına karîb makām-ı idlâlden rucû' ve şathdan bi'l-külliyye tâib olup Hakk'a ekmeliyyet üzerine mülâkî oldular.

Suâl olunursa ki: Kemâl Hakk'ın **[44ª]** ve mütecellî dahi Hak olıcak da'vâ nerede kalır? Cevâb budur ki: Gerçi mağlûbda da'vâ Hakk'a muzâfdır. Zîrâ zulmet-i beşeriyyet ve kesreti, nûr-i hakîkat ve vahdet ile mestûrdur. Fe-emmâ bu mertebeye "kemâl" derler ki makām-ı ev-ednâdır. Ve ekmeliyyet odur ki makām-ı sahv ve fark ve kābe kavseynde mertebe-i abdiyyet murâât oluna, tâ ki teklîf-i ilâhî zâyi' olmaya.

Pes, abd mahall-i kesb ve ubûdiyyet iken da'vâ-yı rubûbiyyet ve cebr etmek ihtilâl-i teklîfe bâis olur. Bu cihetden hâl-i cem' ve hakîkati libâs-ı fark ve şerîatla setr etmek lâzım geldi. Onun için hadîs-i kudsîde geldi ki: أوليائي تحت قِبابي لا يعرفهم غيري[1] Ya'nî evliyâ hey'et-i Hak üzerine iken libâs-ı beşeriyyet ile mestûrlardır ve makām-ı aynda olduklarına ağyâr muttali' değildir, meğer ki gayriyyetden halâs olup onlarla mücânis olalar ve illâ a'mâ değil belki basîr bile olsa yine verâ-i perdede olana nisbetle yine a'mâ gibidir. Pes, değme bir basîr onlara muttali' olmaz, meğer ki ta'rîf-i ilâhî ola.

---

[1] "Velîlerim kubbelerim altındadır, onları benden başkası bilmez." bk. Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1432/2011, VIII, 576.

Ve bu takrîrden fehm olundu ki makām-ı niyâz makām-ı nâz ve idlâlden a'lâdır ki onun netîcesine ehl-i ma'rifet ve ubûdiyyet olanlar ererler, Hazret-i Sıddîk -radıyallâhu anh- gibi. Onun için mertebe-i hilâfetde cümle üzerine takdîm olundu. Ve bu sırra remz eder ki onun ismi Rasûlullâh'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- ism-i ilâhîsine muvâfık idi ki Abdullâh'dır. Nitekim Kur'ân'da gelir: [1]﴿وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللهِ﴾ Ya'nî da'vet ve teblîğ için kıyâm etmek ehl-i ubûdiyyetin şânıdır ki farkdan cem'e da'vet ederler. Ve illâ cem'den cem'e da'vet olmaz ki aynı ayna da'vetdir, belki gayrı ayna da'vet gerekdir. Ve bu mertebede gayr ve sivâ demek i'tibârîdir. Ya'nî esmâ ve sıfâtın hakāikı i'tibâriyledir ki bunların suveri taayyünât-i muhtelifedir. Ve suver hakāikın sâyesidir. Ve sâye sâhib-i sâyenin min-vechin aynı ve min-vechin gayrıdır.

Gel imdi merâtib üzerine temeşşî edelim, tâ ki [44[b]] zât ve esmâ ve sıfât biribirinden mütemeyyiz ola ki bu âlem-i hikmet onu iktizâ etmişdir. Ve eğer senin müşâheden tâmm ise âlemde âdemi ve âdemde esmâyı ve esmâda müsemmâyı seyr eyle. Zîrâ bunlar biribirlerinin âyîneleri vâkı' olmuşdur. Ve sen bilirsin ki bu âlem âsârdır ve Hak dahi mahsüs olmakdan münezzehdir ve illâ hasr lâzım gelir. Zîrâ hiss mahsûrdur. Pes, senin hiss ile gördüğün âlem-i âsârdır ki fi'l-cümle âlem-i ağyârdır. Ve basîretle seyr etdiğin âlem-i esmâdır ki ol âlem-i âsâr bu esmâ ile kāimdir. Çünki esmâ ile müsemmâ murtabıt ve sıfât ile mevsûf biribirine muttasıldır, lâ-cerem bu âyîneden müsemmâ ve mevsûfu dahi görürsün. Ve fi'l-hakîka sen seni görürsün. Âyîneye baksana ki sen seni görürsün ve görünen senden gayrı değildir. İşte makām-ı isticlâ budur ki Hak suver-i esmâyı görür ki nûr-i zâtından aks etmişdir. Pes, aks ve ma'kûs fi'l-hakîka birdir. Var imdi bir hoş fehm eyle, tâ ki ilhâda düşmeyesin ve da'vâyı koyasın ve netîce-i temkînden âgâh olasın ve makāmâtı murâât ile edeb-i tâmm bulasın.

---

[1] "Allâh'ın kulu kalktığında..." el-Cin, 72/19.

"Sıfât-i rûhâniyyemizin kuvveti ef'âlimizdedir."

Ey ârif, bu dahi bir özge vârid-i gaybî ve intâk-ı Rahmânî'dir ki nice esrârı mütezammın ve maârif ve hikemi müştemildir. Ve onun netîcesi netâic-i niyyât ve kusûdu ızhârdır. Zîrâ sıfât ikidir: Biri sıfât-i rûhâniyyedir ki sıfât-i ahyârdır.Ve bu sıfâtın kuvveti ef'âl-i hâriciyyede zâhir olur. Zîrâ i'tikād ve niyyet tohum gibidir. Pes, sıfât-i rûhâniyye galebesiyle tohum sağ ve sâlim olıcak ef'âl yüzünden mahsûl dahi ona göre hâsıl olup fi'l-i şer'î ve hakîkî vücûd bulur. Ve biri dahi sıfât-i nefsâniyyedir ki sıfât-i eşrârdır. Ve bu sıfâtın hâli dahi âyîne-i ef'âlde bürûz eder. Zîrâ sıfât-i nefsâniyye istîlâsıyla tohum-i niyyet ve i'tikād fâsid olıcak ef'âl-i hârice dahi **[45ª]** şer' ve hakîkatden hâric olur ve herkesin bâtınında hâli ne idiği amelinden belli olur ve râz-ı nihân zuhûr bulur. Bu cihetden netîcesinde ya tahsîn veyâ takbîh vücûda gelir. Fâil ise hâlim bilinmedi kıyâs eder.

İşte bu yüzden cemî'-i niyyât harekâtdan rûşendir. Meselâ insânın kalbi bir hokka ve niyyeti ol hokkada midâd -ya'nî mürekkeb- gibidir ve hâricde olan harekâtı kalemdir. Pes, eğer midâd sefîd ise harekât-i kaleminden cârî olan dahi sefîd ve eğer siyâh ise harekât-i kaleminden cârî olan dahi ona göredir ki siyâhdır.

Ve hafazanın kitâbet etdikleri sahâif-i a'mâlin nûrânî ve zulmânî olduğu buradandır. Ya'nî nefsin zulmetinden a'mâl-i muzlime zuhûr etmekle melâike dahi hey'ât-i muzlimesi üzerine sebt ederler. Ve rûhun dahi nûrâniyyetinden a'mâl-i nûrâniyye husûle gelmekle melâike dahi hey'ât-i nûrâniyye üzerine tahrîr eyler. Bu cihetden nûrun netîcesi nûr ve zulmetin netîcesi zulmet olup kıyâmetde dahi ol hey'ât üzerine arz olunur. İşte budur ki hadîs-i kudsîde gelir: يا عبادي إنّما هي أعمالكم تُرَدّ عليكم[1] Ya'nî her amel sûret-i mahsûsası üzerine gelip hayrda hayr ile mükâfât ve şerrde şerr ile mücâzât olunur. Ve a'mâl-i sâliha ve seyyienin suver-i mahsûsası niyyetin netîcesidir ve harekâtın semeresidir. Pes, hâricde elvân nice ise elvân-ı a'mâl dahi böyledir ki her amel için reng-i mahsûs vardır. Ve "arz alellâh" dedikleri reng-â-renk üzerinedir, dünyâda arz-ı cünd ale's-sultân gibi. Ve hadîsde

---

[1] "Ey kullarım, size karşılık olarak verilen ancak amellerinizdir." bk. Müslim, Birr 55; Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 75.

gelir: حَسِّنُوا أكفانكم[1] Ya'nî kefenden murâd ameldir. Zîrâ herkes kendi ameli libâsın telebbüs eder. Ve meyyite kefen sarıldığı gibi ona dahi ol libâsı amel hal' olunur.

El-hâsıl niyyâtın netâici a'mâl ve a'mâlin dahi netâici ya suver-i hasene veyâ suver-i kabîhadır. Ve bu şuûn herkesin levh-i zâtında müsbetdir ki vakt-i merhûnunda âşikâr olur.

[45b] Ve hadîsde gelir ki: يؤجر ابن آدم في نفقته كلّها إلاّ شيئاً وضعه في الماء والطين[2] Maksûd-i Nebevî kusûd ve niyyât-i hasene ile a'mâlin ılliyyîne irtifâ'ını ve kusûd ve niyyât-i seyyie ile siccîne inhifâzını beyândır, gerekse mâl tıyne tarh olunsun ve gerekse gayrıya. Pes, âlem-i tıynden murâd âlem-i tabîat ve anâsırdır ki esfel-i sâfildir.

Ve bundan fehm olundu ki Allâh Teâlâ suvere ve a'mâl-i zâhireye nazar etmez, belki kulûb ve niyyâta nazar eder[3] ve riyâ ile olan amele iltifât etmez. Zîrâ hubs-i bâtın üzerine mebnîdir. Pes, a'mâl-i habîseye adem-i iltifât bi-tarîkı'l-evlâdır ve ikisi için dahi sûret-i kabîha vardır. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾[4] Zîrâ bu tenbie ile murâd ızhâr-ı suverdir. İşte âlem-i hakāik ızhâr-ı suverden hâlî olmadı. Zîrâ Hâlık ve Bârî ve Musavvir isimlerine nâzırdır. Ve suverin kendilerine azâb yokdur, belki azâb ol suverin mûcebiyle sâhib-i suver olanlaradır.

Ey ârif, burada dahi esrâr vardır, lisân ve kaleme gelmez. İşte bu suver-i resmiyye ki bu mahalle gelince tasvîr olundu, sana suver yüzünden hakāikı ibrâz içindir. Zîrâ nefs-i hakāik umûr-i zevkıyyedendir ki tasvîr götürmez, belki remz ve işâretle ahz olunur. Nitekim Hızır -aleyhi's-selâm- hakkında gelir: ﴿وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْماً﴾[5] Ya'nî Hızır ilm-i ilâhî ta'lîm olunup Mûsâ dahi -aleyhi's-selâm- ondan bi-tarîkı'l-işâre taallüm için ona zamm olundu.

---

1 "Kefenlerinizi güzel yapınız." bk. Müslim, Cenâiz 49; Tirmizî, Cenâiz 19; Ebû Dâvûd, Cenâiz 30; Nesâî, Cenâiz 37, İbn Mâce, Cenâiz 12.

2 "Âdemoğlu nafakası için harcadığı her şey için ecir alır, suya ve çamura koyduğu miktar müstesnâ." Buhârî, Merdâ 19; Tirmizî, Kıyâmet 40; İbn Mâce, Zühd 13.

3 bk. Müslim, Birr 33-34; İbn Mâce, Zühd 9.

4 "O zamân yapmakta olduklarınızı size haber veririz." Yûnus, 10/23.

5 "Yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik." el-Kehf, 18/65.

Ve ol üç hakîkat ki Hızır'dan işâret olundu, Mûsâ onun sûretine bakıp i'tirâz eyledi ve i'tirâzı kendi şerîat-i zâhiresine göre sahîh oldu, velâkin Hızır'ın ilm-i ledünnîsine göre sahîh olmadı. Zîrâ getirdiği hakîkat bâtın-ı şer' idi ki bi-tarîkı'r-remz ahz olunsa gerek idi, fe-emmâ i'tirâz bulunmakla sûrete çıkmadı. Ve onun hakāikı Kur'ân yüzünden bu ümmet-i merhûmenin ekâmiline nasîb oldu ve bundan evliyâ enbiyâdan efdal olmak lâzım gelmedi. Zîrâ söz makām-ı nübüvvetde değildir, belki makām-ı velâyetin havâss ve levâzım **[46ª]** ve netâicindendir. Ve makām-ı velâyetde tefâvüt vardır, makām-ı velâyet ve nübüvvetde tefâvüt olduğu gibi. Ya'nî velî nebînin makām-ı nübüvvetine terakkî etmez, velâkin makām-ı velâyetinde iştirâki ve ba'zı mevâzı'da teâvünü olur, Hızır ile Mûsâ gibi, eğer Hızır velî idi denilirse. Fe'fhem cidden.

Ba'de'l-ışâi'l-âhire vârid olan kelime-i mübeşşiredir: **أَباً عَنْ جَدِّهِ مَسْعُودٌ**

Ya'nî babadan ve dededen saâdet ona irsdir. Burada "baba"dan murâd eb-i karîbdir ki sohbetine dâhil olduğumuz Seyyidü'l-aktâb eş-Şeyh es-Seyyid Osmân b. es-Seyyid Fethullâh el-Fazlî el-İlâhî'dir -kuddise sirruh- ki yirmi üç sene kutb olmuşdur. Ve âsâr-ı hasenesi tavsîf ve ta'rîfden müstağnîdir. Nitekim *Kitâbü'l-Hitâb* nâm eserimizde ve *Kitâb-ı Tamâmü'l-feyz*'de mübeyyen ve meşrûhdur.

Ve "dede"den murâd Hazret-i Ali'ye -kerremallâhu vecheh- vusûle dek olan ecdâd-ı ma'neviyye ve âbâ-i hakîkıyyedir ki ol gāyete dek şeyhimiz otuz birinci ve bu fakîr otuz ikinci kuşağız. Ve şeyhimiz, Zâkirzâde Abdullâh Efendi'den ve Zâkirzâde dahi Dizdârzâde Ahmed Efendi'den ve Dizdârzâde dahi kutb-i vaktihî es-Seyyid eş-Şeyh Mahmûd Hüdâyî el-Üsküdârî'den ve Hüdâyî dahi Bursa'da âsûde olan Şeyh Mehmed Üftâde'den ve Üftâde dahi Hızır Dede el-Muk'ad'den ve Muk'ad dahi el-Hâc Bayram el-Ankaravî'den ve Hacı Bayram dahi Bursa'da kutb-i vaktihî olan Şeyh Hâmid el-Aksarâyî'den -kaddesallâhu esrârahum- ahz-i tarîkat etmişler. Ve bunların fazl ve şerefleri cümle-i memâlikde zâhir ve nişân-i hakîkatleri cebîn-i âlemde bâhir olup husûs üzerine Şeyh Hâmid, Mevlânâ Fenârî

huzûrunda sûre-i Fâtiha üzerine zâhir ve bâtın yedi kat ma'nâ verip Mevlânâ Fenârî ona ser-fürû etmiş ve sûre-i Fâtiha üzerine tasavvufâne ma'hûd tefsîri onun nefes-i nefîsiyle tahrîr eylemişdir. أُولَئِكَ آبَائي، فَجِئْني بِمِثْلِهِمْ[1]

İşte evâil bu netîcelere hüsn-i i'tikād ve esbâbına teşebbüs ile erdiler. Bu a'sârın hâline nazar eyle, ekser-i ahâlîsinin netîcesi hırmândır. Zîrâ inkâr ve sû-i i'tikād galebe eylemişdir.

[46b]

ورد قبل المغرب قوله تعالى: ﴿آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ﴾[2]

Âyet-i şerîfenin kable'l-mağrib vürûdunun sırrı budur ki bu âyet mâba'dıyla -ki âhirine dek iki âyetdir- leyle-i mi'râcda bi-lâ-vâsıta nüzûl etmişdir. Ve îmân aslında îmân bi'l-gaybdır. Burada gerçi Rasûlullâh'a -sallallâhu aleyhi ve sellem- nisbetle îmân-ı şuhûdî murâddır, velâkin fi'l-cümle bekā-i resm ile olan îmândır ki şuab-i îmânın ikāmetine medârdır. Onun için ol şeb-i mübârekde dâhil-i Hazret oldukda evvel kelâmı أنا العبد لا إله إلّا الله[3] demek oldu ki ızhâr-ı ubûdiyyet bekā-i resmi müstelzimdir. Husûsâ ki ism-i muzhar îrâd eyledi -ki Celâle'dir- muzhar ise min-vechin gāyibdir. Eğerçi bu muzharda cemî'-i merâtib-i tevhîd dâhildir ki ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا﴾[4] ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ﴾[5] ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾[6] 'dur.

Pes, evvelü'l-bâb îmân ve tasdîk-ı gaybî oldu ki sâir merâtib onun üzerine mübtenîdir. Zîrâ îmân aslü's-saâdât ve mebdeü't-terakkıyâtdır.

---

1 "İşte onlar benim atalarım, getir bana onların mislini." Ferezdak

2 Akşamdan önce Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene îmân etti, mü'minler de." el-Bakara, 2/285.

3 "Ben kulum. Allah'tan başka ilâh yoktur." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Bazı tasavvufî eserlerde hadis olarak geçmektedir. Örnek olarak bk. Rûzbihân Baklî, *Arâisü'l-beyân*, I, 291; a.mlf., *Meşrebü'l-ervâh*, s. 44.

4 "Benden başka ilâh yoktur." en-Nahl, 15/12.

5 "Sen'den başka ilâh yoktur." el-Enbiyâ, 21/87.

6 "O'ndan başka ilâh yoktur." et-Tevbe, 9/129.

Husûsâ ki [1]﴿مَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ﴾ Kur'ân'dır ve Kur'ân kelâmdır ki kalb üzerine nüzûl edip kalb onun hakkıyyetini tasdîk eder. Eğerçi mütekellim meşhûddur, velâkin kelâm mütekellimde gāyibdir. Bu cihetden Kur'ân'a îmân lâzım geldi.

Ve mü'min olan ibtidâ Rasûl'dür ki kendi sıdk-ı risâletine nâzil olan Kur'ân burhân olduğu gibi Kur'ân'ın dahi hak olduğuna başka huccet-i gaybiyyesi vardır ki onunla tekzîbe mecâl yokdur. Zîrâ kulûbun şevâhid-i hak ile kabûl etdiği nesneyi nüfûs tekzîb edemez ki kulûbun hâli yakîn ve temkîn ve nüfûsun hâli zunûn ve şükûkdür. Yakîn ile zann ise bir yerde müctemi' olmaz, belki nûr-i yakîn zulmet-i şekki izâle eder ve kalbin eseri cemî'-i kuvâ ve a'zâya sârî olur. Zîrâ kalb secde ve ser-fürû etdikde cümle-i eczâ-i vücûd dahi secde **[47ª]** eder. Nitekim demişlerdir ki: النّاس على دين مُلوكهم[2] Kalb ise sultânu'l-a'zâ' ve'l-kuvâdır. Pes, sultân nerede ise raiyyet dahi oradadır. İşte Rasûl ile mü'minûn budur. Zîrâ mü'minler Rasûl'ün eczâ-i vücûdu gibidir, velâkin "mü'minûn"un ıtlâkından kemâl mefhûm olmakla mü'min-i kâmil olanlar Kur'ân-ı münzelin zâhir ve bâtınına îmân getirip Rasûl'ün a'zâ-i zâhire ve kuvâ-yı bâtınesi gibi oldular. Nitekim makām-ı medhde derler ki: "Fülân kimse benim görür gözüm ve tutar elimdir." Murâd "zâhir ve bâtının kıvâmı onunladır" demekdir. Zîrâ göz basar ve basîrete şâmildir.

Ve onlar ki mü'min-i nâkıs oldular, Kur'ân-ı münzelin zâhirine îmân getirdiler ki ahkâmdır ve bâtından mahcûb oldular, hikem ve hakāikdir. Ve bunlar iki kısımdır ki biri mukırr-ı mahcûbdur ki bunlar Rasûl'ün yalnız a'zâ-i zâhiresi gibidir. Ve biri münkir-i mahcûbdur ki bunlar ne zâhirden ve ne bâtındandır. Zîrâ zâhirin makbûl olduğu bâtına i'tirâf iledir ki bâtın zâhirin lübbüdür. Pes, münkir-i bâtın olan kışr-ı mücerred pâyesindedir ki onun Rasûl'e aslâ taalluku yokdur. Şol ma'nâdan ki şart-ı taalluk onda mefkūddur. Eğerçi münkir olan taalluk da'vâsındadır. Rasûl ise yalnız sûretden ibâret değildir, belki rûh-i menfûh sebebiyle hakāik-ı ilâhiyye ve kevniyyeyi müştemildir. Bu cihetden onun kitâbı olan Kur'ân dahi iki hakîkati

---

1 "Kendisine indirilene..." el-Bakara, 2/285.

2 İnsanlar hükümdarlarının dîni üzeredir.

câmi'dir, tâ ki münzel ile münzelün-ileyh miyânında münâsebet-i tâmme ola.

İşte sûfiyye-i muhakkıkîn arasında "el tutmak" dedikleri budur ki ol el fi'l-hakîka Rasûl'ün elidir. Ya'nî Rasûl'ün eli [1]﴿يَدُ اللهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ﴾ mûcebince yedullâh olduğu gibi yed-i vâris dahi yed-i Rasûl'dür. Şol cihetden ki Rasûl Hak'da ve vâris dahi Rasûl'de fânîdir. Zîrâ saltanat ism-i a'zamındır ve ism-i a'zam Rasûl'dür ki her asrda gelen verese onun nâibleri ve sûretleridir.

[47[b]] Pes, vereseyi inkâr eden Rasûl'ün elin tutmamış oldu ki sûreten ve ma'nen mübâyaadır. Belki ehl-i zimmet gibi oldu ki havf-ı seyfden cizye verip mâlını ve nefsini tahlîs etdi, velâkin canını kurtarmadı. Zîrâ canı azâb içinde kaldı. Ve nefsinden murâd, onun zâhirde olan heykel ve cesedidir. Kezâlik ehl-i inkâr dahi azâb-ı dûzah havfından îmân getirdi, velâkin nâr-ı bu'd ve katîat içinde kaldı. Zîrâ Rasûl'ün bâtın-ı şer'ini gözetmedi. Bu yüzden bir vechile müna'am ve bir vechile muazzeb oldu ve nısf-ı mübâyaa ile kaldı. Ve belki an-aslin muazzebdir. Zîrâ havf-i nârdan nâşî olan îmân mu'teber değildir. Nazar eyle ki zimmînin dahi mâl ve demi hükmen mü'min gibidir, velâkin mü'min-i hükmî olmakdan mü'min-i hakîkî olmak lâzım gelmedi. Kezâlik münkirin îmân-ı sûrîsine i'tibâr yokdur. Zîrâ belinde inkâr zünnârı vardır ve ehl-i îmânın mecûsîsidir.

Ey mü'min, teemmül eyle ki ne vechile kamer şemsden ve kevâkib dahi kamerden istifâde-i nûr etdiler ve sâir mevâzı'-ı muzlime, hâli üzerine şöyle zulmetde kaldı. Zîrâ o mevâzı'ın istifâde-i nûra isti'dâdı yok idi, lâ-cerem kamere mukābil olamayıp âhir nûrsuz kaldılar. İmdi kamer insân-ı kâmilin kalbidir ki istifâde-i nûr etmeye, ona muvâcehe lâzımdır. Münkir ise müdbirdir, mukbil değildir. Binâen alâ-hâzâ zâhir-i şer'a temessük etdiği vech-i arzda mâh-tâba taalluk etmesi gibidir ki nefs-i kamerden bî-haberdir. Zîrâ nefs-i kamer ulvîde olur, münkir ise süflîdir. Pes, ol nûrun zerresi olmağa muhtâcdır ki tedrîc ile ona urûc eyleye. Münkir hod hacer-i galîz mertebesindedir ki vech-i arzda, ya'nî arz-ı beşeriyyet-i kesîfede matrûhdur. Ve cezb-i cinsî olur yoksa hilâf-ı cinsî olmaz.

---

[1] "Allâh'ın eli onların ellerinin üzerindedir." el-Fetih, 48/10.

Ve bu takrîrden mefhûm oldu ki enbiyâ kendilerine tâbi‘ olan ümmetleriyle vahyi kabûl edip sâirler mertebe-i inkârda merdûd oldukları gibi verese-i enbiyâ dahi kendilerine mülhak **[48ᵃ]** olan kavmleriyle ilhâmı kabûl edip sâirler zulmet-i inkârda kaldılar. Ve ümmet ve kavm ki eczâ-i zâhiredir, onların kabûlü nebî ve velînin eczâ-i bâtınesinin kabûlü sûretidir. Pes, zâhiren ve bâtınen Hakk'ı kabûl eden hem sûret ve hem ma‘nâ-yı neş'e üzerine olandır ki zinde gibidir. Ve kabûl etmeyen yalnız sûret-i neş'e olandır ki mürde gibidir. Ya‘nî meyyit gerçi sûret-i insândadır, fe-emmâ bî-rûhdur. Kezâlik neş'e-i ma‘neviyye-i insâniyyeden bî-haber olan dahi bî-rûh gibidir. Zîrâ maksûd olan yalnız rûh-i hayvânînin eseri değildir -ki insân ve hayvân onda müşterekdir-, belki rûh-i insânînin eseridir ki insân-ı hakîkî ile insân-ı hayvânî onunla mümtâz olur ve biribirinden fark bulur. Bu cihetden münkirin sûreti sûret-i mü'minde ve sîreti sîret-i kâfirdedir. Ve mukırrın sûreti ve sîreti sûret ve sîret-i mü'mindedir ki Âdem'in hilâfetinden maksûd olan bu makūle mü'mindir. Zîrâ sûret halîfe olmaz ve illâ meyyit dahi hall ü akde kādir olurdu. Onun için Âdem'e esmâ' ta‘lîm olundu. Zîrâ âsâr sûrete nâzır ve esmâ' sîrete dâirdir. Netîce-i tecellî-i vücûd ise âsâr-ı zâhire değildir, belki esmâ-i bâtınedir, belki âsâr esmânın âyînesidir. Velâkin ol âyîneden esmâ görmeğe bir esmâ' bilir kimsenin yedinden gözü açılmağa muhtâcdır. Pes, basar kifâyet etmedi. Zîrâ onun netîcesi müşâhede-i âsâr ve suverdir. Belki basîret dahi lâzım geldi ki onun netîcesi müşâhede-i esmâ ve hakāikdır ki müşâhede-i müsemmâ dahi ona muttasıldır. Ve onun ki netîcesi sûret ola, ma‘nâdan gelip sûrete gider. Ve onun netîcesi ma‘nâ ola, ma‘nâdan sûrete gelir ve sûretden yine ma‘nâya gidip dâiresinin mübtedâ ve mültekāsı bir olur. Ve bu ma‘nâ içinde netîcesi bir sûret olur ki ona "sûret-i Hak" derler. Bu sûretde semâvât ve arz ve naîm-i cennet ve zevk-ı vuslat onun olur.

[48ᵇ] Ey mü'min, eğer îmânımda kâzib olmayayım dersen îmânında sâdık olanların dâmenlerini tut ve ellerine yapış ki onlar sûret-i Hak'dır. Zîrâ Hak Teâlâ Âdem'i kendi sûreti üzerine halk eylemişdir ki sûret-i ma‘neviyye-i kemâliyyedir. Ve Kur'ân sûret-i insân ve sûret-i Rahmân'ı câmi‘dir. Zîrâ cemî‘-i hakāikı müştemildir ve kenz-i mahfînin sırrıdır. Onun için insân Kur'ân'dır, ya‘nî hakāikı câmi‘dir.

Pes, Kur'ân'ın zâhirini mess etmek şerîat-i zâhire ile ve bâtınını mess etmek hakîkat-i bâtıne ile ameldir, velâkin amele sûreten ve ma'nen mutahhar olmağa muhtâcdır. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ﴾[1] Pes, onun ki bâtını kāzûrât-i ma'neviyye ile müteneccisdir, sûretden mahrûm değil ise ma'nâdan mahrûmdur. Bu cihetden lafzını okumak kifâyet etmedi, belki maânîsi ve hakāikı lâzım geldi. Hakāikı ise insânı kâmil ile kāimdir. Ve şol kimsenin ki bâtını sû-i i'tikād levsiyle mütelevvis ve inkâr-ı erbâb-ı hakāik necsi ile müteneccis ola, bu netîceye vusûle kıyâsı akîm ve her yüzden hâli sakîmdir ve "sırât-i müstakîm" dediği onun muhayyelidir, yoksa muhakkakı değil.

Ba'de'l-intibâh lisân-ı hâlden kelâm-ı bî-iştibâhdır ki denildi:

اطَّلَعْتُ عَلَى الْبَابِ فَأَشْرَفْتُ عَلَى مَا فِيهِ

Ya'nî bir kimse ki bir nesnenin bâbına vâsıl ola, lâ-büdd derûnuna dahi dâhil olur. Zîrâ bâb dahi beytdendir. Nitekim hadîsde gelir: أنا مدينة العلم وعليٌّ بابها[2] Ve tekbîre-i ûlâ ferâizden add olundu, zîrâ bâbdır. Onun için ona "tekbîr-i iftitâh" dediler. Ve bâb-ı hakîkat tevhîd kelimesidir ki on iki harfden mürekkebdir ki her harfi bin bâbdır. Bu cihetdendir ki tevhîdin on iki bin kapısı vardır. Zîrâ her harf bin ism-i ilâhî mukābelesindedir. Ve ârifin icmâli ayn-ı tafsîldedir.

Pes, eğer hüviyyet-i bâtıneye nazar olunursa "Lâ-mevcûde illâ Hû"dur hakîkat-i tevhîd. Ve eğer saltanat-i zâhire-i esmâya bakılırsa "Lâ-ma'bûde illallâh"dır **[49ª]** sûret-i tevhîd. Pes, sûret-i tevhîd-i zâhir farkı mürâât ve hakîkat-i tevhîd-i bâtın, cem'i muhâfaza içindir ki ârif-i billâh bu iki mertebeyi câmi'dir ki tevhîd-i zât ve tevhîd-i sıfâtdır, tâ ki zâhir ve bâtın nizâmı tâmm bula.

---

1 "Ona ancak temizlenenler dokunabilir." el-Vâkıa, 56/79.

2 "Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır." Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 65; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 137-138. Ayrıca bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 184-185.

Ve şol kimse ki bâb-ı tevhîd-i zâta müşrif ve muttali‘ ola, cemî‘-i esmâ ve sıfâtın ilmine dâhil olur. Zîrâ tevhîd-i zâtî aslü'l-usûldür. Ve şol ki vahdetden bî-haberdir, bu kesretde ihsâ-i esmâ-i kesîreden ona ne fâyide vardır? Zîrâ mebde'den âgâh değildir. Bu cihetden gerekdir ki bu beyte bâbından gelesin, ya‘nî usûle riâyet edip şurût ve kuyûdu üzere hareket edesin, tâ ki bâb-ı zâhirden bâb-ı bâtına ve bâb-ı bâtından ebtanü'l-bevâtına muttali‘ olasın ve on iki bin kapıyı vücûdun hânesinde bulasın ve sâhib-i hâne olduğunun netîcesin veresin ve illâ oyuk gibi oyuk buyuk nice bir durasın.

Ve insân-ı kâmil sûret ve ma‘nâyı câmi‘ olmakla gerçi tevhîdin hakîkatine ve ihfâsına mâlikdir. Velâkin mâ-dâm ki âlem-i sûretdedir, tevhîdin sûretiyle ve cehriyle dahi âmildir. Nitekim Rasûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- mihrâbda ve minberde cehr ederlerdi, tâ ki sûkda işitilirdi.

Tevhîd dahi Kur'ân'dan zikr-i mahsûsdur. Pes, Kur'ân cehr olınıcak -eğer cemâatle ve eğer gayrı hâlde- zikrullâh dahi cehr olunur -eğer cem‘iyyetle ve eğer münferiden-. Ve şol ahbârda ki ihfâya terğîb olunmuşdur, mutlak değildir, belki makāmât hasebiyledir. Ve onun hakāikından bî-haber olan münkirin lisânı kelime-i tevhîdden bestedir ve cehr etmekden havf eder, tâ ki zu‘munca mübtediaya teşebbüh lâzım gelmeye. Ve tevhîdde teşebbühü terk eden sâir tââtde dahi terk eder. Zîrâ tâât mütemâsiledir. Ve tevhîd aslü'l-külldür ki asl harâb olıcak şuaba i‘tibâr kalmaz. Zîrâ binâ esâsıyla kāimdir.

Ey bî-haber, tefekkür eyle ki çekirdek yer altında medfûn olup hâricde dal ve budak **[49b]** vermese meyveyi nereden ekl ederdin? İşte onun vech-i arzda zuhûru âlem-i cehre işâretdir. Ve eğer sen anan rahminde kalıp doğmasan [1] فخلقت الخلق sırrını nereden fehm eylerdin? İşte hafâdan cehre geldin ve ne bildinse cehr ile bildin, ya‘nî zuhûra gelmekle anladın. Husûsâ ki esamm olsan ne kadar cehre muhtâcsın, tâ ki mesmû‘un olan ilim ile müntefi‘ olasın. Ve eğer bu Hakkî fakîrin kalemi mıhbereden midâdı ihrâc edip evrâka nakş etmese nukūş-i esmânın tefâsîlini nereden bilirdin? Teemmül eyle ki kalem-i a‘lânın sırrı ne vechile yürüyüp âlem-i ecsâma ve ondan âlem-i insâna gelip sûret buldu. Pes, doğmalar ve doğurmalar olmasaydı

---

1 "…mahlûkātı yarattım." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 121.

şemm-i râiha-i vücûd edebilir miydin ve bostân-ı esmâ ve sıfâtın güllerinden koparmağa çâre kılar mıydın? Umûm-i ahvâlin âlem-i cehre nâzır iken ne aceb hâb-ı gaflete dalıp gözlerin yumdun ve gizliler sana âşikâre olacak iken âşikâreler gizli kaldı ve ömrün için bir bahâr bulamayıp şitâda kaldın. Gālibâ sen fitne vilâyetindesin ki meşrık-ı heykelinde fitneler zuhûr edip eşrât-ı âhir zamân gibi sende ne sûretler göründü ve vücûdun ne hicâblarla büründü ve ne inkâr eserleri zuhûra geldi.

Pes, âhir zamânda istiâze olunan fitneler -ki cânib-i meşrıkdan belirse gerekdir- senin vücûdun fitnelerinin zuhûrudur. Zîrâ enfüs fitneye düşmedikçe âfâkda fitne zuhûr etmez. Eğer sen nefsin boynuna cehr ve ihfâ kılıçlarını uraydın ve nefsinde ve tab'ında olan dem-i fâsid akıp gideydi, belâ bıçağıyla zebh olunmağa hâcet kalmazdı. Çünki sen nâ-hak yere evliyâ kanın dökersin, âhir a'dâ yüzünden mübtelâ olursun ve gazabullâh kılıcını yersin ve ne kadar en'am-i ehl-i dünyâdan olsan netîcen bü's ve belâ olur ve ömr-i dünyâ sana bir sâatçe gelmez. Hani esmâ okları düşmanı **[50ª]** ursana ve tevhîd-i hakkānî seyf-i sârimini muhâliflere çalsana. Çalışırsın ki cehri men' ile nûr-i ilâhîyi ıtfâ edesin. [1]﴿وَاللهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ﴾

El-hâsıl tecellî-i Hakk'ın netîcesi cehrdir. Ve bizim iki hâlimiz vardır ki: Biri âlem-i halkdır. Çünki sûretimiz âlem-i halkdandır, pes bizim hâlimiz cehrdir ki biz bu cehrden ebedü'l-âbâd taşra gitmeziz. Zîrâ her mevtın zuhûrât-i ilâhiyye ve tecelliyât-i rahmâniyyeden hâlî değildir. Ve bir hâlimiz dahi âlem-i emrdir. Çünki hakîkatimiz âlem-i emrdendir, binâen alâ-hâzâ bizim hâlimiz ihfâdır. Ya'nî zâhir dilimiz cehr ile nutk eder, tâ ki Zâhir ve Hakîm isimlerinin hükmü zuhûr ede ve bâtın dilimiz ihfâ eder, tâ ki Bâtın ve Allâmu'l-guyûb isimleri yerin bula. Ve biz ki hâlâ âlem-i mîsâkdayız, bu yüzden vesâitımız ve berâzihimiz yokdur. Ve biz ki hâlâ ayn-ı hâricîdeyiz. Bu yüzden vesâitımız vardır ve vesâit perdedir. Bu cihetden sûret ve sırrımız gaybet ve huzûru câmi'dir. Zîrâ bu bir makāmdır ki netîcesi cem'-i ezdâddır. Fa'lem zâlik.

---

[1] "Kâfirler hoşlanmasa da Allah nûrunu tamamlayacaktır." es-Saff, 61/8.

صدر عن لسان الحال في السّحر الأعلى ليلة الجمعة هذه العبارة التّركية المنبِئة عن بعض الأسرار الإلهية وهي هذه:[1]

"İki sene oldu buraya geleli"

Ya'nî Üsküdâr'dan Bursa'ya avdet edeli gerçi bir sene ve yirmi gün kadar oldu, fe-emmâ ol yirmi gün bir sene hükmünde kılındı ve iki sene güzer etmiş gibi oldu. Nitekim Mekke-i Mükerreme'de olan mücâveretin yedinci aydan üç günü bir ay hükmünde kılıp yedi ayın her biri bin sene add olunup devr-i sünbüle -ki yedi bin yıldır-, ol müddet-i tavîle kadar mücâveret ve ibtidâ-yı devr-i Âdem'den intihâ-yı zamâna dek Harem-i ilâhîde ikāmet ve Hak ile sohbetden add olunmuş idi.

Pes, bundan kabzda bast sırrı zuhûr eyledi. Zîrâ bir nesnenin kemâli için farz ve takdîr olunan müddetin bi-hasebi'l-isti'dâd ba'zında ol kemâl hâsıl olsa bakıyye-i müddet mensûha olur. **[50^{b}]** Pes ol kemâlin husûlü muallakātdan olmakla va'd-i ilâhîde kizb lâzım gelmez. Ve ba'zı müddet nesh olmak Kur'ân'ın ba'zı ahkâmı mensûh olmak gibi olur. Ve ona "bedâ'" demezler, tâife-i yehûd -hazelehumullâh- zâhib olduğu gibi. Ya'nî bedâ memnû'dur, fe-emmâ nesh memnû' değildir. Zîrâ bedâ odur ki bir kimse bir nesneyi işlemeğe re'y ve akd etdikden sonra gayrı re'y ve fikri zuhûr edip evvelkiden rucû' etmekdir. Bu ma'nâ ise Allâh Teâlâ'ya göre muhâldir. Zîrâ Allâh Teâlâ her nesnenin evvel ve âhirini bilir ve onda maslahat ne idiği ilm-i kâmil-i şâmilinde müsbetdir. Bu cihetden işleyeceği nesnede hâşâ hatâsı yokdur, velâkin hüküm ve emrini bir gāyet ile tahdîd etmişdir ki ol gāyet tamâmında ol hüküm mensûh olup yerine gayrı hüküm zuhûr eder. Ve bu ma'nâ Hakîm ismine râci'dir.

Gâh olur ki beyne'l-hükmeyen müddet az olur, ﴿فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةً﴾[2] gibi ki hazarât-i ashâb -radıyallâhu anhüm- meclis-i Cenâb-ı Nübüvvet ve huzûr-i Saâdet'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- duhûlden evvel sadaka ile me'mûr olmuşlardı, velâkin fukarâ-i ashâba bu ma'nâ gāyet asîr

---

1 Cuma gecesi seher-i a'lâda hâl lisânından bazı ilâhî sırlardan haber veren bu Türkçe ibâre sâdır oldu ki şudur:

2 "Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız zamân bu konuşmanızdan önce bir sadaka verin." el-Mücâdele, 58/12.

olmakla ol hükm ile ol gün ancak Hazret-i Ali -kerremallâhu vecheh- amel edip ol gün mensûh oldu. Ya'nî sûretine nesh târî olup sırrı ilâ-hâze'l-ân bâkî kaldı ve erbâb-ı irfân onunla amel eylediler. Ve Kur'ân'ın işâretine nesh yokdur, belki ibârâtı ve ahkâm-ı sûriyyesi cihetinden vardır.

Ve gâh olur ki beyne'l-hükmeyn müddet çok olur. Ya'nî eğer fakîr ve eğer ganî ol hükm ile nice müddet amelden sonra mensûh olur. Mîrâsdan hâzır olan fukarâya ve ebâide birer mikdâr nesne vermek gibi. Sonra mensûh olup ekāribe tahsîs kılındı. Ve Kur'ân'da onun nezâiri çokdur. Ve Hazret-i Îsâ -aleyhi's-selâm- nüzûlünden sonra dahi ba'zı ahkâm müteğayyir olsa gerekdir. Fe-emmâ ol teğayyür Hazret-i Îsâ'nın nübüvveti cihetinden değildir. **[51ª]** Zîrâ nübüvveti mensûhdur. Belki bu şerîatde ol hükmün gāyeti nüzûl-i Îsâ olmakla mensûh olup yerine Îsâ vesâtatıyla hükm-i cedîd zuhûr eder.

El-hâsıl Cenâb-ı Risâlet zamân-ı saâdetlerinde ne vechile ba'zı ahkâma nesh târî olduysa verese-i ümmetin dahi ba'zı ahvâline nesh ârız olur. Nitekim Kur'ân'da gelir: [1]﴿يَمْحُو اللّٰهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ﴾ Ya'nî muallakāt olduğu cihetden gerçi ba'zı umûrda levh-i mahv ve isbâta göre teğayyür bulunur ve 'saîd şakî ve şakî saîd oldu' denilir ve alâ-hâzâ, fe-emmâ levh-i ilm-i ilâhîde teğayyür olmaz. Nitekim "Sadaka ve sıla-i rahm ile ecel te'hîr olunur" denildi, maa-hâzâ ömür artıp eksilmez. Pes, "Bir nesnenin şu kadar ömrü ve müddeti vardır" denilse levh-i mahv ve isbâta göre teğayyür kabûl eder. Ve ilmullâh yine hâli üzerinedir ki ömür ve müddet zâyid ve nâkıs olsa ilm-i ilâhî ona göredir. Ve gâh olur ki ol zâyidi nâkıs kılıp kabz eder ve gâh ol nâkısı zâyid kılıp bast eder. Pes, kırk senede takdîr olunan kemâl-i insânî otuz sekiz senede hâsıl olsa -ki kuvvet-i isti'dâda nâzırdır- ol kırk senenin iki senesi mensûh olur ki ilmullâhda yine onun üzerinedir ki teğayyür yokdur. Zîrâ ol takdîr hâric i'tibâriyledir ki bi-hasebi'l-gālib âdet-i ilâhiyye onun üzerinedir. Fe'fhem cidden.

İmdi bu fakîr Hakkî'ya dahi Üsküdâr'dan avdetde bir ma'nâ-yı mahsûs için ki serî'u'l-inkızâ' üç sene takdîr olunmuş idi. Onun bir senesi mensûh olup buraya -ya'nî Bursa'ya- geleli iki sene oldu demek ona dâirdir, maa-

---

[1] "Allah dilediğini siler ve sâbit bırakır." er-Ra'd, 13/39.

hâzâ geleli bir sene oldu. Pes, ikinci senenin yirmi günü bir sene-i kâmile hükmünde kılındı veyâhud tayy ve kabz târîkıyla ikinci sene evvelki seneye idhâl olundu ki evvelki senenin kabzı bir ve bastı ikidir. Ve bu makūle umûr-i garîbe ve ahvâl-i acîbe çok vâkı' olur, velâkin muhkemât ve müteşâbihâtı bilen bunu dahi idrâk eder ve i'tirâz eylemez.

فاعرفه [51b] ولا تعترض فإنّ الإعتراض نتيجة الجهل بأسرار الله تعالى ﴿وَكَانَ اللهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطاً﴾ ﴿وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللهِ قِيلاً﴾ ﴿وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقاً وَعَدْلاً﴾ ﴿لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللهِ﴾ ﴿لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ﴾ وهو على ما يشاء قدير ﴿وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ﴾ ﴿وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ﴾ ﴿اَلسَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾[1]

مَنْ قُصِدَ بِهِ قُصِدَ لَهُ

Ey ârif ü dânâ ve ey arsa-i fehmde akrân ile küştî-gîrde tüvânâ. Bu dahi esrâr-ı ilâhiyyeden bir özge ma'nâdır ki ibâret-i mezkûre ile leyle-i Cum'a'da vârid olmuşdur. Ve onun meâli مَنْ خَدَمَ خُدِمَ[2] sırrıdır. Ya'nî bir kimse evvel hâdim ve maksûdun-bih ve âhir mahdûm ve maksûdun-leh olur. Nitekim bu sırrı beyânda gelir: من كان لله كان الله له[3] Nazar eyle ki kendi vücûdunu zât-i Hak'da ifnâ eden kimsenin cümle-i esmâ huddâmı olur.

Ve hadîsde gelir ki: Bir gün amm-i Rasûlillâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- ya'nî Ebû Tâlib Cenâb-ı Nübüvvet'e: "Yâ Muhammed, ne aceb Rabbin sana mutî'dir ki her ne dersen o olur" dedi. Cenâb-ı Nübüvvet dahi buyurdular ki: وأنت يا عمّ لو أطعته أطاعك[4] Ya'nî "*Yâ ammi, eğer sen dahi Hakk'a itâat edip evvel tevhîde kāil ve sâniyen fezâil-i a'mâl ile âmil olsan*

---

1 Bunu bil ve i'tirâz etme. Çünkü i'tirâz Allah Teâlâ'nın sırlarını bilmemenin netîcesidir. "Allah, her şeyi kuşatmıştır." en-Nisâ, 4/126 "Allah'tan daha doğru sözlü kimdir?" en-Nisâ, 4/122 "Rabbinin sözü, doğruluk ve adâlet bakımından tamamlanmıştır." el-En'âm, 6/115 "Allâh'ın kelimelerini değiştirebilecek kimse yoktur." el-En'âm, 6/34 "O'nun hükmünü bozacak kimse yoktur." er-Ra'd, 13/41 O, dilediğini yapmaya kādirdir. "O, bilendir, hikmet sâhibidir." et-Tahrîm, 66/2 "O, hüküm ve hikmet sâhibidir, her şeyden haberdardır." el-En'âm, 6/18 "Hakkıyla işiten ve görendir." el-İsrâ, 17/1.

2 Hizmet edene hizmet edilir.

3 Kim Allah için olursa Allah da onun için olur.

4 Ahmed b. Hanbel, *Fedâilü's-sahâbe*, Beyrut 1983, II, 675; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, IV, 200; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 727.

Rabbin dahi sana ol vechile itâat ederdi." Nitekim lisân-ı Türkî'de derler ki: "Gelişine varışım." Ya'nî kuldan ne kadar ikbâl olursa Mevlâ'dan dahi ol kadar ve belki ziyâde olur. Nitekim hadîs-i kudsîde gelir: من تقرّب إليّ شبراً تقرّبت إليه ذراعاً[1] Zîrâ maksûd-i ilâhî vefret-i in'âm ve ihsânı ihbâr ve kesret-i ikrâm ve ifzâli iş'ârdır. Ve bu tekarrub kalbin Hakk'a secdesi mikdârıdır. Eğer سجد وجهي لوجهك[2] mûcebince latîfe-i insâniyyenin cemî'-i eczâsı zâhiren ve bâtınen ser-fürû edip taayyünât-i kevniyye ve esmâ-i izâfiyye fenâ bulursa esmâ-i ilâhiyye dahi ona göre müteveccih olup keynûnet-i abd keynûnet-i Hak ile mukābele olunur ve ona göre hâdim mahdûm olup netîce-i hakkāniyye zuhûra gelir. والله الحقّ الوكيل[3]

[52ª]

في السحر الأعلى:[4]

"**Katresi nâ-bûd olur deryâ-yı ummân isteme**"

Ya'nî bir deryâ iste ki ondan hiçbir katre eksilmeye, belki yevmen fe-yevmâ efzûn ola, tâ ki من استوى يوماه فهو مغبون[5] kabîlinden olmayasın, belki ﴿رَبِّ زِدْنِي عِلْماً﴾[6] mazmûnu dâiresinde bulunasın. Zîrâ seyr fillâha nihâyet yokdur. Şol cihetden ki Allâh Teâlâ Vâsi'un Alîm'dir.

Ve bunda "yevm"den murâd ekâmil-i nâsa göre ân-ı gayr-i münkasim-dir. Pes, onlar Hak Teâlâ'nın bahr-i ilminden dâimâ müstefîz olmakdadır. Zîrâ kenâr-ı deryâda hâzırlardır. Belki gavvâs olup cevâhir-i maânî çıkar-makdadır. Onun için ilm-i billâh onlarda dem-be-dem ziyâde olmakdadır. Ve bu ilim fi'l-hakîka onların levh-i kalbindedir. Çünki kalblerin taallukāt-

---

1 "Kim bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım." Buhârî, Tevhîd 15, 35, 55, Tevbe 1; Müslim, Tevbe 1, Zikir 2, 3, 19-22; Tirmizî, Zühd 51, Deavât 131; İbn Mâce, Edeb 58.

2 Yüzüm yüzün için secde etti.

3 Hak ve Vekîl ancak Allah'tır.

4 Seher-i a'lâda:

5 "İki günü eşit olan aldanmıştır." bk. Deylemî, *el-Firdevs*, Beyrut 1986, III, 611; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 208. Bu sözü Hasan-ı Basrî'nin rüyada Hz. Peygamber'den işittiği de belirtilmiştir. bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 35.

6 "Rabbim, ilmimi artır." Tâhâ, 20/114.

i mâ-sivâ denesinden pâk ve vesehinden tecliye etdiler, lâ-cerem âyîneleri mücellâ olduğu cihetden meclâ oldu. Ya'nî nûr-i zât ve sıfâtın in'ikâsına mahal oldu. Ve âlem-i mülkde melekûtu buldular ve melekût içinde ceberûta erdiler ve ceberût âleminden lâhûta girdiler ve ol bezmin ebedî zevkini sürdüler. Ve onlara bir dahi fenâ gelmedi, belki fenâları intikāl sûretinde oldu ve intikāl etmek onları ol meclis-i lâhûtdan ihrâc etmedi. Nice ihrâc eder ki ol meclise duhûl kalb ile olur ve kalb onlarla her mevtında hâzırdır.

Ve ehl-i kalb oldukları budur ki ism-i a'zama mazhar olmuşlardır. Ve ism-i a'zam deryâ ve sâir esmâ onun katreleri gibidir. Pes, her kim ki bir katreye mâlik olur, deryâya mâlik olmuş olmaz. Eğerçi ol katrenin deryâya nisbeti vardır, velâkin nisbet-i cüz'iyyedir. Fe-emmâ deryâya mâlik olan cemî'-i katarâta mâlik olur. Zîrâ deryâ ol katarâtın mecmû'undan ibâretdir ve ol katarâta nihâyet yokdur. Zîrâ bahr-i muhîtın katarâtıdır. [52b] Ve burada bahr-i muhît bi-tarîkı't-temsîldir ve illâ bahr-i muhît mümkinâtdandır ve mümkinâta nihâyet vardır. İlm-i ilâhîye ise nihâyet yokdur. Binâen alâhâzâ ilm-i ilâhî bir deryâdır ki bî-pâyândır.

Ve sâlikin usûl-i seb'ası heft deryâ ve usûl-i isnâ aşeri burûc-i isnâ aşer gibidir ki cemî'-i miyâh-ı füyûz ve enhâr-ı esmâ ol heft usûlde garkdır. Ve cümle-i esmânın neyyirâtı ol on iki usûl üzerine devr eder. Onun için cümle-i esmâ içinden husûs üzerine ihsâya tahsîs olunmuşdur. Ve "ihsâ" dedikleri i'tikād ile ve vird ile ona taallukdur. Ve muktezayâtı ile kāim olmak onunla tahallukdur. Ve hakāikına vusûl bulmak ve ondan ibâret olmak onunla tahakkukdur ki "bilmek ve bulmak ve olmak" dedikleri budur.

Ve "olmak", intikāl ve ittihâd tarîkıyla değildir. Zîrâ vahdet-i vücûda müzâheme eder nesne yokdur ki vücûd evvelden dahi bir vücûddur ve kesret-i vücûdât evhâm ve hayâlâtdır, belki bi-tarîkı'l-fenâ vahdetin zuhûrudur. Pes, bu zuhûra perde olan kesret-i vehmiyye ve hayâliyyedir. Çünki hicâb-ı hiss ve vehm ve hayâl mürtefi' ola, cemâl-i vahdet alâ-mâ-hüve-aleyh âşikâre olur ve "olmak" Hakk'ın varlığı olur. Senin olman -ki fânî olmakdır- olması olmamak olur. Ve olmayan olmayıcak olanın olması kalır. Pes, olmak birdir, iki değildir.

Ve ol olmağa "vücûd" ve "tahakkuk" derler ki كان الله ولم يكن معه شيئ[1] 'de كان kelimesinin ma'nâsı budur. Zîrâ Allâh'a bir hâlden bir hâle dönüp başka bir olmak dahi yokdur. Belki vücûdu dâim ve zâtının esmâ-i muhtelifesi âyînelerinden suver-i mütenevviası zâhir olduğu zâtına râci' değildir, belki esmâ ve sıfâtına râci'dir.

Meselâ şemsin dav'ı ne makūle levn ile mülevven cam üzerine aks ederse ol camın levniyle mülevven olmak gösterir, maahâzâ aslında onda levn yokdur. Ve su dahi böyledir ki suda **[53ª]** fi'l-asl levn yokdur, belki ona levn zarfından gelir ki zarfı meselâ kızıl ise kızıl su görünür, cam sürh olduğu vakitde dav'-i şems sürh göründüğü gibi. Ve sâir elvânı dahi, ya'nî sarıyı ve yeşili ve göğü ve emsâlini ona kıyâs eyle, eğer dav'-i şemse göre ve eğer âba göre. Pes, âlem-i hakîkatin levn kabûl etdiği esmâ ve sıfâtdandır. Ve bu makāmda demişlerdir ki: لون الماء لون إنائه[2] Ve ârifin mecmû'-i ma'rifeti bundadır.

Ve bu takrîrden Allâh Teâlâ hakkında vârid olan كان kelimelerinin hakîkati ma'lûm oldu. Ve Sîbeveyh -ki imâmü ehli'n-nahvdir- "كان kelimesi vücûd içindir" dediğinde isâbet etdi ve onunla çok müşkilât münhall oldu. جعله الله سبب مغفرته فقد أنطقه الله بحقيقة كلمته[3]

Ey ârif, bundan ma'lûm oldu ki bir binâda bir taş nâkıs olsa ol binâ tâmmdır denilmez. Çünki Allâh Teâlâ bu âlemin binâsını enfüsen ve âfâkan esmâsı üzerine kurdu ki muhtâcun-ileyh olan esmâdan gayb-i zâtında bir isim alıkomadı, tâ ki bu sırra vâkıf olanlar ليس في الإمكان أبدع مما كان[4] dediler.

Pes, sa'y eyle ki vücûdunda olan esmânın esrârı sana münkeşif ola ve muhtâcun-ileyh olan esrârdan hiçbir sırr-ı ilâhî hafî kalmaya ve illâ binâ-i vücûdun Hakk'a göre kâmil ise de sana göre nâkıs kalır ve deryâ-yı ilmin

---

1 "Allah vardır, O'nunla berâber hiçbir şey yoktur." bk. Buhârî, Megâzî, 67, 74, Bed'ü'l-halk 1, Tevhid 22.

2 Suyun rengi kabının rengidir.

3 Allah bunu onun bağışlanmasına sebep kılsın. Allah kelimesinin hakîkatini ona söyletti.

4 Var olandan daha mükemmel bir şeyin olması mümkün değildir.

taşıp ziyâde olacak iken eksilir. Pes, eksilir deryâyı neylersin ki gide gide kuruda kalırsın. Ve sen fi'l-hakîka zât ve esmâ ve sıfât cihetinden bahr-i muhîtsin ve senin muhîtini Kāf-ı vücûd ihâta eylemişdir. Ve senin başın fi'l-mesel Kāf dağı gibi göklere erse seni bir ejder ihâta eylemişdir ki kendi nefsindir. Ve sen bu nefsden kıyâmet-i kübrâda halâs olursun ve cennet-i bekāda yine fi'l-cümle eser-i anâsırın bâkî kalıp on beş bin yıl devrinden sonra melek gibi olursun ve rûhâniyyet bulursun.

[53b] Ve aslı budur ki eflâk gerçi sûretde dokuzdur, fe-emmâ ba'zı i'tibârât ile -ki *Kitâb-ı Fusûsu'l-hikem*'de işâret olunmuşdur- on beşdir. Ve insân bu dünyâda bu on beş eflâkin mahkûmudur ve cennete duhûlden sonra bunların ahkâm-ı zâhiresi kaydından halâs olur, velâkin ba'zı umûr-i bâtınesi te'sîrâtından bir uğurdan halâs olmaz. Zîrâ emr-i vücûd tedrîcîdir. Gûyâ cennetde aded-i eflâk üzerine on beş bin yıl sülûk etdikden sonra dünyâda olan sülûküyle taayyünât-i cismâniyye kaydından halâs olduğu gibi âhiretde olan sülûküyle dahi taayyünât-i rûhâniyye berzahından halâs olup melâike gibi mahz-ı nûr olur. Zîrâ gerçi melâikede taayyünât-i rûhâniyye vardır, onun için "ervâh" denilir, velâkin nûrâniyyetleri gālibdir. Ve Nûru'l-envâr Allâh Teâlâ'dır ki melâikeye envâr-ı sıfâtıyla ve ekâmil-i insâna nûr-i zâtıyla tecellî eylemişdir.

Suâl olunursa ki: Taayyünât-i cismâniyye libâsından dünyâda kırk senede münselih olurken -maa-hâzâ taayyünât-i kesîfedir- taayyünât-i rûhâniyye libâsından âhiretde on beş bin senede insilâhın ma'nâsı nedir? Maa-hâzâ taayyünât-i latîfedir. Onun için makām-ı ervâha "mertebe-i rûhiyye-i nûriyye" demişlerdir.

Cevâb budur ki: Merâtib-i ecsâm maksûrât ve merâtib-i ervâh memdûdât makūlesidir. Zîrâ merkez-i âlemden arşa varınca mahdûddur, fe-emmâ arşın mâ-verâsı nâ-mahsûrdur. Bu cihetden ol nâ-mahsûru mahsûr adedince takyîd edip her birin bin seneye taksîm etdiler. Pes, ol makāmın seyri basît olmakla bast olundu ve ol sülûke "sülûk-i basît-ı rûhânî" dediler ki onda aslâ zahmet ve teab yokdur. Ve onun mâ-verâsı sülûk-i basît-ı nûrânîdir ki âlem-i ilm ve âlem-i ma'lûmdur.

Ve bundan ma'lûm oldu, gerçi bu dünyâda sülûk ile âlem-i ma'lûma dek seyr hâsıl ve vusûl-i zât müyesser olur, velâkin fi'l-cümle hicâbdan hâlî değildir. Ve ol hicâbın kemâl-i **[54ª]** irtifâ'ı cennete duhûlden müddet-i tavîle sonra olur. Eğerçi hicâb-ı imkân ebedî bâkîdir. Ve bu sırr-ı serîye işâret edip Kur'ân'da gelir: [1]﴿أَيْنَمَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللهُ جَمِيعاً﴾ Ya'nî sizi mevâtın-ı dünyâdan mahşere ve oradan cennete ve nâra götürüp cem' etdiği gibi eyniyyât-i kevniyye-i cismâniyyeden dahi eyniyyât-i kevniyye-i rûhâniyyeye ve ondan lâ-eyn ve lâ-beyn âleminde cem' edip mebde' ve maâd ve evvel ve âhir bir olur ve ahâlî-i dâreynin netâic-i ahvâli vücûda gelir ve bî-netîce kalmazlar. Fe'fhem cidden.

ورد قبل العشاء ليلة الأحد قوله تعالى: ﴿لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ﴾[2]

Ya'nî Şuayb -aleyhi's-selâm- kavmi olan Ashâb-ı Eyke'yi ve emsâlini tevhîd ve tâate da'vet etdikde onlar dahi ümem-i sâlife gibi muhâlefet ve inâd üzerine olduklarından Şuayb'i şehirlerinden ihrâc ile tahvîf etdiler ve ağızlarından bu makūle âteşler saçıldığından âhir [3]﴿عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ﴾ ile muazzeb oldular. Ya'nî üzerlerine âteş yağıp cezâ-i vifâkların buldular. Pes, onlar Şuayb'i dâru'l-karârından ihrâc edelim derken Şuayb onları dâr-ı vücûddan çıkardı ve dâr-ı ademe gönderdi. Zîrâ Şuayb kendi nefsinde kuvâ-yı nefsâniyyesin katl eylemiş ve muhâliflerin zulmünü def' edip vücûdunu dâru'l-adl kılmışdı. Bu cihetden kuvâ-yı hâriciyyesi olan kavminin muhâliflerini dahi âfâkdan nefy edip enfüs ve âfâkı tathîr etdi. Ve bu ma'nâ ona ceddi Âdem'den mîrâs idi. Zîrâ Âdem -aleyhi's-selâm- dahi oğlu Kābîl'i katl-i Hâbîl kıssasından ötürü redd edip arz-ı Hind'den ihrâc eyleyip muvâfıkı olan evlâdı ile kaldı. Zîrâ mezâhir-i cemâl ve celâl bir yerde müctemi' olmaz. Bu cihetdendir ki dâreyn halk olundu, tâ ki ahbâb ile a'dâ ve

---

1 "Nerede olsanız Allah sizi bir araya getirir." el-Bakara, 2/148.

2 Pazar gecesi yatsıdan önce Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Ey Şuayb, ya mutlakā seni ve seninle berâber inananları memleketimizden çıkarırız, ya da dînimize dönersiniz." Dedi ki: "İstemesek de mi?" el-A'râf, 7/88.

3 "Gölge gününün azâbı" eş-Şuarâ, 26/189.

nûr ile nâr biribirinden mütemeyyiz ola ve her biri mevtın-ı mahsûsunda karâr bula.

[54[b]] Suâl olunursa ki: Ya insân-ı kâmil esmâ-i mütekābileyi câmi' ve dünyâ dahi dâru'l-imtizâcdır. Pes, bi'l-külliyye temeyyüz yokdur. Cevâb budur ki: İnsânın vücûdunda iki kuvvet îdâ' olunmuşdur ki biri kuvvet-i nefsiyye ve biri kuvvet-i kalbiyyedir. Ve nefs dâru'l-celâl ve kalb dâru'l-cemâldir, velâkin insân-ı kâmile göre nefs bi'l-kuvve dâru'l-celâl ve kalb bi'l-fi'l dâru'l-cemâldir. Ve insân-ı nâkısa göre aksdir, ya'nî nefs bi'l-fi'l dâru'l-celâl ve kalb bi'l-kuvve dâru'l-cemâldir.

Pes, âfâk dahi enfüse tatbîk olunup mezâhir-i cemâl ve celâl dahi hâricde min-vechin biribirinden müfterık oldular hâneleri cihetiyle ve min-vechin müctemi' oldular muâmeleleri cihetiyle. Ve bu ictimâ'-ı sûrî iftirâk-ı ma'nevîye mâni' olmadı. Zîrâ mü'minin kalbi Allâh Teâlâ ile ve ahibbâullâh iledir. Nitekim kâfirin kalbi nefs ve şeytân ve a'dâullâh iledir. İşte buradandır ki Allâh Teâlâ suver ve a'mâl-i hâriceye nazar etmez, belki kulûb ve niyyâta nazar eder.[1]

Ve bu ma'nâ ki dünyâda fi'l-cümle müctemi' ve müfterık idi, âhiretde bi'l-külliyye müctemi' ve müfterık olup herkes i'tikād ve ilim ve amelde mücânisi ile dâr-ı mahsûsada müctemi' olup mâ-adâsından müfterık olur. Zîrâ cennet nûrdur nâr götürmez ve cehennem nârdır nûr götürmez. Nefs ise mahall-i nârdır. Bu vechile ehl-i nefs nârda olur. Ve kalb mahall-i nûrdur. Bu vechile ehl-i kalb nûrda olur. Ve Kur'ân'da: ﴿وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ﴾[2] budur ki ehl-i nüfûs ve ehl-i kulûbdan her biri mücânisi ile tezvîc olunur ve çift kılınır ve nâr nefse ve nûr kalbe mukārin olur.

Suâl olunursa ki: Ehl-i kalb nefs ile ve ehl-i nefs kalb ile mi cennete girerler, yoksa mezâhiri müfterık olduğu gibi kalb ve nefsin her biri âhardan müfterık olur mu? Cevâb budur ki: Kalb ve nefs zıddeyn oldukları cihetden dünyâda bi'l-kuvve ve bi'l-fi'l olmakla müctemi' oldularsa da âhiretde kuvvetde olan zâil ve fi'lde olan bâkî kalır. Meselâ ehl-i kalbin nefsi neş'esinden **[55[a]]** bi'l-külliyye ihrâc olunup cehenneme tarh olunur. Zîrâ onlara göre

---

1 bk. Müslim, Birr 33-34; İbn Mâce, Zühd 9.

2 "Nefisler eşleştirildiğinde" et-Tekvîr, 81/7.

nefs bi'l-külliyye tezkiye ve tathîr olunmuş idi. Pes, ol mertebe hâric-i cennetde kalıp ehl-i kalb cennete yalnız kalb ve rûh ile dâhil olur. Ve ehl-i kalbin nefsi cehenneme tarh olunmadıkça cehennem [1]﴿هَلْ مِنْ مَزِيدٍ﴾ dese gerekdir. Çünki Cebbâr ona kademini vaz' eyleye, ya'nî ehl-i kalbin mertebe-i nefsinden halk etdiği mahlûk ile cehennemi pür eyleye cehennem [2]حَسْبِي حَسْبِي deyip sıyt ü sadâsı kesile.

İşte nâr insân-ı kâmilin nefsi ile doldu, cennet kalb ve rûhu ile dolduğu gibi. Ve kezâlik ehl-i nefsin kalbi neş'esinden bi'l-külliyye ihrâc olunup cennete tarh olunup onlar nârda yalnız mertebe-i nefs ile kalırlar. El-hâsıl ehl-i kalbin nefsi ne vechile haricde kalıp cennete duhûlde ehl-i kalbe mukārenet etmediyse ehl-i nefsin dahi kalbi hâricde kalıp cehenneme duhûlde ehl-i nefse mukārenet etmez. Eğerçi kalbden onlarda eser yok, belki hemân mertebesi vardır.

Pes, bundan fehm olundu ki nârda muazzeb olan nefs, ya'nî rûh-i hayvânî ve ceseddir. Kalb ve rûh-i insânî orada değildir. Zîrâ rûh-i insânî -ki nefs-i nâtıkadır- dünyâ ve âhiretde saîddir. Bu yüzden ta'zîb ve te'dîb matıyyeyedir ki nefs-i mustalahun-aleyhâ olan nefs-i hayvâniyyedir ki hem mebde-i hiss ve hareket ve şuûr ve hem ma'din-i şerr ve şûrdur ki kıyâmetde biribiriyle muhâsame eden cesed ile bu nefsdir.

Ve bundan fehm olundu ki ehl-i kalbe göre bâb-ı rü'yet meftûh ve ehl-i nefse göre muğlakdır. Zîrâ nârda kalb olmayıcak nûr-i müşâhede dahi olmaz. Zîrâ bu nûrun mahalli kalbdir. Ve kezâlik cennetde müna'am olan hem cesed ve hem rûhdur. Zîrâ nefsi tezkiye hasebiyle onun berekâtı cesede dahi sârî olup cesed naîm-i sûrî ve rûh naîm-i ma'nevîden hissedâr olur ki naîm-i müşâhede ve rü'yetdir. Zîrâ kalb oradadır ki dünyâda ne vechile mahall-i müşâhede ise orada dahi mahall-i müşâhededir. Belki orada nefsin hicâbiyyeti olmamak hasebiyle müşâhede akvâ **[55b]** ve eclâ oldu.

İşte ehl-i kalbin netîce-i hâlleri müşâhede ve ehl-i nefsin netîce-i hâlleri hicâb olduğu zuhûr buldu. Ve evliyâ ki verese-i enbiyâdır, onlar dahi

---

1 "Daha var mı?" Kāf, 50/30.

2 "Yeter bana, yeter bana." bk. Buhârî, Tefsîru sûre (50) 1, Eymân 12, Tevhîd 7, 25; Müslim, Cennet 36-38; Tirmizî, Tefsîru sûre (50).

verâsetleri hasebiyle mansûr oldular ve erbâb-ı inkârın onları tahvîf edip "nefy-i beled ederiz ve katl eyleriz" dedikleri lağv oldu ve vücûd bulduğu sûretde dahi kalem-i a'lâ dest-i kudretdedir. Pes, sere her ne gelirse yine O'nun tedbîri ve hatt-ı ezelîsi gelir ki Fa'âl-i Mutlak'ı müşâhede ederler, vesâit-ı külliyye ve cüz'iyyeyi değil.

Nazar eyle ki Cenâb-ı Nübüvvet'i -sallallâhu aleyhi ve sellem- küffâr-ı Kureyş iz'âc edip Mekke'den ihrâc eylediler. Pes, sûretâ ihrâc ma'nâda hurûc bi-nefsihî idi. Zîrâ bir ma'nâda ki izn-i Hak ola, halk ona zâhirde müdâhele eder, bâtında değil. Belki esmâ-i cüz'iyye yüzünden esmâ-i külliyyeye müdâhele vâkı' olmakla [1]﴿يَدُ اللهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ﴾ mûcebince eyâdî-i cüz'iyye yed-i külliyyenin taht-i tasallutunda muzmahill olurlar ve fenâ bulurlar. Onun için Cenâb-ı Nübüvvet [2]﴿إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا﴾ vefkınce âhir mansûr olup a'dâyı kılıçtan geçirdiler. İşte [3]﴿وَانْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ﴾ sırrı budur.

Ba'de-zâ kavm-i Şuayb zu'mlarınca Şuayb'i kendi milletlerine avdete da'vet eylediler. Kıyâs etdiler ki Şuayb kable'n-nübüvve kendi milletleri üzerine, muhâlefet sonradan vâkı' ola. Lâ-vallâhi, belki Şuayb ezelen ve ebeden fıtrat-i asliyye üzerine idi. Nitekim Cenâb-ı Nübüvvet'den kable'n-nübüvve münkerâtdan bir nesne sâdır olmadı. Hattâ emânet-i ilâhiyyeye emîn olmasın iş'âr için a'dâ lisânlarından bile "Emîn" lafzını ısdâr eyledi. Pes, vaz'-ı aslîyi tağyîr eden a'dâdır ki Emîn yerine hâin, Muhammed yerine müzemmem kodular. Ve ahbâb-ı hakîkıyye hâlleri üzerine ikrârda kaldılar. Zîrâ ahd-i kadîme muvâfakat ile me'mûr idiler. Âhir ahde vefâ etdiler ve âlem-i mîsâkın hükmünden bîrûn olmadılar. A'dâ' ise zâhir-bîn olduklarından ahkâm-ı beşeriyyetde kaldılar ve mahfûz ve ma'sûmları neş'eleri hükmünden hâric kaldılar **[56ª]** zann etdiler.

Bu ise bir hükm-i ezelîdir ki bunda saîd olan şakî ve şakî olan saîd olmaz. Belki saîdin ikbâli esbâb-ı saâdete ve şakînin ikbâli esbâb-ı şekāvetedir. Ve şakî saîdin hâlini nice kerâhet ederse saîd dahi şakînin hâlini öyle kerâhet

---

1 "Allâh'ın eli, onların ellerinin üzerindedir." el-Fetih, 48/10.
2 "Elbette peygamberlerimize yardım ederiz." el-Mü'min, 40/51.
3 "Bekle, zâten onlar da beklemektedirler." es-Secde, 32/30.

eder. Onun için Hazret-i Şuayb -aleyhi's-selâm-: [1]﴿أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ﴾ dedi. Zîrâ neş'esinde an-aslin ol ma'nâya ikbâl yok idi ve selâmet-i fıtrat üzerine idi. Onun için âhir netîcesi nübüvvet oldu, veresenin netîcesi velâyet olduğu gibi. İşte budur ki Kur'ân'da gelir: [2]﴿اَللهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ﴾ Fa'rif cidden.

قيل لي في السحر الأعلى بهذه العبارة التّركية:[3]

"Nûr-i irfân ebedî zâil olmaz,

velâkin hicâb-ı beşeriyyet ile müstetir olur."

Ya'nî ârif-i billâh olan ebedî câhil olmaz, velâkin gâh olur ki ekl ve şürb ve emsâli ile, şems ve kamer sehâb ile müstetir olduğu gibi ol dahi müstetir olur. Bu cihetden ârif câhil sûretinde görünür. Pes, ol nûrun devâmın isteyen kimse esbâbı yüzünden onu muhâfaza eder. Ve a'zam-ı esbâbı terk-i meşâğil-i dünyâ ve devâm-ı halvet ve inzivâ ve ekser-i şebi ihyâ ve taklîl-i gıdâdır. Zîrâ tab'-ı beşerî mağlûb oldukça rûhâniyyet gālib olur ve küdûret zevâl bulur ve kalbe cilâ-i tâmm gelir ki aks-i envâr-ı ilâhiyyeye bâis budur. Velâkin taklîl-i gıdâda i'tidâl lâzımdır ki ifrât ve tefrîtı muzırrdır. Zîrâ heykel-i insân zahr-ı âyînede üsrüb gibidir ki fi'l-cümle hicâbiyyeti olmasa kalbe mün'akis olan nûr-i ilâhî münzabıt olmaz.

Pes, bu makāmda nâs üç tabaka oldu: **Evvelkisi** tefrît ehlidir ki aslâ riyâzatları yokdur. Bunlar mahcûblardır, keşfleri olsa dahi mu'teber değildir, belki mecânîne mülhakdır. Ve bi'l-farz mecnûn olmayıp meczûb olsalar dahi câddeden **[56b]** hâriclerdir ki delâlet ve irşâda kādir değillerdir ki sülûkleri sünnet-i ilâhiyye üzerine değildir. قال تعالى: ﴿لاَ يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ﴾[4] Ya'nî infâk ve mukātele ve mücâhede tarîkı üzerine vârid olanlar sâirler gibi değillerdir, belki sâirlerin fevkındedir.

---

1 "İstemesek de mi?" el-A'râf, 7/88.

2 "Allah, peygamberliğini kime vereceğini çok iyi bilir." el-En'âm, 6/124.

3 Seher-i a'lâda bana şu Türkçe ibâre ile denildi ki:

4 Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "İçinizden fetihten önce infâk edenler ve savaşanlar (diğerleri ile) bir değildir." el-Hadîd, 57/10.

Ve **ikincisi** riyâzatda ifrât ehlidir ki bunların dimâğlarında yübûset gālib olmakla hezeyânları ve hayâlleri çokdur ve tâife-i cinn bunlara taarruzdan hâlî değildir. Ve zamânımızda ba'zı riyâzat ehline musâdefe vâkı' oldu ki hadd-i şer' üzerine değildir. Meselâ cemâatle namâz kılmaz ve me'mûriyyet da'vâ eder, maa-hâzâ hadîsde gelir: صلّوا خَلْف كُلّ بَرٍّ وفَاجِرٍ[1] Pes, elde bu emr-i şer'î var iken sonradan olan hayâl onu nesh etmez. Ve kemâl odur ki nâkısı kâmil yerinde bulasın. Nitekim ba'zı mükâşifîn Harem-i Mekke'de imâma iktidâ etdikde imâmın tilâvetini lisân-ı Nebevî'den -sallallâhu aleyhi ve sellem- istimâ' eyledi. Ya'nî muktedî-i mükâşifîn kuvvet-i hâli imâmı eyyen men kân sûret-i Rasûl'e tahvîl etdi. Pes, bu âlem Hak ile olana sûret-i Hak ve halk ile olana sûret-i halkdır. İmdi her neye tâlib isen kendi vücûdunda ara ve hâlin âyînesine arz eyle, bak ne sûret görünür.

Üçüncü tabakası riyâzatda mu'tedil olanlardır. İ'tidâl odur ki ne rûha za'f ve ne bedene kuvvet vere. Belki eğer her gece iftâr iktizâ ederse iftâr eyleye ve i'tidâli gözleye. Ve eğer visâl edip iki üç günde bir iftâr etmeğe kudret var ise öyle ede. Ve kudret odur ki ol esnâda ona süstlük gelmeye ve vücûdunda fütûr-i zâyid bulmaya ve illâ ferâiz ve sünenden veyâ huzûr-i kalbden kalmakla hadd-i şer'i tecâvüz ile tarîkati dahi bâtıl olur. İşte bu ma'nâ, kable't-tekmîl olan hâldir ve ba'de't-tekmîl i'tidâl yine eldedir.

Ve ba'zı meşâyihden mahkîdir ki mürîd-i sâdıkın halveti zamânında kendileri dahi fi'l-cümle **[57ª]** riyâzat ederlermiş, tâ ki müstahzır bulunup kuvvet ve temkîn-i mezîd ile rütbe-i irşâd âlî ola. Ve kâmilin nâkıs yüzünden istifâdesi hod meşhûrdur. Ya'nî gâh olur ki mürîd kendi hâlini takrîr esnâsında şeyhe ba'zı ulûm-i ledünniyye münkeşif olur ve hâlinde terakkî bulur.

Ve bu takrîrden mefhûm oldu ki ehl-i tefrîtın netîce-i hâli hicâb-ı galîzdır ve ehl-i ifrâtın netîce-i hâli hezeyânât ve hayâlâtdır ve ehl-i i'tidâlin netîce-i hâli küşûf-i gaybiyye ve maârif-i ilâhiyyedir.

---

[1] "Her iyinin de günahkârın da arkasında namaz kılınız." Dârekutnî, *Sünen*, II, 404; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 29. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Cihâd 33, 63.

Ve savm-ı visâl herkesin mesleği değildir. Zîrâ hadîsde gelir: أيّكم مثلي[1] Ya'nî savm-ı visâlden nehy olunduğu şefkat tarîkıyladır. Pes, her kimin ki vücûdunda ol kuvvet buluna savm-ı visâl ona ruhsatdır, velâkin yalnız kuvvet-i bedeniyye dahi kifâyet etmez, belki أبيت عند ربي يطعمني ويسقيني[2] vefkınce indallâh beytûtet dahi lâzımdır. Bu ma'nâ ise Cenâb-ı Nübüvvet'te -sallallâhu aleyhi ve sellem- ekmeliyyet vechi üzerine idi. Nitekim لي مع الله وقت[3] onu iş'âr eder. Zîrâ bi-lâ-vâsıta -ya'nî vech-i hâsdan- Hak'dan istifâzaya değme bir kâmil kādir değildir, meğer ki tecellî-i berkî ola. Ve bu makūleler hükmen meczûblar gibidir. Ya'nî ba'zı behâlîl ve mecâzîb vardır ki tenâvül-i taâm etmez. Zîrâ cezbesi bedel-i mâ-yetehallel yerine geçer. Nitekim ağır hastalığından yatanlarda dahi müşâheddir ki mağlûbu'l-mizâc ve mefkūdü'l-hiss olduklarından beş on gün şöyle kalırlar ve ekl-i taâm etmezler ve helâk dahi olmazlar.

Ve ba'zı mecâzîb vardır ki ilâ-âhiri'l-ömr tenâvül-i taâm etmez. Ebû Ukāl-i Mağribî gibi ki Mekke-i Mükerreme'de dört sene mücâvir olup bilâ-iftâr intikāl eyledi. Zîrâ İdrîs -aleyhi's-selâm- gibi rûhânîlere mülhak idi. Ve şeyhim Seyyidü'l-aktâb Seyyid Fazlî-i İlâhî -kuddise sirruh- her mezâkdan zevk ve her türlü riyâzat ve mücâhedeyi der-kâr etdikden sonra zamânı sahvında -husûsâ leyâlî-i ramazânda- bir yumurta üzerine iftâr ederdi fakat. Ve böyle iken dört [57b] menkûhası ve on sekiz sürriyye câriyeleri var idi. فاعتبروا يا اولي الأبصار فإنّه من كمال المحاذاة للنّبيّ المختار[4]

Ve bu fakîr - رقّاه الله القدير إلى المقام الخطير[5] - Bursa'da evâilimde cânib-i gaybdan me'mûr olduğum üzere bir zîr-i zemînde iki sene kadar riyâzat edip bir gece iftârım bir pâre hubz-i yâbis idi fakat. Ve haftada bir kerre bir mikdâr su içerdim. Ve her şeb esmâ-i müfrededen yüz yirmi bin isim ihsâ olunurdu, tâ ki müddet-i ma'lûme tamâm olup halvet-bîrûn olduğumda

---

1 "Hanginiz benim gibidir?" Hadîsin devamı ve tahrîci bir sonraki dipnotta bk.

2 "Rabbimin katında gecelerim, O beni yedirir ve içirir." bk. Buhârî, Temennî 9, Savm 20, 48-50, Hudûd 42, İ'tisâm 5; Müslim, Sıyâm 57, 58, 60, 61.

3 "Benim Allah ile beraber olduğum bir vakit vardır ki..." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 156.

4 İbret alın, ey basîret sâhipleri. Çünkü bu Nebiyy-i Muhtâr'la aynı hizâda olmanın kemâlindendir.

5 Her şeye kādir olan Allah onu değerli bir makāma yükseltsin.

ba'zı evlâdım vefâtıyla dahi teşdîd-i mihnet vâkı' ve hâl ne yüzden olduğu ma'lûm oldu. Nitekim bakıyye-i tıynet-i Âdem'den âlem-i misâlde bir şehr-i azîm halk olunmuş ki her kim ol şehrin temâşâsına dâhil olmak müyesser olursa oradan avdetde ve insilâhından hisse rucû'unda evlâdından birini muhtezar bulur ve eğer evlâdı yok ise bir müddet kendisi marîz olur.

İşte ahvâl-i vücûddan haberdâr olmak sadedinde olanlar bu tarîkın meşâkkını bu vechile çekerler ve derd ile gelip ve derd ile giderler. Ve onun ki dimâğında zevk-ı muhabbet ve aşkdan çâşnî yokdur, mürûr eden evkāti zâyi' ve ibtilâ ve terakkî-i Âdem'den nâ-âgâhdır. Ve bu makūleye ibn-i Âdem denilmek i'tibârîdir. Zîrâ pederinin mîrâsından nasîb almamışdır. Mîrâs-ı peder ise derd-i aşk üzerine mevkūf olan ilm-i ilâhîdir.

İşte erbâb-ı kemâlin gāliben hicretle ibtilâsı bu makāmdandır. Zîrâ Âdem -aleyhi's-selâm- cennetden vech-i arza hubût ve hicret etmişdir. Ve enbiyâyı kavmi tekzîb edip şehirlerinden ihrâc etdikleri budur, velâkin ihrâcın netîcesi onlara göre necât ve kavmine göre helâkdir. Onun için hiç-bir mükezzib ve münkirin çengâl-i kahr-ı ilâhîden halâs olduğu yokdur. Zîrâ ism-i Cebbâr ve Kahhâr ve Mürîd ve Kādir ve Müntakim elindedir, ya'nî kabza-i şimâldedir. Zîrâ o makūleler ehl-i mülkdür, ehl-i melekût de-ğil. Ve onların ecsâdı gerçi sûretâ mu'cibdir, ammâ [58ª] fi'l-hakîka huşub-i müsennede gibidir. Ve Cenâb-ı Risâlet'e -aleyhi's-salâtü ve's-selâm- ezâ ve cefâ-yı ehl-i nifâk ma'lûm ve meşhûrdur.

Ve her nebînin muhâlifi olduğu gibi her vârisin dahi hâli budur. Nite-kim eserde gelir: الشيخ في قومه كالنّبيّ في أمّته[1] Ve Cüneyd-i Bağdâdî ve Ebû Yezîd-i Bistâmî -kaddesallâhu sırrahumâ- buyurmuşlardır ki: من لم يكن له شيخ فشيخه شيطان[2] Ya'nî sâlik-i râh olan tâlibe elbet bir mürşid ve bir üstâz-ı hâzık lâzımdır, tâ ki ism-i Hâdî yüzünden hidâyet-i kâmile bula ve illâ Mudill elinde kalıp şeytân onun reh-zeni olur ve tarîk-ı Hak'dan ihrâc eder. İşte bu sırr-ı ilâhîdir ki mürşide mübâyaa lâzım gelmişdir. Ve şol ki

---

1 "Kavmi içinde şeyhin durumu, ümmeti arasında peygamberin durumu gibidir." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 15.

2 "Şeyhi olmayanın şeyhi şeytândır."

mübâyaadan hâricdir, hatar-i azîm üzerinedir. Husûsâ ki münkir ve mükezzib ve lâ-siyyemâ mûzî ve cefâkâr ola.

İmdi tashîh-i dîn için şer'de hacc ve takbîl-i hacer lâzım olduğu gibi tahkîk-ı Hak için dahi hakîkatde Rabbü'l-Beyt'i hacc ve yed-i insân-ı kâmili takbîl ve mübâyaa lâzım geldi. Ve Hacer-i Esved'i yed-i insân-ı kâmil üzerine tercîh eden hamâkat ve cehâlet içinde hayvân gibi kaldı ve insân-ı mükerrem ne idiğin bilmedi ve vücûh-i tafdîl ne yüzden olduğu kendine ma'lûm olmadı. Pes, bu makūle câhilin fi'l-mesel başı göklere erse yine pâyesi siccîndir. Zîrâ esfel-i sâfile hubût ve bu merkezde neşv ü nemâdan maksûd hakāik-ı arz ile mütehakkık olup tekmîl-i neş'e ve yine a'lâ-yı ıl-liyyîne suûddur ve illâ [1]﴿فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ﴾ sırrından gāfil olup netîcesi dalâl olur. Ey nice bu dalâl içinde kalanlar vardır ki kendilerin sırât-ı müstakîm üzerine kıyâs ederler ve Ehl-i sünnet ve'l-cemâat'tan add eyler. Onlar ise menzil-i istikāmetden merâhil-i kesîre dûr düşmüşlerdir.

Ve evhâm ve hayâlât ve zılâlin netîcesi ne olduğu ihtizârda belli olur. قال تعالى: ﴿وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ﴾[2] Ya'nî mevt hakdır ve hakîkat-i saâdet ve şekāvet ol vakitde mütebeyyin olur **[58b]** ve bâde-i hubb-i dünyâ ile sekrân olanlar ol demde sahva gelirler. قال الله تعالى: ﴿فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ﴾[3] Ya'nî gıtâ-i cehâlet münkeşif ve mürtefi' oldukda a'dâ' dahi hakîkat-i hâle vâkıf olur, velâkin fâyide etmez. Zîrâ mevtın-ı teklîf ve tedârükden müfârakat etdiler.

Nazar eyle ahbâbın hâline ki لو كُشف الغطاء ما ازددتُ يقيناً[4] mûcebince onlara keşf ile hicâb mertebeleri berâberdir. Zîrâ dünyâda şevâhid-i yakîne mülâkî oldular ve muktezâsıyla ayn-ı temkîne erdiler ve nûr-i tevfîk ve kuhl-i tevhîd ve hüdâ ile amâdan halâs oldular. Pes, sânî-i hâlde mutâlaa etdikleri yine evvel-i hâlde mutâlaa etdikleridir. Eğerçi insân-ı kâmil tavran

---

1 "Her kim benim hidâyetime uyarsa..." el-Bakara, 2/38.
2 Allah Teâlâ buyurdu: "Ölüm sarhoşluğu gerçekten geldi." Kāf, 50/19.
3 Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Bugün artık gözün keskindir." Kāf, 50/22.
4 "Perde kaldırılsa yakînim artmaz."

ba'de tavrin ve hâlen ba'de hâlin merâtib-i mükâşefede terakkîden hâlî değildir. Velâkin cümlesi îmân-ı kâmil üzerine mürettebdir ki aslü's-saâdâtdır. Münkirde ve mahcûbda ise îmân-ı kâmil ve basîret mefkūddür. Bu cihetden bî-esâs binâ olmaz ve esâs olsa dahi zaîfdir, pes âb üzerine binâ gibi olur.

İmdi ey kendinden bî-haber, su üzerine rakam etme. Zîrâ zâyi'dir. Ve edîm üzerine sikke urma. Zîrâ râbih değildir. Ve sen ki ekâbir-i mü'minîn hakkında evrâk tesvîd edip onlara inkâr ve zemmi tahlîd etmeğe çalışırsın, yine kendi yüzünü ve sahîfe-i amelini karalarsın ve darb etdiğin sikkenin nakşı bâkî değildir. Belki sana mezemmet bâkîdir ki erbâb-ı salâh lisânından sahîfe-i dehr üzerinde "la'netüllâhi-aleyh" nakşı bâkîdir. Ve senin ulûm-i resmiyyen hayâlât ve istihsâlâtdır, yoksa hakāik ve istihzârât değildir. Haddini bilmedin, aklın kāsır olduğu ma'lûm oldu. Bir gün olur ki kusûrun sana dahi ma'lûm olur, velâkin cehâletle güzer eden vaktini tedârük mümkin olmaz. Zîrâ yeniden mektebe varıp hâce-i hakîkatden ilm-i ilâhî öğrenmeğe muhtâcsın. Bâb-ı mekteb ise kapandı ve taallüme mecâl kalmadı. Ve dünyâya dönsen dahi yine inâdından dönmezsin. Senin netîcen budur.

[59ª]

بدا لي بعضُ المعاني في القَول المشهور:

ثَلَثَةٌ لاَ يُفْلِحُونَ: بَايِعُ الْبَشَرِ وَقَاطِعُ الشَّجَرِ وَذَابِحُ الْبَقَرِ[1]

Ya'nî üç kimse dünyâda felâh bulmaz ve onun netîcesi hayr olmaz:

Evvelkisi bâyiu'l-beşerdir ki "esîrci" dedikleridir. Zîrâ merdümü bey' eden dünyâ ve âhiretde felâh bulmaz. Şol cihetden ki hürrü bey' etmek haramdır ve mutlakan bey'-i beşer benî âdemi tezlîldir. Benî Âdem ise nass ile mükerremdir. Pes, onları bey' etmeyi kâr edinmemek gerekdir, meğer ki zarûret mevkı'inde ola.

---

[1] Şu meşhûr söz hakkında ba'zı ma'nâlar bana zâhir oldu: "Üç kimse felah bulmaz: İnsan satan, ağaç kesen ve sığır boğazlayan."

Ve bir dahi budur ki Allâh Teâlâ mü'minlerin mâllarını ve nefslerini iştirâ edip mukābelesinde cennet vermişdir ve fi'l-hakîka bu bey' u şirâ üzerine bir dahi bey' olmaz. Onun için müsâveme olunan nesneye sâhib çıkmakdan nehy olundu. Nitekim hıtbe üzerine hıtbe dahi böyledir. Ya'nî bir hâtun namzed oldukdan sonra gayrı kimse ona hâtıb olmak menhîdir. Zîrâ bunlar şer'de ve hakîkatde takyîd götürür umûrdandır ki şer' kayddır ki hakîkati nâzırdır. Ya'nî eğer hakîkat ıtlâk iktizâ edeydi şer' onu takyîd etmezdi. Bu cihetdendir ki zinâ haram oldu. Zîrâ zinâda ıtlâk vardır, mü'min ise şer' ile mukayyeddir, yoksa her işte mutlak değildir.

Ve bu ma'nâdandır ki şer' ile mukayyed olmayanlar merdûd oldular, gerek küfr ile ve gerek târikü'l-amel olmakla ve gerek ilhâd ile. Onun içindir ki bir ehl-i hâlin hüsn-i hâline sıddîklar şehâdet etmese ol kimse ehl-i hâl ise de zındîkdır. Ve zındîk münkir-i âhiretdir. Ve âhirete müteallık esmâ-i hâkime vardır. Pes, inkâr-ı âhiret ol esmânın inkârını iktizâ etmekle merdûd oldu. Kezâlik ehl-i hâl olan kimse dünyâya müteallık olan esmâ-i hâkimeyi ref' edip mukayyed olan şer'i mutlak zarûretine koyup [59b] helâl ve harâm ve küfr ve îmânı biribirine mezc ve halt etmek zındîkıyyetdir.

Ve bundan fehm olundu ki sekr hâlinden sahv hâli akvâdır. Zîrâ sekrde cemî'-i eşyâ şey'-i vâhid görünür. Bu ise merâtib-i esmânın ahkâmına halel verir. Sahv ve ifâkat hâli ise böyle değildir. Zîrâ sahvda Zeyd ve Amr biribirinden mütemeyyiz olduğu gibi cemî'-i eşyâ dahi mütemeyyizdir ve ahkâm-ı ilâhiyye dahi ona göredir.

İmdi hadd-i şer'den hurûcun netîcesi zındîkıyyetdir. Ve hadd-i şer' odur ki hakîkate murtabıt ola. Zîrâ bî-hakîkat şer' olmaz. Pes, amelin zâhir yüzü şer'dir -namâzın ef'âli gibi- ve bâtın yüzü hakîkatdir -namâzda muhâzât-i hazret-i ilâhiyye gibi-. Bu cihetden kışr ve lübbü cem' etmek sıddîkıyyet ve lübbü ahz ve kışrı tarh etmek zındîkıyyet ve kışrı ahz edip lübbü ramy etmek mahcûbiyyetdir, eğer inkâr tarîkıyla değil ise ve illâ zâhiri dahi merdûd olur. Şol ma'nâdan ki zâhirin kıvâmı bâtın iledir. Onun için erbâb-ı inkârın netîceleri merdûdiyyetdir. Zîrâ mezâhir-i hakāik olan insân-ı kâmili kabûl etmemek hakāikın adem-i kabûlünü dahi müstelzimdir.

Ve âfâkda hakāikı redd eden münkir enfüsde hakāikı nerede bulur ki âfâk ve enfüs biribirinin âyînesidir. Ve enfüsde a'mâ olan âfâkda dahi a'mâ gibidir. Zîrâ yalnız umûr-i hissiyyeyi müşâhede etmek hayvânda dahi bulunur, fe-emmâ hayvânda basîret olmaz. Zîrâ meşhûdu olan nesnenin hakāikına muttali' değildir. Bu cihetden müşâhede ile rü'yeti fark etdiler. Ya'nî rü'yet odur ki müşâhede etdiği nesneyi zâhiren ve bâtınen teşhîs eyleye. Meselâ pâdişâhı eğer libâs-ı ma'hûdda ve eğer tebdîl-i câmede görse alâ-külli hâl ma'lûm edine ve sultân olduğunda şüphesi olmaya. Her müşâhedede ise bu ma'nâ mefkūddür. Ya'nî sultânı tebdîl-i câmede görenlerin ekseri sultân olduğun bilmezler. Pes, müşâhedeleri var **[60ª]** velâkin rü'yetleri yokdur. Ve şol müşâhedenin ki netîcesi rü'yet olmaya çi fâyide?

Ve şol ki lisân-ı sûfiyyede "mutâlaa" ve "müşâhede" ve "muâyene" derler, mâ-beynlerinde fark vardır. Şol ma'nâdan ki mutâlaa ef'âle ve müşâhede sıfâta ve muâyene zâta nâzırdır ki biri melekût ve biri ceberût ve biri lâhûtdur ki ef'âlin serîri âsâr ve sıfâtın serîri ef'âl ve zâtın tahtı sıfâtdır ki âdem-i hakîkînin merâtib-i tecelliyâtıdır.

Ve felâh bulmayanların **ikincisi** kātıu'ş-şecerdir. Zîrâ şecer kıyâmdadır ki musallî sûretindedir. Pes onu kat' etmek tesbîh-i Hakk'ı naksdır. Ve bir dahi biz gars-ı eşcâr ile me'mûruz. Nitekim leyle-i mi'râcda Hazret-i İbrâhîm'den Cenâb-ı Nübüvvet'e -aleyhime's-salâtü ve's-selâm- gars ile tavsıye vâkı' oldu. Ya'nî gırâs-ı cennet tesbîh ve tehlîl ve tahmîd ve tekbîr ve emsâlidir denildi.[1]

Ve dâr-ı âhirete "cennet" denildi. Zîrâ eşcârı müştemildir ki onun zılâlinde ehl-i cennet müsterîh olurlar. Eğerçi cennetde şems ve onun emsâli muhrık nesne yokdur. Ve ehl-i cennetin micmerelerinde ûdları nâr-ı kudretden yanar, yoksa nâr-ı hikmetden değil. Ya'nî nâr-ı hikmet dünyâda olur ki aslı nâr-ı cehennemdendir. Ve nâr-ı cehennem cennete girmez. Zîrâ cennet kudret hânesidir ki onun müştemil olduğu umûr esbâb-ı ma'lûme üzerine mürettebe değildir ve illâ naîmi dâim olmazdı, dünyâda dâim olmadığı gibi.

---

[1] Tirmizî, Deavât 59.

Ve âlem-i kudretin dünyâda misâli Tîh'de Benî İsrâîl hâlidir ki menn ve selvâyı bi-lâ-kesb ve bî-sebeb-i ma'hûd tenâvül ederlerdi. Ve âlem-i hikmetin misâli Mısr'a hubûtdan sonra esbâb-ı ma'lûme ile hubûb yedikleridir. Ve hâlâ nice ârifler vardır ki âlem-i kudretden tenâvül ederler ve beyne'n-nâs hâlleri mechûldür. Zîrâ ekser-i nâs âlem-i hikmetdedir ki kesb ile taayyüş ederler ve gayrın hâli dahi kesb iledir kıyâs eylerler. Ve fi'l-cümle sebeb-i ma'hûd yüzünden olsa dahi ehlullâhın bir hâli vardır ki her ni'meti minnet ve ibtidâ-i fazl bilirler **[60[b]]** ve kesbe nazar etmezler. Zîrâ fâil Hak'dır. Hak ise bi'l-esbâb işlemez, belki inde'l-esbâb işler. Fa'rif cidden.

Ve demişlerdir ki: Eğer kat'-ı eşcâra gidenler -ya'nî oduncular- seher-hîz olmasalardı kestikleri ağaç gibi ömürleri kesilirdi. Fe-emmâ seherde bîdâr oldukları hurmetine ol hâl amellerine mukābil gelip üzerlerine teveccüh eden belânın indifâına bâis oldu. İşte eşcâr insânın bir cüz'ü ve bir hâli gibidir ki mü'min salâtda kıyâm etdiği gibi ol dahi kıyâm sıfatıyla kāimdir. Ve onu kat' etmek insânı kat' etmek gibi oldu. Husûsâ ki cânib-i tarîkde olan eşcârı kat' etmek menhîdir. Zîrâ nice ebnâ-i sebîl oraya mürûr etdikde sâyesinde müstezıll olurlar. İsm-i Nâfi'e mazhar olanı kat' etmek hod aynı zarardır. Nitekim sâlik-i tarîkat olanlara reh-nümâlara ihânet ve onları nefy ve katl etmek ibâdullâha küll-i zarar ve ızrârdır. Zîrâ ibâdullâh onlarla müntefi' olurlar ve menzile irşâd bulurlar ve sâyelerinde müsterih olup otururlar. Bu kat'ın ucundan kātı'ların dahi ömürleri kasîr olur. Zîrâ ömr-i dünyâ bir lemhadır ve herkesin netîcesi gars etdiği şecerenin meyvesini cem'edir, eğer sidre ve tûbâ ve eğer şecere-i zehr ve zakkūmdur. Fa'lem zâlik.

Ve felâh bulmayanların **üçüncüsü** zâbihu'l-bakardır. Ya'nî sığır boğazlayıcıdır ki o makūlede merhamet kıllet üzerine olagelmişdir. Ve hadîsde gelir: الراحمون يرحمهم الرحمن[1] Ya'nî halka rahmetle muâmele edenin netîcesi rahmet-i Hakk'a mazhar olmakdır. Nitekim hilâfının netîcesi gazabdır. Ve bir dahi sevr -ki bakar cinsindendir- hâmilü'l-arzdır. Ya'nî yeri götüren sevr sûretinde bir melek veyâ bir mahlûkdur. Pes ol sevr arzın esâsı gibi olmuş. Bu cihetden zebh-i bakar etmek gûyâ ol sevri zebh etmek gibidir

---

[1] "Merhamet edenlere Rahmân merhamet eder." Ebû Dâvûd, Edeb 58; Tirmizî, Birr 16.

ki onu zebh etmek tahrîb-i âlem ve ifsâdün fi'l-arzdır. Arz ise merkez-i hilâfetdir ki vakt-i ma'hûd tamâmına dek muhâfaza olunmalıdır.

Ve bakara-i Benî-İsrâîl'in zebhi, zebh-i bakara-i **[61ª]** tabîata işâretdir ki muktezâsı şehvetdir. Şehvetin netîcesi ise arz-ı vücûdu ifsâddır. Pes, âfâk gibi enfüsü dahi ıslâh etmek lâzım geldi. Ve onun ıslâhı tabîatı şehevâtdan kat' iledir ki ona "zebh" derler. Pes, bu zebhde def'-i mazarrat vardır, sibâ'-ı hayvânâtı katl gibi. Onun için murahhas, belki vâcib oldu.

Ve bir sırr-ı ilâhî dahi budur ki çâr-pâ olan hayvânât hâl-i rükû'da gibidir. Rükû' ise erkân-ı salâtdandır. Pes, zebh-i bakar etmek, mertebe-i rükû'u ifsâd ve bakarı secdeye yatırmak gibidir. Secde ise makām-ı kurb olmakla insâna mahsûsdur. قال تعالى: ﴿وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ﴾[1]

Ve bundan ma'lûm oldu ki eşyâ insânın sûretidir ve bi-lâ-zarûret eşyâya îkā-i zarar insâna taarruz gibidir. İnsân ise binâ-i Hak'dır. Binâ-i Hakk'ı hedm eden ise nass ile mel'ûndur.[2] Meğer ki tahrîbin netîcesi imâret ola, def'-i istîlâ için katl-i küffâr gibi. Eğerçi cümlesi ibâdullâhdır.

Ve binâ-i Mescid-i Aksâ'da kıssa-i Dâvûd -aleyhi's-selâm- meşhûrdur. Ya'nî her binâ etdikçe mescid münhedim olup sırrından suâl olundukda hitâb-ı Bârî vârid oldu ki: "*Yâ Dâvûd, sefk-i dimâ' edenler yedinde bu binâ tutmaz*" denildikde Dâvûd dahi: "*Yâ Rabb, katl-i nefs ve sefk-i dem etdiğim senin izninle değil miydi?*" deyicek tekrâr hitâb-ı İzzet gelip [3]أَلَيْسُوا بِعِبَادِي denildi. Nitekim Kur'ân'da gelir: [4]﴿بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِباداً لَنَا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ﴾ Bunlardan murâd ise Buhtunnassar ve askeri idi ki kâfirlerdir. Maa-hâzâ Hak Teâlâ onları kendine muzâf kıldı. Zîrâ mezâhir-i kudretdir. Ve yine gelir: [5]﴿قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ﴾ Ve bunda olan izâfet evvelkinden akvâdır. Zîrâ evvelkisi lâm vesâtatıyladır.

Ve bundan maksûd hakāika remzdir, yoksa küffârı teşrîf değildir. Nitekim zikr olunan üç taifenin ef'âli hakkında mesağ-ı şer'î var iken bu fakîr

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Secde et ve yaklaş." el-Alak, 96/19.
2 bk. Zeylaî, *Tahrîcü ehâdîsi'l-Keşşâf* (hâşiyede), Riyad 1414, I, 346 (garîbün cidden).
3 "Onlar benim kullarım değil mi?"
4 "Üzerinize çok güçlü kullarımızı gönderdik." el-İsrâ, 17/5.
5 "De ki: Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım..." ez-Zümer, 39/53.

Hakkî kaleminden sâdır olan maânî, işârât ve rumûz kabîlindendir ki zavâhiri münâfî değildir. Ve bu makūle bevâtın ve netâici **[61[b]]** inkâr eden kimse bî-netîce ve bî-hâsıl olduğu mukarrerdir. Zîrâ mertebe-i îmânın netîcesi mertebe-i ihsândır ki vücûh-i hakāikı müşâhede ve sahâif-i rakāik ve dekāikı mutâlaadır. Ve eserde gelir ki: من استوى يوماه فهو مغبون[1] Pes, gerekdir ki her yevm değil belki her ân-ı gayr-i münkasimde ilm-i ilâhî mütezâyid ola. Eğerçi ilim fi'l-asl münkasim değildir, belki bir emr-i küllîdir ki âlem-i ekvân ve vücûbda müteallikāt-i kesîresi vardır.

إلهَنا ربّنا، زدنا علماً وتوفيقاً وهدىً ورحمةً وبرّاً وبركةً.[2]

ورد قوله تعالى: ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا﴾[3]

Yevm-i Cuma ki sûre-i Kāf'dan va'z-ı belîğ olunmuş idi. "Âyâ bu va'z ve tezkîr halka te'sîr etdi mi ola?" diye hâtıra gelicek âyet-i mezkûre vârid olup hakîkatü'l-hâl ta'rîf olundu ki âyetin bir tarafı büşrâ ve bir tarafı inzârdır. Zîrâ demek olur ki: Bu mertebeden sonra mütezekkir olmamak olmaz ve eğer var ise Müntakim ismi ona havâledir. Nitekim âhir-i âyetde gelir: ﴿إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ﴾[4]

Ba'de-zâ tezkîr nâsîye göredir. Zîrâ müstahzır olan kimseye tezkîr, hâsılı tahsîldir, velâkin herkesde ilm-i huzûrî olmaz, belki ilm-i huzûrî şe'n-i enbiyâ ve ekâmil-i evliyâdır. Zîrâ bunların rûhâniyyetleri âlâyişden berî ve kalbleri taallukātdan arîdir. Şol ma'nâdan ki neş'elerinde hükm-i vücûb gālibdir ki bu hüküm onları dâimâ âlem-i gayba cezzâbdır. İlim ve huzûr ise âlem-i gaybın semerâtındandır. Bu vechden ba'zı evliyâ demişlerdir ki: Biz hâlâ âlem-i ervâhda ve ahd-i kadîm-i evvel üzerineyiz. Eğerçi tavr-ı insâna gelince bu kadar avâlim seyr edip geldiler, velâkin avâlimi mutâlaaları huzûr-i Hak ile idi, yoksa huzûr-i nefs ile değil idi. Nisyân ise nefs ve

---

1 "İki günü eşit olan aldanmıştır." bk. Deylemî, *el-Firdevs*, III, 611. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 208. Bu sözü Hasan-ı Basrî'nin rüyada Hz. Peygamber'den işittiği de belirtilmiştir. bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 35.

2 İlâhımız, Rabbimiz, ilim, tevfîk, hidâyet, rahmet, birr ve bereketimizi artır.

3 Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Kendisine Rabbinin âyetleri hatırlatıldıktan sonra onlardan yüz çevirenden daha zâlim kim olabilir?" es-Secde, 32/22.

4 "Muhakkak ki biz suçlulardan intikām alıcıyız." es-Secde, 32/22.

tabîat ve hayâl ve vehmden gelir. Bu cihetden ahd-i ezelîyi unutmadılar ve ayn-ı hâricîde ol akd ve ahdi gözetdiler.

İşte "huzûr" dedikleri gaybet **[62ª]** ve gaflet ve nisyânın mukābilidir. Ve sekaleynden mâ-adâ cemî'-i eşyâ zikr ve tesbîh üzerine olup dâimâ Hakk'a meşgūllerdir ve onlarda iştiğâl bi'l-ğayr yokdur ki "gaflet" dedikleri budur. Cinn ve insânın ise ba'zı efrâdı Hakk'a ve ba'zı efrâdı gayra meşgūllerdir. Ve onlar ki Hakk'a meşgūllerdir, tezkîre muhtâc olmazlar. Zîrâ ayn-ı zikr içindedir. Onun için mükâşif olan vâiz-i mahcûbun meclisine oturmaz ve müderrisin dersine hâzır olmaz. Zîrâ onun hicâb ve gaflet ve gaybetinden kendine keder ârız olur ve ilm-i zâyid dahi hâsıl olmaz. Pes, orada cülûsu lağv gibi olur. Ve bu bâbda sâlik-i mahcûb dahi mükâşife iktidâ edip şeyh meclisinden gayrı meclise varmamak ve oturmamak gerekdir. Ve onlar ki gayra meşgūllerdir, onların hicâb-ı gafletin ref' için tezkîre muhtâclardır, tâ ki Hakk'a meşgūl olalar, gayra değil.

Ve bundan fehm olundu ki tezkîr ehl-i keşfin makāmıdır, ehl-i hicâbın değil. Zîrâ mahcûb olan müzekkir verâ-i perdeden söyler, a'mâ ise a'mâya delîl olamaz. Ve ehl-i zikr ve tezkîrin reîsi Rasûlullâh'dır -sallallâhu aleyhi ve sellem-. Nitekim Kur'ân'da gelir: [1]﴿وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ﴾ Ya'nî tezkîrin mü'min-i mukbile fâyidesi vardır, ikbâli sebebiyle. Münkir-i müdbir ve kâfir-i mu'rıza nef'i yokdur, inkâr ve i'râzları cihetiyle. Fe-emmâ çünki makām-ı tezkîrin hükmü âmmeye ta'mîmdir, bu yüzden ale'l-ıtlâk tezkîr olunur, tâ ki sayd-ı âhiret olacak dâm-ı zühde düşe ve sayd-ı Hak olacak dahi giriftâr-ı aşk ola ve mâ-adâsı bu dâm u dâneden mahrûm kala ve ıtlâkda kayd-ı azîm ile mukayyed ola ve mukayyed olan âlem-i ıtlâka gide ve sahrâ-i vâsia-i âzâdegîde şeb ü rûz tekâpû ede.

İşte bu ma'nâ üzerine ashâb-ı kirâmda dahi -radıyallâhu anhüm- tezkîr ve hilâfet sırrı zuhûr edip ba'dehû tâbiîne ve tebe'-i tâbiîne intikāl eyledi. Ve her vâris dört mertebeden söz söyledi ki şerîat ve tarîkat ve ma'rifet ve

---

[1] "Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt mü'minlere fayda verir." ez-Zâriyât, 51/55.

hakîkatdir. Zîrâ [1]﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾ **[62b]** işâretinde dâhillerdir. Ve âleme rahmet olmak herkesin mertebesine göre irşâda kādir olmakladır.

Ve tezkîr ve irşâd cemâl ve celâli câmi'dir. Onun için ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيراً﴾[2] denildi. Zîrâ rahmet olmak bu iki sıfatı cem' ile olur, tâ ki tebşîr insânın neş'esi hâmil olduğu cemâli keşf ve inzâr celâli setr ede ve insân bi'l-fi'l cemâl ve bi'l-kuvve celâl ile kemâl bula ve hilâfı zuhûruyla noksân bulmaya.

İşte erbâb-ı irşâdın mübtedîlere evâil-i hâlde teşdîd etdiklerinin aslı budur, tâ ki celâl yine celâl yüzünden münkeşif ola ve cemâl dahi yine cemâl yüzünden zuhûra gele. Zîrâ çehre-i hakîkat sehâb-ı galîz ile perdelenmiş âfitâba benzer ki her bâd-ı sabâ-yı hafîf ile ol sehâb zâil olmaz, belki rîh-ı âsıfla açılır. Ekser-i nâsın hicâbı ise kesîf ve galîz makūlesindendir ki âlem-i gaybdan âlem-i şehâdete nüzûl etdikde hiss ile ülfet etmişler ve hayâlât yollarına gitmişlerdir ki galebe-i imkânın hükmüdür. Onun için bezm-i elestden bî-haberlerdir ve aslından dahi kemâ yenbağî câm-ı vahdet ve feyz-i ma'rifet nûş edip mest olmamışlardır. Bu sebebden dünyâda ehl-i feyzi inkâr ederler. Zîrâ mücânesetleri yokdur ve onlarla bir meclise oturmamışlardır. Ehl-i dil olmayan ise ehl-i dilin hâlini bilmez. Nice bilsin ki hayvândır, hayvân ise insân nedir ne bilir?

Ve buradan fehm olundu ki insân-ı kâmilin rûhu kable'l-cesed mahlûkdur. Ya'nî Âdem'in -aleyhi's-selâm- cesedi halkından mukaddem halk olunmuşdur. Nâkısın rûhu ise batn-ı ümmde tesviye-i cesedden sonra mahlûk ve menfûhdur. Onun için yevm-i mîsâkda ervâh-ı âmme zahr-ı Âdem'den ihrâc olundu. Zîrâ halk-ı Âdem'den evvel onlar için ne taayyün-i rûhânî ve ne taayyün-i cismânî yok idi. Havâssın ise taayyün-i rûhânîleri var idi. Ve ervâh-ı âmme zahr-ı Âdem'den ihrâc olundukları vakitde dahi

---

1 "Biz seni, ancak âlemlere rahmet için gönderdik." el-Enbiyâ, 21/107.

2 "Seni de ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik." el-İsrâ, 17/105.

taayyün-i müstakill üzerine değil idi. Belki temessül tarîkıyla idi. Ya'nî rûhları karınca misâl görünüp ba'de ahzi'l-mîsâk yine hâl-i evvel üzerine redd olundular, ervâh-ı hâssa ise taayyün-i mahsûsları üzere [63ª] bâkî kaldılar.

İşte âmmenin hicâbı ve hâssanın keşfi buradan geldi. Ya'nî âmme seyr-i atvâr ederek bu âleme gelmediler, belki rûhen ve ceseden hicâb-ı vesâit içinde geldiler. Havâss ise ancak taayyün-i beşerîleri cihetinden perde gördüler. Çünki rûhâniyyetlerinde ıtlâk var idi, lâ-cerem beşeriyyet onlara kayd olmadı ve bu neş'ede dahi bî-perde oldular.

Ve bu ma'nâdandır ki enbiyâ ve kümmel-i evliyânın ibtidâ-yı sülûkleri nefs-i mutmeinnedendir. Zîrâ itmi'nân kemâl-i müşâhede ile olur. Onlarda müşâhede vech-i etemm üzerinedir. Ve bu sebebden enbiyâ kable'n-nübüvve muktezâ-yı hicâbdan ma'sûm ve evliyâ kable'l-velâye mahfûz oldular. Ve onlardan vâkı' olan zellât-i beşeriyye esmâ-i celâliyyeyi tashîh edecek kadar idi. Zîrâ kemâl odur ki esmâ-i cemâliyye ve celâliyye mecmû'uyla kāim ola. Ve bu makāmdan ﴿لِيَغْفِرَ لَكَ اللهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾[1] denildi. Maksûd, hey'ât-i zulmâniyyenin bi'l-külliyye inkişâfıdır. Ve ﴿مَا تَقَدَّمَ﴾[2] fi'l-hakîka ilm-i ilâhîye nâzır, ﴿وَمَا تَأَخَّرَ﴾[3] ayn-ı hâricîye dâirdir. Ya'nî ilm-i ilâhîde bi-hasebi muktezayâti'l-esmâ' sâbit olan ahvâl-i beşeriyye ayn-ı hâricîde vâkı' oldukda bi'l-külliyye mestûr olup iskāt-ı izâfât ve hall-i kuyûd ile mertebe-i ıtlâkda pür-temkîn ve nûr-i yakîn-i tâmm ile mazhar-ı rahmet-i hâssa-i Rabb-i Muîn olduğuna işâretdir. Onun için yevm-i kıyâmetde gazaba mukābil gelip Rahmân isminden şefâât-i kesîre etse gerekdir. Ve buradan ahvâl-i kümmel dahi ma'lûm oldu.

Gel imdi ahd-i kadîme vefâ ve deyn-i ma'kūdümüzü îfâ eyleyelim, ﴿وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ﴾[4] kabîlinden olmayalım.

---

1 "Böylece Allah senin geçmiş ve gelecek günâhını bağışlasın." el-Fetih, 48/2.

2 "geçmiş"

3 "gelecek"

4 "Onların çoğunda sözünde durma diye bir şey bulamadık. Gerçek şu ki onların çoğunu yoldan çıkmış bulduk." el-A'râf, 7/102.

Ve kusûrumuz var ise [1] اللّٰهمّ اقض عنّي دَيني diye niyâz ve bâr-ı emânet uhdesinden hurûca duâ edelim, tâ ki netîcesi halâs ve necât ve nazar-ı lutf-i Refîu'd-derecât ola. Ve kendi hâlimiz bu tenezzülde iken erbâb-ı terakkîye ta'n etmeyelim. Zîrâ netîcesi hırmân ve gāyeti tahassür ve hüsrândır. Ve bu makāmdan demişlerdir ki: [2] ويلٌ لمن شفعاؤه خصماؤه. والله المعافي وهو الكافي

[63b]

ورد بعد العشاء قوله تعالى: ﴿وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ﴾ [3]

Ya'nî salât-i ışâdan sonra ba'zı küdûrât-i hâriciyye vâkı' olup onun müzâkeresinde iken bu âyet-i şerîfe gûşuma kırâet olundu. Murâd budur ki Allâh Teâlâ ibâdını ahvâl-i hasene ve ahvâl-i seyyie ile imtihân eder, tâ ki gâh makām-ı sabrda ve gâh makām-ı şükrde ve belki cümle makāmâtı güzer edip Hak'da fenâ bulalar ve tayyibü'l-hâl olalar. Zîrâ kenef-i kibriyâda olmakdan eazz nesne yokdur.

Ve âyet-i mezkûrede tesliye vardır. Şol vechden ki dünyâ dâru'l-imtizâcdır, dâr-ı hâlisa değildir. Pes, hulv ve mürrün her birini mezâk lâzım gelmiş ve mekrûh ve mahbûb ile mübtelâ olmak hikmetde iktizâ eylemişdir. Zîrâ kaderin hayır ve şerrine îmân getirmek ikisinin dahi vukū'un göstermişdir. Böyle olsa dünyâdan nâr mürtefi' olmaz, belki onunla ihtirâk mürtefi' olur, Hazret-i İbrâhîm -aleyhi's-selâm- hâli gibi. Husûsâ ki belâyâ tezkiye-i nüfûsa medâr ve derecât-i âliyeye vusûle nerdübândır. Eğer ibtilâda fâyide olmayaydı Ekmelü'l-halk ezâ ve cefâ ve emsâliyle mübtelâ olmazdı. Nitekim buyurmuşdur: (ما أوذي نبي مثلَ ما أوذيتُ) أي ما صُفّي نبيّ مثل ما صُفّيت [4] Zîrâ ibtilâ bâis-i tasfiyedir -havâssa göre- ve sebeb-i mezîd-i tecliyedir -ehass-ı havâssa göre-. Cenâb-ı Nübüvvet ise -sallallâhu aleyhi ve

---

1 "Allâh'ım, benim adıma borcumu öde / borcumu ödememi sağla." Müslim, Zikir 61; Ebû Dâvûd, Edeb 98; Tirmizî, Deavât 19, 67; İbn Mâce, Duâ 2, 15.

2 Şefâatçileri, hasımları olan kimsenin vay hâline. Affedici ancak Allah'tır ve Kâfî olan da ancak O'dur.

3 Yatsıdan sonra Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Onları iyiliklerle ve kötülüklerle imtihan ettik." el-A'râf, 7/168.

4 "Bana yapılan eziyet hiçbir peygambere yapılmadı." (bk. Tirmizî, Kıyâmet 34; İbn Mâce, Mukaddime 11). Yâni benim tasfiye olunduğum gibi hiçbir nebî tasfiye olunmadı.

sellem- ehassu'l-havâsdır ki hakîkaten hakka'l-yakîne vâsıldır. İşte böyle makām-ı âlî ve huzûr-i Rabb-i Müteâlî'de iken yine bu âlem-i nâsûtun ahkâmıyla mahkûmdur. Ve nefs-i mutmeinne derecesinin zirvesine vusûl beşeriyyeti cânibiyle ibtilâyı münâfî değildir. Zîrâ kemâl-i ilâhî ve insânî, insân olduğu mevtının ahkâmıyla temeşşîdedir.

Pes, ârifler âlemin zâhirine bakmadılar. Eğerçi ahkâmıyla mübtelâ oldular. Belki bâtınına nazar eylediler ki mebdeü'l-külldür. Zîrâ mebde'den şürb-i feyz edene bir dahi küdûrât [64ª] olmaz. Ve zâhir küdûretinin netîcesi safâ-i bâtın olur. Zîrâ kalbin sâfî olduğunun alâmeti bir dahi küdûret gelmemekdir. Bu ise huzûr-i tâmmda olur.

İmdi ey sâlik, esmâ-i ilâhiyye iki yoldur ki biri tarîk-ı esmâ-i celâliyye ve biri dahi tarîk-ı esmâ-i cemâliyyedir. Ve insân bu âleme cemâlden celâle gelmişdir. Pes, celâlden cemâle avdet etmeğe ibtidâ tarîk-ı celâle sülûke muhtâcdır, tâ ki onun ahkâm ve menâzili tâmm oldukdan sonra tarîk-ı cemâle ve ondan hazretü'l-kemâle duhûl ve vusûl hâsıl olur. Meselâ hacının mîkāta dek hareketi tarîk-ı celâlden hareketdir ki cefâdan hâlî değildir ki ziyâde teab çekilir; ve ba'de'l-mîkāt hareketi tarîk-ı cemâlden hareketdir ki vefâdan hâlî değildir ki mezîd-i inbisât ile gidilir. Zîrâ bir nesnenin emârâtı zuhûr etdikde kalbde neşât hâsıl olur ve çekilen meşakkat unutulur ve celâl içinde cemâl bulunur. Çünki rütbe-i cemâl hâsıl ola, netîcesi kemâl olur. Ve kemâlden murâd, cemâl ve celâlin cem'iyyetidir.

İşte bu iki vechile kendi nefsinde perveriş bulmayan kimse gayrılara mürşid olamaz. Zîrâ her ismin bir menzil-i mahsûsu vardır ki ol isim sâliki ol menzile dek îsâl edip mâ-verâsına güzer etmez. Bu cihetden cümle esmâ-i celâliyye ve cemâliyyeye hizmet lâzımdır, tâ ki cemî'-i menâzilden ubûr ve menzilü'l-menâzile vusûl müyesser ola. İşte esmâya mülâzemetin ma'nâsı budur. Ve külliyyât-i esmâ' ile -ya'nî onun yüzünden- külliyyât-i menâzil hâsıl olıcak cüz'iyyâta hâcet kalmaz. Nitekim demişlerdir: كُلُّ الصَّيد في جَوف الفَراء Ya'nî erneb ve âhû, himâru'l-vahşin batnındadır ki ızam-i cüssesiyle onlardan muğnîdir.

Bu kelâmdan dahi maksûd-i aslî budur ki gerçi tarîk-ı esmâ kadîmden meslûkdür, velâkin tevhîd cümleyi câmi'dir. Onun için "Lâ ilâhe illallâh" efdalü'l-ezkârdır.[1] Zîrâ âlem-i taayyün ve lâ-taayyünü câmi'dir. Şol ma'nâdan ki nefyden murâd [64b] âlem-i lâ-taayyündür ki makām-ı tenzîh ve rütbe-i [2]﴿وَاللهُ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾'dir. Ve bu makāmda cemî'-i eşyâ' bi'l-kuvvedir. Ve isbâtdan murâd âlem-i taayyündür ki makām-ı teşbîh ve derece-i [3]﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ 'dir. Ve bu makāmda cümle-i kâinât bi'l-fi'ldir. İşte tarîkat-i Celvetiyye'nin -cîm ile- sâlikleri tarîk-ı tevhîd ve mücâhededen sülûklerinin aslı budur. Ve bu makāmın tefâsîli çokdur, velâkin bu kadarla iktifâ olundu. Eğerçi kıyâsât ne kadar bisyâr olsa netâic dahi ona göre olur, fe-emmâ bir netîce-i külliyye besdir.

اَلْفِطْرَةُ أَمْرٌ لَيْسَ وَرَاءَهُ إِلَّا الْوُجُوبُ[4]

Bu terkîb-i celîl leyle-i hamîs seher-i a'lâsında vârid olmuşdur. Maksûd âlem-i imkân ve âlem-i vücûbun miyânını fark ve âlem-i hudûs ve kıdemin arasını fasl ve haddini beyândır. Zîrâ bu âlem kavseyndir ki zâhiri âlem-i imkân ve bâtını âlem-i vücûbdur. Ve hatt-ı fâsıldan murâd makām-ı kurbu temsîldir ve illâ fi'l-hakîka lâ-kurb ve lâ-bu'dddur. Velâkin çünki kavseynin zâhirindesin merâtib üzerine temeşşî eyle, tâ ki zavâhir ve bevâtın-ı şer' ile mütehakkık olup câmiu'l-makāmât olasın. Zîrâ neş'enin hükmü cem'iyyetdir.

Ve bu hadd-i fâsılın hakāikını fehm edemediklerinden zâhir-bîn olanlar tenzîh-i mutlak tarafın tutup esmâ-i ilâhiyyeyi ta'tîl etmişlerdir ve müteşâbihâta müteallık olan kelimât-i âliye-i ekâbire ta'n ve belki nice mevâkı'da ikfâr eylemişlerdir, fe-emmâ hâlleri cehl-i mahz ve netîceleri sû-i hâldir. Kendileri ayn-ı şirkde iken taklîd ile tevhîd gözlerler, fe-emmâ tevhîdin ilmi kifâyet eylemez, belki zevk-ı tevhîd gerekdir. Onun için akl

---

1 İbn Mâce, Edeb 55.
2 "Allah, bütün âlemlerden müstağnîdir." Âl-i İmrân, 3/97.
3 "Hamd, âlemlerin Rabbi Allâh'a mahsustur." el-Fâtiha, 1/2.
4 "Fıtrat öyle bir emrdir ki onun arkasında ancak vücûb vardır."

ile söyleyenler nefsü'l-emre muvâfakat etdilerse de merdûd oldular. Zîrâ netîce-i hâlleri [1]رَميةٌ من غير رام kabîlinden olmakdır. İşte bu makūle zâhir-bîn ehl-i lâf olanlar Mu'tezile ve hukemâ-i felâsife ile müştereklerdir ki hâl-leri [2]﴿يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ﴾ mazmûnun iş'âr eyler. Şol ma'nâdan ki **[65ª]** zevk-ı bâtınîleri yokdur.

Ve bu takrîrden fehm olundu ki makām-ı fıtrat makām-ı halk olmakla makām-ı emr ve vücûb mukābili gelmiş ve bâtın-ı gaybın zâhiri olan şehâdet olmuşdur. Onun için "fıtrat" denildi. Zîrâ "fatr" ibtidâdan bir nes-neyi halkdır. Pes, makām-ı fıtrat makām-ı ervâhdır ki mîsâk bu makāmda ahz olunmuşdur. Ve bu makām ikrâr yüzünden isti'dâd-ı ezelînin zuhûru makāmıdır. Nitekim ayn-ı hâricî amel yüzüne nâzırdır. Ya'nî âlem-i mîsâkda mübâlağa yokdur, belki mübâlağa âlem-i ecsâmdadır. Burada mübâlağa ile murâd isbâtü mâ-leyse-leh ma'nâsı değildir, belki bir nesnenin gāyetine bülûğdur. Âlem-i mîsâk ise mahall-i bülûğ değildir. Zîrâ orada emir ve nehy ve îmân ve küfr yokdur, belki bu ahvâl âlem-i aynda zâhir oldu. Âlem-i aynın gāyeti ise mertebe-i insâniyyet ve vakt-i teklîfdir ki vakt-i ameldir. Binâen alâ-hâzâ ilim ve ikrârın netîcesi tasdîk ve ameldir ki "hadd-i bülûğ" dedikleri fi'l-hakîka budur.

Bu cihetden âlem-i fıtratın mâ-verâsı âlem-i vücûb olur ki âlem-i ilm-i ilâhî ve âlem-i hüviyyet-i zâtiyyedir ki bu âlemde kevn yokdur. Zîrâ kevn bi'l-fi'l vücûddur. Bu ise ibtidâ âlem-i ervâh ile zuhûra geldi. Ve ona "kevn-i rûhânî-i nûrânî" derler ki nefes-i insânînin bâtından ibtidâ mahrec-i evvel -ki mahrec-i hemzedir- oraya mürûru gibidir. Ve mertebe-i nâsût mahrec-i şefeh gibidir ki hurûf orada nihâyet bulur ve nefes yerine gelir. Velâkin kelâm-ı ilâhîye nihâyet olmamakla nefes-i rahmânî memdûd olur. Onun için seyr fillâha nihâyet olmaz. Ve namâzdan sonra namâz ve tilâvetden sonra tilâvet olduğu gibi seyr ve seferden sonra dahi nice süyûr ve esfâr olur ki Hakk'ın tecellîsinden tecellîsine hareketdir. Vech-i mutlakda ise kayd olmamakla meşhed-i hüsnün temâşâsı gāyet bulmaz.

---

1 Atıcı (ehil) olmayanın attığının isâbet etmesi.

2 "Kalplerinde olmayanı ağızlarıyla, söylüyorlar." Âl-i İmrân, 3/167.

Ba'de-zâ makām-ı fıtrat ve âlem-i mîsâkın ikrârı mutlakdır ki taklîd ve tahkîk ile **[65b]** olana şâmildir. Taklîd ile olan ikrâr keferenindir ki ayn-ı hâricîde hükm-i ikrârı vermediler. Onun için onların hakkında hükm-i ilâhî vârid olup [1]﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا﴾ denildi. Zîrâ ikrârları mûcebince îmânları tâmm değil idi. Ve Tevrât ve İncîl'e îmân getirmek ikrâr-ı âlem-i ervâh hükmünde idi ki îmânın tamâmı Kur'ân iledir -ki hatmdir-, mertebe-i nâsût hatm olduğu gibi. Pes, [2]إنّما العبرة بالخواتيم mûcebince Hâtemü'n-nebiyyîn -sallallâhu aleyhi ve sellem- şer'ine îmân ve ikrâr bulunmak netîce-i ikrâr-ı ezeldir. Çünki bu îmân ve ikrâr -ki şâhid-i ikrâr-ı ezeldir- bulunmaya, ikrâr-ı evvel taklîdî olduğu zâhir oldu. Zîrâ bî-netîce kaldı ve bundan ikrâr-ı tahkîkînin hâli dahi fehm olundu.

Ve leyle-i mi'râcda enbiyâ-i selâse ki İbrâhîm ve Mûsâ ve Îsâ'dır -aleyhimü's-selâm-, Rasûlullâh'a -sallallâhu aleyhi ve sellem- mülâkātlarında [3]السّلام عليك يا أوّل، السّلام عليك يا آخر dedikleri sırr-ı mezkûra işâretdir. Ve ikrâr-ı tahkîkî dahi merâtib-i muhtelifedir ki saff olanlar -ki enbiyâ ve kümmel-i evliyâdır- fevka'l-külldür. Onun için onlar evvelâ ebrâr oldular ki envâ'-ı birri vücûda getirdiler ki hükm-i zâhir-i ceseddir. Ve sâniyen mukarrabîn oldular ki kemâl-i insânî muktezayâtı olan ahvâl ile mütehakkık oldular, hükm-i bâtın-ı ceseddir. Ve onlara "mukarreb" dediler, "fânî" demediler. Zîrâ fenâ-i tâmmdan sonra yine makām-ı kurba avdet etdiler ki makām-ı kābe kavseyndir. Ve ekmeliyyet bu makāmdadır. Zîrâ ferâiz ve nevâfilin mecmû'u bu makāmda hâsıldır. Ya'nî bu makām cemî'-i makāmâtın berzahıdır, âlem-i ervâhda makām-ı amâ-i kevnî ve âlem-i ecsâmda arş-ı azîm ve âlem-i enfüsde kalb-i insân-ı kâmil gibi.

Ve bu takrîrâtdan me'hûz oldu ki her isti'dâd ki bi'l-kuvvedir, bi'l-fi'l-vücûd iktizâ etmez. Nazar eyle ki nice zer ma'denleri vardır ki zerleri hârice gelmez ve bî-sikke kalır. Eğerçi sikkeye isti'dâdları vardır ve bî-sikke olmak fî-nefsi'l-emr onlara noksândır. Ve kezâlik nice cevher kânları vardır ki **[66a]** cevherleri yerinde kalır ve terbiye bulmaz. Ve bî-terbiye olmak onlara

---

1 "Ey îmân edenler, îmân edin." en-Nisâ, 4/136.

2 "Ancak netîcelere i'tibâr edilir." bk. Buhârî, Kader 5, Rikāk 33; Tirmizî, Kader 4.

3 "Selâm sana ey evvel. Selâm sana ey âhir." Beyhakî, *Delâilü'n-nübevve*, Beyrut 1988, II, 361.

fi'l-hakîka noksândır. Ve ibtidâ-yı terbiye insân eline gelmekdir. Binâen alâ-hâzâ dil-i insân bâtın-ı insânda hâli üzerine mahzûndur [hı ile] ki isti'dâd ve adem-i isti'dâdı mestûr ve meknûndur, meğer ki insân-ı kâmil eline düşüp terbiye bula. Bu sûretde sikkeli altın gibi revâc bulur.

Ve bundan fehm olundu ki tâlib-i Hakk'a vâcibdir ki insân-ı kâmile mübâyaa ede -ki evvelü'l-bâbdır- ve illâ tahte'l-arzda defîne gibi olur ki insân-ı nâfi' olmaz. Zîrâ onun nef'i hâricde kemâl iledir. Ve defînenin hâricde vücûdu olmaya nef'i nedir, tutalım defîne olmuş? Ve şol âdem ki mâlında hasâset edip saklar, ol dahi cânına kıymayan gibidir. Ve ûd ve anber yanmadıkça râyiha vermediği gibi muhterık olmayan cânda dahi râyiha-i Hak olmaz. Ve intifâ' olunmayan mâl-i mahfûz hacer ile berâber olur.

فاعلم ذلك واعمل وتحفّظ من الكسل، فإنّ نتيجة الكسل الحرمان ونتيجة العمل والكَسْب الإحسان من الله المنّان المِحسان[1]

Bin yüz otuz altı senesi müştemil olduğu şehr-i Rebîu'l-âhirin yirmi dördüncü Cuma gecesi seher-i a'lâsında bu ibâret-i Türkiyye ile vârid oldu ki: "**Üç seneden sonra halvâya muhtâc olursun.**"

Bu fakîr dedim ki: "Acebâ mevtden sonra olan helvâ mı ola?"

Tekrâr vârid oldu ki: "**Üç seneden sonra göçersin ve üzerine kefen biçersin**"

Bu fakîr dedim ki: "Yâ Rabbe'l-âlemîn, mevtim ne hâl üzerine vâkı' olur?"

Tekrâr hitâb-ı gaybî vârid oldu ki: [2]**وَأَنْتَ مَسْعُودٌ وَآخِرُكَ مَحْمُودٌ**

اللّٰهمّ اخْتم لنا بالخير والحسنى والزّلفى، وأنجز وَعدك فأنت صاحب الوفاء، وألحقنا بالرّفيق الأعلى من النّبيّين والصّدّيقين والشّهداء والصّلحاء، وأوصلنا إلى

---

1 Bunu bil ve amel et. Ve tembellikten sakın. Çünkü tembelliğin sonu mahrûmiyyettir. Amelin ve kazanmanın netîcesi ise çok nimetler veren ve ihsânda bulunan Allah'tan ihsândır.

2 "Mes'ûd olduğun ve sonun da övülmüş olduğu halde."

الدّرجات العلى وإلى المقام الأقدس الأبهى عند الحضرة العليا، وأنت أكرم الأكرمين وأرحم الرّاحمين. ﴿وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ [66b] الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾[1]

Ba'de-zâ işâret-i mezkûre eğer bi-lâ-te'vîl gelip zuhûr ederse -gayrı mevâzı'da ki bu müddetden ziyâde işâret ve tahrîr olunmuş idi- ziyâdesi mensûh olur. Ve bu kitâbda bâlâda neshe müteallık ba'zı esrâr yazılmışdır, bir hoş mutâlaa oluna. Zîrâ kelâm-ı ilâhî sâdıkdır. Ve eğer te'vîl üzerine mebnî ise ona göre sâbit olur. Nitekim bir vakitde bu ibâretle denilmiş idi ki: أقيموا بمكة الوجود عشر سنين[2] Sonra bu işâret mûcebince dâiye-i hacc vâkı' olup Mekke-i Mükerreme'ye vusûlümüzde "Mekân-ı mevtimiz nere-dir?" diye münâcât olundukda, إلى ما فوق الثمانين[3] denildi. Ya'nî mekân-ı mevt setr olup zamân-ı mevtden ihbâr olundu ki seksenin mâ-fevkıdır. Ve hâlen sinnimiz yetmiş dörde bâliğdir. Eğer üç sene işâreti müevvel değil ise seksen müevvel olup mevt-i tabîî bin yüz otuz sekizi tecâvüzden sonra vâkı' olur. Fe'fhem cidden.

Ve şeyhim Seyyidü'l-aktâb Seyyid Fazlî-i İlâhî'nin -kuddise sirruh- ömründen iki seneye karîb zamân nesh olunmuş idi. Hattâ lisânlarından bu vechile mesmû' olmuş idi ki: "Bir sene içinde üç yaşadık" diye buyurmuş-lardı. Ya'nî ba'zı kemâl-i insânî ki husûlü üç seneye ta'lîk olunmuş idi, ziyâde isti'dâddan nâşî üç senenin biri husûlünde kemâl-i mev'ûd hâsıl olup iki senesi matvî oldu. Gûyâ bir senede üç sene yaşadı. Ve hattâ buyurdular ki: "İşte nübüvvet zamânı olsa insâna bu vakitde gelir, velâkin hatmiyyet ma'nîdir."

Ve bu kemâlin husûlünden sonra kusûr ve küsûr kalmayıp vücûd-i be-şerî sırr-ı ilâhî ile memlû olup netîcesi hayât-i tayyibe-i bâkıye olur. Ve eğer bakıyye-i ömr yok ise bu dâru'l-fenâda bir dahi karâr ve bekāya hâcet kal-

---

1 Allâh'ım, sonumuzu hayır, iyilik ve yakınlıkla tamamla. Va'dini yerine getir, zîrâ sen vefâ sâhibisin. Bizi peygamberler, sıddîklar, şehîdler ve sâlihlerden olan yüce dostlara kavuştur. Bizi yüksek derecelere ve en yüce Hazretin katında en mukaddes, en değerli makāma ulaştır. Sen cömertlerin en cömerdi, merhamet edenlerin en merhametlisisin. "Onların duâlarının sonu da şudur: "Hamd, âlemlerin Rabbi Allâh'a mahsustur." Yûnus, 10/10.

2 Vücûd Mekke'sinde on yıl ikāmet ediniz.

3 Seksenden yukarısına kadar.

mayıp saâdet-i asliyye üzerine civâr-ı hazrete intikāl vâkı' olur. Ve bu mertebenin sâhibi mevti aslâ kerâhet eylemez. Zîrâ mevt ona göre [67ª] tuhfe-i ilâhiyyedir. Çünki rûh-i ulvî ola, bedenden müfârakatden sonra yine a'lâya gider. Ve hâkde kalan cesed-i süflîdir ki evvelden dahi anâsırdan mürekkebdir.

Pes, cesedin süflîde kalmasından rûha vahşet gelmez, belki rûhun vahşeti hicâbındandır. Ekâmil-i nâsda ise bu hicâb yokdur. Bu cihetden ehl-i vahşet beş tâifedir ki müşrik ve yehûd ve nasârâ ve âsî ve mahcûbdur. Âsîden murâd bî-amel olan mü'mindir. Mahcûbdan murâd, âmil-i gayr-i mükâşifdir. Ya'nî îmân ve ameli var, velâkin keşf mertebesine vâsıl olmamışdır. Ve keşf dahi merâtib-i muhtelife üzerinedir. Nice ehl-i keşf vardır ki hâlet-i ihtizârda hâli müteğayyir olur. Ve nicesi vardır ki ol demde terakkî bulur.

El-hâsıl kimi ağlayıp ve kimi dahi güle gider. Vay ağlayanlara ki rûhları berzahdadır. Ve ba'zılar dahi afv olunurlar. Ve her kim ehl-i saâdetden ise nihâyet ve bidâyeti bir olur ve ehl-i necâta müjde gelir. ﴿لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ﴾[1] Ve her kim ehl-i şekāvetden ise onun dahi gāyet ve bidâyeti bir olur ve onlara her hâlde vaîd gelir. Nitekim Kur'ân'da mevâzı'-ı kesîrede vârid olmuşdur. İşte bunlar saâdet-i asliyye ve şekāvet-i zâtiyye ehlidir. Ve şekāvet-i ârıza ehlinin ba'zılarına gerçi vaîd gelir ve vahşete düşerler, velâkin meâlda necât ehlidir. Eğerçi bu makūlelerin necâtı, necât-i mutlaka ehlinin necâtı gibi değildir.

Pes, Hakk'ın celâl ve heybet ve kahrından ziyâde havf gerekdir. Zîrâ herkese netîce ne olur ma'lûm değildir. Bu cihetden اعملُوا فكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِما خُلِقَ لهُ[2] mûcebince insân kendini salâh üzerine bulursa alâmet-i necât ve emâret-i üns-i billâhdır. Ve eğer fesâd üzerine olursa hilâfıdır. Ya'nî nişân-i helâk ve numûne-i vahşetdir. Gel imdi netîce-i hamîde istersen hâmid ve

---

1 "Müjde onlara, dünyâ hayâtında da âhirette de." Yûnus, 10/64.

2 "Çalışın, herkes niçin yaratıldı ise onu kolayca elde eder." Buhârî, Tefsîru sûre (92) 3-5, 7, Edeb 120, Kader 4, Tevhîd 54; Müslim, Kader 6-9; Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Tirmizî, Kader 3; İbn Mâce, Mukaddime 10, Ticârât 2.

mahmûdlar yoluna sülûk eyle. Zîrâ bunlar mes'ûd ve âkıbetleri mahmûd-dur. والله المستعان وعليه الإتّكال في الحال والإستقبال[1]

[67b] Lâiha-i seheriyye:

Olalım nûr-i Hazret'e mâyil
Gelin Hakk'ı tevhîd edelim tevhîd
Olalım sırr-ı vahdete nâyil
Gelin Hakk'ı tevhîd edelim tevhîd

Verip kalbimize aşk-ı lem-yezel
Âşık olmuş idik o sırra ezel
Tâ yüzün göstere bize ol güzel
Gelin Hakk'ı tevhîd edelim tevhîd

Tevhîd ile âhir açılıp dergâh
Erişir menzile her sâlik-i râh
Neler ihsân eder zâkire Allâh
Gelin Hakk'ı tevhîd edelim tevhîd

Bu halkaya giren hâ olur âhir
Sırr-ı hüviyyeti ol bilir âhir
Matlab-ı a'lâyı ol bilir âhir
Gelin Hakk'ı tevhîd edelim tevhîd

Tevhîd dile özge cilâdır cilâ
Veregör cilâyı kendine dilâ
Hakkı kuldan size salâdır salâ
Gelin Hakk'ı tevhîd edelim tevhîd

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ﴾[2]

Ya'nî yevm-i kıyâmetde her nefsi bir sâik vardır ki onu mahşere sevk eder. Ve ol bir melekdir ki onu sevk etmeğe müvekkeldir. Ve bir melek dahi vardır ki onun hayr ve şerrine şehâdet edip ehl-i hayr ise hüsn-i evsâf

---

1 Yardım taleb edilen ancak Allah'tır. Şimdi ve gelecekte tevekkül ancak O'nadır.
2 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu: "Her nefis, yanında bir sürücü ve şâhidle gelir." Kāf, 50/21.

söyler, dünyâda mevti hâlinde ebnâ-i cinsi şehâdet edip "İyi âdem idi" dedikleri gibi. Ve eğer ehl-i şerr ise sû-i ahlâk ve ef'âl söyler, dünyâda maslûb olacakları dellâllar sûkda gezdirip sû-i hâlin söyledikleri gibi. Ve hadîsde gelir ki: أنتم شهداء الله في الأرض[1] Ya'nî dünyâda insân biribirinin hayır ve şerrine şâhid ve âhiretde melek şâhiddir.

İşte bu âyet-i şerîfeden iki nesne fehm olundu: **Evvelkisi**, nüfûs-i berre ve fâcireden her nefse sâik olmakdır. Ve ol sâik dünyâda fi'l-hakîka mü'mine göre Rahmân ve kâfire göre şeytândır. Ve her sâika kāid dahi lâzımdır ki ona "câzib" derler. Ve ol câzib mü'mine göre ehl-i saâdetle olan münâsebetdir ki netîcesi **[68ª]** cennet ve kurbet ve kâfire göre ehl-i şekāvetle olan münâsebetdir ki netîcesi nâr ve bu'd ve katîatdır.

İşte enbiyâ ve evliyâ vâsıta olup halkı nereye cezb etdikleri ma'lûm oldu. Ve şeyâtıyn dahi vâsıta olup halkı ne tarafa kıyâdet etdikleri mefhûm oldu. Ya'nî evvelkilerin da'veti evvelâ süadâ ile münâsebete ve sâniyen derecât-i cennet ve kurbe ve ikincilerin da'veti eşkıyâ ile münâsebete ve âhir derekât-i cehennem ve bu'dedir. İşte budur ki gelir: هؤلاء خلقتهم للجنّة ولا أُبالي وهؤلاء خلقتهم للنار ولا أُبالي[2] Ya'nî şol tâife ki cennet için halk eyledi, cennetin esbâbına tevfîk eyleyip mazhar-ı cemâl kıldı. Eğerçi bu ma'nâdan Hakk'a râci' nef' yokdur, belki mahzâ Hâdî isminin hükmüdür. Ve şol fırka ki cehennem için halk eyledi, esbâb-ı cehenneme sevk eyleyip mazhar-ı celâl kıldı. Eğerçi bu ma'nâdan dahi Hakk'a râci' zarar yokdur, belki kat'â ism-i Mudill'in hükmüdür. Fa'rif.

Ve **ikincisi** budur ki çünki bu âlemde âsîlerin ısyânı ya hakîkaten veyâ hükmen inkâra mebnîdir ve illâ âsî olmazdı. Bu cihetden her mâdde şâhide muhtâc oldu, tâ ki münkir onunla mahcûc ola ve mukırr ve mutî' olanın hüsn-i hâli mezîd-i vuzûh bula. Pes, ba'zı mevâdda tezkiye olunmak ve meyyit üzerine şehâdet ve zikr ile teşyî'-i cenâze etmek, ma'nâ-yı mezkûra râci'dir. Ya'nî mü'minin îmân ile şöhreti hüsn-i hâline delâlete kâfî iken bir

---

1 "Siz yeryüzünde Allâh'ın şâhidlerisiniz." Buhârî, Cenâiz 86, Şehâdât 6; Müslim, Cenâiz 60; Ebû Dâvûd, Cenâiz 76; Tirmizî, Cenâiz 63; Nesâî, Cenâiz 50; İbn Mâce, Cenâiz 20, Zühd 25.

2 "Bunları cennet için yarattım, aldırış etmem. Bunları da cehennem için yarattım, aldırış etmem." Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Tirmizî, Tefsir (6) 2.

kat dahi meyyiti üzerine tezkiye olunup berâ-yı te'kîd zikr ile dahi teşyî' olundu ve "Bu meyyit ehl-i zikr ve ehl-i Kur'ân'dır" diye ta'rîf kılındı, tâ ki sâmi' olanların kulûbuna duhûl edip onun hakkında hüsn-i teveccüh ve hayır duâ kılmakla teksîr-i şuhûd ve tevfîr-i şüfeâ' hâsıl ola ve niceler dahi bu emr-i nâfi'i mutâlaa edip ol vechile kabre haml olunmağa tavsıye edeler ve isr-i selef-i sâlihîn üzerine gideler ve zikrullâh ile müste'nis olup fâyideler bulalar. Zîrâ bir yerde ki meyyit kabri üzerinde biten giyâh-ı tâzenin **[68b]** tesbîhi ile müste'nis ola, mü'minin zikr ve tilâvetiyle ne kadar müste'nis olmak gerekdir.

Husûsâ âhir zamân ki fâsıklar fısklarını ızhâr etdikleri vakitdir, mü'minler ve mutî'ler tâatlerini ne kadar cehr ve ıyân ve neşr eyleseler vech-i vecîhdir. Zîrâ fâsıkları redd ve mukābele hâsıl olur. Ve bu redd ve mukābele meşrûâtdandır. Nitekim yevm-i Bedr'e "**yevm-i Furkān**"[1] denildi. Zîrâ ol günde seyfullâh ile hak ve bâtıl biribirinden mefrûk ve munfasıl olup ﴿لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ﴾[2] sırrı zuhûr etdi. Zikr ve tevhîd dahi mü'minin kılıcıdır ki erbâb-ı inkâr ve fıskın ırkı onunla munkatı' olur ve hayy ve meyyitin çevresinden şeyâtıyn dağılır ve heybet-i cehrden -tekbîr-i cehrî-i gāziyân gibi- kulûb-i a'dâya zelzele ve ıztırâb düşer.

Ey mü'min, işte Kur'ân'da [3]﴿وَشَهِيدٌ﴾ lafzının netîce-i işâreti bu ma'nâyı celîl oldu. Eğer sen onu bu kadar vuzûhu var iken inkâr edersen, güneşi inkâr eden a'mâ gibi olursun. Çünki a'mâsın, güneşden seninle bahs olmadığı gibi hakāik ve işârât-i Kur'âniyye'den dahi seninle bahs olmaz. Ve Kur'ân'da gelir ki: [4]﴿فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ﴾ Ya'nî tarîk-ı Hak zâhir ve size delîller bâhir oldukdan sonra [5]﴿فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ﴾ vefkınce ne vechile Hak'dan masrûf olup câddeden çıkar ve münharif olursunuz. Pes, bu inhirâf değildir, illâ fıtrat-i asliyyeden inhirâfın netîcesidir. Ve şol kimsenin ki netîcesi inhirâf

---

1 bk. Enfâl, 8/41.
2 "Hakkı gerçekleştirmek ve bâtılı ortadan kaldırmak için..." el-Enfâl, 8/8.
3 "ve şâhidle (gelir)." Kāf, 50/21.
4 "Nereye gidiyorsunuz?" et-Tekvîr, 81/26.
5 "O halde nasıl çevrilip döndürülüyorlar?" el-Ankebût, 29/61.

ola, inhirâfın dahi netîcesi nâr olur, nûr olmaz. Zîrâ nûr sırât-ı müstakîme hâdîdir, nâr dalâle delîl olduğu gibi.

Ve arz ve semâ, tevhîd ve tesbîh ve zikr ile mâl-â-mâl iken -nitekim mükâşiflere zâhirdir-, pes insâna düşer mi ki Hak Teâlâ'nın yâdını ihfâ eyleye? Nazar eyle ki minâreler ne için binâ olundu ve mesâcid ve cevâmi' ne ma'nâdan te'sîs kılındı. Ya'nî i'lân-ı zikr-i Hak ve ifşâ-yı nâm-ı Hakk-ı Mutlak içindir, tâ ki mü'minler bir yere geleler ve gâh saff ve gâh halaka olup kelâm-ı Hak istimâ' eyleyeler ve cûş ve hurûşa gelip deryâ gibi mevvâc olalar ve ol **[69ª]** cûşun içinde asdâf-ı kulûbda dürer-i maârif ve hakāik bulalar. İşte nâm-ı Hakk'ı cehr etmeğe bir vechile mâni' yokdur. Belki "Hak dünyâda basarla mahsûsdür" demeğe yasak vardır. Zîrâ zât-i ilâhî hissî ve aklî değildir. Onun için gözüne girmez ve aklına sığmaz, fe-emmâ nâm-ı Hak her yerde mastûr ve her lisân ile mezkûr ve her kalbde hâzırdır. Pes, onu ihfâ ile demekden cehr ile demek akvâdır. Zîrâ lisân mertebe-i şerîatdir ki mertebe-i cehrdir. Zîrâ umûr-i şer'iyyenin hiçbir ferdden ihfâ olunduğu yokdur, lisânın dahi hâli budur. Pes, ihfâ ba'zı avârız hasebiyledir.

Ve hadîsde [1] خير الذّكر الخفيّ vârid olduğu makām-ı kalbe nâzırdır ki makām-ı hakîkatdir. Ve makām-ı hakîkat kenz-i mahfî mertebesidir. Lisân-ı nübüvvet ise cümle-i makāmâtı muhîtdır. Ve ekser-i nâs mertebe-i şerîatdedir ki muktezâsı cehr ve i'lândır. Nitekim ekall-i nâs mertebe-i hakîkatdedir ki mûcebi setr ve ihfâdır. Onun için [2] ﴿حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيامِ﴾ denildi. Zîrâ herkesin sırrı kendine maksûrdur.

El-hâsıl bu âlem-i tecellî âlem-i cehr ve zuhûr ve meşhed-i hüsndür. Ve âşık hüsn-i ma'şûku mutâlaa etdikde na'ra-zen olmamak ne ihtimâldir. Ve bu bir meşheddir ki bunda bî-vücûd olanlar dahi yanmakdan hâlî değillerdir. Ve bu meşhedin müntehîleri mübtedîlerine tâbi'lerdir. Zîrâ mertebe-i beşeriyyetde berâberlerdir. Ve bir dahi ehl-i kemâl olan ehl-i noksânı irşâd ve tekmîl için gelmişdir. Pes, kemâl odur ki devenin ve karıncanın meşrebine tenezzül eyleye ve onların tesbîhi ile dahi tesbîh eyleye, gerek cehren ve gerek ihfâen. Zîrâ mübtedînin bir hâli cehr-i lisânî ve bir hâli dahi ihfâ-

---

1 "Zikrin hayırlısı hafî olanıdır." Ahmed, Müsned, I, 172, 180, 187.

2 "Otağlar içinde sâhiplerine tahsîs edilmiş hûrîler vardır." er-Rahmân, 55/72.

i cenânîdir. Nitekim eşyânın sûreti ihfâ ve ma'nâsı cehrdir. Ya'nî mahcûba göre tesbîh-i eşyâ hafî ve mükâşife göre cehrdir. Ve kezâlik mübtedîye göre savt-i mücerred ve inde'l-müntehî tesbîh pür-ma'nâdır, velâkin bu atvârda netîceye vâsıl olmayan kimse merâtib bilmez ve bî-netîce söz söyler. Gel imdi kıyâsınızı intâc etmeğe sa'y eyle, tâ ki sâhib-i burhân olasın.

[69b]

ورد قوله تعالى: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُمَارُونَ فِي السَّاعَةِ لَفِي ضَلاَلٍ بَعِيدٍ﴾[1]

Ya'nî kıyâmet karîb iken o husûsda mücâdele etmek dalâl-i baîddendir. Ömr-i insân ise karîbin karîbidir. Zîrâ herkesin kıyâmeti kendinin mevt-i tabîîsidir. Şol cihetden ki mevt kıyâmete muttasıldır. Nitekim vârid olmuşdur ki: من مات فقد قامت قيامتُه[2] Çünki mevti inkâra mecâl yokdur, pes onun muttasıl olduğu kıyâmete dahi ne vechile inkâra mecâl ola? Ve bi'l-farz kıyâmet bir emr-i mechûl-i mübhem olsa anadan doğup dünyâya gelmek kıyâmete şâhid-i azîm ve burhân-ı kavîdir. Zîrâ cenîn rahimde meyyit iken nefh-i rûh ile hayât bulup ol madıykdan bu âlem-i vâsi'a çıkdı ve orada bi'l-kuvve inkâr etdiği nesneyi burada bi'l-fi'l müşâhede eyledi. Pes, kabirden hurûc ve neş'e-i uhrâ dahi böyledir. Zîrâ evveli memât ve âhiri hayât olmakda müştereklerdir.

Ve Kur'ân'ın âyâtı biribirin tefsîr etdiği gibi âyât-i âfâk ve enfüs dahi böyledir ki birinin icmâlini biri tafsîl eder. Zîrâ enfüs ve âfâk Kur'ân'ın furkânıdır. Ya'nî Kur'ân'da müctemi' olan maânî âlemde müfterıkdır. Şu kadar vardır ki Kur'ân'a "âyât-i tenzîliyye" derler ki makām-ı cem'in aksâsından makām-ı farkın esfeline nüzûl edip kisvet-i Arabiyye ile iktisâ etmişdir ve ona "nazm ve ma'nâ" derler. Ve furkāna "âyât-i tekvîniyye" derler ki feyz-i mukaddes ile suver-i rûhâniyyede zâhir ve ondan mertebe-i ecsâmda bâhir olup her biri bir libâsa girmiş ve ayn-ı hâricîsinin gāyetine ermişdir ve ona "sûret ve hakîkat" derler. Pes, mertebe-i ilmde olan suver-i

---

1 Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Kıyâmet günü hakkında tartışanlar derin bir sapıklık içindedirler." eş-Şûrâ, 42/18.

2 "Ölen kimsenin kıyâmeti kopmuştur." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 250.

ma'neviyyesi hurûf-i müfrede ve mertebe-i rûhda olan suver-i ma'kūlesi kelimât ve mertebe-i misâlde âyât ve mertebe-i ecsâmda süver gibi olup netîce-i terkîb sûre olduğu gibi onun netîcesi dahi cismâniyyet olmuşdur. Bu cihetden âlem-i ecsâm terkîbden ibâret oldu. Velâkin [70ª] sûre âyâtı ve âyât dahi kelimâtı ve kelimât dahi hurûfu müştemil olduğu gibi süver-i ecsâm dahi âyât-i misâliyyeyi ve bu dahi kelimât-i rûhâniyyeyi ve bu dahi hurûf-i ilmiyyeyi müştemil olup sırr-ı ilâhî bu âlemin sûreti içinde kaldı ve değme ârif sûretden sırra intikāl edemedi. Zîrâ sûret hicâb oldu, nazm-ı Kur'ân ma'nâya hicâb olduğu gibi. Onun için ekser-i nâs Kur'ân'ın nazmında kaldılar, ma'nâsına ve maârifine ve hakāikına intikāl edemediler. Zîrâ kesret ile ülfetleri gālib ve hiss ile alâkaları râcih olmakla mâ-verâsına istişrâf müyesser olmadı.

Ve Âdem'e -aleyhi's-selâm- ta'lîm-i esmâdan maksûd, esmâ-i lafzıyye değil idi. Zîrâ ol esmâ suverin esmâsıdır. Sûretin ismini bilmekde ise mezîd-i şeref yokdur. Belki ol esmânın müsemmeyâtı ve havâss ve levâzım ve hakāikı idi, tâ ki Âdem bu ilim ve irfân ile hilâfete sâlih olup âdemiyyetine netîce vere. Şol cihetden ki halîfe müstahlifin hey'eti üzerinedir. Eşyâ ise cemî'-i atvârda hakîkati üzerine Hakk'a ma'lûmdur. Zîrâ Hak kenz-i mahfî iken kendi kendine zâhir idi. Pes, halkı halk etdikde kendi kendinden muhtefî olmadı, belki esmâ ve sıfâtının zuhûruyla evvelkiden ziyâde cilâ buldu ve ma'lûmât ve makdûrâtını âlem-i kudretde müşâhede kıldı. Bu ma'nâdan gerçi Âdem dahi sûret-i kevnde göründü, fe-emmâ kevn-i câmi' idi. Ya'nî hakāik-ı ilâhiyye ve hakāik-ı kevniyyeyi sûreten ve ma'nen muhît idi. Onun için yalnız sûretde kalmadı, belki ta'lîm-i ilâhî ile âlem-i ma'nâya duhûl etdi. Ve ta'lîme sebeb Âdem'in sûret-i beşeriyyet ile ihticâbı idi.

İşte inde's-sûfiyye "sülûk ve teslîk" dedikleri buradan ahz olunmuşdur. Velâkin enbiyânın -aleyhimü's-selâm- nüfûsü mutmeinne olmakla sülûkleri eshel-i vech üzerinedir. Eğerçi onlar dahi erbaînât çıkarmışlardır, Hazret-i Mûsâ'nın -aleyhi's-selâm- Tûr'da olan hâli gibi. Ve riyâzât etmişlerdir, Cenâb-ı Nübüvvet'in [70ᵇ] -sallallâhu aleyhi ve sellem- gār-ı Hirâ'da kable'n-nübüvve riyâzatı ve ba'de'n-nübüvve savm-ı visâli gibi.

El-hâsıl bu makāmda vilâdât-i mütenevvia vardır ki ibtidâ-yı vilâdet, esmâ ve sıfâtın gayb-i zâtdan zuhûrudur. Ve ba'dehû ervâhın ceberût mertebesinden tulû'u ve ba'dehû ecsâmın melekût mertebesinden bürûzudur ki âlem-i ecsâma "âlem-i mülk" ve "âlem-i nâsût" dahi derler. Ve Âdem bu âlem-i nâsûtun netîcesidir ki ondan doğmuşdur, ya'nî sûreti hasebiyle ve illâ ma'nâda vâlidi nûr-i ilâhî ve nefh-i sübhânîdir.

Ve sûre-i İhlâs'da nefy olunan vâlidiyyet ve mevlûdiyyet gınâ-i zâtî ve mertebe-i ahadiyyetin hükmüdür ve illâ feyz ve tecellî yüzünden cemî'-i eşyânın mebdei Hak'dır. Pes, Hak Teâlâ'nın kuds-i zâtîsi vilâdet iktizâ etmez. Zîrâ illet ve ma'lûl sûretine dâhil olur. Eğerçi Samed'dir, ya'nî masmûd ve muhtâcun-ileyhdir ki eşyâ feyz-i vücûdda ve sâir ahvâlde O'nun ifâzasına muhtâclardır, memlûk mâlikine muhtâc olduğu gibi. Onun için ism-i Samed netîce-i esmâ-i bekāiyyedir. Zîrâ zarûrât fenâ fillâhda olmaz. Şol ma'nâdan ki orada ayn-ı abd zât-i Hak'da fenâ bulmuşdur. Belki ihtiyâc âlem-i bekāda zuhûr eder ki âlem-i furkāndır. Ya'nî esmânın müteferrık olduğu âlemdir. Fe'fhem cidden.

Ve bu takrîrden fehm olundu ki Âdem'in kendi zürriyyetini vilâdeti kendinin anâsırdan vilâdetinin sûretidir. Pes, bu vilâdet ki vilâdet-i zürriyetdir, benî-nev'e göre evvelü'l-vilâdâtdir. Ve neş'e-i âhire âhiru'l-vilâdâtdir ki bu ikisi dahi vilâdet-i sûriyyedir. Zîrâ birisi kemîn-i rahimden hurûc ve biri dahi madıyk-ı kabirden bürûzdur.

Ve bu esnâda bir vilâdet dahi kaldı ki vilâdet-i ma'neviyyedir. Ya'nî ervâhın kubûr-i ecsâmdan çıkıp tıfl-ı kalb sûretinde zuhûrudur ki sırr-ı hilâfet bu zuhûrdan sonra sûret bulur. Zîrâ cisimde hilâfet olmaz ki mürekkeb-i sırfdır. Ve terkîb ayn-ı hicâbdır. Ve rûhda dahi olmaz ki rûh basîtdır ve basît olan nesne sûret tutmaz. Hilâfet ise sûret ve ma'nâyı câmi'dir. **[71ª]** Zîrâ Allâh Teâlâ Zâhir ve Bâtın'dır. Pes, hilâfete zü'l-vecheyn ve zü'l-hazreteyn nesne lâzım geldi ki bir yüzü ile hazret-i ilâhiyyeye ve bir yüzü ile dahi hazret-i kevniyyeye nâzır olup sûret ve ma'nâ onunla mahfûz ola. Ve ol nesne "kalb" dedikleridir ki her tarafa mütekallib ve mütehavvildir. Ya'nî vech-i bâtını ile âlem-i ma'nâya müteveccih ve vech-i zâhiri ile âlem-i sûrete

mültefitdir, tâ ki bu iki âlem onun nazarıyla munzabıt olup kıyâmete dek nizâm-ı âleme halel gelmeye.

İşte "ehl-i dil" demek ve "insân-ı kâmil rûh-i âlemdir" diye söylemek ma'nâ-yı mezkûra râci'dir. Ve bu sırr-ı ilâhî için rûh-i ebi'l-beşer Âdem -aleyhi's-selâm- felek-i kamerde vaz' olundu. Zîrâ felek-i kamer âlem-i sûrete gayrı eflâkden karîbdir. Ve âlem-i sûret gerçi âlem-i arşdandır, fe-emmâ sûret-i âdemiyye i'tibâriyle felek-i kamerdendir. Ya'nî felek-i kamerin mâverâsı âlem-i melâikedir -ki bunlar suver-i rûhâniyyeye karîbdir- ve aşağısı âlem-i anâsır ve mevâlîddir ki cinn ve insân bi-hasebi's-sûra bu âlemde dâhildir.

Ve bundan fehm olundu ki mertebe-i kalbden ilhâm gelmedikçe hakîkat-i hilâfet mütehakkık olmaz. Nitekim ﴿نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ ٱلْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ﴾[1] onu iş'âr eyler. Pes, umûr-i hayâliyyeye i'tibâr yokdur ki ehl-i esmâ geçinenlerin ekseri bu vartada kalmışlar ve bu berzahdan güzer etmemişlerdir ki ona "vakfe" ve "vasat-ı tarîk" derler, yoksa "menzil" ve "netîce" demezler. Ve ehl-i vakfe henüz tekmîl-i müddet etmeyen cenîn gibidir, veyâhud şol velîddir ki henüz radâ'dadır ve şâbb-i emred oluncaya dek dahi nice eyyâm ve mesâfât vardır. Ve bu bir ma'nâdır ki emrediyyet mertebesin geçmez. Onun için Hak Teâlâ merâtib-i temessülâtda şâbb-i emred sûretinde görünür. Ve bu ma'nâ râînin kemâl-i tecerrüdü sûretidir. Ve bu mertebede sakl olmaz. Zîrâ sakl taalluk ve hicâb sûretidir. Hakk'a göre ise hicâb olmaz. Belki sakl mertebe-i bekāda abdin sıfatıdır ki vech-i hakîkati mertebe-i setrdedir. Ve Settâr isminin netîcesi burada zâhir olur. والله الغفّار السّتّار[2]

---

1 "Onu, Rûhu'l-emîn (Cebrâil) senin kalbine indirmiştir." eş-Şuarâ, 26/193-194.

2 Gaffâr ve Settâr olan ancak Allah'tır.

[71b]

ورد قوله تعالى:

﴿فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ وَلَنُسْكِنَنَّكُمُ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ﴾[1]

Ma'lûm ola ki bunda nebiyy-i mürsel ile sâirin beynini fark vardır. Zîrâ rusül va'd-i ilâhî üzerine elbette elbette mansûrlardır. Nitekim Kur'ân'da gelir: [2]﴿إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا﴾ Pes, rusül ve verese-i rusül ehl-i tekzîb ve ehl-i inkâr olanlar üzerine mansûr olup onların helâkinden sonra yerlerine vâris ve arzlarında sâkin olurlar. Ya'nî muktezâ-yı hikmet budur ki a'dâ ahbâbdan evvel intikāl ederler. Nitekim gelir: [3]﴿وَانْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ﴾ Ya'nî Ebû Cehl ve emsâli senin mevtine muntazır olurlar, sen dahi onların mevtlerine muntazır ol. Âkıbet nusret ehl-i Hakk'adır, velâkin ﴿ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِنْ لِيَبْلُوَ بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ﴾[4] mûcebince bu kâr-ı hatîr [5]﴿فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ﴾ muktezâsı üzere acele getirmeyip imtihân-ı ilâhî gāyetine dek ibtilâ iktizâ eder.

Ba'dehû umûr-i ârıza -ki ibtilââtdır-, mündefi' olup ehl-i saâdetin saâdet-i ezeliyyesinin âsârı ve ehl-i şekāvetin dahi şekāvet-i zâtiyyesinin netâici zuhûr edip ehl-i saâdet, cennet-i âcile-i murâda duhûl ile şâd-kâm olurlar ve ehl-i şekāvet nâr-ı âcile-i cezâya vusûl ile belâların bulurlar. Zîrâ [6]﴿أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَى أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ hasebiyle a'dâ şehvet-i tab' ve hevâ-yı nefs ile yüzleri üzerine hâk-ı zilletde süründüler. Pes, makām-ı kalb ve rûha ne vechile mühtedî olurlar ki ayakları ve sülûkleri yokdur? Ve ahbâb olanlar da'vet-i Hak vefkınce sırât-ı müstakîm-i mutlak üzerine meşylerinden mâ-adâ -ki sırât-ı hakîkatdir-, sırât-ı müstakîm-i mukayyed üzerine dahi yürüdüler -ki sırât-ı şerîatdir-. Pes,

---

1 Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Rabbleri onlara: "Zâlimleri mutlakā helâk edeceğiz. Ve onların ardından sizi mutlakā o yere yerleştireceğiz." diye vahyetti." İbrâhîm, 14/13-14.

2 "Şüphesiz peygamberlerimize yardım ederiz." el-Mü'min, 40/51.

3 "Bekle, onlar da bekliyorlar." es-Secde, 32/30.

4 "Durum şu ki Allah dileseydi onlardan intikām alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek ister." Muhammed, 47/4.

5 "Artık azabımı acele istemesinler." ez-Zâriyât, 51/59.

6 "Şimdi yüz üstü kapanarak yürüyen mi (varılacak) yere daha iyi erişir, yoksa doğru yolda düzgün yürüyen mi?" el-Mülk, 67/22.

bunlar iki kademin dahi hükmünü verip cennet ve kurbete müsâraat eylediler ki aʿlâya urûc ve ılliyyîne vusûldür. Aʿdâ ise sıklet-i tabʿ ve bâr-i nefs altında **[72ᵃ]** kalıp zirve-i cebel-i şâhikdan düşer gibi siccîne galtân oldular. Ve zâhir-i arz-ı cesed onların iken zâhirden dahi mahrûm olup ﴿خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ﴾[1] mûcebince ziyânları kemâle erdi.

Ve bundan zâhir oldu ki ﴿بِيَدِكَ الْخَيْرُ﴾[2] denilip hayır üzerine iktisâr olunduğu ahbâba göredir. Zîrâ ibtilâ -ki emr-i ârızdır- maʿdûm gibidir. Pes, onların ibtilâsı ibtilâ-i hasen hükmündedir ki kahrda lutf ve elemde lezzet bulurlar ve dâimâ makām-ı hamdde olurlar. Nitekim makām-ı kemâlin hükmü budur. Aʿdânın ibtilâsı ise bu kabîlden değildir. Zîrâ ibtilâ onları derekâta tenzîl eder ve sûret-i tenezzülde terakkî bulmazlar. Nice bulurlar ki ﴿فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا﴾[3] hükmünce terakkîleri elem ve azâba olur ve dünyâda olan cemâlin yüzü celâle döner.

Ve "cemâl" dediğimiz de bi'l-iʿtibârdır, yoksa onlar cemâl içinde ayn-ı celâldedir. Onun için ﴿فَذُوقُوا﴾[4] denildi ki sûret-i cemâl ile mahcûb olduklarından nâr-ı celâl içinde muhterık oldukların ihsâs etmezler ve elem ne idiğin bilmezlerdi. قال تعالى: ﴿إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَاراً﴾[5] Yaʿnî mâl-i yetîm ekl edenler fi'l-hakîka nâr ekl ederler, sûret-i naîmde zâhir olursa da. Zîrâ her sûretin bir hakîkati vardır ki mükâşif ol hakîkate nazar eder, ol hakîkatin sûret ile telebbüsü ona hicâb olmaz. Onun için asvât-i eşyâdan tesbîh işitir ve savt-i mahsûs ve sûret-i mahsûsa ona perde olmaz. Zîrâ hiss-i semʿinde perde kalmamışdır. Basar dahi böyledir. Ve İbrâhîm'in -aleyhi's-selâm- nârı, nazar eyle ne vechile gülzâr oldu. Ve ol maʿnâ onun hâli idi, sûret-i nâr Nemrûd'un sûret-i hâli olduğu gibi. Yaʿnî Nemrûd âteş îkād eyledi ihrâk için, âhir kendi helâk oldu. Zîrâ sûrete bend olup iʿtikādı dahi felsefî gibi ol vechile idi. Pes, iʿtikādına göre ona âteş ve muhrık **[72ᵇ]** göründü. Ve İbrâhîm dahi nâr içinde nûr buldu. Zîrâ nazarı bâtına ve iʿtikādı

---

1 "O, dünyâyı da âhireti de kaybetmiştir." el-Hac, 22/11.
2 "Her türlü iyilik senin elindedir." Âl-i İmrân, 3/26.
3 "Tadın, bundan sonra yalnızca azabınızı artıracağız." en-Nebe', 78/30.
4 "Tadın."
5 Allah Teâlâ buyurdu: "Karınlarına sâdece âteş doldurmaktadırlar." en-Nisâ, 4/10.

hakîkate idi. Allâh Teâlâ ise [1]﴿نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾'dur. Onun için muhterık olmadı. Zîrâ zâhir olan nâr-ı celâlde nûr-i cemâl-i bâtın var idi ki ona "nûr-i sıfât" derler. Bu nûr ise insânın zâhir ve bâtınını ihrâk etmez. Belki ihrâk eden nûr-i şa'şaânîdir ki nûr-i zât-i bahtdır.

Ve bundan zâhir oldu ki a'dâ' kafâ-i mahzdır ki vech-i cemâli görmezler. Nitekim ahbâb vech-i mahzdır ki vech-i celâli görmezler. Şol ma'nâdan ki onlardan hicâb-ı kesret zâil olup vahdete erdiler ve mebde-i evveli bî-perde gördüler ve niseb ve izâfât onlardan sâkıt olup mukayyed içinde mutlak ile kaldılar. Nitekim Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- sûret-i salâtda mukayyed dururlardı ki yüzleri kıbleye müteveccih idi ki eyn-i mahsûsdur, velâkin kafâlarından dahi müşâhede edip cümle-i eyniyyât onlara berâber idi. Zîrâ vücûd-i Hak'da vech-i mahsûs ve eyn-i mahsûs yokdur. Çünki tecellî-i ilâhî küllî ve zâtî ola, esmâ ve sıfâtın kuyûdu mürtefi' olur ve kâmil her eynde bî-eyn ve kezâlik her bî-eyn olduğu yerde yine bâ-eyn olur. Ya'nî merâtibi mürâât ve makāmâtı muhâfaza eder. Buradandır ki namâz içinde vech-i musallî mukayyeddir ki kafâya ve yemîn ve şimâle dönmez. Eğerçi kalb mutlakdır ki cihât-i sitt ona cihet-i vâhidedir.

Pes, bu makāmda zâhir ile bâtının farkı oldu. Ya'nî bâtın makām-ı hakîkatde ve zâhir makām-ı şerîatdedir. Ve iki makām biribirine halt olunmaz ve illâ zâhir-i âleme ihtilâl-i azîm gelip âkıller dîvâne gibi olurlar. Bu cihetden herkes hangi zencîre bend olduysa orada bağlanıp durmak gerekdir. Ve kâr müşkil olursa namâza teveccüh gerekdir. Zîrâ namâz âlem-i ıtlâka nâzırdır, tavâf gibi. Ve her ne makūle kayd var ise dest-i ıtlâkdan münhall olur. Zîrâ kayd kendi cinsi olan kaydı [73ª] ıtlâk edemez. Bu yüzden Kur'ân'da gelir: [2]﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللهِ﴾ Ya'nî nâs nâsa muhtâc olsalar işleri bitmez. Zîrâ sûrete bend olmuş olurlar. Sûretde ise te'sîr yokdur. Çünki Allâh Teâlâ'ya muhtâc oldukların bileler ve ona göre teveccüh kılalar, hakîkate bend olmuş olalar ki te'sîr oradan gelir. İşte enbiyâ ve evliyânın bâtınları Hakk'a müteallık olmakla netîce-i hâlleri Hak'dan fevz ve nusret oldu. Sâirlerin bâtınları ise esbâb-ı zâhireye bend olmakla netîce-i

---

1 "göklerin ve yerin nuru" en-Nûr, 24/35.

2 "Ey insânlar, Allâh'a muhtâc olan sizsiniz." Fâtır, 35/15.

hâlleri dâmen-i halka teşebbüs ve hirmân oldu. Zîrâ halk Hakk'a muîn olmaz, belki Hak halka muîn olur. [1] فاعلم ذلك واعمل

قال الله سبحانه: ﴿وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ﴾ [2]

Leyle-i isneyn hekimbaşı zâhir oldu. Meğer hastalığımıza işâret imiş. Sonra bu âyet-i şerîfe vârid oldu. Hazret-i İbrâhîm -aleyhi's-selâm- marazı kendine nisbet etdi, teeddüben maallâhi Teâlâ. Ya'nî أَمْرَضَنِي [3] demedi. Eğerçi cemî'-i ef'âl Hakk'ındır. Ve şol ki ba'zı ârifîn الطّبيبُ أمرضني [4] demişdir, burada imrâz tabîbe mensûb olmakla lâ-be'sdir. الحكيم أمرضني [5] gibi değildir. Zîrâ Allâh Teâlâ'ya "Hakîm" ıtlâk olunur, "tabîb" ıtlâk olunmaz. Şol ma'nâdan ki tabâbet muâlece tarîkıyla olana derler. Allâh Teâlâ ise muâleceden münezzehdir ki muâlece mübâşeretdir. Mübâşeret ise a'zâ ve cevârih ile olur.

Ve bunda Şâfî ismine işâret vardır. Ve şifâ -kesr ile- "şefâ"dandır -feth ile- ki kenâr ve taraf ma'nâsınadır. Pes marazdan şifâ' kenâr-ı selâmeti muvâfâtdır ve şâfî taraf-ı selâmete çıkarandır. Abde göre mecâz ve Hakk'a göre hakîkatdir. Zîrâ abd esbâbına mübâşeret edip te'sîr Hak Teâlâ'dan gelir. Şol cihetden ki esbâb-ı muâlece mezâhir-i esmâdır. Esmâ ise Hak ile kāimdir. Pes, Şâfî Allâh'dır. Ve şifânın netîcesi sıhhat-i bedendir ve sıhhatin de netîcesi amel-i sâlih ve amelin netîcesi ecr u sevâbdır ve ecr naîm-i bedendir. Ve bunda işâret vardır ki inhirâfın netîcesi şifâ olursa fe-bihâ ve illâ maraz âikdır, mevt gibi değildir.

---

1 Bunu bil ve amel et.
2 Allah Sübhânehû buyurdu: "Hastalandığım zamân bana şifâ veren O'dur." eş-Şuarâ, 26/80.
3 Beni hastalandırdı.
4 Tabîb beni hastalandırdı.
5 Hekim beni hastalandırdı.

[73b]

دَسْت بَرْ بَالاَيِ دَسْت تا بَعَرْشِ عَظِيم اسْتْ

Terâkîb-i seheriyyedendir ki lisân-ı âmmede "El el üzerinedir, arşa çıkınca" dedikleri mazmûndur. Ya'nî merâtib-i sûriyyede tefâvüt olup âfâkda arş-ı azîme ve enfüsde sultân-ı a'zama müntehî olduğu gibi derecât-i ma'neviyyede dahi tefâvüt vardır ki Hazret-i Risâlet'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- derecesine müntehî olur ki ﴿وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ﴾[1] ﴿رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ﴾[2] dereceleri sırrı bu ma'nâdır. Ve hadîsde gelir ki: لي مع الله وقت لا يسعني فيه مَلك مقرّب ولا نبيّ مرسَل[3] Ya'nî bu hadîs-i şerîf gerçi Hak'dan bi-lâ-vâsıta ahzini beyândır, fe-emmâ bi-lâ-vâsıta istifâzanın onlara ihtisâsı yokdur. Belki kümmel-i beşerde enbiyâ olsun evliyâ olsun ma'nâ-yı mezkûr hâsıldır. Belki bu ma'nâ tecellî-i zâtînin kendilerinde kuvvetini ve Hak ile kemâl-i vahdetini beyândır ki hakîkatde hakka'l-yakîn mertebesidir. Bu hakîkatin onlara ihtisâsı vardır.

Ve bunun hakāikındandır ki gelir: أيكم مثلي أبيت عند ربي يطعمني ويسقيني[4] Zîrâ bu kelâm iş'âr eder ki ashâb onun misli değildir ve ashâb misl olmayıcak sonra gelen evliyâ dahi bi't-tarîkı'l-a'lâ misli değildir. Zîrâ ashâbın sâirler üzerine fazl-ı râcihi vardır.

Pes, bundan fehm olundu ki Cenâb-ı Nübüvvet müddete'l-ömr iftâr etmeseler dahi kendilerine makdûr idi. Velâkin çünki şerîatları mu'tedile idi -nitekim أجوع يوماً وأشبع يوماً[5] kelâmından mefhûmdur- ifrât ve tefrît sûretlerin ber-tarâf edip ümmetini tazyîk ve tevsî'den men' için ahyânen savm-ı visâl ve ahyânen iftâr eylediler. Eğerçi iftârları şey'-i kalîl üzerine idi. Teemmül eyle Hazret-i İdrîs'in -aleyhi's-selâm- hâlini ki on altı sene iftâr etmedi ve uyumadı, tâ ki felek-i şemse merfû' ve rûhâniyyete mülhak oldu.

---

1 "(O), dereceleri yükseltendir." Gāfir, 40/15.

2 "Kimini ötekine derecelerle üstün kıldık." ez-Zuhruf, 43/32.

3 "Benim Allah ile beraber olduğum bir vakit vardır ki onda bana ne mukarreb bir melek ne de gönderilmiş bir peygamber yaklaşabilir." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 156.

4 "Hanginiz benim gibidir? Rabbimin katında gecelerim, O beni yedirir ve içirir." bk. Buhârî, Temennî 9, Savm 20, 48-50, Hudûd 42, İ'tisâm 5; Müslim, Sıyâm 57, 58, 60, 61.

5 "Bir gün aç kalayım, bir gün doyayım." Tirmizî, Zühd 35; Ahmed, Müsned, V, 254.

Cenâb-ı Nübüvvet ise ondan efdaldir. Zîrâ İdrîs'in kuvvet-i rûhâniyyesi taklîl-i gıdâ iledir ki kesbîdir -eğerçi her kemâl fî-nefsi'l-emr **[74ª]** ihtisâs-ı ilâhîdir- Cenâb-ı Nübüvvet'in ise zâtîdir.

Ve rûhu'l-ervâh odur ki cümle-i ervâh ve ervâha mülhak olanlar bi'l-fi'l ol kuvvetin netîceleridir, sitâreler mâh-ı münîrin netîceleri olduğu gibi. Onun için eb-i evvel ve Hazret-i İbrâhîm -aleyhi's-selâm- eb-i sânîdir. Zîrâ Hazret-i Risâlet'ten sonra efdal olan İbrâhîm'dir. Pes, nûr-i Muhammedî'den ibtidâ müstefâz olan odur ki [1]﴿مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ﴾ ona işâretdir. Ve sâirler dahi Hazret-i İbrâhîm'den istifâza-i nûr etmişlerdir.

Ve bu takrîrden [2]أنا من الله والمؤمنون من فيض نوري kelâmının icmâli mübeyyen oldu. Gûyâ [3]والمؤمنون İbrâhîm yerine vaz' olundu. Nitekim هذا وضوئي ووضوء الأنبياء من قبلي[4] hadîsinde enbiyâdan murâd İbrâhîm'dir dediler. Zîrâ cem' üzerine duhûl-i lâm müzîl-i ma'nâ-yı cem'iyyetdir. Ve aynı hâricîde kable'n-nübüvve dîn-i İbrâhîm ile tedeyyün ve bakıyye-i şerâi'i ile taabbüd etdikleri dahi miyânlarında kemâl-i irtibâta işâretdir. ﴿ذَلِكَ فَضْلُ اللهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ﴾[5]

Ey mü'min, ibtidâ-i mertebe taklîddir ki i'tikādda ve amelde ebeveyne ve ahâlî-i beldeye tâbi' olmakdır. Ve "Mukallidin gerçi îmânı sahîhdir, velâkin usûl-i şerîatde nazar ve istidlâl lâzımdır ve illâ âsim olur" dediler. Zîrâ mukallidde ma'rifet yokdur. Ve ma'rifetin ibtidâ derecesi nazar ve istidlâldir -ki şevâhid ve âsâr ile müessir-i hakîkîye ma'rifetdir-, gerek burhân-ı mantıkî sûretiyle olsun ve gerek olmasın, belki mücerred eserden müessire olsun. Zîrâ avâmm-ı ehl-i îmân burhân-ı örfî ile mükellef olmak müteassir, belki müteazzirdir ve ibâdullâh üzerine tazyîk memnû'dur. Zîrâ

---

1 "Babanız İbrâhîm'in dîni" el-Hac, 22/78.

2 "Ben Allah'tanım, mü'minler ise benim nûrumun feyzindendir." Uydurma bir rivâyet olduğu söylenmiştir. bk. Zerkeşî, *el-Leâli'l-mensûra*, Beyrut 1986, s. 189; Sehâvî, *el-Makāsıdü'l-hasene*, Beyrut 1985, s. 171; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 185-186.

3 "mü'minler"

4 "Bu benim ve benden önceki peygamberlerin abdestidir." İbn Mâce, Tahâret 47.

5 "Bu Allâh'ın lütfudur, onu dilediğine verir." el-Mâide, 5/54.

dînde harac yokdur. Fe-emmâ eğer ehl-i taklîd ve eğer nazardır, bunların îmân ve tevhîdleri resmîdir. Zîrâ verâ-i hicâbdandır.

Ve ilme'l-yakîn mertebesi ma'lûmun kendini keşf değildir. Belki ilim, âlim ile ma'lûm arasında nisbet olmakla isneyniyyet iktizâ eder, isneyniyyet ise perdedir. Ve bu makāmdan demişlerdir ki: العلم حجابٌ[1] ve illâ nefs-i ilm sıfat-i şerîfe-i ilâhiyyedir ki cehlden hicâbdır. **[74b]** Ve "Sûretde ilim perdedir" dedikleri âlimin hâli i'tibâriyledir, yoksa nefs-i ilm hasebiyle değildir. Ya'nî ekser-i ulemânın hâli pindârdır. Bu ise tarîk-ı Hak'da seddir. Onun için ulemâ-i zâhirden ekall-i kalîl necât bulmuşlardır, İmâm-ı Gazzâlî ve emsâli gibi. Zîrâ İmâm-ı Gazzâlî mertebe-i istidlâlden terakkî edip tevhîd-i ef'âl mertebesinde on bir sene karâr etmişdir.

Ve tevhîd-i ef'âl merâtib-i keşfin evvelidir. Ba'dehû tevhîd-i sıfât ve ba'dehû tevhîd-i zâtdır ki bunlar zevk ile hâsıl olan tevhîdlerdir, yoksa ilim ile değil. Zîrâ zevk-ı tevhîd ilm-i tevhîdin fevkındedir ki ilm-i tevhîd ba'zı mahcûblarda dahi [vardır]. Fe-emmâ onun netîcesi zevk-ı tevhîddir. Pes, bu zevk olmayıcak çi sûd ki asel demekle ve asel ne idiğin bilmekle ağız tatlı olmaz, belki bi'l-fi'l tatmağa muhtâcdır.

Ve "teslîk" ve "sülûk" dedikleri mürşid ve mürîd arasında tarîka-i meslûkedir, bu meşrebden nûş ve bu aselden zevk içindir. Zîrâ mahcûb olan kimse memrûru'l-mizâc gibidir. Ya'nî mizâcına mirre ve safrâ gālib olana benzer. Pes, böyle safrâvî tabîb yüzünden ıslâh-ı mizâca muhtâc olduğu gibi -tâ ki tatlıdan hazz ala, zîrâ safrâvî hulvü sevmez, belki ekşiye mâyildir- kezâlik tab'ı taallukāt-i şehevât ile müteğayyir olan dahi bir hakîm-i ilâhîye muhtâcdır ki onun yüzünden ıslâh-ı hâl edip ezvâk-ı ma'neviyyeden zevke kādir [ola]. Ve bu zevkin mebdei ibtidâ Allâh Teâlâ'nın inâyeti ve feyz-i akdesi ve ba'dehû Rasûlullâh'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- nefhi ve ba'dehû sâir nüfûs-i zekiyyenin ifâzasıdır. Gâh olur ki birkaç ehl-i nefes-i nefîsin feyzinden istifâde eder ve gâh olur ki bir mahalden ahz eder fakat. Velâkin enfâs-ı kudsiyye ne kadar çok olsa her birinden bir türlü sırr-ı ilâhî zuhûr edip kuvvet bulur.

---

[1] İlim perdedir.

Ve ba'zı nüfûs-i tâhire vardır ki kemâl-i zâtî ve kuvvet-i hâliyyesine binâen bi'z-zât Hak Teâlâ tarafından halîfe nasb olunur, gerekse şeyhi ortada vâsıta olsun. Ve yine ba'zı kuvvetli er vardır ki şeyh nefesiyle istihlâf olunur, velâkin şeyhin mezîd-i kemâli olmakla [75ª] onun nefesi nefes-i Hak olur. "Er-i Hak" dedikleri budur ki bu sözü lisâna getirenlerin ekseri mazmûn-ı kelâmı zevk ve netîcesinden bî-haberlerdir.

Ve akl ile keşf sözü berâber değildir, eğerçi müeddâsı müttahid ise de. Ve melâhide ve Mu'tezile ve emsâlinin mezmûm oldukları bu ma'nâdandır. Pes, onlar akl ile ve resm ile söyledikleri sözlerinde isâbet etmemişlerdir, fi'l-hakîka isâbet etdilerse de. Zîrâ sûret ve ma'nâ ve ilim ve zevk müctemi' olmadıkça da'vâ sahîh olmaz.

İşte bu takrîrât-i latîfeden "dest ber-bâlâ-yı dest" sırrı sana münkeşif oldu ve arşa dek teâlîden siccîne dek teseffül dahi bilindi. Zîrâ her iki cânibde tefâvüt [vardır]. Vay ona ki tefâvütü derekâtda ola, derecâtda olmaya ve esfel-i sâfilîne nüzûlünün netîcesine ermeye ve ilim içinde aynı görmeye ve ayn içinde zevk-ı Hak sürmeye.

ورد قبل العشاء قوله تعالى:

﴿قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ﴾[1]

Ma'lûm ola ki habîsi takdîm eyledi. Zîrâ ekseru'l-vücûddur. ﴿فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ﴾[2] âyetinde kâfir takdîm olunduğu gibi. Ve bir dahi adem-i istivâ ile hükme bâis olan habîsdir. Nitekim ﴿لِيَمِيزَ اللهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ﴾[3] dahi böyledir. Ya'nî temyîze dâî olan habîsin vücûdudur, ona binâen tayyib te'hîr olundu, maa-hâzâ asldır.

Ve tayyib ve habîs dahi iki vechiledir: Biri şâri'in istitâbe ve istihbâs etdiği nesnedir ki zâhir-i şer'dedir ki tıyb ve habâsetine burhân istemez, gerek

---

1 Akşamdan önce Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "De ki: Murdar ile temiz bir olmaz. Murdarın çokluğu tuhafına gitse de." el-Mâide, 5/100.

2 "Kiminiz kâfir, kiminiz mü'mindir." et-Tegâbün, 64/2.

3 "Allah, murdarı temizden ayırmak için..." el-Enfâl, 8/37.

âmmeye ve gerek hâssaya göre. Ve biri dahi ehl-i tezkiyenin istitâbe ve istihbâs etdiği nesnedir ki bâtın-ı şer'dedir ki tıyb ve habâsetine hâssaya göre delîle hâcet yokdur. Zîrâ müctehidin ictihâd ile isbât etdiğinden kuvvetlidir. Zîrâ ictihâdiyyât zanniyyât ve kıyâsâtdır. Ehl-i tezkiyenin hâli ise devâî-i kulûb ve ilhâmât-i ilâhiyyedir ki kat'iyyâtdır. Şol cihetden ki ictihâdiyyâtın nicelerinin fesâdına binâen rucû' hâsıl olur. Nitekim "İmâm-ı Ebû Hanîfe ve İmâm-ı Şâfiî bu kavlinden rucû' etdi" derler.

[75b] Pes, evveli zann üzerine mebnî olan nesnenin âhiri halel kabûl eder. Ve ehl-i nazar ve istidlâlin ekser-i ahvâli budur. Onun için ol ma'nâya ilim demezler. Zîrâ ilim kat'î olana derler. Pes, zannî olan keşf-i hayâlî gibidir ki bî-netîcedir. Ehl-i tezkiye ahvâli ise böyle değildir. Zîrâ onlar mertebe-i hayâlden mertebe-i kalbe terakkî etmişlerdir ki beynehüm ve beynallâh vesâit kalmamışdır. Onun için her mâddede isâbet ederler. Zîrâ Hak'da hatâ olmaz. Ve isâbetleri zâhib oldukları nesnenin netîcesinden bellidir. Ya'nî netîcede hatâ olmamak evvelen ve âhiren isâbetlerine dâlldir. Musîb olan müctehid ise böyle değildir. Belki onun evvel-i emri zann üzerine mebnîdir ve mükâşif ile netîcede müşterek olurlar. Ve eğer müctehid muhtı' olursa hâlinin evveli zann ve âhiri hatâ olmuş olur.

Ve bu fakîr, bin doksan altı târihinde bilâd-ı Rûmiyye'den Üsküb şehrinde iken İstanbul'da şeyhim Seyyidü'l-aktâb Seyyid Fazlî-i İlâhî -kuddise sirruh- ziyâretine gelmiş idim. Bir gün Seyyid-i mezkûra bir hâlet-i acîbe vâkı' olup bu sâat sadrıma top gibi bir nesne nâzil olup o halîfeyi oradan kaldır dediler. Bu fakîrin oradan hicretiyle emr eylediler, velâkin kemâl-i edeblerinden sırrını söylemediler. Bu fakîr dahi varıp ehl ü iyâli Üsküb'den Bursa tarafına nakl edip iki seneden sonra ba'zı bilâd-ı Rûmiyye'ye istîlâ-i küffâr vâkı' olup Üsküb'ü dahi nehb ve gārat ve ihlâk etdikleri ecilden âhâlîsinin kimi maktûl ve kimi gurbetlerde zâr u zebûn kalmışlardı. Bu fakîr dahi Bursa'dan İstanbul'a tekrâr ziyâret-i şeyhe vardığımda Şeyh -kuddise sirruh- tebessüm edip "Gördün mü ol vakitde hakkınızda bize vâkı' olan ma'nâ hak imiş, işte halâsınıza sebeb oldu" diye buyurdular.

El-hâsıl çünki nüfûs-i zekiyye ve tayyibenin cümle-i devâî ve işârâtı hakdır, pes havâss-ı nâs olanlar onlara muhalefet hatâ-i mahzdır. Belki her

hâlde muvâfakat ve terk-i iʿtirâz lâzımdır ve istitâbe etdiği nesneyi tenâvül ve istihbâs etdiği nesneden hazer [76ª] gerekdir. Zîrâ onların istitâbe etdikleri nesne rûhânî ve rahmânî ve istihbâs etdikleri nesne nefsânî ve şeytânîdir. Binâen alâ-hâzâ umûr-i rûhâniyye ve rahmâniyyeye ikbâl ve umûr-i nefsâniyye ve şeytâniyyeden hazer gerekdir. Ve ehl-i zâhirin verdikleri fetvâ burada cârî değildir. Yaʿnî baʿzı müştebihâtın hılline verdikleri fetvâ maʿmûlün-bih değildir, gerek delîle mukārin olsun ve gerek olmasın. Zîrâ delîle mukārin olduğu sûretde delîl dedikleri bi-hasebi'z-zuʿm delîldir, yoksa fî-nefsi'l-emr delîl değildir. Fırak-ı dâlle kendi hevâları üzerine Kur'ân'ı delîl îrâd etdikleri nice sahîh değil ise bunların dahi istitâbe etdikleri nesne üzerine Kur'ân ve hadîsden îrâd etdikleri delîl fi'l-hakîka müddeâlarına mutâbık değildir, fe-emmâ şehvet-i tabîiyye ve hevâ-yı nefsânîleri galebesinden hayâllerine mutâbık görünür. Burada ise müfîd olan ayne'l-yakîndir, yoksa hayâl değildir. Onun için âmmenin ekser-i menâmâtına iʿtibâr yokdur. Zîrâ hayâlâtdır. Havâss-ı nâs ise böyle değildir. Zîrâ onlar âlem-i şeytândan çıkmışlar ve âlem-i Rahmân'a düşmüşlerdir. Pes onlarla şeytân melʿabe etmez ve menâm ve yakazaları berâber olur. Bu cihetden eğer menâm ve eğer vâiyelerinin netîceleri hakdır ki onlarda vâkıa mutâbık olmadık nesne yokdur. Zîrâ bizim sözümüz ehl-i tezkiyeye göredir, ehl-i berzaha göre değil. Zîrâ ehl-i berzahın baʿzı netâici hak ve baʿzı netâici hayâldir. Ve ehl-i tezkiye ehl-i kemâl ve ehl-i berzah ehl-i noksândır. Bu maʿnâları biribirinden temyîze hayli mümeyyiz gerekdir, tâ ki her birinin netîcesi ne olduğuna vukūf hâsıl ola ve hâli maʿmûlün-bih olmayana iktidâ lâzım gelmeye.

Baʿde-zâ burada habîs ve tayyib, eşhâs ve akvâl ve efʿâl ve emsâline şâmildir ki bir mikdâr beyânı tefsîrimiz *Rûhu'l-beyân*'dadır. Teemmül eyle ki Allâh Teâlâ habîs ve tayyibi ne için halk eyledi ve habîsi zemm ve tayyibi medh etdi. Pes bunda imtihân-ı ilâhî vardır ve bununla erbâb-ı rüşd ve ehl-i dalâl biribirinden mümtâz olur. [1] والله الحكيم الخبير

[1] Hakîm ve Habîr ancak Allah'tır.

[76b]

قال الله سبحانه: ﴿إِنْ تَنْصُرُوا اللهَ يَنْصُرْكُمْ﴾[1]

Ma'lûm ola ki hukūk ikidir, biri hakkullâh ve biri dahi hakku abdillâh. Ve şer'-i mutahhar bu iki nesneden ibâretdir ki biri ta'zîm li-emrillâh ve biri dahi şefkat alâ-halkıllâhdır ki fi'l-hakîka hakkullâh ta'zîm-i emrde ve hakk-ı abd şefkatde dâhildir, maa-hâzâ ikisi dahi fermân-ı Hak iledir. Ya'nî Hak Teâlâ kendi hukūkuyla emr eylediği gibi şefkat ile dahi emr eylemişdir ki zekât ve sadaka ve sıla ve sâir müvâsât ve müşârekât şefkate dâirdir. Pes, emr-i ilâhî olmasa dahi şefkat lâzımdır. Zîrâ benî âdem biribirinin a'zâsı gibidir ve enfüsde bir uzuv derd-nâk olmak nice ise âfâkda dahi böyledir. Çünki enfüsde bir uzvun veca'i tabîbe ve ıslâha muhtâcdır, âfâk dahi böyledir. Mukayyed olmamak kendi kendine adem-i şefkatdendir. Kişi kendi nefsine ise şefkat etmemek olmaz. Gayr dahi ona kıyâs oluna. Nazar eyle ki sultân raiyyetine nazar ve himâye [etmez] ise âhir kendine onların yüzünden keder ve illet zuhûr eder. Zîrâ ikisinin dahi salâhı biribirine mevkūfdur.

Pes, bu ma'nâya vâkıf olan kendi nefsinin ıslâhı için gayrın nefsinin ıslâhına sa'y eder. Nitekim mürşid-i kâmil terbiye-i mürîd ile mukayyeddir. Zîrâ ekmeliyyeti ona mevkūfdur. Ve terbiye mertebesine vâsıl olmasa ve âlem-i cem'de -ki âlem-i ev-ednâdır- şöyle kalsa meflûc âdem gibi olur ki a'zâ ve cevârihinden gayrın mesâlihi için fâyide yokdur. Zîrâ kuvvetden münselihdir ki ol kuvvet rûh-i hayvânîden gelir. Şol sebebden ki sârîdir, meflûcde ise rûh-i hayvânînin sereyânı noksân üzerinedir. Onun için ol mahalli -ya'nî felc isâbet eden yeri- kat' etseler veca' gelmez. İşte ehl-i cem'in rûh-i insânîsi dahi böyledir ki eğer onun âsârı mertebe-i tab'a dek sereyân edeydi ve ibtidâ-yı cem'den nihâyet-i [77a] farka dek tenezzül eyleyeydi onun yüzünden nicelerinin dahi illetlerine sıhhat gelirdi. İşte rûh-i hayvânî ve rûh-i insânînin her birinde başka kuvvet îdâ' olundu ki enfüs ve âfâka fâyideleri vardır.

---

1 Allah Sübhânehû buyurdu: "Eğer siz Allah(ın dînin)e yardım ederseniz, O da size yardım eder." Muhammed, 47/7.

Ve bundan zâhir oldu ki Allâh Teâlâ Rasûlullâh'ı -sallallâhu aleyhi ve sellem- ve vârislerini [1]﴿رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾ halk eyledi, tâ ki onların yüzünden halkın marazlarına şifâ ve illetlerine devâ hâsıl olup onların vesâtatıyla Hak Teâlâ'nın ibâdı üzerine kemâl-i şefkat ve rahmeti zuhûr edip eser-i gazab ve celâl mürtefi' ve netîce-i saâdet hâsıl ola.

Ve bundan fehm olundu ki dînin iki yüzü vardır: Biri kalb ve biri kālebdir. Ya'nî merhamet ve niyyet ve i'tikād ve ilim kalbin sıfatıdır ve a'mâl ve muâmelât ve mekârim kālebin hâlidir. Ve şol ma'nâ ki kalbde muhkemdir, onun kālebde eseri dahi muhkemdir, esâs muhkem olsa binâ dahi muhkem olduğu gibi.

Ve buradandır ki Cenâb-ı Risâlet -sallallâhu aleyhi ve sellem- buyurmuşdur ki: "*Cümlenizden etkā ve ahşâ benim*[2] *ve kezâlik eşfak benim ki siz kendin âteşe tarh eden pervâneye benzersiniz ve ben sizin miyânınızdan tutup âteşe düşmekden sizi men' ederim.*"[3] Ve ol men' budur ki hukūk, hak ve hukūk-ı ibâd ile tavsiye ve muhâlefetin netâicinden tahzîr ederlerdi ve vaz'-ı ilâhî -ki dîn-i mübîndir- onun kıvâm ve husûlüne nusret ve iânet ederlerdi.

Ve bu ma'nâdan "nusret" ile ta'bîr oldu. Zîrâ arada düşman vardır ki nefs ve şeytândır. Zîrâ bu ikisi anâsır ve tabâi' vesâtatıyla insânı kendi hevâlarına cezb ederler. Ulemâ-i billâh dahi kuvâ-yı rûhâniyye vesâtatıyla cânib-i Hakk'a cerr eylerler. Pes, herkes nusret-i dînde nefs ile muhârebe etmek lâzım geldi, tâ ki taraf-ı Kibriyâ'dan mansûr olalar ve mansûriyyetlerinin âsârı kalblerinde olan istihkâm-ı îmân ve kāleblerinde olan kuvvet-i şuab ve semerât-i İslâm'dır ki birinin netîcesi huzûr maallâh ve birinin netîcesi huzûr maa-naîmi'l-cennedir.

---

1 "âlemlere rahmet olarak" el-Enbiyâ, 21/107.
2 bk. Buhârî, Nikâh 1; Müslim, Nikâh 5. Ayrıca bk. Nesâî, Nikâh 4.
3 bk. Buhârî, Rikāk 26; Müslim, Fezâil 19; Tirmizî, Edeb 82.

[77b]

Ey mü'min, bu âyet-i nasriyye esnâsında bu ibâret dahi vârid oldu ki:

أَعْوَانُكَ أَعْوَانِي[1]

Burada "a'vân" "avn"in cem'idir, muîn ma'nâsına. Ya'nî sana muîn olanlar bana muîn olurlar. Şol cihetden ki senin mübâşeret etdiğin kâr benim emrime dâirdir. Pes, ol kârın husûlüne muâvenet ve muzâheret etmek emr-i Hakk'ın husûlüne muâvenetdir ve onun ibtâline sa'y eylemek emr-i Hakk'ın ibtâline sa'ydir. Ve insân-ı kâmil bi'l-fi'l mazhar-ı Hak'dır. Pes, sûretâ ona muîn olan ma'nâda Hakk'a muîn olmuş olur.

Ve bundan ahz olunur ki âlem-i teklîf âlem-i isneyniyyetdir. Zîrâ hakāik-ı esmâ ve sıfâtın zuhûru mevtınıdır. Ve esmânın hakāikı biribirine merbût olduğu gibi mezâhir-i hakāik-ı esmâ olanlar dahi böyledir ki kârlarının husûlü biribirine mevkūfdur. Ve ona fi'l-hakîka "ismin isme iâneti" derler ki mecmû'u müsemmâda dâhildir. Nazar eyle ki Hak Teâlâ kendine [2]﴿أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾ dedi. Ya'nî râhim olanları dahi kendi rahmetinden hissedâr oldukların ifâde kıldı, tâ ki mebde-i rahmete vâkıf olalar ve zâhir-i hâllerine mağrûr olmayalar, belki ol libâs ile melbûs olduklarına şükr edeler ki libâs-ı Hak'dır. Zîrâ eğer Hak onlara sıfât-i kemâliyyesinden eser göstermeyeydi merhamet ve emsâli hakāikla ittisâfı nere bulurlardı? Çünki bu libâs fi'l-hakîka Hakk'ındır ve abdin üzerinde müsteâr gibidir, müsteâr ile hod iftihâr olmaz. Pes onu yine sâhibine redd eyleye ve iftihâr ederse dahi fazl-ı ilâhî ile iftihâr eyleye. Ve bu ma'nâya tenbîh için vâriddir ki: ﴿قُلْ بِفَضْلِ اللهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا﴾[3]

Ve bu ma'nâdandır ki minnet Allâh'ındır. Nitekim gelir: ﴿بَلِ اللهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ﴾[4] Ya'nî "Biz sana îmân getirdik" demekden fâyide -sıdkı takdîri üzerine- kendinedir, yoksa mü'menün-bihe değildir. Zîrâ mü'menün-bih Ganî'dir. Velâkin bu bâbda tevfîke nazar etmelidir ki esbâb

---

1 Sana yardımcı olanlar bana yardımcıdırlar.

2 "Merhamet edenlerin en merhametlisi" el-A'râf, 7/151.

3 "De ki: Ancak Allâh'ın lütfu ve rahmetiyle, işte bunlarla sevinsinler." Yûnus, 10/58.

4 "Sizi îmâna erdirdiği için asıl Allah size lütufta bulunmuştur." el-Hucurât, 49/17.

ve vesâitı halk eden Allâh Teâlâ onun için kendi vasfında [1]﴿فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ﴾ buyurdu. Zîrâ bir nesne zâtında bir kemâle müstaidd olsa, fe-emmâ ol **[78ª]** kemâle onu îsâl eder üstâz olmasa ol hâlde mücerred isti'dâdı ile iftihâr etmek sahîh olmaz. Zîrâ cemî'-i eşyâ kemâlde berâber olmak lâzım gelir, maahâzâ tefâvüt-i tabakāt bi'l-fi'l zuhûr iledir.

Pes, Zâhir Allâh Teâlâ olduğu gibi -nitekim esmâ-i hüsnâsında vârid olmuşdur- Muzhir dahi -ism-i fâil sıyğası üzerine- O'dur. Nitekim فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ[2] onu muzhirdir. Zîrâ "halk"dan murâd müteallakını ızhârdır.

Bu sûretde suâl gelir ki: Hak Teâlâ kendi kendini ızhâr eyledi ki fi'l-hakîka zâhir O'dur ki pes kendinden ne vechile halk ile ta'bîr eyledi? Cevâb budur ki: "*Halk etdim*" demek mâhiyyeti vücûda mukārin kıldım ve vücûda hâze'l-mevcûd libâsın ilbâs eyledim demekdir. Pes, mâhiyyet ve hâze'l-mevcûd başka ve zât ve vücûd başkadır. Ve bundan şirket-i vücûd lâzım gelmez. Zîrâ eğer hâze'l-mevcûdun vücûd-i Hak'dan kat'-ı nazar başka vücûdu olaydı ol vakitde şirket lâzım gelir. Belki hâze'l-mevcûd ol vücûdun avârızındandır, ârız ise ma'dûmdur. Ve bu sırr-ı azîmden ötürü mâ-sivâdan "bâtıl" ile ta'bîr olundu. Zîrâ bâtıl odur ki vücûdda merci'-i müstakılli yokdur, belki mebde-i evvel'e rucû' eder. Ve bu avârız hasebiyledir ki teklîf sâbitdir ve mükellefe hudûd ve ahkâm ta'yîn olunmak buradan gelir. Pes, vakt-i hadd'de tecellî-i Hak şöyle durur ve mahall-i kiyânîye karışmaz ve darb ile matıyye müteezzî olur. O ise takdîri üzerine mahall-i merhamet değildir.

Ey sâlik, eğer bu netîceleri fehme sâlik oldunsa kıyâs-i vücûdun netîcesi ne olduğun bildin. Var imdi ona göre Hakk'a ve Hakkî olanlara nusret ve iânet eyle, tâ ki vücûdun zâhir ve bâtınından müntefi' olasın ve netâic bulasın.

---

1 "İstediğini yapandır." Hûd, 11/107.
2 "Mahlûkātı yarattım." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 121.

كُنتُ وَعظتُ النّاسَ يوم الجُمعة وعظاً بليغاً ومحلّ الدّرس قوله تعالى:
﴿أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ﴾ إلى آخر الآية. فقيل لي ليلة السّبت:
﴿إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَى أُولَئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ﴾[1]

Ma'lûm ola ki bu makāmda üç hâl vardır ki: Biri sâbıka ve biri lâhika ve biri dahi hâldir ki bu üç hâlin **[78b]** her birinin ricâli vardır ki kimi sâbıkaya nazar etmişdir ki bed'-i ilâhîdir ve kimi lâhikaya bakmışdır ki hatm-i ilâhîdir. Velâkin hatm bed' üzerine mebnî olıcak yine sâbikadan havf etmelidir. Eğerçi [2]إنّما العبرة بالخواتيم denilmişdir. Zîrâ ezel sırrı ma'lûm değildir, ebed ise onun âyînesidir. Pes, bu âyînede ne makūle sûret görünürse hayran ve şerran sırr-ı ezel odur. Ve sırr-ı ezel ihtizâr hâlinde nümâyân olur. Ve ba'zılar dahi sâbıka ve lâhikaya iltifât etmeyip hemân hâl ile mukayyed olmuşlardır. Zîrâ tarafeyn mechûldür. Ve hâl, hüsn-i hâl ve sû-i hâlin muarrifidir. Ya'nî hüsn-i hâl [3]اعملوا فكلٌّ مُيسَّر لما خُلِق له mûcebince saâdet-i ezeliyyenin nişânı ve sû-i hâl dahi onun muktezâsı üzere şekāvet-i zâtiyyenin alâmetidir. Eğerçi ba'zı şekāvet vardır ki şekāvet-i ârıza olmak hasebiyle zâil olup hatm saâdet-i asliyye üzerine vâkı' olur. Ve ba'zı saâdet dahi vardır ki saâdet-i ârıza olmak sebebiyle muzmahill olup hatm şekāvet-i asliyye üzerine vâkı' olur. Eğerçi kesîrü'l-vukū' olan evvelkidir. Zîrâ tâib ve mürted olan kalîldir.

İşte hâl ile mukayyed olmak evlâ oldu. Bu sebebdendir ki kümmel-i evliyâya saâdet-i sâbıka ve hüsn-i hâtimeleri münkeşif oldukdan sonra yine umûr-i müstakbeleye iltifât etmezler. Belki "Vakti geldikde Allâh Teâlâ'nın ızhârıyla zâhir ve ma'lûm olur" derler. Meğer ki taraf-ı Kibriyâ'dan def'aten vâhideten ba'zı umûr-i gaybiyye münkeşif ola ki mukaddem onların ol umûrun inkişâfına taallukları yok idi. Zîrâ hâl ile mukayyed idiler. Ya'nî

---

1 Cuma günü halka tesirli bir va'z etmiştim. Va'zın konusu Allah Teâlâ'nın şu sözü idi: "Haydi ikiniz atın cehenneme her inatçı kâfiri..." (Kāf, 50/24) Cumartesi gecesi bana denildi ki: "Bizden kendilerine güzellik takdîr edilmiş olanlar, işte onlar ondan (cehennemden) uzaklaştırılırlar." (el-Enbiyâ, 21/101).

2 "Ancak netîcelere i'tibâr edilir." bk. Buhârî, Kader 5, Rikāk 33; Tirmizî, Kader 4.

3 "Çalışın, herkes niçin yaratıldı ise onu kolayca elde eder." Buhârî, Tefsîru sûre (92) 3-5, 7, Edeb 120, Kader 4, Tevhîd 54; Müslim, Kader 6-9; Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Tirmizî, Kader 3; İbn Mâce, Mukaddime 10, Ticârât 2.

hâlde hükm-i ilâhî ne ise ona meşgūl idiler ki tarîk-ı edeb dahi budur ki ol hâlin netîcesi ne olduğu gerçi onlara ma'lûmdur. Zîrâ âsâr-ı saâdet içinde bulunmuşlardır, velâkin gayrı umûrun ma'lûm olması muktezâ-yı velâyetden değildir, muktezâ-yı nübüvvetden olmadığı gibi. Nitekim Kur'ân'da gelir: [1]﴿وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ﴾ Ya'nî umûr-i âtiyenin bâb-ı ilimini seddir. Eğerçi ahbâbın [79ª] mansûr ve a'dânın makhûr olacakları kat'îdir, velâkin umûr-i cüz'iyye bilmemek eğer nebîye ve eğer velîye noksân değildir. Eğerçi isimleri zâtî ve küllî olanların külliyyât ve cüz'iyyâta müteallık ahvâl-i bedîaları vardır. Hattâ ba'zı mükâşifîn aded-i rimâli bilmek da'vâsın etmişdir. Gûyâ ecsâm-ı mütenâhiye olmak i'tibâriyle da'vâdır, fe-emmâ enfâs-ı ehl-i cennetin nihâyeti olmamakla "Allâh bilir ki aded-i enfâs ne kadardır" demeye, belki "Allâh bilir ki ehl-i cennetin aded-i enfâsına nihâyet yokdur" diye. Zîrâ her nefesde vücûd teceddüd etmekdedir. Pes, her nefes ma'lûm-i Hak'dır, sâhib-i nefes meşhûd-i Hak olduğu gibi.

Ve ilim ile müşâhede miyânında fark vardır. Zîrâ ma'lûm olan meşhûd değildir, velâkin her meşhûd olan ma'lûmdur. Ve burada müşâhededen murâd ayn-ı hâricî i'tibâriyle müşâhededir ki vakt-i merhûnunda hâsıl olur, yoksa müşâhede-i ilmiyye kemâ kân'dır ki eşyâ Hak Teâlâ'ya tertîbi üzerine ma'lûm ve ilminde meşhûddur. Halka göre ise ne ilmen ve ne aynen meşhûd değildir. Meselâ oğlan doğmadıkça ona ilim ve şuhûd-i halk yokdur ve ol oğlandan doğacağın ilim ve aynı dahi eb'addır. Hak Teâlâ ise feyz-i evvel ile cemî'-i mevcûdâta ifâza-i vücûd etmişdir, velâkin zuhûrları vakt-i merhûnuna kalmışdır. Zîrâ feyz def'î ve zuhûr tedrîcîdir. Meselâ bir kimseye bir ma'nânın sûreti yirmi sene mukaddem rü'yâ ile münkeşif olur, fe-emmâ vukū'-i hâricîsi yirmi seneden sonra vâkı' olur. Nazar eyle ki evliyânın hakkında saâdet-i ezeliyye var iken kemâlleri müddet-i tavîlede vücûd bulur. Ve takdîr âyînesinde olan sûret ahd-i baîdden sonra husûle gelir. Ve enfâs ve esfâr onun sûretidir. Ya'nî enfâs-ı insâniyye tedrîciyyedir ki biribiri üzerine mevkūfdur, mevte dek. Ve mevt onun netîcesidir, eğerçi enfâs-ı ervâha nihâyet yokdur, devr-i küllî-i arşa nihâyet olmadığı gibi.

---

[1] "Ben, bana ve size ne yapılacağını da bilmem." el-Ahkâf, 46/9.

Ve esfâr dahi merhale be-merhaledir, menzilü' **[79b]** l-menâzile varınca ki meselâ sûretde Ka'be ve ma'nâda Rabbü'l-Beyt'dir. Zîrâ esmâ-i ilâhiyyede tertîb vardır, ism-i a'zama varınca ki onunla kadem be-kadem harekete "sefer-i ma'nevî" ve "sefer-i zât" derler ki esmâdan ism-i a'zama ve ondan zâta seferdir. Ve zâtta sefer-i ma'nevî netîce bulur ve sâhibi nâr-ı bu'ddan ib'âd olunur. Nitekim [1]﴿أُولَئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ﴾ denildi. Ve cennet-i kurb takrîb olunur. Nitekim gelir: [2]﴿وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾

Nazar eyle bu ikisinin miyânında olan farka ki onlar nârdan ib'âd olundular, nâr onlardan değil; ve cennet onlara izlâf olundu, onlar cennete değil. Zîrâ [3]﴿سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَى﴾'dan mefhûm olduğu üzere sebk-ı hüsnâ ve zülfâ onların evvel-i emrden Hakk'a takarrublarına ve ayn-ı hâricîde dahi esbâbına mübâşeretlerine tevfîka işâret vardır. Pes, onlar Hakk'a mukarreb olıcak cemî'-i naîm dahi onlara mukarrebdir. Ve mukarrebin mukābili müba'addır. Ya'nî teb'îd ile takrîb bir yerde müctemi' olmayıcak Hakk'a mukarreb olan nârdan ve esbâb-ı nârdan müba'ad olur ve nâr-ı katîatden ırakda kalır. Ya'nî nâr-ı bu'd onu mess etmez. Nice mess eder ki naîm-i kurb içindedir ve onun nârı nâr-ı tab' ve nefsdir ki tezkiye ile tarh olunmuşdur. Ve ona "kadem-i Cebbâr" derler ki cehenneme vaz' olunur. Zîrâ cehennemiyyü'l-asl olan nesne ehl-i cennet-i kurb ile istishâb etmez ve illâ kurb ve bu'du cem' etmek lâzım gelir. İşte Kur'ân'da [4]﴿وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ﴾ ona remzdir ki herkes münâsibi ile tezvîc olunur. ﴿وَالزَّانِيَةُ لاَيَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ﴾[5] gibi ki zâniye dünyâdır. Zânî nikâh-ı şer' ve amel ve niyyet-i tarîkatden hâric olandır, müşrik ehl-i riyâdır. Pes, iki zinâkâr biribirine münâsibdir, iki ehl-i nikâh biribirine münâsib olduğu gibi. İşte bundan nikâh ve zinâdan her biri ne olduğu ma'lûm oldu.

---

1 "Onlar ondan (cehennemden) uzaklaştırılırlar." el-Enbiyâ, 21/101.
2 "Cennet, takvâ sâhiplerine yaklaştırılır." eş-Şuarâ, 26/90.
3 "Bizden kendilerine güzellik takdîr edilmiş olanlar" el-Enbiyâ, 21/101.
4 "Nefisler eşleştirildiğinde" et-Tekvîr, 81/7.
5 "Zinâ eden kadınla, ancak zinâ eden veyâ müşrik olan erkek evlenir." en-Nûr, 24/3.

فافهم جدّا واعمل بالحقّ قطعاً. ولا يكن فيك زنىً من أنواع الزّنى أصلاً. واجتهد أن تكونَ من أهل الحسنى والزّلفى. فإنّ ﴿**لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ**﴾. وَاسْعَ حتّى تكون من أهل النّتائج الجميلة الحميدة. والله أعلم [80ª] بنتائج العبادة والعادة وبمقدار الفايدة ومحلّ الإفادة. إذ ﴿**جَعَلَ اللهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْراً**﴾، فجعل نهراً وبحراً وهلالاً وبدراً.[1]

صدر عن لسان الحال وقت السّحر الأعلى هذا البيت الفارسيّ:

مَنْ نَيَمْ آنُ و مَنْ نَيَمْ اِينْ اِسْمِ دَهْرَمْ دَرِينْ زَمَانْ هَمِينْ[2]

يا دهر يا ديهار ويا ديهور[3] isimlerine işâretdir ki arş ve âsumân ve zemîn ve zamân ve mekân bu isimlerle kāimdir. Zîrâ mebde-i küll Allâh Teâlâ'dır ki nefes-i rahmânîsi ân-ı gayr-i münkasimdir ki sâat ve yevm ve üsbû' ve şehr ve sene mertebe-i arşiyyede ondan tekassüm ve tefassul etmişdir. Ve ibtidâ yevm ve ondan leyl ve nehâr taayyün bulmuşdur. Ve her kesreti cihet-i vahdet zabt etdiği gibi kesret-i zamânı dahi ism-i Dehr zabt etmişdir.

Ve insân-ı kâmil esmâ-i ilâhiyyenin cümlesine mazhar olıcak ism-i Dehr'e dahi mazhar olmuş olur ki ism-i Dehr onda dâhildir. Onun için vârid oldu ki: لا تسبّوا الدّهر فإنّ الدّهر هو الله[4] Nitekim bâlâda tafsîli mürûr etmişdir.

Ve buradandır ki her ismin anası makām-ı cem'e göre Hak ve makām-ı farka göre insân-ı kâmildir. Zîrâ bâb-ı hazretin miftâh ve sebebi insân-ı

---

1 İyi anla ve muhakkak hak ile amel et. Sen de zinâ türlerinden hiçbir zinâ aslâ olmasın. İyilik ve yakınlık ehlinden olmak için çalış. Çünkü "Güzel davrananlara daha güzel karşılık ve fazlası vardır." (Yûnus, 10/26) Gayret et ki güzel ve övülmeye değer netîcelerin ehlinden olasın. İbâdet ve âdetin netîcelerini, faydanın mikdârını ve fayda verilecek yeri en iyi Allah bilir. Zîrâ "Allah her şey için bir ölçü koymuştur." (et-Talâk, 65/3), bu yüzden nehir ve deniz, hilâl ve dolunay yaratmıştır.

2 Seher-i a'lâ vaktinde bu Farsça beyit hâl lisânından sâdır oldu: "Ben ne oyum, ne de buyum. Ancak bu zamân içinde ism-i Dehr'im."

3 "Ey Dehr, ey Dîhâr, ey Dîhûr" bk. Ebû Tâlib Mekkî, *Kūtü'l-kulûb*, I, 24; Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, II, 422.

4 "Dehre / zamana sövmeyin, çünkü zamanı (yaratan) Allah'tır." Buhârî, Edeb, 101; Müslim, Elfâz, 4; Müsned, V, 299, 311.

kâmildir, nüzûlen ve urûcen. Ya'nî kenz-i mahfî ibtidâ insân-ı kâmil yüzünden açıldı ve yine bâb-ı gayb insân-ı kâmil yediyle kar' olunur. Zîrâ insân-ı kâmil vâsıta olmadıkça âlem-i şehâdet ve nâsûta tenezzül eyleyen kimse âlem-i gayba yol bulamaz. Şol cihetden ki vesâit-ı kesîre halk olunmuşdur ki her birinin perdesini ref'e muhtâcdır. Sâlik ise zaîfdir ve a'mâ gibidir ki bi'z-zât onu ref'den âcizdir. İşte mürşid-i kâmil lâzım olmak bu ma'nâdandır. Zîrâ mürşid-i kâmilde zamân ve mekân ve vâsıta kaydı yokdur. Belki onun seyri basît ve ıtlâkîdir, gerek orada zamân ve mekân ve vâsıta olsun ve gerek olmasın. Zîrâ netîceye vâsıl ve şuhûduna nâildir.

[80b]

ورد قوله تعالى: ﴿فَأَسَرَّهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ﴾[1]

Ma'lûm ola ki her cins mahlûk ve her cinsin nev'inin tabakāt-i muhtelifesi ve belki efrâddan her bir ferdin başka bir sırrı vardır ki gayrılar ona muttali' değillerdir. Zîrâ ism-i Vâsi'in umûmuna muhâlif ve tecellî-i küllîsine gayr-i münâsibdir. Meğer şol kâmil ki kendi tahtında olan kimsenin sûretiyle temessül eyleye ve onun meşrebine dâhil olup seyr ede. Bu sûretde nâkısın hâli kâmile ma'lûm ve kâmilin zevki nâkısa mechûl olur. Ve bu makāmdandır ki melâike insân-ı kâmili görmeğe izdihâm ederler, dünyâda nâs sultân-ı a'zamı müşâhede için izdihâm etdikleri gibi. Zîrâ izdihâm etmek istiğrâbdandır ve istiğrâb ise hakîkati mechûl olmakdan ve istiğrâb olunan havâss-ı uhrâ ile tahakkuk bulmakdan nâşîdir. Gûyâ misk ile kanın miyânında tefâvüt olduğu gibi -maa-hâzâ misk kan cinsindendir- sultân ile raiyyet arasında dahi tefâvüt vardır, maa-hâzâ raiyyet dahi sultân nev'indendir. Ya nev'de ittihâd var iken hükm-i tefâvüt böyle olıcak cinsde ihtilâf bulunsa hüküm nice olur? Melâike gibi ki cins-i beşerden değillerdir, fe-emmâ beşer onlardan neş'e cihetinden ecma' ve ekmeldir. Pes, onlar beşer sûretiyle temessül eyleseler dahi hakîkat-i melekiyyeleri üzerine temessül ederler, yoksa hakîkat-i âdemiyye üzerine değil. Fe-emmâ beşer onların

---

1 Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Yûsuf bunu içinde sakladı, onlara karşı açığa vurmadı." Yûsuf, 12/77.

sûretiyle temessül eylese hakîkatleri zevkiyle dahi kāim ve mütehakkık olurlar ve melek ne meşrebde idiğin bilirler. Zîrâ melek beşerin cüz'ü gibidir. Küll ise cüz'e vâkıf, fe-emmâ cüz' külle gayr-i vâkıfdır.

Pes, âfâk hâli insân ile nice ise enfüs hâli dahi öyledir. Ya'nî kalb-i insân ki kuvâ-yı rûhâniyyedendir, gayrı kuvâ onun hâlini bilmez. Yûsuf'un -aleyhi's-selâm- birâderleri Yûsuf'u bilmedikleri [gibi]. Zîrâ Yûsuf azîz-i Mısır olup gayrı sûretle zâhir olduğu gibi kalb **[81ª]** dahi halîfe-i vücûd olup hakāik-ı Hak ile zuhûr bulmuşdur. Bu cihetden kendi cinsi arasından temeyyüz etmişdir. Pes, ona karîb olan kuvâ-yı enfüsiyye onun meşrebine vâkıf olmayıcak baîd olan kuvâ-yı âfâkıyye nice vâkıf olur?

İşte buradandır ki insân-ı kâmil gayb-i mutlakda mechûl kalmışdır. Bu ma'nâdan fi'l-cümle ârif olanlar onu ta'zîm ederler ve beşeriyyetde iştirâke bakmazlar, câhil olanlar beşeriyyetde iştirâke bakıp kıyâs-i nefs ederler. Maa-hâzâ beşeriyyetin mâ-verâsında umûr-i uhrâ vardır ki orada insân-ı kâmil onlardan imtiyâz bulmuşdur. İşte [1]﴿قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ﴾ sırrı budur ki cümle-i ûlâya göre insân-ı kâmil ma'lûm ve cümle-i sâniyeye göre mechûldür. Zîrâ evvelkiye göre sûreti şehâdetdedir. Bu ma'nâda ise herkes müşterekdir. Ve ikinciye göre ma'nâsı gaybdadır. Bu ma'nâda ise herkes onunla müşterek değildir. Zîrâ insân-ı kâmilin kemâli bi'l-fi'l ve gurbeti vatana vâsıldır. Ve gayrın kemâli bi'l-kuvve ve vatan-ı gurbetdedir. Fe'fhem cidden.

İmdi Hazret-i Yûsuf kendi nefsinde sırrını karındaşlarından setr etdiği, sen dahi setr eyle. Ve sende ki âhû gibi misk-i hakîkî vardır, canavarlar arasına girme ve bi'z-zarûre sûretin ile girdin ise dahi onlara misk kokutma. Zîrâ onların hâssalarıyla senin hâssanın münâsebeti yokdur. Ve bu âlemde bi-lâ-münâsebetin ictimâ' yokdur, herkes kendi cinsiyle müctemi' olur. Zîrâ esmâ ve havâssın biribirine münâsebeti vardır. Ve âlemde tekkeler ve medrese olmak buradandır. Onun için ehl-i medrese ehl-i tekkeyi ikfâr ve inkâr eder. Ve ehl-i tekke dahi onlara göre böyledir. Zîrâ zâhir mertebesinin dahi bir hakîkati vardır ki ol hakîkate sûret veren ehl-i zâhirdir. Meğer ki bir kimse kâmil-i mutlak olup atvârı seyr eyleye ve tabakāt-i muhtelifeyi

---

[1] "De ki: Ben ancak sizin gibi bir beşerim. (Şu var ki) bana vahyolunuyor." el-Kehf, 18/110.

hakîkati üzerine mutâlaaya kādir ola. Bu sûretde âlî olan sâfil üzerine hâkim olur.

[81b] İmdi netîce-i takrîr ve semere-i tahrîr bu oldu ki dünyâda sırr-ı münâsebet vardır ki herkese zâhir değildir. Ve herkesde ki dahi vech-i hâss-dan bir sülûk vardır ki âharda yokdur. Ve aded-i enfâs kadar Hakk'a tarîk vardır. Eğerçi Hakk'a tarîk ahadîdir. Zîrâ Hak'dan gayrıya rucû' yokdur, fe-emmâ vusûlde ihtilâfât-i kesîre vardır. Meselâ Ka'be birdir, velâkin tarîk-ı vusûl müteaddiddir, berr ve bahr gibi. Ve berr ve bahrin her biri dahi müteaddiddir. Meselâ berrden iki tarîkden zehâb gibi ki her sâlik biribirinin hâlini bilmez; ve bahrden iki sefine ile seyr gibi ki her sefîne ehli âharın hâline vâkıf değildir. Zîrâ sefâinin taayyünâtında ve seyrlerinde sür'at ve but' ile tefâvüt vardır. Nitekim bu hâller ve bu netîceler erbâbına ma'lûm-dur. Pes, insân biribirinin hâline vâkıf olur, vâkıf olsa dahi ba'zı levâzım ve havâssıyladır; değil ve illâ Hak Teâlâ dahi ma'lûm-i mutlak olmak lâzım gelir. Fa'rif.

قِيل لي والفقراء في التّوحيد يوم الأحد: **التَّوْحِيدُ الْحَقِيقِي يَغْسِلُ الشِّرْكَ**[1]

Ya'nî tevhîdin sûreti şirk-i sûrîyi gasl ve izâle etdiği gibi -ki sûret-i tevhîd "Lâ ilâhe illallâh", ya'nî "Lâ ma'bûde illallâh"dır- hakîkati dahi şirk-i hakîkîyi izâle eder ki şirk-i vücûddur. Ve tevhîd-i hakîkî "Lâ mevcûde il-lallâh"dır. Ya'nî yalnız lisân ile böyle diye zikr eylemek değildir ve belki kalb ile ma'rifet dahi kifâyet eylemez. Zîrâ zevk-ı tevhîd ilm-i tevhîdin fev-kındedir. Pes, zâik olan muvahhidin tevhîdi mîzâna vaz' olunmaz. Şol ci-hetden ki kendi mahall-i muhâsebeden hâricdir ve bu âlemde حاسبوا أنفسكم قبل أن تُحاسَبوا[2] vefkınce muhâsebe-i nefsi görene orada muhâsebe olmayıcak a'mâl ve husûsâ tevhîdini dahi mîzâna komak olmaz. Zîrâ mîzân mahdûddur, tevhîd-i hakîkîye ise hudûd yokdur. Şol vechden ki mevcûd-i hakîkînin vücûdu hudûddan münezzehdir. Pes, ol vücûdun mazharı olan

---

1 Pazar gün dervişler tevhîdde iken bana denildi ki: "Hakîkî tevhîd şirki yıkayıp temizler."

2 "Hesâba çekilmeden önce kendinizi hesâba çekiniz." Hz. Ömer'in sözüdür. bk. Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, I, 103; Tirmizî, Kıyâmet 25.

insân-ı kâmilin **[82ª]** dahi sûret-i vücûdu gerçi mekân-ı kalîle sığar, velâkin hakîkat-i vücûdu hudûddan berîdir. Çünki tevhîd-i hakîkî fi'l-hakîka âlem-i ma'nâdandır, pes onun için sûret yokdur, mîzân gibi. El-hâsıl tevhîd-i hakîkî insân-ı kâmilin hakîkat-i vücûduna tâbi'dir, sûret-i vücûduna değil.

Pes, insân-ı kâmilde iki vücûd vardır ki: **Biri** sûret-i vücûddur. Ve bu sûret âlem-i şehâdetden olmakla âlem-i şehâdet gibi mahdûddur. **Biri** dahi hakîkat-i vücûddur. Ve bu hakîkat âlem-i gaybdan olmakla âlem-i gayb gibi mahdûd değildir. Ve a'mâl gerçi sûret-i mahsûse ve mahdûdenin levâzımından olmakla min-vechin mahdûddur ki bu vechden mîzâna vaz' olunmak olur. Ve kalbin teveccüh-i küllîsinden netâic olup kālebe ifrâğ olunmakla min-vechin nâ-mahdûddur ki niyyet-i külliyye ve tevhîd-i hakîkîye tâbi'dir. Bu cihetden mîzâna vaz' olunmamak olur. Pes, mahdûd içinde nâ-mahdûd bulunur. Meselâ cennet ki herkese göre mahdûddur, fe-emmâ sâhibinin seyrine nihâyet yokdur, ehl-i mükâşefeye seyr fillâh gibi.

Ve bundan fehm olundu ki bu âlem insân-ı kâmilin zindânıdır, cennet sahrâsı olduğu gibi. Velâkin bir hâli dahi vardır ki onun vüs'atine göre sahrâ dahi semmü'l-hiyât gibi olur. Zîrâ bu âlemin tahtânîden fevkānîye doğru hâli sûr-i İsrâfîl'in madıykından müttesa'ına doğru gibidir ki gitdikçe vüs'ate gider. Ve sûret-i âlem terakkî-i vüs'atde böyle olıcak ma'nâ-yı âlem nice olmak gerekdir.

İmdi Hak ile olan kimsenin netîcesi Hak gibi bî-nihâye olmakdır. Ve şol yerde ki Hak lisân-ı abdden tevhîd eyleye, ol tevhîde nihâyet olmaz ve illâ Hak dahi müntehî olmak lâzım gelir.

Gel imdi makāmâtın netâicine vâsıl ol ve bu netîceler içinde yine bî-netîce ol. Zîrâ her netîcen netîce-i uhrâyı münticdir, ilâ-mâ-lâ-nihâye. Zihî dergâh ki ona hadd ve hasr yokdur. والله المحيط بكلّ شيئ ولا يحيط به شيئ[1]

[1] Allah her şeyi ihâta edendir. Hiçbir şey ise O'nu ihâta edemez.

[82b]

قيل لي ليلة الإثنين بهذه العبارة التّركيّة:[1]

Onlar meclisde ko sohbet eylesin
Allâh Teâlâ ensâr dilinden söylesin

Bu terkîbin iki ma'nâya ihtimâli vardır, âlem-i ma'nâda zâhir olduğu üzere: **Evvelkisi** budur ki: Etbâın olanlar meclisinde seninle ko sohbet eylesin ki ol meclisde ensâr lisânından onlara söyleyen Allâh Teâlâ'dır. Ya'nî sen ensârullâhdansın ki senin lisânından onlarla Allâh Teâlâ sohbet eyler. Celîs-i Hak ise ebedî şakî olmaz. Pes, hulûs üzerine sana ittibâ' edenler dahi şekāvetden halâs olurlar. Zîrâ söz lisân-ı cemâlden sâdır olur, lisân-ı celâlden değil. Şol ma'nâdan ki muîn ve nasîr-i Hak olan vekîl-i Peygamber'dir. Peygamber ise [2]﴿رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾'dir. Bu cihetden rahmet meclisinde gazab ve celâl olmaz. İşte bu işâretden mazhariyyet ma'nâsı zâhir oldu. Zîrâ muktedâ-yı dîn olan mazhar-ı Hak'dır. Nitekim hadîsde gelir: إنّ الله يقول على لسان عبده: سمع الله لمن حمده Ya'nî imâm-ı cemâat سمع الله لمن حمده demediğinde lisânı lisân-ı Hak olıcak, makām-ı mazhariyyetde imâm-ı ehl-i dîn olan kimsenin lisânı bi-tarîkı'l-evlâ lisân-ı Hak'dır. Zîrâ imâm-ı mihrâb makām-ı taklîd ve sûretde ve imâm-ı dîn makām-ı tahkîk ve ma'nâdadır.[3]

Pes, bu mertebe kurb-i ferâiz mertebesi olur ki bu mertebede abd Hakk'ın sem' ve basar ve lisânı olup onunla işitir ve görür ve söyler.[4] Zihî şeref ve menzilet ki bu bâbda abde hâsıl olur, eğer cemâat ve etbâ' dahi bu ma'nâdan âgâh olup Hak dilinden ahz-i kelâm edebilirlerse ve رَبّنا لك الحمد[5] demeğe kādir olurlarsa.

El-hâsıl Allâh Teâlâ makām-ı tesmî'de lisân-ı imâmı lisân-ı Hak kıldı. Makām-ı tahmîdde cemâatin lisânı dahi lisân-ı Hak olduğuna taarruz etmedi. Zîrâ bi-tarîkı'l-işâre mefhûmdur ki lisân-ı imâm makām-ı cem'den

---

1 Pazartesi gecesi bu Türkçe ibâre ile bana denildi ki:
2 "âlemlere rahmet" el-Enbiyâ, 21/107.
3 "Muhakkak ki Allah, kulunun lisânından: "Allah kendisine hamd edeni işitir" der." Müslim, Salât 62-64; Ebû Dâvûd, Salât 182; Nesâî, Tatbîk 23.
4 bk. Buhârî, Rikāk 38.
5 Rabbimiz, hamd ancak sanadır.

[83ª] ve lisân-ı cemâat makām-ı farkdandır. Ve bir dahi cemâatin elsinesi elsine-i esmâ-i cüz'iyye ve imâmın lisânı lisân-ı ism-i küllîdir. Bu makām ise makām-ı vahdet-i zâtdır. Eğerçi cemî'-i keserât dahi bu vahdete müntehiye olur. Ve maksûd-ı aslî halkın Hak ile sohbetini beyândır, yoksa Hakk'ın Hak ile sohbetini beyân değildir. Eğerçi meâl birdir, velâkin mahcûb ile mükâşif miyânında fark-ı azîm vardır. Pes, sohbet eden mahcûb ve sohbet olunan mükâşifdir. Onun için ednâ olan a'lâ meclisine dâhil olur, tâ ki müstefîd ola, yoksa aks olmaz. Buradandır ki ehl-i keşf ehl-i hicâb, husûsâ ehl-i inkâr meclisine oturmaz, meğer ki zarûret-i kaviyye ola. Ve oturduğu sûretde dahi aralarında hicâb-ı azîm vardır. Zîrâ mahcûbun kelâmında rûh yokdur. Şol cihetden ki makāmât bilip söylemez. Belki ale'l-amyâ' verâ-i perdeden ve hatâ dahi söyler. Bu vechile a'mâ ve basîrin biribiriyle münâsebeti olmaz.

El-hâsıl meclis-i ehl-i hicâb küdûretden hâlî değildir. Meclis-i ehl-i inkâr ise ondan beterdir ki hicâbiyyetde gālibdir. Zîrâ şirk-i zımnîsinden mâ-adâ küfr-i sarîhi dahi vardır. Nitekim bizim a'sârımızda tekkelerden halkı men' ederler ve "Küfrdür" derler ve "Kenîse ve meyhâneye varmakla berâberdir" diye söylerler. Bu sözler ise nefsânî olduğundan mâ-adâ mazmûnunu i'tikād etmek küfrdür. Zîrâ tâat ma'sıyet olmaz. Zikr ise efdal-i tââtdir. Ve umûmen halka "Ehl-i hevâdır" demek aceb bâtıl nesnedir. Zîrâ aralarında ehl-i hüdâ dahi vardır. Câizdir ki ehl-i hevânın hevâsı ehl-i hüdânın hüdâsına bağışlana. Zîrâ ehl-i hüdânın hâli iksîr-i a'zam gibidir. Pes, onların meclislerinde hâzır olanların netîceleri nühâslarının zeheb olmasıdır. كما جاء في الحديث: هم القوم لَا يشقى جَليسُهم[1] Zîrâ ehl-i zikrin celîsleri mu'tekıdlerdir. Pes, şakî olan ehl-i zikri zikrden men' edendir, yoksa **[83ᵇ]** zâkir-i Hak değil. Kendi şekāvetlerinden mâ-adâ gayrıların şekāvetlerine dahi bâis olmakla dâll ve mudill olurlar. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي﴾[2] Ya'nî yevm-i kıyâmetde niceler sû-i karînden şikâyet eyleyip tahassür ve teneddüm etseler gerekdir ki sû-i karîn onları tarîk-ı

---

1 Nitekim hadiste gelmiştir: "Onlar öyle bir topluluktur ki onlarla berâber olan şakî olmaz." Buhârî, Deavât 66; Müslim, Zikir 25; Tirmizî, Deavât 129.

2 "Zikir (Kur'ân) bana geldikten sonra o beni saptırdı." el-Furkān, 25/29.

zikrden ıdlâl eylemişdir. نعوذ باللهِ من نتائج الضّلال ونسأله كمال الهدى على كلّ حال[1]

Ve terkîb-i mezkûrda **ikinci** ihtimâl budur ki: Ehl-i dünyâ olanlar kendilerine mahsûs olan meclislerinde ko sohbet ve ebnâ-i cins ile ülfet eylesinler ki onların size zararları yokdur. Belki sû-i sohbetlerinin zararı kendilerine âiddir ki ehl-i dalâli kendilerine imâm ittihâz etmişlerdir. Ve ol imâm onlara şeytân dilinden söyler, küffâra asnâm içinden söylediği gibi. Ve onlar ol bâtılı hak zannedip hevâlarına ittibâ' etdiler ve putperest oldular. Pes, bu lisâna "lisân-ı dalâl" derler ki ıdlâl için halk olunmuşdur, lisân-ı ehl-i Hak lisân-ı hüdâ olup hidâyet için halk olunduğu gibi. Ve bu ikisi dahi kendi sırât-ı müstakîmleri üzerine mâşîlerdir ki hükmünden inhirâf ve muktezâsından udûl etmek mümkin değildir. Zîrâ biri kabza-i yemîn ve biri dahi kabza-i şimâldedir. Ve kabza-i yemînde olanlar ulvîlerdir. قال تعالى: ﴿وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ﴾[2] Ve kabza-i şimâlde olanlar süflîlerdir. قال تعالى: ﴿وَالْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾[3]

Pes, semâ ve arzın tefâvütü nice ise ulvî ve süflî olanların hâlleri dahi böyledir. Velâkin arz ve semânın tefâvütü hissîdir ki dünyâda her basarı olan kimse onu fark eder. Velâkin dînde âlî ve sâfil olanların tefâvütü ehl-i basara hafîdir. Zîrâ ma'nevîdir. Belki basîrete muhtâcdır. Basîret ise nâdirdir. Onun için bu dünyâda ehl-i hakîkat olanlar sürâdikāt-i celâl ile muhteciblerdir ki vech-i hakîkatleri âhiretde münkeşif olsa gerekdir. Zîrâ هُم ملوكٌ تحت الأطمار[4] makūleleridir ve لا يعرفهم غيري[5] nişânıyla mu'lemlerdir.

Var **[84ª]** imdi sultân meclisine otur, tâ ki sultân olasın. Zîrâ saltanat ulüvv-i şân iledir. Ulüvv-i şân dahi ma'rifetullâh ile hâsıldır. Ve sana bu bâbda أرباب الدّول مُلهَمون işâreti besdir. Ya'nî mülûk-i ma'neviyyenin

---

1 Dalâletin netîcelerinden Allâh'a sığınırız ve her hâlde O'ndan hidâyetin kemâlini isteriz.
2 Allah Teâlâ buyurdu: "Gökler O'nun kabza-i yemîninde dürülmüş olacaktır." ez-Zümer, 39/67.
3 Allah Teâlâ buyurdu: "Kıyâmet günü bütün yeryüzü O'nun tasarrufundadır." ez-Zümer, 39/67.
4 Onlar eski elbiseler altına (gizlenmiş) sultânlardır.
5 "Ben'den başkası onları bilmez." bk. Gazzâlî, *İhyâ*, Beyrut, 1432/2011, VIII, 576.

kelâmı mahzâ ilhâm-ı ilâhî bâbındandır. Ve sefele-i nâsın sözü ilkā-i şeytânîdir. [1]﴿يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَي بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُوراً﴾ قال تعالى: Ve şol söz ki insân çâh-ı gurûra düşürür, onun meclisinin kenârında bile durma. Fe-keyfe ki halkasında bulunasın ve illâ gerdenine halka-i la'net olur. Zîrâ her sûretin bir ma'nâsı olduğu gibi her amelin dahi ma'nâda bir sûreti vardır. Ve ol sûretin hayâli âlem-i berzahda ve hakîkati yevm-i haşrdedir. Ve melek ve şeytân insânın amelinden mahlûkdur. Herkesin hâli kesb-i yedi olmak budur. Zîrâ mûceb-i isti'dâd üzerine Allâh Teâlâ Hallâk'dır. Onun için zulmü kendinden nefy etdi. Zîrâ sırât-ı müstakîm üzerine olanda adlden inhirâf olmaz. قال تعالى حكايةً عن هودٍ عليه السّلام: ﴿إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾[2] İşte iki netîcedir ki biri hüdânın ve biri dalâlindir. فافهم جدّا وكن من أهل الهدى[3]

Ve bu mahal, bu üslûb üzerine tahrîr olundukdan sonra vârid oldu ki:

﴿إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّداً﴾[4]

Ya'nî bu âyât-i beyyine -ki mahz-ı hüdâ olduğu ehl-i basîret yanında rûşendir- bununla tezkîr olunan kimsenin kabûl ve reddinin alâmeti vardır ki nişân-i kabûl secde ve inkıyâddır ve alâmet-i redd şeytân gibi secdeden ibâ ve istikbârdır. Zîrâ secdeden maksûd olan kabûl-i kalbdir ki a'zâ ve cevârihe sârîdir. Onun için dehânıyla takbîl eder. Hazret-i Osmân -radıyallâhu anh- her sabâh takbîl-i Mushaf edip هذا كلام ربّي قَبِلته[5] dediği gibi. Ve lisânıyla hüsn-i senâ' ve ta'rîf eder ve kalemi ile istinsâh eyler. Zîrâ bunlar tecelliyât-i atîkaya göre حَدِيثُ عَهْدٍ بِرَبِّي[6] makūlesidir. Ve kademi ile

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "(Onlar) aldatmak için biribirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar." el-En'âm, 6/112.

2 Allah Teâlâ, Hûd -aleyhi's-selâm-'dan naklen buyurdu ki: "Şüphesiz Rabbim dosdoğru yoldadır." Hûd, 11/56.

3 İyi anla ve hidâyet ehlinden ol.

4 "Bizim âyetlerimize ancak o kimseler inanırlar ki onlar kendilerine hatırlatıldıkça secdeye kapanırlar." es-Secde, 32/15.

5 Bu Rabbimin kelâmıdır, onu kabûl ettim.

6 "Henüz halk olunup Rabbim tarafından gelir." Müslim, İstiskā 13; Ebû Dâvûd, Edeb 114.

sâhib-i kelâmın **[84[b]]** meclisine tereddüd veyâ kabrini ziyâretdir. Zîrâ herkes türâbı ahz olunduğu mahalde medfûndur. Pes, ol kabir onun cesedinin sûretidir. Ve sûrete mülâkāt hemân ma'nâya mülâkāt gibidir. Onun için mecmû'-ı arz tahûr kılındı ki onunla Hakk'a takarrub hâsıl olur, ondan tahmîr olunan Âdem ile tekarrüb hâsıl olduğu gibi. Ya'nî türâb ile teyemmüm sûret-i salâta takarruba vesîledir ki onunla mi'râc-ı ma'nevî ve kurb-i Hak hâsıl olur.

Ve insân-ı kâmili kasd, hakîkat-i salâta duhûle vâsıtadır. Bu cihetden Cenâb-ı Risâlet'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- kabr-i münîfini ziyârete terğîb olundu. Zîrâ cesed-i şerîflerini zamm ile tasliye makāmına râkî olmuşdur. Onun için deriz ki: اللّٰهمّ صلّ على قبر محمّد في القبور[1] Zîrâ ittisâlde sırrı sereyân vardır.

Ve arzın tahâret-i zâtiyyesi Cenâb-ı Nübüvvet'in bi'l-fi'l zuhûrundan sonra zuhûr etdi ki ondan mukaddem gelen ümeme teyemmüm yok idi. Belki hakāik-ı arz ile tahakkuk bu ümmet-i merhûmenin isti'dâdına belirdi ki sükûn ve sükût ve temkîn ve itmi'nândır. Bu ise hakka'l-yakîn nişânıdır ki bunda ıztırâb olmaz. Onun için ümem-i sâlife kitâbların tahrîf etdiler. Kur'ân ise ﴿وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾[2] mûcebince mahfûz oldu ve hıfzı Hakk'a nisbet olundu. Zîrâ ümmet Hak'da fânî ve Hak ile bâkîdir. Ve tecellî-i zâtînin netîcesi adem-i inhilâldir. Onun için ekâmil-i nâsı arz ekl etmediği gibi tevâbi'-i vücûdlarından olan kelâmları dahi kıyâmete dek alâ-vechi'd-dehr bâkîdir ki bir mu'teriz ve münkirin neshiyle eseri zevâl kabûl etmez. Belki nakş-ı hacer gibidir ki sikkesi bâkîdir.

Ve buradan arzın semâ üzerine fazlı zâhir oldu. Zîrâ arz semânın âyînesidir ki semâ cevher-i mücerreddir ki kābile nâzırdır, rûh ile cesed gibi. Pes, arz olmasa tecelliyât-i semâviyyeden eser belirmezdi ve kevâkibin tulû'u âb üzerine vâkı' olup envârı mütelâşî olurdu. Eğerçi fi'l-hakîka arz ve semâ' umûr-i izâfiyyedendir. Ve mertebe-i arşiyyede bu izâfet sâkıta olup ehl-i cennetin arz ve semâsı berâber **[85[a]]** olsa gerekdir. Ya'nî gerçi kürsî sath ve arş sakf gibi olmakla arz ve semâ sûretinde görünmüşlerdir, fe-emmâ ehl-i

---

1 Allâh'ım, kabirler içinde Muhammed'in kabrine salât et.

2 "Onun koruyucusu elbette biziz." el-Hicr, 15/9.

cennet müddet-i tavîleden sonra meşreb-i melâike-i âliyeye dâhil olup hayyiz kaydında olmasalar gerekdir. Ve dünyâda ehl-i kemâlin fenâ-i zâtîleri gibi orada bir türlü bekā-i câvidânî bulsalar gerekdir ki bu hâlet-i zâtiyye onların naîm-i sıfâtîlerine keder vermese gerekdir. İşte bu ma'nâ ehl-i cennetin netîcesidir ki edvâr içinde bulurlar ve âhir bî-devr olurlar. Ehl-i nârın netîcesi gerçi vusûl ve izmihlâl ve inhilâl-i kuyûd ve ukūddür, velâkin sûret-i azâbda muhalled olup naîmden bî-mezâk kalır. Zîrâ naîm-i cismânî nefs-i hayvâniyyenin ahkâmındandır. Çünki dünyâda nefs tezkiye kabûl etmedi, orada ehl-i nefs cenâh-ı vâhid üzerine kaldı ki rûh-i menfûhun eseridir. Ve buradandır ki burada hâsıl olmayan kemâl orada dahi hâsıl olmaz. Pes, nüfûs-i zâyianın nefsleri ne ise orada dahi odur ve rûh-i menfûhları dahi budur.

فافهم جداً، فإنّ هذه النّتيجة تغنيك عن القياسات الفاسدة العقيمة وعن الأفكار الكاسدة السّقيمة، والله الهادي إلى طريق الجنّة ومنه المِنّة[1]

من الكلمات السحريّة قوله: **اَلْجُودُ يُسْرٌ وَالْبُخْلُ عُسْرٌ**[2]

Ma'lûm ola ki cûd -ki kable't-taleb i'tâdır- Hak Teâlâ'nın sıfat-i zâtiyyesidir. Zîrâ avâlim-i külliyye ve cüz'iyyeyi cûduyla halk eyledi. Nitekim buyurur: كنت كنزاً مخفيّاً فخلقت الخلق لأعرف[3]

Suâl olunursa ki: Hiçbir nesnenin husûlü yokdur ki suâle mukārin olmaya. Hattâ ﴿وَآتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ﴾[4]'de suâl-i isti'dâdî dahi dâhildir. Ya'nî lisân-ı isti'dâd ile her şey Hak'dan ne taleb etdiyse vücûd buldu. Ve bu bir suâldir ki esmâ-i ilâhiyye sicn-i zâtda müstecinne iken hakāik-ı eşyâ ve mâhiyyât-i kâinâtın esmâdan ve esmânın dahi müsemmâdan **[85b]** suâlleridir.

---

1 İyi anla. Çünkü bu netîce seni sonuçsuz bozuk kıyaslamalardan, durgun ve hasta fikirlerden müstağnî kılar. Cennet yoluna ileten ancak Allah'tır ve lütuf da ancak O'ndandır.

2 O'nun şu sözü seher vaktinde vârid olan sözlerdendir: "Cömertlik kolaylık, cimrilik zorluktur."

3 "Ben gizli bir hazîne idim, tanınmak için malûkātı yarattım." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 121.

4 "O, size istediğiniz her şeyden verdi." İbrâhîm, 14/34.

Cevâb budur ki: Suâl-i mezkûr bi'l-kuvvedir, bi'l-fi'l değidir. Pes, suâl-i fi'lî olmayıcak metâlibin husûlü cûd-i ilâhîye menûtdur. Ve bundan edakk vech budur ki suâl-i bi'l-kuvve dahi cûd-i Hakk'a muzâfdır. Eğer Hak Teâlâ ifâza-i suâl etmeyeydi suâl etmezlerdi. Pes, onların suâlleri ve mes'ûlleri bi'l-cümle feyz ve cûd-i Hak'dır. Ve bu ma'nâ isti'dâdın gayr-i mec'ûl olduğun münâfî değildir. Maksûd, Allâh Teâlânın cûd-i zâtî ve feyz-i ezelîsini beyândır ve illâ kimsenin kimseye minneti kalmazdı. Hak Teâlâ ise Hallâk ve Fa'âlün limâ-yürîddir. Binâen alâ-hâzâ âleme feyz-i akdes ile sübût-i ilmî ve feyz-i mukaddes ile vücûd-i aynî verdi ve ihtiyârı içinde eşyâyı vücûda cebr eyledi ve illâ ya acz veyâ buhl lâzım gelirdi. Bu cihetden ولو لم يشأْ لم يفعلْ[1] demenin ma'nâsı لكنّه شاء ففعل[2] demekdir. Ve kezâlik ﴿وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ﴾[3] ma'nâsı لكنّه لم يشأْ فلم يهدِكم[4] demekdir. Bu kerre adem-i meşiyyeti buhlüne râci' olmaz, belki mehdî olacak kimsenin adem-i isti'dâdına râci' olur. Ve hidâyet mes'ûl olmayan yerde hidâyet vâkı' olmak, muktezâ-yı ilim ve hikmet değildir. Eğer muktezâ olaydı evvelâ feyz-i suâl vâkı' olurdu. Onun için dediler ki: Allâh Teâlâ'nın abdi duâya tevfîkı isticâbeti irâdetindendir. Pes, irâdet ve tevfîk ve isticâbetin mecmû'u Hakk'a muzâf ve mes'ûl ondan mufâzdır. Onun için her kemâlin husûlünde imtinân-ı ilâhî vâkı' olmuşdur. Ve kibâr-ı ehl-i mükâşefe her atâyı evvel-i emrden bi-lâ-sebeb minnet bilmişlerdir.

Ve buradandır ki da'vâ memnû'dur. Zîrâ kemâl-i ilâhî ile da'vâ ederse Allâh Teâlâ da'vâ eder, yoksa abd da'vâ etmez. Zîrâ abdde olan kemâl emânet ve âriyye tarîkıyladır. Bununla ise iftihâr olmaz. Pes, iftihârda cehl vardır ki sâhibinin ma'rifet-i kâmile ile adem-i **[86ª]** tahakkukuna râci'dir.

Ba'de-zâ Allâh Teâlâ'nın cûdunda teysîr ve tenfîs vardır. Zîrâ eşyâ usret-i ademde ve madıyk-ı nâ-bûdda iken feyyâzıyyeti ile onları ol kerbden tefrîc ve ol madıykdan ihrâc ve tenfîs eyledi. İşte ﴿إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْراً﴾[5] sırrı budur.

---

1 Dileseydi yapmazdı.
2 Fakat diledi ve yaptı.
3 "Dileseydi hepinizi hidâyete erdirirdi." en-Nahl, 16/9.
4 Fakat dilemedi ve sizi hidâyete erdirmedi.
5 "Her güçlükle beraber bir kolaylık vardır." el-İnşirâh, 94/6.

Ya'nî usr onların zâhir-i hâli ve yüsr bâtın-ı hâli idi. Pes, tecellî-i vücûd ile bâtın-ı yüsr zâhir olup zâhir-i usr muzmahill oldu. Ve bundan zâhir ve bâtının biribirine maiyyeti zuhûr buldu. Pes, yüsr hâricden gelmez, belki bâtın-ı usrden gelir ki celâlden cemâl doğar. Ve keyfiyyetde tehâlüf sırr-ı vilâdete mâni' olmaz. Onun için buyurur: ﴿يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ﴾[1] Onun için ba'zı eşyânın vücûdu mekr oldu, gerekse lutf sûretinde olsun. Zîrâ lutfdan kahr tevellüd eder, asâ-yı Mûsâ'dan -aleyhi's-selâm- ejder tevellüd etdiği gibi. Ya'nî asâ müntefeun-bih nesne iken ejder olmakla muzırr oldu. İşte Allâh Teâlâ'nın Dârr ve Nâfi' olduğu budur. Ve hâr bir muzırr nesne iken ondan nâfi' olan gül tevellüd eyledi. Ve âriflerin sûret-i kahrdan müteellim olmadıklarının sırrı budur. Zîrâ zâhirde bâtına nazar ederler ve Hak Teâlâ'nın maiyyetini bilirler. Maiyyetde ise cemî'-i esmâ-i mütekābile dâhildir. Pes, eğer lutf yüzün çevirse sûret-i lutf sûret-i kahr olur ve eğer kahr yüzün çevirse sûret-i kahr sûret-i lutf olur.

El-hâsıl Hakk'ın maiyyetinde cemî'-i esmânın maiyyeti vardır. Eğerçi ahkâm-ı esmâ zuhûr ve hafâ ile tefâvüt üzerinedir. Bu tefâvüt dahi evkātda abdin hâlinin tefâvütüne râci'dir. Ve "Sûfî ibnü'l-vaktdir" dediklerinin sırrı budur. Ya'nî her vakitde hükm-i mahsûs ne ise ona mukayyed ve mâ-adâsından mu'rızdır. Zîrâ hüküm bi'l-fi'l-mevcûdundur, yoksa henüz ma'dûmun değil.

Bak imdi dünyâ hâline ve tecelliyâtına ki şuûn-i ilâhiyyeye nihâyet var mıdır? Ve ekseri celâl ve kahr makūlesindendir ki hükm-i mevtına tâbi'dir. Ya'nî bu dünyâ üzerine hâkime **[86b]** olan esmânın ekseri kahriyyedir, eğerçi bâtını erbâb-ı kemâle lutf ise de. Nitekim âhiret üzerine hâkime olan esmânın ekseri cemâliyyedir, eğerçi bâtını erbâb-ı hâle celâl ve cemâl [ise] de. Zîrâ ehl-i cennet gerçi sûret-i naîmdedir, velâkin dünyâda makām-ı azametde olanlar yine ol perde üzerinedir ki iclâl ve i'zâm-ı Hak'dan hâlî değillerdir. Nitekim hükm-i huzûr ve müşâhede budur. Ve ehl-i nâr dahi zâtîlerdir ki makām-ı celâlde müstağrak-ı bahr-i heyemândır. Ve ba'zı ehl-

---

[1] "Ölüden diriyi çıkarır, diriden ölüyü çıkarır." er-Rûm, 30/19.

i cennet vardır ki nâkıslardır. Ve onların sûretleri vech ve hakîkatleri kafâdır ki ayn-ı celâldir.

Ve dünyâda ictihâd edenler kafâyı veche tahvîl için ictihâd ederler. Zîrâ bu âlem-i nâsûta vech kafâ olmuş ve latîfe-i insâniyye ol kafâ ile ihticâb bulmuşdur. Pes, bu dünyâ kafâ ve âhiret vech gibidir. Onun için dediler ki: Âhiret dünyânın kalbidir ve biz hâlâ âhiret içindeyiz. Velâkin kāleb -ki dünyâdır- onu mutâlaaya hicâb olmuşdur. Ve şol kimsenin ki basîreti güşâdedir, gıtâsı mekşûfdur ve kalb ve kāleb ona birdir. Zîrâ âlem-i halk ve emrin merci'i vâhiddir. Ve buradandır ki vârid oldu: الآن على ما عليه كان[1] Ya'nî vesâitın hicâbiyyeti zâil olıcak mevsûtun-ileyhden gayrı kalmaz. Bu sebebden mükâşifler kendilerini âlem-i ervâhda bilirler. Onun için ikrârları üzerine kāimler ve muktezâsıyla amelde dâimlerdir. Ve bu ma'nâ onların netîce-i cûdlarıdır ki bezl-i vücûddur. Nitekim mahcûbların hicâbları netîce-i buhlleridir ki imsâk-ı vücûddur. Pes, eğer vücûd ve eğer onun muzâfı olan mâl mebzûl olmasa fenâda bekā ve fakrda gınâ ne vechile bulunur? Ya'nî çünki sen kendinden pürsün feyz-i Hakk'ı nereye alırsın ki mahallin gāyet dıykdır ve sana bu buhlde usret vardır. Ya'nî bu buhl senin sebeb-i usretindir ki ibâdullâhı mutlakan tenfîs etmedin. Ya'nî ne zâhirde mâlınla fukarâyı gözleyip tefrîc-i gumûm etdin -maa-hâzâ onlar senin cûduna âyînedir- ve ne hod kuvâ-yı vücûduna fâyiden olup bezl-i makdûr ile onları madıyk-ı zindân-ı anâsırdan çıkardın. Belki **[87[a]]** enfüs ve âfâkda bahîl oldun ve huluk-ı azîm-i ilâhî olan cûd ile mütehallık olamadın. Pes, senin huyun kande ve Rabbinin huluku kande? Çünki huyda bu teferruk buluna, Rabb ile abdin mertebe-i cemâlde ictimâ'ı nice mütesavver olur? El-hâsıl cûd ve buhl ezdâddandır ve buhl sıfat-i kevniyyedir ve abd sıfat-i kevniyyesinden fenâ bulmadıkça ve sıfat-i ilâhiyye ile muttasıf olmadıkça Hak ile münâsebet edemez.

Ve bundan fehm olundu ki emir ve nehyden murâd şer'dir ve şer' i'tikād ve ilim ve ameldir. Pes, i'tikād olsa ilim ve amel bulunmasa müfîd olmaz. Zîrâ yalnız i'tikād vesîle-i kemâl değildir. Ve i'tikād ve ilim bulunup amel bulunmamak dahi müfîd değildir. Ve mecmû'u mevcûd olduğu sûretde

---

[1] O, şimdi daha önce olduğu hâl üzeredir.

dahi amelin şurût ve kuyûdu vardır, tâ ki şuhûdu müntic ola. İşte "Usûlü tazyî' ile hirmân-ı vusûl hâsıl olur" dedikleri budur.

Netîce-i kelâm bî-şer' olan âdemde hakîkat olmaz. Ve "cûd" dedikleri sıfat şer'in emrinden ve "buhl" dedikleri rezîle şer'in nehyindendir. Ve zâhir-i şer'de emir ve nehy mâla taalluk eder. Ve bâtın-ı şer'de vücûda ve kuvâsına dâirdir. Zîrâ ikisi dahi mahbûbdur. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ﴾[1] Ya'nî mahbûbunuz olan mâlı infâk ile birre -kesr ile-, ya'nî cennete ve naîmine nâil olursunuz. Ve kezâlik mahbûbunuz olan vücûdu bezl ile Berr'e -feth ile- ya'nî Hakk'a ve tecelliyâtına vusûl bulursunuz.

Ve bu makāmın esrârındandır ki bir kimseye Rasûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- nefsinden ve mâlından ve veledinden ehabb olmadıkça îmânı kâmil olmaz. Zîrâ Cenâb-ı Nübüvvet -aleyhi's-salâtü ve's-selâm- Hak'da fânî ve zât ve sıfât ve ef'âlde Hak ile bâkî olıcak cemî'-i ahlâk-ı ilâhiyye onda mevcûd olmuş oldu. Ve mü'minin îmânının sıdkı ona ve şer'ine tebaiyyetledir. Bahîlde ise tebaiyyet noksân üzerinedir. Pes, sıfat-i noksândan kemâl netîcesi olmaz.

Var imdi bu sırrdan âgâh oldunsa serinin tedârükün gör ve muhabbet-i şer' ve şâri' ve vâris-i şâri' ile sen dahi bir özge netîceye er. Ve's-selâm.

[87b]

قال الله عزّ وجلّ: ﴿وَكَانَ اللهُ قَوِيًّا عَزِيزًا﴾[2]

Ya'nî Allâh Sübhânehû ve Teâlâ Kavî'dir, zaîf değildir. Azîz ve Gālib'dir, mağlûb değildir. Ve cemî'-i eşyâ zaîf ve mağlûbdur. Onun için halk olundukları vakitde vücûddan imtinâ' edemediler, belki Hallâk-ı Musavvir her birin sûret-i mahsûsası üzerine halk ve tasvîr eyledi. Ve insânı ahsen-i takvîm üzerine kıldı ve sûret ve ma'nâsına tecellîsi ile cilâ verdi ve ona i'tâ etdiği kuvvet ve kudret ve izzet ve nusreti sâirlere i'tâ etmedi. Hattâ küffârı

---

1 "Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla ulaşamazsınız." Âl-i İmrân, 3/92.

2 Azîz ve Celîl olan Allah buyurdu: "Allah güçlüdür, mutlak gālibdir." el-Ahzâb, 33/25.

bile mezâhir-i kudret kılıp onların yüzünden şuûn-i muhtelife gösterdi. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ﴾[1] Zîrâ bu ibâddan murâd "Buhtunnassar" dedikleri pâdişâh ve askeridir ki cümlesi küffârdır. Pes, Hakk'ın takviyet ve ikdârı ile onlarda dahi kuvvet ve kudret hâsıl olup isti'dâdları mertebesi esmâ-i ilâhiyye ile zuhûr eylediler ve gālibiyyet ve mağlûbiyyet sırrı onların yüzünden dahi sûret buldu. Nitekim derler: يا غالباً غيرَ مغلوب[2] Ya'nî vâkı' olan teshîrât ﴿لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا﴾[3] mûcebince esmânın biribirine göredir, tâ ki Hakk'ın kahhâriyyet ve cebbâriyyeti vücûda gele ve illâ Kahhâr-ı Mutlak makhûr olmaz.

Buradandır ki Hak Teâlâ bir nesneyi ref' etmemişdir ki onu bir kerre olsun vaz' etmeye, müsâbakada vâkı' olan efrâs ve ibil ve gayrılar gibi. Ve kıssa-i Uhud bu bâbda kâfîdir. Maa-hâzâ ﴿وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللهَ رَمَى﴾[4] Ya'nî burada râmî vech-i mutlakdan Allâh Teâlâ idi. Onun için Rasûlullâh'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- yed-i gālibesi zuhûra geldi. Feemmâ Gazve-i Uhud'da râmî olan vech-i mukayyedden idi. Onun için râmîlerde yed-i gālibe zuhûr etmedi, belki onların yüzünden fi'l-cümle teferruk vâkı' oldu ve bi-hükmi's-sohbe sârî olup cümlesi bir hükümde kılındı.

Aceb **[88ª]** sırr-ı ilâhîdir ki merkez-i âlem orada hâzır iken merkez dahi bir hufreye vâkı' olup musâb oldu. Ve şol hadîs ki gelir: لو دلّيتم بحبل إلى الأرض السّفلى لهبط على الله[5] sırrı zuhûr buldu. Pes, Hakk'ı a'lâda taleb etdikleri gibi esfelde dahi taleb eylediler ve herkes hâline vicdân-ı Hak ile müşerref oldu. Ve Aliyy-i Azîm hâk-i sâfil ve hakîrde bulunmak ulüvv ve azametine mâni' olmadı, belki taayyünât-i muhtelife ve eyniyyât-i mütenevviada tecellîsine remz oldu. Onun için Habîb'i akl-ı evvel mertebesinden ve a'lâ-yı ılliyyînden hufre-i hâke düşürdü, tâ ki ﴿هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ﴾

---

1 "Üzerinize çok güçlü kullarımızı gönderdik." el-İsrâ, 17/5.

2 "Ey mağlûb olmayan gālib." Ali el-Müttakî el-Hindî, Kenzü'l-ummâl, Beyrut 1401/1981, II, 693.

3 "Birbirlerine iş gördürmeleri için..." ez-Zuhruf, 43/32.

4 "Attığın zamân sen atmadın, fakat Allah attı." el-Enfâl, 8/17.

5 "Yerin altına bir ip sarkıtacak olsanız Allâh'ın üzerine düşer." Tirmizî, Tefsîru sûre (57); Ahmed, Müsned, II, 370; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, Cidde 1993, II, 288.

﴿وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ﴾[1] esrârı vücûd bula. Eğer kābe kavseyni ev-ednâda ise nûr-i celî odur ve eğer hufre-i hâkde ise de yine sırr-ı hafî odur. Fe-sübhânellâh ki ol mazhar-ı tâmmın yüzünden cemî'-i eyniyyâtı muhît olmuş ve sûret-i Muhammed'den bürûz-i kâmil bulmuşdur. Pes, cemî'-i âlem ona sığdı ve ol hiçbir sûrete sığmadı, belki ol sûretin haddine göre göründü. Ol şol bir abd-i takıyydir ki[2] لا يسعني أرضي ولا سمائي hadîsinde mezkûrdur. Zîrâ abd-i mutlak odur. Nitekim gelir: ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ﴾[3] ﴿وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللهِ﴾[4] Ya'nî onun ubûdiyyetini hüviyyete muzâf kıldı. Zîrâ sırrı ile mütehakkık olan odur. Ve kezâlik mertebe-i ulûhiyyete muzâf kıldı. Zîrâ sıfâtı ile mütehallık olan odur. Pes, eğer sırr ve eğer sûretdir, cümlesi ona râci'dir.

Gel imdi sırr ve sûretini bâtında muhabbeti ve zâhirde tasliyesi ile ona rabt eyle, tâ ki her yüzden kurbun hasebiyle onunla bile haşr olasın. Ve sâha-i şerîat ve hakîkatden dûr olma, tâ ki kurb-i ilâhî bulasın. İşte budur ki: آدم ومن دونه تحت لوائي[5] buyurdu. Zîrâ bundan murâd havâss-ı nâsdır ki kurbları tefâvüt üzerinedir. Nitekim âhiretde zâhir olsa gerekdir. Ve enbiyâdan ona akrab olan İbrâhîm'dir -aleyhi's-selâm-. Onun için Halîl hakkında gelir: **[88b]** ﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ﴾[6] Zîrâ bu iki kelime ahlâkı câmi'dir. Ve Habîb hakkında gelir: كان دائم الأحزان متواصل الفكر[7] Ve yine gelir: ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾[8] Fe'fhem cidden.

Ve evliyâdan ona akrab olan iki halîfe-i ekberdir ki sâirlere göre onların münâsebet-i ma'neviyyeleri ziyâdedir. Onun için kasrları muhâzât-i kasr-ı Nebevî'de olsa gerekdir. ﴿يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ﴾[9]

---

1 "O ilktir, sondur, zâhirdir, bâtındır." el-Hadîd, 57/3.
2 "Arzıma ve semâma sığmam..." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 91, 175.
3 "Geceleyin kulunu götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir." el-İsrâ, 17/1.
4 "Allâh'ın kulu kalkınca..." el-Cin, 72/19.
5 "Âdem ve ondan sonrakiler sancağımın altındadır." Tirmizî, Tefsîru sûre (17) 19; Menâkıb 1; Ahmed, *Müsned*, I, 281, 295.
6 "Şüphesiz ki İbrâhîm çok yumuşak huylu ve halîm idi." et-Tevbe, 9/114.
7 "Hüznü devamlı ve tefekkürü sürekli idi." Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXII, 156; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, III, 29.
8 "Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin." el-Kalem, 68/4.
9 "Rahmetini dilediğine tahsîs eder." el-Bakara, 2/105.

Nazm:

Çün sana kıldı tecellî ol Hak
Zâhir oldu ufukda bunca şafak

Bedr-i âlemsin ey Rasûl-i Hudâ
Enbiyâ çün nücûmdur mutlak

Kudretin ısbı'ıdır mâhı eden
Bir işâretle o sâat iki şakk

Evliyâ kande bulurdu maksûd
Etmeseydi der-i ihsânını dakk

Cümle esmâya değil belki yüzün
Mazhar-ı zât-i Hak-durur el-hakk

N'ola ter olsa kalem-i Hakkî
Levh-i feyzinden aldı özge sebak

Ey mü'min, ol iki velî kimdir isimleriyle tahsîs ve tasrîh olunmadı. Zîrâ cehele çoğaldı ve dünyâyı nâ-dânlar aldı. Hemân mehdîye muntazır ol ve hemân onun zuhûruna bak. Zîrâ onun zuhûrunda ol iki velî hafî olsalar gerekdir. Fe'fhem cidden.

Ve belki sen âlem-i vücûda nazar eyle ki senin nefs-i nâtıkan bir halîfe-i a'zam ve kuvvet-i akliyye ve kuvvet-i nutkıyyen iki vezîr-i müşîr-i mükerremdir ki kuvvet-i ulâ gaybdan istifâde ve âlem-i şehâdetde kuvvet-i sâniyeye ifâde etmekden hâlî değildir, tâ ki raiyyet-i bâtına ve zâhiren adl ve ilim ile hayât bula ve iklîm-i vücûdun ma'mûr ve âbâdân ola. Çün senin nefs-i deccâlin Îsâ-yı rûh elinde maktûl ve bu fethde a'zâ ve kuvâ ile etdiğin ictihâd indallâh makbûl ola, senin kıyâmetin المؤمنون لا يموتون بل ينقلون من دار إلى دار[1] kabîlinden olur.

[1] "Mü'minler ölmezler, bilakis bir dünyâdan diğerine nakl olurlar." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Bazı tefsirlerde hadis olarak geçmektedir (bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, IX, 420; en-Nîsâbûrî, *Garâibü'l-Kur'ân*, IV, 383). Hadis olduğu belirtilmeden yakın lafızlarla Kelâbâzî'nin *et-Taarruf*'unda (s. 175) ve Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sinde (s. 508) de geçmektedir. Abdülvehhâb eş-Şa'rânî ise bu sözün Cüneyd'den nakledildiğini kaydeder (*Letâifü'l-minen*, I, 122).

Allâh Teâlâ Kaviyy-i Azîz'dir ki seni bu derece ve bu netîceye îsâle kādir ve her şeyde âsâr-ı kuvveti bâhirdir. Eğer zaîf oldunsa ﴿وَخُلِقَ ٱلْإِنْسَانُ ضَعِيفاً﴾[1] **[89a]** mazmûnuna bak. Çünki za'fın kemâle ere, kavî ve tüvânâ olduğunda söz kalmaz. Ve eğer zâhiren mağlûb dahi olsan yine memât ile gālibsin. Zîrâ taarruz-ı a'dâdan halâs olursun. Ve a'dâ' dahi ne makūle netîceler bulsalar gerekdir, Allâh bilir. Zîrâ Kur'ân'da gelir: ﴿فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ﴾[2] Ya'nî Müntakim ismine mevt yokdur, belki dünyâ ve âhiretde hâkimdir. Pes, senin zehâbın ki zuhûrdan butûna intikāldir, onlara müfîd olmaz. Belki âlem-i butûndan bir sırr-ı azîm zuhûr eder ki onun nûru ahbâbı tenvîr ve nârı a'dâyı ihrâk edip "Yâ ehle'l-kalîb, ﴿قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ﴾[3] hakāikı nümâyân ve gözlüye gizli kalmayıp dost ve düşman arasında fark zâhir ve ıyân olur. ﴿فَانْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ﴾[4]

قيل لي عند الوضوء السّحريّ: **مَنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ مَعْرِفَةٌ لَمْ يَكُنْ لَهُ ذَاتٌ وَصِفَةٌ**[5]

Ya'nî her kimin ki ma'rifet-i ilâhiyyesi olmaya onun için zât ve sıfat olmaz ve ma'dûm hükmünde olur. Zîrâ zât esâs ve ma'rifet binâ gibidir ve esâs ve binâsı olmayan mahall arz-ı harâbedir. Nitekim salât vudû' üzerine mebnîdir ki bî-vudû' salât olmaz.

Pes, bu âlem-i nâsûta gelip sûret-i âdemiyyede zuhûr etmek tahsîl-i ma'rifet içindir ki sûretde ârif sen ve ma'rûf Allâh Teâlâ'dır. Ve fi'l-hakîka ârif ve ma'rûf O'dur. Zîrâ nefs-i hayvâniyye bize dâir ve nefs-i nâtıka-i insâniyye O'na nâzırdır. Nefs-i hayvâniyyenin ise hâli mebde-i hiss ve hareket olmakdır. İlim ve idrâk ise nefs-i nâtıkanın şânıdır. Bu cihetden rûh-

---

1 "İnsan zayıf yaratılmıştır." en-Nisâ, 4/28.

2 "Biz seni alıp götürdükten sonra onlardan intikām alırız." ez-Zuhruf, 43/41.

3 "Biz Rabbimizin bize va'dettiğini gerçek bulduk, siz de Rabbinizin size va'dettiğini buldunuz mu?" el-A'râf, 7/44.

4 "Artık bekle, zaten onlar da beklemektedirler." es-Secde, 32/30.

5 Seher abdestini alırken bana denildi ki: "Ma'rifeti olmayan kimsenin zâtı ve sıfatı da yoktur."

i menfûh kime muzâf ise ilim dahi onun şânıdır. Meselâ bahr bilinmek lâzım gelse yine ondan teşa'ub eden nehr ile bilinir ki ol nehr ol bahrin cinsindendir, yoksa nehrin mecrâsıyla bilinmez. [89b] Zîrâ mecrâsı türâbdır. Türâb ise başka hakîkatdir. Şu kadar vardır ki su ile muhtelıt olup "tıyn" denilmeğe kābildir. İşte insânın tıynden mahlûk olduğu budur. Ya'nî feyz-i âlem ile muhtelıt olup rûh-i hayvânîsi rûh-i izâfîsine murtabıt olmuşdur. Eğer ortada rûh-i hayvânî olmayaydı cesed bi'l-külliyye rûhdan cüdâ düşer ve bi-lâ-münâsebetin kalırdı. Pes, terkîb-i vücûddan fâyide olmazdı. Nitekim bağ ve bahçenin su harkı olmasa sudan istifâza edemeyip kuruyup kalırdı.

İmdi bundan fehm olundu ki: Maksûd-ı aslî feyz-i ilmdir -ki sıfat-i ilâhiyyedir- ve ol feyzin aslı deryâdır. Ya'nî zât-i ilâhiyyedir ki bî-pâyândır. Bizim vücûdumuza vâsıl olan feyz nehir gibidir ve nefs-i hayvâniyyemiz -ki türâbdandır- onun harkı gibidir ve kuvâ ve a'zâmız bağ ve bahçe gibidir ki dâimâ ondan sulanır. Ve onun havzı kalbdir.

Pes, kalb-i insân zü'l-vecheyndir ki bir vechi ile âlem-i gayba nâzır ve bir vechi ile âlem-i şehâdete müşrifdir. Bu cihetden bir mahalden istifâza ve bir mahalle dahi ifâza edip vakt-i mevt-i tabîî gelince bostân-ı vücûd zâhiren ve bâtınen ter ü tâze durur. Çünki nefs-i hayvâniyye enfâsını istikmâl eyleye, nefs-i nâtıka dahi ifâza etdiği feyzin sebebi ile zâhir-i vücûddan ahz etdiği kemâlâtı müstecmi' olup ılliyyîne suûd eder. Ve eğer bu ifâzayı nefs-i hayvâniyye kabûl etmeyip kemâlât-i insâniyyeden mahrûm kaldıysa ve gıdâsı hevâ ve şehevât olduysa hîn-i müfârakatde nefs-i nâtıka ile münâsebet bulamayıp bi'l-âhare siccîne redd olunur. Zîrâ [1]كلّ شيئ يَرجع إلى أصله vefkınce aslı nâr idi, yine nâra ircâ' olundu. Eğer tezkiye bulup nâriyyeti nûriyyete mübeddel olaydı nefs-i nâtıkanın aslı olan âlem-i nûra muttasıl olurdu. İşte bu bir emr-i azîm olmakla habîs ve tayyibi biribirinden temyîz [90a] için, ya'nî vücûd-i sâlikde olan âlâyişi tathîr için bir müzekkî ve mutahhir lâzım oldu ki mürşid-i kâmildir. Zîrâ her mertebenin esbâbını ve tarîk-ı tahâretini o bilir. Ve Müzekkî gerçi Allâh Teâlâ'dır, velâkin Kur'ân'da tezkiye abde dahi nisbet olunmuşdur.

---

1 Her şey aslına döner.

Pes, fark içinde cem'i mülâhaza etmelidir. Zîrâ bî-fark cem' ve bî-cem' fark ehlinde ma'rifet-i kâmile yokdur. Belki ma'rifet-i kâmile halkda Hakk'ı ve Hak'da halkı bulmakdadır. Ve bu sırrdan âgâh olmayan kimse sırr-ı hilâfet nedir bilmedi ve mertebe-i gayb ve şehâdetin insânda ictimâ'ından murâd ne idiğin fehm etmedi.

Ve burada suâl edip "İnsân mazhar-ı ulûhiyyet olur mu?" derler, velâkin vârid değildir. Zîrâ hilâfetde cemî'-i esmâ ve sıfât müctemi'dir ve mertebe-i ulûhiyyet onun mecma'ıdır. Şu kadar vardır ki insânda olan kemâl-i ilâhî kendi hasebiyledir, yoksa haseb-i Hak ile değildir. Zîrâ haseb-i Hak ile olan bir ma'nâ abde sığmaz. Şol cihetden ki abdde olan sûret-i hâl âyîneden görünür. Âyîne ise fi'l-cümle kayddır ki hânenin revzenesi gibidir. Çünki revzene olmaya, kayd mürtefi' olup etraf serâpâ nûr olur.

Var imdi da'vâyı ve haddin ne olduğunu bil ve Hakk'ın bî-hadd olduğunu dahi fehm eyle. Zîrâ sen her ne kadar ki bahr-i muhît olsan yine muhât ve mahdûdsun. Ve Hakk'ın seni bu mahall-i kiyânî zarfına koduğu haddini bildirmek için, pes eğer haddini bildinse netîceye erdin -ki mahdûdsun- ve eğer bilmedinse sahrâ içinde semmü'l-hıyâtda kaldın.

Gel imdi böyle zât-i şerîfin var iken bir sıfat-i şerîfe-i ilmiyye peydâ eyle ki hüsn üzerine hüsn ola ve illâ ırz-ı zâtın yok mudur ki kabîh olan cehli ol hasenin vechine bürka' tutarsın ve bu göz ile sen de ne netîceye erip kimin yüzünü görsen gerekdir. Erkenden bir kehhâle er ve göreceğin ne ise gör. والله المتعال نتيجة الآمال ومنتهى سلوك الرّجال[1]

[90b]

ليلة الجمعة بعد اليقظة كأنّي قلتُ لواحد من الأحباب بهذه العبارة التّركيّة المفيدة:[2]

"**Eğer orada dağ yemişi bulursanız cem' edesiz.**
Zîrâ insân eline düşde meyve-i şehrî olur." İntehâ.

---

1 Yüce, emellerin netîcesi ve büyük velîlerin sülûkünün/yolunun sonu ancak Allah'tır.

2 Cuma gecesi uyandıktan sonra sanki ben dostlardan birine bu faydalı Türkçe ibâre ile dedim ki:

Bundan murâd halkın müstaidd olanlarını irşâd ve mübâyaaya haml ve takrîbdir, gerek karavî olsun ve gerek şehrî olsun. Zîrâ karavînin müstaiddi dahi hüsn-i terbiye ile şehrî gibi olur. Telkîh olunan yabânî ağaç ve fidan gibi ki fi'l-mesel meyvesi dehân-ı şâha lâyık olur. Ve sohbetle üzüm üzüme göre kararır ve perveriş ile hacer cevheriyyet mertebesin bulur ve kan nâfe-i âhûda miskiyyet mertebesine gelir ve ümmî ilm-i billâhdan nasîb-i vâfir ve hikmetden hazz-ı kesîr alır.

Bilâd-ı Rûmiyye'de meşhûr olan Şeyh Yûnus Emre gibi ki Antalya tarafında bir karyede hâsıl olmuş ümmî-i mahz iken kelimât-i irfâniyyesiyle âlemlere velvele salmış ve fevka'l-küll şöhret-i tâmme bulmuşdur. Ve bilâd-ı Rûmiyye'de onu kabûl etmedik bir velî gelmemişdir. Ve onun a'lâ tabakadan sözleri vardır ki ehl-i ma'rifet lisânından şerhe muhtâcdır. Birkaç kasîdesi bu fakîrin kalemiyle şerh-i basît ve mufassal ile şerh olunmuş ve kitâb sûretinde kılınmışdır. Ve onun şeyhi yine karyesi ahâlîsinden "Taptuk Emre" dedikleridir ki onun dahi şeyhi Şeyh Sinân Buhârî'dir ki istîlâ-i Tatar'da evliyâ-i Acem yerlerinden perîşân olduklarında ol dahi gelip Keçiborlu dedikleri kasaba kurbunde vâkı' olan gadîrin fevkında bir karyede kalıp Taptuk Emre'yi irşâd eylemişdir. Ve Şeyh Sinân ve Taptuk Emre ve Yûnus Emre'nin kabirleri ol karyede bir kubbe altındadır -kaddesallâhu esrârahum-.

Ve bu makūlelere ümmîlik elkāb-ı müşerrifedendir. Zîrâ hadîsde gelir ki: نحن أمّة أمّيّة[1] Ve Kur'ân'da gelir ki: ﴿مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلاَ ٱلإِيمَانُ﴾[2] Ve yine gelir: ﴿وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمْ﴾[3] Pes, bir abdin muallimi **[91ª]** Allâh Teâlâ ola, ona "ümmî" demek sûretâ üstâza mukārin olmamakla ve ale'l-vechi'l-mu'tâd okuyup yazmamakladır. Pes, bir abd ki rahmet-i ilâhiyyeye muhtass olup âlem-i hakîkate duhûl ede, hakîm-i ilâhî olur. Zîrâ âlem-i hakîkat pür-ilim ve hikmetdir. Ve şol kimse ki gülzâra gire, lâ-büdd gül cem' eder ve pür-bûy olur. Ve meşhûrdur ki: مَا اتّخذ الله الجاهل ولو اتّخذه

---

1 "Biz ümmî bir ümmetiz." Buhârî, Savm 13; Müslim, Sıyâm 15; Ebû Dâvûd, Savm 4; Nesâî, Sıyâm 17.

2 "Sen kitâb nedir, îmân nedir bilmezdin." eş-Şûrâ, 42/52.

3 "Ve sana bilmediğini öğretti." en-Nisâ, 4/113.

لعلّمه[1] diye eserde vârid olmuşdur. Ya'nî ârif-i billâh olan câhil olmaz ve hakāikdan hisse-mend olan şerâi'den dahi hisse-mend olur. Ve meşhûrdur ki Mevlânâ'nın Hüsâm Çelebi'sinin ecdâdından biri demişdir: أمسيتُ كُرديّا وأصبحتُ عربيّا[2] Ve bu makāmın nezâiri çokdur.

Ve cemî'-i ulûmun inkişâfı kalbden olur. Çünki levh-i kalb nakş-ı mâsivâdan hâlî ola, yerine nakş-ı ilâhî gelir. Ve ol nakş-ı ilâhî zât ve sıfât ve ef'âl-i Bârî'ye müteallık olan maârif-i ilâhiyyedir ki cümle-i eşyânın ilmi bu üç ilimde dâhildir. Zîrâ bu üç tecellî-i küllîden gayrı yokdur. Pes, her kande ki nazar-endâz olsan bu esrâr-ı selâseyi orada bulursun, eğer irfânın küllî ise külliyyet üzerine ve eğer cüz'î ise cüz'iyyet üzerine. Eğerçi fî-nefsi'l-emr cüz'iyyet yokdur, belki "cüz'iyyet" dedikleri sûret hasebiyledir ki sûret hissîdir ve hiss küllî olmaz. Zîrâ külliyyet umûr-i ma'kūledendir ve tafsîl senin zihnine râci'dir. Nazar eyle ki bu âna gelince levh ve kalem ve arş ve kürsî ve ervâh ve ecsâm ve ilim ve ayndan bahs ederler, yine esrâr henüz hâli üzerinedir ki deryâsına nefâd gelmemiş ve sahrâsı intihâ bulmamışdır. Zîrâ Allâh Teâlâ Vâsi'-i Alîm'dir.

Velâkin şecere-i cebeliyye-vâr olan âdem bu şecere-i sehliyyenin meyvesinden bî-çâşnîdir. Ve kıyâs eyler ki cemî'-i eşcâr hep böyledir. Nitekim bu fakîr bir zamân İçil [İçel] dedikleri nâhiye dağlarına mürûrumda dağ âdemlerinden biri "Hoca, sizin de obalarınız böyle midir?" diye hitâb eyledi. **[91b]** İşte derim evinde çul döşenen türk şehr-i azîmin tabakāt-i muhtelife ve ahvâlini ne bilsin ve ömründe cum'a ve cemâat bilmeyen nâdân esrâr-ı ilim ve irfândan ne anlasın? Kıyâs eder ki herkes kendi gibi yabân âdemîsidir. Pes, eğer türkde isti'dâd olup şehre gelse elbet üstâz-ı zâhire mukārenetle âlim ve âlim-i rabbânî sohbetiyle ârif olur. Zîrâ söz fıtrat-i asliyyesi selâmet üzerine olandadır. Çünki yaban ağacı telkîh (aşılamak) ile meyve-i âb-dâr vere, yaban âdemi dahi terbiye ile sûret-i insâna girer. ﴿وَاللهُ ذُو الْفَضْلِ

---

1 "Allah câhili dost edinmez. Edinirse de ona öğretir." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 162.

2 Kürd olarak akşamladım, Arab olarak sabahladım.

﴿الْعَظِيمِ﴾[1] Ve buradan fehm olundu ki iş sûretde değil belki sîretde ve isti'dâddadır.

Ve "mübâyaa" dedikleri telkîh-i ma'nevîdir ki Hak Teâlâ'nın ism-i Zâhir'ine ism-i Bâtın aşılamakdır, tâ ki ism-i Bâtın'ın hükmüyle zuhûr ede. Zîrâ telkîhde resm-i evvel fenâ bulur. Ve bu makāmdandır ki salât-i leyl ehlinin yüzleri vazî' ve nûrânî olur. Zîrâ gece âlem-i zâta işâretdir ki ol âlem ile münâsebet eden onun envârıyla elbet pür-nûr olur ve ol nûrun eseri zâhirine dahi sârî olur. Onun için erbâb-ı hakāikın yüzleri nûrânîdir. Nitekim telkîh olunan ağacın dallarında ve budaklarında ve yapraklarında başka nümâyiş vardır ki telkîh olunmazdan evvel nümâyiş ve hüsn ve revnak ve bahâ onda yokdur. Ve bu netîceden erbâb-ı zâhir ve ashâb-ı bâtın aralarında fark zâhir oldu, ashâb-ı leyl ile sâirlerin farkları nümâyân olduğu gibi.

Gel imdi mübâyaa ile âlem-i zât ve sıfât ve ef'âle dâhil ol, tâ ki üç yüzden yüzün ağarsın ve bir dahi zulmet yüzünü görmeyesin. Zîrâ mâhiyyetin mahzâ zulmet-i imkân ve heykelin sırf zulmet-i anâsırdır. Ve sen nûrânî ve belki nûr-i mahz olmağa esmâ-i ilâhiyye ile sohbete muhtâcsın. Zîrâ esmâ' envâr ve müsemmâ Nûru'l-envâr'dır. Ve "insân melekiyyete kadem basmak" dedikleri bu nûr ile vücûd bulur. Onun için hadîsde gelir: واجعلني نوراً[2]

[92ª] Ve mübâyaada bu sırr-ı ilâhî olmak budur ki mübâyaa -ki muâkade-i tarîkatdir- bey' ve şirâ sûretindedir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿إِنَّ اللهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ﴾[3] Ya'nî mü'minler nefslerini Hakk'a satdılar ve nefsden boşaldılar ve fânî yerine bâkî ahz etdiler. Fânî ise zulmânîdir. Zîrâ nefs-i hayvâniyyedir. Bâkî ise rûh-i menfûhdur ki nûr-i ilâhîdir. Çünki bu akd sahîh ola, lâ-cerem ticâretde ribh ve netîce zuhûr eder.

Cemî'-i a'sârda ekser-i ehl-i sülûkden hayır gelmediği nefsin şerrini def' edemediklerindendir. Zîrâ mertebe-i tabîatın nûr-i esvedinde kalmışlardır.

---

1 "Allah, büyük lütuf sâhibidir." el-Bakara, 2/105.
2 "Beni nûr kıl." Müslim, Müsâfirîn 187.
3 "Allah mü'minlerden canlarını ve mâllarını satın almıştır." et-Tevbe, 9/111.

Eğer terakkî etseler nefsde nûr-i ahmer müşâhede ederler ve dahi mâ-fevkına gayret etseler rûhda nûr-i ahdar görürler ve makām-ı sırra dâhil olduklarında nakş ve levn mağsûl olup nûr-i ebyaz kalır. Zîrâ ebyaz elvândan değildir, belki beyâza mukārenetle beyâz ve siyâha mukārenetle siyâh ve yeşile mücâveretle yeşil görünür ve alâ-hâzâ. Nazar eyle âb ve havâya ki zücâcın rengine tâbi'lerdir. Nitekim bâlâda tafsîl olunmuşdur. Ve beyâza levn demek sevâd mukābelesinde olmakladır. Ve cemî'-i elvân bu iki levnin imtizâcâtından gelir. Gûyâ zât ve sıfatdır ki âlemin ecnâs ve envâ' ve asnâfına ve belki efrâdına dahi levn verip onunla taayyünât-i muhtelifeye sabğ verilmişdir. Ve bu sabğ onlardan mağsûl olmaz. Zîrâ hakāik-ı muhtelife üzerine mersûm olmuşlardır. Eğerçi cemî'-i hakāik hakîkatü'l-hakāika müntehî olur. Ya'nî esmâ ve sıfât ve zevât hasebiyle ve illâ taayyünâtın Hak ile münâsebeti olmaz. Şu kadar vardır ki vücûdun mâhiyyâta mukārenetiyle hâsıl olan avârızdır. Zıll ve dav' gibi ki zıllin netîcesi şems değildir, belki bu netîce dav'ındır. Ve burada dahi âlî kelâm vardır ki mezâlik-ı akdâmdan olmakla tayy olunmuşdur. Belki ona vâcid-i muhakkık olanlar vâkıf ve ondan zâik olurlar. Fa'rif.

[92b]

ليلة السّبت بين العشائين كنتُ مدّثِّراً بثوبٍ لما بي من بعض الأمراض والأوجاع التي لا يخلو عنها البشر فقيل لي: **لَا تَدَّثِّرُوا فَإِنَّ الْمُدَّثِّرَ عَارٍ عَنِ الْفَايِدَةِ**[1]

Ya'nî beyne'l-işâeyn ba'zı emrâz hasebiyle bir ihrâm ile bürünüp yatarken hitâb-ı gaybî vârid oldu ki: "**Bürünüp yatmayınız. Zîrâ böyle kendini setr eden fâyideden uryândır.**" Ya'nî bu telebbüsün zımnında uryânlık vardır. Şol cihetden ki Allâh Teâlâ Rasûlullâh'a -sallallâhu aleyhi ve sellem- buyurmuşdur ki: ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ﴾[2] Ya'nî ibtidâ-i nübüvvetde ki Cenâb-ı Nübüvvet'e bu tedessür vâkı' olmuş idi, tedessürü terk eylemek ve kıyâm ve inzâra meşgūl olmakla me'mûr oldu. Ve elifât-i erbaada [1111]

---

1 Cumartesi gecesi akşam-yatsı arası insanın hâlî olmadığı bir hastalık ve ağrı sebebiyle bir elbiseye bürünmüş yatarken bana denildi ki: "Örtüye bürünmeyin. Çünkü örtüye bürünen faydadan uzaktır."

2 "Ey örtünüp bürünen. Kalk da uyar." el-Müddessir, 74/1-2.

vâkı' olan haccda ra's-i şerîf-i Nebevî'de iken bu fakîre [1]﴿قُمْ فَأَنْذِرْ﴾ diye hitâb-ı ilâhî vârid olup onun satvetinden meclisimden bi'l-ıztırâr kıyâm edip yemîn ve şimâlime nazar etdim ki bu hitâbın aslı ne ola diye. Âhir bu kıyâm ve inzârdan murâd ne ma'nâ olduğu işâret olunup ibtidâ kendi vücûdumu inzâr ve sâniyen inzâr-ı halka iştiğâl mukarrer olıcak vücûdumda olan ıztırâb sâkin olup yine yerime oturup murâkabeye meşgūl oldum.

Ve ol vakitden vakt-i tahrîre gelince yirmi altı senedir ki halk ile ibtilâ-i azîm hâsıl olup husûsâ bu esnâda ba'zı esfâr ve seyâhâtle dahi me'mûr olup âhir yine belde-i Bursa'ya avdetle işâret olunduğumda müddet-i avdetimden bir sene mürûrundan sonra hitâb-ı mezkûr iâde olunup tarîk-ı letâfetden denildi ki: Ey müddessir, kendini setr etmekle olmaz, belki da'vet-i ilallâh tarîkında nehdat ve ihtimâm lâzımdır ki selef bu yola sülûk etmişler ve bu derd ile gelip gitmişlerdir. Sen dahi teşmîr-i sâk eyle ve her ne hâl ise mevt-i tabîî gelince mukāsât-i şedâid eyle, tâ ki cem' içinde farkı bulasın ve yine fark içinde ehl-i cem' olasın ve vücûdunu **[93ª]** fenâ ve bekā ile tekmîl edip tarîkın olan Celvetî sırrına eresin. Zîrâ Celvetî'nin -cîm ile- bidâyeti halvetdir ki mâ-sivâdan bi'l-külliyye boşalmakdır. Ve gāyet ve netîcesi sıfât-i ilâhiyye ile cilâ ve zuhûrdur ki evvelkisi mebde' maâd olmakdır ki tavr-ı insânîde kemâl-i ilâhîdir. Ve ikincisi maâd mebde' olmakdır ki tavr-ı ilâhîde kemâl-i insânîdir. Ve bu netîce ve avdet hâsıl olmadıkça da'vet-i ilallâh dahi tâmm olmaz.

Ve bu fakîrin târîh-i mezkûrda (1111) Haremeyn-i Şerîfeyn'e duhûlü seyr-i evvele nâzır ve sâniyen Bursa'ya avdeti seyr-i sânîye nâzırdır. Ve seyâhât-i kesîreden sonra tekrâr Bursa'ya avdet-i sâniye bu seyr-i sânîyi te'kîd ve takviyet bâbından oldu ki evâhir-i ömrün nişânlarındandır. Ve her hakîkatin bir sûreti olduğu hod mukarrerdir. İşte tedessür gûyâ âlem-i evednâda ihtifâ sûreti oldu ki bu ihtifâda da'vet-i ilallâh zuhûru yokdur. Ve ol âlemde bekā ve râhat isteyen bu da'vet libâsından ârî kalır.

İmdi makām-ı kābe kavseyne nüzûl ve âlem-i farka duhûl lâzımdır ki bu zuhûr her ne kadar uryânlık gibi olsa da yine onun zımnında libâs vardır.

---

[1] "Kalk da uyar." el-Müddessir, 74/2.

Aceb işâret-i ilâhiyyedir ki sûret-i terkîb bile hadd-i i'câzdadır. Nitekim ârif-i billâh olanların nazarlarında rûşendir.

Bak imdi bu teşrîf-i ilâhîye ki bu ednâ fakîre Habîb-i A'lâya hitâbıyla hitâb edip onun elkāb-ı müşerrifesinden olan müddessir lakabıyla telkıyb etdi ve esnâ-i marazda ne makūle sıhhat-i acîbe verdi. Evvelâ maraz ile mübtelâ ve sâniyen ihrâm ile tedessüre ilcâ' edip bu hâl içinde ne netîce gösterdi ki netâic-i ahvâl-i enbiyâ ve evliyânın eşrâfındandır. ﴿ذَلِكَ فَضْلُ اللهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ﴾[1] أنا العبد لا إله إلا الله[2] Ya'nî bu bir saltanatdır ki ubûdiyyet-i kâmileyi müştemildir. Ve ol ubûdiyyet ol saltanatın şükrüdür. Nitekim ma'rifetullâh onun sırrıdır. Pes, her kimde ki sırr-ı ma'rifet ve sûret-i ubûdiyyet olmaya, **[93b]** sûretâ sultân ise de ma'nâda raiyyetden kalmaz. Ve her kim ki onunla kāim ola, sûretde gedâ ise de ma'nâda sultândan geri olmaz. İşte هُم ملوكٌ تحت الأطمار[3] sırrı budur. Zîrâ mülûk ve selâtıyn-i sûriyye suver-i esmâ ile kāimler ve mülûk ve selâtıyn-i ma'neviyye hakāik-ı esmâ ile mütehakkıklardır.

Ve sûret hakîkatin kışrı menzilesindedir. Pes, maksûdün bi'z-zât olan kışr değil belki lübbdür. Zîrâ lübb kışrın netîcesidir. Ve cemî'-i zavâhirden murâd libâsı yüzünden metâlibe vusûldür. Ya'nî zavâhir bevâtına âyîne olmak için halk olunmuşdur. Onun için dünyâ ve mâ-fîhâdan tenfîr olundu, maa-hâzâ halk olunmasıyla imtinân dahi kılındı.

İmdi imtinânın sırrı budur ki Allâh Teâlâ eşyâyı esmâsına âyîne kılmışdır. Bu cihetden eşyâ niam-ı celîle-i ilâhîyyedir. Ve tenfîrin sırrı budur ki maksûdun bi'z-zâta tahrîkdir, tâ ki suverde kalmayıp maânîye intikāl edeler. Zîrâ şeref-i insân basîretledir, yalnız basarla değildir. Ve basîret âlem-i melekûtdan ve hakāikdandır. Pes, şol yerde ki hakāik olmaya suverden ne hâsıldır?

---

1 "Bu, Allâh'ın lütfudur, onu dilediğine verir." el-Mâide, 5/54.

2 "Ben kulum, Allah'tan başka ilâh yoktur." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Bazı tasavvufî eserlerde hadis olarak geçmektedir. Örnek olarak bk. Rûzbihân Baklî, *Arâisü'l-beyân*, I, 291; a.mlf., *Meşrebü'l-ervâh*, s. 44.

3 Onlar eski elbiseler altına (gizlenmiş) sultânlardır.

Onun için Hak Teâlâ nice ehl-i basar olanları a'mâ hükmünde kıldı. قال تعالى: ﴿وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي ٱلآخِرَةِ أَعْمَى﴾[1] وقال تعالى: ﴿لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيراً﴾[2] وقال تعالى: ﴿فَإِنَّهَا لاَ تَعْمَى ٱلأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى ٱلْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ﴾[3] Ve nice insân sûretinde olanları hayvân gibi ve belki dahi beter kıldı. قال تعالى: ﴿أُولَئِكَ كَٱلأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ﴾[4] وقال تعالى: ﴿وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ ٱلأَنْعَامُ﴾[5] Ya'nî kâfirler ve Hak'dan mahcûb olanların ekl ve şürbleri hayvân gibidir ki mebnâsı şehvet-i tabîiyyedir, yoksa tâat için kıvâm değildir.

Husûsâ ki "gıdâ" dediklerinin ismi Kayyûm'dur. Ve sûkun asl-ı vaz'ı bey'-i taâm içindir. Onun için Cenâb-ı Nübüvvet -aleyhi's-salâtü ve's-selâm- mutâlaa-i ism-i Kayyûm için sûka, ya'nî çarşıya çıkarlardı ve küffâr-ı hayvân-nihâd bu sırr-ı azîmden gāfil olup ta'n ve teşnî' ederlerdi. **[94ª]** كما قال تعالى حكايةً عنهم: ﴿مَا لِهَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي ٱلأَسْوَاقِ﴾[6] Ya'nî bilmediler ki ekl-i taâm ve meşy-i esvâkda ba'zı esmâ-i ilâhiyye ile ittisâf sırrı vardır. Eğer onların dedikleri gibi rasûl olan melek olsa idi, esmâ-i ilâhiyyenin ba'zısı hâlî kalırdı. Ve sâir ta'n olunan ahvâl dahi böyledir. İnsân ise halîfetullâhdır. Halîfenin şânı ise cemî'-i esmâ-i ilâhiyye ile kıyâmdır. Onun için buyurur: ﴿إِنِّي جَاعِلٌ فِي ٱلأَرْضِ خَلِيفَةً﴾[7] Ya'nî melâike-ye demedi ki sizden birinizi vech-i arzda halîfe nasb ederim, belki onlar semâda biribirine rasûl ederler. Mutlak risâletden ise hilâfet-i mutlaka lâzım gelmez. Pes, melâike ne vech-i arzda ve ne semâda halîfe değillerdir, belki cümle-i avâlimde hilâfet âdemindir. Zîrâ cemî'-i esmâ onundur ve netîce-i mülk ve melekût onun ilim ve irfânındadır. Fa'lem zâlik.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Bu dünyâda kör olan kimse âhirette de kördür." el-İsrâ, 17/72.

2 Allah Teâlâ yine buyurdu ki: "(O), Beni niçin kör olarak haşr ettin? Oysa ben hakîkaten görür idim (der)." Tâhâ, 20/125.

3 Allah Teâlâ yine buyurdu ki: "Ama gerçek şu ki gözler kör olmaz, lâkin göğüsler içindeki kalbler kör olur." el-Hac, 22/46.

4 Allah Teâlâ buyurdu: "İşte onlar hayvânlar gibidir, hattâ daha da sapık..." el-A'râf, 7/179.

5 Allah Teâlâ yine buyurdu ki: "Onlar, hayvânların yediği gibi yerler." Muhammed, 47/12.

6 Nitekim Allah Teâlâ onlardan naklen buyurdu ki: "Bu ne biçim peygamber, yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor?" el-Furkān, 25/7.

7 "Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım." el-Bakara, 2/30.

ورد في السّحر الأعلى قوله تعالى: ﴿وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ﴾[1]

Ya'nî Allâh Teâlâ bir kavmin mesâet ve hüznüne sebeb olan bir ibtilâ murâd etse onun için redd yokdur. Ya'nî ol nesne kazâ-i mübrem olıcak onu bir dâfi' def' edemez. Belki kazâ yerin bulur ve nâfiz olur, gerek hasta ve şikestelik ve gerek gayrı mevâdd. Ve bu ma'nâda umûm ve husûs-ı nâs müştereklerdir, beşeriyyetde iştirâkleri hasebiyle. Ve eğer Hak Teâlâ dilese havâssı avâmmdan bâtında temyîz etdiği gibi zâhirde dahi temyîz ederdi ve âlem-i bekānın hükmünü verirdi. Velâkin dâr-ı teklîf ve âlem-i fenânın hükmü olmamakla ehl-i esrârı eşrârdan setr etdi ve havâssı avâmma bildirmedi, tâ ki nizâm-ı âlem, husûsâ ki nizâm-ı şer' muhtell ve müşevveş olmaya. Bu cihetden temyîz-i hissî ve sûrî âhirete kaldı. Maa-hâzâ âhiretde dahi ba'zı ahvâl vardır ki avâmm-ı ehl-i îmân onun esrârını bilmezler ve ne ma'nânın netîcesi olduğun fehm eylemezler. Eğerçi havâss-ı nâsın sâyesinde müsterîh olup giderler ve ile'l-ebed tena'um ederler. فاعرف هذا السّر السَّرِيَّ[2]

[94b] Ba'de-zâ âyet-i mezkûrede ki kelime-i "**إِذَا**" tahakkuk içindir, delâlet eder ki irâdet-i ilâhiyye mütehakkık olıcak murâd irâdetden tehallüf etmez ve illâ acz veyâ cehl lâzım gelir. تعالى الله عن ذلك[3] Ve şol teğayyürât ki âlem-i âsârda vâkı' olur, hakāik-ı sâbitenin teğayyürâtı değildir, belki suverin teğayyürâtıdır. Onun için levh-i mahfûza "levh-i mahv ve isbât" dediler. Bu sebebdendir ki sûret-i saâdet şekāvete ve sûret-i şekāvet sûret-i saâdete mübeddel olur ve illâ hakîkat-i saâdet ve şekāvet fî-nefsi'l-emr şekāvet ve saâdet olmak ihtimâli yokdur. Ve sâir ahvâl-i ârıza dahi ona kıyâs oluna. Meselâ ol nesne ki fi'l-hakîka hastalıkdır, sıhhat olmaz. Ya'nî hastalık mukadder olsa sûret-i sıhhate girmez, meğer ki ecel-i ma'lûmundan

---

1 Seher-i a'lâda Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Allah bir kavme kötülük diledi mi, artık o geri çevrilemez." er-Ra'd, 13/11.

2 Bu yüksek sırrı bil.

3 Allah Teâlâ bundan yücedir.

sonra gire. Ve eğer sebeb-i dâfi‘ ile mukadder ise sûret bulmadan dahi mündefi‘ olur. İmdi bu netâice nazar eyle ne sûretden gelir, ona göre ma‘nâ ile kāim ol.

قيل لي بعد صلوة المغرب:[1] كُنْ كَأَنْ لَمْ تَكُنْ

Ma‘nâsı budur ki: "**Sen olmamış gibi ol.**" Ya‘nî gerçi dünyâya gelip aynı hâricî libâsıyla büründün ve vücûd-i zâhirîden nikāb urundun, fe-emmâ ketm-i ademde olduğun hâle nazar eyleyip orada nice bî-kayd oldunsa burada dahi bî-taalluk ol ve sûret-i âlemi hayâl bil. İşte cümleden sana karîb olan -ki nehâr idi- leyle erişdi ve vücûdu hayâl olup كأن لمْ يَكنْ[2] oldu. Pes, cümleden sana akrab olan "vücûd-i zıllî" dedikleri dahi böyledir. Ya‘nî gerçi Allâh Teâlâ'nın îkād eylediği çerâğ sönmez ve tecellî kıldığı nûr-i pâkine zevâl gelmez, fe-emmâ bu âlem vücûd ile adem miyânındadır ki ﴿بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾[3] mûcebince îcâd ve i‘dâm lâ-yenkatı‘dır.

Ve ol ki vücûd-i hakîkîdir, Hakk'a muzâfdır ki onun için i‘dâm yokdur. Ve ol ki vücûd-i izâfîdir -ya‘nî ol vücûd-i hakîkînin **[95ª]** muzâfât ve müteallakātıdır- ona i‘dâm vardır. Zîrâ bu iki nesne ki gece ile gündüz gibidir ki nehâr oldukda şemsin dav'ı gece içinde mestûr olan eşyâyı ızhâr eder ve onlara vücûd-i hissî verir ve leyl oldukda dav'-i şems kursuna rucû‘ edip eşyâ aslı üzerine zulmetde nâ-bûd olur. Ve şemsin tecellîsi bir tavrdan bir tavra intikāl eder. Pes, şems her tavrda bâkîdir, velâkin matârıh-ı dav'ı olan eşyâ vücûd ve adem miyânında dâirdir. Ve buradandır ki "A‘yân-ı sâbite hâli üzerinedir" derler. Ya‘nî ifâza-i vücûd-i Hak'dan kat‘-ı nazar umûr-i mümkinedir ki ma‘dûmâtdır. Pes, ol hakāikın vücûdâtı Hak ile zâhirdir ki فخلقت الخلق[4] sırrı budur. Eğerçi fi'l-hakîka zâhir olan Hak bâtındır ki كنت كنزاً مخفيّاً[5] budur. Bu cihetden halk zuhûru hâlinde hafî ve vücûdu

---

1 Akşam namazından sonra bana denildi ki:
2 Sanki hiç olmamış gibi.
3 "Hayır, onlar yeni bir yaratmadan şüphe içirdedirler." Kāf, 50/15.
4 "...ve mahlûkātı yarattım." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 121.
5 "Ben gizli bir hazîne idim." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 121.

hâlinde ademdir. Belki vücûd Hakk'ındır ki gayb-i zâtından mertebe-i şehâdete tecellî etmişdir ve mütecellâ-leh olan abdi kendine ridâü'l-kibriyâ kılmışdır, tâ ki onun çeşmiyle seyr ede ve onun vücûduyla tesettür eyleye ve bununla sırr-ı hilâfet zuhûr ede. Sultân-ı a'zamın vücûdu vezîr ile tesettür etdiği gibi ki sultânı esmâsıyla müşâhede isteyen vezîre nazar eder. Eğerçi vezîrin zuhûru kendi hasebiyledir ki tahammül etdiği kadar mertebe ile sultândır, kamer şemsin kendi hasebiyle âyînesi olduğu gibi. Eğer şemsin hasebiyle olsa o dahi şemsin aynı olurdu. Fe-emmâ sırr-ı hilâfet ihticâb iktizâ eder ve tecellîde tekerrür olmaz ve olsa sûret-i uhrâda olur.

Pes, kamer min-vechin şemsin aynı ve min-vechin gayrı olduğu gibi akl-ı evvel dahi tecellî-i evvel ile böyledir ki ikisi min-vechin birdir. Ve bu makāmdan ârifler [1]﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ âyetinde kâf'a i'tibâr etdiler ve zâyide tutmadılar ve dediler ki: Tecellî-i evvelin misli [95b] akl-ı evvelindir -ki mazhar-ı tâmmdır- ve ondan sonra gelen tabakātda onun misli yokdur. Zîrâ rûh-i Muhammedî'dir ve Muhammed'den -sallallâhu aleyhi ve sellem- efdal mevcûd yokdur ve illâ mislinin misli olmak lâzım gelir. Ve akl-ı evvel'e "misl" denildiği i'tibârîdir. Zîrâ fi'l-hakîka misliyyet yokdur. Zîrâ misliyyet isneyniyyet iktizâ eyler. Vücûd ise vahdet ile mevsûfdur. Belki misliyyetden murâd "mazhariyyet" dedikleri ma'nâdır.

Bu hod ma'lûmdur ki kamerin mazhariyyeti sâir nücûmun mazhariyyetine gālibdir. Ve evlâd peder mertebesine ermez. Zîrâ rütbe-i tekaddüm bâkîdir. Akl-ı evvel ise ebü'l-ervâhdır ve Âdem'in -aleyhi's-selâm- übüvveti izâfîdir, belki onun sûretinde ebü'l-ecsâm olan dahi fi'l-hakîka ebü'l-ervâhdır. Zîrâ ervâh ve ecsâmda vâkı' olan taayyünâtın cümlesi onun taayyününden müstefâzdır, cümle-i kevâkibin taayyünâtı kamerin taayyününden hâsıl olduğu gibi. Bu cihetden Âdem kendi hasebiyle sûret-i Muhammedîyye'dir, ya'nî ayn-ı Muhammed'in bir hissesidir.

Ve bu ma'nâdan ötürü vahdet-i vücûd lâzım geldi. Ya'nî çünki bu âlem mebde-i vâhidden teşa'ub etdi, asl-ı âlem şey'-i vâhid oldu ve şu'beler ol aslda indirâc buldu ve keserât ol vahdete ircâ' olundu ve suverin taaddüdü hakîkat-i vâhidenin vahdetini münâfî olmadı. Pes, asl-ı vâhid ki mertebe-i

---

[1] "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." eş-Şûrâ, 42/11.

vücûbda tecellî-i evvel ve feyz-i akdes ve nefes-i rahmânî ve mertebe-i imkânda akl-ı evvel ve kalem-i a'lâ ve rûh-i Muhammedî'dir, nefes-i insân gibidir ki yekpâre nesnedir. Velâkin mehâric üzerine mürûr ve inzığât ve inbisât ile hurûf-i kesîre zuhûr edip netîcesi terkîb olur. Pes, ol terkîb hurûf-i basîtaya müstenid ve hurûf dahi elife ve elif dahi noktaya râci'dir. Ya'nî kalem i'tibâriyle taayyün budur ve telaffuz i'tibâriyle taayyün nefes-i insânîye râci'dir. El-hâsıl nefes-i rahmânî ve akl-ı evvel ve kezâlik nefes-i insânî ve hemze ve kezâlik nûn -ya'nî mıhbere ve nokta- bunlar evveliyyet ile **[96ª]** mevsûflardır. İşte "Ezel bir mebdeiyyetin sûretidir" dedikleri budur ve illâ Allâh Teâlâ'nın ezeliyyeti na't-i selbîdir ki bi-lâ-evvel demekdir. Nitekim ebediyyeti dahi böyledir ki bi-lâ-âhir demekdir.

Ve bundan fehm olundu ki akl-ı evvelin mertebe-i ervâhda evveliyyet ile ittisâfı akliyyeti i'tibâriyledir ve illâ ma'neviyyeti i'tibâriyle ona evveliyyet yokdur, belki bi-lâ-evveldir. Şol vechden ki bu yüzü ile âlem-i ceberûta nâzırdır ki âlem-i esmâ ve sıfâtdır. Ve bu âlem dahi âlem-i lâhûta nâzırdır ki âlem-i zâtdır. Ve âlem-i zât ıtlâk-ı hakîkî ile mutlakdır ki onda aslâ kuyûd ve izâfât yokdur. Onun için bi-lâ-ibtidâ' ve lâ-intihâdır.

İşte bundan ma'lûm oldu ki izâfât esmâ-i ilâhiyyeden gelir ki hakāika taallukuyla hâsıl olur. Ve buradan dediler ki: التّوحيد إسقاط الإضافات[1] Ya'nî vahdet-i hakîkıyyeye vusûl cemî'-i kuyûd ve izâfâtdan halâs olup zâta duhûl ile vücûd bulur. Ve insânın nefh-i ilâhî yüzünden bu âlem-i zâta bir yüzü vardır ki ol yüzle yüz yüze olur ve illâ dil onu arayı arayı kande bulurdu ki sûret yüzü ol yüze ermez ve akıl ve nefs oraya girmez ve dîde-i Hak ile nazar olunmasa kimse Hakk'ı görmez.

İşte insânın da'vâsı eğer bu mertebeye vusûlden evvel ise bâtıldır. Zîrâ bi'l-kuvve vusûl ile iş bitmez, belki bi'l-fi'l gerekdir. Ve eğer vusûlden sonra ise yine ma'nâdan âtıldır. Zîrâ vâsıl makām-ı setrdedir ve libâs-ı kiyânî ıtlâk-ı da'vâya hâildir. Ve tevhîdde "Hû Allâh" kâfî ve muğnî, "Ene'l-Hak" demeğe hâcet kalmaz. Zîrâ cemî'-i eşyâ dahi lisân-ı hâl ile bu da'vâyı eder. Zîrâ taht-i tecellîde dâhil olmadık nesne yokdur, gerek mahall-i taayyüne göre zuhûru kalîl olsun ve gerek kesîr olsun.

---

[1] Tevhîd izâfetleri ortadan kaldırmaktır.

El-hâsıl "Hûb olan elbette kendin gösterir" fehvâsınca ve [1]﴿شَهِدَ اللهُ﴾ mûcebince tevhîd kendini göstermişdir. Şol kimse ki netîceden âgâh ola, netîceyi hıfz eder ve lisâna getirmez. Zîrâ kenz-i mahfîdir. **[96b]** Ve Hak Teâlâ ol kenzi gerçi ızhâr etmişdir, velâkin sûret libâsına komuşdur. Pes, ol libâsdan onu uryân etmek hatâdır. Husûsâ ki vâsılın hakkında mu'teber olan maâddır, ya'nî âhir-i derecâtdan mebde-i evvele hareketdir. Mebde-i evvel ise kenz-i mahfîdir. Ve ol kenz hâlâ ol hafâ üzerinedir. Nitekim الآن على ما عليه كان ona dâlldir. Ya'nî Allâh Teâlâ gınâ-yı zâtı i'tibâriyle hâlâ evvelki hâl üzerinedir ki zât-i bahtdır. Ve bu hakîkat bu üslûb üzerine fehm olunmasa sırr-ı vahdet ne vechile bilinir?

İmdi imtizâcâta iltifât yokdur, belki ayn-ı vâhide yine evvelki ayn-ı vâhidedir. Eğer aynın meftûh ise görürsün. Teemmül eyle, süt su ile mümtezic ve muhtelıt olsa inde'l-hiss gerçi temyîzi müşkildir. Zîrâ şey'-i vâhid sûretindedir. Fe-emmâ inde'l-akl biribirinden müteşahhısdır. Zîrâ su süt cinsinden değildir, ancak seyelânda süte münâsebeti olmakla fi'l-cümle imtizâc kabûl etmişdir. Pes, imtizâc hâlinde yine süt hakîkati süt ve su hakîkati dahi sudur.

Ve ârif-i basîr odur ki basara aldanmaya, belki basîretle nazar eyleye ki basarın iltifâtı hissiyyâta ve basîretin nazarı ma'kūlâtadır. Belki eğer kühl-i cilâ tâmm ise nazar-ı aklî müşâhede-i sırriyyeye terakkî edip umûr-i ma'neviyye dahi zâhir olmağa başlar.

Ve sana vâcibdir ki seni taltîf edip ol hazrete takrîb eden umûra mübâşeret edesin ve gıdâlardan rûhânî olanları tenâvül eyleyesin. Zîrâ ağdiye tefâvüt üzerinedir. Yoksa seni teksîf edip ol makām-ı âlîden tenzîl ve teb'îd eden nesnelerden hazer edesin. Zîrâ senin hâssa-i latîfe-i lâzimene havâss-ı rediyye-i kesîfe mukāvemet edip mağlûb edicek sehâb-ı galîz altında kalmış güneşe dönersin. Ve zinhâr irfân-ı mücerrede mağrur olmayasın, belki zâik olmağa sa'y eyleyesin ki netîce zevkdir. والله أعلم بأهل البصائر والأبصار ومنه كشف الأستار[2]

---

1 "Allah şâhidlik etti ki..." Âl-i İmrân, 3/18.

2 Allah basîret ve basar ehli olanları en iyi bilendir, perdeleri açmak O'ndandır.

[97ª]

ورد قوله سبحانه: ﴿ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ﴾[1]

Ma'lûm ola ki bu âyet-i şerîfe dört nesneyi müştemildir: Biri "nûn"dur ki mıhbere, ya'nî mürekkeb hokkasıdır -ki "devât" derler- ve midâd -ki mürekkebdir- onda dâhildir. Ve biri "sâtır"dır ki kâtibdir. Ve biri "kalem"dir ki kâtib elinde olan âlet-i kitâbetdir. Ve biri "mastûr"dur ki kalem ile tahrîr olan nesnedir. Ve sahîfe bunda dâhildir. Zîrâ mahall-i kitâbetdir. Ve nûn içinde olan midâd, sahîfe üzerine yazılan mevâddın mâdde-i icmâliyyesidir. Ve kâtibin kalemi onun tafsîline âletdir ve bu âletin merci'i kâtibin ilmidir. Zîrâ kâtibin ilm-i tafsîlîsi olmasa kalemde hareket olmaz. Pes, kâtib alîmün habîr gerekdir ki kaleminden âsâr-ı kesîre zuhûr eyleye. Zîrâ burası كيفما اتّفق[2] yeri ve رَميةٌ من غير رام[3] mahalli değildir. Onun için Hak Teâlâ emr-i ittifâkîden münezzehdir. Bu sebebden buyurur: ﴿اَلَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ﴾[4] Ya'nî her nesneyi itkān ve ihkâm etdiği ilm-i kâmil ve şâmilinden ve ıttılâ' ve vukūf-ı tâmmındandır.

Ve bunda "nûn"dan murâd, kenz-i mahfî mertebesinde olan gayb-i zâtîdir ki cemî'-i nukūş-i âlem onda mündericdir. Şol kâtibin hâli gibi ki tahrîr edeceği nukūş-i resmiyye midâdında mündericdir. Ve kâtib Allâh Teâlâ'nın esmâ ve sıfâtıdır ki Allâh Teâlâ onların yüzünden hakāik ve mâhiyyâta taayyünât verip rahm-i ümmde olan cenîni melâike tasvîr edip ﴿فَتَبَارَكَ اللهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾[5] mertebesine îsâl etdikleri gibi onlar dahi tecelliyât-i zâtiyye ve teveccühât-i ma'neviyye kuvvetiyle eşyâya vücûd gösterirler. Ve kalem-i a'lâ ol nakş-ı tekvînînin vesîlesidir ki elvâh-ı mâhiyyâta resm olunan nukūş-ı tekvîniyye onun hareketine menût ve kitâbetine

---

1 Allah Sübhânehû'nun şu sözü vârid oldu: "Nûn. Kaleme ve (kalemle) yazdıklarına andolsun." el-Kalem, 68/1.

2 Nasıl denk gelirse.

3 Atıcı (ehil) olmayanın attığının isâbet etmesi.

4 "Ki O her şeyi sapasağlam yapmıştır." en-Neml, 27/88.

5 "Yaratanların en güzeli olan Allah ne yücedir." el-Mü'minûn, 23/14.

merbûtdur. Ve bu kalemdir ki ilâ-yevmi'l-kıyâm umûr-i hâdiseyi yazmış ve كان ما كان وجفّ القلم[1] ile mu'lem olmuşdur.

[97[b]] Ve onun sahâifi zikr olunan hakāik ve mâhiyyâtdır. Nutfe-i insân gibi ki tasvîr-i melek onun üzerine cârî olduğu gibi nakş-ı kalem dahi onların üzerine cârî olur. Onun için kalem-i a'lâya "ebü'l-ervâh" dediler ki dest-i kudret ibtidâ onu tasvîr ve ibdâ' eyleyip ba'dehû ondan dahi istirsâlât ile ervâh ve ba'dehû ecsâm tevellüd eyledi, âbâdan evlâd ve evlâddan ahfâd tevellüd etdiği gibi. İşte akl-ı evvel silsile-i kâinâta bâis olmakla mertebe-i insâna dek hareket edip âhir bu mertebede taayyünü tamâm oldu. Ve bu cihetdendir ki insân-ı kâmili mele-i a'lâ değil belki mücerredât üzerine tafsîl etdiler. Mücerredâtdan murâd "ervâh-ı âliye" dedikleri ehl-i tehyîmdir ki mertebe-i istiğrâkda ve hâlet-i cem'de kalmışlardır ki farkdan ve âlem ve Âdem'den bî-haberlerdir. Ve bu ma'nâdan ötürü secde-i Âdem ile me'mûr olmamışlardır, belki me'mûr olan melâikedir, ervâh değil. Fe'fhem.

Çünki bu mücerredât makām-ı istiğrâkda dâimlerdir, pes rütbe cihetinden âlîlerdir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ﴾[2] Velâkin insân neş'ede onlardan ecma' ve ihâtada eşmeldir. Zîrâ ismi ism-i a'zamdır ki cümleyi muhîtdır. Pes, insâna göre mücerredât muhâtdır ki yalnız esmâ-i cemâliyye mezâhiridir. Nüdemâ-i sultân gibi ki gerçi sultâna kurb-i zâyidleri vardır, velâkin vezîr gibi hall ve akd sâhibleri değillerdir. Onun için mushaf-ı tekvînîde kelimâtullâh olmuşlardır, yoksa süver mertebesine ermemişlerdir. Zîrâ gayb-i zât nokta ve a'yân-ı ilmiyye hurûf ve suver-i rûhâniyye kelimât ve suver-i cismâniyye süver gibidir. Ya'nî mushaf-ı tenzîlî bu dört mertebeyi câmi' olduğu gibi, mushaf-ı tekvînî dahi böyledir. Onun için hiç sûre yokdur ki onda kelimât ve hiç kelimât yokdur ki onda hurûf ve hiç hurûf yokdur ki onun hakîkati elife râci' olmaya. Ve hiç elif yokdur ki onda nokta bulunmaya. Zîrâ ya üç noktadan mürekkebdir ki ferdâniyyet-i hazrete, **[98[a]]** ya'nî zât ve sıfat ve fi'le işâretdir veyâ beş noktadandır ki hazarât-i hamse dâirdir veyâ yedi noktadandır ki esmâ-i seb'aya nâzırdır. Ve nokta-i vâhideden terkîb olmaz. Zîrâ cüz'-i gayr-i münkasimdir. Elif ise

---

1 Olan oldu ve kalem kurudu.

2 "Yoksa yücelerden mi oldun?" Sâd, 38/75.

hatdır, hatt ise nikāt ile mütehakkık olur. İşte lisân-ı Türk'te "Taş duvar olmaz" dedikleri bu ma'nâya işâretdir.

Hattâ demişlerdir ki: كُنْ kelimesi -ki onunla makdûrâta vücûd taalluk etmişdir- üç harfden mürekkebdir. Zîrâ aslında أُكْوُنْ 'dür. Evvelinde hemze-i ârızaya i'tibâr olunmayıp ve o dahi bi-hasebi'l-illet sâkıt olıcak كُنْ kalır. İşte [1]كن فكان فيكون budur. Ya'nî âlem-i kevnin vücûdu bu kelime ile hitâba mevkūfdur, gerek hitâb-ı hakîkî ve gerek teveccüh-i ma'nevî ola. Nitekim her birine zâhib olmuşlardır. Ve ulemâ-i zâhirden ba'zı munsıfler erbâb-ı hakāik ile biledir ki hitâb-ı hakîkîye haml eylemişlerdir. Zîrâ Allâh Teâlâ Kādir'dir ki ketm-i ademde olan eşyâya hitâbını ismâ' ede ve eşyâ hitâbın taallukuyla hem sâmi' ve hem mevcûd olalar. Fe'fhem cidden.

El-hâsıl takrîr-i mezkûrdan fehm olundu ki mushaf-ı tenzîlî okuyan elbette elifi, bâyı ağzına alır ve onun zımnında noktayı dahi kalır. Zîrâ okuduğu elifin kıvâmı nokta iledir. Pes, ey ârif bu ma'nâ sana şol netîceden haber verir ki mushaf-ı tekvînî dahi nokta-i gayb-i zâtı müştemildir ki "Kande baksam gözüme sûret görünür" vefkınce her elif-i tekvîn bir nokta-i gaybı gösterir, velâkin elif-i tenzîlîde nokta min-vechin gayb olduğu gibi elif-i tekvînîde dahi böyle olmakla her basar-ı hissî noktayı görmeyip ancak elifi gördü. Zîrâ zâhirde ba'zı hurûf üzerine vaz' olunan nikāt nişân mukūlesidir ki hakîkat-i nokta elif zımnındadır.

Ve kelime-i tevhîdde nokta olmadığı sırf noktadan ibâret olmakladır. Zîrâ tevhîd vahdeti isbâtdır ve vahdet ayn-ı noktadır ve Muhammed **[98b]** -sallallâhu aleyhi ve sellem- ol vahdetin mazhar-ı tâmmıdır ki onun sânîsi ve mertebesinde müştereki yokdur. Ve kelime-i tevhîdin evveli "lâ" oldu. Zîrâ elif-lâm menzil-i iltifâfdır ki kābe kavseynin hattı gibidir ve âhiri hâ' oldu ki menzil-i iltikādır. Ya'nî "lâ"nın iltifâfı bidâyet cihetiyledir ki vücûb ve imkânın lâ-taayyün ve taayyün ile izdivâcıdır. Ve "hâ"nın iltikāsı nihâyet hasebiyledir ki cümle-i taayyünâtın taayyün-i hüviyyetine ve ondan lâ-taayyün-i gaybe rucû'udur, gerek taayyünât-i cemâliyye ve gerek taayyünât-i

---

[1] Ol, hemen oldu, hemen oluyor.

celâliyye olsun. Zîrâ bu âlem felekdir, ya'nî halkadır ve her halkanın nihâyeti bidâyetine intihâ ve iltikādır. İşte devr sırrı budur ki sırr-ı muhîtdır.

Ve Muhammed'in mîminin devri dahi budur. Velâkin mîm sûretinde geldiği imkâna delâlet içindir. Pes, âlemde devr eden elif-i ahadiyyet vücûb ve mîm-i vâhidiyyet imkândır. Ve bu mîm ol elifin âyînesidir. Ve sûret-i âlem sûret-i âdemden me'hûz ve sûret-i âdemiyyenin dahi ekmeli sûret-i Muhammediyye olmakla cümle-i suver-i âlem sûret-i Muhammediyye'den müstefâd olup mîm-i imkân ile elif-i ahadiyyeti cem' eylemişdir ki biri cem'i ve biri farkı ve biri zâhiri ve biri mazharıdır. Bu ma'nâdandır ki insân-ı kâmil cem'u'l-cem' ehlidir ve onun hicâbı yine kendidir. Ve bir nesne kendine hicâb olmaz. İşte Hakk'a ve insân-ı kâmile göre hicâb yokdur. Zîrâ Hakk'ın insân-ı kâmile iltifâfı vardır. Ve nâkısa göre hicâb vardır. Zîrâ amâsı münkeşif olmamışdır.

Ve bu makāmın başka misâli vardır, velâkin lisân ve kaleme gelmezler. Zîrâ kāsırlar tenzîh ve teşbîh bilmezler ve mazhariyyetin hükmünü anlamazlar. Pes, onlarla mukāvelenin netîcesi cedel olur, cedel ise menhîdir. قال تعالى: ﴿فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ﴾[1] Ya'nî hakkı kabûl etmeyenin netîcesi dalâl olur.

Ey ârif, işte ﴿ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ﴾[2] sırrı sendedir. Gel imdi levh ve kalem sırrın bile **[99a]** gör ve satr-ı sâfilinde olan yâ-i mukavvesi tîr-i elife döndürüp aslını fer' içinde bulagör. Nedir fâyide ki elif okursun ve ebcede çıkarsın, çünki elif ve ebcedi bilmezsin? Ve nedir ﴿وَالطُّورِ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ﴾[3] ilmine almazsın ve ilim içinde müşâhede bulmazsın? Ve senin satrında cümle-i hakāik-ı ilâhiyye ve kevniyye yazılmışdır ve mushaf-ı tekvînî mushaf-ı tenzîlî gibi olmuşdur. Gel ﴿وَالصَّافَّاتِ﴾[4] nedir, ﴿ص﴾[5] remzinden

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne var?" Yûnus, 10/32.
2 "Nûn. Kaleme ve (kalemle) yazdıklarına andolsun." el-Kalem, 68/1.
3 "Andolsun Tûr'a, satır satır yazılmış Kitâb'a." et-Tûr, 52/1-2.
4 "Andolsun saf olanlara" es-Sâffât, 37/1.
5 "Sâd" Sâd, 38/1.

fehm et ve [1]﴿قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ﴾ nedir, [2]﴿ق﴾ şeklinden ahz eyle. Yeter ulemâ-i resmin [3]فعَل'sinden bahs eyle. Kur'ân'da [4]﴿الم﴾ sana besdir. Ve فعَل'nin harfi üç olmakla ﴿الم﴾ ile berâber olmaz, ayb ve hüner berâber olmadığı gibi. Eğer فعَل'yi ﴿الم﴾'de buldunsa netîceye erdin ve aybın mestûr olup ve hünerin gözü açılıp vech-i murâdı gördün.

Ve âriflerin mushaf-ı âfâkdan sonra dersleri mushaf-ı enfüsden ve ba'dehû Kur'ân'dandır. Ve ders-i Kur'ân'ın dahi netîcesi hakāik-ı Rahmân'dır ki netîcetü'n-netâic budur. Fa'lem zâlik.

اَلْمُخْلَصُ هُوَ اللهُ[5]

Bu kelâm [6]الفقير هو الله، القطب هو الله، السيّد هو الله mazmûnu üzerinedir. Ya'nî muhlas -ki lâm'ın fethiyle- şol kimseye derler ki sıfât-i nefsâniyyeden pâk oldukdan sonra sıfat-i gayriyyetden dahi tahallus ede -ki ona "sıddîk" dahi denilir- hatardan bi'l-külliyye halâs olmuşdur. Muhlis ise -kesr ile- hatar-ı azîm üzerinedir. Zîrâ gayriyyetden halâs olmamışdır ve seyri berzahdadır ve ona "sâdık" derler, "sıddîk" demezler. Pes, sıddîkda berzah yokdur ve seyri tamâm olmuş ve dâire-i ûlâ olan makām-ı ev-ednâya duhûl bulmuşdur. Ya'nî şirk-i vücûddan necât bulup kendi fânî ve Hak bâkî kalmışdır. İşte "Hak ile Hak olmak" dedikleri budur, yoksa hâşâ ittihâd ve hulûl değildir ki bu ma'nâ ayn-ı şirkdir. [7]الآن على ما عليه كان sırrı ise şirki bi'l-külliyye nâfî ve sâlibdir.

---

1 "De ki: O Allah bir tektir." el-İhlâs, 112/1.
2 "Kāf" Kâf, 50/1.
3 Yaptı.
4 "Elif, lâm, mîm." el-Bakara, 2/1.
5 Muhlas Allah'tır.
6 Fakîr Allah'tır. Kutub Allah'tır. Seyyid Allah'tır.
7 Şimdi daha önce olduğu hâl üzeredir.

[99b] الفقير هو الله[1] ma'nâsı dahi budur. Ya'nî bunda olan haml -ki ona حمل هُوَ هُوَ[2] derler- ittihâd ma'nâsına mahmûl değildir. Zîrâ fakîr abd-dir ki imkân ile ve Allâh Teâlâ vücûb ile muttasıfdır. Vâcib ise mümkinin aynı olmakda inkılâb-ı hakîkat vardır. Pes, demek olur ki: Fakîr ki kendi nefsinden bi'l-külliyye fânî ve hâlî olandır, bu fenâ ve hulüvv [hı ile] ve vücûd-i mecâzdan halâs bulundukdan sonra Hakk'ın nûr-i vücûd-i vâcibi zuhûr edip tasarruf ancak Hakk'ın olur ve vücûd-i mecâzî için iş kalmaz.

القطب هو الله[3] dahi böyledir ki mertebe-i kutbiyyet fenâ ve bekā ile hâsıl olur. Pes, bu mertebenin husûlünde kutbun ancak adı ve resmi olur ve ta-sarrufâtı Hakk'a muzâf kalır. Ve "vahdet" dedikleri budur. Zîrâ resm hakîkate müzâhame etmez, belki meyyit gibidir. Fe'fhem cidden.

السيّد هو الله تعالى[4] ona kıyâs oluna. Ve bu kelâm hadîs-i şerîfde vârid olmuşdur.[5] Ya'nî Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- gerçi ashâbı gayra "seyyid" ıtlâkından men' eyledi, velâkin remz etdi ki gayriyyet olan yerde siyâdet olmaz. Pes, seyyid odur ki şâibe-i gayriyyetden cevherin tahlîs ede. Zîrâ bu sûretde sûretâ siyâdet ona muzâf ve hakîkatde Hakk'a muzâf olur. Ve bunda kendi rütbe-i âliyelerine işâret vardır. Zîrâ hadîsde geldi ki: أنا سيّد ولد آدم) أي سيّد نوع الإنسان[6] Ve yine geldi ki: أنا سيّد النّاس يوم القيمة[7]

Pes, bu iki kelâmdan "Dünyâ ve âhiretde seyyid benim" demek mefhûm oldu. Ve bu ma'nâ fi'l-hakîka ﴿وَلَكِنَّ اللهَ رَمَى﴾[8]'nın aynıdır, velâkin Habîb'in kemâl-i edebine nazar eyle ki Hakk'ın isbât etdiği ma'nâyı kendi

---

1 Fakîr Allah'tır.
2 Hüve'nin hüve'ye hamli.
3 Kutub Allah'tır.
4 Seyyid /efendi Allah Teâlâ'dır.
5 Ebû Dâvûd, Edeb 10.
6 "Ben Âdemoğlunun efendisiyim." (Müslim, Fezâil 3; Tirmizî, Menâkıb 1, Tefsîru sûre (17) 19; Ebû Dâvûd, Sünnet 13; İbn Mâce, Zühd 37) Yâni insân nev'inin efendisi.
7 "Ben kıyâmet gününde insanların efendisiyim." Buhârî, Enbiyâ 3, Tefsîru sûre (17) 5; Müslim, Îman 327, 328; Tirmizî, Kıyâme 10, Tefsîru sûre (17) 19.
8 "...fakat Allah attı." el-Enfâl, 8/17.

remz ile ifâde eyledi. Zîrâ Hakk'ın onun hakkında kelâmı başka ve kendinin kendi nefsinde başkadır ki makām-ı da'vet ve teblîğ nûr-i nübüvveti ızhâr ve sırr-ı hakîkati ihfâ iktizâ eder ve illâ ihtilâl hâsıl olur. Zîrâ da'vet vech-i mutlakdan Allâh Teâlâ'yadır, halkın ekserinde ise fehm-i tâmm yokdur. Abd ise fî-nefsi'l-emr abd ve Hak dahi Hak'dır. Bu cihetdendir ki evvel ve âhir-i **[100ª]** kelâm أنا العبد لا إله إلا الله[1] demekdir. Ya'nî rûh-i Muhammedî'nin ibtidâ-i ibdâında kelâmı "Lâ ilâhe illallâh" olup cânib-i Hak'dan "Muhammedün Rasûlullâh" ile teşrîf kılınıcak risâlet ve ubûdiyyet ve Muhammediyyet rûh-i mezkûrda müctemi' olup velâyet ve ma'bûdiyyet ve mahmûdiyyet Hakk'ın olduğu sâbit oldu. Tekrâr ayn-ı hâricîde leyle-i mi'râcda insilâh ile hazrete duhûl vâkı' oldukda orada dahi ibtidâ-i kelâm أنا العبد لا إله إلا الله[2] demek oldu. Ve âhir ihtizârlarında أشهد أن لا إله إلا الله[3] ile hatm-i kelâm eylediler ki âbid ve ma'bûd ve mazhar ve zâhir ve fark ve cem' mertebelerine işâretdir.

Pes, bunlar fi'l-hakîka yalnız setr bâbından değildir, belki her mertebeyi yerli yerinde isbâtdır ki sıddîkıyyet budur. Nübüvvet ise sıddîkıyyet ma'nâsı olan velâyet üzerine mübtenîdir. Pes, derecât ne kadar âliye olsa yine mertebe-i ubûdiyyet eldedir. Nitekim mükâşefât ne kadar ziyâde olsa yine îmân mertebesini tecâvüz etmez. Ya'nî yine cemî'-i merâtib mertebe-i îmân üzerine mürettibdir ki îmân aslü's-saâdâtdır, ilim ve irfân aslü'd-derecât olduğu gibi.

Nazar eyle ekmelü'l-ekâmil olan Rasûlullâh'a -aleyhi's-salâtü ve's-selâm- ki kābe kavseyn mertebesini ne vechile gözetdi ve cem' ve farkı muhâfaza etdi ve sâir basîret üzerine dâî olanlar dahi onun ridâsıyla mürtedî oldular ve şer'den taş koparmadılar ve çıkmadılar ve hâne-i hakîkati yıkmadılar ve halkı ihtilâle düşürüp nâr-ı hayrete yakmadılar ve sebeb-i ihtilâl olup âlemi

---

1 "Ben kulum, Allah'tan başka ilâh yoktur." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Bazı tasavvufî eserlerde hadis olarak geçmektedir. Örnek olarak bk. Rûzbihân Baklî, *Arâisü'l-beyân*, I, 291; a.mlf., *Meşrebü'l-ervâh*, s. 44.

2 Önceki dipnota bk.

3 Ben şehâdet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur.

biribirine çakmadılar. İşte bu netîce-i kemâle erenlerin hâlleri budur. Ermeyenlerin netîceleri da'vâ ve kavga ve ihtilâldir. Nitekim bizim a'sârımızda dahi her bir ferîkın hâli müşâhede olundu.

﴿وَاللهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ وهو الصّراط المقيّد الّذي من لم يمش عليه مشى مُكِبّاً على وجهه، عرفه من عرفه وجهل به من جهل، والله العليم ﴿وَلاَ يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ﴾[1]

[100b]

لَا عِلْمَ لِمَنْ لَا اعْتِقَادَ لَهُ[2]

Ya'nî i'tikād-ı sahîh-i küllî-i sünnî ile i'tikādı olmayan kimsenin ilmine i'tibâr yokdur. Zîrâ i'tikād esâsdır. Pes, bu i'tikād üzerine mebnî olan ulûm ve a'mâl dahi sahîh ve makbûldür ve illâ min-vechin makbûl olsa dahi min-vechin merdûddur. Teemmül eyle hadîs-i tahavvülü ki yevm-i kıyâmetde Hak Teâlâ suver-i muhtelifede temessül eylese gerekdir ki ol temessülât halkın Hak hakkında mu'tekadâtına tâbi'dir.

Ve tefekkür eyle şol kelâmı ki ba'zı ekâbir-i evliyâdan sâdır olup buyurmuşdur: وأنا اعتقدتُ جميع ما اعتقدوا[3] Ve nazar eyle ki bu i'tikād-ı küllî neye nâzırdır? Ya'nî ilim ve şuhûda mı nâzırdır veyâhud muktezâ-yı ilim ile amel dahi iktizâ etmiş midir? Hâşâ ki mûcib-i amel ola. Zîrâ amel âlem-i farkın ve ilim ve şuhûd âlem-i cem'in hâlidir. Ve şol âyet ki gelir: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللهِ﴾[4] âlem-i cem'in hâlidir. Zîrâ halk kendi cinsi halka muhtâc olmak fakîrin fakîre ihtiyâcıdır. Bundan ise hâcet revâ olmaz. Pes, ihtiyâc Hakk'adır, gerek sen onu mazharda Hak de ve gerek vech-i mutlakdan de. Mazharda desen bir cânibin fark olur ve vech-i mutlakda desen her tarafın cem' olur. İşte ilim ve amelin müctemi' olduğu yer başka ve müfterık

---

1 "Allah, dilediğini doğru yola iletir." (el-Bakara, 2/213) O, sırât-ı mukayyeddir ki o yolda yürümeyen yüzüstü sürünür. Onu anlayan anladı, bilmeyen de bilgisiz kaldı. Alîm/her şeyi bilen ancak Allah'tır. "O'nun ilminden ancak kendisinin dilediğinden başka bir şey kavrayamazlar." (el-Bakara, 2/255).

2 İ'tikādı olmayanın ilmi de yoktur.

3 Onların inandıklarının hepsine ben de inandım.

4 "Ey insânlar, Allâh'a muhtâc olan sizsiniz." Fâtır, 35/15.

olduğu dahi başkadır ve bu fark senin hakîkat-i şuhûdunu münâfî değildir. Pes, eğer sen bu müşâhede-i külliyye ve bu i'tikād-ı cümelî üzerine olursan ve bu hakîkat ile mütehakkık olup ölürsen yevm-i kıyâmetde Hakk'ın sana tecellîsi vech-i mutlakdan olup hayretden halâs olursun ve mukayyedler zencîrine mukayyed olmazsın.

Ve kelâm-ı ekâbirin netîcesi ne olduğun bilmeyen dahl ve ta'na başlar ve kendinin cehlini ızhâr eyler. Zîrâ eğer ârif olaydı ol dahi onların tarîkına sâlik olurdu ve menzil-i hakîkat bulurdu ve sükût eylerdi, belki Hak ile nâtık olup halkı dahi ol tarîka sülûke da'vet kılardı. Fe-emmâ kesretde ve mâ-sivâ ile ülfetde kalan şahısda vahdet-i câmia sırrı **[101ª]** neyler? Bu bir vahdetdir ki bunun elvânı keserât-i esmâ ve sıfâtdır. Ve tecellî-i zât dahi onunla munsabığ olup suver-i muhtelife gösterir, velâkin sûretden sûrete ve müşâhededen müşâhedeye fark vardır. Zîrâ sûret-i kâmile sûret-i nâkısa gibi değildir ve cüz'îde küllî müşâhedesi cüz'îde cüz'î müşâhedesi gibi değildir ve illâ müşâhedesi nâkısdır.

Ve "Cüz'îye ilim cüz'îdir" dedikleri mahall-i taayyün ve mertebe-i zuhûra göredir, yoksa hakîkate göre değildir. Belki hakîkatde cüz'înin cüz'iyyeti kendine cüz'î ise de müşâhedesi küllî olana göre cüz'î küllîdir. Zîrâ bi'l-kuvve ve bi'l-fi'l ona berâberdir. Onun için eşyâdan hiçbir nesnenin hakîkati ma'lûm olmamışdır, gerek karınca olsun ve gerek deve olsun. Zîrâ tecellî küllîdir ve zuhûr tefâvüt üzerinedir ve ma'lûm olan mertebe hakāikın havâss ve levâzımıdır, yoksa künhü değildir. Zîrâ Hak künhü ile ma'lûm olmaz.

Ve ism-i a'zam mertebe-i ulûhiyyete nâzırdır ki ulûhiyyet mertebe-i sıfâtdır. Eğerçi derler: [1]اسم الله اسم ذات مستجمع بجميع الصّفات velâkin zâtı bilen yine zâtdır. Bu cihetden Celâle'nin müsemmâya delâleti bize göre bi-tarîkı'l-mutâbaka değildir. Nazar eyle kendine ve aklına ve ilmine ve müşâhedene. Zîrâ her çend her mertebede kemâlin olsa dahi yine hayretdesin. Ve bu ilmin aksâsı Rasûlullâh'dadır -sallallâhu aleyhi ve sellem- ki

---

[1] Allah ismi sıfatların hepsini toplayan zât ismidir.

sâirin ona göre ilmi yedi deryâdan bir katre gibidir. Pes, bizim gibiler katrelerin katreleridir ki bir katre hezâr katre olsa bir katresiyle zuhûrumuz yokdur.

Ve "Ben ilim ve irfân ve şuhûdumun netîcesine erdim" demek hatâdır. Zîrâ Allâh Teâlâ Vâsi'-i Alîm'dir ve ziyâde-i ilm talebiyle emretmişdir. Müşâhedenin netîcesi tecellî-i berkîdir, velâkin her kerrede ulûm-i mâ-lânihâye îrâs eyler. Pes, ilim ve müşâhedenin hadd-i mahdûdu olmaz.

Ve demişlerdir ki: من قال إنّ نبيّ الله لا يعلم الغيب [101b] فقد أخطأ فيما أصاب[1] Ya'nî ta'rîf-i ilâhî ile ilm-i gayb mezîd olmakda iken "Nebî ve velî gaybı mutlakan bilmez" demek hatâdır. Zîrâ eğer havâdis-i kevniyye olsun ve eğer ulûm-i kevniyye ve ilâhiyye olsun münkeşif olmakdadır. Şu kadar vardır ki havâdis-i kevniyye bilmek muktezâ-yı nübüvvet ve velâyet değildir. Belki enbiyâya mu'cize ve evliyâya kerâmet tarîkıyla ba'zı havâdis ta'rîf olunur, gerekse maksûdun bi'z-zât olmasın. Şeyh-i meşâyihi'd-dünyâ Muhyiddîn el-Arabî'nin -kuddise sirruh- *Cefr*'i ve *Şecere-i Nu'mâniyye*'si gibi ki kendi vaktine meşgūl iken def'aten ilkā olunur.

İşte bu makūle ulûm ile ve ulûm-i keşfiyye-i ilâhiyye ile İmâm-ı Ali -kerremallâhu vecheh- şöhret bulmuşdur ki bu pertev-i ilm ona Rasûlullâh'dan -sallallâhu aleyhi ve sellem- aks etmişdir. Ve onlardan sonra külliyyeti hatmü'l-evliyâda zuhûr eylemişdir. Ve evliyânın dahi her birine isti'dâdlarınca nasîb i'tâ olunmuşdur.

Ve ihtizâr vaktinde ulûm-i havâdis munkatı' olup ulûm-i ilâhiyye ile'l-ebed efzûn olmakdadır. Hattâ dünyâda ashâb-ı safâ ile sohbet-i irfâniyye vâkı' oldukça ilm-i ilâhî mezîd olduğu gibi cennetde dahi şecere-i mûnise nâm draht altında erbâb-ı vefâ ile mücâlese hâsıl oldukda sohbetlerinden ilm-i ledünnî mezîd olup ol meclisden terakkıyât ile müteferrık olurlar. Ve bu sohbet her zamân onlara vâkı' olur ve ol meclisin îrâs etdiği ulûmdan mâ-adâ makām-ı kesîbde dahi mutâlaa-i cemâl-i Hak'dan tâze tâze feyzlere nâyil olurlar ve ekâbir sohbetinden iğtinâm bulurlar. Husûsâ ki Cenâb-ı Risâlet'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- sohbet-i celîlesinden ne kadar ulûm-

[1] Kim Allah'ın nebîsi gaybı bilmez derse isâbet ettiğinde hatâ etmiştir.

i külliyye hâsıl olur ve gaybü'l-guyûb mertebeleri açılır ve ehl-i cennet bu nûrâniyyet-i ilm ile gide gide melek meşrebine girerler ve gedâ iken her biri başka bir melek olup nâme-i ilâhî üzerinde من الملك الحيّ الباقي إلى الملك الحيّ الباقي[1] yazılır ve abd sıfat-i Mevlâ ile **[102ª]** görünür. İşte ilmin ziyâdeliği insânı bu netîceye irgürür.

Pes, gerçi Allâmu'l-guyûb Allâh Teâlâ'dır, velâkin âyîne saf olıcak dâimâ aks-i nûr-i ilâhî vâkı' olmakdadır. Onun için enbiyâ ve evliyâya itâle etmek harâm, belki hakîkatde küfrdür. Zîrâ itâle kıyâs-i nefs üzerine mebnîdir. Bu kıyâs ise câiz değildir. Zîrâ hacer ve cevher ve hâk ve anber arasında kıyâs olmaz. Hemân sen tehyie-i mahall eyle ve nazar-ı ilâhîye muntazır ol, vakti geldikde Feyyâz'dan feyz hâsıl olur ve ulûm-i garîbeye nâil olursun ki ilm-i ilâhîdir. Zîrâ bu ilm-i azîz (ya'nî ilm-i tasavvuf) ulemâ-i rüsûm yanında garîbdir ki onlardan buna âşinâ yokdur. Belki inkâr ederler ve sâhibini taşlarlar. Zîrâ insân bilmediği nesnenin düşmanıdır.

İbn Sînâ (Ebû Ali, hekîm-i meşhûrdur) gibi ki ilm-i kimyâya vâkıf olmadığı için inkâr etdi ve "Sabğı yetmiş sene ile mahdûddur, ba'de-zîn müteğayyir olur" dedi ve netîceden haber alamadı ve bilmedi ki ilm-i tasavvuf ulûm-i resmiyyeye göre nice ise ilm-i iksîr dahi ulûm-i hikemiyyeye göre öyledir. Pes, kendi mesleği olan ilmin zâhirini bildi ve bâtınından bî-haber kaldı ki mevlûdü'l-felâsifedir. Bu hod riyâzata mevkūf değildir. Bu cihetden riyâzata mevkūf olan ilm-i tasavvuf kande kaldı, maa-hâzâ mürşid-i kâmile mukārenete muhtâcdır?

İlm-i zâhir ise pindâr getirir. Pindâr ile ser-fürû ise müctemi' olmaz. Zîrâ herkes hâli ile meftûn olmuşdur. Ucb ehlidir ki kendin görür, gayrın kemâlini görmez. Belki gayrın kemâli ona noksân ve kendi noksânı kendine kemâl görünür. Ya bu sıfatda olan kimse üstâda inkıyâd eder mi?

İşte bunlar a'mâ-yı hakîkîdir ki kehhâl nedir bilmezler ve göz açılmanın netîcesi mükâşefe ve müşâhede olduğun anlamaz[lar]. Ve bu hicâbın ucundan her asrda ulemâ ile urefâ arasında mâcerâ eksik olmaz, ehl-i harb ile

---

[1] Hayy ve Bâkî olan Melik'ten Hayy ve Bâkî olan Melik'e.

ehl-i îmân miyânında muhârebe ve mukātele eksik olmadığı gibi. قال تعالى: ﴿هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾ صدق الله العظيم[1]

[102b]

عِنْدَ حُسْنِ الْمَبَانِي يَظْهَرُ الْحَقَائِقُ وَالْمَعَانِي

هكذا قيل لي وقت السّحر من ليلة الأربعاء[2]

Bu terkîbde işârât-i latîfe vardır ki meselâ Hazret-i Kur'ân ki hüsn-i mebânii müştemil ve nazm-ı kerîmi fesâhat ve belâğatin mertebe-i kusvâsındadır. Büleğâ ve füsahâya i'câzı zâhir olduğu gibi urefâ' ve ulemâ-i billâha dahi hakāik ve maânîsi bâhirdir. Zîrâ her ma'nânın sûreti lafz ve her hakîkatin kisvesi sûretdir. Pes, lafz ve sûretin şurût ve kuyûdunu istikmâli, ma'nâ ve hakîkatin isticmâını dahi müstelzimdir. Bu cihetdendir ki Kur'ân erbâb-ı zâhir yanında bikrdir ki hakāikına dest-res bulmamışlardır. Ve ehl-i hakāik indinde dahi acâibine inkızâ' yokdur. Zîrâ kelâm-ı Vâsi'-i Alîm'dir.

Ve her hakîkatden ki bir perde münkeşif olur, gûyâ henüz meşhed-i hüsnün evvelidir. Pes, bu cemâl-i râik ve hüsn-i fâikın ile'l-ebed âsâr-ı hasenesine nihâyet gelmez ve kitâb-hâne-i dil hezâr böyle hikmetle mâl-â-mâl olsa yine bir nokta kadar olmaz. İşte mushaf-ı tenzîlînin şân-ı azîmi budur ki herkese onda ilm-i cedîd ve burhân-ı kavî vardır. Ve mushaf-ı tekvînîyi dahi ona kıyâs eyle. Zîrâ Kur'ân'da gelir: ﴿وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى﴾[3] Ya'nî esmâ-i hüsnânın rüsûmunu Mushaf'a yazdı ve remz eyledi. -zîrâ her lafz bir ma'nâya, belki hezâr hakîkate dâlldir- ve hakāikını âfâka neşr eyledi. Pes, her ism-i lafzî hüsn-i bâri' ile muttasıf olduğu gibi her ism-i hakîkî dahi cemâl-i zâyid ile muttasıf olup bu esmânın âyînesinden pertev-i hüsn-i zât dahi zâhir oldu. Ve bu eser-i hüsn ki cemî'-i eşyâ ve esmâda cilve-ger oldu,

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Şüphesiz Rabbin kıyâmet günü ayrılığa düştükleri konularda onların aralarında hükmedecektir." (es-Secde, 32/25) Yüce Allah doğru söyledi.

2 "Yapılar güzel olduğunda hakîkatler ve ma'nâlar ortaya çıkar." Çarşamba gecesi seher vaktinde bana böyle denildi.

3 "En güzel isimler Allâh'ındır." el-A'râf, 7/180.

müsemmânın aksinden geldi ki hüsn-i zâtî-i aslî-i hakîkîdir. Onun için dediler ki: Hak Teâlâ kendi zâtından güzeldir. Ya'nî hüsnü ahvâl-i ârızadan değildir, belki cemî'-i ahvâl-i ârıza onun tecelliyâtının ukûsündendir.

Ve "umûr-i kabîha" dedikleri i'tibârîdir ve illâ **[103ᵃ]** fi'l-hakîka Hakk'a göre kabîh olmaz ve illâ ismi dahi kabîh olmak lâzım gelir, hâşâ. Zîrâ ol "kabîh" dedikleri nesne eşyâdandır ve eşyâ esmâ ile kāimdir ki esmâ' eşyânın ervâhı gibidir. Ve rûh-i ilâhîde habîs olmaz. Pes, hubs evsâfa râci' oldu, küfr ve dalâl gibi. Ve şol ki derler: "Hak Teâlâ'nın eşyâ-i kabîhayı halk etmekde hikmeti vardır." Bu söz hâric söz değildir. Zîrâ "Kubhu âlem-i hikmete göredir" demekdir, yoksa âlem-i kudrete ve âlem-i ilme göre değildir. Zîrâ bu âleme göre بيده الخير[1] denilir.

El-hâsıl eşyânın taayyünât-i muhtelife ve havâss ve levâzım-ı mütenevviasından izâfât tevellüd eyleyip bu izâfât üzerine Nâfi' ve Dârr isimleri hâkim oldular ve illâ وكلتا يدي ربّي يمينٌ مباركةٌ[2] mûcebince kabza-i ilâhiyyenin ikisi dahi yemîndir ki onda yümn ve bereket vardır. Ve bu hod ehlullâh katında ma'lûmdur ki cemî'-i eşyâ-i kesîfede cihet-i letâfet ve esbâb-ı şerrde cihet-i hayr ve umûr-ı muzırrada cihet-i nef' ve mevâdd-ı kabîhada cihet-i hüsn vardır ki esmâ-i ilâhiyye bi'z-zât cihet-i letâfet ve hayr ve nef' ve hüsne nâzır ve bi't-teba' cihet-i kesâfet ve şerr ve darr ve kubha dâirdir.

Ve demişlerdir ki: "Bâtılı inkâr etme, zîrâ ol dahi ba'zı zuhûrâtdır." Ya'nî ism-i Zâhir'in tahtındadır, cemî'-i raâyâ mü'min ve muâhid taht-i hükm-i sultânda dâhil olduğu gibi. Ve dav'-i şemsin kāzûrât üzerine aksinden ol dav' onunla mütelevvis olmak lâzım gelmez, belki dav' yine evvelki dav'dır ki ol kāzûrdan munfasıl olsa ondan râiha-i kerîhe istishâb etmez.

Aceb sırr-ı ilâhîdir ki bu ma'nâ insânın vücûduna dahi sârîdir. Ya'nî rûh-i menfûh-i ilâhî ki cesed üzerine sâye-endâz olmuşdur. Cesed ise kalb ve kuvâ-yı rûhâniyye cihetinden sebze-zâr ve nefs ve tab' ve a'zâ-i cismâniyye yüzünden mezbele-zâr gibidir. Ve rûhun iki tarafa dahi hükûmeti vardır, **[103ᵇ]** maa-hâzâ ittisâl ve infisâl ve duhûl ve hurûcdan berîdir. Nazar eyle

---

1 "Hayır O'nun elindedir." bk. Âl-i İmrân, 3/26.

2 "Rabbimin her iki eli mübârek sağ eldir." Müslim, İmâre 18; Tirmizî, Tefsîru sûre 95; Nesâî, Âdâb 1.

şol iki deryâya ki [1]﴿بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ﴾ mûcebince aralarında hâil vardır ki bu haylûlet hasebiyle imtizâc etmezler. Ve teemmül eyle şol âyeti ki gelir: ﴿مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَناً خَالِصاً﴾[2] Ya'nî Hak Teâlâ sütü fers ile dem arasından ihrâc eyledi ve biribirlerine kurb-i civâr var iken ol süt ne fersin râiha-i kerîhesinden müstervah ve ne demin renginden mütelevvin oldu. İşte Kur'ân'da [3]﴿وَفِي ٱلْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ﴾ sırrı budur.

El-hâsıl insân ism-i a'zam ile dâirdir ve ism-i a'zam cümle-i esmâ-i mütekābileyi câmi'dir. Pes, eğer âlem-i cem'e nazar edersen cümlesinin meşrebi birdir ve eğer âlem-i farka bakarsan meşârib muhtelifedir ki isti'dâdât-i hakāika ve havâss-ı taayyünâta nâzırdır. Ve hikmet-i ilâhiyye ki kimine göre zarar iktizâ eyleye, kimine göre dahi nef'i müstelzimdir, hayye ve akreb gibi. Onlardan ma'mûl olan tiryâk ve ma'cûn nice derdlilere dermândır. Eğerçi kendi nefslerinde "muzırrdır" denilir ve katl olunur. Nefs ve tab'-ı insân ki bir tarafdan fesâd-ı ceseddir -ya'nî hevâ ve şehvet cihetiyle- ve bir cihetden dahi salâh-ı ceseddir ki kıvâm-ı vücûd ve nihâd onlarladır ve matıyye-i sâlikdir. Pes, bunlar dahi Hakk'ın isimleridir ki vücûd-i insânda tayyün bulmuşlardır.

Ve bunların netîceleri [4]حتّى يضع الجبّار فيها قدمه mûcebince cehennemi pür kılmakdır. Nitekim kalb ve rûhun netîceleri cenneti mâl-â-mâl etmekdir. Pes, cennet ve cehennem âhir insân-ı kâmil ile mümtelî olur, velâkin cehennemin imtilâsı onun taraf-ı süflîsi ve cennetin imtilâsı onun taraf-ı ulvîsi iledir. Nitekim şecere-i sidrenin usûlü ehl-i nâra zakkūm ve furû'u ehl-i cennete naîmdir. Bak imdi bir ağaç ne vechile iki zıdda gıdâ oldu. Ve insân-ı kâmilin şecere-i vücûdunu ona kıyâs eyle. Zîrâ ezdâdı câmi' ve gıdâ-

---

1 "İkisinin arasında bir engel vardır." er-Rahmân, 55/20.

2 "fışkı ile kan arasından halis süt" en-Nahl, 16/66.

3 "Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar vardır." er-Ra'd, 13/4.

4 "Cebbâr ayağını ona (cehenneme) koyana kadar..." Buhârî, Tefsîru sûre (50) 1, Eymân 12, Tevhîd 7, 25; Müslim, Cennet 36-38; Tirmizî, Tefsîru sûre (50).

فسبحان القادر الحكيم الظّاهر بنوره في كلّ شيئ والباطن بسرّه ومنه كلّ غنيمة وفيء.[1] i âlem ve medâr-ı bekā-i dâreyndir.

[104ª]

ورد في الحديث الشّريف: **إِنَّ اللهَ لاَ يَمَلُّ حَتَّى تَمَلُّوا**[2]

Melâlet ve seâmet odur ki insân bir nesneden usanıp ondan sîr -ya'nî tok- olmakdır ki sıfat-i kevniyyedir. Burada Hakk'a melâlet isnâd olunduğu bi-tarîkı'l-müşâkeledir. Velâkin erbâb-ı hakāik indinde amâ-i kevnî mertebesindendir. Ve ol bir mertebedir ki orada Allâh Teâlâ abdin sıfâtını kendine izâfet eder. Zîrâ makām-ı farka nüzûlü mertebesidir, dıhk ve ferah ve tebeşbüş ve nüzûl ve emsâli gibi. Nitekim âyât ve ehâdîsde vâkı' olmuşdur. Hattâ istihzâ dahi böyledir. Nitekim buyurur: ﴿اَللهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ﴾[3] Taaccüb etmek dahi ondandır, ﴿أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ﴾[4] gibi. Ve bu makūle sıfâtı te'vîle hâcet yokdur, belki hâli üzerine ibkā etmek gerekdir. Zîrâ ba'zı merâtibe göre i'tibârdır. Bundan ise sıfât-i muhdese ile ittisâf lâzım gelmez, belki kuds-i zâtîsi üzerine bâkîdir.[5] ﴿فَتَعَالَى اللهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ﴾

Ve Kur'ân'ın makām-ı cem'-i zâtî[den] mertebe-i fark-ı sıfâtîye nüzûlü ibâd ile muâmele içindir. Muâmelât ise zikr olunan evsâf üzerine cârîdir. Hattâ Kur'ân'da gelir: ﴿حَتَّى نَعْلَمَ﴾[6] Maa-hâzâ ilm-i ezelîsi kâfîdir ve hiçbir ma'lûm onun için hafî değildir, belki cümle-i eşyâ mine'l-ezel ile'l-ebed meşhûdudur, velâkin abdin mertebesini beyân için makām-ı farkda ilmi kendine nisbet etdi. Pes, bilen abd değildir, belki Hak'dır, velâkin bilmesi

---

1 Kādir, Hakîm, her şeyde nûru ile zâhir ve sırrı ile bâtın olan Allah'ın şânı yücedir. Her ganîmet ve fey' O'ndandır.

2 Hadîs-i şerîfte vârid oldu ki: "Allah usanmaz da siz usanırsınız." Buhârî, Îmân 32, Teheccüd 18, Savm 52, Libâs 43; Müslim, Müsâfirîn 215, 221, Sıyâm 177; Ebû Dâvûd, Tatavvu' 27; Nesâî, Kıble 13, Kıyâmü'l-leyl 17, Îmân 29; İbn Mâce, Zühd 28.

3 "Allah onlarla alay eder." el-Bakara, 2/15.

4 "Onlar ne iyi işitirler ve ne iyi görürler." Meryem, 19/38.

5 "Mutlak hâkim ve hak olan Allah çok yücedir." el-Mü'minûn, 23/116.

6 "Tâ ki bilelim." Muhammed, 47/31.

mertebe-i abddendir. Ve mertebe-i abdden bilmek ise imtihân ve ihtibâr üzerine mebnîdir.

Ve ba'zı ekâbir-i ibâdın Hak Teâlâ'yı şekā-i deccâl üzerine bükâ' eder gördüğü dahi mertebe-i tenezzülâtdandır. Nitekim [1]﴿إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللهُ﴾'da ityân dahi böyledir. Ve Cenâb-ı Nübüvvet'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- Hak Teâlâ'yı şâbb-ı emred sûretinde gördüğü[2] dahi hazret-i zâtın mertebe-i sıfâta bi-tarîkı't-temessül nüzûlündendir ve illâ zât-i **[104[b]]** Hak'da misâl ve sûret olmaz.

Ve bu mertebeye "mertebe-i teşbîh" derler ki tefhîm-i ibâd içindir ve illâ tenzîh-i sırfda ibâdın hâli müşkil olurdu. Zîrâ kendi zâtları tenzîh ve teşbîhin mecmû'unu câmi'dir. Mertebe-i tenzîh sırr ve rûhîdir ve mertebe-i teşbîh kalb ve kālebîdir. Ve sırr ile münâsebet rûh ile münâsebetden güçdür. Zîrâ mertebe-i gaybü'l-gaybdır. Rûhun ise nefs-i hayvâniyye âyînesidir. Pes, rûh-i menfûh her ne kadar nûr-i ilâhî ise de o âyînede eseri meşhûddur.

Ve nûr-i ilâhî dediğimiz budur ki Hakk'a muzâfdır. Ya'nî Hakk'ın zâtı mertebesinden tecellîdir. Eğerçi zuhûru hasebiyle "ârızdır" denilir. Meselâ tulû'-i şemsde vech-i arza dav'ı aks eder ve ol aks "hâdisdir" denilir. Eğerçi şemse muzâf olduğu cihetden hudûsu yokdur, belki alâ-hâlihî dav'-i şemsdir. Nitekim Kur'ân hakkında dahi gelir: ﴿مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ﴾[3] Ya'nî zikr ki Kur'ân'dır, kelâm-ı ilâhî olduğu cihetden gayr-i mahlûkdur ve kadîmdir, velâkin vakt-i mahsûsda nüzûlü hâdisdir ve nüzûlünün hudûsünden kendi dahi hâdis olmak lâzım gelmez. Nitekim "Bir haber hâdis oldu" derler, maa-hâzâ ol haber orada hudûsünden evvel var idi.

Ey mü'min, işte atvâr-ı tecelliyâtı fehm edip makāmât üzerine temeşşî eyle, tâ ki ilhâddan halâs olasın. Zîrâ teşbîh-i sırf ilhâddır ve tenzîh-i sırf inkârdır. Zîrâ Kur'ân'da gelir: [4]﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾ Pes,

---

1 "Ancak Allâh'ın onlara gelmesini..." el-Bakara, 2/210.
2 bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 385; el-Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, II, 363-364.
3 "Rablerinden kendilerine ne zamân yeni bir îkaz gelse..." el-Enbiyâ, 21/2.
4 "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir." eş-Şûrâ, 42/11.

şer'-i mutahhar câddesi üzerine temeşşî eyle, tâ ki mezâlik-ı akdâmdan halâs olasın ve sırr-ı Muhammedî ile kıyâm bulasın. Ve tarîk-ı Hakk'a sülûkde melâletden hazer eyle ve illâ Hak Teâlâ dahi sana melâletine göre muâmele [eder] ve senden hareket munkatı' oldukça O'ndan dahi feyz munkatı' olur. Nitekim senin ikbâlin onun ikbâlini müstelzimdir. Nitekim hadîs-i kudsîde gelir: مَنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ شِبْراً تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعاً[1] Ya'nî abdin suûda hareketi Hakk'ın münâzelesini iktizâ eder. Şöyle **[105ª]** ki onun bir karış hareketi Hakk'ın bir arşın kurbünü müstelzim olur ki maksûd kesret-i feyzidir. Ya'nî amel-i kalîlden derecât-i kesîre ve teveccüh-i cüz'îden füyûz-ı vefîre husûlüdür. Zîrâ ism-i Rahmân'ın netâici mahz-ı cûddandır ki abdin ameline göre değil, belki mahz-ı minnetdendir. Ve Hak abde müştâkdır. Zîrâ abdde perde vardır, eğerçi Hakk'a göre perde olmaz.

Ve bu makāmdan ahz olunmuşdur ki elsine-i meşâyihde "Mürîdden hizmet ve şeyhden nefes" diye söylenir. Ya'nî şeyhin nefesi mürîdin hizmeti üzerine mebnîdir, Hakk'ın feyzi hareket-i abd üzerine mebnî olduğu gibi. Maa-hâzâ nefes-i şeyh dahi mazhar yüzünden feyz-i Hak'dır. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿وَاتَّقُوا اللهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللهُ﴾[2] Ya'nî Allâh Teâlâ takvâyı takdîm etdi -ki abde muzâfdır- ve ta'lîmi ona netîce kılıp te'hîr eyledi. İşte "Gelişine varışım" dedikleri budur, velâkin ba'zı ibâd vardır ki mahdûmdur ki Hak'dan evvel-i emrden cezbe ile hâsıl olur, velâkin bu makūleler kıllet üzerinedir ve Hazret-i Ali -kerremallâhu vecheh- bu kabîldendir.

Pes, sünnet-i ilâhiyye-i gālibe tarîk-ı mücâhededen gelmekdir. Bu tarîkde ise ba'zı evkātde melâl hâsıl olur. Zîrâ incizâb-ı rûhânî zaîfdir. Velâkin melâl sebebiyle vird terk olunmamak gerekdir ve illâ vâridin inkıtâına sebeb olur ki melâl-i Hak budur. Ve ba'zı kelimâtda gelir: تَارِكُ الورد مَلعونٌ[3] Ya'nî virdden gāfil olan feyz-i Hak'dan mahrûmdur. Zîrâ vird ve zikr mezkûrdan vârid ve feyz isticlâb eder, istiskā duâsı gibi ki celb-i bârân eyler. Maksûd-ı Hak ise abdin iftikārını ızhâr ile gınâ ve cûdûnu ifâzadır.

---

1 "Bana bir karış yaklaşana, ben bir arşın yaklaşırım." Buhârî, Tevhîd 15, 35, 55, Tevbe 1; Müslim, Tevbe 1, Zikir 2, 3, 19-22; Tirmizî, Zühd 51, Deavât 131; İbn Mâce, Edeb 58.

2 "Allah'a karşı gelmekten sakının, Allah size öğretiyor." el-Bakara, 2/282.

3 Virdi terk eden Allah'ın rahmetinden mahrum kalmıştır.

Pes, "Oğlan ağlamazsa vermezler meme" mûcebince abdin virdinden netîce hâsıl oldu ki ol vird iftikār ve duâdır. Ve ıztırâr gelmedikçe icâbet vücûd bulmaz. [1]﴿أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ﴾ قال تعالى: sırrı budur ki abdin ıztırâr hâlinde vech-i hakîkati Hakk'a döner ve alâık ve vesâit ber-taraf olup vech-i hâsdan ahze **[105b]** kābiliyyet gelir. Zîrâ insânın mahcûb olduğu vesâitın terâkümündendir.

Ve mervîdir ki Cenâb-ı Risâlet'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- intikālinden sonra cedb ü kaht zuhûr edip halk istiskāya muhtâc olduklarında Hazret-i Âişe -radıyallâhu anhâ- buyurdular ki: Rasûlullâh'ın kabr-i münîfi üzerinden semâya bir pencere açılmadıkça maksûd olan sükyâ hâsıl olmaz. Pes, onlar dahi bu vechile amel etdikde rahmet-i ilâhiyye eseri olan bârân nüzûl eyledi ve hâlâ kubbe-i âliye-i Ravza'da mekşûf demir pencere olmak ol zamândan kalmışdır. Eğerçi kabr-i şerîf üzerinde olan kubbe-i sağîre mutabbakdır.

İşte bundan ahz olundu ki hicâbın irtifâı sûreten ve ma'nen feyzin nüzûlüne bâisdir. Pes, vird devâm-ı murâkabe kabîlindendir ki her ne zamân murâkabeye fütûr gelse mütecellî ile mütecellâ-leh arasında perde tevassut eder. Güneş ise sehâb altından görünmez. Ve evliyâ ki hazret-i zâta duhûl etmişlerdir, duhûlleri devâm-ı zikr iledir ki onda aslâ melâl ve fütûr yokdur. Çünki duhûl hâsıl ola, şerh-i sadr vâkı' olup bir dahi inkıbâz yüzü görünmez. Zîrâ Hakk'a vusûlden sonra rucû' olmaz ve meclis-i sultâna duhûlden sonra hiçbir kimse kalbinde gam ve keder bulmaz.

İşte târik-i vird olanın mel'ûn ve matrûd olduğu bilindi. Ve bu dahi iki vechiledir ki: Bir vechi bi'l-külliyye terkdir ki irtidâd mertebesidir. Ve bunun azâbı fevka azâbi'l-külldür. Ve bir vechi dahi ba'zı evkātde terkdir ki vakfe derecesidir. Pes, eğer hareket ederse Hak dahi nüzûl eyler ve hâlini tedârük eder ki "îmândan sonra ıslâh" dedikleri budur. Ve Kur'ân'da gelir ki: [2]﴿إِنَّ اللهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ Ya'nî atâ-i Hak abdin teveccühüne menût olduğu gibi inkıtâ'-ı imdâd dahi abdin inkıtâına râci'dir ki ol inkıtâ' tağyîr-i hâl bâbındandır. Ya'nî abd her ne zamânda ki ikbâlden

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Duâ ettiği zamân darda kalmışa kim yetişiyor?" en-Neml, 27/62.

2 "Bir millet kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez." er-Ra'd, 13/11.

sonra idbâr bula ve hicâb-ı beşeriyyet ile mahcûb ola, Hak'dan dahi vech-i cemâlden vech-i celâle tahavvül vâkı' olur ki **[106ª]** ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ﴾[1] sırrı budur.

Bu haylûletde ise mükâşefe olmaz ve olsa dahi görünen vech-i celâldir, yoksa maksûd olan vech-i cemâl değil. Ve vech-i celâl dahi gerçi maksûddur, fe-emmâ ev-ednâdan sonra makām-ı kābe kavseyne rucû'da hâsıl olan vech-i celâldir ki makām-ı farka nâzır olmakdan gelir. Ve bu ihticâb fi'l-hakîka Hakk'ın kendi sıfâtıyla ihticâbıdır ki sıfâtını zâtını müşâhedeye âyîne kılmışdır. Âyîne ise hicâb olmaz. Nitekim nice kerre îzâh olunmuşdur.

Gel imdi sen dahi cemâli gördün ve ol netîceye erdin ise celâl perdesiyle muhtecib olup "gördüm" deme ve vech-i hakîkati bürka'-i azamet ve celâl ile setr eyle, tâ ki Settâr sıfatı ile dahi muttasıf olasın, [2]﴿وَاسْتَغْفِرْهُ﴾ emrinden nişân bulasın ve mahşere kümmel-i evliyâ ile gelesin.

قيل لي بين العشائين ليلة الخميس وأنا مستند إلى وسادةٍ والحال ضعفٌ من المرض والفتور: **قُومُوا إِلَى بَارِئِكُمْ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ**[3]

Ya'nî namâza kıyâm murâd oldukda âbdest alınız. Zîrâ vudû' vesîle-i münâcât ve kurbdur ki mâ-sivâdan infisâle delâlet eder. Ve kezâlik duhûl-i hazret murâd oldukda zâtlarınızı âlâyiş-i taallukātdan bi'l-külliyye tathîr ediniz ve kabrinizden Rabbü'l-âlemîn'in ityânına kıyâmınızda dahi bu gasl-i tâmm ile kıyâm ediniz. Ve kezâlik mevt ki kıyâmet-i kübrânın sûreti ve fenânın netîcesidir, onun kıyâmı karîb olmuşdur. Pes, siz dahi kable'l-mevt kıyâm edip şart-ı rihlet üzerine bulununuz ki tahâret-i bâtıne-i hakîkıyyedir.

---

1 "Ve bilin ki Allah kişi ile onun kalbi arasına girer." el-Enfâl, 8/24.

2 "O'ndan mağfiret dile." en-Nasr, 110/3.

3 Perşembe akşamı akşam ile yatsı arasında hastalık ve gevşeklikten dolayı za'f hâlinde bir yastığa dayanmış olduğum hâlde bana denildi ki: Yaratıcınıza (ibâdete) kalkın ve yüzünüzü yıkayın.

﴿اَلْحُكْمُ لِلّٰهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ﴾[1] Ya'nî üç aded hüküm -ki biri hükm-i vudû-i şer'î ve biri dahi hükm-i mevt ve biri dahi hükm-i kıyâmetdir- Allâh Teâlâ'nın hükmüdür ki onu redd etmek yokdur ve vâkı' olmalıdır. Zîrâ zât ve sıfât ve hükmü âlî ve semâvât ve arzda kibriyâsı bâhirdir ve onun için maraz ve fenâ ve teğayyür yokdur. Belki bu sıfât fi'l-hakîka abd-i muhdes ve zât-i mümkinindir.

[106b] Ve bu işâretde fenâ-i sûrînin kurbüne dahi remz vardır ki bu vakitde sinn-i ömrüm yetmiş dörde bâliğ olmuş idi. Ve erkân-ı vücûdumun inhidâmına ve za'f ve maraz-ı cesedime bakmayıp eshârda sutûr-i maârif yazılır ve deftere kayd ve işârât-i ilâhiyye zabt olunurdu. Şâyet bu abd-i fakîrden sonra nice ehl-i derdin derdine dermân ola ve inkıbâzına inbisât vere ve telvînini temkîne irgüre.

Eğerçi bu kitâbda nihâyâtdan kelâm vardır ki mübtedî onun fehminden âciz ve sâlik olmayan onun idrâkinden kāsırdır, velâkin isti'dâd ve i'tikād ve mübâşeret-i esbâb olıcak Allâh Teâlâ feyyâzdır ve bâb-ı fıtrat meftûhdur ve Hak'da acz yokdur ve illâ nice mahrûmu'l-bidâye olanlar merzûku'n-nihâye olmazlardı ve hareketlerinde netîce-i vusûl bulmazlardı. İbrâhîm-i Edhem ve Fudayl-i İyâz ve Mâlik-i Dînâr ve Şeyh Attâr ve İmâm Gazzâlî ve emsâli gibi.

İmdi gasl -ki izâle-i vesahdır- zâhir-i cesedde olduğu gibi bâtın-ı vücûdda dahi olur. Onun için Kur'ân'da gelir: ﴿لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ﴾[2] Ya'nî ibâret-i tathîrden fehm olunur ki encâs-ı hissiyye olduğu gibi kāzûrât-i ma'neviyye dahi vardır ki a'zamı taalluk-ı mâ-sivâdır. Ve taalluk televvüsdür ve her levnin hâline göre sâbûnu vardır. Ve ehl-i sülûkün sâbûnu zikr ve tevhîddir ki âlâyiş-i mâ-sivâ onunla pâk olur.

Ve vücûd ki şirkden ibâretdir, şirk ise necisdir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ﴾[3] Pes, şirk necesinin tahâreti tevhîd iledir, nifâkın ihlâs ile olduğu gibi. Velâkin şirk-i sûrî gerçi tevhîd-i resmî ile zâil olur, fe-

---

1 "Hüküm, yüce ve büyük Allâh'ındır." Gāfir, 40/12.
2 "Ona ancak temizlenenler dokunabilir." el-Vâkıa, 56/79.
3 "Müşrikler ancak bir pisliktir." et-Tevbe, 9/28.

emmâ şirk-i ma'nevînin zevâli tevhîd-i hakîkîye mevkūfdur. Ya'nî sâlik vahdet-i vücûd tecellîsine nâil olmadıkça tevehhüm-i taaddüd belâsından halâs olmaz ve şirk-i vücûd hicâbından kurtulmaz. İşte budur ki demişlerdir: وجودك ذنبٌ لا يقاس عليه ذنبٌ آخر[1] Çünki bu hicâb-ı vücûd mürtefi' ve gāile-i isneyniyyet mündefi' ola, lisân-ı abd lisân-ı Hak olup Hak onun **[107ª]** lisânından zikr eder. Ve onun nişânı lisânın ihtirâkıdır. Zîrâ nûr-i zât lisâna aks edip kalbi ihrâk etdiği gibi lisânı dahi ihrâk eder ve yetmiş bin hicâbın ihtirâkı bu perdede hâsıl olur. Zîrâ perde ile olan zikrin nûru nûr-i sıfât ve bî-perde olan zikrin nûru nûr-i zâtdır. Nûr-i zât ise şa'şaânî-i muhrıkdır.

Ve bu makāmdandır ki derler: "Pâdişâh konmaz saraya hâne ma'mûr olmadan." Ve burada hânenin ma'mûrluğu, mâ-sivâdan ve vücûddan boşalıp bi'l-külliyye harâb olmakladır. Zîrâ ma'mûr olan hânelerde perdeler olduğu gibi ma'mûr olan vücûdlarda dahi hicâblar vardır. Çünki harâb ola ol perdeler ve hicâblar zâil olup etrâfı pür-ziyâ olur ve ba'dehû nûrdan mebnî olup bir dahi hicâb kalmaz. Zîrâ nûr kendi cinsine hicâb olmaz. Ve bu mertebe tarîk-ı Celvetiyye -cîm ile- sırrıdır. Zîrâ "celvet" zuhûrdur. Bu makāmda ise zuhûr sıfât-i Hak iledir. Sıfât-i Hak ise kendine perde olmaz. Zîrâ burka'-i arûs gibidir. Ve "Sıfât zâtın hicâbıdır" dedikleri kable'l-vusûl olan hâle remzdir ve illâ sıfât âyînedir. Nitekim mürûr etdi.

İşte bundan netîce-i sülûk fehm olundu ki sırr-ı Celvetiyye'dir. Ve demişlerdir ki: الطّرق إلى الله بعدد أنفاس الخلائق[2] Ya'nî gerçi herkes kendi isti'dâd-ı mahsûsu yolundan sülûk eder, velâkin sülûk-i zâhirin netîcesi harem-i Ka'be'ye vusûl ve harem-i Rasûl'e duhûl olduğu gibi sülûk-i bâtının dahi netîcesi fenâ ve bekā ve sırr-ı halvet ve nûr-i celvetdir. Pes, her sâlike bu iki kadem lâzımdır, tâ ki menzilü'l-menâzilde karâr eyleye ve züvvâr-ı esmâ dahi onu ziyâret eyleyip her mazhar ol zâhirden müstefîd ola.

Gel imdi sâlik olduğuna göre bâri bu menzile er ve bu bezmin câmını sür ve teşne kalma. ﴿وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ﴾[3] sırrını fehm eyle.

---

1 Senin varlığın öyle bir günâhtır ki hiçbir günâh ona kıyâs olunmaz.
2 Allâh'a giden yollar yaratılmışların nefesleri sayısıncadır.
3 "Rableri onlara içirir... el-İnsân, 76/21.

والله المعين ومنه التّوفيق وإليه الرّجوع من طريق التّحقيق[1]

[107b]

ورد ليلة الجمعة قوله تعالى: ﴿إِنَّ اللهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ﴾

وقوله تعالى: ﴿بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ﴾[2]

Ya'nî Allâh Teâlâ kendi re'fet ve rahmetini cemî'-i nâsa ta'mîm ve Rasûlullâh'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- re'fet ve rahmetini mü'minlere tahsîs eyledi. Zîrâ Allâh Teâlâ Erhamü'r-râhimîn'dir ki Rasûlullâh dahi râhimîn'de dâhildir. Pes, Hak Teâlâ cümleden erham olmuş oldu. Onun için kıyâmetde ümmetinin hisâbını Rasûlullâh'a tefvîz etmedi ve erhamiyyetine binâen kendine tahsîs etdi. Zîrâ Habîbullâh olanın ümmeti dahi habîbdir ve habîbin habîbe muâmelesi tabîbin habîbe muâmelesi gibidir.

Ve bundan سبقت رحمتي غضبي[3] sırrı ma'lûm oldu. Ya'nî rahmet Rasûlullâh'ın vücûdudur. أَنَا من الله والمؤمنون من فيض نوري[4] hadîsinde mü'minler ile murâd ümmet-i merhûmedir. Ya'nî evvelen ve bi'z-zât onlardır. Onun için "ümmet-i merhûme" denildi. Zîrâ rahmetden tevellüd eden dahi rahmetdir. Nitekim نحن الآخرون السّابقون[5] ona delâlet eder. Pes, gazabdan murâd ümem-i sâlifedir ki mağdûb ve muazzeblerdir. Ya'nî dünyâda azâb-ı istîsâl ve âhiretde azâb-ı cehennem ile muazzeblerdir. Onun için yüz yirmi saffın sekseni bu ümmet-i merhûme ve kırkı sâir ümemin mü'minleridir.

---

1 Yardımcı ancak Allah'tır, tevfîk O'ndandır ve tahkîk yolundan dönüş de O'nadır.

2 Cuma gecesi Allah Teâlâ'nın "Muhakkak ki Allah, insânlara karşı şefkatli ve merhametlidir." (el-Bakara, 2/143) sözü ve "O, mü'minlere karşı çok şefkatli ve merhametlidir." (et-Tevbe, 9/128) sözü vârid oldu.

3 "Rahmetim gazabımı geçmiştir." Buhârî, Tevhîd 15, 22, 28, 55, Bed'ü'l-halk 1; Müslim, Tevbe 14-16; Tirmizî, Deavât 99; İbn Mâce, Mukaddime 13, Zühd 35.

4 "Ben Allah'tanım, mü'minler de benim feyzimin nûrundandır." Uydurma bir rivâyet olduğu söylenmiştir. bk. Zerkeşî, *el-Leâli'l-mensûra*, s. 189; Sehâvî, *el-Makāsıdü'l-hasene*, s. 171; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 185-186.

5 "Biz sonra gelip öne geçenleriz." Buhârî, Cum'a 1; Müslim, Cum'a 19-20.

Ve bundan [1]﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ﴾ sırrı dahi ma'lûm oldu. Onun için Rasûlullâh -aleyhi's-salâtü ve's-selâm- mağdûbu yehûd ve dâlli nasârâ ile tefsîr etdiler[2] ki bunlar ümem-i sâlife âsîleridir ki biri Hazret-i Mûsâ ve biri Hazret-i Îsâ -aleyhime's-selâm- kavmidir. İşte bu ümmete ne kadar i'tinâ-i ilâhî olduğu ma'lûm oldu ve erhamiyyetin sırrı ibtidâ onlara taalluk etdiği bilindi.

Ve bu makāmdan [3]﴿إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ﴾ mazmûnu dahi mefhûm oldu. Ya'nî [4]إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَأَشَدّ demedi ve rahmetinin galebesine işâret kıldı. Onun için Ebû Yezîd-i **[108ª]** Bistâmî -kuddise sirruhu'l-latîf-: "Yâ Rabb, benim batşım senden -ya'nî senin batşından- eşeddir" dedi. Zîrâ mahlûkun merhameti verâ-i hicâbdandır ki muktezâ-yı zâtı değildir, belki Hakk'ın ifâzası iledir. Batşı ise muktezayât-i zâtındandır ki nefs-i hayvâniyyenin ahkâmındandır. Zîrâ nefsde sıfat-i kahr vardır. Hakk'ın rahmeti ise bi'z-zât ve gazabı bi'l-arazdır ki ibâdın ısyânına tâbi'dir. Onun için rahmetinde şiddet ve gazabında hiffet vardır. Ve ehl-i ısyânı cehenneme idhâl etdiği vakitde tâkatleri kadar muazzeb eder. Zîrâ dünyâda buyurdu ki: ﴿لَا يُكَلِّفُ اللهُ نَفْساً إِلَّا وُسْعَهَا﴾[5] Ya'nî teklîf bi-hasebi'l-vüs' olıcak azâb fevka'l-vüs' olmaz ve illâ zulüm gibi olur ki Hak Teâlâ ondan berî ve münezzehdir.

Ve bu ma'nâdandır ki cehennemde emâkin-i ehl-i cennet takdîr olunan yerleri küffâra mîrâs vermez. Zîrâ adlden hâricdir ve bunda onlara eser-i rahmet vardır. Fe-emmâ emâkin-i ehl-i nâr farz olunan mevâzı'ı mü'minlere bi-tarîkı'l-mîrâs ihsân eder. Zîrâ fazlda dâhildir. Ve kerem ve lutfa nihâyet olmaz. İşte adl herkesin haddine ve ilmine göredir ki ol haddi kırât kadar tecâvüz etmez. Fazl ise mâ-lâ-nihâyedir.

Ve buradandır ki vaîdde hulf câizdir. Zîrâ terk-i ikāb etmek keremdir ve inde'l-Arab ve'l-Acem memdûh ve mu'teberdir. Bu dahi usât-i mü'minîne göre, zîrâ küffârın vaîdi maktû'dur. قال تعالى: ﴿إِنَّ اللهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ

---

1 "Gazaba uğramışların ve sapmışların yoluna değil." el-Fâtiha, 1/7.
2 Tirmizî, Tefsîru sûre (1) 2; Ahmed, Müsned, IV, 378-379, V, 33, 77.
3 "Şüphesiz Rabbinin yakalaması çok şiddetlidir." el-Burûc, 85/12.
4 Şüphesiz Rabbinin yakalaması pek çok şiddetlidir.
5 "Allah herkesi gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar." el-Bakara, 2/286.

﴿يُشْرَكَ بِهِ﴾[1] Ve burada esrâr-ı ilâhiyye vardır ki ukūl-i kāsıra idrâkinden âcizdir.

Ve bundan ma'lûm oldu ki şefâat ehl-i kebâiredir, yoksa ehl-i ekberu'l-kebâire değildir. Zîrâ ism-i Rahmân'ın zâhiri küffâra taallukdan munkatı'dır. Pes, mü'minlerin netîceleri rahmet-i ilâhiyye ve cemâl ve kâfirlerin netîceleri gazab ve celâldir. Ve netîcetü'n-netâic **[108b]** ne olacağın Hak bilir. Zîrâ mü'minler cennete duhûlden on beş bin sene sonra melek meşrebine dâhil olurlar ve kâfirler dahi bu müddetden sonra şeytân meşrebine girip bu iki meşrebden gayrı netîce-i meşârib kalmaz ve ikisi dahi Hakk'a muzâf olurlar. Zîrâ Hâdî ve Mudill Allâh Teâlâ'dır.

﴿فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ﴾ ﴿وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾[2]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾[3]

Ya'nî cehennem ehl-i cehenneme takrîb olunduğu gibi cennet dahi ehl-i cennete takrîb olundu. Cehennemin takrîbi budur ki mahşerde zencîrlerle zebâniye yedleriyle cerr olunur. Bir vechile ki teğayyüz ve zefîr ile a'dâ üzerine hücûm edip onun feze'ınden zehreler çâk olur. Onun için ol güne "**yevm-i feze'-i ekber**"[4] denildi.

Ve cennetin takrîbi budur ki Allâh Teâlâ serî'u'l-hisâb olduğu cihetden zamân-ı yesîrde ehl-i îmân ve takvâyı cennete idhâl eder. Zîrâ burada takvâ ile murâd, küfr ve maâsî ve taalluk-ı mâ-sivâdan perhizkâr ve munkatı' olanlardır. Bunlar ise sırâtı berk-ı hâtif gibi geçerler ve cennetle aralarında mesâfe olmaz ve cenneti baîdden müşâhede etdikleriyle dâhil oldukları akrab-i sâatde olur. İşte bu hâlet kurb-i sûrîye göredir.

Ve bu iki tâifenin her birine kurb-i ma'nevî dahi vardır. Ehl-i cehenneme kurb-i ma'nevî budur ki onlar dünyâda tabîat ve nefse müstashib olup zulmet-i anâsırda kalmışlardı. Bu ise cehennem-i muacceledir. Zîrâ

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Allah kendisine ortak koşulmasını aslâ bağışlamaz." en-Nisâ, 4/48.
2 "O hâlde nereye gidiyorsunuz?" et-Tekvîr, 81/26 "Ancak O'na döndürüleceksiniz." el-Bakara, 2/245.
3 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu: "Cennet takvâ sâhiplerine yaklaştırıldı." eş-Şuarâ, 26/90.
4 "En büyük korku günü" bk. el-Enbiyâ, 21/103.

cehennem nefs ve tabîat ile pür olsa gerekdir. Ve bu ma'nânın cehennem-i muaccele olduğuna delâlet eder şol âyet ki gelir: ﴿إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَاراً﴾[1] Ya'nî yetîm mâlı ekl edenlerin bâtınında âteş olur. Pes, ol âteş bu dünyâda iken onları ihrâk ederdi, velâkin hicâb-ı tab' galîz olmakla ihsâs etmezlerdi. Sonra ki ma'nâ sûrete geldi ihsâs etdiler. Onun için ﴿فَذُوقُوا الْعَذَابَ﴾[2] denildi. Ya'nî zevk-ı azâb âhiretde inkişâf-ı hicâbdan sonra olur. İşte kefere ve fecereye **[109ª]** göre cehennem-i muaccele ve müeccele budur. Ve bunlar gerçi bi-hasebi'l-emânî cenneti kendilerine takrîb etdiler, velâkin i'tikād ve amelleri onları oradan teb'îd eyledi ve cennet dahi onlardan baîd oldu. Zîrâ bâğ ve bahçe hanâzîrden firâr eder ki miyânda münâsebet yokdur. Zîrâ cennet kabza-i yemîn ile makbûz olanlar içindir. Onlar ise kabza-i şimâl ile makbûzlardır ki istihkāk-ı zâtîleri cehenneme tarhdır. Şol ma'nâdan ki nakş-ı zâtî ve resm-i aslî müteğayyir olmaz.

Ve ehl-i cennete göre kurb-i ma'nevî budur ki insân cennete kalb ve rûh mertebesinde dâhil olur. Zîrâ insân-ı kâmil dünyâda nefs ve tabîatı tezkiye etmekle bâb-ı cehennemi sedd ve bâb-ı cenneti feth etmiş idi. Bu cihetden muaccelede naîm-i esmâ ve sıfât ve müşâhede-i zât ile mütena'im idi ve cennet-i müecceleden firâr ederdi ki sûret-i cennetden murâd naîm-i sûrîdir. Onun murâdı ise Hak idi, mâ-sivâ değil idi. Onun için cennete ve cennet dahi ona takrîb olunur. Ve bu sırra işâretdir şol eser ki gelir: عجب ربّك من قوم يُقاد إلى الجنّة بالسلاسل[3] Ya'nî ehlullâh cennet-i müeccele kaydında olmayıp ondan firâr ederlerken oraya zencîr-i nûr ile meczûb olurlar, tâ ki bedenen naîm-i sıfât ve rûhen müşâhede-i zât ile mütena'im olup tâat ve ma'rifetden her birinin netîcesi zuhûra gele ve illâ va'd zâyi' ve hükm-i sûret bâtıl olmak lâzım gelir. İnsân ise sûret ve ma'nâdan ibâretdir.

Ve cennetde dahi makām-ı müşâhede vardır ki "kesîb" dedikleri mahaldir. Ve bu kesîb gerçi mahcûb olanlar için mevzû'dur. Zîrâ mükâşifler her

---

1 "Ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar." en-Nisâ, 4/10.

2 "Öyleyse tadın azâbı." Âl-i İmrân, 3/106.

3 "Rabbin zincirlerle cennete sevk olunan bir topluluğa hayret eder." Buhârî, Cihâd 144; Ebû Dâvûd, Cihâd 144.

mevtında müşâhedeye kādirlerdir, fe-emmâ orada dahi sûret ve ma'nâyı tatbîk için hâzır olurlar. Ve mahcûblar mertebe-i rubûbiyyetden müşâhede ve onlar mertebe-i tecellî-i berkîden muâyene ederler. Zîrâ zât ve sıfât onlarda kemâl bulmuş ve fark ve cem' müctemi' olmuş idi. Bu cihetden iki vechile mütena'im olurlar ki ehl-i hicâb ile mertebe-i rubûbiyyetde iştirâklerinden mâ-adâ mertebe-i zâtda [mütena'imlerdir].

[109b] Ve tecellî-i sıfat Hazret-i Mûsâ'nın -aleyhi's-selâm- Tûr'da sûret-i hâlidir ki makām-ı kelîmiyyetdir. Zîrâ Mûsâ'nın zâhiri mertebe-i sem'de tecellî-i kelâmda ve bâtını mertebe-i basarda tecellî-i zâtda idi. Ve Cenâb-ı Nübüvvet'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- leyle-i mi'râcda makām-ı nûrda hâli sûreten ve ma'nen, zâhiren ve bâtınen tecellî-i zât idi ki sırrı sûrete girip her yüzden nûr-i zât ile munsabığ idi. Ve bu ma'nâ-yı azîm ve sırr-ı cesîm ile kıyâm ve ittisâfından ötürü cesedlerinde sâye yok idi. Zîrâ sâye zulmetdir, nûr-i zâtda ise sâye olmaz. Zîrâ vücûd-i Hak bi'l-külliyye nûrdur. Pes, mazhar-ı tâmm dahi ona göredir. Ve kemâl-i Nebevî'ye nazar eyle ki Hak ile mükâlemesi dâim idi, Mûsâ'daki gibi inkıtâ' yok idi. Zîrâ Mûsâ vakt-i ma'lûmda mükâleme edip Tevrât dahi def'aten vâhideten tenzîl olundu. Cenâb-ı Nübüvvet ise أَبِيت عند ربّي[1] mûcebince her bâr indallâh beytûtet edip makām-ı kudretden gıdâ-i rûh bulurdu ve Kur'ân tedrîc ile nüzûl edip her bâr Hak ile tâze tâze mükâleme ederdi. Ve bu ma'nâ için Kur'ân müneccemen tenzîl olundu. Eğerçi tefrîkında tesbît ma'nâsı dahi vardır. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلاً﴾[2] Pes, tertîlde kendine ve ashâbına ve ümmetine fayide-i azîme vardır. Onun için Kur'ân'ın acâibi munkazıye değildir, belki her tilâvet olundukça ehl-i fehme ma'nâyı cedîd vardır. Zîrâ Allâh Teâlâ Vâsi'-i Alîm'dir.

Ve Kur'ân makām-ı sıfat ve mertebe-i münâcât ve mükâlemedir ve istimâ'ı kelâm-ı Hakk'ı istimâ'dır. Buradandır ki imâm-ı mihrâb vekîl-i Hak'dır ki Hak onun lisânından tilâvet edip cemâat dahi istimâ' ederler. İşte mesâcid ve cevâmi' ve cehrin vaz'-ı aslîsi budur ki bundan udûl vaz'-ı

---

1 "Rabbimin yanında gecelerim." Buhârî, Temennî 9, Savm 20, 48-50, Hudûd 42, İ'tisâm 5; Müslim, Sıyâm 57, 58, 60, 61.

2 "Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için böyle yaptık." el-Furkān, 25/32.

şer'îden hurûcdur. Fe-emmâ mutlak tâlî ve münferid böyle değildir. Ya'nî onlarda gayra ismâ' etmek emr-i lâzım değildir, belki tilâvetleri kendi nefsleri içindir. Belki cehr etseler gayra teşvîş vermeyecek **[110ª]** kadar cehr ederler. Nitekim hâl-i sahâbe -radıyallâhu anhüm- bu idi ki salât-i tehecküde âvâzları savt-i zünbûr gibi işitilirdi. Ve mervîdir ki Hazret-i Sıddîk -radıyallâhu anh- Mescid-i Nebevî'de hafd-ı savt eder ve Hazret-i Fârûk -radıyallâhu anh- ref'-i savt eylerdi. Cenâb-ı Nübüvvet bunları ta'dîl için Ebû Bekr'e bir mikdâr ref' ve Ömer'e cüz'î hafd ile emr eyledi.[1]

İşte bu ma'nâ cehr-i şedîd iktizâ etmeyen mevzı'dadır ve illâ Cenâb-ı Risâlet ol kadar cehr ederlerdi ki "Balât" dedikleri yerde işitilirdi. Zîrâ ismâ'-ı cemâat matlûbdur. Onun için her kâr-ı şer'î ehline tevsîd olunmalıdır. Zîrâ bî-savt imâm ve müezzinden fâyide az olur.

Ve buradandır ki müezzin vakt-i zarûretde tekbîri cehr eder ve a'kāb-ı salevâtda mesnûn olan Âyete'l-kürsî tilâvetini dahi cehr eder. Zîrâ asl-ı vaz'ı cemâat içindir. Ve tesbîhât-i müteakkıbe dahi onun üzerine mebnîdir. Bu hod ma'lûmdur ki ehl-i cemâatde ümmîler vardır ki tilâvetden âcizlerdir veyâhud galat okurlar. Bu sûretde istimâ' etmek onlara esveb olur. İstimâ' ise cehre mebnîdir. Pes, mahall-i cehrde ihfâ etmek cehl-i azîmdir. Nitekim bu a'sârda beyne'l-cühelâ' âyet-i mezkûreyi ihfâ etmek şâyi' olmuşdur.

Ve "cehl" dediğimiz budur ki husûs-ı mâdde ve mevzı'-ı zarûreti gayrıdan temyîz edemediler ve musallîye teşvîş verir diye emr-i âmma kıyâs etdiler ve yanlış anladılar. Maa-hâzâ musallî-i münferid hatmine dek salevât-i şerîfeye iştiğâl ile cüz'î te'hîr dahi mümkindir. İşte zimâm-ı şer' cehele yedine girdikde böyle hilâf-ı vaz' umûr zuhûr eder. Ve men' eder bulunmadığı rüesânın kendi cehllerinden veyâ umûr-i dünyâya iştiğâl ile adem-i iktirâslarındandır.

Ey mü'min, çünki ilm-i şer'î yüzünden bu netîceye vâsıl oldun ve bu sadefde bu gevheri buldun, pes onunla amel eyle ve kelâm-ı Hakk'ı bu abd Hakkî gibi[2] ﴿حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ﴾ mûcebince cehr ve ismâ'a sa'y eyle ve

---

1 Ebû Dâvûd, Tatavvu' 25; Tirmizî, Mevâkît 212.

2 "Allâh'ın kelâmını işitmesi için..." et-Tevbe, 9/6.

dahi [1]﴿فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ﴾ mısdâkınca neşr eyle ve levm-i lâimden hazer etme. والله المعين.[2]

[110b] Ba'de-zâ bu mahall tahrîr olunup salât-i fecri edâdan sonra fukarâ tevhîdde iken iki gümüş ibrîk gelip hâl-i cehr ve hâl-i ihfâya işâret olundu. Ya'nî gerek tarîk-ı cehrden ve gerek tarîk-ı ihfâdan feyz-i Hakk'a sedd yokdur, velâkin bu iki feyzin başka erbâbı olmakla sen mübtedîye feyz-i cehr ibrîkini ve müntehîye feyz-i ihfâ ibrîkini sun ve her birine haddine göre câm ver ve şarâb-ı ma'rifet içir.

Suâl olunursa ki: Müntehîye câm-ı feyz sunulmağa zarûret nedir? Zîrâ müntehî gayrın ifâzasından müstağnîdir. Cevâb budur ki: Burada müntehîden murâd müntehî-i izâfîdir, yoksa hakîkî değil. Zîrâ müntehî-i hakîkî olana cehr ve ihfâ berâberdir. Ve onun zikr ve tilâveti sırrı budur ki lisân-ı Hak'dandır. Aceb netîcedir, velâkin herkese vusûlü müyesser olmaz ve her bir dil ol meşrebden lezzet almaz.

ورد قوله تعالى: ﴿قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾[3]

Ya'nî âyet-i şerîfe ahbâb ile a'dânın miyânını fark eyler. Şol cihetden ki mevt ahbâba göre tuhfedir. Onun için Hakk'a âşıklar mevti istikrâh eylemezler. A'dâya göre ise hizy ve azâbdır. Bu sebebden ondan teneffür ederler. Eğerçi "Âhiret bizimdir" diye da'vâ ederler, fe-emmâ burhân olmayıcak da'vâ-yı mücerrededen çi sûd?

İmdi âhiret Âhir olan Allâh Teâlâ'ya râci'dir. Pes, talebkâr-ı Hak olan tarîkından vâsıl olur ki mevt-i irâdî-i fenâîdir. Şol ki hayât-i dünyâya, ya'nî nefs-i hayvâniyyenin ahkâmına taalluk etmişdir, onun nefsi zinde ve kalbi

---

1 "Sana emrolunanı açıkça söyle." el-Hicr, 15/94.

2 Yardımcı ancak Allah'tır.

3 Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "De ki: Eğer gerçekten Allah katında âhiret yurdu kimsenin değil yalnız sizin ise, sözünüzde doğru iseniz, haydi ölümü temennî edin." el-Bakara, 2/94.

mürdedir. Hakk'a vusûl ise kalbin evvelâ ahlâk-ı hamîde ve sâniyen ma'rifetullâh ile hayât-i ma'neviyyesine menûtdur.

Ve bu bâbda gayret sahîh değildir. Ya'nî "Hak Teâlâ hâlisan benimdir, gayrının değildir" demek söz değildir, belki bâtıldır. Zîrâ Allâh Teâlâ'nın cemî'-i eşyâya tecellîsi ale's-seviyyedir. Bu cihetden her mahlûkun **[111ª]** O'na vech-i hâsdan irtibâtı vardır ki ol irtibât ile ona vâsıl ve Rabb isminden hisse-menddir. Onun için "Rabbü'l-âlemîn" deyip ta'mîm eyledi, ba'zı avâlime tahsîs etmedi. Ve zevi'l-ukūl cem'iyle îrâd etdiği cemî'-i eşyânın tecellî-i sıfâta mazhar olduğuna işâretdir. Ya'nî hayât ve ilim ve sem' ve basar ve emsâli sıfâtı câmi'dir.

Eğerçi zuhûrda tefâvüt vardır, velâkin bu tefâvüt ism-i Bâtın'a râci'dir ki nice nesne vardır ki mezâhirin ihtilâfıyla muhtelifdir. Meselâ cemâdâtın kendi nefsleri hasebiyle zuhûr var, velâkin hayât ve kelâm cihetiyle zuhûr yokdur. Belki bu ma'nâ onların bâtınlarına râci'dir. Eğerçi vücûd ile zuhûrları ol emr-i bâtını iş'âr eyler. Zîrâ Sâni'-i Kâmil'in eserleridir ve eserden müessire istidlâl etmek eserin yalnız sûret-i zâhiresiyle değildir. Zîrâ mahlûkdan Hâlık'a intikāl olunmaz. Belki ol eserin hâmil olduğu isimledir, eğerçi mahcûba hafîdir.

Nazar eyle ki bir vece'a mübtelâ olan kimse, meselâ zencebîl şerbeti içip iyice olur ve bu husûsda Hakk'a hamd eder. Ve bu hamd ol zencebîlin isminin vesâtatıyladır. Pes, hamd-i mutlak Allâh-ı Mutlak'adır. Eğerçi ism-i cüz'î vesâtatıyladır. Ve onun yüzünden hamd etdiği muvahhid olduğundandır. Zîrâ bilir ki Hakk'ın cümle-i eşyâya havâss-ı esmâ ile tecelliyât-i mahsûsası vardır. Ve Şâfî olan Allâh'dır, yoksa zencebîlin sûret-i zencebîliyyesi değildir. İşte budur ki Kur'ân'da gelir: [1]﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللهِ﴾ Ya'nî zencebîle meselâ iftikārı hâlinde yine iftikārı Hakk'adır. Zîrâ ism-i Hak ol zencebîl ile dâirdir ki ismullâh'ın tâht-i hıytasındadır. Çünki Allâh Teâlâ hayât-i hakîkıyye ile muttasıfdır, lâ-cerem her bir sun'unda sırr-ı hayât vardır, gerek zâhir ve gerek bâtın. Ve sâir sıfât-i kemâliyye dahi ona kıyâs oluna.

---

[1] "Ey insânlar, Allâh'a muhtâc olan sizsiniz." Fâtır, 35/15.

Ve buradandır ki mükâşifler cemî'-i eşyâda Hakk'ı **[111[b]]** müşâhede ederler ve eşyâyı âyîne yerine korlar ve kayda bakmazlar. Belki kayd sûretinden ıtlâka intikāl ederler. Zîrâ Hak hiçbir nesne ile mukayyed değildir ve illâ onun için hâlis olmak lâzım gelir. Bu ise umûm-i tecellîye muhâlifdir.

Pes, burada gayret ma'nâsı cârî olmaz, güneşin zıyâsında olmadığı gibi. Ya'nî dav'-i şemsde âmme-i nâs müştereklerdir. Şöyle ki vakt-i tulû'da hiçbir hânenin revzenesine ihtisâsı yokdur, gerek sarây-ı sultân ve ger hâne-i gedâ. Velâkin ba'zı esrâr-ı ilâhiyye vardır ki ba'za mahsûsdur. Meselâ makām-ı vesîlenin ve imrae-i vâhibenin Cenâb-ı Risâlet'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- ihtisâsı gibidir. Nitekim gelir: [1]﴿خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ Zîrâ husûs-ı esrâr umûm-i tecellîyi münâfî değildir.

Ve bundan [2]﴿وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي﴾ ve emsâlinin cevâbı dahi zâhir olur. Zîrâ Hazret-i Mûsâ'nın -aleyhi's-selâm- zât-i Hak için ıstınâ' olunduğu husûs-ı mertebedendir, Âdem'e -aleyhi's-selâm- ta'lîm-i esmâ gibi. Zîrâ bu ta'lîm Âdem'in safiyyullâh olduğuna nâzırdır. Pes, cemî'-i enbiyâ ve evliyâ Hakk'ın asfiyâsıdır. Eğer havâssı cihetinden biribirlerine nisbetle fi'l-cümle tefâvütleri vardır. Onun için buyurur: [3]﴿تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ﴾ Ve bu havâssda gayret olmaz. Zîrâ tefâvüt-i nâs ona dâirdir.

Ve Hak Teâlâ Vâsi'-i Alîm'dir ki tecelliyât-i mahsûsasına nihâyet yokdur. Ve şuûn-i muhtelifesi bu tecelliyâtın yüzünden zâhir olur. Pes, bu tecelliyât-i muhtelife esrâr-ı zât ve esmâ ve sıfât ve ef'âli müştemildir. Ve bu âlem bir Ken'ân-ı kesretdir ki Yûsuf-i vahdeti bulan bir dahi ol Ken'ân'a nazar etmez ve ederse dahi âyîne olmak üzere nazar eder.

Ve kesretin dahi inde'l-mükâşifîn mâ-sivâ olduğu taayyünât-i muhtelifesi sebebiyledir. Bu cihetden "mâ-sivâ" -ya'nî taayyün yüzünden gayr- denilirse müteayyin yüzünden "ayn" denilir. Ve meşhûrdur ki vücûd ile hâze'l-mevcûdun farkı vardır. Ve "likā" dedikleri mâhiyâta mukārenet-i vücûddur. **[112[a]]** Ve bunun sırrı şol âyet-i kerîmeden mefhûm olur ki gelir:

---

1 "Diğer mü'minlere değil sırf sana mahsûs olmak üzere" el-Ahzâb, 33/50.
2 "Seni kendim için seçtim." Tâhâ, 20/41.
3 "O Peygamberlerden kimini kiminden üstün kıldık." el-Bakara, 2/253.

﴿إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئاً أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾[1] Zîrâ bunda zât ve sıfat ve fi'lin mecmû'u dâhildir. Şol cihetden ki ﴿كُنْ﴾ kelimesi ﴿أَمْرُهُ﴾ kelimesinin muzâfun-ileyhi olan hüviyyetin teveccüh-i ma'nevîsi ve müttecehün-ileyh şey'-i ma'dûm ve meknûn fi'l-ilm ve irâdet sıfat-i zâtiyye ve kavl onun likāsıdır ki maklûbdur.

Ve burada bunun fevkında dahi netîce vardır ki vâcidler ve mühakkıklar bulmuşlardır ki "Eşyâ ayn-ı Hak'dır" derler, velâkin mezâlik-ı akdâmdandır. Zîrâ eşyâ içinde umûr-i müstakzere ve eşyâ-i müstekrahe dahi vardır ve Zâhir ismi cümleye nâzırdır. فافهم جدّا ونزِّهِ الربّ تعالى قطعاً[2]

Ve bu takrîrden fehm olundu ki dâr-ı âhiret için dahi gayret olmaz. Ya'nî yalnız bir tâife için olsun demek olmaz, belki îmân ve amelde müşterek olanların umûmu için mahlûkdur. Ve a'mâlara dav'-i şemsden hisse olmadığı gibi yehûd ve nasârâ ve emsâline dahi dâr-ı âhiretden nasîb yokdur. Zîrâ bâtınları a'mâ ve basîretleri perdelidir. Cennet ise mahall-i müşâhededir. Bu cihetden a'mâ ile cennetin münâsebeti olmaz. Nitekim dünyâda teferrüc ile a'mânın münâsebeti yokdur. Zîrâ teferrüc etmek mutâlaa-i âsâr ile inkişâf-ı dil içindir. Ve şol yerde ki mutâlaa yokdur, inkişâf dahi olmaz.

İmdi a'mânın taleb-i teferrüc etmesi inhirâfındandır, küffârın cennet istedikleri inhirâflarından olduğu gibi. Zîrâ eğer fıtrat-i asliyyelerinden inhirâfları olmayaydı cenneti tarîk-ı müstakîmden taleb ederlerdi ki tarîkı hidâyet-i hâssa-i mukayyededir, îmân ve amel-i sâlih ve ilim ve ma'rifet-i sahîhadır. Küfr ise bunları münâfîdir. Zîrâ küfr setrdir. Ve Hak mestûr olıcak muzâfât-i Hak kerâmât dahi mesture [olur]. Pes, a'mâlar zuhûrâtı nerede bulurlar ki zuhûr-i zât ve zuhûr-i naîm-i sıfâtdır.

Gel imdi bir kehhâl-i mâhir elinden dîdelerini rûşen kıl, tâ ki vech-i maksûdu mutâlaa edesin ki **[112b]** netîce budur. Ve çünki sâdıksın da'vâyı terk eyle. Zîrâ sıdkın fürûğu olur. Subh-i sâdık gibi ki subh-i sâdıkın yüzünde ol nûr var iken ben subh-i sâdıkım diye da'vâya hâcet kalmaz. Ahbâr-

---

1 "O'nun işi, bir şeyi yaratmak istediği zamân ona sâdece "Ol" demektir, hemen oluverir." Yâsîn, 36/82.

2 İyi anla ve Rabb Teâlâ'yı muhakkak tenzîh et.

ı yehûddan Abdullâh b. Selâm'ın hâline nazar eyle ki Medîne-i Münevvere'de Rasûlullâh'a -sallallâhu aleyhi ve sellem- evvel-i mülâkātda cemâl-i Hazret'i mutâlaa edicek مَا هو بوجهِ كذَّابٍ[1] deyip îmân getirdi ve gaybı şehâdet mertebesine yetirdi -radıyallâhu anh-. Ya'nî sıdk-ı nübüvvete burhân taleb etmediği vech-i Nebevî'de olan fürûğ-i nûr-i ilâhî idi ki bu nûrun ehl-i dîde yanında zuhûru mahz-ı burhândır.

Ve cümle-i enbiyâ ve evliyâda bu makūle nûr-i zâhir vardır, eğerçi a'mâlara hafîdir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لاَ يُبْصِرُونَ﴾[2] Ya'nî nazarları hâlinde ibsârları yok idi ki ebsâr-ı ma'neviyye ile idrâk-i hakîkîdir. Pes, bî-basar olmuş oldular, hayvân gibi ki nazarı var, velâkin insân ile hayvânı fark etmez. Ve o makūle bî-basara "insân-ı hayvânî" derler ki nısf-ı sûretdir, meyyit gibi; yoksa "insân-ı hakîkî" demezler ki tamâm-ı sûretdir, hayy gibi. Onun için havâss-ı nâsa "ahyâ-i hakîkıyye" derler, gerekse intikāl etmiş olsunlar. Ve onlara "emvât" demek terk-i edeb ve belki gayr-i câizdir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ﴾[3] Zihî ta'zîm ve teşrîf ki mücâhidlere müyesser olmuşdur, gerek cihâd-ı asğar ile ve gerek cihâd-ı ekber ile. Zîrâ ikisinin dahi nefsi maktûl ve kalbi zindedir ki bu makūle katlde hayât-i hakîkıyye vardır. Onun için cennet-i hissiyyeye duhûl etmezden mukaddem merzûk oldular. Zîrâ gerçi murâd rızk-ı rûhânî ve naîm-i revânîdir, feemmâ hisse karîb vechile olmakla naîmleri hükm-i hissi ahz etmişdir. Ve suâl-i kabir dahi bu makūle hâle dâirdir. İşte verâsın göresin ve mâ-verâsına dahi istişrâf edip muttala'lara eresin. Pes, bu netîceye vusûle hayât ve memâtın ikisini kable'l-mevt cem' etmek gerekdir. Meydân-ı muhârebe ise ilâ-yevmi'l-mevt kāimdir. Fa'rif.

---

1 "O yalancı birinin yüzü değil." bk. Tirmizî, Kıyâmet 42; İbn Mâce, İkāme 174, At'ime 1.

2 "Onların sana baktıklarını görürsün, oysa onlar görmezler." el-A'râf, 7/198.

3 "Allah yolunda ölüdürülenlere "ölüler" demeyin, bilakis onlar diridirler." el-Bakara, 2/154.

[113ª]

ورد قوله تعالى: ﴿وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا﴾[1]

Ya'nî Allâh Teâlâ arzı esâs ve semâyı onun üzerine kubbe gibi binâ eyledi ve arzı dahi gerçi bi-hasebi'z-zâhir bast etdi, velâkin bi-hasebi'l-hakîka binâya mutâbık kılıp kürrî eyledi, tâ ki âlem-i ulvî ve süflînin müctemi' olduğu ma'lûm ola ve müntehâ-yı hâle işâretle halka sûretin bula.

Pes, bunda rûh-i ulvî ile cesed-i süflînin biribirlerine mutâbakatlarına işâret vardır. Eğerçi biri âlem-i emrden ve biri âlem-i halkdandır, velâkin âlem-i emr âlem-i halk üzerine muntabık olmakla şey-i vâhid gibi kılındılar. Ya'nî semâ ve arz ve rûh ve cesed zevc ve zevce gibidir ki ikisi ayn-ı vâhide ve hakîkat-i müttefika iken sûreteyn-i muhtelifeteynde zâhir olmakla birine "fâil" dediler ki hakîkat-i ilâhiyyedir ve birine dahi "kābil" dediler ki hakîkat-i kevniyyedir. Ya'nî hakîkat-i ilâhiyyenin fer'i ve zıllidir. Havvâ Âdem'in fer'i ve zılli olduğu gibi ki onun dıl'ından ma'mûl ve mahlûk oldu. Pes, dıl' Âdem'in eczâsından olıcak Havvâ dahi sûretiyle onun eczâsından olup hakîkati ile onunla yek-pâre oldu.

Zihî sırr-ı ilâhî ki vahdetiyle bu kadar keserâtda zâhir oldu. Onun için buyurur: ﴿خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ﴾[2] Ya'nî sûrete göre Âdem-i hissî ve ma'nâya göre âdem-i hakîkîden halk eyledi ki akl-ı evveldir. Ve akl-ı evvel melek iken âhir beşer sûretine girdi ve âkıbet yine cennetde aslına rucû' eyleyip melek meşrebinde olsa gerekdir. Zîrâ müddet-i tavîleden sonra bu avârız-ı mütevassıta ve keyfiyyât-i muhtelife zâil olup اللّٰهمّ اجعلني نوراً[3] vef-kınce nûr-i melekî ile zuhûrdan sonra -ki nûr-i sıfâtdır- nûr-i zât ile dahi münevver olup cümle efrâddan sâye mahv olup mazlûl kalır ki kenz-i mahfî mertebesidir. Eğerçi sûretde naîm-i sıfât ile tena'uma mâni' yokdur.

---

1 Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Gökyüzüne ve onu binâ edene yemîn olsun." eş-Şems, 91/5.

2 "Sizi bir nefîsten yarattı." ez-Zümer, 39/6.

3 "Allâh'ım, beni nur kıl." Buhârî, Deavât 9; Müslim, Müsâfirîn 181, 187, 189; Ebû Dâvûd, Tatavvu' 26; Tirmizî, Deavât 30.

فافهم هذه الإشارة العليّة، واجتهد أن تنكشف عندك كالأمور الجليّة، فإنّها من نتائج الأسرار الخفيّة[1]

[113b][2] Ba'de-zâ takrîr-i mezkûrda mazmûn ve münderic olan sırr-ı azîmden ötürü Allâh Teâlâ zât-i azîmine kasem etdiği gibi arz ve semâya dahi kasem etdi. Zîrâ semâ zât ve arz sıfât menzilesindedir ki bu ikisinin izdivâcından şuûn-i muhtelife zuhûr eder ki ona "ef'âl-i ilâhî" derler. قال تعالى: ﴿فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ﴾[3]

[114a] Ve bundan fehm olundu ki eşyâ arasında tefâvüt vardır. Onun için Allâh Teâlâ ba'zı eşyâya kasem etdi ve her birine etmedi, maa-hâzâ şeâirullâhdır. Velâkin hurumât başkadır. Onun için min-külli'l-vücûh ta'zîm olunur. Nazar eyle ki âhû-yı misk ile hınzîr berâber değildir, maa-hâzâ ikisi de halkullâhdır. Bu cihetden سبحان خالق الظّبي[4] denilir, سبحان خالق الخنزير[5] denilmez. Zîrâ tesbîh mahall-i ta'zîmdedir, âhû ise ta'zîme sâlihdir, hınzîr değildir. Ve şer'de "Arab'ın وحياةِ رأسِك[6] dediği hakîkat-i kaseme mahmûl ise menhîdir" dediler. Zîrâ Hak'dan gayrıya Hak kasem eder, halk kasem etmez.

Ve eğer kavl-i mezkûr ve gayrı isti'tâfa mahmûl ise ıtlâkından nesne lâzım gelmez. Zîrâ ba'zı umûr niyyet ile müteğayyir olur, Kur'ân duâ niyyetine okunup zikr olduğu gibi, velâkin her yerde cârî değildir. Meselâ gayrın mâlını infâk edip kendi nefsi için hayr olmak niyyet etse hayr yerine geçmez, fe-emmâ sâhibinden vekâleten infâka niyyet etse hayr sâhib-i mâlın olup kendine dahi sevâb-ı hizmet hâsıl olur. Bu dahi sâhib-i mâl veyâ vârisi hayâtda olduğu sûretdedir ve illâ sâhibine veyâ vârisine teslîm etmek gerekdir.

---

1 Bu yüksek işâreti anla ve âşikâre işler gibi sana da keşfolunması için çalış. Çünkü o gizli sırların netîcelerindendir.

2 Müellif hattı yazma nüshada 113 numaralı varağın "b" yüzünün sadece sonunda dört satır yazı bulunmaktadır. Üst tarafına yaprağın "a" yüzünün mürekkebi çıktığından bu kısmın üzerine kırmızı mürekkeple "Beyâz Sahîh" yazılmış ve boş bırakılmıştır.

3 Allah Teâlâ buyurdu: "O istediğini yapandır." Hûd, 11/107.

4 Geyiği yaratan her türlü noksandan münezzehtir.

5 Domuzu yaratan her türlü noksandan münezzehtir.

6 Başının hayâtına yemîn olsun.

Ey mü'min, selâmda inhinâ câiz olmadı. Zîrâ min-vechin Hak'dan gayrıya rükû'dur ki memnû'dur ve min-vechin kendi nefsine rükû'dur ki bu ondan eşna'dır. Meğer ki inhinâsı galeyân-ı hâl zamânında ba'zı esrâr mükâşefesiyle ola. Bu dahi bir mertebeden bir mertebeye nâzırdır ve illâ mertebe-i vâhidede sâcid ve mescûd olmaz.

İşte cümle-i teklîfât ile amel etmek gerçi Hak'dan Hakk'adır, velâkin zâhirde halkdan Hakk'adır. Zîrâ halk mahall-i kesbdir ve Hak mahall-i şuhûddur. Pes, teveccüh kâsibden -ki fâil-i mecâzîdir- fâil-i hakîkîye olmuş olur -ki Allâh Teâlâ'dır-. Ve bu makāmda hicâb-ı rahmet vardır ki iki mertebenin miyânını fârûkdur ve ol hicâb farkdır.

فافهم، فإنّ ذلك الفرق نتيجة الجمع، فافتح له السّمع وقم مضيئاً كالشّمع[1]

[114b]

قال الله سبحانه حكايةً عن فرعون: ﴿قَالَ أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيداً﴾[2]

Ya'nî Fir'avn Hazret-i Mûsâ'yı -aleyhi's-selâm- radâı hâlinden beri terbiye etdiğini imtinân ve ol cihetden nübüvvetini istib'âd etdi. Bilmedi ki Mûsâ'nın Fir'avn hıdânesinde olduğu zâhirde idi fakat ve hakîkatde kendi vâlidesi terbiyesinde idi. Ya'nî tab'ı beşerîye mülâkāt ile fıtrat-i asliyyesinden hurûc ve inhirâf vakı' olmamışdı. Eğerçi sûretâ tab'dan ve nefs-i hayvâniyyeden perveriş bulurdu. Zîrâ Hak Teâlâ onu kendine, nefsine muzâf kılıp ﴿وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي﴾[3] buyurdu. Pes, zât-i Hakk'a muzâf olan kimsede nefs-i hayvâniyye eseri olmaz ve illâ kabzateyn müctemi' olmak lâzım gelir. Allâh Teâlâ mukarrabîn ve ashâb-ı yemîn ve şimâli biribirinden tefrîk etdi ve her birini vasf-ı âharla mevsûf kıldı.

Ve bundan fehm olundu ki nefs-i insân hakîkatde nefs-i vâhidedir ki "nefs-i emmâre" dedikleridir. Fe-emmâ bu ma'nâ enbiyâ ve kümmel-i evliyânın nefs-i mutmeinne mertebesinden sülûklerini münâfî değildir. Zîrâ

---

1 Anla, zîrâ bu fark cem'in netîcesidir. Ona kulak ver ve mum gibi ışık vererek ayağa kalk.

2 Allah Sübhânehû, Fir'avn'dan naklen buyurdu ki: "(Fir'avn) dedi ki: Biz seni küçük bir çocukken içimizde yetiştirmedik mi?" eş-Şuarâ, 26/18.

3 "Seni kendim için seçtim." Tâhâ, 20/41.

onlarda nefsin sûreti vardır fakat, hakîkati yokdur. Sûreti olduğu budur ki esâs-ı vücûd-i insân nefs-i hayvâniyye ve tabʿdır. Zîrâ matıyyedir ve matıyyesiz katʿ-ı tarîk olunmaz. Velâkin bu matıyye ekâmil-i nâsa göre harûn ve serkeş değildir, belki mülûkün râkib oldukları muallem efrâs gibidir. Firʿavn gibi ki Mûsâ'yı kurratü'l-ayn kıldı ve ferzendi gibi bildi ve âhir aralarında adâvet zuhûr etdi ve Firʿavn mağlûb oldu. Zîrâ Firʿavn cismânî ve Mûsâ rûhânî idi. Cism ise kābil ve münfail ve rûh fâil ve müessirdir. Onun için gāyetinde Mûsâ berzah-ı dünyâyı murûr etdi ve Firʿavn gark oldu.

Ve Firʿavn ve kavminin hâli kavm-i Nûh'a müşâbih oldu. Zîrâ ikisi dahi teşbîhde idi ki kavm-i Nûh suver-i hissiyyeye ibâdet ederlerdi. **[115ª]** Ve Firʿavn [1]﴿أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى﴾ daʿvâsıyla kendini sûret-i ilâhiyye ile tasvîr eyleyip kavmine kendini maʿbûd kıldı. Çünki unsurlarında türâb ve âb gālib idi, âhir âb gālib gelip türâbı mağlûb kıldı. Ve âb gālib geldiği budur ki Firʿavn ol vakitde deryâ-yı ilme dalıp [2]﴿آمَنْتُ﴾ dedi.

Îmân ise ilim üzerine mebnîdir. Pes, orada hükm-i cesed kalmayıp hükm-i rûh zuhûr eyledi. Ve gark olanlar ilim yüzünden terakkî buldular, velîkin bu maʿnâ dünyâda sebeb-i necât olmaz, kısâsda îmân tenciye etmediği gibi. Çünki mevtın-ı teklîfde ilim ve amelde taksîr etdiler, lâ-cerem ilm-i mücerred ile kemâl bulmadılar. Yaʿnî ol ilim onlara mahall-i teklîfde gerek idi ki amele mukārin olmak mümkin idi. Şimdi ki ahvâl-i âhiret münkeşife oldu, dünyâ ve ahvâl-i dünyâ elden gitdi. Zîrâ meseldir ki "Taş duvar olmaz" derler. Hâl-i âhiret ise yektâdır ki ilm-i mücerreddir.

İşte buradan insânın bu âlem-i ayna nüzûlünün netîcesi bilindi. Ve ol netîce îmân ve ilim ve ameldir. Zîrâ îmân ve ilim yevm-i mîsâkda olan hâli tecdîddir ki Kur'ân'da gelir: [3]﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا﴾ Ve yine gelir: ﴿قَالُوا بَلَى﴾[4] Yaʿnî ahd-i evvelde "Belâ" diye iʿtirâf etdikleri îmân ve ilim sûreti idi, hakîkat-i îmân ve ilim ve nefs-i amel âlem-i aynda zuhûra geldi ki ol âlemde -yaʿnî yevm-i mîsâkda- îmân ve küfr ve daʿvet yokdu. Belki îmân

---

1 "Ben sizin en yüce Rabbinizim." en-Nâziât, 79/24.
2 "Îmân ettim." Yûnus, 10/90.
3 "Ey îmân edenler, îmân edin." en-Nisâ, 4/136.
4 "Evet" dediler." el-Aʿrâf, 7/172.

da'vet-i enbiyâya mütâbaatla hâsıl oldu. Ve amel dahi böyledir ki enbiyânın getirdiği ahkâm ve şerâi'dir. Pes, insâna âlem-i hakîkat bu mevtında münkeşif olmak lâzım geldi ki mevtın-ı şerîatdir. Zîrâ şerîat hakîkatin âyînesidir. Ve bu mevtından hurûc ile âyîne fevt oldu ve sen seni sende görmek muhâl mertebesine erdi. Onun için ol mevtına -ya'nî mevtın-ı berzaha ve haşre-a'mâ gidenler yine a'mâ kaldılar ve bâb-ı rü'yet onlara mesdûd oldu.

Ve bu takrîrden fehm olundu ki gerçi Hakk'a vâsıl olmaz kimse yokdur, velâkin zâtî olanlar yektâ ve sıfâtî **[115b]** olanlar mecmû' ve ma'mûrdur. Ve cemî'-i ehl-i cehennem zâtî-i mücerred ve cümle-i ehl-i cennet zâtî ve sıfâtîdir. Zîrâ zâhirleri naîmde ve bâtınları hâllerine göre müşâhededir. Ve "hâllerine göre" dediğimiz budur ki cennet dâru'r-rü'yet olduğu cihetden ehli fi'l-cümle letâfetden hâlî değildir. Onun için haftada bir kerre olsun bâri müşâhede için makām-ı kesîbe gelirler. Ve ol miskden bir püştedir ki oraya müctemi' olurlar. Eğerçi avâmm-ı mü'minîn havâss gibi değildir. Zîrâ havâss vech-i mahz olmuşlardır ki onlarda aslâ kafâ yokdur. Avâmm ise zâhirde vech ise de bâtında yine kafâdır. Gel imdi havâssın netîcesine vusûle sa'y eyle.

Ba'de-zâ Allâh Teâlâ'nın Hazret-i Mûsâ'ya -aleyhi's-selâm- iki türlü minneti vardır. Nitekim gelir: [1]﴿وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَى﴾ Bir minneti nübüvveti ve nübüvvetinin müştemil olduğu kelâm ve Tevrât ve emsâlidir ki nihâyet-i hâlidir. Ve bir minneti dahi vâlidesine ilhâm etdiği vechile zebhden onu tenciye ve hıdâne-i adüvvde terbiyedir. Ve bu hıdâneye "minnet" diye ta'bîr eyledi. Zîrâ adüvv elinden dost muâmelesi olmak ihsân-ı mahz-ı ilâhîdir. Nitekim karîn-i Nebevî hakkında gelir: [2]﴿فَلاَ يَأْمُرُنِي إِلَّا بِخَيْرٍ﴾ Ya'nî Cenâb-ı Nübüvvet'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- karîn olan şeytân İslâm'a gelmekle şerr ile emr etmez, belki dâimâ melek gibi ilkā-i hayr ederdi. Ve bu kerâmet-i uzmâ Cenâb-ı Nübüvvet'e mahsûs oldu. Zîrâ gayrılarının karînleri ehl-i zimmet gibidir ki onlarda İslâm-ı hakîkî yokdur. İşte Fir'avn dahi Mûsâ'nın karîni sûreti idi ki zâhirde hıdânesinde oldu ve âhir adâveti zuhûr edip helâk oldu. Ve Ebû Cehl ile Fir'avn'ın farkı bu oldu ki

---

1 "Andolsun biz sana bir defa daha lütufta bulunmuştuk." Tâhâ, 20/37.

2 "Bana hayırdan başka bir şey emretmez." Müslim, Münâfikūn 69.

Fir'avn gerçi gark oldu, velâkin cüssesi bi'l-külliyye fenâ bulmayı ﴿فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ﴾[1] vefkınce Bahr-i Kulzüm onu hârice ilkā etdi ve cesedi necât buldu ki yalnız sûretidir. Ebû Cehl ise kılıç ile katl ve re'si kat' olunup eczâ-i vücûdu **[116ª]** bi'l-külliyye perîşân olup sûret ve ma'nâsından eser nâ-bûd oldu. İşte [2]بعثت بالسّيف sırrı budur.

Pes, Mûsâ ile Cenâb-ı Risâlet'in farkları bundan zâhir oldu. Cenâb-ı Nübüvvet'in re's-i Ebû Cehl'i maktû' gördükde beş kerre secde etdikleri, beş mertebede fenâ-i küllîlerine işâret idi ki mertebe-i tab' ve nefs ve kalb ve rûh ve sırrdır. Onun için mazhar-ı tâmm denildi. Fa'rif cidden.

Suâl olunursa ki: Kavm-i Mûsâ Bahr-i Kulzüm'ü mürûrdan sonra ki ibâdet-i icl edip sûret-perest olmuşlardı, onların cezâ-i vifâkları ne oldu? Cevâb budur ki: Katl oldu. Nitekim gelir: [3]﴿فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ﴾ Zîrâ kalblerin îmân ile zinde kıldıklarından sonra küfr ile mürde kılıp nefslerin ihyâ etdiler ki nefs a'de'l-a'dâdır. Bu cihetden cihâd-ı ekber ile emr olunmayıp biribirlerin katl ile me'mûr oldular. Zîrâ biribirlerin ıdlâl etmişlerdi ve cihâd-ı ekbere dahi isti'dâdları yok idi. Pes, ucâleten fenâ-i cismânî ile mübtelâ oldular. Ve bakıyyetü's-seyf olanlar arz-ı Mısr'a hubût ve iştiğâl-i maâş ile bahr-i dünyâya gark oldular. Pes, gark sırrı dahi yerin buldu.

Ammâ bu ümmet-i merhûmenin hâline nazar eyle ki dünyâyı dîn için feth etdiler, yoksa maâş için çalışmadılar. Zîrâ maâş husûsu emr-i sâfil ve hakîrdir ki ulüvv-i himmeti olanlara o bâbda bulunmak münâsib ve lâyık değildir. Bu cihetden kendi nefslerini ma'nen ve sâir a'dâyı sûreten katl etdiler ve ashâb-ı seyf oldular. Husûsâ ki ashâbın -radıyallâhu anhüm- bu bâbda yed-i tûlâları vardır. Nitekim zamân-ı Risâlet'te ve ba'de'l-intikāl hâlleri ma'lûmdur. Ve cihâd-ı asğar ve ekber ile'l-ân ve ilâ-yevmi'l-kıyâm bâkîdir. Zîrâ cihâd-ı asğar nizâmü'l-âfâk ve cihâd-ı ekber nizâm-ı enfüs içindir.

---

1 "Bugün senin bedenini kurtaracağız." Yûnus, 10/92.
2 "Kılıç ile gönderildim." Ahmed, Müsned, II, 50, 92.
3 "Nefislerinizi öldürün." el-Bakara, 2/54.

Ve insân mecmûa-i kübrâ ve nüsha-i uzmâdır ki cemî'-i suver ve maânî ve hakāik onda dâhildir. Pes, gerekdir ki sûretden netîceye intikāl ede ve erbâb-ı hakāik tarîkına gide, **[116b]** tâ ki [1]﴿وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيماً﴾ sırrı zuhûr eyleye. Zîrâ mü'min-i kâmile rahmet-i âmme olduğu gibi -ki sûretinin ukūbetden halâsıdır- rahmet-i hâssa dahi vardır -ki ma'nâsının bu'd ve katîatdan necâtıdır. Zîrâ herkese vasl-ı ilâhî müyesser olmaz. Onun için sûret-i dûzahdan halâs olmak kifâyet etmez. Zîrâ cemâlde celâl sırrından hâlî değildir. Belki fenâ ender fenâda cemâl ender cemâl gerekdir ki bununla kafâ keyfiyyeti bi'l-külliyye zâil olur ve vech-i mutlak zuhûra gelir.

Gel imdi çünki buraya gelmek oldu, ol Hazret'e gitmeği görelim ve illâ ism-i kevnîde kalıp garîb oluruz ve bu hâk-i süflîde zillet buluruz. Ve ism-i kevnî senin beyneke ve beyne'l-halk olan isim ve nisbetindir ki fânî ve gayr-i mu'teberdir. Ve ism-i ilâhî senin beyneke ve beyne'l-Hak olan isim ve nisbetindir ki bâkî ve mu'teddün bihdir. Fe-emmâ evvelki isim levh-i vücûddan mahv olmadıkça ikincinin nakşı zuhûr etmez. Zîrâ bu onun netîcesidir ve her nesnede netîce matlûbdur. [2]﴿وَاللهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ﴾

ورد في السّحر الأعلى قوله تعالى: ﴿**وَاللهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى**﴾[3]

Ya'nî Allâh Teâlâ kendi zâtında kemâl-i bâliği cihetinden hayr ve merğūbun fîh ve mezîd-i bekā ile muttasıfdır. Zîrâ ezelî ve bi-lâ-evvel olan zâta ebedî ve bi-lâ-âhir olmak lâzım gelir. Ve O'nun "hüviyyet-i zâtiyyesi mertebesinde taayyünü" dedikleri ta'yîn-i mertebe içindir ve illâ taayyün ve lâ-taayyünden berîdir. El-hâsıl taayyünü ta'yîn etmek taayyünâtdan gelir. Taayyünât ise umûr-i ârızadır. Emr-i ârız ise Hak Teâlâ'nın zât-i kadîmine ilm-i zâtî cihetinden duhûl edemez, belki kendi taayyünü mertebesinden duhûl eder ki emr-i ârızdır. Onun için zât-i Hak'dan bahs etmek câiz değildir. Belki esmâ ve sıfâtı cihetinden bahs olunur ki ona zuhûr vardır.

---

1 "Mü'minlere çok merhametlidir." el-Ahzâb, 33/43.

2 "Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola eriştirir." el-Ahzâb, 33/4.

3 Seher-i a'lâda Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Allah daha hayırlı ve daha süreklidir." Tâhâ, 20/73.

Onun için "âlem-i şehâdet" derler. Zât için ise bî-perde zuhûr yokdur. Onun için ona "gayb", belki "gaybü'l-guyûb" diye ıtlâk **[117ª]** olunur.

Ve zât-i Hak cemî'-i ıtlâkātdan münezzehdir. Zîrâ her ıtlâk bir türlü takyîddir. Ve kayd bizim vücûd-i mukayyedimizden neş'et eder. Pes, Hak min-haysü ente mukayyed ise de min-haysü Hüve mukayyed değildir. Zîrâ min-haysü Hüve taayyün yokdur. Bu cihetden Hak hayrdır.

Ve bekāsı sâirler gibi değildir. Zîrâ sâirlerin iki vechi vardır ki: Bir vechi taayyün-i mahsûsudur ki hakîkat-i mümkinesine tâbi'dir. Bu cihetden ma'dûm ve fânîdir. Ve bir vechi ıtlâk-ı mahsûsudur ki hakîkat-i ilâhiyyesine tâbi'dir. Bu vechden mevcûd ve bâkîdir.

Nitekim ﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ﴾[1] ona nâzırdır. Zîrâ bu "vech" ile murâd Hakk'a müteveccih olan vechdir, yoksa halka müteveccih olan vech değil. Ve kezâlik ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾[2] dahi ona dâirdir. Zîrâ ale'l-arz olan taayyün fânîdir ki taayyün-i zâhir vech-i arzdadır. Ya'nî hâkden masnû' olan nesne zâhir-i arzdan me'hûz olmakla arz-ı zâhir gibi fânîdir. Ammâ taayyün-i bâtın ale'l-arz değil, belki fi'l-arzdır, bu ise bâkîdir. Ve'l-hâsıl vech-i arzda olan fânîdir. Zîrâ arzîdir. Ve ol ma'nâ taayyün-i âdemîdir. Ve batn-ı arzda olan bâkîdir. Zîrâ semâvîdir. Ve ol ma'nâ nefs-i nâtıka-i âdemîdir ki rûh-i menfûhdur. Onun için zâhir-i âdemîden "halk" ile ta'bîr olunup arza nisbet olundu ve bâtın-ı âdemîden "ca'l" ile ta'bîr olunup Hakk'a muzâf kılındı. Zîrâ ca'l mertebe-i hilâfete nâzırdır ki emr-i ma'nevîdir.

Ve bu ma'nâ için Kur'ân'dan "ca'l" ile ta'bîr olundu. Nitekim gelir: ﴿إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآناً عَرَبِيّاً﴾[3] Ya'nî Kur'ân'ın mec'ûliyyetinden mahlûkıyyeti lâzım gelmez. Zîrâ ca'l onun Arabiyyetine nâzırdır, yoksa fî-nefsi'l-emr kelâm-ı nefsî olduğu cihetden mec'ûliyyeti yokdur. Pes, Kur'ân hakîkat-i insâniyye gibi gayr-i mahlûkdur. Zîrâ Hakk'a muzâf olan umûrun hakāikı sâire kıyâs

---

1 "O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır." el-Kasas, 28/88.

2 "Yeryüzünde bulunan her canlı, ancak azamet ve ikram sâhibi Rabbinin zâtı bâkî kalacaktır." er-Rahmân, 55/26-27.

3 "Onu Arapça bir Kur'ân kıldık." ez-Zuhruf, 43/3.

olunmaz. Bu cihetden Beytullâh dahi [öyledir]. Zîrâ Beyt zât-i ahadiyyeye nâzırdır.

[117b] İşte bu takrîrden mefhûm oldu ki Allâh Teâlâ'nın bekāsı hiçbir mevtına ve bir sûrete göre değildir. Belki mine'l-ezel ile'l-ebed bâkîdir ve bekāsı teceddüd-i emsâl ile değildir ve illâ zât-i kerîmine adem târî olmak lâzım gelir. Taayyünât-i kevniyyenin bekāsı ise teceddüd-i emsâl iledir. Nitekim gelir: [1]﴿بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾ Ya'nî Hak Teâlâ halkıyyet ile mevsûf olmakdan münezzehdir. Onun için O'nda teceddüd yokdur. Zîrâ teceddüd halkın sıfatıdır. Ve şol zât-i vâcibde ki min-haysü Hüve bu bekā-i dâim vardır, senin her mevtında bekā-i vücûdun O'nun bekā-i vücûduyladır. Zîrâ Kayyûm'dur. Bu cihetden mahcûbun bi'z-zâtdır. Ya'nî senin maiyyetinle olup senden müfârakat etmediği cihetden sana vâcib olan budur ki sâirden O'nu ihtiyâr edesin. Zîrâ sâirin seninle bekāsı yokdur, belki sohbeti mukayyeddir, meğer ki sohbetin ehlullâh ile ola. Zîrâ onlar fi'l-hakîka [2]من في الأرض makūlesidir, yoksa [3]من على الأرض değil.

Ve Kur'ân'da gelir: [4]﴿وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ﴾ Ya'nî sâdıklarla sohbet ediniz ki onlar sıfât-i nefsâniyyeden tahallus edip sıfât-i rûhâniyye ve rahmâniyye ile muttasıf olmuşlar ve belki şevâib-i gayriyyetden halâs olup sırr-ı Hak ile mütehakkık olup yektâlık mertebesin bulmuşlardır ki onlara sâdık ve sıddîk denilir ki mertebe-i nübüvvetden sonra sohbete ziyâde sezâ-vâr ve refâkate evlâ olanlar mertebe-i sıddîkıyyete vaz'-ı kadem edenlerdir. Nitekim Kur'ân'da gelir: [5]﴿فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ﴾ Ya'nî sıddîklar enbiyâya ilhâk ve itbâ' olunup âhir-i âyetde [6]﴿وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقاً﴾ denildi. Ve âhir-i kelâm-ı Nebevî [7]الرّفيق الأعلى demek oldu ki bu refîkın

---

1 "Hayır, onlar yeni bir yaratma hususunda şüphe içindedirler." Kāf, 50/15.

2 Arzda olan kimseler.

3 Arzın üzerinde olan kimseler.

4 "Ve doğrularla berâber olun." et-Tevbe, 9/119.

5 "İşte onlar, Allâh'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler ve sıddîklarla...berâberdir." en-Nisâ, 4/69.

6 "Onlar ne güzel arkadaştır." en-Nisâ, 4/69.

7 "Beni yüce dostlara kavuştur." Buhârî, Merdâ 19, Fezâilüs-sahâbe 5, Megâzî 83, 84, Rikāk 42, Deavât 28; Müslim, Selâm 46, Fezâilu's-sahâbe 85, 87; Tirmizî, Deavât 76; İbn Mâce, Cenâiz 64.

a'lâsı enbiyâ ve sıddîkîn ve evsatı şühedâ-i mücâhidîn ve ednâsı sâir ibâdullâhi's-sâlihîndir.

Eğerçi salâh mertebe-i câmiadır. Onun için inde'l-havâss emr-i merğūb-dur. Zîrâ emr-i halkî değil belki kesbîdir ve illâ cemî'-i nâs onda müşterek olmak lâzım gelir. Bu **[118ª]** ise memnû'dur. Zîrâ salâh odur ki akvâl ve ef'âl cemî'-i evkātde ihtilâlden masûn ola, ya'nî hilâf-ı şer' üzerine olmaya. Bu ma'nâ ise havâss-ı nâsın husûsıyyâtındandır. Ya'nî sâlik ona nihâyetü'l-emrde nâil olur. Nitekim şeyhim Seyyidü'l-aktâb Seyyid Fazlî-i İlâhî'nin -kuddise sirruh- ba'zı tahrîrâtında gelir ki: رُزِقْت بثلثة أشياء: بتجديد الوضوء لكلّ صلوة، وإقامة كلّ صلوة مع الجماعة، والعمل بالكتاب والسنّة في كلّ عبادة ومعاملة وعادة[1] Ya'nî cümle-i ibâdât ve muâmelât ve âdâtda Kitâb ve sünnete temessük etmek mertebe-i salâhın nihâyetidir.

Ve bu mertebe ehline "sıddîk-ı ekber" denildi ki mertebe-i imâmetden hilâfet-i mahsûsa sâhibidir, Hazret-i Sıddîk -radıyallâhu anh- gibi. Onun için ba'de'n-nübüvve emr-i hilâfet ona tefvîz olundu ve bu meşrebde kar-nen ba'de karn gelen hulefâ' dahi ol mertebede ona ilhâk olundu. Zîrâ husûs-ı mertebe birdir. Eğerçi kâmil olan kimse her mezâkdan zâikdir. Zîrâ ismi zâtî ve küllîdir. Ve meşreb-i Sıddîk'ın netîcesi ubûdiyyet ve ma'rife-tullâhdır. Onun için Cüneyd-i Bağdâdî'ye -kuddise sirruh- [2]ما النّهاية؟ diye suâl olundukda [3]الرّجوع إلى البداية diye cevâb verdi. Ya'nî emr-i sülûkün netîce ve nihâyeti ehl-i bidâyet gibi ubûdiyyet mertebesiyle ihticâbdır. Ya'nî bâtını ma'rifetullâh ve müşâhede ile Hak'dadır ve zâhiri ubûdiyyet-i şer'iyye ve ihticâb ile halkdadır. Ve onların farkları cem'lerine mâni' değil-dir. Ve onların hâllerine fi'l-hakîka "ubûdet" derler ki mertebe-i zâtda olan ulûhete nâzırdır. Bu cihetden onlar abdullâh, ya'nî abd-i ulûhetdir. Mer-tebe-i sıfâtda olanlar ise abdullâh, ya'nî abdü'l-ulûhiyyetdir. Ve mertebe-i ef'âlde olanlar abdullâh, ya'nî abd-i ilâhiyyetdir. Ve cümlesine Allâh kâfîdir.

---

1 Üç şey ile rızıklandırıldım: Her namaz için abdest tâzelemek, her namazı cemâatle kılmak ve her ibâdet, muâmele ve âdette Kitâb ve sünnetle amel etmek.

2 Nihâyet nedir?

3 Bidâyete dönmektir.

Nitekim gelir: ﴿أَلَيْسَ اللهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ﴾ أي عبد هويّته المتحقِّق بسرّ ألوهته وألوهيته وإلهيته[1] İşte cemî'-i merâtibin netîcesi bu üç mertebedir ki sırr-ı hüviyyet-i sârî bu merâtib-i külliyyeyi hâvî ve cümle-i esrâr ve hakāikını muhtevîdir.

[118b] Ey mü'min, işte bu takrîrden mefhûm oldu ki abd ebedî Hakk'a muzâfdır ve ubûdiyyeti mertebesi ulûhiyyete münkalib olmak yokdur ve illâ kalb-i hakāik lâzım gelir. Ve mertebe-i imkân ebedî zâil olmaz. Hattâ cennetde dahi bâkîdir. Zîrâ ridâü'l-kibriyâdır ki rütbe-i mazhariyyetdir ve âyîne-i müşâhededir. Ve insânın cennetde müddet-i tavîleden sonra melek meşrebine duhûlü kemâl-i letâfetine işâretdir ve bi'l-farz nefs-i melek olsa dahi melek mahlûkdur. Pes, mahlûkıyyet rütbesi bâkîdir ve illâ naîm-i cennet fânî olmak veyâ emr-i bâkî-i ma'nevî olmak lâzım gelir. Emr-i hissîden udûl ise zâhir-i şer'a muhâlif ve mezheb-i felâsifedir.

El-hâsıl dünyâ ne vechile hiss ve ma'nâyı câmi' ise ukbâ dahi böyledir. Zîrâ ukbâ dünyânın kalbidir ve orada kalb kāleb olur. Ya'nî hiss mertebesine gelir, tâ ki müşâhede akvâ ve eclâ ola. Ve bu ma'nâ leyle-i mi'râcda vâkı' olan müşâhede-i müntehânın şu'belerindendir. Zîrâ leyle-i mezkûrede sırr-ı Nebevî sûrete gelip müşâhede ve rü'yet ol sûretin gözüyle vâkı' olmuşdur. Şol cihetden ki vakt-i rü'yetde cism-i Nebevî müstevâ-yı arşda idi. Rü'yet ise cisimden insilâh ve seyr-i basît hâlinde vâkı' oldu.

فَافهم جدّا، فإنّه ليس وراء عبّادان قرية، وخلاف هذا فِرية بلا مِرية.[2]

ورد قوله تعالى: ﴿إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ﴾[3]

Ya'nî Allâh Teâlâ cemî'-i eşyâyı cüssede mikdâr-ı mahsûs üzerine halk eylediği gibi havâss ve levâzımda dahi takdîr-i muayyen üzerine kıldı ki her mahlûk zâhiren ve bâtınen hadd-i ma'lûmunu tecâvüz etmez.

---

1 "Allah kuluna" yâni ulûhet, ulûhiyyet ve ilâhiyyetinin sırrıyla tahakkuka ermiş hüviyyetinin kuluna "kâfî değil midir?" ez-Zümer, 39/36.

2 İyi anla. Çünkü Abbâdân'ın ötesinde köy yoktur. Bunun aksi ise şüphesiz yalandır.

3 Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık." el-Kamer, 54/49.

Ve bununla Allâh Teâlâ'nın ilimde ve tecellîde vâsiiyyeti ma'lûm olur. Ve bu hadd-i ma'lûm ilimde sâbit ve gayr-i mec'ûl olmakla halk dahi ol hadd üzerine vârid oldu. Ve şol nesnede ki noksân sıfatı göründü, Allâh Teâlâ'ya göre kemâl oldu. Zîrâ Allâh Teâlâ nâkısı kâmil ve kâmili nâkıs halk etmez ve illâ zulüm lâzım gelir ve adlden hurûc **[119ª]** iktizâ eder. قال تعالى: ﴿وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ﴾[1] Ya'nî her bir abde zulmü yokdur aslen. Nitekim sıyğa-i mübâlağayı cem' ile mukābelenin muktezâsı budur.

Ve adl takvîmdir. Pes, her mahlûkun kıvâmı mevcûd olduğu sûret ve ma'nâ iledir ki ondan udûl yokdur. Zîrâ isti'dâd-ı ezelî-i gayr-i mec'ûlüne tâbi'dir. Ve bu ma'nâya vukūfu olan ârif eşyâyı alâ-mâ-hiye-aleyh müşâhede edip i'tirâzdan halâs olur. Zîrâ eşyâ hâlâ ne sûret üzerine ise ilm-i ilâhîde olan sûrete muvâfıkdır. İşte muâmele-i hakîkıyye budur. Velâkin çünki şerîat mevtın-ı teklîf ve hudûddur, vâkı' olan muâhezât ve siyâsât dahi ma'mûlün-bihâdır. Zîrâ netîcesi hakāika râci'dir. Ya'nî ef'âl-i münkereyi muâheze ile mukābele etmek kazâyı kazâ ile mukābeledir. Bu cihetden levh-i mahv ve isbâtın netîcesi dahi ümmü'l-kitâba râci' olur. Ve bu ma'nâdandır ki "İrâdet Allâh'ındır" derler. Ya'nî vâkı' olan umûrun cümlesi irâdet-i ilâhiyye-i külliyye iledir ve mahv ve isbât dahi bu irâdetde dâhildir. Pes, Allâh Teâlâ'nın mahv ve isbâtı irâdet eylediği her nesneyi ümmü'l-kitâbda olan hâle ircâ' içindir. Ve buradandır ki saîd şakî ve bi'l-aks olur. Zîrâ saîd-i ârızînin lisân-ı isti'dâdı şekāvet-i ezeliyye dilemişdir, şakî-i ârızînin lisân-ı isti'dâdı saâdet-i asliyye istediği gibi. Onun için himâr kelb ve kelb feres ve feres insân olmaz. Ve her şey kendi matlûbu olduğu sûret üzerine mahlûkdur. Ve sûret ve mikdârı sırr-ı ezele tâbi'dir ki gayr-i mec'ûldür. İşte,

هذا الّذي ترك الأوهامَ حايرة وصَيَّر العالِمَ النِّحرِير زنديقاً[2]

---

1 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Rabbin kullara zulmedici değildir." Fussılet, 41/46.

2 "Vehmleri hayrette bırakan ve derin âlimi zındık yapan işte budur." İbnü'r-Râvendî (ö. 301/913-14).

diyen zındîk bu sırr-ı ezelden gāfil olup söylemişdir. Zîrâ ﴿ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ﴾[1] ve dahi ﴿يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى ٱلْأَرْضِ﴾[2] ve dahi ﴿وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ﴾[3] remzi nedir bî-haberdir. Ve ol söz ki söylemişdir, ol dahi takdîr ve irâdetin netîcesidir ve bu söz dahi böyledir.

فافهم جدّا وكن من أهل المعرفة كاملَ الذّاتِ والصّفة[4]

[119b] Ve feyz-i sûrî tefâvüt-i mikdârda nice ise feyz-i ma'nevî dahi böyledir ki kimine katre ve kimine deryâdır. Ve bu makāmdandır ki evliyâ enbiyâ ve enbiyâ dahi rusül ve rusül dahi ülü'l-azm ve ülü'l-azm dahi Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- derecesine ermezler. Ve tefâvüt mahall-i taayyünden gelir ve illâ sehâb olmasa güneş zâhirdir. Ve sehâb-ı galîz altından güneş müşâhede olunmaz, fe-emmâ aks eden nûrunun delâletiyle zâtına ve kemâline ma'rifet ve ilim vardır.

Bu ma'nâdan ötürü her ilim müşâhede iktizâ etmedi. Nazar eyle ki nice a'mâ vardır ki sem' cihetinden istifâde-i ilm eder ve bir nesnenin hakîkatine vâkıf olur, fe-emmâ basarı olmadığı cihetden ol nesneyi görmez, eğer ol nesne hissiyyâtdan ise. Onun için a'mâ-yı mâder-zâd hurûf ve kelime ne resmde olur bilmez. Ve belki âlem-i hayâlde dahi müşâhedesi yokdur. Belki taraf-ı sem'den sadâ işitir ancak.

Ve bundan ma'rifet ile rü'yet mertebesinin farkı zâhir oldu. Eğerçi derler ki: Asl olan ma'rifetdir. Fe-emmâ bizim sözümüz budur ki taraf-ı sem'den ma'rifet hâsıl olduğu gibi taraf-ı basardan dahi hâsıl olur. Bu vechden derler ki: من فَقَد حسّاً فَقَد علماً[5] Basar ise hissin akvâsıdır ki onunla mezîd-i ilm husûle gelir. Ve Kur'ân'da ﴿وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ﴾[6] denilip tenvîn-i tenkîr ile nev'iyyet murâd olup basarın perdesi ızam ile vasf olundu. Pes, basarda olan perde gerek galîz ve gerek rakîk ola, mezmûm ve sâhibi mahcûbdur. Ve ol perdenin zevâli mahall-i imtinândadır. Zîrâ basar-ı zâhir hissiyyâtı

---

1 "İşte bu, üstün ve bilen (Allah)ın takdîridir." el-En'âm, 6/96.
2 "Allah gökten yere kadar her işi düzenleyip yönetir." es-Secde, 32/5.
3 "O bilendir, hikmet sâhibidir." et-Tahrîm, 66/2.
4 İyi anla ve zât ve sıfatı kâmil olan ma'rifet ehlinden ol.
5 Bir hissi / duyuyu kaybeden bir ilmi de kaybetmiştir.
6 "Onların gözlerinde perde vardır." el-Bakara, 2/7.

keşf ve nâfi‘ ve dârrı teşhîsa vesîle olduğu gibi basar-ı bâtın dahi akliyyât ve ma‘neviyyâtı feth ve ulvî ve süflîyi farka medârdır. Ve maksûd-i aslî basar-ı bâtın olmakla fikdânı zemm olundu, amâ-yı zâhir zemm olunmadı. Zîrâ nice ehl-i basîret basar-ı zâhiri fikdân etdiler, velâkin vicdân-ı kemâle mâni‘ olmadı. Onun için netîce-i müşâhedeye erdiler ve vech-i merâmı gördüler ve bezm-i safâda câm sürdüler ve makām-ı indiyyetde durdular.

[120ª]

المأْلُوفُ مَعْلُوفٌ[1]

Garâib-i terkîbâtdandır ki leyle-i erbiâda ilkā olunmuşdur. Maksûd budur ki ülfet-i hissiyye veyâ ma‘neviyye ile ülfet olunan nesne alef ile terbiye olunan hayvân gibi kuvvetlenmişdir ki ondan inkıtâ‘ emr-i müşkildir, ekl ve şürb ve menâm ve sohbet-i nâs ve tahdîs-i nefs ve emsâli gibi. Hak'dan gayrı ile ülfet ise reh-zendir. Ve demişlerdir ki: Elif gibi terkîbden munkatı‘ ol ve elif hurûf ile ülfet etmediği gibi sen dahi halk-ı âlemden münferid ol, tâ ki vakt-i inkıtâ‘da beste-i elem olmayasın. Zîrâ terkîb kuvvet bulsa halli güç olur. Ve ağacın kökü etrâfa şu‘belense ol rîşe alâkalarından onu koparmağa ziyâde kuvvet-i pazu ister ve belki ba‘zı atîk ve müntehâ ağaç ol hâl üzerine âhir bâd-ı sarsar onu bir gün yerinden sarsar. Bu cihetden Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- buyurdu: "*Mevt size mecmû‘ olduğunuz hâlde gelsin, müteferrık olduğunuz hâlde gelmesin*."[2] Ya‘nî sa‘y ediniz ki bu mevtından bî-alâka intikāl edesiz ve illâ zahmet çekilir. Zîrâ me'lûfün ülfet ve alâkası sühûletle mevte mâni‘dir. Onun için buyurdu ki: "*Dünyâda garîb gibi ol*." Ya‘nî bî-vatan gibi bî-alâka ol ve zamân ve mekâna bend olma. "*Veyâhud ibn-i sebîl gibi ol*" ki vatana erince mürûr etdiğin mevâtını verâ-i zahra terk eyle ve bir nesne ile ülfet ve taalluk tutma ve illâ yoldan kalırsın ve rüfekādan ayrılırsın. "*Ve dahi kendini ashâb-ı kubûrdan add eyle*"[3] ki ölmezden evvel ölegör ve alâkātdan fenâ bulagör. Nitekim buyurdu ki: "*Bir kimse ahyâ' arasında yürür meyyite nazar edeyim derse Ebû Bekr'e*

---

1 Ülfet edilen şey yemlenmiş/beslenip güçlenmiştir.
2 Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.
3 Buhârî, Rikāk 3; Tirmizî, Zühd 25; İbn Mâce, Zühd 3.

nazar eylesin."[1] -radıyallâhu anh- Ya'nî Ebû Bekr kendi nefsinden ve alâkātından fenâ-i küllî bulmakla hayâtında kıyâmeti kopmuş gibidir.

İmdi mü'min **[120b]** bu takrîrden müstefâd olacak lübâb-ı ma'rifet budur ki alâka-i sûriyyeden inkıtâ' düşvâr olduğu gibi alâka-i ma'neviyyeden inkıtâ' dahi böyledir, belki dahi eşeddir. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿إِنَّ اللهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا﴾[2] Ya'nî yanınızda olan umûr ile alâka etmeyiniz ki ol sizde emânetdir, emânet ise sâhibine def' olunmalıdır.

Pes, akl-ı evvel mertebesinden mertebe-i insâna gelince -ki esfel-i sâfildir- mürûr vâkı' olan atvârın havâss ve levâzımından her ne ahz olunduysa -ki ona nüzûlde ta'kîd derler- hîn-i urûcda dahi tahlîl olunup yerli yerine vaz' ile ferd-i vâhide vusûl gerekdir. İşte "tecrîd" dedikleri enfüs ve âfâkdan munkatı' olmakdır ki bu inkıtâ' tâmm olmadıkça vasl-ı ilâhî dürüst olmaz. Zîrâ mürûr vâkı' olan menâzil mâ-sivâ gibidir. Mâ-sivâ ise Hakk'a perdedir.

Ve bundan tevhîd ile esmânın farkı zâhir oldu. Ya'nî tevhîd ile taktî'a çalışmak esmâya iştiğâlden evlâdır. Zîrâ esmânın her biri bir teferrüc-gâh gibidir, sâliki tarîkından âik ve ona pâ-benddir. Katı kuvvetli mürşid gerekdir ki ol bendi pâ-yı sâlikden hall ede ve onun mâ-verâsına yol vere. Bu cihetden esmâ ile sülûk edenlerin ekseri berâzihde kalmışlar ve menzilü'l-menâzile ermemişlerdir. Tevhid ile sülûk ise seyf-i kātı' gibidir ki kātıu't-tarîk olanları kat' eder ve sâhibinin ibtidâ keşfi menzil-i hayâtdan olur ki nısf-ı menzildir. Zîrâ tertîb ile sülûkde gāile çokdur. Ve bu mertebede ehl-i teslîk ekall-i kalîldir. Onun için her gördükleri hayâli hakîkat sanırlar ve zâhir-i âlemi bâtın kıyâs ederler. Ekvânın ise iki yüzü vardır ki evvel hayâli yüzünü ve ba'dehû hakîkati yüzünü gösterir. Pes, gördüğü hangi yüzdür bilmeyen sâlik "Aynım açıldı ve aynı gördüm" der. O ise ayn değil belki ilimde dahi kusûru vardır. Nazar eyle ki **[121a]** leyl ve nehâr bir olmadığı gibi vakt-i Şâfiî ve vakt-i Hanefî ve işrâk ve duhâ dahi berâber değildir.

---

1 Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

2 "Allah size, emanetleri ehline vermenizi emreder." en-Nisâ, 4/58.

Ve nefsin evvel mertebesi zulmet-i leyl gibidir ki sevâd-ı mahzdır. Ondan levvâme mertebesi fecr-i sâdık ve ondan mülheme mertebesi vakt-i Hanefî ve ondan mutmeinne mertebesi vakt-i işrâk ve nihâyet-i mutmeinne vakt-i duhâ gibidir ki vakt-i duhâda irtifâ'-ı şems tâmm ve kâmildir. Ve mutmeinne sâhibine bir dahi leyl yokdur. Zîrâ kıyâmetden sonra bir dahi dünyâya avdet olmaz ki dünyâ hâl-i istitâr ve ihticâb ve âhiret hâl-i incilâ ve inkişâfdır ki tecellî-i bâtın orada zâhir olur. Ve tecellîde istitâr olmaz, meğer ki tecellî-i izâfî ola. Kıssa-i İbrâhîm'de -aleyhi's-selâm- tulû'-i necm ve kamer ve şems gibi ki bunların cümlesi gāribdir. Şol cihetden ki necm akıl ve kamer kalb ve şems rûhdur. Sırr-ı insân ise bunların mâ-verâsındadır ki onun inkişâfına gurûb yokdur. Zîrâ gaybü'l-guyûb mertebesinde olan isimdir ki müsemmânın onunla taayyün-i mahsûsu yokdur ki gâh şârık ve gâh gārib ola. Belki mine'l-ezel ile'l-ebed şârıkdır. İşte "lâ-leyl ve lâ-nehâr" dedikleri âlem budur. Ya'nî bu bir âlemdir ki onda leyl ve nehâr izâfeti gibi izâfet yokdur ki şurûk ve gurûb i'tibâr oluna. Belki onun hâli tecellî-i mutlak-ı dâimdir.

Gel imdi kuyûd-ı esmâdan ve mertebe-i esmâda olan küşûfdan ve kerâmât-i kevniyyeden geç ve onun mâ-verâsı olan müsemmâya ve gaybü'l-guyûba terakkî edip ilm-i ilâhî keşfine er ve kayddan halâs ol. İşte merdân-ı meydânın tefâvütü burada olur ki dâhil-i dâiredir, yoksa hâric-i dâire ki kevniyyâtdır, ona iltifât yokdur. Ve her kim ki kevniyyâta iltifât etdiyse hâric-i dâirede kaldı. Eğerçi kendini merkez-i dâire oldum sandı. Heyhât, Ka'be'ye ermeyen hacı olmadığı gibi zâta vâsıl olmayan dahi tâif-i harem-i ilâhî olmadı.

Ve haremlerin ihtilâfı sırrı buradan ma'lûm olur. Ya'nî Mescid-i Aksâ -ki Harem-i Süleymânî'dir- kalbi afât-i alâikden selîm olanların haremidir. Ve Harem-i Nebevî, rûhu ma'rifetullâh ile müzeyyen **[121b]** olanların haremidir. Ve Harem-i İlâhî, sırrı nûr-i müşâhede ile münevver olanların haremidir. Ve her kimde ki bu üç haremin sırrı müctemi' oldu ona "mecmûa-i kübrâ" denildi ki hakîkat-i vahdet budur. Ve Harem-i ilâhîye nüzûl mertebe-i ev-ednâya urûcdur ki bu urûcun nüzûlü mertebe-i kalbde nihâyet

bulur ki mertebe-i hilâfet ve da'vet ve teblîğdir. Ya'nî halîfe-i Hak bu mertebede mülk ve melekûtun libâsını giyer ve her yüze bir yüzden görünür ve irtibâtını tahkîk eder. Zîrâ mazhar-ı ism-i a'zam olur. İsm-i a'zamın ise esmâya teveccühü berâberdir. Onun için bu makāma "nifâk-ı ekber" dediler ki nifâk-ı hakîkîdir. Zîrâ vahdetin suver-i muhtelife ile tenevvu'u mertebesidir. Ve Hakk'ın yevm-i kıyâmetde suver-i muhtelifeye tahavvülü bu mertebenin sûretidir.

Hemân sırrını fehm edegör ve sırrını keşf etmeyegör. Zîrâ eğer keşf etdiğin kimse berrânî ise sözün hârice gider ve tarhın sûret vermez. Zîrâ mahall olan cesedde tahâret yokdur. Ve eğer cüvvânî ise gerçi sözün dâhile gider, fe-emmâ dâhil hâric olmayıcak hâsılı tahsîl gibi olur. Meğer ki tarh etdiğin fi'l-cümle cüvvânî ola. Bu sûretde keşfin setr hükmünde olup zarar vermez. Nazar eyle ki cümle-i kâinât libâs ile halk olunmuşlardır. Nitekim ağacın kabı ve meyvenin kışrı ve insânın libâsı olur. Zîrâ kenz-i mahfînin zuhûru esmâ libâsıyladır. Pes, bî-perde olmak sıfat-i cünûn ve sâhibi zindâna makrûndur.

Ve libâs dahi ikidir ki: Biri libâs-ı şerîatdir ki zıhâretdir. Ve biri libâs-ı hakîkatdir ki bitânetdir. Ve her libâsın zıhâret ve bitâneti müştemil olduğunun sırrı budur. Ve "libâs-ı sıddîkıyyet" dedikleri libâs-ı hakîkatdir ki kamîs-ı Meryem'dir. İşte her haremin ecnebîden mestûr olduğunun sırrı budur. Zîrâ Meryem -radıyallâhu anhâ- Cibrîl'den mâ-adâya ecnebî ve ondan mestûrdur. Onun için Cibrîl [1]﴿إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ﴾ dedi. Rasûl ise mahall-i esrârdır. Onun için ondan bir nesne setr olunmaz, gayrısı ise böyle değildir.

Ve Cenâb-ı Nübüvvet'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- cümle-i **[122ª]** kâinât mahremdir. Zîrâ eğer ehl-i umûm ve eğer husûs onun nûrundan müstefâddır. Pes, rasûl aslü'l-usûldür ki fürû' usûle nâ-mahrem olmaz. Ve Rasûl'ün hîn-i mübâyaada hâtunlarla musâfaha etmediği ümmeti takvâya irşâd için idi ve illâ kendi zâtlarında ictinâb iktizâ eder ma'nâ yok idi. Ve bu bâbdandır ki mu'tekeflerinde ezvâc-ı mutahharadan -radıyallâhu anhünne- biriyle ba'zı mükâleme ederken ashâbdan biri oradan mürûr edicek

---

[1] "Ben ancak Rabbinin elçisiyim." Meryem, 19/19.

"*Yâ hâzâ, mükāleme etdiğim zevcem Safiyye'dir, ecnebiyye değildir*." deyicek ol kimse dahi sû-i zandan teberrî etdikde Cenâb-ı Nübüvvet buyurdu ki: إنّ الشّيطان ليجري من ابن آدم مجرى الدّم[1] Ya'nî şeytân âdemin damarına duhûl eder. Ve min-haysü lâ-yahtesib ilkā-i vesveseden hâlî değildir. Husûsâ ki nefs ona mukārin ola. İşte ol kimsenin bu hitâba mahall olduğu hazrete aks edip onun yüzünden bu kadar irşâd hâsıl oldu -radıyallâhu anh-.

Pes, bundan fehm olundu ki ekvândan alâka-i nefs munkatı' olmadıkça şeytân dahi nefse iânetden hâlî olmaz. Ve onun netîcesi sedâddan inhirâf olur ki ya i'tikāden veyâ kavlen veyâ fi'len hatâ sâdır olur ve ol hatâ ile insân tenezzül bulur. Zîrâ hatâ sükūtdur. Sükūtun mahalli ise beşeriyyetdir ki esfel-i sâfildir. Ve biz ılliyyîn tarafına med'uvvüz ki semt-i evcdir ve sükūtdan tahzîr olunmuşuzdur ki cihet-i hadıyd ve siccîndir.

İşte [2]﴿فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ sırrı budur. Ya'nî hüdâ-yı Hak ve irşâd-ı Rasûl'e tâbi' olan kimse sükūtdan havf etmez ve hâlinin hâlen terakkîsine bakıp mâzîden dahi el çeker ve ibn-i vakt olur. Belki ebü'l-vakt olup vücûdunda cemî'-i tasarrufâta medâriyyet sırrı zuhûr eder ki sırr-ı dehr budur. Nitekim gelir: [3]لا تسبّوا الدّهر فإنّ الدّهر هو الله Ya'nî sırr-ı dehr maksim-i zamândır ve zamânın mekâna iltifâfı vardır. Zîrâ zamân hareket-i arşiyyeye menûtdur. Nefs-i arş ise hayyiz-i kâinâtdır. İşte "zemîn" ve "zamân" dedikleri [budur].

El-hâsıl ebü'l-vakt olmak ibnü'l-vaktin netîcesidir ve bu netîceye **[122b]** vusûl yine bir ebü'l-vaktin nefes-i nefîsinin nefhine muhtâcdır. Zîrâ mazhar-ı ism-i Rahmân'dır ki cemî'-i kemâlât bu ismin tecellîsinden teşa'ub etmişdir. Ve onun mazhar-ı evveli rûh-i Muhammedî'dir. Onun için eflâk-i rahmetde onun felekinden evsa' felek yokdur. Bu cihetdendir ki Kur'ân'da

---

1 Buhârî, İ'tikâf 11, 12, Bed'ü'l-halk 11, Ahkâm 21; Müslim, Selâm 23-25, Ebû Dâvûd, Savm 79, Sünnet 17, Edeb 81; İbn Mâce, Sıyâm 65.

2 "Kim benim hidâyetime uyarsa artık onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir." el-Bakara, 2/38.

3 "Dehre / zamana sövmeyin, çünkü zamanı (yaratan) Allah'tır." Buhârî, Edeb, 101; Müslim, Elfâz, 4; Müsned, V, 299, 311.

gelir: [1]﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾ Ya'nî rahmet olduğu avâlim-i külliyye ve cüz'iyye ve fevkāniyye ve tahtâniyyeye şâmildir.

Nazm:

Ey yüzü güneş
Seni görem mi
Gökde kamer-veş
Seni görem mi

Ey halka rahmet
Kân-ı şefâat
Sûret-i Hazret
Seni görem mi

Zâhiri çün mâh
Bâtını âgâh
Mazhar-ı Allâh
Seni görem mi

Bir adın Ahmed
Biri Muhammed
Ey sırr-ı sermed
Seni görem mi

Cemâlin hakkı
Celâlin hakkı
Der Şeyh Hakkî
Seni görem mi

ورد قوله سبحانه: ﴿وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا﴾[2]

"Arz" vücûda işâretdir ki nûr-i îmân ve tâat ve nûr-i ma'rifet ve nûr-i müşâhede ile münevver olup şemsin tulû'unda cevânib-i hâne bi'l-külliyye münevver olduğu gibi envâr-ı mezkûre ile dahi hâne-i vücûd münevver olmuşdur. Eğerçi zâhir-i vücûd nûr-i rubûbiyyet ve bâtın-ı vücûd nûr-i

---

1 "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." el-Enbiyâ, 21/107.

2 Allah Sübhânehû'nun şu sözü vârid oldu: "Arz, Rabbinin nûru ile aydınlandı." ez-Zümer, 39/69.

ulûhiyyet ve bâtınü'l-bâtın nûr-i hüviyyet ve bâtın-ı bâtınü'l-bâtın nûr-i gaybü'l-gayb ile münevverdir. Zîrâ her nûrun tecellîsi mahalline göredir. Onun için ehl-i cennetin müşâhede etdikleri nûr-i rubûbiyyetdir. Nitekim gelir: [1] إِنَّكم سترون ربّكم Zîrâ müşâhedeleri ism-i Zâhir'dendir. İsm-i Zâhir ise zâhir-i vücûda hâkimdir, bâtın-ı vücûda hâkim olan ism-i Bâtın olduğu gibi. İşte zâhirin zuhûru bir türlü ve bâtının zuhûru bir türlüdür. Ve bâtın asl-ı zâhir olmakla cemî'-i envâr-ı zâhire ondan feyezân eder. Meselâ tecellî-i zâtî-i sırrî mertebe-i sıfât-i rûhâniyyeye ve ol dahi mertebe-i ef'âl-i kalbiyyeye sârî olup kuvâdan a'zâ ve cevârihe nüzûl edip sem' ve basar ve lisân ve emsâli dahi hâllerine ol tecellînin **[123ª]** aksinden müstazî' olurlar. Ve mertebe-i kalbe "mertebe-i ef'âl" dediğimiz budur ki onun iki yüzü vardır ki bir yüzü ism-i Zâhir'e ve bir yüzü dahi ism-i Bâtın'adır. Ef'âl ise ism-i Zâhir tecelliyâtındandır.

İşte bu makāmdan fehm olundu şol hadîs-i kudsînin sırrı ki kurb-i nevâfilde gelir: [2] كنتُ سمعَه وبصرَه الخ Zîrâ a'zâ ve cevârih nevâfil-i kuvâ-yı bâtına ve ol dahi nevâfil-i rûh-i ilâhîdir. Pes, vücûd-i insânîde müretteb olan umûr-i hissiyye ve akliyye vâlid ve evlâd ve ahfâd gibi oldu. Ve vâlid -ki nûr-i ilâhîdir- onun nûru kuvâya ve kuvâdan a'zâya sârî olup cemî'-i a'zâ ve kuvâ birliğe yetdi. Velâkin mağrûr olma. Zîrâ kâmil-i mükâşif ile nâkıs-ı mahcûbun miyânında fark-ı azîm vardır. Ya'nî kâmilde nûr-i ilâhî ile cemî'-i eczâ-i vücûd bi'l-fi'l munsabığdır, nâkısda ise bi'l-kuvvedir. Zîrâ mahallinde tahâret ve tezkiye yokdur. Ve ehl-i iksîr indinde meşhûrdur ki cesed evsâf-ı reddiyyeden pâk olmadıkça tarh-ı mâdde kabûl etmez.

Pes, cemî'-i âlem kābiliyyetde berâber, velâkin zuhûrda berâber değildir. Ve ba'zı mizâc vardır ki ba'zı avârız hasebiyle münharifdir. İnhirâf ise esbâba teşebbüsden âikdır. İşte ibtidâ ta'dîl-i mizâc dahi lâzım geldi.

Ve mukarrerdir ki Cenâb-ı Nübüvvet'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- mizâcı a'delü'l-emzice idi ve bu i'tidâl-i tabîî a'zâ ve kuvâsına dahi aks edip

---

1 "Elbette siz Rabbinizi göreceksiniz." bk. Buhârî, Mevâkıyt 16, 26, Ezân 129, Tefsîru sûre (50) 2, Rikāk 52, Tevhîd 24; Müslim, Mesâcid 211; Ebû Dâvûd, Sünnet 19; Tirmizî, Cennet 16; İbn Mâce, Mukaddime 13.

2 "Onun kulağı gözü olurum..." bk. Buhârî, Rikāk 38; Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, I, 365.

hüsn ve melâhetde Hazret-i Yûsuf'un -aleyhi's-selâm- fevkında idi. İdrâk-i bâtının hod ne mertebede idiği vasfa gelmez. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ﴾[1] Ya'nî onun cümle-i vücûdundan kat'-ı nazar eczâ-i vücûdundan her biri başka bir burhân idi ki onunla sâir havâss-ı beşer üzerine tefevvuk ve rüchânı var idi. Ve leyle-i mi'râcda mertebe-i melâike-den güzer etdiği dahi cümle-i kâinâtdan a'lâ ve efdal olduğuna burhân-ı azîm oldu.

Ve bu makūle berâhîn zevk ile idrâk olunsa zâhirde mübâhase ve cedele **[123b]** hâcet kalmaz. Velâkin idrâkâtda tefâvüt olmakla enbiyâ ve evliyâ ve melâike hakkında i'tikādât-i muhtelife ve akvâl-i mütenevvia zâhir ve sâdır oldu. Ve bu makūlelerde işrâk-ı nûr-i ilâhî kuvvetde kalıp mahall-i imtinânda bulunmadılar ve hâlleri leyl oldu ki nefsin zulmetinde kaldılar, nehâr yüzünü görüp işrâk-ı şems ile münevver olamadılar.

İmdi nazar eyle bu tefâvüt-i azîm nereden geldi ve tefâvüt bulunmasa kemâl ve noksân zuhûr eder miydi ve habîs ve tayyib biribirinden seçilir miydi? Lâ vallâhi. Belki لكلّ منكما مِلؤها[2] mûcebince süadâ ve eşkıyâ ile cennet ve cehennem memlû olmak lâzım geldi. Ve ol cennet fi'l-hakîka cennet-i kalbdir ki onun işrâkı nûr-i rubûbiyyetdendir ve ol cehennem fi'l-hakîka nefsdir ki onun ızlâmı zulmet-i anâsır ve tabâi'dendir. Ve süadâdan melek tevellüd eder ki cennet-i kalb, belki cennet-i vücûd bi'l-külliyye onunla memlûdur. Ve eşkıyâdan şeytân tevellüd eder ki cehennem-i nefs, belki cehennem-i vücûd bi'l-külliyye onunla meşhûndur. Bu cihetdendir ki dâreyn gerek muaccele ve gerek müeccele melâike ve şeyâtıyn ile mâl-â-mâldir. Onun için Ka'be mahallü'l-envâr ve mehbitu'l-melâike -zîrâ mü'minin kalbi sûretidir- ve kenîse beytü'ş-şeyâtıyn oldu -zîrâ kâfirin nefsi şeklidir-. Ve buradandır ki derler: Herkes nûr ve nârı buradan götürürler. Zîrâ cennet ve cehennem bir der ü dîvârdır ki onların imâretleri a'mâl-i sâliha ve kabîhaya menûtdur.

---

1 "Size Rabbinizden burhân geldi." en-Nisâ', 4/174.

2 "İkinize de alacağı kadar vardır." Buhârî, Tefsîru sûre (50) 1, Tevhîd 25; Müslim, Cennet 34, 35; Tirmizî, Cennet 22.

Ve melekden şerr sâdır olmadığı gibi şeytândan dahi hayr sâdır olmaz. Onun için "mârid" denildi ki emred şa'rdan mücerred olduğu gibi ol dahi hayrdan mücerred. Ve Hak Teâlâ'nın amâ-i kevnî mertebesinde deccâl üzerine ağlar göründüğü -nitekim ba'zı ehl-i mükâşefeden mervîdir- deccâlin şekā-i zâtîsine dâirdir ki mertebe-i sıfât onun âyînesidir.

Ve her ne vasf ki vardır -dıhk ve bükâ ve ferah ve emsâli- âlem-i sıfâtın ahkâmındandır ve illâ mertebe-i zât bu makūle evsâftan berî ve ganîdir. Pes, sıfatın zâta ağladığı kendi mertebesine göredir **[124ª]** ki rahmet-i sıfâtiyyedir ve illâ herkes zâtında hidâyet-i mutlaka üzerinedir ki câddesi üzeredir. Pes, ağladığı hidâyet-i mukayyedede inhirâfından ve tarîkından hurûcundandır. ﴿ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ﴾[1] فمن وجد خيراً فليحمد الله، ومن وجد خلافه فلا يلومنّ إلاّ نفسه[2] Ya'nî saîd kalbinin hükmüyle mahkûmdur ve şakî nefsinin hükmüne zebûndur. Nefs ise şekāvet-i zâtiyyeye nâzırdır, kalb saâdet-i asliyyeye mültefit olduğu gibi. Ve "Hüküm gālibindir" dedikleri budur.

Ve buradan كلّ مولودٍ يولد على الفطرة[3] sırrı dahi sûret bulur. Zîrâ ebeveynin, ya'nî umûr-i ârızanın onu tahrîf etdiği ol fıtratda olan mâdde-i şekāveti ta'yîn ve tasvîr içindir. İşte ﴿لِيَمِيزَ اللهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ﴾[4] budur. اعملوا فكلّ ميسّر لما خُلِق له[5] dahi buradan fehm olunur. Zîrâ umûr-i ârıza şekāvet-i fıtriyyeyi ta'yîn etdiği saâdeti dahi tahsîs edip biri umûr-i zulmâniyye ve biri umûr-i nûrâniyye ile aslına rucû' eder ve ol ızlâm ve işrâk onun şekāvet ve saâdetine nişân olur.

Gel imdi eğer bu netîceden haberdâr oldunsa kendini nişân-i saâdet ile mu'lem eyle, şâyet ﴿أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾[6] kabîlinden olup âbâ-i asliyye[ye]

---

1 "İşte bu, üstün ve bilen (Allah)ın takdîridir." el-En'âm, 6/96.

2 "Kim bir hayır bulursa Allâh'a hamd etsin. Kim de bunun tersini bulursa nefsinden başkasını ayıplamasın." Müslim, Birr 55.

3 "Her doğan fıtrat üzere doğar." Buharî, Cenâiz 79, 80, 93; Sünnet 17; Kader 3; Müslim, Kader 22-25; Ebû Dâvûd, Sünnet 17.

4 "Allah, murdarı temizden ayırdetmek için..." el-Enfâl, 8/37.

5 "Çalışın, herkes niçin yaratıldı ise onu kolayca elde eder." Buhârî, Tefsîru sûre (92) 3-5, 7, Edeb 120, Kader 4, Tevhîd 54; Müslim, Kader 6-9; Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Tirmizî, Kader 3; İbn Mâce, Mukaddime 10, Ticârât 2.

6 "Zürriyyetlerini de kendilerine kattık." et-Tûr, 52/21.

hayr ile mülhak ve mülâkî olasın ve dahi ﴿لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ﴾[1] mazmûnunca müjdeler bulasın ve hayât-i dünyâ hâli ezele ve hayât-i âhiret hâli ebede alâmet ola ve [2]إنّما العبرة بالخواتيم sırrı zuhûra gele. Zîrâ hâtime netîce-i fâtihadır. [3]﴿وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ Ya'nî ehl-i cennetin âhir duâları hamd-i Bârî olmak, bu dünyâda âhir-i hâlleri ve netîce ve meâlleri olan hüsn-i hâtime üzerine olan hamdlerinin netîcesidir. İşte "Gāyet ve bidâyet bir oldu" dedikleri budur. Ya'nî saâdet yüzünden ve şekāvet yüzünden olan netîceyi dahi ona kıyâs eyle ve kanadını hümâlar tarafına aç, zâğlar tarafından geç.

والله المعين لأهل الطريق ومنه التّوفيق للوصول إلى منزل الوصول والتّحقيق[4]

[124b]

قال الله سبحانه: ﴿وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ﴾[5]

﴿وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ﴾[6] âyeti dahi mazmûn-i mezkûr üzerinedir. Ya'nî ihânet ikrâmın mukābili olduğu gibi ıdlâl dahi hidâyetin mukābilidir. Ve ıdlâl ve ihânet ma'nâda birdir, hidâyet ve ikrâm gibi. Zîrâ ihânetin eseri ıdlâldir. Ya'nî zâhiren ve bâtınen câddeden ihrâc ve esbâb-ı hidâyete adem-i tevfîkdir. Ve ikrâmın dahi eseri hidâyetdir ki sûret ve ma'nâda şerîat ve hakîkat üzerine bulunmakdır. Ve ona hidâyet-i hâssa-i mukayyede derler ki [7]﴿أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبّاً عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَى أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيّاً عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾'de olan hidâyet budur. Ve merâtib-i ikrâm ve hidâyet çokdur. Onun için

---

1 "Müjde onlara, dünyâ hayâtında da âhirette de." Yûnus, 10/64.

2 "Ancak netîcelere i'tibâr edilir." bk. Buhârî, Kader 5, Rikāk 33; Tirmizî, Kader 4.

3 "Onların duâlarının sonu da şudur: Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allâh'a mahsustur." Yûnus, 10/10.

4 Ehl-i tarîkın yardımcısı ancak Allah'tır. Vuslat ve tahkîk menziline ulaşmak için tevfîk de O'ndandır.

5 Allah Sübhânehû buyurdu ki: "Allah kimi hor ve hakîr kılarsa artık onu değerli kılacak yoktur." el-Hac, 22/18.

6 "Allah kimi saptırırsa artık ona bir yol gösterecek yoktur." er-Ra'd, 13/33.

7 "Şimdi, yüz üstü kapanarak yürüyen mi (varılacak) yere daha iyi erişir, yoksa doğru yolda düzgün yürüyen mi?" el-Mülk, 67/22.

Kur'ân'da gelir: [1]﴿وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللهِ يَهْدِ قَلْبَهُ﴾ Ya'nî mertebe-i îmâna hidâyetden mertebe-i ma'rifete ve mertebe-i müşâhedeye dahi hidâyet eder. Onun için kalbi tahsîsun bi'z-zikr eyledi. Zîrâ kālebin hidâyeti tââtedir. Eğerçi tâât kalbin terakkîsine vesîledir. Nitekim [2]من عمِل بما علم ورَّثه الله علم ما لم يعلمْ ona dâlldir. Ve kalb îmân sebebiyle terakkî bulduğu gibi -zîrâ îmân a'zam-ı esbâb-ı saâdetdir-, nefs dahi küfr ile tenezzül bulur. Zîrâ küfr a'zam-ı esbâb-ı şekāvetdir. Ve saâdâtın zirvesi vahdet-i vücûd ile ıtlâka ermek ve şekāvâtin gāyeti kesret-i vücûd ile takyîdde kalmakdır.

Pes, ibâdet-i asnâm etmek şirk-i vücûdun netîcesidir ve muvahhidin tevhîdi hakîkî olmayıcak mutlak şirkde küffâr-ı şerîat ile müşterek olmuş olur. Zîrâ kāil-i vücûdât olmak kāil-i âlihe olmak gibidir ve hevâ ma'bûd-i mebğūz olduğu hod nass ile sâbitdir. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ ٱلْأَصْنَامَ﴾[3] Ya'nî asnâm herkesin Hak'dan gayrı olan mahbûbâtıdır. Ve a'zâm-i mahbûbât derâhim ve denânîr olmakla ba'zı urefâ-i ehl-i tefsîr "asnâm"ı onlar ile tefsîr etmişlerdir.

[125[a]] İmdi şirk-i vücûd müvahhidi müşrikler ile müşterek eyler. İşte ihânet ve ıdlâl budur ki emr-i ezelîdir. Onun için ikrâm ve hidâyetine çâre ve tarîk yokdur. Ve buradandır ki bir sâliki bir mürşid redd eylese bir dahi onun için mürşid bulunmaz. Zîrâ cemî'-i erbâb-ı irşâdda ahadiyyet vardır ki ol ahadiyyet onları bir yere cem' eyler. Meselâ kutbu'l-aktâbın kutbiyyeti cemî'-i aktâbın kutbiyyetlerini câmi'dir. Zîrâ kutbiyyet aslda birdir ki suver-i muhtelifede zuhûr etmişdir. Bu ma'nâdandır ki enbiyâdan birine îmânı olmayanın sâire olan îmânı dahi merdûddur. Zîrâ enbiyâ sûret-i Muhammedîyye'dir ki sûret-i vâhidedir. Bu cihetden birinin kabûl etmediğini biri dahi kabûl etmez ve illâ teferruk lâzım gelir. Onun için ﴿لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ﴾[4] denildi. Çünki mertebe-i nübüvvetde ahadiyyet cümleye îmân iktizâ eyledi ve birinin kabûlü âharın kabûlü ve reddi dahi reddi oldu,

---

1 "Kim Allâh'a inanırsa Allah onun kalbini hidâyet eder." et-Teğâbün, 64/11.

2 "Bildiği ile amel edene Allah bilmediğinin ilmini de verir." Kelâbâzî, *Bahru'l-fevâid*, Beyrut 1420/1999, s. 99; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 15.

3 "Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut." İbrâhîm, 14/35.

4 "O'nun peygamberlerini biribirinden ayırdetmeyiz." el-Bakara, 2/285.

mertebe-i velâyet dahi ona kıyâs oluna. Zîrâ velâyet mertebe-i nübüvvetin bâtınıdır. Ve bu makāmdan dediler ki: İnsân-ı kâmilin kabûlü kabûl-i Hak ve reddi dahi redd-i Hak'dır. Zîrâ insân-ı kâmil halîfetullâhdır ki vekîl-i mutlak ile sultân-ı a'zam gibidir.

Ve bundan fehm olundu ki yehûd ve nasârâ merdûdlardır ki onların Hazret-i Mûsâ ve Îsâ'ya îmânları dürüst değildir. Pes, kıyâmetde onlara sâhib çıkar yokdur. Ve Ravâfız ve Şîa ve İmâmiyye'nin Hazret-i Ali -radıyallâhu anh- hakkında etdikleri gulüvv ve ifrât sahîh değildir ve kıyâmetde Ali'den onlara iltifât yokdur. Ve sâir verese hâli dahi ona kıyâs oluna. Ve bu cihetdendir ki erbâb-ı ictihâd hakkında haddi tecâvüz etmemek gerekdir. قال تعالى: ﴿لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ﴾[1] Nitekim onların mezhebleriyle temezhüb edenlerin ekserinin dimâğında bu sevdâ vardır. Bu cihetden fazîletleri hakkında ba'zı ahâdîs dahi vaz' etmişlerdir ki onunla erbâb-ı ehvâ' ve ehl-i bida'a mülhak ve munzamm olmuşlardır. **[125[b]]** Eğer vech-i ahadiyyeti bilselerdi fırak-ı dâlle gibi müteferrık olmazlardı. Zîrâ erbâb-ı mezâhib-i şerîat müctemi'lerdir. Eğerçi ictihâdları cihetiyle suver-i muhtelifede görünmüşlerdir, enbiyânın nübüvvetleri ve evliyânın velâyetleri gibi. Ve hakkıyyetlerine burhân budur ki her birinin mezhebiyle âmil olanlardan bu kadar evliyâ-i kirâm gelmişdir. Eğerçi tarîk-ı velâyet tarîk-ı ahadiyyetdir. Eğerçi def'-i ihtilâl için zâhirde yektâ, ya'nî tarîk-ı vâhidden görünürler. Zîrâ ba'zı şer'-i bâtın vardır ki -Hızır -aleyhi's-selâm- gibi- onlara münkeşif olup ona göre amel ederler. Ve udûle mecâl yokdur. Şol cihetden ki ol hâl onlara hasâis-ı Nebeviyye gibidir. Pes, mütekallid-i tarîk ve mukallid-i erbâb-ı tahkîk olanların her birine ol vechile amel etmek lâzım gelmez ve illâ ihtilâl lâzım gelir ve mezâhib mütekessir olur.

Ve bu makām mezâlik-ı akdâmdandır ki herkese onunla kıyâm ve ona vukūf müyesser olmaz. Bu sebebden ba'zı ekâbir-i evliyâya ta'n ederler, maa-hâzâ hasâisda -ki bâtın-ı şer'a tâbi'dir- ta'n olmaz. Nitekim Şeyh-i meşâyihi'd-dünyâ Şeyh Muhyiddîn el-Arabî'nin -kuddise sirruh- hakkında ba'zı akvâlinden ötürü ihtilâfa düşmüşlerdir. Velâkin eğer ol akvâlin hakāikı yüzünden perde münkeşif olup netîcesine erseler ve cemâl-i

---

[1] Allah Teâlâ buyurdu: "Dîninizde aşırı gitmeyin." en-Nisâ, 4/171.

hakîkati görselerdi kıyl ü kāl etmezler ve ehl-i hâlin hâline mutî' ve münkād olur ve ol ma'nâya secde kılarlardı.

Ve şeyh-i mezkûrda ma'nâ-yı ahadiyyet vardır ki her ne kadar defter-i velâyete kayd olmuş evliyâ var ise onun tahte'l-livâsındadır ve onu inkâr eden kimsede hakîkat-i velâyet yokdur. Nitekim ba'zı ehl-i küşûfdan dahi ta'n vâkı' olmuşdur, velâkin keşfi dürüst olmadığındandır. Ve aslından şeyh-i mezkûrun tarafından ona nefes-i nefîs nefh olmadığındandır. Eğer menfûh olaydı şeyh ile nefesde birliğe yeterdi ve onun nefesi nefes-i şeyhe mutâbık gelirdi ve mertebe-i velâyetde netîceye erip zâhir ve bâtın işi biterdi. İşte vech-i ihânet ve ıdlâlden biri **[126ª]** dahi budur.

فافهم، فإن فهمتَ فأنت المهتدِي المكرَم[1]

Ve bu takrîrâtdan velâyet ve merâtib-i velâyet ve maânî-i redd ve kabûl ve emsâli ma'lûm oldu. Zîrâ ba'zı kāsırlar ki bir şeyhden bir şeyhe intikāl ederler, eğer kāsırdan kâmile ve kâmilden ekmele intikāl ise mahall-i kabûldedir ve eğer kâmilden nâkısa ise mahall-i reddedir. Zîrâ eğer kâmil onu redd etdiyse nâkısın kabûlüne i'tibâr yokdur. Şol cihetden ki kâmilin merdûdu kâmil-i âharın dahi merdûdu olıcak nâkıs onu ne vechile ıslâh eder ki nâkıs dahi bir kâmil elinden terbiye ve ıslâha muhtâcdır. İşte bu nâkıs tarîk-ı kâmilde olan nâkısdır ki tarîkı netîcesi kemâldir ve illâ bi-lâ-tarîk olan nâkısa aslâ i'tibâr yokdur ki o makūleler nikâh-ı sahîhden gelmemişlerdir. Nikâh-ı tarîkat ise nikâh-ı şerîat gibi dürüst gerekdir. Onun için veled-i zinâ dâire-i velâyete kadem basmaz. Zîrâ asl-ı şerîat fâsid olıcak tarîkat onu ıslâh etmez. Bu sebebdendir ki ehl-i velâyet kıllet üzerinedir. Zîrâ ehl-i şerâi' geçinenlerde muhâfaza-i nikâh az bulunur.

Ve bundan ma'lûm oldu ki usûl-i şerîatı olmayanın usûl-i hakîkati dahi olmaz. Zîrâ miyânında vesîle vâkı' olan tarîkat fâsiddir. Pes, netîce-i hakîkate vusûle tarîkat lâzımdır ve tarîkat dahi şerîat üzerine mebnîdir. Elhâsıl ahkâm olmayan yerde hikem olmaz. Nitekim süt olmayıcak yağ bulunmaz.

---

[1] Anla. Eğer anladıysan hidâyete eren ve ikrâm edilecek olan sensin.

Ve bu a'sârın hâli ziyâde tenezzüldedir ki lisân ve kaleme gelmez. Zîrâ bir hatab pâyesinde kimseyi istihlâf ederler ki ilm-i hâlden bî-haberdir, maa-hâzâ hatab değil belki şecere-i semere-i cebeliyye pâyesinde olsa bile hayr etmez. Şol sebebden ki telkîha muhtâcdır, tâ ki şecere-i semere-i sehliyye ola ve herkes onun meyvesinden lezzet ala. İşte hilâfet bu şecere-i mülakkahanın sırrıdır. Pes, şol yerde ki aslından sırr-ı telkîh olmaya, ol meyvede lezzet olmadığı gibi yaban ağacı hükmünde olan kimsenin dahi ne hâl ve hilâfeti ola. **[126[b]]** El-hâsıl şol ki gerçek halîfedir, şecere-i meyve-i lezîze gibi mükrem ve merğūbdur. Ve şol ki yalandan halîfedir, yaban ağacı gibi mühân ve menfûrdur.

Ve bundan fehm olundu ki kalb sırr-ı rûh ile zuhûr etmedikçe halîfe-i arz-ı vücûd olmaz. Çünki zimâm-ı emr nefs-i emmâre elindedir, ona "hilâfet" demezler, belki "imâret" derler -kesr ile- beylikdir. Beylik ise adl-i mahz değildir. Onun için hadîsde gelir: الخلافة بعدي ثلثون سنةً ثمّ بعدها ملك عَضُوض[1] Zîrâ melik "add" ile vasf olundu ki sıfat-i kilâb ve sibâ'dır. Hilâfet ise adâlet-i sırfdır. Ve bir kimse ki kendi vücûduna nizâm vermeğe kādir olmaya, âfâka ne vechile nizâma kādir ola. İşte bu makūle umûr dahi eşrât-ı sâatdendir. Zîrâ kâr-ı dîn ehlinin gayrıya tevsîd olunmuşdur. Eğerçi hâne-i dünyâ her asrda yüz yirmi dört bin evliyâdan hâlî değildir, velâkin أوليائي تحت قِبابي[2] vefkınce emr-i mestûrdur ve gözlü olmağa muhtâcdır ki gizli kalmaya. ﴿وَاللهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ﴾[3]

ورد قوله سبحانه: ﴿فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ﴾[4]

Bu âyet-i şerîfenin zâhiri ezvâc ile muâşeret hakkındadır ki "ma'rûf" şer'dir ve "ihsân" nafaka ve mehrdir. Ya'nî onları imsâk şer' ile ve hüsn-i

---

1 "Benden sonra hilâfet otuz senedir, ondan sonra zâlim melikler (gelecektir.)" bk. Ebû Dâvûd, Sünnet 8; Tirmizî, Fiten, 48; Ahmed, Müsned, IV, 272, 273; V, 220, 221.

2 "Velîlerim kubbelerim altındadır." bk. Gazzâlî, *İhyâ*, Beyrut 1432/2011, VIII, 576.

3 "Allah kullarını görür." Âl-i İmrân, 3/15.

4 Allah Sübhânehû'nun şu sözü vârid oldu: "Ya iyilikle tutmak, ya da güzellikle salıvermektir." el-Bakara, 2/229.

muâşeretle gerekdir, zulm ile ve sû-i ahlâk ile değil. Ve kezâlik li-ecli'z-zarûre talâk iktizâ ederse hukūkunu îfâ lâzımdır ve illâ zâlim olur, maa-hâzâ talâk ebğadu'l-mübâhâtdır. Zîrâ Allâh Teâlâ tekvînde ictimâı sever, iftirâkı değil. Zîrâ eşyânın halkını kendine muzâf kılmışdır. Esmâ ise müsemmâdan cüdâ olmaz. Lâ-siyyemâ Âdem ve Havvâ'nın biribirine ittisâl-i kavîsi vardır ki Havvâ Âdem'in cüz'ü ve Âdem dahi Havvâ'nın vatanıdır. Ve ikisi bir sırr-ı ilâhîdir ki [1]﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾'den mefhûmdur. Zîrâ Âdem'e nefh-i rûh hemân Havvâ'yadır. Zîrâ nefh-i rûh vaktinde Havvâ Âdem'in dıl'-ı eyseri idi.

Ve dıl'-ı eyserin "cân evi" dedikleri yere kurbü Havvâ'nın **[127ª]** kuvvet-i hayâtına delâlet eder. Onun için dediler ki: Müennesin enfâs ve ezkâr ve tââtından halk olunan melâike müzekkerden halk olunandan akvâdır. Ve Kur'ân'da dahi ona işâret vardır. قال تعالى: ﴿وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللهَ هُوَ مَوْلاَهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلاَئِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ﴾[2] Ya'nî Âişe ve Hafsa -radıyallâhu anhumâ- mukābelesinde Hak Teâlâ'nın zikri kâfî iken husûs üzerine akve'l-melâike olan Cibrîl ve umûm üzerine melâike ve sulehâ-i beşer dahi zamm olundu. Zîrâ müennesde kuvvet-i hayât olmak değil, belki sebeb-i hayât olmak sırrı vardır ki müennes nefs-i külliyye -ya'nî tabîat-i külliyyeye- işâretdir ki cemî'-i eşyâya sârîdir. Hattâ akl-ı evvel ki ebü'l-ervâhdır, onun bile kıvâmı tabîat-i mezkûre iledir.

Bu ma'nâdandır ki kelâm-ı Hallâc'da -kuddise sirruh- gelir: وَلَدَتْ أُمّي أَبَاهَا[3] Ya'nî vâlidem -ki mertebe-i tabîatdır- vâlidimi doğurdu -ki rûhdur-. Ya'nî tabîatım mertebede muahhar iken yine rûhumun kıvâm ve hayât ve vücûdu onunladır. Ve sebeb-i vücûd mahbûb olmakla menkûhâta ve serârîye erlerden muhabbet-i kaviyye zuhûr eyledi. فسُبحان الله الحكيم[4] Onun için firkat-i ezvâc mebğūz oldu. Zîrâ akd-i nikâhı fesh etmiş olur ki

---

1 "Ona rûhumdan üfledim." el-Hicr, 15/29.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Ve eğer Peygamber'e karşı birbirinize arka olursanız, bilesiniz ki onun dostu ve yardımcısı Allah, Cebrâil ve mü'minlerin sâlihleridir. Ayrıca melekler de ona yardımcıdır." et-Tahrîm, 66/4.

3 Annem babasını doğurdu.

4 Hakîm olan Allah'ın şânı yücedir.

akd-i ictimâ'dır. Ve bu akd-i sûrî akd-i tabîat ve rûhu te'kîd içindir. Zîrâ âlem-i aynın başka ahvâli vardır. Onun için ikrâr-ı âlem-i mîsâk kifâyet etmeyip ayn-ı hâricîde dahi îmân ile me'mûr oldular. Zîrâ bu îmân amelin esâsıdır. Pes, akl-ı evvelde olan nikâh ve imtizâc rûhânî ve mertebe-i insânda olan akd ve izdivâc cismânîdir.

Ve cisim ve rûh müsennâ olduğu gibi akd dahi müsennâ oldu ve sûret ma'nâ ile muvâfakat buldu. Onun için akdde iki şâhid lâzım geldi -ki biri rûh ve biri cisim mertebesindedir- ve bey' ve şirâda lâzım gelmedi, mik-i cevârîde lâzım gelmediği gibi, meğer ki ihtiyâten ola. Pes, akd-i nikâh ile mübâyaanın farkı zâhir oldu ve farz ile nâfilenin rütbeleri temeyyüz buldu ve vücûd-i vâcib ile vücûd-i mümkin ne sırr idiği zuhûra geldi.

[127b] İşte âyet-i mezkûrenin zâhire müteallık olan mertebesi ezvâc ile olan muâmelâtdır ki esrâr-ı kesîreyi müştemildir. Ve bâtına müteallık olan mertebesi nefs-i insâniyyedir ki nefs-i mustalahun-aleyhâdır ki ona "nefs-i hayvâniyye" derler. Ve bu nefs-i hayvâniyye nefs-i nâtıkanın matıyyesidir. Zîrâ rûh-i müdebbirin tedbîrâtı cesede onun vesâtatıyla vâsıl olur. Nitekim maksûd-i râkib ki menzile vusûldür, matıyye ile husûl bulur. Ve tedbîrât-dan murâd, rûhun cesede hubûtunun netâicini tahsîldir. Netîce ise kemâlât-i ilmiyye ve ameliyyedir ki rûh-i mücerred bu ma'nâdan ârîdir. Ve Âdem'in arza hubûtu dahi hubût-ı rûhun sûretidir. Zîrâ melekût makām-ı ervâh ve mülk makarr-ı ecsâmdır. Pes, Âdem'in arza hubûtu tekmîl-i esmâ içindir. Onun için "*İbn-i âdemin gözünü toprak doldurur*."[1] diye hadîs vârid oldu ki 'Mertebe-i hilâfet merkeze nüzûl ile tamâm olur' demekdir. Aceb sırr-ı ilâhîdir ki sûretle müctemi' olmuşdur. Fe'fhem cidden.

Ve bundan cennetde hâsıl olmakla vech-i arzda tevellüd etmenin farkı zâhir oldu ve âlem-i firkatde çekilen âlâm ve şedâid ne ma'nâdan ötürü olduğu ehl-i vuslata tebeyyün buldu. Ve "Benim yerim Firdevs-i a'lâ idi bu harâb-âbâda beni Âdem getirdi" diyenin kelâmı kışrî olduğu bilindi. Zîrâ kemâl firkatden sonra vuslatda ve gurbetden sonra vatandadır ki lezîzdir. Ve şol meyve ki şarkî ve garbî olmaya bî-lezzetdir.

---

1 Buhârî, Rikāk 10; Müslim, Zekât 116–119; Tirmizî, Zühd 27, Menâkıb 32, 64; İbn Mâce, Zühd 27.

Ve bundan fehm olundu ki bülbülün feryâdı abes değildir ve dünyâ hâtunları hûr-i ıynden efdaldir ve mürşid-i kâmilin lüzûmu vardır. Zîrâ delîl-i tarîkdır ve illâ gurbetde ve firkatde kalmak lâzım gelir. İnsân ise tahte'l-felekdedir, felek ise devvârdır ve devr halkadır ve halkanın müntehâsı mübtedâsına mültakîdir. Pes, Hakk'a vâsıl olmayan fi'l-mesel yol ortasında kaldı ve menzilü'l-menâzile ermedi ve dünyâya hubûtuna değmedi, maa-hâzâ nefs-i hayvâniyyeden matıyye ve merkûb verildi, fe-emmâ hani râkibde himmet ve gayret ki **[128ª]** tâziyâne-i aşk ve muhabbet ile at süre ve inhirâf ve vakfeden halâs olup kendini menzile irgüre.

Ve bu nefs-i hayvâniyyenin gıdâsı i'tidâlledir, matıyyenin i'tidâl ile olduğu gibi. Zîrâ ifrât ve tefrîtda yoldan kalır. Onun için ﴿فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ﴾[1] dedi. Ya'nî nefs ile imsâk ile taayyüş lâzımdır. Ve eğer mer'âya tesrîh lâzım gelirse yine ihsân lâzımdır. Ya'nî seni mertebe-i müşâhededen men' etmeyecek kadar müsâade lâzımdır. Ve tesrîhin te'hîr olunduğu imsâkın tercîhine delâlet etdi. Bu cihetdendir ki erbâb-ı tarîkat riyâzât ve mücâhedât ile amel ederler, velâkin ifrât etmezler ve illâ hayâlâta müeddî olur. Ve tesrîhde dahi i'tidâle riâyet ederler ve illâ hicâb lâzım gelir.

Ve ba'zı ekâmilden menkūldür ki sâlik-i kaviyyü'l-isti'dâdın halveti zamânında onlar dahi fi'l-cümle riyâzat edip sâlik ile müşterek olurlardı. Zîrâ hâl-i riyâzatda fütûhât-i ilâhiyye çok olur ve onunla hâll-i müşkilâta iktidâr-ı azîm gelir. Bu hod mukarrerdir ki ehl-i halvetin sohbeti zamânında şeyhe nice esrâr-ı ilâhiyye münkeşif olur ki kable's-sohbe hâsıl değil idi. Ve kābilin sohbetinde olan mezîd-i ma'rifet gayrın sohbetinde olmaz. Zîrâ muhâtabda kuvvet oldukça mütekellime dahi mezîd-i kudret gelir ve esrâr-ı ilâhiyyeye nihâyet olmaz. Onun için vârid oldu ki: من استوى يوماه فهو مغبون[2] Ve şol ki ekâmil-i nâsdandır onun yevmi ân-ı gayr-i münkasimdir. Ve şol ki mütevassıtdır onun yevmi sâatdir. Ve şol ki ednâdır onun yevmi nehâr veyâ leyl ve nehârdır ki yirmi dört sâatdir, ya'nî sâat-i vâhidenin fevkındedir. Pes, yirmi dört sâat mürûrunda ilm-i ilâhî-i cedîd hâsıl olmasa

---

1 "İyilikle tutmak..." el-Bakara, 2/229.

2 "İki günü eşit olan aldanmıştır." bk. Deylemî, *el-Firdevs*, III, 611. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 208. Bu sözü Hasan-ı Basrî'nin rüyada Hz. Peygamber'den işittiği de belirtilmiştir. bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 35.

gabn lâzım gelir. [1]﴿ذَٰلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ﴾ sırrı budur. Pes, her nesnede netîce vardır ve yevmin netîcesi ilm-i ilâhî olmalıdır ve illâ felek onun üstüne devr edip ne için leyl ve nehâr gösterdi? Ya'nî eflâk burûca hareket-i sûriyye etdiği insân dahi menzil-i şuhûd ve makām-ı ma'rifete hareket-i ma'neviyye etmek gerekdir. **[128[b]]** Ve felek ne vechile hareketinde geri dönmezse sâlik dahi irtidâddan hazer eyleye.

Ve şol kimsenin ki şekāvet-i asliyyesi vardır, hâli mükedderdir. Onun için Kur'ân'da gelir: [2]﴿كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا﴾ Ya'nî küffâr nârdan hurûc etmek murâd etdikçe yine nâra iâde olundukları gibi ehl-i nefs-i emmâreden dahi tevfîk-ı ilâhî müsâade etmeyenler rac'-ı kahkarî kabîlinden olurlar. Ya'nî zulmet-i nefsden nûr-i rûha hurûc edemezler ve cennet-i ma'neviyye yüzün görmezler ve bâb-ı rü'yet onların üzerine mesdûd olur. [3]﴿كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ﴾ قال تعالى: Ve şol ki ehl-i nâra mudıyy-i ahkābdan sonra hâsıl olur, ehl-i cennete hâsıl olan tecellînin aksinden bir şu'le ve şa'şaadır ki insâniyyet mertebesinde iştirâkden ve sohbet-i dünyeviyye semerâtındandır. Pes, kemâl yine insân-ı kâmilindir, insân-ı nâkısın değil.

El-hâsıl bu sırr-ı ilâhî [4]وللأرض من كأس الكرام نصيب esrârındandır ki insân-ı kâmil dolu içtiği yerde gayrıların nasîbi cür'adır. Teemmül eyle şol âyeti ki gelir: [5]﴿ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ﴾ Ya'nî insân-ı kâmil kalb ve insân-ı nâkıs cild mertebesindedir. Ve şol yerde kalbe kemâl-i ilâhî zuhûr eyleye onun âsârı cilde dahi sârî olup ol dahi hâli mikdârı müntefi' olur. Ve bu sırr-ı ilâhî için küffâr hakkında Hazret-i Dâvûd'a -aleyhi's-selâm-: [6]أليسوا بعبادي denildi. Zîrâ küffâr evsâf-ı rezîlesi cihetinden mezmûmdur, asl-ı tecellî hasebiyle değil. Kâmilin ise nazarı asladır, fer'e değil.

---

1 "İşte o gün aldanma günüdür." et-Tegābün, 64/9.

2 "Oradan her çıkmak istediklerinde, oraya döndürülürler." es-Secde, 32/20.

3 Allah Teâlâ buyurdu: "Hayır, şüphesiz o gün onlar Rablerinden perdelenmişlerdir." el-Mutaffifîn, 83/15.

4 Cömert kimselerin kadehinden yerin de nasîbi vardır.

5 "Sonra derileri ve kalbleri Allâh'ın zikrine yumuşar." ez-Zümer, 39/23.

6 Onlar benim kullarım değil mi?

Zîrâ fer‘ -ki ahvâl-i ârızadır- zâil olur. Onun için cemî‘-i eşkıyâ hâlet-i ihtizârda tâib olur, velâkin müfîd olmaz. Zîrâ her mevtının başka hükmü vardır. Onun için ahd-i evvelde olan îmân ayn-ı hâricîde i‘tibâr olunup velâkin tahkîk için îmân-ı cedîd lâzım geldi ve illâ mu‘teber olmadı. Meğer ki mudıyy-i ahkābdan sonra mu‘teber ola.

فافهم جدّا فإنّه من نتائج الحقائق ولُباب المعرفة، والله الهادي.[1]

[129ª]

ورد قوله تعالى: ﴿وَاللهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ﴾[2]

Ya‘nî Allâh Teâlâ kullarına ziyâde re'fetli ve rahmetlidir. Şöyle ki kullarının biribirine olan rahmetinden onun rahmeti eşeddir. Zîrâ kullarının rahmeti gazab ile karışıkdır. Hak Teâlâ ise rahmet etdiği yerde eser-i gazab komaz. Eğerçi hakîkat-i gazabdan halâs olmak enbiyâya ve kümmel-i evliyâya göredir. Onun için sûre-i Fâtiha'da gelir: ﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ﴾[3] Ya‘nî insân Hak Teâlâ cânibinden nice ihsânlara mazhar oldukdan [sonra] yine bi'l-külliyye mağdûb olmakdan halâs olmaz, meğer ki Hak tahlîs ede ki ol ma‘nâ ıslâh-ı vücûd ile olur.

Onun için cennetde rızâsıyla imtinân etse gerekdir. Zîrâ orada gazab olmaz. Şu kadar vardır ki ehl-i kemâl ile ehl-i noksân bir değildir. Meselâ insân bir cevher-i kesîfi ba‘zı amel ile mücellâ eyler, fe-emmâ zâtından mücellâ olanın cilâsı ondan artıkdır.

İşte buradandır ki rûz-i kıyâmetde ehl-i cennetin anâsırı taltîf olunur. Ya‘nî kabirden meb‘ûs oldukları vakitde bir vechile neşv ü nemâ bulurlar ki dünyâda anâsırın hükmü olan kesâfet onlardan zâil olur, imtihât ve tebevvül ve tağavvut ve hayz ve nifâs ve menâm ve kesel ve emsâli gibi. Zîrâ nûrâniyyetde melâikeye müşâbih olurlar, melâikede ise o makūle umûr-i müstakzere olmaz.

---

1 İyi anla. Çünkü bu hakîkatlerin netîcelerinden ve ma‘rifetin özündendir. Yol gösteren ancak Allah'tır.

2 Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Allah kullarına çok şefkatlidir." el-Bakara, 2/207.

3 "Nimet verdiğin kimselerin yoluna, gazaba uğramışların yolunu değil." el-Fâtiha, 1/7.

Hattâ cennete dâhil olup on beş bin yıl mürûr etdikden sonra sıfâtda melek gibi olurlar. Ya'nî eğerçi beşer aslında anâsırdandır, velâkin neş'e-i cennete anâsır münâsib olmamakla nûra mübeddel olur. Eğerçi beşer aynı melek olmaz. Şol cihetden ki mahlûkāt tefâvüt üzerine halk olunmuşdur. Ve bir hakîkat bir gayrı hakîkate istihâle etmez, belki istihâle eden evsâfdır. Meselâ iksîr-i a'zam ile nühâsın nühâsiyyeti zehebe münkalib olduğu gibi, maa-hâzâ mâye-i nühâs bâkîdir, velâkin ziyâde telattuf edip altın mâyesi sûretine **[129[b]]** duhûl eder, kanın misk olması gibi.

İşte âlem-i hayâl dahi böyledir ki bir nesne hiss-i insâna temessül eder, maa-hâzâ min-vechin hayâl ve min-vechin hakîkatdir. Meselâ abdâlin bir vakitde yüz yerde temessül etmesi gibi ki gerçi hakîkat birdir, velâkin suver-i müteaddidede görünür. Pes, ol sûretler hakîkat-i vâhidenin misâlleridir, fe-emmâ ol hakîkate ittisâlleri sebebiyle hakîkatdir. Nitekim cennetde bunun nezâiri çok vâkı' olsa gerekdir. Nazar eyle ki bir kimse menâmda âharı görür, velâkin görünen onun misâlidir. Fe-emmâ eğer gördüğü hilye-i asliyyesi üzerine görünürse ol misâl onun hakîkatine muttasıl olup kendini görmüş gibi olur. Nitekim Cenâb-ı Nübüvvet'i -sallallâhu aleyhi ve sellem- görmek dahi böyledir ki gâh olur ki görünen şerîatı sûreti olur ve gâh olur ki kendi sûreti olur.

Aceb hâldir ki dünyâda bu ma'nâ âlem-i hissde dahi olur. Meselâ bir kimse bir ehl-i kemâli gözüyle âşikâre görür, fe-emmâ ona inkârı olmakla fi'l-hakîka onun misâlini görmüş olur, yoksa hakîkati üzere kendini görmüş olmaz. Nitekim Kur'ân'da gelir: [1]﴿وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لاَ يُبْصِرُونَ﴾ Ya'nî Habîbim, Kureyş müşrikleri sana bakıp dururken yine seni senliğin hasebiyle görmezler -ki ol senin hakîkatindir- belki senin sûret-i hayâliyyeni görürler. Nitekim Muhammed yerine hâşâ "müzemmem" derlerdi. Fe-emmâ onlar buyurdular ki: "*Allâh Teâlâ beni Muhammed halk eylemişdir, onların "müzemmem" dedikleri ben değilim. Belki onlar bir muhayyel müzemmeme "müzemmem" derler*."[2]

---

1 "Ve onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler." el-A'râf, 7/198.

2 Buhârî, Menâkıb 17; Nesâî, Talâk 25.

İşte bundan fehm olundu ki bir kimsede halkın dediği sıfat olmayıcak halk onu ol sıfat ile zemm etdikleri ona râci' değildir, belki onların hayâllerine râci'dir. Bu cihetdendir ki enbiyâ ve evliyâ müşriklerin ve münkirlerin ta'nlarından müteezzî olmazlar. Zîrâ bir âdeme "Bre müflis" deseler, ol âdemin ise emvâl-i kesîresi olsa onların böyle demelerinden ona âr ve hacâlet **[130ª]** gelmez.

Nitekim bu fakîr evâhir-i ömrümde Bursa'da veyâ gayrı olduğum yerlerde hıfzdan va'z ederdim. Ba'zı ehl-i inkâr ta'n edip "Kitâbın yüzüne nazarı komuş ezberden söylemeğe gitmiş" derlerdi ve bana hoş gelirdi. Zîrâ zamân-ı vahyde ilim sudûrda idi. Nitekim demişlerdir ki: العلم في الصّدور لا في السّطور[1] Sonra bi-hasebi'l-iktizâ evrâka yazmağa ve zabt etmeğe başladılar.

Pes, bu ma'nâ mübtedîler içindir. Ve illâ ilim ikidir ki biri ilm-i huzûrîdir ki kâmillerin ilmidir ve biri dahi ilm-i husûlîdir ki nâkısların ilmidir. Ve ilm-i huzûrî kalbden gāib olmaz. Onun için sâhibi kitâba nazar etmeğe muhtâc değildir, belki şerâi' ve hakāikı ezberden söyler ve fi'l-hakîka levh-i mahfûza nazar eyler. Ve ilm-i husûlî evrâk ve efkârdan müstefâd olmakla sâhibinin hıfzından zâil oldukça mahalline mürâcaata muhtâc olur.

Nazar eyle ki avâmm-ı nâs arasında hüner kaybolmuşdur ve sû-i hâlleri kemâlin bulmuşdur, velâkin Hak Teâlâ Raûf ve Rahîm olmakla kiminin sıfatını vakt-i âharda tahvîl eyler ve ona hayr ile netîce verir ve kimine dahi bi-hasebi'l-hikme mühlet verir ve ol sıfat üzerine kabz edip ona şerr ile cezâ verir, meğer ki şefâate karîn ola. Nitekim Şeyh-i meşâyihi'd-dünyâ Muhyiddîn el-Arabî hazretlerinin -kaddesallâhu sirrah- Şâm'da bir düşmanı var idi. Kemâl-i inkârından a'kāb-ı salevâtda hâşâ Şeyh'e la'n ederdi. Bir gün ol münkir vefât edip Şeyh onu sû-i hâlde göricek kemâl-i re'fetinden ol gün yetmiş bin kelime-i tevhîd çekip dergâh-ı izzetden affını ricâ eyledi ve âhir şefâati makbûle olup mağfûr oldu. İşte vüs'at-i rahmet ve re'fete nazar eyle ki kendine la'n edene rahmetle muâmele eyledi. Zîrâ ol makūlenin Şeyh'i

---

[1] İlim sadırlardadır, satırlarda değil.

sebb ve la'n etmesinden Şeyh'e bir nesne lâzım gelmez. Şol cihetden ki Şeyh makām-ı rahmetde müstekırrdır ki ona gazab ârız olmaz.

Ve bu makāmdandır ki Cenâb-ı Nübüvvet buyurmuşlardır ki: **[130b]** "*Yâ Rabb, her kime la'net etdim ise la'neti ona rahmet eyle*."[1] Bu cihetdendir ki Kur'ân'da gelir: [2]﴿وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾ Ya'nî Azîm olan Allâh'ın hulukuyla muttasıf olan, lâ-cerem ondan o makūle hüsn-i muâmele sâdır olur. Fe-emmâ bu ma'nâ fi'l-cümle müstehıkk-ı rahmet olana göredir ki ra'sü's-saâdât olan îmân-ı billâh ile muttasıf olandır ve illâ sû-i hâtime ehline nazar-ı rahmet yokdur. Belki onların netîceleri gazabdır. Nitekim Kur'ân'da gelir: [3]﴿لَا تَجْأَرُوا الْيَوْمَ إِنَّكُمْ مِنَّا لاَ تُنْصَرُونَ﴾ Ya'nî çünki ortada îmân ile râbıta olmadı, tazarru' ve niyâzın fâyidesi olmadı. قال الله تعالى: ﴿إِنّ اللهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ﴾[4] Ve nice îmân da'vâsında olanlarda i'tikād ve ilim ve amelde kusûr vardır ki sû-i hâl onları sû-i hâtimeye çeker, velâkin rûz-i kıyâmetde ıyân olur.

Ve demişlerdir ki Raûf ismi maklûbdur ki "refv"dendir. Refv, terzinin münharık -ya'nî yırtılmış- nesnenin eczâsın bir yere getirip mülteim kılmağa derler. Onun için aktâb eskici sûretinde görünürler. Zîrâ halkın zâhir ve bâtın sülûklerinde olan haleli ıslâh ederler. Ve münkirler bu ma'nâdan gāfillerdir. Ya'nî vücûdlarının bekāsı ve nizâm-ı hâlleri ricâlullâh yüzünden iken yine onlara mukābil gelirler ve sebb ederler. Zîrâ onlar ehl-i küfrândır. Ve ricâlullâh yüzünden olduğu budur ki insân-ı kâmil Hakk'ın halîfesidir ki mülk ve melekûtun tasarrufu onlara verilmişdir. Pes, hakîkatde onların yüzünden mutasarrıf olan Allâh Teâlâ'dır. Nazar eyle sultân-ı a'zam ile vekîl-i mutlaka ki sultânın cemî'-i umûru vekîl yüzünden vücûd bulur ve bundan saltanatda iştirâk lâzım gelmez. Belki saltanat birdir ve umûra müdâhele edenler sultânın esmâsının tertîb üzerine mezâhiridir.

Ey sâlik, işte mü'minin netîcesi rahmet ve kâfirin netîcesi gazab oldu ve ibâdullâh arasına girmek câiz olmadı. Zîrâ dünyâ ve âhiretde ism-i a'zam

---

1 Müslim, Birr, 89, 90; Ebû Dâvûd, Sünnet 11.
2 "Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin." el-Kalem, 68/4.
3 "Bugün artık boşuna sızlanmayın. Zîrâ size bizden yardım olunmaz." el-Mü'minûn, 23/65.
4 Allah Teâlâ buyurdu: "Allah, kendisine ortak koşulmasını aslâ bağışlamaz." en-Nisâ, 4/116.

nice bilirse öyle eder. Hemân sen kendi isti'dâdına bak, şâyed feyz-i akdesden **[131ª]** nasîbin ola ve mağdûblar arasında bulunmayasın, belki sende kafâ yüz ola ve netîcen cennât-i Firdevs'de nâzile salınmağa vusûl bula ki bu cennet makām-ı kurbet ve rü'yetdir.

فافهم جدّا واعمل قطعاً، فقد أشبعت الكلام لك ليتجاوز مقامك من الفلك وتكون في مراقي المعرفة في ذُراها وتصل إلي عين الحقيقة وتُدركها وتراها، والله الهادي[1]

Nazm:

Ey muhabbet bâğının bülbülleri
Kokdunuz mu tâze vü ter gülleri

Her gülünde vardır onun bin varak
Dâne dâne açılır sünbülleri

Zikreder "Hû Hû" diye kumruları
Vird-i Hak eyler o tûtî dilleri

Bu cihâna benzemez bir vechile
Özge âlemdir o cânân illeri

Vâsıl olmak ister isen ol ile
Hârı kaldır pâk eyle yolları

Hakkıyâ Hak'dan haber ver halka kim
Mazhar-ı Hak oldu Hakk'ın kulları

Ey sâlik işte bundan istişmâm olundu ki seyr-i bâğ etmekden maksûd ve gül koparmanın netîcesi bir hoş-bû almakdır. Pes, dâire-i zikr ve tevhîd ve halka-i tehlîl ve temcîde dâhil olanın meşâmmı açılıp bu açılan gülzâr-ı ma'nevîden râyiha-dâr olmadıkdan sonra onun hâli hâr-zârda zâğ gibi olur. Zîrâ sûret libâsına duhûlün netîcesi ma'nâya ermek ve bu heykelin ahkâmını ve perdesini ref' edip cemâl-i ilâhî görmekdir. Kuru taklîdden ne biter ki netîcesi tahkîk olmaz ve bâğ-ı vücûdda fidan olmakdan ne hâsıl olur ki kişi onda semere bulmaz? Ve elinde henüz tîr ve kemânın yok iken

[1] İyi anla ve muhakkak amel et. Zîrâ makāmının feleki geçmesi, ma'rifet basamaklarının zirvesinde olman ve hakîkatin aslına ulaşıp onu idrâk etmen ve görmen için sana uzun uzadıya anlattım. Yol gösteren ancak Allah'tır.

ne vechile menzil gözetirsin? Ve da'vet-i Hak edenlere ref'-i ra's etmemiş iken ne sebebden makāmât-i âliyeye boyun uzatırsın?

Gel imdi bu câm-ı aşkdan nûş eyle, tâ ki muravvak olasın ve sen de mestlerin bulduğu hâleti bulasın. Sana netîce ne idiği ifâde olundu ve tahrîr kılındı, hemân gûş-i cân ile dinle ve letâif-i kelâmı hakîkati üzere anla.

﴿وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلاَغُ الْمُبِينِ﴾ والله يَهدي إلى نتيجة العين واليقين[1]

[131b]

قيل لي في السّحر الأعلى: **اَلْقُرْآنُ حُجَّةُ اللهِ**[2]

Ya'nî, Kur'ân-ı Azîm Hak Teâlâ'nın vech-i arzda ibâdına huccet ve burhânıdır ki bir nesneyi fi'lde veyâ terkde ona temessük ederler. Zîrâ hiç-bir ratb ve yâbis yokdur ki Kur'ân'ın ibâretinde veyâ işâretinde olmaya. Ve ratb işâret yüzünden ilm-i nâfi'dir ki feyz-i ilâhî olduğu cihetden rutûbetle muttasıfdır. Zîrâ eser-i hayât-i hakîkıyyedir ki hayât olmayan yerde ilim olmaz. Onun için cemî'-i eşyâ tesbîh ve tahmîd etdikleri yüzden ahyâ'dır. Ve yâbis bi-tarîkı'l-işâre ameldir. Zîrâ amelin rutûbet ve hayâtı ilim ve i'tikād ve kasd-ı sahîh iledir ve illâ yâbis nesne gibi bî-rûhdur. Bu cihetden ulûm-i Kur'âniyyeye terğîb olundu. Zîrâ Kur'ân'ın ilmi hâsıl olmadıkça ameli dahi hâsıl olmaz. Ve onun ilmi ilm-i kesbî ve ilm-i vehbî olduğu gibi ameli dahi meşrûâtdır ki ferâiz ve müstehabbâta şâmildir. Zîrâ âyât ve ehâdîs nevâfil ve fezâile dahi terğîb eylemişdir, tâ ki insân bu a'mâli vücûda getirmekle Hakk'a mezîd-i şükr etmiş ola. Şu ma'nâdan ki gerçi vücûd fi'l-hakîka bir vücûddur -ki vücûd-i vâcibdir- velâkin zât-i Hak kenz-i mahfî olduğu cihetden kendinden gayrıya zâhir olmadığı ecilden bu eşyâyı halk eyledi, tâ ki esmâ ve sıfâtının âsârı münteşire olup cilâ-i tâmm hâsıl ola. Çünki bu esmânın havâle ve hâkim olduğu hakāik umûr-i mümkine idi, lâ-cerem tecellî-i ilâhî ile vücûd buldukda onun sûretde olan vücûduna "vü-cûd-i mümkin" dediler.

---

1 "Bize düşen ancak açıkça duyurmaktır." (Yâsîn, 36/17). Allah, ayn ve yakînin netîcesine iletir.

2 Seher-i a'lâda bana denildi ki: "Kur'ân Allah'ın hüccetidir."

Pes, abd-i mümkine iki yüzden şükr etmek lâzım geldi ki biri vücûd-i vâcib mukābelesinde ferâiz ile şükr etmekle ve biri dahi vücûd-i mümkin mukābelesinde nevâfil ile şükr etmekle. Onun için aslda "nezr" dedikleri yokdur. Zîrâ nezr ile kişi kendi nefsi üzerine nesne îcâb etmekle kendini bu îcâbda Hakk'a şerîk koşmuş gibi olur. Pes, ona düşen bu idi **[132ª]** ki Hakk'ın kendine îcâb etdiği ferâiz ile iktifâ eyleye. Velâkin çünki insân-ı kâmil mazhar-ı Hak'dır ve onun cemî'-i akvâl ve ef'âli Hakk'a muzâfdır, lâ-cerem onun yüzünden sâdır olan nesne ile dahi mu'tekıdlerine amel etmek lâzım geldi, zâhirde mezheb-i Ebî Hanîfe'yi veyâ gayrı iltizâm eden gibi. Zîrâ Kur'ân'da gelir: ﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا﴾[1] Ya'nî Rasûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- cümleden fânî ve Hak ile bâkî olmak hasebiyle onun emir ve nehyi hemân Hakk'ın emir ve nehyi gibidir ve ona itâat hemân Hakk'a itâat ve ona mübâyaa hemân Hakk'a mübâyaadır. Nitekim bu makūle ıtlâkāt Kur'ân'da birkaç mevzı'da vâkı' olmuşdur.

Ve insân-ı kâmil, halîfe ve vâris olduğu cihetden ol dahi akvâl ve ef'âlde Hazret-i Nübüvvet gibi kılındı. Zîrâ sultân tarafından vezîr-i a'zama mühr def' olunmanın fâyidesi sözüyle amel ve gitdiği yola gitmekdir ve illâ vekâletden bir nesne hâsıl olmaz. Ve bu sırr-ı azîmden ötürü havâss-ı nâs ve ekâmil-i evliyâya "mülûk-i ma'neviyye" denildi. Zîrâ ism-i Bâtın'ın hükmü ellerindedir ve ism-i Zâhir'de olanların ahvâli dahi fi'l-hakîka onlara muzâfdır, medâriyyetleri i'tibâriyle.

İşte insân-ı kâmilin hükmü bu olıcak insân-ı nâkısa dahi onun ba'zı âsârı sereyân edip insân-ı kâmilde bi-lâ-nezr olan ma'nâ insân-ı nâkısda nezr ile vücûda geldi. Eğer ol menzûr olan nesne meşrûâtdan ise ve illâ inde'ş-Şâfiî an-aslin lağv ve bâtıl olur ve inde Ebî Hanîfe yemîn olup keffâret iktizâ eder.

Ve buradan insân-ı kâmil ile insân-ı nâkısın farkları hâsıl oldu. Zîrâ insân-ı kâmil nezr etse de etmese de şer'den hâric işi [yokdur]. Onun için ona iktidâ olunur. Zîrâ işlediği nesne sadr-ı evvelde yok ise dahi âhir

---

[1] "Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan da sakının." el-Haşr, 59/7.

zamânda Îsâ'nın -aleyhi's-selâm- getirdiği umûr-i zâyide-i şer'iyye gibi olmuş olur ki cümlesi şer'-i Muhammed'de dâhildir. Ancak ızhârı vakt-i mahsûsa merhûndur.

Pes, bu yüzden emr-i muhdes yokdur. Belki "muhdes" dedikleri **[132b]** vakt-i mahsûsda zuhûru i'tibâriyledir. Ve bu i'tibâr ile muhdes olduğu tekaddümünü münâfî değildir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ﴾[1] Ya'nî Hak Teâlâ Kur'ân'ı muhdes olmakla vasf eyledi, maahâzâ Kur'ân kelâmullâh ve gayr-i mahlûkdur. Pes, maksûd ityânı vaktinde halka göre zuhûru ile muhdesdir, bi-hasebi'z-zât değil. Nitekim halk arasında "Yine bir yeni haber geldi" derler. Ol haber ise meselâ bir ay mukaddem mahallinde vâkı' olmuşdur, fe-emmâ henüz gelmekle "cedîd" denildi.

Yine sadede gelelim ki insân nâkıs ise ba'zı evkātde şer'î olmayan nesneyi nezr ve îcâb etdiği gibi bi-lâ-nezr tutduğu işde dahi mütteba' değildir. Ya'nî ol husûsda ona ittibâ' etmek lâzım gelmez. Zîrâ savâb olduğu sûretde dahi ittifâkîdir ki fi'l-mesel ona رميةٌ من غير رامٍ[2] derler. Fi'l-i Hak ise keyfeme'ttefak olmakdan münezzehdir, belki ilm-i sahîh-i mütekaddim üzerine mebnîdir.

İnsân-ı kâmil hâli dahi böyledir ki onda ittifâkî nesne olmaz. Onun için kavl ve fi'li kānûn olup kalır. Zîrâ zâhiri kānûn ise de bâtını şer'dir. Şol ma'nâdan ondan şer'den hâric nesne sâdır olmaz. Eğerçi avâmm-ı nâs fehm edemeyip kendi yanından etdi sanırlar. Hazret-i Hızır'dan sâdır olan umûr gibi ki fi'l-hakîka bâtın-ı şer'den idi ki Allâh Teâlâ onun ızhârına Hızır'ı -aleyhi's-selâm- mahsûs kılmış idi. Onun için âkıbetinde ﴿وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي﴾[3] dedi. Hazret-i Mûsâ -aleyhi's-selâm- ise zâhir-i şer'a bakıp i'tirâz eyledi. Eğerçi bi-hasebi'z-zâhir i'tirâzı hak idi, velâkin ol ma'nâ emr-i bâtın olduğu cihetden ızhârı Hazret-i Hızır'a mahsûs olduğu ma'lûm olmamış idi. Eğer ma'lûm olaydı sükût ederdi. Pes, onun i'tirâzı müctehidin hatâsı gibi oldu ki lâ-be'sdir. Ve eğer ba'de'l-ilm i'tirâz edeydi onda be's olurdu.

---

1 "Rablerinden kendilerine ne zamân yeni bir îkaz gelse..." el-Enbiyâ, 21/2.

2 Atıcı (ehil) olmayanın attığının isâbet etmesi.

3 "Ben bunu kendiliğimden yapmadım." el-Kehf, 18/82.

İşte bu âlem halkını Hak Teâlâ setr ve keşf arasında kıldı. Ve bunda onları vebâlden muhâfaza vardır. Zîrâ cemî'-i umûr herkese münkeşif oldukdan sonra ba'zıları **[133ª]** hakdan udûl edeydi, mu'cizât ve âyât-i kübrâ zuhûrundan sonra musırr olup azâb-ı istîsâl ile mübtelâ olanlar gibi olurlardı. قال تعالى: ﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾[1]

İşte Şeyh-i meşâyihi'd-dünyâ Muhyiddîn el-Arabî -kuddise sirruh- kaleminden sâkıt olup fehm-i âmma sığmayan ba'zı maânînin hasâisındandır ki ondan mukaddem gelenler ol ma'nâyı ızhâra me'zûn değillerdi ve sonra gelenler dahi ilâ-yevmi'l-kıyâm me'zûn olmazlar. Ve belki ol maânînin netîcesi rahmet-i mutlaka ve vahdet-i vücûd ve sırr-ı kazâ ve kader olmakla ol tafsîl-i bedî' her velîye münkeşif olmamış idi. Onun için velâyet dâiresine dâhil olanların ba'zıları avâmm-ı ulemâ gibi ona i'tirâz etmişlerdir. Velâkin i'tirâzları kendi fehmlerine râci'dir, nefsü'l-emre göre değildir. Belki Şeyh'in onların fehm etdikleri mertebenin mâ-verâsında dahi murâdı vardır ki kendi ve kümmel-i evliyâ bilir. Oğlu Sadreddîn el-Konevî ve şeyhim Seyyid Fazlî-i İlâhî ve emsâli gibi. Hâşâ ki Şeyh gibi nâdiru'l-vücûd [bir] azîz Kur'ân'dan hâric nesne söyleye.

Ve buradandır ki derler: "Kur'ân bikrdir." Ya'nî avâmm-ı ulemâ ve avâmm-ı evliyâya göre ve illâ cümle-i hurûf noktaya varınca bilinmiş ve esrâr-ı mukattaât ve emsâli fehm olunmuşdur. Eğerçi halkın ilmi ilm-i Hak yanında yedi deryâdan bir katre gibidir.

Ey ârif, bu takrîrden ma'lûmun oldu, "bid'at-i seyyie" dedikleri Kitâb ve sünnetin zâhir ve bâtınına muhâlif olan muhdesâtdır ki umûr-i câhiliyyedir, yoksa her muhdes olan nesne değildir ve illâ nice şer'de asl-ı sahîhi olan tâât ve hasenât muhdesât-i mezmûmeden olmak lâzım gelir. Tâati ma'sıyet i'tikād etmek ise küfrdür, îmânı küfr ve adli zulm i'tikād etmek gibi. Pes, dînde her muhdes olan nesne bid'at-i seyyie olaydı عليكم بسنّتي وسنّة الخلفاء الرّاشدين من بعدي vârid olmaz ve مَا رآه المؤمنون حسَناً فهو عند[2]

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" ez-Zümer, 39/9.

2 "Sünnetime ve benden sonraki râşid halîfelerin yoluna sarılın." Ebû Dâvûd, Sünnet 5; Tirmizî, İlim 16; İbn Mâce, Mukaddime 6.

الله حسن[1] sudûr bulmazdı. [133b] Ve İmâm-ı Şâfiî demişdir: من استحسن فقد شرع[2] Ya'nî mü'min-i kâmilin müstahsen gördüğü nesne umûr-i meşrûadandır ki ma'mûlün-bihdir. Ve buradandır ki evliyâullâh müstahsenât-i mütekaddimîn ile amel ede gelmişlerdir. Meselâ İmâm-ı Gazzâlî *İhyâ'*da derc etdiği salât-i reğâib ve İmâm-ı Mekkî *Kūtü'l-kulûb'*da yazdığı salât-i berâet ve İmâm-ı Nesefî *Yâkūt* nâm eserinde sebt etdiği salât-i kadr ve emsâli gibi.

Ve cum'a gecesine tahsîs olunmak şâri'in ta'yîni veyâhud nice esrârı mütezammın olmak hasebiyle veyâhud şükr olıcak lâ-be's makūlesidir. Zîrâ cum'a gecesini ibâdete tahsîsden nehy olunduğu kefereye teşebbühü def' içindir. Zîrâ tâife-i yehûd cumartesi gecesini ve nasârâ pazar gecesini tahsîs edip sâir evkāti hâlî korlar. Mü'minler ise cemî'-i evkātde taabbüd edip husûs üzere leyâlî-i fâzılayı dahi salât ile ihyâ ederler. Pes, bu ma'nâ teşebbühden bi'l-külliyye baîddir.

Ve salât ile ihyâ kıldıklarının aslı budur ki salât efdal-i a'mâldir ki kâinât arasında insân nice mükerrem ise salât dahi tâât arasında öyle mufaddaldir. Onun için salât sûret-i insânda temessül edip meyyite kabrinde mûnis olur. Ve söz fi'l-hakîka والقول ما قالت حَذامِ[3] mûcebince ekâbir-i ümmetindir ki onlar her nesnenin hakîkatine ilim ile vâsıl oldukları gibi zevk-ı hâl ile dahi nâil olmuşlardır.

Ve Âl-i Osmân'dan mülûk dahi eyyâm-ı karîbeye dek mezheb-i meşâyihe zâhib ve onların hasenâtıyla âmil iken âhir kurb-i kıyâmetde erbâb-ı inkârın galebesiyle nizâm-ı hâl halel-pezîr olup nevâfil değil ferâiz bile müşevveş oldu. Ve ekser-i nâs sûret-i insâniyyede hayvân oldular ve âhir halk makām-ı tabîatda iken şems mağribden tulû' edip netîcesi kıyâmet-i kübrâ olsa gerekdir.

---

1 "Mü'minlerin güzel gördüğü şey Allah katında da güzeldir." Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Müsned, Mısır 1999, I, 199; Ahmed, Müsned, I, 379.

2 İstihsânda bulunan (dinde) hüküm koymuş olur.

3 Söz, Hazâmi'nin söylediği sözdür.

Gel imdi henüz güneş meşrıkdan tulû' ederken kâmiller yoluna sülûk eyle, tâ ki [1]﴿وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ﴾ mûcebince zulümâtdan halâs olasın ve dünyâ ve âhiretde merâtib-i âliye ve derecât-i refîa **[134ª]** bulasın. Ve sû-i i'tikāddan hazer eyle, tâ ki dünyâda yüzün mihrâb-ı şer'den ve kabirde kıbleden dönmeye. Kur'ân elinde huccet-besdir ve senin istihrâc edemediğin maânî-i hafiyyeyi gayrılar istihrâc ederler. Ve sana lâzım olan ekâmil-i nâsın kavlini kabûl etmekdir. Zîrâ onlar tayyib ve mezhebleri ve kavl ve fi'lleri dahi tayyibdir. Onun için [2]﴿وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ﴾ âyetinde îrâd ederler ki habîs odur ki onu ahlâk-ı hamîde ve mürûet ehli istihbâs ede, yoksa gayrılar değil. Zîrâ habîs olan kimse tayyibi istitâbe etmez, belki habîsi tayyib bilir. Bu ise fıtrat-i asliyyenin inkılâbındandır. Çünki ehl-i Kur'ân'ın kâmillerine ittibâ' edesin netîcen ser-menzil-i murâda vusûl olur. Ve eğer erbâb-ı inkârın kıyl ü kāline nazar edersen hâlden mahrûm kalırsın ve bî-netîce olursun.

İşte Kur'ân'ın huccetullâh olduğunun netîcesi hakkın bâtılı izâlesidir ki hak ehl-i hakāik elindedir. Ve merâtib-i Hak çokdur. En netîcesi vücûd-i bâkînin vücûd-i fânîyi demğ ve darb etmesidir. Nitekim gelir: ﴿فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ﴾[3] Ve gelir: ﴿إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقاً﴾[4] Ve gelir: ﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ﴾[5] Ya'nî vech-i Hak bâkî ve mâ-adâ fânîdir. Ve vech-i Hak'dan murâd şol ayndır ki Kayyûm isminden mefhûmdur ve sülûkün ol ayna vusûl ve ol ismin dâiresine duhûldür.

Ve bundan fehm olundu ki zâhir ve bâtın ehl-i Kur'ân kıllet üzerinedir, velâkin bunların kalîli kesîr hükmündedir. Ve "sevâd-ı a'zam" dedikleri bunlardır, gerekse her asrda vâhide münhasır olsun. Nitekim güneş birdir, fe-emmâ bir güneşin nûru nice böyle kâfîdir. Onun için demişlerdir ki: Güneşin cirmi üç yüz altmış bu dünyâ kadardır. Ve bundan vüs'at-i insân-ı kâmil ne olduğu ma'lûm olur. Bu cihetden demişlerdir ki: İnsân-ı kâmil

---

1 "Onlar yıldızlarla da yollarını bulurlar." en-Nahl, 16/16.
2 "Onlara pis şeyleri haram kılar." el-A'râf, 7/107.
3 "O (hak) onu (bâtılı) ezer ve (bâtıl) hemen yok olur." el-Enbiyâ, 21/18.
4 "Zâten bâtıl yok olmaya mahkûmdur." el-İsrâ', 17/81.
5 "O'nun vechinden başka her şey yok olacaktır." el-Kasas, 28/88.

cennete cennetin hasebiyle dâhil olur, yoksa kendi hasebiyle değil. Zîrâ kendi haseb ve mikdârı kıyâsdan efzûn ve endâzeden bîrûndur ki Hakk'ın vüs'atine tâbi'dir. Hak ise Vâsi'-i Alîm'dir.

فاعلم ذلك، فقد كتبنا لك ما لك، فخذه أطِب بالك.[1]

[134[b]]

ليلة الخميس قلت من لسان الغيب بلا اختيار هذا المصراع التّركي:[2]

"**Âsitânen toprağı başım yüzüm üstünedir.**"

ثمّ ألحقت به هذا المصراع الثاني التركي أيضاً وهو قولي:[3]

"**Hürmet etmek cân ile, zîrâ kişi dostunadır.**"

Ya'nî insân hürmetli olmak tevâzu'ladır. Ve tevâzu' riyâsetin zıddıdır. Ya'nî avâmm-ı nâs ki biribirine tevâzu' gösterirler, fi'l-hakîka ona "temelluk" derler "tevâzu'" demezler. Zîrâ tevâzu' kişi kendi haddini ve dostunun haddini bilip âsitânesinde hâk ile yeksân olmakdır. Temelluk ise li-ecli'l-maslaha olan muâmelât-i mülâyimedir. Zâhirin inkıyâdından ise bâtının inkıyâdı lâzım gelmez. Onun için "Kat' edemediğin eli öp" derler ki bir kimse bir kimsenin elin öperken bulsa onu katl ederdi. İşte bu ma'nâ tevâzu' kabîlinden değildir ve riyâset esmâ-i külliyye yüzünden halk arasında baş olmak dilemekdir. Bu ise haddini bilmemekdendir. Zîrâ insânın fi'l-hakîka haddi ve sıfat-i zâtiyyesi acz ve zillet ve iftikār ve emsâlidir. Esmâ-i ilâhiyye yüzünden hâsıl olan merâtib-i âliye ise fi'l-hakîka Hakk'ındır, gınâ ve izzet ve kudret ve emsâli gibi.

Ve kişi kendi sıfat-i zâtiyyesi mertebesinde aslı olan hâk sırrına erdikden sonra ol hâki güher etmek Hak elindedir. Dilerse ona mülk-i izzet verip zâhirde dahi ehl-i câh eyler ki halk onu kabûl eylerler ve sözü nâfiz olup kelâmın dinlerler. Eğerçi mansıb ehli değildir, ya'nî fetvâ ve kazâ ve tedrîs ve emsâli nesne ile mütekallid ve mukayyed değildir. Şol cihetden ki bu

---

1 Bunu bil. Zîrâ lehine olan şeyleri senin için yazdık. Onu alıp uygula da gönlünü hoş eyle.

2 Perşembe gecesi ihtiyârım olmadan gayb lisânından bu Türkçe mısrâ'ı söyledim:

3 Sonra ona yine Türkçe olan bu ikinci mısrâ'ı ekledim ki o da şu sözümdür:

merâtib evâilde menâsıb makūlesinden değil idi. Hattâ Seyyidü't-tâife Cüneyd el-Bağdâdî -kuddise sirruh- mezheb-i Sevr üzerine Bağdâd'da fetvâ verirdi ve onunla tesettür etmişdi, fe-emmâ sonra menâsıb kabîlinden olmakla hakîkat dervîşleri bâtında kutbiyyeti ve sâir merâtib-i ma'neviyyeyi kabûl etdiler. Velâkin zâhirde menâsıb sûretinde olan merâtibi kabûl etmediler.

Ve buradandır ki bu fakîr **[135ª]** evâilimde bilâd-ı Rûmiyye'den beldei Üsküb cânibinde iken ol diyârın ahâlîsi fetvâ husûsu için İstanbul'da şeyhim Seyyidü'l-aktâb Fazlî-i İlâhî'ye -kuddise sirruh- arz ve mahzar irsâl olundukda "Şeyhler müftî olmazlar" diye kabûl etmemişdir. Ve bu ma'nâ bu fakîri irşâd kabîlinden olup ol vakitden beri ki elli sene kadar mürûr etmişdir, henüz duâdayız.

Ve şol ki demişlerdir: آخر ما يخرج من رؤس الصّدّيقين حبّ الجاه[1] Bunda "يَخرج", "يَظهر" ma'nâsına olduğu sûretde bu ma'nâ ism-i Zâhir ile tahakkuka dâir olmakla dâiye-i ilâhiyyeye tâbi' olurlar. Ve bu câhdan ehl-i mansıb olmak lâzım gelmez. Nitekim mürûr etdi.

Nazar ve teemmül eyle Cenâb-ı Risâlet'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- hâlini ki hilâfet sûretiyle iktifâ eyleyip Süleymân ve emsâli gibi saltanat kabûl etmedi, maa-hâzâ halîfetullâhi'l-a'zam olduğu cihetden zâhir ve bâtın hall ve akd ve emr ve nehy ve lutf ve kahr ve men' ve i'tâ bi'l-külliyye elinde idi. İşte dervîşlik sûretinde câh böyle olur. Ve böyle iken yine tevâzu' gösterip إنّما أنا عبد[2] buyururlardı. Zîrâ bilirlerdi ki kemâlât-i ilâhiyye yine Hakk'a muzâfdır. Zîrâ kulda min-haysü hüve kemâl olmaz.

Ve buradandır ki ekâmil-i ricâl tasarruf kabûl etmediler. Ya'nî hârik-ı âdât olan kerâmât-i kevniyye ile mukayyed olmadılar, tâ ki ulûhiyyetde şirket lâzım gelmeye, belki kerâmât-i ilmiyye ile iktifâ eylediler ki asl-ı menâkıb budur. Ve enbiyâdan mu'cize sudûr etdiği te'yîd-i nübüvvet içindir, tâ ki kabûl-i da'vete vesîle ola.

---

1 Sıddîkların başından/gönlünden en son çıkacak olan şey makām sevgisidir.

2 "Ben ancak bir kulum." Buhârî, Enbiyâ 48; Tirmizî, 1432; Ayrıca bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 14.

Ve evliyâdan ba'zı kerâmât-i kevniyye zuhûr etdiği iki vech üzerinedir: Biri budur ki kendi tasarruf ve ameli ile ola. Bunda ise bakıyye-i nefs ve şirk eseri vardır. Ve biri dahi budur ki kendi tasarrufundan fenâ bulup Hakk'ın tasarrufuyla âmil ola ki enbiyânın mu'cizâtı dahi bu kabîldendir. Zîrâ onlar cümleden fânî ve Hak ile bâkîdir ki harekât ve sekenâtı bi'l-külliyye Hakk'a muzâfdır. Ve Hak Teâlâ onların dilinden tevhîd eder, tevhîd eden **[135b]** kendileri değil. Nitekim hadîsde gelir: إنّ الله يقول على لسان عبده: سمع الله لمن حمده[1]

Ve bu makūle maânîyi te'vîl eden rütbe-i idrâkden sâkıtdır ve Hakk'ın abd yüzünden tasarrufunu bilmemişdir. Ve bu makūle i'tibârât insân-ı kâmile göredir ki ona vech-i mutlakdan tecellî vardır. Zîrâ perde-i vücûdu bi'l-külliyye izâle etmişdir. İnsân-ı nâkısa göre değildir. Zîrâ ona vâkı' olan tecellî vech-i mukayyeddendir. Zîrâ vücûd-i kevnîsi bi'l-külliyye harâb değildir. Nitekim her hâneye güneşin dav'ı revzenesi kadar dâhil olur. Sahrâ ise revzene istemez. Zîrâ şeş ciheti açıkdır. Onun için her tarafı nûrdur.

İşte tevâzu'un netîcesi kemâlât-i ilâhiyye ile ittisâf oldu ki hâki zer kılmak ve demi misk etmek gibidir. Ve riyâsetin netîcesi evsâf-ı nefsâniyye ile bekā ve Hakk'a hicâb ile likādır.

Pes, şol sâlik ki nefsini pâk ve hâk etmeye, mülevves kalır ve tahâret-i asliyyesi -ki fıtrat-i ûlâdır- ona erip fer' ve aslı bir olmaz ve cem' ve farkdan hisse bulmaz ve îmânını ihsân rütbesine irgürmez ve netîcesi hicâb olup [2]﴿كَلَّا إِنَّهُم عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ﴾ vartasına vâkı' olanlara mülhak olur.

Pes, tâlib-i hürmet olan dostunu hürmetli tutar ki kemâlâtı ona nisbet eder. Dost dahi ona lâyık ne ise ihsân edip abd-i zelîl iken dergâhında şâhı azîz olur, gerekse dünyâda mestûr olsun. Zîrâ mestûr olduğu izzetine mâni' değildir. Şol cihetden ki izzet erbâbı yanında mu'teberdir, Allâh ve

---

1 "Muhakkak ki Allah, kulunun lisânından: "Allah kendisini hamd edeni işitir" der." Müslim, Salât 62-64; Ebû Dâvûd, Salât 182; Nesâî, Tatbîk 23.

2 "Hayır, şüphesiz o gün onlar Rablerinden perdelenmişlerdir." el-Mutaffifîn, 83/15.

Rasûlullâh ve evliyâ ve ervâh-ı tayyibe gibi. Gayrılar yanında mu'teber değildir, sultân ve vükelâ' ve ağniyâ gibi. Zîrâ Hak Teâlâ'nın nazarından sâkıt olan kul bunlardan birinin veyâ cümlesinin manzûru olsa müfîd olmaz.

Ve mültefit-i ilâhî olana hiçbir kimse nazar etmese dahi fî-nefsi'l-emr izzeti ona kâfîdir. Ve erbâb-ı kemâlin istitârının netîcesi zâhirde terk-i tasarrufdur, tâ ki kullar vech-i mutlakdan olan bâb-ı Hak'dan i'râz edip mahlûk yüzünden açılan kapıya hücûm etmeyeler. Zîrâ netîcesi **[136ª]** ilhâddır. Nitekim erbâbına rûşendir.

Ve demişlerdir ki: Meşreb-i kâmil meşreb-i Sıddîk'dır -radıyallâhu anh- ki bâtında ma'rifetullâh ve zâhirde ubûdiyyetdir. Ya'nî bir kimsenin bâtını envâr-ı hakāik ile ne kadar memlû olsa yine zâhirinde farz ve sünnet ve ubûdiyyet lâzımdır ki kâmil olan kimse bu vechile tesettür eder. Ve hadîs-i kudsîde gelir: أوليائي تحت قِبابي لا يعرفهم غيري[1] Ya'nî evliyâullâh kubbe-i beşeriyyet ve ubûdiyyet ile mestûr ve muhât olmuşdur ki ol perde içinde iken ağyâr olanlar onları görmezler ve bilmezler. Belki onları görenler ve bilenler halkıyyet ve gayriyyet perdesin açıp hakkıyyet ve ayniyyet nûruyla münevver olanlardır. İşte anâsır gözleri bu müşâhedenin netîcesine ermezler. Fa'rifhü.

Ba'dehû bu mısrâ' sâdır oldu ki:

"**Sînemin sâf olduğu âhir cemâlin nûrudur.**"

Ya'nî insân kalbine ba'zı esbâb yüzünden her ne kadar cilâ verse yine âyînesi bi'l-külliyye küdûretden pâk olmaz. Meğer ki Hak Teâlâ ona nazar eyleye ve tecellî kıla. Bu sûretde cilâ-i tâmm bulur. Zîrâ Hak Nûru'l-envârdır ki O'nun nûru vâsıl olduğu yerde aslâ zulmet kalmaz ve gecesi gündüz [olur]. Ve cemî'-i eşyâ gerçi nefes-i rahmânî yüzünden gark-ı nûrdur. Nitekim gelir: ﴿اللَّهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾[2] Velâkin hucüb-i taayyünât

---

[1] "Velîlerim kubbelerimin altındadır, onları benden başkası bilmez." bk. Gazzâlî, *İhyâ*, Beyrut 1432/2011, VIII, 576.

[2] "Allah göklerin ve yerin nûrudur." en-Nûr, 24/35.

ve gavâşî-i halkıyye ile muhtecib ve mütelebbis olmağın zuhûr hafâya mübeddel olup herkesin kemâli kuvvetde kalmışdır ve fi'le hâric olmamışdır, meğer ki enbiyâ ve kümmel-i evliyâ ola. Onun için Kur'ân'da gelir: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا﴾[1] Ya'nî mertebe-i ervâhda olan îmânınızı mertebe-i ecsâmda dahi tecdîd ediniz ve bu âlem yüzü size hicâb olmasın. Ve yine gelir: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ﴾[2] Ya'nî bu nidâ' batn-ı cem'in gāyetinden esfel-i sâfil-i bu'd ve farka nüzûl edenleredir, tâ ki mütenebbih olup vesâita bakmayalar ve asla rucû' edeler. Eğerçi ol asl hâlâ kendilerle biledir ve rucû' demek keşf-i vesâit i'tibâriyledir. **[136[b]]** Ve bu makāma nâzırdır ki Kur'ân'da gelir: ﴿وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾[3]

Ve bu vesâit -ki akl-ı evvele varınca külliyyâtı yirmi sekiz ve cüz'iyyâtı gayr-i mahsûredir- sâliklerin reh-zenidir ki her biri bir vartaya düşüp orada zebûn olup kalmışdır. Zîrâ erdiği mertebe cilâ-i tâmm mertebesi değildir, belki deryâ içinden veyâ verâ-i sehâbdan güneşe nazar etmek gibidir.

Ve Hak Teâlâ'nın kullarıyla mâ-lâ-nihâye muâmelâtı vardır, gerek vâsıl olsunlar ve gerek olmasınlar. Meselâ Kadîr ve Kahhâr ve Mürîd isimleriyle olan tecellîsi Latîf ve Mufdıl ve Muhsin isimleriyle tecellîsi gibi değildir. Eğerçi insân-ı kâmile göre iki sûretde dahi kabz yokdur. Zîrâ mebde-i evvele vâsıl olmuşdur ki netîcesi cemî'-i esmâ-i ilâhiyye ile tahakkukdur. Ve fi'l-mesel "Kişi kendi yükünden ağlamaz" derler. Sahîh sözdür. Fikr eyle şol âyeti ki gelir: ﴿وَلَا يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا﴾[4] ve teemmül eyle şol kelâmı ki buyurur: ﴿إِنَّ اللهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا﴾[5] Zîrâ binâ-i âlînin imâd-ı refî' ve rükn-i kavîsi olsa münhedim olmaz ve kuşlarda kanatlar var iken yeryüzüne düşmezler. قال تعالى: ﴿مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمٰنُ﴾[6]

Gel imdi kalbin âyînesini mücellâ ve sînen hânesini rûşen eyle, tâ ki bu esrârın yüzü oraya aks ede, sen dahi zulmet-i cehl ve hicâbdan halâs olasın

---

1 "Ey îmân edenler, îmân ediniz." Âl-i İmrân, 3/136.
2 "Ey İnsanlar." el-Bakara, 2/21.
3 "Ancak O'na döndürüleceksiniz." el-Bakara, 2/245.
4 "Onları (gökleri ve yeri) koruyup gözetmek O'na ağır gelmez." el-Bakara, 2/225.
5 "Şüphesiz Allah gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye tutar." Fâtır, 35/41.
6 Allah Teâlâ buyurdu: "Onları Rahmân'dan başkası tutmaz." el-Mülk, 67/19.

ve encâm-ı kâr ve netîce-i sülûkün vusûl ve müşâhede olup vâcidler bulduğun bulasın.

Ve "safâ" dedikleri vesâit küdûretin keşf ve izâledir. Ve O'nun nûr-i cemâli sana mütecellîdir ki O'na göre sana hicâb yokdur, velâkin sana göre O'na hicâb vardır. Ve dünyâda her ne türlü belâ çekersen safvet-i kalbine bâisdir. Zîrâ saykaldir. Ve senin beşeriyyetin perdesi değme vechile açılmaz. Zîrâ ahkâm-ı anâsır ve âsâr-ı tabâi' çokdur.

Ve bu suûbetli yoldan mürûr için mürşide mukārin olurlar. Olanlar dahi ekall-i kalîldir. Zîrâ cüz'ü fasd ve hacâmata kādir olmayan kimse vücûdundan dem-i hayvânîyi -ya'nî şehevâtı- bi'l-külliyye ne vechile ihrâc eder? Ammâ ihrâc etse netîcesi hayr ve nef' olurdu [137ᵃ] ve şerr ve zarardan kurtulurdu. Zîrâ dem-i fâsid ihrâc olunmadıkça râhat-i vücûd yokdur.

قال الله تعالى: ﴿الرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى﴾[1]

Bu âyet-i şerîfeden murâd zât-i Hakk'ın sıfat-i rahmet ile arş-ı a'lâ üzerine istivâsıdır. Pes, arş ol sıfatın zuhûruna mahall olmakdan Hakk'ın zâtına dahi mahall olmak lâzım gelmez. Ve bundan fehm olundu ki arş Hak Teâlâ'nın cemî'-i avâlime rahmetidir. Zîrâ te'sîrât ve tedbîrâta âletdir ki onun hareketiyle şuûn-i ilâhiyye vücûd bulur. Ve arş ve kürsî hemân levh ve kalem gibidir ki arş mazhar-ı kalem ve kürsî mazhar-ı levhdir. Bu cihetden ibtidâ felek-i rahmet kalem-i a'lâ, ya'nî hakîkat-i Muhammedîyye'dir ki rahmet-i mutlakanın zuhûruna müstevâdır. Onun için ol hakîkate "felekü'r-rahmet" derler. Ya'nî bâtın-ı rahmetin mazharı hakîkat-i Muhammediyye ve zâhir-i rahmetin mazharı arş-ı azîmdir. Bu sebebden "azîm" ile vasf olundu. Zîrâ cism-i Nebevî gibidir ve rûh-i azîme muzâf olan dahi azîmdir.

Ve cümle-i şuûn arş-ı azîm vesâtatıyla vücûd bulmak ism-i Zâhir'den ve kalem-i a'lâ vesîlesiyle husûle gelmek ism-i Bâtın'dandır ki ikisinin dahi mazharı hakîkat-i Muhammedîyye'dir. Pes, cemî'-i kemâlâtın mebdei bu

---

[1] Allah Teâlâ buyurdu: "Rahmân arşa istivâ etmiştir." Tâhâ, 20/5.

hakîkatdir ki mazhar-ı ism-i Rahmân'dır. Velâkin arş-ı azîm âfâka göre onun sûretidir. Enfüse göre sûreti sûret-i Muhammedîyye'dir. Binâen alâ-hâzâ rûh-i Muhammedî mertebesinden ism-i Rahmân'a sefer ve seyâhat eyleyip bu kadar menâzil ve merâhil tayy eyledikden sonra âlem-i insâna geldi ve ondan sonra enbiyâ suverinden devr ederek sûret-i cismâniyye-i latîfesine tenezzül eyleyip âfâkan ve enfüsen seyr tamâm olup sûret ve hakîkat kemâlin buldu. Ve buradandır ki hatmiyyet lâzım geldi.

Ve bu sırr-ı azîme işâret için dünyâda aksar-ı eyyâm ve leyâlî ve atvel-i eyyâm ve leyâlî vaz' olundu, tâ ki hadd-i istivâda olan mertebe-i terakkî ve hadd-i hareketde olan mertebe-i tenezzül vücûd bula. Ya'nî aksar-ı eyyâmda güneş nokta ve derece-i âhireden terakkîye bed' edip atvel-i eyyâmda istivâ buldukdan sonra mebde-i evveli olan dereceye dek tenezzül etdiği sıfat-i rahmetin devrine işâretdir ve belki insân-ı ekmelin hâli sûretidir ki insân-ı ekmel mertebe-i ev [137b] ednâ -ki makām-ı istivâdır- orada karâr etdikden sonra makām-ı farkın nihâyetine ve vücûdunun derece-i âhiresine tenezzül eder ve terakkî ve tenezzül ve cem' ve farkın miyânını cem' edip seccâde-i irşâda oturur. Ve makām-ı farkın gāyeti mertebe-i tabîatdır, velâkin bu arz-ı vücûd evvelki arz-ı vücûd gibi olmaz. Zîrâ evsâf-ı tabîiyye-i beşeriyye ahlâk-ı ilâhiyyeye mütebeddil olmuşdur.

Pes, neş'e-i âhirede haşr gümüşden bir arz üzerine olduğu gibi insân-ı kâmilin dahi altın gibi olan rûhuna cesedi gümüş gibi taht olur. Ve halk burada kıyâs-i nefs edip hatâ ederler. Zîrâ misk ile kan ve cevher ile boncuk berâber olmaz. El-hâsıl insân-ı kâmilin sûreti sûret-i beşer ve hakîkati sûret-i ilâhiyyedir. Ve sûretde iştirâkden hakîkatde iştirâk lâzım gelmez. Zîrâ kemâlât-i insâniyye zuhûr ve butûn ile tefâvüt üzerinedir.

İşte insân-ı kâmil ve ekmelin farkı ne olduğu ma'lûm oldu. Zîrâ insân-ı kâmil mahall-i istivâdadır ki makām-ı ev-ednâdır ve insân-ı ekmel mahall-i cem'u'l-cem'dedir ki kābe kavseyn-i sânîdir.

Ve burada merâtib-i irşâd dahi tefâvüt üzerinedir. Meselâ Hazret-i Nûh'un -aleyhi's-selâm- kavmi ehl-i teşbîh olup ibâdet-i suver etmeleriyle Hazret-i Nûh onları makām-ı sırrdan tenzîhe da'vet eyledi. Ve teşbîh ve tenzîh biribirlerinden baîd olmakla kavmi üzerine ahkâm-ı hiss-i beşerî

gālib olduğundan dokuz yüz elli yılda vâkı‘ olan da‘vet-i tavîleye icâbet edemeyip mertebe-i teşbîhde helâk oldular ve ekall-i kalîl halâs oldu.

Bizim Rasûlümüz -sallallâhu aleyhi ve sellem- makām-ı rûhdan da‘vet edip rûh dahi makām-ı teşbîh ve tenzîhi câmi‘ olmakla med‘uvv olanlarda icâbet çok vâkı‘ oldu. Onun için Kur'ân'da gelir: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾[1] Ya‘nî şerîat-i Muhammediyye tenzîh ve teşbîhin miyânını cem‘ edip bu şer‘in ehli olanlar dahi ehl-i rûh ve ehl-i sırr olup makāmına göre tenzîh ve makāmına göre teşbîhe zâhib oldular ve teşbîhâtda ehl-i tekellüf gibi te'vîl tarafın tutmadılar. Zîrâ teşbîh kendi makāmına mahsûs olıcak **[138ª]** orada te'vîl iktizâ etmez, belki murâd-ı ilâhî ne ise onun üzerine haml olunur.

Ve bu takrîrden mefhûm oldu ki atvel-i leyâlî ehl-i firâkın hâline işâretdir ki onların sabâh-ı inkişâfları dûrdur. Zîrâ hucüb-i müterâkime erbâbıdır. Ve gece celâl-i Hakk'a işâretdir. Ve atvel-i eyyâm ehl-i visâlin hâline delâletdir ki onlar sabâh-ı cemâle dâhil olmuşlardır ki leyle-i firâk onlardan dûr kalmışdır. Ve aksar-ı leyâlî müstaiddler ve aksar-ı eyyâm mütelevvinler hâlidir. Zîrâ eyyâm-ı sayfda sehâb olmaz, eyyâm-ı şitâdaki gibi.

قيل لي هذا القول: **عَجَباً مِنْكَ رَضِيَ اللهُ عَنْكَ**[2]

Ya‘nî senin hâlinden taaccüb edecekdir ki erbâb-ı inkârdan düşmanların çok ve dâirende ehl-i nifâk olmaz. Velâkin isr-i Nebevî üzerine olıcak bu ma‘nâ gazab-ı Hak'dan nâşî değil, belki rızâsındandır. Zîrâ sâbir olanlar mücteba ve ehl-i muhabbet olanlar mübtelâ ola gelmişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Risâlet'in dahi -sallallâhu aleyhi ve sellem- a‘dâsı bisyâr ve dâiresinde ba‘zı ehl-i nifâk var idi.

Ve nifâk-ı ekber odur ki insân herkese bir türlü muâmele eder ki ol kes onu veliyy-i hâlis ve sadîk-ı muhlis i‘tikād eyleye. Eğerçi muâheze mahalli dahi olur ki şerîat ve tarîkate halel vermez. Zîrâ mükâşifin tâbi‘-i irâdet-i

---

1 "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir." eş-Şûrâ, 42/11.

2 Bana şu söz söylendi: "Senin hâline hayret edilir ki Allah senden râzı oldu."

ilâhiyye olduğu makām-ı hakîkate göredir ve illâ makām-ı şerîata göre hükm-i teklîfi icrâ etmek gerekdir ki ol dahi irâdet-i Hak'dır. Ya'nî siyâset dahi evâmir-i şer'iyyedendir, gerek âfâkda ve gerek enfüsde. Onun için riyâzat ve mücâhede-i nefs lâzımdır. Eğerçi fi'l-cümle rıfk ile muâmele gerekdir. Ya'nî teşdîd-i riyâzat memnû'dur. Nitekim âfâkda dahi böyledir ki zâbit olanlar halkı rıfk ile tutmak gerekdir. Zîrâ ba'zı mevâzı'da mücrim afv olunur ve ba'zı mevâkı'da tevbîh ile iktifâ ve nice yerde ehaff-i ta'zîr ve te'dîb üzerine kasr olunur.

Pes, muâmelât-i ilâhiyye ne vechile ise muâmelât-i halkıyye dahi ona muvâfık gerekdir, velâkin bu makūle ma'nânın değme kimse hakkından gelemez, meğer ziyâde âlim ve ârif ola ki hükm-i zâhir ve bâtınla hak ve adl üzerine temeşşî ve cereyân eyleye. Ve bundan mefhûmdur ki ilmin netîcesi amel ve îmânın netîcesi merhamet ve sabrın netîcesi rızâdır.

[138^{b}]

Seher-i a'lâda bu ibâretle vâkı' oldu ki:

"**Kırk yılda bir gelir yine esmâ-i hüsnâda er.**"

Bu ibâret eğer "Kırk yılda bir gelir yine esmâ-i Hak'da er" denilse idi manzûm olurdu, velâkin kelâm mefhûmdadır, gerek manzûm ve gerek mensûr. Burada "er"den murâd insân-ı kâmildir ki sâirler ona göre zen gibidir. Ve nisâda kâmile olanlar dahi "er"de dâhilelerdir. Zîrâ racüliyyet fi'l-hakîka ma'nâ ile olur, sûret-i mücerrede ile olmaz. Ve ba'zı havâtîn vardır ki abdâldendir, "kırklar" dedikleri tâife gibi. Pes, isti'dâd olıcak avret dahi er olur.

Ve burada "kırk yıl"dan murâd ya hakîkatidir veyâhud teksîre mahmûldür. Esmâ-i hüsnâya mazhar olup zât ve sıfâtda kâmil olan kişi her zamân bulunmaz, belki kırk yılda bir bulunur veyâhud dahi ziyâdede hâsıl olur. Maksûd insân-ı kâmilin izzetini ve sülûkünü beyândır. Zîrâ fağfûrî kâse veyâhud ûd-i Kamârî gibidir ki kırk sene terbiye ile husûle gelir. Ve kırk sene zamân-ı fenâ fillâhdır ki bekā billâh mertebesine terakkî edenlerin kimi sinn-i Nebevî üzerine ve kimi dahi ziyâdede dünyâdan irtihâl eyler. Ve

ziyâde olmak meşreb-i Muhammedî'den hâric olmasın iktizâ etmez, belki meşreb-i Muhammedî üzerine oldukdan sonra sâir enbiyâ meşâribi ile dahi mütehakkık olur. Nitekim Şeyh-i meşâyihi'd-dünyâ Muhyiddîn el-Arabî -kuddise sirruh- seksenden mütecâviz iken irtihâl eyledi. Ve pîrân-ı tarîkatimizden Hazret-i Mahmûd Hüdâyî el-Üsküdârî -kuddise sirruh- doksandan güzer etdikden sonra vedâ'-ı âlem-i fânî kıldı ve alâ-hâzâ. Pes, sinnin kemâli altmışa bülûğdur, dahi yukarı giderse o dahi başka kemâldir. İmâm-ı Şâfiî -rahimehullâh- elli dört yaşında iken berzaha sefer etdi ve ol vakitde evtâd-ı erbaadan idi. Eğer dahi muammer olaydı kutbiyyet-i kübrâya dek hareket etmek ihtimâli var idi. Ve evtâdın fevkında üç kimse vardır ki ikisi "imâmân" dedikleri ve biri dahi medâr-i âlem olan kutb-i vücûddur.

İmdi kırk yıl mücâhedenin netîcesi **[139ª]** elbet müşâhede ve Hakk'a vusûl ile erlikdir. قال تعالى: ﴿اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ﴾[1] Ya'nî "Kâmiller nâkıslar üzerine kāimlerdir" diye remzdir. Ve kıyâmın a'lâ mertebesi kutbiyyetdir ki cemî'-i nüfûs ve ukūlde tasarrufdur. Meğer ki efrâddan ola. Zîrâ efrâd taht-i livâ-i kutbda değillerdir. Eğerçi min-vechin yine dâiresinde dâhillerdir. Havâss-ı sultân gibi ki min-vechin tasarruf-i vezîrden hâriclerdir. Eğerçi vezîr vekîl-i mutlak olduğu cihetden pâdişâhdan mâ-adâsı onun zîr-i destindedir, nücûm mutlakan tahte'l-kamerde olduğu gibi. Pes, vekâlet-i mutlakanın netîcesi tasarruf-i mutlakdır ve efrâddan olmanın netîcesi min-vechin âzâd ve min-vechin esîr olmakdır.

قيل لي وقت السّحر الأعلى: **مِنْ أَعْجَبِ ٱلْأَسْرَارِ إِجْتِمَاعُ الْمَاءِ وَالنَّارِ**[2]

Bu terkîb ağmaz-ı terâkîbdendir. Maksûd anâsırdan âb ve âteşin ictimâı veyâ feyz-i ilm ve harâret-i aşkın bir yerde husûlüdür. Ve hadîsde gelmişdir ki: "*Bir zamân gelir ki cehennemin ka'rında "su teresi" dedikleri ot biter*."[3] Maa-hâzâ âteş ile otun münâsebeti yokdur. Zîrâ ot suyla hâsıl olur, âteş ise muhrıkdır. Ve ilim ve amel dahi böyledir ki ilim ratb ve amel yâbisdir ve

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Erkekler kadınlar üzerinde idâreci ve hâkimdirler." en-Nisâ, 4/34.

2 Seher-i a'lâ vaktinde bana denildi ki: "Su ve ateşin bir arada bulunması en hayret verici sırlardandır."

3 bk. Kurtubî, *et-Tezkire*, Riyad 1425, s. 926.

ikisi bir yerde müctemi'dir. Ve ba'zı tabâi' vardır ki yübûset üzeredir, maa-i hâzâ kalbine feyz-i ilâhî eksik olmaz.

Ve demişlerdir ki: Her nesnenin aslı sudur. Pes, âteş sudan taayyün bulucak fi'l-cümle imtizâc ederler. Ve bunun aslı budur ki her nesnenin mâyesi unsur-i a'zamdır ki hayâtdır ve hayât feyz ile olur. Pes, cesedin hayâtı rûh iledir ki rûh âb ve cesed âteş gibidir, velâkin sûret-i zâhirede biribiriyle ihtilât etmişlerdir. İşte cemî'-i eşyânın evveli su ve âhiri hayât oldu ki netîcedir. Zîrâ âteşin dahi ihrâk etdiği hayâtındandır. Eğer mürde -ya'nî sönmüş âteş- olsa onda sıfat-i ihrâk olmaz. Ve her kim ki kendi anâsırında olan suyun netîcesine ermeye, âhir susuz kalır ve kuruyup hazân sûretin bulur. Ve böyle bî-netîce olmakdan Hak Teâlâ'ya istiâze etmek lâzımdır.

[139b]

Leylete's-sebt ki şeb-i yeldânın evveli idi, sekizinci sâatde henüz firâşımda zaîfü'l-hâl olup yatarken Hazret-i Hızır'dan -aleyhi's-selâm-:

"**Ey sâlih oğul**" diye gûşuma hitâb gelip ondan sonra kıyâm eyledim.

Ma'lûm ola ki Âdem -aleyhi's-selâm- ebü'l-beşer olmakla leyle-i mi'râcda Cenâb-ı Nübüvvet'e -sallallâhu aleyhi ve sellem-: أيّها الإبن الصّالح[1] diye hitâb eyledi, sâir enbiyâ ise nübüvvetde iştirakleri hasebiyle أيّها الأخ الصّالح[2] dediler. Eğerçi Cenâb-ı Nübüvvet ebü'l-ervâh olmakla hem übüvvet ve hem nübüvvet perdesinde idi, velâkin bünüvvet -bâ'nın takdîmiyle- vücûd-i hâricîde teahhurdan geldi. Ve enbiyâ bu sırra vâkıf oldukları için teeddüb edip "Ey sâlih oğul" demediler, maa-hâzâ aralarında muammer kimseler var idi. Velâkin ma'nâ-yı fazl sinn ile değildir ve kemâlin bir sâl-i ma'hûdu yokdur. Onun için âlim-i şâbb şeyh-i câhil üzerine takdîm olunur. Ve sâir arasında baba ve oğul demek merâtib üzerinedir. Ya'nî evliyâ

---

1 "Ey sâlih oğul."

2 "Ey sâlih kardeş." bk. Buhârî, Salât 1, Enbiyâ 5, 22, 43, Menâkıbu'l-ensâr 42; Müslim, Îman 263, 264.

ve sulehâ biribirlerine mertebelerine göre baba ve oğul derler. Ümem-i sâlifede Allâh Teâlâ'ya "eb" -ya'nî "baba"- ıtlâk ederlerdi 'mürebbî' ma'nâsına, bu şerîatde men' olundu. Zîrâ mebnâ-yı şerîat-i Muhammediyye i'tidâl üzerinedir ki onda o makūle îhâm-ı kabîh eder nesne yokdur. Ve Hak Teâlâ zât-i pâkini [1]﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ﴾ diye vasf etmişdir. Pes, "Hak Teâlâ doğmadı ve doğurmadı" demek tenzîhâtda dâhildir.

Ba'de-zâ "salâh" dedikleri odur ki mü'minin îmân ve amelinde hiçbir vakitde halel bulunmaya. Ve bu ma'nâ kesbî olmakla enbiyâ ve evliyâ salâha gıbta ve rağbet etdiler. Zîrâ hılkî ve zâtî olsa herkesde bulunurdu ve kesbe hâcet kalmayıp sâir evsâf-ı hılkıyye gibi ziyâde merğūb olmazdı.

İmdi bu cihetdendir ki Allâh Teâlâ enbiyâyı salâh ile vasf eyledi ve enbiyâ dahi sâlihlere iltihâk ile duâ etdiler. Nitekim Hazret-i Yûsuf -aleyhi's-selâm-: [2]﴿وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ﴾ diye duâ eyledi. Maksûdu enbiyâya ilhâk ile duâdır. Zîrâ enbiyânın salâhları salâh-ı mutlakdır ki salâh-ı kâmildir. Feemmâ Kur'ân'da ﴿فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ﴾[3] âyetinde "**sâlihîn**" te'hîr olunduğu ta'mîm içindir. Zîrâ nübüvvet ve sıddîkıyyet ve şehâdet mutlak salâhdan merâtib-i mahsûsadır, hilâfet imâmetden mertebe-i mahsûsa olduğu gibi. Bu ma'nâdan gāfil olan ehl-i resm salâhı mertebe-i nâzile zann eder. Heyhât! Nazar eyle evliyâ silsilesine ki onlardan biri âhirete intikāl eylese yerine sâlihlerden biri nasb olunur. İmdi mertebe-i velâyete salâh ile vusûl hâsıl olıcak mertebe-i nübüvvet dahi böyledir. Zîrâ velâyet nübüvvetin kapısıdır. Pes, cümlenin vesîlesi "salâh" dedikleri ma'nâdır.

Suâl olunursa ki: Hızır -aleyhi's-selâm- ne vechile halka selâm verir ve hitâb eder ve imdâdlarında bulunur ki müddet-i baîde dünyâya gelip gitmişdir? Cevâb budur ki: Allâh Teâlâ hikmet-i bâliğasıyla nicelerine tûl-i ömr vermişdir. Hızır dahi ol kabîldendir ve ehlullâhdan niceler onunla sohbet etmişler ve yedinden hırka-i tarîkat telebbüs eylemişlerdir ve onun nice

---

1 "Doğurmamış ve doğmamıştır." el-İhlâs, 112/3.

2 "Ve beni sâlihlere kat." Yûsuf, 12/101.

3 "İşte onlar, Allâh'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîkler, şehîdler ve sâlihlerle berâberdir." en-Nisâ, 4/69.

âsârı görünmüş ve yazılmışdır. Pes, bedîhî nesneyi inkâr etmek cehl-i azîmdir.

Ve şol ârif ki onu insânın sıfat-i gālibesi sûreti olmasına zâhib olmuşdur Hızır'ın hayâtını ve imdâdını münâfî değildir. Zîrâ eğer ol görünen sûret Hızır'ın gayrı olaydı Hızır sûretinde görünmezdi. Pes, Hızır sûretinde zâhir olduğu Hızır'a ittisâlini beyândır. Ya'nî ol sûret fi'l-hakîka Hızır'dır, velâkin insânın sıfat-i gālibesi sûretinde görünür, kendi sûret-i asliyyesi üzerine teşekkül etmez. Nitekim melekü'l-mevt herkese ameline göre görünür, hakîkat-i melekiyyesi üzerine değil.

Ve bu fakîre elifât-i erbaada (1111) tarîk-ı Şâm'dan hacc vâkı' olup avdetde Ulâ nâm mevzı'da ma'reke-i Arab vâkı' olmakla ilhâm-ı ilâhî ile bi'l-ihtiyâr libâsımdan tecerrüd edip üzerimde tesettür edecek kadar nesne alıkoyup âlem-i ma'nâdan me'mûr olduğum tarafa revân olup bi'l-âhare bîtâb ve serim bâlîn-i helâke vaz' edip bir arz-ı hâliyede vakt-i duhâdan gurûb-i şemse dek meksden sonra necât ile **[140^{b}]** mübeşşer oldum ve kıyâm edip beriyyede üftân ü hîzân giderken benim gibi nısfı uryân ve nısfı müllebbes bir Arabiyyü's-sûra şahıs zâhir olup mâhtâba karşı yüzüne nazar etdikde sem'-i bâtınıma "Hızır'dır" diye ilkā olunup benim ol vartadan halâs ve necâtım için "Ben senin için geldim" diye tefrîh ve teşvîk etdi ve elini omuzuma koydu. Ben dahi ol vechile vaz' edip sâat-i hafîfede beni huccâca îsâl eyledi. Ve "Ben sana yine mülâkî olurum" diye va'd edip nazarımdan gāyib oldu. İşte bu zâhir olan sûret hakîkat-i Hızıriyye'dir, velâkin benim gibi uryân sûret göründüğü sıfat-i gālibem hasebiyledir.

Gel imdi âlem-i kudretde olan ibâdullâhı inkâr eyleme ve illâ netîcesi îmândan uryânlık olur. Ve onlar ki evliyâ hâlini inkâr ederler -ki fenâ ve bekādır- haşr ve neşri inkâr eden kefereye mülhak olurlar. Zîrâ kefere haşr-i sûrîyi ve bunlar haşr-i ma'nevîyi inkâr edip inkârda müşterek oldular. Sûret ve ma'nâ ise biribirinden müfârakat etmezler. Zîrâ kışr ve lübb gibidir. Ve şol ki zâhir-i Kur'ân ile ahz edip bâtını terk ve inkâr eder, ilhâdın zirvesinde mülhid olur. Pes, netîce-i inkâr ilhâd olduğu ma'lûm oldu ve bîâb kûze ve mathara haml eden kimsenin netîcesi harâretden helâk ve levsden nâ-pâk kaldığı zuhûra geldi.

قيل لي تلك اللّيلة الطّويلة: **مِنْ أَيْنَ أَخَذْتَ الْعِلْمَ؟ مِنَ اللهِ**

قوله (**من الله**) جواب من السّائل[1]

Ya'nî, sen ilmi nereden ahz eyledin? Bir yerden ahz eylemedin, illâ Allâh Teâlâ'dan ahz eyledin. Zîrâ ilim sıfat-i ilâhiyyedendir ve mahlûkun ilmi Allâh Teâlâ'dan müstefâddır, nûr-i kamer nûr-i şemsden müstefâd olduğu gibi. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ﴾[2] Ya'nî herkese göre ilim bi-kaderi'l-isti'dâddır ki Hak'dan fâyiz olur. İşte söz bi-lâ-vâsıta Hak'dan istifâza etmekdedir.

Ve mahlûkdan olduğu sûretde dahi ilm-i ilâhî gerekdir ki ahyâ-i hakîkıyyeden me'hûzdür. Onun için Ebû Yezîd-i Bistâmî -kuddise sirruh- ulemâ-i rüsûma hitâb edip demişdir ki: أخذتم عِلمكم ميّتاً عن ميّت / وأخذنا عِلمنا حيّاً عن حيّ[3] Ya'nî ey ulemâ-i zâhir, siz meyyit gibisiz. Zîrâ ilminizi kalbi mürdelerden ahz etmişsinizdir. Biz ise kalbi zindelerden ahz etdik. Bu cihetden bizim ilmimizle sizin ilminiz miyânında tefâvüt çokdur. Nitekim semâdan nâzil ve mukattar olan âb-ı sâfî ile arzdan hafr ile hâric olan mâ-i münkedir bir değildir.

Ve ilm-i resmî munkatı'dır. Zîrâ kesbî ve fikrîdir ki mevtın-ı dünyâya maksûrdur. İlm-i hakîkî ise lâ-yenkatı'dır. Zîrâ vehbî ve feyzîdir ki ilâ-ebedi'l-âbâd ism-i Vâsi'-i Alîm'den meded gelmekdedir. Ve ilm-i resmî husûlîdir ki edevâta mürâcaata dâirdir. İlm-i ilâhî ise huzûrîdir ki dâimâ levhden ahz olunur. Ve onun levhi kalbdir. Pes, ilm-i zevkî kalbe hâricden gelmez, belki kalbin tasfiyesi kadar kalbden açılıp münkeşif olur, mâh mihre mukābil olduğu kadar ondan nûr aldığı gibi. Nitekim rûh-i menfûh dahi böyledir. Ya'nî onun dahi vücûdu hâricden değildir, belki zuhûru hâricden melek nefhine mevkūfdur, dır'-ı Meryem'e nefh-i Cibrîl gibi. Fe'fhem cidden.

---

1 O uzun gecede bana denildi ki: "Sen ilmi nereden aldın?" "Allah'tan." "Allah'tan" sözü, soruyu soranın cevâbıdır.

2 "O'nun ilminden, ancak kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar." el-Bakara, 2/255.

3 Siz ilminizi ölüden ölüye aldınız. Biz ise ilmimizi diriden diriye aldık.

İşte ilim -ki sıfat-i ilâhiyyedir- mevsûfdan cüdâ değildir, velâkin insân müstaidd olıcak evvel sıfât ve ondan zât tecellîsi vâkı' olur ki "tecellî-i berkî" derler. Zîrâ tecelliyât esmâ ve sıfâtın sûretleridir ki onlara gurûb vardır. Ve şems-i zâta gurûb yokdur. Zîrâ berk gibi münfetih ve muntabık olsa dahi eseri bâkîdir. Ve ol mertebeye eren ehl-i istiğrâkdır ki bir dahi ona hicâb yokdur. Ve bundan ma'lûm oldu, ecellü'l-ulûm ilm-i ilâhî ve ecellü'l-ma'lûmât Allâh Teâlâ'dır.

Ve tecellî-i ef'âlin netîcesi tecellî-i sıfât ve tecellî-i sıfâtın dahi netîcesi tecellî-i zâtdır, eğer netîce verebilirse ve illâ mertebesine göre bir yerde mahsûr olup kalır. Nitekim İmâm-ı Gazzâlî Şâm'da Minâre-i Beyzâ'da on bir sene kadar meks edip te'lîf-i kütüb eyledi ve bu müddetde tecellî-i ef'âl mertebesinde idi. Netîce neye müncer olduğun Allâh Teâlâ bilir. Söz hemân bir matlabın tarîkında bulunmakdır, eğer esb-i nefsin reh-vâr [ise] âhir ser-menzil-i murâda vusûl bulur ve yolda kalmaz.

جعلنا الله وإيّاكم من أهل النّتيجة الحميدة بحرمة الخلاصة المجيدة[1]

[141b]

Ba'dehû bu ibâretle vârid olan kelâm-ı gaybîdir:

"**İmdâd-ı Hak zuhûr eyleye sana.**"

Ya'nî [2]﴿وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْماً﴾ mûcebince sana imdâd-ı ilm-i ilâhî ola ve ilmine inkıtâ' gelmeye. Ve ba'zı ezmânda fi'l-cümle inkıtâ' dahi vâkı' olsa [3]﴿مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى﴾ kabîlinden olup hikmete dâir olur. Ve bir dahi a'dâ' üzerine mansûr olmağa işâret vardır. Zîrâ ﴿وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ﴾[4] mûcebince cünûdullâh bî-nihâye ve mezâhir-i kudret bî-gāyedir. Pes, Hak Teâlâ ne vechile dilerse seni mansûr ve a'dâyı mahzûl ve makhûr eyler.

---

1 Allah, Yüce Hulâsa (Hulâsa-i Mecîde) hurmetine bizi ve sizi övgüye lâyık netîce ehlinden kılsın.

2 "Rabbim, ilmini artır" de." Tâhâ, 20/114.

3 "Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı." ed-Duhâ, 93/3.

4 "Rabbi'nin ordularını ancak kendisi bilir." el-Müddessir, 74/31.

Ve a'dâdan murâd erbâb-ı inkârdır ki bu makūle kelimât-i irfâniyyeyi kabûl etmek değil, belki alenen sebb-i evliyâ ederler ve bulsalar kabirlerin ve makāmların ihrâkun bi'n-nâr ederler. Zîrâ bu a'sâr kurb-i kıyâmet olmakla zuhûr butûna münkalib olmuş ve tarîkat ve ma'rifet ve hakîkat değil, belki şerîat bile inkırâz bulmuşdur. Ve onların ki Hak Teâlâ bevâtın-ı Kur'ân hakkında akîdelerin dîger-gûn eylemişdir, zavâhir ile amel eyleseler dahi kuru kālebden çıkmazlar ve lübbden kışr ile kalıp lezzet ne idiğin bilmezler.

Ve erbâb-ı hakîkate her asrda erbâb-ı inkâr havâle olmak kāide-i ilâhiyye ve âdet-i rabbâniyyedir. Zîrâ cihâd ilâ-yevmi'l-kıyâm mâzî ve bâkî ve esmâ-i Hak mütekābiledir. Ve insânda bâr-ı emâneti hamle isti'dâd olmakla her ne kadar zahmet çekerse dahi zahmeti rahmet ve mihnet ve meşakkati aynı râhatdır. Zîrâ bu bârı haml edemediklerinden erbâb-ı inkâr tarîkı üzere hâmil-i emânet olan ehl-i tarîkate harf atmak değil belki taş atdılar ve netîceleri yularsız hayvân gibi oldu ki mer'â-yı şehevâtda ve çerâ-gâh-ı hevâda kendi nefs ve tabîatlarına meşgūl oldular ve menzili alanlar aldılar, onlar otlakda kaldılar. İşte budur ki Kur'ân'da gelir: [1]﴿وَحَمَلَهَا ٱلْإِنْسَانُ﴾

Ya'nî bâr-ı emâneti hâmil olan insân-ı kâmildir, yoksa insân-ı nâkıs değil. Ale'l-husûs ki erbâb-ı inkârda noksân değil belki insâniyyetden sûret-i mücerrede kalmışdır. Pes, hayvân hâfız olmadığı gibi onlar dahi ehl-i Kur'ân olmazlar. Ve hayvân boynuzuna kılıç ta'lîk etseler cenge kādir olmadığı gibi onların dahi boyunlarında Mushaf ve bellerinde kılıç olmakdan nedir fâyide ki bir kâre yaramazlar ve tutdukları **[142ª]** kâr dahi fâsid olur ve netîce bulmaz. Zîrâ kılıçlarının yüzleri hased ve kizb ve iftirâ' ve kibir ve gurûr ve ucb ve şürûr ile pas tutmuşdur.[2] والعياذ بالله من نتائج سوء الأعمال

[1] "Onu insân yüklendi." el-Ahzâb, 33/72.

[2] Kötü amellerin netîcelerinden Allâh'a sığınırız.

ورد بعد الإنتباه قوله تعالى: ﴿فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا﴾[1]

Ya'nî cezâ-i amel yine amele münâsib olmakla, Âdem ve Havvâ' -aleyhime's-selâm- gayrı vechile muâheze olunmayıp hemân ancak edeb yerleri açıldı. Zîrâ ol dâneden tenâvül etmek şehvet-i tabîiyyeden nâşî idi. Şehvet-i batn ise bi'l-âhare şehvet-i ferce dâîdir. Lâ-cerem cezâ-i vifâk bu oldu, velâkin ﴿لَهُمَا﴾'dan me'hûz olduğu üzere aybları ancak kendilere zâhir oldu, gayrıya değil. Zîrâ orada kendi cinslerinden, kendilerinden gayrı yok idi.

Ve Kābîl hakkında "Vilâd-ı cennetden idi" dedikleri sahîh değildir. Zîrâ cennetde dünyâdaki gibi izdivâc yok idi. Pes, Kābîl neden cennetde doğdu? Eğer cennetde doğmuş olaydı mevtının eseri zuhûr ederdi ve kātil olmazdı.

Ve Âdem ve Havvâ'nın edeb yerleri kendilerine açılmak kendi ayblarına muttali' olmakdır ki nehy olundukları nesneyi tenâvüldür. Pes, bunda onların cennetden hurûcdan evvel Hakk'a rucû'larına işâret vardır. Nitekim Hazret-i Kur'ân dahi nice mevâzı'da ona dâlldir. Bu cihetden dünyâya muazzez ve mükerrem hubût etdiler, velâkin Âdem'in yüz yıl kadar ağladığı makām-ı Hak'da hayâdan idi. Bu ise sıhhat-i tevbesini münâfî değildir.

Ve şeytânın hubûtu bunların hubûtu kabîlinden değil idi, belki ihânet ve tezlîl üzerine idi. Zîrâ Hakk'a rucû' etmedi ve evvelki mâcerâ üzerine inâd ve istikbârı üzere kaldı.

Ve her biri ilm-i ilâhîde ne sûret üzerine ise dünyâda dahi öyle sûret buldu. Ve saîd-i aslîye şekāvet-i ârıza mâni' olmadı, şakî-i aslîye saâdet-i ârıza fâyide vermediği gibi. Buradandır ki Eş'arî[2] ﴿وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ﴾'de olan ﴿كَانَ﴾'yi ilmullâha sarf etmişdir. Zîrâ netîce odur ki ebed tarafı ezel cânibine nâzırdır ve bidâyetde saîd olmayanın nihâyetde dahi netîcesi saâdet olmaz. Fe'fhem cidden.

---

1 Uyandıktan sonra Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Ağacı(n meyvesini) tadınca ayıp yerleri kendilerine göründü." el-A'râf, 7/22.

2 "Böylece kâfirlerden oldu." el-Bakara, 2/34.

[142[b]]

وقت العشاء ورد قوله تعالى:

﴿ذَلِكَ فَضْلُ اللهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لاَ يَشْكُرُونَ﴾[1]

Ya'nî bir kimse enbiyâ silsilesinden gelip kendi dahi nebiyy-i azîm olmak -Yûsuf -aleyhi's-selâm- gibi- Hak Teâlâ'nın ol nebîye ve onun kavmine fazl-ı azîm ve ihsân-ı cesîmindendir. Kendine fazl olduğu zâhirdir ki nübüvvet makāmât-i âliyedendir ki onun fevkında makām yokdur. Husûsâ ki sâhibi şerîat-i cedîde ehli veyâ ülü'l-azmden ola. Ve ol asrda mevcûd olanlara kerem-i amîm ve lutf-i celî olduğu budur ki ol nebînin irşâdı yüzünden Hakk'a mühtedî olurlar ve menzil-i vasl-ı ilâhî bulurlar. Zîrâ bu bir ma'nâdır ki burada sebebiyyet inkâr olunmaz. Nitekim Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- hazarât-i ensâra -radıyallâhu anhüm- hitâb edip buyurdular ki: ألم تكونوا ضُلاّلاً فهداكم الله بي؟ ألم تكونوا على شفا حفرة من النّار فأنقذكم الله منها بي؟[2] Ya'nî: Ey ensâr, siz bana ba'zı vücûhdan imtinân etseniz vechi vardır. Velâkin benim imtinânım sizin imtinânınız fevkındedir. Zîrâ kişi tarîk-ı Hakk'a mühtedî olmak ra'sü's-saâdâtdır ki nâr-ı sûriyye ve ma'neviyyeden onunla halâs olur ve fıtrat-i asliyyesini onunla ta'dîl edip inhirâfdan necât bulur.

Bu sûretde bir asrda bir peygamber bulunmak fazl-ı Hak'dır ki onun fevkında fazl yokdur. Velâkin ekser-i nâs bu ni'met-i sakîleye şükr etmezler. Ya'nî ekalli şükr ederler -ki mü'min olanlardır- ve ekseri nâ-kābil olduklarından hidâyet bulmayıp câhiliyyetleri ve dalâl-i kadîmleri üzerine kalırlar. Pes, bu kusûr ol nebîye izâfet olunmaz. Zîrâ nebî da'vet ve teblîğde kusûr etmez ve kavminin isti'dâdın merâtib-i tevhîde da'vet eyler ve her mertebede şirkden tahzîr eyler. Zîrâ netîce-i da'vet tevhîdin hakîkati zuhûr etmekdir ki nûr-i nübüvvetin bâtınıdır ki nûr-i velâyetdir. Zîrâ her bir nebîde cihet-i nübüvvet vardır ki şerîatdir ve cihet-i velâyet vardır ki **[143[a]]** hakîkatdir.

---

1 Akşam vakti Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Bu, Allâh'ın bize ve insânlara bir lütfudur, ama insânların çoğu şükretmezler." Yûsuf, 12/38.

2 "Dalâlette değil miydiniz ki Allah sizi benimle hidâyete ulaştırdı? Bir âteş çukurunun kenârında değil miydiniz ki Allah sizi benimle kurtardı?" bk. Buhârî, Megâzî 56; Müslim, Zekât 139.

Ve ol nebînin şerîatı mensûha olmadıkça ol nebî cânib-i nübüvvet ve cânib-i velâyetle kavminin arasında gibidir. Nitekim nûr-i nübüvvet-i Muhammediyye hâlâ şer'-i mutahhardadır ki ilâ-yevmi'l-kıyâm bâkîdir. Ve bu şer'-i mutahharın ahkâmı tarafı erbâb-ı zâhire tefvîz olunmuşdur ki her asrda bi-hasebi'l-gālib onunla kāim olan onlardır. Ve nûr-i velâyet her asrın kutbunda zuhûr etmişdir ki onun âyînesi odur ve sâir aktâb ona tâbi'lerdir, nücûm kamere tâbi' olduğu gibi. Ve bu vechile zuhûrdan nûr-i nübüvvet ve nûr-i velâyet Cenâb-ı Risâlet'ten -aleyhi's-salâtü ve's-selâm- intikāl etmek lâzım gelmez. Nitekim eğer mâh ve eğer kevâkib-i sâire nûru şemsden istifâde ederler. Ve şemsin nûru kursasında bâkîdir ki nûr-i zâtdır. Zîrâ bu âlem-i tecellîde intikāl ma'nâsı olmaz, belki zuhûrda tefâvüt ve mevâzı'ında taaddüd bulunur. Pes, bu tefâvüt ve kesret ol vahdeti münâfî olmaz.

El-hâsıl tecellî-i ilâhî def'îdir -ki ânîdir- velâkin zuhûrât her asrda kavâbile göredir. Ve insân-ı kâmile göre ibtidâ zuhûr rûh-i mutahhardadır [ki], âlem-i ibdâ'ın evvelidir. Ba'dehû tavran ba'de tavrin cisimdedir. Bu cihetden ona göre hafâ yokdur, belki her mevtında hâline göre zuhûr vardır. İnsân-ı nâkıs ise böyle değildir. Zîrâ onun rûhunun zuhûru batn-ı ümmde cesedi tesviye olundukdan sonradır. Onun için ona "rûh-i cüz'î" derler "rûh-i küllî" demezler. Zîrâ rûh-i küllîde hafâ olmaz. Nitekim şems nehârda fevka'l-arzı ve leylde tahte'l-arzı tenvîr eyler. Ve leylde hafâsı vech-i arza göredir, yoksa mutlakan değildir ve illâ ma'dûm gibi olur. Tecellî-i vücûdda adem muhâldir. Fe'fhem cidden.

Ey ârif, gelelim ibâret yüzünden işâret yüzüne ki nübüvvet ehl-i nübüvvete ve kavmine fazl-ı ilâhî olduğu gibi velâyet dahi ehl-i velâyete ve ol zamânda mevcûd olanlara ihsân-ı Hak'dır. Ehl-i velâyete ihsân olduğu budur ki onda [1]﴿وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي﴾ sırrı vardır. Ve demişlerdir ki: العارف صَيد الحقّ[2] Bu hod ni'met-i azîmedir ki uhde-i şükründen gelinmez. **[143b]** Zîrâ gerçi her kemâl ihtisâs-ı ilâhîdir, fe-emmâ bu ihtisâsın fevkında ihtisâs olmaz. Şol cihetden ki maksûdun bi'z-zât olan kemâl-i insânî ve kemâl-i ilâhîdir. Bu kemâl ise insân-ı kâmilin sülûküyle olur. Gayrı kemâlâtın ise

---

1 "Seni kendim için seçtim." Tâhâ, 20/41.

2 Ârif Hakk'ın avıdır.

esbâb-ı cüz'iyyesi vardır ki ekseri Hakk'a dâir değildir, meğer ki ârif yanında ola. Zîrâ inde'l-ârif Hakk'a çıkmaz yol yokdur.

Ve ol asrda mevcûd olanlara lutf olduğu budur ki: الشّيخ في قومه كالنّبيّ في أمّته[1] mûcebince şeyh-i kâmil dahi kavmini nebînin -ya'nî metbûu olan peygamberin- da'vet etdiği yola da'vet eder ki merâtib-i tevhîddir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي﴾[2] Ve makām-ı da'vet makām-ı azîm olmakla ﴿لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضاً﴾[3] buyurdu. Zîrâ eğerçi ibâreti Cenâb-ı Nübüvvet'e göredir, fe-emmâ işâretinde vâris-i Nebevî olan dahi dâhildir. Eğerçi erbâb-ı inkâr bu ma'nânın nâdânı olmuşlardır ki makām-ı da'vetden vereseye nasîb vermezler, fe-emmâ Hak onlara hazz-ı evfâ ihsân eylemişdir. Zîrâ hazâin kendi yedindedir. Pes, Hak bir bendesini bir makāma lâyık gördükden sonra ehl-i kıyl ü kālin makālât-i hamkāsının zararı nedir? Belki zararı yine onlaradır ki rahmet-i ilâhiyyeyi tazyîk etmeleriyle mertebe-i nübüvveti dahi inkâr etmiş gibi olurlar. فويل لهم ثمّ ويل[4] Nitekim küffâr-ı Kureyş Hazret-i Risâlet'e nübüvveti münâsib görmeyip kendi aralarında bir-iki dünyâ devletlisini lâyık gördüler. Kıyâs etdiler ki câh-ı uhrevî câh-ı dünyevî ile olur. Heyhât!

Pes, erbâb-ı ilm-i resmîleri mâl-i dünyâ gibi olup mâl hicâb olduğu gibi ilm-i resmî dahi hicâb oldu. Bilmediler ki bezl-i mâl etmek bu hakîkatin ebvâbından bir bâb olduğu gibi ilmin pindârından fenâ bulmak ve halâs olmak dahi bir bâbdır. Çünki bu pindârda kaldılar ve sadr-ı hakîkatde olanları inkâr etdiler, lâ-cerem onlar bu bâbdan içeri dâhil olamayıp taşrada kaldılar ve asrlarında olan şeyh-i hakîkat kendilerine fazl-ı ilâhî **[144ª]** olduğun bilmediler ve şükr etmeyip küfrân üzerine oldular. ﴿وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ﴾[5] Onu ancak Hak yolunun dervîşleri ve âşıkları ve sâdıkları bildiler.

---

1 "Kavmi içinde şeyhin durumu, ümmeti arasında peygamberin durumu gibidir." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 15.

2 "De ki: "İşte benim yolum budur: Allâh'a basîretle da'vet ederim..." Yûsuf, 12/108.

3 "Rasûl'ün sizi çağırmasını aranızda birbirinizi çağırmanız gibi tutmayın." en-Nûr, 24/63.

4 Yazıklar olsun onlara, sonra yine yazıklar olsun!

5 "Nankörlük eden de bilsin ki Allah hiçbir şeye muhtâc değildir, her türlü övgüye lâyıktır." Lokman, 31/12.

Onun için menzil-i murâda vâsıl oldular ve bidâyet ve nihâyetde uhde-i şükrden geldiler. Hazret-i Ömer -radıyallâhu anh- gibi ki dâimâ hidâyete şükr eder ve vücûd-i Nebevî'yi minnet-i uzmâ bilirdi. Zîrâ bi'l-farz meb'ûs olmasa halk câhiliyyet üzerine kalırlar ve nâr-ı gazaba dâhil olurlardı. Çünki hikmet-i ilâhiyye bu da'vetin istimrârın iktizâ etmişdir, lâ-cerem ﴿وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلاَ فِيهَا نَذِيرٌ﴾[1] vefkınce ve dahi ﴿فَقَدْ جَائَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ﴾[2] hükmü üzere her asr şerâi' ve hakāika da'vetden hâlî kalmadı.

Ve şerâi'i kabûl edenler kalîl ve hakāika inkıyâd eyleyenler ekall oldular. Zîrâ zavâhir bevâtından ehaffdir ki tarîkında sühûlet vardır. Tarîk-ı hakîkat ise suûbetlidir ki hem fehm yüzünden ve hem esbâbına teşebbüs cihetinden. İşte halk-ı âlemin bâb-ı Hak'dan perîşân olduklarının aslı budur. Ve eğer akl-ı cüz'î kifâyet eyleyeydi herkes bu ma'nâyı fehm edip inkâr ve i'tirâzdan kurtulurdu. Pes, akl-ı küllî Hakk'ın mevhibe-i azîmesidir ki her dil ve dimâğ ona mahall olamaz. ﴿ذَلِكَ فَضْلُ اللهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ﴾[3]

Ey sâlik, işte netîceden haberdâr oldun ki inkârın netîcesi bâbdan hâric ve ikrârın meâli sadra dâhil olmakdır. Ve her asrda mürşid bulunmak netîce-i fazl-ı ilâhîdir, gerek nâs şükr etsin ve gerek etmesin. Zîrâ Hak Teâlâ halkın şükründen ganî ve fî-nefsi'l-emr mahmûddur.

Ve sâir kemâlâtı dahi böyledir. Meselâ kuds-i zâtî ile mukaddesdir ki halkın takdîsine ihtiyâcı yokdur. Belki halkın takdîs etdikleri kendilerine râci'dir ki mertebe-i ma'rifeti beyândır. Pes, ma'rifetin bir netîcesi dahi takdîs oldu, velâkin lisân ile ve cenân ile gerekdir, tâ ki mertebe-i şerîat ve tarîkat yerin bula ve sâhib-i takdîs taklîdden halâs ola.

ومن الله الهداية إلى طريق التّحقيق،[144b] والتّوفيقُ في كلّ آنٍ دقيق، حتّي يحصل النّتيجة التي هي الوصول إلى أشرف المنازل والمقامات، والتّحلّي بحلية أنواع التّجليات، ومن نتائج وضع القلم على هذه السّطور، لينتفع بمضامينها الجمهور، أبد

---

1 "Hiçbir ümmet yoktur ki içinde bir uyarıcı bulunmamış olsun." Fâtır, 35/24.
2 "İşte size müjdeleyici ve uyarıcı gelmiştir." el-Mâide, 5/19.
3 "Bu Allâh'ın lütfudur, onu dilediğine verir." el-Hadîd, 57/21.

الآباد ودهر الدّهور، فاعلم ذلك واحذر من القصور، حتّى تعلو على أعالي العلالي والقصور، وتشرب فيها بيد السّاقي الحقيقي ألذّ الخمور.[1]

قيل لي بعد الإنتباه ليلة الأحد بهذه العبارة التّركيّة:[2]

"**Emîr, evlâd biricik olsun, vücûdun Hakkîdir.**"

Ey ârif, bu makām dahi esrâr-ı ilâhiyyeden bir sırr-ı mahsûsdur ki Hak Teâlâ bu Hakkî kulunu onunla ihyâ etmişdir. Zîrâ her feyz ki cânib-i Hak'dan vârid olur, sebeb-i hayât-i dil olup onunla bir başka tâzelik dahi bulur.

Pes, ma'lûmun ola ki Hazret-i Risâlet -sallallâhu aleyhi ve sellem- Hâşimiyyü'l-asldır ki Allâh Teâlâ Hâşim'i ve evlâdını mâ-fevkında olan silsilesinden ihtiyâr ve ıstıfâ eylemişdir. Belki ol nesebi âlî ve ol hasebi müteâlî tutduğu mahzâ Cenâb-ı Nübüvvet'in vücûd-i şerîfi ol silsileye merbût ve âlem-i cismânîde zuhûru onların zuhûruna menût idi. Nitekim Enûşervân'a adl pertevi onun zamân-ı vilâdeti nûrunun aksinden hâsıl olmuşdur. Çünki zuhûr-i Nebevî ile ol silsileye şeref-i azîm hâsıl oldu, lâcerem ol dahi الأئمّة من قريش[3] mûcebince hulefâyı ol halkaya rabt eyledi. Ve ile'l-ân şerîf-i Mekke rükn-i beyti'l-mülk olup nizâm-ı âlem bu vechile bulundu.

Eğerçi "siyâdet" dedikleri ma'nâ fi'l-hakîka Hâşimiyyü'n-neseb olmağa mevkūf değildir, belki her kim ki ﴿لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً﴾[4] mûcebince ırz-ı dîne şeyn veren umûrdan perhîz ve kalbi encâs-ı ma'neviyyeden tathîr edenler âl-i Rasûl ve Hâşimiyyü'n-neseb hükmünde

---

1 En şerefli menzil ve makāmlara ulaşmak, türlü tecellîlerin ziyneti ile ziynetlenmek demek olan netîce meydâna gelene kadar her bir dakik anda tahkîk ve tevfîk yoluna hidâyet Allah'tandır. Ebediyete ve sonsuza kadar herkesin muhtevâsından faydalanması, bu satırlar üzerine kalemi koymanın netîcelerindendir. Bunu bil ve kusurdan sakın, tâ ki en yüce köşklere ve kasırlara yükselesin ve orada hakîkî sâkînin elinden şarapların en lezzetlisini içesin.

2 Pazar gecesi uyandıktan sonra bu Türkçe ibâre ile bana denildi ki:

3 "İmamlar (halîfeler) Kureyş'tendir." bk. Buhârî, Ahkâm 4; Müslim, İmâre, 4; Ahmed, Müsned, III, 129, 183; IV, 421, 424.

4 "(Allah) sizden, kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor." el-Ahzâb, 33/33.

olup [1]سلمان منّا أهلَ البيت muktezâsı üzere silsile-i âlde murtabıt olmuşlar ve dâreynde şeref-i azîm bulmuşlardır. Zîrâ kurb-i Nebevî münâsebet-i ma'neviyye ile olur, sûriyye ile **[145ª]** olmaz. Eğer olsa Ebû Leheb'e ve emsâline olurdu. Onun için Kur'ân'da gelir: [2]﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ ٱلْأَقْرَبِينَ﴾ Ya'nî sûretde sana akrab olanları inzâr ve tahvîf eyle, tâ ki kabûl eyleyip ma'nâ cihetinden dahi sana akrab olup iki şerefle imtiyâz bulalar.

Pes, bu ümmetin kâmilleri iki vechile oldu ki: Biri hem sûrî ve hem ma'nevîdir ki sûrî Hâşimî olmak ve ma'nevî münâsebet-i ma'neviyye bulmakdır ki kemâl-i insânî ile zuhûrdur. Ve biri yalnız ma'nevîdir ki destâr-ı sebzi ser-i dildedir ki beyne'l-ervâh ve ehli'l-kulûb onunla ser-efrâz olmuşdur. Zîrâ ırk-ı Nebevî'ye ırkı ittisâl bulmuşdur. Ve bu makūle ekâmil-i nâsdan olanlara lâzımdır ki sûret ve ma'nâ ile bâb-ı hakîkate hizmet ede ve terbiye etdiği erbâb-ı irâdet arasında Hâşimiyyü'n-neseb dahi buluna, tâ ki [3]الأئمّة من قريش sırrı sûreten dahi vücûd bulup sûret ve ma'nâ ıttırâd ve zâhir ve bâtın ittihâd bula ve "veled-i ma'nevî" dedikleri her yüzden husûle gele. Zîrâ Cenâb-ı Risâlet duâ edip: "*Yâ Rabb, her kiminle benim karâbetim veyâ her kimin benimle karâbeti olduysa mağfûr eyle*."[4] diye duâ buyurmuşdur.

Bu cihetden işâret-i mezkûrede vâkı' olan "emîr"den murâd Hâşimiyyü'n-neseb olan seyyiddir ki evlâd-ı ma'neviyyeden biricik olursa da âlem-i vücûdun veyâhud husûs üzerine mürebbînin vücûdunun hakkıdır. Ya'nî âlem-i vücûd ol makūle Hâşimî terbiye olunduğun iktizâ etmişdir, tâ ki sırr-ı nübüvvet sûret-i velâyetde zuhûr eyleye ve neseb-i aslî ve fer'î bir yerde müctemi' ola. Veyâhud vücûd-i kâmilin muktezâsıdır ki dâiresi iki türlü dervîş ve silsile-i izn ve icâzeti iki nev' halîfeden hâlî olmayıp nûr-i lâmi'-i Nebevî cebîn-i zâhir ve bâtında pertev-endâz ola.

---

1 "Selmân bizden, ehl-i beyttendir." Bezzâr, *Müsned*, Medîne 1988-2009, XIII, 139; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VI, 212; Hâkim, el-Müstedrek, III, 691.

2 "En yakın akrabânı uyar." eş-Şuarâ, 26/214.

3 "İmamlar (halîfeler) Kureyş'tendir." bk. Buhârî, Ahkâm 4; Müslim, İmâre, 4; Ahmed, Müsned, III, 129, 183; IV, 421, 424.

4 Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

El-hamdü lillâhi Teâlâ şeyhim Seyyidü'l-aktâb Seyyid Fazlî-i İlâhî -kuddise sirruh- bu iki vechile mümtâz olmuşdur. Ve bu fakîre ehass-ı benâtını tezvîc ve karâbet-i sûriyye ve ma'neviyyesiyle mümtâz etmişdir ve silsile-i tarîkına benim gibi zaîf ile netîce verip vakt-i ahîrde nefes-i nefîsin bana ilkā edip ve ısbı'-i müsebbihasın dehânına koyup: "Benim vârisim sensin ve bu nefes benden sonra sana intikāl eder" diye **[145b]** hatm-i kelâm ve duâ eylemişdir.

Ve merhûmun rütbe-i ma'rifet ve zevk ve müşâhedesi musannefâtından *Lâihât-i Berkıyyât*'tan ve Şeyhu'ş-şuyûh Sadreddîn el-Konevî -kuddise sirruh- Hazretleri'nin *Fâtiha Tefsîri* ve *Miftâhu'l-ğayb* üzerine tahrîr etdiği şerhlerden ve gayrı âsârından ıyândır. İlm-i kimyâda dahi risâle-i müştehiresi vardır. Ve onların ve şeyhaynin ba'zı kemâlâtı *Kitâbü'l-Hitâb* nâm eserimizdedir ki Dimeşku'ş-Şâm'da ikāmetimiz esnâsında tertîb olunmuş kitâb-ı kebîrdir.

Ve bunlar ve bunlara pey-rev olanlar dünyâda mestûr olup خير أمّتي أخفياؤها[1] mûcebince amel ederler ve bu âlemden şöyle giderler. Zîrâ âlem-i hafâda iken bile erbâb-ı inkâr yüzünden bu kadar eziyyet ve cefâ ki çekerler bî-nihâyedir. Zîrâ seyyidleri ve metbû'ları ol vechile gelip gitmişdir. Ve aslı sıfat-i ilâhiyye ile tahallukdur. Zîrâ Hak Teâlâ gerçi كنت كنزاً مخفياً[2] mûcebince mestûr idi, âhir esmâ ve sıfât âyînesinden kendi vech-i kemâlini ve nûr-i zâtını göstermişdir. Fe-emmâ böyle iken yine âsârını vech-i esmâya hicâb ve esmâyı dahi vech-i zâta perde çekip nâzırları hayretde komuşdur.

Eğerçi gözlüye gizli yokdur, velâkin hemân şerîatde tevhîd ve tarîkatde tecrîd ve hakîkatde tefrîd üzerine olup makāmâtı mürâât ve muhâfaza eyle ve netîce-i hâlin setr olsun. Ve Hakk'ı ridâ-i kibriyâdan seyr eyleyip yüzün gördünse gördüm deme ve illâ zahmet çekersin ve gördüm demesen belki mücerred O'nun hüsnünden haber versen bile seni tekzîb ederler. Zîrâ huffâş ile nûr-i şemsin münâsebeti olmaz.

---

1 "Ümmetimin hayırlıları gizli olanlarıdır." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

2 "Ben gizli bir hazîne idim..." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 121.

Ve Kur'ân ile kelâm-ı nâs miyânında fark beyne's-semâi ve'l-arzdır, belki aslâ münâsebet yokdur. Zîrâ gayr-i mahlûk ile mahlûk biribirine nice muzâf olur ve nisbet tutar? Meğer ki muhâtabın dahi senin gibi kālini hâl eyleye ve sözünü Hak ile söyleye. Bu sûretde sûret ma'nâya mübeddel olmakla sohbet-i irfâniyye helâl olur. Ve bu ihtilâfât ki halk arasında vardır, taayyünât ve kavâbilden gelir ki aslı isti'dâd-ı gayr-i mec'ûlün hükmüdür.

فمن وجد الخير فليحمد الله تعالى[1] و﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ﴾[2]

[146ª]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾[3]

Leyle-i isneynde ba'de'l-intibâh Allâh Teâlâ'nın Kadîr ve Hakîm isimlerinin ba'zı âsârı zuhûr eyledi. Meselâ bir ağacın meyvesi zamânı mürûr etdikden sonra Allâh Teâlâ kādirdir ki bir kerre dahi o ağacı meyve-dâr eyleye, gerekse evvelki meyvenin akabinde ola. Zîrâ Hallâk'dır ki halkı vakt-i mahsûsa münhasır değildir ve illâ acz lâzım gelir. Ve eğer ol ağaç kuru ise kādirdir ki Feyyâz isminden ona nemâ verip meyve-dâr olmağa sâlih kıla. Nitekim Hazret-i Meryem'in Îsâ'yı -aleyhime's-selâm- vilâdeti zamânında bir kuru hurma ağacı rutûbet-i feyz bulup Meryem ondan tenâvül eyledi. Zîrâ ol şecer-i yâbisde tecellî-i evvelden rûh vardır, ancak vasfı rutûbetden yübûsete istihâle etmişdir. Ve kalb-i evsâf hikmete muhâlif değildir. Eğerçi a'yân münkalib olmaz.

Ve sûfiyye ve mütekellimînin "A'râz ve ecsâmın mecmû'u âneynde bâkî değildir, belki ânen fe-ânen teceddüd etmekdedir." dedikleri ecsâm dahi zâtın a'râzından olmak sebebiyledir. Eğerçi sûretde ol ecsâma "cevâhir" derler ki bi-zevâtihâ kāimedir, velâkin cevher-i hakîkî "ayn" dedikleridir ki vücûdun zâhir ve bâtın ve a'râz ve cevâhiri onunla kāimedir. Bu ise istihâle etmez. Pes, ecsâm a'râza göre cevâhir ve ayn-ı zâta göre a'râzdır. Nazar eyle

---

1 "Kim hayrı bulursa Allah Teâlâ'ya hamd etsin." Müslim, Birr 55.

2 "Hamd âlemlerin Rabbi Allâh'a mahsustur. (O), Rahmân ve Rahîm'dir." el-Fâtiha, 1/2-3.

3 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu: "Allah, şüphesiz her şeye kādirdir." el-Bakara, 2/20.

ki batn-ı ümmde olan cenîn acbü'z-zeneb üzerine mebnîdir. Ve acbü'z-zeneb dâne-i haşhâş kadar bir cüz'î nesnedir ki cemî'-i eczâ-i vücûd çürüyüp fenâ bulsa ona fenâ gelmez, belki neş'e-i âhirede vücûd-i insân onun üzerine tertîb olunur. İşte azm ve lahm ve emsâli ol dânenin üzerine ârız olur, gerek sen ol avârıza "cevâhir" ıtlâk eyle ve gerek "a'râz" ıtlâk et. Pes, fenâ bulan bu makūlelerdir, eğer neş'esini tekmîl etmediyse ve illâ zâhir-i vücûd dahi inhilâl ve tefessüh kabûl etmeyip ilâ-yevmi'l-kıyâm bâkî kalır, ecsâd-ı enbiyâ ve kümmel-i evliyâ ve şühedâ' ve emsâli gibi.

El-hâsıl acbü'z-zeneb zâhir mertebesinin aynı olup fenâ kabûl etmeyicek nefs-i insâniyye -ki bâtın mertebesinin aynıdır- bi-tarîkı'l-evlâ [146b] fenâ kabûl etmez. İşte istihâle kabûl etmeyen mebnâ-yı ceseddir, zâhiren ve bâtınen, yoksa nefs-i cesed ve avârızı değildir. Zîrâ mebnâ-yı cesed zât ve sâiri sıfâtdır. Sıfât ise tahavvül kabûl eder, zât değil. Nühâs gibi ki tarh-ı iksîr ile vasfı zehebiyyete münkalib olur, maa-hâzâ mâye ve mâdde bâkîdir. Ve cemî'-i avâlim bu üslûbiledir. Ve ayn birdir. Ve bu ayna erip gözü açılan vahdeti görür ve sırrına erer ve kesret derdinden halâs olur.

Biz yine sadede gelelim ki işte Feyyâz isminden böyle rutûbetler zuhûr eder, eğer zâhir ve eğer bâtın. Tefekkür eyle Ebü'l-beşer'in -aleyhi's-selâm- beşeriyyetinde ki evvel-i emrde nice bir kuru türâb idi, sonra nefh-i rûh reşâşesi ile hayât-i zâhire buldu ve evvelki salsâliyyet ve fahhâriyyet sıfatı gidip ne gûne oldu. [1] ﴿فَتَبَارَكَ اللهُ أَحْسَنُ الخَالِقِينَ﴾

Nitekim Hazret-i Mûsâ ve Yûşa'ın -aleyhime's-selâm- Hazret-i Hızır -aleyhi's-selâm- talebinde giderlerken nafaka için haml etdikleri tuzlu balık âb-ı hayât reşşinden hayât bulup deryâya akıp gitdi, maa-hâzâ zâhirde semek-i mâlih o makūle terbiyeyi kabûl etmez zann olunur. Ve buradandır ki derler: İnsân seng-i hârâ olsa mürşid-i kâmile mukārenetle dürr-i yektâ ve cevher-i bî-hemtâ olur. Ya'nî eğer kābiliyyeti var ise ve illâ nâ-kābile kudret taalluk etmez. Şol cihetden ki nâ-kābil taşdır ve taşdan âyîne olmaz. Meğer ki âyîne olmağa sâlih taş ola. Velâkin âyîneyi pas tutsa cilâ kabûl eder. Zikr olunan balık gibi ki aslı anâsır-ı hayâtdan olan suda hâsıl olmuşdur, velâkin tuzlanmakla vasfı mütebeddil olmuşdur. Pes, ol vasfı tebdîl

---

[1] "Yaratanların en güzeli olan Allah ne yücedir." el-Mü'minûn, 23/14.

etmek hikmete muvâfık ve mahall-i kudret olmağa sâlihdir, velâkin hakîkat-i semekiyye hakîkat-i haceriyyeye mislen münkalibe olmaz.

Ve Âdem'in cesed-i türâbîsine nefh vâkı' olup kabûl eyledi. Zîrâ anâsır-ı Âdem'de gālib olan âb ve hâk idi. Âb ise feyz makūlesindendir ve feyz şânından olan nesneye kudret-i Feyyâz taalluk eder. Ve hâk ol feyzi zabt içindir. Zîrâ eğer onun kesâfeti **[147ª]** olmayaydı nûr-i feyz mütelâşî olup zabt olunmaz ve Âdem'in şânı bilinmezdi. İşte [1] أنا أملح sırrı dahi bundan müstefâddır, eğer idrâk-i kâmilin var ise.

Ve bundan sonra teemmül eyle şân-ı Hazret-i Zekeriyyâ ve hâtununu -aleyhime's-selâm- ki ikisi dahi akîm ve erzel-i ömre bâliğ ve likāh şânlarından değil iken [2]﴿وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ﴾ mûcebince ne vechile onların vücûd-i tabîîlerin ıslâh eyledi ki onlardan Hazret-i Yahyâ -aleyhi's-selâm- tevellüd eyledi. Zîrâ insân oldukları cihetden bu ma'nâya sâlih idiler. Eğerçi esbâb-ı zâhire müsâade etmezdi. Velâkin ıslâh ile müsâade eder ve hikmet ve kudrete binâen eseri zuhûr eyler.

Ve fikr eyle ki ba'zı ulemâ' hâlet-i kiberde taallüm-i ulûma iştiğâl edip bi'l-âhare akrân üzerine fâik olmuşlardır. Fıkhda İmâm-ı Kudûrî ve tefsîrde Ebû Bekr Kaffâl Şâşî ve nahvde Kisâî ve maânîde Sekkâkî ve emsâli gibi. Zîrâ kudret-i Hak ile idrâk-i zihnîleri teceddüd edip ma'lûmâta vusûl hâsıl olmuşdur.

Ve neş'e-i âhirenin intişâsı dahi böyledir. Ve dünyâda ya bahtı ma'kûs veyâ ba'zı esbâb ile ma'kūdün ani'n-nisâ' olur. Eğer halâsı ba'zı a'mâle menût ise bî-sebeb ol nesne husûle gelmez. Zîrâ gerçi kudretin tahammülü vardır, velâkin ol emrin zuhûru ya irtifâ'-ı mevâni' veyâ iktisâb-ı vesâita merhûn ise bu sûretde husûlünü tarîkından taleb etmelidir. Ve cemî'-i umûr-i muallaka böyledir ve eğer muallakātdan değil ise zuhûr ve adem-i zuhûr ona göredir. Ve bunlar [3]﴿إِنَّ اللهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ ıtlâkına mâni' değildir, belki Hakîm ismine nâzırdır ki hikmet kudretin taallukuna mâni'dir.

---

1 "Ben daha güzelim." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.
2 "Eşini de kendisi için elverişli kıldık." el-Enbiyâ, 21/90.
3 "Allah her şeye kādirdir." el-Bakara, 2/284.

Ey ârif, fıtrat-i asliyyeye ve hâlet-i sâniyeye nazar eyle, tâ ki hacer gibi olmayasın ve netîcen cevher ola ve isti'dâdın netîcesi ne olduğu bir hoş ma'lûmun olsun. Ve sen mebâdî ve makāsıd arasındasın. Ve kıyâs-i ilm ü amelin netîcesi ne olacakdır? Gel imdi delîlden medlûlü netîce ver ve ilimden amele ve amelden ilm-i ilâhîye er. والله الفيّاض والعبد إذا تحرّك به لا بنفسه، وهكذا الحال في التقلّبات إلى حلول رمسه.[1]

[147b]

ليلة الإثنين قيل لي من جانب الغيب:[2]

أَنْتَ الصِّدِّيقُ الَّذِي لاَ يُفَارِقُهُ صِدْقُهُ فِي جُزْءٍ مِنْ أَجْزَاءِ الزَّمَانِ

"Sıddîk" -teşdîd-i dâl ile- kesîru's-sıdkdır ki her zamânda her hâli sıdkdır. Pes, demek olur ki: Sen bir sıddîksın ki eczâ-i zamândan hiçbir zamânda sıdkı onu müfârakat etmez, belki cemî'-i evkātde sıdkı bâkîdir. Nitekim Hazret-i Ebû Bekr -radıyallâhu anh- "sıddîkıyyet" ile vasf olundu. Zîrâ eğer kablen'n-nübüvve ve eğer ba'de'n-nübüvve sohbet-i Nebeviyye'de cemî'-i hâli sıdk idi. Ve kable'n-nübüvve sıdk-ı Nebevî emârât-i nübüvvetinden olduğu gibi, sıdk-ı Ebû Bekr dahi alâmât-i velâyetinden idi. Onun için Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- tâife-i efrâd mertebesinden nübüvvete terakkî etdiler. Zîrâ onlar kable'n-nübüvve bakıyye-i dîn-i İbrâhîm ile amel ederlerdi ve onlardan şirk ve kebâir ve ırza şeyn verir nesne sâdır olmamış idi. Onun için kable'n-nübüvve mahfûz ve ba'de'n-nübüvve ma'sûm oldular.

Ve sâdık odur ki onun ahlâk-ı nefsâniyyesi ahlâk-ı ilâhiyyeye mütebeddil ola. Zîrâ kizb insâna nefsinden tevellüd eder. Ve sıddîk odur ki halkıyyeti mertebesi hakkıyyete mütehavvil ola. Ya'nî vücûd-i mecâzî bi'l-külliyye fânî olup resm-i mâ-sivâ kalmaya ve vücûd-i hakîkî tecellîsi zuhûr eyleye. İşte muhlis dahi kesr ile sâdık ve feth ile sıddîk demekdir. Zîrâ muhlas -feth ile- musaffâ ve mutahhardır ki hulûs ve safâ ve tahâreti Hakk'a muzâfdır.

---

1 Kul nefsiyle değil O'nunla hareket ettiği müddetçe Feyyâz/bol feyz veren Allah'tır. Mezârına girene kadar değişen hâdiselerde hâl bu şekildedir.

2 Pazartesi gecesi gayb cânibinden bana denildi ki:

Bu ma'nâ ise Hak'dan nazar-ı mahsûs ile olur. Ya'nî Hak bir abde nazar-ı mahsûs etmedikçe ol abdin hâli Hakk'a muzâf olmaz. Muhlis ise -kesr ile- böyle değildir. Belki onun ihlâsı abde muzâfdır. Onun için dediler ki: Muhlis -kesr ile- hatar-ı azîm üzerinedir. Zîrâ henüz bakıyye-i vücûddan halâs olmamışdır ve seyri berzahdadır. İşte buradandır ki Cenâb-ı Nübüvvet'in sıddîkıyyeti pertevi ibtidâ Ebû Bekr'e aks etdi. Zîrâ evvel-i emrde bâb-ı nazarda o bulundu. Ve bu mertebenin kemâli ma'rifet ve ubûdiyyet olmakla sıddîkda ma'rifetullâh ve ubûdiyyet gālib **[148ª]** idi. Bu sebebden cemî'-i evliyâya baş ve halîfe-i evvel oldu. Zîrâ meşreb-i sıddîk meşreb-i İbrâhîm üzerine idi -ki cedd-i Nebevî'dir-, lâ-cerem İbrâhîm -aleyhi's-selâm- Cenâb-ı Risâlet'ten sonra mertebede ser-i enbiyâ olduğu gibi Ebû Bekr dahi ser-i evliyâ oldu.

Suâl olunursa ki: Cenâb-ı Nübüvvet -aleyhi's-salâtü ve's-selâm- Hazret-i Ömer'e -radıyallâhu anh- buyurmuşdur ki: "*Yâ Ömer, eğer ben dünyâya gelmeyeydim ve peygamber olmayaydım bana bedel peygamber sen olurdun*."[1] buyurduğu Ömer'i Ebû Bekr üzerine tafdîl ve tercîhdir. Pes, Ebû Bekr'e ihsân olunan mertebe Ömer'e gerek idi. Cevâb budur ki: Emr-i nübüvvet emr-i sa'bdır ki muktezâsı esmâ-i mütekābile ile kıyâm ve siyâset ile murâât-i havâss ve avâmmdır. Pes, ol zamân halkı -ki Kureyş ve emsâlidir- ziyâde serkeş ve müstekbir olmakla zimâm-ı umûr bir ehl-i celâdet ve salâbet yedine teslîm olunmak iktizâ etmiş idi. Ebû Bekr'de ise hilm ve mülâyemet gālib idi. Hattâ buyurdular ki: "*Eğer bir kimse beyne'l-ahyâ' bir meyyit-i mâşîye nazar etmek isterse Ebû Bekr'e nazar eylesin*."[2] Ya'nî bu kelâm-ı Nebevî Ebû Bekr'in mîzân-ı hâli kābe kavseynden ev-ednâya mâyil olduğun gösterir. Onun için dâimâ merhametle muâmele ederdi. Ve âh u enînde Hazret-i İbrâhîm yoluna giderdi.

Ve her nebînin bir sıddîkı var idi ki fazl ve şerefi ol nebînin fazl ve şerefine tâbi' idi. Çünki Cenâb-ı Mustafâ -sallallâhu aleyhi ve sellem- efdalü'l-enbiyâ idi, lâ-cerem ona muzâf olan sıddîk dahi efdalü's-sıddîkîn ve'l-evliyâ' oldu. Ve her sıddîk ki her asrda geldi, onun şu'belerinden bir şu'be

---

1 bk. Tirmizî, Menâkıb 48.

2 Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

mertebesin olmak mertebesin buldu. Zîrâ eğerçi cemî'-i ekâmilin fi'l-hakîka izâfeti Cenâb-ı Nübüvvet'edir ki onların akdâmı kadem-i Nübüvvet'e tâbi'dir, velâkin Hakk'a vusûl vâsıtaya mevkūfdur. Lâ-cerem ma'rifet ve ubûdiyyet sıddîk üzerine olmak ve bu kadem üzerine yürümek Cenâb-ı Hazret'e vusûle vesîle oldu. قال تعالى: ﴿وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ﴾[1] Ya'nî bu vesîle ibtidâ Rasûlullâh, ba'dehû veresedir.

Pes, verese biribirlerine murtabıt ve biribirlerinden müteselsil olup gelirler ve gāyetde yine mevrûsün minhe **[148b]** intihâ bulurlar. Ve bu ma'nâdandır ki gelir: طوبى لمن رآني ولمن رآى من رآني ولمن رآى من رآني[2] Nitekim Medîne-i Münevvere'de Kubâ' yolunda hurma bahçeliği içinde nahl-i mütekellim vardır ki halk ona ziyâde rağbet ederler ve üzerine ba'zı ta'lîkāt eylerler, maa-hâzâ bi'l-fi'l nahl-i mütekellim o değildir, belki onun şu'belerinden ve fürû'undandır. Fe-emmâ asl-ı sahîhe ittisâli hasebiyle onun sûretinde temessül etmekle merğūb ve mahbûb düşmüş ve الولد سرّ أبيه[3] rütbesin bulmuşdur. Bu cihetdendir ki ba'zı havâss sâdât-i kirâma ziyâde ta'zîm ederlerdi ve âl-i Rasûl'e tevkîr kılarlardı. Ve bu sebebden nicelerinin mağfûr oldukları mervîdir.

İmdi fer' sûretinde asla nazar etmeğe çok kuvvet-i basar ister ve âsârdan esmâ-i ilâhiyye seyr etmeğe haylice basîret gerekdir. Ve ehl-i âlem hayran ve şerran biribirinin âyînesidir, velâkin eğer tevhîdi gālib ve fenâsı râcih ise celâlde cemâl görür. Nitekim Mevlânâ Celâleddîn -kuddise sirruh- Konya'da ruhbâna mülâkî oldukda münhanî oldu. Zîrâ ayn-ı vâhideye nazar eyledi ve bir dahi kendi vücûdunda bi'l-kuvve olan celâli onların âyînesinde bi'l-fi'l gördü. Ve bu ma'nâ eğerçi ehl-i şer' katında mat'ûndur, fe-emmâ mağlûblara göre ma'füvvdür. Ve eğer bekā ve farkı gālib ise cemâlde celâl görür ve mü'min ve kâfire mertebelerine göre muâmele eyleyip ehl-i zâhirin ezâ ve cefâsından dahi kurtulur. Zîrâ setr-i sırr etmek evlâ ve merâtib üzerine yürümek a'lâdır.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "O'na (yaklaşmaya) yol arayın." el-Mâide, 5/35.

2 "Ne mutlu beni görenlere, beni görenleri görenlere, beni görenleri görenleri görenlere." Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VI, 171; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 96.

3 Çocuk babasının sırrıdır.

İşte ehlullâhın çekdiği zahmetlere bakıp Hak Teâlâ güler. Zîrâ o husûsda günâhları yokdur, belki terakkıyât-i âliye için mübtelâ olurlar. Binâen alâ-hâzâ zahmetleri rahmet ve zehrleri şekerdir. Velâkin iki âlemde dahi ibtilâ emr-i azîmdir. Şu kadar vardır ki dünyâ hâli ukbâ hâline göre ehvendir. Onun için âşıklar hem ağlarlar hem gülerler. Ağladıkları zâhiren ve bâtınen âteşlere girmişlerdir. Ve güldükleri budur ki bu hâlde iken âteşde semender gibi olmuşlardır. Velâkin âşık olan ve er olan bu meydâna gelir girer. Zâhi-din bunda ne işi vardır ki murâdı **[149ª]** selâmetdir. Onun için netîcesi melâmet ve nedâmetdir. Âşıkın bidâyeti ise melâmet, nihâyet ve netîcesi ise selâmetdir. Hattâ bu âlemde esmâ ve ezvâk ile sefer ve sülûk edenler âhi-retde fenâ fillâh ehlinin merâtib-i âliyesine bakıp kan ağlasalar gerekdir. Zîrâ ehl-i fenâ mücâhedât-i şâkka üzerine gelip giderler ki onların ezvâk-ı esmâ ile münâsebetleri yokdur, belki dimâğlarında mücerred zevk-ı tevhîd vardır. Fe'fhem cidden.

Ba'de-zâ sıddîkıyyeti cemî'-i ezmân ile kayd etdiği kemâline dâlldir ki "Evkātden hiçbir vakitde onda halel yokdur" demekdir. Belki mine'l-evvel ile'l-âhir müstemirrdir diye saâdet-i ezeliyyeye işâret eder.

والحمد لله على ذلك حمداً كثيراً والشّكر له على عطائه الذّاتي شكراً وفيراً[1]

Ya'nî onlar için قال تعالى: ﴿لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَوةِ الدُّنْيَا وَفِي ٱلْآخِرَةِ﴾[2] hayât-i dünyeviyyelerinde sıhhatleri hâlinde saâdetle müjde-i ilâhî olduğu gibi maraz-ı intikāllerinde ve hîn-i ba'sde dahi mevtına münâsib vechile beşâret vardır ki kimi melâike-i kirâm vesâtatıyla ve kimi dahi bi'z-zât Mevlâ-yı Kerîm'dendir. Zîrâ ekâmil-i nâs için vech-i hâss vardır ki oradan bi-lâ-vâsıta istifâza ederler. Velâkin eğer rü'yâ-yı sâdıka ve eğer hâtıra-i mahmûde ve eğer vârid-i gaybîdir, ma'nâda sıdk yüzünden berâberdir. Zîrâ söz sâdıklara göredir. Eğerçi ba'zında zevk-ı gālib ve neşât-ı azîm vardır.

Nazar eyle ki bir sunun menbaına erip oradan içmek ile ba'zı mevâzı'a mürûrdan sonra içmek bir değildir. Ve buradan ulemâ-i rüsûm ile ulemâ-i hakāikın farkları zâhir olur. Zîrâ mâ-i mukattar-ı semâvî ile arzdan hafr

---

1 Bundan ötürü Allâh'a pek çok hamd olsun. Zâtî ihsânları sebebiyle de O'na hadsiz şükürler olsun.

2 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Onlar için dünya hayâtında da âhirette de müjde vardır." Yûnus, 10/64.

tarîkıyla ahz olunan su bir değildir. Pes, kande efkâr-ı akliyye ve kande esrâr-ı sırriyye.

İşte bir nesnenin netîcesi bundan fehm olunur. Ya'nî mebâdî ne ise makāsıd ona göre netîce bulur. Nitekim derler ki: Sıdkın netîcesi necât ve kizbin netîcesi helâkdir ve sülûk-i sahîhin netîcesi menzil-i vasla vusûldür. Ve sülûk-i sahîh odur ki nefs-i kâzibe ile refîk olmayasın. Zîrâ nefs ve şeytân ile hem-râh olmanın netîcesi dalâldir. Ve şol a'mâli ki erbâb-ı inkâr ve ashâb-ı hicâb işlerler, ekseri nefs ile meşûbdur ki rızâ-i Hakk'a mukārin değildir. **[149[b]]** Ve a'mâl-i riyâiyye, erbâbının yüzlerine darb olunur. Ya'nî yüz -ki vech-i hakîkatdir- mihekk gibidir. Çünki bir nesne mihekke gelmeye ve vech-i hakîkate münâsib olmaya, onu vech-i mecâza ve taşa çalarlar. Zîrâ kadr ve ayârı yokdur ve bu makūlenin netîcesi fezâhatdir.

İşte nefs-i vücûd dahi böyledir ki zenb-i azîmdir. Ve zenbin netîcesi ukūbetdir. Ve ukūbet envâ'-ı muhtelifedir ki herkesin ilmine göredir. Ve bir kimsenin vücûdu Hakk'a hicâb olup bu vechile Hak'dan mahcûb olmak ukūbetdir, gerekse zâhiren naîm içinde olsun. Nazar eyle ki küffârın ba'zıları dahi dünyâda naîm içindedir, velâkin küfr cahîmine girmişler ve onda azâb-ı bu'd ve katîat ve hicâb ile kalmışlardır. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ﴾[1] Bu hod ma'lûmdur ki her kemâl ve her noksân buradan gider. Onun için denildi ki: "Dünyâ âhiretin mezraasıdır." Ya'nî zer' bunda ve hasâd ondadır.

Gel imdi kafâyı yüze tahvîl eyleyip mukarrabîn ıdâdından ol ki bunlar her yüzde vech-i mutlaka nazar ederler. Ebrâr ise vech-i mukayyedi görürler, küffâr ise a'mâ kalırlar. Ve vech-i mukayyed görmek min-vechin hicâbdır. Nitekim şemsin bir revzeneden şuâ-i mukayyedi bî-revzene zıyâ-i mutlakı gibi değildir. Ve şems birdir ki gayret götürmez. Ya'nî şuânın hiçbir ferde ihtisâsı yokdur ve "Bu güneş benim olsun fakat, gayrının olmasın" demek lağvdır. Sultân hâli dahi reâyâ ile böyledir. İşte ehl-i tevhîdin bir güneşi olur, iki değil. Erbâb-ı şirk dahi güneşleri var ise getirsinler. Zîrâ ulûhiyyetde teşrîk lâ-cerem şuûnda dahi teşrîki iktizâ eder.

---

[1] "Hayır, şüphesiz onlar o gün Rablerinden perdelenmişlerdir." el-Mutaffifîn, 83/15.

Pes, şirk ve riyâ bâtıl ve tevhîd ve hulûs hak oldu ve mezheb-i ehl-i vahdet istikāmet buldu. Zîrâ birlikde olan birliğe erer ve ikilikde kalan muztarib olup kalır ve da'vâsına burhân bulamaz. Nice burhân bulur ki bâtıla burhân olmaz? Eğer bi'l-farz burhân olsa sâbit olmak lâzım gelir. Kur'ân ise buyurur: [1]﴿إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقاً﴾ Ya'nî bâtıl için bekā yokdur, eğer bâtıl-ı vücûd ve eğer gayrı. Onun için küffâr dûzahda yana yana zâtî olurlar. Ya'nî sırr-ı zâta ve sırr-ı vahdete vusûl bulurlar, fe-emmâ naîm-i sıfâtdan mahrûm **[150[a]]** kalırlar ve netîceleri azâb-ı hulûd olup cezâ-i vifâkların bulurlar.

Ve bundan fehm olundu ki nühâsın netîcesi gerçi zerdir, fe-emmâ sıfâtını tahvîle amel-i mahsûsa mübâşeret lâzımdır. Ve sana tahrîr olunan maârif-i ilâhiyye dahi esbâb-ı zehebiyyedendir, fe-emmâ kadrin bilmezsin ve netîcesi ne olduğun anlamaz[sın].

Hattâ seher-i a'lâda bu mahall tahrîr olunurken altından dört sûret zuhûr eyleyip "Şerîat ve tarîkat ve ma'rifet ve hakîkati altın kalem ile yaz" denildi. Ve bunda [2]﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾ sırrı vardır. Ya'nî Rasûlullâh'ın vücûd-i şerîfleri dört mertebe rahmet idi. Zîrâ şerîat akvâli ve tarîkat ef'âli ve ma'rifet atvârı ve hakîkat esrârı idi ki dört mertebenin tarîkını ve bidâyet ve nihâyet ve netîcesini ta'rîf edip âlemlere rahmet oldu ve Kur'ân sûret-i Muhammediyye olduğu zuhûr buldu. Zîrâ cemî'-i ahlâkı ile mütehallık idi.

Vay o münkire ki Mushaf'ı öpüp başına koya ve ahkâm ve hikemini ayağı altına ala ve her asrda sûret-i Muhammediyye olan vârise iltizâm-ı eziyyet ve cefâ eyleye ve min-haysü lâ-yahtesib mü'minim derken kâfir ola. Zîrâ bu âlem yalnız sûret değil, belki maânî-i celîle ile kāimdir. Ve bağ ve bahçede kışrı tenâvül edip lübbe iltifât etmemek mizâcın inhirâfından ve tab'ın fesâdındandır ki ıslâha muhtâcdır, velâkin cüzâm zahmetine mübtelâ olan kimseye ilâc olmaz. Pes, burada tabîb neylesin ki derd vardır ammâ kābil-i dermân değildir. Buradan derler ki: Dünyâda tûtî vardır, velâkin söyletir yokdur. Veyâhud söyletir vardır, velâkin söylemeğe kābil tûtî yokdur. Zîrâ zâğ u zâğana ta'lîm etmekde fâyide olmaz, belki netîcesi teab ve

---

1 "Zâten bâtıl yok olmaya mahkûmdur." el-İsrâ, 17/81.

2 "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." el-Enbiyâ, 21/107.

zahmet olur. Bu sebebden enbiyâ ve evliyâ, müstaiddi tefakkud etdiler ve hayvân meşreb olanları terbiye etmediler. Zîrâ gurâb tûtî olmaz ve tilki boyacı boyası ile boyanmakla tâvus sûretin bulmaz. Zîrâ [1]﴿صِبْغَةَ اللهِ﴾ sırrı lâzımdır ki bu renk bir dahi çıkmaz ve solmaz. Ya'nî netîcesi bekādır. Sâir renklerin netîcesi ise fenâ ve zevâldir.

والله هو الحيّ الباقي وهو المفيض الجَواد السّاقي.[2]

[150b]

بعد الإنتباه قيل لي: **إِنَّمَا يَظْهَرُ الْمَعْلُومُ بِقَدَرِ الْعِلْمِ**[3]

Ma'lûm ola ki ecell-i ma'lûmât Allâh Teâlâ'dır. Pes, O'na taalluk eden ilim dahi ecellü'l-ulûm olur. Ve Hakk'a ilim taalluk etmek esmâ ve sıfâtı mertebesindedir ki mertebe-i zuhûrdur. Zâtı mertebesinde değildir ki mertebe-i butûndur. Ve hakîkatde gayb mertebe-i zât ve hakîkatde şehâdet mertebe-i sıfâtdır. Eğerçi izâfât hasebiyle ba'zı gayba şehâdet ve ba'zı şehâdete gayb derler. Meselâ mertebe-i ervâh mâ-fevkında olan mertebe-i ilme göre şehâdetdir. Zîrâ mertebe-i tecellîdir. Ve mâ-ba'dinde olan mertebe-i ecsâma göre gaybdır. Zîrâ rûh bâtın ve cesed zâhirdir. Nitekim batnı ümmde olan cenîn doğmazdan evvel bâtın ve ba'dehû zâhirdir. Bu cihetden iki mevtına göre iki isim ile tesmiye olunur ve bir mevtına göre dahi esmâ-i muhtelife ile mevsûm olur. Zîrâ vilâdetden sonra cismâniyyeti hasebiyle zâhir ve rûhâniyyeti hasebiyle bâtındır. Ve kezâlik rûhen evvel ve cismen âhirdir ve rûhen Mübdi' isminde ve cismen Musavvir ismindedir. Ve sâir esmâ dahi bi-hasebi'l-münâsebât kendine izâfet olunup bu vechile mecmau'l-esmâ' ve's-sıfât olur, velâkin âlem-i âfâk ve enfüsü ilmi mikdârı ihâta eyler.

Ba'zı umûr vardır ki külliyyet ve ba'zı umûr vardır ki cüz'iyyet üzerine bilinir. Ve bilinmek taalluk-ı ilme göredir. Nitekim taalluk-ı ilim dahi ma'lûmun hâline râci'dir ki eğer ma'lûm olan nesne küllî ise taalluk-ı ilim

---

1 "Allâh'ın boyası." el-Bakara, 2/138.

2 Hayy ve Bâkî olan Allah'tır. Feyz veren, cömerd ve sulayan O'dur.

3 Uyandıktan sonra bana denildi ki: "Ma'lûm, ilim mikdârınca zuhûr eder."

dahi küllî ve eğer cüz'î ise taalluk-ı ilim dahi cüz'î olur. Pes, ilim külliyyet ve cüz'iyyetde ma'lûmun hâline tâbi'dir, nefs-i ilme göre değil. Ya'nî taallukun cüz'iyyetinden fî-nefsi'l-emr ilmin kendi cüz'î olmaz.

İşte Hâlık'a göre ilim küllî ve mahalline göre taalluk cüz'î olur ve mahlûka göre ba'zı taalluk küllî ve ba'zı taalluk cüz'î olduğu gibi ilim dahi ona göre olur. Meselâ mahlûkun mahlûka ilmi külliyyet ve cüz'iyyet ile muttasıf olur, velâkin mahlûkun Hâlık'a ilmi külliyyet ile muttasıf olmaz. Belki ba'zı vechile olur ki mertebe-i sıfâtdır. Onun için Kur'ân'da gelir: ﴿فَاعْلَمْ أَنَّهُ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللهُ﴾[1] **[151ª]** Zîrâ Allâh Teâlâ Muhît'tır, muhât değildir. Bu cihetden zâtının inkişâfı bi-kaderi'l-ilmdir ki ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ﴾[2] mahlûkun ilminde cüz'iyyet gösterir. Fi'l-hakîka bir nesne zât ve sıfâtıyla alâ-vechi't-tafsîl ilm-i Hâlık'a göredir ve illâ mahlûkun yalnız Hâlık'a değil belki mahlûka nisbetle dahi ilmi ba'zı havâss ve levâzım hasebiyledir, yoksa hakîkati cihetiyle değildir. Eğerçi ma'lûm mahlûk olduğu cihetden külliyyet ile bilindi kıyâs olunur.

Ve mütekellimîn dediler ki: Hakk'ın ilmi küllîdir, gerek küllîye taalluk etsin ve gerek cüz'îye. Ve sûfiyye dediler ki: Cüz'îye taalluk eden ilim dahi cüz'îdir. Ya'nî ilm-i ilâhî gerçi fî-nefsi'l-emr inkısâm kabûl etmez, velâkin müteallakı hasebiyle kabûl eder. Çünki müteallak cüz'î ola, ilim dahi ona tâbi' olur ve nefs-i ilme bundan noksân lâzım gelmez. Meselâ bir deryâdan teşa'ub eden enhârın cümlesi aslında mâ-i vâhid olduğu cihetden cümlesine taalluk eden ilim gerçi fi'l-hakîka ilm-i vâhiddir ki tekassüm ve tecezzî kabûl etmez. Fe-emmâ her bir nehre nisbetle olan ilme "ilm-i cüz'î" derler. Zîrâ nehrin kendi cüz'üdür. Ve bu makāmın dahi dekāikı vardır ki bu mahalle sığmaz. Pes, sa'y eyle ve mahall-i ilm olan kalbi tehyie et, tâ ki feyz-i küllî gele ve ma'rifetin kendi hasebine göre tâmm ola. Eğerçi Hakk'a göre ilme nihâyet yokdur. Zîrâ Vâsi'-i Alîm'dir.

Ve Hak kendi zât ve sıfâtını künhü üzere bilir ve abd-i mahcûb bi-kaderi'l-inkişâf bilir ve ilâ-ebedi'l-âbâd inkişâf ziyâde olmakdadır ve illâ zât ve

---

1 "Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur." Muhammed, 47/19.

2 "O'nun ilminden, ancak kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar." el-Bakara, 2/255.

sıfât-i Hakk'ı hasr lâzım gelir. Ve halkın avâmm ve havâssı arasında tefâvüt ve tafdîl bi-kaderi'l-ilmdir. Ya'nî onun ki ilm-i ilâhîsi ziyâdedir, derecede âlîdir. Ve bu makūlelere "nüfûs-i fâzıla" derler, enbiyâ ve evliyâ gibi ve illâ fesâhatden hâric olan kelâm asvât-i hayvânât menzilesinde olduğu gibi ma'rifetden ârî olan zât dahi nüfûs-i hayvâniyye mertebesinde olur. Nüfûs-i hayvâniyyeye ise kadr ve şeref yokdur. Zîrâ rûh-i menfûh ve onun âsâr-ı celîle ve esrâr-ı şerîfesinden hâlî ve âtıldır.

[151[b]] Ba'de-zâ ma'rifetde asl olan ma'rifet-i nefs ve fer' olan ma'rifetullâhdır. Nitekim من عرف نفسه عرف ربّه[1] ona dâlldir. Zîrâ nefs-i âdem bir şecere gibidir ki onun netîcesi semere-i ma'rifetdir ve kendi nefsine ma'rifetin semeresi ma'rifetullâhdır. Pes, bundan mazhardan zâhire intikāl vardır -ya'nî ilim cihetinden- ve illâ mâhiyyet-i mazhara mukārin olan vücûd-i Hak olmakla ﴿وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ﴾[2] mûcebince Hakk'a göre ittisâl ve infisâl yokdur, belki tefâvüt âlimin ilmindedir.

Ve nefsi bilmek iki vechiledir: Biri sıfatı imkân ve vücûdu vücûd-i zıllî olmakla bilmekdir ve Hakk'ı sıfat-i vücûb ve vücûdu vücûd-i hakîkî ile bilmekdir. Bu sûretde bilen sensin. Ya'nî sen âlim ve Hak ma'lûmdur. Ve biri dahi vücûd-i Hak vücûd-i vâhid ve cemî'-i eşyâda tecellî eyleyen ayn-ı vâhide olmak üzere bilmekdir. Bu sûretde bilen sen değilsin, belki O'dur. Ya'nî âlim ve ma'lûm mertebe-i hakîkatde birdir. Buradan dediler ki: لا يعرف الله إلّا الله[3] Ya'nî Hakk'ı bilmek seninle olmaz. Zîrâ sen mümkin ve Hak vâcibdir ve vâcib ile mümkin arasında irtibât ve münâsebet olmaz. Onun için derler ki: ما للتّراب وربّ الأرباب[4] Belki Hakk'ı bilmek yine Hak ile olur. Nitekim güneşi bilmek vech-i arzda dav' ile olur, yoksa zıll ile olmaz. Zîrâ güneş nûr ve zıll zulmetdir ve zulmet nûrun vücûduna delîl olmaz. Şol sebebden ki nûrun cinsinden değildir, belki الأشياء تتبيّن بأضدادها[5] mûcebince nûr zulmet ile münkeşif ve mütemeyyiz olur. Ve cemî'-i eşyâda

---

1 "Nefsini bilen Rabbini bilir." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 234.
2 "Nerede olsanız, O sizinle berâberdir." el-Hadîd, 57/4.
3 Allâh'ı ancak Allah bilir.
4 Toprakla Rabblerin Rabbi'nin münâsebeti nedir?
5 Varlıklar, zıtlarıyla birbirinden ayrılır.

hâl böyledir ve nûr ve zulmet evsâfda biribirinden mütemeyyiz olmakla biribirinin hakîkatini ta'rîf lâzım gelmez.

Pes, Hakk'a delîl yine Hak'dır, yoksa halk değil. Meselâ âsâr-ı hissiyye Hakk'a delîl olmaz, belki Hakk'a delîl olan ol eşyânın hakāikı ne ile kāim ise odur, o ise esmâ-i ilâhiyyedir. İşte buradandır ki derler: الظّاهر عنوان الباطن[1] Ve dahi derler: المجاز قنطرة الحقيقة[2] Ya'nî eserde müessire nazar olunur ki netîce müessirdir. Ve mecâz ile hakîkat dahi böyledir ki biribirinin âyînesidir. Ve âyîne gerçi gayrdır, velâkin ayndır. Zîrâ râî **[152ª]** ve mer'î arasında hicâb değildir. Eğer hicâb olsa mer'î görünmezdi.

Ve buradan fehm olundu ki "Eşyâda Hakk'ı gördüm" demek şirkden hâlî değildir ve burası mezâlik-ı akdâmdandır. Pes, vâcid-i muhakkık olanlar ayn-ı eşyâyı görürler. Nitekim ayn-ı cesedi görürler ve cesedi dahi âlem-i halkdan iken âlem-i emrden add ederler. Zîrâ âlem-i emrden olan rûha ittisâl-i kavîsi vardır ve onun eser ve netîcesidir. Ve maksim aksâmda dâhil olduğu gibi rûh dahi cesedde dâhildir ve aksâmın her biri maksimi ile birlik olduğu gibi cesed dahi rûh ile ittihâd sûretin bulur. İşte bu söz hakîkate göredir ve illâ zâhire göre merâtib biribirinden mümtâzdır.

Nazm:

Nûr-i Hak aks eylese pür-nûr olur dil hânesi
Sâf cevher sûretin bulur bu ten kâşânesi

Birliğe ermek nedir, senden fenâ bulmak-durur
Yoksa sen sensin yine ey dest-i Hak vîrânesi

Âlem-i iksîre bak altın olur onda nühâs
Birbirinden farkı yok ey cânımın cânânesi

Ya neden dedi "Ene'l-Hak" sırr ile Mansûr'a bak
Sûreti ma'nâda mahv et ey Hak'ın dîvânesi

Bahr-i mevvâc ü sadefler sînesin çâk eyledi
Çıkdı deryâdan kenâra âkıbet dür dânesi

---

1 Zâhir, bâtının nişânıdır.
2 Mecâz hakîkatin köprüsüdür.

Dâne dâne cevheri nazm eylesen Hakkî n'ola
Çünki Hak'dır bahr-i cûd içre vücûdun ânesi

۞

اَلْبَحْرُ مَوَّاجٌ[1]

Ya'nî bahr-i zât mevvâc olup dürer-i esmâ ve sıfât ihrâc eylediği gibi bahr-i ilm dahi mevvâc olup cevâhir-i hakāik ızhâr eyledi ve kenz-i mahfî zuhûra gelip güherlerine muhtâc olan hakāik-ı ma'dûme ve mâhiyyât-i mektûme ondan sûd-mend olup gınâ buldular ve libâs-ı vücûd telebbüs edip nice levâzım-ı vücûd ile dahi müntefi' oldular ve mertebe-i cilâ tamâm oldu ve müşâhede yerin buldu, hemân tekrâr insânda tılsım-ı vücûd bozulmağa kaldı. İmdi nazar eyle bu iki vechile kenz-i mahfîye ve perde olan tılsıma, şâyed hall edesin ve nefâis alıp gidesin.

والله الفتّاح وبيده المفتاح ومنه نتيجة النّجاح.[2]

۞

[152b]

قيل لي بهذه العبارة العربيّة: **أَسْبَابُ الْهَلَكَةِ كَثِيرَةٌ مِنْهَا النَّوْمُ الْغَالِبُ**[3]

Ya'nî sâlike esbâb-ı helâk çokdur ki onunla kalbi mürde ve nefs-i hayvâniyyesi kavî ve zinde olur. Ve ol esbâbdan biri dahi nevm-i gālibdir ki çok uyumakdır. Bu ma'nâdandır ki birkaç nesneyi sülûkde rükn-i kavî kıldılar, uzlet ve seher ve taklîl-i gıdâ ve emsâli gibi. Zîrâ taklîl-i gıdâ ve terk-i hâbda kuvâ-yı tabîiyye ve nefsâniyyeyi taz'îf vardır. Ve bu kuvâ zaîf olmadıkça kuvâ-yı rûhâniyye kuvvet bulmaz ki zâhirin kemâli bâtının noksânına sebebdir. Zîrâ iki kemâl bir yerde müctemi' olmaz. Ya'nî hem ten-perver olasın solmayasın ve hem can-perver olasın feyzde noksân bulmayasın; bu ikisi bir mahalde bulunmaz ki dünyâ ve âhiretin ikisini bir yere cem' ve meşrık ve mağribi bir mahalde derc gibidir. Tulû' ile gurûb bir değildir. Zîrâ biri nûr ve biri zulmetdir. Pes, eğer nûr gālib olursa zulmeti sürer ve

---

1 Deniz çok dalgalıdır.
2 Allah, Fettâh'dır. Anahtar O'nun elindedir ve başarının netîcesi O'ndandır.
3 Bu Arapça ibâre ile bana denildi ki: "Helâk sebepleri çoktur. Onlardan birisi de çok uyumaktır."

gece gündüz olur ve eğer zulmet gālib olursa nûru izâle eder ve gündüz gece olur. Ve gece ve gündüzün müctemi' olması muhâldir. Şu kadar vardır ki gece gündüzün mahallidir. Ya'nî gündüz gecenin yerinde zuhûr eder. Şöyle ki eğer gündüzün nûru münkeşif olsa gece aslı üzerine zâhir olur.

İşte cesed ile rûh hâli budur ki Hak Teâlâ nûr-i rûh ile cesedi izâet eyleyip arz-ı cesed onunla işrâk eylemişdir. Gûyâ orada cesed yokdur, hemân rûh vardır. Nitekim rûh kabz olundukda orada zulmet-i cesedden gayrı kalmaz. İşte bahâr ve hazân dahi böyledir ki bahârda ağaçlara su yürür ki ol su onların rûhudur. Pes, ol suyla zinde olup meyve verirler ve hazânda ol su kesilip ağaçların rûhu gider ve kuru cesed gibi kalır. İşte mevt ile ba's dahi böyledir. Ve evliyânın cesedleri kubûrda solmadığı feyz-i **[153ª]** rûhun devâmındandır ki onların işrâkına gurûb yokdur. Onun için ba'zıları gasl olunurken ve ba'zıları kabre vaz' olundukda lisâna gelip söylemişlerdir. Zîrâ dünyâda terk-i hâb ve emsâli ile hâb-ı gafletden bîdâr olmuşlardır. Ve gözü açıklara bir dahi menâm olmaz ve bi'l-ihtiyâr ve'l-irâde mürde olanlar bir dahi mevt yüzün görmezler.

Ve sen bu hâlden taaccüb eyleyip kıyâs-i nefs eyleme ve illâ hatâ edersin. Zîrâ bilirsin ki dünyâda nice eşyânın evsâfı istihâle eder. Meselâ kan misk olmaz, fe-emmâ âhûya mücâveretle olur, gayra mücâveretle olmaz. Zîrâ âhû Ebü'l-beşer Âdem'den -aleyhi's-selâm- hayr duâ almış ve arkası sığanmışdır. Duâ ise bâtınına feyz-i ilâhîdir. Ve mesh-i zahr hırka-i teberrükdür ki meşâyih yedinden giyerler.

Pes, eğer sen dahi bir ehl-i nefesden duâ aldınsa ve hırka-i tecerrüd ve teberrük telebbüs ettinse sende dahi dem-i hayvânî nûra mübeddel olur. Bu vechile cimâa kuvvet bulursun. Ya'nî enbiyâ ve evliyânın dünyâda kesret-i cimâiyyeleri demleri -ya'nî damarlarında olan kanları- ve sâir eczâ-i bedeniyyeleri nûr olduğundandır ki nûr âlem-i bekādandır. Âlem-i bekāda ise süstlük olmaz. Nitekim cennete girdikde bilsen gerekdir. İşte bu izdivâc-ı sûrî izdivâc-ı ma'nevînin âsârındandır. Ve kümmel-i evliyâya izdivâc-ı ma'nevî bâkîdir ki muhadderât-i hakāik ile dâimâ müctemi' olurlar. Ve hırkadan murâd esmâ-i ilâhiyye libâsını giymekdir.

Gel imdi ibtidâ leyle-i zâta girip şol firâşa menâm için tecerrüd edenler gibi sen dahi mâ-sivâ libâsını üzerinden hal‘ eyle ve Hak Teâlâ sana sabâh-ı ayn ve inkişâfda esmâ ve hakāik-ı zât ve sıfât libâsını ilbâs eylesin ve ehl-i ıyd gibi libâs-ı cedîd ile salınıp gezesin, gerek sana uryân desinler ve gerek mülebbes diye söylesinler. Zîrâ bize hakîkat ağzının şehâdeti lâzımdır, zâhir ağzının değil. Zîrâ zâhir ağzı gûyâ hâbda iken söyler ki müfîd değildir.

[153b] Ey ârif, bu kelâm sana bir remzdir ki irfânın var ise erbâb-ı zâhir ile ashâb-ı hakîkat arasında fark ne olduğun bilirsin ve eğer nâdânlarla mübtelâ oldunsa sabr eyle. Nitekim bu demlerde bu fakîre ilkā olunan âyât-i ızâmdandır ki Rabb-i Gafûr ve Gayûr buyurur: ﴿فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذَنُوباً مِثْلَ ذَنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ﴾[1] Ya‘nî zâlimler ve husûsâ ki küffâr-ı Kureyş için muâheze ve azâbdan nasîb-i vâfir vardır, onlardan evvel gelen zâlimlerin nasîbi gibi. Pes, onlar bu husûsda isti‘câl etmesinler, ya‘nî benden acele ile ol muâhezeyi taleb etmesinler. Zîrâ her nesnenin vakt-i merhûnu vardır ve her kâr hikmete mebnîdir. Çünki onlar ümem-i sâlifenin mükezzib ve müfrıt ve mü'zîleriyle amelde müşterek oldular, elbetde onların bulduğu cezâyı bunlar dahi bulurlar ve etdikleri yanlarına kalmaz. Zîrâ Rabbü'l-âlemîn Kādir ve Muktedir ve Celîl ve Cebbâr ve Mürîd ve Müntakim ve Kahhâr'dır. Ve enbiyâ hâli a‘dâsıyla bu olıcak verese-i enbiyânın dahi hâli budur.

Ve dünyânın ömrü bütün, hemân bir sâat-i hafîfe gibidir. Efrâd-ı insândan her bir ferdin ömrü n'olacakdır? Akar su ve eser yel gibidir ki gelir geçer ve zıll-i hayâldir ki görünür görünmez. قال تعالى: ﴿بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾[2] Ya‘nî Hak Teâlâ yalnız a‘râzı değil belki fi'l-hakîka ecsâmı bile her ân-ı gayr-i münkasimde i‘dâm ve îcâd etmekdedir, velâkin ziyâde sür‘at ve ittisâlinden lâ-yenkatı‘ görünür. Nitekim bir kimse ucu âteşli bir ağacı eline alıp sür‘atle sağa ve sola tahrîk etse, ondan bir memdûd alev görünür, maa-hâzâ ol âteşin medd olunduğu yokdur, belki sür‘at-i yedden öyle görünür. İmdi vücûd-i fânî hâli dahi böyledir, fe-emmâ vücûd-i bâkîde böyle

---

1 "Şüphesiz zulmedenler için (önceki müşrik) arkadaşlarının azap payı gibi payları vardır. Artık azabımı acele istemesinler." ez-Zâriyât, 51/59.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Doğrusu onlar yeni bir yaratmadan şüphe içindedirler." Kāf, 50/15.

keyfiyyet olmaz. Belki bir hâl üzerine dâim ve sâbit ve bâkîdir ve senin ve sâirin vücûdu onun üzerine döner.

İşte buradan fehm olundu ki Hakk'ın vücûdu medâr-ı vücûd-i âlemdir ve her dâirenin medârı sâbit ve dâiresi müteharrikdir. Nitekim Ka'be yerinde durur ki zât-i **[154ª]** ahadiyyeye işâretdir. Ve huccâc onun çevresinde deverân eyler ki esmâ-i ilâhiyye sûretidir. Ve Ka'be'nin hâli fi'l-hakîka hareket ve sükûn ile muttasıf değildir, belki sükûn ile muttasıf olduğu huccâcın hareketine göredir ki izâfîdir.

İmdi emr-i vücûd cemî'-i atvârda birdir, velâkin hakāikın ahvâl ve ahkâmıyla tetavvur edip suver-i muhtelife gösterir. Nitekim şol bir hayvân ki güneş ile bile devr eder ve üzerinde elvân-ı muhtelife görünür, pes güneşin nûru birdir, velâkin ol elvân ol hayvânın taayyününden zâhir olur ki esmâ-i muhtelifenin âsârıdır. Ve bu takrîrden murâd âlemin ne vechile hayâl olduğun temsîl ve tefhîmdir.

Gel imdi vücûd içinde vücûd bul, tâ ki ol bulduğun vücûd ile vücûdun ne vechile döndüğün bilesin ve arş-ı azîm olduğun bilip ancılayın dönesin ve hayâlden halâs olup ve telvînden necât bulup ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîne eresin ve vech-i sırrı bî-perde göresin. Ve bu âlemde çeşmi alîl olanlara göre kehhâller nice ise basîreti pür-hıyre olanlara göre dahi Hak-bîn olan mürşidler böyledir. İşte "Derdi olana dermân bulunur" demişlerdir, velâkin "Derdim vardır" diyen yokdur, pes Lokmân Hakîm neylesin?

Lâiha-i seheriyye:

Çok zamân oldu gönül eyleyeli aşka heves
Bu hevâdan gözünün yaşları oldu eres

Ger gönül Kāf'ına ankā olasın epsem otur
Ankebût olma ki dâim edesin sayd-ı meges

Bir heves bes sana gayrı hevesi n'eylersin
Mâ-sivâya el uzatma yürü andan eli kes

Etdi esmâ-i ilâhiyye cihânı teshîr
Çâresiz kaldı birer ismin elinde herkes

Gül ile hâr berâber ola mı âlemde
Hiç yek-sân mıdır sidre vü tûbâ ile has [sîn ile]

Hakkıyâ hırkaya gir âlem-i tecrîde eriş
Giymek istersen eğer yârin elinden atlas

[154b]

بعد الإنتباه ورد قوله تعالى:

﴿وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلاً مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللهِ وَعَمِلَ صَالِحاً وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾[1]

Bu âyet-i şerîfede üç nesne zikretdi ki: Biri da'vet-i ilallâh ve biri amel-i sâlih ve biri İslâm'dır. Ve İslâm ve îmân ra'sü's-saâdât olmakla cümleden mukaddemdir, velâkin fevâsıla riâyet için te'hîr eyledi. Ve bir dahi İslâm sıfat-i enbiyâ olmakla şeref-i azîmi olduğu ma'lûmdur, gerek takdîm olunsun ve gerek te'hîr olunsun. Nitekim ekâbir-i nâs bir meclise cümleden sonra gelirler ve sadra otururlar ve sonra geldikleri rütbe-i âliyelerini münâfî olmaz. Meğer ki cennetde makām-ı kesîb ola ki makām-ı rü'yetullâhdır. Zîrâ oraya ekâbir-i ümmet müsâraa ederler ve asâğir sona kalırlar. Zîrâ orada herkes ilim ve ma'rifet ve ameline göre sür'at eder.

Ve amel-i sâlihi tevsît etdi. Zîrâ amel-i sâlih bir nerdubânın pâyesi gibidir ki bâlâya suûda vesîledir. Onun için Kur'ânda vârid oldu ki: ﴿إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ﴾[2] Ya'nî insânın tevhîdinin nerdubânı amel-i sâlihdir ki onunla ılliyyîne suûd eder veyâhud üzerine haml edip götürür. Pes, amel matıyye gibi olmuş olur. Leyle-i mi'râcda Rasûlullâh'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- râkib olduğu Burâk gibi ki ol Burâk onun amel-i sâlihinin sûretidir. Velâkin amel-i sâlih bi-nefsihî suûd etmez, belki Burâk'ın kanatları olduğu gibi ona dahi kanat lâzımdır. Ve onun kanadı âmil olan kimsenin hüsn-i niyyeti ve hulûs-ı i'tikād ve taviyyetidir. Onun için salâh ile vasf olundu. Zîrâ salâh odur ki onun bâtınında halel olmaya. Ve amelde halel olmamak odur ki rızâullâh için ola. Ve dahi terakkî üzerine

---

1 Uyandıktan sonra Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Allâh'a çağıran, iyi iş yapan ve "Ben müslümânlardanım" diyenden daha güzel sözlü kim olabilir?" Fussılet, 41/33.

2 "O'na ancak güzel sözler çıkar, amel-i sâlih onu yükseltir." Fâtır, 35/10.

olursa hak ile vücûda gele, nefs ile değil. Nitekim enbiyâ ve kümmel-i evliyâ hâli budur. Zîrâ onlar nefslerinden fenâ bulmuşlardır ve hulûsları iksîr-i a'zam gibidir ki bir amel yüz bin amel yerine geçer. Belki mâ-beyne's-semâi ve'l-arzı doldurur, **[155[a]]** bir dirhem iksîr-i a'zamda sıfat-i mezkûre olduğu gibi. Zîrâ iksîr-i a'zam ism-i a'zam mertebesidir ki ihâtası azîmedir. Ve onun mazharı olan insân-ı kâmil dahi ona kıyâs oluna. İşte îmân ve amel-i sâlihin netîcesi iksîr oldu ki tezhîb-i nefse mevkūfdur ki ona "kimyâ-yı saâdet" derler.

Gelelim ki amel-i sâlih merâtibinin a'lâsı da'vet-i ilallâhdır. Ve bu da'vetin dahi sûret ve ma'nâsı vardır:

Ve sûreti dahi iki türlüdür: Biri müezzinin halkı sûret-i salâta da'vetidir ki garaz-ı dünyâya müteallık olmayıcak eşref-i hısâldir. Onun için şehîd-i sahîh gibi bedeni çürümese gerekdir. Ve hadîsde gelir ki: المؤذّنون أطول أعناقاً يوم القيمة[1] Ya'nî müezzinlerin yevm-i kıyâmetde şeref-i zâyidleri zuhûr edip sâir halkdan imtiyâz ve şöhret bulsa gerekdir. Ve Hazret-i Ömer'den -radıyallâhu anh- mervîdir ki: "Eğer emr-i hilâfete iştiğâl olmayaydı ben dahi ezân verirdim." diye buyurmuşlardır. Ve Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- seferde deve üzerinde bir def'a ezân vermişlerdir diye rivâyet olunur.[2] Ve semâda olan melâike müezzine kulak tutarlar ve istimâ' ederler ve ona ikbâl etdikleri gibi vech-i arzda hiçbir nesneye ikbâl edip dinlemezler.

Ve sûret mertebesinin ikincisi halkı ahkâm-ı zâhire ve şerâi'-i bâhireye da'vetdir ki ulemâ-i âmilînin sıfatıdır. Ya'nî bunlar halkı namâza da'vet ederler ve keyfiyyâtını ta'lîm ederler ve savmın ve zekâtın ve haccın ve sâir ferâiz ve vâcibâtın ahvâl-i zâhiresini bildirirler. Sûret ise ma'nâya muttasıl olmakla -kışrın lübbe ittisâli gibi-, lâ-cerem bunların hâli dahi da'vetde dâhil oldu ve kavlleri i'tibâr buldu ve hüsn ile vasf mahalline geldi. Eğerçi zamâne ulemâsının ekseri amelden hâlîlerdir ve hadîd-i bârid darb ederler. Belki halkın akāidini ifsâd ederler ve garaz-ı nefsânîleri gālib olmakla erbâb-ı Hakk'a ta'n ve teşnî' ederler. Ve onların netîceleri ilim yüzünden cehl ve

---

1 "Müezzinler kıyâmet günü boyları en uzun olanlardır." Müslim, Salât 14; İbn Mâce, Ezân 5.

2 Tirmizî, Salât 186.

dalâldir **[155b]** ve ıdlâldir ve zann etmedikleri yerden helâkdir. قال الله تعالى:
﴿وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ﴾[1]

Ve da'vet-i ma'neviyye verese-i enbiyâ sıfâtıdır ki onlar halkı ahkâm-ı zâhireye da'vet etdikleri gibi maârif-i ilâhiyye ve hikem ve hakāika dahi da'vet edip zât ve sıfât ve esmânın esrârından söylediler ve ehli olanlara teblîğ eylediler. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ﴾[2] Zîrâ burada münzel olan yalnız masâlih-i zâhire-i ibâd değildir, belki esrâr-ı ilâhiyye dahi dâhildir.

Velâkin teblîğ iki vechiledir ki ahkâm-ı zâhireyi avâmm ve havâssa ve hakāik-ı bâtıneyi yalnız havâssa teblîğdir. Ve şol nesne ki kendinin hasâisındandır, avâmm ve havâssdan hiçbirine keşf etmemişlerdir. Zîrâ keşf etseler onlarla müşterek olmak lâzım gelir ve ortada mâ-bihi'l-imtiyâz kalmaz. Bu sebebdendir ki ezvâc-ı mutahharanın kendilerinin intikāllerinden sonra âhara tezevvüc ve nikâhı harâm oldu. Zîrâ âhar ol haremden ecnebîdir. Pes, ecnebî herkese göre nâ-mahrem olıcak cemî'-i âlem onlara göre ecnebî ve nâ-mahrem olur ki makām-ı hatmiyyet ve Muhammediyyet budur.

Ve havâss-ı ümmet ve verese-i millet halkı husûs üzerine tevhîd-i ef'âl ve tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i zâta da'vet ederler ki bunlar gavâmiz-ı umûrdandır ki bunlara "tevhîd-i aynî" derler. Sâir mukallidler ve ashâb-ı nazar ve istidlâlin tevhîdleri ise tevhîd-i ilmîdir. Ve ilim ile aynın arasında fark çokdur. Nitekim Ka'be'yi halkın ağzından ve kitâbın resminden ahz etmekle varıp mahallinde müşâhede etmek bir değildir. Ve müşâhededen sonra dahi hakka'l-yakîn mertebesi vardır ki müşâhede etdiği nesnenin hakāikına ıttılâ'dır.

İşte da'vet-i ilallâh ehass-ı a'mâldan olmakla takdîm olundu ve onun kavli ahsen kılındı. Zîrâ ahsene da'vetdir. Onun için ahsene da'vet edenlerin savtları bile ahsendir. Nitekim hadîsde gelir ki: مَا بعث الله رسولاً إلا كان

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Onlar için Allah tarafından hiç hesâba katmadıkları şeyler ortaya çıkmıştır." ez-Zümer, 39/47.

2 "Ey Rasûl, Rabbinden sana indirileni teblîğ et." el-Mâide, 5/67.

حسَن الوجه حسن الإسم حسن الصوت[1] Ve bu hadîsin ba'zı esrârı *Tamâmü'l-feyz* nâm kitâbımızdadır ki lisân-ı Arabî üzerine tasnîf olunmuşdur.

Ve hasenü's-savt olmanın fâyidesi budur ki hüsn-i savt kelâmın ziynetidir. Onun için زيّنوا القرآن بأصواتكم[2] denildi, maa-hâzâ Kur'ân'ın ziynet-i zâtiyyesi kâfîdir. Velâkin hüsn-i savta mukārin olıcak ziynet üzerine ziynet olur. Ya'nî ziynet-i zâtiyye ile ziynet-i ârıza müctemi' oldukda ale'l-vechi'l-ekmel hüsn îrâs edip sâmi'in kabûlüne medâr olur. Nitekim Hazret-i Dâvûd -aleyhi's-selâm- Zebûr okuduğu vakitde hüsn-i savtı sâmi'lere kemâl-i haşyet ve rikkat îrâs edip her meclisde birkaç yüz âdem bî-hûş olurlar ve niceleri kendilerinden bi'l-külliyye geçip ol bahâne ile âhirete yol bulurlardı ve semâ'ın netîcesi cân ve tenden geçmek olurdu. Ve bu te'sîri inkâr eyleyen kimse har-tab' ve hayvân-meşreb olduğu mâ-lâ-kelâmdır. Zîrâ hüsn-i savtın ve nağme-i hazînin te'sîri bedîhîdir. Meğer ki sâmi'de bi'l-külliyye mahalliyyet olmaya. Bu sûretde semâ'ın netîcesi ruûnet-i nefs ve hayvâniyyet ile bekā ve yah gibi donup durmakdır.

Gel imdi âfitâb-ı aşk ve şevkın te'sîri ile buz gibi olan vücûdunun eczâsını hall eyle ve fıtrat-i asliyyen olan âlem-i basît ahkâmına ittisâl bul. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ﴾[3] Demişlerdir ki: Hüsn-i savt dahi bu mezîdde dâhildir. Pes, bir nesne ki mahall-i imtinân-ı ilâhîde ola, ona itâle eden ehl-i küfrân olur.

Ey bî-haber, bülbülün savtı ile savt-i gurâbı temyîz etmez misin? Bülbül ki dâstân okur. Ya'nî esmâ-i hüsnâ ki Hazret-i İbrâhîm -aleyhi's-selâm- âteş-i Nemrûd'a tarh olundukda bülbül ona mütâbaat etmekle ol esmâ ona ihsân olunmuş idi. Ne vechile okur ki onu semâ' için gülşenlere varırlar veyâhud onu kafesde hânelerde habs edip dinlerler. Pes, esmâ ki hüsn-i ma'nâ ile mevsûfdur, hüsn-i savta mukārin **[156b]** olıcak hüsn-i zâtî ve hüsn-i sıfâtî bir yere gelip ne hâletler hâsıl olur. Nazar eyle bir mahbûb-i

---

1 "Allah, ancak güzel yüzlü, güzel isimli ve güzel sesli peygamber göndermiştir." bk. Tirmizî, *eş-Şemâil*, Mekke 1993, s. 261.

2 "Kur'ân'ı seslerinizle süsleyiniz." Buhârî, Tevhîd 52; Ebû Dâvûd, Vitr 20; Nesâî, İftitâh 83; İbn Mâce, İkāme 176.

3 "O, yaratmada dilediğini artırır." Fâtır, 35/1.

pâkîzeye ki üzerinde libâsı dîbâ olsa ne sûret bulur. Ve bu ma'nâ inkâr olunur mu? Ve bülbül -ki müttefekun-aleyh ve beyne'n-nâs müşârun-ileyh bir murğ-i hoş-âvâzdır- kendi ve hüsn-i savtı inkâr olunmadığı sûretde insân -ki kemâlin mecma'ı ve her feyzin menba'ıdır- zâhir ve bâtını ve zât ve evsâfı ne vechile inkâr olunur? Hemân bu inkâr fıtrat-i asliyyeden inhirâfın netîcesidir. Nitekim bir kimse memrûru'l-mizâc, ya'nî mizâcına mirre ve safrâ gālib olsa ol kimse lezzet-i aselden bî-çâşnî olup zevk ne idiğin bilmez. Acebdir ki zâğların sûretleri zişt ve savtları bed iken yine onları görmeğe ve savtların işitmeğe râğıb olurlar. Ve bu makūleler muâlece ile asl-ı evvele rucû' edemezler. Zîrâ gurâb terbiye ile tâvûs ve tûtî olmaz ve rûbâh boyacı küpüne girmekle ziynet bulmaz, belki hemân yine rûbâhdır ve netîcesi hîlekârlık ve fitnelikdir.

İşte kavl ve savtın ahseni ne olduğun bildin ve netîcesi nedir anladın. Sen dahi bu bağın bülbüllerine kulak tut, tâ ki bir vecd ve hâlet bulasın. Ve bu şeker helvâsına ağzın aç, tâ ki ondan bir halâvet alasın. Ve Ebû Yezîd-i Bistâmî -kuddise sirruhu'l-latîf- buyurmuşlardır ki: Dünyâda elezz-i eşyâ ma'rifetullâhdır. Yazık halka ki onu tatmadan giderler ve zehr-nâk olan cehle meyl ederler. Eğer ma'rifet kemâlde olsa her kemâle ma'rifet hâsıl olup hiçbir kimse kemâle noksân ve hünere ayb ve hasene kabîh demezlerdi. İşte bu halkı sû-i hâl ile mübtelâ eyleyen "cehl" dedikleri vasf-ı mezmûmdur. Ve onun bi'l-külliyye zevâli netîce-i sülûkde hâsıl olur. Zîrâ sâlike ev-ednâ menzili zâhir oldukda sıfat-i ilmin perdesi açılır ve envâr-ı sıfât-i ilâhiyyeden üzerine nûr saçılır ve efkâr ve tasavvurât ve tahayyülâtdan kurtulur ve aynü'l-cem'e erip meşreb-i azbdan câm-ı lebâ-leb bulur ve tekrâr makām-ı kābe kavseyne pür-neşve ve nâz ile salını salını gelir. والحمد لله تعالى[1]

[1] Hamd Allah Teâlâ'ya mahsustur.

[157ª]

قيل لي في السّحر الأعلى: **أَجَلُّ نِعَمٍ عَلَيْكَ فَتْحُ اللهِ**[1]

Ya'nî Allâh Teâlâ'nın sana olan ni'metlerinin ecell ve a'zamı ni'met-i fethdir ki fi'l-hakîka havâss-ı insâna ni'met-i mutlaka budur. Ve bu in'âmdır ki sûre-i Fâtiha'da gelir: ﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾[2] Ve bu mün'amün-aleyh olanların evveli akl-ı evveldir ki rûh-i Muhammedî'dir ve âhiri mehdî-i muntazardır.

Pes, bu bir feth-i hâssdır ki üç kısma münkasimdir: Biri feth-i karîb ve biri feth-i mübîn ve biri feth-i mutlakdır ki üçü dahi Kur'ân'da mezkûrdur. Nitekim gelir: ﴿نَصْرٌ مِنَ اللهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ﴾[3] Ve yine gelir: ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحاً مُبِيناً﴾[4] Ve yine gelir: ﴿إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللهِ وَالْفَتْحُ﴾[5]

Ve feth-i karîb, tevhîd-i ef'âl mertebesidir ki bu mertebede nefsin hicâb-ı hissi münkeşif olup kalbe feth-i bâb-ı melekût hâsıl olur. Ya'nî ibtidâ âlem-i mülkün hicâbı aradan mürtefi' olur ki enfüsde heykel ve nefs ve tabîat hicâbıdır ki bunlar bir defînenin tılsımı gibidir. Ve kenz-i mahfî mertebesinin tılsımı âfâkda eşyâ-i hissiyye ve enfüsde ol eşyânın icmâli olan vücûd-i hâricî ve taayyün-i cismânîdir. Ve bununla kalbe müteallık olan âlem-i melekût kapısı kilitlenmişdir. Ve bu bâbın fethi Fettâh elindedir ki miftâhı sâlikin tevhîdidir. Zîrâ eğerçi Hak Teâlâ muâvenet-i esbâb ile iş tutmaz, velâkin inde'l-esbâb -ya'nî vücûd-i esbâb katında- işler, tâ ki Hakîm ismi mûcebince hikmetinin âsârı zuhûr eyleye ve illâ esmâ ve sıfât ile tecelliyâtı abes gibi olmuş olur. Pes, feth Hak Teâlâ'dandır ki abdi bir feyze muhtass kıldığıdır. Ve akl-ı evveli bi-lâ-vâsıta muhtass kılmışdır. Ve akl-ı evvelden sonra müteselsil olanları akl-ı evvele bend edip onu vâsıta-i feyz kılmışdır ki fi'l-hakîka rûh-i mutlak odur.

---

1 Seher-i a'lâda bana denildi ki: "Sana olan nimetlerin en büyüğü Allah'ın feth'idir."
2 "(Bizi) kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yoluna (ilet)." el-Fâtiha, 1/7.
3 "Allah'tan yardım ve yakın bir fetih." es-Saff, 61/13.
4 "Biz sana apaçık bir feth ihsan ettik." el-Fetih, 48/1.
5 "Allâh'ın yardımı ve feth geldiği vakit..." en-Nasr, 110/1.

Ve Kur'ân'da gelir: [1]﴿تَنَزَّلُ الْمَلاَئِكَةُ وَالرُّوحُ﴾ Ya'nî leyle-i kadr ve şeref ve tecellîde vâsıta-i feyz olan melâike-i melekût-i semâviyye nüzûl etdiği gibi vâsıtatü'l-vesâit [157[b]] olan rûh-i a'zam-ı küllî dahi nüzûl edip iki vechile inşirâh hâsıl olur ki biri cismânî ve biri rûhânîdir. Ve inşirâh-ı cismânî melâikenin nüzûlünden hâsıl olur. Zîrâ onlar ecsâm-ı latîfe ehlidir. Pes, ecsâm-ı insâniyyeye taallukları ziyâdedir. Onun için Gazve-i Bedr'de hâzır olup cenk ve harb etdiler. Ve namâzda ve sâir ahvâl-i şerîfede hâzır olup istînâs hâsıl olur ve hisse karîb muâmeleler zuhûr eder ve ba'zı evkātde görünürler. Eğerçi beşer ile mükâleme etmezler, meğer ki enbiyâdan ola. Ve beşer dahi onların letâfet-i cismâniyyelerin bulup tayy-i mekân eder ve belki hevâ' üzerinde kuş gibi uçar. Nitekim nice abdâle vâkı' olmuşdur. Ve bu ma'nâ letâfet-i cesed ve rûhun netîcesidir.

Ve zikr olunan feth-i karîbin fevkında olan fethe "feth-i mübîn" denildi ki nefsden hicâb-ı hayâl zâil olup mertebe-i ceberûtda -ya'nî âlem-i esmâ ve sıfâtda- rûha tevhîd-i sıfât tecellîsi vâkı' olur ki bu dahi Fettâh'ın fethiyle olur ve te'sîr ondan gelir. Ve bunun miftâhı tecrîddir. Ve tevhîd-i ef'âl tevhîd-i sıfâtın bâbı olduğu gibi tevhîd-i sıfât dahi tevhîd-i zâtın bâbıdır. Zîrâ eğerçi i'tibârda esmâ zâta sıfâtdan karîbdir, velâkin fi'l-hakîka cümlesi birdir. Ve âlem-i mezkûra "âlem-i ceberût" dediler ki âlem-i azametdir. Zîrâ âlem-i vücûbdur ki sıfât-i ilâhiyye zâta müsteniddir. Pes, âlem-i ervâhda seyr-i ekvân tamâm olur ki seyr-i âlem-i ef'âl ve şuûndur. Ve âlem-i esmâ ve sıfâtda seyr-i basît hâsıl olur ki seyr-i zât bunun netîcesidir. İşte ﴿وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوابِهَا﴾[2] budur.

Ve bu âleme -ya'nî seyr-i âlem-i vücûba- dâhil olan kalîldir. Zîrâ âlem-i mülk gāileleri ve berzahları çokdur ki değme vechile ubûr hâsıl olmaz. Ve esmâ ile sülûk edenlerde bu berâzihe düşenler bî-hisâbdır. Zîrâ esmâdan ba'zı umûr-i hayâliyye ki vâkı' olur, onu esmâ-i hakîkıyyeden zann ederler. O ise verâ-i perdeden keşfdir ki âlem-i [158[a]] terkîbde ve ekvândadır. Pes, seyr-i ekvân ile seyr-i vücûbu fark edemeyen kimse mertebe-i hayâlde vâkı' olan keşf-i esmâyı mertebe-i asliyyesinden kıyâs edip tekmîl-i esmâ etdi diye

---

1 "Melekler ve Ruh (Cebrail) iner de iner." el-Kadr, 97/4.

2 "Evlere kapılarından girin." el-Bakara, 2/189.

hilâfet dahi verirler. Bilmezler ki onun sâhibi mertebe-i hayâldedir ve vâkı‘ olan keşf verâ-i hicâbdandır ki esmâ-i hakîkıyyenin zıllidir, yoksa hakîkati değil. Onun için gördüğü nesnenin hakîkatinden bî-haber ve üzerine okunan âyât ve ehâdîs ve sâir kelimât-i ilâhiyyenin maânîsinden gāfildir. Pes, ona "keşf-i sahîh" demezler, belki "keşf-i hayâlî" derler.

Ve bir eseri dahi budur ki cemî‘-i eşyâyı kendi virdi olan isim ile zâkir görür ve işitir. Eşyânın ise her birinin başka tesbîhi vardır ki taayyünleri biribirlerine muhâlif olduğu gibi zikrleri dahi muğâyirdir. Zîrâ Hak Teâlâ Vâsi‘-i Alîm'dir ki herkese göre tecellî-i mahsûsu vardır. Eğerçi âlem âdemden ibâretdir. Fe-emmâ âdemin cemî‘-i eczâsı bir değildir. Belki her birinden bir hakîkat-i matlûbe vardır. Pes, icmâl-i hâli bu olıcak tafsîl -ki âlemdir- ona kıyâs oluna. Ve burası mezâlik-ı akdâmdandır ki değme sâlik vâkıf olmamış ve hakîkati üzere ayak basıp durmamışdır. Zîrâ mürşid-i kâmilin terbiyesine muhtâc ve ta‘rîfine mevkūfdur. Meğer ki ziyâde isti‘dâddan nâşî ayn-ı basîret meftûh ola ve vech-i hâsdan dolu câm gele ve hak ve bâtılı fark eder nûr-i ilâhî kalbe yol bula.

Ve kelâmımızın mısdâkı budur ki zamânımızda "Tekmîl-i esmâ etdik" diyenlerin niceleri mertebe-i tabîata nüzûl etmişler ve mürtedd olmuşlardır. Ve demişlerdir ki: لو وَصلوا ما رَجعُوا[1] Ya‘nî hakîkate vâsıl olan bir dahi mecâza rucû‘ etmez ve Yûsuf'un yüzün gören bir yüze dahi bakmaz ve hakîkat servi olana hazân gelmez. Ve netîce-i sülûk âdâb ve erkân ve inde'l-bâb vukūf olur. Zîrâ ma‘rifet ve müşâhede tâmm olıcak yâri koyup ağyâra meyl etdirmez ve âb-ı zülâl ve zemzem-i feyz nûş eyleyende bir dahi küdûret olmaz.

[158[b]] Ve mezkûr olan feth-i mübînin fevkında feth-i mutlak vardır ki bu mertebede nefsin hicâb-ı vehmi zâil olup âlem-i lâhûtda sırr-ı insâna tecellî-i zât vâkı‘ olur ki bunun miftâhı tefrîddir. Ya‘nî bu mertebeye vusûl kişi kendi zâtını âfâk ve enfüs taallukātından taktî‘ ve esmâ ve sıfâta meyl ve inhirâfdan fasl edip zât-i ilâhiyyeden gayrıya iltifâtdan iğmâz-ı ayn etmekle olur. Zîrâ gerçi bu mertebeden aşağıda dahi ba‘zı maârif-i ilâhiyye

---

[1] Vâsıl olsalar dönmezler.

tulû‘ eder, fe-emmâ “müşâhede” ve “tecellî-i berkî” dedikleri cümleden inkıtâ‘ ve zâtı kevneynden değil belki dahi mâ-fevkında olan merâtibden tefrîd ile olur. Ve bunun suûbetinden ötürü sâlik kalîl ve vâsıl ekall-i kalîl oldu ve ekser-i nâs ecsâm ve ekvân tarafında kaldılar. Ve şunun ki neş’esinde hükm-i vücûb gālib ve esmâ-i zâtiyyeden hissesi vâfir oldu, sülûkü âsân oldu ve sarp olduğu sûretde dahi âhir murâdına nâyil ve menzile vâsıl olup vasat-ı tarîkde kalmadı ve netîceden haberdâr oldu.

Ve tarîk-ı mücâhededen sülûk edenin hâlinden tarîk-ı ma‘rifetden sülûk edenin hâli ehaff ve efdal oldu. Zîra, maksûd-i aslî feth-i ilâhîdir. Ve feth olmadığı yerde riyâzat ve mücâhededen ne hâsıldır? Eğerçi riyâzat ve mücâhede tarîka-i meslûkedir. Ve “vird” dedikleri vakit ve sâati izâat etmemek için şuğldür. Onun için ba‘zı ârifler demişlerdir ki: Bizim irfânımız sırrı ona ayn-ı riyâzatdır. Ve hazerât-i ashâb -radıyallâhu anhüm- tevhîd ve mücâhede ile sülûk etmişlerdir, velâkin huzûr-i Nebevî ve meclis-i şerîf-i Hazret sebebiyle ma‘rifet ve keşfleri gālib ve taraf-ı vücûbları râcih idi.

Pes, mürşid-i kâmilin bir meclisi bin erbaînden ve müddete’l-ömr binefsihî kendi nefsiyle mücâhededen hayırlıdır. Zîrâ sohbet ile hâsıl olan feth-i ilâhî gayrı vechile nâdir vâkı‘ olur ki Üveys el-Karânî -radıyallâhu anh- meşrebinde olmağa mevkūfdur.

Gel imdi inkârı ko ve illâ netîcesi yüzün kafâya dönmek olur. Ve ba‘de’l-ikrâr sülûk eyle ve illâ **[159ª]** netîcesi kusûr ve noksândır. Ve sülûkü dahi tekmîl edip menzile er ve illâ netîcesi bu‘d ve firâk ve rufekādan inkıtâ‘dır. Nitekim demişlerdir: وقد وَصل الأحبة وانقطعنا[1]

Ve meşhûrdur ki İmâm-ı Gazzâlî -rahimehullâh- Şâm’da minâre-i beyzâda on bir sene kadar halvet edip te’lîf-i kütüb eyledi ve ol seneler içinde henüz tevhîd-i ef‘âlde idi ve netîce-i hâli ne olduğu ma‘lûm değildir. Ya‘nî sülûkünde terakkî edip mertebe-i sıfâta ve zâta terakkî etdi mi veyâhud orada kaldı mı bilinmedi. Eğerçi ba‘zı küberânın onun hakkında “Rüesâ-i tarîkatdendir” diye şehâdet eylediği her mertebede vusûlüne

[1] Dostlar varacağı yere vardı, biz yolda kaldık.

delâlet eder. Şu kadar vardır ki rüesâ-i tarîkatden olmakla rüesâ-i hakîkatden olmaklık miyânında fark vardır. Pes, her rüesâ-i tarîkatden olan rüesâ-i hakîkatden olmaz. Nitekim İbrâhîm-i Edhem -kuddise sirruh- hakkında "Ehl-i necâtdandır" dediler, fe-emmâ ba'zı mertebe îhâmdan hâlî değildir. Zîrâ her ehl-i necât gavr-ı hakîkate ermez ve her harem-i ilâhîye dâhil olan her lahza onu görmez, belki hâli istitâr ve tecellî üzerine devr eder. İşte merâtib-i vusûl böyle tefâvüt üzerinedir. Bu yüzdendir ki hadîsde gelir: صنف من أهل الجنّة لا يستتر عنهم الرّبّ[1] Netîce-i kelâm, her netîce bir değildir. Nitekim erbâb-ı ma'rifete rûşendir.

سؤالٌ روحاني وقع بعد الإنتباه ليلة الأحد المناسبة للأحديّة المطلوبة بهذه العبارة العربيّة: **اللّٰهُمَّ اجْعَلْنِي مِنْ أَهْلِ الْقِبْلَةِ**[2]

Ma'lûm ola ki bu makāmın zâhiri âsân ve bâtını ziyâde sa'bdır. Zîrâ ehl-i kıble ikidir ki biri sûrî ve biri ma'nevîdir. Ve sûrî dahi ikidir ki biri Ehl-i sünnet ve biri ehl-i bid'atdır. Ve bu ikisinin -ya'nî Ehl-i sünnet ve ehl-i bid'atın- kıblesi Ka'be'dir, velâkin Ehl-i sünnet müstakîm ve ehl-i bid'at münharifdir. Zîrâ Ehl-i sünnet şer'-i zâhirde müttefekun-aleyh olan vechile i'tikād ve amel edip fıtrat-i asliyye üzerine yürümüşler ve râh-ı icmâ'dan çıkmamışlardır. **[159b]** Ve bunların zâhir-i Ka'be'ye istikbâlleri sahîh ve makbûl ve amelleri makām-ı rızâya mevsûldür.

Ve ehl-i bid'at olanlar bunların hilâfına zâhib olup kendi akılları mûcebince gitmişler ve cumhûra muhâlefet etmişlerdir. Ve bu cihetden ehl-i zeyğ ve dalâl olup gûyâ Ka'be'ye ırakdan bakmışlar ve kemâ yenbağî ol tarafa akmamışlardır. Ve bunlar ehl-i îmândan olmakla hâlleri Hakk'a mufavvazdır. Eğerçi sûret-i şer'de tadlîl olunmuşlar ve yüzleri mihrâbda ve kıblede değildir diye teşnî' kılınmışlardır. Fi'l-hakîka bunlar bu ümmet içinde ümem-i sâlifede hukemâ' gibi oldular ki zamân-ı enbiyâda bulunup muâsır

---

1 "Cennet ehlinden bir sınıf vardır ki Rabb onlardan gizli kalmaz." bk. Hakîm Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, Beyrut: Dâru'l-Cîl, ty., I, 101.

2 Matlûb olan ahadiyyete münâsib olan Pazar gecesi, uyandıktan sonra bu Arapça ibâre ile bir süâl-i rûhânî vâkı' oldu: "Allâh'ım, beni kıble ehlinden kıl."

olmuşlar iken mütâbaatden ibâ ve imtinâ' edip "Biz nefsimizi tehzîb etmişizdir, mütâbaate hâcet yokdur" diye istiklâl göstermişlerdir.

Firak-ı dâlle dahi mezheblerini mezheb-i Ehl-i sünnet'ten tahrîf edip tarîk-ı hevâ ve bid'ate gitmeleriyle gûyâ taraf-ı Nübüvvet'ten vârid olup mücmaun-aleyh olan şer'i adem-i kabûlleri felâsife revişi gibidir. Pes, bunların kıbleleri câddeden hâric ve istikāmetden münharifdir. Ve Ehl-i sünnet'ten olup inhirâf üzerine olanlar dahi onlarda dâhillerdir. Zîrâ bunlara dahi fi'l-hakîka Ehl-i sünnet demezler. Ve sûfiyye ile ehl-i inkâr arasında olan da'vâ bu da'vâdır, velâkin zamânede sünnet ve bid'at seçer âlim nâdirdir. Ve bu bağın gül ve hârı muhtelıt ve bülbül ve zâğı mültebis olup böyle gider. قال تعالى: ﴿وَاللهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ﴾[1] Ya'nî Hak Teâlâ ki -Kādî ve Hâkim ve Adl'dir- ﴿إِنْ حِسَابُهُمْ إِلَّا عَلَى رَبِّي﴾[2] vefkınce muhâsebeleri Hakk'a mevkûldür.

Ve cihâd ilâ-yevmi'l-kıyâm mâzî ve bâkî olduğu gibi ehl-i kitâb arasında dahi ümmîler ile mücâdele eksik olmaz. Ve ümmîlerden murâd ehl-i Kur'ân'dır ki zikr ile hakāik-ı Kur'ân'a vâsıl olmuşlar ve ümmî sûretinde ilm-i küllî bulmuşlardır. Maa-hâzâ bunlardan ulûm-i zâhire ehli dahi çok gelmişdir. Şeyh-i meşâyihi'd-dünyâ Muhyiddîn el-Arabî ve oğlu Sadreddîn el-Konevî ve şeyhim Seyyidü'l-aktâb Seyyid **[160ª]** Fazlî-i İlâhî ve Hakîm Tirmizî ve Mevlânâ Câmî ve Mevlânâ Fenârî ve Necmüddîn ve Kāşânî ve İmâm-ı Gazzâlî ve Şa'rânî ve İbnü'l-Fârız ve emsâli gibi ki -kaddesallâhu esrârahum- bunlar tarafeynden hisse-mend ve ulûm-i zâhire ve bâtıne ile mütehallî ve ercümend olmuşlardır. Eğerçi bu makūlelerin hakkında kıyl ü kāl bisyâr ve güft ü gû bî-şümârdır. Velâkin çi i'tibâr ki tâin ile mat'ûn miyânı hezâr merhale dûr ve biribirinden Âdem ve iblîs gibi beyne's-semâi ve'l-arz kadar baîd ve mehcûr? İşte Ehl-i sünnet ve ehl-i bid'atın kıbleleri gerçi Ka'be'dir, velâkin ehl-i bid'at kemâ-hüve hakkuhû istikbâl edememişler ve Ka'be yoluna doğru gidememişlerdir.

Ve ikinci ehl-i Kıble ki ma'nevî olandır. Bunlar Ka'be-i zâhireye hadd-i şer' üzere kemâ-yenbağî teveccüh etdikleri gibi Ka'be-i hakîkate dahi hadd-

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Allah hak ile hükmeder." el-Mü'min, 40/20.

2 "Onların hesâbı ancak Rabbime âittir." eş-Şuarâ, 26/113.

i hakîkat üzerine ale'l-vechi'l-lâyık istikbâl etmişlerdir. Zîrâ Ka'be-i zâhire ki arz-ı ma'mûrenin vasatıdır, bu cihetden merkez-i âlemdir ve ona istikbâl etmek [1]﴿فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللهِ﴾ sırrının cem'iyyetiyle istikbâldir. Zîrâ cemî'-i nikāt-ı dâire nokta-i merkeze müteveccih olduğu gibi cemî'-i eyniyyât dahi eyniyyet-i Ka'be'ye müteveccihdir. Şol vechden ki vech-i arz taht-i Ka'be'den bast olunmuşdur ki bu yüzden Mekke'ye "Ümmü'l-kurâ" denildi ki sâirler ona nisbetle evlâd gibidir ve evlâdın merkezi ebeveyndir. Pes, Ka'be'ye müteveccih olan cemî'-i eyniyyâta müteveccih olduğun müşâhede etmese kıble-i mukayyedeye teveccüh etmesi hasebiyle sedâddan inhirâf bulur ve yüzü vech-i mutlakdan dönüp kafâ gibi olur.

El-hâsıl Ka'be makām-ı ahadiyyetdir ki cemî'-i esmâ-i ilâhiyyenin mebdeidir. Onun için dört erkân üzerine vaz' olundu ki çâr sıfât-i külliyye ve çâr esmâ-i külliyyeye nâzırdır. Ve havâtır-ı erbaaya dahi remzdir ki nefsânî ve şeytânî ve rûhânî ve rahmânîdir. Zîrâ hazret-i ahadiyyet ve hazret-i ulûhiyyet esmâ-i mütekābileyi câmi'dir ki Hâdî ve Mudill tahtındadır.

Pes, ârifin kıblesi kıble-i hakîkıyyedir ki **[160[b]]** Hak'dır. Ve ona teveccühü vech-i mutlakdandır ve illâ takrîr olunduğu üzere sûret-i Ka'be ile hakîkat-i Ka'be müttefik olmaz. Sûret ise ma'nânın kālebidir ve her mazrûf zarfından ele gelir. Ve Kur'ân'da gelir ki: [2]﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللهِ﴾ Ya'nî cümle-i eyniyyât sırr-ı Hakk'ı müştemil ve tecellî-i ilâhîyi hâvî olmakla şâhid meşhûdu her yerde bulmak mümkindir. Fe-emmâ çünki eşyâ mezâhir-i esmâ' ve esmâ' dahi mecâlî-i zât oldu, cemî'-i mezâhir ve mecâlî vücûh-i cüz'iyye oldu ki Hakk'ı vech-i cüz'îden taleb fi'l-hakîka menhî ve memnû'dur. Zîrâ kayd lâzım gelir. Ve vech-i mutlakda ise kayd olmaz. Onun için ibâdet-i asnâmdan nehy olundu.

Pes, Hakk'ın emri Hakk'ı vech-i küllîden arayıp ve bulup müşâhede-i külliyye etmek üzerinedir, yoksa vech-i cüz'îden değil. Nazar eyle ki insân-ı kâmil mecmûa-i esmâ iken tasarrufât-i kevniyyeden men' olundu, tâ ki halk ol tasarrufu görüp onun yüzüne teveccüh etmeyeler ki onun yüzü sûretâ vech-i cüz'îdir. Ve vech-i cüz'îye teveccüh vech-i mutlakdan ilhâddır.

---

1 "Nereye dönerseniz Allâh'ın vechi oradadır." el-Bakara, 2/115.

2 "Ey insânlar, Allâh'a muhtâc olan sizsiniz." Fâtır, 35/15.

Bu cihetden enbiyâ ve evliyâ, halkı Hakk-ı mutlaka da'vet etdiler ki Hakk-ı câmi'dir. Ve "Ene'l-Hak" demediler, belki "Hüve'l-Hak" dediler. Zîrâ hüviyyet sırrı cemî'-i eşyâya sârîdir. Pes, bu ma'nâ ile pes-i perdeden kendi hâllerine remz ve Hakk-ı mutlakı tasrîh etdiler, tâ ki ârif ve gayr-i ârif makāmlarına göre hisse-dâr olalar ve ayn-ı kaydda vech-i mutlak görüne, ilhâddan halâs olup vech-i cem'e hayrân ola ve mükâşif olmayan dahi kayddan kurtulup tenzîh-i ma'kūl ile necât bula.

Ve bundan fehm olundu ki mu'cizât-i enbiyâ ve kerâmât-i evliyâ gerçi zâhirde Hakk'a da'veti te'yîd ve hakkāniyyetlerini te'kîd içindir, fe-emmâ kemâl üzere mazhariyyetlerine dahi nişândır. Zîrâ Kādir ve Muktedir ve onların yüzünden Fâil-i mutlak Allâh Teâlâ'dır. قال تعالى: ﴿وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللهَ رَمَى﴾[1] Ya'nî kendinden fenâ bulanların netîceleri Hak ile bekādır ki âsâr-ı vücûbiyye âsâr-ı kevniyye sûretinde görünmekdir. Fe'fhem **[161ª]** cidden.

İmdi bu takrîrden fehm olundu ki kıbleden murâd fi'l-hakîka sûreten ve ma'nen kıble-i mutlakadır ki sûreti cemî'-i eyniyyâtı câmi' olduğu gibi ma'nâsı dahi cümle-i hakāikı müştemildir. Zîrâ ism-i a'zam gibidir ki umûmen esmâ onun tahtındadır. İşte namâz kıldığına göre bu kıbleye müteveccih olsan hakîkatde ehl-i Ka'be olurdun. Pes, sûretâ ehl-i Ka'be olduğun fâyidesi nedir ki Ka'be'nin hâricindesin?

Ve bundan fehm olundu şol sırr-ı ilâhî ki nice kimseler ki sûretâ Haremeyn-dûr idiler, onların cesedleri Haremeyn'e nakl olundu. Ya'nî medfûn oldukları kabirden ihrâc olunup melâike yediyle mevâzı'-ı müteberrikede âsûde kılındı ki bunlar süadâ' ve makām-ı kurba sezâ olan havâss-ı nâsdır. Ve nice kimseler ki Haremeyn'de defn olundular bisât-ı kurb ve civâr-ı Hazret'ten fi'l-hakîka dûr oldukları için bunlar dahi eydî-i melâike ile oradan ihrâc olunup kendi hâllerine münâsib mekābir ve emâkine nakl kılındılar ki bunlar eşkıyâ ve makām-ı bu'da lâyık olan ehass-i halkdır.

Gel imdi teemmül eyle ki netîce-i kurb ne vechile bu'd ve netîce-i bu'd ne vechile kurb oldu. Ve kendi hâline bir netîce ver ki Ka'be ayağına gelsin.

---

[1] Allah Teâlâ buyurdu: "Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı." el-Enfâl, 8/17.

Zîrâ Ka'be sûret ve sen hakîkatsin. Ve sûret hakîkate hâdim ola gelmişdir, reâyâ ile sultân gibi. Zîrâ reâyâ esmâ-i cüz'iyye sultân ism-i küllîdir. Ve cüz'iyyetde kayd olduğu bâlâda bilindi. Çünki sultâna kul olasın sen dahi ol izâfet-i şerîfe ile sultân-ı muhterem olursun ve halk senin ayağına gelir. Çünki insân-ı kâmil sultândan dahi eşrefdir -zîrâ cemî'-i esmâda tasarrufu bi'l-fi'ldir-, lâ-cerem ecsâm ve ervâh onun ayağına gelir. Ve vechi vech-i küllî olduğundan herkese bir yüz gösterir ve hâline göre netîce verir, eğer netîceden haber almak murâdı ise ve illâ bî-netîce akîm ve sakîm kalır.

[161b]

ورد قُبيل العشاء قوله تعالى بطريق الحكاية: ﴿أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحاً مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ﴾[1]

Ya'nî Semûd kavmi kendilerine meb'ûs olan Sâlih peygamber -aleyhi's-selâm- hakkında bi-tarîkı'l-inkâr biribirlerine hitâb edip dediler ki: Sâlih'in Perverdigâr'ı tarafından mürsel olduğun bilir misiz? Ya'nî mürsel olduğu münkerdir ve biz onun bize risâletin kabûl etmeziz. İşte mu'cize ile müeyyed olan ma'nâyı inkâr etdikleri noksân-ı akıllarından idi ki eserden müessire istidlâle kādir olmadılar veyâhud hissiyyât ile ziyâde ülfetlerinden ma'kūlât tarafına meyl etmediler ve fi'l-cümle idrâk hâsıl olmuş iken inâda düşdüler ve Hak Teâlâ onları min-haysü lâ-yahtesibûn ilzâm eyledi. Şol cihetden ki mürsel olan nebîye "Sâlih" ıtlâk etdikden [sonra] inkâra düşdüler. Zîrâ sâlih olan da'vâsında sâdık ve getirdiği hükm-i ilâhî de hakdır. Nitekim demişlerdir ki: الأسماء والكنى تنزل من صوب السّماء[2] Pes, Hak Teâlâ Sâlih'in isim ve resmini tağyîr etmedi. Zîrâ fi'l-hakîka hak idi. Velâkin kavmini tağyîr etdi ki üç gün içinde üç renge girdiler ve âhir halk arasında bednâmları kaldı.

Ve bundan kıyâs eyle ki verese-i enbiyâyı tekzîb ve inkâr edenler dahi böyledir. Zîrâ onlar dahi verâset mertebesine salâh-ı hâl ile vâsıl olmuşlardır. Ve sâlihe fâsid demek aks-i hakîkatdir ki kefere sıfatıdır. Ve kefere ile

---

1 Akşamdan az önce Allah Teâlâ'nın hikâye tarîkıyla olan şu sözü vârid oldu: "Siz Salih'in, Rabbi tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?" el-A'râf, 7/75.

2 İsim ve künyeler, semâ cihetinden iner.

vasfda müşterek olan kimse azâb ve ikābda dahi müşterek olur. Şu kadar vardır ki ümem-i mükezzibe dünyâda sûretde ve ma'nâda muazzeb oldular. Evliyâyı inkâr edenler ise dünyâda gāliben ma'nâda muazzeb olup azâb-ı sûrîleri âhirete kaldı. Zîrâ Kur'ân'da gelir ki: ﴿وَمَا كَانَ اللهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ﴾[1] Ya'nî Rasûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- halk arasında oldukça rahmeten li'l-âlemîn olduğu için kavminin mükezziblerinden azâb-ı dünyâ merfû'dur. Rasûlullâh ise ilâ-kıyâmi's-sâa **[162ª]** halk arasındadır. Zîrâ şer'i bâkî ve dîni sâbitdir. Husûsâ ki yerine halîfesi vardır ki her asrda vâris olandır. Pes, ol vârisi inkâr etmek mevrûsün minh olan nebîyi inkâr etmek gibidir. Zîrâ nebî, zâhir ve bâtın-ı şer' getirdi ve zâhirini ulemâ-i bi'l-ahkâm ve bâtınını ulemâ-i billâh olanlara sipâriş eyledi. Bu cihetden gerek idi ki ulemâ-i billâh zâhir-i şer'i inkâr etmedikleri gibi ulemâ-i ahkâm dahi bâtın-ı şer'i inkâr etmeyeler. Çünki inkâr etdiler, kesr-i nübüvvet eylediler. Ya'nî nebî iki nesne ile meb'ûs olmuş iken birine îmân getirip birine kâfir oldular. Bu ise kefere sıfatıdır. Nitekim dediler: ﴿نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ﴾[2], lâ-cerem kılıca müstehak oldular.

Ve onların kılıcı katl-i ma'nevîdir. Ya'nî kalbleri mürde ve kālebleri ve nefsleri zinde olmak gazab kılıcının eseridir. Ve bu vechile muazzeb ve memsûh oldukları nebî ile velîyi fark içindir. Zîrâ nebî da'vet-i zâhire ehlidir ki mu'cizât-i hissiyye ve akliyye ile müeyyeddir. Velî ise kerâmât-i akliyye ile müeyyeddir ki "kerâmât-i ilmiyye" dedikleridir. Pes, nebî zamânında iki vechile azâb var idi ki biri hissî ve biri ma'nevî idi. Ve velî gününde azâb yalnız ma'nevî oldu -ya'nî bi-hasebi'l-gālib- ve illâ münkirler ne kılıçlar yemişler ve ne azâblara giriftâr olmuşlardır. Ve ba'zı ahyânda vâkı' olmuşdur ki bir veliyy-i vârise eziyyet mukābelesinde yetmiş bin âdem telef olmuşdur, Hazret-i Yahyâ'nın -aleyhi's-selâm- kanı üzerine vâkı' olduğu gibi. Zîrâ her vâris bir peygamber meşrebi üzerine gelir.

Ve meşreb-i Muhammedî'de olmak kıllet üzerinedir ki bu meşrebde olanlar dünyâda setr üzerinedir ki kuvvet-i bâtınesinden her emri bâtın ve

---

1 "Halbuki sen onların içinde bulundukça Allah onlara azab edecek değildir." el-Enfâl, 8/33.

2 "Bir kısmına îmân ederiz, bir kısmını inkâr ederiz." en-Nisâ, 4/150.

mestûrdur. Ve bu makūlelere "Melâmiyye" derler ki kendi nefslerinden tasarruf göstermezler. Belki [1]﴿وَأُفَوِّضُ أَمْرِي إِلَى اللهِ﴾ mûcebince her emri Hakk'a tefvîz ederler ve Hak Teâlâ tahrîk ederse hareket ederler veyâhud onların yüzünden Hak tasarruf gösterip **[162b]** sûret-i fi'l dahi Hakk'a muzâf olur. Nitekim Kur'ân'da gelir: [2]﴿وَلَكِنَّ اللهَ رَمَى﴾

İşte a'dânın netîcesi bâtında memsûh ve zâhirde maktûl-i seyf-i gazab olmak oldu ve bakıyyetü's-seyf olanlar dahi vakt-i merhûnunda cezâların buldular. Zîrâ Kur'ân'da gelir: [3]﴿فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ﴾ Ya'nî a'dâ benden azâbı aceleten dilemesinler. Zîrâ ta'cîl etmek muktezâ-yı hikmetim değildir. Ve bunlar gerçi lisânlarıyla [4]﴿مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ diye acele ederlerdi, velâkin lisânlarının isti'câli hâllerinin isti'câlinden idi ki hâlleri muâheze-i muaccele götürürdü. Zîrâ yerde medfûn olan dâneler ﴿وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا﴾[5] mûcebince zuhûr etdikleri gibi herkesin ömrü içinde kesb etdiği a'mâl-i mahsûsa dahi hayran ve şerran zuhûr ister. Velâkin her nesne vakt-i merhûnunda zuhûra gelir. Onun için "*Dehr ve Dîhâr ve Dîhûr*"[6] denildi ve esmâ-i ilâhiyyeden kılındı. Zîrâ ezmine-i muhtelifenin mebdei esmâ-i mezkûredir ki hakāikı ân-ı gayr-i münkasimdir. Ve inkısâm devre-i arşiyyeden nâşî olup kazâ ve kaderi ta'yîn içindir. Zîrâ her makzî olan nesne vakt-i vâhidde zuhûr etmez. Zîrâ âlemin ibtidâdan intihâya dek müddet-i ma'lûmesi vardır ki makdûrât bu müddet-i ma'lûme içinde tedrîc ile zuhûr eder. Eğerçi emr-i ilâhî ânî ve lemhîdir ki kesret-i avârız ve ecsâm ve tertîb-i silsile-i kâinât onun emrinin vahdânî olmasına mâni' değildir. Belki bu âlem memdûd iken maksûr ve maksûr olduğu hâlde memdûddur. Nitekim bu sırr-ı ilâhî kümmel-i evliyâda vâkı' olmuşdur ki Ebû Mûsâ es-Sedrânî -kuddise sirruh- bir gün ve bir gecede -ya'nî yirmi dört sâatde- yetmiş bin hatm ederdi ki ona "bast" derler; ve beş yüz yıllık yolu bir hatve -ya'nî bir

---

1 "Ben işimi Allâh'a havale ediyorum." Gāfir, 40/44.
2 "Fakat Allah attı." el-Enfâl, 8/17.
3 "Artık azabımı acele istemesinler." ez-Zâriyât, 51/59.
4 "Doğru iseniz bu va'd (azâb) ne zamân?" Yûnus, 10/48.
5 "Yer ağırlıklarını çıkardığı zaman..." ez-Zilzâl, 99/2.
6 bk. Ebû Tâlib Mekkî, *Kūtü'l-kulûb*, I, 24; Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, II, 422.

adım- ederdi ki ona "kabz" derler. Ve leyle-i mi'râcda vâkı' olan sür'at-i hareket ve tayy-i makāmât ve menâzil dahi bu kabîldendir.

El-hâsıl bu sırr-ı ilâhîden ötürü "Dünyâ bir lemhadır" dediler. Çünki netîce-i **[163ª]** zamân bir lemha ve bir ân oldu, acele etmek kesrete nazarın netîcesi oldu. Bu sebebden Hak Teâlâ aceleden nehy etdi. Zîrâ acele hakîkatü'l-hâle adem-i vukūfun netîcesidir. Ve Kur'ân'da gelir ki: ﴿بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾[1] Ya'nî Hak Teâlâ Hallâk olduğu cihetden ale'd-devâm îcâd ve i'dâm üzerinedir. Ve ân-ı gayr-i münkasim yokdur ki bu ma'nâ bulunmaya. Velâkin ziyâde-i sür'atinden hâl-i vücûd devâm üzerine görünür. Ve bir vücûd ki ale'd-devâm teceddüd üzerine ola, onun adem-i ânîsine muttali' olan onun vücûduna vücûd vermez ve belki kıyâmeti hâzır bilir.

Ve kıyâmet birkaç vechiledir ki: Biri kıyâmet-i kübrâdır ki cemî'-i vücûdâtın sûret-i ademe girmesidir. Ve biri kıyâmet-i vustâdır ki herkesin mevt-i tabîî ile helâkidir. Ve biri kıyâmet-i suğrâdır ki kable'l-mevt vâkı' olan muâhezât ve ukūbâtdır ki a'dâya göre a'mâl-i kabîha netîcesidir. Ve gâh olur ki muâheze-i nefs mevt ile dahi olur. Eğerçi gam ve gussa dahi hükmen mevtdir. Ve ba'zı teşdîdât ki enbiyâ ve evliyâya vâkı' olur, ancak sûrete tâbi'dir ki bâtınlarında onun için gam olmaz. Zîrâ gam ve keder sâfî olmamakdan gelir. Onlarda ise safvet kemâldedir. Pes, ol teşdîd muktezâ-yı celâl-i ilâhî ve berâ-yı imtihân-ı halkdır. Sûret-i celâl ise bu âlemden mürtefi' olmaz. Nitekim nâr bâkîdir, hemân sen yanmaya gör, İbrâhîm gibi -aleyhi's-selâm-. فاعرف فقد أفدتُ لك النّتيجة مطلقا[2]

Seher-i a'lâda vârid olan beyt-i Türkî'dir:

Hak'dan halk üstüne ni'met çok-durur
İmtinân ederse hiç söz yok-durur

---

1 "Doğrusu onlar yeni bir yaratmadan şüphe içindedirler." Kâf, 50/15.

2 Bil, sana netîceyi mutlak olarak ifâde ettim.

Maksûd niam-ı sûriyye ve ma'neviyyeyi tezkîr ve mûcib-i şükr-i belîğ olduğu üzerine tenbîhdir. Ve imtinân add-i ni'met etmekdir ki Hak Teâlâ'ya göre bi-tarîkı't-tevbîh dahi cârî ve câizdir, halka göre değil. Zîrâ halk vâsıta-i ni'metdir fakat. Mu'tî ve Mün'im ise Allâh Teâlâ'dır. Pes, imtinân mûlî ve mevlânın şânıdır, yoksa vâsıta ve bendenin şânı değildir. İşte mahlûka şükr lâzım olduğu vesâtat-i ni'met hasebiyledir ve illâ hakîkat-i şükr Allâh'a mahsûsdur.

[163[b]] Ve bundan fehm olundu ki vâsıta ve mün'im-i hakîkîyi ma'rifetin netîcesi şükrde istiğrâkdır. Nitekim Hak Teâlâ kendi zâtına "**Şekûr**"[1] buyurdu. Ya'nî zâtını şükrde mübâlağa sıyğasıyle vasf etdiği ibâd-ı şâkirînin hâline nazar eder ki abd-i şâkirin her cüz'ünden hâline münâsib olan vechile şükr matlûbdur, gerek fi'l ile ve gerek kavl ile. Nitekim hatmü'l-evliyânın -kuddise sirruh- cemî'-i a'zâ ve eczâsı dile gelip "Bizi mâ-hulika-lehimizde isti'mâl etdin" diye teşekkür etdiler. Eğerçi bu lisânı ehl-i lisân bilir, yoksa bî-zebân olan bilmez ki münkirdir. Zîrâ zâhid ve husûsâ ki münkir cemî'-i eşyâda hayât ve muktezâ-yı hayât olan sıfâtı inkâr eder. Zîrâ onların tesbîhin istimâ' etmemiş ve onlarla mükâleme kılmamışdır, ehl-i cennet derûn-i cennetde olan eşyâ ile söyleşdiği gibi. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ﴾[2] Ârifin cenneti ise cennet-i muacceledir. Bu cihetden cemî'-i eşyâ ile söyleşir. Nitekim cibâl ve tuyûr Hazret-i Dâvûd ile -aleyhi's-selâm- tesbîh ederlerdi ve Hazret-i Dâvûd onların tesbîhin işitirdi. Zîrâ sem' ve basar ve lisânı Hak olmuş idi. Hakk'a ise hicâb olmaz. Ve Sâni'-i Ekber sun'unda kusûr ve noksân komaz, belki ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ﴾[3] mûcebince kendi zât ve sıfâtının lâyıkı üzerine ibdâ' eder.

Ey münkir, sen dahi cümle-i eşyâda dâhil iken ne aceb tevhîd ve tesbîhden kaldın ve ehl-i zikri inkâra düşdün ve lisânın hükmünü vermedin ki zikr ve şükrdür. Zâhir budur ki bu âleme bî-dil geldin ve bî-dil gidersin ve âhiretde hayvânât-i ucm ile mahşûr olursun ve a'mâ gelirsin ve orada ﴿لِمَ

---

1 Fâtır, 35/30.
2 "Âhiret yurdu, işte asıl hayât odur." el-Ankebût, 29/64.
3 "De ki: Herkes kendi karekterine göre iş yapar." el-İsrâ, 17/84.

﴿حَشَرْتَنِي أَعْمَى﴾[1] diye Rabbine hitâb etdikde Rabbin dahi sana أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَكَذَّبْتَ بِهَا[2] diye cevâb verir. Ya'nî gerçi sen küffâr-ı şerâi'den olmadın, velâkin küffâr-ı hakāikden oldun. Ve küffârın hakkında gelir: ﴿صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ﴾[3]

Gel imdi sana husûs **[164ª]** üzerine lisân ve umûm üzerine sâir cevârih ve kuvâ i'tâ olunduğuna şükr eyle, tâ ki bu mantıku't-tayrı fehm edip erbâbıyla mükâleme edesin ve illâ bunun netîcesi imtinân-ı tevbîhî olup inde'r-ricâl fezâhat bulursun ve rüsvây olursun.

Nazm:

Bu gün sa'y eyleyip erbâb-ı dil ol yâri görsünler
Koyup dîdâr-ı yâri nice bir ağyârı görsünler

Bu âlem hâr-zârında sanasın zâğdır zâhid
Ötüp uşşâk bülbüller gibi gülzârı görsünler

Bugün şükr etmeyenler ni'met-i erbâb-ı irşâda
Yarın erbâb-ı küfrân ile âh u zârı görsünler

Gözü açık olanlar meclis-i feyz-i ilâhîde
Yed-i sâkî-i Hak'dan sâğar-ı serşârı görsünler

Kılâde-cû olanlar ziynet için gerden-i câna
Neler nazm eyledi Hakkî dür-i esrârı görsünler

قيل لي بعد العشاء الآخرة: **لَا يَقُومُ بِهِ الشَّطْحُ**[4]

[5]"**بِهِ**" zamîri bu fakîre râci' olmak üzeredir. Şath, ol kelimedir ki Allâh Teâlâ indinde rütbeye delâlet eder ve ârif onu akrân ve emsâli üzerine iftihâr tarîkıyla söyler. Ve bu ma'nâyı zellât-i muhakkıkînden add etmişlerdir. Zîrâ ehl-i şer' ve ehl-i ubûdiyyet olan kimseden böyle da'vâ sâdır olmaz ki bu

1 "Niçin beni kör haşrettin?" Tâhâ, 20/125.
2 Sana âyetlerimiz geldi de onları yalanladın. bk. Tâhâ, 20/126.
3 "Onlar sağırdırlar, dilsizdirler ve kördürler." el-Bakara, 2/18.
4 Yatsıdan sonra bana denildi ki: "Onda şath olmaz."
5 Onda.

da'vâ ruûnet-i nefsdendir. Ya'nî bakıyye-i nefsden nâşîdir ki Hak ile arasında hicâb olmuşdur. Ve "hicâb" dedikleri bu'ddür.

Muhakkık ise odur ki Hakk'a karîb ola, baîd değil. Ve karîb olduğu budur ki Hak'dan gayrı meşhûdu olmaya. Pes, onun ki meşhûdu Hak ola âlem onun gözüne görünmez, fe-keyfe eşkâl ve emsâl, fe-keyfe onlardan mütemeyyiz olup onların üzerine bi-tarîkı'l-fahr söz söyleye? Meğer ki söylediği söz izn-i Hakk'a mukārin ola. El-hâsıl eğer izn ile olursa emre imtisâl lâzım gelir ve illâ da'vâ etmek kişi **[164[b]]** kendi nefsini rütbe-i ilâhiyyeye ilhâk etmekdir ki bu ma'nâ kendi nefsine ve Rabb'ine cehli müstelzimdir. Zîrâ eğer hakîkat üzerine nefsinin ubûdiyyet ve merbûbiyetini ve Hakk'ın ma'bûdiyyet ve rubûbiyyetini fehm etmiş olsa Hakk'ın makāmına müzâhame edeyim demezdi.

Ve muhakkık odur ki perde-i ubûdiyyetle kendini setr eyleye ve kendi nefsine acz ve za'f ve zillet ve iftikār nisbet kıla ve kudret ve kuvvet ve izzet ve gınâyı Hakk'a izâfet ede ki "Kemâl Allâh'ın ve noksân bizimdir" diye.

İşte kerâmât-i kevniyyeden hazer edip terk-i tasarruf edenler ma'nâ-yı mezkûr için terk edip kerâmât-i ilmiyye ile iktifâ eylediler ve nice ârifler âhir demlerinde şathdan tevbekâr olup yüzlerin yerlere sürdüler ve dünyâdan acz ve iftikār ile göçtüler. Zîrâ bildiler ki kemâl bundadır, da'vâda değil.

İşte bu kelâm ki لَا يَقُومُ بِهِ الشَّطْحُ[1]'dır, bu fakîrin üzerine Rabb-i Ganî'den bir hil'at-i fâhiredir ki dünyâda ona mülûk mâlik olmaz. Zîrâ kemâl-i ubûdiyyetimi beyân ve mezîd-i merbûbiyyetimi ıyândır ki tarîk-ı muhakkıkîn budur. الحمد لله على جليل آلائه وجميل نعمائه[2]

Ve bundan fehm olundu ki gerçi erbâb-ı hakîkat ism-i Zâhir ile fi'l-cümle zâhir olmuşlardır, fe-emmâ esrâr-ı ilâhiyye yüzü ism-i Bâtın'ı iktizâ etmekle zuhûrât-i kemâliyye âhirete te'hîr olunmuşdur ki âhiret fukarâ-i hakîkıyyeye yevm-i zuhûr ve yevm-i saltanatdır. Nitekim dünyâda ism-i Zâhir ile kāim olanların ekserine yevm-i butûn ve vakt-i azldir.

---

1 Onda şath olmaz.

2 Büyük nimetlerinden ve güzel lütuflarından ötürü hamd Allâh'a mahsustur.

Hattâ erbâb-ı tevhîd ile erbâb-ı esmânın bile farkları zuhûr etse gerekdir. Zîrâ erbâb-ı tevhîdin sırr ve seyri fenâ ve celâlde ve ehl-i esmânın sırr ve seyri cemâl ve zevk ve safâdadır ki ihsâ olunan esmânın her birinin başka zuhûrât-i zevkıyyesi vardır ki fi'l-hakîka sâlike reh-zendir. Zîrâ yoldan alıkor, meğer ki mürşid-i kâmil elinde ve terbiyesinde ola. Tertîb üzerine sülûk ise değme yerde bulunmaz. Zîrâ berâzihi ziyâde **[165ª]** çokdur.

Ey ârif, işte şath ve da'vânın netîcesi bu'd ve infisâl ve sükût ve terk-i tasarrufun netîcesi kurb ve ittisâl oldu. Ve kezâlik eğer saltanat netîcesine ereyim dersen fakrı elinden koma ki sana bu dünyâda şâhlıkdan gedâlık yeğdir. Var imdi ism-i Bâtın'ı gözet ki netîcesi zuhûrdur. Ve içtiğin zehirlere bakma ki netîcesi şerbet-i şekerdir. Ve zevk-ı esmâya aldanma ki netîcesi zehirdir. Belki âlem-i zâta erince seyr ve hareket eyle ve sel gibi deryâya erinceye dek çağla. Ve âhir deryâ ile birliğe yetip hâmûş ol ve her ne vechile mevce gelirsen deryâ ile gel. Bir dahi sana muzâf olur nesne kalmasın ve netîcen mahv ve fenâ ve Hak ile bekā olsun.

Ve şol maiyyet ki [1]﴿وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ﴾ âyetinden me'hûzdür, gerçi ârifler ona "maiyyetü'ş-şey' li-nefsih" derler ki zuhûru abdin fenâ-i küllîsine mevkūfdur. Ve bu ma'nâ üzerine kelâm yokdur. Hattâ Seyyidü'l-ârifîn Ebû Yezîd-i Bistâmî -kuddise sirruh- demişdir ki: "Nefsimden münselih oldum, hayye cildinden münselih olur gibi. Gördüm ki ben o imişim." Fe-emmâ edeb-i şer' ile mütesettir olana gerekdir ki ol maiyyeti nisbet-i irtibâtıyye ile tefsîr eyleye. Ya'nî Hakk'ın bize maiyyeti Hak ile halk arasında olan irtibâtdır, mevsûf ile sıfat ve zü'l-hâl ile hâl ve mutlak ile mukayyed ve müteayyin ile taayyün aralarında olan irtibât gibi.

Pes, bu ma'nâ i'tidâldir ve hulûl ve ittihâd da'vâ etmek ifrâtdır ve vücûd-i Hak ile vücûd-i halk arasında kemâl-i mübâyenet iddiâ etmek tefrîtdır. Çünki Hak kapısında kulsun, ona muzâf ve murtabıt olup ol senin efendin olmak sana kâfîdir. Ve raiyyete pâdişâhlık da'vâsın etmek düşmez, gerekse pâdişâh onun hânesine nüzûl eylesin. Pes, nüzûlü şerefi ona yeter ve pâdişâh benim hânemdedir veyâ evime nüzûl etmişdir ona besdir. Eğerçi

---

[1] "Nerede olsanız, O sizinle berâberdir." el-Hadîd, 57/4.

hâl-i nüzûlde hüküm pâdişâhındır. Ve izâfet iki cânibdendir ki biri raiyyet ve biri sultândır. فافهم فإنّه نتيجة النّتائج[1]

[165b]

قيل لي وقت السّحر الأعلى من طرف الغيب الأحمى:

رُوحُكَ رُوحِي وَرُوحِي رُوحُ الذّاتِ[2]

"Senin rûhun benim rûhumdan menfûhdur" denilmedi, belki "Senin rûhun benim rûhumun aynıdır" denildi. Bunda ise mübâlağa vardır. Ve benim rûhum rûhu'z-zâtdır. Ya'nî rûhu'l-hayâtdır ki benim zâtımın hayâtı başka rûh ile değildir, belki hayâtım hayât-i zâtiyyedir. Ve senin rûhun dahi sûretâ zâtına sebeb-i hayâtdır, fe-emmâ âsâr-ı kaviyyesi zuhûruyla ayn-ı hayâtdır. Nitekim sâir ervâh-ı külliyye dahi böyledir. Meselâ Cibrîl -aleyhi's-selâm- gerçi cism-i latîf olduğu cihetden rûh ile kāimdir, fe-emmâ kuvvet-i hayâtı sebebiyle rûhu ayn-ı zâtıdır ve hayâtı zâtiyyedir. Onun için dediler ki: Bu makūlelerin mevti müfârakat-i rûh ile değildir, belki gaşy tarîkıyladır ki lisân-ı Türkî'de ondan "bayılmak" ile ta'bîr ederler. Çünki bunlar ervâh-ı mücerredeye mülhak oldular, lâ-cerem ervâha mevt olmadığı gibi onlara dahi mevt-i tabîî olmaz. Zîrâ tabîatları tabîat-i külliyyedir ki sâir ehl-i nüfûs ve tabâi' gibi değildir.

Ba'de-zâ ma'lûm ola ki insân için üç rûh vardır ki: **Biri** rûh-i zâtîdir ki anâsırının rûhudur ki tecellî-i evvel ve nefes-i rahmânî-i mukaddemdir. Ve bu rûh anâsır ile bâkîdir. Zîrâ vücûda adem yokdur, belki atvâr-ı muhtelifede temessül vardır.

Ve **ikinci** rûh, rûh-i ilâhî dir ki rûh-i menfûhdur. Ve ona "nefs-i nâtıka" dahi derler ki akıl ve ilim ve tedbîr ona i'tâ olunmuşdur. Ve bu nefs-i nâtıka enbiyâ ve kümmel-i evliyâya göre rahm-i mâderde cesedleri tesviye ve ta'dîl olunmazdan birkaç bin yıl mukaddem halk olunmuş ve saff-ı evvelde bu-

---

1 Anla, zîrâ o netîcelerin netîcesidir.

2 Seher-i a'lâ vaktinde en gizli gayb tarafından bana denildi ki: "Senin rûhun benim rûhumdur. Benim rûhum ise zâtın rûhudur."

lunmuşdur ve sâirlere göre batn-ı ümmde cesedler ta'dîl ve tesviye olundukdan sonra melek vesâtatıyla nefh olunur, Âdem'e -aleyhi's-selâm- bi'z-zât Hak'dan nefh olunduğu gibi. Velâkin Cibrîl'in Meryem'e nefhiyle sâir melâikenin nefhinin farkı vardır. Onun için nefh-i Cibrîl'den Îsâ -aleyhi's-selâm- doğdu ki rûh-i küllîdir.

Ve bu nüfûs-i menfûhaya "ervâh-ı cüz'iyye" derler. Ve cüz'iyyeti fî-nefsi'l-emr tecezzî tarîkıyla değildir, belki tehassus -ya'nî hisse hisse olmak-tarîkıyladır ki hisse tamâm-ı hakîkatden ibâretdir. **[166ª]** Avârız-ı müşah-hisası bile olmak i'tibâriyle Zeyd ve Amr ve Bekr'de bulunan hakîkat-i insâniyye ki maa't-teşahhus mu'teberdir. Ya'nî bunlar hakîkat-i insâniyyede müştereklerdir. Eğerçi taayyün ve teşahhusları biribirlerinden temyîz ve teş-hîs eder. Ve kezâlik hakîkat-i hayvâniyyede feres ile meselâ müştereklerdir, temyîz eden taayyünleridir. Ve hakîkat-i nebâtiyyede meselâ şecere-i tüffâh ile birdir, teşhîs eden taayyünleridir. Ve kezâlik hakîkat-i cismiyyede meselâ hacer ile birdir, fark eden taayyünleridir. Ve kezâlik hakîkat-i cevheriyyede melek ile berâberdir, aralarını fasl eden sûret-i mahsûsa ve avârızdır. Pes, insânın ervâh-ı cüz'iyyesi vech-i arzda olan advâ'-i cüz'iyye-i şems gibidir. Cümlesi kurs-ı şemse muzâfdır. Ve onları hisse hisse gösteren hânelerin rev-zeneleri ve emsâlidir ve illâ fî-nefsi'l-emr dav'-i vâhiddir ki kursa göre icmâl ve hâricde intişârına nisbetle tafsîldir.

Ve icmâl ve tafsîl hakîkatde bir ma'nâdır. Onun için tefsîri Kur'ân'dan add etdiler. Ve imâm ve cemâat bir hükümde oldu ve süver âyâtın tafsîli ve âyât kelimâtın ve kelimât hurûfun ve hurûf elifin ve elif noktanın şerhi olup cümlesi asl-ı vâhide rucû' etdi.

Ve bundan fehm olundu ki advâ-i şems aks-i nûr-i şems olduğu gibi ervâh ve nüfûs-i cüz'iyye dahi rûh-i ilâhînin aksi ve zılli oldu. Bir vechile ki gûyâ asl ve fer' gibi zü'z-zıll ve zıll denildi. Pes, hakîkat-i vücûd zü'z-zıllin vücûdudur ve hayâl-i vücûd zıllin vücûdudur. Onun için âleme "hayâl" derler. Zîrâ vücûdu vücûd-i zıllîdir ki şol bir nesnenin yer üzerine düşen gölgesi gibidir. Bu sebebden ârifler vücûd-i zıllîye bakmadılar, belki onun bâtını olan vücûd-i hakîkîye nazar eylediler. Meselâ âyîneye baksan görü-nen sensin, velâkin sen hakîkat ve görünen hayâldir. İşte buradan derler ki:

Eşyâ ma'dûmâtdır. Ve onlara vücûd veren feyz-i ilâhîdir ki ifâza-i vücûd ile sûret vermişdir. Eğerçi fî-nefsi'l-emr ma'dûmâtdır, sâye ma'dûm olduğu gibi. Eğerçi sâye sâhibine göre **[166b]** fi'l-cümle vücûdu vardır denilir.

Ve bundan fehm olundu ki havâda uçan kuşun yerde gölgesi sayd olunmaz ve sayd olunsa dahi bî-fâyidedir. Zîrâ sâyeyi mess etmekden meselâ karnı doymaz. El-hâsıl bu ervâh-ı cüz'iyyenin külliyyetine "rûh-i mutlak" derler ki leyle-i kadrde tenezzül eder. Nitekim gelir: [1]﴿تَنَزَّلُ الْمَلاَئِكَةُ وَالرُّوحُ﴾ Ve rûh-i küllî dahi mahlûk olmakla fi'l-hakîka zıll-i vücûd-i Hak'dır. Ve bunlara "zılâl" denildi. Cisim rûh-i cüz'înin zılli ve rûh-i zıllî dahi rûh-i küllînin zılli ve rûh-i küllî dahi rûh-i ilâhînin zıllidir. Ve bu söz ondan ötürüdür ki hadîsde gelir: [2]أنا من الله والمؤمنون من فيض نوري ve illâ vâsıtadan kat'-ı nazar rûh-i cüz'î rûh-i ilâhîye muzâfdır. Ve bu rûhun mahall-i taayyünü dimâğ-ı insândır. Eğerçi hulûl tarîkıyla değildir, belki taalluk tarîkıyladır. Taallukdan ise hulûl lâzım gelmez, mıknâtıs ile hadîd gibi.

Ve **üçüncü** rûha "rûh-i hayvânî" derler. Bunun mahall-i taayyünü yürek ve ciğerdir. Ve bu rûh nefs-i nâtıkanın semerâtından ve aksindendir, tâ ki cesed ile nefs-i nâtıka arasında vâsıta ola ve mebde-i hiss ve hareket olmakla vücûd-i zâhire nizâm vere. Zîrâ cemî'-i eşyâda vâsıta tertîb olunmuşdur, tâ ki ifâza ve istifâza mümkin ola. Ve bu rûh ile mertebe-i vücûdda olan ahvâl kıvâm bulup bir rûha dahi ihtiyâc kalmaz. Onun için ervâh üç aded oldu. Ve bu rûh-i hayvânî, rûh-i ilâhînin matıyyesi gibidir ki saâdet ve şekāvetle muttasıf olan budur ve illâ nefs-i nâtıka dünyâ ve âhiretde saîdedir. Zîrâ Hakk'a muzâfdır. Rûh-i hayvânî ise böyle değildir. Eğerçi ona dahi bekā vardır. Nefs-i nâtıka-i bâkıyeden ahz olunduğu içindir. Ya'nî sâir hayvânâtın nüfûsu anâsırdan tevellüd etmekle onlar için bekā yokdur. Belki mevt ile zevâl bulur ve buhârı muntafî olur. Fe-emmâ insânın rûh-i hayvânîsinin hâli böyle değildir. Belki zâde-i Bâkî olmakla söyünüp gitmez.

---

1 "Melekler ve Rûh iner de iner." el-Kadr, 97/4.

2 "Ben Allah'tanım, mü'minler ise benim nûrumun feyzindendir." Uydurma bir rivâyet olduğu söylenmiştir. bk. Zerkeşî, *el-Leâli'l-mensûra*, s. 189; Sehâvî, *el-Makāsıdü'l-hasene*, s. 171; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 185-186.

Ve nefs-i mustalahun-aleyhâ bu nefsdir ki zelûl ve cemûh olur ve dünyâ ve âhiretde müteellim ve müteazzib olan budur. Ya'nî sâir hayvânâtın **[167ª]** cisimlerine darb veyâ bir uzuvları kat' veyâ kendileri zebh olunsa onun elemini idrâk eden nefs-i hassâse-i hayvâniyye olduğu gibi vücûd-i insânîye ârız olan esbâb-ı âlâmdan dahi müteellim olan rûh-i ilâhîden müstefâd olan nefs-i nâtıka değil, belki nefs-i hassâse-i hayvâniyyedir. Pes, dünyâda icrâ olunan hudûd ve âhiretde vâkı' olan azâbın elemini idrâk eden bu rûhdur. Zîrâ çünki nefs-i nâtıkanın dâbbesi gibi oldu, lâ-cerem cemûh olduğu için madrûb ve müteellim oldu.

Ve demişlerdir ki: Muhâtab ve mükellef olan nefs-i nâtıkadır ki ulûm ve maârif yüzünden naîm-i rûhânîsi olduğu gibi lezzât ve şehevât yüzünden dahi naîm-i cismânîsi vardır. Velâkin naîm-i rûhânîsi kuvâ-yı rûhâniyye ve naîm-i cismânîsi kuvâ-yı hissiyye vesâtatıyladır. Meselâ ekl ve şürb ve cimâ' ve libâs ve revâih ve nağamât-i tayyibe ve cemâl-i hissî ve bunların emsâli nesneleri havâss nefs-i nâtıkaya nakl ve haml eder. Nefs-i nâtıka dahi ondan mültezz olur. Eğer mültezz olan rûh-i hassâs-i hayvânî olsa sâir hayvânât dahi vech-i cemîle ve elvân-ı haseneye ve emsâline nazar etdikde mütelezziz olmak lâzım gelirdi, hayvânda ise bu sıfat yokdur. İşte nefs-i hayvâniyye nefs-i nâtıkanın tena'um ve telezzüzüne âlet oldu, yoksa kendi mütena'im ve mütelezziz olmadı.

Ve bu makāmdandır ki nefs-i nâtıka bu cism-i süflîde garîbdir ki insân yakazada oldukça nefs-i nâtıka onun tedbîr ve cezb-i menfaat ve def'-i mazarratına meşgūl olup elemden hâlî olmaz. Çünki hâba vara vatan-ı aslîsine rucû' ve likā-i ervâh ve müşâhede-i âlem-i melekût ile müste'nis olur ve âlem-i gayba urûc eder. İşte nâ-cins ile sohbetin netîcesi ezâ ve teab ve hemrenk ile ülfetin netîcesi üns ve huzûr ve râhatdır.

Gel imdi bu nefs-i hayvâniyye perdesini hark edip cemâl-i rûh-i ilâhîye nazar eyle ve yeter gurbetdesin vatan-ı aslîye vusûl ve duhûle himmet kıl ve dünyânın bî-netîce hayâl olduğun fehm et ve netîce-i menzil istersen doğru yoluna git. Hani akrânın? Hep uçtular. Hani ihvânın? Hep göçtüler. Netîcesi sen de göçersin ve câm-ı ecel içersin.

[167b]

اللّٰهُمَّ أَعِنِّي عَلَى طَاعَتِكَ يَا مَنْ بِيَدِهِ الْجَمِيلُ

هكذا ورد في بعض الأسحار على لسان الباطن بلا إختيار والله المعين المختار[1]

Tâat, emr üzerine mebnî olan ibâdete derler, ferâiz ve husûsâ eshârda teheccüd gibi. Nitekim Kur'ân'da gelir: [2]﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ﴾ Zîrâ teheccüd evâil-i İslâm'da farz idi, sonra bu ümmet-i merhûmeye tahfîf tarîkıyla mensûh oldu. Fe-emmâ Rasûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- hakkında mensûhiyyetinde ihtilâf olundu. Zâhir budur ki salât-i teheccüdün farziyyeti onun ferâiz-i hâssasındandır. Nitekim [3]﴿قُمِ اللَّيْلَ﴾ âyeti ve gayrı şevâhid dahi şehâdet eder.

Çünki gece leyle-i zâta ve gündüz nehâr-ı sıfâta işâretdir ve zât âlemi âlem-i sükûn ve sıfât âlemi âlem-i hareketdir, lâ-cerem nebîye göre gece muâmele-i Hak ve gündüz muâmele-i halk için oldu. Ve gecede ağleb-i hâl münâcâtdır, münâcâtın mahalli ise salâtdır. Pes, gecede hareket-i salât kifâyet eyledi. Ve gündüzde ağleb-i hâl da'vet ve teblîğdir. Teblîğin mahalli ise ibâdullâhdır. İbâdullâh ise müteferrıkdır. Pes, gündüzde teferruk ve hareket lâzım geldi, tâ ki maslahat tamâm ola. Ya'nî leylde kıyâmın netîcesi Hak ile mücâlese ve münâcât ve nehârda hareketin netîcesi halk ile muâmele ve arz-ı hâcâtdır ki evvelkisi ism-i a'zamın cem'iyyeti ve ikincisi onun taht-i hıytasında esmâ-i ilâhiyye tafsîline işâretdir, tâ ki mahall-i kevnde mecmû' ve mefrûk olan ma'nâ sûret bula.

El-hâsıl gece halkdan Hakk'a urûcdur ki zâtı zâta îsâldir. Ve gündüz Hak'dan halka nüzûldür ki sıfâtı sıfâta ilhâkdır. İşte bundan fehm olundu ki çünki avâmm-ı halk sırr-ı zâtdan gafletde kalmışlar ve Hak'dan bî-haber olmuşlardır, lâ-cerem onları îkāz etmek lâzım geldi. Îkāz ise Hak'dan halka nüzûl iledir. Zîrâ gāfil olan kimse Hakk'a urûca kādir değildir. Eğer kādir olsa âlem-i cem'den [168a] âlem-i fark'a nüzûl etmezdi. Zîrâ Kur'ân sıfat-i Hak'dır ve sıfat mevsûfa tâbi'dir. İşte Kur'ân'ın nüzûlünün netîcesi

---

1 "Allâh'ım, tâatin husûsunda bana yardım et, ey güzel elinde olan." Bir seher vaktinde irâde olmaksızın bâtın diline bu şekilde vârid oldu. Yardım eden ve dilediğini yapan ancak Allah'tır.

2 "Gecenin bir kısmında uyanarak namaz kıl." el-İsrâ, 17/79.

3 "Geceleri kalk (namaz kıl)." el-Müzzemmil, 73/2.

Hakk'ın nüzûlüdür. Ve Hakk'ın nüzûlü Rasûlullâh'ın bi'set ve zuhûrudur. Buradandır ki "Ba'zı müstaiddlerin mürşid ayağına gelir" derler. Şeyh-i meşâyihi'd-dünyâ Muhyiddîn el-Arabî'nin -kuddise sirruh- Konya'da Şeyh Sadreddîn ayağına geldiği gibi. Ve Şems-i Tebrîzî ile Mevlânâ hâli ve sâirler dahi bunlara kıyâs oluna.

Ve bundan fehm olundu şol sırr-ı ilâhî ki Hak Teâlâ'nın seher-i a'lâda felek-i kamere nüzûlü ve halkı da'vetidir. Zîrâ Rasûlullâh yüzünden olan da'veti mazhar yüzünden da'vetdir. Hakk'ın nüzûl-i mezkûr ile da'veti ise zâhir yüzünden da'vetdir ki kulûb-i ibâda kurbü ve âlem-i hakîkatden ba'zı te'sîrâtdır ki bîdârların ona şuûrları vardır, nâimlerin değil. Velâkin da'vet-i ûlâ -ki da'vet-i mazhardır- da'vet-i zâhirden eblağdır. Şol ma'nâdan ki felek-i kamer mertebe-i kalbdir. Ehl-i kalb olmak ise herkesin şânı değildir. Onun için eshârdan ekall-i kalîlin hissesi vardır. Ve mazhar ki vech-i arzdadır, arz sûret-i heykel ve makām-ı tabîatdır. Ekser-i nâs ise ahkâm-ı heyâkilde ve şehevât-i tabâi'de kalmışlardır. Bu cihetden dâî ilallâh olanın aksâ-yı merâtibe nüzûlü lâzım geldi -ki esfel-i sâfildir-, tâ ki onun da'vetiyle âlem-i tabîatda olanlar âlem-i kalb ve rûha da'vet olunup terakkî bulalar. Ve bu makāmdandır ki arz merkez-i hilâfetdir. Zîrâ halîfe âlemin zâhir ve bâtın ve sûret ve ma'nâ ve a'lâ ve esfeline nâzırdır.

Pes, bundan fehm olundu ki da'vet esfelden a'lâya olur, a'lâdan esfele olmaz. Velâkin çünki makām-ı Hak makām-ı câmi'dir, bu cihetden Hak Teâlâ kendini ulüvv ve azamet ve emsâli ile vasf etdiği gibi evsâf-ı halkıyye ile dahi vasf eyledi, nüzûl ve mecî' ve ferah ve dıhk ve emsâli gibi. Maa-hâzâ hakîkate nazar olunsa bu âlem mahz-ı tenezzüldür, velâkin terakkî tenezzülden gelir. [168^{b}] Ve netîcetü'l-merâtib hakāik-ı arza nüzûldür ki sükûn ve sükûtdur ve bu ma'nâ sûret-i tenezzülde terakkîdir.

Ba'de-zâ kelâm-ı mezkûrun ma'nâsı demekdir ki: Ey Mevlâ-yı Celîl -ki ef'âl-i cemîleye tevfîk senin elindedir- tâatin üzerine bana iânet eyle. Ya'nî netîce-i hareketimi tâat ve ibâdetin kıl ki bu ma'nâ senin iânetin ile hâsıl olur ki Muîn ve Zahîr sensin.

Pes, bu mertebe makām-ı kābe kavseyne nâzırdır -ki makām-ı farkdır- ve tâati tashîh eden bu makāmdır ve illâ âbid ve ma'bûd bir olmak lâzım

gelir. Kendi kendine ise iânet olmaz, belki iânet mahall-i kesbe nazarla olur. Velâkin çünki kudret O'nundur, lâ-cerem mahall-i kesb âcizdir. Ve âcizden fi'l sudûr etmez, belki Kādir'den sudûr eder. Pes, bu makāmın netîcesi tevhîd-i ef'âl olur. Hemân fehm edip merâtibi mürâât ve muhâfaza eyle ve ilhâddan hazer kıl.

El-hâsıl Allâh Teâlâ'nın sıfât-i celîlesi vardır ki hayât ve ilim ve irâdet ve kudret ve emsalidir. Ve ibâdı bu sıfâta mezâhir kılıp mahall-i kiyânîleri i'tibâriyle teklîf etmişdir. Çünki fi'l-hakîka kudret O'nundur, lâ-cerem abd-i âcize iânet etmesiyle matlûb olan fi'l zuhûr eder.

Suâl olunursa ki: Bir a'râbî gelip Cenâb-ı Nübüvvet'ten -aleyhi's-salâtü ve's-selâm- cennetde refâkat taleb etdikde Cenâb-ı Risâlet أعِنِّي بكثرة السّجود[1] buyurduğu nedir ki kuldan kula iânet olmaz, belki Hak'dan kula ve kuldan Hakk'ın dînine iânet olur? قال الله تعالى: ﴿إِنْ تَنْصُرُوا اللهَ يَنْصُرْكُمْ﴾[2]

Cevâb budur ki: Kelâm-ı mezkûrdan maksûd-i Nebevî fi'l-hakîka dîne iânetdir. Zîrâ sücûd -ya'nî salât- umûr-i dîniyyenin efâdılındandır. Onun için ihyâ-i leyâlî bi-hasebi'l-gālib kıyâm ile olur ve namâz ile dîn-i Hakk'a iânet etmekde Cenâb-ı Nübüvvet ile münâsebet-i ma'neviyye vardır ki kurb-i dereceye bâisdir. Cenâb-ı Nübüvvet ise أفلا أكون عبداً شكوراً[3] mûcebince namâzı severlerdi. Zîrâ namâzda muhâzât-i hazret-i ilâhiyye vâkı' olurdu. Onun netîcesi ise vech-i mutlak olmakdır ki cemî'-i cihâtdan rü'yetdir. **[169ª]** Bu cihetden ol hâlde onlarda cihet kalmazdı ve ashâb-ı kirâmın -radıyallâhu anhüm- sufûfunu ve istikāmet ve i'vicâcını ve kendilerine ef'âlde hakk-ı mütâbaat ile mütâbaatlerini seyr ederlerdi.

Pes, namâz ile emr etdikleri sûret-i salât ile emir değildir, belki ma'nâyı mezkûra râci'dir. Zîrâ sûret mûcib-i kurbet değildir ki ﴿قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ

---

1 "Çok secde ederek (namaz kılarak) bana yardım et." Müslim, Salât 226; Ebû Dâvûd, Tatavvu' 22; Nesâî, Tatbîk 79.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Eğer siz Allah(ın dînin)e yardım ederseniz, O da size yardım eder." Muhammed, 47/7.

3 "Şükreden bir kul olmayayım mı?" Buhârî, Tefsîru sûre (48) 2, Teheccüd 6, Rikāk 20; Müslim, Münâfikîn 79-81; Tirmizî, Salât 187; Nesâî, Kıyâmü'l-leyl 17; İbn Mâce, İkâme 200.

﴿مِثْلُكُمْ﴾[1] ona işâretdir. Belki bâis-i refâkat olan ma'nâdır ki [2]﴿يُوحَى إِلَيَّ﴾ ona nâzırdır. Zîrâ vahyden maksûd muâmele-i kalbiyyedir ki nebîye göre "vahy" ve velîye nisbetle edeben "ilhâm" derler. Çünki kalb-i insân münâcâta mahall ola, lâ-cerem kalb-i Nebevî ile bi-kaderi'l-imkân müşterek olur. Ve iştirâkin netîcesi ba'zı netâicde iştirâk olur. Fe'fhem cidden.

Ve tâat üzerine iânet talebinden fehm olunur ki ferâiz emânetullâhi sakîledir ki herkes ol hamlin kemâ yenbağî uhdesinden gelemez. Belki kendi emrini takvîm yine kendi iânetiyle olur. Nevâfil ise böyle değildir. Zîrâ abdin ihtiyârına menûtdur ve ihtiyârî olan nesnede sühûlet vardır ve ağrâzdan hâlî değildir. Onun için ba'zı ehlullâh ferâizle iktifâ eylediler ve kendi nefslerine muzâf olacak kârda bulunmadılar. Ve ba'zıları dahi amellerinin sevâbın âhara hîbe edip bu cihetden kendilerine "müflisûn" denildi. Ammâ hak budur ki kavl ve fi'l-i Nebevî ile sâbit olan nesne gerek farz ve gerek fezâil cümlesi emânet-i ilâhiyye bâbındandır. Nitekim Kur'ân'da gelir: [3]﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ﴾ Zîrâ bu îtâ' olunan nesne mutlakdır ve belki hadîs-i kudsîde nevâfil ile takarruba tahrîz olunmak zımnen emr-i ilâhîye dâirdir, velâkin makām-ı vücûb ve makām-ı imkânı temyîz ve def'-i harac için emr-i sarîh ile emr etmedi.

Ve buradan abde lâzım geldi ki vücûb-i vücûd mukābelesinde ferâiz ve imkân-ı vücûd mukābelesinde nevâfil ile mukayyed ola, ne makūle nâfile olursa olsun. Zîrâ nâfilenin salâta **[169b]** ihtisâsı yokdur. Belki savm ve zekât ve sadaka ve hacc ve nikâh ve emsâlinde dahi nevâfil i'tibâr olunur. Ve ehl-i yemîne "ebrâr" dedikleri bu ma'nâdandır. Zîrâ onlar cemî'-i a'mâl-i birri bi-kaderi't-tâka vücûda getirmişlerdir. Nitekim Mekke'de mücâvir ve müsâfir olanlara cümle-i aksâm-ı birr ile amel gerekdir. Zîrâ Hazret-i Ka'be zât-i ahadiyyeye işâretdir ki etrâfı esmâullâhdır ve esmânın muktezayâtı a'mâl ve ücûrdur.

Suâl olunursa ki: Bu kadar a'mâl-i birr ile ne aceb "ebrâr" denildi, "mukarrabîn" denilmedi? Cevâb budur ki: A'mâl imâret-i zâhirdir ki sebeb-i

---

1 "De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim." el-Kehf, 18/110.
2 "(Şu var ki) bana, vahyolunuyor." el-Kehf, 18/110.
3 "Peygamber size ne verdiyse onu alın." el-Haşr, 59/7.

derecâtdır, yoksa bâis-i kurubât değildir ki ona bâis olan imâret-i bâtındır ki hâl-i mukarrabîndir. Pes, mukarrabîn hem yemîn ve hem vech sâhibleridir, ebrâr ise yalnız yemîn erbâbıdır. Eğerçi şurût ve kuyûda mukārin a'mâl-i şer'iyye ma'rifet-i ilâhiyyeyi îrâs eyleyip netîce kurbet-i ilâhiyye olur. Fe-emmâ bu ma'nâ terakkî ehline göre netîcedir, vukūf ehline göre değil.

Eğer bu sırra vâkıf oldunsa Arafât-i ma'rifetde vakfe eyle ve evvelin makām-ı mücâhedede sa'y olduğu gibi âhirin dahi makām-ı şükrde sa'y ola ve netîcen makām-ı asla ve vatan-ı kadîme ilim ve amel ile rucû' ola, yoksa zâhid gibi yalnız amel ile olmaya. Zîrâ Hakk'ın hazâini a'mâl ile mâl-â-mâldir. Pes, makām-ı ma'rifet ve şuhûddan ne var ise onu getir ki ârifler yanında fenâdır ki a'mâl ve ahvâlden iğmâz-ı ayndır, gerekse ihlâsa mukārin olsun. Hattâ demişlerdir ki: Rü'yet-i ihlâsdan bile hâlis olmak gerekdir. Bu ise muhlaslar sıfatıdır -feth-i lâm ile-. Zîrâ muhlisler -kesr ile- hatar-ı azîm üzerinedir. İşte vücûd ve şuhûd-i vücûd insânı hatarlara düşürür. Bu cihetdendir ki [1]﴿إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ﴾'da kırâet-i Hafs râcihdir. Zîrâ muhlaslar -feth ile- fi'l-hakîka âlem-i şeytândan necât bulmuşlardır. Zîrâ şeytân mudill demekdir, her ne olursa eğer ecsâmdan ve eğer ervâhdan ve eğer a'mâlden ve eğer ulûmdan. Zîrâ ulûm dahi feyz-i akdesden gelir ki fi'l-hakîka Hakk'a **[170[a]]** muzâfdır ki kemâl-i ilâhîdir. Ve kemâl-i mutlak Hakk'ın olıcak abdin kemâl-i izâfîsi onda fenâ bulmak gerekdir. Velâkin buraları gavâmızdan dakîk yerlerdir ki her sâlik değil belki değme ârif dahi temeşşî edemez. Zîrâ burada kadem-i ma'rifet-i kâmile gerekdir ki zâtî ola, yoksa ağaçtan olan ayak bunda yürümez.

Gel imdi taklîdin netîcesini tahkîk eyle, tâ ki bir netîce-i kâmile bulasın. Ve bî-cenâh pervâz etmek sadedinde olma. Zîrâ teab çekersin ve hümâlar uçtuğu yere uçup pervâzından netîce hâsıl olmaz ve âşiyâne-i kudse eremezsin. Hemân dâmen-i Hakk'ı tut ve talebi elden koma, âkıbet ve netîcen hayr ola.

---

[1] "Ancak onlardan ihlâs verilenler müstesnâ." el-Hicr, 15/40.

ليلة الخميس بعد الإنتباه ورد بهذه العبارة: **إِنْجِيلُهُ فِي صَدْرِهِ**[1]

Ya'nî onun Kur'ân'ı sadrındadır ki onu hıfz eder ve ilmi ilm-i huzûrîdir, ilm-i husûlî değil. Nitekim demişlerdir: العلم في الصّدور لا في السّطور[2] Ve Tevrât'ta bu ümmet-i merhûmenin vasfında gelir ki: أناجيلهم في صدورهم[3] Ya'nî ümmet-i Muhammed'in İncîlleri sadırlarındadır ki onlara tenzîl olunan Kur'ân-ı Azîm'i hıfz ederler ve ondan maânî-i latîfe istinbât eylerler. Ve resm ile mukayyed olmazlar, belki âlem-i hakāik ile âşinâ olurlar. Zîrâ kuşûrdan maksûd olan elbâbdır. Ve ilm-i Kur'ân'a nihâyet yokdur. Ve cemî'-i müşkilât ondan feth olur. Nitekim gelir: ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾[4] Ve Kur'ân'ın kendi zikrdir ki mebde' ve maâd ve zâhir ve bâtını zikr edip halka mensî olan umûru tezkîr eder. Fe-emmâ işâret vardır ki husûs üzerine ehl-i zikr ve tevhîd olanların şân-ı âlîleri vardır.

Onların Kur'ân'dan fehm etdikleri maânî ve işârâtı ulemâ-i zâhir fehm etmezler. Zîrâ hakāika duhûlün başka bâbı vardır. Ol bâb ise onlara meftûh olmamışdır. Zîrâ tarîkı üzerine gitmemişlerdir ki evvel hüsn-i i'tikād ve sâniyen esbâbına teşebbüsdür. Ve vücûdları tılsım üzerine **[170b]** kalıp münhall olmamışdır. Pes, kenz-i mahfînin hakāikı onlara hafîdir. Ve ilm-i zâhir gerçi fî-nefsi'l-emr kemâldir, ya'nî ibârât ve suverdir ki ondan maânî ve hakāika udûl vâkı' olup mi'ber -ya'nî köprü- gibi olmuşdur. Velâkin eğer zanniyyât değil ise fâyidesi olur ve illâ netîcesi cehl ve tebdîldir.

Bu cihetden nazar ve istidlâl dahi tarîkı üzerine gerekdir ki ilme'l-yakînden ayne'l-yakîne terakkî hâsıl ola. Ve bu ilme'l-yakîn "tecellî-i ilmî" dediklerinin gayrıdır. Ya'nî ilme'l-yakîn ehl-i zâhire göredir ki ahkâma ilmi tecâvüz etmez ve âsârda kalır. Tecellî-i ilmî ise sâliklere göredir, hikem ve hakāika dâirdir. Fe-emmâ böyle iken yine irşâda sâlih değillerdir. Ya'nî tecellî-i ilmî ehli olanlar henüz mertebe-i irşâda ermemişlerdir, belki bu mertebe tecellî-i aynîye vusûlden sonra hâsıl olur. Ve bu makāmda niceler

---

1 Perşembe gecesi uyandıktan sonra bu ibâre ile vârid oldu ki: "İncîl'i göğsündedir."

2 İlim sadırlardadır, yoksa satırlarda değil.

3 "Onların İncilleri göğüslerindedir." Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, X, 89.

4 "Eğer bilmiyorsanız, zikir ehline sorun." en-Nahl, 16/43.

da'vâya düşüp nâkıs kalmışlardır ve bir dahi irşâd kabûl etmeyip inhirâf üzerine intikāl eylemişlerdir.

Ve tecellî-i aynî hâsıl oldukdan sonra onun fevkında bir mertebe dahi vardır ki ona "tecellî-i Hakkî" derler ki her asrda kutb-i vücûdun mertebesidir. Ve her tecellî-i aynî ehli olan kimse kutb-i vücûd olmağa tenezzül eylemez. Zîrâ maksûd olan ayna erip gecesi sabâh olmakdır, gerekse orada mertebe olsun, saltanat ve vezâret gibi ve gerek olmasın. Zîrâ mertebe maksûd değildir, belki onun ilmi lâzımdır. Ve evliyâ içinde "efrâd" dedikleri tâifeden niceleri kutb-i irşâd olmakda karâr etmişler ve kutbiyyet-i vücûdu kabûl etmemişlerdir. Pes, bu ikisi -ya'nî kutb-i irşâd ve kutb-i vücûd-kutbiyyetde müştereklerdir, velâkin kutb-i vücûd medâr-ı âlemdir ki her asrda bir olur, gayrıları çok olur. Eğerçi iki sıddîk bir yerde müctemi' olmaz.

Ve kutb-i vücûda "tecellî-i Hakkî ehli" dediler ki hakîkat-i ulûhiyyet sırrı ondadır. Zîrâ halîfetullâhdır ki cemî'-i esmânın mecmûasıdır ve ismi ism-i a'zamdır ve "Ene'l-Hak" demeğe sâlih olan budur. Velâkin teeddüben maallâh demez. **[171ª]** Zîrâ gerçi kemâl-i insânî mertebesinde câmi'dir, velâkin kamer her ne kadar bedr olsa yine şems mertebesin bulmaz ki şems ondan cirmde ve nûrda muzâafdır. Pes, kamerin şemse hilâfeti kendi hasebiyledir, yoksa şemsin hasebiyle değildir ve illâ ikisi berâber olmak lâzım gelir. Zıll ile mazlûl bir değildir. Onun için da'vâdan men' olundu. Zîrâ müddaî kendinden mutâlebe olunan umûrun cümlesini alâ-vechi't-tafsîl def' ve atâya kādir değildir. Aslı budur ki insân-ı kâmil her ne kadar mahall-i kiyânî levâzımından halâs olup vücûdunu Hak için tahliye etse yine kevnde dıyk olmakla cemî'-i tecelliyâta alâ-vechi't-tafsîl müttesi' olmaz. Onun için bütün dünyâyı kimse zabt edemez. Zabt eden dahi verâ-i Bahr-i Muhît'a ve Kāf'a geçemez. Binâen alâ-hâzâ Süleymân olsa dahi mülkü tâmm değildir.

Ey ârif, işte buradan mertebe-i insânı fehm eyledin ve bildin ki da'vânın netîcesi acz ve ma'rifet-i kâmilenin netîcesi sükût ve edebdir. Ve da'vâ min-vechin sahîh olsa min-vechin sahîh olmaz. Çünki ıtlâk üzerine sıhhat-i da'vâ yokdur, pes iyisi terk-i da'vâdır. Ve bundandır ki kutbda da'vâ olmaz

ve olsa şath olur. Nitekim yukarıda tahrîr olundu. Ve şath merdûddur. Ve şol kimse ki makbûl ola, onda merdûd olan sıfat neyler? Bu cihetden niceler bu kadar keşf ve kerâmât ve tasarrufâtdan sonra makām-ı acze nüzûl edip tâib ve müstağfir olmuşlar ve nûr-i vücûd-i hakîkî ile zulmet-i vücûd-i mecâzîyi bi'l-külliyye setr eylemişlerdir. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلاَئِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾[1] Ya'nî Allâh Teâlâ ki Nûru'l-envâr'dır ve melâike ki nûrdan tab' olunmuşlardır, bunların teveccühât-i nûrâniyyeleri sizi zulümât-i heyâkil ve nüfûsdan ihrâc edip âlem-i nûra idhâl içindir. Zîrâ gerçi asl-ı arzîniz anâsır-ı zulmâniyyedir, velâkin asl-ı semâvîniz rûh-i nûrânî-i menfûhdur. Pes, asl-ı sâfile meyli koyup asl-ı âlîye vusûl lâzımdır ki netîce-i hamîde-i insân bu ma'nâdır. Fa'rif.

[171b]

ثمّ قيل بهذه العبارة: **اَلأَصْلُ وَالْفَرْعُ لَا يَجْتَمِعَانِ فِي فَنٍّ وَاحِدٍ**[2]

Ya'nî asl ve fer' bir mâddede ve bir sûretde cihet-i vâhide üzerine müctemi' olmazlar. Belki aslın vücûduyla fer' zâil olur. Meselâ sultân-ı a'zamın zuhûruyla vezîr hafâya varır, güneşin zuhûruyla kamer ve pederin vücûduyla evlâd ve müstahlifin şuhûduyla hulefâ' ve sâirler hâli gibi. Pes, ol yerde ki vücûb-i vücûd ile zuhûr-i Hak vardır, imkân-ı vücûd ile zuhûr-i halk olmaz. Zîrâ imkân ve halkıyyet vücûb ve hakkıyyet yanında muzmahilldir. Meğer ki vücûdu bi'l-i'tibâr ola. Vücûd-i i'tibârî ise vücûd-i hakîkîye müzâheme etmez.

Ve buradan derler ki: Bedel ve mübdelün minh bir yere cem' olmaz. Onun için Celâle'nin aslı "إِلٰهٌ"dür ki elif-lâm sonradan idhâl olunmuşdur. Eğerçi bu söz ehl-i resme göredir ve illâ erbâb-ı hakāik indinde Celâle'de iştikāk yokdur ve cemî'-i hurûfu üzerine mevzû' kelimedir ki bize nisbetle ba'zı levâzım ve havâssı ma'lûmdur ve künh-i medlûl Hakk'a râci'dir. Zîrâ

---

1 "Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize rahmetini gönderen O'dur. Melekleri de size istiğfâr eder." el-Ahzâb, 33/43.

2 Sonra şu ibâre ile denildi ki: "Asl ve fer' bir fende toplanmaz."

vârid olmuşdur ki: [1]مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ ve şol ki gelir ki: مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ[2] Bu ma'rifet ârifin kendi hasebine râci'dir, ma'rûfun hasebine değil. Maa-hâzâ kelâm-ı mezkûrda istidrâk dahi mümkindir. Ya'nî nefsini bilen Hakk'ı bilir, velâkin nefsini künhü üzerine bilmez. Pes, Hakk'ı dahi künhü üzere bilmez. Ve böyle demek dahi olurken nefsini vücûd-i zıllî olmak üzere bilen nefs, Hakk'ı vücûd-i hakîkî olmak üzere bilir. Ve onun hâli imkân, ademi ve hakîkati nisbet-i ilmiyye ve Hakk'ın hâli vücûb-i vücûd ve hakîkati kendine ma'lûmdur. Eğerçi gınâ ve tenezzüh ve ıtlâk ile mümtâz olmuşdur. Zîrâ mahlûkun şânı fakr ve teşebbüh ve takyîddir. Hakk'ın hakîkatinde ise böyle evsâf olmaz ve onun ıtlâkı ıtlâk-ı zâtî-i hakîkîdir ki mukayyed mukābili olan mutlakın ıtlâkının mebdeidir.

Ve bu ma'nâyı fehm etmeyen ehl-i rüsûm sûfiyye-i muhakkıkîne mezheb-i vücûdu isnâd ederler. Heyhât! Belki sûfiyyenin merâtib-i teşbîh ve tenzîh ve tabakāt-i vücûd-i mutlak ve kadîm ve vücûd-i mukayyed ve hâdisi fehmleri **[172ª]** onların fehmleri fevkındedir ki farkları fi'l-mesel beyne's-semâi ve'l-arzdır. Aceb hâldir ki kendileri bu kadar âlâyiş ve kuyûd içinde iken Hakk'ı hakk-ı tenzîh ile tenzîh etdik sanırlar. Hele âlem-i ıtlâka ersinler de ba'dehû tenzîh ne vechile olur bilsinler.

Ve sultânü'l-ârifîn Ebû Yezîd-i Bistâmî'den -kuddise sirruh- menkūldür ki demişdir: [3]سبحاني ما أعظم شاني Burada [4]"سبحاني" dediği budur ki kendi nefsini takdîsden tenzîh eder. Zîrâ Hak Teâlâ kuds-i zâtî ile münezzehdir, gerek halk onu takdîs ve tenzîh etsin ve gerek etmesin. Ve takdîs etdiği sûretde dahi takdîsi künhü üzere takdîs değildir. Zîrâ künhü üzere ma'lûm olmayan künhü üzere takdîs etmek ne vechile müyesser olur?

[5]"ما أعظم شاني" dediği iki vechiledir: Biri derece-i teşbîhe tenezzüldür, tâ ki mâ-kabline mukābil ola. Gûyâ rütbe-i Hakk'ı ve rütbe-i halkı beyân etmiş oldu. Ve biri dahi kadr-i ma'rifeti ta'zîmdir. Zîrâ herkese Hak Teâlâ

---

1 "Seni hakkıyla tanıyamadık." Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, II, 410.
2 "Nefsini bilen Rabbini bilir." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 234.
3 Kendimi tesbîh ederim, şânım ne yücedir.
4 Kendimi tesbîh ederim.
5 Şânım ne yücedir.

makām-ı ma'rifetde ma'rifet-i tenzîh ve teşbîhi vermez. Pes, tenzîh asl ve teşbîh fer'dir ki bir yerde -ya'nî vücûd-i mümkinde- ictimâ'ı i'tibârîdir, hakîkî değildir. Zîrâ vücûd-i mümkinin hakîkati Hakk'a râci'dir. Bu cihetden onun için vücûd-i müstakil yokdur, belki mebde-i vücûdu vücûd-i Hak'dır ki asl-ı vücûddur. Binâen alâ-hâzâ vücûd-i fer'i ilmen var, velâkin hükmen yokdur. Ya'nî vücûd-i fer'i kable'l-vücûd sübût-i ilmî ile sâbit idi. Sonra ilm-i fi'lî ile dahi ma'lûm oldu ki vücûd-i hâricîden sonra ilimdir. Ve bu iki ilim fi'l-hakîka birdir, velâkin atvâr i'tibâriyle muhtelif olmuşdur. Ve ma'lûm olan vücûd-i halkî dahi fi'l-hakîka ma'dûmdur. Belki mevcûd olan vücûd-i Hakkî'dir ki vücûd-i aynînin kıvâmı ol aynladır ki ism-i Kayyûm'a râci'dir ki hurûf içinde nokta gibidir.

Ve bu âlem ilm-i ilâhîde terkîbden ârî olan hurûf gibi idi. Sonra libâs-ı vücûd telebbüs etdi ki ol vücûdun hakîkati vücûd-i Feyyâz'dır. Eğer feyz-i vücûd olmasa ademde kalırdı. Ve hâlâ feyz-i vücûddan kat'-ı nazar yine âlem-i ademdedir. **[172[b]]** Pes, vücûd-i hakîkî ile ne vechile müctemi' olur ve illâ vücûd ile ademin ictimâ'ı lâzım gelir. Bu ise muhâldir. Meğer ki ademe bâlâda zikr olunduğu üzere vücûd-i i'tibârî verile. Onun için derler ki: Vücûd-i âlem vücûd ve ademdendir. Ya'nî vücûdu mâhiyyet-i kābilesi kabûl etdiği feyz-i vücûddur ve ademi mâhiyyet-i mümkinesinin hâlidir.

İmdi netîce-i mebhas bu oldu ki fer'-i vücûdu asl-ı vücûdda ifnâ eyleyip vücûd-i Vâhid'e nazar etmek gerekdir fakat. Ve bu vahdet-i vücûd zevk ile idrâk olunmasa mü'min şirkden hâlî olmaz. Zîrâ ademe vücûd verip ahvel gibi olmuş olur ki illetden hâlî değildir. El-hâsıl zâhir-i vücûd bâtın-ı vücûdun âyînesi gibidir, yoksa başka vücûdu yokdur. Ve hâk-i tîreden halk olunmağa bâis şa'şaa-i nûr-i ilâhîyi zabt içindir. Onun için Hak Teâlâ nûrunu mişkâtda olan mısbâha temsîl eyledi. Zîrâ mişkât şol penceredir ki hârice menfezi olmaya. Ve bu makūle pencerede nûr-i mısbâh ziyâde munzabıt olur ve etrâfa münteşir olmaz.

İşte bundan fehm olundu ki nûr-i ilâhî fi'l-hakîka nûr-i şa'şaânîdir ki vücûd-i insânîde zuhûru mahallini tehyieye mevkūfdur. Ve şol rûh-i menfûh ki vardır, ol nûr-i şa'şaânînin eseridir ve ikisi dahi zulmet-i eşbâh

ile mağmûr ve mestûr olmuşlardır. Çünki mertebe-i anâsırda kalb zulümât-dan ihrâc oluna nûr-i rûh tulû‘ etmeğe başlar ve esmâ ve sıfâtın hakāikına müteallık âsâr zuhûr eder. Çünki avâlime mutlakan lemha-i iltifât kalmaya müşâhede ve tecellî-i berkî hâsıl olur ki "nûr-i şa‘şaânî" dedikleri budur.

Ve tecellî-i zât bu makāmdadır. Ve bu tecellînin eseri berk ve şa‘şaa olmakla ebsâr ve basâiri ihtitâf etmekle bir ânda setr vâkı‘ olur, velâkin ifâza etdiği ulûm-i celîle-i ilâhiyye hadden bîrûndur. Ve bunun mâ-verâsında gayrı netîce olmaz, velâkin bu makām kümmel-i evliyâ makāmıdır ki buradan herkese nasîb olmaz. والله مفيض الخير والجود، منه وإليه الوجود[1]

[173ª]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿**وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ**﴾[2]

Ma‘lûm ola ki felâh iki vechiledir: Biri naîm-i cennete vusûldür ki bezl-i mâl mukābelesindedir. Ve biri dahi cenâb-ı zâta duhûldür ki bezl-i nefs mukābelesindedir. Nitekim gelir: ﴿لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّي تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ﴾[3] Ya‘nî birr -kesr ile- cennet ve mahbûb mâldır ve Berr -feth ile- Allâh Teâlâ'dır. Ve mahbûb nefsdir. Ve insânın evlâdı dahi ma‘nâda mâlında dâhildir. Zîrâ mâl "meyl"dendir, insân ise mâla meyl etdiği gibi evlâdına dahi meyl eder ve belki kendi nefsi dahi böyle.

Ve nefsin ef‘âlini ifnâ etmeğe "mahv" ve sıfâtını izâle kılmağa "tams" ve zâtını muzmahil etmeğe "mahk" derler. Ve bu üç mertebe fenânın mukābelesinde "tevhîd-i ef‘âl" ve "tevhîd-i sıfât" ve "tevhîd-i zât" derler ki abde muzâf nesne kalmaz.

Ve şuhh ve buhl nefsin sıfât-i rezîlesinin a‘zamındandır. Ve bu makūle eâzım-ı sıfâtdan nefsi tathîr etmek muhlisıyyet sıfatıdır -kesr-i lâm ile-. Ve

---

1 Allah, hayır ve keremi bolca verendir, varlık ancak O'ndan ve O'nadır.

2 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir." el-Haşr, 59/9.

3 "Sevdiğiniz şeylerden (Allah için) harcamadıkça iyiliğe aslâ eremezsiniz." Âl-i İmrân, 3/92.

nefsin kendi dahi ekvândan olmakla nisbet levsinden tahâret bulduğu muhlasıyyet sıfatıdır -feth-i lâm ile- ki bu makāmda insân vaktinin sıddîk ve ferîdi olur ve felâh-ı mutlak bununla vücûda gelir.

Pes, dünyâ murâdâtına zafer ve felâh hesâbdan hâricdir. Zîrâ dünyâ deniyye ve makāsıdı dahi böyledir. Ve âhiret murâdâtına felâh dahi envâʿ üzerinedir ki aʿlâsı cennet-i Adn'de olmakdır ki makām-ı müşâhede-i zâtdır. Ve bu makām ihvân-ı fillâh makāmâtının güzîdesidir ki bu makāmda bîtekellüf biribirlerini ziyâret vâkıʿ olur. Zîrâ nefslerini ağrâzdan tathîr ve elvâsdan tezkiye etmişlerdir. Nitekim hadîsde gelir: كونوا في الله إخواناً[1] Yaʿnî في الله[2] diye kayd etdiği maʿnâ-yı hulûs ve tahârete tenbîh ve işâret içindir.

[173b] Nazar eyle ki cemîʿ-i eşyâ Hakk'ın esmâsı ve tecelliyât sıfâtı iken "ağyârdır" diye ne vechile onlardan menʿ olundu. İmdi ağyâr olmak taayyünâtın zavâhirine taallukdan geldi ki ona "sıfât-i hüsn" derler. Ve bu makāmdandır ki demişlerdir: Zât-i Hak sıfât ile ve sıfât dahi efʿâl ile ve efʿâl dahi âsâr ile muhtecib olmuşdur. Yaʿnî gerçi Hakk'a göre hicâb yokdur -zîrâ "hicâb" dedikleri merâtib-i tecelliyâtı ve merâî-i zâtıdır-, velâkin abde göre hicâb vardır. Zîrâ abd esfel-i sâfildedir ki mertebe-i beşeriyyetdir. Pes, aʿlâ-yı ılliyyîne urûca muhtâcdır ki mertebe-i ulûhiyyetdir ki bu mertebede Hak ile halk arasında olan vech-i irtibât maʿlûm olur. Ve onun ilmine "ilm-i ilâhî" derler, "ilm-i zât" demezler. Zîrâ "zât" dedikleri ulûhiyyetin fevkında olan mertebedir ki oraya duhûl memnûʿdur. Onun için مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ[3] denildi.

Ve "ilm-i ledünnî" dedikleri dahi budur ki makām-ı sıfatda hâsıl olan maʿnâdır. Onun için "ilim" denildi. قال الله تعالى: ﴿وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْماً﴾[4] Yaʿnî taʿlîm ve ilim ile taʿbîr olunduğu makām-ı mezkûra işâretdir. Şu kadar vardır ki makām-ı zâtdan hâsıl olan ilim ile makām-ı sıfatdan hâsıl olan

---

1 "Allah için kardeşler olunuz." bk. Buhârî, Edeb 57, 58, 62; Müslim, Birr 23, 24, 28, 30-32; Ebû Dâvûd, Edeb 47; Tirmizî, Birr 24; İbn Mâce, Duâ 5.

2 "Allah için"

3 "Seni hakkıyla tanıyamadık." Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, II, 410.

4 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Ve ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik." el-Kehf, 18/65.

ilmin farkı vardır ki makām-ı zâtdan hâsıl olan ulûma "atâyâ-yı zâtiyye" derler ki tecellî-i berkîden gelir. Ve makām-ı sıfatdan hâsıl olan ulûma "atâyâ-yı esmâiyye" derler ki tecellî-i rubûbiyyetden gelir. Ve esmâ müsemmânın perdesidir. Onun için derler ki: Eğer ismin okudunsa müsemmâsın taleb eyle.

Pes, hicâb sensin ve senin taayyünündür ki cemî'-i eşyâ senin taayyünün sûretidir. Çünki kendi nefsin alâka ve hicâbı zâil ola, âfâkdan dahi hicâb zâil olup Hak'dan gayrı görünmez olur. İşte âlemin ağyâr olduğu sû-i nazardan ve sıfât-i hüsne taallukdan gelir ki avâmm-ı nâs hâlidir ve yâr olduğu hüsn-i nazardan ve hüsn-i **[174ª]** sıfâta taallukdan gelir ki havâss hâlidir. Zihî vech-i hasen ki bir tâifeye göre -ki a'mâlardır- muhtecibdir ve bir tâifeye göre -ki basîrlerdir- münkeşifdir. Pes, ol yüzde hicâb yokdur, belki hicâb senin cânibindendir ki ol hicâb ile sana "a'mâ" denilir, gerekse basîr ol. Çünki bî-perde olasın ol inkişâf ile sana "basîr" denilir, gerekse darîr ol. Şuayb -aleyhi's-selâm- darîr idi ne zarar etdi, Ebû Cehl cemâlü'l-Arab idi ne fâyide etdi? [1]﴿ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ﴾

Azîz olduğu gālib olduğudur ki takdîrinde hiçbir kimseye mağlûb değildir. [2]يا غالباً غير مغلوب budur. Ve Alîm olduğu budur ki ma'lûmun hâlini tedbîr etmişdir ve tedbîri takdîrine muvâfıkdır. Ve bu makām netîce makāmıdır ki burada sırr-ı kadere vâsıl olurlar ve kenze vâsıl olan bir dahi ağzın açmaz. [3]فافهم والله العليم الحكيم

Ba'de-zâ cemî'-i eşyâ tecellî-i ilâhîde müstevî iken ba'zı memdûh ve ba'zı mezmûm olmak sıfât-i ilâhiyyeye nâzır değildir, belki sıfât-i kevniyyeye dâirdir. Buradandır ki lisân-ı şer' bir nesneyi zemm eder, küfr ve maâsî gibi. Zîrâ bunlar sıfât-i abdiyyedir ki nefs-i emmâresi cânibine râci'dir. Eğerçi irâdet ve kudret ve emsâli sıfât-i ilâhiyyedir ki abdin müstaidd olduğu ma'nâya ikdâr Hak'dandır, mukadder olan her ne olursa olsun. Ve kezâlik irâdet-i Hak asldır ki irâdet-i külliyyedir. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا

---

1 "İşte bu, Azîz ve Alîm olan Allâh'ın takdîridir." Yâsin, 36/38.

2 "Ey mağlûb olmayan gālib." Ali el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, Beyrut 1401/1981, II, 693.

3 Anla. Alîm ve Hakîm ancak Allah'tır.

﴿هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا﴾[1] Ya'nî herkes dest-i kudret ve irâdet ile Hakk'a mecrûr ve meczûbdur ki ol kesin irâdet ve kudret-i cüz'iyyesi Hakk'ın irâdet ve kudret-i külliyyesine tâbi'dir. İşte المريد من لا إرادة له[2] sırrı budur. Ya'nî mürîd olduğu cihetden gerçi irâdeti vardır, fe-emmâ irâdet-i Hakk'a tâbi'dir. Böyle iken mürîd ba'zı irâdetinde mezmûmdur. Pes, eğer sen netîceye erdinse makām-ı farkda fark ve makām-ı cem'de cem' nazarıyla nazar eyle.

[174b]

ورد قبل العشاء ليلة الإثنين قوله تعالى:

﴿قُلِ ادْعُوا اللهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ أَيّاً مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى﴾[3]

Ya'nî Allâh Teâlâ'nın esmâ-i hüsnâsı bi'l-cümle duâya sâlihdir, gerek "Yâ Allâh" ve gerek "Yâ Rahmân" ve gerek gayrısı ile duâ eyle. Şu kadar vardır ki ism-i Allâh mertebeye delâlet eder -ki mertebe-i ulûhiyyetdir- ism-i Rahmân ona delâlet etmez. Eğerçi ikisinin dahi umûm ve şumûlü birdir. Ya'nî cemî'-i eşyâ merbûb ve me'lûhdur ki ism-i Rahmân'ın tecellîsinden halk olunmuşdur. Bu cihetden ilbâs-ı vücûd ile merhûm olup ketm-i ademden ihrâc olunmuşlardır.

Pes, Hakk'ın rahmet ve ulûhiyyeti cemî'-i eşyâya şâmildir. Şöyle ki onun rahmetine mazhar ve ona abd olmadık hiçbir nesne yokdur. Hattâ iblîs dahi bu rahmet-i âmmenin tahtında dâhildir ve illâ vücûd-i hâricî bulmazdı. Ve ona "bâtıl" demek izâfîdir, yoksa mutlak değil. Ve bâtıl izâfî olmakla sâir Mudill isminde olanlarla tahte'l-celâlde kaldılar. Zîrâ dünyâ gerçi mü'min ve kâfire göre dâru'l-celâldir, fe-emmâ bu celâlin hükmü mü'mine göre bâkî değildir. Zîrâ meâli dâru'l-cemâldir ki cennetdir, kâfirin ise merci'i dâru'l-celâldir ki cehennemdir. Ve mü'minin cemâli orada dâim olduğu gibi kâfirin celâli dahi bâkîdir ki onun rahmeti bâtına ve mü'minin rahmeti

---

1 "Hiçbir canlı yoktur ki O, onun perçeminden tutmuş olmasın." Hûd, 11/56.

2 Mürîd irâdesi olmayandır.

3 Pazartesi gecesi akşamdan önce Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "De ki: Allâh'a duâ edin, yâhut Rahman'a duâ edin. Hangisiyle duâ etseniz en güzel isimler O'nundur." el-İsrâ, 17/110.

zâhiredir. Bahâr ile şitâ gibi ki bahârda âsâr-ı rahmet bâhire ve şitâda bi'l-kuvvedir.

Suâl olunursa ki: Mü'mine cennetde nev'an celâl yok mudur? Cevâb budur ki: Mü'min için hicâb-ı celâl yokdur. Zîrâ lutf ile kahrın ictimâ'ı bu mevtındadır. Orada lutf kahrdan mütemeyyiz olur. Şu kadar vardır ki insân-ı kâmil bu mevtında iken Allâh Teâlâ huzûrunda olduğu cihetden ne vechile azametini müşâhede edip ta'zîm ederse orada dahi bu vechile makām-ı ta'zîmdedir. İşte mertebe-i celâlden orada hisse budur.

Ve bir **[175ª]** dahi makām-ı rü'yetde celâlü'l-cemâl i'tibâr olunur ki mazhariyyet ve mertebe-i imkânın hükmüdür, imkân ise celâldir. Pes, eğer bu perde-i celâl olmasa müşâhede mümkin olmazdı. Meselâ vezîr sultânın celâlü'l-cemâlidir ki onun âyînesidir ve illâ sultân min-haysü hüve görünmez. Onun için mertebe ta'yîn olundu ki mertebe-i ulûhiyyet ve mertebe-i saltanatdır. Zîrâ ulûhiyyet rubûbiyyet iktizâ etdiği gibi saltanat dahi vezâret iktizâ eder. Eğerçi Allâh Teâlâ'ya göre vezîr olmaz. El-hâsıl mertebe-i rubûbiyyet âyîne-i ulûhiyyet ve mertebe-i vezâret âyîne-i saltanatdır. Bu cihetdendir ki hadîsde gelir: إِنَّكُمْ سَتَرَوْنَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ الْقَمَرَ لَيْلَةَ الْبَدْرِ[1] Ya'nî rü'yeti rubûbiyyet üzerine îkā' eylediği celâlü'l-cemâle işâretdir. Zîrâ ulûhiyyeti mertebesinde hicâb-ı azamet ile muhtecibdir. Nitekim sultân-ı a'zam dahi mertebe-i saltanatda böyledir.

Ve bundan zâhir oldu ki âlem tecellînin tahavvülât ve temessülât[ı] ile-dir, yoksa hakîkat-i zât ile değildir. Zîrâ hakîkat-i zâtın nûru şa'şaânîdir ki ihtitâf-ı ebsâr eyler. Ve bu ma'nâdandır ki yetmiş bin hicâb onun sürâdikātıdır. Eğerçi "vusûl" dedikleri bu perdelerin ihtirâkından sonradır. Pes, kümmel-i evliyâ ne kadar müşâhede-i dâimede olsalar yine hicâb-ı celâli hark etmezler ve illâ muhterık olur. Ve tecellî-i vücûddan intifâ' olunmaz. Zîrâ istitâra müeddî olur ki ademdir. Hak ise cevâddır, feyzini istirdâd etmez.

---

[1] "Ayın on dördünde ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi de öylece göreceksiniz." Buhârî, Mevâkıyt 16, 26, Ezân 129, Tefsîru sûre (50) 2, Rikāk 52, Tevhîd 24; Müslim, Mesâcid 211; Ebû Dâvûd, Sünnet 19; Tirmizî, Cennet 16; İbn Mâce, Mukaddime 13.

İşte bu devlet-i vücûda mezîd-i şükr etmek gerekdir ki âlem-i hissde basara âsârını ve âlem-i ma'nâda basîrete esmâsını ihsân eylemişdir ki bu iki mertebeye hulûd ve bekā vardır. Zîrâ dâr-ı âhiret dahi zâhiren ve bâtınen makām-ı müşâhededir.

Ve bundan fehm olundu ki insân-ı kâmil için dört cennet-i ma'neviyye vardır ki biri cennet-i fenâ-i ef'âl ve biri cennet-i fenâ-i sıfât ve biri **[175b]** cennet-i fenâ-i zât ve biri cennet-i bekādır. Eğerçi fi'l-hakîka bekā dahi fenâya üç olup ahadiyyeti ile mecmû'-i cinân yedi olur. Nitekim İbn-i Abbâs -radıyallâhu anhümâ- aded-i cinân yedi olmağa zâhib olmuşdur.

Ve yedi isim ki Halvetiyye ve Celvetiyye'de ihsâ olunur, cinân-ı fenâiyye mukābelesindedir ki "Lâ ilâhe illellâh" ve "Allâh" ve "Hû" ve "Hak" ve "Hayy" ve "Kayyûm" ve "Kahhâr"dır. Ve beş isim ki inde'l-Celvetiyye ihsâ olunur, "Vehhâb" ve "Fettâh" ve "Vâhid" ve "Ahad" ve "Samed"dir. Bunlar cinân-ı bekāiyye mukābelesinde vaz' ve ta'yîn olunmuşdur ki mecmû'u on iki olur ki "usûl-i esmâ" dedikleri bunlardır. Ya'nî eğerçi esmâ-i hüsnânın cümlesi usûldür ve Hakk'a nisbetle onlarda külliyyet ve cüz'iyyet yokdur, belki cümlesi ism-i a'zamdır, fe-emmâ bi'l-fi'l cem'iyyet ve ihâta i'tibâriyle mezkûr olan esmâ-i isnâ-aşer ifrâz olunup rüesâ-i esmâ' kılınmışdır ki bunları ihsâda zuhûr-i netîce serî'dir ki mertebe-i ulûhiyyet ve rahmâniyyetin esrârıdır. Zîrâ sırr-ı hayât bu mertebede kemâl-i zuhûr ile zâhir olur ve âlemin ne vechile hayy olduğu husûle gelir. Nitekim sultânın cülûsuyla raiyyet hayât bulur. Onun için nasb-ı sultân vâcibdir. Ya'nî nasb-ı sultân ile nizâm-ı âlem hâsıl olmak ism-i Celâle'nin zuhûru ve ism-i Rahmân'ın şümûlüyle hâsıl olan nizâmın sûret ve fer'idir. Pes, aktâb mülûke göre usûl ve mülûk onların fürûudur. Ve bu ma'nâdandır ki bekā-i devlet bekā-i insân-ı kâmile menûtdur ki onun fenâ ve inkırâzıyla sûret-i âlem dahi harâb olup tâmme-i kübrâ kāime olur. Zîrâ bî-rûh cesede bekā yokdur.

Nazar eyle ki ehl-i âlemin ekseri ne kadar küfrân-ı niam-ı ilâhiyye üzerinedir ki vesâit-ı niam olanlara a'dâ' olup onları sebb ve şetm ederler ki onları sebb ve şetm etmek Hakk'a râci'dir ve celâl ile tecellîsine müeddîdir. Nitekim hadîs-i kudsîde gelir: يا ابنَ آدم جُعتُ فلم تطعمني وظَمِئتُ فلم تَسقني

ومرضتُ فلم تَعُدني[1] Ya'nî sana olan ihsân-ı azîm ve lutf-i cesîm mukābelesinde hakkımı murâât ve muhâfaza etmedin. Ben dahi bu ma'nânın tecellîsinden senin için dâru'l-celâl halk etdim ki cehennemdir ki dâru'l-azâb ve sicn-i muhalleddir. Pes, akıl ve ilmin var ise ism-i Cemîl'in tahtına dâhil olagör ve ibtidâ mertebe-i kutba şükr eyle ki sâir merâtib onun taht-i hîtasındadır. Ve O'nun iki ismi Celâle ve Rahmân'dır ve iki ismi dahi Hayy ve Kayyûm'dur ve iki ismi dahi Zü'l-celâl ve'l-ikrâm'dır. Çünki O'nun simâtında tufeylsin eser-i rahmeti niçin bilmezsin? Onun için ekletdiğin âhir sana zehir ve zakkūm olur ve sidrenin usûl-i süfliyyesine muhtâc ve fürû'-i ulviyyesinden mahrûm olursun. Ve cennet, cehenneme mübeddel olur. Zîrâ cennet senin ahlâk ve evsâf-ı hasenen ve hüsn-i i'tikādındır ve cehennem senin ahlâk ve evsâf-ı seyyien ve sû-i i'tikādındır. Ve senin sû-i hâlinden on dokuz zebâniye halk olunmuşdur ki seni cehenneme tarha muntazırlardır. Ve şeytân senin dalâlet ve ıdlâlin ve belki şeyhindir. Nitekim kibâr-ı evliyâ -kaddesallâhu esrârahum- buyurmuşlardır ki: من لم يكن له شيخ فشيخه شيطان[2] Ya'nî ism-i Hâdî'ye tâbi' olmayan ism-i Mudill'in levâhıkından olur. Ve demişlerdir ki:

سَوف ترى إذا انجلى الغبار أفرسٌ تحتك أم حمار[3]

Ya'nî himâr-ı nefse râkib olanlarla feres-i rûha râkib olanlar berâber olmazlar. Ve bu dünyâ gubâr-ı azîm ve kesîf gibidir ki bunda merd ve nâmerd herkese mütemeyyiz olmaz. Zîrâ arada a'mâlar ve hîreli gözlüler vardır. Velâkin yevm-i kıyâmetde şems-i tecellî ve nûr-i hakîkat zuhûr etdikde herkesin hâli nümâyân olur ve şeref bulan bulur ve hâr olan dahi hârlar saffına gelir. İşte netîce-i süadâ ve eşkıyâ budur.

Ey ârif, bildin mi şol hadîs-i şerîfin mazmûnunu ki gelir: يا خيل الله اركبي[4] Ya'nî Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- ashâbdan -radıyallâhu anhüm- "fürsân" ile ta'bîr eyledi. Zîrâ onların merkûbları efrâs idi, [176b]

---

1 "Ey Âdemoğlu, acıktım, beni doyurmadın Susadım, susuzluğumu gidermedin. Hastalandım, beni ziyârete gelmedin." Müslim, Birr 43.

2 Şeyhi olmayanın şeyhi şeytândır.

3 Toz dağılınca görürsün, altında at mı var eşek mi?

4 "Ey Allâh'ın süvârîleri, binin." Ebû Dâvûd, Cihâd 49, (tercemede).

gerekse zâhirde kiminin merkûbu hamîr ve biğâl ve ibil olsun. Zîrâ nazar hakîkatedir, sûrete değil. Pes, şol ki fi'l-hakîka himâra râkibdir, feres-i sultâna râkib olsa dahi yine atlı olmaz, belki piyâde kalır. Ve yevm-i haşrde piyâde gidenler bunlardır, gerek şâh ve gerek gedâ. Zîrâ dünyâda eşyâ ayağıyla yürüdüler, esmâ kanadıyla uçmadılar. Uçmak ise uçanlarındır. Uçanların dahi a'lâsı hümâlardır. Ve hümâlar âşıklardır. Âşıklara ise nass-ı ilâhî ile azâb yokdur ve muazzeb olmayan müna'am olur. Ve ni'metin mahalli cennetdir.

Gel imdi bu ni'meti inkâr etme, tâ ki netîce-i rahmete vâsıl olasın ve sen dahi âşıklar gibi derece-i ulyâ bulasın. والله العليّ العظيم[1]

ورد قوله سبحانه: ﴿فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ﴾[2]

Ma'lûm ola ki herhangi âyet ki kâfirler hakkında zemm vâkı' ola, mü'minler hakkında nev'-i te'vîl ile medhdir. Hattâ küfr bile öyledir. Zîrâ kâfirlerin küfrü vücûd-i Hakk'ı vücûd-i mecâzî ile setr ma'nâsınadır. Ve mahcûba göre şirk-i vücûd mezmûmdur. Nitekim bu ma'nâya gelir: ﴿وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ﴾[3]

Ve mü'minlerin küfrü aksiledir. Ya'nî vücûd-i mecâzî zulmetini vücûd-i hakîkî nûruyla setr ma'nâsınadır ki ona "demğ-i bâtıl bi'l-hakk" derler ki bu demğ ile bâtıl zâhık olur. Ve mükâşife göre şirk-i vücûd memdûhdur. Zîrâ fark ba'de'l-cem'de hâsıl olur, yoksa fark kable'l-cem'de değil. İşte âyet-i mezkûrede "berr" ile murâd bu farkdır. Nitekim bahr ayn-ı cem'e işâretdir. Zîrâ bahrde cemî'-i enhâr müctemi' olup berrde olan umûr-i müteferrika görünmez olur ve vahdet-i sırfe zuhûr eder. Pes, bu âlem makām-ı ev-ednâ âlemidir ki bunda cemî'-i keserât muzmahill olur ve kesret olmayan yerde şirk olmaz. Zîrâ bir nesne kendi nefsine şerîk olmaz.

---

1 Yüce ve büyük olan ancak Allah'tır.

2 Allah Sübhânehû'nun şu sözü vârid oldu: "Fakat (Allah) onları sâlimen karaya çıkarınca hemen O'na ortak koşarlar." el-Ankebût, 29/65.

3 "Onların çoğu, Allâh'a ortak koşmadan inanmazlar." Yûsuf, 12/106.

Ve berr hâli bahr hâli gibi değildir. Zîrâ berrde her nesne teferruk üzerinedir ki ayn-ı kesretdir. [177ª] Ve kesret sûretde vahdet olmaz, meğer ki i'tibârda ve hükümde ola. Pes, makām-ı fark makām-ı kābe kavseyndir ki bunda müstehlik olan kesretler yerli yerinde görünürler ve izâfât ve niseb zuhûr eder. Ve bu âlemde olan şirk ayn-ı tevhîddir. Ya'nî isbât-i kesret etmek isbât-i vahdete mâni' değildir. Zîrâ vahdeti mülâhaza iledir ki her ismi taayyün-i mahsûsuna göre tahsîs etmekde müsemmâyı müşâhede vardır.

El-hâsıl sıddîkıyyet odur ki eşyâyı yerli yerinde görüp esmâya izâfet edesin ve muhâlefâtı nefse nisbet eyleyesin. Pes, berr-i farkda bu makūle şirkin bahr-i cem'de olan tevhîdini münâfî değildir. Zîrâ makām-ı teklîf ve mevtın-ı taabbüdün hükmü budur. Onun için hudûd ve umûr-i siyâsiyye meşrû' olmuşdur, maa-hâzâ cemî'-i irâdât ve ef'âl Hakk'a muzâfdır. Feemmâ mertebe-i taayyünât-i hâriciyyenin hükmü ihtilâfdır ve ihtilâfda her iki taraf irâdetledir. Meselâ şârib-i hamrın şürbü irâdet-i Hakk'a muzâf ise haddi dahi ona muzâfdır. Pes, haddi emirdir, irâdetle bile. Ve şürb-i hamr nehydir ki bu dahi irâdetle biledir. Bu sûretde iki irâdet ve bir emir ve bir nehy olur. Binaen alâ-hâzâ cemî'-i kâr Hak'dan Hakk'adır. Ve muhârebe-i küffâr kazâ iledir ki emre mukārenetdir. Ve adem-i îmân dahi kazâ iledir ki nehye mukārindir. Zîrâ küfrden nehy olunmuşdur. Ve kazâyı kazâ ile mukābele etmek hakk-ı sırfdır. Bu cihetden emr-i şer' yüzünden her ne kadar ihtilâfât görünürse ayn-ı vâhideye râci'dir ki irâdet-i Hak'dır ve emir ve nehy bu irâdetin ahkâmındandır.

Çünki makām-ı kābe kavseyndesin, zâhirin şerîatde ve kesretde ve şirkde ve bâtının hakîkatde ve vahdetde ve tevhîddedir. Ve ol zâhir bu bâtına müzâhame etmez. Zîrâ i'tibârâtladır ve i'tibârât olmasa hakāik bâtıle olur. Ve hakāikın butlânı eşyânın adem-i temeyyüzüdür. Ve adem-i temeyyüz esmânın irtifâ'ıdır. Ve irtifâ'-ı esmâ müsemmânın ihtifâsın iktizâ etmekle tecelliyâtın butlânı lâzım gelir. Vücûda ise [177ᵇ] adem tarî olmak muhâldir.

Pes, bu âlemin halkı kemâl-i ilâhîye dâlldir ki şuûn-i muhtelifeyi müştemildir. Ve bu şuûnun ihtilâfı kabzateyni tahkîkdir ki kabza-i yemînde süadâ' ve kabza-i şimâlde eşkıyâdır. Ve süadâ' makām-ı emrde ve eşkıyâ

mevtın-ı nehyinde[dir]. Ve bu emir ve nehyin hükmü dâreyndir ki cennet ve cehennemdir. İşte cenneti mâl-â-mâl eden kendi kabza-i cemâli ve cehennemi dahi pür eyleyen kabza-i celâlidir ki iki dâr dahi O'nundur. Velâkin makām-ı edebin muktezâsı setr olmakla hüsn-i ta'bîr edip cennet ve cehennemi insân-ı kâmile nisbet etdiler ki "Onun kadem-i Gaffârıyla cennet ve kadem-i Cebbârıyla cehennem pür olur" dediler. Ve dahi ahsen-i ta'bîr edip cenneti süadâya ve cehennemi eşkıyâya mensûb kıldılar, tâ ki avâmm-ı nâs fehm edeler. Pes, bu ta'bîr makām-ı şerîat ve ta'bîr-i evvel makām-ı ma'rifet ve kabzateyn makām-ı hakîkatdir ki netîce-i külldür.

İşte ârif odur ki her makāmın haddini tecâvüz etmeye ve makāmâtı biribirine halt eylemeye ve ahsen vechile tekellüm ve hareket edip âfâkdan sâlim ola. Pes, bu bir şirkdir ki netîce-i tevhîd ve ayn-ı vahdet bundadır.

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ﴾[1]

Bu âyet-i şerîfe ألم نجعلكم من فيضٍ مَعِين ونفخٍ مُبين[2] mukābelesindedir. Nitekim ba'zı âyât-i Kur'âniyye'den müstefâddır. Vechi budur ki insânda iki cânib vardır: Birine "cesed" derler ki ondan "halk" ile ta'bîr olunur. Zîrâ cesed-i zulmânî ve vesâit-ı kesîre ile olduğu cihetden tesviye ve terkîb ve takdîr-i müstakîme mevkūfdur ki ma'nâ-yı halk budur. Ve bir cânibine "rûh" derler ki ondan "ca'l" ile ta'bîr olunur. Zîrâ rûh-i nûrânî ve bi-lâ-vâsıta olduğu cihetden halkda olan i'tibâr ca'lde yokdur. Zîrâ her ca'l halk değildir ve illâ Kur'ân mahlûk olmak lâzım gelir. قال الله تعالى: ﴿إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآناً عَرَبِيّاً﴾[3] Fe'fhem.

Ve rûh gerçi mahlûkdur. Nitekim أوّل ما خلق الله روحي[4] ona dâlldir, velâkin âlem-i emrdendir ki âlem-i vücûb ve kıdemdir. Ve bu âlemde mâdde ve müddet ve vesâit olmaz, âlem-i halkda olduğu gibi. Bu vechile

---

1 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "Sizi âdî bir sudan yaratmadık mı?" el-Mürselât, 77/20.

2 Sizi akıcı bir feyzden ve açık bir nefh(üfleme)den yaratmadık mı?

3 Allah Teâlâ buyurdu: "Biz onu Arapça bir Kur'ân kıldık." ez-Zuhruf, 43/3.

4 "Allâh'ın yarattığı ilk şey benim rûhumdur." bk. Ali el-Kārî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, Beyrut 2002, I, 169, 199.

ondan "ca'l" ile ta'bîr olundu ki ol sırr-ı ilâhîyi feyz-i akdes sûretinden feyz-i mukaddes sûretine tenzîldir. Ve tenzîlden halk lâzım gelmez ve illâ Hak dahi hâşâ mahlûk olmak lâzım gelir. Zîrâ mertebe-i amâ-i kevnîde sıfât-i abde nüzûl etmişdir, ferah ve dıhk ve bükâ ve emsâli gibi.

Ve bundan [1]﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾ nazmından mefhûmdur ki Âdem'e -aleyhi's-selâm- rûh-i ilâhî bi-lâ-vâsıta nefh olundu. Ve rûh ulvî ve şerîf oldu. Zîrâ Hakk'a muzâfdır. Ve cesed mehîn ve süflî oldu. Zîrâ halka muzâfdır. Velâkin berekât-i rûh cesede sârî olıcak sabğ ile ol dahi ulvî olur, ecsâd-ı enbiyâ ve kümmel-i evliyâ gibi. Onun için münhall ve münfesih olmaz. Ya'nî rûhun besâtat ve tecerrüdü onu hadd-i terkîb ve taallukdan ihrâc eylemişdir. Bu cihetden mücerredâta mülhak olmuşdur.

Ve bu sırr-ı ilâhî hasebiyle "Halk ve emr birdir" denilir. Ve Kur'ânda gelir: [2]﴿فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ﴾ Ya'nî ibtidâda makarrı sulb-i melekût idi ki ona "müstevda'" derler. Sonra rahm-i mülk oldu ki ona "müstekarr" derler. Ve ba'dehû aslâb-i âbâ'da istîdâ' olundu ve erhâm-ı ümmehâtda istikrâr verildi ve oradan sûret-i cesedde doğup [3]﴿فَتَبَارَكَ اللهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾ mertebesin buldu. Onun için [4]فَتَبَارَكَ اللهُ أَحْسَنُ الْجَاعِلِينَ denilmedi. Zîrâ meşhed-i hüsn makām-ı halk ve âsârdır, makām-ı emir ve esmâ değildir. Eğerçi esmâ-i ilâhiyye ile hüsn ile vasf olunmuşdur, velâkin hüsnün âsârı mahall-i âsârda zâhir olmuşdur. Onun için Hakk'ın cemî'-i esmâ' ve sıfâtı cemâl ve kemâle dâirdir. Gerçi min-vechin âsâra "celâl" dahi denilir, velâkin celâlü'l-cemâldir.

Pes, eğer senin müşâheden var ise âyîne-i celâlden nûr-i cemâle bak. Zîrâ müşâhede-i hissin netîcesi müşâhede-i ma'nâ ve muâyene-i hakîkatdir. Velâkin bu mertebeye vusûle vudû' lâzımdır ki **[178[b]]** mâ-sivâdan infisâldir; ve salât lâzımdır ki Hakk'a ittisâldir; ve tahâret-i zâhire ve bâtına şartdır ki tahâret-i zâhire hükm-i cesed ve tahâret-i bâtına hükm-i rûhdur. Ve ev-

---

1 "Ona rûhumdan üfledim." el-Hicr, 15/29.
2 "Sizin bir karar kılma yeriniz, bir de emanet bırakılma yeriniz var." el-En'âm, 6/98.
3 "Yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir." el-Mü'minûn, 23/14.
4 Yapıp edenlerin en güzeli olan Allah pek yücedir.

velkisi encâs-ı hissiyyeye ve ikincisi ercâs-ı ma'neviyyeye dâirdir, ya'nî bunlardan tahâretdir. Ve ercâs-ı ma'neviyye taallukāt ve zunûn ve şükûk ve emsâlidir. Ve salâtda hadîs-i nefs olmak hadesdir. Ya'nî hades-i ma'nevîye dâlldir ki hades-i sûrî ile sûret-i salâtdan munkatı' olduğu gibi hades-i ma'nevî ile dahi sırr-ı salâtdan munkatı' olur ki sırr-ı salât münâcât ve huzûr maallâhdır. Onun için "kurratü'l-ayn" denildi. Zîrâ insânın kalbinin sürûru ve gözünün nûru müşâhede-i mahbûb iledir. Ve edne'l-emr mahbûbunun onu müşâhedesini mutalâadır ki ona "makām-ı murâkabe" derler. Nitekim şâirin

حَمَامَةَ جَرْعَى حَوْمَةِ الْجَنْدَلِ اسْجَعِي فَأَنْتِ بِمَرْأًى مِنْ سُعَادَ ومَسْمَعِ

dediği sûret-i mecâzda ol hakîkate nâzırdır. Ma'nâ demekdir ki: Ey taşlı yerin yükseğinde kumlu yerin güvercini, sec' edip öt. Zîrâ sen bir yerde durup ötersin ki Suâde-i mahbûbe seni görür ve savtını işitir. Eğerçi sen onu görmez ve savtını ve kelâmını işitmezsin. Ya'nî mer'î ve mesmû' olmadığı sûretde bâri böyle makāmda durmak ne saâdet-i uzmâdır.

İşte ittisâlin ednâsı bu mutâlaadır ve a'lâsı mededin adem-i inkıtâ'ıdır. Ya'nî feyz-i ilâhî muttasıl olup devâm-ı müşâhededir. Ve salâtı hadîs-i nefsden muhâfaza etmek isticlâb-ı feyz-i dâimdir, ya'nî vakt-i selâma dek murâkabedir. Ve bu ma'nâ husûs üzerine murâkabe ve müşâhededir. Ekâmil-i nâsın ise murâkabe ve müşâhedesi ilâ-âhiri'l-ömr devâm üzerinedir ki ona "istiğrâk" derler. Ve salâtın husûsa dâir olduğu budur ki muhâzât-i ilâhiyyeyi müştemildir. Ve muhâzât gerçi sûretde mukabeledir, velâkin cihet-i münâcâtı tashîh içindir ve illâ vücûd-i Hak vech-i mutlakdır.

فافهم جدّا وكن من أهل هذه النّتيجة، فإنّها سرّ الحقيقة الواحديّة ونور غيب الذّات الأحديّة، فارْق من الصّورة إلى المعنى ومن البِرّ إلَى البَرّ.[1]

[1] İyi anla ve bu netîcenin ehlinden ol. Çünkü o vâhidiyyet hakîkatinin sırrı ve zât-i ahadiyyet gaybının nûrudur. O halde sûretten ma'nâya ve birrden Berr'e yüksel.

[179ª]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ فِيهَا﴾[1]

Ya'nî ehl-i cennet için cennetde meşiyyet-i mutlaka vardır ki ekvândan her neye taalluk ederse murâdları irâdetlerinden tehallüf etmez. Zîrâ sıfat-i ilâhiyye üzerine zuhûr etmişlerdir ki irâdet ve kudretdir. Allâh Teâlâ ise buyurur: ﴿وَاللهُ عَلَى كُلِّ شَيْئٍ قَدِيرٌ﴾[2] Ya'nî mertebe-i ulûhiyyet her meşî' ve murâd olan nesneye kudreti müstelzimdir. Nitekim mertebe-i saltanatda dahi sultân-ı a'zam için efrâd-ı raiyyete göre acz yokdur. Zîrâ ﴿وَلله خَزَائِنُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾[3] sırrına mazhardır. Şol cihetden ki ismi a'zam ve küllîdir.

Ve bunun umûm-i meşiyyetinden muhâl olan nesneyi veyâ menhiyyün anh olanı irâdet lâzım gelmez. Zîrâ Allâh Teâlâ'nın muhâle irâdeti taalluk etmemişdir, muhâlin ol irâdetin taallukuna mahalliyyeti olmadığı ecilden. Ve kezâlik menhiyyün anh olanı dahi irâdet etmemişdir ve illâ emr ederdi. Pes, me'mûr murâd ve menhî gayr-i murâddır. Ve Hakk'ın şerîke irâdeti taalluk etmez. Zîrâ şerîki muhâl ve mümteniu'l-vücûddur. Ve bi'l-farz taalluk etse ol şerîk mümkinü'l-vücûd olur. Zîrâ mahlûk ve gayrın taht-i irâdetindedir. Onun için ﴿وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ﴾[4] Hak ise iştihâ' ile mevsûf değildir ve meşiyyet dahi ekvâna dâirdir.

Pes, Allâh Teâlâ'nın vâcibe ve muhâle ve menhîye irâdeti taalluk etmediği gibi ehl-i cennetin dahi taalluk etmez, belki müşteheyâta taalluk eder. Ve müşteheyât dahi iki vechiledir: Biri mümkinü'l-vücûddur ki taht-i hikmetde dâhildir, müşteheyât-i meşrûa gibi. Ve biri dahi mümkinü'l-vücûddur, taht-i hikmetde dâhil değildir, müştehiyyât-i gayr-i meşrû'a gibi. Vâlidesini ve benâtını nikâh ve zinâ ve livâta ve emsâli gibi ki hiçbir şerîatde helâl olmamışdır. Onun için hıllini temennî etmek küfrdür. Mü'min ise bu makūle nesneyi iştihâ ve temennî etmekden dünyâ ve âhiretde mahfûzdur.

---

1 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "Orada onlara diledikleri her şey vardır." Kāf, 50/35.
2 "Allah her şeye kādirdir." el-Bakara, 2/284.
3 "Göklerin ve yerin hazîneleri Allâh'ındır." el-Münâfikūn, 63/7.
4 "Orada size canlarınızın çektiği her şey vardır." Fussılet, 41/31.

Binâen alâ-hâzâ [1]﴿لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاؤُنَ﴾ ve dahi [2]﴿وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ﴾ âyetleri âmm-ı muhassısdır ki onlar için meşiyyet ve iştihâda umûm-i mutlak olmak yokdur.

Nazar eyle ki bir pâdişâh reâyâdan birine "Benden her ne dilersen dile, [179b] cemî'-i hâcâtın revâdır" dese ol kimse pâdişâhdan saltanatı ve haremini taleb etmez ve hâtırına dahi gelmez. Zîrâ muhâl-i âdîdir. Ve Kur'ân'da vildân lü'lü-i mensûra ve hûr-i ıyn beyz-i meknûna teşbîh olunduğu[3] delâlet eder ki vildân ancak nazar ile temettu' içindir ve hûr-i ıyn nazardan gayrı vechile dahi temettu' ve intifâa sâlihdir. Zîrâ beyza -ki yumurtadırme'kûldür, inci ise me'kûl kısmından değildir, belki tezeyyün ve nazar-ı mücerred ile intifâ' içindir. Bu cihetden hiçbir insân-ı kâmil Hak'dan Hakk'ın ulûhiyyetini taleb etmemiş ve onunla kıyâm göstermemişdir. Eğerçi ba'zı mağlûblar da'vâya düşmüşler ve âhir müftazıh olmuşlardır. Zîrâ mümkinü'l-vücûd vâcibü'l-vücûd olmaz ve illâ hakāik biribirine münkalibe olmak lâzım gelir, bu ise muhâldir.

Ve bu dünyâda vâkı' olan mesh ki meselâ kavm-i Dâvûd'da ve kavm-i Îsâ'da -aleyhime's-selâm- vâkı' olmuşdur ve kıyâmetde dahi vâkı' olsa gerekdir. Bu makūleye "inkılâb-ı zât" demezler, belki "inkılâb-ı sıfat" derler. Pes, sûret-i hınzîrde vâkı' olan âdemî yine hakîkat-i âdemiyyesi üzerinedir, sûret-i Dihye'de teşekkül eden Cibrîl yine hakîkat-i melekiyyesi üzerine olduğu gibi. Pes, memsûh olanların hâli sıfat-i gālibe sûretidir. Suverin ihtilâfı ise hakîkatin ihtilâfını müstelzim değildir. Zîrâ hakîkat sâbite ve suver a'râz-ı zâiledir.

Bu cihetdendir ki neş'e-i uhrâda müteceddid olan bedenin muazzeb olması âsînin gayrıyı ta'zîb tarîkıyla değildir. Zîrâ âsî olan fî-nefsi'l-emr nefs-i hayvâniyyedir. Beden âletdir. Nefs-i hayvâniyye ise rûh-i izâfînin âsârından olmakla onun için hükm-i bekā vardır. Pes, zâhir-i cesed gerek müteceddid ve gerek gayr-i müteceddid olsun müteazzib olan nefs-i hayvâniyye-

---

1 "Orada onlara diledikleri her şey vardır." en-Nahl, 16/31.
2 "Orada size canlarınızın çektiği her şey vardır." Fussılet, 41/31.
3 bk. el-İnsân, 76/19; es-Sâffât, 37/48-49.

dir ki hakîkatde âsî odur. İmdi ol teceddüd ile zât münkalibe oldu denilmez, belki sûret-i cesed araz-ı zâil olmakla teceddüd etdi denilir, mevsim-i rebî'de evrâk-ı eşcâr teceddüd etdiği [180ª] gibi. Maa-hâzâ eşcâr ke'l-evvel aslı üzerine sâbitedir.

Ve bu makāmda erbâb-ı zâhirden nice müteayyin kimseler hakîkatü'l-hâle adem-i vukūflarından nice halt-ı kelâm etmişlerdir, velâkin nefsü'l-emr bizim zikr etdiğimizdir. Ve bu makūle hezâr mezâlik-ı akdâm vardır ki netîceye adem-i vusûlden nâşî pây-i nazar ve istidlâl orada âb u kilde kalmışdır. Ve ba'zı ehl-i şehevât vardır ki cennete duhûlde yine orada dahi dünyâda olan müştehâların recâya düşmüşlerdir, fe-emmâ bilmezler ki ol müştehâları olan nesne dünyâda habâis makūlesindendir ki şer' ona bir vechile cevâz göstermemişdir. Pes, hikmete muhâlif olan nesne cennetde ne vechile müştehâ olur? Nitekim ba'zı cehele cennetde âteş olmağa zâhib olmuşlardır, maa-hâzâ cennet âlem-i kudretdir, dünyâ âlem-i hikmet olduğu gibi.

Ve âlem-i hikmet âlem-i esbâbdır. Onun için Cibrîl Âdem'e -aleyhime's-selâm- cehennemden âteş getirdi. Ya'nî Âdem vech-i arza hubûtdan sonra âteşe muhtâc olmakla nâr-ı dûzahdan bir kıt'a enhâr-ı cennete gams olunup şiddetini izâleden sonra vech-i arza tenzîl olundu, tâ ki müntefeunbihâ ola. Pes, ol âteş dûzahdan ihrâc olundu, yoksa cennetden ihrâc olunmadı. Zîrâ cennet mahall-i nâr değil belki mahall-i nûrdur ki nâr ona münâsib değildir. Fe-emmâ dünyâya münâsibdir. Şol ma'nâdan ki dünyâ dâr-ı imtizâcdır ki lutf ve kahrı müştemildir. Ve kahr gazabdır ve gazab âteşdir.

İşte bundan fehm olundu ki cennetin micmerelerinde olan ûd nâr-ı kudretden yanar ki nûr-i tecellîdir. Ve taâm-ı ehl-i cennet âteşde tabhı muktazî değildir ve illâ eşcârda olan meyveler dahi terbiye ile husûle mevkūf olurdu. Dünyâ ağaçları gibi ki saky olunmasa kuruyup meyveden kalır. Cennetde ise saky ile meyve hâsıl olduğu yokdur. Belki kudret şol vechiledir ki biri yerinden kat' olunduğu gibi yerine bedeli bi-lâ-terâhî hâsıl olur ve vücûdu vakti âhara kalmaz. Zîrâ âlem-i kudret esbâba mevkūf değildir.

Ve ehl-i cennetin müşteheyâtı dünyâ müşteheyâtı gibidir. **[180b]** Ya'nî insân-ı kâmilin dünyâda hikmete dâir olan müştehâsı ne ise ehl-i cennetin dahi müştehâsı odur. Zîrâ istitâbe ve istihbâs insân-ı kâmilin meşrebine râci'dir, yoksa meşârib-i insân-ı nâkısa değil. Ve bu meşrebden bî-mezâk ve bu netîceden bî-haber olan kıyâs eder ki insân-ı nâkısın müştehâsına i'tibâr vardır. Heyhât!

Pes, nüfûs-i habîse zann etmesin ki dünyâda hürmeti akliyye veyâ şerâi'de hılli gayr-i sâbit olan nesneler cennetde ola. Pes, bu makūleler ehl-i hevânın mahz-ı emânîsidir, yoksa mevtın-ı cennet o makūle habâise mütehammil değildir. قال تعالى: ﴿وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ﴾[1] Ya'nî habîs odur ki onu ya şer' veyâ ehl-i şer'in ekmeli istihbâs ede. Zîrâ onun istihbâsı dahi şer'in istihbâsı gibidir. Zîrâ Hak'da fânî ve Hak ile bâkîdir ve vâris-i Rasûl'dür ki mütâbaati lâzımdır. قال تعالى: ﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا﴾[2] Zîrâ âyetin ibâreti Rasûl'e ve işâreti vâris-i Rasûl'edir.

Belki ülü'l-emre itâatin vücûbu musarrahdır. قال تعالى: ﴿وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾[3] Zîrâ burada ülü'l-emri mülûke tahsîs etmek sahîh değildir. Şol vechden ki mülûk zâhirde ülü'l-emrdir ki emirleri gâh şer'a muvâfık ve gâh muhâlif gelir. Ulemâ-i billâh ise bâtında ülü'l-emrdir ki emirleri dâimâ şer'a muvâfıkdır. Nitekim Hazret-i Hızır'dan -aleyhi's-selâm- mahkîdir ki ﴿وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي﴾[4] Ya'nî katl-i gulâm ve emsâli benim emrim değil, belki Allâh Teâlâ'nın emridir. Ve benim ol emri icrâ ve tenfîzde ancak vesâtatım vardır, gayrı yokdur. Ve zâhir-i şer'a muhâlif olduğu sûretde bâtın-ı şer'a muvâfıkdır ve illâ me'mûr olmazdı. Pes, ol bâbda Hazret-i Mûsâ'ya -aleyhi's-selâm- mütâbaat lâzım gelicek sâirler kande kaldı?

El-hâsıl ülü'l-emr-i bâtının cemî'-i umûrda evâmiri şer'a muvâfıkdır, muhâlif zann olunursa da. Zîrâ bu makūle ülü'l-emrden olan halîfedir ve

---

1 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Onlara kötü ve pis şeyleri haram kılar." el-A'râf, 7/157.

2 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan da sakının." el-Haşr, 59/7.

3 Allah Teâlâ buyurdu ki: Sizden olan emir sâhiplerine de (itaat ediniz)." en-Nisâ, 4/59.

4 "Ben bunu kendiliğimden yapmadım." el-Kehf, 18/82.

halîfe âhiz anillâhdır. Ya'nî ilhâm-ı sahîhi Hak'dan telakkî eder, nebî vahyi Hak'dan telakkuf etdiği gibi. **[181ª]** Eğerçi vahy ve ilhâm fi'l-hakîka menba'-ı vâhidden feyezân eder. Şu kadar fark vardır ki velîye vech-i âmm-dan Cibrîl nâzil olmaz ve melek ona görünmez. Ve görünse de onunla mükâleme eylemez. Nebî ise böyle değildir.

Nazar eyle ki Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- kendinden sonra husûs üzere halîfeyi ta'yîn etmedi, belki "*Benden sonra hilâfet otuz senedir*"[1] buyurdu. Zîrâ ashâb içinde -radıyallâhu anhüm- Hak'dan ahz ile hilâfeti ta'yîn ve tahsîsa kādir kimseler var idi. Ez-cümle aktâbdan Hazret-i Ömer -radıyallâhu anh- idi ki Hazret-i Sıddîk'ın -radıyallâhu anh- yedini ibtidâ o ahz edip mübâyaa eyledi. Ve Hazret-i Ali'nin -radıyallâhu anh- hilâfet-i Sıddîk hakkında كانَتْ فَلْتةً[2] buyurduğu bu makūle ma'nâya işâret-dir ki "Onun hilâfeti müşâvereye muhtâc değildir" demekdir, yoksa erbâb-ı zâhir fehm etdikleri gibi değildir. Onun için nicelerden sû-i fehm ile zeyğ ve dalâl hâsıl oldu. Ve ekser-i ashâb biribirlerinin rütbelerini ve tekaddüm ve teahhurlarını bilirlerdi. Ve Sıddîk'ın her vechile tekaddümü hilâfetde dahi tekaddümünü müstelzim olduğun fehm eylerlerdi.

İşte bu makūle mâddelerde firak-ı dâllenin müştehâları nefsü'l-emre muhâlif olduğu cihetden husûle gelmediği gibi sâir ehl-i hevânın dahi dünyâda müştehâlarının âhiretde vücûdu yokdur. Zîrâ bu i'tikād ve bu amel ile cennete duhûlleri dahi müşkildir. Fe-keyfe ki müştehâlarına nâyil olalar? Zîrâ cennetde nefs ve tabîat olmaz, belki kalb ve rûh olur. Pes, bu dünyâda müştehâ-yı tab' ve hevâ-yı nefs olan nesne orada cârî olmaz. Zîrâ cennet ehl-i şehvet ve hevâ yeri ve cismânîleri makarrı değil, belki ehl-i iffet ve hüdâ ve rûhânîler makāmıdır. Bir gün olur ki bu netîceden haberdâr olursun, velâkin fâyide etmez. Ve hezâr ehl-i hâl hâlet-i ihtizârda âh-ı ciğer-sûz çekip sırât-ı müstakîmden hâric oldukların ihbâr etmişlerdir. Ve ehl-i hâl böyle olduğu sûretde ehl-i kāl ve ehl-i zeyğ ve dalâl olanların netîceleri nicedir kıyâs oluna. والله الجليل الجبّار ﴿يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ﴾[3]

---

1 bk. Ebû Dâvûd, Sünnet 8; Tirmizî, Fiten 48; Ahmed, Müsned, IV, 272, 273; V, 220, 221.

2 Hemen oldu.

3 Celîl ve Cebbâr ancak Allah'tır. "O dilediğini yaratır ve seçer." el-Kasas, 28/68.

[181b]

ورد في السّحر الأعلى قوله تعالى: ﴿لِيُوَفِّيَهُمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ﴾[1]

Bu âyet-i şerîfe hitâb üzerine vârid olan [2]لِيُوَفِّيَكُمْ أُجُورَكُمْ وَيَزِيدَكُمْ مِنْ فَضْلِهِ denilmişdi, velâkin aslı üzerine yazıldı. Ve meâl gerçi birdir, fe-emmâ hitâbda teşrîf-i ilâhî vardır. Burada "ücûr"dan murâd a'mâl-i sâliha mukābelesinde olan sevâb ve "fazl"dan murâd ihtisâs tarîkıyla olan fazldır. Ve bu mertebeye Kur'ân'da işârât-i kesîre vardır: قال تعالى: ﴿وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾[3] وقال تعالى: ﴿وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ﴾[4] وقال تعالى: ﴿لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ﴾[5] Ve burada "ziyâde" mezîdün-aleyh cinsinden değildir. Nitekim hadîsde gelir: [6]إن الله زادكم صلوة ألا وهي الوتر Ya'nî vitr salât cinsi üzerine mezîddir. Onun için asl-ı vitri inkâr eden kâfir olur, sâir salevât-i mefrûzayı inkâr eden gibi. Ve mezîd ise mezîdün-aleyhden ekalldir.

Pes, âyât-i mezkûre mahall-i imtinânda vâkı' olmakla orada olan mezîd vitrin ziyâdeliği gibi olan ziyâdeden değil, belki başka mezîddir ki mukābele-i a'mâlde i'tâ olunan mertebeden muzâafdır. Şol vechden ki ecr-i amel abde muzâfdır ki abd ve ameli mahall-i kevnde olmakla dıykdır. Ve fazl zât-i Cevâd'a mensûbdur ki zât-i ilâhiyye ve sıfat-i kerîmesi olan fazl ve cûd mevtın-ı vücûbda olmakla vâsi'dir. Onun için buyurur: ﴿وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾[7] Ya'nî kendini vüs'at ile vasf eyledi, tâ ki fazl ve rahmetinin vüs'atine dahi delâlet eyleye. Zîrâ vâsi'in muâmelesi dahi vâsi'dir.

---

1 Seher-i a'lâda Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Onlara mükâfatlarını tam ödesin ve lütfundan onlara fazlasını da versin." Fâtır, 35/30.

2 Size mükâfatlarını tam ödesin ve lütfundan size fazlasını da versin.

3 Allah Teâlâ buyurdu: "Allah rahmetini dilediğine tahsîs eder. Allah, büyük lütuf sâhibidir." el-Bakara, 2/105.

4 Yine Allah Teâlâ buyurdu ki: "Katımızda daha fazlası da vardır." Kāf, 50/35.

5 Yine Allah Teâlâ buyurdu ki: Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır." Yûnus, 10/26.

6 "Allah, size bir namaz daha ziyâde etti. Biliniz ki o vitrdir." Ahmed, Müsned, II, 180, 206, 208; V, 242; VI, 7. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Vitr 1; Tirmizî, Vitr 1; İbn Mâce, İkāme 114.

7 "Allah Vâsi' ve Alîm'dir." el-Bakara, 2/247.

Pes, bundan zâhir oldu ki cennet-i ihtisâs cennet-i a'mâlden evsa'dır. Zîrâ fazl-ı ilâhîye müsteniddir ki cins-i amel üzerine mezîd değildir. Onun için [1] ما لا عينٌ رأت ولا أُذن سمعتْ ولا خطر على قلب بشر ile vasf olundu. Zîrâ aynın ihsâs ve üzünün istimâ' ve kalbin idrâk etdiği nesne mahsûrdur **[182ª]** ki mahsûr olan nesne abdin hareketinin netîcesidir. Zîrâ mahsûrun kârı dahi mahsûrdur. Ve abd cesedi cihetinden mahsûrdur, rûhu cihetinden değil. Zîrâ rûh nefh-i ilâhîdir. Pes, Hakk'a intihâ olmayıcak feyz-i rûha dahi intihâ olmaz.

Bu ma'nâdandır ki kâmil ile nâkısın bu makāmda farkı vardır. Ya'nî cennât-i ihtisâsda hâllerine göre müşterek olduklarından sonra mezîd-i müşâhede ile kâmil nâkısdan mümtâz olur. Ve mutlak müşâhede nâkısa göre mezîd olur ki ol makāma vusûle isti'dâdı yokdur. Belki ol müşâhede ona mutlak fazl-ı ilâhîden gelir. Kâmilin ise cesed ile amelden mâ-adâ cânib-i rûhda kemâl-i bâliği olup [2] من كان لله كان الله له makāmından hissemend olmakla müşâhedesi mezîd makūlesinden olmaz. Zîrâ asl-ı isti'dâdın muktezâsıdır, belki onun için olan mezîd tecelliyât-i zâyidedir ki nâkıs için ol tecellî hâsıl değildir. Meselâ sultân-ı a'zamı baîdden bir lahza mutâlaa etmek aslen mutâlaası olmayana göre mezîddir, fe-emmâ nüdemâ-i sultâna göre ona mezîd demezler. Zîrâ nüdemâ' istiğrâk ehlidir. Şol cihetden ki ehl-i kurbdur. Pes, bunların cenneti [3] ما لا عينٌ رأت الخ ile muttasıfdır.

El-hâsıl mezîdden mezîde ve ihtisâsdan ihtisâsa fark vardır. Çünki insân muâmele-i Hakk'a göre makām-ı fazldadır, bu yüzden gerekdir ki muâmele-i halka göre kendi dahi makām-ı fazlda olup halka mezîd ile muâmele eyleye ve mukābelesini istihkāka kasr etmeye. Meselâ bir akçe mukābelesinde akçeyi îfâdan sonra -ki ecrdir- fazl dahi vaz' eyleye, tâ ki sırr-ı mezîd zuhûra gele. Eğerçi avâmm-ı nâs bu makūle muâmelât-i cemîleden bî-haber ve belki mertebe-i ecrde bile noksânları vardır. Pes, ne vechile Hak'dan tevfiye-i ücûr taleb ederler ve dergâh-ı Mufdıl ve Muhsin'de hayâ

---

1 "Hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin aklından bile geçmeyen..." Buhârî, Bed'ü'l-halk 8, Tefsîru sûre (32) 1, Tevhîd 35; Müslim, Cennet 2-5; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 33, 57; İbn Mâce, Zühd 39.

2 Kim Allah için olursa Allah'ta onun için olur.

3 "Hiçbir gözün görmediği..." Tahrîci yukarıda geçti.

etmezler. Zîrâ tevfiyeye sâlih kârları yokdur. Bu cihetden ﴿وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ﴾[1] sırrından dahi mahrûmlardır. **[182[b]]** Ve âyet-i tevfiye âhirinde ki ﴿إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ﴾[2] gelir, bu netîceden nâ-âgâhlardır. Zîrâ Gafûr cerâim ve Şekûr sâlihât mukābelesindedir. A'mâl-i sâliha ise tâmme olmadıkça şekûriyyet sırrı zuhûr etmez. Ya'nî Şekûr ki sıyğa-i mübâlağadır, amelin kemâline nâzırdır. Kemâl-i amel ise şurût-ı zâhire ve bâtınesinin isticmâıyladır ki ona "hulûs" ve "amel-i lillâh ve billâh" derler. Ve şol câriyenin ki a'zâsında fesâd ve halel ola, sultân-ı a'zama ihdâ olunmaz ve olunsa dahi sûret-i şükr bulunmaz. Çünki sana Hakk'ın ni'meti tâmmedir -ki a'zâ ve kuvâyı alâ-vechi'l-kemâl i'tâ etmişdir-, bunun şükrü ihlâs-ı amel ve terk-i kesel ve sırr-ı şekûriyyete vusûle hareket ve kıyâmdır.

Ve bu makāmdan demişlerdir ki: Cennete duhûle kanâat etme. Zîrâ haşvü'l-cenne olan avâmm ile müşterek olursun. Belki maârif-i ilâhiyye ile derecât-i havâssa terakkî eyle, tâ ki mezîd üzerine mezîd bulasın ve صنفٌ لا يَستتر الرّبّ عنهم[3] dâiresinde olasın.

Ve Kur'ân'da gelir: ﴿وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ﴾ الآية[4] Ya'nî ehl-i fazl olan kimseye düşmez ki gayrıyı fazlından mahrûm eyleye. Zîrâ makām-ı fazl imsâk götürmez. Çünki insânda -ya'nî ekserinde- bu fazla gayret yok ve mertebe-i mürûetden sâkıtdır, lâ-cerem Allâh Teâlâ buyurur: ﴿إِنَّ اللهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ﴾ الآية[5] Ya'nî Hakk'ın iştirâsı cennet ile mübâdele tarîkıyladır ki muâmele-i ücûrdur. Eğer ibâdda fazl olaydı iştirâya hâcet kalmaz ve belki kendilerin ve mâlların bezl ederler ve kemâl-i fazllarından kendilerinde fazla komazlar ve cennetin fevkında fazl-ı ilâhîye makrûn olurlardı. Aceb fazl ve ihsândır ki ibâda i'tâ olunmuşdur, velâkin ibâdda netîce-i şükr yokdur, tâ ki onlar dahi makām-ı fazla vâsıl olalar ve

---

1 "Lütfundan onlara fazlasını da versin." Fâtır, 35/30.

2 "O çok bağışlayan, şükrün karşılığını bol bol verendir." Fâtır, 35/30.

3 "Öyle bir sınıf vardır ki Rabb onlardan gizlenmez." bk. Hakîm Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, I, 101.

4 "İçinizden fazîlet sâhibi kimseler (mallarından vermeyeceklerine dâir) yemîn etmesinler." en-Nûr, 24/22.

5 "Allah mü'minlerden mâllarını ve canlarını cennet kendilerinin olmak üzere satın almıştır…" et-Tevbe, 9/111.

huluk-ı ilâhî ile ittisâf bulalar. [1]﴿وَاللهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾ Ya'nî Allâh Teâlâ Azîm'dir, onun için fazlı dahi azîmdir. Ve abd hakîrdir, onun için fazlı dahi hakîrdir. Zîrâ fazl diyecek kârı **[183ª]** yokdur.

قال تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ الَّذِي خَلَقَكَ﴾[2] Ya'nî Rabbin Kerîm iken sen neye mağrûr oldun ki Rabbinin sıfatı ile muttasıf olup kerîm olmadın? Çünki Rabbin halkı makām-ı fazl ve cûddan vücûda getirip halk etdi, pes sana dahi vâcib idi ki mufdıl ve cevâd olasın. Fe-emmâ unsur-i hâke tâbi' olup yübûsetde kaldın ve feyz-i mâe erip seyelân ve cereyân ile mâye bulmayıp bahr-i cem'den çıkdın ve kendini berr-i farka saldın. Gel imdi vücûdunu âb-ı feyz ile tertıyb eyleyip ﴿وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ﴾[3] sırrına er ve bu netîce dâiresine gir. [4]والله المفيض

Ba'de-zâ takrîr-i mezkûrun netâicindendir ki şâri'in ve vâris-i şâri'in bitarîkı'l-hilâfe ta'yîn etdiği evrâd ve ezkâr ve emsâlinin aded-i mahsûsunu mürâât lâzımdır ki netîce-i amel sırr-ı adede menûtdur. Pes, aded-i mahsûsun kemâli matlûbdur ki noksânı müfîd ve müntic değildir. Meselâ a'kāb-ı salevâtda meşrûa olan tesbîhât gibi ki şâri'den otuz üçer olmak üzere ta'yîn olunmuşdur. Pes, ol tesbîh kâmilden bile nâkıs sâdır olsa sünnetden hâric olur. Fe-keyfe ki nâkısdan nâkıs ola? Ve "Kâmilin bir tesbîhi bin tesbîh yerine geçer" demek zâhir-i şer'de adede dâir olan yerde cârî olmaz ve illâ şer' iki yüzlü olmak lâzım gelir ki vech-i zâhiri avâmma ve vech-i bâtını havâssa göre ola. Bu ise memnû'dur. Pes, şer' avâmm ve havâssa göre vech-i vâhid üzerinedir, yoksa zü'l-vecheyn değildir. İşte noksân sûreti budur ki mutlakan memnû'dur. Fe-emmâ ziyâde sûreti böyle değildir. Zîrâ noksân sûretinde ameli ve ecri tenkıys lâzım gelir. Ziyâde sûretinde ise bu ma'nâ yokdur. Zîrâ ziyâde fazl bâbındandır ve fazl merğūbdur. Pes, ol ziyâde kâmilden sâdır olsa mezîdün-aleyh olanı te'yîd ve eğer nâkısdan sâdır olursa tekmîl bâbından olur. **[183ᵇ]** Zîrâ nâkısın huzûrda kusûru vardır. Bu

---

1 "Allah büyük lütuf sâhibidir." el-Bakara, 2/105.

2 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Ey insân, seni yaratan ihsanı bol Rabbine karşı seni aldatan nedir?" el-İnfitâr, 82/6-7.

3 "Her canlı şeyi sudan yarattık." el-Enbiyâ, 21/30.

4 Allah bol bol verendir.

ma'nâdan ötürü nevâfile terğîb olundu, tâ ki onun ferâizi ile ferâiz-i salevât-i mefrûza ve nevâfili ile dahi nevâfili tekmîl olunup me'mûrun-bih olan ma'nâ sûret bula ve illâ -ya'nî emir kemâ yenbağî sûret-pezîr olıcak-me'mûr dahi hilye-i dînden âtıl kalıp uryân olduğu sebebiyle dîvâne olur. Ve dünyâda dîvânenin mahalli tîmârhâne ve bend olduğu gibi âhiretde dahi amelden ârînin mekânı sicnullâh olur ki dâru'l-azâbdır.

Ve bu ma'nâdandır ki tâife-i sûfiyye evrâd ve ezkâra bi-tarîkı'l-mezîd iştiğâl gösterirler ve salât-i işrâk ve duhâ ve evvâbîn ve teheccüd ve emsâline müdâvemet ederler ve tahâret-i dâime üzerine olurlar ve her tecdîd-i vudû'da vakt-i mekrûh değil ise iki rek'at şükr-i vudû' kılarlar. Ve eğer vakitde kerâhet var ise bâri dört kerre أَسْتَغْفِرُ الله سُبحانَ الله والحمدُ لله ولا إلهَ إلّا الله والله أكبر ولا حول ولا قوة إلّا بالله العليّ العظيم[1] derler. Ve a'kāb-ı salevâtda üçer kerre istiğfâr ederler. Zîrâ namâz gerçi tâatdir, velâkin taksîr vâkı' olur ve huzûr ve müşâhedede noksân bulunur, ona göre tedârük lâzım gelir. Ve tesbîhât-i melâikede gelir: سبحانك ما عبدناك حقّ عبادتك[2] Ve kelâm-ı Nebevî'de gelir -sallallâhu aleyhi ve sellem-: ما عرفناك حقّ معرفتك[3] Ya'nî gerçi Hak Teâlâ havâss-ı ibâd ve avâmm-ı ehl-i hidâyet yüzünden ma'bûddur, O'na ibâdet i'zâm ve iclâle dâirdir, velâkin mahall-i kevnde olmak hasr ve dıykdan hâlî değil, bu cihetden kusûr vâkı' olur diye kemâl-i tevfîk recâsıyla اللّٰهمّ اغسلْني بماء الثّلج والبَرَد والمطر[4] vârid oldu. Fe'fhem.

Ve künh-i ma'rifetin hod hâli ma'lûmdur ki muhâldir. Ve bu ma'nâdandır ki gelir: لا أحصي ثناء عليك أنت كما أثنيت على نفسك[5] Ya'nî bizim sana

---

1 "Allah'tan beni bağışlamasını diliyorum. Allah her türlü noksan sıfatlardan münezzehtir. Hamd Allah'a mahsustur. Allah'tan başka ilah yoktur. Allah en büyüktür. Güç ve kuvvet ancak yüce ve ulu Allah'tandır." bk. Buhârî, Teheccüd 21; Ebû Dâvûd, Edeb 99; Tirmizî Deavât 26; İbn Mâce, Duâ 16.

2 "Seni tesbîh ederiz, sana hakkıyla kulluk edemedik." Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, IV, 44; a.mlf., *el-Mu'cemü'l-kebîr*, II, 184; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 93, IV, 629.

3 "Seni hakkıyla tanıyamadık." Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, II, 410.

4 "Allâh'ım, beni kar, dolu ve yağmur suyu ile yıka." bk. Buhârî, Ezân 89, Deavât 39, 44, 46; Müslim, Salât 204, Mesâcid 147, Zikr 48; Ebû Dâvûd, Salât 121; Tirmizî, Deavât 76; Nesâî, Miyâh 5; Tahâre 47-49, Gusl 3, 4; İftitâh 15, İstiâze 17, 26; İbn Mâce, İkāme 1, Duâ 3.

5 "Seni hakkıyla övemem, sen kendini övdüğün gibisin." Müslim, Salât 222; Ebû Dâvûd, Salât 148, Vitr 5; Tirmizî, Deavât 75, 112; Nesâî, Kıyâmu'l-leyl 51, Tatbîk 71, İsti'âze 62; İbn Mâce, Duâ 3, İkāme 117.

senâmız mahall-i kevn ve hudûsdan ve senin sana senân makām-ı vücûb ve kıdemdendir. İkisinin **[184ª]** miyânında ise bevn-i baîd vardır ki biri dıykda ve biri ittisâ'dadır. Eğerçi Cenâb-ı Nübüvvet'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- ittisâ'-ı sâirlerin ittisâ'ına benzemez. Belki o bir sahrâ-yı bî-nihâye ve sâirler onun vasatında bir hayme gibidir. ﴿وَكَانَ ﴿ذَلِكَ فَضْلُ اللهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ﴾[1] فَضْلُ اللهِ عَلَيْكَ عَظِيماً﴾[2] Ya'nî Azîm Allâh'dan sana fazl-ı azîm olıcak sen dahi azîm oldun. Nitekim mazhar-ı tâmm ıtlâk olunduğu ona dâlldir. Zîrâ netîce-i tecelliyât ve mecmûa-i cümle-i kemâlâtdır.

اللّٰهمّ صلّ على روحه الأقدس وجسمه المقدّس صلوةً تجمع الفيض كُلَّه وتجلب من التّجلي جُلَّه وعلى آله وأصحابه وجميع خِلّه وأحبابه.[3]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿وَلِتَصْغَى إِلَيْهِ أَفْئِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ﴾[4]

Ya'nî şeyâtıynü'l-ins biribirlerine kavl-i müzahraf ve bâtıl ilkā ederler, gurûra düşürüp kalbleri ona meyl etmekden ötürü. Pes, onlar bu hâl ile şeytân oldular. Zîrâ şeytânın bir vasfı dahi garûrdur -feth ile-. Ve onun tesvîline mağrûr olanlar dahi Mudill isminde kaldılar. Zîrâ Mudill'e mukārin olan dahi mudilldir. Bu cihetdendir ki cehennemde on beş bin yıl muhterık oldukdan sonra şeytân meşrebine dâhil olup şeytân gibi eşedd-i azâb ile muazzeb olurlar ve sicnullâhda kalırlar ve ol vakitde ehl-i cehennem yekpâre şeytândan ibâret olur. Ve ol muhâsame ki şeytân ile ederler, ibtidâ-i duhûlde ve bir müddetden sonra vâkı' olup sonra şeytâniyyete avdetlerinde ol husûmet mürtefi' olur. Zîrâ kendileri dahi ayn-ı şeytân oldukların bilirler ve şeytâna la'net ederken kendi kendilerine la'net ederler. İşte küffâr-ı şerîat olanların hâlleri budur.

---

1 "Bu Allâh'ın lütfudur, onu dilediğine verir." el-Mâide, 5/54.

2 "Allâh'ın sana lütfu büyüktür." en-Nisâ, 4/113.

3 Allâh'ım, onun rûh-i akdesine, mukaddes cismine, âilesine, ashâbına, bütün dost ve ahbâbına feyzin hepsini toplayan ve tecellînin çoğunu celb eden bir salât ile salât et.

4 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "Âhirete inanmayanların kalpleri ona kansın diye." el-En'âm, 6/113.

Ve küffâr-ı hakîkat dahi dünyâda bu makūle şeyâtıyn ile müşterek olmalarıyla onlar dahi ol usûle fürû' olurlar. Ve iştirâkleri budur ki erbâb-ı Hakk'ın kelimâtını yehûd gibi tahrîf edip müzahraf sözleri biribirlerine ilkā' edip îkād-ı nâire-i fitne [184[b]] etmekden hâlî olmazlar. Ve bunlar işâa-i fâhişe eden münâfıklar gibi olurlar ki Allâh Teâlâ onlar için azâb-ı elîm i'dâd etmişdir.

Ve zikr olunan küffâr-ı hakāik ve erbâb-ı inkâr ki her asrda bu kâr-ı hâile tasaddî ederler ve Allâh Teâlâ'nın râzı olmadığı kavli tebyît edip gündüzlerde ilkā-i ebâtıyl ile ifsâd-ı fi'l-arzdan hâlî olmazlar. Onlar ferâinetü'z-zamân ve decâciletü ibâdillâhi's-sâlihîndir ki erbâb-ı Hak biribirinin mezâhiri olup ilâ-yevmi'l-kıyâm müteselsil oldukları gibi -ki bunlar mehdî-sıfat ve Mûsâ-meşreb olup gayret-i Rahmân ile kāimlerdir- erbâb-ı butlân dahi biribirinin veresesi olup ilâ-kıyâmi's-sâah mütenâsil olurlar -ki bunlar deccâl ve Fir'avn-sıfatdır. Zîrâ [1]﴿وَلَا تُفْسِدُوا فِي ٱلْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا﴾ mazmûnu üzere ifsâddan hâlî değillerdir. Zîrâ ıslâh odur ki kendi nefsine meşgūl ola ve halk-ı âlem arasında dahi ıslâha muhtâc olanların mâ-beynlerin tevfîk ve ihtilâfâtı telfîk eyleye ve setre müteallık olan mevâddı ism-i Settâr ile murâât ede.

Fe-emmâ bu ne makūle fesâd ve ifsâddır ki kendi desâis-i nefsâniyyesi dururken gayrın aybını teftîşden hâlî olmaya ve ayb olmayıp belki hüner olan nesneleri ayb sûretine koyup sıfat-i yehûd ile kıyâm göstere. Zîrâ tâife-i yehûd evsâf-ı Nebeviyye ve nuût-i şerîfe-i Muhammediyye'yi -sallallâhu aleyhi ve sellem- tahrîf edip biribirlerine hilâfın ilkā ederler ve iftirâ eylerlerdi. Müfterîler ise [2]﴿لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْآخِرَةِ﴾'da dâhillerdir. Pes, sûret-i îmânları müfîd olmayıp dünyâda nâr-ı bu'd ve katîate yanıp âhiretde dahi kâfirler ve müşrikler ile mahşûr oldular. İşte sıfatda iştirâkin netîcesi bu oldu ve ol sıfat onlarda sûrete geldi, kavm-i Dâvûd ve kavm-i Îsâ'nın kıradiyyet ve hınzîriyyetleri gibi ki zâtlarında müstetir sıfat iken üzerinden libâsı keşf olunup hey'et-i asliyyesi üzerine zuhûr eyledi [185[a]] ve sûret-i insâniyye zâil oldu. Zîrâ sûret-i insâniyye ol sıfat-i zâtiyye üzerine ârız idi, ârıza ise i'tibâr

---

1 "Islâh edildikten sonra yeryüzünde fesâd çıkarmayın." el-A'râf, 7/85.

2 "Âhirete inanmayanlar..." el-En'âm, 6/113.

yokdur. Meselâ bir ümmî libâs-ı ulemâ ile telebbüs eylese ona âlim demek ol sûret-i ârıza hasebiyledir. Çünki ol libâsdan münselih ve ol âriyyeden ârî ola ke'l-evvel ümmî-i mahz kalır. İşte insân kābil-i zıddeyndir ve kābiliyyet-i gālibesi ne tarafa ise zuhûru onunladır.

Ve bundan ma'lûm oldu ki suver-i insâniyye ihtilâf üzerinedir. Ya'nî bir kısım vardır ki sûreten ve sîreten insândır ki bunun sîreti sûretine tâbi'dir ki sûret-i insâniyyesi müteğayyir olmaz. Ve bir kısım dahi vardır ki sûreten insân ve sîreten hayvândır ki bunun sûreti sîretine tâbi'dir ki âhir sûret-i insâniyyesi muktezâ-yı sîreti olan sûrete girer.

Ve eğer sîretinin hâli ârız ise ki ol sîret-i kabîha tahtında sîret-i hasene-i zâtiyyesi var ise الشّقيّ قد يَسعد[1] mûcebince âhir sîret-i ârızası zâil olup sûret-i insâniyyesine zarar vermez ki yine her mevtında bu sûretle zâhir olur. Ve kezâlik eğer sûret-i hasenesi tahtında sîret-i kabîhası var ise bu dahi السّعيد قد يَشقى[2] mûcebince âhir sûret-i asliyyesine duhûl eder ve emr-i ârız ona fâyide vermez.

Ve evliyâya bu makāmın mehâvifinden havf yokdur. Zîrâ ﴿لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ﴾[3] tahtında dâhillerdir ki bunlar mübeşşerlerdir. Ve aşere-i mübeşşere ve emsâli bu makūlelere işâretdir. Zîrâ lisân-ı Nebevî lisân-ı Hak'dır ve ikisinin dahi tebşîri bir sırr-ı mutlakdır. Ve sâirler beyne'l-havf ve'r-recâdır. Nitekim muktezâ-yı telvînât-i berzahiyye budur. İşte makām-ı temkîn netîcesine vâsıl olunca ictihâd lâzımdır. Bu dahi fazl-ı ilâhîdir ki ﴿يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ﴾[4] Ya'nî tarîk-ı ictihâddan îsâl etse dahi fazl-ı ilâhîdir. Zîrâ niceler ictihâd edip yine yolda kalmışlar ve bu menzile ermemişlerdir. Pes, cümlenin sermâyesi inâyet-i Hak ve feyz-i akdes-i mutlakdır ki illetden müberrâ ve çûn u çirâdan muarrâdır. ﴿وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ﴾[5]

---

1 Şakî bazan saîd olur.
2 Saîd bazan şakî olur.
3 "Onlara bir korku yoktur." el-Bakara, 2/38.
4 "Onu dilediğine verir." el-Cum'a, 62/4.
5 "Allah ise hak olanı söyler ve doğru yola ulaştırır." el-Ahzâb, 33/4.

[185b]

ورد قوله تعالى: ﴿فَسَوْفَ يَأْتِي اللهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ﴾[1]

Bu âyet-i şerîfede iki vechile işâret vardır: **Evvelkisi** budur ki Allâh Teâlâ'nın muhabbeti takdîm olundu. Zîrâ Hak'dan cezbe olmadıkça abd cânib-i Hakk'a meczûb olmaz. Pes, bu ma'nânın evveli hubb-i zâtî-i ezelî ve evsatı feyz-i akdes-i ilmî ve âhiri feyz-i mukaddes-i aynî ve netîcesi îmân ve amel-i sâlihdir ki اعملوا فكلّ ميسّر لما خُلق له[2] sırrı budur. Ve hadîs-i kudsîde gelir: كنت كنزاً مخفيا فأحببت أن أُعرف[3] Ya'nî muhabbet ma'rifet üzerine takdîm olunmak delâlet eder ki makām-ı nüzûlün hükmü muhabbetden ma'rûfiyyetedir ki ona "mertebe-i isticlâ" derler ki mertebe-i mazhardan ma'rifet ve şuhûddur. Ve makām-ı urûcun hükmü budur ki ma'rifetden makām-ı hubb-i zâtîye terakkî hâsıl ola ki mertebe-i cilâ budur.

El-hâsıl her tecellîde ibtidâ ve intihâ i'tibâr olunur ki ibtidâsı gayb-i zât ve intihâsı şehâdet-i sıfâtdır. Ve bundan zâhir olur ki sıfâtın zuhûru tecellî-i zât ile vücûd bulur. Sultân-ı a'zamın tahta cülûsu gibi ki mertebe-i ulûhiyyetde zuhûr gibidir. Ve hiçbir sıfat yokdur ki bi-lâ-mevsûf i'tibâr oluna. Zîrâ sıfat mevsûf ile kāimdir. Bu cihetden ﴿فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللهِ﴾[4] vârid oldu. Ya'nî eyniyyâtdan bir eyn yokdur ki Allâh Teâlâ onda cemâl ve celâli müştemil olan zâtıyla tecellî etmemiş ola. Ve bundan Hak için eyn lâzım gelmez, belki eynde zuhûru lâzım gelir. Zîrâ eyn'i halk etmezden evvel zâtının gayra zuhûru yok idi. Zîrâ gayr olmayan yerde zuhûr olmaz. Pes, eyn ile zât ve sıfât nûru zâhir oldu. Nitekim kalbin taayyünü ile tecellî zâhir oldu. Ya'nî Hakk'ın kalb-i insâna sığdığı tecellî iledir ki abdin sûretiyle zuhûrdur. Bu zuhûrdan ise hasr ve kayd lâzım gelmez, belki Hak ke'l-evvel

---

1 Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Allah, öyle bir kavim getirir ki O onları sever, onlar da O'nu sever." el-Mâide, 5/54.

2 "Çalışın, herkes niçin yaratıldı ise onu kolayca elde eder." Buhârî, Tefsîru sûre (92) 3-5, 7, Edeb 120, Kader 4, Tevhîd 54; Müslim, Kader 6-9; Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Tirmizî, Kader 3; İbn Mâce, Mukaddime 10, Ticârât 2.

3 "Gizli bir hazîne idim, bilinmeyi sevdim..." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 121.

4 "Nereye dönerseniz Allâh'ın vechi oradadır." el-Bakara, 2/115.

ıtlâk-ı hakîkî-i zâtîsi üzerinedir. Şu kadar vardır ki insâna [186ª] olan tecellîsi sâire olan tecellîsinden a'zamdır. Nitekim sultânın kendi havâssına zuhûru efrâd-ı raiyyete olan zuhûrundan ekmeldir. Eğerçi sultânın dahi hâli vardır ki havâssa gāyibdir. Ve ona "mertebe-i künh" derler ki bu mertebede [1]ما عرفناك حقّ معرفتك denilmişdir.

Pes, hadîs-i kudsî-i mezkûrda olan ma'rûfiyyet bi-hasebi'l-abd olan ma'rûfiyyetdir, yoksa bi-hasebi'l-Hak olan ma'rûfiyyet değildir. Zîrâ bu mertebe muhâldir. Ve Sultânu'l-arifîn'in -ya'nî Ebû Yezîd-i Bistâmî'nin- -kuddise sirruh- [2]سبحاني ما أعظم شاني dediği mertebe-i ulûhiyyetde bi-hasebi'l-abd olan hâle göredir ve illâ bi-hasebi'l-künh ızam-i şân Hakk'ındır ve sığar-ı şân halkındır.

İşte cezb-i Hak olıcak ibtidâ' mertebe-i hubbiyyet zuhûr eder ki Hakk'ın muhibb ve halkın mahbûb olduğudur; ve sâniyen halkın muhibb ve Hakk'ın mahbûb olduğudur. Zîrâ muhabbet muhibb ve mahbûb arasında râbıtadır ve hakîkat-i sırrı urûcda makām-ı kābe kavseynde zuhûr eder. Çünki makām-ı ev-ednâda fenâ-i küllî hâsıl ola, râbıta ve isneyniyyet bi'l-külliyye muzmahill olur. Çünki makām-ı ev-ednâdan makām-ı kābe kavseyne nüzûl vâkı' ola, kemâl-i ilâhî zuhûr eder. Ya'nî urûcda kemâl-i insânî ve muhibbiyyet zuhûr etdiği gibi nüzûlde kemâl-i ilâhî ve muhbûbiyyet zuhûr eder ki habîbullâh budur. Pes, evvel Hak mahbûb oldu, ya'nî dâire-i ûlâda; ve sâniyen abd mahbûb oldu, ya'nî dâire-i sâniyede. Ve Hakk'ın evvelen muhibb olduğu -nitekim [3]﴿يُحِبُّهُمْ﴾'den mefhûmdur- ibtidâ-i îcâda ve sâniyen mahbûb olduğu ibtidâ-i urûca göre ve sâlisen abdin mahbûb olduğu intihâ-i kemâle göredir. Zîrâ bu mertebede abd sıfât-i ilâhiyye ile mütehallî ve mütecellîdir ki halk-ı âlemden murâd bu tehallî ve tecellîdir. Ve zâtın sıfâta taaşşuku zâhirdir. Zîrâ zât min-haysü Hüve mahbûb olmaz, belki sıfâtı yüzünden mahbûb olur ki sıfât zâtın kemâlâtıdır ve kemâl-i

---

1 "Seni hakkıyla tanıyamadık." Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, II, 410.

2 Kendimi tesbîh ederim, şânım ne yücedir.

3 "(Allah) onları sever" el-Mâide, 5/54.

mahbûb bi'z-zâtdır. Ve insân mertebe-i mahbûbiyyetde da'vâ ve imtihândan halâs olur. [1]﴿وَاللهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ﴾ budur. **[186[b]]** Ve ba'zı emrâz ve âfât ki bedene ârız olur, hükm-i beşeriyyetdir. Zîrâ insân dâru'l-imtizâc, ya'nî âlem-i lutf ve kahrda oldukça âfâtdan bi'l-külliyye halâs olmaz. Belki halâsın mevtını dâru'l-bekādır ki mevtın-ı melekiyyetdir.

Ve **ikinci** işâret budur ki çünki Âdem'in hilkatinden maksûd-i aslî mertebe-i hilâfetin tahakkukudur. Pes, muktezâ-yı hâl her asrda insân-ı kâmilin vücûdudur, gerek nebî olsun ve gerek velî olsun. Ve ümem-i ûlâda aktâbın kılleti enbiyânın kesretinden idi. Zîrâ ol vakitlerde halkı ilzâm eden mu'cizât idi. Onun için dehr-i tavîlde yirmi beş kutbdan ziyâde gelmedi. Bu ümmet-i merhûme arasında ise her asrda birer kutb mevcûddur. Ve her kutb bir nebî makāmınadır. Zîrâ vâris-i nebidir. Vâris ise mevrûsün minh hey'eti üzerinedir. Şu kadar vardır ki vârisde da'vâ ve ızhâr-ı kerâmet olmaz. Zîrâ ism-i Bâtın tahtındadır ki zuhûr iktizâ etmez. Onun için evliyâyı kimi bilir ve kimi bilmez. Belki bilen ekall-i kalîldir. Zîrâ gayret-i ilâhiyye setr iktizâ eder. Ve evliyânın dahi ekseri biribirini bilmez. Eğerçi kendi velâyetini bilir ve bilmesi kendine gurûr getirmez. Zîrâ makām-ı takvâ ve haşyet ve heybet ve celâldedir. Eğerçi ulemâ-i rüsûm burasın fehm etmeyip galat söylemişlerdir.

El-hâsıl çünki meydân-ı muhabbet erden hâlî değildir, pes ﴿وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ﴾[2] mûcebince her asr da'vet ve teblîğden hâlî olmadı. Eğerçi kable'n-nübüvve Arab'a göre zamân-ı fetret dahi var idi. Velâkin ol fetret bütün âleme göre değil idi. Husûsâ ki her ümmet içinde âkıl ve âlimden fi'l-cümle nezîr bulunurdu, fe-emmâ mağlûb idi. Onun için Kur'ân'da gelir: [3]﴿لِتُنْذِرَ قَوْماً مَا أُنْذِرَ آبَاؤُهُمْ﴾ Ya'nî nübüvvet cânibinden inzâr olunmadılar. Eğerçi ba'zılarının aklı ve rüşdü var idi. Onun için Amr b. et-Tufeyl ve Varaka b. Nevfel ehl-i şirk ile muhâlata etmeyip dünyâdan tevhîd-i aklî üzerine intikāl etdiler.

---

1 "Allah seni insanlardan korur." el-Mâide, 5/67.
2 "Hiçbir ümmet yoktur ki içinde bir uyarıcı bulunmamış olsun." Fâtır, 35/24.
3 "Ataları uyarılmamış bir toplumu uyarman için..." Yâsîn, 36/6.

Suâl olunursa ki: [1]﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ mûcebince ehl-i âlem âbid-i Hak **[187ª]** gerek idi, maa-hâzâ âbid ekall-i kalîldir? Cevâb budur ki: ﴿لِيَعْبُدُونِ﴾'da olan lâm'a şer'an "lâm-ı maslahat ve hikmet" derler, eğerçi aklen lâm-ı illetdir. Ve mücerred maslahat ve hikmet ibâdet olmakdan irâde-i Hak lâzım gelmez. Eğer irâdeti taalluk edeydi murâdı irâdetinden tehallüf etmezdi. Maa-hâzâ ins ve cinnin hilkatinden maksûd insân-ı kâmilin zuhûrudur ki vâhidün ke'l-elf'dir. Ya'nî insân-ı kâmile olan tecellî kâfîdir. Nitekim şems birdir fe-emmâ pertevi kâfîdir ve kamer birdir ve velâyeti vâfîdir ve nücûm ol velâyetin âsârıdır ki enbiyâ ve evliyâ sırrıdır. Pes, bunların sâir efrâd-ı nâsa göre kılletleri âlemin zulmâniyyetin iktizâ etmez. Zîrâ maksûd âlemi nûr-i nübüvvet ve nûr-i velâyet ile inâretdir.

Ve bundan zâhir olur ki kabza-i şimâl zâhirde ve kabza-i yemîn bâtında evsa'dır. Ve cennetin cehennemden evsa' olduğu budur. Zîrâ insân-ı kâmilin makarrıdır ki onun ismi ism-i Vâsi'dir. Bu cihetden tevsî'-i dâire iktizâ eder. Kabza-i şimâlde olanlar ise li-ecli'l-azâb tazyîk-ı dâire iktizâ eder. Zîrâ dünyâda âlem-i vücûdu tazyîk etdiler ve esmâ-i ilâhiyyeyi tenfîs etmediler ve çâh-ı nefs ve tabîatda kaldılar ve sahrâ-i kalb ve rûha çıkmadılar ki bu sahrâ âlem-i melekûtdan ve ol çâh âlem-i mülkdendir. Mülk ise melekûtdan adyakdır. Zîrâ hissin kesâfeti yeridir. Melekût ise aklın letâfeti mahallidir.

Gel imdi bu âlem-i hissin netîcesine er ki âlem-i akldır. Ve âlem-i aklın netîcesine dahi vâsıl ol ki âlem-i ma'nâdır. Ve âlem-i ma'nânın dahi netîcesi dâiresine dâhil ol ki âlem-i hakîkatdir, tâ ki ezelen ve ebeden mahbûb-i ilâhî olasın ve sırr-ı hilâfet bulasın.

﴿**ذَلِكَ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ**﴾ وهو قلب الكامل ﴿**أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ**﴾ وهو سمع العاقل ﴿**وَهُوَ شَهِيد**﴾ أي حاضر بالقلب يسمع ما يلقى إليه من لسان الإنسان الكامل. ﴿**وَاللهُ يَقُولُ الْحَقَّ**﴾ على لسان عبده الفقير حقّي ﴿**وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيل**﴾ أي سبيل الوصول بإرشاده. فاعرفه وكن على بصيرة من الأمر ولا تسرف النفس ولا تضيّع العُمر.[2]

---

1 "Ben cinleri ve insânları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." ez-Zâriyât, 51/56.

2 "Bu kalbi olan" ki o kâmilin kalbidir "yâhut hâzır bulunup" yâni kalbi hâzır olarak insân-ı kâmilin lisânından kendisine söyleneni dinleyen "kulak veren" ki o akıllı kimsenin kulağıdır "kimseler içindir."

[187b]

قيل لي في السّحر الأعلى ليلة الأحد بهذه العبارة التركيّة:[1]

"Sizin makām-ı mahmûdda olduğunuz ızhâr-ı kemâl içindir, ızhâr-ı kemâl ise hamddir."

Pes, Hak Teâlâ kendi zâtında mahmûd oldu. Zîrâ tecelliyâtı ile ızhâr-ı kemâl eyledi. Ve abd dahi mahmûd oldu. Zîrâ kemâlât-i ilâhiyyeyi ızhâr eyledi. Ve Hak Teâlâ ona hamdi mukābelesinde hamd eyledi ki ona "hamdü'l-hamd" derler. Bu cihetden âlem-i cem' ve âlem-i fark hamdden ibâret oldu ve Ahmed ve Muhammed sırrı bundan zuhûra geldi. Zîrâ akl-ı evvel makām-ı ervâhda ızhâr-ı hamd-i zâtî eyledikde yedine livâü'l-hamd i'tâ olundu ki meşrık ve mağrib arasını ve mâ-beyne's-semâi ve'l-arzı muhît-dır. Zîrâ âlem bütün hamd ve ızhâr-ı kemâldir.

Ba'dehû Hak dahi ızhâr-ı hamd-i sıfâtî eyleyip makām-ı ecsâmda "Muhammed" dedi. Bu sırr-ı ilâhîden ötürü Hak ile abdden her biri hâmid ve mahmûd oldu. Ve Muhammed'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- seyf ile meb'ûs olduğu ızhâr-ı hamd için idi. Zîrâ kemâl-i ilâhînin bir cenâhı cemâl ve bir cenâhı dahi celâldir. Ve cemâlde celâl muzmer ve celâlde dahi cemâl mündericdir.

Pes, şol ki insân-ı kâmildir, cemâl ve celâli cem' eyledi. Zîrâ mazhar-ı Hak olduğu cihetden zü'l-cenâhayndir. Ve onun cemâli mü'minlere raûf ve rahîm ve celâli kâfirlere şedîd olduğudur. Ve bu sûretde cemâl ve celâlinden her biri zâhir olmuş olur. Nitekim mertebe-i âfâkın hükmü budur.

Ve bir dahi cemâli kalb ve rûha ve celâli nefs ve tabîate göredir ki seyf-i mücâhede ile kuvâ-yı hayvâniyyeyi katli ve sâha-i arz-ı vücûddan âsârını izâlesi hasebiyle celâli cemâlinde nâ-bûd ve cemâli celâlinde zâhir olmuş-dur. Ya'nî cemâli bi'l-fi'l ve celâli bi'l-kuvvedir. Nitekim mertebe-i enfüsün hâli budur. Zîrâ bu mertebede cemâl ve celâlin her biri bi'l-fi'l olmak

(bk. Kāf, 50/37). "Allah ise hakkı" fakîr kulu Hakkî'nın lisanından "söyler ve doğru yola" yâni irşâdıyla vuslat yoluna "ulaştırır." (el-Ahzâb, 33/4). Bunu bil ve bu işte basîret üzerine ol. Nefesi isrâf ve ömrü zâyi' etme.

[1] Pazar gecesi seher-i a'lâda bu Türkçe ibâre ile bana denildi ki:

muhâldir. Ve bu cemâl bi'l-fi'ldir ki dünyâ ve âhiretde zâhir ve cennet onunla meşhûndur ki dâru'l-cemâldir. **[188ª]** Ve ona "kadem-i rahmet" derler. Onun için ibtidâ cennete vaz'-ı kadem eden insân-ı kâmildir ki Muhammed -aleyhi's-salâtü ve's-selâm- ve ashâb ve ihvânıdır ki serrâ ve darrâda hâmidûndur.

Ve onun celâl-i bi'l-kuvvesi dünyâda hafî ve âhiretde zâhirdir. Zîrâ cehennem onunla mâl-â-mâldir ki dâru'l-celâldir. Ve ona "kadem-i Cebbâr" derler ki kadem-i gazabdır. Onun için âhir cehenneme vaz'-ı kadem eden bu ma'nâdır. Ve bunun te'hîr olunduğu [1] سبقت رحمتي غضبي sırrına işâretdir.

Ve bundan fehm olunur ki usât-i mü'minînin cehenneme duhûlleri küffârdan muahhardır. Ve kadem-i Cebbâr dahi usâtdan muahhardır. Zîrâ kadem-i Cebbâr muazzeb değildir, belki [2] ﴿هَلْ مِنْ مَزِيدٍ﴾ suâline cevâbdır ki cehennemi pür kılmak içindir. Pes, [3] ﴿لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ﴾ nassından mefhûm olan mel'-i cehennemdir, yoksa orada olan mahlûkātın cümlesinin azâbı değildir. Nitekim mâlik ve etbâı muhterık olmazlar. Pes, kadem-i Cebbâr'dan mahlûk olan tâife dahi böyledir ki onlarla mev'ûd olan mel' yerin bulur. Ve usâtdan bir tâife dahi mağlûb olduklarından azâbı ihsâs etmeseler gerekdir. Ve ol mağlûbiyyet ve insilâhdan hadîsde "*mevt*" ile ta'bîr olunmuşdur. Zîrâ âhiretde hakîkat-i mevt yokdur, belki kebş-i mevt yed-i Yahyâ -aleyhi's-selâm- ile mezbûhdur. Bu cihetden hayât ikidir ki biri hayât-i dünyâ ve biri hayât-i âhiretdir. Ve mevt birdir ki mevt-i dünyâdır. Eğerçi ba'zı i'tibârât ile hayât ve mevtin envâ'ı vardır. Nitekim Kitâb ve sünnetde mübeyyendir.

Ve bundan fehm olundu ki dâr-ı cemâl ve dâr-ı celâl bâkî oldukça Hakk'ın cemâl ve celâli dahi bakîdir, velâkin cemâl ve rahmeti sâbık olmakla âsâr-ı celâl ve gazabı bi-hasebi a'mâli'l-ibâd ârızdır. Velâkin ba'zı eşhâsa göre zâhir-i celâlde bâtın-ı cemâl olur. Nisve-i Züleyhâ gibi ki kat'-ı

---

1 "Rahmetim gazabımı geçmiştir." Buhârî, Tevhîd 15, 22, 28, 55, Bed'ü'l-halk 1; Müslim, Tevbe 14-16; Tirmizî, Deavât 99; İbn Mâce, Mukaddime 13, Zühd 35.

2 "Daha yok mu?" Kāf, 50/30.

3 "Andolsun ki cehennemi dolduracağım." el-A'râf, 7/18.

eydî etdiklerini ihsâs etmediler, maa-hâzâ kat'-ı eydî celâldir. Ve Seyyid Nesîmî gibi ki selh-i cild olunduğun ihsâs etmedi, belki cild-i meslûhunu ber-dûş eyleyip Haleb'den çıkıp gitdi. Ve bunun emsâli umûr dahi ashâb-ı kirâmdan ve sâir havâss-ı ümmetden menkūldür ki cümlesi makām-ı [188b] hamde râci'dir. Zîrâ ihsâs-i elem etmemek kemâldir. Pes, şarâb-ı cemâl ile sekrân olanlarda eser-i celâl mahsüs olmaz.

Ve bu makāmdandır ki beden-i İmâm-ı Ali'den -kerremallâhu vecheh- hâl-i salâtda ok temreni ihrâc ederlerdi ve kendi ihsâs etmezdi. Zîrâ أَرِحْنَا بِلالُ[1] ona dahi sârî idi. Şol cihetden ki medinetü'l-ilmin dervâzesi idi. Ve burada ilim müşâhedeye makrûn olan ilimdir. Zîrâ bir şehrin dervâzesine geldikde ilme'l-yakîn tamâm olup ayne'l-yakîn zuhûr eder.

Pes, hâric-i salât ilme'l-yakîn ve dâhil-i salât ayne'l-yakîndir ki makām-ı müşâhededir, gerek hayâlî -ki mübtedîler hâlidir- ve gerek rûhânî ve kalbî -ki müntehîler hâlidir-. Ve fi'l-cümle bekā-i hicâb müşâhedeye mâni' değildir ki ona "hicâb-ı rahmet" derler. Ve bu hicâbdır ki makām-ı muhâtaba ve münâcâtı tashîh eder. Zîrâ fi'l-cümle bu'du iş'âr eder ki ona "kābe kavseyn" derler. Aynü'l-cem'de ise bu ma'nâ hâsıl olmaz.

İşte Hak Teâlâ'nın musallînin kıble ve müvâcehesinde olduğu budur ve illâ eyniyyât ona nisbetle birdir ve eyn-i vâhid ile tekayyüdden berîdir. قال تعالى: ﴿فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللهِ﴾[2] Ve bu cem'in şuhûduna eren netîceye vâsıl olur ve cihet-i cümeliyye ve külliyye bulur.

Ba'de-zâ erbâb-ı maârifin tasnîfâtı hamd bâbındandır ki ızhâr-ı kemâldir, velâkin bu ızhârda garaz-ı nefsânî olmayıp mübâşeret-i amel Hak ile olıcak hakkānî olan nesnede çûn u çirâ olmaz. Eğer böyle hâl kıyl ü kāl yeri olsa kalem-i a'lâ ve levh-i mahfûzun halkı dahi hâşâ mahall-i kelâm olurdu. Çünki ol kalemden maksûd tecelliyât-i ilâhiyyeyi ızhâr ve kemâlât-i rabbâniyyeyi iş'ârdır -tâ ki Hakk'ın mahmûdiyyeti zâhir ve müsnâ-aleyh olduğu bâhir ola-, lâ-cerem insân-ı kâmil -ki sûret-i kalem-i a'lâ'dır- onun

---

1 "Bizi rahatlat, ey Bilâl" Ebû Dâvûd, Edeb 78; Ahmed, Müsned, V, 364, 371.

2 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Nereye dönerseniz Allâh'ın vechi oradadır." el-Bakara, 2/115.

elinden dahi elvâh ve evrâka ile'l-ebed nakş-ı ma'rifet olunur ve âlem-i gaybın şuûnu âlem-i şehâdete nakl kılınır ve âsâr-ı ilâhiyye olduğu ecilden ebsâr ve basâire ondan rûşenâlık gelir ve âsâr yüzünden müessir ile hayli [189[a]] âşinâlık hâsıl olur. Ve erbâb-ı mükâşefenin evâhir-i ömürde kitâbetle tekayyüdleri bu ma'nânın netâicindendir. Eğerçi ehl-i inkâra sû-i fehmlerinden nâşî ziyâde sa'b gelir ve "Bu nesneleri tahrîre hâcet nedir?" der. Feemmâ tâlib-i Hakk'a göre ona hâcet onların ulûm-i resmiyyeye hâcetleri gibidir ki lâ-büddür.

Şu kadar vardır ki şol ma'nâ ki setr içindir, onu keşf etmemek gerekdir. Ve alâ-takdîri'l-keşf libâs-ı mahsûsuyla keşf lâzımdır, tâ ki verâ-i perdeden nazar edenler onun esrârından mahcûb olalar ve kelâm-ı hakkânî dahi kıyl ü kâlden masûn ola veyâhud kâilin kendi kemâlâtına dâir ihsân-ı ilâhî ise ızhârını ilâ-mâ-ba'de'l-mevt te'hîr eyleye. Nitekim nice kibâra bu vechile vâkı' olmuşdur. Husûsâ ki makām-ı kutbiyyetden hisse-mend olanlar mertebe-i hafâdadır. Zîrâ velâyet ve makāmât-i velâyet nübüvvet ve saltanat gibi ızhârı vâcib olan umûrdan değildir. Belki onun netîcesi her hâli ihfâdır, meğer ki ızhârına zarûret-i kaviyye ola.

Ey maârif-şinâs ve'y hakāik-istînâs, nukūş-i ilâhiyyeye nihâyet yok ve rüsûm-i ma'rifet hadden artıkdır. Ve ol âsârdandır minâre-i mersûme ki dîde-i hisse nümâyân ve ondan maksûd ne idiği kalbe ıyân ve beyân olmuşdur. Ya'nî minâreden murâd makām-ı da'vet ve teblîğdir. Ve müezzin dâî ilallâha işâretdir. Ve derecât dört adeddir ki şerîat ve tarîkat ve ma'rifet ve hakîkatdir. Ve makāmât üçtür ki tevhîd-i ef'âl ve tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i zâtdır ki minârenin üç şerefesi bunlardır.

Ve bu makāmâta da'vet etmek derecât-i mezkûre sâhibine mahsûsdur. Ya'nî sâlik makām-ı hakîkate vâsıl olmadıkça ehl-i tevhîd-i resmîyi tevhîd-i hakîkîye da'vet edemez. Pes, ehl-i hakîkatin tevhîdi aynî ve gayrıların resmîdir. [189[b]] Zîrâ gayrılar ya ehl-i taklîd veyâ ehl-i nazar ve istidlâldir.

Ehl-i taklîdin hâline i'tibâr yokdur. Ve ehl-i nazar ki ilme'l-yakîn ehlidir, ayne'l-yakînden mahcûbdur.

Pes, ayne'l-yakîn ehli olanlar tevhîd-i ef'âl ve sıfât ve zâta mazhar olanlardır. Ve bunlar evvelen ve bi'z-zât enbiyâ ve rusüldür -aleyhimü's-selâm- ve sâniyen ve bi't-tebaiyye veresedir. Ve bunlardır ki Kur'ân'da gelir: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ﴾[1] Ya'nî ehl-i kalb dedikleri bunlardır ki onlar ism-i a'zama mazhar olmuşlar ve hakîkate vukūf-i tâmm bulmuşlardır. Ve bunların ashâbı vardır ki enbiyâ ve rusülün bi-tarîkı'l-vahy ve evliyâ ve veresenin bi-tarîkı'l-ilhâm getirdiği nesneyi cân kulağıyla istimâ' ederler ve tenzîh ve teşbîhden ne vârid olursa ahz ve kabûl eylerler. Ve bunlardır ki Kur'ân'da gelir: ﴿أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾[2] Ve enbiyâ ve evliyâ dünyâda bu vechile Hak üzerine dâî oldukları ecilden biribirlerinden teberrî etmezler.

Fe-emmâ şol kimseler ki erbâb-ı inkâr ve ehl-i ukūl-i zaîfedir ki te'vîlât-i fâside yoluna gitmişler ve halkı müeddâ-yı fikrleri olan ma'nâya da'vet etmişlerdir, bunlar kıyâmet gününde biribirlerinden teberrî ederler. Nitekim gelir: ﴿إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا﴾[3] Ya'nî küfre dâî olan metbû'lar tarîk-ı dalâlde oldukların bilip ıdlâl etdikleri tâbi'lerden firâr etdikleri gibi erbâb-ı te'vîlât-i zâyiğa dahi i'tikādlarını ifsâd etdikleri eşhâsdan firâr ve teberrî ederler, tâ ki onlarla muhâsame etmeyeler ve huzûr-i enbiyâ ve evliyâda rüsvây olmayalar ve cehenneme gitmeyeler. Zîrâ cehennemden halâs olsalar dahi nâr-ı bu'd ve katîatde muhterık olmakdan hâlî değillerdir.

İmdi râh-ı şer'-i mutahhar inkâr yolu değildir, belki zâhir ve bâtın ne vechile vârid olduysa îmân yoludur. Onun için Kur'ân'da gelir: ﴿فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا﴾[4] Ya'nî âyet-i **[190ª]** şerîfe işâret eder ki eğer îmân-ı nâs mü'min-i kâmil olanların îmânı gibi olursa hidâyet-i kâmile hâsıl olur ve illâ dalâlden hâlî olmaz. Ve ol îmândan murâd îmân-ı ıyânîdir ki enbiyâ ve evliyânın îmânıdır veyâhud onları kabûl edip mütâbaat-i

---

1 "İşte bunda kalbi olan kimseler için bir ibret vardır." Kāf, 50/37.
2 "Veyâ hazır bulunup kulak veren kimseler için (öğüt vardır)." Kāf, 50/37.
3 "İşte o zamân kendilerine uyulanlar, uyanlardan kaçıp uzaklaşmışlardır." el-Bakara, 2/166.
4 "Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar." el-Bakara, 2/137.

sahîha ile mütâbaat edenlerin îmânıdır ki îmân-ı kâmil müncî ve mutlakan makbûldür, gayrıların îmânı ise îmân-ı nâkıs ve min-vechin merdûddur.

İmdi bu esrârdan haberdâr olmayan erbâb-ı inkâr her asrda başlarına ba'zı hamkāyı cem' edip zu'mlarınca yol gösterirler. Ve "şerîat budur" diye ıdlâli irşâd sanırlar. Ve halkı sû-i i'tikāda düşürürler. Ve "Ehl-i sünnet i'tikādı budur" diye kendi sû-i fehmlerine göre hevâlarına da'vet eylerler. Ve niceler dahi hevâlarına göre risâleler ve kitâblar yazıp kimi Türkî ve kimi Arabî vechile zeyğ ve dalâllerin tahlîd eylemişlerdir. أولئك هم الضّالّون المضلّون، وفيهم من طريق الإشارة قوله تعالى: ﴿زِدْنَاهُمْ عَذَاباً فَوْقَ الْعَذَابِ﴾[1]

Ve onlara mütâbaat eden cühelâ dahi "İşte fülân kitâbda yazar" diye müddeâ-yı fâsidlerine kelâm-ı kâsid ile istişhâd ederler. Ve bunlar şol berrânî kimyâgerler gibidir ki halkı ifsâd edip kizbleri ile onları iflâsa düşürmüşlerdir. Zîrâ kendileri vâkıf olmadıkları ma'nâ ile amel edenler dahi subh-i kâzib gibi âhir yüzleri kararır ve kimyâlarının netîcesin bulamayıp zerleri nühâsa münkalib olup mangıra muhtâc olurlar.

Ey derd-mend, gel imdi altın işini bakır etme ve berrânîler yoluna gitme. Belki cüvvânîlere mütâbaat eyle, tâ ki bir dirhemin bin dirhem ola ve belki senin amel-i hâlisından hazîneler dola. Sana bu irşâd besdir, eğer aklın var ise ve sem'ini Hakk'a ve ehl-i Hakk'ın kelâmına tutdunsa ve kalbinle semâ'ına hâzır oldunsa ve illâ vaktin zâyi' oldu ve nakdin hasâret buldu.

والله المعين المرشد ومنه التوفيق والعناية وإليه الرّجوع في البداية والنّهاية وهو المستعان.[2]

[1] İşte onlar dalâlette olan ve dalâlete düşürenlerdir. İşâret yoluyla Allah Teâlâ'nın şu sözü onlar hakkındadır: "Onlara azâb üstüne azâb verdik." en-Nahl, 16/88.

[2] Yardım ve irşâd eden ancak Allah'tır. Tevfîk ve yardım yalnız O'ndandır, bidâyette ve nihâyette dönüş sadece O'nadır ve yardım taleb edilecek de ancak O'dur.

[190[b]]

صدر هذا المقال عن لسان الحال وقت السّحر الّذي يَنزل فيه الرّبّ المتعال:[1]

Dem-be-dem şermende-i ihsânın oldum ben fakîr
Feyz-i zâtınla bi-hamdillâh doldum ben fakîr
Çıkmadım bahr-i atâdan anda kaldım ben fakîr
Ey Ganî Allâh, çok çok gevher aldım ben fakîr

Ma'lûm ola ki "*Allâh Sübhânehû ve Teâlâ her seher-i a'lâda semâ-i dünyâya nüzûl eder.*"[2] diye hadîs-i şerîf vârid olmuşdur. Ya'nî âlem-i ma'nâdan bir te'sîr zuhûr edip müteheccid olanlar onunla müteessir olurlar. Zîrâ ibâdın her biri urûca kādir değillerdir ki rûhâniyyetleri galebe-i beşeriyyetle za'f üzerinedir. Pes, Hak Teâlâ kemâl-i kereminden onlara nüzûl edip hâllerine göre rahmetiyle teşrîf eyler. Ve nüzûlünden murâd kurbüdür ki kalblerinde eseri zuhûr eder. Zîrâ kulûba hâricden nesne nâzil olmaz, belki hicâbın irtifâ'ıyla yine bâtın-ı kalbden zâhir-i kalbe zuhûr vâkı' olur.

Ve "semâ-i dünyâ" denildiği dünüvvden ibâretdir. Eğerçi feyz-i ilâhî vech-i âmmdan -ya'nî vesâit cihetinden- kalem-i a'lâdan beri gelir. Onun için on bir kerre salevât-i şerîfe tahsîsun bi'z-zikr olundu. Zîrâ dokuz eflâk ile levh ve kalemin mecmû'u on bir olur.

Ve bundan ahz olunur ki Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- kâinâta vesîle-i feyzdir. Zîrâ mazhar-ı ism-i Rahmân'dır, gerek onun mebdeiyyet ve maksimiyyetin halk-ı âlem bilsin -ârifler gibi- ve gerek bilmesin -câhiller gibi-. Ve bu mebdeiyyet sırrından ötürüdür ki meveddet-i kurbâ ve sıla-i rahm lâzım gelmiş ve küfrân-ı niam-ı ilâhiyye olmakdan tahzîr olunmuşdur.

Ve her mevcûdun Cenâb-ı Nübüvvet'e karâbeti vardır. Velâkin kiminin karâbeti karâbet-i bu'dâdır ki karâbet-i celâl ve kahrdır ve kiminin karâbeti karâbet-i kurbâdır ki karâbet-i cemâl ve lutfdur. Ve her nesne halk cihetinden Hakk'a muzâf olduğu gibi -eğerçi ba'zılarının izâfeti bi-tarîkı't-teşrîf **[191[a]]** değildir- silsile cihetinden dahi evvelü'l-ecsâma muttasıl ve evvelü'l-

---

1 Yüce Rabbin nüzûl ettiği seher vaktinde bu söz hâl lisânından sâdır oldu:

2 Buhârî, Teheccüd 14; Müslim, Müsâfirîn 168-170; Ebû Dâvûd, Sünnet 19; Tirmizî, Salât 211, Deavât 78; İbn Mâce, İkāme 182.

ecsâm dahi evvelü'l-ervâha müntehîdir. Eğerçi silsilede tefâvüt-i azîm vardır ki kimi makbûl ve kimi merdûd ve kimi hasen ve kimi kabîhdir. Teemmül eyle ki Hazret-i Nûh'un -aleyhi's-selâm- oğlu Ken'ân dâire-i Nûh'dan ihrâc ve ehliyyeti selb olundu, maa-hâzâ karâbet-i karîbesi var idi. Pes, Ken'ân'ı Nûh'dan sıfat-i kabîhası teb'îd etdiği gibi nice eşyânın dahi sûret-i kabîhası Hakk'a ve Rasûl'e izâfeti mâni' oldu. Bu cihetden umûm üzerine سبحان خالق الكائنات[1] denilir, خالق الخنازير[2] diye vasf olunmaz.

Ve kezâlik cümle-i eşyâ nûr-i Nebevî'den müstefâd iken umûr-i zulmâniyye ona muzâf olmaz. Zîrâ ulüvv-i cenâbı ona mâni'dir. Ve bu sırra işâretdir şol hadîs-i şerîf ki gelir: لولا أنّ الكلاب أمّة من الأمم لأمرتُ بقتلها[3] Ya'nî, kilâbı necâset ve kubhundan ötürü ümmet-i mutlakadan kıldı, maa-hâzâ ümmet nebîye muzâf ola gelmişdir. Onun için ba'zı ulemâ' ﴿لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ﴾[4] nassında "**mahrûm**" ile murâd kelbdir demişdir. Maksûd atâya muhtâc olan nesnedir, ne olursa olsun.

Ve ikrâm-ı hubz lâzım iken yine muhtâcdan mutlakan men' olunmaz. قال تعالى: ﴿وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ﴾[5] Ve kâfir kelb ve hınzîr gibidir, maa-hâzâ it'âm olunur. Zîrâ halkda cemî'-i halâik müşterek oldukları gibi rızkda dahi müştereklerdir. Ya'nî Hallâk isminin taalluku umûm üzerine olduğu gibi Razzâk isminin dahi umûm üzerinedir. Eğerçi merzûk olanlar miyânında tefâvüt vardır. Meselâ insândan mü'min ile kâfirin farkı olduğu gibi mutlak insân ile ba'zı hayvânın dahi farkı vardır, ya'nî şerîat ve hakîkat yüzünde. Şerîat yüzü budur ki şâri'den ba'zı tahsîsât sâdır olmuşdur. Ve hakîkat yüzü budur ki ufûnâtdan mahlûk olan nesne ile anâsırdan mahlûk olan bir değildir.

Ve kezâlik rûh-i hayvânî-i insânî ile rûh-i hayvânî-i hayvân beraber değildir. Zîrâ insânın rûh-i hayvânîsi rûh-i **[191[b]]** insânîsine muzâfdır ki rûh-

---

1 Kâinâtın yaratıcısı Allah ne yücedir.

2 Domuzların yaratıcısı.

3 "Köpekler, ümmetlerden bir ümmet olmasaydı öldürülmelerini emrederdim." Ebû Dâvûd, Edâhî 22; Tirmizî, Sayd 16, 17; Nesâî, Sayd 10; İbn Mâce, Sayd 2.

4 "(Mallarında) isteyen ve mahrûm olanlar için (bir hak vardır)." ez-Zâriyât, 51/19.

5 Allah Teâlâ buyurdu: "Çâresiz kalmış fakîre de yedirin." el-Hac, 22/28.

i ilâhîdir. Onun için rûh-i ilâhî gibi bekāsı vardır. Sâir hayvânâtın ise mevt-i tabîî ile muntafî olur.

Bu cihetden insânda ervâh-ı selâse vardır ki: Biri tecellî-i evveldir ki nefes-i rahmânîdir. Ve biri dahi [1]﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾'den mefhûm olan rûh-i izâfîdir. Ve biri dahi rûh-i izâfîden tevellüd eden rûh-i hayvânîdir ki ona "nefs-i hayvâniyye" derler ki matıyye-i rûhdur ve mahall-i sevâb ve ikābdır. Ve "rûh-i insânî" dedikleri nefs-i nâtıkadır ki nefs-i küllün şu'belerindendir. Ve idrâk ve ilim ve tedbîr ona muzâfdır, hiss ve hareket nefs-i hayvâniyyeye muzâf olduğu gibi.

İşte nefs-i hayvâniyye netîce-i tenezzülâtdır, nefes-i rahmânî netîce-i terakkıyât olduğu gibi. Ve bu nefes-i rahmânîye "fevkānî" ve nefs-i hayvâniyyeye "tahtânî" derler ki tecellî hasebiyle taayyün bulmuşdur ve illâ ya'nî kable't-tecellî taayyün-i fevkānî ve tahtânî demek yokdur. Onun için Hak Teâlâ Ganiyyün bi'z-zât olduğu cihetden taayyün ve lâ-taayyünden ve nüzûl ve urûcdan muarrâ ve müberrâdır. Velâkin çünki akl-ı evveli halk edip merkez-i hilâfete dek tenzîl etdi, lâ-cerem esmâ ve sıfâtının atvâr-ı muhtelife [ve] zuhûrât-i mütenevviası nüzûl ve urûc gibi hâlet iktizâ eyledi. Pes, nüzûlü tecelliyât ve telebbüsât yüzünden ve urûcu insilâhât cihetindendir.

Ya'nî cemî'-i قال تعالى: ﴿إِنَّ اللهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا﴾[2] merâtibden me'hûz olan sûret ve hâssıyyet mahalline teslîm olundukdan sonra zât-i ahadiyye sırrı aslına rucû' eder ki abde göre ol hâlete "fenâ fillâh" derler ve Hakk'a göre "zât-i baht" derler. Ve abd hâlâ [3]الآن علَي ما عليه كان i'tibâriyle ma'nâda tecerrüd-i mutlakdadır. Eğerçi [4]﴿ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ﴾ i'tibâriyle sûretde taalluk-ı mahzdır, fe-emmâ şol ki ehl-i tecerrüddür, fi'l-hakîka taalluk-ı sûrî ona hicâb değildir; ve şol ki ehl-i taallukdur, ona dahi tecerrüd-i ma'nevî müfîd değildir. Zîrâ kelâm bi'l-fi'l olana göredir, bi'l-kuvveye göre değil.

---

1 "Ve ona rûhumdan üfledim." el-Hicr, 15/29.
2 Allah Teâlâ buyurdu: "Allah size emânetleri ehline vermenizi emreder." en-Nisâ, 4/58.
3 Şimdi O daha önce olduğu hâl üzeredir.
4 "Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik." et-Tîn, 95/5.

Nazar eyle ki kable'l-ğars nevât ile bi'l-fi'l şecere-i pür-meyvenin farkı ne kadardır. Ya'nî şecere icmâlden tafsîl **[192ª]** bulmuş ve tafsîlin netîcesine ermişdir ki meyve ve onda olan çekirdekdir ki "nûn" dedikleridir. Nevât-i gayr-i mağrûse ise henüz tafsîl bulmamışdır, fe-keyfe ki netîceye ere? İmdi ol nevât kable's-sülûk olan hâldir. Onun için mübâyaa ve sülûk lâzım gelmişdir. Zîrâ eğer nevât zuhûr isterse bâğ-bân eline düşer ki neşv ü nemâ onun terbiyesine menûtdur. Kezâlik mü'min kemâl-i insânî ve kemâl-i ilâhî dilerse mürşid-i kâmil terbiyesine düşer ki urûc ve nüzûl onun halka-i tedbîrine merbûtdur.

Ve bu netîceden âgâh olmayan ebeveyni ve esâtize ve şüyûhu sebb eder. Çünki mü'mine ebeveynini isimleriyle da'vet edip "Yâ Muhammed. Yâ Fâtıma." demek câiz olmadı, ya "üff" demek ve şetm ve darb etmek kande kaldı? Üstâz ise ebeveyn fevkında ve şeyh-i mürebbî dahi üstâz fevkındedir. İşte küfrân-ı niam olmak bu ma'nâdır ki netîcesi hirmândır.

قال سبحانه وتعالى: ﴿قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْداً وَسَلاَماً عَلَى إِبْرَاهِيمَ﴾[1]

Maksûd ism-i Muâfî ve ism-i Nûr ve ism-i Selâm yüzünden kavldir ve kavl likādır. Ya'nî ism-i Nûr nâra mülâkî olıcak nâriyyetini nûra sabğ edip sûretinden onu ihrâc ve sıfatını tahvîl eyler ki ihrâkdır. Nitekim leyle-i mi'râcda kürre-i nârı hark ve oradan selâmetle güzer vâkı' oldu. Zîrâ Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- nûr-i Hak'dan mahlûk idi ve onun -ya'nî Cenâb-ı Nübüvvet'in- nûrundan mahlûk olan mü'minin nûruna nâr-ı cehennem hâil olmayıcak -nitekim gelir: جُزْ يا مؤمن فإنّ نورَك اطفأ ناري[2]- nûr-i Hak'dan bi-lâ-vâsıta mahlûk olan Hazret'in nûruna nâr-ı anâsır hâil olur mu?

---

1 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "Ey âteş, İbrâhîm'e serin ve esenlik ol." dedik." el-Enbiyâ, 21/69.

2 "Geç ey mü'min, çünkü nûrun nârımı (ateşimi) söndürdü." Hakîm Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, I, 128, II, 306; Kelâbâzî, *Bahru'l-fevâid*, s. 165, 216; Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 329; Beyhakî, *Şuabü'l-îman*, I, 577.

Ve bundan insân-ı kâmilin kemâl-i nûru zâhir oldu. Zîrâ nâr-ı dünyâ ki nâr-ı dûzahın yetmiş hissesinden bir hissedir, nûr-i mü'min ol yetmiş hisseyi ve bir hisseyi ıtfâya sebeb budur ki nûr-i mü'min yetmiş bin hicâbın mâ-verâsından olan nûr-i zâtın aksidir ki nûr-i berkîdir. Ve ol berka yetmiş bin sürâdikāt dayanmayıp munharık olıcak nâr-ı cehennemin bir perdesi ve yetmiş perdesi ne vechile hâil **[192b]** olur?

Ve nâr nûrdan tevellüd eylemişdir, Havvâ Âdem'den tevellüd eylediği gibi. Ve şiddeti vasf-ı zâyid hasebiyledir. Onun için inâsın zükûr üzerine ba'zı umûrda istîlâsı vardır. Eğerçi [1]﴿اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ﴾ mûcebince ricâl rüesâdır ve mer'ûsların kıvâm-ı umûru onlara bestedir. Zîrâ adl bundadır. Ve şol hânede ki tavukdan horoz âvâzı gele, ol hânede hayr olmaz. Onun için kıvâm-ı sûret-i âlem cibâl iledir ve cibâl sûret-i ricâldir. Pes, kıvâm-ı âlem ilâ-yevmi'l-kıyâm ricâl iledir. Ve ricâlin es'adı mehdî ve eşkāsı deccâldir. Ve her deccâlin bir mehdî ve Îsâ'sı olduğu gibi her Nemrûd ve Fir'avn'ın dahi bir İbrâhîm ve Mûsâ'sı olur.

Ve Nemrûd ve emsâli gerçi sûretde ricâl ve ashâb-ı batş idiler, velâkin ma'nâda inâs ve erbâb-ı za'f idi. Çünki anâsırdan nâriyyetleri gālib idi, lâcerem nûr-i İbrâhîm -aleyhi's-selâm- ol cehennemînin nârını söndürdü ve berd ve selâm kıldı. Ve "berd" dediği nârın harâretine nâzırdır. Zîrâ her nesne zıddının galebesiyle söner. Ve "selâmet" dediği nârın âfet-i azîme olmasına dâirdir. Pes, nûr-i İbrâhîm'in tecellîsi ile nârdan muâfât ve selâmet hâsıl oldu.

Ve bundan ma'lûm oldu ki insân-ı kâmilin anâsırında olan nâriyyet nûriyyete mübeddeldir, nûr ise nâr gibi muhrık değildir. Bu cihetden nûrî olanlar halâs oldular ve nârî olanlar âhir yandılar, her ne vechile olursa. Ya'nî Nemrûd'un ihtirâkı baûza yüzünden oldu. Zîrâ lisânında da'vâ ve dimâğında sevdâ var idi. Onun için da'vâ-yı rubûbiyyet eyledi. Pes, Hak Teâlâ'nın gayret-i rubûbiyyeti zuhûr eyleyip bir baûza ile dimâğ-ı Nemrûd'dan sevdâ-yı rubûbiyyeti ihrâc eyledi ve nâriyyetine mebnî olan da'vâsının netîcesini gösterdi ki nâr-ı dûzahdır.

---

[1] "Erkekler kadınlar üzerinde idâreci ve hâkimdirler." en-Nisâ, 4/34.

Ve bu makāmda [1]﴿عَلَى إِبْرَاهِيمَ﴾ ibâretinden me'hûzdur ki âteş Hazret-i İbrâhîm'in ancak zâhirinde idi ki nâr-ı Nemrûd idi. Onun için berd ve selâm olmak zâhirine taalluk etdi. Pes, bâtın-ı İbrâhîm'de bu ma'nâ âteş ve harâret yok idi. Zîrâ galebe-i nûr ile nârdan berî idi. Onun için havâda Cibrîl -aleyhi's-selâm- **[193ª]** ona mülâkî oldukda iânet semtini iş'âr edicek İbrâhîm ondan i'râz eyledi. Eğer ol vakitde İbrâhîm'in derûnunda nâr-ı ıztırâb olaydı elbet âteş-i dili teskîn için bir sebebe teşebbüs taleb eylerdi, feemmâ Müsebbibü'l-esbâb'a taalluk edip esbâb-ı zâhireden bi'l-külliyye munkatı' oldu. Hattâ Hakk'a arz-ı hâceti lisâna getirmeyip حسبي من سؤالي علمه بحالي[2] diye iktifâ eyledi. Zîrâ ol hâlde makām-ı hulletin muktezâsı bu idi.

Ve Hazret-i Eyyûb -aleyhi's-selâm- [3]﴿أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ﴾ diye duâ eyledi. Ol dahi dâiyesinin hükmü idi. Dâiye-i Rahmâniyye ise vahydir. Vahy ise emirdir. Emre ise muhâlefet olmaz. Ve Hazret-i Süleymân'ın -aleyhi's-selâm- dahi [4]﴿رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكاً لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي﴾ diye duâsı dahi bu makūle dâiyeye dâirdir. Ve ona "taleb-i ihtisâs" derler ki muktezâyı isimdir. [5]﴿تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ﴾ قال تعالى: Ve Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- bu ihtisâsâtı cem' etdikden sonra tecellî-i zâta muhtass olup onunla cümleden ser-efrâz oldu ve imtiyâz-ı tâmm buldu. Eğerçi gayrı vechile dahi ihtisâsât-i kesîresi vardır. Ve ol ihtisâsât netâic-i tecelliyâtdır ki onun fevkında beşer için bir mertebe dahi yokdur.

Nazm:

Ey yüzü nûr-i ilâhînin safâ âyînesi
Defter-i ilm-i Hudâ sandûkasıdır sînesi

Kenz-i mahfîden ne denlü gevher olduysa nisâr
Kalb-i pâkin kıldı Hak ol gevherin gencînesi

---

1 "İbrâhîm'e" el-Enbiyâ, 21/69.
2 "O'ndan istemektense O'nun hâlimi bilmesi bana yeter." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 318.
3 "Bu dert bana dokundu." el-Enbiyâ, 21/83.
4 "Rabbim beni affet, bana benden sonra hiç kimseye nasîb olmayan bir mülk ver." Sâd, 38/35.
5 Allah Teâlâ buyurdu: "O peygamberlerden kimini kiminden üstün kıldık." el-Bakara, 2/253.

Meşhed-i hüsn içre yokdur ona benzer bir melîh
Yûsuf-i Sıddîk onun bir âşık-ı dîrînesi

Ger sezâ görseydi arşa leyle-i mi'râcda
Atlas-ı gerdûn olurdu hırka-i peşmînesi

Nazm-ı Kur'ân-ı belâğât şânını gûş edicek
Ehl-i inkârın dağıldı sînesinden kînesi

Yâ Rasûlallâh eyle dâne-i hâlinle sayd
Ola murğ-i kalb-i Hakkî'nın o dâne çînesi

اللّٰهمّ صلّ عليه وأوصِلْ سلامنا إليه وعلى آله ممّن غاب عنه وحضر لديه.[1]

[193b]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿**حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَوةِ الْوُسْطَى**﴾[2]

Ma'lûm ola ki salât-i vustâyı mâ-kabline atf etdiği şeref-i zâyidinden ötürüdür. Gûyâ salât-i vustâ havâss-ı zâyidesi cihetiyle salât-i mutlaka cinsine muğâyirdir. Misk ile dem gibi ki miskde olan râyiha-i tayyibe onu dem cinsinden ihrâc eyleyip başka hakîkat kılmışdır.

Ve Hak Teâlâ'nın salât-i vustâyı ibhâm etdiği sâir ibhâm etdiği eşyâ gibidir -leyle-i kadr ve sâat-i icâbet ve emsâli gibi-, tâ ki ibâd mütenebbih olup evkātı ve a'mâli muhâfaza edeler.

Ve "Salât-i vustâ salât-i asrdır" dedikleri takrîb tarîkıyladır. Zîrâ salevât-i mefrûzanın miyânında ve Arab'ın kesb-i maâşa iştiğâli vaktinde vâkı' olmuşdur ki taksîr mazınnesidir. Ve kesb-i maâd kesb-i maâşdan akvâdır. Zîrâ maâş terbiye-i ebdân ve maâd terbiye-i ervâh içindir. Ve maâş vesâil ve maâd makāsıd bâbındandır, eğer niyyete mukārin ise ve illâ kâr-ı dünyâ ukbâya vesîle olmaz, ukbâ Mevlâ'ya vesîle olmadığı gibi. Ya'nî bir kimsenin amelden garazı mücerred naîm-i cennet olmak Hakk'a vesîle olmaz. Zîrâ nazarında kāsırdır. Belki amel-i şer'îyi imtisâlen li-emrillâh ve ibâdeti

---

1 Allâh'ım O'na, O'nun yanında bulunmamış ve bulunmuş olan âline salât et ve selâmımızı ilet.

2 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "Namazlara ve orta namaza devâm edin." el-Bakara, 2/238.

i'zâmen ve iclâlen lillâh ederse Hakk'a ma'rifeti dürüst olur ve bu ma'rifet onu Hakk'a îsâl eder. Zîrâ tarîkına mühtedî olmuşdur ki netîcesi menzildir.

Ve bundan fehm olundu ki efrâd-ı insân arasında tefâvüt olduğu gibi efrâd-ı a'mâl arasında dahi tefâvüt vardır. Salât gibi ki şeref-i zâtîsi ve ârızîsi vardır. Şeref-i zâtîsi budur ki mahall-i münâcâtdır ki mi'râc-ı Nebevî onunla hâsıl olur. Ve şeref-i ârızîsi budur ki emr-i ilâhîye mukārindir ve fahşâ ve münkerden men' eder. Ve musallîye melâike iktidâ eder ve salât insân sûretinde temessül eyler. Ve Hakk'a teveccüh sâir vesâile ve eşyâya teveccüh gibi değildir. Meselâ ilim ki fî-nefsi'l-emr sıfat-i şerîfe-i ilâhiyye-dir, ma'lûmu **[194ª]** Hak olmak onun şeref-i zâyididir. Zîrâ Zeyd ve Amr'ı bilmek ile Hakk'ı bilmek bir değildir.

Ve eserde gelir ki: خير الأمور أوساطها[1] Bu cihetden Hazret-i Risâlet -sallallâhu aleyhi ve sellem- kalb-i âlem oldu ki fi'l-hakîka her asrda kadîmen ve hadîsen kutb-i vücûd odur. Ve İdrîs -aleyhi's-selâm- onun zılli ve gavs-i a'zam zıllü'z-zıll ve sâir tahte'l-livâda olan aktâb ukûs ve zılâlâtdır. Müsemmâya nisbetle esmâ ve esmâya izâfetle hakāik-ı kevniyye gibidir. Pes, asl olan müsemmâ ve sâir fürû'dur. Ve asl gerçi cemî'-i fürû'da sârîdir. Zîrâ tecellî âmmdır, nevâtın ağsâna sereyânı gibi. Velâkin gusnden gusne fark olduğu gibi sâir envâ'-ı fürû'da dahi fark vardır. Bu cihetden Habîbullâh aslu'l-usûl geldi ve medâr ve merkez-i âlem oldu ve onun devrine "devr-i kamerî" dediler. Zîrâ kamer kalb-i insâna işâretdir. Ve kalb kutb-i kuvâ-yı vücûddur ki vasatdır. Ya'nî kuvâ-yı rûhâniyye ile a'zâ-i cismâniyye arasında vâsıta vâkı' olmuşdur ki ifâza ve istifâza ona menûtdur.

Bu sebebden halîfetullâh -pes bir sâlik ehl-i kalb olmadıkça halîfe olmaz- ve ehl-i kalb olduğu ism-i a'zama mazhar olmakladır. Zîrâ ism-i a'zam beyne'l-esmâ' kalb gibidir. Beyne'l-kuvâ, ya'nî cümle-i esmâ devâiri ve nikātı ona mürtebıtdır, umûr-i vücûd kalbe mürtebıt olduğu gibi. Onun için ism-i mezkûrun mazharı kutb-i vücûd ve halîfetullâh ve ehl-i kalb olup zâhir ve bâtın ve mülk ve melekût onun üzerine devr eyledi. Ve sultân-ı

---

1 "İşlerin hayırlısı orta olanlarıdır." İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Riyad 1409, VII, 179; Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 286; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 387; a.mlf., *Şuabü'l-îmân*, V, 396, VIII, 275, 518.

zâhir dahi onun üzerine devr eyledi. Ya'nî kutb ki hakîkat-i ilâhiyye sûretidir, sultân onun zılli ve medâr ve kalb-i âlem oldu. Onun için nasbı vâcib geldi. Zîrâ sûret-i kalbdir. Ve bî-kalb insân olmadığı gibi bî-sultân dahi âlem olmaz. Ve hadîsde gelir: السلطان ظلّ الله[1] Ya'nî sâye-i ilâhîdir, ya'nî sûret-i hakîkat-i ilâhiyyedir. Ve hakîkat-i ilâhiyye sırr-ı kutb-i vücûddur. Ve insân-ı kâmilin sâirden imtiyâzı bi'l-fi'l bu hakîkate mazhariyyetledir, sâirlerin hayvândan imtiyâzları **[194b]** sûret-i kalb ile olduğu gibi. Zîrâ hayvânda kalb olmaz. Onun için bî-dil hayvân gibidir. Ve âfâkda vasat olan felek-i râbi'dir ki makarr-ı İdrîs'dir. Onun için şems ism-i a'zam mertebesinde geldi ki medâr-ı nücûmdur ve neyyir-i felek-i vasatdır. Ve kezâlik vasat-ı âlem arş-ı mecîddir. Zîrâ mâ-fevkı âlem-i ervâh ve mâ-tahti âlem-i ecsâmdır ki kendi bu iki âlemin berzahiyyeti ve kalb gibi âlem-i vücûdun medârıdır.

İşte bundan fehm olundu ki "Arşın ma-fevki âlem-i lâ-halâ ve lâ-melâdır" diyen hatâ etdi, hukemâ-i dâlle gibi. Zîrâ eğer onların dedikleri gibi olaydı, arşda sırr-ı berzahiyyet olmazdı ve akl-ı evvel sırrına irtibâtdan hâlî kalıp âlem-i ma'nâya ecnebî gibi olurdu. Ve bir dahi bu fehm olundu ki arşın berzahiyyeti -ki tarafeyni câmi'iyyetidir-, rûhâniyyetin iktizâ eder, kalbin rûhâniyyeti gibi. Belki rûhâniyyeti cismâniyyeti üzerine gālibdir. Zîrâ âlem-i ervâh onun bâlâsındadır ki dâimâ oradan müteessir olmakdadır, kalb rûhdan müteessir ve müstefîz olduğu gibi. Ve mıknâtısın vücûdu hadîdin cezbinin bekāsın iktizâ etdiği gibi ervâhın dahi arşı cezbi arşın bekāsın iktizâ eder ve cismâniyyeti fenâ ve helâk iktizâ etmez. Zîrâ mertebe-i kemâlde latîfdir.

Pes, rûh-i latîfe zevâl gelmediği gibi cism-i latîfe dahi zevâl gelmez. Onun için ebdân-ı enbiyâ ve evliyâyı arz ekletmez. Bu yüzden ulemâ' arş ve kürsînin bekāsına zâhib oldular ve onları ﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ﴾[2] umûmundan ihrâc eylediler. Ve bu ma'nâdan küberâ-i ehl-i hakāik buyurdular ki: Melâikenin mevtleri gaşye makūlesindendir, yoksa onlar için mevt-i tabîî yokdur. Şol vechden ki onlar tabîat-i külliyye tahtında dâhillerdir, nüfûs-i

---

1 "Sultan Allah'ın gölgesidir." Bezzâr, *Müsned*, XII, 17; Beyhakî, *Şuabü'l-îman*, IX, 476, 479, 480, 481.

2 "Her şey yok olacaktır." el-Kasas, 28/88.

fâzıla-i beşeriyye gibi. Sâirler ise böyle değildir. Ya'nî onlar tabâi'-i cüz'iyye ehlidir ki kesîfdir. Ve kesîfe fenâ taalluk eder. Zîrâ ufûnet-i zâtiyyesi vardır. İşte [1]﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾ bunlara göredir. Ya'nî bunların tabâi'i zevk-ı mevt götürür.

Fe-emmâ şol havâss ki kable'l-mevt **[195ª]** zevk-ı mevt etmişlerdir, onların mevtleri intikāl kabîlindendir. Bir dârdan bir dâra intikāl ise mutlak fenâyı müstelzim değildir. Belki zuhûrdan butûna intikāli müstelzimdir. Mahall-i zuhûr ise dünyâ ve mahall-i butûn berzahdır. Ya'nî mevtın-ı dünyâya göredir berzahın mahall-i butûn olduğu ve illâ ehl-i berzaha berzah mahall-i şehâdet ve dünyâ mahall-i gaybdır. Nitekim ehl-i dünyâya hilâfıdır. Çünki netîce berzaha intikāldir. Pes, şimdiden ol gāyibi hâzır kılmak gerekdir.

ورد قوله سبحانه: ﴿أَوَ لَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ﴾[2]

Âyet-i şerîfenin ibâreti tuyûr-i hissiyye hakkındadır ki zâhirdir. Fe-emmâ tuyûr-i ervâha işâret eder ki melâike ve emsâlidir. Zîrâ melâike-i kirâm âbidler ibâdet ve zâkirler zikr etdiği demlerde fevka'r-ruûs saf saf olup dururlar ve Kur'ân dinlerler ve iktidâ ederler ve zikr ve tesbîhde müşterek olurlar. Ve onlar gerçi Kur'ân tilâvet eylemezler, velâkin tilâvet eyleyenlerin efvâhına ağızların koyup ol vechile ahz ederler. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَداً﴾[3] Ya'nî telebbüd ve ictimâ' ve izdihâm etdikleri istimâ'-ı Kur'ân içindir. Husûsâ ki insân-ı kâmili görmeğe müştâklardır ki ol husûsda tecemmu' eder, raiyyet sultânı müşâhedeye tecemmu' ve izdihâm etdikleri gibi. Zîrâ insân-ı kâmilde ve sultân-ı a'zamda sırr-ı ahadiyyet vardır ki isimleri a'zam ve küllî ve zâtîdir. Pes, sâirler onlara kıyâs olunmaz.

---

1 "Her nefis ölümü tadacaktır." Âl-i İmrân, 3/185.

2 Allah Sübhânehû ve Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Üstlerinde kanatlarını açıp kapatarak uçan kuşları görmüyorlar mı?" el-Mülk, 67/19.

3 "Neredeyse onun üzerine üşüşüp birbirlerine geçeceklerdi." el-Cin, 72/19.

Ve bundan fehm olundu ki melâikede ecniha vardır ki onların kuvâ-yı muhtelifesidir. Nitekim Kur'ân'da gelir: [1]﴿أُولِي أَجْنِحَةٍ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ﴾ Ve onların cenâhları nüzûl içindir, yoksa urûc değildir. Zîrâ kemâl-i letâfetlerinden urûcları zâtîdir ki ol ma'nâda cenâha muhtâc olmazlar. Fe-emmâ nüzûlleri böyle değildir. Onun için cenâha muhtâc olurlar. Çünki fevka'r-ruûs kāim olalar cenâhların bast ederler. Hazret-i Süleymân -aleyhi's-selâm- üzerine murğân cenâhların bast etdikleri gibi. Çünki kā'id olalar kabz ederler. **[195[b]]** Ve kezâlik nüzûl etdikleri zamân bast ederler ve urûc etdikleri vakitde şâhin gibi süzülüp giderler.

Ve bundan insân-ı kâmilin onlar üzerine fazlı râcih ve rütbesi a'lâ olduğu zâhir oldu. Zîrâ insân-ı kâmilin rûhu melekûta urûc eylese âyât-i kübrâ-yı ilâhiyyeyi seyr ve tecelliyât-i illiyye-i mütenevvia ile teşerrüf içindir, yoksa melâike ve onlardan istifâde için değildir. Fe-emmâ melâikenin vech-i arza hubûtu ve meclis-i insân-ı kâmile nüzûl ve huzûru istifâdeden ötürüdür. Zîrâ sohbet-i insân onlara ilm-i zâyid i'tâ eder. قال تعالى: ﴿فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ﴾[2] Ya'nî Âdem muallim-i melâikedir ve muallim şâkirde kıyâs olunmaz. Eğerçi insân-ı kâmil dahi huzûr-i ervâh ile mütekavvî ve müteeyyid olur. Velâkin bu ma'nâdan insân üzerine şeref-i zâyidi lâzım gelmez. Nazar eyle ki harb ile me'mûr olan enbiyâ tahte'l-livâlarına ensâr cem' etdiler ve onlarla mansûr oldular, maa-hâzâ enbiyâ ashâbından efdaldir. Fe-emmâ çünki enbiyâ mertebe-i zâtdadır ve kezâlik [3]﴿وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفاً﴾ vefkınce za'f-ı aslîlerine rucû' etmişlerdir, lâ-cerem zât yine esmâ ve sıfât ile kuvvet bulur. Meselâ Mekke-i Mükerreme Medîne-i Münevvere ile kuvvet bulduğu gibi. Ve Âl-i Osmân ile Haremeyn dahi ona kıyâs oluna. Zîrâ Âl-i Osmân sıfât mertebesinde fevka'l-külldür ki bu ma'nâ ile kuvvet-i zâyidesi vardır, maa-hâzâ sultân Nebî'den -sallallâhu aleyhi ve sellem- efdal değildir. Ve İstanbul ki taht-gâhdır, Haremeyn-i Şerîfeyn ile münâsebeti kalîldir. Fe'fhem cidden.

---

1 "ikişer, üçer, dörder kanatlı…" Fâtır, 35/1.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Âdem onların isimlerini onlara (meleklere) haber verince..." el-Bakara, 2/33.

3 "İnsan zayıf yaratılmıştır." en-Nisâ, 4/28.

Ba'de-zâ ervâhın bir nev'i dahi nüfûs-i fâzıladır ki onlar tuyûr-i ma'neviyyedir ki hevâ-yı hüviyyetde derecâtı tefâvüt üzerinedir, melâikenin ecnihada tefâvütleri olduğu gibi. Nitekim leyle-i mi'râcda ervâh-ı enbiyâ -aleyhimü's-selâm- tabakāt-i eflâkde tefâvüt üzerine zâhir oldular. Ve ervâh gerçi mütehayyize değildir, fe-emmâ semâvâtda tahayyüzleri taayyün-i cismânîlerine dâir ve hâllerine nâzır bir ma'nâdır. Ve bu nüfûs-i fâzıla **[196ª]** ve ervâh-ı tayyibenin ba'zıları müdebbirât oldukları cihetden âlem-i tedbîre hareketlerinde bast ve kabz-ı ecniha ederler ve onların per ü bâlleri gerçi ma'nevîdir, fe-emmâ âlem-i misâlde per ü bâl ile temessülleri dahi baîd değildir. Nitekim Ca'fer-i Tayyâr -radıyallâhu anh- melâike ile kanat vurup uçardı. Husûsâ ki ehl-i kalb olan her sûretde tekallüb eder ve onun için sûret-i mahsûsa yokdur. Zîrâ fi'l-hakîka cemî'-i âlem onun suver-i tafsîliyyesidir ve melâike dahi onun eczâsından bir cüz'üdür. Pes, cüz'ünde cenâh olıcak kendinde dahi olur. Zîrâ demişlerdir ki: الولد سرّ أبيه[1] Ya'nî veled pederi sûreti üzerine gelip onun sırrını hâvîdir. Bu cihetden cenâh-ı hakîkî âdemindir, yoksa melâikenin değil. Ve ol cenâh esmâ ve sıfât-i ilâhiyyedir ki âdem onunla ale'l-vechi'l-ekmel mütehallî ve onunla tâyirdir.

Ve ol cenâhın sûreti melâikede olduğunun sırrı budur ki melâikenin makarrı cihet-i ulviyyedir ve cihet-i ulviyye ol makūle sûreti iktizâ etmişdir. Zîrâ evcin muktezâsı odur ki fe-emmâ hadıyd -ya'nî merkez-i âlem-de olan halîfeye lüzûmu yokdur. Zîrâ halîfe sûretde mâşîdir ki halkın merâtibde ihtilâfına göre hareket eder, ma'nâda ise tâyirdir. Onun için insilâh ile eflâki güzer eyler ve ona ecsâm ve ervâhdan hiçbir nesne hâil olmaz. Zîrâ sûretle âlem-i sûrete mutasarrıf olduğu gibi rûh ile dahi âlem-i ervâha zâbıt olup sırrı mertebesinde âlem-i ceberût ve lâhûta râkîdir. Ve bu âlemde efrâd-ı kâinâtdan hiçbir ferd onunla müşterek değildir. Zîrâ insân-ı kâmil için ihtisâs-ı ilâhî vardır ki insân-ı kâmil ﴿وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي﴾[2] mûcebince zât-i Hak için mustana' ve mahlûkdur. Zât-i Hak ise a'le'l-eâlîdir. Pes, ol ulüvv-i derece -ki netîce-i sülûkdür- âdem-i kâmile mahsûsdur ve "vatan-ı hakîkî" dedikleri budur. İmdi ey sâlik netîce istersen ve talebkâr-ı vatan isen bu

---

1 Çocuk babasının sırrıdır.

2 "Seni kendim için seçtim." Tâhâ, 20/41.

gurbetde durma ve cesed ve rûhunu bu tabaka-i süfliyyeden ref‘ ve i‘lâ’ edegör.

[196b]

وردت هذه العبارة العربيّة: **مَنْ كَانَ جَازِماً كَانَ عَازِماً**[1]

Ya‘nî bir kimse bir husûsda câzim ve kātı‘ olsa ol meczûm ve maktû‘un üzerine âzim olur. Ya‘nî bi’l-fi‘l vücûda gelmesine kalbi kasd-ı sahîh ile kasd eder ve ol husûsda şekk ve şüphe ve tereddüdü kalmaz.

İşte “azm” dedikleri “hemm” dedikleri ma‘nânın fevkındedir. Pes, her hemm olan yerde azm olmaz ve insân azm ile muâheze olunur hemm ile değil. Nitekim Kur’ân’da gelir: [2]﴿وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا﴾ Ya‘nî Yûsuf’un -aleyhi’s-selâm- hemmi hemm-i Züleyhâ üzerine mebnî idi. Onun için hemm-i Züleyhâ’yı takdîm eyledi. Çünki hemm-i Yûsuf emr-i ârız sebebiyle idi, ol hâtıra-i nefsâniyyeyi Hak Teâlâ ondan mahv ve izâle eyledi. Nitekim buyurur: [3]﴿لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ﴾ Ya‘nî burhân-ı ilâhîyi rü’yet hasebiyle hemm-i ârız-ı Yûsuf zâil oldu.

Ve bu ma‘nâya “imtinâun bi’l-ğayr” derler ki enbiyânın ma‘sûm ve evliyânın mahfûz olduğu emr-i zâtî ile değildir, belki ısmet ve hıfz-ı ilâhî iledir. Zîrâ cümle-i zevâtda îdâ‘ olunan nefs birdir ve nefsin şânı hevâ ve şehvete meyldir. Onun için Hazret-i Yûsuf’dan hikâye edip buyurur ki: ﴿وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾[4] Ya‘nî sarf-ı Hak imtinâun bi’l-ğayr makūlesidir ve sabvet ve cehl nefsin emr-i zâtî ve hılkîsidir. Ve eğer nefsde bu ma‘nâ merkûz olmayaydı insân hâlâ olduğu tab‘ üzerine olmayıp sıfat-i melekiyye üzerine olmak lâzım gelirdi. Bu ise hakîkat-i insâniyyeyi münâfîdir.

Nazar eyle ki salâh matlûbdur. Zîrâ emr-i hılkî değildir, belki kesbîdir ve illâ herkes ol ma‘nâ üzerine mecbûl olduğu cihetden kesb-i fezâil etmeğe

---

1 Bu Arapça ibâre vârid oldu: “Bir şeyi yapmaya kesin karar veren onu yapmaya azmetmiştir.”

2 “Andolsun, kadın onu arzu etti, o da onu arzu etmişti.” Yûsuf, 12/24.

3 “Eğer Rabbinin işâret ve îkāzını görmeseydi.” Yûsuf, 12/24.

4 “Eğer onların hîlelerini benden uzak tutmazsan, onlara meyleder ve câhillerden olurum.” Yûsuf, 12/33.

hâcet kalmazdı. Fazîlet-i insâniyye ise kesbdedir. Onun için buyurur: ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا﴾[1] Ya'nî tezkiye ve dessi **[197ª]** abde nisbet eyledi. Zîrâ abd mahall-i kesbdedir. Eğerçi her kemâl ihtisâs-ı ilâhîdir ve beyne'n-nüfûs tefâdul kesb ile ve zuhûrât iledir.

Pes, havâss-ı beşerin umûr-i nefsâniyyelerinden hâricde bi'l-fi'l eser yokdur, belki tezkiye hasebiyle butûna râci' olmuşdur ve fezâil-i rûhâniyyeleri bi'l-fi'l zuhûrdadır. Ve bununla avâmm-ı nâs üzerine rüchânları zâhir olmuşdur. Ve bu ma'nâ dünyâda umûr-i ma'neviyyeden ve âhiretde umûr-i hissiyyedendir. Zîrâ dünyâda olan tefâvütün asârı âhiretde derecât-i âliye ile zâhir olur. Eğer herkes rütbede berâber olaydı cennet sekiz aded ve tefâvüt üzerine olmazdı. Nitekim derekât-i cehennem dahi böyledir ki küffâr ve usâtın dünyâda hâllerine göre tabakāt-i muhtelifedir. Pes, bir mü'min ki bu ma'nânın böyle olduğunu cezm ve kat' ede, lâ-cerem a'mâl-i sâliha ve tezkiyeye azm-i kavî ile azm eder ve bitâlet ve kesel üzerine olmaz ve illâ felâh bulmaz ve netîcesi haybet ve husrân olur.

Ve bundan fehm olundu ki ba'zı havâss-ı beşer vardır ki meczûb ve mütedârek olduğu cihetden nefs-i emmâre ahvâlinden mahfûz ve masûn ve sülûkü nefs-i mutmeinne derecesine makrûndur. Ve bu makūleye "merzûku'l-bidâye ve'n-nihâye" derler, velâkin mahrûmu'l-bidâye ve merzûku'n-nihâye olanlar dahi nihâyetde ona mültehık olur.

Ve bundan سبقت رحمتي غضبي[2] sırrı zâhir oldu. Zîrâ emr-i rûhânî asl ve hâl-i nefsânî fer'dir ki emr-i ârızladır. Nitekim hadîsde gelir: الخير عادة والشّرّ لَجاجة[3] Ya'nî insân emr-i ârızdan kat'-ı nazar kendi nefsiyle tahliye olunsa hayrı ihtiyâr eder. Ve bu cihetdendir ki ﴿بِيَدِكَ الْخَيْرُ﴾[4] vârid olup hayr üzerine iktisâr olundu ki hükm-i kabza-i yemîn ve netîce-i teveccüh-i ilâhîdir. Şerr zikr olunmadı ki hükm-i kabza-i şimâl ve netîce-i hâl-i

---

1 "Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu alçaltan da ziyân etmiştir." eş-Şems, 91/9-10.

2 "Rahmetim gazabımı geçmiştir." Buhârî, Tevhîd 15, 22, 28, 55, Bed'ü'l-halk 1; Müslim, Tevbe 14-16; Tirmizî, Deavât 99; İbn Mâce, Mukaddime 13, Zühd 35.

3 "Hayır âdet, şerr ısrardır." İbn Mâce, Mukaddime 17.

4 "Hayır ancak senin elindedir." Âl-i İmrân, 3/26.

nefsânîdir. Âlem ise serâpâ tecellî-i evvel ve nefes-i rahmânî üzerine mecbûldür. Bu cihetden **[197b]** hayr-ı mahzdır. Onun için buyurur: ﴿وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾[1] Ya'nî çünki halkın rucû'u âhir Hakk'adır, yabânda kalmazlar, velâkin hayra hayr ile rucû' etmek şerr ile rucû' etmek gibi değildir. Ve vücûd hayr-ı mahzdır, adem şerr-i mahz olduğu gibi.

Ve hayr Allâh elinde olduğu budur ki ibâda hayrı ihtiyâr etdi ki vücûddur, şerri ihtiyâr etmedi ki ademdir. Zîrâ adem bâtıl-ı mahzdır. Çünki vücûd hayr-ı mahz ve muhtâr-ı Hak'dır, lâ-cerem enbiyâ ve şerâi' dahi hayr-ı mahzdır. Şol cihetden ki hayr-ı mahz olan vücûdu tekmîl içindir. Ve şol ma'nâ ki bâb-ı tekmîlden ola, onu kabûl etmeyen sûretde ve noksânda kalır. Muktezâ-yı âdemiyyet ise hilâfetdir ve hilâfet kemâldir. Ve kemâl ve hayr Allâh Teâlâ'ya muzâfdır. Pes, muktezâ-yı vahyden hâric olup akl-ı kāsıra ve tab'-ı şehevânîye ve nefs-i hevâyîye tâbi' olan rûy-i hilâfeti görmeyip nısf-ı sûretde kaldı ki zâhir-i sûretdir, kemâl-i sûretden bî-haber oldu ki zâhir ve bâtın-ı sûretdir ki إنّ الله خلق آدم على صورته[2] ona işâretdir. Bu cihetdendir ki Zâhiriyye ve Bâtıniyye mezmûm oldular.

Zâhiriyye onlardır ki butûn-i Kur'ân'a vâkıf olmadıklarından mâ-adâ selb dahi etmişlerdir. Onun için erbâb-ı hakāikı inkâr ederler ve ehl-i rüsûmun bildiği ahkâm üzerine iktisâr eylerler. Ve Bâtıniyye onlardır ki butûn-ı Kur'ân'a teşebbüs edip ahkâm-ı zâhire-i şer'iyyeyi ref' etmişlerdir. Bu makūleler mücerred bâtıniyyedir, yoksa fehm-i hakāik etdiklerinden değildir. Zîrâ eğer rumûz ve işârât-i Kur'âniyye'ye hakîkati üzere vâkıf olsalardı, butûnu zavâhirden ayırmazlardı ki zavâhir bevâtının kuşûr-i sâinesidir.

Ve bu ikisi dahi matlûb olduğundan "Kur'ân nazm ile ma'nâdan ibâretdir" dediler. Ya'nî nazmı zavâhir-i ahkâma delâlet ve ma'nâsı hakāik ve hikeme işâret eyler. Aceb hâldir ki bu işâretler fehm olunmayıp her tâife câddeden münharif olup her biri **[198a]** başka bir yola sülûk etmişlerdir.

---

1 "Ancak O'na döndürüleceksiniz." el-Bakara, 2/245.

2 "Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı." Buhârî, İsti'zân 1; Müslim, Birr 115, Cennet 28.

Ve bu işâretin esnâsında işâret-i uhrâ dahi vâkı' olup
رُدُّوا الْمَوَادَّ إِلى نَظَائِرِهَا[1] denildi.

Ya'nî eğer bir mâddede Kitâb ve sünnetden sened bulunursa fe-bihâ. Zîrâ zavâhir-i edilleden udûl câiz değildir. Ve eğer hakkında nass yok ise bu sûretde ol mâddeyi bi-tarîkı'l-kıyâs nezâir ve eşbâhına redd etmelidir ki bu kıyâs dürüstdür. Ve mâdâm ki nass vardır kıyâs dürüst değildir, gerekse nass haber-i vâhid ve zaîf olsun. Nitekim mezheb-i Şâfiî budur. Maa-hâzâ nassın adem-i vicdânından fî-nefsi'l-emr ademi lâzım gelmez. قال تعالى: ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾[2] Ya'nî ehl-i zikr ehl-i Kur'ân ve hadîsdir, velâkin her âlim her mâddede nassı istihzâr edemez. Bu cihetden mağrûr olan ademine zâhib olur, fe-emmâ sahîh değildir. قال تعالى: ﴿وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾[3]

Ve mevâdd-ı şer'iyyede hâl bu olıcak mevâdd-ı hakîkıyyede dahi hâl budur. Ya'nî şol hakîkat ki şer' onu kabûl etmeye merdûddur. Nitekim şol mâdde ki nass ona müsâade etmeye matrûddür.

Ey mü'min, eğer bu mâddede sözümün netîcesi ne idiğin bildinse ilm-i vâfire mâlik oldun ve fi'l-mesel mâl buldun ve illâ tab' ve nefsin zulmetinde ve cehlinde kaldın ve ilim nûr olduğunu bilmedin. Zîrâ ilim ve nûr Hak'dandır ve Hak Alîm ve Nûru'l-envâr'dır. Çünki sen ahlâk-ı rabbâniyye ve nuût-i ilâhiyye ile tehalluk için bu âleme geldin, pes ilm-i Kur'ân'a çalış ki ilm-i Hak ve nûr-i mutlak odur. Ehl-i efkâr ve ukūlün umûr-i fikriyye ve akliyyesini ko ki bunlar tenzîh ve teşbîhin hakāikından gāfiller ve hilye-i ma'rifetden âtıllardır. Ve azm eyle ki ehl-i kalb olasın ki maksûd ehl-i kalb-i selîmdir. Ya'nî taallukāt-i kevneynden selâmet bulmuş ve tecellî-i hayâlîden sonra tecellî-i şuhûdîye vâsıl olmuşdur. Ve azm odur ki esnâ-i taleb ve şuğlde fütûr ve ferâğdan masûn ve ictihâd-ı dâime makrûn olasın.

---

1 Meseleleri benzerlerine red ve kıyas ediniz.
2 Allah Teâlâ buyurdu: "Eğer bilmiyorsanız, zikir ehline sorun." en-Nahl, 16/43.
3 Allah Teâlâ buyurdu: "Yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitpta olmasın." el-En'âm, 6/59.

[198b] Ve eğer bu esnâda sana melâl gelirse inkıtâ'-ı meded ve feyze sebeb olur. Onun için devâm-ı vird üzerine olmayan mel'ûn olur. Ya'nî matlûbu olan netîceden mahrûm ve geriye matrûd olur ve onda sıfat-i şeytâniyye bulunur. Zîrâ şeytân dokuz bin yıl veyâ dahi ziyâde ibâdetden sonra ikbâli idbâra sebeb olacak kârda bulundu ve feyz-i ilâhî ondan kesilip şecere-i yâbis kaldı ve semere-i rahmet ve netîce-i feyz vermedi, esmâsın bildiyse dahi zâtına ermedi. Dâire-i zâta dâhil olmadıkça ise halâs ve necât yokdur. Zîrâ dâire-i mezkûrenin hârici berâzihdir ve ehl-i berâzih hatar-ı azîm üzerinedir ki şâibe-i gayriyyetden halâs olmamışlar ve bakıyye-i nefsden kurtulmamışlardır.

Ve bundan livâü'l-hamdin üç şu'be olduğunun sırrı zâhir oldu. Zîrâ bir şu'besinin tahtında [1]﴿بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ﴾ mûcebince umûm-i ehl-i rahmet olur ki bunlar mutlakan mü'minlerdir ki onlara "ebrâr" dahi denilir. Ve bir şu'besinin tahtında [2]لا إله إلّا الله vefkınce ehl-i fenâ fillâh olur ki onlara "mukarreb" dahi denilir. Ve bir şu'besinin tahtında ﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾[3] fehvâsınca ehl-i bekā billâh olur ki onlar "hulâsatü'l-mukarrabîn"dir. Ve bu makām Muhammedü'r-Rasûlullâh makāmıdır. Nitekim erbâbına ma'lûmdur. Pes, cümle-i makāmât Muhammed'indir -sallallâhu aleyhi ve sellem-, velâkin herkese isti'dâdına göre sâye salmış ve hızânesine almışdır. Ve onun hamdi sebebiyle bu üç tâife mahmûd olmuşlar ve sâir harr-ı şems-i celâl ve kahrda kalmışlardır.

Ve nûr içinde nâr olduğu bundan zâhir oldu. Zîrâ livâ-i mezbûrun âfâka bu kadar inbisâtı var iken nûr-i şems gibi ağyâr olanlar ne ma'nâdan nâr-ı mahşerde biryân olup kaldılar ve ol nûr-i ilâhînin sâyesinde istirâhatden mahrûm oldular.

İmdi ma'lûm oldu ki halâs olmağa bir halâs olmuşa mütâbaat lâzımdır. Zîrâ bu makūleler yevm-i kıyâmetde biribirlerinden teberrî etmezler, sâirler hâli ise böyle değildir. Ve bu ma'nâ vâzıh iken bir mürşid-i kâmile dest-res

---

1 "Rahmân ve Rahîm olan Allâh'ın adıyla." el-Fâtiha, 1/1.

2 Allah'tan başka ilâh yoktur.

3 "Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allâh'a mahsustur." el-Fâtiha, 1/2.

bulmamak ve mübâyaasında dâhil **[199ª]** olmamak acebdir. Zîrâ mürşid-i kâmil dahi sâhib-i alemdir. Şol sebebden ki vârisdir ve vâris mevrûsün minh hey'eti üzerinedir. Pes, hâlâ sûret-i Muhammed âlemde bâkî ve sırr-ı Ahmed ehline mülâkîdir. Eğerçi hâlden bî-haber olanlar kālde kalmışlardır ve ma'nâya vukūfu olmayanlar ehl-i rüsûm olmuşlardır.

Gel imdi anâsır gözüyle bakma ve illâ ﴿وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا﴾[1] tahtında dâhil olursun ve gözün olmayıcak âsârı nice görürsün ve kalbin olmayıcak netîceyi nice bulursun. Ve netîce cemî'-i suverde tekallüb ve müşâhededir. Onun için kalb denildi. Fa'rif.

في السّحر الأعلى من ليلة السبت:[2]

Nazm: **Âşinâ-yı sırr-ı Hak olmakdır âlemden garaz**

Ya'nî eşyâ mazhar-ı esmâ-i ilâhiyyedir. Esmâ' ise müsemmâya delîldir. Pes, bu eşyâ ve âsâra ibretle nazar eden âdem cehlden ilme ubûr edip suver-i ilâhiyyede tekallüb eder, eğer ehl-i kalb olduysa. Ve sırr-ı Hakk'ı sûret-i vâhideye tahsîs etmez ve illâ câhil olur. Ve cehl menhîdir. قال تعالى: ﴿فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾[3] وقال صلّى الله عليه وسلّم: أَعُوذُ بِاللهِ أَنْ أَجْهَلَ أو يُجْهَلَ عليَّ[4]

Ve cehl iki mevzı'da zemm tarîkıyla değildir, mâ-adâda mezmûmdur: Evvelkisi şol âyetdedir ki gelir: ﴿يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ﴾[5] Zîrâ burada câhil onların hâllerine vâkıf olmayandır. Bu makūle cehlden ise zemm lâzım gelmez. İkincisi şol kelâm-ı Ali'dedir -kerremallâhu vecheh- ki gelir: العلم نقطة كثّرها الجاهلون[6] Ya'nî burada câhilden murâd tâlib-i ta'rîf-i ilâhî olanlardır ki metn-i noktadan fehm edemeyip şerhe ve şerhden dahi

---

1 "Gözleri vardır, fakat onlarla görmezler." el-A'râf, 7/179.

2 Cumartesi gecesi seher-i a'lâda:

3 Allah Teâlâ buyurdu: "O halde, sakın cahillerden olma." el-En'âm, 6/35.

4 Sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz de buyurdular ki: "Câhillik yapmaktan yâhut bana câhillik yapılmasından Allah'a sığınırım." Ebû Dâvûd, Edeb 103; Tirmizî, Deavât 28; Nesâî, İstiâze 30, 65; İbn Mâce, Duâ 18; Ahmed, *Müsned*, VI, 306, 318, 322.

5 "Bilmeyen, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder." el-Bakara, 2/273.

6 İlim bir noktadır, câhiller onu çoğalttı.

hâşiyeye muhtâc olmuşlardır. Pes, noktanın şerhi hurûf-i teheccîdir ve hâşiyesi kelimâtdır ki ebceddir. Ve kezâlik nokta gayb-i zâtdır ve hurûf şuûn-i ilmiyye ve kelimât ervâh-ı nûriyyedir.

Ve bu âlem nefh-i sûra dek bu tafsîli kabul etmişdir ki ecsâm ervâhın şerhi ve belki hâşiyesi mertebesindedir. **[199[b]]** Ve ervâh-ı şehâdiyye dahi âlem-i ilm ve noktanın şerhi gibidir. Zîrâ vücûd mütenezzil oldukça vasf-ı zâyid ile tenezzül eder ve ol vasf-ı zâyid evvelki mertebenin şerhi gibi olur, evlâd ve evlâd-ı evlâd gibi. İşte [1]﴿ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ﴾ budur. Zîrâ âlem-i insân sûre menzilesindedir ki ondan sonra terkîb yokdur.

Nazar eyle şol sırr-ı ilâhîye ki âlem-i ervâhda [2]﴿أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ﴾ ile -ya'nî "elif" ile- bed' olundu. Ve cevâbda [3]﴿بَلَى﴾ diye "bâ" ile mukābele vâkı' oldu. Zîrâ kelâm terkîb iktizâ eder. Elif ise yedi noktadan veyâ beşden veyâ üçten mürekkebdir. Ve bâ elifin tenezzülüdür, sırr-ı elifi müştemildir. Onun için tahtında nokta vaz' olundu ki elifin müştemil olduğu nokta-i ahadiyyete nâzırdır. Onun için kelâm-ı İmâm-ı Ali'de gelir ki: أنا نقطة تحت الباء[4] Zihî sırr-ı Ali ki tevhîd-i ene'ye dâirdir. Pes, nokta elifde ve elif dahi bâ'da gayb oldu ki görünen bâ'dır, elif değil. Ya'nî bâ'nın sırrı elif ve elifin dahi sırrı noktadır. Bu cihetden bâ'yı seyr eyleyen elifi ve noktayı seyr eylemiş olur ve bânın taayyün-i mahsûsu ona hâil olmaz. Zîrâ söz ehl-i kalbe göredir ki suver-i muhtelifede tekallüb eder. İşte bu tafsîlden fehm olundu ki eşyâ sûretinde tecellîden garaz sırr-ı Hak ve netîce-i teveccüh-i ilâhî-i mutlakdır. فانظر فإنّ الإصباح يُغنيك عن المصباح[5]

Rûşenâ-yı nûr-i pâk olmakdır Âdem'den garaz

Bu kelâm إنّ الله خلق آدم فتجلّى فيه[6] sırrına işâretdir. Ya'nî Âdem halk olundukda zât ve esmâ ve sıfâtın mecmû'uyla tecellî vâkı' olup Âdem

---

1 "Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik." et-Tîn, 95/5.
2 "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" el-A'râf, 7/172.
3 "Evet." el-A'râf, 7/172.
4 Ben bâ'nın altındaki noktayım.
5 Bak, zîrâ sabâha girmek seni lambaya muhtâc etmez.
6 "Allah, Âdem'i yarattı ve onda tecellî etti." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

Nûru'l-envâr'ın nûruyla münevver oldu. Nitekim [1]﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾ Ve bu nefhin eseridir ki Âdem halîfe oldu. Zîrâ sâirler hakkında bu vechile nefh-i mahsûs yokdur. Ve bu cihetden vahye dahi "rûh" denildi. Nitekim gelir: [2]﴿يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ﴾ Ya'nî rûh sebeb-i hayât olduğu **[200ª]** gibi vahy dahi sebeb-i hayât oldu. Ya'nî rûh sebeb-i hayât-i cism ve vahy sebeb-i hayât-i kalbdir. Ve Âdem bu iki hayât ile hayy olup evlâdına mîrâs kaldı. Ya'nî evlâdından enbiyâ olana vahy ve evliyâ olana ilhâm kaldı. Eğerçi vahy ile ilhâmın sırrı birdir ve sûreti muğâyirdir. Zîrâ evliyâya Cibrîl vech-i âmmdan gelmez ve evliyâ melâike ile söyleşmezler, eğerçi görürler.

Ve bundan fehm olundu ki havâss-ı nâsın yüzlerini görmek Hakk'ı rü'yet gibidir. Zîrâ onlar bi'l-fi'l nûr-i cemâle mazharlardır ve onların şânlarında denilmişdir ki: [3]إِذَا رُؤُا ذُكِرَ الله Ve ba'zı ârifîn demişlerdir ki: يَراه من يراني[4] Ya'nî beni görmek isteyen Habîb'i görsün. Zîrâ Habîbullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- sûret-i Hak ve mazhar-ı sırr-ı mutlakdır, velâkin Hak-bîn nazar gerekdir ve illâ [5]﴿وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ﴾ tahtında dâhil olan a'mâlar ne görsünler.

Ve bundan zâhir oldu ki âdemin zâhir ve bâtını nûr-i tecellî ve vahy ile münevverdir ve vahyin âsârı kıyâmete dek bâkîdir. Zîrâ gerçi kitâb-ı cedîd yokdur, fe-emmâ Kelâm-ı Kadîm'in ilâ-yevmi'l-kıyâm acâibi şerh olunmakdadır ki tefsîr Kur'ân'dan olduğu gibi te'vîl dahi Kur'ân'dandır. Ve ona "re'y ile tefsîr" demezler. Zîrâ re'y ile tefsîr odur ki luğat-i Arab'ın mütehammil olmadığı vechile ola ki ona "indî" derler. Te'vîl ise luğate dâir değildir, belki hakāikdir ki bâtın-ı şerâi'dir. Ve bâtın zâhirin lübbü gibidir. Bu cihetden ikisi biribirinden münfekk değildir. Eğerçi hod-bîn olanlar

---

1 "Ona rûhumdan üfledim." el-Hicr, 15/29.

2 "Kendi emrinden olan rûhu (vahyi) kullarından dilediğine indirir." el-Mü'min, 40/15.

3 "Görüldükleri zamân Allah hatırlanır." İbn Mâce, Zühd 4; Ahmed, *Müsned*, IV, 227, VI, 459; Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, I, 72, 340.

4 Beni gören onu görür.

5 "Onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler." el-A'râf, 7/198.

Hak-bîn olanların sözlerin fehm etmeyip nefsü'l-emre muhâlif zann ederler, velâkin sû-i zanndır ki ism'dir. Pes, ism ve vizr sâhibi isim [sîn ile] ve ilim sâhibinin hâlini ne bilir.

Ve kümmel-i evliyânın hâlleri budur ki hâl-i salâtda kırâet-i Kur'ân etdikde "Bu makrüvvden murâdım şudur" diye hitâb-ı ilâhî vârid olur. Ve hâric-i salâtda dahi kendi nefesleriyle söyledikleri ve yazdıkları yokdur. Zîrâ nefsden fenâ ve Hak ile bekā bulmuşlardır. Bu cihetden her kârları Hak iledir. Velâkin netîce-i hâl **[200b]** bu ma'nâ-yı celîl olduğundan hâlî [hı ile] olanlar يضرب حديداً بارداً[1] vefkınce onları redd için zahmet çekerler ve âhir kazdıkları kuyuya düşerler. Ve onlar fi'l-hakîka Allâh Teâlâ'ya ve Rasûlullâh'a -sallallâhu aleyhi ve sellem- i'tirâz etmiş olurlar. Bu ma'nâ ise küfr-i mahzdır.

Nefh-i Cebrâîl'den îcâd-ı Îsâ'dır murâd

Ya'nî Rûhu'l-kudüs'ün nefhinden maksûd olan Rûhullâh'ın zuhûrudur. Zîrâ rûhun netîcesi yine rûhdur. Ve Rûhu'l-kudüs ve Rûhullâh fi'l-hakîka birdir. Zîrâ Kuddûs Allâh'dır, velâkin Îsâ'yı Celâle'ye izâfetde şeref-i zâyid vardır ki Kuddûs yalnız tenzîhe dâlldir. İsm-i Allâh ise tenzîh ve teşbîhin mecmû'unu müştemildir. قال تعالى: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾[2] Ve taraf-ı Îsâ'da tenzîh gālib olmak nefh-i Cibrîl'den geldi. Eğerçi vâlidesi tarafından dahi teşbîhi hâvî [idi]. Onun için sûret-i beşerde geldi ve semî' ve basîr oldu. Ve ona "rûh-i mücessem" demek sahîh olmadı. Ervâh gibi ki ba'zı suverde temessül ederler. Eğer rûh-i mücessem olaydı ekl ve şürb etmezdi. Nitekim Hazret-i Lût'un kavmi husûsunda vârid olup sûret-i şübbân ile temessül eyleyen melâike Hazret-i İbrâhîm'in -aleyhimâ ve aleyhimü's-selâm- icl-i hanîzinden tenâvül etmediler. Velâkin İdrîs -aleyhi's-selâm- gibi kuvvet-i rûhâniyyesi gālib idi. Bu cihetden ikisi dahi semâya ref' olundular ki Îsâ felek-i sânîde ve İdrîs felek-i râbi'dedir.

Ve nefh-i Cibrîl Îsâ'nın zâhir ve bâtınına sârîdir. Onun için hem rûhânî ve hem sâhibü'l-İncîl oldu ki vahy-i ilâhîdir. Ve ba'zı nüfûs-i fâzılaya ki

---

1 Soğuk demir döğer.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir." eş-Şûrâ, 42/11.

nefh vâkı' olur, husûs üzerine bâtınınadır; gerek ol nâfih olan mücerredât-dan olsun ve gerek olmasın, Hazret-i Hızır ve Hatmü'l-evliyâ ve sâir aktâb gibi -radıyallâhu anhüm-. Ve bu nefh vâkı' olmadıkça hiçbir kimse dâire-i velâyete kadem basmaz. Ve irâet-i melekûti's-semâvâti ve'l-arz bu nefh ve bu velâyete dâirdir. Onun için himmet-i evliyâ matlûbdur. Zîrâ müstaidde göre netîcesi nefhdir.

Ve bu cümlenin aslı inâyet-i Hak'dır ki takdîr-i ezelî ve feyz-i **[201ª]** lem-yezelîdir ki ona "feyz-i akdes" derler. Ya'nî her kim bu feyz-i akdesden hisse-mend olduysa âlem-i dünyâda dahi esbâb-ı kemâle muvaffak oldu ve tarîkında bulundu. Onun için dediler ki: العارف صيد الحقّ[1] Ya'nî Allâh Teâlâ kudreti şâhini halk arasından ârif-i billâh olmak şânından olanları sayd eder ve onları zât-i Hak için ıstınâ' eyler. Pes, böyle şâh-bâzın pençesine girmek ne hoşdur. Zîrâ gurâb ve emsâli değildir ki bunlar mâ-sivâdır. Onun için ehl-i sivâya "zâğân-ı dehr" derler ki her ne olursa üzerine konarlar.

Mahz-ı sıddîkıyyet oldu dir'-i Meryem'den garaz

İşâret eder ki kamîs iki türlüdür: Biri kamîs-ı şerîatdir ki libâs-ı ahkâmdır. Ve biri dahi kamîs-ı sıddîkıyyetdir ki libâs-ı hakîkatdir. Ve kamîs-ı evvele "disâr" ve sânîye "şiâr" derler. Zîrâ sânî evvelden şiâr menzilesinedir, disârdan ki birine "zıhâret" ve birine "bitânet" derler. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ﴾[2] Ya'nî Meryem -radıyallâhu anhâ- sıddîkıyyet ile mu'lem oldu ki velâyet-i hâssadır. Ve nefs-i mutmeinnenin sıfatı sıddîkıyyetdir. Pes, kamîs-ı Meryem libâs-ı sıddîkıyyetden ibâret oldu. Ve bu sıddîkıyyetden ötürüdür ki Meryem'e zâhir ve bâtında ve nefs-i mutmeinneye bâtında nefh vâkı' olur. Pes, bu kamîsı muhâfaza lâzımdır ve illâ libâs-ı vâhid ile uryân gibi kalır. Ve libâs edne'l-emr iki olduğu -ki biri izâr ve biri ridâ'dır- sırr-ı mezkûra işâretdir.

---

1 Ârif Hakk'ın avıdır.

2 "(İsâ'nın) anası da dosdoğru bir kadındır." el-Mâide, 5/75.

Ve libâs-ı bâtın libâs-ı zâhirden eşrefdir. Onun için ﴿وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَٰلِكَ خَيْرٌ﴾[1] denildi. Ve insânı kamîsı setr ve teshîn etdiği gibi gayrı libâs etmez. Onun için halk-ı âlem gömlek husûsunda ihtimâm ederler. Eğer sırrına dahi ihtimâm etselerdi iki vechile mestûr ve mülebbes olurlardı, velâkin zâhir-bîn olanlar sûretde kaldılar. Onun için libâs-ı zâhirde ziynetden men' olundu. Zîrâ ziynet-i zâhire fâniyedir. Ve buradan derler ki: İnsân-ı kâmile göre bir lokma ve bir içim su ve bir hırka kâfîdir. Zîrâ ehl-i fenânın netîce-i hâli budur.

[201b]

Cân ü dil âyînedir sırr-ı ilâhî aksine

Ya'nî Allâh Teâlâ cân u dil-i insânı âyîne-i misâl halk eylemişdir, tâ ki sûret-i sırr-ı ilâhî ona aks eyleye, fe-emmâ nefs ve tabîat ol âyîne üzerine hicâb olmuşdur. Umûr-i gaybiyye ve suver-i hakāik ise verâ-i perdeden istişrâf olunmaz. Bu sebebdendir ki müddet-i tavîle riyâzat ve mücâhede ederler, tâ ki riyâzatla hicâb-ı tabîatı ve mücâhede ile perde-i nefsi keşf ve izâle edip ıttılâ'-ı hakāika mâni' kalmaya. Ve bu ma'nâyı inkâr edip şehevât-i hayvâniyye mer'âsında halîu'l-izâr olan kimsenin ma'rifeti resmî oldu, yoksa hakîkî ve şuhûdî olmadı. Husûsâ bu a'sârda da'vâ-yı tasavvuf edenler bisyâr oldular, maa-hâzâ sûret-i şer' ile alâkaları yok ve tarîkatle münâsebetin aslâ yanına uğramamışlardır.

Bu hod ma'lûmdur ki rahm-i mâderde cenînin vücûdu müstekmel olmadıkça nefh-i rûh olunmaz. İşte bu nefh-i sûrîde istikmâl-i müddet lâzım gelicek nefh-i ma'nevîde dahi isticmâ'-ı şerâit gerekdir ki şerâi' ve tarâikdır. Ya'nî umûr-i şer'iyye ve erkân ve âdâb-ı tarîkıyye istikmâlinden sonra rûh-i ma'rifet ve hakîkat nefh olunup tıfl-ı dil onunla hayât bulur ve emr-i hilâfete sâlih olur.

Pes, hilâfet nefh-i mezkûra mebnîdir ve nefh dahi şerîat ve tarîkatin istikmâline mevkūfdur. Ve mevkūfun-aleyh husûle gelmedikçe mevkūf vücûda gelmez, vudû' ile salât gibi. Ve şol yerde ki infisâl olmaya ittisâl nice

---

[1] "Takvâ elbisesi, işte bu daha hayırlıdır." el-A'râf, 7/26.

bulunur? Nitekim demişlerdir: الصّوفي كائنٌ بائنٌ[1] Ya'nî hakîkat üzerine sûfî olan kimsede iki sıfat-i memdûhe vardır ki biri Hak ile keynûnet ve biri dahi halkdan beynûnetdir. Ve beynûnet-i halk gerçi keynûnet-i Hak'dan mukaddemdir, velâkin keynûnet-i Hakk'ın şerefinden ötürü takdîm olunur, ilmi hayât üzerine takdîm etdikleri gibi. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿أَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ وَآتُوا الزَّكَوٰةَ﴾[2] **[202ª]** Ya'nî îtâ-i zekât tezkiye-i nefse işâret iken ikāmet-i salâtdan te'hîr olundu, maa-hâzâ tezkiye ve tahliye [hı ile] tahliyeden [hâ ile] mukaddemdir. Zîrâ salâtda şeref-i zâyid vardır ki Hak ile münâcât ve mi'râc-ı ma'nevîdir ki makām-ı rûhdur.

El-hâsıl nefs pest-pâyedir, velâkin tezkiyesi esâsdır ki cemî'-i kemâlât ol esâs üzerine mebnîdir. Pes, esâs olmasa binâya imkân olmadığı gibi şerîat ve tarîkat olmayan yerde dahi ma'rifet ve hakîkat olmaz. Ve bu netîce ol kıyâsın üzerine mevkūfdur. Pes, hevâ ve hevesleri üzerine cârî olan mağrûrlar "Hudâ'dan nişân bulduk ve ehl-i hüdâ olduk" demesinler. Zîrâ hüdâ ol nûr-i ilâhîdir ki kalb-i abde makzûf oldukda şem'-i kâfûrî ve nûr-i ısbâh gibi zulmet ve nûru teşhîs ve hayr ve şerri temyîz ve mecâz ve hakîkati fark eder ve gözüne gizli kalmaz.

Feyz-i mâl-â-mâldir bu câm u bu Cem'den garaz

Gûyâ insân Cem ve elinde câmı dildir ki vâridât-i ilâhiyye ona feyzdir. Ve "feyz" ile ta'bîr olunduğu tefe'ül tarîkıyladır. Zîrâ "feyz" taşıp dökülmeğe derler. Her yerde ise böyle taşıp dökülmek olmaz. Belki feyz-i ilâhînin evveli matar-ı zaîf evâili gibidir. Sonra isti'dâdına göre munsabb olup ekâmil-i evliyâya taşıp dökülür. Döküldüğü budur ki kalbin havsalasına sığmadığı vakitde fazlası geri döner, ya'nî mevridine rucû' eder ve vürûdu vakt-i âhara kalır. Zîrâ her feyzin vakt-i mahsûsu vardır ki vakti gelmedikçe intifâ' olunmaz ve ol rucû' eden mertebesi mensî olan rü'yâ gibi olur. Ve hâricde misâli "sıkt" dedikleri veleddir ki müddet-i ma'lûmesini istikmâl etmeden rahimden sâkıt olur ve vücûdundan fâyide olmaz.

---

1 Sûfî (Hak ile) berâber, (halktan) ayrıdır.

2 "Namazı kılın, zekâtı verin." el-Bakara, 2/43.

Ve bundan fehm olundu ki her işde teennî gerekdir. Onun için acele mezmûmdur. Ve emr-i sülûk tedrîc ile olmak def'î olmakdan enfa'dır. **[202[b]]** Zîrâ def'î olursa inhizâm gelmeyip meczûb ve mağlûb olur ki halk ona "dîvâne" der. Velâkin dîvâne mecnûndur ki akıldan cüdâdır. Meczûb böyle değildir. Ve mecâzîbe "behâlîl" derler ki onlar Behlûl-i Dânâ dâiresindedir. Eğerçi bunlar asnâf-ı muhtelifedir. Ya'nî kimi dâim giryân ve kimi dâim handân ve kimi ekûl ve kimi ekl ve şürbden munkatı' ve murtâzdır. Hattâ bunlardan ba'zıları ilâ-âhiri'l-ömr iftâr etmemişlerdir. Zîrâ vücûdlarında olan harâret-i cezbe harâret-i garîziyye-i tabîiyyeden akvâdır. Bu cihetden bedel-i mâ-yetehallele muhtâc olmazlar. Husûsâ ki âlem-i misâlde ekl ve şürb etdikleri vardır ki ona "temessül-i hayâlî" derler. Ve ba'zılarında ol kadar kuvvet olur ki hayâl hisse gelir ve ellerinde veyâ önlerinde ve yanlarında gıdâya müteallık nesne bulurlar ki âlem-i kudretin âsârındandır, gerek tenâvül eylesinler ve gerek eylemesinler.

Velâkin mecâzîbe hâllerinden ötürü ihtirâm olunur, fe-emmâ emr-i sülûkde iktidâ olunmaz. Zîrâ sülûk meşydir ki hatve be-hatve ve menzil be-menzil yürüyüp menzilü'l-menâzile ermekdir. Mecâzîbde ise bu ma'nâ yokdur. Gûyâ bir kimse meselâ altı aylık yoldan gözün yumup kendini Harem-i Ka'be'de bulsa ol kimse eğerçi Ka'be'dedir, velâkin tarîk ve menâzilden bî-haberdir. Nazar eyle Rasûlullâh'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- kemâline ki leyle-i mi'râcda gerçi Burâk-ı berk-seyre râkib olup gitdi, velâkin Medîne'yi ve etrâfını ve Mescid-i Aksâ'yı ve havâlîsini seyr eyledi ve âlem-i anâsırdan âlem-i tabâyia doğru seyr-i tedrîcî ile seyr ederek zâhib oldu, maahâzâ meczûb-i dergâh idi. Bir vechile mecmû'-i müddet-i sefer bir sâat veyâ dahi ekall ve belki tarfete'l-aynda idi. Pes, emr-i cezbe böyle iken yine meşrık ve mağribden ve ulvî ve süflîden ve her tavrdan haber verdi ve ahvâl-i enbiyâ ve sâirden bi-tarîkı't-tafsîl söyledi. Zihî kerâmet-i uzmâ ki bu icmâl **[203[a]]** içinde buldu.

Ve bundan fehm olundu ki iktidâya sâlih olan sâlik-i hakîkî ve ehl-i sahvdır ki bu makūlelerin sülûkleri âdet-i ilâhiyye üzerine olmakla makbûl ve müntefeun-bihdir. Pes, bu netîceye ermeğe yolundan sülûk lâzımdır.

Gel imdi aklını başına cem‘ eyle ve ukalâ yoluna git ve âşıklar ve sâdıklar ve muhakkıklar menâzil-i âliyesine yet.

Kudretin makdûra vaktinde taalluk etmedir
Evvelinden âhire dehr içre her demden garaz

Makdûr taht-i kudretde dâhil olan ma‘dûmdur, mevcûd değil ve illâ hâsılı tahsîl lâzım gelir. المقدور كائنٌ[1] dedikleri budur. Zîrâ muhâle kudret taalluk etmez. Şol cihetden ki mahallin kābiliyyeti yokdur ve ona "ma‘dûm-i mümteni‘" derler, "makdûr" demezler. Zîrâ makdûrun vücûd-i hâricî şanındandır. Onun için şerîk-i Bârî'ye "mümteni‘" dediler. Fe'fhem cidden.

Ve bu makāmda ism-i Dehr'e işâret vardır ki mebde-i zamândır. Ve ezminenin aksâm-ı muhtelifesi ondan münkasim olmuşdur. Eğerçi ol ismin hükmü ân-ı gayr-i münkasimdir. Zîrâ âlem-i esmâda terkîb ve tafsîl olmaz, belki tecrîd ve icmâl olur. Ve semâvât ve arz ve mâ-beynehümânın altı günde halk olunduğu takdîr tarîkıyladır. Ve arşın halkından sonra yevm var, velâkin leyl ve nehâr yok idi. Belki leyl ve nehâr şems ve kamerin vücûduyla mütehakkık oldu. Ve leyl ve nehârdan dahi yirmi dört sâat vücûd buldu. Ve âhiri nefes-i vâhide müntehî olup evvel ve âhir biribirine mültakî oldu. Zîrâ her nesnenin gāyeti bidâyetine râci'dir, nevâtın gāyeti olan semere nevâta râci‘ olduğu gibi. İşte "Sülûk devrîdir, hattî değildir" dedikleri budur.

Ve beyt-i mezkûrun meâli budur ki gerçi ﴿وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ﴾[2] mûcebince emr-i ilâhîde tertîb olmaz ve tecellî mine'l-evvel ile'l-âhir cemî‘-i eşyâya yek-pâre sârîdir, velâkin her nesnenin vücûd-i hâricî ve ayn-ı fi‘lîsine vakt-i merhûn vardır ki zuhûru ol vakt-i muayyene menûtdur. **[203b]** Bu cihetden her demde kudret makdûra taalluk etmededir. Ve enfâs tamâm olmadıkça makdûrâta dahi nefâd gelmez, enfâs ise dünyâ ve âhiretde gayr-i mütenâhiyedir. Bu ma‘nâya makdûrâta nihâyet olmaz. Ve

---

1 Takdîr olunan var olur.

2 "Bizim emrimiz, bir anlık bakış gibi tek bir emirdir." el-Kamer, 54/50.

bu fakîrin bu mahalli böyle tahrîri dahi makdûrâtdandır ki henüz vücûd-i hâricî bulmakdadır. [1] فسبحان الله القدير

Ve buradan zamânın imtidâdının sırrı ma'lûm oldu. Zîrâ emr-i zuhûr tedrîcî olıcak zamân dahi muhtelif olmak lâzım geldi. Bu cihetden enbiyâ tetrâ geldiler. Ya'nî tetâbu' ve tevâtür üzerine gelip her biri bir vakit için muayyen oldu. Zîrâ mücteme' gelmeleri muktezâ-yı hikmet değil idi. Ve evliyâ dahi ilâ-kıyâmi's-sâa üslûb-i enbiyâ üzerine vücûd buldular. Eğerçi enbiyâda sırr-ı nübüvvet birdir ki sırr-ı Hazret'tir -sallallâhu aleyhi ve sellem- ve evliyâda dahi sırr-ı velâyet birdir ki sırr-ı Hatmiyyetdir -radıyallâhu anh-.

Bak imdi bir merkez üzerine ne kadar dâire idâre olundu ki cümlenin yüzü bir yüzedir ve bu bir yüzün dahi yüzü hazret-i ahadiyyeyedir. Pes, hazret-i ahadiyye sırr-ı cemî'-i eşyâdır ve cemî'-i kâinâtda suver-i muhtelife yüzünden mutasarrıf olan odur. Ve şol ki ehl-i kalbdir, bu suverde tekallüb eder ve tecellî-i şuhûdî ile devr eyler ve vücûd-i Hâlık'ı taksîm etmekden halâs olur. Ve ona "vahdet-i vücûd" derler ki merâî-i keserâtda görünen o bir yüzdür. Ve yüzlerin kesreti ve taayyünâtın ihtilâfâtı onun vahdetine mâni' değildir, sultân-ı a'zamın merâtibi kendi vahdetine mâni' olmadığı gibi. Pes, meşrık ve mağrib miyânı pür insân olsa yine sultân bir olur. Ve hakîkat-i ilâhiyyenin mazharı dahi böyledir ki her asrda müteayyin olan kutb-i vücûd ve gavs-ı a'zamdır.

Ve bu sırr-ı azîmi fehm eden kimse "Aceb ben dünyâya niçin geldim ve geldim ise bu vakitde gelmesem olmaz mıydı?" demeye. Zîrâ dünyâya gelmesi makdûr olduğundandır. Makdûr ise elbet vücûd-i hâricî bulmalıdır. Ve vücûd-i hâricîsi dahi kendi isti'dâdı **[204ª]** sûreti üzerinedir. Onun için feres meselâ "Ben niçin insân olmadım?" demez. Hemân insân olup dünyâya geldiğine şükr edegör. Ve vakt-i mahsûsda geldiğin ta'yîn-i ilâhî iledir ki hikmete dâirdir. Pes, mukaddem veyâ muahhar gelmek belki sana menût olan umûr-i kevniyye ve ilâhiyyenin husûlünü münâfî idi. İmdi bu netîceden âgâh olup sükût eyle ve edebâne hareket kıl.

---

[1] Her şeye kādir olan Allah pek yücedir.

Hakkıyâ Allâh hakkıyçün kelâmım hak-durur
Seyr-i Hak'dır rûy-i insân-ı mükerremden garaz

Bu kelâmda vâkı' olan kasem, mazmûnunun vâkıa mutâbık olup hak ve sıdk olduğu içindir. Zîrâ hadîsde gelir ki: إنّ الله خلق آدم على صورته[1] Ya'nî Allâh Teâlâ Âdem'i sûret-i hakîkıyyesi üzerine halk eyledi ki sıfât-i kemâliyyedir. Pes bu sûret-i hakîkıyye insân-ı kâmilin libâs-ı ma'nevîsi oldu ki zâhiri i'tibârıyle beşer ve halk sûretinde ve bâtını i'tibâriyle Hak sûretinde zâhir oldu. Maa-hâzâ sûret-i halkıyye dahi tenezzülâtdan bir tenezzüldür ki erbâbı bilir. Nitekim nevâtdan maksûd olan şecere ve şecereden dahi murâd olan semeredir. Ve nevâtın sûret ve sırrı şecereye sârîdir. Ve evrâk gerçi şecere ve ağsâna göre emr-i ârız ve ma'dûmdur. Zîrâ her bahârda tâzelenir ve her hazânda dökülür. Velâkin ağsâna muzâf ve ağsân dahi beden-i şecereye ve ol dahi nevâta mensûb ve belki aynıdır. Ve ol ağsân ile evrâk beden-i insân ile nefs gibidir ki nefse fenâ gelmez, bedene gelir. Ve beden ale'd-devâm teceddüd üzerinedir. Nitekim ehlullâh zâhib olmuşlar. Ve bu teceddüd ki i'dâm ve îcâd ile olur, bedenin nefsine izâfetine mâni' değildir. Belki beden dahi fî-nefsi'l-emr nefsdir, fe-emmâ mevtınına göre beden sûretinde zâhir olmuşdur. Ve bu sûret hakîkatdir, eğerçi sûret-i nefsiyye mecâzdır. Zîrâ nefsde fi'l-hakîka sûret olmaz, zîrâ külliyyâtdandır. İmdi netîce-i kelâm bu netîcedir ki sana ifâde olundu, eğer insâf ve kabûlün var ise.

[204[b]]

ورد في السّحر الأعلى من ليلة الإثنين هذا البيت التّركيّ:[2]

Yakanlar nûr-i zâtından Hudâ'nın şem'-i kâfûru
N'iderler mihr ü mâh-ı âlem-i Dîhâr u Dîhûr'u

Ya'nî nûr-i zât-i Hak ile münevver olanlar envâr-ı esmâ ve sıfâta bakmazlar. Zîrâ nûr-i zât tâli'-i ebedîdir, gayrı envâr ise gâh tâli' ve gâh gāribdir ve gâh zâyid ve gâh nâkısdır. Şems ile kamer gibi ki kamer şemsden istifâdesi mikdârıyla zâhir olup gâh hilâl ve gâh bedr sûretinde görünür ve

---

1 "Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı." Buhârî, İsti'zân 1; Müslim, Birr 115, Cennet 28.

2 Pazartesi gecesi seher-i a'lâda bu Türkçe beyit vârid oldu:

gâh muhâk-ı şehrde gāyib olup iki gün veyâ bir gün görünmez. Şems ise hâli üzerine bâkîdir. Zîrâ onun nûru zâtdandır. Onun için şa'şaânîdir ki dîdeler ona nazar etmeğe dayanmaz. Meğer ki perde verâsından ola, sehâb-ı rakîk-ı beyâz gibi.

Hazret-i Mûsâ -aleyhi's-selâm- tecellî-i Tûr'dan yüzü nûr olup yüzüne nikāb tutardı. Zîrâ yüzü mazhar-ı nûr-i zât idi, fe-emmâ Habîbullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- bütün nûr idi. Onun için yere sâyesi düşmedi ve nûr-i zâtını nûr-i sıfât setr etmekle nikāba hâcet kalmadı, tâ ki herkes ol yüzü görüp mutâlaa-i cemâlinden lezzet ahz ede, وأسألك لذّة النظر إلى وجهك الكريم[1] sırrı zâhir ola. Acebdir ki âlem-i sahvda nûr-i zât ile nûr-i sıfât biribiriyle izdivâc etdiler, maa-hâzâ aslı nûr-i vâhid idi. Eğerçi ki nûr-i sıfât nâr sûretinde idi ve ol nâr ol nûr ile imtizâc eyledi, Âdem ve Havvâ biribiriyle imtizâc eylediği gibi.

Ve bundan mazharın kemâli zâhir oldu. Şol melek gibi ki nısfı selcden ve nısf-ı âharı âteşden halk olunmuşdur, maa-hâzâ biribiriyle imtizâc etmişdir, anâsır imtizâc etdiği gibi. Bu cihetdendir ki nûr-i zâtın tecellîsi vücûdu ihrâk eylemez. Eğerçi şa'şaânîdir. Zîrâ serîu'l-ihticâbdır. Ve mahall -ki dildir- kābildir ve kābilin kābiliyyeti a'zâ ve kuvâya dahi sârîdir. Aslı emânet-i kübrâyı hâmil olduklarıdır. Tûr-i Mûsâ tahammül edemeyip pâre pâre olduğu **[205ª]** hâmil-i emânet olmadığı içindir. قال تعالى: ﴿فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا﴾[2] Ve bu emânet feyz-i bi-lâ-vâsıta ve tecellî-i zâtîdir.

Ve Kelîm ile Habîb arasında bir fark dahi budur ki Kelîm'in feyzi hâricdendir ki feyz-i sıfâtdır. Onun için hacer-i ma'hûdu istishâb eder ve vakt-i hâcetde asâsıyla darb edip ondan usûl-i esmâ adedince on iki nehir cereyân ederdi. Fe-emmâ Habîb'de bu makūle kesb sûreti yok idi, belki onun feyzi feyz-i zât idi. Onun için esâbi'inden cereyân ederdi.

Ve esâbi' beş olmakla usûl-i esmâdan esmâ-i hamse-i bekāya işâret idi ki: Yâ Vehhâb, yâ Fettâh, yâ Vâhid, yâ Ahad, yâ Samed'dir. Ve bekānın külliyyeti kemâl-i setri iktizâ ederdi. Onun için herkes onun yüzüne nazara

---

1 "Senden yüce vechine bakma lezzetini isterim." bk. Nesâî, Sehv 62; Ahmed, Müsned, V, 191.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Onu yüklenmekten çekindiler." el-Ahzâb, 33/72.

kādir olurdu. Eğerçi nûr-i mahz idi ve bir kerre nazar eden bir dahi göreyim diye âşık olurdu ve eyyâm-ı ıydde kabâil cem'iyyet edip müşâhedesi için izdihâm ederler ve kemâl-i istihsân ile istihsân eylerlerdi. Ve bu bekā ve sahv perdesine işâret için esmeru'l-levn idiler. Ve [1]أنا أملح dahi ona remz idi. Eğer bu perde olmasaydı ashâbı onu göremezler ve intifâ' edemezlerdi. İşte rü'yet-i Hakk'ı rü'yet-i kamere teşbîh etdiklerinin aslı budur. Zîrâ kendileri kamer sûretinde temessül etmişlerdi ve kameriyyetleri makām-ı rubûbiyyetden idi. Onun için [2]إنّكم سترون ربّكم buyurdu. Ve fi'l-hakîka ol kameri rü'yet hemân şems-i zâtı rü'yet idi. Zîrâ mazhar-ı tâmm idi. Velâkin bu bâb nazar gözü olanlara açıldı, a'mâlar ise verâ-i perdeden -ya'nî beşeriyyet hicâbından- bakıp mâ-verâsına istişrâf edemediler. Aceb sırr-ı ilâhîdir ki âyîne-i sûretden görünüp fâş olmuş iken yine mestûr kaldı. Fe-emmâ nûr-i Hakk'ı hiçbir nesne setr etmez, belki bize göre "setr" denilir. Emr-i ârız ile setrden ise fî-nefsi'l-emr setr lâzım gelmez.

Gel imdi sen senlik perdesin kaldır **[205b]** ve izâfet-i kevniyyeden halâs ol ve yâkūte-i hamrâda dürre-i beyzâ sırrını bul ve muhıkk-ı mahz olup yine mahv ve tams perdelerinin sûretine er ki ef'âl ve sıfâtın bekāsıdır. Zîrâ bu âlem-i fenâ mevtın-ı teklîfdir. Pes, bunda bi'l-külliyye fenâ olmaz ve zâtında Hak ile olmak kâfîdir. Binâen alâ-hâzâ halka beşeriyyetin yüzünü aç ve ef'âl ve sıfâtda onlarla müşterek ol, tâ ki senden istifâde edeler, nücûm kamerden istifâde etdikleri gibi. Zîrâ vâris-i Rasûl olana tesettür etmek olmaz.

Bu cihetden dediler ki: Sultan-ı a'zam zâhir gerekdir, tâ ki halk ondan müntefi' ola. Ve nisâdan olmamak dahi şartdır. Nitekim gelir: لن يفلح قوم [3]تملكهم امرأة Zîrâ zende tasarruf yokdur. Şol cihetden ki aslında kābile ve münfailedir. Merd ise fâildir ve tasarruf-i umûr fâile müfavvazdır. Ve zen mertebe-i tabîat ve merd mertebe-i rûhdur. Ve tabîat rûhun tedbîr ve tasarrufundadır. Onun için rûha "müdebbir" ve "mutasarrıf" dediler.

---

1 "Ben daha güzelim." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

2 "Muhakkak Rabbinizi göreceksiniz." bk. Buhârî, Mevâkıyt 16, 26, Ezân 129, Tefsîru sûre (50) 2, Rikāk 52, Tevhîd 24; Müslim, Mesâcid 211; Ebû Dâvûd, Sünnet 19; Tirmizî, Cennet 16; İbn Mâce, Mukaddime 13.

3 "Başlarına kadın melike olan bir kavim felâh bulmaz." Buhârî, Meğâzî 82, Fiten 18; Tirmizî, Fiten 75; Nesaî Kudât 8.

Bu hod zâhirdir ki mahkûm hâkim ve abd mevlâ olmaz. Ve abd ticârete me'zûn olsa dahi min-vechin mahcûrdur. Onun için da'vâ-yı mevleviyyet edemez. Pes, abd-i Hak dahi tasarruf-i Hak tahtında iken ba'zı kemâlâtın zuhûruyla ne vechile da'vâ-yı ulûhiyyet edebilir? Ve libâs-ı müsteâr ile iftihâr etmek sahîh olmaz. Velâkin aceb hâldir ki kevkeb kameriyyet ve kamer dahi şemsiyyet iddiâ eyler, maa-hâzâ cirmlerinin tahammülü yokdur. Bu cihetden da'vâları cürm olur. Ve cürmün netîcesi muâhezedir. Ya zâhirde, nitekim Hallâc'a vâkı' oldu; veyâ zâhir ve bâtında cemî'an, nitekim Fir'avn'a ve sâir da'vâ-yı rubûbiyyet edenlere vâkı' oldu.

Ve insân-ı kâmilde ihtilâl olmaz ve illâ halk-ı âlem dahi onun sebebiyle ihtilâle düşerler. Bu ise Adl ismine muhâlifdir. Pes, Rabbü'l-âlemîn ki Gaffâr ve Settâr'dır -ya'nî **[206ª]** tahte'l-kıbâb seni setr etmiş ve ridâ-i kibriyâyı sana ilbâs eylemişdir-, gerekdir ki ol ridâyı üzerinden hal' etmeyesin ve ol kubbe altından taşra çıkmayasın. Nitekim Üveys el-Karânî'nin -radıyallâhu anh- hemşîresi Üveys'in ridâsını gasl etdiği vakitde Üveys bir sepet içine girip onunla tesettür ederdi. Pes, her hâlde -ya'nî cem' ve fark hâllerinde- tesettür lâzım geldi ve uryân olmak cünûndan add olundu. Mecnûnun yeri ise tîmarhânedir. İşte netîcesi muâhezedir. Ve Arab'ın âdetidir ki eyyâm-ı şitâda kendilerin serâpâ setr edip ancak gözlerin alıkorlar. Zîrâ göz olmasa a'mâ gibi olup habt vâkı' olur. Pes, ol göz senin hakîkatin gözüdür ki onunla âlem-i esmâ ve sıfâtı seyr edersin ve vücûdunu libâs-ı şerîat ve fark ile setr eylersin ve zâhir ve bâtınına bununla nizâm-ı tâmm hâsıl olur.

Ve buradandır ki hukemâ-i ilâhiyye setr-i esrâr ile tavsiye ederler ve derler ki: لا يُباع الإبل في سوق الدّجاج[1] Ya'nî her metâın bir pazar-gâhı vardır. Esrâr pazar-gâhı dahi ârifler meclisidir, yoksa zâhidler değil. Zîrâ zâhid ağzında esrâr, nâ-dân elinde cevher-i tâb-dâr gibidir. Ve ukābın gıdâsı usfûr havsalasına sığmaz. Ve tahammülü olmayan hulkūma azm dâhil olıcak sâhibinin helâkine müeddî olur. Ve şol ki memrûru'l-mizâcdır, şerbet-i aseli ne bilsin? Ve şol ki darîrdir basîrin müşâhedâtından ne anlasın? Katı

[1] Tavuk pazarında deve satılmaz.

metânetli merd gerekdir ki bu esrâr ile amel eyleye ve zarf-ı ahadiyyet olup ehl-i kesrete hâllerine göre kimine sirke ve kimine bal arz ede.

Ve bu makūlenin hâline "nifâk-ı ekber" derler ki inde'l-urefâ' memdûhdur. Zîrâ Hak gibi suver-i muhtelifede tekallüb vardır. Ve bu bir netîcedir ki ona ekâmil-i evliyâ nâyil olmuşlar ve ekâbir-i asfiyâ vusûl bulmuşlardır. Nitekim şeyhim Seyyidü'l-aktâb Seyyid Fazlî-i İlâhî -kuddise sirruh- bu makāmın sâhibi idi ve ilâ-âhiri'l-ömr setr ile gitdi. ﴿ذَلِكَ فَضْلُ اللهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ﴾[1]

[206b]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾[2]

Ma'lûm ola ki Kur'ân'da ﴿يَتَفَكَّرُون﴾[3] ﴿يَشْعُرُون﴾[4] ﴿يَعْقِلُون﴾[5] ﴿يَعْلَمُون﴾[6] gelir. Tefekkür, kuvvet-i hayâliyyeden zâil olan sûreti istihzârdır ki sıfat-i beşeriyyedir. Zîrâ melekde tab'-ı hayâlî yokdur. Şuûr ilimden aşağıdır. Zîrâ verâ-i perdeden idrâkdir. Onun için "şuarâ' " denildi ki onlar hayâlden ahz ederler. Ve Kur'ân hakkında gelir: ﴿وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ﴾[7] Ya'nî Kur'ân'ın şi'r kabîlinden olması nefy olundu. Şol cihetden ki Kur'ân kalb üzerine nâzildir, hayâl üzerine değil. Nitekim gelir: ﴿نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ﴾[8] Pes, "Kur'ân şi'r ve Rasûl şâirdir" diyenlerin sözleri merdûd olup kıyâs-i nefse dâir oldu. Ve ol söze "şi'r" denildi, zîrâ hakîkat-i ilmden değil, belki hayâldendir. Eğer onlarda ilim olaydı "Kur'ân" derlerdi, "şi'r" demezlerdi. Ne vechile şi'r denilir ki sıfat-i ilâhiyyedir. Hak ise Âlimdir, şâir değildir. Bu yüzden Rasûl dahi şâir olmamak lâzım geldi ki ehl-i kalbdir. Ve kalb

---

1 "Bu, Allâh'ın lütfudur, onu dilediğine verir." el-Mâide, 5/54.

2 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "Şüphesiz bütün bunlarda düşünen bir toplum için ibretler vardır." er-Ra'd, 13/3.

3 "Düşünürler, tefekkür ederler" er-Ra'd, 13/3.

4 Bu kelime Kur'an'da "Farkında değillerdir" mânâsına olumsuz olarak geçer. Örnek olarak bk. el-Bakara, 2/9, 12.

5 "Aklederler, düşünürler" el-Bakara, 2/164.

6 "Bilirler" el-Bakara, 2/230.

7 "Biz ona (Peygamber'e) şiir öğretmedik." Yâsîn, 36/69.

8 "Onu Rûhu'l-emîn (Cebraîl) senin kalbine indirmiştir." eş-Şuarâ, 26/193-4.

mahall-i ilmdir ve Hakk'ın zâtı hakîkatde ilimdir. Onun için ilim için başka mahall istemez. Mahlûk hâli ise böyle değildir. Bu sebebden Hak Teâlâ buyurur: لا يسعُني أرضي ولا سمائي ولكن يسعُني قلب عبدي التّقيّ[1] Ya'nî benim mahall-i ilm ve şuhûdum kalb-i insân-ı kâmildir ki beni o bilir ve o müşâhede eder. Zîrâ tecellî-i ilmî nerede ise tecellî-i şuhûdî dahi oradadır ve sıfat mevsûfdan cüdâ değildir. Hemân demek oldu ki: Benim zât ve sıfatım insân-ı kâmil âyînesinden görünür. Pes, insân-ı kâmil âyîne ve sûret-i Hak ile zâhirdir, yoksa Hak onun kalbine ve vücûduna hulûl etmemişdir ve ilhâd ehlinin zâhib olduğu gibi değildir.

Ve bundan fehm olundu ki nasârâ Hazret-i Îsâ ve Hazret-i Meryem -aleyhime's-selâm- hakkında zâhib oldukları küfriyyâtdır. Zîrâ akl ile ve nefs ile söylemişlerdir ki kıyâsât-i fâsidedir. Eğer keşf ile **[207ª]** olaydı hulûl ve intikāle zâhib olmazlardı. Zîrâ keşfin muktezâsı idrâk-i tecellîdir. Tecellîde ise takyîd ve tahdîd ve hareket ve zehâb ve iyâb ve intikāl ve hâll ve mahall ve hulûl ve emsâli umûr yokdur. Belki bunlara "ilhâd" ve kāillerine "mülhid" derler ki câdde-i hakîkatden münharifdir. İşte ilm-i sarîh ve keşf-i sahîh olmadığı mahalde bu makūle zeyğ ve dalâl olur ve ekser-i ahâlî-i âlem onunla mübtelâdır. Ve ba'zı umûr vardır ki gerçi tarîk-ı akıldan isâbet etmişlerdir, fe-emmâ keşfe mukārin olmamakla merdûddur. Belki o makūleye رميةٌ من غير رام[2] derler. Âlem-i hakîkatde ise emr-i ittifâkî yokdur, belki cemî'-i umûr ilm-i sarîh üzerine mebnîdir.

Ve bundan ilmin kemâli fehm olundu. Onun için Allâh Teâlâ'ya Âlim denilir, âkıl denilmez. Zîrâ akıl ukāldendir. Onun için mertebe-i ervâha "mertebe-i ukūl" dediler. Zîrâ tecellî-i ilâhînin ibtidâ mahsûr ve mukayyed olduğu mertebedir ve rütbe-i ilâhiyye ile rütbe-i kevniyye fark olduğu mahaldir. Elhâsıl, mertebe-i rûh mertebe-i akldır ve onun mâ-fevki mertebe-i ilmdir. Çünki her mertebe-i nâzile mâ-fevkını müştemildir, bu cihetden mertebe-i kevniyye akıl ve ilmin mecmû'unu hâvî oldu. Ve akıl abde ve ilim Hakk'a göre ıtlâk olundu ve abd akl ile Hak'dan mütemeyyiz oldu. Ve

---

1 "Arzıma ve semâma sığmam, fakat muttakî kulumun kalbine sığarım." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 91, 175.

2 Atıcı (ehil) olmayanın attığının isâbet etmesi.

bu cihetden "kevn" ve "hudûs" ve "vücûd-i mecâzî" denildi. Ve ilim cihetinden "vücûb" ve "kıdem" ve "vücûd-i hakîkî" denilip vücûd-i abd mîzân gibi oldu ki iki keffeyi müştemildir ki keffe-i ûlâsı ilm-i ilâhî ve keffe-i sâniyesi akl-ı kudsîdir.

Ve şunun ki ilmi aklına râcih oldu, Âdem oldu ki mazhar-ı Hak'dır. Ve şunun ki aklı ilmine râcih oldu, melek oldu ki şâkird-i Âdem'dir. Zîrâ Âdem muallim-i melâikedir ki melâikenin akl ile idrâk etmedikleri umûru Âdem onlara keşf ile ta'lîm eyledi. İşte bu cümlesi bir şecerenin semeresi iken levnleri ve ta'mları muhtelif oldu.

Ve melek hakkında gelir: ﴿وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَٰهٌ مِنْ دُونِهِ فَذَٰلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ﴾[1] Ya'nî mertebe-i akl da'vâ-yı ulûhiyyet götürmez. **[207[b]]** Zîrâ akıl sıfat-i abdiyye ve keffe-i mercûhadır. Belki ol da'vâ âdem-i hakîkîye sezâdır ki ilim sıfat-i ilâhiyye ve keffe-i râcihadır. Böyle iken bu da'vâ memnû'dur. Zîrâ fânîde nefes Hakk-ı Bâkî iledir nefs ile değildir. Nefes-i mezkûra ise mahall-i kiyânı hicâb-ı hâildir. Bu cihetden ekâmil-i nâsdan da'vâ sâdır olmamışdır. Belki Hak Teâlâ: [2]﴿إِنِّي أَنَا اللَّهُ﴾ buyurmuşdur. Ve yine Kur'ân'da gelir: [3]﴿هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ﴾ Ve yine gelir: ﴿وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ﴾[4]

Nazar eyle Habîb'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- kemâl-i setr ve nihâyet-i edebine ki ondan da'vâ sâdır olmadı, belki Hak Teâlâ onun vekîli ve tercümânı oldu. Ve şecere-i Mûsâ'dan -aleyhi's-selâm- [5]﴿إِنِّي أَنَا اللَّهُ﴾ vârid olmak teşbîh-i sırfa dâir olmakla âhir kavmi teşbîhe zâhib olup ﴿اجْعَلْ لَنَا إِلَٰهًا﴾[6] dediler ve icle ibâdetle kâfir oldular. Fe-emmâ Habîb'in ibtidâ-yı vahyi şecere-i kalbiyyeden nidâ ile oldu ki kalb tenzîh ve teşbîhin mecmû'unu hâvî oldu. Zîrâ taraf-ı a'lâsı tenzîh-i rûhânî ve sırrîdir ve taraf-

---

1 "Onlardan her kim: "Ben O'ndan başka bir ilâhım." derse biz onu cehennemle cezalandırınız." el-Enbiyâ, 21/29.

2 "Muhakkak ben Allâh'ım." el-Kasas, 28/30.

3 "O, öyle Allah'tır ki O'ndan başka ilâh yoktur." el-Haşr, 59/23.

4 "Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı." el-Enfâl, 8/17.

5 "Muhakkak ben Allâh'ım." el-Kasas, 28/30.

6 "Bize bir ilah yap." el-A'râf, 7/138.

ı esfeli teşbîh-i cismânî ve nefsânîdir. Ve âlem-i sûretin hükmü teşbîh ve âlem-i hakîkatin hükmü tenzîhdir. Ve merkez-i hilâfet mahall-i sûret olmakla [1]﴿وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾ denildi. Zîrâ bu mevtın mahall-i ifâde ve istifâdedir. Ve makām-ı hakîkat mahall-i ma'nâ olmakla [2]﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ denildi. Ve ârif-i billâh bu mevtın-ı teklîfde oldukça hâl-i hakîkati setr ile me'mûr oldu. Zîrâ zât-i vâhide hem sâcid ve hem mescûd olmaz.

Pes, keşfde ihtilâl-i azîm vardır ki rütbe-i şerîat o makūle ihtilâli götürmez. Bu cihetden Habîbullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- lisân-ı şerîatla tekellüm edip hakîkate şerîatla remz eyledi ve tarîk-ı ma'rifete irşâd kıldı. Zîrâ bir yerde ki leben ola elbet ondan zübd ve semn dahi hâsıl olur. Velâkin husûlüne tarîkat lâzım geldi ki mücâhededir. Zîrâ leben durduğu yerde kendinden zübd ve semn olmaz, belki amele muhtâcdır. İşte âlem-i hikmet âlem-i esbâbdır **[208ª]** ve âlem-i esbâbda âsâr-ı kudret kıllet üzerinedir. Eğerçi cemî'-i esbâbda kudret sırrı vardır. Fe'fhem.

[3]﴿وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ﴾ Ya'nî akıl kalbin âlâtındandır. Çünki akıl kâmil ola idrâk dahi tâmm olup ilim mertebesi zuhûra gelir. Bu cihetden âlimin idrâk etdiği nesneyi akl-ı kāsır ehli idrâk etmez. Ve akl-ı evvel akl-ı külldür ki cemî'-i ukūlün sırrı onda mündericdir. Ve ukūl-i melâike akl-ı mütevassıtdır. Ve ukūl-i avâmm-ı beşer akl-ı ahîr-i cüz'îdir.

İşte bu cihetden ulemâ derler ki: Havâss-ı melâike avâmm-ı beşerden efdaldir. Zîrâ melâikede tabîat ve şehvet olmaz. Husûsâ Cibrîl Rûhu'l-kudüs'dür. Ve havâss-ı beşer havâss-ı melâikeden efdaldir. Zîrâ havâss-ı beşer akl-ı küllün saffında ve onun mezâhiridir. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿تَنَزَّلُ الْمَلاَئِكَةُ وَالرُّوحُ﴾[4] Ya'nî cemî'-i melâike cemâat-i mescid gibi bir saff ve rûh-i a'zam imâm-ı mihrâb gibi saff-ı âhardır ve ikisi biribirinin mukābilidir. Şu kadar vardır ki imâma "saff-ı icmâlî" ve cemâate "saff-ı tafsîlî" derler. Ve

---

1 "O işitendir, görendir." eş-Şûrâ, 42/11.
2 "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." eş-Şûrâ, 42/11.
3 "Onları ancak âlimler anlayabilir." el-Ankebût, 29/43.
4 "Melekler ve Rûh (Cebrâil) iner de iner." el-Kadr, 97/4.

saffeyn olmakda aralarında tefâvüt yokdur, sufûf-i enbiyâ' ile saff-ı Muhammedî gibi. Fe'fhem.

İşte insân-ı kâmil rûh-i a'zam mukābelesindedir ki sufûf-i melâikeyi câmi'dir. Ve bu mertebe akl-ı küll mertebesidir. Bu sebebden hâlen akl-ı küllün sûreti dünyâda mevcûddur ve cemî'-i ukūl ve nüfûs ol akla murtabıtdır, gerekse halk-ı âlem onu bilsin ve gerekse bilmesin. Ve ol akıldır ki kendi nefsini aklı cihetiyle idrâk eyler ki onun vücûdu imkânî ve hâl-i aslîsi ademdir ve Rabbini ilmi cihetiyle idrâk eyler ki onun vücûdu vücûbî ve hâl-i zâtîsi kıdemdir.

Pes, insân-ı kâmil hem Hak ve hem mazhar-ı Hak'dır. Ve Hak olduğu "Lâ mevcûde illâ Hû" sırrıdır ve mazhar olduğu "Lâ mevcûde illâ Hû" sûretidir. Ve buradandır ki insân vücûd ile adem arasında dâirdir ve onun vücûd ve ademinden isneyniyyet ma'nâsı tevellüd etmişdir. Binâen alâ-hâzâ bu âlemden sûret-i isneyniyyet **[208b]** mürtefia olmak ihtimâli yokdur.

Gel imdi bu kesreti aradan ref' edeyim deme. Zîrâ nârdır, nâr ise ebedî sönmez. Hemân halîl ol ki ol nâr ile muhterık olma. Ya'nî nâr-ı kesret hâricde seni ihrâk etmesin. Âlem-i kalbe duhûl eyle ki vahdet ve gülistân oradadır. Pes, ol kesret senin bu vahdetine mâni' olmasın. Ve sâcid ve mescûd kimdir? Ve iki tanrılı olma. Zîrâ ârifler o makūle müşriki kabûl etmezler. Ve bu ma'nâya duhûl etmek müşkil olmakla Kur'ân'da gelir: ﴿وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللّٰهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ﴾[1] Ya'nî ekser-i efrâd-ı insân şirk-i vücûddan hâlî değillerdir ve îmânlarını küfr ile ve tevhîdlerini şirk ile mahlût etmişlerdir. Bu ma'nâ ise vehm ve hayâlden gelir. Çünki bu perdeyi izâle eyleye, sırr-ı hakîkat yüzü sûrete gelir.

فاعلم ذلك فإنّ العلم الإلهي يُنجيك من المهالك.[2]

Nazm:

Âlem-i kesretden ey sâlik firâr eyle yürü
Ferd-i vâhid bâr-gâhında karâr eyle yürü

---

1 "Onların çoğu, ancak Allâh'a ortak koşarak îmân ederler." Yûsuf, 12/106.

2 Bunu bil. Çünkü ilm-i ilâhî seni tehlikeli yerlerden kurtarır.

Rûy-i vahdet görmek istersen bu kesretde eğer
Sâf kıl mir'ât-i kalbin tâb-dâr eyle yürü

Kimi Ka'be kimi arşı etmede dâim tavâf
Sen harîm-i kurb-i Hakk'ı ihtiyâr eyle yürü

Bu sülûk erbâbının yokdur nihâyet seyrine
Kande ersen mâ-verâsına güzâr eyle yürü

Bâğ-ı cânında açılsın dem-be-dem ezhâr-ı Hak
Bu vücûdun Hakkıyâ her dem bahâr eyle yürü

قال الله سبحانه وتعالى:

﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ﴾[1]

Ma'lûm ola ki Allâh Teâlâ semâvâtı cem' kıldığı tabakāt-i muhtelife olduğundandır ki her iki tabakanın mâ-beyni beş yüz yıllık yoldur. Arz ise böyle değildir. Ya'nî gerçi arz dahi yedi tabakadır, fe-emmâ tabakaları biribirine muttasıl olmakla tabaka-i vâhide hükmünde kılınmışdır. İşte ehl-i zâhirin verdiği ma'nâ ve zâhib olduğu meslek budur.

Fe-emmâ kalbe bi-tarîkı'z-zevk vârid **[209ª]** olan budur ki arzın vahdeti yalnız ittisâlinden ötürü değildir, belki merkez-i hilâfet olduğu içindir. Ya'nî Âdem'in arza hubûtu halîfetullâh olmak için idi. Halîfe ise bir olur, sultân-ı a'zam gibi. Ya'nî sultân-ı a'zam zâhir-i âleme mutasarrıf iken vücûdu vahdet iktizâ edicek halîfe -ki kutb-i vücûd ve medâr-ı bekā-i âlemdir ki bâtın-ı âdeme mutasarrıfdır- onun dahi vücûdu vahdet iktizâ etmişdir.

Pes, bu sûret ve ma'nâ vâcibü'l-vücûdun vahdetine tâbi'dir. Zîrâ biri mazhar-ı ism-i Zâhir ve biri dahi mazhar-ı ism-i Bâtın'dır. Çünki arz merkez-i hilâfet-i vâhide oldu -zâhir ve bâtını ile-, lâ-cerem ol dahi vahdet iktizâ eyledi. Zîrâ arâzî-i müteaddide olsa her arzda bir halîfe olmak lâzım gelip emr-i hilâfet tekassüm ve tecezzî iktizâ ederdi.

---

[1] Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve nûru var eden Allâh'a mahsustur." el-En'âm, 6/1.

Suâl olunursa ki: "Her arzda Âdem gibi Âdem ve Nûh gibi Nûh ve İbrâhîm gibi İbrâhîm vardır" diye vârid olduğu nedir ki kibâr-ı evliyâ onu tashîh etmişlerdir? Cevâb budur ki: Onlardan maksûd istiklâl üzerine hilâfet değildir, belki onlar halîfe-i arzın zılli mesâbesindedir. Nitekim cümle-i enbiyâ dünyâda Rasûlullâh'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- zıllidir ki her birinin kendi asrlarında kutbiyyetleri vekâlet ve niyâbetledir, yoksa asâletle değildir.

İşte Hatmü'l-enbiyânın sırrı bu olduğu gibi hatmü'l-evliyânın hâli dahi budur. Ya'nî her asrda her şehirde zuhûr eden velî onun sûret ve nâibidir ve kendi Cenâb-ı Nübüvvet'in taraf-ı velâyetinin nâibidir. Nitekim ulemâ-i ahkâm taraf-ı nübüvvetinin nüvvâb ve vükelâsıdır. Ve taraf-ı nübüvvet ve taraf-ı velâyet fi'l-hakîka emr-i vâhide müsteniddir. Beden-i şecereden iki şu'be gibi ki ikisi dahi bir bedene muzâfdır, vücûd-i insânda iki yed unuka muttasıl olduğu gibi. Pes, fer'in ihtilâfı aslın ihtilâfını iktizâ etmedi, belki ihtilâf fer'in taayyünâtından ârız oldu. Ve bu makāmın emsile-i kesîresi vardır ki âriflere ıyândır. Ve nice emsile dahi bu kitâbda **[209[b]]** derc olunmuşdur, şems ve bahr ve emsâli gibi.

El-hâsıl vahdet-i hilâfet vahdet-i arzı iktizâ eyledi ve hilâfetin taaddüdü hilâfete ve niyâbete nâzır oldu. Nitekim Yemen'e ta'lîm-i dîn için irsâl olunan Muâz b. Cebel ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye -radıyallâhu anhumâ- "Rasûl-i Rasûlillâh" denildi. Ve Antakya kavmine irsâl olunan rusül-i Îsâ dahi böyledir. Ve tâife-i cinnin rasûlleri dahi ona kıyâs oluna. Ya'nî Rasûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- Nebiyyü's-sekaleyn iken cinn için başka rasûl olmaz, belki rasûl-i cinn rasûl-i Rasûlillâh'dır. Pes, ins ve cinne göre iki rasûl oldu ki biri asâleten rasûldür ki Cenâb-ı Mustafâ'dır -aleyhi's-salâtü ve's-selâm- ve biri dahi tebaiyyeten rasûldür [ki] onun vükelâ ve nüvvâbıdır. Zîrâ ecnâs ve aktârın taaddüdü rasûlün dahi sûretâ taaddüdünü iktizâ eyledi ve hilâfet beşerden beşere ve cinnden cinne olmak lâzım geldi. Zîrâ hilâf-ı cinse meb'ûs olmak efrâd-ı beşerden her biri değil, belki havâssına bile makdûr değildir.

Ve ba'zı insînin cinne fetvâ verdiği temessül tarîkıyladır. Ve mürîd olmak dahi böyledir. Onun için melek ve cinni sûret-i asliyyeleri üzerine

müşâhede etmek ancak Rasûlullâh'a müyesser olmuşdur. Zîrâ mertebe-i temkînde kuvvet ve kudret-i zâyidesi vardır. Zîrâ mazhar-ı tâmmdır ve cemî'-i mahlûkāt onun sâyesidir. Ve kişi kendi sâyesinden havf etmek olmaz, isterse sûret-i hâilede zuhûr etsin. Bu sebebden ba'zı havâss esede râkib ve hayyeyi tâziyâne kıldılar ve ejder ile söyleşdiler ve deryâ-yı hâili bi-lâsefîne ubûr etdiler ve âteşde yanmadılar ve suâl-i kabirden elem çekmediler. Zîrâ melekeyn onların sûret-i celâlleridir. Eğerçi melek aslında cenâh-ı cemâl üzerine pervâz eder, velâkin sûret-i mehîbe ile temessül edicek celâle dâir olmuş olur. Nitekim cinnden mü'min olanlar onun hilâfınadır. Ya'nî tâife-i cinn cenâh-ı celâl ile tayerân ederken îmân ve temessülü **[210ª]** üzerine sûret-i cemâlde görünür.

Pes, insân cemâl ve celâli câmi' ve lutf ve kahrı müştemil ve hakāik-ı ilâhiyye ve kevniyyeyi hâvîdir ki zü'l-hazreteyndir. Ve her yüzü ile bir yüze nazar eder ve her lisânı ile bir tâifeye cevâb verir. Zîrâ vücûh-i esmâsı bisyâr ve elsine-i sıfâtı bî-şümârdır. Zîrâ hey'et-i ilâhiyye üzerine halk olunmuşdur.

Ve bundan ﴿وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ﴾[1] âyetinde nûrun vahdeti sırrı dahi ma'lûm oldu. Ya'nî gerçi envâr dahi zulümât gibi müteaddidedir -ki nûr-i şems ve nûr-i kamer ve nûr-i kevkeb ve nûr-i berk ve nûr-i sirâc ve nûr-i nâr gibi- velâkin envârın nihâyeti Nûru'l-envâr'adır ki Allâh Teâlâ'dır. Hak ise vahdet-i vücûd ile muttasıfdır, zulümât ise böyle değildir. Zîrâ Hakk'a zulmet isnâd olunmaz, belki kenz-i mahfî denilir.

Pes, zulmet adem ve nûr vücûddur. Nitekim hadîsde gelir: إنّ الله خلق الخلق في ظلمة ثمّ رشّ عليهم من نوره[2] Ya'nî Hak Teâlâ nûr-i vücûd ile muttasıfdır ve kable halkı'l-halk onun nûru kendine zâhir idi ki ona "mertebe-i cilâ" derler. Velâkin mazharda zuhûru yok idi. Bu cihetden "kenz-i mahfî" denildi. Çünki âlem-i ademde mukadder olan halka nûr-i vücûd reşş eyledi ki vücûdun mâhiyyâta mülâkātıdır. Ol reşâşdan ma'dûmât dahi mevcûdât olup hayât buldu. Ve ona "mertebe-i isticlâ" dediler, gerek âlem-i asğara

---

1 "Karanlıkları ve nûru var etti." el-En'âm, 6/1.

2 "Allah mahlûkātı zulmet içinde yarattı, sonra onların üzerine nûrundan serpti." bk. Tirmizî, Îmân 18; Ahmed, Müsned, II, 176, 197.

göre âdem olsun ve gerek âlem-i ekbere göre âlem-i âfâk olsun. Zîrâ ahadühümâ âharın âyînesi olmak hasebiyle ikisi dahi mertebe-i isticlâdır. Eğerçi âdem sûretde asğar ve ma'nâda ekberdir. Şol cihetden ki tecellî-i zâta mazhardır. Ve şol ki Kur'ân'da gelir: ﴿لَخَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ﴾[1] Onun ekberiyyeti delâlet yüzündedir. Zîrâ icmâlin delâletinden tafsîlin delâleti ekber ve azhardır. Bundan ise fi'l-hakîka ekberiyyet lâzım gelmez. Nitekim melek cesed ve hey'eti cihetinden insândan a'zamdır, velâkin cem'iyyet ve hakîkati cihetinden insân ondan a'zamdır.

[210b] Ve insân-ı kâmilde ilm-i ilâhî vardır ki İsrâfîl ve Cebrâîl ve emsâli ol ilimden hâlîdir. Zîrâ ulûm tecelliyâtdır ki neş'e-i câmialarının ahkâmındandır. Bu tecellî ise melâikede olmaz. Onun için ba'zı müctehidîn "Melâike müşâhede-i cemâl-i ilâhî etmezler" diye zâhib olmuşlardır, velâkin hak budur ki her mahlûkun müşâhedesi kendi mertebe-i isti'dâdına dâirdir. Ve insân müşâhede bâbında cümleden ekmeldir. Zîrâ ecma'dır.

Ve bundan hidâyet ve füyûzun tefâvütü fehm olundu. Ya'nî hidâyet-i mutlaka ve feyz-i mutlak insân-ı kâmilindir, bâkî mukayyedât gayrınındır. Zîrâ gayrıları mezâhir-i esmâ-i cüz'iyyedir. Ve hidâyet dahi tedrîc üzerinedir, feyz gibi. Ya'nî feyz-i Hak kıllet ve kesret ve za'f ve kuvvet ile muttasıf olduğu gibi ki bir vaktin hükmü vakt-i âhara uymaz.

Hidâyetin evveli îmâna ve ba'dehû mertebe-i velâyete ve ba'dehû mertebe-i nübüvvete ve ba'dehû mertebe-i risâletedir. Ve bu dört mertebeden gayrı yokdur. Nübüvvet ve risâlet hasâis-ı enbiyâdandır ki evliyâya bu bâb mesdûddur. Eğerçi "enbiyâü'l-evliyâ" denilir bir mertebe vardır ki ehline ma'lûmdur. Ve îmân ve velâyet bâbı ilâ-kıyâmi's-sâa meftûhdur. Ve îmân aslü's-saâdât ve'l-hidâyâtdır, bakıyye-i merâtib onun üzerine mübtenîdir.

Ve Kur'ân'da gelir: ﴿وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ يَهْدِ قَلْبَهُ﴾[2] Ve yine gelir: ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا﴾[3] Ya'nî hidâyet-i ûlâ îmân-ı gaybî ve hidâyet-i sâniye müşâhedât mertebesinedir. Onun için kalbi tahsîsun bi'z-zikr etdi.

---

1 "Elbette göklerin ve yerin yaratılması, insânların yaratılmasından daha büyük bir şeydir." el-Mü'min, 40/57.

2 "Kim Allâh'a inanırsa Allah onun kalbine hidâyet verir." et-Tegâbün, 64/11.

3 "Bizim uğrumuzda cihâd edenleri, elbette kendi yollarımıza eriştiririz." el-Ankebût, 29/69.

Zîrâ tecellî-i şuhûdî kalbe mahsûsdur. Tecellî-i hayâlî ise kuvvet-i hayâliyyeye dâirdir. Hayâl ile kalbin mâ-beyni ise fi'l-mesel beyne's-semâi ve'l-arzdır. Teemmül eyle ki nazm-ı Kur'ân'ı hıfz edenle hâfız-ı maânî bir midir ve ehl-i maânî ehl-i hakāik ile berâber olur mu? Ve Kur'ân yedi batna ve belki yetmiş aded butûna dek maânî ve hakāikı hâmildir.

Ve bu kemâlâtın fi'l ve kuvvetiyledir ki beyne'n-nâs tefâdul vâkı' olur. Pes, eğer ilimde ve eğer mâlda ve eğer hüsn ve cemâlde ve eğer sâir ahvâlde bu tefâvüt-i beyyin **[211ª]** bedîhîdir ve pest-pâyeler bülend-pâyelerin ukûsündandır, ya'nî onun sâyesi gibidir. Zîrâ her mevtına göre bir sûret olduğu gibi bir levha göre dahi bir nakş ve her kalbe göre bir hey'et vardır.

Nazar eyle vech-i arzda olan hadâik ve ezhâr ve envâra ki fi'l-hakîka cennetden müstahrec ve usûlü oradan müstenbat iken mevtın hasebiyle aralarında teğâyür vardır. Onun için dediler ki: Dünyâda olan cinânda olana göre ism-i mücerreddir. Ya'nî isim müsemmânın sâyesi olduğu gibi dünyâ dahi âhiretin sâyesi ve hayâlidir ve arz-ı gabrâ' felek-i ser-nigûn tahtında aks-i kubbe gibi bir nesnedir. Ve nazar eyle ki su içinde biten giyâhın güneşin aksinde su üzerinde aksi nicedir. İşte bu âlem dahi böyle hayâldir. Onun için النّاس نيام[1] denildi. Ve insân-ı kâmil mazlûl ve sâirler ona göre sâye gibidir. Zîrâ netîce-i esmâ ve sıfât ve semere-i şecere-i zâtdır.

جعلنا الله وإيّاكم من أحبابه بحرمة من يُلازم عتبةَ بابه.[2]

سُبْحَانَ رَبِّيَ ٱلْأَعْلَى[3]

Ma'lûm ola ki tesbîh asldır ve teşbîh fer'dir. Zîrâ tenzîh sıfat-i sırr-ı insân ve teşbîh sıfat-i rûh-i insândır. Rûh mahlûkdur, sırr mahlûk değildir. Ve insân sırr-ı ilâhî mertebesinden tenezzül edip gelmişdir. Pes, her ne türlü teşbîh var ise ilm-i ilâhîden âlem-i halka geldi. Zîrâ ilmin kesresi meftûh ve

---

1 "İnsanlar uykudadır." Hz. Ali'ye ve başkalarına nisbet edilmiştir. bk. Sehâvî, *el-Makāsıdü'l-hasene*, Beyrut 1985, s. 691; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 280.

2 Allah, kapısının eşiğinden ayrılmayan kimselerin hürmetine bizi ve sizi dostlarından kılsın.

3 "Pek yüce Rabbimi tenzîh ederim." Müslim, Müsâfirîn 203; Tirmizî, Mevâkît 79; İbn Mâce, İkāme 20; Nesâî, İftitâh 77, Tatbîk 10, 26, 74, 86.

işbâʿ olunıcak âlem olur. Ve bu işbâʿ ve tağyîr elfâz ve maânîde cârîdir. Şol maʿnâdan ki meselâ elif tağyîr olunmasa ب olmaz. Ve suverde ihtilâf bulunmasa hakāik sûret bulmaz. Onun için taayyünâtda kesret vardır, gerek rûhânî ve gerek cismânî. Eğerçi bu taayyünâtın ihtilâf ve taaddüdünden müteayyinin taayyünü lâzım gelmez. Meselâ elif yâ'ya varınca suver-i muhtelifede zâhir olmak asl-ı vâhid olduğunu münâfî değildir. Ve ol aslın dahi aslı noktadır ki merciu'l-külldür. [1]العلم نقطة dedikleri budur.

İşte bu maʿnâ için tesbîhi rubûbiyyete muzâf **[211b]** kıldı. Yaʿnî ﴿سُبْحَانَ رَبِّي﴾[2] denildi. Zîrâ tenzîhi muktazî olan teşbîh makām-ı rubûbiyyetde mütehakkık oldu. Onun için [3]﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ denildi ve rubûbiyyet âlem-i mahlûka muzâf kılındı. Ve hamd-i ulûhiyyet rubûbiyyetden nâşî oldu. Meselâ sultânın cülûsu mertebe-i ulûhiyyet ve merâtib-i esmâsı mertebe-i rubûbiyyetdir ki her mertebenin bir nevʿ terbiyesi vardır, merbûbun ihtiyâcına göre.

Bundandır ki vekîl-i mutlak taʿyîn olunup onun yüzünden ve esmâ-i muhtelifesi cihetinden erbâb-ı hâcâtın zarûrâtı defʿ olunur. Kamer gibi ki şemsden müteayyin ve ondan dahi nücûm müteayyin olup her necm aktâr-ı arzdan bir kutru tenvîr eder. Süheyl-i Yemenî gibi, tulûʿu Yemen vilâyeti üzerine olur ve ondan akîk dedikleri taş levn kabûl eder ve âlâ-hâzâ. Pes, şems ve kamer serâpâ âleme nûr oldu ve nücûm dahi iktizâsına göre zuhûr buldu. Ve bundadır ki kutb merkezinde -yaʿnî taht-gâhında- sâbit olup etrâf-ı âleme hulefâ' baʿs eder. Ve bundandır ki "abdâl-i sebʿa ve evtâd-ı erbaa ve imâmeyn" derler, ekalîm-i sebʿa ve cenûb ve şimâl ve meşrık ve mağrib ve yalnız şark ve garb iʿtibâriyle.

İşte ism-i Zâhir'de etrâf-ı âleme huffâz ve zavâbıt -yaʿnî paşavât- irsâl etmek ism-i Bâtın'da hulefâ' baʿs etmek gibidir, tâ ki âlemin zâhir ve bâtını bunlarla nizâm kabûl eyleye. Ve ism-i Zâhir'de gālib olan teşbîhdir. Zîrâ mevtın-ı teklîfe dâirdir ki umûr-i siyâsiyyeye nâzırdır. Ve ism-i Bâtın'da

---

1 İlim bir noktadır.
2 "Rabbimi tenzîh ederim." el-İsrâ, 17/93.
3 "Hamd, âlemlerin Rabbi Allâh'a mahsustur." el-Fâtiha, 1/2.

gālib olan tenzîhdir. Onun için hulefâ-i bâtın vahdet-i vücûda ve âlem-i cem'e da'vet ederler ki asl-ı kesret ve farkdır. Ve bu cihetden سُبْحَانَ رَبِّيَ ٱلأَعْلَى[1] denildi. Ya'nî mertebe-i rubûbiyyete tenezzülden sonra mertebe-i zâta terakkî eyledi.

Ve bu tesbîh secdeye tahsîs kılındı. Zîrâ secdenin zâhiri sâfildir ki mertebe-i teşbîhdir. Zîrâ sâcid türâbdan halk olunmuşdur. Ve bâtını âlîdir ki mertebe-i tenzîhdir. Zîrâ ﴿وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ﴾[2] i'tibâriyle ol hâlde **[212ª]** sâcid a'le'l-eâlîye urûc eder ki mertebe-i ev-ednâdır ki merâtib-i terakkıyâtda ondan a'lâ yokdur. Bu vechden sâcid vechini veche tahvîl eyledi.

İşte bu mertebeye işâret edip gelir: ﴿إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَٱلْأَرْضَ﴾[3] Ya'nî semâvât-i ervâh ve arâzî-i ecsâmdan ki ikisi dahi mahlûkdur, bu mahlûkātdan geçtim ve yüzümü Hâlık'a tutdum ki mescûd olan Hâlık'dır, yoksa mahlûk değildir. Onun için mahlûkāta taallukdan men' olundu. Zîrâ taalluk etmek müteallakın ma'bûdiyyetin iktizâ eder ve müteallak eğer taayyünün kendi olursa küfr-i sarîhdir. Zîrâ mahlûk ma'bûd olmaz. Ve eğer ol taayyünün ism-i mahsûsu olursa ol isim cüz'îdir ve cüz'îye taalluk sahîh değildir. Ve küllî olduğu sûretde taayyünü ma'bûdiyyetini münâfîdir. Meselâ Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- ki mazhar-ı tâmmdır, zâhiri teşbîhdir. Onun için enbiyâya secdeden ve kubûru mesâcid ittihâz olunmakdan nehy olundu. Eğerçi bâtınına ism-i küllîsi cihetinden secde olunur, velâkin çünki mertebe-i teşbîh mertebe-i tenzîhe mihrâb olmak lâzım geldi, bu mihrâb var iken secde-i bâtın mümkin olmadı. Zîrâ mahcûb olan bu mihrâbdan ol secdeye intikāl edemeyip bu ümmetin dahi hâli ümem-i ûlâ gibi teşbîh-i mahz olmak lâzım gelir. Ve bu ma'nâdan ötürü mihrâb-ı Nebevî asl-ı vaz'ında menkūr değil, belki hemân düz duvâr idi, tâ ki Acem'e teşebbüh lâzım gelmeye. Zîrâ ehl-i teşbîhe teşebbüh dahi teşbîhdendir. Ve Âdem'in mescûd olduğu ma'nâ-yı mezkûru münâfî değildir. Zîrâ sâcid melâikedir ve melâike ehl-i tesbîhdir ki secde-i

---

1 "Pek yüce Rabbimi tesbîh ederim." Müslim, Müsâfirîn 203; Tirmizî, Mevâkît 79; İbn Mâce, İkāme 20; Nesâî, İftitâh 77, Tatbîk 10, 26, 74, 86.

2 "Secde et ve yaklaş." el-Alak, 96/19.

3 "Ben, yüzümü gökleri ve yeri yaratana çevirdim." el-En'âm, 6/79.

Âdem'de cihet-i tenzîh ne idiğin bilirler. Onun için teşbîhden mahfûzlardır.

Şerîat-i Muhammediyye ise tenzîh ve teşbîhi hâvîdir. Onun için hayâtda olanlara secdeden men' olundu -zîrâ nefsleri bâkîdir-, belki memâtdan sonra namâzları kılındı ki memât âlem-i fenâya işâretdir. Böyle iken salât-i cenâzenin nısfı tenzîh ve nısfı teşbîh oldu ki ta'dîl bundadır. Teşbîh budur ki mukābelesinde kıyâm ve tekbîr olundu. **[212[b]]** Ve tenzîh budur ki bi-lârükû' ve lâ-sücûd vâkı' oldu. Ve bunda bir sırr-ı ilâhî dahi vardır ki insân-ı kâmil cenâzesinin namâzını kendi kılar, gerek orada imâm olsun ve gerek olmasın. Ve bu namâz mertebe-i teşbîhden mertebe-i tenzîhedir, dünyâda olan secde gibi. Zîrâ ayn-ı hakîkatde sâcid ve mescûd yektâ iken yine mükâşif bu isneyniyyeti ızhâr edip farkdan cem'e teveccüh ile tashîh-i secde eder. Ve bu mertebe cem'u'l-cem' dir ki netîcetü'l-merâtibdir. Fa'rifhü.

Ba'de-zâ Kur'ân makām-ı cem'-i zâtîden nüzûl etmişdir ki mertebe-i tenzîhdir ve nüzûlü mertebe-i fark-ı sıfâtadır ki makām-ı teşbîhdir ki lisân-ı Arab'dır. Pes, Kur'ân'ın kisvesi -ki Arabiyyet'tir- makām-ı teşbîhdendir ve kelâm-ı nefsî olduğu cihetden onda Arabiyyet ve Süryâniyyet ve İbriyyet ve emsâli elsine i'tibâr olunmaz. Zîrâ bunlar libâs-ı sıfâtdır. Zât-i bahtda ise libâs mütesavver değildir. Meselâ şecere nevât mertebesinde iken libâs-ı ağsân ve evrâkdan arîdir. Pes, bu eser vech-i arza hurûc etdikden sonra oldu ki onun zuhûruna "mertebe-i tecellî" derler.

Ve bundan fehm olundu ki Kur'ân'ın rûhu tenzîh ve tesbîhdir ki rûh gibi bâtındır ve cesedi teşbîh ve takyîddir ki cesed gibi zâhirdir. Ve Kur'ân hakāik-ı ilâhiyye ve kevniyyeyi câmi'dir ki biri mertebe-i tenzîh ve biri dahi mertebe-i teşbîhdir. Ve insân-ı kâmil dahi zü'l-hazreteyndir ki hazret-i ilâhiyye ve hazret-i kevniyye esrârını müştemildir. İşte أنا القرآن[1] diyenler bu ma'nâya dediler ve bu yüzden tenzîh ve teşbîh gösterdiler. Bu cihetden Âdem mescûd oldu. Zîrâ Kur'ân'dır. Ve yine salâtda tilâvet-i Kur'ân ile me'mûr oldu, tâ ki mertebe-i teşbîhden mertebe-i tenzîhe rucû' eyleye. Ve melâike tilâvet-i Kur'ân'dan memnû' oldu, tesbîhden memnû' olmadı. Zîrâ neş'esi ancak tenzîhi hâmildir ki mertebe-i nûrdur. Ve cinn Kur'ân'dan

---

1 Ben Kur'ân'ım.

men‘ olunmadı. Zîrâ neş'esinde sırr-ı teşbîh vardır ki mertebe-i nârdır. Nâr ise nûrun tenezzülüdür ve tenezzül makām-ı sıfâtda azhardır, merâtib-i zâtda değil. Bu cihetden cinn dahi ins gibi mükellef oldu. Eğerçi kusûr-ı neş'esi i‘tibâriyle ma‘rifeti noksân üzerinedir. **[213ª]** Ya‘nî melek yalnız cemâle ve cinn yalnız celâle ve insân ikisine dahi mazhardır. Onun için ulviyyât ve süfliyyâtda insâna musahhar olmadık nesne yokdur. Meselâ esedi ve ejderi zabt eder ve cehennemin zimâmın tutup geri redd eder ve âteş ve âbı geçer ve muhterık ve garîk olmaz ve alâ-hâzâ.

Pes, bundan fehm olundu ki insân-ı kâmil ehl-i Kur'ân'dır ve hakāik-ı Kur'âniyye onun sıfatıdır ve secde onun şânı iken cânib-i teşbîhden sâcid ve cânib-i tenzîhden mescûddur ki biri imkâna ve biri vücûba nâzırdır. Ve bu makāmdandır ki insân-ı kâmil tekattub etdikde cemî‘-i eşyâ sekaleynden mâ-adâ ona ser-fürû eder ve secde kılar. Zîrâ eşyâda cânib-i tenzîh râcihdir. Çünki sekaleyn mükellefdir, mükellef zâhirden udûl edemez ki sûret-i şer‘dir. Onun için ekser-i mevâzı‘da teşbîh ve teşebbühden men‘ olundu. Eğerçi merâtib-i teşbîh dahi kemâ yenbağî bast olunmuşdur.

Hattâ أين الله؟[1] suâlinde câriye-i sevdâ-i harsâ taraf-ı semâya işâret edicek إنّها مؤمنةٌ[2] denildi. Zîrâ "eyn" ile suâl etmek cevâb-ı câriyenin aynıdır ki ikisi dahi makām-ı teşbîhdendir. Maa-hâzâ makām-ı tenzîhde eyn yokdur. Zîrâ eyn -ki mekândır- hâdisdir.

İmdi nazar eyle Cenâb-ı Risâlet'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- kemâl-i irfânına ki herkese haddine göre muâmele etdi ki muktezâ-yı makām-ı nübüvvet budur. Ve eserde gelir: أنزِلوا النّاس منازلهم[3] Ya‘nî nâsı merâtib-i zâhirde yerli yerine inzâl lâzım geldiği gibi merâtib-i bâtınede dahi hâl böyledir. Ve hakîm-i ilâhînin dâimâ şânı budur. Zîrâ bu muâmele olmadıkça irşâd dürüst olmaz ve serçe kuşu ankā lokmasın yemeğe havsala bulmaz. Pes, cemî‘-i nâsı bir çenberden geçireyim diyen âdem mürşid-i kâmil olmaz. Ve ârife küfr olan ma‘nâ câhile göre ruhsat olur.

---

1 "Allah nerededir?"

2 "O, mü'minedir." Müslim, Mesâcid 33, Ebû Dâvûd, Salât 167, Eymân 16; Nesâî, Sehv 20.

3 "İnsanlara seviyelerine göre muâmele ediniz." Ebû Dâvûd, Edeb 20.

Ve sırr-ı merâtib fehm edene emr-i şerîat ve emr-i hakîkat zâhirdir ki cümle-i mükellefîn mutlakan emr-i teklîfde müsâvî olsalar dahi merâtib-i tekâlîfde müsâvî değillerdir. Meselâ fakîr üzerine zekât ve hacc ve emsâli farz değildir ve bî-dest ve bî-pâ olandan vudû' sâkıtdır. Ve mertebe-i hakîkat dahi böyledir. Nazar eyle ki Hazret-i Mûsâ [213b] ve Hızır -aleyhime's-selâm- mertebe-i velâyetde müşterek ve müsâvî iken Hızır'a câiz olan ma'nâ Mûsâ'ya câiz olmadı. Eğer ona dahi câiz olaydı i'tirâzdan masûn olurdu.

Ve bu makām-ı ihtisâsı bilmeyen nâdân ki ekâmil-i evliyâya ta'n ve teşnî' etmişdir, kelâmı da kendi de merdûddur. Zîrâ fi'l-mesel ilm-i zâhir ve fenn-i rüsûmda seri arşa erse de şeytân kadar olmaya. Ya'nî Âdem'in hilkatinden evvel riyâset-i semâviyye ve arzıyye şeytâna tefvîz olunmuş iken Âdem'e adem-i secdesi ile sâkıt ve ehl-i siccîn oldu. Zîrâ fevka'l-arş olan Hak'dan bî-haber idi. Ya'nî arşın mâ-verâsında olan esrâr-ı zâtiyyeye adem-i vukūfundan mertebe-i sıfâta bakıp cenk ve cedel etdi.

Ve Âdem'den murâd mine'l-evvel ile'l-âhir insân-ı kâmildir. Pes, Âdem-i evvele iblîs secde etmediği gibi âdem-i sânîye dahi mazhar-ı sıfat-i iblîsiyye olan münkir ser-fürû etmedi. Bu cihetden biri zâhir ve bâtın iblîs ve biri dahi bâtın ve ma'nâda şeytân oldu ve riyâset-i ilm ona fâyide vermedi. Zîrâ o makūle münkirin ilmine "ilm-i hayâlî" ve "şuûr" derler ki fehmi verâ-i perdedir, yoksa "ilm-i hakîkî ve keşfî" demezler ki bî-perdedir.

Onun için bu mertebenin nâmı ilim ise de hakîkati ayne'l-yakîndir. Pes, bu ilim ekâmil-i nâsda bulunur, yoksa ehl-i rüsûm olan nevâkısda bulunmaz. Ve insân akl-ı kāsırı mertebesinden keşf-i sarîhe söz atmak çakalın dağ başından arslan üzerine uluması gibidir. Ve demişlerdir ki: "Er Muhammed meydânında belli olur." Ve Muhammed meydânı hâlâ ârifler arasında güşâdedir ve mahcûblara dahi vakti geldikde açılsa gerekdir. Pes, bu meydânda top ve çevgân ehli kimdir orada belli olur. Ve demişlerdir ki:

سَوف ترى إذا انجلى الغبار أفرسٌ تحتك أم حمار[1]

[1] Toz dağılınca görürsün, altında at mı var eşek mi?

Ya'nî münkirin râkib olduğu himârdır, eğerçi zu'munca feresdir. Feemmâ zu'm ile iş bitmez ve tilki boyacı küpüne girip boyanmak ile tâvûs sûretin tutmaz.

İmdi ey sâlik, eğer bu esrârdan hissedâr isen netîceye nazar eyle. Ve bil ki fi'l-mesel "Harman sonu dervîşlerindir" derler. [1]﴿وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾ budur. [2]والله العاصم من كلّ أمر حاسِم

[214ª]

في السّحر الأعلى من ليلة الجمعة الخامس عشر من جماد الآخرة المنتظم في سلك شهور سنة ١١٣٦ ورد هذا البيت التّركي:[3]

Vücûdun ayn-ı rahmetdir bilirsen
Sözün mahz-ı şefâatdir kılarsan

Mısrâ'-ı evvelde [4]﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾ sırrından hisse-mend olmağa işâret vardır. Ya'nî Fahr-i âlem ve Rasûl-i Ekrem -sallallâhu aleyhi ve sellem- Cenâbları'na nisbetle rahmetden murâd rahmet-i mutlakadır ki rahmet-i zâtiyye ve sıfâtiyyeye şâmildir. Zîrâ mazhar-ı ism-i Rahmân'dır ki ibtidâ bâb-ı vücûd onunla meftûh ve sadr-ı a'yân-ı sâbite onunla meşrûh olup sâniyen dahi cemî'-i mevcûdâtın kābiliyyetlerine göre füyûzuna vesîle ve kemâlâtına vâsıta olup a'lâ ve ednâya merkez ve mine'l-evvel ile'l-âhir medâr olmuşdur. Ve hâlâ kutb-i vücûd odur ve sâir verese-i ümmet dahi onun mişkât-i velâyetinden müstenîr ve havz-ı ma'rifetinden müstefîz olup herkes bi-kaderi'l-hâl ve'l-kābiliyye ol câm-ı rahmetden cür'a-nûş ve ol dest-i nevâl ve atâdan hırka-pûş olup asrına ve ref'-i zikrine göre rahmet-i âlemiyyân ve minnet-i âdemiyyân olmuş ve da'vet-i ilallâh ve teblîğ-i ahkâm ve hikem ile beyne'n-nâs şöhret ve şân bulmuşdur.

---

1 "Güzel son takvâ sâhiplerinindir." el-Kasas, 28/83.
2 Hayırsız her işten koruyan ancak Allah'tır.
3 1136 senesinin aylarından Cemâziye'l-âhir ayının on beşi Cuma gecesinin seher-i a'lâsında bu Türkçe beyit vârid oldu:
4 "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." el-Enbiyâ, 21/107.

Ve "bilirsen" dediği ta'rîf-i ilâhîye işâretdir. Ve sâlik kendi zâtını ve rütbesini bilmekden gurûr gelmez. Nitekim ba'zı ehl-i rüsûm zu'm ederler. Belki tevâzu' ve ubûdiyyeti efzûn olur ve makām-ı şükrde kıyâm ile mezîd-i terakkî bulur. Zîrâ dergâh-ı Melik-i Müteâl ve bârgâh-ı heybet ve azamet ve celâl nâz ve idlâl götürmez, belki ol gülşenden istişmâm-ı bûy edenin feryâd ve zârı ayyûka gider ve ol yâr-ı kadîm ile âşinâlık edenin makām-ı edebi gitdikçe terakkî eder.

Ve kemâl-i insânînin hükmü budur ki ni'met-i ilâhiyye ve rahmet-i rabbâniyye teceddüd etdikde ubûdiyyet mezîd olup [1] أفلا أكون عبداً شكوراً sırrı zuhûr eder. Zîrâ rahmâniyyetinden hisse-dâr olan sâir evsâfından, husûsan şekûriyyetinden dahi behre-mend ve müstefîd olur.

[214[b]] Ve makām-ı rahmetin tefâsîl-i bedîası vardır ki bu mecelleye güncâyiş bulmaz. Zîrâ felek-i rahmetden evsâ' yokdur ve cemî'-i vücûdât ve kemâlât felek-i rahmet tahtında dâhildir. Ve şol ki âsâr-ı gazabdır emr-i ârızdır. Bu ma'nâdan ötürü bidâyet ve nihâyet birdir. [2] ﴿وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾'dan mefhûm olan hüviyyete rucû'dur ki taayyün-i ilâhînin evvelidir ve mebde-i rahmetdir. Bu cihetden halk-ı âlem rahmetden gelip rahmete giderler, yoksa rahmetden çıkıp gazaba gitmezler, belki mağdûb oldukları zâtî değildir, ârızîdir. Ârız ise zâtîye müzâhame edemez [3] أليسوا بعبادي؟ mefhûmu bir hoş idrâk oluna ve netîce rahmet olduğu ondan biline.

Eğerçi bu makām avâmm-ı ulemânın idrâkine girmemiş ve ulemâ-i rüsûm bu sırra ermemişdir. Onun için kıyl ü kālden hâlî olmazlar ve bî-illet olan dergâha alîl olduklarından illet arz ederler. Heyhât! Bu makāmda illet ve ma'lûl söylenmez ve delîl-i aklî dinlenmez. Ve şol ki delîl-i naklîdir, herkesin fehmine sığmaz.

Ve "Kur'ân bikrdir" dedikleri budur ki onun esrârına âriflerden gayrı bir ferd dest-res bulmamış ve mahrem olmamışdır. Ve şol ki sofra-i şâhdır, gedâ ondan bî-mezâk ve şol ki mezâk-ı havâssdır avâmm ondan bî-halâkdır.

---

1 "Şükreden bir kul olmayayım mı?" Buhârî, Tefsîru sûre (48) 2, Teheccüd 6, Rikāk 20; Müslim, Münâfikîn 79-81; Tirmizî, Salât 187; Nesâî, Kıyâmü'l-leyl 17; İbn Mâce, İkâme 200.

2 "Ancak O'na döndürüleceksiniz." el-Bakara, 2/245.

3 Onlar benim kullarım değil mi?

Aceb hâldir ki dıyk-ı nefslerinden nâşî rahmet-i müvessaayı tazyîk ederler. Zîrâ makām-ı rûhdan bî-haberlerdir ki makām-ı rûh makām-ı nefes-i rahmânîdir. Ve nefes teneffüsdendir ve teneffüs dıyk ve haracı def' içindir.

Ve meşhûrdur ki bir kimsenin îmânına bir fetvâ ve küfrüne doksan dokuz fetvâ olsa yine îmânına olan fetvâ ma'mûlün-bihdir, küfrüne olan fetvâ değil. Ve zikrullâh ki mûcib-i rahmet ve sebeb-i saâdetdir, kemâl-i nisyânlarından onu küfre sebeb bilirler, îmâna haml etmezler. Pes, erbâb-ı inkâr indinde zâkir-i Hak olan kâfir olıcak dünyâda müslümân kalmaz ve kendileri dahi ol müslümân olmayanlardan olurlar. Ve kâfir müslümâna ta'n etmek aceb değildir. Zîrâ arada mücâneset ve münâsebet ve cihet-i câmia **[215ª]** yokdur. Ey ârif, bu makāmda bu kadar tatvîl-i kelâm etmeği istiğrâb etme. Zîrâ bu a'sârda kâfirden gayrı mü'min kalmadı. Fe'fhem cidden.

Ve mısrâ'-ı sânînin müeddâsı makām-ı mahmûda işâretdir. Ve ol bir makām-ı âlî-i küllîdir ki makām-ı şefâat onda dâhildir. Ve kemâlât-i Nebeviyye'den fi'l-cümle hisse-mend olanlar -ki verese-i makām-ı velâyetdir- şefâatden dahi hisse-mend olurlar. Zîrâ şefâat makāmât-i ihtisâsıyye ve hasâis-ı Nebeviyye'den değildir. Ya'nî gerçi fâtih-i bâbü'ş-şefâa odur, feemmâ tevsî'-i dâire-i rahmet için dünyâda hulefâsı olduğu gibi âhiretde dahi şüfeâsı vardır ki enbiyâ ve evliyâ ve sulehâ-i mü'minîndir.

Ve Rahmân isminin ibtidâ fethi Cenâb-ı Nübüvvet'ten ve âhir hatmi cenâb-ı Hazret'tendir ki en âhir şefâat eden Erhamü'r-râhimîn'dir. Ya'nî ism-i mezkûrun sırrıdır ki sıfatdan zâta şefâatdir. Zîrâ fi'lden fi'le ve sıfatdan sıfata şefâat olduğu sıfatdan dahi zâta şefâat olur. Eğerçi cümlenin netîcesi zâtdan zâta teveccüh ve ondan istişfâ'dır. Ve bu bir rahmetdir ki resm ve akıldan hâricdir. Zîrâ hâricde esbâb-ı zâhiresi yokdur. Velâkin merhûmun tevhîd-i aklîsi vardır, eğerçi îmân-ı şer'îsi yokdur. Onun için ona "tevhîd-i te'vîlî" derler, îmân-ı şer'îye "tevhîd-i tahkîkî" dedikleri gibi.

Ve bundan fehm olundu ki avâmm ve havâssa mutlakan mine'l-evvel ile'l-âhir şefâat Rasûlullâh'a -sallallâhu aleyhi ve sellem- mahsûsdur ve sâirler kendi kavmine ve etbâına ve akrabâsına ve âşinâsına şefâat ederler. Ve melâikenin şefâatleri beşerin şefâatinden cüz'dür. Zîrâ kendileri cüz' olıcak hâlleri dahi ona göredir. Ve cüz' ve küll miyânında irtibât-ı azîm olmakla

rahmet cemî'-i eczâya sârî olmuşdur. Şefâat ise ise rahmet bâbındandır. Pes, erbâb-ı rahmet gazab âteşini âb-ı şefâatle ıtfâ' ederler.

Ve şefâat-i dünyeviyyede ecr vardır, fe-emmâ melâikenin usât için istiğfârı onlara göre mûcib-i ecr değildir. Zîrâ melâike ecr ve sevâbdan müstağnîlerdir. [215b] Şol cihetden ki mükellef değillerdir, ucûr ise umûr-i taabbüdiyye mukābelesindedir. Ve bir dahi ecrden murâd naîm ve sevâb-ı cennetdir. Onlar ise ehl-i şürb ve ekl ve libâs ve nikâh ehlinden değillerdir. Bu cihetdendir ki tesbîhlerinin sevâblarını mü'minlere hibe ederler.

Ve dünyâda melekiyyete kadem vaz' edenler dahi amelleri mukābelesinde sevâb kaydında olmazlar. Belki bu ma'nâda ba'zılarına "müflisûn" denilmişdir. Ve bir dahi onların taabbüdleri iclâl ve i'zâm-ı ilâhî içindir ki makām-ı rubûbiyyet ve ulûhiyyet onu iktizâ etmişdir. Eğerçi onlar müşâhede ve ecri cem' etmişlerdir. Zîrâ cesedlerini a'mâlde i'mâl etdikleri mülâhaza-i ecr ile olmasa dahi muktezâ-yı makām-ı teklîf ecrdir.

Ve şunlar ki cennete selâsil ile cerr olunurlar, sırr-ı mezkûra işâretdir. Ya'nî zât-i Hakk'a meczûb olanlar cennete mecrûr oldukları zarûrîdir ki hükm-i cesedi i'tâ içindir ve illâ makām-ı müşâhedede her nerede olsalar onlar için hâil yokdur. Bu cihetdendir ki Cenâb-ı Nübüvvet'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- mi'râcı seyr-i âyât-i melekûtiyye için idi, yoksa hücre-i şerîfelerinde oldukları hâlde dahi müşâhede-i cemâle kādirlerdi. Fe-emmâ cennetde mü'minlerin cennet-i Adn'de makām-ı kesîbe hareketleri mahzâ müşâhede içindir. Zîrâ kendi makāmlarında oldukça mahcûblardır. Ya'nî avâmm-ı mü'minîn hâli budur. Havâss ise her makāmda mükâşifler ve müşâhidlerdir, velâkin tezkiye ve hulûs-ı zâyidleri cennet-i Adn'de karârı iktizâ etmişdir.

Ve bundan fehm olundu ki dünyâda hacc eden iki kısımdır: Bir kısmı Beyt'i hacc eder. Bu kısım Beyt'in ayağına varmalıdır. Ve bir kısmı dahi hacc-ı Rabbi'l-Beyt eyler. Ve bu kısmın Beyt ayağına gelir. Zîrâ Beyt her ne kadar mazhar-ı kemâl ise de insân-ı kâmil gibi değildir. Zîrâ insân-ı kâmilin şerefi kalb iledir ki kalb Beytullâh'dır, Ka'be ise Beytü'l-halk'dır. Ya'nî Ka'be'yi mahlûk binâ eyledi ki Hazret-i Halîl'dir -aleyhi's-selâm- ve

onu halk ziyâret ederler. Ve kalbi[1] Hâlık binâ eyledi ki Rabbü'l-Halîl'dir. Ve onu yine Hak ziyâret eder, ya'nî füyûz ve tecelliyâtı **[216ª]** ile.

Ve bundan ahz olundu ki Ka'be kalbin sûretidir ve sırr sûretden efdaldir. Pes, dâhil-i kalb olan dâhil-i Ka'be olandan hayırlıdır. Bu sebebden ehl-i salâha ve mazınne-i velâyet olanlara "Bizi gönülden çıkarmayınız" derler ve istimdâd-ı feyz ve taleb-i himmet ederler. Zîrâ inde'l-ârifîn mukarrer ve beyne'l-ekâmil muharrerdir ki insân-ı kâmilin makbûlü olan kimse makbûl-i Hak ve merdûdu olan dahi merdûd-i Hak'dır. Ve bu makām bir makām-ı hâildir ki bilen bilir. Bu sebebden âkıller inkisârdan havf ederler ve havâtıra dokunmazlar. Ve nâdânlar kesr-i zücâce-i dil etmekden hâlî olmaz ve âhir belâların bulurlar. Zîrâ bu makūle amelin netîcesi mücâzât-i şerrdir ki Hak Teâlâ evliyâsı için gazab eder ve ism-i Müntakim'i a'dâ-i evliyâya havâle kılar, eğerçi birkaç gün müddet ve mühlet verirse de. Zîrâ velînin hâli nebîye tâbi'dir, hâl-i nebî ise her yüzden tedrîc iledir.

فاعلم ذلك واعمل.[2]

ورد قوله سبحانه: ﴿اَلرَّحْمٰنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ﴾[3]

Rahmân, Allâh Teâlâ'dır ki rahmet ve ni'met ve minneti âlemiyyân ve âdemiyyâna şâmildir. Evvelâ ol rahmet vücûd ve sâniyen tesbîh ve tahmîddir. Nitekim gelir: ﴿وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ﴾[4] Ya'nî tesbîh ve tahmîdi biribirine mukārin kıldı. Zîrâ tesbîh muktezâ-yı zâtdır. Onun için takdîm edip asl kıldı. Ve tahmîd muktezâ-yı sıfâtdır. Onun için te'hîr etdi. Zîrâ sıfât zâta tâbi'dir. Ve tenzîh-i zât bi-hükmi'l-akl ve tahmîd-i sıfât bi-hükmi'ş-şer'dir ve şer' akıldan muahhardır.

Ve bundan fehm olundu ki gerçi sekaleynden gayrıya göre şer' tasavvur olunmaz, fe-emmâ akıl tasavvur olunur. Zîrâ cemî'-i eşyâ akl-ı evvelin semerâtındandır. Ve maksimin sırrı aksâma sârîdir. Ve aklın semeresi ilimdir.

---

1 Müellifin sehven "Ka'be'yi" yazdığı anlaşıldığından "kalbi" olarak düzeltilmiştir.
2 Bunu bil ve amel et.
3 Allah Sübhânehû'nun şu sözü vârid oldu: "Rahmân, Kur'ân'ı öğretti." er-Rahmân, 55/1-2.
4 "O'nu hamd ile tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur." el-İsrâ, 17/44.

Zîrâ bi-lâ-akl olan ilme i'tibâr yokdur. Bu cihetden cemî'-i eşyâda sırr-ı ilim ve hayât ve sâir sıfât olmak lâzım geldi. Ve her nesne kendi makāmına göre sırr-ı vücûd ile ittisâfından mâ-adâ levâzım ve havâss-ı vücûd olan kemâlât ile dahi muttasıf oldu. Bu sebebdendir ki tesbîh ve tahmîd ile **[216b]** vasf olundu.

Ve bunda ta'lîm-i Kur'ân halk-ı insân üzerine takdîm olundu ki âyetin mâ-ba'di [1]﴿خَلَقَ ٱلْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ﴾'dır. Zîrâ gerçi halk ve îcâd ve hayât mukaddemdir, fe-emmâ ilimde şeref-i zâyid vardır ki maksûdun bi'z-zât olan ilim ve ma'rifetdir. Onun için Hayy ve Âlim denilirken yine ba'zı mevâzı'da Âlim ve Hayy yazılır. Ve ilimden murâd ilm-i ilâhî ve ilm-i nâfi'dir, mâ-sivâsı hâricdir. Zîrâ Âdem'e -aleyhi's-selâm- ta'lîm olunan es-mâda dâhil değildir. Ve benî-âdemin ilmi halîfe-i evvel olan Âdem'in il-mine tâbi'dir ki asldır ve aslın müştemil olmadığı ilim mu'teber değildir. Onun için [2]﴿عَلَّمَ الْقُرْآنَ﴾ dedi. Ya'nî kırâete sezâ olan ilmi ta'lîm eyledi. Zîrâ sıfât-i kemâliyyeden olan ilim bu ilimdir, mâ-adâsı kelâm-ı Hak'dan hâricdir.

Ve Kur'ân'ın ibâreti Kur'ân-ı Muhammedî'ye mahmûldür ki Cenâb-ı Nübüvvet'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- ta'lîm olduğu gibi verese-i ümmete dahi ta'lîm olunmuşdur. Velâkin veresenin hâli hâl-i Nübüvvet'e tâbi'dir ki Kur'ân yine evvelki Kur'ân'dır, fe-emmâ asran ba'de asrin nüzûlü tekerrür etmekdedir. فافهم جدّا، فإنّه لا يَلزم منه النّبوّة، بل ذلك من طريق الولاَية[3]

Ve Kur'ân -ki aslında kırâet ma'nâsına masdardır- yüz dört kitâbın kırâetine şâmildir. Zîrâ çünki ism-i Rahmân'ın umûmu her nebîye göre imtinân iktizâ eyledi, lâ-cerem Âdem cümleden mukaddem kırâetle mü-kerrem oldu. Ve onun unvân-ı suhufu hurûf-i teheccî idi. Pes, hurûf-i te-heccî ilm-i kırâetden oldu ve Kur'ân'da münderic kılındı. Gerek sen ona "hurûf" de zâhiri hasebiyle ve gerek "kelimât" de terkîb-i evveli yüzünden ve gerek "âyet" de terkîb-i sânî cihetinden ve gerek "sûre" de terkîb-i sâlisi sebebiyle. Pes bir noktadır ki hem harf ve hem kelime ve hem âyet ve hem

---

1 "İnsânı yarattı. Ona beyânı öğretti." er-Rahmân, 55/3-4.

2 "Kur'ân'ı öğretti." er-Rahmân, 55/2.

3 İyi anla. Çünkü bundan nübüvvet lâzım gelmez. Aksine bu velâyet yoluyladır.

sûredir. İşte العلم نقطة[1] budur. ﴿فَتَعَالَى اللهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ﴾[2] nokta gibi olan kenz-i mahfîden cevâhir-i esrârı ne vechile nisâr eyledi ve icmâli tafsîl kıldı ve ârife her şeyde bir nokta yüzünden göründü ve âyât-i hüsnünü kırâet etmeği terkîb **[217ᵃ]** yüzünden gösterdi.

Ve bundan ma'lûm oldu ki sırr-ı Kur'ân sârîdir, sırr-ı nübüvvet sârî oldu. Ya'nî her asrda gelen nebînin nübüvveti nübüvvet-i Ahmediyye'ye tâbi' ve ondan bir numûne olduğu gibi kitâbı dahi Kur'ân'dan bir numûne oldu, gerek Süryânî ve gerek İbrânî ve gerek gayrı. Nitekim gelir: ﴿وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ﴾[3] Ve buradandır ki İmâm-ı Ebû Hanîfe Kur'ân'ı Fârisî ile tercümeyi tecvîz eyledi, fe-emmâ manzûrun fîhdir. Zîrâ Kur'ân nazm ve ma'nânın mecmû'undan ibâretdir. Pes, Kur'ân'ı tercüme sâir elsineyi biribirileriyle tercüme gibi değildir. Zîrâ Kur'ân mu'cizdir, sâir suhuf-i ilâhiyye ise i'câz ile mevsûf değildir. Bu cihetden Kur'ân'ı gayrı lisân ile tercüme etmek i'câzına halel verir. Ve Kur'ân'ı nazmıyla okumağa kādir olmayan sâir ümmîler gibi olup namâzı ol vechile kılar. Ve Kur'ân'ın zübür-i evvelînde olduğu zikri hasebiyledir. Ve ba'zı şerâi'i ile olduğu sûretde dahi maksûd yalnız mazmûndur denilmez. Zîrâ Kur'ân sıfat-i i'câz ile muttasıfdır. Nitekim zikr olundu.

El-hâsıl Kur'ân bi-hasebi'n-nazm sâir kütüb-i ilâhiyyeye muhâlifdir. Pes, husûs üzerine nazmı dahi murâât lâzımdır ve illâ belâğat ve fesâhati hakkında tertîb olunan âsâr ve fevâyid zâyi' ve muattal olmak lâzım gelir. Çünki Kur'ân'ın ta'lîmi ıtlâk üzerine zikr olundu, pes her ferde taallüm ve tashîh-i lisân etmek lâzım geldi ve illâ okuduğu Kur'ân bi-tamâmihî olmadı. Galat okuyanlar gibi, ya'nî galat okumakla bi-tarîkı't-tercüme okumak sevâbı olmamakda berâber oldu. Şu kadar vardır ki fehm-i ma'nâ için tercüme câizdir. Nitekim zebân-ı Fârisî üzerine tefâsîr tahrîr olunmuşdur, tâ ki zebân-ı Fârisî bilenler Arabî'den müntefi' olalar. Ve Türkî dil ile tercüme eylemek dahi böyledir. Ve cümle-i elsinenin efdali lisân-ı Arab ve

---

1 İlim bir noktadır.

2 "Hak hükümdâr olan Allah yücedir." Tâhâ, 20/114.

3 "O, evvelkilerin kitaplarında da vardır." eş-Şuarâ, 26/196.

ba'dehû Fârisî ve ba'dehû Türkî'dir. Nitekim hakāik ve hikeme münâsib olan budur. Ve bu makāmın ba'zı netâici gayrı âsârımızdadır.

Ba'de-zâ [1]﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ﴾'da ta'lîmi tekrâr eyledi. Ve beyân ki zamîrde olan ma'nâyı **[217[b]]** lisân ile tercüme ve ızhâr etmekdir, kırâeti onunla te'yîd eyledi. Ya'nî gerçi lisân kırâet için tahsîs olunmamış, belki sâir makāsıdı ızhâra dahi vesîle kılınmışdır. Fe-emmâ lisân ve beyândan maksûd olan kırâetdir. Onun için buyurur: [2]﴿إِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ﴾ Ya'nî okunan isimdir müsemmâ değildir ve isim müsemmânın levâzımındandır. Bu cihetdendir ki "hakāik" dedikleri insânın kalbinde ve zevkine dâir ma'nâdır. Ve lisâna gelen onun havâss ve levâzımdır. Onun için hakāik rumûz ile ta'lîm olunur ve illâ nefs-i hakîkat lisâna gelmez. Ve Hızır ile Mûsâ -aleyhime's-selâm- arasında cârî olan ahvâl dahi bu yüzdendir.

Ve bundan fehm olundu, cümle-i âlem Kur'ân'dır ki esmâsı cihetinden makruvvdür. Ve ona hakāik-ı muhtelife olduğu cihetden "Furkān" dahi denilir. Çünki ol Furkān insânda müctemi' oldu, insâna Kur'ân denildi. Zîrâ hakāik-ı ilâhiyye ve kevniyyenin mecmû'u onda mündericdir. Ve onun âyâtı okunur ki âsâr-ı ilmiyyesidir. Ve onun âsârını lisâna getirmeyen belki redd eden [3]﴿لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ﴾ diyen küffâra mülhakdır. Ya'nî onlara "küffâr-ı hakāik" ve bunlara "küffâr-ı şerâi'" denilir. Ve küfrde iştirâk ne belâ-i azîmdir, teemmül oluna. Ve kāri-i Kur'ân'ın derecesinin nihâyeti intihâ-i kırâetindedir. Ya'nî ne kadar kırâet ederse ve kelimât-i kibârı okursa ol kadar derece-i ma'rifeti âliye ve ona göre derecât-i cenâniyyesi dahi mürtefia ve râkıye olur. Zîrâ hakāik-ı irfâniyye Kur'ân'dan müstenbatdır.

Ve Kur'ân'ın derecâtı hakāikıdır. Ve şerâi' ve ahkâm ol makāmâta vusûle süllem, ya'nî nerdübândır. Onun için hakāik şerâi'a beste oldu ve bî-leben semn bulunmadı. Ve maksûd ma'nâdır diye zâhiri terk eden hatâ etdi ve Işıklar gürûhuna mültehık oldu. Ve ibâdetde kesel ve fütûr zemm olundu. Zîrâ levâzım-ı terkdendir. Pes, terk gibi kılındı ve keseli müştemil

---

1 "İnsanı yarattı. Ona beyânı öğretti." er-Rahmân, 55/3-5.

2 "Rabbinin adıyla oku." el-Alak, 96/1.

3 "Bu Kur'ân'ı dinlemeyin, okunurken gürültü çıkarın." Fussılet, 41/26.

olan tâat neşât ile [218ª] olan gibi olmadı. Pes, tâatinden tâlib-i netîce olan kimse neşât ve müşâhedeye makrûn olan vechile tâat ve ibâdet etmek gerekdir ve illâ bî-netîce kalır.

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾[1]

Bu âyet-i şerîfe dahi âyet-i sâbıka ile seher-i a'lâda biribirine mukārin vârid olmuşdur. Ve bunun aslı umûr-i dünyeviyyeden ba'zı makāsıdımızın adem-i husûlüdür. Pes, demekdir ki: Eğer umûr-i dünyeviyye ve eğer umûr-i uhreviyyedir, irâdet-i ilâhiyyeye dâir ma'nâdır. Zîrâ abdin irâdet-i cüz'iyyesi Hakk'ın irâdet-i külliyyesine tâbi'dir. Çünki bir maksûd hâsıl olmaya, Hakk'ın murâd ve maksûdu olmamakdan gelir. Zîrâ eğer murâd-ı ilâhî olaydı murâd irâdetden tehallüf etmezdi. Bu cihetden husûle gelmediği murâd-ı ilâhî olmadığına dâll oldu. Ve bir nesne ki murâd-ı ilâhî değildir. Onun için mağmûm olmak olmaz ve illâ bakıyye-i nefse haml olunur. Ve nefs ile Hak bir yerde olmaz. Binâen alâ-hâzâ her kim Hakk'ı dilerse ve Hakkî olayım derse nefsi ortadan ref' eder ve Hak ile kalır ve hemm ve gamdan kurtulur.

Ey sâlik, işte bu bir makām-ı âlî ve bir özge netîcedir ki değme bir sâlikin kadem-i ictihâdı oraya ermemiş ve onun zevki dâiresine girmemişdir. Nazar eyle imdi hicâb-ı nefs ne kadar galîzdır ve Hakk'a perde olmuşdur. Ve âyet-i mezkûrenin ba'zı fevâyidi bâlâdadır.

Ve bundan zâhir olur ki ef'âl ve ahvâl-i insâniyyenin cümlesi Kur'ân içindedir. Onun için herkese fi'line ve hâline göre bi-tarîkı'l-işâre vârid olur. Ve Kur'ân'ın hiçbir kimseye ihtisâsı yokdur ve illâ köhne olmak lâzım gelir. Onun için her dem bahâr ve tâze ve gadd ve tariyydir ve onu inkâr eden belîd ve pelîddir.

---

[1] Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "Bizim bir şeyin olmasını istediğimiz zamân sözümüz, ona sâdece "ol" demektir; o da hemen oluverir." en-Nahl, 16/40.

Nazar eyle ki الخ[1] ﴿الم غُلِبَتِ الرُّومُ﴾ âyetinden ilâ-yevmi'l-kıyâm havâdis-i âtiye-i kevniyyeyi istihrâc etmişlerdir ve "Onun hükmü zamân-ı mahsûsa ve kavm-i ma'hûdedir" dememişlerdir. Zîrâ onda tazyîk-ı ilim vardır. Netîce-i Kur'ân ise bu değildir. **[218b]** Ya'nî Kur'ân'da her mukaddime ve netîceye işâret vardır. Zîrâ kelâm-ı ilâhî olduğu cihetden câmi'dir. Ve kelâm-ı Nebevî cevâmiu'l-kelimdir. Onun için ondan nice ulûm-i garîbe istihrâc olunmuşdur. Cefr-i Ali ve vefk-ı Hatmü'l-evliyâ gibi -radıyallâhu anhumâ-. Ve sâir kelimât-i kibâr dahi ona kıyâs oluna. Eğerçi âlim az ve şâir çok ve münkir hadden artıkdır. فافهم فهماً جيّداً، فإنّه نتيجة لك أيّة نتيجة وَوليجة لك أيّة وليجة، وانظر فإنّ النّظر ليس فيه ضرّ.[2]

قال الله سبحانه وتعالى حكايةً عن سليمان عليه السّلام في قصّة بلقيس:

﴿قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا﴾[3]

Ma'lûm ola ki gerçi arş-ı vücûdun sûreti birdir ki sûret-i insâniyyedir -zîrâ halk-ı âlemden murâd bu sûretdir-, velâkin arş-ı a'zamın fevkānîsi ve tahtânîsi olduğu gibi arş-ı vücûd-i insânînin dahi vardır. Ya'nî fevkānî-i arş âlem-i ervâhdır ki helâk ve teğayyür kabûl etmez. Zîrâ anâsırdan terkîb olunmamışdır, belki hurûf gibi basîtdır. Ve tahtânî-i arş onun taraf-ı kesîfidir ve ona "seb'-ı tıbâk" derler ki yevm-i kıyâmetde inşikāk ve infitâr kabûl eder. Bu cihetden ona "âlem-i kevn ve fesâd" dediler. Ve kezâlik fevkānî-i arş-ı vücûd-i insânî makām-ı rûh ve tahtânî âlem-i tabîatdır ki anâsır ve tabâi'a müsteniddir. Ve arş-ı a'zam arşu'r-Rahmân olduğu gibi -nitekim gelir: ﴿اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى﴾[4]- kalb-i insân dahi arşullâhdır. Nitekim gelir: ما وسعني أرضي ولا سمائي ولكن وسعني قلب عبدي التّقيّ[5] Pes, kalb-i

---

1 "Elif, lâm, mîm. Rumlar yenildi..." er-Rûm, 30/1-2.

2 İyice anla. Çünkü o senin için netîcedir, hem de ne netîce; ve sırdaştır hem de ne sırdaş! Bak. Çünkü bakmakta bir zarar yoktur.

3 Allah Sübhânehû ve Teâlâ, Belkîs kıssasında Süleymân -aleyhi's-selâm'dan naklen buyurdu ki: "Dedi ki: Tahtını onun tanıyamayacağı hâle getirin." en-Neml, 27/41.

4 "Rahmân, arşa istivâ etmiştir." Tâhâ, 20/5.

5 "Arzıma ve semâma sığmadım, fakat muttakî kulumun kalbine sığdım." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 91, 175.

insân arş olmakda ulûhiyyete muzâf oldu. Zîrâ ism-i Allâh mertebeye delâlet eder, mertebe ise kalb-i insânındır. Zîrâ sırr-ı hilâfet ondadır.

Ve arş ism-i Rahmân'a muzâf oldu. Zîrâ ism-i Rahmân şumûl-i rahmete delâlet eder, husûs-ı mertebeye değil. İşte rûh-i insânî dahi arşu'r-Rahmân gibidir, tedbîr ve tasarrufunun serâpâ vücûda şumûlü vardır. Onun için "şemsü'r-rûh" ve "kameru'l-kalb" dediler. Zîrâ mertebe-i hilâfet kamerindir ki mertebe-i ism-i Bâtın'dır. Onun için çehresi dest-i settâriyyet **[219ª]** ile mesh olunmuşdur, tâ ki ağyâr onun yüzünü verâ-i perdeden göreler ve âyât-i hüsnünü okumayalar. Zîrâ esrâra istihkākları yokdur. Ve kezâlik zuhûr şemsindir ki mertebe-i ism-i Zâhir'dir ve yüzü tecellî-i âmm ile musaykaldır. Ve mertebe-i kamere "mertebe-i hakîkat" derler ki Hasan-ı Basrî'nin -radıyallâhu anh- mertebesidir. Ve mertebe-i şemse "mertebe-i şerîat" derler ki İmâm-ı Ebû Hanîfe'nin -rahimehullâhu teâlâ- pâyesidir. Onun için ictihâdiyyâtı şems gibi âlemde zâhir ve münteşirdir.

Çünki hâl-i kalbi bildin ve ihâta-i mertebesini fehm eyledin, bundan sana [1]﴿وَهُوَ اللهُ فِي السَّمٰوَاتِ وَفِي ٱلْأَرْضِ﴾ sırrı dahi münkeşif oldu. Ya'nî ulûhiyyetin hiçbir makāma ihtisâsı yokdur, belki hükmü ulviyyât ve süfliyyâta şâmil olduğu gibi mazhar-ı ulûhiyyet olan kalbin hükmü dahi rûh ve cisme şâmildir. Ve âlem sûret-i cismdir, âdem sûret-i rûh olduğu gibi. Bu cihetden kalb rûhu'r-rûhdur. Ya'nî rûh mertebesinde olan âdemin kıvâmı dahi kalb iledir. Pes, sûret-i vücûdda kalbden eşref nesne olmadı, velâkin bu şeref ona tekmîl-i neş'eden sonra hâsıldır ki ba'de't-tekmîl ona "kalb" derler. Zîrâ cemî'-i suver-i rûhâniyye ve cismâniyyede tekallüb edip her yüzde vech-i Hakk'ı mutâlaa eder. Fe-emmâ kable't-tekmîl ona "mudğa" derler ki dem-i hayvânîye tâbi'dir.

İşte bundan fehm olundu ki Belkîs tabîat ve onun arşı demdir. Çünki tabîat kalbe ve kalb dahi İslâm'da Süleymân-ı rûha tâbi' ola, bu sûretde arş evvelki tabîatından çıkar ve demevviyyeti rûhâniyyete mübeddel olur. Ve ol vakitde ki arş bu vechile tenkîr ve tağyîr olunur, sûretine nazar eden ﴿كَأَنَّهُ

[1] "O, göklerde de yerde de Allah'tır." el-En'âm, 6/3.

﴿هُوَ﴾[1] der, maa-hâzâ anâsır ve tabâi‘ evvelki sûretden çıkmış ve gayrı sûrete girmişdir.

Ve sûretde nev‘an müşâbehet olmak fi'l-hakîka mücâneseti iktizâ etmemişdir. Zîrâ neş'e-i âhirede anâsır telattuf eder. Bu cihetden ekl ve şürb ve menâm ve imtihât ve tebevvül ve teğavvut ve emsâlini iktizâ etmez. Pes, insân ol vakitde gerçi sûret-i beşerdedir, fe-emmâ hükm-i melekdedir.

Ve bu dünyâda ba‘de't-tezkiye hâl-i **[219b]** insân-ı kâmil dahi böyledir. Ya‘nî hâl-i âhiret hâl-i dünyâya kıyâs olunmadığı gibi -ki biri latîf ve biri kesîfdir- hâl-i insân-ı kâmil dahi hâl-i insân-ı nâkısa kıyâs olunmaz -ki biri nûrânî ve biri zulmânîdir-. Ve nûrânînin hükmü bekādır. Onun için cismine inhilâl gelmez. Zîrâ bâkî billâhdır. Ve onun için nasab ve luğūb yokdur, ehl-i cennete olmadığı gibi. Nasab hareketden ve luğūb amelden hâsıl olan zahmet ve rencdir. Bu cihetden rûh-i insân-ı kâmil neşât-ı dâim üzerinedir. Eğerçi bi-hasebi'l-mevtın cânib-i beşeriyyetine nev‘an köhnelik ârız olur, fe-emmâ yine makām-ı tâatde kāimdir. Zîrâ ism-i Kayyûm ona nâzırdır, belki âlemin kıyâmı onunladır. Onun için dâimâ teyakkuz üzerinedir.

İşte ﴿لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ﴾[2] sırrı budur. Ya‘nî bi-hasebi'l-beşeriyye sine ve nevm ahz etmek infitâh-ı basîretine mâni‘ değildir. Nitekim bu makāma işâret edip hadîs-i Nebevî'de gelir: نَحْنُ مَعَاشِر الأنبياءِ تنام عيوننا ولا تنام عيون قلوبنا[3] Maksûd-i a‘zam ise basâirin hâb-ı gafletden bîdâr olmasıdır. Çünki bu ma‘nâ hâsıl ola, ebsârın sûret-i menâmda olduğu zarar vermedi. Zîrâ bu menâm yakaza hükmündedir. Eser-i yakaza-i kalb ve basîret ona sârîdir. Nitekim mevt-i tabîîden sonra beden-i insân-ı kâmil hayy hükmündedir. Zîrâ bereket-i rûh-i ilâhî ona sârîdir. Ve bir nühâs ki iksîr-i a‘zamın sereyânını kabûl eyleye, onun rûhâniyyetiyle ebedî zindedir ve ‘ona teğayyür gelir' demek bu fennin cühelâsından sâdır olmuşdur.

---

1 "Tıpkı o." en-Neml, 27/42.

2 "O'nu ne bir uyuklama ve ne de bir uyku tutar." el-Bakara, 2/255.

3 "Biz peygamberler topluluğu, gözlerimiz uyur fakat kalp gözlerimiz uyumaz." İbn Sa‘d, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, Beyrut 1990, I, 136. Ayrıca bk. Buhârî, Menâkıb 24; Tevhîd 37.

Ve onun delîli Ebû Süleymân Dârânî'nin -kuddise sirruh- kelâmıdır. Buyurmuşdur ki: لو وصلوا ما رجعوا[1] Ya'nî vâsıl-ı dergâh olana bir dahi firâk yokdur. Zîrâ demişlerdir ki: الفاني لا يردّ إلى أوصافه[2] Ya'nî dâhil-i bâr-gâh-ı lâhût olan bir dahi dâhil-i dâire-i nâsût olmaz ve olsa dahi libâs-ı lâhût ile telebbüs edip dâhil olur. Pes, onun sûreti nâsût **[220ª]** ve hakîkati lâhût olur. Onun için ona nâsût gözüyle nazar eden sûretini ve lâhût gözüyle bakan hakîkatini görür. Ve miske dem demediği gibi -maa-hâzâ aslı demdir- rûh-i insân-ı kâmile dahi dem demez. Zîrâ rûh-i ilâhînin te'sîriyle demevviyetden çıkmış ve başka keyfiyyet bulmuşdur.

El-hâsıl insân-ı kâmilin eğer rûh-i hayvânîsi ve eğer rûh-i insânîsi ikisi dahi âlem-i bekādandır. Zîrâ rûh-i hayvânîsi tezkiye kabûl etmekle rûh-i insânîye mültehık olmuşdur ve ikisi nefs-i vâhide hükmün bulmuşdur. Ehl-i tezkiye olmayanın hâli ise böyle değildir. Belki onların rûh-i hayvânîleri ervâh-ı cüz'iyye-i müteaffine-i hayvânât-i âmmeye mültehıkdır. Ve fânî ile bâkînin farkı olduğu gibi bâkî bi-ibkāillâh ile bâkî bi-bekāillâhın dahi farkı vardır. Pes, avâmm fânî ve havâss bâkî bi-ibkāillâh ve ehassu'l-havâss bâkî bi-bekāillâhdır.

Nazar eyle Belkîs'a ki rahmet-i besmele vücûduna sârî olmakla vücûdunu Süleymân'a ve tahtını taht-ı Süleymân'a ilhâk eyleyip ﴿أَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾[3] dedi. Ya'nî maiyyetden murâdı İslâm-ı hakîkîde ona tâbi' olmakdır. Onun için Süleymân ile birliğe yetdi ve kendi nefsi için başka hüküm ve tasarruf komadı ve sûret-i ünûsetde libâs-ı zükûret ile temessül eyledi. Onun zikri bâkî kaldı. Zîrâ merdlerin bu dünyâda nâmları bâkîdir.

İmdi Belkîs Süleymân'a harem olduğu için gayrı nisâya kıyâs etmek câiz olmadığı gibi tabîat-i insân-ı kâmili dahi gayrı tabâi'a kıyâs etmek olmaz. Zîrâ neş'e-i âhire tabîatına girip telattuf etmişdir. Onun için niceler ekl ve şürbden munkatı' olup tecerrüd-i tâmm ile rûhâniyyete muttasıl oldular.

---

1 Vâsıl olsalar dönmezler.

2 Fenâya eren bir daha kendi vasıflarına geri döndürülmez.

3 "Süleymân'la berâber âlemlerin Rabbi olan Allâh'a teslîm oldum." en-Neml, 27/44.

Ve bu mertebeye sâirler kādir olmayıp mertebe-i tabîat-i süfliyyede kaldılar. Eğer ehl-i tezkiye ile gayrılar berâber olaydı aralarında bu makūle tefâvüt zuhûr etmezdi. Ve bu rûhâniyyet galebe sebebiyle akl-ı evvele muttasıl olup ulûm-i ilâhiyyede sâirlerden [220[b]] mümtâz oldular ve bâb-ı ma'rifetde bir makāma vâsıl oldular ki onların ma'rifetlerine bir dahi nekrelik ârız olmadı. Ya'nî ulemâ-i rüsûm nekrelik tarîkından gelip ma'rûf oldular ve ilm-i zâhirîleriyle şöhret ve şân buldular. Ulemâ-i hakāik ise ma'rifet yolundan gelip âhir menkûr oldular. Pes, bunlara göre nekrelik netîce-i ma'rifet ve sâirlere göre aks oldu. Ve bu nekrelik sebebiyle ulemâ-i rüsûm onların mertebe-i zâtiyyelerin idrâk etmedikleri gibi mertebe-i sıfâtiyyelerin dahi fehm etmediler. Ya'nî merâtib-i sıfâtdan ilm-i ilâhî ki mertebe-i mahsûsadır, bu esrârı bilmediler ve erbâbını inkâr dahi etdiler. Zîrâ ehl-i zâhir âşinâ-yı dünyâ ve ehl-i hakāik âşinâ-yı Mevlâ'dır. Ve âşinâ-yı Mevlâ âşinâ-yı dünyâ yanında garîbdir. Ve garîbin ise âşinâsı olmaz.

İşte bu kenz-i hakîkat tılsım sûretiyle böyle bend olup kaldı ve onun fethine kādir olan az bulundu. Zîrâ fethi esmâ-i mahsûsaya muhtâcdır. Ehl-i zâhir ise erbâb-ı esmâdan değillerdir. Zîrâ esmâ zikrdir ve zikr huzûrdur ve huzûr sıfat-i kalbdir. Onlar ise ehl-i nefs ve tabîatdır. Ve hicâb-ı nefs ve tabîat mürtefi' olmadıkça bâb-ı ma'rifetden beyt-i kalbe duhûl müyesser olmaz. Ve ârife mertebe-i kalbde "âkıl" ve mertebe-i rûhda "âlim" derler ki ârif bu ikisinin câmi'idir. Ya'nî aklı ile akl-ı evvele muttasıldır ki mertebe-i kevniyye-i âliyedir ve ilmi ile Hakk'a muttasıldır ki mertebe-i ilâhiyye-i râkıyedir. Bu cihetden hakāik-ı kevniyye ve ilâhiyyeye mushaf olmuşdur.

Ârifin gayrı ise böyle değildir. Belki ona mertebe-i tabîatda "ehl-i şehvet" ve "ahmak" ve mertebe-i nefsde "ehl-i hevâ" ve "câhil" derler. Onun için onun aklı akl-ı cüz'î ve ilmi dahi ilm-i şuûrî ve hayâlîdir. Pes, zerreler cibâl-i şâhika ile denk olayım demek acebdir ve usfûrlar ankālık da'vâsın etmek ne sebebdir? Ya'nî onun sebebi cehldir ve netîceden bî-haber olmakdandır. Eğer hâl dili olaydı kāl dili mühürlenirdi ve eğer basîret olaydı basar eğri [221[a]] bakmakdan yumulurdu.

Ey ârif, aceb netîcedir ki bu kalemden sana ihsân olundu ve mertebe-i insân ve hayvân tahrîr kılındı. Pes, deme ki bu sözler ta'n ve teşnî' makūlesidir. Maa-hâzâ Hakk'a ta'n edenlere Hak dahi ta'n etmişdir. Binâen alâ-hâzâ kalem-i Hakkî'den redd-i erbâb-ı inkâr için olan kelimât-i hakkaya "hakk" de ve illâ butlân yoluna gidersin. Zîrâ nâsûrlu yaraya keskin sikkîn olmak cerrâhlığın hükmüdür. Ve şol ki ilâc-pezîr olmaz, helâkden gayrı ona ne vardır? فاعرف نتيجة الحال ودَعْ عنك القيلَ والقال[1]

قيل لي وقت السّحر الأعلى: **شَرَفُ الإِنْسَانِ بِاللِّسَانِ**[2]

Ve buna münâsib eserde gelir ki: الإنسان بأصغريه Ya'nî insânın insân olduğu iki asğar nesne iledir ki biri kalb ve biri lisândır. Zîrâ kalb mazhar-ı sırr-ı zât ve lisân mazhar-ı eşref-i sıfâtdır ki mütekellimdir. Ve Hakk'ın tekellümü kelime-i "kün" iledir ki dünyâ ve âhiretde ona nihâyet yokdur. Ve insânın tekellümü lisân iledir ki mahall-i beyân ve tercemân-ı cenândır. Nitekim imtinân edip buyurur: ﴿خَلَقَ ٱلْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ﴾[3] Ya'nî insânın sâir eşyâ üzerine şerefi lisân iledir ki zamîrinde muzmer olan nesneyi onunla ızhâr eder.

Pes, kalb mertebe-i hakîkatdir ki kenz-i mahfîdir ve lisân mertebe-i şerîatdir ki mahall-i zuhûr-i ahkâmdır. Zîrâ Hakk'ın ma'bûd olduğu şeriat ile ma'lûm oldu. Pes, onda فخلقتُ الخلق لأعرف[4] sırrı bulundu. Ya'nî burada ma'rifet tahsîs olunduğu maksûdun bi'z-zât olmakladır. Nitekim ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَٱلْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾[5]'da ibâdet tasrîh olunduğu ma'rifete vesîle olmakladır. Bu cihetden şerîat ibâdet ile ma'rifeti cem' eyledi. Nitekim من عمل بما علم ورّثه الله علم ما لم يعلم[6] ona dâlldir. Ya'nî ilm-i nâfi' üzerine

---

1 Hâlin netîcesini anla ve kıyl ü kāli bırak.

2 Seher-i a'lâ vaktinde bana denildi ki: "İnsanın şerefi, lisân iledir."

3 "İnsanı yarattı. Ona beyânı öğretti." er-Rahmân, 55/3-4.

4 "Tanınmak için mahlûkātı yarattım." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 121.

5 "Ben, cinleri ve insânları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." ez-Zâriyât, 51/56.

6 "Bildiği ile amel edene, Allah bilmediğinin ilmini de verir." Kelâbâzî, *Bahru'l-fevâid*, s. 99; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 15.

mebnî olan amel-i şer'î ilm-i ilâhîye vesîledir ki "ma'rifet-i ilâhiyye" dedikleridir. Bu sebebden takvâ ve amel-i sâlih ve sülûk-i sahîh üzerine mebnî olmayan ulûm maârif-i ilâhiyyeden add olunmadı.

[221b] Ve bundan fehm olundu ki makām-ı hakîkatin ism-i Bâtın yüzünden iki cenâhı vardır ki biri zât ve biri sıfâtdır. Ve zâtın mazharı cenân ve sıfâtın mazharı lisândır. Ve insân lisân-ı Hak'dır. Nitekim demişlerdir: لسان الخلق لسان الحقّ[1] Ve hadîsde gelir ki: إنّ الله يقول على لسان عبده: سمع الله لمن حمده[2] Ya'nî sırr-ı hüviyyet-i ilâhiyye ki mertebe-i ulûhet ve ulûhiyyet ve ilâhiyyeti câmi'dir. Onunla mütehakkık olan abd-i hakîkî ki mertebe-i ubûdet ve ubûdiyyet ve ibâdeti hâvîdir ki biri zât ve biri sıfât ve biri ef'âle nâzırdır. Bu makūle olan kavl lisân-ı Hak'dır. Nitekim كنتُ سمعَه وبصره ولسانه[3] onu müş'irdir. Bu cihetden lisân dahi "kün" kelimesine mazhar oldu. Ve şol yerde ki izn-i Hak bulundu, kelime-i mezkûre amel eyledi.

Nitekim Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- Gazve-i Tâif'de bir kabza türâbı vücûh-i küffâra remy etdikde شَاهَتِ الوجوه[4] buyurdu. Pes, yed-i Rasûl yed-i Hak olmakla -ki ﴿يَدُ اللهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ﴾[5] ona dâlldir- fi'l ve te'sîr zuhûr eyleyip ol türâbın zerrâtı cemî'-i uyûna dâhil olup her biri kendi gözü kaydına düşdü ve شَاهَتِ الوجوه[6] kelimesinin hükmü dahi zuhûr edip mahzûl ve münhezim oldular ve vechleri kafâ sûretin buldu ki ikbâl idbâra mübeddel oldu. Ve bundan lisân-ı Rasûl lisân-ı Hak olduğu zuhûra geldi.

İşte mütekellim ve fâil olmak böyle olur ki bu ma'nâ bi'l-fi'l mazhar-ı sıfât olmakla sûret bulur. Fe-emmâ şol ki bu ma'nâ onda bi'l-kuvvedir, 'Onun lisânı lisân-ı Hak'dır ve yedi yed-i Hak'dır' denilmez. Eğerçi felek-i sem'de olan mükâşif cemî'-i akvâli lisân-ı Hak'dan işitir, gerek ol kavlin

---

1 Mahlûkātın lisânı, Hakk'ın lisânıdır.

2 "Allah kulunun dilinden "Allah kendisine hamd edeni işitir" der." Müslim, Salât 62-64; Ebû Dâvûd, Salât 182; Nesâî, Tatbîk 23.

3 "Onun kulağı, gözü ve lisânı olurum." bk. Buhârî, Rikāk 38; Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, I, 365.

4 "Yüzleri çirkin olsun." Müslim, Cihâd 81.

5 "Allâh'ın eli onların ellerinin üzerindedir." el-Fetih, 48/10.

6 "Yüzleri çirkin olsun." Müslim, Cihâd 81.

sâhibinde mükâşefe olsun ve gerek olmasın. Hayr-i Nessâc gibi ki bir nessâc ona [1]أنت عبدي demekle [2]نعم deyip varıp ol nessâcın kâr-hânesinde bir sene kadar amel edip ba'dehû ol nessâc yine ona [3]لستَ بعبدي demekle oradan Hayr kendi işine gitdi. Ve iki sûretde dahi **[222ª]** kelâm-ı Hak işitdi, maa-hâzâ söyleyen mahlûk idi.

İşte şecere-i Mûsâ'dan [4]﴿إِنِّي أَنَا اللهُ﴾ kelimesi dahi böyledir ki şecere dahi lisân-ı Hak'dır. İntâk-ı ilâhî vâkı' oldukda ol dahi insân olur. Zîrâ insânın cüz'üdür. Ve cemî'-i eşyâ ona kıyâs oluna. Ve bu bâbda bî-ma'rifet olan kelâm-ı şecereyi te'vîl eder, fe-emmâ ba'zı kibâr te'vîl ile olan kelâmı zeyğ ve dalâle haml etdiler. Zîrâ kelâm mertebe-i cem'de Hakk'ın ve mertebe-i farkda abdindir. Ve Hak mertebe-i sem' ve basar ve kelâmda mertebe-i te-nezzül etmişdir. Ve tenezzülât-i ilâhiyyeyi inkâr eden terakkıyâtdan ârîdir. Pes, şol yerde ki abd ola, orada Hak vardır. Zîrâ maiyyet mansûsun-aleyhâdır ve maiyyet her ne makūle ma'nâya mahmûl olsa yine Hakk'ın Muhît olduğuna mâni' değildir. Fe'fhem cidden.

﴿وَاللهُ يَقُولُ الْحَقَّ﴾ أي على لسان عبده[5] Ve yine gelir: ﴿حَتَّى يَسْمَعَ كَلاَمَ اللهِ﴾[6] Ya'nî lisân-ı Nebevî'den sâdır olan kelâmullâh idi ve istimâ' edenler fi'l-hakîka kelâm-ı ilâhî istimâ' etdiler, yoksa kelâm-ı Rasûl değil. Zîrâ Kur'ân kelâmullâhdır. Çünki lisân tercemândır, pes imâmdan istimâ' eden cemâat Hak'dan istimâ' ederler. Onun için [7]ربّنا لك الحمد derler. Ya'nî hamdi alâ-vechi'l-hitâb söylerler. Zîrâ [8]سمع الله لمن حمده imâm lisânından Allâh'dan sâdır olıcak makām-ı huzûrda gaybet olmaz. Gûyâ سمع الله لمن حمده، سمعت لمن حمدني[9] demek oldu. İşte makām-ı cem' ve fark imâm

---

1 Sen benim kölemsin.
2 Evet.
3 Sen benim kölem değilsin.
4 "Muhakkak ben Allâh'ım." el-Kasas, 28/30.
5 "Allah hakkı söyler" (el-Ahzâb, 33/4) Yâni kulunun dilinden.
6 "tâ ki Allâh'ın kelâmını işitsin." et-Tevbe, 9/6.
7 Rabbimiz, hamd sana mahsustur.
8 Allah, kendisine hamd edeni işitir.
9 "Allah, kendisine hamd edeni işitir." Bana hamd edeni işitirim.

ile cemâatde zâhir oldu ve illâ hâmid ve mahmûd Allâh Teâlâ'dır, sâcid ve mescûd O olduğu gibi. Pes, merâtib üzerine temeşşî eden yolu yanılmaz ve zelelden halâs olur.

Ve bundan şerîat-i mutahharanın şeref-i azîmi zâhir oldu. Zîrâ mazharı hakîkatdir. Pes, tâlib-i hakîkat olan hakîkati şerîatde bulur, zamîr-i kalbi lisânda ve kalemde bulduğu gibi. Bu yüzden şerîat rükn olduğu gibi lisân dahi rükn oldu. Pes, mertebe-i lisânda terceme-i îmânı olmayanın îmânına i'tibâr olunmadı. قال تعالى: ﴿إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ يَسْتَكْبِرُونَ﴾[1] **[222b]** Ya'nî "Lâ ilâhe illallâh" kelimesini kavlden ve lisâna getirmekden imtinâ' eden müstekbir olur ve Hakk'a kul olmaz. Zîrâ kulun Mevlâ yanında şânı tevâzu'dur, istikbâr değil.

İmdi şirk ile tevhîd bir olmadığı gibi îmân ile istikbâr dahi müctemi' olmaz. Pes, kibr İslâm'ı münâfîdir. قال تعالى: ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللهِ الْإِسْلَامُ﴾[2] Ya'nî dîn-i Hak zâhiren ve bâtınen inkıyâddır. Ve inkıyâd-ı zâhir kālebin Hakk'a ubûdiyyeti ve inkıyâd-ı bâtın kalbin Hakk'a secdesidir ki secde-i zâhireyi dahi muktazîdir. Zîrâ inkıyâd-ı bâtın tahte'l-arz defn olunan nevât ve bezr gibidir ki nevât ve bezrin hareket-i nemâiyyesi fevka'l-arz zuhûr iktizâ etdiği gibi secde-i bâtınenin dahi hareket-i ma'neviyyesi sûretde dahi vücûdu müstelzimdir.

Ve kelâm-ı ilâhîden -ki ﴿إِذَا قِيلَ لَهُمْ﴾ الخ[3]'dir- fehm olundu ki ta'lîm tevhîd cehr etmeğe mevkūf olduğu gibi muallem olan kimsenin kabûlü dahi cehre mevkūf oldu ve kelime-i tevhîdi lisâna getirip ismâ'-ı gayr etmedikçe makbûl olmadı. Zîrâ ihfâda beynehû ve beynallâh alâmet-i kabûl var ise dahi beynehû ve beyne'l-halk yokdur. Şer' ise zâhire mebnîdir. Nitekim denilmişdir ki: نحن نحكم بالظاهر والله يتولّى السّرائر[4] Ve eğer mertebe-i cehre i'tibâr olunmasa muallim ve muallemden hükm-i lisân sâkıt olup halk-ı

---

1 Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Onlara "Allah'tan başka ilâh yoktur" denildiği zamân büyüklük taslarlardı." es-Sâffât, 37/35.

2 Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Allah katında dîn İslâm'dır." Âl-i İmrân, 3/19.

3 "Onlara … denildiği zaman..." es-Sâffât, 37/35.

4 "Biz zâhire göre hükmederiz, gizli olanlar ise Allâh'a âittir." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 175-176.

lisân dahi hâşâ lağv ve bâtıl olmak lâzım gelirdi. [1]تعالى الله عن ذلك Ve Ebû Tâlib hakkında "İhfâ ile şehâdet etdi" diyen kimsenin sözü ma'mûlün-bih olmadı ve onu "îmân ile gitdi" diyen hark-ı icmâ' etmiş oldu ki küfrdür.

İmdi çünki nefs-i insân fi'l-asl emmâredir ve emmârenin evvel mertebesi küfr ile emirdir, bu cihetden nefse ta'lîm ve telkîn-i tevhîd eyleyip cehr etmek lâzım geldi, tâ ki istimâ' ve kabûl ede ve onun kabûlünün âhir derecesi batndan tevhîd istimâ' olunmakdır. Nitekim nice mükâşiflere ve tevhîdde temkîni olanlara vâkı' **[223ª]** olur. Ve bu tevhîd-i batnî ki zikr olundu, mertebe-i tafsîlde dört bin senede ve mertebe-i icmâlde bir erbaînde zuhûr eder. Zîrâ elf mieye ve mie dahi aşereye tenezzül edicek dört aşere fark olur.

Vech-i tenezzül budur ki bu ümmet-i merhûmenin zamânı tenezzülât-i rahmâniyye zamânıdır ki kesret-i feyze delâlet eder. Nitekim من تقرّب إليّ شبراً تقرّبتُ إليه ذراعاً[2] ona dâlldir. Çünki mürşid kâmil ve mürîd kābil ola, âsâr-ı tevhîd bir erbaînde zuhûr eder, gerek sen ona kırk gün de ve gerek kırk yıl de. Nitekim tahmîr-i tıynet-i Âdem'de vâkı' olmuşdur. Ve kırk günde bidâyeti ve kırk yılda nihâyeti olmak dahi niam-i celîle-i ilâhiyyedendir. Ya'nî ümem-i sâlife isti'dâd ve zuhûrâtına göre kırk sene şitâda aksar-ı eyyâm gibidir.

İşte bu netîcenin bu vechile husûlü bu ümmete mahsûs oldu. Zîrâ sâir ümem rahmet-i âmmeye ve bu ümmet rahmet-i hâssaya mazhardır ki tevhîd-i ef'âl ve sıfât ve zât bunda netîce bulmuşdur. Sırrı hatmiyyet-i Nebeviyye'dir. Ve metbû' her ne kadar kemâlât ile muttasıf olsa tâbi'in kemâli dahi onun kemâline tâbi'dir. Nazar eyle ki etbâ'-ı sultân ile etbâ'-ı sâir bir değildir. Bundandır ki livâu'l-hamd bunların yedindedir. Zîrâ bu livâ' kesret-i hamdden halk olunmuşdur. Kesret-i hamd ise kesret-i niamı muktazîdir. Ecellü'n-niam ise tevhîd ve merâtib-i tevhîddir ki aynîdir. Zîrâ ilmi mertebesinde hicâb vardır. Nitekim ecellü'l-ulûm ilm-i ilâhî ve ecellü'l-ma'lûmât Allâh Teâlâ'dır. Pes, lisânını zikr-i cehrî ve ihfâî ile çok idâre eyle,

---

1 Allah ise bundan yücedir.

2 "Kim bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım." Buhârî, Tevhîd 15, 35, 55, Tevbe 1; Müslim, Tevbe 1, Zikir 2, 3, 19-22; Tirmizî, Zühd 51, Deavât 131; İbn Mâce, Edeb 58.

tâ ki mezkûrun ilminden aynına eresin ve ebedî cehl ve nisyân ve hicâb yüzün görmeyesin.

Ve bundan fehm olunur ki mertebe-i ayn cehr iktizâ etmez, tavâf-ı Ka'be'de cehr-i zikr ve duâ olmadığı gibi. Mertebe-i ilm ise böyle değildir. Onun için mîkātta ve hâric-i Harem'de telbiye cehr olunur. Ve vakt-i muhârebede tekbîr dahi böyledir. Nefs ise kâfiredir, pes onu katl etmenin netîcesi i'lâ-i kelimetullâhdır.

[223b]

ورد بعد الوضوء هذا المصراع العربيّ: **كُلَّ يَوْمٍ كَانَ فِي وَضْعٍ جَدِيدٍ**[1]

Ya'nî her vakitde evzâ'-ı ilmiyye ve atvâr-ı irfâniyyeden bir vaz' ve tavr-ı cedîd üzerine oldu ki zamân ve ibâdet teceddüd etdikçe feyz-i ilâhî dahi teceddüd etdi. Zîrâ eserde gelir: من استوى يوماه فهو مغبون[2] Pes, gerçi asl-ı vaz'-ı ilâhî birdir ki şer'dir, fe-emmâ ef'âli müteceddid oldukça esrârı dahi müteceddid olur. Ve bu makāmdandır ki bir kerre Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- yirmi def'a besmele okudular[3] ve bundan tekerrür lâzım gelmedi. Zîrâ her def'asında bir ma'nâ-yı cedîd sûret bulurdu. Bu cihetden gûyâ her besmele bir başka âyet idi. Zîrâ tecellî tekerrür etse dahi lâ-büdd bir vaz'-ı cedîd ve ma'nâ-yı bedî'i müştemil olmakla sûret-i tekerrürden bîrûn olur.

Ve bu makāmdandır ki Hazret-i Risâlet -aleyhi's-salâtü ve's-selâm- bir gece namâz içinde sabâha dek ﴿إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾[4] âyetini tekrîr eyledi. Zîrâ gerçi müsemmâ birdir, fe-emmâ esmâ-i ilâhiyye ve müteallakāt çokdur. Pes, cüz'iyyâtın her biri dile gelse lisân onu hasr edemez, belki zikr olunan külliyyâtdır.

---

1 Abdestten sonra bu Arapça mısrâ' vârid oldu: "Her gün yeni bir durumda oldu."

2 "İki günü eşit olan aldanmıştır." bk. Deylemî, *el-Firdevs*, III, 611. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 208. Bu sözü Hasan-ı Basrî'nin rüyada Hz. Peygamber'den işittiği de belirtilmiştir. bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 35.

3 Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

4 "Eğer onlara azâb edersen onlar senin kullarındır. Eğer onları bağışlarsan şüphesiz sen izzet ve hikmet sâhibisin." el-Mâide, 5/118.

Ve Hak Teâlâ hakkında îrâd olunan mübâlağa sıyğaları dahi bu makūle maânîye râci'dir. Meselâ Gafûr ismi merraten ba'de uhrâ mağfirete ve mağfiretin müteallakı olan zünûba göredir. Onun için ba'zı ulemâ' اللّهمّ اغسلني بماء الثلج والبرَد والمطر[1] hadîsini envâ'-ı mağfirete haml etdiler. Zîrâ eğerçi asl-ı mağfiret birdir ki setr-i zenbdir, fe-emmâ mestûr olan zenbde kesret vardır. Pes, her zenbe bir mağfiret taalluk eder ki kesret-i fi'l bu taallukdan gelir. Zünûbun ise külliyyât ve cüz'iyyât ve kebâir ve sağâiri çokdur. Ve fi'l-i zenb bir nev'den olduğu sûretde yine vaktin teceddüdü i'tibâriyle zenb-i âhar gibi olur.

Ve tenezzülât sûreti nice ise terakkıyât sûreti dahi böyledir. Velâkin tenezzülât butûna gider **[224ª]** -zîrâ mağfûr ve mestûrdur- ve terakkıyât zuhûra gelir -zîrâ tecelliyât-i Rabb-i Şekûr'dur-. Bundandır ki sûr-i İsrâfîl'in esfeli vâsi'dir. Zîrâ kıyâmete dek emr-i vücûd tevessu'dadır ve nefh-i ilâhî dâimdir. Zîrâ nefes-i rahmânîdir ki nefes-i insânî onun sûretidir. Pes, sûret teceddüd etdikçe ma'nâ dahi teceddüd etmekdedir.

Ve âlemde müteharrikden gayrı nesne yokdur ve "sükûn" dedikleri i'tibârîdir ve insânın a'râz ve cevâhiri îcâd ve i'dâm üzerine olmak gayret-i ilâhiyye bâbındandır. Zîrâ Fa'âl'dir ki her şeyde fi'line nihâyet yokdur. Eğerçi ulemâ-i rüsûm bu ma'nâyı adem-i fehmlerinden nâşî teceddüd-i cevâhiri inkâr ederler ve onda sükûn ve karâr vardır sanırlar. Eğer güneşde karâr var ise eşyâda dahi vardır. Ve şol ki "zevâl" derler güneşin but'-i seyri i'tibâriyledir. Zîrâ güneş için istikrâr yokdur. Pes, Hak için ve ef'âl ve tecelliyâtı için dahi istikrâr yokdur, belki Mütekellim-i ebedîdir.

Ve bundan ﴿اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى﴾[2] sırrı dahi zâhir oldu. Zîrâ bu istivâ ve istikrâr hakîkati üzere değildir, belki rahmet-i vâsiası tecelliyâtını arş yüzünden ânen fe-ânen ızhârına remzdir. Bu ızhâra ise nihâyet yokdur. Onun için demişlerdir ki: اللّيلة حُبْلَى[3] Ya'nî gayb-i zât âlem-i şehâdete şuûn-

---

1 "Allâh'ım, beni kar, dolu ve yağmur suyu ile yıka." bk. Buhârî, Ezân 89, Deavât 39, 44, 46; Müslim, Salât 204, Mesâcid 147, Zikr 48; Ebû Dâvûd, Salât 121; Tirmizî, Deavât 76; Nesâî, Miyâh 5; Tahâre 47-49, Gusl 3, 4; İftitâh 15, İstiâze 17, 26; İbn Mâce, İkāme 1, Duâ 3.

2 "Rahmân, arşa istivâ etmiştir." Tâhâ, 20/5.

3 Gece gebedir.

i muhtelife ızhâr etmekdedir ki leyl ve nehârın teâkubu onun dahi teceddüdüne dâlldir. Aceb hâldir ki ulemâ-i rüsûm okudukların bilmezler. Zîrâ [1]حقائق الأشياء ثابتة derler ve murâdı fehm eylemezler. Zîrâ ondan murâd suver-i eşyâda sebât olmadığın beyândır.

Ve senin vücûdun dahi suver-i eşyâdandır ve kezâlik [2]﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ﴾ 'de sen de dâhilsin. Demezsin ki [3]يَهْلك niçin demedi, belki [4]﴿هَالِكٌ﴾ dedi. Ve onu hükmî olmağa haml edersin ve senin için vakt-i ma'lûma dek bir vücûd-i bâkî vardır zann eylersin. Heyhât! Mevcûd-i Bâkî Allâh Teâlâ'dır ki senin aynın onun esrârındandır. Ve mevcûd-i fânî sensin ki senin sûretin nev-be-nev onun satvet-i kahrıyla fenâ bulmakdadır. **[224b]** İşte ﴿لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ﴾[5] budur. Zîrâ yevm fi'l-hakîka mutlakdır. Onun için derler ki: [6]قيامة العارفين دائمة Pes, her sâat-i cedîde kahr ve lutfu müştemildir ki kahr i'dâm ve lutf îcâddır ve kahr hakîkat-i mümkinesine nâzır ve lutf hakîkat-i vâcibesine dâirdir. Zîrâ eğer îcâd ile tecellîsi olmayaydı a'yân-ı sâbite vücûdâtı nereden bulurlardı? Bundandır ki "A'yân menkūle değildir" dediler. Gûyâ zamîrde olan nesne zamîrden müfârakat etmeyip ancak lisân mertebesinde sûret-i vücûd bulduğu gibi hakāik-ı ma'dûmenin hâli dahi böyledir.

İmdi bu ma'nâya binâen vücûdât-i eşyâ' tecellî-i ilâhî ile tâzelenmekdedir. İşte ism-i Kayyûm budur. Ve Samed ismi dahi gerçi ona nâzırdır. Zîrâ cemî'-i eşyâ Hakk'a muhtâc ve ifâza-i vücûd ve levâzım-ı vücûdda ona müftekırdır, velâkin samediyyet fi'l-hakîka ekâmil-i nâs ve aktâbın sıfatıdır. Onun için on iki usûl-i esmânın âhiri Samed'dir. El-hâsıl bu bâbda insân-ı nâkıs ile insân-ı kâmilin farkı budur ki insân-ı nâkıs ibnü'l-vakt, insân-ı kâmil ebü'l-vaktdir. Ya'nî insân-ı kâmilin kayyûmiyyet ve samedâniyyet ile ittisâfı fi'l-hakîka Hakk'ındır. Zîrâ halîfedir ki mazhar-ı esmâ ve zâhir bi-

---

1 Eşyâ'nın hakîkatleri sâbittir.
2 "Her şey helâk olucudur." el-Kasas, 28/88.
3 Helâk oluyor / helâk olur.
4 "helâk olucudur." el-Kasas, 28/88.
5 "Bu gün mülk kimindir? Tek ve Kahhâr olan Allâh'ındır. el-Mü'min, 40/16.
6 Âriflerin kıyâmeti devâmlıdır.

sırri'l-müsemmâdır. Pes, eşyânın kıyâmı onunla ve iftikārı onadır ki ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللهِ﴾[1] sırrı budur. Ve "İnsân-ı kâmil gıdâ-i kâinâtdır" dedikleri dahi ona işâretdir. Ve kutb-i vücûd medâr-ı âlem demekdir.

El-hâsıl insân-ı nâkıs insân-ı kâmil ile kāimdir. Zîrâ insân-ı kâmil onun gıdâsı ve rûhudur. Bu cihetden insân-ı nâkıs tâbi'dir. Ya'nî vaktine ve ol vaktin hükmüne tâbi'dir ki ol vakit ve onun hükmü ebü'l-vakt olan insân-ı kâmilden tevellüd eder. Ve veled vâlid mertebesin bulmaz. İşte bu remzden hakāikı fehm edegör. Zîrâ esrâr-ı ilâhiyyenin her biri lisâna ve kaleme gelmez.

Ve biz yine sadede gelelim ki çünki emr-i vücûdun sûreti teceddüd ve dâimâ tâzelenmededir, ol sûretin levâzımı **[225ª]** olan kuvâ ve a'zâ dahi böyledir. Pes, gerekdir ki kalbde olan havâtır-ı mahmûde dahi teceddüd ede, belki vâridâtı ve belki tecelliyâtı terakkıyât ve zuhûrâtda ola. Zîrâ maksûdun bi'z-zât bu makūle maânî ve hakāikın teceddüdüdür. Ve sem' ve basar dahi ona kıyâs ola. Ya'nî gerekdir ki kelâm-ı Hakk'ı istimâ'da fehm-i maânî efzûn ola. Zîrâ Kur'ân'ın işârâtına nihâyet yokdur. Ve kezâlik müşâhede-i âsârda idrâk-i esrâr ziyâde ola. Zîrâ Allâh Teâlâ Vâsi'dir. Eğerçi sırrı sûret-i münhasıradan görünürse de şecere-i Mûseviyye gibi ki zâhirde eşcârdan bir şecerdir, fe-emmâ ﴿إِنِّي أَنَا اللهُ﴾[2] makālesi onun yüzünden zuhûr ve lisânından sudûr etmekle esrârı bahr-i muhît gibi bî-ka'r ve bî-pâyândır. Zîrâ ism-i Celâl'e muhît-ı esmâdır ve esmâ-i külliyyenin cüz'iyyâtına gāyet olmaz. Eğerçi "Ecsâm mütenâhiyedir" derler, velâkin kudret mütenâhiye değildir ve illâ Hak Teâlâ dahi mütenâhî olmak lâzım gelir.

Ve ârif odur ki Hakk'ın esmâ-i vâsiası ile devr eyleye ve cümle-i atvârda seyrine gāyet gelmeye. Ve ârifin dünyâdan intikāli tekmîl-i makām hasebiyledir, yoksa tekmîl-i seyr hasebiyle değildir. Onun için cennete duhûlden sonra dahi seyri tezâyüd üzerinedir. Ve bu ilm-i ilâhî ilâ-ebedi'l-âbâd teceddüdden hâlî olmaz. Zihî kalb ki bu kavâlibde tecelliyât-i mütenevvia

---

1 "Ey insanlar, Allâh'a muhtâc olan sizsiniz." Fâtır, 35/15.

2 "Muhakkak ben Allâh'ım." el-Kasas, 28/30.

ile tekallüb eyleye. Ve zihî bekā ki nemâsı nemâ-i eşcâr gibidir. Ve kasab misâldir ki ünbûben (boğum) fe-enbûben tedrîc ile bâlâ-gîrdir, yoksa ahcârın bekāsı gibi değildir ki onun hâli hâlet-i ûlâsı üzerine sebâtdır. Eğerçi gayrı yüzden hakāikı müştemil ise de metânet ve temkîn ve ifâza-i uyûn ve emsâli gibi. Onun için ricâlullâhı cibâl-i şâhikaya teşbîh ederler. Zîrâ yerlerinde rüsûhları ve makāmlarında sebâtları vardır ve çevreleri sayf ve şitâ sebzeden hâlî değildir. Zîrâ nazarları tecdîd-i eşyâya sebebdir. Onun için insân-ı kâmilden ahz-i nefes eden hayât-i ebediyye bulup ebedî bahâr-ı vücûdu solmaz ve sâirler gibi germ ve serd rüzgârdan infiâl ve teğayyür bulmaz. **[225b]** Zîrâ nefesi nesîm-i bahâr-ı fânîden almaz, belki âlem-i bekā ve gülzâr-ı kudsden tenessüm eder.

Gel imdi [1]﴿فَأْوُوا إِلَى الْكَهْفِ﴾ vefkınce Ashâb-ı Kehf gibi kendine bir melce' ve penâh bul, tâ ki Dekyânûs-i nefsin şerrinden halâs olasın ve necât-i ebediyye bulasın. Ve etfâlin netîce-i hâlleri dâmen-i mâdere taalluk olduğu gibi senin netîce-i hâlin dest-i pîre teşebbüs olsun, tâ ki bu netîcenin dahi netîcesi Hakk'a vusûl ve harem-i gayba duhûl ola.

Ve ahvâl-i ehl-i inkâra bakma. Zîrâ onlar bu rüzgârda köhnelerdir ki teceddüd istemezler ve şitâ-i nefsde kalmışlardır ki bahâr-ı cedîd dilemezler. Nice dilesinler ki bahârdan murâd güldür, onlar ise gurâbdır? Gurâbın ise gül ile münâsebeti nedir? Belki onun münâsebeti hâr iledir.

Ve hadîsde gelir ki: "*Îmânınızı "Lâ ilâhe illallâh" zikri ile tecdîd ediniz*."[2] Ya'nî nefesiniz teceddüd etdikçe zikriniz dahi teceddüd etmelidir ve illâ gaflet ile mürûr eden enfâs âhir vebâl olsa gerekdir.

Ve bundan fehm olundu ki insân zikr-i dâim ehli olmadıkça vebâlden kurtulmaz ve gafletden halâs olmaz. Pes, ol zikr-i dâim ile mütehakkık olmağa taleb-i vesîle gerekdir. Ve vesîle makām-ı Rasûl'dür ve verese-i Rasûl dahi ondan hisse-menddir. Onun için cennet-i Adn'de havâlî-i vesîlede kurb-i Rasûl'de olur. Zîrâ mertebe-i velâyetden aralarında münâsebet ve ahvâl ve ahlâk yüzünden cihet-i câmia vardır. Cins ise cinsi ile sohbet edegelmişdir.

---

1 "O halde mağaraya sığının." el-Kehf, 18/16.

2 Ahmed, Müsned, II, 359.

Bu cihetdendir ki erbâb-ı sülûk ehl-i inkâr yanından meczûmdan firâr eder gibi firâr ederler. Zîrâ onların yaraları merhem kabûl etmez. Pes, onlarla hiçbir kimse sohbet yüzün tutmaz. Ve tekke ehli medresede neyler ki bu câ-yı kāl o mahall-i hâldir. Ve kāl dedikleri kal olmadıkça hâl olmaz.

Ve bundandır ki ehl-i medrese ehl-i menâsıbdır, dervîşde ise riyâset olmaz. Çok ehl-i tâc ü taht, dervîşler hırkasına girdiler ve ayb ve hatâ olmadı, belki mahz-ı hüner ve savâb oldu. Fe-emmâ hakkānî dervîşler abâyı çıkarıp kabâya girmediler ve tecerrüdü taalluka değişmediler. Zîrâ onlara mülûk-i ma'neviyyeden [olmak] kifâyet eyler. Ve esmâ' alayın **[226ª]** ve tevhîd sancağın çeken resm ve kānûn ve şöhret ve şânı neyler?

Ey dirîğ ki nâdân olanlar ma'nâyı sûrete satdılar ve müstakîmler yolun koyup münharifler tarîkına gitdiler ve Ka'beyi bulmadıklarından Türkistân'a saptılar ve Ka'be yerine ma'bûdün bi'l-bâtıl olan nefs ü hevâ için kenîse yaptılar. Ve bilmediler ki hevâ ve müteallakāt-i hevâ ma'bûd-i bâtıldır ve ona ibâdet etmek ibâdet-i asnâmdandır. İşte mü'minin -ya'nî ehl-i şer'in- merci'i Allâh ve netîcesi haccü'l-Beyt ve hacc-ı Rabbi'l-Beyt'dir. Ve ehl-i hevânın merci'i mâ-sivâ ve netîcesi perestiş-i asnâmdır.

ورد قبل العشاء قوله تعالى: ﴿فَمَنْ يُرِدِ اللهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ﴾[1]

Ma'lûm ola ki hidâyet ikidir: Biri hidâyet-i mutlakadır ki ﴿مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾[2] âyet-i kerîmesinden me'hûzdür. Ve bu hidâyet dalâleti münâfî değildir. Ya'nî dünyâda dâll olanlar dahi Mudill isminin sırâtından Hakk'a mağdûben giderler. Zîrâ dalâl mûcib-i gazabdır. Pes, bu sırât üzerine sülûke "ayn-ı rahmetdir" denilmez. Eğerçi sırât-ı müstakîmden hâric olanlar dediler.

---

1 Akşamdan önce Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Allah kimi doğru yolu iletmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar." el-En'âm, 6/125.

2 "Hiçbir canlı yoktur ki O, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbim dosdoğru bir yoldadır." Hûd, 11/56.

Ve biri dahi hidâyet-i mukayyededir ki ﴿أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبّاً عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَى أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيّاً عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾[1] nazm-ı kerîminden müstefâddır. Zîrâ bu sırât-ı müstakîm-i hâssdır ki sırât-ı şerîatdir. Ve Mudill ismi tahtında olanlar bu sırâtdan münhariflerdir.

Ve Hâdî ismi tahtında olanlar iki sırât üzerine bile Hakk'a meczûblardır. Pes, sırâtın biri sırât-ı zâtîdir ki ﴿وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾[2] ona remz eder. Zîrâ Allâh Teâlâ mebde-i külldür. Ve biri sırât-ı sıfâtîdir ki şer'-i mutahhar ona hâdîdir. Ve şer'in hidâyet etdiği sırât gerçi zâhirde sırât-ı vâhiddir, fe-emmâ şuab-i kesîresi vardır. Ya'nî ibtidâ hidâyet îmân ve İslâm-ı resmîyedir ki küfr-i şer'î mukābelesindedir. Ve bu ma'nâ şerh-i sadr-ı zâhir ile olur. Ve ba'dehû îmân ve İslâm-ı hakîkîyedir ki ona "küfr-i hakîkî" derler ki şerh-i sadr-ı bâtın ile olur. Zîrâ bu ma'nâ küfr-i tâğūt ile olur ki urve-i **[226b]** vüskāya istimsâk onunla hâsıl olur. Ve bu küfr -ki küfr-i mâ-sivâdır- tahliye bâbındandır. Onun için Kur'ân'da îmân üzerine takdîm olunmuşdur. Ve cennet-i Firdevs'e dâhil olan bu makūle kâfir ve mü'mindir. Zîrâ cennet-i Firdevs havâss-ı mukarrabîn içindir ki bunlar seri meyl-i mâ-sivâdan kat' etmişler ve İslâm-ı hakîkî ile müslim olmuşlardır. Onun için zâhirde şer'a münkād olup sırât-ı müstakîm üzerine cârî olurlar ve bâtında Hakk'a mutî' olup mecârî-i kazâda zîr-i seng-i âsiyâda dâne gibi sûret bulurlar. Pes, binâdan esâs mukaddem olduğu gibi küfr-i mezkûr dahi îmândan mukaddemdir. Ya'nî îmân-ı hakîkînin sıhhati onun vücûduna menûtdur ve onun tarîkı tevhîd-i hakîkî ve cârûb-i zikr ile hâne-i kalbi kens ve tathîrdir.

İşte bu mertebeye "hidâyet üzerine hidâyet" derler. Zîrâ matlab müteayyin oldukdan sonra esbâb-ı muîne dahi lâzımdır. Ve akve'l-esbâb zikrdir ki te'sîri kalbedir. Ya'nî nûr-i zikr zulmet-i kalbi izâle eder. Ve zulmet-i kalb gavâşî-i beşeriyyeden ârız olmuşdur ki onunla âyîne-i dil jengâr kabûl eder ve nefs ve şeytân ol jengârı takviyete çalışırlar. Pes, bu husûsda saykale ihtiyâc vardır. Ve saykal gerçi zikrdir ki nûr-i mezkûru isticlâb edip tedrîc ile ol jengârı izâle eder, fe-emmâ mürşid-i kâmil eliyle ve delâletiyle olmağa

---

1 "Şimdi, yüz üstü kapanarak yürüyen mi (varılacak) yere daha iyi erişir, yoksa doğru yolda düzgün yürüyen mi?" el-Mülk, 67/22.

2 "Ve yalnız O'na döndürüleceksiniz." Yûnus, 10/56.

muhtâcdır. Zîrâ her san'atın usûlü vardır. Bu cihetden her el ve saykal ol âyîneye cilâ vermeğe kādir olmaz, belki inkisârına bâis olur. Bu sebebden bir **[227ª]** üstâz-ı hâzık elin tutmak lâzım geldi, tâ ki el bir eyleyip ikilik zulmetin kalbden süre.

İmdi şerh-i sadr dem-i hayvânînin intikāsıyla vücûd bulur. Ve dem-i hayvânî zulmetdir. Onun için "zulmet-i tabîat" derler ki ol demden hâsıl olmuşdur. Ve intikās-ı mezkûr riyâzat ve mücâhedeye menûtdur ki cânib-i cesede râci'dir ve kezâlik zikre merbûtdur ki taraf-ı rûha âiddir. Çünki riyâzat ve mücâhede ile cesed telattuf ve zikr-i kesîr ile rûhdan zulmet-i cehl zâil ola, âyîne-i kalb dahi müncelî olup aks-i envâr-ı tecelliyâta şâyeste olur. Eğerçi mertebe-i rûhun tecellîsi kifâyet etmez. Zîrâ bu mertebe ma'lûmun fi'l-cümle inkişâfı mertebesidir. Ve hakîkat-i inkişâf ilmin ma'lûmda fenâsıyla olur ki mertebe-i sırrın tecellîsidir. Bu sûretde nisbet-i ilm ve zikr muzmahill olup ma'lûm ve mezkûr kalır.

Ve bundan fehm olundu ki şerh-i sadr hayât-i kalbe vesîledir. Zîrâ Hayy ve Bâkî'nin her ne mertebeden tecellîsi olursa eseri mahallinin hâline göre hayâtıdır. Ve insânda bu hayât olmadıkça meyyit gibidir. Zîrâ insân hayât-i hayvâniyye ile insân olmaz ki bu mertebede hayvânât ile müşterekdir, belki hayât-i hakkāniyye ile insân olur ki ona "insân-ı hakîkî" derler.

Ve insân bu netîceye sâlik ve bu hayâta mâlik oldukdan sonra nüfûs-i mütemerrideden a'dâsı çok olur. Zîrâ ehl-i nüfûs mürde ve insân-ı hakîkî zindedir. Ve zinde ile mürdenin miyânında cihet-i câmia yokdur, zulmet ve nûr arasında münâsebet olmadığı gibi. Onun için Kur'ân'da gelir: ﴿يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللهِ بِأَفْوَاهِهِمْ﴾[1] Ya'nî nûr-i ilâhî ki insân-ı hakîkî ve onun ilmidir, zulmet ağzıyla "tüf" demekle sönmez. Zîrâ nûr-i âfitâba zulmet-i leyl mukābil olmaz. İşte sadrdan mahrûm olanların hâli budur ki erbâb-ı şerh-i sadra adâvetdir. Ve netîce-i adâvet helâk ve hasâretdir. قال تعالى: ﴿وَاللهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ﴾[2]

---

1 "Ağızlarıyla Allâh'ın nûrunu söndürmek istiyorlar." es-Saff, 61/8.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Allah, kâfirleri çepçevre kuşatmıştır." el-Bakara, 2/19.

[227b]

ورد قوله سبحانه وتعالى: ﴿قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ﴾[1]

Bu âyet-i şerîfe bir mâdde için vârid oldu ki bu mahalde zikr olunmaz. Burada vechin semâya tekallübü ol mâddenin husûlü için kalbin her dem Hakk'a teveccühüne işâretdir, maa-hâzâ duâda vech-i semâya dahi bi-hasebi'l-hiss taklîb-i basar olunur. Zîrâ Allâh Teâlâ arş-ı azîmi hizâne-i makāsıd ve hâcât halk etmiş ve umûr-i sûriyye ve ma'neviyyenin husûlü için âlet ve sebeb kılmışdır. Pes, ol tarafa teveccüh bu ma'nâdan ötürüdür, yoksa Hakk'a mekân ta'yîni için değildir. قال الله تعالى: ﴿وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي ٱلْأَرْضِ إِلَهٌ﴾[2] Ya'nî arz ve semâda ulûhiyyeti zâhirdir ki mutasarrıf-ı eşyâdır ve ulvî ve süflîde ehl-i mülk ve melekût O'na tâlibler ve O'na âbidlerdir. Ve ebsâr onun âsârını mutâlaada ve âyât-i kübrâsını müşâhedede mütehayyir oldukları gibi basâir dahi onu idrâkde kāsır ve ihâtadan âciz olmuşlardır.

Ve ehl-i melekûtda tesbîh gālibdir. Zîrâ vücûdları besâtat ve tecerrüde karîbdir ki âlem-i zât ile âşinâlıkları ziyâdedir. Ve ehl-i mülkde tahmîd gālibdir. Zîrâ vücûdları terkîb ve taallukda kavîdir ki âlem-i sıfât ile mezîd-i ülfetleri vardır. Zîrâ arz merkez-i hilâfetdir. Halîfe ise mertebe-i sıfâtın gāyetine bâliğdir ve illâ irşâd-ı âlem mümkin olmaz. Pes, onun her sûretde tekallübü vardır. Zîrâ vechi vech-i Hak'dır. Arzdan istihrâc-ı berekât etdiği gibi semâdan dahi istimtâr-ı füyûz ve vâridât etmekdedir. Ve arş-ı a'lâ ve melâike onun hâdimleridir. Ve arz-ı vücûdun berekâtı semâ-i rûhdan hâsıl olduğu gibi rûh dahi bi-iznillâhi Teâlâ semâdan -ya'nî ulvîden- gelmiş ve suver-i muhtelifeye taalluk edip âhir taalluku âdemde karâr etmişdir. Ve onun ne vechile geldiğini ve nüzûl ve taalluk ve ba'dehû urûcu ahvâlini yine rûhâniyyeti gālib olanlar bilirler. Zîrâ umûr-i hafiyyeden olduğundan fehmi kāsır olanlara câ-yı [228a] i'tirâzdır.

İşte tekallüb iki vechile oldu ki bir vechi vech-i zâhirin tekallübüdür ki semâya nâzırdır. Nitekim Cenâb-ı Risâlet'ten -sallallâhu aleyhi ve sellem-

---

1 Allah Sübhânehû ve Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilip durduğunu görüyoruz." el-Bakara, 2/144.

2 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Gökte de ilâh yerde de ilâh O'dur." ez-Zuhruf, 43/84.

sâdır olmuşdur. Zîrâ semâ' hizâne-i Hak'dır ve vahy ve ilhâmın mebde-i hubûtudur ve duâ-i lisânî ve cehre sebeb odur. Zîrâ evvelü'l-ecsâm arşdır ve sâir ecsâm cismâniyyetde ona tâbi'dir. Onun için "cisim" ve "cismânî" derler ki cismânî cismin tahtında dâhil olan eşhâs ve taayyünât-i hissiyyedir. Pes, hareket ve cehr cismâniyyetin hükmüdür ki lâ-büdd makūlesindendir.

Ve bir vechi dahi vech-i bâtının tekallüb ve teveccühüdür ki Rabbü's-semâ'ya mukbildir. Zîrâ Rabbü's-semâ' hizânetü'l-hazâindir ki kenz-i mahfîdir ve cemî'-i umûr-i gaybiyye onun teveccüh-i ma'nevî ve ikbâl-i esmâ ve sıfâtı ile âlem-i şehâdete gelmiş ve vücûd-i hâricî bulmuşdur. Arş onun sûret-i rahmetidir ki [1]﴿اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى﴾ ile onu teşrîf etmişdir ve ol sûretin sırrıyla âdem-i kâmilde tecellî eylemişdir.

Pes, ihsân ve keremi sûretde ism-i Zâhir ve mertebe-i ulûhiyyet ve rahmetden ve ma'nâda ism-i Bâtın ve mertebe-i gayb ve sırr-ı kudretdendir. Onun için ekâmil-i nâs sûret ve ma'nânın ikisini dahi muhâfaza eylediler ki kemâl-i sûret-i ilâhiyye ve âdemiyye bundadır. Zîrâ âdem-i kâmil tamâm-ı sûretden ibâretdir, nısf-ı sûretden değil. Bu sebebdendir ki ahbâr-ı ilâhiyyeyi te'vîl etmez, belki sûretin hükmün i'tâ eder. Ve mertebe-i teşbîh ki mertebe-i tahmîddir, onunla dahi mukayyed olmaz ve belki hakîkatin hükmünü dahi i'tâ eder. Ve mertebe-i tenzîh ki mertebe-i tesbîhdir, onun dahi hükmünü verip tesbîh ve tahmîd ve zât ve sıfât ve cem' ve fark ve asl ve fer' ve sûret ve ma'nânın miyânını cem' eder. Zîrâ şerîat ve hakîkatin kıvâmı ve âlem ve âdemin nizâmı bununladır.

Ve bu vechile vechini taklîb etmeyen kimse insân-ı kâmil olmaz. Zîrâ insân-ı kâmilin vücûdu serâpâ vechdir ki onda kafâ olmaz. Nitekim insân-ı nâkıs min-vechin vech ve min-vechin kafâdır ve insân-ı enkas olan min-külli'l-vücûh kafâdır. Ve bunlar ehl-i nâr ve evvelkiler ehl-i nûrdur. Eğerçi vech-i küllî ile vech-i cüz'înin farkı vardır. **[228[b]]** Zîrâ min-vechin vech olan zâhirde vech ise de bâtında kafâdır. Ve onlar ehl-i cennetin avâmmıdır. Nitekim zâhir ve bâtında vech olan ehl-i cennetin havâssıdır. Ve bu havâssda sâye olmaz. Şol ma'nâdan ki sâye zulmetdir, vücûd ise nûrdur.

---

[1] "Rahmân, arşa istivâ etmiştir." Tâhâ, 20/5.

İnsân-ı kâmilde ise nûr ile zulmet müctemi‘ olmaz. İnsân-ı nâkıs ise böyle değildir.

Ve dünyâda insân-ı kâmilin sâyesi olmak sûret-i cesedine tâbi‘dir, yoksa zulmet-i tabîatına değil. Zîrâ onda zulmet-i tabîat yokdur. Bu cihetden ba‘zı ekâbir demişdir ki: [1]لنا من أمره روح وجسم Ya‘nî sûret-i cismi dahi rûh gibi âlem-i emrden kıldı ve ikisini bir add eyledi. Zîrâ rûhun emriyyeti cesedin halkıyyetine gālib gelmişdir. Nazar eyle ki sûret-i tıynet-i Âdem'e nefh-i rûh oldukda evvelki sûretinden çıkmış ve başka sûret-i latîfeye girmişdir. Ve tecellî-i ilâhî-i berkî-i zâtî sebebiyle Âdem ol sûret-i latîfeden dahi terakkî eyleyip evvelkiden eltaf olmuşdur. Gûyâ cesed değil belki sâfî nûrdur. Ve bu ma‘nâya şâhiddir şol eser ki denilmişdir: [2]إذا رُؤُا ذُكِر الله Ya‘nî havâss-ı nâs ve ehl-i tecellî şöyle meşhed-i hüsn ve mazhar-ı nûr-i ilâhî olmuşlardır ki bir kimse onlardan birine çeşm-i Hak-bîn ile nazar eylese "Allâh Allâh" der ve ol manzûrun sûret-i âdemde olduğun unutur.

Ve bu ma‘nâdan değil midir ki Hazret-i Mûsâ -aleyhi's-selâm- Tûr'dan avdet etdikde yüzüne nikāb urunurdu? Zîrâ nûr-i zâtdan mütele'li' idi. Ve bu tecellînin eseri değil midir ki Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- üzerine kabâil-i Arab izdihâm ederler ve onu görelim [diye] müctemi‘ olurlardı? Ve belki melâike dahi ol cemâlin müşâhedesine âşık ve müştâk idiler, dünyâda selâtıynin seyrine avâmm-ı nâs izdihâm etdikleri gibi. Ya sûret-i âdemiyye ve zıllullâh bu mertebede olıcak hakîkat-i kevniyye ve ilâhiyyeye mazhar olan insân-ı kâmil nice olmak gerekdir ki Kur'ân-ı câmi‘dir? Onun için Cenâb-ı Risâlet'te sâye olmadı. Zîrâ ekâmil-i nâsın re'sidir ve hakîkat-i kevniyyesi hakîkat-i ilâhiyyesi tahtında mağlûbdur. Ve "rûh-i mücessem", belki "nûr-i a‘zam" ve "sırr-ı Rabb-i Ekrem" demeğe her vechile **[229ª]** sezâdır. Âh ki ekser-i nâs gözlü a‘mâdır. Onun

---

1 O'nun emrinden bizim rûh ve cismimiz vardır.

2 "Görüldükleri zaman Allah hatırlanır." İbn Mâce, Zühd 4; Ahmed, *Müsned*, IV, 227, VI, 459; Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, I, 72, 340.

için Kur'ân'da gelir: ﴿وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا﴾[1] Ve yine gelir: ﴿وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ﴾[2]

Ey mü'min-i bînâ ve âkıl ü dânâ, burada nazarla ibsârın farkı olduğu zâhir oldu. Ya'nî nazar mutlak müşâhededir ki hayvânda dahi vardır, rûh-i hayvânî gibi. İbsâr ise rü'yetdir ki bâtın-ı müşâhededir. Ve bu ma'nâ kalb sıfatıdır ki hayvânda kalb olmaz, rûh-i insânî gibi.

İmdi hayvân gibi bu âlem-i sûrete nazar etmek kifâyet etmedi, belki insân gibi âlem-i hakîkate nazar salmak lâzım geldi. Zîrâ âlem-i sûret âlem-i hakîkatin âyînesidir. Ve âyîne olup velâkin basar ve ibsâr olmasa nedir fâyidesi? Pes, kusûr âyînede değildir, belki ona nâzırdadır. Bu cihetden çeşme cilâ veregör ve bu yüzden ol cemâli göregör. Zîrâ sem'in netîcesi basar ve basarın dahi gāyeti kelâmdır. Zîrâ müşâhede olmadıkça muhâtabât etemm olmaz ve insân mi'râc-ı ma'nevîde münâcât zevkin bulmaz.

Gel imdi sûreti taklîb eyle hakîkate ve ma'nâyı tağlîb eyle sûrete. Zîrâ sûret hakîkat sıbğıyla munsabığ olmak kemâldir ve hakîkat sûret sûretine girmek vebâldir, belki hakîkatin sûrete geldiği tecellî sûretiyle memdûhdur.

فاعلم ذلك واعمل ولا تأمّلْ وتشبّث بالأسباب بدون كسَل.[3]

Nazm:

Sırrımın seyrinde hayrân oldular ervâh hep
Her hicâba sûret-i cism oldu âlemde sebeb

Sırr-ı vahdet bildin ise tâlib ü matlûb O'dur
Ger taleb olmazsa Hak'dan yok yere çekme teab

Sînedir yâkūt-i ahmerden düzülmüş taht-gâh
Dürre-i beyzâ gibi berk urmuş onda vech-i Rabb

Çeşm-i rûşen kıl ki mihr ü mâhdır iki gözün
Cism ü cân içre onunla fark olur bu rûz ü şeb

Âlem-i sırra düşünce sûret-i tenzîhi gör
Sûrete geldikde teşbîhe bakıp kılma aceb

---

1 "Onların gözleri var, fakat onlarla görmezler." el-A'râf, 7/179.
2 "Onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler." el-A'râf, 7/198.
3 Bunu bil ve amel et. Düşünüp durma ve tembellik etmeden sebeplere yapış.

Ey aceb Hakkî gibi var mı Hak'ın dîvânesi
Aklının fikrinde kaldı hâtır-ı Rûm u Arab

والله القائل وسرّ القول إليه آئل. وما الصّورة إلاّ مغمورة وما الحقيقة إلاّ معمورة.[1]

[229b] Ba'de-zâ [2]﴿قَدْ نَرَى﴾ ve kezâlik [3]﴿قَدْ يَعْلَمُ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ﴾ ve emsâlinde olan ef'âl hâl için olmakla قَدْ kelimesi tahkîka mahmûldür, taklîl ma'nâsına değil. Zîrâ Allâh Teâlâ'ya göre istikbâl ve taklîl melhûz değildir. Belki ilmi muhakkak ve şâmil ve mine'l-ezel ile'l-ebed her hâlde tâmm ve kâmildir. Zamân ile mukayyed olan ulûm-i mahlûkātdır. Zîrâ kendi vücûdları hâdis olıcak sıfatları dahi hâdis olur.

قال تعالى: ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ﴾[4] Ya'nî Allâh Teâlâ'nın ilm-i kadîminden onlara taalluk eden meşiyyet-i ilâhiyyede olan mertebedir. Çünki vakt-i mahsûsda ifâza-i ilm vâkı' ola, onu muhît olurlar ancak ve ziyâdeye tecâvüz etmezler ve illâ meşiyyet-i Hak'dan hurûc lâzım gelir.

İşte insânın ilmi mukayyed olmak zâtının vücûd-i hâdis ile tekayyüdünden lâzım geldi. Mukayyed ise mahsûr ve mudayyakdır. Onun için mutlakı ihâtaya mahall değildir. Zîrâ mazrûf-i kebîr zarf-ı sağîre sığmaz.Ve ekâmil-i nâs hâli dahi böyledir. Ya'nî gerçi ekâbirin asâğire göre ilmi muhîtdır, velâkin [5]﴿وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلاً﴾ vefkınce ilm-i Hakk'a nisbetle yine yedi deryâdan bir katre gibidir.

Bu cihetdendir ki abd Rabb olmak ihtimâli yokdur, vezîr pâdişâh olmadığı gibi. Gerçi vekâlet-i kübrâsı cihetinden "Vezîr pâdişâhdır" denilir, feemmâ onun vekâletle olan hâli kamerin şemse niyâbeti gibidir. Ya'nî kamer sâir kevâkibe göre kamerdir, yoksa şems ile berâber değildir. Zîrâ şemsin cirmi ekber ve dav'ı ekserdir. Bu yüzdendir ki Hakk'ı cemî'-i eşyâ tesbîh ve tenzîh eder. Zîrâ Hak Teâlâ aczden ve sâir sıfât-i noksândan berî olduğu gibi mahlûk ile tekayyüd ve bir nesne ile taayyünden dahi berîdir. Eğerçi

---

1 Söyleyen Allah'tır. Sözün sırrı O'na âittir. Sûret ancak vîran, hakîkat ise ancak ma'mûrdur.
2 "Görüyoruz." el-Bakara, 2/144.
3 "O, sizin ne halde bulunduğunuzu bilir." en-Nûr, 24/64.
4 Allah Teâlâ buyurdu: "O'nun ilminden kendisinin dilediği dışında hiçbir şeyi kavrayamazlar." el-Bakara, 2/255.
5 "Size ilimden pek az bir şey verilmiştir." el-İsrâ, 17/85.

her şeyde müteayyin O'dur, fe-emmâ onun taayyünü dav'-i şemsin revzenelerden hânelerde taayyünü gibidir ki bu taayyünden şemsin ol hâneye duhûl ve onunla tekayyüdü lâzım gelmediği gibi Hakk'ın dahi müteayyin **[230ª]** olduğu böyledir ki ukûs-i envâr iledir. Pes, zâtı hulûl ve ittihâd ve emsâlinden berîdir. Zuhûru kendine azhardır, sâirlere ise mertebelerine göredir. Onun için halkın kimi bi'l-külliyye mahcûbdur ki onlara "a'mâ" derler. Ve kimi min-vechin basîr ve min-vechin dahi darîrdir ki onlara "huffâş" derler. Ve ba'zıları min-külli'l-vücûh basîrdir ki onlara "ülü'l-ebsâr" ve "ülü'l-elbâb" derler.

İşte çeşmin muktezâsı nazar ve müşâhede ve onun dahi âriflere göre netîcesi "rü'yet" dedikleri mertebedir ki her yerde mer'îyi görmek ve gördükde kim olduğun bilmekdir. Pes, rü'yet nazar ve müşâhededen ehassdır. Ve insânda basar ve basîret olduğuna göre bu netîceye ermek gerekdir ki "kemâl-i insânî" dedikleri budur.

والله الهادي إلى أكمل المراتب وإلى أفضل المآرب.[1]

قيل لي وقت السّحر ليلة الجمعة بهذه العبارة التّركية:[2]

"**Hidâyet senin ayn-ı fi'lindir.**

Tecellî senin ayn-ı hâlindir.

Tesellî senin ayn-ı kemâlindir."

Kelâm-ı evvelin ma'nâsı budur ki: Senin fi'lin hidâyet-i Hakk'ın eseridir. Eğer hidâyet olmasa abdden ef'âl-i cemîle ve a'mâl-i celîle sâdır olmazdı. Veyâhud bâis-i fi'li fi'l üzerine ıtlâk kabîlindendir. Ya'nî Hâdî abdin ayn-ı fi'lidir ki onu Fa'âl'e hâdîdir. Pes, fi'l fi'l-hakîka Hakk'ındır. Zîrâ Hakk'a hidâyet eyleyen yine Hak'dır. Nitekim "tevhîd-i ef'âl" derler ki her fi'lde fâil Hak olduğunu müşâhedeye râci'dir. El-hâsıl ayn-ı fi'le hidâyet ayn-ı Hakk'a hidâyetdendir.

---

1 Mertebelerin en kâmiline ve amaçların en üstününe ulaştıran ancak Allah'tır.

2 Cuma gecesi seher vaktinde bu Türkçe ibâre ile bana denildi ki:

Ve bu ma'nâya dâirdir ki evâil-i hâlimde bir nehr-i kebîr kenârında şeyhim Seyyidü'l-aktâb Seyyid Fazlî-i İlâhî'ye -kuddise sirruh- hâlimi arz edip ağladığımda "Ya seni bu kapıya hidâyet ayn-ı rahmet değil mi ve sana kifâyet eylemez mi?" diye buyurdular. Fi'l-hakîka insânın istikāmet ve inhirâfı intisâb etdiği kapıdan bellidir. Onun için demişlerdir ki: Ere erişen dahi erdir. Ya'nî ol erin kuvveti kadar **[230[b]]** kuvveti olmasa da ere erdiği erlik dahi kâfîdir. Velâkin kelâm hakîkat-i teşebbühdedir. Nitekim eserde gelir: من تشبّه قوماً فهو منهم[1] Ve yine gelir: المرء مع من أحبّ[2] Ya'nî muktezâyı teşebbüh ibtidâ muhabbetle taalluk ve sâniyen ba'zı ahvâlde teşebbühdür. Zîrâ yalnız libâsda teşebbüh kifâyet etmez.

Ve muhabbet-i mücerredeye dahi i'timâd yokdur. Zîrâ hâl ile mütekavvî olmadıkça araz-ı zâildir. Eğerçi zamânenin mağrûrları ekâbir-i evliyâya muhabbet da'vâ ederler, fe-emmâ eğer ol evliyâ bunların asrlarında olmuş ve zamânlarında gelmiş olsalardı onlara a'dâ ibtidâ bunlar olurlardı. İşte münharif kapıya intisâb etmek nice bâtıl ise da'vâ-yı muhabbet-i mücerrede etmek dahi böyledir, ya'nî dalâldir. Pes, hidâyet odur ki bâb-ı müstakîme mühtedî ola ve ayn-ı hak olduğu nesneyi bildikden sonra bâtıla inhirâf gelmeye ve bâb-ı Hak'da her yüzden metânet eyleye ve illâ eşedd-i azâb ile muazzeb olur.

Ve bundan ere ermenin ma'nâsı zâhir oldu. Zîrâ niceler Hızır'ı -aleyhi's-selâm- ve kutbu -kuddise sirruh- görürler, velâkin hakîkatin idrâk edip mazhar-ı nefes-i nefîs ve mahall-i nefh-i rûh-i ilâhî olmadıkdan sonra onun görmesine "müşâhede-i hayvâniyye" derler. Hayvân ise insânı ne bilsin ve onun kelâmından ne anlasın ve hidâyetiyle nice mühtedî olsun?

Ve kelâm-ı sânînin ma'nâsı budur ki: Sâlikin kalbinde bulduğu hâl Hakk'ın tecelliyâtındandır. Zîrâ eğer zuhûr ve inkişâf olmasa ol hâl neden hâsıl olurdu? Pes, Hakk'ın kalbde zuhûru evvelâ sıfat-i ilmiyye iledir ki vâridât ondan gelir ve sâniyen ma'lûm iledir ki a'lâsı tecellî-i berkîdir.

---

1 "Kim bir kavme benzemeye çalışırsa o da onlardandır." Ebû Dâvûd, Libâs 4; Ahmed, Müsned, II, 50.

2 "Kişi sevdiği ile berâberdir." Buhârî, Edeb 96; Müslim, Birr 165; Tirmizî, Zühd 50; Deavât 98.

Ve bundan zâhir oldu ki ilim dedikleri sıfat ma'lûmun hicâbıdır. Onun için العلم حجابٌ[1] dediler. Zîrâ isneyniyyet getirir. Şol cihetden ki âlim ve ma'lûm arasında nisbetdir ve nisbet kayd ve perdedir. Onun için ﴿فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ﴾[2] dedikden sonra [3]﴿وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ﴾ vârid oldu. Gûyâ ilmi muhâtaba nisbet edip "sen bil" demek zenb oldu. Zîrâ Hakk'ı bilen yine **[231ª]** Hak'dır, yoksa abd değildir. Zîrâ abd ubûdiyyeti cihetinden hâdisdir. Hâdis ile kadîmin ve mümkin ile vâcibin münâsebeti olmaz.

Onun için kelâm-ı Nebevî'de gelir: لا أحصي ثناءً عليك أنت كما أثنيت على نفسك[4] Ya'nî hâdisin kadîme senâsı mümkin olmadığı gibi mazhardan senâ dahi mümkin ise de zâhirin ıtlâk üzerine kendi kendine senâsı gibi değildir. Onun için âlem mukayyeddir ve mutlak olan dahi ıtlâk-ı hakîkî ile mutlak değildir. Zîrâ bu ıtlâk Hakk'a mahsûsdur. Onun için onun senâsına benzer senâ yokdur ve herkesin senâsı kendi rütbesine göredir. Ya'nî zuhûr ve hafâda hâli ne ise ona göre senâ eder ve senâsı mertebesi ondan belli olur.

Ve ilimden ma'lûma terakkîde senâ yokdur. Zîrâ bu mertebede müsnî ile müsnâ-aleyh birdir. Belki senâ ma'lûmdan ilme tenezzülde olur. Zîrâ evvelkiye göre من عرف الله كلّ لسانه[5] ve ikinciye göre من عرف الله طال لسانه[6] vârid olmuşdur. Onun için kable'l-vusûl olan kelâmda te'sîr olmaz. Zîrâ verâ-i hicâbdan ve mertebe-i ilmdendir, ba'de'l-vusûl ise aynü'l-cem'dendir. Nitekim أنا النّذير العُريان[7] ona remz eder. İşte bu kelâma "netîce-i kelimât" derler ki sâir kelimât ona göre mukaddimât makūlesidir. İmdi hâl dedikleri bi-kaderi'l-hâl vusûl iledir ve vusûl tecellîyi müstelzimdir.

Ve kelâm-ı sâlisin müeddâsı budur ki insâna tesellî gelmemek musîbetin kemâlindendir. Ve bu lisânda musîbet firâk ve Hak'dan bu'd ve ilimde

---

1 İlim perdedir.
2 "Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur."
3 "Günâhın için mağfiret dile." Muhammed, 47/19.
4 "Seni gereği gibi senâ edemem. Sen kendini senâ ettiğin gibisin." Müslim, Salât 222; Ebû Dâvûd, Salât 148, Vitr 5; Tirmizî, Deavât 75, 112; Nesâî, Kıyâmu'l-leyl 51, Tatbîk 71, İsti'âze 62; İbn Mâce, Duâ 3, İkāme 117.
5 Kim Allâh'ı bilip tanırsa dili tutulur.
6 Kim Allâh'ı bilip tanırsa dili açılır.
7 "Ben apaçık bir uyarıcıyım." Buhârî, Rikāk 26, İ'tisâm 2; Müslim, Fezâil 16.

noksândandır. Çünki insânda kemâl-i ilâhî ve kemâl-i insânî ile ittisâf buluna musîbet-i mezkûreden halâs olmuşdur. Ve ehl-i musîbet olmayana tesellî lâzım gelmez. Zîrâ ayn-ı tesellî içindedir ki "kemâl" dedikleri ma'nâdır. Ve kemâl enfüs ve âfâkı biribirine tatbîkdir. Ve bu ma'nâ ehl-i kalb olmağa mevkūfdur. Zîrâ ehl-i kalb odur ki mazhar-ı ism-i a'zam ve bu isim enfüs ve âfâkda cemî'-i esmâyı muhîtdır. Pes, bu ismin sâhibi dahi cemî'-i esmâyı muhîtdır. Ve muhât muhîtdan hâric değildir. Onun için her **[231[b]]**[1] **[232[a]]** fer'i aslına ircâ'a kādir ve cüz'îyi küllîye redde muktedirdir.

Ve bu bâbda ekmelü'l-enâsiyy Hatmü'l-evliyâ'dır -kuddise sirruh-. Zîrâ sâirlere göre kemâl-i zâyidi vardır. Onun için ebü'l-külldür ki cümle-i erbâb-ı isti'dâda bi-iznillâhi Teâlâ nefh-i nefes eden odur ve onun ism-i Mufassıl'da yed-i tûlâsı vardır. Ve onun cefr ve vefk ve kimyâ ve sâir ulûm-i garîbe ulûmundandır. Zîrâ bu bâbda ziyâde mu'teber olan ilm-i kevnî değil, belki ilm-i ilâhîdir. Hatm ise bu ilimde mâhir ve bu fende ziyâde hâzıkdır. Ve Sadreddîn el-Konevî -kuddise sirruh- onun devha-i ma'rifetinin şu'be-i kebîresidir. Onun için Şeyh-i meşâyihi'd-dünyâ'dır. Nitekim idrâki tâmm ve aklı vafir ve ilmi kâmil olanlar bilirler.

Ve burada kıyl ü kāl-i ağyâr temeşşî etmez. Zîrâ bu bahr-i amîkdır ki erbâb-ı rüsûm ve ehl-i inkâr ol deryâ-yı muhîtın kenârında bile değillerdir. Ve demişlerdir ki: "Ne bilsin bahr hâlin şol ki menzil-gâhı sahildir." Ya'nî leb-i deryâda olanlar deryâyı bilmeyicek oradan dûr olup rûy-i deryâyı görmeyenler onu ne bilirler? Belki mücerred vasfın işitirler. Pes, istimâ'-ı evsâf ile müşâhede bir değil ve müşâhede ile deryâya gavs etmek berâber olmaz. Belki gavvâsdan gavvâsa dahi fark vardır. Zîrâ dürr-i yektâ ile sâir cevâhir müsâvî olmaz ve akîk elmas mertebesin bulmaz. Gel imdi irfân-ı mutlak-ı küllî dilersen ma'rifet-i mukayyede-i cüz'iyyeden geç, tâ ki bu netîceye eresin.

[1] Müellif hattı nüshada 231. yaprağın "a" yüzünün mürekkebi "b" yüzüne çıktığı için boş bırakılmış ve üzerine kırmızı mürekkeple "Beyâz, Sahîh" yazılmıştır.

بعد صلوة الفجر قيل لي والفقراء في التّوحيد:[1]

"Senin sükûnun ayn-ı tevhîddir"

Ya'nî kalbin orada hâzır olıcak lisânın zikr etmese dahi zâkirsin. Zîrâ zikr mertebe-i lisâna mahsûs değildir. Belki zikr-i aslî kalbî olandır. Zîrâ zikr nisyân mukābelesindedir ki ikisi dahi sıfât-i kalbiyyedendir. Ve zikrin lisâna geldiği mertebe-i kalbi tezkîr ve takrîr içindir. Ve zikr Kur'ân'dandır. Ve istimâ'-ı Kur'ân tilâvetinden esvebdir. İşte zikr-i kalbî mertebesinde olana zikr-i lisânî veyâ cehr lâzım gelmedi, belki onun hâli mezkûr ile huzûrdur.

فكن على الحضور / فأنت الذّاكر والمذكور والذّكر. إن كنت فانياً في الله فذكرك إذاً ذكر الله لا ذكرك. وإنّما لسانك ترجمان لذكره، بل هو لسان الحقّ تعالى كما قال: (إنّ الله يقول على لسان عبده سمع الله لمن حمده) كما قرّرناه سابقاً.[2]

Ve bundan fehm olundu ki zikrin mertebe-i lisâna geldiği mertebe-i şerîatı tahkîk ve ıslâh-ı mübtedî içindir ve illâ müntehînin kalbi ve lisânı birdir. Zîrâ a'zâsı kuvâya ve kuvâsı dahi kalbe tâbi'dir. Ve kalb medârdır, ya'nî umûr-i rûhâniyye ve cismâniyye ona menûtdur. Bu cihetden kalbde niyyet olmasa a'mâl-i cevârih lağv ve bâtıl olur. Pes, niyyet per ü bâl gibidir ki amel a'lâya onunla pervâz eder.

Ve umûr-i rûhâniyye dahi kalb mertebesinde taayyün ve temeyyüz bulur. Bu sebebden kalb a'râf gibidir ki zâhiri kālebdir ve kāleb nâr gibidir. Zîrâ aslında dahi nâr terkîb olunmuşdur. Ve bâtını nûrdur ki rûhdur. Zîrâ rûhdan eserdir ve rûh nefh-i ilâhîdir. Bu ma'nâdandır ki cisme müteallık olan umûr azâb gibidir. Zîrâ rûh-i hayvânî sakîl olmakla ona dâir olan ahvâl dahi öyledir. Ve rûha müteallık olan naîm-i cennet gibidir ki rûh onunla mütena'im olur ve ona sıklet gelmez. Onun için ehl-i cennetin ekl ve şürblerinden bedenlerine kesâfet ve sıklet gelmez. Zîrâ orada beden rûha tâbi'dir. Hâl-i dünyâ ise böyle değildir. Onun için ehl-i cennetin ekl ve şürb

---

1 Sabah namazından sonra dervişler tevhîdde iken bana denildi ki:

2 Şu halde huzûr üzere ol. Çünkü zâkir, mezkûr ve zikr sensin. Eğer fenâ fillâha erdinse senin zikrin Allâh'ı zikrdir, kendini zikr değil. Senin dilin O'nun zikrinin tercümânıdır, bilakis Hak Teâlâ'nın lisânıdır. Nitekim daha önce ifâde ettiğimiz gibi "Allah kulunun dilinden "Allah kendisine hamd edeni işitir" der." Müslim, Salât 62-64; Ebû Dâvûd, Salât 182; Nesâî, Tatbîk 23.

ve zikri telezzüz tarîkıyladır ki ona "telezzüz-i rûhânî" derler. Eğerçi orada telezzüz-i cismânî dahi vardır. Ve dünyâda zikr telezzüz-i rûhânî ve ekl telezzüz-i cismânîdir. Eğerçi orada telezzüz-i rûhânî dahi vardır. Ve dünyâ hâlinde ekâmil-i nâs ile sâirin farkları vardır, umûr-i uhreviyyede olduğu gibi. Velâkin herkes ol hâle muttali' değildir. Zîrâ arada hicâb-ı nefs vardır. Bu cihetden a'lâlar ednâların hâllerine vâkıflar ve ednâlar a'lâların hâllerinden mahcûblardır. Pes, sa'y edip bu hicâbı ref' edip netîce-i sülûk olan müşâhede mertebesine vâsıl ve harem-i vusûle dâhil olmak gerekdir.

[233ª]

نُورُ الْهُدَى[1]

Bu işâret bu fakîre Mekke-i Mükerreme'de dahi vâkı' olmuş idi. Bursa'da sabâh-ı yevm-i sebtde tekerrür eyledi. Maksûd "Onunla ihtidâ olunur nûr" demekdir. Nitekim Kur'ân'da gelir: [2]﴿وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ﴾ Ve hadîsde gelir: [3]أَصْحَابي كالنّجوم بأيّهم اقتديتم اهتديتم Ya'nî ihtidâ-i ma'nevî ihtidâ-i sûrî gibi nûra menûtdur. Ve ihtidâ-i sûrînin vesîlesi nûr-i hissî ve ihtidâ-i ma'nevînin bâisi nûr-i ma'nevîdir ki nûr-i ilmdir.

Ve ilim sıfat-i Hak'dır ki Cenâb-ı Nübüvvet'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- Hak'dan bi-tarîkı't-tecellî ihsân olunmuşdur. Ve verese-i ümmet dahi mişkât-i nübüvvetden istifâde-i nûr-i ilm edip onlar dahi mezâhir-i hidâyet olmuşlardır. Ve bu tâifenin içinde ashâbdan ma'dûd kimseler dahi vardır. Eğerçi kurûn-i mütetâvile ve dühûr-i baîdeden sonra gelmişlerdir. Zîrâ müşâhede ehline bu'd-i zamân ve mekân hicâb olmaz. Velâkin âlem-i misâlde menâm ile müşâhede ile âlem-i hiss ve yakazada müşâhedenin farkı vardır.

Ve fark budur ki menâmda olan müşâhede ile ashâbdan olmak lâzım gelmez. Zîrâ bu mertebe ekser-i nâsa hâsıldır, belki yakazada nev'-i

---

1 "Hidâyet nuru"

2 "Onlar, yıldızlarla da yol bulurlar." en-Nahl, 16/16.

3 "Ashâbım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz." bk. Beyhakî, *el-Medhal*, Kuveyt ty., s. 162, 163.

müşâhede gerekdir, tâ ki ashâbdan ma'dûd ola. Nitekim bu fakîr Şâm-ı Şerîf'de meksim zamânında bir gece bîdâr oldukda henüz dîdelerim güşâde etmeden Cenâb-ı Risâlet -sallallâhu aleyhi ve sellem- karşıma gelip من تحقّق اسمي تحقّق اسمَه[1] diye buyurdular. Ve bu ma'nâ yakaza hâlinde olmakla bu fakîr dahi şeref-i sohbetden hisse-mend oldum ve sahâbe bulduğu rütbe-i rivâyeti buldum. Ve kelâm-ı mezkûr hadîs makūlesinden olmak lâzım geldi. Zîrâ lisân-ı Nübüvvet'ten yakaza hâlinde sâdır oldu. Ve sülûkün netâicinden bir netîce-i uzmâ dahi bu ma'nâdır. Ve bundan bu fakîrin etbâ'ı tâbiîn menzilesinde olmak mefhûm oldu.

İşte bu bir rahmet-i hâssadır ki fazl-ı ilâhîdir ve hiçbir ferd onu men'e kādir değildir. **[233b]** Eğerçi ehl-i inkâr kendi hâllerinde olmayıp i'tirâzdan hâlî değillerdir. Zîrâ rüsûm ile mukayyed ve hicâb-ı galîz ile mahcûblardır. Ve المرء لا يزال عدواً لما جهل[2] Nitekim, küffâr-ı Kureyş belâğat-i Kur'ân'a vâkıf olup kābil-i muâraza olmadığın bildiklerinden sonra ﴿حَسَداً مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ﴾[3] inkârı tecâvüz edip seyf ü sinâna yapışdılar ve âhir kendileri maktûl oldular. Zîrâ demişlerdir ki: من حفر حفراً لأخيه وقع فيه[4] Çünki kendi lisânları olan nazmı künhü üzerine fehmden âciz oldular ve illâ mü'min olurlardı. Pes, lisânları olmayan hakāik kande kaldı? Zîrâ hakāik mantıku't-tayr makūlesindendir ki onu Süleymân -aleyhi's-selâm- meşrebinde olanlar fehm ederler. Ve burada meşreb-i Süleymân sem'-i latîf ve kalb-i selîmdir. Ya'nî Süleymân odur ki selîm ola ve selîm odur ki kalbi âfât-i taallukdan halâs bula ve perde-i kalbin inkişâfıyla a'zâya dahi inkişâf hâsıl olup kuvvet-i sem'iyye evvelkiden ziyâde ola ve baîdden istimâ' eyleye. Zîrâ letâfete kesâfet hâil olmaz. Ve istimâ' etdiği savtın ma'nâsını idrâk ede.

Ve Kur'ân ki kelâmullâhdır, onun savtını -ya'nî ehl-i lisândan edâsını- istimâ' eden dahi ma'nâsını fehme kādir değil ise bâri nazmını kabûl eyleye. Ve eğer ma'nâsından haberdâr ise butûn ve hakāikından olan mertebeyi

---

1 İsmimin hakîkatini bilen isminin hakîkatini bilmiş olur.
2 Kişi bilmediği şeye düşman olur.
3 "İçlerindeki kıskançlıktan ötürü" el-Bakara, 2/109.
4 Kim kardeşi için bir kuyu kazarsa ona kendisi düşer.

dahi erbâbı lisânından ifâde vâkı‘ oldukda fehmine sa‘y ede ve illâ "Erbâbı bilir" diye, [1]﴿أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾ kabîlinden, yoksa tasarrufât-i akliyye tarafını koya ve umûr-i mümkineden olan nesnenin inkârına düşmeye ve illâ ashâb-ı zeyğ ve dalâlden olur ve âhir inkârı sebebiyle cezâsını bulur.

Ve bu bâbda ulemâ-i rüsûmdan nicelerine zelel-i azîm vâkı‘ olup kibâr-ı evliyâyı redd hakkında resâil yazmışlar ve delâil-i akliyye düzmüşler ve kalem yonmuşlar ve mürekkeb ve kağıt ezmişlerdir. Ve ilâ hâze'l-ân ve ilâ kıyâmi's-sâa mezmûmlar ve elsine-i ehl-i salâhdan medhûllerdir. **[234ª]** Hemân ol ma‘nâda isrâf-ı mâl ve itlâf-ı ömr etmişlerdir. Ve ol kağıtlar ile'l-ân ağlaşırlar ve Hakk'a şikâyet eylerler. Zîrâ kağıt oldukları cihetden lisân-ı isti‘dâdları nakş-ı hakāik istid‘â ederdi ve âhir o makūle câhillerin ellerinde kaldılar ve istemedikleri vechile karalandılar ve hakîkatde onları ol vechile tesvîd edenlerin yüzleri kara oldu. Nitekim berzaha gidenlerinin ne berzaha düşdüklerini ehl-i mükâşefe müşâhede etmişlerdir.

Ey mü'min, mertebe-i hilâfet sadr-ı evvelde olanlara mahsûs değildir. Zîrâ on iki imâm ol vakitde müctemi‘ değildir, belki ba‘zıları zamân-ı baîd-den sonra geldi ve gelse gerekdir. Hilâfet ise ba‘diyyet ile kayd olunmuşdur. Nitekim gelir: [2]الخلافة بعدي ثلثون سنةً Pes, ma‘nâ budur ki: Ba‘diyyet-i muttasılanın müddeti otuz senedir. Eğerçi ba‘diyyet-i munfasılada dahi hulefâ' gelir ki onların hilâfetleri ba‘diyyet-i muttasıla hilâfeti gibidir ve hükmen ona muttasıldır ve illâ sâhibi halîfe olmaz.

El-hâsıl bu‘d-i zamân, hilâfeti münâfî olmayıcak erbâbına göre sohbeti dahi münâfî değildir. Ve bu ümmetden nice zamân muahhar gelenlerin niceleri salât-i fecrde Cenâb-ı Risâlet'e -aleyhi's-salâtü ve's-selâm- iktidâ edip metlüvv olan Kur'ân'ı onların lisânlarından istimâ‘ etdiler. Ve bu ma‘nâ vehm ve hayâl-i mücerred değildir. Zîrâ erbâb-ı hakāikde hakāik olur, yoksa erbâb-ı rüsûm gibi hayâlât olmaz.

Pes, bu makūle kibârı ve hakāikı redd eden vehm ve hayâlinden redd eder ve kabûl eden lübb-i sâfî ve keşf-i vafîden kabûl eder. İşte nûru'l-hüdâ

---

1 "... veyâ hazır bulunup kulak veren kimseler..." Kāf, 50/37.

2 "Benden sonra hilâfet otuz senedir." bk. Ebû Dâvûd, Sünnet 8; Tirmizî, Fiten, 48; Ahmed, Müsned, IV, 272, 273; V, 220, 221.

olmak böyledir ki halkı ahkâm ve hikem tarîkına da'vetdir ki biri zâhir-i şer' ve biri dahi bâtın-ı şer'dir. Ve bî-bâtın şer' olmak ihtimâli yokdur. Zîrâ إنّ للقرآن ظهراً وبطناً[1] vârid olmuşdur. Ve ol bâtını inkâr eden bâtıldır. Zîrâ Kur'ân'ı tazyîkdir. Ve tazyîk-ı Kur'ân hâşâ Hak Teâlâ'yı ta'cîzdir. İmdi netîce haber almak dilersen bu sahîfeden al ve hak sözün netîcesini kelâm-ı Hakkî'de bul.

[234b]

اِضْطَرَبَ الْعَالَمُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ[2]

Bu kelâm-ı ma'nîdâr ki leyle-i ahadde bîdârîden sonra kalb-i kelîle ilkā olundu, kurb-i kıyâmet-i suğrâya işâretdir ki mevt-i tabîîdir. Zîrâ inşikāk-ı kamer mu'cizesi eşrât-ı sâatdendir. Burada hakîkat-i kelâm ve meâl-i remz-i Alîm ve Allâm budur ki âlemden murâd âlem-i enfüsdür. Ya'nî âlem-i enfüs muztarib ve kamer-i kalb münşakk olup kavseyn zuhûr eyledi ki biri kavs-i vücûb ve biri kavs-i imkândır. Ve onun hattı "makām-ı kurb" dedikleridir ki hatt-ı fâsıldır, iki bahrin berzahı gibi ki eğer ol berzah olmasa azb-i fürât olan bahr-i vücûb ile milh-i ücâc olan bahr-i imkân biribirine muhtelıt olurdu.

Pes, kavseyn ve bahreyn fi'l-hakîka birdir. Eğerçi birinin sûreti semâda ve birinin arzda vâkı' olmuşdur. Ve semâ' dahi hakîkatde semâ-i rûhdur ki âlem-i emre nâzır ve arz dahi arz-ı ceseddir ki âlem-i halka dâirdir. Ve arz ve semâ' ﴿كَانَتَا رَتْقاً فَفَتَقْنَاهُمَا﴾[3] mazmûnu üzere mertebe-i ahadiyyetde ratk idi. Sonra mertebe-i vâhidiyyetde fetk oldu. Bu cihetden sûret-i fetk hakîkat-i ratkı münâfî olmadı. Onun için âlem-i rûh ve âlem-i cism erbâb-ı hakîkat indinde âlem-i emrden add olundu. Zîrâ vâhidiyyet taayyünü mürtefi' olıcak ahadiyyet taayyünü kalır ki taayyün-i vâhiddir. İşte ârif basarla bu âlemin vâhidiyyetine ve basîretle ahadiyyetine nazar eder. Ve iki

---

1 "Kur'ân'ın bir zahrı bir de batnı vardır." Ebû Ya'lâ, *Müsned*, Dimaşk, 1404/1984, IX, 81-82, 278; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 146; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, I, 236; el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, lll, 54.

2 "Âlem sarsıldı ve ay yarıldı."

3 "Bitişik idi, biz onları birbirinden ayırdık." el-Enbiyâ, 21/30.

bahr biribirine mümtezic ise de yine âlem-i sûrete göre miyânını fasl eder ve berzah ve makām-ı kurb isbât eyler, tâ ki fenâdan sonra bekānın sırrı zuhûr eyleye.

Ve bundan fehm olundu ki enhârın bahre ittisâliyle olan ittihâd hakîkat-i temeyyüzü münâfî değildir, belki enhâr başka ve bahr dahi başkadır ki gerçi onu hiss temyîz etmez, velâkin hakîkat-i kevniyye [235ᵃ] temyîz eder. Zîrâ kevn vücûb olmak ihtimâli yokdur, belki kevnin sûret-i vücûbda zuhûru insıbâğ iledir. Nühâs zer olmak ve hadîd muhmâ âteş sûretin bulmak gibi. Maa-hâzâ nühâs ve hadîdin her biri yine mâdde-i ûlâsı üzerinedir. İşte burası mezâlık-ı akdâmdandır. Pes, "Abd Rabb oldu" dememek gerekdir. Ya'nî mâdâm ki mâdde-i kevn bâkîdir, sûret-i insıbâğa nazar olunmaz. Ve buradan demişlerdir ki: Mertebe-i imkân ebedî zâil olmaz. Ve mazhariyyet -ki ridâü'l-kibriyâdır-, âyîne-i rü'yetdir. Pes, rü'yeti isbât eden âyîneyi ref' edemez.

Ve bundan fehm olundu ki kavseynin bekāsı kemâldir. Zîrâ sebeb-i rü'yetdir ve fenâsı mahall-i hatar ve bâis-i da'vâdır. Eğerçi da'vâ eden Hak'dır ki ona hakîkatde "da'vâ" demezler. Zîrâ da'vâ bî-ma'nâ olandır. Belki "isbât-i vücûd" derler. Zîrâ vücûd-i fânî menfî ve hükmü zâil oldukda vücûd-i bâkîden gayrı kalmaz. İşte "vahdet-i vücûd" dedikleri budur, yoksa inkılâb-ı hakîkat ve ittihâd ve hulûl ve emsâli değildir. Nitekim erbâb-ı zeyğ ve dalâl akl-ı kāsırlarıyla muhâlât isbât ederler. Fe-emmâ bu makāma akıl değil belki keşf-i hayâlî bile sığmaz, belki onu idrâk eden keşf-i hakîkî-i ilâhî-i kalbî ile dîde-i sırrdır.

Ba'de-zâ inşikāk kamere nisbet olundu, şemse nisbet olunmadı. Zîrâ şems ki mertebe-i zâtdır, inşikāk kabûl etmez, belki kurb-i kıyâmetde küsûf kabûl eder ki cânib-i mağribden zulmânî vechile tulû'udur. Zîrâ ol vakitde hüküm rûh-i hayvânînindir, rûh-i insânînin değil. Eğer rûh-i insânînin olsa meşrıkdan tulû' ederdi, velâkin tecellî-i ilâhî kahhâriyet sıfatıyla müstetir olmak iktizâ etmekle ahadiyyetde olan gaybûbet şehâdete sârî olup vech-i zâtı setr etmişdir. Kamer ise dâimâ mağribden istitâr üzerine devr eder. Onun için leyle mahsûsdur. Ya'nî leylde istitâr olduğu gibi kamerde dahi vardır. Nitekim Kur'ân'da gelir: [235ᵇ] ﴿فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ

﴿مُبْصِرَةً﴾[1] Ya'nî mertebe-i zâhir ve mazhar mütebeyyin ve derece-i halîfe ve müstahlif müteayyin olmakdan ötürü iki âyet sûretde biribirine muhâlif göründü.

Ve devr-i kamerî bu ümmete mahsûs oldu. Zîrâ kemâlleri bâtınlarında mestûrdur. Onun için ekâmil-i nâs havârik-ı âdâta iltifât etmediler. Zîrâ havârik-ı âdât ümem-i sâlifede zuhûr eden mu'cizât gibidir. Zamân-ı setrde ise mu'cizât olmaz. Bu cihetden nûr-i kamer nûr-i şemsden müstefâd ve ikisi fi'l-hakîka nûr-i vâhid iken âyet-i leylin sûreti memhuvve oldu, tâ ki onun sûretine nazar edenler ona "kamerdir" diyeler, "şemsdir" demeyeler ve mertebe-i ulûhiyyet ve rubûbiyyet biribirinden mütemeyyiz ola, mertebe-i vekâlet-i kübrâ ile mertebe-i saltanat-ı uzmâ mütemeyyiz oldukları gibi.

İşte insânın ekmeli dâimâ mağrib-i cesedden tulû' edenidir, tâ ki müzâhame-i ulûhiyyet vâkı' olmaya ve meşrık ve mağrib ve âyetleri fark ola. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ﴾[2] Ya'nî meşrık-ı rûh ve mağrib-i cesedin Perverdigâr'ı Hak'dır. Zîrâ rûh dahi mahlûk olduğu cihetden cesed gibi merbûbdur.[3] Şu kadar vardır ki cesedin merbûbiyyeti ism-i Rabb'in zâhirine ve rûhun merbûbiyyeti ism-i mezkûrun bâtınına taalluk eder.

Ve vücûdda meşrikayn olmak rûh ile sırra ve mağribeyn olmak kalb ile cesede göredir. Ve meşârık ve meğârib esmâ-i ilâhiyyeye nâzırdır. Zîrâ rûhun bu âleme hubûtu bu meşârıkdan tulû' için idi. Ve her meşrık-ı rûhânî için elbet bir mağrib-i cismânî dahi vardır, tâ ki nisbet-i tulû' ve gurûb mütehakkık ola. Çünki esmâ müsemmâya muttasıl ola, lâ-leyl ve lânehâr âlemi zuhûr eder ki bu âlemde meşrık-ı sırr için bir dahi mağrib olmaz. Nitekim kıyâmet-i kübrâdan sonra yevm için leyl yokdur. Ya'nî mü'minin yevmi yevm-i ebedîdir. Eğerçi eyyâm-ı dünyâ i'tibâriyle her yevm elf sene ile takdîr olunur. Ve kâfirin leyli dahi leyl-i ebedîdir. Ve ehl-i berzah elli bin sene olan yevm-i meâricde mahbûs **[236ª]** olup ba'dehû yine yevm-i ebedîye muttasıl olurlar. Ve umûr-i ârıza hasebiyle miyânda

---

1 "Gecenin âyetini sildik, gündüzün âyetini aydınlatıcı yaptık." el-İsrâ, 17/12.

2 "O, doğunun da batının da Rabbidir." el-Müzzemmil, 73/9.

3 Bu kelime asıl metinde sehven "مزبوتدر" şeklinde yazılmıştır.

vâkı' olan tevakkuf harekete mübeddel olur. Ve ol hareket yevm-i sıfâtın ve nehâr-ı tecellînin âsârındandır. Nitekim muhâlifler sükûnda kalırlar. Leyl-i zât ve istitâr-ı sıfâtın ahkâmındandır. Onun için ehl-i cennete "sıfâtî" ve ehl-i nâra "zâtî" derler. Ve bu sırr-ı azîm içindir ki dünyâda leyl menâm ve sükûn ve nehâr yakaza ve hareket için halk olunmuşdur.

Pes, mü'minin nehârı ism-i Zâhir'de ve leyli ism-i Bâtın'dadır. Ve kâfirin aks üzerinedir ki leyli ism-i Zâhir'de ve nehârı ism-i Bâtın'dadır. Ve mü'min ve kâfirin leyl ve nehârda dünyâda iştirâki sûretdedir, âhiretde biribirinden mütemeyyiz olurlar. Ya'nî gerçi dünyâda dahi hükmen temeyyüz vardır, velâkin hissen temeyyüz âhiretde hâsıldır. Ve mü'minin bi-hasebi'z-zât ism-i Bâtın'da olduğu tecellî-i zâtî i'tibâriyledir ve bi-hasebi's-sıfât ism-i Zâhir'de olduğu naîm-i cennet hasebiyledir ki ekl ve şürb ve nikâh ve emsâlidir. Ve on beş bin seneden sonra sıfat-i melekiyyet ile ittisâfı onu mâdde-i beşeriyyetden ihrâc etmez ve illâ naîm-i mezkûr zâil olmak lazım gelir. Ve hakîkat-i beşeriyye hakîkat-i melekiyyeye inkılâb iktizâ eder. Bu ise sahîh değildir. Belki naîm-i mezkûr ebedî bâkîdir. Eğerçi mütena'imin cesedinde melek kadar letâfet-i zâyidesi vardır. Ve burası mezâlik-ı akdâmdandır ki herkese fehm ve zevki müyesser olmamışdır.

Ve Tevrât'ta "Ehl-i cennete ekl ve şürb yokdur" denildiğini dahi istiğrâb-ı azîm ederler, maa-hâzâ bi'l-külliyye ekl ve şürb yokdur demek değildir ve illâ nusûs-ı zâhireyi bi-lâ-zarûretin te'vîl lâzım gelir. Bu ise inde ehli's-sünne memnû'dur. Belki murâd "Cû' ve ataşdan nâşî olan ekl ve şürb yokdur" demekdir. Zîrâ anâsır telattuf etmişdir. Bir vechile ki min-ba'd heyûlâları ve terkîbleri gıdâ ve şarâb iktizâ etmez. Fe-emmâ bi-tarîkı't-telezzüz ekl ve şürb ederler, zikr etdikleri gibi. Onun için onlarda [236b] fazalât-i bedeniyye olmaz. Zîrâ fazalât kesâfet-i terkîbin istihâlâtındandır.

Ey sâlik, çünki kamer-i kalbin münşakk ve hâlin hâl-i kudsiyâna mülhak ola, netîce-i hakāikden haberdâr oldun ve bu netîcede sırr-ı azîm buldun. Pes, bundan sonra mevt-i tabîî ile vücûdun münhall olursa onu kayırma. Zîrâ hayâtın hayât-i ebediyye, ıyşın ıyş-ı tayyibdir ve dünyâ ve âhiret sana yek-sândır. Zîrâ âhiret dünyânın kalbidir. Ve senin oraya kudûmun ile kalb

kāleb olur ve âlem-i gaybın şehâdet rütbesin bulur. Pes, yine hâlin tavran ba'de tavrin şuhûd ve ıyâna ve belki terakkîye gelir.

ورد قوله سبحانه وتعالى:

﴿قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَةِ الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ﴾[1]

Ma'lûm ola ki Ya'kūb-i rûhun Yûsuf-i kalbe muhabbet etdiği sırr-ı hilâfetden ötürü idi. Zîrâ kuvâ ve a'zâda ondan gayrı hilâfete sâlih nesne yok idi. Şol cihetden ki Yûsuf-i kalb zü'l-vecheyn idi ki vech-i vâhidle Ya'kūb-i rûhdan istifâde ve vech-i vâhidle dahi kuvâ ve a'zâ-i cesede ifâde ederdi. İfâde ve istifâde ise şân-ı nübüvvet ve velâyetdendir.

Ve makām-ı hilâfet akl-ı evvel mertebesidir. Zîrâ akl-ı evvel ki zıll-i mertebe-i ahadiyyetdir, ilm-i ilâhînin halîfesidir. Onun için isimleri muhtelif oldu, şems ve kamer ve sultân ve vezîr gibi. Ve ilmin taayyünü mertebe-i ilâhiyyeye ve aklın taayyünü mertebe-i kevniyyeye göredir. Çünki merâtib-i âfâkıyyede emr-i vücûd sırr-ı hilâfet üzerine cârî oldu, merâtib-i enfüsiyyede dahi ol senen üzerine vârid olup kalb rûha halîfe kılındı. Zîrâ kalb dahi rûhdan tenezzül ve taayyün buldu. Ve akl-ı evvel mertebe-i ilme cilâ verdiği gibi kalb dahi mertebe-i rûha cilâ verdi ve mertebe-i isticlâ onunla kemâl buldu. Zîrâ mertebe-i isticlânın kemâli âlem ve âdem ile ve âdemin dahi kemâli [237ª] rûh-i menfûh ve kalb-i selîm iledir.

Ve buradandır ki meşâyih istihlâfa rağbet ederler. Zîrâ halîfe müstahlifin âyînesi ve akl-ı evvelin sırrıdır. Pes, şol yerde ki akıl ve ilim olmaya ona "hilâfet" denilmez. Zîrâ orada sırr-ı rûh ve sırr-ı kalb yokdur. Mücerred cesed ise hilâfete sâlih değildir ve bu a'sârda ümmîleri istihlâf etmek cesedi istihlâf gibidir.

Gel imdi bu sırr-ı ilâhîden haberdâr ol ve ilm-i hikmet ve akl-ı kâmilden netîce-i hilâfet bul ve Ya'kūb ve Yûsuf ve ihvân hâline nazar eyle. ﴿ذَلِكَ

[1] Allah Sübhânehû ve Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Onlardan biri: "Yûsuf'u öldürmeyin, onu kuyunun dibine atın da, geçen kervanlardan biri onu alsın (götürsün)" dedi." Yûsuf, 12/10.

﴿فَضْلُ اللهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ﴾[1] Çünki emr-i hilâfet meşakkat üzerine mebnîdir -zîrâ sırr-ı emâneti müştemildir ki bâr-ı girândır-, onun için semâvât ve arz ve cibâl bu kadar ızam-i cüsse ile ona tahammül etmediler. Nice tahammül ederler ki mahall-i emânet cüsse değildir ve ızam ve sığar-ı cüssenin burada tefâvütü yokdur.

Lâ-cerem Yûsuf dahi eziyyet-i ihvân ile mübtelâ olup çâha tarh olundu, Rasûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- ashâbıyla küffâr-ı Kureyş yüzünden şi'b-i Ebî Talib'e nefy olunup ba'dehû Mekke'den ihrâc olundukları gibi. Ve bu ezâ ve cefânın Yûsuf'a göre gāyeti nübüvvet ve azîz-i Mısr olmak oldu ve arz-ı Ken'ân'dan hurûcu ve vâlidi Ya'kūb'dan müfârakati ona zarar vermedi. Zîrâ hızâne-i Ya'kūb'da oldukça hüküm Ya'kūb'undur. Pes, taayyün-i hilâfet müfârakat iktizâ etmeğin nice müddet ondan cüdâ oldu ki ba'zı rivâyâtda kırk senedir ki ibtidâ-i nübüvvet ve intihâ-i makām-ı fenâdır.

Ve Cenâb-ı Nübüvvet'e -aleyhi's-salâtü ve's-selâm- göre nihâyet-i ezâ ve cefâ tecellî-i zât ve saltanat-ı ma'neviyye-i kübrâ oldu ve arz-ı Mekke'den hicreti ona sebeb-i tefrika olmadı, belki bâis-i cem'iyyet oldu ki hazarât-i ensâr -radıyallâhu anhüm- tahte'l-livâsında olup fütûh-i sûriyye ve ma'neviyye husûle geldi. Ve gurbet-i Yûsufiyye ve Muhammediyye'nin encâmı bir nev'-i vatan oldu ki vatanda olanlar ol vatandan âgâh olmayıp âhir gurbet ve firkatde kaldılar.

[237[b]] İşte âlem-i enfüs dahi âlem-i âfâk gibidir ki kuvâ-yı vücûd dahi rûhun kalbe olan meyl ve muhabbetine ve kalbin istihkāk-ı hilâfetine bakıp melâike Âdem -aleyhi's-selâm- husûsunda i'tirâz muâmelesin etdikleri gibi kuvâ dahi hased sûretin gösterip Yûsuf-i kalbi çâh-ı tabîata bırakıp mağlûb-i şehevât etmekle mertebe-i hilâfetden iskāt etmek murâd etdiler. Fe-emmâ dest-i kudret ve cezbe-i hikmet onu ol çâhda komayıp çekip çıkardı ve Ken'ân-ı kesretden bîrûn kıldı ve şehevâtdan tathîr eyledi. Nitekim mekr-i Züleyhâ ile ibtilâ ve dâmen-i ismeti pâk olduğu ona dâll idi. Ve kul olduğu ubûdiyyet mertebesini tahkîk için idi. Ve âhir esîrliği mâ-sivâdan âzâd olmağa müncer oldu. Onun için taht-ı hilâfete cülûs etdikde vâlid ve ihvân

---

[1] "Bu, Allâh'ın lütfudur, onu dilediğine verir." el-Mâide, 5/54.

ve sâirler ona secde kıldılar. Zîrâ hilâfet ile sâhib-i rütbe oldu. Pes, ulvî olan rûh ve kuvâsı ve süflî olan cesed ve a'zâsı ona ser-fürû etmek lâzım geldi. Nitekim sultân hâl-i cülûsda a'lâ ve ednâ ser-fürû ederler ve mübâyaa eylerler.

İşte bundan fehm olundu ki arz-ı vücûdda hilâfet kalbindir. Ve kalbden a'zam nesne yokdur ve arş-ı muhît onun yanında ednâ bir zerredir. Zîrâ mahlûkdur. Mahlûk ise mütenâhîdir. Kalb ise ism-i a'zamın taht-gâhı ve Allâh-ı Vâsi'in cilve-gâhıdır. Nitekim [1]ما وسعني أرضي ولا سمائي ona dâlldir. İşte burada arz-ı cesed ve semâ-i rûh hâmûş olurlar. Zîrâ hüküm halîfenin ve hall ve akd sultân-ı a'zamındır. Ve melâike Âdem hakkında kıyl ü kāl ederken âhir ona secde etdiler ve hâmûş oldular. Ve ile'l-ân âdem-i kâmilin müşâhedesinden ötürü izdihâm ederler. A'zâ ve kuvâ dahi kalb-i insâna göre böyledir. Onun için [2]استفتِ قلبَك denildi. Zîrâ emr-i dînde a'zâ ve kuvâya kıvâm veren kalbin ulûm ve tecelliyâtıdır ki ulûmu şerîat ve tecelliyâtı hakîkatdir. Ya'nî kalb ki zü'l-vecheyndir, zâhir ve bâtına nâzırdır.

Pes, zâhirden udûl eden **[238ª]** halîfe olmadığı gibi -tâife-i melâhide gibi- bâtından udûl eden dahi halîfe olmaz -erbâb-ı inkâr gibi-. Belki halîfe zâhir ve bâtını câmi' olandır. Zîrâ Hak Teâlâ kendi zâtını Zâhir ve Bâtın olmakla vasf eylemişdir. Halîfe ise müstahlifin hey'eti üzerinedir. Çünki hey'et nâkıs ola hilâfet tâmm olmaz, ehl-i zâhirden munsıf olanların ahkâm-ı zâhirede hilâfetleri gibi. Ve sanâi' ve hırefde olan hilâfet ondan dahi ednâdır. Zîrâ umûr-i dünyâya göredir.

Pes, hilâfet üç nev' oldu: Biri hilafet-i zâhire-i dünyeviyye ve biri dahi hilâfet-i zâhire-i dîniyye ve biri dahi hilâfet-i bâtıne-i dîniyyedir. Eğerçi bu bâtın zâhiri dahi müştemildir. Nitekim takrîr-i sâbıkdan fehm olundu.

فامشِ على المراتب تفزْ بأجلّ المآرب ونتيجة المطالب، والله مفيض الخير والجود لكلّ كائن وموجود.[3]

---

1 "Arzıma ve semâma sığmam." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 91, 175.

2 "Kalbine danış." Dârimî, Büyû' 2; Ahmed, Müsned, IV, 227-228.

3 Şu halde mertebeler üzere yürü/hareket et, amaçların en yücesini ve isteklerin netîcesini kazanırsın. Allah, hayır ve ihsânı her varlık ve mevcûda bolca verendir.

ورد والفقراء في التّوحيد قوله تعالى: ﴿يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا ٱلْأَدْنَى﴾[1]

"Ednâ" dünyâdır, arazı onun metâ'ıdır. Ve metâ'-ı dünyâ iki vechiledir: Biri bir amelin mukābelesinde medh ve senâdır ki nefs-i insâniyye onunla temettu' ve intifâ' eder. Ve biri dahi mâldır ki cesed-i insânî onunla müntefi' olup gıdâlanır.

Ve bundan ahz olundu ki amel üç vech üzerinedir: Evvelkisi rızâullâh için ma'mûl olan kârdır ki bunun mukābelesinde araz-ı dünyâ mutlakan melhûz değildir, gerek senâ ve gerek mâl. Ve ikincisi medh ve senâ mukābelesinde olan ameldir. Ve üçüncüsü celb-i mâl için ameldir. Pes, şol amel-i hayr ki rızâ-i Hak içindir makbûldür. Zîrâ mukābele-i senâ ve mâldan hiçbiri melhûz değildir. İşte [2]﴿مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ﴾ sırrı budur. Ve şol amel ki senâ veyâ mâl mülâhazasıyladır merdûddur. Zîrâ ihlâsdan hâricdir. İşte [3]﴿وَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللهِ﴾ budur. Ya'nî vücûd-i Hak'da olan vahdet şirketi münâfîdir ve garaz-ı dünyâ [ile] âmil olan ise müşrikdir. Zîrâ amelinin sûreti Hakk'a ve hakîkati halkadır.

[238[b]] Ve bundan ahz olundu ki umûr-i dîniyyeden olan nesnede ücret sahîh değildir, tedrîs ve va'z ve imâmet ve hitâbet ve ta'lîm-i sıbyân ve emsâli gibi. Zîrâ bu makūlelerin ücûru uhreviyyedir. Umûr-i uhreviyye için ise ucûr-i dünyeviyye olmaz ve illâ bâtıl olur. Meğer ki âmil olan kimse ol hizmet mukābelesinde ücrete müterakkıb olmaya ve vücûdunu onun üzerine binâ kılmaya. Şöyle ki ol ücret olsa da olmasa da ol ameli işleyici ola. Bu sûretde ahz etdiği ücreti amel mukābelesinde diye ahz etmeye, belki hediyye ve atıyye diye ahz ede. Ve mushaf ve kütüb-i tefsîr ve hadîs dahi ona mülhakdır. Ya'nî bunlar bey' olunmak mukābelesinde ücret ve semen alınmak meşrû' değildir. Pes, bu sûretde dahi aldığı nesneyi hediyye diye

---

1 Dervişler tevhîdde iken Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Şu değersiz dünyânın mâlını alıyorlar." el-A'râf, 7/169.

2 "Dîni yalnız Allâh'a has kılarak" el-A'râf, 7/29.

3 "Ortakları için olan Allâh'a ulaşmaz." el-En'âm, 6/136.

ahz ede ve satmak dahi niyyet etmeye. Zîrâ emr-i dînde bey‘ ve şirâ olmaz, belki sûreti olur. Ve hibe bey‘ gibi değildir.

Ve ba‘zılar ki hayırların gayra bey‘ ederler -meselâ icrâ etdiği çeşme ve binâ etdiği mescid ve emsâli gibi-, bu dahi sahîh değildir. Meğer ki hibe ede ve mukābelesinde mâl mülâhaza etmeye ve ahz etdiği mâlı hediyye diye ahz ede. Katı muhlis mü'mine muhtâcdır ki bu makūle emr-i dînin uhdesinden gelebile.

İşte bu cümlenin adem-i sıhhati şirk ucundadır. قال تعالى: ﴿فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلاً صَالِحاً وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَداً﴾[1] Ya‘nî amelin sâlih olduğu şirkden hâlis olmakladır ve illâ mücerred amel likāyı müstelzim olmaz. Maksûd ise likādır. Pes, likāya vesîle ihlâsdır. قال تعالى: ﴿وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ﴾[2] Ya‘nî şirk ile îmân ve tevhîd bir yerde müctemi‘ olmaz. Bu cihetden tâlib-i îmân-ı hakîkî olan şirk-i vücûdu aradan ref‘ eder. Zîrâ kâfir-i bi't-tâğût olmak îmân-ı billâhdan mukaddemdir.[3] قال تعالى: ﴿فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللهِ﴾ Ve bu makāmdandır ki ba‘zı ekâbir demişdir ki: وجنّة الفردوس للكافر[4] Murâd küfr-i hakîkîdir. فآمِنْ به فإنّه هو الإيمان[5] **[239ª]**

Ba‘de-zâ amelde hulûsun sırrı vahdet-i vücûd olduğu gibi cûd-i ilâhîye dahi nâzırdır. Ya‘nî Allâh Teâlâ kâinatı cûduyla halk eyledi. Ve cûd şol atâdır ki kable's-suâl ola. Çünki Hak seni bi-lâ-illetin halk etdi, sen dahi O'na olan amelini bi-lâ-illetin kıl ve O'ndan gayrı melhûzun olmasın. Ve nefs düşmandır ve düşman karışdığı ameli dost kabûl etmez. Eğerçi ol düşman dost için olan amele vesîledir. Zîrâ nefs-i hayvâniyye rûh-i insânînin matıyyesi gibidir. Ve matıyye menzile vusûle âletdir. Ve bir nesne zâhiren düşman elinden bitdiği mülâhazasını mûcib değildir.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, sâlih amel işlesin ve Rabbine kullukta hiçbir şeyi ortak koşmasın." el-Kehf, 18/110.

2 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Onların çoğu, Allâh'a ortak koşmadan inanmazlar." Yusuf, 12/106.

3 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Kim tâğûtu inkâr edip Allâh'a inanırsa..." el-Bakara, 2/256.

4 Firdevs cenneti kâfir içindir.

5 Ona inan, zîrâ o îmânın ta kendisidir.

Nazar eyle ki Mûsâ -aleyhi's-selâm- hakkında [1]﴿يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي وَلَهُ﴾ denildi. Ya'nî Hazret-i Mûsâ'yı adüvv olan Fir'avn'ın hızânesine verdi ve bundan Fir'avn Mûsâ'nın ilâhı olmak lâzım gelmedi. Zîrâ insân adüvvüsünü ilâh ittihâz eylemez. Belki onun ilâh olduğu kendinin da'vâsı ve kavminin zu'munca idi. Ve fi'l-hakîka ilâh-ı Mûsâ ve Fir'avn, Rabbü'l-âlemîn[dir].

Pes, Mûsâ hızâne-i Fir'avn'dan müfârakat edicek nübüvvetle gelip vahdet-i vücûdu bildirdi. Kalb dahi nefs elinden halâs olmak böyledir ki sırr-ı vahdet bu ma'nâdan sonra ma'lûmdur. Zîrâ nefs şirkden ibâretdir ve sırr-ı vahdetin netîcesi makām-ı sırra seyr etmeğe menûtdur. Gel imdi bu netîceye ermek murâdın ise şirki aradan sür.

ورد وقت السّحر قوله تعالى: ﴿أَأُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا﴾[2]

Bu âyet-i şerîfe gerçi Hazret-i Sâlih -aleyhi's-selâm- kavmi Semûd'un inkâr ve istib'âdları hakkında nüzûl eyledi, fe-emmâ küffâr-ı Kureyş'in Cenâb-ı Nübüvvet'i -sallallâhu aleyhi ve sellem- inkâr ve Kur'ân'ın onun üzerine nüzûlünü istib'âd etdiklerine ta'rîzdir. Nitekim mevâzı'-ı adîdede tasrîh dahi olunmuşdur. Zîrâ onların umûr-i hissiyye ile ülfetleri ziyâde olmakla mâl cânibine nazar etdiler ve "Kur'ân nüzûl etmek lâzım gelse aramızda devletliler ki vardır, onların biri **[239b]** üzerine nüzûl ederdi." dediler. Hâl cânibine nazar etmediler. Zîrâ hâlden haberleri yok idi ve kıyâs maa-l-fârûk eylediler. Heyhât!

Kur'ân ki zikr-i ilâhîdir, mahall-i tâhir üzerine nüzûl eder ki kalbdir. Ve onun tahâreti budur ki encâs ve ercâs-ı ma'neviyyeden pâkdir. Husûsâ ki denes-i mâ-sivâ ve taallukāt-i ağyâr ve ekvândan tâhirdir. Nitekim gelir: ﴿لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ﴾[3] Ya'nî mushaf-ı tenzîlînin messi tahâret-i şer'iyye ile mutahherden gayrıya câiz olmadığı gibi hüviyyet-i zâtiyye esrârını mess etmek dahi tahâret-i hakîkıyye ile mutahherden gayrıya revâ değildir. Pes, nâ-

---

1 "Onu Benim ve onun düşmanı alsın." Tâhâ, 20/39.

2 Seher vakti Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "O uyarı, aramızdan ona mı indirildi?" Sâd, 38/8.

3 "Ona temizlerden başkası dokunamaz." el-Vâkıa, 56/79.

pâkler dünyâda pâkler hâline bakıp istib'âd etmesinler. Zîrâ onların kalbleri hevâda ve bunların Hû'da ve hüviyyetdedir. Eğer fethayı zammeye tebdîl ederlerse onlar dahi bu hüviyyetden nişân bulurlar ve esrâr-ı hüviyyeti mess ederler.

Ve bu inkâr ilâ-hâze'l-ân bâkîdir, ikrâr bâkî olduğu gibi. Zîrâ celâl ve cemâl âlemde müstemirrdir, Âdem -aleyhi's-selâm- zuhûrundan beri. Ve celâlin ibtidâ mazharı Kābîl ve cemâlin ibtidâ mazharı Hâbîl'dir. Ba'dehû hükm-i kabzateyn müteselsil olup Kureyş'e müntehî olmuşdur. Ve bunlardan kabza-i yemînde olanlar sâir ümemin ehl-i yemîninden akvâ ve kabza-i şimâlde olanlar dahi sâirlerden eşeddir. Zîrâ zikr ki Kur'ân'dır, sâir kütüb-i ilâhiyye onun şu'besi gibidir. Ve münzelün-aleyh ki Rasûlullâh'dır -aleyhi's-salâtü ve's-selâm- sâir enbiyâ -aleyhimü's-selâm- onun kamerinden birer kevkeb gibidir. Pes, her kavmin zikri ol kevkebin nûrundan müstefâddır. Ve bu ümmetin zikri kamerin nûrundan müstefâd ve me'hûzdür. Ve her kavmin kemâli kendilerine meb'ûs olan nebînin kemâline tâbi'dir. Çünki hatmin kemâli sâirlerden ziyâdedir, binâen alâ-hâzâ etbâının kemâlleri ve icâbet-i da'vet etmeyenlerin noksânları dahi ona göredir.

Ve fi'l-hakîka da'vet Hakk'adır, velâkin Hakk'ın ef'âl ve sıfât ve zâtı merâtibin taaddüdünü iktizâ etmişdir. Onun için "tevhîd-i ef'âl" ve "tevhîd-i sıfât" ve "tevhîd-i zât" **[240ª]** derler, maa-hâzâ muvahhad -feth-i hâ ile- birdir ve muvahhid -kesr ile- kesîrdir. Ve fi'l-hakîka bu dahi vahdet-i ayn ile muttasıfdır. Zîrâ ayn birdir. Pes, muvahhid dahi -kesr ile- birdir. Onun için "Lâ ilâhe illallâh, Muhammedü'r-rasûlullâh" denildi. Ya'nî Allâh'dan gayrı muvahhad -feth ile- ve Muhammed'den gayrı muvahhid -kesr ile- yokdur, belki muvahhad ve muvahhid birdir. Velâkin mertebe cihetiyle temâyüz vâkı' olmuşdur.

Ve Muhammed'in tevhîdi sâir enbiyânın tevhîdinden akvâdır. Zîrâ aynü'l-cem'dir ki ism-i a'zamın yüzünden tevhîd eder ve aynü'l-farkdır ki cemî'-i esmânın lisânıyla zikr eder. Onun için Kur'ân'a "Zikr" dedi.[1] Zîrâ bunun tezkîr etdiği esmâ-i ilâhiyye Âdem'e ta'lîm olunan esmânın bâtınıdır. Eğerçi hurûf Âdem'e i'tâ olundu ki bâtın-ı terkîbdir. Velâkin ol hurûf

[1] bk. el-Hicr, 15/9.

suverdir ve Muhammed ol suver-i harfiyyenin noktasıdır ve Âdem elif ve sâirler dahi sâir hurûf gibidir ve hiçbir harf yokdur ki nokta onunla devr etmeye. Pes, hurûfu seyr eyleyen noktayı seyr eylediği gibi esmâyı seyr eyleyen dahi ism-i a'zamı seyr eyler. Âferin Ebû Yezîd-i Bistâmî'nin -kuddise sirruh- irfânına ki "İsm-i asğar yokdur, belki cümlesi ism-i a'zamdır" demişdir. Zîrâ şehâdeti ism-i cüz'î ise dahi gaybı ism-i küllîdir. Ve bu makāmdan demişdir ba'zı ekâbir ki:

ولستُ أدرك من شيئ حقيقته وكيف أدركه وأنتم فيه[1]

Ve ba'zı urefâ-i Rûmiyye demişdir ki: "Kimse bilmezdi ki ol ne şâh idi." Ya'nî hakîkat-i Muhammediyye ne idiğin Hak'dan gayrı kimse bilmedi. Eğerçi zâhir-i hâlde fi'l-cümle ta'rîf ederler. Zîrâ hakîkat-i Muhammediyye ma'lûm olsa hakîkat-i ahadiyye dahi ma'lûm olmak lâzım gelir.

İmdi Kur'ân bir zikrdir ki cemî'-i ezkârı insâna unutdurur. Zîrâ bunun mezkûru sâirlerden ecell ve a'zamdır. Çünki vâris-i Muhammed dahi zikr-i Muhammed'den hisse-dâr ola, lâ-cerem Muhammed'e taalluk eden ikrâr ve inkâr ona dahi taalluk eder. Bu sebebdendir ki her asrda mezâhir-i cemâliyye ve celâliyye vardır ki mertebe-i vârisi tekmîl içindir. Zîrâ vârisin kemâli mevrûsün-minh olan vücûd-i şerîfin kemâline tâbi'dir. **[240b]** Ve bu cihetdendir ki bu fakîr Hakkî'nin a'dâsı çokdur. Zîrâ lisân-ı Nübüvvet'ten sâdır olmuşdur ki: ما أوذي نبيٌ مثل ما أوذيتُ[2] Ya'nî cemâl ve celâlde kemâllerine işâretdir. Ve adâvetleri hem zikre ve hem zâkiredir, velâkin zâkire adâvetleri zikre olan adâvetleri vesâtatıyladır. Zîrâ esrâr-ı Kur'ân olan zikri fehm edemediklerinden inkâra kıyâm ederler ve bir fakîre öyle devlet i'tâ olunmağı istib'âd eylerler.

Ey münkir, sen de fakîr ol, tâ ki bu gınâyı bulasın. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿وَوَجَدَكَ عَائِلاً فَأَغْنَى﴾[3] Ve bu makāmın fakrı kendinden boşalmakdır, sen ise kendinden dolusun. Pes, nefsinden dolmağı ko ki mezmûmdur ve

---

1 İbnü'l-Arabî'ye ait bu beytin tercümesi Bursevî'nin *Tuhfe-i Ömeriyye* adlı eserinde (İstanbul 1240, s. 16) şu şekilde yer almaktadır: "Ben hiçbir nesnenin hakîkati ne idiğin idrâk ve ihâta edemem. Nice idrâk edeyim ki siz hiçbir şey yoktur ki onda mütecellî olmayasız."

2 "Bana yapılan eziyet hiçbir peygambere yapılmadı." bk. Tirmizî, Kıyâmet 34; İbn Mâce, Mukaddime 11.

3 "Seni fakîr bulup zengin etmedi mi?" ed-Duhâ, 93/8.

Rabbinden dolmağı gör, tâ ki ehl-i zikr olasın ve nisyândan necât bulasın ve ilm-i husûlîden ilm-i huzûrî mertebesine gelesin ve ilmin ma'lûm ve zikrin mezkûr olup feyz-i Hak'dan dolasın. Zîrâ Hak Feyyâz'dır, ya'nî her mertebede herkese feyzi vardır. Velâkin ârif-i billâha olan feyzi ilm-i ilâhîdir ki sâir füyûza kıyâs olunmaz. Zîrâ bir hazef zarf-ı kesîf içinde olan mâ-i münkedir ile kandîl-i asfâda zeytûn-i lâ-şarkî ve lâ-garbînin zeyti bir değildir. Zîrâ ol âb kesb ile yerden istinbât olunur ve zarf-ı kesîf-i cesede konulur ve bu nâr zücâce-i kalbde kudretden yanar. Fe-emmâ darîr ve bî-basîret olan nâr-ı kudretin tevakkudünü ne bilir? قال الله تعالى: ﴿اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾[1] Ya'nî Hakk'ın tecellîsi âmmdır, velâkin çeşm-i ârifde kuvvet-i idrâk vardır ki onunla eşyâyı idrâk eyler. Ya'nî nûr-i Hak ile Hakk'ı müşâhede eyler. Zîrâ Hakk'ın nûr olduğu eşyâya cilâ içindir, velâkin a'mâ yanında celî hafîdir. Pes, huffâşa şemsden ne fâyide vardır? Maa-hâzâ şemsden eclâ nesne yokdur.

İmdi kimine eclâ olan kimine ahfâ oldu, maa-hâzâ yüz birdir. Ve kimine lezîz olan kimine zehr oldu, maa-hâzâ meşrûb birdir, velâkin safrâ ol lezzeti vicdâna mâni'dir. Onun için herkes kendi meşrebinin münâsibin arar, الجنس مع الجنس[2] dedikleri **[241ª]** gibi. Bu cihetdendir ki fukarâ-i bâbillâh yine kendilerinin mücânisleriyle sohbet ederler ve müzâkereleri zât ve sıfât ve ef'âl-i Hak'dır. Ve ağniyâ dahi böyledir, onun için müzâkereleri emvâl ve erzâkdır. Ve ehl-i rüsûm dahi böyledir, onun için mübâhaseleri kendi akrânıyla kıyl ü kāldir. Ve hâl yüzünden bir hâl [hı ile] ve nokta vâkı' olsa fi'l-mesel ona seksen bin nokta kondururlar ve daldan dala konarlar ve bulsalar şecere-i Mûsâ'yı kal' ve şecere-i Muhammediyye-i rıdvâniyyeyi hedm ederler. Zîrâ tahtında mübâyaa vâkı' olmuşdur. Onlar ise mübâyaadan firâr ederler. Zîrâ mübâyaa yed-i mubtılayı yed-i muhikkaya terkdir. Ve şol ki türkdür, mübâyaa ve hak ve bâtılı ne bilir? Zîrâ bu ma'nâ karavî hâli değildir, belki şehrî hâlidir. Ve şehr-i vücûdda oturmak kifâyet etmez, belki hâl-i şehri bilmelidir ve onun cem'ine ermelidir. Şol ma'nâdan ki şehir cum'a

---

1 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Allah, göklerin ve yerin nûrudur." en-Nûr, 24/35.

2 Her cins cinsi ile berâberdir.

ve cemâatden ibâretdir. Ve bu ma'nâdan bî-haber olan kimse karavî hükmündedir.

İşte ehl-i rüsûm ile erbâb-ı hakāikın hâlleri ma'lûm oldu ki "resm" dedikleri kışr ve "hakîkat" dedikleri lübb gibidir. Ve kışrın sırrı lübbdür. Ve lübbden bî-mezâk olan yalnız kışrdan ne safâ bulur? Eğerçi kışr lübbü sâindir, velâkin kışrın sıyânetinin mu'teber olduğu lübbe vusûle göredir. Pes, şol yerde ki lübb vardır, ona kışr lâzımdır. Fe-emmâ her kışr olan yerde lübb olmaz. Zîrâ nice kuşûrun elbâbı çürümüşdür.

Ey ârif, bu kadar beyândan sonra aklın var ise netîceyi idrâk eyle ve bu tafsîli ganîmet bil. Zîrâ sana bu kitâbda her nehirden bir kâse sunulur, hemân içegör. Ve her zikrden gûşuna bir gûş-vâre verilir, hemân ta'lîk edegör. Ve her nûrdan bir şu'le tarh olunur, hemân gözün açagör. Ve her felekden sana bir atlas kumaş verilir, hemân kendi kāmet-i isti'dâdına biçegör. Ve aklına uyma. Zîrâ berzahdır. Oradan geçegör. Ve keşfe ilkā-i sem' eyle, tâ ki ehl-i kalbe mülhak olasın. [1]والله الهادي الرّشيد

[241b] Ba'de-zâ kavm-i Semûd Hazret-i Sâlih'i -aleyhi's-selâm- tekzîb etdiler. Zîrâ sâlih "salâh"dandır ve Semûd "simd"dendir, mâ-i kalîl ma'nâsına. Ve kıllet burada adem-i feyzden ibaretdir. Ve adem-i feyz nâkābil olmakdan gelir. Zîrâ Sâlih onlara ifâza için gelmiş idi, velâkin nihâdları fesâd üzerine olduğundan salâhı kabûl etmediler ve onlarda nebât-i ma'rifet bitmedi. Zîrâ zâhirleri gibi bâtınları dahi rîgistân idi. Ve reml içinde nebât olmaz. Ve âhir bu fesâdın ucundan kesâda düşüp sû-i mizâcdan müteğayyirler gibi sû-i hâlden müteğayyir oldular ve üç gün birer nev'-i azâb ile muazzeb oldular. Zîrâ üç nesnenin zebûnu idiler ki biri hiss ve biri hayâl ve biri dahi akl-ı kāsırdır. Bu yüzden hissleri musfarr ve hayâlleri muhmerr ve akılları müsvedd oldu. Ve nûr-i îmân bulmadıklarından âlem-i ademe zulmet ile gitdiler.

---

[1] Hidâyete erdiren ve doğru yolu gösteren ancak Allah'tır.

Ve kezâlik erbâb-ı inkâr ki nûr-i zikri inkâr ile nûr-i keşfden bî-behre oldular, zulmet-i aklda kaldılar. Zulmet ile nûr ise bir yerde müctemi‘ olmaz, leyl ve nehâr gibi. İşte âyet-i mezkûrede [1]﴿مِنْ بَيْنِنَا﴾ dedikleri beynûnetlerindendir. Ya‘nî Hak'dan baîd olmakla beyniyyet isbât etdiler. Demediler ki "Ya ona olmuş veyâ bize olmuş hep birdir ve biz birlikdeyiz ve onun feyzi hemân bizimdir ve biz onu kabûl ederiz." Pes, reddleri dergâh-ı kurbdan merdûd olduklarından nâşî oldu ve her biri bu cehl içinde kaldı ve mürşid-i kâmile dest-res bulmadığından menzili dahi bulmadı ve netîceden haber almadı.

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِناً كَمَنْ كَانَ فَاسِقاً﴾[2]

Mü'min ile kâfirin ve mutî‘ ile fâsıkın beyninde müsâvâtı nefy ve inkârdır. Pes, fâsık burada kâfirdir. Zîrâ tâatden hurûcda haddi tecâvüz etmişdir. Ya‘nî küfr cemî‘-i füsûkun fevkında olmakla kâfir fâsık-ı mutlakdır. Nitekim inkâr cemî‘-i sû-i hâlin fevkında olmakla münkir dahi mebğûz-ı Hak'dır veyâhud fâsık-ı âsîdir. Pes, mü'minden murâd mü'min-i **[242ª]** kâmildir.

Ve kemâl iki vechiledir: Biri budur ki cemî‘-i şuab-i îmânı tahsîl ve îmânının semerâtını tekmîl eyleye ki bunlar îmânın zâhiridir. Ve biri dahi mertebe-i îmânda terakkî bulup derece-i ihsâna nâil ve makām-ı müşâhedeye vâsıl ola ki asl-ı îmânın semeresi ve netîcesi ve bâtınıdır. Pes, bu semereden hisse-mend olmayan fâsık-ı luğavîdir. Zîrâ tâat-i şâri‘den hâricdir. Şol ma‘nâdan şâri‘ ona [3]﴿وَأَحْسِنُوا﴾ diye derece-i ihsâna vusûl ile emr etmişdi. Emre itâat etmeyip mertebe-i gayb-i îmânda kaldı, şuhûd-i îmâna ermedi. Ya‘nî kalbin zâhiri olan sadr mertebesini güzer edip bâtını mertebesi olan fuâda terakkî etmedi ve zâhirde kaldı. Ve bu bir zâhir oldu ki ona "gayb" denildi. Ve ol biri bir bâtın oldu ki ona "şehâdet" denildi. Ve bu şehâdete

---

1 "aramızdan" Sâd, 38/8.

2 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu: "Hiç mü'min olan fâsık gibi olur mu?" es-Secde, 32/18.

3 "İyilikleri en güzel şekilde yapın/ihsân ehli olun." el-Bakara, 2/195.

"âhiret" denilir. Zîrâ insân bu âlem-i şehâdetden intikāl etdikde gaybı şehâdet olur. Pes, bi-lâ-mevt şehâdet olmaz.

Ve mevt ikidir: Biri mevt-i ıztırârîdir ki bu mevt ile âlem-i âhiretin ahvâli şehâdet olur. Ve biri mevt-i irâdîdir ki bu mevt ile âlem-i ma'nânın esrârı şehâdet olur. Çünki mevt bu esrâra duhûle bâbdır, pes nefsiyle zinde olan kimse âlem-i hakîkatin esrârına ermez ve esrâra ermeyen gāfil müteyakkızın hâlini bilmez. Zîrâ biri mürde ve gāfil ve biri zinde ve bîdârdır. Amâ' ile basîret ise bir yerde müctemi' olmadığı gibi hicâb ile müşâhede dahi bir yerde olmaz. Bu cihetdendir ki erbâb-ı rüsûm ashâb-ı hakāika ta'n ve teşnî' edegelmişlerdir. Zîrâ kelimâtının netâicine ermemişler ve suver-i hakāikı çeşm-i basîretle görmemişlerdir ve îmânları resm ve hicâbda kalmışdır. قال تعالى: ﴿فَآمَنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ﴾[1] Ya'nî istikbâr mukābil-i îmândır.

Ve istikbâr ikidir: Biri şeytânın secdeden ibâ ve istikbârı gibidir ki böyle müstekbir kâfir-i şerâi'dir. Onun için îmânı istikbâr ile mukābele eyledi. Ve biri münkirin secde-i âdem-i hakîkîden serkeşliğidir ki böyle münkir kâfir-i hakāikdır. Pes, sûret-i ûlâda îmân sûreten ve ma'nen mefkūddür. **[242b]** Ve sûret-i sâniyede zâhir-i îmân mevcûd ve bâtın-ı îmân ma'dûmdur. Esâs îmân ise îmân-ı bâtındır.

El-hâsıl îmândan mutlakan müstekbir olan meşreb-i şeytân üzerinedir. Ve şeytân Mudill ismindedir. Onun için fukahânın ekseri ekser-i nâsı tarîk-ı sedâddan ihrâc etmişlerdir. Ve onlara fakîh demek resmdir, âlim demek gibi. Zîrâ fıkh-ı bâtınları yokdur ve ilimleri cüz'îdir. Maa-hâzâ ilim külliyyâta taalluk eder ve ilm-i câzim fesh ve nesh kabûl etmez. Onlar ise galebe-i zunûn ve şükûk ile delîlden delîle intikāl ederler. Pes, delîlleri şüpheye delâlet eder, yoksa ilme'l-yakîn ve ayne'l-yakîne değil. Bu cihetden kütüb-i resmiyye mutâlaa edenler ihtilâfdan gayrı bulmazlar. Fe-emmâ ilm-i ilâhî erbâbı menba'-ı vâhidden ahz-i feyz ederler. Eğerçi bunların aralarında dahi hayâlât ehli vardır ki hayâlâtı hakāik zann ederler. Ve bu lisânda bu makūlelere "erbâb-ı hakāik" demezler. O makūle münkir-i hakāik olanlara "fakîh" ve "âlim" demedikleri gibi. Zîrâ ikisinin dahi ilim ve keşfinin netîcesi hayâldir. Ve ba'zı ehl-i rüsûm bu makūlelerle erbâb-ı hakāikı

---

[1] Allah Teâlâ buyurdu: "O îmân ettiği hâlde, siz büyüklük tasladınız..." el-Ahkāf, 46/10.

temyîze kādir olmadıklarından inkârları erbâb-ı hakāika dahi tecâvüz eyleyip dâll ve mudill olmuşlardır. Ve bu makūlelere "fâsık" derler. Zîrâ câddeden hurûc etmişlerdir ve tarîk-ı dalâl ve ıdlâle gitmişlerdir.

Bizim lisânımızda hod bu makūlelerin bize zararları yokdur. Zîrâ şeytân gibi Mudill isminden kendi tarîklarına duhûle sezâ olanları da'vet ederler. Ve bununla habîs ve tayyib biribirinden mütemeyyiz olur ve herkes yolun bulur ve menziline doğrulur. قال تعالى: ﴿فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ﴾[1] Ve "saîr" kâfir ve münkirin dûzah-i nefsidir, cennet mü'min ve mukırrın fırdevs-i kalbi olduğu gibi. Onun için ehl-i saîrin makālâtı nâriyyedir ki hevâ-yı nefsden dem urur. Ve ehl-i cennetin kelimâtı nûriyyedir ki subh-i tecellîden nefes verir.

Gel imdi subh-i sâdık ile subh-i kâzibi teşhîs eyle ve dâmen-i subh-i sâdıkı tuta gör, tâ ki netîcesinde şems-i tecellîye eresin ve yüzün ak ola. **[243ª]** Zîrâ dâmen-i subh-i kâzibi ahz edenin âhir yüzü kara olur.

فافهم ما رمزت لك واعمل به حتّى تَرْقى إلى الفلك.[2]

Ey ârif, işte mü'min-i kâmil ile mü'min-i nâkıs berâber olmaz. Zîrâ mü'min-i kâmilin îmânı îmân-ı dînârîdir ki bu makūle mü'min ebedî dûzah yüzün görmez. Zîrâ âşıkdır. Âşıka ise Hak Teâlâ "azâb etmem" diye buyurmuşdur. Ve mü'min-i nâkısın îmânı îmân-ı miskālîdir ki bu makūle mü'minin ba'zısı muazzebdir. Zîrâ inkâr-ı aşk ile âsî olmuşdur. Cemî'-i usât ise ibtidâda mağfûr değildir ve illâ ebvâb-ı cehennemden biri makfûl lâzım gelir. Ve nefs-i cehennem âşıkdır ki yanar ve yandırır. Ve ehl-i cehennem âşık değildir ki yanar ve yandırmaz.

Pes, nefes-i rahmânî iki vechile oldu ki biri sûret-i nûr ve biri sûret-i nârdır. Ve sûret-i nûr mezâhir-i cemâliyye ve sûret-i nâr mezâhir-i celâliyyedir ki biribirine mukābildir. Onun için ehl-i nûr sırât üzerinden murûr ederken cehennem hitâb eder ki: جُزْ يا مؤمن فإنّ نورك أطفأ ناري[3]

---

1 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Bir bölük cennette, bir bölük ateştedir." eş-Şûrâ, 42/7.

2 Sana remz ettiğimi anla ve onunla amel et, tâ ki feleke yükselesin.

3 "Geç ey mü'min, nûrun ateşimi söndürdü." Hakîm Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, I, 128, II, 306; Kelâbâzî, *Bahru'l-fevâid*, s. 165, 216; Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 329; Beyhakî, *Şuabü'l-îman*, I, 577.

Ve bundan fehm olunur ki nefes-i rahmânî bir nefes-i küllîdir ki onda sırr-ı nefs ve rûh mündericdir. Ve nefes-i nefsîden nâr ve nefes-i rûhîden nûr tevellüd [eder]. Dâreyn ve ehl-i dâreyn bu vechile mütemeyyiz olmuşlardır. Onun için buyurur: خلقتُ هؤلاء للجنّة وخلقتُ هؤلاء للنّار[1] Ya'nî halk ki mertebe-i küntü kenzi ızhârdır, şuûn-i gaybiyyeye mezâhirde cilâ vermek içindir. Pes, mütecellî Hak'dır ve nûr-i cemâlinde nâr-ı celâl muzmerdir ki mezâhirde muzherdir. Ve sıfatın hükmü zâta sârî olmaz. Onun için nâr-ı celâlde muhterık olan rûh-i hayvânî ve nefsdir, yoksa rûh-i insânî değildir. Zîrâ rûh-i insânî dünyâ ve âhiretde saîddir. Ve saâdet-i zâtiyye ehli şekāvet ve eser-i şekāvetden berîdir.

Ve bundan zâhir olur ki nefes-i rahmânînin ibtidâ müteallakı insân-ı kâmildir. Nitekim سبقت رحمتي غضبي[2] ona dâlldir. Ve cennet cehennemden mukaddemdir. Nitekim melâike, beşer ve cinni hilkatde sâbıkdır ve anâsır-ı kesîfe tabîat-i külliyye-i latîfeden muahhardır. Ve sırr-ı rahmet budur. ﴿يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ﴾[3]

[243b]

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلَى النَّوَالِ بَلَا زَوَالٍ[4]

Seher-i a'lâda tahrîr bu makāma müntehî oldukda vârid olan kelâm-ı rabbânî ve makāl-i hakkānîdir ki adem-i inkıtâ'-ı feyze dâlldir. Pes, nevâl ki atâ-i ilâhîdir, bi-lâ-inkıtâ' olduğu gibi hamd dahi bi-lâ-zevâldir ki dâimâ nevâl ile mukābele olunmakdadır. Ve mezîd-i şükr mezîd-i ni'meti müstelzimdir. Eğerçi ni'met Hak'dan olduğu gibi şükre tevfîk dahi O'ndandır. Zîrâ bu kalem bir çeşmenin lülesi gibidir. Ve her âb-ı fâyize menba' lâzım geldiği gibi her feyz-i cârîye dahi mebde' vardır ki ism-i Feyyâz'dır. Ve herkes bu isimden isti'dâdı kadar istifâza etmekdedir. Ve istifâza tıflın lebeni

---

1 "Şunları cennet için, şunları da cehennem için yarattım." Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Tirmizî, Tefsir (6) 2.

2 "Rahmetim gazabımı geçmiştir." Buhârî, Tevhîd 15, 22, 28, 55, Bed'ü'l-halk 1; Müslim, Tevbe 14-16; Tirmizî, Deavât 99; İbn Mâce, Mukaddime 13, Zühd 35.

3 "Allah rahmetini dilediğine tahsîs eder." el-Bakara, 2/105.

4 "Kesintisiz ihsânlarından ötürü hamd Allâh'a mahsustur."

sedy-i ümmden mass etmesi gibidir. Ve ol mass etmek kuvvete mebnîdir. Ve tıfla kuvvet kuvâ-yı mâderden gelmişdir. Kuvâ-yı mâder dahi Hak'dan müstefâddır. Onun için insân ebeveyne ihsân ile me'mûrdur. Zîrâ sûret-i vücûd onların vücûdlarına menût ve onların vücûdları dahi müntehâda vücûd-i Hakk'a merbûtdur.

Pes, insân vâsıtaya şükr etmek mevsûtun-ileyhe şükrdür. Ve ni'met her kimin yedinden gelirse ona nazar olunmaz, belki mün'im-i hakîkîye nazar olunur. Ve vâsıta dahi Hak'dır. Zîrâ Hakk'ın tenezzülâtındandır, gerek ism-i Hâdî'den ve gerek ism-i Mudill'den olsun. Ve iki sûretde dahi şükr mün'imedir, yoksa Hâdî ismi veyâ Mudill ismi olmak mülâhazasıyla değildir. Onun için ba'zı ekâbir-i evliyâ sâhibü'l-Keşşâf hakkında demişdir ki: "İlmine sözümüz yok, mezhebi kendinin olsun." Pes, ni'met dahi böyledir.

Ve eserde gelir ki: الحكمة ضالّة المؤمن أينما وجدها أخذها[1] Onun için ekâbirin asâğirden ahzini makām-ı fütüvvetden add etdiler. Zîrâ erlik odur ki merd ve zen ve sağîr ve kebîr ve azîm ve hakîre bakmaya, belki âyînesinde zâhir olan sûrete nazar eyleye. Eğer sûret hak ise kabûl ede. Zîrâ bunda mekr ve keyd yokdur ve illâ استفتِ قلبَكَ[2] mûcebince tevakkuf eyleye, tâ ki hak zâhir ola.

İşte **[244ª]** sûretin mîzânı şer' ve hakîkatin mîzânı kalbdir. Ve ikisi dahi ehl-i Hak elindedir. Onun için erbâb-ı hakîkatden hatâ sâdır olmaz, belki cümle-i akvâl ve ef'âli kānûn-i ilâhî olur. Eğerçi zâhir-bîn olanlara burası bâtın ve hafîdir. Onun için ehl-i dilin vücûduna ve onların yüzünden vârid olan ni'met-i feyze şükr etmezler, belki küfrân üzerine olurlar. Onun için terakkî bulmazlar ve belki ellerinde olan mertebeyi dahi izâat edip hüsrânı mübînde kalırlar.

Nazar eyle ilm-i husûlîlerine, kitâba mürâcaat ile bilirler. Zîrâ meyyiten an-meyyitin ahz etmişlerdir. Meyyitde ise şuûr olmaz. Ve nazar eyle ehl-i feyzin ilm-i huzûrîlerine ki ilm-i ilâhîden onlara gaybûbet gelmez. Zîrâ hayyen an-hayyin istifâde eylemişlerdir. Hayyde ise ilim nisyân bulmaz. Zîrâ

---

1 "Hikmet mü'minin yitiğidir, onu nerede bulursa alır." Tirmizî, İlim 19; İbn Mâce, Zühd 17.

2 "Kalbine danış." Dârimî, Büyû' 2; Ahmed, Müsned, IV, 227-228.

bu makūle hayy levh-i kalbe nazar eyler. Levh-i kalb ise aslü'l-elvâhdır. Hattâ demişlerdir ki: Ümmü'l-kitâb akl-ı evveldir ve akl-ı evvel ibtidâ mahlûkdur. Kalb gibi ki kalbin taayyünü cemî'-i kuvânın taayyününden mukaddemdir. Pes, feyz-i ilâhî kalemine akl-ı evvel levh ve kitâb olduğu gibi kalb-i insân-ı kâmil dahi ona mazhar oldu. Ve bundandır ki akl-ı evvel kutb-i âlem ve kalb-i kâinâtdır. Kalb kutb-i vücûd olduğu gibi ki a'zâ ve kuvânın medârıdır. Ve sultân-ı zâhir bu akıl ve bu kuvânın sûretidir ve sûret ma'nânın zıllidir. Onun için "zıllullâh" derler. Ve mütâbaat ve mübâyaası lâzım gelmişdir. Onun için fil-mesel derler ki: Et ile kemik biribirinden ayrılmaz. Ve mahall-i istib'âdda كالفَصْل بَين الشّجر ولِحائه[1] derler. Ya'nî ağaç ile kabı arasına nesne hâil olmaz. Zîrâ lübbü zabt eden kışrdır.

Ve sultânın esmâsıdır ki rubûbiyyet ve merbûbiyyet sırrını ızhâr eyler. Gel imdi ârif isen sultân üzerine hurûc etme ve illâ kutb üzerine hurûc etmiş olursun. Ve kutb üzerine hurûc etmek Hak üzerine hurûc gibidir. Ve Hak Kahhâr ve Müntakim'dir. Onun için aktâb ve ricâle sû' ile taarruz edenlerden hiçbiri felâh bulmamışdır. Zîrâ Ka'be'ye taarruz gibidir. قال تعالى: ﴿وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ﴾[2]

[244[b]] Ve bu fakîrin şeyhi Seyyidü'l-aktâb Seyyid Fazlî-i İlâhî -kuddise sirruh- Hazretlerine ba'zı vüzerâ' ezâ ve cefâ etmesiyle yetmiş bin askerle Sahrâ-i Sirem'de maktûl-i seyf-i celâl olmuşlar ve dest-i kahrdan cezâların bulmuşlardır. İşte sırr-ı velâyet budur ki sırr-ı nübüvvetdir. Nitekim Hazret-i Yahyâ'nın -aleyhi's-selâm- demi üzerine yetmiş bin âdem zebh olunmadıkça galeyân-ı demi sâkin olmadı. İşte bu dünyâ cezâsıdır ki cezâ-i uhrevîden bir emr-i cüz'îdir. İnkisâr nedir bilmeyenlerin başlarına bu makūle hâller gelir, velâkin gayrılar ibret almazlar. Zîrâ akılları kāsır ve idrâkleri gayr-i tâmmdır. Ve demişlerdir ki: العاقل من وُعِظَ بغيره[3]

Gel imdi evliyâya dokunma ve netîce-i kahrdan hazer eyle ve ehl-i i'tibârdan ol, tâ ki felâh bul ve ni'met-i vücûda ve müşâhede-i ehl-i şuhûda

---

1 Ağaç ile kabuğunu birbirinden ayırmak gibi.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Kim orada zulüm ile haktan sapmak isterse ona acı azâbdan tattırırız." el-Hac, 22/25.

3 Akıllı kimse başkasından öğüt alandır.

şükr eyle. [1]﴿وَتَرَاهُم يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ﴾ mazmûnunda dâhil olma ve illâ a'mâ kalırsın.

قيل لي بعد الإنتباه ليلة الخميس هذا القول المشهور في الوصف النّبوي والنّعت الأحمديّ: **شَفِيعُ الْخَلْقِ فِي الْمَحْشَرِ**[2]

Andelîb-i riyâz-ı hüsn ü cemâl
Gül-i sîr-âb-ı gülistân-ı kemâl

Sırr-ı ser-beste-i Cenâb-ı Ahad
Nûr-i şems-i tecelliyât-i Ahmed

Muhammed Mustafâ -sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem- ki makām-ı şefâat bi'l-asâle onun hakk-ı sarîhidir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَاماً مَحْمُوداً﴾[3] Ya'nî Rabbin seni ol makām-ı âlîye nasb eder ki ol makāmda Rabb-i Mahmûd'a hamdin sebebiyle eser-i hamdin makāma dahi sârî olup mahmûd olur. Zîrâ Ahmed ve Muhammed'in eseri her yerde mahmûdiyyetdir. Nitekim hayâtın eseri hayâtdır. Onun için sebzeye ve mâ-i cârîye ve vech-i hasene nazar etmek tecliye-i basara sebeb ve tûl-i ömre bâisdir. Zîrâ bu üç nesnede sırr-ı hayât zâhirdir. Nitekim memâtın eseri dahi memâtdır. Onun için mürdeye ve maslûba nazardan ve elvâh-ı kubûru kırâetden men' ve nehy olundu. Meğer ki meyyit ahyâ-i hakîkıyyeden ola ki onun hayât ve memâtı aynü'l-hayâtdır.

İşte cemî'-i eşyâda hâllerine göre bu **[245ª]** sereyân vardır, gerek mat'ûmât ve meşrûbât ve gerek melbûsât ve gerek mesmûât ve mubsarât. Onun için bu bâbda şâri'e mütâbâat lâzımdır. Zîrâ akl-ı mücerred ve idrâk-i kāsır bu eşyânın menâfi' ve medârrını teşhîsden âcizdir. Pes, her neye ki şâri' tahrîz etmişdir, elbet onun ya cismâniyyete veyâ rûhâniyyete fâyidesi vardır. Ve her neden ki men' etmişdir, lâ-cerem onun ya zâhire veyâ bâtına

---

1 "Ve onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler." el-A'raf, 7/198.

2 Perşembe gecesi uyandıktan sonra vasf-ı Nebevî ve na't-ı Ahmedî hakkında olan şu meşhûr söz bana söylendi: "Mahşerde halkın şefâatçisi".

3 "Umulur ki Rabbin seni övülmüş bir makāma ulaştırır." el-İsrâ, 17/79.

zararı vardır. Ve şol nesne ki müştebihdir, onun fetvâsı kalb-i kâmilden ahz olunur. Eğerçi halk ondan ziyâde gāfildir ve ol mertebeyi ikrâr dahi etmezler. Ve bilmezler ki ol fetvâ müctehidin ictihâdı fevkındedir. Zîrâ müctehid hatâ eder, fe-emmâ keşf-i sahîh hatâ etmez. Zîrâ min-indillâhdır, yoksa min-indi'n-nefs ve min-indi'l-akl ve min-indi'l-hayâl ve'l-vehm değildir.

Ve bu takrîrden fehm olundu, halkın şefâate ihtiyâcı şâri'e muhâlefetlerinden nâşîdir ki akvâl ve ef'âl ve ahvâlde hatâ vâkı' olup mertebe-i şerîat ve tarîkate halel gelmiş ve zâhirde ve bâtında tenezzül vâkı' olmuşdur. Pes, bu makūleler ki meşfûun-lehdir, kāsır ve nâkıs; ve onlara şefâat eden ki şâfi'dir, tâmm ve kâmildir. Zîrâ şefâat ednâyı a'lâya zamm etmekdir, tâ ki maksûd hâsıl ola.

Ve Cenâb-ı Mustafâ'nın -sallallâhu aleyhi ve sellem- şefâati iki vechiledir: Biri şefâate izne şefâatdir, tâ ki enbiyâ ve evliyâ ve sulehâ ve melâike makām-ı şefâate ereler ve mücrimleri ve nâzilleri tenezzülden terakkîye irgüreler. Ve biri nefs-i şefâatdir ki [1]شفاعتي لأهل الكبائر من أمّتي vekfince ehl-i kebâiri dûzahdan tahlîsdir. Ve ref'-i derecât için olan şefâat dahi ona mülhakdır. Zîrâ [2]حسنات الأبرار سيّئات المقرّبين mûcebince tenezzül dahi erbâbına göre ma'sıyet hükmündedir.

Pes, bu iki mânâdan ötürü şefâat afv ve ref'e taalluk eyledi, dünyâda taalluk eylediği gibi. Velâkin ehl-i i'tizâl bu ma'nâyı idrâkden uzlet etmeleriyle ahkâm-ı kesrete delâlet eden şefâati mutlakan inkâr ve ref' eylediler **[245[b]]** ve âhiret dünyânın kalbi olduğun anlamadılar. Ya'nî hatâ etmek ahkâm-ı kesretdendir. Onun için eser-i hatâ yine kesret yüzünden mahv oldu ki şefâatdir. Zîrâ şefâatde inzımâm ma'nâsı vardır ki mahz-ı kesretdir. Ve kalb kāleb sûretine girse lâ-cerem kālebin kesreti kalbde dahi zuhûr eder. Nitekim sûret-i melekiyye sûret-i beşeriyyeye duhûl ile beşerin levâzımı onda dahi bulunur. Nitekim demişlerdir: [3]الشيئ إذا ثبت ثبت بلوازمه

---

1 "Şefâatim ümmetimden büyük günah işleyenleredir." Ebû Dâvûd, Sünnet 21; Tirmizî, Kıyâmet 11; İbn Mâce, Zühd 37.

2 Ebrârın hasenâtı, mukarrabînin seyyiâtıdır.

3 Bir şey sâbit olduğu zamân gerekleriyle sâbit olur.

Pes, şefâat sûretde kesretden kesretedir, eğerçi hakîkati vahdetden kesretedir. Zîrâ îmân-ı dildir ki a'zâ ve kuvâya şefâat eder ve sırr-ı Rasûl'dür ki halkı sûret-i rahmete kor. Ve rahmet gerçi cemî'-i eşyâya şamildir, velâkin bu ma'nâ rahmet-i vücûd-i âmma göredir. Ve bu makāmda "şefâat" dedikleri elsine-i hakāikdan istid'â-yı esmâdır. Ve husûs-ı rahmet ki ism-i Rahîm'den müstefâddır, hâl-i hâssa göredir. Ve bu makāmda şefâat lisân-ı îmândan iktizâ-yı zâtdır. İşte [1]﴿مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ﴾ budur. Ya'nî bu makāmda şefâate me'zûn olan asâleten Rasûlullâh'dır -aleyhi's-salâtü ve's-selâm- ve meşfûun-leh olan da mü'mindir. Zîrâ mü'min onun ıyâli ve zû-rahm-i mahremidir ki infâkı onun üzerinedir. Ve bu makāmda infâk şefâatdir. Zîrâ cisim ve cân ol infâk ile helâkden halâs olur, gıdâ ile halâs olduğu gibi. Çünki şefâat onun sıfatıdır ve sıfat ve mevsûf fi'l-hakîka birdir -isim ve müsemmâ gibi-, bu cihetden nefs-i Nebevî gıdâ-i meşfûun-leh oldu. Ve buradandır ki derler: [2]الإنسان الكامل غداء الكائنات Ya'nî umûm ehline umûm üzerine ve husûs ehline dahi husûs üzerine gıdâdır.

Ve bundan meveddet-i kurbâ ve sıla-i rahmin vücûbu sırrı dahi ma'lûm oldu. Zîrâ insân-ı kâmile cemî'-i eşyânın karâbeti vardır, velâkin ba'zının bu'dü onu mîrâsdan hacb etmişdir. Ve mîrâs, ilim ve ma'rifet ve şefâat ve emsâlidir. Ve bu makāmdandır ki havâss-ı mü'minîn dahi makām-ı şefâate mansûb olurlar. Zîrâ vârisler ve halîfelerdir. Ve vâris mevrûsün-minh hey'eti üzerine ve halîfe müstahlif sûreti üzerinedir ve illâ vâris ve halîfe **[246ª]** olmaz.

Ve şefâat yevm-i mahşerle takyîd olundu. Zîrâ eseri ol günde zuhûr etse gerekdir. Ve bir dahi budur ki dünyâda her husûs için şefâat olmaz ve illâ halka tenezzül lâzım gelir. Zîrâ ibtilâât esbâb-ı keffârâtdır. İşte ﴿رَبِّ اغْفِرْ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ﴾[3] ve emsâlinde mağfireti yevm-i dîn ile takyîd etmek dahi bu sırr üzerine mebnîdir. Pes, bu dünyâda müsellem kimse olmaz, belki ibtilâsı ya keffâret için olur -avâmm-ı mü'minîn gibi- veyâ ref'-i derecât için olur -husûs-ı mü'minîn gibi-.

---

1 "O'nun izni olmadan O'nun katında kim şefâat edebilir?" el-Bakara, 2/255.

2 İnsân-ı kâmil, kâinâtın gıdâsıdır.

3 "Rabbim, kıyâmet gününde hatâlarımı bağışla." bk. Şuarâ, 26/82.

Ve şehâdet-i Yahyâ -aleyhi's-selâm- dahi bu mertebeye dâirdir. Belki makām-ı mahbûbiyyetin hükmündendir. Zîrâ "Yahyâ ma'sıyet değil belki hemm-i ma'sıyet bile etmemişdir" diye mansûsdur. Ve bu bâbda ekmel olan Ekmelü'l-beşer ve Efdalü'l-kâinât'dır. Zîrâ cemî'-i merâtibi câmi'dir. Hattâ dünyâdan şehâdetle gitmişdir. Zîrâ ekl etdiği şât-i mesmûmenin eseri kurb-i intikāllerinde zâhir oldu. Ve bu ma'nâya işâret eder şol hadîs ki gelir: ما أوذي نبيٌّ مثل ما أوذيتُ[1] Ya'nî cümle-i enbiyâya olan ezâ bende müctemi' oldukdan sonra ziyâde dahi vardır. Zîrâ belânın ziyâdeliği velânın dahi ziyâdeliğine sebebdir. Ve velânın ziyâdeliği rü'yet ve tecellî-i zâtdır. Nitekim ﴿وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ﴾[2] ve dahi ﴿لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ﴾[3] ve emsâli ona dâlldir. Ve bu belâyâ enbiyâda müteferrık olduğu gibi evliyâ-i ümmetde dahi müteferrık oldu.

Ve hatmü'l-evliyâ üzerine inkârın kesret ve kuvveti mazhar-ı tâmm olduğundandır. Bu cihetden hulefâ' nâmına olanlar sâirlerden ziyâde mübtelâ oldular. Nazar eyle hulefâ-i erbaaya ve Haseneyn'e -radıyallâhu anhümki Rasûlullâh'a -sallallâhu aleyhi ve sellem- kurb-i neseb ve kurb-i zamân ve kurb-i münâsebet-i ma'neviyye olmak hasebiyle eşedd-i meşâkk ile mübtelâ ve âhir Sıddîk'dan mâ-adâsı mertebe-i şehâdet ile intikāl eylediler.

Ey ârif, bu esrâra muttali' olanlar ve bu netâicden eser bulanlar bu makūle ibtilâât istib'âd etmezler ve bu zehirler onlara halvâ ve menn ve selvâ gelir. Zîrâ fi'l-mesel koruk netîcede halvâ olur ve hârın sûreti gül rengine tahavvül eder ve âlem-i hakāik suver yüzünden vücûd bulur. Pes, her sûret bir hakîkate dâlldir, gerek ol sûret **[246b]** senin yanında mahbûb olsun ve gerek mekrûh olsun. Ve mekrûh yüzünden zuhûr eden hakîkat mahbûb yüzünden zuhûr edenden akvâdır. Zîrâ mahbûb yüzü meyl ve garaz-ı nefsânî ile meşûb ola gelmişdir ki senin ona ihtiyârın munzammdır. Mekrûh yüzü ise mahzâ irâdet-i Hak iledir. Onun için ekâbir-i evliyâ ibtilâya ser-fürû etdiler ve ibtilâ-i seyyi'de bulduklarын ibtilâ-i hasende bulmadılar. Çünki zevk-ı tâmm ola, lutf ve kahr ve zehr ve halvâ berâber olur.

---

1 "Bana yapılan eziyet hiçbir peygambere yapılmadı." bk. Tirmizî, Kıyâmet 34; İbn Mâce, Mukaddime 11.

2 "Katımızda dahası da vardır." Kāf, 50/35.

3 "Güzel davrananlara daha güzel karşılık ve fazlası var." Yûnus, 10/26.

Belki sûret-i kahrda bulunmak gālib gelir. Zîrâ celâl-i bâtın fi'le gelmedikçe cemâl-i zâhir dahi yüz göstermez ve kafâ tahvîl olunmadıkça serâpâ vücûd vech olmaz ve makām-ı şefâat kemâl bulmaz. Fe'fhem cidden.

اَلشَّفِيعُ لَا يُجْبَرُ وَالشَّاهِدُ قَدْ يُجْبَرُ[1]

Ma'lûm ola ki tahrîr-i seherî bu makāma bâliğ oldukda zikr olunan kelimât dahi vârid olmakla ilhâk olundu. Ya'nî şefî' ile şâhidin farkı budur ki şefî'de iltizâm yokdur, şâhid ise böyle değildir. Zîrâ eşhâdı işhâddan murâd vakt-i hâcetde def'-i zarûretdir ki şâhid ol ma'nâyı nefsi üzerine îcâb ve ilzâm eylemişdir. Ve ekseri hukūka dâir umûrdur. İstihrâc-ı hukūk ise şuab-i îmândandır. Şefâat ise ihtiyâra menûtdur ki muktezâ-yı rahmet-i cibilliyyedir. Onun için şefâat makām-ı rahmetden ve ism-i Rahmân'dandır.

Ve âhir şefî' ism-i Rahmân'dır ki edille-i akliyye ile muvahhid olanları cehennemden ihrâc için şefâat eyler. Ve onlar şevâhik-ı cibâlde ve aktâr-ı arzda ve zamân-ı fetretde bulunanlar ve gelenlerdir ki da'vet-i enbiyâ bâliğ olmamakla îmân-ı şer'î ile mü'min olmamışlar ve îmân-ı tahkîkî bulmamışlardır. Velâkin tevhîd-i aklî ile muvahhid olmuşlardır ki ona "îmân-ı te'vîlî" derler. Ve tevhîd-i aklî odur ki akl-ı selîm ile sâni'-i âlemin vahdetini bilmişler ve usûl-i şerâi'a muhâlif onlardan nesne sâdır olmamış ve ol hâl üzerine dünyâdan intikāl eylemişlerdir. Varaka b. Nevfel ve Amr b. Tufeyl ve emsâli gibi.

İşte ism-i **[247ª]** Rahmân'ın bu gāyete dek şefâati câriye olsa gerekdir. Ve bu makāma işâretdir ki hadîsde gelir: الرّحماء يَرحمهم الرَّحْمٰنُ[2] Ya'nî onlar nefslerine tevhîd-i aklî ile merhamet etdiklerinden ötürü ism-i Rahmân dahi dûzahdan tahlîs ve ehl-i cennet kılmakla merhamet eyledi. Ve sâir ehl-i rahmet dahi ona kıyâs oluna. Onun için sıla-i rahm lâzım geldi. Zîrâ rahm ism-i Rahmân'dan bir şu'bedir. Pes, şol kimsede ki hukūk-ı rahm ve merhamet-i halk yokdur, ism-i Rahmân'dan bî-behredir.

---

1 "Şefâat eden icbâr olunmaz, şâhidin ise icbâr olunduğu olur."

2 "Merhamet edenlere Rahmân merhamet eder." bk. Ebû Dâvûd, Edeb 58; Tirmizî, Birr 16.

İnsân-ı kâmil ise odur ki ism-i a'zam ile muttasıf ola ki cemî'-i esmâyı câmi'dir. Ve ol ism-i a'zam ism-i Allâh ve ism-i Rahmân'dır ki ikisi dahi ism-i câmi'dir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿قُلِ ادْعُوا اللهَ أَوِ ادْعوا الرَّحْمٰنَ أَيّاً مَا تَدْعُوا فَلَهُ ٱلْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى﴾[1] Ya'nî bu iki ismin zımnında cemî'-i esmâ-i ilâhiyye mündericdir demekdir. Velâkin ism-i Rahmân'ı usûl-i esmâya idhâl etmedikleri mertebeye delâlet etmediği içindir. Ya'nî gerçi şumûlde ism-i Allâh ile berâberdir, velâkin ism-i Allâh mertebeye delâlet eder ki ulûhiyyetdir. Ve bu ulûhiyyetdir ki Rabb ve merbûbun mâ-beynini rabt etmişdir, ism-i Zâhir'de saltanat gibi. İsm-i Rahmân ise irtibât-ı mezkûra delâlet etmez, hemân arş-ı muhît üzerine istîlâsına delâlet eder.

Bu cihetden dediler ki: Felek-i rahmetden evsa' felek yokdur. Zîrâ arş muhît-ı eşyâdır. Ve Mudill ismi dahi taht-ı rahmetde dâhildir, ism-i Hâdî gibi. Zîrâ cemî'-i vücûdât rahmetdendir. Eğerçi ba'zının havâssına gazab taalluk etmişdir, fe-emmâ bu gazab emr-i ârız i'tibâriyledir. Ya'nî sebeb-i gazab bi'l-fi'l nefs-i vücûda mukārin değildir, belki mâhiyyete vücûd mukārenetinden sonra hâsıldır. Velâkin her fi'lin mebdei kuvvetdir. Pes, ol sebeb-i gazab kuvvetde olmasa fi'le gelmezdi.

Ve Rasûlullâh'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- vücûdları felek-i rahmet-i enfüsîdir. Onun için Kur'ân'da gelir: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾[2] Ya'nî âlemi ta'mîm etdiği felek-i enfüsînin evsa'iyyetine delâlet eder. Bu sebebden buyurur: ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾[3]

[247b] Ya'nî izam aslında arşın sıfatıdır. Nitekim "arş-ı azîm" denilir. Pes, bunda "huluk"dan murâdın sıfat-i rahmet olur ki ondan a'zam yokdur. Ve vücûd-i Nebevî câmi'-i vücûdât olmakla huluku olan sıfat-i rahmet dahi câmi'u's-sıfât[tır]. Pes, Rasûl'den evsa' ve erham yokdur, meğer Erhamü'r-râhimîn ola. Onun için ümmetinin muhâsebesini kendi zât-i Kerîm ve Rahîm'ine muhtass kıldı ve Habîb elinde kılmadı. Zîrâ Habîb min-vechin kevndendir. Vücûd-i Hak ise âlem-i vücûbdandır. Vücûb ise kevnden

---

1 "De ki: Allâh'a duâ edin yâhut Rahmân'a duâ edin. Hangisiyle duâ etseniz en güzel isimler O'nundur." el-İsrâ, 17/110.

2 "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." el-Enbiyâ, 21/107.

3 "Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin." el-Kalem, 68/4.

evsa'dır. Zîrâ kevn onun nefesinden teneffüs etmişdir. Ve bundan netîce-i rahmet Hakk'ın rahmeti olduğu bilindi ve zâhir ile mazharın farkları idrâk olundu. Zîrâ zâhirin mazhara tecellîsi isti'dâdı mikdârıdır, şemsin kamere tecellîsi gibi. Ve şemsde dahi nûr vardır ki cirm-i kamere sığmaz. Fe'fhem cidden.

Ba'de-zâ takrîr-i sâbıkdan fehm olundu ki şefâate cebr yokdur. Nitekim [1]﴿عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَاماً مَحْمُوداً﴾ âyetinde kelime-i mukārebe ve recâ ona delâlet eder. Şehâdete ise vardır. Nitekim gelir: ﴿فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا بِكَ شَهِيداً عَلَى هَؤُلاَءِ﴾[2] Ya'nî bu âyetde bâ-i ta'diye cebre delâlet eder. Şol cihetden ki şehâdet-i mezkûre vücûd-i Rasûl'e mahsûsadır ve sâirin şehâdetleri ona nâzil olan Kur'ân'ın hükmündendir. Ya'nî bu ümmet-i merhûmenin efâdılı ümem-i sâlifeyi ve ahvâlini Kur'ân'dan istifâde eyleyip şehâdet ederler. Rasûlullâh ise Kur'ân'dan istifâde etdiği gibi enbiyâya mülâkāt ve leyle-i mi'râcda suver-i ümemi ve ahvâlini müşâhededen dahi istifâde etmişdir. Binâen alâ-hâzâ hakk-ı şehâdet onun ve ol şehâdete kendi müteayyindir. Çünki vâhidün ke-elfdir. Vahdet-i vücûd yanında vahdet-i şehâdet dahi kifâyet eder. Ve bu sırra işâret için ashâbdan birinin şehâdetini iki şehâdet yerine add eyledi. Ve bu makāma işâretdir ki gelir: عليكم بالسّواد الأعظم. والواحد على الحقّ هو السّواد الأعظم، فظهر أنّ الواحد قد يجمع العالم، فاعرف.[3]

[248ª] Ey ârif, ma'sıyetden hazer etdiğin gibi tâatden dahi hazer eyle, tâ ki müflis olasın. Ve müflis hakkında demişlerdir ki: المفلس في أمان الله[4] Pes, şol kimse ki Hakk'ın emânındadır, şefâate muhtâc olmaz. Ve hatmü'l-evliyâya muhabbet eyle, tâ ki bununla dahi şefâate muhtâc olmayasın. Zîrâ bu bir muhabbetdir ki adâvetleri ref' eder. Ve bu bir ikrârdır ki kabirde münker ve nekîri hayretde kor. Ve bu bir intisâbdır ki selâtıyn ona reşk eyler. Ve bu bir ilimdir ki hakîmin aklı bunda müncemid olur. Ve bu bir dergâhdır ki havâss ona meşyen ale'l-vücûh gelir. Ve bu türbe bir kubbedir

---

1 "Umulur ki Rabbin seni övülmüş bir makāma ulaştırır." el-İsrâ, 17/79.

2 "Seni de bunlara şâhid getirdiğimiz zamân nice olur?" en-Nisâ, 4/41.

3 "Size büyük topluluğu tavsiye ederim." (İbn Mâce, Fiten 8). Hak üzere olan bir kişi de büyük topluluktur. Zâhir oldu ki bir, yerine göre âlemi toplar. Bunu bil.

4 Müflis, Allâh'ın emânındadır.

ki seri eflâkin fevkındedir. Ve bu türbenin sırrı bir sırr-ı azîmdir ki cemî'-i emsâra sârîdir. Ve bu bir kitâbdır ki kütüb-i ilâhiyye umûmen bunda mündericdir. Ve bu bir kalemdir ki onun levhi âriflerin kulûbudur. Ve bu bir nakş-ı garîbdir ki her kim onun sıbğıyla masbûğ olursa ebedî solmaz. Ve bu bir şekildir ki bunun netîcesine kimse ermez ve ilmi dâiresine bir ferd girmez. Fe'fhem.

اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مَنْ أَلْقَيْتَ عَلَيْهِ مَحَبَّةً مِنْكَ، وَرَضِيتَ عَنْهُ وَأَرْضَيْتَهُ عَنْكَ

هكذا ورد في بعض الأسحار وهو من أجلّ التّصلية على النّبي المختار صلّى الله عليه وسلّم[1]

Ya'nî zikr olunan tasliye ile Cum'a seherinde ilkā olunup bu mahalle sebt olundu, tâ ki bâbullâhda olan fukarâya yâdigâr ola ve ilâ-yevmi'l-kıyâm ehl-i kıyâma vird olup kala.

Ve bunda işâret vardır ki Allâh Teâlâ'nın mâhiyyet-i vücûd-i Nebevî'ye vücûd ile mülâkātı sıfat-i muhabbete mukārenetledir. Onun için Habîbullâh oldu. Nitekim hadîs-i kudsîde gelir: كنت كنزاً مخفيّا فأحببت أن أُعرف فخلقت الخلق لأُعرف[2] Ya'nî bu hitâb ki Hazret-i Dâvûd'a -aleyhi's-selâm- vâkı' olmuşdur, muhabbet ile bed' olunmuşdur. Zîrâ hubb-i zâtî-i ezelî olmasa mâhiyyâta vücûd mukārenet etmezdi. Ve mukārenetden dahi murâd **[248b]** Hakk'ın ma'rûfiyyetidir.

Pes, ma'rifet netîce-i muhabbet oldu, ya'nî nüzülen. Ve kezâlik muhabbet netîce-i muhabbet geldi, ya'nî urûcen. Ve bu ma'nâ delâlet etdi ki ma'rifet müşâhededen asldır. Zîrâ bi-lâ-ma'rifetin müşâhede tâmm olmaz ve illâ insân hayvân ile berâber olmak lâzım gelir. Şol ma'nâdan ki hayvândan dahi eşyâyı müşâhede vardır, velâkin meşhûduna vâkıf ve sırrına ârif değildir.

---

1 "Allâh'ım, üzerine kendinden bir sevgi koyduğun, ondan râzı olduğun ve onu senden râzı kıldığın kimseye rahmet et." Seherlerden birinde bu şekilde vârid oldu. Bu, Nebiyy-i Muhtâr -sallallâhu aleyhi ve sellem-'e yapılan salevâtın en yücelerindendir.

2 "Gizli bir hazine idim, bilinmemi sevdim, bilinmek için de mahlûkātı yarattım." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 121.

Ve ibtidâ-i ma'rifet akl-ı evvelden hâsıl oldu ki rûh-i Nebevî'dir. Onun için "akl" denildi ki kendini ve Rabbini taakkul eyledi. Ve bu mertebeye "ma'rifet" denilir. Zîrâ zât-i ilâhiyye henüz libâs-ı esmâyı âlâ-vechi'l-kemâl telebbüs etmemişdi ve tecellî cenâh-ı vâhid üzerine olup mertebe-i isticlâ tamâm olmamışdı. Çünki mertebe-i halkıyyet tamâm olup ayn-ı hâricî zuhûra geldi, ma'rifet ilme terakkî eyledi.

Ve bu makāmdan denildi ki: [1]﴿فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ﴾ Ya'nî mertebe-i ulûhiyyet müteallak-ı ilim oldu ve nefs ile Rabbin ilmi kemâl buldu ve nefs mertebe-i ubûdiyyetde ve rûh mertebe-i ma'rifetde ve sırr mertebe-i müşâhedede râsih olup mütaallak-ı ilim olacak bakıyye kalmadı. Onun için buyurur: [2]﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ Ya'nî cinn ki kuvâ-yı müstetire ve ins ki a'zâ-i zâhiredir, ibâdet-i zâtiyye ve teklîfiyye ile ibâdet için halk olunmuşlardı, insân-ı kâmile vücûd buldu. Onun için A'lemü'l-halk [3]أنا العبد dedi. Ve ubûdiyyet îrâs-ı ilim ve ma'rifet edicek [4]﴿فَاعْلَمْ﴾ denildi ve mertebe-i halkıyyetden mertebe-i hakkıyyete terakkî vâkı' oldu. Zîrâ Hakk'ı bilen yine kendidir, velâkin âlem-i farka göre hitâb âbid ve âlime vâkı' oldu.

Ve bu izâfet-i kevniyye ki ilmi kevne nisbetdir, fi'l-hakîka mükevvene zenb olmakla [5]﴿وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ﴾ dedi. Ya'nî gerçi kevnin hasebiyle ilim sana nisbet olundu, velâkin mertebe-i vücûb hasebiyle ilim Hakk'a muzâfdır. Zîrâ ilim aslında sıfat-i ilâhiyyedir, sıfat-i halkıyye-i kevniyye değildir ve illâ kevn vücûb olmak lâzım gelir. Tesviye ise muhâldir. Zîrâ kevnin sıfat-i zâtiyyesi iftikār ve acz ve zillet ve cehldir. Onun için ﴿أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ / لَا تَعْلَمُونَ شَيْئاً﴾[6] ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللهِ﴾[7] ﴿وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ

---

1 "Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur." Muhammed, 47/19.

2 "Ben cinleri ve insânları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." ez-Zâriyât, 51/56.

3 "Ben kulum." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Bazı tasavvufî eserlerde hadis olarak geçmektedir. Örnek olarak bk. Rûzbihân Baklî, *Arâisü'l-beyân*, I, 291; a.mlf., *Meşrebü'l-ervâh*, s. 44.

4 "Bil ki..." Muhammed, 47/19.

5 "Günâhın için mağfiret dile." Muhammed, 47/19.

6 "Allah sizi annelerinizin karnından çıkardığında hiçbir şey bilmiyordunuz." en-Nahl, 16/78.

7 "Ey insanlar, Allâh'a muhtâc olan sizsiniz." Fâtır, 35/15.

﴿ضَعِيفاً﴾[1] buyurdu. Ve Hakk'ın sıfat-i zâtiyyesi gınâ ve kudret ve ilim ve izzet ve emsâlidir. Bu cihetden insân Hakk'ı yine Hak ile bilir, yoksa kendiyle bilmez. Nitekim şems yine dav'ıyla ma'lûmdur, zılli ile değil. Zîrâ zıll zıdd ve emr-i ârızdır.

Ve bu takrîrden fehm olundu ki [2]فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ'da olan "*halk*"dan asâleten murâd Cenâb-ı Nübüvvet'dir. Pes, ıtlâk-ı ma'rifet ve ıtlâk-ı halkdan her biri kemâle dâll oldu. Onun için a'lemü'l-halk ve a'delü'l-mizâc ve ahsenü'l-halk ve'l-huluk oldu. Ya'nî tecellî-i zâtî onu bir dereceye i'lâ' etdi ki onun fevkında şuhûd-i zât olmadı. Ve tecellî-i esmâ ve sıfât dahi ona bir sûret verdi ki onun fevkında sûret ve sıfat bulunmadı. Nitekim [3]أنا أملح ona dâlldir.

İşte ilkā-i muhabbet onu ma'rifet-i kâmileye erişdirdi ve ubûdiyyeti yüzünden kemâl-i rızâya irgürdü. Onun için buyurdu: ﴿وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى﴾[4] Ya'nî kendi hakkında mertebe-i rızâyı bulduğun gibi ümmetin hakkında dahi bulursun. Zîrâ ümmet senin kuvâ ve a'zâna benzer. Pes, zâtında rızâ bulan sıfâtında dahi rızâ bulur. Ve bundan murâd ümmet-i hakîkıyyedir ve illâ cemî'-i ümem onun ümmet-i hükmiyyesidir. Onun için enbiyâya bâb-ı şefâat onun yüzünden meftûh olur, tâ ki şefâat eyleyeler. Bu cihetden şefâat fi'l-hakîka onun makām-ı mahmûd-i mahsûsudur, gayrının değil. Ve cemî'-i enbiyâ ona ümmetdir, fe-keyfe ki ümem?

Pes, netîce-i âlem odur ki zübde-i vücûddur ve fâtihu bâbi'l-ibdâ' ve hâtemü'l-enbiyâi ve'l-evliyâ'dır. Evvelkinin ma'nâsı budur ki: أوّل ما خلق الله روحي[5] ibâretinden me'hûzdür. Ve ikinci [6]﴿وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ﴾'den müstefâddır. Ve üçüncü mertebe-i hilâfet-i Muhammediyye'nin mehdî-i muntazarla hatmidir. Zîrâ mehdî evlâd-ı Fâtıma'dandır -radıyallâhu anhümâ-.

---

1 "İnsan zayıf yaratılmıştır." en-Nisâ, 4/28.
2 "...halkı yarattım." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 121.
3 "Ben daha güzelim." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.
4 "Rabbin sana verecek ve sen râzı olacaksın." ed-Duhâ, 93/5.
5 "Allâh'ın yarattıklarının ilki benim rûhumdur." bk. Ali el-Kārî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, I, 169, 199.
6 "(Muhammed) peygamberlerin sonuncusudur." el-Ahzâb, 33/40.

Pes, hatmiyyet-i velâyete mazhar Muhammed Mehdî'dir ki hükm-i rasûldedir. Zîrâ onun vârisi ve sîretinde hey'eti üzerinedir. Bu ma'nâdan hatmü'l-evliyâ oldu. Ve Îsâ -aleyhi's-selâm- ki hilâfet-i mutlakanın -ya'nî ibtidâ-i **[249b]** Âdem'den intihâya dek olan hilâfetin hatmidir-, bu dahi hâtemü'l-evliyânın sırrıdır. Zîrâ Îsâ onun ümmetinden ma'dûd olduğundan mâ-adâ hükmen evlâd-ı hatmdendir. Zîrâ Cibrîl rûh-i Muhammedî'den mahlûk ve Îsâ dahi nefh-i Cibrîl'den hâsıldır. Pes, Îsâ hatme göre veledü'l-veled gibi oldu. Bu cihetden dahi netîce-i hilâfet yine cenâb-ı hatmde karâr eyledi. Ve bir hatm dahi vardır ki vasatda gelmişdir. Onun hatmiyyeti mertebe-i mahsûsaya göredir, yoksa âhiriyyet-i hakîkıyye ma'nâsına değildir, mehdî ve Îsâ gibi. Eğerçi ol dahi fî-nefsi'l-emr hâdî ve mehdîdir ve netîce-i mertebe-i velâyetdir.

فاعلم ذلك وصُن نفسَك عن الإنكار، يرحمك الغفّار.[1]

ورد في بعض الأحاديث: **لَيْتَ رَبَّ مُحَمَّدٍ لَمْ يَخْلُقْ مُحَمَّداً**[2]

Ba'zılar bu hadîs-i şerîfin mazmûnunu adem-i fehm ve idrâkden mevzûiyyetine zâhib olmuşlardır. Vech-i zehâb bu ki: Halk-ı âlem ve Âdem muktezâ-yı hikmet olıcak hakîm-i ilâhîye ne vechile sezâ olur ki vücûdun ademini temennî eyleye, maa-hâzâ mütemennâ muhâldir? Cevâb budur ki: Bu kelâm makām-ı kabza göredir ki evâil-i hâlde vâkı' olur. Pes, bunun meâli ducreti beyân ve kabzın indifâ'ını recâdır, yoksa muhâli temennî bâbından değildir. Ve cemî'-i kibârdan hâlet-i dıykda bu makūle kelâm sâdır olmuşdur. Hâttâ enbiyâ -aleyhimü's-selâm- kemâl-i hayretden ﴿مَتَى نَصْرُ اللهِ﴾[3] dediler. Maa-hâzâ bilirlerdi ki Hak Teâlâ va'dinde sâdıkdır ve vakt-i merhûnunda incâz-ı va'd eyler.

---

1 Bunu bil ve nefsini inkârdan koru ki çok bağışlayıcı olan Allah sana merhamet etsin.

2 Bir hadiste vârid oldu ki: "Keşke Muhammed'in Rabbi Muhammed'i yaratmasaydı." bk. Ali el-Kārî, *Mirkātü'l-mefâtîh*, VIII, 3344.

3 "Allâh'ın yardımı ne zaman?" el-Bakara, 2/214.

Pes, bu kelâm isti'câz ve istib'âd kabîlinden değildir. Belki mev'ûdun teahhurundan hâsıl olan dıyk ve ducretin indifâını taleb ve istimtâr-ı rahmet ve neşât ve bastdır. Ve Hazret-i Ali'den -kerremallâhu vecheh- menkūldür ki: ما للتّراب وربّ الأرباب[1] demişdir ki ızhâr-ı acz ve kusûr ve ibrâz-ı ducret ve kabzdır. Ve ba'zılar: ليتني كنت طائراً على رأس شجر[2] Ve ba'zılar:

أقول تارة يا ربّ زدني وأخرى ليت أمّي لم تلدني[3]

demişdir. Ve Sultânü'l-arîfîn Ebû Yezîd-i Bistâmî -kuddise sirruh- bu vechile ifâde eyleyip bastını bildirmişdir ki: Ba'zı evkāt olur ki arş-ı a'zamı **[250[a]]** gözümün bir kirpiğine salındırmam. Ve kabzı hâlini dahi işrâb eyleyip demişdir ki: Ve ba'zı evkātde kendimi yehûddan dahi zelîl ve hakîr bulurum.

Ey ârif, evliyâ bilir ki vücûd ademden yeğdir. Maa-hâzâ kemâl-i inkıbâzından "N'olaydı ben cihâna gelmeyeydim, çû geldim bâri insân olmayaydım" der. Fe-emmâ evâhir-i hâlde böyle demez, belki hamd ve senâ-i Hakk'a meşgūl olur. Nitekim gelir:

İhsânına müstağrakız
Yâ Rabb nice şükr edelim

Ehl-i atâna mülhakız
Yâ Rabb nice şükr edelim

Pes, iki vaktin hükmü bir değildir ki aşkın hükmü galeyân ve fenânın hükmü sükût ve zevebândır. Ve kezâlik kabzın hâli âh u feryâd ve bastın hâli ferah-nâk u dilşâd olmakdır. Ve evâhir-i ahvâl ve makāmât netâic makūlesidir ki evvelki şekle kıyâs olunmaz. Ve şol ki merâtib ve makāmât ve ahvâl ve ihtilâf-ı evkāt ve sırr-ı bidâyât ve nihâyât bilmez, bu makūle mebâhisden bahs etmekde hatâ eder ve zelelden hâlî olmaz. أعطِ القوس بَارِيها[4] demişlerdir. Eğer derdin var ise meydâna gel ve eğer bî-derd isen yürü zâhidler yanına açıl.

---

1 Toprakla Rabblerin Rabbi'nin münâsebeti nedir?
2 Keşke bir ağacın başında bir kuş olaydım.
3 Bâzen "Rabbim bana artır" derim, bâzen de "Keşke annem beni doğurmasaydı".
4 Yayı ustasına (işi ehline) ver.

Ey gāfil, bülbül niçin feryâd eder ve gurâbda bu derd yokdur? Ve Ya'kūb Nebî -aleyhi's-selâm- Yûsuf için neden bu kadar müddet giryân oldu, maahâzâ hükm-i temkîn değil idi? Fe-emmâ hüzn ve bükâ' makāmât-i âliyedendir. Ve bu makāmdandır ki vasf-ı Nebevî'de gelir: كان متواصِل الأحزان دائم الفِكر[1]

Pes, mevtın-ı dünyâ makām-ı lutf ve kahr ve dâru'l-cemâl ve'l-celâldir. Belki bu dârda oldukça celâl-i ilâhî gālibdir. Ya bu kadar satavât var iken nice zeferât etmeyesin? Ve bu firkatler ve gurbetlerle nice başın alıp gitmeyesin? Âşıka dahl ve ta'nından ma'lûm oldu ki onun hâlinden bî-habersin. Ve eğer sen onların derdiyle pür-derd olmazsan ne bed-gühersin!

Gel bu nâr-ı celâlde muhterık ol, tâ ki Halîl gibi gülistân bulasın. Ve gel bülbül gibi İbrâhîm'e tâbi' ol, tâ ki feryâd ve figānınla âlemde dâsitân olasın. Ne aceb türâbın âba gālib gelmişdir, bir aceb mâ-i feyz ile denes-i kalbini yusan olmaz mı? Ve ma'rifetden bir libâs-ı fâhir telebbüs etsene. Bir gün âriflerin ıydi gelmez mi?

إلهي أنت وليّ التوفيق، منك الهداية إلى سداد الطّريق.[2]

[250b]

ورد في بعض الآثار: **إِذَا تَمَّ الْفَقْرُ فَهُوَ اللهُ**[3]

Bundan murâd fakr-ı hakîkîdir ki "fenâ fillâh" dedikleridir. Ve ona "tams"ve "mahk" dahi derler. Ya'nî ef'âl ve sıfât ve zâtını ef'âl ve sıfât ve zât-i Hak'da ifnâ eylemekdir. Ve ol bir ma'nâdır ki nûr-i tecellîye mevkūfdur. Zîrâ vücûd-i fânî zulmet-i kevniyyeden ibâretdir, fe-emmâ asl-ı hicâb taallukātdır. Çünki taallukāt fenâ bula ve nûr-i tecellî-i ilâhî işrâk ede, vücûd-i abd müstetir ve vücûd-i Hak zâhir olur. Eğerçi ayn-ı vücûd hâricde sâbitdir. Zîrâ kıyâmet-i suğrâda vücûd-i zâhirî mütelâşî olmaz, belki ahvâl ve ahkâmı muzmahill olur.

---

1 Hüznü sürekli, tefekkürü devamlı idi.
2 Allâh'ım, başarı sendendir ve doğru yola iletmek sana âittir.
3 Bir eserde vârid oldu ki: "Fakr tam olduğunda o Allah'tır."

Pes, maksûd taayyün-i zâhiri ifnâ etmek değildir -kıyâmet-i kübrâdaki gibi-, belki taayyün-i bâtını ifnâdır. Bu ifnâdan ise abd Hak olmaz, belki abdin abdiyyeti ve vücûd-i kevnîsinin hükmü fenâ bulup Hakk'ın hakkıyyeti ve vücûd-i vâcibîsinin eseri zuhûr eder. Ve bu esnâda farz ve sünnet yine ke'l-evveldir. Zîrâ ekâbir-i evliyâ mahfûzlardır. Ya'nî gerek kendilerine şuûrları olsun ve gerek olmasın. Zîrâ fi'l-hakîka mahfûz odur ki adem-i şuûr hâlinde mahfûz ola.

Nitekim bu ma'nâ Dimeşku'ş-Şâm'da Hatmü'l-evliyâ'ya vâkı' oldu. Ya'nî altı ay kadar kendinden münselih iken her vakitde tecdîd-i vudû' eder ve halka imâmet eylerdi. İşte bu mertebe ona mahsûs gibidir. Zîrâ Ebû Yezîd-i Bistâmî ve Bağdâd erenlerinden niceleri mağlûbiyyetleri hâlinde edâ-i ferâiz edemezlerdi ve Hak Teâlâ'dan edâ-i ferâiz edecek kadar sahv ve şuûr isterlerdi ve namâza kıyâm hâlinde sâcid ve mescûdun vahdeti müşâhedesiyle hayrete düşerlerdi ve secde etmek onlara şirk gibi gelirdi.

Ve şeyhim Seyyidü'l-aktâb Seyyid Fazlî-i İlâhî'den bu makūle nesne sâdır olmamış, belki mine'l-evvel ile'l-âhir mahfûz gelip ve ol vechile gitmişdir. Maa-hâzâ tecelliyât-i berkıyye sâhibidir. Nitekim kemâl-i hâli *Lâihât-i Berkıyyât* **[251ª]** nâm kitâbından ve *Tefsîr-i Fâtiha-i Konevî* ve *Miftâhu'l-ğayb Şerhi*'nden zâhirdir.

El-hâsıl "mağlûbiyyet" dedikleri âlem-i bekāya -ya'nî mertebe-i kābe kavseyne- irtidâda dek bâkîdir ki bu hâlde hâl sâhibü'l-hâle gālibdir. Ba'dehû sâhibü'l-hâl hâle gālib olup hâl bâtında mağlûb olup kalır ve beşeriyyeti sûreti râcih görünür ve أوليائي تحت قبابي[1] sırrı zuhûra gelir.

Şeyh-i mezbûrun ba'zı tahrîrâtında gelir ki: كُنْ فقيراً بفقر هو أصل كلّ فقر ولا أصل له أصلا، تكن غنيّا بغنىً هو أصل كلّ غنىً ولا أصل له أصلاً Ya'nî bir fakr-ı hakîkî ile fakîr ol ki cemî'-i fakrın aslı odur. Ve onun için başka asl ve merci' yokdur ki fenâ ender fenâdır. Bir gınâ ile ganî ol ki cümle-i gınânın aslı odur. Ve onun için başka merci' ve meâl yokdur ki bekā billâhdır. Zîrâ bekā billâh vücûd-i Hak libâsıyla mütelebbis olup sûretde beşer ve

---

1 "Velîlerim kubbelerimin altındadır." bk. Gazzâlî, *İhyâ*, Beyrut 1432/2011, VIII, 576.

ma'nâda sırr-ı Hak olur. Sırr-ı ilâhî ise sûret-i insânda ale'l-vechi'l-ekmel bulunur.

Pes, bu sûret tılsımına bakmayıp sırr-ı Hakk'ı insân-ı kâmilden taleb etmek gerekdir ki ondan taleb hemân Rabb-i Mutlak'dan talebdir. Zîrâ mazhar-ı tâmmdır ve halîfetullâhi fi'l-arzdır. Ve bu gınâya işâret edip Kur'ân'da gelir: ﴿وَوَجَدَكَ عَائِلاً فَأَغْنَى﴾[1] Ya'nî insân kendi kendinden boşalıp tenhâ ve fakîr-i mahz kaldıkdan sonra gınâ-i vücûd-i Hak ile ganiyy-i sırf olur ve bir dahi fakr kalmaz ve ebedî ol gınâ ona lâzım olur. Ve bu cihetdendir ki bu makūlelere "mülûk-i ma'neviyye" derler. Zîra, hazâin-i esrâr-ı mülk ve melekût sâhibleridir ve esmâ ve sıfâtın mefâtîhi ellerindedir.

Ve bu makām-ı âlîden Vâsıtî -kuddise sirruh- buyurmuşdur ki: الفقير لا يحتاج إلى الله[2] Ya'nî fakr-ı hakîkînin netîcesi ki gınâ-i hakîkîdir, bu netîce miftâhını bulanlardan ihtiyâc meslûb olur. Zîrâ vücûd-i Hak kendi kendine muhtâc olmaz, belki ona muhtâc olan vücûd-i halkdır. Nitekim gelir: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللهِ﴾[3] Ya'nî muhtâc olan nâsdır ki fakr-ı zâtîsi vardır. Çünki nâsiyyet ve nâsûtiyyet ve halkıyyet muzmahill ola, hakkıyyet ve lâhûtiyyet mertebesi zuhûr **[251b]** eder ki bu mertebenin gınâsı gınâ-i zâtîdir. Ve ganiyy-i zâtîde fakr olmadığı gibi ganiyy-i izâfîde dahi olmaz. Zîrâ ona ganiyy-i izâfî demek bi'l-i'tibârdır. Belki Ganiyy-i Mutlak'ın sırrı ve onun sûret-i kemâliyyesi hil'atiyle mütelebbisdir, vezîr sûret-i pâdişâhda olduğu gibi.

İşte bu ma'nâ zâhirin mazhara galebesi i'tibâriyledir ve bekā ehlinde bu hâl zâhirdir. Eğerçi çeşm-i anâsırdan bakanlar mazhar görürler, velâkin ﴿وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ﴾[4] nişânıyla mu'lem olmuşlardır. Bizim sözümüz mükâşiflerledir, yoksa mahcûblarla değil. Zîrâ mahcûblar iki tanrılıdır. Onun için makām-ı vahdete da'vet olunmazlar ve onlarla sohbet şirkdir.

---

1 "Seni fakir bulup zengin etmedi mi?" ed-Duhâ, 93/8.
2 Fakîr Allâh'a muhtâc olmaz.
3 "Ey İnsanlar, Allâh'a muhtâc olan sizsiniz." Fâtır, 35/15.
4 "Halbuki onlar görmezler." el-A'râf, 7/198.

Ey mü'min, işte bu takrîr ve bu netîceden kelâm-ı mezkûrun ma'nâsı mütebeyyin oldu. Ya'nî "Fakr, tâmm oldukda Allâh'dır" demek "Hakk'a vuslat ve Hak ile Hak olmak mertebesi zâhir olur" demekdir ki bunda bir hakîkatin bir hakîkate inkılâbı veyâ ittihâdı veyâ hulûlü yokdur. Belki vücûd-i kevnî-i mecazînin izmihlâli ve vücûd-i vâcibî-i hakîkînin zuhûru vardır ki ol kesretin zevâli bu vahdetin bekāsına âyînedir. Nitekim Kur'ân'da gelir: [1]﴿لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ﴾ Ya'nî vahdet-i zâtiyye-i asliyye, kesret-i ârıza-i fer'iyyeyi makhûr kıldıkda vahdetden gayrı nesne kalmaz. Ve bu ma'nâ avâmma kıyâmet-i kübrâ ve havâssa kıyâmet-i suğrâ ile hâsıldır. Ve ona "kıyâmet-i suğrâ" dedikleri insân sûretde âlem-i asğar olmakladır. Ve asğar olması dahi icmâli hasebiyledir ve illâ ma'nâda insân âlem-i ekber ve kıyâmeti kıyâmet-i kübrâdır ki tâmme-i kübrâ onun şekli yanında bir suğrâdır.

Ve bu makāmda niceler ilhâda düşüp nasârâ i'tikādına girmişlerdir. Onun için erbâb-ı zâhirin medhûlleridir. Velâkin dahilleri fi'l-hakîka ehl-i vahdet olanlara dahi sârî olmakla hatâ-i fâhiş etmişler ve tarîk-ı dalâle gitmişler, zîrâ ehl-i vahdetin murâdların bilmemişlerdir.

Ve Kādî Adud *Mevâkıf* nâm kitâbında [2]ليس في الدّار غيره ديّار diyenleri ba'zı fırak-ı nasârâya ilhâk eylemişdir. Fe-emmâ bu ma'nâ kādîlikle olmaz, belki kādîliği dervîşliğe tebdîl etmekle **[252ª]** olur. Ehl-i vahdet hakkında yanlış kazâ etmiş. Dünyâda bu hüküm ve kazâdan rucû' etmediyse şimdi berzahda rucû' etmişdir. Ve âhiretde elli aded mevkıfda vukūf edeceğin bilmemiş ve kitâbının ismini *Mevâkıf* komuşdur. Pes, her mevkıfına göre orada bir vakfesi olmak iktizâ eyledi. Zîrâ ilhâk-ı mezkûru yazdığı mevkıfın hükmü cemî'-i mevâkıfa sârî olup suâl-i vâhidde es'ile-i kesîre müctemî' oldu ve birinin sıbğıyla cümlesi insibâğ buldu.

Ey derd-mend, kelâm-ı mezkûr ile cemî'-i ekâbir-i evliyâyı idâd-i nasârâdan kılmış oldun. Ve evliyânın irtifâ'ı nübüvvetin irtifâ'ını dahi müstelzim oldu. Zîrâ nübüvvet velâyet üzerine mebniyyedir. Pes, Nasrânî kim olduğu belli oldu.

---

1 "Bugün mülk kimindir? Tek ve Kahhâr olan Allâh'ındır." Gāfir, 40/16.

2 Evde (varlıkta) O'ndan başkası yok.

Ve kelâmımızın netîcesi budur ki ليس في الدّار غيره ديّار[1] dememiş velî yokdur. Hattâ Seyyidü't-tâife Cüneyd el-Bağdâdî -kuddise sirruh-: ليس في جبّتي سوى الله[2] ve Ebû Yezîd-i Bistâmî -kuddise sirruh-: سبحاني ما أعظم شاني[3] demişdir ve alâ-hâzâ. Pes, bu makūle kibâr-ı evliyâ' kelâm-ı mezkûru ne ma'nâ üzerine binâ kıldıkları ma'lûm olmayıcak, kāilin kelâmını hilâf-ı murâdı üzerine haml ve cerh etmek mahz-ı cehldir. Ve sâir ona tâbi' olanların hâlleri dahi budur.

Ey bî-haber, sen Hazret-i Mûsâ'dan -aleyhi's-selâm- a'lem değilsin. Ve Mûsâ Hazret-i Hızır'a -aleyhi's-selâm- etdiği i'tirâzlardan rucû' etdi. Ve sen melâikeden aslah değilsin. Ve melâike Âdem'e ta'n ve teşnî' etmişler iken âhir mülzem oldular. Eğer evvel-i emrden netîceye vukūf olaydı mes'ele bu şekle girmezdi.

العلم ضروريّ أي في الآخرة بالنّسبة إلى العوامّ، والعلم ضروريّ أي في الدّنيا بالنّسبة إلى الخواصّ، والعلم حصوليّ وكسبيّ أي في الدّنيا بالنّسبة إلى الأوّلين، والعلم حضوريّ ووهبيّ أي في الدّنيا بالنّسبة إلى الآخرين.[4]

Çünki sen bu ilmin yüzüne verâ-i perdeden nazar edesin, a'mâ hükmündesin. Ve çünki ayndan göresin, darîr isen de basîr menzilesindesin. İşte bu âlem-i kevnin sûretinde kalanlar ve ma'nâsını bulanların hâlleri ve farkları budur. Gerek sen fark eyle ve gerek fark eyleme. Ve fark ve adem-i fark da'vâ ile **[252b]** olmaz, belki ma'nâ ile olur. Bu cihetden mâddesine göre ehl-i ma'nânın fark ve adem-i farkı mu'teberdir, gayrının değil. Ya'nî ehl-i ma'nâ mertebe-i îmânda mü'mini mü'minden fark etmez, belki mertebe-i ihsânda fer' eder. Çünki mertebe-i ihsâna vâsıl olmaya "mahcûbdur" der. Ehl-i da'vâ ise hilâfın söyler. Meselâ ehl-i vahdete mülhid ve ehl-i kesrete sünnî der ve aks-i hakîkat eder. Zîrâ kusûr-i ilmi olmakla farka kādir değildir. Bu yüzden ehl-i rüsûmdan ekall-i kalîldir ki kelâmı halt ve galatdan

---

1 Evde (varlıkta) O'ndan başkası yok.

2 "Cübbemin içinde Allah'tan başkası yok." Bu söz genellikle Bâyezid-i Bistâmî'ye atfedilir.

3 Kendimi tesbîh ederim, şânım ne yücedir.

4 İlim zarûrîdir, yâni âhirette avâmma nisbetle. İlim zarûrîdir, yâni dünyâda havâssa nisbetle. İlim husûlî ve kesbîdir, yâni dünyâda evvelkilere nisbetle. İlim huzûrî ve vehbîdir, yâni dünyâda sonrakilere nisbetle.

sâlim ola. Ve adem-i şuûrlarından evrâkı galatât ve hayâlât ile doldurmuş-lardır. والنّار لا تكون نوراً كما أنّ النّور لا يكون ناراً[1] Ya'nî şeytân melek ve melek dahi şeytân olmaz. Ve ehl-i cehennem ehl-i cennet olmaz ve bi'l-aks. Ve hayâlât ilm-i sahîh olmaz ve bi'l-aks. Ve kâmil nâkıs olmaz ve bi'l-aks. Ve vâsıl ehl-i hicrân olmaz ve bi'l-aks. Ve zulmet nûr olmaz ve bi'l-aks. Ve müstakîm muavvec olmaz ve bi'l-aks ve alâ-hâzâ.

Şol ki ayn-ı zerdir, sen ona nuhâs deme ve illâ ismi isme halt etdin, maa-hâzâ taayyünleri fârukdur. Ya'nî taayyünde evsâf-ı rediyye olıcak nuhâs ve pâk olıcak zeheb denilir. Pâk ise nâ-pâk olmaz. Ve a'mânın altına bakır demesiyle hükm sahîh olmaz. Pes, ulûm-i evliyâ zerdir. Zîrâ nefsleri evsâf-ı rediyyeden pâk olmuşdur. Ve âyîne pâk olıcak sûret ona göre görünür. Ve gayrılarının ekseriyâ ulûmu nuhâsdır. Zîrâ, şevb-i fikr ve hayâlden halâs olmamışdır. Pes, o makūle ulûma yine ehl-i fikr ve hayâl rağbet eder ki mücânisdir. Ve nakkād gerekdir ki ciyâd ve züyûfu biribirinden temyîz ey-leye. Ve şol kimsenin ki nuhâsı vardır, sarrâf yanında onu altın yerine harc edemez. Ve herkesin kesesinde ne bulunursa hârice çıkan dahi odur. Ve kîse-i isti'dâdda olan ahvâl ve ulûm dahi böyledir. Ve erbâb-ı kemâlin hazâini çokdur. Zîrâ melikü'l-mülûk ve mâlikü'l-emlâkden ahz ederler. Ve ehl-i noksânın hâlleri zaîfdir. Zîrâ zuafâdan istifâde ederler.

Pes, bu ma'nânın kemâline ermek isteyenler dâmen-i kâmile teşebbüs ederler. Zîrâ kâmilin yedi[2] ﴿يَدُ اللهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ﴾ sırrıdır. Nitekim âyet-i mübâyaadan ma'lûmdur. **[253ª]** Ve mübâyaa şerâia göre hakk-ı nefs ve hakāika göre hakk-ı rûhdur ki vücûd-i insânîde bu iki gıdâ nefs ve rûha lâzım gelmişdir. Onun için mübâyaa vâcib mertebesine ermemişdir. Zîrâ mübâyaa-i âmme ancak şerâi'a göredir ve mübâyaa-i hâssa şerâi' ve hakāika şâmildir. Zîrâ hakāik şerâi' üzerine mebniyyedir. Onun için dediler ki: كلُّ حقيقةٍ ردّتها الشّريعة فهي ردّ[3] Pes, zü'l-cenâhayn olmak akvâdır. Ve butûn-i Kur'ân'a vâkıf olan ehl-i zâhir değildir, belki ehl-i bâtındır. Zîrâ ehl-i zâhir

---

1 Nâr nûr olmaz, nûr nâr olmadığı gibi.

2 "Allâh'ın eli, onların ellerinin üzerindedir." el-Fetih, 48/10.

3 Şerîatın reddettiği her hakîkat merdûddur.

yalnız zâhirini ıslâh ile mukayyeddir. Ehl-i bâtın ise zâhir ve bâtını câmi'dir. Ve zâhiri Kitâb ve sünnetin zâhiri ve bâtını bu ikisinin bâtınıdır.

فاعلم ذلك، فقد ظهرت لك النّتيجة الفاخرة من العلوم المتعلّقة بالدّنيا والآخرة، واعمل على ذلك تنج من المهالك.[1]

اَلْعِلْمُ حِلْمٌ وَالْحِلْمُ نُبُوَّةٌ والنُّبُوَّةُ وَلَايَةٌ وَالْوَلِيُّ هُوَ اللهُ[2]

Ya'nî ilm-i nâfi'-i ilâhînin netîcesi hilm sıfatıdır ki ma'lûmâtın cihet-i taayyünâtını setr ve cihet-i müteayyini ızhârdır. Ya'nî taayyünâtdan neş'et eden uyûb ve kabâiha nazar etmeyip ol taayyünâtda müteayyin olan esmâ ve sıfâta nazar etmek gerekdir. Onun için derler ki: Sâlik halka göre cem' ile ve kendi nefsine göre fark ile muâmele etmelidir. Zîrâ nefsi muhâsebe mahallidir. Pes, nefsin uyûbuna bakıp mücâhede ve muâheze eyleye, tâ ki ﴿وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا﴾[3] tahtında dâhil olmaya.

El-hâsıl kendi nefsine göre sıfat-i ilmi ahz ede ve hilmi terk ede ve halka göre hilm ile dahi amel eyleye. Eğerçi نفسك مطيتك فارفقْ بها[4] denildi. Zîrâ bu rıfk mücâhede ve riyâzatda i'tidâle ve terk-i teşdîd ve ifrâta göredir. Bundan ise nefsi muâheze etmemek lâzım gelmez. Nitekim matıyye sâhibi matıyyesine i'tidâl ile gıdâsın verdikden sonra râkib olup i'tidâl ile onu sürer ve sevt dahi isti'mâl eder. Zîrâ eğer kendi hâline terk ederse yoldan kalır. Bu sebebdendir ki harûnu terbiye ederler, tâ ki yola gele. Ve yükü dahi i'tidâl ile tahmîl ederler, tâ ki yolda kalmaya ve menzile ere. İşte nefsin hâli **[253b]** dahi matıyye hâli gibidir.

Ve kezâlik hilmin netîcesi nübüvvetdir. Zîrâ hadîsde gelir: كاد الحليم يكون نبيّا[5] Ve bundan ma'lûm olur ki nebînin ağleb-i sıfâtı hilmdir. Ve

---

1 Bunu bil. Zîrâ dünyâ ve âhiretle ilgili ilimlerden değerli netîce sana zâhir oldu. Buna göre amel et, tehlikelerden kurtulursun.

2 "İlim hilmdir, hilm nübüvvettir, nübüvvet velâyettir, Velî ise Allah'tır."

3 "Onu (nefsini) alçaltan da ziyân etmiştir." eş-Şems, 91/10.

4 "Nefsin bineğindir, ona yumuşak davran." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

5 "Halîm olan kimse neredeyse peygamber olacaktı." Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut 1417, II, 380; Sehâvî, *el-Makāsıdü'l-hasene*, Beyrut 1985, s. 497.

Kur'ân'da: [1]﴿وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾ ona dâlldir. Zîrâ bu huluk ve rıfk ve müsâmaha olmasa maksûd-i nübüvvet hâsıl olmaz ki teblîğ ve irşâd ve hidâyet ve Hakk'a îsâldir. Zîrâ bu sûretde ya teşdîd ile halkın teferruku lâzım gelir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿وَلَوْ كُنْتَ فَظّاً غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ﴾[2] Veyâhud la'net ve sû-i duâ ile muâcele-i azâb iktizâ eder.

Ve Hazret-i Nûh'un -aleyhi's-selâm-: ﴿لَا تَذَرْ عَلَى ٱلْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّاراً﴾[3] diye duâ eylediği dokuz yüz elli sene da'vetden sonradır. Pes, tûfâna "muâcele-i azâb" demezler. Ve bu cihetden Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- kabâil-i mudırra ve mü'ziyeye la'nden men' olunup: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾[4] denildi. Zîrâ henüz maksûd hâsıl olmadan eser-i la'net zuhûr etse nübüvvet makāmı bî-netîce kalırdı.

El-hâsıl gerçi hâlen bi'l-fi'l nübüvvet yokdur, velâkin mertebesi vardır ki mertebe-i hilmdir. Pes, vâris-i nebiyy-i halîm dahi halîm olmak lâzım geldi, tâ ki irşâd-ı nâsda hadd-i tevassut üzerine yürüye ve halkı tenfîr etmeye ve nübüvvetden maksûd hâsıl olduğu gibi velâyetden dahi hâsıl ola.

Ve kezâlik nübüvvetin netîcesi dahi velâyetdir. Ya'nî gerçi bidâyete göre velâyetin netîcesi nübüvvetdir. Zîrâ tertîbde îmân ve ihsân ve nübüvvet ve risâletdir, velâkin nihâyete göre aksdir ki nübüvvetin netîcesi velâyetdir. Şol cihetden ki nebî olan kimse nübüvvete müteallık olan ahkâmı Hak Teâlâ'dan cihet-i velâyetiyle ahz eder. Zîrâ cihet-i nübüvvet halka ve cihet-i velâyet Hakk'a nâzırdır. Bu sebebden nebînin cihet-i velâyeti cihet-i nübüvvetinden efdaldir.

Ve bir vech dahi budur ki nebî ba'de't-teblîğ cihet-i velâyete döner. Ve bu sırr-ı serîye işâret edip sûre-i Nasr'da gelir: [5]﴿وَاسْتَغْفِرْهُ﴾ Ya'nî çünki feth-i mutlak ve te'yîd-i melekûtî gelip maksûd-i enfüs ve âfâk hâsıl **[254ª]** oldu, pes Hakk'ı tesbîh ve tenzîh eyleyip bu âlem-i sıfâtın ahkâmından zât-i

---

1 "Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin." el-Kalem, 68/4.
2 "Eğer kaba, katı yürekli olsaydın etrafından dağılır giderlerdi." Âl-i İmrân, 3/159.
3 "Yeryüzünde kâfirlerden hiç kimseyi bırakma." Nûh, 71/26.
4 "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." el-Enbiyâ, 21/107.
5 "Ve O'ndan mağfiret dile." en-Nasr, 110/3.

Bârî'de istiğrâka rucû' eyle ve bu âna dek olan niam-ı sâbiğa-i zâhire ve bâtıneye tahmîd eyle ve istiğfâr et. Ya'nî farkını ve halkını cem' ile ve Hak ile gafr ve setr etmek taleb eyle. Zîrâ tafsîlin icmâle gelmeğe karîb oldu ve ecel-i müsemmâ gāyetin buldu. Pes, min-ba'd mebde-i evvele hareket eyle ki bu hareketin netîcesi ayn-ı bereketdir. Zîrâ neş'e-i uhrâya müeddî ve ol dahi makām-ı şefâatin zuhûruna bâdîdir ki evvelin Ahmed ve âhirin Mahmûd olmak bundan gelir. Fe'fhem cidden.

Ve bundan sonra Veliyy-i Mutlak Allâh Teâlâ'dır, Nebiyy-i Mutlak Rasûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- olduğu gibi. Ve bâb-ı nübüvvet-i örfiyye mesdûd ve bâb-ı velâyet-i hakîkıyye ilâ-yevmi'l-kıyâm meftûhdur.

Pes, bu takrîrden ahz olundu ki alîm halîmdir ve halîm nebîdir ve nebî velîdir ve Velî Allâh Teâlâ'dır. Nitekim gelir: [1]﴿وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ﴾ Bu cihetden Allâh Teâlâ bu sıfât-i celîle ile mevsûf olduğu mazhar-ı hilâfet olan velî dahi mevsûfdur. Ve onun cihet-i velâyetine gāyet yokdur. Zîrâ Allâhü'l-Veliyyü Hayy ve Bâkî'dir. Bu cihetdendir silsile-i velâyet dâimâ teselsüldedir ve âhir-i hilâfet hazret-i mehdî-i muntazar ile mahtûmdur.

Ve bu vechile nefes-i velînin adem-i inkıtâ'ı nizâm-ı âlem içindir. Zîrâ halîfe rûh-i a'zamdır ve rûh -zamm ile- ravhdır -feth ile- ve ravh teneffüsdür. Binâen alâ-hâzâ cism-i enfüsînin teneffüs ve bekāsı rûh-i insânî ile olduğu gibi cism-i âfâkînin teneffüs ve bekāsı dahi rûh-i âdem-i kâmil iledir. Ve rûh-i âdem-i kâmil dahi rûh-i ilâhîden müstefâddır ki ânen fe-ân meded erişmekdedir ki ona "ittisâl" derler. Eğerçi fi'l-hakîka ittisâl ve infisâl yokdur, belki devâm-ı teneffüs vardır. Bu cihetdendir ki sûret-i teneffüs serî'dir ve illâ ciğer harâret ile muhterık olur. Pes, onu tebrîd eden hevâ-i bâriddir. Ve kezâlik hakîkat-i teneffüs dahi serî'dir ve illâ âlem yübûset ile kuruyup kalır.

Nazar eyle bahârda nesîm-i hevâ ve feyz-i semânın imdâd ve te'sîr ve tenmiye ve terbiyesine. **[254[b]]** İşte cism-i âlem ve âdem dahi nesîm-i ilâhî ile kāimdir. Ve her lahzada olan halk-ı cedîd nefes sûretidir ki teveccühât-i

---

[1] "O Velîdir, övülmüştür." eş-Şûrâ, 42/28.

ilâhiyyenin ittisâline ve tecelliyâtın vüs'atine ve avârız ve ağrâzın muktezayâtına dâlldir. Ve bu sırr-ı ilâhîden bî-haber olan a'râzı cevâhir kıyâs eder ve halk-ı cedîdi istihâleye zâhib olur. Ve demez ki âfâkda kamer ve enfüsde kalbin sür'at-i hareket ve tekallübât-i havâtırı nedir? Zîrâ kamerin te'sîri kalbe ve kalbin te'sîri dahi kālebedir. Pes, mânın cereyânı dâim olmasa âsiyâb nice döner ve şemsin te'sîri olmasa kamer ne vechile hareket eder ve teveccüh bulunmasa şemse bu hâlet nereden gelir?

İmdi enfüs âfâka muttasıl ve onunla munfasıldır ki ona vech-i âmm ve bu vechden vârid olan feyze "feyz-i âmm" derler. Ve enfüsün bir vechi dahi vârdır ki ona "vech-i hâs" ve ol vechden vâsıl olan feyze "feyz-i hâs" derler. Ve bi-lâ-vech irtibât insâna mahsûs değildir. Belki cemî'-i eşyâ ism-i mahsûs yüzünden Hakk'a mürtabıtdır, velâkin feyz-i hâs insâna mahsûsdur. Zîrâ sırr emânetdir. Hâmil-i emânet-i kübrâ ise insândır. Nitekim Tenzîl'de gelir: [1]﴿وَحَمَلَهَا ٱلْإِنْسَانُ﴾ Ve şol ki hadîsde gelir: لي مع الله وقت لا يسعني فيه مَلك مقرّب ولا نبيّ مرسَل[2] Bu kelâmın sırrı vech-i hâsdan olan feyz-i hâsdır ki kendine muhtassdır. Onun için onun makāmına kimse duhûl edemez, meğer ki dûrdan seyr tarîkıyla ola. فسبحان الرّبّ الغَيور[3]

Ve bundandır ki ezvâc-ı mutahharanın gayra nikâhı harâm oldu. Nitekim Kur'ân'da gelir: [4]﴿وَلَا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَداً﴾ Sâirlerin hâli ise böyle değildir. Belki onların ona göre tarîk-ı vusûlü tarîk-ı cüz'î ve feyzi dahi ona göredir. Pes, kemâl-i mutlak onun ve kemâl-i izâfî gayrılarındır. Onun için derler ki: Ba'de Hazreti'n-Nübüvve efdalü'l-enbiyâ İbrâhîm'dir ve ondan sâirlerdir -aleyhimü's-selâm-. قال تعالى: ﴿تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ﴾[5]

Ve merâtib-i velâyet dahi merâtib-i nübüvvete kıyâs oluna. Ve sırru'l-enbiyâi ve'l-mürselîn İmâm-ı Ali'dir -kerremallâhu vecheh- ve onun sûret-

---

1 "Onu (emâneti) insan yüklendi." el-Ahzâb, 33/72.

2 "Benim Allah ile beraber olduğum bir vakit vardır ki onda bana ne mukarreb bir melek ne de gönderilmiş bir peygamber yaklaşabilir." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 156.

3 Gayûr olan Rabbi tesbîh ederim.

4 "Ondan (Rasûlullâh'dan) sonra hanımlarını nikâhlamanız aslâ olmaz." el-Ahzâb, 33/53.

5 Allah Teâlâ buyurdu: "Biz, o peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık." el-Bakara, 2/253.

i tafsîliyyesi Hatmü'l-evliyâ'dır -kuddise sirruh-. Ve bu iki netîcenin mâ-adâsı netâic-i **[255ª]** külliyye ve cüz'iyyedir. Ve netîce-i külliyye dediğimiz ekmel ve cüz'iyye kâmil olanlardır. Sâirler nısf-ı sûret olmakla netâicden hâriclerdir. Zîrâ tecellî-i rûh ve nefh-i nefesden maksûd hayât-i kalbdir. Pes, şol yerde ki feyz-i ilâhî ile hayât-i ma'neviyye yokdur, netîce-i vücûd dahi mefkūddur. (فمن وجد الخير فليحمد الله تعالى، ومن وجد خلاف ذلك فلا يلومنَّ إلاّ نفسه) والله المفيض.[1]

مُصْطَفَى قَدْ جَاءَنَا مِنْ فَضْلِ رَبِّ الْعَالَمِينَ[2]

Bu mısrâ'-ı gaybî ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾[3] sırrına işâretdir. Zîrâ fazl rahmet bâbındandır. Ve bunda سبقت رحمتي غضبي[4] sırrına dahi remz vardır. Ya'nî vücûd-i Nebevî-yi cemâlî cemî'-i vücûdât-i celâliyye üzerine sâbıkdır. Zîrâ âlem-i ibdâ'ın unvânıdır. Ve şol bâb-ı vücûd ki rahmetden meftûh ola, onun gāyeti dahi rahmetdir. Zîrâ bidâyet ve nihâyet birdir ve dâire-i vücûdun âhiri evveline mültakîdir.

Ve Hakk'ın vücûdu rahmet-i mahzadır. Ve gazab ve celâlinin eseri ibâd yüzünden olan emr-i ârız iledir. Pes, gazabı rahmetindendir. Nitekim cerrâh yed-i müteekkileyi kat' eder. Zîrâ ıslâh ve necâtı onda[dır]. Ve abdin mevti kerâheti var iken yine ma'bûd onu ol kapıdan idhâl eder. Zîrâ tab'an mekrûh olduğu kalben ve rûhen mahbûb olmasın münâfî değildir. Şol se-bebden ki mevt tuhfe-i mü'mindir ki likā-i ilâhîye vesîledir. Ve likādan mahbûb nesne yokdur. Zîrâ gurbetin vatana vusûlü ve firkatin dâire-i vus-lata duhûlüdür. Pes, mevt adl sûretinde fazl-ı ilâhî oldu. Ya'nî âlâm ve

---

1 "Kim hayır bulursa Allah Teâlâ'ya hamd etsin. Kim de bunun aksini bulursa nefsinden başkasını ayıp-lamasın." (Müslim, Birr 55). Allah, bol bol verendir.

2 "Mustafâ bize âlemlerin Rabbi'nin fazlından geldi."

3 "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." el-Enbiyâ, 21/107.

4 "Rahmetim gazabımı geçmiştir." Buhârî, Tevhîd 15, 22, 28, 55, Bed'ü'l-halk 1; Müslim, Tevbe 14-16; Tirmizî, Deavât 99; İbn Mâce, Mukaddime 13, Zühd 35.

şedâidi yüzünden intikām ve kahr gibi bir nesnedir, fe-emmâ netîcesi cihetinden lutf ve cemâldir. Ve nazar netîceyedir. Nitekim hadîsde gelir: إنّما العبرة بالخواتيم[1]

Ve insân bu dâr-ı imtizâcda oldukça âsâr-ı celâlden hâlî değildir, gerek insân-ı kâmil ve gerek insân-ı nâkıs. Zîrâ bu mevtın a'lâ ve ednâyı fark etmez. Şöyle ki mevtın-ı rahmet iken sûret-i gazabdan ve âsâr-ı celâlden leyl ve nehârı hâlî olmaz. **[255b]** Ve sûre-i Fâtiha'da ki [2]﴿أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾ denildi, bu mün'amün-aleyh olanlar akl-ı evvelden tâ mehdîye dek gelen akl-ı fazldır. Onun için [3]﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾ denildi. Zîrâ o makūle mün'amün-aleyh olanlarda gazab ve dalâl olmaz. Olursa dahi gazabın sûreti olur, ibtilâât gibi. Ve onların dalâli tecelliyâtda olan hayretleridir. ربّ زدني حيرةً فيك[4] budur. Ve bunun gāyeti telvînde temkîndir. Ya'nî temkînden sonra bir türlü telvîn vardır ki telvîn-i makbûldür. Ve kalbin tekallübâtı bu telvîn iledir ki suver-i muhtelife tecelliyât-i mütenevviadır. Onun için onun sâhibinin hâline "nifâk-ı ekber" derler. Zîrâ Hakk'ın vücûh-i tecellîsi ile mütecellîdir.

Pes, Hak Teâlâ eşyâda ne vechile suver-i muhtelife ibrâz etdiyse -ki vech-i mutlak onu câmi'dir- insân-ı kâmil dahi vech-i mutlaka mazhar olmakla bir yüzden yüz bin yüz gösterir ve halk-ı âlemi hayretde kor. Zîrâ mahcûb olanlar sırrını idrâkden âcizlerdir. Onun için münkirler kıyâs-i nefs edip inkâra düşerler. Şu kadar vardır ki insân-ı kâmil dahi cemâl ve celâli makāmında murâât etmelidir. Zîrâ şer'in setr etdiği nesnenin perdesi açılsa beyne'l-avâmm ihtilâl-i tâmm hâsıl olur, hâl-i Mansûr gibi. Eğerçi havâssa göre söz yokdur. Onun için Mansûr berdâr oldukda Şeyh Şiblî oraya gelip: "İkimiz bir kâseden içtik, velâkin biz ayıldık bu ayılmadı" dedi. Ve Mansûr'u cerh etmesi bu kadar oldu, ziyâde olmadı. Gûyâ hakîkatde ol ma'nâyı teslîm eyledi. Ve kâmiller makām-ı ev-ednâda ol sırr ile ittisâfı

---

1 "Ancak netîcelere i'tibâr edilir." bk. Buhârî, Kader 5, Rikāk 33; Tirmizî, Kader 4.
2 "Kendilerine nimet verdiklerin" el-Fâtiha, 1/6.
3 "Kendilerine gazab edilmiş ve sapmışların (yoluna) değil." el-Fâtiha, 1/7.
4 Rabbim sana olan hayretimi artır.

ma'lûmu idi. Velâkin çünki Mansûr hâline gālib olamadı ve mestûru keşf eyledi, lâ-cerem hâline "da'vâ" dediler. Maa-hâzâ da'vâ değil, belki ayn-ı ma'nâ ve hakîkat idi. Zîrâ hak bâtıl mukābilidir ve vücûd-i Hak'da butlân olmaz.

Ve belki iki yüzden hakîkat vardır ki biri sûret-i vücûd ve biri dahi hakîkat-i vücûddur. Velâkin hakîkat-i vücûd herkese münkeşif olmadığından şirk ve isneyniyyete düşdüler ve vücûd-i mümkini vücûd-i **[256ª]** vâcibe müzâhame eder sandılar. Belki vücûd-i vâcib farz ve vücûd-i mümkin nefl mertebesidir. Ve nefl, zâyid demekdir ki ârızdır, eğerçi farzın levâzımındandır. Onun için edbâra's-sücûdda ve gayrıda nevâfil ile emr olundu ve mükemmilât-i ferâizden kılındı, maa-hâzâ avârızdır. Zîrâ neflin farzı tekmîli bi-hasebi'z-zât değil belki bi-hasebi'l-evsâfdır.

Ve buradan dediler ki: Zât-i Hak müstekmilün bi'l-ğayr değildir, belki müstekmilün bi'l-ğayr olan esmâ ve sıfât-i ilâhiyyedir ki âsârı mezâhir yüzünden zuhûr etmişdir. Onun için Hak ile halkın irtibâtı mertebe-i ulûhiyyetdedir ki mertebe-i sıfâtdır, yoksa mertebe-i zâtda değildir. Zîrâ mertebe-i zât [1]﴿وَاللهُ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾ sırrıdır. Bu sebebden "da'vâ" memnû'dur.

Ve mertebe-i esmâ ve sıfâta "mertebe-i fazl" derler. Zîrâ fazl-ı ilâhî bu mertebede zâhir oldu. Ve onun evveli rûh-i Muhammedî'dir. Pes, rûh-i Muhammedî'nin mertebe-i ecsâma ve ba'dehû mertebe-i insâna tenezzülü fazl-ı azîm oldu ki onunla cemî'-i esmâ ve sıfâtın hakāikı bilindi ve zuhûr-i vücûd ol vechden kemâlin buldu. Onun için: [2]بُعِثت لأتمّم مكارم الأخلاق buyurdu. Ve bunun gāyetinde kemâlât-i ilmiyye ve ameliyye olmamakla hatmiyyet zuhûr eyledi ve âhir-i dâire evveline mültakî olmak lâzım geldi. Bu sebebden: [3]﴿وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ dedi. Ya'nî avdetin vakti geldi ve bu sırr için Cenâb-ı Risâlet'[in] -sallallâhu aleyhi ve sellem- vücûdu eşrât-ı sâatden kılındı. Zîrâ vakt-i gurûb karîb idi.

---

1 "Allah, bütün âlemlerden müstağnîdir." Âl-i İmrân, 3/97.

2 "Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim." Muvatta, Husnü'l-huluk 8; Ahmed, Müsned, II, 381.

3 "Ancak O'na döndürüleceksiniz." Yûnus, 10/56.

Ve bu ümmetin ömrü bir gün add olundu ki elf senedir. Zîrâ merâtib-i a'dâdın gāyetidir. Pes, elfde cemî'-i ulûf dâhildir. Onun için ömr-i ümmetin icmâli ümem-i sâlifenin tafsîli hükmünde kılındı. Zîrâ isti'dâdları zâhir ve kemâlleri vâfirdir. Ve vücûd-i Nebevî'nin kurb-i gurûb olduğu ümem-i sâlifenin müddetine göre oldu. Ve ömr-i ümmet yevm-i vâhid olduğu ahadiyyet-i esmâya ve gurûbunda kahr-ı vahdet-i zâtiyye ile kesret-i vâhidiyye-i sıfâtiyyenin istitârına işâret bulundu. [1] والله العليم الخبير

[256b] Ba'de-zâ fazl ve adl ki biribirine mukābil görünür, ma'nâda biri zâhir ve biri bâtındır. Ya'nî ba'zı fazl vardır ki zâhiri adldır. Meselâ Cenâb-ı Nebevî rahmeten li'l-âlemîn iken [2] بعثت بالسّيف buyurdu ki seyf celâl-i ilâhîdir. Ve bu celâl cemâli münâfî olmadı, belki [3] ﴿إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْراً﴾ gibi oldu ki usr yüsrü nice müştemil ise celâl dahi cemâli müştemildir ki onun tahtında eltâf-ı hafiyye vardır. Ve buradan fehm olunur şol hadîsin sırrı ki gelir: [4] الظّالم عدل الله في أرضه، ينتقم به ثمّ ينتقم منه Ya'nî burada adl ihsân ve fazl ve in'âm mukābelesindedir ki siyâsâta dâirdir. Velâkin muâmele-i adl ve icrâ-i siyâsâtda istîlâ-i mezâhir-i celâliyyeyi def' vardır ki ism-i Rahmân onunla teneffüs ve teşeffî eder. Zîrâ ism-i Müntakim'e mukābildir. Çünki Müntakim ismi hükmünü icrâ ede, taht-ı intikāmda olan rahmet-i rahmâniyye ve fazl-ı ilâhî zâhir olur ve âsâr-ı gazab âsâr-ı rahmete mübeddel olur.

Pes, zâlimin adl ile ittisâfı ehl-i fazla mahz-ı rahmetdir. Ve bi'l-âhare ism-i Müntakim ile mübtelâ olduğu sûret-i adlde haddi tecâvüzünden ötürüdür. Onun için "zâlim" denildi ki zulm bir nesneyi mevzi'inin gayrıya vaz' etmekdir. Bu ise mahz-ı teaddîdir. Ve bu makūlenin zulm ve teaddî olduğu fi'l-hakîka takdîr ve irâdeti münâfî değildir. Zîrâ ilm-i ilâhîde olan a'yân-ı sâbitenin isti'dâdât-i ezeliyyesidir.

---

1 Allah, her şeyi bilen ve her şeyden haberdâr olandır.

2 "Kılıç ile gönderildim." Ahmed, Müsned, II, 50, 92.

3 "Elbette zorlukla beraber bir kolaylık vardır." el-İnşirâh, 94/5.

4 "Zâlim, Allâh'ın yeryüzündeki adâletidir, onunla intikām alır, sonra da ondan intikām alır." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 46-47.

Pes, ilim ma'lûma tâbi' olıcak hâricde vâkı' olan umûr-i muhtelife hadd-i aslîsi üzerinedir. Velâkin tekābül-i esmâdan ötürü muhârebe ve esmâ-i muhtelife ve ahvâl-i mütenevvia zuhûr eder. Meselâ ba'zı ahvâle "adl" ve ba'zına "fazl" ve ba'zına "zulm" derler. Ve bu cümlesi murâd-ı ilâhîdir ve illâ vücûd bulmazdı. Zîrâ mülk-i Hak'da murâd-ı Hak'dan gayrı nesne olmaz. Ve burası mahall-i hayret olmakla enbiyâ ve evliyâ bu tecelliyât-i muhtelifeye bakıp hayrân oldular. Meselâ Ebû Cehl'in adem-i îmânı maktû' iken yine îmân üzerine muhârebe olundu. Zîrâ muhârebe olunmak dahi muktezâ-yı isti'dâd idi. Mü'minlere muâmelede mücâmele dahi böyledir.

[257ª] Ve bundan fehm olundu ki [1]مُصْطَفَى قَدْ جَاءَنَا'da nûn-i cem' mezâhir-i cemâliyye ve kemâliyyeye göredir ki vücûd-i Mustafâ onlara nisbetle fazl-ı ilâhî bâbındandır ki [2]﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾ ona nâzırdır ve gayrılara izâfetle adl kabîlindendir ki [3]بعثت بالسّيف ona dâirdir. Ve bu ma'nâ, âyet-i mezkûrede olan umûm-i rahmeti münâfî değildir. Meselâ kudret-i ilâhiyye her mahalle sâlih iken nâ-kābile taalluk etmez. Zîrâ kābiliyyet şartdır. Nitekim rahimde cenîn istikmâl-i a'zâ etmedikçe nefh-i rûh olmaz. Rahmet dahi böyledir. Zîrâ şeytân kābil-i rahmet değildir. İsm-i Mudill tahtında dâhil olanların cümlesi böyledir. Bir kimse ki memrûru'l-mizâc ola, ya'nî mizâcına mirre ve safra gālib ola, şerbet-i asel ona zehir gelir. Pes, aselin lezzetine ve şifâ olduğuna söz olmaz, velâkin sâhib-i safrâ nâ-kābildir.

Ve demişlerdir ki: Evâil-i nübüvvetde ki kabâil-i Arab'dan Benî Ri'l ve Zekvân ve Usayye ki Cenâb-ı Nübüvvet'e fevka'l-hadd ezâ ve cefâ ederlerdi. Ve bu mukābelede Cenâb-ı Nübüvvet dahi onlara la'net eylerdi. Sonra ki âyet-i rahmet nüzûl etdi, min-ba'd la'net etmediler ve ol kabîlelere dahi eser-i rahmet sârî olup ezâ ve cefâyı tahfîf etmeğe başladılar. Ve sâirlerin ahvâli dahi onlara kıyâs oluna. Nitekim ﴿وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللهِ

---

1 Mustafâ bize geldi.

2 "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." el-Enbiyâ, 21/107.

3 "Kılıç ile gönderildim." Ahmed, Müsned, II, 50, 92.

﴿أَفْوَاجاً﴾[1] ona şâhid-i adldir. Zîrâ dîn kuvvet buldukça şerr-i a'dâ za'f kabûl eder.

İşte evâil ve evâhir hâli bir değildir, eğer âfâka ve eğer enfüse göre. Ya'nî insân tekmîl-i neş'e etdikde üzerinde eser-i gazab kalmaz ve her vechile merhûm ve mün'amün-aleyh olur. Ve ne kadar sûret-i gazabda umûr var ise insân-ı kâmile göre mûcib-i rahmet ve sâik-ı Hazret'dir. Çünki menzil tamâm ola ve sefer ikāmete tebeddül bula, وعُرِّي أَفراسُ الصِّبَا ورَواحِلُه[2] vef-kınce matıyye-i nefs dahi mücâhede belâsından halâs ve müsterîh olur. Eğerçi farz ve sünnet sâkıt olmaz ve ilâ-tamâmi'l-ömr müstemirr olur. Zîrâ dünyâda kâmiller nâkıslara mülhaklardır, âhiretde ise aks üzerinedir. فافهم جدّا، فإنّه من لُباب المعرفة ونتائج الحقيقة، ولا يفتح إلّا من باب الشّريعة والطّريقة.[3]

[257b]

ورد وأنا في الفراش بعدُ قوله تعالى:

﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلاً﴾ إلى آخر الآية.[4]

Bundan maksûd kıyâma ve ibâdet-i bedeniyyeye terğîbdir. Ma'lûm ola ki îmân ki sıfat-i kalbiyyedir, ma'rifet-i rûhâniyyenin semeresidir. Ve bu ma'nâ râsih olsa eseri bedene dahi sârî olur. Şol ağaç gibi ki aslında istihkâm olsa vech-i arzda ağsân ve evrâk ve semeresi dahi olur. Ve bir nesnenin ki kuvvetden fi'le hurûca isti'dâdı ola, lâ-büdd bir bahâneyle vücûd-i hâricî bulur. İşte îmân asl-ı râsih ve amel-i sâlih fer'-i âlîdir ki biri zât ve biri sıfat mertebesidir. Ve zâtın ulüvvü sıfatdan zâhir olur ki sıfat zâtın âyînesidir.

---

1 "İnsanların, bölük bölük Allâh'ın dînine girdiklerini gördüğün zaman." en-Nasr, 110/2.

2 Gençlik atlarının ve develerinin eyerleri çıkarıldı.

3 İyi anla. Zîrâ o ma'rifetin özü ve hakîkatin netîcelerindendir ki ancak şerîat ve tarîkat kapısından açılır.

4 Ben henüz yataktayken âyetin sonuna kadar Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Îmân edip iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onların konağı da Firdevs cennetleridir..." el-Kehf, 18/107.

Ve bundan [1]﴿إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ﴾ sırrı zâhir olur ki kelim-i tayyib merfû‘ ve amel-i sâlih râfi‘dir ki nerdübân ve onun pâyesi gibidir. Pes, nerdübân vesîle-i urûc olduğu gibi amel-i sâlih dahi vâsıta-i suûd oldu. Ve çünki îmân ve amel-i sâlih mutlak zikr olundu, kemâle masrûf oldu. Nitekim cezâdan dahi ma‘lûmdur. Zîrâ cennât-i Firdevs havâss içindir ki mukarrebûndur. Mukarrebûn ise onlardır ki ahd-i ezele vefâ etmişler ve va‘d-i kadîme durup incâz yoluna gitmişlerdir. Bundan ise murâd, muâmelât-i şer‘iyye-i zâhire ve teveccühât-i hakîkıyye-i bâtınedir.

Pes, kemâl odur ki îmân ihsân derecesine terakkî eyleye ve eseri olan amel-i sâlih bedende zuhûr ede. Bir vechile ki nefs ile olmaya, belki Hak ile ola. Zîrâ cânib-i halka tenezzül eden ehl-i Hakk'ın şehâdeti dahi gaybı gibi olur. Çünki gaybı şehâdet oldu -ki müşâhede-i Hak'dır- şehâdeti dahi şuhûd oldu -ki şuhûd ile muâmele-i Hak'dır-. Ve müşâhede-i kalbiyye iksîr gibi oldu ki eseri bedeni dahi sabğ etdi. Onun için muâmelât-i havâssda nefsâniyyet olmaz. Zîrâ nefsâniyyet mertebe-i hicâbdır. Kelâm ise mükâşe-fededir. Ve onun ki yüzüne perde-i gayb açıla ve vahdet yüzü zuhûra gele, kesret ona hicâb olmaz ve Hak'dan gayrıyla muâmelesi kalmaz. İşte amele **[258[a]]** salâh buradan gelir. Zîrâ salâh odur ki evkātdan hiçbir vakitde ona halel gelmeye ve fesâd târî olmaya. Ve halel ve fesâd mâ-sivâ görmekdir. Ve şol kimse ki şuhûd-i Hak'da müstağrakdır, mâ-sivâ görmez ve kesret ona hicâb olmaz. Bu yüzden amel şevbden halâs olup hâlis ve sâlih olur. Husûsâ ki mertebe-i abdiyyetde âmil ma‘bûd olıcak kişi kendi kendine riyâ etmek olmaz. Ve eşyânın kesreti vahdetde müstehlek olur.

İşte bu takrîrden [2]وللأرض من كأس الكرام نصيب sırrı zâhir oldu. Ya‘nî ke's-i kirâmın cür‘asıyla arz dahi bi-kaderi'l-isti‘dâd müntefi‘ olıcak, feyz-i ilâhî cür‘asından dahi beden bi-kaderi'l-hâl müstefîz olur. Ve her makāmın feyzinin bir sûreti vardır ki ol feyz ol sûret ile zâhir olur. Bu cihetden be-dende olan eser-i feyz sûret-i ameldir. Zîrâ cesedin Hakk'a tekarrubu amel iledir. Pes, onda ki îmân ve ma‘rifet ola ve amel olmaya, onun Hakk'a te-karrubu nâkısdır. Çünki tekarrub nâkıs ola, müşâhede dahi ona göre olur.

---

1 "Güzel söz O'na çıkar, iyi amel onu yükseltir." Fâtır, 35/10.

2 Cömert kimselerin kadehinden yerin de nasîbi vardır.

Ve Hak sana iki göz vermiş iken Hakk'a bir gözle bakmanın ma'nâsı nedir? İşte bu mertebeye "ilhâd" derler ki zâhirden meyl ve udûldür. Ve mertebe-i amele "sünnet" derler ki tarîka-i meslûke-i erbâb-ı ilm ü ameldir. Ve Hak'dan uçmak isteyen bu iki cenâh ile uçar ve hikmet üzerine mebnî olan sûret-i cesedi ve emr-i ameli izâat ve ibtâl etmez ve illâ hakîm olmaz. Ve hakîm olmayıcak esmâ-i hüsnâsı nâkısa kalır ve nâkısın mertebe-i ulûhiyyetden hissesi az olur.

El-hâsıl muktezâ-yı cesed mücâhede olmakla Allâh Teâlâ ahkâmı meşrû' kıldı, tâ ki beden hizmetde olup semerât-i a'mâl ile rûha imdâd eyleye. Zîrâ rûhun ma'rifeti tâat-i bedeniyye ile kemâl bulur. Onun için [1]لَيَعْرِفُونِ yerine [2]﴿لِيَعْبُدُونِ﴾ denildi. Zîrâ gerçi ibâdet fi'l-cümle ma'rifet üzerine mebnîdir, velâkin kemâl-i ma'rifete dahi vesîle ibâdet-i kâmiledir. Nazar eyle ki hiçbir ehl-i fütûrun Hakk'a vâsıl olduğu yokdur, belki vusûl, zikr-i dâim ve amel-i mûkîme mebnîdir. Ve ba'de'l-vusûl, bu mevtında oldukça hâl sûrete tâbi'dir. Ve sûretden udûl eden hükm-i mevtını bilmedi ve nihâyetin netîcesi bidâyet olduğun fehm eylemedi.

[258[b]] Ve bundan zâhir oldu ki tarîk-ı mü'min-i kâmil a'mâl ve ahvâl ile mücâhededir. Nitekim sahâbe -radıyallâhu anhüm- bu tarîka gitdiler. Ve buradandır ki [3]أصحابي كالنّجوم بأيّهم اقتديتم vârid oldu. Pes, ashâbın tarîk-ı mücâhedesi tarîk-ı hüdâ-yı kâmildir ki bu bâbda onlara iktidâ lâzımdır. Ve tarîk-ı Celvetiyye ehli bu tarîkı ahz etdiler ve mücâhedât ile mukayyed oldular. Zîrâ mücâhedât mûris-i müşâhedâtdır. Eğerçi tarîk-ı esmâdan dahi hisse-mend olmuşlardır ki nehârda tevhîde ve leylde esmâya meşgûllerdir. Zîrâ tarîk-ı esmâ dahi [4]من أحصاها دخل الجنّة hadîsi ile sâbit olmuşdur ki ehl-i taalluk ve tahalluka cennet-i hissiyye ve ehl-i tahakkuka cennet-i ma'neviyye mev'ûddur ki cennet-i kalbdir. Ve cennet-i kalb cennet-i hayâlin gayrıdır. Ya'nî şüğl-i esmâ ile cennet-i hayâle dâhil olup berzahda

---

1 ...Beni bilsinler diye...

2 "...Bana kulluk etsinler diye..." ez-Zâriyât, 51/56.

3 "Ashâbım yıldızlar gibidir, hangisine tâbi' olsanız (hidâyete ersiniz)." bk. Beyhakî, *el-Medhal*, s. 162, 163.

4 "Kim onları ezberlerse cennete girer." Buhârî, Tevhîd 12, Şurût 18; Müslim, Zikr 5; Tirmizî, Deavât 82.

seyr etmekden cennet-i kalbe dâhil olup taayyün-i hâricîde seyr etmek a'lâ ve akvâdır. Onun için Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- altı ay kadar rü'yâ ile amelden sonra rü'yâ-yı hayâliyye hâricde vahye terakkî edip kalb mertebesi zuhûr etdi. Nitekim gelir: ﴿نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ ٱلْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ﴾[1] Pes, kalbe nüzûl etmek taayyün mertebesidir. İşte bu mertebeye -ki cennet-i kalbdir- ba'zı ehl-i esmâ vâsıl ve dâhil oldu ve ba'zısı olmadı. Ve vâsıl olana Halvetiyye'den ise de Celvetiyye denildi -cîm ile-. Ve olmayana Celvetiyye'den ise de Halvetiyye denildi -hâ-i mu'ceme ile-.

Ey sâlik, aceb hâldir ki kimi vâkıf ve kimi sâyirdir, dahi kimi vâsıl-ı hayâldir ki bu âlemin sûretinden ahz etmişdir ve kimi vâsıl-ı ayndır ki bu âlemin hakîkatinden ahz eylemişdir. Nice kimselere musâdefe vâkı' oldu ki da'vâ-yı mi'râc ederler, maa-hâzâ hakîkat-i melekûta dâhil olmamışlar, belki hayâlinde kalmışlardır. Ve nice ehl-i riyâzata mülâkāt vâkı' oldu ki hakîkat-i ma'rifetden bî-behre ve ilim ve amelde ilhâd üzerinedir. Ve nice mahcûblar ile sohbet vâkı' oldu ki iksîrin ilmini bilirler ve ameline kādir değillerdir. Pes, amele kādir olmayana âlim-i iksîr demezler. Ve izdivâc muâmelesinden âciz olana "innîn" derler. Gel imdi bu remzi fehm edip netîce-i amelden hisse-mend ol, tâ ki ekmel **[259ᵃ]** olasın.

Ey mü'min-i âlim ve âmil, tahrîr bu makāma vâsıl oldukda vârid oldu ki:

مَنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ زَوْجٌ لَمْ يَكُنْ لَهُ رُوحٌ[2]

Ya'nî rûh ki emr-i mücerred-i basîtdır ki zât ve sıfat noktaları onda muzmerdir. Biri rûh-i hayvânî ve biri cism-i tabîîde zuhûr eyleyip rûh iken terkîb sûretine girdi ve cism ile izdivâc eyledi.

Pes, müsemmâ-yı insân üç nesneden ibâret oldu ki biri heykel ve biri rûh-i hayvânî ve biri rûh-i müdebbir-i müfârıkdır ki fi'l-hakîka rûh-i müdebbir mertebe-i zât ve rûh-i hayvânî mertebe-i sıfat ve heykel-i cismânî mertebe-i fi'ldir. Ya'nî te'sîr evvelkiden ve mebde-i hiss ve hareket olmak

---

1 "Onu (Kur'ân'ı) Rûhu'l-emîn (Cebrâîl) senin kalbine indirdi." eş-Şuarâ, 26/193.

2 "Eşi olmayanın rûhu da yoktur."

ikinciden ve hareket-i fi'liyye üçüncüdendir. Ve bu izdivâc bulunmadıkça müsemmâ-yı insân husûle gelmez. Bu cihetden ma'nâ demek olur ki: Şol kimsenin ki zevk-ı cismânîsi -ya'nî hareket-i fi'liyye ve ameliyyesi- yokdur, onun rûhu yokdur. Zîrâ rûh erdir ve "er" demek mukābele-i zevcdedir ki ceseddir. Ve Havvâ tenâsül için halk olunduğu gibi zevc-i cesed dahi semerât-i a'mâl-i hasene için halk olundu. Ve Âdem ve Havvâ zâtda bir ve sûretde iki oldukları gibi rûh ile zevc dahi böyle oldu ki zevcin noktaları zevci rûhdan temyîz eyledi, tâ ki izdivâc sahîh ola. Zîrâ ayn-ı vâhide kendi ile izdivâc edemez. Belki izdivâc zât ve sıfat ile olur ki ef'âl ve şuûn bu ikisinin âsârıdır.

Ey ârif, aceb terkîb-i bedî'-i tenzîlîdir ki terkîb-i bedî'-i tekvînîyi sûrete getirmişdir. Ve bundan nikâhın fazîleti ve mütezevvicin azeb üzerine fazl ve rüchânı zâhir oldu. Zîrâ mütezevvic olmayan Havvâ'sız Âdem ve cesedsiz rûh gibidir. Pes, "kün" âleminin hükmü izdivâc ve terkîbdir. Nitekim gelir: ﴿وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجاً﴾[1] Hattâ "kün" kelimesi dahi zât ve sıfatın izdivâcı sûretidir. Zîrâ "kâf" ile "nûn"dan mürekkebdir. Ve nikâha terğîb olunmak ve nevâfilin efdali nikâh olmak ona, ya'nî sırr-ı mezkûra dâlldir. Ve bu sebebdendir ki kümmel-i nâsın nikâha hırsları vardır. Zîrâ nikâh **[259[b]]** zevk-ı kurbet ve vuslatı müştemildir. Bu ma'nâ için ekâmil-i nâs âlem-i bekāya redd olundular. Zîrâ âlem-i fenâda zât ve sıfatın izdivâcı yok, belki mahz-ı zât vardır. Zevk ise izdivâcdadır. Ve bu sırr için hadîsde gelir: وأسألك لذّة النّظر إلى وجهك الكريم[2]

Ba'dehû fukarâ tevhîd-i işrâkda iken murâkabede gördüm ki câmi'-i şerîfe bir cemâat dâhil oldular ki üzerlerinde kırmızı renk sûfları vardır. Reîsleri olan bir müşekkel kimse gelip minber kenârında bu fakîre müteveccih olup oturdu. Gördüm ki alnında "Hızır" diye yazılmışdır. Ve ondan dünyâdan geçen evlâd-ı sığârımdan biri dahi o meclise geldi.

فللّٰه الحمد على جزيل احسانه وآلائه وجميل مِنَنه ونعمائه.[3]

---

1 "Sizi çift çift yarattık." en-Nebe', 78/8.

2 "Senden, senin yüce vechine nazar etmenin lezzetini niyâz ederim." bk. Nesâî, Sehv 62; Ahmed, Müsned, V, 191.

3 Bol ihsânlarından ve iyiliklerinden, güzel lütuf ve nimetlerinden ötürü hamd Allâh'a mahsustur.

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ﴾[1]

Ya'nî mürîd ve mürşid arasında olan i'tirâz sebeb-i beynûnet ve firâkdır. Mûsâ ise Hızır'a -aleyhime's-selâm- irâdet sûretinde ittibâ' etmiş idi. Çünki şart-ı tarîk mefkūd oldu -ki her mâddede teslîmdir-, lâ-cerem istifâde dahi ma'dûm oldu. İşte yalnız mürşide vusûl kifâyet etmedi, belki evvel hüsn-i i'tikād ve sâniyen teslîm lâzım geldi. Zîrâ irâdet sûretden ma'nâya intikāl içindir. Her sûret için ise bir ma'nâ vardır, gerek ol sûret bi-hasebi'z-zâhir mahbûbe olsun ve gerek mekrûhe olsun. Çünki ma'nâ mahbûb ola, sûretin mekrûhe olduğu zarar vermez. Zîrâ âlem-i hakîkat bir gülşen gibidir ki havlîsi hârdır.

Ve Hızır'ın Mûsâ'ya ibrâz etdiği üç sûret mekrûhe idi ki vücûd-i insânîde olan ahvâle işâret idi.

Evvelâ hark-ı sefîne idi ki sefîneden murâd sefîne-i vücûddur ki deryâ-yı sûretde câriyedir. Ve onun ashâbı mesâkîndir ki a'zâ ve kuvâdır. Mesâkîn oldukları budur ki taraf-ı rûhdan dem-be-dem imdâd ve te'sîre muhtâclardır. Zîrâ fakr-ı zâtîleri vardır. Rûh ise ilâhîdir ki âlem-i vücûb ve kıdem ve emrdendir. Bu cihetden Allâh Teâlâ buyurur: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللهِ﴾[2] Ve ol sefîneye zulm murâd eden melik **[260ª]** nefsdir ki deryâ-yı sûret ve âlem-i mülk-i enfüsîye ziyâde tasallut ve istîlâsı vardır. Ve onu hark etmek, riyâzatla eczâ-i taallukātını biribirinden cüdâ kılmakdır ki bu farkda ayn-ı cem' vardır. Ve nefs ten-perverdir ki teng-i riyâzatla münkesir olduğun istemez. Makām-ı hakîkatin hükmü ise inkisârdır. Zîrâ terkîb-i vücûd münhall olmadıkça sırr-ı ahadiyyet zuhûr etmez.

Bu cihetden terkîb fark ve ahadiyyet cem' oldu. Pes, her kim terkîbi fekk etmediyse sûretden ma'nâya ve farkdan cem'e ve kesretden vahdete ve fer'den asla ve fasldan vasla ermedi. Bu vechden ten-perver olanlar hakāik ve ağdiye-i rûhâniyyeden mahrûm kaldılar.

---

1 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "İşte bu, benimle senin aramızın ayrılmasıdır." el-Kehf, 18/78.

2 "Ey insanlar, Allâh'a muhtâc olan sizsiniz." Fâtır, 35/15.

Ve ehl-i şerîat-i zâhire burada böyle riyâzatla inkisâr-ı vücûda kāil olmazlar. Zîrâ zâhir-bînler ve sûret-perestlerdir ki verâ-i inkisârda ne makūle cebr var idiğin bilmez, belki onu ehl-i şerîat-i bâtına bilir. Onun için bilenler i'tirâz eylemezler, bilmeyenler eylerler. Bu yüzden i'tirâz, ma'nâya vusûle ve vech-i murâdı müşâhedeye hicâb-ı azîm oldu. Binâen alâ-hâzâ mürîde şart-ı vâcibdir ki şeyhe i'tirâzı terk eyleye.

Nazar eyle ki Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- Gazve-i Uhud'dan avdetlerinde tarîkde ashâbını halka eyleyip: "*Durunuz, Rabbime hamd edeyim*"[1] diye buyurdular ve ol vakitde kendilerine ilhâm olunan kelimât ile hamd ve senâ eylediler. Maa-hâzâ cây-i tevakkuf ve mahall-i i'tirâz idi ki ol gazvede sahâbeye inkisâr-ı azîm vâkı' olmuş ve vücûd-i Nebevî dahi altı-yedi vechile eser-i ta'n ve kesr-i dendân ve cerâhat bulmuş idi. Feemmâ [2]﴿قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفاً﴾ Ve dahi [3]﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللهِ الْإِسْلاَمُ﴾ mûcebince kalb-i şerîfleri küdûretden sâfî ve Hakk'a teslîm ve inkıyâdları vâfî olmakla vâkı' olan celâlin tahtında cemâl müşâhede etdiler ve kemâl-i ma'rifetlerinden hamd ve senâ yoluna gitdiler.

Pes, burada Mûsâ ile Cenâb-ı Nübüvvet'in farkı zâhir oldu. Zîrâ gayrın hakkında vâkı' olan nesneye sabr ve tahammül etmeyen kendi vücûdunda vâkı' olana bi-tarîkı'l-evlâ sabr etmez. İşte ârifler kemâli kemâl-i **[260b]** Muhammedî'den ahz etmek gerekdir ki nefs-i Muhammed bu makūle mevâddda Hızır'ın irşâdına muhtâc olmayıp belki Hızır O'nun irşâdına muhtâc olduğu gibi onlar dahi Muhammed'den gayrıya muhtâc değillerdir. Ve Hızır'ın onlara nefes verdiği Hızır ashâb-ı Muhammed'den olup hâdim-i ümmet olmakladır. Fa'rif cidden.

Sâniyen katl-i gulâm idi ki rûh ve cesedin izdivâcından hâsıl olan hevâyı nefs idi. Hevâ ise ebğazu'l-ma'bûdâtdır. قال تعالى: ﴿أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ﴾[4] Ve bu hevâdan murâd, taallukāt-i mâ-sivâ ve şehevât-i ekvândır ki onunla cesed ve rûh ve zâhir ve bâtın fesâd kabûl eder. Onun için Kur'ân'da

---

1 bk. Ahmed, Müsned, III, 424.
2 "De ki: Hayır, biz, hanîf olan İbrâhîm'in dînine uyarız." el-Bakara, 2/135.
3 "Allah katında dîn İslâm'dır." Âl-i İmrân, 3/19.
4 Allah Teâlâ buyurdu: "Hevâ ve hevesini ilah edinen kimseyi gördün mü?" el-Câsiye, 45/23.

gelir: [1]﴿قُلِ اللهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ﴾ Ya'nî ma'bûd-i hak, celâl ve cemâli müştemil olan zât-i mutlakdır ki taalluk O'na lâzımdır. Ve taalluk-ı mâ-sivâ, havz-ı bâtıl makūlesindendir. Bu cihetden tâife-i sûfiyye leyl ü nehâr zikr ve tevhîde iştiğâl gösterirler ki havz-ı bâtıldan halâs ona menût-dur.

Pes, Hızır hevâ-yı nefsin başını kopardı ki "şehvet" dedikleridir. Ve bu şehvetin inkıtâıyla insân dahi mertebe-i melekiyyete erişdi ve akl-ı sırf kaldı ve onunla akl-ı evvele ittisâl buldu. Zîrâ şehvet anâsırın ahkâmından idi. Anâsır ise süfliyye ve akl ulvîdir. Ve ehl-i şerîat-i zâhire şehvetin inkıtâını istemezler, belki onu sebeb-i memât add ederler. Fe-emmâ ehl-i şerîat-i bâtıne indinde bâis-i hayâtdır. Nitekim demişlerdir:

أقتلوني يا ثقاتي إنّ في قتلي حياتي[2]

Pes, buradan şehîdlik mertebesi ne idiği ma'lûm oldu. Zîrâ şehîd muhârebede re'si kat' olunan kimsedir ki ona "şehîd-i şer'î" derler. Ve onun mertebesi merâtib-i mukarrabînin bidâyetidir. Ve şehîd-i hakîkî odur ki meydân-ı mücâhede ve riyâzatda ser-i hevâ olan şehvet kat' oluna. Ve onun mertebesi tabakāt-i mukarrabînin nihâyetidir. Zîrâ şehîd-i şer'î yalnız rûh-i hayvânîsinden cüdâ düşdü ki "dem" dedikleridir. Zîrâ şehîdlik bu demin cereyânıyladır. Ve şehîd-i hakîkî bu demin taallukātından halâs **[261ª]** oldu. Maksûd-i a'zam ise sûretin fenâsı değildir, belki sûretin bekāsı ve ahkâmının fenâsıdır. Nitekim Mansûr'dan da'vâ-yı hakkıyyet sâdır oldukda âlem-i ma'nâda Cenâb-ı Nübüvvet'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- mülâkî olıcak "Yâ Mansûr, şerîatımdan taş kopardın, seri vermek gerekdir" buyurdular. Mansûr, bundan fenâ-i zâhir fehm edip âhir berdâr oldu. Fe-emmâ muktezâ-yı hakîkat bu idi ki kelâm-ı Nebevî'den sonra terk-i da'vâ eyleye ki seri vermek bu da'vâdan fenâya remzdir.

İşte Hızır'ın zâhir başını kopardığı bâtın başını koparmağa işâret idi. Zîrâ insânın hiss ile ülfeti olmakla sûret yüzünden tasvîr olunmak fehme akrabdır. Mûsâ, ol kat'ı bi-ğayr-i hakk kıyâs etdi. Zîrâ sûretde mûcib yok

---

1 "Sen "Allah" de, sonra bırak onları daldıkları bataklıkta oynayadursunlar." el-En'âm, 6/91.

2 Öldürün beni ey güvendiğim dostlarım. Zira öldürmek yaşatmaktır beni.

idi. Fe-emmâ ma'nâda var idi ki arz-ı vücûdun salâhı hakk-ı rûh idi. Zîrâ rûhun bu arz-ı vücûda hubûtu memleket-i mülkde tasarruf ve tahsîl-i kemâlât-i rûhâniyye idi. Hevâ ve şehvet ise arz-ı vücûdu ifsâd etdiler. Böyle müfsid ve müteaddî harâmîleri ise katl etmek vâcibdir, tâ ki nizâm-ı âlem hâsıl ola ve tarîk-ı Hak munkatı' olmaya. Ve maktûl olan gulâm olmak ilâc-ı vâkıayı kable'l-vukū' görmeğe ve fi'l-mesel yol karîb iken dönmeğe işâretdir.

Ve hadîsde gelir ki: "*Hızır'ın katl etdiği gulâm küfr üzerine matbû' idi*."[1] Pes, meâl i'tibâriyle katl olundu. Ve ba'zı ahâdîsde sıbyânın mahşerde imtihân olundukları[2] sırr-ı mezkûra dâirdir. Zîrâ onun ki şekāvet-i zâtiyyesi vardır, emr-i ârız ile saîd olmaz, şeytânın hâli gibi. Ve şol sabî ki küfr üzerine matbû'dur, maktûl-i Hızır gibidir ki hâl-i sabâvet ve adem-i teklîf ve fıtrat-i asliyyesine i'tibâr olunmaz. Zîrâ fıtrat-i asliyye kābiliyyetine işâretdir. Kābiliyyet ise bi'l-fi'l saâdeti müstelzim olmaz ve illâ cümle-i nâs mü'min olurdu. Nitekim hadîsde gelir: كلّ مولودٍ يولد على الفطرة ثمّ أبواه يُهوّدانه ويُنصّرانه ويُمجّسانه[3] Ya'nî yalnız fıtrat-i asliyye üzere olmak kifâyet etmedi ki kābiliyyet-i [261b] asliyye saâdet-i ezeliyyeyi muktazî değildir. Pes, kābiliyyet başka ve saâdet başkadır. Bu cihetden tehvîd ve tansîr ve temcîs ol kābiliyyeti tağyîr edip kābili şekāvet-i zâtiyyesine döndürdü ve ortada bi-hasebi'l-ârız mü'min olmak dahi müfîd olmadı. Onun için ba'zılar mürtedd oldular.

Ve bundan fehm olundu ki her gulâm katl olunmaz, belki mûcib-i fesâd olan gulâm katl olunur. Bu cihetden şehvet-i hakîkıyye şehvet-i tabîiyyeden müstesnâ oldu. Onun için nûr-i muhabbetden sonra nâr-ı aşk ve nâr-ı aşkdan sonra nâr-ı şehvet-i hakîkıyye zuhûr eder ki ekâmil-i nâs sıfatıdır. Onun için onlara nisâ' tahbîb olunmuşdur. Ya'nî onlara muhabbetleri muhabbet-i nefsâniyye-i tabîiyye değildir. Belki muhabbet-i rûhâniyye-i hakîkıyyedir. Onun için kuvvetleri sâirin kuvâsından ziyâdedir. Zîrâ âlem-i bekāda fenâ olmaz. Pes, ol kuvvet gıdânın eseri değildir ve illâ mülûkde ağleb olmak

---

1 Müslim, Kader 29, Fezâil 172; Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Tirmizî, Tefsîr (18) 2.

2 bk. Bezzâr, Müsned, XIV, 104; Ebû Ya'lâ, Müsned, VII, 225.

3 "Her doğan İslâm fıtratı üzere doğar, sonra anne ve babası onu yahûdî, hristiyan yâhut mecûsî yapar." Buharî, Cenâiz 79, 80, 93; Sünnet 17; Kader 3; Müslim, Kader 22-25; Ebû Dâvûd, Sünnet 17.

lâzım gelirdi. Belki onların hâlleri ehl-i cennet hâli gibi kuvvet-i kudsiyyeye muzâfdır. Ya'nî ehl-i cennetin kuvveti gıdâ ile değildir. Zîrâ gıdâları telezzüz tarîkıyladır. Belki kuvvet-i asliyyedir ki hükm-i bekādır.

Ve bundan ekâmil-i beşerin sâir hârik-ı âdât olan umûru dahi fehm olundu. Eğer fehm etmek şânından ise ve illâ sükût eyle. Zîrâ i'tirâz ve kıyâs-i nefs etmek nefsin ahvâl-i habîsesi netâicindendir.

Sâlisen ikāmet-i cidâr idi ki tahtında bir yetîm için mâl-i medfûn var idi. Ve ol yetîmden murâd yetîm-i kalbdir ki nefs ve tabîat mertebesinin hevâ ve şehveti ve rûhun mâ-sivâya meyli kat' ve katl olundukdan sonra hizâne-i Hak'da yetîm kalmış idi. Ve onun defînesi esrâr-ı ilâhiyye idi. Velâkin henüz tıfl gibi olup feyz-i ilâhî ile perverişe muhtâc olmakla hilâfet mertebesine gelince setr olunup ba'dehû ızhâr olundu. Zîrâ şîr-hâr olan tıflın gayrı gıdâya tahammülü yokdur. Ve bülûğa dek dahi mahall-i esrâr değildir. Çünki bülûğ hâsıl ola, bâliğ vâsıl olur ve vâsıl kâmil olur ve kâmil her mertebenin hükmünü **[262ª]** vermek mertebesine nâyil olur. İşte "ism-i a'zam" dedikleri budur ki halîfenin ismidir.

Ve hadîsde gelir: كُنتُ يتيماً في الصّغر وغريباً في الكبر[1] Ya'nî hâl-i sığarda yetîm olduğu hızâne-i Hak'da olmasıdır. Zîrâ Ebû Tâlib hızânesinde olmak sûrîdir. Ve hâl-i kiberde garîb olduğu gurbet-i hakîkıyyeye remzdir ki ol gurbetde kendinden gayrı kendine âşinâ yokdur. İşte Hızır ol yetîmin mâlını ecânibden muhâfaza için ikāmet-i cidâr eyledi ki setr mertebesine işâretdir. Ve bu remzden ötürü Kur'ân'da gelir: ﴿وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ﴾[2] Ya'nî Cenâb-ı Nübüvvet'in husûs üzerine mertebesine kurb istemeyiniz. Zîrâ onun husûs-ı mâlına cemî'-i âlem ecânibdir. Ecnebî ise karîbden mîrâs almaz. Ve aldığı dahi sadakadır ki kendi istihkākı kadardır.

El-hâsıl hark-ı sefîne şer' ile ıslâh-ı tabîata ve katl-i gulâm tarîkat ile ıslâh-ı nefse ve ikāmet-i cidâr makām-ı ma'rifet ve hakîkatde setr-i hâle işâretdir. Fa'hfazhu.

---

1 "Küçüklüğümde yetîm idim, büyüklüğümde ise garîb." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 212 (mevzû).

2 "Yetîmin malına yaklaşmayınız." el-En'âm, 6/152.

Ve bu sabâh -ki şehrullâh Receb'in dördüncüsü yevm-i erbiâ' sabahıdır- fukarâ tevhîdde ve bu fakîr kenâr-ı minberde murâkabede iken cânib-i yesârımdan bir yeşil câmeli şeyh-i nûrânî gelip kümm-i hırkamı -ya'nî yenimi- takbîl edip oturdukda "Bunlar kimlerdir?" diye suâl olunıcak "Şeyh Mekkî'dir" denildi. والله أعلم بحقائق الأحوال ونتائج مقامات الرّجال[1]

قيل لي بين العشائين من ليلة الخميس: **وَإِذَا رَآكَ الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا**[2]

Ya'nî bu şân-ı âlînin mü'mini ve bu binâ-i azîmin musaddıkı seni gördükde mushafı görmüş olup "Âmennâ" der. Nitekim münkir ve bu meclis-i ilm-i ilâhîden müteneffir olan: كَفَرْنَا به وبما جاء من عند ربّه[3] der. Zîrâ basîretine kuhl-i cilâ-i tevfîk çekilmemiş ve basarı müşâhede-i âsâra açılmamışdır. Pes, şol kimse ki huffâş gibi ola, nûr-i şemsi nice göre? Ve şol ki cehâlet ve gavâyet ve hicâb yoluna gire, menzil-i ilm ve reşâd ve keşfe nice ere? Ve şol ki mushaf-ı tekvînden nesne okumağa kādir değildir, mushaf-ı tenzîli ne bilir, gerekse yüz dört kitâbı okusun?

[262b] Ey ârif, bu kelâm-ı hakîkat-nişânda من رآني فقد رآى الحقّ[4] sırrına remz vardır. Zîrâ Hakk'ın tecellîsi âdem yüzündendir. Pes, âdemi görmeyen Hakk'ı görmez. Ve âdemin mushaf-ı tekvînî olduğuna îmân getirmeyen mushaf-ı tenzîlîye dahi îmân getirmez. Ve getirdiği îmân kışrî ve müsteârdır. Zîrâ âdem Kur'ân-ı câmi'dir ki hakāik-ı ilâhiyye ve kevniyye onda mündericdir.

Ve Kur'ân kelâmdır. Ve kelâm mütekellimin min-vechin aynıdır. Bu cihetden Kur'ân'ı inkâr eden mütekellimi dahi inkâr etmiş olur. Ve ba'zı ârifîn demişdir ki: "Yüzün benven mesânîdir, yerâhu men yerânîdir."[5] Ya'nî senin yüzün benim yüzümdür ve senin yüzün seb'-i mesânîdir. Pes, beni göreyim diyen seni görür ve benim kelâmımı işiteyim diyen senin kelâmını

---

1 Hallerin hakîkatlerini ve büyük velîlerin makāmlarının netîcelerini en iyi Allah bilir.

2 Perşembe gecesi akşam-yatsı arasında bana denildi ki: "Îman edenler seni gördükleri zaman "Îman ettik" dediler."

3 Onu ve onun Rabbi katından getirdiklerini inkâr ettik.

4 "Beni gören Hakk'ı görmüştür." Buhârî, Ta'bîr 10; Müslim, Rüyâ 10-13.

5 Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediye*, haz. Amil Çelebioğlu, İstanbul: Tercüman, ty., I, 267.

işitir. Zîrâ ben senin yüzün âyînesinden görünürüm ve senin dilinle söylerim. Onun için vasf-ı evliyâda dediler: إذا رُؤوا ذُكر الله[1] Ya'nî bir ehl-i basîret onların yüzlerine nazar etse "Allâh, Allâh" der ve mazharı âyîne bilir ve âyîneden zâhire nazar eyler. Ve cemî'-i eşyâ gerçi bu üslûb üzerine mezâhir-i esmâdır, velâkin âdem ism-i câmi'dir. Pes, [onu] görmek sâiri görmek gibi değildir. Ve âdeme îmân getirip secde kılmayan hiçbir nesneye îmân getirmiş olmaz. Zîrâ her nesnenin ismi âdemin ismi tahtındadır. Bu cihetden âdem inkâr olunmak ism-i câmi'ini inkârdır ve ismini inkâr cemî'-i esmânın inkârına sârîdir.

Ey mü'min, nazar eyle erbâb-ı inkârın hâllerine ki ne berzaha düşmüşler ve ne vechile zelel ve halel bulmuşlardır ki değme hâl ile kıyâm ve ıslâhlarına mecâl yokdur. نعوذ بالله من العمى ومن قضاء ينزل من السّماء[2]

Ve bu fakîr, şeyhim Seyyidü'l-aktâb Seyyid Fazlî-i İlâhî -kuddise sirruh- yüzüne nazar etdikçe iki dîdeleri iki necm-i mütele'li' gibi görünürdü. Şöyle ki bir hakîkat-bîn çeşm-i Hak-âşinâ ile ona nazar etse necm-i Müşterî vech-i arza nâzil ve burc-i cemâl-i Şeyh'de tâli' olmuş sanırdı.

İşte bu nazara kādir olmayıp inkâra düşen ﴿وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ﴾[3] vartasına düşer. Çünki ehl-i basar **[263ª]** olmanın netîcesi rü'yet-dir, bu yüzden rü'yet-i kâmile gerekdir ki sûret ve ma'nâyı cem'dir. Ve onda ki bu cem' bulunmaya hayvân ile müşterek olup kalır. Zîrâ hayvânın gördüğü yalnız sûretdir. Pes, insân ile müşterek olmak gerekdir tâ ki insân ile mahşûr ola. قال تعالى: ﴿وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ﴾[4]

---

1 "Görüldükleri zaman Allah hatırlanır." İbn Mâce, Zühd 4; Ahmed, Müsned, IV, 227, VI, 459; Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, I, 72, 340.

2 Körlükten ve semâdan inen kazâdan Allâh'a sığınırız.

3 "Ve onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler." el-A'râf, 7/198.

4 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Nefisler eşleştirildiğinde" et-Tekvîr, 81/7.

Ba'dehû lisân-ı hâl nâtık oldu ki:

"Şehsüvâr-ı meydân-ı vücûd olalı dahi böyle menzil alınmadı."

Zâhir budur ki bu kelâm-ı gaybîde mahzûf vardır. Pes, demek olur ki: "Şehsüvâr-ı meydân-ı vücûd olalı dahi cevgân-ı tevfîk ile böyle gûy-i murâd urulmadı. Ve sâlik-i râh-ı ıyân ve şuhûd olalı dahi böyle menzil alınmadı." diye bir makām-ı mahsûsa vusûle işâret eder. Ve makāmât eğerçi müntehîdir, velâkin seyr fillâha nihâyet yokdur. Zîrâ mütenâhî değildir ve tecelliyâtı dahi ona göredir. Ve cennetde bekā-i dâim dahi ona nâzırdır. Zîrâ emr-i vücûd müstemirr ve sâye-i tecellî memdûddur. Ya'nî dünyâda vücûda fenâ târî olur, adem târî olmaz ve illâ atâ-i ilâhî istirdâd olunmak lâzım gelir. Belki vücûd mevâtında zuhûr ve butûn ile tekallüb eder. Ve ol butûna "adem" demezler. Kamerin muhâkda istitârı gibi ki ona "sırru'ş-şehr" derler. Zîrâ "şehr" demek şöhret ve zuhûrundan ötürüdür. Ve "sırr" demek ihtifâ ve istitârına binâendir. Ya'nî şol vakitde ki kamer kabza-i şemsde ve onun taht-ı şuâ'ında olur, ona "sırr" derler. Pes, zamân-ı zuhûrunda ism-i Zâhir'e ve zamân-ı ihtifâsında ism-i Bâtın'a mazhardır. Bundan ise adem lâzım gelmez. Nitekim insân-ı fânî, zamân-ı fenâsında butûnda ve zamân-ı bekāsında zuhûrdadır.

Ve bu zuhûra nihâyet yokdur. Eğerçi mevt-i tabîî ile tahte'l-arz medfûn ve müstetir olur, fe-emmâ bu istitâr fevka'l-arza göredir, tahte'l-arza göre başka bir zuhûr dahi vardır. Buradandır ki derler: Mevt ile gayb şehâdet ve şehâdet gayb olur. Pes, emr-i vücûda gayb olmak emr-i nisbîdir, hakîkî değil. Ve bundan: كنت كنزاً مخفيّا[1] dahi zâhir ve sırrı bâriz oldu. Zîrâ mahfî olmak esmâ ve sıfâta göre ve illâ zât kendi kendine zâhir ve kemâ yenbağî mütecellîdir.

[263b] El-hâsıl bu sırrın evveli bize göre muzmer ve âhiri muzhardır. Ve Hakk'a göre evveli ve âhiri muzhardır. Ve kâinâtın zuhûru âhiriyyet sırrına dâirdir. Ve "Dünyânın evveli var" demek âhiriyyet sırrıdır. Ve "âhiri yok" demek evveliyyetine nâzırdır. Ve yokluğunun içinde varlık ve varlığının içinde yokluk vardır. Fe'fhem cidden.

---

1 "Gizli bir hazîne idim." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 121.

Pes, Hak Teâlâ [1]﴿هُوَ ٱلأَوَّلُ﴾'dir nüzûlen mebde'iyyeti i'tibâriyle ve illâ ﴿هُوَ ٱلأَوَّلُ﴾ bi-lâ-ibtidâ'dır. Ve [2]﴿هُوَ ٱلآخِرُ﴾'dir urûcen intihâiyyeti hasebiyle ve illâ ﴿هُوَ ٱلآخِرُ﴾ bi-lâ-intihâdır. Ve [3]﴿هُوَ الظَّاهِرُ﴾'dir, vücûd-i Hakk'a nazarla. Ve [4]﴿هُوَ ٱلبَاطِنُ﴾'dır, vücûd-i halka göre. Onun için dediler ki: Zâhir-i Hak bâtın-ı halkdır ve bâtın-ı halk zâhir-i Hak'dır ve hüviyyet ikisinin miyânında berzahdır. Pes, Hakk'a nazar ile hüviyyet-i ilâhiyye ve halka nazar ile hüviyyet-i kevniyye. Ve bu mertebe ki mertebe-i berzahiyyedir, mertebe-i kābe kavseyndir ki mertebe-i ev-ednâ onun fevkındedir.

Ey ârif, bu kelâm sana aceb gelmesin. Belki bil ki Hak Teâlâ kenz-i mahfî iken bâtın idi. Halkı halk etdikde halk zâhir oldu. Pes, "Bâtın-ı halk Hak ve zâhir-i Hak halk" denildi. Ve şol ki bâtın idi, halka nisbetle zâhir oldu. Ve şol ki zâhirdir, Hakk'a nisbetle bâtındır. Pes, Hakk'ın kalbi halk ve halkın kalbi Hak'dır. Ve halk Hakk-ı Bâtın'dan zâhir olmakla "mümkin" diye tesmiye olundu ve illâ bâtını Hakk-ı vâcibdir.

Pes, nazarın halka ise eşyâ görürsün ve Hakk'a ise esmâ görürsün. Ve bir çekirdek bitip ağaç sûretine girmek sırr-ı mezkûra işâretdir. Zîrâ ağaç zâhir oldukda çekirdek bâtında kaldı. Eğerçi zâhir olan yine ol çekirdeğin taayyünüdür. İşte "Eşyâ Hak'dır" dedikleri buradandır. Hemân ilhâddan kendini muhâfaza eyle ve hüviyyet-i berzahiyyeye nazar et. ﴿بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ﴾[5] nedir fehm eyle. Zîrâ ağaç çekirdek olmakla ağaç olmanın mâbeynini cem' eyledi. Onun için yalnız "çekirdek" desen sûret-i şeceriyye onu götürmez. Ve yalnız "ağaç" desen ma'nâ-yı nevât dahi onu götürmez. Belki "Nevât ile şeceriyyeti câmi'dir" denilir. İşte vücûb ol nevât ve imkân ol şecere gibidir ki sırr-ı vücûb imkâna **[264ª]** sârî olmuşdur, nevât şecereye sârî olduğu gibi.

Pes, merâtib üzerine temeşşî eden zelelden halâs olur ve Hakk'ı Hak makāmında ve halkı halk makāmında görür. Onun için da'vâ memnû'

---

1 "O Evvel'dir" el-Hadîd, 57/3.
2 "O Âhir'dir." el-Hadîd, 57/3.
3 "O Zâhir'dir." el-Hadîd, 57/3.
4 "O Bâtın'dır." el-Hadîd, 57/3.
5 "Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmazlar." er-Rahmân, 55/20.

oldu. Zîrâ iki mertebeyi biribirine haltdır. Ve halkı Hakk'a halt etmek memnû'dur. Pes, zâhirde "Ene'l-halk" demek gerekdir. Onun için vârid oldu ki: نحن نحكم بالظّاهر[1] Çünki Hakk'a "Bâtın" denildi, setr lâzım geldi.

Ey safâ tâlibi, gel imdi âyîneni sâf edip bu netîcenin yüzüne nazar eyle, bâri bir yüz görmüş olasın. Ve isneyniyyeti zâhirinde ve vahdeti bâtınında kılasın. Zîrâ âyînede senin gördüğün sensin ve sen birsin iki değilsin. Ancak seni fark eden âyînedir ve sen bu âyîneye nazardan halâs olmazsın. Zîrâ makām-ı rubûbiyyetdesin. Ve senin nisbet-i kevniyyen elbet isneyniyyet götürür, yektâlık götürmez. İşte dünyâ ve âhiretinin netîcesi budur. Bu feyzden sana bu netîce verildi.

﴿فَانْظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَةِ اللهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا﴾[2] Ya'nî arz-ı vücûdun ter ü tâze olup mevsim-i bahâra döndüğü feyz-i ilâhî iledir. Zîrâ sûretinde âb ve hakîkatinde feyz terkîb ve ibdâ' olunmuşdur. Lâ-cerem cesedinde rutûbet âbın te'sîrinden olduğu gibi rûhunda rutûbet dahi feyzin te'sîrindendir. Ve hakîkat-i ilâhiyyenin te'sîri nefesledir ve nefes nefhdir ve nefh eczâ-i mâiyyeyi müştemildir. Onun için zât-i Hak'da rutûbet-i feyz olur, yübûset-i kabz olmaz. Belki kabz mahallin adem-i kābiliyyetinden gelir ki ona "yübûset" derler. Zîrâ arz-ı yâbisede nebât bitmez, belki matara muhtâcdır. Onun için bu ma'nâyı zühd ile taleb eden taleb-i muhâl eder. Zîrâ zühd yâbis nesnedir ki onda ilm-i ilâhî feyzi yokdur. Ve aşk ratb nesnedir ki feyzi müştemildir. Pes, aşk vesîle-i vusûldür ki ma'nâ-yı rağbeti hâvîdir. Ve zühd, vasîledir -sâd ile- ki vesîleden eammdır. Ve âşıkın rağbeti Hakk'a ve zâhidin halkadır ki naîm-i cennetdir. Bu sırr-ı ilâhî için Kur'ân'da gelir: ﴿وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ﴾[3] Ya'nî "vesîle" denildi ki mürşid-i kâmil ve esnâ-i teslîkinde hâsıl olan semerât-i merğūbedir. Fa'lem zâlik.

---

1 "Biz zâhire göre hükmederiz." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 175-176.

2 "Allâh'ın rahmetinin eserlerine bir bak; arzı ölümünün sonra nasıl diriltiyor." er-Rûm, 30/50.

3 "O'na yol arayın." el-Mâide, 5/35.

[264[b]]

Safâ-yı hâtırın olsun bu dâr-ı dünyâda
Bilirsin olmaz efendi keder çû deryâda

Ya'nî ba'zı umûr-i ârıza sebebiyle muğabber-i hâtır olma ve âyîne-i kalbi musaffâ ve mücellâ tut. Zîrâ insân-ı kâmilin kalbi deryâ gibi olmak gerekdir ki deryâ vüs'ati sebebiyle küdûret tutmaz. Pes, küdûret dıykdan gelir ve dıyk sıfat-i cismâniyyedir ki âlem-i halkdandır. Nitekim vüs'at sıfat-i rûhâniyyedir ki âlem-i emrdendir. Ve şol kimse ki sırr-ı kazâ ve kader bile, ona darlık gelmez. Ve her nesnenin sırrı, bâtınî ve hafî olan mertebesidir. Ve havâdis ki leyl ve nehâr zuhûr etmekdedir, ilm-i ilâhîde gayb-i meknûn ve sırr-ı mektûm idi. Ve zuhûru vakt-i ma'lûmuna merhûn olmakla الليلة حُبلى[1] mûcebince leyl-i gaybden nehâr-ı şehâdete gelip ol sırr-ı mahfî âşikâre oldu ve herkes ilm-i ilâhîde ne olduğun ondan bildi.

Pes, sırr-ı kazâ vakten fe-vakten vâkı' olan şuûnât-i gaybiyyedir. Ve şol kimse ki ilm-i ilâhîde olan kazâyânın adem-i tağayyürüne vâkıf oldu ve bildi ki ebed ezelin âyînesidir, lâ-cerem gördüğü suver-i mahbûbe ve mekrûhenin cümlesin kabûl etdi ve i'tirâzdan berî ve küdûretden arî oldu. قال تعالى: ﴿يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى ٱلْأَرْضِ﴾[2] Ya'nî ilm-i ilâhîde takdîr ve tedbîr olunan umûr-i külliyye ve cüz'iyye Müdebbir isminden Mufassıl ismine tenezzül eyleyip ulvîden süflîye harekât-i eflâk vesâtatıyla herkesin hâline göre ahvâl ve havâdis zuhûr eyledi. Pes, bu havâdis, ma'lûmâtın ahvâlidir ki muktezayât-i mâhiyyât ve hakāikıdır. Ve şol ki muktezâ-yı zâtdır, tahallüf etmez ve def'ine ilâc götürmez, meğer ki muallekātdan ola.

El-hâsıl hakîkat-i tevhîd kazâ ile yürümek ve kazâyı kazâ ile def' etmekdir. Ve hakîkat-i şirk, ilel ve esbâb ve niseb yüzünde kalmakdır. Pes, vech-i küllîden Hakk'a teveccühe kādir olan vücûh-i cüz'iyyeye iltifât etmez ve esmâ-i cüz'iyye yüzünden vârid olan **[265[a]]** havâdis ve zâhir olan ahvâli esmâ-i külliyyeye ihâle eder. Esmâ ise muktezâ-yı müsemmâ ve hakāik üzerine temeşşî eder.

---

1 Gece gebedir.
2 "Emri gökten yere tedbîr eder." es-Secde, 32/5.

Ve buradan dediler ki: [1]يداكَ أوكتَا وفوك نفخ Ya'nî vâkı' olan ma'nâ kendi kesbin eseridir, gerek mahbûb ve gerek mekrûh. Pes, gayra nisbetin ma'nâsı kalmaz. Zîrâ kîsen içinde olan nuhâs ve zeheb yine sana muzâfdır. Bu sûretde "Bu nuhâs niçin zer olmadı?" demek cehl ve hatâdır. Zîrâ hakāik biribirine münkalib olmak muhâldir. Şu kadar vardır ki evsâfı münkalib olup biribirinin sûretine duhûl eder. Bundan ise muhâl lâzım gelmez. Nitekim kıyâmetde tahavvülât vâkı' olsa gerek, dünyâda vâkı' olduğu gibi. Meselâ sûret-i kırde veyâ hınzîre mesh olunmak gibi. Pes, bu sûretlerde hakîkat-i âdemiyye bâkîdir ancak vasf mütebeddildir. Ve ona "mesh-i zâhir" derler ki mesh-i bâtının eseridir. Ya'nî mesh ibtidâ bâtında vâkı' olur -ahvâl ve evsâf-ı rediyye hasebiyle-, ba'dehû zâhirde zuhûra gelip kuvâdan a'zâya sârî olur. Zîrâ her nesne kuvvetden fi'le gelir. Ve fi'lin ibtidâ mertebesi zuhûrât-i bâtıne ve nihâyet mertebesi zuhûrât-i zâhiredir.

Ve bu ümmetin eşkıyâsının meshleri dünyâda bâtınlarında kalmışdır. Zîrâ devr-i kamerî olmakla kemâlleri mestûr olduğu gibi noksânları dahi mestûrdur. İşte buradandır ki Kur'ân'da gelir: [2]﴿يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ﴾ Ya'nî her serîre-i hasene ve kabîhanın sûret-i muayyenesi âhiretde zuhûr eder. Zîrâ âhiret yevm-i sıfatdır. Şol cihetden ki dünyâda emir ve teklîfe muvâfakat ve muhâlefetden her ne türlü sıfat zuhûr etdiyse sûreti âhiretde zuhûr eder. Zîrâ âhiret dâru'l-cezâdır. Ve cezâ bi-hasebi'z-zât olmaz, belki bi-hasebi's-sıfat olur. Onun için kâfirin küfrü ve dâllin dalâli münkerdir, zâtda sâir ile berâberdir. Ve nefs-i insâniyye dünyâ ve âhiretde saîddir. Pes, şekāvet nefs-i hayvâniyyededir. Onun için haşr-i havâss sıfât-i hayvâniyyeden sıfât-i insâniyyeye hurûcdur ki muktezâ-yı rûh-i müdebbir-i âlîdir. Fa'rifhü.

---

1 Ellerin tutup bağladı, ağzın da üfledi/Kendin ettin kendin buldun.

2 "Gizlenenlerin ortaya döküldüğü gün." et-Târık, 86/9.

[265b]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ﴾[1]

﴿يَسْمَعُونَ﴾[3] Ma'lûm ola ki أي ملتبسةً صيحة إسرافيل بالحقّ الذي هو البعث[2] zamîri halka râci'dir, ervâh i'tibâriyle. Zîrâ ol vakitde gerçi kubûrda ecsâd ve sûr-i İsrâfîl'de ervâh vardır, fe-emmâ henüz taalluk yokdur. Zîrâ nefh-i sûrdan maksûd, sûrda olan ervâhı kubûrda olan ecsâdına îsâldir. Şol cihetden ki kubûrda anâsır-ı asliyyeden inşâ olunan ecsâd-ı hâliyedir. Pes, semâ'-ı sûr ile kıyâm etmek ecsâdın sıfatıdır. Zîrâ ervâhda kıyâm olmaz, belki ecsâda taalluk olur.

Pes, âlem-i kün'de henüz vücûd-i hâricî yok iken, a'yân-ı sâbite-i ilmiyye hitâb-ı Hakk'ı gûş edip emr-i ilâhî üzerine tekevvün etmek câiz olıcak -nitekim ehl-i hakāik ve ba'zı erbâb-ı zavâhir zâhib olmuşlardır- burada bi-tarîkı'l-evlâ semâ'-ı sayha ederler. Zîrâ iki yüzden vücûd-i hâricî vardır: Biri kubûrda olan ecsâd ki ervâh-ı zâtiyye ile ahyâdır. Zîrâ anâsır vücûddur ve her vücûd için nefh-i rûh vardır. Ve biri sûrda olan ervâhdır ki onlar dahi anâsır gibi mahlûklardır. Nitekim أوّل ما خلق الله روحي[4] ona dâlldir.

Ve rûh tecerrüdü hâlinde halkıyyet ile mevsûf olıcak, bedene taallukundan sonra bi-tarîkı'l-evlâ "mahlûkdur" denilir. Ya'nî gerçi rûh mücerredâtdandır, fe-emmâ âlem-i terkîbe duhûlden sonra bir türlü hâli dahi vardır. Onun için mütehayyiz görünür. Nitekim leyle-i mi'râcda ervâh-ı enbiyâ -aleyhimü's-selâm- semâvâtda mütehayyize göründü. Binâen alâ-hâzâ tahte'l-arzda henüz taalluk-ı rûh bulunmadıkça semâ' etmek rûhun sıfatıdır. Nitekim Gazve-i Bedr'de katlâ-yı küffâra hitâb-ı Nebevî vâkı' oldu. Ya'nî hitâb gerçi onların ervâhına idi, fe-emmâ ecsâdı mahallinde hitâb olundu ki kalîb ya'nî bir kuyudur ki ecsâd-ı küffâr oraya tarh olunmuşdu. Zîrâ ervâhın ecsâda taalluk-ı ma'nevîsi vardır, gerçi henüz taalluk-ı sûrîsi

---

1 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "O gün o sayhayı gerçek olarak işitirler." Kāf, 50/42.

2 Yâni İsrâfîl'in sayhasını hak -ki o ba'sdir- ile karışık olarak işitirler.

3 "işitirler." Kāf, 50/42.

4 "Allâh'ın yarattığı şeylerin ilki benim rûhumdur." bk. Ali el-Kārî, *Mirkātü'l-mefâtih*, I, 169, 199.

yokdur. Ecsâd-ı hâliyenin ise semâ' etmek şânından değildir. Nitekim gelir: ﴿إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى﴾[1]

[266[a]] Ve bundan ma'lûm oldu ki telkîn-i kabr rûh i'tibâriyledir ki ol vakitde cesede nev'an taalluku vardır ki taalluk-ı hissîye karîbdir. Bu cihetden dediler ki: Suâl-i kabr rûh ile cesededir, cemîan. Maa-hâzâ dünyâdaki gibi taalluk-ı hissî yokdur ki eseri bedenin rûh-i hayvânî ile hiss ve hareketidir.

Ve burada rûhâniyyet gālib olduğun bilmeyip ba'zı tavâif hayât-i berzahiyyeyi nefy eylemişlerdir. Bu ise bâtıldır. Zîrâ burada kıyâs-i hiss cârî değildir. Ve şol ki hadîs-i şerîfde "*Meyyiti kabirde ik'âd ederler*"[2] diye vârid olmuşdur, maksûd rûh-i meyyit sûret-i cesede duhûlüyle temsîldir. Rûh ise semmü'l-hıyâtda olsa dahi onun için kıyâm ve kuûd mütesavverdir. Zîrâ rûh âlem-i letâfetdendir. Bu cihetdendir ki melâikeye dıyk ve vüs'at birdir. Ya'nî yüz bin melek yüz beşer sığmadığı yere sığarlar.

Ve burada bir sırr-ı ilâhî dahi budur ki "kün" hitâbı ve onu a'yân-ı sâbiteye ismâ' etmek Hakk'a muzâf oldu. Zîrâ ol vakitde Hak'dan gayrının vücûdu yok idi. Ve a'yânın ilm-i Hak'da sübûtu olmakla, zâtın onları makāmlarına münâsib vechile şuhûdu var idi. Pes, meşhûdu olan a'yân-ı sâbiteye hitâb ve ismâ' etdi. Zîrâ eğer vücûdlarına teveccüh-i ilâhî olmasa semâ' etmek şânlarından değildi. Eğerçi ol teveccühden râyiha-i vücûdu şemm etdilerdi. Sayha-i İsrâfîl ise mevcûdât-i hâriciyyeyedir. Zîrâ ervâhın batn-ı sûrda olduğu batn-ı İsrâfîl'de olması gibidir. Zîrâ sûr onun ağzındadır ki onu iltikām eylemişdir.

Pes, nefh-i nefes-i hissî ile batnında olanlara ismâ' ve onları ihyâ eyledi. Allâh Teâlâ, batn-ı ilimde olan a'yâna nefes-i rahmânî ile ismâ' ve ihyâ etdiği gibi. Onun için biri Hakk'a ve biri halka -ki İsrâfîl'e- muzâf oldu. Ve bu makāmdan denildi ki: ﴿وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا﴾[3] Ya'nî arzın ihrâc etdiği ecsâd-ı sakîle ve İsrâfîl'in ihrâc etdiği ervâh-ı latîfedir.

---

1 "Sen ölülere işittiremezsin." en-Neml, 27/80.

2 bk. Buhârî, Cenâiz 87; Ahmed, Müsned, III, 3; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VII, 118.

3 "Yer ağırlıklarını dışarı çıkardığı vakit" ez-Zilzâl, 99/2.

Ve burada arz zikr olundu. Zîrâ âlem-i ilmde arz ve eskāl-i arz değil, belki ervâh-ı [266b] latîfe bile yok idi. Belki teveccüh-i ma'nevî-i gaybî ve nefes-i rahmânî-i şehâdî ile ervâh-ı nûriyye sûret buldu ki ona "feyz-i mukaddes" derler.

Pes, nefes-i rahmânî ihyâ-i ervâh ve nefes-i İsrâfîlî ihyâ-i ecsâd için oldu. Zîrâ ecsâd umûr-i ârızadan olmakla fenâ kabûl etmişdi. Ervâh ise âlem-i bekādandır. Bu cihetden onu merraten ba'de uhrâ ihyâya hâcet yokdur. Ve burada ismâ' emr-i zarûrî olmakla [1]﴿يَوْمَ يَسْمَعُونَ﴾'da semâ' üzerine kasr olundu. Gûyâ demek oldu ki: Onların rûhları bedenlerine taalluk hâlinde semâ' etmek şânları olmakla burada dahi öyledir. Zîrâ neş'e-i âhireleri tamâm olmuş ve hemân rûhun cesede bir taalluk etmesi kalmışdır.

Ve bunda evliyânın sayhasına dahi işâret vardır. Zîrâ "sayha" aksâ-yı tâkat ile olan savta derler ki İsrâfîl'e ve evliyâya göre meşrık ve mağrib ve aktâr-ı arza bâliğdir. Zîrâ İsrâfîl sûru sahratullâh üzerinde nefh eder ki İmâm-ı Ali -kerremallâhu vecheh- kavli üzerine vasatu'l-arzdır. Pes, ol sayhaya cemî'-i aktâr berâberdir.

Evliyâ dahi sayhayı vasat-ı arz-ı vücûd olan sahra-i kalbden nefh ederler ki aktâr-ı vücûdun enfüs ve âfâkına vâsıldır. Zîrâ makām-ı da'vet şüyû' ve zuhûr iktizâ eder. İşte budur ki Kur'ân'da gelir: [2]﴿وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ﴾ Ve yine gelir: [3]﴿بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ﴾ Ya'nî burada mef'ûl-i ﴿بَلِّغْ﴾ hazf olunduğu ta'mîm içindir ki maksûd cemî'-i halka teblîğdir. Ve kendinin teblîği müteassir olan mahalle [4]بَلِّغُوا عنّي ولو آيةً diye ta'mîme işâret kıldı. Bundandır ki ulûm-i evliyâ meşrık ve mağrib arası doludur ve ekser-i bilâdda intifâ' olunur. İşte bu ma'nâ ref'-i zikrdendir, gerek hayâtda olsunlar ve gerek intikāl etmiş bulunsunlar. Zîrâ ahyâ-i hakîkıyyenin intikāl ve adem-i intikāli berâberdir.

Ve nefh-i evliyâ ile haşr-i rûhânî vâkı' olur ki kubûr-i cismâniyyeden mevtın-ı rûhâniyyete haşrdir ki sıfât-i hayvâniyyeyi imâteden sonra hâsıldır.

---

1 "O gün … işitirler." Kāf, 50/42.
2 "Senin şânını yükseltmedik mi?" el-İnşirâh, 94/4.
3 "Rabbi'nden sana indirileni teblîğ et." el-Mâide, 5/67.
4 "Benden (işittiğiniz) bir âyet bile olsa onu teblîğ ediniz." Buhârî, Enbiyâ, 50; Tirmizî, İlim, 13.

Ve bundan sonra isti'dâdda ekmel olanlara bir haşr dahi vardır ki kubûr-i enâniyyetden [267[a]] mevtın-ı hüviyyet-i rabbâniyyeye haşrdir. Bu cihetden vilâdet dahi mütenevvi' oldu. Ya'nî fenâ cesed ile ve rûh ile olduğu gibi ki fenâ-i evvel fenâ-i ıztırârî ve fenâ-i sânî fenâ-i irâdîdir.

Vücûd dahi cesed ile ve rûh iledir ki vücûd-i evvel vilâdet-i mâder iledir ki ıztırârîdir. Ve ona "vilâdet-i ûlâ" derler ki hissiyyedir. Ve vücûd-i sânî vilâdet-i rûh iledir ki rûhun dahi vâlidi nûr-i Hak'dır ve ona "vilâdet-i sâniye" derler ki ma'neviyyedir. El-hâsıl mâderin doğurduğu mevlûd-i cismânîdir ki kālebdir. Ve rûhun doğurduğu mevlûd-i rûhânîdir ki kalbdir.

Pes, sûret zâhir-i âlemin halîfesi ve ma'nâ bâtın-ı âlemin halîfesidir ki mertebe-i hilâfet bu sûret ve ma'nâ ile tâmm olur. Çünki vilâdet-i ma'neviyye ile mevlûd-i ma'nevî vücûd bulmaya nısf sûretle hilâfet tâmm olmaz. Bu cihetden nefh-i evliyâ lâzım geldi [ki], arz-ı isti'dâda tohum gibidir. Ya'nî tohumdan tâze dâne bitdiği gibi nefh-i nefesden dahi tâze mevlûd hâsıl olur. Nitekim nefh-i Cibrîl'den batn-ı Meryem'de Îsâ tevellüd etdi. Pes, Meryem sûret-i tabîatdır ki kalem-i a'lânın hareketi onun üzerine mebnîdir.

Ve bundan harâret-i şehvet-i hakîkıyye, bürûdet-i ukûl-i melâikeden efdal olmak fehm olundu. Zîrâ akılda netîce-i vilâdet yokdur. Onun için melâike zükûret ve ünûsetle muttasıf değillerdir. Şehvet ise sebeb-i tenâsüldür. Ve evliyâda olan kuvvet-i şehvet sâirlerde yokdur. Zîrâ şehvetleri demden değil, belki nûrdandır. Çünki silsile-i kâinât müteselsil olmak lâzım geldi, lâ-cerem vücûd-i insânîde iki vechile şehvet îdâ' olundu ki biri silsile-i sûriyyeye sebeb ve biri dahi silsile-i ma'neviyyeye bâisdir.

İşte budur ki Kur'ân'da gelir: [1]﴿فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ﴾ Ya'nî müstekarr-ı nutfe rahm-i mâder-i hissî ve müstevda'ı zahr-ı peder-i sûrî olup ikisinin izdivâcından veled-i sûrî hâsıl olduğu gibi müstekarr-ı nefes-i evliyâ dahi tabîat-i kābiliyye ve müstevda'ı zahr-ı rûh-i fâiliyye olup ikisinin imtizâcından dahi veled-i ma'nevî hâsıl olup hilâfet mertebesine erişir. İşte الولد سرّ

[1] "Sizin bir karar kılma yeriniz, bir de emanet bırakılma yeriniz var." el-En'âm, 6/98.

[1]أبيه remzi budur. [267b] Zîrâ rûhdan rûh doğar, Îsâ Rûhullâh Rûhu'l-kudüs'ün nefhinden doğduğu gibi. Halîfe ise sırr-ı rûhâniyyetle kāimdir ve illâ halîfe olmaz. Ve bundan melâikenin rûhâniyyet ve cismâniyyetleri fi'l-hakîka beşer gibi olmamak lâzım geldi. Onun için, hilâfete sezâ olmadılar. فافهم جدّا فإنّه لا كلام هنا فوق هذا[2]

مَنْ كَانَ بَحْراً فَلْيَتَمَوَّجْ، وَمَنْ كَانَ بَرّاً فَلْيَحْذَرِ الْعِوَجَ[3]

Ya'nî deryâ-yı cem' olan kimse, cem' ve farkı cem' edip gâh yemîn-i cem'a ve gâh yesâr-ı farka temevvüc eder. Zîrâ deryânın mevci rüzgârına göre her tarafadır. Ve şol kimse ki ehl-i fark ola, eğri yola gitmekden hazer eylesin. Ya'nî hadd-i vasatı tutup üslûb-i vâhid üzerine yürüsün ve Mushaf'ın zâhir-i ahkâmını gözetsin. Zîrâ hakāik mevcine tahammül edemeyip âhir gark olur. Bu cihetdendir ki ehl-i medrese ehl-i hângâh yanına gelmez. Zîrâ hângâh deryâdır.

Ve bundan fehm olundu ki erbâb-ı fark olanlar dürr-i yektâ nedir bilmezler. Zîrâ cevher-i yektâ deryâda olur. Ve şol ki deryâ ile âşinâ değildir, dürr ü mercânı ne bilir. Ve o makūle nesne görse hazef kıyâs eder. Eğerçi gavvâslar dâimâ istihrâcdadır. قال تعالى: ﴿وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ﴾[4] Ya'nî dâd-ı mu'ceme ile kırâet edenlere göre "dınnet" buhldür. Ve ehl-i vahy ve ilhâmda buhl olmaz, belki gayb olan vahy ve ilhâmı erbâbına îsâl ederler. İşte söylemekden ve yazmakdan maksûd budur. Eğerçi bu ortada nâ-kābil olanlar sem'lerine dahi erişir ve kabûl etmezler. Zîrâ kendi mertebe-i idrâklerinden hâricdir, sarrâfın gayrıya cevâhir gibi. Ve bu ma'nâdan beyne'n-nâs ba'zı ihtilâf hâsıl olur. Velâkin şehrin efdali kenâr-ı deryâda olanıdır ki iki tarafı câmi'dir, İstanbul gibi. Onun için makarr-ı sultândır ki sultânın rûhu deryâya ve cesedi sahrâya nâzırdır. Ve şol ki kenâr-ı deryâda sâkin değildir, bâri kenâr-ı deryâ-yı feyzde sâkin olmak gerekdir,

---

1 Çocuk babasının sırrıdır.
2 İyi anla. Zîrâ burada bunun üzerinde söylenecek söz yoktur.
3 "Deniz olan dalgalansın. Kara olan ise eğrilikten sakınsın."
4 Allah Teâlâ buyurdu ki: "O, gayb hakkında cimri değildir." et-Tekvîr, 81/24.

Haremeyn-i Şerîfeyn ve sâir bilâd-ı muazzama gibi. Ve fi'l-hakîka deryâ bu deryâdır.

Pes, karyede deryâ ile olsan yine şehirdesin. Ve eğer şehirde sahrâ ile olsan yine karyedesin. Pes, ya kendi **[268ª]** vücûdunda veyâ musâhibinde kemâl-i rûhânî lâzımdır, tâ ki sana bu âlemleri seyr etdire ve gözün açılıp berr ve bahr nedir göresin ve her birinin alâ-hıdetin sırrına eresin ve illâ cenâh-ı vâhid üzerine kalırsın ve vatanından dûr olup garîb olursun. Zîrâ bî-cenâh olan murğ arz-ı gurbetde kalır, şeyh-i murğân ve kürkî ve huttâf ve emsâli gibi. قال تعالى: ﴿وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾[1] Ya'nî bir gün ıztırârî vatana rac' ve redd olunursunuz. Pes, bu ma'nâyı ihtiyârınızla bulagörün ki ihtiyâr tarîk-ı kabûl ve ıztırâr bâb-ı reddir.

Pes, âlem-i cem'e erenlerde ıztırâr ve redd yokdur. Zîrâ makām-ı evednâdır. Yâ ki ıztırâr makām-ı farka reddedir ki Hakk'ın ihtiyârına menûtdur. Ve Kur'ân'da: ﴿وَأَخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ﴾[2] ona nâzırdır. Ya'nî Mekke makām-ı cem' idi, hicretle oradan ihrâc olunup Medîne'ye sevk olunur ki Medîne makām-ı fark ve bekā idi. Pes, Medîne'de Ka'be'yi kademlerine getirip zü'l-hazreteyn oldular. Fe'fhem cidden.

İşte bahr-i hakîkatin temevvücü hakîkat üzerine olıcak sâhibi gark olmaz. Ebû Yezîd-i Bistâmî gibi ki ol deryâdan söz söyledi ve kılıç onu kesmedi ve Mansûr gark oldu. Acebdir ki ikisi bir kadehden nûş etdiler, feemmâ meşrebde biribiriyle müttefik olmadılar. Buradandır ki derler: Meşârib muhtelifedir. Ve âyetde gelir: ﴿قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ﴾[3]

Ey ârif, işte bundan fehm etdin ki Kur'ân'da zikr olunan kısasdan murâd-ı a'zam nefs-i kısas değildir, belki müştemil olduğu letâif ve hakāikdır. Pes, onun istihrâcına kādir olana sûreti kışr ve ma'nâsı lübb ve zâhiri kıyâs ve bâtını netîcedir. Hemân im'ân-ı nazar eyle ve hakāikden söyleyebildiğin kadar söyle. ﴿وَاللهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ﴾[4]

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Ancak O'na döndürüleceksiniz." el-Bakara, 2/245.
2 "yurtlarından çıkarılanlar..." Âl-i İmrân, 3/195.
3 "Her bölük, içeceği pınarı bildi." el-Bakara, 2/60.
4 "Allah, hak olanı söyler ve doğru yola ulaştırır." el-Ahzâb, 33/4.

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ﴾[1]

Ma'lûm ola ki ârifler indinde cennet ikidir: Biri cennet-i muacceledir ki cennet-i kalbdir. Zîrâ naîm-i esmâ ve sıfât ve sırr-ı tecellî-i zâtı müştemildir. Ve bu cennet mukarreblerin cennetidir ki dünyâda hâr u hâşâk-i sivâdan kalbi pâk ve evsâf-ı rediyye-i nefsâniyyeyi nez' etmişlerdir. İşte mücâhede ve riyâzat etmek bu nez' içindir. **[268b]** Zîrâ nez'de şiddet vardır. قال تعالى: ﴿وَالنَّازِعَاتِ غَرْقاً﴾[2]

Ve biri dahi cennet-i müecceledir ki cennet-i hissiyye-i uhreviyyedir ki envâ'-ı naîmi müştemil ve asnâf-ı zevki hâvîdir ki ona "naîm-i cismânî-i kālebî" derler. Cennet-i kalbin naîmine "naîm-i rûhânî-i kalbî" dedikleri gibi. Ve ol cennetin ekseriyâ ehli avâmm-ı mü'minîn olmakla -ki onlara "ebrâr" derler- dünyâda tezkiye-i nefs etmeyip gıll ü gışş-i derûn şöyle hâli üzerine kalmakla bâb-ı cennete vusûllerinde evsâf-ı nefsâniyyeleri menzûa olup safâ-i hâtır ile dâhil olurlar. Ve ol nez'i Hak Teâlâ kendi nefsine nisbet eyleyip [3]﴿وَنَزَعْنَا﴾ buyurdu. Zîrâ ol ma'nâ ki onlara ol vakitde hâsıl olur, rahmet-i imtinâniyye ve fazl-ı ilâhî bâbındandır ve illâ kendi nefslerine kalsa cennete kendi nefsleriyle dâhil olurlardı.

Pes, sıfât-i rediyyenin nez' ve onların cennete duhûlleri fazl ve rahmet bâbından oldu. Ve mukarrabînin onlardan farkı bu oldu ki gerçi onlar dahi cennete fazl ve rahmetle duhûl ederler[4] -nitekim hadîs-i şerîfde vârid olmuşdur-, fe-emmâ sıfât-i nefsâniyyelerinin nez'i dünyâda vâkı' olmuşdur. Bu sebebdendir ki onlara rü'yet-i ilâhiyye istihkāk bâbındandır. Zîrâ tezkiye-i nefs hasebiyle dünyâda bî-perde olmuşlar ve âhiretde bulacakların dünyâda bulmuşlardı.

---

1 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "Göğüslerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atmışızdır." el-A'raf, 7/43.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Şiddetle çekip çıkaranlara and olsun." en-Nâziât, 79/1.

3 "çıkarıp atmışızdır." el-A'raf, 7/43.

4 Buhârî, Rikāk 18, Merdâ 19; Müslim, Münâfikîn 71-73, 75, 76, 78; İbn Mâce, Zühd 20.

Ebrârın hâli ise böyle değildir. Ya'nî onlar dünyâdan mahcûb gitdikleri için rü'yete istihkākları olmadı. Belki onlara ahyânen vâkı' olan mezîd-i fazl kabîlinden oldu ve rü'yetleri dahi makām-ı rubûbiyyete dâir kılındı. Nitekim hadîsde gelir: إنّكم سترون ربّكم[1] Mukarrabînin ise mertebe-i rubûbiyyetde olan rü'yetlerinden mâ-adâ rü'yet-i zâtiyyeleri dahi vardır. Ya'nî onlara tecellî-i zâtî-i berkî dahi hâsıldır ki bu mertebe kendilerine mahsûsdur. Ve tecellî-i rubûbiyyet avâmma hafta[da] bir kerre ve havâssa dâimdir. Nitekim hadîsde gelir: صنفٌ من أهل الجنّة لا يستتر الرّبّ عنهم[2]

Ve bundan ma'lûm oldu ki sıfât-i nefsâniyye hucüb-i zulmâniyye kabîlindedir. Pes, bu hicâblar mürtefi' olmadıkça sâlik menzil-i nûra ermez ve cemâl-i murâdı görmez. Ve bunun fevkında dahi hicâblar vardır ki **[269ª]** erbâbı bilir.

Pes, bu dünyâda iki nesne lâzım geldi ki: Biri ictinâb ve biri iktisâbdır. Ve "ictinâb" dedikleri takvâdır ki cemî'-i umûr-i muzırradan perhîzdir, gerek şerîaten ve gerek tarîkaten. Zîrâ mübâh nesneler vardır ki havâss-ı rediyyesi olmakla onlardan dahi ihtiyâten ictinâb olunur. Eğerçi avâmm-ı nâs bu mertebeden bî-haberlerdir. Belki buldukların yerler ve içerler ve şerîatde harâm değildir diye zu'm ederler. Maa-hâzâ mübâh sûretinde habîs dahi vardır ki onun habâsetini havâss-ı nâs bilirler. Ve onların fi'l ve terki fi'l-hakîka huccet-i kat'iyyedir. Zîrâ ehl-i Hak'dan bâtıl nesne sâdır olmaz.

Ve "iktisâb" dedikleri a'mâl-i sâliha ve esbâb-ı lâzımedir ki tenvîr-i kalbe sebeb ve cilâ-i rûha bâisdir. Ve bunda dahi ferâiz ve nevâfilin mecmû'u dâhildir. Zîrâ şerîatde ikisi dahi merğūbdur. Ya'nî şâri'den fi'li üzerine tahrîz olunmuşdur. Bu sebebden cümlesi ma'mûlün-bihdir. Ve ferâiz ve nevâfilin salât ve savm ve emsâline ihtisâsı yokdur. Belki her nev'den olanlara şâmildir. Zîrâ birr ve tâat makūlesidir. Pes, ba'zını nefy ve ba'zını isbât etmek lâzım gelmez ve belki böyle eden medhûl olur. Zîrâ tarîk-ı şer'den

---

1 "Muhakkak siz Rabbinizi göreceksiniz." bk. Buhârî, Mevâkıyt 16, 26, Ezân 129, Rikāk 52, Tevhîd 24; Müslim, Mesâcid 211; Ebû Dâvûd, Sünnet 19; Tirmizî, Cennet 16; İbn Mâce, Mukaddime 13.

2 "Cennet ehlinden bir sınıf vardır ki Rab onlardan gizlenmez." bk. Hakîm Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, I, 101.

tarîk-ı akla udûl etmekle yolun yanılır. Binâen alâ-hâzâ sâlike iki cenâh lâzım geldi ki biri ictinâb-ı mutlak ve biri dahi iktisâb-ı mutlakdır.

Ve bu ma'nânın dekāikına bi-nefsihî vusûl müteassir olmakla sülûke muhtâc oldu. Ya'nî bir mürşid-i kâmil elinden terbiye ve irşâd iktizâ etdi ki bu mertebe ile kıyâma "tarîkat" derler.

İşte bu takrîrden fehm olundu ki maârif-i ilâhiyye-i makbûle bu üç nesne üzerine mebnî olandır ki biri ictinâb ve biri iktisâb ve biri dahi sülûk-dür ve illâ merdûddur. Fa'hfazhu.

Ve avâmm-ı ulemâ' mertebe-i zâhire ile iktifâ eyleyip umûr-i bâtıneden bî-haber kalmışlardır, gerek ol umûr-i bâtıne ahvâl-i nefsâniyye olsun ve gerek umûr-i zevkıyye olsun. Ve ba'zılar ki te'lîf-i kütüb eyleyip içinde ahlâk-ı zemîme ve evsâf-ı hamîde yazmışlardır, kendilerinin birinden dahi haberleri yokdur. Nitekim havâss-ı nâsı cerh etdikleri ona şâhid-i adldir. Zîrâ ol cerh ve ta'n ki **[269b]** etmişler ve yazmışlardır, gerçi kendi zu'm-i fâsidleri üzere gayret-i ilâhiyye bâbındandır, fe-emmâ kendilerinin decâcile ve ferâıne kabîlinden oldukların bilmezler ve hased ve kibir ve kîn ve adâvet ve evsâf-ı nefsâniyye ve ağrâz-ı fâside ile meşhûn oldukların anlamazlar. Ve cehele-i nâsa kizb ve riyâların tahlîd eylemişler ve gûyâ fısk u fücûr ile ömr-i sânî sürmüşlerdir. Eğerçi her asrda pâyeleri pest ve tahrîr etdikleri haltıyyât her vechile sâkıtdır. Zîrâ kefere-i Kureyş gibi nûr-i Muhammed'i ıtfâya çalışırlar, fe-emmâ başa çıkamazlar. Zîrâ [1]﴿وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُورِهِ﴾ mûcebince Hak Teâlâ itmâm-ı nûra mütekeffildir.

Pes, ol nûr-i ilâhî ki hâne-i evliyâ ve kütüb-i asfiyâda şa'şaa-endâz ve lem'a-dâr olmuşdur, kıyâmete dek sönmez. Ve meşârık ve meğârib arası onunla münevverdir ki erbâb-ı dilin çeşm-i basîreti onunla rûşenâyî bulmuşdur. Ve onların eserleri sandıklarda mahfûz ve sînelerde mazbût olup elden ve dilden düşürmezler. Erbâb-ı inkâr hâli ise beyâna gelmez. Zîrâ beyânları sâkıt ve dilleri tutkun ve risâleleri cehele ve sefele ellerinde devr eder.

---

1 "Allah nûrunu tamamlayacaktır." es-Saff, 61/8.

İmdi tarîk-ı ma'rifet tarîk-ı azîzdir ki her zelîl ona sâlik olmağa kādir olmaz ve her miskîn onun zâdını tedârüke müknet bulmaz. قال تعالى: ﴿وَاللهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾[1] Ya'nî gerçi halk cemîan dâru's-selâma da'vet olundular -ki ol dâru's-selâm fi'l-hakîka cennet-i muacceledir-, velâkin ba'zılar bi'l-külliyye hidâyet bulmadılar. Ve ba'zılar dahi sırât-ı zâhir üzerine yürüyüp min-vechin istikāmet buldular ve min-vechin bulmadılar. Ve ba'zılar dahi sırât-ı bâtın üzerine temeşşî eyleyip onlar dahi dalâl ve inhirâfdan hâlî olmadılar. Ve şol kimseler ki sırât-ı zâhir ve bâtın üzerine sâlik olup kademeyn ile hareket etdiler, onlar inhirâfdan halâs oldular ve hidâyet-i mutlaka buldular ki hem hidâyet-i zâtiyye-i âmme ve hem hidâyet-i sıfâtıyye-i hâssadır. Bir nesnenin vücûdu ise zât ve sıfâtın mecmû'undan ibâretdir. Pes, zâta söz yok velâkin sıfât-i makbûle lâzım geldi ki esbâbına teşebbüs etmek hidâyet-i hâssa-i ilâhiyyeye **[270ª]** mevkûfdur.

Ey sâlik, işte netîce-i hidâyeti fehm eyledin ki sırât-ı müstakîm-i mutlak zâtî ve mukayyed sıfâtîdir. Pes, tarîk-ı vasat-ı câmia sülûk eyle ki netîce-i kâmile ehlinden olasın. Ve mukarrebler erdiği menzile eresin ve havâss ile sadr-ı suffe-i safâda oturasın.

Bilen sırr-ı sırât-ı müstakîmi
Seçer elbet sahîh ile sakîmi

Kimin ashâb-ı kehf etdi sadrda
Kodu Mevlâ kapıda şol rakîmi

Sırât-ı müstakîm'in sırrı, zâhir ve bâtın-ı hidâyetdir. Sahîh olan bu hidâyete mazhar ve sakîm olan yemîn ve yesâra ondan udûl ve inhirâf üzerine olandır. Zîrâ sıhhatde mu'teber olan sıhhat-i dîn ve selâmet-i tarîk-ı Hak'dır. Ve sekāmet dahi sekāmet-i i'tikād ve ameldir. Ve şol ki mukarrebdir -Ashâb-ı Kehf gibi-, elbet Dakyânûs-i nefsden halâs için tarîk-ı tecerrüdü tutar ve mağara-i emn ve emâna dâhil olur ve müsterîh olup çeşmini mâ-sivâdan iğmâz eder. İşte bu mukarreb-i muhakkık hâlidir. Ve şol ki bu

---

[1] Allah Teâlâ buyurdu: "Allah dilediğini doğru yola iletir." el-Bakara, 2/213.

makūleye mütâbi‘ ve müteşebbihdir -gerçi fi'l-hakîka onun cinsinden değildir, zîrâ evsâfda ihtilâf vardır-, velâkin taklîdi hasebiyle yine bâbdadır. Ve şol ki bu taklîdden dahi mahrûmdur, Dakyânûs-i nefs askeri içinde kalmış ve onların idâdından olmuşdur.

Ve Kur'ân'da gelir: [1]﴿فَأْوُوا إِلَى الْكَهْفِ﴾ Ya‘nî çünki tarîk-ı Hak'da olan sâlike bir melce' ve melâz lâzımdır, pes onun meferri mürşid-i kâmildir ki kehf gibi onunla şerr-i nefsden tahassun eder ve onun dâire-i nazarında karâr eder ve hâba varır. Ya‘nî evvel bîdâr iken hâbda idi, şimdi hâbda iken bîdâr oldu. Bu sebebdendir ki Ashâb-ı Kehf'in dîdeleri küşâde idi. Ya‘nî gözleri açık olduğu hâlde müddet-i tavîle kehfde yatıp uyudular. Nitekim sûre-i Kehf'de mübeyyendir. Ve bu kemâlin netîcesi âhiru'z-zamânda Hazret-i mehdîye -radıyallâhu anh- vüzerâ-i seb‘a olmak oldu.

وَاللهُ عَلَى مَا يَشاءُ قَدِير[2]

[270[b]]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ﴾[3]

Ya‘nî mü'min olan ism-i Hâdî ve Nâfi‘a ve kâfir ve münkir olan ism-i Mudill ve Dârr'a mazhardır. Hidâyet ve nef‘ ise rahmet bâbından ve ıdlâl ve zarar ise gazab kabîlindendir. Çün ki سبقت رحمتي غضبي[4] denildi, pes gazab rahmete mukābil gelmedi. Onun için kâfir ve münkir, mü'min-i âşıka mukābele edemez. Zîrâ onların küfr ve inkârı zulmeti, mü'min-i âşıkın nûr-i îmân ve aşkı ile muzmahill olur, nûr-i nehâr ile zulmet-i leylin izmihlâli gibi. Ve hadîs-i kudsîde geldi ki: [5]ثُمَّ رَشَّ عَلَيْهِمْ مِنْ نُورِهِ Ya‘nî ezelde ki halk zulmet-i ademde idi, çünki vücûd-i hâricî buldular, min-vechin münevver oldular -ya‘nî ifâza-i vücûd ile- ve min-vechin muzlim oldular -ya‘nî

---

1 "O halde mağaraya sığının." el-Kehf, 18/16.

2 Allah, dilediğini yapmaya kādirdir.

3 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "Siz doğru yolda olduğunuz takdirde sapan kimse size zarar veremez." el-Mâide, 5/105.

4 "Rahmetim gazabımı geçmiştir." Buhârî, Tevhîd 15, 22, 28, 55, Bed'ü'l-halk 1; Müslim, Tevbe 14-16; Tirmizî, Deavât 99; İbn Mâce, Mukaddime 13, Zühd 35.

5 "Sonra onlara nûrundan serpiştirdi." bk. Tirmizî, Îmân 18; Müsned, II, 176, 197.

adem-i ilm sebebiyle-. Pes, Hak Teâlâ onlara reşş-i nûr-i ilm eyledi, velâkin ol reşâş-i feyz her birine isâbet etmedi, belki isâbet edenler ma'rifet ve tevhîde mühtedî oldular ve isâbet etmeyenler cehl ve şirk içinde kaldılar.

Pes, ol şirk-i celî ve cehl-i şerîat içinde kalanlar kâfirlerdir. Ve şirk-i hafî ve cehl-i hakîkatde kalanlar münkirlerdir. Zîrâ onların îmânları şirk ile mahlûtdur. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ﴾[1] Ve şirk-i hafînin eşeddi "şirk-i vücûd" dedikleridir ki vücûdda taaddüd tevehhüm etmekdir. Münkir-i aşkda ise her nev'den riyâ bulunur. Zîrâ şirk-i vücûd ki mâdde-i riyâdır, bu bulundukdan sonra sâir riyâlar dahi ona tâbi'dir.

Pes, bu hâl ile da'vâ-yı tevhîd ve ihlâs eden kizb eder. Zîrâ da'vâsı vâkı'a mutâbık değildir. Şol cihetden ki hâricde şirk yokdur, belki mertebe-i tevhîd hâli üzerinedir. Fe-emmâ müddaînin kavl ve fi'linde şirk vardır ve ol şirkin zararı kendine râci'dir, hâricde ehl-i tevhîde değil. Onun için âyet-i mezkûrede zararı nefy etdi. Zîrâ ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾[2] mûcebince hiçbir kes âharın zararıyla mutazarrır **[271ª]** olmaz ve illâ ol zarar Hakk'a sârî olmak lâzım gelir. Hak ise Dârr'dır, mutazarrır değil. Ve nef' dahi böyledir ve illâ nef' dahi Hakk'a sârî olmak iktizâ eder. Hak ise Nâfi'dir, müntefi' değil. Onun için hadîs-i kudsîde gelir ki: "*Ey ibâd, cümleniz bir etkā-yı kalb üzerine olsanız Hakk'a fayidesi yok, belki yine kendinizedir*."[3] Zîrâ halkı halk etmenin ribhi halkadır ki libâs-ı vücûd telebbüs etmişlerdir. Hak ise onların vücûdlarından evvel mevcûddur. Pes, halkı halk etmekle vücûd cihetinden Hak müntefi' olmaz. Eğerçi zuhûr-i hakāik-ı esmâ ve sıfât bulunur. "*Ve kezâlik cümleniz bir efcer-i kalb üzerine olsanız Hakk'a zararı olmaz.*"[4] Zîrâ ribh ve sûd kendinize râci' olıcak zarar ve ziyân dahi böyledir.[5] قال الله تعالى: ﴿وَاللهُ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾

---

1 "Onların çoğu, Allâh'a ortak koşmadan inanmazlar." Yûsuf, 12/106.
2 "Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez." el-En'âm, 6/164.
3 Müslim, Birr 55.
4 Müslim, Birr 55.
5 Allah Teâlâ buyurdu: "Allah, bütün âlemlerden müstağnîdir." Âl-i İmrân, 3/97.

Ey mü'min, bu makāmın esrârı çokdur, velâkin her birinin keşfine cevâz yokdur. Hemân kendin bi-nefsihî ehl-i vukūf olmağa sa'y eyle. Zîrâ zevkine ermedikçe yalnız ilmi müfîd olmaz. Onun için demişlerdir ki: İlm-i tevhîd başka ve zevk-ı tevhîd başkadır. Bu â'sârda "Allâh birdir" demeye kādir olmayanlar doksan dokuz isimden haber verirler. Kimi evrâkdan zabt eder ve kimi dahi umûr-i hayâliyye söyler ki ikisi dahi hâricdir. Nitekim nice kerre takrîr ve tahrîr olunmuşdur. Ve bu makūlelere fi'l-hakîka "Esrâra mühtedîdir" denilmez, belki dalâlden hâlî değillerdir. Onun için bâb-ı irfânda muhakkık ile mukābele ederler. Zîrâ feyzi menbaından ahz etmemişlerdir, belki vesâit yüzünden getirmişlerdir. Ve bilmemişlerdir ki ilm-i ilâhî fi'l-hakîka bi-lâ-vâsıta olandır ki cihet-i hâsdan irtibât ile feyezân eder. Acebdir ki bu kadar hicâb ile müşâhede da'vâsın ederler ve sözlerinde eser-i cehl zâhir iken iddiâ-i ma'rifet-i ilâhiyye eylerler ve tarîk-ı ma'rifetden dâll oldukların bilmezler. Pes, bu cehlin zararı kendilerinedir. Ârif-i billâha ondan zarar gelmez. Ve herkes kendi tarîkına mühtedîdir, gerek tarîkı dalâli müştemil olsun ve gerek olmasın. Fa'rifhü.

[271b] Ba'de-zâ ism-i Hâdî tahtında olanlar iki vechile merhûmlardır: Biri rahmet-i âmme ve biri rahmet-i hâssadır. Ve rahmet-i âmme ilm-i şerîatdir ki hiçbir ferde ihtisâsı yokdur. Nûr-i şems ve matar ve emsâli gibi ki nûr-i şems her yere doğar ve bârân her mahalle yağar. İşte ﴿وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ﴾[1] budur. Ve rahmet-i hâssa ilm-i hakîkatdir ki havâssa mahsûsdur. Zemzem ve âb-ı hayât gibi. İşte ﴿فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ﴾[2] budur. Zîrâ bu ilm-i azîz, hakk-ı takvâ ile müttakî olanlara mahsûsdur.

Ve "hakk-ı takvâ" dedikleri küfr-i bi't-tâğūtdur. Ya'nî nefsin tuğyânına sebeb olan mâ-sivâya taallukdan ictinâbdır. Pes, tâğūt kendi nefsinde küfr değildir. Zîrâ eşyâ tesbîh ve tahmîd-i Hak'dadır. Belki ona taalluk küfrdür ki îmân-ı billâhı münafîdir. Zîrâ iki yere îmân olmaz. Zîrâ cevfde kalb birdir. Bu cihetden müteallak dahi bir gerekdir. Ve mâ-sivâya küfr, ya'nî ondan taalluku kat' ve Hakk'a taalluk ve îmân fi'l-hakîka ikisi birdir. Eğerçi biri tahliye bâbındandır -hâ-i mu'ceme ile- ki küfrdür. Ve biri tahliye

---

1 "Rahmetim her şeyi kaplamıştır." el-A'râf, 7/156.

2 "Onu, takvâ sâhiplerine yazacağım." el-A'râf, 7/156.

kabîlindendir ki îmândır. Onun için: [1]﴿فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللهِ﴾'da küfr îmân üzerine takdîm olundu. Pes, evvel küfrü tut, tâ ki îmân-ı kâmil ehli olasın ve illâ îmânın nâkıs olur ki nısf-ı îmândır. Belki lâ-şey' olur. Zîrâ [2]﴿وَمَا كَانَ لِلّٰهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَى شُرَكَائِهِمْ﴾ mazmûnu ona işâret eder.

Ey mü'min, ihtidâ-i mutlak işte bu küfrdür ki bunun îmânı gibi îmân yokdur. Zîrâ esâs-ı muhkem üzerine mebnîdir. Ve bu ma'nâ eğer sana ıyân olduysa nazar sal îmân da'vâsında olanlara, tâ ki da'vâlarında sıdk ve kizbi bilesin. Ve şol ki şehevât-i tabîiyye ve hevâ-yı nefsine bendedir, ne vechile bende-i Hak olur ki makām-ı tevhîdde ikilik olmaz.

Suâl olunursa ki: Çünki hâl böyledir, pes Hak Teâlâ şirk esbâbını niçin halk eyledi? Cevâb budur ki: Hakk'ın murâdı ikilik yüzünden ibâdı birliğe irşâddır. Sen hâcetin ise ahvel gibi biri iki görme ve birliğe er.

[272ª]

لَا هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ[3]

Ya'nî hicret ki me'lûfâtdan inkıtâ'dır, feth-i Mekke-i kalbden evvel gerekdir, tâ ki mertebe-i mücâhede husûle gele. Feth-i mezkûrdan sonra ise mücâhede kalmaz. Zîrâ mücâhede a'dâ ile olur. A'dâ ise a'zâ ve kuvânın ahkâm ve ahvâlidir. Ve bunlarla muhârebe etmek kalbi yed-i mubtıleden tahlîs içindir. Çünki yed-i mubtıle-i cismâniyye zâile ve yed-i muhikka-i rûhâniyye sâbite ola, usûl-i taallukātdan eser kalmaz ve ahvâl-i enfüsiyye salâh kabûl edip âfâkda sebeb-i fesâd olacak nesne kalmaz. Belki mecâz âyînesinde rûy-i hakîkat zuhûr eder ve halkıyyetde hakkıyyet sûreti görünür.

Ve bundan kalb milâkü'l-emr olduğu mütehakkık oldu. Ya'nî enfüs ve âfâkın salâhı, salâh-ı kalbe tâbi'dir. Çünki kalb mazbût ve mahfûz ola kāleb

---

1 "O halde kim tâğūtu inkâr eder ve Allâh'a inanırsa..." el-Bakara, 2/256.

2 "... fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor." el-En'âm, 6/136.

3 "Fethden sonra hicret yoktur." Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr 45, Cihâd 1, 27, 184; Müslim, Hac 445, İmâret 85; Tirmizî, Siyer 32; Nesâî, Bey'at 15.

dahi ona tâbi‘ olur. Ve kāleb iki vechiledir: Biri kāleb-i muttasıldır ki bedendir ve onun zâhiri a‘zâ ve bâtını kuvâdır. Ve biri kāleb-i munfasıldır ki âlemdir ve onun zâhiri eşyâ ve bâtını mâhiyyâtdır. Ve sultân-ı a‘zam ki kalb-i âlemdir, sûret-i âlemi ıslâha nâzırdır. Ve kutbu'l-aktâb ki bu dahi kalb-i âlemdir, bâtın-ı âlemi ıslâha dâirdir.

Pes, âlem-i enfüsde kalb îdâ‘ olunup cemî‘-i a‘zâ ve kuvâ ona merbût olduğu gibi âlem-i âfâkda dahi kalb vaz‘ olunup cemî‘-i eşyâ ve hakāik dahi ona menût kılınmışdır. İşte ehl-i kalb olmak cemî‘-i kemâlâtın fevkında oldu. Ve bu mertebede insâna "sâhibü'l-vahyi ve'l-ilhâm" ve "halîfetullâhi'l-Meliki'l-Allâm" derler. Ve bu mertebe ism-i Celâle'ye nâzırdır. Zîrâ Celâle mertebe-i zât ve sıfâtı câmi‘dir. Ve enfüsde zât rûh ve sıfât a‘zâ ve kuvâdır. Ve rûha "zât" denildi, nûr-i zâtın zâhiridir, mertebe-i sırr nûr-i zâtın bâtını olduğu gibi.

Gel imdi bu feth-i mübîn hâsıl oluncaya dek mücâhede eyle ve me'lûfâtdan munkatı‘ ol ve usûl-i taallukātı kat‘ et, tâ ki âfâk ile sulh olasın ve a‘dâ olanlar ahbâba munkalib olup halkıyyet sûretinde hakkıyyet **[272[b]]** zuhûra gele. Zîrâ senin eşyâya eğri bakdığın nefsin i‘vicâcındandır. Çünki nefsden hucüb-i hayâliyye mürtefia ola, hayâl ayna münkalib olup eşyâda esmâ ve esmâda müsemmâ görünür ve kesretden eser kalmaz, belki tecellî-i vahdet ile makhûr olur.

Ve bundan ma‘lûm oldu ki nefs mebde-i şirkdir ve arz-ı vücûdda keferenin kıralı gibidir ki cünd-i a‘zâ ve kuvâyı kendine istitbâ‘ etmişdir. Çünki kalbe Hak'dan te'yîd-i melekûtî gele ve Azîz isminin hükmü vücûd bula, memleket-i küfr sâha-i İslâm olup cünd-i hevâ ve şehevât maktûl ve a‘zâ ve kuvâ İslâm-ı hakîkî ile müslim olur ve bir dahi münâzi‘ kalmaz ve defter-i yesâr muattal olur. Zîrâ onun ahkâmı karîn-i cinnin âsârı idi. Karîn ise müslim olup melekden ve ilhâmdan gayrı nesne kalmadı.

Ve bundan ahz olundu ki şeytân hâdim-i nefs ve melek hâdim-i kalbdir. Ve ba‘de'l-feth melekden gayrı hâdim kalmaz ve arz-ı vücûd semâ gibi melâike ile meşhûn olup sûret-i tenezzülde terakkî hâsıl olur. Bu sebebdendir ehl-i kemâle arz ve semâ birdir. Zîrâ sûretleri arzda ve sırrları semâdadır

ve cesedleri arzda medfûn olup rûhları a'lâ-yı ılliyyîne merfû' olduğu budur. İşte ervâh-ı tayyibe ecsâd-ı latîfeyi müstetbi' olmakla neş'e-i âhirede ervâh ve ecsâd maan makāmât-i âliyeye râkıye olmak iktizâ eyledi ki onun sûreti cennet ve hakîkati makām-ı kurbet ve indiyyetdir. Ve kezâlik ervâh-ı habîse ecsâd-ı kesîfeyi istitbâ' etmekle neş'e-i sâniyede ikisi dahi siccîne nüzûl etdi ki sûreti cehennem ve hakîkati derekât-i bu'd ve katîatdır. Ve âlem-i sûret âhir küffâr elinde kaldığı rûh-i insânînin müfârakatine göredir. Ya'nî beden-i âlemde rûh-i insânî oldukça hüküm rûhundur. Çünki bu rûh olmaya, hüküm nefsindir ve nefs sûret-i cesed ile birdir.

İmdi bu dünyânın evvel ve âhiri bî-rûhdur, vasatı bâ-rûh olduğu gibi, kalb ve rûh-i Muhammedî'nin tecellîsidir. Pes, bir zamân olur ki **[273ª]** bu tecellî müstetir olup âlem muzlim olur ve rûh-i âlem beden-i berzaha taalluk edip gayrı âlem zuhûr eder ki bu âlemin kalbidir. Ve rûz-i kıyâmetde kalb, ehl-i kalbi cem' edip cennete îsâl ve kāleb dahi ehl-i kālebi biribirine zamm edip cehenneme idhâl etse gerekdir. İşte ﴿فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ﴾[1] budur. Onun için bunlara "ferîk" ıtlâk olundu. Zîrâ orada sûreten ve ma'nen biribirlerinden müfterıklardır. Eğerçi dâr-ı dünyâ dâr-ı imtizâcdır. Ya'nî sûretde mevtın cihetinden iftirâk yokdur. Eğerçi ma'nâda vardır ki biri ulvî ve biri süflîdir.

Pes, bu dünyâda olan ahvâlin netîcesi bi-hasebi's-sûret âhiretde zuhûr eder ki [2]﴿يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ﴾ budur. Zîrâ ızhâr-ı serâirden murâd, her sırrı bir sûret-i mahsûsaya komakdır. Zîrâ âlem-i ademde olan hakāik ve mâhiyyât, sûret-i vücûd-i dünyevî istid'â etdikleri gibi âlem-i butûnda olan esrâr-ı müstecinne dahi sûret-i vücûd-i uhrevî iktizâ eder. Onun için ﴿فَيُنَبِّؤُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾[3] dedi. Ya'nî tenbieden maksûd, a'mâl-i kalbiyye ve kālebiyyeye sûret vermekdir.

---

1 "Bir bölük cennette, bir bölük ateştedir." eş-Şûrâ, 42/7.
2 "Gizlenenlerin ortaya döküldüğü gün." et-Târık, 86/9.
3 "O, size yaptıklarımızı haber verecektir." el-Mâide, 5/105.

﴿اَللّٰهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ﴾، ﴿وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ﴾ فافهم معنى اللّطف والقهر إن كنت ممّن وُضع الفهمُ في استعداده. فقد وضعتُ المرقى لك فاصعد الفلك.[1]

قيل لي ليلةَ الأربعاء: **إِذَا أُلِّفْتَ فَتَأَلَّفْ**[2]

Ya'nî kaçan ahlâk-ı ilâhiyyeden bir huluk-ı şerîf ile te'lîf olunsan ülfet kabûl eyle. Zîrâ huluk-ı ilâhî ile teellüf eylemek hemân Hak ile teellüfdür. Meselâ Allâh Teâlâ Sabûr ve Halîm'dir. Sen dahi ceza' etme ve afv ve safh ile mukayyed ol. Ve Allâh Teâlâ'ya tevhîd ile gelen ahlâkını dahi cem' etmek gerekdir. Nitekim Ebû Bekr Sıddîk -radıyallâhu anh- cemî'-i ahlâk-ı ilâhiyye ile muttasıf idi ve makām-ı ma'rifet ve ubûdiyyetde rüsûhu olmakla kümmel-i evliyâ onun meşrebi üzerine cereyân etdiler. Ve insân-ı kâmilin cemî'-i merâtibden hissesi vardır. Hattâ mertebe-i ulûhiyyetden dahi hissemenddir. Ya'nî bi-kaderi'l-isti'dâd mazhar-ı hakāik-ı ism-i Celâle'dir. Kamer şemse mazhar ve onun halîfesi olduğu gibi.

Pes, bu âlemden **[273b]** nefret edenler Hak ile ülfetden ötürü nefret ederler. Çünki ülfet tâmm ola, menfûr nesne kalmaz, belki hep me'lûf olur. Onun için derler: الحمد لله على كلّ حال سوى الكفر والضّلال[3] Ya'nî küfr ve dalâlden mâ-adâ olan ahvâlin cümlesi mahmûdun-aleyhdir. Maa-hâzâ küfr ve dalâl ne idiğin bilmek dahi ni'metdir, eğerçi kendileri ni'met değildir. Bu cihetden her bâbda ta'rîf-i ilâhî üzerine hamd olunur ve ma'rifet dahi onunla tâmm olur.

قال تعالى: ﴿فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا﴾[4] Ya'nî nefsin fücûrunu ilhâm etdiği ictinâb içindir. Zîrâ fücûr ile ülfet olunmaz ve takvâsını ilhâm etdiği iktisâb içindir, ta ki Hak ile ve ahlâkıyle i'tilâf eyleye. Ve yine gelir: ﴿وَهَدَيْنَاهُ

---

1 "Allah, kullarına lütufkârdır." (eş-Şûrâ, 42/19) "O, kullarının üstünde tam hâkimdir" (el-En'âm, 6/18) Eğer isti'dâdına anlayış konanlardan isen lütuf ve kahrın ma'nâsını anla. Zîrâ senin için merdiveni kurdum, hemen feleke yüksel.

2 Çarşamba gecesi bana denildi ki: "Ülfet ettirildiğin zaman ülfeti kabûl eyle."

3 İnkâr ve sapıklık dışında her halde hamd Allah'a mahsustur.

4 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Ona fücûr ve takvâsını ilhâm etti." eş-Şems, 91/8.

﴿النَّجْدَيْنِ﴾[1] Murâd tarîk-ı hayr ve şerre hidâyetdir. Hattâ hayvânât bile bu ma'nâdan behre-menddir ki menâfi' ve mazârrı idrâk edip menâfi'i celb ve mazârrı selb ederler.

Ve demişlerdir ki: Bir koyun bir kurdu ibtidâ gördükde nefret eder. Zîrâ tab'ında muzırrdan nefret etmek vaz' olunmuşdur. Pes, ona kurt muzırrdır diye ta'rîfe hâcet yokdur. İşte insân hayvândan edall olmak böyle yerlerdedir. Zîrâ nefsin muzırr olduğun bilmez ve ta'rîf-i ilâhî geldikden sonra dahi ictinâb eylemez. Maa-hâzâ zâtında akıl ve idrâk konulmuşdur. Şöyle ki ta'rîf vâkı' olmasa dahi akıl kifâyet etmek gerek idi. Velâkin çünki hucüb-i beşeriyye ve gavâşî-i halkıyye ile idrâk ve istihzârdan mahcûb oldu, ref'-i hicâb için elsine-i enbiyâ ve evliyâdan ta'rif-i ilâhî geldi.

Ve bundan vesâita şükretmek iktizâ etdi. Ve onun şükrü ikrâr ve kabûl ve i'tilâfdır, yoksa inkâr ve redd ve ihtilâf değildir. Nitekim ba'zılar küffâru'ş-şerâi' ve ba'zılar dahi küffâru'l-hakāik oldular ki bu iki küfr dahi mezmûmdur. Memdûh olan küfr odur ki küfr-i tâğūtda müşterek olalar. Ya'nî Hakk'ın zâhir ve bâtını ile ülfet edip halkın zâhir ve bâtınından nefret edeler. Meğer ki Hak Teâlâ'nın izin verdiği mertebede ülfet **[274ª]** edeler. Zîrâ bu mertebede vâkı' olan ülfet hakdır. Nitekim tenfîr etdiği mertebede dahi nefret hakdır. Zîrâ şer' ilim ve ameli fark eder. Ya'nî gâh olur ki ilim yüzünde nefret iktizâ etmeyen nesne amel yüzünde menfûr olur. Meselâ ibâdet-i asnâm etmek memnû'dur, maa-hâzâ asnâm dahi eşyâdandır ve eşyâ nass ile müsebbihât ve hâmidâtdır.

Pes, onun hakāikına ilim başkadır -ki ülfet ve mükâşefesi lâzımdır- ve amel başkadır -ki nefret ve ihticâbı gerekdir-. قال تعالى: ﴿وَقَضَى رَبُّكَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ﴾[2] Ya'nî vech-i mutlakı ibâdete tahsîs gerekdir, vech-i mukayyedi değil. Zîrâ vech-i mukayyedde bi'l-fi'l cem'iyyet yokdur ve mahall-i kiyânî dahi evsâf-ı rediyye ve ahlâk-ı zemîmeden hâlî değildir. Onun için dediler ki: Allâh Teâlâ taayyün ve lâ-taayyünden münezzehdir. Zîrâ taayyün bulsa eşyâ yüzünden taayyün bulur. Bu ise mezheb-i vücûdiyyeye karîb

---

1 "Biz ona iki yolu göstermedik mi?" el-Beled, 90/10.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Rabbin yalnız kendisine tapmanızı emretti." el-İsrâ, 17/23.

nesnedir ki mezâlık-ı akdâmdandır ve onun ma'rifeti hakkından değme bir ârif gelememişdir. Ve lâ-taayyün dahi taayyün mukābelesinden mefhûm olmakla bâtıldır.

Pes, "Hakk'ı Hak ile şuhûd eyle" dedikleri ma'nâya gözün aç ve cânın uyar, tâ ki ilhâd ve inhirâfdan halâs olasın ve ebed âleminde sırr-ı ezel bulasın. Bu ukûs ve zılâle mağrûr olma. Zîrâ su içinde kamerin aksi gibidir. Belki yerden göğe nazar eylesen bile kayddan kurtulmazsın, cânını şems ve kalbini kamer etmedikçe. Zîrâ şems ve kamer dahi senden müstefâddır ki senin vâlidin nûr-i ilâhî-i zâtîdir ki sen akl-ı evvelsin. Ve arş ve kürsî ve semâvât ve neyyirât ve gayrılar senin nûrun tecellîsinden tevellüd etmişlerdir. Ve onların ulvî ve senin süflî olduğun mertebene zarar vermez. Zîrâ cihât-i sitt seninle kāimdir. Pes, her yerde yine sensin, gerek yerde ol ve gerek gökde ol. Ve eşyânın sana hizmeti senden sanadır, yoksa gayrıdan sana değildir, velâkin mahcûb olan gayra hizmet etdim sanır.

Gel imdi Hak ile ülfet ede gör, tâ ki halkıyyet ve gayriyyetden halâs olasın. Ve onun tarîkı bir Hakkî ve hakkānî bulmakdır ki senden sana vesîle ola ve sen o olduğun bildire. **[274^{b}]** İşte buradan şeyhin mertebesi ne olduğu ârife ma'lûm oldu. Eğerçi lisâna ve kaleme gelmez. Zîrâ ağyârın Hak ile ve Hakkî ile ülfeti yokdur.

Ey ârif, işitmedin mi şol hikâyeyi ki ârifin biri mürîdi ile giderken kenârı deryâya erdiklerinde ârif rûy-i deryâya bir seccâde vaz' edip oturduklarında mürîde hitâb eyleyip "Ben 'Yâ Allâh, Yâ Allâh' derim, sen 'Yâ Şeyh, Yâ Şeyh' diye vird eyle" deyip bu üslûb üzerine giderken mürîd nefse uyup "Şeyh 'Yâ Allâh' der, ben niçin 'Yâ Şeyh' derim. Ben dahi 'Yâ Allâh' derim" dediği gibi suya gark olup...

İşte âyîne göstermekden murâd sen seni görmekdir, velâkin gözün açıldıkda görürsün ve illâ mahcûbsun. Ve şunlar ki "Hakk'ı gördük" dediler ve rü'yetleriyle şen ü şâd oldular, maa-hâzâ kendilerin gördüler. Zîrâ evvel a'mâ idi ki kendin görürdü. Sonra ki basîr oldu, kendi yüzünden Hakk'ı gördü ve kendi mahv oldu. Pes, gördüm diye iftihâr etdiği kendi kendinden oldu. Fe'fhem cidden.

Gel imdi bu netîceye vusûl istersen evvel ahlâk-ı ilâhiyye ile ülfet eyle ki âyîneye saykal vermek gibidir. Ba'dehû ol ahlâk ile mütehallık olan kim olduğun bilesin ve onu sûretde bi-lâ-sûretin göresin ve aynü'l-cem'e erip kendini kendine veresin.

Ey sâlik, bu kelimât-i ilâhiyyeden nefret edersen, bil ki henüz Hak ile ülfetin yokdur. Zîrâ ülfetin olsa kelâmını istimâ' ederdin. ﴿وَاللهُ يَقُولُ الْحَقَّ﴾[1] nedir, Hakkî dilinden ahz eylerdin. Ya muhakkık değil isen bâri müteşebbih ol. Ya'nî [2]﴿أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾ dâiresine duhûl eyle ve illâ münkir gibi hâricde kalırsın. Ve şol ki hâricde olduğun bilmeye, ne vechile dâhil olur? Ve şol ki dâhil olur, dâire iken kutb olur. Ve şol ki kutbdur, da'vâdan masûndur. Zîrâ Hak'da da'vâ olmaz, belki hakāikı ifâde olur. Ve da'vâ sûretinde olsa dahi ayn-ı ma'nâdır. Zîrâ elde burhân ve huccet olunca mahz-ı sıdk olmak advâ-i yûh gibi lâih olur. Fa'rif.

[275[a]]

صباح الأربعاء والفقراء في التّوحيد:

Ya'nî Çarşamba sabâhı fukarâ' tevhîdde iken iki kitâb arz olundu ki birinin ismi "**Kādı'l-kudât**" ve birinin ismi "**A'le'd-derecât**"dır. Kitâb-ı evvel ile mertebe-i şerîata ve kitâb-ı sânî ile mertebe-i ma'rifet ve hakîkate delâlet ve hidâyet olunduğumuzdur. Nitekim mukaddemâ ba'zı tahrîrât esnâsında yedimize bir mîzânu'z-zeheb verilip bir keffesine şerîat ve bir keffesine dahi hakîkat vaz' olunup "*Berâber vezn eyle*" diye işâret-i ilâhiyye vâkı' olmuş idi. فللّٰه الحمد والمنّة[3] Zîrâ ehl-i işâretin muhakkıkı odur ki ibâretden udûl etmeye ve belki ikisiyle berâber amel eyleyip mecmau'l-bahreyn ola. Ve her kimin ki terâzû-yi hâlinde bu iki keffenin biri hafîf ola, lâ-cerem ilhâd şâibesinden sâf olmadı. Pes, şerîatı elden koma, tâ ki hakîkat bulasın, lebende

---

1 "Allah hakkı söyler." el-Ahzâb, 33/4.
2 "...yahut hazır bulunup kulak veren..." Kāf, 50/37.
3 Hamd ve minnet Allâh'a mahsustur.

zübd ve semn bulduğun gibi. Ve hakîkati dahi nazardan düşürme, tâ ki lübb-i ma'rifet göresin.

El-hâsıl hakîkate şerîat âyînesinden bak. Zîrâ gayrı vesîle yokdur. Ve her kim tarîk-ı şer'den çıkdı ise ilhâda düşdü. Ve her kim hakîkatden mahrûm oldu ise mahcûb kaldı. Ve şol hakîkati ki şerîat redd etdi, mu'teber olmadı.

Pes, her nesne usûlüne menût oldu. Bu cihetden iki elinde iki kitâb tutmak lâzım geldi ki biri kitâb-ı şer'î -ki cenâh-ı zâhirindir- ve biri kitâb-ı hakîkî -ki cenâh-ı bâtınındır-. Zîrâ sen yalnız vücûd-i zâhir değilsin, tâ ki zavâhir ile mukayyed olasın; ve yalnız vücûd-i bâtın dahi değilsin, tâ ki bu bevâtına ihtisâs bulasın. Belki senin vücûdun heykel ve rûh-i hayvânîyi müştemildir ki bunlar zâhirindir ki salâhları zâhir-i şer' iledir. Ve kezâlik rûh-i müdebbiri müştemildir ki bu bâtınındır ki onun salâhı bâtın-ı şer' iledir. Ve sen bu iki nesnenin miyânında dâirsin ki biri âlem-i halk ve biri âlem-i emrdir. Onun için mecmau'l-bahreyn oldun. Pes, sefîne ile yürü, tâ ki gark olmayasın. Ve dâmen-i keşfi dahi tut.

[275b]

يَا مَنْ بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ[1]

Ma'lûm ola ki her şeyin melekûtu bâtınıdır ki rûhudur. Ve rûhun ol şeye taalluku ne vechile olduğun Hak bilir. Ve kümmel-i evliyâ dahi keşf-i ilâhî ile idrâk ederler. Ve bu melekûtun mülkünden inkıtâ'ı te'sîr-i ilâhîye mevkūf olmakla melekût tahsîs olundu. Zîrâ mülk -ki sûret ve ceseddir- melekûta tâbi'dir. Çünki melekût munfasıl ola, mülk harâb olur. Zîrâ cesed rûh ile kāimdir, fe-emmâ rûh cesed ile kāim değildir, belki ona müteallikdır. Ve onun kıyâm ve bekāsı Hak iledir. Zîrâ ona "rûh-i menfûh" derler. Eğerçi insânın rûhu hâs ve sâir âmmdır. Onun için imtinân olunup [2]﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾ denildi. Ve bu rûhun hakîkati dahi sırr-ı ilâhîdir.

---

1 "Ey her şeyin melekûtu elinde olan."

2 "Ona rûhumdan üfledim." el-Hicr, 15/29.

Pes, cesed ve rûh ve sırr üç nesnedir ki vâlidi sırr ve onun tenezzülü rûh ve rûhun tenezzülü dahi ceseddir. Ve sâir a'zâ ve kuvâ dahi bunlara tâbi'lerdir. Bu cihetden insânın kâmili netîce-i sırra vâsıl olandır. Zîrâ ne vechile esfel-i sâfîle nüzûl etdiyse yine a'lâya suûd lâzım gelmişdir. Ve sâid olmayanlar âhir ﴿سَأُرْهِقُهُ صَعُوداً﴾[1] mazmûnuyla mübtelâ olurlar.

[276ª]

صباح الخميس والفقراء في التّوحيد قيل لي: **أَكَابِرُ الْأُمَّةِ أَصَاغِرُهَا**[2]

Ya'nî ümmet-i merhûmenin mertebe cihetinden ekâbir ve eâlîsi dünyâda ehl-i zillet olanlardır ki bunlar hem sûretde ve hem ma'nâda zuafâdır. Sûretde zuafâ oldukları fukarâ olduklarıdır, ma'nâda ise za'f-ı hakîkî ile kıyâm bulduklarıdır. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفاً﴾[3] Pes, za'f mutlakan sıfat-i kevniyyedir. Onun için enbiyâdan -aleyhimü's-selâm- ülü'l-azm olanlar gazâlara hareketlerinde tahte'l-livâlarına asker cem' etdiler, tâ ki onlarla tekavvî edip mansûr olalar. Maa-hâzâ bir mu'cize def'-i a'dâya kâfî idi. Fe-emmâ mu'cize âlem-i kudretdendir ki kudret sıfat-i ilâhiyyedir. Ve silâh ve âlet âlem-i acz ve za'ftandır ki sıfat-i kevniyyedir. Pes, zâhir-i beşeriyyet, esbâb ve uddet iktizâ eyledi. Eğerçi esbâb yüzünde dahi müessir Müsebbibü'l-esbâb'dır.

Ve za'f-ı hakîkî istinzâl-i kudrete vesîledir. Onun için hadîsde gelir: إنّكم تنصرون بضعفائكم[4] Ya'nî sizin mansûr ve muzaffer olmanız, zuafâ ve fukarânın duâ ve teveccühüne menûtdur. Zîrâ bunlar ehl-i inkisârdır ve inkisâr makām-ı indiyyetdir. كما قال في الحديث القدسيّ: أنا عند المنكسرة قلوبهم لأجلي[5] Huzûr-i Hak ise mahz-ı nusretdir. Zîrâ melâikenin huzûru

---

1 "Ben onu sarp bir yokuşa süreceğim." el-Müddessir, 74/17.

2 Perşembe sabâhı dervişler tevhîdde iken bana denildi ki: "Ümmetin en büyükleri en küçükleridir."

3 "İnsan zayıf yaratılmıştır." en-Nisâ, 4/28.

4 "Siz zayıflarınız sayesinde yardım olunursunuz." bk. Buhârî, Cihâd 76; Ebû Dâvûd, Cihâd 70; Tirmizî, Cihâd 24; Nesâî, Cihâd 43.

5 Nitekim bir hadîs-i kudsî de buyurmuştur ki: "Ben benim için kalbleri kırılmış olanların yanındayım." Mûsâ ve Dâvud (a.s.)'ın sözü olarak nakledilmiştir. bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 364, IV, 31, VI, 177. Ayrıca bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 184.

sebeb-i nusret olıcak zuafânın huzûru bi-tarîkı'l-evlâdır. Zîrâ ekâmil-i beşer havâss-ı melâikeden efdaldir. Şol vechden ki neş'esinde cem'iyyet vardır. Cem'iyyet ise mezîd-i kemâli mûcibdir.

Ve Kur'ân'da gelir: [1]﴿وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ﴾ Ya'nî ashâb-ı kirâmın -radıyallâhu anhüm- Gazve-i Bedr'de zâhir ve bâtın za'fları var idi. Bâtınlarında za'fları kendi nefslerinden boşaldıkları idi. Zâhirde za'fları aded ve uded cihetinden kılletleri ve beden cihetinden dahi adem-i istimsâkleri idi. Pes, bu mukābelede Allâh Teâlâ, zilletlerin izzete ve za'fların kuvvete ve aczlerin kudrete tahvîl edip mansûr eyledi. Nitekim Kur'ân'da gelir: [2]﴿وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ﴾ Ya'nî Allâh Teâlâ Azîz ve Gālib'dir ve muktezâ-yı hikmet olan mahalle tenzîl-i izzet ve nusret eder. والحمد لله تعالى على ألطافه الخفيّة وعطِيّاته الجليّة الوفيّة[3]

[276b] Ey ârif, işte zilletin netîcesi izzet ve za'fın gāyeti kuvvet ve aczin nihâyeti kudretdir. Ve bu sıfâtın âsâr-ı celîlesi tarîk-ı Hak üzere sâlik ve mâşî olanlara rûşendir. Ve şol ki izzet-i sûriyye ehlidir, sultân olsa da nedir fâyidesi? Ve şol ki kuvvet ve kudret-i hissiyyede kalmışdır, rüstem ve kahraman olsa da nedir âyidesi? Gel imdi sıfat-i kevniyyeni bula gör, tâ ki sıfat-i ilâhiyyeye eresin.

Nazar eyle ki Rasûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- ile hiç efrâd-ı akviyâdan bir ferd küştî-gîrlik edebildi mi? Belki her yüzden masrû' ve matrûh oldu. Zîrâ kuvvet-i ilâhiyye ile kāim idi. Hak ise Kavî ve Metîn'dir. Ve akviyâ-i ümmete dahi nazar eyle, nefsden kavî düşmân yok iken ne vechile ona gālib oldular ve âhir memleket-i vücûdu yed-i mubtılasından alıp zapt etdiler? Onun için onlara "mülûk-i ma'neviyye" dediler. Zîrâ ﴿وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ﴾[4] mûcebince bî-aded cünûda mâliklerdir. Ve onlara âlem-i hüviyyetden te'yîd-i melekûtî ve âlem-i sıfâtdan imdâd-ı rûhânî gelip cünûdullâh ve ervâh-ı âliye ile müeyyed ve mansûr olurlar.

---

1 "Andolsun, siz güçsüz olduğunuz halde Allah Bedir'de size yardım etmişti." Âl-i İmrân, 3/123.
2 "Zafer ancak Azîz ve Hakîm olan Allah katındandır." Âl-i İmrân, 3/126.
3 Gizli lütuflarından, açık ve bol ihsânlarından ötürü hamd Allah Teâlâ'ya mahsustur.
4 "Rabbinin ordularını O'ndan başkası bilmez." el-Müddessir, 74/31.

Bu sebebdendir ki bunlardan birinin mülûk-i zâhire karîni olmasa ve cihâd-ı asğarda istishâb etmese âhir mahzûl ve münhezim olsa gerekdir. Zîrâ halk-ı âlem bunların sebebiyle mansûr ve merzûk olurlar. Zîrâ âlem-i âfâkın rûhu bunlardır. Belki cism ü cân-ı âleme rûhu'r-rûhdur. Zîrâ bâtın-ı rûh ile hayât-i kaviyye bulmuşlardır. Bu cihetdendir ki Hazret-i Yahyâ'nın -aleyhi's-selâm- ba'de'l-istişhâd demi galeyân eyledi ve üzerine yetmiş bin âdem zebh olunmadıkça sâkin olmadı. Zîrâ vücûdunda hayâtın kuvveti var idi. Onun için ismi Yahyâ idi. Pes, hayâtından intikālden sonra yine başka vechile hayâtda olduğu ma'lûm oldu ve onun ve sâir şühedânın hayât-i bâkıye ehli oldukları zuhûr buldu. Ve bu işâretle bu makāmda vârid olan suâl dahi mündefi' oldu.

Suâl budur ki: Çünki Yahyâ müeyyedün min-indillâh idi, niçin mansûr olmadı, belki **[277ᵃ]** a'dâ elinde şehîd oldu? Cevâb budur ki: A'dâ onun demi üzerine mezbûh olmak ayn-ı nusret değil midir? Ve deminin galeyânı ayn-ı hayât değil midir? Pes, Yahyâ ilâ-hâze'l-ân ve ilâ-kıyâmi's-sâa hayât-dadır. Zîrâ rûh-i ilâhî sâhibidir ki bâkîdir, düşmân ise memâtdadır. Zîrâ rûh-i hayvânî ehlidir ki hiss ve hareketi fânîdir.

İşte buradandır ki havâss-ı nâsa "meyyit" demek sahîh değildir, belki onlar [1]﴿بَلْ هُمْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾ nişânıyla mu'lem olmuşlardır. Ve şol ki hayâtdadır, mevt ve maktûliyyeti sûrîdir, hakîkî değildir. Şol cihetden ki onun hâli hâl-i hayâtında rûh ve cesedden inkıtâ'dır. Ya'nî bu ikisinden dahi müfârakat edip sırr ile kalmışdır. Eğerçi sûretâ avâmm ile beşeriyyetde müşterekdir. Pes, müfârakat-i ihtiyâriyye ile müfârakat etdiği nesneden bir dahi müfârakat etmek olmaz, belki bir tavrdan tavr-ı âhara intikāl etmek olur. [2]فافهم جدّا، فإنّ نتيجة الموت الإراديّ هو الحيوة الباقية.

[1] "Bilakis onlar Rableri katında diridirler." Âl-i İmrân, 3/169.

[2] İyi anla. Zîrâ mevt-i irâdînin netîcesi ebedî hayâttır.

إِنَّمَا الشَّيْطَانُ هُوَ النَّفْسُ[1]

Ya'nî âlem-i celâlden iki nesne zuhûr etdi ki biri âfâkda şeytân ve biri dahi enfüsde nefsdir. Ve şeytân dedikleri yine nefsdir. Lâkin, mertebe-i şerîatde "şeytân" ve mertebe-i tarîkatde "nefs" denildi ki bu ikisinin aslı celâl-i ilâhîdir ki kabza-i şimâldir. Ve şeytân ile nefsin fi'l-hakîka ittihâdı budur ki şeytân baîd ve mudill ma'nâsınadır. Nefs dahi bu iki sıfatla muttasıfdır. Zîrâ Hak'dan baîddir ki hicâb-ı hiss ile muhtecibdir. Hak ise hissî değildir. Ve mudilldir ki şeytânı dahi nefsi ıdlâl etmişdir. Pes, nefs mudillü'l-mudill oldu ki mebde-i ıdlâldir.

Ve buradandır ki Allâh Teâlâ'ya ıdlâl sıfatı isnâd olundu. Zîrâ nefsin dahi ıdlâli onun celâlinden müstefâddır ki âlem-i hakîkate göre Mudill budur. Nitekim Hâdî dahi Allâh Teâlâ'dır. Eğerçi bu sıfat dahi âlem-i cemâlden tenezzül eyleyip Cenâb-ı Nübüvvet'te ve Kur'ân'da ve kezâlik rûhda ve kalbde dahi zâhir olmuşdur. Onun için bu âleme "mezâhir" derler. Zîrâ sıfât-i ilâhiyye cemâlen ve celâlen onda zâhir ve bâhir olmuşdur. [277[b]] Ve bu makāmdan ehl-i ma'rifet dediler ki: Eğer melek ve eğer şeytân, senden tevellüd eder. Ya'nî suver-i kabîha a'mâl-i nefsâniyyenin ve suver-i hasene a'mâl-i kalbiyye ve rûhâniyyenin âsârıdır. Pes, bu âlemin hasen ve kabîhini dâimâ vilâdet etmedesin ki ikisinin dahi vâlidi sensin.

Ve âlemde sıfat-i bu'd ile muttasıf olur nesne yokdur. Zîrâ cümlesi müsebbihât ve hâmidâtdır. Zîrâ tesbîh ve hamd ma'rifetin eseridir. Ma'rifet ise sebeb-i kurbdur, bu'd değil. Belki bu'd ile muttasıf olan nefsdir. Ve Hakk'ın abdi mâ-sivâdan tenfîr etdiği fi'l-hakîka nefsin taallukundan tenfîrdir, tâ ki taalluk sebebiyle Hak'dan baîd olmaya. Zîrâ sultân mülkünde bî-izn ve icâzet tasarruf sadedinde olan, lâ-büdd taraf-ı sultândan makhûr olur.

Ve mahcûba taalluk-ı eşyâya izin yokdur. Zîrâ kendi nefsiyle tasarrufdur. Mükâşif ise böyle değildir. Belki onun tasarrufu Hak iledir ki eşyâda mutâlaa etdiği vücûh-i esmâdır. Esmâ ise müsemmânın aynıdır. Bu sebeb-

[1] "Şeytân nefsin ta kendisidir."

den Hakk'a Hak ile taalluk edene "ehl-i taalluk" demezler, belki "ehl-i tahakkuk" derler. Ale'l-husûs ki ârifin teveccühü vech-i mutlakdandır. Ya'nî vech-i mukayyede nazar etse vech-i mutlakdan görür. Zîrâ ona nisbetle kayd yokdur. Fe'fhem cidden.

Ve bu ıtlâka erenlerin taallukları hakîkî olmakla Hazret-i Süleymân'a -aleyhi's-selâm- hitâb vârid oldu ki: [1]﴿فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ Maa-hâzâ imsâk sûretinde gayrıya göre hisâb vardır, fe-emmâ Süleymân-meşreb olanlara yokdur. Zîrâ Mâni' ve Mu'tî Allâh Teâlâ'dır. Ve şol abd-i hakîkî ki mazhar-ı esmâdır, ol dahi mâni' ve mu'tîdir ki onun fi'linden dahi suâl olunmaz. Zîrâ yüzünden fâil Allâh Teâlâ'dır. Allâh Teâlâ ise ﴿فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ﴾[2] 'dir. İrâdet ise hikmete tâbi'dir. Pes, eğer fi'ldir ve eğer terkdir, muktezâ-yı hikmetdir.

Bu cihetdendir ki mürîd şeyhe i'tirâz etmek yokdur ve illâ Nebî'ye i'tirâz etmiş gibi olur. Bu ise küfrdür. Bu ma'nâdan, makbûl-i şeyh olan makbûl-i hazret ve merdûd-i şeyh olan dahi merdûd-i hazret oldu. Eğerçi ehl-i hicâb bu ma'nâda tevakkuf ederler, femmâ cây-i tevakkuf değildir. Zîrâ insân-ı kâmil mazhar-ı Hak'dır. İşte netîce-i i'tirâz **[278ª]** küfr olduğu zâhir oldu. Zîrâ küfr fi'l-hakîka zâhiredir, mazhara değil

Ve Hakk'ın mazhar yüzünden zâhir olması hakkıyyetine mâni' değildir. Nitekim şecere-i Mûsâ'dan -aleyhi's-selâm- [3]﴿إِنِّي أَنَا اللَّهُ﴾ buyurdu ve şecerenin taayyün ve takayyüdü bu ıtlâka mâni' olmadı. Zîrâ hitâb fi'l-hakîka Mûsâ'yadır, hakîkati cihetinden. Hakîkat-i Mûseviyye ise kayd götürmez. Pes, şecereye nazar edenin Mûsâ gözü gibi gözü ve kelâmını işitenin Mûsâ kulağı gibi kulağı gerekdir, tâ ki kayddan kurtula. Nitekim mülûk-i Arabdan biri Leylâ husûsunda Mecnûn'a ıtâb edip "Bunun hod hüsn-i zâyidi yokdur. Pes, senin gibi âkıl ne aceb bununla mübtelâ ola?" dedikde Mecnûn cevâb verip "Beyim, sen dahi Leylâ'ya çeşm-i Mecnûn ile nazar eyle, tâ ki Leylâ'da hüsn ne idiği sana dahi zâhir ola."

---

1 "İster ver, ister verme, hesapsızdır." Sâd, 38/39.
2 "İstediğini yapan" Hûd, 11/107.
3 "Şüphesiz ben Allâh'ım." el-Kasas, 28/30.

Ey ârif, aceb sırr-ı ilâhîdir ki burada şecere-i Mûsâ ile Leylâ-yı Mecnûn bir oldu ve Mûsâ'nın şecereden işitip gördüğünü Mecnûn Leylâ'dan işitip gördü. Onun için Mecnûn uşşâk-ı hakîkıyyeden oldu. Zîrâ nazarı âlem-i ıtlâka idi ki bu meşhed-i hüsnde meşhed-i mukayyed âyînesinden cemâl-i mutlakı gördü. İşte enbiyâ ve evliyânın nisâya olan muhabbetleri bu bâbdandır ki nisâ' dahi meşâhid-i hüsndendir ve onlarda zevk-ı kurbet ve vuslat sırrı vardır. Eğer olmasa Habîb'e tahbîb olunmazdı.

Ey mahcûb, ömrün kıyâs-i nefs ile geçti. Onun için bir netîceye eremedin ve te'vîlât-i zâyiğa ile tarîk-ı tahkîkden udûl eyledin ve kâr ve hâlin dalâl-i mübîn ve dalâl-i baîd oldu. Pes, nefsine levm eyle ki bu bu'd onun sıfatıdır. Fe-emmâ tarîk-ı tahkîkde olanlar mukallid sözüne bakmazlar ve risâlelerin ellerine almazlar. Zîrâ ayna erenler ilm-i resmî ve aklîyi neylerler ki bu tarîk efkâr ve inkâr yolu değildir, belki keşf ve ikrâr yoludur. Çünki nefs ile şeytân ne idüğün bildin, pes onlara karîn olma. Zîrâ bede karîn olan dahi bed olur. Fe-emmâ bilmek âsân değildir, belki ta'rîf-i ilâhîye mevkūfdur. Ya bi-lâ-vâsıta ki ekalldir, ya bi'l-vâsıta ki ekserdir. Ve ol vâsıta havâssı nâsdır ki Allâh Teâlâ'dan her vechile istifâdeye kādirler ve istifâzaya mâlikler dir. فاعلم ذلك واعمل[1]

[278b]

Ve tahrîr bu makāma resîde oldukda vârid oldu ki:

اَلْعَقْلُ قَيْدٌ وَالْكَشْفُ اِطْلاَقٌ[2]

Ya'nî aklın bendi keşf ile çözülür. Ve keşfin evveli makām-ı ilimdendir. Onun için "tecellî-i ilmî" derler. Ve ba'dehû makām-ı ayndandır. Onun için "tecellî-i aynî" derler. Ve ba'dehû makām-ı Hak'dandır. Onun için "tecellî-i Hakkî" derler. Ve tecellî-i aynî ehli olmadıkça kutb-i irşâd olmaz, eğerçi fi'l-cümle Hakk'a dâll olur.

Ve bundan zâhir olur ki tecellî-i ilmî ehlinin irşâdı dürüst ve tâmm olmayıcak ehl-i nazar ve istidlâl olanların hiç sahîh olmaz. Onun için ehl-i

---

1 Bunu bil ve amel et.

2 Akıl kayd ve keşf ıtlâkdır.

nazar ahkâma da'vet ederler ki umûr-i zâhiredir. Ve müctehidlerin ta'lîlâtı dahi onun üzerinedir. Ve ehl-i keşf hakāika da'vet ederler ki umûr-i bâtınedir. Ve muhakkıkların te'vîlâtı ol bâbdandır.

Ve ta'lîl ile te'vîlin farkı vardır ki ta'lîl illetden hâlî değildir. Onun için niceler kavl-i evvelden rucû' edip delîllerin ibtâl etdiler. Te'vîl ise "evl"dendir ki aslına rucû'dur. Asla rucû'da ise hatâ olmaz. Bu sebebden keşf makbûl geldi. Şu kadar vardır ki murâd olan keşf-i kalbîdir, keşf-i hayâlî değil. Zîrâ keşf-i hayâlîde ba'zı hatâ vâkı' olur, kalbîde olmaz. Bu cihetden Kur'ân'da gelir: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ﴾[1] Ya'nî "akl" denilmedi. Zîrâ akıl kayddır ki âlem-i ilm ve keşfe urûcdan men' eder.

Pes, kalb kâmilin ve akıl gayrının hâlidir. Fe-emmâ şol akla ki keşf mukārin ola veyâ keşfe mukārib ola, ona "akl-ı kudsî" derler, akl-ı Cibrîl ve ukūl-i melâike gibi. Ve ukūl-i havâss-ı beşer dahi bunda dâhildir. Zîrâ havâss-ı beşer akl ile ahkâm-ı Hakk'ı ve keşf ile nefs-i Hakk'ı idrâk eyleyip zâhir ve bâtın ile kāim olurlar. El-hâsıl bir akıl ki kudsî ola, keşfden imtiyâzı kalmaz. Zîrâ iksîr-i feyz ile sıfat-i akliyye, sıfat-i kalbiyye ve rûhiyyeye mütehavvil olur.

Pes, burada ukūl-i avâmmı ukūl-i havâssa kıyâs etmek olmaz. Zîrâ biri münkedir ve muzlim ve biri dahi sâfî ve nûrânîdir. قال تعالى: ﴿اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾[2] Ya'nî Allâh Teâlâ semâvât-i ervâh ve arz-ı ecsâmı tenvîr edicek a'zâ ve kuvâdan münevver olmadık bir nesne kalmaz. Belki vücûd-i halk vücûd-i Hak gibi serâpâ nûr **[279ᵃ]** olur. Nitekim cennetde gece ve gündüz birdir ki zâhir ve bâtın nûrdur. Dünyâ ise dâr-ı imtizâcdır. Ya'nî lutf ve kahrı olduğu gibi nûr ve zulmeti dahi vardır. Ve ehl-i leyl olanlar onun zulmetinden halâs olup leyl içinde nehâra ermişlerdir. Onun için leyle rağbetleri ziyâdedir, ehl-i gafletin rağbeti nehâra olduğu gibi. Zîrâ ârife lezzet-i münâcât leyldedir, câhile lezzet-i işret nehârda olduğu gibi. Gel imdi leyl içinde netîce-i nehâra er, tâ ki dîdelerin rûşen ola.

---

1 "Şüphesiz ki bunda kalbi olan kimseler için bir öğüt vardır." Kāf, 50/37.

2 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Allah göklerin ve yerin nûrudur." en-Nûr, 24/35.

اَلْحَذَرُ لَا يُغْنِي مِنَ الْقَدَرِ[1]

Ya'nî mukadder ve makzî olan nesneden nefsin hazeri fâyide etmez. Belki ol kazâ-i mübrem vakt-i merhûnunda vâkı' olur ve âlem-i gaybden doğup âlem-i şehâdete gelir. Zîrâ makzî olan yalnız vücûdât-i eşyâ değildir, belki levâzım ve avârızıyla biledir. Meselâ bir şecere ki gars olunur, onun ağsân ve evrâkı ona tâbi'dir. Ağaç dedikden sonra onun dal ve budak ve yaprağı olmasın demek hatâ ve cehldir. Velâkin ağaç dahi iki türlüdür: Biri nâfi'dir ki meyvesi lezîzdir ve biri dârrdır ki yemişi zehirdir.

Pes, Allâh Teâlâ Latîf'dir ki ol şecerenin isti'dâdına göre ondan fâyideli meyve halk eder ve ol meyve ol şecerenin eser-i kemâli olur. Ve kezâlik Kahhâr'dır ki dârr olan şecereden dahi zehr-nâk nesne halk eder ve ol zehir dahi onun eser-i kemâli olur. Zîrâ her cemâl ve her celâl mahalline göre kemâldir ki Hak Teâlâ'nın onda kudret-i kāhiresi zâhir ve irâdet-i aliyyesi bâhirdir. Ve cemâlin kemâli emr-i mahbûb ile rûha hayât-bahş olmakdır. Ve celâlin kemâli emr-i mekrûh ile nefsi katl etmekdir. Pes, ol emr-i mekrûh kassâb gibidir ki koyun ondan hazer etse de etmese de mezbûh olmalıdır. Ve onun mezbûhiyyetinde halka fâyide vardır, zi'bin maktûliyyetinde fâyide olduğu gibi. Zîrâ evvelkide lahmiyle müntefi' olurlar ve ikincide şerrinden necât bulurlar. Ve bu iki ma'nânın ilmi, ervâh-ı halka gıdâ gibi olur. Pes, celâl gerek kendi nefsine ve gerek gayra göre terbiye bâbından olur.

İşte العاقل من وُعِظ بغيره[2] budur. [279b] Ya'nî gayrın ibtilâsından ibret almak mutezâ-yı akl-ı kâmildir. Nitekim kendi nefsinde olan belâya sabr etmek muktezâ-yı ilimdir. Zîrâ ol belâ makzî olduğu cihetden ilm-i ilâhîdedir. Ve ilim ma'lûma tâbi'dir. Pes, ol belâ mübtelâ hakkında emr-i mübremdir. Çünki kazâ ve kadere kemâ yenbağî ilim hâsıl ola, hazerin fayidesi olmaz. Belki nice kâmiller a'yân-ı sâbitesinin ahvâlini keşf edip makzî olan nesnenin vakt-i merhûnda zuhûruna muntazır oldular. Pes, buğz etmek

---

1 "Sakınmanın kadere faydası olmaz." bk. Ahmed, *Müsned*, V, 234; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, III, 66.

2 Akıllı kimse başkasından öğüt alandır.

(ya'nî hazer) sıfat-i avâmm ve ikbâl ve intizâr üzere olmak sıfat-i havâss oldu. İşte hadîs-i mevtde [1] ولا بدّ له من لقائي budur. Ya'nî insâna mevt ve onun hükmünde olan umûrun cümlesi gerçi tab'an mekrûhdur, velâkin mûsıl-i likā olduğu cihetden mahbûbdur. İşte [2] الموت تحفة المؤمن budur.

İşte hazer ile ikbâlin farkı bundan zâhir oldu. Ya'nî emr-i mekrûhdan hazer eden bilmedi ki mâ-verâsında ona mahbûb nesne vardır. Ve bu cihetden ol mekrûh ona tuhfe olmadı. Zîrâ tuhfe sebeb-i meserretdir, ona ise bâis-i mesâet oldu. Ve emr-i mekrûha ikbâl eden bildi ki tahtında ona nef' vardır. Pes, ol mekrûhu tecerru' belki onun vusûlüyle telezzüz etdi. Zîrâ tuhfe olduğunu keşf etdi. İşte enbiyâ ve evliyânın belâya hayr ile istikbâlleri ma'nâ-yı mezkûrdan nâşîdir. Zîrâ müblî Allâh Teâlâ ve kâtib-i ezel O'dur ve vesâit aklâm gibidir. Pes, hüküm kalemin değil, belki kâtibindir.

Ve bundan fehm olundu ki cemî'-i ulviyyât ve süfliyyât kazâ-i Hakk'ı îsâle vesâitdır ki cümlede müessir olan Allâh Teâlâ'dır. Ve dehr ve feleki sebb ve şetm etmek fi'l-hakîka Allâh Teâlâ'ya râci' olmakla cehl ve küfr oldu. İşte [3] لا تسبّوا الدّهر فإنّ الدّهر هو الله budur. Ya'nî mebde-i âlem Hak olıcak âlemin levâzımından olan zamân ve mekânın dahi mebdei odur.

Bu cihetden Hallâk-ı âlem'i kabûl eden cemî'-i ahkâm ve tecelliyâtıyla kabûl eder, gerek rûy-i lutf olsun ve gerek rûy-i kahr olsun. Zîrâ lutf ve kahr tekmîl-i kabzateyn içindir. Pes, "Kabza-i kahr olmasın" demek bir **[280ª]** yedin kat'ını taleb etmek gibidir. Ya kendinin yed-i vâhide ile olduğun istemeyicek Hakk'ın nice ister? Kendi hod sûret-i ilâhiyyedir ki cemâl ve celâle mazhardır. Bu yüzden kendinin kabza-i şimâli hemân kabza-i şimâl-i Hak'dır.

---

1 "Mutlaka onun bana kavuşması gerekir." bk. Hattâbî, *A'lâmü'l-hadîs* (*Şerhu'l-Buhârî*), Mekke 1988, I, 702.

2 "Ölüm mü'mine armağandır." Deylemî, *el-Firdevs*, IV, 238; Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, I, 212; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 355; Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 185.

3 "Dehre / zamana sövmeyin, çünkü zamanı (yaratan) Allah'tır." Buhârî, Edeb, 101; Müslim, Elfâz, 4; Müsned, V, 299, 311.

El-hâsıl lutf tuhfe olduğu gibi kahr dahi tuhfe oldu. قال تعالى: ﴿وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ﴾[1] Ya'nî mekrûh ve mahbûb yüzünden rucû'unuz bizedir.

Pes, dâr-ı imtizâcda safâ ve hulûs istemek, nefsin keder-i cehl ve gaflet ile mütekeddir olmasından nâşîdir. Ve bu makūle kimse âhirete cenâh-ı vâhid ile gider ve cenâhayn ehlinin pervâz etdiği yere uçmaz. Zîrâ münkesir ve munkatı'dır ki ma'rifetde kusûru vardır. Ve ehl-i kusûr nâyil-i guraf ve kusûr olsalar dahi yine pâyeleri pestdir. Zîrâ derecât-i âliye ma'rifet-i ilâhiyyeye ve muktezâsıyla harekete menûtdur.

Ey ârif, bu makām sa'bu'l-mürtekā ve azîzü'l-menâldir. Zîrâ nefsden küdûret zâile olmak âsân değildir ve safvet-i dil enbiyâ ve kümmel-i evliyâya mahsûs nesnedir. Zîrâ onlar derecât-i kurbun gāyetine ermişler ve lutf ve kahrın mebdeini bir görmüşler ve noktayı okumuşlar ve bâğ-ı vahdetin meyvesin dermişlerdir. Ve ilim dahi bu ilimdir ki العلم نقطة[2] ona remz eder. Ve insân-ı kâmil cemî'-i hurûfun mebdei ve bâ'nın tahtında noktasıdır ki بي قام كلّ شيئ[3] bu sırr-ı ilâhîdir. Ya'nî her şeyin kıvâmı sırr-ı ilâhî iledir ve sırr-ı ilâhî sırr-ı insândır. Pes, sırr-ı insân cemî'-i eşyânın sebeb-i kıvâmıdır, ya'nî noktasıdır ki cümle-i hurûf bu nokta ile kāimdir. Eğerçi bi-hasebi'l-merâtib üç noktaya ve dahi ziyâdeye tefassul etmişdir.

Ve üç nokta zât ve sıfât ve ef'âldir. Ve beş nokta hazarât-i hamsdir. Ve yedi nokta, esmâ-i seb'anın taayyünâtıdır ve cümlesinin rucû'u nokta-i vâhideyedir. Pes, insân miftâhdır ve rucû'-i eşyâ dahi onadır. Zîrâ sûret-i Hak'dır. Ya'nî alâ-vechi'l-kemâl sûret-i Hak budur. Sâirlerin sûretleri cüz'iyyet üzerinedir. Çünki insân bu kemâlin netîcesine ere, efrâd-ı cemâl ve cüz'iyyât-i celâlin cümlesine medâr ve merkez olur. Bu cihetdendir ki cemî'-i eşyâ kutba secde ederler, zâhirde sultân-ı a'zama mübâyaa-i âmme vâkı' olduğu gibi. والله هو المسجود[4]

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Biz sizi sınamak için hayırla da, şerle de mübtelâ ederiz. Ve ancak bize döndürüleceksiniz." el-Enbiyâ, 21/35.

2 İlim bir noktadır.

3 Her şey benimle kâim olmuştur.

4 Secde edilen ancak Allah'tır.

[280b]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ﴾[1]

Ma'lûm ola ki "tevvâb" odur ki tevbesi cemî'-i zünûbdan ola. Nitekim sıyğa-i mübâlağanın müfâdı budur. Ve her nerede tâib gelirse dahi murâd budur. Zîrâ mutlak kâmile masrûfdur ve tevbe-i kâmile cemî'-i zünûbdan olmağa mahmûldür. Onun için ba'zı ulemâ ba'zı zünûbdan tevbeye "terk" dedi, "tevbe" demedi ve isâbet etdi. Zîrâ Allâh Teâlâ, ibâdı tevbeye da'vet etdiği makām-ı mahbûbiyyete îsâl içindir. İnsân ise Hakk'a min-vechin mahbûb ve min-vechin mağdûb olmak olmaz. Zîrâ biri kurb ve biri bu'd iktizâ eder. Kurb ile bu'd ise bir yerde müctemi' olmaz.

Pes, insânın latîfe-i insâniyyesinden Hakk'a teveccüh matlûb olduğu gibi cemî'-i eczâsından dahi matlûbdur. Ya'nî kuvâ ve a'zâsı dahi mâ-hulika-lehde müsta'mel olmak lâzımdır, tâ ki ihtidâ tâmm ola ve her cüz'ün hâline göre Hakk'a tekarrubu husûle gele. Zîrâ bedenin Hakk'a tekarrubu tâatle ve rûhun müşâhede iledir. Şol sebebden ki rûh âlem-i emr ve makām-ı ıtlâkdan ve cesed âlem-i halk ve makām-ı takyîddendir. Bu âlem ise âlem-i Hakk'a duhûl edemez. Zîrâ kayd ıtlâka mâni'dir. Onun için hiçbir kimse "Ben Hakk'ı basar ile gördüm" diyemez ve illâ âlem-i hissde görmek lâzım gelir. Hak ise min-haysü Hüve mahsüs değildir, belki mahsüs olan âsârı ve mezâhiridir. Belki Hak meşhûddur ki müşâhedesi basîrete mevkūfdür.

Ve şol ki "*Rasûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- zükāk-ı Medîne'de Hak Teâlâ'ya mülâkî oldu*"[2] denildi, maksûd hazret-i misâliyyeden bir misâli rü'yetdir ki bu dahi hazrete mahsûs bir müşâhededir. Ve hakîkatde mer'î olan sûret-i Muhammedîyye'dir ki sûret-i mahsûsada kendinden kendine tecellî etmişdir. Onun için Hak Teâlâ'yı birkaç kerre şâbb-ı emred sûretinde gördü.[3] Zîrâ sûret-i insâniyyeye münâsib olan sûret-i ilâhiyye budur. Zîrâ Hak hicâb-ı azametle muhtecibdir. Onun için insânı halk etdi, tâ ki kendine halîfe ola ve Hakk'ı görmek isteyen halîfe yüzüne nazar eyleye.

---

1 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu: "Allah çok tevbe edenleri sever." el-Bakara, 2/222.

2 Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

3 bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 385; el-Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, II, 363-364.

Eğerçi **[281ª]** mazhardan kat'-ı nazar sırr ile âlem-i ıtlâkdan dahi görmek olur.

Ve emred olup mültahî olmadığı budur ki lihye sûret-i hicâb ve mertebe-i şerîatdir. Ve şerîat hakîkate nikāb gibi olduğu gibi lihye dahi vech-i hakîkate nikābdır. Nikāb ile ise rü'yet olmaz. Onun için arûsun yüzüne bürka' ta'lîk ederler. Ve ol bürka' kendine hicâb değil, belki ecânib ve ağyâra hicâbdır. Pes, yâr kendi kendini bî-perde ve ağyâr nikāb ile görür. Onun için ağyâra "mahcûb" dediler. Zîrâ hicâb-ı zulmânî ve nûrânîden hâlî değildir. Nazar eyle ki halk, emrede âşık olurlar. Zîrâ bî-perdedir. Mültehî oldukda zât avârız ile muhtecib olup ehl-i sûretin muhabbeti fenâ bulur. Ve ehl-i ma'nâ hakîkate nazar edip hakkânî sever. Pes, emred olmak bir nesneyi teğannî ile okumak gibidir ki ehl-i perde ol vasfa âşıkdır. Fe-emmâ ma'nâya nâzır olan mûr ile Süleymân'ı ve emred ile fili berâber görür ve lafza ve teğannîye bakmaz, belki onu vecde getiren ma'nâ olur. İşte vâsıl ile gayr-i vâsıl burada temeyyüz bulur.

El-hâsıl tevbe-i mutlaka-i sahîhada hicâb-ı hiss ve kuvâ açılır ve ahkâmı zevâl bulup sırr-ı rûhânî zuhûra gelir. Bu cihetden tâib makām-ı mahbûbiyyete erişir. Zîrâ Hakk'ın mahbûb edindiği onun sûret-i cesedâniyyesi değildir. Aşk-ı mecâzîde ve sûret-i teğannîde olduğu gibi. Belki mertebe-i cesedde makbûl olan amel-i sâlih ile teveccühdür ki mûsıl-i mertebe-i rızâdır ki makām-ı sıfatdır. Ve mertebe-i rûhda makbûl olan amel ve âlet-i amel ve taallukātdan fenâdır ki mûcib-i likādır ve likā makām-ı zâtdır.

Pes, bundan fehm olundu ki tevbe vâdî-i bu'ddan semt-i kurba tahavvül ve fenâ fillâh makām-ı kābe kavseynden ev-ednâya teveccühdür. Çünki bu bâbda ibtiğâ-i vesîle lâzım geldi, lâ-cerem sâlik her yüzden vesîleye muhtâc oldu. Onun için şerâi' ve ahkâm ile takayyüd lâzım geldi. Nitekim bu mertebenin esrârı merraten ba'de uhrâ tahrîr olunmuşdur.

[281[b]]

Ve bu mertebedendir ki gelir: [1]﴿وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ﴾

Ya'nî vudû' ki esbâb-ı kurbdan ve envâ'-ı tahâretdendir, sâhib-i vudûyu vudûsu sebebiyle mahbûbiyetde derc etdi. Zîrâ vudû' vesîle-i salâtdır ki makām-ı münâcâtdır. Eğerçi hakîkat-i tahâret tezkiye-i nefs ile olur. Zîrâ nefsin taallukātı necâsât-i ma'neviyye makūlesidir. Pes, necâset-i sûriyyeden tetahhur, necâset-i ma'neviyyeden tetahhura vesîle ve necâset-i ma'neviyyeden tetahhur dahi makām-ı kurba duhûle vesîle oldu.

Pes, bundan fehm olundu ki şerîat vesîle-i mutlakadır ve ahkâm-ı şerîatın ilmi şâri'e müfavvaz olmakla, lâ-cerem şâri'e taalluk zarûrî oldu. Ve bundandır ki vâsıtaya şükr lâzımdır. Zîrâ şâkirin hicâb-ı cehli mevsûtunileyhin ilmiyle münkeşif olur. Ve ilim sıfat-i ilâhiyye olmakla onun mualliminin hukūku dahi ona göre oldu. Onun için üstâza ebeveynden ziyâde ta'zîm ederler. Zîrâ ebeveyn sebeb-i sûret ve üstâz sebeb-i ma'nâdır. Ma'nâ ise sûretin netîcesidir.

Ve burada tetahhur, tekellüf sıyğasıyla vârid olmak delâlet eder ki tarîk-ı iktisâbda külfet vardır. Onun için "cihâd-ı ekber" denildi. Bu cihetden tarîk-ı mücâhede -ki tarîk-ı ashâbdır- mahbûb olmak lâzım geldi. Nitekim tarîk-ı Celvetiyye -cîm ile- budur ki hâtimetü't-turuk ve netîcetü's-sübüldür. Ve Kur'ân'da gelir: [2]﴿لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ﴾ Ya'nî "mutahhar" ism-i mef'ûl îrâd olundu ve "mütetahhir" denilmedi. Zîrâ mütetahhir ve mutaharın mutahhiri -kesr-i hâ ile- Allâh Teâlâ'dır. Allâh Teâlâ'ya nisbet ile ise külfet olmaz. Pes, burada ism-i mef'ûlde ona remz vardır.

Ve bunun nazîri [3]﴿أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي﴾ âyetidir. Ya'nî cânib-i Hak'da أَسْتَجِيبُ denilmedi, belki istif'âl cânib-i ibâdda îrâd olundu. Zîrâ isticâbet icâbetden eblağdır. Pes, Hakk'ın icâbetine mâni' olmamakla te'kîde muhtâc olmadı. İnsânın ise Hakk'a icâbete mevâni'-i kesîresi vardır: Hevâ ve nefs ve şeytân ve dünyâ gibi. Ve bu ma'nâdandır ki [282[a]] kevn

---

1 "(Allah) çok temizlenenleri sever." el-Bakara, 2/222.

2 "Ona temizlenenlerden başkası dokunamaz." el-Vâkıa, 56/79.

3 "Duâ eden bana duâ ettiği zaman onun duâsını kabûl ederim. O halde onlar da benim da'vetimi kabûl etsinler." el-Bakara, 2/186.

dâimâ Allâh Teâlâ'dan avn taleb eder. Allâh Teâlâ ise ef'âlinde mahlûkdan istiânet etmek muhâldir. Ve tetahhur ile hatmden mefhûm olur ki tetahhur-i bâtın rucû'-i hakîkînin netîcesidir. Ve rucû'-i hakîkî [odur ki] ma'sıyet tâate mübeddel ola ve tâat dahi ma'rifet semeresin vere ve ma'rifet dahi müşâhededе nihâyet bula. Ve bu bir makāmdır ki zâhir bâtın ile ve bâtın zâhir ile muhtecib olmaz. Nitekim hükm-i bekā budur ki sırr-ı ﴿أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ﴾[1] 'dir. فاعرفه معرفة جيّدة[2]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ﴾[3]

Âyet-i şerîfe işâret eder ki ümem-i sâlife ki devr-i şemsî üzerine geldiler, onların enbiyâsı -aleyhimü's-selâm- devr-i kamerî üzerine gelen ümmet-i merhûmenin nebîsi olan Cenâb-ı Muhammed'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- mertebede erişmez. Onun için gerçi kamer gibi sûretâ muahhar idi ki devr-i ahîr-i felekdir, velâkin leyle-i mi'râcda felek-i şemsi tecâvüz eyledi ve her felekde müteayyin olan rûh ona hasret-nigâh oldu ve vech-i arzdan felekde kevkebe nazar eder gibi nazar eyledi.

Ve bir dahi budur ki şems mertebe-i zâtdır ki batîetü'l-harekedir. Ve kamer mertebe-i sıfatdır ki serîu'd-devrdir. Ve sıfat zâtı müştemildir. Zîrâ zât mevsûfdur. Fe-emmâ zât gınâsı i'tibâriyle niseb ve izâfâtdan berîdir. Halk-ı âlemden murâd ise zâtın sıfat ile tecellîsidir. Eğer murâd-ı ilâhî bu olmasa zât kenz-i mahfî mertebesinde muhtecib olup kalırdı. Onun için bekāya merdûd olan vâsıllar ziyâde makbûl oldular. Ve bu bekā Cenâb-ı Nübüvvet'te ale'l-vechi'l-ekmel idi. Ve esmerü'l-levn olduğu kemâl-i cilâya nâzır idi. Zîrâ beyâz sevâd ile münkeşif olur. Ve insâna akl-ı evvel mertebesinde "dürre-i beyzâ" ve âlem-i cismâniyyetde "yâkūte-i hamrâ" dedikleri dahi sırr-ı mezkûra dâirdir.

Ve bundan fehm olundu ki şemsin vücûdu kamerin hilâfetinden ötürüdür. Onun için dediler ki: İllet-i gāiyye-i âlem Cenâb-ı Mustafâ'dır. Ya'nî

---

1 "Biz senin için açıp genişletmedik mi?" el-İnşirâh, 94/1.

2 Onu iyice anla.

3 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu: "Ne güneş aya yetişebilir..." Yâsîn, 36/40.

onun hilâfetinin zuhûrudur. Gayrılar ona mukaddimât gibidir. **[282[b]]** Velâkin çünki mukaddimât netâic ve vesâil makāsıd hükmünde kılındı, lâcerem لولاك[1] hitâbında cemî'-i havâss dâhil oldu ve enbiyâyı tahkîr lâzım gelmedi, fukahâ zu'm etdiği gibi. Zîrâ fukahâ zâhir-bîndir ki vücûdât-i muhtelife görürler. Urefâ ise ittifâk-ı ayna ve vahdet-i zâta nazar ederler. Bu cihetden hitâb-ı mezkûr cümleye ayn-ı ta'zîm ve tebcîldir. Fa'hfazhu.

﴿وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ﴾[2]

Bu dahi işâret eder ki Cenâb-ı Mustafâ -sallallâhu aleyhi ve sellem- nehârîdir. Onun için, ba'zı rivâyâtda subh-ı sâdıkdan sonra âlem-i dünyâya teşrîf etmişlerdir. Ve bu ma'nâ subh-ı kıyâmetin kurbuna delâlet eder. Onun için kendilerini eşrât-ı kıyâmetden add etdiler. Gûyâ dünyâ leyl gibi istitâr ve âhiret sabâh gibi tecellî hâlidir ki orada cemî'-i serâir münkeşife olur ve ma'nâlar sûrete gelir. Ve şems-i tecellîden evvel zât var idi ki istitârda leyl gibi idi. Çünki esmâ ve sıfât yüzünden doğup göründü, âlem-i vücûd nehâr gibi oldu ve bu nehâra ebedî leyl gelmedi ve şems gurûb etmedi. Zîrâ tecellîde rucû' olmaz. Pes, leyl-i istitâr bir dahi nehâr-ı tecellînin bekāsına müzâhame eylemedi ve vücûd atvâr üzerine devr edip ilâ-ebedi'l-âbâd gitdi.

Ve bir dahi leyl ki cesed ve nehâr ki rûhdur, mâ-beynlerinde fark budur ki rûh âlem-i emrdendir ki mukaddemdir ve cesed âlem-i halkdandır, muahhardır. Ve âlem-i ervâhda hakāik var ve şerâyi' yok idi. Zîrâ ol âlemde küfr ve îmân mütesavver değildir. Pes, ol hakāikı setr için âlem-i ecsâmda şerâi' ve ahkâm zuhûr eyledi. Ve her kim bu perdenin verâsında olan hakāika vâsıl oldu ise mecmau'l-bahreyn oldu ve illâ mahcûb kaldı. İşte buradandır ki ehl-i şerîat ehl-i hakîkat menziline eremez. Eğerçi şerîat hakîkati müştemildir, fe-emmâ çi fâyide ki gāfildir? Hânesinde defîne olan kimse gibi ki ondan bî-haberdir ve nâr-ı fakr içinde yanıp kalmışdır. Pes, bir ma'nânın bi'l-kuvve olmakla bi'l-fi'l olduğunun miyânında fark çok ve tefâvüt ziyâdedir. Ve fi'l netîce ve gayet ve kuvvet mukaddime ve bidâyet **[283[a]]** gibidir.

---

1 "Eğer sen olmasaydın..." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 148.

2 "Ne de gece gündüzü geçebilir." Yâsîn, 36/40.

﴿وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾[1]

Ya'nî kimi leyl-i zâtda ve cesed gibi istitârda ve kimi nehâr-ı sıfâtda ve rûh gibi tecellîdedir. Ve rûh cesedi sâbıkdır. Zîrâ hareketi ma'rifetle ve müşâhede iledir. Cesedin hareketi ise ibâdetledir. Pes, âbid piyâde ve ârif süvâr gibidir veyâhud âbid sâyir ve ârif tâyirdir. Ve bundan arz ve semâ ehlinin tefâvütleri zâhir oldu. Ya'nî şunlar ki cismânîdir, sâyirdir; ve şunlar ki rûhânîdir, tâyirdir. Ve tayerân seyerândan akvâdır.

Ve bundan fehm olundu ki ümmet-i merhûme zamân-ı ma'rifetde ve tecellî-i rûhda vârid olmakla menzil-i hakîkate vusûlleri âsân olmuşdur. Ve ümem-i sâlife zamân-ı şerâi'de ve istitâr-i cesedde vârid olmakla menzil-i mezbûra vusûlleri sa'b olup erbâb-ı hakāik ekall-i kalîl gelmişdir. Hattâ demişlerdir ki: Bu kadar müddet-i tavîlede ancak yirmi beş kutb arsa-i vücûda kadem basmışdır. Bu ümmetin ise her asrda medâr-ı âlem olan kutb-i vücûdundan mâ-adâ hezâr aktâbı dahi vardır ki zamân-ı mehdîde intihâ bulsa gerekdir. Zîrâ mehdî netîce-i hilâfetdir.

Leylete'l-isneyn ki şehr-i Receb'in on altıncı gecesi idi. Ba'de'l-ışâ' mukaddemâ nazm etdiğimiz *Mi'râciyye*'den bir mikdâr Câmi'-i Muhammedî'de kırâet olundukdan sonra bu vechile hitâb-ı gaybî oldu ki:

صَحِيفَتُكَ بَالِيَةٌ، وَأَرْقَامُكَ بَاقِيَةٌ عَالِيَةٌ[2]

Ya'nî resmin çürüyüp gider ve zuhûrun butûna erer ve zikrin bâkî kalır. Zîrâ sahîfe-i âlemden nakşın silinirse de rakam etdiğin ma'nâların eseri mahv olmayıp fenâdan âlî ve ârî olur. قال تعالى: ﴿وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ﴾[3] Ve zikrin bekāsı ömr-i sânî ve hayât-i câvidânîdir. Ve bunda ﴿وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ﴾[4] sırrına dahi işâret vardır. Ya'nî dünyâda hayr ile intişâr-ı zikr, minnet-i ilâhiyye ve rahmet-i rahmâniyye-i hâssadır ki herkese müyesser olmaz.

---

1 "Her biri bir felekte yüzerler." Yâsîn, 36/40.
2 Sayfan yıpranıp çürür, yazdıkların ise kalıcı ve yüce olur.
3 Allah Teâlâ buyurdu: "Onların yaptıkları işleri, bıraktıkları eserleri yazarız." Yâsîn, 36/12.
4 "Senin şânını yüceltmedik mi?" el-İnşirâh, 94/4.

Husûsâ âsâr-ı kalem risâlet mertebesidir. Nitekim gayrı tahrîrâtda terkıym olunmuş ve sırrı bilinmişdir. [1]الحمد لله على نعمه

[283b] وفي التّنزيل: ﴿وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾[2] Ya'nî eğer îmân ve a'mâl-i sâliha ve âsâr-ı bâkıyeye sa'y etdiyse dünyâda ebter ve maktû'u'l-akıb olmaz ve âhiretde ehl-i cennet ve ehl-i derecât olur. Husûsâ ki âsâr-ı bâkıye esrâr-ı Kur'ân ola. Zîrâ nûr-i Kur'ân'ı hiçbir ferd ıtfâya kādir olmadığı gibi âsâr ve esrâr-ı Kur'ân'ı dahi mahv ve setre kādir olmaz ve güneşin bekāsıyla o dahi bâkî kalır. Zîrâ nûr-i zâhir-i hissî ve nûr-i bâtın-ı ma'nevî biribirine murtabıtdır. Onun için şems mağribinden tulû'una dek feyz-i rûhânî bâkî ve dav'-i ilm-i ilâhî münteşir ve fâşîdir. Ve ba'dehû zuhûr butûna intikāl eder. Fe-emmâ bu butûna "batnu'l-butûn" demezler ve illâ vücûd adem olmak lâzım gelir. Belki suverde tekallüb ve atvârda tahavvül denilir ki biribirine nisbetle zuhûr ve butûn i'tibâr olunur.

Ve şol ki: [3]﴿وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ vârid oldu. Bundan murâd, halkın hüviyyet-i zâtiyyeye rucû'u değildir, belki âlem-i fenânın avârızından münselih olup makām-ı ervâhda bekādır ki ibtidâ-i tecellîdir. Pes, intihâ ibtidâya râci' olmuş olur ki orada vücûd-i rûhânî vardır. Eğerçi ecsâma taallukda olan sûretin gayrı sûret iledir. Zîrâ ecsâma taallukda keyfiyyet-i ilm ve amel ve ma'rifet yok idi. Belki bu ma'nâ ba'de't-taalluk hâsıl oldu. Çünki ecsâmdan müfârakat eyleye, keyfiyyet-i mezkûre ona libâs gibi olup âlem-i berzahda zuhûru ol hey'etle olur ve ona "sûret-i berzahiyye" derler.

İşte ervâhın nüzûl ve urûcu bir olmadı. Belki asla rucû'u keyfiyyet-i mahsûsa üzerine oldu ki bu âleme nüzûlü ol keyfiyyetle tekeyyüfü iktizâ ederdi. Zîrâ [4]﴿اِهْبِطُوا﴾ denildikden sonra [5]﴿فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ﴾ denildi. Ve bu hüdâ âlem-i ervâhda yok idi. Zîrâ âlem-i ervâhda küfr ve îmân denilmezdi, belki bu hüdânın vürûdundan sonra kabûl ve redde göre denildi. Pes, kabûl ve redd emr-i ârızîdir ki sıfat-i nefsdir. Onun için nefs saâdet ve şekāvetle

---

1 Nimetlerinden ötürü hamd Allâh'a mahsustur.
2 Tenzîl'de (Kur'ân) gelir ki: "İnsana kendi çalışmasından başka bir şey yoktur." en-Necm, 53/39.
3 "Ve yalnız O'na döndürüleceksiniz." Yûnus, 10/26.
4 "İnin."
5 "Her kim hidâyetime tâbi' olursa..." el-Bakara, 2/38.

muttasıf oldu. Rûh-i ilâhî ise dünyâ ve âhiretde saîddir. Zîrâ âlâyiş **[284ª]** nefs-i hayvâniyyededir, nefs-i insâniyyede değil.

Ve nefs-i hayvâniyye nefs-i insâniyyenin eseridir, aynı değildir. Ve ona fenâ gelmediği rûh-i ilâhîye ittisâlledir. Zîrâ matıyye-i rûhdur ve râkib ve merkûb biribirine muttasıldır. Ve mıknâtıs hadîdi cezb etdiği gibi rûh-i insânî dahi rûh-i hayvânîyi cezb etmekdedir. Gûyâ ikisi bir sûret olmuşlar ve keyfiyyetde ittihâd ve ittifâk bulmuşlardır. Ve şol rûh-i hayvânî ki rûh-i insânîden munkatı' olmuşdur, ebter kalmışdır. Zîrâ inkıtâ' ile meded-i feyz kesilir ve rutûbet yübûsete mübeddel olur. Onun için erbâb-ı nefsin nefesleri munkatı' ve eserleri muzmahilldir. Ve eserleri olduğu sûretde dahi ona "âsâr-ı ilâhiyye" denilmez, belki "âsâr-ı nefsâniyye" denilir ki ağrâz-ı fâside-i nefsâniyye üzerine mebnîdir. Ehl-i rûhun hâli ise böyle değildir, belki onlar bî-nefs olmakla nefes-i rahmânîleri bâkî kalmışdır. Bu cihetdendir ki ehl-i dil yanlarında merğūb ve müstahsen ve dâimâ ma'mûl ve mütedâveldir. Ve onu cerh etmek erbâb-ı nefs ağızlarındadır, gayrının değil. Zîrâ ilmin netîcesine vâsıl olmayanın netîce-i hâli câhil olduğu nesneye ta'n etmekdir. Ve bu muhârebe dünyâda bâkîdir. Zîrâ âlim ve câhil mü'min ve kâfir gibidir. ﴿وَاللهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ﴾ أيّها الفجرة المنافقون[1]

قيل لي وقت الإشراق والفقراء في التوحيد: **رَوْضَتُكَ يَانِعَةٌ، وَثَمَرَتُكَ نَافِعَةٌ**[2]

Ya'nî senin zikr ve tevhîd ve meclisin bahçesi meyve-dâr ve hasendir. Ve meyvesi dahi nâfi'dir. Bunda işâret vardır ki meclis-i zikr riyâz-ı cennetden bir ravzadır. Pes, ol ravzadan mütemetti' olmak gerekdir. Ve onunla mütemetti' olan nüfûs-i zekiyye ve ervâh-ı tayyibedir. Bu cihetden işâret-i mezkûreden mefhûm oldu ki meclisimize dâhil olanlar bi-hamdillâhi Teâlâ erbâb-ı kulûbdur, ehl-i nefs değil. Onun için müntefi' olurlar. Ya'nî meyve-i feyz ve ma'rifet tenâvül ederler ve bî-leb ve dehân ekl eylerler. Nitekim

---

1 "Anlattığınız karşısında ancak Allah'tan yardım istenir." (Yûsuf, 12/18), ey günâhkâr münâfıklar.

2 İşrâk vakti dervişler tevhîdde iken bana denildi ki: "Bahçen olgunlaşmış ve semeren faydalıdır."

makām-ı rûhâniyyetin muktezâsı budur ve bunda Nâfi‘ ismine mazhariyyete remz vardır. Zîrâ semerenin nef‘i sâhib-i semerenin nâfi‘ olduğundandır.

[284b] El-hamdü lillâhi Teâlâ ki şeyhim Seyyidü'l-aktâb Şeyh Seyyid Osmân Fazlî-i İlâhî'nin -kuddise sirruh- bu fakîr hakkında nefes-i nefîsleri vücûd buldu ki "Sizden dîne çok hizmet umarım" diye buyurmuşlardı. Ve ol hizmetler sûreten ve ma‘nen husûle geldi ve dahi gelmekdedir. Zîrâ insân ilâ-âhiri'l-ömr mühmel ve müseyyeb durmaz, belki tarîk-ı Hak'da bezl-i mechûd eder, her çend meşakkati var ise de. Zîrâ âhir zamân olmakla halkın kasvet ve gılzati kemâlde ve erbâb-ı inkârın redd ve inâdı tamâmdadır. Ve fi'l-hakîka asl-ı mücâhede dahi bunun üzerinedir. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ﴾[1] Ya‘nî hâne-i dünyâ emr-i bi'l-kıst edenlere ihânet eyleyenlerden hâlî değildir.

Ve ol kıst nasafetdir ki nizâm-ı âlem onun üzerinedir, gerek enfüsî ve gerek âfâkî. Meselâ mizâc-ı insân i‘tidâlde olmasa a‘zâya inhirâf gelir. Ve nefs-i insân hevâya tâbi‘ olsa kuvâ-yı insâniyye ihtilâl bulur. Ve kezâlik zulm-i hâricî haddini tecâvüz eylese kıvâm-ı âlem inhitâta ve binâ-i hâl-i âdem inhidâma rucû‘ eder. Çünki hükûmet ağyâr elindedir, lâ-cerem âlem-i vücûd dest-i kahr ile harâb ve binâsı berâber-i türâb olur. Ve emr-i bi'l-kıst etmek münharifler yanında işe gelmez. Zîrâ yıkılan yıkılanı sever, yoksa onun imâretini istemez. Zîrâ imâretle münâsebeti kalmamışdır. İşte الجنس مع الجنس[2] dediklerinin bir nev‘i dahi budur, eğer fehm edersen.

Pes, halkın kıstı kabûlü olmayıcak, sen kendi nefsine emr-i bi'l-kıst eyle, ol sana emr-i bi's-sû' etmezden evvel. Ve senin nefs elinden halâsın gayrın kendi nefsleri ellerinden halâslarından akdemdir. Zîrâ demişlerdir ki: عِظْ نفسَك ثمّ عِظِ النّاس[3] Ve hekîm-i marîz kendi nefsine tabâbet etmeden gayrın mizâcıyla mukayyed olmak hamâkatindendir. Onun için ders ve va‘z ve

---

1 "Ve adâleti emredenleri öldürenler..." Âl-i İmrân, 3/21.
2 Cins cinsiyle berâberdir.
3 Kendine öğüt ver, sonra insanlara öğüt ver.

meşîhat ve emsâline izin ve icâzet lâzımdır. İzin ise sâhib-i iznin ve me'zûnun kemâlinden sonradır.

İşte bu âlemin kemâl-i ihtilâli hod-rû elindendir. Zîrâ pîr-perver olan eğer kendi nefsi ve eğer gayrın hakkında i'tidâlden münfekk olmaz. İ'tidâl ise halelden masûndur. قال تعالى: ﴿وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾[1] Ya'nî halk ile kemâl-i **[285ª]** hulk ile ve ahsen-i vücûh ile mücâdele ve muâmele gerekdir. Zîrâ fi'l-mesel "İki dîvâne bir zencîrde olmaz". Belki dîvâneye mukārin olan âkıl gerekdir ki akl-ı küllden hisse-mend olmuş ola. Zîrâ akl-ı cüz'îde ilm-i küllî olmaz ve ilim olmadığı yerde cehlden bir nesne bitmez. Pes, netîce-i ilmi akl-ı kâmilden ahz edegör ve ukalâ sûretinde cühelâdan hazer eyle. والله الحفيظ الحامي[2]

قيل لي ليلة الثلثاء: **إِذَا غَضِبْتَ فَارْحَمْ**[3]

Ya'nî gazab vaktinde kazm-i gayz eyleyip rahmetle muâmele eyle. Zîrâ mahlûka göre gazab sıfat-i nefsâniyye ve rahmet sıfat-i rûhâniyyedir. Kemâl-i insânî ise sıfat-i rûhâniyye ile ittisâfdadır. Meğer ki gazab fillâh ola, gazab-ı enbiyâ ve evliyâ gibi. Bu sûretde sıfat-i rahmâniyye olur. Böyle iken yine سبقت رحمتي غضبي[4] dedi. Ya'nî gerçi rahmet ve gazabın ikisi dahi sıfat-i ilâhiyye olduğun isbât etdi -zîrâ kendine muzâf kıldı-, fe-emmâ rahmetin taalluku sâbık ve zâtî, gazabın taalluku mesbûk ve ârızî olduğun bildirdi. Ve şol nesne ki ârızîdir, ma'dûmdur. Ya'nî müteallakı olan ârızî ve ma'dûm olduğu gibi hükm-i gazab dahi müstemirr değildir. Belki her mağdûb min-vechin merhûmdur. Pes, rahmet asliyye ve gazab fer'îdir ki emr-i ârıza müsteniddir. Eğerçi sıfât-i ilâhiyyede tekaddüm ve teahhur ve asâlet ve fer'iyyet ile ihtilâf ve tefâvüt yokdur.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Onlarla en güzel şekilde mücâdele et." en-Nahl, 16/125.

2 Koruyan ve himâye eden ancak Allah'tır.

3 Salı gecesi bana denildi ki: "Öfkelendiğin zaman merhamet et."

4 "Rahmetim gazabımı geçmiştir." Buhârî, Tevhîd 15, 22, 28, 55, Bed'ü'l-halk 1; Müslim, Tevbe 14-16; Tirmizî, Deavât 99; İbn Mâce, Mukaddime 13, Zühd 35.

Ve gazaba "gazab" denildiği müteallakının isminden geldi -ki emr-i münkerdir- ve illâ gazab rahmetdir. Ya'nî hakîkat ve nefsü'l-emre göre. Zîrâ terbiye bâbındandır. Pes, sûreti gazab ve hakîkati rahmetdir.

Ve esmâ ile hüküm müteğayyir olduğu sâbitdir. Nitekim İmâm-ı Mâlik'e deryâ hınzîrinden suâl etdiklerinde "harâmdır" dedi. Bu sûretde dediler: "Ya balık nev'inden değil midir, pes nice harâm olur?" İmâm cevâb verip "Hınzîr diye ta'bîr etmemek gerek idi" dedi. Ya'nî çünki hınzîr dediniz harâm oldu ki hınzîrin lahmı harâmdır. Pes, helâl olduğu hâlde harâm olmak lâzım geldi. İşte emr-i ârız budur.

El-hâsıl bundan fehm olundu ki bir nesnenin harâm olduğu emr-i ârızla oldu. Velâkin çünki **[285b]** şâri' bir nesneye -meselâ şarâba- "hamr" dedi, muhâmere-i akl etdiğinden ötürü harâm oldu. Eğer "şerbet" deseydi helâl olurdu. Ve lahm-i hınzîr ve sâir dahi böyledir. Pes, ismin teğayyürü hükmün teğayyürüne sebeb oldu. Çünki bir nesnenin hurmeti emr-i ârız ile oldu, lâ-cerem ona taalluk eden gazab dahi ârız oldu ve eseri bâkî olmamak lâzım geldi.

Velâkin şâri' esbâb-ı gazabı iki nev' kıldı: Biri küfrdür ki cennete duhûl ma'nâsına kābil-i afv değildir. Zîrâ kâfir kabza-i şimâldedir ve kabza-i şimâl için cehennem ta'yîn olunmuşdur. Bu ma'nâdan kâfir, ehl-i cennet-i sûriyye olmaz. Ve biri dahi küfrün mâ-dûnunda olan seyyiâtdır ki kābil-i afvdır. Onun için: شفاعتي لأهل الكبائر من أمّتي[1] vârid oldu. Ya'nî ehl-i kebâirden bi'l-âhare hükm-i gazab mürtefi' olup mü'min kabza-i yemînde ve kabza-i yemîn için cennet ta'yîn olunmakla mü'min ehl-i kebâir ise de, ya evvel-i emrden veyâ sânî-i hâlden ma'füvv olup muhalledün fi'n-nâr olmadı. İşte mü'minin hakkında eser-i gazabın sûreten ve ma'nen irtifâ'ı budur ki zîrâ kebâir îmân-ı zâtı mukābil gelmez. Şol cihetden ki onunla hâsıl olan şekāvete "şekāvet-i ârıza" derler.

Ve îmân iki mertebedir: Biri îmân-ı ezelîdir ki ahd-i evvelde me'hûzdur. Ve biri îmân-ı ebedîdir ki ahd-i sânîde hâsıldır. Ve kâfirin hakkında eser-i

---

[1] "Şefâatim ümmetimden büyük günâh işleyenleredir." Ebû Dâvûd, Sünnet 21; Tirmizî, Kıyâmet 11; İbn Mâce, Zühd 37.

gazab sûretâ mündefi‘ ve mürtefi‘ olmaz. Belki: ﴿كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُوداً غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ﴾[1] mûcebince cesed ve rûh-i hayvânî zâik-ı azâb olmakda müstemirr olur. Velâkin ma‘nâda münkatı‘ olur. Zîrâ îmân-ı ezelî kâfirde dahi vardır ki îmân-ı aslîdir. Eğerçi îmân-ı ebedî yokdur ki îmân-ı fer‘îdir.

Pes, kâfirde iki hâl bulundu ki biri hâl-i evvelde îmân ve biri hâl-i sânîde küfrdür. Ve küfr îmâna bi'l-külliyye müzâhame etmedi, belki hâl-i evvel için ma‘nen inkıtâ‘-ı elem ve hâl-i sânî için sûreten ittisâl-i azâb verildi. Pes, hâl-i evvele göre hükm-i gazab ârız ve ma‘dûm ve hâl-i sânîye göre zâtî ve ma‘dûm oldu. Zîrâ [2]﴿وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ ibâdın **[286ª]** Hakk'a rucû‘unu iktizâ eder. Bu ise eser-i rahmetdir ki sâbıkdır.

İşte gazabda rahmet budur ki ondan iki ma‘nâ müstefâddır: Biri tezkiye için ta‘zîbdir ve biri dahi Hakk'a vusûle vesîledir. Pes, ma‘sıyet ârız olduğu gibi ona taalluk eden gazab dahi min-haysü't-taalluk ârızdır ve ârızın sânî-i hâlde hükmü yokdur. Bu cihetden emr-i vücûdun evvel ve âhiri rahmet-i zâtiyyedir.

Ey ârif, bu netîceden ki sana ihbâr olundu, ibret al ve cehlden ilme ubûr eyle ve mü'mine "mü'min" dediğin gibi kâfire dahi "kâfir" diye ta‘bîr eyle ve zâhir-i şer‘i tecâvüz eyleme. Velâkin [3]أليسوا بعبادي vefkınce mahlûku Hâlık'a izâfetden kat‘ etme ve illâ câhil olursun ve gāfil kalırsın. Ve şol takrîr ki sana eyledim, eğer bir hoş fehm eyledinse bildin ki benim sözümde zâhir-i şer‘a muhâlif nesne yokdur. [4]فافهم والله الهادي

---

1 "Derileri pişdikçe azâbı tatsınlar diye onlara başka deriler vereceğiz." en-Nisâ, 4/56.
2 "Ancak O'na döndürüleceksiniz." el-Bakara, 2/245.
3 Onlar benim kullarım değil mi?
4 Anla. Hidâyet eden ancak Allah'tır.

وَإِذَا ذَكَرْتَ نَبِيَّكَ فَتَرَحَّمْ[1]

Ya'nî Nebî'yi -aleyhi's-salâtü ve's-selâm- -min-haysü'n-nübüvve ki sana ittisâli vardır- zikretdiğin demde وارحمْ محمّداً[2] diye duâ eyle. Nitekim ba'zı ehâdîsde vârid olmuşdur. Velâkin iki vech üzerinedir:

Biri ümmetine dâirdir ki hazf-i muzâf ile وارحمْ أمّة محمّدٍ[3] demekdir ki ona "rahmet-i şer'iyye" derler. Ve biri kendine nâzırdır. Bu dahi iki vechiledir: Biri med'uvve râci'dir ki وارحمْ محمّداً وصلّ على محمّدٍ[4] demekdir ki ona "rahmet-i hakîkıyye" derler. Rahmet ise hakîkatde Hakk'a muzâfdır. Pes, Hazret-i Nübüvvet merhûm-i Hak'dır, yoksa merhûm-i abd değildir, rahmet-i şer'iyyedeki gibi. Zîrâ rahmet-i şer'iyyede abdin merhûmu abddir ki ümmetdir ve râhim dahi abddir ki dâîdir.

Ve biri dahi dâîye râci'dir. Zîrâ herkesde ırk-ı Muhammedî vardır ki ona ittisâl bu ırk iledir. Pes, وارحمْ محمّداً[5] , وارحمْني[6] menzilesindedir. Muhammed zikr olunduğu rahmete tevessül içindir.

El-hâsıl Nebî kimsenin merhûmu değildir, belki Hakk'ın merhûmudur. Ve ona rahmetle duâ etmek tasliye ma'nâsına râci'dir. Tasliye ise rahmet-i hâssadır ki sırrı beyne'l-Habîbeyn mestûrdur.

Ve ümmet merhûm-i Hak ve merhûm-i Nebî'dir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿إِنَّ اللهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ﴾[7] Hazret-i Nübüvvet hakkında gelir: ﴿بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ﴾[8]

[286b] Ey ârif, eğer bu takrîr-i merğūb ve tahrîr-i makbûlün netîcesine erdinse bildin ki fi'l-hakîka sen sana terahhum edersin, yoksa gayra değil. Çünki lisân ile terahhum câiz ola, fi'l ile dahi câizdir. Meselâ a'mâlini Hazret-i Nübüvvet'e ihdâ etmek gibi, her ne makūle amel olursa olsun, salât ve

---

1 Peygamber'ini andığın zaman rahmet dile.
2 "Muhammed'e rahmet eyle." Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 402; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 529.
3 Ümmet-i Muhammed'e rahmet eyle.
4 Muhammed'e rahmet eyle ve Muhammed'e salât et.
5 "Muhammed'e rahmet eyle." Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 402; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 529.
6 Bana rahmet et.
7 "Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir." el-Hac, 22/65.
8 "O, mü'minlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir." et-Tevbe, 9/128.

sıyâm ve hacc ve hatm ve emsâli gibi. Zîrâ maksûd Hazret'e tekarrubdur, yoksa terahhum değil. Ve hiç mü'min yokdur ki Hazret-i Nübüvvet'i ta'zîm etmeye. Pes, terahhumu dahi ta'zîme dâirdir, yoksa Hazret'in ihtiyâcı mülâhazasıyla değil. Zîrâ mü'min bilir ki tâbi'dir ve tâbi'in her kemâli metbû'dan müstefâddır. Pes, metbû' tâbi'e merhamet eder, yoksa aks değil. Hattâ tâbi'in terahhumu dahi metbû'un terahhumundan nâşîdir. Şöyle ki eğer metbû'un terahhum husûsunda şefâati olmayaydı terahhum etmeğe nice muvaffak olurdu?

El-hâsıl Hazret-i Nübüvvet ism-i Rahmân'a mazhardır ki ibtidâda miftâh-ı bâb-ı vücûd olduğu gibi intihâda dahi miftâh-ı bâb-ı şuhûd oldu. Zîrâ terahhum ma'rifete menût ve şuhûd-i hayâlî ve kalbîye merbûtdur. Fe'fhem cidden.

Ve ba'zı müctehid ki rûh-i Nebevî için tilâvet-i Fâtiha ve emsâlinden men' etmişdir, fehmi kāsır olanları tarîk-ı edebe irşâd kabîlindendir. Ve biri dahi lisân-ı ictihâd, lisân-ı hakîkate muhâlifdir. Bu cihetdendir ki Cenâb-ı Nübüvvet lisân-ı hakāikı bend edip bi-hasebi'l-gālib lisân-ı ahkâm ve şerâi'den söyledi ve hakāik bâbında remz ile iktifâ kıldı. Ve müctehid dahi lisân-ı şerâi'de ona tâbi' oldu, muhakkık lisân-ı hakāikde tâbi' olduğu gibi. Onun için her asrda gelen ârif onun kelâmını şerh eyledi ve rumûzun keşf etdi. Zîrâ ulûm-i evvelîn ve âhirîn zâhiren ve bâtınen ona i'tâ olunmuş idi. Ve sâirlerin ona nisbetle ulûmu yedi deryâdan bir katre gibidir. Fe-emmâ kelâmından hakāikı tirâş ve ahze kādir olmayanlar te'vîlât-i zâyiğa ile sadedin hurûc etdiler ve "Murâd-ı Nebevî budur" diye indî hükümler eylediler ve bilmediler ki O'nun kelimâtı câmiadır. Ve her âlim ve ârif ki ondan bir nesne fehm eyleye, onun fevkında dahi murâd-ı Nebevî vardır. Kāsır ise maksûd-i Nebevî'yi fehm eyledim ve netîceye erdim zanneyler. Heyhât!

[287ª]

فَتَحَ اللهُ عَلَيْكَ وَأَنْزَلَ الرَّحْمَةَ إِلَيْكَ[1]

İnzâl'in "إلى" kelimesi ile ta'diyesi intihâ i'tibâriyledir. Ve rahmet feyz-i hâss-ı ilâhîdir. Ve onun nüzûlü yok, belki kalbde zuhûru vardır. Velâkin esbâb-ı hâriciyye i'tibâriyle "inzâl" dedi. Ve "feth" dahi feth-i bâb-ı kalb ve gaybdır ki kalbin bâtını rûhdur ki gayb-i izâfîdir. Ve rûhun dahi bâtını sırrdır ki gayb-i mutlakdır. Ve kalbin zâhiri sadrdır ki şehâdet-i izâfiyyedir. Ve sadrın dahi zâhiri ceseddir ki şehâdet-i mutlakadır. Pes, kalb iki taraf miyânında a'râf gibi oldu ki taraf-ı zâhiri nâr gibi zulmânî ve taraf-ı bâtını cennet gibi nûrânîdir.

Ve bundan zâhir oldu ki mü'minin cennete duhûlü bâtını iledir ki bâtını zâhir olur. Ve kâfirin cehenneme duhûlü zâhiri iledir ki zâhiri bâtın olur. Ve ehl-i bâtın zâhirde bulduğu zevki ehl-i zâhir bâtında bulur. İşte "Meâl-i emr-i vücûd rahmetdir" dedikleri budur. قال تعالى: ﴿بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ﴾[2] Ve zâhir-i azâb, bâtın-ı rahmeti münâfî değildir. Nitekim havâss-ı beşer dünyâda avâmm gibi âlâm ve şedâid ile mübtelâ olurlar. Velâkin derûnları sâf ve âyîneleri bî-kederdir. Zîrâ dünyâda oldukça zâtîlerdir ve âhiretde zâtî ve sıfâtî olurlar. Ve ehl-i nâr dünyâda sıfâtîler ve âhiretde zâtîlerdir fakat. Zîrâ onlara naîm-i sıfât yokdur. Şol cihetden ki naîm ve cahîm bir yerde müctemi' olmaz.

Ba'de-zâ feth üç aded fethe şâmildir ki: Feth-i karîbdir ki feth-i melekût-i ef'âldir, makām-ı kalbde. Ve bununla hicâb-ı hiss mürtefi' olur. Ve feth-i mübîndir ki feth-i ceberût-i sıfâtdır, makām-ı rûhda. Ve bununla hicâb-ı hayâl zevâl bulur. Ve feth-i mutlakdır ki feth-i lâhût-i zâtdır, makām-ı sırrda. Ve bununla hicâb-ı vehm açılır.

Ve inzâl-i rahmet iki vechiledir: Biri inzâl-i rahmet-i ilmiyyedir ki zâhir-i şer'dir. Ve biri inzâl-i rahmet-i feyziyyedir ki bâtın-ı şer'dir. Ve bu ikisinin

---

1 Allah sana feth etti ve rahmeti sana indirdi.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "İçinde rahmet ve dış yanında ise azâb vardır." el-Hadîd, 57/13.

cem'inde sırr-ı nübüvvet mündericdir. Eğerçi nübüvvet munkatıa ve mübeşşirât bâkıyedir. فافهم النّتيجة[1]

[287b]

قال الله سبحانه تعالى: ﴿حم﴾[2]

Ma'lûm ola ki ism-i Rahmân'ın vasatı "hâ" ve "mîm" olduğu gibi, ism-i Muhammed'in dahi budur. Gûyâ Muhammed ismi Rahmân'dan me'hûz olmuşdur. Onun için mazhar-ı ism-i Rahmân'dır. Ve müstevâ-yı arşda müstevî olan bu isimdir, hem nüzûlen ve hem urûcen.

Nüzûlen budur ki akl-ı evvel ki rûh-i Muhammedî altı aded merâtib-i rûhâniyye devr etdikden sonra mertebe-i cisme gelip arş-ı muhît ile taayyün buldu. Pes, akl-ı evvelde ervâhı muhît olduğu gibi mertebe-i arşda dahi ecsâmı muhît olup sûret ve ma'nânın sırrı oldu.

Ve urûcen budur ki leyle-i mi'râcda müstevâ-yı arşa vaz'-ı kadem eyledi. Ve ol müstevâ nüzûlen müntehâ-yı rûhâniyyeti olup oradan seyr-i terkîb ile âlem-i ecsâmı seyr ve aksâ-yı merâtibe nüzûl etdiği gibi -ki mertebe-i insâniyyetdir- urûcen dahi müntehâ-yı cismâniyyeti olup oradan seyr-i basît ile âlem-i ervâhı seyr ve müntehâ-yı derecâta urûc etdi ki mebde-i evvel ve hüviyyet-i zâtiyyedir.

İşte ecsâm ve ervâhın seyri melekût-i ef'âli seyr ve esmâ ve sıfâtın seyri ceberût-i sıfâtı seyr ve müsemmânın seyri lâhût-i zâtın seyridir ki evvelkisi cisim ve akıl ve ikincisi mertebe-i rûh ve üçüncüsü mertebe-i sırrdır. Pes, rûhâniyyetin âlem-i ilme kurbü olmakla sıfât-i ilâhiyyeyi idrâk etmek ona âsân oldu. Mertebe-i sırr bâtın-ı rûh olmakla mertebe-i zâtı idrâk etmek ona âsân olduğu gibi. İşte her mertebenin feyzi sûret ve ma'nâdan bir nesneye menût oldu.

Ve bundan kemâl-i Nebevî fehm olundu. Zîrâ cem'iyyet-i merâtib, cemî'-i merâtibe göre da'vete kudrete nişândır. Ve beşere racül sûretinde

---

1 Netîceyi anla.

2 Allah Sübhânehû ve Teâlâ şöyle buyurdu: "Hâ, mîm." Gâfir, 40/1.

göründüğü budur, tâ ki ahz etmek âsân ola. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكاً لَجَعَلْنَاهُ رَجُلاً﴾[1]

Ve bundan küffârın risâlet-i racülü istib'âdlarının butlânı zâhir oldu. Zîrâ mücâneset bulunmadıkça ifâde ve istifâde nice mümkin olur? Ve buradandır ki: **[288ª]** ﴿قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ﴾[2] vârid oldu. Ya'nî sûret-i beşeriyyeti isbât etdiği medâr-ı da'vet olduğuna tenbîhdir.

Suâl olunursa ki: Cinni dahi da'vet etdiler, maa hâzâ miyânda münâsebet-i beşeriyye yokdur? Cevâb budur ki: Münâsebet-i beşeriyye yok ise münâsebet-i cismâniyye vardır. Zîrâ cinn cism-i latîfdir ki ism-i Latîf âsârındandır. Cenâb-ı Nübüvvet'in ise letâfet-i cismâniyyeleri ol kadar idi ki vücûdlarının sâyesi yok idi. Ve melâike ile münâsebetleri cihet-i rûhâniyyetden idi. Pes, beşeriyyet ve cismâniyyet ve rûhâniyyeti câmi' olduklarından her mertebe halkına göre kendi hakîkatlerinin sûreti üzere zâhir oldular. Ve beşeriyyet ger[çi] cismâniyyeti müstelzimdir, velâkin mutlak cismâniyyetden ehassdır.

Ve bu makāmın acâibindendir ki Rasûlullâh'a -sallallâhu aleyhi ve sellem- suâl edip "İsm-i Rahmân'ın elifi nice oldu yâ Rasûlallâh?" dediklerinde "*Şeytân serika etdi*"[3] diye buyurdular. Ya'nî ism-i رحمن ki bi-lâ-elif resm olunur, aslında رحمان idi -elif ile-. Şeytânın ol elifi serika etdiği remzdir ki şeytân aslında bi-lâ-elif idi. Ol dahi mebde-i evvel i'tibâriyle rahmete tama' eyledi, velâkin bilmedi ki rahmet-i mutlaka-i âmmede dâhil ise de rahmet-i mukayyede-i hâssada dâhil değildir.

Bu cihetden cinn iki kısım oldu: Biri mü'mindir ki rahmet-i vücûdda dâhil olduğu gibi rahmet-i sücûdda dahi dâhil oldu ki rahmet-i sücûd hidâyet-i hâssadır. قال تعالى: ﴿فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ﴾ الخ[4] Ya'nî mü'min mutlakan tâbi'-i hüdâ olmakla rahmet-i hâssa ile dahi merhûm oldu.

---

1 "Eğer onu melek kılsaydık, yine onu bir adam (sûretinde) kılardık." el-En'âm, 6/9.
2 "De ki: Ben, ancak sizin gibi bir beşerim." el-Kehf, 18/110.
3 Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.
4 Allah Teâlâ buyurdu: "Her kim hidâyetime tâbi olursa..." el-Bakara, 2/38.

Ve biri iblîs ve onun etbâ'ı olan keferedir ki yalnız rahmet-i vücûdda dâhil olup bu cihetden hak oldular. Ve rahmet-i sücûdda dâhil olmadıkları cihetden bâtıl kaldılar ki ona "bâtıl-ı izâfî" derler. Zîrâ bâtıl-ı mutlak ademdir.

Ve buradan ahz olunur ki zât-i Hakk'a vusûl iki tarîkdendir: Biri tarîk-ı lutf ve cemâldir ki tarîk-ı ehl-i îmândır. Ve biri tarîk-ı kahr ve celâldir ki tarîk-ı [288b] ehl-i hizlândır.

Ve iblîsin -aleyhi mâ-yestehıkku- Sehl b. Abdullâh et-Tüsterî ile mübâhase edip "Rahmeti takyîd eden senin vücûdundur ve illâ rahmetde ben de dâhilim" dediği halt ve lağvdır. Zîrâ rahmetden rahmete fark vardır ve cemâlden vusûl ile celâlden vusûl bir değildir. Eğerçi cümlenin vusûl ve rucû'u zât-i ilâhiyyeye ve hüviyyet-i zâtiyyeyedir. Nitekim ﴿يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمٰنِ وَفْداً﴾[1] âyeti kırâet olundukda Ebû Yezîd-i Bistâmî ağlayıp "Ya hâlâ ol haşrde değil miyiz?" dedi ve halkın bir isimden bir isme haşr olduğu hâtırına gelmedi. Zîrâ ism-i Celâl'den ism-i Cemâl'e ve ism-i Cemâl'den dahi Ecmel'e intikāl ederler.

Pes, devr muhtelifdir ki atvâr üzerinedir. Ve celâlden celâle ve ecelle intikāl dahi böyledir. Pes, üns-i cemâl olmayan yerde vahşet-i celâl insânı kabz eder. Tutalım ki iki sûretde dahi vusûl vardır, hâlâ ki dünyâda küffârın Hakk'a ma'rifetleri ve mikdâr-ı ma'rifet vusûlleri var iken yine muazzeb oldular ve azâbları dahi muhalled oldu. Eğerçi yana yana zât mertebesin buldular ve Hak ile aralarında hicâb-ı celâlden gayrı kalmadı. Pes, gerçi zâta erdiler, velâkin yanmakdan kurtulmadı ve onlara tecellî-i ayn nârda oldu.

Ve iblîsin hâli dahi bi'l-âhare budur ki elif-i Rahmân'ı serika etmekden murâdı gerçi nûrda tecellî idi, velâkin nârda vâkı' oldu ve dediği olmadı, belki yanlış anladı. Şol cihetden ki elifi serika etmese dahi rahmet-i vâsiada dâhil idi ki bu rahmet onu vücûd yüzünden Hakk'a îsâl ederdi, velâkin sücûd yüzünden îsâl etmezdi. Bu cihetden hicâb-ı celâlde kalıp tecellîsi

---

[1] "Takvâ sâhiplerini heyet hâlinde Rahmân'ın huzurunda topladığımız gün..." Meryem, 19/85.

nârda vâkı' oldu ve serikasına değmedi. İşte budur ki [1]﴿حم﴾ denildi. Ya'nî حُمَّ الأمرُ وقُضِيَ[2]

Ve kazânın merci'i iblîse nârda ve mü'mine nûrda tecellî oldu. Zîrâ hükm-i ezelîde tebdîl ve tahvîl olmaz. Ya'nî nârı nûr etmek veyâ âhara tahvîl ve nakl eylemek mümkin değildir. قال تعالى: ﴿فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللهِ تَبْدِيلاً وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللهِ تَحْوِيلاً﴾[3] ve illâ ahkâm-ı **[289ª]** kabzateyne ihtilâl gelir.

Bu cihetden bu sırra ârif olanlar dediler ki: Ehl-i cennet cennete duhûlden on beş bin sene mürûr etdikde melek olurlar ve ehl-i cehennem dahi cehenneme duhûlden bu müddet geçtikde şeytân olurlar. Ya'nî mü'min ve melek bir sıfat ve kâfir ve iblîs dahi bir sıfat üzerine kalırlar. Ve demediler ki: Mü'min ve melek ve kâfir ve iblîs bir sûrete girerler. Zîrâ bir sûrete girmeğe ihtilâf-ı dâr mürtefi' olmak lâzım gelir. Bu ise muhâldir. Ve haşrden sonra âlem iki kalır ki biri cennet ve ılliyyîn ve biri cehennem ve siccîndir. İşte Âdem'in arza hubûtu bu iki fırkayı biribirinden temyîze dâir oldu ve ba'de't-temyîz ulvî olan ulüvve gitdi ve süflî olan sâfilde kaldı.

Ve bundan fehm olundu ki [4]﴿اِهْبِطُوا﴾ emrinden müstefâd olan hubût ki alâ-sebîli'l-kahr inhidârdır -nitekim İmâm-ı Râğıb zâhib olmuşdur-, sâfilde kalanlara göredir. Ve bunun zımnında a'lâya âlî olanlara ta'zîm ve teşrîf vardır. Zîrâ iki tâifenin dahi hubûtundan esbâba teşebbüs ile temeyyüzdür. Pes, ehl-i kahr olanlar esbâb-ı kahra teşebbüs edip makhûr ve muhakkar ve nâzil-i derekât oldular. Ve ehl-i lutf olanlar vesâil-i lutfa temessük edip meltûf ve muazzam ve sâid-i derecât oldular. Ve bundan Âdem'in cemâl ve celâli hâvî olduğu bilindi ve "hubût" lafzı ile ta'bîrin sırrı fehm olundu. Ya'nî kahra dâir sıyğa ile emr olunmak zahrında münderic olan

---

1 "Hâ, mîm." Gāfir, 40/1.

2 İş takdîr olundu ve hüküm verildi.

3 Allah Teâlâ buyurdu: "Allâh'ın kānûnunda aslâ bir değişme bulamazsın, Allâh'ın kānûnunda aslâ bir sapma bulamasın." Fâtır, 35/43.

4 "İnin." el-Bakara, 2/38.

ehl-i celâlin kesretine binâendir. Onun için [1]﴿فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ﴾ âyetinde kâfir takdîm olundu ve zikrde takdîm mü'minin şerefine halel vermedi, "hubût" lafzı ehl-i lutfun şân-ı âlîsine keder vermediği gibi.

Ey ârif, bu mebhasi böyle fehm eyle. Zîrâ ebkâr-ı maânîdendir ki dest-i ağyâr mess etmemişdir. [2]﴿ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ﴾

Ba'de-zâ ﴿حاء ميم﴾ ki bast ile yüz aded olur, yüz aded esmâ-i ilâhiyyeye işâretdir. Onun için vârid oldu ki: [3]﴿حم﴾ ism-i ilâhîdir. Ya'nî Rahmân olduğu cihetden yüz dereceyi müştemildir ve bunlara "esmâ-i ilâhiyye" derler. Ve bundan lâzım geldi ki Rahmân'dan müştakk ve me'hûz olan Muhammed dahi ism-i kevnîdir ki esmâ-i ilâhiyye müştemil olduğu hakāikı **[289b]** müştemildir. Onun için "hakāik-ı ilâhiyye" ve "hakāik-ı kevniyye" derler ki hakāik-ı kevniyye hakāik-ı ilâhiyyenin âyînesidir.

Ve cemî'-i esmâ ki ihsâ olunur, hakāika, belki hakîkatü'l-hakāika vusûl içindir. Zîrâ bir isme iştiğâl ile ol ismin sırr ve rûhuyla ülfet hâsıl olur. Ve kesret-i iştiğāl ile ki bu ülfet kuvvet bula, ol ismin medlûl-i hakîkîsi ile âşinâlık zuhûr eder. Ve bi-lâ-fütûr şuğl bulundukda terakkî-yâb olup ol ismin müsemmâsına duhûl ile ismin muktezâsına göre ahz-i feyz eder ve ol isme mâlik olur. Ve eğer neş'esinde kemâl-i fi'lî münderic ise gide gide cemî'-i esmâya mâlik olup ism-i a'zama mazhar olur ve ihâta-i tâmme bulur. Ve bu mertebede hilâfete istihkāk gelir.

Ve eğer ihsâ-i esmâ bu senen üzere olmazsa sâhibi hayâlde kalır. Ve ekser-i deâvî hayâle müsteniddir. Zîrâ muhakkık da'vâ etmez, belki söylese tahdîs-i ni'met tarîkıyla söyler. Ve şol ki "Esmâ-i hüsnâyı hâle getiren henüz hilâfete lâyık değildir" dedikleri taalluk ve tahalluk tarîkıyla olan hâldir, tahakkuk hâli başkadır. El-hâsıl tahakkuk mertebe-i hayâli güzer etdikden sonradır. Bu cihetden bu netîceye ermeyen da'vâya düşer, huzûr-i Hak'da ise da'vâ olmaz. Fe'fhem cidden.

---

1 "Kiminiz kâfir, kiminiz mü'mindir." et-Tegābün, 64/2.
2 "Bu Allâh'ın bir lütfudur, onu dilediğine verir." el-Cum'a, 62/4.
3 "Hâ, mîm." Gāfir, 40/1.

سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ. هكذا ورد في الأثر ومنه قول طاوس اليماني لعمر بن عبد العزيز: استعمل على النّاس خيارهم[1]

Ya'nî "amele" ve "huddâm" dedikleri fi'l-hakîka hıyâr-ı nâsdır. Maahâzâ onlar mehâdîmdir. Zîrâ huddâm oldukları ibâda göre ve mahdûm oldukları esmâ-i ilâhiyyeye göredir. Ve esmânın hizmeti budur ki her biri kendi hakîkatine münâsib olan vechile ifâzadır. Onun için ulûm-i enbiyâ ve evliyâ ulûm-i gayra göre deryâ gibidir. Zîrâ gayrın ilminde turuk-ı muhtelifeden îrâd yokdur. Ve sultân ile raiyyet bir değildir ki sultân sâhib-i hazâindir. Ve elf ile vâhid bir olmadığı, vâhidün ke-elf ile gayrılar dahi bir değildir.

Ve hadîsde gelir: اللّٰهمّ أغنني بالإفتقار إليك[2] Ya'nî "Cemî'-i esmâ yüzünden sana iftikārımı tahkîk eyle, tâ ki her yüzden **[290ª]** gınâ ehli olam" demekdir ki bu gınâ ile eşyâda tasarruf âsân olur. Zîrâ esmâya mâlik eşyâya dahi mâlik olur. Onun için ulvî ve süflîde Cenâb-ı Nübüvvet'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- musahhar olmadık nesne yok idi. Bu cihetdendir ki leylei mi'râcda kürre-i esîri ve hevâyı ve bahr-i mescûru ubûr eyledi. Ve vech-i arzda cümle kahhârlar makhûru oldu. Hattâ bir gece iblîsi tutup üstuvâne-i mescide bend etmek murâd etdi, velâkin da'vet-i Süleymân hâtırına gelip terk eyledi. Ve da'vet-i Süleymân'dan murâd ﴿رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكاً لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي﴾[3] mazmûnudur.

Pes, saltanat sûretin göstermedi -zîrâ mertebe-i avâmmdır-, belki dervîşlik yüzünden göründü -ki tarîk-ı havâssdır-. Zîrâ kemâl âlem-i ma'nâda sultân olmakdır ki tecellî-i zât ile hâsıl olur. Onun için: ﴿وَلِلّٰهِ خَزَائِنُ السَّمٰوَاتِ

---

1 "Bir kavmin efendisi onlara hizmet edendir." (bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 409-410) Bir rivâyette (eser) böyle vârid olmuştur. Tâvûs el-Yemânî'nin Ömer b. Abdülazîz'e söylediği şu söz de bu türdendir: "İnsânların başına onların hayırlılarını getir."

2 "Allâh'ım, sana muhtaç olmakla beni müstağnî kıl." Hadis değil Amr b. Ubeyd'e nisbet edilen bir duâdır bk. Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, III, 180; İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Uyûnü'l-ahbâr*, II, 314.

3 "Rabbim, beni affet, bana benden sonra hiç kimseye nasîb olmayan bir mülk ver." Sâd, 38/35.

﴿وَالْأَرْضِ﴾[1] Ya'nî mazhar-ı sırr-ı ulûhiyyet olan halîfe, mâlik-i hazâin-i mülk ve melekûtdur. Onun için maraz-ı intikāllerinde mefâtîh-i gayb ve şehâdet bi'l-külliyye yedlerine teslîm olundu. Zîrâ ol vakitde zamân-ı istihlâf karîb idi.

Pes, onlar dahi mefâtîh-i gaybı cânib-i velâyete ve mefâtîh-i şehâdeti cânib-i nübüvvete teslîm etdiler ki cânib-i nübüvvet cânib-i hilâfetdir. Zîrâ halîfe zâhir-i ahkâm ile mukayyeddir, müstahlif gibi. Eğerçi bâtın-ı velâyetle kutbdur ki medâr-ı âlemdir.

Pes, kıvâm-ı zâhir ve bâtın halîfe iledir, hulefâ-i erbaa gibi. Ve şunlar ki ism-i Zâhir'den rütbe-i hilâfete ermediler, onlar sâir aktâbdır. Pes, halîfe-i zâhir ve bâtın on ikidir, aded-i burûc üzere. Sâir aktâb bî-hisâbdır, kevâkib-i sâyire gibi ki ﴿وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ﴾[2] onlara nâzırdır. Zîrâ onlar mezâhir-i ism-i Hâdî'dir ki her asrda müstaidd olanlara medâr-ı hidâyet-i hâssa olmuşlardır. Onun için Gazve-i Hayber'de livâyı yed-i Ali'ye teslîm edip يا عليّ لأن يهديَ الله بك رجلاً خيرٌ لك من حُمر النّعم[3] buyurdu ve hidâyet-i hâssa silsilesini ona bend etdi.

Bundandır ki bu âna gelince turuk-ı hakka ehlinden erbâb-ı hidâyetin tarîkı ona müntehî olur. **[290b]** Ve bundan rafz lâzım gelmez. Nitekim Cenâb-ı Nübüvvet'e -aleyhi's-salâtü ve's-selâm- ittibâ'dan sâir enbiyânın -aleyhimü's-selâm- hüdâsına ittibâ' etmemek lâzım gelmez. Hattâ metbû' bile ittibâ' ile me'mûrdur. قال تعالى: ﴿فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ﴾[4] Pes, hidâyet ism-i Hâdî'de tamâm olur ve mütâbaat dahi orada nihâyet bulur. Fe'fhem cidden.

Ve bundan fehm olunur ki halk biribirine hizmet edegelmişdir ve hâdim min-vechin mahdûm ve min-vechin hâdimdir, tâ silsile-i izâfet munkatıa olunca hüküm böyledir. Ve âlem-i kevnin hükmü nisbetdir. Zîrâ akl-ı evvele varınca biribirine murtabıtdır. Ve akl-ı evvel feyz-i mukaddese ve feyz-

---

1 "Göklerin ve yerin hazîneleri Allâh'ındır." el-Münâfikūn, 63/7.

2 "Onlar yıldızlarla da yollarını bulurlar." en-Nahl, 16/16.

3 "Ey Ali, Allâh'ın seninle bir adamı hidâyete erdirmesi senin için kızıl develerden hayırlıdır." Buhârî, Fezâilü's-sahâbe 9; Müslim, Fezâliü's-sahâbe 34.

4 Allah Teâlâ buyurdu: "Sen onların yoluna uy." el-En'âm, 6/90.

i mukaddes feyz-i akdese ve feyz-i akdes dahi Feyyâz'a müsteniddir. Ve Feyyâz'ın feyzi hâl-i mufâzun-aleyhe tâbi'dir. Ve bu hâl ezelî ve hükm-i kadîmdir ki bir nesneye müstenid değildir. İşte "İsti'dâdât mec'ûle değildir" dedikleri budur.

Ve bundan ihtiyâr ve cebr ne olduğu ma'lûm olur, velâkin keşfi harâmdır. Zîrâ esrâr-ı kazâ ve kaderdendir. Nazar eyle bu Hakkî kula ki bu kalemi ihtiyâr etdiğinde mecbûrdur. Zîrâ [1]﴿وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ﴾ dedi ve ref'-i zikri kendine muzâf kıldı ve sıyğa-i muzıyy ile ta'bîr eyleyip bu hükmü ezelî kıldı. Pes, şöhretde onun dahli yokdur ve kalemine dahl eden akl-ı evvelden feyz almamışdır. Ve ol feyz hizmete menûtdur. Çünki levhde hizmet nakş olunmamışdır, dünyâda sûretâ mahdûm olsa dahi ma'nâda bir nesne değildir.

İmdi [2]من خَدَمَ خُدِمَ sırrı nedir bildinse, ahz-i feyzi yolundan tutdun ve tarîk-ı müstakîme gitdin ve âhir ser-menzile yetdin. Merkûb râkibe hizmet eder, râkibi menzile îsâl için. Râkib dahi bu ma'nâ için matıyyeye hizmet eder. Pes, râkib fi-nefsi'l-emr kendi nefsine hizmet eder, matıyyeye değil. Onun için imtinândan nehy olundu. Zîrâ minnet Hudâ'nındır, gayrın minneti bâtıldır. Zîrâ bir nesne kendi imtinân etmez, mülâkātda inhinâ etmediği gibi. Ve vâsıtaya şükr lâzım geldiği mevsûtun-ileyhi tezkîr içindir. Zîrâ vâsıta onun âyînesidir ve âyîne elbet sûreti müzekkirdir. Pes, **[291ª]** her kim ki müzekker ola, erlik kuvvetiyle cehli basar ve bu ilme erer ve ilimden ma'lûmu görür ve kendi kendiyle âşinâ olur.

Ve bundan şeref-i hizmet fehm olundu. Onun için: ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ﴾[3] dedi. İhrâz-ı fazîlet-i isrâ hizmet ve ubûdiyyetle olur. Ve bu sırr-ı bâtına remz için saâdet-hânelerinde hasf-ı na'leyn ve hıyâtat ve hizmet-i dayf eylerlerdi ve ba'zı kimseleri istihdâm dahi ederlerdi, Enes ve Bilâl ve İbn Mes'ûd ve emsâli gibi -radıyallâhu anhüm-, tâ ki mertebe-i nisbet husûle gele. Zîrâ insân sûret-i âlemde mertebe-i nisbetdedir.

---

1 "Senin şânını yükseltmedik mi?" el-İnşirâh, 94/4.
2 Hizmet edene hizmet edilir.
3 "Kulunu götüren Allah'ın şânı yücedir." el-İsrâ, 17/1.

Ve bu mertebe ism-i Celâl'den fehm olunur. Zîrâ "ma'bûd" ve "âbid" denilir. Ve ıstılâh-ı sûfiyyede "İlâh" ve "me'lûh" derler. Ve bunun mertebe-i kevniyyede sûreti sultân ve raiyyetdir. Ve nasb-ı sultân vâcib olmak bu sırr içindir. Zîrâ ism-i Zâhir'in kıvâmı onunladır, ism-i Bâtın'ın kıvâmı kutb ile olduğu gibi. Ya'nî sultân-ı zâhir ism-i Zâhir'e ve kutb-i bâtın ism-i Bâtın'a hizmet eder. Onun için seyyidü'l-kavmi'l-bâtın olmuşdur, sultân seyyidü'l-kavmi'z-zâhir olduğu gibi.

Ve bundan riyâset ve siyâdet hak olduğu zâhir oldu. Eğerçi hubb-i riyâset hak değil, belki bâtıldır ki evsâf-ı nefsâniyyedendir, meğer ki hak ile hubb ola. Nitekim [1]آخر ما يخرج من رؤس الصّدّيقين حُبّ الجاه ona remz eder. Ya'nî eğer [2]"يخرج", [3]"يدخل" mukābili olursa tezkiyeye işâret ve semt-i tevâzu'a irşâddır. Ve eğer [4]"يظهر" ma'nâsına mahmûl olursa tahliye [hâ ile] bâbındandır. Zîrâ sıddîk ism-i Bâtın'dadır ve bâtın zâhiri müsted'îdir ve illâ kenz-i mahfî kapısı açılmaz ve cevâhiri saçılmaz ve feyz-i esmâ içilmezdi. Velâkin her zuhûr ma'nâ-yı saltanat iktizâ etmemekle aktâba göre ba'zı merâtibiyle iktifâ olunur.

Ve şeyhim Seyyid Fazlî-i İlâhî'de -kuddise sirruh- bu sırr-ı ilâhî sûret bulmuşdu. Hattâ bin doksan dokuz târîhinde Devlet-i Osmâniyye'ye ihtilâl-i tâmm gelip zor-bazûlar İstanbul'a müstevlî olduklarında işâret-i ilâhiyye ile onun yüzünden feth-i mutlak hâsıl olup eğer sultan ve eğer raiyyet âsûde ve hâllerine meşgūl oldular. **[291[b]]** Ve ol bir vâkıa-ı hâile ve melhame-i uzmâ idi ki ol vakitde hâzır olanlar bilirler. Ve bu fakîr Şeyh'im mezkûrdan birkaç sene mukaddem işitmiş idim ki: "Bizim bu İstanbul'da saltanatımız vardır" diye buyurmuşlardı. Âhir eseri müşâhede olundu.

İşte bu makūle hizmetlere "hidemât-i külliyye" derler ki ism-i a'zama mazhar olanlar yedinden gelir, her ism-i cüz'înin değil. Ve bu mertebe nübüvvet sûretidir. Zîrâ Cenâb-ı Nübüvvet zamân-ı fetretde gelip ihtilâl-i Kureyş ve kabâili def' etdiği gibi veliyy-i vâris dahi feterâtı def' etmek ol sırr

---

1 Sıddîkların başından/gönlünden en son çıkacak olan şey makām sevgisidir.
2 Çıkar
3 Girer
4 Zâhir olur/ortaya çıkar.

üzerine cârîdir. Zîrâ nûr-i nübüvvet ve nûr-i velâyet fi'l-hakîka birdir, velâkin mahalline göre müctemi' ve mahalline göre müfterık olur. Zîrâ velî mu'cize ile zuhûr etmez, belki onun sûreti olan ba'zı havârık ile zuhûr eder ki lisân-ı edebde ona "kerâmet" derler ve hakîkate remz edip "Velînin kerâmeti nebîye mu'cizedir" diye söylerler. Aceb sırr-ı ilâhîdir, hemân fehm edegör.

Pes, mu'cize ve kerâmet halka hizmet bâbındandır ki da'vet-i Hakk'ı kabûle vesîledir, gerek kerâmet-i kevniyye olsun ve gerek kerâmet-i ilmiyye olsun. Belki inde'l-ukalâ kerâmet-i ilmiyye kabûle ed'âdır. Zîrâ hîle götürmez, belki zuhûru keşf-i bâtına mevkūfdur ve onda taklîd cârî olmaz. Teemmül eyle ki niceler resm yüzünden ilm-i tevhîd bulurlar ve ba'zı ıstılâhât zabt edip söylerler ve tahrîr eylerler. Velâkin fi'l-mesel yanıldıklarına değmez, belki zevk-ı tevhîd ve mezâk-ı hakāik gerekdir ki takrîr ve tahrîrde müstakîm ola. Bunlar değil, belki keşf-i hayâlî ehlinin bile hâli harâbdır. Zîrâ zulümât içinde nûr görür ki ol nûr ol zulmetin nisbetindendir, yoksa makām-ı hakîkatden değil. Zîrâ makām-ı hakîkat Nûru'l-envâr'dır, yoksa nûru'z-zulümât değil.

Nazar eyle ki [1]﴿وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ﴾ dedi. Ya'nî burada nûr, zulümât mukābelesinde olmakla ona ca'l taalluk eyledi. Mukābeleden hâric olan nûrda ise ca'l olmaz. Nitekim kelâm-ı beşer mukābelesinde Kur'ân'a Arabiyyeti cihetinden ca'l taalluk eder, fe-emmâ kelâm-ı nefsî olduğu cihetden mec'ûl olmak muhâldir. [2]فافهم فإنّه نتيجة الأذواق

[292[a]]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿**اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ**﴾[3]

Mâlikiyyeti yevm-i kıyâmete tahsîs etdiği mahcûbları orada olan mevâkıfdan tahvîf içindir. Zîrâ dünyâ onlara göre dâr-ı muhâsebe değildir ve kendileri için fi'l-cümle mâlikiyyet dahi isbât ederler. Velâkin حَاسِبُوا

---

1 "Karanlıkları ve aydınlığı var etti." el-En'âm, 6/1.

2 Anla. Zîrâ bu zevklerin netîcesidir.

3 Allah Sübhânehû ve Teâlâ şöyle buyurdu: "O gün, mülk Allâh'ındır." el-Hac, 22/56.

أنفسكم قبل أن تحاسبوا[1] vefkınce hâlen vakt-i muhâsebedir. Ve Hakk'ın mâlikiyyeti mutlakdır. قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ[2]

Pes, âriflerin kıyâmetleri dâimedir. Ya'nî yevm-i dünyâ ile yevm-i âhiret onlara berâberdir. Zîrâ âhiret dünyânın kalbidir ve ehl-i kalb olan yanında kalb sûret-i kālebe girmişdir. Zîrâ âlem-i letâfetde kalb başka ve kāleb başka olmaz. Belki başka olmak mahcûba göredir ki mahcûb âlem-i kesâfetdedir. Ve kesâfet mukābil-i letâfetdir. Ve şol ki ezdâdı cem' etmemişdir, gayb ve şehâdet görmekden hâlî değildir. Ârif ise keşf ve şuhûd ehlidir. Bu cihetden ona gayb olmaz ki âlem-i nisbetden halâs olmuşdur. Ve buradandır ki لو كُشِف الغطاء ما ازددتُ يقيناً[3] denilmişdir.

Pes, bundan fehm olunur ki ehl-i yakîne gayb ve şehâdet yek-sândır. Zîrâ îmân ve yakîninde tefâvüt yokdur. Şu kadar vardır ki "keşf" dedikleri -ki mezîd-i yakîn ve kemâl-i itmi'nândır- merâtib-i îmândan mertebe-i mahsûsadır. Ve merâtibde tefâvüt olmak asl-ı îmânı tağyîr etmez. Meselâ bir kimse mürîd olur, sonra şeyh olur. Ve şeyh olmakla irâdet mertebesi müteğayyir olmaz, belki hâlinde terakkî hâsıl olur. Ve kezâlik zât yine evvelki zâtdır. Ve bu terakkî lâ-büddür. Zîrâ âlem-i vücûda tecellîden murâd esmâ ve sıfât yüzünü seyr etmekdir. Velâkin basardan basara ve seyirden seyire fark olmakla ve seyre dahi nihâyet olmamakla zât-i ilâhî kendini esmâ ve sıfât yüzünden ebedî seyr etdirir. Ve bu tefâvüt ile mufâzala vâkı' olur. قال تعالى: ﴿بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بِهِ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ﴾[4] Ya'nî enbiyâ miyânında tefâdul vâkı' olıcak, sâirler arasında bi-tarîkı'l-evlâdır. **[292[b]]** Ve bu tefâdul ayn-ı hikmetdir. Zîrâ müsâvât vâkı' olsa tecellîde ya acz veyâ buhl lâzım gelir. Hak Teâlâ ise Vâsiun Alîm'dir. Ve mülk ve melekûtu dahi ona göredir. Husûsâ ki melekûtu mülkünden evsa'dır. Ve ceberûtu dahi böyledir.

---

1 "Hesâba çekilmeden önce kendinizi hesâba çekiniz." Hz. Ömer'in sözüdür. bk. Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, I, 103; Tirmizî, Kıyâmet 25.

2 "De ki: Mülkün sâhibi olan Allâh'ım." Âl-i İmrân, 3/26.

3 Perde kaldırılsa yakînim artmaz.

4 Allah Teâlâ buyurdu: "Allâh'ın insânlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle..." en-Nisâ, 4/34.

Ve Hak mebde-i dehrdir. Onun için Dîhûr ve Dîhâr Allâh'dır. Ve zamânı bast ve kabz etdiği mesâlih-i ibâd ve tertîb-i kâinât içindir ve illâ zamân "ân-ı gayr-i münkasim" dedikleridir. Ve onun bast ve tafsîli yevm-i kıyâmetde olur. Ya'nî yevm-i kıyâmete -ki "yevm-i meâric" derler- elli bin senedir. Dünyâda devr-i âdem ise yedi bin senedir ki evvelkiye göre yevm-i kabz ve icmâldir. Eğerçi dünyânın evvelini kimse bilmez. Ve bu yüzden yevm-i tafsîldir. Velâkin bu tafsîl yevm-i kıyâmetde müntehî olmakla icmâl hükmünde kılındı ki lemh-i basardır. Yevm-i âhiret ise yevm-i haşrden kat'-ı nazar gayr-i müntehîdir.

Pes, hakîkat-i tafsîl yevm-i âhiretle mütehakkık olur. Velâkin ârif katında dünyâ berzaha ve berzah dahi kıyâmete muttasıl olmakla من مات فقد قامت قيامته[1] mûcebince zamân-ı dünyâ ve âhiret hemân yek-pâre bir zamân gibi olur. Ve ortada icmâl ve tafsîl sûreti vâkı' olmak ona zarar vermez. Bu cihetden Hak Teâlâ'nın mâlikiyyeti yevm-i kıyâmetle takyîdi, yevm-i dünyâda mâlikiyyetini münâfî olmaz. Belki O'nun mâlikiyyeti inde'l-ârif mutlak ve inde'l-mahcûb mukayyeddir. Zîrâ mutlak-ı hakîkîye göre kayd yokdur. Belki ol kayd mukayyede göre melhûzdur. Nazar eyle ki şeytânın la'netini yevm-i dîn ile müntehî kılıp ﴿وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ﴾[2] buyurdu. Maa-hâzâ la'net-i şeytân gayr-i müntehîdir. Fe-emmâ çünki sebeb-i la'net secde-i Âdem'den ibâ ve istikbâr ve devr-i âdem dahi kıyâmetle tamâm oldu, bu yüzden takyîd olundu.

Pes, halkın hâlidir ki Hak Teâlâ'nın mâlikiyyetini takyîd eder ve illâ Hak ıtlâk-ı hakîkî ile mutlakdır. Ve sıfât-i kemâliyyesi dahi ona göredir. Eğerçi esmâsında tefâvüt vardır. Ya'nî ba'zı esmâyı dünyâ ve ba'zını kıyâmet üzerine ve ba'zını yevm-i ebedî üzerine hâkim kılmışdır. Pes, hükmü ebedî olan esmânın âsârına inkıtâ' gelmez. Sâir-i esmâ ise nesh gibi bir ma'nâ olur. Ya'nî muvakkat olan emr **[293ª]** ile'l-ebed tekerrür kabûl etmez. Meselâ ba'zı ahkâm zamân-ı vahyde müntehî ve hükmü mürtefi' olduğu gibi hâlen olan ahkâm dahi mevt ile ve kıyâmetle mürtefia olur. Ve nice ahvâl dahi böyledir. Meselâ kıyâmetde Mümît isminin hükmü müntehî olur. Zîrâ

---

1 "Ölen kimsenin kıyâmeti kopmuştur." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 250.

2 "Kıyamet gününe kadar la'net sanadır." el-Hicr, 15/35.

Hazret-i Yahyâ -aleyhi's-selâm- beyne'd-dâreyn kebş-i mevti zebh edip يا أهل الجنّة خُلودٌ ولا موت، يا أهل النّار خلود ولا موت[1] denildikde bir dahi Mümît isminden kahr vaki' olmaz ve Hayy isminin âsârı bâkî kalır. Ve sâir-i esmâyı dahi ona göre tetebbu' eyle.

Ve insânın dünyâda sûreten ve ma'nen fenâsı Mümît ve Kahhâr isimleri yüzünden gelir. Ve "fenâ-i sûrî" dediğimiz mevt-i tabîîdir ki bu mevt ile sûret-i kesret muzmahille olur. Ve fenâ-i ma'nevî mevt-i irâdîdir ki bu mevt ile ma'nâ-yı kesret zâil olur. Zîrâ tecellî-i vahdet kesreti makhûr edicek, vücûd-i Vâhid'den gayrı kalmaz. Eğerçi zâhirde vücûdât-i kesîre vardır. Pes, zâhir-i vücûdda kesret bâtın-ı vücûdda olan vahdete müzâhame etmez. Zîrâ suver-i taayyünât avârızdır ve ayn vâhidedir ki ale's-seviyye vücûdât-i kesîreye tecellî etmişdir. Velâkin zuhûr ve butûn ile nice tefâvüt dahi vardır. Nitekim nice kerre tahrîr ve takrîr olunmuşdur.

Ve halk arasında "sen" ve "ben" dedikleri izâfet-i kevniyyedir. Pes, bu izâfet hükmen zâil olsa ilimde vücûd-i Vâhid'den gayrı kalmaz. El-hâsıl enelik ve entelik vücûd-i kevnî i'tibâriyledir ki nisbetdir ve nisbet emr-i ademîdir. Bu cihetden vücûdda nisbet-i kevniyye bi-hasebi'z-zâhir lâ-büdd ve bi-hasebi'l-bâtın lâ'dır, bî-büdd. Zîrâ ene Hak'dır ve ente dahi O'dur. Ve hitâbdan isneyniyyet melhûz olmak bir mertebeden bir mertebeye göredir ve illâ ente ayn-ı enedir. Ve bu sırra işâret edip zâhirde dahi demişlerdir ki: وأنت يا رجلُ وكّلنا ذلك الرّجل[2] Ya'nî nazar eyle ki bu terkîbde ne vechile ente ile nûn-i cem'i cem' etdi ve cem'ini müfred kıldı. Bu cihetden ârifler demişlerdir ki: Her sûret bir ma'nâya libâsdır. Nitekim derler: الألفاظ قوالب المعاني[3]

Ve bundan fehm olunur ki rivâyet içinde dirâyet ve dirâyet içinde ilm-i ilâhî bulunur. Eğerçi bî-mezâk olan sûret-i terkîbe ve keyfiyyete nazar eder. Ve bundandır ki muhakkık bir lafzın teğannî ile kırâet **[293[b]]** olunduğuna bakmaz, belki ma'nâya nazar eder. Ve ona teğannî ile adem-i teğannî birdir.

---

1 "Ey cennet ehli, ebedîsiniz, artık ölüm yok. Ey cehennem ehli, ebedîsiniz, artık ölüm yok." Buhârî, Rikāk 50, Tefsîru sûre (19) 1; Müslim, Cennet 40; Tirmizî, Cennet 20.

2 Sen ey kişi, seni bu adama vekîl ettik.

3 Lafızlar ma'nâların kalıplarıdır.

Ve eşyâ ve esmâ dahi böyledir, gerek sûret-i hasenede ve gerek sûret-i kabîhada olsun. Ve bir mûrçe ile bir fil berâberdir, eğerçi esmâda tefâvüt vardır. Ve esmânın tefâvütü, hakāik ve havâssın tefâvütünü iktizâ eder. Bu cihetdendir ki âlem birbirine musahhardır ve illâ hiç kimse sibâ'-ı hayvânât-dan ve umûr-i hâileden havf etmemek lâzım gelirdi. Velâkin çünki taraf-ı kibriyâdan ba'zı nesneden havf etmekle emr olundu -meselâ Allâh'tan havf etmeyenden havf etmek gibi-, lâ-cerem mûceb-i emr üzere cibillet-i beşe-riyyede havf îdâ' olundu, gerek insân-ı kâmil olsun ve gerek nâkıs olsun. Maa-hâzâ insân-ı kâmil halîfetullâhdır ki cemî'-i esmâyı câmi'dir. Velâkin hâli gâh ıtlâkda ve gâh kayddadır. Pes, kaydda olduğu hâlde hükm-i beşe-riyyetde insân-ı nâkıs gibidir. Bu cihetden âlem halkı ondan havf ederken ol dahi ehl-i âlemden havf eder. Ve emrâz-ı beşeriyye ile ibtilâ dahi iştirâk-den gelir.

Bak imdi mâlik-i mutlak dünyâ ve âhiretde Allâh Teâlâ'dır. Ve abd ubûdiyyeti cihetinden mukayyed ve memlûkdür. Onun için ekmel-i nâs أنا العبد[1] demişdir. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ﴾[2] Ya'nî abd mahkûm ve memlûkdür ki cemî'-i ahkâmı Mevlâ elindedir. Onun için ahvâlde tefâvüt oldukda hükm-i ilâhî dahi ona göre gelir. Nazar eyle ki Gazve-i Uhud Gazve-i Bedr gibi değildir ve alâ-hâzâ. Çünki ahvâl-i Nebe-viyye'de tefâvüt bulundu, ümmetde dahi iktizâ etdi. Zîrâ ümmet evlâddır. Veled ise sûreten ve ma'nen sırr-ı peder üzerinedir. Ya'nî pederinin sırrı onda sûret bulmuşdur. Ve ikisinin nakş ve sıfatı birdir ve ona "sırr-ı se-reyân" derler. Ve cemî'-i kâinât tecellî-i ilâhîye göre böyledir.

قال تعالى: ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ﴾[3] Ya'nî herkesin sûret-i ma'mûle-sinde sırrı zâhirdir. Zîrâ ol sûret onun sırrına âyînedir. Eğerçi a'mâ olan ol âyînedeki sûreti görmez. Zîrâ müşâhedeye âlet ister. Ve âlet-i hissiyye basar ve âlet-i ma'neviyye basîretdir. Ve basar ve basîret arasında teâvün vardır.

---

1 "Ben kulum." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Bazı tasavvufî eserlerde hadis olarak geçmektedir. Örnek olarak bk. Rûzbihân Baklî, *Arâisü'l-beyân*, I, 291; a.mlf., *Meşrebü'l-ervâh*, s. 44.

2 "Bana ve size ne yapılacağını bilmem." el-Ahkāf, 46/9.

3 Allah Teâlâ buyurdu: "De ki: herkes kendi mizâc ve meşrebine göre iş yapar." el-İsrâ, 17/84.

Zîrâ demişlerdir ki: من فَقَدَ حسّاً فقد علماً[1] Pes, bu basardan **[294ª]** basîrete olan avndır ve basîret kuvvetli olsa basar-ı zâhire dahi müşâhededе kuvvet hâsıl [olur]. İşte bu basîretden basara avndır. Nazar eyle ki herkesin eşyâya nazarı berâber değildir. Belki ehl-i basîretin nazarı ibret ve rü'yet bâbındandır. Ehl-i basarın nazarı ise sûrete maksûrdur ve ona "müşâhede-i mücerrede" derler ki hayvânda dahi olur. Pes, bu makūle ehl-i nazarın hayvândan farkı olmayıcak kıyâmetde hayvânât ile mahşûr olur ki ﴿وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ﴾[2] ona remz eder.

El-hâsıl netîce-i insân hayvân olmak değildir ki aksdir. Zîrâ hayvâniyyet mertebesinden geldi, tâ ki esmâ ve sıfâtın cem'iyyeti ile insân ola. Pes, rucû' -ya'nî geri dönmek- iki vechile oldu: Biri hayvâniyyete -ki hükm-i tabîatıdır- ve biri insâniyyete -ki hükm-i rûhudur-. Ve rûh Hak'dan menfûhdur. Çünki hükm-i rûha tâbi' olmadı, Hak'dan munkatı' oldu. Zîrâ cihet-i câmia rûh idi, rûh ise hafâda kaldı. Ve Hak'dan munkatı' olan halka muttasıl olur. Ve halkın ehassi hayvân-ı tabîîdir, bakar ve emsâli gibi. Onun için Kur'ân'da: ﴿أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ﴾[3] denildi ve zebh-i bakara ile emr olundu. Nitekim gelir: ﴿إِنَّ اللهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً﴾[4]

Ey sâlik, eğer bu netîceden âgâh oldunsa sülûkünü Hakk'a kıl ve halkdan munkatı' ol. Nitekim gelir: ﴿وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلاً﴾[5] Ve yine gelir: ﴿قُلِ اللهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ﴾[6] Ya'nî Hak'dan gayrıya taalluk eden bâtıla havz etmişdir ve "Allâh" diyen dâmen-i Hakk'a temessük eylemişdir. Ve bâtıl bînetîcedir. Zîrâ asl-ı mercû'un-ileyhi yokdur. Ve Hak merci'-i kâinâtdır. قال تعالى: ﴿وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ﴾[7]

---

1 Bir hissi kaybeden bir ilmi de kaybetmiştir.
2 "Nefisler eşleştirildiğinde" et-Tekvîr, 81/7.
3 "İşte onlar, hayvânlar gibidir." el-A'râf, 7/179.
4 "Allah bir sığır kesmenizi emrediyor." el-Bakara, 2/67.
5 "Bütün varlığınla O'na yönel." el-Müzzemmil, 73/8.
6 "Sen "Allah" de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar." el-En'âm, 6/91.
7 Allah Teâlâ buyurdu: "Dönüş ancak O'nadır." el-Mâide, 5/18.

Ve mâ-sivallâha "bâtıldır" demek -nitekim gelir: ألا كلُّ شيئٍ ما خلا الله باطلُ[1]- "Hak'dan gayrı müstakill merci'i yokdur" demekdir ve illâ vahdet-i Hakk'a müzâhame etmiş olur. Zîrâ merci' iki olur ki biri merci'-i Hak ve biri merci'-i bâtıldır. Ve bir nesnenin ki merci'-i müstakilli ola, bâtıl olmamış olur. Pes, eşyâ bâtıl olduğu vücûd-i Hak'dan gayrı vücûdu olmamakladır ki avârızı bâtıl ve zâil ve hakāikı Hak ve sâbitdir. Onun için rucû'u Hakk'adır. Advâ-i şems gibi ki inde'l-ğurûb kurs-ı şemse rucû' eder ve eşbâh-ı âlemde aks-i dav' munkatı' olmakla zulmet-i asliyyelerinde kalırlar.

[294b] İşte "Eşyâ ma'dûmâtdır" dedikleri budur. Ya'nî hakāik-ı mümkinedir ki ifâza-i vücûd-i ilâhî olmasa adem mertebesinde ve zulmetde kalırlar. Pes, ifâza-i vücûddan kat'-ı nazar hâlâ ma'dûmâtdır. قال تعالى: ﴿قُلْ بِفَضْلِ اللهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا﴾[2] Ya'nî ifâza-i vücûd ve levâzım-ı fazl-ı ilâhîdir ki rahmet-i vâsiasının eseridir. Pes, her mevcûda gerekdir ki vücûd-i Hak ile ferah-nâk ola. Zîrâ kendisi min-haysü hüve ma'dûmdur. Ve adem ile ferah olmaz. Zîrâ zulmetdir.

وكلّ نعيم لا محالة زائل[3] Ya'nî emr-i vücûd üzerine zâyid olan naîm ârız ve zâildir. Ya'nî mevtın-ı fenâya göre. Zîrâ mevtın-ı bekāda vücûd ve naîm-i vücûd bâkîdir ki ile'l-ebed ona zevâl gelmez.

Ve bundan fehm olundu ki kıyâmetden maksûd tafsîli icmâle redd ve icmâli tekrâr tafsîle rac'dır. Pes, eğer mevt-i tabîîde ve eğer mevt-i fenâîde emr-i vücûda halel gelmez. Zîrâ fenâ bulan taayyünâtın aynı değil, belki suveridir. Ve bu ma'nâdan Hakk'a rucû' ile ta'bîr olundu.

El-hâsıl vücûd-i Hak bâkîdir ve tecellîsi dahi dâimdir, velâkin atvârda devr eder ve butûn ve zuhûr ile muhtelif olur. Ve şuhûd ile Hakk'a ermek vücûd ile bekāyı münâfî olmaz. Onun için ervâh ba'de'l-kabz makām-ı berzahda sâbitler ve suver-i ameliyye ile musavverlerdir. Ve ol suver nûr-i vücûdun ifâzasındandır ki ona "suver-i ameliyye" dedikleri gibi "suver-i rûhâniyye" dahi derler. Ve naîm-i berzah bu suvere göredir, suver-i

---

1 Biliniz ki Allah'tan başka her şey bâtıldır.

2 "De ki: Ancak Allâh'ın lütfu ve merhametiyle, işte bunlarla sevinsinler." Yûnus, 10/58.

3 Her nimet mutlaka yok olucudur.

cismâniyyeye göre değil. Onun için Hazret-i Dâvûd'a -aleyhi's-selâm- dünyâdan intikālinden sonra "Hâlin nicedir?" diye suâl olunıcak cevâbında "Allâh Teâlâ nısf-ı cenneti bana i'tâ etdi" dedi.[1]

Ya'nî cennetde naîm iki vechiledir ki biri naîm-i cismânî ve biri dahi naîm-i rûhânîdir. Ve ehl-i berzah hâlen berzahda nısf-ı naîm ile mütena'im-lerdir ki naîm-i rûhânîdir. Neş'e-i âhirede naîm-i cismânî dahi munzamm olup tamâm-ı naîm ile mütena'im olurlar. Ve Kur'ân'da ﴿بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾[2] hayât-i rûhâniyyeye işâretdir, lâkin şühedâ ve emsâline göre hayât-i cismâniyyeye karîb olan vechiledir. Onun için makām-ı **[295ª]** imtinânda zikr olundu. Ve küffârın ve usâtın taazzüb ve teellümü dahi ona kıyâs oluna. Ve demişlerdir ki: Azâb-ı rûhânî eşeddir. Zîrâ rûh âlem-i letâfetdendir ve latîf olan nesne emr-i cüz'îden müteessir ve münfail olur, berk-i gül gibi; fe-keyfe emr-i küllîden? Ve bu makām hâl-i menâmdan fehm olunur. Eğer naîmde ve eğer cahîmde. Eğerçi hâl-i berzah akvâdır. Zîrâ rûhun berzahda cesede ittisâli yokdur. Cesed ise hicâb-ı azîmdir. Onun için insân cesedden müfârakat etmedikçe ilmi ma'lûma kemâ yenbağî muttasıl olmaz. Pes, netîce-i ilm ve şuhûd, mevtın-ı tabîatdan bi'l-külliyye müfârakatden sonradır.

فَلَكُ الْوُجُود، وَفَلَكُ الرَّحْمَةِ، وَفَلَكُ الْحَيَوةِ[3]

Bir ma'nâdır ki cümlesi Vâsi' ismindedir. Zîrâ vücûddan ve rahmetden ve hayâtdan vâsi' ve eamm nesne yokdur. Şu kadar vardır ki rahmet ve hayât vücûdun bâtınıdır. Zîrâ vücûd zâtın zuhûru i'tibâriyle ıtlâk olunur. Eğerçi Hakk'ın vücûdu zâtı üzerine emr-i zâyid değildir, halkın vücûdu ise böyle değildir, belki zâyiddir. Şol cihetden ki vücûd-i halk hâdisdir ve hâdis ârızdır. Onun için vücûd-i kiyânîye i'tibâr yokdur. Zîrâ zulmetdir. Ve ol zul-

---

1 Bursevî *Rûhu'l-beyân*'da Dâvûd (a.s.) yerine Bişr-i Hâfî'nin rüyâda görüldüğünü zikreder (İstanbul 1330, I, 259). Bazı kaynaklarda ise yine Dâvûd (a.s.) yerine Bişr-i Hâfî'nin rüyâda görüldüğü belirtilmektedir. bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 336; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 57.

2 "Bilâkis onlar Rableri katında diridirler." Âl-i İmrân, 3/169.

3 Vücûd feleki, rahmet feleki, hayat feleki.

meti nûr-i zât mukābelesinde tutmak eşyâ zıddıyla mütebeyyin olduğundandır ve illâ hâdis kadîme ve mümkin vâcibe mukābil olmaz. Zîrâ hâdis zâil ve müteahhir ve kadîm sâbit ve mütekaddimdir. Bu cihetden ﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾[1] denildi. Ya'nî âlemin zikri te'hîr olundu, hudûsundan ötürü. Ve bu sebebden ba'zı ârifîn-i makām makām-ı hamdde ﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ﴾ üzerine iktifâ etdiler, tâ ki hâdisi kadîme mukābil getirmeyeler.

Ve vücûdun umûmu إِنَّ اللهَ خَلَقَ الْخَلْقَ فِي ظُلْمَةٍ ثُمَّ رَشَّ عَلَيْهِمْ مِنْ نُورِهِ[2] hadîsinden müstefâd oldu. Zîrâ zulmetden murâd zulmet-i adem ve nûrdan murâd nûr-i vücûddur. Ve halk eammdır, eğerçi mutlakı kâmile masrûfdur ki insândır. Ve rahmetin şümûlü ﴿وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ﴾[3] âyetinden ahz olundu. Hattâ ism-i Mudill tahtında olanlar dahi bu rahmetde **[295b]** dâhillerdir.

Ve vüs'at-i hayât dahi bundan fehm oluna. Zîrâ hayâta "unsur-i a'zam" dediler ki ﴿وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ﴾[4] ona remz eder. Ya'nî âb suverin bekāsına sebeb olduğu gibi hayât dahi hakāikın sebât ve devâmına sebeb oldu. Zîrâ Allâh Teâlâ dâim ve sâbitdir. Ve hakāik dahi onun ibkāsıyla bâkîdir, bi-zevâtihe'l-mümkine değil. Çünki cümle-i eşyâya esmâ nâzır ve esmâ ile dahi müsemmâ hâzır ola, âlemden hayât munkatı' olmaz.

Ve ibtidâ taayyün bulan hayât, sonra ilim ve irâdet ve kudret ve sem' ve basar ve kelâmdır. Pes, kelâm âhiru't-taayyünâtdır, velâkin "kün" hitâbından beri muttasıldır. Ya'nî hitâb-ı kün ve kelâm-ı ilâhî dâimdir. Nitekim ﴿كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ﴾[5] ona işâretdir. Zîrâ yevm ile murâd yevm-i ilâhîdir ki ân-ı gayr-i münkasimdir. Eğerçi bu ân dahi bin seneye mütefassıldır.[6] قال تعالى: ﴿وَإِنَّ يَوْماً عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ﴾

---

1 "Hamd, âlemlerin Rabbi Allâh'a mahsustur." el-Fâtiha, 1/2.

2 "Allah mahlûkātı karanlıkta yarattı, sonra onlara nûrundan serpiştirdi." bk. Tirmizî, Îmân 18; Müsned, II, 176, 197.

3 "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır." el-A'râf, 7/156.

4 "Her canlı şeyi sudan yarattık." el-Enbiyâ, 21/30.

5 "O, her gün (her an) bir iştedir." er-Rahmân, 55/29.

6 Allah Teâlâ buyurdu: "Rabbin yanında bir gün sizin saydıklarınızdan bin yıl gibidir." el-Hac, 22/47.

Ve hâlen bu kalem ve bu tahrîr onun kelâmıdır. Nazar eyle ki bir ferdde bu kadar kelâm-ı kesîr olıcak sâir efrâd-ı kâinâta göre hâl nicedir? Onun için eşcâr aklâm ve eflâk sahâif ve bihâr midâd olsa yine Hakk'ın ma'lûmât ve makdûrâtı tahrîr olunup nihâyet bulmaz. [1]﴿وَاللهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ Ve her nesne kendi zâtını ve evsâfını yazsa tamâm olmaz. Zîrâ demişlerdir ki: في كلّ شيئ فيه كلّ شيئ[2] Ya'nî Hak ol şeyin maiyyeti ile olıcak Hakk'ı tahrîre nihâyet olmaz.

Pes, ol yazılan evsâf mahlûk sûretinde evsâf-ı Hak'dır. Ve her söyleyen nâtıkın nutku dahi kelâm-ı Hak'dır. Onun için [3]﴿حَتَّى يَسْمَعَ كَلاَمَ اللهِ﴾ dedi. Ya'nî mahlûk ağzından çıkan kelâmullâh oldu. Nitekim muhâtaba göre mesmû' olan dahi budur. Ve kendi kelâmını kendine arz etdi. Ve iki mertebeden göründü ki biri mertebe-i mütekellim ve biri dahi mertebe-i sâmi'dir. Bu cihetden dediler ki: Kelâm kāsıdın kasdına göre cidd ve hezl olur ve illâ kendi zâtında hezl olmaz. Ya'nî hezl i'tibârîdir, harâm i'tibârî olduğu gibi. Meselâ lahm-i hınzîrin ekli harâmdır. Ve eğer nehy emre münkalib olsa izn-i ilâhî ile helâl olur.

Ve ortada olan hacr seni terbiye ve imtihân içindir, tâ ki isti'dâdın **[296ª]** mertebesi zâhir ola. Velâkin "Çünki sana göre muzırr idi, muzırrı niçin halk etdi?" dersen, cevâb budur ki: Dârr isminin hakāikından halk eyledi. Ve bir nesnenin sana göre muzırr olduğu gayra göre nâfi' olduğunu münâfî değildir. Nazar eyle ki hamr harâm iken "İsâğa-i lokma için helâldir" denildi. Pes, hamr sana göre muzırr ve hulkūmunda lokma durana göre nâfi' oldu.

Ve "Esmâ-i ilâhiyye mütekābildir" denildi. Bu yüzden hükm-i kabzateyn emir ve nehyi iktizâ etdi. Zîrâ esmânın hakāikı ki insânda mündericdir, emir ve nehyin mecmû'una sâlihdir. Ya'nî hakîkat-i vâhidede hakāik-ı mütekābile vardır ki ba'zısı emir ve ba'zısı nehy iktizâ etmişdir. Onun için Hakk'a "Hakîm" denildi. Zîrâ emir ve nehyin mecmû'u hikmet üzerine mebnîdir. Bu sebebden emirden ictinâb ve nehyi iktisâb eyleyen kimse hâşâ

---

1 "Allah (lütfu) geniş olan, hakkıyla bilendir." el-Bakara, 2/247.
2 O her şeyde, her şey onda.
3 "Allâh'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar." et-Tevbe, 9/6.

Hakk'ı cehle nisbet eyledi. Ve böyle iken Hak ona kâfir demedi, belki asl-ı îmânına nazarla mü'min deyip mevâdd-i nehyde hâline göre hadd ve ukūbet ta'yîn eyledi. Bu dahi onun rahmetinden oldu. Ve şol kimse ki ehl-i kebâire "kâfir" dedi, rahmet-i vâsiayı tazyîk eyledi ve hikmeti bilmedi.

Ve buradan iblîsin i'tirâz edip "Çünki benim işim fesâd ve fitne idi, beni niçin halk etdi?" dediğinin sırrı bilindi. Zîrâ hikmet-i ilâhiyye o şakî ve mu-dillin vücûdunu iktizâ etmiş idi, tâ ki celâl-i ilâhî onun yüzünden zâhir ola. Pes, sûretde şekāvetde ve ma'nâda hizmetde bulundu. قال تعالى: ﴿لِيَمِيزَ اللهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ﴾[1] Ya'nî iblîs ile Âdem'i biribirinden temyîz eylediği, evlâdını dahi iblîs ile temyîz eyledi.

Ve habîsi takdîm eyledi. Zîrâ iblîs ki cânn kavmindendir, Âdem'den mukaddemdir. Zîrâ cânn kavmi Âdem'den altmış bin sene mukaddem halk olundu. Ve bir dahi habîsi vech-i takdîm budur ki temyîze bâis olan habîsin habâsetidir. Nitekim derâhim ve denânîrde züyûf ve mağşûş olmasa temyîze hâcet kalmaz. Pes, fıtrat-i asliyye[ye] göre habîs olmaz. Onun için âlem-i ervâhda temyîz vâkı' olmadı, belki âlem-i ecsâmda ba'de'l-halk ve't-teklîf vâkı' oldu. Gûyâ cisim ahvâl-i rûhun âyînesi **[296[b]]** oldu ki ol ahvâl fıtrat-i asliyyede mestûre idi. Ve hârice gelmedikçe küfr ve îmân ile hükm olunmadı.

Ve buradandır ki bir mâddede kādînin ilmi kifâyet etmez, belki hâric-den şâhid gerekdir. İlm-i ilâhî dahi böyledir ki saîd ve şakî a'yân-ı sâbite hâlinde Hakk'a ma'lûm idi. Velâkin âlem-i teklîfde âsâr-ı saâdet ve şekāvet zuhûr etmedikçe saîd ve şakî diye hükm eylemedi.

İşte bundan Ebû Hanîfe (bundan murâd Ebû Mansûr Mâtürîdî'dir) ile Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin mezheblerinin sırrı zâhir oldu. Zîrâ Ebû Hanîfe [2]﴿وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ﴾'de كان'yi صار ma'nâsına haml edip iblîsin şekāvetini emr-i ârıza nisbet eyledi ki secdeden ibâdır. Ve Ebü'l-Hasen ilm-i ilâhîye ircâ' eyleyip "Onun küfrü emr-i zâtî ile dahi ilm-i ilâhîde iken idi" dedi. Ve Ebû Hanîfe'nin mezhebi (kāili Ebû Mansûr) esedd ve akvâ oldu.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Allâh'ın murdarı temizden ayırması için..." el-Enfâl, 8/37.

2 "Kâfirlerden oldu." Sâd, 38/74.

Zîrâ [1] نحن نحكم بالظّاهر والله يتولّى السّرائر sırrına evfakdır. Ve bu i'tibâr Ebü'l-Hasen'in i'tibârına mâni' değildir. Zîrâ her nesne kuvvetden fi'le gelir. Pes, şeytânın ilm-i ilâhîde ibâ ve istikbârı olmasa hâricde vâkı' olmazdı, velâkin hüküm ba'de'l-vukū' olmakla emr-i ârıza nisbet etmek ensebdir. Pes, bi'l-fi'l vukū' bi'l-kuvvenin netîcesi oldu. İşte hâlen âlemde vâkı' olan esrâr-ı kaderdir. Fe'fhem cidden.

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿وَكَانَ اللهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطاً﴾[2]

Burada [3] ﴿كُلِّ شَيْءٍ﴾ ile murâd mevcûdât-i hâriciyyedir, gerek ecsâm ve gerek ervâh. Zîrâ ervâhın dahi suver-i rûhâniyyesi vardır. Suver-i ilmiyye ile farkı budur ki suver-i ilmiyye suver-i ma'neviyyedir. Suver-i rûhâniyye ise suver-i akliyyedir. Zîrâ âlem-i ervâh-ı âliye akl-ı evvel mertebesidir. Akl-ı evvel ise evvel-i mübdeâtdır ki feyz-i mukaddes ile hâsıl olmuşdur. Ve onun şey'iyyet-i vücûdiyye-i ayniyyedir, yoksa şey'iyyet-i ademiyye-i ilmiyye değildir. Ve ma'dûm-i ilmîde vücûd-i hâricî yok, belki şuhûd-i ilâhî vardır. Ve ol ma'dûm mertebe-i imkândadır, mertebe-i muhâlde değil. Zîrâ eğer mertebe-i muhâlde olsa onunla tecellî vâkı' olmazdı, "mümteniât" dedikleri gibi. Onlar şemm-i râyiha-i vücûd etmemişlerdir, ilm-i ilâhîde istîsâr olunan esmâ-i ilâhiyye gibi.

Ve şol nesne ki ilm-i ilâhîde müstecinndir, ilm-i mahlûk ona taalluk etmez. Belki ilm-i mahlûkun **[297ª]** taalluk etdiği şol ma'lûmâtdır ki ona "mevcûdât-i hâriciyye" derler, akl-ı evvelden gāyet-i imkâna erince. Ve bu ma'nânın şâhidi şol âyetdir ki gelir: [4] ﴿فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ﴾ Ya'nî Allâh Teâlâ müteallak-ı ilmi mertebe-i ulûhiyyet kıldı ki mertebe-i tecellîdir. Ve bu mertebede ilâh ile me'lûhun arasında irtibât vardır, fe-emmâ fevkınde irtibât yokdur. Pes, bizim Hakk'a ilmimiz mertebe-i irtibâtdadır ki

---

1 "Biz zâhire göre hükmederiz, gizli olanlar ise Allâh'a âittir." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 175-176.

2 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu: "Allah her şeyi kuşatmıştır." en-Nisâ, 4/126.

3 "her şey" en-Nisâ, 4/126.

4 "Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur." Muhammed, 47/19.

mevcûdât-i hâriciyyedir, yoksa mertebe-i zât-i bahtda değildir. Onun için ona "zât-i baht" dediler ki esmâ ve sıfât i'tibârından hâlisdir.

Pes, mevcûdât-i hâriciyye mertebe-i esmâ ve sıfâtdır, yoksa mertebe-i zât-i baht değildir. Ve mertebe-i esmâ, mertebe-i zât maa'l-esmâ demekdir. Zîrâ isim müsemmâdan ve sıfat mevsûfdan münfekk değildir. Ve bu mertebede Allâh Teâlâ cemî'-i eşyâyı muhîtdır. Zîrâ onların sûretinde tecellî eylemişdir. Taayyünât ise müteayyinin muhâtıdır. Bu cihetden müteayyin muhît olmuş oldu. Ve bu ihâtada kâfirler dahi dâhillerdir. قال تعالى: ﴿وَاللهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ﴾[1]

Ve bu sırr-ı ihâtayı bilmeyen ma'rifet-i ilâhiyyeden dûr oldu, mü'min ise. Zîrâ îmân-ı mücerred ile irfânın farkı vardır ki îmân mukallidde dahi olur, irfân ise mukallidde olmaz.

Ve şol câriye-i sevdâ-i harkāya أين الله؟[2] diye suâl olundukda ısbi'iyle semâya işâret edîcek Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem-: إنّها مؤمنةٌ[3] buyurdular, عارفةٌ[4] demediler. Bu cihetdendir ki mertebe-i aklına göre eyniyyet ile suâl eylediler ve semâya işâretden ta'yîn-i cihet lâzım gelmedi, belki fevkıyyet lâzım geldi. Hak Teâlâ ise fevkıyyet ile muttasıfdır. قال تعالى: ﴿وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ﴾ وقال تعالى: ﴿وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ﴾[5] Ya'nî âlem-i fevkānî ve tahtânîde ulûhiyyet ile muttasıfdır ve ilâh me'lûhdan cüdâ değildir. Pes, her şeyi muhîtdır ve teklîf herkesin haddine göredir. قال تعالى: ﴿لَا يُكَلِّفُ اللهُ نَفْساً إِلَّا وُسْعَهَا﴾[6] Ya'nî îmân ile mükellef başka ve irfân ile mükellef başkadır ki mü'min-i mukallide irfân teklîf olunmaz ve illâ ekser-i mukallidîn kâfir olmak lâzım gelir.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Allah kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır." el-Bakara, 2/19.

2 "Allah nerededir?"

3 "Şüphesiz ki o mü'minedir." Müslim, Mesâcid 33, Ebû Dâvûd, Salât 167, Eymân 16; Nesâî, Sehv 20.

4 ârifedir.

5 Allah Teâlâ buyurdu: "O, kullarının üstünde her türlü tasarrufa sahiptir." (el-En'âm, 6/18). Allah Teâlâ yine buyurdu: "O, gökte de ilâhtır, yerde de ilâh." (ez-Zuhruf, 43/84).

6 Allah Teâlâ buyurdu: "Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar." el-Bakara, 2/286.

Ve buradandır ki bir mütekellim ile bir sûfî münâzaa edip mütekellim demiş ki: **[297b]** "Bîzârım ol Tanrı'dan ki kelbde zuhûr eyleye." Ve sûfî demiş ki: "Bîzârım ol Tanrı'dan ki kelbde zuhûr eylemeye." Ve bu sözlerden ikisi dahi kâfir olmak lâzım gelmemiş. Zîrâ Hâlık'da ihtilâf etmediler, belki zuhûrda ihtilâf eylediler. Bu ihtilâf ise ihtilâf-ı evveli müstelzim değildir. Pes, mütekellim mukallid olmakla i'tikādına göre vüs'u mertebesin söyledi. Ve sûfî muhakkık olmakla ol dahi keşfine göre vüs'u mertebesin ifâde eyledi. Ve mütekellime "mü'min" ve sûfîye "ârif" dediler. Zîrâ mütekellim zâhir-bîndir ki sûret-i zâhireye nazar edip Hakk'ı tenzîh eder. Ve sûfî hakîkat-bîndir ki tecellî-i sârîye göre Hakk'ı teşbîh eder.

Ve tenzîh ve teşbîhin ikisi dahi hakdır. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾[1] Ya'nî Allâh Teâlâ'ya sem' ve basar sıfatların isbât ve teşbîhden hakîkat-i tenzîhi nefy etmek lâzım gelmez. Ve Hakk'ın sûret-i kelbde zuhûrundan murâd sûret-i vücûdiyye değildir, belki sûret-i hakîkıyyedir. Nitekim Âdem hakkında gelir: إنّ الله خلق آدم على صورته[2] Ya'nî Allâh Teâlâ Âdem'i sûret-i hakîkıyye-i kemâliyye üzerine halk eyledi, yoksa sûret-i vücûdiyye-i hissiyye üzerine değil. Zîrâ Allâh Teâlâ musavver ve mahsüs olmakdan münezzehdir. Belki Musavvir'dir -kesr ile- ve meşhûddur ayn-ı basîretle.

İşte sûfînin "sûret-i kelb" dediği tecellî-i sârîye râci'dir, yoksa sûret-i hissiyyeye değil. Nazar eyle ki şems tulû'unda kāzûrât üzerine dahi zâhir olur. Pes, onun zuhûru ol kāzûrâtı ızhârdır, yoksa nefs-i kāzûrât sûretiyle tasavvur değildir. Ve meşhûrdur ki demişlerdir: Hâze'l-mevcûd ile vücûdun farkı vardır. Zîrâ hâze'l-mevcûd emr-i hissî ve vücûd mâ-bihî yekūmü'l-mevcûddur. Pes, bunun ma'nâsı Kayyûm ismine râci' olur. Ve ba'zı ârifîn demişlerdir ki:

لا تنكر الباطل في طوره فإنّه بعض ظهوراته[3]

---

1 "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir." eş-Şûrâ, 42/11.

2 "Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı." Buhârî, İsti'zân 1; Müslim, Birr 115, Cennet 28.

3 Bâtılı tavrında inkâr etme. Zîrâ o da O'nun zuhûrâtının bir kısmıdır.

Ve bundan fehm olundu ki şeytân dahi sûret-i Hak ile zâhirdir. Zîrâ ism-i Mudill'e mazhardır. Pes, bu cihetden sûret-i Hak'dır. Zîrâ Hakk'ın sûreti esmâ ve sıfâtıdır, yoksa sûret-i hissiyye değil. Ve sûret-i hissiyyede âdem ve şeytân **[298ª]** berâberdir. Ya'nî mutlak sûretde ve hissde dâhillerdir. Eğerçi âdem ve melek ve cinn suver-i mütebâyinede halk olunmuşlardır. Ve sûret-i âdemiyye ahsen-i takvîm ve eşrafü's-suverdir. Zîrâ hakîkati cemî'-i hakāikı câmi' olduğu gibi -gerek hakîkat-i ilâhiyye ve gerek hakîkat-i kevniyye- sûreti dahi cümle-i suveri muhîtdır -gerek sûret-i melekiyye ve gerek gayrı-. Âdem'den mâ-adâsının sûreti ise ismine göre cami'dir, mutlakan değil.

Ve buradandır ki demişlerdir: Kemâl odur ki enfüsü âfâka tatbîka kādir ola. Ve âyât iki vechiledir ki biri âyât-i tenzîliyye ve biri âyât-i tekvîniyyedir. Ve âyât-i tenzîliyyede hurûf-i teheccî dâhildir. Zîrâ Âdem'e -aleyhi's-selâm- tenzîl olunmuşdur. Bu cihetden ilm-i hurûfa tevağğul edenler -ki onlara "Hurûfiyye" derler- sûret-i âdemde hurûfu bi'l-külliyye bulmuşlar ve ta'yîn eylemişlerdir.

Ve ilm-i ilâhîye meşgūl olanlar âfâkı enfüsde müşâhede kılmışlar ve zâhir ve bâtın-ı insânda ne kadar a'zâ ve kuvâ var ise arş-ı a'zamdan tahte's-serâya varınca eşyânın sûretin bulmuşlardır. Pes, âdem dedikleri yalnız hakāik ve yalnız sûret dedikleri değildir, belki ikisinden ibâretdir ki sûreti ism-i Zâhir'e ve ma'nâsı ism-i Bâtın'a râci'dir. Ve âdem mecmûa-i esrâr ve mecma'-ı esmâdır. [1]ليس في الإمكان أبدع ممّا كان sırrı odur. Onun için tecellî-i ilâhî âdemde hatm oldu. Zîrâ rûh-i ilâhînin külliyyeti ve tefâsîli onda zuhûr eyleyip ervâh-ı selâse ile sâyirlerden mümtâz oldu ki rûh-i zâtî ve rûh-i menfûh ve rûh-i hayvânîdir.

Ve asıl mâ-bihi'l-imtiyâz rûh-i menfûhdur. Zîrâ öbür iki rûh sâir mevcûdâtda dahi bulunur. Eğerçi insânın rûh-i hayvânîsi ile sâir hayvânâtın rûh-i hayvânîsi bir değildir. Zîrâ hayvânâtın ervâh-ı hayvâniyyesi ba'zı ufûnâtın eseridir. Onun için ona bekā yokdur. İnsanın rûh-i hayvânîsi ise rûh-i menfûhun eseridir. Onun için ona bekā vardır. Zîrâ "rûh-i hayvânî" dedikleri nefs-i mustalahun-aleyhâdır ki matıyye-i rûh-i insânîdir. Ve bu

---

[1] Var olandan daha mükemmel bir şeyin olması mümkün değildir.

matıyyedir ki te'dîbe müstehakdır. Zîrâ şekāvete mâyildir ve illâ nefs-i insâniyye-i nâtıka dâreynde [298b] saîdedir. Nitekim nice kerre ifâde olunmuşdur.

Ey ârif, işte bu takrîrden Muhît'ın ma'nâsı bilindi ve asl-ı ihâtada cemî'-i eşyâ mütesâviye olduğu ma'lûm oldu. Eğerçi ihâta-i insân sâirin ihâtasından külliyyetli ve üs'atlidir. Zîrâ cemî'-i esmâsı ile muhîtdır. Ve insân mecma'-ı esmâ olıcak ol dahi muhît oldu. Bu cihetdendir ki bâb-ı rü'yetde tefâvüt ve ihtilâf vâkı' oldu. Sahîh olan budur ki cemî'-i eşyâda esmâsı gözüyle müşâhede vardır. Ve insânın müşâhedesi ise cemî'-i esmâdandır. Onun için yevm-i kıyâmetde olan tahavvülde insân-ı kâmil hiçbir sûreti inkâr etmese gerekdir. Zîrâ dünyâda i'tikād ve ilim ve müşâhedesi umûm üzerine idi. Onun için vech-i küllîden vech-i küllîye nazar eyledi. Sâir ise vech-i cüz'îden vech-i cüz'îye bakdı. Ve Hakk'ın vech-i cüz'î olduğu nâzırın nazarına râci'dir. Nitekim "Yarım ağızla söyler ve yarım gözle bakar" derler.

Pes, Hak'da külliyyet ve cüz'iyyet ve ıtlâk ve kayd olmaz. Belki bu ma'nâ mazhara göredir, Zâhir'e göre değil. Nitekim âyîne tûlânî olsa yüzü dahi tûlânî gösterir. Ve bundandır ki derler: Sen Hakk'ın mir'âtısın ve Hak dahi senin ahvâline mir'âtdır. Kamerde nûr-i şemsin zuhûru mukābelesi mikdârıdır. Onun için esmâsı muhtelif olup "hilâl" ve "kamer" ve "bedr" derler. Maa-hâzâ şems kendi hâli üzerinedir ki onda bu makūle ihtilâf yokdur. Belki muhîtdır ve ihâtası dîdesi olana rûşendir ve ism-i Celâle'den hissesi nûr ve muhît ve emsâlidir. Pes, [1]﴿وَكَانَ اللهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطاً﴾'da şems dahi dâhil oldu. Ve alâ-hâzâ külliyyât ve cüz'iyyât bu müşâhede ile müşâhede oluna.

Pes, kayd mahlûk cânibindedir, Hâlık cânibinde değil. Çünki Hak Muhît'tır, bu vechden havf ve recâ Hak'dan Hakk'adır. Zîrâ eşyânın sûreti kelimât ve hakîkati sırr-ı "kün"dür. Pes, esedi görsen meselâ taayyün-i mahsûsun cihetinden havf edersin. Maa-hâzâ hâif ve mahûfun-minhde mütecellî olan Hak'dır, velâkin esmâda tefâvüt vardır. İşte [2]أعوذ بك منك budur.

---

1 "Allah her şeyi kuşatmıştır." en-Nisâ, 4/126.

2 "Senden sana sığınırım." Müslim, Salât 222; Ebû Dâvûd, Salât 148, Vitr 5; Tirmizî, Deavât 112; Nesâî, Tahâret 119, Sehv 89; İbn Mâce, Duâ 3.

Ya'nî istiâze taayyünden taayyüne ve isimden ismedir. Fe-emmâ isim müsemmânın aynı olıcak "Senden sana sığınırım" demek olur.

Ve bu mertebe keşf-i zât ehlinindir. Ve mahcûb ki **[299ª]** bu sözü söyleye verâ-i perdeden bakıp söyler. Onun için makbûl değildir. Ve bu cihetdendir ki أعوذ بكلمات الله[1] vâkı' oldu. Ya'nî أعوذ بالله[2] demeğe her mahcûbun ağzı yakışmadığından istiâzede zâtdan sıfâta tenzîl olundular. Zîrâ sıfât onlara zâtdan akrebdir. Ve sıfâtda dahi inkâr ve ilhâd ve inâd vâkı' olup أعوذ بدانيال وبفلانٍ[3] demeyi men' edip küfrden addetdiler. Maa-hâzâ seni iâze eyleyen sûret-i Dânyâl değil, belki sırr-ı Dânyâl'dir.

Ve kelimât-i tâmme, ervâh-ı tayyibe ve esmâ-i câmiadır. Ya'nî kelimât mutlak ervâhdır ki tâmmât ervâh-ı tayyibe-i hayyire ve gayrılar ervâh-ı habîse-i mü'ziyedir. Ve âlem bu iki rûh ile mâl-â-mâldir. Onun için şürûr-i habîseden tâhireye istiâze etmek meşrû' oldu. Zîrâ tâhire bi'l-fi'l esmâ ile kāimdir. Ve onlara istiâze esmâya ve esmâdan müsemmâya râci'dir. Pes, eğer bu netîceye vâsıl oldunsa senin istiâzen Hâlık'adır, mahlûka değildir. Velâkin her sûret âyînesinden görünür. Ve bu müşâhededen a'mâ olanlar, tenzîh-i mutlak semtin tutup esrâr-ı Kur'ân'dan bî-haber kaldılar. Onun için türbeleri ziyâretden men' etdiler ve kelâm-ı teşbîh söyleyenleri söyletmediler ve nısf-ı şer'i ibtâl etdiler ve akl-ı kāsıra tâbi' oldular. أولئك الّذين لعنهم الله في الدّنيا والآخرة وحجبهم عن المعاني الباطنة في الألفاظ الظاهرة.[4]

۞

أَمْرُ الْإِنْسَانِ عَجِيبٌ وَرَبُّهُ قَرِيبٌ مُجِيبٌ[5]

Ya'nî insânın kurb ile bu'd ve kabûl ile redd arasında hâli acîbdir. Maa-hâzâ Perverdigâr'ı karîbdir, baîd değil; ve mücîb-i duâ ve kābil-i recâdır,

---

1 "Allâh'ın kelimelerine sığınırım." Buhârî, Enbiyâ 10; Müslim, Zikir 54-55; Ebû Dâvûd, Tıb 19; Tirmizî, Deavât 40; İbn Mâce, Tıb 35, 46.

2 Allâh'a sığınırım.

3 Dânyâl'a sığınırım, fülâna sığınırım.

4 Onlar Allâh'ın dünyâ ve âhirette la'net ettiği, kendilerini zâhir lafızlarda bâtın ma'nâlardan perdelediği kimselerdir.

5 İnsanın hâli hayret vericidir. Halbuki Rabbi yakın ve duâları kabûl edicidir.

reddedici değil. Çünki hicâb-ı kevn mürtefi‘ ola, baîd görünen karîb olur. Zîrâ vesâitdır ki onu dûr etmişdir. Ve çünki perde-i kevn mesdûl ola, karîb olan baîd olur. A‘mâ gibi ki yedinde olan Mushaf ondan dûrdur. Zîrâ nazarında değildir. Ve huffâş gibi ki şemsin dav'ı vâsıl iken illet-i basar hasebiyle mahcûbdur.

Ve Hakk'a göre hicâb yokdur. Zîrâ hucüb dahi onun tecelliyâtıdır. Meselâ akl-ı evvelden mertebe-i insâna gelince olan atvârda mütecellîdir ve suver-i muhtelife onun tahavvülâtıdır, yevm-i kıyâmetde olduğu gibi. Pes, şol kimse ki ehl-i rü'yetdir, sultânı her ne türlü câmede görse teşhîs eder **[299^{b}]** ve gayr gördüm demez. Zîrâ ol câmeler onun ziynet-i zâtıdır, yoksa hicâb-ı zâtı değil.

Nazar eyle ki basarda yedi aded perde vardır ve nûr-i basar ol perdelerden hârice aks eder ve ol perdeler ol nûra hicâb olmaz, belki ol yedi perde ol nûr ile müstenîrdir. Ve nazar eyle şemse ki felek-i çârumdan vech-i arza aks eder ve eflâk ona mâni‘ olmaz, belki onlar dahi ol nûr ile münevver olurlar. Ve onun felek-i çârumda vaz‘ olunduğu li-ecli'l-hikmedir. Şöyle ki eğer fevka'l-arş olsa dahi yine hâli evvelki gibidir ki onun için perde yokdur. Ve emr-i ârıza i‘tibâr olmaz, sehâb gibi. Zîrâ sehâb onun sûretine perde olur, yoksa nûruna değil. Belki nûru ke'l-evvel bâkîdir.

İmdi bu avâlimin suveri nûr-i Hakk'a hicâb olmaz. Zîrâ her sûretde zâhir olan ol nûrdur. Nitekim Kur'ân'da gelir: [1]﴿اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ Ya‘nî "Cemî‘-i avâlimin nûrudur" demekdir. Zîrâ semâvât ve arz, ulviyyât ve süfliyyât demekdir mutlakan. Ve arz zıll olmak i‘tibâriyle mahcûba göre onda zulmet melhûz olmakla bi-tarîkı't-tahsîs [2]﴿وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا﴾ buyurdu. Zîrâ maksûd olan süfliyyâtda olan hicâb-ı zulmeti ref‘dir ki taayyünât tezâuf ve terâkümünden hâsıl olmuşdur ve illâ ulviyyât hâli üzerine nûrânîdir.

Ve bu iki âleme -ya‘nî dünyâ ve âhirete- "sevâd" ta‘bîr olunduğu sûreti hasebiyledir. Ve hakîkatde ne sevâd ve ne beyâz vardır. Zîrâ âlem-i hakîkate

---

1 "Allah göklerin ve yerin nûrudur." en-Nûr, 24/35.

2 "Yeryüzü Rabbinin nûru ile aydınlandı." ez-Zümer, 39/69.

mukābil nesne yokdur, belki cemî'-i mütekābilâtın mebdeidir. Meselâ dünyâda envâr zulümât ile mukābele olunur. Nûr-i nehâr ve zulmet-i leyl gibi. Nûr-i hakîkatde ise tekābül olmaz, belki ona "nûr-i hakîkî" ve "zıll-i hakîkî" derler. Ve sûfiyyenin müşâhedelerinde en âhir nûr-i siyâh gördükleri bu zılle işâretdir ki nûr-i hakîkî ile berâberdir.

Ve kelimât-i meşâyihde gelir ki: الفقر سواد الوجه في الدّارين[1] Ya'nî siyâdet-i hakîkıyye odur ki insân tâlib-i zât olup iki âlemin karaltısından halâs ola ve taallukundan necât bula. Ve bu mertebeye "fenâ" ve "fakr-ı hakîkî" derler ki mâ-sivallâhdan boşalmakdır. Ve bunun mukābili الغناء بياض الوجه في الدّارين[2]'dir. Ya'nî tâlib-i kevneyn olan kimse sevâd-ı **[300ª]** fakrı kabûl etmez, belki ebnâ-i cinsi arasında yüz aklığını ister.

Gel imdi ârif isen yüz karalığını kabûl eyle ki fakr-ı hakîkîdir, tâ ki yüzün ak ola ki gınâ-i hakîkîdir. İşte bu fakr cemî'-i fakrların aslıdır ki bunun fevkında bir dahi fakr olmaz. Ve bu gınâ dahi cemî'-i gınâların aslıdır ki onun fevkında dahi gınâ olmaz. قال تعالى: ﴿وَوَجَدَكَ عَائِلاً فَأَغْنَى﴾[3]

Suâl olunursa ki: Çünki cemî'-i tecelliyât Hak'dır ve mâ-sivâ yokdur, pes sâlik neden boşalır ki nefs-i Hak'dan boşalmak lâzım gelir? Cevâb budur ki: Bizim sözümüz tâlib-i zât olana göredir ki sıfât ol zâta ve ef'âl dahi ol sıfâta hicâb gibi olmuşdur. Bu cihetden esmâ ve sıfâtın suverine "hicâb" denilir. Onun için halk suver ile maânîden ve maânî ile hakāikden muhtecib olmuşlardır. Çünki bî-perde Hakk'a vusûl hâsıl ola, cemî'-i perdeler ayn-ı maksûd olur ki "gınâ" dedikleri budur. Zîrâ libâs-ı Hak ile mütelebbis ve ridâ-i kibriyâ ile mürtedî olan nazar-ı dâim ve şuhûd-i kāimdedir ki onun tecellîsine istitâr yokdur. Maa-hâzâ suver içindedir, velâkin ehl-i bekāya göre suver mir'ât-i hakāikdır.

Pes, bu âlem âyîne ve râî ve mer'î ve mazhar ve zuhûr ve zâhirdir. Bu cihetden mâ-sivâ demek yokdur. Zîrâ mâ-sivâ Hakk'a âyîne olmaz ki Hak'dan ecnebîdir. Belki Hakk'a âyîne olan yine Hak'dır. Nitekim Hakk'ı

---

1 "Fakr iki cihanda yüz karalığıdır." Sağânî, *el-Mevzûât*, Dimaşk 1405, s. 63 (mevzû).

2 Gınâ/zenginlik iki cihanda yüz aklığıdır.

3 "Seni fakîr bulup zengin etmedi mi?" ed-Duhâ, 93/8.

bilen yine Hak'dır. Zîrâ mahlûkun ma'rifete isti'dâdı yokdur. Zîrâ zulmet kevndir ve zulmet nûra âyîne olmaz. Eğerçi fi'l-cümle sevâdın medâr-ı rü'yet olmakda medhali vardır. Zahr-ı âyînede üsrüb ve vech-i kamerde kelef ve vech-i mahbûbda hâl [hı ile] gibi. Bu cihetdendir ki أنا أملح[1] vârid oldu ki onun esmeriyyeti ziyâde melâhatine dâlldir. Zîrâ bu âlem-i sıfâtın hükmü imtizâcdır. Onun için âlem-i terkîbden "yâkūte-i hamrâ" ile ta'bîr etdiler. Zîrâ zulmet-i cism ve nûr-i rûhu cem' eylemişdir. Nazar eyle ki nûr-i dîde merdümdedir. Ve merdüm ki gözün bebeğidir, siyâhdır. Pes, nûr-i beyâz zulmet-i merdümden aks etmek müşâhedeye akrebdir. Ve perde-i Ka'be siyâh olmak dahi bu mertebeye nâzırdır. Pes, bundan netîce fehm olundu ki âhir-i tenezzülât nûr-i siyâhdır, evveli gibi. فانظر ثمّ انظر[2]

[300[b]] Ve bu takrîrâtdan sırr-ı icâbet-i duâ mefhûm oldu. Zîrâ dâîde huzûr-i kalb mefkūd ve mülâhaza-i mâ-sivâ mevcûd olıcak med'uvvü gāyib ve muhtecib kıyâs etmiş olur. Gāyibden ise icâbet ve imdâd gelmez. Çünki hâzır ve vesâit mürtefi' ola, duâ Hak'dan Hakk'a olmuş olur. İşte makām-ı kurb hatt-ı kavseyndir. Ve duâya dâî Hak olıcak dâiyenin eseri serîu'l-husûldür.

Ve bu makāmda lisân-ı isti'dâddan gayrı vechile duâ olmaz. Onun için bu makāmın cemî'-i ed'ıyesi makbûldür. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿وَآتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ﴾[3] Ya'nî lisân-ı hâlin her duâsı müstecâbdır, lisân-ı kālin değil. Zîrâ lisân-ı kāl lisân-ı hâlden bî-haberdir. Pes, mümkinü'l-vukū' olanı taleb etdiği gibi mümteniu'l-husûlü dahi taleb eder. Zîrâ dâiyesi âlem-i hakîkatden değildir, belki ba'zı vesâit i'tibâriyledir. Nitekim Hazret-i Mûsâ -aleyhi's-selâm- taleb-i rü'yet eyledi. Zîrâ rü'yeti semâ'-ı kelâma kıyâs etdi. Bu kıyâs ise bu mahalde cârî değildir. Zîrâ rü'yet zâta taalluk eder. İstimâ'-ı kelâm ise böyle değildir, belki sıfâta dâirdir. Nitekim nisâ-i Mısr Züleyhâ'ya Yûsuf hakkında gıyâbda kıyl ü kāl etdiler, fe-emmâ Yûsuf'u gördükde tâkat getirmeyip parmakların doğradılar. Pes, her semâ'a tâkat olan yerde rü'yete tâkat olmaz. Ve bir dahi ol vakitde kalb-i Mûsâ'da iştiyâk gālib

---

1 "Ben daha güzelim." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

2 Bak, sonra yine bak/düşün.

3 "O size istediğiniz her şeyden verdi." İbrâhîm, 14/34.

idi. Bu cihetden talebi iştiyâka binâ eyledi, yoksa nefsü'l-emre değil ve illâ [1]﴿لَنْ تَرَانِي﴾ denilmezdi. Ve muktezâ-yı iştiyâk budur ki bir nesnenin muhâl olduğu ta'rîf-i ilâhî ile ma'lûm olmadıkça insân onu talebden hâlî olmaz. Çünki ma'lûm ola, [2]﴿تُبْتُ إِلَيْكَ﴾ der. Ya'nî suâli ben benden eylediğimden rucû' eyledim ve rü'yetin muhâl olmak hasebiyle senden sana döndüm ve i'tikād eyleyip îmân getirdim ki berk-ı zâtın gözlere girmez ve illâ a'mâ olup eşyâyı görmekden kalır. Pes, seni görmek basîretle olur, âsârını müşâhede basarla olduğu gibi. Zîrâ **[301ª]** âsârda olan nûr-i rubûbiyyetdir, nûr-i kamer gibi. Onun için ihtitâf-ı ebsâr etmez. Nûr-i şems ise böyle değildir. Zîrâ nûru şa'şaânîdir.

İşte urûcen gerçi yetmiş bin hicâb muhterık olur, velâkin mertebe-i imkân bâkî kalmakla sırra i'tâ olunan hüküm hisse verilmez. Pes, hissde havâss rü'yete tâkat getirmeyicek avâmm bi-tarîkı'l-evlâdır. Bu yüzden hadîsde vârid olmuşdur ki: "*Allâh Teâlâ'nın yetmiş bin hicâbı vardır. Eğer keşf etse cemî'-i avâlim muhterık olurdu.*"[3] Âlemi halk etmekden maksûd ise isticlâdır. Çünki âlem muhterık ola, ne âyîne ve ne cilâ kalır. Belki âlem adem-i aslîsi ve imkân-ı zâtîsine rucû' edip nâm-ı kevn mensî olur.

Pes, insâna fenâ ve bekā-i hükmî kifâyet eder. Zîrâ murâd olan âlemin hicâbiyyetini ref'dir, nefs-i âlemi değil. Ve irtifâ' dahi basîrete göredir, basara göre değil. Ya'nî basara göre hicâb bâkîdir. Meğer ki gördüğü merâtib-i rubûbiyyetden bir misâl ola, Cenâb-ı Nübüvvet'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- Cenâb-ı Hakk'ı zükāk-ı Medîne'de gördüğü[4] gibi. Zîrâ sûret-i insâniyye ekmelü's-suverdir ki Hak Teâlâ temessül etmek lâzım gelse şâbb-ı emred sûretinde temessül eder. Nitekim salât ki efdalü't-tââtdir, sûret-i insâniyyede temessül eder. Pes, sûret-i salât ile sûret-i Hak bir oldu. Onun için buyurdu ki: [5]وجُعلت قرّة عيني في الصلوة Ya'nî namâz içinde bana müşâhede-i Hak vâkı' olur demekdir. Çünki namâzda berzahiyyet vardır -ki abd ve Hakk'ın miyânını câmi'dir, lâ-cerem tecellî mertebe-i misâlden olur.

---

1 "Beni aslâ göremezsin." el-A'râf, 7/143.
2 "Sana tevbe ettim." el-A'râf, 7/143.
3 Irâkî, *el-Muğnî* (*İhyâ* kenarında), Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005, s. 119.
4 Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.
5 "Gözümün aydınlığı namazda kılındı." Nesâî, İşretü'n-nisâ, 1; Ahmed, Müsned, III, 128, 199, 285.

Ve bundan sûret-i insâniyyenin ne mertebede muhît olduğu ma'lûm oldu. Zîrâ Hak Teâlâ muhît-ı küll iken sûret-i insâniyyede göründü. Velâkin kayd-ı sûret ıtlâk-ı ma'nâya halel vermez. Ve ârif olan kayd içinde ıtlâk müşâhede eder, şecere-i Mûsâ gibi. Zîrâ şecereden [1]﴿إِنِّي أَنَا اللهُ﴾ vârid olmak şecerenin kaydını izâle eder. Zîrâ Hak'da kayd olmaz. Ve sırr-ı vahdet cümleyi câmi'dir. Ve bu ıtlâkdan bî-haber olan ilhâda düşer. Hâşâ ki netîce-i ıtlâka vâsıl olanlarda takyîd olmaz. [2]فافهم حقّ الفهم والسّلام

[301b]

وقت السّحر الأعلى من ليلة الثّلثاء ورد هذا البيت التّركيّ:[3]

Emr eder bana kemâlâtın yazam
Lafz-ı şîrîn ile hoş ma'nâ düzem

Emreden Allâh Teâlâ'dır. Zîrâ eğer emir ve izni olmasa bu kadar maânî kavâlib-i elfâza ifrâğ olunmaz ve evrâk ve karâtîs üzerine kemâl-i ilâhî tahrîr kılınmazdı. Zîrâ bu nakşdan maksûd onun kemâlâtına sûret vermek ve evsâfında esb-i kalemi sürüp menzile irgürmekdir. Ey nice leyâlî bu maânîi tahrîr için hâb dîdelerden dûr ve pehlû firâşdan mehcûr olmuşdur, tâ ki hizmet yerin bula ve ömür bu âsâr üzerine tamâm ola.

قال تعالى: ﴿وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ﴾[4] Ve bunda kitâbetin şerefine delâlet vardır. Zîrâ Hak Teâlâ onu kendi zâtına nisbet eyledi ve kâinâtı hurûf ve kelimât ve âyât ve süver üzerine tertîb eyleyip ismini mushaf-ı ekvân vaz' eyledi. Nitekim mushaf-ı tenzîlîyi dahi bu dört vech üzerine binâ edip libâs-ı Arabî ilbâs etdi ve ona "Tenzîl" dedi. Zîrâ feyz-i ilâhî kalem-i a'lâdan beri nüzûl edip gelir. Eğerçi kalb-i insân-ı kâmil levh-i hakîkîdir ki onun için hâricden nakş yokdur. Zîrâ nazar-gâh-ı Hak'dır. Belki taht-gâh-ı esrâr-ı ilâhiyyedir ve maiyyet-i ilâhiyye sırrıyla dâim oradan yenâbî'-i ulûm feyezân etmekdedir.

---

1 "Şüphesiz ki ben Allâh'ım." el-Kasas, 28/30.
2 Layıkıyla anla ve's-selâm.
3 Salı gecesi seher vaktinde bu Türkçe beyit vârid oldu:
4 Allah Teâlâ buyurdu: "Onların yaptıkları işleri, bıraktıkları eserleri yazarız." Yâsîn, 36/12.

Ve Kur'ân'da gelir: [1]﴿وَالطُّورِ وَكِتابٍ مَسْطُورٍ﴾ Ya'nî "Tûr" hüviyyet-i ilâhiyye ve "kitâb"dan murâd kitâb-ı vücûddur ki nefes-i rahmânî üzerine satr olunmuşdur, nefes-i insânî üzerine elfâz ve hurûf nakş olunduğu gibi. Pes, onun ihtisâsı insânı mushaf-ı tekvîn kıldı ve ona mushaf üzere mushaf verdi ki mushaf-ı tenzîlîdir. Zîrâ nefes-i rahmânîye nefes-i insânî ile vücûd verir ve sûret gösterir. Pes, fi'l-hakîka iki hakîkat bir olur. Ve bu **[302ª]** ma'nâdan ba'zı ekâbir [2]أنا القرآن والسّبع المثاني diye buyurdu. Ya'nî kendinin hakāik-ı ilâhiyye ve hakāik-ı kevniyyeyi câmi' olduğundan ihbâr eyledi. Nitekim Kur'ân-ı tenzîlî bu iki hakāikın beyânına mütekeffildir.

Ve bundan zâhir oldu ki ahkâm-ı Kur'ân'ı redd ve emr-i ilâhîye i'tirâz etmek küfr olduğu gibi mazhar-ı hakāik olan insân-ı kâmili ve maârifini ve akvâl ve ef'âlini inkâr etmek dahi küfre berâber oldu. Zîrâ insân-ı kâmil halîfedir ki [3]﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ﴾ sırrına âyînedir. Pes, şol hakāik ki halkın aklına muhâlif yazıldı, cümlesi lisân-ı Hak'dan ve lisân-ı Rasûl'den sâdır oldu. Zîrâ insân-ı kâmilin lisânı lisân-ı Hak ve kalemi kalem-i Rasûl'dür. Zîrâ "kün" hitâbı Hakk'ındır ve kalem-i a'lâ Rasûlullâh'dır -sallallâhu aleyhi ve sellem-. Ve halkın aklına muhâlif olmak onun sıhhatini münâfî olmadı. Nitekim Kur'ân kefere ve fecerenin ukūlüne muhâlif geldi. Onun için inkâra düşdüler, velâkin bilmediler ki Kur'ân ukūlün saykali idi ki akl ile idrâk etmedikleri nesneyi Kur'ân ile idrâk etdiler. Pes, Kur'ân cilâü'l-kulûb oldu ki jengâr-ı hicâbı ondan pâk etdi ve suver-i maânî ve hakāikı idrâke külliyyet îrâs eyledi. Böyle iken inkâra düşüp sebeb-i sakālet olan nesneyi sebeb-i keder kıldılar, velâkin onların inkârları zulmeti bunun mâni' değildir. Zîrâ muzlim olanlar var ise münevver olanlar dahi vardır. قال تعالى: ﴿أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحاً إِنْ كُنْتُمْ قَوْماً مُسْرِفِينَ﴾ وقال تعالى: ﴿وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ﴾[4] Ya'nî Kur'ân'ın kâfire fâyidesi yok ise mü'mine nef'-i azîmi vardır. Ve kezâlik hakāikın münkire te'sîri yok ise âşıka te'sîr-i

---

1 "Tûr'a, satır satır yazılmış kitâba and olsun." et-Tûr, 52/1.

2 Kur'ân ve tekrarlanan yedi (Fâtiha) benim.

3 "Peygamber size ne verdiyse onu alın." el-Haşr, 59/7.

4 Allah Teâlâ buyurdu: "Siz haddi aşan bir kavim oldunuz diye, o ihtârı size göndermekten vaz mı geçelim?" (ez-Zuhruf, 43/5). Allah Teâlâ yine buyurdu: "Sen öğüt ver. Çünkü öğüt mü'minlere fayda verir." (ez-Zâriyât, 51/55).

kesîri vardır. Pes, hakāik sebeb-i sakālet-i kulûbdur. Onun için mahcûba lâzımdır ki beher yevm evrâk-ı kelimât-i meşâyihden birkaç varak okuya, tâ ki من استوى يوماه فهو مغبونٌ[1] kabîlinden olmaya.

Ve bundan ibkā-i âsârın fazlı zâhir oldu. Zîrâ eğer her kemâl kâmil ile bile âhirete intikāl edeydi, dünyâda kemâl yüzünü kim görürdü? **[302b]** Zîrâ herkes bu dünyâda mürşid-i kâmil ve ârif-i billâha mukārin olmak kıllet üzerine vâkı' olur. Bu cihetden tahrîrât ve âsârın a'kāb olanlara fevâyid-i celîlesi vardır. Ve onu inkâr etmek emr-i bedîhîyi inkâr gibidir.

Ve bu fakîr şeyhim Seyyid Fazlî-i İlâhî'nin -kuddise sirruh- lisânından mesmû' olan ba'zı kelimâtını tercüme-i Arabiyye ile yazıp *Kitâbü Tamâmi'l-feyz* nâm eserde derc etmişimdir. Hakkā kelimâtdır ki cevâhir onun yanında hazef ve kelimât-i gayr ona nisbetle lü'lü'-i lâlâdan sadef gibidir. Maahâzâ Seyyid-i mezkûrun muhayyiru'l-ukūl âsârı kalmışdır: *Şerh-i Tefsîr-i Fâtiha-i Konevî* ve *Şerh-i Miftâhu'l-ğayb* ve *Lâihât-i Berkıyye* ve emsâli gibi.

Ve demişlerdir ki: Erbâb-ı ma'rifetin evâhir-i ömrde hâlleri kitâbetdir. Zîrâ ma'rifetleri yekûn bulduğu zamândır. Ve tahrîr etdikleri emr-i ilâhî iledir, yoksa kendi indinden değildir. Şol cihetden ki ilmin kendi indî olmayıp keşfî olıcak, ol ma'lûmâtı kitâbet dahi indî olmaz. Erbâb-ı rüsûmun hâli ise böyle değildir. Zîrâ onların ulûmu efkâr-ı akliyye netâicidir. Bu cihetden indî bilirler ve indî yazarlar. Onun için erbâb-ı dil indinde rağbet bulmaz. Zîrâ helvâ-yı sükkerî var iken basal ve sûma i'tibâr kalmaz. Ve basal ve sûm ki râiha-i femi tağyîr ve melâikeyi tenfîr eder, netâic-i efkâr olan ulûm ve semerât-i ukūl-i kāsıra olan hayâlât dahi sâde-dillerin kalblerin bulandırır ve harem-i ma'nâdan çıkarıp beriyyelerde dolandırır.

Ve insân fi'l-hakîka insân-ı kâmildir. Zîrâ bir mahalde ki kendine mahsûs olan kemâl bi'l-fi'l hâsıl olmaya, onun ismi tesmiye-i mücerrede kabîlinden olur. Meselâ yed ki meflûc olup ahz ve batş ve kitâbet ve san'ata kādir olmaya, ona yed demek serîrin ayağına kadem demek gibi olur. Pes, insân odur ki isminden me'hûz olan ünsü peydâ ede, tâ ki insî ola, cinnî olmaya.

---

[1] "İki günü eşit olan aldanmıştır." bk. Deylemî, *el-Firdevs*, III, 611. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 208. Bu sözü Hasan-ı Basrî'nin rüyada Hz. Peygamber'den işittiği de belirtilmiştir. bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 35.

Ve üns-i avâmm hissiyyât ve üns-i havâss akliyyât ve üns-i ehassu'l-havâss ma'neviyyât iledir. Zîrâ onlar umûr-i hissiyye ve akliyyeden tevahhuş etmişler ve maânî-i hakîkıyye ile üns yolun **[303ª]** tutmuşlardır. Ve ayn ile üns tutan, hiss ve hayâl ve vehm ile müste'nis olmaz. Onun için bu sıfatla -ya'nî üns ile- muttasıf olanlara "ülü'l-elbâb" dediler. Zîrâ lübb bâtın-ı akldır ki onda şâibe-i vehm ve hayâl olmaz ve onun idrâk etdiği hakāikı akıl idrâk edemez. Onun için maânî ve hakāik ile müste'nis olur.

Ve erbâb-ı ukūl-i kāsıra, ülü'l-elbâb olanların hilâfınadır. Ya'nî vehm ve hayâl ile müste'nis olduklarından hakāik-ı lübbden mütevahhiş olmuşlardır. Bu cihetden erbâb-ı lübbe "insân" demek hakîkat oldu. Zîrâ hakāik ile üns tutarlar. Ve erbâb-ı akl-ı kāsıra ıtlâk-ı mezkûr mecâz oldu. Zîrâ hakāik-ı mezkûreden mütevahhiş ve hayâlât ile müste'nis olmuşlardır.

Ve müsemmâ-yı insânda dâhil olan rûh-i ilâhî ve ona tâbi' olan akl-ı kudsî -ki lübb-i mezkûrdur-, eşrefü'l-eczâ ve'l-kuvâ olmakla onların tevahhuş etdikleri umûrun cümlesinden hazer lâzım geldi. Zîrâ o makūle umûr, hayvânât-i mütevahhişe-i cebeliyye gibidir. Nitekim istînâs etdikleri maânîye tekarrub iktizâ etdi. Zîrâ o makūle maânî nüfûs-i fâzıla-i belediyye gibidir. Ve insân ebnâ-i cinsi ile taayyüş eder, yoksa hilâfıyla değil.

İşte bundan fehm olundu ki senin vücûdunda muvâfık ve muhâlif ki îdâ' olunmuşdur, muhâlif seni imtihân içindir. Pes, ondan firâr ve muvâfık ile sohbetde karâr eyle ve gazl ve hezl yerine Kur'ân ve hakāik yaz ve sîneni mecmûa-i kelimât-i kibâr ve sandûka-i esrâr eyle ve illâ ﴿وَأَخرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا﴾[1] gününde defâin-i uyûbun hârice gelir müftazıh olursun ve ﴿يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ﴾[2]'de zamâir-i mektûmen zuhûr eder ve hacâlet bulursun. Ve senin cibilletin bir sahîfedir ki kalem-i isti'dâd ile ne hâlin var ise onda yazılmışdır. Ve ol sıfât yevm-i sıfat olan kıyâmetde sûrete duhûl etse gerekdir.

Gel imdi sûret-i insâniyyeni tağyîr etme ve hilye-i hakāik ile onu tezyîn eyle, tâ ki arûs-i kıyâmet olasın ve illâ tabl-i sûr gibi olup çok döğülür ve

---

1 "Yer ağırlıklarını çıkardığı zaman." ez-Zilzâl, 99/2.

2 "Gizlilerin ortaya döküldüğü günde." et-Târık, 86/9.

döğünürsün. Eğer serinde hattın saâdet **[303[b]]** ise eserin bozulmaz. فطوبى لك[1] Ve eğer hilâfı ise yine böyledir. فويل لك، كان ما كان وجفّ القلم[2]

Bu sebebdendir ki hiçbir asrda âsâr-ı evliyâyı tağyîre ve sikkelerin ibtâle kādir olmamışlar ve yazdıklarını bozmağa yol bulmamışlardır. Zîrâ binâları ihkâm-ı ilâhî [ile] muhkem ve sikkeleri tervîc-i Hak ile râicdir.

Ve mağrûrların onların hilâfında oldukları it'âb-ı nefs kabîlindendir. ﴿فَلَا يَغْرُرْكَ تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ﴾[3] Ya'nî bunlar bilâdda ve aktâr-ı arzda tahsîl-i ulûm-i akliyye ve resmiyye için tekallüb ederler. Ve ebnâ-i cins ile bir yere gelip erbâb-ı Hakk'a fitne ve fesâd ve mekr kazanın kaynatırlar. Yine kendileri düşüp pişerler ve kazdıkları kuyuya düşerler. ﴿وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ﴾[4] Ve bu iki tâifenin netîce-i hâllerine bakıp ibret ahz eden az oldu. Onun için me'hûz oldular. قال تعالى: ﴿فَأَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ﴾[5]

Gel imdi bu netîceyi müşâhede etdinse meltûfun-bih olanlardan ol, me'hûzün-bih olanlardan olma ve illâ ibret-i âlem ve pür-melâmet-i benî âdem olursun. Yazık sana ki bu sırr-ı pâki bu Hakkî kuldan duydun ve yine verâ-i zahra nebz edip akl-ı kāsıra uydun. ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ﴾[6]

ورد في حقّ هذا الفقير حقّي:[7]

El yudu dünyâ ve mâ-fîhâdan o
Kalmadı dilde meğer çeşminde su

Gerçi âhiret dünyâda dâhil değildir. Zîrâ cennet hadd-i dünyânın fevkındedir ki âlem-i arş ve kürsîdedir. Velâkin dünyânın kalbi olmak i'tibâriyle dünyâ ve mâ-fîhâ hemân kevneynden ibâret olmuş olur. Zîrâ dünyâ hicâb-ı zulmânî-i kesîfdir. Âhiret ise hicâb-ı nûrânî-i latîfdir. Pes,

---

1 Ne mutlu sana.
2 Yazık sana ki olan oldu ve kalem kurudu.
3 "Onların beldelerde dolaşması seni yanıltmasın." Gāfir, 40/4.
4 "Kötü tuzak ancak sâhibine dolanır." Fâtır, 35/43.
5 Allah Teâlâ buyurdu: "Sonra da onları yakaladım. Azâbım nasılmış?!" er-Ra'd, 13/32.
6 Allah onların yaptıklarını hakkıyla bilendir. bk. Fâtır, 35/8.
7 Bu fakîr Hakkî hakkında vârid oldu ki:

mu'zam-i hicâbdan halâs olan gayrıdan dahi halâs olur. Nitekim لولاك لما خلقتُ الأفلاك[1] denildi. Ya'nî eflâk tahsîs olunduğu mu'zam-i mahlûkāt olmakladır ve illâ لما خلقتُ الكائنات[2] mevzı'ıdır ki kâinât ukūl ve nüfûs ve ervâh ve ecsâma şâmildir. Nitekim ba'zı rivâyâtda dahi kâinât ta'yîn olunmuşdur. Bu sûretde mukayyed mutlaka mahmûl **[304ª]** olur. Ya'nî eflâk ile takyîd olunduğu illet-i mezkûreden ötürüdür ve illâ murâd mutlakdır.

El-hâsıl dünyâ ve mâ-fîhâ cemî'-i mâ-sivâdır ki ondan el yumak, ya'nî alâkasından munkatı' olmak gerekdir. Zîrâ dünyâ ve âhiret ehlullâha harâmdır. Ya'nî alâkasından mahcûr ve memnû'lardır ki tâlib-i Hak olan meyl-i mahlûk eylemez. Pes, bu ma'nâ hâsıl olsa kalbinde mâ-sivâdan bir nesneye meyl kalmaz. Belki hemân gözünde su kalır ki iki ma'nâyadır: Biri budur ki gözden murâd ayn ve ayndan dahi murâd zâtdır ve su feyz-i ilâhî sûretidir. İşte ârif-i billâh olanın netîce-i hâli budur.

Ve biri dahi budur ki göz yaşına "dem'" derler. Ve dem'in maklûbu "maide"dir ve maide ciğere muttasıldır. Ve ciğerin şânı harâretdir. Ve insân ne kadar bî-vücûd olsa yine ciğerinde olan harâret-i aşkdan derler ve gözleri yaş döker. Ve ağlamak, makām-ı celâl ve heybetde hüznden gelir. Ve hüzn bu mevtının hâlidir ki makāmât-i âliyedendir.

Pes, hüzn ve onun eseri olan bükâ' sıfat-i enbiyâ ve evliyâdır. Onun için Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- ferzend-i girâmîleri İbrâhîm'in -radıyallâhu anh- intikāllerinde وإنّا لمحزونون على فراقك يا إبراهيم[3] buyurdular ve ağladılar. Ve Ya'kūb Nebî'nin -aleyhi's-selâm- dahi beytü'l-hazende firâk-ı Yûsuf'un ucundan bu kadar müddet ağladığı ma'lûmdur. Ve Nûh -aleyhi's-selâm- dahi dokuz yüz elli sene nevha eyledi. Ve Âdem Safiyyullâh -aleyhi's-selâm- vech-i arza hubûtdan sonra üç yüz sene mâtem edip ağladı.

---

1 "Eğer sen olmasaydın felekleri yaratmazdım." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 148.

2 "...kâinatı yaratmazdım."

3 "Biz senin ayrılığından ötürü üzgünüz, ey İbrâhîm." Buhârî, Cenâiz 43; Müslim, Fedâil 62; Ebû Dâvûd, Cenâiz 23, 24; İbn Mâce, Cenâiz 53.

İşte bu makūle giryân olmak ehl-i hicâbın sıfatı değil, belki ehl-i müşâhede hâlidir. Nitekim vasl-ı gül hâsıl iken bülbül yine durmayıp ağlar. Zîrâ gerçi gülün bûyunu almışdır, fe-emmâ bu mevtında oldukça taayyün perdesinden necât yokdur. Onun için mevt ile hâsıl olan terakkî hayât ile hâsıl olmaz. Ya'nî hayât-i hissiyyede ne kadar hayât-i ma'neviyye vücûd bulsa da, yine hissin hicâbiyyeti bâkîdir. Onun için Hazret-i Mûsâ'ya -aleyhi's-selâm-: [1]﴿لَنْ تَرَانِي﴾ hitâbı geldi. **[304[b]]** Ya'nî "Hicâb-ı hiss var iken sen beni görmezsin" demekdir. Bu cihetden rü'yet mevte ta'lîk olundu ki murâd eğer mevt-i irâdî ise rü'yet-i basîret ve eğer mevt-i tabîî ise rü'yet-i basardır. Nitekim [2]إنّكم سترون ربّكم ona işâretdir ki rü'yet-i basariyye-i cinâniyyedir.

Pes, kâmilin netîce-i hâli müşâhede-i kalbiyye-i dünyeviyye ve nâkısın meâli müşâhede-i kālebiyye-i uhreviyyedir. Ya'nî kâmil olan nâkıs ile rü'yet-i zâhirede müşterek olur. Fe-emmâ nâkıs olan kâmil ile rü'yet-i bâtınede müşterek olmaz, gerek dünyâda ve gerek ukbâda.

Semme vechullâh namâzın kılmağa Vasla âb-ı fasl ile aldı vudû'

Ya'nî [3]﴿فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللهِ﴾ ki Hak Teâlâ'nın cemî'-i eyniyyâtda cemâl ve celâli ile tecellîsine işâretdir ki onda cihet-i muayyeneye teveccüh ile kayd yokdur. Bu ma'nâya "vasl-ı hakîkî" derler ki vech-i mutlakdan vech-i mutlaka teveccühdür. Tavâf-ı Ka'be gibi ki sûreten ve ma'nen onda cihet-i vâhide ile tekayyüd yokdur. Ve ol vasl-ı hakîkî ki sûret-i salât-i mukayyedede ma'nâ-yı salât-i mutlakadır, onun husûlüne tarîk-ı âb-ı fasl ile vudûdur. Ya'nî vudû ki mâ-sivâdan infisâl ve salât ki Hakk'a ittisâldir, vudû'-i hakîkîdir. Zîrâ salât-i hakîkıyye vudû'-i hakîkîye mevkūfdur. Salât-i şer'iyye vudû'-i şer'î üzerine mevkūf olduğu gibi. Pes, sûret-i salât hakîkat-i salâta remzdir.

---

1 "Beni aslâ göremezsin." el-A'râf, 7/143.

2 "Muhakkak siz Rabbinizi göreceksiniz." bk. Buhârî, Mevâkıyt 16, 26, Ezân 129, Tefsîru sûre (50) 2, Rikāk 52, Tevhîd 24; Müslim, Mesâcid 211; Ebû Dâvûd, Sünnet 19; Tirmizî, Cennet 16; İbn Mâce, Mukaddime 13.

3 "Nereye dönerseniz Allâh'ın vechi oradadır." el-Bakara, 2/115.

Pes, ol ki sûretle mukayyeddir, infisâl ve ittisâl ne idiğin bilmez. İşte bu infisâl ve ittisâlden küfr ve îmân mertebeleri fehm olundu. Ya'nî infisâlden murâd küfr-i hakîkîdir ki mukaddemdir. Ve ittisâlden murâd îmân-ı hakîkîdir ki muahhardır. Zîrâ binâ gibidir ki esâs üzerine mebnîdir.

Gel imdi küfr-i bi't-tâğūtu tahsîl ede gör, tâ ki îmânı bulasın ve netîceye eresin ve illâ da'vâyı ko. Zîrâ bi-lâ-tahâretin mescide girilmez ve namâzda durulmaz ve Mushaf'a el urulmaz.

قال تعالى: ﴿لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ﴾ أي من الأدناس والأرجاس مطلقاً، فكن من أهل الطّهارة المطلقة قطعاً.[1]

[305ª]

İy aceb basmaz ayağın mescide
Bî-vudû olan eğerçi var cû

Ya'nî nehr-i cârî var iken âbdest alıp mescide dâhil olmayanın hâlinden taaccüb olunmalıdır. Maksûd feyz-i ilâhî ve mescid-i kalbdir. Pes, âb ile tahâret-i zâhire hâsıl olup mescide vusûle ve salâta duhûle teheyyü' ve isti'dâd bulunduğu gibi feyz-i ilâhî ile dahi tahâret-i bâtına müyesser olup kalbe doğru hareket ve salât-i [2]﴿فَثَمَّ وَجْهُ اللهِ﴾'ı kılmağa sühûlet vücûd bulur. Eğerçi ol feyzi bulmağa ibtidâdan taleb-i vesîle lâzımdır. Hazret-i Mûsâ Hazret-i Hızır'ı -aleyhime's-selâm- taleb etdiği gibi. Nitekim Tenzîl'de gelir: [3]﴿هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْداً﴾ Pes, talebde netîce hâsıl oldu ki vicdândır. Nitekim gelir: [4]﴿فَوَجَدَا عَبْداً مِنْ عِبَادِنَا﴾ Fe-emmâ netîcetü'n-netîce hâsıl olmadı ki vasl-ı feyzdir. Zîrâ avâik avk etdi. Onun için buyurur: [5]﴿هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ﴾ Ya'nî bu sûret-i vasl ma'nâ-yı vasla müeddî olmayıp âhir sûreten ve ma'nen firâk hâsıl oldu. Ve gâh olur ki vesîle inâyet-i Hak olur, zâhirde rehber yok iken. Nitekim Hazret-i Hızır dâhil-i zulümât

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Ona temizlenenlerden başkası dokunamaz." (el-Vâkıa, 56/79) Yâni mutlak olarak görünen ve görünmeyen pisliklerden temizlenenlerden başkası dokunamaz. Şu halde kesin olarak mutlak tahâret ehlinden ol.

2 "(Nereye dönerseniz) Allah'ın yüzü işte oradadır." el-Bakara, 2/115.

3 "Sana öğretilen ilimden bana da öğretmen için sana tâbi olayım mı?" el-Kehf, 18/66.

4 "Derken kullarımızdan bir kul buldular..." el-Kehf, 18/65.

5 "İşte bu, benimle senin aramızın ayrılmasıdır." el-Kehf, 18/78.

oldukda âb-ı hayâta vâsıl oldu. Ve ona "matlûb bi-lâ-taleb" derler ki mehâdîm hâlidir. Fa'rif.

Andelîb-i zâr isen gülzâra gel
Verd-i terden al meşâma tâze bû

"Andelîb"den murâd, âşık-ı şeydâdır. Ve "gülzâr"dan maksûd, meclis-i erbâb-ı dildir. Ve "gül-i ter" esmâ ve kelimât-i irfâniyyedir. Ve "meşâmm"dan matlûb, meşâmm-ı cândır. Pes, bülbül hoş-bû için dâhil-i gülzâr olduğu gibi âşık-ı bî-dil dahi bûy-i ma'nâ için meclis-i ehl-i dile duhûl etmelidir. Zîrâ gayrı meclisde böyle bûy olmaz, hâr-zârda gül olmadığı gibi. Bu kelâm bi-tarîkı'l-mefhûm ehl-i inkârı zâğ ve zağana ve meclislerini hâr-zâra teşbîhi mütezammındır. Zîrâ ehl-i inkâr ehl-i nefsdir, ehl-i dil değil. Nefsde ise nefes-i cennet olmaz, belki semûm ve harûr-i cehennem olur. أعاذنا الله وإياكم من ذلك[1]

[305b] Ve "gülzâr"dan murâd, kalb olmak dahi muhtemeldir. Onun için "cennet-i kalb" derler, "cehennemü'n-nefs" dedikleri gibi. Pes, bûy-i ma'nâ makām-ı kalbde istişmâm olunur, eğer duhûle hâr-zâr-ı cesed mâni' olmaz ise ve illâ arada duvar var iken ve hârdan havlî çekilmiş iken nice müyesser olur?

Abd-i mahz oldunsa Hakk'a Hakkıyâ
Kılma Hak'dan gayrıya hergiz tapu

Ya'nî sıfât-i nefsâniyyeden halâs olup ahlâk-ı kalbiyye ve maârif-i rûhâniyyede kemâlin vâr ise bir dahi Hak'dan gayrıya ne âfâkda ve ne enfüsde ser-fürû etme. Zîrâ abd-i mahz olan mâ-sivâdan hürr olur ve hizmeti ecîr gibi etmez, belki hakk-ı ubûdiyyet ve iclâl ve i'zâm-ı ilâhî için eyler. Bu cihetden هو عبدي حقّاً[2] denilmeğe sezâ olur. Zîrâ şâibe-i ağrâz ile kâr-beste olanın hâli kizbden hâlî değildir. قال تعالى: ﴿وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ﴾[3] Ya'nî sâdıklar ve muhlislerle sohbet ediniz, tâ ki onların berekât-i sıdk ve hulûsu sâriye olup onların sıbğıyla munsabığ olasınız ki bu sıbğ bir dahi solmaz.

---

1 Allah bizi ve sizi bundan korusun.
2 O benim gerçek kulumdur.
3 Allah Teâlâ buyurdu: "Sâdıklarla berâber olun." et-Tevbe, 9/119.

Sâir asbâğ ise böyle değildir. Ve sâhib-i hâl yanında gerçi eşyâda temeyyüz yok ve eşyâ ile esmâ ve esmâ ile müsemmâ yek cihetdendir ki ortada yâr var ve ağyâr yokdur. Fe-emmâ inde'l-kâmil fark vardır. Ya'nî kâmil odur ki cevher ile hazefi fark eder. Zîrâ makām-ı farkdadır. Ve Hak Teâlâ eşyâ miyânını temyîz etmiş ve her nesneyi kendi mertebesine tenzîl eylemişdir.

Pes, "Mâ-sivâ olmayıcak tapu kime olur?" dememek gerekdir. İşte bu ma'nâ sıddîk hâlidir ki vahdet ve kesret ve Hak ve mâ-sivânın her birinden bahs eder ve halt-ı merâtib etmez. Zîrâ hakāikın vücûdu i'tibârâtladır. Nitekim demişlerdir: لولا الإعتبارات لبطلت الحقائق[1] Bu cihetden tarîk-ı sıddîka sâlik olmak, tarîk-ı sâhib-i hâle sülûkden akvâdır. Ve "sevâd-ı a'zam" dedikleri sıddîkdır ki mazhar-ı ism-i a'zamdır. Ve ism-i a'zamın şu'beleri bisyârdır. Binâen alâ-hâzâ netîce-i meyve istersen şu'beleri muhâfaza eyle ve illâ meyve-çîn olamazsın. Fa'hfazhu.

[306ª]

ليلة الخميس وقت السّحر الأعلى قيل لي: **أَنْتَ أَكْبَرُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ**[2]

Ma'lûm ola ki Allâh Sübhânehû ve Teâlâ hakkında "Allâhü Ekber" denildi. Maksûd ziyâde-i mutlakadır ve illâ onunla kibriyâ ve azametde efrâd-ı kâinâtdan hiçbir ferd müşterek değildir. Eğerçi kendi ba'zı eşyâya ta'zîm etmiş ve hil'at-i celâl ilbâs eylemişdir. قال تعالى: ﴿وَمَنْ يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللهِ﴾ وقال: ﴿وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللهِ﴾[3] Maa-hâzâ buyurmuşdur ki: العظمة إزاري والكبرياء ردائي[4]

Velâkin abd kendi nefsinde O'nun azamet ve kibriyâsı husûsunda münâzaa etmek merdûddur, da'vâ-yı rubûbiyyet edenlerin vesâir mütekebbirlerin hâlleri gibi. Çünki abd kendi nefsinde mütezellil ve mütevâzı' ola, libâs-ı kibriyâ ile zuhûru Hakk'a muzâf olıcak ol kibriyâ fi'l-hakîka sıfat-i

---

1 İzâfîlikler olmasaydı hakîkatler bâtıl olurdu.

2 Perşembe gecesi seher-i a'lâ vaktinde bana denildi ki: "Sen her şeyden büyüksün."

3 Allah Teâlâ buyurdu: "Kim Allâh'ın yasaklarına saygı gösterirse..." (el-Hac, 22/30). Yine buyurdu: "Kim Allâh'ın nişanlarına saygı gösterirse..." (el-Hac, 22/32).

4 "Azamet izârım, kibriyâ ise ridâmdır." Ebû Dâvûd, Libâs 25; İbn Mâce, Zühd 16.

ilâhiyyedir ki mahall-i kiyânîde ihtiyâr-ı Hak ile vâkı‘ olmuşdur. Ve abd yine sıfat-i kevniyyesi üzerine bâkîdir ki acz ve kusûr ve zillet ve fakr ve emsâlidir.

Bu ma‘nâdan Allâh Teâlâ havâss-ı nâsa ta‘zîm eyledi ve havâss kendilerine bu muâmeleyi etmediler. Nazar eyle ki tekbîrât-i ıydde ziyâdelik ne ma‘nâdan geldi. Ya‘nî çünki halk Cenâb-ı Nübüvvet'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- fevka'l-hadd ta‘zîm ederler ve heybet ile nazar eylerlerdi. Onlar dahi kibriyâyı kendilerinden selb edip Hakk'a tahsîs etdiler. Nitekim şân-ı ubûdiyyet-i hakîkıyye budur. Pes, abd kendine kibriyâ isbât etmekle Allâh Teâlâ'nın isbâtı miyânında fark-ı azîm vardır.

Ve şol ta‘zîm ki ibâddan biribirine vâkı‘ olmuşdur, iki vechiledir: Biri da‘vâ-yı kibriyâ edenlere ta‘zîmdir ki ta‘zîm-i zarûrî-i nefsânîdir. Zîrâ ta‘zîmleri onların şerrinden hazeren ve mekrinden havfendir, yoksa hakîkaten değildir. Nitekim her asrda zalemeye ser-fürû ederler ve onların yüzlerine secde ve inkıyâd gösterirler ve ardlarınca sebb ve şetm ederler. Zîrâ bu makūleler Hak ile kibriyâda münâzaa etmeleriyle fi'l-hakîka kulûbdan çıkmışlar ve nazardan sâkıt olmuşlar.

Ve bir vech dahi ta‘zîm-i zarûrî-i rûhânîdir ki ekâbir-i ibâdullâhi's-sâlihîn olanlara vâkı‘ olur. **[306b]** Nitekim evsâf-ı Nebeviyye'de gelir: كان فخماً مفخّماً[1] Ya‘nî kendi nefsinde i‘zâm-ı Hak ile azîm olduğundan sudûr ve a‘yün-i nâsda dahi mufahham ve muazzam idi. Zîrâ kemâlât-i ilâhiyye ile zâhir idi. Ve bu makāmdandır ki "*Allâh Teâlâ bir kuluna muhabbet etse mülk ve melekûtda siz dahi muhabbet ediniz diye nidâ olunur*."[2] Pes, muhabbet şânından olanların cümlesi ona muhabbet ederler ve ayn-ı ta‘zîm ile nazar eylerler. Ve ona "secde-i Âdem" derler. Zîrâ insân-ı kâmile cemî‘-i eşyâ secde eder. Şol cihetden ki mazhar-ı ism-i a‘zamdır ve sâirler ona nisbetle bir şecere-i müntehânın şu‘beleri gibidir.

Ve Ebû Medyen Mağribî'nin -kuddise sirruh- hücre-bîrûn oldukda halk hırkasın temessüh ederler ve ba‘zılar onları men‘ etmek sadedinde oldukda

---

1 "O azametli ve insanların gözünde heybetliydi." Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXII, 155; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, III, 28.

2 bk. Buhârî, Bedü'l-halk 6, Edeb 41, Tevhîd 33; Müslim, Birr 157; Tirmizî, Tefsîru sûre (19) 7.

"Koyun ibâdullâhı Allâh kulunun hırkası ile teberrük etsinler" derdi. Ya'nî bir kimseye ki ubûdiyyet-i hakîkıyye ihsân oluna, lâ-cerem ona Hak'dan hey'et-i ulûhiyyet dahi in'âm olunur. Zîrâ her fakrın bir türlü gınâsı vardır. قال تعالى: ﴿وَوَجَدَكَ عَائِلاً فَأَغْنَى﴾ وقال تعالى: ﴿مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ﴾[1] Ya'nî şerâi' ve hakāik ihsân olunduğun beyândır ve hakāikın hakîkati hakîkat-i ilâhiyyedir. Ve hadîsde geldi ki: من كان لله كان الله له[2] Ya'nî bir kimse kendi nefsinde boşalsa Hak onu kendiyle doldurur ve fânîyi ahz edip ona bedel bâkî verir. İşte fakr-ı hakîkî ve gınâ-i hakîkî budur.

Ve "Âdem halîfetullâhdır" dedikleri bu ma'nâdan ibâretdir. Zîrâ bi-lâ-hazâin sultân olmadığı gibi bi-lâ-esmâ dahi halîfe olmaz. Ve ol esmâ hazâin-i ilâhiyyedir ki halîfeye i'tâ olunmuşdur. Pes, bu kadar devlet ve gınâ ehli fakîr olmaz. Ve şol ki الفقر فخري[3] denildi, hakîkat-i ubûdiyyet sebebiyledir. Ve şol ki ﴿وَاللهُ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾[4] denildi, sırr-ı rubûbiyyet sebebiyledir. Ya'nî insân-ı kâmil ism-i a'zama mâlik olmakla cümle-i eşyâdan müstağnî ve cümle-i eşyâ ona müftekırdır ve illâ hilâfet dürüst olmaz. Zîrâ saltanat ile fakr bir yerde müctemi' olmadığı gibi kutbiyyetle dahi müctemi' olmaz. Zîrâ **[307ª]** kutb sultân-ı a'zamdan a'zamdır ve hazâin-i sultâna onun hazâininden imdâd olunmuşdur. Onun için sultâna "zıllullâh" denildi ki Celâle'den murâd hakîkat-i ilâhiyyedir. Ve zıll ile dav'ın farkı ne olduğu zâhirdir. Bu cihetden hakîkat-i kutbiyye cânibine teveccüh sûret-i sultâna teveccühden akdem ve akvâdır. Fe'fhem cidden.

El-hâsıl mahlûkātdan uzamâ olanlar fi'l-hakîka havâss-ı beşerdir. Ve Rasûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- cümle-i kâinâtdan bi'l-ittifâk efdal ve a'zamdır. Ondan sonra mertebe-i fuzlâda ülü'l-azm ve ba'dehû rusül ve ba'dehû enbiyâ ve ba'dehû kümmel-i evliyâ ve ba'dehû sâir evliyâdır.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Seni fakîr bulup zengin etmedi mi?" (ed-Duhâ, 93/8). Allah Teâlâ yine buyurdu: "Sen kitap nedir, îmân nedir bilmezdin." (eş-Şûrâ, 42/52).

2 Kim Allah için olursa Allah da onun için olur.

3 "Fakr övüncümdür." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 80 (mevzû).

4 "Allah bütün âlemlerden müstağnîdir." Âl-i İmrân, 3/97.

Ve zikr olunan makāle-i ilâhiyye ki [1] أَنْتَ أَكْبَرُ مِنْ كُلِّ شَيْئٍ tafdîl-i ilâhîdir ki zamânede olan âlemlere göredir. Ve gâh olur ki mütekaddimlerin ba'zılarına nisbetle dahi olur. Nitekim bu fakîre bir def'a şeyhim Seyyid Fazlî-i İlâhî -kuddise sirruh- hakkında vârid-i ilâhî olup "Senin şeyhin Cüneyd-i Bağdâdî'den -kuddise sirruh- ekmeldir" denildi. Fi'l-hakîka tecelliyâtına nazar eden bu ma'nâda bî-iştibâh olur.

فانظر إلى تفسير الفاتحة له وكتاب اللاّئحات البرقيّات وغيرهما.[2]

Ve makāle-i mezkûrede ekberiyyet ile murâd insânın cemî'-i eşyâdan ekberiyyet ve efdaliyyetine işâret olmak dahi vechdir. قال تعالى: ﴿وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلاً﴾[3] Zîrâ burada "kesîr" ile murâd cümle ve cemî'dir. Şol vechden ki insân efrâd cihetinden sâirlerden ekalldir. Ve burada ekall eksere tâbi' değildir, belki ekser ekalle tâbi'dir. Zîrâ ekall fâzıldır ki vâhidün ke-elfdir. Ve "sevâd-ı a'zam" dedikleri dahi budur. Nitekim nice kerre takrîr olunmuşdur.

Ve Şeyh Muhyiddîn el-Arabî Hazretleri'ne -kuddise sirruh- "Şeyh-i Ekber" dediklerinin aslı budur ki Allâh Teâlâ ona hitâb edip [4] أنت أكبر مشاهدي buyurmuşdur. Ya'nî İmâm-ı Ali'den sonra -kerremallâhu vecheh- ekber-i müşâhid-i Hak Şeyh-i mezkûrdur. Onun için ilâ-yevmi'l-kıyâm Şeyh-i meşâyihi'd-dünyâ[dır].

Pes, bundan fehm olundu, ekberiyyet mansıb ve câh-i dünyevî ile değildir, belki ilm-i ilâhî ve şuhûd-i rabbânî iledir. Bu cihetden bu ilim ve şuhûdun ehli Aliyy ve Azîm ve Kebîr ve emsâli isimlere mazharlardır.

[307b] Ve bundan ahz olundu ki ekberiyyet umûr-i nisbiyyedendir ki tefâvüt üzerinedir. Pes, Hak Teâlâ'nın ekberiyyeti اَفعلُ مِنْ ma'nâsına değildir. Belki bâlâda işâret olunduğu üzerine ekberiyyet-i mutlakaya mahmûl-

---

1 Sen her şeyden büyüksün.
2 O'nun *Tefsîru'l-Fâtiha* ve *el-Lâihâtü'l-Berkıyyât* ve diğer eserlerine bak.
3 Allah Teâlâ buyurdu: "Onları, yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık." el-İsrâ, 17/70.
4 Sen benim en büyük müşâhidimsin.

dür ki 'kibriyâda gāyete bâliğdir' demekdir. Ve Cenâb-ı Nübüvvet'in ekberiyyeti اَفعلُ مِنْ'dendir ki cemî'-i mahlûkāta nisbetledir. Ve sâirlerin ekberiyyeti biribirlerine nisbetledir, pâye-i hâlleri ne idiği âhiretde zâhir olur.

Ve mukarreblerin ekberiyyeti ebrârın fevkındedir. Zîrâ mukarreblerde ebrâra nisbetle kemâl-i mutlak vardır. Şol cihetden ki mukarrebler zât ve sıfât ve ef'âli cem' etmişler ve ebrâr yalnız sıfât mertebesinde kalmışlardır. Sıfât ise zâta hicâbdır. Pes, ebrâr mukarrabîne göre mahcûblardır. قال تعالى: ﴿كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ﴾[1] Ya'nî Allâh Teâlâ küffârı hicâb ile vasf eyledi. Bu yüzden mü'mine lâyık değildir ki hicâb-ı mutlakda küffâr ile müşterek ola.

El-hâsıl gerçi mü'min-i nâkısın hicâbı hicâb-ı rakîk ve latîf ve kâfirin hicâbı hicâb-ı galîz ve kesîfdir. Fe-emmâ hele nâmı hicâbdır, bu cihetden mutlak hicâbda iştirâkde mezellet vardır ki ırz-ı mü'mine münâsib değildir. İşte netîce mukarrebler hâli oldu ki ziyâde merğūbdur.

وقت الإشراق والفقراء في التّوحيد[2] bu ibâret-i Türkiyye ile vârid oldu ki:

"**Ebü'[l-Kāsım] Nasrâbâdî ile Tahâvî bir yere gelip Şâfiî ile buluşdular.**"

Ya'nî meşâyih-i Acem'den Ebü'[l-Kāsım] Nasrâbâdî ve fukahâ-i Hanefiyye'den İmâm-ı Tahâvî, İmâm-ı Şâfiî'de müctemi' oldular. Bundan murâd -Allâhu a'lem- İmâm-ı Şâfiî'nin makām-ı fıkh ve hakîkatde meşreb ve mezhebin beyândır. Ya'nî İmâm-ı Şâfiî mertebe-i hakîkatde Ebü'[l-Kāsım] Nasr[âbâdî] ve mertebe-i fıkh ve ictihâdda İmâm-ı Tahâvî gibidir ki bu iki ma'nâda bu iki kimsenin meşrebi üzerinedir diye İmâm'ın şerâi' ve hakāikda rütbesin ta'rîfdir.

Pes, İmâm-ı Şâfiî'nin ictihâddan mâ-adâ meşreb-i hakîkatden dahi hissesi oldu. Onun için dediler ki: Şâfiî evtâd-ı erbaadan idi ki evtâd havâss-ı ricâlden cevânib-i erbaa-i dünyâyı hıfz için ta'yîn olunmuşlardır. Ve onların

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Hayır, şüphesiz o gün onlar Rablerinden perdelenmişlerdir." el-Mutaffifîn, 83/15.

2 İşrâk vakti dervişler tevhîdde iken

fevkında imâmeyn vardır ki kutba muttasıldır. Ya'nî pâye cihetinden kutb-i vücûd cümlenin fevkındedir, velâkin gâh olur ki ilm-i ilâhîde onun fevkında **[308ª]** racül bulunur, gerek kutbun tahte'l-livâsında ve gerek hâricde efrâd gibi. Zîrâ efrâd bir tâifedir ki kutbun dâiresinden hâriclerdir ve ona irtibâtları yokdur, havâss-ı sultânın vezîre irtibâtları olmadığı gibi. Eğerçi hakîkate nazar olunsa vezîr vekîl-i mutlak olduğu cihetden cümle enderûn ve bîrûn ona tâbi'lerdir, ervâh-ı âliyenin akl-ı evvelde duhûlü gibi. Zîrâ akl-ı evvel dahi gerçi ervâh-ı âliye mertebesindendir, ammâ esfel-i sâfile dek atvâr üzerine mürûr ile me'mûr olmakla onlardan müstesnâ olmuşdur. Pes, akl-ı evvel cemî'-i avâlimin kutb ve reîsidir. Ve onun vech-i arzda bir sûreti "kutb-i vücûd" dedikleridir ki medâr-ı âlem ve sebeb-i bekā-i benî Âdem'dir.

Ve câizdir ki kelâm-ı mezbûr ricâl ve ervâhın ba'zı evkāt-i mübârekede biribiriyle ictimâına işâret ola ki vakt-i işrâkde meclis-i zikre huzûrları gibi. Ve bunun fevkında dahi netîce-i kelâm vardır ki meskûtün-anhdır.

قبل المغرب ورد هذا النّظم التّركي:[1]

Gelmedi mihrâb-ı aşka bir senin gibi imâm
Kim ona birdir teveccüh eylese half ü emâm

Ma'lûm ola ki Cenâb-ı Risâlet -sallallâhu aleyhi ve sellem- buyurmuşlardır ki: "*Namâza kıyâmda sufûfu tesviye ediniz ve imâmdan evvel rükû' ve sücûd ve kavme ve kuûd etmeyiniz, belki cümle-i harekâtınız[d]a imâma mütâbaat ediniz. Zîrâ ben sizi yüzüm tarafımdan gördüğüm gibi kafâ tarafından dahi görürüm*."[2] Ya'nî hâl-i salâtda cihât-i sitt bana berâberdir. Sırrı budur ki namâzda muhâzât-i ilâhiyye vâkı' olur. Zîrâ mahall-i münâcâtdır. Onun için, ya'nî tashîh-i muhâtaba için buyurur ki: "*Allâh Teâlâ sizin kıblenizdedir*."[3] Maa-hâzâ hazret-i ilâhiyyede fi'l-hakîka cihet-i muayyene yokdur. Bu cihetden salâtın zâhiri kayd ve bâtını ıtlâkdır, tavâfın zâhir ve bâtını

---

1 Akşamdan önce şu Türkçe nazm vârid oldu:

2 bk. Buhârî, Salât 18, Ezân 51, 74, 82, 128, Taksîru's-salât, 17, Sehv 9, Merdâ, 12; Müslim Salât 77, 82, 86, 89, 122, 124, 125.

3 bk. Buhârî, Salât 33, 39; Amel fi's-salât, 12.

ıtlâk olduğu gibi. Zîrâ Ka'be hazret-i ahadiyye remzidir. Pes, vücûd-i Hak bi'l-külliyye vech olmakla ekmel-i mezâhir olan Cenâb-ı Nübüvvet'te dahi hâl-i salâtda bu vech-i vâhid sırrı zuhûr eyleyip Hakk'a vech-i mutlakdan teveccüh eylerdi ve şeş ciheti berâber görürdü ve hiçbir cihet ona kayd olmazdı. İşte [1]﴿فَثَمَّ وَجْهُ اللهِ﴾ **[308b]** sırrı budur ki âlem-i ıtlâka işâretdir.

Ve beyt-i mezkûrdan fehm olundu ki âşık-ı muhakkıkın yüzü mihrâb-ı mutlakdadır. Ya'nî havâlî-i Ka'be'de olan mehârîbin cümlesinden bir vechile teveccüh eyler. Zîrâ Ka'be'nin zâtında kayd olmayıcak müteveccih dahi bî-kayd gerekdir, tâ ki hakîkat üzere Ka'be'ye istikbâl etmiş ola ve illâ istikbâli cihet-i vâhideden olmuş olur ki kayd-ı mahz'dır. Ve zâhid-i mukallidin yüzü mihrâb-ı mukayyeddedir. Onun için yüzü ve kafâsı başkadır. Ve bu makūle müteveccih muhâzât-i Hazret ne idiğin bilmez. Belki onun Hazret'e teveccühü hilâlin şemse mukābelesi gibidir ki cüz'îdir, yoksa kamerin bedriyyetde olan mukābelesi gibi değildir. Pes, ol hilâliyyet ve bedriyyet, ya'nî cüz'iyyet ve külliyyet kamerin hâlidir ve illâ şems iki hâlde bile yine şemsdir ki mutlakdır, mukayyed değil; ve küllîdir, cüz'î değil. Belki küllî ıtlâkından dahi mutlakdır. Zîrâ külliyyet ve cüz'iyyet izâfâtdandır. Allâh Teâlâ ise mebde-i cemî'-i izâfâtdır, yoksa fî-nefsi'l-emr izâfetle mukayyed değil. Fe'fhem cidden.

Ve bundan istifâde olunur ki âlem-i ıtlâka vusûle vesîle olan aşkdır, zühd değil. Zîrâ zühdde min-vechin kayd vardır ki zâhid dünyâdan fâriğ ve âhirete meşgūldür. Âhiret ise mahlûkdur. Mahlûka iştiğâl ise Hâlık'dan inkıtâ'dır. Aşkda ise alâka ancak Hâlık'adır. Ve belki gāyetinde her alâkadan bî-kayd ve bî-alâka olmalıdır. قال تعالى: ﴿وَيُحَذِّرُكُمُ اللهُ نَفْسَهُ﴾[2] Fa'rif cidden.

Ve aşk ifrât-ı muhabbetdir. Ve muhabbet-i müfrita nârdır. Ve nâr muhrıkdır. Pes, aşk-ı ilâhî mâ-sivâ-sûzdur, gerek âfâk ve gerek enfüs. İşte gerçi aşkda isneyniyyet vardır -ki âlem-i nisbetdendir-, fe-emmâ netîcesi ıtlâk ve terk-i kayddır. Şol cihetden ki makām-ı kābe kavseyndir. Bu makām ise makām-ı kurbdur ki dâire-i ûlâdır. Ve onun mâ-verâsı makām-ı ayndır. Ya'nî makām-ı ev-ednâdır ki dâire-i sâniyedir, ya'nî urûc i'tibâriyle. Ve

---

1 "...Allâh'ın vechi oradadır." el-Bakara, 2/115.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Allah, sizi kendisinden sakındırır." Âl-i İmrân, 3/8.

dâire-i ûlâdır, nüzûl i'tibâriyle. Zîrâ mebde-i evveldir. Ve kābe kavseyn dâire-i sâniyedir. Ve ev-ednânın hükmü cem'dir. Ya'nî abd ve Ma'bûd'u bir yere getirmekdir, velâkin ittihâd tarîkıyla değil. Zîrâ burada iki **[309ª]** vücûd yokdur, tâ ki biribiriyle müttahid ola, nasârâ zu'm etdiği gibi. Belki vücûd-i kevnînin zevâli ve vücûd-i vâcibînin zuhûru vardır. Fa'hfazhu.

Ve kābe kavseynin hükmü farkdır. Ya'nî mertebe-i ubûdiyyet ve mertebe-i ulûhiyyet ve rubûbiyyeti farkdır, ya'nî zâhirde. Onun için ehl-i fark teklîf ile âmiller ve ilâ-âhiri'l-ömr müctehidlerdir. Fe-emmâ bi-hasebi'l-bâtın "fark" dedikleri cem'dir. Zîrâ âlem-i farkda abd hey'et-i ilâhiyye üzerinedir ki onun evsâf ve ahlâkıyla zâhir olmuşdur. Bu cihetden ahkâm yüzünden fark var, fe-emmâ hakāik yüzünden yokdur. Onun için derler ki: Âbid ve ma'bûd ve sâcid ve mescûd birdir, fe-emmâ bu birlik hakîkat-i secdeyi münâfî değildir. Zîrâ teveccüh bir mertebeden bir mertebeyedir ve iki mertebenin fi'l-cümle teğâyürü tashîh-i ubûdiyyetde vâfîdir.

Ve bu mertebedendir ki Cenâb-ı Nebevî -aleyhi's-salâtü ve's-selâm-: أنا العبد[1] buyurdu, tâ ki ekâmil-i ümmet dahi ubûdiyyetde ona tâbi' olup hiçbir ferd "Ene'l-Hak" demeye ve illâ ihtilâl hâsıl olur. Nitekim vezîr "Ben sultânım" demez, belki "Ben vekîlim" der. Eğerçi hükümde ikisi birdir, fe-emmâ da'vâda halel vardır ki inkısâm-ı merâtibi muhilldir.

El-hâsıl bir kimse "Ene'l-Hak" dese onda birkaç mahzûr olur. Evvelkisi budur ki istiklâl fehm olunur. Bu ise ubûdiyyeti aslından kal' eder. Ve ikincisi budur ki iştirâk zann olunur. Bu ise vahdeti münâfîdir. Ve üçüncüsü budur ki ittihâd anlanır. Bu ise ilhâddır. Ve dördüncüsü budur ki sûrete muhâlifdir. Zîrâ hakkıyyet sebât ve halkıyyet zevâl iktizâ eder. Pes, "Ene'l-Hak" demek zâili sâbit ile vasf gibi olur. Ve burası fehm-i halka sığmadığından fesâd-ı azîm lâzım gelir. Nazar eyle ki da'vâsında muhıkk olanın bile a'zâsı taktî' ve eczâsı tefrîk olunur. Eğer hakkıyyet halkıyyete sârî olaydı netîcesi inhilâl-i vücûd olmazdı. Fa'lem zâlik.

---

[1] "Ben kulum." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Bazı tasavvufî eserlerde hadis olarak geçmektedir. Örnek olarak bk. Rûzbihân Baklî, *Arâisü'l-beyân*, I, 291; a.mlf., *Meşrebü'l-ervâh*, s. 44.

Ayn-ı Kur'ân'dır sözün Mushaf-durur gûyâ yüzün
Mihr ü mâh oldu gözün nûr-i Hudâ'dan iy hümâm

Ya'nî senin sözün Kur'ân ve Kur'ân'ın hakāikıdır. Çünki tefsîr mertebesini Kur'ân'a ilhâk etdiler, te'vîl mertebesi bi-tarîkı'l-evlâ Kur'ân oldu. Ve senin yüzün mushafdır ki **[309[b]]** sahîfe-i esrârdır. Zîrâ insânın vechi aynıdır ve aynı zâtıdır ve zâtı ma'dinü'l-esrârdır. Ve senin iki çeşmin nûr-i Hudâ'dan mihr ü mâh gibidir ki biri âlem-i zât ve biri dahi âlem-i sıfâta remzdir. Eğerçi fi'l-hakîka birdir ve bir nazar eyler, şems ve kamer bir nûr olduğu gibi. Ve şems ve kamerin dav'ı âfâka ve çeşmin nûru enfüsedir. Zîrâ herkes kendi çeşmiyle müntefi' olur ki nûr-i Hudâ'dan hissesidir. Ve gayr gözüyle ne âfâka ve ne enfüse bakılmaz.

Buradandır ki Allâh Teâlâ'ya turuk-ı müteaddide vardır, velâkin bu turukun taaddüdü menzilin vahdetini münâfî değildir. Ka'be gibi ki tarîk-ı berr ve bahrden seyr olunur ve hakîkatde tarîk-ı vâhiddir. Zîrâ vech-i arz mukaddem mâ' idi, sonra cezr olunup bahr-i muhît ve onun şu'beleri kaldı ve mâ-adâsı berr oldu. Pes, berr ve bahr fi'l-hakîka bahr olduğu furûk ve firak-ı halâik dahi ayn-ı vâhideden cem' oldu. Ve suver-i taayyünâtın ihtilâfâtından turuk-ı muhtelife zuhûr etdi. Ve tarîk ile menâzil ve menzilü'l-menâzil emr-i vâhid görünürken suver-i muhtelifede tecellî vâkı' oldu ki kimi sâlik ve kimi meslûk ve kimi tarîk ve kimi menzildir.

Pes, muhakkık bu taaddüdü isbât eder. Zîrâ hâline gālibdir. Ya'nî hüküm ona nisbetle hâlin değildir ki eşyâyı ayn-ı vâhidede cem' eyleye. Ve bu makūleye "mağlûbu'l-hâl" derler, belki hüküm sâhibü'l-hâlindir. Sâhibü'l-hâl ise sahv ve temkîn ve farkdadır. Ve müfîkın hâli temyîzdir, halt değil. Fa'lem zâlik.

Ve beyt-i mezkûr mezîd-i takrîr ve bast götürür. Fe-emmâ inân-ı kalem ondan kabz olundu. Zîrâ demişlerdir ki: العارف يكفيه الإشارة[1]

[1] Ârife işâret yeter.

ورد والفقراء في توحيد الإشراق قوله تعالى: ﴿يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ﴾[1]

Bunda meşâyih-i tarîkatin hüsn-i sülûk ve akd-i halka-i zikr etmelerinde isâbetlerine ve hak olduğuna işâret vardır. Zîrâ duâ ve zikr birdir ki ikisi dahi med'uvv ve mezkûra deavât ve ezkâr ile teveccühdür. Belki ârif yanında cemî'-i kelimât zikrdir. Zîrâ Hak ile mütekellimdir.

Ve bunda yakaza ve menâm hâline işâret vardır. Ya'nî gadât ki vakt-i yakazadır, zamân-ı zikr-i lisânîdir. Ve aşiyy ki vakt-i menâmdır, vakt-i zikr-i kalbîdir ki çeşm-i ârif nâim ise dahi basîreti müteyakkızdır. Bu cihetden hâli devâm-ı duâ ve zikrdir. Ve bir dahi budur ki ârif olan kimsenin menâmı ibâdet ve nefesi tesbîhdir. Zîrâ nefes **[310ª]** hû'dur ve "Hû" isimdir ve isim zikrdir ve zikr tesbîh ve gayrıya şâmildir.

Ve "Sâirin enfâsı dahi böyle değil midir?" dersen, cevâb budur ki: Sûretde bir ve ma'nâda muğâyirdir. Zîrâ ârifin nefesi tesbîh olmak bi'l-fi'ldir ki ârif onun sırrına yakazada nâyil olmuşdur. Gayrının ise bi'l-kuvvedir ki sırrı fi'le gelmemişdir. Ve âlim ile câhil ve mükâşif ile mahcûb bir değildir ve illâ efrâd-ı âlem mertebede berâber olmak lâzım gelir. Bu ise vüs'at-i zât ve kesret-i sıfâta muhâlifdir.

Ve âyet-i mezkûrede bir işâret dahi budur ki gadât nehâr-ı tecellî ve aşiyy leyl-i istitârdır. Ve zikr iki hâle dahi sârîdir. Velâkin nehâr-ı tecellîde zâkir Hak ve leyl-i istitârda abddir. Ve bir dahi nehâr-ı tecellîde zikr sıfat-i kalb ve leyl-i istitârda sıfat-i lisândır. Ve bir dahi nehâr-ı tecellîde zikr kelime-i tevhîddir ki nefy ile âlem-i lâ-taayyünü ve isbât ile âlem-i taayyünü câmi'dir. Tecellî-i vücûdda ise bu iki sırr mündericdir. قال تعالى: ﴿وَاللهُ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾ قال تعالى: ﴿فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ﴾[2] Fa'lem zâlik.

Ve leyl-i istitârda zikr esmâ-i müfrededir, "Yâ Allâh, Yâ Allâh, Yâ Hû, Yâ Hû" ve emsâli gibi. Zîrâ leyl kabz-ı zâtdır. Ve kabzda terkîb olmaz, belki besâtat ve tecerrüd olur. Onun için zifâf leylde vâkı' olur. Zîrâ nehâr vakt-i libâsdır ve libâs ile muvâkaa olmaz. Leyl ise vakt-i tecerrüddür.

---

1 Dervişler işrâk tevhîdinde iken Allah Teâlâ'nın şu sözü vârid oldu: "Sabah akşam Rablerine yalvarırlar." el-En'âm, 6/52.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Allah, bütün âlemlerden müstağnîdir." (Âl-i İmrân, 3/97). Allah Teâlâ yine buyurdu: "Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur." (Muhammed, 47/19).

Ve bundan fehm olunur ki hicâb-ı zulmânî nûrânîden mukaddemdir, ya'nî urûc i'tibâriyle. Zîrâ leyl nehârdan mukaddemdir. Şol cihetden ki asl olan leyldir. Nehâr onun üzere hudûs-i şems ile ârız olmuşdur. Ve leylin gāyeti fecrdir ki mertebe-i tecellî-i ervâhdır. Ve onun dahi nihâyeti işrâk-ı şemsdir ki derece-i tecellî-i ervâhdır. Ve onun dahi nihâyeti işrâk-ı şemsdir ki derece-i tecellî-i ecsâmdır. Fe-emmâ nüzûl i'tibâriyle nûr zulmetden mukaddemdir. Onun için âlem-i emrden olan mertebe-i ervâha "ervâh-ı nûriyye" derler ve âlem-i halkdan olan mertebe-i ecsâma "ecsâm-ı zulmâniyye" derler.

Pes, nûr sıfat-i rûh ve zulmet sıfat-i cismdir. Ve rûh nehâr ve cisim zulmetdir. Ve zulmet hicâb-ı nûrdur. Ve nûr dahi hicâb-ı Nûri'l-envâr'dır. Zîrâ âlem-i Nûri'l-envâr, nûr-i hakîkî ve zıll-i hakîkîdir ki orada niseb ve izâfât yokdur. İşte ol netîceye erince hark-ı hucüb etmeğe muhtâcdır. Ve bundan ahz olunur ki her şekilde mukaddimât sûret ve netîce onun zımnında sırrıdır. فافهم هداك الله إلى عالم الأسرار[1]

[310b]

وقت سُنّة الفجر من يوم السّبت: ﴿**إِذَا جَاءَ الْهُدَى بَطَلَ الْهَوَى**﴾[2]

Burada "hüdâ"yı hevâ mukābelesinde îrâd eyledi. Zîrâ hevâ şehvet-i mücerrede ve meyl-i nefsânîdir ki onda dâiye-i şer' ve delâlet-i akl yokdur. Bu ise mahz-ı dalâldir. Pes, hevâ dalâli müstelzim olmakla hüdâ dalâl mukābelesinde zikr olunmuş gibi oldu. Ve hüdâ ve dalâlin envâ'ı vardır. Meselâ îmân-ı resmî hüdâ ve küfr-i resmî dalâldir. Ve kezâlik îmân-ı ıyânî hüdâ ve küfr-i hakîkî dalâldir ki dalâl-i makbûldür. Zîrâ burada dalâl hayret-i memdûhadır. Nitekim ﴿وَلَا الضَّالِّينَ﴾[3]'de, ya'nî sûre-i Fâtiha'nın lafz-ı dalâl ile hatminde hayret-i kübrâ-yı ârifîne işâret vardır.

Ve kezâlik vücûd-i hakîkî hüdâ ve vücûd-i mecâzî dalâldir. Ve hüdâ hak ve dalâl bâtıldır. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ

---

1 Anla. Allah seni sırlar âlemine erdirsin.

2 Cumartesi günü sabah namazının sünneti vaktinde: "Hüdâ geldiği vakit hevâ bâtıl olur."

3 "Sapıklarınkine değil." el-Fâtiha, 1/7.

﴿فَيَدْمَغُهُ﴾[1] Ya'nî vücûd-i hakîkîyi vücûd-i mecâzî üzerine tarh ederiz ki onun dimâğını kesr eder. Ya'nî dimâğı meksûr olan hayvân helâk olduğu gibi vücûd-i mecâzî dahi fenâ bulur ve zâil olur ve eseri kalmaz. Belki hüküm vücûd-i hakîkînin olur. ﴿إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقاً﴾[2] Ya'nî kelime-i İslâm ile kelime-i küfr bâtıl olur ve ibâdet-i ma'bûd-i hak ile ibâdet-i asnâm zevâlin bulur ve nefsin hükmü olan hevâ ve muktezâ-yı tab' olan şehvet münkesir olup ahlâk-ı kalbiyye ve ma'rifet-i rûhâniyye ve teveccüh-i sırrî râst ve müstakîm olur.

Ve kezâlik mehdî hurûcunda Benü'l-asfar ve Îsâ nüzûlünde deccâl maktûl olur. Zîrâ mehdî hidâyetden ve nasârâ dalâldendir. Ve deccâl cism-i zulmânî-i küfrânî ve Îsâ rûh-i nûrânî-i îmânîdir.

Ve kezâlik nûr-i şemsin tulû'uyla zulmet-i leyl zâhık olur. Zîrâ şems âlem-i sıfâtdan ve âsâr-ı tecelliyâtdandır. Ve vakt-i tecellîde zât müstetir olup âsâr-ı sıfât zuhûr eder. Meğer ki kıyâmet-i kübrâ ola. Bu sûretde sıfât zâtda müstehlek olup kenz-i mahfî zuhûru hafâya râci' olur. Ya'nî mertebe-i ecsâma zuhûr kalmayıp tecellî-i ilâhî ancak zuhûr-i ervâh ile devr eder. Feemmâ çünki ervâhda hafâ vardır, onun zuhûru hafâ hükmünde **[311ª]** olur. Ve cemî'-i âlem gûyâ adem-i aslîsi üzerine kalır. İşte bir bâtıl dahi sûret-i âlemdir. Onun için gelir: ﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ﴾[3] Ya'nî bir nesnenin ki Hak'dan gayrı müstakillen asl-ı mercû'un-ileyhi olmaya, ona "hâlik" ve "bâtıl" derler. Pes, sûret-i âlem hâlik ve bâtıl ve hakîkat-i âlem bâkî ve Hak'dır ki ﴿إِلَّا وَجْهَهُ﴾[4] ona remzdir.

Ve kezâlik hüdâ bir nûr-i ilâhîdir ki Allâh Teâlâ onu murâd etdiği mü'minin kalbine kazf eder ve mü'min ol nûr ile hayır ve şerr ve hüdâ ve dalâl ve hak ve bâtılı temyîz ve teşhîs eder ve râh-ı hayr ve hüdâ ve hakka gider ve bu yolda zelel ve vakfe ve hayretden halâs olur ve telvîn zâil olup

---

1 "Hayır, biz hakkı bâtılın başına çarparız da onun beynini parçalar." el-Enbiyâ, 21/18.
2 "Zâten bâtıl yok olmaya mahkûmdur." el-İsrâ, 17/81.
3 "O'nun vechinden (zâtından) başka her şey yok olucudur." el-Kasas, 28/88.
4 "O'nun vechinden (zâtından) başka." el-Kasas, 28/88.

yerine temkîn gelir ve havf emâna tebeddül bulur. قال تعالى: ﴿فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدىً فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾[1]

Ve kezâlik hüdâ enbiyâdır -aleyhimü's-selâm- ki zât ve sıfât ve ef'âl-i Hakk'a irşâd onların yüzünden hâsıl olmuşdur. Ve verese-i enbiyâ olan evliyâ dahi böyledir. Zîrâ ityân-i hüdâ mev'ûd-i ilâhîdir ki وعد الكريم دَينٌ[2] hasebince lâzimü'l-incâzdır.

Ve hüdânın zamân-ı muayyene ihtisâsı yokdur. Zîrâ cemî'-i ezmânda nüfûs ve ervâh ol hüdâya muntazırlardır ve hüdâ onların gıdâlarıdır. Ve Hak Teâlâ Hallâk ve Razzâk-ı Mutlak'dır. Pes, halk muttasıl ve müteselsil oldukça rızk dahi dâim ve müstemirrdir. Onun için semâvât vech-i arza ifâza-i emtâr etmekdedir. Feyz-i ma'nevî dahi böyledir. Fe-emmâ feyz-i matarın te'sîrine vech-i arzı terbiye lâzım geldiği gibi feyz-i ilâhînin nemâsına dahi arz-ı kalbi ıslâh lâzımdır.

Ve ol ıslâhın vekîli insân-ı kâmildir. Onun için Kur'ân'da gelir: ﴿وَيُزَكِّيهِمْ﴾[3] Ya'nî tezkiye Nebî'ye isnâd olundu. Zîrâ vâsıta-i Hak'dır. Ve velî dahi vâsıta-i rasûldür. Pes, her asrda insân-ı kâmilin vücûdu lâzım geldi, tâ ki ol asrda olan kavmin salâhına vesîle ola ve özr ve ihticâc kalmaya.

Ve bu bâbda velî nebîdir. Zîrâ nebînin halîfesidir. Ve halîfe müstahlif hey'eti üzerinedir. Eğerçi bi-hasebi'z-zâhir halîfeye müstahlif ismi ıtlâk olunmaz ve illâ merâtibe halel gelir. Bu cihetden abde Allâh ve velîye nebî ve vezîre sultân denilmez. Eğerçi kudemâ vezîre pâdişâh dediler, şâhı muslih ma'nâsına, fe-emmâ sonra bu ıtlâk mehcûr oldu. **[311b]** Nitekim ümem-i sâlifede peder üzerine "rabb" ismini ıtlâk ederlerdi, mürebbî ma'nâsına. Sonra terk olunup izâfetle isti'mâl olundu, "rabbü'd-dâr" gibi, sâhîbü'd-dâr ma'nâsına.

Ve bu ıtlâkdan nâşîdir ki Allâh Teâlâ'ya "Rabbü'l-erbâb" derler. Maahâzâ rubûbiyyetde kimsenin O'na müşâreketi yokdur. Pes, "Rabbü'l-

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Yalnız size benden bir hidâyet geldiğinde her kim hidâyetime tâbi' olursa artık onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir." el-Bakara, 2/38.

2 Cömert kişinin vaadi borçtur.

3 "...ve onları tezkiye edip arındırır." el-Bakara, 2/129.

erbâb" ve "İlâhü'l-âlihe" dedikleri i'tibârladır. Fe-emmâ "İlâh-ı Mutlak" Allâh Teâlâ'dan gayrıya ıtlâk olunmaz. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيّاً﴾[1] Onun için "Ene'l-Hak" demekden men' olundu. Zîrâ Hak dahi esmâ-i zâtiyyedendir. ve

Ve bu şerîatde ba'zı sıfât-i ilâhiyye abde dahi nisbet olunmuşdur. Ya'nî ﴿أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾[2] ve ﴿أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ﴾[3] ve ﴿أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾[4] ve emsâlinde ahsen ve ahkem ve erham ile murâd Allâh Teâlâ'dır. Ve hâlıkîn ve hâkimîn ve râhimîn hakîkaten esmâ-i ilâhiyye ve sûreten mezâhir-i esmâ-i ilâhiyyedir. Ve hakîkatü'l-hakîkada ﴿أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ﴾[5] mazmûnudur ki ﴿تَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾[6] Pes, âlemin ulûhiyyet ve rubûbiyyeti Allâh Teâlâ'nın sıfatıdır. Velâkin kendi hey'etinden ibâda dahi hey'et verip mertebe-i mazhariyyetde zâhirin kemâlini ta'rîf etmişdir. Bu cihetden kemâl-i mutlak Allâh Teâlâ'nındır. Onun için sıyğa-i ef'al ile ta'bîr olundu. Fe'fhem cidden.

Ve kezâlik hüdâ Hakk'a teveccüh ve hevâ gayra iştiğâldir. Gûyâ namâza duhûl Hakk'a ve hâric-i salât halka iştiğâl sûretidir. Eğerçi insân-ı kâmil huzûr-ı Hak'da istiğrâk üzerinedir, velâkin hey'et-i salâtda başka müşâhede ve huzûr vardır. Bu cihetden vârid oldu ki: وجُعلت قرّة عيني في الصّلوة[7] Ya'nî hâlet-i salât hâlet-i müşâhede-i mahsûsadır. Eğerçi hâricde dahi huzûr ve lezzet-i nazar vardır. Nitekim vârid olmuşdur ki: وأسألك لذّة النّظر إلى وجهك الكريم أبداً دائماً سرمداً[8]

Ve erbâb-ı keşf gerçi "Mi'râc-ı Nebevî'den murâd âyât-i kübrâyı mutâlaadır, yoksa rü'yetullâh ona fırâşda dahi hâsıldır" demişlerdir. Fe-emmâ bu

---

1 "Hiç O'nun adıyla anılanı biliyor musun?" Meryem, 19/65.
2 "Yaratanların en güzeli" el-Mü'minûn, 23/14.
3 "Hâkimlerin hâkimi" Hûd, 11/45.
4 "Merhametlilerin en merhametlisi" el-A'râf, 7/151.
5 "İyi bilin ki yaratma ve emir O'nundur." el-A'râf, 7/54.
6 "Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir." el-A'râf, 7/54.
7 "Gözümün aydınlığı namazda kılındı." Nesâî, İşretü'n-nisâ, 1; Ahmed, Müsned, III, 128, 199, 285.
8 "Senden ebedî, devamlı ve sürekli olarak yüce vechine nazar etme lezzetini isterim." bk. Nesâî, Sehv 62; Ahmed, Müsned, V, 191.

fakîrin zevk-yâb olduğu budur ki hâlet-i salât hâric-i salât gibi olmayıp belki ehass-ı hâlât-i müşâhede olduğu gibi mevâtın-ı mülk ve melekûtda dahi fark vardır. Zîrâ âlem-i mülk kesîf ve zulmânî ve âlem-i melekût latîf ve nûrânîdir. Ve tecellî dahi bi-hasebi'l-mevâtın tefâvüt **[312ª]** kabûl eder.

El-hâsıl ezmine ve emkine ve ahvâl tefâvüt üzerine olduğu emr-i bedîhîdir. Hattâ şeyhim Seyyidü'l-aktâb Fazlî-i İlâhî'den -kuddise sirruh- mesmû'um olmuşdur: Vâridât ve feyz seher-i a'lâdan dahve-i suğrâya gelince kuvvetli ve ba'dehû zaîfdir. Ve evâil-i ahvâl evâhir gibi değildir, belki sâlike evâilde bârân olan matarın zaîfi gibidir. Ve Ka'be ile sâir büyût berâber olmadığı gibi melekût-i a'lâ ile dahi sâir mevâtın-ı kevniyye berâber olmaz. Ve muhakkık cevher ile hazefi temyîz eder. Pes, Tûr-i Mûsâ ile âlem-i nûr bir olmaz. Onun için ona [1]﴿لَنْ تَرَانِي﴾ hitâbı geldi. Zîrâ mevtın-ı hissde idi ki zâhir-i vücûddur. Ve Cenâb-ı Nebevî hakkında: [2]﴿وَلَقَدْ رَآهُ﴾ geldi. Zîrâ mevtın-ı sırrda bulundu ki fevka'l-arşdır. Ve fevka'l-arşda sırr sûret bulur ve ol sûretin dîdesi ile müşâhede vâkı' olur. Fi'l-hakîka basar-ı Muhammedî odur ve sûret-i hissiyyede olan basar onun zâhiridir. Pes, zâhiri ile sûreti ve bâtını ile hakîkati idrâk etmek ona mahsûsdur. Onun için leyle-i mi'râcda basarı ile aktâr-ı arzı ve etrâf-ı melekûtu bi'l-külliyye seyr etdi. Ve basîreti dahi basarı sûretine bu avâlimin hakāik ve melekûtunu idrâk etdikden sonra müşâhededе terakkî edip cemâl-i Hakk'ı dahi rü'yet vâkı' oldu ki cemî'-i müşâhedâtın külliyyetidir. Zîrâ nazarı vech-i mutlakdan vech-i mutlakadır.

Ve bundan fehm olundu ki cesedin mâ-verâsında rûh ve rûhun mâ-verâsında ayn ve aynın mâ-verâsında sırr vardır ki cemî'-i merâtibi hıfz eden bu sırr-ı muhîtdır ve onun kemâl-i inkişâfı cenâb-ı mahsûsdur. Zîrâ hakîkaten hakka'l-yakîn onun mertebesidir. Ve bu yakîndir ki ﴿وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ﴾[3] âyetinde zikr olunmuşdur. Pes, onun muhâtab olduğu ibâdet ubûdet mertebesidir. Zîrâ her ibâdet ol mertebeye mûsıl değildir. Ve her ubûdet dahi böyledir. Ya'nî ubûdet ki mertebe-i zâtda ulûhete mukābildir,

---

1 "Beni aslâ göremezsin." el-A'râf, 7/143.
2 "Andolsun ki O'nu görmüştür." et-Tekvîr, 81/23.
3 "Sana yakîn gelene kadar Rabbine kulluk et." el-Hicr, 15/99.

mukarrabîn için dahi hâsıldır. Fe-emmâ ubûdet-i Nebeviyye ile berâber değildir ve illâ mertebede müşterek olmak lâzım gelir. أين الثّريّا من يد المتطاول[1] Ve mahkîdir ki Ebû Yezîd-i Bistâmî -kuddise sirruh- makām-ı Nebevî'ye duhûl murâd etdikde ol makām-ı münîrden bir nûr-i şa'şaânî **[312b]** hurûc edip Ebû Yezîd'i ihrâk eyledi.

قال تعالى: ﴿وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ﴾ وقال تعالى: ﴿قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ﴾[2]

İşte Hakk'a mûsıl olan turukun taaddüdü ona nâzırdır ki halâikın enfâsı kadardır. Ya'nî her nefs -fâ'nın sükûnuyla- bir nefesdir -fethasıyla- ve ona göre bir sülûk-i mahsûsu vardır ki âhar mahlûk ol nefs ve nefesde onunla müşterek olmaz. Ve vusûlü dahi ondan fehm oluna. Zihî vech-i mutlak ki herkes onu basarının kuvvet ve za'fına göre görür ve merbûtiyyetine göre Perverdigâr'ına erer ve şekline göre bir netîce bulur.

قيل لي والفقراء في توحيد الإشراق:[3]

"**Rûh-i Kerîm**"

Ma'lûm olan her nesnenin şerîfi kerem ile mevsûfdur. Kur'ân-ı Kerîm ve Rasûl-i Kerîm ve makām-ı kerîm ve emsâli gibi. Ve rûhun kerîm olduğu ahlâk ve hürriyyeti cihetindendir. Ve bu ma'nâ indallâh kerîm olmağa vesîledir. Ve indallâh mükerrem olmak envâ'-ı keremiyle mükrem olmak i'tibâriyledir ki ona "menzilet" derler. Zîrâ herkese inde's-sultân ikrâm, mertebesine göredir.

Ve nefs-i insâna "rûh" denilmek letâfetine dâirdir. Hattâ Hazret-i Îsâ'ya -aleyhi's-selâm- "Rûhullâh" denildi. Zîrâ Rûhu'l-kudüs'ün nefes ve nefhinin eseridir, eğerçi vâlidesi cismânî makūlesidir. Hattâ "Rûh-i mücessem"

---

1 Süreyyâ yıldızı nerede, ona dil uzatan kimsenin eli nerede?

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Her birimiz için belli bir makām vardır." (es-Sâffât, 37/164). Allah Teâlâ yine buyurdu: "Her bölük, su içeceği yeri bildi." (el-Bakara, 2/60).

3 Dervişler işrak tevhidinde iken bana şöyle denildi:

dahi demişlerdir, velâkin 'sırf rûhdur ki sûret-i cismde zâhir olmuşdur' demek değildir. Ve bu ma'nâya zâhib olan hatâ etmiş olur. Belki teşbîh tarîkıyladır. Zîrâ vâlidesinin cismâniyyeti hakîkatde cismânî olduğun iş'âr eder. Belkîs gibi ki vâlidesi insiyye olmakla insân sûretinde zuhûr etdi, babası cinnîye tâbi' olmadı.

Ve Rûhu'l-kudüs ki sûret-i beşerde temessül ederdi, asl-ı insîsi olduğundan değil idi. Zîrâ melek beşere muğâyirdir. Belki hakîkat-i melekiyyesi üzerine olduğu hâlde li-ecli'l-maslaha temessül ederdi. Zîrâ suver-i rûhâniyye suver-i cismâniyyede temessül etmek, kemâl-i letâfetlerine râci'dir.

Ve bu fakîre "Rûh-i Kerîm" ism-i cedîd-i ilâhîdir ki bundan akdem dahi esmâ-i ilâhiyye-i muhtelife vaz' olunmuşdur: Abdullâh, Abdullatîf, Abdulkādir ve Abdulhak ve Mahmûd ve Mustafâ ve Arşu'r-Rahmân ve Seyyidü melekûti's-semâ' ve Kıbletü's-semâ' ve Ârif gibi.

Ve "rûh-i kerîm"de ol vakitde meclis-i tevhîde bir rûh-i kerîmin huzûruna dahi işâret vardır, ya ervâh-ı semâviyyeden veyâ arzıyyeden. Ve ervâh-ı arzıyye **[313ª]** olanlar iki vechiledir: Biri hayâtda olup devr edenlerdir, Hızır ve emsâli gibi. Ve biri dahi berzahda olup seyr edenlerdir ki onlar ervâh-ı kümmel ve ervâh-ı mutlakadır. Hattâ Şeyh-i meşâyihi'd-dünyâ Muhyiddîn el-Arabî -kuddise sirruh- buyurmuşdur: Cesedime tâlib olan Dimaşku'ş-Şâm'da Sâlihiyye'de bulsun ve rûhum cemî'-i emsârda sâyirdir. Ya'nî mekân-ı mahsûsda olmakla mukayyed değildir. Zîrâ kayd ceseddedir, rûhda değil.

Ve her a'mâl-i bedeniyye mukaddimâtından netîce-i rûhu intâc etmedi ise vilâdet-i sâniye ile mevlûd olmadı ve âlem-i melekûta duhûl etmedi. Zîrâ mertebe-i rûh ve âlem-i melekût birdir. Ba'dehû âlem-i ceberûtdur ki âlem-i esmâ ve sıfâtdır. Ve ba'dehû âlem-i lâhûtdur ki âlem-i zâtdır. İşte bu makāmâtın zevk ile ilmine duhûl etmeğe rûh-i kerîm olmağa muhtâcdır. Zîrâ rûh Hakk'a muzâfdır ki rûh-i insânî sırr-ı Hakk'ın zâhiridir. Ve zâhir bâtının unvânıdır ve sûret ma'nânın kantarasıdır.

İmdi iklîm-i vücûda hâricden bakma, dâhil olagör, tâ ki seyrin külliyyet bula ve ilmin ayn ve hak ola. [1] والله أعلم بالمهتدين وبمن ضلّ عن سبيل الدّين

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿إِنَّ خَيرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ﴾[2]

Ya'nî Hazret-i Mûsâ -aleyhi's-selâm- kable'n-nübüvve ecîr-i Şuayb -aleyhi's-selâm- oldu ki saky-i ganem etmeğe kavî ve kızları üzerine emîn idi. Zîrâ enbiyâ -aleyhimü's-selâm- kable'n-nübüvve mahfûzlardır. Nitekim mertebe-i velâyetin hükmü budur. Nübüvvet ise velâyet üzerine mebnîdir. Ya'nî namâzın sünnet-i mütekaddimesi gibidir ki namâza duhûle bâbdır. Onun için vârid olmuşdur ki: Hiçbir namâz yokdur ki onun için kable'ş-şurû' sünnet olmaya.[3] Hattâ akşam namâzının dahi vardır. Onun için ârifler onu riâyet ederler. Eğerçi İmâm-ı Ebû Hanîfe hilâfına zâhib olmuş ve salât-i mağribden sünnet olmamak rivâyetiyle amel eylemişdir. N'olaydı rivâyet-i uhrâ ile âmil olaydı ki bu sûretde ictihâdı etemm olurdu. Zîrâ vitr-i mağrib cemâl ve celâl ve kemâl-i zâtîye işâretdir ki sünnet onun mertebe-i sıfâtda bâbıdır.

Ve sünnet şef'dir. Zîrâ fi'l-i Nebevî'dir. Cenâb-ı Nübüvvet ise -sallallâhu aleyhi ve sellem- makām-ı kābe kavseyndedir ki şef'dir. Eğerçi bu makām cemî'-i makāmâtı müştemildir. **[313b]** Ya'nî Cenâb-ı Nübüvvet ümmetini makām-ı rûhda da'vet eyledi ki ona göre makām-ı rûh a'del ve evsatu'l-merâtibdir. Zîrâ makām-ı kalb enzelü'l-makāmâtdır ki ekâmil-i ümmet bu mertebede da'vet ederler. Ve makām-ı sırr as'adü'l-makāmât'dır ki bu makāmdan ancak Nûh -aleyhi's-selâm- da'vet eylemişdir. Onun için müddet-i da'veti tavîle ve icâbeti kalîle oldu. Zîrâ makām-ı tenzîhdir. Ekser-i nâs ise makām-ı teşbîhdedir. Ol vakitde abede-i suver çok olmakla tenzîh ehemm idi, fe-emmâ hissiyyâtdan inkıtâ' müşkil olmakla âhir makām-ı

---

1 Allah hidâyete erenleri de dîn yolundan sapanları da çok iyi bilir.

2 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "Ücretle tuttuklarının en hayırlısı, güçlü ve güvenilir olandır." el-Kasas, 28/26.

3 bk. İbn Hibbân, *Sahîh*, VI, 209, 236; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XIII, 127; Dârekutnî, *Sünen*, I, 501.

teşbîhde kaldılar. Bu ümmet-i merhûme gibi tenzîh ve teşbîhi cem‘ edemediler. قال تعالى: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾[1] Pes, teşbîhde kalanlar zâhirî ve tenzîhde kalanlar bâtınî olup neş'e-i insâniyyenin cem‘iyyetinden bî-haber oldular. قال تعالى: ﴿هُوَ ٱلأَوَّلُ وَٱلآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ﴾[2]

Ey ârif, nazar eyle bu irşâd-ı ilâhîye ki ümmet-i merhûmeye vâkı‘ olmuşdur ki ezdâdı cem‘ etmişlerdir, anâsır gibi. Ya‘nî anâsır-ı erbaa-i mütezâddeyi terkîb-i vücûdlarında cem‘ etdikleri gibi esmâ-i mütekābileyi dahi tertîb-i hâllerinde cem‘ etmişlerdir. Zîrâ halîfe hey'et-i müstahlif üzerinedir.

Biz yine sadede gelelim ki Hazret-i Mûsâ evâil-i hâlinde ﴿رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ﴾[3] dedi. Fakîr ise gıdâya muhtâcdır. Onun için Hazret-i Şuayb -aleyhi's-selâm- ona it‘âm eyledi. İşte bu mertebe-i cesedde olan fakr idi. Ve taâma muhtâc olduğu gibi hâtûna dahi muhtâc idi. Bu mukābelede kendine kerîme-i Şuayb tezvîc olundu. Ve mertebe-i tabîat ki mertebe-i şehvetdir, onunla sedd kılındı. Ve bir türlü fakr dahi kaldı ki ahvâl-i kalbiyyeye ihtiyâcdır. Ve bu fakrın indifâ‘ı ücret ile hizmet-i ağnâm etmeğe mevkūf oldu ki ol ağnâm kuvâ-yı rûhâniyyedir ki merâtibine göre ra‘y ve sakye muhtâcdır. Ve bu mertebeye "mertebe-i ücret" denildi. Zîrâ mertebe-i esmâdır. Meselâ bir abd efendisinin gayrına ücret ile hizmet eder, gerekse ol gayr onun evlâdı olsun. Çünki amel-i sâlih **[314ª]** yüzünden esmâdan ücret ahz oluna, bunun fevkında mertebe-i zâtdan atâyâ-yı zâtiyyeye ihtiyâc kalır. Ve ol atâya "hibe" derler, "ücret" demezler. Ve bu mertebeye vusûlde nefs-i insâniyye ecîr olmakdan halâs olup abd-i mahz olur ve ona "hürr" dahi derler. Zîrâ rıkkıyyet-i mâ-sivâdan âzâd olup ubûdiyyeti ancak bir kapıya münhasır olur.

İşte Mûsâ ubûdiyyet ve hizmet ile ecîr iken âhir hürr olup mertebe-i velâyet ve nübüvvete kadem bastı ve ecîr iken kuvveti kuvvet-i cismâniyye ve abd oldukdan sonra kuvveti kuvvet-i rûhâniyye oldu. Onun için evvel sâhib-i batş idi. Hattâ ağnâm-ı Şuayb'ı saky etdi ve Mısr'da bir Kıbtî katl

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir." eş-Şûrâ, 42/11.
2 Allah Teâlâ buyurdu: "O Evvel'dir, Âhir'dir, Zâhir'dir, Bâtın'dır." el-Hadîd, 57/3.
3 "Rabbim, doğrusu bana indireceğin her hayra muhtâcım." el-Kasas, 28/24.

eyledi. Sonra ki mertebe-i velâyet ve nübüvvete vaz'-ı kadem eyledi, zaîf oldu ve [1]﴿وَخُلِقَ ٱلْإِنْسَانُ ضَعِيفاً﴾ sırrını buldu ve kuvveti asâya intikāl eyledi. Şöyle ki asâ onun cemî'-i umûrda tutar eli oldu. Ve evvel emâneti sûret-i mahlûka göre iken sonra sırr-ı Hâlık'a oldu. İşte kavî ve metîn ile vasf olunduğu budur.

Ve kezâlik kalb-i insân dahi nefs elinde iken ecîr idi. Zîrâ nefs ağrâz ile meşûbdur. Çünki nefs elinden halâs oldu, Hakk'a ubûdiyyet-i mahza ile kaldı ve ecîr olmakdan necât buldu. Ve nefse intisâb ile kuvveti kuvvet-i nefsâniyye iken şimdi rûha intisâb ile kuvveti kuvvet-i rûhâniyye ve evvel emâneti hıyânet ile mahlût iken şimdi şerîat ve hakîkate hıyânetden berî oldu. Zîrâ şerîat yüzünde cemî'-i ahkâm ile âmil ve hakîkat yüzünde emânet-i kübrâya nâil olmuşdur.

Ve bu netîceye vusûlden sonra insân-ı kâmil olup memleket-i vücûdda müstakil sultân olur ki bu sultân min-vechin zıllullâh ve min-vechin mazhar-ı hakîkat-i ilâhiyyedir. Zıllullâh olduğu budur ki reâyâ sultân-ı âdilin sâye-i adlinde müsterîh oldukları gibi erbâb-ı irâdet dahi onun sâye-i fazlında âsûde olmuşlardır. Ve mazhar-ı hakîkat-i ilâhiyye olduğu budur ki âdem-i hakîkîdir. Ve âdem-i hakîkî mazhar-ı esmâdır. Ve esmâ kemâlât-i ilâhiyyedir. Ve riyâset ve hilâfet kemâle mevkūfdur. Bu cihetden, ya'nî insân-ı kâmil bu vechile mazhar-ı Hak olup sultân-ı hakîkî olıcak **[314[b]]** sultân-ı zâhir onun reâyâsından olmuş olur. Zîrâ cemî'-i eşyâ kutba secde eder. Onun için sultân-ı zâhir onun taht-ı mübâyaasında olmasa mansûr olmaz. Zîrâ sultân-ı zâhirin esmâsı eğerçi esmâ-i zâtiyyedir, fe-emmâ esmâ-i kutbun sûretidir, hakîkati değil. Onun için zılliyyet ile mevsûf oldu. Zîrâ zıll mazlûlün sûretidir, bu rakam sâhib-i rakamın zılli olduğu gibi. Pes, netîce mazlûl ve zıll onun mukaddimât ve delâlâtıdır.

Ve takrîrât-i mezkûreden fehm olundu ki ücretle olan hizmet nâkısın ve ubûdiyyetle olan kâmilindir. Pes, mürîde gerekdir ki şeyhe bi-lâ-ücretin hizmet eyleye. Zîrâ şeyh ism-i zâtdır ve zevât ism-i zâtda fânîdir. Fe-keyfe ol zevâtın ahvâli?

---

[1] "İnsan zayıf yaratılmıştır." en-Nisâ, 4/28.

Ve bu fakîrin işârâtındandır ki denilmişdir: القطب هو الله[1] Ya'nî kutb-i vücûd mazhar-ı ulûhiyyetdir veyâhud kâinâtın kutbu Allâh Teâlâ'dır ki cemî'-i eşyâya medârdır. Zîrâ cemî'-i eşyâ Kayyûm ismi tahtında dâhildir. Eğerçi insân-ı kâmil dahi bu isim ile muttasıfdır. Onun için âlemin mülk ve melekût ve cemî'-i cihâtına aktâb vaz' olunmuş ve ricâl konulmuşdur, tâ ki âlem bunlarla mahfûz ola. Kutb ve imâmân ve evtâd-ı erbaa ve abdâl-i seb'a ve emsâli gibi.

Suâl olunursa ki: Âlem bunlardan evvel mahlûk idi, pes ol vakitde rakîb kim idi? Cevâb budur ki: Ol vakitde ve ba'dehû kutb-i âlem kalb-i âlemdir. Ve kalb-i âlem hakîkat-i Muhammedîyye'dir. Pes, sûret ve ma'nâ-yı âlem mine'l-evvel ile'l-âhir onunla mahfûzdur, velâkin sûret-i kâmilesi âdemdir ki ondan mukaddem bu taayyün yok idi.

Pes, taayyün-i zât ve sıfât taayyün-i Âdem'le vücûd ve zuhûr buldu. Belki Âdem ve men dûnehû onun suver-i cüz'iyyesi idi ki kendinin şahs ve taayyün-i hâricîsi ekmelü's-suver ve ecmau't-taayyünât idi. Bu sebebden ona münzel olan kitâba "Kur'ân" denildi. Zîrâ Kur'ân "قَرْء"dendir ki cem'dir. Zîrâ hakāik-ı ilâhiyyeyi cem' eylemiş ve esrâr-ı evvelîn ve âhirîni ihâta kılmışdır. Ve ihâta ve cem'iyyetde kalb-i Muhammedî gibi olmuşdur. Ve kalb-i Muhammed'den kulûb-i ekâmile dahi sereyân edip onlar dahi Kur'ân ve Mushaf olmuşlardır.

Eğerçi ağyâr ve erbâb-ı **[315ª]** inkâr ve ashâb-ı efkâr onları ebced yerine saymazlar. Zîrâ kitâb-ı hakāikden aslâ bir harf okumamışlardır. Pes, harfi bilmeyen kelimât ve âyât ve süveri ne bilir? İşte bunlardır ki âlim sûretinde câhiller ve hak sîmâsında bâtıllar ve mühtedî libâsında dâller ve mü'min şeklinde müşrikler ve münâfıklardır. قال تعالى: ﴿وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ﴾[2] Ya'nî Allâh Teâlâ'ya da'vâ-yı îmân müfîd olmadı. Zîrâ şirk-i vücûd ile müşriklerdi. Pes, onlar mescid ve kenîseye mütereddid olan müzebzebler gibi oldular. Nitekim ba'zı kıbtdan ve memâlîkden şâyi'dir. قال

---

1 Kutb Allah'tır.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Onların çoğu, Allâh'a ortak koşmadan inanmazlar." Yûsuf, 12/106.

تعالى: ﴿أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ﴾ وقال تعالى: ﴿وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَى شُرَكَائِهِمْ﴾[1]
Ya'nî şol kurbân ve sâir amel ki Allâh Teâlâ'yı onda asnâm ile müşterek kıldılar, bâtıl ve merdûddur. Zîrâ ulûhiyyetde şirket olmayıcak amelde dahi olmaz.

Ve bundan fehm olundu ki garaz-ı nefsânî ile nefsini itlâf eyleyenler mâllarını isrâf eyleyenler gibidir ki ikisinin dahi netîcesi yokdur. Meselâ nifâk ile gazâ edenler şehîd olmazlar, belki القاتل والمقتول في النّار[2] kabîlinden olurlar. Ve riyâ ile riyâzat ve mücâhede edenler dahi böyledir. وفي الحديث: من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله[3] Ya'nî garaz-ı Hak ile iş tutan fî-sebîlillâh ve garaz-ı nefs ile amel eyleyen fî-sebîli'ş-şeytândır. Pes, ehl-i garaz-ı nefsânî bâbullâhdan matrûd oldu. Zîrâ bâb-ı Hakk'a Hak ile vusûl hâsıl olur, nefs ile değil. Zîrâ nefs Hak'dan değildir. Hak'dan olan rûhdur. كما قال تعالى: ﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾[4] Bu cihetden Hakk'a irtibât rûh ile olur, yoksa cesed ile ve nefs ile olmaz. Eğerçi a'mâl-i hâlisa-i bedeniyye nefsi rûha takrîb eder ve nefs ba'de't-tezkiye sûret-i rûha dâhil olur. Nitekim kâfir îmâna gelse mü'min libâsına girer ve nefsin îmânı umûr-i mümkineden olıcak ba'zı şeyâtıyn ve kuranânın dahi mütesavverdir. Zîrâ nefs şeytândan eşedd ve sû-i hâlde ondan beterdir. Ve bu makāmın ba'zı şerhi bâlâdadır. والله الموفّق لحقيقة الإيمان والموصِل إلى نتيجة الإحسان.[5]

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "İyi bil ki hâlis dîn yalnız Allâh'ındır." (ez-Zümer, 39/3). Allah Teâlâ yine buyurdu: "...fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor." (el-En'âm, 6/136).

2 "Öldüren de öldürülen de cehennemdedir." Buhârî, Îmân 22, Diyât 2, Fiten 10; Müslim, Kasâme 33, Fiten 14, 15; Ebû Dâvûd, Fiten 5; Nesâî, Tahrîm 29, Kasâme 7; İbn Mâce, Fiten 11.

3 Hadiste gelir: "Allah kelimesi en yüce olsun diye savaşan kişi, işte o Allah yolundadır." Buhârî, Cihâd 15, İlm 45, Humüs 10, Tevhîd 28; Müslim, İmâre 149-151; Ebû Dâvûd, Cihâd 24; Tirmizî, Fezâilü'l-cihâd 16; Nesâî, Cihâd 21; İbn Mâce, Cihâd 13.

4 Nitekim Allah Teâlâ buyurdu: "Ve ona rûhumdan üfledim." el-Hicr, 15/29.

5 Îmânın hakîkatine muvaffak kılan ve ihsânın netîcesine ulaştıran ancak Allah'tır.

[315b]

اَلشَّهِيدُ مَنْ حَضَرَ عِنْدَ اللهِ لَا مَنْ حَضَر عِنْدَ عِدَاهُ[1]

Ya'nî şehîd ki şâhidin mübâlağasıdır, hâzır demekdir. Huzûrda ise mu'teber olan indallâh hâzır olmakdır. Yoksa idâ ki a'dâullâhdır, onların indinde hâzır olmak değildir. Pes, şol kimse ki indallâh hâzırdır, firâşında vefât etse dahi şehîddir. Ve şol kimse ki makām-ı indiyyetde değildir, gazâ edip maktûl olsa dahi şehîd değildir. Şu kadar vardır ki eğer sıdk-ı niyyet ve hulûs-ı taviyyet ehli olup dîn-i Hakk'a huccet ve burhân ile şehâdet etdikden sonra seyf ve sinân ile dahi şehâdet ederse fi'l-cümle huzûr ehli olmakla şehîddir. İşte şühedâ-i ma'reke bu kabîldendir ve illâ garaz-ı dünyâ ile muhârebe edip maktûl olmakda rütbe-i şehâdet yokdur. Ne huzûr ma'nâsına ve ne şehâdet ma'nâsına huzûr ve şuhûdu olmadığı zâhirdir. Zîrâ kârı garaz-ı Hak üzerine mebnî değildir. Ve şehâdeti dahi böyledir ki muhârebesi dîn-i Hakk'ı i'lâ için değildir. Ve hadîsde gelir ki: من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله[2] Ya'nî şöhret veyâ ızhâr-ı şecâat veyâ nehb ve gāret için mukātele eden fî-sebîlillâh değildir. Belki fî-sebîlillâh olmak kelime-i tevhîdi i'lâ' için olmakladır. Zîrâ maksûdun bi'z-zât olan hizmet-i Hak'dır. Hizmet-i nefs değildir ki hizmet-i nefs tarîk-ı şeytândadır.

Pes, bundan fehm olundu ki riyâzat ve mücâhede etmek nefs-i emmâreyi katl edip arz-ı vücûdu a'dâdan tahlîs ve ihyâ-i rûh ile memleket-i enfüse nizâm vermekdir. Ve rûhun hayâtı kelime-i tevhîdledir ki hulûsa mukārin ola. Onun için kelime-i tevhîdi kavl "hâlisan ve muhlisan" ile takyîd olunmuşdur. Hâlis olduğu kalbine ve muhlis olduğu kālebine nâzırdır. Ya'nî kendi nefsinde hulûs ile muttasıf olup mertebe-i lisânda ızhârı dahi öyle bir esâs-ı metîn üzerine mebnî ola.

Pes, bunda nifâkdan tahzîr vardır. Ve nifâk dahi iki nev'dir: Biri âfâkda nifâkdır ki [316a] şerâi'de nifâkdır. Ve biri enfüsde nifâkdır ki tarâikde nifâkdır. Ya'nî erkân-ı tarîkatle âmil olduğu garaz-ı nefse mebnîdir, yoksa

---

1 Şehîd Allah katında hazır olandır, O'nun düşmanları katında hazır olan değil.

2 "Allah kelimesi en yüce olsun diye savaşan kişi, işte o Allah yolundadır." Buhârî, Cihâd 15, İlm 45, Humüs 10, Tevhîd 28; Müslim, İmâre 149-151; Ebû Dâvûd, Cihâd 24; Tirmizî, Fezâilü'l-cihâd 16; Nesâî, Cihâd 21; İbn Mâce, Cihâd 13.

katl-i nefs için değildir. Pes, o makūle mücâhedenin sûreti katl-i nefs ve hakîkati ihyâ-i nefsdir. Ve nefsin hayâtı rûhun memâtıdır ve bi'l-aks. Zîrâ hayât ve memât birdir ki bu dâr-ı âfâk ve enfüsde "hayât" dedikleri hayât-i Hak ve "memât" dedikleri memât-i halkdır. Ve Hakk'ın hayâtı zuhûr etmeğe, halkıyyet cânibi meyyit olmağa mevkūfdur. Onun için kalb hem zinde ve hem mürde olmaz, belki kalb zinde ve nefs mürde olmak gerekdir. Ve onun zebhine âlet kelime-i tevhîd-i hakîkîdir ki Hayy-i Bâkî'nin eseri olan rûh-i menfûh elindedir. Onun için rûh hayydir, ya'nî zâtında. Ve kezâlik muhyîdir, ya'nî cesede göre. Ve ba'de't-tezkiye hulûdün ve lâmevtdir. Ya'nî kalb hayât-i tayyibe-i bâkıye ile hayydir. Zîrâ nefs an-aslin kal' olunmuşdur ki ol dahi memât-i ebedî ile meyyitdir ki mezbûha bir dahi hayât olmadığı gibi nefse dahi yokdur.

Ve asl-ı huzûr-i kalb gaybûbet-i nefs iledir. Zîrâ huzûr-i kalb ile huzûr-i nefs bir yerde müctemi' olmaz ki sultânu'l-müslimîn ile kırâl-ı küffâr bir memleketde müctemi' olmak gibidir ki muhâldir. قال الله تعالى: ﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللهُ لَفَسَدَتَا﴾[1] Pes, arz-ı vücûd nefs elinde olursa harâb olur. Zîrâ nefsin hâli irtikâb-ı maâsîdir. Ve rûh elinde olursa ma'mûr olur. Zîrâ rûhun şânı ma'rifetullâhdır.

Ve muktezâ-yı ma'rifet kuvâ ve a'zâyı tarîk-ı Hak'da istihdâmdır. Pes, cesedde şerîat ve nefsde tarîkat ve rûhda ma'rifet ve sırrda meyl-i mâsivâdan inkıtâ' olıcak arz-ı enfüsün salâhı arz-ı âfâka dahi sârî olup zâhir ve bâtın ma'mûr olmak lâzım gelir. Ve bu adlin semere ve netîcesi fazl-ı ilâhî ve ihsân-ı rahmânî ve in'âm-ı rabbânîdir ki zâhirde hısb ve rehâ ve bâtında feyz-i nâ-mütenâhî-i Hudâ'dır. Belki bâtında olan hısb ve rehâ kâfîdir ki maksûdun-bi'z-zâtdır. Nitekim hadîsde gelir: عدل السّلطان خير من خِصْب الزّمان[2] Ya'nî adlde salâh-ı âlem vardır. Şöyle ki zâhirde hısb olmasa dahi nizâm-ı vücûd yerindedir.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı, ikisi de bozulur giderdi." el-Enbiyâ, 21/22.

2 "Sultanın adâleti bolluk zamanından daha hayırlıdır." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

[316b] Ve meşâyih-i tarîkatimizden Şeyh Üftâde Bursevî'den -kuddise sirruh- istiskā için hurûc taleb olundukda "Hurûca hâcet yokdur, feyz-i ilâhî eksik değildir" diye "eksik değildir" dedikleri bu makāma nâzırdır. Zîrâ bu makāma vâsıl olan indallâh hâzırdır. Ve hâzır olan kalb gınâ-yı Hak ile müstağnîdir ve mertebe-i melekiyyetdedir. Melek ise gıdâ-i hissîye muhtâc değildir.

Ve şol ki Hak'dan gāyibdir, onun kālebine gınâ gelmez, belki karnı tok olsa bile açdır. Pes, hısb ve rehâdan ona ne fâyide vardır, bâtını kaht üzerine olıcak? Nazar eyle ki kavm-i Mûsâ Hazret-i Mûsâ ile -aleyhi's-selâm- tetayyür ederlerdi ve teğayyür-i zâhiri kendi teğayyür-i bâtınlarına nisbet etmezlerdi. Zîrâ câhiller idi. قال تعالى: ﴿إِنَّ اللهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾[1] Ve Mûsâ ile tetayyürleri kendi nefsleri ile tetayyür idi, velâkin perde-i nefs onlara nefslerin göstermedi ve kendi kendileriyle teşe'üm ve kendilerini sebb ve şetm etdiler. Nitekim zâlim ki واخْذُلْ من خذل المسلمين[2] diye bed-duâ eder, sû-i duâsı yine kendine râci'dir. Zîrâ sebeb-i hizlân olan yine kendidir.

Ey nice kimseler şeyâtıynü'l-insdir ki şeytâna la'net etdikleri yine kendilerine râci'dir. Şeyâtıyn olduklarının bir alâmeti hasûd olduklarıdır. İşte bir âdem şeytânı görmek isterse o makūle hasûde nazar eylesin. Zîrâ sûret-i âdemde şeytândır. Zîrâ sûret müfîd değildir ki kâfir dahi sûretde mü'min gibidir. Velâkin mü'min makbûl ve kâfir merdûddur. Ve şeytân dahi kâfirdir. Zîrâ ibâ ve istikbâr ve hased ehlidir.

İşte bu makāmdandır ki Allâh Teâlâ insânın sûretine nazar etmez, belki kalbde olan niyyetine ve zâhirde amel-i sâlihine nâzırdır. Çünki hâricde eser-i hased ola, şeytân olduğu mukarrer olur. Ve şeytân merdûd-i ilâhîdir. Ve sultâna lâzımdır ki hasûdleri zecr ve tard eyleye. Zîrâ sultân mazhar-ı ism-i a'zamdır ve illâ ism-i ilâhî ile tehalluk bulunmaz ve netîcesi uryân olmak olur. Fe'fhem cidden.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Bir millet kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez." er-Ra'd, 13/11.

2 Müslümanları horlayanı zelîl kıl.

Gel imdi esmâ-i ilâhiyye libâsıyla telebbüs eyle, tâ ki sûret ve sîret-i Hak'da olasın. Ve evliyâya muvâlât ve a'dâya muâdât eyle, tâ ki îmânını tashîh ile derece-i ihsân bulasın. Aks eyleme ve illâ hatâ eder ve câddeden **[317ª]** çıkarsın ve ehlullâh nazarından düşersin. Onların nazarından sükūt ise nazar-ı Hak'dan sükūtdur. Zîrâ Hak Teâlâ onların aynı ile nazar eder. Belki صفاتُ ذاتِنا ذاتُ الصّفات[1] mûcebince ayn-ı evliyâ ayn-ı Hak'dır. قال تعالى: كنتُ له سَمعاً وبَصراً[2] Fe'fhem cidden.

وَمَنْ حَضَرَ عِنْدَ الْعَقْلِ غَابَ عَنِ الْجَهْلِ[3]

Ya'nî akl-ı kâmil tarîk-ı ilm ve ma'rifetdir. Pes, âkıl olan câhil olmaz, belki âlim olur. Ve ilim dahi tarîk-ı ma'rifet-i ilâhiyyedir. Ve ma'rifet dahi vesîle-i müşâhededir. İşte Âdem'in -aleyhi's-selâm- aklı ihtiyâr etdiği budur. Zîrâ îmân ve hayâ akla tâbi'dir. Pes, akl olmadığı yerde îmân ve hayâya i'tibâr yokdur.

Aslı budur ki âlem-i ibdâ'ın evveli rûh-i Muhammedî'dir ki "akl-ı evvel" dedikleridir. Ve akl-ı evvel şâri'-i evveldir. Onun için âlem-i ervâhda cümle-i ervâha meb'ûs oldu ve tevhîde da'vet kıldı. Ve "belâ" diye cevâb verdikleri ol da'vetin eseridir. Ve îmân mertebesi ayn-ı hâricîde zuhûr eyledi. Pes, îmân akl-ı evvelin şer'ine tâbi'dir, tevhîd hakîkatine râci' olduğu gibi.

Ve hayâdan murâd emr ve nehyi murâât ve muhâfazadır. Zîrâ Allâh Teâlâ'dan hayâ eden mahall-i emre hâzır ve mahall-i nehyden gāyib olur. Pes, îmân akıldan muahhar ve hayâ dahi îmândan sonradır, ya'nî taalluk i'tibâriyle.

Ve şol ki demişlerdir: Akla bakma, er tecellî nûruna. Bundan murâd akl-ı cüz'îyi kadhdir, akl-ı kudsî-i küllîyi değil. Ve bir dahi gerçi mertebe-i akl mertebe-i ervâh-ı nûrâniyyedir, velâkin onun nûriyyeti mertebe-i ecsâma

---

1 Zâtımızın sıfatları, sıfatların zâtıdır.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "...Ben onun gözü kulağı olurum." bk. Buhârî, Rikāk 38; Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, I, 365.

3 Aklın yanında hazır olan cehaletten kurtulur.

göredir. Zîrâ mertebe-i ecsâm mertebe-i zulmetdir. Fe-emmâ mertebe-i ceberûta göre -ki âlem-i esmâ ve sıfâtdır- mertebe-i hicâbdır. Zîrâ mertebe-i halkdır. Nitekim gelir: أوّل ما خلق الله روحي[1] Halk ise Hakk'a perde. Eğerçi ervâhda letâfet-i zâyide vardır ki ecsâmda o letâfet yokdur. Belki âlem-i ceberût dahi âlem-i lâhûta perdedir. Zîrâ esmâ ve sıfâtın hükmü levâzım-ı zât olmakdır. Bu cihetden mertebe-i melekût mertebe-i ceberûta ve mertebe-i ceberût dahi mertebe-i lâhûta perde olup zât-i Hak bunlarla muhtecib olmuşdur. Bu ma'nâdan ötürü zâtdan bî-perde [317b] nûr-i tecellî isteyen ibtidâ hicâb-ı cismi hark eder ki hicâb-ı zulmânî-i kesîfdir. Ve ba'dehû, hicâb-ı akl ve rûhu izâle eder ki hicâb-ı nûrânî-i latîfdir. Ve ba'dehû, hicâb-ı ilmi keşf edip ma'lûmdan, ya'nî mertebe-i zâtdan iktibâs-ı envâr eder. Ve buradandır ki tertîb edip "cisim" ve "rûh" ve "ayn" ve "sırr" derler ki cisim âlem-i mülk ve rûh âlem-i melekût ve ayn âlem-i ilmdir ki âlem-i ceberûtdur ve sırr âlem-i lâhûtdur ki âlem-i zâtdır. Ve burada bi-hasebi'l-makāmât seyr tamâm olur. Eğerçi tecelliyâta ve seyr fillâha nihâyet yokdur. Zîrâ eğer zât ve eğer esmâ ve sıfât mahdûd değildir ve ona netîce yokdur.

ورد والفقراء في التّوحيد: **هَاتِ مَا عِنْدَكَ آتِ مَا عِنْدِي**[2]

Bu ibâret من كان لله كان الله له[3] sırrına işâretdir ki meşâyih-i tarîkat bu mertebede أخذ منهم وأخذوا منه[4] diye ta'bîr ederler. Pes, bu üç makūle bir hâlin nümûnesidir. Nazar eyle ki ibârâtda dahi tefâvüt bir harf iledir. Zîrâ makāle-i meşâyihin hurûfu on altı ve öbürlerinin on yedidir. Çünki ahadiyyetü'l-mecmû' i'tibâr oluna, makāle-i meşâyihin dahi adedi on yedi olup sûreten ve ma'nen muttarid olurlar. Aceb sırr-ı ilâhîdir ki mîrâsın netâicindendir. Ya'nî ilm-i vehbî ve ma'rifet-i irsiyyenin me'hazi vâhid olmakla ibârâtda dahi vahdet sûreti zuhûr eder. Eğer kesb ile olmak lâzım gelse değme tasavvurla vahdetde ittifâk bulunmaz.

---

1 "Allâh'ın ilk yarattığı şey benim rûhumdur." bk. Ali el-Kārî, *Mirkātü'l-mefâtîh*, I, 169, 199.

2 Dervişler tevhîdde iken vârid oldu: "Sen sende olanı getir, ben de bende olanı vereyim."

3 Kim Allah için olursa Allah'ta onun için olur.

4 O onlardan aldı, onlar da O'ndan aldı.

Kelâm-ı mezkûrun ma'nâsı budur ki: "Sen bana kendi indinde olanı ver ve getir, ben dahi sana kendi indimde olanı i'tâ ve ihsân edeyim." Abdin indinde olan vücûd-i kevnî-i fânî ve Hakk'ın indinde olan vücûd-i vâcib-i bâkîdir. Pes, evvelkiye göre âhiz Allâh ve me'hûz abddir. Ve ikinci[ye] göre âhiz abd ve me'hûz Allâh'dır. Ve bundan fânînin hafâ ve zevâli ve Bâkî'nin sebât ve zuhûrudur ve illâ ahz ve âhiz ve me'hûz tefhîm için bir tasvîrdir. Belki [1]الآن على ما عليه كان i'tibâriyle vücûd-i kevnî ma'dûm ve vücûd-i vâcib mevcûddur. Eğer vücûd-i kevnî üzerine vücûd-i vâcibin nûru fâyiz olmasa eser belirmez ve hafâda **[318ª]** kalırdı.

Pes, zuhûr-i âlem ve âdem nûr-i Hak ile olduğu zâhir oldu. Nitekim umûr-i hissiyyenin ihsâs olunduğu nûr-i şemsin tulûuyladır ve illâ zulmet-i leyl ile müstetir olan eşyâyı kim görür. Zîrâ gözün nûruna dahi imdâd nûr-i şemsden gelir. Pes, ibtidâ mahalde kābiliyyet ve ba'dehû rü'yet gerek.

Ve bundan mümteniât ile sâirin farkı zâhir oldu. Meselâ "mümteniât" dedikleri tahte'l-arz defîn olan eşyâ gibidir ki tulû'-i şemsin ona taalluku yokdur, belki ke'l-evvel yine mestûrdur. Hakāik-ı mümkine ise fevka'l-arz olan eşyâ gibidir ki tulû'-i şems ile hafâsı zuhûra mübeddel olur.

Ve bundan ahz olundu ki kudret-i ilâhiyyenin her nesneye taalluk etmediği mahallin adem-i kābiliyyetin[den]dir, yoksa kudretde kusûr olduğundan değildir. Pes, bu âlemde nâkısların noksânı kendi isti'dâdlarına râci'dir, eğer zâhirde ve eğer bâtında. Meselâ zâhirde bir kimsenin aded-i esâbi'i dört veyâ altı olmak terkîb-i beşerî-i âdîye göre noksân ve kusûrdur. Velâkin Hallâk'ın onu ol vechile halkı sırr-ı hafî ve isti'dâd-ı bâtına tâbi'dir. Eğer dört parmak veyâ altı parmak onu bileydi "Beni böyle niçin halk etdin?" demezdi. Ve böyle demek hakāika cehldir.

Pes, insânın câhili himârdan beterdir. Zîrâ himâr "Beni niçin feres halk etmedin?" demez. Zîrâ [2]﴿وَاللهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ﴾ mûcebince miyâh muhtelif olıcak suver dahi muhtelif olur. Hakāik-ı mümkine üzerine vârid olan

---

1 Şimdi O daha önce bulunduğu hâl üzeredir.

2 "Allah her canlıyı sudan yarattı." en-Nûr, 24/45.

feyz dahi böyledir ki "miyâh" dedikleri ol feyzin sûreti ve hakāik-ı mümkine-i kābiledir. Ve bu ma'nâda ca'l yokdur, belki sırr-ı ezelî üzerine cereyân vardır.

İşte feyz-i akdesden nasîb olmak ve olmamak budur. Ya'nî her kimin feyz-i akdesden nasîbi nasîb-i kemâlî ise noksân-ı sûret ona zarar vermez. Nitekim Mağrib'de zuhûr eden aktâbın birinin yedi eşell idi, fe-emmâ kutbiyyetine mâni' olmadı. Zîrâ feyz-i akdesden bi-hasebi'l-bâtın nasîb-i kemâlîsi var idi.

Ve bundan bâtında olan noksân ve kemâl dahi zâhir oldu. Meselâ ebrâr ile mukarrabîn arasında fark-ı kesîr vardır ki mukarrabînin kemâli kemâl-i mutlak ve ebrârın kemâl-i mukayyeddir. Ve ıtlâk ile takyîd bir değildir, kamer ile sâir seyyârât gibi.

[318[b]] Ve bunların farkları merâtib-i tevhîdden bellidir ki ebrârın tevhîdi tevhîd-i ef'âl ve sıfât ve mukarrabînin tevhîdi tevhîd-i zâtdır. Ve belki ebrârın mübtedî olanlarının hâlleri ya taklîd veyâ nazar ve istidlâldir ki mertebe-i ilmdir, ayn değil. Onun için onlara "ehl-i umûm" derler. Ve ehl-i nazara "ehl-i husûs" demek nisbîdir ki mukallide göredir ve illâ ehl-i ilm olan ehl-i ayna göre mukallid hükmündedir. Zîrâ ikisi dahi mahcûbdur. Ve ilimde nisbet vardır. Zîrâ âlim ve ma'lûm arasındadır. Ve nisbet şirkdir, aynda ise nisbet olmaz. Zîrâ gerçi "râî ve mer'î" denilir, fe-emmâ mertebe-i müşâhedeye vusûl fenâ fillâh ile hâsıl olur. Ya'nî mâye-i vahdet fenâdır ki vücûd-i kevnînin zevâlidir. Vahdetde ise şirket olmaz. İmdi netîce-i vahdete eregör ki isneyniyyetden halâs olasın.

ثُمَّ ورد هذا النّظم:[1]

Hakîm-i lem-yezelsin hükmüne yok i'tirâz âhir
Kalemden levhe cârî oldu emrin bâtın u zâhir

Ya'nî ezelden Alîm'sin ki ebed cânibinde hükmünü hikmet-i bâliğa üzerine binâ eyledin. Pes, sırr-ı ezelî ve evvelî bu olıcak ona ebeden ve âhiren

[1] Sonra bu nazm vârid oldu:

iʻtirâz olmaz. Zîrâ iʻtirâz ile tebeddül kabûl eylemez. Ve iʻtirâz küfrdür. Onun için ehl-i irâdet ehl-i teslîm gerekdir. Yaʻnî irâdetini şeyhin irâdetinde ifnâ eyleyip onun cânibinden cârî olan emri cân ile kabûl ede, eğer lutf ve eğer kahrdır. Zîrâ kalemden levh-i mahfûza cârî olan ahkâm-ı ezeliyye ne vechile feyezân etdiyse kalem-i lisân-ı şeyhden dahi levh-i kalb-i mürîde fâyiz olan evâmir ve ahkâm dahi böyledir ki semâdan nâzil olan bârânı arz kabûl etdiği gibi bâtın-ı insân ahkâm-ı şerʻ-i zâhir ve bâtını kabûl etmelidir.

Ve şeyhin yüzünden olan kazâ yine Hak yüzündendir. Zîrâ kavl ve fiʻli ona müsteniddir ki Hak'da fânî ve Hak ile bâkîdir. Ve şol ki kazâdır ve levh-i ezelde müsbetdir, ol nakş ebedî memsûh olmaz, meğer ki levh-i mahv ve isbâtda ola. Ve bu levh dahi levh-i evvele tâbiʻdir ki mahv ve isbâtın her biri makzıyydir. Nitekim vücûd-i sâlikde telvîn ve temkîn böyledir ki her temkîn bir telvîni mahv edip levh-i nefsde sûret-i âharı gösterir. Ve insân-ı **[319ᵃ]** kâmil levh-i ezel sırrı üzerine sâhib-i makām ve sebât olsa dahi ile'l-ebed hâli telvîndir. Yaʻnî telvînde temkîndir ki bu makāmın hâline "nifâk-ı ekber" derler ki netîcetü'l-îmân ve'l-ihsândır.

Vücûd ile eğer lutf eylesen sensin Latîf Allâh
Ademle kahr edersen ger, fe-ente'l-Câbiru'l-Kāhir

Yaʻnî vücûd âlem-i lutfdan ve adem âlem-i kahrdandır. Ve vücûdun sûreti sûret-i eşyâ ve hakîkati vücûd-i esmâ, belki vücûd-i müsemmâdır. Ve kahrın sûreti kahr-ı eşyâ ve hakîkati kahr-ı hakāikdır. Yaʻnî kıyâmet-i kübrâda sûret-i adem ve kahr zuhûr eder ki [1]﴿لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ﴾ mûcebince keserât-i sûriyye ve hissiyye -ki ecsâmdır- fenâ bulup kesret-i ecsâm vahdet-i rûha mübeddel olur ve âlem akl ve rûh-i evvel sûretine girer.

Ve kezâlik kıyâmet-i suğrâ -ki fenâ-i irâdîdir- zuhûr etdikde hakāik-ı mümkine hükmen ademe mültehık olup hakîkatü'l-hakāikdan gayrı hakîkat kalmaz ki hakîkat-i insâniyyenin sırrıdır. Pes, bu kıyâmetde sûret-i âlem mevcûd ve hakāikı maʻdûmdur. Ve kıyâmet-i ûlâda sûret-i âlem mefkūd ve hakāikı mevcûddur.

---

[1] "Bugün mülk kimindir? Tek ve Kahhâr olan Allâh'ındır." Gāfir, 40/16.

Ve burada vilâdet-i ûlâ tamâm olup vilâdet-i sâniye kalır. Ve sûret-i âlemin sâniyen vilâdeti neş'e-i ahîre ve sûret-i âdemin vilâdet-i sâniyesi fenâdan sonra bekā ile olur ki birine "vilâdet-i müeccele" ve birine "vilâdet-i muaccele" derler. Zîrâ bekā billâh bu hayât-i dünyeviyyede hâsıldır. Eğerçi fenâ ile bekānın miyânında müddet-i ma'lûme vardır, velâkin bu müddet onun ta'cîlini münâfî değildir. Zîrâ nisbîdir. Ve bu makāmdan kelimât-i Îseviyye'de gelir: لن يلج ملكوت السّموات والأرض من لم يولد مرّتين[1] Ya'nî insân rahm-i mâderden hurûc etdikden sonra rahm-i tabîatdan dahi hurûc etmelidir ki gāyeti zikr olunan bekā billâhdır. Ve melekûtdan murâd esrâr ve maârifdir ki nefs-i insâniyye kalb ve rûh mertebelerine terakkîden sonra münkeşif olur. Zîrâ leylde nûr olmaz, tabîat ise zulmetdir. Pes, buradan netîce haberin al ve zulmet-i rahimden çıkıp doğduğun gibi zulmet-i tabîatdan dahi bîrûn ol.

[319b]

بعد الإنتباه ليلة الخميس الثّالث من شهر شعبان المعظَّم صدر عن لسان الحال هذا المقال: **اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي أَهْلَكَ فِرْعَوْنَ بِالْعَوْنِ**[2]

Ma'lûm ola ki a'dâ' ikidir ki biri a'dâ-i zâhire ve biri dahi a'dâ-i bâtınedir. A'dâ-i bâtına nefs ve kuvâ-yı nefsdir. Ve a'dâ-i zâhire dahi ikidir: Biri küffâr-ı şerâi'dir ki ehl-i harb ve onlara mülhak olanlardır. Ve biri küffâr-ı hakāikdır ki ehl-i inkâr ve onların etbâ'ıdır. Ehl-i harb ile olan cihâd seyf ve sinân ve ehl-i inkâr ile olan cihâd huccet ve burhân iledir.

Ve cünûd-i ilâhiyyeye nihâyet yokdur. Nitekim Tenzîl'de gelir: ﴿وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ﴾[3] Ya'nî âlem-i enfüsde asl-ı cünûd "te'yîd-i melekûtî" dedikleridir ki Hak'dan bâtın-ı insâna hâsıl olur ve feth-i mutlak eseri zuhûr eder.

---

1 İki defa doğmayan aslâ göklerin ve yerin melekûtuna giremez.

2 Ulu Şa'bân ayının üçü Perşembe gecesi uyandıktan sonra hâl lisânından bu söz sâdır oldu: "Hamd, yardımıyla Fir'avn'u helâk eden Allâh'a mahsustur."

3 "Rabbinin ordularını, O'ndan başkası bilmez." el-Müddessir, 74/31.

Ve âlem-i âfâkda cünûd esmâ-i celâliyye ve onun mezâhiridir. İsm-i Müntakim ve Kahhâr ve Cebbâr ve Mürîd ve Azîz ve emsâli gibi. Ve bu esmânın mezâhiri insândan olduğu gibi gayrıdan dahi olur. Baûz-ı İbrâhîm -aleyhi's-selâm- gibi ki Allâh Teâlâ onu Hazret-i İbrâhîm'e cünd olmak üzere irsâl eyledi ve âhir Nemrûd ve askerini onun yüzünden hezm etdi. Pes, Nemrûd ile mukābelede İbrâhîm yalnız değil idi, belki esmâ-i ilâhiyye ile idi. Zîrâ havâss indinde esmâdan murâd esmâ-i lafzıyye değildir -ki bunlar mecâzdır-, belki esmâ-i hakîkıyyedir -ki taayyünâtdır-.

Ve esmâ-i kahriyye a'dâya göre kahr-ı mahz ve ahbâba göre lutf-i sırfdır. Zîrâ a'dânın helâkinde ahbâbâ necât vardır. Nitekim Fir'avn'ın helâkiyle Hazret-i Mûsâ -aleyhi's-selâm- ve Benî İsrâîl necât buldular. Nitekim Kur'ân'da mansûsdur. Ve bu necât avn-i ilâhî iledir. Ya'nî ol mezâhir Muîn ve Nasîr isminin âsârı olup ahbâba imdâd eyler.

Ve gâh olur ki mezâhir-i kudret a'dâdan olur, Buhtunnassar ve onun kavmi gibi. [1]﴿بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَاداً لَنَا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ﴾ ona işâretdir. Ve hadîsde gelir: [2]الظّالم عدل الله في أرضه ينتقم به ثمّ ينتقم منه Ya'nî gâh olur ki zâlim ism-i Müntakim'e mazhar **[320ª]** olup onun yüzünden ism-i Adl'in hükmü zuhûr etdikden sonra kendi dahi adl-i Hak ile helâk olur. Zîrâ zâlime muâmele-i ilâhiyye ism-i Adl'dendir, yoksa ism-i Muhsin ve Mufdıl'den değil. Nitekim zamân-ı risâletde bir münâfık a'dâ ile ziyâde muhârebe edip âhir kendini katl etdi ve ehl-i nârdan olduğu zâhir oldu.

Pes, [3]﴿إِنْ تَنْصُرُوا اللهَ يَنْصُرْكُمْ﴾ âyetinden fehm olundu ki dîn-i Hakk'a nusret ehl-i dîn olmakla makbûldür ki kendinin mansûriyyetine vesîledir ve illâ mansûr olmaz. Zîrâ nusret mansıb-ı şerîfdir ki ahbâba i'tâ olunur, a'dâya değil.

Ve bundan fehm olundu ki her asrın Fir'avn'ı olduğu gibi Mûsâ'sı dahi vardır ki gayret-i Hak taraf-ı Mûsâ'dadır. Onun için helâk olmadık düşman yokdur, eğer karîben ve eğer baîden. قال تعالى: ﴿فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُمْ

---

1 "Üzerinize güçlü-kuvvetli kullarımızı gönderdik." el-İsrâ, 17/5.

2 "Zâlim, Allâh'ın yeryüzündeki adâletidir, onunla intikām alır, sonra da ondan intikām alır." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 46-47.

3 "Eğer siz Allâh'(ın dinin)e yardım ederseniz, O da size yardım eder." Muhammed, 47/7.

﴿مُنْتَقِمُونَ﴾[1] Ya'nî eğer hayât-i Nebeviyye'de ve eğer ba'de'l-intikāl a'dâya ism-i Müntakim teveccüh etmelidir. Ve arada bu'd ve kurb i'tibârîdir. قال تعالى: ﴿كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ﴾[2] Ya'nî dünyâ bir lemhadır, fe-keyfe ömr-i âdem? Ve demişlerdir ki: كلّ آتٍ قريبٌ[3]

Pes, Fir'avn öyle mi kıyâs eder ki mülk-i Mısr-ı vücûd ona bâkî kala ve memleket hâli rahne-dâr olmaya. Kellâ, bir gün asâ-yı kahr ile madrûb olur ve cezâsını bulur. Bu cihetden kelâm-ı mezkûrda -ki ﴿الحمد لله الّذي﴾ الخ[4] dir- helâk-i a'dâya işâret vardır ki onlar erbâb-ı inkârdır. Zîrâ onlar ﴿يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللهِ بِأَفْوَاهِهِمْ﴾[5] mûcebince nûr-i ilâhî olan nûr-i ma'rifeti ve erbâbını ıtfâya çalışırlar, velâkin ﴿وَاللهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ﴾[6] mûcebince ism-i Celâl'den iânet ve nusret erişip yine kahr-ı ilâhî nefesiyle kendileri muntafî ve şem'-i ömürleri dâmene erişir. Ve bu bâbın ba'zı tefâsîl ve netâici bâlâda dahi mezkûrdur.

Ve bu bâbda lâzım olan mütevekkil alellâh olup evsâf-ı nefsâniyyeden halâs olmakdır ki ez-cümle aceledir. Acele ise mezmûmdur ve hareket-i nefsâniyye iyi değildir. Belki sâlike gerekdir ki fenâ mertebesinde kāim ola ve Hakk'ın fa'âliyyetine nazar eyleye. Zîrâ fi'l-i abd fi'l-i Hak'da fânîdir. Ya'nî abd-i hakîkînin **[320b]** fi'lde hareket-i nefsâniyyesi olmaz. Zîrâ nefsinden fenâ bulmuşdur. Meğer ki dâiyesi ve izn-i ilâhî ola. Bu sûretde fi'l Hakk'a muzâf olur, kendine değil. Zîrâ kendi ma'dûmdur. Ma'dûma ise fi'l nisbet olunmaz. Ve Hak ile mevcûddur. Vücûd ise Hakk'ındır. Pes, fi'l dahi Hakk'ın olmuş olur. Fe-emmâ Fir'avn-ı nefsin da'vâsı nihâyet bulup fenâya erince çok asâ-yı tevhîde muhtâcdır. Ve ejderi katl etmek âsân değildir. Ve esbâb müsâade etmediği vakitde teslîm sûreti makbûl değildir. Belki teslîm-i hakîkî olıcak esbâb-ı sûriyye fenâ bulur. Tâc ve taht ve mâl

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Ya Biz seni alıp götürürüz de onlardan intikām alırız." ez-Zuhruf, 43/41.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Onlar tehdîd edildikleri azâbı gördükleri gün, sanki gündüzün sâdece bir saati kadar kalmış gibi olurlar." el-Ahkāf, 46/35.

3 Her gelecek yakındır.

4 "Hamd, … Allâh'a mahsustur."

5 "Ağızlarıyla Allâh'ın nûrunu söndürmek istiyorlar." es-Saff, 61/8.

6 "Halbuki kâfirler istemeseler de Allah nûrunu tamamlayacaktır." es-Saff, 61/8.

ve menâl terk eden âşıklar gibi ki Hudâ'dan hüdâ erişdikde esbâb-ı hevâ onlara sedd-i râh olmadı.

İşte zühd fi'l-hakîka mevcûddan olur, yoksa mefkūddan değil. Onun için demişlerdir ki: Eşyânın vücûdu ondan halâs ve fenâya sebebdir. Ya'nî âlem halk olunmasa vücûd olmayıcak neden fenâ bulurdun? Pes, eğer kendi vücûdun ve eğer vücûd-i âlem seni imtihândır ki merd isen ondan hâlî olursun ve sana "fânî" ıtlâk olunur. Ve eğer ondan boşalmazsan aslâ şeref bulmazsın. Meselâ fakîr olmasa ganînin sehâsı zâhir olmaz. Ve demişlerdir ki: Mürde olan kâfiri seyf ile darb etmekden merdlik ve gazâ hâsıl olmaz. Belki zinde olan düşman ile muhârebe etmelidir, tâ ki kuvvet-i racüliyyet zuhûr ede.

Pes, vücûd-i eşyâya hamd eyle ki varlığın ondan fenâ ile yokluk bulur ve yokluğun başka bir ni'met dahi olur ki âlemin varlığı üzerine tevakkuf eder. Aceb yoklukdur ki varlıkdan gelir. Ve aceb varlıkdır ki yoklukdan vücûd bulur. Her kim bu varlığa şükr etmezse kendi varlığından fenâ bulmadı. Ve her kim fenâya ermedi, vücûd-i Hak'dan zevk almadı ve râiha duymadı. Sen kendi varlığın Hakk'ın varlığında ifnâ eyle. Eşyânın varlığından ne istersin? Zîrâ bu varlık fenâ bulmaz ve illâ sen dahi fenâ bulursun. Nitekim dünyâdan nâr sönmez, eğer sen halîl isen yanmayagör. Ve nâr olmamakla yanmamak olmaz. Zîrâ olmayıcak neden yanmazsın. Pes, yanmadığın yakıcının vücûdundandır, ademinden **[321ᵃ]** değil.

Gel imdi dehre ve eflâke ve eşyâya sebb ve şetm etmeyi bırak. Zîrâ bundan sû-i hâlin zuhûr eder. Belki hâne-i belâda otur, tâ ki sabr ile hüsn-i hâlin zuhûr eyleye. Zîrâ kahr olmasa sabr neden gelir ve lutf olmasa şükr nereden hâsıl olur? Sen ise mazhar-ı esmâ olmağa tâlibsin, velâkin esmâyı yokdan istersin, vardan istemezsin. فافهم جدّا فإنّه نتيجة لك أيّة نتيجة[1]

[1] İyi anla. Zîrâ bu senin için netîcedir, hem de ne netîce.

ثمّ ورد بعد هذا التّحرير في السّحر الأعلى قوله: **اَلْحَمْدُ لِوُجُودِكَ**[1]

Zihî sırr-ı ilâhî ki havsala-i ârifden gayrıya sığmaz ve kalb-i kâmilden mâ-adâsına girmez. Zîrâ hamd ikidir: Biri hamd-i abddir ki bu sûretde mahmûd Allâh Teâlâ'dır. Ve biri hamd-i Hak'dır ki bu sûretde mahmûd abddir. Pes, Hamîd ismi, hâmid ve mahmûda işâretdir. Ve hamd-i Hakk'a "hamdü'l-hamd" derler. Ya'nî abdin Hakk'a hamdine Hak hamd eder. Zîrâ ol hamd abd yüzünden vücûd bulmuşdur. Bu cihetden abdin hamdine hamd etmeğe vücûduna hamd lâzım gelir. Zîrâ hamd-i abd vücûd-i abdden hâsıl oldu. Ve vücûd-i abd fi'l-hakîka vücûd-i Hak'dır. Bu ma'nâdan hakîkat-i hamd Hak'dan Hakk'adır, velâkin merâtib hasebiyle "hâmid" ve "mahmûd" denilir.

Gel imdi ef'âl-i Hakk'a -eğer hulv ve eğer mürrdür- hamd eyleyip الحمد لله على كلّ حال[2] de, tâ ki mahmûd olasın. Zîrâ hâmid olmayan mahmûd olmaz. Ve mahmûd marzîdir. Ve rızâ mefkūd olıcak gazab zuhûr eder. Zîrâ ihde'l-kabzateyndir. Ve mağdûb nârdadır ve nâr bu'ddur ve bu'd hicâbdır. ﴿كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ﴾[3] Ve burada yevm-i kıyâmet cümle-i eyyâma şâmildir. Zîrâ demişlerdir ki: قيامة العارفين دائمة[4] Ârifler dünyâ ve âhireti bir add ederler. Ve "Âhiretde mahcûb olmak dünyâda mahcûb olmakdandır" derler. Pes, eğer dünyâda keşf var ise âhiretde dahi vardır ve hicâb dahi ona göredir. قال تعالى: ﴿وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي ٱلْآخِرَةِ أَعْمَى﴾[5] Ve İmâm-ı Ali'den -kerremallâhu vecheh- menkūldür ki: لو كُشِف الغطاء ما ازددتُ يقيناً[6] demişdir ve keşf-i hicâbda dünyâ ve âhireti bir bilmişdir. Eğer sen de bu yakîne erdinse ki kalbde rüsûh-i ilm ve ayn ve Hak'dır. Rabbına hâmid ol, tâ ki dâreynde mahmûd olasın.

---

1 Sonra bu yazının ardından seher-i a'lada O'nun şu sözü vârid oldu: "Hamd senin vücûduna mahsustur."

2 "Her halde hamd Allâh'a mahsustur." Ebû Dâvûd, Edeb 98, 106; Tirmizî, Edeb 2, 3, Deavât 45; İbn Mâce, Mukaddime 23; Edeb 55; Duâ 2.

3 "Hayır, onlar şüphesiz o gün Rablerinden perdelenmişlerdir." el-Mutaffifîn, 83/15.

4 Âriflerin kıyâmeti devamlıdır.

5 Allah Teâlâ buyurdu: "Bu dünyâda kör olan âhirette de kördür." el-İsrâ, 17/72.

6 Perde kaldırılsa yakînim artmaz.

[321b]

Tecellî ehline handân yüzün var

Ya'nî senin yüzüne nazar eyleyen ehl-i tecellî yüzünde yüz görür. Zîrâ yüzün mir'ât-i Rahmân'dır ki yüz ismin sûreti ondadır. Tecellî ehli dedi: Şol cihetden ki basîreti güşâde olmayan kimse yüzsüz olmakla yüz görmez. Ya'nî fi'l-hakîka kafâdır ki yüzü yokdur ve yüzü olmayanın gözü olmaz. Zîrâ göz yüzde olur. Ve yüz ehli bütün gözdür ki her taraftan görür ve her gördüğünü dahi sûret-i asliyyesi üzerine görür. Ve sûret-i asliyyeden murâd, kemâl-i ilâhîdir. كما قال: إِنَّ اللهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ[1] Ya'nî Âdem sûret-i ilâhiyye-i hakîkıyye üzerine mahlûkdur. Ve mahlûkıyyeti mazhariyyetini münâfî değildir. Zîrâ mazhar dahi hakîkatde zâhirdir. Zîrâ hâdis vâcibe âyîne olmaz. Belki Hakk'ın âyînesi esmâ ve sıfâtıdır ki eşyâ zahr-ı âyînede üsrüb gibidir.

Ve âyînede sen seni görürsün ve Hakk'ı görsen yine gördüğün sensin. Onun için nazar ehli olan kimse âyîneye bakdıkda hayâ eder. Zîrâ zâtını zâtında görmek ona aceb gelir ve hüsn ve cemâlinden utanır. Bu cihetden المؤمن مِرآة المؤمن[2] dedi. Ya'nî kendini kendinde görmekden mü'minde görmek aceb değildir. Zîrâ mü'min ona âyînedir ki ol âyîne fi'l-hakîka kendine perdedir. Zîrâ gerçi onda kendini görür, velâkin taayyünün ihtilâfına bakıp kendi kendine fi'l-cümle hicâb olur. Onun için kendini kendinde gördüğü gibi mü'minde gördükde hayâ etmez. Hayâ ederse dahi kendini görmekde olan kadar olmaz. Pes, bu âlem ihtilâf-ı taayyün üzerine halk olunduğu budur. Ya'nî her neye nazar etse sûret-i Rahmân görür, velâkin sûret-i insâniyyede olan tecellî gayrıda yokdur. Zîrâ eserde gelir: إنّ الله خلق آدم فتجلّى فيه[3] Ya'nî sûretine esmâsıyla ve kalbine zâtıyla tecellî ey-

---

1 Nitekim buyurmuştur: "Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı." Buhârî, İsti'zân 1; Müslim, Birr 115, Cennet 28.

2 "Mü'min mü'minin aynasıdır." Ebû Dâvûd, Edeb 49.

3 "Allah Âdem'i yarattı ve onda tecellî etti." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

ledi. Ve tecellî-i zâtînin dav'ı sûretine dahi aks etdi ve esmâda zât dahi göründü. Onun için isim yokdur ki müsemmâ nûru onda zâhir olmaya. Ve sıfât yokdur ki mevsûf sırrı onda sûret bulmaya. Velâkin bu tecellîyi müşâhedeye tecellî ehli gerekdir, ya'nî mükâşefe ehli ve bî-perde lâzımdır, tâ ki sûretden sırra intikāl **[322ª]** eyleye.

Pes, insândan insâna fark olduğu gibi nazardan nazara dahi fark vardır. Ya'nî insân vardır ki yüzünde nûr-i tecellî zâhirdir. Eğerçi mahcûb onu görmez, belki gören mükâşifdir. Ve nazarda ihtilâf olmakla ehl-i enzâr manzûr hakkında ihtilâfa düşdüler. Ve mahcûblar hakkında ﴿وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ﴾[1] denildi. Ve mükâşifler hakkında ﴿سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ﴾[2] denildi.

Pes, bundan fehm olundu ki basarın netîcesi rü'yet-i hissiyyât ve basîretin netîcesi rü'yet-i esmâ ve sıfâtdır ki ma'neviyyâtdır. Ya'nî nazar-ı insân bu ma'nâya müeddî olmasa onun netîcesi olmaz. Pes, her nesne mâ-hulikalehi üzerine zâhir gerekdir.

Kemâl erbâbına rûşen sözün var

Ya'nî kemâl ehli akūl ve fehîm olur. Onun için sözünün hakāikını taakkul ve tefehhüm eder ve inkâr etmez. Zîrâ basarla güneş idrâk olunsa inkâra mecâl olmadığı gibi basîretle dahi hakāik derk olunsa ta'n ve cerhe mahall kalmaz. Bu cihetden akl-ı kâmil, basar-ı bî-perde gibi olmuş oldu. Gûyâ basar ve basîret insân-ı kâmile iki cenâhdır ki zâhir ve bâtını idrâke onunla pervâz eder. Ve şol kimse ki bî-basîretdir, basarından fâyide olmadı. Zîrâ hayvânda dahi basar vardır, velâkin müdrik değildir. Ya'nî müşâhede etdiği nesnenin hakîkatini idrâk eylemez. İşte ﴿أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ﴾[3] budur.

Ve sözü rûşen ile vasf eyledi. Zîrâ gören göz rûşen olıcak sözün sırrı dahi rûşen olur ve illâ "Çû görmez Yûsuf'un yüzün çi hâsıl çeşm-i a'mâdan?"[4]

---

1 "Ve onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler." el-A'râf, 7/198.

2 "Âyetlerimizi onlara ufuklarda ve kendi nefislerinde göstereceğiz ki onun (Kur'ân'ın) hak olduğu, onlara iyice belli olsun." Fussılet, 41/53.

3 "İşte onlar hayvanlar gibidir." el-A'râf, 7/179.

4 Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediye*, haz. Amil Çelebioğlu, II, 356.

Ya'nî bu meşhed-i hüsne gelmekden maksûd yüz görmekdir. Ve yüz görümlüğü evvel mâlını -ya'nî sıfâtını- ve ba'dehû zâtını vermekdir. Pes, böyle olursa meşhed-i hüsnde bî-perde olur ve illâ esmâ ve sıfâtı perdesinde kalır ve zâtından zâd görmez ve bu meşhede geldiğine değmez. Zîrâ bu meşhed gülşen gibidir ki onda renk ve bû vardır. Ve onun rengi eşyâ ve bûyu esmâdır. Pes, hakîkat bülbülü odur ki renge nazar eyleye, velâkin murâdı bûy almak ola. Fa'lem zâlik.

[322[b]] Ba'de-zâ kemâl ehli "ehl-i dil" dedikleridir. Ve dilden murâd sûret-i sanevberiyye değildir, belki onda sıfat-i kemâliyyedir. Aşk ve muhabbet ve ma'rifet ve müşâhede gibi. Pes, âşık olmadıkça ma'rifet-i esmâ ve sıfât vücûd bulmaz. Zîrâ aşk makām-ı kābe kavseyndir ki makām-ı kurb ve mertebe-i sıfâtdır. Ve fânî olmadıkça ma'rifet-i esrâr-ı zât hâsıl olmaz. Ve bu âlem iki sırrdan ibâretdir ki biri sırr-ı esmâ ve sıfât ve biri sırr-ı zâtdır. Pes, ehl-i dil ki bu iki sırra vâsıl ola, kâmil olur. Ve onun eseri enfüs ve âfâkı biribirine tatbîkdir ki netîce-i âsârdır.

Seninle buldu âşık vasl-ı Hakk'ı
Ki Hakkîsin reh-i Hak'da izin var

Ya'nî sana "Hakkî" nisbeti hakdır. Zîrâ hakkıyyet nisbetinden sana tâbi' olan erbâb-ı Hak dahi senin izinden yol bulurlar ve Hakk'a vâsıl olurlar. Ve bundan zâhir oldu ki eser ve iz iki vechiledir: Biri ehl-i Hakk'ın izidir ki Hakk'a mûsıldir, velâkin îsâli ehl-i aşka göredir, ehl-i zühde göre değil. Zîrâ zâhid âşıkın izin izleyemez ki zâhid muk'addir. Muk'ad ise sâlik olmaz. Ve biri ehl-i butlânın izidir ki bâtıla mûsıldir ve bâtıl mâ-sivâdır. İşte bu ma'nâ ehl-i inkâra göredir ki onlar etbâını şirke ve mâ-sivâya da'vet ederler, ehl-i aşk gibi tevhîde ve Hakk'a da'vet etmezler. Zîrâ yüzleri Ka'be'ye değil belki Türkistân'adır.

Ve mâ-sivâdan murâd kevneyndir ki mahlûkdur. Mahlûku mahlûka da'vetden ise ne hâsıl olur? Belki mahlûku Hâlık'a da'vet gerekdir. Zîrâ bu da'vet hâneden sâhib-i hâneye da'vetdir. Da'vet-i ûlâ ise hâneden hâneye da'vetdir. Hâne ile ise istînâs olunmaz. Belki üns ve huzûr sâhib-i hâne ile olur. Nazar eyle ki teferrüc-gâh-ı âlemden bir mahalde bulunsan fe-emmâ

orada enîsin olmasa yine vahşetdesin ve ol nüzhet-gâh senin vahşetini gidermez. Belki efkâra düşüp evvelkiden ziyâde vahşet hâsıl olur. İmdi teferrüc etmek enîs ve celîs ile olursa netîce bulur ve illâ sâhibi mer'âda hayvân gibi kalır. فافهم فإنّه محلّ الفهم والإدراك[1]

[323a]

رأيتُ والفقراء في توحيد الإشراق قد رُسِمَ هذا القول في مُصلاّيَ: **صَدْرُ الْمَجْلِسِ**[2]

Ya'nî senin meclisin asrında sadru'l-mecâlisdir, gerek meclis-i va'z olsun ve gerek meclis-i zikr ve tevhîd ve gerek sâir mecâlis-i sohbet. Zîrâ demişlerdir ki: شرف المكان بالمكين[3] Ya'nî gerçi ba'zı emkinede şeref-i zâtî vardır -Ka'be gibi-, fe-emmâ şeref-i izâfî ile muzâaf olur. Ve eğer şeref-i zâtîsi yok ise mekînden ona şeref hâsıl olur.

Ve mekîn iki nev'dir: Biri mekîn-i zâhirîdir. Sultân gibi ki ism-i zâhiri i'tibâriyle mekânı ta'zîm olunur. Ve biri mekîn-i bâtınîdir. Kutb gibi ki ism-i bâtını hasebiyle meclisi ve mevtı'-i kademi tevkıyr olunur. Zîrâ sırrından rûhuna ve rûhundan kalbine ve sâir kuvâsına ve kalbinden nefs ve tabîat ve cesed ve a'zâsına ve ondan libâsına ve ondan mekânına ve bisâtına berekât-i sâriye olup her biri kemâl-i şeref ile şeref-yâb olur.

Ve meclisinde fâide-i azîme dahi vardır ki müzâkere-i evsâf-ı ilâhiyye ve ahvâl-i nebeviyyeden erbâb-ı meclise terakkî-i ma'rifet hâsıl olur. Ma'rifet ise maksûdun bi'z-zâtdır. Bu cihetden maksûd-i aslîyi müştemil olan meclis sadru'l-mecâlis ve a'le'l-mehâfil ve efdalü'l-emâkin olur. Ve demişlerdir ki: İlmin mezîd-i şerefi ecell-i ma'lûmâta taalluku hasebiyledir. Ecell-i ma'lûmât ise Allâh Teâlâ'dır. Pes, ma'rifetde ve sâhib-i ma'rifetde ve meclisinde ve ashâbında ne kadar şeref olduğu zâhir oldu.

---

1 Anla. Zîrâ burası anlama ve idrâk etme yeridir.

2 Dervişler işrâk tevhîdinde iken şu sözün namaz kıldığım yerde resmedilmiş olduğunu gördüm: "Baş meclis"

3 Bir yerin şerefi, orada oturan iledir.

İmdi sadr-ı meclise gel ki netîce-i ma'rifet bulasın. Ve gülşen-i irfâna duhûl eyle ki bir bûy-i Hak olasın. Ve bir sâkî-i hakîkîden nûş eyle ki feyz-i ilâhî ile dolasın. Ve bu yola gitmezsen âhir yanılasın.

Bu yol tarîk-ı akl değildir. Zîrâ akl kayddır ki mâni'-i meşy ve sülûkdür. Belki tarîk-ı aşk-ı ilâhîdir. Zîrâ aşk ıtlâkdır ki vesîle-i hareketdir. Ve şol kimsenin ki sû-i i'tikādından mâ-adâ mat'am ve meşreb ve melbesi harâm ola, ol kimse harîm-i vasla ermez ve harem-i ma'nâya girmez ve sû-i hâli onu menzile irgürmez. Âhir piyâde ve bî-zâd kalır ve vatana ermek ona muhâl olur ve bu gurbet-i kevniyyeye vahşetlerde belâsın bulur. Ey çok ehl-i hâb vardır ki kendini bîdâr sanır, uş bir gün uyanır.

أيقظنا الله وإيّاكم من النّوم والسِّنة قبل مضيّ اليَوم والأسبوع والشّهر والسّنة.[1]

[323b]

اَللّٰهُمَّ مَتِّعْنِي بِحَيَاتِي[2]

Ya'nî hayât-i dünyeviyyede beni a'zâ ve cevârih ve kuvâ ile müntefi' kıl. Husûsâ sem' ve basarımı vâris ve bâkî eyle ve aklımı halel ve atehden hıfz et. Zîrâ marîz ve pîr olanlarda bu müdrikât ve kuvâ za'f kabûl edegelmişdir. Pes, bunların bekāsı matlûbdur. Hattâ duâda gelir: (وأمتعني بسمعي وبصري واجعله الوارث منّي) أي أبقِه معي حتّى أموتَ[3]

Ve bunda hayâtı kendi zâtına nisbet eyledi. Zîrâ hayât ikidir: Biri hayât-i kevniyye-i fâniyedir ki abde muzâfdır. Ve bu hayâtın levâzımı gerçi kesbî değildir, fe-emmâ kemâl üzerine bekāsı Hak Teâlâ'dan mes'ûldür. Zîrâ ma-hall-i avârızdır. Ve biri dahi hayât-i tayyibe-i bâkıyedir ki Allâh Teâlâ'ya muzâfdır. Ya'nî bekā billâh mertebesinde abde hâsıl olur ma'nâdır. Bu hayât ise mahall-i avârız değildir. Zîrâ sıfat-i bekā ile mevsûfdur. Pes, bu husûsda bekā için duâ lâzım gelmez. Zîrâ sâhibi ebedî onunla müntefi'dir.

---

1 Gün, hafta, ay ve yıl geçmeden önce Allah bizi ve sizi uykudan ve uyuklamadan uyandırsın.

2 Allah'ım beni hayatımdan faydalandır.

3 "Kulağımdan ve gözümden beni faydalandır. Onu bana vâris kıl." (bk. Tirmizî, Deavât 66, 79; Ta-berânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VI, 121) Yâni ölene kadar onu bende bırak.

Ve Hak Teâlâ'nın zâtına fenâ gelmediği gibi sıfât-i kemâliyyesine dahi noksân târî olmaz.

Ve şol ki hadîsde gelir: وأسألك لذّة النّظر إلى وجهك الكريم أبداً دائماً سرمداً دون ضرّاء مُضِرّة ولا فتنة مُضِلّة[1] Burada [2]"ضرّاء مُضِرّة"den maksûd, tecellîden sonra hicâb; ve [3]"فتنة مُضِلّة"den murâd şol şüphedir ki ilim ve şuhûda halel getire veyâ noksân îcâb eyleye. Ehl-i bekāda ise bu ma'nâ olmaz. Ya'nî onlar bu makūle darrâ ve fitneden masûnlardır. Zîrâ demişlerdir ki: الفاني لا يُردّ إلى أوصافه[4] Ve yine kelimât-i meşâyihde gelir ki: [5]لو وصلوا ما رجعوا Ya'nî gerçek vâsıl olanda hicâb ve şüphe olmaz. Ve nefs-i mutmeinne gāyetine eren bir dahi emmâreye dönmez. Zîrâ nühâs iksîr-i a'zam ile altın oldukdan sonra bir dahi evsâf-ı rediyye kabûl etmez. Bu cihetden ayne'l-yakîn ehli bir dahi şekk ve şüphe yüzün görmez. Ve tulû'-i şemsde zulmet-i leyl olmaz. **[324ª]** Fa'rifhü.

Ve bundan fehm olunur ki "İlm-i iksîrin hakāikına ve sıbğ-ı hakîkînin dekāikına muttali' olmayıp iksîr ile mütehavvil olan nühâs yetmiş seneden sonra aslına rucû' eder" diyen kimsenin aklı kāsır ve kemâli nâkıs ve kelâmı hilye-i kabûlden âtıldır, gerekse Ebû Ali Sînâ olsun.

Ba'de-zâ hayât-i hakîkıyye Allâh Teâlâ'nın hayâtıdır ki hayât-i zâtiyyedir. Hayât-i mevcûdât ise hayât-i ârızadır ki hayât-i bâkıye-i zâtiyyenin zıllidir. Pes, eğer hayât-i mevcûdât olmasa hayât-i Hak fi'l-cümle bilinmezdi. Nitekim vech-i arzda dav'-i şems olmasa şemsin cirm-i münîrinde hâlet ne idiği ma'lûm olmazdı. Eğerçi künhü üzere ma'lûm değildir. Ve zıll-i hayât-i zâtiyyeye "hayât-i ârıza" dediğimiz taayyün i'tibâriyledir. Zîrâ bi-lâ-taayyün zıll yokdur. Ya'nî eğer matârih-i advâ-i şems olmasa dav'-i şems mütebeyyin olmadığı gibi, mezâhir-i hayât dahi olmasa sırr-ı hayât sûret bulup

---

1 "Senden ebedî, devamlı ve sürekli olarak zarar verici bir sıkıntı ve yoldan çıkarıcı bir fitne olmaksızın yüce vechine nazar etme lezzetini isterim." bk. Nesâî, Sehv 62; Ahmed, Müsned, V, 191.

2 "zarar verici bir sıkıntı"

3 "yoldan çıkarıcı bir fitne"

4 Fenâya eren bir daha kendi vasıflarına reddolunmaz.

5 Vâsıl olsalar dönmezler.

müteayyin olmazdı. Pes, ol hayât zâhirde taalluku cihetiyle ârız ve hâdisdir. Ve bâtında zâtî ve kadîmdir.

İşte "hayât" dedikleri rûh-i insânî-i menfûhdur ki insânın taayyünü müteallaku'l-hayât ve ârızdır. Ve hayât-i müteallika zâtîdir, velâkin taalluku cihetiyle rûha "mahlûk" denildi. Nitekim gelir: [1]أوّل ما خلق الله روحي Ya'nî rûha taayyün-i nûrânî verdi demekdir. Bu taayyün ise zulmet-i ademe göre hâdisdir. Ve bir nesnenin min-vechin hudûsu vech-i âhardan kıdemini münâfî değildir. Zîrâ kıdemi emr-i zâtî ve hudûsu müteallak hasebiyledir. Onun için [2]لنا من أمره روحٌ وجسم denildi. Ya'nî rûh ve cismin mecmû'u âlem-i emrden add olundu. Maa-hâzâ âlem-i emr âlem-i vücûb ve cisim mahlûkdur, velâkin cismin rûha ittisâli sebebiyle cisim rûhdan ma'dûd oldu ve bir dahi cisme taalluk eden rûh i'tibâriyle ondan kılındı.

Ve bu takrîrden fehm olundu [ki] rûhun cism ile imtizâcı yokdur. Zîrâ kadîm hâdis ile imtizâc etmek bâtıldır. Belki cisme taalluk vardır. Taallukdan ise imtizâc lâzım gelmez, mıknâtıs ve hadîd gibi. Pes, kevn yine kevndir ki hâdisdir. [3]ما للتّراب وربّ الأرباب diyenin merci'-i kelâmı budur. Ve vücûb yine vücûbdur ki **[324[b]]** [4]﴿وَمَا قَدَرُوا اللهَ حَقَّ قَدْرِهِ﴾ budur. Ve rûhun cesede taalluku ne vechile olduğuna ârif olan, akl-ı evvelin dahi eşyâya ve sırr-ı zâtın esmâya taalluku ne vechile olduğun dahi bilir.

İşte bu âlem gerçi taallukâtdan ibâretdir, fe-emmâ Hak'dır. Zîrâ Hakk'a mukārin olan dahi Hak'dır. Onun için melekden ve gayrıdan "Ene'l-Hak" demek sâdır olmadı. Zîrâ mahalde noksân ve tecellîde [cüz'iyyet] vardır. İnsândan ise sâdır oldu. Zîrâ mahalde kābiliyyet ve tecellîde külliyyet vardır. Eğerçi da'vâ memnû' ve sükût memdûhdur. Zîrâ da'vâ vâcib ile hâdisi mezc gibidir. Bu ise emr-i muhâldir. Nitekim işâret olundu.

Ey ârif, sana bes değil mi ki ahyâda olan hayâtdan Muhyî'nin hayâtı sırrına vukūf ve ma'rifetle hayât buldun? Eğer enfüs ve âfâk olmasa hayât-i Hak ne vechile bilinir? İmdi "Bu eşyâ olmasa dahi Hak bilinirdi" deme.

---

1 "Allâh'ın ilk yarattığı şey benim rûhumdur." bk. Ali el-Kārî, *Mirkātü'l-mefâtîh*, I, 169, 199.

2 O'nun emrinden bizim rûh ve cismimiz vardır.

3 Toprakla Rabblerin Rabbi'nin münâsebeti nedir?

4 "Allâh'ı gereği gibi tanıyamadılar." el-En'âm, 6/91.

Ve bundan fehm olundu ki cemî'-i eşyâ tecellî-i âmmda dâhildir. Ve tecellî-i hâs insâna mahsûsdur. Onun için Âdem hakkında denildi: إنّ الله خلق آدم فتجلّى فيه[1] Ya'nî zât ve esmâ ve sıfât ile tecellî ancak Âdem'e vâkı' oldu. Ya'nî bu tecellî bi'l-fi'l Âdem'de bulundu, sâirde mestûr kaldı. İşte adem-i müsâvât bundan geldi ve illâ Hak bir ve tecellî dahi birdir.

Ve bu ma'nâyadır ki dediler: الواحد لا يَصدر عنه إلا الواحد[2] Ya'nî vahdet-i zâtiyye ile vâhid olan Allâh Teâlâ'dan tecellî-i vâhid zuhûr eder, velâkin ona "tecellî-i âmm-ı vücûdî" derler. Hattâ ilimde henüz mevcûd olup vücûd şânından olana dahi şâmildir. İşte bu tecellî-i vâhid-i âmm gerçi min-haysü'z-zât vahdet-i hakîkıyye ile muttasıfdır, fe-emmâ müteallakātı i'tibâriyle niseb-i kesîresi vardır. Bu cihetden taaddüd kabûl eder. Meselâ tecellî-i rûh birdir, velâkin a'zâ ve kuvâya taalluku i'tibâriyle "mütekessir-dir" denilir. Nitekim cism-i vâhid dahi böyledir. Ve aşere aded makūlesin-den iken "aşere-i vâhide" derler ve alâ-hâzâ. Hiçbir kesret yokdur ki cihet-i vahdet onu zabt etmeye ve illâ muhâle müntehî olur ki taaddüd-i âlihedir. Zîrâ cihet-i vahdete müntehî olmasa vahdetü'l-vahedâta dahi müntehî ol-maz. Ya'nî her kesretin bir vahdeti vardır ki keserâta göre vahedât müted-dide olur ki mecmû'-i vahedât **[325ª]** dahi vahdetü'l-vahedâta müntehî olur ki vahdet-i zâtiyyedir. Zîrâ vahedât dahi kesretdir ki her biri vahdet-i hakîkıyyeden hisse-i muayyenedir. Ve vahdet-i hakîkıyye hakîkatü'l-hakāikın vahdetidir ki ﴿وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾[3] mûcebince cümle-i eşyâ esmâya ve cemî'-i esmâ dahi müsemmâya râci'dir ki müsemmâ netîcetü'l-merâci'dir.

Ve bundan ahz olundu ki lutf ve kahrın mebdei birdir. Zîrâ esmâ-i lut-fiyye ve kahriyyenin merci'i ism-i a'zamdır. Pes, mezâhir-i esmâ dahi fenâ' ile Hakk'a rucû' eder, gerek fenâ-i ihtiyârî ve gerek fenâ-i ıztırârî.

فافهم جدّاً، فإنّه لا محيد عن الحقّ والكلّ داخلٌ في دائرة السّرّ المطلق.[4]

---

1 "Allah Âdem'i yarattı ve onda tecellî etti." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.
2 Birden ancak bir sâdır olur.
3 "Ancak O'na döndürüleceksiniz." el-Bakara, 2/245.
4 İyi anla. Zîrâ Hak'dan kaçacak bir yer yoktur ve herkes mutlak sır dâiresinde dâhildir.

اَللّٰهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ مُتَعَيِّناً وَلِمَظَاهِرِكَ تَعَيُّناً[1]

Ya'nî kırtâs-ı ebyaz üzerine bir nokta-i siyâh vaz' olunsa mahallinin taayyünü ol nokta ile hâsıl olur ve noktanın dahi zuhûru ol mahall ile vücûd bulur. İşte bu mertebe-i ulûhiyyetdir ki ilâh ve me'lûhun biribirine irtibâtı bu mertebeden ma'lûmdur. Pes, Hakk'ın her mertebede müteayyin olduğu noktanın hurûfda ve kelimâtda taayyünü gibidir, eğerçi hafîdir. Ve mezâhirin taayyünü sûret-i nokta taayyünü gibidir. Bu cihetden âlem taayyün ve müteayyinden hâlî olmadı ki müteayyin Hak ve taayyün eşyâdır. Çünki tecellîden [maksad] ızhâr-ı kemâldir ve ızhâr-ı kemâl hamddir, pes müteayyine hamd lâzım geldi, mün'im olduğu cihetden ki vücûddur. Ve taayyüne hamd lâzım geldi ki vâsıta-i ni'met ve vesîle-i ma'rifetdir. Ve bu sırra dâirdir ki hadîsde gelir: من لم يشكرِ النّاسَ لم يشكر الله[2] Ve nâs tahsîs olunduğu mu'zam-ı ni'met hasebiyledir ve illâ cemî'-i eşyâ vesâil-i niam olduğu cihetden meşkûrdur.

Ve vâsıtaya şükr yine mevsûta şükrdür. Zîrâ vâsıta ve yedinden vâsıl olan ni'met Hakk'ındır ve mazhar-ı esmâdır. Pes, mahcûba vâsıtanın mahlûkıyyeti hicâb olup şükrü Hakk'a ircâ' eder. Demez ki vâsıta ism-i ilâhîdir ve her ismin bir feyz-i hâssı vardır ki ol feyz müsemmâdan isme ve isimden dahi ism-i âhara fâyiz olur. Pes, hakîkat-i feyz müsemmâdan gelir. İşte mükâşif bu vechile nazar edip müşrik sûretinde muvahhid olur ve mahcûb muvahhid sûretinde zındîk olur. Zîrâ onun hâli esmâyı inkâra müeddîdir. Fe'fhem cidden.

[325^{b}] Gel imdi merci'-i ni'met Hak olduğun bildinse dâmen-i şirki tut ki bu şirk sana tevhîdden enfa'dır. Zîrâ onda riâyet-i merâtib vardır. Nitekim şerri nefse nisbetden şirk lâzım gelirse de yine ayn-ı tevhîddir.

Nazm:

Râh-ı tevhîde girenler erdiler ser-menzile
Gel niyâz ile yürü bu yolda gitme nâz ile

---

1 Allâh'ım, hamd müteayyin olarak sana ve taayyün olarak mazharlarına mahsustur.

2 "İnsanlara teşekkür etmeyen Allâh'a da şükretmez." Tirmizî, Birr 35; Ebû Dâvûd, Edeb 12.

Vahdet-i Hakk'a bu kesret olmasın perde sana
Dîdeden keşf-i nikāb et ermeden bir nâzile

Bezm-i dilde aşk-ı Hak âgāz-ı âvâz eylese
Eğlenir âşık şeb-i hecr içre söz ü sâz ile

Sırr-ı vahdetden dem urma âkıbet ağzın yanar
Ger dilin yansa mukayyed olma keşf-i râz ile

Zâğ-ı tab'-ı zâhidi gör kaldı hâristânda
Olmadı zîrâ ki hemdem-i mürg-i hoş-âvâz ile

Hakkıyâ bast eyle sırr-ı rakk-ı menşûru bu gün
Levh-i âlemde kalemden tâ ki nâmın yazıla

والحمد لله الرّب الرّحيم، على إفضاله وكرمه الجسيم.[1]

رُبَّ بَيْتٍ لَمْ يَخْرُبْ[2]

Ya'nî ba'zı beyt vardır ki harâb olmak şânından değildir, gerek beyt-i sûrî ve gerek beyt-i ma'nevî. Zîrâ beyt bu iki nev'a şâmildir. Beyt-i sûrî dahi ikidir: Biri beyt-i semâvî ve biri beyt-i arzîdir. Beyt-i semâvî, beyt-i ma'mûr ve Ka'be muhâzâtında olan büyût-i felekiyye gibi. Zîrâ bunların ummârı melâike ve ervâhdır. Bunlara ise fenâ gelmez. Ve beyt-i arzî Ka'be gibi ki kıyâmete dek bâkîdir. Ya'nî âhir zamânda Habeş yediyle harâb olur. Maksûd mecmû'-i âleme taalluk eden satvet-i celâl onun dahi sûretine taalluk eder. Eğerçi melekûtu bâkîdir. Pes, onun harâb olması sûret-i insân-ı kâmilin bu mevtından intikāli gibidir. Ve insân-ı kâmile ilâ-âhiri'z-zamân bekā vardır.

Ve Ka'be'nin arz-ı ma'mûrenin vasatında halk olunduğu tûl-i bekāsına medâr olmak içindir. Onun için aktâr-ı arzda olan cevâmi' ve mesâcid ve büyût-i ibâdât ondan mukaddem fenâ bulur. قال تعالى: ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي

[1] Hamd, büyük lütuf ve kereminden ötürü Rabb ve Rahîm olan Allâh'a mahsustur.
[2] Harap olmamış nice ev vardır.

﴿الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا﴾[1] Ya'nî evvelen etrâf-ı arz tevsî'-i dâire-i İslâm için naks olundu. Ve sâniyen tazyîk olundu ve aks **[326ª]** kılındı, tâ ki emr-i Hudâ Ka'be'ye müntehî oldu.

وفي الحديث: بدأ الإسلام غريباً وسيعود غريباً[2] Ya'nî İslâm ibtidâda Ka'be'de zuhûr etdi ve âşinâsı kıllet üzerine idi, sonra tekessür edip aktâr-ı arza münteşir oldu. Ve âhir yine aslına rucû' etse gerekdir ki gurbetdir. Ve Ka'be'de nihâyet bulur. Zîrâ Ka'be zât-i ahadiyye sûretidir ki cemî'-i esmânın merci'idir.

İşte buradan Ka'be'nin şerefi ve Rasûlullâh'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- kalb-i âlem olduğu zâhir oldu. Zîrâ kalb-i büyût olan Ka'be'de zuhûr eyledi. Ve kalbe fenâ gelmez. Onun için bekā-i Ka'be gibi şer'-i Muhammedî dahi bâkîdir.

Ve beyt-i ma'nevî dahi ikidir. Zîrâ beyt-i ma'nevîden murâd kalb-i insândır. Ve insân ikidir, biri mahcûb ve biri vâsıldır. Mahcûbdan murâd insân-ı nâkısdır ki onun kalbi harâbdır. Ya'nî gerçi îmân ile ma'mûrdur, velâkin hicrân ile harâbdır. Onun için mevt-i tabîîden sonra terkîb-i vücûdu münhall olur. Ve vâsıl-ı mükâşifden murâd insân-ı kâmildir. Onun için kalb ve rûh ve cesedinin mecmû'u ma'mûrdur. Zîrâ rûha fenâ gelmediği gibi berekât-i rûhdan müstefîz olan kalb ve cesede dahi fenâ ârız olmaz. İşte ervâh ve ecsâd-ı kümmel ile sâirin farkı budur.

Ve şol hadîsde ki "*Izâm-ı Yûsuf sandûkası içinde arz-ı mukaddeseye nakl olundu*"[3] diye ifâde kılındı, "*ızâm*" ile ta'bîr olunduğu cesedinin inhilâline delâlet etmez. Zîrâ "*Ecsâd-ı enbiyâyı arz ekl etmek harâmdır*"[4] diye haber-i sahîh vardır. Belki ızâm a'zam-i eczâ-i vücûd olmakla cüz'-i a'zam ile küllden ta'bîr olundu. Ve biri dahi rûhun müfârakatinden sonra beden azm ve haşeb gibi yâbis kalır. Ve bir dahi i'tikād-ı nâsda râsih olduğu üzere

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Bizim, yeryüzüne gelip onu uçlarından eksilttiğimizi görmediler mi?" er-Ra'd, 13/41.

2 Hadiste şöyle buyrulmuştur: "İslâm garîb olarak başladı, yine garîb olacaktır." Müslim, Îman 232; Tirmizî, Îman 13; İbn Mâce Fiten 15.

3 bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, XIII, 236; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 439, 624.

4 Ebû Dâvûd, Salât 201, Vitir 26; Nesâî, Cum`a 5; İbn Mâce, İkamet 79, Cenâiz 65.

ta'bîrdir. Zîrâ avâmm-ı nâs meyyitin ızâmından gayrısı çürüyüp fenâ bulur diye i'tikād ederler.

Ve buradan ahz olundu ki enfüsde ızâm âfâkda cibâl gibidir -ki mansûbedir-, sâir binâlar gibi harâb ve mevzû' olmaz. قال تعالى: ﴿أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ وَإِلَى ٱلْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ﴾[1] Ya'nî ibil nüfûs-i hayvâniyyeye işâretdir ki tenperver olanlarda dahmedir. **[326b]** Onun için deveye "bedene" derler. قال تعالى: ﴿وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ﴾[2] Onun için ibili semâ' ile mukābele etdi. Zîrâ semâ' ervâh-ı ulviyyeye işâretdir, ibil nüfûs-i süfliyyeye işâret olduğu gibi. Ve cibâli arz ile mukābele etdi. Zîrâ cibâl ızâm ve arz ecsâddır. Ve lahm-i cesed azma muttasıldır. Ve âfâkda dahi arz ile cibâlin biribirine ittisâli vardır. Ve bu cihetden âyet-i mezkûrenin cümlelerinde tenâsüb-i tâmm vardır ki muktezâ-yı fesâhat ve belâğatdır.

El-hâsıl âfet isâbet etmedikçe azm bâkî ve lahm zâib ve zâildir. Ve lahm-i sanevberî dahi luhûm-i sâirede dâhildir. Pes, nâkısın harâb olmaz yeri yokdur, rûhdan gayrı. Ve kâmilin bekā bulmaz cüz'ü yokdur. Zîrâ nâkısın eczâsı rûh-i cüz'îye müstenid ve kâmilin rûh-i küllîye mu'temiddir. Ve rûh-i cüz'îde o külliyyet ve o kuvvet yokdur ki bedenini hıfz ve zabt eyleye. Husûsâ ki bedeninde kābiliyyet yokdur. Şol cihetden riyâzat ile taltîf olunmamış ve nefsi müzekkâ kılınmamışdır. Bu sebebden kâmilin hâline kıyâs olunmaz.

Ve kalbin imâreti aşk ile ve hayâtı feyz-i ilâhî iledir. Çünki bu ma'nâ hâsıl ola, bekāya müteheyyi' olur, cemî'-i eczâ-i bedeniyye ile. Zîrâ bi-hükmi'l-civâr sırrı sârî ve feyzi cârî ve nûru mütevâsıldır. قال تعالى: ﴿وَأَشْرَقَتِ ٱلْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا﴾[3] وجاء في أمثال العرب: وللأرض من كأس الكرام نصيب[4]

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına hiç bakmazlar mı?" el-Gāşiye, 88/17-20.

2 "Biz o kurbanlık develeri de size Allâh'ın (dîninin) işâretlerinden kıldık." el-Hac, 22/36.

3 Allah Teâlâ buyurdu: "Yeryüzü, Rabbinin nûru ile aydınlandı." ez-Zümer, 39/69.

4 Arap atasözlerinde gelir: Cömert kimselerin kadehinden yerin de nasîbi vardır.

Ve bundan ahz olundu ki âfâk ve enfüsün nısfı harâb ve nısfı ma'mûr olmak yokdur. Belki eser-i adl sârî olıcak cümlesi ma'mûr olur. Ve bundandır ki tevbe mecmû'-i maâsîdendir. Ve ba'zını terk ile olan tevbeye "terk" demişlerdir, "tevbe" dememişlerdir. Zîrâ buğz ile muhabbet bir yerde müctemi' olmaz, meğer ki i'tibâr ile ola. İ'tibâr ise hakîkate muğâyirdir. Bizim kelâmımız hakîkate nâzırdır.

فاعرف جدّا وكن من أهل العمارة قطعاً فإنّه لا نتيجة لبناء الوجود سواها.[1]

Ya'nî vücûddan maksûd olan imâretdir ki imâret-i hakîkıyye kemâl-i insânî iledir. Yoksa bedeni ekl ve şürb ile muhâfaza değildir ki ona "imâret-i hissiyye" derler. Ve imâret-i hissiyyenin netîcesi harâbdır ve belki hükmen hâl-i hâzırda harâbdır. İmâret-i hakîkıyye ile ma'mûr ise hâlen ve meâlen ma'mûrdur. Ve şol binâ-i kalb ki dest-i kudret ile imâret olundu -kalb-i kâmil gibi-, ona harâb târî olmaz. Zîrâ bâkîye müsteniddir.

[327ª]

الرُّوحُ ٱلأَعْظَمُ سَارٍ وَالْفَيضُ ٱلأَقْدَسُ جَارٍ[2]

"Rûh-i a'zam"dan murâd unsur-i a'zamdır ki "hayât" dedikleridir. Ve feyz-i akdes ol hayâta imdâd eyleyen nefes-i rahmânîdir ki nefes-be-nefes vâsıl olmakdadır ki ona "meded-i muttasıl" derler. Ve "Hakk'a ittisâl" demek bu ma'nâya irtibâtdır, yoksa hakîkatde ittisâl ve infisâl yokdur. Ve şol kelâm ki demişlerdir: إذا تمّ الفقر فهو الله[3] inkılâb ve ittisâl ma'nâsına değildir. Zîrâ hakîkat-i mümkine hakîkat-i vâcibe münkalibe olmak ihtimâli yokdur. Ve ittisâl-i hakîkî dahi umûr-i hissiyyede olur. Hak Teâlâ ise mahsüs olmakdan münezzehdir ve illâ mukayyed ve mahsûr olmak lâzım gelir. Meğer ki zuhûru âlem-i misâlde ola, Cenâb-ı Nebevî'ye şâbb-i emred sûretinde zâhir olduğu[4] gibi. Belki sırr-ı fakr, perde-i taayyünü keşf ve izâle ve ahkâm-

---

1 İyice bil ve muhakkak imâret ehlinden ol. Zîrâ vücûdun binâsı için onun dışında netîce yoktur.
2 Rûh-i a'zam sârî ve feyz-i akdes cârîdir.
3 Fakr tamâm olduğunda o Allah'tır.
4 bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 385; el-Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, II, 363-364.

ı hakîkat-i mümkineden fenâ-i sırfdır ki ona "mahk" derler. Bu sûretde sûret-i vücûd mahv olup hakîkat-i vücûd kalır.

Ve hakîkat-i vücûd ayn-ı vâhidedir ki gayrın onunla müzâhamesi yokdur. Zîrâ müzâhame iki sultân ile bir memleketde olur. Memleket-i vücûdun sultânı ise birdir. Ve reâyâ sultân ile memleketde müşterek olmaz. Zîrâ onlar mürtezikadır ki rızk-ı sultân ekl ederler, yoksa sultân onlardan ekl etmez. Şol cihetden ki memleketin fethi cünûd iledir, raiyyet ise cünûddan değildir. Belki cünûd erbâb-ı dîvândır ki Hakk'a göre esmâ-i zâtiyyedir ki ef'âl ve âsâr onlarla kıvâm bulur. Eğerçi reâyâ dahi arzın hâsılından sultâna imdâd ederler ki tahkîk-ı nisbete dairdir, ilâh ve me'lûh gibi. Fefhem cidden.

Ba'de-zâ şol hayât-i hakîkıyye ki akl-ı evvele ifâza olundu, ona "rûh-i a'zam" dediler ki cemî'-i ervâhın merci'idir. Ve "rûh" dedikleri budur ki akl-ı evvel kalb-i âlemdir. Ve kalb ki insânda yürek ve kebid dedikleri ciğerdir. Vücûd-i insân bunlardan sereyân eden kuvvet ve dem ile istimsâk etdiği gibi âlemin dahi istimsâki kalbledir ki akl-ı evveldir. Zîrâ nûru dem gibi sârîdir. Gûyâ sûret-i âlem demden ve hakîkat-i âlem nûrdan oldu.

Ve bu rûh-i a'zam **[327b]** ba'zı evkātde sûret-i mahsûsa üzerine temessül ve tenezzül eder. قال الله تعالى: ﴿تَنَزَّلُ الْمَلاَئِكَةُ وَالرُّوحُ﴾[1] Ve bu rûh-i mütenezzile "rûh-i Muhammedî'dir" diyen isâbet etdi. Zîrâ rûh-i Muhammedî imâmu'l-eimmedir ki sâir ervâh ona cemâat olmuşdur. Ve imâm gerçi münferiddir, fe-emmâ cemâat hükmündedir. Onun için melâike üzerine bi-tarıkı't-tahsîs atf olundu.

Ve onun nüzûlü âlem-i hakîkatden âlem-i sûretedir. Onun için tenezzül ile mevsûf oldu. Sûret-i Muhammediyye ise vech-i arzdadır. Eğerçi sûreti sûret-i âlemi câmi' ve rûhu hakîkat-i âlemi hâvîdir. Pes, ol rûh-i a'zamın sûret-i Muhammedîyye'ye taalluku olup tenezzül etdikçe âlem mahfûzdur. Ve şol vakitde ki sûret-i Muhammediyye olan Mushaf vech-i arzdan merfû' ola, sûret ve ma'nâ âlem-i melekûta suûd eder. Zîrâ zamân kıyâmet-i kübrâdır. Ve her kimde ki sırr-ı Mushaf vardır, ol rûh-i a'zamdan müntefi'dir.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Melekler ve Rûh (Cebrâil) iner de iner." el-Kadr, 97/4.

Ve ol sâhib-i sırr insân-ı kâmildir ki her asrda rûh-i âlemdir. Ve şol ki münkir-i esrârdır, bî-rûhdur ki rûh-i a'zamdan ona imdâd yokdur. Zîrâ mahallinde kābiliyyet mefkūddur.

Gel imdi nazm-ı Kur'ân ile iktifâ etme, ma'nâya dahi gayret eyle ve ma'nâdan hakîkate dahi himmet eyle, tâ ki sâhib-i Kur'ân olasın ve kırâatın kadar cennetde derecât bulasın. Ve sâhib-i Kur'ân -zamm ile- sâhib-i kırândır -kesr ile-. Zîrâ sâhib-i kırânda -kesr ile- nücûm-i sa'd müctemi' olduğu gibi sâhib-i Kur'ân'da dahi -zamm ile- zâhir ve bâtın müctemi' olmuşdur. Onun için bu makūlelere "mülûk-i ma'neviyye" derler. Ve şöhretleri sultân-ı a'zam-ı âdil şöhreti gibidir. Ve onlara etbâ' olanlar ashâb-ı hakîkıyyedir. Ve bu sırr-ı ilâhî ilâ-yevmi'l-kıyâm bâkîdir. Eğerçi mahcûb olanlar sûretden gayrı görmezler. Zîrâ eğer ma'nâ görseler etbâ' olurlardı ve sohbet rütbesine erişirler ve gāyet ve netîcede vâris-i mülk olup tâc-ı şâhı bulurlardı ve feyz-i akdesin külliyyeti onlarda zuhûr ederdi.

Ve feyz-i akdes şol tecellî-i zâtîdir ki eşyânın arsa-i ilmde vücûdâtını ve isti'dâdâtını îcâb etmişdir ki bu ma'nâya eşyâya "a'yân-ı sâbite" derler. Zîrâ mertebe-i ilmde sübûtu vardır. Ve ahadiyyet ile vâhidiyyetin ibtidâ fark olduğu rütbe budur. Zîrâ mertebe-i zât mertebe-i ahadiyyetdir ve mertebe-i ilm mertebe-i isneyniyyetdir ki vâhidiyyetdir. Şol ma'nâdan ki **[328ª]** ilim âlim ve ma'lûm arasında nisbetdir.

İşte nazar-ı kümmel bu feyz-i akdesedir. Zîrâ âlem-i aynda vâkı' olan âsâr onun üzerine müteferri'dir. Pes, her ne makūle kemâl ki feyz-i akdes ile i'tâ olundu, lâ-büdd vücûda gelir. Zîrâ ebed ezelin âyînesi ve lâhık sâbıka tâbi'dir. Vây ona ki bu feyz-i kemâlden bî-nasîb ve bu câmdan bî-cür'a ola ve netîcesi hayr olmayıp şekāvet-i zâtiyyesi zuhûr ede, ya küfr ile ki küffâr-ı şerâi'in hâlidir veyâ inkâr ile ki küffâr-ı hakāikın nişânıdır. [1] والله الحفيظ

[1] Koruyan ancak Allah'tır.

بَيْتُنَا بَيْتُ الْعِزَّةِ[1]

Ya'nî bizim beyt-i kalbimiz beytü'l-izze mertebesidir ki mahall-i nüzûl-i Kur'ân'dır. Zîrâ Kur'ân hazretü'l-cem'den levh-i mahfûz mertebesine ve ondan felek-i kamerde beytü'l-izzeye ve ondan kalb-i Muhammedî'ye -sallallâhu aleyhi ve sellem- nüzûl etmişdir ki kalb-i Muhammedî ahadiyyet-i cemî'-i kulûbdur, nefs-i Âdem -aleyhi's-selâm- ahadiyyet-i cemî'-i nüfûs olduğu gibi. كما قال تعالى: ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ﴾[2] Ya'nî nefs-i Âdem mahall-i icmâl idi ki ism-i Mufassıl'ın hükmüyle evlâdında tefassul kabûl edip nüfûs-i muhtelife oldular. Pes, cümle-i nüfûsun merci'i nefs-i Âdem olıcak, nefs-i Âdem nefsü'n-nüfûs oldu. Ve kalb-i Muhammedî de böyledir ki kalbü'l-kulûbdur. Zîrâ ne kadar kulûb-i kābile var ise onun kalb-i ahadî ve küllîsinden teşa'ub edip vücûd bulmuşdur. Onun için "verese" denildi. Zîrâ vâris ve mevrûsün minh miyânında karâbet-i karîbe olmadıkça mîrâs verilmez. Pes, mîrâs-ı Muhammedî -ki kalbine nâzil olan Kur'ân'dır- münâsebet-i ma'neviyye cihetinden karîbe intikāl eder.

İşte levh-i mahfûz mahall-i cem'-i zâtî ve sûret-i kelâm-ı nefsî ve felek-i kamerde olan beytü'l-izze mahall-i fark-ı sıfâtî ve sûret-i Furkān oldu. Pes, Kur'ân mertebe-i cem'den mertebe-i farka nâzil olup kalb-i Muhammed'de tafsîl buldu. Zîrâ beytü'l-izzeden yirmi üç senede necmen necmen nüzûl etdi ve ondan kulûb-i ashâba ve kulûb-i ashâbdan kulûb-i tâbiîne ilâ-âhiri'd-dehr aks etdi.

Pes, her vâris ki Hak'dan Kur'ân ahz etdi vesâtat-i kalb-i Muhammed'le ahz etdi. Onun için ورد عليّ[3] demek memnû' olmadı. Eğerçi kulûb-i ehl-i inkâr bu ma'nâya dıyk oldu. **[328b]** Zîrâ, kıyâs etdiler ki müceddeden Kur'ân nüzûl etdi ma'nâsınadır. Oysa kadîmen nüzûl eden Kur'ân'ın ba'zı maânîsi hasebiyledir ki bu ma'nâ ona göre cedîddir. Ve vârisin kemâl-i verâseti bu nüzûl ile mütehakkık olur. Zîrâ ilm-i vâris ilm-i Kur'ân'dır ki Kur'ân nüsha-i âfâk ve enfüsün netîcesidir. Ve bu netîcenin netîcesi dahi nüsha-i hakāik-ı Rahmân'dır.

---

1 Evimiz izzet evidir.

2 Nitekim Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "Sizi bir tek nefisten yaratan O'dur." el-A'râf, 7/189.

3 Bana vârid oldu.

Pes, nüsah-i ilâhiyye dört nüsha oldu: İkisi zâhiren ve bâtınen kevne muzâfdır ki âfâk ve enfüsdür. Ve ikisi zâhiren ve bâtınen Hakk'a muzâfdır ki Kur'ân ve hakāik-ı Rahmân'dır. Zîrâ asl-ı Kur'ân hakāik-ı Rahmân'dır ki makām-ı cem'de i'tibâr olunur. Bizim yedimizde olan Kur'ân ise Furkān'dır. Zîrâ kisvet-i Arabiyye ile müktesî ve hurûf ve kelimât ve âyât ve süvere münkasimdir. Ve bu ma'nâdan mektûb ve mahfûz ve makruvv ve mesmû'dur.

Ve bundan ma'lûm oldu ki kalb-i insân mahall-i cem'dir ki levh-i ezelin sûretidir. Ve Kur'ân kalbden mertebe-i lisâna nâzil olup teferruk ve tekassüm bulur. Zîrâ a'zâ ve erkân mahall-i farkdır. Ve kalb-i insânın levh-i ezel olduğunun sırrı semeresinden ıyândır ki Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- nüzûl-i vahyde Cibrîl'i sebk edip taaccül ederlerdi. Nitekim Kur'ân'da mansûsdur. Pes, Cibrîl'in nüzûlü teşrîf kabîlindendir, yoksa ta'lîm-i ilâhî Cibrîl'den mukaddemdir. Çünki sûret-i salâtda Cibrîl imâmet etdi ve salât bi-lâ-kırâetin sahîh olmaz, bu cihetden namâzda imâmı ve kırâetde muallimi sebk etmek dürüst olmadı.

Ve sûret-i salât denildi, zîrâ hakîkat-i salâtda imâm sırr-ı insândır ki nefs kalbe ve kalb rûha ve rûh sırra iktidâ edip imâm ve cemâat olur. Bu cihetden cemâatle salât muktedîlerin envâ'ını müştemil oldu ki kimi ehl-i nefs ve kimi ehl-i dil ve kimi ehl-i revân ve kimi ehl-i sırrdır.

Ve bundan etkā-yı nâsın imâmetinin rüchânı lâzım geldi. Zîrâ imâm mertebe-i sırrdadır. Eğerçi [1] صلُّوا خلف كلّ بَرّ وفاجر vefkınce imâm-ı fâcire iktidâ dahi sahîhdir ki ehl-i nefsdir. Zîrâ sûret-i salât hakîkat-i salât gibi değildir. Ve fâsık nefs gibi mestûr olıcak [2] نحن نحكم بالظّاهر [Biz zâhire göre hükmederiz.] ile amel olunur ve serâirden bahs olunmaz. Ya'nî serîresi sırr-ı insân-ı kâmil gibi olmayıp müteneccis ise dahi sûret-i **[329ª]** tahâret ma'mûlün-bihâdır ve illâ harac lâzım gelir. Zîrâ her yerde şer'-i bâtın ehli bulunmak asîrdir.

---

1 "Her iyinin de günahkârın da arkasında namaz kılınız." Dârekutnî, *Sünen*, II, 404; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 29. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Cihâd 33, 63.

2 bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 175-176.

Pes, imâmet-i suğrânın hâli bu olıcak imâmet-i kübrâ olan saltanat dahi böyledir ki imâm ma'sûm olmak şart değildir. Nitekim ba'zı fırak-ı dâlle zu'm ederler. Ve illâ secde-i sehv meşrû' olmazdı. Hattâ imâmet-i bâtına dahi böyledir. Eğerçi ehli mahfûzdur, velâkin "hıfz" ve "ısmet" dedikleri imtinâun bi'l-ğayrdır, yoksa bi-hasebi'z-zât değildir. Onun için enbiyâ ve evliyâdan zelle sudûrunu tecvîz etdiler. Zîrâ âlem-i sûretde inhirâf olmadıkça olmaz, tâ ki esmâ-i hüsnâya mazhariyyet tamâm ola.

Ve ba'zı havâssa "Ârif zinâ eder mi?" diye suâl olundukda: ﴿وَكَانَ أَمْرُ اللهِ قَدَراً مَقْدُوراً﴾[1] okudu. Fe-emmâ ârifde amd olmaz, belki hatâsı te'vîl üzerine mebnîdir.

Ve bir dahi budur ki Allâh Teâlâ ibâdında kazâsını tenfîz etmek lâzım gelse zevi'l-ukūlün ukūlünü selb etdikden sonra tenfîz eder. Bu cihetden ashâb-ı ukūl mecânîn gibi olurlar. Ve meşhûrdur ki derler: دیوانه را قلم نیست[2]

Pes, bu takrîrden avâmm ve havâssın amd ve hatâ ve te'vîl ve adem-i te'vîl ile farkları zâhir oldu ve ba'zılarına göre netîce mağfûr olmak olduğu ıyâna geldi. فانظر إن كنت من أهل النّظر وإلاّ الحذر الحذر[3]

اَللّٰهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ مَسْجُوداً[4]

Ya'nî hamd olsun sana, sen mescûd olduğun ve ben sâcid olduğum hâlde. Zîrâ secde nisbet-i kevniyyedir ve kevnin kemâli secde ve inkıyâd ve acz ve iftikār ve zilletdir. Nitekim vâcibin kemâli mescûdiyyet ve kudret ve gınâ ve izzetdir. Pes, secde hakîkat-i kevniyyeyi hakîkat-i ilâhiyyeye rabt içindir ve bu rabt bulunmadıkça makām-ı ulûhiyyet ve me'lûhiyyet sûret bulmaz. Bu cihetden mağlûbu'l-hâl olandan gālibu'l-hâl olan akvâdır. Zîrâ

---

1 "Allâh'ın emri takdîr olunmuş bir kaderdir." el-Ahzâb, 33/38.
2 Deliye kalem (mükellefiyet) yoktur/yapıp ettikleri yazılmaz.
3 Eğer basîret ehlinden isen bakıp düşün, yoksa sakın ha sakın.
4 Allâh'ım, secde edilen olarak hamd sana mahsustur.

mağlûbda rabt-ı mezkûr yokdur. Şol vechden ki sırrı vahdetde ve cem'dedir. Gālib ise böyle değildir. Zîrâ seyri kesretde ve farkdadır. Sahv ise sekrden efdal ve enfa'dır.

İmdi eğer netîce dilersen sâcid ve sâhî [sahv ehli] olagör, tâ ki mescûd meşhûdun ola ki mertebe-i isticlâdan murâd budur, yoksa mahk-ı küllî değildir. Nazar eyle hâl-i enbiyâ ve ekâmil-i evliyâya, tâ ki şerâi' ve hakāika zafer bulasın. Ve sen dahi onların isrlerine ıktifâ edenlerden olasın ve mahzar-ı havâssa kemâl ile gelesin.

[329b]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ﴾[1]

Ma'lûm ola ki dîn indallâh birdir ki İslâm'dır. كما قال تعالى: ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللهِ الْإِسْلاَمُ﴾[2] Velâkin zâhir-i dîn şerâi' ve ahkâm ve bâtın-ı dîn hakāik ve hikemdir ki biribirine nisbetle kışr ve lübb ve sadef ve lü'lü' ve kân ve güher ve leben ve zübd ve şecer ve semer gibidir ki her biri kendi nefsinde kemâldir. Nitekim cesed ve rûh dahi böyledir.

Hattâ ba'zı ekâmil-i nâs a'zâ ve cevârihi kuvâ üzerine tercîh etmişlerdir. Şol cihetden ki a'zâ ve cevârih kemâlât-i insâniyyeye bâb gibidir. قال تعالى: ﴿وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا﴾[3] Ve demişlerdir ki: من فقد حسّاً فقد علماً[4]

Çünki maksûd-ı a'zam sûret-i ilâhiyyeyi mutâlaadır, âyîne lâzımdır. Ve onun âyînesi insân-ı kâmildir ki sûretinden sûret-i ilâhiyye zâhir olur. Onun için insân-ı kâmile ta'zîm ederler. Ya'nî ta'zîmleri gerçi kemâlât-i rûhâniyye içindir, velâkin ol kemâlâtı hıfz eden kalbdir ve kalbi zabt eden dahi ceseddir. Pes, cesed olmasa kemâl-i insânî zâhir olmaz ki onun kemâli fi'l-hakîka kemâl-i ilâhîdir. Ve kemâl-i ilâhî esmâ ve sıfâtın hakāikı ve hakāik-ı zâtiyye ve bu hakāik-ı ilâhiyyenin cümlesi hakdır. Zîrâ Hakk'a

---

1 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu: "Hak Rabbindendir." el-Bakara, 2/147.
2 Nitekim Allah Teâlâ buyurdu: "Allah katında dîn İslâm'dır." Âl-i İmrân, 3/19.
3 Allah Teâlâ buyurdu: "Evlere kapılarından girin." el-Bakara, 2/189.
4 Bir hissi/duyuyu kaybeden bir ilmi de kaybetmiştir.

muzâf olan dahi hakdır. Ve bu hak -ki bâtıl mukābilidir- asâleten kalb-i Nebevî'ye -sallallâhu aleyhi ve sellem- ve tebaiyyeten vereseye nâzil olmuş-dur.

قال تعالى: ﴿وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ﴾[1] Ya'nî hak Perverdigâr-ı Nebevî'den ve Perverdigâr-ı ümmetdendir, velâkin gerçi Hak -ki zâtdır- birdir ve hak -ki nâzil olan şerâi' ve hakāikdır- bu dahi zât-i Hakk'a müsteniddir. Velâkin herkesin zât-i Hak'da bir mertebe-i muayyenesi vardır ki ona müntehî olur. Meselâ vezîr sultâna ism-i küllî yüzünden ve sâir erbâb-ı merâtib isimlerine göre ona müntehidir. Velâkin ikisinin intihâsı bir değildir. Ya'nî vech-i küllî ve vech-i cüz'î ile irtibâtda tefâvüt vardır. Nazar eyle ki vücûd-i vâhidde bile bi-hasebi'l-atvâr tefâvüt vardır. Meselâ kamerin hilâliyyeti ile bedriyyeti bir değildir. Eğerçi kamer yine o kamer ve şems yine o şemsdir. İşte buradan ﴿وَأَنَّ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى﴾[2] sırrı ma'lûm oldu. Fa'lem **[330ª]** zâlik.

Ve bundan ilm-i zâhir ve ilm-i bâtının her biri nefsinde kemâl olduğu ve biribirlerine irtibâtları zâhir oldu. Zîrâ cesed ile rûh ve libâs ile cesed gibidir. Ve ilm-i zâhirden murâd şerâi' ve ahkâmdır ki zâhir-i Kur'ân'dır. Ve ilm-i bâtından murâd hakāik-ı Kur'ân'dır ki nazm ma'nâya ve ma'nâ dahi hakîkate murtabıtdır. Ve cemî'-i ulûm-i nâfia şerâi' ve hakāikde dâhil-dir ki cümlesi hakdır. Ve gayr-i nâfia hâricdir ki bâtıldır, ulûm-i felâsife ve onun mülhakātıdır. Pes, onlara tevağğul eden isrâf-ı ömr eder ve mes'ûl olur. Ve ona fi'l-hakîka câhil derler. Zîrâ sıfat-i ilâhiyyeden hâricdir.

İmdi halkın iki yerde şüphesi vardır: Biri hakkın hakkıyyetinde ve biri dahi ol hakkın Hak'dan olduğunda. Onun için ﴿اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ﴾[3] denildi. Ya'nî dînin zâhir ve bâtını hakdır ki kefere ve erbâb-ı inkâr zu'm etdiği değildir. Zîrâ kefere zâhir-i dîn ve erbâb-ı inkâr bâtın-ı dîni inkâr ederler. Ve sûret-i dîn mutlakā Hak'dandır, yoksa şi'r ve sihrden değildir ki bunlar hayâliyyâtdır, hâb gibi. Ve esâtıyru'l-evvelîn değildir ki kıssa-hânlar nakl etdikleri ekâzîbdir. Belki vesâtat-i melek ile Mâlikü'l-emlâk'den vârid olur.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "De ki: Hak, Rabbinizdendir." el-Kehf, 18/29.
2 "Ve şüphesiz en son varış Rabbinedir." en-Necm, 53/42.
3 "Hak Rabb'indendir." el-Bakara, 2/147.

Ve "Tevassut-i meleğe hâcet nedir?" dersen, melek insânın kuvâ-yı rûhâniyyesindendir ve feyz-i ilâhî âlem-i rûhdan feyezân eder. Belki rûh dahi vâsıtadır. Ya'nî sırr-ı ilâhînin nüzûlü tevassut-ı rûhladır. Zîrâ rûh ol sırrın zâhiridir. Ve bir nesne ism-i Zâhir mertebesine nüzûl etmedikçe kemâ yenbağî idrâk olunmaz. Zîrâ zâhir ol bâtının âyînesidir.

Pes, rûh sırr-ı ilâhîye vâsıta olmakla ervâhdan olan melek dahi vâsıta-i Hak oldu. Nitekim leyle-i mi'râcda tenzîl-i a'dâd-i salevât için Kelîmullâh'dan gayrısı söylemedi. Zîrâ gayrıda Kelîmullâh sırrı yok idi. Bu cihetden kelâm yine kelâm ehlinden sâdır oldu. Vahy-i rûhânî dahi rûh elinden vâsıl oldu. Zîrâ rûh hayâtdır, ilim gibi. قال تعالى: ﴿يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ﴾[1] Ya'nî Allâh Teâlâ rûhu rûh ile irsâl eder. Zîrâ aralarında cihet-i câmia vardır.

Ve kezâlik kalb **[330b]** üzerine inzâl eyledi. Zîrâ kalb dahi âlem-i melekûtdandır. Eğerçi âlem-i mülk içinde îdâ' olundu ki ceseddir. Ve kalbin cesede irtibâtı gibidir ki taalluk tarîkıyladır, yoksa cesed kalbe zarf değildir, rûha zarf olmadığı gibi.

Ve bundan ahz olundu ki her iki nesne arasında münâsebet-i kaviyye-i ma'neviyye olmadıkça biribirine irtibât bulmaz, gerekse sûretde münâsebet olsun ve gerekse olmasın. Ya'nî yalnız münâsebet-i sûriyye kifâyet etmez ve illâ kâfir ve mü'min biribirine murtabıt olmak lâzım gelirdi. Ve yalnız îmân min-vechin sebeb-i irtibât ve min-vechin değildir. Ve belki îkān ve ihsân mertebeleri dahi lâzımdır.

Onun için ehl-i zühd ile ehl-i aşk, ya'nî ehl-i inkâr ile ehl-i hakāik miyânında münâsebet yokdur. Ve tekke ve medrese fi'l-hakîka berâber değildir. Zîrâ ahâlî-i medresede gerçi ilm-i zâhir vardır, fe-emmâ ba'zında inkâr dahi vardır. Ve inkâr onu câhil hükmünde kılar ve bir vechile ehl-i hakāik ile irtibâta yer komaz. Nâ-cins ile sohbet ise isrâf-i vakt ve izâat-i ömrdür.

---

[1] "Emrinden olan rûhu indirir." Gāfir, 40/15.

Ve tekke ehlinden murâd ehl-i aşk ve ikrârdır. Ya'nî asl-ı vaz'ı üzere ve illâ bu a'sârda ism-i mücerred kalmışdır. Ve ehl-i medresede kuru kāl olduğu gibi ehl-i tekkede dahi kuru da'vâ kalmışdır. Netîce ise hâldir ve netîce-i hâl dahi makāmdır ve netîce-i makām dahi temkîndir ve netîce-i temkîn dahi telvînde temkîndir. Fe'fhem cidden.

إِذَا قُلْتَ آهْ فَهُوَ هُو[1]

Ya'nî "âh" maklûb olıcak hâ ve fetha-i hâ zammeye kalb olınıcak elif vâv olup "Hû" olur. Pes, âhın mebdei "hû"dur, velâkin âh âlem-i celâlden olmakla muhibb hâli ve Hû âlem-i cemâlden olmakla mahbûb sıfatı oldu. Ya'nî âhın zâhiri kahr ve celâl ve bâtını lutf ve cemâldir. Ve kahr ve lutfun mebdei hüviyyet-i zâtiyyedir, velâkin bi-hasebi'l-hâl ehl-i cemâl ve celâl biribirlerinden mütemeyyizlerdir. Ve her hâlin bir eseri vardır. Bu ma'nâdan ehl-i celâlin eseri âh etmekdir ki onun zımnında Hû vardır. Zîrâ kahr lutfa vesîledir ve ehl-i cemâlin eseri Hû demekdir ki onun dahi derûnunda âh vardır. Zîrâ her zâhir bir bâtını müştemildir, gerekse zuhûr şânından olsun ve gerekse **[331ª]** olmasın. Zîrâ her kuvvetde olan nesne fi'le gelmek lâzım değildir ve illâ cemâlîler celâlî olurlardı. Fe'fhem cidden.

Şu kadar vardır ki rü'yet celâlü'l-cemâlde olur, cemâl-i sırfda olmaz. Ve ona "ridâ-i kibriyâ" derler ki fi'l-hakîka hicâb değildir. Gel imdi evvel Hû çekelim, tâ ki cemâlden bir nâr-ı celâl zuhûr eyleye ve âh demek lâzım gele. Ba'dehû "âh âh" diyelim, tâ ki Hû'nun zâhirinden bâtınına vâsıl ola. Ba'dehû nefes her kelâmdan munkatı' ola ve kelâm-ı Hak bâkî kala.

Ve kelâm-ı Hakk: ﴿هُوَ اللّٰهُ﴾[2] ve ﴿أَنَا اللّٰهُ﴾[3] ve ﴿أَنْتَ اللّٰهُ﴾[4] ve ﴿لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ﴾[5] 'dır. Pes, evvelkisi mertebe-i taayyünün ve ahîr mertebe-i taayyün ve

---

1 "Âh" dediğin zaman o "Hû"dur.
2 "O Allah" el-En'âm, 6/3.
3 "Ben Allah'ım" Tâhâ, 20/14.
4 "Sen Allah'sın" Bu lafızla Kur'an'da geçmez.
5 "Allah'tan başka ilah yoktur" es-Sâffât, 37/35.

lâ-taayyünün ve [1]﴿أَنَا اللهُ﴾ mertebe-i cem'in ve [2]﴿أَنْتَ اللهُ﴾ mertebe-i farkın tevhîdidir ki bu merâtibin hakāikı "âh" ile hâsıl olur.

Ve cemî'-i halk kable'l-vusûl bu bahr-i âh'da gark olmuşlardır. Zîrâ muktezâ-yı fırkat âhdır. Ve muktezâ-yı vuslat gerçi sükûtdur, selin deryâya vusûlünde savtı munkatı' olduğu gibi. Fe-emmâ berk-ı tecellîde nâriyyet dahi vardır. Âşık ma'şûk olsa harâret-i dilden nâ-çâr âh çeker. Pes, bu âh mübtedî âhı gibi değildir. Zîrâ âh-ı mübtedî nâr-ı celâlden ve âh-ı müntehî berk-ı cemâldendir. فاعْرف جدّا ولا تكن ممّن احترق فصار رماداً بل ممّن احترق فصار جمرةً مستورةً في الرّماد والله وليّ التجلي في المبدإ والمعاد.[3]

Ey ârif, eğer sen bu âhın elifini ref' etmesen de yine sen halka-i hâ'dasın. Ve ol elif seni mebde'e irşâd içindir. Ve senin mebdein müntehâ-yı dâiredir. Ve ol halkanın sûreti senin ahadiyyetindir. Zîrâ evvel ve âhir ve zâhir ve bâtın birdir ki sırrındır. Zîrâ sırr-ı insân sırr-ı Hak'dır. Ve sırrın sûreti kavseyn halkasıdır. Pes, halka şeklinde görünmek ve tansîf olunmak hakîkat-i ahadiyyeti münâfî değildir, belki bunun hattında nokta vardır. Ve kavseyni içinde ev-ednâ sırrı gizlidir, fe-emmâ makāmına göre gâh ayn-ı ahadiyyet ve gâh ayn-ı vâhidiyyetle nazar etmelidir, tâ ki ahadiyyet-i zâtiyye ve kesret-i sıfâtiyye i'tibâriyle gâh kemâl-i insânî zuhûr eyleye -ki mebde' maâd olmakdır- ve gâh kemâl-i ilâhî zuhûr eyleye -ki maâd mebde' olmakdır-.

Ve bu iki dâire hakîkatde bir ve sûretde ikidir. Ve ikilik perdesini hark edene, iki bire hicâb olmaz, belki vech-i **[331b]** vâhid iki yüzden, belki nice yüzden görünür. Ve bir iki olur tecelliyâtla, yoksa zâtla değil. Ve iki bir olur ayn-ı vâhideye rucû' ile, ya'nî ref'-i kesret ve izâle-i taaddüdle. Zîrâ kesret i'tibârî ve vahdet hakîkîdir. Ve süyûl-i muhtelife deryânın vahdetine keder vermez.

Pes, âh etsin şol kimse ki âhda Hû'yu görmeye ve sûretin sırrına ermeye ve Allâh dediği vakitde hâ ile lâm'ın nüktesini duymaya ki ﴿هَلْ مِنْ خَالِقٍ

---

1 "Ben Allah'ım" Tâhâ, 20/14.

2 "Sen Allah'sın" Bu lafızla Kur'an'da geçmez.

3 İyice bil ve yanıpta kül olanlardan olma, bilakis yanıp külün içinde gizli bir kor ol. Mebde' ve maâdda tecellînin sâhibi Allah'tır.

﴿غَيْرُ اللهِ﴾[1] demekdir. Ya'nî ne gayr vardır ve ne hâlık-ı dîger vardır. Zîrâ hâlik-ı dîger olmağa gayr olmak lâzımdır. Burada "mâ-sivâ" dedikleri ise suver-i esmâ ve sıfâtdır ki taayyünâtı hasebiyle "mâ-sivâ" denildi. Ve levâzım-ı hakāik olduğu cihetden fi'l-mesel "Et deriden ayrılmaz" dedikleridir ki sırr-ı acîbdir. İşte bu perdedir ki ehl-i rüsûmu a'mâ kılmışdır ve ilm-i mîzân okuduklarına değmemişdir ki bu şekl içinde netîceye vâsıl olmamışlardır. Pes, eğer mukaddimât bilseler netîceye dahi ererlerdi. Ve onun mukaddimâtı riyâzat ve mücâhede ve yed-i mürşid-i kâmil ve şeyh-i vâsıl üzerine sülûkdür.

قال الله سبحانه حكايةً عن موسى عليه السّلام: ﴿رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ﴾[2]

Ma'lûm ola ki Mûsâ -aleyhi's-selâm- rü'yet-i ilâhiyyeyi kelâm-ı ilâhîye kıyâs eyledi. Onun için [3]أَرِنِي أَرَكَ demedi, belki [4]﴿أَنْظُرْ إِلَيْكَ﴾ dedi ki ayn ile olan rü'yeti murâd eyledi. Ve dahi [5]﴿رَبِّ﴾ dedi. Zîrâ rubûbiyyet mertebe-i âsârdır. Onun için [6]﴿لَنْ تَرَانِي﴾ diye cevâb geldi. Ya'nî sen Mûsâ olduğun cihetden murâd etdiğin mertebeden beni görmezsin. Mertebe-i beşeriyyet ve mertebe-i hissdir. Zîrâ bu mertebe Hakk'a hicâb olmak için vaz' olunmuşdur. Pes, bu perde münharık olsa âlem-i mülkün nizâmına halel gelip tenezzülât-i rahmâniyye sûretinden çıkıp âlem-i ecsâm âlem-i ervâha avdet etmek lâzım gelir. Tecellî-i ilâhî ise geri dönmez. Zîrâ her nesneye makāmına göre tecellî vâkı' olmuşdur ki eğer istitâr vâkı' olsa buhl veyâ acz lâzım gelir ve isticlâdan maksûd hâsıl olmaz.

Pes, bundan fehm olundu ki melekût-i Mûsâ'da tecellî dâimdir ki kalb ile olan müşâhededir, kāleb ile âsârı mutâlaa dâim olduğu gibi. Ve bu mevtın-ı hissîye göre hâl-i kāleb kalbe **[332ª]** mün'akis ve münkalib olmak

---

1 "Allah'tan başka bir yaratıcı mı var? Fâtır, 35/3.

2 Allah Sübhânehû Mûsâ -aleyhi's-selâm-'dan naklen buyurdu ki: "Rabbim, bana (kendini) göster, sana bakayım." el-A'râf, 7/143.

3 Bana (kendini) göster, seni göreyim.

4 "Sana bakayım." el-A'râf, 7/143.

5 "Rabbim" el-A'râf, 7/143.

6 "Beni aslâ göremezsin." el-A'râf, 7/143.

ma'kûsdür. Zîrâ mevtın-ı fenâda sûretle bekā olmaz, belki bu ma'nâ mevtın-ı bekāda olur ki mevtın-ı cennetdir.

El-hâsıl melekût-i dünyâ ile mülk-i âhiret bir sûret üzerinedir. Ammâ mülk-i dünyâ ile mülk-i âhiret, ya'nî sûret yüzünden berâber değildir. Zîrâ sûret kafâdır, kafâ ise veche mukābildir. Onun için kafâda basar olmaz. Bu mertebenin hakāikı Rasûlullâh'a -sallallâhu aleyhi ve sellem- mahsûsdur ki hâlet-i salâtda emâm ve halfden berâber görürdü.

Hazret-i Mûsâ tecellî-i berkîden bi-hasebi'l-hiss hacb olunduğu gibi tecellî-i rubûbiyyetden dahi men' olundu. Aslında ise murâd-ı Mûsevî tecellî-i berkî idi. Nitekim [1]﴿فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا﴾ ona remz eder. Bu ma'nânın ise bu mevtında kalbe ihtisâsı vardır, tecellî-i rubûbiyyet ve müşâhede-i misâliyyenin Cenâb-ı Nübüvvet'e ihtisâsı olduğu gibi. Pes, Cenâb-ı Nübüvvet'in bâtınına tecellî-i berkî ve zâhirine tecellî-i rubûbiyyet hâsıl oldu. Ve bu iki ma'nânın ictimâına ihtisâs buldu.

Ve bu takrîrden mefhûm oldu ki mertebe-i rü'yet mertebe-i müşâhedenin fevkındedir. Zîrâ rü'yet zâta ve müşâhede sıfâta taalluk eder. Pes, dünyâda müşâhede olunan âsârdır ki esmâ ve sıfâta müteallıkdır. Ve ona "şehâdet" derler. Ve bâtını zâtdır ki ona "gayb" derler. Bu ma'nâdan basar âsâr-ı şuhûd ve basîret zü'l-âsâra taalluk etdi.

Ve tecellî ilim ve ma'rifet üzerine terettüb eyledi. Zîrâ Hak esmâ ve sıfâtıyla ma'lûm ve ma'rûf olmasa zâtı müşâhede olunsa dahi bilinmez. Onun için ba'zı ârifîn ma'rifeti müşâhede üzerine tercîh etdiler, velâkin zâhir olan budur ki müşâhede merâtib-i ma'rifetden mertebe-i mahsûsadır. Zîrâ ma'rifet gaybdır, îmân gibi. Ve müşâhede ihsândır ki ihsân îmânın fevkındedir. Eğerçi asl-ı saâdât îmân ve cemî'-i kemâlât onun üzerine müteferri'dir. Nitekim hilâfet merâtib-i imâmetden husûs-ı mertebedir. Ve asl olan mertebe-i imâmetdir ki mertebe-i velâyetdir. Ve mertebe-i velâyetin aslı dahi salâhdır. Ve salâh dahi îmân üzerine mevkūfdur ve illâ sûret-i salâh müfîd olmaz. Pes, bundan mebde' ve maâd ve mukaddimât ve makāsıd ve netâic ma'lûm oldu.

---

[1] "Rabbi dağa tecellî edince onu paramparça etti." el-A'râf, 7/143.

[332b]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿وَيَنْقَلِبُ إِلَى أَهْلِهِ مَسْرُوراً﴾[1]

Ma'lûm ola ki âlem-i vusûlde sürûr ve gam olmaz. Zîrâ makām-ı zât ve mertebe-i ahadiyyetdir ki cemî'-i niseb ve izâfât burada munkatıadır. Ve Hakk'ın ferah ve dıhk ve emsâli ile mevsûf olduğu makām-ı vâhidiyyete göredir. Mertebe-i amâ-i kevnîdir, ya'nî mertebe-i ervâh-ı nûriyyedir.

Pes, sâlikin ibtidâ seyri âlem-i âsârdan âlem-i ef'âle ve ondan âlem-i sıfâta ve ondan âlem-i zâtadır. Veyâhud âlem-i mülkden melekûta ve ondan ceberûta ve ondan lâhûtadır. Ve lâhûtun mâ-dûnu âlem-i nisebdir. Çünki bu nisbetlerin kaydından mutlak ve bu berzahlardan halâs [olup] seyrini kābe kavseyn-i ev-ednâya irgüre, ehlinden munkatı' olur, eğer enfüsde ve eğer âfâkda. Zîrâ âlem-i tahlîl inkıtâ' ile tâmm olur. قال تعالى: ﴿إِنَّ اللهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا﴾[2] Ya'nî akl-ı evvelden esfel-i sâfil-i beşeriyyete gelince her tavra ki mürûr etdi, ahz etdiği havâss ve levâzımı yine mahalline vaz' eylemek lâzım geldi. Zîrâ kendinde bi-tarîkı'l-emâne îdâ' olunmuşdu.

Pes, bu emânâtı yerli yerine vaz' etmeğe tevhîd ve tecrîd ve tefrîd lâzım geldi, tâ ki terkîbini tahlîl ile besâtat-ı ûlâsına rucû' eyleye ve müfredât-i vücûdundan ayn-ı vâhideden gayrı kalmaya ki ol ayn sırr-ı ilâhîden ibâretdir. Ve bu sırr-ı ilâhî aslında Hakk'ındır, velâkin halkda sûret bulmuşdur. Pes, şems hâlet-i gurûbda vech-i arzdan advâ'ını ahz ve cezb etdiği gibi vücûd-i hakîkî dahi mezâhirden ukûsünü ahz edip eşbâh hâli üzerine zulmetde kalır, hakāik-ı mümkine kable'l-vücûd zulmet-i ademde olduğu gibi.

Bu cihetden zulmet iki oldu: Biri zulmet-i adem ki kable'l-vücûddur ve biri vücûd ki ba'de'l-vücûddur. Zîrâ gerçi nefs-i vücûd nûrdur, velâkin fenâ ile rûh bedenden gurûb edicek cesed zulmetde kalır. Ve zulmetde insân tevahhuş etdiği gibi nefs-i insân dahi cesedde bî-rûh tevahhuş eder. Feemmâ çünki rûh-i insânî fenâ ile bedenden müfârakat eyleye, kuvâ ve a'zâ vahşet ve zulmetde kalırsa da âlem-i vuslatda ona vahşet ve üns ve zulmet

---

1 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu: "Ve sevinçli olarak âilesine döner." el-İnşikāk, 84/9.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Allah size emanetleri ehline vermenizi emreder." en-Nisâ, 4/58.

ve nûr kalmaz. Tâ ki âlem-i fenâ ve cem'den âlem-i bekā ve farka nüzûl eyleye ve ehline mülâkî ola -ki a'zâ ve cevârih ve kuvâdır- [333ª] ve bu sûretden sonra vahşet ünse ve zulmet nûra mübeddel olup bir dahi zulmet ve vahşet [olmaz]. Zîrâ bu inkılâb ve rucû' Hak iledir. Hak ise Nûru'l-envâr'dır ve nûr içinde zulmet olmaz, gece içinde mâh-tâb ile gece gündüz hükmünde olduğu gibi. Ve bu sûrete "ta'kîd" derler ki ta'kîd-i sânîdir ve sırr-ı Celvetî -cîm ile- bu ta'kîddedir.

İşte kıyâmet-i kübrâda ehline rucû' etmek nice ise kıyâmet-i suğrâda dahi böyledir. Ve Arab'ın "Merhaben, ehlen ve sehlen" dediği bu sırra remzdir. Zîrâ rûh-i insânî ki Hak ile ehline -ki bu âlem ve a'zâ ve kuvâdır- münkalib ola, hayât-i cedîde ve mansıb-ı âlî ile münkalib olur. Hayât-i ebediyye ve mansıb-ı ebedî ise sebeb-i sürûr-i dâimdir. İşte cennet-i ma'neviyyeye duhûl budur ki dünyâda ehl-i fenâ ve bekāya hâsıl olur. Ve ikisi dahi sürûrdur, ya'nî gerek cennet-i âcile [ayn ile] ve gerek cennet-i âcile [elif ile]. Zîrâ ikisi dahi ehli müştemildir ki orada hûr ve gılmân ve ekārib ve âşinâ ve burada a'zâ ve kuvâ ve eşyâ ve esmâdır.

Ve "sırr-ı celvet" dediğimiz budur ki celvet zuhûrdur. Ve zuhûr hafâdan sonradır. Meselâ mertebe-i tecellî zuhûr ve mertebe-i küntü kenzen hafâdır. Ve kezâlik fenâ-i rûh hafâ ve bekā-i rûh zuhûrdur. Ve zuhûr-i evvelde zât ne vechile esmâ ve sıfât hilyesiyle mütehallî oldu ise zuhûr-i sânîde dahi böyledir.

Ve insânın sürûru ıydledir. Ve ıydin dahi sürûru libâs-ı cedîdledir. Gûyâ ki kable'l-fenâ evsâf-i nefsâniyye libâs-ı köhne gibi idi. Şimdi ba'de'l-fenâ evsâf-ı nefsâniyye sıfât-i rahmâniyyeye münkalib olmakla libâs-ı cedîd gibi oldu. Nazar eyle nühâsın sıfat-i rediyye-i ûlâsına ve ba'de tarhi'l-iksîr sıfat-i ceyyide-i sâniyesine ki aralarında aslâ münâsebet yokdur. Zîrâ biri süflî ve biri ulvî ve biri zulmânî ve biri nûrânîdir.

İşte ehl-i celvet olmağa böyle sıfat-i celiyye-i rûhâniyye gerekdir. Zîrâ nâm-ı mücerred müfîd değildir. Meselâ bakıra altın demek habeşîye kâfûr demek gibi olur. Ve bu a'sârda ekser-i niseb bu sûrete girmişdir. Buradan

demişlerdir ki: يا أرباب الدّعاوي أين المعاني ويا أصحاب المعاني أين الحقائق[1] Ya'nî ma'nâ gerçi lafzın rûhudur, fe-emmâ ol ma'nânın hakîkati rûhu'r-rûhdur ki bâtın-ı rûh ve sırr-ı hafîdir. **[333b]** Ve sırr-ı hafî gaybdır.

Ve şol ki: لا يعلم الغيب إلاّ الله[2] gelir, maksûd cins-i gaybdır. Zîrâ efrâd-ı gaybdan hiçbir ferd ma'lûm-i insân değildir, meğer ki Hak Teâlâ ta'lîm etmiş ola. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ﴾[3]

Aslı budur ki Allâh Teâlâ halkı zulmet-i cehlde halk edip ثمّ رشّ عليهم من نوره[4]'de ahadü'l-ma'neyeyn üzerine reşş-i ilm eyledi. Pes, her kime ol raşâşeden isâbet etdi ise mikdârınca hayât-i hakîkıyye buldu. Dünyâda âb-ı hayât gibi ki Hızır -aleyhi's-selâm- hayât-i sûriyye-i câvidânı onunla buldu. Ve Hazret-i Mûsâ'nın -aleyhi's-selâm- gıdâ için istishâb etdiği semek-i kadîd-i mümellahı onunla zinde olup kendini deryâya tarh etdi.

Pes, bundan fehm olundu, insân bi-hasebi'z-zât câhildir. Nitekim Kur'ân'da gelir ki: ﴿أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئاً﴾[5] Ya'nî butûn-i ümmehâtdan zâhir-i dünyâya hurûc etdiğiniz zamân adem-i fehm ve şuûrda hayvânât gibi idiniz, tâ ki neş'enizde îdâ' olunan ilim ve ma'rifet zuhûra gelip hayvânâtdan mümtâz ve sâir câhil olanlardan ser-efrâz oldunuz.

Ve âlim ve câhil arasında vech-i münâsebet nisbet-i insâniyye kaldı ve sîretde nisbet-i melekiyyeye bile tenezzül kalmadı. Zîrâ âdem-i kâmil hâce-i melâikedir. Ve hâce ile şâkird miyânında fâruk vardır. Bu cihetden ba'zı havâss-ı insânın hâli melâikeden berter oldu ki İsrâfîl'e ve emsâline i'tâ olunmayan ulûm-i ilâhiyye-i acîbe ona i'tâ olundu. Ve bu ilmin gāyeti dahi cehl-i hakîkîdir. Nitekim gelir: ﴿لِكَيْلَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئاً﴾[6] Zîrâ ilim kemâl-i ilâhîdir ki insânda âriyyedir. Pes, insân-ı kâmil ol ilme mâlik oldukda vasf-

---

1 Ey iddiâların sâhibleri, ma'nâlar nerede? Ve ey ma'nâların sâhipleri, hakîkatler nerede?
2 "Gaybı Allah'tan başkası bilmez." bk. en-Neml, 27/65.
3 "O'nun ilminden ancak kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar." el-Bakara, 2/255.
4 "Sonra onların üzerine nûrundan serpti." bk. Tirmizî, Îmân 18; Müsned, II, 176, 197.
5 "Sizi annelerinizin karnından çıkardığında hiçbir şey bilmiyordunuz." en-Nahl, 16/78.
6 "...tâ ki ilimden sonra bir şey bilmez hâle gelsin." el-Hac, 22/5.

ı Hak olduğu cihetden onu âriyye bilir ve emâneti sâhibine teslîm edip ilim ve ma'lûm Allâh Teâlâ olur. Ve bu cehl insâna ayn-ı kemâl olur. Zîrâ onunla nisbetden halâs olur ve hâlet-i ûlâsına rucû' eder ki fakr ve acz ve zillet ve emsâli sıfât-i kevniyyedir. İşte فَخُذْ ما لك ورُدُّ ما له[1] dedikleri budur, eğer fehm etdinse. Ve insân bu dereceye gelmedikçe ve bu kemâli bulmadıkça ve bu netîceye ermedikçe insân-ı kâmil ve âdem-i hakîkî olmaz. **[334ª]** Fa'rifhü.

Suâl olunursa ki: من قال إنّ نبيّ الله لا يَعلم الغيب فقد أخطأ فيما أصاب[2] ne ma'nâyadır? Cevâb budur ki: Onun cevâbı takrîr-i sâbıkdan müstefâddır. Zîrâ nebî muallemün min-indillâhdır. Pes, ıtlâk üzerine sâlibe-i külliyye dürüst olmaz. Ve demişlerdir ki: Cemî'-i mahlûkātın ilmi ilm-i ilâhî yanında yedi deryâdan bir katre gibidir. قال تعالى: ﴿وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلاً﴾[3] Ya'nî kalîl lafzında istiklâle işâret vardır. İstiklâl bir nesneyi yerden alıp yukarı kaldırmakdır. Pes, demek olur ki size îtâ' olunan ilim ref' edebildiğiniz kadardır. Ya'nî isti'dâdınız olduğu mikdârdır. Bâkî ulûm, gayb-i zâtda meknûndur. Onun için netîce-i hâl cehl oldu. Zîrâ ilim umûr-i nisbiyyedendir. Fa'lem zâlik.

قال الله سبحانه وتعالى حكايةً عن موسى عليه السّلام:

﴿آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَباً﴾[4]

"Nasab", hareketden olan teab ve "luğūb" amelden gelen zahmetdir. Ya'nî Mûsâ fetâsı Yûşa' ile -aleyhime's-selâm- taleb-i Hızır için -aleyhi's-selâm- giderken yolların yanılıp geri döndüler ve ol seferde zahmet çekdiler. Ve Yûşa'ın zenbîli içinde tuzlu kuru balık var idi. Sabâh vaktinde, ya'nî kuşluk taâmı olmak üzere onu yemek murâd eylediler.

---

1 Senin olanı al, ona ait olanı ise geri çevir.

2 "Allâh'ın Peygamberi gaybı bilmez" diyen isâbet ettiği şeyde hatâ etmiştir.

3 Allah Teâlâ buyurdu: "Size az bir ilimden başkası verilmemiştir." el-İsrâ, 17/85.

4 Allah Sübhânehû ve Teâlâ Musâ -aleyhi's-selâm-'dan naklen buyurdu ki: "Kuşluk yemeğimizi getir, bu yolculuğumuzdan hayli yorgun düştük." el-Kehf, 18/62.

İşte bunda işâret vardır ki tarîk-ı Hak'da olan sâlik zahmet çekmedikçe mürşid-i kâmile ermez. Onun için kelâm-ı kudsîde geldi ki: "*Yâ Dâvûd, demir asâ ve na'l ittihâz edip seyâhat eyle ve benim ilmimi meşrık ve mağrib arasında ara*." Ya'nî Dâvûd -aleyhi's-selâm- halîfetullâh iken taleb-i ilm-i ilâhî ile me'mûr olmak, ilm-i ledünnînin ziyâde fazl ve şerefine delâlet eder ki halka Dâvûd yüzünden tenbîh-i azîm ve irşâd vardır, Mûsâ yüzünden irşâd olduğu gibi. Zîrâ ekâbir-i nâs me'mûr olduğu nesneye, asâğir-i nâs bi-tarîkı'l-evlâ me'mûrdur.

Ve kıssa-i Mûsâ'da bir işâret dahi budur ki insân bir mâddede meczûb olsa bî-teab olur, fe-emmâ nefsiyle hareketde zâr ve zebûn kalır.

Ve bir remz dahi budur ki gadâ ki -feth ile- sabâh taâmıdır, seher-i a'lâdan dahve-i suğrâya gelince olan **[334[b]]** fütûhât-i gaybiyye ve vâridât-i ilâhiyyedir ki rızk-ı bükra gibi ol dahi vakt-i mahsûsda gıdâ-i rûhdur. Ve gâh olur ki ba'zı avârız sebebiyle ol rızk munkatı' olıcak lisân-ı rûh onu taleb eder, lisân-ı cesed rızk taleb etdiği gibi. Bu cihetden âlemin zâhir ve bâtını tâlib-i rızk olmakdan hâlî değildir. Zîrâ zâhir ve bâtın-ı hayâtı müş-temildir. Hayât ise imdâd-ı muttasıl ile memdûd ve eseriyle ki rızk-ı sûrî münkatı' oldukda sûret-i cesed helâk olduğu gibi rızk-ı ma'nevî dahi mun-katı' olıcak rûh dahi yübûset üzerine kalır. Zîrâ ona hayât-i câvidânî veren feyz-i ilâhîdir.

Ve rûhun bu âlem-i cisme vürûdu terbiyeden ötürüdür. Ve cesedin a'mâl-i sâlihasından ba'zı netâic-i rûhâniyye hâsıl olup rûh onunla nemâ bulur. Ve onun nemâsı kemâlât-i rûhâniyye ile ittisâfıdır ki ez-cümle ma'ri-fetullâhdır. Zîrâ cesede taallukundan evvel hâli akıl mertebesi idi ki henüz esmâ ve sıfât ve ef'âle taalluk eden ilim ve şuhûd yok idi. Zîrâ bu ma'nâ âlem-i âsârda hâsıl olur ki ef'âl-i ilâhiyyeyi müştemildir. Ve ef'âl zımnında sıfât ve onun tahtında dahi sırr-ı zât vardır.

Pes, bundan hâsıl oldu ki rûh bu âleme nüzûl etmezden evvel sâzic idi ki sâyede hâsıl olmuş meyve-i garbî gibi idi. Ve bu mevtına nüzûlden murâd meyve-i garbî ve şarkî olmak idi. Lâ-cerem şecere-i mübârekede bitdi ki ol şecereden murâd şecere-i zâtdır ki cemî'-i esmâ ve sıfâtın hakāikını

câmi'dir. Esmâ ise mütekābiledir ki cemâl ve celâli müştemildir. Bu cihetden insân cemî'-i esmânın mazharı olmadıkça kemâl bulmaz. Zîrâ esmâ-i celâliyye şark ve cemâliyye garb gibidir ki bu şark ve garb ile perveriş bulan meyve ziyâde lezîz olduğu gibi cemâl ve celâl ile perveriş bulan insânın ma'rifeti dahi kavîdir ki kendi ağzı her yüzden tatlı olduğu gibi ona intisâb edenin ağzı dahi onculayın olur. Zîrâ kâmilin eseri dahi kâmil olur. Onun için Kur'ân'da gelir: [1]﴿صُنْعَ اللهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ﴾ Ya'nî itkān **[335ª]** ve ihkâm Sâni'in sun'unda kemâlinin eseridir.

Ve bundan fehm olundu ki bu dünyâda esmâ-i celâliyyeden bî-nasîb olan sâlik, fi'l-mesel yalın katdır. Ve o makūlelere tarîkatde "çelebiyân" derler. Nâziklere ise sefer-i aşk harâmdır. Zîrâ aşk envâ'-ı belâyı müştemildir. Ve bir âdem bi-tarîkı't-teferrüc hacc edemez, belki ﴿لَمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ﴾[2] vefkınce Ka'be'ye renc ve teab ile vâsıl olur. Pes, hacc-ı sûrî böyle olıcak hacc-ı ma'nevî ne kadar meşâkkı müştemildir, kıyâs oluna. Bu cihetden dediler ki: [3]المجاهدات تُورِثُ الْمُشَاهَدَاتِ Ya'nî mücâhede-i tarîk müşâhede-i Ka'be'yi îrâs etdiği gibi mücâhede-i sülûk dahi müşâhede-i Rabb-i Ka'be'yi îrâs eder.

Nazar eyle hâl-i Mûsâ'ya ki Hızır'a mülâkî oluncaya dek ne kadar nasab çekdi ve piyâde yollara düşdü. Ve onun Hızır'a mülâkātı kendi muktezâ-yı zâtı üzerine makām-ı kelâmdan, onun için aralarında mukāvelât vâkı' oldu. Ve ba'zı havâss-ı nâs vardır ki biribirlerine mülâkātda nazarla iktifâ ederler ve lisâna kelâm getirmezler. Zîrâ muktezâ-yı hâl değildir.

Ve makāl ile hâsıl olan hâl ile dahi hâsıl olur. Onun için her mâddede kelâm vâkı' olmadı. Meselâ Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- ta'yîn-i hilâfet etmediler. Zîrâ remzleri kifâyet eylerdi. Ve ashâbdan -radıyallâhu anhüm- bi'z-zât Hak'dan ahze kādir kâmiller var idi. Pes, hilâfet mertebesine remz için ta'yîn-i hilâfet etmedi. Fe'fhem cidden.

---

1 "(Bu) her şeyi sapasağlam yapan Allâh'ın yapısıdır." en-Neml, 27/88.
2 "...büyük zahmetler çekmeden oraya varamazdınız." en-Nahl, 16/7.
3 Mücâhedeler, müşâhedelere sebep olur.

Ve Lokmân Hakîm -radıyallâhu anh- her nesneden suâl etmezdi. Zîrâ muktezâ-yı hikmet değil idi. Hattâ Dâvûd -aleyhi's-selâm- serd-i dır' ederken gördükde sükût etdi, tâ ki Hazret-i Dâvûd onu ikmâl etdikde نِعم الدّرع للحرب[1] dedikde bi-lâ-suâl matlûba intikāl eyledi. Ve iksâr-ı kelâmdan nehy olunduğu budur. Ya'nî hem muktezâ-yı hikmet değildir ve hem mefsedesi dahi vardır.

Ve muhâdese-i nefsâniyyeden dahi men' olundu. Zîrâ kelâm-ı nefsânî kelâm-ı cismânî hükmündedir, meğer ki âlâullâhda tefekkür ede ki ﴿وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾[2] mûcebince medîhde dâhil olur. Onun dahi erbâbı nihâyetde kıllet üzerinedir. **[335b]** Zîrâ hucüb-i beşeriyye mutâlaa ve tefekküre mâni'dir. Ya'nî basar âfetden sâlim olmasa müşâhedede kusûru olduğu gibi basîret dahi böyledir ki hicâbdan hâlî olmasa mutâlaası nâkıs olur.

Pes, netîce-i müşâhede ve mutâlaa âfâtdan selâmetden sonradır. Ve mürşidlerin mürîdleri halvet-nişîn etdikleri taltîf-i hicâb içindir. Zîrâ riyâzat ve mücâhede galîzı terkîk eder. Nitekim erbâbına rûşendir.

اَلصَّوْمُ جُنَّةٌ[3]

Ya'nî taâm ve emsâlinden imsâk etmek azâb-ı cehennemden ve mâsivâdan imsâk etmek nâr-ı katîat ve bu'ddan siperdir. Şol cihetden savmda riyâzat vardır ve riyâzat lahm-i bedeni ekl eder, pes cehennem ekl edecek nesne kalmaz. Ve ten-perver olanların dahi hâlleri bundan ma'lûm olur. Ya'nî ehl-i riyâzat olan mü'min sırât üzerinden ubûr ederken cehennem ona hitâb edip جُزْ يَا مُؤْمن فإنّ نُورك أكل ناري veyâhud أَطفأ ناري[4] dese gerekdir ki cehennem me'kûl olmakdan havf eder, yoksa mü'min değil. Fa'rifhü.

---

1 Savaş için ne güzel zırh.

2 "Göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünürler." Âl-i İmrân, 3/191.

3 "Oruç kalkandır." Buhârî, Savm 2, Tevhîd 35; Müslim, Sıyâm 161, 162; Ebû Dâvûd, Savm 25; Tirmizî, Cuma 79, Savm 54, Îman 8; Nesâî, Sıyâm 42, 43; İbn Mâce, Sıyâm 1, Fiten 12, Zühd 22.

4 "Nârımı/ateşimi söndürdü." Hakîm Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, I, 128, II, 306; Kelâbâzî, *Bahru'l-fevâid*, s. 165, 216; Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 329; Beyhakî, *Şuabü'l-îman*, I, 577.

Ve ten-perver hakkında gelir: ﴿كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُوداً غَيْرَهَا﴾[1] Ya'nî cülûd ki onların cülûdu müştemil olan luhûmudur, nudc kabûl etdikçe tâzelenir. Pes, eğer ehl-i riyâzat gibi bî-vücûd olsalardı nâr onlarda ihrâk edecek nesne bulmazdı ve nâra duhûl abes olurdu.

İşte bundan duhûl-i nârın sebebi ma'lûm oldu. Ve nâr-ı hissiyyede luhûm nice ise nâr-ı ma'neviyyede dahi "vücûd" dedikleri -ya'nî varlık- böyledir. Pes, şol sâlik savm-ı sivâ ile bî-vücûd olmuşdur, nâr-ı katîat onu ihrâk etmez. Zîrâ kat' vasla mübeddel olmuşdur. Vaslda ise azâb olmaz, belki naîm olur. Ve şol sâlik ki mâ-sivâdan imsâk edemeyip dâreynden bir nesne[ye] taalluk gösterdi, ol taalluk ona gıdâ-i vücûd oldu ve onunla varlığı kuvvet buldu. Bu cihetden nâr-ı katîate düşdü.

Ey kişi, gel imdi kişilik sevdâsından geç ki o dahi sana bir başka perde ve varlığına bir imdâddır. Sen bu makūle imdâddan munkatı' olmadıkça imdâd-ı feyz-i ilâhî bulmazsın **[336ª]** ki bî-vücûd olanlara hâsıldır. Zîrâ su ile pür olan kandîle yağ olmaz, belki sudan boşalmak gerekdir. Ve kişilik odur ki mecnûn ve meftûn ve mağbûn olmayasın. İşte sana netîce-i haber budur.

اَلْعِرْضُ عَرَضٌ[2]

Ya'nî "ırz" ve "nâmûs" dedikleri emr-i ârızdır ki ma'dûmdur. Onun için derler ki: "Irz ve nâmûsun şîşesin taşa çal." Ya'nî vücûdun avârızından geç ve bî-vücûd olup aslına rucû' eyle ki senin aslın cismâniyyetin hasebiyle hakîkat-i mümkinedir ki emr-i ademîdir. Ve rûhâniyyetin cihetiyle aslın nûr-i zâtdır ki imtizâc-ı zulmetden berîdir. Ve zulmetden murâd umûr-i ârızadır ki vücûd-i ârızî üzerine müterettibdir.

Pes, zât-i vâcibü'l-vücûdda avârız olmayıcak senin vücûduna ârız olan avârıza i'tibâr yokdur. Zîrâ hakîkatinden hâricdir. Onun için dediler

---

1 "Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları üçin onların derilerini yenileyeceğiz." en-Nisâ, 4/56.

2 Irz arazdır.

ki: التّوحيد إسقاط الإضافات[1] Ya'nî tevhîd-i hakîkî niseb ve izâfât kaydından mutlak olmakdır. Ve şol kimsede ki bu ıtlâk olmaya, mukayyed olur. Ve mukayyedin tevhîdi resmîdir. Ve resim sûretdir ve sûret ile hakîkatin miyânında fârûk vardır. Bu ma'nâdan dediler ki: Lâ ilâhe illallâh'dır sûret-i tevhîd ve Lâ mevcûde illallâh'dır hakîkat-i tevhîd. Ya'nî Hak'dan gayrı mevcûd olmayıcak resm nâ-bûd ve i'tibâr-ı vücûd-i gayr muzmahill ve avârız sâkıt olur mutlakan. Pes, kişinin kendi kendine olmayıcak kendiliğine dâir olan ahvâli dahi mütelâşî ve müteferrık olur.

Ey sâlik, bu takrîr sana bir keremdir ki bununla amel edersen kerâmet menziline erersin ve a'yân ve sudûr hânesine girersin ve illâ sen sende kal, bak ne bulursun. Ve kāl ehli ol, gör netîcede ne hâl olursun.

Gel, bu vücûdun varlığını bi'l-külliyye suya sal ve deryâ-yı vahdete girip cevâhir al. Cevâhir senin esrârındır ve tecelliyât senin envârındır. Velâkin kalbin eli esrâra ermedi. Zîrâ maktû'dur. Ve himmetin ayağı harem-i ma'nâya basmadı. Zîrâ ma'lûl ve memnû'dur.

فافهم جدّا ﴿وَالسَّلاَمُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى﴾ وجدّ في الجادّة إلى أن وصل المدى. ثمّ السّلام على أهل السّلامة والملام على أهل الملامة. لا إله إلاّ هو فاعْبدوه وَحده.[2]

[336b]

هَدَيْتَنِي[3]

Ya'nî hidâyet-i mutlaka ile beni hidâyet eyledin ki envâ'-ı hidâyetdir. Hidâyet-i şerîat ve hidâyet-i tarîkat ve hidâyet-i ma'rifet ve hidâyet-i hakîkat gibi ki bunların cümlesi fıtrat-i asliyye üzerine mebnîdir ki kuvvetden fi'le gelmişdir. Eğer isti'dâd-ı ezelî olmasa arsa-i ilme suver-i hidâyât fâyiz olmaz ve sahn-ı aynda dahi bi'l-fi'l vücûd bulmazdı.

---

1 Tevhid izâfetleri ortadan kaldırmaktır.

2 İyi anla. "Selam hidâyete uyanlara" (Tâhâ, 20/47) ve sonuna varana dek anayolda yürüyenlere olsun. Sonra selam kurtuluş ehline ve kınama melâmet ehlinedir. O'ndan başka ilâh yoktur, yalnız O'na kulluk edin.

3 Beni hidâyet eyledin.

Pes, bu âsâr âlem-i esmâya râci‘ ve esmâ dahi müsemmâya müstenid ve müsemmâ hakîkat-i câmiadır ki külliyyet-i esrârı enbiyâ ve kümmel-i evliyâya ve cüz'iyyeti sulehâya ifâza olunup mâ-adâsı tecellî-i ilmden mahrûm ve müşâhededen memnû‘ oldular. Çünki murâd-ı ilâhî kendini âyînede müşâhede idi -ki ona "mertebe-i isticlâ" derler-, âlemi ve âdemi halk eyledi ve bu ikisi ile kendini setr ve esmâ ve sıfâtını ızhâr kıldı. Ve esmâ ve sıfât dahi bâtın-ı eşyâ olmak hasebiyle ona vusûle vesîle olmak için şerâi‘ ve ahkâm vaz‘ eyledi, tâ ki her bir vaz‘-ı ilâhî bir sırr-ı mahsûsa delâlet eyleyip onun sûretinden ol sırra intikāl hâsıl ola ve âyînesinden müşâhede kılına.

Ve bu ma‘nâyı havâss-ı nâs yüzünden telkîn eyledi, enbiyâdır. Zîrâ herkesin bi-lâ-vâsıta ahze iktidârı yokdur. Pes, enbiyâ vesâil-i şerîat ve vesâit-ı kudret oldular ki onların yüzünden mu‘cizât-i bâhire zuhûr eyledi. Zîrâ bu kudret mahcûbların irâdetine sebebdir. Ve bu ma‘nâyı makām-ı setrden âriflere ızhâr eyleyip Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- buyurdu ki: والله لولا الله ما اهتدينا وما صلّينا[1] Ya‘nî vücûd-i Hak vücûd-i Nebevî'yi müstelzim oldu. Zîrâ ademden vücûd tevellüd etmez. Ve vücûd-i Nebevî dahi şerâi‘a vesîle oldu. Bu cihetden eğer vücûd-i Nebevî olmayaydı hidâyet-i mutlaka ve onun üzerine teferru‘ eden şerâi‘ -ki mu‘zam-ı erkânından biri salâtdır- husûle gelmezdi.

Ey ârif, işte bu ıtlâkı fehm eyle ki Cenâb-ı Nübüvvet'den sâdır olmuş ve kendinin mazhar-ı ulûhiyyet olduğun iş‘âr eylemişdir. Nitekim makām-ı hilâfetin muktezâsı [337[a]] budur. Ve şerîat ahkâm ve akvâl ve tarîkat âdâb ve ef‘âldir. Bunlardan ma‘rifet tevellüd eder ki tâcir-i Hakk'ın re's-i mâlıdır ve hakîkat zuhûr eyler ki onun nakd-i hâlidir.

Ve şerîat ve tarîkat cenînin rahm-i mâderde istikmâl-i cesedi gibidir. Ve ma‘rifet ve hakîkat nefh-i rûhdur. Pes, mahall tesviye olunmadıkça nefh-i rûh hâsıl olmadığı gibi şerîat ve tarîkat dahi kemâl bulmadıkça rûh-i ma‘nevî menfûh olmaz. Eğerçi bu mertebenin ma‘rifetinde ekser-i nâsın kusûru vardır. Onun için şerâi‘ ve tarâikda taksîrât eder ve vesâilin âyîne olduğun bilmezler ve bî-âyîne sûret-i cemîle görmek isterler. Heyhât, onlar

---

[1] "Allâh'a yemîn olsun ki Allah olmasaydı ne hidâyete erer ne de namaz kılardık." Buhârî, Cihâd 34, 161, Megâzî 29, Kader 16, Temennî 7; Müslim, Cihâd 125.

bu netîceye tarîkından vâsıl olurlar. Bu sebebden demişlerdir ki: Usûlü tazyî‘ eden vusûlden mahrûmdur.

وَأَنْتَ الْهَادِي[1]

Zîrâ mehdîye hâdî lâzımdır. Ve Hâdî, ism-i eammdır. Zîrâ Allâh Teâlâ cümle-i eşyâyı mâ-hulika-lehine hidâyet eyledi. كما قال تعالى: ﴿الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى﴾[2] Ve bu hidâyetde cemî‘-i halk sırât-ı müstakîm-i mutlak üzerinedir, gerek sûret-i lutfda ve gerek kahrda. Zîrâ dâll olan dahi zât-i Hakk'a mühtedîdir. Şol cihetden ki rahmet-i vâsiada dâhildir. Bu ma‘nâya şakî dahi merhûmdur, velâkin hidâyet-i mukayyededе dâhil olmadığı cihetden mağdûbdur ve zâta vusûlü kahr yüzündendir.

Ve hidâyet-i mukayyede hidâyet-i şerâi‘dir ki rahmet-i hâssadır. Pes, mücrimi dîvân-ı sultâna idhâl ederler, muâkabe için. Ve mutî‘i dahi da‘vet ederler, ta‘zîm ve teşrîf için. Nazar eyle ki Allâh Teâlâ'nın şeytân ile muhâtabâtı vâkı‘ oldu, velâkin ol hitâb teşrîfi müstelzim olmadı. Belki rahmet sûretinde gazab netîcesin verdi.

وَأَنَا النُّونُ[3]

Ya‘nî "Ene" kelimesinin evvel ve âhirinden elif izâle olunıcak nûn kalır. Ve ol nûn müctema‘-i mebde' ve maâddır. Ya‘nî sırr-ı ezel ve ebed onda dâhildir. Nûn ki mıhberedir, midâdında nukūş-i hurûf-i menkūta ve gayr-i menkūta münderic olduğu gibi nûn-i zâtda dahi nukūş-i esmâ ve sıfât dahi mündemicdir.

Ve nûndan murâd fi'l-hakîka noktadır. Zîrâ nûnun nûniyyeti ol nokta ile müteayyin olur. Pes, âlem bir noktadan ibâretdir nûn sûretinde ki nûn

---

1 Ve hidâyet eden sensin.

2 Nitekim Allah Teâlâ buyurdu: "Her şeye yaratılışını veren, sonra da onu doğru yola iletendir." Tâhâ, 20/50.

3 Ve nûn benim.

dâire-i mübtedâ ve müntehâdır ki sırr-ı nûnu müştemildir ki fî-nefsi'l-emr merkezdir.

[337b] Ve hurûf-i menkūta ikidir ki: Birinin noktası fevkānîdir ki maârif-i ilâhiyyeye işâretdir. Zîrâ sıfat-i rûhdur, rûh ise ulvîdir. Ve birinin noktası tahtânîdir ki aʿmâl-i sâlihaya remzdir. Zîrâ sıfat-i ceseddir. Cesed ise süflîdir. Ve gayr-i menkūta olan -ki ona "hurûf-i yâbise" dahi derler- müşâhede mertebesine telvîhdir. Zîrâ rutûbet-i terkîb-i kevnî yübûsete mübeddel olmadıkça müşâhede hâsıl olmaz.

Ve nokta-i vâhide taayyün-i zâta ve iki taayyün-i sıfâta ve üç taayyün-i efʿâle işâretdir ki bu üç taayyünden gayrı taayyün yokdur. Zîrâ âsâr efʿâlin semerâtıdır. Eğer fiʿl-i ilâhî olmasa âsâr-ı âfâk ve enfüs zuhûr etmezdi.

Pes, zât ve sıfâtın ictimâıyla kün fe-kân âlemi tamâm oldu. Ve aʿyân-ı ilmiyye hurûf ve ervâh-ı nûriyye kelimât ve suver-i misâliyye âyât ve suver-i cismâniyye süver gibi oldu ki bunun cemʿiyyetine "mushaf-ı tekvînî" dediler. Hurûf ve kelimât ve âyât ve süver-i lafzıyyeye "mushaf-ı tenzîlî" dedikleri gibi. Ve bu iki mushafın mebdei nûndur, yaʿnî noktadır. العلم نقطةٌ[1] dedikleri budur. Yaʿnî bir nokta kifâyet ederken bu kadar medd ve bast كثّرها الجاهلون[2] nüktesidir ki onlar mübtedîlerdir. Zîrâ mübtedî netîce-i kelâma ermeğe şerh ve hâşiyeye muhtâcdır. Bu cihetden Allâh Teâlâ meşârib-i nâsı muhtelif kıldı ve aʿlâ ve evsat ve ednâ eyledi, tâ ki her biri hâline göre murâda intikāl eyleye ve hayretden halâs ola. فافهم سرّ النّون، وصور الشّؤن، وانظر إلى تعدّد الفنون، وتعقّل إن لم تكن من أهل الجنون.[3]

---

1 İlim bir noktadır.

2 Câhiller onu çoğaltmıştır.

3 Nûnun sırrını ve işlerin sûretlerini anla. Fenlerin sayısının çokluğuna bak ve eğer deli değilsen aklını kullan.

[338ª]

قيل لي والفقراء في التّوحيد: **فَرَحُكَ بِاللهِ أَوْلَى مِنْ فَرَحِ النَّاسِ بِكَ**[1]

Ey mü'min, aceb işâret-i ilâhiyyedir ki fehmi ârife mevkūfdur. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿قُلْ بِفَضْلِ اللهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا﴾[2] Ya'nî avâmm-ı nâsa göre ferah fazl ve rahmetle ve havâssa göre Mufdıl ve Rahîm iledir. Zîrâ ni'met mün'ime hicâb olmaz, meğer ki mahcûba göre hicâb ola. Pes, ârif-i mükâşif ni'metle ferah-nâk olmak ayn-ı mün'im ile ferahdır. Zîrâ mûlî-i ni'met Mevlâ olduğun bilir ve ni'met Mevlâ-yı mûlîyi müşâhedeye âyîne olur. Bu cihetden ferah her hâlde Allâh iledir, gayr ile değildir. Zîrâ ârife gayr yokdur.

Ve kelâm-ı mezbûrda bu fakîrin kurb-i eceline işâret vardır. Zîrâ mevt Hakk'a vusûle bâbdır. Ârif her çend mükâşif olsa dahi yine ten perdesinden geçmez. Bu sebebden mevtde Hak ile ferah vardır. Zîrâ mahcûba makām-ı aynda vusûlden a'lâ nesne yokdur. Ve mevt vesâtatıyla Hak ile hâsıl olan ferah-i rûh hayât ile halkın ondan ferahından evlâdır. Ya'nî hayâtda olsa halk onun hayâtıyla mesrûr olurlar. Zîrâ sohbet ederler ve müntefi' olurlar. Ve bu ma'nâ gerçi fî-nefsi'l-emr memdûh nesnedir, fe-emmâ kişiye gayrın maslahatından kendi maslahatı evlâ ve enfa'dır. Husûsâ ki kurb-i ecel ola. Zîrâ eceli te'hîr etmek olmaz.

Ve âşık müştâkdır ve müştâkın ma'şûkdan yolun sedd eylemeğe çâre yokdur. Zîrâ aşk ve şevk câzibdir. Pes, kable hulûli'l-vakt halk onunla ferah-nâk olmak evlâ ve ba'de hulûli'l-vakt o Hak ile mesrûr olmak akvâdır. قال تعالى: ﴿فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ﴾[3] Ya'nî te'yîd-i melekûtî ile nasr ve feth-i mutlak hâsıl olup a'zâ ve kuvâ zâhiren ve bâtınen teslîm ve inkıyâd dâire-sine duhûl edip halka müteallık maslahat kalmadıkdan sonra evvelâ zât-i Hakk'ı tenzîh eyle. Zîrâ zât mukaddemdir ve mukaddesdir. Ve sâniyen en-füs ve âfâkda tekmîl-i da'vete hamd eyle. Ve sâlisen vücûdunu gafr ve setr

---

1 Dervişler tevhîdde iken bana denildi ki: "Senin Allah ile sevinmen, insânların seninle sevinmesinden evlâdır."

2 "De ki: Ancak Allâh'ın lütfu ve rahmetiyle, işte bunlarla sevinsinler." Yûnus, 10/58.

3 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Rabbine hamd ederek O'nu tesbîh et ve O'ndan mağfiret dile." en-Nasr, 110/3.

eyle. Ya'nî ma'nâ-yı kesreti ifnâ etdiğin gibi sûret-i kesreti dahi izâle edip Hak ile vahdetde ol. Zîrâ mevt kıyâmet-i suğrâdır.

اللّٰهمّ اجعلنا مستأنسين بك مشتاقين إليك متوجّهين نحو جنابك بكلّ الأجزاء، فكن لنا مستقبلاً بوجهٍ غير غضبان وببشرى لا تُبْقِي لنا حَزنا يوم الجزاء.[1]

[338b]

علي. هكذا رُسِمَ لِي عَلَى معانٍ ثلَثةٍ

Ya'nî bu vechile mersûm göründü üç ma'nâ üzerine ki evvelki takdîri budur:

عَلِيٌّ صَدْرُكَ[2]

Ya'nî Hazret-i Ali -kerremallâhu vecheh- senin sadrın ve mebde-i ahzindir. Ya'nî meâl-i tarîkat-i aliyye Ali'dir. Ve bu fakîrin otuz ikinci kuşakda silsile-i tarîkı ona müntehî olur. Ve cemî'-i turuk-ı hakkanın intisâbı Ali'yedir. Zîrâ Hazret-i Ali Rasûlullâh'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- ilmine mazhardır. Nitekim gelir: أنا مدينة العلم وعلي بابها[3] Ve Kur'ân'da gelir: ﴿وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا﴾[4]

Ve ilimden eşref sıfat yokdur, eğerçi hayât ondan mukaddem i'tibâr olunur. Bu cihetden ümmehât-i sıfât olan hayât ve ilim ve irâdet ve kudretden Cenâb-ı Nübüvvet mazhar-ı ilim oldu, Cibrîl gibi. Ve Âdem mazhar-ı hayât oldu, İsrâfîl gibi. Ve İbrâhîm mazhar-ı irâdet oldu, Mîkâîl gibi. Ve İsmâîl mazhar-ı kudret oldu, Azrâîl gibi. Ve bu dört melâikenin sûreti ve bu dört peygamberin sırrıdır ki hâmil-i arş-ı a'lâdır. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ﴾[5] Pes, cemî'-i eşyâ bu ümmehât

---

1 Allâh'ım, bizi seninle ünsiyet eden, sana müştâk ve bütün cüzleriyle sana doğru yönelen kimseler kıl. Sen de öfkeli olmayan bir yüzle ve hesâb gününde bizde üzüntü bırakmayacak bir müjde ile bize yönelmiş ol.

2 Hazret-i Ali senin sadrındır.

3 "Ben ilmin şehriyim. Ali ise onun kapısıdır." Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 65; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 137-138. Ayrıca bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 184-185.

4 "Evlere kapılarından girin." el-Bakara, 2/189.

5 "O gün Rabbinin arşını, bunlarında üstünde sekiz (melek) yüklenir." el-Hâkka, 69/17.

ile kāimdir. Zîrâ arş muhîtdır. Ve arş bu ümmehât ile kāim olıcak cümle-i eşyâ dahi onlarla kāim olmak lâzım geldi.

Ve bir dahi arş, merâtib-i ecsâmın evvelidir. Onun için arş cisimdir ve sâirler cismânîdir. Ve demişlerdir ki: الولد سرّ أبيه[1] Ya'nî ecsâmın vâlidi ve sâirler veledi gibi. Ve veled vâlidin sırrı ve sûretidir. Ya'nî vâlidde mestûr ve bi'l-kuvve mevcûd iken insân sûretinde bi'l-fi'l zuhûr eylediği gibi ecsâm dahi arşdan tevellüd edip herkes birer sûrete duhûl etdi. Zîrâ her sûreti arş hâmil idi, velâkin hakāik-ı arşiyyenin mecmû'u bi'l-fi'l insânda zuhûr eyledi. Belki arş fi'l-hakîka insândan tevellüd eyledi. Zîrâ arşın zuhûru akl-ı evvelden altıncı derecededir. Pes, arş-ı a'lâyı akl-ı [339ª] evvel doğurdu ve sûrete getirdi. Sonra arş dahi akl-ı evvele sûret verdi.

Pes, insân-ı kâmilin sûreti arşdan ve sîret ve sırrı Rabbü'l-arş'dan oldu. Ya'nî insânın fi'l-hakîka vâlidi nûr-i Hak'dır ki onu ihyâ eyledi. Nitekim buyurur: ﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾[2] Ya'nî rûh zevc ve cesed zevce gibi olup ikisinin izdivâcıyla kalb ve sâir kuvâ tevellüd eyledi. Hilâfet-i insâniyye ise bu kalbin neş'e-i sâniyede inşâsıyladır.

El-hâsıl bu sırr-ı a'zam üzere enbiyâ-i erbaa hâmil-i arş oldu. Ve a'zamu'l-umüd sırr-ı ilim olup Cenâb-ı Mustafâ'ya -sallallâhu aleyhi ve sellem- "a'zam-i erkân-ı âlem" denildi. Eğerçi cemî'-i erkân-ı âlem ondan ibâretdir. Velâkin a'zam-i erkân olmak ilim iledir. İlim ise a'zam-ı sıfâtdır. Çünki bu vasf-ı şerîf Cenâb-ı Mustafâ'dan Hazret-i Ali'ye aks etdi, lâ-cerem Ali dahi a'zam-ı erkân-ı âlem olup mebde-i tarîkat-ı aliyye kılındı. Ve şol ki bu ilimden bî-hisse oldu, mîrâs-ı tarîkat nedir bilmedi. Onun için tarîkata müntesiblerden kılınmadı, gerekse sûretâ başı arş-ı a'lâya ersin. Zîrâ bu ma'nâ taklîd ile olmaz, belki vicdân ve zevk ile olur.

---

1 Çocuk babasının sırrıdır.

2 "Ona rûhumdan üfledim." el-Hicr, 15/29.

عَلَا قَدْرُكَ[1]

على kelimesinin ikinci ma'nâsı budur: Ya'nî senin kadrin âlî oldu. Şol cihetden ki zikrin beyne'n-nâs merfû' oldu. Nitekim birkaç def'a ورَفَعْنا لك[2] diye işâret ve hitâb vâkı' oldu. Ve ref'-i zikr olunmak hayr ile yâda bâisdir ki ömr-i sânîdir. Ve bu ümmetde kemâlâtdan biri dahi ma'nâ-yı mezkûrdur. Ya'nî ömr-i bâkîdir. Husûsâ ki ehl-i kalem olmak risâlet gibidir. Nitekim gayrı mevzı'da tahrîr olunmuşdur.

Ve bu fakîre atâ-i ilâhiyyedendir ki ibtidâ-i devr-i Âdem'den intihâ-i dünyâya dek ömür hükmü verilmişdir ki sırr-ı azîm-i Nebevî'dir. Ve yedi bin senenin bini devr-i Muhammedü'r-rasûlullâh'dır. Nitekim bunun tafsîli *Vâridât-i Kübrâ*'mızdadır.

Ve bunda ﴿وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي ٱلْآخِرِينَ﴾[3] sırrı mefhûm olur. والحمد لله على جزيل آلائه وجليل نعمائه[4] Ve bunda zâhir ve bâtın imtinân-ı ilâhî vardır. Velâkin tafsîli lisân ve kaleme gelmez. والعارف يكفيه الإشارة[5]

[339b]

عَلَى خِدْرِكَ[6]

على kelimesinin üçüncü ma'nâsı budur. Pes, ma'nâ-yı evvel üzerine "Ali" isimdir ve vech-i sânî üzerine fi'ldir ve sûret-i sâlise üzerine harf-i cerrdir. Fe-sübhânellâhi'l-Aliyyi'l-a'lâ ki bir kelimede üç sûreti derc ve üç sırrı demc eyledi. Ve "hıdr" -kesr ile- sitr ve perde ma'nâsına. Ya'nî perden üzerine ol ki râzını nâ-dâna keşf etme, âdet-i Arab üzerine ebkâr hıdr içinde

---

1 Senin kadrin yüksek oldu.
2 Senin için yükselttik.
3 "Sonra gelecekler içinde beni doğrulukla anılanlardan eyle." eş-Şuarâ, 26/84.
4 Bol ihsânlarından ve büyük nimetlerinden ötürü hamd Allâh'a mahsustur.
5 Ârif olana işâret yeter.
6 Perden üzere ol.

oturup kendilerin kimseye keşf etmedikleri gibi. Zîrâ esrâr-ı ilâhiyyede [1]﴿حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ﴾ sırrı vardır ve sırr-ı imâmet dahi bu hıdrde dâhildir. Nitekim *Kitâbü'z-Zikr ve'ş-şeref* de ve gayrıda derc etmişizdir.

Ve bundan ma'lûm olur ki enbiyâ ızhâr-ı vücûd ve ibrâz-ı kemâlât ve ba'zı hafiyyât ile me'mûrlardır, tâ ki halkın onları tasdîkine vesîle ola. Onun için Cenâb-ı Risâlet -sallallâhu aleyhi ve sellem-: [2]أنا سيّد ولد آدم ولا فخر buyurdu ve sûrî ve ma'nevî kendi hâlinden ba'zı esrâr keşf etdi. Sâirlere göre ise böyle iktizâ yokdur. Zîrâ meb'ûs değillerdir. Belki onlar kendi nefslerine meb'ûslerdir.

Ve eğer imâmetleri cihetinden bir kimse onlara iktidâ ederse onların etbâından olur ve bir dahi rucû'u sahîh olmaz ve belki îmândan irtidâd gibi olur. Nitekim vârid olmuşdur ki: من عرف طريقاً إلى الله فسَلكه ثمّ رجع عنه عذّبه الله بعذابٍ لم يعذِّب به أحداً من العالمين.[3]

Ve demişlerdir ki: Mürtedd-i tarîkatin zenbi mürtedd-i şerîatden a'zamdır. Zîrâ küfr-i bâtın küfr-i zâhirden eşeddir. Ve eğer iktidâ etmezse cebr yokdur. Ve zâhirde da'vet terğîb içindir. Zîrâ mübâyaa tarîkıyla mütâbaatde şeref-i zâyid vardır. Belki fi'l-hakîka umûr-i vâcibeden gibidir. Zîrâ insân rûh ve cesedi hâmildir. Hükm-i cesed ahkâmdır ki ulemâ-i zâhirden ahz olunur. Ve hükm-i rûh hikem ve hakāikdır ki ulemâ-i bâtından iktibâs olunur. Çünki zâhir-i vücûdda bî-batn zahr olmaz, bâtın-ı vücûdda dahi bi-lâ-bâtın zâhir olmaz. Ve "cenâhayn" dedikleri budur. Ve bu mertebenin cem'iyyetinden mahrûm olan cenâh-ı vâhid üzerine olan murğ gibi kalır. Ve murğ-i rûhu âlem-i melekûta pervâz ve tâvûs-i sırrı âlem-i kudse cevelân edemez.

---

1 "Otağlara kapanmış hûrîler vardır." er-Rahmân, 55/72.

2 "Ben âdemoğlunun efendisiyim, fakat övünmek yok." Tirmizî, Menâkıb 1, Tefsîru sûre (17) 19; İbn Mâce, Zühd 37.

3 Kim Allâh'a giden bir yolu tanır ve ona sülûk eder, sonra da ondan dönerse, Allah âlemlerden hiç kimseye yapmadığı azâbla onu cezalandırır.

[340ª]

الرُّوحُ[1]

Tahrîr bu mahalle müntehî oldukda bî-hod ve bî-hûş olmuş idim ki rûhum benden müfârakat edip ne rûhumdan ve ne hod cesedimden bî-haber idim. Bir sâatden sonra hod-be-hod olup lâih oldu ki: Rûhun iştikākı iki nesnenin birindendir:

Evvelkisi "rîh"dendir. Zîrâ nefes-i ilâhîdir ki Âdem'e -aleyhi's-selâm- nefh etmişdir. Ve ol nefesin bâtını sırr-ı Hak'dır. Ve kalb rûh ile cesed arasında a'râf gibidir ki bir tarafı cennetdir ki rûhdur ve bir tarafı cehennemdir ki tabîatdır. Ve tabîata "cehennem" dedikleri zulmetinden ötürüdür. Ve onun zulmeti anâsırdan gelir. Onun için "mizâc" demişlerdir ki anâsırın terkîbinden dört tabîat doğup imtizâc etdi ki harâret ve bürûdet ve rutûbet ve yübûsetdir. Ve bunlardan dört ahlât dahi tevellüd eyledi ki safrâ ve sevdâ ve dem ve balgamdır. Ve kalb-i insân bu kadar terkîbât ve imtizâcâtın arasında mağmûr olup kaldı ki mecmû'u on iki nesnedir ve her birinin ahkâm-ı muhtelifesi vardır. Nitekim tuyûr-i erbaa-i İbrâhîmiyye'de *Tefsîr*'de (*Rûhu'l-beyân*) beyân etmişizdir.

İşte "riyâzat" dedikleri taltîf-i mizâc ve tahsîn-i ahlâk içindir. Zîrâ dem-i hayvânîyi tazyîk ve ihrâk etmedikçe yerine nûr-i ilâhî gelmez. Ve ol nûr-i ilâhî kalbde muzmerdir, cevherde âteş muzmer olduğu gibi. Velâkin amele muhtâcdır, tâ ki eseri zuhûr eyleye. Ve bu amele erbâb-ı mücâhede "tarîkat" derler. Gûyâ sütü tahrîk etmekdir, tâ ki ondan kaymak ve yağ ahz oluna.

Pes, ol süt şerîat ve husûs-ı amel tarîkat ve kaymak ma'rifet ve yağ hakîkat mertebesidir. Ve bu dört mertebenin verâsında mertebe yokdur, velâkin seyri ve letâifi çokdur. Meselâ ol kaymakdan ve yağdan at'ime-i muhtelife-i lezîze ittihâz etmek gibi. Zîrâ her birinde bir türlü lezzet vardır ki nefs-i kaymakda ve yağda basît oldukları cihetden o lezzet yokdur. Maa-hâzâ kaymak ve yağ ol at'imenin rûhudur. Pes, ol at'imeye lezzet veren rûh-dur. İşte sâde cesed ile ve rûh ve cesedin mecmû'uyla olan amelin farkı bu-dur ki ve bir nesneyi "rûhânî" ve "ravhânî" derler. Zîrâ nefes ve rahmet ve râhata dâir emr-i nefîs ve latîfdir.

---

[1] Rûh.

[340b] Ve **ikincisi**, iştikāk-ı rûh "ravh"dandır -feth ile- ki rahmet ve râhat ma'nâsınadır. Zîrâ râhata sebeb rûhdur. Nazar eyle hasta hâline ki inhirâf-ı mizâc ile rûh dahi zaîf ve münkabız olup ne kalbe ve ne hod kālebe râhat kalmaz.

Pes, cesedin râhatı kuvvet-i rûhdan geldi. Ve teemmül eyle ki sultân-ı a'zam bir fakîre bir mikdâr dînâr verse onun sürûru rûhuna ve cesedine sârî olup zâhiren ve bâtınen kuvvet gelir. İmdi ol kuvvet ona rûhdan geldi ki sultândır. Zîrâ sultân raiyyete hâkim olduğu gibi rûh dahi reâyâsı olan a'zâ ve kuvâya zâbitdir. Ve tefekkür eyle şol koca câriyeyi ki amelden mândedir, hizmete dermânı yokdur, bu cihetden hâne onunla intizâm bulmaz. İşte tabîat-i insâniyye dahi insân pîr oldukda şol hânede pîre-zen gibidir ki hizmete iktidârı yokdur.

Ve kalb her çend pîr-i fânî olsa yine civândır. Zîrâ aslı âlem-i melekût-dandır ki veled-i rûhdur. Heykel ise böyle değildir. Belki âlem-i mülk-dendir. Âlem-i mülk ise zevâl üzerinedir. İşte hâricde sultân ve raiyyetle hâl nice ise bâtında rûh ile a'zâ ve kuvâ dahi böyledir. Ve kālebde ve ahkâmında avâmm ve havâss müşterekdir. Şu kadar vardır ki havâssın avâmmdan fi'l-cümle farkı vardır. Meselâ avâmm-ı nâsa hâsıl olan ateh ve sefeh ve cehl havâssa hâsıl olmaz. Ve havâss dem-i hayvânîyi nûra istibdâl etmeleriyle mertebe-i tabîatda kuvvet-i zâyideleri olur ve alâ-hâzâ. Eğerçi zâhirde fânî olmuşlardır.

Ve hâne-i vücûd ki pîrlikde bu perdeye gele, kurb-i kıyâmet gibidir ki eşrât zuhûr etmeğe bed' eder ve gāyeti fenâya müeddî olur. قال تعالى: ﴿إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ﴾[1] Ya'nî semâ-i rûhâniyyete inşikāk ve infitâr gelip arz-ı cismâniyyet dahi mütebeddil olur. Ve rûhun inşikākı fî-nefsi'l-emr fenâsı değildir, fenâ-i semâ gibi. Belki nücûmu olan kuvânın teferruku ve sûret-i cismin inhilâl ve cisimde tulû'unun gurûbudur. Onun için kıyâmetde şems ve kamer ve nücûm-i sâire münkedire olur ve nûrları ahz olunup cesedleri tarh olunur.

---

[1] Allah Teâlâ buyurdu: "Gök yarıldığı zaman." el-İnşikāk, 84/1.

İşte imtizâcın sonu bu netîce oldu ki nûr olan yine nûra ve nâr **[341ª]** olan yine nâra rucû‘ eder. Bu ma‘nâdandır ki mü'min cennete kalb ve rûh mertebesinden dâhil olur. Zîrâ kabirden menşûr olduğu vakitde neş'e-i cedîde ile münteşî olur ki neş'e-i dünyâya benzemez. Ve cesed, evveli avârızdan olmakla fânî olur, meğer ki ecsâd-ı kümmel ola. Ve nefs ve tabîat mertebesi cehenneme tarh olunur. Ya‘nî ondan mahlûk-ı âhar halk olunup cehennem onunla mümtelie olur. Ve min-ba‘d [1]﴿هَلْ مِنْ مَزِيدٍ﴾ demez. Nitekim bâlâda dahi ifâde olunmuşdur.

وَصَّافُ الْمُؤْمِنِينَ[2]

Bin yüz otuz altı senesi müştemil olduğu şehr-i Şa‘bân'ın on dördüncü leyle-i Ahad'de seher-i a‘lâda Allâh Teâlâ'nın bu fakîr abd Hakkî'ya ihsân etdiği lakab-ı şerîfdir. Takdîri, أَنْتَ وَصَّافُ الْحضْرةِ الإلهيَّةِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ demekdir. Nitekim ol vakitde ilhâm-ı ilâhî ile ma‘lûm oldu. Ya‘nî sen mü'minlerden hazret-i ilâhiyyenin ziyâde vâsıfısın. Murâd kemâlât-i ilâhiyyeyi beyân ve esrâr-ı zât ve sıfât ve ef‘âli ıyândır. Husûsâ kemâlât-i Nebeviyye'yi şerh dahi kemâlât-i mezkûreyi şerhe mülhakdır. Zîrâ cemâl-i Nebevî âyîne-i nûr-i ilâhîdir.

Ve bu fakîrin bundan gayrı dahi esmâ ve elkābı *Vâridât-i Kübrâ* ve gayrıdadır. Ve ism-i ilâhî aslında Abdullâh'dır. Zîrâ ubûdiyyet fevkında şeref yokdur. Ve izâfet dahi ism-i küllîyedir ki hakîkat-i câmiadır. Ve sâir esmâ bi-hasebi'l-merâtib ve'l-ahvâl izâfâtdır, lâkin teşrîfden hâlî değildir. Ve cemî‘-i esmâdan izâfet tamâm olmadıkça neş'ede cem‘iyyet bulunmaz.

Ve bu sırra işâret edip hadîsde gelir ki: اللّٰهمّ أغنني بالإفتقار إليك ولا تُفْقِرني بالإستغناء عنك[3] Ya‘nî cemî‘-i esmâ-i ilâhiyyeden intisâbı tekmîl etmek gınâdır ve illâ fakrdır. Zîrâ ba‘zı esmâ yüzünden gınâ ve ba‘zının yüzünden

---

1 "Daha var mı?" Kāf, 50/30.

2 Mü'minlerin çok vasf edeni.

3 "Allâh'ım, beni sana muhtaç olmakla müstağnî kıl. Senden müstağnî olmak sûretiyle muhtaç duruma düşürme." Hadis değil Amr b. Ubeyd'e nisbet edilen bir duâdır. bk. Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, III, 180; İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Uyûnü'l-ahbâr*, II, 314.

fakr olsa bi'l-külliyye gınâ olmaz. Bu sebebden istiğnâda fakr ve fakrda gınâ vardır. İşte bu ma'nâya göre Allâh Teâlâ abdin gıdâsı olmuş olur. Ve "kayyûm" abddir ki esmâ ve sıfât onunla kāimdir. Ve hayy, insân-ı kâmildir ki hayât-i âlem ona menûtdur. Ya'nî bu âlemde insân-ı kâmil teneffüs etdikde eşyâya **[341b]** meded-i hayât muttasıl olur.

Ve kemâl-i insânînin nişânındandır ki terk-i da'vâ eyleye. Eğerçi değme bir velî halâs olmamışdır. قال الله تعالى: ﴿وَلَوْ بَسَطَ اللهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ﴾[1] Ya'nî rızk-ı sûrîde bast vâkı' olmak sebeb-i bağy ve zulm ve fesâd olduğu gibi -illâ men hafizahullâhu Teâlâ- rızk-ı ma'nevîde dahi bast böyledir -illâ men asamehullâh-. Bu ma'nâdan Hak Teâlâ buyurur ki: ﴿وَلَكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَا يَشَاءُ﴾[2] Pes, eğer feyz-i mâl ve eğer feyz-i hâl ve eğer feyz-i bârân mikdâr-ı mahsûs üzerine nâzil olur, tâ ki ibâdullâh helâkden mahfûz olalar.

Ve şunlar ki helâk oldular, halka ibret için idi, tâ ki herkes hadd-i isti'dâdı tecâvüz etmeye ve Rabbü'l-âlemîn'den ziyâde talebinde olmaya, meğer ki matlûbu ilm-i ilâhî ola. قال تعالى: ﴿وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْماً﴾[3] Ve matlûb ilm-i ilâhî olduğu sûretde ilim dahi vesîle-i tecellîdir. Ve herkes mahbûbun yüz[üne] bakmağa kādir olmaz, meğer şol âşık ki ehl-i temkîn ola. Ve temkîn netîce-i merâtibdir.

İmdi ilm-i zâhir ile gurûr ve pindâr hatâ-i mahz olduğu gibi ilm-i bâtın ile dahi da'vâya teaddî etmek dâire-i hıfzdan hurûcdur. Pes, ey ârif, sana düşen vassâfü'l-hazret olmakdır, yoksa kendi nefsinin vassâfı değil ve illâ abdullâh olmazsın. Zîrâ ubûdiyyet mertebe-i kevniyyeyi murâat ile olur. Ve hâdis kadîme ve mümkin vâcibe teaddî etmez. Ve sahv sekrden akvâdır. Zîrâ sekr-i zâhirde akvâl ve ef'âl cihetinden nice hatâ sâdır olduğu gibi sekr-i bâtında dahi böyledir. Meğer ki veliyy-i mahfûz ola. Şeyh Muhyiddîn el-Arabî ve gayrı ekâmil-i nâs gibi -kaddesallâhu esrârahum-.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Allah kullarına rızkı bollaştırsaydı, yeryüzünde azarlardı." eş-Şûrâ, 42/27.

2 "Fakat O, dilediği ölçüde indirir." eş-Şûrâ, 42/27.

3 Allah Teâlâ buyurdu: Ve "Rabbim, ilmimi artır" de. Tâhâ, 20/114.

El-hâsıl vâsıf mevsûf ve bi'l-aks olmaz, meğer ki ba'zı i'tibâr ile ola. Nitekim Allâh Teâlâ Hamîd'dir, ya'nî elsine-i ibâddan mahmûddur. Eğerçi ol dahi hamd-i ibâda hâmiddir. Fa'rif cidden.

Ey ârif, sana yetmez mi şol mazmûn ki leyle-i mi'râcda sâdır olmuşdur: أعوذ بعفوك من عقابك، وأعوذ برضاك من سَخطك، وأعوذ بك منك، جلّ ثناؤك لا أحصي ثناءً عليك، أنت كما أثنيت على نفسك[1] Ya'nî leyle-i mi'râcda makām-ı kābe kavseyn ev-ednâya vâsıl iken yine ızhâr-ı ubûdiyyet ve ibrâz-ı acz etdi ve öyle makām-ı cem'de أنا العبد لا إله إلاّ الله[2] buyurdu. Zîrâ makām-ı temkînde metîn idi. Onun için ubûdiyyet ve ulûhiyyeti biribirinden fark eyledi. Maa-hâzâ da'vâ mahalli idi, velâkin ma'sûm olduğundan **[342ª]** nâşî merâtib gözetti. Ve bundan ekâmil-i ümmete irşâd-ı azîm vâkı' oldu, tâ ki hüdâ-yı Nebevî'ye ittibâ' ve cem' ve farkı murâatda ona iktidâ edeler ve dâire-i hayâdan hâric olmayıp ehl-i selâmet olalar.

Ve hayânın ma'nâsı budur ki insân-ı kâmil dünyâ ve âhiretde huzûr-i Hak'da olmağın istiş'âr-ı havf ve celâl ve heybet üzerinedir. Pes, makām-ı hayâ ve edebin sitri ebedî münharık olmaz ve i'tibâr-ı imkân aslâ zevâl bulmaz. Ve ridâü'l-kibriyâ' -ki mertebe-i abdiyyetdir- bâkî kalır ve bekā-i resm her yerde lâzım olur ve bu bekā netîce-i merâm-ı kümmeldir.

فِي كُلِّ ظُهُورٍ شَهْوَةٌ وَفِي كُلِّ شَهْوَةٍ هَفْوَةٌ[3]

Bundan [maksad] ism-i Zâhir'in ba'zı mekrinden tahzîrdir, meğer ki ma'sûm ve mahfûz ola ve hefve ve zelelden necât bula. Nitekim sıddîklar hâlidir. Bu sebebden ba'zı kibâr buyurmuşlardır ki: آخر ما يخرج من رؤس

---

1 "Cezâlandırmandan affına sığınırım, gazabından rızâna sığınırım, senden sana sığınırım. Senin şânın yücedir, seni gerektiği gibi övemem. Sen kendini övdüğün gibisin." Müslim, Salât 222; Ebû Dâvûd, Salât 148, Vitr 5; Tirmizî, Deavât 75, 112; Nesâî, Kıyâmu'l-leyl 51, Tatbîk 71, İsti'âze 62; İbn Mâce, Duâ 3, İkāme 117.

2 "Ben kulum, Allah'tan başka ilâh yoktur." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Bazı tasavvufî eserlerde hadis olarak geçmektedir. Örnek olarak bk. Rûzbihân Baklî, *Arâisü'l-beyân*, I, 291; a.mlf., *Meşrebü'l-ervâh*, s. 44.

3 Her zuhûrda bir şehvet ve her şehvette bir sürçme vardır.

الصّدّيقين حبّ الجاه[1] Ya'nî hubb-i câh ve kabûl inde'n-nâs ki sıfât-i nefsâniyyeden olmakla ba'de't-tezkiye sıfât-i rahmâniyye zuhûr eder ki ez-cümle Hak ile zuhûrdur. Ya'nî Hak esmâsıyla zuhûr etdiği gibi abd dahi Hak ile zuhûr eder. Nitekim hadîs-i kudsîde gelir: فأحببتُ أن أُعرف فخلقتُ الخلق لأعرف[2] Ya'nî Hak Teâlâ esmâ ve sıfâtıyla zuhûr edip beyne'l-mezâhir ma'rûf ve mezkûr olmağı sevdi ve ism-i Zâhirle tecellî kılıp kenz-i mahfî derecesinden vücûda bürûz verdi. Ve Hakk'ın ism-i Zâhir ile zuhûrunda şehvet olmak muhâldir. Belki bu ma'nâya "muhabbet" derler ki meyl-i ma'nevîdir. Pes, abd-i mahzın zuhûru dahi zuhûr-i Hak gibidir, zîra sûret-i ilâhiyyedir.

Ve bu sırr-ı azîmden ötürü dediler ki: Allâh Teâlâ zâtı cihetiyle müstekmilün bi'l-ğayr değildir. Zîrâ zât-i ganiyyedir, fe-emmâ esmâ ve sıfâtı cihetiyle müstekmilün bi'l-ğayrdır. Zîrâ âsâr-ı esmâ mezâhir-i kevniyyesiz zuhûr etmek mümteni'dir. Bu yüzden kemâl-i zâtî ile kemâl-i esmâî miyânında fark oldu. Bunun sûreti sultân ve merâtib-i sultândır. Zîrâ sultânın kendi zâtında olan kemâli için ol merâtibe zarûreti yokdur, fe-emmâ ism-i Vekîl vezîr ve ism-i Alîm müftî ve ism-i Hakem kādî ve ism-i Adl vâlî iktizâ eder ve alâ-hâzâ. İşte mertebe-i saltanat ve ulûhiyyet böyle izâfât iktizâ eylemişdir. Nitekim nice kerre tahrîr olunmuşdur.

جعلنا الله وإيّاكم ممّن ظهر بظهوره وصيّرنا محفوفين بنوره.[3]

[342b]

قال الله سبحانه تعالى: ﴿أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ﴾[4]

Ma'lûm ola ki Hâlık Allâh Teâlâ'dır. Velâkin kalem-i a'lâdan tâ gāyete bâliğ olunca te'sîr ve îcâdda vesâit komuşdur ki onlar hâlık sûretindedir. Zîrâ eser-i halk onların yüzünden zuhûr eder. İzdivâc-ı merd ü zen gibi ki kalem-i a'lâdan levh-i mahfûza te'sîr gibidir. Pes, merde bi-hasebi'z-zâhir

---

1 Sıddîkların başından/gönlünden en son çıkacak olan şey makām sevgisidir.

2 "Tanınmamı sevdim, tanınmak için mahlûkātı yarattım." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 121.

3 Allah bizi ve sizi kendi zuhûruyla zuhûr edenlerden kılsın ve nûruyla kuşatılmış hâle getirsin.

4 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "Yaratan, yaratmayan gibi midir?" en-Nahl, 16/17.

mazhariyyeti i'tibâriyle "hâlık" denilir ki ondan veled tevellüd etmek onu halk etmek gibidir. Ve velûd akîmden hayırlı olduğu budur ki velûdde levh ve kalem sırrı vardır. Akîm ise bu sırrı müntic değildir.

Ve bu ma'nâdan [1]﴿تَبَارَكَ اللهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾ denildi. Ya'nî ibâd dahi hâlık kılınıp müşâreket ibrâz olundu. Pes, hakîkatde Hâlık esmâ-i ilâhiyye ve sûretde mezâhir-i esmâ-i ilâhiyye ve hakîkatü'l-hakîkada Allâh Teâlâ'dır ki [2]﴿أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾ Ve bunun nezâiri ﴿أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾[3] ve [4]﴿خَيْرُ الرَّازِقِينَ﴾ ve emsâlidir. Bu ma'nâ üzere "Hâlık"ı Mukaddir ma'nâsına ahz etmeğe hâcet kalmaz. Eğerçi erbâb-ı zavâhir ona zâhib olmuşlardır. Ya'nî burada "halk"ı takdîr ma'nâsına ahz ederler ve tevhîde muzırr olmak zu'muyla Hak ile abdi müşterek kılmazlar. Maa-hâzâ fi'l-hakîka iştirâk yokdur. Zîrâ fi'l-mesel Türk dilinde vardır ki: "El işler keser öğünür" derler. Ya'nî sâni' hakîkatde neccârdır, fe-emmâ keser de zâhiren iş tutmakla sâni' hükmünde kılındı.

İmdi bu ayn-ı tevhîddir ki bî-âb âsiyâb devr etmediği gibi bî-tahrîk-i sâni' dahi keser hareket etmez, gerek sen sun'u zâhirde âlete nisbet eyle ve gerek sâni'a. Ve "Mazharın hiç medâriyyeti yokdur" demek olmaz ve illâ cebr-i sırf lâzım gelir. Belki mahall-i kiyânîye "kâsib" ve müessire "fâil" derler ki Allâh Teâlâ'dır. İşte kâsib ile fâil fi'l-hakîka birdir, velâkin mahalliyet i'tibâriyle "kâsib" denildi, tâ ki mertebesi ibtâl olunmaya.

El-hâsıl zâhir mazhar yüzünden sun'unu gösterir. Ve mazhar dahi onun sun'udur ve masnû'un masnû'u yine sâni'in masnû'udur. Aceb mahaldir ki insân onun künhü üzere tefhîminden âcizdir. Ve fehminde ziyâde suûbet olmakla aklı kāsır olan **[343[a]]** Hakk'ın ıtlâkına kāil olmayıp aklı ile tarîk-ı te'vîle gitdi. Maa-hâzâ te'vîl etmese dahi nesne lâzım gelmezdi. Çünki Hâlık hakîkatde birdir, pes şirk lâzım gelmez.

---

1 "Yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir." el-Mü'minûn, 23/14.
2 "Yaratma ve emir O'nundur. Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir." el-A'râf, 7/54.
3 "Merhametlilerin en merhametlisi..." Yûsuf, 12/64.
4 "Rızık verenlerin en hayırlısı..." el-Mü'minûn, 23/72.

Suâl olunursa ki: [1]﴿كَمَنْ لَا يَخْلُقُ﴾ nedir? Cevâb budur ki: Akîm olandır ki bir nev'i akîm-i insân ve bir nev'i dahi akîm-i gayrdır. Asnâm gibi ki velûd değildir. Ve bir dahi hâlık ârifdir ki hallâku'l-maânîdir. Onun için câhil onunla berâber olmaz. Ve ârife "müzekkir" derler, fi'l ve te'sîri olduğundan ötürü. Onun için âlem ondan doğmakdadır. Ya'nî onun vücûd ve te'siriyle vücûd bulmakdadır. Zîrâ Hak Teâlâ halka onunla rahmet eder. Ve tabîat mertebesi, gerçi asldır ki ümmü'l-ümmehâtdır ve kalem-i a'lâyı dahi o doğurmuşdur, velâkin nakş-ı kalem olmadıkça sahîfenin yüzü ağarmaz ve netîce vermez. [2]فاعرف هذه النّكتة الجليلة

Ba'de-zâ, bu makāmın misâli vardır ki akl-ı evveldir. Pes, ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾[3]'de kâf asliyye olur, zâyide olmaz. Ya'nî hey'et-i ilâhiyyenin bi-hasebi'l-isti'dâd misli akl-ı evveldir ve akl-ı evvelin misli yokdur. El-hâsıl her tecellî mütecellâ-leh hasebiyle olur. Zîrâ mütecellî ki Allâh Teâlâ'dır, O'nun hadd ve hasrı yokdur. Bu cihetden Allâh Teâlâ hiçbir mevcûda kendi zât-i pâki hasebiyle tecellî etmemişdir.

Pes, akl-ı evvele "misl" demek kendi hasebiyledir, yoksa Hak hasebiyle değildir. Böyle demekden ise zarar lâzım gelmez. Nitekim mâha 'güneş gibidir' derler, maa-hâzâ fi'l-hakîka güneş ondan her vechile evsa'dır. Binâen alâ-hâzâ teşbîhde hatâ yokdur, fe-emmâ bu müzâkerât ârifler ile gerekdir. Zîrâ gayrın havsalasına sığmaz ve kāil hatâ etdi sanır. فسبحان الله ربّ العرش العظيم[4]

İşte erbâb-ı zâhirin kâf'ı zâyide tutdukları sû-i fehmden ve akl-ı kāsırdan nâşî oldu ve illâ herkese ma'lûmdur ki Hak Teâlâ'nın misli yokdur.

Ey ârif, teemmül eyle ki [5]ليس في الإمكان أبدع ممّا كان diyen ne murâd eder. Ve bu eşyâ gerçi mezâhir-i esmâ-i ilâhiyyedir ve esmâ-i ilâhiyye mütecelliyedir, fe-emmâ akl-ı evvelde tecellî etdi ki gayrı mevcûdâtda tecellî

---

1 "...yaratmayan gibi..." en-Nahl, 16/17.
2 Bu yüce nükteyi bil.
3 "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." eş-Şûrâ, 42/11.
4 Büyük Arş'ın Rabbi Allah'ın şânı yücedir.
5 Var olandan daha mükemmel bir şeyin olması mümkün değildir.

etmemişdir. Ve Hakk'ın kemâline nisbetle dahi akl-ı evvelde olan feyz heft deryâdan bir katre gibidir. Pes, her netîce mahalline göredir. Fa'rif.

[343[b]]

Kümmelin zevki budur zevkine zevk ister onun
Sırr-ı zevke eresin hükmünü ko cân ü tenin

Ya'nî zevk-ı kümmeli idrâk etmeğe onların zevki gibi zevk gerekdir, tâ ki mücânesetle hâlleri ma'lûm ola. Ve ol sırra ermeğe iki vesîle vardır ki biri terk-i rûh ve biri dahi terk-i ceseddir. Ve onları terkden murâd ahkâmını terkdir, yoksa taayyünleri yine yerindedir. Ve cesedin ahkâm-ı muhtelifesi vardır. Rûh ona göre terkîbden ârîdir. Eğerçi ikisi dahi mahlûkdur. Zîrâ cesed türâbdan tesviye olunmuşdur. Zuhûr-i rûh dahi hâdisdir. Onun için: أوّل ما خلق الله روحي[1] vârid oldu. Ve mahlûk ile sırr-ı ilâhî idrâk olunmaz. Bu cihetden cân ve perdelerin hark edip sırrı sırr ile idrâk etmek gerekdir. Böyle iken sırr-ı insân sırr-ı Hakk'ın zâhiridir. Ve zâhirin bâtını idrâki bi-kaderi'l-hâldir. İşte müstaidd olan sâlik mertebe-i sırra ermedikçe karâr etmez. Zîrâ âlem-i halkda karâr etdikçe müşâhede etdiği suverdir. Şol cihetden ki halk suverden ibâretdir. Pes, müşâhede-i sırr etmeğe hadd-i halkdan güzere muhtâcdır.

Ve bundan fehm olundu ki suver-i halkdan sırra nazar etmek bir nesneye verâ-i perdeden istişrâfdır. Bu ise ayne'l-yakîn mertebesi değildir. Ve ayne'l-yakîn olsa hakka'l-yakîn olmaz. Bu sebebden hakka'l-yakîn mertebe-i sırrda olur. Ve bu mertebede müşâhede hakîkati üzerine müşâhededir ki onda asla şevb-i vehm ve hayâl yokdur. Gecenin sabâhı ve belki sabâhın işrâkı ve belki işrâkın dahvesi gibidir ki ﴿وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا﴾[2] bu sırr-ı serî ve bu nûr-i mübîndir. Çünki erbâb-ı inkâr ve ehl-i hicâb huffâş gibi oldular ve şeb-i tabîatda [344[a]] kaldılar. Bu nûr-i mübîni görmediler ve ehlini dahi tekzîb etdiler. Zîrâ nûr ile zulmet arasında münâsebet olmaz. Meğer ki münâsebet-i zıddiyye ola, zıll ile dav' gibi.

---

1 "Allâh'ın yarattığı ilk şey benim rûhumdur." bk. Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, I, 169, 199.

2 "Güneşe ve onun aydınlığına yemîn olsun." eş-Şems, 91/1.

Onun için ulemâ-i rüsûm mertebe-i "إِنَّمَا"da kaldılar. Ya'nî "إِنَّ" kelimesinde fi'le müşâbehetle amel-i nasb ve ref' var iken "مَا" lafzı ile mekfûf olup amelden kaldı ve hâli ancak te'kîde delâlet oldu, sâir hurûf ve devâll gibi. Pes, fi'l cümleden refi'dir. Zîrâ onda sırr-ı iştikāk vardır ki ekâmil-i nâs hâline remz eder. Ve ondan sonra hurûf-i müşebbehedir ki müteşebbihe-i muhakkıkîn gibidir. Ve ba'dehû mertebe "إِنَّمَا" gibilerindir ki onlarda ne tahkîk ve ne taklîd vardır.

"Taklîd" dediğimiz teşebbühdür ve teşebbüh taalluk ve tahallukun ikisine dahi şâmildir. Teşebbüh-i taalluk evvelâ muhabbet ve sâniyen mübâyaa ve mütâbaatladır. Ve teşebbüh-i tahalluk ezvâk-ı esmâdan fi'l-cümle tezevvuk iledir ki ervâh-ı esmâ ile üns ve âşinâlıkdır. Eğerçi medlûlât-i hakîkıyyeye henüz vusûl ve harem-i müsemmâya duhûl yokdur ve tahakkuk bu ikisinin mâ-verâsındadır.

Var ise zevkin eğer zehrini aşkın içegör
Zevkine tâ ki nişân ola vücûd içre senin

Ya'nî insânın dimâğ-ı cânında zevk-ı hakîkî olduğunun nişânı dert ve belâya tahammül ve ezâ ve cefâ-yı halk ile müteezzî olmamakdır. Zîrâ ol ezâda fa'âl ve müessir olan Hak'dır. Ve bir dahi mebde-i evvele vusûlde ihtilâfât-i niseb ve izâfât mürtefia olur. Meselâ bir kimse sermest olsa hâr ve gül nedir bilmez ve sahvı olsa dahi fi'l-mesel cânı pekdir, cefâya katlanır. İşte ilm-i billâh ehlinde şecâat olmak bu ma'nâdandır. Zîrâ isim ve müsemmâ ve taayyünü bilir ve her nesneyi hâline göre karşılar. Sâirde ise bu mutâlaa mefkūddür. Gel imdi ârifden ilm-i billâh öğren, tâ netîceye eresin ki hakāik-ı nüsha-i rahmâniyyedir. [1]﴿وَالسَّلاَمُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى﴾

[1] "Selam hidâyete uyanlaradır." Tâhâ, 20/47.

[344b]

وُجُودُكَ حَاصِلٌ، وَقَلْبُكَ وَاصِلٌ، وَفَيْضُكَ مُتَوَاصِلٌ[1]

Ya'nî vücûdun amel-i sâlih ile hâsıl ve mütehakkıkdır. Ve vücûdun Hakk'a vusûlü amel iledir ve illâ muhâldir. Zîrâ cesed ki hissîdir, harem-i ma'nâya duhûl etmez. Pes, her mertebenin bir türlü vuslatı vardır ki hâline göredir.

Ve kalbin vâsıldır. Ya'nî ma'rifetullâh ile. Zîrâ kalb âlem-i melekûtdandır. Ve ma'rifet ârif ve ma'rûf arasında râbıtadır, amel-i cesed bu râbıtanın vesîlesidir.

Ve feyzin mütevâsıldır ki leyl ü nehâr Hak'dan fâyiz olan hikem ve hakāikdır ki esmânın müsemmâya ittisâli mikdârı bi-hasebi'l-isti'dâd her dil feyz-menddir. Zîrâ feyzin a'lâsı esmâ ve sıfât ve zât-i ilâhiyyeye müteallık olandır. Ekvâna taalluk eden onun tahtındadır. Zîrâ mertebede dahi tahtındadır. Şol cihetden ki âlem-i mülk âlem-i ecsâm ve âlem-i melekût âlem-i ervâh ve âlem-i ceberût âlem-i esmâ ve âlem-i lâhût âlem-i zâtdır.

Ve her mertebeye taalluk eden ilim mertebesine göredir. Onun için derler ki: Ecellü'l-ulûm ilm-i billâhdır. Zîrâ ecellü'l-ma'lûmât hazret-i zâtdır. Ve sâir eşyâya taalluk eden ulûm onun ilminin mukaddimesidir. Pes, gerçi ilim emr-i vâhiddir, fe-emmâ müteallekāt i'tibâriyle ulûm-i kesîredir. Ve bu ulûm-i kesîre arasında merâtibine göre tefâvüt vardır. Meselâ ilm-i nahv bilmek ilm-i tefsîr bilmek gibi değildir. Ve sultânı ve mertebesini idrâk etmek erbâb-ı merâtibten birini idrâk etmekden a'lâdır. Zîrâ sultânın ismi küllî ve zâtî ve sâirin cüz'î ve sıfâtîdir.

Ve bundan kalbin cemî'-i kuvâ üzerine fazl ve rüchânı zâhir oldu. Zîrâ kalb mazhar-ı ism-i Alîm ve müteallakı Allâmu'l-guyûbdur. Ve lisân mertebesi onun mütercimi olmakla sâir erkândan ser-efrâz oldu. Onun için "lisân ve erkân" denilir. Ve mevrid-i hamd ve şükrdür ki âhiru'l-merâtibdir.

---

[1] Vücûdun hâsıl, kalbin vâsıl ve feyzin mütevâsıldır.

Zîrâ kemâle bülûğdan sonra müteayyin olan أفلا أكون عبداً شكوراً[1] mertebesidir. Eğerçi erkân ile dahi şükr olunur, mevridi âmm olmak **[345ª]** i'tibâriyle.

Ve lisânın tekellüm etmediği nesne yokdur, meğer ki emr-i vicdânî ola ki lisân ile ta'bîri kābil olmaya. Ve cemî'-i eşyâ aklâm ve elsinedir. Eğerçi zî-rûhda lisân mertebesi zâhirdir. Zîrâ ekseri asvât üzerinedir. Ve savt nefes-i insânînin zâhiridir, lisân gibi. Zîrâ her ne zâhir olursa lisândan zâhir ve ondan sâdır ve cârî olur. Ve mertebe-i nutkıyye mertebe-i akliyye mukābilidir. Ve bu iki mertebenin mâ-verâsı âlem-i ma'nâdır. Ve lisân kalem gibi mertebe-i ta'lîme mazhardır. Ta'lîm ise mertebe-i irşâddır. Onun için ba'zı ehl-i hakāikdan لسانٌ من ألسنةِ الحقّ[2] diye ta'bîr ederler حسنةٌ من حسناتِ سيّد المرسلين[3] dedikleri gibi.

Ve bundan mertebe-i kelâmın fazlı zâhir oldu. Onun için âhiru't-taayyünâtdır. Ya'nî sıfât-i seb'in yedincisidir. Ve hasene kavl ve fi'le şâmildir. Hattâ أحسن الحسنات لا إله إلّا الله[4] denildi. Pes, bir lisân ki efdalü'l-ezkârın kāili ola, şeref-i zâyidi ne idiği ma'lûmdur.

Ve bu ma'nâdandır ki âfât-i lisândan tahzîr olundu. Zîrâ sultân murûr etdiği yerden raiyyet ve kefere ve fecere murûr etmek revâ değildir. Ve dehân kafes gibidir ve kafesde olan bülbül ve kumru ve tûtîdir, yoksa zâğ ve zağan değildir. Pes, lisân kafes-i dehânın bülbülüdür ki ondan sâdır olan dâstân-ı aşk ve şevk ve zikr-i ma'şûkdur.

فافهم هذه النّكتة وتوسّل بها إلى النّتيجة والله الموصل إلى المراد.[5]

Ve hadîsde gelir ki: أذيبُوا طعامَكم بذكر الله[6] Bu zikrin zâhiri gerçi zikr-i kalbîye dahi şümûl gösterir, fe-emmâ izâbe zikr-i lisânîye, belki zikr-i

---

1 "Şükreden bir kul olmayayım mı?" Buhârî, Tefsîru sûre (48) 2, Teheccüd 6, Rikāk 20; Müslim, Münâfikîn 79-81; Tirmizî, Salât 187; Nesâî, Kıyâmü'l-leyl 17; İbn Mâce, İkāme 200.

2 Hakk'ın lisânlarından bir lisân.

3 Peygamberlerin efendisinin hasenâtından bir hasene.

4 "Hasenâtın en güzeli Lâ ilâhe illallâh'dır." bk. Ahmed, Müsned, V, 169; Taberânî, *ed-Duâ*, Beyrut 1413, s. 439-440; Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 217-218.

5 Bu nükteyi anla ve onu netîceye vesîle yap. Maksada ulaştıran ancak Allah'tır.

6 "Yemeğinizi Allâh'ı zikrederek eritiniz." Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, V, 163; İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, Cidde/Beyrut, ty., s. 437; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, VIII, 167.

cehrîye dâlldir. Zîrâ cehrde şiddet vardır. Bu ma'nâdandır ki fukarâ-i tarîkat ba'de't-taâm akd-i meclis-i zikr edip lisânlarını i'mâl ile yüreklerin ve ciğerlerin ve kāleblerin dahi tahrîk edip ufûnet-i taâmı izâle ve kesâfeti izâbe etmekle taltîf-i vücûd ederler, tâ ki kesâfet ve ufûnet makām-ı ibâdet ve mertebe-i teveccühe mâni' olmaya. İşte bu zikr-i lisânî ile hayvân ile iştirâkden halâs olur. Ya'nî hayvân ten-perver ve insân can-perverdir ve illâ zikr ile izâbe-i taâm etmezdi. Bu cihetden zikr-i cehrîyi inkâr eden mefhûm-i hadîsden bî-haber oldu. Ve âlemin cehr üzerine mebnî olduğun bilmedi.

[345b] Ba'de-zâ vuslat kalbe nisbet olundu. Zîrâ kalb rûh ile [cesed] arasında a'râfdır. Bu cihetden onun vuslatı tarafeynin dahi ona izâfetle vuslatını müstelzimdir. Pes, tecellîde cemî'-i eczâ-i vücûd müşterekdir. Ya'nî kalbe vâkı' olan tecellînin âsârı fevkānî ve tahtânîye sârîdir. Onun için insân-ı kâmil bi-cümleti'l-eczâ' muazzam ve mübecceldir. Hattâ libâsı ve seccâdesi ve sâir levâzımı dahi ta'zîmde cesede tâbi'dir, cesed kalbe tâbi' olduğu gibi. Ve buradandır ki hâlet-i vecdde sâkıt olan ridâyı kıt'a kıt'a edip ehl-i meclise tevzî' ederler, tâ ki ahbâbdan olanlar onunla teberrük edip müntefi' olalar. Zîrâ mu'tekid olmayanlara nef'i yokdur.

Ve Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- Hacc-ı Vedâ'da tıraş olduklarında şa'r-ı re'slerinin nısfını Talha'ya ihsân edip nısf-ı âharın dahi orada bir şecere üzerine ta'lîk edip sâir ashâb -radıyallâhu anhüm- ondan birer ikişer tel ahz ve teberrük edeler diye emir buyurdular. İşte veresenin zehâiri dahi böyle iddihâr olunmak tevârüs olunmuşdur. Zihî saâdet ki bu kemâlin sâhibi veyâ onun mu'tekıdi olup hâk-i pâyini tûtiyâ eyleye ve netîce-i hâli çeşm-i rûşenle mutâlaa kıla ki ol netîce sırr-ı Hakk'ın mazharda zuhûru ve onun yüzünden bürûzudur.

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ﴾[1]

Ya'nî Züleyhâ'nın Yûsuf hakkında nisveye ifâde etdiği kelâmı beyândır ki Züleyhâ'nın Yûsuf'u murâvedesi ve Yûsuf'un isti'sâmı mukarrerdir. Ve

[1] Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "Andolsun ben onun nefsinden murâd olmak istedim de o, iffetinden ötürü reddetti." Yûsuf, 12/32.

bundan fehm olunur ki Yûsuf'un nefsi nefs-i ma'sûmedir ki mutmeinnedir. Ve sülûk-i enbiyâ bu nefsin mertebesindendir, yoksa nefs-i emmâreden ve gayrıdan değil. Zîrâ bunların hakkında husûs üzere inâyet-i ezeliyye sebk etmekle hicâbları rakîk olmağın sühûletle sülûk hâsıl olup müddet-i kalîlede keşf-i ilâhî vâkı' olmuşdur. Nitekim Hazret-i Risâlet -sallallâhu aleyhi ve sellem- Mekke-i Mükerreme'de Cebel-i Nûr'da taabbüd ederler ve mu'tekif olurlardı. Ve altı ay kadar zamân rü'yâ-yı sâliha ile amel etdiler, tâ ki müfâcee-i vahy vâkı' oldu.

Ve Züleyhâ'dan murâd nefs-i emmâredir. Pes, nefs-i emmâre yüzünden **[346ª]** eğer Yûsuf'a ve eğer gayrı enbiyâya -aleyhimü's-selâm- zarar olmadı. Zîrâ kalblerinde nefs-i mutmeinneden burhânları var idi. Bu yüzden nefs-i emmârenin hükmü kuvvetde kaldı ve fi'le hurûc etmedi. Buradan dediler ki: Cemî'-i nüfûs aslında emmâredir, velâkin hükmünün zuhûr ve adem-i zuhûruyla beyne'n-nâs tefâvüt vardır. Bu cihetden kimine "avâmm" ve kimine "havâss" ve kimine "ehass" dediler.

Ve Züleyhâ'nın Yûsuf'a taarruzu iblîsin bir gece şihâb ile taarruzu gibi idi ki iki taarruz dahi müfîd olmadı. Ve âhir Züleyhâ kemer-bend teslîm oldu ve karîn-i Nebevî İslâm'a geldi ve mekr-i nefs ve şeytândan sâlim oldular. Ve Züleyhâ'nın murâvede etdiği nefs-i mutmeinne idi. Onun için Yûsuf ma'sûm oldu. Zîrâ nefs-i ma'sûme hevâya icâbet etmez ve bi'l-farz ba'zı dâiye olsa dahi [1]﴿تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ﴾ kabîlinden olur.

﴿وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَا آمُرُهُ لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُوناً مِنَ الصَّاغِرِينَ﴾[2]

Züleyhâ'nın ol vakitde nefsi emmâre olmakla nefs-i Yûsuf'u dahi kendi nefsine kıyâs edip âmire ve nefs-i Yûsuf me'mûre olmasını zann etdi ki ona zann-ı sû' derler. Zîrâ nefs-i Yûsuf ma'sûme ve mutmeinnedir. Pes, onun nefs-i emmâre-i Züleyhâ'ya müsâadesi muhâldir. Zîrâ "ısmet" dedikleri imtinâun bi'l-ğayrdır. Ve bir nesne ki tasarruf-i Hak'da ola ona teğayyür gelmez.

---

1 "...(Allâh'ı) hatırlarlar ve hemen (doğru yolu) görürler." el-A'râf, 7/201.

2 "O'na emrettiğimi yapmazsa elbette zindana atılacak ve zillete uğrayanlardan olacaktır." Yûsuf, 12/32.

Ve sicn -ki zindândır- murâd zindân-ı bedendir ki bu zindâna düşen sûretâ sâğir ve zelîl olur. Eğerçi bu zindân ârife sahrâdır. Zîrâ rûhun bu beden mahbesi olmasa âlem-i basîtda kalır ve suver-i esmâ ve sıfâtı seyr edemezdi. Zîrâ bu zindâna "âlem-i terkîb" derler ki fi'l-hakîka çeşm-i rûha âyîne gibidir ki onun sûretinden nazar eder. Ve bu hasrda ona ittisâ'-ı küllî vardır.

Pes, nefs-i Züleyhâ bilmedi ki bu zindânda mahbûs olmak nefs-i Yûsuf'a izzet ve ittisâ'dır. Onun için on iki sene habs-i zindân oldu, tâ ki eflâkin on iki burcunu seyr eyledi ve ona mülk ve melekûtda hafî nesne kalmadı. Ve bu hâlet ki vücûdunda zâhir oldu, ona binâen ehl-i sicn olanlara keşf-i esrâr ile duâ etdi. Bu sebebdendir ki mahbûs-i zindân olanların çeşm-i basîretleri güşâde ve rü'yâları sâdıka ve sâlihadır.

[346b]

﴿قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ﴾[1]

Ya'nî habs-i zindân olmak ârife sûret-i dıykda ittisâ' ve şekl-i tenezzülde terakkîdir. Onun için Ebü'l-beşer Âdem -aleyhi's-selâm- sahrâ-i melekûtdan çıkıp zindân-ı mülke geldi. Pes, orada şehevâtı üzerine kalsa kemâl-i âdemî ona hâsıl olmaz ve sâde kalırdı. Bu cihetden gerçi nefse şehevât ehabbdır. Zîrâ meyli esfel-i sâfilînedir ki siccîndir. Velâkin kalb ve rûha riyâzât ve mücâhedât ehabbdır. Zîrâ meyilleri a'lâ-yı ılliyyînedir ki âlem-i kuds ve cennet-i vasl-ı Rabbi'l-âlemîn[dir].

Ve ehabb -ki ef'al-i tafdîldir- işâret eder ki bi'l-külliyye hükm-i cesedden hurûc mümkin değildir. Belki def'-i zarûret edecek kadar ona dahi müsâade lâzımdır. Velâkin müsâade-i zarûriyye dahi bi-hükmi't-tab' değil, belki bi-hükmi'ş-şer'dir ki ona "nikâh-ı ma'nevî" derler. Onun için Yûsuf Züleyhâ'ya müsâade etmedi. Zîrâ arada nikâh yok idi. Çünki Züleyhâ'nın nefsi mutmeinne mertebesine erdi, Yûsuf onu nikâh-ı şer'î ile tezevvüc eyledi ve ondan veled-i sâlih zuhûr eyledi ki kalbdir.

---

[1] "Rabbim, zindan bunların benden istediklerinden bana daha hoştur" dedi." Yûsuf, 12/33.

Ve bundan fehm olundu ki nefs-i mutmeinne mertebesinde olan taallukātın cümlesi hakîkıyyedir ki nikâh-ı ma'nevîye mukārindir. İşte burada ehl-i hevâ ve şehvet hatâ edip kıyâs-i nefs ederler ve ehl-i tezkiyenin nefslerini kendi nefsleri gibi kıyâs eylerler, maa-hâzâ arada fârûk vardır. Ve hadîsde gelir ki: أَيُّكُمْ مِثْلِي[1] Ya'nî Cenâb-ı Nübüvvet ile ashâb arasında olan tefâvütü beyândır. Pes, verese ile sâir etbâ' dahi böyledir.

Tefekkür eyle ki dem misk ve hacer cevheriyyet mertebesin buldukda sâir dimâ' ve ahcâr onlarla berâberlik da'vâsın edemez ve etse bâtıldır. Zîrâ bir nesne fi'le gelmediği sûretde bâri kuvvet-i karîbede olmak gerekdir ve illâ halk-ı âlem nefs-i kuvvetde berâberdir. Meselâ bir mûrçenin fil olmağa kābiliyyeti vardır, velâkin ol kābiliyyet bi-hasebi'l-hikme bi'l-fi'l vücûd bulmaz. Ve hâr ve gül ve zâğ ve bülbül ve emsâli dahi böyledir. Ve nühâsın zehebiyyeti tarh-ı iksîre mevkūfdur ve nühâsda ol tarha kābiliyyet vardır. Zîrâ hacere tarh olunsa müessir olmaz. Zîrâ hacerde ol kābiliyyet yokdur. فافهم فإنّه من أسرار القدَر[2] **[347ª]**

Meselâ dıl'-i Âdem zâhiren Havvâ olmak münâsebeti yok iken ondan Havvâ tasvîr olundu. Zîrâ cüz'-i Âdem olmakla sûret-i âdemiyyeye duhûle kābiliyyeti var idi. Ve cüz'-i Âdem olmakdan kat'-ı nazar fî-nefsi'l-emr kābiliyyete söz olmaz. Meselâ Âdem'i anâsırdan terkîb eyledi, maa-hâzâ Âdem ile anâsırın zâhiren münâsebeti yok idi, velâkin ol anâsırın sûret-i âdemiyyeye duhûle aslında isti'dâdı var idi.

Ve bundan ahz olundu Âdem âlemden halk olundu. Zîrâ anâsır erkân-ı âlemdir ve türâb-ı Âdem vech-i arzın cümlesinden me'hûzdür. Pes, cesed ile arzı ve rûh ile semâyı muhît olup Âdem ve âlem bir oldu. Onun için ikisine "nüshateyn-i mütekābileteyn" derler, veled ile vâlid fi'l-hakîka bir olduğu gibi. Onun için الولد سرّ أبيه[3] denildi. Aceb sırr-ı ilâhîdir ki münteşir olmuşdur. Eğerçi değme bir ârifin onu cem' etmeğe iktidârı [yokdur].

---

1 "Hanginiz benim gibidir?" bk. Buhârî, Temennî 9, Savm 20, 48-50, Hudûd 42, İ'tisâm 5; Müslim, Sıyâm 57, 58, 60, 61.

2 Anla. Zîrâ bu kader sırlarındandır.

3 Çocuk babasının sırrıdır.

۞

﴿وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾[1]

Nefsin kuvvetinde emmâriyyet sıfatı olmağa işâretdir. Ya'nî eğer ısmet ve imtinâun bi'l-ğayr olmasa sabvet ve cehl hâsıl olur. Ya'nî cehlin sebebiyle sabvet vücûda gelir. Ve ol sabvet iffetden şehvete ve hüdâdan hevâya ve Hak'dan mâ-sivâya udûldür.

Ve nefsin sıfat-i asliyyesi emmâriyyet olduğuna delâlet eder. Şol ma'nâ ki nefs-i kümmel nâra tarh olunup ondan başka mahlûk halk olunur ve cehennem onunla mümteli' olur. Eğerçi onlar muazzeb değillerdir. Zîrâ hakîkatde insân-ı kâmile muzâf olmuşlardır. Onun için onlara bekā vardır. Zîrâ rûh-i hayvânî rûh-i insânînin eseri olmakla rûhun bekāsıyla bâkîdir, velâkin bu dâru'l-imtizâcda oldukça mevtın ve mahall bir olmak iktizâ etmişdir ki vücûd-i insânîdir. Eğerçi beyne'l-bahreyn fi'l-hakîka hâciz vardır. Pes, bu dârdan intikāl ve bu zuhûrdan butûna irtihâlden sonra karâr-ı vâhid karâreyn olur ki ikisi dahi insâna muzâfdır.

Ve bundan ahz olunur ki kıyâmet-i kübrâdan sonra devr-i küllî-i arş bâkîdir ve dâreyn bir yüzden neşv ü nemâdadır. Zîrâ netîce bî-netîcedir ve âhir bî-âhirdir ve icmâl tafsîldir. فاعلم ذلك يا عارف، فإنّه غاية وصف الواصف[2]

۞

[347b]

﴿فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾[3]

Ya'nî Allâh Teâlâ duâ-i Yûsuf'u müstecâb eyledi. Zîrâ ezelde lisân-ı isti'dâd ile duâ etmiş idi. Pes, ebedde dahi ol vechile zuhûr etdi. Nitekim Allâh Teâlâ'nın kendi zâtını Semî' ve Basîr ile vasf etdiği ona dâlldir. Zîrâ sıfât-i ilâhiyye ezeliyye ve ebediyyedir. Ve onun âlem-i ilmde mesmû' ve

---

1 "Eğer onların hilelerini benden uzak tutmazsan, onlara meyleder ve câhillerden olurum." Yûsuf, 12/33.

2 Bunu bil, ey ârif. Zîrâ bu vasfedenin vasfının sonudur.

3 "Rabbi onun duâsını kabûl etti ve kadınların hîlesini ondan uzaklaştırdı. Şüphesiz O işitendir bilendir." Yûsuf, 12/34.

mubsarı olan nesne âlem-i aynda dahi meşhûdudur ki murâd irâdetden tehallüf etmediği gibi ma'lûm dahi ilimden tehallüf etmez. Onun için Allâh Teâlâ'nın ilmini ittifâk ile vasf etmek câiz değildir. Ya'nî insândan keyfeme'ttefak nesne sâdır olduğu gibi Allâh Teâlâ'dan öyle sâdır olmaz. Belki Hak'dan sâdır olan umûrun cümlesi ilm-i kâmil üzerine mebnîdir ve illâ ba'zı mevâdda hatâ lâzım gelirdi. تعالى الله عن ذلك[1]

İmdi Züleyhâ-yı nefs ve nefs-i Züleyhâ Yûsuf'a ve Yûsuf-ı kalbe mekr murâd eyledi, sâir kuvâ-yı nefsâniyye ile, velâkin mekrine sûret verip kalbe zelel getiremedi. Zîrâ kalb sıfat-i istikāmetle muttasıf idi ki ısmet-i ilâhiyye ile sâbitü'l-kadem idi. Ve erbâb-ı inkârdan ne kadar nüfûs-i zâyia-i mekkâre var ise bunda dâhillerdir ki mekkâr iken gāyetinde hizlâna düşüp memkûr olurlar. Zîrâ kıyâs ederler ki mekrin mebdei kendileridir. قال تعالى: ﴿وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللهُ﴾ وقال تعالى: ﴿لَمَقْتُ اللهِ أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ﴾[2] Ya'nî onlar kendi nefslerine gazab etdikleri eser-i gazabı kendi üzerlerinde müşâhede etdikden sonradır. Pes, mebde-i gazab Allâh Teâlâ'nın gazabıdır. قال الله تعالى: ﴿يَدُ اللهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ﴾[3] Ya'nî yed-i Hak ve mezâhir-i kudret sâirler üzerine gāliblerdir.

Pes, enbiyâ ne vechile mansûr oldularsa evliyâ dahi ol vechile mansûr oldular. قال تعالى: ﴿إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا﴾[4] Ya'nî irşâd-ı halk ile me'mûr olan lâcerem mansûrdur. Zîrâ nebiyy-i meb'ûs gibidir. Pes, bu makūleler te'yîd-i melekûtî ile müeyyedlerdir ki bunların cünûdu ﴿وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ﴾[5] mazmûnundan mübeyyen olur. Ya'nî mekrin bir nev'i dahi budur ki hâtırlara gelmeyip tedbîrlerden hâric olan vechile mekr eder ve murâd etdiği abdi keyd-i a'dâdan tahlîs eyler. قال تعالى: ﴿وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ﴾[6] Ya'nî

---

1 Allah bundan yücedir.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Onlar tuzak kurdular, Allah da tuzak kurdu." (Âl-i İmrân, 3/54). Allah Teâlâ yine buyurdu: "Allâh'ın gazabı, sizin kendi kendinize kızmanızdan daha büyüktür." (Gāfir, 40/10).

3 Allah Teâlâ buyurdu: "Allâh'ın eli onların ellerinin üzerindedir." el-Fetih, 48/10.

4 Allah Teâlâ buyurdu: "Elbette peygamberlerimize yardım ederiz." Gāfir, 40/51.

5 "Rabbinin ordularını O'ndan başkası bilmez." el-Müddessir, 74/31.

6 Allah Teâlâ buyurdu: "Nerede olsanız, O sizinle berâberdir." el-Hadîd, 57/4.

Hakk'ın **[348ª]** maiyyeti kendine izâfet etdiği cünûdun maiyyetini dahi iktizâ eder. Ve cünûd fi'l-hakîka cünûd-i ervâh ve envârdır, yoksa cünûd ecsâm ve zulümât değildir. [1]﴿وَاللهُ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ﴾ Pes, ona göre tedbîr ve def' eder.

﴿ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا ٱلْآيَاتِ لَيَسْجُنُنَّهُ حَتَّى حِينٍ﴾[2]

Maksûd rûh-i insânînin bedenden vakt-i müfârakati gelinceye dek habs-i zindân-ı beden olduğuna işâretdir. Çünki ecel-i muayyen hulûl ede, ibtilâ tamâm olur. Bu yüzden mübtedîye sabr ve müntehîye tevakkuf lâzımdır. Zîrâ tertîb-i ilâhî tedrîc iktizâ etmişdir. Eğer ta'cîl iktizâ edeydi a'dâ-yı enbiyâ tarfetü'l-aynde helâk olurlardı.

Nazar eyle ki Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- on üç sene Mekke-i Mükerreme'de ve on sene Medîne-i Münevvere'de ezâ-yı halk ile mübtelâ olup [3]ما أوذي نبيّ مثل ما أوذيتُ buyurdular. Ve yine hadîsde gelir ki: لقد أُخِفتُ في الله وَما يُخافُ أحدٌ، ولقد أُوذيتُ في الله وما يؤذَى أحدٌ، ولقد أتى علي ثلثون من يوم وليلة وما لنا طعامٌ إلاّ شيئٌ يُواري إِبطُ بلال[4] Ya'nî Seyyidü'l-mahbûbîn iken belâ yüzünde bir vechile idi, nâs O'nu ihâfe etdikleri gibi hiçbir ferdi ihâfe etmediler ve O'na olan eziyyet ve cefâ ile hiçbir kimse eziyyet ve cefâ olunmadı. Ve zühd yüzünde dahi şöyle idi: Cemî'-i zühhâdın ezhedi idi, maa-hâzâ hazâinü's-semâvât ve'l-arz O'na i'tâ olunmuş idi.

Gel imdi bu esrârın netîcesine eregör ki [5]﴿وَوَجَدَكَ عَائِلاً فَأَغْنَى﴾ sırrı yine fakra rucû' etdi ki fakr-ı hakîkîdir. Ve ona "mertebe-i ekmeliyyet" derler.

---

1 "Allah onların yapmakta olduklarından haberdârdır." en-Nûr, 24/30.

2 "Sonra bu delilleri gördükleri halde yine onu bir süre zindana atmaları kendilerine uygun göründü." Yûsuf, 12/35.

3 "Bana yapılan eziyet hiçbir peygambere yapılmadı." bk. Tirmizî, Kıyâmet 34; İbn Mâce, Mukaddime 11.

4 "Allah yolunda korkutulduğum kadar hiç kimse korkutulmamıştır. Allah yolunda bana edilen eziyet kimseye edilmemiştir. Üzerimden otuz gün ve gece geçti de Bilâl'in koltuğu altında saklayacağı kadar bir parça yiyecekten başka yiyeceğimiz yoktu." Tirmizî, Kıyâmet 34; İbn Mâce, Mukaddime 11.

5 "Seni fakîr bulup zengin etmedi mi?" ed-Duhâ, 93/8.

"Ya küffâr bu kadar âyât-i izâmı müşâhededen sonra bu muâmele-i sû'u niçin etdiler?" dersen, cevâb budur ki: Âyâtı görmeğe göz gerekdir. Onlar ise mâder-zâd a'mâlardır. Pes, ol muâmelât onların taayyünât ve ahkâm-ı taayyünâtına râci'dir, yoksa enbiyâ ve evliyâ cânibine râci' muktazî yokdur. Şu kadar vardır ki belâyâ cilâ-i âyîneye vesîle ve saykaldir. Nitekim nice kerre şerh olunmuşdur. Pes, ba'de'l-kemâl ibtilâ bâkîdir. Zîrâ hükm-i beşeriyyetde iştirâk vardır. Çünki vakt-i inhilâl gele ukdeler çözülür ve müteceddid sûret düzülür ki sûret-i ûlânın netîcesidir.

[348[b]]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ﴾[1]

Ya'nî Allâh Teâlâ'nın Hazret-i Mûsâ'yı birâderi Hârûn ile -aleyhime's-selâm- te'yîd edip emr-i nübüvvetde biribirine muzâhir ve muâvin kıldığı işâret eder ki rûh-i insânîyi dahi akl-ı kudsî ile te'yîd eyleyip emr-i velâyetde biribirine mukārin kıldı. Zîrâ akıl dahi rûhun birâderidir ki ikisi dahi nûr-i Hak'dan tevellüd etmişlerdir ve nûrâniyyetleri hasebiyle biribirlerine imdâd ederler. Ve aslında ikisi şey'-i vâhiddir, velâkin ikisi bir batnı şakk edip şakîk olmuşlar ve sûreteyn-i muhtelifeteynde zuhûr bulmuşlardır. Onun için أبوهم واحد وأمّهاتهم شتّى[2] denildi. Ya'nî asılları cihetinden nefs-i vâhidedir ki Âdemdir. Ve Havvâ cihetinden dahi gerçi vahdet vardır, fe-emmâ Havvâ Âdem'in fer'idir ki onun dıl'inden halk olunmuşdur.

Bu sebebden "tabâi'-i muhtelife" derler, "ervâh-ı muhtelife" demezler. Belki ervâh hakkında "cünûd-i mücennede" -ya'nî müctemia- denildi. Ve ictimâ'ları vahdetlerin iktizâ eder. Tabâi' ise böyle değildir. Zîrâ anâsır-ı muhtelifeye râci'dir ki türâb ve âb ve hevâ' ve âteşdir. Tabâi' ise ümmehât-dır. Bu cihetden ümmehât-i şettâ oldu. Onun için hayât ve ilim ve irâdet ve kudret, ümmehât-i sıfât oldu. Maa-hâzâ mevsûf şey'-i vahiddir. Ve bu sebebden tabâi'-i erba'ı bu ümmehâta ircâ' eylediler. Ya'nî hayâtın tab'ı hârr ve ilmin tab'ı ratb ve irâdetin tab'ı bürûdet ve kudretin tab'ı yübûsetdir.

---

1 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu: "Seni kardeşinle kuvvetlendireceğiz." el-Kasas, 28/35.

2 Babaları bir, anneleri farklı farklıdır.

Eğerçi hayâtda sâir tabâi‘ dahi mündericdir, fe-emmâ gālib olan harâretdir. Sâir sıfâtda dahi gālibiyyet ve mağlûbiyyet böyledir. İşte âsâr-ı kevniyye, husûsâ ki kevn-i câmi‘-i insânî bu sıfâtın mezâhiridir. Eğerçi zuhûrda ihtilâf vardır. Zîrâ bi'l-fi‘l mazhariyyet değme efrâdda bulunmaz ve cem‘iyyeti dahi nâdirdir.

Ve şol kimsede ki harâret ve rutûbetin mecmû‘u mevcûd ola, kābil-i hak olup isr-i enbiyâya ıktifâ **[349ª]** eyler. Ve bürûdet ve yübûset müctemi‘ olan mizâclar bunun hilâfınadır. Onun için ba‘zı eşhâsda hakka kābiliyyet yokdur. Ve ikisi dahi ayn-ı sâbitesinin muktezâsıdır. [1]﴿فَالْحُكْمُ لِلّٰهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ﴾ Bu cihetden, ya‘nî harâret ve rutûbeti gālib olanlar biribirlerine emr-i dînde muâvenet ederler. Zîrâ akılları akl-ı küllden müstefâddır. Nitekim bürûdet ve yübûseti gālib olanlar dahi emr-i dünyâda biribirlerine muâvenetde böyledir. Zîrâ akılları akl-ı cüz'îdir. Bu cihetden akl-ı küllî ehline mâl ve bedenle hizmet etmezler ve muâvenetde bulunmazlar. Zîrâ miyânda cihet-i câmia yokdur ve onlara ihvân denilmez. Zîrâ ihvânda biribirini şedd ve takviyet vardır.

Ve bu ma‘nâdandır ki Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem-: "*Benden sonra gelen ihvânıma selâm ediniz*"[2] diye tavsiye eyledi. Ya‘nî her asrda takviyet-i dîn ve muzâheret-i şer‘-i mübîn edenler ihvân-ı Cenâb-ı Nübüvvet'dir. Zihî saâdet ki zâhir ve bâtın-ı şer‘i muhâfaza ve Kitâb ve sünneti her hâlde murâât eyleye.

Ve bu sırra işâret için Kur'ân'da gelir: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُو بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ﴾[3] Ya‘nî ıslâh beyne'l-ihvân ayn-ı muâvenetdir ki onda sırr-ı şakîkıyyet vardır. Nitekim hilâfda olanlarda sırr-ı şekāvet vardır. قال تعالى: ﴿وَكَانَ الْكَافِرُ عَلَى رَبِّهِ ظَهِيراً﴾ نسأل الحقّ تعالى المظاهرة له ونعوذ به من المظاهرة

---

1 "Artık hüküm, yüce ve büyük olan Allâh'ındır." Gāfir, 40/12.

2 Bezzâr, *Müsned*, V, 396; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, Dimaşk ty. IX, 25.

3 "Mü'minler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin." el-Hucurât, 49/10.

[1]عليه Ve hadîsde gelir: [2]وكونوا إخواناً في الله Ya'nî râh-ı Hak'da ihvân olunuz, yoksa sebîl-i nefs ve şeytânda değil.

Nazar eyle ki her asrda muîn-i Hak kıllet üzerinedir. Ve onlar ki ehl-i da'vâdır, fi'l-hakîka muîn-i nefs ve şeytândır. Meselâ ba'zı ferâine ve decâcile hükmünde olanlar "gayret-i Hak galebe edip söyleriz ve işleriz" derler. Maa-hâzâ bilmezler ki hareketleri nefs ve şeytân iledir. Onun için o makūlelerin tasallutu ile dîn ve dünyâ harâb olmakdadır. Eğerçi fehm eder nâdirdir. Zîrâ ekser-i nâs zâhir-bîndir ki hakāikdan bî-haberlerdir. Zavâhir ise bevâtın üzerine mebnîdir. Pes, şol yerde ki zavâhir ve kavâlibden **[349[b]]** gayrı yokdur, zâhiri ıslâh ve bâtını ifsâddır. [3]﴿وَكَانَ أَمْرُ اللهِ قَدَراً مَقْدُوراً﴾ Ya'nî her vakt-i muayyende zuhûr edecek bir emr-i ilâhî vardır ki muktezâ-yı zamâna göredir. Pes, mükâşif bâtına nazar edip sükût eder. Ve vech-i arzda olan ahvâl mefâtîh gibidir ki her bir hâl hayran ve şerran bir bâbı feth eder ve netîceyi gösterir. Ve gâh olur ki zarar-ı âmm olur ve husûs üzerine olduğu sûretde evliyâ mahfûz olurlar. Onun için buyurur:

﴿وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَاناً فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا﴾[4]

Ya'nî mu'cizât-i asâ ve emsâli hasebiyle Mûsâ ve Hârûn'a -aleyhime's-selâm- Fir'avn ve kavmi zafer bulmadıkları gibi âyât-i beyyinât sebebiyle dahi akıl ve rûha nefs ve tabîat zafer bulmaz. Belki bunlar a'zâ ve kuvâya gālib olup onların ahkâmına vücûd göstermezler, ehl-i zimmet ehl-i İslâm arasında mağlûb oldukları gibi. Belki anâsır ve tabâi' onlara esîr ve hizmetkâr olur. Zîrâ âfâkda cemî'-i eşyâ insân-ı kâmile secde edicek enfüs dahi böyledir. Nazar eyle ki sultân -ki kalb-i âlemdir- sâlih olıcak raiyyet ona tav'an ser-fürû ederler. Ve fâsık olıcak ihtilâl-i âlem hâsıl olup terkîb-i vücûd çözülür ve sûret-i âlem teğayyür bulur ve a'dâ tasallut eder. Pes, cihâd-

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Kâfir, Rabbine karşı (şeytâna) yardımcıdır." (el-Furkān, 25/55). Hak Teâlâ'dan O'nun lehinde yardım etmeyi dileriz, aleyhinde yardımda bulunmaktan ise O'na sığınırız.

2 bk. Buhârî, Edeb 57, 58, 62; Müslim, Birr 23, 24, 28, 30-32; Ebû Dâvûd, Edeb 47; Tirmizî, Birr 24; İbn Mâce, Duâ 5.

3 "Allâh'ın emri, takdîr olunmuş bir kaderdir." el-Ahzâb, 33/38.

4 "Ve size öyle bir kudret vereceğiz ki onlar size aslâ erişemeyecekler." el-Kasas, 28/35.

ı ekber ne kadar kuvvetli olsa a'dâ-i zâhire dahi za'f kabûl eder ve نُصِرْتُ بالرُّعْب من مَسيرة شهر[1] sırrı zuhûr eyler ve ekser-i evkātde def' için harekete dahi muhtâc olmaz, belki hareket-i ma'neviyye kâfî olur. Ya'nî teveccüh-i bâtın hasebiyle cünûd-i ervâhdan takviyet hâsıl olur.

Ya'nî قال تعالى: ﴿إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلاَئِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا﴾[2] bu âyetden iki nesne fehm olundu ki: Biri te'yîd-i ervâhdır ki melâikedir. Ve biri vahy-i melâikedir. Ve vahy gerçi kalbe ilkā-i ma'nâdır ki evveli basît ve âhiri mürekkebdir, velâkin nev'-i müşâhedeyi dahi müştemildir. Zîrâ vahy inkişâf-ı basîret üzerine mebnîdir. Pes, "Melâikede aslâ müşâhede yokdur" dememek gerekdir. Zîrâ ﴿أَنِّي مَعَكُمْ﴾[3] vefkınce onlarda bi'l-fi'l sırr-ı maiyyet vardır, insânda olduğu gibi. Eğerçi insânda olan cem'iyyet **[350ª]** melekde yokdur.

Ve bundan zâhir olur ki insândan yalnız mazhar-ı cemâl olan melek gibidir ki cenâh-ı vâhid üzerine; ve yalnız mazhar-ı celâl olan şeytân gibidir ki bu dahi cenâh-ı vâhid üzerinedir. Ve cemâl ve celâli cem' eden ehl-i kemâldir ki ona "âdem-i hakîkî" derler. Ve âdem-i hakîkî mazhar-ı celâl olmakla şeytân olmak lâzım gelmez. Zîrâ şeytânda celâl bi'l-fi'l ve âdem-i hakîkîde bi'l-kuvvedir. Velâkin mertebe-i celâle lâyık olan ulûm ile kāimdir. Ve onun celâliyyeti mazhar-ı kudret olduğudur.

Pes, zâhirde netîce cemâl ve bâtında celâl ve mertebede kemâldir. Ve âyât-i Kur'âniyye ne vechile bu üç mertebeyi câmi' ise vücûd-i insânî dahi müştemildir. Zîrâ mushaf-ı tekvînî mushaf-ı tenzîlîye mukābildir ki biribirinin âyînesidir. Onun için demişlerdir ki: Muhammed'e nazar eden âyât-i Kur'ân'a ve âyât-i Kur'ân'a nazar eden dahi Muhammed'e nazar eylesin. Zîrâ Kur'ân hakāikı câmi'dir. Ve hakāik-ı Kur'âniyye ile mütehakkık olan dahi Kur'ân'dır. Zîrâ söz sûret-i taayyünde değildir, belki sırr-ı taayyünde-

---

1 "Bir aylık mesâfeden korku vermekle muzaffer kılındım." Buhârî, Teyemmüm 1, Salât 56, Humus 8; Müslim, Mesâcid 3; Nesâî, Gusül 26.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Hani Rabbin meleklere: "Ben sizinle berâberim, siz îmân edenlere sebat verin" diye vahyediyordu." el-Enfâl, 8/12.

3 "Ben sizinle berâberim." el-Enfâl, 8/12.

dir. Meselâ sultânla vezîr hükümde birdir. Eğerçi sûret-i taayyünde muhtelifdir. Mushafeyn dahi böyledir ki birinin zâhiri hurûf ve kelimât ve âyât ve süverdir. Ve birinin zâhiri cild ve lahm ve şahm ve azmdır. Ve bu i'tibar ile muhteliflerdir, fe-emmâ mecmau'l-hakāik olmakla sırr-ı Kur'ân ondadır. Ve Kur'âniyyet ondan kuvâ ve a'zâya dahi sârî olup müsemmâ-yı insân min-haysü'l-mecmû' أنا القرآن[1] demek bundan gelir.

Bu sırra vâkıf olmayan kāiline dahl eder. Kıyâs eyler ki mahlûk gayr-i mahlûk ile mümtezic olur veyâ mahlûka gayr-i mahlûk ismi ıtlâk olunur. Maa-hâzâ hiçbir ferdin ﴿هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيّاً﴾[2] mûcebince Allâh ismiyle tesmiye olunduğu yokdur. Pes, ulûhiyyet şirket kabûl etmeyicek sıfat-i ilâhiyye olan nice şirket kabûl eder? İşte bu mukaddimâtı böyle temhîd etdikleri kusûr-ı akldan ve sû-i fehmden nâşîdir. أين الثّريّا من يد المتطاول[3]

Ve tâife-i Hurûfiyye'nin mezmûm oldukları zavâhiri terklerine binâendir ve illâ esrâr-ı hurûfdan bahs etmek ve vücûd-i insânda suver ve esrârın bulmak irfân ve vicdândan ve netîceye fi'l-cümle vukūfdandır. Fa'lem zâlik.

[350b]

فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرٌ[4]

Ya'nî semâvât ki seb' tıbâkdır, her birinde başka emr-i rahmânî ve sırr-ı sübhânî vardır. Ve yedi aded olduğu sıfât-i seb'a râci'dir ki hayât ve ilim ve irâdet ve kudret ve sem' ve basar ve kelâmdır. Ve nüzûl i'tibâriyle yedinci felekü'l-kamerdir ki mazhar-ı kelâmdır. Onun için Kur'ân ibtidâ cümleten vâhideten orada beytü'l-izze nâm mahall-i şerîfe vaz' olunmuşdur. Kur'ân ise kelâmullâhdır.

Ve her seher-i a'lâda Allâh Teâlâ felek-i kamere, ya'nî semâ-i dünyâya nüzûl edip ibâdına hitâb eyler. Pes, semâ-i dünyâda olan "emr"den murâd

---

1 Ben Kur'ân'ım.
2 "Hiç O'nun adıyla anılanı biliyor musun?" Meryem, 19/65.
3 Süreyyâ yıldızı nerede, ona dil uzatan kimsenin eli nerede?
4 Her semâda bir iş vardır.

emr-i kelâm oldu. Zîrâ kelâm makām-ı kurba mahsûsdur. Ya'nî hitâb olduğu cihetden kurb iktizâ eder. Kurb dahi abde göre mu'teberdir. Zîrâ Hak Teâlâ gerçi kendi zâtını karîb olmakla vasf eyledi, velâkin kurb ve bu'd umûr-i izâfiyyedendir ki Hakk'a nisbetle birdir. Ve abde nisbetle fark vardır ve makām-ı farkın hükmü bu farkdır.

Ve insânın merâtib-i kalbiyyesi yedidir ki "atvâr-ı seb'a" derler. Bi-hasebi't-tenezzül yedincisi sadrdır ki felek-i kamer mertebesidir. Onun için erbâb-ı münâzelât bi-hasebi'l-gālib tavr-ı sadrdan haber verirler ve "Sadrıma şöyle vâkı' oldu" derler. Zîrâ mahall-i hitâbdır ki akrab-i menâzildir. Eğerçi bu sadr fi'l-hakîka kalbdir. Zîrâ kalbin zâhiri olan sadr fi'l-cümle vehm ve hayâl ile meşûbdur. Âlem-i hakîkatde ise şevb olmaz. Zîrâ âlem-i kudsdür.

İmdi insân eb'ad-i menâzilden ahze kādir olmadığı sûretde bâri akrab-i menâzilden ahz etmek gerekdir. Ve eb'ad-i menâzilden murâd âlem-i kudsdür ki cemî'-i taayyünâtın fevkındedir. Nazar eyle insâna ki bu terkîbin ucundan ne kayd-ı azîme düşmüşdür ki inhilâl vâkı' olmadıkça âlem-i basîta urûc edemez ve mücerredât derecesine doğru yürüyüp gidemez. Bu cihetden kimi mevâlîdde ve kimi anâsırda ve kimi tabâi'de kalmışdır ki âlem-i kevnden taşra çıkamamışdır. Asl-ı fezâ-i vâsi' ise bunun mâ-verâsıdadır ki âlem-i ceberût ve âlem-i lâhûtdur ki âlem-i vücûbdur. Zîrâ âlem-i kevn mudayyak ve mahsûrdur ki mâ-verâsına nisbetle sahrâdan zindân gibidir.

[351ª] Vücûd-i insânînin sûreti gibi ki sûret-i âleme göre zindân gibidir. Onun için Kur'ân'da gelir: [1]﴿لَخَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ﴾ Ya'nî gerçi âlem ve âdemin halkı fi'l-hakîka birdir, velâkin delâlet cihetinden fark vardır ki âlem-i asğardan âlem-i ekberi bulup çıkarmak değme bir ârife müeyesser değildir. Zîrâ icmâl ile tafsîl bir değildir. Ya'nî tafsîl icmâlden evsa'dır, sahrâ zindândan evsa' olduğu gibi. Çünki ilimde vüs'at ola, icmâl ve tafsîl ve metn ve şerh berâber olur. Bu cihetden: العلم نقطةٌ كثّرها

[1] "Elbette göklerin ve yerin yaratılması, insânların yaratılmasından daha büyüktür." Gāfir, 40/57.

الجاهلون[1] dediler. El-hâsıl cemî'-i mukaddimâtın netîcesi bir noktadır. Onun için hadsi gālib olanlar sühûletle ahz ederler. İşte meşârib-i kümmel ile sâirlerin meşrebleri miyânında fark bu vechiledir.

لَا سَبِيلَ إِلَى الْخَيْرِ إِلَّا بِتَرْكِ الشَّرِّ[2]

Ya'nî terakkîye tarîk yokdur, illâ esbâb-ı tenezzülü terk ile vardır. Onun için tenezzül vâkı' oldukda riyâzât ve mücâhedât ederler, tâ ki ol tenezzül terakkîye mübeddel ola. Meselâ fi'lden fi'le veyâ terkden terke veyâ fi'lden terke veyâ terkden fi'le hareket ederler ki ona sülûk derler. Ve bu makūle harekât ile ser-menzil-i murâda erişirler.

Ve Ebû Saîd Harrâz -kuddise sirruh- demişdir ki: حَسنات الأبرار سيّئات المُقرّبين[3] Ya'nî mukarrabînin terk etdiği kâr, ebrâra göre hasene ve terakkî ve mukarrabîne göre tenezzül olur. Pes, terakkî ve tenezzül izâfâtdandır, menâsıb-ı dünyeviyye gibi, saltanat mertebesine varınca. Ondan sonra tenezzül kalmaz. Ya'nî mertebe cihetinden. Velâkin seyr fillâh cihetine nihâyet olmaz. Onun için demişlerdir ki: Ba'zı efrâd vardır ki kutbdan a'lemdir. Ve insân içinde ekâmil-i nâs vardır ki ba'zı enbiyâdan ilimde terakkî üzerinedir. Eğerçi makām-ı nübüvvetle bi'l-fi'l muttasıf değildir, fe-emmâ ulûm yüzünde tefâvüte mâni' yokdur. Meselâ raiyyet vardır ki sultândan a'lemdir, eğerçi sultân rütbe cihetinden a'lâdır.

İşte melâike ve husûsâ mücerredât ile insân-ı kâmilin hâli budur ki insân **[351b]** onlardan efdaldir. Zîrâ söz uluvv-i mekânda değil belki uluvv-i mekânetdedir. Ve mücerredâtda müşâhedede istiğrâk yüzünden mekânet ve menzilet olsa dahi insân-ı kâmilden efdal olmak lâzım gelmez. Zîrâ istiğrâk-ı mezkûr mertebe-i ev-ednâdır. Fakat insân-ı kâmil ise kābe kavseyni ev-ednânın urûcen ve nüzûlen miyânını cem' eylemiş ve şems ve kamerin mecmû'u olmuşdur ki hem zâhir ve hem mazhar ve hem mütecellî ve hem

---

1 İlim bir noktadır, câhiller onu çoğalttı.
2 Hayr için şerri terk etmekten başka yol yoktur.
3 Ebrârın hasenâtı, mukarrabînin seyyiâtıdır.

müstetirdir. Pes, gerçi cesedi esfeldedir -ki arzdır-, fe-emmâ kalbi a'lâdadır -ki semâdır-. Ve rûhu mücerredât mertebesindedir. Ve sırrı âlem-i ceberûtda ve lâhûtdadır. Bu cihetden câmi'u'l-gayb ve'ş-şehâde ve mecmûa-i sûret ve ma'nâdır. Zîrâ mücerredâtda sûret yokdur.

Ve melâikede olan sûret dahi sûret-i nâkısadır. Meselâ Cibrîl ki altı yüz kanadı vardır, Rasûlullâh'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- ondan yüz ziyâdedir ki yedi ismin mazhar-ı tâmmıdır ki her isim hakîkatde yüzdür. Bu cihetden leyle-i mi'râcda Rasûlullâh'ın pervâz etdiği a'lâya Cibrîl pervâz etmedi. Zîrâ onun câzibesi sidretü'l-müntehâya dek idi ve Rasûlullâh'ın aksa'l-ekāsîye dek idi. Onun için hazret-i zâta dek sefer kıldı ve sûretden ma'nâya ve ma'nâdan hakîkate vusûl buldu ve ism-i Hakk'a kemâ yenbağî mazhar oldu. Eğerçi أنا العبد[1] demekden gayrı kelâmı yok idi. Zîrâ Hak O'nu kendi lisânından ihkāk etdi ve ona kendi lisânından "Ene'l-Hak" demeğe hâcet komadı. قال تعالى: ﴿وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللهَ رَمَى﴾[2]

Suâl olunursa ki: Kümmel-i evliyâya dahi bu ıtlâkdan hisse var mıdır? Cevâb budur ki: Metbû'un [kemâli] tâbi'in kemâlidir. Pes, nefh-i rûhda evlâd-ı Âdem -aleyhi's-selâm- Âdem'in zımnında olduğu gibi, ıtlâkāt-i Kur'âniyye'de dahi ekâmil-i beşer Fahru'l-beşer ile bile idi. Şol cihetden ki ekâmilin tıyneti onun tıyneti ile tahmîr olunmuşdur.

Pes, ekâmil-i ümmet dahi abdullâh ve abdü'l-Hak oldu. Abd ise أنا المولى[3] demez. Belki hakîkat-i ubûdiyyetle muttasıf ise **[352ª]** Mevlâ'sı onu ta'zîm edip "*O, benim görür gözüm ve işitir kulağım ve tutar elimdir*"[4] der. Ve böyle demek abdi da'vâdan müğnîdir. Nitekim ba'zı selâtıyn ba'zı evliyâya: "Saltanat bizim değil, sizindir" diye teşrîf etmişdir. Böyle demekde ise halel yokdur, belki halel ol velînin: "Ben sultân-ı vaktim." demesindedir. Veliyy-i kâmil ise nizâm-ı âlem için mürseldir. Da'vâ-yı mezkûr ise ihtilâle

---

1 "Ben kulum." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Bazı tasavvufî eserlerde hadis olarak geçmektedir. Örnek olarak bk. Rûzbihân Baklî, *Arâisü'l-beyân*, I, 291; a.mlf., *Meşrebü'l-ervâh*, s. 44.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı." el-Enfâl, 8/17.

3 Ben Mevlâ'yım/efendiyim.

4 bk. Buhârî, Rikāk 38.

müeddîdir. Onun için hadîsde gelir ki: "*Kaçan iki sultâna mübâyaa olunsa ikinciyi katlediniz.*"[1] Zîrâ sebeb-i mefsede ve ihtilâl odur, evvelki değil.

Bu cihetden ketm-i esrâr ile tavsiye-i müekkede vâkı' oldu. Zîrâ keşf-i râz etmek da'vâ-yı saltanat gibidir. Ve dünyâda ne kadar mestûr geldi ise avamm-ı nâs elinden bî-huzûr olmadılar. Hattâ Mansûr-i Hallâc gününde Cüneyd-i Bağdâdî seyyidü't-tâife iken mezheb-i Sevr üzerine fetvâya meşgūl idi ve onunla tesettür eyledi ve masûn oldu.

Ve her kim bu câddeden çıkdıysa âhir mübtelâ oldu. Mansûr gibi ki Bağdâd'da berdâr oldu. Ve Şihâbuddîn ve Nesîmî gibi ki Haleb'de maktûl oldular. Ve Kemâl-i Ümmî gibi ki Teke vilâyetinde maslûb oldu. Ve Bedreddîn gibi ki enfüs mertebesini âfâka haml etdi ve saltanat da'vâsına düşüp âhir bilâd-ı Rûmiyye'den Siroz nâm şehirde salb olundu.

Ve onun *Vâridât* nâm kitâbında ba'zı sakat nesne vardır, velâkin irfân ve vicdânı tâmm olmayan ona vâkıf olmaz ve onu sedîd kıyâs eder. Ve ezcümle, Hazret-i Îsâ'ya -aleyhi's-selâm- "rûh-i mücessem" dediğidir. Bu ise galatdır. Zîrâ rûh-i mücessem Cibrîl gibidir ki hakîkat-i melekiyyesi üzerine bâkî iken sûret-i Dihye'de görünürdü. Îsâ ise böyle değildir. Belki Meryem'den tevellüd etmişdir ki Meryem beşerdir. Pes, onun rûh olduğu galebe-i rûhâniyyetledir, yoksa hakîkat-i beşeriyyeden hâric olduğu yokdur. Ve İlyâs dahi İdrîs'in bir sûretidir, yoksa rûh-i mahz değildir. İşte ma'rifetde bu bâb meftûh olmadıkça netîceye vusûl müyesser olmaz.

[352b]

Azîz olasın şerîf olasın
Kesâfet gidip latîf olasın
Çekip elini cümle sivâdan
Afîf olasın afîf olasın

Fukarâ tevhîd-i işrâkda iken vâkı' olan rubâî-i gaybîdir. Ve bundan fehm olunur ki cemî'-i elsine lisân-ı Hak'dır ki mahalline göre kisve-i mahsûsa telebbüs etmişdir, Arabiyyet ve Acemiyyet ve Türkiyyet ve emsâli gibi.

---

[1] Müslim, İmâre, 61.

Çünki Hâtemu'l-enbiyâ -aleyhi ve aleyhimü's-salâtü ve's-selâm- lisân-ı Arab üzerine meb'ûs oldu, lâ-cerem Kur'ân sûret-i Arabiyye'de geldi ki ﴿إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآناً عَرَبِيّاً﴾[1] budur.

Pes, kelâm-ı nefsî birdir, velâkin suver-i muhtelifede temessül etmişdir. Ve Kur'ân mu'ciz ve sâir kütüb-i ilâhiyye ve elsine-i muhtelife mu'ciz değildir. Ve bunda Cenâb-ı Nübüvvet'in sâir enbiyâ üzerine fazlına işâretdir ki Kur'ân'ın misli olmadığı gibi Rasûlullâh'ın dahi misli yokdur. Ve ekâmil-i ümmete dahi buradan fazl sârî oldu.

Ve Fârisî olana Arabî ilkā olunduğu gibi Fârisî dahi ilkā olundu. Ve Türkî olana Arabî ve Fârisî ilkā olunduğu gibi Türkî dahi ilkā olundu, velâkin ilkā olunan kelimâtın maânîsi dahi ilkā olunursa kemâldir. Ve ba'zı evliyâ-i kürdiyye demişdir ki: أمسيتُ كُرديّاً وأصبحتُ عربيّاً[2] Ya'nî vakt-i mesâda lisân-ı Arabî'ye vâkıf değil iken vakt-i sabâhda vâkıf oldu. Ya'nî ma'lûmu olan ma'nâyı lisân-ı Arabî ile telaffuza kādir oldu. Ve lisân-ı Türkî ile ilkā olunan maânîyi fehm etdiği gibi lisân-ı Arabî ile ilkā olunanı dahi fehm eyledi. Zîrâ kendine kelâm-ı nefsînin sırrı ilkā olunmuş idi.

Pes, ol külliyyet onu cemî'-i cüz'iyyâtı muhît kıldı ve maksime vusûl aksâma duhûlü muktazî oldu. Nitekim Hatmü'l-evliyâ -kuddise sirruh- "Yez-diyâr" lafzı ile hitâb olundu, maa-hâzâ kendi lisânı değil. Velâkin ma'nâsı dahi ilkā olundu ki "memsûkü'd-dâr" demekdir. Ya'nî Allâh Teâlâ bu dâr-ı vücûdu onunla mesk ve zabt eder. Pes, onda sırr-ı ulûhiyyet vardır. Zîrâ Kur'ân'da gelir: ﴿إِنَّ اللهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولاَ﴾[3] Ya'nî **[353ª]** eğer dünyâda her asrda mazhar-ı sırr-ı ulûhiyyet olmayaydı, semâvât ve arz makārrından zâil olup bî-rûh cesed mütelâşî olduğu gibi onlar dahi mütelâşî olurlardı.

Ve her asrda kutb-i vücûd dahi vâhid oldu. Zîrâ adem-i vücûdundan fesâd lâzım geldiği gibi taaddüdünden dahi lâzım gelir. قال تعالى: ﴿لَوْ كَانَ

---

1 "Biz onu Arapça bir Kur'ân kıldık." ez-Zuhruf, 43/3.

2 Kürd olarak akşamladım, Arab olarak sabahladım.

3 "Şüphesiz gökleri ve yeri Allah yok olmamaları için tutmaktadır." Fâtır, 35/41.

﴿فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللهُ لَفَسَدَتَا﴾[1] Ya'nî âlem ser-tâ-pâ bir cesed gibidir. Ve bir cesedde iki rûh olmaz. Pes, âlemde dahi iki kayyûm olmaz. Nazar eyle ki şemsde sıfat-i vahdet vardır, eğerçi mezâhiri çokdur. Ve ekber-i mezâhiri kamerdir. Ve kamer hilâfet mertebesidir. Onun için İdrîs -aleyhi's-selâm- felek-i şemsde karâr eyleyip şems vakt-i istitârda yerine hulefâ alıkoduğu gibi ol dahi vech-i arzda nüvvâb alıkodu ki aktâbdır. Ve nûr-i şemsin bâtını nûr-i zât olduğu gibi nûr-i İdrîs'in bâtını dahi nûr-i Muhammedî'dir ki ondan iktibâs-i nûr edip aktâba ifâza eder. Pes, her asrda kutbu'l-aktâb Cenâb-ı Nebevî'dir, velâkin her kutbun kābiliyyeti kadar feyezân-ı ma'rifet vâkı' olmuşdur, nücûm-i seyyârenin iktibâsı gibi.

Ve buradan fehm olundu, sultân-ı a'zam kutbun sûretidir ki onun vahdeti vahdet-i kutba tâbi'dir. Ve cemî'-i vahedât-i sultâniyye vahdet-i vâhideye rucû' eder, cemî'-i vahedât-i kutbiyye vahdet-i vâhideye rucû' etdiği gibi. Ve mebdeü'l-vahedât vahdet-i zâtiyye-i ilâhiyyedir ki nokta ve nûn budur. Ve ilmin vahdeti dahi noktanın vahdetine tâbi' olduğundan العلم نقطة[2] denildi. Ya'nî ilim dahi ma'lûm-i hakîkî gibi bir noktadır. Ya'nî şey'-i gayr-i münkasimdir. Zîrâ inkısâm inhilâldir. Vahdet-i hakîkıyyede ise inhilâl olmaz. Ve âlem hâlâ vahdet üzerinedir. Eğerçi sûret-i kesretde görünmüşdür. Nitekim ba'zı ricâl vakt-i vâhidde suver-i kesîrede temessül eder ve bu temessül onun vahdetini münâfî olmaz ve her sûretde yine hakîkat-i âdemiyyesine tâbi'dir. Ya'nî hakîkat-i âdemiyyeden hurûc etdiği yokdur. Ve eğer temessül etdiği suver muhtelif olmayıp kendi sûret-i şahsiyyesi ise dahi hâl böyledir. Ve cennetde hâl bu temessül **[353b]** üzerinedir ve illâ hâlet-i vâhidede nisâ-i kesîreye muvâkaa müyesser olmazdı. Eğerçi kâmil ile nâkıs miyânında fark-ı azîm vardır.

İşte "Kesâfet gidip latîf olasın" dediği budur. Zîrâ kesâfet-i anâsır letâfete mübeddel oldukda zulmet yerine nûr gelir ve fânî bâkî olur. Ve bu letâfet ve bekāya nihâyet olmaz. Onun için cennete "dâru's-selâm" denildi. Zîrâ

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı, ikisi de bozulup gitmişti." el-Enbiyâ, 21/22.

2 İlim bir noktadır.

âfâtdan berîdir. Ve mahallin selâmeti hâlin selâmetini müstelzimdir. Nitekim hâl-i dünyâ bunun hilâfıdır. Ve kalb dâreynde sâlimdir. Zîrâ âlem-i melekûtdandır. Ve hâl-i kalbe vusûl iffetledir. Ve bu makāmda iffet cemî'-i mâ-sivâdan perhîzdir. Ya'nî taallukātından inkıtâ' ve Hakk'a ittisâldir. Gûyâ hâl-i insân bir âbdest ve bir namâzdır. Fe'fhem cidden.

Ey mü'min, sana bundan gayrı netîce olur mu ki dünyâda kalbe ve âhiretde cennete duhûl edesin ki cennet senin sûret-i kalbindir? Zîrâ a'mâlin sûrîdir. Asl-ı a'mâl ise kasd-ı kalb ve hulûs-ı dildir. Zîrâ kusûd ve niyyât pâk olmadıkça amel pâk olmaz. Ve amel pâk olmasa nâ-pâkden pâk nesne sûret bulmaz. İşte بُني الجنّة على النّظافة[1] sırrı budur. فاسلك هذا الطّريق، لعلّ الله يَهديك إلى منزل التّحقيق وهو ولىّ التّوفيق[2]

رَاهِ كَعْبَه دُشْوَارَسْت[3]

Bu ibâret-i Fârisiyye ﴿لَمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ ٱلْأَنْفُسِ﴾[4] âyet-i şerîfesinin mazmûnuna işâretdir. Ya'nî sûret-i Ka'be'ye vusûl nice düşvâr ise -ki insân ona zahmetle vâsıl olur- hakîkat-i Ka'be dahi böyledir -ki Rabbü'l-beyt'e vusûl sa'bdır-. Onun için "Mescid-i Harâm" denildi. Zîrâ fî-nefsi'l-emr muhterem ve mükerrem olduğu gibi ehl-i dünyâya ona vusûl harâmdır. Kezâlik Rabbü'l-beyt'e vusûl dahi ehl-i ukbâya harâmdır. Zîrâ ehl-i dünyânın Ka'be'si dünyâ olduğu gibi ehl-i âhiretin dahi Ka'be'si âhiretdir ki onun naîmini kıble edinmişlerdir.

Ve ehlullâhın Ka'be'si Allâh Teâlâ'dır ki O'ndan gayrıya teveccüh etmezler. Pes, nefsin kıblesi başka ve rûhun başka ve sırrın başkadır ki dünyâ nefs ve âhiret rûh ve zât-i ahadiyye sırr-ı **[354ª]** insân mertebesidir. Ve Ka'be vasatu'l-arz olduğu gibi zât-i ahadiyye dahi mertebe-i vücûdun vasatıdır. Ya'nî taayyün-i ilâhînin mâ-fevkı gaybü'l-gaybdır ki hiçbir sâlike oraya seyr etmek müyesser değildir. Zîrâ orada isim ve resm yokdur ve

---

1 "Cennet temizlik üzerine binâ olunmuştur." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 258.

2 Bu yola sülûk et. Umulur ki Allah seni tahkîk menziline ulaştırır. Başarı O'ndandır.

3 Ka'be yolu zordur.

4 "Büyük zahmetler çekmeden oraya varamazdınız." en-Nahl, 16/7.

künh-i zât Allâh Teâlâ'dan gayrıya ma'lûm değildir. Ve onun mâ-tahtı âlem-i şehâdetdir ki ba'zı merâtibi şehâdet-i ma'neviyye ve ba'zı merâtibi şehâdet-i hissiyyedir. Onun için "hazarât" denildi. Zîrâ ol mertebeler hazret-i zâtın huzûr ve zuhûru mertebeleridir. Pes, mertebe-i taayyün-i ilâhî -ki hüviyyet-i zâtiyyedir- vasatu'l-merâtibdir ki mâ-fevkı Hakk'a mahsûs ve mâ-tahtı Hak ile abd miyânında müşterekdir ki mertebe-i irtibâtdır.

Ve bu mertebeye vusûlün mu'zam-ı hicâbı ikidir: Biri hicâb-ı zulmânîdir ki taayyünât-i cismâniyyedir. Ve biri hicâb-ı nûrânîdir ki taayyünât-i rûhâniyyedir. Ve bunların verâsında dahi hucüb vardır ki ehline ma'lûmdur. Ve mertebe-i rûh hicâb addolundu. Zîrâ mahlûkdur. Ve halkıyyet Hâlık'a perdedir. Onun için sıfât-i nefsâniyyeden sonra gayriyyetden dahi tahallus lâzımdır. Şol ma'nâdan ki "gayr" ve "sivâ" dedikleri âlemdir, velâkin taayyünü i'tibâriyle. Zîrâ bâtını esmâdır. Ve esmâ müsemmânın min-vechin aynıdır. Meselâ sana "Zeyd" dedikleri âlâmet-i lafzıyyedir ki ism-i hakîkî olan medlûle dâlldir. Onun için esmâ-i lafzıyye ehlullâh indinde mecâzdır. Ve senin vücûdun min-vechin aynın ile vâhiddir. Zîrâ aynın gerçi âlem-i emrden ve vücûdun âlem-i halkdandır. Velâkin biribirine irtibât-ı kavîsi vardır. Şöyle ki ikisi yektâ görünür. Şîşe ile âb gibi ki âbın taayyünü şişe iledir ve şişenin rengi ile zâhirdir ki [1]لونُ الماء لون إنائه dedikleri budur.

Ve insân-ı kâmilin cesedi rûhdur. Zîrâ rûhun rengiyle munsabığdır. Ve rûh dahi sırra muttasıldır. Eğerçi sırrda renk olmaz, velâkin zâhir ve bâtın olur. Pes, onun zâhiri rûhdur ki âlem-i levne ve kevne nâzırdır. Ve bâtını zât-i mutlakdır ki âlem-i nûr ve vücûba dâirdir. Eğerçi bu nûr zulmete mukābil olan [354[b]] nûr değildir -ki mahlûkdur-, belki Nûru'l-envâr'dır -ki mebde-i cemî'-i envârdır-. Nitekim bâlâda şerh olunmuşdur. İşte bu takrîrden nasîbin olan mertebe ma'lûm oldu. Ve ona dâirdir bu rubâî ki bu mahalde sünûh etdi:

---

[1] Suyun rengi kabının rengidir.

Nazm:

نقطة الذّات نقطة الأَحدِ بعدها فَاتْلُ رتبةَ الصّمدِ

لا إله سِواه للعَالم منه للخلق جميعُ المددِ[1]

Nazm:

Zât-i Hak'dan fâyiz oldu ilm ü ayn
Ehl-i aynın yokdur aynında gayn

Bir gülistân oldu gûyâ bu vücûd
Verdi esmâ gülleri hoş âna zeyn

Hârdan havlî çekildi gülşene
Bülbüle nisbetle yokdur lîk beyn

Rû-be-rû olmak dilersen ayn ile
Doğsun aynın içre Rabbü'l-meşrıkayn

Görmese bu aynı çeşm-i hurde-bîn
Olur ehl-i ayna nisbet ayn-ı şeyn

Ver vücûdu al şuhûdu Hakkıyâ
Bu ticâret oldu sana mahz-ı deyn

إِذَا جَاءَكَ الْكِتَابُ فَاكْتُبْهُ وَإِلَّا فَاطْلُبْهُ[2]

"Kitâb"dan murâd nâme-i ilâhîdir ki vâridâtdır. Ve onu kitâbet etmek sûretini evrâk üzerine nakş etmekdir, tâ ki erbâb-ı maârife burhân-ı bâkî ola. Ve kitâbet tecellî ve taleb istitâr hâline işâretdir. Ve bundan ma'lûm oldu ki kitâbet kadîmdir ki kalem-i a'lânın ibtidâ levhe kitâbetidir. Ve eğer bu kalem ve onun dehânı olmasıydı ilm-i ilâhî zât-i Hak'da muzmer kalırdı. Pes, bu kalemdir ki ol ilmin ağzını açtı ve zâtı söyletdi. Ve onun takrîr ve tahrîrinden âleme bâb-ı hakāik açıldı ve cevâhir-i maânî saçıldı. Ve kalem mahall-i imtinânda geldi. قال تعالى: ﴿عَلَّمَ بِالْقَلَمِ﴾[3]

---

1 Zât'ın noktası, Ahad'in noktasıdır. Ondan sonra Samed rütbesini tilâvet et/tâkip et. O'nun dışında âlemin ilâhı yoktur. Muhlûkāta bütün yardım O'ndandır.

2 Kitap sana geldiği zamân onu yaz, yoksa onu taleb et.

3 Allah Teâlâ buyurdu: "Kalemle öğretti." el-Alak, 96/4.

Ve ol kalem fi'l-hakîka vücûd-i Muhammedî'dir -sallallâhu aleyhi ve sellem- ki kâtib-i ezel elindedir ki onunla bu sutûr-ı sâfilâta -ki sâffâtdır- sûret gösterdi ve cümleyi tekaddüm eyledi. Zîrâ noktanın şerhi ona menût-dur. Ve cümleden teahhur eyledi. Zîrâ kelâm âhir-i sıfât-i ilâhiyyedir.

Ve Mûsâ -aleyhi's-selâm- mertebe-i kelîmiyyetde onun kelîmiyyetinin zâhirinden feyz aldı. Zîrâ kelîmiyyet-i bâtına Cenâb-ı Nebevî'ye mahsûs-dur. Onun için âlem-i nûrda Hak ile doksan [355ª] bin kelimât etdi ki ol vakitde Mûsâ'nın taayyün-i rûhânîsi felek-i sâdisde idi ki seb'-i tıbâk âlem-i kevn ve fesâddandır. Ve hayât-i dünyeviyyesinde taayyün-i cismânîsi Tûr'da idi ki Tûr eflâkden dahi enzeldir. Pes, kalem-i a'lâdır ki Mûsâ'yı ve kelîmiyyetini yazdı. Yazılan ise fi'l-mesel bozulmaz derler. Onun için Mûsâ Cenâb-ı Nebevî'nin bir şu'besi oldu ve bu şu'be sırrından ötürü kelâm-ı ilâhî ona şecereden geldi. Ve vech-i tesmiyeden dahi bu ma'nâ fehm olundu. Ya'nî Mûsâ denildiği hâl-i tufûliyyetinde yemme ilkā olunan tâbûtu kenâr-ı Nîl'de tahte'ş-şecer bulunmakdan nâşî idi. Nitekim tefâsîrde mübeyyendir. Ve yedinde olan asâ dahi fi'l-hakîka şu'be-i şecere-i cennet idi. Ve ejder sûretinde göründüğü nefs-i Fir'avn'a işâret idi. Ve "Nefs yedi başlı ejderdir" dedikleri budur. Zîrâ kalbin mukābilidir. Kalb ise yedi tavr üzerinedir.

Nefsde dahi yedi aded sıfât-i zemîme vardır ki her biri bir ejderdir. Ve ebvâb-ı seb'a-i nâr onun mukābelesindedir. Ve ol sıfât kibir ve riyâ ve hased ve gazab ve ucb ve hubb-i mâl ve hubb-i câhdır. Ve Mûsâ elinden bu sıfât helâk oldu, velâkin cenâb elinden yerine sıfât-i hamîde bitdi ki bu şer'de meselâ kibrin mezmûmu var ise memdûhu dahi vardır. Nitekim mütekkeb-bire ridâ-i kibriyâ ile zâhir olmak gerekdir ki fi'l-hakîka ridâ-i ilâhîdir. Fe-emmâ hey'etin insân-ı kâmil üzerine ilkā etmişdir. Ve bu kibir memdûh-dur. Ve kezâlik riyâ ki amelde gayrıyı mülâhazadır, mezmûmdur ki şirk-i mahzdır. Velâkin eğer halk ona ol amelde iktidâ etsinler için irâet ederse memdûhdur. Ve hased ziyâde mezmûm nesne iken ilimde ve mâlda câri oldu. Ve gazab-i fillâh dahi böyledir. Ve ucb -ki hod-bîn olmakdır- mezmûmdur, velâkin سبحاني ما أعظم شاني[1] mertebesinde lâ-be'sdir. Ve

[1] Kendimi tesbîh ederim, şânım ne yücedir.

hubb-i mâl kıvâm-ı beden olmak için memdûhdur ve gıdâ ism-i Kayyûm'dandır. Ve hubb-i câh ismi Zâhir ile zuhûr ma'nâsına matlûbdur. Nitekim bâlâda remz olunmuşdur. İmdi ârif olan bu netâicden haberdâr olup mekârim-i ahlâk ve mehâsin-i a'mâl ile muttasıf olur.

[355b]

صدر حال السّجدة القنوت: **أَنْتَ رَبِّي يَا سَاكِنَ الْبَيْتِ**[1]

"Beyt"ten murâd kalbdir. Zîrâ Allâh Teâlâ Hazret-i Dâvûd'a -aleyhi's-selâm- hitâb edip buyurmuşdur ki: يا داود فَرِّغْ لي بيتاً أسكُنُه Ya'nî "*Yâ Dâvûd, benim için bir hâne tefrîğ ve tahliye eyle ki onda sâkin olayım*." Dâvûd buyurdu ki: "*Yâ Rabb, sen hânede sâkin olmakdan münezzehsin. Sana ne makūle hâne tahliye edeyim?*" Allâh Teâlâ buyurdu ki: "*Yâ Dâvûd, kalbini tahliye eyle ki benim hânem odur*."

Pes, "sükûn"dan murâd kalbe tecellîsidir, yoksa sükûn ki hareket mukābelesindedir, o değildir. Zîrâ bu avâlimi halk etmezden evvel dahi var idi ve hâlen yine ol hâl üzerinedir ki sükûna muhtâc değildir. Zîrâ sükûn âlem-i hissde olur, Hak ise mahsüs değildir. Bu cihetden sükûna kalbi tahsîs etdi, tâ ki murâd sükûn-i ma'hûd olmadığı ma'lûm ola. Zîrâ kalb âlem-i mülkden değildir, belki âlem-i melekûtdandır. Âlem-i melekûtda ise tahayyüz olmaz. Bu ma'nâdan ötürü Allâh Teâlâ tahayyüzden berîdir.

Ve bununla mezheb-i vücûdiyye bâtıl ve sûfiyye-i muhakkıkîni mezheb-i vücûdiyye üzerine kıyâs eyleyen ehl-i zâhirin dahi ehl-i hatâ olduğu bâhir olur. Zîrâ makāle-i Dâvûdiyye'den bî-haberdir.

Ve [2]"أَنْتَ رَبِّي"den fehm olundu ki âlem-i âfâk ve âlem-i enfüs bir hâne gibidir ki onun sâhibi Allâh Teâlâ'dır. Ya'nî Rabbü'l-âlemîn'dir ki cümle-i âlem onun memlûk ve merbûbudur. Ve bunda tahkîk-ı makām-ı ubûdiyyet vardır ki makām-ı âlîdir.

---

1 Kunût secdesinde iken sâdır oldu ki: "Ey (gönül) evinde oturan, sen benim Rabbimsin."

2 "Sen benim Rabbimsin"

Ve bundan Hazret-i Mûsâ ile Dâvûd'un -aleyhime's-selâm- farkları zâhir oldu. Zîrâ Hazret-i Mûsâ'ya dahi bir vakitde hitâb-ı izzet gelip "*Yâ Mûsâ, fülân gün senin hânene varırım, bana ziyâfet eyle*" buyurmuş idi. Mûsâ bu ma'nâdan suâl etmeyip hakîkaten esbâb-ı ziyâfete meşgūl oldu. Çünki ta'yîn olunan vakt-i ma'hûdde gelmedi -zîrâ vech-i mahsüs üzere gelmesi muhâl idi- Mûsâ "*Niçin* **[356a]** *gelmedin yâ Rabb?*" deyicek Hak Teâlâ dahi "*Yâ Mûsâ, vakt-i asrda bir pîr gelip senden nesne taleb ve suâl etmiş idi ve sen ona iltifât etmedin idi. İşte ben o idim. Eğer ona iltifât ve riâyet edeydin bana etmiş olurdun*" diye buyurdu.

Eğer Mûsâ evvel-i emrden "Yâ Rabb, senin mecîin ne ma'nâyadır?" diye Dâvûd gibi suâl etmiş olaydı esbâb-ı zâhireye mübâşeret edip sonra gelmeyicek suâl ve cevâba hâcet kalmazdı. Velâkin Rabbü'l-âlemîn'in murâdı: يا ابنَ آدم، جُعْت فلم تُطعِمني وظَمِئْتُ فلم تسقني ومَرضتُ فلم تَعُدني[1] sırrına kavm-i Mûsâ'yı irşâd için Mûsâ'yı zâhiri üzerine temşiye etdi. Zîrâ kavm-i Mûsâ'da umûr-i hissiyye gālib idi. Onun için: ﴿اجْعَلْ لَنَا إِلَهاً كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ﴾[2] dediler ve icl-i Sâmirî'ye ibâdet eylediler. Ve dahi ﴿اذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَهُنَا قَاعِدُونَ﴾[3] diye Rabbü'l-âlemîn'i Mûsâ gibi emr-i hissî yerine kodular. Ve Mûsâ dahi iştiyâk gālib olıcak ﴿أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ﴾[4] dedi. Ya'nî Allâh Teâlâ'nın umûr-i hissiyyeden olmadığın bilirken rü'yeti semâ'-ı hitâba kıyâs etdi. Ve mağlûbiyyetinden nâşî imtinâ'-ı rü'yet haberi vârid olmadıkça talebkâr oldu. İşte âşıklık hâli budur.

Ve zamân-ı Hazret-i Risâlet'te -sallallâhu aleyhi ve sellem- bu makūle umûr-i muhtelita vâkı' olmadı. Zîrâ şer'-i Muhammedî tenzîh ve teşbîhin mecmû'unu hâvî idi. Onun için teşbîhât zikr olunan yerde dıhk-i ilâhî ve ferah ve emsâli ashâb istimâ' edicek muzdarib olmadılar ve suâl dahi etmediler. Zîrâ selîka ve zevk hasebiyle hâl ne yüzden idiğin bilirlerdi. Ve Cenâb-ı Nübüvvet'e mülûke olan ta'zîmden ziyâde ta'zîm ederlerdi. Böyle iken

---

1 "Ey âdemoğlu, acıktım beni doyurmadın, susadım bana su vermedin, hastalandım beni ziyâret etmedin." Müslim, Birr 43.

2 "Onların ilâhları gibi sen de bize bir ilâh yap." el-A'râf, 7/138.

3 "Sen ve Rabbin gidin savaşın, biz burada oturuyoruz." el-Mâide, 5/24.

4 "Bana (kendini) göster, sana bakayım." el-A'râf, 7/143.

onlara [1]﴿لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ﴾ denilmedi. Eğerçi ba'zı mübtedîlere göre ıtrâdan nehy olundu. Murâd-ı Nebevî ise îhâmı def' idi, yoksa onlarda sû-i i'tikād ihtimâli havfından değil idi. Aceb meydân-ı ilimdir ki herkes çevgân-ı isti'dâdıyla bir türlü gûy urmuş ve bezm-i hâlde bir gûne câm-ı muhabbet ve sâğar-ı zevk sürmüşdür. **[356[b]]** Lillâhi'l-hamd ki mertebe-i rubûbiyyetin hükmüne ma'rifet verdi ve beyti ve sükûn-i ilâhî hakîkatin bildirdi ve ilhâddan masûn kıldı. Zîrâ bî-hisâb sâlikler bu yolda kalırlar ve misk yerine yedlerine gubâr alırlar.

Ey ârif, teemmül eyle ki [2]﴿اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ hakîkati nedir? Nûru 'münîr' ile tefsîr etmek kifâyet etmez. Nitekim erbâb-ı zâhir zâhib olmuşdur. Belki murâd tecellîsidir. Maa-hâzâ zâtı gınâsı mertebesinde ke'l-evveldir. Pes, [3]النّورُ يدرَك به ولا يُدرَك mazmûnu üzerine semâvât ve arz, ya'nî ulvî ve süflî ve cüz'î ve küllî ve ervâh ve ecsâm onunla zâhir oldu. Ve zuhûrundan tahayyüz lâzım gelmedi. Belki mütehayyiz olan taayyünât-i âlemdir. Ve mertebe-i taayyünü ta'yîn için arş-ı a'zamı halk eyledi. Ve onu tahayyüz cihetinden muhît ve ilm-i ilâhî yüzünden muhât kıldı. Zîrâ ﴿وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾[4] ve [5]﴿بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ﴾ buyurdu. Arş dahi taayyünü cihetinden mahlûk-ı muhâtdır.

İmdi muhît-ı mutlak Allâh Teâlâ'dır ki nûr-i vücûdu ifâza etmiş ve âlemi serâpâ ol nûr ile mümtelî eylemişdir. Ve ol nûrda hulûl vardır diyen yanlış anlamışdır. Şemsin dav'ıdır ki vech-i arza aks etmişdir, yoksa şemsin ne nefsi ve ne dav'ı arza hulûl etmemiş[tir]. Onun için kazûrât üzerine dahi düşer, onu ızhâr için. Eğerçi hulûlü yokdur. Zîrâ eğer hulûlü olaydı ol mezbele oradan mahall-i âhara nakl olundukda onunla bile giderdi. Maa-hâzâ nûr ke'l-evvel yine yerindedir, gerekse yedi kat yer altından hafr olunsun.

---

1 "Dîninizde aşırı gitmeyin." en-Nisâ, 4/171.
2 "Allah, göklerin ve yerin nûrudur." en-Nûr, 24/35.
3 Nûrun kendisi ile idrâk olunur, fakat nûrun kendisi idrâk olunmaz.
4 "O her şeyi hakkıyla bilendir." el-En'âm, 6/101.
5 "Her şeyi kuşatmıştır." Fussılet, 41/54.

Pes, tecellî birdir ve intikāl ve hulûl ma'nâsı yokdur. Onun için hadîsde geldi ki: لو دلّيتم بحبل إلى الأرض السّابعة لهَبط على الله[1] Ya'nî Allâh Teâlâ Aliyyü'l-a'lâ'dır ki tecellîsinde tefâvüt yokdur. Eğerçi bi'tibâri'l-mahall ba'zı tefâvüt vardır, velâkin fehmi asîr nesnedir ki zevk ve vicdâna mevkūfdur. Ve "zevk" dedikleri sırr ile onu idrâkdir. Ve dahi hakîkati hayretdir. Zîrâ bir nesnenin ki nihâyeti olmaya, "Ben onu idrâk etdim" demek fi'l-cümledir, yoksa min-külli'l-vücûh değildir. **[357ª]** Pes, "netîce" demek i'tibârîdir, yoksa hakîkat-i netîce değil. Onun için ما عرفْناك حقّ معرفتك[2] denildi.

Ve Ebû Yezîd'in سبحاني ما أعظم شاني[3] dediği tecellî mertebesine göre idi, yoksa hakîkate göre değil idi. Bu cihetden azameti izâfî oldu. Ya'nî Hak Teâlâ'nın sıfâtı mertebesinde olan azamete mazhar idi, yoksa zâtında değil. Zîrâ zâtına kimse vâsıl olmaz, meğer ki berk-ı hâtıf ile vâsıl ola.

اَللّٰه مَعَنَا يَمْشِي وَهُوَ شَاءٍ لَا مَشيئ[4]

Ya'nî Allâh Teâlâ'nın bizimle meşyi bizim hasebimizledir, yoksa kendi hasebiyle değildir. Zîrâ kendi hasebiyle zâtında meşy ve hareket yokdur. Ve bu ma'nâya işâret için hadîsde gelir: اللّٰهمّ أنت الصّاحب في السّفر والخليفة في الأهل[5] Ya'nî eğer Hakk'ın kendi zâtında meşy ve hareketi olaydı, seferde musâhib olduğu hâlde ehlde halîfe olmazdı. Nitekim bizden birimiz hem seferde ve hem hazarda olmaz, belki ikisinden birinde olur.

İmdi Hak Teâlâ'ya umûr-i kevniyye izâfet etmek ekvân hasebiyledir. Ve bu ma'nâdandır ki Allâh Teâlâ'nın dıhk ve ferah ve tebeşbüş ve mekr ve istihzâ' ve mecî' ve zehâb ve emsâli ile ittisâfı amâ-i kevnî mertebesindedir

---

1 "Eğer yedinci kat yere bir ip sarkıtacak olsanız Allâh'ın üzerine düşerdi." Tirmizî, Tefsîru sûre (57); Ahmed, Müsned, II, 370; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, II, 288.

2 "Seni hakkıyla tanıyamadık." Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, II, 410.

3 Kendimi tesbîh ederim, şânım ne yücedir.

4 Allah bizimle yürür. O irâde edendir, irâde edilen değil.

5 "Allâh'ım, seferde yoldaş ve âilede halef sensin." Müslim, Hac 425; Ebû Dâvûd, Cihâd 72; Tirmizî, Deavât 41, 46; Nesâî, İstiâze 43.

ki hakāik-ı kevniyyenin mebdeidir ki mertebe-i tecellî-i nûrî-i rûhîdir. Fe'fhem cidden.

Ve bu mertebeye göre ittisâf-i mezkûr gınâ-yı zâtını münâfî değildir. Nazar eyle ki bir racül-i zî-vakār, belki bir pâdişâh-ı nâmdar eline bir tıflı aldıkda ne vechile yüzüne güler ve mertebe-i tıfla göre beşâşetler gösterir ve sözler söyler. Maa-hâzâ kendi zâtının hükmü değildir.

Suâl olunursa ki: Sabînin zâtının dahi hükmü değildir, zîrâ ayn-ı vâhidedir? Cevâb budur ki: Burada tıfl ile muâmele zâtdan zâta göre değildir, belki tıflın hadâseti i'tibâriyle taayyününe ve sıfâtına râci'dir. Zîrâ bizim sözümüz kevn mertebesine göredir, yoksa vücûb ve kıdeme göre değil. Pes, ârif merâtib üzerine temeşşî eder ve Hakk'ın temeşşîsi ne mertebedendir bilir. Aceb sözdür ki lisân-ı Türk'de mesel edip **[357[b]]** "Ne şiş yansın ne kebâb" derler. Fi'l-hakîka ta'dîl ve takvîme râci'dir ki ism-i Adl'in hükmü budur. Ve esmâ-i hüsnâ isteyen her ismi mertebesinde riâyet eder ve onun şâî ve kendinin meşî' olduğun bilir. Meşî' ise makdûrdur. Nitekim Kur'ân'da gelir: [1]﴿وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ Makdûr ise ma'dûmdur. Eğer vücûdun imdâdı olmayaydı adem ne vechile mükellef olurdu ve tâate kudret bulurdu? Pes, kādir odur ki âlemi vücûd ile ademden halk etdi. Ya'nî âyînenin yüzü ile zahrında olan tılâ-yı üsrübü bir yere götürdü ve bir kevn-i câmi' kıldı ki mir'âtında cemî'-i esmâ ve sıfâtın suveri zâhirdir ve cilâsı nûr-i zâtdır.

Ey mü'min, ne gününe durursun? İşte başına gün doğdu. Ve niye dilteşne gezersin? Üzerine bârân-ı rahmet yağdı. Âyîneye nazar edecek zamân gelmedi mi ve bârân-ı rahmet nûş eyleyecek vakit olmadı mı? Bu tenbîhât sana kifâyet etmez mi ve bu kalemden munsabb olan feyz-i netâic ile işin bitmez mi? [2]والله الهادي إلى خير المسالك وبيده زِمام كلّ سالك

---

1 "O, her şeye kādirdir." Hûd, 11/4.

2 Yolların en hayırlısına ileten ancak Allah'tır. Her sâlikin kontrolü de O'nun elindedir.

سَلاَمٌ قَوْلاً مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ عَلَى مَنْ أَتَى اللهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ[1]

Ey mü'min, bu dereceyi bulmak -ki Rabb-i Rahîm'den selâm-ı kavlîdir- hâl-i İbrâhîmî ve hâl-i Muhammedî'dir -aleyhime's-salâtü ve's-selâm-. Zîrâ onların kalbleri âfâtdan selâmet bulmuşdur. Onun için selâm-ı ilâhîye mazhar olmuşlardır. Ve mu'zam-ı âfât kalbin mâ-sivâya taallukudur. Zîrâ âlem-i kevn âlem-i hicâb-ı zulmânî ve nûrânîdir. Ba'dehû hicâb-ı sıfât-i selbiyye ve kahr ve celâl ve sıfât-i sübûtiyye ve lutf ve cemâldir. Bu perdelerden sonra bir dahi perde kalmaz. Zîrâ demişlerdir ki: Esmâ-i ilâhiyye müsemmâ yüzüne nikābdır. Ve tecellî-i berkî hâsıl olmadıkça zât-i ilâhiyyeden nişân görünmez. Zîrâ berk-ı sehâb etrâfda olan zulümâtı ne vechile keşf ve izâle edip karîb ve baîdi berâber irâet ederse berk-ı zât merâtib-i fevkāniyye ve tahtâniyyeyi berâber gösterir ve a'lâ ve esfel bir olur ve ol vakitde **[358ª]** tesbîh سبحان ربّي الأعلى[2] demek olur ki tesbîh-i secde-i hakîkıyye budur.

İşte bu derecenin süllem ve nerdubânı ibtidâ selâmet-i sadr ve ba'dehû selâmet-i kalbdir. Selâmet-i sadr, ahlâk-ı zemîmeden tahâretdir ki muhlisıyyet mertebesidir -kesr ile-. Ve selâmet taallukātdan ve gayriyyetden tahallusdur ki muhlasıyyet mertebesidir -feth ile-. Ve bu mertebenin ehli masûn ve mahfûzdur. قال تعالى: ﴿إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ﴾[3] Ya'nî muhlas olanlar -feth ile- istisnâ olundular. Zîrâ bunlar âlem-i şeytândan çıkıp âlem-i Rahmân'a dâhil olmuşlardır.

Ve burada şeytân ve nefs ve celâl bir ma'nâdır. Zîrâ şeytân mertebe-i şerîatde ve nefs mertebe-i tarîkatdedir. Ve bu ıtlâkların mebdei "kahr" ve "celâl" dedikleridir ki âlem-i ma'nâya göre hicâb-ı zulmânîdir. Pes, bu hicâb mertebe-i ekvâna tenezzül etdikde "nefs" denildi. Ve mertebe-i ahkâmda şeytân [ıtlâk] olundu. Zîrâ şeytân Mudill ismindedir ki ıdlâl için halk olunmuşdur. Idlâl teklîfe dâirdir, ehl-i teklîf ise sekaleyndir ki insân ve cinndir. Onun için risâlet bu ikiye mahsûsdur. Zîrâ ıdlâl şânından olmak bunlardır,

---

1 "Çok merhametli Rabb'dan sözlü selâm" (bk. Yâsîn, 36/58), "Allâh'a kalb-i selîm ile gelenlere" (bk. Şuarâ, 26/89).

2 Çok yüce Rabbimi tesbîh ederim.

3 Allah Teâlâ buyurdu: "Onlardan ihlâs verilen kulların müstesnâ." el-Hicr, 15/40.

melâike ve sâir mahlûkāt fıtrat-i asliyyeleri üzerine bâkîdir. Pes, münâzaa-i nefsâniyye olmayan yerde teklîf ve imtihân ve şeytân olmaz.

Bir aceb sırr-ı ilâhîdir ki [1]﴿قُمْ فَأَنْذِرْ﴾ diye ibtidâ kendi nefsini inzâr ile me'mûr oldu. Zîrâ akrab-i eşyâdır. Ba'dehû ekārib ve ba'dehû ecânibe tebliğ edip meşrık ve mağrib ve cisim ve rûh arasına şâmil oldu. İşte عِظْ نفسَك ثمّ عِظِ النَّاسَ[2] budur. Ve kelimât-i kudsiyyede gelir ki: يا موسى خَفْ منّي وخَفْ نفسَك[3] Ya'nî benim kahrımdan ve nefsinin hevâsından havf eyle. Zîrâ nefs-i ma'sûmenin ısmeti imtinâun bi'l-ğayrdır. Pes, nefs kendi ile tahliye olunsa hevâ şânındandır. Onun için a'lâ ve ednâ mükellef ve Ekmelü'l-mahlûkāt [4]﴿اتَّقِ اللهَ﴾ ile muhâtab oldu. Eğerçi [5]﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللهَ﴾ sağîri kebîr ile te'dîb bâbındandır. Nazar eyle Kur'ân'da gafletden ve cehlden nehy olunmak nedir ve havâssın tevbesi ve mağfireti ne ma'nâdandır.

[358b] İmdi netîce-i beşeriyyet hicâbdır ki keşf ve izâlesi makām-ı hakîkate vusûlden, belki bu mevtından intikālden sonra olur. Zîrâ intikāl ile rûh cesedi tarh eder ve sırr ile bir olur.

Suâl olunursa ki: Bu ma'nâya âhiretde, ya'nî neş'e-i âhirede hicâb olmak lâzım gelir? Cevâb budur ki: O neş'ede ekâmil-i nâsa hicâb olmaz, belki [6]﴿وَنُنْشِئَكُمْ فِيمَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ muktezâsınca neş'e-i âhiret neş'e-i dünyânın gayrı olur. Onun için o neş'ede imtihât ve teğavvut ve tebevvül ve hayz ve nifâs ve emrâz ve evcâ' ve heram ve bunların emsâli nesneler olmaz. Ve bu ma'nâ ol neş'enin kemâl-i letâfetine ve nûrâniyyetine ve rûhâniyyetine işâret eder. [7]﴿وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ﴾ قال الله تعالى: Ya'nî onlar için nüfûs-i tâhire vardır ki nüfûsun tahâreti ebdâna dahi sârî olmuş ve ervâh ile ebdân bir sûret bulmuşdur ki kālebe nazar eden kalb görür. ﴿وَهُم

---

1 "Kalk ve (insanları) uyar." el-Müddessir, 74/2.
2 Nefsine öğüt ver, sonra da insanlara öğüt ver.
3 Ey Mûsâ, benden kork ve nefsinden kork.
4 "Allah'tan kork." el-Ahzâb, 33/1.
5 "Ey Peygamber, Allah'tan kork." el-Ahzâb, 33/1.
6 "...ki sizi bilmediğiniz bir biçimde yeniden inşâ edelim." el-Vâkıa, 56/61.
7 "Onlar için orada tertemiz eşler de vardır." el-Bakara, 2/25.

﴿فِيهَا خَالِدُونَ﴾[1] Ya'nî kāleb kalb sûretine duhûl etdikden sonra bir dahi hurûc yokdur. İşte buradan ahz edip الفاني لا يُرَدّ إلى أوصافه[2] dediler. Ya'nî Hak halk olmaz, aksi gibi. Belki Hak zuhûr edip hakkıyyeti üzerine bâkî kalır. Onun için "Hak" denildi. Zîrâ Hak sâbit ma'nâsına.

Bu cihetdendir ki da'vâ memnû'dur. Zîrâ mevtın-ı dünyâda beden mahall-i a'râzdır. Mevtın-ı âhiretde ise devâm ve sebât vardır, gerek sûrete ve gerek hakîkate. Onun için nâme-i ilâhîde yazılır ki: من الملِك الحيِّ الباقي إلى الملِك الحيِّ الباقي[3] Ya'nî mevtın-ı âhiret âlem-i hayât ve bekādır, yoksa âlem-i memât ve fenâ değildir. Ve orada olan suver hakāik gibi ki sâbitedir. Eğerçi tenevvuât-i tecelliyât hasebiyle temessülât çok vaki' olur, bu dünyâda vücûd-i Hak'da olduğu gibi. Ve orada dahi tahavvul eden yine bu vücûddur. Nitekim mahşerde mu'tekadât suverinde temessül eder, ba'dehû cennetde tecelliyât-i muhtelife ile temessül eder. Çünki vücûd-i Hak bekā ile mevsûfdur, lâ-cerem mazhar-ı Hak dahi ona göredir. Ve mazharın suver-i muhtelifeye duhûlü dahi Hakk'a râci'dir. Zîrâ netîce Hak'dır. قال تعالى: ﴿وَإِلَيهِ تُرْجَعُونَ﴾ فاعرف هَذه الحال قبل الرّجوع والإرتحال[4]

[359ª] Ve "kalb" denildiği tekallübe işâretdir. Zîrâ akl kayddır ki makām-ı hicâbdır ve kalb ıtlâkdır ki makām-ı keşfdir. Pes, akıl bedenden mutlak olmadıkça keşf-i hakîkî müsâade etmez. Ve keşf-i hakîkînin gayrısı berâzihdir. Eğerçi bî-haber olanlar ekvândan haber verip keşf da'vâ ederler ve süfliyyâtı ulviyyâtdan kıyâs eylerler. İşte bu makūlelerde olan telvîn mezmûmdur. Memdûh olan telvîn-i tecellîdir ki kalbin suver-i esmâ ve sıfâtda tekallübü ve envâr-ı zâtda tahavvülüdür.

Kalb ile dâim cemâlin özlerim
Nûruna hayrân olubdur gözlerim

---

1 "Ve onlar orada ebedî kalıcıdırlar." el-Bakara, 2/25.
2 Fenâya eren bir daha kendi vasıflarına reddolunmaz.
3 Hayy ve Bâkî olan Melik'ten Hayy ve Bâkî olan Melik'e.
4 Allah Teâlâ buyurdu: "Ancak O'na döndürüleceksiniz." (el-Bakara, 2/245) Dönüşten ve yolculuktan önce bu hâli bil.

Nâr-ı aşkında yanar cân u gönül
Ânın içün pür-alevdir sözlerim

Ya'nî insân Hakk'a âşık ve nâr derdine yanık olsa a'zâ ve kuvâsı onun sıbğıyla munsabığ olup mâ-hulika-leh, ya'nî hakîkatinin mülâyimi ne ise ol eser zuhûr eder. Pes, kalb aşk ve makām-ı kābe kavseyndir ki beyne'r-rûh ve'l-cesed berzahiyyeti vardır. Ve rûh makām-ı ma'rifetdir ve sırrı makām-ı ev-ednâdır ve cesedi makām-ı tâatdir ve lisânı tercümân-ı hikmetdir ve kalemi kâtib-i esrâr-ı hakîkatdir ve sözü pür-sûz olduğu hâl-i kalbin sereyânından ve sıbğ-ı harâretle insıbâğındandır.

Ve bu ma'nâ ki erbâb-ı hâlde vardır, ashâb-ı kālde yokdur. Zîrâ ehl-i kāl harâret-i bâl ile kāl olmamışdır. Ve şems-i tecellîden tâb görmemiş ve nûr-i hakîkat nedir bilmemişdir. Bu cihetden müncemiddir. Ve incimâd şitâda olur. Şitâ ise mazhar-ı kahr ve celâldir. Onun için semâ mahcûb ve arz meslûb ve eşcâr bî-berk ve nüfûs munkabız ve bî-derkdir.

Bu ma'nâdandır ki ehl-i halvet zamān-ı mu'tedilde halvet ederler. Zîrâ hâricin i'tidâli i'tidâl-i bâtına muîndir. Ve i'tidâl-i bâtın esbâb-ı fethdendir ki netîce-i metâlib bu fethdir. Eğerçi ziyâde mu'teber olan feth-i mutlakdır ki feth-i bâb-ı lâhûtdur ki fenâ'-i zât ile hâsıl olur. Ve bu makāmda vehm ve hayâl bi'l-külliyye zevâl bulur.

[359b]

اَلْحَقُّ مُرٌّ[1]

Ma'lûm ola ki ism-i Hak ism-i zâtdır. Ve zât ile temettu' olunmaz, belki lezzet sıfâtdan gelir. Meselâ gıdâda kayyûmiyyet sırrı olmasa nefs-i gıdâdan bedene kuvvet gelmez ve bedenin tâatinden dahi rûha kudret hâsıl olmaz. Ve kezâlik suda muhyî olmak olmasa insân bir nehri bütün nûş etse kanmaz. Ve alâ-hâzâ cemî'-i eşyâ bu sırr üzerine mahlûkdur.

Bu sebebden insân-ı kâmilden ad'af nesne yokdur. Onun için cihâdda cünûda muhtâcdır. Zîrâ ad'af-i hakîkî mertebe-i zâtdır. Ve yine ondan akvâ

---

[1] Hak acıdır.

yokdur. Zîrâ Allâh Teâlâ ona esmâ ve sıfâtı libâsın ilbâs eylemişdir. Bu cihetden cümle-i âlemin kuvâsı onda mündericdir. Onun için rusül mansûrdur. قال تعالى: ﴿إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا﴾[1]

Ve insân-ı kâmil dahi böyledir. Bu sebebden sultân-ı a'zam insân-ı kâmili istıshâb etmese cihâdında mansûr olmaz. Zîrâ onun cünûd-i mücennedesi a'zâ-i mücerrede gibidir. İnsân-ı kâmil ise kuvâdır. Çünki kalbde kuvvet olmaya, a'zâ künd olur. Bu ma'nâdan aded ve udede i'tibâr yokdur. Zîrâ cesed-i mücerredde te'sîr olmaz, meyyit gibi. Ve hayvân dahi meyyit gibidir. Zîrâ insâna göre bî-rûhdur. Ve hayvânâtın biribirlerine göre gālibiyyet ve mağlûbiyyetleri gerçi zâhirde kuvvet-i cismâniyye iledir, fe-emmâ teshîrât esmâdan gelir. Ve cümle-i âlemin esmâsı insân-ı kâmilin esmâsına göre esmâ-i cüz'iyyedir, gerekse insân-ı nâkıs olsun. Ya'nî insânın nâkısı dahi eczâ-i âleme mülhakdır. Ve insân-ı kâmile ism-i küllî-i zâtîsi ile cemî'-i eşyâ musahhardır, esede sâir hayvânât musahhar olduğu gibi. Bu cihetden insân-ı kâmil mansûrdur ki ﴿وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ﴾[2] sırrına müstashibdir. Ya'nî öyle değildir ki maiyyet-i ma'hûde ola. Zîrâ bu ma'nâ şirketi müstelzimdir. Ve zâtın maiyyeti muhâldir. Belki insân-ı kâmilin zuhûru halîfe-i Hak olduğu cihetden zuhûr-i Hak'dır. فافهم جدّا، فإنّه ليس وراء عبّادان قرية.[3]

Suâl olunursa ki: Nice mürr nesneler vardır ki onunla intifâ' olunur, devâ-i mürr gibi? Cevâb budur ki: Onun mürr **[360ª]** olduğu nef'ini münâfî değildir. Zîrâ dârû olduğu cihetden nâfi' ve hulv ve vasfı cihetinden muzırr ve mürrdür. Pes, devâ-i mürrün te'sîri nâfiiyyeti cihetindendir, mücerred mürriyyeti cihetinden [değil]. Zîrâ nice mürr nesne vardır ki mühlikdir, zehir gibi. El-hâsıl eşyâ esmâ-i izâfiyyeye mazhardır ki evsâfda biribirine nisbetle tefâvüt vardır. Eğerçi zâtlarında birdir ve cümlesi mürrdür.

Ve bundan fehm olundu ki her mürr olan[da] elbet bir cihet-i hulv dahi [vardır]. Eğerçi avâmm-ı nâsa hafîdir. Bu ma'nâdandır ki insân-ı kâmil câmiu'l-ezdâddır ki her zıdd onda kemâl üzerinedir. Meselâ rahmetde kemâli olduğu gibi gazabda dahi kemâli vardır ki ona "gazab fillâh" derler.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Elbette biz peygamberlerimize yardım ederiz." Gāfir, 40/51.

2 "Nerede olsanız, O sizinle berâberdir." el-Hadîd, 57/4.

3 İyi anla. Zîrâ Abbâdân'ın ötesinde köy yoktur.

Ve Hakk'ın mahşerde kemâl-i rahmeti ve kemâl-i gazabı zuhûr etse gerekdir ki kemâl-i rahmeti yüz derece ve kemâl-i gazabı dahi yüz derekedir. Ve kabzateyn gerçi dünyâda tekmîl olunmuşdur, velâkin eseri âhiretde zâhir olur ki لكلّ واحدةٍ منكما مِلْؤُها[1] budur.

Ve Cenâb-ı Nübüvvet'in -aleyhi's-salâtü ve's-selâm- makām-ı şefâatde kıyâmı kabza-i yemîne râci' ve cehennemin galeyân ve hücûmu kabza-i şimâle âiddir. Ve ebvâb-ı cennet ve cehennem ba'de'l-müddeti't-tavîle makfûle olmak tekmîlin hakîkatine râci'dir ki sırr-ı hatmdir.

نسأل الله تعالى أن يجعل نتائج أعمالنا ما يَقِرُّ به العيون وحقائق أحوالنا ما تَلْتذّ به القلوب، إنّه علاّم الغيوب وستّار العيوب وكشّاف الكروب.[2]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿**إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلاً ثَقِيلاً**﴾[3]

Ma'lûm ola ki Kur'ân-ı zî-şâna "kavl-i sakîl" ıtlâk olunduğu vücûh üzerinedir: **Evvelkisi** budur ki veznde ağırdır. Zîrâ kelâm-ı ilâhîdir ki zâhiri fesâhat ve belâğati müştemil olmakla mu'ciz ve bâtını hikem ve hakāikı hâvî olmakla müsmir ve mu'cibdir. Ne zâhirine muâraza kābil ve ne hod bâtınına ve gavrına bir âkıl ve âlim ve ârif vâsıldır. Belki لا ينقضي عجائبه[4] vefkınce ömr-i dünyâ tamâm olur, onun işârâtına nihâyet gelmez. Her asrda gelen ârif ondan hezâr rumûz söyler, yine tılsımı bir hoş feth olmaz, belki **[360b]** muğlak kalır ve ebkâr-ı maânîsine kemâ yenbağî dest-res bulmaz, belki visâl-i tâmmından âciz olur. Kütüb-i tefâsîr te'lîf olunmuşdur ki ezhâr-ı bâğ gibi her birinde bir renk vardır. Ve kütüb-i te'vîlât tasnîf olunmuşdur ki meyvehâ-yı hadâik gibi her birinde lezzet-i dîger olmakla başka çâşnî-dârdır. والله المحيط بالحقائق[5]

---

1 "İkiniz (cennet ve cehennem) için de alacağı kadar vardır." Buhârî, Tefsîru sûre (50) 1, Tevhîd 25; Müslim, Cennet 34, 35; Tirmizî, Cennet 22.

2 Amellerimizin netîcelerini gözleri aydınlatacak şeyler ve hallerimizin hakîkatlerini kalblerin lezzet aldığı şeyler kılmasını Allah Teâlâ'dan dileriz. Zîrâ O gizlileri bilen, ayıpları örten ve sıkıntıları giderendir.

3 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "Doğrusu biz sana ağır bir söz vahyedeceğiz." el-Müzzemmil, 73/5.

4 Onun harikalarının sonu gelmez.

5 Allah bütün hakîkatleri kuşatmıştır.

Ve nûn-i cem'den mefhûm olur ki Kur'ân âlem-i cem'den münzel olup nokta-i zât ve hurûf-i esmâ ve sıfâtı câmi' olmuş mushaf-ı kebîrdir. Zîrâ kavlde kemâl-i kāil münderic ve cemâl ve celâl-i mütekellim mündemicdir. Onun için huzûr-i Kur'ân'da edeb lâzımdır. Zîrâ huzûr-i kelâm hemân huzûr-i mütekellimdir. Zîrâ kelâm mütekellimin sıfatı ve kemâlinin âyînesidir. İşte mushaf-ı tenzîlîye ta'zîm lâzım geldiği gibi mushaf-ı tekvînîye dahi lâzımdır. Zîrâ Kur'ân'da gelir: [1]﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ﴾ Fe'fhem cidden. Ve hadîs-i Rasûl dahi ona kıyâs oluna. Ya'nî hadîsi ta'zîm sâhib-i hadîsi ta'zîmdir. Ve kezâlik vâris-i Nebevî'yi ta'zîm hemân mevrûsün minh olanı ta'zîmdir. Zîrâ onun âyînesidir ve kelâmı onun kelâmının nümûnesidir.

Ve **ikincisi** budur ki Kur'ân lutf ve cemâli müştemil olduğu gibi kahr ve celâli dahi müştemildir. Ve nüzûl-i Kur'ân'dan mukaddem Hak Teâlâ melâike-i kirâma kahra müteallık nesne ile emr eylese Arabî ile tekellüm ederdi. Onun için melâike Kur'ânı istimâ' etdiklerinde saika eylediler ve feza'a düşdüler ve kıyâs etdiler ki vech-i arzda olanlara gazab-ı ilâhî vardır. Pes, Kur'ân gerçi rahmet geldi, velâkin gazabı dahi müştemildir ki ez-cümle seyfdir. Nitekim hadîsde gelir: [2]بُعِثْتُ بالسّيف Ve bu seyf mü'minlere rahmet oldu ki a'dâdan onunla tahassun etdiler. Ve kâfirlere gazab oldu ki demleri mührâk oldu. Çünki Kur'ân seyf ile emretdi, kavl-i sakîl oldu. Zîrâ kâfirler ve münâfıklar onunla makhûr oldular. Ve münâfıklara dahi girân geldi. Onun için birer bahâne bulup gazâlardan tehallüf ederlerdi ve ehl-i ihlâs ile hem-râh olmazlardı.

[361ª] Ve **üçüncüsü** budur ki Kur'ân mu'ciz olmakla Arab'a sakîl geldi. Onun için şi'r ve sihr ve esâtîru'l-evvelîn olmağa haml etdiler ve mağlûbiyyetlerini bilip gam ve gussa sıkleti tahtında kaldılar. Ve şol kasâid ki cidâr-ı Ka'be'ye ta'lîk etmişlerdi, tenzîl ve tarh etdiler. Ve İmruü'l-Kays ve Züheyr ve Nâbiğa ve emsâli fusahâ-i Arab sahîfe-i hikmetde bir nokta gibi gelmedi. Ve bir sûre-i kasîra ve belki bir âyet-i kerîmeye muâraza etmek birine müyesser olmadı. Kendi zâtlarında isti'dâdları olup cânib-i Hak'dan

---

1 "De ki: Herkes kendi mizâcına göre iş yapar." el-İsrâ, 17/84.

2 "Kılıç ile gönderildim." Ahmed, Müsned, II, 50, 92.

ma'kūdü'l-lisân olmakla değil, belki fî-nefsi'l-emr her çend ki ümerâ-i kelâm ve züamâ-i kemâl idiler, velâkin kusûr-i isti'dâdları mâni'-i mukābele idi. Zîrâ nazm ve ma'nâ indî değil, belki Hak'dan mufâzdır. Hak ise herkesin isti'dâdı hasebiyle ifâza eder, yoksa kendi hasebiyle değil. Ve imkân yokdur ki kamer şems ola. Zîrâ mahalde kābiliyyet gerekdir. Pes, beşerin fî-nefsi'l-emr isti'dâdı kāsırdır ve cemî'-i âlemin ilmi ilm-i Hakk'a nisbetle bihâr-ı seb'adan katre gibidir. Ve kevn-i hâdisin vâcib-i kadîm ile münâsebeti nedir ki onun kelâmı kelâm-ı vâcibe denk ola?

Ve **dördüncüsü** budur ki kavlin sıkleti onunla amelin sıkletine râci'dir. Onun için "teklîf" denildi. Zîrâ avâmm-ı nâsa göre amelde nefs üzerine külfet ve meşakkat vardır. Onun için dediler ki: Tâati istiskāl eden kâfir olur. Zîrâ emir ve nehy-i ilâhî rahmetdir ve rahmeti gazab i'tikād etmek küfrdür. Zîrâ itâati ma'sıyet i'tikād etmekdir, adli zulm i'tikād etmek gibi. Ve bu istiskāl dem-i hayvânî ve tab'ın kuvvetinden gelir. Çünki havâss-ı ibâd ıslâh-ı tabîat ve riyâzatla taklîl-i dem ve taz'îf-i beden etdiler, lâ-cerem ahkâm-ı ilâhiyyeyi hamle hafîf oldular ve şerâi' onlara at'ime-i nefîse ve me'kûlât-i lezîze gibi geldi ve emr-i Hakk'ı Hak ile icrâ etdiler ve fermâna yine sâhib-i fermânın kuvvetiyle istikbâl eylediler. Avâmm ise nefs ile karşıladılar ve hareket-i ameliyye onlara ağır geldi. Onun için hadîsde gelir ki: حُفَّتِ الجنّةُ بالمكاره وحُفّتِ النّارُ بالشّهوات[1] Bu cihetdendir ki hevâ ehl-i hevâya mahbûb ve hüdâ mekrûh geldi ve ehl-i hüdâya aks oldu. Zîrâ ehl-i hevâ ehl-i nefsdir. Nefs ise Hakk'a **[361b]** mukābil ve a'de'l-a'dâdır. Ve ehl-i hüdâ ehl-i kalb ve kalb Hakk'a mukbil ve muhibbdir. Onun için amel-i dünyâ ehl-i hevâya âsân ve amel-i âhiret düşvâr geldi. Ve ehl-i âhirete dünyâ güç ve âhiret kolay oldu. Bu cihetdendir ki dünyâdan zühd etdiler ve belki ehlullâh olanlar mâ-sivâdan i'râz eylediler.

Ve **beşincisi** budur ki Kur'ân emânet-i ilâhiyye-i sakîledir ki insândan gayrısı ol emânete tahammül edip mü'temen olmamışdır. Nitekim ﴿إِنَّا عَرَضْنَا ٱلْأَمَانَةَ﴾ âyetinden ma'lûmdur. Ve Kur'ân'da gelir ki: ﴿لَوْ أَنْزَلْنَا الخ[2]

---

[1] "Cennet hoşa gitmeyen şeylerle, cehennem arzulanan şeylerle çevrelenmiştir." Müslim, Cennet 1; Ebû Dâvûd, Sünnet 22; Tirmizî, Cennet 21; Nesâî, Eymân 3.

[2] "Biz emâneti ... teklîf ettik..." el-Ahzâb, 33/72.

﴿هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خَاشِعاً مُتَصَدِّعاً مِنْ خَشْيَةِ اللهِ﴾[1] Ya'nî, eğer Kur'ân'ı bir dağ üzerine inzâl eylesek ol dağ te'sîr-i Kur'ân ile huşû' ve tasaddu' ve haşyet ile muttasıf olurdu, velâkin inzâl etmedik. Zîrâ semâvât ve arz ve cibâlin mûceb-i Kur'ân üzere haml-i emânete tâkatleri yokdur. Pes, gerçi onların cüsseleri azîm ve eskāl-i hissiyyeyi tahammülde hâlleri zâhirdir, fe-emmâ her sûret ehli ehl-i ma'nâ olmadığından eskāl-i ma'neviyyeyi hâmil olmazlar. Belki nice sağîr nesne vardır ki dağdan kebîrdir. Meselâ kalb-i insân ki sûretâ mudğa-i sanevberiyyedir, onda bir kuvvet îdâ' olunmuşdur ki ol kuvvet ile arş-ı a'zamdan bile akvâ ve a'zamdır. Fe-keyfe ki bir dağdan? Bu ma'nâdan ötürü Allâh Teâlâ cebeli tahsîs etdi, tâ ki bu haml-i emânet ızam-i cüsse ve kiber-i cesed ile olmadığı ma'lûm ola. Zîrâ gerçi huşû' ve haşyet zikr olundu, ammâ vasf-ı tasaddu' adem-i tâkate işâret eyledi. Nite-kim cebel-i Tûr vakt-i tecellîde mündekk ve mütelâşî oldu.

İşte bu dahi bir kemâl-i ilâhî oldu ki kebîri sağîre vaz' etdi. Ulemâ-i zâhir ise "Kas'a-i kebîre kas'a-i sağîreye girmez" derler. Neam, zâhirde hissî ol-duğu cihetden girmez, velâkin cihet-i letâfetiyle girer. Meselâ cism-i insân semmü'l-hıyâta -ya'nî iğne deliğine- girmez, velâkin kabirde rûhu telattuf edip mekân-ı dıyka duhûl eder. Ya'nî kabri fi'l-mesel semmü'l-hıyât olsa dahi ona sahrâ gibi gelir. Zîrâ rûh cesede ve berzah dahi dünyâya kıyâs olunmaz. Ve ba'zı ricâl vardır ki duvardan nüfûz ederler. Ya'nî letâfetleriyle duvarın cihet-i letâfetinden nüfûz ederler, yoksa cihât-i kesîfesinden değil.

Ve bundan fehm olundu ki her nesnede taayyün yüzünden **[362ª]** kesâfet ve müteayyin yüzünden letâfet vardır ki emir ve nehyin netîcesi bu letâfete vusûldür. Zîrâ amel-i şer'î ilm-i ilâhîye ve ilm-i ilâhî dahi müşâhede-i ma'lûma ve müşâhede-i ma'lûmdan dahi sıbğ-ı nûr ile letâfet-i zâyide hâsıl olur. Allâh Teâlâ ise Latîf'dir. فكن من أهل اللّطافة لا من أهل الكثافة[2]

Ve **altıncısı** budur ki Kur'ân herkesin lisânına hafîf gelmez, belki sakîl gelir. Onun için ehl-i zâhir-i Kur'ân kalîl ve ehl-i bâtın-ı Kur'ân ekalldir.

---

1 "Eğer biz, bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, elbette sen onu Allah korkusundan başını eğerek parça parça olmuş görürdün." el-Haşr, 59/21.

2 Şu halde letâfet ehlinden ol, kesâfet ehlinden değil.

Zîrâ Kur'ân'ın hakāikını lisân-ı kalbe getirmek emr-i sa'bdır. Bu sebebden müddaîler müftazıh olurlar. Zîrâ lisân-ı kāle getirdikleri lisân-ı hâlden cârî değildir, belki lisân-ı hayâldendir. Hayâl ise zılldır. Maksûd-ı a'zam ise dav'dır. Nitekim da'vâ-yı kırâet eden mukallidin kurrâ-i muhakkık meclisinde dili dönmez ve tıfl-ı ebcede döner. Ve ekser-i nâsda taklîd dahi yokdur. Bu cihetden ümmî kalmışlardır. Ve taallüm edelim dahi demezler. Eğerçi nicesinin sîne ve mecmûası eş'âr ile pürdür. Ve ol husûsda dili bülbüldür. Bak imdi bu hizlâna ve Allâh Teâlâ'ya cehâletden istiâze eyle. Ve netîce hayr olsun dersen ehl-i hayr ve ehl-i hüner ve kemâl ile sohbet et. ﴿وَالسَّلاَمُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى﴾[1]

ورد وأنا في صلوة الضّحى قوله: **اَلْخَفِيُّ لَا يَفِي**[2]

Ya'nî zulmet-i leyl kifâyet etmez, belki nûr-i nehâr dahi lâzımdır. Zîrâ âlem-i zâtda salât-i teheccüd lâzım geldiği gibi âlem-i sıfâtda dahi salât-i duhâ lâzım gelmişdir. Leyl ise zât ve nehâr ise sıfâta işâretdir. Ve bundan zâhir oldu ki zâhir ve bâtının ikisi dahi taayyün iktizâ etmişdir. Şöyle ki hafî ve bâtın mertebesi vefâ ve kifâyet etmez, belki ism-i Zâhir'in tecellîsi lâzımdır. Onun için hadîs-i kudsîde Hazret-i Dâvûd'a -aleyhi's-selâm- hitâb-ı ilâhî geldi ki كنتُ كنزاً مخفيّاً الخ[3] Ya'nî bu hadîsde cehr ile ihfâ müctemi'dir. İhfâ مخفيّاً[4]'den mefhûm ve cehr فخلقتُ الخلق[5]'dan ma'lûmdur. Pes, bu âlem cehrden ibâretdir ki ona "cehr-i fi'lî" derler. Ve cehr içinde cehr dahi vardır ki ona "cehr-i kavlî" derler. Evvelkisi cehr-i mer'î ve ikincisi cehr-i mesmû'dur. Ve ikisinin dahi hakāikı ism-i Mütekellim'e râci'dir. Fe'fhem cidden.

---

1 "Selam hidâyete uyanlaradır." Tâhâ, 20/47.
2 Ben Duhâ namazında iken şu söz vârid oldu: "Hafî (gizli), kâfî gelmez."
3 "Gizli bir hazîne idim..." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 121.
4 "Gizli"
5 "Mahlûkātı yarattım." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 121.

Ve bu netîceye vâkıf olmayanlar cehri inkâr etdiler, maa-hâza kendileri cehr içindedir. İmdi bu ma'nâya vâkıf oldunsa makāmına göre cehr ve ihfâ ile amel eyle, tâ ki ehl-i merâtib olasın.

[362[b]]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ﴾[1]

Semâvât ve arz cem'-i ukalâ' ile mecmû' oldular. Zîrâ semâvât ve arzın itâatinden murâd, cemî'-i mahlûkātın itâatidir, ins ve cinnden mâ-adâ. Gûyâ bunda ins ve cinnin tav'an adem-i icâbetlerine ta'rîz vardır. Zîrâ ins ve cinnde îdâ' olunan nefs-i mütemerride sâir eşyâda îdâ' olunmamışdır. Onun için ekseri tav'an icâbetden hâricdir. Onun için enbiyâ ve kütüb-i ilâhiyye meb'ûs oldu. Zîrâ icâbet-i zâtiyyeleri kifâyet etmeyip teklîf-i şer'îye muhtâc olmuşlardı. Pes, bu teklîf ehl-i tâatin kemâlini müş'ir oldu. Zîrâ itâat emir ve nehye göredir. Emir ve nehy ise esmâ-i mütekābileye râci'dir. Cemâl ve celâli cem' etmek ise kemâldir. Bu ma'nâdandır ki mü'min-i cinne sevâb vardır. Eğerçi ne makāmda müsâb olurlar, ba'zı havâss-ı ümmetden gayrısı bilmemişdir.

Pes, sevâb teklîfe muvâfakat ve ıkāb muhâlefetden hâsıl oldu. Ve müsâb ve muâkab olmayanlar teklîften hâric kaldılar, gerekse melâike olsun. Onun için melâike müsâb değildir. Zîrâ neş'eleri sevâb iktizâ eder vechile değildir. Ve onların ibâdetleri ibâdet-i zâtiyye makūlesidir. Ve eşyâdan insâna akreb olan melek ve şeytândır. Zîrâ melek onun cânib-i cemâli ve şeytân cânib-i celâlidir ki insân bu iki ma'nâyı câmi'dir. Eğerçi insân-ı kâmilde cihet-i cemâl bi'l-fi'l ve cihet-i celâl bi'l-kuvvedir ve sâirlerde aks üzerinedir. Ve melek cihet-i cemâle nâzır olmakla dâimâ ilkā-i hayr etmekdedir. Onun için karîndir. Ve şeytân cihet-i celâle dâir olmakla ale'd-devâm ilkā-i şerr etmekdedir. Onun için bu dahi karîndir. Zîrâ insânın ikisine dahi isti'dâdı vardır.

Ve bundan fehm olundu ki melek ve onun ilhâmına tâbi' olan mahfuz ve şeytân ve onun ilkāsına tâbi' olan gayr-i mahfûzdur. Ve bu dahi istifâde

---

[1] Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "İkisi de "İsteyerek geldik" dediler." Fussılet, 41/11.

olundu ki mü'min-i cinn melek hükmündedir. **[363ª]** Zîrâ hayr ile emreder. Nitekim Gazve-i Bedr'de imdâda geldiler. Ve Cenâb-ı Risâlet -sallallâhu aleyhi ve sellem- kendi karîninin İslâm'ından haber verip فلا يأمرني إلاّ بخيرٍ[1] buyurdu. Pes, bu iki tâife insânın evlâdı gibi oldular ki evlâd ya mutî'dir Hâbîl gibi veyâhud âsîdir Kābîl gibi. Ve ikisi dahi ona muzâfdır. Onun için evlâd-ı Âdem derler.

Ve arz ve semânın mahlûk olduğu Âdem'i intâc için idi. Onun için sâiri mukaddem halk olundu. Zîrâ mukaddimât gibi idi. Ve Âdem muahhar halk olundu. Zîrâ netîce idi. Ve mâdde-i cesedi vech-i arzın cümlesinden ahz olundu, tâ ki sûreti cemî'-i suveri câmi' ola. Ve rûhu âlem-i ulvîden tenzîl olundu, tâ ki ma'nâsı cemî'-i maânîyi muhtevî ola. Bu ma'nâda neş'esi ekmel oldu. Sâir mahlûk ise ona göre sâdedir. Zîrâ ya ulvî veyâ süflîdir, yoksa câmi' değildir. Ve melek mükellef olmadığı nûrdan matbû' olduğundandır. Ve ins ve cinn âteş ve hâkden olmakla ahkâm-ı muhtelifesi i'tibâriyle mükellef oldular, tâ ki ol ahkâmı tezkiye ile rütbe-i melekiyyete terakkî edeler. Eğerçi insin terakkî etdiği merâtibin nihâyetine ne cinn ve ne hod melek terakkî edemezler. Zîrâ neş'elerinde cem'iyyet yokdur.

Ve netîce-i merâtib tevhîd-i zât ve tecellî-i berkîdir. Zîrâ insân-ı kâmilde nâr nûra mübeddel olur. Ve nûru'l-envâr tecellî-i mezkûrdur. Onun için sâhibini halkıyyetden hakkıyyet mertebesine îsâl eder. Bu sûretde Hak sûret-i insânda görünür. Zîrâ ahsenü's-suverdir. Eğerçi cemî'-i suver onun esmâ ve sıfâtının sûretleridir, velâkin insândan mâ-adâsı sûret-i câmia değildir. Onun için buyurur: ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا ٱلإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾[2] Ya'nî insân iki sûretde halk olundu ki biri sûret-i hissiyye ve biri sûret-i ma'neviyyedir ki ahsen-i takvîm ikisine dahi şâmildir. Fe-emmâ إنّ الله خلق آدم على صورته[3]

---

1 "Bana hayırdan başka bir şey emretmez." Müslim, Münâfıkūn 69.

2 "Biz insânı en güzel biçimde yarattık." et-Tîn, 95/4.

3 "Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı." Buhârî, İsti'zân 1; Müslim, Birr 115, Cennet 28.

sûret-i ma'neviyyeye göredir, sûret-i kemâliyye-i ilâhiyyedir. Ve husûs üzerine tecellî vâkı' olsa, sûret-i insâniyyede olur: رأيتُ ربّي في صورة شابٍّ قَطَطٍ[1] gibi.

[363b] Ve "Âlem sûret-i Hak'dır" dedikleri mertebesine göredir. Ya'nî mertebe vardır ki Hak Teâlâ orada sûretden münezzehdir. Zîrâ الآن على ما عليه كان[2] i'tibârıyladır. Ve mertebe vardır ki orada sûret hakîkatdir. Zîrâ makām-ı teşbîhde i'tibâr olunur. Ve bu ma'nâ amâ-i kevnîde mütesavverdir. Ya'nî çünki Hak Teâlâ kendini ferah ve dıhk ve ityân ve zehâb ve emsâli sıfât-i kevniyye ile vasf eyledi ve bu sıfâtı te'vîl etmeyip murâd-ı Hak üzerine ibkā etmek evlâ oldu, sûretle vasf etmek dahi ol kabîlden kılındı.

Ey ârif, bu makāmı bu vechile zabt eyle, tâ ki tenzîh ve teşbîhi câmi' olasın ki hükm-i Kur'ân budur. Bir kimse bu iki mertebenin cem'ini inkâr etse Kur'ân'ı inkâr etmiş olur.[3] قال تعالى: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾

İşte insân-ı kâmil bu cem'iyyet üzerinedir. Zîrâ kābe kavseyn mertebesindedir ki cem' ve farkın berzahıdır. Ya'nî ev-ednâ mertebesinde olan keşf ehli yalnız tenzîh ehlidir ki celâl-i zâtdadır. Ve bu mertebeden dûn olup kābe kavseynin berzahiyyeti ile kāim olmayan hicâb ehli yalnız teşbîh ehlidir ki cemâl-i zâtdadır. Pes, cemâl ve celâli cem' eyleyen ehl-i kemâldir ki insân-ı kâmildir.

Ve insân-ı kâmilin cesed ve cânı tav'an mukbildir ki mücîb-i Hak'dır. Zîrâ موتوا قبل أن تموتوا[4] mûcebince irâdetinden fenâ bulmuşdur ve cesedi dahi rûha tâbi' olmuşdur. Onun için zâhir ve bâtın-ı Hakk'a teveccüh ve ikbâl ve ibâdetde tekellüfü yokdur. Zîrâ nefs-i mutmeinne ehlidir. Nefs-i mutmeinnede ise hicâb olmaz. Ve müşâhede kavî olan yerde amel-i cesedde tekellüf kalmaz. Ve asl-ı tekellüf dem-i hayvânînin kuvvetindendir. İnsân-ı kâmil ise demi nûra tebdîl etmişdir. Bu cihetden melekiyyeti gālibdir ki melekde tekellüf olmadığı gibi insân-ı kâmilde dahi yokdur. El-hâsıl

---

1 "Rabbimi kıvırcık saçlı bir delikanlı sûretinde gördüm." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 385; el-Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, II, 363-364.

2 Şimdi O daha önce olduğu hâl üzeredir.

3 Allah Teâlâ buyurdu: "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir." eş-Şûrâ, 42/11.

4 "Ölmeden önce ölünüz." Hadis olarak sâbit değildir. bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 260.

rûhâniyyetde bâr olmaz. Onun için hadîsde gelir: من عُرِض عليه ريحانٌ فلا يردّه فإنّه خفيف المحمِل[1] Ya'nî râyiha-i tayyibesi olan nesne hafîfü'l-mahmil olmakla ahz ve kabûl etmek **[364ª]** gerekdir. Ve hafîfü'l-mahmil olduğu rûhâniyyetindendir.

Ve bundan ahz olundu, ilim eğer ilâhîdir ve eğer şer'îdir, hafîfü'l-mahmildir. Zîrâ ilm-i ilâhî vicdâna ve rûhâniyyete dâirdir ki hâricde sâhibine bârı yokdur. Ve ilm-i şer'înin gerçi eseri amel-i şer'îdir, fe-emmâ ehl-i tezkiyeye amel bâr değildir. Zîrâ hiffet-i rûh cesede sârî olmuşdur. Nitekim takrîr-i sâbıkdan fehm olundu. Ve bu ma'nâ ki amelin hafîf olduğudur, lezzet-i âcile ve netîce-i müşâhede ve muâyenedir.

ورد وقت الإشراق قوله: **مَنْ لَا يُنَادَى فَمُنَادِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ**[2]

يُنَادَى sıyğa-i mechûl üzerinedir. Bunda ﴿إِذْ نَادَاهُ رَبُّهُ﴾[3] sırrına işâret vardır. Ya'nî şol kimse ki bu dünyâda münâdât-i ilâhiyye mertebesine ermedi, havâss-ı beşer gibi -gerek enbiyâ ve gerek evliyâ- ol kimsenin münâdîsi yevm-i kıyâmetde olur. Velâkin burada münâdâtı cemâle ve orada münâdâtı celâle dâirdir. قال الله تعالى: ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادَوْنَ لَمَقْتُ اللهِ أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُم أَنْفُسَكُمْ﴾[4] Ya'nî kefereye olan münâdât elsine-i zebâniyeden ve ehl-i îmâna lisân-ı Hak'dandır. Onun için husûs-ı makāmda ﴿إِذْ نَادَاهُ رَبُّهُ﴾[5] (en-Nâziât, 79/16) diye münâdât ism-i Rabb'e isnâd olundu, fe-emmâ ﴿يُنَادَوْنَ﴾[6]'de makām-ı tehvîl olmakla mechûl îrâd olunup zebâniye lisânına ihâle kılındı. Pes, makām-ı teşrîf ile makām-ı tahkîrin farkı zâhir oldu.

---

1 "Güzel bir koku ikram edilen kimse onu reddetmesin; çünkü onun taşınması kolaydır." Müslim, Elfâz 20.

2 İşrâk vaktinde şu söz vârid oldu: "Kendisine seslenilmeyen kimsenin münâdîsi kıyâmet gününde olur."

3 "Rabbi ona (şöyle) seslenmişti..." en-Nâziât, 79/16.

4 Allah Teâlâ buyurdu: "İnkâr edenlere şöyle seslenilir: Allâh'ın gazabı, sizin kendi kendinize kızmanızdan daha büyüktür." Gāfir, 40/10.

5 "Rabbi ona (şöyle) seslenmişti..." en-Nâziât, 79/16.

6 "seslenilir" Gāfir, 40/10.

Ve nübüvvet ve velâyet terbiye-i ilâhiyye-i cemâliyye bâbındandır ki herkese onunla münâdât vâkı' olmaz, belki ehl-i husûsa olur. Binâen alâhâzâ مَنْ لَا يُنَادَى الخ[1] terkîbinde tenbîh vardır ki dünyâda münâdât-i teşrîfiyye mertebesine vusûl lâzımdır, tâ ki âhiretde münâdât-i zebâniyeden necât hâsıl ola. Ve eğer fi'l-cümle, ya'nî insilâhda veyâ hâricde veyâ menâmda bu münâdâtdan eser-i vücûd bulmazsa âhir dâire-i kahr ve celâlde kalmak lâzım gelir ki mahcûblar makāmıdır. İşte ﴿كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ﴾[2] sırrı budur. Zîrâ dünyâda mahcûb olan âhiretde dahi mahcûb olur. قال تعالى: ﴿وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى﴾[3] Ya'nî burada amâdan murâd hicâbdır, gerekse zâhirde basîr olsun. Nitekim nazar ile murâd nazar-ı basîretdir, gerekse hâricde darîr olsun.

[364b] Pes, sûrete rağbet yokdur. Meselâ bir kitâbın kıymeti cildi müzehheb olmakla değildir, belki evrâkında münderic olan maânî-i celîle hasebiyledir. Zamân-ı evvelde Hazret-i Kur'ân'ı cefr, ya'nî oğlak derisi üzerine kitâbet ederlerdi, maa-hâzâ Kur'ân zâtında fahm ve sudûrda müfahhamdır. Ve sûret-i insâniyye dahi böyledir. Eğerçi ki Allâh Teâlâ enbiyâ ve evliyâyı hasenü'l-ism, hasenü'l-vech, hasenü's-savt halk etmişdir. Zîrâ da'vet ve teblîğe sıfât-i mezkûre akrab ve nefret-i nâsdan eb'addır.

Ba'de-zâ münâdât -ki ref'-i savtdır- ekāribe nisbetle bu'd-i mertebe ve ebâide göre sâha-i huzûrdan teb'îddir. Nezâiri çokdur, mezânnında ona göre amel etmek gerekir. فاعرفه فإنّه ينفعك[4]

---

1 "Kendisine seslenilmeyen kimsenin..."
2 "Hayır, doğrusu o gün onlar Rablerinden perdelenmişlerdir." el-Mutaffifîn, 83/15.
3 Allah Teâlâ buyurdu: "Bu dünyâda kör olan âhirette de kördür." el-İsrâ, 17/72.
4 Bunu bil. Zîrâ sana fayda verir.

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿فَقَضَيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ﴾[1]

Ya'nî yedi aded semâvât ve yedi aded dahi arz etdi ki her semâ bir arzın fâili ve her arz dahi bir semânın kābilidir. Ve Fa'âl Allâh Teâlâ'dır ki mebdeü'l-fevâildir. Onun için [2]﴿فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ﴾ dedi, sıyğa-i mübâlağa ile. Pes, vech-i arzda olan te'sîrâtın cümle sûretde fevâile ve ma'nâda mebde'e nisbet olundu ve bu ma'nâ tevhîd oldu. Zîrâ bir nesneyi esbâba nisbet etmek esmâya nisbetdir. Ve esmâ müsemmâya muzaftır, belki aynıdır. Pes, eğer muzâftır dersen vâsıta isbât etmiş oldun ki insânın Hakk'a irtibâtı iki vechiledir ki: Biri vâsıta iledir ki cihet-i kevniyyesine râci'dir ki akl-ı evvele müntehîdir. Ve biri bi-lâ-vâsıtadır ki cihet-i vücûbiyyesine âiddir ki tecellî-i ilâhîdir ki cemî'-i eşyâyı ve husûs üzerine insânı muhîtdır.

İşte tesbîh-i eşyâ tenzîh-i zâtdır ki bi-lâ-vâsıta mertebesidir. Ve tahmîd-i eşyâ teşbîh-i sıfâtdır ki bi'l-vâsıta mertebesidir. Ve vâsıta adem-i vâsıtanın zâhiridir. Bu ma'nâdır ki Allâh Teâlâ zâhir ve bâtınla insâna tecellî etmişdir. Ya'nî hem esmâ hicâbından görünmüş ve hem zâtından keşf-i nikāb etmişdir ki beyne't-tecellî ve'l-istitâr olduğu budur. Ve ekâmil-i nâsın bî-perde **[365ª]** oldukları ve "devâm-ı istiğrâk" dedikleri mazhariyyete göredir ki mertebe-i hicâbdır, yoksa mertebe-i berk-ı zâtî değildir.

Onun için kalbi yedi aded semâvât, ya'nî yedi aded atvâr üzerine halk, dîde-i bâtını bu sürâdikāt ile setr etdiği gibi dîde-i zâhiri dahi yedi tabaka kıldı. Pes, eğerçi bu tabakāt vesâitdır, fe-emmâ müşâhedeye mâni' değildir. Nazar eyle ki necm-i Zühal yedinci felekden ne vechile semâvâtı hark ve vech-i arza aks eder. Gûyâ ki ortada vâsıta yokdur. Ve basarda olan tabakāt dahi böyledir ve her tabaka mâ-fevkına nisbetle arz gibi olmuşdur. Eğerçi her ulvî arzdan bir süflîye nâzırdır, fe-emmâ bu âlem merâtib-i izâfetdir. Zîrâ merâtib-i kevniyyedir.

Ve arş-ı a'lâ merâtib-i semâvâtda ve akl-ı küll dahi mertebe-i arşiyyede müessirdir. Ve seb'-i tıbâk esmâ-i seb'anın zâhiridir. Pes, seb'-i semâvâtda zâhiren müessir olan arşdır, fe-emmâ bâtında müessir olan esmâ-i seb'adır.

---

1 Allah Sübhânehû Teâlâ buyurdu ki: "Böylece onları yedi gök yaptı." Fussılet, 41/12.

2 "Dilediğini hakkıyla yapandır." Hûd, 11/107.

Onun için esmâ-i seb'anın nihâyeti Kahhâr'dır. Zîrâ tabakât-i tahtâniyyeye sıfat-i kahriyye tabakât-i fevkâniyyeden gelir. Onun için demişlerdir ki: Nefs-i insâniyyede sıfat-i kahr vardır. Zîrâ ulvîdir. Zulüm yokdur. Zîrâ zulüm tabîata hem-civâr olmakdan gelir, yoksa bi-hasebi'z-zât değil. Pes, her nesne kendi zâtı üzerine ibkā olunsa onda zulüm mütesavver değildir. Onun için Hak Teâlâ kendi zâtından zulmü nefy etdi ve sıfâtından biri dahi adl eyledi. Zîrâ zâtda sıfat-i adlden gayrı yokdur.

Ve bundan sû-i karînin hâli zâhir oldu ve sıfat-i kevniyyenin küdûreti zuhûr buldu. Ya'nî her ne küdûret ve kesâfet zuhûr ederse anâsır ve tabâi'den gelir, yoksa kulûb ve ervâhdan gelmez. Zîrâ kulûb ve ervâh Hakk'a muzâfdır. Onun için rûh-i insânî ebedî saîddir. Ve her ne şekāvet olursa rûh-i hayvânîye muzâf olur. Zîrâ rûh-i hayvânî kevnîdir. Rûh-i insânînin hâli bâlâda bilinmişdir. Ve esmâ-i seb'a-i enfüsiyyenin âfâkda sûreti kevâkib-i seyyâredir. Pes, hiçbir semâ ve bir arz yokdur ki bir rûh ile kāim olmaya. **[365b]** Ve semâ', arzın rûhu gibi olmuş oldu. Zîrâ arz onunla kāimdir. Meselâ bir hânenin sakfı olmasa ona hâne denilmez. Nitekim rûh olmasa meyyite insân denilmez. Zîrâ meyyit nısf-ı insândır.

Ve bundan [1]﴿اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ﴾ sırrı zuhûr etdi. Ya'nî her hânede sâkin olanların kıvâmı ricâl iledir ve ricâl onların rûhu gibidir ki mâ-bihi'l-kıvâmıdır. Pes, kendi rûhları kifâyet etmeyip rûh-i hâricî dahi lâzım geldi.

Buradandır ki mürşid-i kâmile zarûret vardır. Zîrâ onun nefh-i nefesi olmadıkça mürîd meyyit gibidir. Zîrâ yalnız rûh-i hayvânîsi ile insân-ı kâmil olmaz. Ve rûh-i insânîsi bâtın ve hafîdir ki bi'l-fi'l asârı mahsûse değildir. Ya'nî fi'l-hakîka âsârı zuhûr etmeğe tecellî-i cedîde muhtâcdır ki ol tecellî ve eser nefh-i cedîdden gelir. Ve ol nefh netîce-i vücûddur.

Ve bundan esmâ-i seb'adan "Lâ ilâhe illallâh" mertebesi fehm olundu. Ya'nî çünki arz semâvâtın gāyeti oldu, kelime-i tevhîd dahi bidâyeti oldu. Ve gāyet ve bidâyet bir yerde müctemi' olup sırr-ı ezel ve ebed zuhûr buldu. Zîrâ akl-ı evvelden mertebe-i rûhâniyyete ibtidâ sâdır olan kelime-i tevhîd

---

[1] "Erkekler kadınlar üzerinde idâreci ve hâkimdirler." en-Nisâ, 4/34.

idi. Ve mertebe-i cismâniyyetde dahi ibtidâ kelime bu oldu. Ve kelime-i tevhîde "evvelü'l-esmâ" denildi, ya'nî urûcen ve nüzûlen. Zîrâ nihâyet bidâyete rucû'dur. Pes, Hakk'ın ma'bûdiyyeti, ibtidâ akl-ı evveli halk ile ve sâniyen insânı tasvîr ile ma'lûm oldu. Çünki insân mertebe-i Kahhâr'da makhûr ve fânî ola, ism-i Samed'de bekā bulup makhûriyyet sıfatı kahhâriyyete mübeddel olur. Zîrâ cemî'-i eşyâ insân-ı kâmile müteveccih ve insân-ı kâmil olanların her birine hâlli hâlince gıdâdır. Zîrâ ismi muhît-ı külldür.

İşte burûc on iki ve esmâ on iki olmak bundan lâzım geldi. Ya'nî vücûd-i âfâk on iki burcda olan devre menût olduğu gibi vücûd-i enfüs dahi on iki esmâya merbûtdur ki ol on iki esmâ bi-hasebi'l-ihâta doksan dokuz ve yüz ve belki bin ve binbirdir ki bunlar esmâ-i vücûbiyye; ve insân-ı kâmilde bunların zılâlât ve ukûsü **[366ª]** vardır ki ona "esmâ-i kevniyye" derler. Ve kevn başına bin ismin seyri vardır. Onun için üç yüz altmış bin âlem-i seyrânî vardır. Zîrâ bir sene üç yüz altmış gündür. Pes, her gün bin ism-i ilâhîye mütefassıl olıcak, aded-i esmâ üç yüz altmış bin olur. Ve esmâdan murâd sefer ve seyr ve seyâhatdir.

İmdi eğer sâhibü'l-esmâ isen seyr edegör. Çünki seyr etmeyesin esmâ sana hayâliyye olur, yoksa hakîkıyye olmaz. Var imdi "Esmâyı tekmîl et-dim" diye da'vâ ve lâfı ko. Zîrâ netîceden bî-haber ve hakāik-ı eşyâdan bî-eserdir.

Ve tahrîr bu mahalle resîde oldukda vârid oldu ki:

"**Yâ Hakkî, her ne olursa senden biter. Her ne biter ve her ne yiter.**"

Ya'nî yâ Hakkî, her ne dünyâda biter ve vücûda gelirse ve her ne ki yiter ve vücûddan ademe giderse bu ma'nâ senin isminden biter ve hâsıl olur. Pes, zuhûr ve butûn seninle devr eder. Ve Muhyî ve Mümît isimleri husûs üzere senin ismine menûtdur.

Bundan maksûd insân-ı kâmilin mazhariyyet-i tâmmesini beyân ve ism-i muhîtının sırrını ıyândır. Ve aktâbın amed-i semâvât ve kıvâm-ı arz olduğu bu sırra râci'dir. Ya'nî insân-ı kâmil yüzünden mutasarrıf-ı hakîkî

Allâh Teâlâ'dır. Çünki insân-ı kâmilin ismi küllî ola, Hakk'ın insân yüzünden tasarrufu dahi tasarruf-i küllî olur ve mertebe-i ulûhiyyet insân-ı kâmilde zuhûr eder, vezîrde sırr-ı sultân zuhûr etdiği [gibi]. Eğerçi insâna tecellî yine insânın hasebiyledir, yoksa Hakk'ın hasebiyle değildir.

Ve burasını fehm etmek asîrdir. [1]نور القمر مُستفادٌ من الشّمس nedir bildin ise [2]سرّ الإنسان سرّي وسرّي سرّه nedir onu dahi bildin. Ve böyle mezâlıkda çok sâlik ayakdan düşdü ve ilhâda meyl eyledi ve câddeden çıkdı.

İşte [3]﴿أَتَى أَمْرُ اللهِ﴾ mûcebince kıyâmet geldi. ﴿هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ﴾[4] sırrı sûret bulmağa karîb oldu. Orada muhıkk ve mubtıl ve sünnî ve mülhid âşikâre olur ve herkes hâline göre ya terakkî veyâ tenezzül bulur. Ve şol ki netîceye vâsıldır, yüzü ak gelir. Zîrâ dünyâda سَواد الوجه في الدّارين[5] idi. Fe'fhem cidden.

[366[b]] Ba'de-zâ kelâm-ı mezkûr -ki "*Yâ Hakkî*..."dır- vürûduna ba'zı bevâis vardır ki burada ızhâr etmek olmaz. Bir zamân Bursa'da leyle-i kadrde Câmi'-i Kebîr'de ba'zı erbâb-ı inkâr müctemi' olub salât-i kadri ikāmet etdirmemek murâd etdiklerinde derûn-i Câmi'de hücûm-i erâzilden ba'zı nüfûs telef oldukda, sonra müteaddî ve hâricî olanların bir ikisi kısâsen katl olunmuş ve birkaçı mahbûs olmuşlar ve bir nicesi dahi firâr etmişlerdi. Bu fakîrin cânibinden dahi ba'zı teveccühât-i rûhâniyye vâkı' olub kısâs husûsunda iânet olunmuş idi. Sonra bu makūle tasarrufâtdan ferâğ ve fenâ fillâh tarafına rucû' vâkı' oldu.

Bir müddet dahi murûr etdikde ba'zı havâss-ı sultân bu fakîre ihânet üzere olup erbâb-ı inkâr galebesiyle mefsede semtinde bulunduklarında tasarruf-i ilâhî ile onların tarafında bir emr-i hâil vakı' olup sû-i azmden el çekmişlerdi.

---

1 Ayın ışığı güneşten alınmıştır.

2 "İnsânın sırrı benim sırrımdır, benim sırrım da onun sırrıdır." Hadis kaynaklarında geçmemektedir. Abdülkādir Geylânî ve İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilen *Gavsiyye Risâlesi*'nde hadis değil ilham türünden olarak geçmektedir. bk. *el-Gavsiyye* (*Dîvânu Abdülkādir Geylânî* içinde), s. 209.

3 "Allâh'ın emri geldi." en-Nahl, 16/1.

4 "Onlar, ille buluttan gölgeler içinde Allâh'ın kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?" el-Bakara, 2/210.

5 "iki dünyâda yüz karalığı" Sağânî, *el-Mevzûât*, s. 63 (mevzû).

Ve bu kerre dahi eşirrâ-i şehrden birinin ihâneti zuhûr etdikde bu dahi tasarruf-i ilâhî ile maklû‘ olup kelâm-ı mezbûr vârid oldu. Pes, tasarruf-i insân tasarruf-i Hak'dır, velâkin izne mukārin veyâ fenâ fillâh gerekdir. Zîrâ mutasarrıf-ı hakîkî Allâh Teâlâ'dır. Ve abdde tasarruf olmak fenâyı münâfîdir. والله الفعّال وهو المرجع وَالمآل[1]

يَا مَنْ بِيَدِهِ عَرْشُ كُلِّ شَيْئٍ[2]

Bu kelâm ki sâdır ve vârid oldu يا من بيده ملكوت كلّ شيئ[3] ma‘nâsınadır. Ve her nesnenin melekûtu rûhu ve cesed rûh elinde olduğu gibi rûh dahi Allâh Teâlâ elindedir. Zîrâ rûh-i latîf Allâh-ı Latîf'den menfûhdur. Pes, letâfeti cihetinden Hak'dan gayrı kimse ona müdâhale edemez. Zîrâ Kābız ve Bâsıt Hak'dır. Ve arş ecsâmın fevkānîsi olduğu gibi rûh-i a‘zam dahi ervâhın fevkānîsidir. Bu yüzden arş, mâ-dûn olanlara göre rûh gibi oldu ki onlarda mutasarrıftır, rûh-i insânî kuvâ ve a‘zâda mutassarrıf olduğu gibi. Ve yedullâhda olan nesneye fenâ gelmez. Belki bi-hasebi't-tecelliyât ve'l-mevâtın zuhûr ve butûn ile tefâvüt kabûl eder. Onun için arş ve kürsîye fenâ gelmez. Zîrâ bunlar kemâl-i letâfetleri cihetiyle âlem-i ervâha mülhak olmuşlardır.

Ve rûhu cesedden **[367ª]** ahz etmek, cesedi bi'l-külliye rûhdan ihlâ' etmek değildir. Belki cesed meyyit olduğu hâlde rûh zâtı ile kāimdir. Pes, ona meyyit demek rûh-i izâfînin müfârakatiyledir ki ona "rûh-i menfûh" derler. Zîrâ kemâli bu rûh-i menfûh iledir ve illâ tecellî-i âmm cemî‘-i eşyâya sârî ve şâmildir. İşte meyyite "nısf sûret" dedikleri budur. Ya‘nî sûret-i insâniyyenin nısfıdır. Nitekim insân-ı nâkıs sûret-i ilâhiyyenin nısfıdır. Onun için mürde hükmündedir, gerekse hayy olsun. Zîrâ hayât hayvânda dahi vardır, velâkin sûret-i hayâtdır, yoksa hakîkat-i hayât değil.

---

1 Allah, (dilediğini) yapandır. Dönülecek ve varılacak olan da O'dur.
2 Ey her şeyin arşı elinde olan.
3 Ey her şeyin melekûtu elinde olan.

Gel imdi netîce-i hayâta er ve melekût ve arşını Hakk'a teslîm eyle, tâ ki yerine sırr-ı ilâhî zûhûr eyleye. Ve onun zuhûruyla alâ-vechi'l-kemâl sûret-i Hakk'da olasın ve Hakk'a Hak ile gelesin.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا[1]

Ya'nî rahm-i mâderde [2]﴿وَكُنْتُمْ أَمْوَاتاً﴾ mûcebince âdime'l-hayât kıldıkdan sonra [3]﴿فَأَحْيَاكُمْ﴾ vekfince nefh-i rûh edip vâcide'l-hayât kıldı. Pes, kable'n-nefh olan hâl, ahz-i mîsâkdan evvel olan hâle benzedi ve ba'de'n-nefh olan hâl ahz-i mîsâkda olan hâle döndü. İşte "Batn-ı ümm âlem-i ilme nâzırdır" dedikleri budur. Ya'nî ibtidâ âlem-i ilmden zuhûr etdiklerinde ayn-ı hâricîleri emsâlü'z-zerr olmak oldu. Ya'nî sonra batn-ı ümmde sûret-i ilm sûret-i insân ile musavver olup emsâlü'z-zerr yerine sûret-i insâniyye ile hurûc eyledi. Ve ibtidâ hayât-i rûhânî bulduğu gibi sâniyen hayât-i cismânî buldu. Zîrâ emsâlü'z-zerr olduğu hâlde hayâtı temessül tarîkıyla idi. Misâle ise cisim denilmez. Nitekim Cibrîl -aleyhi's-selâm- sûret-i beşerde gelirdi, maa-hâzâ rûh idi. Ve sûret-i beşeriyye ile temessülü sûret-i melekiyye ve rûhâniyyesine mâni' olmazdı. Çünki insân ayn-ı hâricî ile cisim oldu, ya'nî ba'de'l-vilâdet cismâniyyeti zâhir oldu, ﴿فَتَبَارَكَ اللهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾[4] vârid oldu ki hem Hâlık'ı ve hem insânı medh oldu. Zîrâ Musavvir -kesr ile- Allâh Teâlâ ve musavver -feth ile- insândır.

[367b] Ve "hâlıkîn" dedi. Zîrâ ebeveyen izdivâc ve mübâşeretleriyle sıfat-i hâlikıyyete mazhar oldular. Eğerçi müessir olan Hâlık-ı hakîkîdir ki Allâh Teâlâ'dır. Esmâ-i ilâhiyye âlem-i halka nâzırdır. Ya'nî ahkâm ve âsârının zuhûru taayyün-i hâricîye mevkūfdur. Ve taayyün-i hâricî fâil ve kābildir. Ya'nî ism-i ilâhîye mazhar olduğu cihetden bi-hasebi'l-vekâle fâil ve hakîkat-i mümkinesi cihetinden kābil oldu. Ve kābiliyyetinin sûreti olmak

---

1 "Hamd, bizi öldürdükten sonra dirilten Allâh'a mahsustur." Buhârî, Tevhîd 13, Deavât 7, 8, 16; Müslim, Zikr 59; Ebû Dâvûd, Edeb 98; Tirmizî, Deavât 28; İbn Mâce, Duâ 16.

2 "Siz ölü idiniz." el-Bakara, 2/28.

3 "Size hayat verdi." el-Bakara, 2/28.

4 "Yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir." el-Mü'minûn, 23/14.

üzere mer'e halk olundu, Havvâ gibi. Pes, Havvâ dahi Âdem oldu, velâkin kevn-i vâhidde iki hakîkatin ictimâ'ı icmâl olup bu âlem-i vücûddan murâd tafsîl olmakla sûret-i tafsîli tahkîk için mezâhir halk olundu ve sûret-i fâiliyyeye Âdem ve sûret-i kābiliyyeye Havvâ denildi. Ve biri mültezz ve biri mültezzün-bih oldu. Eğerçi fi'l-hakîka ikisi birdir.

İşte taayyün-i hâricînin fâyidesi ne olduğu bundan bilindi. Ya'nî taayyünde tafsîl ve hakāikı birbirinden fark vardır, tâ ki merâtib-i ma'neviyye sûret bula ve ism-i Zâhir zuhûra gele. İşte bu mertebeye "hayât" denildi ki ism-i Hayy ve Muhyî'nin nefhinden geldi. Gerek nefh bi'z-zât olsun [1]﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾ gibi. Ve gerek bi'l-vâsıta olsun, nefh-i melek gibi. Ve gerek cenîn iken olsun ve gerek ayn-ı hâricîde olsun. Ayn-ı hâricîde nefh iki vechile oldu. Biri dir'-i Meryem'e nefh-i Cibrîl gibi halk-ı Îsâ için ve biri nefh-i mürşid gibi ihyâ-i kalb için.

Pes, ihyâ-i kalb hayât içinde hayât kabîlinden oldu. Zîrâ hayât-i ûlâ hayât-i hayvâniyye-i cismâniyye ve hayât-i sâniye hayât-i insâniyye-i rûhâniyyedir. Pes, bunda kalb mürde oldukdan sonra zinde olmak ve nefs zinde oldukdan sonra zinde olmak oldu. Ve zindegî-i kalb ile insân tâze hayât bulup hayât-i hayvâniyyesi ona tâbi' oldu. Ya'nî ol zindeliğin sıbğıyla münsabığ olup yalnız lisânı tekellüm ederken cemî'-i a'zâsı söylemeğe başladı.

Hattâ Hatmü'l-evliyâ'nın -kuddise **[368[a]]** sirruh- cemî'-i a'zâsı teşekkür eyledi ve "Bizi mâ-hulika-lehde isti'mâl eyledin" diye her biri söyledi. Ve Hatm onların kelâmını işitdi. Zîrâ Hayy'e muzâf olan dahi hayydir. Ve kezâlik haccdan kudûm etdikde radî' olan kızı Zeyneb'i karşı getirdikinde ol kız babasını gördüğü gibi [2]هذا أبي diye lisân-ı fasîh ile söyledi, maa-hâzâ dahi tekellüm haddinde değil idi. Ve orada hâzır olan[lar] onun kelâmını işitip taccüb etdiler. İşte Hatm'in kuvvet-i hayât ve sıfât-i kemâliyyesi ol kerîmeye sârî oldu. Zîrâ kendi eczâsından idi.

---

1 "Ve ona rûhumdan üfledim." el-Hicr, 15/29.

2 Bu benim babam.

Suâl olunursa ki: Nice kâmillerin evlâdı nâkıs gelmek nedir, maa-hâzâ gerek idi sereyân-ı mezkûr hasebiyle babaları sûreti üzerine mevlûd olalar?" Cevâb budur ki: Sereyân-ı mezkûr kābile göredir, nâ-kābile göre değil. Pes, kâmilin iki sıfatı vardır ki biri cemâl ve biri celâldir. Ve herhangi nutfeye sıfat-i cemâl sereyân ederse, ol nutfe sûret-i cemâlde musavver olur. Ve herhangisine sıfat-i celâl sârî olursa ol nutfe sûret-i celâlde vücûda gelir.

Suâl olunursa ki: Nice nâkısdan kâmil tevellüd eder, bu ma'nâ nedir? Cevâb budur ki: Ol nâkısın neş'esinde sırr-ı cemâl-i bâtın vardır. Hak Teâlâ ol sırrı sûrete getirmek murâd edicek şurûtuna mukārin kılıp tevlîd eder. Pes, nâkıs ve kâmilin her birinde sırr-ı cemâl ve celâl vardır. Eğerçi nâkısda celâl zâhir ve cemâl bâtın ve kâmilde aks üzerinedir. Bu cihetden Hak Teâlâ meşiyyeti hasebiyle ızhâr ve ibtân eder. Ya'nî gâh olur ki cemâlini ızhâr ve celâlini ibtân ve gâh olur ki bi'l-aks eder. Ve bu ma'nâ Âdem'den tevârüs olunmuşdur ki Âdem'in cemâli Hâbîl ve celâli Kābîl'de zuhûr eyleyip Âdem nefs-i vâhide iken ondan nefseyn-i muhtelifeteyn zuhûr eyledi ki biri sırr-ı hayâta ve biri sırr-ı memâta mazhardır. İşte [1]﴿يُحْيِي وَيُمِيتُ﴾ budur. Ve sırrı-ı cemâl üzerine gelen [2]اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا der. Ve sırr-ı celâl üzerine vârid olan [3]﴿رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ﴾ der ki ihyânın **[368b]** biriyle murâdı ihyâ-i nefs ve imâtenin biriyle murâdı imâte-i kalbdir. Zîrâ kâfir ve câhilin kalbi mürde ve nefsi zindedir. Nitekim mü'min ve âlimin kalbi zinde ve nefsi mürdedir.

وَرَدَّ إِلَيْنَا أَرْوَاحَنَا[4]

Ya'nî müstaidd olduğumuz hayât-i bâkıyeyi ihsân eyledi. Nitekim ervâhı kendi nefslerine nisbet etdiklerinden isti'dâdları mertebesi fehm olunur. Ve "rûh"dan murâd hayâtdır ve hayât nefhin semeresidir, gerek rahimde ve gerek hâricde.

---

1 "O hayat verir ve öldürür." el-Bakara, 2/258.

2 "Hamd, bizi öldürdükten sonra tekrâr hayat veren Allâh'a mahsustur." Buhârî, Tevhîd 13, Deavât 7, 8, 16; Müslim, Zikr 59; Ebû Dâvûd, Edeb 98; Tirmizî, Deavât 28; İbn Mâce, Duâ 16.

3 "Rabbimiz, bizi iki defâ öldürdün ve iki defâ hayat verdin." Gāfir, 40/11.

4 "ve rûhlarımızı bize geri veren… (Allah'a mahsustur.)" Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXII, 107.

Ve bundan ervâhın tabakāt-i muhtelife olduğu zâhir oldu. Meselâ rûh-i İsrâfîl ve Cibrîl ve sâirin ervâhı berâber olmadığı gibi ervâh-ı havâss-ı beşer ile ervâh-ı avâmmın dahi bir değildir. Belki külliyyet ve cüz'iyyet ile aralarında tefâvüt vardır. Ve külliyyât ve cüz'iyyât dahi böyledir. Zîrâ rûh-i Muhammedî ile ervâh-ı enbiyâ müsâvî olmaz.

Ve redd-i rûh iki vechiledir: Biri rûhu cesede reddir, neş'e-i âhirede olduğu gibi. Ve biri dahi rûhu kalbe reddir. Ya'nî inkıtâ'-ı feyzden sonra meded-i ilâhînin vusûlüdür. Nitekim ba'zı evkātde vahy-i ilâhî teahhur eyledi. Nitekim Kur'ân'da gelir: [1]﴿وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَداً إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللهُ﴾ Ya'nî fi'li kendi nefsine izâfet etdiği için birkaç gün vahy kesildi. Zîrâ maksûd-i ilâhî tevhîd-i ef'âle irşâd idi. Zîrâ [2]﴿فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ﴾ O'dur ki abdin fi'li O'nun te'sîriyledir.

Pes, abd her fi'lde hâzır gerek ve ol fi'li Hakk'a nisbet etmek lâzımdır, tâ ki mazhara i'tibâr mağlûb ve zâhiri murâât etmek gālib ola. Belki mazhar ve onun kesbi cânibine aslâ iltifât olunmaya. Eğerçi kesb ile me'mûrdur. Zîrâ kesbde kâsib ve kâsibde fâil melhûz olmalıdır. Ve Kur'ân'da gelir. [3]﴿وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ﴾ Ya'nî nisyân mukarrer olmak "izâ" kelimesinden hâsıl oldu ki ﴿إِذَا﴾ tahakkuk içindir, tâ ki abd ile Mevlâ miyânında fark zâhir ola. Bu ma'nâdandır ki hadîsde gelir:[4]اللّٰهمّ علِّمنا ما جهلنا وذكِّرنا ما نسينا

Ve ba'zı sehevât ki olmuşdur, sûret-i beşeriyyetden gelmişdir. Eğerçi hakîkatde **[369ª]** sehv yokdur. Zîrâ hayât-i ilâhiyye ile zindedir. Pes, bundan sûret ve ma'nâ biribirinden fi'l-cümle mümtâz oldu. Ve Kur'ân'da gelir: [5]﴿لِيَغْفِرَ لَكَ اللهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ Ya'nî bu âyetde mağfiret zikr olundu, velâkin müteallakı olan zenb bi-husûsıhî ta'yîn olunmadı. Bu cihetden ondan bahs olunmayıp sükût lâzım geldi. Zîrâ belki kıyâs-i nefs ile

---

1 "Hiçbir şey için "Bunu yarın yapacağım" deme. Ancak "Allâh'ın dilerse (yapacağım de.)" el-Kehf, 18/23-24.

2 "İstediğini hakkıyla yapan" Hûd, 11/107.

3 "Unuttuğun zaman Rabbini an." el-Kehf, 18/24.

4 "Allâh'ım, bize bilmediklerimizi öğret ve unuttuklarımızı hatırlat." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

5 "Tâ ki Allah senin geçmiş ve gelecek günâhını bağışlasın." el-Fetih, 48/2.

hatâ lâzım gelir. [1]إِنّه لَيُغان على قلبي Ya'nî "ğayn" ki perde-i rakîk-ı kalbdir, isbât kılındı ve mukābelesinde yüz kerre istiğfâr ta'yîn olundu. Pes, biz istiğfârı ahz ve onunla amel etdik ve ğayndan bahs etmedik. Eğerçi istiğfârda dahi bizim istiğfârımızın yüzü başka ve onun başkadır. Fa'lem zâlik.

وَإِلَيْهِ النُّشُورُ[2]

Ya'nî yevm-i kıyâmetde hayât ve ba's ile cesed ve kuvâ ve a'zânın rucû'u onun ism-i Zâhir'i mevkıfine ve dâr-ı dünyâda kalb ve rûh ve sırrın rucû'u onun ism-i Bâtın'ı menziline[dir]. Ve bu iki isimden gayrıya rucû' yokdur. Zîrâ bu iki isim umûr-i zâhirenin âmmesini ve umûr-i bâtınenin kâffesini müştemildir. Pes, abd ebedî mevkıf-ı Hak'dadır. Onun için dediler ki: قيامة العارفين دائمةٌ[3] Ve Kur'ân'da gelir: ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾[4] Ya'nî hâlâ حاسِبُوا أنفسكم قبل أن تُحاسَبوا[5] vefkınce vakt-i muhâsebedir ki ârifin netîce-i hâli hâlendir, yoksa gelecekde değil.

Kable'l-işrâk bu ibâretle vârid oldu ki: "**Zuhûru zuhûr-i Hak'dır.**"

Ya'nî şemsin zuhûru zuhûr-i halk olduğu gibi şems-i hakîkatin zuhûru dahi zuhûr-i Hak'dır. Zîrâ insân-ı kâmil ﴿اَللهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾[6] sırrıdır ki cemî'-i eşyâda sûret bulmuşdur. Onun için imâd-ı semâvât ve medâr-ı kâinâtdır. [7]قال تعالى: ﴿وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ﴾ Ya'nî "Ahad" Allâh Teâlâ'dır ki her asrda kutb-i vâhidle âleme nizâm verir, sultân-ı zâhirle verdiği gibi. Eğerçi bu ma'nâdan sultân bî-haber ve tasallutu dahi ism-i zâtın sûretiyledir, hakîkati ile değil.

---

1 "Bâzen kalbim perdelenir de..." Müslim, Zikr 41; Ebû Dâvûd, Vitr 26.

2 "Dönüş ancak O'nadır." Buhârî, Tevhîd 13, Deavât 7, 8, 16; Müslim, Zikr 59; Ebû Dâvûd, Edeb 98; Tirmizî, Deavât 28; İbn Mâce, Duâ 16.

3 Âriflerin kıyâmeti devamlıdır.

4 "(O), hesâb gününün mâlikidir." el-Fâtiha, 1/4.

5 "Hesâba çekilmeden önce kendinizi hesâba çekiniz." Hz. Ömer'in sözüdür. bk. Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, I, 103; Tirmizî, Kıyâmet 25.

6 "Allah göklerin ve yerin nûrudur." en-Nûr, 24/35.

7 Allah Teâlâ buyurdu: "Onlar yerlerinden oynarsa O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz." Fâtır, 35/41.

İmdi "Hak zâhirdir" demek, "Hak, insân-ı kâmil ile zâhirdir" demekdir. Pes, insân Hakk'ın mir'âtıdır. Ve bu mebhas çok kerre yazılmışdır, velâkin netîce-i bahs "zevk" dedikleridir. Hemân zevk edegör.

[369b]

قيل لي وقت الإشراق: **يُنَبِّهُكَ عَلَى مَا يَشَاءُ**[1]

Ya'nî Allâh Teâlâ murâd etdiği nesne üzerine tenbîh ve onu ilkā eder. Zîrâ bi-hükmi'l-vakt matlûb olan odur, yoksa abdin murâd etdiği değil. Pes, abde lâzım olan tahsîs-ı matlûb etmeyip heyûlânî olmak gerekdir. Şol mezraa gibi ki zer'a tehyie olunur, tâ ki vakti geldikde nüzûl-i matar ile müstaidd olduğu nesne sâbit ola.

Ve bundan الصّوفيّ ابن الوقت[2] dediklerinin sırrı zâhir oldu ve abdin hareketinde fâyide olmadığı vücûd buldu. Ya'nî abdin hareketi, mahalli tehyieye masrûfdur. Yoksa ta'yîn matlûb değil, belki matlûb Allâh Teâlâ yedindedir.

Ve bundan zâhir oldu ki irâdet-i cüz'iyye irâdet-i külliyyeye tâbi'dir. قال تعالى: ﴿مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا﴾[3] Ve burası mezâlik-ı akdâmdandır. Zîrâ selb-i ihtiyâr ile cebr lâzım gelir, velâkin fi'l-cümle cebr ihtiyârı münâfî değildir. Fikr eyle ki bir feresi yularından tutup yedip götürürler, bu sûretde mecbûr gibidir. Fe-emmâ kendi ayağıyla yürüyüp gider ve bu sûretde muhtâr gibidir. Zîrâ cebr-i mahz odur ki feresi kendi üzerine haml edip götüre, yoksa yürütmeye.

Onun için ilimde gelir ki: Bir kimsenin yedine cebr ile kâse-i zehr verip ol dahi ihtiyârıyla nûş eylese ve helâk olsa diyet lâzım gelir fakat. Ve eğer zehri ol mecbûrun ağzına kendi elleriyle sabb edip içirseler kısâs lâzım gelir. Zîrâ bu sûretde mecbûrda aslâ ihtiyâr kalmaz. İşte bu mes'ele-i şer'iyyeden dahi cebr ve ihtiyâr ne idiği ma'lûm olur ve cebr-i mutlak lâzım gelmez,

---

1 İşrâk vakti bana denildi ki: "Seni dilediği şey üzere uyarır."
2 Sûfî ibnü'l-vakttir.
3 Allah Teâlâ buyurdu: "Hiçbir canlı yoktur ki O, onun perçeminden tutmuş olmasın." Hûd, 11/56.

hareket-i mürtaişde olduğu gibi. Ve bir misâl dahi budur ki üstâz resm edip şâkird eline verdiği nesneyi şâkird gerçi ihtiyârıyla nakş eder, fe-emmâ mersûm-i üstâzı tecâvüz etmemekde mecbûrdur.

İşte **[370ª]** dîn içinde ferâiz cebrdir, maa-hâzâ ihtiyâr ile kılınır. Ve nevâfil ihtiyârdır, maahâzâ cebr ile kılınır. Zîrâ üzerine iltizâm etmekle nakzına murahhas değildir. قال الله تعالى: ﴿وَلَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ﴾[1] Ya'nî nakz ve ibtâl etse âsim ve iltizâm ve ikmâl etse me'cûr olur, maa-hâzâ ihtiyârıyla şurû' etmekle ecr lâzım gelmemek gerek idi. Velâkin çünki insân halîfe-tullâh olmak hasebiyle kendi nefsi üzerine bir nesne îcâb eyledi, ol îcâb ma-karrer kılındı. قال الله تعالى: ﴿وَعْداً عَلَيْنَا﴾[2] Ya'nî Allâh Teâlâ bi-tarîkı'l-vü-cûb va'dini incâz eder, velâkin vücûbu gayrın îcâbıyla değildir, belki ﴿كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ﴾[3] mûcebince kendi îcâbıyladır. Kendi îcâbına ise hiç kimse müdâhele etmez. Zîrâ mülkünde şerîki yokdur. İşte ﴿يَفْعَلُ اللهُ مَا يَشَاءُ﴾[4] sırrı budur. Ve abdin îcâbı dahi hilâfeti cihetinden îcâb-ı Hak'dır. Onun için mev'ûd olan nesne menkūz olmaz.

Ve va'de vefâ etmemek alâmet-i nifâk olduğu bundan belli oldu. Ve ekâmil-i nâsın evzâ'-ı ilâhiyyesi vâcibü'r-riâye ve'l-edâ' meşrûâtdan olduğu bundan zuhûr buldu. Zîrâ insân-ı kâmil halîfe-i Hak'dır. Pes, ondan her ne nev'e vaz' sâdır olursa kānûn-i ilâhîdir, yoksa vaz'-ı insânî değildir. Zîrâ vaz'-ı insânî beşeriyyete istinâd ile hâsıl olan sûretdir. İnsân-ı kâmil ise nef-sinden fânî ve Hak ile bâkîdir. Onun için mü'min-i mu'tekıd olanlar onla-rın câddesinden çıkmaz ve mütâbaatı vâcib bilir. Zîrâ ﴿فَاتَّبِعُونِي﴾[5] vârid oldu ve dahi ﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ﴾[6] denildi. Ve şol ki velînin velâyetin-den haric oldu, hemân nebînin nübüvvetinden çıkdı. Bu ise fi'l-hakîka küfrdür. Ve bu makāmındandır ki Kur'ân'da gelir: ﴿يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Amellerinizi boşa çıkarmayın." Muhammed, 47/33.
2 Allah Teâlâ buyurdu: "Üzerimize bir vaaddir." el-Enbiyâ, 21/104.
3 "Rahmet etmeyi kendisine farz kıldı." el-En'âm, 6/12.
4 "Allah dilediğini yapar." İbrâhîm, 14/27.
5 "Bana tâbi' olun." Âl-i İmrân, 3/31.
6 "Peygamber size ne verdiyse onu alın." el-Haşr, 59/7.

﴿الرَّسُولِ سَبِيلاً﴾[1] Ya'nî mütâbaat-i rasûl ve vâris-i rasûl etmediğine tehassür eder. [2]﴿لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ﴾ dediği sû-i karîn ile câdde-i mütâbaatden çıkıp ehl-i zikr yolunda bulunmadığına teneddüm ve tahazzündür. Pes, hâdîye zâhiren ve bâtınen mütâbaat ve mudille zâhiren ve bâtınen muhâlefet lâzımdır.

[370b] İşte bu takrîrden salevât-i reğâib ve berâet ve kadrin fezâili ve ba'de't-taâm izâbe-i taâm, zikr-i cehrî -nitekim inde's-sûfiyye müteâraftır- veyâhud iki rek'at namâz -ki Şeyh Ebû Medyen Mağribî'nin Mağrib'de etbâ'ı arasında ile'l-ân ma'mûl ve mesnûndur- ve bunların emsâlinin derecâtı ma'lûm oldu. Zîrâ bu makūlelere "muhdes" denilmez. Belki muhdes odur ki ahkâmdan bir hükme musâdeme eyleye veyâ umûr-i câhiliyyetden ola. Zikr ve salât ve emsâli ise sâbitü'l-asl olan umûr-i şer'iyyedendir. Bihasebi'z-zamân umûr-i şer'iyyeye ba'zı keyfiyyet urûzu ise onu şer'den ihrâc eylemez. İşte [3]من أحدث في ديننا فليس منّا sırrı budur. Ya'nî dîn müstekmel olup vaz'-ı ilâhî ile vaz'-ı câhilî merfû' oldukdan sonra bir dahi vaz'-ı câhilî yokdur.

Ve burası ba'zı ehl-i rüsûma hafî olmakla [4]وكلّ بدعةٍ ضلالة'de külliyyeti zâhiri üzerine haml edip hatâ eder. Belki bid'atden murâd bid'at-i seyyiedir ki emr-i câhilîdir, yoksa "Her bid'at olan nesne seyyiedir" demek değildir ve illâ cem'iyyet-i terâvîh dahi bid'at olmak lâzım gelir. Maa-hâzâ hakkında [5]نِعمتِ البدعةُ هذه denildi ve istihsân olundu. Ve buradan İmâm-ı Şâfiî dedi ki: [6]من استحسن فقد شرع Ya'nî müstahsen olan nesne meşrû' kabîlindendir.

---

1 "Keşke o peygamberle birlikte bir yol tutsaydım." el-Furkān, 25/27.

2 "Beni hakîkaten zikirden saptırdı." el-Furkān, 25/29.

3 "Dînimizde yeni bir şey îcâd eden bizden değildir." bk. Buhârî, Sulh 5; Müslim, Akdiye 17, 18; İbn Mâce, Mukaddime 2 ("Bizden değildir" ifâdesi yerine "reddedilir/kabul edilmez" ifâdesiyle).

4 "Ve her bid'at sapıklıktır." Müslim, Cuma 43; Ebû Dâvûd, Sünnet 5; Tirmizî, İlim 16; Nesâî, Iydeyn 22, İbn Mâce, Mukaddime 6.

5 Bu ne güzel bid'at.

6 İstihsânda bulunan (dinde) hüküm koymuş olur.

Ve sünnet-i sahâbeye iktidâ lâzım geldiği gibi sünen-i meşâyihe dahi ittibâ' lâzımdır. Zîrâ [1] ما رآه المؤمنون حسناً فهو عند الله حسن iki ma'nâya gelir: Biri budur ki umûm-i mü'minînden kırk nefer bir veliyy-i örfî hükmündedir. Pes, umûm-i nâsın ittifâkı hucec-i şer'iyyedendir, şer'a muvâfık olıcak. Ve biri budur ki "mü'min" mutlakdır ki kâmile masrûfdur. Pes, mü'min-i kâmilin her biri, kırk nefer mü'min-i nâkıs hükmündedir, belki vâhidün ke-elf makūlesidir. Bu cihetden mü'min-i kâmilin istihsânı istihsân-ı Hak'dır, velâkin erbâb-ı inkârın iz'ânı yokdur ki buraları fehm eyleyip müstahsene müstakbah demeye.

Pes, müstahsen olan müstahseni istihsân eder ve müstakbah olan müstahseni istikbâh eder. Memrûru'l-mizâc gibi şerbet-i aselden teneffür eder. Zîrâ ona göre şifâiyyeti yokdur. Ya'nî **[371ª]** şifâ' olmak mahallin kābiliyyetinden gelir. Şeytânın rahmet bulmadığı budur. Ve sâir noksân üzerine mahlûk olanların hâlleri dahi böyledir.

El-hâsıl erbâb-ı inkârın kendileri ve kavlleri muhdesdir. Zîrâ vaz'-ı Nebevî'ye muhâlif iş tutarlar ve işâret-i kavliyyesinin muktezâsına mütâbaat etmezler. Zîrâ işâret fehm eder değillerdir. Pes, hilâf-ı murâd-ı Rasûl üzerine cârî olmakla Rasûl'ü istihfâf etmiş olurlar. Bu cihetden asl-ı îmân kalmaz, ilim ve irfân nereden gelir? خذلهم الله. قال الله تعالى: ﴿فِي قُلُبِهِم مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللهُ مَرَضاً﴾[2] Ya'nî kalblerinde maraz-ı inkâr olanlar med'uvvün-aleyhdir. Ve cânib-i Hak'dan med'uvvün-aleyh olıcak cânib-i halkdan dahi olur. Zîrâ halk hulefâ-i Hak'dır.

Ve şol kimse ki şeytâna la'net etmez, onun hâli zühddür. Ârif odur ki muktezâ-yı irfân üzerine hareket edip her yerde Hâlık'ına mütâbaat eyleye. Ve Cenâb-ı Risâlet -sallallâhu aleyhi ve sellem- hakkında gelir: ﴿فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ﴾[3] Bu hod ma'lûmdur ki cemî'-i enbiyâ kavminin mükezziblerine

---

1 "Mü'minlerin güzel gördüğü şey Allah katında da güzeldir." Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Müsned, Mısır 1999, I, 199; Ahmed, Müsned, I, 379.

2 Allah onları hor ve zelîl bıraksın. Allah Têlâ buyurdu: "Onların kalblerinde hastalık vardır. Allah da onların hastalığını çoğaltmıştır." el-Bakara, 2/10.

3 "Sen de onların yoluna tâbi' ol." el-En'âm, 6/90.

bed-duâ eylediler. Ve bu mütâbaatdan ötürü ol dahi اللّٰهمّ الْعَنْ عُصَيَّة ورِعْلاً وذَكْوَان[1] dedi ki bunlar kabâil-i Arab'dan ziyâde mü'zî ve münkirler idi.

Ve onun اللّٰهمّ اهْدِ قومي[2] buyurduğu kābil-i hidâyet olanlara göredir. Pes, mâ-adâsı mel'ûniyyetleri üzere bâkîdir. Nitekim الدّنيا ملعونةٌ[3] vârid oldu. Ya'nî dünyâ içinden müstesnâ olanlardan mâ-adâsı mel'ûnlardır, gerek şeyâtıynü'l-ins ve'l-cinn ve gerek gayrıları. Ve ol müstesnâ olanlar Hakk'a mutî' ve fâyideli olanlardır, âsî ve muzırr olanlar hâriclerdir. Onun için hâl-i salâtda kadem-i mübârekelerini akreb sokdukda ba'de's-selâm akrebe la'net etdiler ve mahall-i melsû'a tuzlu su sürdüler ve ümmete muâleceyi teşrî' etdiler.[4] Ve kezâlik hâfî, ya'nî uryân ayak ile salâtın adem-i kerâhetine remz etdiler. Husûsâ ki harem-i Ka'be'de hâfî olmak efdaldir, tâ ki arz-ı mübârekeye bi-lâ-vâsıta kademi temâs eyleye. Eğerçi ba'zı bilâdda hâfî olmamak enseb gelir. Zîrâ ba'zı mevâdda ahvâl-i nâsa nazar olunur.

Ve şol nesneyi ki avâmm-ı nâs işlerler, havâss-ı nâs onlara teşebbüh etmemek gerekdir. Zîrâ teşebbüh gafletden ma'dûddur. **[371[b]]** Hattâ vakt-i taâmda müşâreket etmezler. Meselâ ba'de'l-mağrib taâmı bir mikdâr te'hîr ederler ve avâmm ile vakt-i taâmda berâber olmazlar. Zîrâ taâm umûr-i tabîiyyedendir. Pes, umûr-i tabîiyyede bi-hasebi'z-zarûre muvâfakat bulunduğuna göre bâri vaktinde muhâlefet gerekdir, tâ ki sereyândan masûn ola. Ve libâs ve emsâli dahi böyledir. Eğerçi bu a'sârda esrârdan haberdâr kalmadı.

Nazar eyle ki maslûba ve elvâh-ı kubûr ve maraz-ı hâil ile marîz olanlara nazar etmek yokdur. Zîrâ manzûrun ba'zı ahvâl-i rediyyesi aks eder. Şol ciheten ki insâna hayyden hayât ve meyyitden memât gelir. Ve bu makūle sereyân zevk ile ma'lûm olduğundan mâ-adâ hiss ve tecrübe ile dahi ma'lûm olmuşdur. Onun için kelb-i akūru ve hayyeyi katl etmelidir, tâ ki ma'dûd [dat ile] olan hevâ-i semm vâsıl olup marazı müştedd olmaya. Zîrâ âdd ve

---

1 "Allâh'ım, Usayye, Ri'l ve Zekvân'a la'net et." Müslim, Mesâcid 294, 307, 308, Fezâilü's-sahâbe, 186.

2 "Allâh'ım, kavmimi hidâyete erdir." Buhârî, İstitâbe 5, Enbiyâ 54; Müslim, Cihâd 104; İbn Mâce Fiten 23.

3 "Dünyâ lânetlenmiştir." Tirmizî, Zühd 14; İbn Mâce, Zühd 3.

4 İbn Mâce, İkâme 146, Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VI, 91.

lâsi'ın ma'dûd [dat ile] ve melsû'a taalluku vardır. Ve ol taalluk sebebiyle her nerede olsa ittisâl-i havâ ile ba'zı semmiyyet lâhık olmakdan hâlî değildir. فسبحان القادر الحكيم.[1]

Ey mü'min, bundan fehm olundu şol sırr-ı ilâhî ki insân-ı kâmil ve Mushaf ve emsâli nesneler yüzüne nazarda olan fevâid-i celîledir. Onun için üç nesne tecliye-i basar eder. Hudrata ve mâ-i cârîye ve vech-i hasene nazar gibi. Zîrâ bunlarda sırr-ı hayât vardır. Eğer olmasa çehresinde hudrat ve hüsn belirmezdi ve su dahi insânı kandırıp ciğerin tâzelemezdi. Ve ismid ki taş sürmeden ol dahi eşyâ-i selâseye mülhakdır. Zîrâ cevherinde ziyâde cilâ vardır ki sâir ahcârda yokdur. Basar ise cilâya muhtâcdır. Bu cihetden cilâdan cilâ gelir. Ve bunların cümlesi esmâ-i cemâliyye nişânlarıdır ki onların te'sîrinden âsâr-ı hasene zuhûr eder. Ve ba'zı eşhâs fasd etdirdikde kana nazar etmekle mağşiyyün-aleyh olduğu budur ki kan mahallinde dururken hayâtdır, hâricde emr-i mûhişdir ve "Kan deryâsı" dedikleri şiddete nâzırdır.

İmdi eşyâda esrârı mutâlaa eyle ve senin ile eşyâ miyânında olan münâsebet ve irtibâtı bir hoş fehm et ve umûr-i hâile **[372ª]** yanına uğrama ve muhîf ve mahûf nesnelere bakma. Umûr-i hasene ile münâsebet etmek sana kâfîdir. Ve erbâb-ı inkâr umûr-i haseneden değildir. Zîrâ kalbleri i'tikād-ı kabîh ile mütelevvisdir ki ol kubh ve şeâmet zâhirlerine dahi aks etmişdir. Nazar eyle bir ednâ dervîşe ki kıyâm-ı leyl eder, nehârda yüzü ne vechile nûrludur. Zîrâ hem i'tikādı ve hem ameli hasendir. Münkirin ise sûret-i ameli hasen ise de kubh-ı i'tikādı onu takbîh etmişdir. Ve bâtının sıbğıyla zâhiri dahi munsabığdır. Meğer ki nâzır olan hurde-bîn olmaya ve hakîkat-i emri vicdânında bulmaya ve netîceye ermeye. Zîrâ âgâh olan kimsenin kalbi gibi gözü dahi hiddetlidir. Onun için karîb ve baîdden görür.

والله الهادي إلى مرتبة العين وهو المزيل لغشاوة العين.[2]

---

1 Kādir ve Hakîm olan Allah'ın şânı yücedir.

2 Ayn mertebesine ileten ancak Allah'tır. Gözün perdesini kaldıran da O'dur.

اَلْإِنْسَانُ قِدْرُ السَّعَادَةِ. هكذا ورد في بعض اللّيالي.[1]

Kıdr -kāfın kesriyle- çömlek maʻnâsına. Yaʻnî insân saâdet çömleğidir ki esbâb-ı saâdet onda kaynayıp matbûh olur ve bi'l-fiʻl saâdet vücûda gelir. Zîrâ her nesne eserinden bellidir. Nitekim hadîsde gelir: اعملوا فكلٌّ ميسّرٌ لما خُلق له[2] Yaʻnî herkes ne için halk olunduysa onun ameline müheyyâdır. Nitekim her ağaç ne makūle meyveye müstaidd ise gars olundukdan sonra eseri zuhûr eder. Pes, ol meyve nevât mertebesinde iken ol meyve onda bi'l-kuvve idi. İşte ilmullâh mertebesi budur. Sonra bitip beden-i şecere oldu ki mertebe-i ervâh budur. Sonra meyveye geldi ki mertebe-i ecsâm budur. Pes, aʻyân-ı sâbite-i ilmiyye, ervâh ve ecsâm olmağa müstaidd idi, çekirdek şecere ve meyve olmağa müstaidd olduğu gibi. Ve âhir mertebe-i ecsâmda müstaidd olduğu maʻnânın bi'l-fiʻl eseri zuhûr etdi ki insân-ı saîde göre esbâb-ı saâdet ve insân-ı şakîye göre esbâb-ı şekāvetdir. Ve ol âlemlerde -yaʻnî mertebe-i ilm ve rûhda- saâdet ve şekāvet ve îmân ve küfr bi'l-kuvvet idi, tâ ki ayn-ı hâricîde bi'l-fiʻl oldu ve ne için halk olunduğu semeresinden zuhûra geldi.

[372b] Burada "saâdet" tahsîs olundu. Zîrâ bi-hasebi'l-makām maksûddur. Ve "kıdr" denildi, teşbîh tarîkıyla. Zîrâ mertebe-i tabʻ-ı insânî kıdr gibidir ki mahall-i taâm ve şarâbdır. Onun için hadîsde[3] "جَنْبين" ile taʻbîr olundu. Nitekim gelir: أَعدى عدوّك نفسك الّتي بين جنبيك[4] Yaʻnî iki tarafın mâ-beyninde olan batnın -ki mahall-i ekl ve şürbdür- sebeb-i takviyet-i nefs-i emmâredir. Ve şehevâtdan her ne galeyân ederse kıdr-i tabʻda galeyân eder. İşte insân esbâb-ı şekāvetin kıdri olduğu gibi esbâb-ı saâdetin dahi kıdridir. Zîrâ tabʻ-ı kıdr şekāvet ise kalb dahi kıdr-i saâdetdir ki rezâil tabʻdadır -atʻime-i mürre gibi- ve fezâil kalbdedir -atʻime-i hulve gibi-.

---

1 "İnsan saâdet çömleğidir." Bir gece böyle vârid oldu.

2 "Çalışın, herkes niçin yaratıldı ise onu kolayca elde eder." Buhârî, Tefsîru sûre (92) 3-5, 7, Edeb 120, Kader 4, Tevhîd 54; Müslim, Kader 6-9; Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Tirmizî, Kader 3; İbn Mâce, Mukaddime 10, Ticârât 2.

3 "İki yan"

4 "En büyük düşmanın iki yanın arasındaki nefsindir." Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, Beyrut 1996, s. 156-157.

Ve bir hadîsde gelir: "*Cebrâil bana bir kıdr içinde lahm getirip ondan ekl etdim ve bana cima'da kırk racül kuvveti i'tâ olundu*."[1] Ya'nî ricâl-i cennetden ki her biri yüz kuvvet ihsân olunmuşdur. Nitekim hadîs-i âharda sâbitdir. Pes, Cenâb-ı Nebevî'ye dört bin racül kuvveti verilmiş oldu. Ve ol lahm insilâhda ve hissde olmağa şâmildir, [2]أبيتُ عند ربّي يُطعمني ويسقيني'de olduğu gibi.

Ve câizdir ki kıdr ve lahm bi-tarîkı't-temsîl ola. Zîrâ Arab kıdr isti'mâl eder. Ve lahm hakkında dahi [3]سيّد الإدام اللّحم denilmişdir ki kuvvet-i zâyide lahmdan hâsıla ola. Pes, maksûd "Bana kırk aded racül kuvveti verildi" demek olur, velâkin zâhir olan ma'nâ-yı evveldir. Zîrâ cennetin anâkıydi kendine temessül ederdi. Velâkin ol lahm eğer luhûm-i cennetden ise cennetde âdet-i ma'rûfe üzerine tabh-ı taâm yokdur. Pes, sûret-i kıdrde geldiği teşbîh ve ma'rûf olan vechile ta'rîf tarîkıyladır. Ve eğer luhûm-i kudretden ise, ya'nî mâyide-i Îsâ gibi taalluk-ı kudretle hâsıl olmuş ise bu sûretde cennetden olması şart değildir. Velâkin kıdr içinde geldiği yine âdetde taâruf üzerine mebnîdir. Ve "Çömlekden taâm tenâvül etmek hikmete muhâliftir" dedikleri ma'nâ-yı mezkûra muhâlifdir. Meğer ki ol dîk kas'a hükmünde kılına veyâhud dîk ile gelmesi ondan bi'z-zât tenâvülü [373[a]] müstelzim değildir.

El-hâsılı kıdr iki vechile oldu ki biri hissî-i hakîkî ve biri aklî-i mecâzîdir. Ve insânın kıdr olduğu mecâzîdir. Çünki kıdrin şânı galeyândır, insânda dahi galeyân i'tibâr olundu. Ve onun galeyânı nâr-ı aşk iledir ki a'zam-ı esbâb-ı saâdetdir. Zîrâ yalnız zühd ve takvâ mûsıl-i hazret değildir, belki berzahdır. Zîrâ sâlik ona i'timâd ile yoldan kalır. Aşk ise nâr gibidir ki nâr hatabı ifnâ etdiği gibi aşk dahi alâkāt-i mâ-sivâyı ifnâ eder.

Ve mâ-sivâ ikidir ki taayyünât-i cismâniyye-i zulmâniyye ve taayyünât-i rûhâniyye-i nûrâniyyedir. Ve bu iki mertebe kābe kavseynin zâhiridir. Ve bunun mâ-verâsında iki mertebe dahi vardır ki kābe kavseynin bâtınıdır.

---

1 İbn Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, I, 282, VIII, 155; Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 376; a.mlf., *et-Tıbbu'n-nebevî*, II, 467, 468.

2 "Rabbimin katında gecelerim, O beni yedirir içirir." Buhârî, Temennî 9, Savm 20, 48-50, Hudûd 42, İ'tisâm 5; Müslim, Sıyâm 57, 58, 60, 61.

3 "Katıkların efendisi ettir." bk. İbn Mâce, At'ime 27; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VII, 271.

Ve ol iki mertebe taayyünât-i esmâ-i celâliyye ve taayyünât-i esmâ-i cemâliyyedir. Ve bunların mâ-verâsında mertebe-i ev-ednâdır ki burada taayyünât zâil ve hüviyyet-i zâtiyyeden ma-adâsı muzmahilldir.

Ve "iki dâire" dedikleri bunlardır ki biri kurb-i nevâfil ve biri kurb-i ferâizdir. Ve bunlar urûcen olan dâirelerdir. Ve nüzûlen dahi bunlardır, velâkin nüzûlün keyfiyyeti urûcun keyfiyyeti gibi değildir. Zîrâ urûc tahlîl ve nüzûl ta'kîd tarîkıyladır ki evvelkisi sırr-ı Halvetiyye'dir -hâ-i mu'ceme ile- ve ikincisi sırr-ı Celvetiyye'dir -cîm ile-. Ve nüzûlde dahi aşk bâkîdir, velâkin urûcda alevli âteş gibidir ve nüzûlde tahte'r-ramâd olan cemr gibidir ki harâreti mestûre ve mu'tediledir.

Ve bu mertebede vücûd-i insân-ı kâmilde harâret-i şehvet zuhûr eder. Ya'nî evvelâ nûr-i muhabbet ve sâniyen nâr-ı aşk ve sâlisen harâret-i şehvet-i hakîkıyye zuhûr eder ki bu ma'nâ kıdr-i mezkûrun lahminden tevârüs tarîkıyla hissesidir. Ya'nî insân-ı kâmil vâris-i Nebevî olmakla onda dahi kuvvet-i cimâiyye sâirden ziyâdedir. Zîrâ sâirin şehveti şehvet-i tabîiyye-i fâniyedir ve insân-ı kâmilin şehveti şehvet-i hakîkıyye-i bâkıyedir. İşte tahbîb-i nisâ' sırrı budur. Ve bu ma'nâ bir netîcedir ki onun fevkında netîce yokdur, meğer ki tezâyüd neş'e-i âhirede cennetde ola.

[373b]

وقتَ الإشراق والفقراء في التّوحيد:[1]

"**Sen gelirsin diye âlem sevinir.**"

Bu "gelmek" iki vechiledir: **Biri** dünyâda bir mekândan bir mekâna gelmekdir ki o mekânın halkı ol gelmekden mesrûr olur. Zîrâ orada münkirler var ise âşıklar ve sâdıklar dahi vardır. Ve münkirlerin âşıklarla taâruf-i rûhânîsi yok ise âşıkların biribirleriyle taârufları vardır ki الأرواح جنودٌ مجنّدة فما تعارف منها ائتلف وما تناكر منها اختلف[2] İşte zâhid ile âşık arasında

[1] İşrâk vakti dervîşler tevîdde iken:

[2] "Rûhlar saf saf olmuş ordulardır; onlardan birbirlerini tanıyanlar ülfet ederler, birbirine yabancı olanlar ise ihtilâf ederler." Buhârî, Enbiyâ 2; Müslim, Birr 159, 160; Ebû Dâvûd, Edeb 16; Ahmed, Müsned, II, 295, 527, 537.

tenâkür-i rûhânî olmakla âlem-i cismânîde dahi zâhide münkir denildi. Zîrâ ehl-i nekredir, yoksa ehl-i ma'rife değil. Ve âşıka ârif denildi. Zîrâ ehl-i ma'rifedir.

Ve buradan denildi ki: الأسماء والكُنَى تَنزل من صَوْب السّماء[1] Ya'nî her lakabda hikmet vardır, gerek elkāb-ı müşerrifeden olsun ve gerek olmasın. Ve bu ma'nâya karîbdir ki derler: كُلّ إناء يَترشّح بما فيه[2] Ya'nî herkesin i'tikād ve amelden sızıntısı ne ise hüsn-i hâl ve sû-i hâli ona göre hükm olunur. Cemî'-i âlemde bu reşha var iken kendi hâllerin biribirlerinden setr ederler ve bilinmedi kıyâs ederler. Velâkin demişlerdir ki "Gözlüye gizli yokdur". Ya'nî ârifin firâseti yüzüne gözüne gelip ol gözle âlem yüzüne nazar eder ve levhinde menkūş olan ne ise teşhîs eder ve zebân-ı hâl ile onu okur. Bu cihetden tıfl-ı ebced-hân ile üstâz arasında fark oldu. Ya'nî üstâz şâkirdin bildiğin bildi ve ziyâde dahi bildi, fe-emmâ şâkird üstâzın ta'lîm etdiği kadar bildi fakat. Pes, ârif fevkānîdir ki tahtânî olan zâhide hâkimdir. Ve ondan zâhidin hâli mestûr değildir. Nitekim semâda kevkeb-i münîr doğsa vech-i arzda hafî nesne kalmaz.

Ve **ikinci** vech budur ki dünyâdan âhirete gelmekdir ki ervâh o gelmekden ferah-nâk olurlar. Nitekim Sa'd b. Muâz'ın vefâtında arşu'r-Rahmân mühtezz ve müteharrik oldu. Ya'nî âlem-i berzaha o makūle rûh geldiğinden sevindi. Pes, hareketi hareket-i sürûr oldu, hareket-i gazab değil. Nitekim Cebel-i Uhud Cenâb-ı Nebevî'nin -sallallâhu aleyhi ve sellem- kudûmu için taharrük eyledi. Bu sebebden vârid oldu ki: أُحُد يُحبّنا ونُحبّه[3]

Ve bundan cemî'-i eşyâda **[374[a]]** hayât olduğu ma'lûm oldu. Zîrâ hayâtı olmayan hareket etmez. Onun için velîdin hayâtı hareketinden bilinir. Pes, hiss ve hareketi olmayanın ismi vaz' olunur. Zîrâ sûretden hissesi vardır, velâkin namâzı kılınmaz. Zîrâ ma'nâdan bî-nasîbdir. Zîrâ âdemin âdem olduğu esmâ-i hakîkıyye iledir, lafzıyye ile [değil]. Zîrâ esmâ-i lafzıyye sûrete nâzırdır, esmâ-i hakîkıyye ma'nâya dâir olduğu gibi.

---

1 İsimler ve künyeler semâ tarafından iner.

2 Her kap içinde olanı sızdırır.

3 "Uhud bizi sever, biz de onu." Buhârî, İ'tisâm 16, Cihâd 71, 74; At'ime 28; Zekât 54; Enbiyâ 10; Deavât 35; Meğâzî 27, 81; Müslim, Hac, 462, 503, 504, Fezâil 10; İbn Mâce, Menâsik 104.

El-hâsıl eğer Âdem'e nefh-i rûh olunmasa idi, sûretine secde ile melâike emr olunmazdı. Pes, ba'de'n-nefh me'mûr oldukları hakîkate nâzırdır. Ve bundan ma'lûm oldu ki mü'min-i nâkısın ba'de'l-mevt namâzı kılındığı insân-ı kâmile ilhâk tarîkıyladır. Zîrâ îmân cihet-i câmiadır, eğer îmân-ı miskāli ise de.

Ve vech-i mezkûra göre bu fakîrin bakıyye-i ömrünün kılletine işâret vardır. Zîrâ sâl-i ömr hâlâ ki yetmiş dörde bâliğdir, mâ-fevkı ilm-i Hak'dadır. Zîrâ eğer إلى ما فوق الثمانين[1] işâretinin zâhirine nazar olunursa birkaç sene dahi mümtedd olur. Ve eğer nesh târî olursa -nitekim ba'zılarına olur- tahte's-semânînde kalır. ﴿فَالْحُكْمُ لِلّٰهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ﴾[2]

Ve ubûdiyyet mertebesinin gerçi müntehâsı vardır ki mevt-i tabîî ile tamâm olur, velâkin ma'rifet derecesinin gāyeti olmaz, belki ilâ-mâ-lâ-nihâye tezâyüddedir. Velâkin dünyâda olan tezâyüdde başka şeref vardır ki rif'at-i derecâta bâisdir. Âhiretde olan terakkî ise fürû'-i ahvâl-i dünyeviyyedendir. Pes, hemân dünyâda tarîk-ı ubûdiyyetden tezâyüd-i ma'rifet-i ilâhiyye için ictihâd lâzımdır. Ve onun ki ma'rifeti yokdur, halvâ ve mennden bî-haberdir. Ve onun ki şerîatı yokdur, kebâb ve selvâdan bî-behredir. Pes, evvel nemekîn taâm tenâvül eyle, tâ sonra kand ve helvâ ve pâlûzeden bâtının hazz ala ve illâ veca'-i batna mübtelâ olursun. Ve sana bundan yeğ nasîhat olmaz. Eğer onunla telezzüz edersen çâşnî nedir bilirsin ve illâ bî-nemek ve bî-lezzet kalırsın.

Gel imdi ﴿وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا﴾[3] mûcebince bu işi yolundan tut. Zîrâ demişlerdir ki: من ضيّع الأصول حُرِم الوصول[4] Ve eğer kemâlin var ise ki zevk-ı netîceye erdinse mevt sana tuhfe olur ve dahi المؤمنون لا يموتون بل ينتقلون من دارٍ إلى دارٍ[5] sırrı vücûdunda sûret bulur. Ve el sana ağlar ve sen hândan olup zindândan sahrâya gidersin.

---

1 Seksenden yukarısına kadar.

2 "Hüküm, yüce ve büyük Allâh'ındır." Gâfir, 40/12.

3 "Evlere kapılarından giriniz." el-Bakara, 2/189.

4 Usûlü kaybeden vusûlden mahrûm olur.

5 "Mü'minler ölmezler, bilakis bir yurttan bir yurda intikāl ederler." Hadis kaynaklarında böyle bir rivâyete rastlanmasa da bazı tefsirlerde hadis olarak geçmektedir (bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, IX, 420; en-

[374b]

اَللّٰهُمَّ يَا مُحِقَّ الْحَقِّ وَمُبْطِلَ الْبَاطِلِ[1]

Ma'lûm ola ki hak ve bâtıl iki ma'nâ üzerinedir: **Evvelkisi** budur ki hak Allâh Teâlâ'nın inzâl etdiği kütüb-i ilâhiyye ve ba's etdiği enbiyâ ve mürselîn ve şer' etdiği şerâi' ve ahkâmdır. Ve bâtıl bunların mukābili olan kütüb-i felâsife ve eş'âr ve kehene ve umûr-i bide'ıyye ve câhiliyyedir ki her asrda لكلّ فرعونٍ موسى[2] vefkınce mukābele vâkı' olup nefh-i ilâhîden âteş-i Nemrûd gibi bâtıl sönmüş ve hak şu'lelenmişdir. Zîrâ zuhûr eden mu'cizât ve kerâmât ihkāk-ı hak ve ibtâl-i [bâtıl] için idi, gerek ol zamânın ehli onu kabûl etsinler ve gerek etmesinler. Zîrâ maksûd olan nûr-i ilâhînin zuhûrudur. Onun için ebedî sönmek yokdur. Zîrâ âlem-i vücûd âlem-i hakdır.

Ve Hakk'ın zuhûru esmâ ve sıfâtı yüzünden tecelliyâtıdır. Ve bu tecelliyât ilâ-yevmi'l-kıyâm bâkıyedir. Ve kıyâmetde tavr-ı âhar üzerine dahi zuhûr vâkı' olsa gerekdir ki Hakk'ın zâtı cihetinden ezeliyyetine nihâyet olmadığı gibi sıfâtı cihetinden dahi ebediyyetine gāyet yokdur. Ve tevhîd mertebe[si] bâkîdir, gerek halk bi'l-fi'l muvahhid olsun ve gerek olmasın. Maa-hâzâ her asrda bi'l-fi'l muvahhid bulunmamak hikmete muhâlifdir. Hiç olmazsa tevhîd-i aklî bulunur. Ya'nî şerâi'a îmân mütesavver olmadığı yerde, fetretde veyâ şevâhik-ı cibâlde veyâ aktâr-ı arzda bulunmak hasebiyle yine tevhîd-i aklî bâkîdir. Onun için bu tevhîd ehline ism-i Rahmân'dan şefâat vâkı' olsa gerekdir ki bu şefâatle nârdan hâric ve cennete dâhil olup îmân-ı şer'î ehline mülhak olurlar. Zîrâ fî-nefsi'l-emr usûl-i şerâi'a muhâlefetleri yokdur. Ve usûle muvâfakat onları mü'min-i şer'î hükmünde kılar. Pes, vücûd-i Hakk'ın zuhûrundan maksûd bu netîcedir ki ya îmân-ı şer'î

Nîsâbûrî, *Garâibü'l-Kur'ân*, IV, 383). Hadis olduğu belirtilmeden yakın lafızlarla Kelâbâzî'nin *et-Taarruf* unda (s. 175) ve Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sinde (s. 508) de geçmektedir. Abdülvehhâb Şa'rânî ise bu sözün Cüneyd'den nakledildiğini kaydeder (*Letâifü'l-minen*, I, 122).

1 Ey hakkı gerçekleştiren ve bâtılı ortadan kaldıran Allâh'ım.

2 Her Fir'avn'a bir Mûsâ vardır.

veyâ tevhîd-i aklîdir. Onun için buyurur: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ أي ليعرفونِ ويُوحّدونِ[1]

Ve bundan **[375ª]** fi'l-cümle mâ-sivâyı isbât lâzım geldi, tâ ki muvahhid ve muvahhad ve ârif ve ma'rûf fark ola. Ve bu bir özge hicâbdır ki ayn-ı keşfdir. Zîrâ mazharda olan zuhûr-i Hak'dır. Bu cihetden zâtını tevhîd eden ve bilen yine O'dur. Ve "mâ-sivâ" demek taayyünât-i ârızadır ve ona "mertebe-i isticlâ" derler.

Ve **ikinci** budur ki Hak vücûd-i hakîkî ve bâtıl vücûd-i mecâzîdir. Ve Hak Teâlâ kendi vücûdunu ihkāk ve vücûd-i mâ-sivâyı ibtâl ve izhâk eder. ﴿بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ﴾[2] Nitekim bu ma'nâ enbiyâ ve kümmel-i evliyâya vâkı' olur. Ve vücûd-i bâtılda vücûd-i kefere ve erbâb-ı inkâr dahi dâhildir. Pes, evvelkiye göre vücûd-i mâ-sivâ hükmen zâhık ve ikinciye göre hissen zâhık olur. Zîrâ Hakk'a muâraza üzere olanların hiçbirine devâm ve bekā yokdur. Ve olduğu sûretde dahi alâ-tarîkı'l-istidrâcdır.

Ve esmâ-i ilâhiyyenin terbiyesi mü'min ve kâfire berâberdir. Zîrâ cümlesi âlem-i vücûdda dâhillerdir ve vücûdun levâzımıyla kāimlerdir. Pes, onların bekāsı esmâ-i cemâliyye ve celâliyye yüzündendir, tâ ki her birinin yüzünden sûret-i hakîkat zuhûr eyleyip âhir kimi tarîk-ı cemâliyye ve lutfdan ve kimi tarîk-ı kahrdan Hakk'a râci' olalar. Ve bu ma'nâdan ötürü helâk-i a'dâyı isti'câlden nehy olundu ve sabr ile emr kılındı, tâ ki Sabûr isminin hakāikı zuhûr eyleye. Ve sâir esmâ-i ilâhiyyenin âsâr ve hakāikı dahi ona kıyâs oluna.

Aceb dâire-i vücûddur ki zuhûrunun suver-i muhtelifesi ve esmâsının netâic-i kesîresi vardır. Onun için emr-i vücûdu levâzımıyla Hakk'a ircâ' eyleyen müsterîh oldu. Zîrâ hilâfı olmak mümteni' ve isti'câl dahi bî-netîcedir.

İşte ârifler bu teslîm ile huzûr etdiler ve mahcûblar kendi nefsleriyle belâ-i azîme giriftâr olup her türlü esbâba teşebbüs etdiler ve âhir

---

1 "Ben cinleri ve insânları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (ez-Zâriyât, 51/56) Yâni beni tanısınlar ve beni bir kabûl etsinler diye.

2 "Hayır, biz hakkı bâtılın başına çarparız da onun beynini parçalar. Bir de bakarsınız ki bâtıl yok olup gitmiştir." el-Enbiyâ, 21/18.

murâdullâh vâkı‘ oldu ve onların tedbîrleri butlân buldu. Bu cihetden dediler ki: Tedbîr edeceğin var ise tedbîr etmemeği tedbîr eyle. Zîrâ müdebbir-i hakîkî Allâh Teâlâ'dır. Nitekim Kur'ân'da buyurur: ﴿يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى ٱلْأَرْضِ﴾[1] [375b] Ve tedbîr ki bir nesnenin âhirine nazar etmekdir, abd ki evvelinden bî-haberdir, âhirinden ne vechile haberdâr olur? Pes, Evvel ve Âhir Allâh Teâlâ'dır ki evvelden âhirin tedbîrini etmişdir ve her nesneyi kendi mikdârı üzerine bir vakt-i ma‘lûma merhûn kılmışdır ki her vakitde vâkı‘ olan şuûn-i muhtelife ukūldan hâric ve ilm-i ilâhîye râci‘dir. Ve dahi ﴿يَمْحُو اللهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ﴾[2] mûcebince vücûdât-i hârice sûretden sûrete duhûldedir. Cümleden esahh olan sûret-i bâtıldan sûret-i Hakk'a duhûldür ki fenâdan bekāya vusûldür. Ve onun sûreti sûret-i Hızıriyye'dedir. Zîrâ her ömr-i tabîî tamâmında vücûdu teceddüd etmekdedir.

İmdi sûret-i fenâda sûret-i bekā olduğu gibi, ma‘nâ-yı fenâda dahi ma‘nâ-yı bekā vardır. İşte sûret ve ma‘nâ-yı âlem bu üslûb üzerine müteceddid olmakdadır. Ve Hızır'dan -aleyhi's-selâm- gayrıda dahi teceddüd mütesavverdir. Nitekim ﴿بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾[3] ona işâret eder. Ya‘nî insân âhir-i fenâ-i tabîîye dek sûret-i cesediyyesinde teceddüd kabûl etmekdedir, a‘râzda kabûl etdiği gibi. Zîrâ sûret-i cesed dahi fi'l-hakîka ârızdır ve ârıza bekā yokdur. Şu kadar vardır ki Hızır'ın teceddüd-i vücûdu mütekerrirdir, gayrının değildir. Ya‘nî gayrısı ömr-i tabîî âhirinde fenâ-i sûret bulur ki bir dahi teceddüd kabûl etmez. Ve onun bahâr ve hazânı bir olur, iki olmaz. Ve bir olmak kâfîdir. Zîrâ maksûd fusûl-i erbaanın esrârına vusûldür. Bu ise bir bahâr ve bir hazân ile vücûd bulur. Ve şol ki tekerrürdür, hayât-i bâkıye gibidir. Ya‘nî insân kemâle vusûlden sonra muammer olmasa dahi zarar vermez. Zîrâ murâd eldedir. Ve eğer muammer olursa hayât-i bâkıyedir ki tecelliyât-i mütekerrireye müstashibdir, yoksa mefkūdu vicdân değildir.

---

1 "O, gökten yere işleri düzenler." es-Secde, 32/5.
2 "Allah dilediğini imhâ eder, dilediğini de yerinde bırakır." er-Ra‘d, 13/39.
3 "Hayır, onlar yeni bir yaratılıştan şüphe içindedirler." Kâf, 50/15.

Çün ki [1]﴿إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ﴾ vârid oldu, bundan mefhûm oldu ki maksûd olan inniyyetin meyyit olup fenâ bulduğudur. Çünki bu ma'nâ **[376ª]** hâsıl ola, sûret her ne zamân fenâ bulursa bulsun kayırmaz. Ve sûret-i kâmilin fenâsı rûh-i izâfîsinin bedenden müfârakati ve tavr-ı âhara intikālidir, yoksa sûretine dahi inhilâl yokdur. Zîrâ onun sûreti sûret-i hakîkıyyenin sûretidir. Çünki sûret-i hakîkıyye-i kemâliyye-i ilâhiyye bekā üzerine ola, onun sûreti dahi bekāda ona tâbi'dir.

Aceb sırr-ı ilâhîdir ki sûreti ma'nâya rabt etmişdir, lafzı ma'nâya rabt etdiği gibi. Belki lafz ve ma'nâ bir sûret olduğu gibi sûret ve hakîkat dahi bir sûretdir ki onu "Eşyâ Hak'dır, zıll değildir" diyen muhakkık-ı vâcidler bilirler ki ilim ve şuhûdun âhir netîcesi budur. Velâkin أين الثّريّا من يد المتطاول[2] mûcebince herkes ki kasîru'l-bâ' ola ona tetâvul ede. Ve küfr ve îmânı biribirine halt edenler bu mertebede ziyâde halt ederler. Zîrâ bundan âsânını fehm edemeyip halt edip gezerler. Bu mertebe hod değme bir mükâşifin keşfinden bile hâricdir, değil ki mahcûbun idrâkinden.

Ve bu âlem halkı bu muhârebede bâkîdir. ﴿إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾[3] Ve bu ibtilânın ucundan ârif-i billâh olanlar Kur'ân'ın hakāikına "işâret" diye nâm komuşlardır. Maa-hâzâ işâret değil, belki fi'l-hakîka aynı tefsîrdir. Ve böyle olduğu dünyâda ehline zâhir ve âhiretde cümleye bâhirdir. Ve bu makāma işâretdir şol nazm ki demişlerdir:

سَوف ترى إذا انجلى الغبار أفرسٌ تحتك أم حمار[4]

---

1 "Sen de öleceksin, onlar da ölecekler." ez-Zümer, 39/30.
2 Süreyyâ yıldızı nerede, ona dil uzatan kimsenin eli nerede?
3 "Şüphesiz Rabbin kıyâmet günü onların aralarında hükmedecektir." es-Secde, 32/25.
4 Toz dağılınca görürsün, altında at mı var eşek mi?

"Biçildi yeni hil'at-i fâhire"

Maksûd, ilm-i cedîd hil'atinin biçildiğidir. Zîrâ من استوى يوماه فهو مغبون[1] vefkı üzere insânın müstâiddi ehl-i himmet ve dâimâ terakkîde olanıdır. Ve Kur'ân dahi onu nâtıkdır. Nitekim gelir: ﴿وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْماً﴾[2] Ve ilmin ziyâdeliğinde hil'at-i esmâ dahi dâhildir. Zîrâ atâyâ ya esmâ-i ilâhiyye vesâtatıyla veyâhud bi'z-zâtdır. Ve bu ikiden gayrı vechile atâyâ olmaz, eğer küllî ve eğer cüz'î. Zîrâ cümle bu ikinin fer'îdir. Meselâ sultân ve vezîr gibi ki **[376b]** bu ikinin atâyâsı atâyâ-yı zâtiyye ve sâir ehl-i merâtibin atâyâ-i esmâiyyedir. Ve bu ibâretle dahi denilir ki: Bu ikinin atâyâsı atâyâ-i külliyye-i zâtiyye-i asliyye ve sâirin atâyâ-i cüz'iyye-i sıfâtiyye-i fer'iyyedir.

Pes, ismi zâtî olan ile gayrın farkı vardır. Onun için dediler ki: Murâdını evvel Allâh Teâlâ'dan taleb eyle. Zîrâ Ağne'l-ağniyâdır. Ve eğer mezâhir yüzünden kutbu'l-aktâba murâcaat eyle ve illâ sultân-ı zâhir dâmenine teşebbüs eyle. Zîrâ bunlar is'âf-ı merâma kādirlerdir, külliyetleri cihetiyle. Sâirler kādir değillerdir cüz'iyyetleri cihetiyle. Zîrâ kelâm umûr-i külliyyenin tamâmındadır, umûr-i cüz'iyyenin değil. Ve hil'at-i esmâ tâmm olsa - ki ona "sâbiğa" derler- nişân-ı kemâldir. Zîrâ murâd esmâya medlûlâtı cihetinden vusûl değildir, belki hakāikı ve müsemmâya îsâli cihetinden murâddır. Ve bunun kemâlinde zât ve sıfât bir ve isim ve müsemmâ ayn olur ve evhâm ve hayâlâtdan nişân kalmaz.

Ve dest-i meşâyihden hırka-pûş oldukları, hil'at-i esmâya işâretdir. Ve "Onun aslı yokdur" demek bî-asl kimseler sözüdür. قال الله تعالى: ﴿وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْر﴾[3] Ya'nî mâ-sivâdan takvâ-yı hakîkî libâsı, sâir takvâlardan hayrdır. Zîrâ bu libâsda ziynet-i kâmile vardır, eğerçi hakîkati tecerrüddür.

İmdi tecerrüd fenâ ve telebbüs bekādır ki sırr-ı Celvetiyye'dir -bi'l-cîm- ve yalnız tecerrüd sırr-ı Halvetiyye'dir -bi'l-hâi'l-mu'ceme-. Ve ikisi dahi fi'l-hakîka libâs gibidir.

---

1 "İki günü eşit olan aldanmıştır." bk. Deylemî, *el-Firdevs*, III, 611. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 208. Bu sözü Hasan-ı Basrî'nin rüyada Hz. Peygamber'den işittiği de belirtilmiştir. bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 35.

2 "Ve "Rabbim ilmimi artır" de." Tâhâ, 20/114.

3 Allah Teâlâ buyurdu: "Takvâ elbisesi, bu daha hayırlıdır." el-A'râf, 7/26.

Ve bu makāmdandır ki ehl-i tarîkat libâslarını tağyîr edip avâmma teşebbühden hazer ederler. Zîrâ avâmmın libâsı libâs-ı sûretdir ki hakîkate muttasıl değildir. Ve havâssın libâsı dahi gerçi libâs-ı sûretdir, fe-emmâ hakîkate muttasıldır. Zîrâ işârât üzerine mebnîdir. Onun için kırmızı renk giymezler. Zîrâ libâs-ı Acem'dir. Ve Acem ucmedendir ki onda beyân-ı Arab yokdur. Maksûd ise beyândır. Nitekim gelir: ﴿خَلَقَ ٱلْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ ٱلْبَيَانَ﴾[1] Pes, beyânı olmayana teşebbüh iyi gelmez. Ve ezrak ve emsâli dahi ona kıyâs oluna, siyâhdan mâ-adâ. Zîrâ gerçi siyâhı rehâbine giyerler, fe-emmâ nasârâ nass ile İslâm'a karîbdir. Ve siyâhda sırr-ı fenâ vardır. Onun için ruhbânlar [377ª] dağlar başlarında tecerrüd edip otururlar.

Ve tâcda asl olan on üç terkdir ki on iki esmâya ve ahadiyyetine nâzırdır. Ve imâmenin yüz mukābili mecmû' ve kafâ mukābili müteferrık gerekdir, tâ ki cem' ve farka işâret ola.

Ve huffde asl olan hulefâya sarı renk olmakdır. Zîrâ sufret sebeb-i sürûrdur ki bevâtın-ı hulefâya râci'dir. Mübtedî hâli ise siyâh olmakdır. Ve na'lde asl olan kırmızıdır, tâ ki renkde huffe muhâlif olmakla mücâhede hâsıl ola. Ve bir dahi avâmma muhâlefet buluna ve alâ-hâzâ. Eğerçi şurût ve kuyûd ile sâlik-i râh olmak bu a'sârda katı nâdirdir. Onun için netîceye vâsıl değillerdir.

بُلْبُلُ الْبَالِ يَتَكَلَّمُ فِي كُلِّ حَالٍ[2]

Ya'nî bülbül-i kalb bülbül-i anâsıra benzemez, belki hâl-i sayf ve hâl-i şitâda tekellüm eder. Zîrâ âlem-i melekûtda cemâl ve celâl birdir, âlem-i mülk ise böyle değildir. "Bâl", ya'nî kalb ise âlem-i melekûtdandır. Zîrâ rûhun halîfesidir. Rûh ise âlem-i emrdendir. Ya'nî gerçi mahlûkdur, velâkin âlem-i vücûbun ibtidâ eseridir ve âlem-i ibdâ'ın unvânıdır. Ve arş âlem-i ervâha nice muttasıl ise âlem-i ervâh dahi âlem-i ilme muttasıldır. Çün

---

1 "O, insânı yarattı. Ona beyânı öğretti." er-Rahmân, 55/3-4.

2 Gönül bülbülü her halde konuşur.

ki [1]﴿بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ denildi, âlem-i ervâh semâvâtdan ebda‘ oldu. Zîrâ letâfet-i zâyidesi vardır ve bu letâfetle gûyâ âlem-i halkdan ma‘dûd değildir.

Ve bundan zâhir oldu ki rûh âlem-i butûndandır, cesed âlem-i zuhûrdan olduğu gibi. Ve butûnun tabakātı vardır. Pes, zât-i ilâhiyye gayb-i mutlakdır. Ve âlem-i ilm gayb-i izâfîdir. Ve âlem-i ervâh âlem-i şehâdetdir ve ecsâma göre gaybdır. Ve âlem-i ecsâm şehâdet-i mutlakadır. Ve bu şehâdet gayb-i izâfînin ve gayb-i izâfî dahi gayb-i mutlakın âyînesidir. Pes, her tabaka-i nâzile tabaka-i âliyeye mir'ât oldu.

Ve insân cismâniyyeti cihetinden enzelü'l-merâtibdir ki mevâlîdden sonradır ve akl-ı evvele vesâit-ı kesîreden sonra muttasıl olur. Ve rûhâniyyeti cihetinden a‘le't-tabakātdır. **[377[b]]** Onun için arada vâsıta yokdur. Zîrâ [2]﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾'da Allâh Teâlâ nefhi kendi zâtına nisbet eyledi, ervâhdan birine nisbet etmedi.

Bu cihetden insânda iki cihet oldu ki biri cihet-i vâsıta ve biri cihet-i adem-i vâsıtadır. Ve dünyâda [3]أخبرني ربّي diyenler adem-i vâsıta yüzünden dediler. Ve kalbe "kalb" dediler. Zîrâ iki cihet miyânında tekallüb eder ki biri cihet-i vesâit ve biri adem-i vesâitdır. Ve cihet-i vesâita göre âlem-i celâlde sükût eder ve söylemez, bülbül hazân ve şitâda tekellüm ve terennüm etmediği gibi. Ve âlem-i cemâlde dâimâ söyler, bülbül bahârda ve sayfda sıyt u sadâda olduğu gibi.

Ve cihet-i adem-i vesâita göre mecmau‘l-cemâl ve'l-celâl olmuşdur ki onun nutkuna ahvâlde tefâvüt ve ezmânda tebâyün yokdur. Onun için ehl-i kaleme vakt-i mahsûs olmaz. Ya‘nî kalb ki kalem-i a‘lâdır, meded-i ilâhî muttasıl oldukça feyzinin cereyânına nihâyet olmaz. Ve kalem-i hissî ki onun vâsıta ve tercümânıdır, elden düşmez. Bu cihetden ârifler evâhir-i ömrde kitâbet [ile] meşgūl olurlar ve kalem onların Hakk'a ittisâline mâni‘ olmaz. Belki ittisâl-i dâim hasebiyle dâim yazarlar. Onun için [4]﴿عَلَّمَ بِالْقَلَمِ﴾

---

1 "Gökleri ve yeri eşsiz yaratan." el-Bakara, 2/117.
2 "Ve ona rûhumdan üflediğim zaman." el-Hicr, 15/29.
3 Rabbim bana haber verdi.
4 "Kalem ile öğretti." el-Alak, 96/4.

ile imtinân-ı ilâhî vâkı‘ oldu. Ya‘nî Cenâb-ı Nübüvvet'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- kendinin akl-ı evvel ve kalem-i a‘lâ mertebesinde unvân-ı kâinât olduğu evvel-i emrden ta‘rîf olundu ve kalem ile hâsıl olan ta‘lîm-i ilâhîye remz kılındı. Zîrâ kalem-i a‘lâdan gāyete dek olan vesâit tahrîr olunup vücûd bulmayaydı, insân gayb-i ilâhîde olan kemâlât-i esmâiyyesi ne vechile idrâk ederdi.

İşte العلم نقطةٌ كثّرها الجاهلون[1] makāle-i aliyyesinin bir remzi dahi budur. Zîrâ merâtib üzerine olan ta‘rîfât-i ilâhiyye cehli ilme tebdîl ve hafâyı zuhûra tahvîl içindir. Pes, ortada kalem olmasa esrâr-ı ilâhiyye şöyle mektûm ve meknûn kalırdı.

[378[a]] Ve insân zât ve sıfâtıyla kalem-i a‘lâdır. Zâtıyla kalem olduğu budur ki vücûdât-i eşyâ onun yüzünden yazıldı. Eğer olmasaydı sahîfe-i hakāika nokta-i vücûd konmazdı ve sutûr-i sâfilâta ﴿وَالصَّافَّاتِ﴾[2] mûcebince kelimât-i âliyât yazılmazdı.

Ve sıfâtıyla kalem olduğu budur ki elinde olan kalem ile esrâr-ı ilâhiyye ve hakāik-ı kevniyyeyi tahrîrden hâlî olmaz, tâ ki ol esrâra vukūfu olmayanlar ol kalemin âsârından istidlâl edeler ve hakāika vusûl bulalar.

Suâl olunursa ki: Hakāika ilim müeyyeser değildir, zîrâ gaybdır? Cevâb budur ki: Gerçi fî nefsi'l-emr hakāik müdreke değildir, fe-emmâ hakāikın havâss ve levâzımı müdrekedir. Pes, sıhhat-i fıtrat sebebiyle kuvvet-i nazariyye müstakîm olıcak hakāik-ı eşyâya levâzımı yüzünden intikāl olunur. Ve kuvvet-i nazariyye-i selîme ile intikāl mümkin olıcak bi-tarîkı'z-zevk intikāl ve idrâk bi-tarîkı'l-evlâdır. Zîrâ half-i hicâbdan idrâkin fevkındedir.

Pes, havâss ve levâzım, hakāikın vâsıtalarıdır ki bi-kaderi'l-vesâta ol hakîkat idrâk olunur, yoksa bi'z-zât idrâk olunmaz. Meselâ Allâh Teâlâ'yı idrâk etmek esmâ ve sıfâtı vesâtatıyla kābildir ki mertebe-i ulûhiyyet İlâh ve me'lûhun miyânını câmi‘dir. Ve ona "nisbet" derler. Eğer bu mertebeden taayyün bulunmayaydı, zât-i ilâhiyye bilinmezdi. Pes, bilindiği esmâ ve sıfât ile ta‘rîf mikdârıdır ki onun mâ-verâsına güzer etmek kābil değildir. İşte

---

1 İlim bir noktadır, câhiller onu çoğalttı.

2 "Saf saf olanlara yemîn ederim." es-Sâffât, 37/1.

zât-i Hakk'a âşık olmak yine kemâlâtı cihetindendir, yoksa bi'z-zât taaşşuk nice mümkindir?

Ve "tecellî-i berkî" dedikleri gerçi nûr-i zâtdır, fe-emmâ ale'd-devâm değildir. Belki devâm üzerine olan tecelliyât-i esmâiyyedir ki ona göre istitâr yokdur. Ve "istiğrâk" dedikleri budur. Zîrâ ale'l-istimrâr âyîne-i esmâdan müsemmâ müşâhede olunmakdadır. Onun için "Hak bu âlemsiz bilinir, demek iyi değildir." derler. Zîrâ âlem sana âyîne ve sen dahi Hakk'a âyînesin. Eğer basîretin güşâde ise Hakk'ı görürsün ve Hak seninle görür [378b] idiğin bilirsin. Belki sen seni gördüğünü fehm edersin ve sen sana âşık olduğun anlarsın.

Nice âşık olmayasın ki hüsn-i Yûsuf senin yüzünden bir noktadır ve cemâl-i Meryem senin nişânından bir nişânedir? Sen ol sensin ki kendi zâtına fehm-i sıfâtınla nefh etdin ve ol nefhden tevellüd eden esere "Îsâ" dediler. Zîrâ cemâlden doğan cemîldir. Ve âlem senin yüzüne hayrândır. Zîrâ yüzünde yüzlerin görürler. Ve melâike senin âşüftendir ki mutâlaan için izdihâm ederler ve periler yanınca sâyen olup giderler. Sensin şol hümâyı kudret ki mekânın câ-yı bî-câdır. Ve sensin tâvûs-i Hazret ki cevelângâhın fevka'l-arşdır. Hak seni sana saldı, tâ ki sen seni şikâr edesin. Ve Hak senden seni alıp kendin sana verdi, tâ ki hilâfet yolundan menzil-i hakîkate gidesin. Zîrâ halîfe olmasan sen O'nu bulmazsın ve sen O'nu bulmasan sen seni bilmezsin. Gel imdi saç ve sakalını devşir, yeter vahdet yüzüne hicâb oldun. Ve ol yüze aç gözünü, yeter a'mâ kaldın. İşte netîce-i emr görmekdir. Fa'rifhü.

هَذِهِ حَرَكَةٌ لَكَ لَا يَعْرِفُهَا الْفَلَكُ[1]

Ya'nî ârifin seyr-i hakāikde hareketi bir hareketdir ki hareket-i felek onu bilmez. Zîrâ eflâkin gerçi nüfûs-i müdebbiresi vardır, fe-emmâ seyri seyr-i hissîdir. Ve senin seyrin seyr-i ma'nevîdir ki seyr-i hissî ona menûtdur. Onun için eflâk senin için halk olundu ki dâimâ üstüne döner. Ve sidre-i kalbin bir hâldedir ki lâ-yenkatı' Cibrîl onun üzerine konar. Pes, yürü bir

[1] Bu hareket sana mahsustur ki onu felek bilmez.

hareketle ki felek senin hareketine reşk eylesin. Ve tahrîr eyle bir kalem ile ki Cibrîl onu yerden götürsün ve melâikeye söylesin. Eğer bülbül isen seherlerde uyan ve reng-i gülün âteşine yan. Eğerçi maksûdun reng-i gül değil, belki onun hoş-bûyudur. Ve gül seherde kokduğu gibi sâir evkātda öyle kokmaz.

Aceb tecellîdir ki eflâkden felek-i kamere nüzûl **[379ª]** eder. Ve felek-i kamer senin kalbindir ve nâzil senin sırrın ve münzelün-ileyh senin mertebe-i bâlindir. Ve esrâr-ı Hak senin üstüne döner, pervâne şem'in çevresinde döndüğü gibi. Ya'nî eğer sen tâlib-i esrâr isen esrâr dahi sana tâlibdir. Zîrâ onun âşiyânesi sensin ve hiç âşiyânesiz murğ olmaz. Pes, her nesne için mahall-i mahsûs ta'yîn olunmuşdur. Onun için Kur'ân'da gelir: ﴿حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ﴾[1] Ya'nî esrâr-ı ilâhiyye hıyâm-ı kulûbda maksûre ve mahbûsedir. Onun için ecânibe açılmaz ve illâ şirket lâzım gelir. Gayret-i ilâhiyye ise şerîk ve şirket götürmez. Zîrâ âlem-i vahdetde kesret olmaz.

Ve sen ârif-i billâhsın. Onun için vahîdsin ve senin vahdetin ucundan cemî'-i esmâ sana huddâmdır. Ve mahdûmiyyetin şol haddedir ki sultân sana hâdimdir. Zîrâ senin zıllindir ve zıll tâbi'-i mazlûldür. Ve arş senin cüz'-i sâyendir, eğerçi cemî'-i kâinâta sâyedir. Ve sen hakîkat-i ilâhiyye sûretisin ki sende zılliyet yokdur. Zîrâ "zıll" karaltı demekdir. Sen ise aynsın. Ve sende bir felek-i kamer vardır ki devrinden eflâk âcizdir. Zîrâ tecelliyât-i âniyye hasebiyle seyri ziyâde serî'dir. Pes, mededden medede fark vardır ve senin mededin ism-i zâtdandır.

Ve sen Celvetî'sin -cîm ile- ki devrin bâtınındadır. Ve senin sebâtına nazar edenler sende devr yok sanırlar. Belki eflâk edvârı senin devrinden ahz etmişler. Ve arşın zâhiri hareketde ve bâtını sükûnda ise senin zâhirin sükûnda ve bâtının hareketdedir. Zîrâ devr etmek hâdimin sıfatıdır. Sen ise mahdûmsun. Onun için huccâc Ka'be'yi tavâf ederler ve Ka'be yerinde sâbitdir. Nice sâbit olmasın ki huccâcın mahdûmudur, kalb-i kâmil esrâr-ı ilâhiyyenin mahdûmu olduğu [gibi]. Zîrâ esrâr-ı zâtdan esmâ ve sıfâta feyz olur. Esmâ ise hâdim-i insândır.

---

[1] "Otağlara kapanmış hûrîler vardır." er-Rahmân, 55/72.

Gel İmdi feleklerden güzer eyle, tâ ki âlem-i devri mürûr ve ubûr edesin ve sükûn ve sebât âlemine gidesin ve felek iken arzın netîcesine eresin ki bî-hareket olmakdır. والله ليس بمتحرّك ولا ساكن، فافهم[1]

[379b]

تَمَّ لَكَ ٱلْأَمْرُ وَإِنْ نَفَدَ الْعُمْرُ[2]

Ya'nî emr-i sülûk tamâm oldu, eğerçi ömür nefâd buldu ve nihâyet geldi. Maksûd-i a'zam ise ma'rifetullâhdır. Pes, her ne vakitde ki bu ma'rifetin zübdesi hâsıl ve ârif onun netîcesine vâsıl ola, bir dahi hayât-i dünyeviyyeye zarûret kalmaz. Zîrâ ömür müddetdir. Ve müddet merâtibin tedrîcî olduğundandır. Çünki meâric-i sülûkde derece-i ulyâya vaz'-ı kadem müyesser olsa, da'vet-i Hak vâkı' olmak الموت تحفة المؤمن[3] sırrıdır. Ve zuhûr hafâya mübeddel olup tafsîl icmâle duhûl zamânıdır.

والأمر إلى الله تعالى من قبل أن يُحيي ومن بعد أن يميت. فاعرفه فإنّه ينبئ عن النّتيجة. اللّهمّ ارحمنا إذا عَرق الجَبين وكثر الأنين يا أرحم الرّاحمين.[4]

"Sultânım Allâh"

هكذا قلتُ في بعض الأسحار من غير اختيار منّي[5]

Ma'lûm ola ki ba'zı erbâb-ı rüsûm "Bu makūle ıtlâkāt sahîh değildir. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye tevfîkıyyedir. Şer'de ise 'sultân' ve 'sübhân' ıtlâkı vârid olmamışdır." diye men' ederler. Ve ba'zılar ifrât edip risâleler dahi yazmışlardır. Fe-emmâ kibâr-ı meşâyih ıtlâk edegelmişlerdir. Ez-cümle pîrân-ı tarîkatimizden kutb-i vaktihî Hazret-i Mahmûd Hüdâyî -kuddise sirruh-

---

1 Allah müteharrik de sâkin de değildir. Anla.

2 Ömür bitmiş olsa da senin işin tamam oldu.

3 "Ölüm mü'mine hediyedir." Deylemî, *el-Firdevs*, IV, 238; Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, I, 212; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 355; Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 185.

4 Hayat vermeden önce de öldürdükten sonra da emir Allah Teâlâ'nındır. Bunu bil, zîrâ bu netîceden haber verir. Allâh'ım, alın terlediğinde ve iniltiler çoğaldığında bize acı, ey merhametlilerin en merhametlisi.

5 Bir seher vaktinde kendi irâdem olmadan böyle dedim.

kelimât-i âliyesinde "Sultânım Allâh, Sübhânım Allâh, güzel Allâh'ım" demek çok vâkı' olmuşdur.

Ve bu fakîrin ol ıtlâkın sıhhatinde şüphem yok idi. Âhir ihtiyârımla ıtlâk ederken ıztırârımla dahi vâkı' olup fî-nefsi'l-emr şer'-i zâhirde ve şer'-i bâtında sıhhat-i ıtlâkı mukarrer oldu.

"Şer'-i bâtın" dediğimiz budur ki işâret-i ilâhiyye ile sâbit olmak sıhhat-i ıtlâkı müfîd ve ıtlâkına ruhsatı müş'irdir. Pes, ﴿وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي﴾[1] mazmûnunda dâhil olmuş olur. Fe'fhem cidden.

Ve "şer'-i zâhir" dediğimiz budur ki Kur'ân'da ve hadîsde sıhhat-i ıtlâka delâlet eder kelimât-i münîfe vardır. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿وَلَكِنَّ اللهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ﴾[2] **[380ª]** Ya'nî Allâh Teâlâ Sultan'dır ki murâd etdiğini dahi teslît edip sultân eder, velâkin lafz-ı sultân ıtlâk olunmadığı -ya'nî rusüle göre- mertebe-i risâlet ve hilâfet ehass olduğundandır. Ya'nî halîfe ve rasûl demek sultân demekden müğnîdir. Maa-hâzâ sırr-ı saltanat dahi vardır. Onun için hadîsde vârid oldu ki: إنّ لي وزيرين في الأرض ووزيرين في السّماء[3] Ya'nî vech-i arzda olan iki vezîr Hazret-i Ebû Bekr Sıddîk ve Hazret-i Ömer-i Fârûk'dur (radıyallâhu anhümâ). Ve semâda olan iki vezîr Hazret-i Cebrâîl ve Hazret-i Mîkâîl'dir -aleyhime's-selâm-. Ve vezâret ta'bîri saltanatı müş'irdir ki vezâret ma'nâ-yı luğavîye mahmûl olsa bile yine iş'âr kâfîdir. Zîrâ işârât dahi ma'mûlün-bihâdır. Onun için gazâlarda sancaklar ile alay alay olurlardı. Ve Cenâb-ı Nübüvvet'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- mahsûs livâ-i a'zam dahi var idi.

Ve yine Kur'ân'da gelir: ﴿فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ﴾[4] Ya'nî Allâh Teâlâ taslît etmedikçe hiçbir kimsede saltanat ve galebe yokdur. Pes, sultân Allâh Teâlâ'dır ki Kāhir'dir. Nitekim gelir: ﴿وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ﴾[5] Pes, kahr ayn-

---

1 "Ben bunu kendiliğimden yapmadım." el-Kehf, 18/82.

2 "Fakat Allah peygamberlerini dilediği kimselerin üzerine salıp onlara üstün kılar." el-Haşr, 59/6.

3 "Benim iki yeryüzünde ve iki de semâda vezîrim vardır." bk. Tirmizî, Menâkıb 16.

4 "Geçip gitmeye gücünüz yeterse geçip gidin. Büyük bir güç olmadıkça geçip gidemezsiniz." er-Rahmân, 55/33.

5 "O, kullarının üstünde her türlü tasarrufa sâhiptir." el-En'âm, 6/18.

ı saltanatdır. Ve hadîsde gelir: اللّٰهمّ لا مانع لما أعطيت ولا مُعطي لما منعتَ[1] Ya'nî bunda mâni' ve mu'tî Allâh Teâlâ olduğunu ihbâr, ayn-ı saltanatı işʻârdır. Zîrâ sultân men' ve atâda müsellemdir ki onu kimse tağyîr edemez. Onun için selâtıynin fermânları nâfiz ve emirleri cârîdir. Pes, أنت سلطاني وأنت سبحاني[2] demek müş'ir-i ta'zîm olıcak ıtlâkı lâ-be's ve belki ıtlâk-ı selefe iktidâ bulunmakla emr-i müekkeddir. Ve Sübbûh ve Kuddûs esmâ-i ilâhiyye-i tenzîhiyyeden olduğu sâbitdir. Pes, "sübhân" ma'nâsı bu iki kelimenin ma'nâlarına râci'dir, velâkin sultânda ism-i fâil ve sübhânda ism-i mef'ûl ma'nâsı melhûzdur. Zîrâ Allâh Teâlâ elsine-i ibâddan ve fî-nefsi'l-emr müsebbah ve mukaddesdir. Ya'nî tesbîh ve takdîs olunmuşdur. فاعرف هذه النّتيجة الأسمائيّة[3]

[380b]

عِنْدَ اللهِ مَالٌ وَلَا حُزْنَ. هكذا رأيتُ مرسوماً والفقراء في التّوحيد وقت الإشراق.[4]

Ya'nî Allâh Teâlâ indinde kalbler ona meyl edecek ve husûs üzerine hazâininde "mâl" dedikleri vardır ve hüzün yokdur, belki kurratü'l-ayn vardır. كما قال تعالى: ﴿فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ﴾[5] Bu cihetden abde lâzım olan mâzîde fevt olan nesneye mahzûn olmaya. Zîrâ fâitden özge nesne meknûz ve mahzûndur [hı ile].

Pes, ﴿إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْراً﴾[6] sırrı budur ki mahzûnu bir nokta ile mahzûn [hı ile] eder. Ve ol nokta gayb iken şehâdet olur ve hüznün tahtından hizâne zuhûra gelir.

---

1 "Allâh'ım, senin verdiğine mâni' olacak ve senin vermediğini verecek yoktur." Buhârî, Ezân 155, İ'tisâm 3; Müslim, Salât 194, 205, 206, Mesâcid 137, 138; Ebû Dâvûd, Salât 140, Vitr 25; Tirmizî, Mevâkıyt 108; İbn Mâce, İkāme 18.

2 Sen sultânımsın, Sen sübhânımsın.

3 Allâh'ın isimleriyle ilgili bu netîceyi bil.

4 "Allah katında mâl vardır ve hüzün yoktur." İşrâk vaktinde dervişler tevhîdde iken böylece resmolunmuş olarak gördüm.

5 Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Hiç kimse kendileri için gözler aydınlığı olacak şeylerden neler gizlenmiş olduğunu bilemez." es-Secde, 32/17.

6 "Elbette her güçlükle berâber bir kolaylık vardır." el-İnşirâh, 94/6.

Ve şol ki mahcûbdur, bu ma'nâyı baîdde taleb eder. O ise karîbdir. Zîrâ Hak karîb ve mücîbdir. Ve karîbin fi'li dahi karîbdir. Ve zamân emr-i ademîdir. Onun için [1]﴿أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللهِ قَرِيبٌ﴾ ve [2]كلّ آتٍ قريبٌ denildi. Zîrâ eğerçi ol müddet-i i'tibâriyye onu baîd gösterdi, velâkin çünki indallâh zamân yokdur, belki Dehr ve Dîhâr ve Dîhûr O'dur, ma'dûm mevcûd hükmünde kılındı.

El-hâsıl halk Hakk'a hicâb olmaz ve zamân i'tibârından karîb bu'd mertebesin bulmaz. Belki [3]تحت كلّ محنة منحةٌ mûcebince emr-i ilâhî zuhûr ve butûn miyânında devr eder, tâ ki gayb ve şehâdet i'tibârı yerin bula ve zâhir ve bâtın ıtlâkı dürüst ola. Zîrâ âlem hemân esmâya bakar ki onun elindedir. Ve demişlerdir ki: [4]اللّيلةُ حُبلى Ya'nî leyle-i gaybden zuhûr edecek umûr çokdur. Zîrâ henüz sûr-i İsrâfîl'in esfeli müttesi' olmakdadır ki zuhûrât ve tecelliyât henüz nihâyetin bulmamış ve gāyetine erip bedr gibi dolmamışdır.

Ve insânın mine'l-evvel ile'l-âhir ömrü dünyânın ibtidâdan intihâya dek ömrü gibidir ki mertebe-i hilâlden mertebe-i bedre dek bu ömür içinde hâli terakkîdedir. Onun için mevte "kıyâmet-i suğrâ" dediler, fenâ-i âleme "kıyâmet-i kübrâ" dedikleri gibi.

İmdi **[381ª]** her gün bin kıyâmet kopar ve bin bir neş'e-i âhire zuhûr eder ve esmâ-i hâkime-i dünyeviyye ve uhreviyye teceddüd eder. Eğerçi bu bin bir ismin tecelliyâtından birinin haberi yokdur. Meğer ki ol bir insân-ı kâmil ola ki rûh-i âlem ve medâr-ı bekā-i benî Âdemdir. Ve onun tahte'l-livâsında olan aktâbın kesretinden izdihâm hâsıl olmaz. Zîrâ cümlenin kesreti ol vahdetde mahv ve garkdır. Pes, bir olan bin bir görünür. Zîrâ bin bir ismi vardır ki her ismin başka bir taayyünü olmakla kesret gösterir. Maahâzâ cemî'-i esmâ müsemmâ ile devr eder. Ve müsemmâ birdir, velâkin tecelliyâtı çokdur. Eğer çok olmasa Vâsi' olmazdı. Çünki Vâsi'dir, mâ-lâ-nihâyedir ve mâ-lâ-nihâyenin tecelliyâtı dahi mâ-lâ-nihâyedir. Onun için

---

1 "İyi bilin ki Allâh'ın yardımı yakındır." el-Bakara, 2/214.
2 Her gelen yakındır.
3 Her sıkıntının altında bir bağış vardır.
4 Gece gebedir.

ârifler mevt-i tabîîden munkabız olmazlar. Zîrâ dıykdan vâsi'a giderler. Şol cihetden ki âlem-i berzah âlem-i dünyâdan ve âlem-i âhiret âlem-i berzahdan evsa'dır.

Pes, pîr olmakda fâyide ne olduğu ma'lûm oldu. Zîrâ civânlık darlık ve pîrlik bollukdur. Zîrâ pîrlik evâhir-i dünyâ gibidir ki tecelliyât-i vâsiası vardır. Onun için ehl-i tecrübe olan şeyhi, ya'nî köhne-sâli her ma'nâda takdîm ederler ve müsellem tutarlar. Zîrâ ilm-i vâsi'i vardır. Kıvâm-ı âlem ise âlim iledir. Onun için dediler: موت العالِم كموت العالَم[1] Ve pîrin müddet-i dıykı tamâm olmuşdur ki dünyâda bekāsıdır. Ve min-ba'd hareketi vâsi'in vüs'atinedir ki ol vüs'atin sûreti berzahdır ki âlem-i letâfetdendir. Zîrâ âlem-i sûrdur ki âlem-i ervâhdır. Ve ondan sonra âlem-i haşrdır ki kâmile göre eltaf-ı mevâtındır. Zîrâ âhiretde suver-i muhtelifede tecellî eylese gerekdir, Hâlık'ı gibi. Nitekim hadîs-i tahavvül onu iş'âr eder.

Ve dünyâda dahi "Alan sensin veren sensin" derler. Tefekkür eyle ki bu söz ne makūle kavl-i garîb ve kelâm-ı acîbdir. Zîrâ bâyi' ve müşterî müttahid olmak gösterir, maa-hâzâ zâhirde taaddüd vardır. Pes, cemî'-i taaddüdât bu üslûb üzerinedir ki emr-i vâhidin taaddüdâtıdır. Ve "Nihâyet bidâyetdir" **[381b]** dedikleri netîce budur.

İşte emr-i vücûdda olan bu kadar tecelliyât, hazâinde olan emvâl-i nefîse-i mütenevvia gibidir ki ihtilâf-ı suveri ma'den-i vâhidden olduğunu münâfî değildir. Meselâ beyâz bezi asbâğ-ı muhtelife ile sabğ edip siyâb-ı mütenevvia ederler, maa-hâzâ cümlesinin aslı beyâzdır. Ve ne kadar ma'deniyyât var ise ma'den-i zehebden gelir. Velâkin arzın tenevvu'-i terbiyesinden fıdda ve hâr-i sıynî ve hadîd ve rasâs ve nühâs ve üsrüb olur ki mecmû'u ecsâd-ı seb'adır. Ve karîbü'l-i'tidâl adîmü'l-âfet olan zeheb ve mâ-adâsı hâline göre gelir. İşte en esfeli ki üsrübdür -ya'nî kurşundur- onda zeheb sırrı vardır. Zîrâ onun ma'deninden munfasıl olup sûret-i mahsûsada taayyün bulmuşdur.

---

[1] Âlimin ölümü, âlemin ölümü gibidir.

Bu cihetden demişlerdir ki: Hiçbir nesne yokdur ki ma'lûmu'l-hakîka ola. Zîrâ hakîkatü'l-hakāikın sırrını müştemildir. Pes, üsrübü kim bilir ki o aslında bi-hasebi'z-zât altındır, eğerçi bi-hasebi'l-vasf kurşundur.

Ve cemî'-i hakāik-ı kevniyye akl-ı evvel hakîkatine râci'dir. Pes, ondan hâric nesne yokdur. Onun için âlem sûret-i Muhammed'dir -sallallâhu aleyhi ve sellem-. Ve cemî'-i hakāik-ı ilâhiyye hakîkat-i zâtiyyeye müntehîdir ki âsâr esmâ-i ef'âliyyeye ve esmâ-i ef'âliyye dahi esmâ-i sıfâtiyyeye ve esmâ-i sıfâtiyye dahi esmâ-i zâtiyyeye ve esmâ-i zâtiyye dahi ism-i a'zamı zâta müsteniddir. Onun için ef'âl ve sıfât ve esmâda hiçbir nesne cerh ve ta'n olunmaz, meğer vech-i şer' onu takbîh etmiş ola.

Ve buradan denildi ki: "*Rîhı şetm etmeyiniz.*"[1] Zîrâ melek elindedir ve melek dahi emr-i ilâhî ile rîh üzerine müvekkeldir. Pes, rîhı sebb etmek Hakk'ı sebbe müntehî oldu. Ve dehri sebb etmek dahi böyledir. Pes, eşyâyı tetebbu' etsek cümlesi Hakk'a müntehîdir.

Ve münkiri sebb etmek meşrû'dur. Zîrâ ikrâr yerine inkâr vaz' etmişdir. Bu ise zulümdür. Ve nice tââtı maâsî i'tikād eylemişdir. Bu ise kalb-i hakîkatdir. Bu ma'nâdan Kur'ân'da gelir: [2]﴿أَلَا لَعْنَةُ اللهِ عَلَى الظَّالِمِينَ﴾ Pes şöyle olmak gerekdir ki hakkında [3]أَلَا رَحْمَةُ اللهِ عَلَى العادِلِينَ denile.

Ve ekser-i nâs zulüm **[382ª]** pâyesinde kalmışlar ve adle tehattî edememişlerdir. Adlleri ancak sûret-i îmândır. Ya ma'nâda şirk-i vücûd var iken sûret-i tevhîdden ne hâsıl olur ve îmânla küfr hiçbir yerde müctemi' olur mu ve inkâr ve ikrâr bir yere gelir mi? Onun için Kur'ân'da gelir ki: ﴿أَلَا لِلّٰهِ الدِّينُ الْخَالِصُ﴾[4] Ve yine gelir: [5]﴿فَادْعُوا اللهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ﴾ Ya'nî dîn fî-nefsi'l-emr mertebesi cihetinden hâlisdir. Pes, sâhib-i dîn dahi muhlis gerekdir. Ya'nî lâzımdır ki onu ikrâr ve i'tikādıyla hâlis kıla ve illâ nefs-i dîn hâlis olmakdan "Ehl-i dînim" diyene hulûs ârız olmaz.

---

1 Ebû Dâvûd, Edeb 104; Tirmizî, Fiten 65; İbn Mâce, Edeb 29.
2 "İyi bilin ki Allâh'ın la'neti zâlimlerin üstündedir." Hûd, 11/18.
3 İyi bilin ki Allâh'ın rahmeti âdil olanların üstündedir.
4 "İyi bilin ki hâlis dîn yalnız Allâh'ındır." ez-Zümer, 39/3.
5 "Dîni Allâh'a hâlis kılarak O'na duâ edin." Gâfir, 40/14.

Onun için "Lâ ilâhe illallâh" kelimesini hâlisan muhlisan demek gerekdir. Ya'nî fî-nefsi'l-emr tevhîdin hulûsunu bilip ona göre hâlisâne ikrâr ve ızhâr etmelidir ve illâ münâfık olur -eğer asl-ı tevhîdi inkâr ederse- veyâ âsî olur -eğer şirkle halt ederse-. Ve ona "muhallıt" derler. قال تعالى: ﴿خَلَطُوا عَمَلاً صَالِحاً وَآخَرَ سَيِّئاً﴾ وقال تعالى: ﴿وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ﴾[1] Ya'nî şirk-i vücûd ile tevhîd-i hakîkî bir yerde müctemi' olmaz. Eğerçi tevhîd-i resmî ile müctemi' olur. Bu sebebden tevhîd-i hakîkî mîzâna vaz' olunmaz. Zîrâ muâdili yokdur. Tevhîd-i resmî ise böyle değildir. Ve bundan ahz olundu ki tevhîdde netîce tevhîd-i hakîkîdir, velâkin zevk ve idrâke muhtacdır.

Ba'de-zâ tahrîr bu mahalle resîde oldukda cülûsum hâlinde beyne'n-nevm ve'l-yakaza olup gördüm ki Şeyh-i meşâyihi'd-dünyâ Muhyiddîn el-Arabî -kuddise sirruh- zâhir olup yedimde kalemi ve yedimi tutup cebr ile bana bu beyti tahrîr etdirdi ki budur:

Ger yüzü hakdır desem bu yüzü hak bil sana
Ger sözü hakdır desem bu sözü hak bil sana

Bu beytin mazmûnu ve esrârı nice kerre kaleme gelmiş ve bu mecellede ve gayrı âsârımızda meşrûh olmuşdur. Zevki olan ârifîn vicdânı bilir ve her zâik onu bi-kaderi'l-hâl idrâk kılar.

والحمد لله على مزيد كرمه وجليل نِعمه والشّكر له على إفضاله وعلى ما أسبغ من نواله حمداً لا غاية له وشكراً لا نهاية له، والصّلوة على أفضل خليقته وعلى آله وحامل حقيقته.[2]

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "İyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırdılar." (et-Tevbe, 9/102). Allah Teâlâ yine buyurdu: "Onların çoğu Allâh'a ortak koşmadan îman etmezler." (Yûsuf, 12/106).

2 Sonsuz hamd, cömertliğinin fazlalığından ve nimetlerinin büyüklüğünden ötürü Allâh'a mahsustur ve nihâyetsiz şükür ihsânından ve bol bol verdiği bağışlarından ötürü O'nadır. Salât, mahlûkâtının en üstününe, O'nun âilesine ve O'nun hakîkatini taşıyanlaradır.

[382[b]]

لاَتُقَبِّلْ إِلَّا يَدَيْ مَنْ أَنْفَقَ[1]

Bu kelâm-ı ilhâmî iki nev' infâka şâmildir ki biri infâk-ı mâl ve biri infâk-ı ilimdir. Ve infâk-ı ilim dahi iki nev'dir ki biri lisân ile ve biri kalem iledir. Ve hadîsde gelir ki: من كتم علماً يعلمه أُلجم بلِجَامٍ من النّار[2] Burada "لِجَامٍ[3]" ibâretinden fehm olunan gerçi lisân ile ketmdir, fe-emmâ kaleme dahi şâmildir. Zîrâ kalem ile vâkı' olmak nâdirdir ki sadr-ı evvelde kitâbet kıllet üzerine vâkı' olurdu. Pes, onların biribirlerine ilkāları lisân ile idi. Hicretden yüz sene murûr etdikden sonra kalem ile imlâya bed' etdiler, tâ ki ilm-i ilâhî ve şer'-i Nebevî evrâkda müsbet olup halk ondan müntefi' olalar.

Ya'nî mesâlih-i قال الله تعالى: ﴿يَاأَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ﴾[4] ibâda müteallık olanı avâmm ve havâssa ve mâ-adâsını havâssa teblîğ eyle. Meğer şol ilim ki Cenâb-ı Nübüvvet'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- mahsûs ola, ol ilim onunla mektûm olup kalmışdır. Ve her vârisde dahi bu üç nev' ilim mevcûddur ki esrâra müteallık olanın bir nev'ini havâssa neşr ederler ve bir nev'ini ketm eylerler, tâ ki intikāllerinden sonra fâş olur. Belki intikāllerinden sonra dahi eseri zuhûr etmeyip kendileriyle bile âhirete gider. Ve ol ilim mümteniât kabîlinden olur ki onunla tecellî vâkı' olmamışdır.

Ve bu a'sâr zamân-ı ketmdir. Zîrâ nâdân ve horyâdların kesreti var ve ehl-i inkâr bisyârdır. Böyle iken yine ukūlün tahammülü mikdârını söylemek ve yazmak lâzım geldi. Nice yazılmaz ki kalem-i a'lâ onu levh-i mahfûza yazmışdır? Ve ol levha melâike-i kerrûbiyyûn nâzır ve muttali' oldukları gibi vech-i arzda havâss-ı beşer dahi bu levha nâzırlar ve onu kāri'lerdir ve illâ levh-i mahfûz muattal olmak lâzım gelir.

İmdi kalem-i a'lâyı isbât eden bu levhi nefy etmez ve illâ kalemi dahi inkâr lâzım gelir. **[383[a]]** Zîrâ bu ikisi umûr-i izâfiyyedendir. Zevc ile zevce

---

1 İnfâk eden kimsenin ellerinden başkasını öpme.

2 "Kim bildiği bir ilmi gizlerse ağzına ateşten bir gem vurulur." Ebû Dâvûd, İlim 9; Tirmizî, İlim 3; İbn Mâce, Mukaddime 24.

3 "gem"

4 Allâh Teâlâ buyurdu: "Ey Rasûl, Rabbinden sana indirileni teblîğ et." el-Mâide, 5/67.

gibi ki birinde sırr-ı zükûret ve birinde sırr-ı ünûset vardır. Ve bu âlemde silsile-i cismâniyye munkatıa olmadıkça silsile-i rûhâniyye dahi munkatıa olmaz. Ve silsile-i cismâniyyede rahme ilkā olunan nefs-i insânî ve silsile-i rûhâniyyede rahm-i isti'dâda ilkā olunan nefes-i rahmânîdir ki evvelkisi fâ'nın sükûnu ve ikincisi fethiyledir. Ve ikisi dahi fi'l-hakîka teneffüsdendir ki dıyk-ı hakāik ol mülkā ve menfûh ile tevessu' eder. Pes, eğer nefs ve eğer nefesdir, imdâd-ı Hak'dandır. Pes, bu kalem ol imdâdın sûretidir. Zîrâ eğerçi feyz fi'l-hakîka kalbe mülkā olandır, velâkin sahâifte müsbet olan onun âsârıdır. Pes, şol ki ehl-i isti'dâd ve sâhib-i tevhîddir, eserden müessire intikāl edip şuûndan sıfâta ve sıfâtdan zâta terakkî eder ve âsâr içinde müessire vâsıl olur.

El-hâsıl kalemin sebt etdiği kudretin hâricde bastı gibidir. Bu cihetden insân ki bu basta kādir oldukdan sonra imsâk eylese kalem-i a'lâ sırrıyla temeşşî etmiş olmaz. Pes, nice ârif olur? Ve Kur'ân'da gelir: ﴿بَلْ يَدَاه مَبْسُوطَتَانِ﴾[1] Ya'nî Hakk'ın yed-i cemâl ve celâli bast olunmuşdur. Şöyle ki müstaidd-i cemâl olan âsâr-ı cemâli ve kābil-i celâl olan ahvâl-i celâli infâk eder. Bu cihetdendir ki vâris-i Nebevî'nin yedi takbîl olunur. Zîrâ infâkda yedullâh ve yed-i Rasûlillâh sırrıdır.

Ve ol kimse ki bu kaleme vâris olup infâk ve bezle kādir olmaya, bâri lisânıyla bezl eyleye ki lisân dahi bir türlü kalemdir. Ve şol ki lisân ile dahi kādir olmaya, mâlından bâri infâk eyleye, tâ ki sırr-ı infâkdan fi'l-cümle hisse-mend ola ve yedi takbîl olunmağa liyâkat bula. Ve şol ki üç mertebeyi cem' ede, cümleden a'lâdır. Nitekim Cenâb-ı Risâlet -sallallâhu aleyhi ve sellem- ecved-i nâsdan idi. Hattâ Gazve-i Tâif'te ba'zı ashâba yüz deveyi birden ihsân etdi. Ve lisânları kalemi ile bu kadar şerâi' [383b] ve hakāik yazdı ve kâtibu'l-vahy olanlara emr edip onlar dahi yazdılar, tâ şol nesne ki hakîkat idi sûrete geldi ve herkesin fehmine ihâle olundu. Zîrâ sûret tılsım makūlesidir ki münhall olmadıkça defâini ele girmez ve esrârı açılmaz. Eğerçi sûretden ma'nâya nâzır olanlara fi'l-hakîka perde yokdur, belki sûret ma'nânın âyînesidir. Nitekim bu kalem-i Hakkî sûret bulmasa nice esrâr-ı

[1] "Bilakis O'nun elleri açıktır." el-Mâide, 5/64.

Hak tâliblere ne yüzden görünürdü? Onun için ni'mete şükr lâzım geldi ki hakk-ı vâsıtadır. Ya'nî vâsıtaya şükr lâzım geldi ki ni'metin vâsıtasıdır. Zîrâ herkes yedullâhdan ahze kādir olmaz. Pes, yed-i vâsıtayı niçin takbîl etmez ki yedi bu eyâdîyi basta mâlik oldu. Fe-sübhâne'l-Kādir. Eğer sen bu kadarını bilmedinse rahmet ve ni'meti dahi bilmedin ve âlem-i hikmetden haberdâr olmadın.

Pes, bu takrîrden ahz-i feyz etdinse bildin ki "Bu makūle sözleri yazmakdan maksûd nedir?" diye inkâr ve ta'n edenlerin sözleri mahzâ cehlden nâşîdir. Nitekim zamânımızda bu makūlelere dahi müsâdefe vâkı' oldu. Bu derdin ucundan pîrân-ı tarîkatimizden Şeyh Mahmûd Hüdâyî -kuddise sirruh- *Tecelliyât*'ını ihfâ eyleyip ba'de'l-intikāl ahbâbı ızhâr eylemişdir. Böyle iken ilâ-hâze'l-ân cümle-i evliyâyı dilden düşürmezler ve sebb ve ta'n ederler. وَيلٌ لمن شفعاؤه خصمائه[1]

İşte bu münkirlerin ba'zılarında cehûd vardır ki inâd-ı yehûd kabîlindendir. Ve ba'zılar cehlinden ve taklîdinden inkâr ederler. Zîrâ mukallid ile muhakkık ve zâhid ile âşık, âfitâb ile şeb-pere gibidir ki aralarında bevn-i baîd vardır. Vay ol rûha ki âlem-i ervâhda ervâh-ı enbiyâ ve evliyâ ile tenâkür üzerine ola. Zîrâ dostun dostuna bîgâne olan dosta dahi bîgâne olur. Ve dosta bîgâne olan âşinâ-yı ağyâr olur. Ve ağyâra yâr olan hâr içinde zâğ ve zağan gibi. Ve bu makūleye "netîce-i hamîde" **[384ª]** demezler, belki "netîce-i zemîme" derler. Zîrâ âlem-i ebed âlem-i ezelin netîcesidir ki evvelkiye "âlem-i ilm" ve ikinciye "âlem-i ayn" derler.

Ve bu âlem-i aynın iki hâli vardır: Biri evveli mahrûm ve âhiri merzûk olmakdır ki ekser-i süllâk bu yoldadır. Ve biri dahi evvel ve âhiri merzûk olmakdır ki nâdir vâkı' olur. Ve şol ki evveli merzûk ve âhiri mahrûm ola, bu kısım melhûz değildir. Zîrâ merzûk olan mahrûm olmaz. Onun için demişlerdir ki: لو وصلوا ما رجعوا[2] Ya'nî hakîkat-i vusûl olanda ebedî rucû' olmaz. Zîrâ nefs-i mutmeinne âhirinden nefs-i emmâre evveline dönmek yokdur. Pes, şol mahrûm ki merzûk olmak şânındandır, hâristânda bülbüldür ki âhir gülşene döner. Ve şol ki mahrûmu'l-ebeddir, hârda zâğ gibidir.

---

1 Şefâatçileri hasımları olanın vay hâline.

2 Vâsıl olsalar dönmezler.

Ve şol ki mukalliddir, gülşende zâğ gibidir ki âhir rucû'u hâradır. Ve bu makūleler hakkında denilmişdir ki: السّعيد قد يشقى والشّقيّ قد يسعد[1] Zîrâ bu kelâm saâdet ve şekāvet-i ârızîye göredir ve illâ saîd-i ezel şakî-yi ebed olmaz. Ve kezâlik şakî-yi ezel saîd-i ebed olmaz. Zîrâ inkılâb-ı hakāik gibidir. Bu ise muhâldir. Bu ma'nâdan vârid oldu ki: فمن وجد خيراً فليحمد الله، ومن وجد خلاف ذلك فلا يلومنّ إلاّ نفسه[2]

Ve Hak'dan âfiyet taleb etmek iki vechiledir: Biri âfiyet-i bedendir, eğer talebe menût ise ve illâ ilâc kâr etmez. Ve biri âfiyet-i dildir, bu dahi değer duâya merbût ise ve illâ bu dahi ilâc-pezîr olmaz.

Pes, herkes ayn-ı sâbitesini teftîşden hâlî olmamak gerekdir. Ve tarîk-ı hüdâda bulundu ise tevfîka şükr lâzımdır. İşte اعملوا فكلٌّ ميسّر لما خُلق له[3] budur. Eğer fehm edersen. Ve eğer fehm etmezsen dünyâya hubûtdan sana fâyide nedir?

El-hâsıl fâyide ibâdet ve ma'rifet ve müşâhededir. Zîrâ bunların mecmû'unu cennetde bulmak ve husûle getirmek olmaz. Zîrâ eğerçi müşâhede mevtın-ı cennete münâsibdir, fe-emmâ onun dahi dünyâda ibâdet ve ma'rifetden gelir. Ve bu sırrı bilenler "Melâikede müşâhede olmaz" dediler. Zîrâ onlar mevtın-ı amelde ve teklîfde değillerdir, belki tesbîh ve ibâdetleri zâtîdir ki bî-teklîf dahi husûle gelir. Fa'lem zâlik.

[384b]

النَّظَرُ إِلَى الْمُقَدَّمِ أَقْدَمُ[4]

Bu kelâm birkaç vech üzerine mütesavverdir:

---

1 Saîd bazen şakî olur ve şakî bazen saîd olur.

2 "Kim bir hayır bulursa Allâh'a hamd etsin, kim de bunun tersini bulursa nefsinden başkasını ayıplamasın." Müslim, Birr 55.

3 "Çalışın, herkes niçin yaratıldı ise onu kolayca elde eder." Buhârî, Tefsîru sûre (92) 3-5, 7, Edeb 120, Kader 4, Tevhîd 54; Müslim, Kader 6-9; Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Tirmizî, Kader 3; İbn Mâce, Mukaddime 10, Ticârât 2.

4 Mukaddeme nazar daha öncedir.

Evvelkisi budur ki "mukaddem"den murâd sâbıkadır ki takdîr-i ezeldir. Zîrâ hâlden ve lâhikadan mukaddemdir. Ya'nî lâhika ki âhir-i ebeddir, hâle nâzırdır ve hâl dahi sâbıka ile dâirdir. Ve ilmullâh müteğayyir olmaz. Onun için denildi ki: تموتون كما تعيشون وتُبعثون كما تموتون[1] Ya'nî ba'siniz mevtinize ve mevtiniz dahi hâl-i hayâtınıza tâbi'dir. Gûyâ ki hâl-i hayâtın mebdeiyyeti vardır. Zîrâ ibtidâ-i teklîftir ki âlem-i ervâhda teklîf ve küfr ve îmân yok idi. Belki hemân suâl ve cevâb var idi. Ve cevâbda gerçi cümlesi müttefik idi, fe-emmâ ba'zılarının cevâbı taklîd ve ba'zılarının tahkîk ile idi. Ya'nî saff-ı evvelde ve sânî ve sâlisde bulunanlar sırr-ı ferdâniyyet üzerine olmağın cevâbı müşâhede üzerine verdiler. Keşf-i hakîkîde ise hayâl olmaz. Ve saff-ı râbi'de kāim olanlar cevâbı hicâb üzerine mebnî kıldılar. Ya'nî verâ-i perdeden görüp "belâ" dediler. Bu ise keşf-i hayâlîdir, keşf-i hayâlî ise her zamân isâbet etmez. Bu cihetden âlem-i aynda gayn ehli oldular ve suver-i enbiyâ ve evliyâya bakıp "hakkdır" demediler. Eğer rü'yet ehli olalardı her sûretde Hakk'ı görüp inkâr etmezlerdi. Bunlar ise ehl-i hayâl olduklarından karaltıya bakdılar -ki suver-i cüz'iyyedir, asnâm gibi- ayn-ı hakîkati görmediler -ki suver-i külliyyedir, enbiyâ ve evliyâ gibi-. Zîrâ külliyyetleri mu'cizât ve kerâmâtdan belli idi. Fe-emmâ çi fâyide ki gözleri aynlarına hicâb oldu? Ya'nî aynları suver-i hissiyye-i cüz'iyye ile mukayyed olmakla ayn-ı hakîkati görmediler ve kendi kendilerine hicâb oldular.

İşte bu âlem dâru'l-imtihân olduğu buradan geldi. Zîrâ hiddet-i basar ve za'f-ı basarla nücûm imtihân olunduğu gibi hiddet-i basîret **[385[a]]** ve za'f-ı basîret ile nücûm-i hüdâ imtihân olundu. Ve bu nücûm-i hüdâda bu kadar zuhûr var iken yine görmeyip huffâş-vâr oldular. Pes, ne basar ve ne basîret sâhibi olmadılar. Zîrâ basîret olmadığı yerde basardan fâyide olmaz, belki basar-ı hayvân gibi olur.

Ve **ikincisi** budur ki fenâ fillâh bekā billâhdan mukaddemdir ki kelime-i tevhîdde Lâ ilâhe illallâh mukaddemdir Muhammedü'r-rasûlullâh'dan. Ve ziyâret-i Ka'be mukaddemdir, ziyâret-i Medîne'den. Pes, Hakk'a vusûl hâsıl olmayıcak mevâtında dolaşıp gezmekden ne hâsıl olur? Ehl-i esmâ gibi ki müsemmâdan bî-haber olup küşûf-i hayâliyye-i kevniyye ile mukayyed

---

[1] "Yaşadığınız gibi ölürsünüz ve öldüğünüz gibi diriltilirsiniz." krş. Müslim, Cennet, 83.

kalmışlardır, kimi mevâlîd ve kimi anâsır ve kimi tabâi'de. Meselâ keşf-i melek ve keşf-i cinn ve keşf-i zamîr ve keşf-i kubûr gibi ki bunlar küşûf-i kevniyye-i sâfiledir.

Pes, ef'âl-i ilâhiyye ve sıfât-i rabbâniyye husûsâ keşf-i hayât-i sâriye ve keşf-i ilm-i vâsi' ve keşf-i ma'lûm-i ahadî ile küşûf-i mezkûre miyânında fark-ı azîm vardır. Zîrâ küşûf-i mezkûre ile mukayyed olmak asnâma bend olmak gibidir ki umûr-i mukayyede ile tekayyüddür. Ve küşûf-i ilâhiyyede ise kayd yokdur, belki vech-i ıtlâk ile vech-i mutlaka teveccüh vardır. Meselâ bir kimse sultânı ve sultânın merâtibini bilmeyip memâlikinden ve memâlîkinden bahs etmekde fâyide nedir? Gerçi memleket-i sultândadır, ammâ toprağından haber verir, anber ve miskinden haber veremez. Zîrâ o hâkde anber ve misk râyihasın şemm etmemişdir. Ve onun misk ve anberi esrâr-ı sultândır. Nitekim mezkûm olan kişi gülzâra varır, velâkin illet-i zükâm bûy-i gülü istişmâma mâni' olur. Pes, gül vardır der ve görür, velâkin rengini ve sûretini görür ki maksûdun bi'z-zât değildir. Bu cihetden onun yanında cemî'-i ezhâr birdir. Bundan ise ta'tîl-i esmâ lâzım gelir. Zîrâ her hakîkat bir isme nâzırdır ki ol hakîkatin sûretinden şemm olunan husûs üzerine ol ismin râyihasıdır.

Pes, bir nesnenin sûretinden sırrı idrâk olunmasa halkullâh abes gibi **[385b]** olur. [1]﴿أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثاً﴾ قال تعالى: Ya'nî insânın halkı abes olmayıcak cemî'-i eşyânın dahi abes olmaz. Zîrâ âlem âdemin tafsîlidir. وقد قال تعالى: ﴿وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ﴾[2] Pes, mahcûbun yanında âlem abes gibi olmak kendi nefsi dahi abes gibi olur. Bu cihetden halka itâle eyleyen bilmez ki kendi nefsine itâle eder ve kendini zemm eder. Ey mü'min, katı kavî keşf ister ki insân bu vartadan halâs ola ve netîce-i tecelliyâta erişe.

Ve **üçüncüsü** budur ki müntehî odur ki nihâyetde mübtedî gibi ola. Ve halkın ekseri dalâle düşmek müntehînin bidâyetine iltifât etmemekden geldi. Bidâyeti ise takvâ ve perhîz ve mücâhede ve riyâzâtdır. Pes, evâhir-i

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Sizi boş yere yarattığımızı mı sandınız?" el-Mü'minûn, 23/115.

2 Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "O'nu övgü ile tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur." el-İsrâ, 17/44.

ahvâlde ba'zı ruhsatları zabt edip evâil-i hâlde olan azîmetlerden gāfil oldular. Onun için dalâle düşdüler. Pes, bu makūlelerin kendileri ile metbû' i'tibâr etdikleri kimselerin miyânında fi'l-hakîka irtibât yokdur. Zîrâ irtibât da'vâ ile olmaz, belki hâl ile ve salâh ile olur ve illâ mutî' ve fâsık bir yerde müctemi' olmaz. قال تعالى: ﴿وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ﴾[1] Ve hiçbir nebî ve velî gelmemişdir ki bidâyeti hâline rucû' etmeye. Eğerçi ba'zı ezmânda ba'zı ruhas ile dahi âmil oldular. Zîrâ bilirlerdi ki makāmlarına göre onlara ayn-ı terakkî idi. Mübtedîye ise ruhsat ile amel etmek zarûret hâline göredir. Meselâ riyâzatda olan kimse sahûr ekl etmek bir lokma ve bir hurma ile hâsıl olur ki ona "ükletü's-seher" derler -zamm ile-. Ve sâire göre dahi ziyâde ile olur ki ona "ekletü's-seher" derler -feth ile-.

İmdi eğer gözün meftûh ise mazmûm kıl. Zîrâ zammede sıklet olmak ehl-i rüsûma göredir. Sana nisbetle ise hiffet vardır. İşte zammede fetha, ya'nî sıkletde hiffet bulmak budur. Vay ona ki fethaya mâyil olup kendine sıklet vere ve hadıyd-ı beşeriyyetde kalıp hümâlarla evc-i melekiyyete urûcdan âciz ola ve murğ olduğunun netîcesin bulmaya ve tenezzül bula.

[386ª]

إِذَا أَتَى رَمَضَانُ اِسْتَنْوَقَ الضَّأْنُ[2]

Bu bir aceb terkîbdir ki şehr-i ramazânın fazîlet-i tâmmesini müş'irdir. Ya'nî ezmine arasında şehr-i ramazânın fazlı şöyledir ki bir koyun kadar amel onda bir deve olur. Meselâ bir sadaka yüz sadaka ve belki dahi ezyed ve bir it'âm ve bir hatm-i şerîf ve bir iyâde ve iki rek'at namâz ve sâir kurubât dahi ona kıyâs oluna. Ve bu fazîlet savm-ı ramazânın farz-ı ilâhî ve îcâb-ı rahmânî olduğundandır. Ya'nî eğerçi ba'zı emâkin ve ezmânın şeref-i zâtîsi vardır, fe-emmâ şeref-i izâfî ile şeref muzâaf olur. Meselâ Ka'be-i Mükerreme -şerrefehallâh- fî nefsi'l-emr nazar-gâh-ı ilâhî olduğu cihetden muazzez ve müşerrefdir. Fe-emmâ mehbit-ı melâike ve mevtı'-i akdâm-ı enbiyâ ve evliyâ ve mütenezzelü'l-vahy olduğu cihetden başka şerefi dahi

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Nefisler eşleştirildiği zaman." et-Tekvîr, 81/7.

2 Ramazan geldiği zaman koyun deve olur.

vardır. Ve şehr-i ramazân dahi ezmân içinde böyledir ki leyle-i kadri müştemildir ki mahall-i tecellî-i zâtîdir. Ve mehbitu'l-melâikedir ki her şebb ehl-i tesbîh ile mevâzı'-ı ibâdâtde bî-hisâb melâike hâzır olurlar. Ve gece ve gündüz ebvâb-ı cinân meftûha ve ebvâb-ı nîrân muğlaka ve şeyâtıyn mukayyede ve der-bend olup sıfat-i bu'd sıfat-i kurba mübeddel olur. Ve tuvvâf-ı Ka'be'ye rahamât nüzûl etdiği gibi suvvâm-ı şehr-i ramazâna dahi berekât nüzûl eder ve deavât müstecâbe olur. Ve ehl-i zünûb mağfiret-i azîme bulur. Ve mâ-sivâdan sâim olanlara terakkıyât-i kesîre husûle gelir.

İşte Ka'be Hakk'a izâfetle ne kadar şeref bulduysa, şehr-i ramazân dahi ol vechile şeref buldu. Zîrâ zamânın aslı ân-ı gayr-i münkasimdir ki nefes-i rahmânîdir. Ve ol icmâlde sâat ve yevm ve üsbû' ve şehr ve sene ve dehrin tefâsîli münderic oldu. Pes, zamân-ı icmâlîde şeref olmak sırr-ı tafsîli hâvî olmak hasebiyle oldu. Bu sebebden bir zamân bin zamâna bedeliyyet buldu.

Ve şehr-i mevlid şehr-i ramazândan sonra i'tibâr olundu, **[386^{b}]** tâ ki Hâlık'a muzâf olan zamân ile mahlûka muzâf olan zamân biribirinden imtiyâz bula. Nitekim Harem-i İlâhî ile Harem-i Nebevî dahi böyledir ki Harem-i İlâhî'de bir salât gayrıda yüz bin salâta bedel ve Harem-i Nebevî'de bir salât bin salâta ve Harem-i Süleymânî'de bir salât beş yüz salâta bedel oldu. Eğerçi Cenâb-ı Nübüvvet zü'l-hazreteyndir ki hazret-i ilâhiyyeyi ve hazret-i kevniyyeyi câmi'dir. Ya'nî mecmau'l-esmâdır ki sırr-ı ulûhiyyete mazhardır, fe-emmâ zâhir-i kevn i'tibâriyle makāmât biribirinden mümtâz oldu ve sırr-ı Süleymân ile sırr-ı Nebevî ne olduğu bilindi. Ya'nî ikisinin miyânında fark beş yüz ile bin olduğu zâhir oldu. Zîrâ beş yüz bir ile bin arasında berzahdır. Bin ise tamâm-ı esmâ-i ilâhiyyedir ki eğer vâhid ve eğer hams-mie onda dâhildir. Ve buradandır ki derler: كُلّ الصّيد في جوف الفَراء[1]

Ve bu makāmdandır ki makām-ı Nebevî'yi tavâf câiz olmadı. Eğerçi bâtın-ı Cenâb-ı Nübüvvet Hak'dır, fe-emmâ mahall-i kiyânî i'tibâriyle def'-i îhâm için secde-i zâhir ve tavâf-ı bâhir terk olunup secde ve tavâf-ı bâtınla iktifâ olundu, tâ ki mazhar-ı mukayyed ve zâhir-i mutlak kābe kavseynde mümtâz olalar. Zîrâ zâhir-i şer' avâmm ve havâssa câddedir, fe-

[1] Avların hepsi yaban eşeğinin karnındadır.

emmâ bâtın-ı şer' havâssa câddedir ancak. Zîrâ havâss vech-i tenzîh ve vech-i teşbîhi bilirler. Onun için Âdem mescûdü'l-melâike oldu. Zîrâ melâike ayn-ı secdede sırr-ı tenzîhi bilirlerdi. Zîrâ ehl-i tesbîhdir ki tesbîhleri tahmîdlerine göre asldır. Fe-emmâ Âdem ve evlâd-ı Âdem hayât ve memâtda biribirlerinin mescûdu olmadı. Ve ümem-i ûlâda vâkı' olan secde tahiyyet ve senâya mahmûl idi, yoksa bi-tarîkı'l-ibâdet değil idi.

Ve salât-i cenâze nısf olduğu bu sırra râci'dir. Ya'nî rükû' ve sücûd ile olmadığı insânın nısf-ı kevniyyesine râci'dir ki zâhir-i taayyünüdür. Taayyün ise hâdisdir, hâdise ise secde olmaz, belki vâcibe olur. Çünki avâmm-ı nâsa göre mertebe-i [387ª] vücûb mestûrdur, pes umûm ve husûs ehli tesviye olunup rükû' ve secdeden nehy olundular, tâ ki ibâdet-i asnâm gibi olmaya. Onun için hadîsde gelir ki: اللّٰهمّ لا تجعل قبري وثناً يُعبَد[1]

Ve hucre-i Âişe ve Ravza-i Nebeviyye evâilde murabba' iken sâir çâr duvarlar gibi hulefâ-i isnâ aşerden Ömer b. Abdülazîz gününde halkı secdeden sıyânet için Ravza-i Nebeviyye tahmîs kılındı ve sonra cidâr-ı beyt-i Fâtıma-i Zehrâ ve onun muhâzâtında musallâ-yı teheccüdle hicâb ber-hicâb olup Ravza muhtecib olup bir vechile muhâzâtında secdeye imkân kalmadı.

Gel imdi netîce-i hakîkat ubûdiyyet olduğun fehm edip havâssın edebiyle müteeddib olalım, tâ ki hazret-i zâtiyyeden üzerimize envâ'-ı rahmet nüzûl eyleye. نسأل الله تعالى أن نقولَ بلسان الحقيقة: أنا العبد لا إله إلاّ أنت[2]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿اَللّٰهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ﴾[3]

Ya'nî hüviyyet-i ilâhiyyeden gayrı hüviyyet-i zâtiyye yokdur, belki cümle-i hüviyyât onun hüviyyetinden müstefâddır. Pes, ol hüviyyet hüviyyet-i taayyün-i evvel-i zâtîdir. Eğerçi zât-i ganiyyesi i'tibâriyle الآن على ما عليه كان[4] mazmûnu üzerinedir ki taayyün ve lâ-taayyünden berîdir. Fe-

---

1 "Allâh'ım, kabrimi tapılan bir put kılma." Mâlik, Muvatta', Sefer 85; Ahmed, Müsned, II, 246.

2 Hakîkat lisânı ile "Ben kulum, Sen'den başka ilâh yoktur." (Hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Bazı tasavvufî eserlerde hadis olarak geçmektedir.) demeyi Allah Teâlâ'dan dileriz.

3 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "Allah ki O'ndan başka ilâh yoktur." el-Bakara, 2/255.

4 Şimdi daha önce olduğu hâl üzeredir.

emmâ tertîb-i merâtibde tefhîm için taayyün i'tibâr olunur. Ya'nî taayyün-i ilâhînin evveli hüviyyet-i zâtiyye ve âhiri kelâmdır.

Ve taayyün-i kevnînin evveli hakîkat-i Muhammediyye ve âhiri insândır. Zîrâ ervâhın evveli akl-ı evvel ve ecsâmın arş-ı a'zamdır. Ba'dehû kürsî ve seb'-i tıbâk ve ba'dehû anâsır-ı erbaadır ki tertîb üzere nâr ve hava ve mâ' ve türâbdır. Ve ba'dehû mevâlîd-i selâsedir ki ma'den ve nebât ve hayvândır. Ve ba'dehû melek ve cinn ve insândır. Ve insân cümleden ahîr olmakla ism-i Câmi'a mazhardır. Ve onun mertebesi ism-i Rafî'dir.

İşte Rafîu'd-derecât budur ki akl-ı evvelden gāyete erince merâtib-i tenezzülât ve istirsâlâtdır ki derecât-i ilâhiyyedir. Eğerçi evvel-i derecât kevn sûretindedir. Pes, bu derecâtın cümlesi, tecellî-i [387b] hüviyyet üzerine mebnîdir. Ya'nî nefes-i rahmânî cemî'-i kâinâta sârîdir, velâkin zuhûrât tedrîcîdir. Ve onu fehm etmek gāmız ve ulûhiyyet-i Hak ile halkın irtibâtı mertebesidir.

Pes, [1]﴿اَللّٰهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ﴾ kelimesinde hüviyyet ulûhiyyete râci' oldu ve taayyün-i ilâhî mertebe-i ulûhiyyetden ibâret oldu ki bu taayyünün mâverâsı mechûldür. [2]﴿فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللّٰهُ﴾ قال تعالى: Ya'nî müteallak-ı ilim bu ulûhiyyetdir. Zîrâ isim ve resmi vardır ki esmâ ve sıfâtın zuhûrâtıdır, mâ-fevkında ise zuhûr yokdur. Zuhûru olmayan gaybü'l-gayba ise ilim taalluk etmez. Meselâ sultâna ilim tahta cülûsundan sonradır, ondan kat'-ı nazar mechûldür.

Ve bundan fehm olundu ki Hû ile Celâle ikisi birdir ki ikisi dahi esmâ-i ilâhiyyedendir. Nitekim ba'zı ulemâ-i zâhir dahi zâhib olmuşlardır. Bu cihetden "Lâ ilâhe illâ Hû" demek "Lâ ilâhe illallâh" ma'nâsına oldu ki tâife-i sûfiyyenin "Hû" kelimesi ile virdi isim olmasına râci'dir. Ve zamîr olduğu sûretde dahi erbâb-ı fenâ katında merci'-i vâhidden gayra ihtimâli yokdur ki ol merci' Allâh Teâlâ'nın ta'yîni ile Allâh'dır. Pes, "Allâh, Allâh" demek ne ise "Hû, Hû" demek dahi odur. Şu kadar vardır ki "Allâh, Allâh" ism-i Zâhir'e ve "Hû, Hû" ism-i Bâtın'a râci'dir. Zîrâ hüviyyet ulûhiyyetin

---

1 "Allah ki O'ndan başka ilâh yoktur." el-Bakara, 2/255.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur." Muhammed, 47/19.

bâtınıdır ki hüviyyet-i zât ve ulûhiyyet ol zâtın sıfât mertebesinde taayyünüdür. Zîrâ zâta âyîne olan sıfâtdır ve illâ zâtdan nişân görünmez ve sırrı nedir bilinmez.

Ve kelime-i tevhîdin efdalü'l-ezkâr olduğu nefy ve isbâta dâirdir. Zîrâ nefy lâ-taayyünü ve isbât taayyünü müştemildir ki biri gayba ve biri şehâdete nâzırdır. Onun için "Hû, Hû" ve "Allâh, Allâh" diye virdden efdal oldu. Zîrâ "Hû, Hû" yalnız gayba ve "Allâh, Allâh" yalnız şehâdete nâzırdır.

Ve bu sırra mebnîdir ki erbâb-ı sülûkün ibtidâ virdi kelime-i tevhîddir ki zâhir ve bâtının berzahiyyetidir. Meğer ki meczûb-i sâlik ola. Bu sûretde o makūlenin ibtidâ virdi "Allâh, Allâh" ondan sonra tertîb üzerine esmâ-i **[388ª]** bâkıyedir, yediye ve on ikiye varınca.

Ve bundan fehm olundu ki yalnız meczûb olmakla iş bitmez, belki sâlik-i meczûb gibi ol dahi sülûke muhtâcdır. Farkları budur ki meczûbun sülûkü hiffet üzerinedir. Zîrâ ekvândan me'hûzdür ve hicâb-ı zulmânîsi merfû'dur.

Ey sâlik, sülûkün nereyedir, kanden kande gidersin? Ya'nî seferin ve matlabın birdir, velâkin merâhil çokdur ve ol merâhil esmâ-i ilâhiyyedir. Pes, sen isimden isme sefer edersin, yoksa Hak'dan Hakk'a değil. Zîrâ Hak seferde musâhibin ve ehlde halîfendir. Fe-emmâ esmâsını seyr etmedikçe hakîkat-i müsemmâya ermezsin. Nitekim bir âdem merâtib-i sultâniyyededir, velâkin vezîr olup bi-lâ-vâsıta sultânı bulmaz, tâ ki ol merâtibin tedrîcile zirvesine erince. Meğer ki ziyâde müstaidd ola ki fi'l-mesel iki hatveyi bir eyleye.

İşte buradandır ki ba'zı süllâk zahmetle vâsıl olurlar. Zîrâ mevâlîdden bed' edip anâsır ve tabâi'a ve ervâha doğru urûc ederler. Bu ise bir tarîk-ı sa'bdır ki berâzih-i kesîresi vardır. Ve ol merâtibi sâyir ve câmi' mürşid bulunmak dahi nâdir vâkı' olur. Ve ba'zı süllâk kuvvet-i tevhîd ile yek-bâr merâtib-i kevniyyeyi güzer edip ibtidâ kapı mertebe-i vücûbdan açılır ki mertebe-i hayâtdır. Ve sıfat-i hayât ile zât arasında vâsıta yokdur. Pes, ol mertebeden tecellî vâkı' olan sâlike berâzih kalmaz ve aynü'l-cem' menziline nüzûl etmiş olur. İşte selâmet bundadır. Zîrâ bu makām netîceden

münbi'dir. Ve şeyhim Seyyid Fazlî-i İlâhî'nin -kuddise sirruh- sülûkü bu senen üzerinedir. Ve's-selâm.

قيل لي والفقراء في توحيد الإشراق:[1]

Enbiyâ gitdiği yola gidersin
Onların yolundan gayrı n'idersin
Hak'dır bu vücûdun ne zann edersin
Miftâh-ı esmâsın Hâlık'a dersin

Ya'nî tarîk-ı enbiyâ ki tarîk-ı hüdâdır ki Hudâ'ya mûsıldır, sen dahi onların yolundasın. Ve sen mazhar-ı sırr-ı Hak'sın ki sende **[388[b]]** olan zuhûr ebnâ-i cinsinden asrında yokdur. Zîrâ herkesin Hakk'a bir tarîk-ı mahsûsu vardır ki ondan hâric olmaz. Ve ba'zının tarîkı âhardan esedd ve evzahdır ki tarîk-ı zâtdır ki esmâ ve sıfâtı müştemildir. Ya'nî bi'l-fi'l onda mevcûddur. İsm-i mahsûs yüzünden sülûk edenin hâli ise böyle değildir. Fe'fhem cidden.

Ve "Sen miftâh-ı esmâsın" dediği ibtidâya ve "Hâlık'a dersin" buyurduğu intihâya râci'dir. Ya'nî akl-ı evvel ki miftâh-ı esmâdır, âlem-i gaybde olanlara kapı onunla açıldı. Zîrâ eğer o zuhûr etmeyeydi sâirler ketm-i ademde kalırlar ve onlardan nişân belirmezdi.

Pes, illet-i gāiyye âdem-i hakîkîdir ki akl-ı evveldir. El-hâsıl mertebe-i insâna dek nüzûle vesîle olan akl-ı evveldir ki fi'l-hakîka insân-ı kâmil odur. Ve urûcda dahi vâsıta odur. Ya'nî esfel-i sâfilden a'lâ-yı ılliyyîne irşâd ve mertebe-i vasla ref' eden insân-ı kâmildir. Eğer onun vücûdu olmasa halâikdan hiçbir kimse Hakk'a vâsıl olmaz ve hayretde ve fi'l-mesel yol ortasında kalırdı. Onun için Kur'ân'da gelir: [2]﴿وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ Ya'nî hidâyet bi-tarîkı'l-ibâre Cenâb-ı Nübüvvet'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- ve bi-tarîkı'l-işâre vârisine isnâd olundu. Ve yine gelir: [3]﴿وَيُزَكِّيهِمْ﴾ Ya'nî tezkiye Cenâb-ı Nübüvvet'e muzâf oldu, maa-hâzâ fi'l-hakîka Allâh Teâlâ'ya

---

1 Dervîşler işrâk tevhîdinde iken bana denildi ki:
2 "Şüphesiz ki sen doğru bir yola hidâyet etmektesin." eş-Şûrâ, 42/52.
3 "Onları temizler." Âl-i İmrân, 3/164.

muzâfdır. Nitekim Kur'ân'da gelir: [1]﴿بَلِ اللهُ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ﴾ Velâkin çünki mazhar-ı tâmmdır, mazhar dahi hükümde zâhir gibidir. Onun için "halîfe" denilir, vezîre vekîl denildiği gibi. Ve hükümde bir olmağı iş'âr eder âyât vardır. [2]﴿مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللهَ﴾ ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللهَ﴾ ve emsâli gibi. Çünki Allâh Teâlâ kendine nisbet etdiği tezkiyeyi Cenâb-ı Nübüvvet'e nisbet etdi, ma'lûm oldu ki Cenâb-ı Nübüvvet gayr değildir. Bu sebebden mürşidden müstefîz olan hemân Hak'dan müstefîddir.

El-hâsıl Hakk'a vusûle bir vesîle lâzımdır ki halk ona "kapı" der. Ve Kur'ân'da gelir: [3]﴿وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ﴾ Pes, vesîleye i'tikād lâzım olıcak emr-i **[389ª]** sülûke i'tikād mukarrerdir. Zîrâ sülûk olmayıcak vesîle ne içindir ve tarîk-ı haccda bulunmayıcak delîl neye lazımdır? Ve "İlm-i zâhir ve ahkâm ve ona üstâz kifâyet eder" demek cehldir. Zîrâ Kur'ân'ın zahr ve batnı vardır. Nitekim hadîsde sâbitdir.[4] Pes, ilm-i bâtın ve hikem ve ona mürşid ve onu muallim dahi lâzımdır ki insân-ı kâmildir. Zîrâ her bûriyâ-bâf kâr-gâh-ı harîrde iş tutmağa kādir olmaz. Ve demişlerdir ki: أعطِ القوس بَارِيها[5] Nazar eyle ki yalnız akliyyâtda mâhir olan kimse müftî ve kādî ol-maz. Zîrâ kazâ ve fetvâya ilm-i fıkh lâzımdır. Ve şol ki cemî'-i fünûnu câmi'dir, her mertebeye yarar.

Eğerçi şeyh müftî ve kādî ve nâib ve müderris olmaz. Ve Cüneyd-i Bağ-dâdî'nin -kuddise sirruh- mezheb-i Sevr üzerine fetvâ verdiği tesettür için idi. Ve bir dahi budur ki ol vakitde fetvâ ve emsâli bu asrlarda olan fetvâ ve nezâiri gibi menâsıb makūlesinden değil idi. Onun için ba'zı meşâyih onu li-ecli'l-maslaha kabûl etdi. Mansıb ise şöhretdir. Şöhret ise âfetdir.

Bu cihetden tarîk-ı fakrda olanların hizmetleri o değildir. Nazar eyle ki İmâm-ı Ebû Hanîfe -rahimehullâh- müctehid ve fıkhın gavrına ermişken ve zâhiren onun gibinin kazâsında mazarrat yok iken yine muktezâ-yı

---

1 "Bilakis Allah dilediğini temize çıkarır." en-Nisâ, 4/49.

2 "Kim Rasûl'e itâat ederse Allâh'a itâat etmiş olur." en-Nisâ, 4/80. "Sana bey'at edenler ancak Allâh'a bey'at etmektedirler." el-Fetih, 48/10.

3 "O'na vesîle arayın." el-Mâide, 5/35.

4 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IX, 81-82, 278; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 146; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, I, 236; el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, lll, 54.

5 Yayı ustasına/işi ehline ver.

zühdü kazâya mâni‘ oldu. Onun için darbı kabûl etdi ve kazâyı kabûl etmedi. Zîrâ halkın madrûbu olmak indallâh ihâneti müstelzim değildir, belki bâis-i izzetdir, fe-emmâ kazâ kabûl etmek hevâ-yı nefsdir. Ve nefs me've'ş-şerrdir. Ve irtikâb-ı şerr ile insân indallâh mühân olur.

Ve bu makāmdan demişlerdir ki: فضوح الدّنيا أهون من فضوح الآخرة[1] Pes, sabr gerekdir ki ibtilânın gāyeti incilâdır. Ve sabr inde'l-ârifîn şükrdür. Zîrâ mihnetin tahtında minhat olduğun bilen belâ ile mütelezziz olur ve kahrdan ağlamaz ve usr-i dünyâ yüsr ile maiyyet etdiğini bilir.

Velâkin hani bu meydânın eri ve hani ictihâd-ı hakîkînin eseri? Âlem dolu vâveylâdır ki ne "el-hamdü lillâh" var ve ne hod "eş-şükrü lillâh" var. Belki Mevlâ-yı mûlî hâşâ mensîdir. قال تعالى: ﴿نَسُوا اللهَ فَنَسِيَهُمْ﴾[2] İşte böyle netîcesi olmak sû-i hâtimeye nişândır. والعياذ بالله[3]

[389b]

اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ أَتْقَى الْخَلاَئِقِ، وأَنْقَى الْخَلاَئِقِ[4]

Evvelki "etkā" -tâ-i müsennât ile- takvâdan ve ikinci -nûn ile- nekāvetden "tahâret" ma‘nâsına. Ve kezâlik evvelki "halâik" -hemze ile- halîka'nın cem‘idir "halk" ma‘nâsına. Ve ikinci yâ-i müsennât ile halîka'nın cem‘idir "tabîat" ve "seciyyet" ma‘nâsına.

Pes, bunda Rasûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- hazretlerini iki vechile vasf vardır: **Evvelkisi** budur ki ziyâde müttakî idi. Nitekim hadisde[5] gelir: والله إني أتقاكم لله وأخشاكم له[6] Bu hod ma‘lûmdur ki mezîd-i takvâ ve haşyet mezîd-i ma‘rifetden gelir. Pes, Rasûlullâh a‘refu'l-halkdır. Ve bu

---

1 Dünyâda ayıplanmak, âhirette ayıplanmaktan daha hafiftir.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Onlar Allâh'ı unuttular, Allah da onları unuttu." et-Tevbe, 9/67.

3 Bundan Allâh'a sığınırız.

4 Allâh'ım, mahlûkātın en müttakîsi ve tabîatı en temiz olan efendimiz Muhammed'e salât et.

5 Asıl metinde müellif tarafından sehven yazıldığı anlaşılan "Kur'ân'da gelir: عند الله أتقاكم لله وأخشاكم" ifâdesi "hadîsde gelir: والله إني أتقاكم لله وأخشاكم له" olarak düzeltilmiştir.

6 "Allah'a yemin olsun ki ben sizin Allah'tan en çok sakınan ve O'ndan en çok korkanınızım." Buhârî, Nikâh 1; Müslim, Sıyâm 74.

ma'nâya müşâhiddir şol âyet ki gelir: ﴿لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَاراً وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْباً﴾[1] Ya'nî Ashâb-ı Kehf'i müşâhede sebeb-i ru'b olur, ya'nî ona göre. Şol cihetden ki sâirin fehm etmediği esrârı ol fehm eder. Pes, onları görüp onlardan havf ve firâr etmek yalnız sûretlerini müşâhededen değildir. Zîrâ gayrılar dahi sûretlerini görürler ve havf etmezler. Zîrâ onlar dahi beşerdir. Eğerçi cüsseleri sâirler[den] a'zam ve mehîbdir. Belki müştemil oldukları nice esrâr fehm olunup ru'b ve havf hâsıl olur.

Pes, bundan mefhûm oldu ki bâis-i havf ma'rifet ve ıttılâ'dır, yoksa mücerred müşâhede-i sûret değildir. Zîrâ onlar mazhar-ı azamet ve celâldir. Onun için âhir zamânda mehdîye -radıyallâhu anh- vüzerâ olup dünyâyı feth etseler gerekdir. Mehdî ise sâhibü's-seyfdir. Seyf ise âlem-i celâldendir. Onun için Cenâb-ı Nübüvvet بُعثتُ بالسّيف[2] buyurdu. Ya'nî mü'mine Latîf ve kâfire Kahhâr ismiyle zâhir oldu. Ve ashâb **[390ª]** dahi bu hey'etle zâhir oldular. Nitekim onların evsâfında gelir. ﴿أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾[3] Nazar eyle ki bir yerde rahmet ile gazabı cem' eyledi, maa-hâzâ mütekābileyndir. Zîrâ müteallak-ı rahmet başka ve müteallak-ı gazab başkadır. Pes, bir zât iki sıfat rengine girer. Fe'fhem cidden.

İmdi bundan بُعثتُ بالسّيف[4] ile ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾[5] sırrı zâhir olur. Ve na't-ı Nebevî'de gelir ki: كان فخماً مفخّماً[6] Ya'nî fî nefsi'l-emr fahîm ve azîm ve sudûr-i nâsda dahi muazzam idi. Zîrâ ism-i Celâl'e mazhar idi. Bu sebebden halk onu müşâhede etdikde teheyyüb ederlerdi ve hazarât-i sahâbe -radıyallâhu anhüm- onlara mülûke olan ta'zîmden ziyâde ta'zîm ederlerdi. Bu cihetden salât-i ıydde tekbîrât-i iftitâh ve gayrı ziyâde kılarlardı. Zîrâ ol vakitde kabâil-i Arab izdihâm eylerler ve ziyâdesiyle ta'zîm ile nazar eylerlerdi. Cenâb-ı Nübüvvet dahi onların bu ta'zîm-i zâyidlerine

---

1 "Onlara muttali' olsaydın mutlakā onlardan dönüp kaçardın ve onlardan içine korku dolardı." el-Kehf, 18/18.

2 "Kılıç ile gönderildim." Ahmed, Müsned, II, 50, 92.

3 "Kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametlidirler." el-Fetih, 48/29.

4 "Kılıç ile gönderildim." Ahmed, Müsned, II, 50, 92.

5 "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." el-Enbiyâ, 21/107.

6 "O azametli ve insanların gözünde heybetliydi." Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXII, 155; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, III, 28.

muttali' olup kemâl-i ubûdiyyetlerinden ibtidâ-i salâtda ve vasatda tekbîrâtı ziyâde kılarlar ve azamet ve kibriyâ ve celâli Hakk'a tahsîs kılarlardı.

Ve bu celâl ve azamet dünyâ ve âhiretde bâkîdir. Ya'nî cennetde dahi huzûr-i Rasûl'de teeddüb ederler. Ve cemî'-i ehl-i cennet Hak Teâlâ'dan istiş'âr-ı azamet ve celâl ederler, maa-hâzâ mevtın-ı teklîf değildir, velâkin mevkıf-ı edebdir. Ve herkesin edeb ve ta'zîmi ma'rifetine göredir. Nazar eyle avâmm-ı nâsa ki havâssdan biri ile bir-iki meclis sohbet etseler yüzleri ve gözleri açılıp her husûsda terk-i edeb etmeğe başlarlar. Zîrâ ma'rifetleri kıllet üzerinedir. Havâss ise böyle değildir. Belki her ne kadar üns ziyâde olsa yine makām-ı heybetde dururlar. Zîrâ hakāik-şinâslardır. Ve onların hâli şol âşıkın hâline benzer ki hüsn-i ma'şûku mutâlaa etdikçe fehm-i mehâsin mezîd olup şûrîdeliği efzûn olur ve iştiyâk ve taalluk evvelkiden ziyâde kuvvet bulur.

[390[b]] Ve **ikincisi** budur ki ahlâkı yüzünden ziyâde pâk idi. Zîrâ nefs-i mutmeinneleri kudret-i ilâhiyye ile müzekkâ ve kalb-i mutahharları rahmet-i Rahmâniyye ile musaffâ idi. Bir vechile ki âlem-i kudsün cemî'-i şuûnu onda mevcûd ve böyle bir câmiu'l-hayr ve'l-cûd idi. Zîrâ ibtidâ tecellî-i cûd ona taalluk etdi. Onun için cevâd oldu ki halk-ı âlemde ondan eshâ ve ecved yok idi. Şol cihetden ki mefâtîhu's-semâvât ve'l-arz ve hazâin-i kudret yedinde idi.

Ve onun ihtiyâr-ı fakr etdiği ما لي وللدّنيا[1] mûcebince zühdünden idi. Ve hakîkat-i zarûret neden gelir ki mazhar-ı ism-i Ganî ve Muğnî'dir. Ve hakkında gelir ki: ﴿وَوَجَدَكَ عَائِلاً فَأَغْنَى﴾[2] Ve hadîsde gelir ki: اللّٰهُمَّ اغنني بالإفتقار إليك ولا تُفقرني بالإستغناء عنك[3] Bak imdi irşâd-ı Nebevî'dir ki fakrı dünyâ mâlına zarûretden kılmadı, belki Hak'dan istiğnâ' kıldı.

Ve'l-hâsıl şol kimse ki fakîrdir, velâkin Allâh Teâlâ'dan müstağnî değildir, ol kimse ganîdir, fakîr ise de. Zîrâ istinâdı Mevlâ-yı Ganî'yedir ve

---

1 "Benim dünyâ ile ne münâsebetim var ki?" Buhârî, Hibe 27; Tirmizî, Zühd 44; İbn Mâce, Zühd 3.

2 "Seni fakîr bulup zengin etmedi mi?" ed-Duhâ, 93/8.

3 "Allâh'ım, beni sana muhtaç olmakla müstağnî kıl, senden müstağnî olmakla muhtaç kılma." Hadis değil Amr b. Ubeyd'e nisbet edilen bir duâdır. bk. Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, III, 180; İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Uyûnü'l-ahbâr*, II, 314.

ganîye müstenid olan dahi ganîdir. Ve şol kimse ki ganîdir, velâkin Allâh Teâlâ'dan müstağnîdir, ol kimse fakîrdir, ganî ise de. Zîrâ i'timâdı Hak'dan gayrıyadır. Ve Hak'dan gayrı muhtâcdır ki vücûdunda ve levâzım-ı vücûdunda Hakk'a muhtâcdır. Ve muhtâca muzâf olan dahi muhtâcdır. Bu sebebden gınâ-yı kalb memdûh geldi. Zîrâ gınâ-yı kalbde Hakk'a irtibât ziyâdedir. Pes, her gınâ-yı kalbde gınâ-yı kāleb kesîr olmasa dahi yine onun kalîli kesîrdir. Ve her fakr-ı kalbde gınâ-yı kāleb kesîr olsa dahi yine onun kesîri kalîldir.

Nazar eyle ehl-i hırsa ki ne kadar vâcid olsalar dahi fâkıdler gibi zarûretle taayyüş ederler. Zîrâ hırs-ı dünyâ onları Razzâk'dan cüdâ kılmışdır. Bu cihetden dünyâdan cû' ile giderler ve onların gözlerini toprak doldurur. Ve Razzâk ile bile olanların gözleri nûr ile doludur. Zîrâ müşâhede-i Razzâk ile rızkı unutmuşlar ve rızkı Razzâk'a havâle etmişlerdir. Onun için bu tâifenin ekseri kesb ile mukayyed **[391ª]** değillerdir. Zîrâ eğerçi kesb hakîkat-i tevekküle mâni' değildir, velâkin sûretle tekayyüddür. Ve ba'zı evliyânın kesb ile tekayyüdü evâilindedir. Evâsıtında ve evâhirinde hâl gayrı yüzdendir. Zîrâ müsebbibe vâsıl olan her bâr esbâb ile tekayyüd etmez, belki dâiyesine göre hareket eder. Çünki Hak Teâlâ hareket ve sükûndan müberrâdır, bu âlem hayretdedir ki ne sükûndadır ve ne hareketdedir. Pes, ne vechile sâkin deriz ki zâhir ve bâtını müteharrikdir. Ve ne vechile müteharrik deriz ki mümkin-i âcizdir. Eğerçi bu âlemde râkıd yokdur. Zîrâ rukūd kable't-tecellî idi. Ve hareketi ondan bil ki eflâk devr-i dâim üzerinedir ve her dilde yirmi dört sâatde yetmiş bin havâtır vardır.

Ve bundan devr-i kamerin devâmı fehm olundu. Zîrâ devr-i Muhammedî'dir ki kıyâmete dek hareketdedir. Ve netîce-i devr kıyâmetde zuhûr eder. Zîrâ devr-i dünyâ sünbüledir ki devr-i maâş ve hayâtdır. Ve devr-i âhiret mîzândır ki devr-i muhâsebedir, tâ ki maâşı maâda sarf edenlerin mîzân-ı kadri râcih geldiği orada zâhir ola.

Nazm:

Yâ Rasûlallâh vücûdun cevheri kıymetlidir
Cism ü cânın câme-i esmâ ile ziynetlidir

Sünbüle devrinde geldi gerçi Âdem âleme
Habbe-i kalbin velî dürden dahi rağbetlidir

Hüsn-i hulkun feyz-yâb olsa cemâlinden n'ola
Kim cemîlü'l-halk olan ahlâk ile şöhretlidir

Dest-i cûdundan hayâ eyler yedi deryâ senin
Birrine ebr-i bahârın dîdesi hasretlidir

Hâk-i pâyin sürmesinden çeşm-i Hakkî buldu nûr
Kim ona kühlü'l-cevâhirden o hâssiyetlidir

حَيَاتُكَ رَأْسُ الْمَالِ وَنِيَّتُكَ رُوحُ الْأَعْمَالِ[1]

Ya'nî ömrün sermâyendir ki ticâret-i âhiret onunla hâsıl olur. Nitekim الدّنيا مزرعة الآخرة[2] ona dâlldir. Ve niyyetin rûhu'l-a'mâldir ki a'mâl kasd-ı kalb ile kāim olur, cesed rûh ile kāim olduğu gibi. Pes, dilde kasd ve kasdda hulûs olıcak a'mâl bu per ü bâl ile a'lâ-yı ılliyyîne pervâz eder. Belki nice a'mâl dergâh-ı Hazret-i Rabb-i Müteâlî'ye dek gider. **[391[b]]** Ya'nî a'mâlin sidreleri müteaddiddir ki herkesin hulûs-ı ameline göre bir sidre-i mahsûsası vardır ki oraya müntehî olur. Ve ba'zı a'mâl vardır ki onun sidresini melâike bilmez, belki Allâh Teâlâ'nın ilminde olur.

Ve bu tefâvütün delîli budur ki edne'l-a'mâl on sevâb ile mukābele olunur ki mertebe-i kalbdir. Ve sonra aşerâtı miât mertebesine tecâvüz eder ki mertebe-i rûhdur. Ve ba'dehû miâtdan ülûf mertebesine bâliğ olur ki mertebe-i sırrdır. Çünki mertebe-i sırrda olan amelin hulûsu sâir merâtibde olana gālibdir, pes onun mertebesini Allâh Teâlâ bilir ancak.

Ve bunda cümle-i ehl-i îmânın mertebe-i kalbden hisse-mend olmasına işâret vardır. Zîrâ kalb mahall-i îmândır, lisan mahall-i ikrâr olduğu gibi. Velâkin kalbin merâtibi çokdur ki rûh ve sırr-ı insân dahi onda dâhildir. Ve herkes kalbde olan îmân ve ihsânına göre bulur. Velâkin gerçi cevher

---

1 Hayâtın sermâye ve niyyetin amellerin rûhudur.
2 "Dünyâ âhiretin tarlasıdır." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 364.

vâhiddir, velâkin kuvvet ve za'f ile tefâvütü vardır. Onun için gerçi mukallidin îmânı sâhîhdir, velâkin muhakkıkın îmânı gibi değildir. Onun için Ebû Yezîd-i Bistâmî'ye -kuddise sirruh- zamânında "Îmân olursa Bâyezîd'in îmânı gibi olsun." derlerdi.

Ve ihsân ki mertebe-i müşâhededir, onda dahi tefâvüt vardır. Zîrâ hadîdü'l-basar olan kimsenin rü'yetiyle kelîlü'l-basar olan kimsenin berâber olmadığı gibi müşâhede-i bâtına dahi böyledir.

Ve mertebe-i taklîd edne'l-merâtib ve mertebe-i nazar ve istidlâl evsatu'l-merâtib ve mertebe-i keşf a'le'l-merâtibdir ki bu üç merâtib-i külliyyenin cüz'iyyât ve furû'-i kesîresi vardır ki herkesin mertebe-i isti'dâdına râci'dir.

Ve cümlenin fevkında olan müşâhede vech-i mutlakdan olan müşâhededir ki onda aslâ kuyûddan bir kayd yokdur. Nitekim Cenâb-ı Sallallâhu aleyhi ve sellem hâl-i salâtda cihât-i muhtelifeden berâber görürlerdi ve onlara vech ve kafâ müsâvî olurdu.

İmdi ey mü'min, mertebe-i kalbde olan îmân eğer îmân-ı dînârî olursa onun vüs'ati vüs'at-i şems gibi olur ki ba'de'l-intikāl rûhuna o kadar revzene açılır. Ve eğer îmân-ı miskālî olursa kevkeb-i Sühâ kadar olsun ona bâb-ı **[392ª]** melekût güşâde olur. Zîrâ muktezâ-yı îmân rûh-i revânın hadıyd-ı nâsûtdan a'lâya hareketidir ve illâ ervâh-ı füccâr ile berâber olmak lâzım gelir ki onların ervâhı melekûta urûc etmez. Zîrâ îmân yüzünden menfez yokdur. Belki beyne's-semâ-i ve'l-arz muazzeb olup kalır.

Ey ârif, eğer bu makāmın hakāikından haberdâr oldunsa, merâtib-i kalbde tefâvütü bildin ve îmânını miskālîden dînârîye erişdirdin ve bu madıyk-ı kevnden halâs oldun. Ve eğer kendi nefsini hevâsı ile tahliye etdinse ve şehevâtına uydunsa, nefs ve tabîat zulmetinde kaldın ve kalb mertebesinin nûrâniyyetinden ahz-i kabes edemedin ve etdinse dahi katı cüz'î vechile eyledin ve dünyâya geldiğine ve arza hubûtuna değmedi. Ve bu taklîd ve bu kusûr seni bi'l-âhare ser-nigûn ederse hâl nice olur?

Gel imdi îmânı tesbît eyle ve âhir netîceye eriş ki mertebe-i ihsândır. Ve onda dahi değme bir mertebeye kanâat etme, tâ ki buradan intikālinde rûhunu a'lâya ref' edeler.

﴿وَالسَّلاَمُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى﴾ والملام على من اتّبع الهوى[1]

۞

نُورُ مَعْرِفَتِكَ وَمَغْفِرَتِكَ وَنَارُ عِشْقِكَ وَمَحَبَّتِكَ[2]

Nûru ma'rifete izâfet kıldı. Zîrâ ilim nûrdur ki kalb onunla matlûb ve ma'lûma mühtedî olur. Husûsâ "ma'rifet" dedikleri ki sıfat-i havâssdır, min-vechin ilimden ehassdır. Zîrâ husûs-ı mertebedir ki müteallakı zât ve esmâ ve sıfât ve ef'âldir. Ve nûru ta'rîf edip demişlerdir ki: ما يُدرَك به ولا يُدرَك[3] Bu ma'nâya "Nûr" Allâh Teâlâ üzerine ıtlâk olunur: ﴿اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾[4] gibi. Bu sûretde nûru münîr ma'nâsına ahz etmeğe hâcet yokdur.

Ve kezâlik nûru mağfirete muzâf kıldı. Zîrâ mağfiret setrdir. Pes, nûr-i şems ile zulmet-i leyl mestûr olduğu gibi nûr-i mağfiret ile dahi zulmet-i zenb mestûr olur ve yerine nûr zuhûr eder ki seyyie hasene yazılır. قال الله تعالى: ﴿فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ﴾[5]

Ve bundan fehm olunur ki mağfiret **[392b]** başka ve afv başkadır. Zîrâ afv zenbi aslından mahv ve eserini izâledir. Mağfiret ise tebdîl bâbındandır ki havâss-ı nâsa mahsûsdur. Zîrâ zenb enbiyâya nisbet olunduğu gibi ev-liyâya dahi nisbet olunur. Ve onun merâtib-i müteaddidesi vardır. Pes, zenb sıfat-i beşeriyyedir ki kevnin hükmüdür, gerek hey'ât-i zulmâniyye ve gerek hey'ât-i nûrâniyye. Ve ba'zı esmâ-i ilâhiyye bu mertebeye nâzırdır, Gaffâr ve Gafûr ve Settâr ve Afüvv ve emsâli gibi. Ya'nî eğer beşerde zenb olmasa bu esmâ-i ilâhiyye mütehakkık olmaz. Zîrâ her isme müteallak lâzımdır, tâ ki ismiyyeti vücûd bula ve illâ ism-i mücerred olur. Hak Teâlâ'da ise ism-i mücerred yokdur. Ve ism-i mücerred cebâna esed demek gibidir.

---

1 "Selam hidâyete uyanlaradır." (Tâhâ, 20/47) Kınama ise nefsin arzularına uyanlaradır.
2 Ma'rifet ve mağfiretinin nûru, aşk ve muhabbetinin nârı.
3 Kendisiyle idrâk olunan, fakat kendisi idrâk olunmayan şeydir.
4 "Allah göklerin ve yerin nûrudur." en-Nûr, 24/35.
5 Allah Teâlâ buyurdu ki: "İşte Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir." el-Furkān, 25/70.

قال الله تعالى: ﴿إِنَّ اللهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعاً﴾[1] Ya'nî şirkden mâ-adâ olan zünûbun vücûd-i muhakkakı vardır, şirkin ise vücûd-i muhakkakı yokdur. Onun için mağfûr ve mestûr olmaz. Zîrâ mestûr olmağa vücûd lâzımdır ki ma'dûma setr taalluk etmez.

Suâl olunursa ki: Ya müşriklerden sâdır olan şirk nedir? Cevâb şudur ki: Ol şirk vehm ve hayâlden nâşîdir, yoksa hakîkatden değil ve illâ Hakk'ın şerîki olmak lâzım gelmez. Şerîk-i Bârî ise mümteni'dir. قال الله تعالى: ﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللهُ لَفَسَدَتَا﴾[2]

Pes, bundan kelime-i tevhîdde olan nefy ve isbâtın hakîkati ma'lûm oldu ki "lâ" kelimesi aslında lâdır, ya'nî yokdur. Zîrâ bir nesne menfî olmağa vücûd lâzımdır. Vücûd-i Bârî'den gayrı ise mevcûd bile yokdur, fe-keyfe ki ma'bûd? Ve bu ma'nâdan ötürü ﴿قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ﴾[3] denildi. Ya'nî ehl-i tevhîd-i hakîkîye "Hû" kelimesi kâfiyken "Allâh" dahi denildi. Zîrâ vücûd-i kevn isbât edenlere göre "Hû"nun merci'i muhtemel oldu. Bu cihetden Celâle ile ta'yîn ve tahsîs olundu, velâkin "Allâh" demek mü'mine mahsûs olmakla -nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللهُ﴾[4] - bu cihetden ahadiyyet dahi zamm ve şirk **[393ª]** bi'l-külliyye merfû' oldu.

El-hâsıl "Hû" ki hüviyyet-i ilâhiyyeye işâretdir, ulûhiyyet ve ahadiyyetin mecmû'unu müştemildir ki inde ehassı'l-havâss "Hû" demek ﴿اللهُ أَحَدٌ﴾[5] demekdir. Zîrâ hüviyyetin Hakk'a ihtisâsı ulûhiyyet ve ahadiyyetin ihtisâsını müstelzimdir. Fe-emmâ havâss ve avâmma göre tasrîh olundu, tâ ki her mertebeye göre şüphe mündefi' ola. Pes, tevhîd-i mertebe yerindedir ki

---

1 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Allah, bütün günahları bağışlar." ez-Zümer, 39/53.

2 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar bulunsaydı, ikisi de bozulup gitmişti." el-Enbiyâ, 21/22.

3 "De ki: O Allah bir tektir." el-İhlâs, 112/1.

4 "Andolsun ki onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlakā "Allah" derler." Lokmân, 31/25.

5 "Allah bir tektir." el-İhlâs, 112/1.

halkdan şirk sâdır olsa dahi fî-nefsi'l-emr tevhîdden gayrı yokdur. Ve ﴿اللهُ أَحَدٌ﴾[1] demek müşriklerin evhâm ve hayâlâtını def' içindir.

Ba'de-zâ nâr aşk ve muhabbete izâfet kılındı. Zîrâ aşk ifrât-ı muhabbetdir ve ifrât-ı muhabbet âteş gibi muhrıkdır. Nitekim enbiyâ ve evliyânın evâil-i hâlinde vâkı' olur ki makām-ı kābe kavseynin hükmüdür. Zîrâ kavseyn gibi isneyniyyeti müş'irdir, velâkin mâ-sivâ-sûz olmakla ev-ednâya mûsıldir ki ev-ednâda vahdetden gayrı nesne mütesavver değildir. Ya'nî orada izâfât sâkıt ve hakîkat-i vücûd zâhir olur.

Ve bundan fehm olundu ki zühd ile Hakk'a vusûl müyesser değildir. Belki evvelen muhabbet ve sâniyen irtibât-ı aşk lâzımdır.

El-hâsıl gerçi herkes hâline göre Hakk'a vâsıldır, velâkin havâss indinde müteâref olan vechile değildir. Zîrâ murâd olan ilim ve amel ile vusûl değil, belki müşâhede tarîkıyla vusûldür. İlim ve amel ise ma'lûma hicâbdır. Zîrâ nisbetdir. Nisbet ise berzahdır. Pes, ilmi ayn mertebesine îsâl lâzımdır, tâ ki vusûl-i kâmil hâsıl ve abd murâdına vâsıl ola.

Ve burada müddaî zâhidden başkadır. Zîrâ zâhid tarîk-ı ma'rifetde değil, belki tarîk-ı ameldedir. Pes, zâhid hâric-i bâbdadır. Müddaî ise böyle değildir. Onun için da'vâ-yı vusûl ve iddiâ-i hakāik eyler, velâkin sadrda olmayıcak mücerred dâhil-i bâbda olmak kifâyet etmez. Pes, dâhil-i bâbda olan ehl-i da'vâ değil ise sadâreti melhûzdur. Ya'nî yolunda bulunmakla tedrîc ile vâsıl olur. Müddaî ise kable'l-vusûl ile'n-netîce vusûl da'vâ eder. Pes, nice vâsıl olur? **[393[b]]** Ve bu makūlede da'vâ ile kurb ve ma'nâ ile bu'd vardır.

Ve şeyhim Seyyid Fazlî-i İlâhî'den -kuddise sirruh- mesmû'umdur ki buyurmuşdur: Ba'zı erbâb-ı inkâr vardır ki ehl-i da'vâdan Hakk'a akrebdir. Zîrâ ehl-i inkâr inde'l-bâbdır ki ref'-i inkâr ile duhûlü mütesavverdir. Feemmâ ba'zı ehl-i sülûk vardır ki gerçi dâhilü'l-bâbdır, velâkin da'vâsı hasebiyle merdûddur ve irşâdı dahi kābil değildir. Zîrâ irşâd kābile göredir,

---

[1] "Allah bir tektir." el-İhlâs, 112/1.

müddaî ise nâ-kābildir. Zîrâ vusûl iddiâ' edeni irşâd etmek mümkin olmaz. Aceb bî-netîcedir ki netîce iddiâ' eder. والله الحفيظ[1]

Bu esnâ-i tahrîrde seher-i a'lâda ba'zı ervâha mülâkî olup "**Sizinle bilece olsak olmaz mı?**" dedikde "**Neam**" dediler.

Bu ervâhdan murâd havâss-ı beşerin ervâhıdır, gerek hayât-i dünyeviyyede olsunlar ve gerek olmasınlar. Zîrâ onlar ahyâ-i hakîkıyyedir ki mevtın-ı dünyâdan intikālleri hayâtlarını ve seyr ve hareketlerini münâfî değildir. قال الله تعالى: ﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللهِ أَمْوَاتٌ﴾ ﴿بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ﴾[2]

Ve bu fakîrin onlarla hem-sohbet olması iki vechiledir: Biri hayât-i dünyeviyyededir. Ve biri dahi kurb-i ecele işâretdir ki ba'de'l-intikāl onların makāmında onlarla maiyyetdir. Bu ma'nâ ise dünyâda münâsebet-i ma'neviyyeden gelir. Hemân sa'y edip ber-vech-i mezîd havâss ile mücâneset tahsîl etmelidir.

اَلْخَوَاصُّ مُلُوكٌ وَالْمُلُوكُ مِنْ أَهْلِ السُّلُوكِ[3]

Ya'nî havâss-ı nâs ki sıddîklar ve mukarreblerdir, bunlar mülûk kısmındandır, velâkin ehl-i sülûkden olan mülûkdür, gayrıdan değil. Pes, selâtıyn mülûkdür, velâkin ehl-i sülûkden olan mülûk değil. Zîrâ ehl-i sülûkden olan mülûk mestûrdur ki tahte'l-atmâr ve'l-abâdır. Zîrâ ism-i Bâtın'a mazharlardır. Sâirler ise ism-i Zâhir'e mazharlardır. Onun için ehl-i kabâ' ve ehl-i şöhretdir. Bu cihetden ehl-i sülûkden olanlara "selâtıyn-i ma'neviyye" ve "esâtîn-i hakîkıyye" derler ki bunlar umüdü's-semâvâtdır. Ya'nî âlemin kıvâmı bunların **[394ª]** vücûduyladır, binânın kıvâmı üstuvâne ve imâd ile olduğu gibi.

---

1 Muhâfaza eden ancak Allah'tır.

2 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" demeyin." el-Bakara, 2/154. "Bilakis onlar diridirler. Rableri katında rızıklanmaktadırlar." Âl-i İmrân, 3/169.

3 Havâs meliklerdir. Melikler ise sülûk ehlindendir.

Ve ehl-i sülûkden olmayanlara "selâtıyn-i sûriyye" derler ki sûret-i âlem bunlarla münhafız olur. Ve bunların vücûdları selâtıyn-i ma'neviyyenin zılâl ve ukûs ve âsârıdır, zâhir bâtının zılli olduğu gibi. Zîrâ bâtın asl ve zâhir fer'dir. Meselâ nevât -ki çekirdekdir- asldır ve şecere olmak onun sâyesi gibidir. Ve ağaç mahall-i âsârdır. Onun için riyâh-ı şedîdeyi ve şiddet-i şitâyı ve emsâlini ağaç çeker ki bâtını ondan sâlimdir. Nitekim enbiyâ ve evliyânın dahi zâhiri mahall-i âsâr olmakla mukāsât-i şedâid ile mübtelâdır. Eğerçi bâtınları sâfî ve sâlimdir. Ve deryânın temevvüc etmesi rîhdandır ve illâ kendi nefsinde hemân yine deryâdır.

Ve sultânların vezîrleri olduğu, selâtıyn-i ma'neviyyenin dahi vüzerâsı vardır ki enfüsde akl-ı kudsîleri ve âfâkda akl-ı evvelleridir. Zîrâ akl-ı evvel Mümidd ismine mazhardır ki ukūl ve nüfûsa imdâdât ondan vârid olur. Ve ukūlden murâd kuvâ-yı rûhâniyyeden ukūldür. Ve nüfûsdan murâd nefs-i nâtıkadır ki nefs-i külliyyeden müstefâddır.

Ve her Süleymân'ın bir Âsaf'ı olduğu gibi mülûk-i ma'neviyyenin dahi kendi umûruyla kāim havâssı vardır. Rasûlullâh'a -sallallâhu aleyhi ve sellem- Ebû Bekr Sıddîk ve Ömer Fârûk gibi -radıyallâhu anhumâ-. Ve halîfe-i Hak, ya'nî kendisi bi'z-zat Hakk'a nisbet ile vezîrdir. Zîrâ Allâh Teâlâ muîne muhtâc değildir, belki halîfe mazhar-ı Hak'dır.

Ve vezîr halîfenin vekîlidir. Nitekim sultân halîfe-i Hak'dır, velâkin vekîli vardır ki halîfenin halîfesidir. Onun için "Kıyâmet gününde Hak kādî ve peygamber nâib oldukda" dememek gerekdir. Zîrâ Hak için nâib olmaz, belki mazhar-ı Hak olan kādînin nâibi olur. Ve nâib olmak mazhara isnâd olunmakla zâhire dahi isnâd olunmak lâzım gelmez. Ve "Ehl-i adl nüvvâb-ı Hak'dır" dedikleri "Hakk'ın adline mazharlardır" demekdir. Mazhariyyetden ise fi'l-hakîka nâib olmak lâzım gelmez. Nitekim pertev-i sıdk ve adl ve hayâ ve ilim Cenâb-ı Nübüvvet'e mazharlardır. Fa'lem zâlik.

[394[b]]

اَلرُّوحُ يَرُوحُ إِلَى وَطَنِهِ وَالْجَسَدُ يَبْقَى فِي عَطَنِهِ[1]

"Rûh"dan murâd rûh-i menfûhdur ki onun [vatanı] âlem-i ervâhdır. Zîrâ her cins kendi cinsi yanına gider. "Atan" vatan-ı ibil ve merbiz-ı ganemdir ki su çevresindedir. Ya'nî cesed-i insân anâsırdan mahlûk olmakla ağleb-i unsuru olan âb ve hâkde kalır ve rûh ile bile semâya urûc etmez, gerek rûh-i ulvî olsun ve gerek süflî olsun.

Rûh-i ulvî odur ki onun berekâtı cesede sârî olup cesedini inhilâlden hıfz eyleye, ecsâd-ı enbiyâ ve kümmel-i evliyâ gibi. Ve rûh-i süflî odur ki onun cesedi kabirde fenâ bula ve rûhun za'f ve kemâlde noksânı i'tibâriyle istimsâk edemeye ki ekser-i nâsın ervâh ve ecsâdı bu vasf üzerinedir.

Pes, evvelkilerin ecsâdını neş'e-i âhirede tecdîd yokdur. Belki vasf-ı evvel üzere meb'ûs olup anâsırı telattuf ede. Ve bir vechile ola ki dünyâ hâliyle aslâ münâsebeti olmaya. Zîrâ dünyâ hâlinde imtihât ve tebevvül ve teğavvut ve emsâli umûr-i müstakzere vardır ki kimi ricâlde ve kimi nisâda olur. Ve hadîsde gelir: إنّ الله لا يقبل إلاّ الطّيّب[2] Ya'nî dünyâda i'tikād ve ameli pâk olanı kabûl etdiği gibi âhiretde dahi cesedi pâk olan kimseyi kabûl eder. Zîrâ بُني الجنّة على النّظافة[3] i'tibâriyle cennete zâhir ve bâtını pâk olan kimseden gayrısı duhûl etmez. Çünki küffârın cism ve rûhu habîs ve zâhir ve bâtını sû-i i'tikād ve sû-i amel ile mülevves idi, lâ-cerem cennetden dûr ve neş'e-i âhirede cesedi evvelkiden dahi müstakzer olup ol vasf ile cehenneme girip mü'minin cennetde gıdâsı at'ime-i lezîze ve şarâbı rahîk ve tesnîm ve selsebîl olduğu gibi kâfirin cehennemde taâm ve şarâbı zakkūm ve gıslîn ve sadîd ve emsâli oldu. Pes, tahâret-i [395[a]] asliyyesi olan yine tahârete ve necâset-i zâtiyyesi yine necâsete avdet etdi ki fi'l-hakîka cezâ-i vifâk budur.

Ve bundan fehm olundu ki cesed-i hayvânî ba'de'l-mevt bu mevtında kalır ve rûh onu istıshâb etmez. Zîrâ rûh latîf ve cesed kesîfdir. Ve ba'zı

---

1 Ruh vatanına gider. Cesed ise yurdunda kalır.

2 "Allah temiz olandan başkasını kabûl etmez." Müslim, Zekât 65; Tirmizî, Tefsîru sûre (3) 36.

3 "Cennet temizlik üzerine binâ olunmuştur." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 258.

şühedânın gaybûbeti nakl olunur, gasîlü'l-melâike olan Hanzala gibi -radıyallâhu anh-. [1]﴿وَاللهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ Nitekim İdrîs ve Îsâ -aleyhime's-selâm- cesedleriyle semâya merfû' oldular, velâkin her rûhâniyyeti gālib olan bu ref'i iktizâ etmez ve illâ cemî'-i ecsâd-ı kümmel merfû' olmak lâzım gelirdi.

Pes, havâss-ı beşer dünyâda insilâh ile melekûta urûc etdiler. Ve ba'de'l-müfâraka, ya'nî ervâhın ebdândan müfârakatinden sonra -ki ona "mevt-i tabîî" derler- urûcları yine rûh ile olur. Zîrâ aslında kemâl rûhundur. Eğerçi bedenin muâvenetiyledir, velâkin muâvin burada âletdir. Bu ma'nâdan mevt-i tabîîde rûhun cesede zarûreti kalmaz. Bir dahi budur ki ba'de'l-mevt rûhun merci'i berzahdır. Berzaha ise cism ile duhûl müyesser olmaz. Onun için leyle-i mi'râcda cesed-i Nebevî müstevâ-yı arşda müstekırr olup mâverâsına rûh ile urûc etdiler. Eğerçi orada rûh sûret-i cismde temessül etmiş idi, velâkin misâl ile hakîkat-i cesed bir değildir.

فاعرفه جدّا فإنّه من نتائج الحِكم إن كنتَ من ألطف النَّسم.[2]

اَللّٰهُمَّ يَا رَبِّ يَا مِحْسَانُ، اِجْعَلْنِي مِنْ أَهْلِ اللِّسَانِ، و كَامِلِ ٱلإِنْسَانِ، وَمَظْهَرِ ٱلإِحْسَانِ

هكذا ورد في بعض الأسحار عن لسان الحال[3]

Burada ulûhiyyet ve rubûbiyyet ve kesîru'l-ihsân olmağı cem' eyledi. Zîrâ ulûhiyyet mertebe-i câmiadır, saltanat gibi. **[395b]** Ve rubûbiyyet evvel-i merâtib-i terbiyedir vezâret gibi. Ve terbiyede halk tefâvüt üzerinedir. Kimine ihsân ziyâde olur. Zîrâ ezelde feyz-i akdesden nasîbi vâfirdir. Pes, feyz-i mukaddesde dahi ol vechile zâhir olur. Ya'nî âlem-i ayn âlem-i ilme tâbi'dir. Ve duâ ol sırrı ızhâr içindir. Zîrâ o âlemde lisân-ı isti'dâd taleb etdiği nesneyi bu âlemde dahi lisân-ı zâhir istid'â eder. Nitekim Kur'ân'da

---

1 "Allah her şeye kādirdir." el-Bakara, 2/284.

2 Bunu iyi bil. Zîrâ bu hikmetlerin netîcelerindendir, eğer insanların en latîflerinden isen.

3 "Allâh'ım, ey Rabbim, ey ihsânı bol. Beni lisân ehlinden, kâmil insânlardan ve ihsânın mazharlarından kıl." Bir seher vakti hâl lisânından böyle vârid oldu.

gelir: ﴿وَآتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ﴾[1] Ya'nî lisân-ı isti'dâd ile mes'ûl olan elbette i'tâ olunur ve illâ lisân-ı zâhir mertebesinde kalır.

Suâl olunursa ki: Çünki husûlü mukadder değildir, lisâna ne için gelir? Cevâb budur ki: Lisâna gelmek ayn-ı sâbitesinin muktezayâtındandır. Nitekim küfrü maktû' olan îmâna da'vet olunur. Maa-hâzâ da'vetin hâricde eseri yokdur, velâkin da'vet etmek ve da'vet olunmak muktezayât-i a'yândandır ve ba'zı hikemi dahi müştemildir, kat'-ı a'zâr gibi.

قال تعالى: ﴿فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ﴾[2] Burada "beşîr" takdîm olundu. Zîrâ maksûdun bi'z-zât olan beşâretdir ki inzârın netîcesidir. Velâkin küffâr ve füccâr adem-i isti'dâdlarından mertebe-i inzârda kaldılar, ﴿قُمْ فَأَنْذِرْ﴾[3] gibi. Ve mü'minler kābiliyyetleri hasebiyle mertebe-i beşârete terakkî edip tahliyeden [hı ile] sonra tahliye [hâ ile] buldular. ﴿وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾[4] gibi. Pes, mü'minler ﴿وَسَارِعُوا﴾[5] mûcebince müsâraat eyleyip cennete dâhil ve makām-ı kesîbe vâsıl oldular. Ve kâfirler ﴿كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ﴾[6] mertebesinde kaldılar. فمن وجد الخير فليحمد الله تعالى، ومن وجد خلاف ذلك فلا يَلُومنّ إلاّ نفسه.[7]

قال تعالى: ﴿قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ﴾[8] Ya'nî ehl-i şekāvetin cümlesi mahcûc ve mülzemdir. Zîrâ kable'l-ilzâm ta'zîb etmek hikmete muhâlifdir. قال تعالى: ﴿وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ﴾ أي بل هو عدل عليم حكيم خبير ﴿لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ﴾[9]

---

1 "O'ndan istediğiniz her şeyden size verdi." İbrâhîm, 14/34.
2 Allah Teâlâ buyurdu: "İşte size müjdeleyici ve uyarıcı gelmiştir." el-Mâide, 5/19.
3 "Kalk ve uyar." el-Müddessir, 74/2.
4 "Mü'minleri müjdele." el-Bakara, 2/223.
5 "...koşun." Âl-i İmrân, 3/133.
6 "Hayır, onlar şüphesiz o gün Rablerinden perdelenmişlerdir." el-Mutaffifîn, 83/15.
7 "Kim hayrı bulursa Allah Teâlâ'ya hamd etsin, kim de bunun tersini bulursa nefsinden başkasını ayıplamasın." Müslim, Birr 55.
8 Allah Teâlâ buyurdu ki: "De ki: kesin delil, ancak Allâh'ındır." el-En'âm, 6/149.
9 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Rabbin kullara zulmedici değildir." (Fussılet, 41/46) Yâni aksine O, adâletlidir, her şeyi bilendir, hikmet sâhibidir, her şeyden haberdârdır. "Yaptığından suâl olunmaz." (el-Enbiyâ, 21/23).

[396ª] Ve ehl-i lisân odur ki fehm-i anillâh ehli ola. Ya'nî, kelâm-ı ilâhîden murâdı fehm eyleye ve te'vîlât-i zâyiğa tarafına meyl etmeye. Nitekim erbâb-ı rüsûm hâlidir ki akl-ı kāsırlarıyla "Murâd-ı Hak budur ve böyle gerekdir" diye hükm ederler ve erbâb-ı hakāika etdikleri tahkîkātda ta'n ederler. Maa-hâzâ bu ma'nâ mantıku't-tayr gibi bir nesnedir ki mantıku't-tayrı ancak Süleymân -aleyhi's-selâm- fehm etdiği gibi murâd-ı Hakk'ı dahi ancak erbâb-ı hakāik fehm ederler. Zîrâ Hak ile aralarında vâsıta ve hicâb yokdur.

Ve onların âyâta verdikleri maânî-i celîle fi'l-hakîka tefsîrdir, yoksa te'vîl değildir ve ol maânî zavâhire muvâfıkdır. Zîrâ Kur'ân câmi'dir. Ve nikâtde müzâhame yokdur, velâkin nikâtden bî-mezâk olan yanında bî-çâşnîdir. Zîrâ bî-mezâk memrûru'l-mizâc gibidir ki memrûrun mirresi şerbet-i aseli kabûl etmediği gibi onun dahi zihn-i dayyıkına maânî-i hakîkıyye-i vâsia duhûl etmez. Ve şol kimsenin ki gıdâsı cevdir, cevâhiri neyler?

Ve bu sebebdendir ki bu iki tâife arasında ilâ-yevmi'l-kıyâm beynûnet bâkıyedir, mü'min ve kâfir miyânında harb ve cenk bâkî olduğu gibi. Eğerçi erbâb-ı hakîkat hamûl ve sabûrdur. Ve isâre-i fitne edenler erbâb-ı rüsûmdur. Zîrâ decâcile-i ibâdullâhi's-sâlihîn ve ferâine-i ehlullâhi'l-mukarrabîndir ki kendi nefs-i hâtıelerin nisyân edip bî-günâh olanların a'râzına ve aleyhine düşerler. [1]﴿أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ﴾

Ve kâmil-i insân odur ki ehl-i kalb ola. Ve ehl-i kalb odur ki enfüsü âfâka alâ-vechi'l-kemâl tatbîka kādir ola. Ve kemâl-i tatbîk ol vakitde olur ki mukaddemâ nüsha-i âfakı okumuş, ba'dehû nüsha-i enfüsü ders etmiş ola. Zîrâ ibtidâda o mertebede tafsîle kādir olan intihâda dahi icmâli tafsîle tatbîka kādir olur. Meselâ bir kimse bir ilmi mufassal ve meşrûh okumuş olup ba'dehû bir metn-i câmi'a nazar edip mutâlaa kılsa, ol metni ol şerhe tatbîk edebilir. İşte burası müddaîlerin deâvî-i kâzibesin kat' eder.

[396ᵇ] Ve mazhar-ı ihsân odur ki ihsânın külliyyetine mazhar ola. Zîrâ dünyâda hâline göre mazhar-ı ihsân olmadık yokdur. Ve külliyyet-i ihsân

---

1 "İşte onlara hem Allah la'net eder, hem de bütün la'net ediciler la'net eder." el-Bakara, 2/159.

evvelâ maârif-i ilâhiyye ve sâniyen müşâhedât ve sâlisen müşâhedâtda terakkıyât ile tecellî-i berkîye vâsıl olunca ki onun ehli istiğrâk-ı dâim üzerinedir ki halk ile Hak'dan ve Hak ile halkdan muhtecib değildir. Ve ol bir makām-ı âlîdir ki müstekarr-ı kümmel-i evliyâdır. Yâ'nî, netîce-i makāmât-i sülûkiyye ve nihâyet-i derecât-i seyriyyedir.

اَلْأَمَانِيُّ كَالْمَنِيِّ[1]

Ya'nî "ümniyye" ki bir nesneyi temennî etmekden nefsde hâsıl olan sûretdir, meniyy-i insâna benzer ki menî gerçi rahme sabb olunur, fe-emmâ her birinden neseme halk olunup hârice çıkmaz. Ümniyye dahi gerçi nefsde hâsıl olur, velâkin her ümniyye için vücûd-i hâricî yokdur. Belki kimi vücûd bulur ve kimi bulmayıp nefsde kalır. Onun için ehlullâhın ahvâli emânî ile değildir, belki onlar mahall-i ilhâmı tehyie etmişlerdir. Ve virde meşgūl olurlar, vâridi tevakku' etmezler ve illâ virdleri garaza mebnî olmuş olur, yoksa bi-hükmi'l-ubûdiyye olmaz. Abd-i mahz ise odur ki bâb-ı Mevlâ'da hizmetde ola ve ücrete muntazır olmaya ve illâ abd olmaz, belki ecîr olur. Ve Mevlâ vakt-i ihsânı ve mikdârını bilir. Pes, ol ma'nâ ona müfavvazdır. قال الله تعالى: ﴿وَاتَّقُوا اللهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللهُ﴾[2] Ya'nî ta'lîmi cezm etmedi, belki ihbâr sûretinde îrâd eyledi. Haber-i Hak'da ise kizb olmaz ve va'di dahi deyn gibidir. Onun için hiçbir müttakî-i hakîkî yokdur ki ta'lîm-i ilâhîden mahrûm ola. Velâkin ta'lîm bi-kaderi't-takvâdır. Pes, kevneyne nazar ve iltifât kalmasa bâb-ı şuhûd meftûh olur ve sâhib-i takvâ dahi külliyyet üzerine müşâhede ve tecellî bulur. İşte âriflerin tabakātı muhtelif olmak her biri bir türlü ma'rifet ve müşâhede bulmak, kābiliyyetde ihtilâfâta râci'dir.

El-hâsıl bu ma'nâ emânî ile olmaz. قال تعالى: ﴿لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلَا أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾[3] Belki isti'dâd ve tevfîk-ı ilâhî ile olur. قال الله تعالى: ﴿لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ

---

1 Dilekler meni gibidir.

2 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Allah'tan korkun, Allah size öğretir." el-Bakara, 2/282.

3 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Ne sizin kuruntularınıza ne de ehl-i kitâbın kuruntularına göre." en-Nisâ, 4/123.

﴿مِمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ﴾[1] **[397ª]** Ya'nî ukūl ve nüfûsa feyz-i ilâhî iktisâbları mikdârı vâsıl olur. Kesbleri ise muhtelifdir. Onun için hâtunlar hakkında نَاقِصات العقل ناقصات الدّين[2] denildi.

Suâl olunursa ki: Nisâ' nefs-i külliyye sûretidir ki kalem-i a'lânın nukūşu ondadır, kalem-i a'lâ ise akıl dedikleridir? Cevâb budur ki: Her varak kalemden nakşı kābiliyyeti kadar ahz eder. Pes, varak tamâm olur feyz-i kalem tamâm olmaz. Onun için kümmelde ba'zı esrâr-ı mahzûne vardır ki onlara muhtassadır. Onun için hârice çıkmaz ve bir sımâha girmez ve bir sahîfe-i kalbe müntakış olmaz.

Pek, bundan fehm olundu ki nisânın ricâl gibi dînde kuvvet ve kemâli olmaz. Meğer ki sâlihât-i sâlike ve kānitât-i vâsıleden ola. Bu sûretde dahi kutbiyyet-i müslâ derecesine ermez. Zîrâ kutb-i vücûd olmak saltanat gibidir ki zuhûr iktizâ eder. Nüfûs-i nisâ' ise esrâr gibi mestûredir. İşte bu ma'nâ kutbiyyete göredir, fe-emmâ sâir merâtibe nisâ' dahi vâsıledir.

Ve derecât-i cinâniyyede tefâvüt dahi tefâvüt-i mezkûra mebnîdir. Ve eflâk-i tis'ada tefâvüt dahi melâikenin kābiliyyâtda tefâvütleri[ne] râci'dir. Yâ'nî, insânın isti'dâdda tefâvütleri hasebiyle derecât-i cinâniyyede tefâvüt ne ise melâikenin dahi kābiliyyâtda ihtilâfları hasebiyle tabakāt-i felekiyyede tefâvüt böyledir. Onun için mekân-ı âlîde olan kerrûbiyyûn mekânet cihetinden dahi tabakāt-i sâfile ehlinden a'lâdır. Nitekim ba'zı âsârdan dahi ma'lûmdur.

Ve bundan derekât hâli dahi ma'lûm oldu. Velâkin derekâtda terakkî a'lâya değil, belki esfeledir. Onun için tabaka-i ulyâda usât-i mü'minîn olur ki onların azâbı ehaffdır. Ve dereke-i süflâda münâfikūn olur ki onların azâbı eskaldir. Ve cinnin mü'min ve kâfirinin ahvâli dahi inse kıyâs oluna. Zîrâ onların dahi kâfirleri nâra muazzebdir, fe-emmâ mü'minleri nerede müsâb ve müna'am olur, mechûldür. Ve ba'zı ehl-i keşf onu keşf ile bilmiş, velâkin setr eylemişdir. كما قال ابن عبّاسٍ رضي الله عنهما: أبهموا ما أبهم الله

---

1 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Erkeklere kazandıklarından bir pay, kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır." en-Nisâ, 4/32.

2 "Akılları kısadır, dinleri kısadır." Buhârî, Hayz 6, Küsûf 9, Zekât 44, Savm 41, Şehâdât 12; Müslim, Îmân 132; Ebû Dâvûd, Sünnet 15; Tirmizî, Îmân 6; İbn Mâce, Fiten 19.

وفَصِّلوا ما فصّل الله[1] Aceb netîcedir ki maârifde yed-i tûlâsı olanlar vâsıllardır.

[397b]

"Her neye baksan bir refâhiyet getirirsin."

كذا قيل لي في بعض الإشراقات[2]

Burada "refâhiyet"ten murâd vüs'at-i ilmdir. Ya'nî her neye nazar etsen ondan sana bir ilm-i vâsi' zuhûr eder. Zîrâ Allâh Teâlâ cemî'-i eyniyyâtı ve eşyâyı muhîtdır. قال تعالى: ﴿فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللهِ﴾[3] Ya'nî her ne tarafa tevliye-i vücûh etseniz Allâh Teâlâ'nın tecelliyâtı oradadır. Ya'nî sıfât-i cemâliyye ve celâliyyesiyle mütecellî olan zâtını orada müşâhede edersiniz. Şöyle ki mükâşif yanında O'nun zerrede zuhûru âfitâbda zuhûru gibidir. Ve bir mûrçede vücûdu bir fîlde vücûdu gibidir. Zîrâ tecellî-i zâtî-i ahadî birdir ki cemî'-i eşyâya münbasıt olmuşdur. Eğerçi taayyünât hasebiyle zuhûrda tefâvüt vardır. Ve bu tefarruk hakîkat-ı cem'iyyeti münâfî değildir. Nitekim cemî'-i evlâdda vâlidin sırrı birdir. Eğerçi suver-i evlâdda ihtilâf vardır.

Ma'deniyyâtda olan ihtilâf bunun fevkındedir. Zîrâ evlâd suverde muhtelif ise de nev'de birdir. Ma'deniyyât ise suver ve nev'in mecmû'unda muhtelifdir. Maa-hâzâ asılları birdir ki ma'den-i zehebdir. Pes, bir ma'denden bi-hasebi meşâribi'l-arz yedi aded ecsâd geldi ki bu yedinin a'lâsı zeheb ve ednâsı üsrüb, ya'nî kurşundur. Onun için üsrübün cevherinde altın bulunur. Pes, evvel ve âhir biribiri üzerine muntabık olur. Ve bundan ağrebdir ki bir şükûfe meselâ birkaç levni müştemildir ki sâkı yeşil ve kendi kırmızı ve batnında siyâhî ve zerdî olur ve alâ-hâzâ.

İmdi cemî'-i evlâd-ı Âdem Âdem'den teşa'ub etmiş iken kimi siyâh oldu -zencî ve habeşî gibi- ve kimi sürh oldu -Acem gibi- ve kimi esmer oldu -

---

1 Nitekim İbn Abbâs -radıyallâhu anhumâ- şöyle demiştir: Allâh'ın gizlediği şeyi sizde gizleyin, Allâh'ın açıkladığı şeyi siz de açıklayın.

2 İşrâk vakitlerinin birinde bana böyle denildi.

3 "Nereye dönerseniz Allâh'ın vechi oradadır." el-Bakara, 2/115.

Arab gibi- ve kimi asfar oldu -rûm gibi- ve alâ-hâzâ. Asbâğda elvân olduğu gibi bunların dahi elvânında asbâğ oldu ki bu cümlesi taayyünât-i hâriciyyelerine **[398ª]** dâirdir. Taayyün-i bâtınîleri ise bu asbâğdan ârîdir, belki onda levn yokdur. Belki onun levni لون الماء لون إنائه[1] kabîlindendir ki ârifîn hâl-i bâtını budur ki netîce-i ma'rifetdir. Pes, cehd eyle ki elvân içinde olasın, velâkin elvândan olmayasın. Ve bu sırra dâirdir ki insân-ı kâmil cemî'-i suvere dâhil olur, cemî'-i suver suvere dâhil olduğu gibi. Ve cümle-i mezâhib ile amel sûretini gösterir, maa-hâzâ hiçbiriyle mukayyed değildir. Onun için ona "nifâk-ı ekber" derler.

Ve mezheb dahi ikidir: Biri müctehidler mezhebidir ve biri de yetmiş üç milletin mezhebidir. Ve ba'zı ârifîn demişlerdir ki:

عقَد الخلائق في الإله عقائدا وأنا اعتقدت جميعَ ما اعتقدوا[2]

Ya'nî cemî'-i i'tikādât-i cüz'iyye i'tikād-ı küllîde dâhildir. Ve i'tikād-ı küllî ehli vech-i mutlakdan teveccüh eder. Onun için küfr lâzım gelmez. Zîrâ burada ilim ile amel müfterıkdır. Pes, i'tikādât-i cüz'iyye ehli halelden halâs olmadılar. Şol cihetten ki amellerini i'tikādlarına mutâbık kılıp takyîd etdiler. Kâmil ise kenîseyi bilir, fe-emmâ putperestlerle amelde müşterek olmaz. Belki ilimde cem' ve amelde fark ile amel eder.

İşte teşebbühden men' olunmak bu ma'nâya dâirdir. Zîrâ teşebbühde ilim ve amel müctemi' olur. Bu ise hatâdır. Ve ekser-i süllâk burada hatâ etdiler. Mağlûb olanların hâlleri hod dahi beterdir.

Ve teşebbüh de iki vechiledir ki biri halka teşebbühdür, yehûd ve nasârâ ve mecûs ve gayrılara ve ehl-i gaflete teşebbüh gibi ki şerîat-i mutahhara bundan nehy eyledi. Ve biri dahi Hakk'a teşebbühdür ki bu evvelkiden ziyâde menhîdir, أنا الحق[3] demek gibi. Pes, ibâdullâh hakîkat-i ubûdiyyetde birdir ve Ma'bûd dahi hakîkat-i ma'bûdiyyetde birdir. Bu cihetden ne ubûdiyyet ma'bûdiyyete ve ne hod ma'bûdiyyet ubûdiyyete tecâvüz etmez. Bu sebebden teşebbüh memnû'dur. Ve hadîsde gelir: إِذَا بُويعَ لخليفتين

---

1 Suyun rengi kabının rengidir.
2 Mahlûkāt İlâh'a farklı farklı inançlarla inandılar. Ben onların inandıklarının hepsinine inandım.
3 Ben Hakk'ım.

فاقتلوا الآخِر منهما[1] Ya'nî çünki ahîr sebeb-i ihtilâl oldu ve müzâheme-i hilâfet kıldı, maktûl olmak lâzım geldi.

Ey ârif, **[398b]** işte müzâhame-i ulûhiyyet ve rubûbiyyet edenin hâli budur. Zîrâ Allâh Teâlâ'nın hakkıyyetine akd olunup ma'bûdiyyete ihtisâsına edille ile livâ merfû' ve efrâd-ı âlem bi-tarîkı'l-mübâyaa onun tahtında kāim ve mansûb iken halkı halka da'vet eyleyip sebeb-i ihtilâl olmak bâis-i katl oldu. Zîrâ vâcib olan halkı vech-i mutlakdan Hakk'a da'vet etmekdir.

Bu cihetdendir ki kâmiller kerâmât-i kevniyyeye iltifât etmediler ve kendilerin setr edip sâir zuafâ ile aczde berâber göründüler. Zîrâ cihet-i kevniyyenin muktezâsı budur. Ve enbiyâdan mu'cizât sâdır olduğu şâri' oldukları cihetden te'yîd-i da'vet ve te'kîd-i teblîğ içindir. Evliyâ ise böyle değillerdir. Pes, onlara kerâmât-i ilmiyye kâfîdir. Ve kerâmât-i ilmiyye bir âyînedir ki ondan suver-i kerâmât-i kevniyye dahi görünür. Zîrâ o bundan as'abdır. Onun için her ehl-i kerâmet-i kevniyyede ilm-i billâh yokdur, olsa dahi zaîfdir. Zîrâ eğer ilm-i billâh olaydı kerâmet-i kevniyyeyi ihtiyâr etmezdi. Belki kusûr-i ma'rifet onu ol vartaya ilkā eyledi.

El-hâsıl çünki insân umûr-i akliyye ve ma'neviyyede kâmil ola -ki ism-i Bâtın'a râci'dir-, umûr-i hissiyyede dahi kâmil olur -ki ism-i Zâhir'e dâirdir-. Velâkin ma'bûduyla teeddüben emr-i zâhire müdâhele etmez. Zîrâ mefâsidi çokdur. Belki cemî'-i umûru Hakk'a tefvîz eder ve zahmeti ihtiyâr eyler. Zîrâ istitâr Melâmiyye tarîkıdır. Fe'fhem cidden.

Ve bu ma'nâdan bî-haber olanlar ism-i Zâhir'den zuhûra çalışırlar. Neam, zuhûr dedikleri ma'nâ tarîkı üzerine olıcak zarar vermez. Ve tarîkı üzerine olmak kerâmât-i kevniyyeden gayrı vechiledir. Câh gibi ki kabûl inde'n-nâsdır. Pes, mutlak kabûl ile ism-i Zâhir yerin bulur, gayrı vechile zuhûra hâcet kalmaz. Ve bu ma'nâya dâirdir şol kelâm ki gelir: آخِر ما يخرج من رؤس الصّدّيقين حبّ الجاه. أي آخر ما يظهر[2] Pes, bu makūle hubb-i câh mertebe-i sıddîkıyyeti münâfî değildir. Zîrâ Hakk'ın ism-i Zâhir'iyle bi-lâhalel kıyâmdır.

---

1 "İki halîfeye bey'at edildiğinde ikisinden sonradan bey'at edileni öldürünüz." Müslim, İmâre 61.

2 "Sıddîkların başından/gönlünden en son çıkan şey makām sevgisidir." Yâni en son zuhûr eden şey.

Ve bu âhiriyyetden netîce-i hâl mefhûm oldu ve كنتُ كنزاً مخفيّا فأحببت أن أُعرفَ فخلقت الخلق لأُعرفَ[1] sırrı zuhûra geldi. Aceb zuhûr ki cemî'-i eşyâ ve esmânın hakāikı ondadır. Onun için ism-i Zâhir ve Bâtın ümmehât-i esmâdandır. Eğer zâhir dilersen üç yüz altmış bin âlem-i seyrânîyi seyr eyle. Ve eğer bâtın dilersen keşef (kaplumbağa) gibi ser-i keşfi ceyb-i hafâ ve butûn ve gayba çek ve âlem-i noktaya dâhil ol ve kendini âlem-i zuhûr ve şehâdetden nihân kıl. وخَلِّ الدّيار وما فيها لأهليها[2] ile amel eyle. İşte sana iki türlü netîce budur ki biri nüzûlen ve biri urûcendir.

والله الموفّق للعلوم والأعمال وهو النّتيجة والمآل.[3]

أَعْمَالُنَا أَمْوَالُنَا[4]

Ya'nî bizim amellerimiz ağniyânın mâlları gibidir ki ağniyâya mâllarından zekât ve sadaka ihrâcı lâzım geldiği gibi a'mâl-i fukarâdan dahi hibât ve teberruât lâzım geldi. Zîrâ nefs-i vücûdda imsâk olmayıcak semerât-i vücûdda adem-i imsâk bi-tarîkı'l-evlâdır. Belki ba'zı evliyâ vardır ki onlara "müflisûn" derler. Şol ma'nâdan ki kendi nefsleri için a'mâl alıkomazlar, belki fazl-ı Hakk'a istinâd ederler. Nitekim abd-i mahz olanların şânları budur. Yâ'nî, abd-i mahz olan ücret kaydında olmaz, belki hizmeti bi-hükmi'l-ubûdiyyedir. قال تعالى: ﴿وَاعْبُدُوا اللهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً﴾[5] Ya'nî i'zâm ve iclâl-i ilâhî için ibâdet, belki ubûdiyyet, belki ubûdet ediniz ve hizmetinize ağrâz-ı zâhire ve bâtına halt etmeyiniz. Ağrâz-ı zâhireden murâd derecât-i cinân ve ağrâz-ı bâtıneden murâd ulûm ve irfândır. Pes, abd-i mahz her levnden sâdedir. Onun için kendi nefsi sadedinde değildir, belki hemân Mevlâ'sı hizmetindedir. Aceb tarîk-ı sa'bdır ki değme bir sâlik ona sülûk etmemişdir.

---

1 "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi sevdim ve bilinmek için mahlûkātı yarattım." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 121.

2 Beldeleri ve onlarda olanları ehline bırak.

3 İlimlere ve amellere muvaffak kılan ancak Allah'tır. Netîce ve sonuç O'dur.

4 Amellerimiz mallarımızdır.

5 Allah Teâlâ buyurdu: "Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın." en-Nisâ, 4/36.

Ve makāle-i mezkûre, ya'nî [1]أَعْمَالُنَا أَمْوَالُنَا'da bir işâret dahi budur ki ağniyâ emvâle i'timâd etdiği, zuafâ-i süllâk a'mâl ve ahvâle istinâd ederler. Maa-hâzâ fenâ fillâh gerekdir. Velâkin fenâ dâire-i ahîrenin hükmüdür. Zuafâ ise henüz dâire-i ûlâya vusûle sâîlerdir ki makām-ı kurbdur. Ve ona "kābe kavseyn" dahi derler.

İşte hâric ile dâhil-i dâirenin farkı olduğu gibi dâhil ile kurbun ve aynın dahi farkları vardır. **[399b]** Zîrâ makām-ı kurba gelince dâire-i a'mâl ve ba'dehû dâire-i ahvâl ve ba'dehû dâire-i fenâ-i küllî ve ba'de'l-avd makāmât-i hakkāniyyedir. Zîrâ urûcu i'tibârı kemâl-i insânî ve nüzûlü i'tibârı kemâl-i ilâhîdir. Velâkin fehminde bile suûbet vardır, fe-keyfe ki hâli ile mütehakkık olmak? Nitekim bu mebhas nice kerre takrîr olunmuş ve netîcesi bilinmişdir. [2]والله الظّاهر في الباطن والظّاهر

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللهِ الْإِسْلَامُ﴾[3]

Bu âyet-i şerîfede "İslâm ve îmân vâhiddir" diyenlerin kavllerini te'yîd vardır. Zîrâ İslâm fi'l-hakîka teslîmdir. Ve teslîmin kemâli bâtında îmân ve inkıyâd ve zâhirde ahkâm-ı şer'iyyeye istinâd ile olur. Ve bâtının inkıyâdı asl-ı şecere gibidir ki asl dürüst ve sağ olıcak furû' dahi ona göre olur. Ve hiç mü'min yokdur ki sâde îmân ile kemâl bula, belki şuab-i îmân ile dahi amele muhtâcdır. Pes, îmân asl-ı şecere ve şuab-i îmân fer'-i şeceredir. Ve şecerenin şecere olduğu bu ikisinin mecmû'uyladır. Pes, îmânın dahi îmân-ı kâmil olduğu şuabı iledir. Ve her kimde ki şuab olmaya, onun hâli da'vâdır. Ve her kimde ki îmân olmaya onun hâli nifâkdır. Ve nifâk küfr-i ekberdir. Ve küfr-i ekberin derekesi cümleden esfeldir.

El-hâsıl makām-ı teslîm iki hâli bile câmi'dir ki îmân ve şuab-i îmândır. Ve bu mertebe Hazret-i İbrâhîm'in -aleyhi's-selâm- mertebesidir ki [4]﴿أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ dedi ve kavlini hâli ile tatbîk eyledi. Onun için

---

1 Amellerimiz mallarımızdır.
2 Bâtında ve zâhirde zâhir olan ancak Allah'tır.
3 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu: "Allah katında dîn İslâm'dır." Âl-i İmrân, 3/19.
4 "Âlemlerin Rabbi'ne teslîm oldum." el-Bakara, 2/131.

nâr-ı Nemrûd'a tarh olundukda ceza' etmedi ve Cibrîl'in iânetine dahi iltifât eylemedi. Belki bâtınını her nakşdan sâde kıldı. Ve "millet-i İbrâhîm" dedikleri bu teslîmdir ki ümmet-i merhûme ona ittibâ' ile me'mûrdur. قال تعالى: ﴿فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفاً﴾[1]

Ve âyet-i mezkûreden, ya'nî [2]﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللهِ الْإِسْلاَمُ﴾ ıtlâkından fehm olunur ki ma'nâ-yı İslâm ve teslîm kadîmdir. Eğerçi ıtlâkı hâdisdir ki Hazret-i İbrâhîm'dendir. قال تعالى: ﴿هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ﴾[3] Ve emr-i teslîm ziyâde suûbetli olmakla enbiyâ ve havâss-ı ümmet onunla mütehakkık olup [4]هؤلاء عبادي حقّاً hizbinden oldular ve sâirler ol câddeden münharif olup [5]هؤلاء عبادي كذباً zümresine duhûl **[400ª]** buldular.

Ve bu makāmda [6]﴿دِيناً قِيَماً مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ﴾ denildi. Ve İbrâhîm'de bu ma'nâ ber-vech-i ekmel olmakla cedd-i Nebevî kılındı, tâ ki [7]الولد سرّ أبيه zuhûr eyleye. Onun için buyurdu: [8]ما أوذي نبيّ مثل ما أوذيتُ buyurdu. Ya'nî makām-ı teslîmde kemâlini gösterdi. Onun için kâmiller dediler ki: Beynehû ve beynallâh ahsenü'l-ahlâk rızâ ve teslîm ve beynehû ve beyne'n-nâs sehâ ve hüsn-i hulukdur ki bu dört sıfat Cenâb-ı Mustafâ'da -sallallâhu aleyhi ve sellem- ale'l-vechi'l-ekmel idi. Pes, ümmetin müstakîm olanları ona tâbi' oldular. Bu cihetden hiçbir sâlik-i hakîkî yokdur ki zamânında kavminin yüzünden renc ve teab çekmeye ve envâ'-ı belâ ile hamîr olmaya. Zîrâ belâ onun hamîr-i mâyesinin milhi gibidir ki lezzet milhden gelir.

Ve bu makām hakîkati üzerine ma'lûm olsa [9]﴿لَا شَرْقِيَّةٌ وَلَا غَرْبِيَّةٌ﴾ sırrı dahi zâhir olur. Tefekkür eyle ki Allâh Teâlâ cevâhir içinden yâkūtu ihtiyâr

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "O halde hakka yönelmiş (hanîf) olan İbrâhîm'in dînine uyun." Âl-i İmrân, 3/95.

2 "Allah katında dîn İslâm'dır." Âl-i İmrân, 3/19.

3 Allah Teâlâ buyurdu ki: O sizi "müslümanlar" diye isimlendirdi. el-Hac, 22/78.

4 "Bunlar benim gerçek kullarımdır." Cüneyd-i Bağdâdî'den nakledildiğine göre bu söz Seriy Sakatî'ye rüyasında Allah tarafından söylenmiştir. bk. İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, Kahire 2000, I, 501-502.

5 Bunlar yalandan benim kullarımdır.

6 "...dosdoğru dîne, İbrâhîm'in dînine" el-En'âm, 6/161.

7 Çocuk babasının sırrıdır.

8 "Bana yapılan eziyet hiçbir peygambere yapılmadı." bk. Tirmizî, Kıyâmet 34; İbn Mâce, Mukaddime 11.

9 "Ne doğuya ne batıya âit." en-Nûr, 24/35.

eyledi. Zîrâ yâkūt-i ahmer dürre-i beyzâ gibi değildir. Belki nûr ve zulmetin mecmû'unu hâvîdir, insân-ı kâmil gibi cemâl ve celâli câmi'dir. Pes, insânın besâtatı cânibi dürre-i beyzâ ve terkîbi tarafı yâkūte-i hamrâdır. Bu ma'nâdan yâkūt muhtâr ve netîce-i cevâhirdir.

كُلُّ مَا فِي الْكَوْنِ غَرِيبٌ[1]

Kevn bi'l-fi'l vücûd-i hâricîdir. İmkân onun sıfatıdır, vücûb vâcibin sıfatı olduğu gibi. Ve mümkin mesbûk bi'l-ademdir. Ve vücûd-i hâricî onu ma'dûm olmakdan ihrâc etmez. Zîrâ vücûdu zâtî olmayan nesne vücûdu bi'z-zât olana muhtâcdır. Pes, vücûd bi'z-zâtdan dâimâ istifâde-i vücûd etmektedir ki vücûd ile adem arasında dâirdir. Çünki ona "kevn" denildi, lâ-cerem garîb oldu. Zîrâ ezelde kevn yok idi. Kevne sonradan geldi, lâ-cerem hâline "gurbet" denildi. Ve vatana erse dahi bu gurbetden halâs olmadı. Zîrâ sıfat-i imkân dünyâ ve âhiretde bâkîdir ve âyîne-i Hak'dır. Zîrâ şey' nefsini nefsinde müşâhede etmekden âyînede müşâhede etmek eclâdır. Ve şol ki hadîsde gelir: كُنْ في الدّنيا كأنّك غريب[2] Ya'nî edât-i teşbîh ile îrâd olundu. Zîrâ **[400[b]]** Hak ona vâsıldır ve kevn ârızdır. Fe-emmâ o Hakk'a vâsıl ise dahi kevn hicâbındadır. Bu sebebden ebedî garîbdir. Ya'nî hem vatandadır ki الآن على ما عليه كان[3]'dır ve hem garîbdir ki vücûd-i kevnîden halâs olmaz.

Ve "Her nesne aslına rucû' eder" dedikleri min-vechindir, yoksa min-külli'l-vücûh değildir ve illâ hâdis bi'l-külliyye ma'dûm olmak lâzım gelir. Mertebe-i rûh ise berzahdır, sırr ile kalb ve kāleb arasında. Ve rûh gerçi âlem-i emrdendir ki cânib-i vücûba nazırdır, velâkin min-vechin âlem-i halkdandır ki cânib-i imkâna râci'dir. Pes, insân bu iki emrin miyânında dâirdir. Ve bi'l-külliyye âlem-i vücûbdan olmağa imkân yokdur ve illâ tecellî-i vücûd bâtıl olmak lâzım gelir. Tecellî ise bâkîdir, eğerçi atvâr-ı muhtelifede devr eder.

---

1 Kevnde bulunan her şey garîbdir.

2 "Dünyâda garîb gibi ol." Buhârî, Rikâk 3; Tirmizî, Zühd 25; İbn Mâce, Zühd 3.

3 Şimdi daha önce olduğu hâl üzeredir.

Pes, "Abd fânîdir" dedikleri âlem-i fenâya göredir ki mertebe-i ubûdiyyetdir. Ve "bâkîdir" dedikleri ubûdiyyetinden kat'-ı nazardır. Onun için dünyâda sırrıyla bâkî ve âhiretde vücûduyla bâkîdir. Ve dünyâda vücûd zıllü'z-zılldir ve âhiretde zıllü'l-Hak'dır. Ve vâcid-i muhakkık indinde eşyâ dünyâ ve âhiretde aynü'l-Hak'dır. Velâkin mezâlik-ı akdâmdandır ki ne ma'nâ üzerine olduğun yine muhakkıklar bilirler. Zâhir-i hâle nazar edip taarruz etmemek gerekdir.

Ve bu hod ma'lûmdur ki dâreynde kemâl birdir. Ancak âhiretde letâfet-i zâyide vardır. Onun için dünyâda temessül ve tahavvül kıllet üzerinedir. Âhiret ise âlem-i tahavvüldür ki her ne türlü sûrete dilerlerse girerler. Bu ise sıfat-i Hak'dır. Nitekim mahşerde olan hadîs-i tahavvülden ve sâir tecelliyât-i muhtelifeden ma'lûmdur. Pes, insân min-vechin zıll ve min-vechin mazlûldür. Velâkin vücûdunda hangi taraf râcih ise ona göre i'tibâr olunur. Ve cemî'-i eşyâ insân-ı kâmilin sâyesi gibidir ki onun suver-i cüz'iyyesidir, sâye mazlûlün sûreti olduğu gibi. Ve bu makām bahs-i amîk götürmez. Zîrâ herkes netîcesin fehm etmekden âcizdir. Onun için ya inkâra veyâ ilhâda düşer.

[401ª]

Ba'de'l-işrâk vârid olan beyt-i Türkî'dir:

Sende Hakkî şîve-i hünkâr var
Sözlerin kānûn olur hünkâr-vâr

Hünkâr, aslında "hudâvendigâr"dır, sâhib ve mâlik ma'nâsına. Selâtıyne a'lâm-ı gālibeden olmuşdur. Pes, hünkâr lafzı galat-ı meşhûr kabîlindedir. İkinci "vâr" edât-i teşbîhdir. Bu cihetden evvelki ile miyânlarında tecnîs-i tâmm vardır. Ya'nî pâdişâhânın kelimâtı kānûn olduğu gibi kelimât-i Hakkî dahi kānûn olup kalır. Velâkin avâmmın kānûnu avâmm ve havâssın kānûnu havâss arasındadır. Zîrâ her lisânın bir sâhibi vardır. Ve mülûk-i sûriyye sûretde suver-i eşyâ ile ve mülûk-i hakîkıyye hakîkatde hakāik-ı esmâ ile saltanat sürerler. Zîrâ esmâ onlara huddâmdır, eşyâ mülûke huddâm olduğu gibi. Pes, miyânda fark ne kadar olduğu fehm oluna.

Suâl olunursa ki: Her asrda halîfe ne ma'nâdan ma'sûm olmadı, tâ ki halk müsterîh olalar? Cevâb budur ki: Hükm-i gālib dünyâda avâmmındır, tâ ki avâmm ve havâss onlarla mahall-i imtihânda olalar. Zîrâ meşârib muhtelife ve mezâhir-i celâl ve kahr gālibdir. Pes, halk müsterîh olmağa isti'dâda râci'dir. Çünki isti'dâd olmaya lutf kahra mübeddel olur ve fazl yüzü adle tahavvül bulur. Ve hilâfet isnâ-aşere mahsûsdur ki kimi gitdi ve kimi gelecekdir. Bâkî kimi hilâfete karîbdir ki ekall-i kalîldir. Ve kimi saltanata dâirdir ki ekser-i kesîrdir. Ve ona melik-i adûd derler. Nitekim hadîsde vârid olmuşdur. Ve mülk-i vücûdda -ya'nî enfüsde- hilâfet âfâkda olandan ekserdir. Zîrâ her asrda aktâb vardır ki fi'l-hakîka hulefâ ve medâr-ı bekā-i vücûddur. Ve bunların istimrârı istimrâr-ı saltanat gibidir ki muktezâ-yı hikmet-i teselsüldür, tâ ki sûret ve ma'nâ-yı âlem onlarla münhafız ve halelden mahfûz ola.

[401[b]] Ve ulemâ-i rüsûmun ki bu husûsda akvâl-i muhtelifesi vardır, ma'mûlün-bih değildir. Zîrâ netâic-i efkâr ve semerât-i ukūl-i kāsıradır. Ve âlem-i hakîkat onların efkâr ve ukūlüne güncâyiş bulmakdan âlîdir.

إنّما يضربون حديداً بارداً. رحم الله امرأً عرف قدره ولم يتعدّ طوره، وغضب الله على امرئ لم يعرف حدّه فتعدّى طوره، فصُنْ نفسك عن التّعدّي وإلاّ فأنت الظّالم المتعدّي.[1]

"Ârif geç gelir ve tez gider."

Ya'nî insân ârif-i billâh olunca ve vasl-ı ilâhî bulunca yetmiş bin perdeyi harka muhtâcdır. Onun için ömrü altmış ile yetmiş arasında olur, tâ ki sûret-i bekā ma'nâ-yı fenâya remz ola. Ve ba'de'l-kemâl çok eğlenmeyip gider. Zîrâ hayât-i bâkıye ehlidir ki hayât-i fâniyeye zarûreti yokdur. Ve bir dahi devr-i kamer sırrı üzerinedir ki serîu's-seyr ve'l-murûrdur. Ve bir dahi mazhar-ı tecellî-i berkîdir ki serîu'l-intıbâkdır. Ve bir dahi erbâb-ı isti'dâdın

---

[1] Onlar sâdece soğuk demir dövüyorlar. Kendi değerini bilen ve kendi sınırını aşmayan kimseye Allah rahmet eder. Kendi haddini bilmeyen, kendi sınırını da aşan kimseye de gazab eder. Şu halde nefsini haddi aşmaktan koru, yoksa sen haddi aşan bir zâlim olursun.

hilâfete intizârıdır. Zîrâ hilâfet teâkub üzerinedir. Ve bir dahi kadri bilinmez ve şükrü olunmaz ni'met-i celîledir. Bu sebebden zevâli serî' olur. Ni'met ise şükr ile bâkîdir. Ve şükr olunmak dursun, belki küfrân fevka'l-gāyedir. Nitekim erbâb-ı inkârdan müşâhede olunur.

"**Câhil tez gelir ve geç gider.**"

Zîrâ bir akçelik toprakdan çanak gibidir ki bir günde birkaçı düzülür ve gılzatı hasebiyle bir zamân dayanır. Câm-ı zücâcî ise tez münkesir olur. Zîrâ letâfet-i zâyidesi vardır. Ve câhilin zuhûru, ya'nî merâtib-i dünyeviyyeden bir mertebede husûlü dahi serî'dir. Zîrâ dünyâ indallâh hordur. Pes, yine zelîl olanlara verilir ve dîger kes gibi yaşayıp gider. Zîrâ ﴿إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْماً﴾[1] mazmûnu üzerine cârîdir. Zîr[â] dahi câhilin yüzünden ârife imtihân vardır. İmtihân üzerine mebnî olan terakkî ise tedrîcîdir. Pes, ârife ma'nâda terakkî verilir ki [2]﴿أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ﴾ makūlesidir. Ve câhile sûretde terakkî verilir ki istidrâca dâirdir. Pes, ikisinin netîcesi bundan nümâyân ve ıyân **[402ª]** olur.

Ve bundan fehm olunur ki câhil fi'l-hakîka ârife velâ ve ârif câhile belâdır, yoksa zâhirden fehm olunduğu gibi değildir. Ya'nî câhil ezâ ve cefâsıyla ârifin merâtib-i velâyetde derece-i ulyâya vusûlüne sebebdir. Ve câhil dahi ârifin yüzünden bir belâya uğramışdır, menâzil-i gavâyetde dereke-i süflâya vukū'una bâis olmuşdur. İşte celâl içinde nûr-i cemâl ve cemâl içinde sırr-ı celâl budur.

İmdi ârif zehr içerse dahi ona şeker şerbetidir ve câhil şeker şerbeti içerse de yine ona zehrdir. Velâkin [3]إنّما العبرة بالخواتيم mûcebince netîcesi sonra zuhûr eder. كما قال تعالى: ﴿فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾[4] Ya'nî burada tenbie ve ihbârdan murâd, her ameli sûret-i lâyıkası üzerine ibrâzdır, eğer hayr ve eğer şerr.

---

1 "Onlara ancak günâhlarını artırmaları için mühlet veriyoruz." Âl-i İmrân, 3/178.
2 "Kökü sâbit ve dalları semâda" İbrâhîm, 14/24.
3 "Ancak netîcelere i'tibâr edilir." bk. Buhârî, Kader 5, Rikāk 33; Tirmizî, Kader 4.
4 Nitekim Allah Teâlâ buyurdu ki: "Yapmakta olduklarınızı size haber veririz." Yûnus, 10/23.

Pes, hasenât suver-i hasenede ve seyyiât dahi suver-i seyyiede ızhâr olunur. Ve a'mâlin a'râz olması tecsîmine mâni' değildir. Hattâ demişlerdir ki: Mahşerde vezn olunan ya suhuf-i a'mâl veyâ a'mâl-i mücessededir. Nazar eyle âlem-i ervâh-ı basîtdan ne vechile maânî-i mücerrede âlem-i misâle tenezzül edip orada terekküb ve temessül eder ve bu âlem-i cismânîde vâkı' olacak nesnenin suveri orada zâhir olur. Meselâ leben görünür ki ilm-i fıtratdır. Ve kubbe zâhir olur ki İslâm'dır. Ve kayd temessül eder ki İslâm üzerine sebâtdır. Ve asel ve semn görünür ki Kur'ân'dır. Ve şem'-i kâfûrî görünür ki nûr-i îmândır. Ve mescid tasavvur eder ki sûret-i kalbdir. Ve mushaf def' olunur ki hükm-i ilâhî ve hakāik-ı nâ-mütenâhîdir. Ve sultân rûh ve cünûd kuvâ-yı vücûddur. Ve şeyh mertebe-i ma'rifetdir. Ve Cenâb-ı Risâlet -sallallâhu aleyhi ve sellem- ya şerîat veyâ hakîkatdir ve alâ-hâzâ.

İnsânda olan kuvvet-i hayâliyye bu temessülâtı ihsâs ve kuvvet-i akliyye onları idrâk ve te'vîlde mahalline ircâ' içindir. Pes, her mevtına göre bir nev'-i idrâk vardır. Hattâ ba'de'l-intikāl berzahda dahi idrâk vardır. Ve bu berzah beyne'd-dünyâ ve'l-âhire olan berzahdır. Ve zikr olunan âlem-i misâl beyne'l-ervâh ve'l-ecsâm olan berzahdır. قال تعالى: ﴿بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ﴾[1]

[402b]

اَلأَزْهَارُ بِمَنْزِلَةِ تَجَلِّي النَّهَارِ[2]

Ya'nî şükûfeler ki her birinde bir râyiha-i tayyibe vardır, esmâ-i ilâhiyye sûretidir ki her birinde bir nev'-i hakîkat vardır ki ol hakîkat ona hoş-bû gibidir. Ve bunların cümlesi tecellî-i nehârî-i sıfâtîdir, yoksa tecellî-i leylî-i zâtî değildir. Şol cihetden ki leyl-i zât fenâ-i sırfa işâret ve remzdir ki onda zuhûr-i esmâ olmaz, belki zâtın kendinin kendine zuhûru olur.

Pes, tecellîden murâd şemsin işrâkıdır ki eşyâ onunla mahsüs olur ve eşyâyı ihsâsdan esmâyı dahi idrâk etmek lâzım gelir. Pes, zâtın tecelliyât ile inkişâfı şemsin advâ' ile intişârı gibidir. Ve hakāik-ı ma'dûme leylde

---

1 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Aralarında bir engel vardır, birbirine karışmazlar." er-Rahmân, 55/20.

2 Çiçekler gündüz tecellîsi yerindedir.

mestûre olan eşyâ gibidir ve bu eşyâyı gören insândır. Velâkin insân halîfe-i Hak'dır. Pes, onun basarı dahi halîfe-i basar-ı Hak'dır. Bu cihetden eşyâyı gören Hak'dır, ya'nî zâtdır ki esmâsını müşâhede eder. Sultân-ı a'zam gibi ki merâtibini seyr eyler. Bu ma'nâdan her ism-i zâtî-i küllî bir mertebedir ki tahtında esmâ-i kesîre-i fer'iyyesi vardır. Meselâ emîru'l-ümerâ' ki başka cünûd ve reâyâsı vardır ve ol cünûd onun havâss-ı esmâsı ve reâyâ avâmm-ı esmâsıdır. Ve her bir vücûd bir zuhûrdur, velâkin esmâda ihtilâf bulunmakla teshîrden hâlî değildir ki ba'zısı ba'zısına müsahhar ve mağlûbdur. Zîrâ bu ma'nâ olmasa âlem isti'dâdda yek-pâre olmak lâzım gelip ihde'l-kabzateyn eşell ve muattal olmak iktizâ ederdi.

Pes, [1]﴿بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ﴾ vefkınce atâ-i ilâhî memdûd olup tecelliyâtı mü'min ve kâfire sârî ve emri mutî' ve fâsıka cârî olup kimi nûrî ve kimi nârî oldu ve hükm-i cemâl ve celâl yerli yerin buldu. [2]﴿وَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ﴾ **[403ª]** Ya'nî gınâ-yı zâtîsi var iken tecelliyâtı hasebiyle elsine-i esmâdan mahmûddur. Pes, Mahmûd ism-i memdûh oldu. Onun için "Muhammed" denildi. Ya'nî Mahmûd'u Muhammed'in mübâlağasında ihfâ etdi. Bu cihetden her kim Muhammed'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- hamd etdiyse Mahmûd'a hamd eyledi. Zîrâ Mahmûd'un zuhûru onunladır. Onun için yedine livâü'l-hamd verdi, tâ ki hâmid olanlar onun tahtına cem' olalar ve Mahmûd'u Muhammed'de bulalar.

Onun için ol livâ ol üç satrı müştemil oldu ki biri besmeledir ki âyet-i rahmetdir. Ve Muhammed rahmet-i külliyye-i Hak'dır. Onun için rahmet ile irsâl olundu ve bâb-ı rahmet onunla mekşûf oldu. Ve evvel-i âlem rahmet olduğu gibi âhir-i âlem dahi rahmet oldu ve miyânda olan gazab onun sebebiyle mürtefi' oldu, meğer ki münkir-i rahmet ola. Bu sûretde münkire rahmet olmaz. Zîrâ kābiliyyeti yokdur, memrûrü'l-mizâcın şerbet-i asele kābiliyyeti olmadığı gibi.

Ve üç satrın biri dahi [3]﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ Zîrâ bâb-ı hamd Muhammed'le açıldı. Onun için "Ahmed" denildi ki kesîru'l-hamddir. Zîrâ

---

1 "Bilâkis O'nun elleri açıktır." el-Mâide, 5/64.
2 "Sınırsız zengin ve hamde lâyık olan O'dur." Fâtır, 35/15.
3 "Hamd, âlemlerin Rabbi Allâh'a mahsustur." el-Fâtiha, 1/2.

cemî'-i avâlim onun lisânıdır. Zîrâ onun ismi rabbü'l-esmâdır ki cemî'-i eşyâ onun taht-ı terbiyesindedir.

Pes, bundan [1]﴿وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ﴾ sırrı mekşûf oldu. Zîrâ tesbîh tenzîh-i zâtdır ki [2]﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ mertebesidir. Ve Hak Teâlâ'nın misli ve mislinin misli yokdur ki taayyün-i evveldir ki hakîkat-i Muhammedîyye'dir. Ve ol hakîkat cemî'-i esmânın külliyyetidir. Ve tahmîd, mertebe-i zuhûrâtda olan kemâlâta işâretdir. Onun için her kemâle işâret eyledi. Zîrâ kendi kemâli idi. Ve kişi kendi kemâli ne idiğin bilmemek olmaz.

İşte bu takrîrden Muhammed'de olan tenzîh ve tahmîdi bildin. Ya'nî tenzîh ve tahmîd-i kevnîden tenzîh ve tahmîd-i ilâhîye intikāl eyledin. Ve ikilik bir oldu ve cemî'-i eşyâ bin yüzden bir yüzden göründü. Ve her yerde Allâh ve Muhammed olduğu zuhûr buldu. Ve Hak ve Hakkî ve fazl ve Fazlî (Seyyid Fazlî-i İlâhî) nedir bilindi. Velâkin ehl-i Hak ve ehl-i fazl gerekdir ki Hakk'ı ve fazlını fehm ede ve ikrâr-ı tâmm yoluna gide.

[403b] Ve üç satrın biri dahi kelime-i tevhîddir ki لا إله إلاّ الله محمّد رسول الله Ya'nî "Lâ ilâhe illallâh" kelime-i Muhammedî ve "Muhammedü'r-rasûlullâh" kelime-i ilâhîdir. Pes, "Muhammedü'r-rasûlullâh" diyen sen değilsin, belki Hak'dır. [3]﴿وَكَفَى بِاللهِ شَهِيداً مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ﴾ قال تعالى: Ve kezâlik "Lâ ilâhe illallâh" diyen sen değilsin, belki Muhammed'dir. Bu cihetden senin lisânın Muhammed lisânı ve Muhammed'in lisânı Hak lisânıdır ki cemî'-i eşyâ Hakk'ı Hak ile tevhîd ederler. Ve bu asrda bu sırr-ı ilâhî mestûr olmakla Hakkî ızhâr-ı Hak için Muhammed yerine geldi ve halîfe-i Hak oldu. Ve şekl-i âleme bu tevhîdin yüzünden netîce verdi. فرحمة الله عليه وعلى من حضر لديه وعلى من انتسب واعتزى إليه[4]

---

1 "O'nu övgü ile tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur." el-İsrâ, 17/44.
2 "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." eş-Şûrâ, 42/11.
3 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Şâhid olarak Allah yeter. Muhammed Allâh'ın elçisidir." el-Fetih, 48/28-29.
4 Allâh'ın rahmeti ona, onun yanında bulunanlara, ona intisâb edenlere ve ona mensûb olanlara olsun.

هَذِهِ أَوْرَاقٌ، مَنْ قَرَأَهَا فَهُوَ رَاقٍ[1]

Ya'nî bu evrâk-ı hakîkat ve mecelle-i hikmet şol evrâkdır ki ona i'tikād edip okuyan derecât-i âliyeye râkî ve sâiddir. Zîrâ her sahîfesi bir nev'-i hikmeti müştemil, belki her satrı bir türlü hakîkati hâvîdir ki ehl-i kırâet -ya'nî fehm-i anillâh ehline- onda fevâid-i celîle vardır ki her fâyidesi nerdübân-i hakîkate bir pâyedir. Pes, kırâetden murâd mücerred kırâet değildir, belki fehm ve zevk ile olan kırâetdir, tâ ki من استوى يوماه فهو مغبون[2] vartasından halâs ola ve ma'rifetde terakkî bula. Ve burada "râkî" efsûn edici ma'nâsına dahi olur. Ya'nî bir kimse bu evrâkın hikem ve hakāikı ile nefes verip kulûb-i merdâya efsûn eylese maraz-ı amâ ve cehlden onu tahlîs eder, gerek okuyup kendi nefsi üzerine üfürsün ve gerek gayr üzerine nefh etsin. Zîrâ bunda sırr-ı Fâtiha vardır ki ol sırrı Seyyid Fazlî-i İlâhî *Tefsîr-i Fâtiha*'dan Hakkî'ya nefh etmişdir. İşte sözünde sırr-ı Fâtiha olduğu ve ol Fâtiha ile hastalar şifâ bulduğu budur.

Ve Kitâbullâh'dan ecr almak sevâb bulmakdır. Ve ârifin sevâbı ehl-i müşâhede **[404ª]** olmakdır. Ve bu makāma işâretdir şol hadîs-i şerîf ki gelir: إنّ أحقّ ما أخذتم عليه أجراً كتاب الله[3] Zîrâ ârifin ücreti müşâhededir ve illâ Kitâbullâh'da ücret olmaz. Zîrâ hizmet Hakka'dır. Ve abd-i hâdim için Mevlâ'dan gayrı ücret olmaz.

Ve bu makāmdan demişlerdir ki: Her emr-i rûhânî ile kulûb ve ervâha muâlece dürüst olduğu gibi tabâi' ve ecsâda dahi sahîhdir. Zîrâ tabâi' ve ecsâd, kulûb ve ervâha tâbi'dir. Pes, onun ki kulûb ve ervâha te'sîri vardır, tabâi' ve ecsâda dahi vardır. Buradandır ki su üzerine okuyup nefh ederler ve hastalara içirirler. Zîrâ nefes sârîdir. Ve ba'zı havâss ta'lîk ederler. Zîrâ ol rüsûmun sırrı rüsûm ve nukūş ile dâirdir. Onu resm eden müşâhede üzerine resm edicek eğer muallakātdan ise muallak olan yerde eseri zuhûr eder. Ve resmin memdûh olmadığı bî-rûh olmakdan gelir.

---

1 Bunlar öyle yapraklardır ki onları okuyan yükselir.

2 "İki günü eşit olan aldanmıştır." bk. Deylemî, *el-Firdevs*, III, 611. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 208. Bu sözü Hasan-ı Basrî'nin rüyada Hz. Peygamber'den işittiği de belirtilmiştir. bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 35.

3 "Karşılığında ecir/ücret almaya en müstehak olduğunuz şey Allâh'ın kitâbıdır." Buhârî, Tıb 34.

Buradan demişlerdir ki: İsm-i asğar yokdur, belki her isim a'zamdır ve her a'zam sırr-ı müsemmâ ile dâirdir. Ve ismin lafzî olduğu lisândan gelir. Ve lisândan kat'-ı nazar isimde lafz ve mecâz olmaz. Ve kalem dahi böyledir. Ya'nî lisân ve kalem makām-ı hakîkate îmâ' içindir. Ve cümle-i avâlim ayn-ı hakāik iken yine sûret yüzünden remzden hâlî değildir. Pes, kendi kendine remz eder iki yüzden ki biri sûret ve biri hakîkat yüzüdür. Ya'nî sûret hakîkate remz etdiği gibi -ki mertebe-i basardır- hakîkat dahi sûrete remz eder -ki mertebe-i basîretdir-. İşte [1] ما رأيتُ شيئاً إلاّ ورأيتُ الله قبله diyen ârifin murâdı budur.

El-hâsıl her hakîkat bir sûreti istid'â etmişdir ki ol sûret onun kālebidir. Maa-hâzâ hulûlü yokdur, belki ol sûret onun zıllidir. Ve bundan âlemin zıll olduğu ve zıll içinde hakîkat bulunduğu ma'lûm oldu. Ve bundandır ki "Zıll ayn-ı mazlûldür" derler, ya'nî mertebesine. Onun için Ravza-i Rasûl -sallallâhu aleyhi ve sellem- cennetir, velâkin mevtınına göre zuhûr etmişdir. Ve mevtın-ı âhiret ne sûret iktizâ ederse orada ol sûret üzerine zuhûr etse gerekdir. Ve insân-ı kâmil dahi Hak'dır, velâkin mevtın-ı dünyâ hasebiyle zâhiri sûret-i beşeriyyede halk ve bâtını sûret-i ilâhiyyede Hak'dır. Velâkin bu mevtının sûreti böyle olur ki **[404b]** bundan gayrı sûrete tahammülü yokdur. Mevtın-ı âhiretde gayrı sûret dahi zuhûr eder ki ol sûret ile tahavvülât-i garîbe vâkı' olur ki sûret-i Hakk'ın bir tecellîsi dahi odur ki zâhir ve bâtını latîfdir. Ve ol sûret bu mevtının sûretinin netîcesidir, âhiret dünyânın netîcesi olduğu gibi.

Ve bundan fehm olunur ki cennet hissî ve sûrî olduğu cihetden mahdûd ve rûhânî ve melekûtî olduğu cihetden gayr-i mahdûddur. Ve insânın cennete duhûlü bu iki vechiledir. Ya'nî insân-ı kâmil nâ-mahdûd olduğu vechile nâ-mahdûd olan âleme dâhil olur ve illâ insân-ı kâmil cennete sığmaz, ya'nî cennetin mahdûd olduğu cânibi ile. Ya nice sığar ve muhât olur ki sûret-i Rabb-i Muhît'dır.

[1] "Hiçbir şey görmedim ki ondan önce Allâh'ı görmüş olmayayım."

اَلْجَنَّةُ مَقَرُّ الْمَسَاكِينِ وَشَرَفُ الْمَكَانِ بِالْمَكِينِ[1]

Ya'nî cennetin izz ve şerefi fukarâ ile ve cehennemin züll ve hakāreti ağniyâ iledir. Zîrâ varlık yeridir ki ona yokluk ehli dâhil olurlar. Ve cehennem yokluk mahallidir ki ona varlık ehli girerler. Ya'nî Allâh Teâlâ cennetde her naîmi halk etmiş ve her ziynetle tezyîn eylemişdir. Ve onun bu vechile varlığı fukarânın yokluğundan ötürüdür. Pes, fukarâ yokluğu hâricî cennetde terk ederler ve varlık ile duhûl eylerler ve cennet onların yokluğunu varlık ile makābele eder. Onun için burada gedâ olan orada şâh olur. Ve cehennemin yokluğu ağniyânın varlığından ötürüdür. Pes, onların varlığını cehennem ihrâk edip yokluk âlemine duhûle dek bu vechile muhterık olur. Onun için Kur'ân'da gelir: ﴿فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَاباً﴾[2] Ya'nî azâbın mezîd olduğu tathîrde teşdîd ve varlığı yokluğa tebdîlde tağlîz içindir. Zîrâ varlık hicâb-ı galîzdır ki değme vechile letâfet kabûl etmez.

Pes, bu dünyâda yokluk ihtiyâr eden hâzır varlığa gitdi ve varlık ihtiyâr eden hâzır yokluğa gitdi. Zîrâ hem varlık ve hem yokluk bir yerde bulunmaz. Bu cihetden adem vücûda muntazır olduğu gibi vücûd dahi ademe muntazır oldu. قال تعالى: ﴿مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً﴾[3] Ya'nî varlıkdan fenâ bulmağa **[405ª]** sayhaya muntazırlardır.

Ve bu sayhanın hakîkati dünyâda ehl-i fenâya oldu. Zîrâ her velî asrında bir İsrâfîl idi. Ve onun nefhinden fenâya müstaidd olan fenâ buldu ve vücûd darlığından kurtuldu ve dıyk-ı taayyünden sahrâ-yı lâ-taayyüne çıkdı. İşte müflih ve fâiz budur ki fânîyi verdi ve bâkîyi ahz eyledi. Ve şol ki bu nefhi kabûl etmedi, âhirete taayyünü ile bile gitdi ki onun varlığıdır. Bu yüzden yokluğa muhtâc oldu, velâkin mevtın-ı mücâhede fevt olmakla kârı azâba mübeddel oldu ve azâbın min-vechin nihâyeti oldu ve min-vechin olmadı. Zîrâ ﴿كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُوداً غَيْرَهَا﴾[4] âyetinin külliyyetine inkıtâ' gelmez.

---

1 Cennet miskînlerin ikâmetgâhıdır. Bir mekânın şerefi de orada oturan iledir.

2 "Tadın, artık sizin yalnız azâbınızı artıracağız." el-Nebe', 78/30.

3 "Onlar ancak çekişip dururlarken kendilerini yakalayacak korkunç bir ses bekliyorlar." Yâsîn, 36/49.

4 "Derileri piştikçe derilerini başka derilerle değiştiririz." en-Nisâ, 4/56.

﴿لَنْ تَرَانِي﴾[1] ise böyle değildir. Ya'nî bunun zâhirinden ebedî adem-i rü'yet lâzım gelmez. Zîrâ Mûsâ -aleyhi's-selâm- rü'yeti mevtın-ı dünyâya göre taleb etmiş idi, lâ-cerem cevâb dahi mevtın-ı dünyâya göre geldi ve لَا تَرَانِي[2] denilmedi, belki kelime-i te'kîd ile ﴿لَنْ تَرَانِي﴾[3] denildi. Zîrâ Mûsâ'da ol vakitde şevk-ı gālib var idi ki ol ma'nâ muktazî-i rü'yet zann olunurdu. Pes, Hak Teâlâ nefyi te'kîd eyledi, tâ ki Mûsâ zann-ı mezkûrdan rucû' ede ve semâ'-ı hitâb ile iktifâ eyleye. Zîrâ kelâm mertebe-i sıfâtdandır ki beşeriyyetin ona tahammülü vardır. Matlûb olan tecellî ise mertebe-i zât-dan idi ki mûseviyyetin ona tâkati yokdur. Zîrâ tecellî-i berkîdir ki ihtitâf-ı ebsâr eyler ve eğer müstemirr olursa ecsâdı ihrâk eder. Maksûd ise rü'yetle tezevvuk ve tene'umdur, yoksa ihtirâk ve fenâ-i küllî değildir.

El-hâsıl her mevtında sevk-ı kelâmın muktezâ ve netîcesi vardır. Onu idrâk etmeyen akl-ı kāsırıyla söz söyler, tâife-i Mu'tezile gibi. Ve abdin Mevlâ'ya irtibâtını fehm eylemeyen abdi ebedî Mevlâ'dan mehcûr sanır. Maa-hâzâ mü'min ebedî karîbdir ve sâir min-vechin karîb ve min-vechin baîddir. Pes, ta'zîb bi'l-külliyye takrîb içindir, velâkin takrîbde mevâtın i'tibâr olunur. Bu cihetden ehl-i nâr ebedî ehl-i cennet olmaz. Ya'nî onlarda naîm-i sıfât yok, belki naîm-i zât vardır ve bu dahi mürûr-i ahkābdan sonra على ما قال الكُمّل من أرباب المعرفة، فاجتهد أن لا يقطعك الله عنه ويَجْعلك ممّن لا بدّ منه، فافهم ذلك وصُنْه.[4]

[405b]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿لاَ تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى﴾[5]

Ya'nî sadakātınızda imtinân etmeyiniz. Zîrâ eğerçi zâhirde sadaka size muzâfdır, fe-emmâ hakîkatde mâl ve mülk Allâh Teâlâ'nındır. Pes, şol

---

1 "Beni aslâ göremezsin." el-A'râf, 7/143.

2 Beni göremezsin.

3 "Beni aslâ göremezsin." el-A'râf, 7/143.

4 ma'rifet sâhiblerinden kâmil kimselerin söylediğine göre… Allâh'ın seni ondan mahrûm bırakmaması için ve seni olmazsa olmaz kimselerden kılması için çalış. Bunu anla ve koru.

5 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "Başa kakmak ve incitmek sûretiyle sadakalarınızı boşa çıkarmayın." el-Bakara, 2/264.

yerde ki hilâfetle amel edersiniz, müstahlife nazar ediniz, tâ ki kemâl-i tevhîd ehli olasınız. Ve ezâ ve cefâ dahi etmeyiniz. Zîrâ rûh-i insân ondan mütekeddir olur. Rûh ise Hak'dan menfûhdur. Bu cihetden ezâ ve cefânız Hakk'a râci' olmuş olur.

El-hâsıl insânın kemâl-i hicâbı imtinâna müeddî oldu ve cânib-i halkıyyeti gālib olmakdan ezâ ve cefâ zuhûr eyledi. Eğer taayyünü cevherini izâbe edeydi müteayyinin letâfetiyle kalırdı. Latîfden ise kesîf nesne sâdır olmaz.

İşte bu mertebe-i kālde olan imtinân ve ezâ ve cefâdır. Mertebe-i hâlde dahi olur. Meselâ sadaka verdiği vakitde inkıbâz-ı çehre göstermez ve lisânına nesne getirmez, fe-emmâ atâsı tıyb-i nefs ile değildir. Ve lisân-ı kālden sâdır olacak nesne lisân-ı hâlden sâdır olur.

Pes, fenâ fillâh ve müşâhede-i tâmme hâsıl olmadığından bâtını televvünden hâlî olmaz. Ve bu ma'nâda ehl-i rüsûm ile berâber olmak lâzım gelir. Zîrâ erbâb-ı hakîkatin lisânı lisân-ı bâtındır. Onun için kalbinin muhâdese etdiği nesne lisân-ı zâhirin muhâdesesi gibidir. Burası bir berzah-ı kebîrdir ki nefsi tezkiye ve kalbi tahliye ve rûhu tecliye etmedikçe necât hâsıl olmaz.

Bu a'sârda "îsâr" dedikleri vasıfdan nişân belirmez. Zîrâ şol yerde ki varlıkdan vermez ve verse dahi şurûtu üzerine yürümez, yoklukda hâli n'olacakdır? Ya'nî kendi zarûreti var iken gayrıyı kayırmağa tahammülü yokdur. Ve taklîd ile edeyim dese dahi lisân-ı kāl ve hâline neler gelir. Binâen alâhâzâ değme bir amel kabûle karîn olmadı. Zîrâ Hak zâhir-i a'mâle nazar etmez, belki kulûb ve niyyâta nazar eder[1] ki eğer kalbi sâf ve niyyeti hâlis ise kabûl eder ve illâ iltifât etmez. Bu cihetden hadîsde طيّبةً بها أنفسكم[2] **[406ª]** denildi.

Pes, farz ve nâfilede tarîk-ı ubûdiyyet birdir ki hulûs ve tıyb-i nefsdir. قال الله تعالى: ﴿وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ﴾[3] Ya'nî eğer zamîr Hakk'a ve eğer it'âm edene râci' ola, iki sûretde dahi hulûs lâzım gelir. Zîrâ muhabbetullâh ile

---

1 bk. Müslim, Birr 33-34; İbn Mâce, Zühd 9.

2 "...gönlünüz hoş olarak..." Buhârî, İcâre 1; Müslim, Zekât 79; Ebû Dâvûd, Zekât 5, 43.

3 Allah Teâlâ buyurdu ki: "O'nun muhabbeti üzerine (veyâ kendi canları çekmesine rağmen) yemek yedirirler." el-İnsân, 76/8.

muhabbet-i nefs bir yerde müctemi‘ olmaz. Ya‘nî it‘âm etmek muhabbet-i Hak üzerine mebnî olıcak nefs mensî olur. Ve bir dahi kendinin ol mat‘ûma meyl ve alâka ve zarûreti var iken it‘âm etmek, lâ-cerem sevdâ-yı Hak'dandır. Bu cihetden iki sûretde dahi mahall-i medhdedir. Pes, bir nesneye kendi tok ve bî-zarûret iken atâ nerede ve hilâfında nerededir, tefekkür oluna.

Ve hadîsde geldi ki: "*Sizden birinizin îmânı kâmil olmaz, tâ ki ben ona ehlinden ve evlâdından ve emvâlinden ehabb olmayınca*."[1] Ya‘nî Rasûlullâh ki -sallallâhu aleyhi ve sellem- halîfetullâhdır, onunla sıdk-ı muâmele hemân Hak iledir. Pes, vâsıta cânibi ehabb olıcak mevsûtun-ileyh cânibi dahi ehabb olmak lâzım gelir. Bu ise şerîate ve hakîkate inkıyâdı müstelzimdir. Ve şerîat cânibi Cenâb-ı Nübüvvet'e ve hakîkat cânibi hazret-i Hakk'a râci'dir. Zîrâ eğerçi şâri‘-i a‘zam Allâh Teâlâ'dır, fe-emmâ Cenâb-ı Nübüvvet amelde metbû‘dur. Onun için Kur'ân'da gelir: ﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللهَ فَاتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ اللهُ﴾[2] Ya‘nî ibtidâ şer‘ ile amel etmek vâsıtanındır. Onun için âmil olmayanlar zemm olundu. قال تعالى: ﴿أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفَسَكُمْ﴾[3]

Pes, şer‘ yüzünde Rasûlullâh'a tâbi‘ olmak ona inkıyâd ve onun vesâtatıyla Hakk'a ser-fürûdur. Bu cihetden Cenâb-ı Nebevî'nin ehabbiyyeti Hakk'ın ehabbiyyeti oldu. Ve ehabbiyyet ile dahi murâdları Hakk'a muhabbete irşâd idi. Zîrâ muhabbet fi'l-hakîka birdir ki muhabbetullâhdır. Ve Cenâb-ı Nübüvvet'e muhabbet mazharda Hakk'a muhabbetdir. Çünki mazhar yüzünde muhabbet kemâl bula -ki mertebe-i farkda muhabbetdir-, mertebe-i zâhirde dahi kemâl bulur -ki mertebe-i cem‘de muhabbetdir-. Nazar eyle imdi Cenâb-ı Nebevî'ye ne vechile halkı Hakk'a irşâd eyledi.

Ve bundan fehm olundu ki "Yâ Şeyh" **[406b]** demedikçe "Yâ Allâh" denilmez. Zîrâ nefs ile "Yâ Allâh" diyen deryâ-yı nefse gark olur. Pes, mürîde gerekdir ki evvelâ nefsini şeyhin nefsinde ifnâ eyleye, ba‘dehû fenâ fillâha

---

1 bk. Müslim, Îmân 69; Nesâî, Îmân 19.

2 "De ki: Eğer Allâh'ı seviyorsanız bana tâbi‘ olun ki Allah da sizi sevsin." Âl-i İmrân, 3/31.

3 Allah Teâlâ buyurdu ki: "İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?" el-Bakara, 2/44.

erişe. Zîrâ şeyh halîfe-i Rasûl'dür ve halîfede fenâ müstahlifde fenâyı müstelzimdir. Müstahlif-i hakîkî ise Allâh Teâlâ'dır. قال تعالى: ﴿إِنِّي جَاعِلٌ فِي ٱلْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾[1] Ya'nî mertebe-i hilâfetde nebî ve velî bir oldu ki maksûd hilâfet-i âdemiyyedir mutlakan. Velâkin velîye "vâris" denildi. Zîrâ nebî var iken velî halîfe olmaz. Çünki nebî zuhûrdan butûna intikāl ve bir tavrdan bir tavra irtihâl eyleye, bir gayrı bâtın dahi zâhir olmak lâzım gelir, tâ ki sadr-ı hilâfet ilâ-yevmi'l-kıyâm halîfeden hâlî olmaya. Ve ol hilâfete "verâset" denildi. Zîrâ pederin intikālinden sonra ferzendin istiklâli gibidir. Onun için buyurur: الخلافة بعدي ثلثون سنةً[2] Ya'nî hilâfeti ba'diyyet ile takyîd eyledi. Zîrâ kendi zamânında iki hilâfet olmaz. Zîrâ halîfeye göre bütün dünyâ bir cesed ve halîfe bir cesede bir rûh gibidir.

Ve dünyâ[da] şeyhin istihlâf etdiği halîfeler şeyhin hilâfeti şu'beleridir, cemî'-i bilâd Mekke-i Mükerreme'nin şu'beleri olduğu gibi. Ve hakîkat-i hilâfet şeyhin intikālinden sonra birdir. Zîrâ şeyhin makāmına halîfedir, şeyh ise birdir. İşte kamer şemse halîfe olmak nice ise bu hilâfet dahi böyledir. Nücûm hilâfet iddiâ' etseler min-vechin sahîh ve min-vechin gayr-i sahîhdir. Vech-i sıhhat budur ki kamerin şu'beleridir. Ve vech-i adem-i sıhhat budur ki şu'benin asl kadar zuhûru yokdur. Söz ise makām-ı hilâfetde ale'l-vechi'l-ekmel zuhûrdur. Bu ise vâhide münhasırdır, kamer gibi.

Ve bundan ma'lûm oldu, zamân-ı şeyhde mürîd için hakāik-ı irs yokdur, belki ba'zı hibât vardır. Pes, şeyhin hayâtında vefât eden halîfe ile şeyhden müteahhir olanın miyânlarında fark zâhir oldu. Gûyâ zamân-ı şeyhde intikāl eden kable'l-bülûğ vefât eden sabî gibidir ki kable'l-istikmâl intikāl etmişdir. Ve teklîf-i şer' mûcib-i terakkî olduğu gibi teklîf-i tarîkat dahi böyledir. **[407ª]** Fe-emmâ mahcûb olanlar bu makūle maânîden bî-haberlerdir. Onun için her ne kemâl zuhûr etdi ise cidd ehlinde zuhûr etdi. Ve her ne noksân göründü ise kesel ehlinde göründü. İşte "muhâk" ve "küsûf" ve "husûf" dedikleri hucüb-i cismâniyye ve rûhâniyyedir ki inkişâfı duâya muhtâcdır. Ve duâ hizmet ve iftikārdır.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım." el-Bakara, 2/30.

2 "Benden sonra hilâfet otuz senedir." bk. Ebû Dâvûd, Sünnet 8; Tirmizî, Fiten, 48; Ahmed, Müsned, IV, 272, 273; V, 220, 221.

Pes, vusûl usûlü zabt ve hizmete menût ve terakkî iftikāra merbût oldu. Nitekim vech-i arzda iftikār olmasa bârân ile imdâd bulunmaz. El-hâsıl semere zuhûr etmek imdâda ve imdâd dahi hizmet ve iftikāra mevkūf oldu. Binâen alâ-hâzâ tâlib-i netîce olan mukaddimâtına teşebbüs eder ve kesel ve batâlet yoluna gitmez, belki cidd ve ictihâd tarîkına gider.

مَنْ لَمْ يَجْمَعْهُ الْعِلْمُ وَالْأَدَبُ، وَجَبَ مِنْهُ الْهَرَبُ[1]

Ya'nî halkı irşâd etmeğe ve halk ondan müntefi' olmağa iki şart vardır ki biri ilim ve biri dahi edebdir. Pes, şol ki ilm-i hâlden bî-haberdir, tarîk-ı hâle da'veti sahîh değildir. Ve bu ma'nâ müttefekun-aleyhdir. Ve şol ki ehl-i hâldir, velâkin edeb-i şer'i yokdur, ona iktidâ etmek dürüst olmaz. Pes, ehl-i hâl-i bî-edeb muktedâ olmayıcak ehl-i kāl-i bî-edeb ne vechile muktedâ olur? Ve şol kimse ale'l-vecheyn muktedâ olmaya, onun meclisinden teferruk ve herab lâzımdır. Zîrâ bî-fâyide sohbet izâat-i vakt ve isrâf-ı ömrdür. Ve adem-i fâyideden gayrı zarar sârî dahi olur. Ve bu ma'nâ cereb gibi bir nesnedir ki teaddî ve sereyân etdikden sonra ilâcı müşkil olur.

Ve ba'zı ümmîlerin dâire-i velâyete kadem bastıkları irşâd-ı sahîh yüzündendir. Ve ümmî ta'lîm-i ilâhî kabûl etmek katı nâdir vakı' olmuşdur. Diyâr-ı Rûmiyye'de Yûnus Emre ve diyâr-ı -Arabiyye'de Ali Havvâs ve Üveys el-Karânî ve diyâr-ı Acemiyye'de Habîb-i Acemî ve emsâli gibi.

Ve bu makāmdan eserde gelir ki: ما اتّخذ الله من وليّ جاهل، ولو اتّخذه لعلّمه[2] Ya'nî asl olan ümmiyyetdir ki cemî'-i kütüb-i ilâhiyye ehli sonradan muallem min-indillâh olmuşlardır. Pes, dünyâda veliyy-i câhil yokdur. Belki ya Allâh Teâlâ tarafından bi-lâ-vâsıta veyâ bir âlim bi'ş-şerâi' ve'l-hakāik vesâtatıyla muallem ve müeddebdir. **[407b]** قال الله تعالى: ﴿وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمْ﴾ وجاء في الحديث النّبويّ: إنّ الله أدّبني فأحسن تأديبي[3]

---

1 İlim ve edebi bir araya getirmeyen kimseden korkup kaçmak gerekir.

2 "Allah câhil bir velî/dost edinmez, eğer edinirse ona öğretir." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 162.

3 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Sana bilmediğini öğretti." (en-Nisâ, 4/113). Hadîs-i nebevîde de gelir ki: "Beni Allah terbiye etti, terbiyemi de güzel yaptı." (bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 62).

İmdi ehl-i kemâlin kemâlâtına nazar eyle ki ne vechile hâsıl olmuşdur ve kemâl dahi nice edebe mukārin olmuşdur. Pes, bî-edeb bu kemâli bulmağa tama' etmesin. Zîrâ bî-edeb bî-netîcedir.

والله يُحلِّينَا وإيّاكم بحلية الأدب، منه العطاء ومنّا الطّلب[1]

Nazm:

Her kelâmı ârifin Kur'ân gelir
Nazmı içre ma'nî-i Furkān gelir

İçmeyen ilm ü edeb şîrin bu gün
Yarın onun yüreğinden kan gelir

Kalb-i ârif bir misâfir-hânedir
Onda her gün belki bin bir cân gelir

Ger giderse ko ki gitsin bu vücûd
Çünki insân yerine Rahmân gelir

Allâh Allâh bu ne sırr-ı Hak-durur
Sûrete ma'nî yüzünden ân gelir

Hakkıyâ bir gün olur Hak'dan sana
Da'vet-i Hak etmeğe fermân gelir

Gönül aşk oduna yandı yakıldı
Silip cân yüzünü âyîne kıldı

Ya'nî gönül nâr-ı aşkda yanıp inniyyât ve taayyünât fenâ bulmadıkça cân yüzü âyîne gibi açılmaz. Zîrâ vücûd onun yüzüne hicâb-ı azîmdir. Vücûddan murâd "benlik" dedikleridir ki izâfet-i kevndir. Kevn ile vâcib ise bir yerde yüz göstermez. Onun için ekser-i nâs mahcûbdur. Zîrâ kimi sûretine ve kimi sîretine ve kimi ilmine ve kimi mâlına mağrûrdur. Bunlar ise Hak'dan mufâzdır. Pes, gerekdir ki abde hicâb olmaya. Zîrâ kendinin olmayan nesneyi kendine nice hicâb eder? Ve kendine izâfet kılıp onunla muhtecib olduğu ârızîyi zâtî kıyâsından gelir. Bu ise fâsiddir. Fe-emmâ

[1] Allah bizi ve sizi edeb ziynetiyle süslesin. Vermek O'ndan, istemek bizdendir.

Hakk'ın vücûdu ve kemâli zâtîdir. Bu cihetden esmâ ve sıfâtıyla muhtecibdir.

Sana ol yüzü görmek murâd ise perdeyi ref' ede gör, yoksa kendi kevnin ile perdelenme. Ve zühdü ko, ya'nî pindârından geç. Zîrâ zâhid zühdüyle ve âlim ilmiyle pindâr perdesinde kaldı. Âşık ise âteş-i aşk ile mâ-sivâyı, hattâ kendi vücûdunu dahi yakdı ve pindârdan halâs oldu. Zîrâ vücûd olmayıcak hicâb nereden gelir? Ve buradandır ki "Âşıka **[408ª]** azâb olmaz" denildi. Zîrâ azâb izâle-i vücûd içindir. Pes, bî-vücûd olan ademe azâb neden ârız olur? Onun için [1]﴿لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ﴾ suâline aşk cevâb verip ﴿لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ﴾[2] dese gerekdir. Zîrâ zuhûr-i vahdetle kesretin mağlûb ve makhûr olduğu aşkın netâicindendir. Pes, böyle emr-i hâile aşkdan gayrı mücîb olmaz. Fa'rifhü.

Göründü sûret-i Hak âşikâre
Ruh-i mir'ât-i insâna bakıldı

Ya'nî Âdem'in âyînesi yüzüne nazar olundukda sûret-i Hak âşîkâre göründü ve Âdemin mazhar-ı cemâl ve celâl olduğu zâhir oldu. Âdem'den evvel ise böyle bir mir'ât-i câmia yok idi, belki esmâ-i ilâhiyye müteferrık idi. Pes, Hak cümle-i esmâ ve sıfâtı bir metn-i câmi'de derc eyledi ve ismini "nüsha-i enfüs" kodu. Zîrâ nefes-i rahmânî ile hâsıl oldu ve esmâ ve sıfât Âdem'in vücûdu sebebiyle teneffüs eyledi ve hakāik-ı ma'dûme mevcûde oldu. Ve bunda [3]إنّ الله خلق آدم على صورته sırrına işâret vardır. Ya'nî Âdem sûret-i kemâliyye-i ilâhiyye üzerine mahlûk oldu. Ya'nî gerçi sûretle mahlûkdur, velâkin ma'nâda sırr-ı ilâhîdir ki [4]الإنسان سرّي وسرّي سرّه ol sırra remzdir.

El-hâsıl [5]﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ﴾ mazmûnunca sûret ve sırr-ı insân bir aceb sun'-i ilâhî oldu ki ma'nâsı hakāik-ı ism-i Bâtın'ı ve sûreti letâif-i ism-

---

1 "Bugün mülk kimindir?" Gāfir, 40/16.

2 "Tek ve Kahhâr olan Allâh'ındır." Gāfir, 40/16.

3 "Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı." Buhârî, İsti'zân 1; Müslim, Birr 115, Cennet 28.

4 "İnsan benim sırrım, benim sırrım da onun sırrıdır." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Abdülkādir Geylânî ve İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilen *Gavsiyye Risâlesi*'nde hadis değil ilham türünden olarak geçmektedir. bk. *el-Gavsiyye* (*Dîvânu Abdülkādir Geylânî* içinde), s. 209.

5 "De ki: herkes kendi mizâcına göre iş yapar." el-İsrâ, 17/84.

i Zâhir'i hâvîdir. Ma'nâsında kemâlât-i ilâhiyye münderic ve sûretinde suver-i âlem mündemicdir ki çeşm-i Hak-bîn ile nazar olunsa zâhirde enfüs âfâka tatbîk olunur ve bâtında esmâ-i ilâhiyye ile mukābele kılınır. قال تعالى: ﴿سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي ٱلْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ﴾[1] Ya'nî âyât Hakk'a muzâf olıcak enfüs ve âfâk Hak olmak lâzım geldi. Zîrâ âyâtullâh arasında mâ-sivâ neyler? Ey ârif, aceb netîcedir ki bu kalemden sana resm olundu, eğer resmden hakîkate intikāle kābil isen والله العليم العلاّم[2]

[408b]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾[3]

Ma'lûm ola ki ulemâ-i rüsûm zâhib oldukları üzere "yâ" kelimesi baîde ve "ey" karîbe nidâ' içindir. Ve böyle mevâzı'da bu'd-i mertebeye delâlet için "yâ" ihtiyâr olundu. Fe-emmâ bu fakîre lâih olur ki çünki îmân sebeb-i kurb-i Hak'dır -küfr sebeb-i bu'd-i Hak olduğu gibi- lâ-cerem zâhiren enseb olan "ey" kelimesi idi - أي مؤمنون gibi-, velâkin bu kelime "yâ"ya kalb olundu ve aks kılındı, tâ ki medde ve mevsûl ile vasfa vesîle ola. Zîrâ bunda ta'zîme delâlet vardır. Nitekim ba'zı mevâdd vardır ki mahall-i medd değil iken tenbîh için medd ihtiyâr olunur. ﴿إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطأً كَبِيراً﴾[4] gibi ki ba'zı kurrâ' خطا'yı hâ'nın fethi ve medd ile kırâet eylediler. Maa-hâzâ demişlerdir ki: خطأ mehmûz olmakla meddi hatâdır. Pes, vech-i medd kātil olanlara katl-i evlâd cürm-i azîm olduğuna tenbîh ve onları îkāz vardır.

Ve yine Kur'ân'da gelir: ﴿وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَاناً﴾[5] Ya'nî burada kurrâ' فيه kelimesini işbâ' ile kırâet eylediler. Maa-hâzâ "فيها" ,"فيه" gibi değildir ki kesre-i hâ ve mâ-kablinde sükûn-i yâ, meddi münâfîdir. Pes, vech-i medd merci'-

---

1 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Âyetlerimizi onlara ufuklarda ve kendi nefislerinde göstereceğiz." Fussılet, 41/53.

2 Allah, Alîm ve Allâm'dır.

3 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "Ey îmân edenler." el-Bakara, 2/104.

4 "Onları öldürmek büyük bir suçtur." el-İsrâ, 17/31.

5 "Onda (azâbda) hor ve hakîr olarak kalır." el-Furkān, 25/69.

i zamîr olan azâbın ziyâde hevl-nâk olduğuna tenbîhdir. Zîrâ muhâtab merci'den gāfil ve azâbın şiddetini nâsî olmak ihtimâli vardır. Bu cihetden onu îkāz için medd olundu. İşte medde böyle tenbîh hâsıl olduğu gibi ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾[1] gibilerde dahi medd ile teşrîf hâsıl olur. Ve hitâb-ı bu'dda kurb bulunur. Zîrâ ma'nâda mûcib-i kurb olıcak lafz dahi ona tabi' olup "yâ"da "ey" melhûz olur. Ve kelimâtda böyle kalb i'tibâr olunmak çok vâkı' olur. Meselâ "raûf" ki mehmûzü'l-ayndır, aslı mehmûzü'l-lâmdır ki refâ'dır ki iltiyâm ma'nâsını müştemildir.

Ve âşıkın âhı aslında Hû'dur, velâkin makām-ı cemâlde "hâ" takdîm ve mazmûm kılınmakla elif vâva mübeddel olup Hû olur ve makām-ı celâlde hâli üzerine kalır. İşte bu'd içinde kurb olduğu gibi celâl içinde dahi cemâl bulunur. Velâkin merâtib hasebiyle elfâzda tehâlüf vâkı' olur. Ve tehâlüf-i lafzî tevâfuk-ı ma'nevîyi münâfî **[409ª]** değildir. Ve nâs "نَوْس"den iken kalb-i mekân ile نَسو olup vâv tarafda vâkı' olmakla yâ'ya kalb olunup نَسي oldu. İşte "İnsân nisyândandır" dedikleri bu ma'nâya binâendir. كما قالوا: أوّل النّاس أوّل النّاسي[2]

Ve mü'minde bu'd olmadığı Hakk'ın kurbünden ma'lûmdur. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ﴾[3] Ya'nî izâfetle müşerref olan ibâda Hak Teâlâ kurb-i mahsûs ile karîbdir. Ve bu husûs-ı kurbdan mü'min-i müşerrefin dahi kurbu lâzım gelir. Ve karîbe baîd ile nidâ' olunmaz, meğer ki bir nükteyi müştemil ola, bâlâda zikr olunduğu gibi.

Ve sûfiyyenin zikr-i cehrîleri bu kabîldendir ki cehr ile murâdları ismâ'-ı nefsdir, yoksa ismâ'-ı Hak değildir. Ya'nî nefse Hak karîbdir diye tenbîhdir, tâ ki bu'du kurba mübeddel ola ve vesâitı zevâl bula.

Suâl olunursa: Kurb-i Hak kurb-i âmmdır ki saîd ve şakîye şâmildir. Nitekim ﴿وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ﴾[4] ona dâlldir? Cevâb budur ki: Murâd kurb-

---

1 "Ey îmân edenler..." el-Bakara, 2/104.
2 Nitekim demişlerdir ki: İnsânların ilki unutanların da ilkidir.
3 "Kullarım sana benden sorduğunda (söyle): Ben çok yakınım." el-Bakara, 2/186.
4 "Nerede olsanız, O sizinle berâberdir." el-Hadîd, 57/4.

i hâsdır ki karîben tenbîh olundu. Ya'nî abdin Hakk'a kurbu cihetiyle olan kurbdur ki [1] من تقرّب إليّ شبراً تقرّبتُ إليه ذراعاً ona dâlldir. Pes, mü'minden mü'mine fark vardır, kâfir ile mü'min arasında fark olduğu gibi.

Ve ﴿آمَنُوا﴾ kelimesinin ibâreti umûm-i ehl-i îmâna ve işâreti husûs-ı ehl-i îmânadır. Ve ehl-i umûmun îmânı îmân-ı resmîdir ki verâ-i hicâbdan olan îmândır. Ve ona "îmân-ı gaybî" derler -ğayn-ı mu'ceme ile-. Ve ehl-i husûsun îmânı îmân-ı hakîkîdir ki bi-lâ-hicâb îmândır. Ve ona "îmân-ı aynî" derler -ayn-ı mühmele ile-. Zîrâ bu îmânın mertebesi mertebe-i ihsândır. Ve îmân-ı gaybî ehli -ğayn-ı mu'ceme ile- ehl-i îmân-ı ıyânîye mülhakdır mutlak îmânda. Onun için cümlesi ehl-i cennetdir. Eğerçi merâtibde tefâvüt vardır. Pes, teşrîf-i hitâbda müştereklerdir. Ve ehl-i cennetin en ednâsının ehl-i nâra göre bu'd-i menzilet ve mekâneti ve uluvv-i derecesi vardır. Ve şol yerde ki [2] ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ denildi, tenbîh-i azîme delâlet etdi, yoksa teşrîfe değil. Nitekim mâ-ba'dında olan evsâf hâllerini takbîha delâlet eder.

Ve bundan fehm olundu ki ta'zîm ve teşrîfin derece-i ûlâsı îmân bi'l-gaybdır ve derece-i vustâsı îmân-ı îkānîdir ve derece-i ulyâsı **[409b]** îmân-ı ihsânîdir. Ve buradan dediler ki: Umûm ehlinin tevhîdi tevhîd-i ilmî ve husûs ehlinin tevhîd-i aynîdir. Ve ayn üç mertebedir: Biri mertebe-i ef'âl ve biri mertebe-i sıfât ve biri mertebe-i zâtdır. Ve avâmmın hâli taklîd ve havâss-ı avâmmın hâli nazar ve istidlâl ve havâss-ı havâssın hâli tahkîkdir. Ve tahkîk hakîkate vusûldür ve hakîkat âsâr-ı evsâf-ı kevniyyeyi selbdir. Meselâ Allâh Teâlâ senin yüzünden fâildir, yoksa fâil sen değilsin. Ve bundan cebr lâzım gelmez. Belki fi'l-i mutlak lâzım gelir ki kiminin netîcesi nâr ve kiminin âkıbeti nûrdur. İşte iktizâât-i ezeliyyenin hükmü budur ki bunun mâ-verâsı ifşâ olunmaz. Zîrâ esrâr-ı kaderdendir. Maa-hâzâ remz ve işâret olunmak ârife besdir. Nitekim demişlerdir ki: [3] العارف يكفيه الإشارة Ve sırr-ı kader hâlen bu kalemdir ki levhe cârîdir. Fa'rifhü.

---

1 "Bana bir karış yaklaşana ben bir arşın yaklaşırım." Buhârî, Tevhîd 15, 35, 55, Tevbe 1; Müslim, Tevbe 1, Zikir 2, 3, 19-22; Tirmizî, Zühd 51, Deavât 131; İbn Mâce, Edeb 58.

2 "Ey inkâr edenler." et-Tahrîm, 66/7.

3 Ârife işâret yeter.

عَجِبَ رَبُّكَ مِنْ حَالِكَ وَمِنْ حُسْنِ مَقَالِكَ[1]

Ma'lûm ola ki mertebe-i hakîkatde taaccüb ve emsâli evsâf-ı kevniyye olmaz. Belki bu evsâf "amâ-i kevnî" dedikleri mertebede i'tibâr olunur. Zîrâ Allâh Teâlâ kendi zâtını [2]﴿فَإِنَّ اللهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾ diye âlemlerden ve onların evsâfından gınâ ile vasf eyledi. Velâkin sıfâtı mertebesinde ﴿رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾[3] diye rubûbiyyeti yüzünden halka irtibâtını bildi. Ve halka irtibâtından onların evsâfıyla ittisâf lâzım geldi. Eğerçi ol evsâf bize ma'lûm olan vechile değil, belki murâd-ı Hak olduğu vech üzeredir. Pes, eğer evsâf-ı kevniyye ile kendini vasf etmese ibâd O'nu fehm edemeyip bir vechile irtibât göstermek mümkin olmazdı.

Buradan Cenâb-ı Risâlet -sallallâhu aleyhi ve sellem- Hak Teâlâ'yı dıhk ile vasf etdikde muhâtab olan kimse "Rabb-i dâhikden elem çekilmez, belki hüsn-i zann olunur yâ Rasûlallâh" dedi.[4] Zîrâ ehl-i lisân olmakla bi-hasebi'l-karîha dıhk-i Hak ne idiğin bilirdi. Onun için evâil, bu makūle sıfât-i kevniyyeyi te'vîl etmediler, belki murâd-ı Hakk'a havâle kıldılar ve îmân getirip sâkit oldular. Zîrâ makāmına göre hakîkat-i dıhk makām-ı âhara göre hakîkat-i tenezzühü münâfî değildir. İşte hâl ve makāli kendi ihsân ederken yine ondan taaccüb eder. Zîrâ mazharda **[410ª]** zuhûrunda kemâl-i celâ vardır. Pes, abdin dıhki dıhk-i Hak ve taaccübü taaccüb-i Hak'dır ki onun taayyünü yüzünden zâhir olmuşdur. Ve bu makāmdandır ki Allâh Teâlâ kendi zât ve evsâfını medh eder ve elsine-i ibâddan medh ve senâ olunmağı dahi sever. Ve beyne'l-melei'l-a'lâ ba'zı umûr ile mübâhât etdiği dahi mazmûn-i sâbıka râci'dir, şâbbın tevbesi gibi. Zîrâ şebâbet zamân-ı heyecân-ı şehvetdir.

Ve bundan fehm olunur ki nefs-i tabîiyye köhnelenmeden tevbe ve inâbet lâzımdır. Zîrâ mizâca yübûset ve bürûdet galebe etdikde sülûk-i râh-

---

1 Rabbin senin hâline ve sözünün güzelliğine taaccüb etti.
2 "Allah âlemlerden müstağnîdir." Âl-i İmrân, 3/97.
3 "Âlemlerin Rabbi" el-Fâtiha, 1/2.
4 İbn Mâce, Mukaddime 13; Ahmed, Müsned, IV, 11, 12, 13.

ı Hudâ sa'b olur. Nazar eyle ki pîr olan kimse yol yürüyemez. Pes ma'nâyı dahi sûrete kıyâs eyle. Ve eğer indallâh i'tibâr istersen vakt-i civânîde sâlik ola gör, tâ ki pîr olmadan pîr olasın ve sûreti ma'nâya irgüresin ve vücûduna bir netîce veresin ve ağlarken gülesin, yoksa handân iken âhir giryân olmayasın. Ve demişlerdir ki: من تحصّل أيّام التّعطيل تعطّل أيّام التّحصيل، فافهم جداً[1]

Bulmayınca vücûd nûr-i kıdem
Zulmetiyle olur vücûd adem

Ya'nî insânın heykeli zulmet-i kevnden ibâretdir. Ve hâne muzlim olsa sükûnu müşkil olur. Pes, bu hâne-i hâdise nûr-i kıdem yandırmak gerek, tâ ki zulmeti zâil ola. Ve ol nûr-i kıdemin eseri rûh-i menfûhdur, velâkin zulmet-i tab' ile mestûr olmuşdur. Bu cihetden hayât-i sûriyyesi ile gerçi heykel rûşendir ki ol hayâtın medârı rûh-i hayvânîdir. Velâkin hayât-i ma'neviyyesi verâ-i perdededir ki zulmet-i heykel ve tab'dan halâs oldukdan sonra zuhûr eder. Ve ondan halâs olmak mertebe-i kalbe terakkî ile olur. Zîrâ kalbin rûha kurbu vardır ki bu kurb ile ondan iktibâs-i nûr edip cânib-i heykele dahi ifâza eder. Bu cihetden [2]﴿وَأَشْرَقَتِ ٱلْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا﴾ mûcebince zâhir-i vücûd dahi münevver olur. Ya'nî kesâfetden halâs olup letâfetde kalb ve rûh ile fi'l-cümle münâsebet eder.

İşte ekser-i nâsın Hakk'a vusûlü mertebe-i rûhun zâhirindedir. Ve onun bâtını sırr-ı ilâhîdir ki eseri tecellî-i berkî-i ânîdir. Ve gāyet-i merâm budur. Zîrâ bunun fevkında zâta vusûl müyesser değildir. Pes, bu tenezzülâtın terakkîsi oraya âric olur. Onun ise beyne'n-nâs nâmı bile zikr olunmaz. Zîrâ **[410b]** bâb-ı zikrde ve hizmet-i şerîat ve tarîkatde kusûr vardır. Ve şol ibnü's-sebîlde ki fütûr-i cesed ve kesel-i tab' vardır, menzile geç erişir. Sâlik-i râh-ı Hudâ dahi böyledir. İşte insân bi'l-kuvve mün'amün-aleyhdir, velâkin bi'l-fi'l ol ni'metden çâşnî-dâr ve bâ-mezâk olmağa esbâbına teşebbüs lâzımdır ki ekser-i insân hâdim makūlesidir ki mahdûm kalîldir. Ve mahdûm odur ki bi-lâ-teab meczûb-i Hak ola ve gayrının riyâzât-i şâkka ve

---

1 Tatil günlerinde tahsil yapan tahsil günlerinde tatil yapar. İyi anla.
2 "Yeryüzü Rabbinin nûru ile aydındı." ez-Zümer, 39/69.

mücâhedât-i kesîre ile bulduğun ednâ bahâne ile bula. ﴿ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ﴾[1]

۞

اَلْحِجَابُ عُجَابٌ وَالْحَقُّ مُجِيبٌ مُجَابٌ[2]

Ya'nî abdde hicâb olmak emr-i acîb ve baîddir. Zîrâ Hak Teâlâ duâ-i abdi mücîbdir. Ve abdden mes'ûlü her ne ise abd mutî' olıcak mücâbdır. Ya'nî abd-i mutî' ona muhâlefet etmez ve emrine imtisâl eder. Pes, bu emr-i müşterek oldu Hak ile abd miyânında ki abd ve Rabb'in her birinin biribirine suâl ve cevâbı vardır. Nitekim mertebe-i irtibâtın hükmü budur. Nitekim ba'zı urefâ' demişlerdir ki:

فلولاه ولولانا لما كان الّذي كانا[3]

Ve abdin Hakk'a itâati iki vechiledir: Biri zikrdir ki kalb ve lisân iledir. Ve biri ef'âldir ki kāleb iledir. Ve kālebin fi'li zikr üzerine müterettebdir. Zîrâ zikrin hakîkati vücûd bulmayıcak a'mâl-i fer'iyyeye i'tibâr olunmaz. Zîrâ kesâfet üzerine mebnîdir. Nitekim "insân" ıtlâk olunsa kemâli maksûddur ki sâirler hayvân mertebesindedir. Tefekkür eyle ki "kadem-i serîr" derler ki bu ıtlâk emr-i i'tibârîdir. Zîrâ serîrin kademinde hareket yokdur. Bî-hareket olan kademe ise fi'l-hakîka kadem denilmez. Ve yed dahi böyledir. Onun için hayru'n-nâs ve hayru'l-beşerde ve emsâlinde efâdıl-i nâs ve beşer murâddır ve illâ izâfetde fâyide olmaz.

Pes, tâife-i sûfiyyenin ref'-i hicâb için zikre iştiğâlleri ma'nâ-yı mezkûrdandır. Zîrâ nûru dilde hâsıl ve onda zâhir olsa nazar-gâh-ı ilâhî olduğu cihetden nâzır ile manzûr arasında perde komaz. Ve bu hod zâhirdir ki nûr-i basar nûr-i şemse mukārin olsa rü'yete sâlih olan eşyânın cümlesi mahsüs olur. İşte erbâb-ı zikre muğayyebât münkeşif olmak bu makāmdandır. Pes, ol muğayyebât **[411ª]** gerçi fî-nefsi'l-emr meşhûd-i Hak'dır, velâkin abdin hicâbı münkeşif oldukda abd yüzünden dahi meşhûd olur. Eğerçi abdin cemî'-i muğayyebâta ilim ve şuhûdu taalluk etmez.

---

1 "Bu Allâh'ın lütfudur, onu dilediğine verir." el-Mâide, 5/54.

2 Hak icâbet eden ve icâbet edilen olduğu halde hicâb şaşılacak şeydir.

3 O olmasaydı, biz olmasaydık var olan var olmazdı.

Bu sebebden ehl-i hakîkat demişlerdir ki: İlm-i Hakk'ın cüz'iyyâta taalluku cüz'î ve külliyyâta taalluku küllîdir. Ve cüz'iyyâta taallukunun cüz'iyyetinden ilmin fi'l-hakîka külliyyeti olmamak lâzım gelmez. Belki bu ma'nâ müteallak ve taalluk hasebiyledir, yoksa müteallıkın hakîkati hasebiyle değildir. Ve bu ma'nâda hafâ yok iken ulemâ-i rüsûm fehm etmeyip "ilmin cüz'îye taalluku küllîye taalluku gibi küllîdir" demişlerdir. İşte abdde olan cüz'iyyet kendi taayyününden gelir. Hak ise taayyün ve lâ-taayyün ve ilmi külliyyet ve cüz'iyyetden fi'l-hakîka berîdir. Zîrâ bunlar li-ecli't-tefhîm i'tibârât ve ibârâtdır. İmdi netîce istersen ibârâtdan maânîye ve maânîden hakāika güzer eyle ve hakāik mertebesinde vicdân ile zevk eyle ki orada elfâz yokdur.

مَنْ رَاقَبَ الْحَقَّ وَجَدَ الرَّقَّ[1]

Rakk -feth ile-, burada nefes-i rahmânîdir. Nitekim Kur'ân'da bi-tarîkı'l-işâret gelir: [2]﴿وَالطُّورِ وَكِتَابِ مَسْطُورِ فِي رَقٍّ مَنْشُورٍ﴾ Ya'nî "Tûr" hüviyyet-i zâtiyye-i ahadiyyedir. Ve "kitâb" ile murâd kitâb-ı vücûd-i mutlakdır ki mastûrdur şol nefes-i rahmânîde ki cemî'-i mâhiyyât ve hüviyyât üzerine neşr olunmuşdur. Nefes-i insânî üzerine cemî'-i hurûf ve kelimât bast olunduğu gibi ki bu bast onun zâhiridir. Zîrâ ne kadar hurûf ve kelimât-i lafzıyye var ise hurûf ve kelimât-i ma'neviyyeye işâret ve remz eyler. Ve insânın vücûdu hurûf ve kelimât-i ma'neviyye ve hurûf ve kelimât-i lafzıyyenin mecmû'unu müştemildir. Zîrâ kendi vücûdu "kün" ile hâsıl olan cemî'-i kelimâtın icmâlidir. Böyle iken Allâh Teâlâ ona lisân ile beyân ta'lîm eyledi ve nefes-i insânîsi üzerine hurûf ve kelimât-i lafzıyye bast eyledi.

Pes, her kim ki murâkabe-i Hak ede ve teveccüh ve müşâhedesinden müfârakat etmeye, rakkı -ya'nî husûs üzerine nefes-i rahmânî- bulur, umûm üzerine bulduğu gibi. Zîrâ umûm üzerine kün fe-kân âleminde dâhildir. Velâkin bu umûmun **[411b]** husûsu insâna mahsûsdur

---

1 Hakk'ı murâkabe eden "rakk"ı bulur.

2 "Tûr'a, yayılmış ince deri üzerine satır satır yazılmış kitâba andolsun." et-Tûr, 52/1-3.

ve [1]﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾'den me'hûzdür. Ya'nî husûs üzerine nefh-i nefes insâna mahsûsdur ki ilâ-yevmi'l-kıyâm bu nefhin âsârı evliyâda zuhûr etmekdedir. Zîrâ rûh gerçi tecelliyât aksâmındandır, fe-emmâ herkese göre zuhûru yokdur ve zuhûr vâkı' olanlara dahi tedrîc ile vâkı' olur. Nazar eyle güneş bir uğurdan cemî'-i kursu ile tulû' etmez. Belki ibtidâ hâcibi zuhûr edip tedrîc ile bütün kursu zâhir olur. Ve kamer dahi izdiyâdda tedrîce mebnîdir. Ve bârân bi-hasebi'l-gālib tedrîcîdir. Ve nebâtât ve hayvânât dahi böyledir. Ve kamış ünbûben fe-ünbûben nâbit olur.

İşte cemî'-i eşyâda melekden gayrı terakkî-i vücûd ve terakkî-i hâl vardır. Melekde terakkî-i mezkûr yokdur, belki vücûdu def'îdir. Ve ameli yüzünden ilimde terakkî bulmaz, Âdem gibi. Velâkin Âdem halk olundukdan sonra ta'lîm-i Âdem ile ba'zı ulûm hâsıl oldu, velâkin insân rütbesine ermedi. Nitekim cinn dahi melek rütbesine terakkî etmedi. Zîrâ taraf-ı celâlde bulundu, melek taraf-ı cemâlde bulunduğu gibi. Hükm-i celâl ise kabzdır, hükm-i cemâl bast olduğu gibi. Ve ekser-i muâmelât-i Kur'âniyye ins ve cinn ile vâkı' olduğu hükm-i teklîfde müsâvâtlarındandır. Ve bu müsâvâtdan fehm olunur ki cinn tâifesi a'mâl-i sâliha üzerine müsâb olurlar. Eğerçi mevtın-ı sevâbları şer'de ta'yîn olunmamışdır. Bu yüzden, ya'nî hem teklîf ve hem isâbet [peltek se ile] cihetinden melekden mümtâz olurlar.

Suâl olunursa ki: İsâbet ve adem-i isâbetden hangisi efdaldir? Cevâb budur ki: İsâbet efdaldir. Zîrâ zâhir-i vücûdun hükmüdür. Pes, melekde bâtın-ı vücûdun hükmü vardır ki maârif-i ilâhiyyedir. Velâkin zâhir-i vücûdun hükmü yokdur ki a'mâl-i sâliha yüzünden tena'umât gerek cennetde olsun insân gibi ve gerek gayr-i mevtında olsun cinn gibi.

Pes, zâhir ve bâtın-ı vücûdun **[412ª]** ictimâ'ında ism-i Zâhir ve Bâtın'ı murâât ve makām-ı teşbîhi muhâfaza vardır. Melek ise hükm-i tenzîhde gālibdir. Onun için ekser-i virdleri tesbîhdir. Eğerçi makām-ı hamdden dahi hisse-mend olmuşlardır. Zîrâ zâhir-i vücûdları vardır ki ecsâm-ı latîfedir. Meğer şol melâike-i âliye -ki "mücerredât" derler- onlarda ecsâm yokdur, ne latîf ve ne kesîf. Pes, onlar celâl-i tenzîhde ve devâm-ı istiğrâkda

[1] "Ve ona rûhumdan üfledim." el-Hicr, 15/29.

kalmışlardır. Ve tenzîh dediğimiz onlara göre hükm-i mertebedir ve illâ zâhir-i hâlde lisân-ı rûh ile tenzîh yokdur. Zîrâ kendilerinden bî-şuûrlardır. Onun için Âdem'e secde ile me'mûr olmamışlardır. Zîrâ âlem ve Âdem'i bilmezler. Ve onlar aslda akl-ı evvel berâberleridir ki havâss-ı sultân gibidir, velâkin akl-ı evvel onlardan emânet-i kübrâyı haml ile mümtâz olmuş ve âlem-i cisme hareket kılmışdır.

Ve ol emânet-i kübrâ "vekâlet-i uzmâ" dedikleridir ki ona "vezâret" demezler. Zîrâ Allâh Teâlâ'nın vezîri olmaz, belki halîfesi olur ki esmâ-i cemâliyye ve celâliyyesi ile zâhirdir. Aceb netîcedir ki akl-ı evvele ihsân olmamışdır. Zîrâ cemî'-i merâtib-i vücûdu seyr etmek ona mahsûsdur ve "insân-ı kâmil" dedikleri odur. Ve insân mertebe-i zâtda celâl-i ilâhî ve mertebe-i sıfâtda cemâl-i ilâhîdir.

Evvel Hû'dur ki hüviyyet Hakk'ındır ve insân oradan nüzûl etmişdir. Ve Âhir Hû'dur ki yine urûcda seyri ona müntehîdir. Ve Zâhir Hû'dur, vücûd-i Hakk'a nazar ile. Ve Bâtın Hû'dur, vücûd-i halka nazar ile. Pes, bir vücûd Hakk'a nazar ile hüviyyet-i ilâhiyye ve halka nazar ile hüviyyet-i kevniyyedir. Nitekim kābe kavseynin berzahiyyeti onu iktizâ eder. Fe-emmâ ev-ednâ mertebesinde hüviyyet-i ilâhiyyeden gayrı mütesavver değildir. Zîrâ hüviyyet-i kevniyye orada muzmahilledir. Zîrâ âlem-i fenâ fillâhdır. Ve bu mertebenin husûlü değme sâlike müyesser olmaz. Meğer Hak Teâlâ onun kademine kuvvet vere, tâ ki ol netîce dâiresine gire.

[412^{b}] Nazm:

Bir nokta içre bunca şuûn-i Hudâ nedir
Bir hardal içre bunca nücûm-i hüdâ nedir

Bülbül de gül de oldu berâber vücûdda
Ya bir tecellî içre bu şâh u gedâ nedir

Memdûd olupdur işbu nefes intihâsı yok
Hiç kimse bilmedi ona hem ibtidâ nedir

OIdur "Ene'l-Hak" ile tekellüm eden ilâh
Me'lûh içinde yok yere sıyt ü sadâ nedir

Şol bir nefes ki cümle nüfûsu bir eyledi
Bilsem bu vasl içinde ben âyâ cüdâ nedir

Hakkî vücûd zâhir ü bâtın Hakk'ın-durur
Hak'dan haber veren dile hakk-ı edâ nedir

اَلْحَقُّ يَعْلُو وَلَا يُعْلَى[1]

Ya'nî Hak Teâlâ kendi zâtında Aliyyün Azîm'dir ki ulûhiyyetde münâzi'i yokdur. Ve bi'l-farz olsa mağlûbdur. Zîrâ münâzaa-i zâtiyye değil, belki ârızıyyedir, da'vâ-yı Nemrûd ve Fir'avn ve emsâli gibi. Pes, ehl-i münâzaanın mağlûb olduğu Hak Teâlâ'nın vahdet-i vücûduna dâlldir ki [2]﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللهُ لَفَسَدَتَا﴾ Ve vahdet-i vücûdu sebebiyle nizâm-ı âlem bâkîdir ve tevhîd dahi kāimdir. Zîrâ şirk münâzaadan hâlî değildir. Ve bu cihetden gelir ki: [3]﴿وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ﴾ Ya'nî ehl-i tevhîd ehl-i şirk üzerine âlîdir, Hakk'ın ulüvvüyle. Ya'nî Hak bi'z-zât âlî olıcak onun tevhîdi ile kāim olan dahi O'nun ulüvvüyle âlîdir. Ve bundan dahi a'lâ budur ki her hâlde âlî olan Hak'dır. Ve ehl-i Hak ile münâzaa edenin aklı yokdur ki bu sırr-ı aliyyden bî-haberdir.

Suâl olunursa ki: Nice kerre ehl-i Hakk'ın a'dâ' elinde mağlûb olduğu vardır. Pes, nice Hak ve ehl-i Hak gālib olmuş olur? Cevâb budur ki: Söz ehl-i Hakk'ın mutlakan galebesindedir, yoksa her bir ferdinin galebesinde değil. Galebe-i mutlaka ise bâkîdir, ilâ-yevmi'l-kıyâm. Bu sebebden hadîsde gelir: [4]الجهاد ماضٍ إلى يوم القيام Ya'nî cihâdın ilâ-yevmi'l-kıyâm bekāsı def'-i a'dâ' içindir. Pes, eğer galebe **[413ª]** ile def' olmayaydı istîlâ' ile nizâm-ı âleme halel gelirdi. Maa-hâzâ her ferd ki kemâl-i ilâhî ile kâmil ola mağlûb olduğu yokdur. Ve sûret-i mağlûbiyyetde göründüğü gālibiyyetini münâfî değildir. Zîrâ [5]﴿فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ﴾ vefkınce a'dâsından intikām alınmışdır. Pes, alâ-küll-i hâl a'dâ' mağlûb ve ahbâb gālibdir. Ve hüküm vücûd-i hâdisin değildir, belki vücûd-i vâcibindir. قال تعالى: ﴿لِمَنِ

---

1 Hak üstün gelir, ona üstün gelinmez.
2 "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, ikisi de bozulup giderdi." el-Enbiyâ, 21/22.
3 "üstün olan sizsiniz" Âl-i İmrân, 3/139.
4 "Cihâd kıyâmet gününe kadar devamlıdır." bk. Ebû Dâvûd, Cihâd 33; Ebû Nuaym, *Hilye*, V, 346.
5 "Biz seni alıp götürsek bile onlardan intikām alırız." ez-Zuhruf, 43/41.

﴿الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ﴾[1] Ya'nî mülk ve saltanat evvel ve âhir Allâh Teâlâ'nındır, velâkin mahcûblar gayrın dahi mülkde alâkası vardır zann ederler. Zîrâ şirk-i vücûd onları bu vartaya ilkā etmişdir.

Pes, ulûhiyyet Allâh Teâlâ'ya mahsûsdur ki kıyâmet-i kübrâda vahdetini ızhâr ile kesreti ifnâ ve tecellî-i kahrîsi ile âsârı izâle eyler. Ve mahcûblar mülzem olurlar. Ve vahdet ve kahhâriyyet Allâh'ın olduğu onlara dahi zâhir olur. Fe-emmâ ârifler ol ma'nâya bu gün vâkıflardır ve vücûdlarında ol kıyâmetin sırrını idrâk eylemişlerdir. Nitekim gelir: ﴿بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ﴾[2] Ve yine gelir: ﴿وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ﴾[3] Ya'nî vücûd-i vâcib vücûd-i mümkine musâdeme etdikde vücûd-i mümkin mukābeleden âciz olmakla mağlûb ve zebûn ve fânî ve muattal olur ve vücûd-i vâcib aslı üzerine bâkî kalır. Zîrâ vücûd-i vâcib zâtî ve vücûd-i mümkin ârızîdir. Ve ârız zâtî ile zâil olur, zâtî ise ârız ile zâil olmaz. Meselâ şem' ki ma'mûl-i halk ve âfitâb ki ma'mûl-i Hak'dır. Ve biribirine nisbeti nice ise vücûd-i halk ve vücûd-i Hak dahi böyledir. Ya'nî şem' kurs-ı âfitâbın tulû'unda nice bî-nûr ve fer kalırsa tecellî-i vücûd-i ilâhîde dahi vücûd-i hâdis mestûr ve mağlûb kalır. Velâkin söz bu tecellî netîcesine ermekdedir, tâ ki da'vâ-yı enâniyyet bâtıla ola ve illâ bekā-i nefs var iken ehl-i âlem biribiriyle ve Hak ile nizâ'dan hâlî değillerdir. Eğerçi mağlûblardır, velâkin mikdârların bilmezler ve haddleri üzere durmazlar.

[413b]

اَلصَّلَوةُ فَرِيضَةٌ، لِأَنَّ فِيهَا مُنَاجَاةً عَرِيضَةً[4]

Ya'nî abdin Mevlâ'ya ittisâli farz olmakla vudûyu mâ-sivâdan inkıtâ' ve salâtı Hakk'a ittisâl için farz kıldı. Ve bundan fehm olundu ki vesîle-i farz olan nesne dahi farzdır. Nitekim hadîsde gelir: وأسألك حبّك وحبّ من يحبّك

---

1 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Bugün mülk kimindir? Tek Kahhâr olan Allâh'ın." Gāfir, 40/16.
2 "Hayır, biz hakkı bâtılın başına çarparız da onun beynini parçalar." el-Enbiyâ, 21/18.
3 "Ve de ki: Hak geldi, bâtıl zâil oldu." el-İsrâ, 17/81.
4 Namaz farzdır. Çünkü onda uzun uzadıya münâcât vardır.

وحبّ عمل يقرّبني إلى حبّك[1] Ve yine gelir: وأسألك عزائم مغفرتك[2] Ya'nî şol a'mâl ki vesâil-i mağfiret ve vesâit-ı muhabbetdir, matlûb ve mes'ûldür. Zîrâ insân âlem-i esbâbdadır ve esbâbı ref' etmek muhâldir. Onun için şerâi' ve ahkâm ile amel etmek farzdır ve ferâizin hiçbir ferdden sâkıt olduğu yokdur. Zîrâ meşâhiddir. Ve meşhed ve mir'âtsız suver-i hakāik ve tecelliyât görünmez. Eğer mümkin olaydı, basar mutâlaa-i âsâr ve basîret müşâhede-i Rabb-i Gaffâr [için] vaz' olunmazdı.

Ve şol âyet ki gelir: ﴿وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا﴾[3] cemî'-i evbâba şâmildir. Nitekim âriflere hafî değildir. Bu cihetden salâtı münâcât ve müşâhedeye bâb kıldı. Zîrâ bu bâbdan duhûlde muhâzât-i hazret-i ilâhiyye vâkı' olur. Nitekim hadîsde gelir: إنّ الله في قبلة أحدكم[4] Ya'nî kıbleyi tahsîs etdiği tashîh-i münâcât içindir, yoksa ta'yîn-i mekân için değildir. Maa-hâzâ kıblede olduğu sâir eyniyyâtda olduğunu münâfî değildir. قال تعالى: ﴿فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللهِ﴾[5] Ya'nî tecellî-i ilâhî umûm üzerinedir.

Ve mekân tecellî ile mukayyed olmak Hakk'ın dahi ol mekân ile takayyüdünü iktizâ etmez. Nitekim "Fülân yerde hilâli gördük" derler ve mekân-ı mahsûsu ta'yîn ederler, maa-hâzâ râî olanların takayyüdünden mer'înin dahi takayyüdü lâzım **[414ª]** gelmez. Belki hilâl hâli üzerine felek-i kamerdedir ki ol mahall-i muayyene nüzûl etdiği yokdur. Ve ol vakitde ol mahall-i muayyende mer'î olduğu gibi emkine-i muhtelifede dahi görünür.

Aceb sırr-ı ilâhîdir ki ehl-i rüsûmun kalbinde sûret bulmadığından "Cennetde Hakk'ı müşâhede ederiz" demeğe kāil olmazlar, "İsbât-i mekân lâzım gelir" derler. Maa-hâzâ mekân senindir, onun değil. Ve zamân dahi böyledir. Ya'nî Hak mekân-ı mahsûsda olmayıp cemî'-i eyniyyâta tecellîsi sârî olduğu gibi üzerine zamân dahi cârî olmaz. Zîrâ zamân ve mekân tev'em gibidir ki biribirine muttasıldır. Belki Hak mebdeü'l-külldür ve

---

1 "Senden senin sevgini, seni sevenlerin sevgisini, beni sana yaklaştıracak amelin sevgisini niyâz ediyorum." Tirmizî, Deavât 73, Tefsîrü'l-Kur'ân 39.

2 "Senden bağışlamanı sağlayacak işler yapmayı niyâz ediyorum." Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 525. Ayrıca bk. Tirmizî, Vitir 17; İbn Mâce, İkâme 189.

3 "Evlere kapılarından girin." el-Bakara, 2/189.

4 "Allah sizin kıblenizdedir." bk. Buhârî, Salât 33, 39; Amel fi's-salâh, 12.

5 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Nereye yönelirseniz yönelin Allâh'ın vechi oradadır." el-Bakara, 2/115.

maksimin aksâma hükmü sârî olduğu gibi mebdein dahi müntehâya göre hâli böyledir. Onun için derler ki: Masnû‘ sâni‘a delâlet eder. Ya‘nî ol masnû‘da sırr-ı sâni‘ vardır ki onunla sâni‘a istidlâl olunur, yoksa mücerred masnû‘ olmakla değil. Meselâ hayât ve ilim ve irâdet ve kudret ve emsâli sıfât ol masnû‘ içindedir ki masnû‘un vücûdu sâni‘de ol sıfâtın husûlünü iktizâ etmişdir. Eğerçi bir nesne havâss ve levâzımıyla bilinir, yoksa künhüyle ve hakîkati ile bilinmez.

Pes, eser ile müessire istidlâl eden lâzımdan melzûma intikāl eder, velâkin intikāli ol lâzımın irâs-ı ilim etdiği mertebededir, yoksa külliyyet ile değildir. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye müteferrikadır ve her biri bir vechden îsâl eder. Ve mecmû‘unun ictimâından dahi külliyet-i ilm lâzım gelmez. Zîrâ esmâ' ta‘rîfâtdır. Ve ta‘rîfât fi'l-hakîka levâzımdır, yoksa hakāik değil. Eğerçi bi-hasebi'z-zâhir "Şu nesne şunun haddidir" derler. Hakk'ın ise haddi olmaz ve illâ mahsûr olur.

Bu cihetdendir ki lafzatullâh bize nisbetle delâlet-i mutâbaka ile Hakk'a delâlet etmez ve illâ künh-i Hak ma‘lûm olmak lâzım gelir. Belki Hak kendi zâtını kendi bilir. Eğerçi bize ta‘rîf etmişdir, velâkin eğer ta‘rîfden künhü idrâk olunmak lâzım gelse idi, ma‘rifetde tefâvüt bulunmazdı. Maa-hâzâ her ârifin Hakk'a intikāli âharın gibi değildir, **[414[b]]** belki biri nisbetle terakkî vardır.

İmdi bu bir dergâhdır ki herkesin bunda mahsûs pâyesi vardır. Ve bu bir cemâldir ki herkesin gözüne göre görünür. Ve bu bir namâz-gâhdır ki herkes bunda namâzı hâline göre kılar. كما جاء في الحديث: إنّ في الصّلوة لشغلاً[1] Ve demişlerdir ki: Namâz cemî‘-i külliyyâta şâmildir. Onun için kıyâmda sırr-ı insân ve rükû‘da sırr-ı hayvân ve secdede sırr-ı nebât vardır.

Ve arz merkez-i vücûd-i insânî olmakla müntehâ i‘tibâr olundu. Maa-hâzâ Hakk'a müntehâ olmaz, belki herkesin intihâsına göre müntehâ olur. قال تعالى: ﴿وَإِنَّ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى﴾[2] Ve arzın müntehâ olduğu tecellî-i kevnî i‘tibâriyledir. Nitekim semâ' tecellî-i vücûbî i‘tibâriyledir. Onun için

---

1 Nitekim hadiste gelir: "Namazda meşgüliyet vardır." Buhârî, el-Amel fi's-salât 2, 15, Menâkıbü'l-ensâr 37; Müslim, Mesâcid 34; Ebû Dâvûd, Salât 166; İbn Mâce, İkâme 59.

2 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Ve şüphesiz en son varış Rabbinedir." en-Necm, 53/42.

ecsâdın makarrı arzdır, hayâten ve memâten. Ve ervâh ve esrârın makarrı semâdır, hayâten ve memâten. Ve ecsâdın neş'e-i âhirede ervâh ile semâda ictimâ'ı sırr-ı salâta râci'dir ki salât kevn ile vücûbu cem' etmişdir. Kevni budur ki münâcîdir, vücûbu budur ki meşhûdu Hak'dır.

Pes, musallî eğer mükâşif ise tecellî-i berzahîdedir ki hakîkat-i kevniyye ile hakîkat-i ilâhiyyeyi câmi'dir ve illâ namâz kurratü'l-ayn olmaz. Ya'nî namâzın sürûru'l-ayn olduğu müşâhede iledir. Ve müşâhede berzahiyyet iledir. Ve berzahiyyetin ma'nâsı cem'iyyetdir ki abd Hakk'ı ridâü'l-kibriyâdan görmekdir, yoksa Hak bi-zâtihî -ya'nî âlem-i fenâda- meşhûd değildir. Ve kezâlik abd dahi nefsiyle bekāda böyledir. Zîrâ kevnin vücûba ittisâli vücûbun nûruyladır ve illâ kendi nefsinde zulmet-i mahzadır. Zulmet ile ise nûra intikāl olunmaz, belki dav'-i şems ile şemse intikāl olunur. Ve şol ki zılldir, nûr ile münâsebeti yokdur, meğer ki münâsebet-i zıddiyye ola. Ve bu makāmdan demişlerdir ki: الأشياء تتبيّن بأضدادها[1] Ve tebeyyünden taarruf lâzım gelmez. Bizim kelâmımız ise taarruftadır.

İmdi bu netîceye eren rü'yet ve adem-i rü'yet nedir bildi ve Hak ile halkın irtibâtı ne yüzden olduğun **[415ª]** anladı. Ve münâcât-i arîzada işâret vardır ki tatvîl-i kırâet etmek kesret-i rekeâtdan efdaldir. Nitekim fukahâ' dahi zâhib olmuşlardır. Zîrâ kesret-i rekeâtda kesret-i ezkâr vardır. Kesret-i ezkârdan ise kesret-i kırâet evlâdır. Zîrâ mahall-i münâcât olan Kur'ân'dır.

اَلشَّهِيدُ شَاهِدٌ وَمَشْهُودٌ وَفِيهِ سِرُّ شَيَّبَتْنِي سُورَةُ هُودٍ[2]

Ya'nî şehîd-i sahîh olan kimse Allâh Teâlâ'nın vaz' etdiği dînin sıhhatine seyf ve sinân ile şâhiddir, ulemâ'-i dîn huccet ve burhân ile şâhid oldukları gibi. Ve meşhûddur ki şehâdeti vaktinde melâike-i kirâm hâzır olurlar ve rûhunu ta'zîm ile kabz ve a'lâ-yı ılliyyîne dek teşyî' ederler, şehîd-i hakîkî olan sıddîklara ta'zîm etdikleri gibi. Belki bunlara ta'zîm onlara ta'zîmden

---

1 Eşyâ zıtlarıyla belli olur.

2 Şehîd hem şâhid ve hem de meşhûddur. Ve onda "Hûd sûresi saçımı ağarttı." (Tirmizî, Tefsîru sûre (56) 6) sırrı vardır.

ziyâdedir. Zîrâ onlar dem-i hayvânîlerin sefk etdiler ve bunlar şehevât ve hevâların sabb etdiler.

Ve şehîdde شَيَّبَتْنِي سُورَةُ هُودٍ[1] sırrı vardır. Ya'nî Cenâb-ı Risâlet'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- suâl eyleyip "Yâ Rasûlallâh, mübârek mehâsinîniz ağarmağa başlamak ne sebebdendir?" dediklerinde cevâb buyurdular ki: "*Benim mehâsinimin sebeb-i şeybi sûre-i Hûd'dur.*"[2] Ya'nî sûre-i Hûd'da ki ﴿فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ﴾[3] ile muhâtab oldum, me'mûr olduğum istikāmetle amelde ziyâde suûbet olup uhdesinden bîrûn olmakda ziyâde harac olmakla onun gamm ve gussasından mehâsinim ağarmağa bed' etdi. Zîrâ istikāmet ile murâd istikāmet-i i'tidâliyyedir ki ifrât ve tefrît miyânında hâlet-i vustâdır. Bu ma'nâyı murââtda ise tevfîk-ı hâss-ı ilâhî lâzımdır ki enbiyâya ve kümmel-i evliyâya hâsıl olur.

[415b] Ve bunun nazîri budur ki salâta kıyâmlarında sadrları âteşde nesne galeyân eder gibi galeyân ederdi ve duâ edip buyururlardı ki: اللّٰهمّ اغسلني بماء الثّلج والبرد والمطر[4] Gerçi ulemâ-i zâhir bunu envâ'-ı mağfirete haml ederler, fe-emmâ "erbâb-ı hakāik" demişlerdir ki: Çün ki ﴿أَقِمِ الصَّلَوٰةَ﴾[5] ile me'mûr oldular ve ikāmet-i salât odur ki salâta şurût-ı zâhire ve bâtınesi ile sûret vere, bunda ise suûbet vardır; pes, emrin kemâ yenbağî uhdesinden hâric olmak mülâhazasından kalblerine harâret-i azîme düşerdi ve zikr olunan vechile duâ ederlerdi. Zîrâ selc ve bered ve mataın bürûdetle ittisâfı zâhirdir. Pes, duânın meâli "Yâ Rabb, kalbimin harâretini teskîn eyle, uhde-i fermândan kemâ yenbağî hurûc ile." Nitekim atşân olanlar harâret-i dili kar ve dolu ve yağmur suyu ile teskîn ve tab'ların tebrîd ederler. Pes, selc ve emsâlinin ve nâr ve nezâirinin halkında hikem-i celîle ve rumûz ve işârât-i kesîre vardır ki enfüs ve âfâkı tatbîka kādir olanlar bilirler.

---

1 "Hûd sûresi saçımı ağarttı." Tirmizî, Tefsîru sûre (56) 6.

2 Tirmizî, Tefsîru sûre (56) 6.

3 "Emrolunduğun gibi dosdoğru ol." Hûd, 11/112.

4 "Allâh'ım, beni kar, dolu ve yağmur suyu ile yıka." bk. Buhârî, Ezân 89, Deavât 39, 44, 46; Müslim, Salât 204, Mesâcid 147, Zikr 48; Ebû Dâvûd, Salât 121; Tirmizî, Deavât 76; Nesâî, Miyâh 5; Tahâre 47-49, Gusl 3, 4; İftitâh 15, İstiâze 17, 26; İbn Mâce, İkāme 1, Duâ 3.

5 "Namazı dosdoğru kıl." el-İsrâ, 17/78.

İmdi ehl-i Kur'ân olan ehl-i münâcât olur. Zîrâ Kur'ân kelâm-ı ilâhîdir. Ve kelâmını okumak ve hitâbını işitmek müsâmere-i ilâhiyye ve muhâdese-i rahmâniyyedir. Ve Hak ile muâmelenin netîcesi halkı Hakk'a bezldir. Ve halkda kendi nefsi dahi dâhildir. Pes, şehîd mâlını ve nefsinin zâhirini bezl eyledi. Ve sıddîk taallukātını ve nefsinin bâtınını ifnâ eyledi. Ve nefsinin zâhirinden murâd dem-i hayvânî ve bâtınından murâd şehevât-i fâniye ve taallukāt-i mâ-sivâdır. Zîrâ ârifde mâl olmaz, belki mâl -ki meyl etdiği nesnededir- taallukāt-i kevneyndir. Ve kevneyn mahlûkdur. Onun için "kevn" denildi.

Ve halkı halk etmeğe bâis kendine taallukdur, yoksa halka değil. Belki halkın halk olunduğu esmâ ve sıfâta meclâ ve mir'ât olmakdan ötürüdür, tâ ki basar-ı insân onu müşâhede eyleyip âsârdan esmâya intikāl ede ve hakāik-ı esmâ bilmekle ârif ola ve ondan müsemmâya duhûl bula ve muhakkık hey'eti üzerine **[416ª]** gele.

Ve bundan ma'lûm oldu ki dünyânın halkından murâd müşâhededir. Zîrâ kişi kendi zâtını kendinde şuhûd etmek ilim ile şuhûddur. Ve mazharda şuhûd etmek ayn ile şuhûddur ki ayn ilimden etemmdir. Ve âlem ve Âdem'den murâd esmâ-i ilâhiyyenin zuhûrudur. Ve enfüs ve âfâkda süfliyyâtı halkdan maksûd, ulviyyâta terakkî ve celâl ve cemâli tekmîldir. Ve Âdem'in arza hubûtu ibtilâ içindir ki belânın netîcesi velâdır. ﴿وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ﴾[1]

قال الله سبحانه: ﴿رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلاً﴾[2] Ya'nî âlem-i vücûdda bâtıl-ı hakîkî yokdur. Zîrâ bâtıl-ı hakîkî ma'dûm-i mümteni'dir, belki bâtıl-ı izâfî vardır ki hakk-ı hakîkîyi münâfî değildir.

Pes, semâvât ve arz gerçi âlem-i kevn ve fesâddır, fe-emmâ hakdır ki âlem-i vücûddur. Ve vücûdun hakîkati Âdem'de zuhûr eylemişdir ki sûreti âlem-i kevn ve fesâddandır. Zîrâ semâvât ve arzda dâhil olan mahlûkātdandır. Onun için ekserinin sûretine inhilâl gelir ve münhall olmayanlar âlem-

---

1 "O, hakîkî dosttur, övülmeye lâyık olandır." eş-Şûrâ, 42/28.

2 Allah Sübhânehû buyurdu: "Rabbimiz, sen bunu boşuna yaratmadın." Âl-i İmrân, 3/191.

i kevn ve fesâddan hâric olmuş olur, arş ve kürsî gibi. Zîrâ letâfet-i rûhâniyyeleri ecsâda sârî olmakla, ecsâd ervâh hükmünde olmakla âlem-i bekādan kılınmışdır. İşte bâkî-i ârızî budur. Ya'nî rûh fî-nefsi'l-emr âlem-i emrden ve bekā ve kıdemdendir. Cesed ise âlem-i halkdan ve fenâ ve hudûsdandır. Böyle iken bekā ile muttasıf oldu.

Pes, her ârıza "ma'dûm" dememek lâzım geldi. Zîrâ bir nesnenin ki sûret ve hakîkati mevcûd ola, ona "ma'dûm" denilmez. Aceb sırr-ı ilâhîdir ki mücâveretle hâsıl olur ve sûret buldukdan sonra bir dahi teğayyür kabûl etmez. Kan gibi ki misk oldukdan sonra bir dahi kan olmaz ve nühâs gibi ki tarh-ı iksîr kabûl etdikden sonra bir dahi nühâsiyyete dönmez.

İşte insân-ı kâmilin hâli bundan ma'lûm oldu ki hakkıyyet kabûl etdikden sonra halkıyyete rucû' etmez. Onun için sûret ve hakîkati için devâm vardır. Ve ona "bekā billâh" derler, sırr-ı amîkdir ki her ehl-i netîce ona yekûn vermez, belki yekûnü sükût ve sükûn olur.

ولله الحمد على ايجاده وجُودِه وتعريف وجوب وجوده[1]

[416b]

اَلتَّوْحِيدُ وَحِيدٌ إِذْ لَيْسَ لَهُ أَنِيسٌ، وَالْمُوَحِّدُ الْحَقِيقِيُّ غَرِيبٌ إِذْ لَيْسَ لَهُ جَلِيسٌ[2]

Ya'nî tevhîd ki vahdet-i Hakk'ı isbâtdır, yalnız kalmışdır ki mûnisi yokdur. Ve muvahhid-i hakîkî ki Lâ mevcûde illallâh ehlidir, garîb olmuşdur ki mücâlisi yokdur. Garîb âdem gibi ki kimse oturup onunla sohbet etmez. Zîrâ ona yâd ve bîgâne gelir. Şirk ehlinin hâli ise böyle değildir. Belki onların hem-sohbetleri ve mûnisleri çok olur. Zîrâ halkın ekseri vatan-ı aslî diye gurbet-i kevniyyede kalmışlardır. Ya'nî gurbeti vatan add ederler, bilmezler ki aksâ-yı âleme gelmişler ve vatan-ı a'lâ-yı ılliyyînden bi'l-külliyye müfârakat etmişlerdir.

---

1 Var etmesinden, cömertliğinden ve varlığının vâcib olduğunu bildirmesinden ötürü hamd Allâh'a mahsustur.

2 Tevhîd yalnız kalmıştır. Çünkü ünsiyet edeni yoktur. Hakîkî muvahhid garip olmuştur. Çünkü sohbet edecek kimsesi yoktur.

Ve a'lâ-yı ılliyyîn iki vechiledir: Biri makām-ı ervâhdır ki ibtidâ-yı âlem-i ibdâ'dır. Ve rûh-i ulvî yirmi sekizinci mertebede makām-ı insâna gelip bu kadar merhale yer aslından cüdâ düşmüşdür. Tekrâr bu atvârı dolaşıp evvelki mahalline vâsıl olmağa muhtâcdır, tâ ki gurbetden halâs ola. Bu sûretde ten vatandadır. Zîrâ âlem-i hâk âlem-i ceseddir ve hâk üzerinde mahsüsât ile cesedin ülfeti ziyâde[dir]. Zîrâ kendi mâderinden doğup hâsıl olmuşdur. Pes, eşyâ-i arzıyye ile karâbet-i nesebiyyesi vardır. Bu cihetden zirâat ve hırâset ve gars-i eşcâr ve emsâli ile mukayyed ve meşgūldür. Ve rûh dahi onun elinde zebûn olup gurbetde kalmışdır. Zîrâ vech-i arz cesede vatan ise rûha gurbetdir ki rûhun vatan-ı aslîsi âlem-i ervâhdır. Onun için Allâh Teâlâ âlem-i hayâl halk **[417[a]]** etmişdir, tâ ki rûh dîde-i hayâl ile makāmât-i âliye-i rûhâniyyeyi seyr edip ol tarafa taaşşuk ede ve gurbet-i kevniyyeden halâs ola. Eğerçi makām-ı ervâh dahi âlem-i kevndir. Zîrâ mahlûkdur ve âlem-i halk sırr-ı insâna vatan olmaz. El-hâsıl cesedin vatanı âlem-i hâk olduğu gibi rûhun vatanı dahi âlem-i ervâh oldu. Pes, cesed harekete muhtâc olmadı. Zîrâ kendi vatanındadır. Ve rûh harekete muhtâc oldu. Zîrâ vatanından yirmi sekiz menzil dûr düşmüşdür.

Ve "a'lâ-yı ılliyyîn" dediklerinin ikincisi zât-i ahadiyye-i ilâhiyyedir ki sırr-ı insânın vatanıdır. Ve ona "âlem-i vücûb ve kıdem" derler. Ve sırr-ı insân makām-ı rûha dek seyr etdikden sonra rûhu makām-ı ervâhda alıkoyup kendi makām-ı ceberûta doğru gider ki âlem-i ilm ve âlem-i esmâdır. Ve oradan dahi terakkî edip seyr-i basît ile âlem-i zâta urûc eder ki ona "âlem-i lâhût" derler. Ve orada menzili tamâm olur. Eğerçi seyrine nihâyet yokdur. Zîrâ seyr fillâh gāyet bulmaz ve illâ Hakk-ı Vâsi' mudayyak ve mahsûr olmak lâzım gelir.

İşte dîde-i cesed ancak hissiyyâtı görür, dahi verâsına tecâvüz etmez. Ve dîde-i rûh ancak akliyyâtı seyr eder, dahi verâsına güzer eylemez. Zîrâ makām-ı ma'lûmu ve vatan-ı aslîsi odur. Ve dîde-i sırr zât-i Hakk'ı müşâhede edip ma'neviyyât ile münâsebet eder. Ve fevkānî tahtânîye hâkimdir, fe-emmâ tahtânî fevkānîye tasallut edemez. Çünki Allâh Teâlâ hissî ve aklî değildir, lâ-cerem dîde-i cesed ve dîde-i rûh onu mutâlaa edemez. Zîrâ ikisi dahi âlem-i hudûs ve imkândandır. Belki onu idrâk eden

dîde-i sırrdır ki sırrın zât-i Hak ile münâsebet-i ma'neviyyesi vardır. Nitekim hadîs-i kudsîde gelir: سرّ الإنسان سرّي وسرّي سرّه[1]

Ve buradandır ki Hak Teâlâ buyurur: ﴿لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ﴾[2] Ya'nî Hakk'ı bâ-basar olan cesed ve rûh görmez. Zîrâ basar kayddır. Belki bî-basar olan sırr görür. Zîrâ burada basar lâ-basardır. **[417b]** ﴿وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ﴾[3] Zîrâ hüviyyet-i ilâhiyye muhîtdır, ebsâr-ı hissiyye ve aklıyyeyi. ﴿وَهُوَ اللَّطِيفُ﴾[4] Ya'nî kemâl-i letâfetindendir idrâki ki kesîfin idrâk etmediğini latîf idrâk eder. ﴿الْخَبِيرُ﴾[5] Haberdârdır her basarın müşâhedâtındandır. Zîrâ ebsâr ile maiyyeti vardır. Pes, ebsâr onunla idrâk edicek ebsârın meşhûdu onun dahi meşhûdudur.

Pes, bu takrîrden fehm olundu ki ehl-i sırrın tevhîdi "Lâ mevcûde illallâh" demekdir. Zîrâ âlem-i hissin ve âlem-i aklın vücûdu onun îcâdıyladır. Eğer bu iki âleme ifâza-i vücûd etmeyeydi âlem-i ademde kalır. Ve şol ki gayrın îcâdıyladır, onun için ol gayrdan gayrı aslâ merci'-i muhakkak yokdur. Buradandır ki derler: كلّ شيئٍ يرجع إلى أصله[6] Pes, kâinâtın rûhen ve ceseden aslı Hak'dır.

Ve Hak'dan gayrı mevcûd yokdur. Zîrâ hem mebde'dir ve hem zuhûr dahi O'nundur. Ve âlem-i hissde kalanlar mahsüsâtı âlihe ittihâz edip şirk-i celîde kaldılar ve âlem-i rûhda olanlar akliyyâtı âlihe ittihâz edip şirk-i hafîde kaldılar. Onun için bunların tevhîdleri tevhîd-i resmî oldu ve âhiretde mîzâna girdi. Zîrâ mukābilleri bulundu. Ve âlem-i sırrda olanların ilâhı ilâh-ı vâhid oldu, zât-i ahadiyyedir. İşte bunlar tevhîd-i hakîkî ehlidir ki bunların tevhîdleri mîzâna dâhil olmaz. Zîrâ hakîkatle mecâz bir yerde cem' olmaz. Belki mecâz ile mecâzdır ki müctemi' olurlar.

---

1 "İnsanın sırrı benim sırrımdır, benim sırrım da onun sırrıdır." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Abdülkādir Geylânî ve İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilen *Gavsiyye Risâlesi*'nde hadis değil ilham türünden olarak geçmektedir. bk. *el-Gavsiyye* (*Dîvânu Abdülkādir Geylânî* içinde), s. 209.

2 "Gözler O'nu idrak edemez." el-En'âm, 6/103.

3 "Ama O, gözleri idrak eder." el-En'âm, 6/103.

4 "O Latîf'tir." el-En'âm, 6/103.

5 "(her şeyden) hakkıyla haberdardır." el-En'âm, 6/103.

6 Her şey aslına döner.

İşte vatan-ı aslî iki oldu ki: Biri vatan-ı rûhânîdir ki vatan-ı kevnînin bâtınıdır. Ve biri vatan-ı ilâhîdir ki vatan-ı rûhânînin bâtınıdır ki ona "gayb-i hakîkî" derler. Nitekim vatan-ı rûhânîye "gayb-i izâfî" derler. Çünki bu izâfeti iskāt etmedikçe hakîkate duhûl müyesser değildir, lâ-cerem vatan-ı rûhânî nısfu't-tarîk gibi oldu ki henüz menzil başı değildir. Zîrâ makām-ı kesretdir. Pes, tamâm-ı tarîk vatan-ı ilâhîdir ki âlem-i vahdetdir. Zîrâ vahdetden gelene kesret konak olmaz, belki mebde'e **[418ª]** erince hareket lâzımdır.

İmdi ey ârif seyr eyle bu âlemin rûhânî ve cismânîsini ve hiçbirine "vatanımdır" deme ve illâ gurbetde kalırsın. Belki cesedi hâkde ve rûhu eflâkde alıkoyup mâ-fevkıne seyr eyle ve bir âleme er ki hakîkatde senin vatanındır. Eğerçi orada garîbsin, zîrâ akrânın kimi hâkde ve kimi [eflâkde] kaldı. Ve âlem-i vahdetde sen yalnız kaldın ki vatanda gurbet buldun. Velâkin enîs ve celîsin Hak olmak sana âşinâ yeter. Zîrâ gayrı âşinâlar sana bî-gânedir. Eğerçi âşinâ-yı hakîkîye bî-gâne yokdur, velâkin i'tibârladır.

Nazar eyle Cenâb-ı Nübüvvet'e ki -sallallâhu aleyhi ve sellem- buyurdu: "*Eğer ben halîl ittihâz edeydim Ebû Bekr'i ittihâz ederdim, velâkin Allâh Teâlâ beni halîl ittihâz eyledi*."[1] Pes, ben dahi onu halîl ittihâz eyledim ve aramızda mâ-sivâ kalmadı. Nitekim leyle-i mi'râcda denildi ki: "*Yâ Ahmed, Ene ve Ente cemî'-i eşyâyı senin için halk eyledim*." Ve Cenâb-ı Nübüvvet dahi buyurdu ki: "*Yâ Rabb, Ente ve Ene cemî'-i eşyâyı senin yoluna bezl etdim*."[2]

İşte eşyâyı kabûl etmemek olmaz. Zîrâ esmâdır. Ve muktezâ-yı sıddîkıyyet cümlesini mertebesine göre murââtdır. Velâkin onlarla takayyüd yokdur. Belki Hakk'a mebzûldür. Hattâ kendi nefsi bile mebzûldür, fe-keyfe gayrı? Bu sûretde vücûd-i Hak ile kāimdir ki vücûd-i Hak ve vücûd-i abd vücûd-i vâhiddir. Ve bu tevhîde elsine-i rusül ve vereseden med'uvv olanların ekseri icâbet etmediler ve şirk içinde kaldılar, gerek şirk-i celî ve gerek şirk-i hafî.

---

1 Müslim, Fezâilü's-sahâbe 3, 6, 7; Tirmizî, Menâkıb 14; İbn Mâce, Mukaddime 11.

2 Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

Ve bundan âlem-i hissin gılzat ve kesâfeti fehm olundu. Onun için ona "hicâb-ı zulmânî" ve âlem-i akla "hicâb-ı nûrânî" dediler ki "hicâb" dedikden sonra söz kalmadı ki iki perdeyi dahi izâle lâzım geldi, tâ ki vech-i hakîkat bir hoş münkeşif ola. Ve bu perdelerle mahcûb olanlar bî-hisâbdır, meğer ki enbiyâ ve kümmel-i evliyâ halâs olalar. Ve velâyet mertebe[si]nin zirvesi makām-ı nübüvvetdir, velâkin Cibrîl'in adem-i vürûdundan "nebiyy-i örfî" denilmez, eğerçi rütbesi vardır.

فافهم فإنّه من النّتائج [418b] العرفانية والمعارف الحقّانيّة، فقد عرّفتك الوطن والغربة وكشفت عن وجه قلبك الكربة، فعليك أن تميل إلى أصلك الرّفيع، وإيّاك أن تبقَى في المقام الوضيع.[1]

Nazm:

Gözü açıkların yaşı akar çağlayı çağlayı
Şu kim Ya'kūb ola gözden çıkar ağlayı ağlayı

Vücûdu kül olur âşıkların bu nâr-ı aşk içre
Kebâb olur dil ü cânı ciğer dağlayı dağlayı

Neden kaldın vatandan dûr olup bu dâr-ı gurbetde
Oturma işbu esfelde gözet a'lâyı a'lâyı

Eğer abd-i hakîkî oldun ise çıkma kullukdan
Yürü âlemlere verme Ulu Mevlâ'yı Mevlâ'yı

N'ola imdâd-ı Hakk ile bu gün mansûr ola Hakkî
Çekübdür asker-i tevhîd ile alâyı alâyı

وُجُودُكَ خَلْقٌ حَقٌّ، وَأَنْتَ مُقَيَّدٌ مُطْلَقٌ[2]

Ya'nî senin vücûdun mukayyeddir halkıyyetin cihetinden ve mutlakdır hakkıyyetin yüzünden. Zîrâ sen vücûd ile ademdensin ki vücûdun vücûd-i Hak'dan mufâz ve ademiyyetin hakîkat-i mümkinene râci'dir. Gerçi vücûd ile adem bir yerde olmaz, fe-emmâ ciheteyn-i muhtelifeteyn ile müctemi'

---

1 Anla. Zîrâ bu irfânî netîcelerden ve hakkānî ma'rifetlerdendir. Sana vatanı ve gurbeti tanıttım, kalbinin yüzünden üzüntüyü kaldırdım. Şu halde yüksek aslına yönelmeli ve aşağı olan makāmda kalmaktan sakınmalısın.

2 Senin vücûdun hak olan halktır. Sen ise mutlak olan mukayyedsin.

olur. Maa-hâzâ adem fi'l-hakîka yine ademdir ki onun için vücûd yokdur ve vücûd dahi vücûddur ki onun için adem yokdur. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ﴾[1] Ya'nî hâlen hâlikdir. Zîrâ vücûd-i hayâlî ile mevcûddur ve vech-i Hak bâkîdir ki vücûd-i hakîkî ile mevcûddur. Ve bu zuhûrât a'râzdır. Onun için dediler: الآن على ما عليه كان[2]

Pes, âsârına nazar eyleyip karaltıdan hakîkate udûl lâzımdır. Zîrâ murâd sâye değildir, dav'dır. Ve dav' dahi âfitâba delîldir. Ve âfitâb nûr-i zâtdır, onun için muhrıkdir. Ve râhat sâyede hicâbdadır. Onun için ehl-i fenâ bekāya avdet edip müsterîh olurlar ve bu'd içinde kurb bulurlar ve giderler yine gelirler. Zîrâ fi'l-hakîka maâdları yine mebde'dir ki netîcedir. Pes, "Mübtedâ gâh olur muahhar olur" dedikleri bu sırr üzerinedir.

[419a]

أَنَا الطَّالِبُ وَأَنْتَ مَطْلَبِي، فَالْفَرْقُ بِكَ وَبِي[3]

Ya'nî benim tâlib ve senin matlab olduğundandır ki ikimiz miyânında fark hâsıl olur ki benim benliğim ve senin senliğindir. Ve illâ ﴿وَيُحَذِّرُكُمُ اللهُ نَفْسَهُ﴾[4] işâretine nazar olunursa bende benlik olmaz. Eğerçi sende senlik olur. Zîrâ benim benliğim senin senliğinde mahvdır ki burada "sen" demek dahi yokdur ki izâfîdir, belki "Hû" demek vardır ki makām-ı hüviyyete ve vahdet-i hakîkıyyeye nâzırdır.

Suâl olunursa ki: ﴿وَيُحَذِّرُكُمُ اللهُ نَفْسَهُ﴾[5] ne ma'nâyadır ki işâret olundu? Cevâb budur ki: Bi-tarîkı'l-işâre ma'nâsı "Allâh Teâlâ sizi kendi nefsini talebden tahzîr eder" demekdir. Zîrâ taleb tâlib ile matlûb miyânında nisbetdir ki isneyniyyete delâlet eder. العلم حجابٌ[6] dahi budur. Zîrâ ilim sıfatdır

---

1 "O'nun vechinden (zâtından) başka her şey yok olucudur." el-Kasas, 28/88.
2 Şimdi daha önce olduğu hal üzeredir.
3 Ben tâlibim, sen ise benim matlabımsın. İkimiz arasındaki fark benim benliğim ve senin senliğindir.
4 "Allah sizi kendisinden sakındırır." Âl-i İmrân, 3/28.
5 "Allah sizi kendisinden sakındırır." Âl-i İmrân, 3/28.
6 İlim perdedir.

ve sıfat mevsûfa hicâbdır. Pes, ilm-i resmî ve ilm-i ilâhî taallukātının cümlesinden inkıtâ' lâzımdır. Zîrâ biri hicâb-ı zulmânî ve biri hicâb-ı nûrânîdir. Ve "tevhîd-i hakîkî" dedikleri iskātu'l-izâfâtdır. Bu ma'nâdan tâlib talebden halâs olmadıkça ikilikden necât bulmaz. Onun için hâl-i sülûkde cihet-i mahsûsa taleb olunmaz, belki ıtlâk üzerine teveccüh olunur, tâ ki Hakk-ı Mutlak vech-i mutlakdan yüz göstere. Ve senin bî-kayd olduğun seni âlem-i ıtlâka irgüre ki fi'l-hakîka matlûb budur.

Ve ba'zı kibâr buyurdular ki: İlim hicâbdır. Ya'nî cehlden perdedir. Bu ise makbûl sözdür. Zîrâ ilim fî-nefsi'l-emr sıfat-i ilâhiyye olduğu cihetden hicâb olmaz. Zîrâ âlim ilminde mütecellîdir ve ilim onun âyînesidir. Ve demişlerdir ki: Ders-i ilm, derk-i Hakk'a sebeb-i bu'ddur. Bundan [murâd] kalbin rüsûma iştiğâlidir ki bâis-i hicâbdır. Zîrâ ona "ilm-i husûlî" derler. Ve eğer ders-i ilm-i billâh olsa sebeb-i kurb olur. Zîrâ ona "ilm-i huzûrî" derler. İşte husûlün netîcesi huzûrdur, eğer nefsini tasavvur ve tasdîk kaydından tahlîs etdinse ve illâ [1]﴿وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ﴾ kabîlinden olmakdan hazer eyle.

[419b]

اَلتَّرَاوِيحُ لِلْقُلُوبِ وَالْأَرْوَاحِ، والتَّسَابِيحُ لِلْأَسْرَارِ[2]

Ya'nî leyâlî-i ramazânda salât-i terâvîh kulûb ve ervâhın nasîbidir. Zîrâ salâtda zevk-ı mükâşefe ve müşâhede vardır. Onun için وجُعلت قرّة عيني في الصّلوة[3] denildi. Mükâşefe ve müşâhede ise basîretle hâsıl olur. Pes, kalb ve rûh mertebe-i hamddir. Onun için Âdem'e -aleyhi's-selâm- nefh-i rûh oldukda rûhun dimâğa intişârından atse vâkı' olup "Elhamdü lillâh" dedi ve hamd sebeb-i rahmet oldu ve mîzân-ı ameli pür kıldı. Ve tesâbîh hazz-ı esrâr oldu. Zîrâ mertebe-i sırr mertebe-i tenzîhdir.

Pes, bundan ahz olundu ki mertebe-i cesed mertebe-i ef'âldir. Onun için ef'âl-i salât ona menûtdur. Ve mertebe-i kalb ve rûh mertebe-i sıfâtdır. Zîrâ

---

1 "(Bâtıla) dalanlarla birlikte dalardık." el-Müddessir, 74/45.

2 Terâvîh kalpler ve ruhlar içindir. Tesbîhler ise sırlar içindir.

3 "Gözümün aydınlığı namazda kılındı." Nesâî, İşretü'n-nisâ, 1; Ahmed, Müsned, III, 128, 199, 285.

makām-ı hamd ve teşbîhdir. Ve mertebe-i sırr mertebe-i zâtdır. Zîrâ makām-ı tenzîhdir. Ve zât ve sıfât ve ef'âl ferdâniyyetdir ve tefrîd sıfat-i insâniyyedir. Onun için سبق المفرّدون[1] vârid oldu. Ya'nî bu üç mertebeyi cem' eyleyen sâbıkdır, eğer lâhik ise de, ümmet-i merhûme-i Muhammediyye gibi. Onun için Kur'ân'da gelir: ﴿وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ﴾[2] Ya'nî sâbikūn ehl-i kurbdur ki makām-ı kābe kavseyn ehlidir ki kābe kavseyn zât ile sıfât ve ef'âlin berzahiyyetidir. Ve bu kurbun fevkında kurb yokdur. Zîrâ mertebe-i câmiadır. Çünki kavm-i Nûh'da -aleyhi's-selâm- teşbîh gālib idi, onun için ibâdet-i asnâm ve suver ederlerdi, lâ-cerem Nûh onları makām-ı sırrdan tenzîhe da'vet eyledi. Bu sebebden müddet-i da'vet tavîle ve icâbet kalîle oldu. Zîrâ mertebe-i cesed ve ef'âlde hissiyyât **[420ª]** ile ülfetleri gālibe idi. Bu cihetden tenzîhe terakkî edip makām-ı sırra ermediler ve âhir âb u kile gark olup mertebe-i anâsırda fenâ buldular.

Ve kavm-i İbrâhîm'e -aleyhi's-selâm- mertebe-i sıfât verildi. Onun için Hazret-i İbrâhîm mazhar-ı ni'met ve hamd oldu. Ve kavm-i Hâtemü'l-mürselîn'e -salevâtullâhi ve selâmühû aleyhi ve aleyhim- mertebe-i câmia verildi. Onun için mertebe-i berzahiyyetden da'vet eyledi ki mertebe-i rûhdur. Lâ-cerem bu ümmet makām-ı tenzîh ve teşbîhi cem' eyleyip cümleyi sebk eylediler. Onun için Kur'ân iki mertebeyi hâvî oldu. قال تعالى: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾ وقال تعالى: ﴿فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ﴾[3] Ya'nî istiğfâr odur ki zât-i ahadiyyeyi libâs-ı tenzîh ve teşbîh ile setr eyleye. Onun için Arab'da libas ikidir ki biri ridâdır, libâs-ı tenzîhdir ve biri izârdır ki libâs-ı teşbîhdir.

Bu cihetden salât meşrûa oldu, tâ ki zâhiri teşbîhe ve bâtını tenzîhe dâll ola. Ve terâvîh dahi mesnûn olup tesbîh etmek meşrû' oldu. Zîrâ gece sırrı zâtdır ki muktezâsı tenzîhdir.

---

1 "Müferridler öne geçti." Müslim, Zikir 4; Tirmizî, Deavât 128.

2 "(İman ve amelde) öne geçenler ise (âhirette de) öne geçenlerdir. İşte onlar (Allah'a) yaklaştırılmış kimselerdir." el-Vâkıa, 56/10-11.

3 Allah Teâlâ buyurdu ki: "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir." (eş-Şûrâ, 42/11). Allah Teâlâ yine buyurdu ki: "Rabbini hamdederek tesbîh et ve O'ndan mağfiret dile. (en-Nasr, 110/3).

Ve bir dahi budur ki leyâlî-i ramazânda melâike nüzûl ederler. Onlar ise ehl-i teşbîhdir. Lâ-cerem onlara muvâfakat lâzım gelip namâz içinde olan tesbîhden mâ-adâ hâric-i salâtda dahi tesbîh olundu. Nitekim fukahâ' dahi işâret eylemişlerdir. Ve tesbîh sırr-ı Kur'ân'dır ve Kur'ân sırr-ı zâtdır. Pes, tesbîh dahi kelâm-ı ilâhîdir. Eğerçi ba'zı gāfilîn onu Kur'ân'dan hâric kıyâs edip tesbîh yerine Kur'ân okurdu. İşte erbâb-ı inkârın bu makūle cehâletleri hadden bisyârdır. Ve şol kimse ki ehl-i Kur'ân'dır, bilir ki insân mazhar-ı cemâl ve celâldir. Ve muktezâ-yı cemâl tahmîd ve muktezâ-yı celâl tesbîhdir.

Hattâ [1]﴿خَلَقْتُ بِيَدَيَّ﴾ âyetinde kibâr buyurmuşlardır ki "yedeyn" ile murâd tenzîh ve teşbîhdir ki onun kemâli bu ümmet-i merhûmede zuhûr eyledi. Gûyâ halk-ı Âdem'den murâd bu ümmetin zuhûrudur. Zîrâ Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- illet-i gāiyye-i âlem idi. Pes, âlem onun ve ümmetinin **[420b]** zuhûruna muntazır idi. Çünki kudûm eyledi muktezâ-yı hikmet üzerine hatmiyyet vâkı' oldu ve her hatm için bir hatm dahi lâzım geldi, tâ ki onun mertebesini makām-ı tafsîlden hatm eyleye. Bu cihetden Hatmü'l-evliyâ' -kuddise sirruh- müddet-i ümmeti tavassut eyleyip mertebe-i bedriyyetde geldi ve nûr-i velâyet onunla imtilâ buldu.

Ve Hazret-i Îsâ'nın -aleyhi's-selâm- nüzûl ve hatmiyyetinden sonra yerine "Muk'ad" nâm halîfesi kalıp onun fevtinden sonra Mushaf ve ilm-i Kur'ân mürtefi' olsa gerekdir. İşte ol halîfenin ismi Muk'ad olmak tekāude işâret oldu. Zîrâ kıyâmetin kıyâmı halkın kuûdunu iktizâ eder ki iki kıyâm bir yerde olmaz. Zîrâ biri fenâyı ve biri bekāyı muktazîdir. Ve şirk indifâında hamd lâzım gelmekle ﴿فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾[2] denildi. Ve hayrın inkıtâı hilâfını müstelzim olmakla ﴿لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ﴾[3] vârid oldu.

---

1 "İki elimle yarattım." Sâd, 38/75.

2 "Böylece zulmeden toplumun ardı kesildi. Hamd âlemlerin Rabbi Allâh'a mahsustur." el-En'âm, 6/45.

3 "Bugün mülk kimindir? Tek ve Kahhâr olan Allâh'ındır." Gāfir, 40/16.

Ve burada "hayr"dan murâd vücûddur. Zîrâ demişlerdir ki: الوُجود خيرٌ كلّه[1] Ve rûhun cesedden müfârakati cesedi hareketden ik'âd etdiği gibi âdemin âlemden müfârakati dahi âlemi mütelâşî kıldı.

Ve bundan anlandı ki enfüs ve âfâkı hıfz ve zabt eden ilim ve rûhdur ki hayâtdır. Ya'nî bir kimsenin kalbinde ma'rifetullâh olmasa onun cesedi meyyitdir. Ve meyyit hayât ile kāim olur, yoksa mevt ile değil. Belki mevt ile kāid olur. Ve kezâlik âlemde "Allâh Allâh" der -ya'nî zikr-i muttasıl ehli- kalmasa âlemin yüzü ademe döner ve âlem iken adem olur. Zîrâ âlem evvelden adem idi ki rûh-i insân ile vücûd bulmuş idi. Çünki rûh onu vedâ' etdi, muktezâ-yı firâk üzere müteferriku'l-eczâ oldu. Ve cemî'-i eczâ-i âlemde olan firâklardan ya helâk veyâ gayrı vechile mütelâşî olmak lâzım geldiğinin sırrı budur ki ictimâ'da zât ve sıfâtın biribirine muâveneti vardır. Onun için Hak Teâlâ ictimâı sever. Zîrâ [421ª] sebeb-i bekādır. İftirâkı sevmez ki sebeb-i fenâdır. Çünki zât yalnız kala ve mahall-i rûh olan cesed ve zâhir-i vücûd fenâ bulup sıfâtın zuhûruna yer kalmaya, la-cerem sıfâtın ihtifâsıyla zât dahi muhtefî olup vücûddan eser kalmaz.

Gel imdi ademe vücûd-i hakkānî ile netîce ver, tâ ki hayât-i tayyibe ile zinde olasın. Ve seninle âlem dahi bekā bulup medâr-ı istimrâr-ı vücûd olup zikr-i bâkî bulasın. Fa'rifhü.

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿خَلَقَ ٱلْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ﴾[2]

Ma'lûm ola ki gerçi müsemmâ-yı insân üç nesneden ibâretdir ki biri heykel-i cismânî ve biri nefs-i hayvâniyye ve biri rûh-i müdebbirdir. Velâkin rûh ulvî ve semâvî olmakla arz-ı cesed iki nesneden ibâret oldu ki biri heykel-i süflî ve biri nefs-i hayvâniyye-i zulmâniyyedir. Lâ-cerem arzı iki kevnde halk eyledi. Ya'nî iki vechile taallukdan vücûd buldu. Ve semâvât ve arz -ki altı günde halk olundu- vech-i mezkûr üzere tasavvur olunur. Zîrâ vücûd zâhir ve bâtını i'tibâriyle altı nesneden ibâretdir ki biri

---

1 Vücûd tamâmıyla hayırdır.

2 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "Yeryüzünü iki günde yarattı." Fussılet, 41/9.

cesed ve biri nefs-i hayvâniyye ve biri akıl ve biri kalb ve biri rûh ve biri sırrdır. Pes, teveccüh-i ilâhî gerçi yek-pâredir, velâkin müteallakātının tekessüründen taallukun tekessürü dahi lâzım geldi.

İşte âlem-i vücûd altı nesneden ibâret olup ahadiyyeti i'tibâriyle yedi olduğundan esmâ-i ilâhiyye-i külliyye yedi ve devr-i sünbüle dahi yedi bin sene oldu ki mecmû'-i müddet-i devr-i âdeme dâirdir. Ve İbn Abbâs -radıyallâhu anhumâ- "Aded-i cinân yedidir" dediği dahi sırr-ı azîmi müştemildir. Zîrâ yedi mertebe Halvetiyye ve dört mertebe dahi Celvetiyye için vardır -cîm ile-. Ve ol üç, cennetü'l-fenâ' fi'l-ef'âl ve cennetü'l-fenâ' fi's-sıfât ve cennetü'l-fenâ' fi'z-zâtdır. Ve ol dört, bu üç cennetin bekāsı ve dördüncüsü cem'u'l-cem'dir ki fark ve cem'iyyetidir ki bu cinânın cümlesi bekāya nâzırdır ki sırr-ı celvet -cîm ile- budur. Ve bu netîce-i fenâ-i Halvetiyye'dir -hâ-i mu'ceme ile-. فاعلم ذلك واعمل[1]

[421b]

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ نَهَاراً وَالسِّرَّ جِهَاراً[2]

Ya'nî Allâh Teâlâ tecellî eyleyip leyl-i zâtda nehâr-ı sıfât ile zâhir oldu ve sırrını âşikâre kılıp hafâyı cehr eyledi. Pes, hâlâ âlem leyl-i zâtdadır. Eğerçi nûr-i vücûd ile nehâr-i sıfâtda taayyünât-i mütenevvia ile taayyün-i mahsûs-i mahsüs bulmuşlardır. Nitekim zamân-ı nehârda leyl mevcûddur, velâkin nûr-i nehâr ile mağmûr olmuşdur.

Onun için ﴿وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْئٍ مُحِيطاً﴾[3] âyetinde ashâb-ı zavâhir ihâta-i ilme zâhib olmuşlardır ki ihâta-i sıfâtdır. Ve ashâb-ı bevâtın ihâta-i zâta kāil olmuşlardır. Zîrâ ihâta-i sıfâtın zımnında ihâta-i zât dahi vardır. Ya'nî Allâh Teâlâ ilim ile muhît olmak zât ile muhît olmağı müstelzimdir. Zîrâ zât mevsûfdur ve sıfat bi-lâ-mevsûf kāim olmaz. Pes, zâtın ihâtasını inkâr edip Hakk'ı ondan tenzîh eden fi'l-hakîka ihâta-i ilmden dahi tenzîh etmiş olur. Bunun fesâdı ise zâhirdir. Çünki Hak muhîtdır, pes halk muhâtdır. Bunda

---

1 Bunu bil ve amel et.

2 Hamd, geceyi gündüz ve sırrı âşikâr kılan Allah'a mahsustur.

3 "Allah her şeyi kuşatmıştır." en-Nisâ, 4/126.

ise mahzûr yokdur. Zîrâ mahzûr Hakk'ın muhât olmasındadır. Hak ise Muhît'dır. Onun için her şeye ihâtasını ta'mîmden sonra ﴿وَاللهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ﴾[1] diye tahsîs dahi eyledi. Ve kâfirleri ihâtası evvelâ tecellî-i âmmî-i zâtî ve sâniyen sıfât-i kahriyyesiyledir. Ve mü'minleri ihâtası evvelâ tecellî-i mezkûr ve sâniyen sıfât-i lutfiyyesiyledir.

Ve tecellî-i zâtîden Hakk'ın zâtını takyîd lâzım gelmez. Nazar eyle dav'-i âfitâbın umûmuna ki hâne-i mü'min ve kâfire aks etmişdir ki zâhirde hulûl görünür. Fi'l-hakîka ise hulûl yokdur. Belki hulûlü îhâm eden revzenelerin taayyünât-i muhtelifesidir, siaten ve dıykan. Pes, dav' hulûl etmeyip yine fi'l-hakîka hâli üzerine bâkî olıcak -ki ıtlâkdır- nûr-i ilâhî dahi taayyünât-i mütenevvia ile böyledir. **[422ª]** Ve şemsin dav'ı kendi cirmine muttasıl olmakla şems dav'ı devr eylediği mahâll ile devr eder. Ya'nî ne şems dav'dan ve ne hod dav' şemsden müfârakat etmez ve ona "ittisâl" ve "infisâl" dahi denilmez, belki "bast" ve "kabz" derler. Onun için Allâh Teâlâ muttasıl ve munfasıl değildir, belki Kābız ve Bâsıt'dır. Ve kabzı, vücûdu adem kılmak değildir, belki setrdir ve tavr-ı âhara nakldir. Ve bastı dahi ademi vücûd kılmak değildir, belki ızhârdır.

Pes, zâhir olan zâhirdir ebedî ve mestûr olan mestûrdur ebedî, velâkin ahvâl-i muhtelife hasebiyle ahkâm-ı mütezâdde vâkı' olup emr-i vücûdda teğayyür görünür. Meselâ leylin vücûduyla şems ma'dûm olmaz, belki tahte'l-arz olup vech-i arzdan dav'ını kabz eder. Yine şems evvelki şems ve leyl dahi evvelki leyldir, fe-emmâ tulû'da leyl mestûr ve nehâr zâhir ve gurûbda leyl zâhir ve nehâr mestûr oldu.

İşte leyl ve nehârın ihtilâfı ne vechile ise enfüsde olan tecellî ve istitâr dahi böyledir. Ve kıyâmetde bir dahi tulû' ve gurûb olmayıp ehl-i cennet tecellî-i dâim ve ehl-i nâr istitâr-ı dâim üzerine oldukları gibi bekā billâhdan hisse-mend olanların dahi bâtınlarında olan sabâhlarına bir dahi mesâ' yokdur. Eğerçi bu mevtında oldukça zâhirleri üzerine ikisi dahi cârîdir, velâkin sûretlerinde olan leyl i'tibârîdir. Onun için hadîsde gelir: نحن معاشر الأنبياء

[1] "Allah kâfirleri kuşatmıştır." el-Bakara, 2/19.

تنام عيوننا ولا تنام عيون قلوبنا[1] Ya'nî havâss-ı nâs için menâm-ı hakîkî yokdur.

Pes, leyl ki menâm için halk olunmuşdur, mahall-i menâmda menâm menfî ola, ol mahall sûretde mahall-i menâm ve hakîkatde mahall-i yakaza olur. Aks-i ahvâl-i gāfilîn ki ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ﴾[2] ona işâretdir. Ya'nî çünki uyûn-i kulûb hâbdadır, nehârda bîdâr olduğu çi müfîd? Ya'nî onun nehârı i'tibârî ve leyli ale'd-devâmdır. Havâssın leyli i'tibârî ve nehârı ale'l-istimrâr olduğu gibi.

[422b] Ey mü'min, çünki bu dünyâ mevtınında bi-hasebi'l-iktizâ' kâmil nâkısa mülhakdır, pes nâkısa göre sırr ve cehr muhtelif olduğu gibi kâmile göre dahi zâhirde böyledir. Ya'nî kâmile kemâli hâlinde sırr ve cehr birdir, velâkin yine nâkısa tebaiyyet ile mahall-i sırrda isrâr ve mahall-i cehrde ızhâr eyler. Pes, bu emr-i vücûd bi-hasebi'z-zâhir sırr ve cehr miyânında deverândan hâlî değildir.

El-hâsıl nehârda nehârın ve leylde leylin hükmü icrâ olunur. Ve leyli nehâr ve nehârı leyl kılmak olmadığı gibi, sırrı cihâr ve cihârı dahi sırr kılmak olmaz. Pes, zikr-i cehrîyi inkâr edenlerin hatâları zâhir oldu. Zîrâ cehri ihfâ etmek kalb-i hakîkat edip şemsi tekvîr ile nehârı leyl kılmak gibi olur. Tekvîr-i şems ise kıyâmetde olur.

Pes, dünyâda her hakîkat yerli yerinde i'tibâr olunur ki sıddîkıyyet onu riâyetle hâsıl olur. Fe-emmâ bu netîcelere vusûl bulmayan mukallid-i mahcûb ve münkir-i mağlûb hadîd-i bârid darb eder ve şekl-i akîmi intâca sa'y eyler. Fâsid olan beyzadan ise fi'l-mesel yavru çıkmaz. Fe-emmâ bu kadar imtihânât-i ilâhiyye ki vâriddir, ﴿لِيَمِيزَ اللهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ﴾[3] sırrıdır. Zîrâ imtihân olmasa mükram ve mühân neden ma'lûm olur? Ve zimâm-ı emr zâhirde bi-hasebi'l-hikme mahcûblara teslîm olunmakla ﴿وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ

---

1 "Biz peygamberler topluluğu, gözlerimiz uyur ama kalb gözlerimiz uyumaz." bk. Buhârî, Menâkıb 24; Tevhîd 37.

2 "O'nun âyetlerinden biri de geceleyin ve gündüzün uyumanızdır." er-Rûm, 30/23.

3 "Böylece Allah murdarı temizden ayırdetsin." el-Enfâl, 8/37.

﴿يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ﴾[1] mûcebince ehl-i adl ve kıst olanlar ehl-i zulm ellerinden neler çekerler. Ve bu ma'nâ ilâ-yevmi'l-kıyâm müstemirrdir.

Hemân cevherin sâfî olsun ve kalbin tecellî-i tâmm bulsun der isen imtihân saykallerine tahammül eyle ve erbâb-ı mekr yüzünden gelen fesâdları salâh ile karşıla, tâ ki mâkir fi'l-mesel hafr etdiği çâha düşe ve sen sahrâ-yı selâmete düşesin ve çıkasın. Zîrâ zâhirde zimâm-ı emr onların yedinde ise bâtında senin yedindedir.

Nazar eyle ki [2]﴿وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللهُ وَاللهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ﴾ buyurdu. Pes, a'dânın mekrleri sahte ve Hak Teâlâ'nın hakîkîdir. Ve a'dâ mekri ondan istifâde etdiklerini bilmezler. **[423ª]** Eğerçi mâkirînin cem'iyyetinde ona remz vardır. Pes, mekr Allâh Teâlâ'nın sıfât-i kahriyyesindendir ki mezâhir-i celâl ve kahr olanlar dahi onunla muttasıf olmuşlardır, sâir sıfât-i kahriyye ile muttasıf oldukları gibi. Nitekim mü'minler ve muvahhidler sıfât-i lutfiyye ile muttasıf olup hey'et-i Hak ile zâhir olmuşlardır. [3]﴿وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾ ve [4]﴿خَيْرُ الرَّازِقِينَ﴾ ve [5]﴿أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾ ve [6]﴿أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ﴾'den müstefâd olduğu gibi.

فانظر كم من فرقٍ بين الفريقين، إذ لا مساواة بين العين والغين، فويل لمن لا يعرف نتيجة الأمر ويضيّع في الجهل نقد العمر، لكن الله يجعل من يشاء عقيماً سقيماً ومن يشاء منتِجاً مستقيماً.[7]

---

1 "Adâleti emredenleri öldürürler..." Âl-i İmrân, 3/21.

2 "Onlar tuzak kurdular, Allah da onlara tuzak kurdu. Allah, tuzak kuranların hayırlısıdır." Âl-i İmrân, 3/54.

3 "O, merhametlilerin en merhametlisi" Yûsuf, 12/64.

4 "Rızık verenlerin en hayırlısı" el-Mü'minûn, 23/72.

5 "Yaratıcıların en güzeli" el-Mü'minûn, 23/14.

6 "Hüküm verenlerin en iyi hükmedeni" Hûd, 11/45.

7 İki bölük arasında ne kadar fark olduğuna bir bak. O halde ayn ile ğayn arasında eşitlik yoktur. Yazıklar olsun işin sonunu bilmeyene ve ömür sermâyesini câhillikte zâyi' edene. Fakat Allah dilediğini sonuçsuz ve hasta, dilediğini de netîce verici ve dosdoğru kılar.

اَللَّفْظُ رَاكِدٌ وَالْمَعْنَى سَابِحٌ، وَاللِّسَانُ مَعْقُودٌ وَالْبَالُ مُسَبِّحٌ[1]

Ya'nî gerçi lafz ve âlem-i sûret râkiddir -mâ-i sâkin gibi- velâkin âlem-i ma'nâ ve hakîkat suda yüzer gibi yüzücü ve müteharrikdir. Buradan demişlerdir ki: Sûret-i arş müteharrikdir. Zîrâ velâkin ma'nâsı sâkindir. Zîrâ semâvât hâli üzerine sâbitâtdır. Ve hakāik-ı eflâk dahi böyledir, velâkin insân arş gibi değildir, belki onun aksidir ki sûreti sâkindir ki devr ve hareket etmez, fe-emmâ ma'nâsı hareket-i dâime ile müteharrikdir ki yirmi dört sâatde yetmiş bin havâtırı vardır. Bu sebebden felek-i kamer gibi serîu'l-harekedir. Onun için felek-i kamer ile arasında hicâb yokdur, belki insân üzerine bî-perde dönmekdedir. Felek-i şems ise dördüncüdür ki verâ'-i perdeden devr eder. Onun için şemsin hareketi batîedir ki felek-i kamer gibi değildir. Gûyâ çâr-sıfâtdır ki zâta perde olmuşdur.

[423b] İşte âlem-i sûret lisân gibi oldu ki lisân gerçi her bâr mütekellim değildir, velâkin kalb tesbîh-i dâimdedir. Husûsâ ki insân pîr oldukda ﴿وَتَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ﴾[2] sırrıyla sâyirdir ki sûretâ kündü lâl ve ma'nâda müteharrikü'l-bâldir. Şöyle ki ma'nâyı huzûr ve istiğrâkdan hisse-mend olan ârifin kalbi hiçbir vechile sâkin olduğu yokdur ki تنام عيوننا ولا تنام عيون قلوبنا[3] kabîlindendir ki hâbı yakaza gibidir. Bu cihetden kalbi kāleb gibi olur. Onun için Allâh Teâlâ abdden zamân-ı aczde sâkıt olan a'mâli ke'l-evvel kitâbet eder. Meselâ pîrlikde civânlık hâlinde olan a'mâlinden âciz olsa yine ol a'mâl kemâ kânet kitâbet olunur. Zîrâ kālebi sâkin ise kalbi müteharrikdir ve kalbin hareketi hareket-i kālebiyye gibidir. Onun için Allâh Teâlâ sûrete nazar etmez, belki kalbe ve niyyete nazar eder. Ya'nî eğer kalbde hulûs ve hareket var ise sûret dahi ona tâbi' olur ve müteharrik değil ise dahi müteharrik hükmünde kılınır. Bundandır ki gayr-i âmil hemân âmil gibi yazılır. İşte hâl-i kalbin o kadar te'sîri vardır. Ve hadîsde gelir ki: نيّة المؤمن خير من عمله[4] Zîrâ ba'zı amel vardır ki onda kusûr

---

1 Lafız durgun ve ma'nâ hareketlidir. Lisân bağlı ve kalb tesbîh edicidir.

2 "Sen onları (dağları) donmuş sanırsın, oysa onlar bulutun yürümesi gibi yürür." en-Neml, 27/88.

3 "Gözlerimiz uyur, fakat kalb gözlerimiz uyumaz." İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I, 136.

4 "Mü'minin niyeti, amelinden hayırlıdır." Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VI, 185; Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 255.

vâkı' olur. Ya'nî sûreti kusûrdan hâlî olmaz, marîz ve pîrin namâzı gibi, velâkin niyyetde kusûr olmaz. Bu cihetden niyyet kabûlde şefî' olur.

Ve bu ma'nâ dahi esrâr-ı acîbedendir ki Hakk'ın abdi tedârükündendir. Zîrâ her abd kemâ yenbağî uhde-i hizmetden gelemez, fe-emmâ bâtında îmân ve i'tikādı kavîdir. Pes, îmân ve i'tikādın hükmü sûret-i amele sârî olup fi'l-mesel girîbânı tahlîs eder.

Ve bir tedârük dahi budur ki ba'de's-salât meselâ üç kerre istiğfâr eder ki onun ma'nâsı salâtda olan taksîrâtın setrini talebdir. Bu ma'nâdandır ki istiğfâr avâmm ve havâssa vird-i dâimdir. Zîrâ **[424ª]** muktezâ-yı beşeriyyet zelle ve taksîrdir. Pes, bi-hükmi'l-mevtın -ki dünyâdır- ve bi-hükmi'l-beden -ki esfel-i sâfildir- istiğfâr etmek âmmdır ki ehl-i husûs ve umûma şâmil ve ale'd-devâm ve'l-istimrârdır. Sâir a'mâl ise ferâizden mâ-adâ böyle değildir, belki nice nâfile vardır ki bi-hasebi'l-özr sâkıt olur.

Ey ârif, teemmül eyle ki "Mü'minin menâmı ibâdet ve nefesi tesbîhdir" denilmek nedir? Pes, mübtedî kırk bin kerre zikr eylese müntehînin kırk nefesi ve kırk zikri ona bedeldir. Zîrâ zikr-i muttasıl ehlidir ki teveccüh-i kalb ile zikrden inkıtâ'ı yokdur. Zîrâ Hak ile kāimdir. Ve Hak'da nisyân olmaz. Ve beşerde fi'l-cümle nisyân bulunmak zikr-i dâimi münâfî değildir. Ve bu ma'nâdandır ki gelir: اللّٰهمّ علّمنا ما جهلنا وذكّرنا ما نسينا[1] Ve Kur'ân'da gelir: ﴿وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ﴾[2] Ve yine gelir: ﴿سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَى إِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ﴾[3] Ya'nî insâ' Hakk'a muzâf olıcak o nisyân zikr hükmünde olur ve nefs ve şeytâna muzâf olıcak yine başkadır. Nitekim gelir: ﴿وَمَا أَنْسَانِيهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ﴾[4]

فاعرف هذا المقام فإنّه من مزالق الأقدام[5]

Ve Hazret-i Nübüvvet'ten -sallallâhu aleyhi ve sellem- birkaç sehv vâkı' olmak beyne'l-ulemâ' müttefekun-aleyhdir, velâkin ne ma'nâya mahmûl

---

1 "Allâh'ım, bize bilmediklerimizi öğret ve unuttuklarımızı hatırlat." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

2 "Unuttuğun zaman Rabbini an." el-Kehf, 18/24.

3 "Sana okutacağız, artık Allâh'ın dilediği hariç sen hiç unutmayacaksın." el-A'lâ, 87/6-7.

4 "Onu bana şeytandan başkası unutturmadı." el-Kehf, 18/63.

5 Bu makāmı bil, zîrâ burası ayakların kaydığı yerlerdendir.

olduğu ittifâkî değildir, belki ba'zı erbâb-ı dil onu "istiğrâkdan nâşîdir" demişdir. Velâkin bu fakîrin zevki budur ki istiğrâk hıfzı müstelzimdir, yoksa mutlak gaybûbet nisyânı muktazî değildir. Nitekim Hatmü'l-evliyâ' -kuddise sirruh- altı ay kadar her vakit için tecdîd-i vudû' eyledi ve nâsa imâmet edip salevât-i hamsi kıldı ve bu evkātde kendinden bi'l-külliyye münselih idi. Böyle iken yine vudû' ve salât ve husûs-ı niyyetde aslâ hilâf ve hatâ vâkı' olmadı. İşte buna "hıfz-ı küllî" derler. Ya ekâmil-i ümmetden bu mertebede mahfûz olmak olıcak Nebiyy-i metbû'un kemâli ne mertebede ve ne gāyete bâliğ olmak gerek, kıyas oluna.

[424b] Pes, sehv-i Nebî li-ecli'l-maslahadır ki teşrî'-i ümmetdir. Zîrâ imâm bi'l-külliyye ma'sûm olsa secde-i sehv meşrû' olmazdı. Onun için Ehl-i sünnet dediler ki: İmâm ma'sûm olmak şart değildir. Ve bu ma'nâdan hadîsde geldi ki: صلّوا خلف كلّ بَرّ وفاجر[1] Zîrâ dünyâda hulefâ' kıllet üzerinedir. Ve hulefâ' onlardır ki sîret-i nebeviyye üzerine temeşşî edip her hâlleri adldir.

Ve bundan ahz olundu ki iktidâda asl olan imâmın hâli değildir, belki me'mûmun hâli kâfîdir. Zîrâ imâm sûreti ıslâh içindir, ma'nâyı değil. Pes, her muktedîye kendi ma'nâsını ıslâh eyleye ve imâmın salâhına bakmaya. Zîrâ onun salâhı bi'l-külliyye sereyân etmez. Eğerçi half-i müttakîde namâz ve ona iktidâ Nebî'ye iktidâ ve onun halfinde namâz gibidir ki sâir üzerine muraccahdır. Pes, müttakî bulunan mevzı'da tetebbu' olunur ve ona iktidâ kılınır ve illâ her kim olursa iktidâ olunur, eğer şurût-ı zâhiresi var ise. كما جاء في الحديث: نحن نحكم بالظّاهر والله يتولّى السّرائر[2] Nazar eyle ki Rasûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- Cebrâîl'e iktidâ eyledi, maa-hâzâ Cebrâîl'den ve sâir mahlûkātdan bi'l-ittifâk efdal idi. Ve fâdılın mefdûle iktidâsı sahîh olmak buradan kaldı. Ve mutlak mechûle iktidâ sahîh olıcak salâh ile ma'rûfa bi-tarîkı'l-evlâdır.

---

1 "Her iyinin de günahkârın da arkasında namaz kılınız." Dârekutnî, *Sünen*, II, 404; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 29. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Cihâd 33, 63.

2 Nitekim hadiste gelir ki: "Biz zâhire göre hükmederiz, gizli olanları ise Allâh'a âittir." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 175-176.

Ve bundandır ki ashâb-ı mezâhib-i erbaa biribirin cerh etmeyip iktidâ lâzımdır ve illâ sû-i zann ve tefsîk lâzım gelir. Fe-emmâ erbâb-ı taassubun hâli yamandır, eğer mezhebde ve eğer gayrıda. Belki ıslâh-ı nefs edelim derken hatâ edip ifsâd-ı nefs ederler. Eğerçi ifsâd nedir bilmezler. Zîrâ gurûrları gālibdir. Pes, o makūleler cehl-i mürekkeb ile câhillerdir ki netîce-i ilmden bî-haberlerdir. Eğer bâ-haber olsalar câhil işin tutmazlardı.

فعليك بالقبول فإنّ الحقّ مقبول[1]

[425ª]

يَا مَنْ أَظْهَرَ الْجَمِيلَ وَسَتَرَ الْقَبِيحَ، هَبِ الْقَبِيحَ لِلْوَجْهِ الصَّبِيحِ[2]

Me'sûrdur ki safha-i kamere [3]يَا مَنْ أَظْهَرَ الْجَمِيلَ وَسَتَرَ الْقَبِيحَ yazılmışdır. Ve ba'zı mükâşifîn onu mutâlaa edip ol vechile kırâet etmişdir. Pes, zâhirde basar-ı avâmma görünen mahall-i mesh basar-ı havâssa göre mesh değil, belki hatt-ı ilâhîdir ki kalem-i kudretle mahtûtdur. Ve kelime-i mezkûre, tesâbîh-i melâikeden olduğu dahi me'sûrdur. Ve Hak Teâlâ'nın Cemîl ve Settâr isimlerine râci'dir. Zîrâ cemîl olan kabîhi setr ede gelmişdir ki setr-i kabîh cemîldir. Onun için vârid oldu ki: [4]أطلبوا الخير عند حسان الوجوه Allâh Teâlâ ise Ahsenü'l-ehâsindir. Bu cihetden buyurur: [5]﴿وَلِلَّهِ ٱلْأَسْمَاءُ ٱلْحُسْنَىٰ﴾ Zîrâ kesret-i esmâ ve hüsnâ şeref-i müsemmâya ve hüsnüne dâlldir.

Ve "Kabîhi halk etmek kabîhdir" demek câhil sözüdür. Zîrâ li-ecli'l-maslaha halk olunan kabîhin sûreti kabîhdir fakat. Pes kabîh-i mutlak yokdur. Pes, kabîhi halk etmek kemâlden ve zişte sûret vermek hüsndendir. Şâir-i belîğa nazar eyle ki şi'rinde ne fesâhatlar ve belâğatlar gösterir, maa-

---

1 Sen kabûl etmeye bak, zîrâ hak makbûldür.

2 Ey güzeli ızhâr eden ve çirkini gizleyen. Ameli çirkin kulu, o güzel yüzlüye bağışla.

3 "Ey güzeli ızhâr eden ve çirkini gizleyen" Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 729; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, I, 145.

4 "Hayrı yüzü güzel olanların yanında arayınız." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 20, 122, 160.

5 "En güzel isimler Allâh'ındır." el-A'râf, 7/180.

hâzâ şi'r-i kabîh ve kayhdır. Nitekim eserde gelmişdir. Velâkin fesâhat matlûb ve mahall-i istişhâd merğūbdur ve illâ ehl-i tefsîr esnâ-i tefsîrde eş'âr derc etmezlerdi.

İmdi mükâşefe ehline her nesnede cihet-i kubh mestûr ve cihet-i hüsn mekşûfdur. Onun için Hazret-i Îsâ -aleyhi's-selâm- bir meyyiteye veyâ bir hınzîre nazar etdikde ما أحسن بياض أسنانه[1] buyurdu.

[425b] Ve kelime-i sâniye ki هَبِ الْقَبِيحَ لِلْوَجْهِ الصَّبِيحِ[2] 'dir, bu fakîre kubeyle's-subh ilkā olunup kelime-i ûlâya ilhâk olunmuşdur. Kelime-i ûlâda olan "cemîl" a'mâl-i hasene ve "kabîh" a'mâl-i seyyiedir. Ve kelime-i sâniyede olan "kabîh" abd-i kabîhu'l-amel ve "vech-i sabîh" vech-i hasen-i Rasûlullâh'dır -sallallâhu aleyhi ve sellem-. Maksûd şefâat-i Mustafâ ile afv ve mağfiret bulmakdır. Ve hâcetimiz oradan matlûbdur. Zîrâ hasenü'l-vech olduğu cihetden kādî-i hâcâtdır. Husûsâ ki cihet-i hüsnden mâ-adâ cihet-i melâhat dahi var idi. Bu ma'nâdan أنا أملح[3] buyurdu. Zîrâ her hüsnde melâhat-i kâmile olmaz ve illâ Hazret-i Yûsuf'ta olurdu -aleyhi's-selâm-. Ve her nebî hasenü'l-vech olmak üzere me'sûrdur. Zîrâ kabûl-i nâsa ed'âdır. Ve onun tahkîki *Tamâmü'l-feyz* nâm kitâbımızdadır. Ve Cenâb-ı Nübüvvet hasenü'l-ism ve hasenü'l-vech ile tefe'ül ederlerdi. Ve Lokmân Hakîm -radıyallâhu anh- hakîm idi, nebî değil idi. Onun için zenci olmak mâni' olmadı. Maa-hâzâ her sınıfın güzeli ve çirkini olur. Ve onu bir kimsenin takbîh etmesi nazarda kusûrundan idi. Eğer Habeş'de Rûm görmeğe kādir olaydı leyl ona nehâr olurdu.

Ve Rasûlullâh bu kadar hüsn ve cemâl ile küffâr-ı Kureyş'den bir şûm ve kabîh onun yüzüne doğru ilkā-i büzâk eyleyip büzâk yine kendi çehresine avdet eyledi. Zîrâ hasenin yüzüne tükürmek olmaz, belki kabîhin olur, kabîh ise kendi idi. Ve bu ma'nâdandır ki gelir: ﴿وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ﴾[4] Ya'nî eğer cemâl-i Nebevî'yi görselerdi istihsân ederlerdi,

---

1 Dişlerinin beyazlığı ne kadar güzel.
2 Ameli çirkin olan kulu o güzel yüzlüye bağışla.
3 "Ben daha güzelim." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.
4 "Onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler." el-A'râf, 7/198.

velâkin aʿmâ olup görmediler ve kendilerin gördüler. Kendini görmek ise kabîhdir. Pes, kabîh kendileri olmuş oldu.

Ve Dihye -radıyallâhu anh- beyne'l-Arab gāyet güzel olmak hasebiyle Cibrîl kendi hüsnünü unutup nice kerre Dihye'nin sûretine girdi ve meclis-i Rasûle ol sûretle geldi. Zîrâ beşerde olan melâhat melekde yokdur. Ve işâret beyne'l-habîbeyn hüsnden gayrı nesne yokdur. Onun için mecâlis-i kibârda kabâih yâd **[426ᵃ]** olunmaz, belki hüsniyyât müzâkere olunur. Pes, kirâm-ı nâsa göre kabâih mestûredir. Fe'fhem.

Ve eserde gelmişdir: "*Gece namâzı kılanın gündüz yüzü sabîh ve nûrânî olur*."[1] Zîrâ gecede münâcât-i Bârî ile meclis-i hâss-ı Hak'da cemâl-i mutlakdan ahz-i nûr etmişdir. Onun için eser-i nûr zâhirdir. Meğer ki nâzır olan kimsenin nazarında kusûr ola ve netîce-i amel olan hüsnü görmeye ve görse dahi sırrına ermeye ve meşhed-i hüsnden gül devşirmeye.

لَا ثَوَابَ لِلْمَلَكِ، لِأَنَّهُ مِنْ أَهْلِ الْفَلَكِ[2]

Yaʿnî melek ki ehl-i felekdir ve ulvîdir, yaʿnî nûrdan matbûʿdur, ibâdeti zâtiyyedir, teklîfiyye değildir. Zîrâ onda münâzaa-i nefsâniyye yokdur. Bu makūle rûhânî ve gayr-i mükellef ise sevâba muhtâc olmaz. Zîrâ sevâb naîm-i cismânîdir. Onların ise rûhâniyyetleri cismâniyyetleri üzerine gālibdir. Pes, sevâb-ı cismânîye muhtâc olmazlar. Ve bir dahi sevâb teklîf mukābelesinde vaʿd olunmuşdur. Pes, nûrdan matbûʿ oldukları teklîfi muktazî olmamakla ibâdet-i zâtiyye üzerine kalıp vâkıʿ olan ibâdetlerinin sevâbı mü'minlere, yaʿnî beşerden mü'min olanlara mevhûb oldu. Onun için denildi ki:

وَإِنَّمَا هُوَ لِلْجِنِّ وَالْبَشَرِ، لِأَنَّهُمَا مِنْ أَهْلِ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ

Yaʿnî sevâb-ı cismânî cinn ve beşer içindir ki bunlar ehl-i hayr ve şerrdir. Yaʿnî mecmûʿ-i hayr ve şerr bunlarda bulunur. Zîrâ bunlar anâsırdan

---

1 bk. İbn Mâce, İkāme 174.

2 Melek için sevap yoktur. Çünkü o felek ehlindendir.

mahlûk olmakla münâzaa-i nefsâniyyeden hâlî değillerdir. Onun için mükellef olmuşlardır ki hayrlarına göre hayr ile ve şerrlerine göre şerr ile mücâzât ve mükâfât olunurlar. Ve hayrın mükâfâtı sevâb-ı cennet ve şerrin mücâzâtı azâb-ı cehennem iledir. Eğerçi mü'min-i cinnin sevâbı cennetde olmak maksûd değildir. Ya'nî gerçi hayrlarına göre onlar için sevâb vardır, velâkin şâri' mahall-i sevâbı ta'yîn etmemişdir. Belki ﴿وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ﴾[1] **[426b]** diye azâbdan icâre ve tenciye olundukları tasrîh olunmuşdur.

Ve onun mahallini ehl-i keşf olanlar keşf ile bilmişler ve setr etmişlerdir. Zîrâ Hak Teâlâ'nın ibhâm etdiği nesneyi tafsîl etmek yokdur. Bu cihetden أبهموا ما أبهم الله وفصّلوا ما فصّل الله[2] denildi. Ve beşerin hayrı şer'in ta'yîn ve ta'rîf etdiği ma'rûfât ve münkerâtdır. Ve bu ma'nâda cinn onlara tâbi'dir. Zîrâ Cenâb-ı Nübüvvet'in nübüvveti onlara dahi şâmildir. Bu cihetden "Rasûlü's-sekaleyn" denildi.

Ve Kur'ân'da ﴿يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ﴾[3] âyeti cinnden başka rusül meb'ûs olmağa delâlet etmez. Zîrâ ﴿يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللهِ﴾[4] delâlet eder ki cinni fi'l-hakîka inzâr eyleyen Rasûlullâh'dır -sallallâhu aleyhi ve sellem-. Nitekim Mekke-i Mükerreme'de Mescid-i Cinn ve emsâli ona dâlldir. Ve cinnin inzârı ruesânın kendi mer'ûslarını inzâr kabîlindendir ki rüesâ ve mer'ûsların mecmû'u Cenâb-ı Nübüvvet'e tâbi'lerdir.

Pes, bi'set bu iki tâifeye göredir, meleğe ve emsâline izâfeti yokdur. Eğerçi cemî'-i eşyâ O'nun vücûduyla tebşîr olunmuşlardır, velâkin tebşîrden bi'set lâzım gelmez. Zîrâ bi'set teklîf içindir. İns ve cinnden mâadâda ise münâzaa-i nefsâniyye mütesavver olmamakla teklîf dahi mütesavver değildir. Zîrâ ibâdet-i zâtiyyeleri üzerine olmak onlara kâfîdir. قال تعالى: ﴿وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ﴾ وقال تعالى: ﴿لَا يَعْصُونَ اللهَ مَا أَمَرَهُمْ﴾[5] Ya'nî gerçi melekden ısyân mütesavverdir. Onun için adem-i ısyân ile medh

---

1 "Sizi acı bir azâbdan korusun." el-Ahkâf, 46/31.

2 Allâh'ın gizlediğini siz de gizleyiniz, Allâh'ın açıkladığını siz de açıklayınız.

3 "Ey cin ve insân topluluğu, içinizden peygamberler gelmedi mi?" el-En'âm, 6/130.

4 "Ey kavmimiz, Allâh'ın dâvetçisine icâbet edin." el-Ahkâf, 46/31.

5 Allah Teâlâ buyurdu ki: "O'nu hamd ile tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur." (el-İsrâ, 17/44). Allah Teâlâ yine buyurdu ki: "Allâh'ın kendilerine emrettiğine karşı gelmezler." (et-Tahrîm, 66/6).

olundular, velâkin bi'l-fi'l ısyân yokdur ki nûrâniyyetleri ol ma'nâyı münâfîdir. Havâss-ı beşer ise böyle değildir. Enbiyâ gibi ki Kur'ân onlara zenb ve afv ve mağfiret isbât eyledi. Zîrâ âdem halîfe ve mazhar-ı sıfât-i cemâl ve celâldir. Pes, esmâ-i mütekābilenin hükmü sudûr-ı zenb ve afv ve mağfiretdir, tâ ki Afüvv ve Gafûr ve emsâli esmânın ahkâmı vücûd bula. Pes, enbiyânın ısmeti fi'l-cümle zenbi münâfî olmadı. Melek ise **[427ᵃ]** böyle değildir.

Ve bundan havâss-ı beşerin umûm ve husûs-ı melâike üzerine mufaddal olduğu lâzım geldi. Zîrâ beşerin esmâsında külliyyet ve melâikenin cüz'iyyet vardır. Şu kadar vardır ki melâike-i arzıyye cinn ve inse tebaiyyetle me'mûr ve menhîlerdir. Melâike-i semâviyye ise ancak me'mûrlardır. Zîrâ her mevtının başka hükmü vardır, velâkin bi-hükmi't-tebaiyye menhî olmakdan hakîkat-i melekiyyeleri hasebiyle sudûr-i zenb memnû'dur. Pes, Âdem'e secdede cümlesi dâhillerdir. Ve itâat etmeyip ihrâk olanlar isim ile melek ve hakîkat ile cinn olanlardır. Zîrâ cinne dahi rûhâniyyetleri hasebiyle melek ıtlâk olunur. Nitekim meleğe dahi ebsârdan istitârları hasebiyle "cinn" ıtlâk olunur. Eğerçi bu ma'nâdan ekser-i ulemâ gāfildir.

Ve iblîsin Kur'ân'da melâikeden istisnâsı amel bâbında melâikeden olmakladır ve illâ zâtında cinn makūlesindendir. كما قال تعالى: ﴿كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ﴾[1] Ve bir hizmetle me'mûr olana dahi melek denilir. İblîs ve ba'zı cinn ise kable'l-la'n vech-i arzda ba'zı hidemât ile me'mûr idiler. Bu cihetden "melek" denildi ve ısyânları mütesavver oldu. Onun için bi'l-âhare onlardan fermân-ı Hakk'a muhâlefet vâkı' oldu. Ve şunlar nûrdan matbû' olan melâike-i hakîkıyyedir, onlardan sudûr-ı günâh mütesavver olsa da hâricde fi'le geldiği yokdur. Meğer ki makāmlarına göre ba'zı zellât vâkı' ola ki onunla muâteb olalar. Nitekim Hârût ve Mârût hakkında vâkı' oldu. Pes, "melek âsî oldu" demek nass-ı Kur'ân'a muhâlif olmakla ol vech ile i'tikād edene küfr lâzım gelir. Ve bu i'tikādda olan hakîkatde melâikeye murâd-ı ilâhî üzerine îmân getirmiş olmaz. Mahall-i hatardır, fehm oluna.

---

[1] Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "O cinlerdendi, Rabbinin emrinden dışarı çıktı." el-Kehf, 18/50.

Ve ba'zı tefâsîrde ve kütüb-i fezâilde Hârût ve Mârût hakkında etdikleri ifrât yerinde değildir. Ol vechile nakl olunmamak gerekdir. Zîrâ sâmi'a melâike hakkında sû-i zann îrâs eder. Nitekim ba'zı enbiyâ hakkında dahi **[427b]** hilâf-ı edeb söz söylerler.

Ve Rasûlullâh'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- yütmü hakkında sâmi'i terahhuma ve bükâya haml eder vechile takrîr eden vâizi men' etmek gerekdir. Zîrâ Abdülmuttalib ve Ebû Tâlib ruesâ-i Kureyş'den zâbıt-ı Mekke idiler. Pes, o makūlelerin dâirelerinde bulunan vücûd-i şerîfi terahhum tarîkıyla zikr etmek şer'an ve aklen memnû'dur. Onun için Şâfiî وارحم محمّداً[1] demekden men' etdi.

Ve evsâf-ı Nebeviyye'de gelir: كان رسول الله صلّى الله عليه وسلّم فخماً مفخّماً[2] Ya'nî zâtında ve sudûr ve a'yün-i nâsda dahi muazzam ve muvakkar idi. Ve bu ma'nânın onun hâlet-i risâletine ihtisâsı yokdur. Belki tâ ibtidâdan muazzamdır. Ya'nî vilâdetleri zamânından beri zâhir olan şevâhid ve delâil hasebiyle muazzam idiler. Hattâ Abdülmuttalib'in sebeb-i îmânı bu ma'nâdır. Ya'nî vilâdetleri gecesinde asnâm ve âlihe-i küffârın derûn-i Ka'be'de menkûs olduğun müşâhede etdikde ibâdet-i asnâm ve usûl-i şerâi'a muhâlif olan ahvâlden rucû' edip tarîk-ı taabbüde sâlik ve Cebel-i Hirâ'da tehallî ile kendi nefsine mâlik oldu. ﴿ذَلِكَ هُدَى اللهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ﴾[3]

Ve kezâlik meşhed-i İmâm-ı Huseyn'de -radıyallâhu anh- ve gayrıda ifrât üzerine maktel kırâet eylemek memnû'dur. Zîrâ onların istişhâdları ba'zı enbiyânın istişhâdı gibi terakkî kabîlinden idi. Pes, vâkı' olan hâli fevka'l-hadd bast etmek sâir zuafâya olan terahhum gibi terahhuma bâis olmakla şân-ı ehl-i beyt-i Rasûl'de ta'zîmi muhill olduğu mukarrerdir. Zîrâ şol kimseler ki eimme-i dîn ve usûl-i ehl-i yakîndir, sâirlere kıyâs olunmaz. Ya'nî tâbi' ile metbû' bir olmaz. Ve mezâhib-i ehl-i ehvâyı li-ecli'l-cevâb bast etmek memnû' olıcak bu makūle mahzûra müeddî olan nesneler dahi

---

1 Muhammed'e rahmet et.

2 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXII, 155; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, III, 28.

3 "İşte bu Allâh'ın hidâyet rehberidir. Dilediğini onunla doğru yola iletir." ez-Zümer, 39/23.

memnû'dur ve sedd-i zerîa lâzım olduğu hod mukarrerdir. قال تعالى: ﴿تِلْكَ حُدُودُ اللهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا﴾[1]

İşte dîn ve ahvâl-i dîn ve ehl-i [428a] dîn umûm-i nâs yanında değil, belki ba'zı ulemâ-i mukallide yanında bile mel'abe gibi olmuşdur.

Ve demişlerdir ki: Şol meclisde ki edeb-i ibâret ve edeb-i musâhabet olmaya, ol meclisden melâike teneffür eder ve rahmete bedel gazabullâh hulûl eyler. Pes, sû-i ibâret ve takrîr sû-i i'tikādın meâli gazab ve netîcesi celâl ve kahr-ı Rabb olduğuna ârif olan kalb ve lisânını hıfz eder ve havâss-ı beşer hakkında mâ-lâ-ya'nî ve mesâvî etmez. Zîrâ menhîdir ki ona "vakîa" derler. Nitekim erbâb-ı inkâr ve ehl-i cehlden sâdır olur ki hüsn-i hâli ve kemâl-i i'tikād ve ameli mütevâtir olan evliyâ hakkında itâle ederler ve fesâdları sâmi'lere sârî olup cümlesi sû-i i'tikāda düşerler. Ve bu ma'nâ âlemin teğayyürüne ve mahk-ı berekâta bâisdir. Eğerçi ehl-i âlem bundan bî-haberdir.

أَذْنِبُوا أَوْ لَمْ تُذْنِبُوا يَغْفِرُ اللهُ لَكُمْ[2]

Ey mü'min, bu terkîb bir aceb terkîbdir ki sırrını ârif bilir. Ve bu terkîbin zâhir ve bâtını Kur'ân'a muvâfikdır. Nitekim Tenzîl'de gelir: ﴿لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللهِ إِنَّ اللهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعاً إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ﴾[3] Ya'nî Allâh Teâlâ zünûbu cem' îrâd eyledi ve kendi zâtını sıyğa-i mübâlağa ile vasf eyledi ve hükmü ulûhiyyet üzerine mebnî kıldı ve kunûtdan nehy etdi.

Pes, bunlar delâlet etdi ki mebnâ-yı mağfiret adem-i kunûtdur ki esâs-ı binâ gibi kalbde bir hâldir. Ve sıyğa-i mübâlağa efrâd-ı zünûba nâzır olıcak Rabb'ini bilip ve rahmetini râcî olan kimse pür-günâh ise de bî-günâh gibi

---

1 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Bunlar Allâh'ın koyduğu sınırlardır, onlara yaklaşmayın." el-Bakara, 2/187.

2 Günâh işleyin veya işlememiş olun, Allah sizi bağışlar.

3 "Allâh'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah bütün günâhları bağışlar. Çünkü O çok bağışlayan, çok esirgeyendir." ez-Zümer, 39/53.

olduğu zâhir oldu. Ve bî-günâhı ta'zîb câiz ise de hâricde vukū'u yokdur. ويجُوز إيلام البرئ[1] diyenlerin sözleri ona râci'dir.

İşte bundan cehennemin ebvâbı muğlak olup erbâb-ı îmân ondan mahfûz olmak lâzım geldi. Velâkin hıfz ya bidâyetde veyâ nihâyetdedir, **[428b]** ve illâ şefâati takyîd lâzım gelir. Ya'nî bidâyetde adem-i duhûle ve nihâyetde hurûca göredir ki mutlakdır ve illâ naks lâzım gelir. Zîrâ hulûdu mukarrer olmayanların evkāt-i şettâda ahvâl-i muhtelifesi vardır. Ve muhalled olan mağfiretden hâricdir. Zîrâ müşrikdir. Ve şirkin vücûd-i muhakkakı yokdur ki mestûr ola. Belki ehl-i şirkin hayâlât ve i'tibârâtından nâşî bir ma'nâdır. Onun için cehennemî olanlar zâtîlerdir ki bî-libâslardır. Zîrâ mağfûr ve mestûr değillerdir. Ve cennetî olanlar sıfâtîlerdir ki pür-libâslardır. Zîrâ mağfûr ve mestûrlardır.

Pes, bundan fehm olundu ki zâtı hil'at-i sıfât ve libâs-ı esmâ ile setr etmek lâzımdır. Ve esmâ' ve sıfât ikidir ki biri tenzîhî ve biri dahi teşbîhîdir. Pes, zâtın iki nev' libâsı olmuş oldu.

Ve Me'mûn Halîfe zamânında bir râfızînin: N'olaydı halîfe sitr-i Ka'be üzerine[2] ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾﴿وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ resm etdirmiş olaydı. Ya'nî[3] ﴿وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾ yerine[4] ﴿وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ gerek idi diye sıfât-i teşbîhiyyeyi selb sadedinde olduğunun butlânı zâhir oldu. Zîrâ râfızî-i mel'ûn bilmedi ki sırr-ı Hatm-i Nübüvvet isbât-i teşbîh üzerine mebnîdir. Zîrâ ümem-i ûlâ cenâh-ı vâhid üzerine olmakla -ki teşbîh-i sırfdır- enbiyâ onları tenzîhe da'vet eylediler. Fe-emmâ bu ümmet-i merhûmenin isti'dâdları ikisine kābil olmakla şerîat-i mutahhara-i mu'tedile-i Muhammediyye tenzîh ve teşbîhi cem' eyleyip makām-ı da'vet ikisine bile şâmil oldu ve min-ba'd nübüvvet-i uhrâya hâcet kalmadı. Ve mekârim-i ahlâk dahi tetmîm kılındı ki ezdâda mahalline göre riâyet olundu. Meselâ hased mutlakan "mezmûm ve menhîdir" denilmedi, belki amel için ilimde ve

---

1 Suçsuz kimseye acı verilmesi câizdir.

2 "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." (eş-Şûrâ, 42/11). "O mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sâhibidir." (İbrâhîm, 14/4).

3 "O işitendir, görendir." eş-Şûrâ, 42/11.

4 "O mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sâhibidir." İbrâhîm, 14/4.

hayr için mâlda hased cârî ve meşrû' oldu ve nehyin zımnında emir bulundu. فسبحان الله الحكيم[1]

İmdi âlim ve ârif olmayan kimse akl-ı kāsır ile Kur'ân'a i'tirâz eder ve kâfir olur. Zîrâ Kur'ân kelâmullâhdır. Ve "Kelâm-ı ilâhîde bi-tarîkı'l-ittifâka ve hatâya mesâğ vardır" **[429ª]** demek kemâl-i ilâhîyi tenkîsdır ki onun fevkında küfr olmaz. Pes, Hak Teâlâ sana aklı ihsân etdiği sebeb-i ilm olmak içindir. Çünki sende ilm-i kâmil olmaya, akıl dahi yokdur. Ve bî-akl olan âdem olmaz. Bu cihetden eğer kefere ve eğer ehl-i bida' ve ehvâ' ve erbâb-ı inkâr, hayvânâtdan add olundular. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ﴾[2] Ya'nî en'âma teşbîhden sonra edalliyyete terakkî vâkı' oldu. Pes, hayvâniyyetleri budur ki ukalâdan değillerdir. Ve edalliyetleri budur ki haddlerin teaddî etmekle mel'ûn olmuşlardır. Ya'nî haddlerin teaddî etmek tarîk-ı akldan hurûcdur ki "dalâl" dedikleri budur.

Ve la'n ki tarddır, tarîkden ib'âddır. Onun için ehl-i dalâle la'n münâsib olup ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللهُ﴾[3] denildi. Ve dünyâda mel'ûn oldular ki tarîk-ı hidâyete sâlik olmadılar. Ve âhiretde mel'ûn oldular ki tarîk-ı nâra mühtedî oldular. İşte ﴿فَاهْدُوهُم إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ﴾[4] budur.

Ve esbâb-ı la'nın eşeddi ezâ-yı Hak ve ezâ-yı Rasûl ve cefâ-yı verese-i Rasûl'dür. Ve ezâ-yı Hak odur ki Hakk'a nâ-sezâ nesne isnâd eyleye. Ve ezâ-yı Rasûl odur ki da'vetini adem-i kabûlden mâ-adâ beledinden ihrâc ve sû' ile taarruzdur. Ve ezâ-yı verese-i Rasûl bu nev'dendir. Onun için kimin katl ve kimin nefy ve kimin habs ederler. Ve fi'l-hakîka cümle ezâ bir ezâdır ki Hakk'a râci'dir. Zîrâ Rasûl ve vâris-i Rasûl halîfe-i Hak'dır. Pes, onlara ezâ Hakk'a râci' olmuş olur, velâkin ehl-i dalâl olanlar bu ma'nâdan gāfil olup ezâ ve cefâ sûretinde 'yolunda iş tutduk' derler. Bilmezler ki bu yol onları menzile îsâl etmez, belki dalâle îkā' eder. Bu cihetden Kur'ân'da "mücrim" ibâreti çok vâkı' oldu. Zîrâ cerm -feth ile- kat'dır ve o makūle

---

1 Hikmet sâhibi Allah'ın şânı yücedir.
2 "Onlar hayvanlar gibidir, hattâ daha da sapık." el-A'râf, 7/179.
3 "Onlar Allâh'ın lânet ettiği kimselerdir." en-Nisâ, 4/52.
4 "Onlara cehennemin yolunu gösterin." es-Sâffât, 37/23.

müznibler Hak'dan munkatı'lardır, ba'zı ebnâ-i sebîl tarîkden munkatı' oldukları gibi. Ey niceler faslda vasl hayâl ederler. Bilmezler ki asldan cüdâ olan fer'-i munkatı' gibi olmuşlardır. Ve netîce-i hâl meâlde belli olur ki inde'l-mevt ve fî-yevmi'l-haşrdır. [1]﴿فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾

[429b]

حَمَاكُمُ اللهُ فِي حِمَاهُ[2]

Maksûd "Dâire-i himâye-i ilâhiyyede mahmî olasınız" diye duâ-i gaybîdir, velâkin himâye lafzı iş'âr eder ki mahmî fi'l-cümle mahall-i havfdedir. Zîrâ havf ve hatar olmadıkça himâye ve hıfz ve ısmet mütesavver olmaz. [3]﴿وَاللهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ﴾ :قال الله تعالى Ya'nî bu âna gelince mezâhir-i kudretin şerrinden mezâhir-i hikmetin himâyesiyle ma'sûm oldun ki esbâba menût olan ısmetdir. Şimden sonra bi-lâ-vâsıta zâhirden mahfûz ve ma'sûm olmak zamânıdır ki ulûhiyyetin senin üzerine bi'l-külliyye teveccühüdür ki esmâ-i cüz'iyye onun tahtında muzmahilldir.

[4]﴿وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ﴾ :قال تعالى Ya'nî Allâh Teâlâ'nın izzetindendir ki ibâdullâh mansûr olurlar. Pes, Allâhu'l-Azîz'e müntesib ve mütevekkil olan gâh inde'l-esbâb ve gâh bi-lâ-esbâb mansûr olur. Ve bu ikisi ilâ-yevmi'l-kıyâm emr-i cârîdir.

Ve bunun sırrı insânın hâmil-i cism ü cân olduğudur ki rûh-i revân Hak'dan bi-lâ-vâsıta ve cesedde rûh-i hayvânî ve sâir kuvânın idrâki ve a'zânın ihsâs ve hareketi onun vesâtatıyladır. Pes, insân vâsıta ve adem-i vâsıtayı müştemil olmakla iki yüzden mahfûz oldu. Meselâ Cenâb-ı Nübüvvet'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- hîn-i hicretde Cebel-i Sevr'de ve ba'dehû Medîne'de ensâr yüzünden mahfûz oldukları ve ba'dehû vâsıtaya ihtiyâc kalmayıp bi'z-zât himâye-i Hak'da bulundukları gibi.

---

1 "O halde sakın câhillerden olma." el-En'âm, 6/35.
2 Allah kendi sığınağında sizi korusun.
3 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Allah seni insanlardan korur." el-Mâide, 5/67.
4 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Zafer ancak Azîz ve Hakîm olan Allah katındandır." Âl-i İmrân, 3/126.

İşte bu takrîrden zâhir oldu ki sâlikin evâil ve evâsıt ve evâhir-i hâli bir değildir. Belki rûhu ve sırrı ma'rifet ve müşâhedede terakkîde oldukça ahvâl-i zâhiresi dahi ona göre olur. Ve evliyânın mahfûz ve enbiyânın ma'sûm oldukları gerçi emr-i bâtın i'tibârıyladır, fe-emmâ emr-i bâtın zâhire dahi sârî olup bâtını nefs ve şeytândan ve zâhiri a'dâdan masûn olur. Zîrâ a'dâ dahi mezâhir-i nefs ve şeytândır, velâkin beşer sûretiyle temessül etmişlerdir. Ve onların beşeriyyetleri şeytanetlerini ve nefsâniyyetlerini münâfî değildir. Onun için Kur'ân'da **[430ª]** [1]﴿شَيَاطِينَ ٱلْإِنْسِ وَالْجِنِّ﴾ diye "şeyâtıyn" ile ta'bîr olundu. Ve şeytân ve nefsin adüvv oldukları nass ile müsbetdir, pes hazer lâzım geldi.

Ve a'dâ-i zâhireden hazer emr-i zâhir ve bâtının mecmû'uyla olur. Ve a'dâ-i bâtıneden hazer yalnız emr-i bâtın ile olur. Ve "emr-i zâhir" dediğimiz esbâb-ı zâhiredir. Hattâ ed'iye-i zâhire-i lisâniyye ve tılsımât ve emsâli esbâb-ı zâhiredendir. Ve teveccühât-i kalbiyye ve murâkabe-i devâmiyye esbâb-ı bâtınedendir. Ve hastaya ilâc cismânî ve rûhânî olduğu gibi umûr-i mekrûheyi def'e dahi bu vechile ilâc kābil olur. Velâkin şart-ı te'sîr cem'-i kuvâ ve teveccüh-i vahdânîdir ki tâ ki vahdetden kesrete meded ola. Ya'nî merkezde olan noktadan dâirenin cemî'-i nikātına imdâd gele.

Pes, ehl-i kesretin mansûr olduğu te'sîr-i vahdetdendir ki ol birlik ikilik şerrini dâfi'dir. [2]﴿بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ﴾ Ya'nî bâtılın hakk-ı vâhid ile münâzaası vardır ki vücûd-i mecâzînin vücûd-i hakîkîye mukābelesidir. Pes, abde vahdetden meded gelip te'yîd-i melekûtî olıcak şirket-i vücûd münâzaası mündefi' olup abd dahi vehm ve hayâli adûsünden halâs olur ve memleket-i vücûdda nefs ve şeytânın şirketi kalmaz. Çünki mâ-sivâ bertaraf ola, vücûd-i vâhidden gayrı kalmaz ve kişi kendi kendinden havf etmek olmaz. [3]فافهم جدّا فإنّه من نتائج المعرفة

---

1 "...insân ve cin şeytânları..." el-En'âm, 6/112.

2 "Hayır, biz hakkı bâtılın başına çarparız da onun beynini parçalar." el-Enbiyâ, 21/18.

3 İyi anla. Zîrâ bu ma'rifetin netîcelerindendir.

أَبْقَاكُمُ اللهُ بِالسَّلاَمَةِ[1]

Ya'nî dünyâda durdukça kalben ve kāleben selîm olasın. Ya'nî mess-i zarardan emân bulasın ve illâ lisân-ı halkdan hayyen ve meyyiten selâmet yokdur. Belki ehl-i tekzîb her hâlde itâleden hâlî değildir. Ve Allâh Teâlâ ve Rasûlü sâlim olmadığı yerde gayrın hâlleri nicedir? Velâkin lisân ile olan şetm kendi hayâllerine râci' bir sûret-i mec'ûliyyedir, yoksa meştûme değil. Zîrâ meştûme ondan bir nesne mess etmez. Onun için sabr ile me'mûr oldu. Zîrâ gerçi zâhiri emr-i mekrûhdur, fe-emmâ mücevvefdir ki bâtını yokdur. Ve bî-bâtın olan nesneden elem çekilmez. Zîrâ zaîfdir. Bu sebebden Allâh Teâlâ kendi zâtını samediyyetle vasf eyledi. Samed ise mutbık nesnedir ki kavîdir.

[430b]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ﴾[2]

Âyet-i şerîfe işâret eder ki zamân-ı nübüvvetde câhiliyyet olmadığı gibi zamân-ı velâyetde dahi olmaz. Zîrâ zamân-ı nübüvvet zamân-ı vahydir ki tâbi'-i dîn ve mü'min-i kitâb-ı mübîn olanlar hükm-i şer' ile mahkûm olurlar ki hükm-i şer' hükm-i ilâhîdir. Hükm-i câhiliyyet ise nefsânî ve şeytânîdir.

Pes, zamân-ı nübüvvetde talebkâr-ı hükm-i câhiliyyet olmak câhiliyyetdendir. Ve zamân-ı velâyet dahi zamân-ı ilhâmdır. Pes, şol kimseler ki tâbi'-i şeyh olup taht-ı mübâyaada dâhil olmuşlardır, onların hakemleri şeyhdir. Ve zamân-ı şeyh ve vakt-i mübâyaa zamân-ı Rasûl ve vakt-i İslâm gibidir ki mâ-verâsı zamân-ı câhiliyyet gibidir. Bu cihetden zamân-ı ma'rifetde cehâlet olmaz. Binâen alâ-hâzâ akl-ı kāsırı ve hevâ-yı nefsi koyup şeyhin ilhâmına mütâbaat etmelidir ve illâ vahye tâbi' olmayan kâfir-i şerîat olduğu gibi ilhâma tâbi' olmayan dahi kâfir-i tarîkat olur.

Ve küfr mutlakan âlem-i kalbe hicâbdır. Maksûd-ı a'zam ise bu hicâbı ref' eyleyip cemâl-i İlâh'ı görmekdir. Zîrâ matlûb olan cemâl hicâb-ı nefs

---

1 Allah sizi selâmette bâkī kılsın.

2 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "Yoksa onlar câhiliyye hükmünü mü istiyorlar?" el-Mâide, 5/50.

ile muhtecib olmuşdur. Pes, hicâb-ı nefs mürtefi‘ olmadıkça müşâhede mertebesi hâsıl olmaz. Bu ma‘nâda Ebû Yezîd-i Bistâmî'ye -kuddise sirruh- denildi ki: دَعْ نفسك ثمّ تَعَال[1] Ya‘nî cânib-i kevni terk eyle, tâ ki âlem-i vücûba vâsıl olasın. Zîrâ sen senlikden ve izâfet-i kevniyyeden halâs olmadıkça rû-yı vücûbu görmezsin.

İşte bu kadar tarîkat-nâmeler tahrîr olunup bu âna gelince âsâr-ı bisyâr vaz‘ olunduğu teslîm ve terk-i i‘tirâza hass [peltek se ile] içindir ki mu‘zam-ı şurût budur. Çünki zâhirde teslîm ve bâtında terk-i i‘tirâz bulunmaya, sâir şurûtu murâât-dan çi fayide ki netîce ve mahsûlü mefkūddür? قال الله تعالى: ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللهِ ٱلإِسْلاَمُ﴾[2] Ve bu âyet-i şerîfe الحجّ عرفة[3] gibidir ki mu‘zam-ı erkān-ı hacc Arefe'de vukūf olmakla gûyâ hacc ondan ibâret oldu. Ve kezâlik dîn-i Hak dahi mahzâ teslîm demek oldu ve cümle-i zâhir ve bâtında helâk adem-i teslîmden ve necât teslîmden geldi.

Nazar eyle ki **[431ª]** Hazret-i İbrâhîm oğlu İsmâîl'e -aleyhime's-selâm- emr-i zebhi arz etdikde ﴿سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللهُ مِنَ الصَّابِرِينَ﴾[4] diye sikkîn-i kazâya boyun verdikde ol sikkîn gerden-i kebş-i azîme mütehavvil olup İsmâîl ondan halâs oldu. Ve bu teslîm ilâ-hâze'l-ân dîn oldu. Ve fenâ fillâh sırrı bulunmadıkça tâât ve ibâdâta dahi çokluk i‘tibâr olunmadı. Zîrâ nefsâniyyetle olan tâatde teslîm ma‘nâsı yokdur ki nefs kendi ihtiyârıyla Hakk'a münkād olmaz ve serkeşlikden dönmez. Fe-emmâ fenâdan ve evsâfını izâleden sonra ser-fürû eder. Ve teslîm ve tefvîz bâlâda dahi zikr olunmuşdur.

---

1 Nefsini terk et, sonra gel.

2 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Allah nezdinde dîn İslâm'dır." Âl-i İmrân, 3/19.

3 "Hac Arafat'tan ibârettir." Tirmizî, Hac 57, Tefsîru sûre (2) 22; Ebû Dâvûd, Menâsik 68; Nesâî, Menâsik 203, İbn Mâce, Menâsik 57.

4 "İnşâallâh beni sabredenlerden bulursun." el-Kehf, 18/69.

﴿اَلْحُكْمُ لِلّٰهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ﴾[1]

Ya'nî hükm-i hakîkî Allâh Teâlâ'nındır ki ulüvv ve kibriyâ' ile muttasıfdır. Ve enfüs ve âfâkda olan şevâhid-i vahdet ve delâil-i kudret O'nun ulüvv ve kibriyâ-i zâtına dâlldir. Ve her kim hüküm iddiâ ederse bu makūle nişân getirsin. Nice kādir olur ki âlî değil sâfildir. Zîrâ mahlûkdur, her neden olursa olsun. Ve sağîrdir, kebîr değildir. Ve sağîrler istihkār oluna gelmişlerdir. Pes, bî-temyîz olan sabî hâkim olmadığı gibi mahlûk-ı bî-idrâk dahi hâkim olmaz. Meğer ki şems-i zâtdan ona pertev-i ilm aks ede, havâss-ı beşer gibi. Bundan ötürü: ﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجاً مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيماً﴾[2] vârid oldu. Ya'nî Rasûlullâh'ın hakem olduğu ilm-i ilâhî ifâzasından sonradır ki vahydir.

Pes, buradan kalmışdır ki ehl-i ilm ve ehl-i rüşdü hakem nasb ederler. Hattâ Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- ehl-i Hayber husûsunda ensârdan Sa'd b. Muâz'ı -radıyallâhu anhüm- hakem nasb eyleyip ol dahi Allâh Teâlâ'nın hükmüyle hükm eyleyip ricâlini katl ve nisâ' ve zerârîyi seby ile kazâ eyledi. Ve Havâric tâifesinin nasb-ı hakeme rızâ göstermedikleri netîce-i ilmden bî-haber olduklarındandır. Zîrâ insân-ı kâmil halîfe olmak hâkim olmakdır. Pes, hükm-i ilâhî ve hükm-i halîfe hükm-i vâhiddir. Sâirlerin hâlleri ise böyle değildir. فاعرف نفسك وكِلِ الأمر إلى الله[3]

[431^{b}] Nazm:

Her ne sere gelirse
Emr-i Hudâ'dır ancak
Ger lutf u kahr olursa
Hükmü rızâdır ancak

Hiç sırrına erilmez
Hikmet nedir sorulmaz
Âkıl ona darılmaz
Hak'dan kazâdır ancak

---

1 Hüküm, yüce ve büyük Allâh'ındır. Gāfir, 40/12.

2 "Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık husûsunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde bir sıkıntı duymaksızın tam ma'nâsıyla teslîm olmadıkça îmân etmiş olmazlar." en-Nîsâ, 4/65.

3 Nefsini tanı ve işi Allâh'a bırak.

Sığmaz bu sırra efkâr
Teslîmdir buna kâr
Tahte'l-kazâda hünkâr
Ayn-ı gedâdır ancak

Vâsi'-durur müsemmâ
Çokdur şuûn-i esmâ
Sevdâ-yı aşk ammâ
Başa belâdır ancak

Kurbâna yat bu yolda
Tut sağı kalma solda
Bu gün bu Hakkî kulda
Bir reh-nümâdır ancak

Ey ârif, sırr-ı kadere vâkıf olmak müşkildir ve inde'l-vukūf setri umûr-i vâcibedendir. Zîrâ ihtilâl-i azîm vâkı' olup ahvâl-i nâs muztarib ve mahcûb olan teşvîşde kalır. Ve bu makāmın hükmü nice kerre yazıldı ve nizâm-ı şerîat ve hakîkat düzüldü. Hemân bu netîceden âgâh isen ilmi cehl yerine ko ve dâmen-i şer'a temessük eyle. والله العليم الخبير[1]

ليلة الأحد التّاسع عشر من شهر رمضان من سنة ألف ومائة وستّ وثلثين قيل لي:

لَا يَأْتِي بَعْدَكَ أَحَدٌ مِثْلَكَ[2]

﴿وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاء﴾[3] Âsâr-ı rahmetinin ibtidâsı hidâyet-i âmme ve intihâsı hidâyet-i hâssadır. Hidâyet-i hâssanın dahi merâtibi çokdur. قال تعالى: ﴿وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ يَهْدِ قَلْبَهُ﴾[4] Ya'nî kalbi îmâna hidâyetden sonra merâtib-i ihsâna dahi hidâyet eyler. قال تعالى: ﴿مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ﴾[5] Ya'nî usûl ve furû'-i dîn tafsîlen ne idiği ma'lûm değil iken ﴿يُلْقِي

---

1 Allah her şeyi bilen ve haberdâr olandır.

2 1136 senesi Ramazan ayının on dokuzu Pazar gecesi bana denildi ki: "Senden sonra senin gibisi gelmez."

3 "Allah rahmetini dilediğine tahsîs eder." el-Bakara, 2/105.

4 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Kim Allâh'a inanırsa Allah onun kalbini hidâyet eder." et-Tegābün, 64/11.

5 Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Sen Kitâb nedir îmân nedir bilmezdin." eş-Şûrâ, 42/52.

﴿الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ﴾[1] mûcebince âlem-i emr ve cem‘ ve tenzîhden ilkā-i vahy eyledi. Çünki bu ilkā' sıyğa-i muzâri‘ ile îrâd olundu ki hâl ve istikbâl miyânında müşterekdir, lâ-cerem ilâ-yevmi'l-kıyâm ilkā-i ilâhî müstemirr oldu. Eğerçi nübüvvet-i örfiyye munkatıadır. كما قال: انقطعت النّبوّة وبقيت المبشّرات[2]

Pes, bâb-ı velâyet ile'l-ebed meftûhdur ve vahy ve ilhâm gâh vesâtat-i melek ile ve gâh bi-lâ-vâsıtadır. **[432ª]** Velâkin Cibrîl kendi taayyünü mertebesinden enbiyâdan gayrıya nüzûl etmez. ve "Ben Cebrâîl'i gördüm" diyen kuvvet-i akliyyesini görmüş olur. Şol sebebden ki mertebe-i ervâh mertebe-i ukūldür. Onun için "akl-ı evvel" denildi ki evvel-i âlem-i ibdâ‘dır. Eğerçi ukūl-i mücerrede ile gayrın farkı vardır. Meselâ "melâike-i âliye" dedikleri ukūl-i mücerrededir ki libâs-ı cismden bi'l-külliyye muarrâdır. Cibrîl ise gerçi akıl ve rûhdur, velâkin cism-i latîfdir.

Pes, ervâh-ı âliyeye ne mevt ve ne gaşye yokdur. Ecsâm-ı latîfeye ise kıyâmet-i kübrâda gaşye vardır, mevt yokdur. Zîrâ mevt ecsâm-ı kesîfeye göredir, nüfûs-i beşeriyye ve cinniyye ve sâir nüfûs-i hayvâniyye gibi. Buradandır ki "Melek hayydir hayvân değildir" dediler. Zîrâ hayvân nüfûs-i kesîfeye göredir. [3]﴿وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ﴾'da "hayevân" makarr-ı hayât demekdir. Ve hayvândan nev‘ olan insân hasebiyle ıtlâk olunmak dahi vechdir. Zîrâ dâr-ı âhiret mustakillen ve husûsan insân içindir. Onun için tâife-i cinnin makarrı ve mahall-i sevâbı cennetin gayrıdır. Ve sâir dâhil-i cennet olan melâike ve hûr ve gılmân ve vildân insânın muzâfât ve levâzımındandır. Aceb tahsîs ve teşrîf-i ilâhîdir ki beşere müyesser olmuşdur. Pes, dâr-ı âhiret onun hasâisından olıcak dâr-ı dünyâ dahi böyledir. Zîrâ dünyâ âhiretin kālebi gibidir ki kıyâmetde kalb oldukda kāleb kalb olur ve kalb kāleb sûretinde zuhûr bulur.

---

1 "Emrinden olan rûhu, kullarından dilediğine indirir." Gāfir, 40/15.

2 Nitekim şöyle demiştir: "Nübüvvet sona ermiştir, geriye mübeşşirât kalmıştır." bk. Buhârî, Ta‘bîr 5; Müslim, Salât 207, 208; Ebû Dâvûd, Salât 143; Tirmizî, Rüyâ 2; Nesâî, Tatbîk 9, 62; İbn Mâce, Rüyâ 1.

3 "Âhiret yurdu, işte asıl hayât odur." el-Ankebût, 29/64.

El-hâsıl illet-i gāiye-i âlem vücûd-i Âdem ve husûsan zuhûr-i Nebiyy-i Mükerrem'dir -sallallâhu aleyhi ve sellem-. Ve sâir mahlûkāt dünyâda ona mukaddime gibidir. Pes, dünyâ ve âhiret dâr-ı insân oldu ki biri memerr ve biri makarr tarîkıyladır. Ve memerre "dâr" denildiği devrden ötürüdür ki insân avâlimi devr edip oraya birkaç gün nüzûl ve onun dâiresini dahi birkaç gün devr edip seyr-i suver-i esmâ etmişdir.

[432b]

رأيتُ وأنا مغمّض العينين مكتوباً على الهواء هذا السّطر العربيّ وذلك قُبيل المغرب: **لاَيَنْبَغِي لِأَحَدٍ أَنْ يَكُونَ كِفْلاً لَكَ**[1]

Kifl -kesr ile- burada misl ma'nâsınadır. Bu kelâm dahi mâ-kablindeki gibi fazl-ı ilâhî bâbındandır. قال تعالى: ﴿وَكَانَ فَضْلُ اللهِ عَلَيْكَ عَظِيماً﴾[2] Fazl, mezîd-i ihsândır ki gayrılarda olmaya, ya'nî ba'zı hasâis yüzünden. Zîrâ Allâh Teâlâ ﴿وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ﴾[3] mûcebince eşyâdan nicesini ihtiyâr etmiş ve ona i'tâ etdiği fazlı sâire vermemişdir. Meselâ emkineden Hazret-i Ka'be'yi ve ezmineden şehr-i ramazânı ve şehr-i rebîu'l-evveli ve a'yân-ı enbiyâdan Rasûlullâh'ı -sallallâhu aleyhi ve sellem- ve kütüb-i ilâhiyyeden Hazret-i Kur'ân'ı ve esmâ-i hüsnâdan Celâle'yi ve ezkârdan kelime-i tevhîdi -ki "Lâ ilâhe illallâh"dır- ve insândan kalbi ve kevâkibden şemsi ve suverden sûret-i âdemiyyeyi ve asnâf-ı irâdetden niyyeti ve dahi bunların gayrı nesneler ıstıfâ ve ihtiyâr etmişdir ki her birinde olan fazîlet sâirde olana kıyâs olunmaz.

Ve insânın mükerrem ve mufaddalının nişânı budur ki ni'met mezîd oldukça şükr dahi mezîd olup vücûdunun sıkleti hiffete ve inkıbâzı inbisâta mübeddel olup gitdikçe hâli terakkîde olur. Ve kevn başına başka bir kemâl bulur. Ve dahi من استوى يوماه فهو مغبون[4] vartasından kurtulur. İşte atâ-yı

---

1 Gözlerim kapalıyken bu Arapça satırı havada yazılmış olarak gördüm ki bu akşamdan az önceydi: "Hiçbir kimseye sana denk olması gerekmez."

2 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Allâh'ın sana lütfu gerçekten büyüktür." en-Nisâ, 4/113.

3 "Rabbin dilediğini yaratır ve seçer." el-Kasas, 28/68.

4 "İki günü eşit olan aldanmıştır." bk. Deylemî, *el-Firdevs*, III, 611. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 208. Bu sözü Hasan-ı Basrî'nin rüyada Hz. Peygamber'den işittiği de belirtilmiştir Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 35.

hakîkînin hâli budur. Fe-emmâ şol kimseler ki umûr-i hayâliyyede seyr ederler ve zâhir-i şerîatde taksîrât eylerler ve âdâb ve erkân bilmezler, bunlar mağrûrlar ve memkûrlar ve müstedreclerdir ki âhir menkûs olurlar ve hâlleri hayâl-i mahz olduğu zuhûr bulur ve kendileri ve onlara tâbi' olanlar müftezıh olup biribirlerinden teberrî eylerler.

Gel imdi fazl-ı ilâhî bulmağa duâ eyle ve tecellî-i ism-i Mufdıl vâkı' **[433ª]** oldukda şâh isen de atebe-i ilâhiyyede gedâ gibi ve sana ilbâs etdiği libâs-ı kemâli kendinin bil ve kendini kendin bil. Ya'nî sen evvelden ne isen hemân osun. Ve fazl Hakk'ındır ki senin hey'etinde zâhir oldu kendi kemâli libâsıyla ki esmâ ve sıfâtıdır.

Pes, sen bu ma'nâyı bilmesen kevn içinde kalırsın ve kendine izâfet-i vücûd ve kemâl etmekden halâs olmazsın. Ve bu izâfet-i kevn senin cesedin vatanı olan âlem-i mülk ve rûhun makarrı olan âlem-i melekûtdur. Hani sırrın vatanı ki zât-i ahadiyyedir? Ve sen bilirsin ki mâ-sivâ-yı Hak cemî'-i atvârda gurbetdir ve vatan âlem-i tefrîddir ki sen seni terkîbden hall etmek ve ferd kılmakdır. Ve Hakk'a vahdet-i zâtiyyesi mertebesinde vusûldür ki burada isim ve resm ve izâfet mütesavver değildir. Belki orada ancak mertebe-i sırrda sûret-i ilâhiyye vardır, zât-i Hak i'tibâriyle ve sûret-i âdemiyye vardır, zât-i abd i'tibâriyle. Zîrâ Hakk'a vusûlde sırr-ı insân sûret-i âdemiyye ile temessül eder, maa-hâzâ orada sûret yokdur.

İşte leyle-i mi'râcda "Baş gözüyle gördü" dedikleri budur ve illâ ol vakitde terkîb-i Muhammedî ve beşerîleri müstevâ-yı arşda kalmış idi.

فافهم جدّا، فإنّه من مزالق الأقدام ومزالّ الأفهام والحقّ منزّه عن أن يُرى بعين الحسّ لكونه مقدّساً بكمال القدس[1]

Ey ârif, fi'l-hakîka senin kiflin yokdur. Zîrâ sen akl-ı evvel mazharısın ve sûret-i Muhammediyye sırrısın. [2]﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ sırrı nedir fehm etdin mi ve bî-misl olduğun bildin mi? Eğer sen bî-misl olmasan insân-ı mükerrem olmazdın ve sâir mahlûkātın bulmadığı fazl ve atâyı bulmazdın.

---

1 İyi anla. Zîrâ bu ayakların kaydığı ve anlayışların yanıldığı yerlerdendir. Hak ise kudsiyyetinin kemâlinden ötürü his gözüyle görülmekten münezzehtir.

2 "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." eş-Şûrâ, 42/11.

قال تعالى: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ﴾[1] Bundan maksûd Âdem ve evlâdıdır ki benî-Âdem nev'-i insânda alem olmuşdur. Tekrîm budur ki إنّ الله خلق آدم فتجلّى فيه[2] onun şânındadır. ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ ٱلْأَسْمَاءَ﴾[3] onun ilim ve fazlı beyânındadır. [433b] İşte zât ve sıfâtının kemâli budur.

﴿وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ﴾[4] İşte bu ma'nâ senin seyrin ve hâlin vasfındadır ki seni berr-i fark ve bahr-i cem' içre gezdirmişdir, tâ ki gâh zâta ıttılâ' ile sâkin olasın ve gâh sıfâtı müşâhede ile hareket bulasın. Zîrâ senin bu âleme kudûmun seyr-i esmâ içindir. Pes, senin sûretinde hareket ve sırrında sükûn vardır. Eğerçi fi'l-hakîka âlem-i hakîkat hareket ve sükûndan müberrâdır.

Ve âdemin mahmûliyyetine iki sefîne lâzım geldi ki: Biri sefînetü'l-berrdir ki الإبل سفائن البرّ[5] mûcebince sefîne-i berr ibildir. Ya'nî nüfûs-i dahmedir ki ervâha nisbetle ecsâd dahâmetle muttasıfdır. Ve biri sefînetü'l-bahrdır ki ﴿وَآيَةٌ لَهُمْ أَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ﴾[6] muktezâsı üzere sefîne-i bahr fülkdür -zamm ile-. Ya'nî kulûb ve ervâh ve esrâr latîfedir ki cem'-i zâtî bunlarla seyr olunur.

﴿وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ﴾[7] İşte bu senin sefer ve seyrinde olan rızkına işâretdir ki ulûm ve maârif-i ilâhiyye ve ezvâk-ı hakîkıyyedir. Ya'nî kütüb-i ilâhiyye-i tenzîliyye ve tekvîniyye müştemil olduğu hikem ve hakāikdır ki ol kitâbların suver-i şerâi'i avâmma ve suver-i hakāikı havâssa verilmişdir. Ve kezâlik mutâlaa-i âsâr ebrârın ve müşâhede-i esmâ ve sıfât mukarrabînindir ki kimi eserden müessire istidlâl ve kimi müessirden esere intikāl eder ki her birinin muktezâ-yı isti'dâdı budur.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Andolsun biz Âdemoğullarını mükerrem kıldık." el-İsrâ, 17/70.
2 "Allah Âdem'i yarattı ve onda tecellî etti." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.
3 "Âdem'e bütün isimleri öğretti." el-Bakara, 2/31.
4 "Onları karada ve denizde taşıdık." el-İsrâ, 17/70.
5 Develer karanın gemileridir.
6 "Onlar için bir âyet de, onların zürriyetlerini dopdolu bir gemide taşımamızdır." Yâsîn, 36/41.
7 "Onlara güzel rızıklar verdik." el-İsrâ, 17/70.

﴿وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلاً﴾[1] İşte bu senin mertebene remzdir. Ve "kesîr" ile murâd senden gayrı olan eşyâdır. Ve kalîl sensin ki senin vücûdun onlara nisbetle bir harmandan bir dâne gibidir. Velâkin cevher-i yek-dâne kesîr-i leâlî üzerine mufaddal olduğu gibi sen dahi cemî'-i eşyâ üzerine mufaddal oldun ve senin şânın vâhidün ke-elf oldu. Ve sen sevâd-ı a'zamsın ki [2]عليكم بالسّواد الأعظم sana telvîhdir. Ve senin sevâd-ı a'zam olduğun esmâ **[434ª]** ve sıfât-i ilâhiyyeye mecmûa olduğundur. Onun için âlem sana hizmet eyler. Ve melâike seni görmeğe hasretdir. Ve senin celîsin celîs-i Hak'dır. Ve sen rûh-i a'zamsın ki her bir cesedde bir nefhan vardır. Ve sen cisim ve şekl-i küllîsin ki her şekil senin cem'iyyetinden sûret-i mahsûsa ahz etmişdir. Kande gitsen esmâ senin hem-râhındır ve kande dursan eşyâ kıble-gâhındır. Ve kıyâmında eşyâ sana secde eylerler ve rükû' ve sücûdunda âlem senin vird ve tesbîhini söylerler. Pes, Musavvir isminin -kesr ile- musavveri -feth ile- sensin ve [3]﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ﴾ çehresine ânsın. Ve senin fazlın azîmdir ki Allâh'dır.

İmdi bu kemâl-i ma'rifet netîcesine erdinse ve suver ve maânîde ol yüzü gördünse kendi kendini aceb bildin ve hüsn ve cemâlini bî-perde mutâlaa kıldın. [4]﴿وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ﴾

Ba'de'l-intibâh mine'l-kaylûle bu beyt-i Türkî vârid oldu ki:

Buldu Hak'dan halk türlü ni'meti
Lâ-cerem âlemde ismin hürmeti

"İsim"den murâd iki nev' isimdir: Biri bir isimdir ki beynehû ve beynallâh'dır ki teğayyür kabûl etmez. Ve ol isim vaz'-ı ilâhî ile mevzû' olan ism-i ilâhîdir ki Abdullâh'dır, vaz'-ı kevnî ile ne olursa olsun. İsmâîl gibi ki

---

1 "Ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık." el-İsrâ, 17/70.
2 "Size büyük topluluğu tavsiye ederim." İbn Mâce, Fiten 8.
3 "O'nun benzeri yoktur." eş-Şûrâ, 42/11.
4 "O Latîf ve Habîr'dir." el-En'âm, 6/103.

bu fakîrin ism-i kevnîsidir ki peder ve mâderin vaz'ıyla sâbitdir. Ve Abdullâh vaz'-ı ilâhî ile mevzû' olan esmâ-i celîledendir ki birkaçı *Vâridât-i Kübrâ*'dadır.

Ve biri dahi taayyün ma'nâsına isimdir ki herkesin taayyün-i mahsûsu ism-i muayyenidir. Zîrâ ism-i alem [1]ما وُضع لشيئٍ بعينه'dir. Ve şol ki elfâzdandır ona "ism-i mecâzî" derler ki müsemmâsına lafzen delâlet eder. Ve şol ki taayyündendir, ona "ism-i hakîkî" derler ki müsemmâsına ma'nen delâlet eder. Pes, halkın Hak'dan envâ'-ı ni'met bulduğu taayyün yüzünden olan ism-i hakîkînin berekâtıyladır. Zîrâ zuhûrât-i ilâhiyye taayyündedir, yoksa elfâz-ı mücerrede-i mecâziyyede değil.

[434[b]] Ve bundan ma'lûm oldu ki cemî'-i eşyâ-i mevcûde esmâ-i ilâhiyyedir ki Hakk'ın esmâ ve sıfâtına dâlledir, esmâ ve sıfât dahi zât-i ilâhiyyeye dâlle olduğu gibi. Pes, esmâ-i lafzıyye esmâü'l-esmâdır, yoksa esmâ-i hakîkıyye değil. Onun için erbâb-ı hakāik indinde esmâ-i melfûzanın cümlesi mecâzâtdır, gerekse mâ-vudıa-lehde müsta'mel olsun. Zîrâ onlar lafz ile ma'nâya nazar eder, yoksa isti'mâle bakmaz. Onun için Kur'ân kelâm-ı nefsî olduğu cihetden "gayr-i mahlûk" ve melfûz ve mektûb ve mesmû' ve mahfûz ve Arabî olduğu cihetden mahlûka muzâf olmakla "mahlûkdur" derler.

Ve bir nesnenin zâhiri ba'zı keyfiyyet hasebiyle mahlûk ve bâtını cihetiyle gayr-i mahlûk olmak baîd değildir. Nitekim rûh-i insânî onun misâlidir ki "rûh mahlûkdur" denilir. Nitekim hadîsde gelir: [2]أوّل ما خلق الله روحي Ya'nî Cenâb-ı Nübüvvet'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- rûhu âlem-i halkdan kıldığı rûhun cesede taalluku i'tibâriyledir ki cesed mahlûkdur, yoksa rûh min-haysü hüve nefes-i rahmânîdir. Ve nefes-i rahmânî gayr-i mahlûkdur, kelâm gibi. Pes, rûhun zâhiri i'tibâriyle mahlûkıyyeti mukarrerdir. Zîrâ taayyün-i rûhânîsi vardır. Onun için âlem-i ibdâın unvânıdır. Hak ise taayyünden münezzehdir. Fe-emmâ bâtını i'tibâriyle -ki nefes-i rahmânîdir- sırr-ı ilâhîdir. Ve sırr-ı insân sırrullâhdır ki gayr-i mahlûkdur.

---

1 Bir şeyi aynıyla ifâde etmek üzere konulan şeydir.

2 "Allâh'ın yarattığı ilk şey benim rûhumdur." bk. Ali el-Kārî, *Mirkātü'l-mefâtih*, I, 169, 199.

Ve bu sırrı müşâhede edenler cânib-i halkıyyeti nisyân edip "Ene'l-Hak" dediler, fe-emmâ hükm-i mevtın bu değil idi. Zîrâ mevtın-ı imkânda vücûb da'vâsı olmaz. Eğerçi mağlûbiyyet insânı kendi hâline komaz. Ve temkînde za'fı olan âhir kendini taşırır ve avâmm-ı nâs olan ehl-i telvîn eline düşürür. Muhakkık-ı vâcid ise böyle harekete kāil olmaz. Zîrâ halkı zabt eden şer'dir ve şer' libâsdır ve libâsdan mütecerrid mecnûndur ve mecnûnun yeri bîmâristândır. İmdi vâcid isen beyne'l-fark ve'l-cem' ol ve bir dahi hark etme ve illâ sen dahi munharık olursun ve âhir tertîb-i cezâ **[435ª]** bulursun.

Ve bu fakîre Medîne-i Münevvere'de işâret olunmuş idi ki Rasûlullâh'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- zâhirine secde olunmaz. Zîrâ cânib-i halkdır.[1] Velâkin bâtınına secde olunur. Zîrâ cânib-i Hak'dır. Ya'nî zâhirinle şer'ine inkıyâd ve bâtınınla bâtınına secde ve ser-fürû edersin ki bunda hem cânib-i halkı ve hem cânib-i Hakk'ı murâât ve muhâfaza vardır. Pes, eğer zâhirine min-haysü'l-cismâniyye secde olunsa îhâmdan hâlî olmaz. Şâri'in zâhir-i şer'ine ise böyle vaz' sığmaz. Onun için da'vâ ve Hak'dan gayrıya secde memnû' oldu, velâkin eğer Hak'dan gayrı denilen nesnenin kemâli var ise ol gayriyyet ondan zâil ve sırr-ı ayniyyet zâhir olsa dahi ayn-ı hâricînin hükmü merfû' olmaz.

Şu kadar vardır ki ol ehl-i aynın indallâh hürmeti vardır. Zîrâ kendi kemâline mazhar kılmışdır. Onun için "Fülân hürmeti için" demek meşrû'dur ve sebebiyyet memnû' değildir. Nitekim hadîsde geldi ki: ألم تكونوا ضلاّلاً فهداكم الله بي؟ ألم تكونوا على شفا حفرة من النّار فأنقذكم الله بي؟[2] Ya'nî bu iki mahalde "bâ" sebebiyyet içindir ki hürmeti müstelzimdir. Onun için üstâza ve ebeveyne ve sultâna ta'zîm olunur. Zîrâ ebeveynin silsile-i cismâniyyede ve üstâzın silsile-i rûhâniyyede sebebiyyetleri vardır. Ve adl-i sultân sükûn-i âleme sebeb olmakla vâsıtaya şükr lâzım geldi. İşte vâsıta mutlakan meşkûr olmak buradan lâzım geldi. Ve bu makāmdandır ki derler: "Bu âlem sulehâ hürmetine durur." Ya'nî Allâh Teâlâ onlara nazar edip onların hürmetine ve onların sebebiyle halk-ı âlem üzerinden âfâtı ref'

---

1 Asıl metinde geçen "cânib-i Hak'dır" ifâdesi değil, hâmişte geçen "cânib-i halkdır" şeklindeki tashih dikkate alınmıştır.

2 "Siz dalâlette olan kişilerken Allah benimle sizi hidâyete erdirmedi mi? Siz bir ateş çukurunun kenârında iken Allah benimle sizi kurtarmadı mı?" bk. Buhârî, Megâzî 56; Müslim, Zekât 139.

eder ve illâ tarfetü'l-ayn bekā bulmazlardı. قال الله تعالى: ﴿وَلَوْلَا دَفْعُ اللهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ﴾ الآية[1]

Ve bu ma'nânın nusûs cihetinden ziyâde vuzûhu var iken ba'zı cehele tesebbübü şirk getirirler. Kendileri hod ayn-ı sebebde oldukların görmezler ve sebebin netîcesi Müsebbibü'l-esbâb olduğun bilip künh-i ma'rifet ve nihâyet-i idrâke ermezler.

[435b]

أَوَّلُ الْمَهْدِيِّ آدَمُ، وَآخِرُهُ عِيسَى بْنُ مَرْيَمَ[2]

Ma'lûm ola ki hâdî bi'z-zât Allâh Teâlâ ve mazhar-ı mutlak Rasûlullâh'dır -aleyhi's-salâtü ve's-selâm-. Zîrâ sâir mezâhir-i hidâyet eğer mukaddem ve eğer muahhar, onun fürû'undandır. Ve mehdî-i evvel Ebü'l-beşer Âdem'dir -aleyhi's-selâm-. Onun için duâsında gelir: ﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾[3] Ya'nî Allâh Teâlâ Kur'ân'da onu gayy ile vasf etdi ki hilâf-ı rüşddür. Nitekim gelir: ﴿وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى﴾[4] Rüşd ise dîn ve dünyâya mühtedî olmakdır. Nitekim duâda gelir: اللّٰهمّ ألهمني رشدي وأَعِذْني من شرّ نفسي[5] Pes, gayy tarîk-ı rüşdden dalâldir ve i'tirâf-ı zenb tarîk-ı hüdâya rucû'dur. Nitekim gelir: ﴿ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى﴾[6] Ya'nî i'tirâf-ı mezkûr ile tevbeye tevfîkı hasebiyle Âdem mehdî ve iblîs tarîk-ı hidâyetden dâll oldu.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Eğer Allah, insânların bir kısmiyle diğerlerini savmasaydı (yeryüzü fesâda uğrardı.)" el-Bakara, 2/251.

2 İlk mehdî Âdem, sonuncusu ise Meryem oğlu Îsâ'dır.

3 "Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, mutlakā ziyân edenlerden oluruz." el-A'râf, 7/23.

4 "Âdem Rabbine âsî olup yolunu şaşırdı." Tâhâ, 20/121.

5 "Allâh'ım, bana rüşdümü ilhâm et ve beni nefsimin şerrinden koru." Tirmizî, Deavât 69.

6 "Sonra Rabbi onu seçti, tevbesini kabûl etti ve doğru yola iletti." Tâhâ, 20/122.

Ve zamân-ı Nübüvvet'te bu ikisinin mazharı Hazret-i Ömer'dir -radıyallâhu anh- ve Ebû Cehl'dir -aleyhi'l-la'ne-. Ya'nî ol gece ki ikisinden birinin hidâyeti ile duâ-i Nebevî vâkı' olmuş idi. Hazret-i Ömer hakkında müstecâb olup Ömer mühtedî ve Ebû Cehl dâll oldu.

Ve âhir mehdî Hazret-i Îsâ oldu. Ya'nî katl-i deccâle mühtedî oldu ki deccâl âfâka sârî bir belâ-yı azîmdir. Pes, ba'zı ehâdîsde لا مهديّ إلاّ عيسى بن مريم[1] vârid olduğu i'tibâr-ı mezkûr iledir. Bu cihetden mehdî-i muntazarın mehdiyyetini ve hilâfetini münâfî olmaz. El-hâsıl Hazret-i Îsâ hilâfet-i mutlakanın hatmi olduğu gibi katl-i deccâl ile dahi mehdî oldu. Ve mehdiy-yi muntazar hilâfet-i mukayyedenin hatmi olduğu gibi def'-i şerr-i benî'l-asfer ile dahi "mehdî" denildi. Pes, her birinin hilâfet ve mehdiyyeti cihet-i uhrâ iledir.

Ve bundan fehm olundu ki evvelü'd-dâll iblîs ve âhiru'd-dâll deccâl-i pür-telbîsdir -ya'nî umûm üzerine- ve illâ **[436ª]** evvel ve âhir miyânında hezâr decâcile ve mehdiyyîn gelmişdir. Ve her nebî zamânında kavmini deccâlden inzâr etdiği husûs-ı deccâle göredir ki kendinin dünyâdan intikālinden sonra ümmetinden mü'min olanları tesbît için bir mehdî ve tadlîl için bir deccâl geldi.

Ve bundan herkesin mücânisinin gayrıya iltihâkı ahlâkda muvâfakatledir. Onun için Kur'ân'da [2]﴿شَيَاطِينَ ٱلْإِنْسِ وَالْجِنِّ﴾ denildi ve ins sû-i hâl ve bed a'mâl ile cinne mülhak kılındı. Ve decâcile ve ferâine dahi böyledir. Nitekim sulehâ salâh-ı hâl ile biribirlerine mutdasıl kılınırlar, gerekse mücânisi olmasın. Meselâ cinnin mü'mini insin mü'minine mültehık olup onun hükmüyle mahkûm oldu. Zîrâ şer' cümleye göre birdir. Ve "Fülân melek-meşrebdir" derler ve onu hûy-i nîki ile melâike idâdından kılarlar.

Ve bu âlemde bu münâsebât zâhiren ve bâtınen câriyedir, velâkin ekser-i nâsın vukūfu yokdur. Onun için insân-ı kâmil cemî'-i efrâd-ı âlemi biribirinden temyîz ve teşhîsa kādirdir. Zîrâ münâsebâta vâkıflardır. Ey nice sâlihdir dediğin âdemler onun yanında fâsıklardır. Zîrâ bir türlü cihet-i fısk

---

1 "Meryem oğlu Îsâ'dan başka mehdî yoktur." İbn Mâce, Fiten 24.

2 "...insân ve cin şeytânları..." el-En'âm, 6/112.

ile tekeyyüf etmişlerdir ki salâhlarına hükm edenlerin yanlarında ol keyfiyyet hafîdir. Ve halk-ı âlem bu mekre mübtelâ olup gayrın hüsn-i zannı onu hevâya uçurmuş ve nefsinin aybına adem-i ıttılâından şeytân ona şarâb-ı gurûr içirmiş ve vatan-ı insâniyyetden gurbet-i şeytanete göçürmüşdür. Dalâli ayn-ı hüdâ ve ıdlâli ayn-ı hidâyet ve gazabı mahz-ı rahmet sanırlar. Bu memkûrların sû-i hâlleri inde'l-mevt zâhir olsa gerekdir. Fe-emmâ çi fâyide ki netîceye vusûlün zamânı mürûr eyledi.

Ve "Hâlâ Âdem ve Îsâ hayâtdadır" demek mezâhiri i'tibâriyledir. Ve "Hâlâ iblîs ve deccâl hayâtdadır" demek hem hakîkaten ve hem i'tibârendir. Hakîkaten budur ki iblîs-i mutlak ve deccâl bir cezîrede mûsak ve mukayyeddir. Ve i'tibâren budur ki hâlâ bunların bilâd-ı İslâmiyye'de halkı ıdlâl için mezâhir ve nüvvâbı vardır.

Ve mahkîdir ki evliyâdan biri iblîse rast gelip "Nereden gelirsin?" diye **[436b]** suâl etdikde "Bağdâd'dan beri gelirim" diye cevâb vericek ol velî dahi tekrâr suâl edip "Ya Bağdâd'da yerine kimi alıkodun?" dedikde ol dahi "Bişr-i Mirrîsî'yi alıkodum" dedi. Ve Bişr-i Mirrîsî ki İmâm-ı Ebû Yûsuf şâkirdlerinden idi. Kur'ân'ın mahlûkıyyetine zâhib olup Me'mûn Halîfe'yi ve onun vesâtatıyla ehl-i Bağdâd'ı ıdlâl etmiş idi.

İşte eşkıyânın hâlleri budur ki halkı ıdlâl ile mukayyed olurlar, süadâ' hidâyetle mukayyed oldukları gibi. Ve herkesin hatt-ı ezeli ne ise onun üzerine netîce verir. قال في الحديث: (اعملوا فكلّ ميسّر لما خُلق له) والله الهادي الرّشيد لكلّ إماء وعَبيد.[1]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿الر﴾[2]

Ma'lûm ola ki Kur'ân'ın müteşâbihât ve mukattaâtını erbâb-ı hakāik bilirler, velâkin levâzımı cihetinden dahi nice rumûz söylemişler ve işârât

---

1 Hadiste gelir: "Çalışın, herkes niçin yaratıldı ise onu kolayca elde eder." (Buhârî, Tefsîru sûre (92) 3-5, 7, Edeb 120, Kader 4, Tevhîd 54; Müslim, Kader 6-9; Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Tirmizî, Kader 3; İbn Mâce, Mukaddime 10, Ticârât 2). Bütün erkek ve kadın kullarını hidâyete erdiren ve irşâd eden ancak Allah'tır.

2 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "Elif, lâm, râ" Yûnus, 10/1.

eylemişlerdir. Meselâ "elif" Allâh Teâlâ'dır ki mübdi-i âlem ve mebde-i feyz-i âdemdir. Ve sâir elif ile bed' olunan esmâ-i hüsnâ dahi onda mündericdir. Ve "lâm" Latîf'dir ki sâir lâm ile mebdüvv olanlar dahi onda mündemicdir. Ve "râ" Raşîd ve sâir râât dahi onda dâhildir. Nitekim tefsîrimiz *Rûhu'l-beyân*'da mahall-i mukattaâtda tefâsîl-i kesîre tahrîr olunmuşdur.

Ve bu mahalde bu dahi bi-tarîkı'l-işâre hâtıra lâih olur ki "elif" bilâd-ı Hind'dir ki mebde-i evvel -ya'nî Âdem- oraya hubût etmişdir. Ve "lâm" vasat-ı mehâricden olmakla vasatu'l-arzi'l-ma'mûre olan Mekke-i Mükerreme'dir. Ve "râ" ondan aşağı olan Şâm'dır ki eğri "râ" sûretinde vâkı' olmuşdur. Ve bilâd-ı Hind'in müteferrikātı bisyâr olmak Âdem'e hurûf-i teheccî-i müteferrika vahy olunmak hasebiyledir. Ve Mekke vasatu'd-dünyâ olmak cem'iyyete dâlldir. Onun için Kur'ân orada nüzûl eyledi. Ve bundan fazl-ı Muhammedî zâhir oldu. Zîrâ vârid olmuşdur ki: خير الأمور أوساطها[1]

Ve Şâm "râ" olmak sırr-ı Arab orada zuhûruna remzdir ki Şeyh-i meşâyihi'd-dünyâ Muhyiddîn el-Arabî'nin -kuddise sirruh- makarr ve medfenidir. Ve Şâm mahall-i Süreyyâdır ki Süreyyâ orada tulû' eder, Süheyl **[437ª]** Yemen'de tulû' etdiği gibi. Ve Süreyyâ fi'l-hakîka on iki necm ve sûretde altı-yedi yıldızdır. Ve on iki kevkeb on iki burc ve on iki burc dahi on iki esmâdır ki Şâm mahall-i kevn ve kesret olduğu gibi on iki esmâ dahi mahall-i kesret-i nuût-i zâtdır. Ve Şeyh-i mezkûr bu keserâtı tafsîl eylemiş ve her bâbdan hezâr söz söylemişdir. Ve Şâm âlem-i kevnin hükmünü verdiği gibi ol dahi âlem-i vücûbun hükmünü vermiş ve Şâm müntehe'l-merâtib olduğu onun orada karârından bilinmiş ve sûretinden ma'nâsı ahz olunmuşdur. Eğerçi cismi orada ve rûhu cemî'-i emsârdadır. Zîrâ hakîkat-i Muhammedîyye'nin sûret-i vahdânîsidir ki cemî'-i avâlime sârîdir. Pes, her nerede taleb etsen bulursun. Zîrâ eyniyyet-i mahsûsa ile mukayyed değildir.

Ve onun a'dâsı çok olmak fazl-ı kesîrine işâretdir. Zîrâ her adüvvünün ezâsı yüzünden bir terakkîsi, belki Hakk'a bin telakkîsi vardır. Zîrâ Hak Teâlâ abd-i mahsûsunu dest-i kudretle kendi cenâbına sevk eder. Ve a'dâ

---

[1] "İşlerin hayırlısı orta olanıdır." İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 179; Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 286; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 387; a.mlf., *Şuabü'l-îmân*, V, 396, VIII, 275, 518.

gerçi zâhirde ezâ ve cefâları cihetinden mezâhir-i kudret görünürler, fe-emmâ fi'l-hakîka makhûr ve mağlûblardır. Onun için Şeyh-i mezkûra her çend ki sû-i kasd etdiler, eğer ehl-i Şâm ve eğer gayrılar, âhir menkûs ve maklûb ve mağlûb oldular. İşte fukahâ ve muhaddisîn kimselerin meblağ-ı ukūlü budur ki aks-i hakîkat edip evliyâya muâdât ve a'dâya müvâlât et-mekdir.

Ve Şeyh-i mezkûrun hatmiyyetinden ötürüdür ki عليكم بالشّام في آخر الزّمان[1] vârid olmuşdur. Ya'nî hatm nerede ise âhiriyyet dahi oradadır. Hüve'l-Evvel ki İmâm-ı Ali'yi -radıyallâhu anh- halk etdi, onun için أنا مدينة العلم وعليّ بابها[2] denildi. Bâb ise evvelü'l-medhaldir. Hüve'l-Âhir ki şeyhi halk etdi, onun için نحن الآخرون السّابقون[3] vârid oldu ki Şeyh'i hat-miyyeti ile bile sâbıklardan kıldı, kendi hatmiyyeti ile sebkı gibi. Hüve'z-Zâhir ki Âdemin yüzünden zuhûr eyledi. Hüve'l-Bâtın ki cemî'-i esrârını kalb-i Muhammed'de ibtân ve ihfâ eyledi. فهذه كلّيات الأسماء تدلّ على نتائج المسمّى[4]

[437b]

كُنْتَ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى، فَصِرْتَ مِنْ أَهْلِ الْقِرَى[5]

Bu fakîrin meskat-ı ra'si diyâr-ı Rûmiyye'den Aydos nâm kasabadır. Velâkin bilâd-ı muazzamaya göre kasabât kurâ gibi olmakla "kurâ" ile ta'bîr olundu. Velâkin Kur'ân'da karye belde ma'nâsında müsta'meldir. Mekke-i Mükerreme gibi ki ondan karye ile ta'bîr olunmuşdur. Zîrâ "kary" -feth ile-cem'dir. Bilâd ve müdünde ise cem'iyyet-i nâs ziyâdedir. Onun için cum'a ikāmet olunur. Ve "kırâ" -kesr-i kāf ve feth-i râ' ile- ziyâfetdir.

---

1 "Âhir zamânda size Şâm'ı tavsiye ederim." bk. Tirmizî, Fiten 42.

2 "Ben ilmin şehriyim, Ali de o şehrin kapısıdır." Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 65; Hâkim, *el-Müs-tedrek*, III, 137-138. Ayrıca bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 184-185.

3 "Biz sonra gelip öne geçenleriz." Buhârî, Cum'a 1; Müslim, Cum'a 19-20.

4 İşte bunlar isimlerin küllî olanlarıdır ki müsemmânın netîcelerine delâlet eder.

5 Başlangıçta kasaba ahâlîsinden idin, sonra ziyâfet ahâlîsinden oldun.

Pes, ma'nâ-yı kelâm-ı mezkûr budur ki: Sen ibtidâda ahâlî-i kurâ ve kasabâtdan, intihâda ahâlî-i ziyâfetden oldun. Ya'nî Allâh Teâlâ sana envâ'-ı maârif ve hakāik ile ziyâfet-i ma'neviyye edip seni karavî olmakdan tahlîs etdi ve şehrî kıldı.

Pes, bunda işâret vardır ki ehl-i karye ehl-i tefrikadır ve ehl-i tefrikanın gıdâları dahi kendilerine göredir. Ve ehl-i belde ehl-i cem'dir ve ehl-i cem'in taâmları dahi kendi makāmlarına münâsib olan vechiledir. Ve bunda kudret-i ilâhiyyeye remz vardır. أمسيتُ كُردياً وأصبحتُ عربياً[1] gibi.

Ve bu fakîrin şeyhi Seyyidü'l-evliyâ' ve'l-aktâb Seyyid Osmân b. Fethullâh el-Fazlî el-İlâhî -kuddise sirruh- dahi bilâd-ı Rûmiyye'den Şumnu nâm kasabadan zuhûr edip İstanbul'da Hazret-i Hüdâyî-i Üsküdârî -kuddise sirruh- tarîkında perveriş bulup bu fakîrin meskat-ı re'si olan kasaba-i Aydos'a istihlâf olunup birkaç seneden sonra medîne-i Filibe'ye nakl olunup on beş-yirmi sene orada irşâd-ı nâs ile tekayyüdden sonra İstanbul'a hicretine işâret-i ilâhiyye vâkı' olup onlar dahi oradan nehdat ve İstanbul'a azîmet edip gelip Atpazarı'nda Kul Câmii nâm mahalle nüzûl eyleyip bir müddet dahi irşâda mukayyed olup *Muhtasar* ve *Mutavvel* ve *Telvîh* ve *Tenkîh*'i ve emsâli şerh eyleyip yine ol esnâda kütüb-i tasavvufdan Şeyh Sadruddîn el-Konevî'nin -kuddise sirruh- *Fâtiha Tefsîri*'ne ve *Miftâhu'l-ğayb* [438ª] üzerine şerh tahrîr edip *Lâyihât-i Berkıyyât* nâm kitâb-ı kebîr ve hezâr tahrîrât eyleyip hattâ ilm-i kimyâdan dahi bir risâle-i müfîde yazmışlar ve Rûm'a ve Anadol'a ve diyâr-ı Arab'a ulemâdan yüz elli halîfe ba's edip zâhir ve bâtın-ı ilmi ihyâ eyleyip bu hâl üzerine dünyâdan intikāl eylemişlerdir. أعلى الله تعالى درجته وأبقى علينا بركته وجدّدنا ما جدّد الفلك حركته[2]

Ey mü'min, işte bir mü'minin kâmil olunca netîcesi böyle olur ve böyle olana iktidâ eden dahi ona göre semere bulur.

---

1 Kürd olarak akşamladım, Arab olarak sabahladım.

2 Allah Teâlâ onun derecesini yükseltsin, onun bereketini üzerimizde bulundursun, felek hareketini yeniledikçe bizi yenilesin.

أَمْرٌ إِمْرٌ، لَا يَفِيهِ عُمْرٌ[1]

Ba'de sünneti'l-asr vârid olan kelime-i latîfe-i gaybiyyedir. "Emr"-i evvel feth ile ve "imr"-i sânî kesr iledir, "acîb" ma'nâsına. Ma'nâ-yı kelime budur ki: Emr-i tasavvuf bir emr-i acîbdir ki ona ömr-i insân vefâ' etmez. Ya'nî ömr-i dırâz verilip ne kadar tahsîlde olsa yine künhüne erilmez, belki vakten fe-vakten ism-i Vâsi' hasebiyle mezîd üzerinedir. Ve bir ma'nâsı dahi budur ki: Sana ihsân olunan bir aceb nesnedir ki ömr-i tavîlde ictihâd ile ele girmez. Belki hemân mahz-ı kerem-i ilâhîdir ki üzerine bâb-ı gayb meftûh olmuş ve kalb ve zebân ve yedin bu kuvvet ve takrîr ve tahrîri bulmuşdur.

والحمد لله على جزيل النعم وجليل الكرم[2]

Ey ârif, gerçi tarîk-ı edeb iktisâbdır, fe-emmâ her kemâl ihtisâs-ı ilâhîdir. İfâza ve teshîl-i Hak olmayıcak riyâzât ve mücâhede müntic olmaz. Niceler mukāsât-i şedâid etdiler, velâkin bir tâil-i mu'teber üzerine olmadılar. Ve niceler mahdûm olup riyâzât-i şâkkaya zarûret bulmadılar. Ve niceler dahi [3]﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا﴾ mukaddime ve netîcesine erdiler. Gâh matlûb bi-lâ-taleb olur ve gâh taleb bi-lâ-matlûb olur ve gâh lâ-taleb ve lâ-matlûb olur ve gâh taleb ve matlûb olur.

﴿ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ﴾ (فمن وجد الخير فليحمدِ الله تعالى، ومن وجد خلافه فلا يلومنّ إلاّ نفسه). والكلّ يجري على ما قضاه الله وقدّر، ولا يخرج العبد عن دائرة ما قدّره الله ودبّر.[4]

---

1 Bu hayret verici bir iştir ki ona ömür yetmez.

2 Bol nimetlerinden ve yüce lütuflarından dolayı hamd Allah'a mahsustur.

3 "Bizim uğrumuzda cihâd edenleri biz elbette yollarımıza iletiriz." el-Ankebût, 29/69.

4 "Bu Azîz ve Alîm olanın takdîridir." (el-En'âm, 6/96). "Kim hayrı bulursa Allah Teâlâ'ya hamd etsin. Kim de onun tersini bulursa nefsinden başkasını ayıplamasın." (Müslim, Birr 55). Her şey Allâh'ın kazâ ve takdîriyle cereyân eder ve kul Allâh'ın takdir ve tedbîr ettiği şeyin dâiresinden çıkamaz.

[438b]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿وَقَالُوا أَإِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَئِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾[1]

İşâret eyler ki münkir ikidir: Biri münkir-i kıyâmet-i kübrâ ve biri dahi münkir-i kıyâmet-i suğrâdır. Burada "dalâl" zehâb ma'nâsınadır. Ve "arz"dan murâd kıyâmet-i kübrâyı münkir olana göre kabirdir. Ve "halk-ı cedîd" neş'e-i âhire-i hissiyyedir. Ya'nî biz kabir içinde dâll ve zâhib olup su süt içinde gāib olduğu gibi vücûd-i hissîmiz mütelâşî ve türâb ile muhtelıt oldukdan sonra intişâ-i cedîd ile intişâ etmek emr-i müsteb'addir. Zîrâ hâlet-i hayât ile hâlet-i fenâ-i küllînin aslâ münâsebeti yokdur.

İşte bunlar haşr-i sûrî ile likāullâhı inkâr etdiler. قال تعالى: ﴿بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ﴾[2] Ve likā-i Rabb'den murâd, ﴿يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾[3] mazmûnundan mefhûm olan kıyâm ve dahi ﴿إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ﴾[4] 'den me'hûz olan ityândır. Ve kıyâm ve ityâna mülâkāt ve ba'de'l-mülâkāt muhâsebe ve cezâ lâzım gelir. فافهم جدّا فإنّه غريب[5]

Ve kezâlik kıyâmet-i suğrâyı münkir olana göre "arz"dan murâd arz-ı cesed ve "halk-ı cedîd" neş'e-i âhire-i ma'neviyyedir. Ya'nî 'Nefs-i nâtıka arz-ı cesedde mağmûr ve mestûr ve bî-nişân oldukdan sonra intişâ-i ma'nevî ile münteşî olmak baîddir' dediler. Pes, bunlar haşr-i ma'nevîyi ve fenâ-i küllîden sonra ﴿وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾[6] sırrını, ولا بُدّ له من لقائي[7] ma'nâsını inkâr [etdiler]. Ve bu neş'ede fenâ bulan inniyyât ve taayyünâtdır. Ya'nî taayyünât-i vücûdiyye fenâ buldukdan sonra intişâ'dır. Evvelkide fenâ bulan eczâ ve a'zâ-i cesediyyedir. Ve bu iki inkârda nefy-i kudret-i ilâhiyye olmakla küfr lâzım gelir. Zîrâ kudret usûl-i sıfât-i ilâhiyyedendir. **[439a]** Ve

---

1 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "Biz toprağın içinde kaybolduktan sonra, yeniden mi yaratılacağız?" dediler." es-Secde, 32/10.

2 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Doğrusu onlar Rablerine kavuşmayı inkâr edenlerdir." es-Secde, 32/10.

3 "O gün insânlar âlemlerin Rabbi'nin dîvanında dururlar." el-Mutaffifîn, 83/6.

4 "Onlar ille de buluttan gölgeler içinde Allâh'ın gelmesini mi beklerler?" el-Bakara, 2/210.

5 İyi anla. Zîrâ bunun anlaşılması zordur.

6 "Ve yalnız O'na döndürüleceksiniz." Yûnus, 10/56.

7 "Mutlaka onun bana kavuşması gerekir." bk. Hattâbî, *A'lâmü'l-hadîs* (*Şerhu'l-Buhârî*), Mekke 1988, I, 702

onun nefyi zâtın acz ve zaʿfını müstelzim olmakla mefâsid-i kesîreye müeddî olur. [1]﴿وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ﴾ قال تعالى: Yaʿnî semâvât ve arz ki altı günde halk olundu, Allâh Teâlâ'ya onun amelinden teab ve zaʿf ve fütûr gelmedi. Zîrâ bu amel müzâvele-i cevârih ile değildir ki maʿnâ-yı mezkûr lâzım gele, belki "kün" hitâbıyladır. Pes, zât-i Hakk'ı acz ve zaʿfa nisbet etmekde redd-i nusûs vardır ki mûcib-i küfrdür.

Nazar eyle kudret-i ilâhiyyeye ki nice mahrûmu'l-bidâye olanlar merzûku'n-nihâye oldular, İbn Edhem ve İbn Dînâr ve Fudayl ve emsâli gibi. Pes, mürşid-i kâmile mukārin olup şurût ve kuyûd husûle gelicek âdet-i ilâhiyye üzerine feth-i ilâhî hâsıl olmak müstebʿad değildir. Zîrâ mücâhedeye müşâhede mevʿûddur. [2]كما قالوا: المجاهدات تورث المشاهدات Yaʿnî müşâhedât üç vechiledir ki biri tevhîd-i efʿâl ve biri tevhîd-i sıfât ve biri tevhîd-i zât mertebesindedir.

Ve hicâb dahi üçtür ki biri hicâb-ı hiss ve biri hicâb-ı hayâl ve biri hicâb-ı vehmdir. Ve feth dahi üçtür ki biri feth-i metekût-i kalb ve biri feth-i ceberût-i rûh ve biri feth-i lâhût-i zâtdır. Yaʿnî melekût-i efʿâl feth olur makām-ı kalbde ve ceberût-i sıfât feth olur makām-ı rûhda ve lâhût-i zât feth olur makām-ı sırrda. Pes, nefsde hicâb-ı hiss vardır ki efʿâlini efʿâl-i Hak'da ifnâ ile münkeşif olur. Ve hicâb-ı hayâl vardır ki sıfâtını sıfât-i hissde ifnâ ile zâil olur. Ve hicâb-ı vehm vardır ki zâtını zât-i Hak'da ifnâ ile muzmahill olur.

Pes, feth-i melekût-i efʿâle "feth-i karîb" ve feth-i ceberût-i sıfâta "feth-i mübîn" ve feth-i lâhût-i zâta "feth-i mutlak" derler ki bu fütûh-i selâse Kur'ân'da mastûrdur. Ve bu merâtibi vücûdunda inkâr eden âdem âhir âdem olmayıp hayvân kalır. Zîrâ nefs-i hayvâniyyesinin zebûnu olup üç perde ile mahcûb olur. Pes, ona likā-i Rabb nereden müyesser olur? **[439b]** Ve likā-i Rabb hâsıl olduğu sûretde Rabb-i Gadbân'ın likāsı hâsıl olur, yoksa Rabb-i Râzî ve Rahmân'ın değil.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Bize hiçbir yorgunluk dokunmadı." Kāf, 50/38.

2 Nitekim demişlerdir ki: Mücâhedeler müşâhedelere sebep olur.

Ve bu iki sıfat ki biri rahmet ve biri gazabdır, gerçi sıfât-i ilâhiyyedendir, velâkin esbâbı abdin vücûdundadır. Bundan ötürü sûre-i Fâtiha'da ibtidâ kendi zâtını Rahmân ve Rahîm olmakla vasf edip abdi sıfat-i rahmete meyl cânibine tahrîz edip ba'dehû [1]﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ﴾ diye sıfat-i gazab esbâbından tahzîr eyledi. Pes, bundan sıfat-i rahmetin sebkı fehm olundu ve nefy-i gazab esâs gibi iken yine te'hîr olundu. Zîrâ netîce-i rahmet matlûb-i evvelidir.[2]﴿وَاللهُ يَرْحَمُ مَنْ يَشَاءُ﴾

اَلْمِلْحُ لَمْحٌ إِلَى الْحُلْوِ وَالْحِلْمِ[3]

Ya'nî milh ve lemh ve hilm biribirlerinin aksidir ki milh ile hilm aks-i müstevîdir. Pes, milh ki tuzdur, iki nesneye lemh ve işâretdir: **Evvelki** hulv'edir ki tatlıdır, zıddı mürrdür ki acıdır. Bir nesneye "melîh" dedikleri taâm-ı melîhden ahz olunmuşdur. Taâm-ı melîh odur ki onda taâmı ıslâh edecek kadar milh ola. Ve demişlerdir ki: Hüsn ayneynde ve cemâl enfde ve melâhat femde olur. El-hâsıl milhin hulve işâret olduğu taâma lezzet vermesiyledir ki tuzu bi-kaderi'l-hâce olan taâma "Tatlı taâm olmuş" derler, gerekse hulviyyâtdan olmasın.

İşte bu lezzet emr-i ârız ile olan lezzetdir ki onun amelde nazîri kesbî olan ameldir ki sıdk ve ihlâs ile tabh ve ıslâh olunmuşdur. Ve bu amelin netîcesi hakāik ve makāmâtdır. Nitekim gelir: من عمل بما علم ورّثه الله علم ما لم يعلم[4] Ve ilm-i resmîde ilm-i nahv taâmda milh gibi kılındı. Ya'nî cemî'-i ulûmu ıslâh eden ilm-i nahvdir. Kezâlik cemî'-i a'mâli ıslâh eden - ya'nî a'mâl-i kesbiyyeye sûret veren- sıdk ve ihlâsdır. **[440ª]** Fa'rifhü.

Ve bir hulv dahi vardır ki onun halâveti emr-i ârız ile değildir, belki zâtîdir, asel ve sükker gibi. Ve nuût-i Nebeviyye'de gelir ki: كان صلّى الله عليه

---

1 "gazaba uğrayanların yoluna değil" el-Fâtiha, 1/7.
2 Allah "dilediğine merhamet eder." el-Ankebût, 29/21.
3 Tuz tatlıya ve hilme işârettir.
4 "Bildiğiyle amel edene, Allah bilmediği şeylerin bilgisini de öğretir." Kelâbâzî, *Bahru'l-fevâid*, s. 99; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 15.

وسلّم يحبّ الحلاوى والعسل[1] Ya'nî hulviyyât her ne olursa gerek mahlût ve gerek gayr-i mahlût severlerdi ve husûs üzerine aseli severdi ki gayr-i mahlûtdur. Zîrâ aselin aslı eczâ-i envâ'-ı nebât ve ezhâr olup havâss-ı eşyâyı cem'iyyeti hasebiyle ﴿فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ﴾[2] alâmetiyle mu'lem olmuş ve sâir hulviyyât arasından derece-i rafîa bulmuşdur, sükkerde ve gayrıda ise bu hâssa yokdur. Pes, burdan asel sükkerden efdal olmak lâzım geldi. Çünki Cenâb-ı Nübüvvet'in esmâ-i ilâhiyyesi zâtiyye ve külliyye idi, lâ-cerem eşyâdan dahi cem'iyyete ve hâssaya dâir olan nesneleri severlerdi.

Ve bu makūle hulv maârif-i hakîkıyyeye işâret oldu ki zât-i ilâhiyyeden bi-lâ-vâsıta kalb-i insâna hâsıl olur ve dimâğ-ı câna ondan lezzet-i azîme gelir. Ve müşâhedeye mukārin olan amel dahi bu ma'nâya mülhakdır. Zîrâ müşâhedeye mukārenetle onda lezzet-i âcile ve zâyide vardır ki mahcûbların a'mâli bu kabîlden değildir.

El-hâsıl ulûm-i zevkıyye ve a'mâl-i şuhûdiyye asel kabîlinden oldu ki hâricden emr-i zâyid ile ıslâha muhtâc değil, belki kendi zâtından lezîz ve havâss-ı kesîreyi müştemildir. Onun için ilm-i fıtrîye işâret olan leben dahi makbûl oldu. Zîrâ bu dahi envâ'-ı nebât ve şecerden mecmû'dur ki havâss-ı kesîreyi müştemildir. Bu cihetden duâda gelir ki: اللّٰهمّ بارك لنا فيه وزدنا منه[3] Ya'nî lebende sâir at'ime üzerine ziyâdelik olmakla bereket ile duâya ziyâdelik ile duâ dahi zamm olundu. Sâir at'imede ise bereket ile duâ üzerine iktisâr kılındı.

Bu sebebden leyle-i mi'râcda iki nesne arz olunmuş idi ki biri leben ve biri hamr idi. Ve onlar lebeni ihtiyâr edip nûş etdiler ve ümmetinin fıtrat-i İslâm'a meyline işâret oldu. Zîrâ hamrda sekr ve sekrde mefâsid vardır ki lebende yokdur, gerekse sekr-i sûrî ve gerekse sekr-i **[440b]** ma'nevî. Bu cihetden hamr harâm oldu. Zîrâ Arab'da hiffet-i dimâğ olmakla ednâ bahâne ile arbede ederlerdi, husûsâ ki sekr-i hamr ile. Pes, hikmet-i ilâhiyye onun

---

1 "Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi ve sellem- tatlıyı ve balı severdi." Buhârî, Talâk 8, At'ime 32, Eşribe 10, 15, Tıb 4, Hiyel 12; Müslim, Radâ' 88; Ebû Dâvûd, Eşribe 36; Tirmizî, At'ime 29; İbn Mâce, At'ime 36.

2 "Onda (balda) insânlar için şifâ vardır." en-Nahl, 16/69.

3 "Allâh'ım, onu (sütü) bizim için mübârek kıl ve bize onu çoğalt." Ebû Dâvûd, Eşribe 21; Tirmizî, Deavât 55; İbn Mâce, At'ime 35.

tahrîmini iktizâ eyledi. Ve sekr-i ma'nevî -ki sekr-i hâldir- onun dahi mefâsidde hâli bu gûnedir. Zîrâ sebeb-i da'vâ olup onunla zâhir-i şer'a ihtilâl gelir. Ve ol da'vâda olanların ahvâli ma'lûmdur.

Ve **ikinci** işâret hilm sıfatınadır ki sıfat-i İbrâhîmiyye'dir -aleyhi's-selâm- قال تعالى: ﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ﴾[1]. Ve makām-ı İbrâhîm'den murâd sûretâ vaz'-ı kadem etdikleri hacer-i ma'hûddur ve hakîkatde sıfât-i hasenedir ki Kur'ân onu nâtıkdır.

Pes, milh ki Hazret-i İbrâhîm'in halka ziyâfetidir, lezzet-i sûriyyeye medâr olduğu makāmât-i aliyyeye dahi remzdir ki ez-cümle sıfat-i hilmdir. Zîrâ milh ziyâfet-i İbrâhîm olıcak maklûbu olan hilm dahi onun ziyâfetidir. Onun için millet-i İbrâhîm'e tebaiyyet ile emr olundu ki millet-i mezkûrenin aslı "İslâm" dedikleridir ki teslîmdir. Ve hilm onun levâzımındandır. Onun için İbrâhîm nâr-ı Nemrûd'a tarh olundukda ceza' etmeyip ol bâr-ı girâna tahammül eyledi. Ve hilm ve teslîmi sebebiyle Allâh Teâlâ onun hâlini milh-i inâyetiyle ıslâh edip zehr asel ve hâr gülzâr ve nâr nûr ve cefâ vefâ ve keder safâ ve kahr lutf ve havf emân oldu. Ve bu hilm onun sıfat-i zâtiyyesi idi ki sıfat-i Hak'dır. Zîrâ İbrâhîm halîfe-i Hak idi ki onun hey'eti üzerine zâhir idi. Onun için her hâli tahkîk idi.

Ve bir sıfat-i memdûha kesb ile olmakdan hılkî olmak memdûhdur ki hılkîde tekellüf yokdur, fe-emmâ her şahısda sıfât-i hılkıyye bulunmadığından herkes bi-kaderi'l-hâl tahalluk ile me'mûr oldu. Eğer hılkî olaydı تخلّقوا بأخلاق الله[2] denilmezdi ve Zeyd'in Amr üzerine dahi fazlı bulunmazdı. Onun için inde'l-havâss salâh-ı hâl mağbût oldu. Zîrâ ıslâh kesbîdir, hılkî değil. Ve şol kimseyi ki Allâh Teâlâ sâfîce halk eyleye, onun sâire göre sıfât-i ilâhiyye ile ittisâfı sehldir. Velâkin bu makūleler nâdirdir. Bu ma'nâdan kibâr ahlâk yüzünden kan ağladılar **[441ª]** ve riyâzât ve mücâhedâtda teşdîd ve nefsi her vechile tazyîk etdiler. Zîrâ hâristân gülistân oluncaya dek çok zahmet çekilir.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Şüphesiz ki İbrâhîm çok yumuşak huylu ve pek sabırlı idi." et-Tevbe, 9/114.

2 "Allâh'ın ahlâkı ile ahlâklanın." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

Ve ekser-i nâs sıfât-i tabîiyye-i gālibe üzerine gelmişlerdir. Bu cihetden mürşid-i kâmile zarûret vâkı' olmuşdur. Zîrâ ahlâk-ı tabîiyyesi gālib ve sıfât-i nefsâniyyesi râcih olan kimse hasta gibidir. Ve inhirâf-ı mizâcı takvîme tabîbe zarûret olduğu gibi emrâz-ı bâtıneyi ıslâha dahi hakîm-i ilâhîye zarûret olmuşdur. Ve enbiyâ ve kümmel-i evliyânın nicelerinde isti'dâd gālib olmakla bi-lâ-vâsıta Hak'dan ahz etmişlerdir. [1] أدّبني ربّي فأحسن تأديبي gibi. Ve Hazret-i Mûsâ -aleyhi's-selâm- Hazret-i Şuayb'e -aleyhi's-selâm- mukārenet ve ona hizmetle nâil oldu, la-cerem bu yolda herkes bi-kaderi'l-hâl hizmetle ahz-ı nefes etmişlerdir. Gerek ol nefes bi-ğayr-i vâsıta Hak'dan olsun -nitekim zâtî-meşreb olanların sıfatıdır- ve gerek bi'l-vâsıta olsun -ki sıfâtî-meşreb olanların hâlidir-.

Ve şeyhimden -kuddise sirruh- mesmû'umdur ki şeyhi ona hilâfet teklîf etdikde hizmet-i şeyhi ihtiyâr ve terk-i hilâfeti kabûl edicek ol gece Rabbü'l-âlemîn'i görüp Hak ona Mushaf'ı sunup "Al kelâmımı dahi kullarımı bana da'vet eyle" diye buyurdukda bi'l-âhare hilâfeti kabûl etmişlerdir. Zîrâ netîce-i kemâl [2] ﴿وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ﴾ mûcebince irşâd-ı enâmdır. Ve's-selâm.

اَلْأَضْلاَعُ كَالسُّطُورِ، فِيهَا كُلُّ أَمْرٍ مَسْطُورٍ. هكذا رُسِم الكلمة وقت الضّحوة.[3]

Ya'nî insânın eğe kemikleri saf-be-saf sutûr gibidir ki sutûrda her türlü ma'rifet hatt olunduğu gibi onda dahi her nev' nakş-ı ilâhî nakş olunmuşdur. Murâd adlâ'ın müştemil olduğu kalb-i insândır ki onun maârifine adlâ' gûyâ sutûrdur. Ve ol sutûrun sutûru dahi bu sutûr-i mektûbedir. Zîrâ feyz-i bâtın kalbden sadra ve sadrdan dahi lisâna ve kaleme cereyân eyler.

[441b] Ve adlâ'da sırr-ı Havvâ vardır ki Havvâ Âdem'in dıl'-ı eyserinden halk olunmuşdur ki Havvâ nefs-i külliyye sûretidir. Ve nefs-i külliyye kalem-i a'lânın levhidir ki ne kadar ulûm-i kevniyye var ise kalemden ol levhe

---

1 "Beni Rabbim terbiye etti, terbiyemi de güzel yaptı." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 62.

2 "Birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler." el-Asr, 103/3.

3 "Kaburga kemikleri satırlar gibidir. Yazılmış her husus onlardadır." Kuşluk vakti bu söz bu şekilde resmolundu.

müfâzdır. Eğer ol levh olmasa bu ulûm-i kevniyye ve ilâ-yevmi'l-kıyâm vâkı' olan havâdisin hakāikından nişân belirmezdi. İşte ol kaleme "Âdem-i hakîkî" ve ol levhe "Havvâ-i hakîkıyye" derler. Ve Âdem ki ebü'l-beşer ve Havvâ ki ümmü'l-beşerdir, kalem ve levhin sûretleridir. Ya'nî kalem ve levhden sûret-i kâinât tertîb-i hâricî bulup âhir-i tenezzülâta dek ne vechile vücûd bulduysa Âdem ve Havvâ'dan dahi silsile-i nev'-i insân âhir-i mevlûde dek ol vechile husûle gelmişdir.

Pes, burada tertîb iki türlü oldu: Biri levh ve kalemden sûret-i âdemiyyeye gelince olan tertîb ve biri dahi sûret-i âdemiyyeden âhir mevlûde dek olan tertîbdir ki bu tertîb ve terkîb evvelkinin rûhu gibidir. Zîrâ evvelki âlem ve ikinci âdemdir. Ve âdem halk olunmazdan mukaddem henüz âlemin rûhu yok idi, belki rûh olmağa bir kevn-i câmi' lâzım idi. Ve ol kevn-i câmi' insândır. Onun için insân-ı kâmil münkarız olmadıkça kıyâmet-i kübrâ kāime olmaz. Nitekim rûh bedenden müfârakat etmedikçe beden münhall ve mütelâşî olmaz. Bu cihetden âlem ve âdemin biribirlerine irtibâtları cesed ve rûhun biribirine irtibâtı gibidir. Âlem bî-âdem ve âdem dahi bî-âlem olmaz.

Ve ehl-i dünyâ âlemi sûret yüzünden severler. Zîrâ mahsüsât ile ülfetleri kemâldedir. Ve ehl-i âhiret âlemi ma'nâ yüzünden severler ki metâ'-ı belâğ ve vesîle-i maksûddur. Ve ehlullâh âlemi hakîkat yüzünden severler. Zîrâ hakāik ile münâsebet-i tâmmeleri vardır. Zîrâ âlem eşyâdır ve eşyânın bâtını esmâdır ve esmâ' hakāik-ı ilâhiyyedir ki hakāik-ı kevniyye onunla devr eder. Zîrâ mazhar-ı esmâ olmadık hakîkat-i kevniyye yokdur ve illâ eşyâ bî-rûh olmak lâzım gelir. Hâşâ ki Hak Teâlâ âlemi bî-rûh halk eyleye ve suver-i mücerrede kıla ve illâ hiçbir nesnede hâssa bulunmamak lâzım gelir.

[442ª] Ve hâssa iledir ki fâiliyyât ve kābiliyyâtda te'sîr ve teessür zuhûr eder. İşte esmânın tekābül ve havâssda tefâvüt üzerine olduğu bu sırr üzerine mebnîdir. Çünki âdem mecmûa-i esmâdır, pes hakāik-ı ilâhiyye ve hakāik-ı kevniyyeyi câmi'dir ki kimi esmâ-i zâtiyye-i külliyye-i asliyye ve kimi esmâ-i vasfiyye-i cüz'iyye-i fer'iyyedir. Ve külliyyât cüz'iyyât üzerine hâkimdir. Ve külliyyât mahsûre ve cüz'iyyât gayr-i mahsûredir. Velâkin esmâ-i hâkime ale'd-dünyâ ve esmâ-i hâkime ale'l-yevmi'l-âhir ve esmâ-i

hâkime ale'l-ebed vardır. Pes, her mevtına göre teveccühât-i esmâ başkadır. Meselâ dünyâ Muhyî ve Mümît isimleri üzerine devr eder, âhiret ise hayât-i dâime üzerinedir.

Ve küffâr hakkında ﴿لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى﴾[1] denildi, şiddet-i azâba dâirdir ve illâ kebş-i mevt zebh olundukdan sonra küffâra dahi memât yokdur. Ve ba'zı usâtın cehennemde mevti -nitekim ba'zı ehâdîsde gelmişdir- insilâh ile azâbı adem-i ihsâsdan ibâretdir, yoksa hakîkat-i mevt değildir.

Ve dünyâda hayât-i bâkıye bulanların hâllerine "intikāl" dediler, "mevt" demediler. Zîrâ Kur'ân'da gelir: ﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللهِ أَمْوَاتٌ﴾[2] Ya'nî hayy-i hakîkî olana meyyit ıtlâkı menhîdir. Zîrâ katl ile nefsin mürde olduğu kalbin ayn-ı hayâtıdır. Pes, nefs mürde oldukdan sonra -ki mevte-i ûlâdır- bir dahi mevti zevk etmek yokdur. Ve müfârakate "mevt" demek i'tibârîdir. قال تعالى: ﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾[3] Ya'nî her nefse bedeninden sûret-i müfârakat vâkı' olur, velâkin nüfûs-i fâdılaya göre bu müfârakatden inkıtâ'-ı hayât lâzım gelmez. Zîrâ inkıtâ'-ı hayât zâhir-i cesede göredir ki onun evvelden dahi hayâtı ârızadır. Ammâ rûh -ki nefh-i ilâhî ve nefes-i rahmânîdir- evvelen ve âhiren zindedir. Velâkin bi'l-fi'l ol hayâtın sırrı ile kāim olan ile olmayan berâber değildir. Onun için nüfûsda tefâvüt vâkı' olup kimine "zinde" ve kimine "mürde" denildi. Gel imdi netîce-i hayâta er ve feyz-i Hak ile kalbini der-gör, tâ ki bir dahi mevt yüzün görmeyesin.

[442b]

اَلْكَوْنُ صِفْرُ الْيَدِ إِلَّا الْمُؤَيَّد[4]

Ya'nî kevn zâtında müftekır ve sıfru'l-yeddir. Zîrâ vücûdu gayrıdan müstefâddır. Mevlâ elinde olan abd ise bir nesneye mâlik değildir. Meğer şol kevn ki müeyyedün min-indillâh ola, tehî-dest olmaz. Zîrâ mevlâsının

---

1 "Orada ne ölür ne de yaşar." Tâhâ, 20/74.
2 "Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" demeyiniz." el-Bakara, 2/154.
3 Allah Teâlâ buyurdu: "Her canlı ölümü tadacaktır." Âl-i İmrân, 3/185.
4 Desteklenenden başka kevnin eli boştur.

iğnâsıyla ganîdir. Nitekim Kur'ân'da gelir: [1]﴿وَوَجَدَكَ عَائِلاً فَأَغْنَى﴾ Pes, abd eğer fakîr ve eğer ganîdir, kendi haddini tecâvüz etmek olmaz. Zîrâ fakîr olduğu sûretde gayra muhtâcdır. Ve kişi muhtâcun-ileyhi üzerine isti'lânın vechi yokdur. Ve ganî olduğu sûretde dahi gayrın iğnâsıyla ganîdir. Pes, bu sûretde dahi ol ganîye muhtâcdır. Ve alâ-kile'l-emreyn fakr-ı zâtîsi üzerinedir.

Ve fakîr-i mütekebbire kıyâmetde nazar-ı ilâhî olmasa gerekdir. Zîrâ tekebbürlük muktezâ-yı hâlinin hilâfıdır. İşte buradan da'vâ memnû' oldu. Zîrâ da'vâ müddaînin emr-i zâtîsi ile değildir, belki emr-i ârızîsi iledir. Emr-i ârızî ile da'vâ ise [2]المتشبّع بما لم يملك كلابِس ثوبي زور fehvâsında dâhildir ki kizbe mahmûldür.

Pes, kizb ikidir ki biri sûreten ve ma'nen kizbdir ve biri dahi hakîkaten kizbdir fakat. Zîrâ bir nesne ki hakîkatde Hakk'a râci' ola, zâhirde abd ona mâlik olsa dahi hakîkate nazar ile da'vâ etmemek gerekdir. Onun için ba'zı küberâ' buyurmuşlardır ki: [3]خُذْ ما لك ورُدُّ ما له Ya'nî senin için olan sıfât-i kevniyyeyi ahz edip sıfât-i ilâhiyyeyi ona redd ve ircâ' eyle. Zîrâ o senindir bunun değildir ve bu onundur senin değildir. Ve senin olan fakr ve acz ve za'f ve zillet ve emsâlidir. Ve onun olan gınâ ve kudret ve kuvvet ve izzet ve nezâiridir.

Ve demişlerdir ki: Vücûb-i vücûd ve ezeliyyet ve ihâta ve nezâhet Hak Teâlâ'ya mahsûsdur ki abdin onda hazz ve nasîbi yokdur. Zîrâ abd mümkinü'l-vücûddur. Ve ezeliyyet -ki adem-i evveliyyet ma'nâsına na't-ı selbîdir- abdde **[443ª]** mütesavver değildir. Zîrâ mahdûddur ki mesbûkun bi'l-ademdir. Pes, vücûduna ibtidâ vardır. Ve ihâta dahi böyledir ki abd muhâtdır, muhît değildir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ﴾[4] Ve nezâhet ki kuds-i zâtîdir, mahlûkda yokdur. Onun

---

1 "Seni fakîr bulup zengin etmedi mi?" ed-Duhâ, 93/8.

2 "Sâhip olmadığı bir şey ile doymuş görünen kişi, iki sahte elbise giyerek gösteriş yapan kimse gibidir." Buhârî, Nikâh 106; Müslim, Libâs 127; Tirmizî, Birr 87.

3 Sana âit olan al, ona âit olana iâde et.

4 "O'nun ilminden ancak kendisinin dilediğinden başka bir şey kavrayamazlar." el-Bakara, 2/255.

için Kur'ân'da gelir: ﴿بَلِ اللهُ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ﴾[1] Ve yine gelir: ﴿لاَيَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ﴾[2] Ya'nî bu makūle âyât-i şerîfe insânın tathîre muhtâc olduğun ifâde eder.

Ve mahlûkun Hak Teâlâ'yı takdîs etdiği kuds-i zâtîsini ızhâr ve kendinin i'tikādını ihbârdır, yoksa nefsü'l-emrde hilâfına imkân olduğundan değil. Pes, nüzûlen hâl-i abd tahmîd ve urûcen netîce-i hâl takdîs ve tesbîhdir. فامش على المراتب تصعد على أعلى المطالب[3]

اَلْأَسْمَاءُ عَسْكَرٌ وَالْقَلْبُ مُعَسْكَرٌ[4]

Ya'nî insân-ı kâmil sultân-ı a'zam ve onun asâkir ve cünûdu esmâ-i ilâhiyye ve ol asâkir ve cünûdun mahall-i nüzûlü kalb-i insândır. Ve cünûd nerede ise sultân dahi oradadır, velâkin insân-ı kâmilin kalbde olduğu sırrının oraya nüzûlü i'tibâriyledir. Ve buradan derler ki: Kalb nazar-gâh-ı ilâhîdir, ya'nî menzil-i sırr-ı ilâhîdir ki cemî'-i eşyâda bir kalb îdâ' eylemiş ve cemî'-i kulûbun esrârını dahi cem' eyleyip kalb-i insâna vaz' etmişdir, makām-ı ulûhiyyet hazâin-i semâvât ve arzı cem' etdiği gibi. Onun için kalbin mazhar-ı Hak olduğu cem'iyyeti i'tibâriyledir. Ya'nî mertebe-i ulûhiyyet gayb ve şehâdeti cem' eyleyip ikisinin berzahı olduğu gibi kalb-i insân dahi cânib-i Hak ve cânib-i halkı cem' eyleyip berzahiyyet ile kāim olmuşdur. Zîrâ bu berzahiyyet olmasa mülk ve melekûtun zabtı kābil olmaz ve her birine alâ-hıdetin tafsîlen ıttılâ' gelmez. Pes, netîce-i sülûk-i insân ehl-i kalb olup ism-i Câmi' ile kāim olmakdır.

---

1 "Hayır, Allah dilediğini temize çıkarır." en-Nisâ, 4/49.
2 "Ona temizlenenlerdan başkası dokunamaz." el-Vâkıa, 56/79.
3 Merâtib üzere yürü, en yüksek arzuların üzerine yükselirsin.
4 Esmâ asker ve kalp karargâhtır.

[443[b]]

إِذَا نُودِيتُمْ لِلصَّلَوةِ فَاسْرَعُوا إِلَى الزَّكَوةِ[1]

Ya'nî Hak Teâlâ ile münâcât ve müsâmereye da'vet olundukda zekâta, ya'nî tahâret-i kalbe müsâraat ediniz. Zîrâ kırâatle münâcât etmek huzûr-i kalb üzerine mebnîdir. Huzûr ise kalbi efkâr ve vesâvis denes ve vesahından tathîr ve eşğâl ve alâkātdan sâha-i derûnu tahliye ile husûle gelir. Pes, yalnız i'tirâf ve ikrâr kifâyet eylemez, belki mahall-i secdenin tahâreti lâzımdır ki kalbdir. Zîrâ nefs-i insâniyye ibtidâ secdeyi kalbde ve ba'dehû kālebde eyler. Ya'nî kalbde Hakk'a ser-fürû bulunmadıkça kālebin inkıyâdına i'tibâr olunmaz. Ve zâhiri nezâfet üzerine olmak vâfî değildir, mâ-dâm ki kalbde nezâfet olmaya. Onun için hadîsde geldi ki: دُمْ على الطّهارة يوسَّع عليك الرّزق[2] Ya'nî rızk-ı sûrî tahâret-i sûriyyenin devâmına menût ve rızk-ı ma'nevî tahâret-i bâtınenin istimrârına merbûtdur. Pes, şol kimse ki Hak'dan zâhiren ve bâtınen rızk-ı mutlak taleb eder, tahâret-i mutlaka üzerine dâim olur. Ve hadîsde gelir ki: بُني الدّين على النّظافة[3] Bu ma'nâdan i'tikādât-i fâside ve zunûn ve şükûk ve nifâk ve ağrâz-ı bâtıle encâs-ı ma'neviyye makūlesindendir ki bâtını bunlardan tathîr lâzımdır.

El-hâsıl salâtın mukaddimesi iki nesnedir: Biri tahâret-i sûriyyedir ki "vudû'" dedikleridir. Ve biri dahi tahâret-i ma'neviyyedir ki "zekât" dedikleridir. Zîrâ zekâtın bir ma'nâsı nemâ ve ziyâde ve bir ma'nâsı dahi tahâretdir. Zîrâ sadaka-i mâl kalbin rezîle-i buhlden tahâretine sebebdir. Pes, zekât burada ma'nâ-yı luğavî i'tibâriyledir, yoksa ma'nâ-yı şer'î değil. Ve salât ile zekâtı cem'de letâfet olduğu hafî değildir. Pes, zekât-i örfiyyesi olmayanın [444[a]] salâtı makbûle olmadığı gibi zekât-i luğaviyyesi olmayanın dahi münâcât-i ilâhiyyesi mu'teber değildir. İşte bu cihetdendir ki Kur'ân'da salât ve zekât ve şef' kılındı. Zîrâ ma'nâ-yı örfîye göre hizmet-i mâl ve hizmet-i bedeni câmi'dir. Ve ma'nâ-yı luğavîye göre tahâret-i zâhire ve tahâret-i bâtıneyi müştemildir ve netîce-i müşâhede bu salâta mevkūfdur. Zîrâ salât

---

1 Namaz için çağrıldığınız zaman zekâta koşunuz.

2 "Temizliğe devâm et ki rızkın genişletilsin." Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XVI, 16.

3 "Din temizlik üzerine binâ olunmuştur." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 258.

kurratü'l-ayndır ve kurratü'l-ayn olmak zevk-ı mükâşefe iledir. Onun için Cenâb-ı Nebevî'ye -sallallâhu aleyhi ve sellem- tahbîb olundu.

اَلتَّصَوُّفُ تَرْكُ التَّسَوُّفِ[1]

Ya'nî "tasavvuf" dedikleri ibnü'l-vakt olup tesevvüf ve te'hîri terk etmek ve mâzî ve müstakbel kaydını koyup zamân-ı hâlde kendi hâliyle mukayyed olmakdır. Ve bu ma'nâda sığâr ve kibâr berâberdir.

Hattâ Şeyh-i meşâyihi'd-dünyâ Muhyiddîn el-Arabî -kuddise sirruh- *Fütûhât-i Mekkiyye*'de îrâd eder ki: "Ben Allâh Teâlâ'dan havâdis-i ekvândan bir hâdisin ta'yîni taleb etmedim, meğer ki Allâh Teâlâ bana onu ibtidâen lâ-an talebin i'lâm eyleye. Zîrâ ben havf ederim ki havâdisden bir hâdisin ma'rifetini talebim zamânında Allâh Teâlâ'dan benim için bir nasîb fevt ola. Zîrâ ehlullâhdan bir cemâati gördüm ki havâdis-i kevniyye ilmi üzerine Allâh Teâlâ'dan vukūf taleb ederler. Ve böyle hâl üzerine olmakdan havf eyledim ve Allâh Teâlâ'dan onu istedim ki bir emr üzerine bana kadem-i sübût ihsân eyleye. Ve eğer ahvâlde tekallüb vâkı' olursa da onu kayırmıyam ve bu kadem üzerine Allâh Teâlâ ile mücâlese eyleyip vaktimi Hakk'a ilimden gayrı nesnede tazyî' etmeyim." İntehâ bi'l-ma'nâ.

Ya'nî Hakk'a olan ilmi koyup havâdis-i müstakbele ilmi ile mukayyed olmak tazyî'-i vakitdir. Zîrâ belki gayr ile tekayyüd vaktinde bir nasîb-i ilâhî fevt ola.

[444b] Ey sûfî, aceb mazmûndur ki Hazret-i Şeyh -kuddise sirruh- onunla sâdıkları irşâd eylemişdir. Ve eğer bir sâlik bu vechile ibnü'l-vakt olursa, ya'nî vaktinin hükmüne tâbi' olup hükm-i vakt olmayan umûrdan tahliye-i dil ederse âhir ebü'l-vakt olur. Ya'nî onun vücûdunda يا دهر يا ديهار يا ديهور[2] sırrı zuhûr eyleyip eşyânın anası olur ki ahvâl-i vâkıa ondan tevellüd eder. Kutb gibi ki medâr-ı âlemdir ve Hak Teâlâ halka onun gözüyle

---

1 Tasavvuf tesevvüfü/tehiri terk etmektir.

2 "Ey Dehr, ey Dîhâr, ey Dîhûr." bk. Ebû Tâlib Mekkî, *Kūtü'l-kulûb*, I, 24; Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, II, 422.

nazar eder. Ve cemî'-i eşyânın mescûdudur, evlâdın peder ve mâder mescûdu oldukları gibi. Ya'nî ona ser-fürû ederler.

Ve şeş cihet kutb ile kāimdir. Zîrâ halîfe-i Hak'dır ve onun dahi hulefâsı vardır ki mülk ve melekûta ve cihât-i erba'a nâzırlardır. Ve onların dünyâdan müfârakatlerinde nefesleri bir müstaidde dahi muttasıl olup âlem ilâ-yevmi'l-kıyâm ol nefesle kāim olur. Ve ol nefes fi'l-hakîka nefes-i vâhiddir ki nefes-i rahmânîdir, velâkin mezâhir i'tibâriyle müteaddid görünmüşdür. Nitekim saltanat emr-i vâhiddir, velâkin cülûs i'tibârıyla ihtilâf vardır. Ve kezâlik dav'-i şems emr-i vâhiddir, velâkin hânelerin revzeneleri hasebiyle tefâvüt vardır. Ve sûretde tefâvüt, ma'nâda ittihâdı münâfî değildir. Ve nüfûs-i cüz'iyye-i nâtıka dahi böyledir ki cümlesi nefs-i külliyyeden müstefâddır. Pes, nefs-i külliyye emr-i vâhiddir, velâkin furû'-i cüz'iyyesi vardır. Nitekim şecere-i vâhideden şuab-i kesîre hâsıl olur. Ve bundan insân-ı kâmilin nefs-i külliyyesi zâhir oldu. Ya'nî insân-ı kâmilde olan külliyyet, asl olan nefs-i külliyyenin mazharı olmak i'tibâriyledir. Onun için nüfûs-i cüz'iyye üzerine hâkimdir.

Aceb sırr-ı ilâhîdir, fehm edene. Ve bu sırra ermeğe imâm olmağa muhtâcdır. Zîrâ imâmın ismi ism-i Câmi'dir ki mecmû'-i cemâatden ibâretdir. Şöyle ki her ferd ona tâbi'dir. Nitekim her bir raiyyet sultâna tâbi'dir. Pes, kutb-i vücûd ile sâir aktâb ve efrâd dahi böyledir. Ve kutb âlem-i vücûdun **[445ª]** zâbıtı olıcak zabtı kâfiristâna dahi şamildir. Ve memâlik-i İslâmiyye'de ne kadar erbâb-ı inkâr var ise onlar dahi böyledir, gerek onlar bilsinler ve bilmesinler. Fe-emmâ bilenler şâkirler ve bilmeyenler kâfirlerdir. Ve şol kimseye benzerler ki mün'imin ni'metin ekl edip sahnını serine darb ederler.

Ey câhil, cemî'-i niam-ı sûriyye ve ma'neviyye ism-i Rahmân'dan fâyizadır ve ism-i Rahmân'ın mazharı Rasûlullâh'dır -sallallâhu aleyhi ve sellem-. Ve onun hulefâsı vardır ki "verese" ta'bîr olunur. Pes, her halîfe ﴿رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾[1] sırrından bi-kaderi'l-isti'dâd hisse-menddir. Bu ma'nâdan insân-ı kâmil kapısından dûr olan bâb-ı Nebevî'den dahi mehcûrdur ve

[1] "...âlemlere rahmet olarak..." el-Enbiyâ, 21/107.

bâb-ı Nebevî'den mehcûr olan bâbullâhdan matrûddur. İşte cehl insânı bu perdeye götürür. Binâen alâ-hâzâ vâsıtaya şükr lâzım geldi. Ve şükr i'tirâf ve i'tikād ve ilimden nâşîdir. Bu cihetden her kimde ki bu ilim yokdur, câhildir ve câhilden şükr gelmez.

Ve bundan Hak Teâlâ'nın ve Hazret-i Nübüvvet'in ve veresenin üs'at-i ahlâkı fehm olundu. Zîrâ halkın bu kadar küfrânıyla yine muâhezede acele etmezler ve müsâmaha gösterirler ve lutf ile bâbullâha da'vet ederler. Ve bu bâbdandır ki duâ-i Nebevî'de gelir: اللّٰهمّ اهد قومي فإنّهم لا يعلمون[1] Ya'nî kavmi için isbât-i cehl etdi. Zîrâ eğer hakîkatü'l-hâle vâkıf olalardı da'veti kabûl ederler ve mühtedî olurlardı, velâkin cehl onlara perde olup vukūf ve ıttılâ'a mâni' oldu. Şol hîreli göz gibi ki gışâvesi müşâhedeye mâni'dir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ﴾[2] Ya'nî gışâve-i zâhire zâhiri idrâke mâni' olduğu gibi gışâve-i bâtına dahi bâtını idrâke mâni'dir. Pes, insânda basar ve basîret gerekdir, tâ ki rü'yetle netâic-i hissiyyât ve akliyyât ve ma'neviyyâta vâkıf olup her mevtında Hak ile ola ve her nesnede bir sırr-ı ilâhî bula ve işi pâk olup huzûr-ı Hakk'a ak yüzle gele ve yüzü güle.

[445b]

اَلْمَصْدَرُ جَارٍ فِي كُلِّ مَا صَدَرَ[3]

Ya'nî masdardan müştakk olan esmâ ve ef'âlin cümlesinde masdar cârîdir. Meselâ "ضرب يضرب" ki fi'ller ve "ضارب ومضروب" ki isimlerdir, bunların cümlesi masdarı müştemildir, ضَرْب dır, نَهْب vezni üzerine. Pes, eğer masdar me'haz olmayaydı müştakkāt onu müştemil olmazdı. Ve cümle-i mekāsimde bu i'tibâr cârîdir. Meselâ الكلام إمّا خبر وإمّا إنشاء[4] denilse haber ve inşâ, kelâm kısmından olup her biri kelâmı müştemil olmuş

---

1 "Allâh'ım, kavmimi hidâyet et. Çünkü onlar bilmiyorlar." Buhârî, İstitâbe 5, Enbiyâ 54; Müslim, Cihâd 104; İbn Mâce Fiten 23; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, III, 45.

2 "Onların gözlerinde perde vardır." el-Bakara, 2/7.

3 Masdar sâdır olan her şeyde cârîdir.

4 Kelâm ya haberdir ya inşâdır.

olur ve illâ arada alâka kalmayıp "kısm" ve "maksim" demek i'tibârı bâtıl olur.

Ve bundandır ki demişlerdir: الولد سرّ أبيه، معناه فيه ما فيه[1] Ya'nî veled zahr-ı vâlidde bi'l-kuvve ve mestûr iken sûret-i nutfe ile rahm-i mâdere ilkā ve idhâl ve oradan sûret-i insâniyye ile ihrâc olundu. İmdi peder ne ise veled dahi onun sûretinde geldi ve hâricden bir emr-i garîb olmadı, esmâ ve ef'âlde masdardan gayrı olmadığı gibi. Eğer hey'etleri muhtelifdir ki kimi mâzî ve kimi muzâri' ve kimi isim hey'etindedir, velâkin bu hey'et onlara li-ecli'l-maslaha ârızdır. Masdarın maâni-i muhtelifesini ibrâz içindir. Pes, hakîkate nâzır olan kimse masdardan gayrıyı görmez ve sûret-bîn olan suver-i muhtelife görür. Nazar eyle nat'da olan beyâdika -ki eşhâs-ı muhtelifedir-, çünki harîtada cem' olunur şâh ve piyâde bir olur ve esmâ ve rüsûm izmihlâl bulur.

İşte Hak-bîn olan mükâşifin dahi Hak ve halk ile muâmelesi budur ki Hak Teâlâ mebde-i evvel ve masdar-ı cemî'-i eşyâdır ve eşyâ onun esmâsının suveridir ki kesret bu esmâ ve eşyâdan nâşîdir. Çünki cemâl-i vahdet zâhir ve rûy-i hakîkat bâhir ola, taayyünâtın ihtilâfâtı gider. Ve tecellî-i vahdet onların cümlesini mahv eder. Bu sûretde **[446ª]** masdar demek i'tibarı dahi mürtefi' olur. Zîrâ masdariyyet mukābele tarîkıyla izâfet idi, hakîkat ise irtifâ'-ı izâfât ile olur. Pes, isim ve resm ve vasf şöyle kalır.

Nazar eyle ulemâ-i rüsûmun sû-i hâline ki kırâet etdikleri ulûmun derûnu sırr-ı vahdetle mâl-â-mâl iken yine görmeyip vahdet-i vücûda zâhib olanlara ta'n ederler ve bir dahi Sâni'i sun'undan cüdâ ve kemâlâtından ferd sanırlar. قال الله تعالى: ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ﴾[2] Ya'nî herkes kendi münâsibi üzerine amel eder.

Pes, sırr-ı hayât âleme sârî olmuş olur, velâkin hâricde zuhûru olmadığından ademine zâhib olurlar ve "cemâddır" derler. Nitekim nutfe cemâddır, velâkin hâmil-i rûhdur. Zîrâ rûh nutfenin hâricinden menfûh olmaz,

---

1 Çocuk babasının sırrıdır. Bunun ma'nâsı, onda olan onda da vardır.

2 el-İsrâ, 17/84.

belki nefh-i melek ol rûhu ızhâr için olur. Bu cihetden ol nutfe hâmil-i hayâtdır, esmâ ve ef'âl hâmil-i ma'nâ-yı masdar oldukları gibi.

Ve şol ki Hak-bîn'dir, masdarı isim ve fi'lde ve hayâtı nutfede ve sâir cemâdda görür. Ve mükâşifin eşyânın tesbîhin istimâ' etdikleri ve belki onlarla mükâleme eyledikleri vâkı'dır. Eğerçi müncemidler yanlarında acebdir. Fe-emmâ kemâl-i akl odur ki idrâk etmediği nesneyi idrâk edene ihâle eyler. Zîrâ akıl kiminde küllî olur, enbiyâ ve kümmel-i evliyâda olan ukūl gibi. Ve akıl evsat olur, ukūl-i melâike gibi. Ve akıl cüz'î olur, sâir nüfûs-i cüz'iyyenin ukūl-i zaîfesi gibi. Pes, eğerçi cemî'-i ukūl akl-ı küllden müstenbatdır, fe-emmâ külliyyet ve cüz'iyyet ile miyânlarında tefâvüt vardır. Ve külliyyet kemâl-i zuhûra nâzırdır ki bi'l-fi'ldir ve cüz'iyyet kusûr-ı zuhûra dâirdir ki bi'l-kuvvedir. Ya'nî insân-ı kâmilin aklı bi'l-fi'ldir ki zuhûrdadır. Ve insân-ı nâkısın kemâl-i aklı bi'l-kuvvedir ki hafâdadır.

Ve kenz-i mahfî ile kenz-i zâhirin farkı çokdur. Zîrâ kenz-i zâhir bi'l-fi'l harca sâlihdir, kenz-i mahfî ise henüz kîseye duhûl etmemişdir. Pes, sa'y edip [446b] ol kenzi istihrâc etmek gerekdir. Ve ol kenz sırr-ı vahdetdir ki gaybü'l-gaybdır. Ve onun sadrı âlem-i ilm ve onun hârici âlem-i rûhdur. Ve rûhun tenezzülü âlem-i cismdir. Pes, her tahtânî fevkānînin tenezzülüdür, menzilü'l-menâzile erince ki vatan-ı evvel-i hakîkîdir. Ya'nî cemî'-i atvâr-ı tenezzülâtda bir nev' gurbet vardır ki sırr-ı insân nüzûlde her bir tavrdan bir türlü gurbet libâsı giyer ve ondan sonra urûcda her libâsdan uryân olup varıp vatan-ı aslîsi olan makāmda kāim olur. Eğerçi bekā billâh ehli nüzûl-i sânî ile nâzil olup evvelkiye bedel libâs-ı hakkānî telebbüs edip onunla zuhûr eder ki sırr-ı Celvetiyye budur -feth-i cîm ile-. Nitekim hadîsde gelir: نحن الآخِرون السّابقون[1] Ya'nî kemâl için sırr-ı âhiriyyet lâzımdır. Onun için Hatmü'n-nübüvve âhir geldi ve âhiriyyeti ile sâbikıyyeti zâhir oldu. Zîrâ âhir evvelin mukābilidir. Pes, evvel melhûz olmasa âhir dahi melhûz olmaz. Ve her nesnede sırr-ı evveliyyet vardır, bidâyet-i vücûdu cihetinden; ve sırr-ı âhiriyyet vardır, nihâyet-i hâli yüzünden ki ol âhir onu ol evvele îsâl eder. Zîrâ dâirenin mültekā ve müntehâsıdır.

---

[1] "Biz sonra gelip öne geçenleriz." Buhârî, Cum'a 1; Müslim, Cum'a 19-20.

İşte [1]﴿هُوَ ٱلۡأَوَّلُ وَٱلۡآخِرُ﴾ remzi budur. Eğerçi Hakk'ın ıtlâk-ı hakîkîsine göre evveliyyet ve âhiriyyet na't-ı selbîdir. Ya'nî ezelîdir ki evveli yokdur ve ebedîdir ki âhiri yokdur. Onun için derler: أوّل بلا بداية وآخر بلا نهاية وواحد بلا عدد[2] Ya'nî vahdeti aded mukābilinde olan vahdet değildir ve illâ umûr-i izâfiyyeden olur. Zât-i ilâhiyyede ise izâfet olmaz. Zîrâ munkatıu'l-işârât-dır. Ve şol ki izâfet mertebesidir, vâhid-i adedîdir ki isneyn mukābilidir. Ve bu vahdetin mebdei vahdet-i mutlakadır.

Ve burada sırr-ı ıtlâkı bilmeyen Hakk'a "vücûd-i mutlak" ıtlâkını inkâr etdi. Kıyâs eyledi ki mutlak ile murâd küllîdir ki cüz'î mukābelesindedir. Bu küllî ise efrâd zımnında mütehakkıkdır, hayvân-ı nâtıkın vücûdu eşhâs-ı insân ile kāim olduğu gibi. **[447ª]** Efrâdın ise irtifâından küllînin irtifâı lâzım gelir. Hak ise kable halkı'l-kâinât mevcûd idi.

İşte bu sû-i fehmdir ki sûfiyye-i muhakkıkîni "mezheb-i vücûdiyye üzerinedir" derler. Onların da'vâları ise [3]الآن على ما عليه كان Pes, bu sûretde, ya'nî [4]﴿فَإِنَّ اللهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾ sırrı üzerine Hak ile halk arasında irtibât yokdur. Pes, nice vücûdiyyeden olurlar? Ve Rabbü'l-âlemîn mertebesinde irtibât olduğu sûretde Hak ile halk sultân ile raiyyet gibi olur. Ya'nî raiyyet demek sultânın saltanatı ile olur. Saltanat ise mertebedir. Ve mertebenin adem-i i'tibârından vücûd-i sultân ve raiyyetin ademi lâzım gelmez.

فافهم جدّا فقد أفدتك النّتيجة قطعاً، فإن لم تكن من أولي العقل فلا يفيدك كلام الكشف والعقل والنّقل.[5]

---

1 "İlk de son da O'dur." el-Hadîd, 57/3.

2 O başlangıcı olmayan ilk, nihâyeti olmayan son, sayı bakımından olmaksızın birdir.

3 Şimdi daha önce olduğu gibidir.

4 "Allah bütün âlemlerden müstağnîdir." Âl-i İmrân, 3/97.

5 İyi anla, zîrâ kesin olarak netîceyi sana ifâde ettim. Eğer akıl sâhiblerinden değilsen keşf, akıl ve nakil sözü sana fayda etmez.

عَجَباً مِنْ رَبِّكَ، كَيْفَ لَا يَمَلُّ مِنْ صَبِّكَ. أي من الصّبّ والإفاضة عليك.[1]

Bu kelâm-ı acîb şol hadîs-i şerîfe işâret eder ki gelir: إنّ الله لا يَملّ حتّى تملّوا[2] Pes, Hakk'a melâl isbât etmek bi-tarîkı'l-müşâkeledir, hakîkati abdin melâline göre muâmelesidir. El-hâsıl Hakk'ın abdden usanmayıp devâm-ı feyz üzerine olduğu abdin adem-i melâline râci'dir. Çünki abdde devâm-ı taleb ola, devâm-ı feyz dahi onunladır.

Nazar eyle ki ba'zı emâkin vardır ki orada devâm üzerine matar vardır, ya ol mekânın lisân-ı hâl ile talebinden veyâhud ma'nâ-yı âhardan ötürü. Nitekim müsbetdir ki cebel-i Serendîb'de hubût-ı ebi'l-beşer Âdem'de -aleyhi's-selâm- mevzı'-ı kademi üzerine beher yevm matar nâzil olur.

Ve bu ma'nâ delâlet eder ki Âdem'in sûretine feyz-i dâim olduğu gibi ma'nâsına dahi dâimdir. Velâkin sırr-ı devâm bi'l-fi'l kümmelde zâhirdir, sâirlerde feyz-i muttasıl yokdur. Zîrâ zikrleri munkatı'dır. Ve matar-ı feyz mukattar olduğu gibi feyz-i hikmet dahi musaffâ ve mutahhar olduğu emr-i muhakkak ve mukarrardır.

[447b] Ve bu cümleye yakîni olan sâlik idâme-i teveccühde ihtimâm eder. Zîrâ bir gusn aslından munkatı' ola, bir-iki sâat ter ü tâze görünürse de âhir solar ve pejmürde olur. İşte asl-ı hakîkîden maktû' olanın hâli dahi böyledir. Ve hadîsde gelir ki: اللّٰهمّ إنّي أعوذ بك من كلّ قاطع يقطعني عنك[3] Ya'nî Hakk'a iştiğâlden kat' eder nesneden Hakk'a istiâze lâzımdır. Zîrâ Hakk'a iştiğâl şuğl-i mühimmdir. Sâire iştiğâl ise böyle değildir. Pes, şuğl-i mühimmi terk ve gayr-i mühimme iştiğâl etmek "gaflet" dedikleri ma'nâdır. Ve gaflet menhîdir ve menhî Hakk'a hicâbdır.

İmdi zikr-i dâim lâzım geldi bi-lâ-fütûr, tâ ki bâb-ı Hak ale'd-devâm meftûh ola. Nazar eyle ki âhir-i şehrde kamere muhâk vâkı' olmak şemsden istitâr ve ihticâbından ötürüdür. Çünki mukābil olmağa bed' ede, yevmen

---

1 "Rabbine hayret edilir. Senin üzerine (rahmetini ve feyzini) boşaltmaktan nasıl da usanmaz?" Yâni senin üzerine (rahmetini) boşaltmaktan ve feyz akıtmaktan usanmaz.

2 "Allah usanmaz da siz usanırsınız." Buhârî, Îmân 32, Teheccüd 18, Savm 52, Libâs 43; Müslim, Müsâfirîn 215, 221, Sıyâm 177; Ebû Dâvûd, Tatavvu' 27; Nesâî, Kıble 13, Kıyâmü'l-leyl 17, Îmân 29; İbn Mâce, Zühd 28.

3 "Allâh'ım, beni senden alıkoyan her şeyden sana sığınırım." bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, Mısır ty., III, 605.

fe-yevmâ nûru ziyâde olmakdadır, bedriyyet mertebesine erince. Ve kalb-i insân dahi kamer gibidir ki şems-i hakîkate mukābildir. Pes, senin kalbin ondan ihtifâ etmedikçe onun seni inâreti dâimdir. Ve belki ihtifâ eylesen dahi onun nûruna noksân ve zevâl gelmez, belki kusûr muhtefî olanın cânibindedir. Nitekim kudretin makdûra taalluku böyledir. Ya'nî makdûrda kābiliyyet ne ise kudret ona göre taalluk eder ve eseri dahi ol vechile zuhûr eyler. Ve eğer makdûr olmayıp mümteniâtdan ise onun asl-ı vücûdundan eser nâ-peydâdır. Fe-keyfe ki kemâl ve noksânından?

İşte ba'zı eşhâsın kemâlleri mümteni' gibi olmakla taalluk-ı kudret vâkı' olmayıp ol hâl üzerine kalır. Pes, senin vücûdun makdûrâtdan imiş ki vücûda geldin. Ve eğer zuhûr-i kemâl ba'zı esbâba teşebbüse menût ve muallak ise husûle gelince sa'y eyle. Ve eğer bu vechile hareket edip feth-i bâb olmazsa inde'l-mevt olur. Zîrâ Allâh Teâlâ abdi ve amelini izâat eylemez, velâkin tarîkında bulunmak şartdır, tâ ki netîce zuhûr eyleye.

والله العليم الخبير وهو على ما يشاء قدير وبالعباد بصير.[1]

[448ª]

لَمْسُكَ الشَّيْئَ يُوجِبُ لَهُ الْفَىْءَ[2]

Ya'nî insân-ı kâmilin bir nesneyi lems ve mess etmesi ol şey'e eyyâm-ı harâretde sâyenin râhatı gibi râhat verir ve onu azâb-ı dûzahdan tahlîs eder, meğer ki îmânı olmaya. Nitekim reîsü'l-münâfıkîn Abdullâh b. Übeyy b. Selûl, Rasûlullâh'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- ridâlarını kendine kefen olmak üzere ricâ eyledi. Ba'zı ashâb ol ma'nâya rızâ göstermeyicek Cenâb-ı Nübüvvet "*Ya benim ridâmdan ona fâyide nedir?*"[3] buyurdular. Ya'nî ol ridâ' eğerçi cesed-i şerîf ve beden-i latîflerini mess etmiş idi ki ziyâde mağbût nesne idi, velâkin arada bi-vechin mine'l-vücûh cihet-i câmia olmamakla beden-i münâfıka ondan fâyide olmadı. Bu ma'nâdan Kur'ân'-

---

1 Allah her şeyi bilen ve haberdâr olandır. O dilediğini yapmaya kādirdir ve kullarını görendir.
2 Bir şeye dokunman ona rahat verir.
3 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Kahire 2001, XI, 614.

da [1]﴿وَمَنْ صَلَحَ﴾ ile takyîd olundu ki fi'l-cümle salâh-ı âbâ' ve ecdâd ve zürriyyâtın derecede ictimâını iktizâ eder. Velâkin ulüvv-i mekândan irtifâ'-ı mekânet lâzım gelmez, belki aslında isti'dâdı mertebesiyle kalır. Meselâ tefâvüt rü'yetullâhda zâhir olur ki sâhib-i derece ile sâir mülhakātın müşâhedede derecesi berâber olmaz.

Nazar eyle ki dünyâda kâmil ve nâkıs hem-civâr olur ve nâkıs ol kemâlin civârından fi'l-cümle müntefi' olur. Eğer onun dîni üzerine ise ve illâ fâyide ve bereketin görmez. Civâr-ı sulehâda medfûn olmak ve ahvâl-i âhiret dahi böyledir. Pes [2]المرء مع من أحبّ mazmûnunun sûretine mağrûr olma. Zîrâ hakîkat-i muhabbet mütâbaat-i kâmile ile olur. Ve edne'l-emr taalluk ve teşebbühdür. Ve teşebbüh taallukun fevkında ve tahakkuk teşebbühün fevkındedir. Nitekim "taalluk" ve "tahalluk" ve "tahakkuk" derler ki üç derecedir ki evvelkisi mübtedîlerin ve ikincisi mütevassıtların ve üçüncüsü mütehakkıklarındır.

Ve bu üç mertebeden lisân-ı Türkî ile "bilmek" ve "bulmak" ve "olmak" ile ta'bîr olunur. **[448[b]]** Velâkin bilmek ve bulmak ma'nâları fi'l-cümle zâhirdir. Ve olmak ma'nâsı ziyâde hafîdir ki kulûb-i nâkısa ve ukūl-i kāsıra onu istinkâr eder. Zîrâ olmak demek Hak ile Hak olmakdır. Bunun zâhiri ise hulûl ve ittihâd îhâm eder. Fe-emmâ kelime-i mezkûrenin inde'l-muhakkıkîn ma'nâsı zevâl-i vücûd-i mecâzî ve zuhûr-i vücûd-i hakîkîdir ki "ikilik" dedikleri perdenin inkişâfıdır.

Pes, evvel sıfât-i nefsâniyye ve ondan sonra gayriyyet gidip ayniyyet zuhûr eder ki ayn-ı Hak'dır. Bu sûretde "Gayr ile ayn müctemi' oldu" denilmez. Zîrâ gayr zâildir. Ve ona "gayr" demek husûs üzerine taayyününden gelmiş idi. Çünki taayyün hükmü zâil ola, "mâ-sivâ" demek kalmaz.

Ve buradandır ki kelimât-i Ekberiyye'de -kuddise sirruh- gelir: سبحان من أظهر الأشياء وهو عينها[3] Ya'nî Allâh Teâlâ aynü'l-eşyâdır ki eşyâ onunla kāimdir. Nitekim Kayyûm ismi O'na râci'dir. Ve bundan vücûd-i eşyâ'

---

1 "sâlih olanlar" er-Ra'd, 13/23.

2 "Kişi sevdiğiyle berâberdir." Buhârî, Edeb 96; Müslim, Birr 165; Tirmizî, Zühd 50; Deavât 98.

3 Eşyâyı ızhâr eden noksan sıfatlardan münezzehtir ki O eşyânın "ayn"ıdır.

ayn-ı Hak olmak lâzım gelmez, tâ ki umûr-i müstakzere ile muâraza oluna. Zîrâ hâze'l-vücûd ile hâze'l-mevcûdun miyânında fark vardır. Husûsâ أظهر[1] kelimesinden müstefâddır ki Hak halkın zuhûrda aynıdır. Meselâ vezîr pâdişâhın zuhûrda aynıdır ki onun hükmüyle hâkimdir. Fe-emmâ sûret-i halkıyye aynı olmak muhâldir.

Ve "sırr-ı hakîkat" dedikleri dahi budur ki sırr-ı hakîkat aynın vâhide olduğudur. Zîrâ taaddüd suverden gelmişdir ki her sûretin başka taayyünü vardır. Velâkin taayyünâtın ihtilâfından Müteayyin'in taaddüdü lâzım gelmez, belki cümlede hâkim olan emr-i vâhiddir. Nitekim nice kerre eğer bu kitâbda ve eğer gayrıda tahkîk olunmuşdur.

Acebdir ki bu mertebede rûşen ve celî iken kimi ilhâda düşüp mülhid olur ve kimi inkâr ehli olup tahte'l-hicâb kalır. Velâkin من لم يهد الله ما له من هادٍ[2] mûcebince hidâyet-i hâssa olmadıkça menzil-i ehl-i husûsa vusûl müyesser olmaz. Nice kavâfil burada tarîkden **[449ª]** munkatıa olmuş ve nicelerini gûl-i beyâbân-ı hayâlât almış ve tarîk-ı vasatdan ihrâc edip fırkat ve hicrân sahrâlarına salmışdır.

Pes, bu maânîyi tahrîrden maksûd erbâb-ı nisyâna tezkîr ve ders-i hakîkati takrîrdir. ﴿قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ﴾[3] İmdi bu mukaddimâtdan netîceye eregör ve illâ akîm kalırsın. قال تعالى: ﴿وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيماً﴾ فلا بدّ من الولاد فإنّ النّتائج إنّما تظهر من الذّراري والأولاد.[4]

اَلْحِكَمُ الْحَقِّيَّةُ، مِنَ الْآثَارِ الرَّقِّيَّةِ[5]

Ya'nî Şeyh İsmâîl Hakkî'nın -âmelehullâhu bi-mezîdi't-terakkî- tahrîr etdiği hikem ve maârif-i ilâhiyye âsâr-ı nefes-i rahmânîdendir. Nitekim

---

1 Izhâr etti.

2 Allâh'ın hidayet etmediğini hidâyet edecek yoktur. bk. er-Ra'd, 13/33.

3 "De ki: Kesin delîl ancak Allâh'ındır." el-En'âm, 6/149.

4 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Dilediğini akîm kılar" (eş-Şûrâ, 42/50) Doğurmak zarûrîdir. Zîrâ netîceler ancak nesillerden ve çocuklardan ortaya çıkar.

5 Hakkî'ya âit hikmetler, ince deriye (yazılmış) eserlerdendir.

Kur'ân'da gelir: [1]﴿وَالطُّورِ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ فِي رَقٍّ مَنْشُورٍ﴾ Zîrâ burada "rakk" bi-tarîkı'l-işâre nefes-i rahmânîdir ki mâhiyyât üzerine menşûr ve müteferrıkdır. Ve insânın enfâs-i lafzıyyesi enfâs-ı rahmâniyye sûretidir ki mehâric üzerine mürûr eyleyip hurûf ve kelimât hâsıl olur ve cehr ve ihfâ ve inzığât ve tesâdüm-i cismeyn ve hilâfından zuhûr bulur.

El-hâsıl nefes-i rahmânî vücûd-i âmmdır ki cemî'-i kâinât üzerine münbasıtdır ki gaybü'z-zâtdan teveccüh-i ma'nevî ile mevcûdâtın hakāikına taalluk eder. Ve bu nefesde gerçi insân dahi dâhildir, fe-emmâ insân için husûs-ı nefes dahi vardır ki "nefh-i ilâhî" derler. Gâh olur ki ol nefh bi'z-zât ve gâh olur ki ba'zı nüfûs-i fâzıla ve ervâh-ı tâhire ve tayyibe vesâtatıyla olur, nefh-i Rûhi'l-kudüs ve nefh-i Hızır ve nefh-i Ekberî ve sâirler gibi.

Ve bu enfâs-ı celîlenin âsâr-ı cemîlesi vardır ki menfûhun fîh olanlarda zuhûr eder. A'lâsı takrîre kādir olduğu gibi tahrîre dahi kādir olmakdır ki bu fende tahrîr risâlet-i rusül gibidir ki rasûlün nebî üzerine rüchânı olduğu gibi ehl-i tahrîrin dahi sâirler üzerine fazl-ı bâhiri vardır. Zîrâ bir **[449b]** kemâl ki kalbde hâsıl ola onun semeresi lisâna ve lisândan kaleme gelmekdir ki eser-i kalem bâkî ve eser-i lisân bâkî değildir. Ya'nî lisândan mazbût olandan kalemden mazbût olan çokdur. Onun için Kur'ân'da ta'lîm bi'l-kalem imtinân-ı ilâhî tarîkıyla vâkı' olmuşdur.

Ve fenn-i tasavvufda tafsîl-i kalem üç kimseye ihsân olunmuşdur ki biri Şeyh-i Ekber ve biri Sadruddîn ve biri şeyhim Seyyid Fazlî-i İlâhî'dir -kaddesallâhu esrârahum-. Nitekim *Kitâbü'l-Hitâb*'da tafsîl etmişizdir.

Ve "tafsîl-i kalem" denildi. Zîrâ icmâl cihetinden tahrîrât çok vâkı' olmuşdur ki Şeyh-i Ekber'den mukaddem gelen zâıklar tafsîle me'zûn değillerdi. Onun için icmâl-i kelâm ile iktifâ eylediler ve Şeyh'den sonra gelenler dahi tefâvüt üzerine geldiler ve herkes Şeyh'in menbaına vâsıl olmadı ki oradan su getire. Eğerçi niceler ondan âlem-i ma'nâda nefes ahz etdiler, velâkin istifâdeleri bi-kaderi'l-isti'dâddır. Nitekim nice kerre şerh olunmuşdur. Pes, her velînin bir netîceye vusûlü kendi hasebiyledir, âharın hasebiyle değil. Fa'lem zâlik.

---

[1] "Tûr'a, yayılmış ince deri üzerine satır satır yazılmış Kitâb'a andolsun." et-Tûr, 52/1-3.

إِذَا كُنْتَ بِلَا أَنْتَ، فَأَنْتَ هُوَ كُنْتَ مَنْ كُنْتَ[1]

Ya'nî kaçan isneyniyyetden halâs olup sen senliğinden necât bulursun, bu sûretde sırr-ı hüviyyetle zâhir olursun, her kim olursan ol, gerek Arabî ve gerek Acemî ve gerek Türkî ve gerek Hindî ve gayrı. Zîrâ asnâf-ı nâsın tenevvuundan hakāikın tenevvuu lâzım gelmez, belki hakāik cümleye göre berâberdir. Onun için dediler ki: Kalbin Rûmî oldukdan sonra kālebin Habeşî olmak zarar vermez. Belki zarar hilâfındadır ki kālebi Rûmî ve kalbi Habeşî olmakdır. Ya'nî zâhiri beyaz ve nûrânî olmak fâyide vermez, bâtını siyâh ve zulmânî olıcak.

Ve bâtının siyâhlığı cehlden ve hilâfı ma'rifetdendir. Zîrâ ilim nûr-i **[450ª]** ilâhîdir. Nûr-i şems gibi ki nûr-i şems zulmet-i leyli izâle etdiği gibi nûr-i ilm dahi zulmet-i cehli ref' eder. Onun için العلم حجابٌ[2] denildi. Ya'nî ilm-i nâfi' zulmet-i cehlden hicâbdır, yoksa Hakk'a hicâb değil. Zîrâ Hakk'a kendi sıfatı hicâb olmaz ki arûsa nisbetle kınâ' gibidir. Ve bu perdedir ki rütbe-i mazhariyyetdir ve ona "ridâü'l-kibriyâ" derler ki abdiyyet mertebesidir. Ya'nî abdiyyet mertebesi âyîne olmasa Hak Teâlâ meşhûd olmaz.

İmdi sıfat zâta nikāb olmadığı bundan zâhir oldu. Ve "Hak kendi sıfatıyla muhtecibdir" dedikleri mertebe i'tibâriyle ve ibâdın müşâhedede tabakātı hasebiyledir. Onun için derler: Ef'âl-i Hak sıfâtına perdedir ve sıfâtı dahi zâtına perdedir. Maa-hâzâ Hakk'a nisbetle perde yokdur. Belki perde Hakk'a vusûle sâî olana göredir. Çünki abd ridâü'l-kibriyâ' ola, orada gayr kalmaz ve âyîne sûrete hicâb olmaz, belki o mertebede bir râî ve bir mer'î kalır. Ve eğer bu ridâ' i'tibâr olunmasa zâhir ve mazhar bir olup müşâhede zâtında zâta olur, yoksa isticlâ olmaz ki sıfât âyînesinde müşâhededir.

İşte bu âlemin halkında illet-i gāiyye mertebe-i isticlâdır ki âlem ve âdemdir ki âlem tafsîlen âyîne ve âdem icmâlen âyînedir. Ve âdet-i Arab'dır

---

1 Sen sensiz olduğun zaman işte O'sun, kim olursan ol.

2 İlim perdedir.

ki eyyâm-ı şitâda mürtedî olup ancak dîdeleri görünür. Sâir görünen ridâdır. Ve ol ridâ' ona perdedir, eğerçi ona perde değildir. Fe'fhem cidden.

İmdi ene ve hüve ve ente aslda birdir. Velâkin çünki sırr-ı hüviyyet zâhir ola, evlâ olan "Hüve'l-Hak" demekdir. Zîrâ abdiyyet fânîdir ve lisân-ı Hak'dan "Ene'l-Hak" demek vekâletdir ve "Hüve'l-Hak" demek asâletdir. Zîrâ senin kevn olduğunun eseri hüviyyeti hüviyyete izâfetdir; yoksa ente ki sensin, seni ona değil. Onun için Kur'ân'da [1]﴿هُوَ اللّٰهُ﴾ çok ve [2]﴿أَنَا اللّٰهُ﴾ az vâkı' oldu. Gel imdi bu dersin netîcesine erip ne söylediğimiz bilelim ve zâhir-i şer' ile amel kılalım ve ekâmil-i nâsdan olalım.

[450b]

Neler oldu bu bâğ-ı âlemde
Meyve-i ma'rifet oluncaya dek

Okudun çok kitâb-ı derd ü elem
Nefsini Rabbini bilinceye dek

Maksûd [3]من عرف نفسه عرف ربّه mûcebince ma'rifet-i nefs ve Rabb hâsıl oluncaya dek çekilen zahmet ve şiddeti beyândır ki hadd ve hasrı yokdur. Ol zahmetler ve şiddetler dahi envâ' üzerinedir ki burada külliyyâtı bile kaleme gelmez, değil ki cüz'iyyâtı.

Ez-cümle ehl ve evlâd ile işâret-i ilâhiyye üzerine beş aded hicretdir ki her hicretde çekilen âlâm ve şedâid fevka'l-haddir. Ve ez-cümle birkaç def'a a'dâ üzerimize katl için hücûm etdikleridir. Ve ez-cümle tarîk-ı haccda ma'reke-i Arab olup beriyye ve rîgistânda yalnız kalıp ba'de'l-halâs yedi sene kadar envâ'-ı maraza mübtelâ olduğumuzdur. Ve ez-cümle iki sene sefer-i Nemçe edip beş sene dahi onun semerât-i inhirâfıdır. Ve ez-cümle vücûdum pür-kurûh ve cürûh olup beş on sene kadar âlâm ve mihan-i mütemâdiye olduğudur. Ve ez-cümle olduğum bilâdda üç dört def'a arz ve mahzar edip ihrâc etdikleridir. Ve ez-cümle sinîn-i kesîre kesret-i ıyâl ve

---

1 "O Allah..." el-Kehf, 18/38.
2 "Ben Allah..." Tâhâ, 20/14.
3 "Nefsini bilen Rabbini bilir." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 234.

kıllet-i mâl ile taayyüşdür. Ve ez-cümle mücâhede-i nefsiyye ile **[451ª]** nice yıllar nân ü nemekden kesilip çekdiğim çilelerdir.

Ve ez-cümle envâ'-ı belâ ile mübtelâ iken nice müddet gecelerim seher ile mürûr edip tahrîr etdiğim kitâblar ve tasnîf eylediğim âsâr bu a'sârda kimseye makdûr olmamışdır. *Tefsîr-i Rûhu'l-beyân* gibi ki üç mücelled-i kebîrdir ve usûl-i hadîsde *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi* ki mecmûa-i kübrâdır ve *Şerh-i Muhammediyye* ki iki mücelled-i kebîrdir ve *Şerh-i Mesnevî* ki bir mücelled-i kebîrdir ve *Tefsîr-i Fâtiha Şerhi* ki bir mücelled-i kebîrdir ve *Şerh-i Pend-i Attâr* ki bir mücelled-i kebîrdir ve *Kitâbü'l-Hakkı's-Sarîh* ki bir mücelled-i dahmdır ve *Tuhfe-i Hasakiyye*'dir ki bir mücelled-i azîmdir ve *Kitâbü'l-Hitâb*'dır ki mücelled-i kebîrdir ve *Kitâb-ı Tamâmü'l-feyz*'dir ve *Kitâb-ı Kebîr*'dir ve *Kitâbü'l-Mir'ât li-hakāikı ba'zı'l-ehâdîsi ve'l-âyât*'tır ve *Kitâb-ı Vâridât-i Kübrâ* ve *Kitâbü'n-Necât* ve *Kitâb-ı Müteferrikāt* ve bunlardan mâ-adâ Allâhu a'lem yüz adedden ziyâde kütüb ve resâildir ki ekseri ilm-i tasavvuftadır.

İşte bunları ta'dâddan murâd rubâî-i mezkûrda olan işâretin mâ-sadakını tebyîndir, tâ bilesin ki tarîk-ı Hak'da bu makūle şedâid çekile gelmişdir. Ve tarîkında sâdık ve müstakîm olanlar avâmm-ı ke'l-hevâmm elinden ne darblar yemişlerdir ve dest-i kahrdan ne zehirler içmişlerdir. Böyle iken yine bu belâlar âık olmayıp âşıklar kendi yollarına gitmişlerdir. Ve hadîsde gelir ki: إذا أحبّ الله عبداً ابتلاه[1] Ya'nî bir kimse abd-i ihtisâsî olmak ibtilâya menûtdur. Ve her nebîyi kavmi şehrinden ihrâc etmişlerdir ve âhir cezâların bulmuşlardır. Ve vâris-i rasûl olanların a'dâsı dahi ona göredir.

Vakit oldu ki serimi bâlîn-i mevte koyup "Bismillâh mevte" dedim, yine halâs oldum. Ve Hazret-i İsmâîl -aleyhi's-selâm- yediyle demir çengel ile tenimde lahmimi kopardılar ve ser-pâ temzîk etdiler. Ve vakit oldu ki Azrâîl -aleyhi's-selâm- rûhumu kabz etdi. **[451ᵇ]** Ve zamân oldu ki İsrâfîl -aleyhi's-selâm- mukārenet edip ol dahi merraten uhrâ rûhumu sühûletle kabz etmişdir.

---

[1] "Allah bir kulu sevdiği vakit onu belâlara dûçar eder." bk. Tirmizî, Zühd 57; İbn Mâce, Fiten 23; Ahmed, Müsned, V, 427, 429; Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 10; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, XII, 235.

Ve bu âlâm ve şedâid içinde vâkı' olan mübeşşirât-i ilâhiyye dahi bî-nihâyedir. Zîrâ çünki dünyâ dâr-ı imtizâcdır -ki lutf ve kahr onda mümtezicdir, lâ-cerem tâlib-i Hak olanlara zâhiri kahr ve bâtını lutfdur. Dest-i kudret âşıkı bu vechile Hakk'a sevk eder. Ve demişlerdir ki: العارف صيد الحقّ[1] Ya'nî Hak Teâlâ ârifi ibâdı içinden sayd edip kendine mahsûs kılmışdır. كما قال: ﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلاَمٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى﴾ وقال: ﴿وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي﴾ وقال: ﴿إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالاَتِي وَبِكَلاَمِي﴾[2]

Ve ba'zı şedâid ki şeyhim Seyyid Fazlî-i İlâhî zamânında vâkı' olmuş idi, ez-cümle bilâd-ı Rûmiyye'den belde-i Üsküb'den ihrâcdır. Sem'-i Şeyh'e erdikde "El-hamdü lillâh, hulefâmız içinden böyle bir halîfemiz olsun" diye Hakk'a hamd etmişdir. Ve belde-i Üsküb'e bu mâddeden iki sene sonra istîlâ-i küffâr vâkı' olup a'dâdan nâm ve nişân kalmayıp zamân-ı kalîlde cümlesi hakāretle helâk olmuşlardır.

Ve Şeyh-i mezbûra dahi bu makūle ma'nâ birkaç def'a vâkı' olup âhir İstanbul'dan ba'zı vüzerâ garazıyla Kıbrıs'da kal'a-i Magosa'ya nakl olunup orada mütevâri-i hâk olmuşlardır. Ve Şeyh dahi hayâtda iken hilâfında olan vezîr müddet-i kalîlede altmış-yetmiş bin şahs ile Sirem sahrâsında -kurb-i Belgrad'dadır- biribirlerin katl edip nâ-bedîd olmuşlardır. İşte gayret-i ilâhiyyenin muktezâsı budur.

Ve "Sebeb nedir bu ibtilâlara?" denilirse zâhirde erbâb-ı inkârın hased ve garazlarıdır, gayrı illet yokdur. Hattâ Sultân Ahmed-i Sâlis müftîlerinden biri Üsküdâr'da tevattunum hâlinde bu fakîri nefy için telhîs etdikde makhûr olup bu fakîr selâmet bulduğu ma'lûm-i ahâlîdir. **[452ª]** Ve bâtında sebeb-i ibtilâ mâ-sivâdan tahlîs ve tecliye-i âyîne-i dildir. Zîrâ her belâ bir türlü saykaldir. Ve sakālet tâmm olsa aks-i envâr-ı ilâhî ona göre olur.

İmdi bu makūle belâdan ağlamamak gerekdir. Zîrâ ona "belâ-yı aşk" derler. Ve âşıkın muazzeb olduğu hemân bu kadardır ve illâ âhiretde va'd-

---

1 Ârif Hakk'ın avıdır.

2 Nitekim buyurmuştur ki: "Hamd olsun Allâh'a, selâm O'nun seçtiği kullarına." (en-Neml, 27/59). Yine buyurdu: Seni kendim için seçtim. (Tâhâ, 20/41). Yine buyurdu: "Ben risâletlerimle ve konuşmamla seni insânların başına seçtim." (el-A'râf, 7/144).

i ilâhî üzere âşıka azâb olmaz. Zîrâ âşık mukarreb-i dergâhdır. Ve cehennem bi'l-farz muazzeb olmak lâzım gelse nârullâhi'l-kübrâ ile muazzeb olur ki nâr-ı aşkdır. Velâkin bu nâr ile ihtirâk Âdem'e mahsûsdur. Onun için arza hubût etmişdir. Pes, ehl-i melekûtda muhabbet olur, aşk olmaz. Sâir mahlûkāt dahi onlara göredir. Ve bundan Âdem'in sâirler üzerine fazlı zâhir oldu. Zîrâ bir nesne ki fî-nefsi'l-emr kemâldir, onunla ibtilâ dahi kemâldir, gerekse zâhirde kahra dâll olsun.

Ve aşkın âsârı çokdur. Ez-cümle, hüzn-i tavîldir ki makāmât-i âliyedendir. Ve Hasan-ı Basrî İbn Sîrîn üzerine onunla tefevvuk etmişdir. Nazar eyle hâl-i Ya'kūb'a -aleyhi's-selâm- beytü'l-hazende ne kadar müddet meks etdi ve ol hüzn-i tavîl sûretde firâk-ı Yûsuf için idi, fe-emmâ fi'l-hakîka kendi muktezâ-yı hâli idi. Ve na't-ı Nebevî'de gelir: كان رسول الله صلّى الله عليه وسلّم متواصل الأحزان دائم الفكر[1] Ve ashâb dahi bu ma'nâda onlara tâbi' olup verese-i ümmet dahi bu aşk ve bu hüznü ele getirince ne belâ çenberlerinden geçtiler ve ne riyâzât ve mücâhedât-i şâkka câmların içtiler. Pes, her kim râhat-ı nefs taleb etdiyse bu ma'nâdan mahrûm oldu ve dergâh-ı vasla vusûlden geri kaldı ve netîce-i hâle ermeyip bu'd ve katîat buldu.

İmdi velâ belâ ile olur ve her âşık murâdını onunla bulur. Pes, belâdan lezzet almak gerekdir ki fi'l-hakîka gıdâ-i rûhdur ve sebeb-i envâ'-ı fütûhdur. والحمد لِلّٰهِ الملك المتعال في جميع الأحوال[2]

[452b]

لَقَدْ شَرَحْتَ شَرْحاً، وَعَالَجْتَ فَلَمْ تُبْقِ جَرْحاً[3]

Maksûd tahrîr olunan âsâr ile tesellî-i uşşâk vâkı' olduğun ihbârdır. Zîrâ her asrda her ilmin elbet bir taleb-kârı vardır. Eğer ol ilim hulûs ve sıdk üzerine vaz' olunduysa ondan nef'-i azîm hâsıl olur. Ve ilm-i tasavvufun her çend ashâbı kıllet üzerine olsa dahi lâ-cerem benim gibi bir bağrı yanık

---

1 Rasûlullâh'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- hüznü kesintisiz, tefekkürü devamlı idi. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXII, 156; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, III, 29.

2 Bütün hallerde hamd mülkün gerçek sâhibi ve yüce olan Allâh'a mahsustur.

3 Sen uzun uzadıya şerh ettin. Ve tedâvî ettin, hiçbir yara bırakmadın.

bulunup onunla cerâhatine müdâvât eyler. İşte kitâbetin fâyidesi ibkā-i eserdir ve ibkā-i eserin semeresi intifâ'dır ve intifâ' terakkî-i derecâtdır. Pes, "Bu makūle maânii tahrîrden ne hâsıl olur?" diyen câhildir. Zîrâ ilm-i resmînin bekāsında fâyide olıcak ilm-i hakîkînin bekāsında fâyide bitarîkı'l-evlâdır. Zîrâ ilm-i hakîkî makāsıddandır ve makāsıdın hikmet-i ilâhiyye üzerine muattal olduğu yokdur. Velâkin المرء عدوّ لما جهل[1] muktezâsı üzere bu ilmin ve ashâbının a'dâsı çok ve hilâfına olanlar hadden artıkdır, fe-emmâ münkirin inkârı tahrîrden âik[dır].

Nazar eyle Hatmü'l-evliyâ'ya -kuddise sirruh- ki zamânında a'dâsı katı bisyâr idi ki birkaç def'a katline hücûm etmişlerdi. Böyle iken yine belki bin cild kitâb tasnîf eyleyip âriflere alıkomuşdur. Ve ilâ-yevmi'l-kıyâm onlarla intifâ' olunur ve onun -ya'nî hatmin- her beldede bir sûreti vardır. Zîrâ sırrı cemî'-i bilâda sârîdir. Hattâ demişdir ki:

لكلّ عصر واحدٌ يسمو به وأنا لباقي العصر ذاك الواحد[2]

Ya'nî kıyâmete dek beyne'n-nâs cemî'-i bilâdda şöhret-yâb olup ulûmu müntefeun-bihâ olmağa işâret ederler. Eğerçi her asrda a'dâsı dahi çokdur, velâkin mağlûblardır ve sözleri merdûd ve hilâfına resâil tahrîr edenlerin risâleleri metrûk ve elsinede mezmûm ve mecrûh ve **[453ª]** mat'ûndur.

Ve Şeyh'in kelimât-i âliyesindendir ki: Bizim Kur'ân üzerine tahrîr etdiğimiz te'vîl değildir, belki tefsîrdir. Ya'nî fi'l-hakîka murâd-ı ilâhî odur ki, velâkin ulemâ-i rüsûmun münkirlerinin şerrinden hazeren "te'vîldir" deriz "tefsîrdir" demeziz. Velâkin

سَوف ترى إذا انجلى الغبار أفرسٌ تحتك أم حمار[3]

mûcebince bizimle onların arasında fark kıyâmetde belli olur.

İşte ârifler indinde fark dünyâda dahi hâsıldır. Velâkin dünyâda zimâm-ı emr süfehâ' ellerine verilmişdir. Bu cihetden enbiyâ ve evliyâyı katl ve habs ve nefy ve darb etdiler. Ve İmâm-ı Ahmed şehâdet-i Hızır ile sıddîklardan

---

1 Kişi bilmediğinin düşmanıdır.

2 Her asrın kendisiyle yükseldiği bir kimse vardır. Asrın geri kalanı için işte o bir benim.

3 Toz dağılınca görürsün, altında at mı var eşek mi?

iken halk-ı Kur'ân mes'elesinde darb-ı şedîd ile darb olunurken miyânından izârı münhall olmakla gaybdan bir yed zâhir olup izârını şedd ve avretini setr eyledi. Böyle iken yine mütenebbih olmadılar. Zîrâ ehl-i inâda mu'cize ve kerâmet kâr etmez. Ve İmâm-ı Mâlik zâbit-ı Medîne'nin hevâsına muvâfakat etmediği için bu kadar darb olundu. Ve İmâm-ı Ebû Hanîfe'nin hod hâli ma'lûmdur ki zindânda mahbûsen intikāl eyledi. Ve Rasûl-i Ekrem'i -sallallâhu aleyhi ve sellem- küffâr-ı Kureyş şi'b-i Ebî Tâlib'e nefy edip mübâyaât ve münâkehâtdan ashâbını men'den sonra bi'l-âhare kendini katle tesaddî ve teşâvür üzerine olup Mekke'den hurûcuna sebeb olup bu esnâda ashâbın ve husûsâ ki müstad'afların çekdikleri âlâm ve şedâid hisâbdan bîrûndur. Nitekim kütüb-i siyer onunla meşhûndur.

Ve şeyhim Seyyid Fazlî-i İlâhî'den mesmû'umdur ki Medîne-i Filibe'de mütevattın olduğu zamânda bir gece ulemâ-i belde nâm hasûdler ve münkirler mahkemede cem'iyyet edip "Bu sâat şehrimizden kalkıp gitsin ve illâ onu katl ederiz" diye haber irsâl eylediklerin ihbâr eylemişdir.

Ve bu fakîrin dahi bu nev'den ve gayrıdan çekdiğim metâib ve meşâkk ve mukāsât etdiğim şedâid-i ehl-i şikāk ve nifâk hadden bîrûndur. Velâkin lillâhi'l-hamd ki fağfûrî kırk yılda hâsıl olur hikâyesi üzere bizim kâsemiz ile'l-ân dürüst ve kıymet-dâr **[453b]** ve a'dânın kâse-i hazefîleri şikest ü târmâr olup bizim kāsemizin şerbetleri ilâ-hâze'l-ân ve ilâ-kıyâmi's-sâa nûş olunmakda ve a'dânın ezdikleri zehirlerin zararı yine kendilerine ve sû-i i'tikādda onlara tâbi' olanlaradır.

Ya'nî ahbâb dünyâdan قال الله تعالى: ﴿فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ﴾[1] intikāl etseler dahi ism-i Müntakim a'dâ üzerine havâledir. Öyle mi kıyâs ederler ki kavm-i Nûh gibi kendilerin setr etmekle Hak'dan gāyib olalar ve hâlleri ma'lûm-i ilâhî olmaya. قال تعالى: ﴿أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ أَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ﴾[2] Pes, netîce-i sabr-ı ahbâb nusret ve netîce-i hâl-i a'dâ hizlândır.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Biz seni alıp götürsek bile onlardan intikām alırız." ez-Zuhruf, 43/41.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Dikkat edin, onlar düşmanlıklarını gizlemek için ondan Allah Rasûlü'nden) göğüslerini çeviriyorlar. İyi bilin ki onlar örtülerine bürünürlerken neyi gizleyip neyi açığa vurduklarını Allah bilir. Çünkü O, gönülde gizlenenleri de bilir." Hûd, 11/5.

عَلِّمُوا أَوْلاَدَكُمُ الرَّمْيَ، فَإِنَّهُ مِنَ الْعُدَّةِ وَأَسْبَابِ الْحَمْيِ[1]

Burada "evlâd"dan murâd kulûb ve "remy"den maksûd a'dânın hücûmât-i nefsâniyyesini def'e müteallık olan azâim ve teveccühât-i rûhâniyyedir.

Hattâ bu fakîr Üsküdâr'da tevattunum zamânında bir seher-i a'lâda "*Def'-i a'dâ için yetmiş bin kerre kelime-i tevhîd zikr eyle*" diye işâret-i ilâhiyye vâkı' olıcak sem'an ve tâaten o sâat mübâşeret olunup vakt-i duhâya dek tekmîl olundu, velâkin hâl ne yüzden olduğu ve olacağı ma'lûm değil idi. Birkaç günden sonra Üsküdâr'da ve İstanbul'da olan erbâb-ı inkârdan üzerimize hücûm-i a'dâ vâkı' olup bi-hamdillâhi Teâlâ ism-i Kahhâr ile makhûr ve ism-i Kavî yüzünden zaîf ve zebûn düşüp imdâd-ı ilâhî ile münkesir ve mahzûl oldular.

Ve bu fakîr dahi gördüm ki a'dâ arasında olmak isrâf-ı ömr gibi bir nesnedir. Âhir **[454[a]]** oradan vatan-ı aslîmiz Bursa'ya nakl olunup fazl ve feyz-i ilâhî ile Câmi'-i Muhammedî binâsına muvaffak olup her yüzden eser-i bâkîmiz kaldı.

İşte bu takrîrden fehm olundu ki def'-i a'dâ için esbâb-ı rûhâniyyeye temessük etmek tarîkate muhâlif değildir. Velâkin tasarruf-i nefsânî göstermeyip işâret-i ilâhiyye ile cereyân etmek gerekdir. Zîrâ izn-i ilâhîye mukārin olıcak mübâşeret olunan sebebde rûh bulunup mahallinde te'sîre bâis olur ve illâ bî-rûh kalıp te'sîr eylemez.

El-hâsıl tasarruf tarîkıyla da gerçi fi'l-cümle iş biter ki onun dahi te'sîri Hak'dandır, velâkin terk-i tasarruf a'lâdır. Zîrâ Muhyî ve Mümît Allâh Teâlâdır. [2]﴿يَفْعَلُ اللهُ مَا يَشَاءُ وَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ﴾ Ve kerâmât-i kevniyye erbâbı olanların ekseri tasarrufât-i nefsâniyye yüzündendir. Onun için kerâmâta i'tibâr olunmadı, belk-i kerâmât-i ilmiyyeye i'tibâr olundu.

---

1 Çocuklarınıza atmayı öğretiniz. Zîrâ o düşmana hazırlık ve savunma sebeplerindendir.

2 "Allah dilediğini yapar" (İbrâhîm, 14/27) ve "istediği hükmü verir." (el-Mâide, 5/1).

Suâl olunursa ki: Fânî fillâh ve bâkî billâh olanlardan dahi nice kerâmât-i kevniyye sudûru nakl olunur, bunlar tasarrufât kabîlinden değil midir? Cevâb budur ki: Bu tasarruf Hakk'a muzâfdır, eğerçi abd yüzünden zuhûr eder. Ve bu ma'nâ Şeyh-i Ekber'e -kuddise sirruh- çok vâkı' olmuşdur. Nitekim Mekke-i Mükerreme'de mücâvereti hâlinde erbâb-ı garazdan biri onu şerîf-i Mekke'ye siâyet etmiş idi. Âhir ol sâî bi'l-fesâdın başını ezdiler ve Hak Teâlâ Şeyh'i ol töhmetinden tebrie etdi. Şeyh ise bî-haber idi.

Ve yine ulemâ-i Şâm onun katline [fetvâ] verip müftî-i belde olan kimse iğtisâl için havza gavs etdikde bir el zâhir olup boğazını boğdu ve sudan meyyitini çıkarıp namâzını yine Hazret-i Şeyh'e kıldırdılar. Ve Şeyh kendi tasarrufu ile boğmakdan bî-haber idi, belki ol zâhir olan dest-i kudret sûreti idi ki Şeyh'e imdâd için zâhir olmuş idi. İşte ehl-i fenâda gerçi tasarruf olmaz, velâkin netîceleri mansûr olmakdır.

Hattâ Şeyh-i mezkûr dünyâdan intikālinden sonra tâife-i **[454[b]]** Arab ihâneten kabri üzerini mezbele-zâr etmişlerdi. Müddet-i tavîle bu hâl üzerine kaldıkdan sonra [1]إذا دخل السّين في الشّين يظهر قبر محيي الدّين işâreti üzere selâtıyn-i Osmâniyye'den Sultân Selîm-i Evvel Mısr'ı fethe mütevecc-ih olup Şâm'a duhûlünde kabr-i Şeyh'i ve etrâfını tathîr etdirip üzerine kubbe ve sahnında câmi'-i âlî binâ edip ilâ-hâze'l-ân ziyâret-gâh-ı âlîdir.

Ve kendi şânında tahrîr etdiği beyit -ki:

لكلّ عصر واحدٌ يسمو به وأنا لباقي العصر ذاك الواحد[2]

nazmıdır- *Fütûhât-i Mekkiyye*'den istihrâc ve İstanbul'da hatt-ı celî ile tahrîr olunup türbe-i münîfesine ta'lîk olunmuşdur.

Ve bu fakîr ba'zı işârât ile Şâm'a varıp üç sene kadar onda meks etdikden sonra âhir Şeyh-i mastûrun işâretiyle İstanbul tarafına hicret olunmuş idi. Üç sene dahi Üsküdâr'da meks olunup tedbîr-i ilâhî yerin buldukdan sonra yine bir tedbîr-i cedîd ile Bursa'ya nehdat vâkı' oldu.

Ve bu harekât-i muhtelifenin cümlesinde hikem-i ilâhiyye vardır ki erbâb-ı irfân bilirler. Zîrâ lillâhi'l-hamd işâret-i ilâhiyye olmadıkça bir

---

1 Sîn şîn'e girdiğinde Muhyiddîn'nin kabri ortaya çıkar.

2 Her asrın kendisiyle yükseldiği bir kimse vardır. Asrın geri kalanı için işte o bir benim.

mevzı'dan bir mevzı'a bir kadem hareket vâkı' olmamışdır. Eğerçi zâhir-bîn olanlar maânî-i muhtelife verdiler, velâkin أين الثّريّا من يد المتطاول[1] vefkınce onların dest-i fehmi resîde olacak esrârdan değildir.

Ve buralar mezâlik-ı akdâmdandır ki nice mukallidlere böyle mevâzı'da zeyğ vâkı' olur. Ve mukallidlerin bir nev'i dahi meşâyih-i zamânedir ki derd-mendler ulûm ve fühûmdan âtıl ve Hak'dan udûl edip bâtıl kalmışlardır. Zîrâ bir alay hod-rûlardır ki terbiye yüzün görmemişler ve bu makūle ahvâlin esrârına ermemişlerdir. Gülşen-i ma'nâya verâ-i havlîden nazar ederler ve reh-i râstı koyup nefs ve hevâya uyup çep giderler. Ve bu cehâletin netîcesi hirmân ve âkıbeti hizlândır. Ve şâir ne hûb demişdir ki:

علىّ نَحت المعاني من معادنها وما عليّ إذا لم يفهم البقر[2]

[455ª]

الصّراط لأهل القيراط[3]

"Kırat"ın bi-hasebi'l-bilâd vezni muhtelifdir: Mekke-i Mükerreme'de rub'-ı südüsi'd-dînârdır ve Irâk'da nısf-ı uşri'd-dînârdır. Ma'nâ-yı kelâm budur ki: Sırât ki metn-i cehennem üzerine vaz' ve nasb olunup evvelûn ve âhirûn ki onun üzerinden mürûr etseler gerekdir ki bin sene suûd ve bin sene hubût ve bin sene istivâsı vardır. Onun üzerinden mürûr etmek îmân-ı kırâtî ve miskālî ehline göredir ki bunlar dînde zuafâ makūlesidir. Ve şol ki onun îmânı dînârîdir, أدقّ من الشّعر وأحدّ من السّيف[4] olan sırâtdan onlar için mürûr yokdur. Zîrâ herkes hâline göre kendi sırât-ı mahsûsundan ubûr eder. Çünki dünyâda ahvâl tefâvüt ve tebâyün üzerinedir, lâ-cerem îmân-ı dînârî ehli onun üzerinden berk-ı hâtıf gibi geçer. Ve sâirler dahi hâllerine göre hareket ederler. Ve onların bu dünyâda sırât-ı kalbi yok ve sicn-i tabîat ve nâr-ı hevâya düşmüşlerdir, orada dahi vâkı' olurlar.

---

1 Süreyyâ yıldızı nerede, ona dil uzatan kimsenin eli nerede?

2 Mânâları madenlerinden yontmak bana düşer. İnek onu anlamadığında ise benim yapabileceğim bir şey yoktur.

3 Sırât kırât ehli içindir.

4 "Kıldan ince kılıçtan keskin" Ahmed, Müsned, VI, 110; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, I, 564. Ayrıca bk. Müslim, Îmân 302.

Ve "sırât-ı kalb" denildiği budur ki bu mevtında nefs ve tabîat nârı üzerine sırât-ı şerîat kurup cennet-i kalbe onun üzerinden duhûl etmek gerekdir. Ve onun ki bu âlemde âlem-i kalbe aslâ tarîkı yokdur, orada dahi cennete tarîkı olmaz. Zîrâ burada kalb cennet-i ma'neviyyedir ki orada cennet-i hissiyye onun sûretidir.

Ve her te'sîr bâtından zâhire gelir. Nitekim nevâtdan şecere ve tohumdan zer' olur. Pes, sûret ma'nâ üzerine mebnîdir. Bu cihetden sa'y edip sırât-ı ma'nevîyi ubûr lâzımdır, tâ ki sırât-ı hissîden ubûr âsân ola. Bu ma'nâdan derler ki: Erbâb-ı dil sırâtı bunda geçerler ve cenneti bunda açarlar. Ve buradan vârid olmuşdur ki: حاسبوا أنفسكم قبل أن تحاسَبوا وتهيّؤا للعرض الأكبر[1] Ve yine gelir: موتوا قبل أن تموتوا[2] Ya'nî ıztırâr ile mevtden mukaddem ihtiyâr ile nefsinizden **[455b]** fenâ bulunuz. Ya'nî taayyünât-i nefsâniyyenizi ifnâ edip ahlâk-ı ilâhiyye [ile] muttasıf olunuz. Zîrâ bi'l-külliyye nefse mütâbaat etmek ifrât ve bi'l-külliyye cânib-i beşeriyyeti terk dahi tefrîtdır. Pes, evlâ olan makām-ı kalbde sâbit olmakdır ki kalb zü'l-cânibeyndir.

Ve bu cihetdendir ki onun sûreti olan cennet dahi iki ma'nânın berzahıdır: Biri naîm-i hissîdir ki cânib-i halkıyyetin muktezâsıdır. Ve biri naîm-i ma'nevîdir ki cânib-i hakkıyyetin semeresidir. Ve ondan murâd rü'yetullâhdır ki hazz-ı rûh ve sırrdır. Bu cihetden dünyâda gıdâ ne vechile iki nev' ise âhiretde dahi öyledir. Velâkin dünyâda rü'yet basîretle ve âhiretde basarladır. Zîrâ orada neş'e-i cinâniyyenin kemâl-i letâfetinden basîret basar sûretinde temessül eder. Şol cihetden ki âhiret dünyânın kalbidir ve neş'e-i âhir[e]de emr kalb olup kalb kāleb olur ve ahkâm-ı kāleb zevâl bulur. Bu sebebdendir ki naîm-i hissînin sıkleti olmaz ve nisâya kırbân dahi münâvebe ile değildir, belki gayrı hâli vardır ki orada zâhir olur. El-hâsıl bu neş'eye göre letâfetin netîcesi kesâfet olduğu gibi ol neş'eye göre kesâfetin netîcesi letâfet olur.

---

1 "Hesâba çekilmeden önce kendinizi hesâba çekiniz ve (Allâh'a yapılacak) en büyük arz için hazırlanınız." Hz. Ömer'in sözüdür. bk. Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, I, 103; Tirmizî, Kıyâmet 25.

2 "Ölmeden önce ölünüz." Hadis olarak sâbit değildir. bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 260.

Ve leyle-i mi'râcda vâkı' olan suûd ve hubût ve istivâ sûret-i sırâta işâretdir. Onun için buradan suûdda nûrdan nerdübân kuruldu ve terkîb-i beşerî müstevâ-yı arşda kalıp ba'de husûli'l-merâm yine ol müstevâdan harem-i Ka'be'ye hubût vâkı' oldu. Ve harem-i Ka'be cennetdir.

Pes, ehl-i îmânın hubûtu cennetedir. Onun için Âdem cennetden arza hubût eyledi. Gûyâ cennetin sûretinden ma'nâsına hareket etdi. Zîrâ dünyâda hubût etmese cennet-i ma'neviyye hâsıl olmazdı. Şol ma'nâdan ki cennet-i ma'neviyyeye duhûl aşk ile olur. Cennet-i hissiyyede ise aşk olmaz. Zîrâ dâru'n-naîmdir, dâru'l-belâ değildir. Eğer Âdem cennet-i hissiyyede kalmış olsa idi, sâyede hâsıl olmuş meyve gibi olurdu ve melek meşrebinde kalıp cenâh-ı vâhid ehli **[456ª]** sûretinde kalırdı. Ve ona "nîm âdem" derler, nesnâs gibi ki sûret-i âdemiyyenin nısfı üzerine halk olunup gıyâzda sâkin olurlar ve sahrâlarda kalkıyıp gezerler ki ba'zı efvâhde onlara "yabân âdemîsi" ve "gûl" dahi derler. İmdi âdem hânegî gerekdir, yoksa yabânî olan âdem olmaz. Zîrâ yabânda aşk bitmez.

El-hâsıl Âdem hubûtunda cennet-i hissiyyeden cennet-i ma'neviyyeye hareket etdi. Ve ba'de'l-intikāl suûdunda cennet, cennet-i ma'neviyyeden cennet-i hissiyyeye tahavvül eder. Pes, âdem alâ-kile'l-emrayn cennetdedir -ya'nî süadâ' olanlar-, fe-emmâ eşkıyâ olanlar cehennemden cehenneme tahavvül eylerler. Zîrâ dünyâ onlara göre cehennem-i ma'neviyye idi. Bu cihetden ba'de'l-mevt cehennem-i hissiyye[ye] düşerler. Ve zahr-ı Âdem'de cennetde oldukları bi'l-kuvve idi, Âdem gibi bi'l-fi'l değil idi ve كلّ شيئ يرجع إلى أصله[1] mûcebince kimi nûra ve kimi nâra gider ve netîce-i hâlini müşâhede eder. أيّها المؤمنون إنّ الله معنا فلا تخافوا ولا تحزنوا وأنتم الأعلون وأعداؤكم الأسفلون.[2]

[1] Her şey aslına döner.

[2] Ey mü'minler, Allah bizimle berâberdir, korkmayın ve üzülmeyin. En üstün olan sizsiniz, en alçak olanlar ise düşmanlarınızdır.

زِمَامُ الْأُمُورِ مَرْبُوطٌ بِحَلْقَةِ بَيْتِ الْمَعْمُورِ[1]

"Beyt-i ma'mûr"dan murâd beyt-i kalbdir ki îmân ve ma'rifetle ma'mûrdur. Ve burada muzâf mahzûfdur ki bâbdır. Zîrâ halka hânenin kapısında olur. Ve beyt-i kalbin kapısı hidâyetdir ki bi-lâ-hidâyet hiçbir kimse dâhil-i beyt-i kalb olmaz. Ve onun halkası şekli " ٥ " dir ki adedde beşdir. Ve beşden murâd şehâdet ve savm ve salât ve zekât ve haccdır ki İslâm bu beş nesneden ibâretdir ve ne kadar umûr-i şer'iyye var ise onun zimâmı bu beş nesneye merbûtdur. Zîrâ bunlar İslâm'ın külliyyâtı ve sâirler cüz'iyyâtı ve fürû'udur.

[456b] Ve fürû'-i îmân -ki şuab-i îmân derler-, îmânı bir şecereye teşbîh tarîkıyladır. Pes, şecerenin kemâli mecmû'-i şuabıyla olduğu gibi îmânın dahi kemâli fürû'uyladır. Ve îmânın şu'beleri bu fakîrin kalemi ile yetmiş yediye dek şerh olunmuşdur ki onun a'lâsı kelime-i şehâdet ve ednâsı imâtatü'l-ezâ ani't-tarîkdır. Ya'nî îmân ki vücûd-i Sâni'i tasdîkdir, yetmiş yedi şu'beyi müştemildir ki a'lâsı lisân ile ikrârdır ki onun üzerine nice ahkâm-ı şer'iyye mebnîdir.

Pes, ikrâr rükn kılınmadı, belki hakîkat-i îmândan hâric şart kılındı. Nitekim mezheb-i Şeyh Ebî Mansûr budur ki erbâb-ı hakāik dahi bu mezheb üzerinedir. Ve cumhûr-i mütekellimîn ve fukahâ ve muhaddisîn ikrârun bi'l-lisânı rükn add etdiler. Ve ahkâmdan murâd hayâtında ona iktidâ ve öşür ve zekât ile mutâlebe ve memâtında cenâze üzerine salât ve mekābir-i müslimîne defn etmek ve emsâli umûrdur.

Ve erbâb-ı hakāik mezheb-i Ebî Mansûr'u ihtiyâr etdikleri tevsî'-i dâire-i rahmetden ötürüdür. Onun için îmân-ı şer'îsi olan muhalledün fi'n-nâr olmadığı gibi tevhîd-i aklîsi olan dahi muhalled olmasa gerekdir. Ve ona "îmân-ı te'vîlî" derler ve onun ehli şevâhik-ı cibâlde ve aktâr-ı arzda olanlar ve zamân-ı fetretde bulunanlardır ki onlar usûl-i şerâi'a muhâlefet etmemişler, velâkin da'vet bâliğ olmamakla ol hâl üzerine dünyâdan intikāl eylemişlerdir. Pes, bunlara Erhamu'r-râhimîn ism-i Rahmân yüzünden şefâat eyleyip âhiru'l-emr cennete idhâl etse gerekdir.

---

[1] İşlerin dizgini, beyt-i ma'mûrun halkasına bağlıdır.

İşte bundan fehm olundu ki ikrâr ve îmân-ı şer'î bulunmadığı yerde tevhîd-i aklîye dahi i'tibâr olunur. Ve tevhîd-i aklîye i'tibâr olunıcak ikrârdan hâlî olan îmân dahi mu'teberdir. Zîrâ îmân rasûle mütâbaatledir. Tevhîd-i aklîde mütâbaat yokdur. Zîrâ onun sâhibi rasûl nedir ve da'vet nedir bilmez. Eğer bilip kabûl-i da'vet etmese kâfir olur, kâfir ise muhalledün fi'n-nârdır.

Suâl olunursa **[457[a]]** ki: Ba'zı îmân vardır ki ikrâr ile bile mu'teber değildir. Meselâ Mekke'den hicret farz olduğu vakitde hicrete kādir olup hicretden tehallüf edenlerin îmân ve ikrârlarına i'tibâr olunmayıp haklarında [1]﴿مَا لَكُمْ مِنْ وَلاَيَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ﴾ denildi ve küffârdan add olunmakla mîrâsdan men' olundular. Cevâb budur ki: Tevhîd-i aklî ehlinin îmân-ı şer'îye iktidârı yokdur. Zîrâ da'vet bâliğ olmamışdır. Ve kezâlik îmân-ı bilâ-ikrâr ehli yalnız îmân ile me'mûrlardır ki ikrârı terk etmekle vâcibi terk etmiş olurlar. Terk-i vâcib ile ise küfr lâzım gelmez, belki âsim olur.

Mes'ele-i hicretde ise hicret şart-ı îmân ve belki an-aslin rükn kılındı, teşdîd tarîkıyla. Zîrâ küffâr-ı Mekke ezâda ifrât ederlerdi ve muhâcirlerin dahi Medîne'de tahte'l-livâda bulunmaları zarûrî idi, tâ ki imdâd-ı dîn-i mübîn edeler. Pes, bi-lâ-vudû' veyâ bi-lâ-kırâet namâz sahîh olmadığı gibi bi-lâ-hicret dahi sahîh olmadı. Pes, onların terk-i hicret etdikleri şeytânın ibâ ve istikbârı gibi bir ma'nâ oldu. Bu cihetden kâfir oldular.

El-hâsıl onların küfrlerine hükm eden Allâh Teâlâ'dır, yoksa kıyâs ve ictihâd ile sâbit nesne değildir ve husûs-ı mâddedir ki gayra kıyâs olunmaz. Pes, aded-i kalîli îmânda tazyîk etmekden dâire-i rahmeti mutlakan tazyîk lâzım gelmez. Fa'lem zâlik.

Ve imâtatü'l-ezâ ani't-tarîk, ednâ-yı îmân kılındı. Zîrâ tarîk âmmenindir ve ehl-i umûma hizmet etmek edne'l-hâl[dir]. Nitekim ehl-i husûsa hizmet a'le'l-hâldir. Zîrâ ehl-i husûs nebî hükmündedir ve nebîye hizmet ümmete hizmetin fevkındedir. Ve bir dahi tarîkden ezâyı izâle etmek emr-i sehldir. Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker ve emsâli umûr-i şer'iyye-i sa'be gibi değildir. Onun için akviyâya cennet-i Firdevs ve zuafâya mutlak

---

[1] "Onların velâyetinden size hiçbir şey yoktur." el-Enfâl, 8/72.

cennet va'd olunmuşdur. Ve herkes hizmeti kendi hâline göre eder ve semere ve netîcesini dahi ona göre bulur. Fa'rifhü.

[457b]

اَلْعَرْشُ حَاوِي جِسْمِكَ، وَأَنْتَ حَاوِي سِرِّهِ بِاسْمِكَ[1]

Ya'nî arş-ı a'zam gerçi evvelü'l-ecsâm olmakla cemî'-i cismâniyyâtı hâvî ve muhîtdır ki senin cismin dahi bir cismânîdir, velâkin sen dahi ism-i a'zamın ile onun sırrını muhîtsin. Pes, ol sûretde muhît ve ma'nâda muhât ve sen sûretde muhât ve ma'nâda muhîtsin.

Ve bundan ahz olundu ki bir nesne min-külli'l-vücûh muhît olmak lâzım gelmez. Belki fâdıl ba'zı vücûh ile mefdûl olur. Nitekim أنتم أعلم بأمور دنياكم[2] ona delâlet eder. Ya'nî Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- medînetü'l-ilm olup cemî'-i ulûmu müştemil ve her fende me'haz ve cümleden a'lem iken muhâtablar için a'lemiyyet isbât etdi. Zîrâ her emr-i dînde a'lem olan emr-i dünyâda dahi a'lem olmak lâzım gelmez. Zîrâ maksûdun bi'z-zât olan emr-i dîndir. Bu cihetden emr-i dünyâda mefdûl olmak onun kemâline zarar vermedi ve noksân irgürmedi. Maa-hâzâ murâd etse ol dahi vahy-i semâvî ile kendine ma'lûm olurdu.

Fe-emmâ bu fakîrin hadîs-i mezkûrdan fehm etdiği ma'nâ-yı dakîk budur ki: Onlar için a'lemiyyet isbât etmek kadîmden mu'tâd oldukları telkîh-ı nahle izin vermekdir, tâ ki câhiliyyetde kendilerine muzâf olan İslâm'da şâri'in iznine muzâf olup nefs ile kâr bakılmakdan halâs olalar ve izn-i şâri'e mukārenetle saâdetler ve bereketler [458a] bulalar.

Ba'de-zâ arş-ı a'zam mazhar-ı ism-i Muhît'tır ki cemî'-i ecsâmı ihâta eylemiş ve cümle-i eşyâya hayyiz ve mekân vâkı' olmuşdur. Ve "zamân" dedikleri nisbet-i ademiyye onun devrinden hudûs bulmuşdur. Ve onun mukābelesinde hurûf-i teheccîden "**kāf**" vardır ki Cebel-i Kāf'a işâretdir ki

---

1 Arş senin cismini ihtivâ eder. Sen ise isminle onun sırrını ihtivâ edersin.

2 "Siz dünyâ işlerinizi daha iyi bilirsiniz." Müslim, Fezâil 141.

arzı ser-tâ-pây muhîtdır. Nitekim [1]﴿ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ﴾'de zâhib olmuşlardır. Ve insân mazhar-ı ism-i Câmi'dir ki hakāik-ı ilâhiyye ve kevniyyenin mecmû'unu hâvîdir. Makāle-i mezbûrede [2]بِاسْمِكَ den murâd bu isimdir ki mertebesi ism-i Rafi'dir. Ve ism-i Câmi'in mukābelesinde hurûf-i teheccîden "**mîm**" ve ism-i Rafi'in mukābelesinde "**vâv**" vardır ki hurûf-i teheccî bu hurûf-i şefeviyye ile tamâm olduğu gibi tertîb-i kâinât dahi insân ile tamâm ve mertebesiyle gāyet bulmuşdur. Zîrâ mertebe her mevcûdda gāyetdir. Ve vâv dahi hurûf-i nefes-i rahmânînin gāyetidir.

Ve bu makāmın lisân-ı Türkî ile letâifindendir ki kāf ve mîm ve vâv terkîb olundukda "kamû" kelimesi hâsıl olur ki lisân-ı mezkûrda Fârisî'de "heme" lafzının ma'nâsın ifâde eder ki dükeli ve cümle demekdir. Zîrâ kamû âlem-i insândan ve her nesnenin mertebesi onun mertebesinden ibâretdir ki mertebe-i insâniyye cemî'-i merâtibi câmi'dir. Ve cemî'-i âlem dahi âlem-i muhabbetdir. Nitekim [3]فأحببت أن أُعرف ona dâlldir. Bu yüzden lisân-ı Arabî ile hurûf-i selâse-i mezkûre terkîb olunsa وَمْق kelimesi hâsıl olur ki muhabbet demekdir ki tevemmuk tehabbübdür. Zîrâ Allâh Teâlâ hubb-i zâtî-i ma'nevî ile halk-ı eşyâya teveccüh eyleyip ba'de'l-îcâd وتحبّبتُ إليهم بالنّعم[4] mûcebince niam-ı kesîre ile tehabbüb ve teveddüd eyledi, ya'nî kendini sevdirdi. Zîrâ ni'met mün'imi ma'rifete vesîle ve الإنسان عبيد الإحسان[5] mûcebince muhsine muhibb ve âşıkdır.

Nazar eyle imdi ey netîce-i âlem, ne vechile geldin ve ne makūle esmâ-i ilâhiyyenin mazharı oldun ve ne makūle mertebe serîrinde oturup kaldın. **[458b]** Mebde' ve maâdın nedir bir hoş idrâk eyle, [6]﴿وَأَنَّ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى﴾ sırrını teemmül kıl. Ve sen hâlâ müntehâdasın, velâkin vesâit-ı kesîreye bakıp kendini dûr kıyâs edersin. Bu sebebdendir ki Hak Teâlâ buyurur: ﴿وَإِلَيْهِ

---

1 "Kāf. Şerefli Kur'ân'a andolsun." Kāf, 50/1.
2 İsminle.
3 "Bilinmeyi sevdim." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 121.
4 "Nimetlerle kendimi onlara sevdirdim." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 121.
5 İnsân ihsânın kuludur.
6 "Şüphesiz en son varış Rabbinedir." en-Necm, 53/42.

﴿تُرْجَعُونَ﴾[1] Maa-hâzâ fi'l-hakîka zâtına rucû' yokdur. Zîrâ seninle maiyyet vardır, velâkin isimden isme hareket ve sefer-i ma'nevî vardır.

Bu ma'nâdan ötürü gelir: ﴿يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمٰنِ وَفْداً﴾[2] Ya'nî ism-i Rahmân'dan fehm olundu ki muttakîler gerçi her hâlde Hakk'a mahşûrlardır, velâkin âlem-i celâl ve kahrda olmak başka ve âlem-i cemâl ve lutfda olmak başkadır. Ve Rahmân sıfât-i lutf ve cemâldendir. Ey ârif, bir gün olur ki ism-i Rahmân yüzü sana tecellî eder ve âsâr-ı gazabın cümlesi mahv olup gider. واللهُ الرَّحْمٰن وهو المنّان[3]

هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ، وأَطْلَقَكَ وَقَيَّدَكَ[4]

Ya'nî Allâh Teâlâ seni te'yîd-i melekûtî ile te'yîd ve ahvâl-i bâtınene temkîn verip telvînden tahlîs eyledi ve bi-lâ-vâsıta seni müeyyed kılıp a'dâ-i zâhire ve bâtına üzerine mansûr kıldığı gibi bi'l-vâsıta mü'minler ile dahi te'yîd eyledi ve sevâdını teksîr eyledi. قال اللهُ تعالى: ﴿هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ﴾[5]

Ve bundan fehm olunur ki mü'minler ki mezâhir-i esmâ-i ilâhiyyedir, âlem-i tafsîldendir. Ve her icmâl bir tafsîle muhtâc olduğu كنت كنزاً مخفيّا[6] hadîsinden mefhûmdur. Ve bu sırr-ı ilâhîden ötürü Allâh Teâlâ kalem ve levh halk eyledi ve ta'lîm-i kalem ile imtinân eyleyip ﴿عَلَّمَ بِالْقَلَمِ﴾[7] buyurdu. Bu ma'nâdan midâd ve kalem ve levhe ve husûsâ levh-i mastûra ta'zîm olunur.

Pes, mıhberede midâd icmâldir ki mıhbere nokta sûretidir. Ve hakîkat-i nokta mıhbere müştemil olduğu midâddedir. Ve ol noktanın tafsîli kalem ve levhe menûtdur. Pes, noktanın tafsîli kalem **[459ª]** ve levhden müstefâd

---

1 "Ancak O'na döndürüleceksiniz." el-Bakara, 2/245.
2 "O gün takvâ sâhiplerini hey'et hâlinde Rahmân'ın huzûrunda toplarız." Meryem, 19/85.
3 Rahmân ancak Allah'tır. Çok ihsânda bulunan da O'dur.
4 O ki seni destekledi, mutlak ve mukayyed kıldı.
5 Allah Teâlâ buyurdu ki: "O, seni yardımıyla ve mü'minlerle destekleyendir." el-Enfâl, 8/62.
6 "Gizli bir hazine idim..." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 121.
7 "Kalem ile öğretti." el-Alak, 96/4.

olduğu gibi nebînin tafsîl-i nübüvveti ümmetinden ve velînin tafsîl-i velâyeti etbâ'ından ve şeyhin mürîdlerinden ve sultânın reâyâsındandır. Pes, ümmet ve etbâ' ve mürîd ve raiyyet âyînedir. Onun için bu sırr-ı ilâhî sûreti âyîneden âyîneye aks etmekdedir.

Ve şol ganî ki fakîrin vücûdunu kendine ni'met bilmeye, câhildir ki ilme muhtâcdır. Zîrâ onun gınâsı fakîrin fakrı mukābelesiyle hâsıl olur. Ve fakîr mahall-i ihsân olmasa fakîr ve ganî bilinmez ve ganîye "muhsin" ve "mün'im" denilmezdi. Pes, şol ganî ki ihsân ve in'âmdan arî ola ona ganî denilmez, maa-hâzâ gınâ emr-i ârızîdir ve illâ ganî ve fakîrin sıfat-i zâtiyyesi imkân ve hudûs ve iftikār ile'l-ğayrdır. Ve Ganiyy-i mutlak Allâh Teâlâ'dır. Çünki ganîye kendi gınâsı hil'atinden hil'at giydirdi, ganîye vâcib oldu ki muğnînin sıfâtıyla muttasıf ola ki cûd ve kerem ve atâdır. Kaçan ki bu ittısâf olmaya ona "küfrân" derler.

İmdi insâna te'yîd-i ilâhî olıcak insân dahi ilim ve mâl ve hâliyle gayrıyı te'yîdden hâlî olmaz. Zîrâ esmâ-i zâtiyyenin mezâhiri esmâ-i sıfâtiyye ve onun dahi mezâhiri esmâ-i ef'âliyye ve onun dahi âsâr-ı kevniyyedir. Onun için insân kemâle ermedikçe enfüs ve âfâk âyînelerin biribirine tatbîka kādir olmadı.

Ve kezâlik Hakk'ın imtinânındandır ki seni ıtlâk ve takyîd eyledi. Ya'nî zâhirini ahkâm-ı şer'iyye ve umûr-i beşeriyye ile takyîd eyledi ve halk ile mukayyed kıldı ve bâtınını hikem ve maârif-i ilâhiyye ve âsâr-ı rûhâniyye [ile] mutlak eyledi ve Hak ile mukayyed kıldı. Ve zâhirinde olan kaydın bâtınında olan ıtlâkına mâni' olmadı. [1]﴿أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ﴾ Ya'nî şerh-i sadr odur ki cem'u'l-cem' mertebesine erip halk ile Hak'dan ve Hak ile halkdan muhtecib olmaya. El-hâsıl kesret yüzü vahdete ve vahdet yüzü dahi kesrete hâil gelmeye, belki ikisinin berzahiyyeti ile kıyâm bula.

[459b] Ve demişlerdir ki: İnsânın bâtını Hakk-ı Mutlak'dır, eğer zâhiri onu takyîd etdiyse de; ve zâhiri takyîd ve halk-ı mutlakdır, eğer bâtını onu ıtlâk etdiyse de. Ya'nî ne kadar bâtınının ıtlâkı zâhire aks etse dahi yine

---

[1] "Biz senin göğüsünü genişletmedik mi?" el-İnşirâh, 94/1.

zâhiri mertebe-i halk olmakla takyîdden halâs olmaz. Ve bu bâbda cümleden a'lâ olan Cenâb-ı Risâlet'tir ki hâl-i salâtda kuddâm ve verâ' ona berâber olur ve her cânibinden görür ve basarı basîret gibi idrâk eylerdi. Böyle iken zâhirine secdeden men' olundu. Hattâ kabri hakkında bile duâ edip buyurdu ki: اللّٰهمّ لا تجعلْ وثناً يُعبَد[1] Maksûd, ecsâda secdeden men'dir. Zîrâ ecsâdın kıvâmı gerçi Hak iledir ki Kayyûm ismi tahtında dâhildir, velâkin umûr-i ârızadandır ki hakîkat-i insâniyye üzerine libâs gibi olmuşdur. Çünki ol emr-i ârızdan insânı tecrîd edesin mâhiyyet-i mümkine kalır. Ve mâhiyyet-i münkine havâlesi esmâ-i ilâhiyyedir. Çünki ol havâleyi dahi üzerinden ref' edesin, ol mâhiyyet adem-i mahz ve i'tibâr-ı mücerred olur. Ve esmâ' dahi hil'at-i zâtdır. Çünki zâtı esmâ ve sıfâtdan tecrîd edesin zât-i ahadiyye kalır. İşte zât-i ahadiyye ebtanu'l-bevâtındır ki secde etmek ona mahsûsdur, yoksa ondan mütenezzil olan merâtibe değil.

Ve bundan zâhir oldu ki sûret-i insân azharu'z-zavâhirdir ki ebtanu'l-bevâtının ednâ-yı tenezzülüdür. Ve Hak Teâlâ kendi zâtını ulüvv ile vasf eyledi, dûn ile değil. Nitekim rükû' ki kıyâmdan inhirâfdır, orada سبحان ربّيَ العظيم[2] demek meşrû' oldu. Ve sücûd inhirâf-ı rükû'dur, orada سبحان ربّيَ الأعلى[3] demek meşrû' oldu. Ya'nî sücûd inhirâfu'l-inhirâf oldu ki gāyet-i inhirâfâtdır. Böyle iken sûret-i tenezzüle nazar olunmayıp secde de ulüvv ile vasf olundu. Pes, Hak her mertebede a'lâdır, eğer sırrı ednâ-yı merâtibe dek sârî olduysa da. Zîrâ ednâ olan ol mertebenin taayyünüdür, yoksa müteayyin değil. **[460ª]** Fe'fhem.

قال اللّٰهُ سبحانه وتعالى: ﴿فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ﴾[4] Bunda "azîm [büyük]" Rabbin sıfatı olursa Rabb-i Azîm demek olur. Ve eğer ismin sıfatı olursa isim iki nev'e şâmildir ki biri ism-i lafzî ve biri ism-i hakîkîdir. Pes, ism-i lafzîyi tenzîh ve ta'zîm lâzım olduğu gibi ism-i hakîkîyi dahi ta'zîm lâzımdır ki taayyünâtdır. Zîrâ bâlâda zikr olunduğu üzere cemî'-i taayyünât a'lâm-ı ilâhiyyedir ki vahdet-i vücûduna ve sıfât-i kemâliyyesine devâlldir.

---

1 "Allâh'ım, (kabrimi) tapınılan bir put kılma." Mâlik, Muvatta' 85; Ahmed, Müsned, II, 246.
2 Büyük Rabbimi tesbîh ederim.
3 Yüce Rabbimi tesbîh ederim.
4 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu: "Büyük Rabbinin adını tesbîh et." el-Vâkıa, 56/74.

Ve bu makāmda demişlerdir ki: "Yaradılmışı hoş gör Yaradan'dan ötürü." Ya'nî mahlûkāta ta'zîm etmek Hâlık'a ta'zîmdir. Zîrâ şeâirullâhdır ve esmâ-i ilâhiyyeyi mütezammındır. Ve Hakk'a göre şerr nesne yokdur. Ve şol ki mezmûmdur, taayyünâtda ba'zı sıfâtdır, küfr ve dalâl ve nehîk-ı himâr ve münkerât-i şer'iyye gibi.

فاعرفه وانظر إلى النّتيجة فإنّها الحقّ. قال تعالى: ﴿حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ﴾[1]

۞

أَظْلَمُ مَا فِي الْوُجُودِ اَلْقَلْبُ الْمُنْكِرُ وَأَنْوَرُ مَا فِي الصُّدُورِ اَلْبَالُ الْمُتَفَكِّرُ[2]

Kalb-i münkir -kesr-i kâf ile- iki vechiledir: Biri inkâr-ı Hak iledir ki küffâr-ı şerâi'in hâlidir. Zîrâ eğer Hakk'a hakîkat üzere ikrârları olsa asnâmı şerîk ittihâz etmezlerdi. Nitekim ba'zı firak-ı küfr hâlık-ı hayra "Yezdân" ve hâlık-ı şerre "Ehrimen" dediler. Ve biri dahi inkâr-ı vesâil-i Hak iledir ki bu makūle münkirin zâhiri mü'min ve bâtını kâfirdir. Zîrâ ibtiğâ-i vesîle mansûs ve me'mûrun-bihdir. قال تعالى: ﴿وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ﴾[3] Ve vesîle mutlakdır ki takyîdi cehldir. Zîrâ kelime-i ilâhiyyenin muhtemelâtı bisyârdır.

Pes, mürşid-i kâmil ve sülûk ve aşk ve emsâli vesâil-i vusûl-i Hak'dır ki ayne'l-yakînin tarîkıdır. Ve sülûkde mücâhedât ve riyâzât dâhildir. Ve mücâhedât ve riyâzât vesâil-i **[460b]** aşkdır. Zîrâ aşk kalb-i latîfin hâlidir ve kable'r-riyâza kalb telattuf etmez. Meğer ki kalb mahdûm ola ki kalb-i meczûbdur. Ve aşk dahi vesîle-i Hak'dır, Hak ise Latîf'dir. Binâen alâ-hâzâ latîfe vesîle olan dahi latîfdir.

Ve sırr-ı muhabbet ve aşkın cemî'-i eczâ-i âleme sereyânını inkâr eden hayvândan beterdir. Zîrâ meselâ deve[de] sıfat-i aşk vardır ki "hudiyy" dedikleri teğannîden müteessir olup üç günlük mesâfeyi bir günde kat' eder. Ve nahîl ki hurma ağacıdır, ünsâsına âşıkdır. Onun için biribirlerine meyl

---

1 Bunu bil ve netîceye bak, zîrâ o haktır. Allah Teâlâ buyurdu ki: "Tâ ki onun hak olduğu onlara iyice belli olsun." Fussılet, 41/53.

2 Varlık içinde en çok zulmette olan inkârcı kalbdir. Göğüslerde olanların en nûrlusu tefekkür edici kalbdir.

3 Allah Teâlâ buyurdu: "O'na vesîle arayın." el-Mâide, 5/35.

ederler. Ve gâh olur ki ikisinin miyânı bir habl-i galîz ile rabt olunup sükûn hâsıl olur.

Velâkin hakîkat-i aşk insâna mahsûsdur. Ve ona "ifrât-ı muhabbet" derler ki evâil-i sülûkde muhibbiyyet makāmında olur. Ve ma'şûka vusûlden sonra muhabbet-i mutlaka kalır ve sevreti zevâl bulur. Nitekim evâhir-i sülûkde mahbûbiyyet makāmında olur. Şol âteş-i mültehib gibi ki hatabı tamâm muhterık oldukdan sonra dühân ve leheb kalmayıp cemr tahte'r-ramâd harâret-i mu'tedile ile kalır.

Pes, bundan fehm olundu ki insân ne kadar bî-vücûd ve fânî olsa yine kalbinde harâret-i muhabbet bâkîdir. Zîrâ hubb-i zâtî ki sıfat-i ilâhiyyedir, bâkî oldukça cânib-i abdde dahi muhabbet câvidândır ki sebeb-i irtibât bu muhabbetdir. İşte mübtedîlerin ahvâli zâhire ve müntehîlerin bâtıne ve hafiyye olduğu bu ma'nâdandır. Zîrâ müntehî hâline gālibdir. Onun için setr ve ihfâ eder. Ve mübtedî mağlûbu'l-hâldir ki hâlin taht-ı tasarrufunda[dır]. Onun için derûnu bîrûndur.

İmdi bu takrîrâtdan fehm olundu ki kalb-i münkir azlemü mâ-fi'l-vücûddur. Ya'nî zulmet-i inkâr onu ihâta ve hicâbı tekessüf eylemişdir. Bir hânenin ki derûnuna dav'-i şems dâhil olmaya hâli nice ise kalb-i münkir dahi zulmetde öyledir. Pes, kalbin âfet-i azîmesi "inkâr" dedikleri sıfat-i münkeredir. فتحفّظْ منها[1]

[461ª] Ve dahi enveru mâ-fi's-sudûr kalb-i mütefekkirdir. Burada kalb-i mütefekkirden murâd kalb-i zâkirdir. Zîrâ tefekkür zikr üzerine mebnîdir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿اَلَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللهَ قِيَاماً وَقُعُوداً وَعَلَى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾[2] Ya'nî bu âyet-i şerîfede tefekkür zikr üzerine ma'tûf olup te'hîr olunmakdan fehm olundu ki sülûkün evveli kāide-i ilâhiyye üzerine zikrdir ve ba'dehû fikrdir. Zîrâ zikr ile kalbe sakālet hâsıl olmasa kemâ-yenbağî tefekküre kādir olmaz.

---

1 Ondan korunmaya çalış.

2 "Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken Allâh'ı anarlar ve göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler." Âl-i İmrân, 3/191.

Ve felâsife tâifesi yalnız tarîk-ı fikre sâlik olup zikrden münharif olduklarından âhir-i menzile ermediler ve cemâl-i maksûd görmediler ve mezmûm oldular ve vasat-ı tarîkde kaldılar. Pes, inkâr-ı zikr edenler dahi tarîk-ı Hak'dan udûl edip felâsife meşrebine girdiler. Onun için erbâb-ı inkârdan ehl-i kemâl gelmedi. Meğer ki kemâl-ı sûrî ola, ulûm-i resmiyye gibi veyâ fi'l-cümle zühd ola ki bu dahi bî-netîcedir. Zîrâ hâl-i zühd ile hâl-i aşk vezn olunsa bir kırât ve bir cebel-i şâhik gibi tefâvüt zuhûr eder. Bu cihetden aşk ile olan bir demi bî-aşk olan yüz bin deme vermediler. Ve bî-netîce olduğunun bir vechi dahi budur ki zühdün netîcesi naîm-i cinân ve aşkın netîcesi likā-i Rahmân'dır. Naîm-i cinân ise likā-i Rahmân'a nisbetle netîceden hâricdir. Zîrâ mahlûka vusûl ile Hâlık'a vusûl berâber olmaz. Ya'nî naîm hazz-ı bedendir ki sâfildir ve rü'yet hazz-ı rûhdur ki âlîdir.

İşte bu takrîrden kalb-i zâkir ve mütefekkirin nûrâniyyeti zâhir oldu. Zîrâ Kur'ân'da gelir: [1]﴿فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ﴾ Ya'nî zikr zulmet-i kalbi izâle edip Nûru'l-envâr'ın nûruyla ittisâfa vesîle olur. Zîrâ Hakk'ın abdi zikri makāmına göredir. Ve zikrin mukābelesinde olan zikr-i ilâhî zâtından nûr-bahş olup kalb-i zâkiri pür-nûr etmekdir. Ve nûrâniyyetin dahi netîcesi rü'yet ve müşâhede-i zât-i ahadiyyedir.

[461[b]]

مَنْ عَرَفَ الْحَدِيثَ وَالْقَدِيمَ عَرَفَ مَنْ يَحِقُّ بِالتَّقْدِيمِ[2]

Bu kelâm iki ma'nâyı mütehammildir: **Evvelkisi** budur ki: "Kadîm"den murâd [3]أوّل ما خلق الله روحي mûcebince akl-ı evvel ve rûh-i Muhammedî'dir ki unvân-ı âlem-i ibdâ'dır. Ve "hadîs" sâir mevcûdâtdır. Nitekim [4]أنا من الله والمؤمنون من فيض نوري ona remz eyler. Ve demişlerdir

---

1 "Öyle ise siz beni zikr edin ki ben de sizi zikr edeyim." el-Bakara, 2/152.

2 Hadîs ve kadîmi tanıyan, kimin öne geçirilmeyi hak ettiğini bilir.

3 "Allâh'ın ilk yarattığı şey benim rûhumdur." bk. Ali el-Kārî, *Mirkātü'l-mefâtîh*, I, 169, 199.

4 "Ben Allah'tanım, mü'minler ise benim nûrumun feyzindendir." Uydurma bir rivâyet olduğu söylenmiştir. bk. Zerkeşî, *el-Leâli'l-mensûra*, s. 189; Sehâvî, *el-Makāsıdü'l-hasene*, s. 171; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 185-186.

ki: إنّما الفضل للمتقدِّم[1] Bu cihetdendir ki ebeveyn ve üstâz ve şeyhe ta'zîm olunur. Zîrâ kiminin hakîkaten ve kiminin dahi hükmen rütbeleri mukaddemdir ve bu tekaddüm bâis-i takdîmdir. Hattâ ümem-i ûlâda bir civân bir pîri yolda giderken tekaddüm eylese arz münşakk olup ol civânı kahr-ı ilâhî sebebiyle ibtilâ' ederdi ki ona "hasf" derler. Nitekim Kārûn hakkında gelir: ﴿فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ﴾[2] Ve bu ümmetin devri devr-i kamerî olup kamerin nûru mestûr olmakla ahvâl-i ümmet zulmeten ve nûran mestûr olup zuhûru neş'e-i âhireye kaldı.

El-hâsıl çünki rûh-i Nebevî mebdeü'l-ervâhdır, pes sâir enbiyâ ve asfiyâ üzerine takdîm lâzım geldi, pederin evlâd üzerine lüzûm-i takdîmi gibi. Onun için hadîsde gelir ki: نحن الآخِرون السّابقون[3] Ya'nî cismen gerçi âhiriz, velâkin rûhen sabıkız. Ve cismen teahhurumuz dahi rûhen sebkımız gibi kemâldendir. Zîrâ tekaddümde fazl-ı sebk ve teahhurda fazl-ı cem'iyyet ve hatmiyyet vardır. Bu cihetden denildi ki: Bu ümmet-i merhûme sâir ümemden efdaldir. Zîrâ karn-ı Nebevî'de sâir kurûn üzerine rüchân vardır. Onun için ashâb tercîh ve kurûn-i selâseye dek dahi tafdîl olundu. Velâkin kurûn-i selâseden sonra dahi ba'zı kurûn geldi ki ya adl ile veyâ ilim ile karn-ı evvele ilhâk olundu. Eğerçi herkesin **[462ª]** bu ma'nâya i'tikādı yokdur ve nassa muhâlifdir kıyâs eder. قال تعالى: ﴿وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ﴾[4] Ya'nî bu âyet-i kerîme mutlakdır. ﴿يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ﴾[5] âyeti gibi. Eğerçi nübüvvet munkatıadır, velâkin bâb-ı velâyet meftûhdur.

Ve **ikinci** ma'nâ budur ki: "Kadîm" kelâm-ı kadîm-i ilâhîdir ki Hazret-i Kur'ân'dır ve "hadîs" haber-i Rasûl'dür. Zîrâ Rasûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- mahlûk olduğundan kelâmına "hadîs" denildi ki kadîm ve gayr-i mahlûk olan Kur'ân mukābelesindedir.

---

1 Üstünlük önce olanındır.
2 "Onu da, sarayını da yerin dibine geçirdik." el-Kasas, 28/81.
3 "Biz sonra gelip öne geçenleriz." Buhârî, Cum'a 1; Müslim, Cum'a 19-20.
4 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Rabbin dilediğini yaratır ve seçer." el-Kasas, 28/68.
5 "Emrinden olan rûhu, kullarından dilediğine indirir." Gāfir, 40/15.

Ve bu ma'nâdan tarîkat-ı Celvetiyye -cîm ile- vâizleri va'zlarını Kur'ân ile bed' edip ondan hadîse intikāl etdiler ve sâirler hadîs ile bed' edip âyete terakkî etdiler. Buradandır ki tâife-i ûlâ haccı ziyâret üzerine takdîm ederler ve fırka-i sâniye ziyâreti takdîm ederler, meğer ki Medîne memerr olmaya. Ve bu makām bundan ziyâde tafsîl götürür. Nitekim erbâbına ma'lûmdur.

Ve kelimât-i kibâr dahi hadîs-i Rasûl'e ilhâk olunmuşdur. Ya'nî kelâm-ı Nebevî Kur'ân'dan mâ-adâ kelâm üzerine ne vechile tafdîl olunursa kelimât-i âliye-i erbâb-ı hakāik dahi kelimât-i ashâb-ı rüsûm üzerine tercîh olunur. Nitekim bi-tarîkı'l-işâre gelir: ﴿لاَتَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضاً﴾[1] Ya'nî da'vetden da'vete fark vardır ki zavâhir-i ahkâma ve cennâta da'vet ve bevâtın-ı hakāika ve likā-i Rahmân'a da'vet başkadır ki avâmm ezvâk-ı havâssı bilmediği gibi lisânların dahi bilmez. Ve ibârâtda tefâvüt olduğu mukarrerdir. Eğerçi değme fehîm ve belîğin ona vukūfu yokdur. Onun için kelâm-ı ekâbir ile kelâm-ı asâğiri tesviye ederler.

İşte her asrda bî-mezâkların hâli budur ki memrûru'l-mizâc olduklarından şerbet-i asele dahl eder. Maa-hâzâ ﴿فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ﴾[2] vârid olmuşdur. Pes, feyz-i ilâhî ıslâh-ı mizâc-ı dil etmedikçe çâşnî-i kelâm-ı hakîkat bilinmez ve dimâğda zevk-ı ma'nâ bulunmaz ve netîce nedir anlanmaz ve fehm edelim diye pend ve nush olunsa dahi sımâh-ı cána girip dinlenmez.

[462b]

إِلَهِي إِنْ صَدَرَ عَنِّي مَا يُوجِبُ الْمَقْتَ، فَأَنَا تَائِبٌ فِي الْوَقْتِ[3]

"Fi'l-vakt", bu sâatde demekdir. Bunda işâret vardır ki bir nesneyi farz ve takdîr etmek câizdir. Zîrâ zamân-ı mâzînin hâli ma'lûm değildir. Pes, ol mefrûz ve mukadderin üzerine bir hüküm binâ olunur. Meselâ günâh ise tevbe ve fesh-i nikâh etse tecdîd gibi, gerekse ol günâh küfr olsun ve gerekse sâir maâsî olsun. Nitekim duâda gelir: اللّٰهمّ إنّي أعوذ بك من أن أُشرك بك شيئاً

---

1 "Rasûl'ün dâvetini aranızda bazınızın bazınıza dâveti gibi tutmayın." en-Nûr, 24/63.

2 "Onda insanlar için şifâ vardır." en-Nahl, 16/69.

3 Allâh'ım, eğer benden gazabı gerektirecek bir şey sâdır olduysa şu anda tevbekârım.

وأنا أعلم، وأستغفرك لما لا أعلم[1] Zîrâ bu duâ ümmete ta'lîmdir ki bildikleri ve bilmedikleri hatâlara tevbe ve istiğfâr edeler ki istiğfâr taleb-i mağfiretdir ve tevbe rucû'dur ki ifsâd etdiği nesneyi ıslâhdır. Zîrâ bu ma'nâ olmasa yalnız taleb-i mağfiret etmesi müfîd olmaz. Pes, tâib olan iki kelimeyi bile cem' edip أستغفرك وأتوب إليك[2] demek gerekdir. Nitekim Kur'ân'da mecmû'dur ve ba'zı mevâzı'da tevbe üzerine iktisâr olunmuşdur, ﴿تُوبُوا إِلَى اللهِ تَوْبَةً نَصُوحاً﴾[3] gibi. Ve ba'zı mevâzı'da istiğfâr üzerine iktisâr olunmuşdur, ﴿وَاسْتَغْفِرُوا اللهَ﴾[4] gibi. Maksûd, yine ma'nâ-yı cem'dir ve bildiği günâh üzerine tevbe vâcib olduğu gibi bilmediği günâh üzerine dahi vâcibdir, sudûru takdîri üzerine ve illâ rucû'-i dâime mahmûl olur, tevbe-i ârifîn gibi.

Ve tevbeyi gerçi te'hîr etmek yokdur. Fe-emmâ bu ma'nâ zikr üzerine mebnîdir, ya'nî günâhını zâkir ve hatâ-kâr olduğu üzerine hâzır ve günâh olduğu dahi zâhir ise. Fe-emmâ gâh olur ki nisyân vâkı' **[463ª]** olur: ﴿وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ﴾[5] gibi. Ve gâh olur ki işlediği kârın hatâ olduğunu ya te'vîl üzerine binâ etmekle veyâ gayrı vechile sonra meâlde ma'lûm olur, Âdem'in cennetde ekl-i dâne-i hınta etdiği gibi. Zîrâ te'vîl üzerine binâ etmiş idi, ma'sıyet olduğu sonra zâhir oldu. Velâkin ihtiyât etmediği için şân-ı âlîsine binâen zellesinden "ma'sıyet" ile ta'bîr olundu. ﴿وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ﴾[6] gibi.

Bu ma'nâdan Âdem duâsında dedi ki: ﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾[7] Ya'nî zellesinden "zulm" ile ta'bîr eyledi ve maâsîye olan mağfireti taleb eyledi. Ve "zulm" ile ta'bîrinden sonra "hüsrân" ile dahi ta'bîr etdi ki ziyân-kârlıkdır ve illâ ﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا فَاغْفِرْ لَنَا

---

1 "Allâh'ım, bile bile bir şeyi sana ortak koşmaktan sana sığınırım. Bilmediklerim için ise mağfiret dilerim." Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, Beyrut 1409/1989, s. 250; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 60.

2 Senden beni bağışlamanı istiyor ve sana tevbe ediyorum.

3 "Samîmî bir tevbe ile Allâh'a dönün." et-Tahrîm, 66/8.

4 "Allah'tan bağışlanma dileyin." el-Bakara, 2/199.

5 "Unuttuğun zaman Rabbini an." el-Kehf, 18/24.

6 "Âdem Rabbi'ne âsî oldu." Tâhâ, 20/121.

7 "Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlakā ziyân edenlerden oluruz." el-A'râf, 7/23.

﴿وَارْحَمْنَا﴾[1] demek kâfî idi. Pes, zulm-i nefsde hasâret olduğun bildirdi. Ya'nî nefs-i insân vesîle-i ticâret-i uhreviyyedir.

Ve vakit dahi sermâyedir. Pes, nefes ve vakit ma'sıyete sarf olunmak bidâayı izâat gibidir. Onun için erbâb-ı dil evkāt ve enfâsı muhâfaza eder. Zîrâ eğer bir nefes Hak'dan gayrıya sarf ile fevt olsa belki ol nefesde Hak'dan kendine fâyiz olacak bir emr-i nâfi' ve maksûd-i aslî fevt ola. Ve fâiti tedârük müşkil olur. Zîrâ belki bir dahi yerine gelmez. Tevbe ise böyle değildir, belki fâite nedâmetdir. Fe'fhem cidden.

El-hâsıl günâh işlediği ma'lûm olmak ya hâlde olur ki onu tesvîf ve tevbesini te'hîr câiz değildir veyâ istikbâlde ma'lûm olur, ya ehl-i te'vîl olduğu cihetden veyâ nisyânı yüzünden. Pes, mazîye tevbe bu iki yüzden olur. Ve şol ki ma'sûm ve mahfûzdur, ondan zellât sâdır olur, küfr değil. Bu cihetden onun istiğfârı zelleden olur. Ve şol ki ısmet ve hıfz dâiresinde değildir, onun istiğfârı mutlakdır ki küfre ve küfrün gayrıya şâmildir.

[463b] Pes, küfrü farz ve takdîr etmek lâ-be'sdir. Zîrâ eğer vukū'u var ise tevbe vücûben olur ve eğer yok ise ihtiyâtan olur. Ve tecdîd-i nikâhda ta'yîn-i mehr etmek vukū'-i muhakkaka göredir ve illâ bi-tarîkı't-te'kîd olan tecdîdde mehr-i âhar lâzım gelmez. Bu cihetden ihtiyât lâzımdır ki her emri zann-ı gālib üzerine binâ eyleye. Nitekim salevât-i fevtiyyesi olduğuna zann-ı gālibi var ise kazâ etmek lâzımdır ve illâ mekrûhdur. Zîrâ nâfileyi farz i'tikād etmek memnu'dur, yevm-i şekki ramazândan add etmek gibi.

Ve bu bâbda herkesin takvâsı mertebesi, ma'mûlün-bihdir. Zîrâ ba'zı merd ü zen vardır ki umûr-i diyânetde ihtiyâtı yok, belki nefsini istirsâl etmişdir ve ba'zısı bunun hilâfınadır. Eğerçi nâsın nisyân şânından [ve] muktezâ-yı tab'ındandır.

والله العاصم من النّتيجة الخبيثة والحفيظ ممّا يؤدّي إلى الخباثة.[2]

---

1 Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Bizi bağışla ve bize acı.

2 Habîs netîceden koruyan ve habîsliğe götüren şeylerden muhâfaza eden ancak Allah'tır.

مَنْ غَضِبَ اللهُ عَلَيْهِ، صَعُبَ الرُّجُوعُ إِلَيْهِ[1]

Ya'nî mağdûbun-aleyh olan kimsenin Hakk'a rucû'u suûbet ve kahr iledir. Nitekim merhûmun-aleyh olan kimsenin rucû'u sühûlet ve lutf iledir. Ve bu ikisine işâret edip Kur'ân'da gelir: ﴿وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾[2] Ya'nî zamm ile kırâete göre ki rac' ve reddendir, mağdûbun-aleyh olandır ki kahr ile merdûddur. Ve feth ile kırâete göre rucû' bi-lâ-ihtiyârdır, merhûmun-aleyh olandır ki lutf ile râci'dir.

Suâl olunursa ki: Mü'min âsî olıcak hâli nicedir, ya'nî ona mağdûb mu derler, merhûm mu derler? Cevâb budur ki: Asâleten mağdûb olan tâife-i yehûddur. Nitekim Kur'ân'da [3]﴿غَيرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ﴾'de "mağdûb" onlarla tefsîr olunmuşdur. Asnâf-ı kefere dahi gazabda onlara mülhakdır. Ve bunda yehûd üzerine şiddet-i gazaba işâret vardır. Nitekim mevârid-i Kur'âniyye'den müstefâddır. Fe-emmâ **[464ª]** şol ki mü'min-i âsîdir, min-vechin merhûmdur îmânı cihetinden ve min-vechin mağdûbdur ısyânı yüzünden. Pes, ona "mü'min-i muhallıt" derler ki îmân ve amel-i sâlihi ma'sıyetle biribirine halt etmişdir. Ve ona olan gazab tavâif-i kefereye olan gazab gibi değildir, belki gazabdan itâb mertebesinde olan muâmeledir.

Ve şol yerde ki mü'min hakkında gazab îrâd olunmuşdur -müteammiden katl-i nefs etmek ve emsâli gibi- ya istihlâle mahmûl veyâ bi-tarîkı't-tağlîzdır. Ya'nî izam-ı cürme binâen teşdîd olunmuşdur: من ترك الصّلوة متعمّداً فقد كفر[4] Ve dahi âyet-i haccda: ﴿وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾[5] gibi.

İşte bu takrîrden ekberu'l-kebâir olan küfr ile sâir kebâirin farkı ma'lûm oldu. Bu cihetden usât-i mü'minîn nârın tabaka-i ulyâsında olurlar ki azâb cihetinden ehaffdır. Küffâr ise küfrleri merâtibi üzerine derekât-i sâfilede

---

1 Allah kime gazab etmişse O'na dönüşü zor olur.

2 "Ancak O'na döndürüleceksiniz." el-Bakara, 2/245.

3 "Gazaba uğramışların yoluna değil." el-Fâtiha, 1/7.

4 "Kim kasden namazı terk ederse kâfir olur." Müslim, Îmân 134; Tirmizî, Îmân 9; Nesâî, Salât 8; İbn Mâce, İkāme 77.

5 "Kim inkâr ederse şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnîdir." Âl-i İmrân, 3/97.

olurlar. Ve münâfıkların dereke-i esfelde oldukları hod nass ile mübeyyendir. Ve bu derekâtda olanların azâbları biribirlerine nisbetle hiffet ve şiddetle muttasıfdır. Nitekim mahallinde mübeyyendir.

Ve insân-ı kâmil sidretü'l-müntehâ gibidir ki nısf-ı a'lâsı naîm ve nısf-ı esfeli cahîmdir. Velâkin ikisi miyânında berzah vardır ki biribirine ihtilâta mâni'dir. Nitekim şecerenin aslı ve bedeni ve dahi fürû'uyla farkı vardır ki fürû' asla muhâlifdir ki mahall-i meyvedir. Ve beden ve asl böyle değildir. Nitekim ba'zı eşyânın usûlü zehr-nâk ve fürû'u hulvdür.

Ve bundan fehm olundu, ulvî ve süflî insân-ı kâmilden müstefîddir. Zîrâ غضِب الله ورحِم الله[1] sırrına mazhardır. Pes, sa'y eyle ki bi'l-külliyye merhûm olasın ve sende eser-i gazab kalmaya ve illâ âlem-i celâlin dâiresinde bulunmakla dest-i kudretden tabance yersin ve netîce-i lutfa ermezsin ve ersen dahi geç erersin. Fe'fhem.

[464b] Ve bundan ahz olundu ki sûre-i Fâtiha'da ﴿أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾[2]'de mün'amün-aleyh olanlar onlardır ki ni'met ve lezzetleri elem ve kederden sâf ve nefslerinde gazab taalluk edecek nesne kalmayıp âlâyiş-i mâ-sivâdan bi'l-külliyye pâk olanlardır. Onun için ﴿غَيرِ الْمَغْضُوبِ﴾[3] ile ibdâl olundu. Zîrâ gerçi halk-ı âlem hâllerine göre mün'amün-aleyh olmuşlardır. Nitekim küffâr hakkında gelir ki: ﴿فَالْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمٰنُ مَدّاً﴾[4] Velâkin ni'met onları gazabdan tahlîs etmemişdir. Zîrâ ol ni'mete "sûret-i rahmet" derler, "hakîkat-i rahmet" demezler. Pes, hakîkat-i rahmetde âsâr-ı gazabdan aslâ eser olmaz. Ve insânda bakıyye-i nefs oldukça fi'l-cümle gazabdan halâs olmaz. Onun için Rasûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- ve kümmel-i verese rahmet-i mutlakaya mazhar olmuşlardır ve onun eseri kıyâmetde "Nefsî, nefsî" demedikleridir. فاعلم ذلك واعمل[5]

---

1 Allah gazab etti ve Allah merhamet etti.
2 "kendilerine nimet verdiklerin" el-Fâtiha, 1/7.
3 "gazaba uğrayanlarınkine değil" el-Fâtiha, 1/7.
4 "...Rahmân ona mühlet versin." Meryem, 19/75.
5 Bunu bil ve amel et.

كُلُّ حَقِيقَةٍ رَدَّتْهَا الشَّرِيعَةُ، فَهِيَ إِلَى الشَّرِّ ذَرِيعَةٌ[1]

Ya'nî hakîkat odur ki şerîat onu redd etmeye, belki ona muvâfık ola. Muvâfakati budur ki ahkâmdan bir hükme musâdeme ve muhâlefeti olmaya ve eğer zâhir-i şer'de muhâlif görünürse de bâtın-ı şer'de muvâfık ola. Hızır'dan -aleyhi's-selâm- sâdır olan üç nesne ki Hazret-i Mûsâ'nın -aleyhi's-selâm- zâhir-i şerîatına muhâlif olmakla Mûsâ ona muhâlefet ve onunla münâzaa edip i'tirâz gösterdi, maa-hâzâ bâtın-ı şer'a muhâlif değil idi. Eğer muhâlif olaydı Hızır orada ﴿وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي﴾[2] demezdi. Zîrâ Kur'ân'da gelir: ﴿قُلْ إِنَّ اللهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ﴾[3] Çünki Hızır ol mevâdd ile taraf-ı ilâhîden me'mûr oldu, fahşâ' ve münkerâtdan olmadığı zâhir oldu, **[465ª]** gerekse Mûsâ ona münker desin.

İşte bu makūle umûr-i hakîkıyyeden kümmel-i evliyâdan ba'zı umûr sâdır olur ki ukūl-i zaîfe onu idrâkden âciz olmakla inkâra düşer ve âmmeyi dahi tadlîl eder. Ya'nî ziyâde dalâllerine sebeb olup sû-i i'tikādlarına bâis olur. Pes, her muhâlif-i şer' fi'l-hakîka muhâlif değildir. Ve musâdeme-i şer' etdiği zâhirdedir, yoksa bâtında değildir. Meselâ ol işi eğer Hızır'ın gayrı kimse işlemiş olsa zâhir ve bâtın-ı şer'a muhâlif olurdu. Zîrâ fâil olan kimse bâtın-ı hâlden bî-haberdir. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾[4]

Bu ma'nâdan ba'zı firak-ı dâlle zâhib olduğu nesne vardır ki mezheb-i ehl-i hakāika muvâfıkdır. Velâkin çünki akla binâ edip söylemişlerdir, mezhebleri merdûddur, gerekse hakîkate muvâfık olsun. Pes, ol söz ol vakitde makbûl olur ki keşfe mukārin ve Hak'dan me'hûz ola. Hak'dan me'hûz olan ise hakdır, akıldan me'hûz olanın ise kimi hak ve kimi bâtıldır.

İmdi şol hakîkat ki bu kısımdan ola, ya'nî zâhir-i şer'a muhâlif ola ve keşf-i sahîhe mukārin olmaya, hayra vesîle olmaz, belki şerre vesîle olur.

---

1 Şerîatın reddettiği her hakîkat, şerre vesîledir.
2 "Ben bunu kendiliğimden yapmadım." el-Kehf, 18/82.
3 "De ki: Allah çirkin işleri emretmez." el-A'râf, 7/28.
4 "De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" ez-Zümer, 39/9.

Zîrâ bâis-i ihtilâldir. Ve ol makūle kimse bid'atine dâî olan gibi olup müddeâsından men' olunur.

Suâl olunursa ki: Mansûr'un da'vâsı hakîkate muvâfık iken neden men' olundu? Cevâb budur ki: Mansûr o makūle da'vâya me'zûn değil idi. Onun için şerîata muhâlif ve zerîa-i şerr oldu. Fe-emmâ Şeyh Muhyiddîn el-Arabî -kuddise sirruh- Fir'avn ve rahmet-i vâsia hakkında bu kadar kelimât ki söyledi, hiçbir ferd ona ne mülûkden ve ne gayrıdan zafer bulmadı. Zîrâ cemî'-i kelimâtı emr-i Hakk'a ve izn-i Rasûl'e mukārin idi. Pes, veliyy-i mahfûz oldu. Sâirler ise bu perdede değillerdir. Ve Ebû Yezîd-i Bistâmî'yi dahi kılıç kesmedi, maa-hâzâ da'vâ-yı bâliğa eyledi.

[465[b]] Ey ârif, eğer bu ilme bu vechile duhûl edebildinse hayretden halâs oldun ve defîne buldun. Ve her kim ki bu ilme böyle duhûl etmeye, âhir i'tirâzdan halâs olmaz ve harâb olur. Zîrâ i'tirâz fesâd-ı bâtındandır ve bâtının fesâdı tarîk-ı müstakîmden inhirâf iktizâ eder. Pes, onun yolu Türkistân'a çıkar, yoksa Ka'be'ye çıkmaz. Maksûd ise reh-i râstdan Ka'be'ye vusûl ve dâire-i netîceye duhûldür. والله الهادي[1]

اَللّٰهُمَّ يَا كَرِيمُ، اِقْضِ دَيْنَ الْغَرِيمِ[2]

Bu kelâm şol hadîse delâlet eder ki gelir: اللّٰهمّ اقض عنّي ديني[3] Burada "deyn" iki vechiledir: Biri deyn-i halk ve biri deyn-i Hâlık'dır. Ve deyn-i Hâlık dahi ikidir: Biri deyn-i zâhirdir ki emânet-i suğrâdır. Ya'nî ahkâm-ı şerâi'dir ki ibâd-ı mükellefîn üzerine ilzâm olunmuşdur. Şöyle ki eğer vakt-i mahsûsu hulûlünde edâ olunmasa üzerine kazâsı lâzım gelir ve illâ muâkab olur. Ve biri dahi deyn-i bâtındır ki emânet-i kübrâdır. Ya'nî maârif ve hakāik ve esrâr ve feyz-i bi-lâ-vâsıtadır. Ve bu iki emânetin edâsı ve mahalline göre îfâsı kazâ-i deyn gibi bir nesnedir ki iânet-i Hakk'a mevkūfdur.

---

1 Hidâyet eden ancak Allah'tır.

2 Allâh'ım, ey Kerîm, borçlunun borcunu öde.

3 "Allâh'ım, benim adıma borcumu öde." Müslim, Zikir 61; Ebû Dâvûd, Edeb 98; Tirmizî, Deavât 19, 67; İbn Mâce, Duâ 2, 15.

Zîrâ şurût ve kuyûdu çokdur. Bu yüzden sadr-ı Nebevî vakt-i salâtda galeyân ederdi ve teskîn-i harâret için duâ ederdi. Ve sâir umûr-i taabbüdiyye dahi ona kıyâs oluna. Emânet-i kübrâ hâli ise ondan as'abdır. Onun için da'vâdan men' olundu. Zîrâ da'vâda ifşâ-i râz-ı ilâhî vardır ki ona "hiyânet-i emânet" derler.

Pes, insân zâhiren ve bâtınen garîm ve medyûn gibidir ki Rabb-i Kerîm'den kerem ve atâ olmazsa düyûnu edâ ve vâcibâtı kazâ müşkil olur. Bu cihetden ehl-i edâ iki oldu ki biri nebiyy-i ma'sûm ve biri dahi veliyy-i mahfûzdur. **[466ª]** Ve şol ki âmmeden veyâ gayr-i mahfûzdur, hâli harâbdır ve câddeden hâricdir. Bu cihetden istikāmet taleb olundu. Nitekim gelir: ﴿اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾[1] Ya'nî sırât istikāmetle mevsûf oldu, murâd istikāmet-i i'tidâliyyedir ki kemâl-i suûbetinden Cenâb-ı Nebevî -sallallâhu aleyhi ve sellem- شيّبْني سورةُ هودٍ[2] buyurdu. Zîrâ sûre-i mezkûre içinde ﴿فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ﴾[3] vârid olmuşdur. Ve bu makāmın tafsîli *Tefsîr-i Fâtiha-i Sadr-ı Konevî*'dedir -kuddise sirruh-. İşte bir asr oldu ki hukūkullâh ve hukūk-ı ibâd mürâât olunmakdan kaldı.

Ve medyûn olunmakdan tahzîr olunduğu kazâ-i deynin suûbetine işâret oldu. Hattâ Hazret-i Risâlet -aleyhi's-salâtü ve's-selâm- dört dirhem deyni olup vefât eden kimse namâzını kılmakdan imtinâ' ederlerdi, meğer ki deyne vefâ eder mâlı kalmış ola.

Ve demişlerdir ki: Lâtife-i insâniyye ki bu kadar eczâ ve kuvâyı müştemildir, her birinin zimmetinde bir türlü emânet vardır ki ondan matlûbdur, sem' ve basar ve lisân ve emsâli gibi. قال تعالى: ﴿إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولاً﴾[4] Pes, eğer bu makūle hâmil-i emânât olmasalar mes'ûl olmazlardı, velâkin bunların hüsn-i terbiyesi insân elindedir. Pes, insândır ki fi'l-hakîka mes'ûldür. Zîrâ suâl olunan ahdullâhdır ve ahde vefâ edip nakzdan hazer gerekdir. قال تعالى: ﴿وَلَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ﴾[5] Ya'nî

---

1 "Bize doğru yolu göster." el-Fâtiha, 1/6.
2 "Hûd sûresi saçımı ağarttı." Tirmizî, Tefsîru sûre (56) 6.
3 "Emrolunduğun gibi dosdoğru ol." Hûd, 11/112.
4 Allah Teâlâ buyurdu: "Kulak, göz ve gönül, bunların her biri sorguya çekilecektir." el-İsrâ, 17/36.
5 Allah Teâlâ buyurdu: "Andlaşmayı bozmazlar." er-Ra'd, 13/20.

dünyâda olan mevâsîk-ı külliyye mîsâk-ı ezelî-i icmâlînin tefâsîlidir. Onun için denildi: [1]﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا﴾ Ya'nî îmân-ı fıtrî ile mü'min ve onlardan ahd-i ezel me'hûz olanlara lâzımdır ki îmân-ı teklîfî ile mü'min olup ahd-i ebedi dahi murâât ve muhâfaza edeler. Zîrâ ebed ezelin netîcesi ve âyînesidir. [2]والله الكريم المستعان

[466[b]]

فِي السَّفَرِ خَطَرٌ وَظَفَرٌ[3]

Ya'nî sefer-i zâhirde tarîkde oldukça hatar vardır. Zîrâ kutta'-ı tarîkden havf olunur. Ve menzile selâmetle erdikde murâd[a] zafer vardır. Zîrâ maksûd menzil ve onun emn ve râhat ve berekâtıdır. Ve kezâlik sefer-i bâtın dahi bu iki nesneyi müştemildir. Ve sefer-i bâtından murâd, tarîk-ı esmâdan müsemmâya hareketdir, velâkin esmâda berâzih çokdur. Pes, müsemmâya erince hatar vardır. Ve müsemmâ zât-i ahadiyyedir.

Ve hadîsde gelir ki: "*Allâh Teâlâ'nın yetmiş bin hicâbı vardır*."[4] Ya'nî abde nisbetle. Ve onların kimi zulmânîdir ki ecsâmdır ve kimi nûrânîdir ki ervâhdır ve kimi ulûm ve kimi a'mâldir.

Ve demişlerdir ki: Hicâblar otuz beşdir, velâkin zâhir ve bâtını i'tibâriyle yetmiş olur. Ve ol hicâblar bunlardır ki zikr olunur: Nefs-i külliyye ve kalem ve levh ve hebâ' ve cisim ve arş ve kürsî ve cinân-ı seb' ve nîrân-ı seb' ve eflâk-i seb'a ve erkân-ı seb'a. Ve cinânın yedi aded olduğu İbn Abbâs -radıyallâhu anhümâ- kavli üzerinedir. Ve erkân-ı seb'adan murâd erkân-ı âlemdir ki anâsır-ı erbaa ve mevâlîd-i selâsedir.

Ve hicâb fi'l-hakîka "gaflet" dedikleridir. Çünki gaflet yakazaya mübeddel ola, hicâb kalmaz. Ve gaflet her tavrda Hak'dan gayrıya meşgūl olmakdır. Çünki seyr ve seferinde Hak ile bile olasın hicâb kalmaz. Zîrâ maiyyetde perde olmaz, mükâşif oldukdan sonra. Ve hadîsde gelir: اللّٰهمّ أنت

---

1 "Ey îmân edenler, îmân ediniz." en-Nisâ, 4/136.
2 Kerîm olan ve yardım istenen ancak Allah'tır.
3 Seferde tehlike de zafer de vardır.
4 Irâkî, *el-Muğnî* (*İhyâ* kenarında), s. 119.

الصّاحب في السّفر والخليفة [في الأهل[1]] Ya'nî hilâfetde fi'l-cümle ihticâb sıfatı vardır ki ehlden dûr olmakdan nâşîdir. Sâhib ise mülâzimdir. Pes, ehl-i seferde gaybûbet ve huzûrun ikisi dahi müctemi' olur ki zıddeyndir. Ve Hak câmi'u'l-ezdâd olduğu gibi abd dahi câmi'u'l-ezdâddır **[467ª]** ki gaybûbet ve huzûr ve emsâlidir. Ve bundan Allâh Teâlâ'nın ıtlâk-ı hakîkî ile ıtlâkı fehm olunur. Zîrâ nefes-i rahmânîsi umûm üzerinedir ki cemî'-i kâinâta münbasıtdır ve ona "tecellî-i vücûdiyy-i âmm" dahi derler.

Ve kelâm-ı Zinnûn el-Mısrî'de -kuddise sirruh- gelir: والمخلِصون على خطر[2] Ya'nî cümle-i halk mevtâdır, illâ ulemâ' değil. Ve cümle-i ulemâ' nâimlerdir, illâ âmiller değil. Ve âmiller dahi mağrûrlardır, illâ muhlisler değil. Ve muhlisler dahi -kesr-i lâm ile- hatar-ı azîm üzerinedir. Zîrâ muhlis odur ki sıfât-i nefsâniyye şevbinden hâlis ola. Ve muhlas -feth-i lâm ile- odur ki sıfât-i nefsâniyye şevbinden hâlis oldukdan sonra gayriyyetden dahi hâlis olup ayniyyet mertebesine vâsıl ola.

Pes, muhlis -kesr ile- hatar-ı azîm üzerine olduğu budur ki henüz kat'-ı merâtib edip zirve-i murâda râkî olmamışdır. Ve sefer ise böyledir ki menzile bir hatve kalsa dahi hatardan hâlî olmaz. Pes, selâmet pâyesine ermedikçe sermâyesi ziyândan necât bulmaz. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ﴾[3] Ya'nî Hafs ki feth-i lâm ile kırâet etmişdir, isâbet eylemişdir. Zîrâ muhlis -kesr-i lâm ile- hatar üzerine oldukça şeytân ona müdâheleden hâlî olmaz. Zîrâ âlem-i zâta henüz duhûl etmemişdir. Hâric-i zât ise hatarnâkdir. Bu cihetden iblîsin istisnâ etdiği muhlasdır -feth ile-, yoksa muhlis değildir -kesr ile- ve bi'l-külliyye âlem-i şeytândan halâs ve âlem-i Rahmân'a duhûl sa'b olmasına delâlet eder.

Şol tesbîh ki mü'min îmân üzerine kabz olundukdan sonra melâike derler ki: سبحان الّذي نجّا هذا العبد[4] Ya'nî abdin şeytân elinden îmânı tahlîs etdiğinden taaccüb ederler. Ve âlem-i şeytândan murâd âlem-i kahr ve

---

1 "Allâh'ım, seferde yoldaş ve âilede halef sensin." Müslim, Hac 425; Ebû Dâvûd, Cihâd 72; Tirmizî, Deavât 41, 46; Nesâî, İstiâze 43.

2 Muhlisler tehlikededirler.

3 "Onlardan ihlâs verilen kulların müstesnâ." el-Hicr, 15/40.

4 Bu kulu kurtaran Allâh'ı tesbîh ederim.

celâldir ki ziyâde hatar-nâkdir ki sâlik ol âlemde zulmet-i leylde girdâba düşmüş sefîneye benzer.

[467b] Ey mü'min, işte sefer-i âhiret ve sefer-i Mevlâ, sefer-i dünyâ gibi hatar-nâkdir, belki dahi eşeddir. Zîrâ sefer-i dünyâda adüvv zâhirdir ki def'ine imkân vardır ki fe-emmâ sefer-i âhiretde hafî ve sefer-i Mevlâ'da ahfâdır. Onun için "şeytân-ı esved ve ebyaz" derler. Şeytân-ı esved bâtıl sûretinde zâhir olan ve şeytân-ı ebyaz Hak sûretinde bâhir olandır. Ve sûret-i Hak'dan zuhûr edenin def' ve reddi müşkil ve sa'bdır. Hattâ ba'zı sâlikler şeytânı beyne's-semâi ve'l-arz serîr üzerinde görüp Hak Teâlâ olmak üzere zann eyleyip tarîk-ı Hak'dan hâric olurlar. Pes, böyle mevâzı'da mürşid-i kâmil veyâ ilm-i nâfi'-i şâmil veyâ ta'rîf-i gaybî gerekdir, tâ ki ol berzahdan halâs ola ve şeytânı gördükde "Hakk'ı gördüm" demeye. Zîrâ bu i'tikāda düşmekde mefâsid-i azîme vardır ki şeytân sâliki bir tarîk ile bend etdikden sonra sûret-i Hak'da çok bâtıl ibrâz eder. Ve bu vartada kalanlar ve vehm ve hayâle tâbi' olanlar bî-haddir ve müteyakkız olup rucû' edenler nâdirdir. Belki ekseri çengâl-i şeytâna muallak olup kalmışdır.

Suâl olunursa ki: Şeytân hakdır ki tahte'l-vücûddadır ve vücûdda bâtıl nesne yokdur? Cevâb budur ki: Zâtı cihetiyle hak ve sıfâtı cihetiyle bâtıldır. Zîrâ ism-i Mudill tahtındadır.

Suâl olunursa ki: Mudill hakdır ki Allâh Teâlâ'dır, pes ne vechile bâtıl olur? Cevâb budur ki: Bâtıl olan dalâldir, yoksa Mudill değildir. Onun için derler ki: الحمد لِلّٰهِ على كلّ حال سوى الكفر والضّلال[1] Ya'nî küfr ve dalâl mahmûdün-aleyh olmaz ve illâ hak olmak lâzım gelir. Zîrâ mahmûd hak ve mahmûdün-aleyh dahi hak olur. El-hâsıl Hak Teâlâ['ya] kemâl üzerine hamd olunur, yoksa noksân üzerine değil. Küfr ve dalâl ise noksândır ve Hak Teâlâ noksânı halk etmekden noksân lâzım **[468a]** gelmez. Pes, Hak Mudill'dir ki dalâli dâllde halk eder. Ve şeytân mudilldir ki dalâl ile muttasıfdır, Hak ise muttasıf değildir. فافهم جدّا فإنّه ينفعك قطعاً[2]

---

1 İnkâr ve sapıklık hâriç her halde hamd Allâh'a mahsustur.

2 İyi anla. Zîrâ o sana kesinlikle fayda verir.

جُلُودُ الْجَاهِلِينَ فِي جَمْرَةٍ، وَقُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ[1]

Ya'nî ârif-i billâh olmayıp küfr ve dalâl içinde kalanların zâhirleri ihtirâkda ve bâtınları derd-i iftirâkdadır ki iki yüzden muazzeblerdir. Fi'l-cümle ma'rifeti olan mü'minler ise ma'rifetleri yüzünden âhir halâs olurlar. Ve ârif-i billâh olanlara ise zâhiren ve bâtınen azâb yokdur. Zîrâ onlar âşıklardır ve aşk onların taayyünâtını ifnâ ve vücûdiyyâtını ihrâk etmişdir. Azâb ise vücûda taalluk eder, bî-vücûda değil. Bu cihetden Allâh Teâlâ va'd etmişdir ki âşıklara ta'zîb etmeye. Ve Hak Teâlâ'ya bu vechile hüsn-i zann etmek gerekdir.

Ve fâsıkın zâhidden min-vechin efdal olduğu budur ki fâsıkda vücûd yokdur. Ya'nî işlediği kârın ma'sıyet olduğunu bilir ve ol husûsda kalbi münkesir olmakdan hâlî değildir. Zâhidin ise kalbi bütündür ve kendine pindârı vardır, ya'nî ucb ve hod-bînlik eseri vardır. Bu ise Hakk'a hicâb-ı azîmdir. Onun için zâhid pest-pâyedir ki ıslâhı mümkin değildir. Fâsıkın ise hâli kābil-i salâhdır. Zîrâ makām-ı indiyyetdedir. Nitekim hadîs-i kudsîde gelir: أنا عند المنكسرة قلوبهم من أجلي[2] Ya'nî dünyâ ve âhiret ve ağrâz-ı nefsâniyye için münkesiru'l-kalb olan kimsenin inkisârına i'tibâr yokdur, belki inkisâr-ı mu'teber Hak için olan inkisârdır ki [468b] ağrâzdan bi'l-külliyye hâlîdir.

El-hâsıl kıyâmetde fâsık olanlar giryân olurlar, velâkin giryân oldukları çekdikleri renc ve teabın semeresidir ki müfîd değildir. Belki ol giryân olmak dünyâda Hak için gerek idi. Ve dünyâda dünyâ için giryân olmak dahi böyledir. Meselâ bir kimseyi bir sebeb ile habs ederler, ol kimse mahbesde ağlar ve ağladığı bir nesneyi müfîd sanır, maahâzâ müfîd değildir. Zîrâ ağladığı mahbûs olduğu içindir. Eğer celâl ve azamet-i Hakk'ı istiş'âr edip cânib-i Hak'da bulunmakla giryân olmuş olsa ol ağlamak müfîd olmuş olur ki bükâ' ve hüzn makāmât-i âliyedendir. Onun için enbiyâ -aleyhimü's-selâm- mübtelâ oldular.

---

1 Câhillerin derileri ateşte, kalpleri ise gaflettedir.

2 "Ben kalbi benim için kırılmış olanların yanındayım." Mûsâ ve Dâvud (a.s.)'ın sözü olarak nakledilmiştir. bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 364, IV, 31, VI, 177. Ayrıca bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 184.

Ve Ya'kūb'un -aleyhi's-selâm- ağladığı yalnız firâk-ı Yûsuf'tan ötürü değil idi, belki firâk-ı Yûsuf bir bahâne idi. Zîrâ Allâh Teâlâ gâh olur ki abdi bi-lâ-vâsıta kendi derdine düşürür. Ve gâh olur ki bir nesne vâsıtasıyla mübtelâ eder. Ve ekser-i hâl vesâit yüzündendir. Nitekim bu fakîrin veledi İshâk âhirete intikālde firâk-ı azîm vâkı' olup ol firâk tarîk-ı Ka'be'ye sülûke müeddî olup altı-yedi ay Haremullâh ve Harem-i Nebevî'de mücâveretden sonra avdetde Ulâ dedikleri menzil kurbunda ma'reke-i Arab olup bu sefer ve seyâhat ve bu âlâm ve şedâid içinde on yedi ayda kat' olunan menâzil ve merâtib, hânede hazarda on yedi senede hâsıl olmazdı. İşte hikmet-i bâliğa-i ilâhiyye sâliki bu yüzden terbiye eder.

ألا يا أيّها السّالك من الأين إلى الأين[1] Ya'nî sülûk gerçi Hak'dan Hakk'adır esmâsı cihetinden, fe-emmâ esmânın berâzihi çok ve şedâidi hadden artıkdır. Ve vücûd-i insânînin taayyünât ve inniyyâtı fenâ ve zevâl bulmağa çok amele muhtâcdır. Ve ol amel mübtelâ olduğu belâyâ-yı azîmedir ki hâmil-i emânet-i kübrâ olanlar ol belâları çeke gelmişlerdir ki fi'l-hakîka cibâl-i **[469[a]]** râsiyât ol belâlara tahammül etmez. Zîrâ dağlarda ve semâvât ve arzda gerçi tesbîh ve tahmîd vardır, fe-emmâ derd-i aşk yokdur. Ve aşk mefkûd olduğu belâya tahammül olmaz. Zîrâ kuvvet-i tahammül aşkdan hâsıl olur. Pes, nefs-i aşk ve onun levâzımı olan belâyânın cümlesi bâr-ı girândır ki melek cibâli bir kanadı üzerine almağa kādir olur, fe-emmâ aşkın bir zerresini üzerine almağa kādir olmaz. Zîrâ melek sevâb ve azâb ehlinden değildir. Cehennem ise hitâb edip "Yâ Rabb, eğer ben sana âsî olsam beni ne ile ta'zîb ederdin?" dedikde cevâbında: "Nâr-ı kübrâm ile azâb ederdim sana ki ol nâr-ı aşkdır" diye buyurdu.[2]

İmdi bundan ma'lûm oldu ki cennet ve cehennem ve cemî'-i eşyâ âdemden mâ-adâ aşkdan bî-nasîbdir. Eğerçi her birinde sırr-ı muhabbet vardır. Onun için Uhud dağı hakkında يحبّنا ونحبّه[3] vârid oldu. Velâkin nûr-i muhabbet başka ve nâr-ı aşk başkadır. Ya'nî Allâh Teâlâ âlemleri hubb-i zâtî üzerine halk edip cemî'-i eşyâyı ol yüzden kendine rabt etdikden sonra

---

1 Ey sâlik, nereden gelip nereye gidersin dikkat et.

2 Bu karşılıklı konuşmayı Bursevî *Rûhu'l-beyân*'da (IV, 245) Cüneyd'in sözü olarak nakleder.

3 "O bizi sever, biz de onu severiz." Buhârî, İ'tisâm 16, Cihâd 71, 74; At'ime 28; Zekât 54; Enbiyâ 10; Deavât 35; Meğâzî 27, 81; Müslim, Hac, 462, 503, 504, Fezâil 10; İbn Mâce, Menâsik 104.

âdemi onların üzerine tafdîl eyledi. Zîrâ âdemin anâsırı onu götürürdü ve cemâl ve celâli câmi‘ olduğu onu muktazî idi. Ve demişlerdir ki: Âlemin vücûdu olmasa sen neden fâriğ olurdun ve senin tecerrüd ve teferrüdün neden ma‘lûm olurdu? İmdi bî-vücûd olanın vücûdu yokdur ki vücûdundan fenâ buluncaya dek zahmet çeke ve kemâli zâhir ola. İnsânın ise taayyününde cemî‘-i eşyânın taayyünü mündericdir. Pes, ol taayyün derdinden aşk ile halâs olup kemâli zâhir olur.

El-hâsıl insânın sülûkü vücûd üzerinedir. Bu ise ziyâde sa‘b nesnedir. Onun için ehl-i tezkiye mu‘teber ve memdûh ve sâirler arasından kan içinden misk gibidir. Ve bu makāmın fazîletini i‘lâm için Kur'ân'da gelir: ﴿لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ﴾[1] Ya‘nî şecere-i zât **[469b]** yalnız şarkıyye-i celâliyye ve yalnız garbiyye-i cemâliyye değildir. Belki ikisini bile hâvîdir ki ol şecerenin mazharı âdemdir. ﴿خَلَقْتُ بِيَدَيَّ﴾[2] nazmında olan "yedeyn" sırrı ondadır. Melek ise yalnız cemâli cenâhıyla uçar, cinn ise yalnız celâli yüzünden dünyâya gelip göçer.

İmdi eğer cânın yanarsa nâr-ı aşk ile yansın ki ona "cemre" ve "gamre" demezler ki câhiller ve mahcûblar hâlidir. Belki ârifler ve mükâşifler hâlidir ki zâhiri nâr ve bâtını nûrdur. Ve onun netîce-i sülûkü bu nâra muttasıl ola, netîcetü'n-netîceye dahi muttasıl olur ki ba‘de'l-vusûl bâkî kalan nûr-i muhabbetdir ki leheb ve duhândan hâlis cemre-i mu‘tediledir. Şol cemre gibi ki iltihâb-ı nârdan sonra tahte'r-ramâd kalır.

قَلْبُ الرُّوحِ حُورٌ[3]

Ya‘nî "rûh" lafzını kalb eylesen hûr olur. Ve hûr iki türlüdür: Biri hûr-i ıyndir ki cennetde naîm-i beden olmak üzere halk olunmuşlardır. Ve biri dahi hûr-i Rabb-i Muîn'dir ki esrâr-ı ilâhiyyedir. Nitekim ﴿حُورٌ مَقْصُورَاتٌ

1 "...ne doğuya ne de batıya âit..." en-Nûr, 24/35.
2 "İki elimle yarattım." Sâd, 38/75.
3 "Rûh" lafzının kalbi (harflerinin ters çevrilmişi) "hûr"dur.

﴿فِي الْخِيَامِ﴾[1] âyetinde ona işâret vardır. Zîrâ hûr-i ıyn hiyâm-ı hissiyyede maksûrât ve mahbûsât olup ezvâcından gayrıya zâhir olmadıkları gibi esrâr-ı ilâhiyye dahi hiyâm-ı kalbiyyede mestûre olup ashâbından gayrıya zâhir olmaz, meğer ki mahrem ola, beşerden mahrem gibi. Bu cihetden ekārib ve ecânib i'tibâr olundu, tâ ki ekāribe mahrem ve ecânibe nâ-mahrem ola ve iffet ve hilâfı muâmelâtdan zuhûr bulup makām-ı kurba sezâ olan takrîb ve illâ teb'îd oluna. Onun için şerîat perde ile emr etdi ve tarîkat dahi setr-i esrâr ile tavsiye kıldı.

Ve kelâm-ı mezbûrdan fehm olundu ki rûhun dahi tena'um-i bi'l-hûr-dan nasîbi vardır, gerekse hûr-i ıyn **[470ª]** olsun ve gerekse hûr-i esrâr olsun. Ve hûr-i esrâr ile tena'umu zâhirdir. Ve hûr-i ıyn ile tena'umu budur ki kâmile göre kırbân-ı nisâda zevk-ı kurbet ve vuslat vardır. Pes, ol kırbânda olan lezzet yalnız rûh-i hayvânînin değildir, belki nefs-i nâtıkaya dahi sârîdir. Eğerçi her birinin lezzeti cihet-i vâhideden değildir. Nitekim Âdem ve Havvâ -aleyhime's-selâm- gerçi hakîkat-i vâhidedir, velâkin zükûret ve ünûset sırrıyla biri mültezz ve biri mültezzün-bihdir. Eğerçi mültezzün-bih dahi vech-i âhardan mültezzdir. Onun için Kur'ân'da gelir: ﴿إِنَّا خَلَقْنَا الإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ﴾[2] Ya'nî insân merd ve zenin nutfelerinin imtizâcın-dan mahlûkdur. Ve ol imtizâcın aslı iki taraftan iltizâzdır.

Ve bundan fehm olundu, insân hakîkat-i fâiliyye ve hakîkat-i kābiliyye-nin mecmû'unu müştemildir. Bu sebebden Havvâ dıl'-ı Âdem'den halk olundu, hâricden halk olunmadı, tâ ki Havvâ Âdem'in zâtında olan hakîkat-i kābiliyyeye âyîne olup icmâl ve tafsîl sûretinde fi'l-hakîka kendiyle ve sûret-i taayyünde ihtilâf hasebiyle âharla mültezz ola.

Ve bundan zâhir oldu ki ayn-ı vâhidede ahkâm-ı muhtelife yokdur, belki ihtilâf suver-i taayyünâtın taaddüdünden sonra zâhir olur. Meselâ Âdem'den mü'min ve kâfir tevellüd eyledi. Ve Âdem'in zahrında iken îmân ve küfr yok idi, belki Hâbîl ve Kābîl tevellüd eyleyip taayyünlerinde ihtilâf

---

1 "Otağlara kapanmış hûrîler vardır." er-Rahmân, 55/72.

2 "Doğrusu biz insanı karışık bir nutfeden yarattık." el-İnsân, 76/2.

ve sıfatlarında tefâvüt bulunmakla "mü'min" ve "kâfir" denilip temeyyüz bulundu.

İşte vahdete nazar edenler asla ve kesrete bakanlar fer'e nâzır oldular. Çünki cem' ve farkın ahkâmı müttahid olmadı, lâ-cerem her makām hâline göre zabt olunmak lâzım geldi. Zîrâ teaddîde mefâsid-i kesîre vardır. İşte bu dahi bir netîcedir ki erbâb-ı hicâb bundan gāfil ve ekser-i süllâk bu hilye-i şerîfeden âtıldır.

[470b] Ve ba'zı ed'iyede gelir: [1]نعوذ بالله من الحَور بعد الكَور -ikisinin dahi fethiyle- Ya'nî ictimâ'dan sonra iftirâkdan Hakk'a istiâze olu[nu]r. İşte bu ma'nâ mütevassıt hâlidir ki nefs-i mutmeinne gāyetine vâsıl olmamışdır. Zîrâ bu gāyete vâsıl olanda teferruk olmaz, belki cem'iyyet-i dâime olur. Şol sebebden ki visâlden sonra firâk olmaz, belki firâk tarîkde vakfe veyâ tarîkden irtidâd ile olur. Bu cihetden dediler ki: [2]لو وصلوا ما رجعوا

Ve nefsin sıfât-i muhtelifesi vardır ki emmârede tesvîd ve levvâmede tağbîr ve mülhemede teşhîb ve mutmeinnede tebyîz ve râzıye ve merzıyyede tezhîbdir ki bunun mâ-verâsında bir gayrı i'tibâr dahi yokdur. Velâkin nefs-i mutmeinne dahi üç hisse olup evâil ve evâsıtı hatar-nâk ve evâhiri selâmet ve necâtdır ki evâhiri işrâk-ı şems gibidir ki bir dahi zulmet ihtimâli yokdur. Gayrı merâtib ise işrâk-ı şemsden evvel olan merâtib gibidir, ibtidâ-yı leyle varınca zulmetden hâlî değildir. Ve sabâh namâzında vakt-i Hanefî evâsıt-ı mutmeinne gibidir.

Ve hadîsde gelir: [3]اللّٰهمّ إنّي أسألك إيماناً يُباشر قلبي ويقيناً ليس بعده كفر Ya'nî bundan fehm olunur ki her yakîn fi'l-mesel baş kurtarmaz. Belki ba'zı yakîn vardır ki âhiri ıztırâb ve tereddüddür. İlm-i zâhir gibi ki onun ehlinden çok nazar ehli otuz seneden sonra kendi nefsini münâkaza edip "delîl-i yakînî" dediği delîlinden rucû' edip delîl-i âhara teşebbüs etmişdir. Pes, ol amele fi'l-hakîka "ilim" demezler. Zîrâ ilim odur ki câzim ve kat'î ola ki

---

1 "İyi halden kötüye dönmekten Allah'a sığınırız." bk. Müslim, Hac 426; Tirmizî, Deavât 41; Nesâî, İstiâze 41, 42; İbn Mâce, Duâ 20.

2 Vâsıl olsalar dönmezler.

3 "Allâh'ım, senden kalbime işleyecek bir îmân ve ardından inkâr gelmeyen bir yakîn niyâz ederim." Rivâyetin birinci kısmı: Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, Beyrut ty., I, 44, 348; Bezzâr, Müsned, XII, 18, 20; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VI, 118. İkinci kısmı: Tirmizî, Deavât 30.

min-ba'd ona şekk ve şüphe ârız ve lâhık olmaya. Çünki ârız oldu, ona "ilm-i zannî" dediler, "ilm-i yakînî" değil.

Ve bu ma'nâdan yakîn dahi iki türlü oldu: Biri yakîn-i muhkem ve kavî oldu ki bir dahi ona hilâfı târî olmadı. Ve biri yakîn-i zaîf oldu ki ona küfr ve dalâl ârız olmak **[471ª]** câiz oldu. Onun için kelâm-ı Nebevî'de ليس بعده كفر[1] ile takyîd olundu. Meselâ ba'zı evliyâ vardır ki kendi kutb-i vücûd değil ve kutba mülâkî dahi olmamışdır, velâkin ona îmân-ı kavîsi vardır. Bir vechile hilâfı ihtimâli yokdur. Zîrâ kutbun vücûdu onun yanında kuvvet-i yakîn ile müteyakkındır. Sâir mahcûbların îmânı ise böyle değildir. Belki ba'zı teşkîk ile zâil olup sûret-i uhrâya girer.

Bu sebebdendir ki avâmm-ı nâs arasında inkılâbât çok vâkı' olur. Ve böyle müzebzeb olan âdemlerin îmânlarında halel vardır ve bu halel onların ekserini sû-i hâtimeye cerr eder, meğer ki Allâh Teâlâ'nın tedârükü ola.

Ve bizim asrımızda bu makūlelerden çok müşâhede olundu. Ve her asr dahi öyle münhariflerden hâlî değildir. İşte zahr-ı Âdem'de iken bu inhirâf yok idi, belki mevlûd oldukları hâlde dahi fıtrat-i asliyye üzerine idiler. Ve âhir ba'zı esbâb yüzünden şekāvet-i ezeliyyeleri zuhûra gelip üzerlerine esmâ-i celâliyye havâle oldu ve ol celâlden eşhâs-ı kalîle halâs olup dâire-i cemâle düşdüler.

İşte evveli mahrûm olmak zarar vermez, âhiri merzûk olıcak. Fe-emmâ vây ona ki evveli merzûk ve âhiri mahrûm ola ki bunlar mürtedd olanlardır. Bu cihetden gâh olur ki ashâb-ı yemîn şimâle dönerler ve gâh olur ki ashâb-ı şimâl yemîne tahavvül eylerler. Hükm-i kazâ budur ki herkesin kendi isti'dâdına tâbi'dir. Ve hadîsde gelir ki: "*Sizden biriniz cennete bir şibr karîb oldukda cehenneme tahvîl olunur ve nâra bir şibr kaldıkda cennete tevcîh kılınır*"[2] ki [3]﴿يَمْحُو اللّٰهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ﴾ budur. Fe-emmâ ümmü'l-kitâbda teğayyür ve tebeddül olmaz ve batn-ı ümm dahi ona nâzırdır.

---

1 "ardından inkâr gelmeyen" Tirmizî, Deavât 30.

2 Buhârî, Bed'ü'l-halk 6, Enbiyâ 1, Kader 1; Müslim, Kader 1. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Tirmizî, Kader 4; İbn Mâce, Mukaddime 10.

3 "Allah dilediğini siler, dilediğini de sâbit bırakır." er-Ra'd, 13/39.

İşte saâdet ve şekāvet hâli ekser-i nâsa mechûldür. Onun için اعملوا فكلّ ميسَّرٌ لما خُلق له[1] denildi. Ve ba'zılarına ma'lûm oldu ve setr etdiler. Zîrâ zâhir-i şerîatin nizâmına halel gelir. **[471b]** Ve mazhar-ı saâdet-i ezeliyye olup kendi ayn-ı sâbiteleri hakîkatine muttali' olanlar hakkında ﴿لَا خَوفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾[2] denildi. Ve onların hakkında ﴿لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَوةِ الدُّنْيَا وَفِي ٱلآخِرَةِ﴾[3] vârid oldu. ﴿لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللهِ﴾ قُبِل من قُبِل لا لعلّة ورُدَّ من رُدَّ لا لعلّة[4] Ya'nî zâhirde olan esbâb-ı kabûl ve redd umûr-i ârızadır, belki kabûl ve reddin hakîkati kazâ-i ezelîdir. Onun için buyurur: ﴿وَمَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللهُ﴾[5] Ya'nî halkın meşiyyet-i cüz'iyyesi Hakk'ın meşiyyet-i külliyyesine tâbi'dir. Onun için buyurur: ﴿مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا﴾[6] Ya'nî her dâbbenin hareket ve meşyi cezb ve cerr-i kāid iledir. ولا حول ولا قوّة إلاّ بالله[7] Ya'nî bir hâlden bir hâle tahavvül ve ona kuvvet ve kudret Allâh Teâlâ iledir. Ya'nî O'dur tahvîl eden ve kuvvet veren.

Pes, hakîkate nazar olunsa insân cemâd ve hayvân-ı mecrûr gibi oldu, velâkîn mahall-i kiyânîsi i'tibâriyle ona dahi "sen" denilip isbât-i vücûd kılındı ve kesbi ma'mûlün-bih oldu veyâ merdûd oldu. Ve bu ma'nâdır ki medâr-ı teklîfdir. Zîrâ emr-i vâhid mutî' ve mutâ' ve sâcid ve mescûd olmaz. Pes, ayn-ı vâhidenin âbid ve ma'bûd olduğu merâtib hasebiyledir. Ve bu şirk tevhîdi münâfî değildir. Nitekim nice kerre takrîr olunmuşdur. Ve Hazret-i Nübüvvet'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- ka'dede السّلام عليك أيّها

---

1 "Çalışın, herkes niçin yaratıldı ise onu kolayca elde eder." Buhârî, Tefsîru sûre (92) 3-5, 7, Edeb 120, Kader 4, Tevhîd 54; Müslim, Kader 6-9; Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Tirmizî, Kader 3; İbn Mâce, Mukaddime 10, Ticârât 2.

2 "Onlar için korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir." el-Bakara, 2/62.

3 "Dünyâ hayâtında da âhirette de onlara müjde vardır." Yûnus, 10/64.

4 "Allâh'ın sözlerinde aslâ değişme yoktur." (Yûnus, 10/64). "Kabûl edilen illetsiz olarak kabûl edilmiş, reddedilen illetsiz olarak reddedilmiştir." (bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, Beyrut 1420, XXXII, 311.

5 "Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz." el-İnsân, 76/30.

6 "Hiçbir canlı yoktur ki O, onun perçeminden tutmuş olmasın." Hûd, 11/56.

7 "Güç ve kuvvet ancak Allah'tandır" Buhârî, Megâzî 38, Deavât 50, Kader 7, Tevhîd 9; Müslim, Zikir 44-46; Ebû Dâvûd, Vitir 26; Tirmizî, Deavât 3, 58; İbn Mâce, Edeb 59.

النّبيّ[1] buyurduğu eğer sâbit ise bu bâbdandır. Ya'nî cem'inden farkına ve mülkiyyetinden beşeriyyetine ve aslından fer'ine ve velâyetinden nübüvvetinedir. Fe'fhem cidden.

Ve Kur'ân'da gelir: ﴿وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللهَ رَمَى﴾[2] Ya'nî remyi zâhirde Rasûl'e ve hakîkatde kendine muzâf kıldı. Ve kelâm-ı hûbdur şol söz ki "Bekā-i resm lâzımdır" derler. Ya'nî fenâ ve bekāda kemâli olanın resmi bâkîdir ve resmin bekāsı medâr-ı nizâm-ı şerîatdir. İmdi bu netîceye ere gör, tâ ki Hak ile halkı cem' edesin ve insân-ı kâmil gitdiği yola gidesin.

[472a]

اَللهُ يَعْلَمُ مَا فِي ضَمِيرِي، وَمَا رُكِّبَ فِي خَمِيرِي[3]

Ya'nî ﴿وَاللهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ﴾[4] mûcebince Allâh her nihâna dânâdır. Zîrâ her nesneyi muhîtdır. Çünki vücûd cihetinden muhît ola, vücûdun levâzım ve tevâbi'i cihetinden dahi muhîtdır. Zîrâ vücûdda zâhir ve bâtın-ı efrâddan bir ferdin şirketi yokdur. Ve hoş demişlerdir ki: صاحب البيت أدرى بما فيه[5] Ve Kur'ân'da gelir: ﴿إِنَّ اللهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولاَ﴾[6] Ya'nî ervâh ve ecsâmı imsâk eden Hak'dır. ﴿وَلَا يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا﴾[7] Ve onları hıfz etmek O'na sakîl gelmez. Zîrâ halk etdiği zamân dahi ﴿وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ﴾[8] muktezâsı üzerine amelden teab gelmemiş idi. Zîrâ ameli "kün" ile ve teveccüh-i ma'nevî iledir.

Ve kezâlik hamîr-i mâyede terkîb olunan saâdet ve esbâb-ı saâdet ve ulûm ve maârif Hakk'ın ma'lûmudur. Zîrâ saâdet onun kazâ-i ezelîsidir.

---

1 "Selâm sana, ey Nebî." Buhârî, Amel fi's-salât 4, Fedâilü's-sahâbe 30, Bed'ü'l-halk 6, Edeb 62, İsti'zân 3, 16, 18, 19, 28, Tevhîd 5; Müslim, Salât 56, 60, 62.

2 "Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı." el-Enfâl, 8/17.

3 Gönlümde olanı ve hamurumda terkîb olunanı Allah bilir.

4 "Allah göğüslerin içinde olanı bilir." Âl-i İmrân, 3/154.

5 Evde olanı en iyi ev sâhibi bilir.

6 "Şüphesiz Allah gökleri ve yeri yok olmamaları için tutmaktadır." Fâtır, 35/41.

7 "Onları koruyup gözetmek O'na güç gelmez." el-Bakara, 2/255.

8 "Bize bir yorgunluk da dokunmadı." Kāf, 50/38.

Ve ulûm ve maârif, mertebe-i ilmden ifâza etdiği reşehâtdır. Ve onun bir nev'inin mîzâbı vardır ki akl-ı evveldir. Ve bir nev'i bi-lâ-mîzâbdır ki semâdan arza mukattar gibidir. Ve katarât-i emtârın a'dâdı Allâh Teâlâ'ya ma'lûm olduğu gibi mekādîr-i ma'rifet dahi öyledir.

قال تعالى: ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ﴾[1] Allâh Teâlâ buyurdu: Ya'nî halkın ulûmu ulûm-i Hak'dan yedi deryâdan katre gibidir. Bu cihetden iftihâr etmek fazl-ı ilâhî iledir, belki Mufdıl iledir ki ol fazl onu müştemildir. İşte ulûm-i hakîkıyye tevâzu' îrâs eder. Zîrâ o âleme nefs müdâhele etmez. Ulûm-i resmiyye ise böyle değildir, belki ashâbı mütekebbirlerdir, **[472b]** gāliben. Zîrâ kesbî olmakla onda müdâhele-i nefs vardır. Husûsâ ki ilm-i zâhire câh ve mansıb mukārenet etse gulüvv ve ifrât evvelkiden ziyâde olur. Nazar eyle Hazret-i Süleymân'ın -aleyhi's-selâm- hâline ki mine'l-meşrık ile'l-mağrib mâlik-i dünyâ iken mesâkînle mücâlese eder ve zenbîl amel edip onunla taayyüş eylerdi. Zîrâ makām-ı hakîkatin hükmü budur ki eşyâ insân-ı kâmile ne vechile ser-fürû ederse insân-ı kâmil dahi eşyânın her birine mikdârlarına göre muâmele eder. Nitekim أنزلوا النّاس منازلهم[2] ona işâretdir. Zîrâ bu makāmda iki ismin teveccühü vardır ki biri Adl ve biri Hakîm'dir. Ya'nî adl ile zulüm mürtefi' olur ve hikmet ile eşyâ ilm-i tâmm üzerine tertîbini bulur. Pes, şol ki câhil ve mahcûbdur, vaz'-ı ilâhîden hâricdir, isterse başı arşa ersin.

Ve buradandır ki dünyâya halîfe kıllet üzerine geldi. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye üzerine cereyân etmeğe ma'rifet-i tâmme ister. Ma'rifet ise enbiyâda ve kümmel-i evliyâda tâmmdır. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ﴾[3] Ve yine gelir: ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾[4] Ya'nî eğer huluk-ı azîm ile muâmele edip murâât-i hikmet etmeyeydi tâife ondan müteferrık olurlar ve îmân üzerine müctemi' olmazlardı. Zîrâ kalbleri nefret ve dimâğları yübûset ve tab'ları muhâlefet üzerine idi, velâkin ﴿أُدْعُ إِلَى سَبِيلِ

---

1 "O'nun ilminden, ancak kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar." el-Bakara, 2/255.
2 "İnsanlara seviyelerine göre muâmele ediniz." Ebû Dâvûd, Edeb 20.
3 "Eğer kaba, katı yürekli olsaydın etrâfından dağılır giderlerdi." Âl-i İmrân, 3/159.
4 "Ve sen büyük bir ahlâk üzeresin." el-Kalem, 68/4.

﴿رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ﴾[1] mûcebince hakîm-i ilâhî idi ki da'veti lutfu müştemil ve kahrı dahi sühûlet-i kelâma mukārin idi.

Ve a'yâdda tekbîrât-i zâyide kıldığı halkın kendiyi ziyâde iclâlinden nâşî idi ki Hakk'a tevâzu' gösterip kibriyâyı cânib-i halkıyyetinden selb ve cânib-i hakkıyyetine isbât etdi ve [2]أنا العبد dedi.

Ya senin metbû'un bu kemâl-i bâliğde olup tevâzu' etdiği sûretde sana ne kaldı? Gel hamîrinden terkîbât-i fâsideyi ihrâc ve zâtını encâsdan tathîr ede gör, tâ ki pâk ve tâhir olup Hazret'e bâ-kalb-i selîm eresin ve rü'yet-i cemâl için **[473ª]** harem-i hâssa giresin.

Suâl olunursa ki: Terkîb-i ezelî tağyîr olunur mu? Cevâb budur ki: Eğer muallakātdan ise esbâb-ı ma'hûdesi yüzünden zevâl kabûl eder. Zîrâ eğer teğayyür kabûl etmeseydi tezkiye-i nefs ile me'mûr olmazlardı. Pes, me'mûr olanların ba'zısı hâli üzerine kaldı ve şekāvet-i ezeliyyesinden müfârakat etmedi, iblîs ve deccâl ve Ebû Cehl ve Ebû Leheb ve emsâli gibi. Ve ba'zısı saâdet-i ezeliyyesine mütehavvil oldu, câhiliyyetden dâire-i İslâm'a gelenler gibi. Ve bunlar esbâb yüzünden fıtrat-i asliyyeyi ıslâh edenlerdir. Ve ba'zılar dahi vardır ki fıtrat-i asliyyesi üzerine bâkî olup ıslâha muhtâc olmamışlardır ki bunlar nâdirdir. Ve ehlullâhdan bu meşrebde ba'zı havâss vardır ki sülûkleri tahâret-i asliyyeleri üzerine vâkı' olmuşdur, Sehl b. Abdullâh et-Tüsterî ve Şeyh Muhyiddîn el-Arabî ve Abdülkādir el-Ceylânî ve emsâli gibi -kaddesallâhu esrârahum-. Velâkin gayrılarla meâlde berâber olurlar. Ya'nî mahrûmu'l-bidâye olanlar nihâyetde merzûku'l-bidâye gibi olurlar. Şu kadar vardır ki merzûku'l-bidâye olanlarda sırr-ı nübüvvet vardır ki "ısmet" dedikleri ma'nâdır. Evliyâ ise mine'l-evvel ile'l-âhir mahfûz olmak lâzım gelmez, İbrâhîm-i Edhem ve Mâlik-i Dînâr ve Fudayl-i İyâz ve Şiblî ve emsâli gibi. Velâkin nübüvvet ve velâyetde sıhhat-i nikâh şartdır. Nitekim gelir: [3]وُلدت من نكاحٍ لا من سفاحٍ

---

1 "Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır." en-Nahl, 16/125.

2 "Ben kulum." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Bazı tasavvufî eserlerde hadis olarak geçmektedir. Örnek olarak bk. Rûzbihân Baklî, *Arâisü'l-beyân*, I, 291; a.mlf., *Meşrebü'l-ervâh*, s. 44.

3 "Ben bir nikâh sonunda doğdum, zinâ sonunda değil." bk. Abdurrezzâk, *el-Musannef*, Beyrut 1403, VII, 303; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, V, 80.

Pes, sırr-ı velâyet dahi sırr-ı nübüvvet gibidir. Ve nikâh-ı gayr-i sahîhden gerçi ba'z gelmişdir, velâkin adâleti zâhir-i şerîatdedir. Kazâ ve şehâdet ve emsâli makbûldür. Zîrâ bunlar ahkâm-ı zâhiredendir ki صلّوا خلف كلّ بَرّ وفاجر[1] mûcebince iktidâ olunur, fe-emmâ hakîkatde silsileden hâric olmakla iktidâ olunmaz. El-hâsıl veled-i zinâ veliyy-i örfî olmaz, eğerçi mü'min-i şer'î olur. Zîrâ netîce-i velâyet nikâh-ı sahîh üzerine mebnîdir ki nikâh mevzûât-i ilâhiyyedendir. Fa'lem zâlik.

[473b]

"Senin her hâlin bize müsellem ve sahîfe-i amelin kabûl ile mu'lemdir."

اعملوا ما شئتم فقد غفر لكم[2] sırrına işâretdir, velâkin bu makūle muhâtabdan muhâlefet sâdır olduğu yokdur. Zîrâ kemâl-i ma'rifet muhâlefeti münâfîdir, velâkin Rabbü'l-âlemîn onun şânına i'tinâen telattuf eder.

Pes, bî-edeblik câhil hâlidir ve ona böyle hitâb vâkı' olsa istidrâc ve mekre mahmûldür. Onun için dünyâda memkûr çokdur. Zîrâ terk-i edeb ile fi'l-cümle müfâzun-aleyh olduklarını kerâmet add ederler, maa-hâzâ zâhiri kerâmet ve bâtını ihânetdir. Pes, bir kimseye اُترك الصلوة[3] veyâ اشرب الخمر[4] deseler ki ahd-i evvele muhâlifdir, mekr-i ilâhî bâbındandır ki ma'mûlün-bih değildir. Zîrâ nakz-ı ahd-i şer'i müstelzimdir ve buralar şeytânın müdâhele etdiği mevakı'dendir.

Ve şol ki mahfûzdur, tarîk-ı kavîm ve sırât-ı müstakîmden udûl etmez ve feyz-i ilâhî mütevâtir oldukça Hakk'a rağbeti efzûn olur. Zîrâ feyz ni'met-i imtinâniyyedir. Ve Hak Teâlâ envâ'-ı niam ile kendini ibâda tahbîb eder. Pes, eğer abd-i hakîkî ise her ni'metde bin şükr eyler ve evkātı

---

1 "Her iyinin de günahkârın da ardında namaz kılınız." Dârekutnî, *Sünen*, II, 404; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 29. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Cihâd 33, 63.

2 "Dilediğinizi yapın, siz mağfiret edildiniz." Buhârî, Tefsîru sûre (60) 1, Cihâd 151; Megâzî 9, 46; Müslim, Fedâilü's-sahâbe 161; Ebû Dâvûd, Sünnet 8, Cihâd 98; Tirmizî, Tefsîru sûre (60) 1.

3 Namazı terk et.

4 İçki iç.

bi-tarîkı'l-istiğrâk şükre masrûf olur, yoksa ni'met ile mün'ime âsî olmaz. Zîrâ kalb-i hakîkatdir ki ni'met vesîle-i şükrdür, yoksa küfrân değildir. Pes, hilâfı olmak mekr-i ilâhîdir. قال تعالى: ﴿وَلَكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَآبَائَهُمْ حَتَّى نَسُوا الذِّكْرَ﴾[1] Ya'nî onları kahr ile muâheze eyleyip cebr etdi, belki ﴿فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمٰنُ مَدّاً﴾[2] mûcebince envâ'-ı niam ile temtî' etdi. Zîrâ Hallâk ve Razzâk'dır.

Ve muktezâ-yı ism ne ise umûm üzerine yerin bulmalıdır. Zîrâ **[474ª]** zâtda ibâdullâhdır ve sıfâtda ibâdü'ş-şeytândır. Ve sıfatın şeytâna izâfetinden şeytân müstakill olmak lâzım gelmez. Belki şeytânın Razzâk'ı dahi Allâh Teâlâ'dır ve şeytân ona vâkıf iken küfrân üzerine kalmışdır. Zîrâ hamîr-i mâyesinde eser-i saâdet yokdur. Nazar eyle ki bir zamânda ki ibâdetde melâikeye teşebbüh etmiş idi. Amelen onların idâdından olmakla ﴿فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيس﴾[3] âyetinde melâikeden istisnâ-i muttasıl ile müstesnâ oldu, velâkin ﴿كَانَ مِنَ الْجِنِّ﴾[4] fehvâsınca aslına rucû' etdi ki ﴿فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ﴾[5] odur. Ya'nî zâhirde emir ve hüküm ve hitâbından hâric oldu, velâkin âlem-i emrde emr-i ezelî üzerine zâhir oldu ki ona muhâlefet etmedi ve emr-i zâhirin dahi meâli onu emr-i evvele tahvîl için idi. Nitekim Âdem'in cennetde nehy olunduğu onu ilimde sâbit olan emre tevcîh için idi ki vech-i arza hubût ve onda hilâfetdir. Pes, ibret al şol emirden ki onda sırr-ı nehy var ve kezâlik şol nehiyden ki onda sırr-ı emr vardır, velâkin irfân-ı tâmma muhtâcdır ki idrâk oluna.

Ve Hazret-i Mûsâ Âdem ile -aleyhime's-selâm- muhâcce etdikde mahcûc oldu. Zîrâ Âdem sırr-ı kadere nazar eyledi ve Mûsâ sebeb-i zâhire bakdı. Ve eğer sırr-ı kazânın sûreti zuhûr edip Âdem cennetden ihbât olunmayaydı Mûsâ nübüvveti ve risâlât ve kelâm ile ıstıfâyı ve rütbe-i âliyeyi nerede bulurdu? Zîrâ cennetde olmak ulüvv-i mekândır. Ve fezâil-i insâniyye

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Fakat sen onlara ve babalarına çok nimet verdin, sonunda zikri unuttular." el-Furkân, 25/18.

2 "Rahmân ona mühlet versin." Meryem, 19/75.

3 "(Melekler) hemen secde ettiler, yalnız iblîs etmedi." el-Kehf, 18/50.

4 "İblîs cinlerdendi." el-Kehf, 18/50.

5 "Rabbinin emrinden çıktı." el-Kehf, 18/50.

ulüvv-i mekânetdir. Ve ulüvv-i mekânet ulüvv-i mekândan efdaldir. Onun için vech-i arzda ve esfel-i sâfilde olan insân-ı kâmil semâda a'lâ-yı ılliyyînde olan melek üzerine tercîh olundu. Onun için raiyyet vardır ki hâl yüzünden sultândan efdaldir. Ve efrâd-ı evliyâ vardır ki kutb-i vücûddan ekmel ve a'lemdir. **[474[b]]** Eğerçi bu ma'nâ ukūl-i âmmeye sığmaz. Ve "Fülân velî İsrâfîl'den a'lemdir" desen istib'âd eder ve belki kāilini tadlîl eder. Fe-emmâ İsrâfîl ulûmu senede bir kerre levh-i mahfûzu açıp oradan ahz eder. Havâss-ı evliyânın kalbi levh-i hakîkîdir ki ulûm-i hakîkıyyeyi oradan iktibâs ederler.

Ve Kur'ân'da gelir: [1]﴿وَكَانَ فَضْلُ اللهِ عَلَيْكَ عَظِيماً﴾ Ya'nî ba'zı erbâb-ı ma'rifet burada "azîm" ile murâd Allâh Teâlâ'dır der. Çünki Hakk'ın abde fazlı kendi zât-i azîmi ola, ulûma söz kalmaz. Zîrâ ilim sıfât-i zâtdandır. İşte zâtî olanlarla sıfâtî olanların farkları bundan zâhir olur. Ya'nî zâtî olanın ilmi sıfâtî olandan ekserdir. Ve deryâ ile katre berâber olmaz. Ve bizim haddimiz fakrdır ve ilmimiz ihsân-ı ilâhî mikdârıdır. Ve eğer ilimde tefâvüt olmasaydı halk-ı âlem arasında müfâdale vâkı' olmazdı.

Ve bu makāmdandır ki ilmi hayât üzerine takdîm ederler, maa-hâzâ hayât ümmü's-sıfâtdır. [2]﴿وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ﴾ قال تعالى: Ya'nî mâ' sebeb-i hayât olmakla hayâtdan ibâret oldu. Bu cihetden arş-ı Hak hayât üzerinde idi ki hayât unsur-i a'zamdır ki cemî'-i kemâlât onun üzerine mebnîdir. Nitekim nefs-i külliyye kalemden asldır, velâkin kalemde şeref-i zâyid vardır. Ve kezâlik sırr-ı ünûset asldır, fe-emmâ ricâl nisâ' üzerine kavvâmlardır. Nitekim Kur'ân'da mansûsdur. Ve her biri için başka fazîlet vardır, velâkin biribirine nisbetle tefâdul vardır. Ve eğer âlemde böyle teshîr olmayaydı nizâm bulunmazdı.

Ve sırr-ı siyâset ve adl bu nizâmdan ötürüdür ki sultân ve men dûnehû ol ma'nâyı icrâya mezâhirdir. Ve ol adl ve siyâset enfüs ve âfâka şâmildir.

---

1 "Allâh'ın sana lütfu büyüktür." en-Nisâ, 4/113.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Arşı su üzerinde idi." Hûd, 11/7.

Onun için hadîsde gelir: كلّكم راع وكلّكم مسؤل عن رعيّته[1] Ve insânın enfüsde raiyyeti a'zâ ve cevârih ve kuvâsıdır ki her birin mâ-hulika-lehine **[475ª]** sarf lâzımdır ve illâ adl zulme mübeddel olup âlem-i enfüs harâb olur. Ve âlem-i enfüsün harâbı dahi âlem-i âfâkın harâbını müstelzimdir. Zîrâ enfüs kalb-i âlemdir. Ve kalbin fesâdı kālebin fesâdını muktazîdir ve salâhı dahi böyledir.

İşte Hak seni Kur'ân ile -ki âyât-i tenzîliyyedir- ve ekvân ile -ki âyât-i tekvîniyyedir- inzâr ve tahvîf ederken hâlin lâ-übâlîdir. Ya sana bâb-ı vüs'ati feth edip her yüzden sühûlet ve büşrâ gösterse hâlin nice olur? Ya'nî hazm edemeyip bi'l-külliyye sadedden bîrûn olursun ve insân haddinden çıkıp şeyâtıyn haddine dâhil olursun. Nitekim gelir: ﴿شَيَاطِينَ ٱلْإِنْسِ وَالْجِنِّ﴾[2] Ya'nî ins tâifesi cinne mülhak olur, ba'zı evsâf-ı cinniyye ile. Zîrâ sıfâtda tebeddül zâtda tebeddül gibidir. Onun için mü'minât hammâmlarda kâfirâtdan tesettür ederler, maa-hâzâ ünûset cihetinden mücânesetleri vardır. Ve sünniyyeyi râfızî ve mu'tezilî ve şîa ve emsâline nikâh edip vermezler. Zîrâ sıfat cihetinden münâsebet yokdur.

Pes, nazar eyle sûrî ve ma'nevî münâsebetin nereye ise onların idâdından olursun. Ya'nî evsâf-ı cemîle ile melâikeye ve evsâf-ı rezîle ile şeyâtıyne iltihâk bulur ve sûret-i insâniyye olmak müfîd olmaz. Zîrâ kâfir ve mü'min sûret-i insâniyyede müşterek ve rûh-i menfûhda berâberdir. Onun için küffârın ehl-i riyâzatından ba'zı âsâr-ı rûhâniyye sâdır olur ve taltîf-i vücûd edip havâda tayerân ederler ve taklîl-i gıdâ ile sımâhları açılıp harekât-i eflâki işitirler, maa-hâzâ beyne's-semâi ve'l-arz beş yüz yıllık mesâfedir. Böyle iken i'tibârdan sâkıtlardır. Zîrâ âlem-i sırra ermemişlerdir ki âlem-i zâta nâzırdır. Onun için âlem-i şeytânda kaldılar ve netîceyi arayıp bulmadılar ve Hakk'ı bilmediler ve bulmadılar ve olmadılar. فافهم حقّ الفهم[3]

---

1 "Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüğünüzden mes'ûlsünüz." Buhârî, Cum'a 11, İstikrâz 20, İtk 17, 19, Vesâyâ 9, Nikâh 81, 90, Ahkâm 1; Müslim, İmâre 20; Ebû Dâvûd, İmâre 1, 13; Tirmizî, Cihâd 27.

2 "İnsan ve cin şeytanları..." el-En'âm, 6/112.

3 Gereği gibi anla.

[475b]

آخِرُ عُمْرِكَ أَوَّلُ أَمْرِكَ[1]

İki ma'nâya mütehammildir: **Evvelkisi** budur ki âhir-i ömrün evveline mülâkîdir. Ya'nî âhir-i dâire evveline mültakîdir ki evvel Hak'dan geldin, bu atvâr ve edvârı döne döne âhir Hakk'a gidersin ve evvel ve âhirin bir olur. Nitekim [2]﴿وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ ona dâlldir. İşte bi-hasebi's-sülûk fenâ ile bu devr hâsıl olduğu gibi mevt ile dahi hâsıl olur.

Ve "*Sizden biriniz ölmedikçe Rabbinizi görmezsiniz*"[3] diye vârid olduğu ikiye bile şâmildir ki mevt-i tabîî avâmm ve mevt-i fenâî havâss içindir. Ve ikisinde dahi [4]﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾ vefkınce zevk-ı mevt vardır. Lâkin mevt-i tabîîde rûh hissen bedenden müfârakat eder ve cisim şöyle muzlim kalır. Ve mevt-i fenâîde hükmen müfârakat eder ve cisim yine rûh ile kāim-dir. Fe-emmâ çünki rûh ve bedenden her biri mahlûkdur, lâ-cerem Hakk'a vâsıl olan sırrıyla vâsıl olur ki ol sırr rûhun bâtınî tarafıdır. Eğerçi avâmm-ı nâsa göre dîde-i sırr ile mutâlaa-i zât yokdur, belki dîde-i rûh ile mutâlaa-i rubûbiyyet vardır. Nitekim [5]إنّكم سترون ربّكم cümleye hitâbdır. Ve bundan Hak Teâlâ'nın merâtib üzerine tahavvülâtı fehm olundu. Nitekim hadîs-i tahavvül ona dâlldir.

Gel imdi âhir-i ömründe cebr ile Hakk'a rucû' etmeden ihtiyâr ile rucû' eyle, tâ ki ömrün âsânlık ile âhir ola ve illâ şiddetle gidersin. Zîrâ evvel şiddeti çekmeyicek şiddet mevt-i tabîîye kalır. Ve mağrûr olma şol hadîse ki gelir: [6]المؤمنون لا يموتون بل ينتقلون من دار إلى دار Zîrâ bunda mü'min mutlakdır ve mutlak kâmile masrûfdur. Pes, sühûletle intikāl mü'min-i kâmile

---

1 Ömrünün sonu işinin başıdır.

2 "Ancak O'na döndürileceksiniz." el-Bakara, 2/245.

3 Müslim, Fiten 95; Tirmizî, Fiten 56.

4 "Her nefis ölümü tadacaktır." Âl-i İmrân, 3/185.

5 "Siz muhakkak Rabbinizi göreceksiniz." bk. Buhârî, Mevâkıyt 16, 26, Ezân 129, Tefsîru sûre (50) 2, Rikāk 52, Tevhîd 24; Müslim, Mesâcid 211; Ebû Dâvûd, Sünnet 19; Tirmizî, Cennet 16; İbn Mâce, Mukaddime 13.

6 "Mü'minler ölmezler, bilakis bir yurttan bir yurda intikāl ederler." Hadis kaynaklarında böyle bir rivâyete rastlanmasa da bazı tefsirlerde hadis olarak geçmektedir (bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, IX, 420; Nîsâbûrî, *Garâibü'l-Kur'ân*, IV, 383). Hadis olduğu belirtilmeden yakın lafızlarla Kelâbâzî'nin *et-Taarruf*'unda (s. 175) ve Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sinde (s. 508) de geçmektedir. Abdülvehhâb Şa'rânî ise bu sözün Cüneyd'den nakledildiğini kaydeder (*Letâifü'l-minen*, I, 122).

göredir ki mevtin **[476ª]** şiddetini evvelen tatmışdır. قال تعالى: ﴿لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَى﴾[1] Ya'nî ehl-i fenâ cennet-i kalbe dâhil oldukda bir dahi mevt görmez. Zîrâ mevt-i irâdî ile meyyit olmuşdur ve ona göre mevt-i tabîî bir dârdan bir dâra intikāl gibidir. Çünki bu dünyâda bir dahi ölmek olmaya, âhiretde bi-tarîkı'l-evlâdır. Ve kezâlik ehl-i nâr olan nârda bir dahi mevt görmez. Zîrâ dünyâda mevt-i tabîî ile ölmüşdür. Fe-emmâ yalnız mevt-i tabîî ile meyyit olan âhiretde şiddet çeker ki: ﴿لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى﴾[2] onun hakkındadır. Meğer ki mü'min-i âsî ola, bu sûrete terbiye-i kalîle ile halâs olur. Böyle iken yine mevt-i irâdî tabakasına ermez. Zîrâ demişlerdir ki dünyâda hâsıl olmayan kemâl âhiretde hâsıl olmaz, meğer ki tarîkında bulunmuş ola. قال تعالى: ﴿وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِراً إِلَى اللهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللهِ﴾[3] İşte bundan müteharrik ile sâkinin farkı hâsıl oldu.

Gel imdi bidâyetinde müteharrik ve nihâyetinde sâkin ol, aks eyleme. Zîrâ demişlerdir ki: من تعطّل أيّام التّحصيل تحصّل أيّام التّعطيل[4] Bu dahi dünyâya göredir. Âhiretde tahsîl yokdur. Belki dünyâda ehl-i batâlet ve kesel olana ıztırâb-ı azîm vardır ki ıztırâb nedâmetdir.

Ve bundan fehm olundu ki dünyâ leylen ve nehâran hareket zamânıdır. Zîrâ leylen zamân-ı sükûn olmak ehl-i umûma göredir. Onun için havâss geceleri ihyâ etdiler -yâ küllen veyâ ba'zan- ve kaylûle ile iktifâ eylediler. Ve ehl-i umûm gecede sâkin ve gündüzde müteharrik oldular ve hareketleri dahi sükûn hükmünde oldu. Zîrâ ekser-i şuğlleri dünyâ iledir, pes onların leyl ve nehârı gafletle mürûr eyledi. Ve onların hâllerine işâret eyleyip Kur'ân'da gelir: ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ﴾[5] Ya'nî leyl ve nehâr menâm ve gafletiniz âyât-i ilâhiyyedendir ki müteyakkız olanlara onda ibret vardır.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Orada ilk ölümden başka ölüm tatmazlar." ed-Duhân, 44/56.

2 "Orada ne ölür ne de yaşar." Tâhâ, 20/74.

3 Allah Teâlâ buyurdu: "Kim Allah ve Rasûlü için hicret etmek maksadıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse artık onun mükâfâtı Allâh'a düşer." en-Nisâ, 4/100.

4 Tahsil günlerinde tatil yapan, tatil günlerinde tahsîl yapar.

5 "Geceleyin uyumanız ve gündüzün O'nun lütfundan istemeniz de O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir." er-Rûm, 30/23.

[476[b]] Ve **ikinci** ma'nâ budur ki: Ömrün âhiri "ecel" dedikleridir ki mevt-i tabîî ile mevtdir ki onun vücûduyla kâr-ı dünyâ tamâm olup kâr-ı âhiret zâhir olur ki dünyânın evvel ve âhiri var ve âhiretin evveli vardır -ki zamân-ı mevt-i tabîîdir- ve âhiri yokdur ki kebş-i mevt beyne'd-dâreyn zebh olunup ehl-i cennet ve ehl-i nâra [1]خلودٌ ولا موت denilse gerekdir. Ve hadîsde gelir: [2]من مات فقد قامت قيامته Ya'nî gerçi âhiretin evveli zamân-ı kıyâmet-i kübrâdır, fe-emmâ mevt-i tabîî berzaha ve berzah kıyâmete muttasıl olmakla mevt-i tabîî kıyâmetden add olundu.

Ve devr-i sünbüle ki devr-i âdemdir, yedi bin senedir. Zîrâ dünyânın ibtidâ-i devri mechûldür, eğerçi hâdisdir. Ve ba'zı rivâyâtdan müstenbat olan budur ki ömr-i dünyâ mine'l-evvel ile'l-âhir üç yüz altmış bin yıldır ve yevm-i kıyâmet elli bin yıldır. "Yevm-i meâric" derler elli mevkıf hasebiyle ki her mevkıfda bin sene vukūf vardır ve cennet ve nâra duhûlden sonra yevm-i ebeddir ki ibtidâ-yı duhûl mazbût ve intihâsı gayr-i mahsûrdur. Onun için Kur'ân'da hulûd ebed ile müekked oldu, tâ ki sicn-i muhalled gibi hulûd fehm olunmaya, munkatı'dır. Ve râhatda mürûr eden eyyâm-ı medîdeye "havâlid" derler. Eğerçi dünyâ kimseye bâkî değil ve lezzeti dahi elem ve keder ile meşûbdur, velâkin Arab mübâlağa edip "havâlid" der. Zîrâ zamân biribirine nisbetle tefâvüt üzerinedir. Nitekim ülü'l-elbâba hafî değildir.

Pes, bu takrîrden fehm olundu ki dünyâ dâr-ı imtizâc, ya'nî kahr ve lutf ile memzûc olmakla onun ibtidâ ve intihâsı var ve teğayyür ve tebeddülü mukarrerdir ki sabâvet ve şebâbet ve kühûlet ve şeyhûhet ile müteğayyir olmakdadır. Ve bu teğayyür âlem-i mülkün hâlidir ki kesîfdir. Ve ibtidâ-i ömr-i âhiretden ilâ-mâ-lâ-nihâye bir dahi böyle teğayyür yokdur. Zîrâ âlem-i melekût latîfdir. Belki orada olan teğayyürât başka vechiledir ki ehl-i cennetin hüsn-i hâl ve mesûbâtı efzûn olmakda ve ehl-i [477[a]] nârın sû-i hâl ve ukūbâtı artmakdadır. Nitekim Kur'ân'da [gelir:] ﴿فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ

---

1 "Ebedîsiniz, artık ölüm yok." Buhârî, Rikāk 50, Tefsîru sûre (19) 1; Müslim, Cennet 40; Tirmizî, Cennet 20.

2 "Ölen kimsenin kıyâmeti kopmuştur." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 250.

﴿لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ﴾[2] Ve yine ehl-i naîm hakkında gelir: ﴿إِلَّا عَذَاباً﴾[1] Ya'nî bu ziyâde mukayyed değildir, belki ebedîdir. Nitekim ahvâl-i cennet tahrîr olunduğu mahallerden me'hûzdür.

El-hâsıl bir gün olur ki ömr-i dünyâ tamâm olup ömr-i âhiret zuhûr eder. Pes, bu ömr-i fânîyi ol ömr-i bâkîye sarf etmek gerekdir. Ve الدّنيا مزرعة الآخرة[3] vefkınce mahsûl ve netîce orada hâsıldır. قال تعالى: ﴿وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾[4]

Muhyiddîn'i zemm eden
Öldü dem-i sürha denn

Ya'nî eş-Şeyh Muhyiddîn el-Arabî -kuddise sirruh- hazretlerini zemm ve inkâr eden kimsenin zemmi tashîf ile dem -ya'nî kan- ve batnı denn -ya'nî küp- olup كُلُّ إِنَاءٍ يَتَرَشَّحُ بِمَا فِيهِ[5] mûcebince ol kan küpünden ağzına dahi gelen kızıl kan olur. Nitekim şâirlerin karınları kayh ile -ya'nî irin dedikleri ki yaralarda olur- onunla memlûdur. Ve söyledikleri kan ve irindir, ya'nî kıyâmetde kan ve irin içmeğe sebebdir. Pes, sûretâ gerçi kendi aralarında âb-ı hayât gibi görünür, velâkin hakîkati kan ve irindir. Nitekim şehîdin zâhirde kanı kızıl renk kandır, velâkin kıyâmetde ondan râiha-i misk zâhir olsa gerekdir.

Pes, kıyâmet yevm-i sıfatdır ki nicelerine kan sûretinde olan misk ve nicelerine misk sûretinde olan kan olur. Ve bu ma'nâ herkesin hâline râci'dir. Nitekim şol bir hâtun ki bir koyunun memelerinden süt ve asel sağardı. "Ne hâldir?" dediklerinde "Mürîdlerin kalbinde otlar" derdi. Murâdı hulûs-ı **[477b]** kalbini beyândır ki mer'â-yı tayyibde otlayan hayvânın sütü tayyib olduğu gibi hulûs-ı dilden sâdır olan amelin eseri dahi

---

1 "Tadın, bundan sonra yalnız azâbınızı artıracağız." en-Nebe' 78/30.
2 "Güzel davrananlara daha güzel karşılık ve fazlası vardır." Yûnus, 10/26.
3 "Dünyâ âhiretin tarlasıdır." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 364.
4 Allah Teâlâ buyurdu: "Ve ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz olarak verilecektir." Âl-i İmrân, 3/185.
5 Her kap içinde olanı sızdırır.

öyle olur. Pes, eğer zemmin yerine medh olsa ol mâdihin lisânı kasabu'ssükker ve kalbi menbet-i hasen olup i'tikād-ı kalbine göre âsârı dahi ona göre zuhûr eder.

Ve hadîsde gelir: يُؤجر ابن آدم في نفقته كلّها إلاّ شيئاً وضعه في الماء والطّين[1] Ya'nî kasdı bu âlem-i süflîye münhasır olan kimsenin mâlı altın ve binâsı billûrdan olsa bile yine balçıkdadır. Zîrâ a'lâ-yı ılliyyîne uçmağa per ü bâl ister ki hulûs-ı niyyet ve taviyyetdir. Pes, bu sûretde mâl nühâsdan ve binâ kerpiçten bile olsa yine balçıkda kalmaz, belki a'lâ-yı ılliyyîne suûd eder. Buradandır ki Allâh Teâlâ insânın suverine ve a'mâline nazar etmez, belki kulûbuna ve niyyâtına nazar eder. El-hâsıl amel cesed ve niyyet-i hasene rûh gibidir ve cesedin hareketi rûhladır. Nitekim tîrin menzile vusûlü yelekleri iledir ki ol yelekler ol okun rûhu gibidir ki onu uçurup götüren ol rûhdur.

Ve bundan fehm olundu ki insânın hayâtı içinde hayât vardır ki kuvvet-i hayâtı ol hayât iledir. Ve ol hayât kalbin Hakk'a inbiâs ve hareketidir. Onunla bu rûh-i hayvânî tekavvî eder ve illâ zaîf olur ve belki hayvân mertebesinde kalır. Zîrâ hayvânın hâline "fi'l" derler, "amel" demezler. Şol cihetden ki amel kasda mukārin olandır. Ve maksûd dahi Hak olmak gerekdir ve illâ fi'l-i mücerred ve amel-i kâzib olur. Ya'nî mü'mine gerekdir ki amelini şevbden tahlîs ede, tâ ki "amel" demeğe lâyık ola ve illâ vakti zâyi' ve emeği bâtıl olur. Pes, çün ki ﴿أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثاً﴾[2] mûcebince vücûd-i insân abes değildir, bu cihetden akvâl ve ef'âli dahi abesden mahfûz gerekdir.

Ey mü'min, Hakk'a ve Rasûl'e îmânın nice ise sa'y eyle ki evliyâya dahi îmânın muhkem ola. Ve istihkâm-ı îmânın eseri onları **[478ª]** medh eyle ve zemm olunan meclisde oturma. Zîrâ o makūle meclise gazabullâh nüzûl eder ve sen dahi münkirler gibi mağdûb olursun. Zîrâ Kur'ân'da gelir: ﴿وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً﴾[3] Ve eğer def'ine kādir isen

---

1 "Âdemoğluna nafakası için harcadığı her şey için ecir verilir, suya ve çamura harcadığı müstesnâ." Buhârî, Merdâ 19; Tirmizî, Kıyâmet 40; İbn Mâce, Zühd 13.

2 "Sizi boş yere yarattığımızı mı sandınız?" el-Mü'minûn, 23/115.

3 "Öyle bir fitneden sakının ki aranızdan sâdece zulmedenlere erişmekle kalmaz." el-Enfâl, 8/25.

öyle bed-zebân olan melâîni iskât ve ilzâm eyle. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿إِنَّكُمْ إِذاً مِثْلُهُمْ﴾[1] Ya'nî Kur'ân'a havz eden bâtıllarla mücâleseden nehy olundu. Ve eğer ﴿فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾[2] nehyi ile âmil olmayıp ol meclisde otururs havz-ı bâtıl edenlerle mahşûr ve onlarla cehennemde mecmû' olur.

Ey mü'min, عند ذكر الصّالحين تنزل الرّحمة[3] mazmûnunu gûş-i cânına ko ve dahi إنّ الله يغضب لأوليائه كما يغضب الأسد لشبله[4] mefhûmunu dahi hâtırına al, bak gör ki ne muhâtaralı yerdir. Ve bu âna gelince cemî'-i ehl-i âlem sûreten ve ma'nen enfâs-ı tayyibe ile zindedir. Nazar eyle bahârın tâzeliğine ki nefes-i nesîm ile tâzelenmişdir. Ve her ne kadar ehl-i nefes geldiyse erbâb-ı enfâsın enfâs-ı tayyibesiyle hayât bulmuşdur. Zîrâ ehl-i nefesde sırr-ı İsrâfîl vardır ki ihyâ için nefh eder. Ve belki sırrullâh vardır ki ﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾[5] ona nâzırdır.

Ve biz size bu ma'nâyı taklîd ile demeziz, belki enfâs-ı evliyânın âsârını vücûdumuzda müşâhede ve revâihini istişmâmdan sonra söyleyip pend ve nush ile irşâd ederiz.

Ve benim vücûduma evvel-i nâfih şeyhim Seyyid Fazlî-i İlâhî'dir -kuddise sirruh- ki sûre-i Fâtiha üzerime nefh edip hilâfet vermiş ve âhir ol nefes üzerine yerine vâris kılıp dünyâdan ol vechile intikāl etmişdir. Ve sâniyen nâfih-i nefesim Şeyh-i meşâyihi'd-dünyâ, Hatmü'l-evliyâ ve Meşhed-i ekber-i Cenâb-ı Hudâ Muhyiddîn el-Arabî'dir -kuddise sirruh-. Ağzımı takbîl edip nefes-i nefîs bahş etmişdir. Ve ondan sonra Hazret-i Hızır'a mülâkāt ve nice evliyâ-i [478b] kirâm ve ervâh-ı izâma ittisâl hâsıl olup enfâs-ı tayyibelerinden pür-bûy olmuşuzdur. Çünki bu ilm-i azîzin onların nefeslerinyle âsâr-ı celîlesi zuhûr eyleye ve burhân-ı bâhir ola, medh ve senâdan

---

1 "Yoksa siz de onlar gibi olursunuz." en-Nisâ, 4/140.

2 "Hatırladıktan sonra artık o zâlimler topluluğu ile oturma." el-En'âm, 6/68.

3 "Sâlihler anıldığında rahmet iner." Süfyân b. Uyeyne'nin sözüdür. bk. Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, Beyrut 1999, s. 264; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, I, 18.

4 "Allah velîleri için aslanın yavrusu için öfkelendiği gibi gazablanır." bk. Hakîm Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, II, 232; Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, I, 231.

5 "Ona rûhumdan üfledim." el-Hicr, 15/29.

gayrı kâr ne ola? İşte biz onların evlâdındanız, münkir her ne sayıklarla sayıklasın.

Ey mü'min, zinhâr kalbinde inkâr tutmadığın gibi hânende dahi erbâbı inkârın inkâra müteallık tesvîd etdikleri halt-nâmelerini ve risâle nâmına hurâfâtını tutmayıp tarh edesin. Zîrâ tanbûru darb etmesen dahi hânende durduğu belâ yeter. Ve ba'zı sulehâ-i mütekaddimîn ibâdetlerinde halâvet bulmayıcak teftîş ederler ve hücrelerinde bir münkirin ya na'li veyâ asâsı bulunurmuş. Pes, eğer onların kendileri ve eğer onlara muzâf olan umûrun cümlesinin nühûseti sârîdir. Hemân tâlib-i hayât olana gerekdir ki mürdedil olanlara sohbet etmeye ve illâ sârî olur.

Bu cihetdendir ki maslûba ve elvâh-ı kubûra ve münkerâta nazar etmek yokdur. Zîrâ te'sîrât-i rediyyesi vardır. Fe-emmâ bu bir emr-i gāmızdır ki değme sâlik bunu hall etmeğe kādir olmaz ve hakîkatinden bûy olmaz. Meğer ki Ebû Yezîd-i Bistâmî -kuddise sirruh- meşrebinde ola. Zîrâ onlar tedkîk-ı vera' ederlerdi. Ve havâssın bu yolda çekdikleri metâib ve meşâkk mahallinde mufassaldır. Oradan nazar edip ibret almak gerekdir.

Ey mü'min, netâic-i hasene zuhûr etmediği, bu kâr-ı sa'b yolundan ahz olunmadığı hasebiyledir. Ve demişlerdir ki: من ضيّع الأصول حرم الوصول[1] Ve "Ben deryâyım bulanmam" demek mübtedî ve mütevassıt olanlara yaraşmaz. Belki müntehî olup bulanmasan ve nifâk-ı ekber sâhibi olup herkese bir yüzden görünmeğe kādir olsan yine merâtibi murâât lâzım ve şerâi' ve hakāikı yerli yerinde vaz' eylemek gerekdir. Velâkin bu netîceden bîhaber olduğundan bî-netîce olanların hâline bakıp aldanırsın ve sel gibi bulanırsın.

[479ª]

Şol ki kasd ile çepdir, kârı acebdir.

Bu kelime iki ma'nâ üzerinedir: **Evvelkisi** "kasd" ile murâd tarîk-ı vasatdır ki sırât-ı müstakîmdir. قال تعالى: ﴿وَعَلَى اللهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ﴾[2]

---

1 Usûlü kaybeden vusûlden mahrûm olur.

2 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Doğru yolu göstermek Allah'a aittir. Ondan sapan da vardır." en-Nahl, 16/9.

Ya'nî tarîk-ı vasatı beyân etmek Allâh Teâlâ üzerinedir ki Allâh Teâlâ onu kendi nefsi üzerine kendi îcâb etmişdir, gayrın îcâbıyla değil. Nitekim [1]﴿كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ﴾ dahi bu kabîldendir. Ve bu îcâb ve va'd-i ilâhî birdir. Zîrâ [2]﴿إِنَّ اللهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ﴾ mûcebince haber-i ilâhî kizbden berîdir. Ve beyân-ı mezkûr ilzâm-ı huccet içindir. Nitekim gelir: ﴿أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ﴾[3] Ve yine gelir: ﴿قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ﴾[4] Ve bunun emsâli dahi Kur'ân'da mevâzı'-ı adîdede vârid olmuşdur.

Pes, ma'nâ-yı kelâm demek olur ki: Şol kimse ki tarîk-ı vasatı nübüvvet ve velâyet tarafından beyân vâkı' olmuş iken bununla bile kabûl etmeyip bu kadar burhândan sonra çep gitmişdir ve sağı ve râstı koyup hilâfına hareket etmişdir, onun kârı acebdir ki erbâb-ı dil ondan taaccüb etmeğe sâlih nesnedir. Eğerçi sırr-ı kazâ ma'lûmdur. Nitekim evliyâdan birisi Allâh Teâlâ'yı şekā-i deccâl üzerine ağlar gördü. İşte şekāyı kazâ eden kendi iken yine deccâl ve emsâlinin şekāvet-i zâtiyye ve mûceb-i kābiliyyetine bakıp ayn-ı hâricî i'tibâriyle ağlar. Âlem-i hakîkat ise ağlamak götürmez.

Ey mü'min, âlem-i vaslda ve faslda olanların cümlesi ağlarlar, ne hâldir? Pes, hâl budur ki bu mevtının hükmüdür. Ve bir gün olur ki gülerler. قال تعالى: ﴿فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ﴾ أي يضحكون من الكفّار وأحوالهم[5]

Suâl olunursa ki: Burada ağlayıp orada gülmek nedir? Cevâb budur ki: Bu âlem-i mülk âlem-i merhametdir. Zîrâ nice umûr vardır ki tedârükü kābildir. Fe-emmâ dâru'l-cezâda kâfire merhamet olmaz. Husûsâ ki ezâ ve cefâsı sebk etmiş ola. Zîrâ orası mevtın-ı teklîf ve mahall-i tedârük değildir ve herkes müstehakk olduğu vech üzerine sûret bulur. Ve şol yerde ki

---

1 "Rahmeti kendine vâcib kıldı." el-En'âm, 6/12.

2 "Allah, sözünden dönmez." Âl-i İmrân, 3/9.

3 "Bize bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmedi" demeyesiniz. İşte size müjdeleyici ve uyarıcı geldi." el-Mâide, 5/19.

4 "De ki: Üstün delîl, ancak Allâh'ındır." el-En'âm, 6/149.

5 Allah Teâlâ buyurdu: "İşte bugün de îmân edenler kâfirlere gülerler." (el-Mutaffifîn, 83/34). Yâni kâfirlere ve onların hallerine gülerler.

hakîkat zuhûr eder, orada çûn ü çirâ kalmaz ve herkes kendi hâline meşgūl olup gayrın kayusu kalmaz.

Ve **ikinci** budur ki "kasd" burada taammüd ma'nâsınadır. Ya'nî kasd ve taammüd ile çep gidenin hâli acebdir. Zîrâ bu sıfatda olan kimse ﴿وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ﴾[1] kabîlinden olur ve ona "inâd-ı yehûd" derler. Pes, câhil olup çep gitmek başka ve âlim olup münharif olmak başkadır. قال تعالى: ﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾[2] Ya'nî ba'zı mevâzı'da cehl özr olur, velâkin câhil ile âlimin tefâvütü olmakla sa'y edip âlim olanlar idâdından olmalıdır. Zîrâ cehl nakîsadır. Ve Hak zâhir oldukdan sonra kabûl etmek gerekdir ve illâ yehûd ile inâdda berâber olmak lâzım gelir. Pes, kasd ile hatâ Allâh Teâlâ ile mukavemetdir. Ve eğer sehv ile vâkı' olursa ma'füvvdür.

Ve "fütüvvet" dedikleri mertebe ki "erlik ve yiğitlik" dedikleridir, hükmü budur ki hakkı a'lâ ve ednâdan kabûl eyleye ve ol bâbda tevakkuf etmeye ve illâ nefsâniyyet etmiş olur ve makām-ı fütüvvetden sükūt bulur. Ve abdin abdiyyetinin muktezâsı tevâzu' ve inkıyâddır, gerekse kendi nefsinde kemâli cihetinden izzeti olsun. Fe-emmâ ol izzet zilleti münâfî değildir. Ve abd Mevlâ'sı sûretinde zâhir olmak câiz olmaz. Eğerçi Mevlâ bi-tarîkı't-tenezzül abdi hey'etinde zâhir **[480ª]** olur. Meselâ bir pâdişâh tebdîl-i câme edip raiyyetinden birinin sûretinde görünür ve ona ayb olmaz. Zîrâ maslahatı mütezammındır. Fe-emmâ bir raiyyet hil'at-i şâhı giyip ve başına sorguç takıp gezmek memnû'dur. Zîrâ ona "kibriyâ" derler. Raiyyetde ise şâha göre kibriyâ olmaz. Mevlâ'ya göre abd dahi böyledir.

Onun için abd-i hakîkî odur ki bir nesneye mâlik olmaz. Ve bi'l-farz mâlik olsa mülkünden ihrâc eder, tâ ki memlûk mâlik ile ba'zı vücûhda olursa da müşterek olmaya. Bu cihetdendir ki âfâkda tasarruf göstermediği gibi enfüsde dahi tasarruf göstermez. Meselâ a'zâ ve cevârihini âlet ve âriyye

---

1 "Kendileri de bunlara (âyetlere) kanâat getirdikleri halde onları inkâr ettiler." en-Neml, 27/14.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" ez-Zümer, 39/9.

bilir ve [1]لا حول ولا قوّة إلاّ بالله sırrını mülâhaza edip havl ve kuvveti Hakk'a izâfet kılar. Âsyâb gibi ki deverânının te'sîr-i âbdan olduğun bilse hâline mağrûr olmaz ve deverânı kendine izâfet kılmaz. İşte ehl-i fenânın hâli budur. Zîrâ fânî ma'dûmdur ve ma'dûm için vücûdiyyât olmaz. Belki vücûd sâhibü'l-vücûdundur, atâ sâhibü'l-cûdun olduğu gibi.

Ve şol kâmilde ki bekā-i resm vardır, sebeb ve müsebbibin ikisine bile i'tibâr eder. Zîrâ âlem-i esbâb ve hikmetde olan vesâitı selb edemez. Pes, selb etmek çeplikdir. Ve tarîk-ı sıddîkıyyet her nesneyi makāmında murâât-dır ki ondan tevhîde halel gelmez ve onda şirk bulunmaz. Ve mübtedîleri şirk sûretli nesnelerden men' etdikleri hakîkat-i tevhîde irşâd içindir. Çünki hakîkat-i tevhîde nâil ola, sûret-i şirk ona zarar vermez. Meselâ bir nesneyi -ki şerrdir- nefse nisbet etmek gibi. Ve Ebû Yezîd'in -kuddise sirruh- "Süt karnımı ağrıtdı" dediği şirk add olunmak bidâyet-i hâline göredir. Zîrâ ol vakitde sırrı terakkîde idi ve illâ bir kimsenin ayağını kelb ısırsa veyâ yılan soksa kelb ve yılana nisbet etmemek lâzım gelir. Zîrâ kelb ve yılan mazharı kahr ve kudretdir ve fi'l-hakîka Fa'âl Allâh Teâlâ'dır, velâkin bu ma'nâ tevhîd-i sırfdır, **[480[b]]** her yerde cârî olmaz. Zîrâ onda cebr-i sırf râyihası vardır.

Ve Hakk'ın abd yüzünden zuhûrunu herkes ikrâr etmez, husûsâ ki herkes yüzünden. Nitekim bir sûfî: "Bîzârım ol Hudâ'dan ki kelbde zuhûr etmeye" demiş. Ve bir mütekellim demiş ki: "Bîzârım ol Hudâ'dan ki kelbde zuhûr eyleye". Ve ehl-i dil demişler ki: İkisi dahi kâfir olmaz. Zîrâ sûfînin sözü hakîkate nâzır ve mütekellimin yüzü şerîata müteveccihdir. Ve mertebe-i şerîatde tenzîh gālibdir teşbîh üzerine. Zîrâ avâmm-ı nâs teşbîh ve merâtib-i teşbîh bilmezler ve netîce nedir anlamaz[lar]. Ve bî-netîce olan kimseye netîceden haber vermek sa'bdır. Fa'lem zâlik.

[1] "Güç ve kuvvet ancak Allah'tandır." Buhârî, Megâzî 38, Deavât 50, Kader 7, Tevhîd 9; Müslim, Zikir 44-46; Ebû Dâvûd, Vitir 26; Tirmizî, Deavât 3, 58; İbn Mâce, Edeb 59.

اَللهُ الْعَلِيُّ، مِنْهُ اللُّطْفُ الْخَفِيُّ وَالْجَلِيُّ[1]

Ya'nî Allâh Teâlâ ulüvv-i zât ve sıfât ile muttasıfdır ki abdin sıfât-i kevniyyesinden zât-i ganiyyesi âlîdir. Ve sıfât-i abdden göründüğü bi-tarîkı'ttenezzüldür ki bu tenezzül onun ulüvvüne mâni' değildir. Nitekim pâdişâhı a'zama tebdîl-i câme edip raiyyet sûretine girmek zarar vermez. Nitekim şerh olundu. Zîrâ Hakk'ın bir ismi dahi Câmi'dir ve insân-ı kâmil ol isme mazhardır. Onun için suver-i muhtelifede görünür, maa-hâzâ her sûretde hakîkat-i insâniyye üzerinedir. Cibrîl sûret-i Dihye'de hakîkat-i melekiyyeden çıkmadığı gibi. Zîrâ hakîkati cemî'-i hakāikı câmi'dir.

Pes, hangi hakîkatin sûreti üzerine zâhir olsa yine kendi hakîkati sûreti üzerine görünmüş olur. Eğerçi her taayyünde olan keyfiyyet ol taayyünün sûretine girmedikçe ma'lûm olmaz. Meselâ ünûset ki zükûretden ahz olunmuşdur -Havvâ Âdem'den ahz olunduğu gibi-, böyle iken müzekker müennes taayyünü ile zâhir olmadıkça sırr-ı kābiliyyet ve infiâl ne idiğin bilmez. Ve alâ-hâzâ cemî'-i suver ve taayyünât-i eşyâ bu sırr-ı seriyy üzerinedir. **[481ª]** Eğer ma'lûmun olduysa ona göre amel eyle.

Ve lutf-i hafî ve celî Allâh Teâlâ'dandır. Lutf-i hafî abdin Hak ile olan muâmelât-i kalbiyyesi ve bi-lâ-vâsıta ve bi-lâ-sebeb olan zuhûrâtıdır ki akıl ve fikr ve keşfden hâricdir. Ve lutf-i celî bunun hilâfıdır. Ya'nî abdin Hak ile olan muâmelât-i kālebiyye ve zâhiresi ve sebeb yüzünden ve bi'l-vâsıta olan ahvâlidir ki taakkul ve tefekkür ve tedbîr ve teşâvür ve emsâli nesnelerle vücûd bulur. Ve fi'l-hakîka cümlesi lutf-i hafî ve ihtisâs-ı ilâhîdir. Zîrâ kesb dahi halk-ı ilâhîye menûtdur, yoksa fî-nefsi'l-emr müessir değildir ve illâ abd fa'âl olmak lâzım gelir. Bu ma'nâda ise şirket-i Hak vardır ki memnû'dur. Belki[2] ﴿يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ﴾ ﴿فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ﴾ Allâh Teâlâ hakkındadır.

Ve lutf-i hafî celî üzerine takdîm olundu, şeref-i azîminden ötürü. Onun için mâ-i mukattar sâir miyâh üzerine tafdîl olundu. Zîrâ semâvî olan arzî gibi değildir. Zîrâ arzî ikidir ki biri hafr ile ve biri hafrın gayrıyladır. Ve iki

---

1 Allah yücedir, gizli ve açık lütuf O'ndandır.

2 "O, dilediğine hükmeder." (el-Mâide, 5/1). "O, dilediğini mutlakā yapandır." (el-Burûc, 85/16).

sûretde dahi tabîat-i arzıyye te'sîriyle mizâcından çıkmış ve ta'm-ı aslîsinden hâric olmuşdur. Mâ-i mukattar-ı semâvî ise böyle değildir. Ya'nî gerçi matarın aslı bi'l-ittifâk âb-ı deryâdır ki mâlihdir, velâkin sehâb onu taktıyr etdikde mâ-i mübârek ve azb olur ve sehâbın hâssası bu taktıyrdir. Pes, aslı mâlih ve fer'i azb oldu. Sâir miyâhın ise aslı azb ve fer'i müteğayyirdir, illet-i mezkûreden ötürü. Ve ilim dahi böyledir ki ahvâl-i kulûba tâbi'dir, eğerçi aslı birdir. Ve ahvâl-i tecelliyâtı dahi ona kıyâs eyle. Ya'nî tecellî-i ilâhî cemî'-i eşyâya umûm üzerine iken güle mürûr etdikde gül sûretin verdi ve hâra uğradıkda hâr bitirdi.

İşte bî-hisâb mahlûkāt bu senen üzerine taayyünlerine göre buldular ve bir kökden bir beden zuhûr etdi ki akl-ı evveldir. [481[b]] Ve ol bedenden şuab-i kesîre zuhûr eyleyip üç yüz altmış bin âlem-i seyrânîye dal ve budak saldı. İşte asl-ı âlem cevher-i vâhiddir, velâkin fürû'u çokdur ve cemî'-i fürû'unda ol aslın sırrı vardır. Nitekim İdrîs -aleyhi's-selâm- bir şecere gars edip envâ'-ı fevâkihden telkîh eyledi, ya'nî aşıladı ve ilm-i kimyâda i'tibâr etdikleri mâ-i ilâhî ile ol ağaca su verdi ve bir ağaçtan envâ'-ı semerât zuhûra geldi. Zîrâ ol mâ-i ilâhînin te'sîri ile asl-ı şecerenin ol terbiyeye kābiliyyeti var idi.

Pes, müsemmâ asldır ve esmâ-i ilâhiyye feyz-i gûnâ-gûndur ve fürû'-i hakāikdır ki mâhiyyât-i eşyâdır. Ve ol fürû'dan hâsıl olan meyvehâ-yı gûnâ-gûn netâic-i esmâdır. Ve esmânın rucû'u müsemmâyadır. Bu cihetden nevât ki asl-ı şeceredir, yine nevâta müntehî oldu -ki nevât semeredir- ve nevât ve nevâta dönüp fer' -ki nihâyetdir- bidâyetine mültakî oldu. İşte cemî'-i eşyâda bu sırr-ı devr vardır.

Ve ibtidâ halk olunan nesneye "felek" dediler ki müdevver nesne idi. Ve müdevver tahtında olan dahi müdevver oldu. Zîrâ الولد سرّ أبيه[1] mazmûnu üzerinedir. Ve âlem-i ervâhda gerçi şekil i'tibâr olunmaz, fe-emmâ evvelü'l-ecsâm olan şekl-i küllîde i'tibâr olunur. Ve anâsır ve mevâlîde gelince bu şekl-i küllîden tevellüd etmişdir.

---

[1] Çocuk babasının sırrıdır.

Pes, cemî'-i eşyâ Hakk'a döne ve sen dönmemek acebdir. Ve her kim kibriyâdan başın yukarı tutup serkeş olduysa aslına dönmedi. Ve her kim ser-fürû etdi ise baş ve ayağı bir eyleyip halka oldu. Ve bu halkadır ki Celâle âhirinde mersûmdur ve "Hû"nun hâ'sı dahi bu devrdendir. Ve devr-i zâhir ve bâtını buradan ahz edip her biri bir yola gitdi. Ve vâkıf-ı esrâr olmayanlar biribirlerine dahl ve taarruz edip her biri âhara neler etdi ve inâd ve istikbâr ne gāyete yetdi. Nitekim erbâb-ı mezâhib biribirlerine girdiler ve nass ile sâbiti inkâr ile küfr mertebesine erdiler. Zîrâ Kitâb **[482ª]** ve sünnet ve kıyâs ve icmâ'-ı ümmetden gayrı yokdur. Ve kıyâs ve icmâ'ın rucû'u Kitâb ve sünnetedir. Zîrâ netîce-i delâil bu ikidir. Binâen alâ-hâzâ cenk ve cedelin ma'nâsı bî-insâflıkdır.

أَخِّرِ الْأَمْرَ إِلَى الصَّبَاحِ، فَإِنَّ الْإِصْبَاحَ يُغْنِيكَ عَنِ الْمِصْبَاحِ[1]

Ba'zı hasede ve a'dânın bî-sebeb etdikleri ezâ ve cefâ hâtıra geldikde ba'de'z-zuhr vârid olan kelime-i ma'nî-dârdır. Ya'nî emr-i a'dâ ve hasede ve fesedeyi sabâh-ı kıyâmete te'hîr eyle ve o husûsda mukayyed olma. Zîrâ sabâh seni misbâhdan iğnâ eylediği gibi yevm-i kıyâmetde olan fasl-ı husûmât ve adl-i ilâhî dünyâ hâlinden seni iğnâ eyler. Zîrâ dünyâda onların üzerlerine Müntakim ismi müteveccih olsa binde bir cezâların bulmazlar ve kemâ yenbağî muazzeb olmazlar. Zîrâ nâr-ı dünyâ nâr-ı dûzahın yetmiş hisseden bir hissesi olduğu gibi sâir âlâm ve şedâidi dahi böyledir. Pes, bu husûsda evceb olan sabr ve sükût ve tefvîzdir.

Aceb hâldir ki bu fakîr ehl ve evlâd ile Şâm'a hicret edip giderken bir gece bir Şâmî bâzergân önümüz alıp yüklerini takdîm için bize vâfir ezâ ve cefâ eyledi. Biz dahi kimseye ilticâ etmeyip ol hâl üzerine Şâm'a duhûlümüzden birkaç gün sonra ol bâzergân bir fâhişe ile me'hûz olup halk-ı âlem arasında bunu gezdirip rüsvây olup kal'a-bend dahi oldukdan sonra tecrîm olunup elinden mâl-i firâvân ahz olunup ıtlâk olundu. İşte hukkâm-ı beldeye mürâcaat olunsa bu muâhezenin öşrü mertebesi vücûd bulmazdı. Ve

---

[1] İşi sabâha bırak. Çünkü sabah seni lambaya muhtaç etmez.

bu ma'nâ Mekke-i Mükerreme'de şol bir hasûd gammâzın Şeyh Muhyiddîn el-Arabî -kuddise sirruh- ile olan muâmelesi gibi oldu. [482[b]] Nitekim bâlâda işâret olundu. Ve bu bâbdan serimizden dahi neler geçti ki takrîr ve tahrîri kābil değildir. Pes, zikr olunan numûne-i cüz'îden mâ-adâsı dahi ona kıyâs oluna.

İmdi mü'min [1]﴿فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ﴾'ın kazâsına Hazret-i İsmâîl gibi -aleyhi's-selâm- boyun vermelidir, tâ ki zibh-i azîm ile mefdî olmak müyesser ola. Ve şeyhim Seyyid Fazlî-i İlâhî hod bu kadar kemâlât-i zâhire ile çekdiği âlâm ve şedâidin nihâyeti yokdur. Ve bu cümle hep nişân-ı irsdir ki fi'l-hakîka herkese müyesser olmaz. وفي الحديث: مَا أُوذِيَ نَبِيٌّ مِثْلَ مَا أُوذِيتُ[2] Ya'nî ezâ sebeb-i tasfiye-i dil olmakla ba'zı ârifîn onu ما صُفِّي نبيٌّ مثل ما صُفِّيتُ[3] diye tefsîr etmişdir. Pes, bir ma'nâ ki metbû'a hâsıl olmuşdur, tâbi' dahi onu kabûl etmek gerekdir ve illâ mütâbaatinde kâzib olur ve kizb kâzibi nâra cezb eder. Ve dünyâda nârdan murâd nâr-ı tabîat ve hevâdır ki bundan beter cehennem olmaz. Ve âhiretde nâr-ı sakardır.

Ve Hakîm Tirmizî -kuddise sirruh- -ki ruesâ-i tarîkatdendir- buyurmuşdur ki: Bir zamân hasta olmuş idim ve benden hastalık sebebiyle nice nesne fevt oldu zann ederdim. Sonra bana münkeşif oldu ki Allâh Teâlâ'nın benim için tedbîr etdiği hastalıkda olan terakkıyâtın eyyâm-ı marazımda sıhhatde olup ictihâdım sûretinde binde biri olmazdı.

Pes, ne kadar âlâm ve şedâid var ise cümlesi tedbîr-i ilâhî kabîlindendir. Ve hayr Hakk'ın tedbîrindedir, yoksa tedbîr-i nefsde değil.

قال الله تعالى: ﴿وَأُفَوِّضُ أَمْرِي إِلَى اللهِ﴾ وقال تعالى حكايةً عن إبراهيم عليه السّلام: ﴿قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ وقال تعالى: ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللهِ الْإِسْلَامُ﴾[4] Ya'nî dîn-i Hak mine'l-evvel ile'l-âhir İslâm ve teslîm-i hakîkîdir. Ve teslîm-

---

1 "Dilediğini mutlakā yapan" el-Burûc, 85/16.

2 Hadiste gelir: "Bana yapılan eziyet hiçbir peygambere yapılmadı." bk. Tirmizî, Kıyâmet 34; İbn Mâce, Mukaddime 11.

3 Hiçbir nebî benim tasfiye olunduğum gibi tasfiye olunmamıştır.

4 Allah Teâlâ buyurdu: "Ben işimi Allâh'a havâle ediyorum." (Gāfir, 40/44). Yine Allah Teâlâ İbrâhîm -aleyhi's-selâm-'dan naklen buyurdu ki: "Âlemlerin Rabbine teslîm oldum" dedi." (el-Bakara, 2/131). Allah Teâlâ yine buyurdu: "Allah katında dîn İslâm'dır." (Âl-i İmrân, 3/19).

i hakîkînin sûreti meyyit hâlidir ki gassâl elindedir. Zîrâ gassâl onu ne vechile tahvîl ederse ol vechile mütehavvil olur.

İşte nefsinden fenâ bulan kimsenin dahi mecârî-i kazâda hâli budur ki zîr-i seng-i âsiyâda dâne gibi un olmakdır. Eğerçi lafzı âsân **[483ª]** velâkin ma'nâsı sa'bdır ki enbiyâya ve kümmel-i evliyâya mahsûsdur. Şol kimsenin ki tevhîdi zaîf ola, böyle mevâridde kalbinde kuvvet-i teslîm bulmaz. Ve vâkı' olan ıztırâb bakıyye-i nefsden gelir. Ve çok kimseler tok iken da'vâlar eyleyip sonra aç oldukda fezâhate düşmüşlerdir.

Ve hadîs-i kudsîde gelir: قدّرتُ المقادير ودبّرتُ التّدابير وأحكمتُ الصّنع فمن رضي فله الرّضاء منّي ومن سَخط فله السّخط منّي[1] Ey mü'min, aceb sa'b hadîs-i kudsîdir ki onun mazmûnuna değme kes tâkat getirmez, meğer ki netîce-i belâdan haberdâr ola.

والله العليم الخبير وبيده التّقدير والتّدبير.[2]

إِذَا اهْتَدَيْتَ فِي الْأَزَلِ، لَا يَضُرُّكَ مَنْ ضَلَّ[3]

Ya'nî bir kimseye ki hidâyet-i ezeliyye ve inâyet-i sâbıka ola, ayn-ı hâricîde dahi ahd-i evvel üzerine cereyân edip sâbıka ve lâhika ve ezel ve ebedi biribirine mutâbık olur, gerek şekāvet-i ârıza tehallül eylesin -ki mahrûmu'l-bidâye ve merzûku'n-nihâyedir- ve gerek tehallül eylemesin -ki merzûku'l-bidâye ve'n-nihâyedir-. Evvelkiye göre Kur'ân'da gelir: ﴿يَمْحُو اللّٰهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ﴾[4] Pes, şol kimse ki îmân ve ihsân mertebelerinde dâire-i hidâyetde ola, dâll olanlardan ona zarar olmaz. Gerekse dalâli dalâl-i şerîat olsun küfr gibi ve gerekse dalâli dalâl-i tarîkat olsun inkâr gibi.

El-hâsıl mü'min-i mukırra kâfirin küfründen ve münkirin inkârından zarar olmaz. Zîrâ herkes kendi i'tikād ve ameli ile mahkûm ve meczîdir. Ve

---

1 "Kaderleri takdîr ettim, düzenlenecekleri düzenledim ve yapıyı muhkem yaptım. Kim râzı olursa benden de ona rızâ vardır. Kim de râzı olmazsa benden de ona hoşnutsuzluk vardır." Irâkî, *el-Muğnî* (*İhyâ* kenarında), s. 1712.

2 Her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan ancak Allah'tır. Takdîr ve tedbîr O'nun elindedir.

3 Ezelde hidâyete erdiğin zaman sapan kimse sana zarar vermez.

4 "Allah dilediğini siler, dilediğini de sâbit bırakır." er-Ra'd, 13/39.

bi-hasebi'l-mücâvere ba'zı ahkâm ve ahvâl sâriye olsa dahi sereyânı zâhire göre zâtına ve mertebesine te'sîri yokdur. Ve bu netîceden âgâh olan kimse halkı ve ahvâlini mâ-verâ-i zahra tarh edip müsterîh olur ve kalbinde cilâ ve safvet bulur. قال تعالى: ﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحاً فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ﴾ فاعلم ذلك يا مريد.[1]

[483b]

اَلشَّارِدُونَ وَارِدُونَ عَلَى الْحَمِيمِ[2]

Ya'nî meclis-i ilmden nefret edenler yevm-i kıyâmetde hamîm üzerine vârid olurlar. Hamîm ki ﴿وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ﴾[3] işâret etdiği mâ-i hârrdır ki onun fevkında hârr nesne yokdur. Kur'ân'da ﴿حَمِيمٍ آنٍ﴾[4] budur. Pes, demek olur ki: Şol kimse ki bu dünyâda feyz-i ilâhîden ve onun meclisinden nefret eder, ol feyze bedel onun nasîbi fevka'l-gāye galeyân eden hamîm-i cehennem olur.

Ve bundan fehm olunur ki halk-ı âlem meclis-i ilme nisbetle birkaç fırkadır: Evvelkisi dâhil-i halka olandır ki "mütehakkık" derler. Ve ikincisi hâric-i halka olandır ki üç fırkadır:

Evvelkisi, mütehallık ve müteşebbihdir ve ikincisi müteallık-ı muhibbdir ve üçüncüsü münkirdir. Pes, mecmû'u dört fırka olur ki münkire bu feyzden aslâ nasîb yokdur. Zîrâ inkâr selbdir ve feyz celbdir. Lâ-cerem "Oğlan ağlamazsa vermezler meme" mazmûnu üzere sâlib olan câlib olmaz ve bî-sebeb ıslâh-ı âlem dahi Tanrı üzerine vâcib olmaz.

Ve şol ki müteallıkdır nasîbi kalîldir ve şol ki mütehallıkdır hazzı kesîrdir ve şol ki mütehakkık[dır] hissesi ekserdir. Bu cihetden rızk ve hirmân herkesin hâline tâbi'dir. Ya'nî lisân-ı hâl ile taleb ve adem-i talebine dâirdir.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Kim iyi bir iş yaparsa faydası kendinedir ve kim kötülük yaparsa zararı kendinedir. Rabbin kullara zulmedici değildir." (Fussılet, 41/46) Bunu bil, ey mürîd.

2 Kaçkınlar kaynar su üzerine varırlar.

3 "Denizler kaynatıldığı zaman." et-Tekvîr, 81/6.

4 "kaynar su" er-Rahmân, 55/44.

Ve şol ki mes'ûldür hâsıldır. [1]﴿وَآتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ﴾ قال تعالى: Ya'nî lisân-ı hâl ve isti'dâdın Hak'dan taleb etdiği nesne hâricde vâkı'dir. Zîrâ ifâza-i suâl Hak'dandır. Hak ise icâbet etmeyeceği nesnenin suâline tevfîk etmez.

Ve şol mâddede ki abd-i sâil mücâb değildir, ya aynı cihetinden mücâb değildir, velâkin bedeli cihetinden mücâbdır veyâhud suâli lisân-ı hâl ve isti'dâddan değildir. Belki suâl-i lafzîdir ki zâtî değildir, belki ba'zı ahvâl-i ârızadan nâşîdir. Pes, ol suâl muktezâ-yı ayn-ı sâbite**[484ª]**dendir, velâkin icâbeti ondan değildir. Nitekim maktûu'l-küfr olanlar îmâna med'uvv oldular, velâkin bi'l-fi'l icâbet vâkı' olmadı. Zîrâ da'vet muktezâ-yı mezkûrdandır, icâbet değil. Fe'fhem cidden.

Ve bu ma'nâ dâî olanlara ziyâde hayret îrâs eden umûrdandır. Zîrâ Hak Teâlâ med'uvvün adem-i icâbetini bilirken dâîye da'vet ile teklîf eyledi. Ve kezâlik enbiyâdan ülü'l-azm olanlar akve'l-halâik iken neşr-i livâ' ve cem'-i asâkir ile me'mûr oldular. Bu ise za'fa delâlet eder. Pes, kuvvet ile za'f ne vechile müctemi' olur? Cevâb budur ki: Za'fdan murâd za'f-ı hakîkîdir ki hilkat-i asliyyeye tabi'dir. Nitekim Kur'ân'da gelir: [2]﴿وَخُلِقَ ٱلْإِنْسَانُ ضَعِيفاً﴾ Kuvvet ve kudret ise neş'e-i sâniyesine dâirdir ki ikdâr-ı ilâhî iledir. Pes, kuvvet ve kudret abdin sıfat-i hılkıyyesi değildir, belki hil'at-i ilâhiyyedir ki abd üzerine hal' ve ilbâs eylemişdir. Bu âlem-i mülk ise âlem-i esbâb ve hikmetdir. Bu vechden ekser-i umûr esbâba menût ve hilkat-i asliyyenin muktezâsıyla hareket ve ameldir ve illâ def'-i a'dâ için bir işâret kâfîdir.

[3]﴿وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللهَ رَمَى﴾ قال تعالى: Ya'nî sebebe teşebbüs edip cem'-i asker etmiş iken te'sîr-i Hak'dan olduğuna işâret için remy-i hasâ ile emretdi ve âlem-i hikmetde âsâr-ı kudret gösterdi. Bu ma'nâdan remyi muhâtaba nisbet etmiş iken istidrâk eyleyip kendine muzâf kıldı. Ve abdin za'f-ı hakîkîsini ve kuvvet ve kudret [4]﴿فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ﴾'den olduğunu bildirdi.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "O, size istediğiniz her şeyden verdi." İbrâhîm, 14/34.
2 "Ve insân zayıf yaratılmıştır." en-Nisâ, 4/28.
3 Allah Teâlâ buyurdu: "Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı." el-Enfâl, 8/17.
4 "İstediğini yapan" Hûd, 11/107.

Ve bundan zâhir oldu ki âlem mutlakan Hak'dan ibâretdir ki âlemin şuûn-i muhtelifesi ona mensûbdur. [1]ولا حول ولا قوّة إلاّ بالله Nitekim bâlâda dahi şerh olunmuşdur.

Aceb sırr-ı ilâhîdir ki sûret-i halkda Hak'dır. Ve Hak esmâsın biribirine mukābil getirip cenk ve harb etdirir. Pes, gerçi muktezâ-yı zât değildir, **[484[b]]** fe-emmâ muktezâ-yı esmâ ve sıfâtdır. Ve eğer teshîr-i âlem olmasa, ya'nî kimi gālib ve kimi mağlûb olmakla celâl ve cemâl sıfatları zâhir ve kabzateyn hükmü bâhir olmazdı. Cennet ve nâr ise bu iki ma'nâ için halk olunmuşdur.

Ve teshîr-i âlemde nizâm-ı tâmm vardır. Zîrâ cümlesi gālib olsalar fâil bulunur, münfail bulunmaz. Ve cümlesi mağlûb olsalar münfail bulunur, fâil bulunmaz. Pes, Hakk'ın fâiliyyeti münfaile nâzırdır. Zîrâ mertebe-i ulûhiyyetde irtibât bu vechiledir. Ve eğer fâil ve münfail i'tibârı mürtefi' olsa zükûret ve ünûset sırrı dahi mürtefi' olup ne silsile-i zâhire-i cismâniyye ve ne silsile-i bâtıne-i rûhâniyye bulunmazdı.

İşte tertîb-i âlem fâiliyyet ve kābiliyyet üzerinedir ki fevkānîsi fâil ve tahtânîsi kabildir. Ve âsâr-ı kevniyye bu te'sîr ve teessürün netâicidir. Bu ma'nâdandır ki bu âlem vâlid ve vâlide ve veledden ibâretdir. Ve hitâb-ı kevnî üç harf üzerine olmak onun sırrıdır. Ya'nî كُنْ kelimesiyle teveccüh-i îcâdî zât ve sıfat ve fi'le remzdir. Zîrâ كُنْ aslında أُكون'dür ki hemze ârızdır ki mu'teber değildir. Ve vâv i'lâl ile sâkıtdır.

Pes, hitâb üç harfden ibâret olur ki biri kâf ve biri vâv ve biri nûn'dur. Ve kâf ism-i Şekûr'dur ki kürsî mukābelesindedir. Ve vâv mertebe-i insândır ki ism-i Refî'a nâzırdır. Ve nûn ism-i Nûr'dur ki şems mukābelesindedir. Ya'nî âlem-i âfâkda nûrun mazharı şemsdir ve âlem-i enfüsde rûh-i insânîdir. Ve şekûr kalbdir ki kürsî-i Hak'dır. Ve şükr mertebe-i kalbde zuhûr etmişdir ki ondan erfa' mertebe yokdur. Ve bu cihetdendir ki hadîsde

---

[1] "Güç ve kuvvet ancak Allah'tandır" Buhârî, Megâzî 38, Deavât 50, Kader 7, Tevhîd 9; Müslim, Zikir 44-46; Ebû Dâvûd, Vitir 26; Tirmizî, Deavât 3, 58; İbn Mâce, Edeb 59.

gelir: أفلا أكون عبداً شكوراً[1] Ya'nî abdin hükmü mertebe-i kalbde şekûriyyetdir. Zîrâ bu mertebe niam-ı fevkāniyye ve tahtâniyyeyi câmi'dir. Onun için âhiru'l-merâtib mertebe-i hamd ve şükrdür. Ve kibâr-ı ehl-i sülûk, cemî'-i akabâtı mürûr edip menzilü'l-menâzile vusûlden sonra hamd ve şükr ile mukayyed **[485ª]** olurlar. Zîrâ selâmet ni'met-i azîmedir ki müstelzim-i şükrdür. Pes, netîce-i hâl şükr-i Melik-i Müteâl'dir. Ve onun ki şükrü nâkısdır, ni'meti dahi ona göredir. Eğerçi kendi onun fehminden kāsırdır.

فيا أيّها الإخوان، اعرفوا قدر النّعم واستجلبوا المزيد من ذي الكرم، فإنّه لا غاية للانعام ولا نهاية للإكرام، والحمد لِلّٰهِ الملك العلاّم.[2]

في الحديث: **اِسْتَقِيمُوا وَلَنْ تُحْصُوا**[3]

"İhsâ"dan murâd istikāmetin nihâyetine vâsıl olup hakk-ı istikāmetle istikāmet etmekdir ki Cenâb-ı Nübüvvet'ten -sallallâhu aleyhi ve sellem- gayrıya müyesser değildir.

Pes, bunda kendine nisbetle ümmetin za'fına işâret vardır. Eğerçi bu ümmet-i merhûme ümem-i ûlâya göre akviyâ ve müstakîmdir. Nitekim hadîsde gelir: إن استقامت أمّتي فلها يوم، وإن لم تستقم فلها نصف يوم[4] Burada "yevm"den murâd elf senedir ki yevm-i ilâhîdir. قال تعالى: ﴿وَإِنَّ يَوْماً عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ﴾[5] Pes, nısf yevm beş yüz sene olur.

Ve bundan ümmetin istikāmeti ma'lûm oldu. Zîrâ eğer istikāmeti olmasa müddet beş yüzü tecâvüz etmezdi. Ve hâlâ ki bin yüz otuz altıdır,

---

1 "Şükreden bir kul olmayayım mı?" Buhârî, Tefsîru sûre (48) 2, Teheccüd 6, Rikāk 20; Müslim, Münâfikîn 79-81; Tirmizî, Salât 187; Nesâî, Kıyâmü'l-leyl 17; İbn Mâce, İkāme 200.

2 Ey kardeşler, nimetlerin kadrini bilin ve kerem sâhibinden daha fazlasını elde etmeye çalışın. Zîrâ ne nimet vermesinin sonu ne de ikrâmının nihâyeti vardır. Hamd mülkün sâhibi, her şeyi bilen Allâh'a mahsustur.

3 Hadiste şöyle buyrulmuştur: "Dosdoğru olun, fakat gereği gibi dosdoğru olamazsınız." İbn Mâce, Tahâret 4; Dârimî, Tahâret 2; Muvatta, Tahâret 36; Ahmed, Müsned, V, 277, 280, 282.

4 "Eğer ümmetim istikāmet üzere olursa ona bir gün vardır. İstikāmet üzere olmazsa yarım gün vardır." bk. Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, III, 547; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 282.

5 Allah Teâlâ buyurdu: "Rabbinin nezdinde bir gün, sizin saymakta olduklarınızdan bin yıl gibidir." el-Hac, 22/47.

hurûc-i mehdîye dek iki yüze dek bâliğ olmak görünür. Zîrâ bin üzerine olan ziyâde kusûr ve küsûrü tekmîl bâbındandır. Zîrâ Cenâb-ı Nübüvvet altı bin sene âhirinde gelmemişdir, belki ba'zı rivâyât üzere iki yüz sene kadar mukaddem kudûm etmişdir. Ve bin senenin dahi küsûrü i'tibâriyle birkaç yüz sene mezîd olmak iktizâ eder.

Ve hadîsde gelir: أَيُّكُمْ مِثْلِي[1] Ya'nî savm-ı visâlde benim gibi taammuk etmeyiniz. Zîrâ bî-tâkat kalırsınız. Pes, bundan fehm olundu ki ümmetin nebîye göre hâli za'f üzerinedir ve Cenâb-ı Nebevî'nin a'mâl ve ahvâlde **[485[b]]** ekmeliyyeti mukarrerdir. Çünki esmâ ve sıfât ile tahakkuku ale'l-vechi'l-ekmeldir, pes hakk-ı ubûdiyyetle kıyâmı dahi ona göredir. El-hâsıl uhde-i şerâi' ve hakāikden ondan mâ-adâsı kemâ yenbağî bîrûn olmamışdır. Zihî ihtisâs-ı ilâhî ve fazl-ı nâ-mûtenâhî. والحمد لِلّٰهِ علي ما جعلنا من أمّته وخصّنا برحمته[2] Ve bizim cümle-i maârif ve cemî'-i ibâdâtımız onun ma'rifet ve ibâdetine tâbi'dir. Pes, eğer ma'rifetde kusûr ve eğer ibâdetde küsûrümüz var ise onun kemâl-i ma'rifet ve tamâm-ı ibâdeti şefî' olmak mercûdur ki onun kemâli bizi dahi tekmîl eyleye. Zîrâ kāsırlar kâmillere mücâveretle kâmil olagelmişler ve mukassırlar mükemmellere mütâbaatle netâic-i hamîde bulmuşlardır.

Nazm:

Ey Rasûl-i Hudâ şefâat kıl
Ümmete yek nazar-ı rahmet kıl

Dest-gîr ol bu tenezzülde koma
Rütbe-i âliyeye himmet kıl

Kalmışız râh-ı hatar-nâk içre
Menzil-i vuslata delâlet kıl

Hak huzûrunda âb-ı rûyun için
Feyzini reşş-i ehl-i gaflet kıl

---

1 "Hanginiz benim gibidir?" bk. Buhârî, Temennî 9, Savm 20, 48-50, Hudûd 42, İ'tisâm 5; Müslim, Sıyâm 57, 58, 60, 61.

2 Bizi O'nun ümmetinden kıldığı ve O'nun rahmetini bize tahsîs ettiği için hamd Allâh'a mahsustur.

Ey kamer yüzlü ve şeker sözlü
Dili pür-nûr ve pür-halâvet kıl

Nazar eyle bu Şeyh Hakkî'ya
Mazhar-ı iltifât-i Hazret kıl

جَاهِدُوا فَإِنَّ الْعَقَبَةَ صَعْبَةٌ، وَسِيرُوا فَإِنَّ وَرَاءَ جُمْدَان كَعْبَةٌ[1]

Cümdân -zamm ile- bir dağdır ki taraf-ı Kuds'den Ka'be'ye memerrdir ki Hazret-i Mûsâ -aleyhi's-selâm- havâss-ı ashâbıyla Ka'be'ye giderken oraya mürûr etmişdir ki onun mâ-verâsı Ka'be'dir.

Ma'nâ budur ki: Mücâhede ediniz. Zîrâ tarîk-ı âhiret ve akabe-i râh-ı Mevlâ sa'bdır ve oradan hafîfü'l-haml olanlar mürûr ederler. Bâr-ı günâh altında ve taallukāt-i mâ-sivâ tasallutunda olanlar ol akabeden sühûletle mürûr edemezler. Ve seyr ediniz ki bu Cümdân dağının mâ-verâsında Ka'be-i Mükerreme vardır ki bu dağı mürûr edip zahmetin çekmedikçe Ka'be'ye nüzûl ve Harem'e duhûl müyesser olmaz. **[486ª]** Ya'nî vücûd-i beşerî dağını verâ-i zahra tarh etmedikçe ve şehvet-i tabîiyye ve hevâ-yı nefsânîden geçmedikçe cennet-i kalbe nüzûl ve harem-i rûhânîye duhûl ve Ka'be-i vasla vusûl hâsıl olmaz.

Pes, Ka'be'ye mutlakan şıkk-ı enfüs ile vâsıl ve müşâhedesine zahmet ile nâil olur. Ve şol ki onu âsân taleb eder bulmaz. Eğer sühûletle hâsıl olsa Kur'ân'da mevâzı'-ı adîdede mücâhede ile emr olunmazdı.

Ve bu ma'nâdan meşâyih-i tarîkat mürîdleri riyâzât-i şâkka ve mücâhedât-i sakîle ile terbiye ederler ve bu sıklete kāil olmayanlar âhir ﴿إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلاً ثَقِيلاً﴾[2] sırrına vâsıl olmazlar ve emâniyy-i mücerredeleri ile bir fâyideli nesne bulmazlar.

Tefekkür eyle sâhibü'*t-Tefsîri'l-Kebîr* Fahruddîn er-Râzî'nin hâlini ki âlim-i ehl-i zamânihî iken Necmüddîn Dâye yüzünden mülzem olıcak insâf edip şeyhin emriyle halvetine nüzûl etdi, fe-emmâ ulûm-i resmiyye efkârı

---

1 Gayret edin, çünkü sarp yokuş zordur. Yürüyün, çünkü Cümdân'ın arkası Ka'be'dir.

2 "Doğrusu biz sana ağır bir söz vahyedeceğiz." el-Müzzemmil, 73/5.

onu alıp ve halvetde karâr-dâde olamayıp âhir oradan çıkdı ve kendi murâdı üzerine gitdi. Ve ilâ-hâze'l-ân dillerde dâstân olup ba'zı ahvâli söylenir.

Ve sıfât-i nefsâniyyesinin galebesinden Mevlânâ Hudâvendigâr'ın pederi Sultânu'l-ulemâ'yı sultân-ı Belh'e gamz edip oradan Konya'ya hicretine sebeb oldu. Ve âhir kendi başına dahi nice hâller gelip[1] كما تدين تدان mûcebince dünyâda cezâ-i vifâk buldu. Ve âhiretde ﴿إِنْ حِسَابُهُمْ إِلَّا عَلَى رَبِّي﴾[2] vefkınce dahi neler olacakdır, Allâhu Teâlâ a'lem.

İmdi ulûm-i resmiyye ve kavânîn-i akliyyeye mağrûr olmayıp ilmin sûretinden hakîkatine vusûl ve tevhîdin resminden ıyânı dâiresine duhûl lâzımdır. Ve şol ki ta'yîn-i matlab kılmaz ve netîce nedir bilmez, lâ-cerem esbâb-ı muayyene ve muînesine dahi teşebbüs eylemez.

والله الموفّق ومنه الإرشاد إلى حسن العمل والإعتقاد والثّبات في طريق السّداد.[3]

[486b]

نُورُ الْهِدَايَةِ، بَدْرُ أَهْلِ الْعِنَايَةِ[4]

Ya'nî bu ümmet-i merhûme içinde ba'zı nûrânî kimseler vardır ki halk onunla Hakk'a mühtedî olurlar, nücûm ile semte mühtedî oldukları gibi. قال تعالى: ﴿وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ﴾ وقال رسول الله صلّى الله عليه وسلّم: أصحابي كالنّجوم بأيّهم اقتديتم اهتديتم[5] Ya'nî nücûm ile ihtidâ-i sûrî vâkı' olduğu gibi ashâb ile dahi ihtidâ-i ma'nevî vâkı' olur. Zîrâ ashâb -radıyallâhu anhüm- ilm-i Nebevî'yi müstashiblerdir. İlim ise nûrdur. Ve kuvvet-i mütâbaatle bi-lâ-vâsıta ilm-i ilâhîye dahi mâlik olmuşlardır.

---

1 "Yaptığının aynısı sana da yapılır." Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, I, 197.

2 "Onların hesâbı ancak Rabbime âittir." eş-Şuarâ, 26/113.

3 Muvaffak kılan ancak Allah'tır. Güzel amele ve i'tikāda irşâd etmek, doğruluk yolunda sâbit kılmak O'ndandır.

4 Hidâyet nûru, inâyet ehlinin dolunayı.

5 Allah Teâlâ buyurdu: "Onlar yıldızlarla da yollarını bulurlar." (en-Nahl, 16/16). Rasûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- de buyurdu ki: "Ashâbım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidâyete erersiniz." (bk. Beyhakî, *el-Medhal*, s. 162, 163).

Ve ashâb Cenâb-ı Nübüvvet'e izâfetle şeref-i azîm bulup ihtidâ ve iktidâya sâlih oldukları gibi ashâba mütâbaat eden tâbiîn ve tâbiîne ittibâ' eden tebe'-i tâbiîn dahi bu üslûb üzerine kurûn-i selâse sırr-ı ferdâniyyet üzere kurûn-i sâire üzerine tercîh ve hayriyyet ile meşhûd olmuşdur. Velâkin hilâfet mertebesine karîb olanlar hulefâ' hükmünde olup karnlarının bu'du fî-nefsi'l-emr kurbu münâfî olmadığı gibi kurûn-i müstakbelede dahi nice ricâl geldi ki münâsebet-i ma'neviyye ve nice cihet-i câmia hasebiyle ashâb-ı idâddan kılındılar ve edne'l-emr tebe'-i tâbiîn dâiresinde bulundular. Bu cihetden ihtidâ ve iktidâya sâlih oldular. Eğerçi ba'zı nüfûs-i mütemerride ve câhile bu ma'nâdan ibâ ve imtinâ' eder ve bu iltihâkı inkâr eder ve kabûl etmez, velâkin cehlinden nâşidir.

Nazar eyle ki ehl-i beyt-i Rasûl'den olmayanlar tahâret-i dil ve şeref-i ilm ü amel ile şehâdet-i Rasûl ile onların idâdından kılındılar, Selmân-ı Fârisî gibi. Hakkında سلمان منّا أهل البيت[1] denildi. Ya'nî münâsebet-i ma'neviyye [ile] ehl-i **[487ª]** beytden add olundu, maa-hâzâ ehl-i Fürs'dendir. Ve bu ma'nâ aslında Kur'ân ile sâbit oldu. قال تعالى: ﴿لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً﴾[2] Ya'nî ehl-i beytden olmak tahâret-i kalb iledir. Pes, ehl-i beytden ve âl-i Rasûl'den olmağa Hâşimiyyet şart olmadı, belki tahâret-i kalb şart oldu. Pes, bu tahâret nerede bulunursa ehl-i beytden olmağı müstelzim oldu, gerek kurb-i zamân olsun ve gerek olmasın.

Ve bu ma'nâya işâretdir ki bir a'râbî gelip cennetde civâr-ı Rasûlullâh'da olmağı taleb etdikde أعنّي بكثرة السّجود[3] buyurdu. Ya'nî kesret-i salât ile benimle münâsebet-i ma'neviyye tahsîl edersen hem-civâr olursun ve illâ bilâ-münâsebet iki tabaka bir olmaz.

---

1 "Selmân bizden, ehl-i beyttendir." Bezzâr, *Müsned*, XIII, 139; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VI, 212; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 691.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "Ey Ehl-i beyt, Allah sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak (istiyor)." el-Ahzâb, 33/33.

3 "Çok secde ederek (namaz kılarak) bana yardım et." Müslim, Salât 226; Ebû Dâvûd, Tatavvu' 22; Nesâî, Tatbîk 79.

Ve bu münâsebetdendir ki buyurur: أنا وكافل اليتيم كهاتين[1] Ya'nî müsebbiha ve vustâ parmaklarıyla işâret edip "*Bunların biribirlerine kurbu nice ise kâfil-i yetîm olan mü'minin kurbu dahi cennetde bana öyledir*." Ya'nî kefâlet-i yetîm a'mâl-i fâzıladan husûs üzere bir ameldir ki cennetde kurb-i Rasûl'ü müstelzimdir.

Ve Hazret-i Ali'nin kasrı dahi muhâzât-i kasr-ı Rasûl'de olmak bu münâsebetledir. Maa-hâzâ Ali -radıyallâhu anh- nebî değildir, belki vâris-i Nebî'dir. Pes, verâset cihet-i câmiadır ki onda kurb ve bu'd-i zamân mütesavver değildir. فافهم جدّا فإنّ الأمر على ما قلت والنّتيجة على ما قرّرت[2]

Ya'nî takvâ âl-i Rasûl olmağı muktazîdir, gerekse kurb-i kıyâmetde gelsin. Ve zamân-ı ashâbdan sonra gelenlerden "*ihvân*" ile ta'bîr olunduğunun[4] sırrı dahi budur. Zîrâ uhuvvet şirketdir. Ve şirket-i nübüvvetde ve velâyetde enbiyâ ve evliyâ gibi, ya'nî enbiyâ ile nübüvvetde şirketle ihvân oldukları gibi evliyâ ile dahi velâyetde şirketle ihvân oldular. قال رسول الله صلّى الله عليه وسلّم: آلي كلّ تَقِيّ[3]

Ve sahâbiyyet husûs üzere mertebe oldu. **[487b]** Ve îmân cihet-i câmia-i âmme ve velâyet ve sohbet cihet-i câmia-i hâssa oldu ki îmân ile cennet ve velâyet ve sohbet ile kurbet ve husûs-ı mekân ve mekânet husûle geldi. Ve eğer münâsebât mu'teber olmayaydı umûm ve husûs ehli makāmda berâber olurlardı. Bu ise hikmet-i ilâhiyyeye muhâlifdir.

Suâl olunursa ki: Umûm-i mertebe ile husûs-ı mertebenin farkı nedir? Cevâb budur ki: Husûs-i mertebenin ulüvv ve eşrâfından mâ-adâ naîm-i sûrî ve ma'nevîsi umûm-i mertebede olandan ziyâdedir. Onun için rü'yetullâh cennet-i Adn'de olur ki makām-ı havâssdır. Ve avâmm-ı mü'minîn oraya rü'yet-i rabbâniyye için cum'adan cum'aya varırlar, ba'dehû yine makāmlarına nüzûl ederler, tabaka-i ûlâya gelince. Fa'lem zâlik.

---

1 "Ben ve yetimi himâye eden kimse bu ikisi gibi beraber olacağız." Buhârî, Talâk 25, Edeb 24; Müslim, Zühd 42; Ebû Dâvûd, Edeb 123; Tirmizî, Birr 14.

2 İyi anla. Zîrâ iş söylediğim gibi ve netîce anlattığım gibidir.

3 Rasûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- buyurdu ki: "Müttakîlerin hepsi benim âilemdir." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 15.

4 Müslim, Tahâret 39; Nesâî, Tahâret 109; İbn Mâce, Zühd 36.

Ve kezâlik bu ümmet içinde ibâdullâh vardır ki onlar sâirlere göre kevâkib arasında bedr olmuş kamer gibidir ki onlara "husûs-ı ehl-i inâyet" derler ki rahmet-i hâssa-i zâtiyye ehlidir. Ve lisân-ı sûfiyyede inâyete "kadem-i sıdk" dahi derler ki Allâh Teâlâ'nın ba'zı ibâda mahabbeti âsâr ve netâicindendir, yoksa ale't-ta'yîn ilim ve amel ve gayrı esbâbdan mûcib-i ma'lûmu yokdur.

Nitekim Kur'ân'da Hazret-i Hızır -aleyhi's-selâm- hakkında ona işâret gelir ki: قال الله تعالى: ﴿آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْماً﴾[1] Ya'nî "indiyyet" ve "ledünniyyet" ile ta'bîr olunduğundan zâhir olur ki îtâ' ve ta'lîm olunan rahmet ve ilmin ta'yîn üzerine sebeb-i ma'lûmu yokdur, belki ihtisâs-ı ilâhîdir. Velâkin Kur'ân'da nübüvvetden "rahmet" ile ta'bîr olunmak -nitekim gelir: ﴿يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ﴾[2] - delâlet eder ki "rahmet" ile murâd ilm-i şerâi' ve ahkâm ve "ilm-i ledünnî" ile murâd ilm-i ilâhîdir ki maârif ve hakāikdır.

Ve Hızır bu iki ilme mâlik ve nübüvvet ve velâyeti câmi' idi. Ve velâyeti mertebesinde bâtın-ı şerîatden ulûma mâlik olmuş idi ki Hazret-i Mûsâ'da ol ilim yok idi. Nitekim ﴿هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْداً﴾[3] ona delâlet eder. Pes, Hazret-i Hızır ve Mûsâ Hazret-i Âdem ile melâike gibi oldu ki **[488ª]** Âdem nice hâce-i melâike olduysa -nitekim ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ﴾[4] ve dahi ﴿فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ﴾[5] ona dâlldir- Hızır dahi hâce-i Mûsâ oldu. Nitekim ﴿هَلْ أَتَّبِعُكَ﴾ الخ[6] ona remz eder. Velâkin melâike bi'l-fi'l ta'lîm kabûl edip terk-i i'tirâz etdiler. Bu ma'nâ ise Mûsâ'ya müyesser olmadı. Belki şey'-i kalîl hâsıl oldu. Zîrâ ﴿هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ﴾[7] denilip zamân-ı kalîlde müfârakat hâsıl oldu. Ta'lîm ve taallüme ise sohbet lâzımdır, sohbet ise mülâzemet-i meclisdir.

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Ona katımızdan bir rahmet vermiş ve tarafımızdan bir ilim öğretmiştik." el-Kehf, 18/65.

2 "O, rahmetini dilediğine has kılar." Âl-i İmrân, 3/74.

3 "Sana öğretilen ilimden bana da öğretmen için sana tâbi' olayım mı?" el-Kehf, 18/66.

4 "Âdem'e isimleri öğretti." el-Bakara, 2/31.

5 "Onlara (meleklere) onların isimlerini haber verince..." el-Bakara, 2/33.

6 "… sana tâbi' olayım mı?" el-Kehf, 18/66.

7 "İşte bu, benimle senin aramızın ayrılmasıdır." el-Kehf, 18/78.

فاعرفه والزم المجلس واصطحب اصطحاباً مديداً حتّى يظهر لك النّتيجة تحقيقاً لا تقليداً. والله يثبّت عباده ويمكّنهم من معرفته ويصطفيهم للإتّصاف بصفته.[1]

اَلْكَشْفُ يُغْنِي عَنِ الدَّرْسِ، كَمَا أَنَّ السِّدْرَةَ لَا تُحْوِجُ إِلَى الْغَرْسِ[2]

Ya'nî ders-i ulûm kesbdir ki zahmetle bir bahçe gars etmek gibidir. Keşf ise sidretü'l-müntehâ gibidir ki meyvesi âlem-i kudretdendir, bahçenin meyvesi âlem-i hikmetden olduğu gibi. Pes, âlem-i hikmet âlem-i zahmet ve âlem-i kudret âlem-i rahmetdir. Ve iki mertebeye Tîh'de menn ve selvâ ve Mısr'da olan zirâat ve hırâset delâlet eder ki evvelkisi âlem-i kudretden bî-teab ve ikincisi âlem-i hikmetden bâ-teabdır.

İmdi keşf hıfz gibidir ki mutâlaa-i kütübe muhtâc değildir. Ve bu kabîlden ümmî-i sırf gelmişdir ki hurûf-i teheccî okumamışdır, böyle iken lisânü'l-gaybdır. Ve bu tâife mahfûz olmakla ahkâm-ı şer'a muhâlif iş tutmazlar, belki ilhâm ve dâiye-i kaviyye-i Hakk'a mühtedî olurlar. Nitekim Mağrib'de bir muhtesib var idi ki ümmî idi ve her gün şehri devr edip adl ve ihtisâbdan sonra akşam oldukda ulemâyı hânesine da'vet edip ol gün vâkı' **[488b]** olan vakāi' ve hudûd ve siyâseti onlara arz etdikde cümle-i muâmelâtı şer'a muvâfık ve Kitâb'a mutâbık gelirdi. Maa-hâzâ kendisi ulûm-i şer'iyyeden bî-haber idi, velâkin dâiye ve ilhâm ile amel eylerdi. İşte bunlar erbâb-ı tevfîkden başka bir tâifedir ki ekser-i zühhâdda bu tevfîk yokdur.

Ve ulûm-i tefsîriyye ve emsâli dahi böyledir. Ya'nî ba'zı ehl-i keşf vardır ki ilm-i tefsîrden bî-haber iken ba'zı âyât arz olundukda bir vechile tefsîr eder ki ehl-i tefsîrin tefâsîrine muvâfık gelir. Velâkin bu mertebe nevâdirden olmakla mu'teddün-bih olmayıp herkes tahsîl-i ilm-i hâl ile me'mûr olmuşdur.

---

1 Bunu bil ve meclise devâm et. Uzun müddet berâber ol, tâ ki netîce sana taklîd olarak değil tahkîk olarak zâhir olsun. Allah, kullarını sâbit kılar, onlara ma'rifetini elde etme imkânı verir ve onları kendi sıfatıyla vasıflanmaları için seçer.

2 Keşf derse ihtiyaç bırakmaz. Nitekim sidre ekip dikmeye muhtaç etmez.

Hattâ *Tarîkat-nâme-i Ekberiyye*'de gelir ki: أوّل ما يجب عليك طلب العلم الّذي تُقيم طهارتك وصلاتك وصيامك وتقواك وما يفرض عليك طلبه خاصّة. ولا تزيد على ذلك. وهو أوّل باب السّلوك، ثمّ العمل به ثمّ الورع ثمّ الزّهد ثمّ التّوكّل.[1]

Ve eserde gelir ki: ما اتّخذ الله من وليّ جاهل، ولو اتّخذه لعلّمه[2] Ya'nî bu hadîsin ma'nâsı sahîhdir, velâkin bi-hasebi'n-nazm ba'zı huffâz onu sâbit değildir demişlerdir. Velâkin maksûd olan sıhhat-i ma'nâdır. Ve ta'lîm-i ilâhînin bir sûreti أمسيت كرديّا وأصبحت عربيّا[3] makālesinden müstefâddır.

Ve şol ki Şeyh Bedreddîn'in *Vâridât* nâm kitâbında gelir: كلّما اشتغلت بالدّرس زدت بعداً عن درك الحقّ[4] Bu söz ilm-i hâlden ziyâdesine göredir. Lâ-siyyemâ esnâ-i sülûkde her yüzden terk-i şuğl lâzımdır. Hattâ demişlerdir ki: الكشف الإلهيّ إنّما يحصل بالتّوجّه والإفتقار التّامّ إِلَى الله سبحانه وتفريغ القلب وتَعريته بالكلّيّة عن جميع التّعلّقات الكونيّة والعلوم والقوانين الرّسميّة[5]

İmdi levh-i dilden nakş-ı gayr mutlakan silinmedikçe nakş-ı ilâhî sâbit olmaz. Ve "Ârif-i billâha okumak ve yazmak lâzım değildir" dedikleri esnâ-i sülûke ve emr-i zâyide göredir. Ve şunlar ki müntehîlerdir, evâhir[de] kitâbet ile mübtelâ olur ve kitâbet onlara hicâb olmaz. Zîrâ mukaddem hicâbı hark etmişlerdir. Ve hayr-ı müteaddî ehli olup menâfi'-i süllâk için yazarlar, velâkin zamânlarında halkı sırlarından âgâh **[489ª]** etmezler, belki serlerinden havf ederler. Zîrâ ahâlî-i zamâne insâna kıyarlar, her kim olursa olsun. Zîrâ enbiyâya taarruz olunduğu sûretde sâirler bi-tarîkı'l-evlâdır.

Pes, netîce-i ilm-i hakîkat ehlinin gayrıdan setr etmekdir ki râhat ve necât ve sırr-ı emânet ondadır. Ve demişlerdir ki: حامل الأمانة كامل الدّيانة[6] Ya'nî herkes hâmil-i emânet olmaz, belki kâmilü'd-diyâne olan hâmil olur.

---

1 İlk olarak sana gereken tahâretini, namazını, orucunu, takvânı, özel olarak sana talebi sana farz olan şeyleri yerine getirmek için ilim taleb etmektir. Bunun üstüne de bir şek eklemezsin. Bu sülûk kapısının ilkidir. Sonra bunlarla amel, sonra vera', sonra zühd, sonra tevekkül gelir.

2 "Allah câhil bir velî edinmez, eğer edinirse ona öğretir." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 162.

3 Kürd olarak akşamladım, Arab olarak sabahladım.

4 Dersle meşgūl olduğun müddetçe Hakk'ı idrâkten uzaklaşırsın.

5 İlâhî keşf ancak Allah Sübhânehû'ya tam teveccüh ve iftikār ile ve kalbi bütün kevnî alâkalardan, şeklî ilim ve kurallardan boşaltmak ve arıtmakla meydana gelir.

6 Emâneti taşıyan kimse dîni bütün kimsedir.

Pes, ifşâ-i râz edenin diyâneti nâkısdır ve kendi hâindir. Ve bu makūle terk-i muhâfaza-i emânet eşrât-ı sâatden ma'dûddur.

اَلْكَمَالُ وَالْآمَالُ، قَدْ لَا يَجْتَمِعَانِ كَالْجَمَالِ وَالْمَالِ[1]

Ya'nî kemâlât-i nefsâniyye ile âmâl ve emânî -ya'nî arzular ve müştehâlar- bir yerde müctemi' olmak nâdir olur, cemâl ile mâlın ictimâ'ı nâdir olduğu gibi. Bu sebebdendir ki havâss-ı nâs dünyâ cihetinden bi-hasebi'l-gālib zarûret ehlidir. Hattâ *Tefsîr-i Teysîr* ve *Akāid* sâhibi Ömer Nesefî ki müfti's-sekaleyn olmuşdur, unvân-ı tefsîrinde işâret etdiği üzere kıllet-i mâl ve kesret-i ıyâl ile mübtelâ olmuşdur. Ve Allâme-i dünyâ İbn Hâcib'in evkātı fakr ve fâka ile güzer edip âhir ömründe İskenderiyye Medresesi'ne nâil olmuşdur ki ol vakitde ömrü yetmişden ziyâde idi. Ve "Şâbben katl olundu" diye gerçi meşhûrdur, velâkin sahîh değildir.

Ve Rasûlullâh'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- ihtiyâr-ı fakr etdiklerinde birkaç vech vardır: **Evvelkisi** budur ki eğer ganî olaydı niceler onu gınâsından ötürü kasd ederler ve irâdetleri sahîh olmazdı. Bu cihetden ba'zı pîrân-ı tarîkat ağrâza dâir olan esbâbı kat' edip meclisine müterreddid olanlara tevakku'-i dünyâya mecâl komamışlardır, tâ ki **[489[b]]** garaz-ı nefsânî ile yoldan kalmalar ve ümîd-i mâ-sivâ ile Hak'dan mahrûm olmayalar. Ve bu a'sârda bu ma'nâ ziyâde suûbetli nesnedir. Eğerçi sâlik diyecek dahi kimse yokdur. والأمر إلى الله تعالى[2]

Ve bu fakîre Şâm'da ikāmetim hâlinde işâret olunmuş ve bu ibâret-i Türkiyye ile denilmiş idi ki: "Sen gitdikden sonra zekâtı kim neyler?" Ya'nî dünyâdan sen dahi intikāl etdikden sonra tahâreti -ya'nî tahâret-i nefsi- kim alır satar? Ya'nî hiç kimse ona sâhib çıkmaz ve tezkiye-i nefs sadedinde olup esbâbına teşebbüs etmez. Zîrâ âhir zamân olmakla fesâd kesîr ve salâh kalîl-

---

1 Kemâl ve emeller, cemâl ve mâl gibi nâdir bir araya gelir.

2 İş Allah Teâlâ'ya âittir.

dir. Husûsâ ki sülûk bir emr-i sa'bdır ki değme kimse onun yanına uğramaz, belki şimden sonra halk müseyyeb gelip müseyyeb gider. والعياذ بالله من الحَور بعد الكَور[1]

Ve **ikincisi** budur ki kulûb-i fukarâya nazaran ihtiyâr-ı fakr eyledi, tâ ki ağniyâ mâllarıyla mütesellî oldukları gibi onlar dahi Rasûlullâh'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- hâline nazar edip mütesellî olalar.

Ve bundan fehm olundu ki onların fî-nefsi'l-emr zarûretleri yok idi. Zîrâ hazâin-i semâvât ve arzın mefâtîhi yedinde idi, velâkin kasd ile أجوع يوماً وأشبع يوماً[2] mazmûnunu ihtiyâr etdiler. Zîrâ ta'dîl-i hâl bu ma'nâdadır.

Pes, bir kimse onlara "Fakîr idi" dese ta'zîr-i şedîd ile ta'zîr olunur. Belki tahkîr ile derse kâfir olur. Ne vechile fakîr olur ki ism-i Rahmân'a mazhardır ve envâ'-ı rahemât-i dünyeviyye bu isimden müstefâddır. Çünki halk-ı âlem onun yüzünden câh ve mâl ve mansıb bulalar, ol nice fakîr olur? Ve cû'dan batnlarına şedd-i hacer etdikleri kendi ihtiyârlarıyla olan cû'dur, yoksa zarûrî değil. Ve bir dahi vücûdlarında letâfet ol hadde idi, vech-i arzda temkîn için şedd ederlerdi. Fe'fhem cidden.

Ve **üçüncüsü** budur ki dünyâ indallâh hor ve zelîl olduğu için ihtiyâr-ı gınâ etmediler. Hattâ hadîsde gelir: "*Eğer dünyânın indallâh cenâh-ı ba'ûza kadar vezni olaydı kâfire bir içim su vermezdi*."[3] Pes, kâfire mâl ve menâl verdiği kâfirin izzetine delâlet etmez. Nitekim mü'minden men' etdiği mü'minin **[490ª]** zilletine nişân olmaz.

Ve **dördüncüsü** budur ki kemâl-i sehâsından dünyâyı gayra bezl eyledi ve أنا وأنت يا أحمد[4] mazmûnuyla iktifâ kıldı. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿قُلِ اللّٰهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ﴾[5] Ve yine gelir: ﴿وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلاً﴾[6] Ve bunun emsâli âyât ki tefrîde delâlet eder. Fa'rifhü.

---

1 "İyi halden kötüye dönmekten Allah'a sığınırız." bk. Müslim, Hac 426; Tirmizî, Deavât 41; Nesâî, İstiâze 41, 42; İbn Mâce, Duâ 20.

2 "Bir gün aç bir gün tok olayım." Tirmizî, Zühd 35; Ahmed, Müsned, V, 254.

3 Tirmizî, Zühd 13; İbn Mâce, Zühd 3.

4 "Ben ve sen, ey Ahmed." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

5 "Allah" de, sonra bırak onları." el-En'âm, 6/91.

6 "Bütün varlığınla O'na yönel." el-Müzzemmil, 73/8.

Ve **beşincisi** budur ki cennet-i âcilede idi. Nitekim إنّي أبيت عند ربّي يطعمني ويسقيني[1] ona dâlldir. Pes, hükmen dünyâda olmayan dünyâyı neyler? Zîrâ dünyâdan hâricdir. Onun için dünyâyı gayra nisbet etdi. Nitekim gelir: حُبِّب إليّ من دنياكم ثلاث: الطّيب والنّساء وقرّة عيني في الصّلوة[2]

Ve **altıncısı** budur ki fânî fillâh ve bâkî billâh [idi]. Hak ise dünyâdan ve gıdâdan beridir. Belki kayyûmdur ki cemî'-i eşyâ onunla kāimdir. Pes, Cenâb-ı Nübüvvet'in fi'l-cümle teğaddî etdikleri beşeriyyetleri ahkâmına tebaiyyetledir ve illâ mine'l-evvel ile'l-âhir gıdâya zarûreti yokdur. Nazar eyle ki İdrîs -aleyhi's-selâm- ondan efdal değil iken on altı sene ekl ve şürb ve menâm etmedi. Ve ba'zı mecâzîb dahi nice seneler iftâr etmeyip âhirete savm ile gitdiler. Ya efdalü'l-kâinâtın mücerredâta iltihâkı ne kadar kuvvetli olmak gerekdir, kıyâs oluna.

Ve **yedinci**, fakr-ı hakîkîyi fakr-ı sûrî ile tatbîkdir. Nitekim hadîsde gelir: دُمْ على الطّهارة يُوَسّع عليك الرّزق[3] Ya'nî bu hitâb ile ibtidâ muhâtab olan sahâbedir -radıyallâhu anhüm- ve onların tahâret-i zâhire ve bâtıneleri ale'd-devâm ve ale'l-kemâl iken zâhirde dıyk üzerine oldukları kendi kemâllerindendir ki zâhirlerini ihtiyârlarıyla bâtınlarına tatbîk etmişlerdir.

Ve burada fakr-ı hakîkîden murâd mâ-sivâdan hâlî olmakdır. Pes, kalbi mâ-sivâdan hâlî olunca kālebi dahi hâlî olmak iktizâ eder. Ve fi'l-cümle bülğa ve kifâyetleri ve alâka-i cüz'iyyeleri zâhir-i beşeriyyeti muhâfazadan ötürüdür. Onun için meşhûrdur ki derler: "Lokmadan, hırkadan geçilmez." Ya'nî lokma ve hırka kifâyetdir ki bu mertebesi dünyâdan değildir. Çünki netîce hulüvv [hı ile] olduğun bildin, pes alâka-i mâ-sivâdan munkatı' ve cümleden hâlî ol, tâ ki Hak ile pür olasın.

---

1 "Ben Rabbimin katında gecelerim, O beni yedirir içirir." Buhârî, Temennî 9, Savm 20, 48-50, Hudûd 42, İ'tisâm 5; Müslim, Sıyâm 57, 58, 60, 61, Muvatta, Sıyâm 58; Ahmed, Müsned, III, 8, VI, 126.

2 "Dünyânızdan bana üç şey sevdirildi: Güzel koku, kadınlar ve gözümün aydınlığı namaz." Nesâî, İşretü'n-nisâ, 1; Ahmed, Müsned, III, 128, 199, 285.

3 "Temizliğe devâm et ki rızkın genişletilsin." Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XVI, 16.

[490[b]]

مَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ، فَلْيُخْلِصْ فِي طَلَبِهِ مُقَارِناً بِأَدَبِهِ[1]

﴿فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ﴾ الخ[2] âyetine işâretdir. Ya'nî Hak Teâlâ['ya] tarîk-ı lutfdan vusûl isteyen kimseye iki şart lâzımdır ki biri ihlâsdır ki amel-i kalbdir ve biri hükm-i şer'dir ki amel-i kālebdir. Ve ihlâs-ı kalb odur ki basîreti Hak'dan gayrıya taalluk etmeye, gerekse kendi nefsi olsun. Ve bu mertebeye "temahhuz" derler ki gayrdan mahz ve hâlis olmakdır.

Ve edeb umûr-i müstahseneyi riâyetdir ki ahkâm-ı ilâhiyyedir. Zîrâ eğer müstahsen olmasa abd onunla me'mûr olmazdı. قال تعالى: ﴿قُلْ إِنَّ اللهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ﴾ وقال تعالى في حقّ إبليس: ﴿وَيَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ﴾ وفي حقّ النّفس: ﴿إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾[3] Ya'nî nefs ve şeytân hilâf-ı şer' ile emr eder ki umûr-i müstakbahadır ve ona "münkerât" derler. Hak Teâlâ ve Rasûlullâh ise ma'rûf ile emr eder ki umûr-i müstahsenedir.

Ve herkesin karîni olan melek ma'rûfa ve cinn münkere da'vet eyler. Zîrâ melek nûrânî ve şeytân ve nefs zulmânîdir. قال تعالى: ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ﴾[4] Ya'nî şeytân ve nefs zulümât-i küfr ve maâsîye dâiyedir ki netîcesi hâviyedir. Hâviyenin netîcesi bu'd-i anillâh ve katîatdir. Nitekim îmân ve tââtin netîcesi cennât-i âliyedir ve onun dahi netîcesi kurb ve vasl-ı ilâhîdir. Ve insân zü'l-vecheyndir ki melek ve şeytân ondan tevellüd eder. Ya'nî eğer sâî bi'l-hayr ise melek ve eğer sâî bi'ş-şerr ise şeytân tevellüd eder. Pes, kendi nefsinden hâric nesne **[491[a]]** yokdur.

Ba'de-zâ tarîk-ı hulûs ziyâde sa'b olmakla ekser-i süllâk mürşid-i kâmile mukārenet edemediklerinden zühd ve tecerrüd ihtiyâr etmişlerdir. Zîrâ alâkaya sâlih olan nesneler sâlike şirk getirir ve tarîk-ı ihlâsdan ihrâc eder.

---

1 Kim Rabbi'ne kavuşmayı umuyorsa edebi ile birlikte O'nu talepte ihlâslı olsun.

2 "Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa..." el-Kehf, 18/110.

3 Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "De ki: Allah kötülüğü emretmez." (el-A'râf, 7/28). Allah Teâlâ iblîs hakkında "Size kötülüğü emreder." (el-Bakara, 2/269) buyurdu. Nefs hakkında ise "Çünkü nefîs dâimâ kötülüğü emredicidir." (Yûsuf, 12/53) buyurdu.

4 Allah Teâlâ buyurdu: "İnkâr edenlerin dostları da tâğūttur, onları aydınlıktan alıp karanlığa götürür." el-Bakara, 2/257.

Şol cihetden ki alâka kalbi tefrîk eder. Teferruk ise ihlâsa mâni'dir. Zîrâ bir kalbe iki muhabbet sığmaz. Bu cihetden sadr-ı evvelde bir musallînin hâl-i salâtda hâtırına bir nesne gelse, eğer ol nesne onun mülkü ise mülkünden ihrâc ederdi, tâ ki bir dahi sebeb-i teferruk olmaya. قال الله تعالى: ﴿مَا جَعَلَ اللهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ﴾[1] Ve eğer ol nesne onun emlâkinden değil ise kalbinden ihrâc edinceye dek riyâzât ve mücâhedât ederdi. Fe-emmâ mürşid-i kâmil hizmetinde olsa kârı âsândır. Nazar eyle İbrâhîm b. Edhem'e ki sülûküne netîce verince ne kadar zahmet çekdi. Şeyh-i Ekber -kuddise sirruhu'l-athar- Hazretleri buyurmuşlardır ki: "Eğer İbrâhîm benim zamânımda olaydı, tahtında oturduğu yerde terbiye ederdim. Ve sefer ve seyâhat ve tecerrüde muhtâc etmezdim" demişdir.

İmdi tecerrüd-i zâhir tecerrüd-i bâtına vesîle olmak içindir. Çünki mürşid-i kâmil sohbetiyle alâka-i bâtıne munkatıa ola, tecerrüd-i zâhire hâcet kalmaz. Zîrâ maksûdün bi'z-zât olan tecerrüd-i bâtındır. Bu ma'nâdan ötürü İskender-i Yûnânî'ye -ki Zü'l-karneyn derler- ve Hazret-i Yûsuf'a ve Dâvûd ve Süleymân'a ve emsâline -aleyhimü's-selâm- mülk ve devlet zarar vermedi, belki cümlesi taalluk sûretinde ehl-i tecerrüd idi.

Fe-emmâ Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi ve sellem- zâhiren ve bâtınen terk ihtiyâr eyledi. Zîrâ Allâh Teâlâ onu her vechile ihtiyâr etmiş idi. Pes, ol dahi Hak'dan gayrısın terk etdi ve ümmetini her yüzden tecerrüd semtine irşâd eyledi, tâ ki bu dünyâ ve mâ-sivâ deryâsına dalmayalar ve 'biz deryâyız bulanmazız' diye mağrûr olmayalar. Zîrâ niceler bu gurûra düşüp şeytân-ı garûr onları ıdlâl ve izlâl eylemişdir.

قال تعالى: ﴿فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ﴾[2] Ya'nî Âdem ve Havvâ'yı şeytân **[491b]** zelleye haml eyledi ve yoldan düşürdü. Zîrâ yol emr-i Hak üzerine cereyân idi. Onlar ise nehy cânibinde bulundular. Bu ise kabîhi istihsân gibidir. Velâkin çünki hâlleri te'vîl üzerine mebnî idi, müctehidin hatâsı gibi ma'füvv oldu. قال تعالى: ﴿ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى﴾[3] Ve bunda Âdem ile rûh ve

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "Allah bir adam için içinde iki kalp yaratmadı." el-Ahzâb, 33/4.

2 "Şeytan ayaklarını oradan kaydırdı." el-Bakara, 2/36.

3 Allah Teâlâ buyurdu: "Sonra Rabbi onu seçti, tevbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti." Tâhâ, 20/122.

Havvâ ile nefs murâddır. Âdem'in -ya'nî rûhun- zellesi ma'rifetullâhda kusûrudur. Ve Havvâ'nın -ya'nî nefsin- zellesi şehevâta mütâbaati ve şerîatde noksânıdır ki ikisi dahi zelledir.

Pes, kemâl-i insânî zavâhir ve bevâtını riâyet ve ma'rifet-i ilâhiyye ve ibâdet-i şer'iyyede dikkat ve gayretdir. Ve Âdem ve Havvâ'nın biribirine irtibâtı ne vechile ise şerîat ve hakîkatin irtibâtı dahi böyledir. Gûyâ biri levh ve biri kalem ve biri lübb ve biri kışr ve biri mukaddime ve biri netîce ve biri rûh ve biri ceseddir. والله الموفّق لما يُرضيه والحاجب عن معاصيه[1]

اَلْعِيدُ وَعْدٌ وَوَعِيدٌ. هكذا ورد في آخر شهر رمضان.[2]

Ya'nî ıyd süadâya câize günüdür. Nitekim şer'de va'd olunmuşdur. Ve eşkıyâya men' günüdür. Zîrâ va'd-i ilâhîyi kabûl etmemişdir, onun için merdûddur. Ve bunda eyyâm-ı ıydde şekāvet üzerine olanlara tahzîr vardır. Ve hadîsde gelir ki: "*Eyyâm-ı ıydde lehv-i mübâh ediniz.*"[3] Zîrâ dînimizde üs'at vardır. Pes, şer'de fi'l-cümle inbisâta ruhsat vardır, min-külli'l-vücûh tazyîk eden cehlinden tazyîk eder. Zîrâ ruhsatlar dahi azîmetler gibi müsteclib-i muhabbet ve müstelzim-i ecr ve sevâbdır.

Ve ahbâbı ziyâret etmek sâir eyyâmda olan virdine bedeldir. Zîrâ ziyâret dahi virddir. Velâkin her amelde husûs üzere hulûs-ı niyyet lâzımdır. Ve niyyet mûcib-i kurbet ve rızâdır. Pes, cemî'-i harekâtdan maksûd rızâ-i ilâhî olıcak ziyâret dahi harekât-i şer'iyyeden **[492ª]** olmakla mûcib-i rızâdır. Ve bedel-i nevâfil-i yevmiyye olmak şu ma'nâdandır ki ziyâret-i ıyd eyyâm-ı ıyde mahsûsdur. Nevâfil-i yevmiyyenin ise yevm-i mahsûsa ihtisâsı yokdur. Ve ziyâretden murâd ziyâret-i sulehâdır, füsekā' değil, meğer ki şerrinden hazer oluna.

Ve a'yâd dünyâda beşdir ki biri kavm-i İbrâhîm'in ve biri kavm-i Mûsâ'nın ve biri kavm-i Îsâ'nın ve ikisi ümmet-i merhûmenindir ki biri ıyd-i şehr-i ramazân ve biri ıyd-i kurbândır ki Allâh Teâlâ savm ve hacc

---

1 Kendisini râzı edecek şeylere muvaffak kılan ve kendisine isyândan koruyan ancak Allah'tır.

2 "Bayram va'd ve vaîddir." Ramazan ayının sonunda böyle vârid oldu.

3 Bu lafızlarla hadis kitaplarında geçmemektedir. Konu hakkında bk. Müslim, Salâtü'l-ıydeyn, 4. Bâb.

üzerine bu iki ıydi binâ eyledi. Ve savmdan murâd fi'l-hakîka savm-ı sivâdır ki onun ıydi likā-i ilâhîdir. Zîrâ demişlerdir ki: تجوّع تراني، تجرّد تصل[1] Ve haccdan murâd hacc-ı Rabbi'l-Beyt'tir ki ayn-ı likā-i ilâhîdir.

Ve savm ile haccın farkı budur ki savm ibâdet-i bedeniyyedir ve hacc ibâdet-i mürekkebedir ki mâl ve bedeni câmi'dir. Ve sarf-ı mâl vesîle-i sarf-ı bedendir. Ve bezl-i beden vâsıta-i müşâhede-i rûhdur. Pes, haccda tertîb üzerine cemî'-i alâkātdan inkıtâ' vardır. Ve savmda tahsîn-i ahlâk vardır. Zîrâ bedenin za'fı mûcib-i sükûndur.

Ve demişlerdir ki: A'yâd-ı dünyâ a'yâd-ı âhîreti tezkîrdir. Iyd-i âhiret ise likā-i Rabb'dir, ıyd-i dünyâ likā-i abd-i Rabb olduğu gibi. Pes, likā-i abd likā-i Mevlâ'yı tezkîr etmiş olur. Zîrâ abd mazhar ve Rabb zâhirdir. Bu cihetden evvel mazharı mutâlaa ve ondan zâhiri müşâhede eyler.

Ve bundan zâhir olur ki avâmm-ı nâsın âhirete intikāli terakkî bâbından olur ki hicâbdan keşfe suûddur. Ve havâssın dahi böyledir, velâkin onların ahvâli müşâhedâtda tenevvu' ve tecelliyâtda televvündür. Ve bu ahvâl ile'l-ebed ism-i Vâsi' sırrı üzerinedir ki tecellî-i ilâhîde mudâyaka ve inhisâra vech yokdur. Fe'fhem cidden.

Çünki netîce-i abd likā-i ilâhîdir, pes sâim olana gerekdir ki iftârı likā-i Hak ile eyleye ki hakîkat-i iftâr budur. Ve ona "ıyd-i a'zam" ve "ferah-i ekber" derler. Ve iftâr-ı sûrî ferha-i cismâniyyedir ki ıyd-i tabîat ve sürûr-i beşeriyyetdir. İşte hadîsde إنّ للصّائم فرحتين[2] budur.

والله يوصلنا وإيّاكم إلى قرب جنابه ويُوقفنا في بابه مع جميع خِلّه وأحبابه.[3]

[492^{b}]

وقت الضّحوة الصّغرى:[4]

Yâ Rasûlallâh oldun âdem-i hak
Ezelî vü ebedî hem-dem-i Hak

---

1 Kendini aç bırakırsan Beni görürsün, kendini her şeyden tecrîd edersen vuslata erersin.

2 "Oruçlu için iki sevinç vardır." Buhârî, Savm 9, Tevhîd 35; Müslim, Sıyâm 163-165; Tirmizî, Savm 55; Nesâî, Sıyâm 41, 42; İbn Mâce, Sıyâm 1.

3 Allah bizi ve sizi kendisinin kurbuna ulaştırsın ve bütün dostları ve sevdikleriyle berâber kapısında durdursun.

4 Kuşluk vakti:

Katrelerdir sana bu cân u cihân
Sensin işbu katarâta yemm-i Hak

Leblerinden feyezân etdi senin
Teşnegân-ı cihâna zemzem-i Hak

Olmasaydın sebeb-i feyz-i hayât
Nefh olunmazdı Âdem'e dem-i Hak

Câ-yı bî-câya dek revân oldun
Senden özge kim ola mahrem-i Hak

Hakkî'ya eyle bir tecellî kim
Keşf ola sırr-ı ism-i a'zam-ı Hak

قلت قبيل الإشراق: يَا رَبِّ لِمَ كان الخلقُ على هذه الصّفات السّافلة، خصوصاً أكثر من يعدّ من أصحابي؟

قال: ﴿إِنَّمَا تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ﴾ الآية[1]

Ya'nî münâcât-i ilâhiyye vâkı' olup halkın ve husûsâ etbâımızdan ma'dûd olanların ekseri neden böyle sıfât-i rezîle üzerine mecbûl olup ma'rifetinle âşinâ olmayıp fi'l-mesel söz dinlemeden kalmışlardır? denildikde Yâsîn-i Şerîf evvelinde ﴿إِنَّمَا تُنْذِرُ﴾ âyet-i şerîfesi vârid oldu.

Müeddâsı budur ki: İnsânda iki haslet gerekdir, tâ ki inzâr kabûl ede: Biri ittibâ'-ı Kur'ân ve biri haşyet-i Rahmân'dır. Ve haşyet-i Rahmân gerçi Kur'ân'dandır, velâkin tahsîsun bi'z-zikr olunduğu medâriyyetinden ve izam-i şânından ötürüdür. Zîrâ haşyet-i Rahmân olıcak emre imtisâl hâsıl olmayıp emr-i maâd muattal kalır. İşte cemî'-i sıfât-i rezîle adem-i haşyetden gelir.

Ve havf ile haşyetin farkı budur ki haşyet bir nesnenin netîcesine vukūfdan nâşîdir, havf ise mutlakdır. Meselâ bir marazın iştidâdına sebeb olan

---

[1] Güneş doğmadan az önce dedim ki: "Yâ Rabbi, halk, özellikle ashâbımdan sayılanların çoğu neden bu aşağı sıfatlar üzere?" Buyurdu ki: "Sen ancak zikre uyan ve görmediği halde Rahmân'dan korkanı uyarabilirsin..." Yâsîn, 36/11.

muzırrı bilip ol muzırrın ne makūle netîceye müeddî olacağını fehm eyleyip ondan perhîz etmek haşyet bâbındandır. Ve gâh olur ki kavl-i tabîb ile amel eder, eğerçi netîceden kendi âgâh değildir ve ne makūle derd zuhûr edeceğinden gāfildir.

İşte bir münker nesneden **[493ª]** ictinâb etmek iki vechile olur: Biri mutlak vâizin kavliyle ictinâbdır. Ya'nî "Hazer eyle şu münkerden. Zîrâ iyi nesne değildir ve âkıbet-i vahîmesi vardır." demekle havf edip işlemez. Ve bir dahi netîcesine vâkıf olup işlemez. Meselâ haram-hor olmak sûret-i hinzîrde haşr olmağı müstelzim olduğun bilip haşyet ve perhîz eder. Onun için vârid oldu ki: [1]﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ﴾ Ya'nî haşyet ulemâ' sıfatıdır ki efrâd-ı münkerâtın netâicine vâkıf olup ictinâb ederler. Ümmîler ise böyle değildir. Onun için ictinâbda süst olurlar. Bu cihetden Rasûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- buyurmuşdur ki: "*Eğer benim vâkıf olduğum umûr-i hafiyyeye siz vâkıf olaydınız az güler çok ağlardınız.*"[2] Ya'nî aslâ handân olmaz ve belki dâim giryân olurdunuz ve haşyet sıfatı sizi şâdân olmağa komayıp mâni' olurdu. Velâkin gaflet ve adem-i vukūf insânı lâ-übâlî eyler.

İşte haşr-i nefsânîye vâkıf olmayanların hâlleri budur ki bir mûrçe bir yerini add etmekden bî-huzûr olur, maa-hâzâ mûrçe yalnız hırs sıfatıdır. Dahi sıfât-i rezîlesi vardır ki haşrde hep sûrete gelseler gerekdir ki ondan ve onların kendine eziyyet ve îlâmından hâlâ bî-haberdir. Eğer bâ-haber olaydı ol mü'ziyât ve mü'limâta müeddî olan a'mâlden hazer ederdi.

İşte bî-amel olan âlimin cehli bundan zâhir olur. Ya'nî eğer gerçek âlim olaydı ehl-i haşyet olurdu. Çünki bî-pervâdır, âlim ise de câhildir. Zîrâ ilmi bir kışr gibidir ki lübbe muttasıl değildir. Zîrâ lübbü çürümüşdür. Ve ulemâ-i zamânenin ekseri bu kabîldendir. Onun için ahkâm-ı Kur'ân'a tâbi' olmazlar. Eğerçi ahkâm ne idiğin bilirler. Ve şol ki amel bi'l-ahkâmdan muattaldır, amel bi'l-hakāik etmeğe ne vechile kādir olur ki bu ondan min-külli'l-vücûh as'abdır. Ve sa'bı koyup sehle gitmek ve nefse müsâade etmek hevâ ve şehvete mütâbaatdendir ki bî-fâyide ve bî-netîcedir.

---

1 "Kulları içinden ancak âlimler Allah'tan (gereğince) korkar." Fâtır, 35/28.

2 Buhârî, Tefsîru sûre (5) 12; Müslim, Fezâil 134.

[493b]

زِيَارَةُ السَّادَةِ، زِيَادَةٌ فِي السَّعَادَةِ[1]

Ya'nî uzamâ-i dîn ve sâdât-i erbâb-ı yakîni ziyâret eylemek saâdetde ziyâdeliğe sebebdir, gerek hayât-i dünyeviyyede ecsâdı ve gerek ba'de'l-intikāl kubûru ziyâret olsun. Zîrâ onlar ki ahyâ-i hakîkıyyedir, ahyâ-i hissiyye gibidir. Onun için Kur'ân'da gelir: ﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللهِ أَمْوَاتٌ﴾ ﴿بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ﴾[2] Ya'nî şühedâ' hakkında "emvât" denilmekden nehy olundu. Zîrâ indallâh hayâtda ve merzûk oldukları emvât olmadıklarına delâlet eder. Zîrâ meyyit merzûk olmaz, belki merzûk olan hayydir.

Nazar eyle şecere-i yâbiseye ki mürdedir. Pes, onun aslını saky etmek fer'ine nemâ vermez. Eğer ratbe olsa -ki hayydir- sakyin fâyidesi olur. Nitekim cemî'-i nefs-i nebâtiyyesi olanlar bu üslûb üzerinedir. Ya'nî dünyâda insân nefs-i nebâtiyyesi yüzünden ekl ve şürb edip nemâ bulur. Ve ona "tamâm-ı naîm" derler. Zîrâ cism ile cânın mecmû'u i'tibâriyledir, haşrdeki gibi. Fe-emmâ berzahda nısf-ı naîmdir ki yalnız rûhânîdir. Velâkin havâss-ı nâsın hayât-i rûhâniyyeleri hayât-i hissiyyeye karîb olmakla berzahda hayât-i hissiyye ile hayy olan gibi mütena'im olurlar, dünyâda beyne'n-nevm ve'l-yakaza hâli gibi.

Pes, bu takrîrden ahz olundu ki ziyâret-i kubûr ziyâret-i ahyâ' gibidir ki havâssın değil, belki ervâh-ı avâmmın bile zâirlere işrâf ve ıttılâ'ları vardır. Ve ol ziyâretden zâir ve mezûr fâyidelenirler ve terakkî bulurlar.

Suâl olunursa ki: Aslu's-saâdât îmândır, îmân ise ziyâde ve noksân kabul etmez? Cevâb budur ki: Saâdâtin aslı îmândır ki vâhiddir ve fürû'u çokdur. Pes, asl-ı saâdetde terakkî olmasa dahi fürû'unda olur, maa-hâzâ îmân kuvvet ve za'f ile mütezâyid olur.

Ve ulemâ' demişlerdir [494a] ki: Şefâat ya sebeb-i mağfiret-i hatîât veyâ bâis-i irtifâ'-ı derecâtdır. Şân-ı evliyâ ise şefâatdir. Pes, evliyâ ve asfiyâyı

---

1 Efendileri ziyâret, saâdette ziyâdeliğe sebeptir.

2 "Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" demeyin." (el-Bakara, 2/154). "Bilakis onlar diridirler. Rableri katında rızıklanmaktadırlar." (Âl-i İmrân, 3/169).

mutlakan zâir olanlar isticlâb-ı menfaat etmiş olurlar. Zîrâ onlar mülûk-i ma'neviyyedir. Ve mülûk hil'at-i teşrîf ilbâs ve fukarâ ve zuafâyı murâât edegelmişlerdir. Bu sebebden onlara mukārin olanlar terakkıyât bulurlar.

Ve Kur'ân'da gelir: [1]﴿لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ﴾ Ya'nî muhsin olanlara amelleri mukābelesinde olan atâdan gayrı mezîd-i atâ dahi vardır. Havâss-ı ibâd ise ahlâk-ı ilâhiyye ile muttasıflardır, lâ-cerem onlardan kerem-i zâyid ve lutf-i vâfir mercûdur.

Ve kibâr buyurmuşlardır ki: Mâl ve cânında bahîl olan evliyâdan olmaz. Çünki velâyet mertebesine bezl ile vâsıl ve derece-i hilâfete infâk ile nâyil olmuşlardır, bu ma'nâdan âdetleri infâk ve in'âmdır. Zîrâ nefsine bahîl olmayan mâlına dahi bahîl olmaz. Ve kendi nefsi husûsunda böyle cömerd olan gayra atâyı dahi sever. Zîrâ hayr müteaddîdir.

Ve kibârın hâli budur ki gayrın mesâlihini kendi maslahatları üzerine tercîh ederler. Hattâ bunlardan bir tâife vardır ki onlara "müflisler" derler. Zîrâ hilye-i a'mâl-i sâliha ile mütehallî ve ziynet-i esmâ ve sıfât ile mütecellîdirler. Velâkin mahsûllerini gayra ihdâ ederler ve fakr ve iflâs kendilerine hoş gelip fazl-ı Hakk'a i'timâd ve kerem-i Mevlâ'ya istinâd eylerler. Zîrâ hakîkat-i kevniyyeye ve onun vesâtatıyla meksûb olan ulûm ve a'mâl ve ahvâle dayanmak olmaz. Belki cümlede asl olan inâyet ve fazl-ı ilâhîdir. Pes, kesb ile iftihâr olmaz, belki fazl ve rahmetle olur. قال تعالى: ﴿قُلْ بِفَضْلِ اللهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ﴾[2] Ya'nî mâl-i meksûbdan fazl-ı ilâhî hayırlıdır, ilm-i kesbîden ilm-i vehbî hayırlı olduğu gibi.

Gel imdi mü'min, kesb ile müteşerri' ol, velâkin kesbine i'timâd etme. Ve netîce-i fazl ve rahmete nazar eyle, tâ ki fakr içinde gınâ-i tâmm bulasın **[494[b]]** ve kâmillerden, belki ekmellerden olasın ve her kemâli imtinân-ı ilâhî bilesin ve ibtidâ-yı fazl ve minnet anlayasın. Rabbin seni ne vech ile halk etdiyse doğrulup ol yola gidesin ve mebdeini nisyân etmeyip yine

---

1 "İşlerini en güzel şekilde yapanlara/ihsan ehline daha güzeli ve fazlası vardır." Yûnus, 10/26.

2 Allah Teâlâ buyurdu: "De ki: Allâh'ın lütfu ve rahmetiyle, işte bunlarla sevinsinler. Bu, onların topladıklarından daha hayırlıdır." Yûnus, 10/58.

maâdını mebde' edesin. قال تعالى: ﴿هُوَ يُبْدِئُ وَيُعِيدُ﴾[1] Ya'nî ibdâ' hüviyyet-dendir ki taayyün-i ilâhînin evvelidir. Ve iâde dahi O'nadır ki kurb-i ferâiz mertebesidir. Ve ba'dehû merâtibde Hak ile seyrdir. Ve seyr fillâha nihâyet yokdur. Zîrâ zât ve sıfât ve tecelliyât gayr-i mütenâhiyedir.

فاعلم هذه النّتيجة ولا تقف عند النّتيجة واعبر ثمّ اعبر.[2]

يَوْمُ الْعِيدِ، يَوْمُ الْمَزِيدِ[3]

Ya'nî yevm-i ıyd atâ-i zâyid günüdür ki ehl-i a'mâle kesbleri mukābelesinde olan ücûrdan ziyâde bi-tarîkı'l-vehb ehl-i ihtisâs olduklarıdır. Ve ol ihtisâs derecât-i imtinâniyyedir. Ve a'lâsı likā-i ilâhî ve müşâhede-i cemâl-i Bârî'dir. Velâkin havâssa bi-tarîkı'l-istihkākdır. Zîrâ onların âyîneleri nûr-i cemâl aks edecek kadar mücellâ olmuşdur ki ol tecliye gerçi fazl-ı ilâhîdir, velâkin zâhirde mücâhidlerin ictihâdlarına muzâfdır, tâ ki sâirlerle berâber olmayalar. Ve avâmma bi-tarîkı'z-ziyâde ve min-tarîkı'l-fazl ve'l-ihsândır. Zîrâ dünyâda âyînelerin tecliye etmemişlerdi. A'mâya ise rü'yet yokdur, velâkin kehhâl-i hakîkînin kühl-i cilâsı terbiyesiyle bi-kaderi'l-isti'dâd basîretleri güşâd olup fi'l-cümle ehl-i basîretle müşterek olurlar. İşte bu iştirâk iltihâk tarîkıyladır ki tufeyl-i mâyide gibidir. Ve bu i'tibârla avâmmın rütbesi havâssdan dûndur. İşte dünyâda kâmiller nâkısların her yüzden cevr ve cefâların çekdiler. Nâkıslar ise âhiretde kâmiller yüzünden zevkler ve safâlar sürseler gerekdir. Nitekim hakāikını erbâb-ı ma'rifet **[495ª]** bilirler.

Ba'de-zâ "ıyd" denildi avdeti i'tibâriyle ki ona "tekerrür" derler. Ve tecelliyât-i ilâhiyyede dahi gerçi tekerrür olur, velâkin Kur'ân'da olan âyât-i mütekerrire gibidir ki zâhiren mütekerrir ve hakîkatde makāmına göre ma'nâ-yı cedîdi müştemildir. Nitekim Cenâb-ı Nübüvvet -sallallâhu aleyhi

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: "İlk olarak vareden, sonra geri çevirip yeniden yaratan O'dur." el-Burûc, 85/13.

2 Bu netîceyi bil, bu netîcede durma ve sonrakine geç, sonra yine sonrakine geç.

3 Bayram günü artırma günüdür.

ve sellem- bir def'a besmeleyi yirmi kerreye dek tekrâr eyledi.[1] Zîrâ her kerrede kendine bir ma'nâ-yı cedîd lâih olurdu. Pes, ma'nâda mütekerrir olmamış oldu.

Tecelliyât ahvâli dahi böyledir ve Hakk'a rucû' dahi ona göre. Ya'nî insân gerçi geldiği yola dönüp gider, velâkin keyfiyyet-i zâyide ile döner. Bir vechile ki sânî evvelin gayrı kıyâs olunur. Meselâ hatt ile dâire gibi. Ya'nî hatta avdet hey'et-i ûlâ üzerinedir, dâirede ise böyle değildir, belki mübtedâya iltikā devr sûretiyledir. Pes, elif ile hâ bir değildir, maa-hâzâ hâ dahi elifdir ki elifin taayyünâtından bir taayyün-i mahsûsdur. Onun için ismine hâ' dediler elif demediler. Nitekim "ضَرَبَ يَضْرِبُ", "ضَرْب"den iken birine mâzî ve birine muzâri' dediler. Zîrâ hey'etin ihtilâfı ismin dahi ihtilâfını iktizâ eder. Onun için esmâ' cem' îrâd olunup [2]﴿وَعَلَّمَ آدَمَ ٱلْأَسْمَاءَ﴾ denildi. Zîrâ eğer isim icmâlen ve tafsîlen bir olaydı tekerrür-i hakîkî lâzım gelirdi. Bu ise ism-i Vâsi'a münâsib değildir.

Ve bu ma'nâdandır ki "Sülûk devrîdir" derler. Ya'nî iki vechile hattî değildir ki biri ilâ-mâ-lâ-nihâye alâ-vechihî hareketdir ki bundan mebde'den bi'l-külliyye infisâl lâzım gelir. Ve biri dahi hey'et-i ûlâ üzerine geri dönmekdir. Pes, tarîk-ı Hak'da seyr-i hattî yokdur, belki seyr-i devrî vardır ki âhir evvele keyfiyyet-i zâyide ile mülâkî olmakdır.

İşte bu netîceyi bir hoş fehm etdinse ilm-i kesîre mâlik ve ârifler yoluna sâlik oldun. Ve eğer bu çâşnîden bî-mezâk isen Allâh Teâlâ zevk-ı havâssdan zevk müyesser eyleye.

[495b]

لَيْسَ الْعِيدُ وَالْحُبُورُ، إِلَّا لِأَهْلِ الْقُبُورِ[3]

Ya'nî ıyd ve sürûr ehl-i kubûradır, gayrıya değil. Ve ehl-i kubûrdan murâd ehl-i fenâdır, gerek fenâ-i tabîî ve gerek fenâ-i irâdî. Zîrâ hadîsde

---

1 Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.
2 "Âdem'e isimleri öğretti." el-Bakara, 2/31.
3 Bayram ve sevinç ancak ehl-i kubûra âittir.

gelir ki: "*Sizden biriniz kable'l-mevt Rabb'ini görmez.*"[1] Zîrâ Allâh Teâlâ mahsüsâtdan değildir ki O'na hiss taalluk ede. Ve kâmil ve nâkıs hayât-i dünyeviyyede berâberdir ve illâ Hazret-i Mûsâ -aleyhi's-selâm- görürdü. Maa-hâzâ Kelîmullâh iken yine hitâb-ı [2]﴿لَنْ تَرَانِي﴾ ile rü'yetden muhtecib oldu.

Pes, Hakk'ı rü'yet dünyâda fenâ-i irâdî ve çeşm-i basîretledir, enbiyâ ve evliyâya olduğu gibi. Veyâ mevt-i tabîîden sonradır ki bu mevtde cesed-i kesîfden insilâh vardır ki cesed perde-i rûh ve sırrdır. Pes, hicâb-ı cesed mürtefi' olıcak çeşm-i rûha hâil kalmaz. Maa-hâzâ rûh dahi mahlûk olmakla fi'l-hakîka mutâlaa-i Hak eden bâtın-ı rûhdur ki sırrdır. Velâkin avâmmın ba'de'l-mevti't-tabîî müşâhedesiyle havâssın mevt-i fenâî ile müşâhedesi miyânında fark vardır ki mevt-i fenâî ile müşâhede akvâdır. Ve ehl-i fenânın mevt-i tabîîden sonra müşâhedesi evvelkiden eclâdır ve gitdikçe terakkîdedir. Pes, havâss avâmmdan her vechile berterdir. Zîrâ tezkiyede tecliye vardır. Avâmm ise tezkiye ehli değildir.

Ve evliyâ ile enbiyânın ve enbiyâ ile rusülün ve rusül ile ülü'l-azmin ve ülü'l-azm ile Rasûlullâh'ın -aleyhi ve aleyhimü's-salâtü ve's-selâm- hâlleri avâmm ve havâss hâlleri gibidir. Ya'nî âhiretde nihâyetü'l-mü'minîn ârîflerin dünyâda zevk etdiğidir ve âhiretde nihâyetü'l-ârifîn dünyâda enbiyânın zevk etdiği ma'nâdır ve âhiretde nihâyetü'l-enbiyâ' dünyâda mürselînin müşâhedesi mertebesidir. Ve alâ-hâzâ derecâtda bu vechile tefâvüt vardır.

Ve Cenâb-ı Nübüvvet'in derecesi fevka'l-külldür. Nitekim ﴿وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ﴾[3] **[496ª]** ona dâlldir. Zîrâ burada "ba'z" ile murâd Cenâb-ı Nübüvvet'tir ki "ba'z" ile ta'bîr olunduğu tefhıym tarîkıyladır. Nitekim tenvîn-i tenkîrîden mefhûmdur. Ya'nî ba'zı tenkîrden ta'zîm murâd olduğu gibi burada "ba'z" ile dahi ba'z-ı azîm murâddır. Ve derecâtda tenvîn dahi böyledir ki derecât-i azîme murâddır. Ve sırrı ism-i a'zama ale't-

---

1 Müslim, Fiten 95; Tirmizî, Fiten 56.

2 "Beni aslâ göremezsin." el-A'râf, 7/143.

3 "Kimini ötekine derecelerle üstün kıldık." ez-Zuhruf, 43/32.

tafsîl mazhariyyetidir. Ve bu ihtisâsa işâret edip buyurmuşdur ki: لي مع الله وقت لا يسعني فيه ملك مقرّب ولا نبيّ مرسَل[1]

Ve Sultânu'l-ârifîn Ebû Yezîd-i Bistâmî -kuddise sirruh- onun makāmına duhûl murâd etdikde bir nûr-i şa'şaânî çakıp Ebû Yezîd'i ihrâk etmişdir. Pes, onun makāmı dûrdan seyr olunur, vech-i arzdan kevâkib seyr olunduğu gibi. Yoksa derûnuna duhûl etmek kimseye müyesser değildir. Zîrâ onun makāmı ihtisâs-ı ilâhîdir ki hiçbir ferd kesb ile ona vâsıl olmaz ve ihtisâs tarîkıyla dahi kimseye verilmez ve illâ şirket lâzım gelir. Mazhariyyet-i külliyye ise ferd-i vâhide münhasıradır. Pes, onunla mertebede müşterek olmak muhâldir, kamer ile sâir kevâkibin iştirâki muhâl olduğu gibi.

İşte herkesin netîce-i kemâli vardır ki netîce-i mukayyededir. Ve Rasûlullâh'ın netîce-i kemâli netîce-i mutlakadır. Ve mukayyed mutlak ile berâber olmaz.

İşte buradandır ki şeb-i mi'râcda Cenâb-ı Risâlet Hazret-i Mûsâ'ya mülâkî olup onun makāmını güzer etdikde Hazret-i Mûsâ ağlayıp "Benden sonra geldi ve benden efdal oldu" dedi. Ve buna "hased" demezler, belki "bükâ-i gayret" derler ki herkesin nihâdında bu makūle ma'nâ îdâ' olunmuşdur ki isti'dâdından nâşî kendi hâline hursend olmayıp fevka'l-küll ulüvv-i tabaka gözler. Ve müstaidd olmak bi'l-fi'l kemâli müstelzim olmaz.

İmdi bu makāmı bir hoş fehm edip öyle sultânın kapısında gedâ olduğunun dahi bir sultânlık olduğun bilip Hakk'a yüz bin hamd ve senâ eyle. Ve haddini bilip tecâvüz eyleme ve illâ menkûb olursun.

[496^{b}] Nazm:

Yâ Rasûlallâh yüzün oldu senin mir'ât-i Hak
Zâhir oldu sûretinde sırr-ı pâk-i zât-i Hak

Mushaf-ı esrâr-ı Mevlâ'dır vücûdun ser-te-ser
Sûretin sûre içinde var-durur âyât-i Hak

---

[1] "Benim Allah ile beraber olduğum bir vakit vardır ki onda bana ne mukarreb bir melek ne de gönderilmiş bir peygamber yaklaşabilir." bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 156.

Her nefesde leblerin bin bir kelâm-ı Hak eder
Sana yokdur Hazret-i Mûsâ gibi mîkāt-i Hak

Çün güzer kıldı makāmın arş-ı a'lâyı senin
Kurb-i ev-ednâda oldu çok tecelliyât-i Hak

Nakş-i na'tin levh-i câna bir aceb tasvîr edip
Eyledi Hakkî medîhinde yine isbât-i Hak

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿اَلْيَوْمَ تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ﴾[1]

Bu âyet-i şerîfenin ibâreti yevm-i kıyâmetde olan mücâzât ve işâreti dâr-ı dünyâda olan mükâfâta göredir. Zîrâ dünyâda vâkı' olan âlâm ve şedâid keffâret-i zünûb makūlesinden olup her biri bir türlü cezâ-i ameldir. Eğer bu cezâ' olmayıp âhirete te'hîr olunaydı orada hâl diger-gûn olurdu, velâkin mücâzât-i dünyeviyye ile mücâzât-i uhreviyye tahfîf olundu. Ve bu mücâzâtda zulüm yokdur. Nitekim buyurur: ﴿لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ﴾[2] Zîrâ Allâh Teâlâ Adl'dir. Adl ise zulm ile mahlût olsa adl-i mutlak olmaz. Kemâl-i ilâhî ise kemâl-i mutlakdır.

Mülûkün mertebe-i hilâfete vâsıl olmadıkları adlleri zulm ile mahlût olduğundan ötürüdür. Pes, halîfede aslâ zulm olmaz. Zîrâ sırr-ı adl üzerine cârîlerdir ve illâ halîfe olmazlar. Şol cihetden ki halîfe sûret-i Hak'dır. Onun için hilâfet halîfeye ve zamânında olan raiyyet ve kavmine göre makām-ı şükrdür. İmâret ise böyle değildir, belki adline göre kendine ve raiyyetine makām-ı şükrdür ve zulmüne göre reâ[yâ]ya makām-ı sabrdır. Pes, reâyâ iki hâlde bile -ya'nî şükrde ve sabrda- me'cûrdur ve sultân sûret-i zulmde muâkabdır. Nazar eyle ki sâhibine sebeb-i tenezzül olan nesne gayra göre ne vechile bâis-i terakkîdir.

Pes, [497ª] bunda reâyâya müjde vardır. قال تعالى: ﴿فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ﴾[3] Ve mülûke tahzîr vardır. قال تعالى: ﴿فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾[4] Ya'nî âdil

---

1 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu: "Bugün herkese kazandığının karşılığı verilir." Gāfir, 40/17.
2 "Bugün haksızlık yoktur." Gāfir, 40/17.
3 Allah Teâlâ buyurdu: "İşte böylesini, bir mağfiret ve güzel bir mükâfâtla müjdele." Yâsîn, 36/11.
4 Allah Teâlâ buyurdu: "İşte onu acı bir azâb ile müjdele." el-Câsiye, 45/8.

ve zâlimin her birine müjde vardır, velâkin zâlime olan müjdeye "müjde-i tehekküm" derler. Ve vücûd-i insânda olan nefs ve kuvâ-yı nefsâniyye dahi böyledir. Zîrâ hadîsde gelir: حاسبوا أنفسكم قبل أن تحاسَبوا[1] Ya'nî dünyâda muhâsebe-i nefsâniyye muhâsebe-i uhreviyyeyi dâfi'dir ki bir âmilde iki muhâsebe müctemi' olmaz.

Ve muhâsebeden dünyâ yevm-i kıyâmet olmak fehm olunur. Onun için dediler ki: قيامة العارفين دائمة[2] Ve ona "kıyâmet-i muaccele" derler ki vakt-i mevte dek müstemirrdir. Ba'dehû kıyâmet-i müeccele zuhûr eder ki evveli mevt ve âhiri neş'e-i âhiredir. Ve onun muhâsebesi elli bin yılda tamâm olur. Bu sebebden muhâsebeye müsâraat lâzımdır, tâ ki zamân-ı kalîlde hâsıl olacak nesne müddet-i tavîlede muhâsebeye müeddî olmaya.

Ve yine gelir: كلّكم راعٍ وكلّكم مسؤل عن رعيّته[3] Ya'nî sultân iki vechile mes'ûldür ki biri reâyâ-yı âfâkıyye ve biri reâyâ-yı enfüsiyyedir. Ve raiyyet ancak kendi a'zâ ve kuvâsından mes'ûldür. Meğer ki etbâ'ı ola, ehl ve evlâd ve huddâm gibi. Ve ekser-i nâs bu mekrden halâs olmamışlardır. Onun için niceler dünyâda zühd ve tecerrüd ihtiyâr etdiler, tâ ki hisâbları âsân ola. Ve niceler dahi muhâsebelerinin uhdesinden gelip âhirete müsellem gitmişlerdir. Ve ol muhâsebe a'zâ ve cevârihi mâ-hulika-lehinde isti'mâl ve vera'dır ki harâm ve şüpheden perhîzdir. قال الله تعالى: ﴿تِلْكَ حُدُودُ اللهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا﴾[4]

Ve bundan zâhir oldu ki insân esmâ-i hüsnâya taalluk ile kemâl hâsıl olmaz, belki tahalluk ve tahakkuk lâzımdır. Ve hadîsde gelir: تخلّقوا بأخلاق الله[5] Ya'nî tahalluk ile emr olunduğu âmmeye göredir ve illâ hâssa hakāik-ı esmâ ile mütehakkık dahi olurlar. Pes, taalluk mübtedî ve tahalluk mütevassıt ve tahakkuk müntehîye göredir. Pes, eğer bu nihâyet ve netîceden

---

1 "Hesâba çekilmeden önce kendinizi hesâba çekiniz." Hz. Ömer'in sözüdür. bk. Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, I, 103; Tirmizî, Kıyâmet 25.

2 Âriflerin kıyâmeti devâmlıdır.

3 "Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüğünüzden sorumlusunuz." Buhârî, Cum'a 11, İstikrâz 20, İtk 17, 19, Vesâyâ 9, Nikâh 81, 90, Ahkâm 1; Müslim, İmâre 20; Ebû Dâvûd, İmâre 1, 13; Tirmizî, Cihâd 27.

4 Allah Teâlâ buyurdu: "Bunlar Allâh'ın sınırlarıdır. Bunlara yaklaşmayın." el-Bakara, 2/187.

5 "Allâh'ın ahlâkıyla ahlâklanınız." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

âgâh isen a'lâya doğru hareket eyle ve terakkî bul ve ehl-i husûsdan ol. والله المعين على تكميل الدّين المبين[1]

[497[b]]

عَظِّمُوا سِتّاً مِنْ شَهْرِ شَوَّالٍ، فَإِنَّهَا أَيَّامُ تَجَلِّي مَنْ لَيْسَ لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ[2]

Lafz-ı "sitt"in müennes îrâd olunduğu -maa-hâzâ murâd eyyâmdır-, leyâlî i'tibâriyledir. Velâkin ulemâ-i zâhir i'tibâr etdiği gibi isti'mâl-i Arab'da eyyâm üzerine tağlîbden ötürü değildir. Belki leyle-i kadr ve ona tâbi' olan leyâlî-i sitt i'tibâriyledir ki sitt-i şevvâle dek olan leyâlî leyle-i kadre tâbi'dir. Zîrâ leyle-i kadrde Cenâb-ı Mustafâ'ya -sallallâhu aleyhi ve sellem- tecellî-i zât vâkı' olup ol hâlet-i celîle sitt-i şevvâle dek müstemirr ve mütemâdî olmakla bu eyyâmın leyâlîsi ibtidâ-i tecellî-i zâtî olan leyle-i kadre tâbi' oldu ve ol leyâlînin eyyâmını savm ile ta'zîm lâzım geldi. Zîrâ gecede vâkı' olan ni'met-i ilâhiyyeye şükr etmek sıyâm-ı nehâr iledir. Nitekim nehârda vâkı' olan minnet-i mennâniyyeye şükr etmek kıyâm-ı leyl iledir. Bu cihetden leyâlî-i ramazânda vâkı' olan terâvîh, eyyâmında vâkı' savm hasebiyle kıyâm-ı Rabbi'l-âlemîn ve ol ni'met-i dîne şükrendir. Bu sebebden leyâlî-i sittin eyyâmını savma terğîb olundu.

Ve hadîsde gelir: من صام رمضان ثمّ أتبعه ستّا من شوّال كان كصيام الدّهر[3] Burada "sıyâm-ı dehr"den murâd sıyâm-ı senedir. Zîrâ hadîs-i âharda gelmişdir ki: "*Bir kimse her şehrden üçer gün sâim olsa* الحسنة بعشر أمثالها[4] *mûcebince bir şehri tamâmen sâim olmuş olur.*"[5] Pes, on [iki] şehrin her birinden üçer gün ahz olunıcak mecmû'u **[498[a]]** otuz altı gün eder ki hisâb-ı mezkûr

---

1 Dîn-i mübîni tamamlama husûsunda yardımcı Allah'tır.

2 Şevvâl ayından altı günü ta'zîm edin. Zîrâ onlar kendisinden başka koruyup kollayanınızın olmadığı (Allâh'ın) tecellî günleridir.

3 "Kim ramazân orucunu tutar ve sonra da şevvalden altı gün ona eklerse bütün bir yıl oruç tutmuş gibi olur." Müslim, Sıyâm 204; Ebû Dâvûd, Savm 57; Tirmizî, Savm 53; İbn Mâce, Sıyâm 33.

4 "İyilik on katıyla mükâfâtlandırılır."

5 Buhârî, Savm 55-58, Teheccüd 7, Enbiyâ 37, Nikâh 89; Müslim, Sıyâm 181-193; Ebû Dâvûd, Ramazân 8, Savm 53; Nesâî, Sıyâm 76, 78, 85.

üzere üç yüz altmış gün olur ki sene-i kâmiledir. Ve burada eyyâm-ı menhiyye -ki beş gündür-, hükm-i sevâbda dâhil ve amelden hâricdir. Pes ol eyyâmı ihrâc etmek hisâba muzırrdır. Nitekim ulemâ-i zâhir ihrâc ederler. Zîrâ bir nesnenin hükmü ameli gibi değildir.

İşte fazîlet-i mezkûreden ötürü sitt-i şevvâli sâim olmak inde erbâbi't-tarîkat sünen-i müekkededen olmuşdur ki terkine mesâğ yokdur. Zîrâ fî-nefsi'l-emr sübûtundan mâ-adâ ashâb-ı hakîkat ona mülâzemet etmişler ve tarîk-ı muhâfazasına gitmişlerdir. Ve ehl-i mübâyaa ve akdden muhâfazasına ahd ve mîsâk almışlar ve amel-i mezkûru bu vechile müteahhir olanlara alıkomuşlardır. Binâen alâ-hâzâ murââtı sadedinde olmayanlar tarîkatden hâric ve âmme dâiresinde dâhil olup terakkîden mahrûm ve ticâretlerinde mağbûn olurlar.

Ve sırr-ı mezkûrdan ötürü şevvâl bi-hasebi'z-zamân zü'l-ka'de üzerine takdîm olunduğu bi-hasebi'l-fazîlet dahi takdîm olunmuşdur. Nitekim kelâm-ı Ekberî'de musarrahdır -kuddise sirruh-. Ve sırr-ı mezkûrun meâli budur ki zü'l-ka'de mîkāt-i Mûsevî'dir, netîcesi kelâm-ı ilâhîdir. Sitt-i şevvâl ise zamân-ı tecellî-i zâtîdir. Ve kelâm mertebe-i sem' ve hitâb ve tecellî mertebe-i basar ve müşâhededir. Ve müşâhede semâ'dan akvâdır. Onun için Fahr-i kâinât tecellî ile ser-efrâz oldu ve dünyâyı kabûl etmedi. Zîrâ mazhar-ı zât olduğu cümleden muğnî ve fevka'l-küll kemâl-i insânîdir. Pes, mülk-i Süleymân onun yanında nedir? Ya'nî hiç nesne değildir. Böyle iken yine dâire-i nübüvvetleri sırr-ı saltanatdan dahi hâlî ve hil'at-i risâletleri tırâz-ı mülkden ârî ve âtıl değil idi.

Ve Süleymân'a Âsaf vezîr olduysa onlara iki vezîr-i âsumânî oldu ki biri Cibrîl ve biri Mîkâîl'dir ki biri ilme ve biri rızka hâdimdir. Ve iki vezîr-i zemînî dahi oldu ki biri Sıddîk ve biri Fârûk'dur ki biri ma'rifete ve biri adl-i tâmma mazhardır. Nitekim hadîsde **[498[b]]** gelir: إنّ لي وزيرين في الأرض ووزيرين في السّماء[1]

[1] "Benim arzda iki ve semâda iki vezîrim vardır." bk. Tirmizî, Menâkıb 16.

Ve Hatmü'l-evliyâ' -kuddise sirruh- buyurmuşdur ki: Mehdî-i muntazarın yedi vezîr-i cismânî ve iki vezîr-i rûhânîsi vardır ki mecmû'u dokuz vezîrdir.

Ve cemî'-i mahlûkāt biribirine muâvenete muhtâclardır. Nitekim Kur'ân'da gelir: [1]﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾ Aslı budur ki "âlem" ve "âdem" dedikleri kevndir. Ve kevnin iftikār-ı zâtîsi vardır ki zâtında ve sıfâtında gayra muhtâcdır. Onun için bi-lâ-muîn istimsâk edemez. Muîn ise Allâh Teâlâ'dır asâleten ve mezâhir-i ism-i Muîn'dir tebaiyyeten.

Pes, ma'nâ-yı luğavî ile cümle-i âlem vezîre muhtâcdır. Velâkin emr-i nübüvvet ve emr-i saltanat as'ab-i umûrdan olmakla onlar için vezîr-i örfî lâzım geldi, Âsaf-ı Süleymân ve sâirler gibi. Ve Hazret-i Mûsâ dahi Hak'dan vezîr ve muîn taleb etdikde birâderi Hazret-i Hârûn ta'yîn olundu. İmdi enbiyâya göre gerçi vezîr-i örfî olmaz -meğer ki sûret-i saltanatda ola-, velâkin mülûke lâ-büddür, tâ ki salâh-ı âleme vesîle ve intizâm-ı dünyâya medâr ola.

Ve bundan fehm olundu ki Allâh Teâlâ vezîr ittihâz etmekden münezzehdir. Zîrâ kendi cemî'-i eşyâya muîndir, yoksa eşyâdan bir şey' ona muîn değildir. [2]﴿رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ وقال تعالى: ﴿وَاللهُ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾ قال تعالى: Pes, Hakk'a göre vezâret olmaz, belki nisbet olur. Ya'nî eşyâyı Hakk'a izâfet edersin halk cihetinden ki Hak Hâlık ve halk mahlûkdur. Ve bu bir nisbetdir ki mertebe-i ulûhiyyetin levâzımındandır.

Ve şol ki Kur'ân'da gelir: [3]﴿إِنْ تَنْصُرُوا اللهَ يَنْصُرْكُمْ﴾ bundan murâd fi'l-hakîka Hakk'a nusret ve iânet değildir, belki şer'-i münzeli ikāmet ve dîn-i mübîni ihyâ ve emr-i Hakk'a imtisâldir ve nehyinden ictinâbdır. Pes, meâli emir ve nehyin mûcebiyle ameldir. Ve bu amel ile kāim olanlar a'dâ-i zâhire ve bâtıne üzerine mansûr ve muzaffer olurlar. Zîrâ âmil olan mahbûbdur ve mahbûb olan mahzûl olmak muhâldir.

---

1 "İyilik ve takvâda yardımlaşın, günâh ve düşmanlıkta yardımlaşmayın." el-Mâide, 5/2.

2 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Allah bütün âlemlerden müstağnîdir." (Âl-i İmrân, 3/97). Allah Teâlâ yine buyurdu ki: "âlemlerin Rabbi" (el-Fâtiha, 1/2).

3 "Eğer siz Allâh'a (Allâh'ın dînine) yardım ederseniz. O da size yardım eder." Muhammed, 47/7.

قال تعالى: ﴿وَكَانَ حَقّاً عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ﴾[1] Ya'nî kendi nefsi üzerine îcâb-ı nusret etdiği mü'min-i kâmil olanlara **[499ª]** göredir. Zîrâ "mü'min" mutlak kâmile masrûfdur. Kemâl ise hüsn-i i'tikād ve ilm-i nâfi' ve amel-i şer'îdedir ki "amel-i sâlih" ıtlâk olunur. Ve salâhı odur ki rızâ-i Hak için ma'mûldür ve belki Hak ile vücûd-pezîrdir, hareket-i nefsâniyye değil.

فاعلم ذلك، فإنّه نتيجة العلم. فكن خلقاً وحقّاً، ولا يضرّ ذلك أن تكون عبداً صرفاً مطلقاً ومملوكاً رِقّاً.[2]

مَنْ كَانَ عَامِلاً، كَانَ كَامِلاً[3]

Dîvân-ı Ekberî'de gelir ki:

ما نال مَن جَعل الشّريعة جانبا شيئاً ولو بلغ السّماء مَنارُه[4]

Ya'nî şer'-i mutahhar ile âmil ve âdâb-ı tarîkat ile müteeddib olan kâmil olur ve illâ fi'l-mesel başı göklere erse bir nesnenin sâhibi olmaz. Onun için dediler ki: Maârif-i ilâhiyye odur ki takvâ ve amel-i sâlih ve sülûkün netîcesi ola ve illâ ona maârif-i şeytâniyye olur, ilâhiyye olmaz.

Ve Kur'ân'da gelir: ﴿وَاتَّقُوا اللهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللهُ﴾[5] Ya'nî takvâ muhâtablara muzâf ve ta'lîm Allâh Teâlâ'ya müsneddir ki takvâ-yı hakîkî olmayıcak ta'lîm-i ilâhî dahi olmaz. Ve ta'lîm-i ilâhî olmadıkça "ilim" ve "irfân-ı hakîkî" denilmez, belki "hayâlât" ve "hurâfât" ve "müzahrafât" denilir.

Ve Kur'ân'da gelir: ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا﴾[6] Ya'nî hidâyet-i hâssaya iki nesne vesîledir ki biri amel-i şer'îdir ki ona "mücâhede" derler. Ve bir dahi ol amel ağrâzdan masûn ve kemâl-i ihlâsa makrûn ola. Nitekim

---

1 Allah Teâlâ buyurdu: Mü'minlere yardım etmek de üzerimizde bir haktır. er-Rûm, 30/47.

2 Bunu bil. Zîrâ bu, ilmin netîcesidir. Halk ve Hak ol. Bu senin sırf mutlak kul ve memlûk bir köle olmana zarar vermez.

3 Âmil olan kâmil olur.

4 Şerîatı bir kenara bırakan kimse, ışığı göğe de ulaşsa hiçbir şeye nâil olamaz.

5 "Allah'tan korkun, Allah size öğretir." el-Bakara, 2/282.

6 "Bizim uğrumuzda cihâd edenleri elbette yollarımıza eriştiririz." el-Ankebût, 29/69.

فِينَا lafzı ona dâlldir. Zîrâ ma'nâsı في طريقنا لا في طريق النّفس والشّيطان والهوى والدّنيا وما سوى المولى[1] demekdir.

İmdi cihâd şer' ile ve bî-garaz gerekdir, tâ ki ondan fâyide hâsıl ola ve netîce zuhûra gele. Pes, şerîat leben gibidir ki zübd ve semn onun netîcesidir, yoksa mâ-i mücerredin ve gayrının değil. Ve sırr-ı şerîat bilmeyip bî-amel ve battâl ve kesel-nâk olanlara "Işık" derler. Gel imdi Işık olma ki yolun Türkistân'a çıkar, belki âşık ol ki tarîkın Ka'be'ye mûsıl ola. Ve âşık odur ki ma'şûkun fermânından hâric olmaya. Ve ma'şûk-ı **[499b]** hakîkî Allâh Teâlâ ve onun fermânı Kur'ân'dır.

İşte bu takrîrden haddini bilip ona göre hareket eyle. Ve ba'zı umûr vardır ki zâhiri hilâf-ı şer' gösterir. Mübtedî ve mütevassıta onunla amel etmek harâmdır, gerekse ol mâddede fi'l-cümle keşfi olsun. Zîrâ o makūlenin keşfine "keşf-i hayâlî" derler ki hakāikden hâricdir. Hakāikden hâric olan ise ma'mûlün-bih değildir. Ve şol ki müntehîdir, hakāika tâbi'dir. Meselâ ba'zı havâss-ı nâs gelmişdir ki müddet-i tavîle mücâvir-i Haremullâh iken Ka'be'de saff-ı evvele hâzır olmayıp dûrdan iktidâ etmişdir ve münkerât vukū'undan havf eylemişdir, maa-hâzâ saff-ı evvele huzûrda fezâil-i kesîre vardır.

Ve İmâm-ı Ahmed halk-ı Kur'ân mes'elesinde mescûn oldukda rûz-i cum'a bâb-ı sicne dek bi-hasebi zâhiri'ş-şer' gelir ve bâbı muğlak buldukda salât-i cum'a sâkıt olduğun bilip dönüp yine makāmına varıp salât-i zuhru edâ ederdi.

Ve ba'zı havâss dahi ba'zı a'zâr-ı kaviyye-i ma'neviyye ile birkaç müddet salât-i cum'aya çıkmamışlardır, maa-hâzâ evkāt-i hamsede tecdîd-i vudû' ve huzûr-i cemâat mültezimi idi.

İşte müntehîye göre bu makūle mâdde bâtın-ı şer'a nâzır olup Hızır -aleyhi's-selâm- kıssası gibi olur ki hakāika muvâfık ve şerâi'a muhâlifdir. Pes, bu makūle mevâdd müevvel makūlesidir ki te'vîlini erbâbı bilir. Ve

---

[1] Bizim yolumuzda; nefsin, şeytânın, hevânın, dünyânın ve Mevlâ'nın dışındaki şeylerin (mâ-sivâ) yolunda değil.

kümmel-i evliyâ mahfûz olmakla onlardan değme vechile böyle mâdde sâdır olmaz.

Ve Şeyh-i San'ân hikâyesi meşhûrdur ki Mekke-i Mükerreme'de etbâını terk edip Kaysâriyye tekfûr elinde iken gelip onda tekfûrun kızına âşık olup zünnârını ve hanâzîrini birkaç zamân güdüp âhir yine Mekke cânibine işâret olunmakla ol cânibden avdet sadedinde iken ol kız müslümân ve kendi iltimâsıyla şeyh onun vefâtına duâ edip ba'de'l-mevt ve'd-defn âzim-i râh-ı Mekke olmuşdur. Ve demişlerdir ki: Kalem-i sun'da hatâ olmaz. Pes, başa yazılan gelir. Ve Şeyh Sa'dî diyâr-ı Hind'de Sümenât'a varıp keferenin sanem-i ma'hûdunu takbîl edip "Ben dahi li-ecli'z-zarûre kâfir-i mecâzî oldum" demişdir.

Ve bundan fehm olundu ki bu makūleler **[500ª]** fi'l-hakîka kâfir olmadılar. Nitekim: [1]﴿إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ﴾ âyeti ona dâlldir. Velâkin ikrâh-ı zâhir ve ikrâh-ı bâtın vardır ki farkı müşkil olmakla mezâlik-ı akdâmdandır. İkrâh-ı zâhir bellidir. Ve ikrâh-ı bâtın iki vechiledir ki biri ehl-i hâlin ve biri ehl-i makāmın ikrâhıdır. Ehl-i hâlin hâli müşevveşdir. Bu cihetden ona i'tibâr yokdur. Ve "Bâtınımda mecbûr oldum" diyemez. Feemmâ ehl-i makām ki ehl-i temkîndir, bunlar âlem-i hayâl ve telvînden halâs olmuşlar ve vesvese ve havâtırdan necât bulmuşlardır. Bunların ilhâmları muavvel ve ekser-i ahvâli müevveldir. Pes, netîce-i kelâm ehl-i kemâlindir.

يَا مَنْ يَعْلَمُ وَلَا يُعْلَمُ، عَلِّمْنِي مَا لَا أَعْلَمُ[2]

Ya'nî Allâh Teâlâ âlimü'l-gaybi ve'ş-şehâdeh'dir ki tecellî-i vücûdîsi sârî olduğu gibi tecellî-i ilmîsi dahi şâmildir. Eğerçi kendi zâtı künhüyle kendinden gayrıya ma'lûm değildir. Belki ma'lûm olan mertebe-i ulûhiyyetdir ki bu ilme "ilm-i ilâhî" derler ki Hak ile halk arasında olan irtibât ve kâinâtın mebde-i evvelden intişâsına ilimdir. Ve Celâle'nin zâtına delâlet etdiği ba'zı havâss ve levâzımı iledir ki maânî-i esmâ-i ilâhiyyedir, yoksa

---

1 "Kalbi îmân ile sükûnet bulduğu halde zorlanan müstesnâ." en-Nahl, 16/106.

2 Ey bilen, fakat bilinmeyen. Bana bilmediklerimi öğret.

delâlet-i mutâbaka ile delâlet etmez ve illâ zâtına ilm-i küllî lâzım gelir. Bu ise muhâldir. Zîrâ vâcibin zâtını mümkinin ilmi ihâta etmez. Zîrâ ilim kāsır ve ma'lûm gayr-i hâsırdır. Pes, مَا لَا أَعْلَمُ[1]'de olan mevsûl künhüne göre değildir, belki merâtib-i esmâ' ve sıfâta göredir.

İmdi insân fi'l-cümle âlim ve min-vechin câhildir. Ve A'lemü'l-kâinât علِّمْنا ما جهلنا وذكّرنا ما نسينا[2] diye duâ etmek câiz olıcak sâirler bi-tarîkı'l-evlâdır. Zîrâ cemî'-i enbiyâ ve evliyânın ilmi O'nun ilmine nisbetle yedi deryâdan bir katre gibidir. Ve cemî'-i mevcûdâtın eğer havâss ve eğer avâmmdır, ulûmu ilm-i Hakk'a nisbetle i'tibâr-ı mezkûr iledir. Ya'nî heft-deryâdan bir katredir. Onun için zâtını Alîm ile vasf eyledi ki sıyğa-i mübâlağadır. Zîrâ müteallakātı **[500b]** mâ-lâ-yuhsâ ve idrâki tâmmdır. قال الله تعالى: ﴿لَا تُدْرِكُهُ ٱلْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ ٱلْأَبْصَارَ﴾[3] Ya'nî ebsârın ihâta etdiğini Hak ihâta eder, velâkin Hakk'ın ihâta etdiğini ebsâr ihâta etmez. Burada "ebsâr" basar ve basîrete şâmildir ki basar-ı zâhir ile mahsüsât ve basar-ı bâtın ile ma'kūlât idrâk olunur. Zîrâ eğer nûr-i hiss ve eğer nûr-i akl nûr-i ilâhîden müstefâddır ve istifâdeleri dahi kendi kābiliyyetleri kadardır, kevâkibin kamerden ve kamerin şemsden istifâdesi gibi. Ve ona "istifâde-i cüz'iyye" derler.

Pes, cemî'-i envârın mâ-verâsında Nûru'l-envâr vardır ki ebsâr onu ihâta etmez ve mütehayyir olur ve kelîl kalır. Zîrâ Nûru'l-envâr izâfî değildir, belki nûr-i mutlak-ı hakîkîdir. Abdin ilmi ise izâfîdir ve izâfetin ise ıtlâka taalluku yokdur. Ve Hakk'a "vücûd-i mutlak" diyenler ıtlâk-ı hakîkî ile mutlak demişlerdir, yoksa ıtlâk-ı izâfî ile değil. Nitekim nice kerre âsârımızda ve bu kitâbda tahkîk olunmuşdur. Pes, "Sûfiyye mezheb-i vücûdiyye üzerinedir" diyen câhil ve bâtıl ve hilye-i ma'rifetden âtıldır.

والله الهادي إلى نتيجة المعرفة والرّشيد إلى أسرار الذّات والصّفة هداية ليس عندها وقوف وإرشاداً هو بالكمال موصوف.[4]

---

1 Bilmediklerimi.

2 "Bize bilmediklerimizi öğret, unuttuklarımızı hatırlat." Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

3 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Gözler O'nu idrâk edemez. Ama O, gözleri idrâk eder." el-En'âm, 6/103.

4 Ma'rifetin netîcesine hidâyet eden, zât ve sıfatın sırlarına irşâd eden ancak Allah'tır. Öyle bir hidâyet ki onda duraklama yoktur ve öyle bir irşâd ki o kemâl ile mevsûftur.

﴿اَللهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ﴾، يَحِقُّ بِالتَّبْلِيغِ وَالتَّحْدِيثِ[1]

"Ahsenü'l-hadîs" Kur'ân-ı zî-şân'dır ki cemî'-i kütüb-i ilâhiyyeden a'lâ ve akvâdır. Şol cihetden ki mu'cizdir. Sâir kütüb ise i'câz ile mevsûf değildir. Pes, cemâl-i Kur'ân'da hüsn-i belâğat ve fesâhat vardır. Ve bir dahi esmâ-i hüsnâyı câmi'dir. Ve bir dahi kırâetinden melâl gelmez. Nitekim âşık cemâl-i ma'şûkdan sîr olmaz. Ve bir dahi **[501ª]** ahsenü'l-ehâsin olan Habîb'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- meddâhıdır. Nitekim kıssa-i Yûsuf ahsenü'l-kasas oldu, onun cemâl-i bâri'ini beyândan ötürü: قال تعالى حكايةً ﴿مَا هَذَا بَشَراً إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ﴾[2]

Ve bundan hüsn-i melek zâhir oldu. Onun için beşere zâhir olmaz. Zîrâ mutâlaası tâkat-i beşeriyyeden hâricdir. Hüsn-i Yûsuf gibi ki nisve-i Züleyhâ onun müşâhedesinden mağşiyyün-aleyhâ oldukları cihetden taktî'-ı eydî etdiler. Ve Rasûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- dahi Cebrâîl'i iki def'a sûret-i melekiyyesi üzerine müşâhede edip birinde mağşiyyün-aleyh oldular. Zîrâ vech-i arzda vâkı' olmuş idi ki âlem-i hiss kesîf olmakla beden-i latîfleri ol ma'nâdan bîtâb oldu. Ve biri sidretü'l-müntehâda vâkı' olmakla orada pür-temkîn olup müteğayyir olmadılar. Zîrâ âlem-i akl-ı latîf idi. Pes, her mevtının letâfet ve kesâfet cihetinden bir hükm-i mahsûsu vardır.

Ve "ahsenü'l-hadîs"de bir vech-i vecîh dahi budur ki gerçi hadîs-i ahkâm ve şerâi' hadîs-i hasendir, fe-emmâ hadîs-i hikem ve hakāik ahsendir. Zîrâ hadîs-i ahkâm ve şerâi'i istimâ' eden sem'-i hiss ve ceseddir ve hadîs-i hikem ve hakāikı istimâ' eden sem'-i kalb ve rûhdur. Ve elezz ve ahsen-i eşyâ bu sem'in mesmûâtıdır. Nitekim demişlerdir: ألذّ الأشياء تلاوة أخبار الحكماء[3]

Ve bunda işâret vardır ki gerçi erbâb-ı ilhâma ve şerâi' ve ahkâm-ı cedîde ilkā olunmaz. Zîrâ ﴿اَلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ﴾[4] mûcebince hatm-i nübüvvetle

---

1 "Allah sözlerin en güzelini indirdi" (ez-Zümer, 39/23) ki o tebliğe ve tahdîse müstehaktır.

2 Allah Teâlâ hikâye ederek buyurdu ki: "Hâşâ, Allah için bu bir insân değil, olsa olsa yüce bir melektir." Yûsuf, 12/31.

3 En lezzetli şey hakîmlerin haberlerini okumaktır.

4 "Bugün size dîninizi tamamladım." el-Mâide, 5/3.

ol ma'nâ tamâm olmuşdur. Fe-emmâ maârif ve hakāik ilhâmına mâni' yokdur ki bâb-ı velâyet meftûh olmakla Kur'ân dâimâ hakāikı cihetinden tenzîl olunmakdadır. Hattâ Ebû Yezîd-i Bistâmî'ye Kur'ân bi't-tamâm esrârı cihetinden tenzîl olunmuşdur. Pes, bundan nübüvvet-i örfiyye lâzım gelmez, belki nübüvvet-i lüğaviyye lâzım gelir ki inbâ' anillâhdır, esrâr yüzünden. Bu ise mahcûr değildir. Eğerçi velîye nebî ıtlâk olunmaz. Zîrâ icmâ' ve hatmiyyeti münâfîdir.

[501b] Ve erbâb-ı inkâr bu ma'nâdan gāfil olup [1] أخبرني ربّي و ورد عليّ ve bunun emsâli ahbârdan men' ederler ve ifrât-ı inkârdan sâhibini da'vâyı nübüvvete haml eylerler. Zîrâ demişlerdir ki: [2] المرء عدوّ لما جهل Pes, za'ferân ile himârın münâsebeti olmadığı gibi onların dahi hakāik ile münâsebetleri olmadığından erbâb-ı hâl hakkında kıyl ü kāl ederler. Ve bilmezler ki Kur'ân'ın nüzûlü nüzûl-i evveldir ve evliyâya nüzûlü hakāikını tenzîl ve mübhemâtını îzâh ve icmâlâtını tafsîl ve acâibini ta'rîf tarîkıyladır ki evliyâ bu mertebeyi Rasûlullâh'a -sallallâhu aleyhi ve sellem- mütâbaatle bulmuşlardır. Eğer onların dahi mütâbaatleri olaydı, evliyâ vâsıl olduğu devlet-i ilm ve rütbe-i ma'rifete vâsıl olurlardı. Fe-emmâ şer' da'vâsında iken dâmen-i câhiliyyete temessük etdiler ve şer' ile amelleri dürüst olmadığı ecilden ilm-i vehbîden mahrûm kaldılar. Maa-hâzâ ilm-i şer'î ile amel-i şer'î ilm-i vehbî ve irsîye mûsıl olacakdır.

Pes, bu netîceden nâ-âgâh oldukları bî-takvâ ve bî-sülûk olduklarındandır. Eğer İmâm-ı Gazzâlî ve emsâli gibi mübâyaa-i insân-ı kâmil edip şurût ve kuyûdu ile ictihâd edelerdi [3] ﴿لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا﴾ mûcebince onlar dahi Hakk'a yol bulurlardı. Hakk'a vusûl ise esrâr-ı ilâhiyye[yi] müstelzimdir. Nitekim bir kimse hâzin-i sultân ve mukarreb-i ehl-i dîvân olsa ehl-i gınâ olur ve zarûretden necât bulur. Pes, hâl-i mâl nice ise meâl-i hâl ve netîce-i kemâl dahi böyledir.

---

1 "Rabbim bana haber verdi ki..." ve "Bana vârid oldu ki..."

2 Kişi bilmediğinin düşmanıdır.

3 "Elbette onları yollarımıza eriştireceğiz." el-Ankebût, 29/69.

Ey mü'min, her kim kalbini sû-i i'tikād ile telvîs ve necâsât-i ma'neviyye ile tencîs etdiyse bu mushaf-ı hikem ve hakāikı mess etmedi. قال الله تعالى: ﴿لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ﴾[1] Ve tathîr eden fi'l-hakîka Allâh Teâlâ'dır. Nitekim gelir: ﴿بَلِ اللهُ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ﴾[2] Çünki nâ-kābil olana irâdet-i Hak taalluk etmeye, elbet sermâyesi hirmân ve netîce hüsrân olur. Gel imdi bu kâr-ı sa'bı tarîkından tut ve tazarru' ve niyâz ile yoluna git, şâyet menzile eresin.

[502a]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ﴾[3]

Bunda işâret vardır ki insânın iki çeşmi iki deryâ gibidir ki ondan lü'lü' ve mercân çıkar ki lü'lü'den murâd gözyaşıdır. Zîrâ inci ebr-i nîsândan tekātur eden katarâtdır ki butûn-i asdâfa düşdükde müncemid olup inci olur. Habbetü'l-ğamâm gibi ki "dolu" dedikleri buz dânesidir. Zîrâ aslı sudur, velâkin şiddet-i berd ile müncemid olup başka hey'ete girmişdir. Ve gözyaşının dânelerini inciye teşbîh etdikleri şâyi'dir, teri -ki arakdır- teşbîh etdikleri gibi. Ve mercân hûn-âb, ya'nî kanlı yaşdır ki kana karîbdir. Ya'nî rengi kan rengindedir, harâret-i ciğer ittisâli ile dem'a başka keyfiyyet verip dem' iken dem olmuşdur. Nitekim terbiye ile la'l beyaz iken kızıl renk olur, dem-i âhû kızıl renk iken misk oldukda siyâh renk olduğu gibi. Ve süt ki lebendir, aslı kızıl kandır, kudret-i ilâhiyye ile şîr-i sefîd olur ve alâ-hâzâ.

Ve bundan zâhir olur ki mercân -ki deryâda biter bir şecerdir- aslı beyâzdır. Onun için ba'zı mercân vardır ki aslı üzerine bâkîdir ve ba'zısı ba'zı keyfiyyât-i zâyide ile mütelevvin ve sürh renk olur. Ve tabâi'in isti'dâdâtı muhtelifdir. Onun için miyâh tuûm-i muhtelifededir ki arzın tabâi'inden hâssa te'sîriyledir.

Ve ilim ki âb-ı sâfî gibidir, ba'zı ezhâna mürûr etdikde adem-i isti'dâdından müteğayyir olup sûret-i ilmde iken sûret-i cehle döner ve sâhibi sûret-i Hak'dan sûret-i bâtıla mütehavvil olur. İşte ilim ile dâll olan münkirlerin

---

1 Allah Teâlâ buyurdu ki: "Ona temizlenenlerden başkası dokunamaz." el-Vâkıa, 56/79.

2 "Hayır, Allah dilediğini temize çıkarır." en-Nisâ, 4/49.

3 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "İkisinden inci ve mercân çıkar." er-Rahmân, 55/22.

hâlleri budur ki netîcede ciğerleri harâret-i tahassür ile pür-hûn olacakdır. Velâkin bu ma'nâdan gāfil olup kendilerin sâf-dil satarlar. ﴿فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ﴾[1]

[502b] Ba'de-zâ işâret-i mezkûreye [2]﴿فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ﴾ dâlldir. Zîrâ deryâ olmak ayn olmağı münâfî değildir. Nitekim derler: Gözleri deryâlar gibi taşar ve ırmaklar gibi akar. Pes, nehirde su çok olsa deryâ olur. Ve Kur'ân'ın bu makūle işârât-i latîfesini inkâr eden kesâfet-i hicâbda kalmışdır.

Bu fakîr bir def'a fasda -fâ ile ki kan almakdır- muhtâc olduğumda "Acebâ fasdın Kur'ân'da mahalli var mıdır?" dediğimde ﴿فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ﴾[3] denildi. Ya'nî damarlar tûlde hurma ağacına benzer ve onlardan akan kan kızıllıkda rummân -ya'nî nâr dânesi- gibidir. Ve fasdın fâyidesi olduğu bu âyet-i şerîfenin sûre-i Rahmân'da îrâd olunduğundan ma'lûmdur. Zîrâ bu sûre mine'l-evvel ile'l-âhir niam-ı ilâhiyyeyi beyân eder. Ve Kur'ân'ın acâibine nihâyet yokdur ki cemî'-i ratb ve yâbis Kitâb-ı Mübîn'dedir. Ve hiçbir ferd yokdur ki evvel ömründen âhirine dek onun ahvâl-i muhtelifesine işâret olmaya. Nitekim cemî'-i havâdis-i âtiye ﴿الم غُلِبَتِ الرُّومُ﴾ الآية[4] işârâtinden müstefâddır. Ve onu inkâr eden Kur'ân'ı kusûra nisbet etmiş olup kâfir olur.

Suâl olunursa ki: Gözden kan akar mı? Cevâb budur ki: Menkūldür ki nice âşıkların çehrelerinde kesret-i bükâdan uhdûd hâsıl olmuş ve nicelerinden dahi dem ile mahlût yaş gelmiş ve niceler dahi makām-ı muhabbetin te'sîrinden vücûdları bi'l-külliyye eriyip su olup akmışdır. Pes, bütün âb olmak çeşminden hûn-âb gelmekden ağrebdir.

Ve uşşâkın ahvâl-i muhtelifesi vardır ki ahkâm-ı zâhiresi ol ahvâle tâbi' ve onun keyfiyyeti ile mütekeyyifdir. Nitekim haccâm-ı Nebevî zarf-ı

---

1 "Onların ticâretleri kâr etmedi, doğru yolu da bulamadılar." el-Bakara, 2/16.
2 "İkisinde de akıp giden iki pınar vardır." er-Rahmân, 55/50.
3 "İkisinde de her türlü meyveler, hurma ve nar vardır." er-Rahmân, 55/68.
4 "Elif, lâm, mîm. Rumlar yenilgiye uğradılar..." er-Rûm, 30/1-2.

hacâmetde müctemi‘ olan demi nûş etdi. Zîrâ galeyân-ı muhabbet hasebiyle mağlûb idi. Onun için ona göre dem şerbet-i asel oldu. Pes, o makūleye nûş-i dem etmek helâldir. Zîrâ onun nûş etdiği demin sûreti dem ve keyfiyyeti aseldir. Nitekim dem-i şehîdden kıyâmetde rîh-i misk fâih **[503ª]** olsa gerekdir. Eğer ehl-i mükâşefeye o makūle şemm dünyâda dahi hâsıldır. Zîrâ bunlardan müeccel nesne yokdur, belki muacceldir. Hattâ deryâlar kıyâmetde tescîr ve tes‘îr olunsa gerekdir, fe-emmâ onlara nisbetle hâlâ âteş sûretindedir. [1]﴿اَلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا﴾ âyetini teemmül eyle ki Âl-i Fir‘avn Kulzüm deryâsında gark olmuşlardı. Velâkin sûretde âb ve hakîkatde âteş idi. Ve mâl-i yetîmde dahi gelir: [2]﴿إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَاراً﴾ Ya‘nî yedikleri nesne ayn-ı âteşdir, eğerçi sûreti me'kûl-i müştehâdır.

İşte bu ma‘nâyı mutâlaaya hakāik-ı âleme mâlik olanlar kādir olurlar. Hissiyyâtda kalanlar ondan a‘mâ olmuşlardır. Onun için darîrler basîrlerin ahvâlini inkâr edegelmişlerdir. Velâkin bu âlem hayâldir, ya‘nî karaltıdır. Pes, nefsü'l-emr ne idiği ma‘lûm olmayıcak kuru karaltı görmekden ne hâsıl olur ki o ma‘nâ hayvânâta dahi hâsıldır? Eşyâyı müşâhede ederler, velâkin meşhûdlarının sırrından bî-haberlerdir. Onun için "hayvân" denildi ki hayâtları umûm-i hayâtdır, yoksa husûs-ı hayât değil. Zîrâ husûs-ı hayât [3]﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾ kelâmından müstenbat olan hayâtdır ki ona "sırr-ı hayât" derler, sûret-i hayât değil.

Pes, sûret-i hayât rûh-i hayvânînin eseri olan hayâtdır ki dem-i hayvânîye dâirdir. Ve ona "mebde-i hiss ve hareket" derler. Onun için meflûcda bu hayât yokdur. Ya‘nî felc isâbet eden yerde hareket olmaz. Şol cihetden ki oraya rûh-i hayvânînin ittısâli yokdur. Hareket ise hayâta tâbi‘dir. Onun için hayâta "unsur-i a‘zam" demişlerdir. Ve âb bu unsurdan ibâretdir. Onun için Kur'ân'da gelir: [4]﴿وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ﴾ Ve ilim sebeb-i hayât-i rûhâniyye olmakla ondan "feyz" ile ta‘bîr ederler ki feyz hakîkatde suyun nehir kenârlarından taşıp dökülmesidir. Ve hark-ı kalbden

---

1 "Onlar, ateşe arz olunurlar." Gāfir, 40/46.
2 "Karınlarına ancak ateş yiyorlar." en-Nisâ, 4/10.
3 "Ona rûhumdan üfledim." el-Hicr, 15/29.
4 "Her canlıyı sudan yarattık." el-Enbiyâ, 21/30.

netîce bu ilmin feyezânıdır. Pes, gerekdir ki arz-ı yâbise-i vücûdu bu feyz-i hâss ile terbiye ve ihyâ edesin.

[503b]

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿إِنَّ هَٰذَا مَا تُوعَدُونَ﴾[1]

Ya'nî kable'z-zuhr işâret-i ilâhiyye vâkı' oldu ki: Sana va'd olunan kitâbın itmâmı karîb oldu. Zîrâ Allâh Teâlâ ihlâf-ı va'd etmez, belki incâz eder. Ve bundan bu kitâbın tasnîfine şurû' etmek hak olmak iktizâ eyledi. Zîrâ eğer bâtıl ve hayâlât-i nefsâniyye üzerine olaydı belki esb-i himmet menzile ermez yolda kalırdı. فللّٰه الحمد والمنّة[2]

Ve bunun nazîri mukaddemâ tahrîr etdiğimiz *Rûhu'l-beyân* nâm tefsîrimizdir ki üç mücelled-i kebîrdir ki Kur'ân'dan her on cüz' bir mücelled olmak üzeredir. Ona binâen her cildin unvânı başka hutbe ile bed' olunmuşdur. Çünki cild-i evvel tamâm oldu, bunun kitâbet ve tertîbinden olan meşakkat ve itmâmına dek tûl-i müddet zarûrî olduğu hâtıra geldikde hâb galebe eyleyip gördüm ki bir kimse mührü fekk olunmuş bir mektûb getirip önüme bırakdıkda ben dahi alıp "Bu mektûb mukaddemâ okunmuşdur, buna hâcet yokdur" dediğimde ol kimse dahi "İki mektûb dahi vardır gelecek" diye va'd edip gāib oldu. Fakîr dahi intikāl eyledim ki üç mektûb üç cild tefsîr ola ki biri okunup tamâm olmuşdur ve ikisinin tamâmı dahi mev'ûddur. Velâkin havfımdan her bâr "Yâ Rabb, tasdîk-ı rü'yâ eyle" [diye] duâ ederdim. Nitekim cild-i sânî hutbesinde mufassaldır.

Âhir selâs mücelledât yirmi üç sene -ki müddetü'l-vahydir-, onda tamâm oldu. Zîrâ esnâ-i tahrîrde iki def'a gazâ ve iki def'a dahi hacc iktizâ eyleyip *Şerh-i Muhammediyye* ve *Şerh-i Mesnevî* gibi dahi ba'zı âsâr tevassut etmekle müddet-i tahrîr mütemâdî olmuşdur. El-hamdü lillâhi Teâlâ ki rü'yâmı tasdîk ve va'dini incâz edip eserimi kabûle karîn kıldı. Nitekim âhir-i *Tefsîr*'de mübeyyendir.

---

1 Allah Sübhânehû ve Teâlâ buyurdu ki: "İşte size va'dedilen budur." bk. Sâd, 38/53.

2 Hamd ve minnet Allâh'a âittir.

İşte bu işâretler rahmânî olmakla netîcesi mev'ûd olduğu üzere zuhûr eyledi. Husûsâ bu **[504ª]** *Kitâbü'n-Netîce* bu hacm-i azîm ile müddet-i kalîlede encâma resîde oldu. Maa-hâzâ bu esnâda *Pend-i Attâr* nâm kitâb üzerine bu hacme karîb şerh-i kebîr tahrîr olundu. Ve bunlardan mukaddem bu hacmde *Kitâbü'l-Hitâb* ve *Kitâbü'l-Hakkı's-sarîh* dahi tesvîd olunmuşdur. Maksûd temedduh değil, belki fazl-ı ilâhî ile iftihârdır. قال الله تعالى: ﴿قُلْ بِفَضْلِ اللهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ﴾[1]

Lillâhi'l-minneh ki bin yüz otuz altı senesi müştemil olduğu şehr-i Ramazân'ın on yedinci rûz-i Cum'a işrâkından sonra *Şerh-i Pend* şîrâze-bend tekmîl ve yine sene-i mezbûre Şevvâl'inin râbi'i yevme'l-Ahad ba'de'z-zuhr bu *Kitâb-ı Netîce*'ye hatm-i hitâm urulup eser-i celîl olmuşdur.

Velâkin bu zebân mantıku't-tayr makūlesi olmakla her dil bu dâstân ile terennüm-sâz olmaz ve her gûş bunun istimâından lezzet almaz ve dimâğında çâşnî bulmaz. Belki ehl-i dile müfavvaz bir ma'nâ ve meşâmm-ı cânı güşâde olana istişmâma sâlih bir gül-i ra'nâdır.

Ey sûfî, senin sebeb-i hayâtın bu feyz-i küllî ve bâis-i incilâ-i dilin bu tecellî-i illîdir. Hemân erbâb-ı inkâr gibi dehânından mecc etmeyesin ve fehm etmediğin mevzı'da tarîk-ı inâda gitmeyesin. Belki fehm-i ülü'l-elbâba tefvîz eyleyesin. Ve belâlar yedinde hamîr olan derd-mend Şeyh İsmâîl Hakkî -şerrefehullâhu bi-mezîdi't-terakkî-[2] hakkında mülâyim ve hak söyleyesin ve illâ senin tüfünden hâsıl olan tefden yine kendin sûzân olursun. Ve ni'met-i ilâhiyyeye şükr etmeyip küfrândan ne bulursun?

فارجع إلى الله فإنّ عنده البيان، وبيده مفتاح التبيان، وبقدرته وعنايته كلّ كشف وعيان. هذا ما وعدني الله تعالى بإنجازه، من حقائقه دون مجازه. وكيف أشكره والشّكر نعمة من نِعَمه، وكيف أُحصِي ثناءه وقد كان لا يُحصَى ما أعطاه وأولاه من

---

1 Allah Teâlâ buyurdu ki: "De ki: Ancak Allâh'ın lütfu ve rahmetiyle, işte bunlarla sevinsinler. Bu, onların topladıklarından daha hayırlıdır." Yûnus, 10/58.

2 Terakkîsini artırarak Allâh onu şereflendirsin.

كرمه، وكيف أمدح الوسيلة وأنا سائل بابه وعتبته، وجائل دائرة لطفه وعطيّته. والله الأوّل والآخر، وهو الظّاهر في الباطن والظّاهر.[1]

[504[b]] Târih-i Kitâb be-nazm:

Bu Kitâb-ı Netîce'ye nazar et
Oldu dünyâda ecellü'l-âsâr

Ondadır sırr-ı enbiyâ-i kirâm
Ondadır feyz-i evliyâ-i kibâr

Özge bahr-i muhît-ı irfândır
Kelimâtı dürer-i kıymet-dâr

Çıkmadı böyle güher ma'denden
Etmedi kimse böyle kenz ızhâr

Fi'l-hakîka kılâde-i cândır
Nûrdan yâ ki sübhatü'l-ebrâr

[505[a]] Gül-i sad-berg-i bâğ-ı vahdetdir
Her varak ism-i Hudâ-yı Gaffâr

Demeğe bu esere bir târîh
Geldi bir merd-i celîli'l-mikdâr

Dedi: Hakkā bu kitâb-ı pür-feyz
Oldu Hakkî mecelletü'l-esrâr[2]
Sene 1136

---

[1] Şu halde Allâh'a dön. Zîrâ beyân O'nun katındadır. Açıklamanın anahtarı O'nun elindedir. Her keşf ve müşâhede O'nun kudret ve yardımı iledir. Bu, Allah Teâlâ'nın, mecazdan değil hakîkatlerden bana yerine getirmeyi vadettiğidir. O'na nasıl şükrederim ki şükür de O'nun nimetlerinden bir nimettir. O'nu gereği gibi nasıl öveyim ki O'nun verdiği ve cömertliğinden bağışladığı şeyler sayıya gelmez. Vesîleyi nasıl medhedeyim ki ben de O'nun kapısını ve eşiğini arayıp soruyor, lütuf ve ihsân dâiresinde dolaşıp duruyorum. Allah, ilk ve sondur. Bâtın ve zâhirde Zâhir olan O'dur.

[2] Kenardaki not: المَجلّة بالفتح الصحيفة فيها الحِكمة، قاموس [Mecelle içinde hikmet olan sayfa demektir (*Kâmûs*)].

KİTÂBÜ'N-NETÎCE - EKLER

[Ön kapağın iç yüzü]

ليلة السبت:[1]

Görseler bâb-ı Hak'da ehl-i dili
"Merhaben merhaben biküm" diyeler

Nusret-i Hak olıcak ey âşık
Âyet-i feth-i mübîn okuyalar

ليلة الأحد:[2]

"Hudâ'dan hâsıl oldu hamd ü minnet"

Ya'nî kuldan Mevlâ'ya ni'met-i azîmesi mukābelesinde hamd ü senâ olduğu gibi Mevlâ'dan dahi abde hamd ü senâ hâsıl oldu ki ona "hamdü'l-hamd" derler ki hâmidin mahmûd olduğudur. Ve Hakk'ın hamdinden murâd abde hamdi mukābelesinde makāmına münâsib olan vech ile ifâzadır.

ليلة الجمعة: **يكون واحد من الأحد، يقوم مقام العدد**[3]

Ya'nî Allâh Teâlâ cânibinden bir abd-i müstaidd ve kābil zuhûr eder ki aded makāmına kāim olur. Zîrâ hak üzerine olan vâhid sevâd-ı a'zam hükmündedir. Pes, gâh olur ki Allâh Teâlâ bütün âlemi bir âdemde cem' eder ve onu mecma'-ı esmâ kılar. Pes, külliyyeti sebebiyle cemî'-i cüz'iyyâta hâkim olur.

---

1 Cumartesi gecesi:
2 Pazar gecesi:
3 Cuma gecesi: "Vâhid ahad'den olur, aded makāmına kāim olur."

[I[a]]

NA'T-I ŞERÎF

Cemâlin nûrullâh
Kelâmın nutkullâh

Yâ imâme rusülillâh
Yâ sirâce arşillâh

Hay Hay Lâ ilâhe illallah
Muhammedü'r-rasûlullâh

Yâ eşrefe halkıllâh
Yâ ekmele fazlillâh

Yâ a'zame indallâh
Yâ a'leme hukmillâh

Yâ şefîa abdillâh
Yâ mutîa emrillâh

Yâ habîbe zâtillâh
Yâ hafîza şer'illâh

Yâ câmia feyzillâh
Yâ kâşife sirrillâh

Yâ nâsıra dînillâh
Yâ hâteme rusülillâh

Hay Hay Lâ ilâhe illallah
Muhammedü'r-rasûlullâh

[IIa]

بعد سنّة الفجر من يوم الخميس السّابع والعشرين من شهر ربيع الأوّل من سنة ١١٣٧ ورد من جانب الغيب أنّ جميع الأحاديث مندرج في حديثٍ واحدٍ. وهو قوله عليه الصّلوة والسّلام: **مَنْ عَمِلَ بِمَا عَلِمَ وَرَّثَهُ اللهُ عِلْمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ**[1]

وذلك أنّ هذا الحديث مشتمل على العلم والعمل المشروعَين، ويعبّر عنهما بالكمالات العلميّة والعمليّة. وكذا على العلم الإلهيّ، ويقال له علم الإرث والهبة. فالعلم الأوّل هو العلم الظّاهر والثّاني هو العلم الباطن. ويندرج في العلم الظّاهر جميع العلوم النّافعة وسائل كانت أو مقاصد. ومن المعلومات الدّاخلة تحت العلم الشّرعيّ جميع الأحكام الإلهيّة من الفرض والخطر والكراهة والنَّدْب والإباحة وجميع الأخلاق حميدةً أو ذميمةً.[2]

قال تعالى: ﴿فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا﴾ أي لتجتنب عنه ﴿وَتَقْوَاهَا﴾ أي لتكتسبها. فإنّ المراد من كون الشّيئ معلوماً إمّا العمل به إن كان داخلاً تحت الوجوب أو النّدب أو الإباحة، وإمّا ترك العمل به إن كان داخلاً تحت الخطر أي الحرمة أو الكراهة. فالعمل الشّرعيّ وكذا الخلق الحميد هو الأوّل والعمل الغير الشّرعيّ وكذا الخلق الذّميم هو الثّاني، أي ما دخل تحت الأوّل وما دخل تحت الثّاني.[3]

والعلم الإرثي هو المقصود من العلم والعمل الشْرعيّين، لأنّه وقع جزاء لهما لأن المراد من عمل عملاً شرعيّاً بما علم علماً شرعيّاً. إذ لا اعتداد بالعلم والعمل الغير

---

1 27 Rebîu'l-evvel 1137 Perşembe günü sabah namazının sünnetinden sonra gayb cânibinden hadislerin hepsinin bir hadiste toplandığı vârid oldu. O hadis Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in şu sözüdür: "Bildiği ile amel edene Allah bilmediğinin ilmini de verir." (Kelâbâzî, Bahru'l-fevâid, s. 99; Ebû Nuaym, Hilye, X, 15).

2 Bunun sebebi şudur: Bu hadis meşrû' olan ilim ve amele şâmildir ki onlara "kemâlât-i ilmiyye ve ameliyye" denir. Yine bu hadis ilm-i ilâhîye de şâmildir ki ona "ilm-i irs ve hibe" denir. Birinci ilim ilm-i zâhirdir, ikincisi ise ilm-i bâtındır. İlm-i zâhirde bütün faydalı ilimler dâhildir, ister âlet ilimleri olsun ister esas maksûd olan ilimler olsun. Farz, hatar (harâm), kerâhet, mendûb, mübâh, güzel olsun çirkin olsun ahlâkın tamâmı şer'î ilimde dâhil olan bilgilerdendir.

3 Allah Teâlâ buyurdu: "Ona kötülüklerini ve takvâsını ilhâm etti." (eş-Şems, 91/8) Yâni kötülüklerinden sakınması ve takvâsını elde etmeye çalışması için. Çünkü bir şeyin bilinmesinden maksad, ya onunla amel etmektir, eğer o şey vâcib veyâ mendûb veyâ mübâh kısmından ise; ya da onunla ameli terk etmektir, eğer hatar -yâni harâm- veyâ mekrûh kısmından ise. Şer'î amel, aynı şekilde güzel ahlâk birincisidir; şer'î olmayan amel ve kötü ahlâk ikincisidir. Yâni birinci kısma ve ikinci kısma dâhil olanlardır.

الشرعيّين كحال الفلاسفة. لأنّ علومهم نظريّة مستفادة من الفكر وكذا أحوالهم وأخلاقهم ليست نتائج الشّرع والذّكر. وقد قدّم الله الذّكر على الفكر في قوله تعالى: ﴿اَلَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللهَ قِيَاماً وَقُعُوداً وَعَلَى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾. وكذا ألزم المتابعة حتّى أخصّ الأنبياء عليهم السّلام كما قال: ﴿فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ﴾[1].

فظهر من هذا التّقرير سرّ قوله صلّى الله عليه وسلّم: (إنّ للقرآن ظهراً وبطناً) يعني إنّ القرآن الكريم حاوٍ للأحكام الخمسة المذكورة بظاهره وللأخلاق الحميدة والأحوال السَّنِيّة والتّجلّيات العليّة بباطنه. ومسمّى الإنسان هو هذا الهيكل والرّوح الحيوانيّ والإنساني. فالأعمال الظّاهرة الشّرعيّة من أحكام الهيكل، وفي مقابلتها الجنّة ونعيمها. والباقي من العلوم الإرثيّة والأحوال والتّجلّيات الشّريفة من أحكام القلب والرّوح والسّرّ، وفي محاذاتها جنّة الجنّة، وهي مقام الرّؤية والمشاهدة. فاعلم هذه الجملة، فقد جاء المثل: كلُّ الصَّيد في جَوف الفراء.[2]

---

1 Şer'î olan ilim ve amelden maksad ise ilm-i irsîdir. Çünkü o onlara karşılık olarak vâki' olmuştur. Çünkü kasdedilen bildiği şer'î bir ilimle şer'î bir amel işleyen kimsedir. Zîrâ şer'î olmayan ilim ve amele güvenilmez. Felsefecilerin hâli gibi. Çünkü onların ilimleri, düşünceden elde edilmiş nazarî ilimlerdir. Aynı şekilde onların halleri ve ahlâkları şerîatın ve zikrin sonuçlarından değildir. Allah Teâlâ şu sözünde zikri fikrden önce zikretmiştir: "Onlar ayakta dururken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allâh'ı zikrederler, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında tefekkür ederler." (Âl-i İmrân, 3/191) Kezâ tâbi' olmakla yükümlü kılıp peygamberleri -aleyhimü's-selâm- tahsîs etti. Nitekim buyurur: "Onların yoluna tâbi' ol." (el-En'âm, 6/90).

2 Bu anlatılanlardan Sallallâhu aleyhi ve sellem'in "Kur'ân'ın bir zahrı bir de batnı vardır." (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IX, 81-82, 278; İbn Hibbân, *Sahîh*, Beyrut 1988, I, 146; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, I, 236; el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, III, 54) sözünün sırrı ortaya çıktı. Yâni Kur'ân zikredilen beş hükmü zâhiri ile, güzel ahlâk, yüce haller ve yüksek tecellîleri bâtını ile ihtivâ etmektedir. "İnsân" diye isimlendirilen bu cisim, hayvânî ve insânî rûhtan ibârettir. Şer'î zâhirî ameller cismin hükümlerindendir. Bu amellerin karşılığında cennet ve nimetleri vardır. Geri kalan irsî ilimler, haller ve yüce tecellîler kalb, rûh ve sırrın hükümlerindendir. Bunların hizâsında ise cennetin cenneti vardır ki o rü'yet ve müşâhede makâmıdır. Bütün bunları bil. Zîrâ meselde gelir: "Avların hepsi yaban eşeğinin karnındadır."

[II^b^]

وقت الإنتباه ليلة الخميس:[1]

Tecellîye bak ayndır bu vücûd
Kime kimden eylersin ey dil sücûd

Ve lehû:

Âşinâ ol ki ondadır senlik
Var-durur onda çeşme rûşenlik

Kime kimden şikâyet eylersin
Kendi hâlin hikâyet eylersin

بين سنّة الفجر وفرضها:[2]

Kemâlâtına söz yokdur cihânda
Bulunmaz misli onun bu zamânda

Ve lehû:

Hakîm-i lem-yezelsin hükmüne yok i'tirâz âhir
Kalemden levhe cârî oldu emrin bâtın ü zâhir

Vücûd ile eğer lutf eylesen sensin Latîf Allâh
Ademle kahr edersen ger fe-ente'l-Câbiru'l-Kāhir

ليلة السّبت الّذي هو أوّل شهر ربيع الأوّل من سنة ١١٣٧ ورد قبيل الصّباح قوله:

(اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ النُّورِ الْمُبِينِ) من قاله غشيَتْه الرّحمة[3]

إلى هنا من المواهب الغيبيّة. ﴿وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾[4]

---

1 Perşembe gecesi uykudan uyanma vakti:

2 Sabah namazının sünneti ile farzı arasında:

3 1137 senesi Rebîu'l-evvel ayının biri, Perşembe gecesi sabahtan az önce şu söz vârid oldu: "Allâh'ım, apaçık bir nûr olan efendimiz Muhammed'e rahmet et." Kim bunu söylerse rahmet onu kaplar."

4 Buraya kadar (olan söz) gaybî mevhibelerdendir. "Hamd, âlemlerin Rabbi Allâh'a mahsustur." es-Sâffât, 37/182.

ليلة الأحد قُبيلَ الصّباح:[1]

"A'mâl-i sâliha ile mukayyed olmak kalbin ma'rifetle hayâtına sebebdir."

Ve lehû:

Vücûdun gerçi zâhirde Hudâ'dan yâdigârındır
Adem ammâ bu bâzâr içre baksan özge kârındır

Ve lehû:

Sönmez âteş-i aşkına düşen çün câna su sepdi
Yanar nîrân içinde şol ki bârid kaldı dünyâda

Karalar dökdü Hakkî çün sevâdü'l-veche boyandı
Karadan el yudu âhir murâdın buldu deryâda

ليلة الأحد: **أَعْظَمُ قَدْراً عِنْدَ اللهِ.** أي أنت أَعْظَمُ الخ[2]

ليلة الإثنين:[3]

Hakîkat bahrine gavvâs olagör
Bu âlemdir yine bahr-i hakîkat

أي لأنّ هذا العالم مظهر الأسماء والصّفات، فمن طلب الحقيقة فلا يجدها إلاّ فيه، فاطلبها تجد.[4]

---

1 Pazar gecesi sabahtan az önce:

2 Pazar gecesi: "Allah katında kıymeti çok fazladır." Yâni senin Allah katında kıymetin çok fazladır.

3 Pazartesi gecesi:

4 Yâni bu âlem Allâh'ın isim ve sıfatlarının mazharı olduğu için kim hakîkati taleb ederse ancak onda bulur. Şu halde sen de onu taleb et, bulursun.

صباح الجمعة:[1]

Çekme ser-mâye için aslâ keder
Çünki ser-mâye kamu elden gider

Ya'nî mü'minin zâhir ve bâtın ser-mâyesi feyz ve fazl-ı ilâhîdir ki ona nefâd yokdur. Harc ve dahlin ise aslen ve fer'an bekāsı olmaz. Pes, dünyâ için elemde olma.

[1ª]

لاح بعد العصر أنّ أهل الجنّة إنّما يدخلونها بعد إنسلاخهم عن الطّبيعة، فلا طبيعة لهم. ولذا لا يشاؤن إلاّ أموراً تليق بالرّوحانيّة. وهي غير المحرّمات في الدّنيا. فليس في الجنّة اللّواطة والدّخان ونحوهما، لأنّهما من الأمور الطّبيعيّة الخبيثة. وكذا لا نار، فلا يطبخ لهم طعام على العادة، وإنّما يجيئ النّعيم من عالم القدرة بدون الأسباب، فمَجَامِرهم إنّما توقد بنار القدرة. وكلّ ما لهم من النّعيم فبطريق التّلذّذ، إذ لا جوع في الجنّة، فلا أكل ولا شرب، فافهم.[2]

ثمّ لاح أنّ الأعمال إمّا متعدّية كالصّدقة ونحوها، وإمّا لازمة كالذّكر وغيره. هكذا قال علماء الرّسوم. وفيه قصور، لأن الذّكر أيضاً من الأمور المتعدّية. فكما أنّ الشّارع جعل ما أكل الرّجل صدقة على نفسه الحيوانيّة لما فيه من تربيتها وتقويتها على

---

1 Cuma sabâhı:

2 İkindiden sonra lâih oldu ki: Cennet ehli cennete ancak tabîattan sıyrıldıktan sonra girerlerler. Onların tabîatları kalmaz. Bu sebepten rûhâniyyete uygun düşmeyen işleri dilemezler. Rûhâniyyete uygun olan işler ise dünyâda harâm olan şeylerin dışındakilerdir. Onun için cennette livâta, sigara ve benzeri şeyler yoktur. Çünkü bunlar pis tabîatlı işlerdendir. Yine cennette ateş yoktur. Âdet olduğu üzere onlara yemek pişirilmez. Nimetler onlara sebepler olmadan kudret âleminden gelir. Onların mangalları ancak kudret ateşiyle yakılır. Onlara verilen nimetlerin hepsi tat alma yoluyladır. Zîrâ cennette açlık yoktur, bunun için de ne yeme ne de içme vardır. Anla.

الطّاعة، فكذا الذّكر مثلاً جعله صَدقةً على نفسه النّاطقة لتنميتها ورفع درجتها. فإذاً الكلّ من باب الصّدقة وإن لم يعرفه إلاّ أولوا الألباب. فافهم، والله مفتّح الأبواب.[1]

لاح أنّ الأشياء مظاهر الأسماء والصّفات. لكن منها ما هو حسنٌ في المعنى وقبيح في الصّورة، ومنها ما هو حسنٌ في الصّورة والمعنى. وليس فيها ما هو قبيح في الصّورة والمعنى، وما هو حسنٌ في الصّورة وقبيح في المعنى.[2]

فالأشياء الحسنة من الإنسان والحيوان والنّبات والجماد حسنة في الصّورة والمعنى. أمّا الصّورة فهي ظاهرة، لأنّها تميل الطباع إليها. وأمّا المعنى فلأنّها قائمة بالأسماء والصّفات الإلهيّة، فهي حسنة بصورتها وسرّها.[3]

والأشياء القبيحة منها قبيحة في الصّورة، إذ لا تميل النّفوس إليها، وحسنة في المعنى لقيامها بما ذكر من الأسماء والصّفات. ولذا وصف الأسماء بالْحُسْنَى.[4]

فاعلم ذلك وتعلّقْ بالمعنى دون الظّاهر. لأنّ الله لا ينظر إلى الصّور، بل إلى الحقائق، فكن من أهل الحقائق الثّابتة لا من أهل الصّور الزّائلة. فإنّه من أحوال الرّاسخين في العلم. لأنّ ظواهرهم وإن كانت في عالم الملك، لكن بواطنهم في عالَم

---

1 Sonra lâih oldu ki: "Ameller ya sadaka ve benzerleri gibi başkalarına geçişlidir ya da zikir ve diğerleri gibi geçişsizdir." Zâhir âlimleri böyle söylemiştir. Halbuki bu sözde kusur vardır. Çünkü zikir de geçişli işlerdendir. Şâri' kişinin yediğini hayvânî nefsini geliştirdiğinden ve tâat için güç verdiğinden onun için sadaka kıldığı gibi zikri de meselâ nefs-i nâtıkasını geliştirdiğinden ve derecesini yükselttiğinden onun için bir sadaka kılmıştır. Öyleyse hepsi de sadaka kısmındandır, her ne kadar akıl sâhiblerinden başkası bunu bilmese de. Anla. Kapıları açan ancak Allah'tır.

2 Lâih oldu ki: Eşyâ Allâh'ın isim ve sıfatlarının mazharlarıdır. Fakat eşyâdan ma'nâda güzel sûrette çirkin olan vardır, hem de sûrette ve ma'nâda güzel olan vardır. Ancak onların içinde sûrette ve ma'nâda çirkin olan ve sûrette güzel, ma'nâda çirkin olan yoktur.

3 İnsân, hayvân, bitki ve cansız varlıklardan güzel olanlar, sûrette ve ma'nâda güzeldir. Sûretlerinin güzel olduğu âşikardır. Zîrâ tabîatlar onlara meyleder. Ma'nâ bakımından güzel olmalara gelince, zîrâ onlar ilâhî isim ve sıfatlarla kâimdirler. İlâhî isimlerin ise hem sûreti hemde sırları güzeldir.

4 Çirkin varlıklardan ise sûrette çirkin olanlar vardır. Zîrâ nefisler onlara meyletmez. Ve zikrolunan isim ve sıfatlarla kâim olduklarından ma'nâda güzeldirler. Bu sebeple Allâh'ın isimleri "en güzel" (el-A'râf, 7/180) diye vasfedildi.

الملكوت. فلهم أَبصار وبصائر، فأَبصارهم ناظرة إلى الآثار وبصائرهم دائرة مع الأسرار. والله العليم ومنه التّعليم.[1]

[505b]

جَبَلُ الْوُجُودِ[2]

Ma'lûm ola ki akl-ı evvelden gāyet-i merâtibe varınca "cebel-i vücûd" ıtlâk olunur. Zîrâ vücûd zuhûr i'tibâriyledir. Zuhûr ise ya vücûd-i rûhânî veyâ vücûd-i cismânî iledir. Zîrâ mertebe-i rûhda taayyün-i hâricî olmak hasebiyle gayb-i mutlak dâiresinden bîrûn olmuşdur. Eğerçi mertebe-i cisme göre "gayb-i izâfî" denilir.

Ve cebel-i mezkûrun dahi külliyyeti iki tâifede zuhûr etmişdir ki biri enbiyâdır, Hazret-i Ebi'l-beşer Âdem'den Hatmü'n-nebiyyîn'e gelince -aleyhimü's-salâtü ve's-selâm-. Ve biri dahi evliyâdır ki verese-i enbiyâdır. Bunların ümem-i sâlifeye göre evvel ve âhiri mazbût değildir, belki enbiyâya nisbetle ekall-i kalîldir.

Ve bu ümmet-i merhûmede evvel ve âhiri mazbûtdur ki evveli Hazret-i Ali'dir -kerremallâhu vecheh-, ya'nî silsile-i tarîkat hasebiyle. Eğerçi Ebû Bekr Sıddîk -radıyallâhu anh- tahakkuk cihetinden Ali'den mukaddemdir. Ve âhir-i evliyâ hazret-i mehdîdir -radıyallâhu anh- ki Ali'nin nesebinden, ya'nî Hazret-i Fâtıma -radıyallâhu anhâ- evlâdındandır. Eğerçi vâlidesi "Nercis" nâm hâtûn Hazret-i Abbâs -radıyallâhu anh- evlâdındandır.

Ve Şeyh-i meşâyihi'd-dünyâ Muhyiddîn el-Arabî -kuddise sirruh- Hazretleri'ne "Hatmü'l-evliyâ" dedikleri husûs-ı mertebe i'tibâriyledir. Nitekim "İlim fülân kimsede ve seyf fülân pâdişâhda hatm oldu" derler, maahâzâ onlardan gayrı dünyâda dahi âlimler ve pâdişâhlar vardır. Velâkin ilmin ve kılıcın külliyyeti onlarda hatm oldu demekdir. Pes, Şeyh-i Ekber

---

1 Bunu bil ve zâhire değil ma'nâya yapış. Çünkü Allah sûretlere bakmaz, aksine hakîkatlara bakar. Şu halde sâbit olan hakîkatlerin ehlinden ol, geçici sûretlerin ehlinden değil. İşte bu ilimde yüksek dereceye erenlerin hallerindendir. Çünkü onların zâhirleri her ne kadar mülk âleminde olsa da bâtınları melekût âlemindedir. Onların hem gözleri hem de basîretleri (kalb gözleri) vardır. Onların gözleri eserlere bakar, basîretleri ise sırlarla berâber devr eder. Allah her şeyi bilendir ve bildirmek de O'ndandır.

2 Vücûd dağı.

Hazret-i Ali'nin âyîne ve mazhar-ı tâmmıdır ki onun tefâsîl-i kemâlâtı Hazret-i Şeyh'de zuhûr etmişdir. Ve bu makūle âyîneye zarûret ne idiğini erbâb-ı keşf bilirler.

El-hâsıl evliyâ dahi cebel-i vücûd oldular ki enbiyâ bu cebelde müstetir oldukları gibi evliyâ dahi muhtefî oldular. Gerçi sadâları mesmû' oldu, velâkin kendi şahısları ehl-i basîretden gayrıya zâhir olmadı. Ve bu cebelin külliyyeti Hazret-i Risâlet'tir -sallallâhu aleyhi ve sellem-. Zîrâ akl-ı evvel ve rûh-i Muhammedî'dir ki Allâh Teâlâ cemî'-i ervâh ve ecsâmı ondan ızhâr etmişdir. Velâkin her taayyünün vücûd-i **[506ª]** rûhânî ve cismânîsi kendi kābiliyyet ve isti'dâdına göre zâhir olmuşdur, kevâkibin zuhûrda tefâvütleri gibi. Maa-hâzâ asılları bu nûrdur ki nûr-i şemsdir. Çünki kamerin sâirlerden kābiliyyeti ziyâde idi, lâ-cerem nûru gayrılardan evfer oldu. Bu cihetden kamer ve şems enbiyâda Hazret-i İbrâhîm ve Hazret-i Nübüvvet gibi oldu. Zîrâ ittifâk-ı ulemâ onun üzerinedir ki Hazret-i Nübüvvet'ten sonra efdalü'l-enbiyâ' Hazret-i İbrâhîm'dir. Pes, sâirler sâir nücûm-i zâhire gibidir, bi-hasebi't-tabakāt.

İşte bu takrîrden vahdet-i vücûd fehm olundu. Ya'nî vücûd-i vâcibin tecellîsi tecellî-i vâhiddir ki kavâbile göre muhtelif görünmüşdür. Ve ol kavâbil akl-ı evvel ve ilâ-âhiri'l-mevcûdât onun şuab ve fürû'udur. Bu cihetden vücûd-i kevnînin dahi aslı vücûd-i vâhid oldu ki vücûd-i Muhammedî'dir. Ve tecellî-i ilâhînin külliyyeti onda zâhir ve sâirlerde hâllerine göre bâriz olmuşdur. Bu cihetden vücûd-i enbiyâ ve evliyâ vücûd-i Nebevî'den ibâret oldu ki herkesin yüzünden isti'dâd ve kābiliyyetine göre zâhir olmuşdur. Ve hâlâ memâlik-i İslâm'da her kābil olan mevzı'da bir hatm sûreti vardır ki yedinde Mushaf-ı ilâhî ile halkı Hakk'a da'vet eder. Gerek sen ona "Hatmü'n-nebiyyîn sûreti" ve gerek "Hazret-i Ali sûreti" ve gerek "hatmü'l-evliyâ sûreti" diye ıtlâk eyle, meâli bir nesnedir.

Ve bu memâlikde olan suver-i hatmiyye-i mezkûre vücûd dağıdır ki zâhirde dağ görünür ve ondan sadâ-yı da'vet-i ilallâh dahi işitilir. Velâkin esamm olanların kulaklarına girmediği gibi a'mâ olanlar dahi ol sûret-i Hakk'ı görmezler ve emr-i vücûd zuhûr içinde hafâda kalır. Ve şol kimsenin ki gözüne vücûd girmemişdir, bu kadar zuhûru ile, pes onun sadâsı

onun kulağına ne vechile duhûl eder? İşte evliyânın dağlara muhabbet edip oralarda sükûnları bu ihticâbdan ötürüdür. Ya'nî muhtecib oldukları halkın kemâl-i ihticâbındandır ve illâ cebelden azhar nesne yokdur. Zîrâ mürtefi'dir.

Ey mü'min, işte bu beyândan sonra hakîkat nedir fehm etmedinse var imdi bî-şuûr olan hayvân gibi zinde ve mürde ol. والعياذ بالله تعالى[1]

Hakkî el-Fakîr.

[1] Bundan Allâh'a sığınırız.

[506b]

لنامقه الأقلّ **حسن هاتف** المدعوّ بسراج زاده[1]:

كتاب النّتيجة فيه ما فيه ليس في المعارف ما يدانيه
منطق لسان الغيب تقريره نتايج السّر فيما ينطويه
ليس علم المقال ما حازه حالٌ أُلهِمَ إلى مكاشفيه
عبارة القوم يؤل إليه ما تقرّر فيه وجه وجيه
حق حقيق القبول ما حواه زيغ وضلال فيما ينافيه
ضاء كالشّمس في كبد السّما لمّا أتمّه النّاسخ النّبيه
نبّه هاتف الغيب تاريخا يترشّح الإناء بما فيه (١١٣٦)[2]

Ve lehû:

Sa'y ile her murâda erer sâlik-i reşâd
Ol iktisâb-ı fazl-ı Hudâ'da dilâ mücidd

Târîhdir Kitâb-ı Netîce tamâmına
İlm ü amel mukaddime sûfî netîce cidd

1136

---

1 Serrâc-zâde diye tanınan, azın azı Hasan Hâtif'in şiiri:
(17-18. yüzyılda yaşamış Bursalı bir şair olan Hasan Hâtif hakkında bk. Selami Ece, "Serrâc-zâde Hasan Hâtif (Hayatı ve Eserleri)", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, c. II, sayı: 1, s. 84-103).

2 Kitâbü'n-Netîce ne varsa onda var
Maârifde ona yaklaşan mı var

Beyânı gayb lisânının kelâmı/dili
İhtivâ ettikleri içinde sırrın netîceleri

Hâiz oldukları söz ilmi değil
Mükâşiflerine ilhâm edilmiş hâldir

Sûfîlerin ibâresi ona dayanır
Onda karar kılınan en uygun görüştür

Onun ihtivâ ettiği kabûle en lâyık haktır
Ona aykırı olan sapıklık ve dalâlettir

Göğün ortasında güneş gibi parladı
Onu istinsâh eden dikkatli kimse tamamladığında

Gayb hâtifi bir tarihe dikkat çekti
Her kap içinde olanı sızdırır (1136)

LÜGATÇE

A

âb: su
âb-dâr: sulu, tâze
âb-ı zülâl: berrak su; billûr; cam
âbâ': babalar, atalar
âbâdân: şen, mâmur, bayındır
abd: kul, köle
abdiyyet: kulluk, kölelik
abede: âbidler, ibâdet edenler, tapanlar
âbık: efendisinin yanından kaçan köle
abdullâh: Allâh'ın kulu
acbü'z-zeneb: kuyruk sokumu; insanın ilk yaratılışında ve öldükten sonraki dirilişinde bedenin özünü oluşturduğu kabûl edilen madde
acîb: taaccüb edilecek şaşılacak şey
âcile (ayn ile)**:** acele eden, acele, gecikmez
âcile (elif ile)**:** vâdeye bağlı, vâdesi gelince yapılacak olan, ertelenmiş
acûz: kocakarı, ihtiyar, yaşlı kadın
a'dâ': düşmanlar
a'dâd: adetler, sayılar
ad'af: daha/en zayıf
âdât: âdetler
adâvet: düşmanlık
âdd: ısıran, sokan
a'del: daha/en âdil, doğru, mutedil
a'de'l-a'dâ: düşmanların en düşmanı, en gaddarı
a'delü'l-mizâc: tabîatı daha/en mu'tedil olan
adem: yokluk
âdemiyyân: âdemoğulları, insanlar
ademiyyet: adem oluş, yok olma hâli, yokluk
adîde: çok, birçok
adîm: yok olan
âdim: adem olan, yok olan
adl: adâlet, doğruluk
adlâ': kaburgalar
adûd: zâlim; acıklı, ıstırap verici
adûsündan: adüvvünden, düşmanından
adüvv: düşman
advâ': ışıklar; parılıtılar
advâ-i yûh: güneşin ışıkları
âfâk: ufuklar; insanın dışında olan varlıklar, dış âlem
âfâkî, âfâkıyye: âfâka âit
âfât: âfetler, belâlar, musîbetler
afîf: iffetli, nâmuslu, temiz
âfitâb: güneş
Afüvv: dâimâ affeden, merhametli, bağışlayan
âgâh: bilgili, uyanık, haberdâr
ağdiye: gıdâlar
ağleb: daha/en kuvvetli, gālib
ağnâm: koyunlar
Ağne'l-ağniyâ: zenginlerin en zengini; her şeyden müstağnî olan
ağniyâ: zenginler
ağrâz: garazlar, maksatlar, niyetler
ağreb: daha/en garip, duhaf
ağsân: gusnlar; dallar, budaklar
ağyâr: başkaları, Hak'tan gayri şeyler
Ahad: ikincisi olmayan bir, yegâne bir; sayıdan olamayan bir
âhâd-ı nâs: halktan herhangi biri, avâm
ahad: bir; kişi, kimse; pazar günü
ahadiyyet: "Ahad" olma, sayıdan olmayan "bir"lik
ahadühümâ: ikisinden biri
âhar: diğer, başka
ahbâb: dostlar; sevgililer
ahbâr: haberler
ahcâr: taşlar
ahd: sözleşme, söz verme, yemîn; bilgi, ma'hûd olma; devir, zaman
ahdar: yeşil
ahfâ: daha/en hafî, gizli
ahfâd: torunlar
ahibbâullâh: Allâh'ın dostları

Âhir: her şeyin varlığı kendisinde son bulan, her şey son bulunca sâdece kendisi var olarak kalan
âhir: son
ahîr, ahîre: en son
âhirîn: son olanlar, sonra gelenler
âhiriyyet: son olma
âhiz: alan, alıcı, tutucu
âhiz anillâh: Allah'dan alan
ahkāb: uzun yıllar, pek uzun müddet
ahkâm: hükümler, şartlar, durumlar
ahlât-ı erbaa: insan vücûdunda farz olunan dört karışım: balgam, safrâ, sevdâ, kan
ahmâ: en çok himâye eden, koruyan, muhâfaza eden
ahmer: kırmızı
ahsen: daha/en güzel
ahsenü'l-ehâsin: güzellerin en güzeli
ahvâl: haller, durumlar
ahvel: şaşı, bir şeyi iki gören
ahyâ': diriler, canlılar
ahyân: vakitler, zamanlar
ahyânen: zaman zaman, ara sıra
ahz: alma, elde etme
âik: mâni'olan, alıkoyan, engel
akabât: sarp yokuşlar, zorlu geçitler; korkunç hâdiseler, tehlikeli anlar
a'kāb-ı salevât: namazların peşinden, ardından
akd: bağlama, düğümleme; sözleşme
akdem: en kadîm, en önce, ilk
akdes: en kudsî, en mukaddes
âkıl: akıllı
akîde: i'tikād, îmân, inanç
akîm: kısır, netîcesiz
aklâm: kalemler
aklî, akliyye: akılla ilgili, akla âit, akılla olan
akrab/akreb: daha/en yakın
aks-i gayr-i müstevî: maklûb
aksâ: son, en son, uzak
aksâ-yı tâkat: tâkatin, gücün en sonu
aksâm: kısımlar, yeminler
aksar: daha/en kısa
aktâb: kutublar
aktâr: kutrlar; bölgeler, taraflar, yanlar
aktâr-ı arz: yeryüzünün bölgeleri
akūl: akıl sâhibi, akıllı
akvâ: daha/en kavî, sağlam, güçlü
akvâl: kavller, sözler
akve'l-esbâb: sebeplerin en sağlamı
akve'l-halâik: mahlûkātın en güçlüsü
akviyâ: sağlam ve kuvvetli olanlar
âl: âile, evlad, sülâle
a'lâ: daha/en yüksek, yüce, üstün
alâ-, ale-: üzerine, üzerinde
alâ-hâlihî: kendi hâli üzerine, olduğu gibi
alâ-hıdetin: yalnız olarak, tek başına; ayrı olarak
alâ-kile'l-emreyn: her iki durumda
alâ-külli hâl: her halde, her hâl ü kârda
alâ-mâ-hiye-aleyh: olduğu hal üzere, olduğu gibi, hakîkati üzere, mâhiyyeti üzere
alâ-mâ-hüve-aleyh: olduğu hal üzere, olduğu gibi, hakîkati üzere, mâhiyyeti üzere
alâ-takdîri...: takdîri hâlinde; takdîrinde
alâ-tarîkı...: yoluyla
alâ-vechi'l-hitâb: hitâb yoluyla
alâ-vechi't-tafsîl: tafsîlatlı bir şekilde, mufassal olarak, genişçe
alâ-vechihî: yüzü üstüne, yüz üstü
alâik: alâkalar, ilişkiler, bağlar
a'lâm: alemler; işâretler; has isimler, büyük ve ulu kimseler
âlâm: elemler, acılar, sızılar
alâmât: alâmetler, izler, nişanlar
a'lâ-yı ılliyyîn: en yükseklerin yükseği
âlâyiş: debdebe, gösteriş, tantana; bulaşıklık
ale'l-amyâ': körü körüne
a'le'l-eâlî: yükseklerin en yükseği, yücelerin en yücesi, büyüklerin en büyüğü
ale'l-husûs: husûsiyle, özellikle
ale'l-istimrâr: aralıksız, devamlı olarak
ale'l-vechi...: vechi üzerine, sûretiyle

ale'l-vechi'l-lâyık: lâyık olduğu şekilde
ale's-seviyye: müsâvât üzere, eşit olarak
ale't-tedrîc: tedrîcen, derece derece, dereceli olarak
alef: hayvan yemi; ot, saman, yulaf
a'lem: en âlim, en çok bilen
âlemîn: âlemler
âlemiyyân: âleme mensûb olanlar, insanlar
aleyhi mâ-yestehikku: hakettiği onun üzerine olsun
aleyhi'l-la'ne: la'net onun üzerine olsun
aleyhime's-selâm: selâm ikisinin üzerine olsun
aleyhimü's-selâm: selâm onların üzerine olsun
âlî, âliye: yüksek, yüce, ulu
alîl: kör, sakat, hasta
âlihe: ilâhlar
Alîm: en çok bilen, bilgisi ezelî ve ebedî olan, her şeyi her yönüyle bilen
âliyât: yüksek yüce olanlar (müennes için)
aliyye: yüksek, yüce, ulu
Allâmu'l-guyûb: gaybleri bilen
amâ: körlük, mânevî körlük
a'mâl: ameller, işler
âmâl: emeller, ümitler, istekler
amd: kasd, niyet, karar
amed: destekler, ayaklar, payandalar
âmelehullâhu bi-mezîdi't-terakkî: Allah ona terakkîsini artırmakla muâmele etsin
amîk: derin
amîm: umûma âit, umûmî, genel
âmil: amel eden, iş yapan
âmilîn: âmiller, amel edenler
âmm, âmme: umûmî, umûmu ilgilendiren, herkese âit, avâm
amm: amca
an-aslin: aslından
ân-ı gayr-i munkasim: parçalanmayan bir an
anâkıyd: salkımlar
anâsır: unsurlar, ögeler
andelîb: bülbül
ânen fe-ânen: gittikçe, tedrîcen, zaman geçtikçe
a'râf: yüksek yer, tepe
arak: ter
arak-ı müşkîn: misk kokulu ter
araz: iki zamanda bâkî olmayan ve varlığı kendinden değil başkasından olan şeydir
a'râz: arazlar
a'râz: ırzlar
arazıyye: yere âit, yerle ilgili
arâzî: arzlar
a'ref: en ârif, en çok bilen
ârız, ârıza: ârız olan, sonradan gelen, gelip geçici olan
ârızî: sonradan çıkan, muvakkat, gelip geçici
arî, arî: çıplak, hür, -sız
âric: urûc eden, yükselen
ârif-i billâh: Allâh'ı bilen
ârifîn: ârifler, bilenler
âriyye: ödünç, eğreti
arşiyye: arşa mensûb, arşa âit, arşla ilgili
arûs: gelin
arz: yeryüzü
arz: gösterme, bildirme
arz alellâh: Allâh'a sunma, takdîm etme
as'ab: daha/en zor
as'ad: daha/en saîd, mutlu
asâğir: küçükler, küçük olanlar
asâkir: askerler
asamm: sağır, işitmez
âsân: kolay
a'sâr: asırlar
âsâr: eserler, izler, alâmetler
asbâğ: boyalar
asdâf: sedefler
asel: bal
asfar: sarı
asfiyâ: sâfî, hâlis, pâk, temiz olan kimseler
asğar: daha/en küçük
ashâb: sâhipler, sohbet arkadaşları; sahâbe
asîr: zor, güç, zahmetli

âsim: günahkâr, kabâhatli
âsitâne: eşik, paytaht, büyük tekke; İstanbul
âsiyâ, âsiyâb: değirmen
asnâf: sınıflar
asnâm: sanemler, putlar
asr: ikindi namazı, yüzyıl
asran ba'de asrin: asır asır, asırdan asıra
âsûde: rahat, gāilesiz, dinç
âsumânî: semâvî, göğe âit
asvât: savtlar, sesler
aşerât: onlar; 10'dan 99'a kadar olan sayılar
aşere: on
aşiyy: günün batması, akşam
âşüfte: çılgın gibi seven, aşktan perîşan olan, sevdâlı kimse, meftun
atâ: verme, bağışlama, ihsân
ataş: susuzluk
atâyâ: atıyyeler, hediyeler, armağanlar
atebe: eşik, basamak
ateh: bunama, bunaklık
athar: çok temiz
âtıl: tembel, boş, faydasız
atîk, atîka: eski
at'ime: yemekler
atse: aksırık
atvâr: tavrlar; haller, durumlar
atvel: daha/pek uzun
avâik: engeller, müşküller, zor işler
avâmm: halk, umûm insanlar
avârız: ârızalar, engeller; sonradan meydana gelen şeyler
avd, avdet: geri dönme, gelme
avn: yardım; yardımcı
âyâ: acaba
a'yâd: ıydler, bayramlar
a'yân: aynlar, hakîkatler, özler
a'yân-ı sâbite: değişmez aynlar, hakîkatler, özler, asıllar
âyât: âyetler
âyet: alâmet, nişân
ayn: göz, kaynak, asıl, öz; kendisi, zât, hakîkat
ayne'l-yakîn: görerek elde edilen kat'iyyet, müşâhede ile kazanılan kesin bilgi
ayneyn: iki ayn; iki göz
aynî: "ayn"a âit, ayn ile ilgili
ayniyyet: ayn olma, aynı olma, aynılık
a'yün: gözler
âzâdegî: hürlük, serbestlik
a'zam: daha/en azametli, büyük
a'zâr: özürler, engeller
azb: tatlı, tatlılık
azb-i fürât: tatlı ve susuzluğu giderici su
azeb: bekâr
azhar: daha/en zâhir, açık, âşikâr
azharu'z-zavâhir: zâhir olanların en zâhiri; apaçık, pek âşikâr
Azîm: Azamet sâhibi, çok yüce, çok büyük, sınırsız ve kayıtsız büyüklük sâhibi
azîm, azîme: büyük, iri; ulu
azîmet: gitme, gidiş
Azîz: izzet ve yücelik sâhibi, her şeye gālib olan
azîzü'l-menâl: elde edilmesi değerli, kıymetli
azlem: daha/en zâlim; daha/en karanlık
azm: kemik

B

bâ-: -ile
bâ-haber: haberli, bilgili
Bâ-i muvahhade: be harfi (tek noktalı)
bâb: kapı, fasıl, bölüm, konu, mes'ele
bâbullâh: Allâh'ın kapısı
bâd: rüzgâr; havâ
bâd-ı sarsar: şiddetli, gürültülü rüzgâr
bâde: şarap, içki
ba'de: sonra, ...den sonra
ba'dehû: ondan sonra
ba'de't-tekmîl: tamamladıktan sonra
ba'de-zâ: bundan sonra
ba'd-ezîn: bundan sonra, bundan böyle
bâdî: sebep olan, müsebbib, sebep
bâğ-bân: bahçıvan, bağcı
bâğî: âsîlik eden, haksızlık eden, serkeş

bağy: ileri gitme, azgınlık, serkeşlik
bahâ: güzellik, zariflik, parıltı
bahîl: cimri
bâhir, bâhire: belli, açık, apaçık; parlak, ışıklı
bahr: deniz
bahr-ı heyemân: aşk denizi
bahr-ı muhît: kuşatan deniz, okyanus
bahreyn: iki deniz
-bahş: ...veren, ...bağışlayan
baht: öz, hâlis, sırf, saf
baîd, baîde: uzak, ırak
bâis: sebep
bekā: bâkîlik, devam, devamlılık, sebât
bekā billâh: Allah'la bâkî olmak
bakar, bakara: sığır, inek
bakıyye: artan, geri kalan, artık
bakıyye-i nefs: nefsden kalanlar
Bâkî: dâimâ var olan, sonu olmayan
bâkî, bâkıye: bâkî olan, dâimî; geri kalan, bundan başka
bâkî bi-bekāillâh: Allah'ın bekāsıyla bâkî olan
bâkî bi-ibkāillâh: Allah'ın bâkî kılmasıyla bâkî olan
bâkî billâh: Allah'la bâkî olan
bâl: kalb, gönül
bâlâ: yukarı
bâlâ-gîr: yükselten, yükseltici
bâlîn-i helâk: helâk yastığı, koltuğu
bâliğ, bâliğa: erişen, yetişen, varan, ulaşan
bâr: yük
bâr-ı girân: ağır yük
bârân: yağmur
bâr-gâh: girmek için izin almak gereken, izinle girilebilecek yer, yüksek divan
Bârî: temiz ve sağlam bir nizâm üzere yaratıcı
bâri': mükemmel, güzel, üstün
bârid: soğuk
ba's: gönderme, sevk etme, diriltme
basâir: basîretler
basal: soğan
basar: görme duygusu, görmek, görme, görüş
Bâsıt: Lütuf ve rahmeti yayan, hayırlar veren; rızık, neş'e, rahatlık ve bolluk veren
Basîr: eksiksiz gören, görücü olan
basîr: gören, görücü
basîret: kalb gözüyle görme, önden görüş, seziş
bast: yayma, yayılma; açma, genişletme, uzun uzun anlatma
batâlet: işsizlik, işlemezlik, atâlet
bâtıl: gerçekliği olmayan, gerçek olmayan; boş, beyhûde, abes
Bâtın: gizli, varlığı gizli olan
bâtın, bâtıne: iç, iç yüz, gizli
batîe: yavaş, ağır hareketli
batîetü'l-hareke: hareketi, davranışı yavaş
batn: karın; bâtın, iç
batnu'l-butûn: batnların batnı: için içi
batş: zor ve şiddetle yakalama
battâl: işe yaramaz, hantal; pek büyük
baûza: sivrisinek
bâzâr: pazar
bâzergân: tâcir
bed': başlama, başlangıç
bed-: kötü
bed-nâm: kötü adlı, fenâ tanınmış
bedel-i mâ-yetehallel: vücûdun sarfiyâtını tamamlayan yiyecekler
bedî', bedîa: güzel
bedîhî: delilsiz, açık olan, besbelli
bedr: dolunay
bedriyyet: dolunay olma
behâlîl: behlûller, delice fakat hikmete uygun davrananlar
behre-mend: behreli, hisseli
belâğât: iyi, güzel, pürüzsüz söz söyleme
belâyâ: belâlar, fellâketler
belîd: iz'ânsız, ahmak, sersem, budala
belîğ: fasîh, düzgün; belâğatli söz söyleyen
benât: kızlar
bend: bağlamak
bende: kul, köle

benven: ben… im
benî-âdem: âdemoğulları
berâhîn: burhanlar, delîller
berây-ı te'kîd: te'kîd için, maksadıyla
berâzih: berzahlar
berd: soğuk
berdâr: asılmış
ber-dûş etme: omuza alma
bered: dolu
berekât: bereketler
beriyye: çöl, kır
berk: şimşek
berk-ı hâtif: göz kamaştıran şimşek
berk-seyr: şimşek gibi yürüyen, hareket eden
berkî, berkıyye: şimşekle ilgili, şimşeğe âit, şimşek gibi
Berr: Kullarına karşı şefkatli olan; ihsân edici, ihsânı bütün yaratıklara yaygın olan; iyilik, güzellik ve bağışı fazla olan
berr: kara, toprak; doğru sözlü, hayır işleyen kimse
berrânî: sahrâ ve kıra âit, hâricî
berter: daha, pek, çok, en yüksek, üstün
ber-vech-i ekmel: en mükemmel şekilde
ber-vech-i mezîd: artmakla
berzah: İki şey arasındaki fâsıla; iki şey arasını ayıran ve birleştiren hat, çizgi
berzahiyyet: berzah olma
bes: kâfî, yeter
be's: ümit kesmek; azâb, korku, zarar, fenâlık
besâir: bk. basâir
besâtat: basîtlik, düzlük, serbestlik
beste: kapalı, bağlı; bitiştirilmiş, bağlanmış
beşâret: güzellik; müjde
beşâşet: güler yüzlülük
beşere: cild, dış deri, deri
beşerî, beşeriyye: beşere âit
bevâis: bâisler, sebepler
bevâtın: bâtınlar; kapılı gizli şeyler
bevn-i baîd: uzak mesafe, çok açıklık
bey': satma, satış
beyâdika: satranç oyununda piyâde taşları
beyne: arasında
beyne'd-dâreyn: iki yurt (cennet-cehennem, dünyâ-âhiret) arasında
beyne'l-hükmeyn: iki hüküm arasında
beyne'l-işâeyn: akşam-yatsı arasında
beyne'n-nâs: insanlar arasında
beyne'n-nevm ve'l-yakaza: uyku ve uyanıklık arasında
beynehû ve beynallâh: onunla Allah arasında
beynehû ve beyne'n-nâs: onunla insanlar arasında
beynehüm ve beynallâh: onlarla Allah arasında
beyniyyet: arada olma
beynûnet: iki şey arasındaki masâfe, aralık; ihtilâf, anlaşmazlık
beyt: ev
beytûtet: geceleme
beyyin: açık, âşikâr
beyyinât: beyyineler; deliller, şâhidler
beyza: yumurta
beyz-i meknûn: gizlenmiş yumurta
bezl: bol bol verme, saçma
bezl-i makdûr: elden geldiği, gücü yettiği kadar yapma
bezl-i mechûd: gayret sarfetmek, elinden geleni yapmak
bezm: meclis, dernek, toplantı
bî-: ...siz, ...sız
bi-: ile, ...yoluyla, ...sûretiyle
bî-behre: behresiz; nasipsiz, mahrum
bî-çâşnî: lezzetsiz, tatsız
bida': bid'atlar
bîdâr: uyanık, uykusuz
bîdârî: uyanıklık, dikkatlilik
bidâyât: başlangıçları, sülûkün baş tarafları
bidâyet: Başlangıç, sülûkün başlangıcı
bîgâne: kayıtsız, ilgisiz, yabancı
biğâl: katırlar
bi-ğayr-i : -siz, -sız, olmaksızın

bihâr: denizler
bi-hasebi...: ... bakımından, hasebiyle
bi-hasebi'l-gālib: gālib bakımından, çoğunluğa göre
bî-hemtâ: benzersiz
bî-hisâb: hesapsız, sayısız
bî-hûş: kendinden geçmiş, şuursuz, baygın
bî-iştibâh: şüphesiz
bi-kaderi...: miktârınca, kadar, -e göre
bi-kaderi't-tâka: tâkat, güç miktârınca
bikr: dokunulmamış; genç kız
bilâd: beldeler, memleketler
bi'l-: -ile, -la
bi-lâ-: siz, sız, olmadan
bi-lâ-te'hîr: te'hîr etmeden, geciktirmeden
bi-lâ-terâhî: gevşeklik göstermeden; gecikmeden
bi'l-aks: aksine, tam tersi, tersine
bilece: birlikte, beraber
bi'l-farz: farazâ, farz edelim ki
bi'l-fi'l: fiilen, gerçekten, hakîkî olarak, kuvvede veyâ i'tibârî olmaksızın
bi'l-kuvve: kuvve olarak, kābiliyyet ve güç hâlinde, bi'l-fi'l olmayarak
bi'l-külliyye: büsbütün, tamâmen
bi'l-lisân: lisan ile, dil ile
bi'l-vâsıta: vâsıta ile
bîmâristân: hastahâne, tımarhâne
bi-mennihî ve keremihî: O'nun ihsân ve keremi ile
binâen alâ-hâzâ: buna binâen, bunun üzerine
bi-nefsihî: kendisi, kendi kendine
bî-pâyân: nihâyetsiz, ucu bucağı olmayan
bî-pervâ: çekinmeksizin, sakınmadan
birr: iyilik, güzellik, hayır
bîrûn: dışarı, dış, hâricî; fazla
biryân: kebap
bisât: döşeme, yaygı
bi'set: gönderme, gönderilme
bisyâr: çok
bî-şümâr: hadsiz, sayısız, pek çok
bitâlet: bk. betâlet
bi-tamâmihî: tamâmıyla, bütünüyle
bitânet: iç, dâhil; astar; maiyyet, arkadaşlar
bi-tarîkı...: yoluyla, metoduyla
bi-tarîkı'l-evlâ: daha/en uygun yolla, haydi haydi
bi-tarîkı'l-külliyye: genel olarak
bi-tarîkı'l-mutâbaka: mutâbıklık, muvâfıklık, uygunluk yoluyla; mutâbık olarak
bi't-teba': tâbi'olarak, tâbi'olmakla
bi't-tebeiyye: tâbi'olarak, tâbi'olmak sûretiyle
bi-zevâtihâ: kendi zâtlarıyla, kendi kendilerine
bi'z-zât: zât ile, kendi ile, zâtıyla
bû: bk. bûy
bu'd: uzaklık
bu'd-i anillâh: Allah'dan uzaklık
bu'dâ: uzaklık
buğz: kin, nefret, sevmeme
buhl: cimrilik, pintilik
burhân: delîl
burûc: burçlar
bûriyâ-bâf: hasır dokuyan, hasırcı
but': yavaş olma, ağır hareket etme
butlân: bâtıllık, bâtıl oluş
butûn: bâtın olma, bâtın oluş, gizlilik
butûn: bâtınlar; içler, gizliler
bûy: koku
bükâ': ağlama
bükra: sabah, seher, erken
büleğâ ve füsahâ: belâğat ve fesâhatla konuşanlar
bülend-pâye: pâyesi, rütbesi yüksek
bülğa: yeterlik, yeterlilik, varlık
bülûğ: ulaşmak, yetişmek, varmak, ermek
bürka': kadınların yüze örttüğü peçe, tül, yaşmak, yüz örtüsü
bürka'-i arûs: gelinin yüz örtüsü
bürûdet: soğukluk
bürûz: belirme, âşikâr olma, meydana çıkma

bü's: derd, ıstırap, sıkıntı
büşrâ: müjde, sevinçli haber
büyût: beytler, evler
büzâk: tükrük, salya

C

câ: yer, mevki, mekân
câ-yı bî-câ: mekânsız mekân
câh: mevki, makām
cahîm: cehennem
câize: hediye, armağan
ca'l: yapma, kılma, te'sir etme, vücûda getirme
câm: cam, bardak, kadeh
câme: elbise, çamaşır
Câmi': derleyen, toplayan, her şeyi toplayan, bütün yaratıkları huzurunda toplayan
câmi', câmia: cem'eden, birleştiren, toplayan, bir araya getiren
câmi'u'l-ezdâd: zıtları toplayan, bir araya getirmiş olan
cânib: taraf, cihet, yan
cânn: cinler
cârî: cereyân eden; geçen, akan
cârûb: süpürge
câvidân, câvidânî: dâimî, ebedî
cây: yer (bk. câ)
câzib: cezb eden
câzim: kesin karar veren
cebân: korkak
Cebbâr: çok cebr edici, çok güçlü ve kudretli; dilediğini yaptırmağa gücü olan, kendisine karşı çıkılamayan
cebel: dağ
cebeliyye: dağa âit, dağ ile ilgili
ceberût: cebbârlık; büyüklük, azamet, kibriyâ; âlem-i ceberût
cebîn: alın; korkak, yüreksiz
cebr: zorlama
cedb: kıtlık
cedd: dede
cedîd: yeni
cehele: câhiller
cehennemiyyü'l-asl: aslı cehenneme mensûb olan
cehl: câhillik, bilgisizlik
cehl-i mürekkeb: bilmezliğin farkında olmayış, katmerli câhillik
cehr: yüksek sesle söyleme
cehûd: inkâr eden, nankör
celâdet: kahramanlık, yiğitlik
celâl: büyüklük, ululuk, heybet
celb: çekme, kendine çekme
celî: âşikâr, apaçık
Celîl: celâl sâhibi, büyüklük ve ululuğu yüce olan
celîl, celîle: büyük, ulu
celîs: birlikte oturan, arkadaş
celvet: ortaya çıkma, açığa çıkma; halvetten çıkma
cem': toplama, bir araya getirme
cemâd: cansız varlık
cemâdât: cansız varlıklar
cemâl: güzellik
cemâl ender cemâl: cemâl içinde cemâl
cemî': bütün, cümle, hepsi
cem'-i ezdâd: zıtları birleştirmek
cemîl, cemîle: cemâl sâhibi, güzel
cem'iyyet: câmi'lik, câmi'oluş, ilâhî isimlerin hepsine mazhar olma
cemr: ateş parçası, ateş közü
cemûh: dikbaşlı, itâatsiz, âsî
cenâh: kanat
cenâhayn: iki kanat
cenân: kalb, gönül
cenânî, cenâniyye: kalble ilgili, kalbe âit
cennât: cennetler
cenûb: güney
cerâim: suçlar, kabâhatler, cinâyetler
cereb: uyuz hastalığı, uyuzluk
cereyân: akma, akım, geçme, hareket, olma
cerh: çürütme, red, kabûl etmeme; yaralama
cesîm: iri, büyük
cev: hava
cevâd: cömert, eli açık

cevâhir: cevherler
cevâmi': câmiler, mescidler
cevâmiu'l-kelim: birçok ma'nâyı câmi'olan, birçok ma'nâyı kendinde toplayan
cevânib: taraflar, yanlar
cevârih: insanın el, ayak gibi âzâsı
cevelân-gâh: dolaşılan yer, dönüp dolaşma yeri
cevf: iç
cevgân: çevgân
cevher: kendi zâtı ile, başka şeye muhtaç olmadan kāim olan şey
ceyb: cep
ceza': sızlanma
cezâ-i vifâk: uygun cezâ
cezb: kendine çekme, celb
cezm: niyet etme, kesin karar
cibâl-i şâhika: yüksek dağlar
cibilliyye: yaratılıştan, fıtrî
cidâr: duvar
cidd: ciddiyyet
ciğer-sûz: ciğer yakan, bağır yakan, acıklı
cihâr: açık söyleme veyâ okuma
cihât: cihetler
cilâ: parlatma, parlaklık
cilve-gâh: tecellî yeri, zuhûr mahalli
cilve-ger: tecellî eden, görenen, zâhir olan
cimâ': cinsî münâsebet
cinân: cennetler
cirm: cisim, hacim
cismânî, cismâniyye: cisimle ilgili, cisme âit
cismâniyyât: cismâniyyetler
cismâniyyet: cismânî olma
cisr: köprü
civân: genç
ciyâd: yarış atları
cû': açlık
cû: nehir, ırmak
cûd: cömertlik
cûş: coşma, kaynama
cüdâ: ayrı, ayrılmış
cühelâ': câhiller
cülûd: deri, cild; meşin
cülûs: aturma
cümelî, cümeliyye: bütünle ilgili, bütüne âit
cümleten vâhideten: hepsi bir defada
cünd: asker; ordu
cünûd: askerler, ordular
cünûn: delilik
cür'a: yudum
cür'a-dân: şarap artığı dökülen kap
cür'a-nûş: içen, içki içen
cürm: suç
cüvvânî: iç dâhilî
cüz': kısım, parça
cüz'-i gayr-i münkasim: bölünemeyen cüz'/parça
cüz'î, cüz'iyye: cüz'e âit olan, tamâmına âit olmayan
cüz'iyyât: cüz'îler, cüz'e âit şeyler
cüz'iyyet: cüz'îlik, cüz'î olma

Ç

çâh: çukur, kuyu
çâk etmek: yırtmak
çâr: dört
çâr-pâ: dört ayaklı, dört ayaklı hayvanlar
çârum: dördüncü
çâşnî: çeşni, lezzet, tat
çâşnî-dâr: lezzetli, tatlı
çelebiyân: çelebiler, efendiler
çend: birkaç
çengâl: çengel, pençe
çep: sol, falso, yanlış
çerâğ: fitil, mum
çerâ-gâh: çayır, otlak, mer'a
çeşm: göz
çeşm-i Hak-bîn: Hakk'ı gören göz
çevgân: cirit oyunu değneği; çevgen
çi: ne?
çi-fâyide: ne fayda var?
çîne: kuş yemi
çû, çûn: mâdem ki, çünkü, nasıl, nice, niçin
çûn u çirâ: nasıl ve nice

çün: mâdem ki, çünkü, nasıl, nice, niçin

D

daâvî: bk. deâvî
dâbbe: hayvan, yerde yürüyen hayvan
dâfi': def'eden
dâhik: gülen
dahl: girme, karışma; te'sîr, nüfûz
dahm, dahme: iri, kalın
dahve: güneşin ufuktan henüz yükselip yayılmaya başladığı vakit, ilk kuşluk vakti
dahve-i suğrâ: ilk kuşluk vakti
dâî: duâ eden, isteyen, da'vet eden. çağıran
dâî ilallâh: Allâh'a çağıran
dâiye: içten gelen teşvîk edici duygu; arzu; istek; iddiâ
dakîk: ince
dakk: vurma, çalma (kapı)
dalâl:dalâlet, doğru yoldan sapma, sapıklık
dâll (dal ile)**:** delâlet eden, gösteren, işâret eden
dâll, dâlle (dat ile)**:** dalâlette olan, sapıtmış
dâm: tuzak, ağ
dâmen: etek
dânâ: bilen, âlim
dâr: ev, yer, yurt
darb: vurma, dövme, çarpma
dâreyn: dünyâ-âhiret; cennet-cehennem
darîr: anadan doğma kör
darrâ: mihnet, keder; şiddet; belâ
dârû: ilaç
dâstân: destan
dav': ışık, zıyâ, nûr, aydınlık
da'vâ: iddiâ; şikâyet
da'vet-i ilellâh: Allâh'a da'vet
dayf: misâfir
deavât: duâlar, çağrılar
deâvî: müdâfaa edilen fikirler, meseleler, da'vâlar
de'b: âdet, usul, tarz, kāide
decâcile: deccâllar
def': öteye itme, kakma, savma; verme, ortadan kaldırma; giderme
def'aten vâhideten: bir defâ, bir defâda, birden
defâin: defîneler, gömülmüş şeyler
def'aten: bir defâ, bir defâda
def'î: bir defâda olan
defîn-i arz: toprağa gömülmüş, gömülü
dehân: ağız
dehr: uzun zaman, zaman
dekāik: incelikler
delâil: deliller
dem: kan
dem: an, vakit, saat, zaman; soluk. nefes
dem-be-dem: vakit vakit, dâimâ
dem': gö yaşı, göz yaşı dökme, ağlama
demâ-dem: her vakit, sık sık
dem-beste: soluğu kesilmiş, susmuş
demevviyyet: kan olma
demğ: haksız suçlamayı çürütme, aksini isbât etme; iptâl etme, yenme
denânîr: dînarlar, altınlar
dendân: diş
denes: kir, pas; pislik, murdarlık
der: kapı
derâhim: dirhemler, akçeler, paralar
der-bend: boğaz, dar geçit
derc: toplama, biriktirme, arasına koyma, yazma
derd-mend: derdli, tasalı, kaygılı
derd-nâk: derdli, tasalı, kaygılı
derecât: dereceler
derekât: derekeler; aşağı basamaklar, katlar
derim evi: etrafı ve üstü keçe, bez veya saz ile örtülen çadıra benzer göçebe evi
der-kâr: ma'lûm, âşikâr, belli
derûn: iç, içeri, gönül, kalb
dervâze: kapı, kale kapısı
desâis: desîseler, hîleler, oyunlar
dess: gömme, saklama, itme
dest: el
dest-gîr: elinden tutan; yardımcı

dest-res: eli erme; kuvvet, zenginlik
destâr-ı sebz: yeşil sarık
devâî: dâiyeler; içten gelen bir duyguyu teşvik edici haller
devâir: dâireler
devâll: dâller, delâlet eden şeyler
devât: divit, kalem koymak için uzun mâdenî sapı ve ucunda bir de hokkası bulunan âlet
deverân: devretme; dönme, dolaşma
devha: büyük, ulu ağaç
devrî: dönüş ile ilgili, devredici
devvâr: devr eden, çok dönen
deyn: borç
deyyâr: kimse, şahıs
dıhk: gülme
dıl'-ı eyser: sol kaburga kemiği
dır': zırh
dırâz: uzun
dıyk: darlık
dîbâ: bir cins ipek kumaş
dîdâr: yüz, çehre
dîde: göz
diger-gûn: bozuk, değişmiş, başkalaşmış
dîk: horoz
dil: gönül, kalb
dil-beste: gönül bağlamış, âşık
dil-şâd: gönlü hoş, sevinmiş
dil-teşne: gönlü susamış, pek istekli
dimâ': kanlar
dir': bk. dır'
dîrîne: eski, kadîm
dîvâne-râ kalem nîst: deliye kalem yoktur, delinin okuma-yazmaya ihtiyâcı yoktur
dîvâr: duvar
draht: ağaç
ducret: sıkıntı, darlık, zahmet
duhâ: kuşluk vakti
duhûl: girme
dûlâb: kuyudan su çıkarmaya yarayan çark; devr eden, dönen
dûn: aşağı, altta, aşağıda; alçak, soysuz
dûr: uzak
dûrâ-dûr: uzak uzak, uzaktan uzağa; uzun uzadıya
dûzah: cehennem
dühân: duman, tütün
dühûr: dehrler, zamanlar
dükeli: hep, hepsi, bütün
dünyeviyye: dünyâya mensûb, dünyâya âit
dürr: inci
dürdâne: inci tânesi; sevgili, kıymetli
dürer: büyük inci tâneleri
dürr-i yektâ: eşsiz inci
dürre-i beyzâ: beyaz inci
düşmenân: düşmanlar
düşvâr: güç, zor
düyûn: deynler; borçlar

E

eamm: daha/en umûmî, genel, şümûllü
eâzım: büyükler
eazz: daha/en azîz, muhterem, değerli
eb: baba
eb'ad: daha/en uzak
ebâid: en uzak olanlar
ebâtîl: boş, faydasız, esassız olan şeyler, sözler boş inanışlar
ebced-hân: ebced okuyan, okumaya yeni başlayan
ebda': daha/en bedî', hârikulâde
ebdân: bedenler, cisimler
ebed: gelecekte sonu olmayan zaman
ebedî, ebediyye: ebede mensûb, zevâlsiz, sonu olmayan
ebedü'l-âbâd: ebedlerin ebedi, ebediyyen; hiç bir vakit, aslâ
ebeveyn: baba ve anne
ebğazu'l-ma'bûdât: tapılan şeylerin en çok buğz edileni, sevilmeyeni
ebğazu'l-mübâhât: mübâhların en çok sevilmeyeni, çirkini
ebkâr: dokunulmamış; evvelce olmamış; kızlar
eblağ: daha belîğ, olgunluğa en yakın
ebnâ-i sebîl: yolcular

ebr: bulut
ebrâr: hayır ve ihsân sâhibleri; iyiler, sâlih kimseler
ebsâr: basarlar; gözler
ebtanu'l-bevâtın: bâtınların en bâtını; gizli şeylerin en gizlisi
ebter: zürriyyetsiz; faydasız, netîcesiz
ebü'l-beşer: insanların babası: Âdem (a.s.)
ebü'l-ervâh: ruhların babası
ebvâb: bâblar, kapılar
ebyât: beyitler
ebyaz: beyaz
ecânib: yabancılar
ecell, ecellü: daha/en büyük, daha yüce
ecîr: ücretle çalışan; ücretli
ecl, ecil: sebep; ...den dolayı
eclâ: en celî, en âşikâr
ecnâs: cinsler
ecniha: kanatlar
ecsâd: cesetler
ecsâm: cisimler
ecved: daha/pek iyi
eczâ': cüz'ler, parçalar
ed'â: daha fazla istek uyandıran, daha çekici, daha yakın
edakk: daha/pek dakîk, ince, mühim
edalliyyet: doğru yoldan pek çok uzak olan, çok sapıtmış bulunan, daha aşağı
edbâr: peş, peşinde
edevât: âletler, parçalar
ed'iye: duâlar, niyazlar
edille: deliller
edîm: tabaklanmış deri, satıh, yüz
ednâ: en aşağı, alt
edne'l-emr: en aşağı, en azından
edvâr: devirler, zamanlar
ef'âl: fiiller, ameller, işler
efâdıl: ileri gelenler, en fazîletli kimseler
efdal: daha/en fazîletli; en âlâ, üstün
efdalü'l-efâdıl: ileri gelenlerin en üstünü; fazîletli kimselerin en fazîletlisi
efkâr: fikirler, düşünceler
eflâk: felekler, gökler
efrâd: fertler
efrâd: ferdler, "kutb"a bağlı olmayan gayb erenleri
efrâs: atlar, beygirler
efsûn: büyü, sihir
efvâh: ağızlar
efzûn: fazla, aşkın, çok
ehabb: daha/en çok sevilen, sevgili
ehâdîs: hadîsler; haberler, sözler
ehaff: daha/en hafîf
ehass: daha/en husûsî, özel, şeçkin
ehassu'l-havâs: hâsların en hâssı; seçkinlerin en seçkini
ehlullâh: Allâh adamı, velîler
ehvâ': hevâlar, istekler, arzular
ehven: daha/en zararsız, kolay, hafif
eimme: imâmlar
ekâbir: büyükler
ekālîm-i seb'a: yedi iklim
ekall: daha/en az, aşağı
ekall-i kalîl: azın azı, çok az
ekārib: yakınlar; yakın akrabâ, hısımlar
ekâmil: en mükemmel ve noksansız olanlar, en olgun kimseler
ekâzîb: yalan, uydurma sözler
ekber: en büyük
ekberiyyet: en büyük olma
ekl: yeme
ekmel: en kâmil, en mükemmel
ekmeliyyet: ekmel olma, en mükemmel oluş
ekser: daha/en çok
ekser-i kesîr: çoğun çoğu
ekûl: çok yiyen, obur
ekvân: kevnler, varlıklar, âlemler
el-ân: şimdi, henüz, hâlâ, daha
elbâb: lübbler
elezz: daha/en lezzetli
elf: bin
elfâz: lafızlar, kelimeler, sözler
elîm: elem verici, sızlatan, ağrıtan, acıtan
elifât-i erbaa: 1111
elkāb: lakablar
elsine: lisanlar, diller

eltaf: daha/en latîf
eltâf: iyi muâmeleler, iyilikler
elvâh: levhler, levhalar
elvân: levnler, renkler; çeşitler
elvâs: levsler
emâkin: mekânlar, yerler, mahaller
emâm: ön
emân: eminlik, emniyet
emânât: emânetler
emânî: temennîler, arzular, istekler, emeller
emârât: alâmetler, nişanlar, eserler, deliller
emkine: mekânlar
emlah: pek melîh, çok/en güzel
emlâk: mülkler
emmâre: kuvvet ve şiddetle emr edici
emn: emînlik, güven, rahatlık
emr: iş, şey, hâdise, husûs
emr-i bi'l-kıst: adâletle, adâleti emretmek
emr-i bi's-sû': kötülükle, kötülüğü emr etmek
emrâz: marazlar, hastalıklar
emred: henüz bıyık ve sakalı çıkmamış, tüysüz
emrediyyet: emred olma
emsâl: misiller; eşler, benzerler
emsile: misâller, örnekler
emtâr: yağmurlar
emvâl: mallar, mülkler
emvât: ölüler
emzice: mizâclar, tabîatlar
en'am: daha/en çok ni'metlenen
en'âm: hayvanlar, mallar; ni'metler
enâm: bütün mahlûklar; halk, insanlar
enâniyyet: benlik, bencillik
enbiyâ: nebîler, peygamberler
encâm: nihâyet, son
encâs: pislikler
endâze: ölçek; tahmin, takdir; mertebe, derece
ene: ben
enf: burun
enfa': daha/en faydalı
enfâs: nefesler
enfüs: nefisler, "iç varlık"lar, iç âlemi
enfüsî, enfüsiyye: enfüsle ilgili, enfüse âit
enhâr: nehirler, ırmaklar
enîn: inilti, inleme
enîs: dost, arkadaş, sevgili
enkas: daha/en noksan, eksik
ensârullâh: Allâh'ın yardımcıları
enseb: daha/en münâsib, uygun
ente: sen
envâ': nev'ler, çeşitler
envâr: nurlar
enver: daha/en nurlu
enzâr: nazarlar, görüşler; bakışlar
enzel: daha/en aşağı
epsem: dilsiz, sessiz
erâzil: reziller, yüzsüzler
erba', erbaa: dört
erbâb: rablar, sâhipler
erbaîn: kırk; çile
erbaînât: kırklar; çileler
erbiâ: çarşamba
ercâs: pislikler, kirler; kötü işler
ercmend: muhterem, şerefli, haysiyetli, seçkin
eres: çiftçilik, çiftçi olma
erfa': daha/en yüksek
erham: daha/en merhametli
Erhamü'r-râhimîn: rahmet edenlerin en çok rahmet edeni
erhâm-ı ümmehât: annelerin rahimleri
erkân: rukünler, esaslar, direkler, sütunlar
erneb: tavşan
ervâh: ruhlar
erzânî: lâyık görülme, liyâkat; ucuzluk
esâbi': haftalar
es'ad: daha/en saîd, mutlu, bahtiyar
esahh: daha/en sahîh, doğru
esamm: sağır
esâs: döşeme, minder gibi ev eşyâsı
esâtıyr: uydurma hikâyeler, yalanlar
esâtîn: direkler, sütunlar
esâtiz: üstadlar, hocalar
esb: at, beygir

esbâb: sebepler
esed: aslan
esedd: daha/en doğru, uygun, münâsib
esfâr: seferler, yolculuklar
esfel: en sâfil, en aşağı
eshâ: daha/en cömert
eshâr: seherler
eshel: daha/en kolay
es'ile: suâller, sorular
eskal: daha/en ağır
eskāl: ağır şeyler, ağır yükler
esmâ: isimler, adlar
esrâr: sırlar
esveb: daha/en sevâblı
esved: siyah, kara
eş'âr: şiirler; kıllar, tüyler
eşbâh: karaltılar; cismî varlıklar, şahıslar
eşbâh: şebîhler; benzerler, nazîrler
eşcâr: ağaçlar
eşedd: daha/en şiddetli
eşhâs: şahıslar
eşirrâ: şerliler, azılılar
eşkâl: şekiller, biçimler, tarzlar
eşkıyâ: şakîler, şakāvet ehli
eşkā: daha/en şakî, bahtsız
eşmel: daha/en şâmil, şümûllü, kaplayıcı
eşrâr: şerli kimseler
eşrât: şartlar, alâmetler, nişanlar
eşref: daha/en şerefli
eşyâ: şeyler, varlıklar
etbâ': tâbi'olanlar
etemm: daha/en tamam, eksiksiz
etkā: daha/en çok takvâ sâhibi, müttakî
evâhir: âhirler, sonlar; sülûkün son tarafları
evâil: evveller, ilkler, başlangıçlar, önce geçenler, sülûkün baş tarafları
evâmir: emirler
evâsıt: vasatlar; ortalar; sülûkün orta tarafları
evc: yüce, yüksek;doruk
evcâ': ağrılar, acılar
evceb: en lüzûmlu, ço gerekli
ev-ednâ: "...yâhut daha da yakın" (Necm, 53/9)
evfak: daha/en muvâfık, pek uygun
evfer: pek vâfir; pek bol, pek çok
evhâm: vehimler, zanlar, kuşkular
evkāt: vakitler
evlâ: daha/en uygun, iyi
evrâd: virdler, fünlük zikir ve duâlar
evrâk: varaklar, yapraklar, sayfalar
evsa': daha/en geniş
evsâf: vasıflar, sıfatlar
evsat: orta, orta halli
Evvel: her şeyden önce olan; başlangıçların yaratıcısı; varlığının öncesi olmayan; her şeyin varlığı kendisinden başlayan
evvel: ilk, birinci
evvelîn: evvelkiler, evvel gelen insanlar
evzâ': vaz'lar; vaziyetler, durumlar
evzah: en vâzıh, en açık
eyâdî: eller
eydî: eller
eyn: nerede; yer, cihet
eyniyyât: cihetler
eyser: sol; pek kolay
eyyâm: günler
eyyen men kân: kim olursa olsun
ez-cümle: cümleden olarak, başlıca,bu arada
ezdâd: zıtlar, karşıtlar
ezel: geçmişte başlangıcı olmayan zaman
ezelî, ezeliyye: ezele âit, ezelle ilgili, öncesiz
ezhân: zihinler
ezhâr: çiçekler
ezhed: en zâhid
ezkâr: zikirler, anmalar
ezmân: zamanlar, vakitler, anlar
ezmine: zamanlar, vakitler, anlar
ezrak: mavi
ezvâc: zevceler; eşler
ezvâk: zevkler, tad almalar, lezzetler
ezyed: daha ziyade, fazla

F

fa'âl: dâimâ harekette bulunan, çok işleyen, çalışkan
Fa'âlün li-mâ-yürîd: dilediğini mutlakā yapan
fâcir: fücûr sahibi, günahkâr, doğrudan sapan
fâdıl, fâdıla: fazîletli, fazîlet sâhibi, üstün
fağfûrî: çini
fa'hfazhu: onu muhâfaza et, koru
fahhâriyyet: fahhâr oluş; çanak çömlek, toprak testi gibi olma
fahîm: çok kuvvetli, îtibâr ve nüfûz sâhibi
fâhir, fâhire: fahr eden; şanlı, şerefli; kıymetli
fahr: iftihâr; öğünme, şeref, büyüklük
fahşâ': meşrû'olmayan şehvânî haller, fuhuş, zinâ
fâih: çiçek ve meyva kokusu
fâik: üstün
fâit: fevt eden, kaybeden, elinden kaçıran; elden çıkan, kaybolan
fâiz: nâil olan, elde eden, başarı kazanan; feyezân eden, taşan
fâka: fakîrlik, muhtâc olma, ihtiyaç duyma
fakr: fakirlik, yoksulluk, muhtaçlık
fa'lem zâlik: bunu bil
fânî, fâniye: ölümlü, muvakkat, geçici
fa'rif: bil, tanı
fa'rif cidden: iyi bil, tanı
fa'rifhü: onu bil, tanı
fark: ayrılık, başkalık; ayırma, ayrılma, seçilme
fârûk: hakkı bâtıldan doğruyu yanlıştan ayırdedici
fasd: kan alma
fâsıl: fasl eden, ayıran, bölen
fâsid, fâside: fesâda uğrayan, bozulan
fasl: ayırma, ayrılma, kesme, bölüm; mevsim
fâş: meydana çıkma, duyulma, açığa vurma
fâyiza: taşan taşkın
fazalât: pislikler necâsetler
fâzıl: fazîletli, üstün
fazl: fazîlet; iyilik, üstünlük, lütuf
fe-bihâ: ne âlâ, ne güzel
fecr: sabah, sabah namazı
feemmâ: -e gelince, kaldı ki
fe'fhem cidden: iyi anla
fehîm: zekî, anlayışlı, akıllı
fehm: anlamak, anlayış, idrâk
fehm-i anillâh: Allah hakkında idrâk ve anlayışı olmak
fehvâ: ma'nâ, mefhûm
fe-keyfe: nasıl, nasıl olur?
fekk: bozma, çözme, kaldırma
felâsife: felsefeciler
fem: ağız
fenâ: fânî olma, yok olma
fenâ fillâh: Allah'da fânî olmak
fenâî: fenâ ile ilgili, fenâ ile olan
fenn: ilim, ma'rifet, san'at
fer': dal, budak; şu'be; bir asla dayanan şey
ferâ'ine: fir'avnlar
ferâğ: vaz geçme, bırakma; dinlenme; boşluk
ferah-nâk: sevinçli
ferâiz: farzlar
ferdâniyyet: birlik, teklik, eşsizlik
feres: at, beygir
ferha: sevinç
ferîk: fırka; cemâat, topluluk
fers (peltek se)**:** hayvan tersi
ferzend: oğul, çocuk
ferzend-i girâmîleri: azîz, muhterem oğulları
fesâd: bozulma, bozukluk
fesede: fâsidler, bozguncular
fe-semme vechullâh: "(Nereye dönerseniz) Allah'ın vechi oradadır" (Bakara, 2/115)
fesh: bozma, bozulma, dağıtma, dağılma
fetâ: genç, delikanlı; hizmette bulunan genç
feth: açma, açılma; keşf, ilhâm

fetk: yarma, çatlama; ayırma, ayrı
fetret: iki şey arasında geçen zaman
Fettâh: pek çok açıcı, türlü güçlük ve sıkıntıları def'eden, kolaylaştıran
fevâil: failler
fevâsıl: fâsılalar
fevâid, fevâyid: faydalar, avantajlar, kazançlar
fevâkih: meyvalar, yemişler
fevk: üst
fevkānî, fevkāniyye: üste mensûb, üste âit
fevkıyyet: üstte olma, üstte bulunma
fevt: kaybetme, kaçırma
fevz: elde etme, kazanma; üstünlük, kurtuluş
feyezân: taşma
Feyyâz: çok çok feyz veren; feyz, bereket ve bolluk veren
feyz: akma, taşma, ilâhî zuhûr ve tecellî; zuhûr; ilhâm; ilim
fezâhat: edebsizlik, alçaklık
fezâil: fazîletler
feze': korkma, bağırıp çağırma
fıdda: gümüş
fıkdân: bulunmazlık, kıtlık, yokluk
fısk: hak yoldan çıkmak, günah işlemek
fıtrat: yaratılış, tabîat, mizâc, huy
fıtrî, fıtriyye: fıtrata âit, fıtratla ilgili
fi'l-arz: yeryüzünde
fi'l-asl: aslda, aslında
fi'l-cümle: nihâyette, sonunda
fillâh: Allah için
fi'l-mesel: meselâ; atasözünde olduğu gibi
fî-nefsi'l-emr: hakîkatte, gerçekte
fırâk: ayrılma, ayrılık
fırâset: anlayışlılık, çabuk seziş
fırâş: yatak
fırkat: ayrılık, ayrılış
fuâd: kalb, gönül
fukahâ': fakîhler, fıkıh âlimleri
fukarâ: fakirler, dervişler
furkān: fark; hak ile bâtıl ve doğru ile yanlışı ayırdeden, ayırma
furûk: farklar
fusahâ: güzel, düzgün ve açık konuşan kimseler
fusûl-i erbaa: dört mevsim
fuzlâ: daha fazîletli, daha iyi daha üstün (efdal'in müennesi)
füccâr: fâcirler, günahkârlar
fücûr: günahkârlık, ahlâksızlık
fühûm: fehmler, anlayışlar
fülfül: biber
fülk: gemi
fürs: Eski Fars halkından olan kimse(ler)
fürû': fer'ler, dallar, şu'beler, kollar
fürûğ: nur, zıyâ, ışık, parlaklık
füsekā': çok fâsık kimseler
füsûk: fısk, fâsıklık
fütûh: fethler, ilhâmlar, keşfler
fütûhât: fethler, zaferler, fethedilen yerler; keşfler, ilhâmlar
fütûr: gevşeklik, bezginlik, usanma
füyûz: feyzler

G

gabn: hîle, aldatma
gabrâ': yer, yeryüzü
gadât: sabâhın erken zamânı
gadbân: gazablı, öfkeli
gadd: tâze
Gaffâr: çok affeden, çok bağışlayıcı, günahları örtüp bağışlayan
gāfilîn: gāfîller
Gafûr: çok merhamet eden, günahları bağışlayıp affeden
gāiyye: maksad ve netîceye mensûb, alâkalı
galat: yanlış, yanılma
galatât: galatlar, yanlışlar
galebe: gâlip gelme, üsütün gelme, üstünlük
galeyân: kaynama, coşma
galîz: kaba; şeffaf olmayan, kalın
gāmız: anlaşılması güç, anlaşılmaz, kapalı
gamre: görgüsüzlük, tecrübesizlik, analyışsızlık
gams: batırma, daldırma

ganem: koyun
Ganî: hiçbir şeye ihtiyâcı olmayan; hiçbir noksanı ve eksiği olmayan
ganî: zengin, müstağnî, ihtiyâcı olmayan
gārat: yağma, çapul
garb: batı
gārib: batan
garîk: gark olmuş, dalmış, boğulmuş
garîm: alacaklı
garîziyye: fırî, tabiî, yaratılıştan
gark: batma, boğulma
gars: ağaç dikme
garûr: aldatan, aldatıcı
gasîl: yıkanan, yıkanmış; çamaşır
gasl: yıkama, yıkanma
gassâl: gasl edici; ölü yıkayıcı
gaşy: bayılma, kendinden geçme
gaşye: baygınlık
gavâil: dertler, sıkıntılar, belâlar, felâketler
gavâmiz: anlaşılması güç şeyler, karışık ve kapalı şeyler
gavâşî: perdeler, örtüler
gavâyet: azgınlık, kötü yola sapma
gavr: dip, esas, hakîkat
gavs: suya dalma; derine inme, derinliğine anlama
gavvâs: dalgıç
gayb: gizli, gizlilik, görülmezlik, şehâdetin mukābili
gaybet: gāib olma
gaybî, gaybiyye: gayba âit
gaybûbet: gāib olma; kaybolma, yok olma
gāyet: nihâyet, son, sonuç; çok, fazla
gaym-ı ebyaz-ı rakîk: ince beyaz bulut
gayn: bulut, sis, pus
gayr: başka, başkası, değil; Hak'tan başkası, mâ-sivâ
gayret: kıskanma
gayriyyet: gayrı olma, gayrılık, başkalık
gays: yağmur
Gayûr: kıskanç
gayy: haddi aşma, günah, suç
gazab: kızgınlık, öfke, hiddet
gazabullâh: Allâh'ın gazabı
gāziyân: gāzîler
gedâ: dilenci, yoksul, fakîr
gencine: hazîne, defîne
gerden: gerdan; boyun
gerdûn: dönen, dönücü; felek, dünyâ, semâ
germ: sıcak
gıll ü gışş: kin ve hîle
gılmân: sakalı bıyığı çıkmamış delikanlılar, gençler
gılzat: kalınlık, kabalık, sertlik
gınâ: zenginlik, ihtiyaç duymama
gırâs: fidanlar
gıslîn: cehennemdekilerin kanları, irinleri
gışâve: perde, örtü
gıtâ: örtü, perde
girân: ağır
giriftâr: tutulmuş, ma'rûz, düşkün, uğramış
girîbân: elbîse yakası
giryân: ağlıyan, ağlayıcı
giyâh: nebât, bitki, tâze ot
gubâr: toz
gulâm: oğlan çocuğu
gulgul: gürültü, şamata
gûl-i beyâbân: gülyabânî
gulüvv: haddini aşma, ileri gitme
gumûm: gamlar, sıkıntılar
gûnâ-gûn: renk renk; çeşit çeşit
gûne: türlü, gidiş, tarz, yol
gurâb: karga
guraf: çardaklar, köşkler; odalar
gurûb: bir gök cisminin batması
gusn: dal, budak
gussa: keder, kaygı, tasa
gûş: kulak; işitme, dinleme
gûş-vâre: küpe
gûy: Acemlere mahsus bir çeşit oyun topu
guyûb: gaybler
güft ü gû: dedikodu
güher: gevher, cevher
gül-i sad-berg: yüz yapraklı sanılan makbûl bir gül çeşidi
gülşen: gül bahçesi

gülzâr: gül bahçesi
güncâyiş: sığma, sığışma
güşâde: açılmış, açık, ferah, şen
güzer: geçme, geçiş
güzîde: seçkin, seçilmiş, beğenilmiş

H
hâb: uyku, rü'yâ
habâis: kötü şeyler, kötülükler
habâset: pislik, kötülük
habbe: buğday vs. dânesi
habîb: sevgili, sevilen
Habîr: herşelden haberdar olan, gizililikleri bilen
habîs, habîse: kötü, çirkin, pis, murdar
habl: ip
habt: iptal etme, bozma; susturma, ağzını kapama
hacâmet: kan alma
hâcât: hâcetler, ihtiyaçlar, istekler, dilekler
hacb: engelleme, men'etme, mahrûm etme
hâce: hoca, efendi
hacer: taş
hacr: men'etme, yasaklama
hadâset: tâzelik, gençlik; önce, başlangıç
hadd: sınır, hudûd, nihâyet; sınırlandırma, ta'rîf
hades: yeni olma, yeni peydâ olan şey
hadıyd: en aşağı; dağ eteği
Hâdî: hidâyete erdiren, doğru yolu gösteren
hâdî: ileten, götüren
hadîd: demir; hiddetli, keskin
hadîs: yeni, söz, hadîs-i şerîf
hâdim: hizmet eden
hâdis: sonradan var olan, muhdes
hads: zan, tahmin; sezgi, seziş
hafâ: hafîlik, gizlilik, kapalılık, gizli olma
hafd-ı savt: sesi alçaltma
hâfî: yalın ayak
hafî, hafiyye: gizli, saklı
hafîfü'l-mahmil: taşıması hafîf
hafr: kazma
hâif: korkan, korkak, ödlek
hâil: iki şey arasına giren, mâni', engel
hâile: korkutucu, korkunç
Hak: varlığı hiç değişmeyen, varlığı yok olmayan, gerçek olan
hak-bîn: hakkı gören, tanıyan
hâk: toprak
hâk-i tîre: kara toprak
hakāik: hakîkatler
hakîkat-bîn: hakîkati gören
hakîkat-nişân: hakîkati gösteren, hakîkate işâret eden
hakîkî, hakîkıyye: hakîkate mensûb, gerçek
hâkim, hâkime: hükmeden, üstün, egemen
hakk: doğruluk ve insaf; hakîkate uygun olan
hakkānî, hakkāniyye: hak ve adâlete uygun
hakkāniyyet: hak ve adâlete uygunluk, hakka riâyet etme, doğruluk
hakkî, hakkıyye: hakka âit
hakkullâh: Allâh'ın hakkı
hal': soyma, çıkarma
hâl (hı ile)**:** ben, nokta
halâik: mahlûklar, yaratılmışlar
halâk: pay, hisse, nasîb
halâs: kurtulma, kurtuluş
hâlât: haller, keyfiyetler
halâvet: tatlılık
halel: iki şey aralığı, boşluk; bozma, bozukluk, eksiklik
halel-pezîr: halel bulucu, bozulucu
hâlen ba'de hâlin: halden hâle
half: arka, ard
Hâlık: halk eden, yapan, yaratan
hâlıkîn: yaratanlar, meydana getirenler
hâlî, hâliye: boş
halîfetullâh: Allâh'ın halîfesi
hâlik: helâk olucu, yok olucu
halîl: dost, arkadaş
Halîm: hilim sâhibi; yumuşak davranan,

cezâ vermeye gücü yettiği halde acele etmeyip cezâlandırmayı geri bırakan
halîm: yumuşak huylu
hâlis: saf, karışık olamayan
halîu'l-izâr: sıyrık, edepsiz, ar damarı çatlamış
halk: yaratma, yapma, yaratılanlar, yaratılış
halka-i müfrağa: fâsid dâire
hall: çözme, çözülme
hall ve akd: işlerin görülmesi
hâll:: hulûl eden; giren
Hallâk: hâlık, yaratıcı, yaratan, var eden
hallâkıyyet: hâlık olma, hâlıkıyyet
halt-ı kelâm: sözü, lafı karıştırma, fenâ, münâsebetsiz söz söyleme
halt: harıştırma
haltıyyât: müünâsebetsiz, yakışık almayan sözler
hamâkat: ahmaklık
Hamîd: çok övülen, övgüye değer sıfatlarla kendisine hamd edilen, övülmeye layık olan, kendisine dâimâ hamd edilen
hamîd, hamîde: övülmeye değer; övülen, beğenilen
hamîm: pek sıcak, pek kaynar nesne
hamîr-i mâye: mayanın hamuru
hamîs: perşembe
hâmid: hamd eden, şükr eden
hâmidât: hamd edenler, şükr edenler (müennes için)
hâmil: taşıyan, götüren, hâiz, sahip
hamkā: ahmak, budala (müennes)
hamr: şarâb
hamrâ: kırmızı, kızıl
hams, hamse: beş
hams-mie: beşyüz
hamûl: tahammüllü, sabırlı, dayanıklı
hâmûş: susmuş, sessiz
hanâzîr: hınzırlar, domuzlar
handân: gülen, gülücü; sevinçli
hande: gülme, gülüş
hânegî: hânede, evde bulunan, evdeki
hanîfiyyet: hanîf olma, hanîflik, şirk ve dalâleti terk edip vahdete inanma
hâr: diken
hâr-i sıynî: bakır ve kalay alaşımı sert bir metal
har-tab': eşek tabîatlı
hâr-zâr: diken bahçesi
harâb-âbâd: haraplıkla dolu yer, tam harâbe
harac: güçlük, sıkıntı, günah
hâric, hârice: dış, dışarı, dışarı çıkan
hâricî, hâriciyye: dışa âit, dışa çıkan, dışarda olan, dışarda varlığı olan
hârik-ı âdât: âdeti yırtan, âdetin dışında şeyler, hânikulâde şeyler
harîm: biri için kutsal şeyler; harem; avlu
hark: yarma, yırtma, yırtılma
harkā: tecrübesiz câhil kadın; kulağı delik
hârr: sıcak
harsâ: dilsiz
harûn: huysuz hayvan
harûr: güneşin kızgınlığı
hasâis: hâssiyyetler, husûsiyyetler, özellikler
hasâret: zarar, ziyân
hasebiyle: cihetiyle, dolayısıyla, bakımından, göre, nazaran
hasede: hased edenler, kıskananlar
hasen, hasene: güzel
hasenât: iyilikler, iyi haller, güzellikler
hasene: iyilik, iyi hal
hasf: yere batma; nûru, ışığı sönme; ayın tutulması
hasf-ı na'leyn: ayakkabıları onarmak, tâmir etmek
hasr: münhasır kılma, inhisar ettirme; tahdîd, tahsîs etme
hasret-nigâh olma: hasretle bakma
hâss, hâssa: mahsûs, hususî; seçkin; husûsiyyet
hasûd: hasedçi, kıskanç, çekemeyen
hâşâk: çöp, süprüntü, yonga
haşeb: tahta, odun
haşv: uzun ve faydasız söz, boş söz

haşyet: korku, korkma
hatab: odun
hatar: tehlike
hatar-nâk: tehlikeli, korkulu, korkunç
hâtıb: odun toplayan, oduncu
hâtır, hâtıra: hâtıra gelen, hâtıra doğan şeyler
hâtime: son, nihâyet
hatm: hitâma erdirme, tamamlama, mühürleme
hatmiyyet: hatm olma, hatmlik
hatt: çizgi, satır, yol, yazı
hattî: düz
hatve: adım
hatve be-hatve: adım adım
havâdis: hâdiseler; hâdis olanlar, sonradan olanlar
havâdis-i âtiye: gelecek hâdiseler, ileride olaylar
havâlî: etraf, civar, çevre, yöre
havârık: hârikalar; olağanüstü şeyler
havâss: seçkin kimseler; hâssalar, husûsiyetler
havâtır: hâtırlar, hâtıralar, telkînler, ilhâmlar
havâtîn: hâtunlar, hanımlar
havf: korkmak
hâvî: ihtivâ eden
hayâlât: hayaller
hayâlî, hayâliyye: hayâlle ilgili, hayâle âit
hayâliyyât: hayâle âit şeyler
haybet: mahrûm ve mey'ûs olma, mahrûmluk
haylûlet: araya girme, mâni'olma
hayrân: şaşmış, şaşırmış; çok tutkun
hayru'n-nâs: insanların en hayırlısı
hayvânât: hayvanlar
Hayy: diri, canlı, hiç ölmeyen, hayatı dâimî olan
hayy: hayat sahibi, canlı, diri
hayye: yılan
hayyire: her zaman iyilik eden, çok hayırlı
hayyiz: taraf, meydan; mekân
hazâin: hazîneler
hazân: sonbahar, güz
hazar: sâbit meskeni olanların oturdukları memleket, sefer mukābili
hâze'l-mevcûd: bu mevcûd
hâze'l-vücûd: bu vücûd, bu varlık
hazef: topraktan yapılan çanak çömlek
hazelehumullâh: Allah onları yardımsız bıraksın
hazen: gam, keder, tasa
hazer: sakınma, kaçınma, korunma, çekinme
hazerât: hazretler, mertebeler, dereceler
hâzık: işinin ehli, usta, eli uz
hazîz: dağın eteği, aşağısı, aşağı
hazret: mertebe, derece, rütbe
hazz: pay, nasîb; haz, zevk
hazz-ı evfâ: en tamam pay, nasîb
hebâ': yok yere, boş, nâfile; zerre
hecr: terketme, ayrılma
hedm: yıkma, harâb etme
heft: yedi sayısı
hem-: -deş, -daş, -i bir
hem-râh: yoldaş, yol arkadaşı
hemân: hemen, derhal, o anda, çarçabuk
hemm: gam, keder, tasa, kaygı
her-bâr: her defâ, dâimâ
her-çend: her ne zaman
herab: kaçma, firâr
heram: kocama, ihtiyarlama
hevâ: istek, arzu, heves
hevâmm: böcekler, haşereler
hevl-nâk: korkunç, korkulu
heyâkil: heykeller, vücutlar, bedenler, cisimler
hey'ât: hey'etler
heybet: korku ile saygı duygularını birden uyandıran hal veyâ gösteriş
hey'et: şekil, sûret, kıyâfet, görünüş, hal, durum
hey'eteyn: iki hey'et
heykel: cisim, beden, cismânî sûret
heyûlâ: ilk madde, ilk cevher; her şeyin ilk maddesi
heyûlânî: heyûlâya âit, maddî

hezâr: bin; pek çok
hezeyânât: hezeyânlar; sayıklamalar, saçma sapan konuşmalar
hezl: eğlence, alay; boş laf
hıdâne: (çocuğu) yetiştirme, büyütme
hıfz: koruma, muhafaza etme, saklama, ezberleme
hılkî, hılkıyye: yaratılmaya, yaratılışa âit
hıll: helâl olma, halâllık
hınta: buğday
hırâset: ekincilik, çiftçilik
hırka-pûş: hırka giyen, fakîr, derviş
hırz: sığınak, melce', barınak, muhâfaza; muska
hısâl: hasletler; ahlâk
hısb: ucuzluk, bolluk
hıtbe: söz, nişan
hıyâm: çadırlar
hıyâr: bir işi yapıp yapmamada serbestlik, muhayyerlik; hayırlı kimseler
hıyâtat: terzilik, dikicilik
hızâne: bk. hıdâne
hibât: hibeler, bağışlar
hicâb: perde; utanma, sıkılma
hicâb ber-hicâb: hicâb üstüne hicâb, perde üstüne perde
hicâbiyyet: hicâb olma
hicrân: ayrılık
hidâyât: hidâyetler
hiddet: keskinlik
hidemât: hizmetler
hiffet: hafîflik
hikem: hikmetler
hilâf: zıt, ters, karşı
hil'at: kaftan, süslü elbise
hil'at-i fâhire: çok değerli kaftan
hilkat: yaratılış, yaratılma
hilye: süs, zînet; güzel sıfatlar; güzel yüz
himâr: eşek
himâru'l-vahş: yabaneşeği
hîn: esnasında, vaktinde, ...inde, ...ında, ...zaman
hîre: kamaşık, donuk, fersiz göz
hirmân: mahrûmluk, nasîbsizlik
hisse-mend: hissesi olan, pay olan, ibret alan
hissî, hissiyye: hisse âit, hiss ile ilgili
hissiyyât: hisler, duygular, sezişler
hîta: ihata, kuşatma
hitâbât: hitaplar
hizâne: hazîne
hizb: kısım, bölük, taraftar
hizlân: yardımcısız; kimsesiz, zelîl olma
hod: kendi
hod-be-hod: kendi kendine, kendi başına, kendiliğinden
hod-bîn: kendini beğenmiş, bencil
hod-rû: kendiliğinden yeşeren, yetişen; görgüsüz
Hû: O
hûb: güzel
hubb: sevme, sevgi; muhabbet
hubs: pislik, murdarlık; kötülük, fenâlık
hubûb: tâneler, tohumlar
hubût: aşağı inme
hubz: ekmek
huccâc: hacılar
huccet-bes: yeterli huccet, delil
hucec: hüccetler, deliller
hucüb: hicâblar, perdeler
Hudâ: tanrı
huddâm: hâdimler, hizmetçiler
hudrat: yeşil, yeşil renklilik
hudûd: haddler, sınırlar, ta'rifler
hudûs: hadis olma; sonradan olma; sonradan var olma
huff: mest, ayakkabı
huffâş: yarasa
huffâz: hâfızlar
hufre: çukur
hukemâ: hakîmler, filozoflar
hukūk: haklar
hulâsa: öz, zübde
hulefâ: halîfeler
hulf: sözünde durmama
hulk: huy, tabîat
hulkūm: boğaz

hullet: içten sevgi, hakîkî dostluk, arkadaşlık
hulûd: dâimîlik, ebedî olma
huluk: huy, tabîat
hulûl: vakti gelme; girme, Allah'ın insan bedenine girmesi
hulûl: girme, gelip çatma
hulûs: hâlislik, saflık, gönül temizliği
hulüvv: hâlîlik, boş olma
hulv: tatlı
hulviyyât: tatlılar, tatlı yiyecekler
humûd: (ateş) sönme, azalma, hafifleme, sâkinleşme, yatışma
hûn-âb: kanlı su, kanlı göz yaşı
hûr: hûrîler
hurâfât: hurâfeler, bâtıl inançlar
hurde-bîn: ince, ufak şeyleri gören; büyüteç
hurûf: harfler
hurûf-i menkūta: noktalı harfler
hurumât: haramlar
hurûş: coşma, gürültü, şamata
husûf: ay tutulması
husûl: hâsıl olma, peydâ olma
husûlî: husûl ile ilgili, husûl ile olan
husûmât: düşmanlıklar
husûsâ: husûsen, husûsî olarak
husûsıyyât: husûsîlikler
huşû': boyun eğmek, tevâzu', alçak gönüllülük
huşüb-i müsennede: birbirine yaslanmış odunlar
huttâf: kırlangıç
huzûr: hâzır olma, hâzır bulunma; ilâhî huzûrda bulunma
huzûrî: huzûrla ilgili, huzûrla olan
hücre-bîrûn olma: odadan dışarı çıkma
hüdâ: hidâyet
hükûmât: hükûmetler
hükûmet: hükmetme, idâre etme
hümâ: cennet kuşu, devlet kuşu
hümâm: himmetli, azimli
hünkâr-vâr: hünkâr gibi
hüsn: güzellik
hüsnâ: pek çok güzel (müennes)
hüsniyyât: güzel olan hususlar
hüsrân: zarar, ziyân
hüve: o
hüviyyât: Hüviyyetler
hüviyyet: mâhiyet, hakîkat, asıl

I

ıdlâl: dalâlete düşürme
ıkāb: cezâ, cezâlandırma, azâb
ıktifâ: izinden gitme; uyarak peşinden gitme
ılliyyîn: çok yüksekler, en yüksek yerler; semânın en yüksek katı
ısbâh: sabâha ermek, sabah
ısbi': parmak
ıstıfâ: en temizini seçip ayırma; seçme, seçkin kılma
ıstınâ': seçme
ışâ': akşam ezânı ile yatsı ezânı arasındaki zaman
ışâü'l-âhire: yatsı
ıtâb: azarlama, tersleme, paylama
ıtfâ: söndürme
ıtlâk: mutlak oluş, mutlaklık
ıtlâk: adlandırmak, isim vermek; salıverme
ıtlâkāt: ıtlâklar
ıtrâ: çok övmek, iltifat etmek
ıttılâ': öğrenme, haberdâr olma, bilgi edinme
ıyâl: âile fertleri
ıyân: belli, açık, meydanda; müşâhede, görgü şâhidliği
ıyânî: belli, açık olarak; müşâhede ile ilgili
ıyd: bayram
ıyş: yaşayış, yaşama
ızam: büyüklük
ızhâr: zuhûra çıkarma, zâhir etme
ızlâm: zulmette, karanlıkta bırakma; zulmet
ızrâr: zarar vermek
ıztırâb: acı, elem, azâb, sıkıntı
ıztırâr: mecbûriyet, çâresizlik, ihtiyaç

ıztırârî: mecbûrî, zarûrî

İ

iânet: yardım
âze: sığınma, himâyesine girme
ibâ': çekinme, râzı olmama, kabûl etmeme
ib'âd: uzaklaştırma, kovma
ibâd: abdler, kullar
ibâdât: ibâdetler
ibâdullâh: Allâh'ın kulları
ibârât: ibâreler, cümleler
ibdâ': örneksiz olarak en güzel şekilde yaratma
ibhâm: kapalı bırakma, açıklamama, belli etmeme; mübhemlik, belirsizlik
ibil: dişi deve
ibkā: bâkî kılma; devamlı kılma; devam ettirme; geriye bırakma
ibn: oğul
ibsâr: görme, bakma; hissedilen şeyleri görme
ibtâl: bâtıl kılma; boş, hükümsüz bırakma; boşa çıkarma
ibtân: gizleme, saklama
ibtidâ': başlama, başlangıç
ibtiğâ: talep, arzu, istek; maksad, gāye
ibtilâ: imtihân
ibtilâât: ibtilâlar, imtihânlar
îcâb: lâzım gelme, gerek
icâbet: kabûl etme, muvâfakat etme
îcâd: vücûd verme, var etme
îcâdî: icâd ile ilgili, îcâd ile olan
icâre: kira
i'câz: âciz bırakma, acze düşürme
icl: erkek buzağı, dana
icl-i hanîz: kızartılmış buzağı
iclâl: saygı gösterme, ikrâm
icmâl: toplama, kısaltma, hulâsa etme, hulasa, öz
icmâlî: toplu, teferruatsız, tafsîlsiz
ictimâ': toplanma, bir araya gelme
ictinâb: sakınma, çekinme, uzaklaşma
îdâ': emânet verme, tevdî'etme
i'dâd: hazırlama, hazırlanma; geliştirme
idâd: sayı, hesâb
i'dâm: adem hâline getirme, yok etme
idbâr: arkasını dönme; geri kalma, perîşanlık, mevki'veyâ gözden düşme
iddihâr: biriktirme, toplayıp saklama
idhâl: dâhil etme, girdirme, içine koyma
idlâl: naz etme, nazlanma; küstahlık etme, şimarıklık etme; övünme, böbürlenme
idrâkât: idrâkler
ifâkat: ayılma, uyanma; iyileşme, hastalıktan kurtulma
ifâza: taşacak derecede doldurma; feyz verme; feyizlendirme, verme
ifdâl: lütuf, bağış, ihsân
ifnâ: fânî kılma
ifrâğ: kalıba dökme, şekillendirme, boşaltma
ifrât: aşırı gitme, pek ileri varma
ifsâd: fesâda uğratma, mahv etme, bozma
ifşâ-i râz: sırrı açığa vurma
iftikār: şiddetli ihtiyaç, fakîr olma, muhtaç olma
iftirâk: ayrılma
iftitâh: açılma, açılış, başlama
ifzâl: bk. ifdâl
iğmâz-ı ayn: göz yumma
iğnâ: zengin kılma, müstağnî etme
ihâle: bir şeyi, bir işi birine bırakma, havâle etme
îhâm: şüphe ve tereddüde düşürme
ihânet: horlamak, hakîr görmek
ihâta: kuşatma
ihbâr: haber verme, bildirme
ihbât: aşağı indirme
ihfâ: gizleme, saklama
ihkāk: hakkı yerine getirme, hak, yerine getirme
ihkâm: sağlam yapma, muhkem kılma, sağlamlaştırma
ihlâk: helâk etme
ihrâk: yakma
ihsâ: sayma

ihsân: iyi ve güzel yapma; iyilik etme; Allâh'ı görür gibi ibâdet etme
ihsânî: ihsân derecesiyle ilgili
ihsâs: hissettirme, duyurma
ihtibâr: deneme, sınama, yoklama
ihticâc: delîl getirme, şâhid gösterme
ihticâb: hicâblanma, perdelenme, gizlenme
ihtidâ: doğru yola girme, hidâyete erme
ihtifâ: hafî olma, gizlenme, saklanma
ihtilâfât: ihtilâflar
ihtilâl: bozukluk, karışıklık, düzensizlik
ihtilât: karışma; karışıklık, birbiri arasına girme
ihtirâk: yanma, tutuşma
ihtirâz: sakınma, çekinme, korkma
ihtisâs: tahsîs etme; bir şeye has kılma
ihtisâsât: ihtisâslar, ayrıcalıklar
ihtisâsıyye: ihtisâsla ilgili, ihtisâsla olan
ihtitâf: göz kamaşması, kamaştırma; kapma
ihtitâf-ı ebsâr: gözleri kamaştırma
ihtiyâr: seçme; dilediğini yapabilme
ihtiyârî, ihtiyâriyye: irâdî; serbest, mecbûrî olmayan
ihtizâr: can çekişme, ölüm ânı
ihvân: kardeşler
ihyâ: diriltmek, hayat vermek
îkâ': vukūa getirme; gerçekleştirme, yapma
îkād: yakma
îkān: yakînî bilgi; şüphesiz, kat'î bilgi
îkānî: îkāna âit, yakîn bilgi ile ilgili
ikbâl: yönelme; gözde olma, bir mevki'de olma
ikdâr: muktedir kılmak
ikfâr: tekfîr etmek
ikrâh: zorlama
iksâr: çoğaltma, artırma
iktibâs: ödünç alma, aktarma
iktidâ: tâbi'olma, uyma
iktifâ: kâfî görme, yeter bulma, yetinme
iktifâ (kaf ile)**:** bk. ıktifâ
iktirâs: kederlenme, endîşelenme, zihnen meşgūl olma
iktisâb: kesb etme, kazanma, edinme
iktisâr (kasr'dan)**:** kısa kesme; münhasır kılma, hasr etme, mahsûs kılma
iktizâ: gerekme, lâzım gelme
iktizâât: iktizâlar, gereklilikler, gerekler
ilâ-ebedi'l-âbâd: ilelebet, sonsuza kadar, ebediyyen
ilâ-hâze'l-ân: bu âna kadar
ilâ-kıyâmi's-sâah: kıyâmet kopana kadar
ilâ-mâ-lâ-nihâye: nihâyeti olmayarak, sonsuza kadar
ilâ-yevmi'l-kıyâm: kıyâmet gününe kadar
ilâc-pezîr: ilaç kabûl edip şifâ bulan, çaresi bulunabilen
ilâhî, ilâhiyye: Allâh'a âit
ilâhiyyât: Allah'la ilgili hususlar, ilâhî âlem; kevniyyât mukābili
ilâhiyyet: ilâhlık, ilâh olma
i'lâ: yükseltme, yüceltme
îlâm: elem verme
i'lâm: bildirme, öğretme, ilim verme
ilbâs: giydirme, büründürme
ilcâ': sığındırma, himâye etme; zorlama
ile'l-ân: bu âna kadar
ile'l-ebed: ebede kadar, sonsuza kadar
ilel: illetler, hastalıklar, sakatlıklar
ilhâd: gerçek inançtan dönme; Allâh'a inanmama, dinsizlik
ilhâk: katma, ilâve etme, ekleme
ilhâmât: ilhâmlar
ilkā: bırakma, koyma, atma; telkîn etme; vahy ve ilhâm verme
ilkā-i sem': kulak verme
illâ: ancak, sâdece, ...den başka
illâ men hafazahullâh: Allâh'ın muhâfaza ettiği kimse hâriç
illâ men asamehullâh: Allâh'ın koruduğu kimse hâriç
illet: hastalık, sakatlık; sebep
illet-i gāiyye: bir şeyin nihâî varoluş sebebi
illî: ilâhî
iltifâf: sarınma, bürünme, örtünme

iltikā: kavuşma, buluşma, karşılaşma
iltikām: lokma etme, yutma
iltiyâm: yara kapanma, onulma
iltizâm: lüzumlu sayma, tarafını tutma, îcâbettirme, gerektirme
iltizâm-ı mâ-lâ-yelzem: lüzumsuz şeyle uğraşma; beyhûde, boşuna çalışma
ilzâm: cevâb veremez hâle getirme, susturma
imâd: direk, sütun
imâme: sarık
im'ân: bir işte çok ileri varma, inceden inceye araştırma
imâtatü'l-ezâ ani't-tarîk: yoldan eziyet veren şeyi kaldırma
imâte: öldürme
imdâdât: yardımlar, imdâdına yetişmeler
imkân: varlığı ve yokluğu mümkün olma, zarûrî olmama
imrae: kadın
imtihânât: imtihanlar
imtihât: sümkürme
imtilâ: dolma, dolgunluk
imtinân: ni'met, ihsân etme; iyiliği başa kakma
imtinâniyye: imtinân ile ilgili, imtinân ile olan
imtinâun bi'l-ğayr: başkasından kuvvet almak; başkasının koruma ve muhâfaza etmesi
imtizâc: mezc olma, karışma, uygunluk, uyuşma
imtizâcât: imtizâclar, karışmalar, kaynaşmalar
inâbet: günahından tevbe edip Allâh'a dönme; vekil yapma
in'âm: ni'met verme, iyilik etme
inân-ı kalem: kalem yürütme, oynatma, yazma
inâret: nurlandırma, aydınlatma
inâs: kadınlar, dişiler
inbiâs: meydana çıkma, ileri gelme, doğma
inbisât: bast edilme, yayılma, genişleme, açılma; iç ferahlığı
incâz: yerine getirm
incilâ: cilâlanma, parlama, âşikâr olma, görünme
incimâd: buz hâline gelme, donma
incizâb: çekme, çekilme
indallâh: Allah katında
inde: ...yanında, katında
inde'l-ğurûb: güneşin batması sırasında
indifâ': def'edilmek, ortadan kaldırılma, önlenme, önüne geçme
indiyyet: yanında olma, bulunma; indî olma
infisâl: ayrılma
infitâh: açılma
infitâr: yarılma, açılma
inhidâm: yıkılma, harap, vîrân olma
inhidâr: perdelenme, örtülme, örtünme
inhifâz: korunma, hıfz olunma
inhilâl: çözülme, dağılma, erime
inhinâ: eğilme; kavislenme
inhirâf: sapma, ayrılma
inhirâfât: sapmalar
inhisâr: sınırlama, tahdîd, tekeline alma
in'idâm: adem hâline gelme, yok olma
in'ikâs: aksetme, yansıma
inkıbâz: büzülüp toplanma, çekilme; kabz hâline girme
inkırâz: giderek kaybolma, yok olma, sönme
inkısâm: taksîm olunma, kısım kısım olma, parçalanma, bölünme
inkıtâ': kesilme, tükenme, bitme
inkıyâd: boyun eğme, kendisini teslîm etme
inkızâ': sona erme, nihâyet bulma, bitme
inkisâr: kırılma, kırıklık; gücenme
inkişâf: keşf olunma; açığa çıkma, âşikâr olma
inniyyet: benlik, kimlik, hüviyet
ins: insan, insanlar
insâ': unutturma
insıbâğ: boyanma, boya tutma
insilâh: soyulma, sıyrılıp çıkma; tecerrüd

etme; ayrılma, kurtulma
inşikāk: yarılma, çatlama, ikiye ayrılma
inşirâh: açılma; açıklık, ferahlık
intâc: netîce verme, doğurma
intâk: konuşturma, söyletme
intehâ: bitti, sona erdi
intibâh: uyanma, uyanıklık
intifâ': menfaatlenme, faydalanma
intihâ': son bulma, bitme, tükenme; son
intikāl: bir yerden bir yere geçme; vefât etme
intikās: eksilme
intişâ': gelişme, yetişme, neşv ü nemâ bulma
intişâr: yayılma, dağılma
intizâr: bekleme, gözleme
inzâl: (bir defâda) indirme
inzâr: korkutma, uyarma
inzıbât: sağlamlaştırma; düzene girme
inzığât: sıkışma, tazyîk altında kalma
inzımâm: zamm olma; ilâve edilme, katılma
irâdât: irâdeler
irâdî: irâde ile ilgili, irâde ile olan
îrâd: getirme, söyleme
irâet: gösterme
îrâs: verme, sebep olma
i'râz: yüz çevirme, sakınma
ircâ': rucû'ettirme, geri çevirme
irgürmek: ermek, ulaşmak
irs: mîrâs; verâset
irsâl: gönderme
irsî, irsiyye: mîrasla ilgili, mîrasla gelen
irtidâd: dinden dönme; geri alma, terk etme
irtifâ': kaldırma, ref'olunma, yükselme
irtihâl: göçme, göç etme; ölme
irtikâb: suç/günah işlemek
isâğa-i lokma: lokmayı kolaylıkla yutma
îsâl: vâsıl etme, ulaştırma, eriştirme
isâre: tozu havâya kaldırma
isbât: sâbit kılma, var etme; bir şeyin var olduğunu söyleme; mahvın mukabili
isbi'-i müsebbiha: şehâdet parmağı
iskāt: düşürme; yok etme, hükümsüz bırakma
iskātu'l-izâfât: izâfetleri düşürme, hükümsüz bırakma, kendisine bir şey izâfet etmeme
istibdâl: değiştirme
ism: günah
ismâ': işittirme, duyurma, dinletme
isnâ aşer: oniki
isneyn: iki; pazartesi
isneyniyyet: ikilik
isr: iz, gidiş, eser, meslek
israr: gizlemek
istiâne, istiânet: yardım dileme
istiâre: ödünç alma
istiâze: sığınma
istib'âd: uzak görme, ihtimâl vermeme
isticâbet: duâyı kabûl etme; duânın kabûl olmasını isteme
isti'câl: acele etme
isti'câz: âciz görme, âciz bırakma
isticlâ: aydınlatma, açıklama, ortaya çıkarma
isticlâb: celbetme, çekme
isticmâ': derleme, toplama; özetleme
isticnân: örtülme, gizlenme
istîdâ': emânet etme, yanına bırakma
istid'â: yalvararak isteme; duâ edip isteme
isti'dâd: kābiliyyet
isti'dâdât: isti'dâdlar kābiliyyetler
istidlâl: bir delîle dayanarak netîce çıkarma; akıl yürütme
istidrâc: derece derece ilerleme, iknâ etme
istifâza: feyizlenme, feyiz alma
istiğnâ: aza kanaat etme, tokgözlülük, ağır davranma
istiğrâb: garip bulma, şaşma
istiğrâk: bir şeyin içine dalma, gömülme, boğulma
istihâlât: istihâleler
istihâle: bir halden bir hâle geçme, hal değiştirme
istihbâs: habîs görmek
istihkâm: sağlam kılma, kuvvetlendirme

istihkāk: hakkı olma, hak kazanma, hak etme
istihkār: hakîr görme, hor görme
istihlâf: halîfe kılma
istihlâl: helâl sayma
istihrâc: çıkarma, netîce ve ma'nâ çıkarma
istihsâlât: elde edilen şeyler
istihsân: beğenme, güzel bulma
istihzâ': alay etme, eğlenme
istihzâr: hazırlama, hazır etme; hatırlama, hatıra getirme
istihzârât: istihzârlar
istikbâr: kibirlenme, kendini büyük görme
istiklâl: müstakil olma, kendi başına olma, başkasına bağlı bulunmama
istikmâl: kemâle erdirme, tamamlama
istiksâr: çok görme, çoğumsama
isti'lâ: üste çıkma, üstün gelme, kendini üstün görmek isteme
istîlâ: yayılma, kaplama; bir yeri zor kullanarak ele geçirme
istimâ': işitme, duyma, kulak verme
istimdâd: meded dileme, yardım isteme
istînâs: alışma, ülfet etme
istîsâl: kökünden koparıp çıkarma, kökünü kurutma
isti'sâm: günaha direnmek, kendini günaha girmekten alıkoymak
istimdâd: meded, yardım isteme
istimrâr: devam etme, sürme
istimsâk: kendini tutma, kendini zaptetme
istimtâr: yağmur isteme, yağmur duâsına çıkma
istinzâl: indirmesini isteme, indirme
istirdâd: geri alma, geri isteme
istirsâl: rahatlık, serbestlik; terketme, bırakma, ihtimâm
istirsâlât: istirsâller
istishâb: yanına alma, berâber götürme
istiskā: yağmur duâsına çıkma
istiskāl: ağır bulma
istiş'âr: farkına varma, hissetme
istişfâ': şefâat isteme, aracılığını dileme
istişhâd: şâhid getirme, örnek verme; şehit olma
istişmâm: koklama
istişrâf: bakışlarını çevirme, gözetme, seyr etme; yükseltme
istitâbe: hoş bulma, iyi bulma
isti'tâf: yardım ve merhamet dileme
istitâr: setr olunma, örtünme, örtüye bürünme, perdelenme
istitbâ': peşinden gelmesini istemek; hâsıl etmek, doğurmak
istivâ: kaplama, örtme; denk olma
işâa-i fâhişe: ahlâksızlığı, fuhşu yayma
iş'âr: haber verme, bildirme, îkāz
işârât: işâretler
işâret: dolaylı olarak bildirme, sembol, remz
işârî: işâretle ilgili, sembollü, remzli
işrâf: seyr etme, kontrol etme, gözetme
işrâk: nurlandırma, aydınlatma
iştidâd: şiddetlenme, artma
iştiğâl: meşgūl olma, uğraşma
iştihâ: meyil, istek; iştâh
iştirâ: satın alma
îtâ': vermek, sağlamak
i'tâ: verme, ödeme
it'âb: yorma, zahmet verme
itâb: azarlama, paylama
itâle: uzatmak, dil uzatmak
it'âm: yedirme, doyurma
itbâ': tâbi'kılma, arkasından getirme
i'tibâr: tahmîn, takdîr; kabûl ediş, farz etme; izâfîlik
i'tibârât: i'tibârlar
i'tibârî, i'tibâriyye: gerçekte olmayıp var kabûl edilen; nisbî, izâfî, rölatif
i'tidâl: dengeli oluş, ölçülülük
i'tilâf: ülfet etme, birbiriyle anlaşma, uyuşma
i'tikādât: i'tikādlar, inançlar
itkān: sağlam kılma; inanma, emin olma
itlâf: telef etme, mahv etme, bozma
itmâm: tamamlama

itmi'nân: mutmain olma, tatmîn olma
ittibâ': tâbi'olma, uyma
ittifâkî: rastgele, tesâdüfle
ittihâd: bir olma, birleşme
ittihâz: edinme
ittisâ': genişleme
ittisâf: vasıflanma, nitelenme
ittisâl: bitişme, kavuşma, yapışma
ityân: getirme; yerine getirme, îfâ
i'vicâc: eğri büğrü olma; engebeli olma
iyâb: geri dönme
iyâde: hasta ziyâreti
izâat: zâyi'etme, kaybetme
izâbe: eritme
iz'âc: yerinden koparma; rahatsız etme, can sıkma
izâet: ziyâlandırma, aydınlatma
izâfât: izâfetler
izâfet: bağlama, bağlı kılma, alâkalı kılma, isim tamlaması yapma, ekleme; izâfîlik, izafî olma
izâfî: nisbetle olan bir şeye göre olan, nisbî, rölatif
izâm: büyükler
i'zâm: büyütme
izâr: belden aşağı örten örtü
izhâk: mahv etme, yok etme
izlâl (peltek ze)**:** zelîl kılma, zelîl etme
izlâl (ze)**:** ayağını kaydırma, sürçtürme
izmihlâl: yok olma, yok olup bitme

jengâr: pas, kir; bakır pası

K

kabâ': üste giyilen elbise, cübbe
kabâih: kabâhatler
"kābe kavseyn": "iki yay arası" (Necm, 53/9)
kabes: parlak ateş közü
Kābız: her şeyi kudreti altına alan, her şeyi emri altına alıp tutan
kabîh, kabîha: çirkin
kābil, kābile: bir işi, fiili kabûl eden, kabûl edici
kābiliyyât: kābiliyyetler
kable: önce, ...den önce
kable'ş-şurû': başlamadan önce
kabza: pençe; avuç; şiddetle sıkıca tutma
kabzateyn: iki kabza
kaçan: ne zaman
kaddesallâhu esrârahum: Allah onların sırlarını takdîs etsin
kadem: ayak, adım
kadem be-kadem: adım adım
kademeyn: iki ayak, iki adım
kadh: kötüleme; halel verme, te'sir etme
kadîd: kurutulmuş et
Kadîm: kıdem sâhibi olan; evveli öncesi olmayan
kadîm: öncesi olmayan; eski
Kādir: kudret sâhibi, istediğini dilediği gibi yapmaya gücü yeten
Kadîr: pekçok kudretli olan, her şeye gücü yeten
kafâ: ense
kâffe: bütün, hep, cümle
Kahhâr: kahr edici, yok edici, kendisine karşı direnilmesi mümkün olmayan
Kāhir: kahr edici
kāhir, kāhire: kahr eden; yok edici, ezici
kahr: üstün gelme, helâk etme, ezme; zorlama, zorla iş gördürme
kaht: kıtlık, kuraklık
kāid: idâre eden
kā'id: oturan, oturmuş
kāil olma: görüşe, inanca sâhip olma, destekleme, benimseme
kāim, kāime: ayakta duran; var olan, varlık bulan
kāl: söz, lâf
kāl: maden külçelerini eriterek içinde bulunan çeşitli maddeleri ayırma
kal': koparma, sökme
kalb: değiştirme, tebdîl, tahvîl, çevirmek, ters yüz etmek
kalbiyye: kalbe âit, kalble ilgili
kāleb: beden, ceseb, kalıp, sûret, şekil
kalîl: az

kamer: ay
kamer-veş: ay gibi
kamîs: gömlek
kâmil, kâmile: bütün, tam, noksansız; kemâle ermiş, olgun
kâmilü'd-diyâne: dîni bütün
kân: bir şeyin menbaı, kaynağı
kand: şeker
kande: nerede, nereye
kānitât: Allâh'a itâatkar kadınlar
kantara: köprü
kâr: iş
kar': (ses çıksın diye) vurmak, çalmak
kâr-hâne: işyeri
kâr-ı hatîr: önemli iş
karâbet: yakınlık
karâr-dâde: karârı verilmiş
karâtîs: kâğıtlar, sayfalar
karavî: köylü
kâr-gâh: iş yeri, atölye
kârhâ: işler
kāri': okuyucu, Kur'ân okuyan
karîb, karîbe: yakın
karîha: insanda kendiliğinden hasıl olan fikir ve niyet; tabîat
karîn: yakın; arkadaş
karîne: ilişki, bağ, ipucu, siyâk, delil
karn: çağ
karnen ba'de karnin: asırdan asıra, asır asır
karye: köy
kas'a: çanak, tabak
kasabât: kasabalar
kasâid: kasîdeler
kasd: niyet, bile bile yapma
kasem: yemin
kāsır, kāsıra: kusurlu, yetersiz, güçsüz, âciz, zayıf
kâsib: kesb eden, kazanan
kâsid: sürümsüz, geçmez, durgun kesat
kasîr, kasîra: kısa, kıt
kasîru'l-bâ': kısa kulaçlı; beceriksiz, zavallı
kasr: kısa kesme, kısaltma, kısma
kâşâne: köşk
kat': kat'etme, kesme
kat'-ı nazar: bakmama, nazar-ı i'tibâra almama
katarât: katreler, damlalar
kātı': kesen, durduran; kesin
kātıu't-tarîk: yol kesen, harâmî
katî: çok
katîat: ilişkilerin kopması, ayrılma, yabancılaşma; ayrılık
katl: öldürme
katlâ: öldürülmüş kimseler
kavâbil: kābiller; kabûl edenler
kavâfil: kāfileler
kavâlib: kalıplar, cesedler
kavânîn: kānûnlar
Kavî: pek güçlü kuvvetli; her şeye gücü yeten
kavî, kaviyye: kudretli, güçlü, sağlam
kavîm: doğru, dürüst, kıvâmında
kavl: söz, deyiş, görüş
kavlî, kavliyye: sözlü, söze âit
kavs: yay
kavseyn: iki yay
kayd: bağ, bağlama, sınırlama
kayh: irin, cerahat
kaylûle: öğle uykusu
Kayyûm: bâkî ve ebedî olan; kudret ve irâdesiyle başka varlıkları kāim kılan, ayakta tutan, varlıklar kendisiyle kāim olan
kazâ-i deyn: borcu ödeme
kazâyâ: vak'alar, olaylar, hâdiseler, meseleler
kâzib, kâzibe: yalancı, sahte
kazm-ı gayz: öfkeyi yenmek
kāzûrât: pislikler
kebâir: büyük günâhlar
kebîr: büyük
kebş: koç
keder: bulanıklık
kefere: kâfirler
keffârât: keffâretler
keffeteyn: terazinin iki gözü
kehene: kâhinler, falcılar

kehf: mağara, sığınak
kehhâl: göz hekimi; göze sürme çeken
kelb: köpek
kelef: çil, leke; şiddetli sevgi
ke'l-evvel: birinci, önceki gibi
ke'l-hevâmm: böcekler, haşereler gibi
kelîl: gözleri iyi görmeyen, körleşmiş, kesmez
kelîmiyyet: kelîm olma; hak ile konuşmuş olma
kelim-i tayyib: hoş, güzel sözler
kelimât: kelimeler
kemâ hüve hakkuhû: onun hakkı olduğu gibi, hakkıyla, gereği gibi
kemâ kânet: eskisi gibi, evvelden olduğu gibi (müennes)
kemâ yenbağî: gerektiği gibi, uygun şekilde
kemâlât: kemâller, olgunluklar
kemân: yay, kavis; keman
kemer-bend: kemer bağı, belinde kemer olan
kenîse: kilise
kens: süpürme, temizleme
kenz: hazîne, defîne
kerâhet: kerîh olma; iğrenme, tiksinme; kerîhlik
kerâmât: kerâmetler
kerb: tasa, kaygı, gam, keder
kerîh, kerîhe: fenâ, iğrenç; beğenilmeyen
Kerîm: kerem sâhibi, cömert, cezâlandırması mümkün iken affeden
ke's: kadeh, bardak
kesâfet: kesîflik, kesîf olma
kesb: kazanma, elde etme, kazanç
kesbî: kesble alakalı, kesble olan
kesel: tembellik, gevşeklik
keserât: kesretler
kesîb: kumul, kum tepesi; cennette ilâhî müşâhedenin olacağı yer
kesîf, kesîfe: şeffâf olmayan, koyu, kalın, yoğun
kesîr, kesîre: çok
kesr: kırma
kesret: çokluk
keşef: kaplumbağa
keşf: açma, meydana çıkarma, Allah tarafından ilhâm olunma
keşfî, keşfiyye: keşfle ilgili, keşfe mensûb
ketm: gizleme, saklama, gizlilik
kevâkib: yıldızlar
kevkeb: yıldız
kevn: oluş, meydana gelme; varlık, kâinât
kevnî, kevniyye: varlıkla ilgili, var oluşa âit
kevniyyât: kâinatla ilgili hususlar; kozmoloji
keyd: oyun; tuzak, hîle
keyfe-me'ttefak: nasıl rastgelirse, nasıl olursa
keyfiyyât: keyfiyyetler
keynûnet: var olma, varlık
kezâlik: kezâ, bu, aynı şekilde
kıbâb: kubbeler
kıdem: kadîm olma; evveli olmama
kılâde: gerdanlık
kılâde-cû: gerdanlık arayanlar
kıllet: azlık
kınâ': örtü, yaşmak, peçe
kırade: maymunlar
kıradiyyet: maymun olma
kırbân: yaklaşmak
kıst: adâlet, eşitlik; hisse, pay, nasîb
kışr: kabuk
kıyâm: kāim olma, ayakta durma, var olma, kalkma kalkışma; gece ibâdetine kalkmak, birşeyi yerine getirmek
kıyl ü kāl: "denildi ve dedi", dedikodu
kıymet-dâr: kıymetli, değerli, pahalı
kibâr: büyükler
kiber: büyüklük, yaşlılık
kibriyâ': büyüklük, ululuk
kilâb: köpekler
kîne: kin
kirâm: ulular, şerefliler; cömertler, eliaçıklar
kîse: kese, para kesesi
kitâbet: yazma, yazılma

kiyân: olma, mevcûdiyet, varlık; öz cevher, tabîat
kiyânî, kiyâniyye: varoluşa ait, kâinâtla ilgili
kizb: yalan
köhne-sâl: ihtiyar, yaşlı
kubeyl: -den az bir zaman önce
kubh: çirkinlik
kubûr: kabirler, mezarlar
kudât: kadılar
kuddâm: ön taraf, ileri taraf
Kuddûs: noksanlardan mukaddes ve münezzeh olan, fazîletleri ve güzel sıfatları sebebiyle övülen
kudemâ': kadîmler, eskiler; eski âlimler
kudsî, kudsiyye: mukaddes, kutsal; Allâh'a mensûb, Allah'la ilgili
kudsiyân: melekler
kudûm: varma, gelme, ulaşma
kuhl: sürme, göz ilacı
kulûb: kalbler
kuranâ: yakınlar, dostlar, arkadaşlar
kurâ: köyler, kasabalar
kurb: yakınlık
kurbâ: akrabalık, yakınlık
kurbet: yakınlık
kurratü'l-ayn: göz nûru, göz aydınlığı
kurs, kursa: yuvarlık ve yassı nesne; küre, dâire; bir yıldızın görünen yüzü
kurûh: yaralar
kurûn: zamanlar, devirler, çağlar
kurûn-i mütetâvile: uzun çağlar, zamanlar
kusûd: kasdlar, niyetler
kusûr: kasırlar, köşkler
kusvâ: en nihâyette olan, son derece olan; a'zamî
kuşûr: kışrlar
kutb-i vaktihî: zamânının kutbu
kutbü'l-aktâb: kutubların kutbu
kutr: yan, taraf, cihet, çap
kuûd: oturma
kuvâ: kuvvetler, melekeler, duyular
kuyûd: kayıtlar, bağlar
kûze: su testisi
küberâ': büyükler, ulular
kübrâ: en büyük
küçerek: küçücük
küdûrât: bulanıklıklar
küdûret: bulanıklık
küffâr: kâfirler
küfrân: nankörlük, iyilik bilmeme
küfriyyât: kâfirliğe sebep olan işler, sözler
kühl: bk. kuhl
kühûlet: olgunluk çağı, 30-50 yaş
küll: hep, bütün
küllî, külliyye: külle âit, küll ile alâkalı
külliyyât: külliyyetler
külliyyet: küllî olma, küllîlik, umûmîlik
kümm: yen
kümmel: kâmiller
"kün": "ol"
kün fe-kân: ol dedi ve hemen oldu
künd ü lâl: kör ve dilsiz
künh: asıl, kök, hakîkat, öz
kürkî: turna kuşu
küsûf: güneş tutulması
küşâde: bk. güşâde
küştî-gîr: güreşçi, pehlivan
küşûf: keşfler, ilhâmlar
kütüb: kitaplar

L

lâ: hayır
lâ-an talebin: taleb, istek olmaksızın
lâ-be's: zararsız, kabûl edilebilir; önemli değil
lâ-büdd: lâzım, gerekli, kaçınılmaz, şüphesiz, elbette
lâ-cerem: şüphesiz, elbette
lâ-eyn ve lâ-beyn âlemi: mekân ve ayrılığın olmadığı âlem
lâ-halâ ve lâ-melâ âlemi: boşluk ve doluluğun olmadığı âlem
lâ-kurb ve lâ-bu'd: yakınlık ve uzaklık yoktur
lâ-leyl ve lâ-nehâr âlemi: gece ve gündüzün olmadığı âlem
lâ-siyyemâ: özellikle, hâssaten

lâ-şarkî ve lâ-garbî: doğuya ve batıya mensûb olmayan
lâ-taayyün: taayyünsüzlük
lâ-yenkatı': kesiksiz, kesintisiz, kesilmeksizin
lağv: faydasız, boş; kaldırma, hükümsüz bırakma
lâhık, lâhıka: bitişen, eklenen, bağlanan, yetişen
lahm: et
lâhık: yetişen, ulaşan; eklenen
lâiha: parıltı, kıvılcım; tecellî nûru; ma'nevî keşif
lâim: levm eden; azarlayan, ayıplayan
la'l: dudak, kırmızı, al
lâmi': parlayan, parıldayan; parlak
la'n: la'net etme
lâsi': ısıran, sokan
Latîf: kullarına yumuşaklık ve lütufla iyilik eden, merhamet eden; mahlûklarına ihsân edici; gizliliklere nüfûz eden ve vâkıf olan; latîf olan
latîf, latîfe: cismânî olmayan, rûhânî; kesîfin zıddı
latîfe-i insâniyye: kalb ismi verilen nefs-i nâtıka
leâlî: inciler
leb: dudak
lebâ-leb: ağzına kadar dolu
leben: süt
ledünnî, ledünniyye: ilâhî ilme ve sırlara mensûb olan
ledünniyyet: ledünnî olma
leheb: alev
lem'a-dâr: parlayan, parıldayan
lem-yezel: zevâl bulmaz, zâil olmaz, bâkî
lem-yezelî: zevâl bulmazlık, bâkîlik
lemha: bir göz atış; parıltı, parlama
lemhî: ânî, göz açık yumacak kadar kısa sürede olan
lems: dokunma
letâfet: latîflik
letâif: latîfeler; cismânî olmayan şeyler, rûhânî şeyler
levâhık: ekler, ilâveler
levâzım: gerekli şeyler, gerekler
levm: kötüleme, zemm etme, kınama, ayıplama
levn: renk
levs: pislik, murdarlık, kir
leyâlî: geceler
leyl, leyle: gece
lezzât: lezzetler
li-ecli...: -den dolayı, için, maksadıyla
li-ecli'l-maslaha: maslahat için
li-ecli'z-zarûre: zarûret sebebiyle
lîk: lâkin, fakat, ancak
likā: kavuşma, görme, yüzyüze kalma
likāh: dölleme, cinsî münâsebette bulunma
likāullâh: Allâh'a kavuşma
lillâh: Allah için
livâ: sancak, bayrak
luğūb: bitkinlik, yorgunluk; sıkıntı, zorluk, meşakkat
lûle: çeşmeye takılan kaçak boru
lübâb: öz, cevher, asıl
lübb: iç, öz
luhûm: etler
lü'lü': inci
lü'lü-i lâlâ: parlak inci
lü'lü-i mensûr: saçılmış, dağılmış inci

M

mâ': su
maa-: ile, birlikte, berâber
maa-hâzâ: bununla birlikte, böyle iken
maâd: dönülecek yer, âhiret, dönüş, gāye, son
mâ-adâ: ...den başka
maânî: ma'nâlar
maârif: ma'rifetler, bilgiler
maâsî: ma'sıyetler; isyanlar, günahlar
maâş: yaşayış, dirlik, geçinecek şey
mâ-ba'd: sonu, sonrası
mâ-beyn: iki şeyin arası
mâ-beyne...: ...ile ... in arası
mâ-beynehümâ: ikisi arasında olan şey

mâ-bihî yekūmü'l-mevcûd: var olan şeyin kendisiyle kāim olduğu şey
mâ-bihi'l-imtiyâz: üsütünlüğün, ayrıcalığın kendisiyle olduğu şey
mâ-bihi'l-iştirâk: ortaklığın kendisiyle olduğu şey
mâ-bihi'l-kıvâm: kendisiyle kāim olunan şey, dayanak
ma'bûd: kendisine ibâdet edilen
ma'bûdiyyet: ma'bûdluk, ma'bûd olma
ma'cûn: hamur kıvâmında olan şey, hamur kıvâmına getirilmiş ilaç
mâ-dâm: mâdem, çünkü, değil mi ki; devâm ettikçe
mâdde: madde, cisim; iş, mesele, husus
mâder: anne
mâder-zâd: anadan doğma
madıyk: darlık, dar yer
mâdih: medh eden, öven
madrûb: darb olunmuş, dövülmüş, vurulmuş
ma'dûd, ma'dûde: sayılmış, sayılı, belli, muayyen
ma'dûd (dat ile)**:** ısırılan, sokulan
ma'dûm, ma'dûme: yok, mevcûd olmayan
ma'dûmât: ma'dûmlar, yok olan şeyler
mâ-dûn: derece, rütbe bakımından aşağıda olan
mâ-fevk: üst, üst taraf
ma'füvv: afv olunmuş
mağbûn: aldanmış, şaşkın, şaşırmış
mağbût: gıbta edilen, imrenilen
mağdûb: gazab olunmuş
mağdûbun-aleyh: kendisine gazab edilmiş
mağfûr: mağfiret olunmuş, mağfirete mazhar olmuş
mağlûb: galebe edilmiş, yenilmiş; bulunduğu hâlin galebesi, te'sîri altında kalan
mağmûm: kederli, gamlı
mağmûr: harap, yıkık, vîrân; adı sanı silinmiş
mağrib: batı, akşam
mağribeyn: iki batı
mağrûse: dikilen, dikilmiş
mağsûl: yıkanmış
mağşiyyün-aleyh/aleyhâ: baygın, bayılmış
mağşûş: karışık, saf olmayan
mâh: ay
mahbere: hokka, divit
mahbûb: sevilmiş, sevilen
mahbûbe: sevilmiş, sevilen (kadın)
mahbûbât: sevilen şeyler
mahbûbîn: muhabbet edilenler, sevilenler
mahbûbiyyet: mahbûbluk, mahbûb olma
mahcûb: hicâblanmış; perdelenmiş, perdeli
mahcûbiyyet: mahcûbluk, mahcûb olma
mahcûc: kendisine huccet delil getirilmiş, gösterilmiş
mahcûr: hacz olunmuş, kullanmaktan men'edilmiş
mahdûd, mahdûde: hudutlanmış, sınırlanmış
mahdûm: kendisine hizmet edilen
mahfî: gizli, saklı
mahfûz: hıfz olunmuş; muhâfaza edilmiş, saklanmış, korunmuş
mahk: silme, kazıma, yok etme; nefsin fenâsı
mahkî: hikâye edilen, anlatılan
mahlût: karıştırılmış, karışık
mahmel: haml etme, yorma, ihtimal
mahmî: himâye gören, korunan kimse
mahmûd: övülmüş, övgüye değer
Mahmûd: kendisine hamd edilen, senâ edilmiş övülmeye değer
mahmûdiyyet: mahmûd olma; övülmüşlük
mahmûdun-aleyh: kendisine hamd edilen
mahmûl: haml olunmuş, yüklenmiş, yüklü, bir şey üzerine kurulmuş; müsned
mahsûd: hasad edilmiş, biçilmiş ekin
mahsûr: hasr edilmiş, sınırlanmış, kuşatılmış
mahsûs, mahsûsa: husûsî, müstakil, ayrı

mahsüs, mahsûse: hissedilen; beş duyudan biriyle idrâk edilen, hissedilebilir.
mahsüsât: hissedilen şeyler
mahşûr: haşr edilmiş, toplanmış
mâh-tâb: ay ışığı, mehtap
mahtûm: hatm olunmuş, mühürlenmiş, tamamlanmış
mahtût: yazılmış
ma'hûd, ma'hûde: bilinen, mezkûr
mahûf: korkunç. korkulu
mahûfun minh: kendisinden korkulan
mâ-hulika-leh: kendisi için yaratılmış olan şey; yaratılma sebep ve hikmeti
mahv: mahv olma, fenâ, yokluk
mahz, mahza: hâlis, katıksız, sâde, tam, sırf
mahzâ: sâdece, yalnız, ancak
mahzar: huzûr yeri, huzur, kat, nezd
mahzar: birkaç kişi tarafından imzalanmış olan dilekçe; mahkeme sicili
mahzûl: hor, hakîr, perîşan
mahzûn, mahzûne (hı ile)**:** biriktirilmiş, toplanmış, depolanmış
maiyyet: berâber olma, berâberlik, birlikte olma
maiyyetü'ş-şey' li-nefsih: bir şeyin kendisiyle berâberliği, maiyyeti
makāl: söz, söyleme, söyleyiş
makāmât: makāmlar, meclisler
makārr: makarrlar
makarr: karar edilen yer, durulan yer, makam
makāsıd: maksatlar
makbûz: kabz olunmuş, alınmış; sıkılmış, daraltılmış
makdûr: takdîr olunmuş, kader
makdûrât: makdûrlar, takdîr olunmuş şeyler
makfûl, makfûle: kilitli, kilitlenmiş
makhûr: kahr edilmiş, kahra uğrayan
mâkir: mekr eden, hileci, hilekâr
mâkirîn: mâkirler, h`leciler
maklûb: kalb olunmuş; ters döndürülmüş; harflerinin yeri değiştirilmiş
makrûn: bitişik, yakın, ilgili
makrüvv: okunan
maksim: bir şeyin şubelere ve kısımlara ayrıldığı yer, mahal
maksûd: kasdolunan, istenilen, istek
maksûdun bi'z-zât: bizzat maksûd olan, kastedilen
maksûdun-leh: kendisine teveccüh edilen, yönelinen
maksûr, maksûre: kasr olunmuş, kısaltılmış, sınırlı
maksûrât: kasr olunan şeyler
maktel: ünlü ölülerin senâsında yazılan şiirler
maktû':kesilmiş, nihâyet bulmuş
maktû': kesin karar verilen
maktû'u'l-akıb: sonu gelmiş, son bulmuş
ma'kūd: bağlanmış, bağlı, düğümlü
ma'kūdü'l-lisân: dili bağlanmış
makūl, makūle: akılla idrâk edilen, akılla bilinen, akl edilebilir
ma'kūlât: akıl ile idrâk edilen şeyler
ma'kûs: ters çevrilmiş
makzî, makzıyy: kazâ olunan şey; hükm olunan şey, hükm olunmuş
makzûf: atılmış
mâ-lâ-kelâm: söz götürmez, diyecek yok
mâlâ-mâl: dopdolu
mâ-lâ-nihâye: sonsuz, uçsuz, bucaksız
mâ-lâ-ya'nî: faydasız, ma'nâsız, boş
mâ-lâ-yuhsâ: sayılamaz, hesapsız
mâ-leyse-leh: kendisine âit olmayan şey
mâlih: tuzlu
ma'lûl: illetlenmiş, varlığı bir illetle olan
ma'lûm: ilme konu olan; bilinen, bilinmiş
ma'lûmât: ma'lûmlar, bilinen şeyler; bilgiler
ma'mûl: amel edilen, yapılan
ma'mûlün-bih/bihâ: kendisiyle amel olunan
mânde: kalmış
Mâni': her şey kendisinin emir ve koru-

masına bağlı olan, istemediği şeyin olmasına imkân vermeyen; mâni'olan
mâni': men'eden, geri bırakan, engel olan
ma'nî-dâr: ma'nâlı
mansıb: makam, mevki
mansûb: konmuş, dikilmiş
mansûr: yardım edilmiş; muzaffer kılınmış
mansûs: hakkında nass bulunan
mantıku't-tayr: kuş dili
manzûr: nazar edilen, bakılan; düşünülen
maraz: hastalık
ma'rifet: bilme, biliş
ma'rifetullâh: Allah'ı bilme
marîz: hasta
ma'rûf: bilinen, tanınan, belli; iyi, faydalı; doğruluk
ma'rûfât: ma'rûflar
marzî, marzıyye: râzı olunan; beğenilen
mâ-sadak: tasdîk edilen husus, uygun, tıpkı
masâlih: maslahatlar; işler, zarûretler, kazançlar
masbûğ: boyanmış, boyalı
ma'sıyyet: isyân, isyânkârlık, günah
mâ-sivâ: Allah'ın dışındaki şeyler
maslûb: salb olunmuş; asılmış
masmûd: kendisine muhtaç olunan
masnû': sun'edilmiş; yapılmış, meydana getirilmiş
masrû': güreşte yıkılan
masrûf: sarf edilmiş, ayrılmış, hasredilmiş
mass: emmek
mastûr: satırlanmış, satırlar hâlinde yazılmış, yazılı
ma'sûm, ma'sûme: korunmuş; ismetli kılınmış, günahsız
masûn: sıyânet olunmuş, korunmuş
mâşî: yürüyen
ma'şûk: sevilen, sevilmiş
mâ-taht: aşağı, aşağısı
mat'am: yemek yenilecek yer
matar: yağmur
matârıh: tarh edilecek yerler, atılacak, bırakılacak yerler
matbah: yemek pişirilecek yer, mutfak
matbû': ...tabîat, huy ve mizâcında kılınmış olma
matbûh: pişirilmiş
mathara: matara, su kabı
matıyye: binek
matlab: taleb edilen şey, istek, maksad; bahis, mesele
matlûb, matlûbe: istenen, arzu edilen
matlûb-i bi-lâ-taleb: taleb olmadan elde edilen matlûb
matrûd: tard olunmuş; kovulmuş
matrûh: tarh edilmiş, çıkarılmış
mat'ûm: yenecek yemek
mat'ûmât: yenecek şeyler
mat'ûn: ta'n edilen, ayıplanmış
mâ-verâ: ard, geri, bir ötesinde, arkasında bulunan
mâ-verâ-i zahr: arka, arka taraf
mâ-vudıa-leh: bir şeyin ta'yîn ve tahsîs olunduğu şey
mâyide: sofra
mâyil: meyledici, meyilli
mazarrat: zarar, ziyan; zarar verme
mazhar: zuhûr, tecellî yeri; ilâhî zuhûr ve tecellînin vâki'olduğu, göründüğü yer
mazınne: zan, şüphe
mazlûl: gölgelenmiş
mazmûn: zımnında olan ma'nâ; ma'nâ, mefhûm
meâl: sonuç
meâric: çıkacak yerler, merdivenler
meb'ûs: gönderilmiş; diriltilmiş
mebâdî: başlangıçlar, evveller; prensipler
mebde': varoluşun başlangıcı, başlangıç
mebdüvv: başlanan
mebğūz: buğz edilen, sevilmemiş
mebhas: arama, araştırma yeri; bab, fasıl, bölüm, konu
mebhût: hayrette kalmış, şaşkın
mebnâ: yapı yeri, binâ yeri, yapı, binâ

mebnî, mebniyye: binâ olunmuş, kurulmuş; ...den dolayı
mebzûl: bol, çok
mecâl: güç, kuvvet, tâkat, fırsat, imkân
mecâlî: meclâlar; mazharlar, görüntü yerleri, tecellî yerleri
mecânîn: mecnûnlar; deliler
mecârî-i kazâ: kazânın cereyân ettiği yerler
mecâzât: mecâzlar
mecâzîb: meczûblar
mecbûl: yoğrulmuş, yaratılmış
mecc: atma, çıkarma, tükürme
mecî': geliş, gelme
meclâ: tecellî olunan yer; görünme yeri, mazhar, ayna
mecma': toplanma, birleşme yeri; bir araya gelinen yer
mecmû', mecmûa: cem'olunmuş, toplanmış; hepsi, bütün
mecrûr olma: sürüklenme
mec'ûl, mec'ûle: ca'l olunmuş; kılınmış, yapılmış, meydana çıkarılmış, vücûda getirilmiş
mec'ûliyyet: mec'ûl olma, îcâd edilmişlik
me'cûr: ecirlendirilmiş; sevâbını bulmuş
meczî: karşılığını gören, mükâfat veyâ cezâsını bulan
meczûb: cezbolunmuş, çekilmiş; Allah sevgisinden dolayı cezbeye kapılmış
meczûm: kesin karar verilen, niyet edilmiş
meczûm: cüzamlı
medâr: bir şeyin üzerinde devrettiği, döndüğü yer, yörünge
medârr: zararlar, ziyanlar
medd: uzatma, çekme; yayma, döşeme
medfen: defn olunacak yer, kabir, mezar
medh: övme
medhal: girecek yer, kapı, giriş, başlangıç
medhûl: kendisine girilen; müdâhele edilen
medîd, medîde: uzun, çok uzun
medîh: medhetmeye, övmeye sebep olan şey; övme mevzûu
medlûl: delâlet olunan; gösterilen, anlaşılan
medlûlât: delâlet olunan şeyler, kendisine delil getirilen şeyler
med'uvv: da'vet edilen, kendisine duâ edilen
med'uvvün-aleyh: bed-duâ edilen
medyûn: borçlu, verecekli
mefâsid: fesatlıklar, bozgunculuklar
mefâtîh: anahtarlar
mefdî: fidye ile kurtarılan
mefdûl: üstün tutulan; fazîletli kılınan
meferr: firâr edecek yer
mefhûm: fehm olunan, anlaşılan; kavram
mefkūd: kayıp, yitik; eksik, mevcûd olmayan
meflûc: felc olmuş
mefrûk: tefrîk olunmuş, ayrılmış
mefrûz, mefrûza: farz kılınmış; varsayılan
meftûh: feth olunmuş; açılmış
meftûn: fitneye düşmüş; gönül vermiş, vurulmuş, şaşmış
meges: sinek
meğârib: mağribler
mehâdîm: kendisine hizmet edilenler
mehâk/mihâk/muhâk: kamerî ayların son üç gecesi
mehârîb: mihrâblar
mehâric: mahrecler; harflerin çıktığı yerler
mehâsin: güzellikler, iyilikler, hayırlar, sâlih ameller; vücûdun güzel kısımları
mehâvif: korkunç, korkulu şeyler, tehlikeli yerler
me'haz: bir şeyin alındığı yer; kaynak
mehbıt: hübût edecek, inecek yer
mehcûr: terkedilmiş, bırakılmış
mehdî: hidâyete eren, doğru yolu tutan
mehdiyyîn: mehdîler
mehîb, mehîbe: heybetli, korkunç
mehîn: hor, hakîr, zayıf
mehmûm: endişeli, düşünceli
me'hûz: ahz olunmuş; alınmış, çıkarılmış;

türetilmiş
me'hûzun-bih: azâba dûçâr olmuş, yakalanmış
mekābir: mezarlar
mekādîr: miktarlar
mekârim: keremler, cömertlikler, iyi ahlâklar
mekîn: yerleşen, oturan
mekkâr: çok mekreden, hîleci, düzenbaz
meknûn: saklı, gizli, örtülü
meknûz: biriktirilmiş, yığılmış, toplanmış
mekr: oyun, tuzak, hîle, aldatma
mekrûh: kerih görülmüş, hoş olmayan, çirkin
meks: durma, kalma, bulunma, bekleme
meksûb: kesbolunmuş, kazanılmış, elde edilmiş
mekşûf: keşf edilmiş, açılmış, meydana çıkarılmış
mektûb: yazılmış
mektûm: ketmolunmuş, gizli, saklı
mel': doldurma
mel'abe: oyun, oyuncak
melâbis: giyecekler, elbiseler
melâhat: güzellik, yüz güzelliği
melâhide: mülhidler
melâîn: mel'ûnlar, la'net edilenler
melâl: usanma, usanç, sıkıntı
melâz: sığınacak yer
melce': ilticâ edecek, sığınacak yer
melfûz, melfûza: telaffuz olunan, lafızla söylenen
melhame: kanlı savaş, hâdise
melhûz: mülâhaza edilen, düşünülen, hatıra gelen
melîh: melâhat sâhibi, güzel
melsû': sokulmuş
meltûf: lütufta bulunulan, lütfa nâil olan
meltûfun-bih: kendisine lütufta bulunulan
me'lûf: ülfet edilen, alışılan
me'lûfât: ülfet edilen, alışılan şeyler
me'lûh: ilâhı olan, ilâh edinen; kul; mahlûk
me'lûhiyyet: ilâhı bulunmak
memâlik: memleketler, ülkeler
memâlîk: köleler, kullar
memât: ölüm
memdûd: uzatılmış
memdûdât: övülen, beğenilen şeyler
memdûh, memdûha: medh olunmuş, övülmüş
memerr: geçilecek yer, geçit
memhuvve: mahvolmuş, yok olmuş
memkûr: mekre uğrayan, aldatılan
memlû: doldurulmuş, dolu
memlûk: köle
memnû': men'edilmiş, yasak
memrûru'l-mizâc: mizâcına safrâ gālib olan
memsûh (hı ile)**:** şekli, suratı değiştirilerek daha çirkin hale sokulmuş
me'mûm: imâma uyan
me'mûr: emr edilmiş; kendisine emir verilen kimse
men: kim, kimse, o kimse ki
men dûnehû: ondan aşağı olanlar, ondan sonraki kimseler
menâfi': menfaatler, yararlar
menâl: nâil olunan, elde edilen şey
menâm: uyku; rü'yâ
menâmât: menâmlar, uykular, rü'yâlar
menâsıb: mansıblar, mevkı'ler
menâzil: menziller; inilen şeyler
menbet: otlak, çayır
menfûh: nefh olunmuş, üflenmiş
menfûhun fîh: kendisine nefh olunan, kendisine üflenen
menfûr: nefret edilen, iğrenç
menh: bağışlama, bağış, Allah vergisi
menhî, menhiyye: nehy edilmiş; yasaklanmış
menhiyyün anh: yasaklanan şey
menkûb: gözden ve mevkiden düşmüş
menkûha: nikâhlanmış (kadın), eş
menkûhât: nikâhlı kadınlar
menkûs: baş aşağı çevrilmiş, tersine çevrilmiş

menkūl: nakledilen, nakledilmiş
menkūr: oyulmuş, delinmiş
menkūz: nakzedilmiş, bozulmuş, hükümsüz kılınmış
menn: ihsân etme, bağışlama
menn: kudret helvası
mensî: unutulmuş, unutulan
mensûb: nisbet edilen, alâkası olan
mensûh, mensûha: nesh olunan, hükmü kaldırılan
menşûr: neşrolunmuş, yayılmış; ferman, buyruk
menût: bağlı, merbût
men'ût: sıfatlanmış, vasıflanmış, nitelenmiş
menzile, menzilet: derece, rütbe, mertebe
menzûa: çıkarılmış, koparılmış, ayrılmış
menzûr: nezr edilmiş, adanmış
merâhil: merhaleler, menziller
merâî: aynalar
merâtib: mertebeler
merâyâ: mir'âtlar, aynalar
merbiz-ı ganem: koyun ağılı
merbûb: Rabb'ı olan, Rabb'a kul olan, kul
merbûbiyyet: merbûbluk; Rabbı olma hâli
merbût: ratb olunmuş, bağlanmış, bağlı
mercû: umulan, ricâ olunan
mercû'un-ileyh: kendisine ircâ'olunan, kaynak, kendisine bağlı olduğu
mercûha: başka bir şeyin kendisine üstün tutulduğu şey
merd: erkek, adam, insan
merdâ: hastalar
merdûd, merdûde: reddolunmuş; gönderilmiş, geri çevrilmiş
merdûdiyyet: merdûd olma, reddolunmuş olma
merdüm: insan, adam; göz bebeği
mer'e: kadın
merfû': kaldırılmış
merğūb: rağbet edilen, beğenilmiş, istenilen
merğūbun fîh: kendisine rağbet edilen
merhale be-merhale: merhaleden merhaleye, merhale merhale
merhûm: rahmet edilen, rahmet olunan
merhûmun-aleyh: kendisine rahmet edilen
merhûn: rehin edilmiş, muayyen zaman, bir şeye bağlı
mer'î: görülen, gözle görülen
merkûb: üzerine binilen; binek
merkûz: rekz olunmuş; yaratılışta mevcûd olan; konulmuş, dikilmiş
merraten ba'de uhrâ: birbiri ardınca, birkaç defâ
merraten uhrâ: başka bir defa, başka zaman
mersûm, mersûme: resmedilmiş
mer'ûs: reîse uyan, tebea, ast
mervî: rivâyet edilen
mersûm: resm edilmiş
merzûk: rızıklanmış, rızıklandırılmış
mesâcid: mescidler, câmiler
mesâet: fenâlık etme, fenâlık
mesâfât: mesâfeler
mesâğ: izin, cevaz, ruhsat
mesâkîn: miskînler
mesâkin: oturacak yerler, evler
mesâlih: maslahatlar; işler
mesânî: bir şeyin tekrarı
mesâvî: fenâlıklar, kötülükler
mesbûk: sebk edilmiş olma, bir şey başka bir şeyden önce bulunmuş olma
mesbûkun bi'l-adem: önceden adem/yok olan
mescûd: kendisine secde edilen
mescûn: hapsedilmiş
mescûr: taşkın su, deniz; alevli ateş, kızgın fırın
mesdûd, mesdûde: kapanmış, kapalı
mesdûl: sarkıtılmış, bırakılmış
meserret: sevinç, şenlik
mesh (hâ ile)**:** silme, sığama, ovalama, meshetme
mesh (hı ile)**:** şeklini değiştirerek çirkin

hâle getirme
mesk: tutma, kavrama; alıkoyma
meskıt-ı ra's: doğum yeri
meskûtün anh: sükût edilen husus
meslek: sülûk edilen yol
meslûb: selb edilmiş, soyulmuş, giderilmiş
meslûh: derisi yüzülmüş
meslûk, meslûke: sülûk edilen, geçilen, kullanılan (yol), izlenilen, tâkib edilen (yol)
mesmû': işitilen şey, işitilmiş
mesmûât: işitilen, duyulan, haber alınan şeyler
mesnûn: sünnet olan şey, âdet olan şey
mesrûr: sevinçli, mutlu
mess: temas etme, dokunma
mest: kendinden geçme; sarhoşluk
mestûr, mestûre: setr edilmiş; örtülmüş, örtülü, gizli
mesûbât: iyiliğe Allah tarafından verilen mükâfatlar
me'sûr: rivayet edilen, eserde gelen
meşâğil: meşgüliyetler
meşâkk: meşakkatler, zahmetler, sıkıntılar
meşâmm: koku alma duygusu, burun
meşârık: meşrıklar, doğular
meşârib: meşrebler, tabîatlar; içecek yerler
meşâyih: şeyhler
meşfûun-leh: kendisine şefâat edilen
meşhed: görüş, görme, görüntü, manzara, müşâhede yeri, şuhûd yeri; şehîd olunan yer
meşhûd, meşhûde: şâhid olunan, görülen
meşhûn: dolu, dolmuş
meşî': istenen, irâde edilen
meşiyyet: isteme, dileme, irâde
meşkûr: şükr edilen, teşekküre değer, beğenilmiş
meşreb: içecek yer; yaratıyış, huy, tabîat
meşrık: doğu
meşrikayn: iki doğu
meşrû', meşrûa: şerîata uygun
meşrûât: meşrû'şeyler
meşrûb: içilmiş, içilecek şey
meşrûh: şerh edilmiş, açıklanmış
meştûm: şetm edilen, sövülüp sayılan
meşûb: karışık, lekeli
meşy: yürüme
meşyen ale'l-vücûh: yüzüstü sürünme
metâib: meşakkatler, yorgunluklar
metâlib: matlablar, istekler
metbû': tâbi'olunan, uyulan kimse
metîn: sağlam, dayanıklı
metlüvv: tilâvet olunan, okunan
metrûk, metrûke: terk edilmiş, bırakılmış
meûnet: ölmeyecek kadar yiyecek, içecek; zahmet, meşakkat, sıkıntı
me'vâ, me've'...: yurt, mesken, yer, makam, sığınacak yer
mevâdd: maddeler, husûslar, işler
mevâkı': mevkiler, yerler
mevâlîd: cemâd, nebât ve hayvanın hepsine verilen isim
mevâlîd-i selâse: cemâd, nebât ve hayvan
mevâni': mâni'ler, engeller
mevâsîk: mîsâklar; yeminler, sözleşmeler
mevâtın: mevtınlar; menziller, duraklar, yerler
mevc: dalga
mevcûdât: mevcûdlar, var olan şeyler
mevcûd, mevcûde: var olan, vücûd bulmuş olan
meveddet: sevme, sevgi
mevhibe: hibe, bağış, ihsân
mevhûm, mevhûme: vehm olunan, tahayyül edilen, zannedilen, hâricde vücûdu olmayan
mevkıf: durak, duracak yer
mevkūf: -e bağlı, âit
mevkûl: bir vekile emânet edilen
mevlûd: doğmuş
mevlûdiyyet: mevlûd olma
mevrid: vürûd yeri, vârid olan yer; gelmiş, gelen
mevrûsün minh: kendisine mirasçı olunan
mevsûf: vasıflanmış, sıfatlanmış

mevsûl: ulaştırılmış, bitiştirilmiş, birleşmiş
mevsûm: işâretlenmiş, damgalanmış, imlenmiş; isimlendirilmiş
mevsût, mevsûta: vâsıta olunan
mevsûtun-ileyh: kendisine vâsıta olunan
mevt: ölme, ölüm
mevtâ: ölüler
mevtı': ayak basılan yer, zemin, yer
mevtın: yerleşilen yer; makam, menzil, durak, mertebe, derece
mev'ûd: va'd olunmuş, söz verilmiş; zamânı belirli
mevvâc: çok dalgalanan, dalgalı
meyve-çîn: meyve toplayan
meyvehâ-yı hadâik: bahçelerin meyvaları
meyyit: ölü
mezâhib: mezhebler
mezâhir: mazharlar
mezâk: zevk alma, tad duyma, tatma, zevk, lezzet, tad duyular yer
mezâlık-ı akdâm: ayakların kaydığı yerler
mezbûh: boğazlanmış; kesilmiş
mezbûr, mezbûre: adı geçen, anılan
mezc: katma, karıştırma
mezellet: zelillik, horluk, hakîrlik
mezemmet: kınama, yerme; yerilecek, kınanacak iş
mezîd: artma, çoğalma, ziyâde; fazlalık
mezîdün-aleyh: kendisine ilâve edilmiş
mezkûr, mezkûre: zikr edilen, anılan, adı geçen
mezmûm, mezmûme: zemmedilmiş, yerilmiş, beğenilmemiş
me'zûn: izinli, izin verilmiş
mısbâh: kandil, çıra, lamba
mısdâk: bir şeyin doğru olduğunu isbât eden şey
miât: yüzler; 100'den 999'a kadar olan sayılan
midâd: mürekkep
mie: yüz
miftâh: anahtar
mihan: mihnetler, sıkıntılar
mihr: güneş
mihr ü mâh: güneş ile ay
mîkāt: bir iş için belirtilen vakit, zaman veyâ yer; hacıların ihrâma girdiği yer, harem, hıll
milâkü'l-emr: işin esâsı, temeli, aslı
milh: tuz
milh-i ücâc: acı tuzlu su
min-: -den, -dan
min-ba'd: bundan sonra
min-ba'zı'l-vücûh: ba'zı yönlerden
min-haysü...: i'tibârıyla, bakımından
min-haysü hüve/hiye: o (kendisi) olmak i'tibârıyla, o olmak bakımından
min-haysü lâ-yahtesib: ummadığı, beklemediği taraftan
min-haysü lâ-yahtesibûn: ummadıkları, beklemedikleri taraftan
min-indillâh: Allah katından, Allah tarafından
min-külli'l-vücûh: bütün vechlerden, her yönden, her bakımdan
min-vechin: bir vechden, bir yönden, bir bakıma
mine'l-evvel ile'l-âhir: baştan sona kadar
mine'l-meşrık ile'l-mağrib: doğudan batıya kadar
mir'ât: ayna
mirre: safra, öd
mîsâk: anlaşma, ahid, taahhüd
misâliyye: misâl âlemi ile ilgili
misbâh: bk. mısbâh
misl: benzer, eş, küfüv
misliyyet: misl olma
mişkât: içine lamba, kandil koymak için yapılmış oyuk, hücre
miyâh: sular
miyân: orta, ara
mizâc: huy, tabîat
mîzân: terâzî, ölçü, ölçek
muaccele: âcil
muâcele: yakalama, gelip bulma, önce davranma
muâd: iâde edilmiş, geri çevrilmiş

muâdât: karşılıklı düşmanlık
muâfât: muâf tutma, bağışlama
Muâfî: iyileştiren, tedâvî eden, koruyan, bağışlayan
muâhezât: muâhezeler, azarlamalar
muâheze: azarlama, çıkışma, cezâlandırma
muahhar: te'hîr edilmiş; sona bırakılmış, sonraki
muâhid: anlaşma yapanlardan her biri
muâkab: ikāba uğramış, cezâlandırılmış
muâkade: akid, mukāvele yapma, anlaşma
muâlece: ilaç yapma, ilaç kullanma
muallak, muallaka: ta'lîk edilmiş; alâkalı, bağlı, bir şeye veyâ şarta bağlı olan
muallakāt: asılı, asılmış şeyler
muallem min-indillâh: Allah tarafından öğretilmiş
muammer: ömür süren, yaşıyan, uzun ömürlü
muâraza: karşı gelme, muhâlefet
muarrâ: ârî, çıplak, soyulmuş
muâteb: tekdîr edilmiş, azarlanmış
muattal: ta'tîl edilmiş; bırakılmış, nefy edilmiş
muâvenet: yardım, yardım etme
muavvec: eğri, kıvrımlı, zikzaklı, çarpık
muavvel: güven, itimat
muâyene: gözle görme
muayyen, muayyene: ta'yîn edilmiş, belli, belirli
muazzam: ulu, yüce, kocaman, koskoca
muazzeb: azâb gören, azâba uğrayan
mubsar: gözle görülen
mubsarât: gözle görülen şeyler
mubtıl, mubtıla: ibtâl eden, hükümsüz bırakan, bozan
mûceb: bir söz veyâ emrin îcâb ettiği şey, îcâbetmiş, lâzım gelmiş
mu'ceme: noktalı
mu'cib: taaccübe, hayrete düşüren, şaşkınlık veren
mûcib: gereken, gerektiren, sebep, vesîle
mu'ciz: âciz bırakan, mu'cize olan
mu'cizât: mu'cizeler
mudâyaka: sıkıştırma, rahatsızlık verme, üzülme, tasalanma
mudayyak: daraltılmış, sıkıştırılmış
mudğa: bir parça et, küçük et parçası
mudırra: bk. muzırr
mudıyy: vakit geçme, ayrılma, uzaklaşma
Mudill: dalâlete sevk eden
mudill, mudille: dalâlete düşüren, dalâlete sevk eden
mufaddal: başkalarına üstün tutulmuş
mufahham: saygın, unurlu, şerefli kerem sâhibi
müfârık: ayrılan, bırakıp giden
mufassıl: tafsîl eden, ayıran, sınıflandıran
mufâz: "feyz"i kabûl etmiş, feyizlenmiş, feyz verilen, feyzlendirilen; feyz yoluyla verilmiş
mufâzun-aleyh: kendisine feyz verilen, feyzlendirilen
Mufdıl: iyilikte, lütufta, ihsânda bulunan
muğâyir: aykırı, ters, başka türlü
muğayyebât: gayb olan, gizli, görünmez şeyler
muğlak, muğlaka: kapalı, kilitli, anlaşılmaz
muğnî: zengin eden, müstağnî kılan
muhâcce: karşılıklı deliller, isbâtlar getirme
muhadderât: kapalı, örtülü, nâmuslu kadınlar
muhâdesât: konuşmalar
muhâdese: konuşma
muhakkak, muhakkaka: tahakkuk etmiş, tahkîk olunmuş, gerçekleşmiş, gerçek
muhakkar: tahkîr olunmuş, hor ve hakîr kılınmış
muhakkık: tasavvufta, ma'rifette tahkîk ve tahakkuk sâhibi olan; bir şeyin hakîkatine eren; eşyânın hakîkatleri kendisine münkeşif olan
muhakkıkîn: muhakkıklar
muhâl: olması mümkin olmayan

muhâlât: muhâl olan şeyler
muhâlata: karışma; arasına girip karışma
muhalled: dâimî, sürekli olarak kalan
muhallıt: karıştıran
muhâsame: husûmet, düşmanlık etme
muhât: ihâta olunmuş, etrâfı çevrilmiş, kuşatılmış
muhâtaba: birbirine hitâb etme, konuşma
muhâtabât: konuşmalar
muhâtara: tehlike, zarar, ziyan, korku
muhayyir: hayrete düşüren
muhâzât: aynı hizâda bulunma
muhbûbiyyet: mahbûb olma, sevgili olma
muhdes: sonradan var edilmiş olan, yaratılmış, ihdâs edilmiş, hâdis olan
muhdesât: muhdesler
muhıkk, muhikka: hakkı yerine getiren, haklı, doğru
muhibb: seven
muhibbiyyet: muhibb, seven olma
muhîf: korkutucu, korkunç
muhill: bozan, sakatlayan, halel getiren
mûhiş: dehşete düşüren, ürküten
muhît: ihâta eden, etrâfını çeviren, kuşatan
muhlasıyyet: muhlas olma; nefsânî sıfatlardan ve gayriyyetten kurtulma, Hak'da fânî olma
muhlis: hâlis, katıksız, her hâli içten ve gönülden olan
muhlisıyyet: muhlis olma
muhmerr: kızarmış, kırmızılaşmış, kırmızı
muhrık: yakıcı
muhtâcun-ileyh: kendisine ihtiyaç duyulan
muhtâr: seçilmiş, seçkin; serbest, hür
muhtass: tahsîs edilmiş; mahsûs kılınmış
muhtecib: hicâblanmış, perdelenmiş, örtünmüş
muhtefî: ihtifâ etmiş, hafî olan, gizlenmiş
muhtelıt, muhtelita: karışık, karışmış
muhterık: yanan, yanmış
muhtezar: ölmek üzere olan
muhtı': hatâ eden
Muhyî: dirilten, hayat veren, canlandıran
muhyî: hayat veren
Muîn: iâne eden, yardımda bulunan, yardımcı
muîn, muîne: yardımcı
mukābele: karşılık verme, karşılama; karşı gelme, karşısında, karşılığında
mukābil: bir şeyin karşısında bulunan, karşı karşıya gelen; karşılık
muk'ad: kötürüm, yatalak
mukaddem: önde olan, önce giden, önce gelen, önceki, önce
mukadderât: takdîr olunmuş şeyler, kader
Mukaddir: takdîr eden, bütün varlıkların kaderini belirleyen
mukallid: taklidçi
mukallidîn: mukallidler, taklid edenler
mukārenet: yaklaşma, bitişme, kavuşma
mukārib: birbirine yakın olan, yakın
mukārin: bitişik, yaklaşmış, berâber olan
mukarrabîn: yaklaştırılanlar, yakın olanlar
mukarreb: yaklaştırılmış, yakın
mukarrer: kararlaştırılmış, bildirilmiş
mukāsât: zahmet çekme
mukassır: kusur işleyen, kısaltan, azaltan, sınırlayan, yetersiz olan
mukātele: birbirini öldürme, vuruşma, savaşma
mukattaât: bâzı sûrelerin başındaki ayrı ayrı yazılan, bitişik olmayan harfler
mukattar: süzülmüş, arıtılmış, damıtılmış
mukāvele: sözleşme
mukavves: kavisli, bükülmüş
mukayyed, mukayyede: izâfî, i'tibârî, bağlı, bağlanmış, şarta bağlı, kayıtlanmış, mutlak zıddı
mukayyedât: mukayyedler
mukbil: ikbâl eden, yönelen
mukırr: ikrâr eden, bir şeyi kabûl ettiğini, benimsediğini söyleyen
mûkîm, mûkîme: ikāmet eden, bir yerde oturan

muktazî: iktizâ eden, îcâb eden, îcâb ettiren, gerektiren
muktedâ: iktidâ edilen, uyulan
muktedî: iktidâ eden, uyan
Muktedir: gücü her şeye yeten; her şeyi dilediği duruma getiren; her şeyde dilediği gibi tasarruf eden
muktezâ: gerekli, zorunlu; ihtiyaç duyulan
muktezayât: gerekli, zorunlu; ihtiyaç duyulan şeyler
mu'lem: işâret edilmiş, belirtilmiş
mûlî: (iyilikte, ihsânda) bulunan, mes'ûl/sorumlu tutan
munfasıl, munfasıla: infisâl eden; ayrılmış, ayrı, bitişik olmayan
munharık: yanmış, tutuşmuş
mûnis: ünsiyetli, alışılan, alışılan, cana yakın
munkabız: kabz olunmuş; toplanmış, büzülmüş
munkatı', munkatıa: kesilmiş, kesilen; kesik, arkası gelmeyen
munkazıye: biten, sona eren
munsabb: dökülmüş, dökülen; kavuşan, karışan
munsabığ: boyanan
munsıf: insaflı
muntabık: intıbâk eden, birbirine tam uyan; uygun
muntafî, muntafie: sönen, sönük
muntazar: intizâr olunan, beklenen
muntazır: bekleyen, gözleyen
munzabıt: düzene girmiş, düzenlenmiş
munzamm: inzımâm eden; eklenen, katılan
mûr: karınca
murâât: gözetleme, kontrol etme, dikkate, hesâba alma
murabba': dört köşeli; kare
muraccah: tercih edilen, üstün gelen, üstün gelen
murâd: irâde edilen, istenen, istek, dilek
murahhas: ruhsat verilen, ruhsatlı, izinli
murâkabe: bakma, gözetme, seyretme, gözünü dikme
murâvede: ayartma, sâhip olmayı isteme/arzulama
muravvak: süzülmüş, arıtılmış
mûrçe: küçük karınca
murğ: kuş
mu'rız: yüz çeviren
murtabıt: irtibâtlı, bağlı
murtâz: hoşnud olunan, râzı olunan
murûr: geçme, geçip gitme
musâb: isâbet etmiş, rastlamış, musîbete uğramış
musaddık: tasdîk edici/eden
musâdefe: esâdüf etme, rastgelme
musâdeme: çarpışma, tokuşma, birbirine çarpma
musaffâ: tasfiye edilmiş; süzülmüş, saflaştırılmış
musâhabet: arkadaş olma, arkadaşlıkta bulunma, sohbet etme
musahhar: emrine âmâde edilmiş, elde edilmiş, itâat etmiş, boyun eğmiş
musâhib: birisiyle musâhabe eden, sohbette bulunan, arkadaş
mûsak: bağlanmış, prangalanmış
musallî: namaz kılan
musarrah: tasrîh olunmuş, belirtilmiş, apaçık
musavver: tasvîr edilmiş, sûret verilmiş
Musavvir: tasvîr eden, sûret veren
musaykal: cilâlanmış, parlak
musfarr: sararmış, solgun
mûsıl: îsâl eden, ulaştıran
musırr: ısrâr eden, ısrarlı olan
musîb: isâbet eden, isâbetli, doğru
muslih: ıslâh eden, düzelten
mustalahun-aleyhâ: kendisi için bir ıstılâh konulmuş olan; bir terimle kendisine isim verilmiş olan
mustana': îcâdedilmiş; seçilmiş
mutabbak: tatbîk olunmuş, uydurulmuş
mutahhar, mutahhara: temizlenmiş
mutâlaa: müşâhedeye yakın

mutâlebe: talebde bulunma, istekte bulunma
mutasarrıf: tasarruf edici, idâre eden
mutazarrır: zarar gören, zarar bulan
mutbık: sürekli, devamlı
mu'teddün-bih: sayılmış, kabûl edilmiş, makbûl
muteğayyir: bk. mütegayyir
mu'tekadât: i'tikād edilen şeyler, inanılan şeyler
mu'tekef: i'tikâf yeri, mekânı
mu'tekif: tenhâ bir yere çekilen; i'tikāfa giren
mu'tekıd: i'tikād eden, inanan
mu'terif: i'tirâf eden
mu'teriz: i'tirâz eden, karşı gelen
mu'tî: i'tâ eden, veren
mutî': itâat eden, boyun eğen
mutlak: kayıtsız, şartsız, tek, salt; salıverilmiş
muttala': mutâlaa edilen, bilgi sâhibi olunan
muttarid: sıralı, düzgün
muttasıf: vasıflanmış, sıfatlanmış
muttasıl, muttasıla: ittisâl eden; bitişen, aralıksız
muvâcehe: yüz yüze gelme, karşı karşıya bulunma
muvâfât: ulaşma, gelme, varma
muvahhad: tevhîd olunan, birlenen
muvâkaa: cinsî münâsebet
muvakkar: saygı gösterilen, saygıdeğer, muhterem
muvâlât: dostluk, karşılıklı sevgi, koruma, yardım
muvâsât: yardım, iyilik, dostluk etme
muzâaf: iki kat, kat kat, katmerli
muzâf: izâfe edilmiş, bağlanmış, bağlı
muzâheret: destekleme, yardıma koşma
mu'zam: çoğunluk, ekseriyet, büyük kısım
muzayyâ: ziyâlanmış, aydınlatılmış, parlak
muzhar: ızhâr olunmuş
muzhir: açığa çıkaran, gösteren; ızhâr eden, zuhûra getiren
muzırr, muzırra: zararlı
muzıyy: geçme, ayrılma, uzaklaşma, mâzî
muzlim, muzlime: karanlık
muzmahill: çökmüş, yıkılmış, yok olmuş
muzmer: gizli, saklı, dışarı vurulmamış
muztarib: çırpınan, deprenen; sıkıntısı olan, rahatsız
müba'ad: uzaklaştırılmış
mübâşeret: başlama, işe girişme
mübâyaa: satın alma
mübâyenet: ayrılık, başkalık, farklılık, zıtlık
mübdeât: ibdâ'edilmiş şeyler
Mübdi': ibdâ'eden, benzersiz ve güzel sûrette vücûda getiren
mübeccel: yüceltilmiş, saygı gösterilmiş, yüce, ulu
mübeddel: tebdîl edilmiş, değişmiş, değiştirilmiş
müberrâ: berî kılınmış, temiz çıkarılmış; münezzeh, pâk
mübeşşer: tebşîr olunmuş, müjdelenmiş
mübeşşirât: müjdeleyici, hayırlı âlâmetler; sâdık rüyâlar
mübeyyen: tebeyyün etmiş; meydana çıkarılmış, beyân edilmiş
mübhem: belirsiz, örtülü, kapalı, anlaşılmaz
mübhemât: mübhem şeyler
mübîn: beyân eden, ayıran; açık âşikâr
mublî: deneyen, imtihan eden
mübrem: kaçınılmaz, önlenemez; vaz geçilemez
mübtedâ: başlangıç, baş
mübtedî: yeni başlayan; tasavvuf yoluna yeni girmiş olan
mübtedia: bid'atçılar
mübtenî: binâ edilen, kurulan, yapılan
mücâb: duâsı kabûl olunan
mücâhedât: mücâhedeler
mücâlese: birlikte, beraber oturma
mücâlis: birlikte oturan; aynı meclisde

berâber oturan
mücâneset: benzeme, hemcins olma
mücânis: aynı cinsten olma
mücâveret: mücâvirlik, komşuluk
mücâvir: komşu
mücâzât: karşılık
mücellâ: cilâlanmış, cilâlı, parlak, parlatılmış
mücennede: sıralanmış, saf saf, sıra sıra
mücerred, mücerrede: tecrîd edilmiş, soyulmuş; karışık olmayan
mücerredât: mücerredler
mücessem: tecessüm etmiş; cisimlenmiş; boylu poslu
mücevvef: oyuk, içi boş
mücîb: icâbet eden; isteyene karşılığını veren; duâları kabûl edip karşılık veren
mücrimîn: mücrimler, günahkârlar
müctemi': cem'olmuş, toplanmış
müdbir: sırt çeviren, yüz çeviren, kaçan
müddaî: iddiâ eden; dâvâcı
müddeâ: iddiâ olunan şey, dâvâ olunan şey
müdebbir: tedbîr edici, idâre edici
müdevver: yuvarlak
müdreke: idrâk olunan, anlaşılan
müdün: şehirler
müeccele: te'cil edilmiş, ertelenmiş
müeddâ: edâ olunmuş, ma'nâ, mefhûm
müeddî: sebep olan, doğuran, meydana getiren
müekked: te'kid edilmiş, sağlamlaştırılmış
müennes: dişi
müevvel: te'vil edilmiş
müeyyed: te'yîd edilmiş, desteklenmiş
müeyyide: dektekleyen
müfâcee: ânîden vukū'bulan şey
müfâd: ma'nâ, mefhûm
müfaddal: bk. mufaddal
müfârakat: ayrılma, ayrı kalma
müfavvaz: tefvîz olunmuş; havâle olunmuş
müfâz: bk. mufâz
müfâzun-aleyh: mufâzun-aleyh
müferrıt: tefrîte kaçan, aşırı giden, müsrif
müfîd: faydalı, anlamlı, ma'nâlı
müfîk: uyanan, iyileşen, ayağa kalkan
müfîz: ifâza eden, feyiz veren
müflih: iflâh olan, felâh bulan
müfred, müfrede: tek, yalnız, basit
müfrit, müfrita: ifrât eden; aşırı olan; ileri giden
müftazıh: rezîl ve rüsvây olan, olmuş
müftekır: ihtiyâcı olan, fakîr, muhtaç
müfterık: ayrılan, dağılan
mühân: hor, hakîr kılınan
müheyyâ: âmâde, hazır, hazırlanmış
mühimmât: lüzumlu şeyler
mühlik: helâk eden
mühmel: ihmâl edilmiş, bırakılmış, mânâsız
mührâk olma: (kan) dökülme
mühtedî: hidâyet bulan, hidâyete eren
mühtezz: sarsılan, sarsıntılı; titreyen, sallanan
mükaddem: bk. mukaddem
mükâleme: konuşma
mükâşefât: mükâşefeler
mükâşefe: kalb gözünün açılması, gayb âleminin görülmesi
mükâşif: mükâşefeye nâil olan
mükâşifîn: mükâşifler
mükedder: bulandırılmış, bulanık
mükellefîn: mükellefler, bir şeyi yapmak zorunda bulunanlar
mükemmilât: tamamlayan şeyler
mükerrem: muhterem, saygıdeğer
mükevven: tekvîn edilmiş, meydana getirilmiş
mükezzib: yalanlayan
müknet: güç, kuvvet, iktidar
mükram: ikram olunan/olunmuş
müktesî: giyinen, örtünen
mülâhaza: iyice düşünme; inceleme, göz önünde bulundurma
mülâkāt: mülâkatlar, buluşmalar, kavuşmalar

mülâkî: buluşan, kavuşan, karışan
mülakkaha: aşılanmış, döllenmiş
mülebbes: giydirilmiş, bürünmüş
mülebbis: giyinmiş, bürünmüş
mülevven: renkli, renklenmiş
mülevves: pis, kirli
mü'limât: elem, acı veren şeyler
mülhak: katılmış, eklenmiş
mülhakāt: ilhâk edilen şeyler, ekler, ilâveler
mülhid: Allâh'ı inkâr eden, dinsiz, îmansız
mülkā: ilkā edilen, atılan; kalbe vârid olmuş
mültakî: birleşen, kavuşan, buluşan
mültebis: müşâbih, benzer, karışık, mübhem, şüpheli; giyinmiş
mülteim: onarılan, tâmir edilen; birleştirilen
mültefit: iltifât eden; yüzünü çevirip bakan
mültehak: ilhâk edilen, ilhâk olunan, katılan
mültehî: sakalı çıkan/çıkmış
mültehib: alevlenmiş, tutuşmuş
mültezim: iltizâm eden; lüzumlu kılan
mültezz: lezzet bulan
mültezzün-bih: kendisinden lezzet alınan
mülûk: melikler, hükümdarlar
mülzem: ilzâm edilen, zorlanan, mecbûr edilen, susturulan
mümellah: tuzlanmış, tuzulu
mü'menün-bih: kendisine îmân edilen, inanılan
mümeyyiz: temyîz eden, seçen, ayıran
Mümidd: uzatan, temhîd eden
mü'minât: mü'min kadınlar
mü'minîn: mü'minler
Mümît: öldüren, mahlûkāta ölümü takdîr edip bu hükmünü uygulayan
mümkin, mümkine: varlığı ve yokluğu zarûrî olmayan
mümkinât: mümkinler
mümtedd: imtidâd eden; uzayan, yayılan
mümteli', mümtelî, mümtelie: dolu, dolmuş, dolgun
mümteni': mümkin olmayan, muhâl
mümteniât: mümteni'ler; olması mümkin olmayanlar
mümtezic: imtizâc eden; uyuşan, karışan; karışık
müna'am: ni'metlendirilmiş
münâcât: duâ etme, yalvarma
münâcî: duâ eden, yalvaran
münâdât: seslenme, hitâb etme
münâdî: nidâ eden, çağıran
münâfât: birbirine zıt olma, uymama
münâferet: nefret etme, soğukluk
münâfî: nefy edici; zıt, aykırı, mugāyir
münâkaza: birbirini nakz etme, zıtlık, tezat
münâkehât: nikâhlanmalar, nikâh kıymalar
mün'akis: in'ikâs eden; aks eden
mün'amün-aleyh: kendisine ni'met verilen
münâsebât: münâsebetler; ilişkiler
münâzaa: çekişme, ağız kavgası
münâzelât: münâzeleler
münâzele: Hakk'ın kuluna, kulun Hakk'a yaklaşması; menzillerde yol almak için çabalama
münbais: inbiâs eden; ileri gelen, doğan
münbasıt: inbisât eden, yayılan, genişleyen
münbess: yayılan, dağılan
müncelî: incilâ eden, parlayan, parlak
müncemid: incimâd eden; donmuş
müncer: çekilmiş, çekilip sürüklenen; netîcelenen
müncî: kurtaran
mündefi': def edilmiş; savuşturulmuş, atlatılmış, önlenmiş
mündekk: ezilen, düzleşmiş, düz
mündemic: indimâc eden; içinde yerleşmiş olan, içinde bulunan
münderic: derc edilmiş, içinde yer almış
münderis: eseri, izi kalmamış

münevver: nurlandırılmış, parlatılmış, aydınlatılmış
münezzeh: tenzîh edilmiş; temiz, uzak, pâk
münfail: bir fiilden müteessir olan; bir fiili, te'siri kabûl eden
münfekk: ayrılmış, ayrılan, ayrı; sökülmüş
münfesih (hâ ile)**:** genişleyen, bollaşan
münfesih (hı ile)**:** bozulan, hükmü kaldırılmış
münfetih: açılan, açılmış
münhafız: hıfz edilen, korunan, korunmuş
münhall: çözülmüş
münhanî: eğilen, eğrilen, eğri, kamburlu
münharık: yırtılan, parçalanan, bozulan
münharif: sapan, doğru gitmeyen, çarpık
münhasıra: sınırlanmış, mahsûs
münhedim: yıkılan, harâb olan
münhezim: hezîmete/bozguna uğrayan
münîfe: yüksek, ulu
Mün'im: in'âm eden; ni'met veren
münîr: nurlandıran, ışık veren, aydınlatan
münkabız: kabz olunmuş; rûhu alınmış, ölmüş
münkād: inkıyâd eden, boyun eğen
münkalib, münkalibe: inkılab eden; kalb olmuş, dönmüş, değişmiş, başka bir kalıba giren
münkasim: kısım kısım olan, bölünmüş
münkedir, münkedire: bulanık, kirli
münker, münkere: inkâr edilen, redd edilen; beğenilmiyen, kabûl edilmeyen
münkerât: münker şeyler
münkesir: kırılmış, kırık
münkeşif, münkeşife: inkişâf eden; keşf olunmuş, açılmış, görülmüş
münkir: inkâr eden, kabûl etmeyen
münselih: insilâh bulan; sıyrılıp çıkan
münşakk: yarılan, yarılmış
müntakış: nakş olunan
Müntakim: intikām alan; cezaya çarptırmaya gücü yeten
müntefeun-bih/bihâ: kendisinden faydalanılan, yararlanılan
müntefi': intifâ'eden, faydalanan
müntehâ: son bulmuş; varılabilen en uzak yer, son, uç
müntehe'l-emânî: emellerin, temennîlerin son noktası
müntehî, müntehiye: nihâyet bulan, biten, son
münteşî: neş'et eden, meydana gelen
münteşir, münteşire: intişâr etmiş;yayılmış, dağılmış
müntic: intâc eden, netîce veren, meydana getiren
münzabıt: bk. munzabıt
münzel: inzâl edilmiş, indirilmiş
münzelün-ileyh: kendisine inzâl olunan, indirilen
mürde: ölü
mürebbî: terbiye eden, eğiten
müretteb, mürettebe: tertîb olunmuş, sıralanmış
mürîd: irâde eden, dileyen, isteyen
mürr: acı
mürsel: rasûl, gönderilmiş, elçi
mürselîn: rasûller
mürtaiş: titreyen
mürtedî: giyinen, örtünen
mürtefi', mürtefia: yükselen, yükselmiş, yüksek, yüce
mürûet: mertlik, yiğitlik, cömertlik
müsâb: sevâb kazanan, sevâba ermiş
müsâmere: gece sohbeti, sohbet
müsâraa, müsâraat: sür'at ve acele etme, girişme
müsâvât: eşitlik
müsâveme: pazarlık
müsebbah: tesbîh olunan
müsebbib: sebebolan
Müsebbibü'l-esbâb: sebeplerin müsebbibi
müsebbiha: şehâdet parmağı
müsebbihât: tesbîh eden şeyler

müsellem: teslîm edilmiş; kabûl olunmuş
müsellese: üçlü, üç noktalı
müsemmâ: isimlenmiş, isimlendirilen
müsemmeyât: müsemmâlar, isimlendirilenler
müseyyeb: tenbel, ihmalci
müslâ: en çok benzeyen; en mükemmel; en efdal, en fazîletli, en üstün
müsnâ-aleyh: senâ edilen
müsnî: senâ eden
müstad'af: zayıf kabul edilen, zayıf, mazlûm
müstağfir: istiğfâr eden; bağışlanma dileyen
müstağnî: ihtiyâcı olmayan, gönlü tok
müstağrak: gark olmuş; dalmış, batmış, boğulmuş
müstahlif: yerine halîfe ta'yîn eden
müstahrec: çıkarılmış, alınmış
müstahsen, müstahsene: beğenilmiş, güzel bulunmuş; makbûl
müstahsenât: beğenilen, güzel bulunan şeyler/davranışlar
müstahzır: hazır eden, hazırlayan, hazır
müstaidd: isti'dâdlı, kābiliyyetli
müstakbah, müstakbaha: kabîh/çirkin bulunan, beğenilmeyen
müstakbele: karşılanan, gelecek, ilerideki
müstekırr: karar kılan, yerleşen
müstakîm: düz, doğru
müstakzer, müstakzere: kirli, pis bulunan
müstashib: yanına alan, berâberinde bulunduran
müstazî': zıyalanan, aydınlanan, ışıklanan
müsteb'ad: uzak görülen, olacağı sanılmayan
müstecâb, müstecâbe: icâbet edilmiş, kabûl olunmuş
müstecinn, müstecinne: örtülü, gizli
müsteclib: celb eden, kendine çeken
müsted'î: çağıran, da'vet eden, öneren
müstedrec: derece derece ilerletilen; şerde muvaffak kılınan
müstefâd: kazanılmış; fehm edilmiş, anlaşılmış
müstefâz: dökülen, yayılan; feyezân eden
müstefîd: istifâde eden, faydalanan
müstefîz: feyz alan, feyizlenen
müstehlek: helâk olmuş; yok olmuş
müstekarr: istikrar bulunan, yerleşilen, durulan yer
müstekbir: kibirlenen, büyüklenen, kendini büyük gören
müstekmel: kemâle erdirilen, olgunlaştırılan, tamamlanan
müstekmilün bi'l-ğayr: başkasını kemâle erdiren, olgunlaştıran, tamamlayan
müstekrahe: kerih görülen, iğrenilen, iğrenç
müstelzim: gerektiren, gerekli
müstemirr: sürekli, devamlı, devam eden
müstenbat: istinbât olunmuş, çıkarılmış
müstenid: istinâd eden, dayanan
müstenîr: nur, ışık alan; aydınlanan, parlak
müste'nis: ünsiyet peydâ eden, alışık
müstervah: kokulanan, kokulanmış
müstetbi': peşinden gelmesini isteyen, hâsıl eden, doğuran; emri altına alan
müstetir, müstetire: istitâr eden, setr olunmuş; örtülen, örtülmüş
müstevâ: seviye, düzey, düz, her tarafı bir olan
müstevda': emânet bırakılan
müstevî: istivâ eden, kaplayan kuşatan; düz, her tarafı bir
müstezıll: gölgesinde olan, gölgelenen
müsvedd: karalanmış, kara, siyah
müşâbehet: benzerlik
müşâbih: benzer
müşâhed: müşahede edilmiş; görülmüş
müşâhede: görme, perdenin açılması, temâşâ ve seyr etme
müşahhisa: muşahhas, belirgin
müşâhid: müşâhede eden, gören
müşâkele: şekilce bir olma, benzeme
müşârekât: ortaklıklar

müşârun-ileyh: kendisine işâret edilen, adı geçen
müşâvere: istişâre etme, danışma
müşevveş: karışık, düzensiz, karmakarışık
müş'ir: haber veren, bildiren
müşk-bûy: misk kokulu
müşrık: parlayan, parıldayan
müşrif: yükselen, çıkan; etrâfa bakan; ölüme pek yakın olan, bir hal almaya yüz tutmuş olan
müştâk: şiddetle arzu eden, isteyen
müştakk: iştikāk etmiş, türemiş
müştebehât: şüpheli hususlar
müştebih: benzeyen; şüphelenen, şüpheci
müştedd: şiddetlenen, azan
müştehâ: arzu edilen, istenen
müştehire: şöhret bulan, meşhûr
müştemil: kapsayan, içine alan, şâmil
mütâbi': tâbi'olan, uyan
müteaddî: geçen, geçişli
müteaddid, müteaddide: taaddüd eden, çoğalan; çok, birçok
müteaffine: bozulup fenâ kokan, kokmuş, çürük
müteahhar: geri bırakılan, sonraya bırakılan
müteakkıbe: izleyen, peşine düşen, tâkip eden
Müteâl: yüksek ve yüce olan; her şeyden üstün olan; pek çok yüce olan
müteâlî: yükselen, yüksek olan
müteallak: taalluk ettirilen, ilgilendirilen, alâkalandırılan, bağlanan
müteallakāt: müteallaklar, müteallak olan şeyler
müteallık, müteallıka: taalluk eden, ilgili, alâkalı, bağlı
müteâraf: herkesin bildiği, ünlü
müteassir: güçleşen, güç, zor, çetin
müteayyin: taayyün eden; zâhir olan, meydana çıkan
müteazzib: azâb görmek, acı çekmek
müteazzir: özürlü, özürlü bulunan; güç, zor
mütebâyine: zıt, uyuşmaz
mütebeddil: değişen, başka hâle gelen
mütebeyyin: beliren, zâhir, âşikâr, belli
mütecânis: aynı cinsten olan, hem-cins
mütecâviz: tecâvüz eden; aşan, geçen; aşkın, fazla
müteceddid: yenilenen, yenileşen
müteceddid: yenilenen, tâzelenen
mütecellâ-leh: kendisine tecellî vâki'olan, tecellî edilen
mütecellî, mütecelliye: tecellî eden
mütecerrid: tecerrüd eden, soyunan
mütedârek: tedârik edilen, bulunup hazırlanan
mütedâvel: tedâvülde bulunan, geçerli, kullanılan
müteellim: elem duyan, elem çeken
müteeyyid: te'yîd olunan, desteklenen
müteezzî: ezâ çeken, eziyet çeken
mütefassıl: ayrılan, bölünen
müteferri': dallanan, budaklanan
müteferrikāt: parçalar, ayrı ayrı şeyler
müteferrık, müteferrika: ayrı ayrı, ayrılmış; muhtelif
mütegayyir: değişen, başkalaşmış, bozulmuş
mütehakkık: tahakkuk edici, eden; gerçek olan, gerçekleşen
mütehallık: ahlâklanan, huy edinen
mütehallî (hâ ile)**:** süslenmiş, donanmış
mütehallî (hı ile)**:** boşalan, boş kalan
müteharrik: hareket eden, hareketli
mütehavvil: tahavvül eden, değişen
mütehayyir: hayrette kalan, şaşmış, şaşırmış
mütehayyiz, mütehayyize: tahayyüz eden, yer tutan, mekân işgāl eden
müteheyyi': hazırlanan, hazırlanmış, hazır
mütekābilât: mütkābil olan şeyler
mütekābile: tekābül eden, biri ötekinin karşısında olan
mütekābileyn: mütekābil olan iki şey
mütekaddim: öne geçen, ileri geçen, önde; geçmiş, eski

mütekaddimîn: öncekiler; eski âlimler
mütekallib: değişen, kalıptan kalıba giren
mütekavvî: kuvvet bulan, kuvvetlenen
mütekavvis: kavislenen, eğrilmiş
mütekebbir: tekebbür eden, büyüklenen, kibirli, kendini beğenmiş
mütekeddir:kederli; bulanan, bulanık
mütekellim: kelâm sahibi, konuşan; kelâm âlimi
mütekerrir, mütekerrire: tekerrür eden, tekrarlanan, defalarca tekrar eden
mütekessir: tekessür eden; çoğalan, çok
mütelâşî: lâ-şey' olan; yok olan, mahv olan
mütelebbis: giyinen, giyinmiş; bürünmüş
mütele'li': parıldayan, ışıldayan
mütelevvin: renklenen, nekten renge giren; renkli
mütelevvis: kirli, pis, murdar
mütemâdî, mütemâdiye: uzayan, süren, arasız
mü'temen: emniyetli, güvenilir, inanılır
mütemerride: dikkafalı, inatçı; âsî
mütemetti': faydalanan, kazanan
mütemeyyiz: temeyyüz eden; farklı, başka
mütena'im: ni'met elde eden, ni'met içinde olan
mütenâhî, mütenâhiye: nihâyet bulan, sona eren, biten
mütenâsil: nesli devam eden, doğup büyüyen
mütenebbih: uyanan, uyanık
müteneccis: kirlenmiş, pislenmiş
müteneffir: nefret eden, tiksinen
mütenevvi', mütenevvia: çeşitli, çeşit çeşit
mütenezzil, mütenezzile: tenezzül eden; aşağı inen, alçalan
müterâkime: biriken, toplanan
müterakkıb: bekleyen, gözleyen
müterettib: sıralanmış; âit olan; îcâb eden, gereken
mütesâviye: eşit, eş, benzer, aynı, denk, eşit
mütesavver: tasavvur edilmiş, düşünülmüş
müteselsil: zincirleme giden, peşpeşe olan
mütesettir: tesettür eden, örtünen, gizlenen
müteşahhıs: belirginleşen, görünen
müteşebbih: benzeyen, andıran; taklid eden
müteşerri': şerîatla mukayyed olan; şerîata tâbi'olan
mütevahhişe: korkan, ürken, ürkek
mütevâri-i hâk: toprağa gömülen, gizlenen
mütevâsıl: sürekli, devamlı, kesintisiz, aralıksız
mütevassıt, mütevassıta: tavassut eden, ortada olan, aracı
mütevattın: bir yeri vatan edinmiş, yurt tutmuş
müteveccih: teveccüh eden, yönelen, dönen
müteyakkız: uyanık, uyanmış
mütezâdde: birbirine zıt, ters, aksi
mütezammın: kapsayan, ihtivâ eden, içeren
mütezâyid: tezâyüd eden, ziyâdeleşen, artan, çoğalan
mütezekkir: tezekkür eden, hatırlayan
mütezellil: zillete, alçaklığa katlanan; çok mütevâzî
müttahid: ittihâd etmiş, bir olmuş, birleşmiş
müttebe': kendisine tâbi'olunan
mütteccehün-ileyh: kendisine yönelinen
müttefekun-aleyh: üzerinde ittifâk olunmuş, birlikte karar verilmiş
müttesi': genişleyen; geniş
müvâlât: dostluk, velilik, vekillik; sürekliik, devamlılık
müvekkel: vekîl ta'yîn edilmiş
müvessaa: genişletilmiş
müzâheme: zahmet verme, sıkıntı verme
müzahraf: yalancı, sahte yaldız, süslü süslenmiş

müzahrafât: müzahraflar
müzâvele: bir şeyi başka bir şeye yaklaştırma, bir şey meydana getirmek için çalışma
müzebzeb: kararsız, değişen, tereddüd içinde
müzehheb: yaldızlanmış
müzekkâ: tezkiye edilmiş, pâklanmış, aklanmış
müzekker: erkek
Müzekkî: temizleyen
müzekkir: hatırlatan, andıran; zikr eden
müzemmem: bayağı, aşağılık, fenâ adam
müzîl: izâle eden, gideren, ortadan
mü'zî, mü'ziye: eziyet eden, incitici
mü'ziyât: eziyet eden şeyler

N

nâ-: olumsuzluk edatı, başına geldiği kelimenin anlamını olumsuzlaştırır
nâ-bûd: yok, yok olan, fânî
nabz-gîr: nabza, mizâca göre davranmasını bilen, nabza göre şerbet veren
nâbit: biten, yerden çıkıp büyüyen
nâ-çâr: çâresiz, mecbûr kalmış, zavallı
nâ-dân: bilmez, câhil
nâfî: nefy eden, yok eden, gideren
nâfi', nâfia: faydalı
nâfih: nefh eden, üfleyen, üfüren
nâfiz: nüfûz eden; te'sîr eden, müessir
nağamât: nağmeler
nahîl: hurma ağaçları, hurmalar
nahl: hurma ağacı
naîm: ni'met içinde yaşama; ni'met, cennet
nâib: vekil, birinin yerine geçen
nâim: uyuyan
nakîsa: kusur, eksiklik, ayıp
nakkād: paranın kalpını sağlamından ayıran
naks: noksanlık, noksan olma, eksiklik
nakz: bozma, çözme, kırma
na'l: ayakkabı, pabuç
nâm: isim
nâmdar: namlı, ünlü
nâme: mektup
nâ-mütenâhî: sonsuz, uçsuz bucaksız
nân ü nemek: ekmek ve tuz
nâ-peydâ: görünmeyen, gizli, kaybolan
nâ-puhtelik: pişmemiş, çiğ
nâr: ateş, cehennem
na'ra-zen: na'ra atan
nâs: insanlar, halk
nasab: yorgun/bitkin olma
nasafet: insaf, haklılık, doğruluk
nasârâ: hristiyanlar
nasb: ta'yîn etme, dikme
nâsî: unutan
nasîr: nusret eden, yardımcı
nâşî: neş'et eden; ...den ileri gelen; dolayı, ötürü
nat': oyun tahtası olarak kullanılan deri sergi (satrançta)
na't: sıfat, nitelik
nâtık, nâtıka: söyleyen, konuşan; idrâk eden, düşünen
nazar: bakma, bakış, görüş; düşünme
nazar-endâz: göz atan, bakan
nazarî: nazarla ilgili; aklî, teorik
nâzil, nâzile: nüzûl eden; inen
nazîr: benzer, eş
neam: evet
nebâtî, nebâtiyye: bitki ile ilgili, bitkisel
nebz: atma
necâsât: necâsetler; pislikler
necât: kurtuluş
neccâr: dülger, marangoz
necm: yıldız
necmen necmen: yavaş yavaş, tedrîcen
nef': fayda, menfaat
nefâd: bitme, tükenme
nefâis: nefis, güzel, beğenilen şeyler
nefes-be-nefes: nefesden nefese
nefh: üfleme, üfürme
nefîs: pek hoş, çok hoşa giden
nefsânî, nefsâniyye: nefisle ilgili, nefisten kaynaklanan
nefy: sürme, uzaklaştırma; isbâtın zıddı,

yok etme
nefy-i beled: şehirden sürme
nehâr: gündüz
nehb: yağma, çabul
nehdat: kalkma, davranma, hareket etme
nehîk-ı himâr: eşeğin anırması
nehy: yasaklama, men'etme
nekre: belirsiz isim, meçhûl, kim olduğu bilinmeyen
nemâ: artma, çoğalma, büyüme
nemekîn: tuzlu
nerdübân: merdiven
neseme: esinti, hafîf rüzgar
nesemât: nesemeler, esintiler
nesh: hükümsüz bırakma, hükmünü kaldırma
nesnâs: yarısı insan, bir eli ve bir ayağı olup sekerek yürüyen hayvan; goril, şempanze vesair maymun cinslerinin adı
nessâc: çulha, dokumacı
neş'e, neş'et: hâdis olma, sonradan olma, meydana gelme, var olma, vücûda gelme
neşât: canlılık, hareketlilik, sevinç, neşe
neşv ü nemâ: yetişip büyüme
netâic: netîceler, sonuçlar
netîce-pezîr: netîcelenmiş, son bulmuş
nev-be-nev: yeniden yeniye, tâzeden tâzeye
nevâdir: nâdir olan, az bulunan şeyler
nevâfil: nâfileler
nevâkıs: noksanlar, eksikler
nevâl: tâlih, kısmet, bağış
nevâle-h'r: yiyecek yiyen
nevât: hurma çekirdeği, çekirdek
nevha: ölüye sesli ağlama
nevm: uyku
neyyir: nurlu, parlak
neyyirât: nurlu, parlak şeyler
nez': koparma, sökme, kaldırma
nezâhet: temizlik, paklık
nezâir: benzer şeyler
nezr: adak, adama
nısf: yarı
nısf-ı uşr: onda birin yarısı
niam: ni'metler
nihâd: tabîat, huy, yaratılış
nihân: gizli, saklı
nihâyât: nihâyetler, sonlar; sülûkün son tarafları
nihâyetü'l-emr: işin sonu
nîk: iyi, güzel
nîk-güher: cevheri iyi olan
nikāb: örtü, perde
nikāt: noktalar
nîm: yarı, yarım
nîrân: cehennem, ateş
nisâ': kadınlar
nisâr: saçma, serpme; -saçan, -saçıcı
niseb: nisbetler
nisve: kadınlar
nisyân: unutma
niyâbet: nâiblik, vekâlet, vekîllik
niyyât: niyyetler
nudc: olgunluk, ermiş olma, pişme
nuhâs: bakır
nukūş: nakışlar
nûrânî, nûrâniyye: nurlu, ışıklı
Nûru'l-envâr: nurlar nûru
nush: nasîhat verme, öğüt
nusret: yardım
nûş: içme; içki; -içen, -içici
nutk: konuşma, söz
nutkıyye: nutk ile ilgili, nutk ile olan
nuût: na'tlar, sıfatlar
nücûm: necmler; yıldızlar
nüdemâ': nedîmler
nüfûs: nefisler
nühûset: bakır olma
nümâyân: açık, âşikâr, belli
nümâyiş: gösteriş, gösteri, görünüş
nüsah: nüshalar
nüvvâb: nâibler, vekiller
nüzhet-gâh: gezinti yeri
nüzûl: nâzil olma, inme

olıcak: olunca

P

pâ, pây: ayak
pâ-bend: ayak bağı
pâkîze: temiz, lekesiz, hâlis, saf
pâlûze: bir çeşit tatlı
pâye: rütbe, derece, basamak
peder: baba
pehlû: vücudun iki yanından biri, yan
pelîd: pis, murdar, alçak, rezil
penâh: sığınma, sığınacak yer;
pend: nasîhat, öğüt
per ü bâl: kol kanat
perestiş: tapma
pertev: ışık, nûr
pertev-endâz: nurlandıran, ışık veren
pervâz: uçma, uçuş
-perver: -besleyen, -besleyici, -büyüten, -yetiştiren, -koruyan, -terbiye eden
Perverdigâr: besleyici, terbiye edici, rızıklandırıcı; Allah
perveriş: beslenme, terbiye etme, yetiştirme
pes: imdi, bu halde, binâen aleyh
pes: alçak, aşağı; yavaş, sessiz
pest: aşağı
pest-pâye: derecesi aşağı
peşmîne: yünden yapılan sâde süssüz elbise
pey-rev: arkası sıra giden, izinden giden, uyan
-pezîr: kabûl eden, edici; kabûl edebilir; ...bulan, ...kazanan
pîr-perver: pîrin, mürşidin terbiye ettiği
pindâr: böbürlenme
pîre-zen: kocakarı
piyâde: yaya
pür: dolu, -sâhip, -mâlik
pür-hıyre: çok kamaşık, çok fersiz
pür-nâl: çok inleyen
pür-zâr: çok ağlayan
püşte: yığın, tepe, tepecik

R

râât: râ harfleri
Rabb: terbiye eden, besleyen, mâlik, sâhib
Rabbü'l-erbâb: Rabların rabbi
râbi': dördüncü
râbih: kârlı, kazançlı, faydalı
rac': geri dönme
rac'-ı kahkarî::birdenbire arkaya dönmek
râci': rucû'eden, dönen
râcih, râciha: tercîhe şayan, üstün, önce
racüliyyet: racül olma, adam olma, er olma
ra'fet: merhamet etme, acıma, esirgeme
rafz: bırakma; râfızîlik
râğıb: rağbet eden; isteyen, imrenen
râh: yol, meslek, usûl
rahemât: rahmetler
rahîk: duru ve temiz şarap
Rahîm: merhamet edici, rahmet sâhibi
râhim: rahmet eden
râhimîn: rahmet edenler
Rahmân: pek çok merhametli, pek çok rahmet sâhibi
rahm-i mâder: ana rahmi
rahne-dâr: gediği yıkığı olan, eksiği bozuğu olan, zarara uğramış
râî: gören
râik: sâde, saf, hâlis
râkıd: uzanan, yatan; uyuyan
râkî, râkıye: yükselen, çıkan, seçkin
rakîk: ince
râkib: binen, binitli
râkid: hareketsiz, durgun
ramâd: kül
râmî: atan, atıcı
ramy: atma
ra's: baş
râsih: sağlam, sâbit; iyi bilen, bilgili
râst: doğru
raşâd: olgunluk, kemâl, doğru yol
Raşîd: doğru yolu gösteren, irşâd eden
ratb: rutûbetli, ıslak, yaş
ratk: bitişik
ravza: bahçe
ra'y: otlatma, gütme
râyiha: koku

râz: sır
Razzâk: bütün mahlûkātın rızkını veren
re'fet: bk. ra'fet
reâyâ: halk, hükümdârın idâresi altında bulunan halk
rebî': ilkbahar
recâ: ümit, niyaz, temennî
rediyye: kötü, fenâ, bayağı
ref': yüceltme, yükseltme, yukarı kaldırma; hükümsüz bırakma, kaldırma
refî', refîa: yüksek, yüce
refîk: arkadaş
Refîu'd-derecât: kullarına yüksek mertebeler veren, mertebeleri yükselten
reh-nümâ: yol gösteren, yol gösterici
reh-vâr: sarsmadan yürüyen at, rahvan at
reh-zen: yol kesen, yol kesici
rehâ: bolluk, genişlik
rehâbine: râhibler
rekeât: rek'atlar
reml: kum
remy-i hasâ: taş atma
renc: ağrı, sızı; zahmet, meşakkat
reng-â-renk: çeşit çeşit, renkli
resâil: risâleler
resîde: erişmiş, ulaşmış, olgunlaşmış
resm: yazma, çizme; eser, iz, nişan
reşâş, reşâşe: çisenti, serpinti
reşehât: sızıntılar, damlalar
reşk: kıskanma, hased
reşş: serpme, saçma; serpinti
revâih: râyihalar, kokular
revân: yürüyen, giden, akan; ruh, nefs-i nâtıka
revânî: revâna mensûb, rûhî
reviş: gidiş, yürüyüş, üslûb, tarz
revnak: parlaklık, güzellik, tâzelik, süs
revzene: pencere
rezâil: utanılacak işler, ayıp hareketler
rezîle: ayıp, kusur, ahlâksızlık
rıkkıyyet: kulluk, kölelik
ribh: kazanç, kâr
ricâl: erkekler; erler, erenler
ricl: ayak
ridâ: belden yukarı örtülen örtü
rîgistân: kumluk
rîh: rüzgar
rîh-ı âsıf: sert, şiddetli rüzgar
rîh-ı sarsar: şiddetli, gürültülü rüzgar
rihlet: göç, göçme; ölüm
rikâb: üzengi
rikkat: rakîklik, incelik
rîşe: saçak, püskül
riyâh: rüzgarlar
riyâset: reîslik, başlık, başkanlık
riyâz: bahçeler
riyâzat: nefsi kırma, dünyâ lezzetlerinden ve rahatından sakınma, perhizle, kanâatla yaşama
riyâzât: riyâzatlar
rû-be-rû: yüzyüze
ru'b: korku
rub'-ı südüs: altıda birin dörtte biri; yirmidörtte bir
rubûbiyyet: rablık; sâhiplik, mâliklik
rucû': geri dönme
rufekā: arkadaşlar, yoldaşlar
ruh: yanak, yüz, çehre
rûhânî, rûhâniyye: rûha âit, rûh ile ilgili, cismânî olmayan
rûhâniyyet: rûhânî olma
ruhas: ruhsatlar
ruhbân: râhibler
Rûhu'l-emîn, Rûhu'l-kudüs: Cebrâil
rumûz: remzler, işâretler
rusül: rasûller
rûşen: aydın, parlak, meydanda
rûşenâ: bk. rûşen
ruûnet: düşüncesizlik; münâsebetsizlik, ne söylediğini bilmezlik
ruûs: başlar
rûy: yüz, çehre
rûz: gün
rüchân: üstünlük, üstün olma
rüesâ: reîsler, başkanlar
rüfekā: refîkler, arkadaşlar
rüstem: cesur, pehlivan
rüsûh: muhkem, sağlam olma; bir ilmin

derinliğine, inceliğine varma; meleke
rüsûm: resmler, usûl, merâsim
rüsvây: rezil, i'tibârsız, haysiyyetsiz
rüşenâyî: aydınlık, açıklık, belli olma
rü'yet: görme, görüş
rü'yetullâh: Allâh'ı görme

S

saâdât: saâdetler, mutluluklar
sâat: kıyâmet
sa'b, sa'be: güç, zor, çetin
sa'bu'l-mürtekā: yükselmesi, ulaşması zor
sabâvet: sabîlik; çocukluk
sabb: dökme, boşaltma
sabğ: boyama
sâbık, sâbıka: önce olan, ileride bulunan, öne geçen; geçen, geçmiş
sâbıkıyyet: sâbık olma, öne/önceden geçmiş olma
sâbikūn: sâbıklar, önce gelenler, önde olanlar
sâbitât: sâbit/yerinde duran şeyler; yerinde durduğu sanılan yıldızlar
Sabûr: çok sabırlı; hiç acele etmeyen; isyân edenleri cezâlandırmada acele etmeyip kullarına mühlet veren
sabvet: çocukluk, çocukça davranma
sâcid: secde eden
sadakāt: sadakalar
sâdât: seyyidler, efendiler
sad-berg: yüz yapraklı, katmerli
saded: konuşulan madde, asıl mevzû; yakınlık, civar; fikir, niyet
sâdır: sudûr eden, çıkan, meydana gelen
sadîd: irin
sâdis: altıncı
sadr: göğüs; meclisin ön tarafı
saf-be-saf: saf saf
sâffât: saf saf olanlar
saffeyn: iki saf, iki saf
safh: yüz çevirme, affetme, bağışlama
sâfil, sâfile: aşağı, alçak
sâfilât: aşağı, alt olan şeyler
sâfilîn: sâfiller
safvet: saflık; temizlik, berraklık
sağâir: küçük günahlar; ufak tefek, önemsiz şeyler
sâğar: kadeh, içki bardağı
sâğar-ı serşâr: ağzına kadar dolu içki bardağı
sâğir: hor, zelil
sağîr, sağîre: küçük
sağîre: küçük günah
sahâif: sahîfeler, yapraklar
sahîh, sahîha: sıhhatli, gerçek, doğru, sağlam
sahn: avlu, meydan; büyük kâse
sahr: kaya
sahv: uyanıklık, şuûr hâli
sâî: sa'y eden, çalışan; koşan
saîd, saîde: âhiret saâdetine ermiş kimse; Allah katında makbûl olan; ebedî kurtuluşa ermiş olan; mutlu
sâid: yukarı çıkan, yükselen
sâik: sevk eden, götüren, yönlendirici
saika: çığlık atma, bayılma
sâil: suâl soran; isteyen, dileyen, duâ eden
sâim: oruuuç tutan, oruçlu
sâine: koruyan, muhâfaza eden
saîr: alevli ateş, cehennem
sakālet: parlaklık, cilâlılık
sakf: çatı, tavan, dam
sâkıt: düşen; hüküm ve îtibardan düşen, hükümsüz
sâkî: su veren, su dağıtan; içki sunan
sakîl, sakîle: ağır; sıkıntılı
sakîm: hasta, hastalıklı, yanlış, sakat
sâkit: sükût eden, susan
sakl: parlatma, cilâlama
saky: sulama, su verme
sâl: yıl
salâbet: peklik, sağlamlık; mânevî kuvvet, dayanma
salâh: düzelme, iyileşme, iyilik
salâhiyyet: uygunluk, münâsib, yerinde olma; ehliyet, uygulanabilirlik, yetki
salât-i ışâ: akşam namazı
salât: namaz

salb: asma
salevât: namazlar
salevât-i fevtiyye: kaçırılan namazlar, kazâ namazları
sâlib: selb eden, alan; menfîleştiren
sâlih, sâliha: elverişli; uygun, iyi; dînen makbûl, yararlı
sâlihât: sâlih kadınlar; sâlih iş ve davranışlan
sâlihîn: sâlihler
sâlik: mürşidin irşâdıyla mânevî tekâmülünü elde etmek için Allah yolunda yürüyen kimse
sâlik olma: yola girme
sâlikîn: sâlikler
sâlis: üçüncü
salsâliyyet: salsâl olma; kumla karışık ince çamur olma
Samed: hiç bir şeye muhtaç olmayan; bütün yaratıkların ihtiyâcını karşılayan; her türlü istekte kendisine baş vurulan, kendisinden üstün bir kimse bulunmayan
samedâniyyet: ulûhiyyet, tanrılık
sâmi': işiten, dinleyen
sanem: put
sanevberiyye: kozalak şeklinde, konu biçiminde
sânî, sâniye: ikinci
Sâni': yapan; yapıcı, yaratan
sârî: sirâyet eden, yayılan, yayılmış, nüfûz eden
sarîh: açık, belli
satvet: ezici kuvvet; zorluluk
savâb: doğru, isâbetli
savm: oruç
savt: ses
sa'y: çalışma, gayret, emek
sayd: avlama, av
sâye: gölge
sâye-endâz: gölge salan; koruyuculuk eden
sayf: yaz mevsimi
sâyir: seyr eden, yürüyen
saykal: parlatan, cilâ veren
sâzic: sâde, sırf, hâlis
seb', seb'a: yedi
sebak: ders, öğrencinin hocasından bir defada alıp öğrendiği şey
sebb: sövme, kötüleme, küfr etme
sebk etmek: önüne, ilerisine geçmek
sebt: isbât etme, yazma, kaydetme
seby: esir alma
sec': seci yapmak, kâfiyeli konuşma; ötme
sedâd: doğruluk, doğru
sedd: kapama, engel olma; mânia, perde
sedd-i zerîa: vesîleleri kapama, bahâneleri ortadan kaldırma
sedîd: doğru, hak; doğru, haklı
sedy: meme
sefâin: gemiler
sefeh: akılsızlık
sefele: sefîller, alçaklar
sefîd: ak, beyaz
sefîne: gemi, vapur
sefk-i dimâ': kan dökme
sehâ: sehâvet, cömertlik
sehâb: bulut
seher-hîz: sabahları erken kalkan
sehevât: yanlışlar, yanılmalar
sehl: kolay, sâde
sehliyye: ovaya âit
sehv: hatâ, yanlış; yanılma
sekaleyn: insanlar ve cinler
sekāmet: bozukluk, sakatlık
sekr: sarhoşluk; ma'nevî sarhoşluk
sekrân: sarhoş
selâse: üç
selâsil: zincirler
selâtıyn: sultanlar
selb: kaldırma, giderme; nefy etme, yok hâle getirme; menfîleştirme
selc: kar
selh-i cild: derisini yüzme
selîm: sağlam, kusursuz, doğru
selsebîl: tatlı ve hafîf su
selvâ: bıldırcına benzer bir kuş, bıldırcın
sem': işitme, kulak verme, dinleme;

işitme duyusu
semâ': işitme, duyma
semânîn: seksen
semâvât: semâlar, gökler
semâvî, semâviyye: semâya mensûb, semâya âit
semek: balık
semen: kıymet, değer, tutar, ücret
semerât: semereler, meyvalar
semere: meyva
Semî': işitici, işiten
semm: zehir
semme vechullâh: "(Nereye dönerseniz) Allah'ın vechi oradadır" (Bakara, 2/115)
semmü'l-hıyât: iğne deliği
semn: tereyağı; semizlik, yağlılık
semûm: sam yeli, sıcak rüzgar; zehirli şey
senen:adet, gelenek
seneviyyet: ikilik; dualizm
seng: taş
seng-i hârâ: mermer taşı, pek sert taş
ser: baş
serâir: gizli şeyler, gizlilikler
ser-âmed: başta bulunan, ileri gelen
serâpâ: baştan başa, tamâmiyle
serâ-perde: saray perdesi, harem dâiresinin önüne çekilen perde
serârî: câriyeler, odalıklar
ser-beste: başı bağlı; örtülü, gizli, kapalı
serd: soğuk; sert, kaba
serd: sözü düzgün ve münâsebetli söyleme
ser-efrâz: başını yukarı kaldıran, yükselten, benzerlerinden üstün olan
ser-fürû: baş eğme; itâat etme
sereyân: sârî olma; yayılma, nâfiz olma
serî: yüksek seviyeli, yüksek
serî': çabuk, hızlı
ser-pâ: ayaküstü
serîr: yatak, döşek; düz
serîre: gizli şey, gizli fikir ve hal
serika etme: çalma
serkeş: dikbaşlı, başkaldıran, inatçı
sermed: dâimî, sürekli
sermest: sarhoş, kendinden geçmiş
ser-nigûn: baş aşağı olmuş, ters dönmüş
serrâ: genişlik, kolaylık
ser-tâ-pâ/pây: baştan ayağa, baştan aşağı
ser-te-ser: baştan başa, hep, bütün
setr: örtme, kapama, gizleme
settâriyyet: settâr olma
sevâd: karalık, siyahlık, kara, siyah, çoğunluk, ekseriyet, çokluk
sevdâ': çok kara, çok siyah; ahlât-ı erbaadan biri
sevr: öküz sevret
sevret: şiddet, kızgınlık
seyelân: akma
seyerân: gezinme; bakıp seyretme
seyf: kılıç
seyfullâh: Allah'ın kılıcı
seyr: yürüme, gitme, yolculuk
seyyârât: seyyâreler; gezegenler
seyyi', seyyie: kötü; kötü iş, fenâ amel
seyyiât: kötülükler, suçlar, günahlar
seyyid: efendi, sâhib; Hz. Hüseyin'in soyundan gelen
sezâ: münâsib, uygun, yaraşır
sıbğ: boya
sıbyân: çocuklar
sıddîkîn: sıddîklar
sıdk: doğruluk, gerçeklik
sıfât: sıfatlar
sıfru'l-yed: eli boş, mahrûm
sığâr: küçükler, küçük şeyler
sığar: küçüklük
sıklet: ağırlık
sıkt: düşük çocuk
sımâh: kulak
sırât: yol
sırf: hâlis, sâde; başka şeyle karışık olmamak
sırriyye: sır ile ilgili; gizlilikle ilgili, gizli
sıyâm: oruç
sıyânet: koruma, korunma
sıyt ü sadâ: ses ve sadâ
siaten: genişlik olarak

sibâ': yırtıcı hayvanlar
siccîn: hapishâne; cehennemde bir vâdi
sicn: hapishâne
sicnullâh: Allah'ın hapishânesi
sikkîn: bıçak
simât: nişan, alâmet, damga, iz
sinân: mızrak, süngü
sine: uyuklama
sinîn: seneler
sinn: yaş; diş
sîr-âb: suya kanmış; tâze, körpe
sirâc: kandil, mum, ışık
sîret: davranış, hal, tavır; hayat hikâyesi
sitâre: örtü, perde
sitr: örtü, perde
sitt: altı
sivâ: gayr, başka; Hak'tan gayri şeyler
siyâb: giyecekler, elbîse
siyâdet: seyyidlik; efendilik, reislik
siyâk: sözün gelişi, ifâde şekli
siyâsât: siyâsetler; cezâlar
sû': kötülük, kötü, fenâ
sû-i muâmele: kötü muâmele
subh: sabah
sûd-mend: faydalı, kârlı, kazançlı
sudûr: sâdır olma; çıkma, meydana çıkma
sudûr: sadrlar, göğüsler
sûfiyye: tasavvuf ehli, sûfîler
sufret: sarılık, sarı
sufûf: saflar, sıralar
suğrâ: pek küçük
suhuf: sahîfeler
sûk: çarşı, pazar
sukūt: düşme
sulehâ: sâlihler, iyi kişiler
sûm: sarımsak
sun': yapış, yapma; te'sir, kudret
sûret-bîn: sûrete, şekle bakan/gören
sûrî, sûriyye: sûrete âit sûretle ilgili
sutûr: satırlar
suûbet: zorluk, güçlük
suûd: yukarı çıkma, yükselme
suver: sûretler
suvvâm: oruç tutanlar
sûz: yanma, tutuşma; -yakan, -yakıcı
sûzân: yakan, yakıcı, yanan, yanıcı
süadâ: saîdler, mutlu kimseler
Sübbûh: tesbîhe en lâyık olan, en çok tesbîh edilen
sübût: sâbit olma; meydana çıkma, var olma
sübül: yollar, caddeler
sücûd: secde etme
süfehâ': sefîhler
süflâ: daha/en alçak, aşağı
süflî, süfliyye: aşağı bulunan, alçak, bayağı
süfliyyât: süflîler, bayağı şeyler
sühûlet: kolaylık
sükker: şeker
süknâ: oturacak yer
sekr: sarhoşluk
sükyâ: yağmur
süllâk: sâlikler
süllem: merdiven
sülûk: bir yola girme
sünbüle: başak
sünen: sünnetler
sünûh: akla hatıra gelme, içe doğma; çıkma, zuhûr etme, vâki'olma
sürâdikāt: saray perdeleri, otağlar, pâdişah çadırları
sürh: kırmızı, kızıl
sürriyye: câriye
sürûr: sevinç, mutluluk
süst: gevşek, tenbel
süvâr: ata binen, binici
süver: sûreler
süveydâ: kalb ortasındaki siyah nokta
süyûr: seyrler, seferler, yolculuklar
süyûl: seller

Ş

şâbb: genç, delikanlı
şâbb-ı emred: henüz sakalı, bıyığı çıkmamış genç
şâd: sevinçli
şâdân: sevinçli, mutlu

şâd-kâm: çok sevinçli
Şâfî: şifâ veren, şifâ verici
şâfi': şefâat eden, şefâat edici
şâhik, şâhika: yüksek, yüce
şahm: iç yağı
şâî: dileyen, isteyen
şâibe: leke, kusur, noksan
şakî: bedbaht, Allah katında makbûl olmayan, saîdin zıddı
şakîk: yarım, yarı, öz kardeş
şâkird: talebe, öğrenci, çırak
şâkirîn: şükredenler
şakk: yarma, yarılma
şâkka: zahmetli, eziyetli, güç
şa'r: kıl
şârık: doğan, parlayan, parlak
şârib: içen içici
şark: doğu
şa'şaa: parlaklık, parlama, gösteriş
şa'şaa-endâz: parlaklıklık yayan, parlayan
şa'şaânî: parlaklıkla ilgili, parlaklıkla olan
şât-i mesmûme: zehirli koyun
şâyeste: yakışır, yaraşır, uygun
şeâmet: uğursuzluk
şeb: gece
şebâbet: gençlik, tâzelik, civanlık
şeb-i yeldâ: yılın en uzun gecesi (22 Aralık)
şeb-pere: yarasa
şecâat: yiğitlik, yüreklilik
şecer, şecere: ağaç
şedâid: sıkıntılar, meşakkatler, zorluklar
şedîdü'ş-şekîme: çok mukāvemeti, dayanması olan
şefâât: şefâatlar
şefeh: dudak
şefî': şefâat eden
şefkat alâ-halkillâh: Allah'ın yarattıklarına şefkat
şehâdet: görme, görülme
şehevânî: şehvetle ilgili, şehvete mensûb
şehevât: şehvetler, nefsin istekleri
şehr: ay
şehsüvâr: ata iyi binen
şekā: şekāvet, şakîlik
şekāvet: şakîlik, saâdetin zıddı, Allah katında makbûl olmama, bedbahtlık
şekk: tereddüd, zan, şüphe
Şekûr: çok şükreden, çok şükre lâyık olan; şükredenlere fazlasıyla karşılığını veren
şem': mum
şem'-i kâfûrî: süzülmüş berrak mum
şemm: koklama, koku alma
şems: güneş
şer': şerîat
şer'î, şer'iyye: şerîatla ilgili, şerîata uygun
şerâi': şerîatlar, şerîat hükümleri
şerh-i sadr: inşirâh-ı sadr, sadrın açılışı, gönül rahatlığı
şerîk: ortak
şermende: utangaç
şeş: altı
şetm: sövme, sövüp sayma
şettâ: değişik, çeşitli, türlü
şevâhid: şâhidler, isbât için getirilen misâller
şevâhik: yüksekler, doruklar
şevâib: şâibeler; lekeler, kusurlar, noksanlar, şüpheler
şevb: karışma, karışım, saf olmama, leke
şeyâtıyn: şeytanlar
şeydâ: aşktan aklını kaybetmiş, dîvâne, düşkün
şeyh-i murğân: kuşların şeyhi, üstadı
şeyn: leke, ayıp, kusur
şeytanet: şeytanlık; uzaklık, uzak olma
şıkk-ı enfüs: büyük bir meşakkat ile, pek çok zorluğa katlanarak
şibr: karış
şihâb: kıvılcım, akan yıldız
şikāk: uyuşmazlık, bozuşma, anlaşmazlık
şikâr: av, avlama, ganîmet
şikest: kırılmış, kırık; kırma, kırılma
şikeste: kırık, kırılmış; yenilmiş
şimâl: sol, sol taraf; kuzey
-şinâs: -anlıyan, -tanıyan, -bilen
şîr-i sefîd: beyaz aslan

şirâ: satın alma
şîrâze-bend: şîrâzesi bağlanmış, ciltlenmiş
şîr-hâr: süt içen, henüz meme emen çocuk
şitâ: kış mevsimi
şöhret-i şâyia: şuyûbulmuş, yayılmış haber
şöhret-yâb: şöhret bulan
şuab: şu'beler, kısımlar, dallar
şuarâ': şâirler
şuğl, şuğul: meşgūliyet, iş
şuhh: cimrilik, pintilik; hırslı, açgözlü
şuhûd: görme, müşâhede, şâhid olma
şuhûdî: şuhûd ile ilgili, şuhûd ile olan
şûm: şom, uğursuz
şumûl: şâmil olma, içine alma, kaplama
şûr: tuzlu, kekremsi; kargaşa, kargaşalık
şûrîde: karışık, perişan; âşık, tutkun
şurû': başlama
şurût: şartlar
şuûn: şe'nler; fiiller, işler, hâdiseler
şuûnât: şuûnlar, şe'nler
şübbân: gençler, delikanlılar
şüfeâ: şefâat edenler, şefâatçiler
şühedâ: şehîdler; şâhidler
şükûfe: çiçek
şükûk: şekler, şüpheler
şürb: içme
şürûr: şerler, kötülükler
şüyû': yayılma, dağılma, duyulma
şüyûh: şeyhler; yaşlılar

T

taabbüd: ibâdet etme; kulluk etme
taaccül: acele etme, acelecilik
taaddüd: birden çok olma, çoğalma, sayısı artma
taaddüdât: taaddüdler
taakkul: akl etme; akılla idrâk etme
taalluk: alâkası olma; ilgi, ilişik
taallukāt: talluklar
taallüm: öğrenme
taammuk: derinleşme
taâruf: birbirini tanıma, haberdâr olma, öğrenme
taaşşuk: âşık olma; muhabbet etme, sevme
tâât: tâatler, ibâdetler
taayyün: zâhir olma, belirme; meydana çıkma
taayyünât: taayyünler
taayyüş: yaşama, geçinme
taazzüb: cezâlandırılma, cezâsını çekme, azâb çekme
tâb: güç, kuvvet, tâkat
-tâb: -parlayan, -parlatan, -aydınlatan
tab': tabîat, huy
tâb-dâr: parlayan, münevver
tabâi', tabâyi': tab'lar, tabîatlar
tabh: pişirme
tabîat: yaratılış, âdet, huy, mizâc
ta'cîl: acele ettirme, çabuklaştırma
ta'cîn: yoğurma, hamur hâline getirme
ta'cîz: rahatsız etme, sıkıntı verme, tedirgin etme
ta'dâd: sayma
tadlîl: dalâlete düşürme, doğru yoldan çıkarma, azdırma, ayartma
tafdîl: üstün tutma, üstünlük verme
tafsîl: uzun uzun anlatma, açıklama
tafsîlî, tafsîliyye: tafsîl ile ilgili, tafsîle âit
tağbîr: toza bulama, bulanma
tâğî: tuğyân eden, ısyân eden, azgın
tağlîz: kaba ve galîz yapma, ağırlaştırma
tâğūt: put, putlaştırılmış şey; ayartan, kötü yola sürükleyen
tağyîr: değiştirme, başkalaştırma, bozma
tahakkuk: gerçekleşme, tahkîk sûretiyle elde etme
tahalluk: ahlâklanma
tahallus: kurtulma
tahâret: temizlik, temizleme
taharrük: hareket etme, kımıldama, oynama
tahassun: sağlamlaştırma, koruma, takviye etme
tahavvül: hâli değişme; bir halden bir hale girme

tahavvülât: değişmeler, değişiklikler
tahayyülât: tahayyüller, gözünde/zihninde canlandırma; vehim, kuruntu
tahayyüz: yer tutma; mekân işgāl etme; ehemmiyet kazanma
tahazzün: hüzünlenme, kederlenme
tahbîb: sevdirme, sevdirilme
tahdîs-i nefs: nefsin söylemesi, fısıldaması, vesvesesi
tahfîf: hafifletme; yükünü, güçlüğünü azaltma
tâhir, tâhire: temiz ve pâk olan; ayıplardan berî olan
tahiyyet: selâm, selâmlaşma
tahkîk: gerçekleştirme; gerçeğini, hakîkatini araştırma; hakîkat ve aslına erme
tahkîkî: tahkîk ile ilgili
tahkîr: hakāret etme, hor görme, küçük görme
tahlîd: ebedîleştirmek
tahlîl: çözümleme, ayrıştırma, tahlil
tahlîs: kurtarma; arıtma, tasfiye etme, saflaştırma
tahliye (hâ ile)**:** süsleme, donatma, bezeme
tahliye (hı ile)**:** boşaltma, boş bırakma, terketme
tahmîd: hamd etme
tahmîl: yükleme, yükletme; bir işi birinin üzerine bırakma
tahmîr: yoğurma
tahmîs: beş köşeli yapma
tahrîm: haram kılma, haram eyleme
tahrîr: yazma
tahrîz (dat ile)**:** teşvik etme, tahrîk etme
tahrîz: teşvik, sevk, yönlendirme, tahrîk etme
tahsîn: güzel bulma, beğenme, takdîr etme; güzelleştirme
tahsîsun bi'z-zikr: husûsî olarak zikretme, anma
taht: alt
tahtânî, tahtâniyye: altta olan, alttaki
tahte's-serâ: toprak altı
tahûr: temizleyici, arıtıcı; temizlik, arılık
tahvîf: korkutma
tahvîl: çevirme, değiştirme, döndürme
tahyîlât: tahayyüller, gözde/ zihinde canlandırmalar
tahzîr: sakındırma, men'etme
tâib: tevbe eden, tevbekâr
tâil: fayda, yarar
tâin: ta'n eden
takarrub: yaklaşma
takayyüd: kayıtlı olma, bağlı olma, bağlanma
takbîh: kabîh görme; çirkin görme,kötüleme
takbîl: öpme
takıyy: müttakî, takvâ sâhibi
ta'kîd: düğümleme, karıştırma, karmaşık hâle getirme
taklîl: kalîl kılma; azaltma
takrîb: yaklaştırma
takrîr: yerleştirme, sağlamlaştırma, anlatma, anlatış
takrîrât: takrîrler, ağızdan anlatılan şeyler
taksîr: kısaltma, bir şeyi eksik yapma, kusur etme, kabahat, suç günah
taksîrât: taksîrler; kusurlar, suçlar
taktî': kesme, parça parça etme, parçalara bölme
taktî'-ı eydî: elleri kesme
taktıyr: damla damla akıtma, damlatma
takvâ: korkma, endişelenme, sakınma, korunma
takvîm: doğrultma, düzeltme, yoluna koyma, biçime koyma
takviyet: kuvvetlendirme
takyîd: kayıt ve şarta bağlama, mukayyed kılma; "ıtlâk"ın zıddı
talâk: boşama, salıverme
tâlî: tilâvet eden, okuyan; sonradan gelen, ikinci dereceden olan
tâli': tulû'eden, doğan
tâlib: isteyen, istekli
ta'lîk: iliştirme, asma, bağlama, takma, alâkalandırma

ta'lîl: illetlendirme; sebep, bahâne gösterme
ta'lîlât: ta'lîller
ta'lîm: öğretme, ilim verme
taltîf: latîfleştirme, yumuşatma, gönlü hoş etme
ta'm: yeme; tad, lezzet, zevk
ta'mîm: umûmîleştirme
tâmme-i kübrâ: kıyâmet
tams: silme, kazıma, silerek yok etme
ta'n: ayıplama, sövme, yerme
tansîf: ikiye ayırma, yarılama
tansîr: hristiyanlaştırma
tapû: inkıyâd, tâbi'olma, boyun eğme
tarâik: tarîkatlar, yollar, meslekler
tarfetü'l-ayn: göz açıp kapayıncaya kadar, ânî
tarh: atma, koma, bırakma; dağıtma, bölme; kurma, düzenleme
târî olma: ârız olma; ansızın ortaya çıkma
tarîk: yol, usûl, metot
târik: terk eden, bırakan, vaz geçen
ta'riye: ârî kılma, soyma
ta'rîz: dokundurma, dokunaklı söz söyleme, taşlama
tariyy: tarâvetli, tâze
tark: çalma, dövme, vurma
târ-mâr: karmakarışık, dağınık, perîşan
tasaddî: girişme, başlama
tasaddu': dağılma, yarılıp çatlama
tasarrufât: tasarruflar
tasavvurât: tasavvurlar
tasfiye: saflaştırma, temizleme, arındırma
tashîf: yanlış yazma, kalem sürçmesi
taskîl: cilâ vurma, cilâlama
taslît: musallat etme; hâkim kılma, tasarrufuna alma
tasliye: salât ü selâm getirme
tasmîm: tasarlama, kat'î olarak niyetlenme
tasvîr: sûret verme, şekillendirme; sûret, resim
tathîr: temizleme, paklama
ta'tîl: durdurma, faaliyetten alıkoyma; muattal kılma, nefy etme, yok sayma, tatil
tatvîl: uzatma
tav'an: isteyerek, kendi isteğiyle
tavîl, tavîle: uzun
taviyyet: gönülde gizli kasıd, niyet
tavr: hal, durum, davranış
tavran ba'de tavrin: bir tavırdan sonra diğer bir tavra; bir tavırdan diğer tavra
tayerân: uçma
tâyir:uçan, uçucu, kuş
tayy: dürüp bükme, sarma, katlama
tayyib, tayyibe: güzel, iyi, hoş, temiz, güzel
tazarru': yalvarma, niyâz etme
ta'zîb: azâba uğratma, cezâlandırma, acı verme
taz'îf: iki kat etme; zayıflatma
ta'zîr: tekdir etme, azarlama
tâziyâne: kırbaç, kamçı
tazyî': zâyi'etme, kaybetme
tazyîk: daraltma, zorlama, baskı, sıkıntı verme
teab: yorgunluk, sıkıntı, zahmet, meşakkat
teaddî: geçme, öteye geçme, saldırma; zulmetme, adâletsizlik
teahhur: gecikme, geri kalma
teâkub: birbirini ta'kîb etme
teâlî: yükselme, ululanma
teâvün: yardımlaşma, birbirine yardım etme
tebâyün: farklılık, benzememe, zıddıyet
tebcîl: ululama, yüceltme
tebdîl: değiştirme, baka bir hâle getirme
tebdîl-i câme: kıyâfet değiştirme
tebeddül: değişme, başka hâle girme
tebeiyyet: tâbi'olam, uyma
teberrî: yüz çevirme
teberruât: bağışlar, bağışlamalar
teberrük: mübârek sayma
tebeşbüş: güler yüz gösterme
tebevvül: işeme
teb'îd: uzaklaştırma, kovma

tebrîd: soğutma
tebrie: berî kılma; temize çıkarma
tebşîr: müjdeleme
tebyîn: beyân etme, anlatma, açıklama
tebyît: beyit hâline getirmek, şiir söylemek
tebyîz: beyazlatma, ağartma; temize çekme
tecdîd: yenileme, tâzeleme
teceddüd: yenilenme, yeniden olma,tâzelenme
tecellî: görünme, zâhir olma, zuhûr
tecelliyât: tecellîler
tecemmu': toplanma, yığılma, birikme
tecerrüd: mücerred olma, tecrîd edilmiş olma; karışık ve katışık olmama
tecezzî: cüz' cüz' olma, cüzlere ayrılma, bölünme
techîl: câhilliğini ortaya çıkarma, câhil olduğunu söyleme
tecliye: cilâ verme, parlatma
tecrîd: mücerred kılma, soyma
tecrîm: suçlama, itham etme
tecsîm: cisimlendirme, vücûd verme
tedârük: tedârik, hazırlama, araştırıp bulma, ele geçirme, edinme
tedbîr: idâre etme, tasarruf etme, kullanma
tedbîrât: tedbîrler
tedebbür: düşünme, tefekkür etme
tedessür: bürünme, sarınma
tedeyyün: dîne bağlı olma, dînine sımsıkı bağlı olma
te'dîb: edeblendirme, terbiye etme
tedrîc: derece derece, basamak basamak ilerleme
tedrîcî: derece derece, yavaş yavaş olan
tedrîs: ders verme, okutma
teeddüb: edeblenme, edebli davranma
teehhur: bk. teahhur
teellüf: ülfet etme, alışma, hoş geçinme, bağdaşma
teellüm: elemlenme, kederlenme, tasalanma
teemmül: etraflıca düşünme
teennî: yavaş hareket etme, acele etmeme
tef: harâret, sıcaklık
tefâdul: fazîlet ve meziyet yarışı
tefahhuş: bir şeyi kabîh, çirkin görme
tefakkud: arayıp sorma, araştırma
tefâsîl: tafsîller, ayrıntılar
tefâsîr: tefsîrler
tefassul: fasıllara, bölümlere ayrılma
tefâvüt: iki şey arasındaki farklılık, ayrılık
tefe'ül: bir şeyi hayra yorma
tefehhüm: yavaş yavaş anlama, farkına varma
teferruk: farklı olma, farklılaşma, ayrılma
teferrüc: gezip dolaşma; açılıp ferahlama
teferrüc-gâh: gezinti yeri, mesîre
tefessüh: çürüme, bozulma
tefevvuk: fâik olma; daha üstün olma
tefhıym: yüceltmek, ululamak
tefhîm: fehm ettirme, anlatma
tefrîc: genişletme; sıkıntıdan kurtarma
tefrîd: ferd kılma; tek yapma
tefrîğ: boşaltma
tefrîh: ferahlandırma, rahatlatma
tefrîk: ayırma, seçme; farklı kılma
tefrît: tersine aşırılık, ortalamanın çok altında kalma
tefrika: ayrılma, ayrılık, farklı olma, fark, çokluk, cem'mukābili
tefsîk: fısk ve fücûra sürükleme; birisine fâsık deme
tefvîz: havâle etme, uhdesine verme; Allâh'a havâle etme
teğaddî: gıdalanma
teğannî: nağme ile söyleme, terennüm etme
teğavvut: büyük abdest bozma
teğayyuz: öfkelenme, sinirlenme
teğayyür: başka türlü olma; değişme
teğayyürât: değişmeler
tehabbüb: sevgi gösterme, sevme
tehallî (hı ile)**:** terk, ferâgat, vazgeçme
tehalluk: bk. tahalluk
tehallüf: muhâlif olma; uymazlık

tehallül: iki şeyin arasına girme/ arasında olma
tehâlüf: birbirine muhâlif olma, birbirine zıt olma
tehassür: hasret çekme, keder
tehattî: bir şeyi atlayıp geçme, sınırı aşma
tehayyüz: bk. tahayyüz
tehekküm: alay, istihzâ etme
teheyyü': hazırlanma
teheyyüb: korkutma, korkma
tehî: boş
tehî-dest: eli boş
tehlîl: "Lâ ilâhe illallah" deme
tehvîd: yahûdîleştirme
tehvîl: korkutma
tehyîm: aşktan kendini kaybetme
tehyie: hazırlama, hazırlanma
tehzîb: ıslâh etme, temizleme, düzeltme
tekābül: karşı karşıya olma, yüzyüze gelme; karşılık olma, karşılama
tekaddüm: öncelik, önde olma, ilerleme, gelişme
tekâlîf: teklîfler, mükellefiyyetler
tekallüb: değişme, dönme
tekallübât: değişmeler
tekâpû: telaş ile koşarak araştırma; dalkavukluk
tekassüm: bölünme, parçalara ayrılma, bölüşme, dağıtma
tekattub: kutub olma; yüz asılma
tekāud: kaçınma, geri durma
tekavvî: kuvvetlenme
tekavvüs: kavislenme, yay şekline girme
tekayyüd: kayıtlı olma, bağlanma, üstüne düşme
tekbîrât: tekbîrler
tekebbür: kibirlenme, büyüklük satma
tekellüf: külfetli, zahmetli iş görme; gösteriş, yapmacık
tekellüm: konuşma
tekerrür: tekrarlanma
tekessüf: sıklaşma, koyulaşma, yoğunlaşma
tekessür: çoğalma
tekeyyüf: keyfiyetlenme; keyiflenme
te'kîd: sağlamlaştırma, kuvvetlendirme
teklîf: yapılmasını emr etme; yapılmasını isteme
teklîfât: teklîfler
teklîm: konuşma
tekmîl: kemâle erdirme, olgunlaştırma, tamamlama, bütünleme
tekrîm: saygı gösterme, ululama
teksîf: kesîfleştirme, sıklaştırma, yoğunlaştırma
teksîr: çoğaltma
tekvînî, tekvîniyye: yaratma ile ilgili
tekvîr: yuvarlaklaştırma
tekzîb: yalanlama
telakkuf: acele almak, hızla almak
telattuf: latîfleşme, latîf olma
telbîs: aldatma, hîle yapma, karıştırma
telebbüs: giyinme; karışma
telebbüsât: giyinmeler; karışmalar
televvün:: renkten renge girme; halden hale girme
telezzüz: lezzet alma, haz alma
telfîk: birleştirme
telhîs: hulâsa etme, özetleme; özetlenmiş resmî yazı
te'lîf: uzlaştırma, ülfet ettirme; kitap yazma
telkîh: aşılama, aşı yapma
telvîh: açıklama; işâret, îmâ etme
telvîn: renk verme, boyama, sâlikin bir halden bir hâle girmesi, temkîn mukābili
telvînât: telvînler
telvîs: kirletme, pisletme, bulaştırma
temahhuz: hasretme, adama
temcîd: ululama, ağırlama
temcîs: mecûsî yapmak
temedduh: kendi kendini medh etme, öğünme
temelluk: yaltaklanma
temessüh: mesh etme
temessük: tutunma, sarılma, yapışma
temessül: bir şekil ve sûrete girme

temessülât: temessüller
temeşşî: yürüme
temettu': faydalanma, kazanma, kazanç
temevvüc: dalgalanma, dalga dalga olma
temeyyüz: farklı olma, farklılaşma, farklılık, ayrılma
temezhüb: mezheb edinme, mezhebinden gitme
temhîd: yayma, döşeme; düzeltme, düzenleme
temkîn: sağlamlaştırma, pekiştirme, yerine oturma, imkân verme
temşiye: yürütme
temtî': faydalandırma
temyîz: ayırma, ayrılma
ten-perver: teni besleyen, bedenini besleyen
tenâkür: birbirine yabancı olma, bilmemek
tena'um: ni'met içinde bulunma, ni'metlenme
tenâvül: alma, yeme
tenbie: haber verme
tencîs: pisleme, pis etme
tenciye: kurtarma
teneddüm: pişman olma
teneffür: nefret etme, iğrenme
tenessüm: hava teneffüs etme
tenevvu': çeşitlenme, çeşit çeşit olma, çeşitlilik
tenevvuât: çeşitlilikler
tenezzüh: münezzeh olma, berî ve uzak olma
tenezzül: inme, alçalma
tenezzülât: tenezzüller
tenfîr: nefret ettirmek
tenfîs: nefes verme, nefesi dışarı verme, nefeslenme
tenfîz: nâfiz kılma; hükmünü yürütme; icrâ etme
teng: dar, sıkıntılı
tenkîr: bilnmeyecek, tanınmayacak hâle getirme, nekre yapma
tenkîs: noksanlaştırma; azlaltma
tenmiye: nemalandırma, artırma
tenvîr: nurlandırma, aydınlatma
tenzîh: çirkinlikler ve noksanlıklardan berî kılma; Allâh'ın her türlü notsanlardan ve yaratılmışların vasıflarından berî olduğuna inanıp ikrâr etme
tenzîhiyye: tenzîh ile ilgili, tenzîhe mensûb
tenzîl: tedrîcî olarak indirme, parça parça indirme
tenzîlî, tenzîliyye: tenzîl ile ilgili, tenzîle mensûb
ter: yaş, ıslak, rutûbetli
terahhum: merhamet etme, acıma
terakkıyât: terakkîler, ilerlemeler
terakkî: yükselme, ilerleme
terâküm: birikme, yığılma, toplanma
teraşşuh: terleme, ter dökme
tereffüh: refah bulma, bolluğa erme, bolluk içinde yaşama
terekküb: mürekkeb olma; karışıp birleşme, meydana gelme
terennüm-sâz: terennüm eden, şarkı söyleyen
terğîb: rağbet ettirme; teşvîk etme
terğîbât: terğîbler
terkîb: birleştirme, oluşturma
terkîbât: terkîbler
terkîk: inceltme
tertıyb: nemlendirme
tesâbîh: tesbîhler
tesaddî: bir işe girişme, başlama, meşgūl olma
tesâdüm: çarpışma, tokuşma
tesbîh: Allâh'ı imkân âlemine âit hususlardan tenzîh ve takdîs etme
tescîr: taşırma; kaynatma
tesebbüb: sebep olma
teseffül: aşağı inme, aşağılaşma
teselsül: zincirleme, zincirleme olarak devam etme
tesevvüf: erteleme, te'hîr, sonraya bırakma
teshîl: kolaylaştırma

teshîn: ısıtma, kızdırma
teshîr: musahhar kılma; emrine alma, boyun eğdirme
teshîrât: musahhar kılmalar, ele geçirmeler
tes'îr: ateşi yakıp alevlendirme
te'sîrât: te'sîrler
teslîk: sülûk ettirme; yola koyma
teslît: musallat kılma
tesliye: tesellî etme, kederini hafifletme
tesmî': işittirme, duyurma
tesmiye: isimlendirme, adlandırma; besmele çekme
tesnîm: cennetteki ırmaklardan birinin adı
tesrîh: salıverme, bırakma
tesvîd: karalamak; müsvedde yapma
tesvîl: fena bir şeyi güzel görerek aldatma
tesviye: düz etme; düzgün yapma, eşit kılma
tesyîr: yürütme, sevketme, gönderme
teşa'ub: şu'belenme, dallanıp budaklanma
teşahhus: belirginleşme, görünme
teşâvür: birbirine danışma, müşâvere
teşbîh: benzetme, kıyâs etme; Allâh'ı yaratılmışlara benzetme, tenzîh mukābili
teşbîhât: teşbîhler, benzetmeler
teşbîhiyye: teşbîh ile ile ilgili, teşbîh ile olan
teşdîd: şiddetlendirme, kuvvetlendirme
teşdîdât: teşdidler, şiddetlendirmeler
teşebbüh: benzeme, taklîd etme
teşeffî: şifâ bulma, iyi olma, rahatlama
teşe'üm: uğursuz sayma, şom görme
teşhîb: siyahı beyaza karıştırma; gri/kurşûnî renk yapma
teşhîs: ayırma, seçme, farketme, tanıma
teşmîr-i sâk: paçaları sıvama, işe tam girişme
teşne: susamış, arzu eden, istekli
teşnegân: susuzlar, istekliler
teşnî': çok ayıp ve çirkin bulma, ayıplama
teşrîf: şereflendirme; gelme
teşrîfiyye: şereflendirmeye mensûb, şeref verme ile ilgili
teşrîk: ortak koşmak, ortak etmek; şirk koşmak
teşvîş: karıştırma, karmakarışık etme
teşyî': uğurlama, geçirme, refâkat etme
tetâbu': birbirini tâkip etme, aralıksız olarak birbiri ardından gelme
tetahhur: temizlenme
tetâvul: uzanma, uzama; saldırma, cür'et etme
tetavvur: gelişme, inkişâf etme, değişme
tetayyur: uğursuzluk görme
tetebbu': tetkîk etme, araştırma, inceleme
tetmîm: tamamlama, bitirme
tetrâ: peş peşe, art arda
tevâbi': tâbi'olanlar
tevaddî: abdest alma
tevağğul: devamlı olarak uğraşma, derinlere inme
tevahhuş: yaban/ıssız/boş olma, vahşîleşme, yabancılaşma
tevakku': bekleme, umma, arzu etme, isteme
tevakkuf: durma, bekleme; bir konuda hüküm ve kanâat belirtmeme
tevârüs: mîrâs ile geçme, irsiyet
tevâsî: birbirine tavsiye etme
tevassut: orta olma, aracılık, araya girme
tevattun: yerleşme, vatan edinme
tevâtür: birbiri ardınca olmak, birbirini takip etmek
tevbîh: azarlama, tekdir
tevbîhî: tevbîh ile ilgili, tevbîh sûretiyle olan
tevcîh: yöneltme, yönlendirme
teveccüh: yüzünü çevirme, yönelme, güler yüz gösterme
teveccühât: teveccühler
teveddüd: muhabbet/şefkat gösterme; sevgi, dostluk
tevehhüm: vehm etme, kuruntuya düşme
tevellüd: doğma; meydana gelme, doğum
tevemmuk: sevgi/şefkat gösterme

tev'em: ikiz, eş, benzer
tevessu': genişleme
tevessül: vesîle/vâsıta kılma, araya koma, yardımını isteme
tevfîk: muvâfık ve mutâbık hâle getirme, Allâh'ın muvaffak kılması, ilâhî yardım ve hidâyet
tevfîkıyye: tevfîk ile ilgili, tevfîk sûretinde olan
tevfîr: çoğaltma, artırma
tevfiye: yeterlilik, yetme; yerine getirme
tevhîd: birleştirme, bir kılma, birleme
te'vîl: bir âyeti zâhir ve açık ma'nâsından başka bir ma'nâ ile tefsîr etme
te'vîlât: te'vîller
te'vîlî: te'vîl ile ilgili, te'vîl sûretiyle olan
tevkîr: saygı/ihtirâm gösterme, ululama
tevliye: çevirme, döndürme
tevsî': genişletme
tevsîd: dayandırma
tevsît: ortalama, araya koyma; vâsıta kılma
tevzî': dağıtma, üleştirme
te'yîd: kuvvetlendirme, sağlamlaştırma, destekleme
teysîr: kolaylaştırma
tezâuf: katlanma, iki misli olma
tezevvuk: zevk alma, tatma
tezâyüd: ziyâdeleşme, artma
tezeyyün: zînetlenme, süslenme
tezhîb: süsleme, yaldızlama
tezkîr: hatırlatma
tezkiye: temizleme, temize çıkarma, aklama
tezlîl: zelîl kılma, alçaltma
tezyîn: zînetlendirme, süsleme
tıbâk: katlar, tabakalar
tıfl: çocuk
tıfl-ı ebced-hân: ebced okuyan/okumayı yeni sökmüş çocuk
tılâ: sürülecek şey, yaldız
tırâz: üslûb, tutulan yol; ipek ve sırma ile işleme; elbiselere nakışla yapılan süs, süs
tıyb: güzel koku, iyilik, hoşluk
tıyn: çamur, balçık
tıynet: yaratılış, mizâc, maya
tîmâr: bakım, hizmet
tîr: ok
tîr-i himmet: himmet oku
tiryâk: panzehir
tis'a: dokuz
tufeyl: dâvetsiz misâfir, asalak, başkalarının sırtından geçinen
tufûliyyet: çocukluk
tuhfe: hediye, armağan
tûl: uzun, uzunluk
tûlâ: daha/pek uzun
tûlânî: boyuna, uzunluğuna
tulû': doğma, doğuş
turuk: tarîkatler, yollar
tûtî: papağan
tûtiyâ: çinko
tuûm: tadlar, lezzetler, zevkler
tuvvâf: tavâf edenler
tuyûr: kuşlar
tüf: tükürük
tüffâh: elma
türâb: toprak
türâbî: toprakla ilgili, topraktan olan
tüvânâ: güçlü, kuvvetli

U

ubûdet: hâlis kulluk, kulluğun ileri seviyesi
ubûdiyyet: kulluk, kölelik
ubûr: geçme
ucâleten: acele ile, çabucak yapılan iş
ucb: kendini beğenmiş
ucm: dilinde tutukluk olanlar
ucûr: bk. ücûr
uded: hazırlıklar, techîzât, donanım
udûl: sapmak, dönmek
ufûl: gurûb etme; batma, kaybolma
ufûnât: ufûnetler
ufûnet: çürüme, kokma, bozulma
uhde: söz verme, bir işi üzerine alma, vazîfe; yapma, becerme

uhrâ: diğer, başka
uhrevî: ahiretle ilgili
ukāb: kartal
ukalâ': akıllılar, akıl sâhibleri
ukbâ: cezâ; ahiret
ukūbât: cezâlar, eziyetler, işkenceler
ukūbet: cezâ, cezâlandırma, azâb
ukūd: akitler, anlaşmalar, sözleşmeler
ukūl: akıllar
ukûs: akisler, yankılar
ûlâ: ilk, evvel
ulemâ: âlimler
ulemâ' bi-ahkâmillâh: Allâh'ın hükümlerini bilenler/âlimler
ulemâ-i billâh: Allâh'ı bilenler/âlimler
ulûf: elfler, binler
ulûhet: ilâhlık, ulûhiyyetin ileri derecesi
ulûhiyyet: "Allah"lık, ilâhlık
ulûm: ilimler
ulüvv: yükseklik, yücelik
ulvî, ulviyye: yüksek, yüce
ulviyyât: yüksek, yüce şeyler
ulyâ: pek yüksek, çok yüce
umüd: direkler, sütunlar
umûr: emrler; işler, husûslar
unuk: boyun
unvân: başlık, işâret, alâmet
urefâ': ârifler
urûc: yukarı çıkma, yükselme, mi'râc
usât: âsîler, günahkârlar
usfûr: serçe
usr: güçlük, zorluk
usret: zor, güçlük, zahmet, sıkıntı, zorluk
usûl: asıllar; yol, yöntem, metod, kāide
uşşâk: âşıklar
uyûb: ayıplar, kusurlar
uyûn: "ayn"lar, gözler
uzamâ: büyükler
uzmâ: daha/en büyük

Ü

übüvvet: babalık, atalık
ücûr: ecrler; sevâblar, mükâfâtlar
üftân ü hîzân: düşe kalka (gitme)
ülü'l-ebsâr: basîret sâhipleri
ülü'l-elbâb: lübb sâhibleri; akıl, kalb sâhibleri
ülü'l-emr: emr sâhibi, âmirler, idâreciler
ümem: ümmetler
ümem-i sâbıka/sâlife: geçmiş ümmetler
ümerâ': emîrler, idâreciler
ümm: anne; asıl, esas
ümmehât: analar, anneler, esaslar asıllar
ümmiyyet: ümmîlik, okuyup yazma bilmezlik
ümmü'l-ümmehât: anaların anası
ümniyye: temennî, ümit, istek, niyet
ünbûben fe-enbûben: boğum boğum
üns: ünsiyet; alışıklık, yakınlık
ünsâ:: dişi, kadın
ünûset: müenneslik, dişilik
üsbû': hafta
üsrüb: kurşun
üstâz: üstâd, hoca
üstuvâne: direk
üzün: kulak

V

vâcib: zarûrî olan; varlığı zorunlu olan
vâcibât: vâcub olan/yapılması gerekli şeyler
vâcid: bulan; vecde eren; vücûd ehli
vâfî: tam, eksiksiz, yeter miktarda
vâfir: bol, mebzûl; pek çok
vahdet: birlik, teklik
vahedât: vahdetler
vâhibe: hibe eden (kadın)
vahîd: yalnız, tek
vâhid, vâhide: bir, tek
vâhidün ke'l-elf: bin gibi olan bir
vahîme: kötü, tehlikeli, korkulu
vahşet: ıssızlık, yalnızlık, korku, ürküntü
vaîd: cezâ ile tehdîd etme; tehdîd, korkutma
vâiye: uyanıklık, şuur, bilinç
vakāi': vak'alar, hâdiseler, olaylar
vakfe: duruş, durma, durum, ara verme
vâkıf: tevakkuf eden; duran, durucu

vakt-i merhûn: müddeti bilinmeyen fakat belirlenmiş bir zaman
vakten fe-vakten: vakit vakit, zaman zaman
...vaktihî: zamânının ...sı
vâlid: baba
va'mel: amel et, uygula
varak: yaprak
vârid: gelen; içe doğuş, içe doğan; Hak'tan kula gelen feyz, ilhâm, hal
varta: uçurum, çukur; tehlike
vasat: orta, iki şeyin arasında olan
vâsıl, vâsıle: ulaşan; vuslata eren
vâsıt: ortada bulunan, ikisi ortası
Vâsi': genişlik veren; geniş olan; bağışlaması ve rahmeti çok olan
vâsi', vâsia: geniş, bol
vasl: ulaştırma, birleştirme, ulaşma, birleşme, kavuşma, ulama
vassâf: vasf edici, öğütücü
vaz': koyma, koyulma, koyuluş, durum
vazâif: vazîfeler, görevler
vâzıh: açık, meydanda, belli
vazî': parlak
ve alâ-hâzâ: binâenaleyh, buna göre; v.b., ve benzerleri
ve illâ: yoksa, olmadığı halde, olmazsa
veca': ağrı, sızı, acı
vech: yüz, yön, taraf, cephe, sûret, şekil; zât
vech-i sabîh: güzel, latîf, şirin yüz
vech-i vecîh: en uygun şekil/tarz/yol
vefîre: pek çok, bol
vefkınce: uygun olarak, münasib olarak
vefret: çokluk, bolluk
vehbî: ilâhî bağış, Allah'tan olan
Vehhâb: çok hibe eden, bol bol ihsân eden, bağışlayan
vehm: kuruntu, yersiz korku
velâ: yakınlık, sâhiplik
velâyet:: velîlik, ermişlik; dostluk, sadakat
veled: çocuk, oğul
veledü'l-veled: çocuğun çocuğu, oğlun oğlu
velîd: yeni doğmuş çocuk
velûd: doğurgan, çok doğuran
verâ': öte, geri, arka
verd: gül
verese: vârisler, mîrasçılar
vesah: kir, pas, pislik
vesâil: vesîleler
vesâit: vâsıtalar
vesâtat: vâsıta olma, aracılık etme
vesâvis: vesveseler, kuruntular
veseh: bk. vesah
vezn: tartma
vicdân: bulma; iç duygu, derûnî idrâk
vicdânî: vecd ile/kendinden geçip dalmakla ilgili; hisli, duygusal
vifâk: uygun, muvâfık; uygunluk, muvâfakat
vilâdât: doğmalar, doğumlar
vilâdet: doğma, doğum
vildân: çocuklar; kullar köleler
visâl: ulaşma, bitişme, sevgiliye kavuşma
vitr: tek, yalnız, tenha
vizr: günah, suç; ağırlık, yük
vudû': abdest
vukūf: durma, kalma; vâkıf olma
vurûd: gelme, varma, yetişme
vuslat: ulaşma, yetişme, kavuşma
vustâ: orta, ortada bulunan; iç
vusûl: ulaşma, varma, erişme, yetişme
vuzûh: açık, belli ve anlaşılır olma; açıklık
vücûb: vâcib olma, zarûrî olma, gereklilik
vücûd: bulma, bulunma, var olma; varlık, cisim; beden
vücûdât: vücûdlar; varlıklar
vücûdiyyât: vücûdla/varlıkla ilgili şeyler
vücûh: vecihler, cihetler; bakımlar
vükelâ': vekiller
vüs': vüs'at; tâkat, güç
vüs'at: genişlik, tâkat, bolluk
vüzerâ: vezirler

Y

yâbis, yâbise: kuru
yakaza: uyanıklık

yakîn: kat'î, kesin bilgi; kat'iyyet
yakînî: yakîne âit, yakînle olan
yed: el
yed-i müteekkile: kangren olmuş el
yedeyn: iki el
yehûd: yahûdîler
yek-: bir..., tek...
yek-bâr: bir kere, bir defâ, bir kerede
yek-pâre: tek parça, bütün
yek-sân: bir, berâber; düz
yektâ: tek, eşsiz, benzersiz
yemîn: sağ el, sağ taraf
yemm: deniz
yenâbî': kaynaklar, pınarlar
ye's: ümitsizlik
yesâr: sol el, sol taraf
yesîr: kısa, az, kolay
yevm: gün, an, zaman
yevm-i feze'-i ekber: en büyük korku/dehşet günü, kıyâmet
yevmen fe-yevmâ: günden güne
yevmiyye: günlük
yübûset: kuruluk
yümn: bereket, uğur
yüsr: kolaylık
yütm: yetimlik

Z

zâbih: boğazlayan
zâc: demirsülfat
zâd: azık
zâğ: karga
zağan: çaylak
zâhık: bâtıl, berbad, perîşân olan
zahîr: arka çıkan, yardımcı
zâhib: bir fikre uyan, kapılan; bir fikri benimseyen; giden; zâil olan
Zâhir: görünen, varlığında hiçbir şüphe olmayan; varlığı her şeyden âşikâr olan
zâhir, zâhire: görünen, açık, belli, âşikâr; dış, yüz
zâhir-bîn: zâhiri gören; bir şeyin yalnız dış görünüşünü gören
zahr: sırt, arka; dış
zâib: eriyen, erimiş
zâik: tadan, lezzet alan
zâile: zevâl bulan, sona eren, geçen
zâkir: zikreden, zikredici, anan
zaleme: zâlimler
zamâir-i mektûme: gizli olan sırlar
zamîr: iç, içyüz; kalb, vicdân; gönülde gizli olan sır
zamm: artırma, katma, ekleme
zanniyyât: zanna dayalı şeyler, asılsız şüpheler, kesin olmayan şeyler
zâr: ağlayan, inleyen
-zâr: -lik, -lık, -bahçesi
zât: asıl, öz, cevher, kendi; sâhip, mâlik
zâtî, zâtiyye: zât ile ilgili
zavâhir: zâhirler, görünen şeyler, görünüş
zâyiğa: bir tarafa meyl eden, doğrudan ve haktan ayrılan
zebân: dil, lisân
zebh: boğazlama, kurban kesme
zebûn: zayıf, güçsüz, âciz
zefîr: göğüs geçirme, nefes verme, soluğu dışarı verme
zehâb: bir fikre zâhib olma, kapılma; gitme
zeheb: altın
zehre: çiçek
zelel: kayma, yanlış, hatâ, eksiklik
zellât: zelleler, yanılmalar, yanlışlar, hatâlar
zelle: sürçme, küçük günah, hatâ
zelûl: yavaş, yumuşak huylu, başı sert olmayan
zemîme: kötü, çirkin, nâhoş
zemm: kötüleme, ayıplama, yerme
zen: kadın
zenb: günah
zencîr: zincir
zendeka: zındıklık, kâfirlik, dinsizlik
zer: altın; sarı
zer': ekme, tohum saçma; ekin
zerârî: zürriyyetler, nesiller, kuşaklar
zerd: sarı; solgun, soluk

zerîa: vesîle, bahâne, sebep, fırsat
zevâl-pezîr: zâil olucu, yok olucu
zevât: zâtlar, kişiler
zevebân: erime
zevi'l-ukūl: akıl sâhibi olanlar
zevk: tadma; ma'nevî idrâk anlayış
zevkî, zevkıyye: "zevk" ile alâkalı; ma'nevî idrâkle alâkalı
zeyğ: bir tarafa meyl etme, doğrudan ve haktan ayrılma
zeyt: zeytin yağı, yağ
zıddeyn: iki zıt
zıhâret: elbisenin dış yüzü/dış tarafı; dışa giyilen elbise
zılâl: gölgeler
zılâlât: gölgeler
zıll: gölge
zıllî: gölgeye âit, gölge ile ilgili
zılliyyet: zıll olma, gölge olma/oluş
zımn: iç taraf, maksad, dolayısıyla
zî-: ...sâhibi
zi'b: kurt, canavar
zibh: kurbanlık hayvan
zihî: ne güzel, ne hoş, âferin
zimâm: dizgin, yular; kontrol
zimâm-ı emr: işin kontrolü, idâresi
zinde: diri, canlı, dinç
zindegî: zindelik, dirilik, canlılık
zîr: alt; aşağı
zî-şân: şanlı, şerefli
zişt: çirkin
zî-vakār: vakarlı
zuafâ': zayıflar
zuhr: öğle, öğle namazı
zuhûr: zâhir olma, zâhir oluş; görünme, ortaya çıkma
zuhûrât: zuhûrlar
zulmânî, zulmâniyye: zulmetle ilgili, zulmete mensûb
zulmâniyyet: zulmanîlik, karanlık olma
zulümât: zulmetler, karanlıklar
zu'm: zan, zannetme; yanlış zan, kanâat
zunûn: zanlar
zû-, zü...: sâhip, ... sâhibi
züamâ: önderler, elebaşları
zübd: tereyağı, kaymak
zübde: hulâsa, öz, en seçkin
zübür-i evvelîn: öncekilerin kitapları
zücâc: cam
zücâcî: camdan olan, camdan yapılmış
zühhâd: zâhidler; kaba sofular
zükāk: sokak
zükûr: erkekler
zükûret: müzekkerlik, erkeklik
zü'l-âsâr: eserlerin sâhibi
zü'l-cânibeyn: iki taraflı, iki yanı olan
zü'l-cenâhayn: iki kanatlı
zülf: saç, zülüf
zü'l-vecheyn: iki yüzü olan, iki yönlü
zünbûr: eşek arısı
zünnâr: papazların bellerine bağladıkları kuşak
zünûb: zenbler, günahlar
züvvâr: ziyaretçiler
züyûf: silik/karışık/kalp paralar
zü'z-zıll: gölgenin sâhibi

BİBLİYOGRAFYA

Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, thk. Habîbürrahman el-A'zamî, Beyrut ty.

Abdurrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbürrahman el-A'zamî, Beyrut 1403.

Abdülkādir el-Geylânî, *el-Gavsiyye* (*Dîvânu Abdülkādir Geylânî* içinde), thk. Yûsuf Zeydân, Beyrut: Dâru'l-Cîl, ty.

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ*, Beyrut 1418/1997.

Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, Beyrut 1999.

_____, *Fedâilü's-sahâbe*, Beyrut 1983.

_____, *Müsned*, Kahire 1313.

Ali el-Kārî, *Mirkātü'l-mefâtîh*, Beyrut 2002.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Delâilü'n-nübevve*, Beyrut 1988.

_____, *el-Esmâ ve's-sıfât*, Cidde 1993.

_____, *el-Medhal*, Kuveyt ty.

_____, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Beyrut 2003.

_____, *ez-Zühdü'l-kebîr*, Beyrut 1996.

_____, *Şuabü'l-îmân*, Riyad 1423/2003.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr, *Müsned*, Medîne 1988-2009.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul 1315.

_____, *el-Edebü'l-müfred*, Beyrut 1409/1989.

Bursevî, İsmâil Hakkı, *Kitâbü Hayâti'l-bâl*, Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, nr. 84.

_____, *Kitâbü'n-Netîce*, Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, nr. 64.

_____, *Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye*, İstanbul: Haydarpaşa Hastanesi Matbaası, 1291.

_____, *Min Vâridâti'l-Fakîr eş-Şeyh İsmâil Hakkî*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 789.

_____, *Rûhu'l-beyân*, İstanbul 1330.

_____, *Şerhu'l-Erbaîne Hadîsen*, İstanbul 1253.

_____, *Tamâmü'l-feyz fî bâbi'r-ricâl*, c. I, thk. Ramazan Muslu, c. II, thk. Ali Namlı, Dimaşk: Dâru Ninawa, 2011.

_____, *Tuhfe-i Hasakiyye*, Süleymâniye Ktp., Mihrişâh, nr. 164.

_____, *Tuhfe-i Ömeriyye*, İstanbul 1240.
_____, *Tuhfe-i Recebiyye*, Süleymâniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1374, vr. 35[b].
_____, *Vâridât-ı Hakkıyye (Vâridât-ı Kübrâ)*, Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, nr. 86.
_____, *Vesîletü'l-merâm*, Süleymâniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 243.
Câhız, Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, Beyrut 1423.
Cürcânî, Seyyid Şerîf, *et-Ta'rîfât*, Beyrut 1983.
Dârekutnî, Ali b. Ömer, *es-Sünen*, Beyrut 2004.
Dârimî, Abdullah b. Abdurrahmân, *es-Sünen*, thk. Nebîl Hâşim el-Gamrî, Beyrut 1434/2013.
Deylemî, Şîrûye b. Şehredâr, *el-Firdevs*, Beyrut 1986.
Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut ty.
Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, Mısır 1999.
Ebû Nuaym el-Isfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, Beyrut 1988.
_____, *et-Tıbbu'n-Nebevî*, Beyrut 2006.
Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kūtü'l-kulûb*, Beyrut 2005.
Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali, *Müsned*, Dimaşk, 1404/1984.
Ece, Selami, "Serrâc-zâde Hasan Hâtif (Hayatı ve Eserleri)", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, c. II, sayı: 1, s. 84-103.
Ezrakî, Muhammed b. Abdullâh, *Ahbâru Mekke*, Beyrut ty.
Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1432/2011.
Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, Beyrut: Dâru'l-Cîl, ty.
Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, Beyrut 1411/1990.
Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut 1417.
Hattâbî, Hamd (Ahmed) b. Muhammed, *A'lâmü'l-hadîs* (*Şerhu'l-Buhârî*), Mekke 1988.
Heysemî, Nûrüddîn Ali b. Ebû Bekr, *Mecmau'z-zevâid*, Dimaşk ty.
Hindî, Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, Beyrut 1401/1981.

Irâkî, Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn, *el-Muğnî* (*İhyâ* kenarında), Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005.
İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed, *el-Musannef*, Riyad 1409.
İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed, *Sahîh*, Beyrut 1988.
İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Uyûnü'l-ahbâr*, Beyrut 1418.
İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kahire 1395/1975.
İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, Beyrut 1990.
İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali, *Sıfatü's-safve*, Kahire 2000.
İbnü's-Sünnî, Ahmed b. Muhammed, *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, Cidde/Beyrut, ty.
Kâşânî, Abdürrezzâk, *Istılâhâtü's-sûfiyye*, Kahire 1992.
_____, *Letâifü'l-i'lâm*, Kahire 1996.
Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim, *Bahru'l-fevâid*, Beyrut 1420/1999.
_____, *et-Taarruf*, Beyrut 1993.
Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *et-Tezkire*, Riyad 1425.
Kuşeyrî, Abdülkerîm, *er-Risâle*, thk. Abdülhalîm Mahmûd-Mahmûd b. eş-Şerîf, Kahire 1989;
_____, *er-Risâle*, thk. Abdülhalîm Mahmûd-Mahmûd eş-Şerîf, Kahire 1409/1989.
_____, *Letâifü'l-işârât*, Mısır ty.
Kut, Günay, "İsmâil Hakkı", *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition), IV, Leiden 1997.
Mâlik b. Enes, *Muvatta*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut 1406/1985.
Münâvî, Muhammed Abdürraûf, *Feyzu'l-Kadîr*, Mısır 1356.
Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kahire 1374-75/1955-56.
Namlı, Ali, *İsmâil Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri ve Tarîkat Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.
Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Haleb 1406/1986.
Nizâmeddîn en-Nîsâbûrî, *Garâibü'l-Kur'ân*, Beyrut 1416.

Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-gayb*, Beyrut 1420.
Rûzbihân el-Baklî, *Arâisü'l-beyân*, Beyrut 2008.
_____, *Meşrebü'l-ervâh*, Beyrut 2005.
Sağânî, Radıyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed, *el-Mevzûât*, Dimaşk 1405.
Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân, *el-Makāsıdü'l-hasene*, Beyrut 1985.
Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed, *Avârifü'l-maârif*, Kahire 2006.
Şa'rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed, *Letâifü'l-minen*, Kāhire 1311.
T. H., "İsmâil Hakkı", *İslâm Ansiklopedisi*, c. V/II, İstanbul 1988.
Taberânî, Süleymân b. Ahmed, *ed-Duâ*, Beyrut 1413.
_____, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târık b. Ivadullâh-Abdülmuhsin b. İbrâhim, Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ty.
_____, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* Riyad 1994.
Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Kahire 2001.
Temmâm er-Râzî, *el-Fevâid*, Riyâd 1412.
Tirmizî, Muhammed b. Îsâ, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., Kahire 1395/1975.
_____, *eş-Şemâil*, Mekke 1993.
Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediye*, haz. Amil Çelebioğlu, İstanbul: Tercüman, ty.
Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır, *el-Leâli'l-mensûra*, Beyrut 1986.
Zeylaî, Abdullah b. Yûsuf, *Tahrîcü ehâdîsi'l-Keşşâf* (hâşiyede), Riyad 1414.

ÂYET DİZİNİ

A
Ahkāf, 46/9 · 14, 154, 583
Ahkāf, 46/10 · 475
Ahkāf, 46/25 · 32
Ahkāf, 46/31 · 867
Ahkāf, 46/35 · 17, 641
Ahzâb, 33/1 · 726
Ahzâb, 33/4 · 227, 363, 368, 436, 529, 543, 994
Ahzâb, 33/25 · 170
Ahzâb, 33/33 · 284, 985
Ahzâb, 33/38 · 661, 707
Ahzâb, 33/40 · 489
Ahzâb, 33/43 · 227, 336
Ahzâb, 33/50 · 218
Ahzâb, 33/53 · 501
Ahzâb, 33/72 · 278, 402, 501, 733
A'lâ, 87/6-7 · 862
Alak, 96/1 · 427
Alak, 96/4 · 718, 767, 931
Alak, 96/19 · 118, 416
Âl-i İmrân, 3/8 · 615
Âl-i İmrân, 3/9 · 970
Âl-i İmrân, 3/15 · 247
Âl-i İmrân, 3/18 · 188
Âl-i İmrân, 3/19 · 18, 437, 513, 662, 812, 813, 876, 976
Âl-i İmrân, 3/21 · 563, 860
Âl-i İmrân, 3/26 · 22, 54, 140, 201, 387, 580
Âl-i İmrân, 3/28 · 852
Âl-i İmrân, 3/30 · 48
Âl-i İmrân, 3/31 · 751, 826
Âl-i İmrân, 3/54 · 703, 860
Âl-i İmrân, 3/74 · 987
Âl-i İmrân, 3/92 · 170, 339
Âl-i İmrân, 3/95 · 813
Âl-i İmrân, 3/97 · 68, 125, 504, 535, 611, 618, 834, 909, 941, 1009
Âl-i İmrân, 3/106 · 213
Âl-i İmrân, 3/123 · 546
Âl-i İmrân, 3/126 · 546, 873
Âl-i İmrân, 3/133 · 804
Âl-i İmrân, 3/136 · 267
Âl-i İmrân, 3/139 · 840
Âl-i İmrân, 3/154 · 956
Âl-i İmrân, 3/159 · 499, 957
Âl-i İmrân, 3/164 · 789
Âl-i İmrân, 3/167 · 126
Âl-i İmrân, 3/169 · 547, 586, 800, 999
Âl-i İmrân, 3/173 · 55
Âl-i İmrân, 3/178 · 817
Âl-i İmrân, 3/185 · 383, 900, 963, 966
Âl-i İmrân, 3/191 · 675, 846, 935, 1025
Âl-i İmrân, 3/195 · 529
Ankebût, 29/21 · 895
Ankebût, 29/43 · 408
Ankebût, 29/61 · 133
Ankebût, 29/64 · 321, 879
Ankebût, 29/65 · 346
Ankebût, 29/69 · 413, 892, 1010, 1015
A'râf, 7/18 · 369
A'râf, 7/22 · 279
A'râf, 7/23 · 886, 939
A'râf, 7/26 · 396, 765
A'râf, 7/28 · 943, 993
A'râf, 7/29 · 467
A'raf, 7/43 · 530
A'râf, 7/44 · 174
A'râf, 7/54 · 66, 622, 692
A'râf, 7/75 · 317
A'râf, 7/88 · 105, 109
A'râf, 7/102 · 122
A'râf, 7/107 · 262
A'râf, 7/138 · 407, 721
A'râf, 7/143 · 599, 606, 623, 667, 668, 721, 824, 1003
A'râf, 7/144 · 918
A'râf, 7/151 · 151, 622
A'râf, 7/156 · 536, 587
A'râf, 7/157 · 354
A'râf, 7/168 · 123

A'râf, 7/169 · 467
A'râf, 7/172 · 224, 392
A'râf, 7/179 · 183, 391, 450, 584, 645, 872
A'râf, 7/180 · 200, 864, 1029
A'râf, 7/189 · 659
A'raf, 7/198 · 480
A'râf, 7/198 · 220, 253, 393, 450, 494, 518, 645, 865
A'râf, 7/201 · 699
Asr, 103/1-2 · 80
Asr, 103/2 · 85
Asr, 103/3 · 81, 898

B

Bakara, 2/1 · 193
Bakara, 2/7 · 233, 906
Bakara, 2/9 · 405
Bakara, 2/10 · 753
Bakara, 2/12 · 405
Bakara, 2/15 · 203
Bakara, 2/16 · 1017
Bakara, 2/18 · 322
Bakara, 2/19 · 446, 591, 858
Bakara, 2/20 · 287
Bakara, 2/21 · 267
Bakara, 2/25 · 726, 727
Bakara, 2/28 · 745
Bakara, 2/30 · 24, 25, 69, 183, 827
Bakara, 2/31 · 882, 987, 1002
Bakara, 2/32 · 25
Bakara, 2/33 · 384, 987
Bakara, 2/34 · 279
Bakara, 2/36 · 994
Bakara, 2/38 · 30, 113, 238, 363, 561, 571, 573, 621
Bakara, 2/43 · 397
Bakara, 2/44 · 826
Bakara, 2/54 · 226
Bakara, 2/60 · 529, 624
Bakara, 2/61 · 31
Bakara, 2/62 · 955
Bakara, 2/67 · 584
Bakara, 2/94 · 216
Bakara, 2/104 · 831, 832
Bakara, 2/105 · 172, 179, 356, 359, 477, 878
Bakara, 2/109 · 458
Bakara, 2/115 · 315, 364, 370, 606, 607, 615, 808, 842
Bakara, 2/117 · 767
Bakara, 2/129 · 621
Bakara, 2/131 · 812, 976
Bakara, 2/135 · 513
Bakara, 2/137 · 372
Bakara, 2/138 · 296
Bakara, 2/143 · 210
Bakara, 2/144 · 447, 451
Bakara, 2/147 · 662, 663
Bakara, 2/148 · 105
Bakara, 2/152 · 936
Bakara, 2/154 · 220, 800, 900, 999
Bakara, 2/159 · 805
Bakara, 2/164 · 405
Bakara, 2/166 · 372
Bakara, 2/186 · 557, 832
Bakara, 2/187 · 870, 1006
Bakara, 2/189 · 310, 662, 682, 760, 842
Bakara, 2/191 · 33
Bakara, 2/195 · 474
Bakara, 2/196 · 35
Bakara, 2/199 · 939
Bakara, 2/201 · 65
Bakara, 2/207 · 252
Bakara, 2/210 · 204, 743, 893
Bakara, 2/213 · 196, 533
Bakara, 2/214 · 490, 774
Bakara, 2/222 · 555, 557
Bakara, 2/223 · 804
Bakara, 2/225 · 267
Bakara, 2/229 · 247, 250
Bakara, 2/230 · 405
Bakara, 2/238 · 380
Bakara, 2/245 · 212, 267, 388, 421, 529, 566, 651, 727, 931, 941, 963
Bakara, 2/247 · 356, 588

Bakara, 2/251 · 886
Bakara, 2/253 · 59, 218, 379, 501
Bakara, 2/255 · 196, 276, 297, 431, 451, 482, 671, 786, 787, 901, 956, 957
Bakara, 2/256 · 57, 468, 537
Bakara, 2/257 · 993
Bakara, 2/258 · 747
Bakara, 2/264 · 824
Bakara, 2/269 · 993
Bakara, 2/273 · 391
Bakara, 2/282 · 205, 806, 1010
Bakara, 2/284 · 289, 351, 803
Bakara, 2/285 · 91, 92, 244
Bakara, 2/286 · 211, 591
Beled, 90/10 · 541
Burûc, 85/12 · 211
Burûc, 85/13 · 1001
Burûc, 85/16 · 973, 976

C
Câsiye, 45/8 · 1005
Câsiye, 45/23 · 513
Cin, 72/19 · 87, 172, 383
Cum'a, 62/4 · 363, 574

D
Duhâ, 93/3 · 277
Duhâ, 93/5 · 489
Duhâ, 93/7 · 64
Duhâ, 93/8 · 471, 494, 597, 611, 704, 793, 901
Duhâ, 93/9-10 · 21
Duhân, 44/39 · 83
Duhân, 44/56 · 964

E
En'âm, 6/1 · 410, 412, 579
En'âm, 6/3 · 430, 665
En'âm, 6/9 · 571
En'âm, 6/12 · 81, 751, 970
En'âm, 6/18 · 100, 540, 591, 772
En'âm, 6/34 · 100
En'âm, 6/35 · 391, 873
En'âm, 6/45 · 71, 855
En'âm, 6/52 · 618
En'âm, 6/59 · 389
En'âm, 6/62 · 41, 42, 44
En'âm, 6/68 · 968
En'âm, 6/76 · 47
En'âm, 6/79 · 47, 48, 416
En'âm, 6/90 · 576, 753, 1025
En'âm, 6/91 · 514, 584, 650, 991
En'âm, 6/96 · 233, 242, 892
En'âm, 6/98 · 349, 527
En'âm, 6/101 · 722
En'âm, 6/103 · 849, 883, 1013
En'âm, 6/112 · 164, 874, 887, 962
En'âm, 6/113 · 361, 362
En'âm, 6/115 · 100
En'âm, 6/124 · 109
En'âm, 6/125 · 444
En'âm, 6/130 · 867
En'âm, 6/136 · 467, 537, 630
En'âm, 6/149 · 804, 913, 970
En'âm, 6/152 · 516
En'âm, 6/161 · 813
En'âm, 6/164 · 535
Enbiyâ, 21/2 · 204, 259
Enbiyâ, 21/14 · 68
Enbiyâ, 21/15 · 68
Enbiyâ, 21/18 · 262, 620, 762, 841, 874
Enbiyâ, 21/22 · 632, 715, 798, 840
Enbiyâ, 21/23 · 804
Enbiyâ, 21/29 · 407
Enbiyâ, 21/30 · 359, 460, 587, 1018
Enbiyâ, 21/35 · 554
Enbiyâ, 21/69 · 377, 379
Enbiyâ, 21/83 · 379
Enbiyâ, 21/87 · 44, 91
Enbiyâ, 21/90 · 289
Enbiyâ, 21/101 · 153, 155
Enbiyâ, 21/103 · 212
Enbiyâ, 21/104 · 751

Enbiyâ, 21/107 · 51, 121, 150, 161, 239, 295, 420, 485, 499, 502, 506, 792, 905
Enfâl, 8/8 · 133
Enfâl, 8/12 · 708
Enfâl, 8/17 · 72, 171, 194, 316, 319, 407, 712, 956, 979
Enfâl, 8/24 · 207
Enfâl, 8/25 · 967
Enfâl, 8/33 · 318
Enfâl, 8/37 · 146, 242, 589, 859
Enfâl, 8/41 · 133
Enfâl, 8/62 · 931
Enfâl, 8/72 · 928

F
Fâtır, 35/1 · 307, 384
Fâtır, 35/3 · 667
Fâtır, 35/8 · 604
Fâtır, 35/10 · 304, 508
Fâtır, 35/15 · 19, 141, 196, 217, 315, 442, 488, 494, 512, 819
Fâtır, 35/24 · 283, 366
Fâtır, 35/28 · 998
Fâtır, 35/30 · 321, 356, 358
Fâtır, 35/41 · 267, 714, 749, 956
Fâtır, 35/43 · 573, 604
Fâtiha, 1/1 · 3, 390
Fâtiha, 1/2 · 71, 74, 125, 287, 390, 415, 587, 819, 834, 1009, 1026
Fâtiha, 1/4 · 749
Fâtiha, 1/6 · 65, 503, 945
Fâtiha, 1/7 · 211, 252, 309, 503, 619, 895, 941, 942
Fetih, 48/1 · 309
Fetih, 48/2 · 78, 122, 748
Fetih, 48/10 · 72, 93, 108, 435, 497, 703, 790
Fetih, 48/28-29 · 820
Fetih, 48/29 · 792
Furkān, 25/7 · 183
Furkān, 25/18 · 960
Furkān, 25/27 · 752
Furkān, 25/29 · 162, 752
Furkān, 25/31 · 70
Furkān, 25/32 · 214
Furkan, 25/55 · 707
Furkān, 25/69 · 831
Furkān, 25/70 · 797
Fussılet, 41/9 · 856
Fussılet, 41/11 · 735
Fussılet, 41/12 · 740
Fussılet, 41/26 · 427
Fussılet, 41/31 · 351, 352
Fussılet, 41/33 · 304
Fussılet, 41/46 · 232, 804, 978
Fussılet, 41/53 · 645, 831, 934
Fussılet, 41/54 · 722

G
Gāfir, 40/1 · 570, 573, 574
Gāfir, 40/4 · 604
Gāfir, 40/10 · 703, 738
Gāfir, 40/11 · 747
Gāfir, 40/12 · 208, 706, 760, 877
Gāfir, 40/14 · 776
Gāfir, 40/15 · 143, 664, 879, 937
Gāfir, 40/16 · 495, 638, 830, 841, 855
Gāfir, 40/17 · 1005
Gāfir, 40/44 · 319, 976
Gāfir, 40/46 · 1018
Gāfir, 40/51 · 703, 729
Gāfir, 40/57 · 710
Gāşiye, 88/17-20 · 655

H
Hac, 22/5 · 671
Hac, 22/11 · 140
Hac, 22/18 · 243
Hac, 22/25 · 479
Hac, 22/28 · 375
Hac, 22/30 · 609
Hac, 22/32 · 609
Hac, 22/36 · 655
Hac, 22/46 · 183
Hac, 22/47 · 587, 981

Hac, 22/56 · 579
Hac, 22/65 · 567
Hac, 22/78 · 144, 813
Hadîd, 57/3 · 172, 520, 627, 909
Hadîd, 57/4 · 298, 324, 703, 729, 832
Hadîd, 57/10 · 109
Hadîd, 57/13 · 569
Hadîd, 57/21 · 283
Hâkka, 69/17 · 682
Haşr, 59/6 · 772
Haşr, 59/7 · 72, 258, 332, 354, 601, 751
Haşr, 59/9 · 339
Haşr, 59/21 · 733
Haşr, 59/23 · 407
Hicr, 15/9 · 165, 470
Hicr, 15/29 · 248, 349, 376, 393, 544, 630, 683, 746, 767, 838, 968, 1018
Hicr, 15/35 · 581
Hicr, 15/40 · 333, 725, 947
Hicr, 15/94 · 216
Hicr, 15/99 · 623
Hucurât, 49/10 · 706
Hucurât, 49/17 · 151
Hûd, 11/4 · 724
Hûd, 11/5 · 921
Hûd, 11/7 · 961
Hûd, 11/18 · 81, 776
Hûd, 11/45 · 622, 860
Hûd, 11/56 · 48, 51, 164, 342, 444, 750, 955
Hûd, 11/107 · 152, 222, 549, 740, 748, 979
Hûd, 11/112 · 845, 945

İ

İbrâhîm, 14/4 · 871
İbrâhîm, 14/7 · 71
İbrâhîm, 14/13-14 · 139
İbrâhîm, 14/24 · 817
İbrâhîm, 14/27 · 751, 922
İbrâhîm, 14/34 · 166, 598, 804, 979
İbrâhîm, 14/35 · 244
İhlâs, 112/1 · 193, 798, 799
İhlâs, 112/3 · 274
İnfitâr, 82/6-7 · 359
İnsân, 76/2 · 952
İnsân, 76/8 · 825
İnsân, 76/19 · 352
İnsân, 76/21 · 209
İnsân, 76/30 · 955
İnşikāk, 84/1 · 687
İnşikāk, 84/9 · 669
İnşirâh, 94/1 · 558, 932
İnşirâh, 94/4 · 526, 560, 577
İnşirâh, 94/5 · 505
İnşirâh, 94/6 · 167, 773
İsrâ, 17/1 · 100, 172, 577
İsrâ, 17/5 · 118, 171, 640
İsrâ, 17/12 · 462
İsrâ, 17/23 · 541
İsrâ, 17/31 · 831
İsrâ, 17/36 · 945
İsrâ, 17/44 · 424, 783, 820, 867
İsrâ, 17/70 · 59, 612, 882, 883
İsrâ, 17/72 · 183, 643, 739
İsrâ, 17/78 · 845
İsrâ, 17/79 · 329, 480, 486
İsrâ, 17/81 · 262, 295, 620, 841
İsrâ, 17/84 · 321, 583, 731, 830, 907
İsrâ, 17/85 · 67, 451, 672
İsrâ, 17/93 · 415
İsrâ, 17/105 · 121
İsrâ, 17/110 · 342, 485

K

Kadr, 97/4 · 310, 327, 408, 657
Kāf, 50/1 · 193, 930
Kāf, 50/15 · 82, 185, 229, 302, 320, 763
Kāf, 50/16 · 26, 27, 37, 51
Kāf, 50/19 · 76, 113
Kāf, 50/21 · 131, 133
Kāf, 50/22 · 113
Kāf, 50/24 · 153
Kāf, 50/30 · 107, 369, 688
Kāf, 50/35 · 351, 356, 483
Kāf, 50/37 · 368, 372, 459, 543, 551

Kāf, 50/38 · 894, 956
Kāf, 50/42 · 524, 526
Kalem, 68/1 · 189, 192
Kalem, 68/4 · 172, 255, 485, 499, 957
Kalem, 68/48 · 36
Kamer, 54/49 · 231
Kamer, 54/50 · 399
Kasas, 28/24 · 627
Kasas, 28/26 · 626
Kasas, 28/30 · 407, 436, 442, 549, 600
Kasas, 28/35 · 705, 707
Kasas, 28/68 · 355, 880, 937
Kasas, 28/81 · 937
Kasas, 28/83 · 420
Kasas, 28/88 · 228, 262, 382, 441, 620, 852
Kehf, 18/16 · 443, 534
Kehf, 18/18 · 792
Kehf, 18/23-24 · 748
Kehf, 18/24 · 748, 862, 939
Kehf, 18/29 · 663
Kehf, 18/38 · 916
Kehf, 18/50 · 868, 960
Kehf, 18/62 · 672
Kehf, 18/63 · 862
Kehf, 18/65 · 89, 340, 607, 987
Kehf, 18/66 · 607, 987
Kehf, 18/69 · 876
Kehf, 18/78 · 512, 607, 987
Kehf, 18/82 · 62, 259, 354, 772, 943
Kehf, 18/107 · 507
Kehf, 18/110 · 158, 332, 468, 571, 993

L
Lokmân, 31/12 · 282
Lokmân, 31/25 · 798

M
Mâide, 5/1 · 922, 973
Mâide, 5/2 · 1009
Mâide, 5/3 · 1014
Mâide, 5/18 · 584
Mâide, 5/19 · 283, 804, 970
Mâide, 5/24 · 721
Mâide, 5/35 · 27, 292, 521, 790, 934
Mâide, 5/50 · 875
Mâide, 5/54 · 144, 182, 361, 364, 365, 405, 465, 836
Mâide, 5/64 · 779, 819
Mâide, 5/67 · 306, 366, 526, 778, 873
Mâide, 5/75 · 395
Mâide, 5/100 · 146
Mâide, 5/105 · 534, 539
Mâide, 5/114 · 63, 65
Mâide, 5/118 · 439
Meryem, 19/19 · 237
Meryem, 19/38 · 203
Meryem, 19/65 · 622, 709
Meryem, 19/75 · 942, 960
Meryem, 19/85 · 572, 931
Muhammed, 47/4 · 139
Muhammed, 47/7 · 149, 331, 640, 1009
Muhammed, 47/12 · 183
Muhammed, 47/19 · 42, 297, 454, 488, 590, 618, 787
Muhammed, 47/31 · 203
Muhammed, 47/33 · 751
Mutaffifîn, 83/6 · 893
Mutaffifîn, 83/15 · 251, 265, 294, 613, 643, 739, 804
Mutaffifîn, 83/34 · 970
Mü'min, 40/12 · 35
Mü'min, 40/15 · 393
Mü'min, 40/16 · 24, 441
Mü'min, 40/20 · 314
Mü'min, 40/46 · 52
Mü'min, 40/51 · 108, 139
Mü'min, 40/57 · 413
Mü'min, 40/66 · 18, 21
Mü'minûn, 23/14 · 189, 288, 349, 622, 692, 745, 860
Mü'minûn, 23/65 · 255
Mü'minûn, 23/72 · 692, 860
Mü'minûn, 23/115 · 783, 967
Mü'minûn, 23/116 · 203

Mücâdele, 58/12 · 98
Müddessir, 74/1-2 · 180
Müddessir, 74/2 · 76, 181, 726, 804
Müddessir, 74/17 · 545
Müddessir, 74/31 · 277, 546, 639, 703
Müddessir, 74/45 · 853
Mülk, 67/19 · 267, 383
Mülk, 67/22 · 51, 139, 243, 445
Münâfikūn, 63/4 · 32, 81
Münâfikūn, 63/7 · 351, 575
Mürselât, 77/20 · 348
Müzzemmil, 73/2 · 329
Müzzemmil, 73/5 · 730, 983
Müzzemmil, 73/8 · 584, 991
Müzzemmil, 73/9 · 462

N

Nahl, 16/1 · 743
Nahl, 16/2 · 43, 91
Nahl, 16/7 · 674, 716
Nahl, 16/9 · 167, 969
Nahl, 16/16 · 262, 457, 576, 984
Nahl, 16/17 · 691, 693
Nahl, 16/31 · 352
Nahl, 16/40 · 428
Nahl, 16/43 · 334, 389
Nahl, 16/66 · 202
Nahl, 16/69 · 896, 938
Nahl, 16/78 · 488, 671
Nahl, 16/88 · 373
Nahl, 16/106 · 1012
Nahl, 16/125 · 564, 958
Nasr, 110/1 · 309
Nasr, 110/2 · 507
Nasr, 110/3 · 207, 499, 681, 854
Nâziât, 79/1 · 530
Nâziât, 79/16 · 738
Nâziât, 79/24 · 224
Nebe', 78/8 · 511
Nebe', 78/30 · 140, 823, 966
Necm, 53/3-4 · 72
Necm, 53/39 · 561
Necm, 53/42 · 663, 843, 930
Neml, 27/14 · 971
Neml, 27/15 · 58
Neml, 27/41 · 429
Neml, 27/42 · 431
Neml, 27/44 · 432
Neml, 27/59 · 918
Neml, 27/62 · 206
Neml, 27/65 · 671
Neml, 27/80 · 525
Neml, 27/88 · 71, 189, 674, 861
Nisâ, 4/10 · 140, 213, 1018
Nisâ, 4/28 · 174, 384, 489, 545, 628, 979
Nisâ, 4/32 · 807
Nisâ, 4/34 · 272, 378, 580, 741
Nisâ, 4/36 · 811
Nisâ, 4/41 · 486
Nisâ, 4/48 · 212
Nisâ, 4/49 · 790, 902, 1016
Nisâ, 4/52 · 872
Nisâ, 4/56 · 566, 676, 823
Nisâ, 4/58 · 235, 376, 669
Nisâ, 4/59 · 354
Nisâ, 4/65 · 877
Nisâ, 4/69 · 229, 274
Nisâ, 4/80 · 54, 72, 790
Nisâ, 4/82 · 72
Nisâ, 4/100 · 964
Nisâ, 4/113 · 177, 361, 828, 880, 961
Nisâ, 4/116 · 255
Nisâ, 4/122 · 100
Nisâ, 4/123 · 806
Nisâ, 4/126 · 100, 590, 594, 857
Nisâ, 4/136 · 127, 224, 946
Nisâ, 4/140 · 968
Nisâ, 4/150 · 318
Nisâ, 4/171 · 245, 722
Nisâ, 4/174 · 241
Nûh, 71/26 · 499
Nûr, 24/3 · 155
Nûr, 24/22 · 358
Nûr, 24/30 · 704

Nûr, 24/35 · 141, 266, 472, 551, 596, 722, 749, 797, 813, 951
Nûr, 24/45 · 636
Nûr, 24/63 · 282, 938
Nûr, 24/64 · 451

R
Ra'd, 13/3 · 405
Ra'd, 13/4 · 202
Ra'd, 13/11 · 184, 206, 633
Ra'd, 13/20 · 945
Ra'd, 13/23 · 912
Ra'd, 13/32 · 604
Ra'd, 13/33 · 243, 913
Ra'd, 13/39 · 99, 763, 954, 977
Ra'd, 13/41 · 100, 654
Rahmân, 55/1-2 · 424
Rahmân, 55/2 · 425
Rahmân, 55/3-4 · 425, 434, 766
Rahmân, 55/3-5 · 427
Rahmân, 55/19 · 52
Rahmân, 55/20 · 202, 520, 818
Rahmân, 55/22 · 1016
Rahmân, 55/26-27 · 228
Rahmân, 55/29 · 587
Rahmân, 55/33 · 772
Rahmân, 55/44 · 978
Rahmân, 55/50 · 1017
Rahmân, 55/68 · 1017
Rahmân, 55/72 · 134, 685, 770, 952
Rûm, 30/1-2 · 429, 1017
Rûm, 30/19 · 168
Rûm, 30/23 · 859, 964
Rûm, 30/47 · 1010
Rûm, 30/50 · 521

S
Sâd, 38/1 · 192
Sâd, 38/8 · 469, 474
Sâd, 38/26 · 69
Sâd, 38/35 · 379, 575
Sâd, 38/39 · 549
Sâd, 38/53 · 1019
Sâd, 38/75 · 190, 855, 951
Saff, 61/8 · 97, 446, 532, 641
Saff, 61/13 · 309
Sâffât, 37/1 · 192, 768
Sâffât, 37/23 · 872
Sâffât, 37/35 · 437, 665
Sâffât, 37/48-49 · 352
Sâffât, 37/164 · 624
Sâffât, 37/182 · 15
Sebe', 34/25 · 15
Secde, 32/5 · 233, 522, 763
Secde, 32/10 · 893
Secde, 32/15 · 164
Secde, 32/17 · 773
Secde, 32/18 · 474
Secde, 32/20 · 251
Secde, 32/21 · 36
Secde, 32/22 · 119
Secde, 32/25 · 200, 764
Secde, 32/30 · 108, 139, 174

Ş
Şems, 91/1 · 694
Şems, 91/5 · 221
Şems, 91/8 · 540, 1024
Şems, 91/9-10 · 387
Şems, 91/10 · 498
Şuarâ, 26/18 · 223
Şuarâ, 26/80 · 142
Şuarâ, 26/82 · 482
Şuarâ, 26/84 · 684
Şuarâ, 26/89 · 725
Şuarâ, 26/90 · 155, 212
Şuarâ, 26/113 · 314, 984
Şuarâ, 26/189 · 105
Şuarâ, 26/193 · 75, 138, 405, 510
Şuarâ, 26/193-194 · 75, 138
Şuarâ, 26/193-4 · 405
Şuarâ, 26/196 · 426
Şuarâ, 26/214 · 285
Şûrâ, 42/7 · 476, 539

Şûrâ, 42/11 · 186, 204, 270, 394, 408, 592, 627, 693, 737, 820, 854, 871, 881, 883
Şûrâ, 42/18 · 135
Şûrâ, 42/19 · 540
Şûrâ, 42/27 · 689
Şûrâ, 42/28 · 500, 846
Şûrâ, 42/50 · 913
Şûrâ, 42/52 · 63, 64, 177, 611, 789, 878

T
Tâhâ, 20/5 · 268, 429, 440, 448
Tâhâ, 20/14 · 665, 666, 916
Tâhâ, 20/37 · 225
Tâhâ, 20/39 · 469
Tâhâ, 20/41 · 218, 223, 281, 385, 918
Tâhâ, 20/47 · 677, 695, 734, 797
Tâhâ, 20/50 · 679
Tâhâ, 20/73 · 227
Tâhâ, 20/74 · 900, 964
Tâhâ, 20/114 · 64, 101, 277, 426, 689, 765
Tâhâ, 20/121 · 886, 939
Tâhâ, 20/122 · 886, 994
Tâhâ, 20/125 · 183, 322
Tâhâ, 20/126 · 322
Tahrîm, 66/2 · 100, 233
Tahrîm, 66/4 · 248
Tahrîm, 66/6 · 867
Tahrîm, 66/7 · 833
Tahrîm, 66/8 · 939
Talâk, 65/3 · 156
Târık, 86/1-3 · 46
Târık, 86/9 · 523, 539, 603
Târık, 86/14 · 26
Tegābün, 64/2 · 146, 573
Tegābün, 64/9 · 251
Tegābün, 64/11 · 244, 413, 878
Tekvîr, 81/6 · 52, 978
Tekvîr, 81/7 · 106, 155, 518, 584, 784
Tekvîr, 81/23 · 623
Tekvîr, 81/24 · 528
Tekvîr, 81/26 · 133, 212
Tevbe, 9/6 · 215, 436, 588
Tevbe, 9/28 · 208
Tevbe, 9/67 · 791
Tevbe, 9/102 · 777
Tevbe, 9/111 · 179, 358
Tevbe, 9/114 · 172, 897
Tevbe, 9/119 · 229, 608
Tevbe, 9/128 · 210, 567
Tevbe, 9/129 · 44, 91
Tîn, 95/4 · 736
Tîn, 95/5 · 376, 392
Tûr, 52/1 · 192, 601, 837, 914
Tûr, 52/1-2 · 192
Tûr, 52/21 · 242
Tûr, 52/23 · 26

V
Vâkıa, 56/10-11 · 854
Vâkıa, 56/61 · 726
Vâkıa, 56/74 · 933
Vâkıa, 56/79 · 11, 95, 208, 469, 557, 607, 902, 1016

Y
Yâsîn, 36/6 · 366
Yâsîn, 36/11 · 997, 1005
Yâsîn, 36/12 · 560, 600
Yâsîn, 36/17 · 257
Yâsin, 36/38 · 341
Yâsîn, 36/39 · 24
Yâsîn, 36/40 · 558, 559, 560
Yâsîn, 36/41 · 882
Yâsîn, 36/49 · 823
Yâsîn, 36/58 · 725
Yâsîn, 36/69 · 405
Yâsîn, 36/82 · 219
Yûnus, 10/1 · 888
Yûnus, 10/10 · 129, 243
Yûnus, 10/23 · 89, 817
Yûnus, 10/26 · 156, 356, 483, 561, 966, 1000
Yûnus, 10/32 · 79, 192
Yûnus, 10/48 · 319

Yûnus, 10/56 · 445, 504, 893
Yûnus, 10/58 · 151, 585, 681, 1000, 1020
Yûnus, 10/64 · 130, 243, 293, 955
Yûnus, 10/90 · 224
Yûnus, 10/92 · 226
Yûsuf, 12/10 · 464
Yûsuf, 12/18 · 562
Yûsuf, 12/24 · 386
Yûsuf, 12/31 · 1014
Yûsuf, 12/32 · 698, 699
Yûsuf, 12/33 · 386, 700, 702
Yûsuf, 12/34 · 702
Yûsuf, 12/35 · 704
Yûsuf, 12/38 · 280
Yûsuf, 12/53 · 993
Yûsuf, 12/64 · 692, 860
Yûsuf, 12/77 · 157
Yûsuf, 12/101 · 274
Yûsuf, 12/106 · 346, 409, 468, 535, 629, 777
Yûsuf, 12/108 · 8, 282

Z

Zâriyât, 51/19 · 375
Zâriyât, 51/55 · 120, 601
Zâriyât, 51/56 · 42, 84, 367, 434, 488, 509, 762
Zâriyât, 51/59 · 139, 302, 319
Zilzâl, 99/2 · 319, 525, 603
Zuhruf, 43/3 · 72, 228, 348, 714
Zuhruf, 43/5 · 601
Zuhruf, 43/32 · 143, 171, 1003
Zuhruf, 43/41 · 174, 641, 840, 921
Zuhruf, 43/84 · 447, 591
Zümer, 39/3 · 630, 776
Zümer, 39/6 · 221
Zümer, 39/9 · 260, 943, 971
Zümer, 39/23 · 251, 869, 1014
Zümer, 39/30 · 764
Zümer, 39/36 · 231
Zümer, 39/47 · 306
Zümer, 39/53 · 118, 798, 870
Zümer, 39/67 · 163
Zümer, 39/69 · 239, 596, 655, 835

HADİS DİZİNİ

آدم ومن دونه تحت لوائي 172
آلي كلّ تَقِيّ 986
الأئمّة من قريش 284, 285
أبيت عند ربي يطعمني ويسقيني 64, 111, 214, 757
أجوع يوماً وأشبع يوماً 143, 991
أُحُد يُحبّنا ونُحبّه 759
أحسن الحسنات لا إله إلّا الله 697
أدّبني ربّي فأحسن تأديبي 898
أدقّ من الشّعر وأحدّ من السّيف 924
إذا أحبّ الله عبداً ابتلاه 917
إِذَا بُويِعَ لخليفتين فاقتلوا الآخِر منهما 810
إذا رُؤُا ذُكِر الله 393, 449, 518
أذيبُوا طعامَكم بذكر الله 697
أَرِحْنَا بِلالُ 51, 370
الأرواح جنودٌ مجنّدة فما تعارف منها ائتلف وما تناكر منها اختلف 758
استفتِ قلبَكَ 466, 478
اِسْتَقِيمُوا وَلَنْ تُحْصُوا 981
أصْحَابِي كالنّجوم بأيّهم اقتديتم اهتديتم 457, 509, 984
أطلبوا الخير عند حسان الوجوه 864
أَعدى عدوّك نفسك الّتي بين جنبيك 756
اعملُوا فكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِما خُلِقَ لهُ 130
اعملوا ما شئتم فقد غفر لكم 959
أعنّي بكثرة السّجود 985
أَعُوذُ بِاللهِ أَنْ أَجْهَلَ أو يُجْهَلَ عليَّ 391
أعوذ بعفوك من عقابك، وأعوذ برضاك من سَخطك، وأعوذ بك منك، جلّ ثناؤك لا أحصي ثناءً عليك، أنت كما أثنيت على نفسك 690
أعوذ بكلمات الله 595
أفلا أكون عبداً شكوراً 331, 421, 697, 981
اللّهمّ اجعلني نوراً 221
اللّهمّ اغسلْني بماء الثّلج والبَرَد والمطر 360, 440, 845
اللّهمّ أغنني بالإفتقار إليك ولا تُفْقِرني بالإستغناء عنك 56, 575, 688, 793
اللّهمّ اقض عنّي دَيني 123, 944
اللّهمّ الْعَنْ عُصَيَّة ورِعْلاً وذَكْوَان 754
اللّهمّ ألهمني رشدي وأَعِذْني من شرّ نفسي 886
اللّهمّ أنت الصّاحب في السّفر والخليفة في الأهل 723, 947
اللّهمّ إنّي أسألك إيماناً يُباشر قلبي ويقيناً ليس بعده كفر 953
اللّهمّ إنّي أعوذ بك من أن أُشرك بك شيئاً وأنا أعلم، وأستغفرك لما لا أعلم 939
اللّهمّ إنّي أعوذ بك من كلّ قاطع يقطعني عنك 910
اللّهمّ اهدِ قومي فإنّهم لا يعلمون 63, 754, 906
اللّهمّ بارك لنا فيه وزدنا منه 896
اللّهمّ علِّمنا ما جهلنا وذكِّرنا ما نسينا 748, 862
اللّهمّ لا تجعلْ وثناً يُعبَد 933
اللّهمّ لا مانع لما أعطيت ولا مُعطي لما منعتَ 773
ألم تكونوا ضُلاّلاً فهداكم الله بي؟ ألم تكونوا على شفا حفرة من النّار فأنقذكم الله منها بي؟ 280, 885
إنّ أحقّ ما أخذتم عليه أجراً كتاب الله 821
إن استقامت أمّتي فلها يوم، وإن لم تستقم فلها نصف يوم 981
إنّ الشّيطان ليجري من ابن آدم مجرى الدّم 238
إنّ الله أدّبني فأحسن تأديبي 828

إنّ الله خلق آدم على صورته 388, 401, 592, 644, 737, 830
إنّ الله خلق آدم فتجلّى فيه 392, 644, 651, 882
إِنَّ اللهَ خَلَقَ الْخَلْقَ فِي ظُلْمَةٍ ثُمَّ رَشَّ عَلَيْهِمْ مِنْ نُورِهِ 587
إن الله زادكم صلوة ألا وهي الوتر 356
إنّ الله في قبلة أحدكم 842
إنّ الله لا يقبل إلاّ الطّيّب 802
إِنَّ اللهَ لاَ يَمَلُّ حَتَّى تَمَلُّوا 203, 910
إنّ الله يغضب لأوليائه كما يغضب الأسد لشبله 968
إنّ الله يقول على لسان عبده سمع الله لمن حمده 161, 265, 435, 456
إنّ في الصّلوة لشغلاً 843
إنّ للصّائم فرحتين 996
إنّ للقرآن ظهراً وبطناً 460, 1025
إنّ لي وزيرين في الأرض ووزيرين في السّماء 772
أنا العبد 488, 583, 616, 712, 958
أنا العبد لا إله إلا الله 44, 91, 182, 195, 690
أنا النّذير العُريان 454
أنا أملح 40, 289, 403, 489, 598, 865
أنا سيّد النّاس يوم القيامة 60, 194
أنا سيّد ولد آدم ولا فخر 60, 194, 685
أنا عند المنكسرة قلوبهم لأجلي / من أجلي 545, 949
أنا مدينة العلم وعليٌّ بابها 95, 682, 890
أنا من الله والمؤمنون من فيض نوري 144, 210, 327, 936
أنا وأنت يا أحمد 991
أنا وكافل اليتيم كهاتين 986
أناجيلهم في صدورهم 334
أنتم أعلم بأمور دنياكم 929
أنتم شهداء الله في الأرض 132
أنزِلوا النّاس منازلهم 418, 957
الإنسان سرّي وسرّي سرّه 830
انقطعت النّبوّة وبقيت المبشّرات 879
إنّكم تنصرون بضعفائكم 545
إِنَّكم سترون ربّكم 240, 403, 606, 963
إنّما العبرة بالخواتيم 127, 153, 243, 503, 817
إنّما أنا عبد 264
إِنّه لَيُغان على قلبي 749
إنّها مؤمنةٌ 418, 591
إنّي أبيت عند ربّي يطعمني ويسقيني 992
أوّل ما خلق الله روحي 348, 489, 524, 635, 650, 694, 884, 936
أوليائي تحت قبابي 86, 247, 266, 493
أيّكم مثلي أَبِيتُ عِنْدَ رَبِّي يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِي 111, 143, 701, 982
أين الله 418, 591
أيّها الإبن الصّالح 273
أيّها الأخ الصّالح 273
بدأ الإسلام غريباً وسيعود غريباً 654
بُعِثتُ بالسّيف 226, 505, 506, 731, 792
بُعِثت لأتمّم مكارم الأخلاق 504
بَلِّغُوا عنّي ولو آيةً 526
بُنِي الجنّة على النّظافة 716, 802
بُني الدّين على النّظافة 903
تخلّقوا بأخلاق الله 897, 1006
تموتون كما تعيشون وتُبعثون كما تموتون 782
ثُمَّ رَشَّ عَلَيْهِمْ مِنْ نُورِهِ 534, 671
جُزْ يا مؤمن فإنّ نورَك اطفأ ناري 377, 476, 675
الجهاد ماضٍ إلى يوم القيام 840
حاسبوا أنفسكم قبل أن تُحاسَبوا 159, 580, 749, 1006

حاسبوا أنفسكم قبل أن تحاسَبوا وتهيّؤا للعرض الأكبر 925
حُبِّب إليّ من دنياكم ثلاث الطّيب والنّساء وقرّة عيني في الصّلوة 992
حتّى يضع الجبّار فيها قدمه 202
الحجّ عرفة 876
حَدِيثُ عَهْدٍ بِرَبِّي 10, 164
اَلْحَذَرُ لَا يُغْنِي مِنَ الْقَدَرِ 552
حَسْبِي حَسْبِي 107
حَسِّنُوا أكفانكم 89
حُفَّتِ الجنّةُ بالمكاره وحُفّتِ النّارُ بالشّهوات 732
الحكمة ضالّة المؤمن أينما وجدها أخذها 40, 478
اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا 745
الحمد لله على كلّ حال 643
الخلافة بعدي ثلثون سنةً ثمّ بعدها ملك عَضُوض 247, 459, 827
خلقتُ هؤلاء للجنّة وخلقتُ هؤلاء للنّار 477
خلودٌ ولا موت 965
خير الأمور أوساطها 381, 889
خير الذّكر الخفيّ 134
خير أمّتي أخفياؤها 286
الخير عادة والشّرّ لَجاجة 387
دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لاَ يَرِيبُكَ 29
دُمْ على الطّهارة يوسَّع عليك الرّزق 903, 992
الدّنيا مزرعة الآخرة 795, 966
الدّنيا ملعونةٌ 754
الرَّاحِمُونَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمٰنُ 117
رأيتُ ربّي في صورة شابٍّ قَطَطٍ 737
الرّحماء يَرحمهم الرَّحْمٰنُ 484
الرّفيق الأعلى 229
زيّنوا القرآن بأصواتكم 307
سُبْحَانَ رَبِّيَ ٱلْأَعْلَى 414, 416
سبحانك ما عبدناك حقّ عبادتك 360
سبق المفرّدون 854
سبقت رحمتي غضبي 217, 369, 387, 477, 502, 534, 564
سرّ الإنسان سرّي وسرّي سرّه 53, 743, 849
السّلام عليك أيّها النّبيّ 956
السّلام عليك يا أوّل، السّلام عليك يا آخر 127
السلطان ظلّ الله 382
سلمان منّا أهل البيت 285, 985
سَواد الوجه في الدّارين 743
سيّد الإدام اللّحم 757
سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ 575
السيّد هو الله تعالى 194
شَاهَتِ الوجوه 435
شفاعتي لأهل الكبائر من أمّتي 481, 565
شَيَّبَتْنِي سُورَةُ هُودٍ 844, 845, 945
الشيخ في قومه كالنّبيّ في أمّته 112, 282
صَلُّوا خَلْفَ كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ 11, 110, 660, 863, 959
صنفٌ من أهل الجنّة لا يستتر الرّبّ عنهم 313, 358, 531
اَلصَّوْمُ جُنَّةٌ 675
الضِّحْكُ يُمِيتُ الْقَلْبَ 50
طوبى لمن رآني ولمن رآى من رآني ولمن رآى من رآى من رآني 292
طيّبةً بها أنفسكم 825
الظّالم عدل الله في أرضه ينتقم به ثمّ ينتقم منه 505, 640
عدل السّلطان خير من خِصْب الزّمان 632
العظمة إزاري والكبرياء ردائي 609

عليكم بالسّواد الأعظم 486, 883
عليكم بالشّام في آخر الزّمان 890
عليكم بسنّتي وسنّة الخلفاء الرّاشدين من بعدي 260
عند ذكر الصّالحين تنزل الرّحمة 968
فأحببتُ أن أُعرف فخلقتُ الخلق لأعرف 691, 930
فخلقتُ الخلق لأعرف 96, 152, 185, 434, 489
الفقر سواد الوجه في الدّارين 597
الفقر فخري 611
فلا يأمرني إلاّ بخيرٍ 736
فمن وجد الخير / خيراً فليحمد الله تعالى، ومن وجد خلاف ذلك فلا يَلُومنّ إلاّ نفسه 242, 287, 502, 781, 804, 892
القاتل والمقتول في النّار 630
قُبِل من قُبِل لا لعلّة ورُدَّ من رُدَّ لا لعلّة 955
قدّرتُ المقادير ودبّرتُ التّدابير وأحكمتُ الصّنع فمن رضي فله الرّضاء منّي ومن سَخط فله السّخط منّي 977
كاد الحليم يكون نبيّا 498
كان الله ولم يكن معه شيئ 103
كان دائم الأحزان متواصل الفكر 50, 172
كان رسول الله فخماً مفخّماً 610, 792, 869
كان رسول الله متواصل الأحزان دائم الفكر 919
كان يحبّ الحلاوى والعسل 896
كلّ مولودٍ يولد على الفطرة ثمّ أبواه يُهوّدانه ويُنصّرانه ويُمجّسانه 242, 515
كلّكم راعٍ وكلّكم مسؤل عن رعيّته 962, 1006
كما تدين تدان 984
كُنْ في الدّنيا كأنّك غريب 814
كنتُ سمعَه وبصره ولسانه 240, 435
كنتُ كنزاً مخفيّا فأحببت أن أُعرفَ فخلقت الخلق لأُعرفَ 166, 185, 286, 364, 487, 519, 734, 811, 931
كنتُ له سَمعاً وبَصراً 634
كُنتُ يتيماً في الصّغر وغريباً في الكبر 516
كونوا في الله إخواناً 340
لا أحصي ثناءً عليك أنت كما أثنيت على نفسك 360, 454
لا تسبّوا الدّهر فإنّ الدّهر هو الله 80, 156, 238, 553
لا حول ولا قوة إلا بالله 3, 955, 972, 980
لا مهديّ إلاّ عيسى بن مريم 887
لَا هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ 537
لا يسعُني أرضي ولا سمائي ولكن يسعُني قلب عبدي التّقيّ 172, 406
لا يعرفهم غيري 163
لقد أُخِفتُ في الله وَما يُخافُ أحدٌ، ولقد أُوذيتُ في الله وما يؤذَى أحدٌ، ولقد أتى عليّ ثلثون من يوم وليلة وما لنا طعامٌ إلاّ شيئٌ يُواري إبطُ بلال 704
لكلّ منكما مِلؤها 241
لكلّ واحدةٍ منكما مِلْؤُها 730
لن يفلح قوم تملكهم امرأة 403
لو دلّيتم بحبل إلى الأرض السّفلى / السّابعة لهبط على الله 171, 723
لولا أنّ الكلاب أمّة من الأمم لأمرتُ بقتلها 375
لولاك لما خلقتُ الأفلاك 559, 605
لولاك يا محمّد ما خلقت الأفلاك 62
لي مع الله وقت لا يسعني فيه مَلك مقرّب ولا نبيّ مرسَل 111, 143, 501, 1004
لَيْتَ رَبَّ مُحَمَّدٍ لَمْ يَخْلُقْ مُحَمَّداً 490
ما اتّخذ الله من وليّ جاهل، ولو اتّخذه لعلّمه 178, 828, 989

ما أوذي نبيٌ مثل ما أوذيتُ 36, 123, 471, 483, 704, 813, 976
مَا بعث الله رسولاً إلا كان حسَن الوجه حسن الإسم حسن الصوت 307
ما جهلنا وذكّرنا ما نسينا 1013
مَا رآه المؤمنون حسَناً فهو عند الله حسن 261, 753
ما عرفناك حقّ معرفتك 337, 340, 360, 365, 723
ما لا عينٌ رأت ولا أُذن سمعتْ ولا خطر على قلب بشر 357
ما لي وللدّنيا 793
مَا هو بوجهِ كذَّابٍ 220
ما وسعني أرضي ولا سمائي ولكن وسعني قلب عبدي التّقيّ 429, 466
المؤذّنون أطول أعناقاً يوم القيمة 305
المؤمن مِرآة المؤمن 644
المؤمنون لا يموتون بل ينتقلون / ينقلون من دار إلى دار 76, 173, 760, 963
المتشبّع بما لم يملك كلابِس ثوبي زور 901
المرء مع من أحبّ 32, 453, 912
من أحدث في ديننا فليس منّا 752
من أحصاها دخل الجنّة 509
من أراد أن ينظر إلي ميّت يمشي بين الأحياء فلينظر إلي أبي بكرٍ 9
من استوى يوماه فهو مغبون 101, 119, 250, 439, 602, 765, 821, 880
من ترك الصّلوة متعمّداً فقد كفر 941
من تشبّه قوماً فهو منهم 40, 453
من تقرّب إليّ شبراً تقرّبت إليه ذراعاً 101, 205, 438, 833
من رآني فقد رآى الحقّ 517
من صام رمضان ثمّ أتبعه ستّا من شوّال كان كصيام الدّهر 1007
من عُرِض عليه ريحانٌ فلا يردّه فإنّه خفيف المحمِل 738
من عرف نفسه عرف ربّه 298, 337, 916
من عمل بما علم ورّثه الله علم ما لم يعلم 244, 434, 895
من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله 630, 631
من كتم علماً يعلمه أُلجم بلِجَامٍ من النّار 778
من لم يشكرِ النّاسَ لم يشكر الله 652
من مات فقد قامت قيامتُه 135, 581, 965
الموت تحفة المؤمن 553, 771
نَاقِصات العقل ناقصات الدّين 807
نحن الآخرون السّابقون 210, 890, 908, 937
نحن أمّة أمّيّة 177
نحن معاشر الأنبياء تنام عيوننا ولا تنام عيون قلوبنا 431, 859
نحن نحكم بالظاهر والله يتولّى السّرائر 437, 521, 590, 660, 863
نُصِرتُ بالرُّعْب من مَسيرة شهر 708
نعوذ بالله من الحَور بعد الكَور 953
نفسك مطيتك فارفقْ بها 498
النّوم أخو الموت 43
نيّة المؤمن خير من عمله 861
هذا وضوئي ووضوء الأنبياء من قبلي 144
هم القوم لَا يشقى جَليسُهم 162
هؤلاء خلقتهم للجنّة ولا أُبالي وهؤلاء خلقتهم للنار ولا أُبالي 132
واجعلني نوراً 179
وارحمْ محمّداً 567
وأسألك حبّك وحبّ من يحبّك وحبّ عمل يقرّبني إلى حبّك 842
وأسألك عزائم مغفرتك 842

وأسألك لذّة النّظر إلى وجهك الكريم أبداً دائماً سرمداً دون ضرّاء مُضِرّة ولا فتنة مُضِلّة 37, 402, 511, 622, 649
وأعوذ بك منك 56
والعياذ بالله من الحَور بعد الكَور 991
والله إني أتقاكم لله وأخشاكم له 791
والله لولا الله ما اهتدينا وما صلّينا 678
وأمتعني بسمعي وبصري واجعله الوارث منّي 648
وإنّا لمحزونون على فراقك يا إبراهيم 605
وأنت يا عمّ لو أطعته أطاعك 100
وتحبّبتُ إليهم بالنّعم 930
وجُعلت قرّة عيني في الصلوة 599, 622, 853
وَرَدَّ إِلَيْنَا أَزْوَاحَنَا 747
وكلّ بدعةٍ ضلالة 752
وكلتا يدي ربّي يمينٌ مباركةٌ 201
وكونوا إخواناً في الله 707
ولا بُدّ له من لقائي 893
وُلدت من نكاحٍ لا من سفاحٍ 958
يا ابنَ آدم جُعتُ فلم تطعمني وظَمِئتُ فلم تَسقني ومرضتُ فلم تَعُدني 345, 721
يا أهل الجنّة خُلودٌ ولا موت، يا أهل النّار خلود ولا موت 582
يا خيل الله اركبي 345
يا عبادي إنّما هي أعمالكم تُرَدّ عليكم 88
يا عليّ لأن يهديَ الله بك رجلاً خيرٌ لك من حُمر النّعم 576
يا غالباً غيرَ مغلوب 171, 341
يَا مَنْ أَظْهَرَ الْجَمِيلَ وَسَتَرَ الْقَبِيحَ 864
يؤجر ابن آدم في نفقته كلّها إلاّ شيئاً وضعه في الماء والطين 89, 967
يجيئ النبيّ ليس معه أحد 78
يحبّنا ونحبّه 950

TÜRKÇE TERCÜMESİ VERİLEN HADİSLER

A

Abdin Hakk'ın sem' ve basar ve lisânı olması. 161
Allâh Sübhânehû ve Teâlâ her seher-i a'lâda semâ-i dünyâya nüzûl eder. 374
Allâh Teâlâ beni Muhammed halk eylemişdir, onların "müzemmem" dedikleri ben değilim. Belki onlar bir muhayyel müzemmeme "müzemmem" derler. 253
Allâh Teâlâ bir kuluna muhabbet etse mülk ve melekûtda siz dahi muhabbet ediniz diye nidâ olunur. 610
Allâh Teâlâ sizin kıblenizdedir. 614
Allâh Teâlâ suver ve a'mâl-i hâriceye nazar etmez, belki kulûb ve niyyâta nazar eder. 106
Allâh Teâlâ'nın yetmiş bin hicâbı vardır. 946
Allâh Teâlâ'nın yetmiş bin hicâbı vardır. Eğer keşf etse cemî'-i avâlim muhterık olurdu. 599

B

Benden sonra gelen ihvânıma selâm ediniz. 706

Benden sonra hilâfet otuz senedir. 355

Benim mehâsinimin sebeb-i şeybi sûre-i Hûd'dur. 845

Binâ-i Hakk'ı hedm eden mel'ûndur. 118

Bir kerre Cenâb-ı Nübüvvet -sa- yirmi def'a besmele okudular. 439

Bir kimse ahyâ' arasında yürür meyyite nazar edeyim derse Ebû Bekr'e nazar eylesin. 235

Bir kimse her şehrden üçer gün sâim olsa الحسنة بعشر أمثالها *mûcebince bir şehri tamâmen sâim olmuş olur.* 1007

Bir zamân gelir ki cehennemin ka'rında "su teresi" dedikleri ot biter. 272

C-D

Cebrâil bana bir kıdr içinde lahm getirip ondan ekl etdim ve bana cima'da kırk racül kuvveti i'tâ olundu. 757

Cenâb-ı Nübüvvet -sa - bir def'a besmeleyi yirmi kerreye dek tekrâr eyledi. 1002

Cenâb-ı Nübüvvet -sa- seferde deve üzerinde bir def'a ezân vermişlerdir. 305

Cenâb-ı Nübüvvet -sa- Gazve-i Uhud'dan avdetlerinde tarîkde ashâbını halka eyleyip eyleyip: "*Durunuz, Rabbime hamd edeyim*"diye buyurdular. 513

Cenâb-ı Nübüvvet'in -sa- Cenâb-ı Hakk'ı zükāk-ı Medîne'de görmesi. 599

Cenâb-ı Nübüvvet'in -sa- Hak Teâlâ'yı şâbb-ı emred sûretinde görmesi. 204, 555

Cenâb-ı Risâlet -sa- Hak Teâlâ'yı dıhk ile vasf etdikde muhâtab olan kimse "Rabb-i dâhikden elem çekilmez, belki hüsn-i zann olunur yâ Rasûlallâh" dedi. 834

Cümlenizden etkā ve ahşâ benim ve kezâlik eşfak benim ki siz kendin âteşe tarh eden pervâneye benzersiniz ve ben sizin miyânınızdan tutup âteşe düşmekden sizi men' ederim. 150

Dünyâda garîb gibi ol veyâhud ibn-i sebîl gibi ol ve dahi kendini ashâb-ı kubûrdan add eyle. 234

E

Ecsâd-ı enbiyâyı arz ekl etmek harâmdır. 654

Eğer ben bir kimseyi kendime dost ittihâz edeydim Ebû Bekr'i dost ittihâz ederdim. Velâkin Allâh Teâlâ beni halîl ittihâz etmişdir. 20

Eğer ben halîl ittihâz edeydim Ebû Bekr'i ittihâz ederdim, velâkin Allâh Teâlâ beni halîl ittihâz eyledi. 850

Eğer benim vâkıf olduğum umûr-i hafiyyeye siz vâkıf olaydınız az güler çok ağlardınız. 998

Eğer bir kimse beyne'l-ahyâ' bir meyyit-i mâşîye nazar etmek isterse Ebû Bekr'e nazar eylesin. 291

Eğer dünyânın indallâh cenâh-ı baûza kadar vezni olaydı kâfire bir içim su vermezdi. 991

Ey ibâd, cümleniz bir etkā-yı kalb üzerine olsanız Hakk'a fayidesi yok, belki yine kendinizedir.ve kezâlik cümleniz bir efcer-i kalb üzerine olsanız Hakk'a zararı olmaz. 535

Eyyâm-ı ıydde lehv-i mübâh ediniz. 995

G-H

Gece namâzı kılanın gündüz yüzü sabîh ve nûrânî olur. 866

Gırâs-ı cennet tesbîh ve tehlîl ve tahmîd ve tekbîr ve emsâlidir. 116

Hak Teâlâ'nın Cenâb-ı Nebevî'ye şâbb-i emred sûretinde zâhir olması. 656

Hâl-i salâtda kadem-i mübârekelerini akreb sokdukda ba'de's-selâm akrebe la'net etdiler ve mahall-i melsû'a tuzlu su sürdüler. 754

Hayır duâyı istiksâr ediniz. 74

Hazret-i Ali medîne-i ilmin bâbıdır. 61

Hazret-i Sıddîk -ra- Mescid-i Nebevî'de hafd-ı savt eder ve Hazret-i Fârûk -ra- ref'-i savt eylerdi. Cenâb-ı Nübüvvet bunları ta'dîl için Ebû Bekr'e bir mikdâr ref' ve Ömer'e cüz'î hafd ile emr eyledi. 215

Hızır'ın katl etdiği gulâm küfr üzerine matbû' idi. 515

Hiçbir namâz yokdur ki onun için kable'ş-şurû' sünnet olmaya. 626

I-İ-K

Izâm-ı Yûsuf sandûkası içinde arz-ı mukaddeseye nakl olundu. 654

İbn-i âdemin gözünü toprak doldurur. 249

İhvân (kardeşlerimiz). 36, 986

Îmânınızı "Lâ ilâhe illallâh" zikri ile tecdîd ediniz. 443

Kaçan iki sultâna mübâyaa olunsa ikinciyi katlediniz. 713

Kur'ân'ın zahr ve batnı vardır. 790

M-N-O

Mevt size mecmû' olduğunuz hâlde gelsin, müteferrık olduğunuz hâlde gelmesin. 234

Meyyiti kabirde ik'âd ederler. 525

Mukarrabînin dahi cennete fazl ve rahmetle duhûl ederler. 530

Namâza kıyâmda sufûfu tesviye ediniz ve imâmdan evvel rükû' ve sücûd ve kavme ve kuûd etmeyiniz, belki cümle-i harekâtınız[d]a imâma mütâbaat ediniz. Zîrâ ben sizi yüzüm tarafımdan gördüğüm gibi kafâ tarafından dahi görürüm. 614

O, benim görür gözüm ve işitir kulağım ve tutar elimdir. 712

R

Rasûlullâh -as- mağdûbu yehûd ve dâlli nasârâ ile tefsîr etdiler. 211

Rasûlullâh -sa- zükāk-ı Medîne'de Hak Teâlâ'ya mülâkî oldu. 555

Rasûlullâh'a -sa- suâl edip "İsm-i Rahmân'ın elifi nice oldu yâ Rasûlallâh?" dediklerinde "*Şeytân serika etdi*" diye buyurdular. 571

Rîhı şetm etmeyiniz. 776

S

Sizden biriniz cennete bir şibr karîb oldukda cehenneme tahvîl olunur ve nâra bir şibr kaldıkda cennete tevcîh kılınır. 954

Sizden biriniz kable'l-mevt Rabb'ini görmez. 1003

Sizden biriniz ölmedikçe Rabbinizi görmezsiniz. 963

Sizden biriniz vefât etmedikçe Perverdigâr'ını görmez. 9

Sizden birinizin îmânı kâmil olmaz, tâ ki ben ona ehlinden ve evlâdından ve emvâlinden ehabb olmayınca. 826

Y

Ya benim ridâmdan ona fâyide nedir? 911

Yâ hâzâ, mükāleme etdiğim zevcem Safıyye'dir, ecnebiyye değildir. 238

Yâ Ömer, eğer ben dünyâya gelmeyeydim ve peygamber olmayaydım bana bedel peygamber sen olurdun. 291

Yâ Rabb, her kime la'net etdim ise la'neti ona rahmet eyle. 255

Yâ Rabb, her kiminle benim karâbetim veyâ her kimin benimle karâbeti olduysa mağfûr eyle. 285

Yağmur yağdığı vakitde Cenâb-ı Nübüvvet -sa- arkalarından ridâların veyâ başlarından imâmelerin açıp ona karşı dururlar ve dahi "*Henüz halk olunup Rabbim tarafından gelir.*" buyururlardı. 10

DİZİN

A

Abbâs (r.a.), 1030
abdâl, 4, 253, 271, 310
abdâl-i seb'a, 415, 629
âbdest, 10, 11, 207, 607, 716
abd-i hakîkî, 435, 549, 641, 851, 959, 971
abd-i mahz, 608, 627, 691, 806, 811
abdiyyet, 37, 38, 86, 493, 915, 916, 971
Abdullâh b. Selâm (r.a.), 220
Abdullâh b. Übeyy, 911
Abdullâh el-Ensârî, 78
Abdülkādir el-Geylânî, 44, 86, 958
Abdülmuttalib, 869
âb-ı hayât, 64, 288, 536, 607, 671, 966
âbid, 69, 195, 330, 367, 383, 447, 488, 560, 578, 616, 955
acbü'z-zeneb, 82, 288
Acem, 40, 211, 416, 613, 713, 766, 808, 915
âdâb ve erkân, 311, 881
âdâb-ı tarîkat, 1010
âdâb-ı tarîkıyye, 396
adâlet, 247
adem, 9, 41, 167, 185, 186, 191, 229, 281, 320, 325, 337, 338, 342, 343, 347, 388, 409, 412, 473, 490, 491, 519, 539, 561, 572, 582, 585, 599, 620, 638, 676, 678, 724, 742, 774, 789, 814, 823, 830, 849, 851, 852, 856, 858, 901, 933
âdem, 39, 710, 783, 894, 899, 915, 951, 1009, 1022
Âdem (a.s.), 16, 25, 29, 60, 62, 66, 69, 84, 94, 105, 112, 121, 136, 137, 186, 218, 221, 248, 249, 273, 279, 289, 301, 314, 326, 349, 353, 378, 384, 392, 393, 401, 402, 407, 410, 411, 416, 417, 419, 425, 438, 449, 465, 466, 470, 490, 496, 511, 573, 581, 589, 592, 593, 605, 610, 629, 634, 644, 651, 659, 682, 686, 700, 701, 705, 712, 736, 746, 747, 760, 786, 795, 808, 830, 838, 839, 846, 853, 855, 868, 880, 882, 886, 888, 889, 890, 898, 899, 910, 919, 926, 939, 952, 954, 960, 973, 987, 994, 995, 1030
âdem-i hakîkî, 84, 116, 221, 407, 475, 628, 672, 708, 789
âdem-i kâmil, 84, 385, 448, 466, 500, 671
adl, 25, 32, 164, 232, 247, 505, 957
Adl, 17, 58, 77, 404, 640, 691, 724, 957, 1005
Adn, 423, 443, 986
âfâk, 28, 33, 83, 84, 97, 103, 106, 116, 118, 135, 143, 149, 158, 169, 200, 226, 235, 268, 271, 296, 311, 390, 455, 465, 499, 501, 507, 526, 537, 538, 547, 548, 563, 593, 608, 615, 617, 631, 632, 640, 646, 650,

655, 656, 659, 660, 669, 680, 681, 707, 713, 720,741, 742, 801, 805, 816, 831, 845, 846, 856, 877, 887, 932, 961, 962, 971, 980, 1006
Afüvv, 797, 868
afv, 271, 540, 565, 797, 865, 868
ağyâr, 86, 87, 266, 311, 322, 340, 341, 390, 430, 455, 469, 542, 556, 563, 574, 608, 629, 780
Ahad, 344, 402, 749
ahadiyyet, 4, 34, 192, 315, 383, 392, 400, 460, 461, 512, 658, 666, 798
ahadiyyet-i esmâ, 505
ahadiyyet-i zâtiyye, 666
Âhir, 35, 66, 763
âhir zamân, 36, 97, 133, 259, 563, 653, 792, 990
âhiret, 6, 28, 30, 36, 115, 120, 168, 169, 172, 184, 194, 216, 219, 224, 236, 243, 255, 262, 293, 294, 300, 323, 328, 340, 344, 351, 355, 360, 369, 399, 414, 431, 463, 475, 477, 481, 507, 521, 523, 539, 559, 562, 569, 580, 581, 596, 604, 605, 615, 643, 668, 716,726, 727, 730, 732, 739, 759, 760, 764, 775, 794, 795, 814, 815, 822, 849, 872, 879, 880, 899, 900, 912, 918, 925, 948, 949, 950, 964, 965, 966, 976, 983, 984, 996, 1001, 1003, 1005, 1006
ahkâm, 305, 306, 509, 581, 601, 662, 663, 685, 761, 927, 938
ahkâm-ı ilâhiyye, 993
ahkâm-ı Kur'ân, 998
ahkâm-ı şer', 988
ahkâm-ı şer'iyye, 812, 927, 932
ahlâk, 290, 443, 686, 793, 871, 897, 906, 996, 1024, 1025
ahlâk-ı hamîde, 4, 69, 217, 262
ahlâk-ı ilâhiyye, 170, 269, 290, 540, 543, 925, 1000
ahlâk-ı kalbiyye, 620
ahlâk-ı rabbâniyye, 389
ahlâk-ı tabîiyye, 898
ahlâk-ı zemîme, 725
Ahmed b. Hanbel, 920, 1011
Ahmed-i Sâlis, 918
ahvâl, 50, 491, 509, 784, 806, 812
Âişe (r.a.), 17, 206, 248
akāid, 305
Akāid, 990
akıl, 47, 146, 187, 236, 325, 345, 367, 398, 406, 407, 408, 409, 422, 424, 461, 464, 473, 479, 481, 527, 532, 541, 550, 551, 570, 601, 603, 634, 648, 673, 705, 706, 707, 727, 807, 857, 872, 879, 908, 943, 973
akl-ı cüz'î, 283, 433, 564, 634, 706
akl-ı evvel, 10, 171, 186, 187, 190, 221, 235, 248, 249, 267, 309, 368, 376, 382, 408, 424, 433, 464, 479, 488, 503, 514, 542, 558, 570, 576, 577, 590, 596, 614, 634, 650, 657, 669, 683, 693, 694, 740, 741, 767, 768, 776, 787, 789, 801, 839, 879, 881, 936, 957, 974, 1030, 1031
akl-ı kâmil, 645
akl-ı kudsî, 407, 551, 603, 634, 705, 801
akl-ı küll, 54, 67, 72, 408, 409, 564, 740, 908
akl-ı küllî, 283, 706

akl-ı selîm, 484
akliyyât, 48, 234, 603, 790, 848, 849, 906
aktâb, 15, 255, 281, 344, 366, 381, 576, 637, 715, 742, 816
a'lâ-yı ılliyyîn, 113, 171, 340, 539, 700, 789, 795, 844, 848, 961, 967
âlem, 27, 28, 34, 64, 84, 87, 103, 110, 124, 160, 167, 185, 186, 187, 192, 240, 293, 295, 303, 311, 326, 338, 341, 343, 385, 392, 414, 430, 440, 454, 511, 540, 555, 573, 583, 597, 599, 620, 638, 642, 644, 650, 652, 701, 710, 717, 734, 737, 774, 775, 783, 794, 819, 822, 839, 855, 856, 880, 883, 885, 899, 915, 930, 951, 980, 1009, 1018, 1022
âlem-i âfâk, 413
âlem-i akl, 367, 849, 851, 1014
âlem-i âsâr, 87, 184, 669, 673
âlem-i asğar, 412, 495, 710
âlem-i ayn, 126, 224, 249, 658, 703, 780, 782, 803
âlem-i ayn-ı tafsîlî, 41
âlem-i azamet, 310
âlem-i basît, 307, 710
âlem-i bekā, 301
âlem-i berzah, 164, 561, 759, 775
âlem-i ceberût, 187, 625, 635, 696, 710, 712
âlem-i cem', 77, 329, 731
âlem-i ebed, 41, 780
âlem-i ecsâm, 39, 75, 96, 126, 127, 136, 137, 382, 559, 570, 589, 667, 696, 767
âlem-i ef'âl, 310, 669
âlem-i ekber, 413, 495, 710
âlem-i ekvân, 119, 310
âlem-i emr, 66, 67, 97, 221, 299, 348, 449, 460, 522, 544, 555, 559, 619, 650, 717, 766, 814, 847, 879, 960
âlem-i emr ve vücûb, 43
âlem-i enfüs, 69
âlem-i ervâh, 39, 48, 66, 75, 82, 119, 126, 127, 169, 310, 382, 385, 392, 429, 559, 561, 570, 589, 590, 634, 667, 696, 744, 766, 767, 775, 780, 782, 802, 818, 848, 974
âlem-i esbâb, 979
âlem-i esmâ, 848
âlem-i esmâ ve sıfât, 28, 66, 635
âlem-i ezel, 41, 780
âlem-i fark, 77, 181, 329, 368
âlem-i fenâ, 815
âlem-i gayb, 3, 46, 119, 121, 157, 160, 175, 328, 371, 552, 789
âlem-i hakāik, 89, 483
âlem-i hakîkat, 51, 103, 177, 225, 367, 408, 450, 475, 512, 548, 596, 598, 657, 710, 816, 882, 970
âlem-i halk, 66, 67, 68, 77, 97, 169, 221, 299, 348, 414, 460, 522, 544, 555, 559, 619, 694, 717, 745, 767, 814, 847, 848, 884
âlem-i hayâl, 233, 253, 848, 1012
âlem-i hikmet, 117, 353, 408, 979, 988
âlem-i hiss, 4, 51, 75, 253, 344, 367, 457, 555, 720, 849, 851, 1014
âlem-i hudûs, 125, 848
âlem-i hüviyyet, 546
âlem-i ıtlâk, 556

âlem-i ilm, 66, 104, 201, 392, 526, 551, 570, 635, 702, 745, 766, 767, 780, 803, 848, 908
âlem-i ilm-i icmâlî, 41
âlem-i imkân, 125
âlem-i insân, 96, 269, 392, 930
âlem-i kevn, 74, 191, 496, 710, 725, 848, 889
âlem-i kevn ve fesâd, 429, 719, 846
âlem-i kudret, 117, 136, 201, 275, 353, 398, 545, 988
âlem-i kuds, 710
âlem-i lâhût, 187, 311, 625, 635, 696, 710, 848
âlem-i lâ-taayyün, 125
âlem-i ma'nâ, 136, 137, 160, 161, 275, 344, 367, 374, 382, 475, 514, 575, 697, 725, 861, 914
âlem-i melekût, 4, 30, 66, 182, 309, 328, 367, 623, 625, 635, 657, 664, 685, 687, 696, 716, 720, 766, 881, 965
âlem-i misâl, 75, 112, 385, 398, 457, 656, 818
âlem-i mülk, 30, 51, 102, 137, 309, 310, 367, 512, 623, 635, 664, 667, 669, 687, 696, 720, 766, 881, 965, 970, 979
âlem-i nâsût, 124, 137, 169, 174
âlem-i nûr, 175, 336, 623, 717, 719
âlem-i Rahmân, 148, 725, 947
âlem-i rûh, 75, 460, 664, 849, 908
âlem-i seyrânî, 742, 811, 974
âlem-i sıfât, 66, 447, 499, 546, 598, 617, 620, 669, 734
âlem-i sırr, 849, 962
âlem-i sûret, 138, 385, 408, 450, 539, 657, 661, 861
âlem-i şehâdet, 121, 157, 160, 173, 175, 228, 371, 440, 448, 475, 552, 717, 767
âlem-i şeytân, 148, 947, 962
âlem-i taayyün, 125, 618
âlem-i teklîf, 151, 589
âlem-i terkîb, 310, 524, 598, 700
âlem-i vahdet, 770, 850
âlem-i vücûb, 67, 119, 125, 126, 310, 348, 485, 512, 650, 710, 766, 814, 876, 889
âlem-i vücûb ve kıdem, 848
âlem-i vücûd, 33, 173, 285, 367, 382, 559, 563, 580, 746, 761, 762, 846, 857, 905
âlem-i zât, 28, 179, 187, 324, 447, 617, 625, 635, 669, 696, 734, 848, 947, 962
Ali (r.a.), 17, 33, 61, 90, 99, 198, 205, 245, 355, 370, 491, 501, 526, 576, 612, 643, 682, 683, 890, 986, 1030, 1031
Ali Havvâs, 828
Âl-i Osmân, 261, 384
Alîm, 13, 30, 72, 80, 101, 178, 198, 200, 214, 218, 263, 276, 297, 311, 341, 389, 460, 580, 637, 691, 696, 1013
âlim, 48, 145, 178, 271, 273, 298, 314, 363, 366, 389, 408, 429, 433, 454, 475, 488, 510, 562, 568, 618, 629, 634, 637, 658, 671, 730, 747, 775, 828, 830, 853, 872, 971, 983, 998, 1013

âlim-i rabbânî, 178
Aliyy, 171, 612, 840
Aliyyü'l-a'lâ, 723
Allâh, 103, 104, 152, 161, 164, 170, 174, 175, 187, 189, 194, 195, 199, 217, 222, 227, 229, 230, 232, 255, 265, 276, 277, 287, 296, 316, 336, 342, 362, 394, 430, 438, 441, 444, 445, 447, 466, 470, 485, 500, 540, 541, 546, 548, 549, 550, 552, 553, 557, 583, 590,609, 621, 622, 629, 633, 636, 643, 647, 648, 649, 651, 666, 672, 679, 690, 692, 693, 703, 709, 716, 717, 720, 722, 723, 734, 743, 745, 751, 763, 787, 798, 801, 808, 820, 833, 834, 839, 860, 873, 875, 883, 912, 931, 948, 955, 956, 961, 970, 973, 1005, 1009,1011, 1012, 1019, 1022
Allâm, 72, 460
Allâmu'l-ğuyûb, 97, 199, 696
amâ-i kevnî, 49, 127, 203, 242, 349, 669, 723, 737, 834
a'mâl, 160, 795, 818, 862, 895, 946
a'mâl-i sâliha, 21, 39, 54, 88, 241, 356, 358, 387, 531, 561, 673, 680, 838, 1000
a'mâl-i şuhûdiyye, 896
amel, 32, 84, 88, 89, 106, 115, 169, 196, 219, 249, 255, 271, 272, 274, 290, 304, 305, 313, 333, 357, 358, 456, 467, 468, 508, 509, 510, 541, 561, 696, 738, 755, 759, 784, 799, 809, 811, 825, 866, 967, 987, 1009, 1025, 1029
amel-i sâlih, 5, 81, 142, 219, 304, 305, 364, 435, 507, 508, 556, 627, 633, 696, 941, 1010
amel-i şer'î, 435, 1010, 1015
Amr b. Tufeyl, 366, 484
Anadol, 891
anâsır, 16, 28, 39, 70, 76, 78, 89, 104, 130, 137, 138, 150, 169, 212, 241, 252, 253, 266, 268, 272, 273, 288, 325, 327, 339, 375, 377, 378, 391, 398, 402, 429, 431, 463, 477, 494, 514, 524, 627, 686, 701, 705, 707, 710, 715, 741, 766, 783, 788, 802, 854, 866, 951, 974
anâsır-ı erbaa, 627, 787, 946
anâsır-ı zulmâniyye, 336
ân-ı gayr-i münkasim, 101, 119, 156, 250, 302, 319, 320, 399, 581, 587, 785
Antakya, 411
Antalya, 177
Arab, 22, 36, 37, 40, 341, 366, 380, 404, 449, 451, 506, 670, 684, 731, 754, 757, 766, 792, 809, 854, 866, 889, 891, 896, 915, 923, 965, 1007
Arafât, 333
a'râz, 82, 287, 288, 302, 352, 440, 501, 727, 763, 818, 852
Arefe, 876
ârif, 12, 13, 16, 23, 25, 26, 33, 44, 47, 51, 52, 59, 63, 69, 88, 89, 95, 100, 103, 109, 117, 124, 136, 158, 168, 174, 178, 182, 188, 191, 192, 197, 232, 260, 271, 275, 282, 284, 290, 302, 316, 322, 323, 324, 326, 333, 335, 345, 348, 393, 395, 404, 408,

409, 411, 419, 421, 422, 426, 433, 434, 442, 460, 472, 473, 476, 479, 483, 487, 491, 511, 513, 517, 520, 529, 530, 536, 542, 546, 549, 550, 551, 554, 560, 566, 567, 568, 573, 574, 580, 581, 592, 594, 597, 600, 602, 605, 617, 618, 626, 627, 643, 650, 661, 666, 668, 678, 681, 689, 690, 693, 696, 700, 720, 722, 724, 730, 737, 749, 753, 759, 762, 767, 770, 771, 779, 791, 796, 806, 810, 816, 817, 821, 829, 831, 833, 841, 842, 843, 846, 850, 861, 862, 870, 872, 878, 881, 892, 918, 920, 931, 944, 951, 976, 1002, 1003

ârif-i billâh, 12, 25, 63, 95, 109, 178, 182, 395, 408, 472, 536, 602, 605, 764, 770, 816, 949, 989

arş, 67, 69, 82, 104, 138, 143, 156, 165, 178, 238, 268, 382, 399, 430, 448, 466, 485, 542, 570, 604, 623, 683, 702, 744, 766, 803, 847, 861, 881, 946

arş-ı a'lâ, 268, 447, 682, 683, 740, 1005

arş-ı a'zam, 429, 491, 722, 733, 787, 929

arş-ı azîm, 127, 268, 303, 447, 485

arş-ı Hak, 961

arş-ı muhît, 570

arşu'r-Rahmân, 429, 430, 759

arz, 31, 69, 83, 94, 134, 163, 165, 221, 222, 228, 314, 315, 330, 382, 395, 399, 410, 414, 437, 447, 460, 465, 519, 526, 560, 588, 596, 617, 636, 638, 653, 655, 704, 714, 716, 722, 728, 733, 735, 736, 740, 741, 742, 793, 796, 808, 844, 846, 848, 856, 858, 893, 902, 937, 948, 950, 960, 962, 991

Âsaf, 801, 1008, 1009

asâğir, 938

âsâr, 340

âsâr-ı ilâhiyye, 47, 371, 562

âsâr-ı kevniyye, 316, 706, 932, 980

âsâr-ı kudret, 408, 979

âsâr-ı rûhâniyye, 932, 962

âsâr-ı vücûbiyye, 316

ashâb, 194, 226, 312, 331, 355, 370, 457, 458, 486, 546, 557, 659, 674, 698, 701, 721, 779, 792, 911, 919, 921, 984, 986

ashâb-ı bevâtın, 857

Ashâb-ı Eyke, 105

ashâb-ı hakāik, 475

ashâb-ı hakîkat, 302

Ashâb-ı Kehf, 443, 533, 534, 792

ashâb-ı nazar ve istidlâl, 306

ashâb-ı zavâhir, 857

asnâm, 19, 21, 47, 163, 244, 315, 444, 541, 620

asr-ı âhir, 12

âşık, 6, 16, 20, 21, 24, 28, 38, 40, 49, 58, 134, 216, 293, 380, 403, 449, 476, 556, 608, 615, 642, 646, 653, 666, 681, 689, 721, 728, 758, 759, 769, 780, 793, 830, 832, 851, 917, 918, 919, 934, 949, 1011, 1012, 1014, 1017, 1022

aşk, 7, 14, 16, 18, 24, 49, 64, 112, 250, 257, 272, 307, 491, 515, 521, 535, 605, 615, 646, 648, 655, 674, 681, 728, 757, 758, 799, 829, 830,

918, 919, 926, 934, 936, 949, 950, 951
aşk-ı ilâhî, 615, 648
aşk-ı mecâzî, 556
Atpazarı, 891
Atpazârî, *bk.* Osmân Fazlî-i İlâhî
Attâr, 208
atvâr, 158
atvâr-ı seb'a, 710
avâlim, 119, 183, 217, 268, 288, 339, 596, 614, 623, 820, 822, 880, 889
avâlim-i cüz'iyye, 166, 239
avâlim-i fevkâniyye, 239
avâlim-i külliyye, 166, 239
avâlim-i tahtâniyye, 239
avâmm, 45, 65, 144, 184, 225, 254, 259, 260, 263, 291, 298, 306, 329, 341, 348, 357, 358, 359, 360, 387, 408, 421, 422, 423, 432, 448, 449, 482, 495, 503, 530, 531, 547, 551, 553, 569, 575, 599, 603, 655, 661, 681, 687, 699, 729, 732, 748, 754, 766, 778, 785, 786, 793, 798, 815, 833, 862, 882, 885, 917, 938, 954, 963, 972, 996, 999, 1001, 1003, 1013
avâmm-ı beşer, 60, 61, 408
avâmm-ı evliyâ, 260
avâmm-ı mü'minîn, 986
avâmm-ı ulemâ, 61, 260, 421, 532
a'yâd, 995, 996
a'yân, 287, 441, 677, 804
a'yân-ı ilmiyye, 190, 680
a'yân-ı sâbite, 185, 420, 441, 505, 525, 552, 589, 658, 756
a'yân-ı sâbite-i ilmiyye, 524
âyât-i tekvîniyye, 135, 593, 962
âyât-i tenzîliyye, 135, 593, 962
Aydos, 890, 891
Âyete'l-kürsî, 215
ayn, 37, 53, 87, 178, 287, 288, 306, 538, 603, 605, 615, 623, 626, 635, 637, 643, 717, 812, 846
ayne'l-yakîn, 148, 303, 334, 370, 372, 419, 475, 649, 694, 934
ayn-ı abd, 37, 137
ayn-ı cem', 41, 346, 512
ayn-ı cem'de fark, 38
ayn-ı Hak, 37, 219, 452, 634, 913
ayn-ı hâricî, 75, 97, 120, 122, 126, 127, 135, 144, 154, 155, 185, 195, 249, 252, 488, 634, 745, 746, 756, 885, 970, 977
ayn-ı sâbite, 706, 781, 804, 955, 979
ayniyyet, 67, 266, 885, 912, 947
aynü'l-cem', 52, 53, 308, 370, 454, 470, 543, 788
aynü'l-fark, 470
azâb, 7, 68, 78, 89, 93, 140, 166, 206, 210, 211, 213, 216, 260, 294, 295, 302, 318, 319, 328, 346, 360, 361, 362, 367, 369, 453, 456, 473, 476, 566, 569, 572, 676, 807, 823, 830, 832, 867, 900, 911, 919, 941, 949, 950
azâb-ı cehennem, 675, 867
azamet, 65, 168, 171, 207, 330, 343, 421, 609, 723, 792, 793
azamet-i Hak, 949
azharu'z-zavâhir, 933
Azîm, 171, 255, 359, 361, 612, 840, 933

azîmet, 29, 30, 31, 995
Azîz, 170, 174, 341, 538, 546, 640, 873
Azrâîl (a.s.), 682, 917

B

Bağdâd, 16, 264, 493, 713, 888
Bahr-i Kulzüm, 52, 226
bâkî, 16, 45, 54, 72, 165, 170, 179, 193, 258, 265, 354, 432, 611, 638, 715, 751, 823, 841
Bâkî, 41, 42, 43, 327, 407, 441, 446, 500, 632, 636
bâkî billâh, 431, 923, 992
Bârî, 89
basâir, 339, 371, 431, 447
basar, 13, 587, 709
basar-ı bâtın, 234
Bâsıt, 56, 744, 858
Basîr, 702
basîret, 13, 27, 58, 75, 114, 116, 163, 164, 169, 182, 188, 195, 219, 292, 303, 311, 431, 452, 472, 475, 517, 532, 555, 583, 584, 592, 599, 606, 618, 623, 644, 645, 668, 675, 700, 708, 739, 769, 782, 822, 842, 853, 906, 925, 933, 993, 1001, 1003, 1013, 1031
bast, 98, 99, 100, 319, 491, 581, 838, 858
bâtıl, 17, 133, 152, 163, 201, 295, 311, 342, 346, 472, 504, 572, 584, 585, 620, 646, 761, 762, 948, 1019
bâtıl-ı hakîkî, 846
bâtıl-ı izâfî, 572, 846
bâtıl-ı mahz, 388
bâtıl-ı mutlak, 572
bâtın, 28, 30, 58, 66, 75, 95, 96, 115, 124, 141, 168, 172, 179, 185, 219, 240, 255, 260, 262, 263, 264, 266, 271, 275, 285, 288, 293, 296, 334, 347, 372, 381, 393, 415, 437, 466, 474, 481, 498, 520, 551, 569, 632, 645, 658, 665, 673, 707, 717, 734, 740, 812, 915, 918, 932, 943, 975
Bâtın, 17, 66, 97, 137, 179, 217, 240, 258, 268, 323, 324, 366, 410, 415, 430, 435, 448, 463, 466, 519, 520, 521, 578, 593, 749, 787, 800, 810, 811, 830, 838, 839, 890
bâtın-ı âlem, 64
bâtın-ı dîn, 662, 663
bâtın-ı Hak, 737
bâtın-ı îmân, 475
bâtın-ı şer', 57, 62, 80, 90, 93, 147, 170, 245, 259, 318, 354, 460, 544, 569, 706, 786, 943, 1011
bâtın-ı şerâi', 393
bâtın-ı şerîat, 987
bâtın-ı vücûd, 27, 838
Bâtıniyye, 388
Bayrâmî, 31
bedâ, 35, 98
bed-duâ, 71, 633, 754
beden, 9, 49, 81, 110, 130, 142, 213, 305, 352, 366, 401, 431, 456, 508, 509, 524, 525, 526, 538, 546, 555, 654, 655, 656, 669, 700, 704, 727, 728, 732, 764, 781, 803, 862, 899, 900, 936, 951, 963, 996
Bedreddîn (Şeyh), 713, 989
Behlûl-i Dânâ, 398

bekā, 7, 16, 30, 45, 104, 137, 138, 169, 181, 194, 209, 229, 275, 292, 316, 324, 344, 394, 402, 461, 493, 494, 511, 514, 515, 519, 529, 558, 599, 639, 668, 670, 715, 763, 764, 765, 816, 844, 847, 852, 855, 857, 956
bekā billâh, 271, 390, 493, 639, 648, 782, 847, 858, 908
bekā-i resm, 12, 37, 77, 91, 690, 956, 972
bekā-i rûh, 670
Bektâşî, 31
belâğat, 200, 426, 655, 730, 864, 1014
belâğat-i Kur'ân, 458
Belgrad, 918
Belh, 984
Belkîs, 430, 432, 625
Benî İsrâîl, 117, 640
Benî Ri'l, 506
benlik, 829, 852
Benü'l-asfar, 620
berâzih, 324, 390, 727, 946, 950
Berr, 170, 339
Bersîsâ, 22
berzah, 41, 43, 193, 225, 383, 459, 509, 581, 585, 586, 625, 733, 757, 775, 799, 803, 818, 948, 965, 999
berzahiyyet, 902
beşer, 114, 157, 221, 248, 253, 269, 273, 310, 379, 394, 401, 408, 411, 422, 431, 477, 481, 493, 525, 528, 551, 570, 579, 625, 713, 732, 745, 778, 792, 797, 836, 862, 866, 867, 868, 874, 879, 952, 1014
beşeriyyet, 4, 12, 77, 79, 86, 93, 108, 109, 122, 124, 134, 136, 158, 184, 207, 238, 266, 268, 288, 340, 366, 374, 403, 405, 431, 445, 463, 493, 545, 547, 571, 583, 667, 669, 705, 726, 748, 751, 784, 822, 824, 862, 874, 925, 956, 992, 996, 1014
bevâtın, 62, 119, 182, 283, 388, 544, 707, 995
bevâtın-ı hakāik, 938
bevâtın-ı Kur'ân, 62, 278
bevâtın-ı şer', 125
beyne'n-nevm ve'l-yakaza, 777, 999
beyt-i ma'mûr, 653
Beytullâh, 229, 423
beytü'l-izze, 659, 709
bid'at, 314, 752
bid'at-i seyyie, 260, 752, 944
bîdâr, 40, 301, 330, 431, 534, 648, 859
bidâyât, 491
bidâyet, 502, 509, 783
Bilâd-ı Rûmiyye, 177
Bilâl (r.a.), 577
bilmek, 43, 102, 912
birr, 127, 170, 332, 339, 531
Bişr-i Mirrîsî, 888
bu'd, 6, 18, 32, 93, 125, 132, 155, 227, 267, 294, 312, 316, 323, 324, 362, 370, 372, 374, 454, 482, 539, 548, 550, 555, 556, 595, 641, 643, 675, 710, 774, 785, 799, 832, 833, 852, 853, 919
bu'd-i anillâh, 993
bu'd-i Hak, 831
Buhtunnassar, 118, 171, 640

bulmak, 43, 102, 912
Burâk, 34, 304, 398
Bursa, 90, 98, 99, 111, 147, 181, 254, 457, 743, 922, 923
Bursevî (İsmâil Hakkı), 74, 76, 90, 99, 111, 118, 128, 147, 177, 178, 181, 254, 264, 275, 286, 302, 322, 323, 400, 457, 458, 471, 479, 511, 517, 518, 563, 578, 602, 611, 622, 625, 629, 681, 682, 684, 688, 743, 760, 772, 800, 831, 863, 865, 884, 885, 890, 891, 913, 918, 921, 922, 923, 927, 929, 950, 975, 990, 1017, 1020
burûc, 81, 102, 251, 576, 742
butûn, 269, 383, 458, 519, 585, 742, 744, 767
butûn-i Kur'ân, 497
bükâ, 492, 605, 869, 949, 1004, 1017

C

Ca'fer-i Tayyâr (r.a.), 385
câhil, 109, 158, 178, 671, 817, 957, 959, 971, 998, 1013
câhiliyyet, 22, 280, 283, 752, 875, 929, 958, 1015
Câmi', 787, 905, 930, 973
Câmi'-i Kebîr (Bursa), 743
Câmi'-i Muhammedî (Bursa), 560, 922
Cebbâr, 112, 302, 348, 369, 640
Cebel-i Hirâ, 869
Cebel-i Nûr, 699
Cebel-i Sevr, 873
Cebel-i Uhud, 759
ceberût, 66, 102, 116, 137, 310, 385, 635, 669, 710, 848
ceberût-i sıfât, 570, 894
cebr, 68, 86, 577, 750, 751, 833
Cebrâîl (a.s.), *bk.* Cibrîl (a.s.)
cebr-i sırf, 972
cedel, 192, 241, 975
cefr, 455
Cefr, 198
cehâlet, 79, 113, 114, 517, 734, 855, 875, 924
cehennem, 25, 69, 106, 107, 116, 132, 155, 202, 210, 211, 212, 225, 241, 342, 345, 348, 361, 367, 369, 372, 377, 378, 387, 476, 477, 484, 497, 539, 565, 569, 573, 608, 675, 686, 688, 702, 730, 823, 867, 871, 900, 919, 924, 926, 950, 968, 976, 978
cehennem-i ma'neviyye, 926
cehennem-i nefs, 241, 608
cehl, 80, 215, 391, 474, 535, 553, 906, 915, 971
cehl-i hakîkî, 671
cehr, 96, 97, 133, 134, 135, 214, 215, 216, 437, 438, 439, 448, 456, 698, 734, 735, 832, 857, 859
celâl, 23, 26, 35, 39, 50, 51, 57, 65, 66, 70, 73, 105, 106, 121, 124, 130, 132, 140, 141, 150, 161, 163, 168, 207, 212, 227, 270, 292, 320, 324, 342, 343, 345, 348, 349, 364, 366, 368, 369, 374, 390, 412, 421, 470, 471, 477, 479, 484, 492, 502, 503, 505, 513, 514, 548, 552, 553, 554, 572, 573, 589, 605, 606, 609,

626, 653, 665, 666, 674, 690, 708, 725, 728, 731, 735, 737, 747, 766, 767, 779, 792, 793, 816, 817, 819, 830, 832, 838, 839, 846, 855, 860, 870, 931, 942, 948, 949, 951, 954, 980
Celâl, 572, 578, 641, 792
Celâle, 5, 42, 91, 197, 336, 344, 345, 394, 538, 540, 594, 611, 787, 798, 880, 975, 1012
celâl-i ilâhî, 548
celâlü'l-cemâl, 343, 349, 665
Celîl, 302
celvet, 209, 670, 857
Celvetî, Celvetiyye, 125, 181, 209, 344, 509, 510, 557, 758, 765, 857, 908, 938
cem', 5, 12, 37, 86, 87, 149, 176, 181, 190, 195, 196, 202, 214, 230, 267, 269, 342, 347, 404, 416, 417, 436, 448, 498, 528, 529, 615, 616, 660, 670, 690, 737, 766, 809, 826, 882, 885, 939, 953, 956
cem'-i zâtî, 203
cem'u'l-cem', 37, 192, 269, 417, 857, 932
cemâd, 907, 955
cemâdât, 217
cemâl, 5, 23, 26, 39, 57, 58, 66, 70, 73, 77, 79, 102, 105, 106, 121, 124, 140, 141, 161, 168, 169, 198, 200, 207, 212, 220, 227, 245, 256, 270, 292, 324, 328, 342, 348, 349, 364, 368, 369, 374, 412, 413, 450, 470, 471, 480, 484, 492, 503, 505, 513, 518, 531, 550, 552, 553, 554, 572, 573, 606, 623, 626, 665, 666, 674, 708, 725, 731, 735, 739, 747, 766, 767, 769, 779, 814, 817, 819, 832, 838, 839, 855, 865, 866, 868, 875, 883, 907, 931, 936, 951, 954, 980, 990, 1014
Cemâl, 572
cemâl ender cemâl, 227
cemâl-i Nebevî, 688
cemâl-i zât, 737
Cemel hâdisesi, 17
Cemîl, 345, 864
Cenâb-ı Mustafâ, Cenâb-ı Nebevî, Cenâb-ı Nübüvvet, Cenâb-ı Risâlet, *bk.* Muhammed (s.a.)
cennet, 4, 6, 13, 22, 26, 28, 30, 69, 70, 104, 105, 106, 107, 115, 116, 132, 155, 160, 166, 168, 199, 202, 211, 212, 213, 219, 220, 221, 225, 231, 241, 249, 251, 252, 253, 256, 263, 279, 301, 304, 321, 331, 339, 340, 342, 345, 348, 351, 353, 354, 355, 357, 358, 367, 369, 380, 387, 423, 442, 443, 445, 448, 456, 463, 476, 477, 484, 497, 509, 516, 519, 530, 533, 539, 551, 561, 565, 569, 573, 586, 604, 608, 658, 688, 700, 715, 716, 719, 727, 730, 757, 781, 793, 802, 822, 823, 824, 838, 842, 858, 867, 879, 925, 926, 927, 928, 939, 950, 951, 960, 965, 966, 980, 985, 986, 1025, 1028
cennet-i âcile, 992
cennet-i kalb, 241, 509, 510, 530, 608, 983
cennet-i ma'neviyye, 670, 926

cesed, 9, 21, 107, 165, 221, 249, 296, 299, 301, 310, 348, 446, 449, 462, 464, 466, 467, 508, 511, 525, 527, 544, 545, 555, 559, 625, 630, 632, 647, 650, 654, 662, 663, 664, 669, 673, 680, 683, 685, 686, 687, 694, 701, 712, 715, 717, 726, 728, 733, 736, 737, 744, 748, 767, 795, 802, 803, 847, 848, 849, 853, 856, 857, 899, 967, 1014
Cevâd, 58, 356
cevâhir, 287, 288, 440, 501
cevâmi', 23, 134, 214, 653
cevher, 28, 165, 287
cezbe, 63, 111, 205, 364, 398
Cibrîl (a.s.), 12, 73, 75, 80, 237, 248, 276, 325, 326, 352, 353, 355, 379, 393, 394, 408, 413, 490, 527, 551, 660, 682, 712, 713, 745, 746, 748, 769, 772, 813, 851, 863, 866, 879, 973, 1008, 1014
cihâd, 278, 314, 639, 728, 729, 840, 1011
cihâd-ı asğar, 220, 226, 547
cihâd-ı ekber, 220, 226, 557, 708
cinân-ı seb', 946
cinn, 25, 39, 40, 110, 120, 138, 367, 411, 412, 417, 477, 488, 538, 571, 593, 725, 735, 736, 754, 787, 807, 838, 866, 867, 868, 879, 887, 951, 962, 993
cisim, 67, 448, 570, 635, 650, 745, 883, 946, 963
cismâniyyet, 39, 41, 136, 296, 382, 448, 480, 528, 558, 570, 571, 625, 676, 687, 742, 745, 767, 866
cism-i kesîf, 39
cism-i latîf, 39
cism-i tabîî, 510
cûd-i zâtî, 167
cum'a, 178, 261, 472, 890, 986
Cümdân, 983
Cüneyd-i Bağdâdî, 112, 230, 264, 496, 612, 713, 790
Cüvâlıkî, 31
cüz'iyyât, 13, 35, 124, 154, 267, 439, 440, 442, 594, 714, 748, 796, 837, 899, 916, 927, 1022
cüz'iyyet, 296, 297, 317, 344, 615, 748, 908

Ç

çelebiyân, 674

D

da'vâ, 13, 43, 44, 67, 85, 86, 87, 167, 176, 187, 196, 219, 322, 323, 324, 335, 366, 407, 461, 504, 514, 520, 543, 574, 616, 650, 689, 712, 727, 742, 784, 799, 812, 885, 897, 901, 944, 945, 977
da'vâ-yı rubûbiyyet, 609
da'vâ-yı ulûhiyyet, 44, 404, 407
da'vet, 8, 36, 54, 70, 79, 87, 132, 181, 195, 224, 269, 280, 283, 305, 306, 316, 329, 330, 366, 371, 470, 494, 526, 570, 571, 626, 804, 810, 854, 871, 898, 927, 928, 938, 979, 1031
da'vet-i ilallâh, 304, 305, 306, 420, 1031
da'vet-i ma'neviyye, 306
da'vet, 739

Dakyânûs, 533, 534
dalâl, 26, 372, 406, 436, 444, 453, 459, 461, 476, 495, 503, 523, 533, 536, 540, 550, 619, 620, 783, 784, 872, 886, 888, 934, 948, 949, 954
dalâlet, 79, 345, 444
dalâl-i şerîat, 977
dalâl-i tarîkat, 977
Dânyâl, 595
Dârr, 66, 83, 168, 201, 534, 535, 588
Dâvûd (a.s.), 58, 59, 69, 118, 251, 307, 321, 352, 362, 487, 586, 673, 675, 720, 721, 734, 994
deccâl, 23, 36, 173, 204, 242, 362, 378, 620, 887, 888, 958, 970
dehr, 35, 74, 81, 165, 238, 553, 581, 642, 776, 785
Dehr, 35, 80, 156, 319, 399
dervîş, 264, 282, 285, 420, 444, 755
dervîşlik, 264, 495, 575
Devlet-i Osmâniyye, 578
dîde-i bâtın, 740
dîde-i cesed, 848
dîde-i Hak, 187
dîde-i hiss, 371
dîde-i rûh, 848, 963
dîde-i sırr, 461, 848, 849, 963
dîde-i zâhir, 740
Dîhâr, 319, 401, 581, 774
Dîhûr, 319, 401, 581, 774
Dihye, 352, 713, 866, 973
Dimeşku'ş-Şâm, 61, 286, 493, 625
dîn, 23, 33, 36, 57, 113, 144, 145, 150, 161, 163, 226, 247, 260, 284, 331, 360, 411, 466, 468, 482, 507, 533, 563, 662, 663, 706, 707, 751, 752, 776, 807, 844, 869, 875, 876, 878, 886, 912, 924, 928, 929, 995, 1007, 1009
dîn-i Hak, 331, 437, 631, 640, 876, 976
Dîvân-ı Ekberî, 1010
Dizdârzâde, 90
duâ, 56, 63, 65, 70, 74, 123, 133, 167, 222, 243, 274, 285, 286, 301, 342, 379, 439, 447, 448, 499, 545, 567, 595, 598, 617, 618, 648, 700, 702, 803, 827, 836, 845, 881, 887, 896, 933, 939, 945, 1012, 1013
dünyâ, 6, 15, 19, 20, 26, 28, 30, 31, 36, 45, 50, 51, 54, 82, 97, 106, 107, 109, 113, 117, 123, 159, 163, 168, 169, 182, 185, 194, 224, 231, 236, 243, 247, 250, 255, 262, 265, 293, 294, 300, 301, 302, 318, 327, 328, 340, 342, 345, 351, 353, 354, 355, 360, 367, 369, 374, 378, 380, 383, 399, 400, 414, 431, 433, 434, 442, 456, 457, 462, 463, 467, 477, 479, 481, 492, 507, 519, 521, 523, 539, 551, 557, 559, 562, 563, 569, 572, 579, 580, 581, 583, 596, 604, 605, 615, 631, 641, 643, 668, 670, 688, 690, 707, 716, 730, 732, 738, 739, 749, 754, 759, 760, 764, 767, 774, 775, 781, 791, 792, 793, 794, 796, 800, 802, 803, 805, 814, 815, 816, 817, 818, 822, 823, 824, 827, 828, 846, 859, 862, 863, 872, 875, 879, 880, 886, 887, 889, 899, 900, 905, 912, 918, 920, 924, 925, 926, 927, 929, 948, 949, 951, 957, 959,

964, 965, 966, 975, 976, 978, 984, 990, 991, 992, 994, 996, 999, 1001, 1003, 1005, 1006, 1008, 1009, 1018, 1028

E

ebdân, 380, 382, 726, 803
ebed, 153, 243, 279, 522, 542, 637, 658, 679, 741, 782, 946, 977
ebediyyet, 187, 761
ebrâr, 46, 127, 294, 332, 333, 390, 530, 531, 612, 637, 711, 882, 1021
ebtanu'l-bevâtın, 933
ebtanü'l-bevâtın, 28, 47, 96
Ebû Ali Sînâ, 649
Ebû Bekr (r.a.), 4, 9, 20, 87, 215, 230, 234, 266, 290, 291, 355, 483, 540, 772, 801, 1008, 1030
Ebû Bekr Kaffâl Şâşî, 289
Ebû Cehl, 79, 139, 225, 226, 341, 506, 887, 958
Ebû Hanîfe, 147, 258, 426, 430, 626, 790, 921
Ebû Leheb, 958
Ebû Medyen Mağribî, 610, 752
Ebû Mûsâ el-Eş'arî, 411
Ebû Mûsâ es-Sedrânî, 319
Ebû Saîd Harrâz, 711
Ebû Süleymân Dârânî, 29, 432
Ebû Tâlib, 100, 438, 516, 869
Ebû Ukāl-i Mağribî, 111
Ebû Yezîd-i Bistâmî, 33, 44, 77, 86, 112, 211, 276, 308, 324, 337, 365, 471, 491, 493, 496, 529, 572, 624, 723, 972, 796, 876, 944, 969, 1004, 1015
Ebû Yûsuf, 888
ebü'l-vakt, 238, 441, 442, 904
ecel, 99, 184, 328, 500, 681, 704, 800, 965
ecsâd, 524, 526, 821, 844, 882, 933
ecsâm, 32, 66, 67, 82, 104, 137, 154, 178, 186, 190, 249, 287, 302, 312, 317, 333, 368, 375, 385, 392, 416, 442, 448, 551, 561, 570, 590, 605, 638, 683, 704, 722, 756, 787, 818, 838, 929, 946, 956, 974, 1031
ecsâm-ı kesîfe, 879
ecsâm-ı latîfe, 70, 310, 838, 879
edeb, 23, 25, 26, 54, 87, 154, 690, 793, 828, 870, 892, 959, 993
edeb-i şer', 324, 828
Edhemî, 31
ef'âl, 116, 178, 179, 218, 340, 435, 470, 492, 554, 597, 613, 673, 688, 797, 854
ef'âl-i Hak, 472, 621, 643, 894, 915
ef'âl-i ilâhiyye, 673, 783
eflâk, 81, 104, 138, 251, 374, 385, 487, 522, 596, 605, 642, 700, 719, 769, 770, 794, 807, 850, 861, 962
eflâk-i seb'a, 946
efrâd, 272, 290, 335, 613, 711
ehâdîs, 72
ehass, 699
ehass-ı havâss, 123
ehassu'l-havâss, 124, 432, 603, 798
ehl-i aşk, 646, 664, 665
ehl-i ayn, 637, 885
ehl-i basîret, 234, 518, 1001
ehl-i bâtın, 5, 497, 569

ehl-i bâtın-ı Kur'ân, 734
ehl-i bekā, 597, 649, 670
ehl-i berâzih, 390
ehl-i berzah, 148, 462, 586
ehl-i beyt, 869, 985
ehl-i bid'at, 313, 314
ehl-i celâl, 574, 665
ehl-i cem', 149, 181, 891
ehl-i cemâl, 665
ehl-i cennet, 251, 252, 833
ehl-i dil, 8, 34, 121, 138, 478, 562, 608, 646, 660, 972, 1020, 1022
ehl-i dünyâ, 22, 97, 163, 383, 716, 899
ehl-i esmâ, 138, 324, 510, 782
ehl-i fenâ, 396, 670, 823, 852, 923, 964, 972, 1002, 1003
ehl-i feyz, 11, 121, 478
ehl-i fuâd, 8
ehl-i gaflet, 551, 809, 982
ehl-i Hak, 27, 28, 139, 163, 373, 478, 508, 531, 646, 820, 840
ehl-i hakāik, 262, 382, 414, 433, 524, 664, 943
ehl-i hakîkat, 163, 371, 559, 837
ehl-i hâl, 15, 115, 246, 355, 828, 1012
ehl-i hângâh, 528
ehl-i hayâl, 782
ehl-i hevâ, 162, 354, 355, 433, 444, 701, 732
ehl-i hicâb, 32, 162, 214, 549, 605, 694
ehl-i husûs, 237, 637, 739, 833, 862, 913, 928, 1007
ehl-i i'tizâl, 481
ehl-i ilhâd, 15
ehl-i ilm, 32, 637, 877
ehl-i inkâr, 6, 31, 32, 93, 139, 162, 254, 314, 443, 444, 455, 458, 608, 639, 646, 659, 664, 778, 799
ehl-i irâdet, 638
ehl-i kalb, 7, 102, 106, 107, 330, 372, 381, 385, 389, 391, 392, 400, 405, 455, 473, 538, 539, 580, 732, 805, 902
ehl-i kemâl, 70, 166, 538, 708, 829, 1012
ehl-i kesret, 405, 496, 874
ehl-i keşf, 120, 130, 162, 551, 807, 867, 988
ehl-i kıble, 313
ehl-i Kur'ân, 133, 262, 278, 314, 389, 418, 846, 855
ehl-i kurb, 357, 854
ehl-i küfrân, 255, 307
ehl-i ma'nâ, 496
ehl-i ma'rifet, 35
ehl-i maânî, 414
ehl-i makām, 1012
ehl-i medrese, 158, 444, 528, 665
ehl-i melekût, 919
ehl-i mükâşefe, 160, 459
ehl-i müşâhede, 605
ehl-i nâr, 833
ehl-i nazar, 637
ehl-i nazar ve istidlâl, 147, 371
ehl-i nefes-i nefîs, 145
ehl-i nefs, 106, 107, 166, 562, 608, 660, 732

ehl-i nifâk, 270
ehl-i nûr, 448, 476
ehl-i riyâzat, 675
ehl-i rüsûm, 337, 388, 391, 419, 421, 472, 473, 475, 496, 667, 752, 784, 825, 842
ehl-i saâdet, 130, 132, 139
ehl-i sahv, 398
ehl-i sırr, 849
ehl-i sülûk, 179, 208, 799, 800, 801
Ehl-i sünnet, 113, 313, 314, 373, 863
ehl-i şehevât, 353
ehl-i şekāvet, 130, 132, 139, 804
ehl-i şirk, 840
ehl-i tahakkuk, 549
ehl-i taklîd, 371
ehl-i tarîkat, 278, 766
ehl-i tecellî, 644
ehl-i tefrika, 891
ehl-i tekke, 158
ehl-i telvîn, 885
ehl-i temkîn, 689, 1012
ehl-i teslîm, 638
ehl-i tevhîd, 294, 840
ehl-i tevhîd-i hakîkî, 798
ehl-i tezkiye, 147, 148, 433, 738, 951
ehl-i umûm, 237, 637, 833, 862, 928, 964
ehl-i vuslat, 249
ehl-i zâhir, 5, 21, 33, 148, 292, 433, 497, 569, 720
ehl-i zâhir-i Kur'ân, 734
ehl-i zikr, 162, 321, 389, 472
ehl-i zühd, 646, 664
ehlullâh, 4, 31, 32, 117, 201, 213, 229, 274, 293, 332, 401, 605, 634, 716, 717, 732, 806, 899, 904, 958
Ehrimen, 934
ekâbir, 125, 197, 198, 304, 449, 451, 468, 471, 478, 545, 601, 610, 673
ekâbir-i asfiyâ, 405
ekâbir-i evliyâ, 196, 245, 453, 478, 483, 493, 495
ekâbir-i ibâd, 204
ekâbir-i mü'minîn, 114
ekâbir-i ümmet, 261, 304
ekâmil, 50, 101, 250, 262, 264, 285, 292, 293, 407, 419, 448, 449, 451, 462, 515, 695, 740, 751, 863
ekâmil-i beşer, 516, 546, 712
ekâmil-i evliyâ, 60, 119, 397, 405, 419, 662
ekâmil-i ümmet, 714
ekberu'l-kebâir, 212, 941
ekmel, 40, 80, 246, 269, 462, 510, 1000
ekmeliyyet, 84, 86, 127, 149, 704, 982
ekvân, 235, 238, 312, 340, 351, 513, 696, 723, 727, 788, 904, 962
elvân-ı a'mâl, 88
emânet, 123, 235, 278, 402, 465, 501, 628, 672, 733, 944, 945, 989
emânet-i ilâhiyye, 108, 332, 733
emânet-i kübrâ, 39, 402, 501, 628, 839, 944, 950
emânetullâh, 332
emrâz-ı bâtına, 898
emr-i irâdî, 17
emr-i teklîfî, 17

enbiyâ, 8, 16, 19, 43, 44, 45, 48, 59, 60, 61, 62, 70, 78, 83, 84, 90, 94, 107, 112, 119, 122, 127, 132, 136, 141, 143, 172, 182, 198, 199, 218, 220, 223, 229, 230, 233, 241, 244, 245, 252, 254, 264, 265, 267, 269, 272, 273, 274, 280, 288, 291, 296, 298, 301, 302, 304, 305, 306, 310, 313, 316, 317, 320, 325, 349, 366, 367, 372, 382, 384, 385, 388, 393, 398, 400, 409, 411, 416, 422, 470, 481, 483, 484, 486, 489, 490, 506, 524, 541, 545, 550, 553, 554, 558, 564, 575, 576, 580, 605, 611, 621, 626, 661, 662, 678, 683, 685, 699, 703, 704, 705, 711, 714, 735, 738, 739, 748, 753, 761, 762, 780, 782, 784, 789, 799, 801, 802, 810, 813, 845, 851, 868, 869, 871, 874, 879, 880, 898, 908, 920, 937, 949, 957, 977, 979, 986, 989, 1003, 1009, 1013, 1021, 1030, 1031
enbiyâü'l-evliyâ, 413
Ene'l-Hak, 187, 299, 316, 335, 616, 622, 650, 712, 839, 885, 916
Enes (r.a.), 577
enfâs, 154, 159, 624, 914
enfâs-ı evliyâ, 968
enfâs-ı kudsiyye, 145
enfâs-ı rahmâniyye, 914
enfâs-ı tayyibe, 968
enfüs, 28, 33, 83, 97, 103, 106, 116, 118, 135, 149, 158, 169, 226, 235, 269, 271, 296, 309, 311, 455, 460, 465, 499, 501, 507, 512, 526, 537, 538, 548, 563, 593, 608, 615, 617, 631, 632, 639, 646, 650, 655, 656, 659, 660, 669, 680, 681, 707, 713, 720, 742, 801, 805, 816, 830, 831, 845, 846, 856, 858, 877, 932, 961, 962, 971, 980, 1006
ensâr, 280, 465, 873, 877
Enûşervân, 284
erbâb-ı dil, 322, 532, 602, 608, 863, 925, 940, 970
erbâb-ı enfâs, 968
erbâb-ı Hak, 305, 362, 604, 646
erbâb-ı hakāik, 179, 191, 203, 227, 388, 459, 473, 475, 560, 805, 845, 884, 888, 927, 938
erbâb-ı hakîkat, 278, 323, 460, 478, 805, 825
erbâb-ı hâl, 15, 33, 168, 728, 1015
erbâb-ı ilhâd, 32
erbâb-ı inkâr, 15, 108, 115, 133, 261, 262, 270, 278, 282, 286, 294, 362, 372, 373, 422, 434, 466, 474, 518, 532, 641, 663, 694, 703, 743, 753, 755, 762, 799, 817, 855, 870, 872, 905, 922, 936, 969, 1015, 1020
erbâb-ı irâdet, 285, 628
erbâb-ı kemâl, 20, 112, 168, 266, 497
erbâb-ı keşf, 622, 1031
erbâb-ı ma'rifet, 602, 961, 1001
erbâb-ı maârif, 718
erbâb-ı mücâhede, 686
erbâb-ı mükâşefe, 371
erbâb-ı münâzelât, 710
erbâb-ı rüsûm, 31, 62, 455, 459, 475, 602, 771, 805
erbâb-ı sülûk, 444, 788
erbâb-ı tarîkat, 250
erbâb-ı yakîn, 999

erbâb-ı zâhir, 61, 200, 281, 302, 353, 495, 693, 722
erbâb-ı zavâhir, 524, 692
erbâb-ı zikr, 23, 836
erbaîn, 82, 136, 312, 438
ervâh, 52, 66, 70, 104, 126, 144, 178, 186, 190, 249, 266, 267, 317, 328, 333, 375, 383, 384, 385, 392, 416, 524, 526, 551, 552, 561, 562, 570, 585, 590, 595, 605, 614, 620, 625, 635, 653, 657, 704, 705, 708, 722, 726, 741, 748, 756, 787, 788, 800, 803, 821, 844, 882, 946, 956, 1031
ervâh-ı âliye, 879
ervâh-ı cüz'iyye, 326, 327
ervâh-ı külliyye, 325
ervâh-ı melekûtiyye, 9
ervâh-ı mücerrede, 325
ervâh-ı nûriyye, 392, 526, 619
ervâh-ı ulviyye, 655
esfâr, 126, 154, 155
esmâ, 8, 9, 19, 25, 26, 28, 38, 42, 48, 53, 56, 60, 65, 69, 74, 75, 81, 84, 87, 94, 96, 97, 102, 103, 104, 106, 115, 125, 136, 137, 138, 142, 151, 155, 156, 166, 168, 182, 187, 189, 197, 200, 201, 218, 227, 235, 236, 237, 257, 286, 293, 296, 300, 302, 303, 306, 307, 309, 310, 311, 315, 316, 317, 319, 324, 339, 340, 341, 344, 347, 349, 381, 384, 385, 390, 392, 401, 404, 414, 433, 442, 448, 455, 470, 488, 494, 498, 504, 506, 509, 510, 518, 519, 520, 522, 530, 538, 548, 559, 570, 574, 575, 578, 580, 581, 582, 583, 584, 588, 591, 593, 594, 595, 608, 611, 625, 635, 638, 640, 642, 644, 645, 646, 650, 651, 652, 662, 668, 670, 673, 678, 679, 688, 691, 696, 717, 724, 727, 729, 731, 736, 740, 742, 761, 765, 768, 770, 774, 785, 787, 789, 797, 811, 815, 818, 819, 830, 846, 864, 871, 880, 881, 883, 884, 889, 899, 907, 933, 946, 950, 974, 980, 982, 1000, 1013, 1022
esmâ-i celâliyye, 56, 122, 124, 640, 674, 758, 762, 954
esmâ-i cemâliyye, 36, 56, 122, 124, 190, 755, 762, 839
esmâ-i cüz'iyye, 108, 162, 317, 413, 729, 873
esmâ-i ef'âliyye, 776, 932
esmâ-i Hak, 271, 278
esmâ-i hakîkıyye, 75, 310, 640, 759, 884
esmâ-i hayâliyye, 75
esmâ-i hüsnâ, 7, 52, 53, 152, 200, 271, 307, 342, 344, 509, 574, 661, 724, 880, 889, 1006, 1014
esmâ-i ilâhiyye, 16, 56, 81, 82, 101, 124, 155, 166, 171, 179, 183, 187, 201, 263, 267, 292, 299, 301, 303, 319, 329, 349, 367, 391, 439, 462, 470, 485, 574, 575, 588, 590, 622, 625, 634, 640, 688, 692, 693, 725, 745, 762, 765, 771, 773, 785, 787, 788, 797, 818, 830, 831, 843, 846, 857, 884, 896, 902, 930, 931, 933, 934, 957, 974, 1012
esmâ-i izâfiyye, 101, 729
esmâ-i kahriyye, 640

esmâ-i kevniyye, 742
esmâ-i külliyye, 108, 263, 315, 442, 522
esmâ-i lafzıyye, 136, 640, 717, 759, 884
esmâ-i mütekābile, 168, 202, 291, 315, 627, 735, 868
esmâ-i seb'a, 75, 82, 190, 554, 740, 741
esmâ-i sıfâtiyye, 776, 932
esmâ-i sıfâtiyye-i cüz'iyye, 75
esmâ-i vasfiyye-i cüz'iyye-i fer'iyye, 899
esmâ-i vücûbiyye, 742
esmâ-i zâtiyye, 312, 622, 628, 657, 776, 932
esmâ-i zâtiyye-i külliyye, 75
esmâ-i zâtiyye-i külliyye-i asliyye, 899
esmâullâh, 332
esrâr, 807, 844, 862, 882, 1015
esrâr-ı Hak, 770, 780
esrâr-ı hurûf, 709
esrâr-ı hüviyyet, 470
esrâr-ı ilâhiyye, 100, 212, 218, 250, 284, 306, 323, 442, 516, 600, 685, 768, 770, 951, 952, 1015
esrâr-ı kader, 833
esrâr-ı Kur'ân, 471, 561, 595
esrâr-ı mukattaât, 260
esrâr-ı zâtiyye, 419
Eş'arî, 279, 589
eşkıyâ, 132, 241, 252, 316, 345, 347, 348, 523, 888, 926, 995
ev-ednâ, 11, 24, 37, 44, 77, 86, 149, 172, 193, 207, 236, 269, 308, 346, 365, 416, 503, 520, 529, 556, 615, 666, 669, 690, 711, 728, 737, 758, 799, 839, 1005
evhâm, 102, 113, 765, 799
evliyâ, 4, 16, 19, 23, 26, 31, 45, 54, 60, 61, 79, 80, 86, 90, 97, 107, 119, 122, 132, 141, 143, 154, 172, 182, 198, 199, 206, 207, 218, 233, 241, 245, 246, 247, 252, 254, 258, 260, 266, 267, 273, 274, 275, 278, 288, 291, 296, 298, 301, 305, 316, 318, 319, 320, 325, 335, 339, 343, 345, 349, 363, 366, 367, 372, 382, 393, 394, 400, 405, 419, 422, 424, 453, 459, 479, 481, 483, 489, 491, 496, 497, 506, 518, 526, 527, 532, 540, 541, 544, 550, 553, 554, 564, 575, 604, 605, 611, 621, 634, 661, 662, 678, 703, 705, 707, 712, 714, 738, 739, 762, 780, 782, 784, 794, 797, 799, 801, 802, 806, 810, 811, 838, 845, 851, 870, 874, 888, 890, 898, 908, 920, 943, 954, 957, 958, 961, 967, 968, 970, 977, 986, 999, 1000, 1003, 1012, 1013, 1015, 1021, 1030, 1031, 1032
evliyâ-i Acem, 177
evliyâullâh, 16, 261, 266
evrâd, 359, 360
evtâd-ı erbaa, 272, 415, 613, 629
Evvel, 35, 66, 763
Eyyûb (a.s.), 379
ezân, 51, 305
ezel, 63, 153, 187, 232, 243, 279, 522, 534, 542, 637, 638, 658, 660, 679, 719, 741, 803, 814, 946, 977

ezeliyyet, 187, 761, 901
ezkâr, 359
ezvâc-ı mutahhara, 306
ezvâk, 293
ezvâk-ı esmâ, 293, 695
ezvâk-ı hakîkıyye, 882
ezvâk-ı havâss, 938
ezvâk-ı ma'neviyye, 145

F

Fa'âl, 83, 108, 167, 440, 452, 740, 972
Fahruddîn er-Râzî, 983
fâiliyyet, 980
fakîh, 475
fakr, 169, 471, 495, 597, 611, 656, 689, 704, 790, 793, 794, 901, 961, 990, 991, 1000
fakr-ı hakîkî, 492, 493, 494, 597, 611, 704, 992
fakr-ı sûrî, 992
fânî, 16, 24, 45, 49, 54, 93, 102, 127, 165, 170, 179, 193, 194, 258, 265, 290, 354, 407, 432, 611, 628, 638, 641, 642, 646, 715, 742, 751, 815, 823, 841, 916, 972
fânî fillâh, 923, 992
fark, 5, 12, 37, 41, 52, 78, 79, 86, 87, 149, 176, 181, 190, 195, 196, 202, 203, 214, 230, 267, 269, 292, 330, 342, 347, 404, 416, 417, 436, 448, 457, 488, 498, 512, 528, 529, 609, 616, 617, 660, 670, 690, 710, 737, 766, 809, 826, 882, 885, 956
fark ba'de'l-cem', 11, 346
fark kable'l-cem', 346
fark-ı sıfâtî, 203
farz, 249, 266, 329, 332, 419, 493, 504, 507, 784, 825, 841, 928, 940
fâsık, 133, 474, 476, 660, 707, 784, 819, 887, 949
Fâtıma (r.a.), 489, 786, 1030
Fâtiha Tefsîri, 286, 891
fazl-ı ilâhî, 881, 1000, 1001
fecere, 58, 213, 601, 697
felâsife, 126, 231, 314, 761, 936
felek, 64, 192, 238, 250, 251, 394, 421, 485, 553, 558, 740, 770, 866, 974
felek-i çârum, 596
felek-i enfüsî, 485
felek-i kamer, 51, 138, 330, 659, 709, 710, 770, 842, 861
felek-i sâdis, 719
felek-i şems, 715
felekü'l-kamer, 709
fenâ, 7, 16, 24, 37, 42, 45, 48, 49, 102, 123, 127, 137, 166, 169, 181, 194, 209, 226, 265, 275, 292, 293, 305, 316, 324, 333, 394, 403, 446, 461, 465, 491, 492, 511, 514, 515, 519, 527, 582, 597, 599, 637, 639, 641, 642, 668, 669, 670, 737, 744, 763, 764, 765, 766, 787, 812, 816, 823, 827, 829, 844, 855, 856, 876, 893, 925, 950, 951, 956, 963, 977
fenâ ender fenâ, 227, 493
fenâ fi'l-ef'âl, 857
fenâ fi's-sıfât, 857
fenâ fi'z-zât, 857

fenâ fillâh, 7, 137, 271, 293, 376, 390, 492, 556, 637, 743, 744, 782, 812, 825, 826, 839, 876
fenâ-i ef'âl, 344
fenâ-i ıztırârî, 527
fenâ-i irâdî, 527, 638, 1002, 1003
fenâ-i küllî, 9, 324, 365, 812, 824, 893
fenâ-i ma'nevî, 582
fenâ-i rûh, 670
fenâ-i sıfât, 24, 344
fenâ-i sırf, 657, 818
fenâ-i zât, 24, 344, 728
ferâiz, 127, 258, 261, 305, 329, 332, 360, 531, 751, 842, 862
ferdâniyyet, 190, 782, 854, 985
fesâhat, 200, 298, 426, 655, 730, 864, 1014
feth, 309, 569, 728, 894
feth-i ceberût-i rûh, 894
feth-i ceberût-i sıfât, 569, 894
feth-i ilâhî, 312, 894
feth-i karîb, 78, 309, 569, 894
feth-i lâhût-i zât, 569, 894
feth-i melekût-i ef'âl, 569, 894
feth-i metekût-i kalb, 894
feth-i mutlak, 78, 309, 311, 499, 569, 639, 681, 728, 894
feth-i mübîn, 78, 309, 310, 311, 538, 569, 894
fetret, 366, 484, 578, 761, 927
Fettâh, 309, 310, 344, 402
fetvâ, 29, 148, 263, 411, 422, 481, 713, 790, 923
Feyyâz, 199, 287, 288, 289, 338, 472, 477, 577
feyz, 10, 11, 21, 52, 76, 121, 137, 145, 154, 198, 199, 205, 206, 284, 289, 308, 309, 310, 374, 397, 402, 413, 424, 438, 472, 473, 475, 477, 478, 508, 521, 535, 536, 551, 562, 569, 574, 577, 621, 623, 637, 652, 694, 696, 748, 767, 779, 910, 959, 974, 978, 1018, 1020, 1028
feyz-i akdes, 66, 145, 167, 187, 256, 333, 349, 363, 364, 395, 577, 637, 656, 658, 803
feyz-i âmm, 501
feyz-i bâtın, 898
feyz-i ezelî, 167
feyz-i Hak, 10, 169, 216, 472, 900
feyz-i hâs, 501, 652, 1019
feyz-i hikmet, 910
feyz-i ilâhî, 10, 29, 257, 273, 301, 327, 350, 374, 390, 439, 479, 502, 508, 516, 521, 600, 605, 607, 621, 633, 648, 655, 664, 673, 676, 807, 922, 938, 959, 978
feyz-i ilm, 175
feyz-i küllî, 297
feyz-i ma'nevî, 233
feyz-i mukaddes, 10, 66, 135, 167, 349, 364, 526, 577, 590, 803
feyz-i mutlak, 413
feyz-i rûhânî, 561
feyz-i vücûd, 137, 338
fezâil, 257, 332
fıkh, 289, 613, 790
fıkh-ı bâtın, 475
fırak-ı dâlle, 148

fıtrat, 25, 40, 126, 127, 133, 265
fıtrat-i asliyye, 40, 108, 262, 290, 307, 313, 515, 589, 677, 954, 958
fıtrat-i İslâm, 896
fi'l, 190, 219, 980
fikr, 26, 935, 936, 973
Filibe, 891, 921
Fir'avn, 23, 52, 223, 224, 225, 362, 378, 404, 469, 640, 641, 707, 719, 840, 944, 1018
Fir'avn-ı nefs, 641
firak-ı dâlle, 314, 355, 943
Firdevs, 34, 249, 256, 445, 508, 928
firkat, 55, 249, 250, 465, 492, 502, 666, 913
fuâd, 7, 474
Fudayl-i İyâz, 208, 894, 958
fukahâ, 62, 475, 559, 844, 855, 890, 927
fukarâ-i bâbillâh, 472
Furkān, 135, 427, 659, 660, 829
Fusûsu'l-hikem, 104
fütûhât-i gaybiyye, 673
fütûhât-i ilâhiyye, 250
Fütûhât-i Mekkiyye, 904, 923
fütüvvet, 478, 971
füyûz, 73, 102, 205, 413, 420, 424, 447, 472

G

Gaffâr, 348, 404, 797
gāfil, 40, 48, 58, 71, 113, 183, 205, 233, 255, 274, 311, 329, 475, 481, 492, 559, 784, 832, 855, 859, 868, 872, 953
gaflet, 50, 79, 97, 120, 301, 329, 431, 443, 726, 754, 910, 946, 964, 998
Gafûr, 302, 358, 440, 797, 868
Gālib, 170, 546
Ganî, 30, 83, 151, 323, 793
gayb, 10, 13, 46, 51, 158, 176, 198, 228, 296, 383, 443, 464, 471, 474, 508, 519, 522, 580, 668, 671, 768, 788, 902
gaybet, 120, 436
gayb-ı zât, 364
gayb-i hakîkî, 850
gayb-i îmân, 474
gayb-i izâfî, 569, 767, 850, 1030
gayb-i mutlak, 158, 569, 1030
gayb-i zât, 137, 186, 189, 190, 191, 392, 440, 672
gaybûbet, 863, 947
gaybü'l-gayb, 240, 716, 787, 908
gaybü'l-guyûb, 199, 228, 236
gayret-i Hak, 23
gayriyyet, 53, 86, 193, 194, 229, 266, 390, 542, 717, 725, 885, 912, 947
Gayûr, 302
gazâ, 58, 545, 630, 631, 642, 731, 772, 1019
gazab, 23, 36, 52, 69, 117, 122, 150, 161, 210, 211, 212, 252, 255, 283, 319, 353, 369, 421, 423, 424, 444, 485, 502, 503, 505, 507, 534, 564, 565, 566, 643, 679, 703, 719, 730, 731, 732, 759, 792, 819, 870, 888, 895, 931, 941, 942
gazab-ı Hak, 270
gazab-ı ilâhî, 23, 73, 731
gazabullâh, 97, 870, 967

Gazve-i Bedr, 133, 310, 524, 546, 583, 736
Gazve-i Hayber, 576
Gazve-i Tâif, 435, 779
Gazve-i Uhud, 171, 513, 583
Gazzâlî, 145, 208, 261, 277, 312, 314, 1015
gece, 4, 11, 39, 41, 43, 46, 50, 51, 110, 111, 179, 185, 270, 301, 329, 439, 458, 551, 575, 670, 699, 785, 854, 887, 898, 921, 964, 975
gınâ-i hakîkî, 494, 597, 611
gurbet, 51, 147, 158, 249, 250, 328, 386, 465, 492, 502, 516, 529, 654, 814, 850, 851, 881, 908
gurbet-i hakîkıyye, 516
gurbet-i kevniyye, 648, 847, 848
gurûr, 22, 30, 164, 278, 361, 366, 421, 689, 864, 888, 994
günâh, 15, 293, 805, 868, 870, 938, 939, 940, 983
gündüz, 185, 266, 301, 329, 551, 670, 785, 866, 964
güneş, 12, 14, 16, 27, 28, 38, 133, 188, 218, 233, 239, 262, 265, 267, 269, 294, 298, 303, 336, 414, 440, 561, 645, 693, 838, 1033

H

haber-i vâhid, 389
Habeş, 653, 865
Habîb, Habîbullâh, *bk.* Muhammed (s.a.)
Habîb-i Acemî, 828
Hâbîl, 66, 105, 470, 736, 747, 952
hacc, 57, 81, 113, 129, 181, 275, 305, 332, 419, 423, 568, 674, 746, 790, 876, 927, 938, 995, 996, 1019
Haccâc, 16
hacc-ı ma'nevî, 674
hacc-ı Rabbi'l-Beyt, 423, 444, 996
Hacc-ı Vedâ', 698
haccü'l-Beyt, 444
Hacer-i Esved, 40, 113
Hacı Bayram, 90
Hâdî, 30, 71, 83, 112, 132, 212, 315, 345, 445, 452, 478, 485, 534, 536, 548, 576, 679
hadîs, 72, 73, 389, 936, 937
hâdis, 72, 73, 82, 204, 337, 418, 451, 454, 586, 587, 644, 650, 689, 694, 732, 786, 813, 814, 835, 904, 965
hadîs-i nefs, 350
hadîs-i Rasûl, 731
hafâ, 454, 670, 857
hafaza, 88
Hafs, 333, 947
Hafsa (r.a.), 248
hak, 133, 163, 311, 472, 504, 620, 626, 761
Hak, 5, 10, 16, 23, 27, 43, 53, 55, 56, 58, 66, 68, 72, 73, 75, 82, 85, 87, 138, 142, 146, 149, 154, 156, 160, 162, 169, 170, 171, 176, 184, 185, 187, 188, 193, 194, 195, 196, 197, 201, 204, 205, 206, 208, 213, 214, 216, 218, 219, 223, 227, 229, 242, 254, 263, 265, 266, 268, 277, 278, 283, 286, 287, 291, 293, 294, 297, 298, 299, 302, 303, 309, 315, 316, 319, 323, 324, 330, 341, 343, 344,

347, 364, 370, 389, 397, 403, 405, 407, 412, 424, 428, 434, 436, 440, 451, 452, 454, 470, 471, 472, 476, 478, 479, 488, 489, 495, 501, 502, 503, 504, 508, 520, 535, 540, 542, 543, 544, 546, 548, 555, 567, 572, 580, 581, 586, 594, 597, 599, 600, 609, 610, 611, 612, 617, 621, 622, 630, 634, 641, 643, 649, 650, 652, 656, 657, 663, 670, 681, 691, 702, 703, 704, 710, 712, 717, 719, 723, 727, 728, 732, 736, 737, 740, 741, 743, 744, 745, 750, 761, 762, 788, 793, 797, 801, 806, 820, 826, 830, 832, 836, 837, 840, 841, 843, 849, 853, 856, 857, 858, 862, 872, 884, 889, 903, 906, 907, 909, 912, 913, 915, 916, 933, 934, 936, 946, 948, 950, 956, 961, 962, 963, 973, 979, 980, 992, 993, 1001, 1009, 1012, 1013, 1022

hakāik, 21, 22, 29, 61, 63, 73, 74, 87, 89, 90, 92, 94, 96, 102, 114, 116, 118, 119, 133, 134, 136, 151, 178, 182, 184, 187, 189, 192, 197, 200, 202, 227, 228, 231, 232, 254, 283, 299, 300, 303, 306, 334, 339, 347, 352, 393, 396, 414, 415, 427, 442, 443, 458, 459, 463, 475, 497, 504, 512, 522, 523, 528, 529, 538, 539, 541, 543, 551, 559, 568, 574, 579, 583, 585, 587, 588, 593, 601, 603, 609, 611, 613, 616, 623, 629, 636, 638, 645, 662, 663, 666, 667, 668, 673, 685, 696, 707, 708, 709, 718, 727, 730, 734, 746, 762, 764, 765, 768, 769, 779, 781, 796, 799, 811, 818, 821, 822, 828, 837, 842, 843, 882, 891, 895, 899, 914, 915, 938, 944, 969, 973, 974, 982, 987, 998, 1001, 1011, 1014, 1015, 1016

hakāik-ı âlem, 1018

hakāik-ı arşiyye, 683

hakāik-ı arz, 113

hakāik-ı bâtıne, 306

hakāik-ı esmâ, 9, 151, 182, 535, 815, 846, 1006

hakāik-ı eşyâ, 166, 742

hakāik-ı Hak, 158

hakāik-ı ilâhiyye, 92, 136, 412, 417, 427, 433, 517, 574, 601, 629, 662, 776, 899, 930

hakāik-ı kevniyye, 92, 136, 381, 417, 427, 433, 517, 574, 601, 724, 768, 776, 899, 930

hakāik-ı Kur'ân, 314, 663

hakāik-ı Kur'âniyye, 418, 708

hakāik-ı ma'dûme, 300, 441, 818, 830

hakāik-ı mümkine, 585, 636, 638, 669

hakāik-ı nüsha-i rahmâniyye, 695

hakāik-ı Rahmân, 193, 660

hakāik-ı sıfât, 151, 302, 535

hakāik-ı zât, 302

hakāik-ı zâtiyye, 662

Hakem, 691

hakîkat, 20, 27, 53, 55, 63, 74, 86, 88, 90, 95, 115, 121, 134, 135, 139, 140, 142, 170, 172, 182, 186, 195, 197, 200, 224, 225, 243, 246, 253, 264, 271, 278, 280, 282, 283, 286, 294, 295, 296, 299, 302, 311, 313,

315, 317, 326, 330, 337, 347, 348, 350, 352, 371,372, 375, 389, 395, 396, 397, 406, 408, 409, 419, 427, 433, 434, 435, 437, 448, 450, 466, 473, 478, 483, 495, 504, 510, 512, 514, 516, 535, 537, 543, 544, 556, 559, 568, 579, 603, 613, 628, 646, 656, 658, 663, 677, 678, 686, 712, 723, 726, 727, 728, 737, 746, 748, 749, 760, 764, 766, 768, 769, 779, 783, 786, 818, 821, 822, 824, 826, 831, 833, 834, 847, 849, 850, 852, 859, 861, 878, 899, 901, 907, 938, 943, 944, 955, 956, 957, 971, 972, 973, 989, 995, 1027, 1032
hakîkat-i âdemiyye, 715
hakîkat-i ahadiyyet, 471, 666
hakîkat-i âlem, 620, 657
hakîkat-i aşk, 935
hakîkat-i beşeriyye, 713
hakîkat-i câmia, 678
hakîkat-i cevheriyye, 326
hakîkat-i cismiyye, 326
hakîkat-i fâiliyye, 952
hakîkat-i hayât, 744
hakîkat-i hayvâniyye, 326
hakîkat-i iftâr, 996
hakîkat-i ilâhiyye, 15, 221, 228, 382, 400, 449, 521, 593, 611, 628, 661, 770, 844
hakîkat-i îmân, 52, 927
hakîkat-i insâniyye, 228, 326, 933, 973
hakîkat-i Ka'be, 716
hakîkat-i kābiliyye, 952
hakîkat-i kevniyye, 221, 449, 461, 593, 661, 844, 899, 1000
hakîkat-i kutbiyye, 611
hakîkat-i melekiyye, 713, 868, 973
hakîkat-i Muhammediyye, 268, 471, 629, 787, 820, 889
hakîkat-i mümkine, 676, 745, 851
hakîkat-i nebâtiyye, 326
hakîkat-i salât, 10, 165, 660
hakîkat-i tevhîd, 21, 28, 95, 522, 677, 972
hakîkat-i ubûdiyyet, 611, 712, 809
hakîkat-i vahdet, 236
hakîkat-i vudû', 10
hakîkat-i vücûd, 54, 504, 657, 799
hakîkat-i zât, 343
hakîkat-i zâtiyye, 776
hakîkatü'l-hakāik, 180, 574, 638, 651, 776
hakîkatü'l-hakîka, 692
Hakîm, 97, 98, 287, 289, 309, 588, 957
Hakîm Tirmizî, 314, 976
hakîm-i ilâhî, 898
hakka'l-yakîn, 124, 143, 165, 303, 306, 623, 694
Hakk-ı Mutlak, 21, 134, 316, 932
hakkıyyet, 92, 266, 290, 336, 493, 494, 514, 537, 538, 549, 616, 646, 663, 727, 736, 810, 847, 851, 925, 958
hâl, 454, 665, 784, 932, 935
Haleb, 370, 713
Hâlık, 20, 69, 89, 217, 297, 416, 424, 566, 592, 594, 595, 615, 628, 646,

691, 692, 717, 745, 753, 775, 785, 789, 934, 936, 944, 1009
halîfe, 3, 54, 82, 94, 146, 158, 183, 255, 258, 318, 330, 355, 393, 464, 527, 528, 555, 576, 601, 611, 621, 627, 790, 816, 827, 839, 877, 957, 1005
halîfe-i Hak, 729, 751, 801, 819, 905
halîfetullâh, 245, 264, 335, 381, 410, 494, 538, 583, 611, 673, 751, 826
Halîm, 83, 540
halk-ı cedîd, 500, 501, 893
halk-ı Kur'ân, 921, 1011
halkıyyet, 229, 266, 290, 336, 449, 488, 494, 524, 537, 538, 542, 616, 632, 717, 736, 825, 847, 851, 885, 925, 958
Hallâc (Hüseyin b. Mansûr), 12, 24, 33, 54, 248, 299, 404, 503, 504, 514, 529, 713, 944
Hallâk, 25, 58, 83, 167, 170, 287, 320, 375, 553, 621, 636, 960
halvet, 109, 110, 111, 181, 209, 250, 312, 675, 728, 983, 984
Halvetiyye, 344, 510, 758, 765, 857
hamd, 71, 217, 243, 491, 643, 652, 696, 853, 854, 981, 1022
Hamîd, 3, 643, 690
Hâmid el-Aksarâyî, 90
Hanefî mezhebi, 79
Hanzala (r.a.), 803
Harem, 983
Haremeyn, 16, 181, 316, 384, 529
Harem-i İlâhî, 785
Harem-i Nebevî, 785, 950
Harem-i Süleymânî, 785
Haremullâh, 950
Hârûn (a.s.), 705, 707, 1009
Hârût, 868, 869
Hasan, 17
Hasan-ı Basrî, 50, 430, 919
hased, 69, 73, 278, 465, 532, 633, 719, 871, 918, 975, 1004
Haseneyn (r.a.), 483
Hâşim, 284
haşr, 43, 164, 225
haşr-i ma'nevî, 275, 893
haşr-i nefsânî, 998
haşr-i sûrî, 275, 893
haşyet, 366, 791, 997, 998
haşyet-i Rahmân, 997
Hâtemu'l-enbiyâ (sa), 714
hâtemü'l-enbiyâ, 8
hâtemü'l-evliyâ, 490
Hâtemü'l-mürselîn, 854
Hâtemü'n-nebiyyîn, 127
Hâtemü'n-nübüvve, 83
hâtıra-i mahmûde, 293
hatm-i evliyâ, 24
Hatm-i Nübüvvet, Hatmü'l-enbiyâ, Hatmü'n-nebiyyîn, Hatmü'n-nübüvve, *bk.* Muhammed (s.a.)
hatm-i velâyet, 61
hatmiyyet, 8, 23, 269, 306, 400, 504, 855, 890, 1015
hatmiyyet-i Nebeviyye, 438
hatmiyyet-i velâyet, 490
hatmü'l-evliyâ, 61, 198, 321, 411, 486, 490, 1031
Hatmü'l-evliyâ (ayrıca *bk.* İbnü'l-Arabî), 59, 61, 395, 429, 455, 493,

502, 714, 746, 855, 863, 920, 968, 1009, 1030
Havâric, 33, 877
havârik, 462
havâss, 45, 65, 71, 121, 122, 123, 136, 147, 148, 172, 184, 220, 225, 230, 291, 292, 298, 306, 309, 316, 341, 358, 359, 360, 370, 393, 421, 422, 432, 449, 482, 486, 495, 503, 508, 531, 532, 533, 536, 547, 550, 553, 559, 575, 583, 599, 610, 613, 640, 661, 662, 671, 674, 678, 681, 687, 699, 726, 732, 735, 754, 766, 778, 785, 786, 793, 797, 798, 799, 800, 813, 815, 816, 833, 859, 862, 882, 897, 938, 958, 963, 964, 969, 986, 990, 996, 999, 1000, 1001, 1002, 1003, 1011, 1013
havâss-ı beşer, 60, 61, 62, 241, 387, 408, 551, 569, 611, 738, 748, 778, 800, 803, 868, 870, 877
havâss-ı havâss, 833
havâss-ı ulemâ, 61
havâtır, 794, 861, 1012
havâtır-ı erbaa, 315
havâtır-ı mahmûde, 29, 442
havf, 30, 130, 363, 594, 690, 792, 997
Havvâ, 221, 248, 279, 378, 402, 511, 701, 705, 746, 898, 899, 952, 973, 994, 995
hayâ, 690
hayâl, 27, 28, 74, 75, 78, 102, 110, 120, 147, 148, 185, 253, 254, 302, 303, 326, 328, 398, 405, 409, 414, 459, 473, 481, 497, 509, 510, 538, 574, 603, 694, 710, 728, 782, 798, 848, 873, 874, 875, 881, 948, 1018
hayâlât, 27, 102, 110, 113, 114, 121, 148, 250, 459, 475, 497, 602, 603, 765, 799, 871, 913, 1010
hayâlât-i nefsâniyye, 1019
hayâliyyât, 663
hayât, 273, 331, 425, 587, 632, 648, 656, 664, 682, 705, 709, 744, 746, 747, 755, 759, 788, 843, 856, 900, 961, 967
hayât-i ârıza, 649
hayât-i berzahiyye, 525
hayât-i câvidânî, 673
hayât-i ebediyye, 670
hayât-i Hak, 632, 649, 650
hayât-i hakîkıyye, 217, 220, 257, 649, 657, 671
hayât-i hakkāniyye, 446
hayât-i hayvâniyye, 746
hayât-i hayvâniyye-i cismâniyye, 746
hayât-i hissiyye, 999
hayât-i ilâhiyye, 748
hayât-i insâniyye-i rûhâniyye, 746
hayât-i kevniyye-i fâniye, 648
hayât-i ma'neviyye, 43, 217, 502, 606, 835
hayât-i rûhâniyye, 586, 745, 999, 1018
hayât-i tayyibe-i bâkıye, 648
Hayber vak'ası, 17
Hayderî, 31
hayret, 493, 503, 506, 620, 680, 723, 789, 794, 944, 979
hayret-i kübrâ, 619

hayret-i memdûha, 38, 619
Hayr-i Nessâc, 436
hayvân, 113, 183, 220, 261, 278, 296, 307, 375, 382, 434, 450, 453, 487, 518, 584, 645, 698, 836, 843, 894, 934, 955, 967, 1018, 1032
hayvânât, 118, 298, 321, 327, 328, 376, 446, 541, 583, 584, 593, 603, 671, 729, 838, 872, 1018
hayvân-ı nâtık, 909
Hayy, 83, 344, 345, 425, 446, 500, 582, 632, 746
hazarât, 717
hazarât-i hams, 190, 554
hazret-i ahadiyyet, 614
hazret-i ilâhiyye, 137, 417, 614, 688, 785
hazret-i kevniyye, 137, 417, 785
hazret-i misâliyye, 555
Hazret-i Nübüvvet, Hazret-i Risâlet, *bk.* Muhammed (s.a.)
hazret-i zât, 204, 696, 712, 717
hazret-i zâtiyye, 786
hebâ, 946
hevâ, 22, 51, 65, 150, 162, 163, 175, 202, 244, 278, 303, 314, 355, 373, 386, 397, 444, 470, 513, 514, 515, 516, 538, 557, 563, 619, 620, 622, 642, 699, 702, 726, 732, 796, 845, 921, 924, 976, 998
hevâ-yı nefs, 139, 355, 476, 513, 514, 537, 791, 875
hevâ-yı nefsânî, 148, 983
heybet, 130, 366, 421, 605, 690, 793
hırka, 274, 301, 396, 420, 444, 610, 765, 992
hırka-i teberrük, 301
hırka-i tecerrüd, 301
Hızır, 89, 90, 245, 259, 273, 274, 275, 288, 354, 395, 419, 427, 453, 496, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 607, 625, 671, 672, 674, 763, 914, 920, 943, 968, 987, 1011
Hızır Dede, 90
hibe, 423, 468, 627
hicâb, 5, 6, 7, 11, 12, 27, 37, 38, 39, 44, 45, 47, 50, 77, 78, 97, 102, 105, 107, 109, 110, 113, 120, 121, 122, 130, 136, 137, 138, 140, 141, 162, 169, 192, 199, 206, 207, 209, 223, 250, 265, 267, 268, 277, 282, 286, 294, 299, 309, 310, 311, 321, 323, 340, 341, 343, 370, 374, 376, 396, 403, 407, 438, 450, 454, 457, 458, 475, 492, 508, 513, 517, 531, 536, 541, 556, 557, 586, 596, 597, 599, 605, 613, 619, 635, 643, 644, 649, 652, 665, 666, 667, 675, 681, 699, 717, 726, 727, 737, 739, 740, 762, 768, 769, 774, 782, 786, 799, 805, 814, 823, 825, 829, 830, 833, 836, 851, 852, 853, 861, 875, 894, 910, 913, 915, 935, 946, 949, 953, 989, 996, 1003
hicâb-ı azamet, 343, 555
hicâb-ı beşerî, 38
hicâb-ı celâl, 343, 572
hicâb-ı gaflet, 120
hicâb-ı hayâl, 78, 310, 569, 894
hicâb-ı hiss, 78, 548, 556, 569, 606, 894
hicâb-ı imkân, 105

hicâb-ı kesret, 141
hicâb-ı kevn, 596
hicâb-ı nefs, 428, 433, 457, 875, 876
hicâb-ı nûrânî, 556, 604, 618, 635, 717, 725, 851, 853
hicâb-ı rahmet, 39, 77, 223, 370
hicâb-ı rahmet-i nûrânî, 38
hicâb-ı taalluk, 46
hicâb-ı tab', 213
hicâb-ı tabîat, 396
hicâb-ı vehm, 78, 311, 569, 894
hicâb-ı vücûd, 209
hicâb-ı zahmet-i zulmânî, 38
hicâb-ı zulmânî, 556, 604, 618, 635, 717, 725, 788, 851, 853
hicâb-ı zulmet, 596
hicret, 16, 465, 873, 928
hidâyet, 63, 74, 163, 167, 242, 243, 244, 280, 372, 413, 444, 445, 452, 453, 457, 499, 533, 576, 677, 679, 754, 789, 872, 878, 886, 888, 927, 977
hidâyet-i âmme, 51, 878
hidâyet-i ezeliyye, 977
hidâyet-i hâssa, 51, 219, 243, 533, 576, 878, 913, 1010
hidâyet-i mukayyede, 445, 679
hidâyet-i mutlaka, 444, 677, 678
hikem, 80, 92, 306, 334, 662, 685, 696, 730, 790, 882, 932, 1016
hikmet, 16, 17, 20, 65, 74, 87, 277, 289, 302, 353, 354, 367, 464, 465, 490, 546, 580, 588, 637, 675, 728, 759, 761, 780, 821, 855, 950, 957, 979
hikmet-i ilâhiyye, 589, 896, 920, 986
hilâfet, 75, 120, 137, 138, 176, 183, 186, 228, 230, 237, 247, 249, 264, 274, 311, 355, 366, 367, 376, 388, 396, 408, 410, 411, 430, 447, 459, 464, 465, 466, 489, 490, 500, 516, 527, 528, 558, 559, 560, 574, 576, 611, 628, 668, 674, 678, 683, 715, 751, 769, 772, 810, 816, 817, 825, 827, 887, 898, 960, 968, 985, 1000, 1005
himmet, 11, 76, 226, 250, 328, 424, 658, 677, 765, 982, 1019
himmet-i evliyâ, 395
Hind, 85, 105, 915, 1012
Hindistân, 27, 889
Hirâ, 136
hissiyyât, 188, 317, 603
hizmet, 14, 20, 42, 73, 205, 467, 563, 576, 577, 578, 608, 631, 806, 811, 828, 883, 898, 929
Hû, 187, 256, 344, 470, 618, 665, 666, 787, 788, 798, 832, 839, 852, 975
hubb-i câh, 69, 691, 719, 720, 810
hubb-i mâl, 69, 719
hubb-i zâtî, 364, 487, 930, 935, 950
hubb-i zâtî-i ezelî, 364
hucüb, 16, 266, 270, 596, 619, 717
hucüb-i beşeriyye, 541, 675
hucüb-i cismâniyye ve rûhâniyye, 827
hucüb-i hayâliyye, 538
hucüb-i zulmâniyye, 531
Hûd (a.s.), 48
hukemâ, 382, 404
hulefâ, 766, 863, 905
hulefâ-i erbaa, 483

hulûl, 48, 193, 324, 406, 452, 461, 722, 858, 912
hulûs, 6, 7, 825
hulûs-ı niyyet, 967
hûr-i ıyn, 28, 250, 352, 951, 952
Hurûfiyye, 593, 709
huzûr, 119, 120, 168, 350, 360, 436, 456, 622, 646, 717, 947
huzûr-i kalb, 56, 110, 632, 903
Hüdâyî, 90, 272, 771, 780, 891
Hülâgû, 16
Hüsâm Çelebi, 178
Hüseyn, 17
hüsn, 40, 69, 176, 201, 864, 865, 866, 883
hüsn-i huluk, 36, 813
hüviyyât, 837
hüviyyet, 172, 240, 520, 786, 787, 839, 852, 915, 916, 1001
hüviyyet-i bâtıne, 95
hüviyyet-i berzahiyye, 520
hüviyyet-i ilâhiyye, 11, 435, 520, 601, 786, 798, 839, 849
hüviyyet-i kevniyye, 520, 839
hüviyyet-i taayyün-i evvel-i zâtî, 786
hüviyyet-i zât, 788
hüviyyet-i zâtiyye, 66, 126, 227, 469, 561, 570, 572, 665, 717, 758, 786, 837
hüzn, 50, 51, 492, 605, 919, 949

I

ıdlâl, 163, 226, 243, 244, 246, 306, 345, 372, 373, 476, 534, 548, 725, 888, 994
Işık, 1011
Işıklar, 427
ıtlâk-ı hakîkî, 21, 48, 187, 454, 581, 909, 947, 1013
ıtlâk-ı hakîkî-i zâtî, 365
ıtlâk-ı izâfî, 1013
ıtlâk-ı mukayyed-i i'tibârî, 48
ıyân, 133, 464, 519
ıyd, 995, 1001, 1002

İ

ibâdet, 47, 84, 360, 383, 435, 488, 509, 541, 618, 623, 698, 735, 737, 781, 786, 811, 862, 866, 867, 960, 969, 982
ibâdet-i bedeniyye, 507, 996
ibâdet-i şer'iyye, 995
iblîs, 22, 314, 342, 419, 572, 573, 575, 589, 699, 868, 886, 887, 888, 947, 958
İbn Abbâs (r.a.), 857, 946
İbn Hâcib, 990
İbn Mes'ûd (r.a.), 577
İbn Sînâ, 199
İbn Sîrîn, 919
ibn-i vakt, 56, 238
İbnü'l-Arabî (Muhyiddîn), 45, 198, 245, 254, 260, 272, 314, 330, 612, 625, 689, 777, 889, 904, 914, 923, 944, 958, 966, 968, 976, 994, 1030
İbnü'l-Fârız, 314
ibnü'l-vakt, 50, 168, 238, 441, 904
İbrâhîm (a.s.), 8, 18, 34, 47, 48, 116, 123, 127, 140, 142, 144, 172, 236, 290, 291, 307, 320, 378, 379, 394, 411, 423, 492, 501, 640, 682, 686,

725, 812, 813, 854, 876, 897, 995, 1031
İbrâhîm-i Edhem, 42, 208, 313, 894, 958, 994
ibtilâ, 16, 17, 28, 51, 56, 71, 83, 112, 123, 124, 139, 140, 181, 184, 293, 465, 482, 483, 503, 552, 583, 704, 705, 764, 791, 846, 917, 918, 919, 937
i'câz, 58, 200, 426, 1014
icmâ', 313, 1015
icmâ'-ı ümmet, 975
icmâl, 24, 61, 72, 95, 135, 144, 309, 311, 326, 377, 398, 399, 413, 426, 438, 495, 500, 505, 581, 585, 659, 702, 710, 746, 771, 785, 805, 837, 914, 915, 931, 952, 1002
ictihâd, 79, 147, 481, 568, 613, 928
İçel, 178
idlâl, 86, 87, 421
İdrîs (a.s.), 111, 143, 381, 382, 394, 713, 715, 803, 974, 992
ifrât, 21, 40, 62, 65, 109, 110, 143, 245, 250, 324, 498, 771, 845, 869, 925, 928, 957
ihfâ, 96, 97, 134, 135, 195, 215, 216, 371, 437, 734, 735, 859, 935
ihlâs, 208, 333, 358, 467, 468, 535, 895, 993
ihlâs-ı kalb, 993
ihsâ-i esmâ, 574
ihsân, 119, 265, 474, 496, 499, 508, 664, 668, 795, 796, 805, 878, 977
ihtiyâr, 69, 577, 750, 751
İhyâ, 261
îkān, 664
ikilik, 49, 295, 446, 537, 666, 820, 853, 874, 912
ikrâr, 927, 928
iksîr, 240, 253, 288, 305, 510
ilâhiyyât, 75
ilâhiyyet, 230, 435
ilhâd, 21, 26, 87, 115, 204, 266, 275, 315, 316, 331, 406, 495, 509, 510, 520, 542, 543, 544, 595, 600, 616, 722, 743, 815, 913
ilhâm, 29, 80, 138, 147, 332, 355, 372, 393, 448, 528, 538, 540, 736, 806, 875, 879, 988, 1012, 1014
ilhâm-ı ilâhî, 46, 164, 275, 688
ilhâm-ı sahîh, 355
ilim, 19, 32, 37, 38, 65, 74, 106, 145, 147, 154, 169, 175, 178, 192, 195, 196, 197, 198, 199, 219, 224, 232, 233, 254, 255, 261, 272, 276, 277, 290, 296, 297, 300, 304, 306, 325, 331, 333, 340, 370, 381, 389, 405, 406, 419, 425, 454, 457, 464, 475, 482, 488, 506, 510, 517, 535, 541, 552, 554, 557, 561, 564, 586, 587, 634, 637, 643, 649, 668, 671, 672, 673, 682, 683, 689, 696, 705, 709, 710, 711, 722, 753, 764, 778, 797, 799, 808, 809, 828, 843, 846, 852, 853, 856, 857, 906, 915, 919, 932, 953, 961, 974, 978, 984, 987, 1010, 1015, 1016, 1024, 1025
ilkā-i şeytânî, 164
ilme'l-yakîn, 145, 334, 370, 372, 475
ilm-i bâtın, 663, 689, 790, 1024
ilm-i billâh, 101, 177, 695, 696, 810, 853

ilm-i cüz'î, 297
ilm-i ezelî, 203
ilm-i fıtrî, 896
ilm-i Hak, 260, 389, 837, 1013
ilm-i hakîkat, 536
ilm-i hakîkî, 276, 419, 920
ilm-i hâl, 988, 989
ilm-i hayâlî, 419
ilm-i husûlî, 254, 334, 472, 853
ilm-i huzûrî, 119, 254, 334, 472, 478, 853
ilm-i iksîr, 199, 649
ilm-i ilâhî, 16, 43, 64, 89, 99, 102, 112, 114, 119, 122, 126, 198, 199, 232, 236, 250, 276, 277, 279, 290, 297, 298, 338, 340, 407, 413, 425, 433, 435, 438, 442, 455, 464, 472, 475, 478, 505, 517, 521, 522, 536, 552, 561, 582, 589, 590, 593, 612, 613, 672, 673, 689,718, 722, 733, 738, 763, 778, 853, 877, 984, 987, 1012, 1024
ilm-i kadîm, 451
ilm-i kesbî, 257, 1000
ilm-i kimyâ, 199, 286
ilm-i Kur'ân, 389
ilm-i küllî, 564
ilm-i ledünnî, 90, 198, 340, 673, 987
ilm-i nâfi', 257, 434, 948, 1010
ilm-i resmî, 276, 282, 895, 920
ilm-i şer'î, 5, 738, 1015
ilm-i şerîat, 536
ilm-i tasavvuf, 199
ilm-i tevhîd, 19, 145, 536
ilm-i vehbî, 257, 635, 1000, 1015
ilm-i yakînî, 954
ilm-i zâhir, 199, 334, 419, 663, 664, 689, 790, 953, 957, 1024
ilm-i zannî, 954
ilm-i zevkî, 276
ilmullâh, 99, 279, 756, 782
İlyâs (a.s.), 713
imâm, 11, 12, 215, 863
imâmân, 272, 629
imâmet, 467
imâmeyn, 415, 613
İmâmiyye, 245
îmân, 52, 54, 68, 81, 84, 91, 93, 119, 127, 150, 170, 195, 212, 219, 224, 239, 244, 249, 252, 255, 260, 265, 267, 271, 274, 275, 304, 305, 347, 364, 372, 413, 422, 437, 438, 445, 468, 474, 475, 476, 496, 499, 507, 508, 517, 536, 559, 561, 565, 580, 589, 591, 606, 619, 634, 654, 668, 753, 776, 782, 795, 796, 804, 812, 831, 833, 862, 868, 878, 924, 927, 941, 947, 952, 954, 957, 967, 977, 979, 986, 993, 999
îmân bi'l-ğayb, 833
îmân-ı be's, 68
îmân-ı ebedî, 565
îmân-ı ezelî, 565
îmân-ı fıtrî, 946
îmân-ı gaybî, 833
îmân-ı hakîkî, 53, 445, 468, 607, 833
îmân-ı hakîkî-i şuhûdî, 84
îmân-ı ıyânî, 372, 619, 833
îmân-ı ihsânî, 833
îmân-ı îkānî, 833
îmân-ı kâmil, 114, 812

îmân-ı resmî, 833
îmân-ı şer'î, 928
îmân-ı şuhûdî, 91
îmân-ı tahkîkî, 484
îmân-ı te'vîlî, 484, 927
îmân-ı teklîfî, 946
îmân-ı ye's, 68
imkân, 48, 52, 66, 187, 191, 192, 231, 298, 332, 336, 337, 460, 461, 520, 590, 690, 814, 885
imkân-ı vücûd, 332, 336
İmruü'l-Kays, 732
inâbet, 834
inâyet, 145, 987, 1000
inâyet-i ezeliyye, 699
inâyet-i Hak, 363, 395, 607
inâyet-i sâbıka, 977
İncîl, 127, 394
infâk, 6
inkâr, 62, 79, 275, 283, 318, 534, 550, 595, 601, 602, 658, 664, 815, 913, 935, 969, 975, 977, 978
inkılâb, 463, 495, 656, 670
inkılâb-ı hakāik, 781
inkılâb-ı hakîkat, 194, 461
inkılâb-ı sıfat, 352
inkılâb-ı zât, 352
inniyyât, 829, 893, 950
inniyyet, 25, 764
ins, 25, 361, 367, 411, 418, 488, 735, 736, 754, 807, 838, 867, 887, 962
insân, 21, 22, 39, 41, 43, 46, 47, 53, 59, 81, 82, 83, 84, 85, 94, 96, 104, 120, 121, 138, 158, 170, 176, 182, 183, 187, 201, 220, 227, 249, 261, 263, 269, 278, 288, 304, 308, 326, 327, 338, 348, 363, 366, 375, 396, 400, 409, 413, 414, 418, 427, 431, 434, 435, 436, 440, 446, 450, 455, 462, 475, 487, 495, 501, 503, 504, 507, 510, 518, 538, 541, 545, 553, 554, 555, 558, 563, 577, 582, 584, 587, 593, 594, 595, 599, 601, 602, 603, 605, 633, 645, 651, 654, 666, 671, 672, 683, 685, 687, 698, 708, 709, 710, 711, 716, 725, 728, 729, 735, 736, 740, 741, 742, 743, 745, 750, 751, 756, 763, 767, 768, 787, 789, 810, 815, 819, 830, 835, 836, 837, 842, 843, 848, 855, 861, 873, 879, 880, 899, 914, 930, 932, 933, 935, 940, 942, 945, 951, 952, 955, 962, 967, 993, 998, 999, 1002, 1006, 1013, 1016, 1025
insân-ı ekmel, 269
insân-ı enkas, 448
insân-ı hakîkî, 94, 220, 446
insân-ı hayvânî, 94, 220
insân-ı kâmil, 34, 38, 70, 81, 85, 93, 95, 96, 106, 107, 113, 115, 121, 127, 128, 138, 151, 156, 157, 158, 160, 165, 190, 192, 202, 213, 245, 251, 255, 258, 262, 265, 267, 269, 271, 278, 281, 305, 315, 317, 335, 343, 344, 352, 354, 366, 367, 368, 370, 378, 382, 383, 384, 385, 396, 401, 404, 406, 409, 413, 414, 417, 418, 419, 423, 424, 431, 432, 441, 442, 443, 448, 449, 477, 479, 482, 485, 488, 494, 503, 507, 522, 540, 549, 554, 583, 594, 600, 601, 602, 610, 611, 621, 622, 628, 629, 645,

653, 654, 658, 660, 662, 671, 683, 689, 690, 698, 702, 707, 711, 717, 719, 728, 729, 735, 736, 737, 738, 741, 742, 749, 750, 751, 755, 758, 760, 774, 789, 790, 809, 814, 815, 822, 839, 847, 877, 887, 899, 902, 905, 908, 911, 942, 956, 957, 961, 973, 1015
insân-ı mükerrem, 881
insân-ı nâkıs, 106, 251, 258, 278, 354, 431, 441, 442, 448, 503, 654, 729, 744, 908
insilâh, 104, 112, 195, 231, 369, 385, 739, 757, 803, 900, 1003
insilâhât, 376
intisâb, 32, 33, 453, 674, 682, 688
inzivâ, 109
irâde, 17, 54, 167, 184, 232, 233, 331, 341, 351, 367, 505, 512, 552, 587, 682, 705, 709, 737, 843
irâde-i cüz'iyye, 428, 750
irâde-i külliyye, 341, 428, 750
irfân, 178, 188, 195, 198, 302, 312, 591, 753, 960
irfân-ı hakîkî, 1010
irşâd, 5, 8, 20, 21, 25, 30, 57, 58, 63, 74, 75, 79, 110, 121, 177, 269, 334, 418, 447, 499, 532, 550, 703, 748, 799, 828, 898
irtidâd, 30, 206, 251, 685, 953
Îsâ (a.s.), 8, 99, 127, 173, 211, 245, 259, 287, 326, 352, 362, 378, 394, 406, 411, 490, 527, 528, 620, 624, 713, 746, 757, 769, 803, 855, 865, 887, 888, 995
isim, 42, 56, 103, 124, 227, 231, 236, 296, 311, 344, 379, 383, 414, 416, 427, 482, 536, 572, 591, 595, 612, 618, 629, 645, 652, 695, 712, 742, 749, 765, 787, 788, 822, 864, 883, 884, 930, 931, 1002
İskender-i Yûnânî, 994
İskenderiyye Medresesi, 990
İslâm, 150, 225, 304, 329, 430, 437, 538, 620, 654, 662, 699, 707, 736, 766, 812, 813, 818, 875, 897, 927, 929, 958, 976
İslâm-ı hakîkî, 18, 225, 432, 445, 538
İslâm-ı resmî, 445
İsmâîl (a.s.), 682, 876, 917, 976
İsmâîl Hakkî, *bk.* Bursevî
ism-i a'zam, 69, 74, 93, 102, 155, 190, 197, 202, 237, 255, 305, 316, 329, 335, 344, 372, 381, 382, 455, 466, 470, 471, 485, 516, 574, 578, 609, 610, 611, 633, 651, 776, 929, 997, 1003
ism-i cüz'î, 471
ism-i hakîkî, 717, 884, 933
ism-i ilâhî, 227
ism-i küllî, 162, 317, 471
ism-i lafzî, 933
ism-i mecâzî, 884
isneyniyyet, 12, 24, 48, 145, 151, 186, 209, 365, 409, 454, 504, 521, 582, 615, 658, 915
isneyniyyet-i makbûle, 12
İsrâfîl (a.s.), 413, 525, 526, 671, 682, 748, 823, 917, 961, 968
İstanbul, 147, 264, 384, 528, 578, 891, 918, 922, 923

isti'dâd, 8, 41, 49, 57, 58, 74, 85, 93, 98, 99, 127, 128, 129, 152, 164, 165, 167, 171, 178, 179, 198, 208, 209, 226, 250, 256, 271, 276, 278, 280, 290, 311, 357, 390, 397, 400, 413, 438, 455, 459, 477, 486, 497, 505, 506, 507, 527, 540, 552, 577, 588, 598, 603, 607, 636, 672, 689, 693, 696, 701, 722, 732, 736, 747, 779, 796, 804, 806, 807, 816, 819, 871, 882, 898, 905, 912, 914, 954, 979, 1004, 1016, 1031
isti'dâdât, 202, 658
isti'dâdât-i ezeliyye, 505
isti'dâd-ı bâtın, 636
isti'dâd-ı ezelî, 126, 232, 677
isti'dâd-ı gayr-i mec'ûl, 287
isticlâ, 84, 87, 599, 667, 915
istidrâc, 762, 817, 959
istifâza, 21, 111, 143, 144, 175, 276, 293, 327, 381, 477, 550
istiğfâr, 360, 423, 500, 749, 854, 862, 939, 940
istiğrâk, 47, 77, 190, 277, 350, 357, 622, 711, 740, 806, 838, 861, 863
istihlâf, 146, 247, 464, 576, 827, 891
istikāmet, 62, 113, 314, 453, 533, 703, 845, 945, 981
istikāmet-i i'tidâliyye, 65, 845, 945
istitâr, 11, 23, 37, 46, 47, 236, 313, 343, 461, 463, 505, 559, 560, 597, 618, 667, 715, 718, 740, 769, 858
istivâ, 268, 440
işârât, 48, 61, 119, 147, 334, 356, 442, 629, 730, 766, 772, 845, 888, 909, 923, 1017
işârât-i ilâhiyye, 208
işârât-i Kur'âniyye, 133, 388
işâret, 17, 41, 46, 61, 99, 257, 428, 543, 764
işâret-i ilâhiyye, 922, 923
iştiyâk, 38, 598, 721, 793
itâat, 258, 354, 474, 732, 735, 836, 868
i'tikād, 26, 32, 38, 88, 106, 150, 169, 196, 197, 255, 260, 262, 304, 313, 755, 759, 862, 943, 1010
i'tikādât-i cüz'iyye, 809
i'tikād-ı küllî, 809
i'tirâz, 25, 73, 90, 232, 259, 260, 283, 394, 496, 512, 513, 516, 549, 638, 876, 987
ittihâd, 48, 102, 193, 194, 324, 452, 461, 495, 616, 912
izâfet-i kevn, 829
izdivâc-ı ma'nevî, 301

K

Ka'be, 4, 5, 7, 12, 18, 33, 34, 57, 70, 155, 159, 209, 236, 241, 303, 306, 313, 314, 315, 316, 332, 398, 410, 423, 424, 439, 444, 479, 529, 598, 614, 615, 617, 623, 646, 647, 653, 654, 674, 716, 732, 754, 770, 782, 784, 785, 869, 871, 880, 926, 944, 950, 983, 1011
kābe kavseyn, 11, 12, 24, 37, 47, 77, 86, 172, 181, 195, 207, 291, 308, 330, 347, 365, 370, 493, 520, 556, 615, 626, 646, 669, 690, 711, 728, 737, 757, 785, 799, 812, 839, 854
kābe kavseyn-i fark, 37

kābe kavseyn-i sânî, 269
Kābız, 48, 56, 744, 858
kabîh, 201, 274, 308, 375, 864, 865, 866, 994
Kābîl, 66, 105, 279, 470, 736, 747, 952
kābiliyyet, 86, 206, 240, 288, 363, 399, 402, 420, 506, 515, 521, 636, 650, 655, 658, 701, 706, 715, 732, 745, 753, 804, 806, 807, 819, 911, 970, 973, 974, 980, 1013, 1031
kabir, 165, 252, 261, 262, 486, 525, 688, 733
kabz, 63, 98, 99, 100, 267, 320, 490, 491, 572, 581, 838, 858
kabza-i ilâhiyye, 201
kabza-i şimâl, 112, 163, 213, 347, 367, 387, 470, 548, 553, 565, 730
kabza-i yemîn, 163, 213, 347, 367, 387, 470, 565, 730
kabzateyn, 25, 223, 347, 348, 553, 573, 588, 643, 730, 819, 980
kadem-i sıdk, 987
kader, 16, 123, 260, 319, 341, 522, 552, 577, 590, 833, 878, 960
Kādî Adud, 495
kadîm, 72, 73, 204, 227, 337, 381, 421, 454, 587, 650, 659, 689, 718, 813, 937
Kadîm, 936
Kadîr, 267, 287
Kādir, 58, 71, 83, 112, 302, 316
Kâfî, 55, 71
kâfir, 28, 57, 132, 212, 241, 292, 375, 474, 534, 562, 565, 566, 573, 574, 601, 613, 633, 664, 731, 792, 804, 805, 807, 833, 858, 934, 952, 962, 977, 991
kâfir-i hakāik, 475
Kahhâr, 83, 112, 267, 302, 344, 479, 552, 582, 640, 741, 742, 792, 922
Kāhir, 48
kahr, 17, 23, 26, 35, 50, 57, 66, 130, 140, 168, 343, 353, 366, 374, 390, 412, 441, 479, 483, 492, 503, 551, 553, 554, 572, 573, 638, 640, 641, 642, 651, 665, 725, 728, 731, 739, 741, 762, 772, 791, 816, 860, 870, 877, 897, 917, 918, 919, 931, 941, 947, 958, 960, 965, 972, 1026
kahr-ı ilâhî, 23, 641, 937
kâinât, 16, 62, 125, 190, 237, 238, 241, 261, 319, 374, 385, 400, 442, 479, 519, 527, 581, 583, 584, 588, 600, 605, 609, 611, 629, 749, 768, 770, 787, 849, 899, 909, 914, 930, 947, 1012
kalb, 7, 16, 29, 31, 33, 37, 40, 46, 47, 50, 51, 54, 56, 64, 69, 70, 75, 88, 92, 93, 101, 106, 107, 109, 137, 138, 139, 141, 147, 150, 158, 159, 164, 169, 175, 178, 201, 202, 204, 213, 216, 220, 226, 236, 240, 241, 244, 247, 251, 266, 267, 273, 276, 300, 318, 330, 332, 339, 364, 367, 374, 381, 382, 389, 391, 400, 405, 407, 408, 409, 413, 414, 423, 424, 430, 431, 433, 434, 442, 445, 446, 447, 450, 453, 455, 456, 458, 460, 462, 464, 465, 466, 469, 474, 478, 479, 481, 501, 502, 503, 509, 510, 513, 516, 522, 526, 530, 531, 536, 537, 538, 539, 548, 551, 569, 580,

598, 607, 608, 618, 626, 628, 629, 632, 633, 639, 643, 644, 647, 654, 655, 656, 660, 662, 664, 668, 683, 686, 687, 688, 696, 698, 699, 700, 703, 710, 712, 716, 719, 720, 725, 727, 728, 729, 740, 746, 747, 749, 753, 756, 766, 767, 779, 795, 796, 797, 814, 818, 825, 835, 836, 853, 857, 861, 870, 878, 880, 892, 894, 902, 903, 914, 915, 925, 927, 934, 935, 957, 962, 964, 977, 980, 992, 993, 1014
kalb-i insân, 733, 898, 902, 911
kalb-i latîf, 934
kalb-i Muhammedî, 659
kalb-i zâkir, 935, 936
kalem, 178, 190, 192, 268, 374, 638, 899, 931, 946, 961
kalem-i a'lâ, 96, 108, 187, 189, 190, 268, 370, 374, 527, 600, 601, 691, 693, 718, 719, 767, 768, 778, 779, 807, 898
Kamâr, 85
kamer, 8, 24, 27, 40, 46, 47, 82, 84, 93, 109, 186, 236, 239, 276, 330, 335, 336, 367, 381, 401, 403, 404, 412, 415, 451, 460, 462, 463, 464, 501, 519, 542, 558, 594, 599, 617, 637, 663, 687, 715, 732, 770, 816, 827, 838, 861, 911, 983, 987, 1004, 1031
kâmil, 8, 29, 40, 64, 157, 230, 232, 240, 246, 262, 285, 357, 359, 497, 502, 507, 602, 643, 655, 747, 859, 912, 952, 972, 982, 1000, 1001, 1010
kâmil-i insân, 805
kâmiller, 40, 810
karîn-i Hak, 27
Kārûn, 22, 937
karye, 79, 529, 890
Kāşânî, 314
katîat, 32, 93, 132, 155, 227, 294, 362, 372, 539, 675, 676, 919, 993
Kavî, 70, 83, 174, 546, 922
kavm-i Nûh, 224, 854, 921
Kaysâriyye, 1012
Kayyûm, 183, 229, 344, 345, 431, 441, 592, 629, 720, 912, 933
kazâ, 232, 260, 319, 347, 445, 522, 552, 573, 577, 638, 661, 790, 876, 877, 954, 960, 970, 976, 977
kazâ-i ezelî, 955, 956
kazâ-i Hak, 553
kazâ-i mübrem, 17, 184, 552
kazâullâh, 16
kebâir, 212, 290, 481, 565, 589, 941
Kebîr, 612
Keçiborlu, 177
kefere, 52, 58, 127, 213, 261, 275, 317, 318, 532, 538, 572, 601, 663, 697, 738, 762, 872, 941, 1012
kelâm, 587, 709, 710, 719, 731, 787, 824, 1008
kelâm-ı ilâhî, 204, 667, 730
kelâm-ı kadîm-i ilâhî, 937
kelâm-ı Nebevî, 26, 62, 73, 429
kelâm-ı nefsî, 228, 659, 714, 884
kelime-i şehâdet, 927

kelime-i tevhîd, 96, 191, 254, 437, 618, 631, 741, 782, 788, 798, 820, 880
kelime-i tevhîd-i hakîkî, 632
kelîmiyyet, 214, 719
kelîmiyyet-i bâtıne, 719
Kelîmullâh, *bk.* Mûsâ (a.s.)
kemâl, 8, 16, 40, 56, 60, 75, 85, 86, 110, 121, 140, 158, 166, 170, 241, 249, 251, 300, 308, 316, 349, 388, 455, 474, 508, 602, 622, 735, 763, 815, 816, 880, 892, 911, 1006
kemâlât, 13, 361, 397, 820, 829
kemâlât-i ameliyye, 504
kemâlât-i ameliyye, 249
kemâlât-i ameliyye, 1024
kemâlât-i ilâhiyye, 8, 264, 265, 368, 610, 628, 688, 831
kemâlât-i ilmiyye, 249, 504
kemâlât-i insâniyye, 17, 59, 175, 269, 662
kemâlât-i Nebeviyye, 688
kemâl-i cemâl, 40
kemâl-i esmâî, 691
kemâl-i hakîkî, 83
kemâl-i ilâhî, 86, 124, 167, 176, 181, 251, 281, 347, 365, 377, 455, 600, 644, 662, 666, 733, 812, 840, 872
kemâl-i insânî, 181, 281, 365, 377, 452, 455, 564, 662, 666, 689, 812, 995, 1008
kemâl-i isticlâ, 84
Kemâl-i Ümmî, 713
kemâl-i zâtî, 626, 691
Ken'ân, 218, 375, 465
Ken'ân-ı kesret, 465
kenîse, 162, 241, 444, 629, 809
kenz-i mahfî, 25, 94, 134, 136, 157, 188, 189, 221, 237, 257, 300, 309, 334, 412, 426, 434, 448, 520, 558, 578, 620, 691, 908
kerâmât, 316, 336, 761, 782, 922
kerâmât-i akliyye, 318
kerâmât-i ilmiyye, 264, 318, 323, 810, 922
kerâmât-i kevniyye, 236, 264, 265, 323, 810, 922, 923
kerâmet, 80, 198, 366, 579, 677, 921, 959
kerâmet-i ilmiyye, 579
kerâmet-i kevniyye, 579, 810
Kerîm, 293, 359, 485, 945
kerrûbiyyûn, 778, 807
kesâfet, 39, 45, 78, 201, 252, 289, 367, 456, 458, 463, 580, 698, 715, 733, 741, 835, 836, 851, 925, 1014
kesâfet-i hicâb, 1017
kesb, 15, 54, 86, 117, 164, 223, 274, 331, 387, 402, 523, 635, 748, 794, 807, 897, 955, 973, 988, 1000, 1001, 1004
kesîb, 45, 198, 213, 225, 304, 423, 804
kesret, 16, 96, 197, 218, 288, 347, 409, 416, 465, 495, 508, 512, 582, 609, 651, 653, 666, 682, 715, 770, 830, 841, 850, 874, 889, 907, 932, 953
kesret-i ârıza-i fer'iyye, 495
kesret-i sıfâtiyye, 666
kesret-i vâhidiyye-i sıfâtiyye, 505

keşf, 4, 5, 11, 12, 17, 45, 46, 86, 109, 113, 122, 130, 145, 146, 246, 310, 312, 336, 406, 407, 408, 459, 473, 474, 475, 517, 544, 550, 551, 580, 592, 643, 726, 727, 764, 783, 796, 807, 867, 943, 973, 988, 996, 1011
keşf-i bâtın, 579
keşf-i cinn, 783
keşf-i esrâr, 700
keşf-i hakîkî, 461, 727, 782
keşf-i hayâlî, 147, 311, 461, 551, 579, 782, 1011
keşf-i hayât-i sâriye, 783
keşf-i hicâb, 643
keşf-i ilâhî, 544, 699
keşf-i ilm-i vâsi', 783
keşf-i kalbî, 551
keşf-i kubûr, 783
keşf-i ma'lûm-i ahadî, 783
keşf-i melek, 783
keşf-i nikāb, 653, 740
keşf-i râz, 653, 713
keşf-i sahîh, 311, 406, 481, 943
keşf-i sarîh, 419
keşf-i zamîr, 783
keşf-i zât, 37, 595
kevkeb, 46, 47, 404, 412, 470, 759, 796, 889
kevn, 68, 461, 488, 598, 724, 814, 829, 844, 846, 900, 916, 1009
kevneyn, 312, 597, 604, 646, 806, 846
kevn-i câmi', 136, 724, 899
kevn-i câmi'-i insânî, 706
kevn-i rûhânî-i nûrânî, 126
kevniyyât, 75, 236
kıble, 313, 314, 315, 316, 370, 716, 842
kıble-i hakîkıyye, 315
kıble-i mukayyede, 315
kıble-i mutlaka, 316
Kıbrıs, 918
kıdem, 66, 72, 125, 348, 361, 407, 409, 512, 650, 724, 847
kırklar, 4, 271
kıyâm, 843
kıyâmet, 8, 15, 35, 38, 84, 88, 122, 131, 135, 173, 196, 197, 235, 236, 237, 245, 252, 261, 278, 320, 352, 372, 390, 429, 440, 462, 523, 559, 579, 581, 584, 585, 596, 643, 738, 743, 749, 761, 794, 841, 855, 858, 879, 901, 920, 942, 949, 965, 966, 975, 978, 986, 1005, 1006, 1018
kıyâmet-i kübrâ, 23, 24, 35, 70, 104, 207, 261, 320, 493, 495, 620, 638, 657, 670, 702, 774, 841, 879, 893, 899, 965
kıyâmet-i muaccele, 1006
kıyâmet-i müeccele, 1006
kıyâmet-i suğrâ, 320, 460, 492, 495, 638, 670, 682, 893
kıyâmet-i vustâ, 320
kıyâm-ı leyl, 1007
kıyâs, 928, 975
kibir, 69, 278, 532, 719
kibriyâ, 123, 208, 583, 609, 610, 612, 793, 877, 958, 971, 975
kibriyâ-i zât, 877
kimyâ, 373, 455, 891, 974
kimyâ-yı saâdet, 305

Kisâî, 289
Kitâb, *bk.* Kur'ân
Kitâb-ı Kebîr, 917
Kitâb-ı Müteferrikāt, 917
Kitâbü'l-Hakkı's-sarîh, 917, 1020
Kitâbü'l-Hitâb, 90, 286, 914, 917, 1020
Kitâbü'l-Mir'ât li-hakāikı ba'zı'l-ehâdîsi ve'l-âyât, 917
Kitâbü'n-Necât, 917
Kitâbü'n-Netîce, 1020, 1021, 1033
Kitâbü'z-Zikr ve'ş-şeref, 685
Konya, 292, 330, 984
Kubâ, 292
kubh, 201, 865
Kuddûs, 394, 773
kudret, 54, 289, 331, 341, 351, 399, 408, 465, 552, 587, 682, 705, 708, 709, 843
kudret-i ilâhiyye, 506, 636, 793, 893, 894
Kuds, 983
Kudûrî, 289
Kul Câmii (Fatih-İstanbul), 891
kulûb, 89, 741, 821, 882
kulûb-i kümmel, 74
Kulzüm, 1018
Kur'ân, 26, 49, 58, 62, 72, 73, 74, 75, 90, 92, 94, 96, 98, 99, 127, 135, 148, 165, 193, 200, 203, 204, 214, 222, 228, 257, 259, 260, 262, 275, 278, 287, 295, 307, 329, 334, 348, 388, 389, 393, 405, 414, 417, 418, 421, 425, 426, 427, 428, 436, 442, 449, 456, 458, 460, 469, 470, 471, 486, 497, 498, 517, 529, 548, 579, 601, 616, 629, 658, 659, 660, 706, 708, 709, 714, 730, 731, 733, 734, 739, 764, 805, 821, 844, 854, 855, 872, 880, 884, 888, 920, 937, 962, 975, 988, 1001, 1014, 1015, 1017, 1025
Kur'ân-ı tenzîlî, 601
kurb, 24, 37, 77, 118, 125, 127, 155, 207, 316, 324, 330, 357, 460, 461, 474, 548, 554, 555, 556, 557, 595, 598, 615, 641, 646, 710, 785, 799, 812, 832, 852, 854, 952, 993
kurbet, 5, 7, 39, 132, 140, 256, 331, 511, 539, 550, 952, 986, 995
kurbet-i ilâhiyye, 333
kurb-i âmm, 51
kurb-i ferâiz, 161, 758, 1001
kurb-i Hak, 27, 165, 410, 831
kurb-i ilâhî, 172
kurb-i ma'nevî, 212, 213
kurb-i mukayyed, 51
kurb-i mutlak, 51
kurb-i mütevassıt, 37
kurb-i nevâfil, 240, 758
Kureyş, 291, 470
kutb, 3, 4, 15, 194, 272, 345, 366, 382, 415, 453, 479, 543, 554, 560, 576, 578, 611, 613, 628, 629, 647, 711, 715, 749, 904, 905, 954
kutb-i âlem, 479
kutb-i irşâd, 335, 550
kutb-i vücûd, 49, 272, 335, 381, 382, 400, 410, 420, 442, 479, 560, 613, 614, 629, 714, 807, 905, 954, 961
kutbiyyet, 3, 4, 194, 244, 264, 335, 371, 411, 611, 807

kutbiyyet-i kübrâ, 272
kutbu'l-abdâl, 3
kutbu'l-aktâb, 15, 244, 538, 715, 765
Kūtü'l-kulûb, 261
kuvâ-yı âfâkıyye, 158
kuvâ-yı enfüsiyye, 158
kuvâ-yı nefsâniyye, 1006
kuvâ-yı rûhâniyye, 201, 300
kuvvet-i akliyye, 173, 818, 879
kuvvet-i bâtıne, 318
kuvvet-i hâliyye, 146
kuvvet-i hayâliyye, 405, 414, 818
kuvvet-i kalbiyye, 106
kuvvet-i kudsiyye, 516
kuvvet-i nazariyye, 768
kuvvet-i nefsâniyye, 628
kuvvet-i nefsiyye, 106
kuvvet-i nutkıyye, 173
kuvvet-i rûhâniyye, 144, 394, 627, 628
küffâr, 15, 58, 118, 163, 170, 211, 212, 219, 244, 251, 294, 295, 322, 387, 541, 571, 572, 586, 613, 658, 705, 802, 804, 900, 928, 941, 942
küffâr-ı hakāik, 19, 322, 362, 427, 639, 658
küffâr-ı hakîkat, 15, 362
küffâr-ı Kureyş, 32, 108, 282, 302, 458, 465, 469, 865, 921
küffâr-ı şerâi', 322, 427, 639, 658, 934
küffâr-ı şerîat, 361
küffâru'l-hakāik, 541
küffâru'ş-şerâi', 541
küfr, 26, 32, 49, 62, 68, 73, 162, 219, 260, 347, 394, 409, 422, 438, 474, 515, 534, 536, 540, 541, 553, 559, 561, 565, 589, 606, 619, 658, 751, 776, 782, 804, 809, 831, 872, 893, 928, 934, 940, 941, 948, 949, 952, 954, 975, 979, 993
küfrân, 282, 344, 374, 377, 478, 817, 906, 932, 960, 1020
küfr-i bâtın, 685
küfr-i hakîkî, 73, 468, 607, 619
külliyyât, 13, 154, 267, 401, 439, 440, 475, 594, 748, 837, 843, 899, 916, 927
külliyyât-i esmâ, 124
külliyyât-i menâzil, 124
külliyyet, 296, 297, 344, 615, 714, 748, 908
kümmel, 38, 44, 143, 511, 654, 658, 688, 702, 711, 803, 807, 910, 942
kümmel-i evliyâ, 19, 26, 45, 54, 60, 79, 80, 122, 127, 153, 207, 223, 252, 260, 267, 288, 301, 305, 319, 325, 339, 343, 349, 394, 540, 544, 554, 611, 678, 712, 762, 802, 806, 845, 851, 898, 908, 943, 957, 977, 1012
kürsî, 165, 178, 268, 382, 542, 604, 744, 787, 847, 946, 980
küşûf-i gaybiyye, 110
küşûf-i hayâliyye-i kevniyye, 782
küşûf-i ilâhiyye, 783
küşûf-i kevniyye-i sâfile, 783
kütüb-i ilâhiyye, 58, 426, 470, 487, 714, 735, 761, 828, 880, 1014

kütüb-i ilâhiyye-i tenzîliyye ve tekvîniyye, 882

L

la'net, 51, 71, 81, 164, 361, 506, 581, 753, 754
lâhût, 116, 385, 432, 669, 712, 728, 848
lâhût-i zât, 570, 894
lâhûtiyyet, 494
Lâihât-i Berkıyyât, 286, 493, 891
Lâihât-i Berkıyye, 602
lâ-leyl ve lâ-nehâr âlemi, 81
lâ-taayyün, 43, 125, 191, 227, 541, 542, 618, 649, 786, 788, 837
Latîf, 39, 83, 267, 552, 571, 734, 744, 792, 889, 934
lâtife-i insâniyye, 945
letâfet, 45, 78, 86, 201, 225, 231, 310, 367, 458, 463, 525, 571, 580, 586, 624, 625, 635, 715, 726, 733, 744, 767, 775, 815, 817, 823, 825, 835, 849, 903, 925, 991, 1014
letâfet-i rûhâniyye, 847
levh, 178, 192, 268, 374, 718, 899, 931, 946
levh-i mahfûz, 184, 254, 370, 638, 659, 691, 778, 961
levh-i mahv ve isbât, 99, 184, 232, 638
leyl, 4, 41, 46, 50, 81, 82, 156, 179, 185, 235, 236, 241, 250, 399, 441, 446, 462, 463, 474, 503, 514, 522, 551, 559, 560, 618, 620, 636, 649, 696, 734, 755, 797, 818, 857, 858, 859, 865, 964
Leylâ, 549, 550
leyle-i kadr, 310, 327, 743, 785, 1007
leyl-i zât, 41
likā, 44, 45, 218, 468
likā-i Hak, 996
likā-i ilâhî, 996, 1001
likā-i Rahmân, 936, 938
lisân, 836
lisân-ı Hak, 436
lisân-ı hâl, 95, 187, 519, 598, 734, 825, 910, 978, 979
lisân-ı hayâl, 734
lisân-ı isti'dâd, 166, 232, 459, 598, 702, 803
lisân-ı kāl, 598, 734, 825
livâü'l-hamd, 368, 390, 438, 819
Lokmân Hakîm, 303, 675, 865
Lût (a.s.), 394
lutf, 17, 23, 26, 50, 51, 66, 140, 168, 343, 353, 366, 374, 412, 441, 483, 492, 503, 551, 553, 554, 572, 573, 574, 638, 640, 642, 651, 665, 725, 731, 816, 897, 918, 931, 941, 942, 958, 965, 973, 993, 1000, 1026
lutf-i celî, 973
lutf-i hafî, 973
lübb, 603

M

maâd, 57, 105, 181, 188, 334, 380, 666, 668, 679, 794, 852, 930, 997, 1001
maânî, 10, 22, 74, 119, 227, 289, 295, 603, 805, 837, 883
maânî-i hakîkıyye, 603

maârif, 80, 136, 328, 639, 891, 898, 944, 957, 987, 1015
maârif-i hakîkıyye, 896
maârif-i ilâhiyye, 13, 39, 110, 178, 295, 306, 311, 358, 435, 532, 680, 806, 838, 882, 913, 932, 1010
maârif-i rûhâniyye, 608
maârif-i şeytâniyye, 1010
maâsî, 993
ma'dûm, 168, 847
ma'dûm-i ilmî, 590
ma'dûm-i mümteni', 399
Magosa, 918
mağfiret, 440, 482, 785, 797, 842, 865, 868, 870, 939, 999
mağlûbu'l-hâl, 617
mağrib, 261, 300, 368, 398, 415, 461, 462, 526, 561, 726
Mağrib, 637, 752, 988
mağrib-i cesed, 462
mağrib-i cismânî, 462
mahbûbiyyet, 935
mahcûb, 11, 19, 32, 46, 55, 68, 80, 86, 92, 109, 130, 145, 162, 169, 183, 213, 240, 452, 503, 510, 542, 548, 556, 581, 595, 602, 618, 643, 645, 652, 654, 681, 739, 762, 764, 783, 827, 829, 841, 859, 954, 957
mâhiyyât, 180, 412, 487, 539, 837, 914
mâhiyyât-i kâinât, 166
mâhiyyât-i mektûme, 300
mâhiyyet, 152
mahk, 339, 492, 657
mahsüsât, 1013
mahşer, 131, 207, 212, 390, 482, 515, 727, 730, 815, 818
mahv, 324, 339
maiyyet, 55, 168, 229, 324, 436, 704, 708, 729, 791, 800, 849, 931, 946
maiyyet-i ilâhiyye, 45, 600
makām, 77, 78
makāmât, 50, 87, 123, 125, 127, 141, 160, 162, 204, 286, 340, 348, 371, 491, 519, 625, 626, 635, 785, 806, 812, 848, 895, 919, 949
makām-ı ahadiyyet, 4, 315
makām-ı ayn, 86, 681
makām-ı ervâh, 848
makām-ı mahmûd, 422
makām-ı sıfat, 214, 340, 341, 556
makām-ı zât, 340, 556
ma'kūlât, 188, 317, 1013
Mâlik b. Dînâr, 208, 894, 958
Mâlik b. Enes, 565, 921
ma'nâ, 32, 55, 94, 161, 232, 275, 285, 287, 305, 307, 408, 440, 448, 458, 496, 512, 515, 545, 570, 582, 658, 663, 748, 779, 899
ma'nâ-yı âlem, 160, 629, 763, 816
ma'neviyyât, 234, 603, 645, 848, 906
Mâni', 549
Mansûr, Mansûr-i Hallâc, *bk.* Hallâc
ma'rifet, 13, 24, 25, 33, 34, 35, 63, 69, 75, 87, 103, 120, 121, 144, 159, 167, 176, 182, 213, 216, 233, 239, 244, 250, 251, 278, 283, 291, 292, 295, 297, 298, 304, 308, 311, 312, 313, 321, 333, 335, 338, 348, 360, 364, 371, 381, 396, 397, 408, 418, 425, 427, 433,434, 436, 455,

482, 487, 488, 489, 508, 509, 510, 513, 516, 533, 535, 536, 540, 542, 543, 544, 548, 554, 558, 560, 561, 562, 568, 572, 598, 602, 632, 634, 646, 647, 648, 650, 652, 668, 671, 674, 677, 678, 686, 696, 713, 715, 722, 728, 760, 771, 781, 791, 792, 793, 797, 799, 806, 809, 810, 818, 821, 843, 874, 875, 883, 886, 898, 915, 927, 930, 949, 957, 959, 982, 997, 1008, 1015, 1027
ma'rifet-i esrâr-ı zât, 646
ma'rifet-i ilâhiyye, 13, 41, 174, 333, 435, 536, 554, 591, 634, 760, 995
ma'rifet-i irsiyye, 635
ma'rifet-i nefs, 298, 916
ma'rifet-i Rab, 916
ma'rifet-i rûhâniyye, 620
ma'rifet-i sahîha, 219
ma'rifetullâh, 84, 163, 182, 217, 230, 236, 266, 291, 298, 308, 632, 673, 696, 771, 856, 995
Mârût, 868, 869
ma'sıyet, 25, 32, 54, 162, 260, 481, 483, 486, 558, 566, 732, 939, 940, 941, 949
mâ-sivâ, 10, 11, 45, 48, 69, 152, 178, 181, 197, 207, 208, 209, 212, 213, 218, 235, 290, 302, 303, 349, 395, 444, 445, 465, 469, 513, 516, 533, 536, 548, 597, 598, 605, 606, 608, 609, 615, 627, 632, 646, 667, 675, 676, 702, 716, 725, 732, 757, 762, 765, 785, 799,830, 831, 841, 846, 850, 874, 881, 912, 918, 942, 983, 990, 992, 994
mâ-sivallâh, 45, 585, 597
Mâtürîdî, 589, 927
mazhar, 19, 196, 748
mazhar-ı celâl, 39, 708, 855
mazhar-ı cemâl, 39, 132, 708, 830, 855
mazhar-ı esmâ, 549
mazhar-ı Hak, 151, 161, 258, 368, 407, 409, 549, 628, 727, 801, 902
mazhar-ı mukayyed, 19
mazhar-ı sıfât, 435
mazhar-ı tâm, 19, 186
mazhar-ı ulûhiyyet, 678
Me'mûn (halîfe), 871, 888
mebde', 57, 96, 105, 124, 181, 334, 477, 666, 668, 679, 740, 849, 850, 852, 930, 1001, 1002
mebde-i evvel, 188
mecâz, 142, 294, 299, 311, 350, 397, 401, 537, 603, 640, 717, 822, 849
mecâzât, 884
mecâzîb, 111, 398, 992
Mecnûn, 49, 549, 550
mecûs, 48
meczûb, 109, 111, 213, 364, 398, 423, 934
meczûb-i Hak, 835
meczûb-i sâlik, 788
Medîne, 220, 292, 384, 398, 529, 599, 704, 782, 873, 885, 921, 928, 938
medrese, 158, 444, 664, 665
mehâsin-i a'mâl, 720

mehdî, 35, 36, 84, 173, 362, 378, 489, 490, 500, 503, 534, 560, 620, 679, 792, 887, 982, 1030
mehdî-i muntazar, 309, 489, 500, 887, 1009
mekân, 81, 82, 156, 157, 234, 238, 447, 457, 553, 842
mekârim-i ahlâk, 720
Mekke, 15, 16, 98, 108, 110, 111, 129, 284, 315, 332, 384, 457, 465, 529, 537, 699, 704, 827, 867, 869, 889, 890, 921, 923, 924, 928, 976, 1012
Mekkî, 261
mekr, 23, 168, 478, 690, 703, 723, 860, 888, 959, 1006
mekr-i ilâhî, 959, 960
melâike, 23, 24, 25, 41, 59, 60, 62, 80, 88, 104, 138, 157, 166, 183, 189, 190, 241, 248, 252, 293, 305, 310, 316, 326, 336, 360, 381, 382, 383, 384, 385, 393, 394, 408, 413, 416, 417, 422, 423, 447, 449, 465, 466, 477, 481, 496, 525, 527, 528, 538, 545, 546, 551, 571, 602, 653, 657, 671, 682, 708, 711, 712, 726, 731, 735, 760, 769, 770, 781, 784, 786, 795, 803, 807, 838, 844, 855, 864, 868, 869, 870, 879, 883, 887, 908, 947, 960, 962, 987
melâike-i arzıyye, 868
melâike-i rahmet, 23
melâike-i semâviyye, 868
Melâmiyye, 319, 810
melek, 29, 39, 60, 83, 104, 131, 158, 164, 183, 190, 199, 212, 221, 225, 231, 241, 253, 276, 326, 355, 405, 407, 411, 412, 413, 463, 497, 525, 538, 548, 573, 593, 625, 633, 650, 663, 664, 708, 735, 736, 738, 746, 776, 783, 787, 838, 866, 867, 868, 879, 908, 926, 950, 951, 961, 993, 1014
melekiyyet, 784
melekût, 4, 66, 70, 102, 112, 116, 137, 182, 183, 237, 249, 255, 309, 349, 367, 381, 384, 447, 494, 510, 544, 576, 580, 623, 625, 629, 635, 639, 653, 667, 668, 669, 696, 700, 744, 745, 796, 902, 905
melekût-i ef'âl, 570, 894
melekût-i semâviyye, 310
melekü'l-mevt, 275
memât, 632
menâm, 148, 253, 457, 586, 618, 739
menâzil, 124, 235, 398, 399, 617, 710, 950
menzilü'l-menâzil, 124, 209, 235, 250, 398, 617, 908, 981
merâtib, 68, 87, 292, 491, 520, 609, 621, 652, 724, 735, 736, 787, 930, 933, 947, 950, 963, 969, 1001
merâtib-i Hak, 262
merâtib-i kalbiyye, 710
merâtib-i kevniyye, 740
merâtib-i külliyye, 796
merâtib-i tevhîd, 49, 91, 282, 637
merâtib-i vücûd, 839
mertebe-i abdiyyet, 508, 690
mertebe-i ahadiyyet, 137, 460, 464, 658, 669
mertebe-i akl, 406

mertebe-i ayn, 55, 439
mertebe-i berzahiyye, 520
mertebe-i butûn, 296
mertebe-i ceberût, 310, 635
mertebe-i cem', 659
mertebe-i cilâ, 300, 364, 412
mertebe-i ecsâm, 135, 136, 267, 296, 504, 619, 620, 634, 756
mertebe-i ef'âl, 49, 230, 240, 833, 853
mertebe-i ekvân, 725
mertebe-i ervâh, 187, 296, 619, 634, 669, 756, 879
mertebe-i esmâ, 591
mertebe-i fark, 659
mertebe-i fi'l, 510
mertebe-i gayb, 176, 448
mertebe-i gaybü'l-gayb, 204
mertebe-i hakîkat, 298, 430
mertebe-i hakkıyyet, 488
mertebe-i halkıyyet, 488
mertebe-i hayâl, 310
mertebe-i ihsân, 119, 496, 796, 833
mertebe-i ilâhiyye, 464
mertebe-i ilm, 135, 296, 406, 439, 464, 658, 756, 957
mertebe-i imkân, 343, 599
mertebe-i insân, 190, 235, 249, 335, 434, 504, 596, 789, 980
mertebe-i insâniyyet, 126, 570, 930
mertebe-i isticlâ, 364, 412, 464, 488, 662, 678, 762, 915
mertebe-i kevniyye, 406, 433, 464, 578, 689
mertebe-i küntü kenzen, 670
mertebe-i lâhût, 635
mertebe-i lâ-taayyün, 666
mertebe-i misâl, 136, 599
mertebe-i münâcât, 214
mertebe-i nâsût, 126, 127
mertebe-i rubûbiyyet, 343
mertebe-i rûh, 136, 403, 406, 446, 570, 625, 717, 1030
mertebe-i rûhiyye-i nûriyye, 104
mertebe-i sıfat, 510, 558
mertebe-i sıfât, 49, 197, 204, 230, 240, 242, 296, 297, 312, 419, 433, 447, 504, 626, 646, 824, 833, 839, 853, 854
mertebe-i sırr, 446, 570
mertebe-i taayyün, 665
mertebe-i tabîat, 179, 248, 269, 311, 403, 433, 627, 687
mertebe-i tecellî, 296
mertebe-i tenezzülât, 204
mertebe-i teşbîh, 204
mertebe-i ulûhiyyet, 42, 172, 176, 197, 340, 342, 343, 344, 351, 364, 365, 415, 448, 462, 488, 504, 509, 540, 590, 616, 652, 743, 768, 787, 902, 980, 1009, 1012
mertebe-i vâhidiyyet, 460
mertebe-i vücûb, 788
mertebe-i zât, 49, 66, 214, 230, 242, 296, 312, 384, 416, 461, 504, 510, 538, 558, 570, 591, 623, 627, 635, 658, 728, 824, 833, 839, 854
mertebe-i zât-i baht, 591
mertebe-i zuhûr, 296
mertebe-i zulmet, 635
Meryem, 237, 287, 326, 395, 406, 527, 713, 746, 769

mesâcid, 23, 134, 214, 416, 653
mescid, 33, 408, 468, 607, 629, 818
Mescid-i Aksâ, 118, 236, 398
Mescid-i Cinn, 867
Mescid-i Nebevî, 215
mesh, 523
meşârib, 202, 212, 272, 354, 680, 816
meşâyih, 110, 261, 464, 602, 753, 765, 790
meşâyih-i tarîkat, 73, 617, 635, 983
meşhed-i İmâm-ı Huseyn, 869
meşiyyet, 167, 351, 747
meşiyyet-i cüz'iyye, 955
meşiyyet-i ilâhiyye, 451
meşiyyet-i külliyye, 955
meşreb, 25, 134, 145, 157, 158, 166, 199, 202, 212, 216, 221, 230, 231, 266, 296, 307, 312, 318, 354, 361, 458, 472, 475, 529, 540, 613, 648, 711, 887, 958
meşreb-i Muhammedî, 272, 318
meşrık, 97, 262, 300, 368, 398, 415, 461, 462, 526, 726
meşrık-ı rûh, 462
meşrık-ı rûhânî, 462
meşrık-ı sırr, 462
Metîn, 71, 83, 546
Mevâkıf, 495
mevâlîd, 138, 710, 767, 783, 788, 974
mevâlîd-i selâse, 787, 946
mevcûd, 168
meveddet, 374
Mevlâ, 41, 43, 293, 793
Mevlânâ Celâleddîn, 178, 292, 330, 984
Mevlânâ Câmî, 314
Mevlânâ Fenârî, 90, 314
Mevlevî, 31
mevt, 9, 70, 113, 130, 135, 154, 175, 216, 220, 234, 320, 325, 369, 376, 382, 463, 475, 502, 519, 547, 553, 606, 681, 682, 760, 900, 964, 1003, 1006
mevt-i fenâî, 76, 585, 963, 1003
mevt-i ıztırârî, 475
mevt-i irâdî, 45, 75, 475, 582, 606, 964
mevt-i irâdî ve fenâî, 9
mevt-i irâdî-i fenâî, 44
meyhâne, 162
meyyit, 525
mezâhib-i erbaa, 864
mezâhir, 9, 19
mezâhir-i celâliyye, 471, 476
mezâhir-i cemâliyye, 471, 476
mezâhir-i esmâ, 518
mezâhir-i esmâ-i ilâhiyye, 19
mezheb, 79, 245, 613, 809, 864, 927
mezheb-i Sevr, 264, 713, 790
mezheb-i vücûd, 337
mezheb-i vücûdiyye, 48, 541, 720, 909, 1013
Mısr, 226, 627, 923, 988
mi'râc, 4, 32, 34, 70, 79, 91, 127, 165, 195, 214, 231, 241, 273, 304, 320, 377, 380, 381, 385, 397, 398, 423, 486, 510, 524, 558, 570, 575, 622, 623, 664, 690, 712, 803, 850, 881, 896, 926, 1004
mi'râc-ı ma'nevî, 165, 450

Mi'râciyye, 560
Miftâhu'l-ğayb, 286, 891
Miftâhu'l-ğayb Şerhi, 493
mihnet, 16, 112, 278, 791
Mîkâîl (a.s.), 682, 772, 1008
mîkāt, 124, 439
mîsâk, 121, 126, 127, 224, 249, 745
mîsâk-ı ezelî-i icmâlî, 946
mizâc, 706
mîzân, 159, 160
mu'cizât, 80, 260, 265, 316, 318, 366, 462, 678, 707, 761, 782, 810
mu'cize, 63, 198, 264, 317, 460, 545, 579, 921
Mu'tezile, 126, 146, 824
Mu'tî, 549
Muâfî, 377
muâyene, 116, 214, 738
muâyene-i hakîkat, 349
Muâz b. Cebel (r.a.), 411
Mudill, 30, 83, 112, 132, 212, 315, 342, 345, 361, 444, 445, 475, 476, 478, 485, 506, 534, 548, 587, 593, 725, 948
Mufassıl, 455, 522, 659
Mufdıl, 267, 357, 640, 681, 881
muğayyebât, 836
Muğnî, 30, 83, 793
muhabbet, 14, 16, 33, 112, 172, 250, 256, 270, 364, 365, 366, 453, 464, 465, 486, 487, 489, 515, 610, 615, 646, 656, 691, 695, 722, 758, 799, 826, 842, 912, 919, 930, 934, 935, 950, 951, 994, 995, 1017, 1018
muhabbet-i Hak, 826
muhabbet-i mutlaka, 935
muhabbet-i nefsâniyye-i tabîiyye, 515
muhabbet-i rûhâniyye-i hakîkıyye, 515
muhabbetullâh, 825, 826
muhaddisîn, 890, 927
muhakkık, 323, 574, 780, 885
muhakkıkîn, 323
muhakkıklar, 551
muhâl, 351, 590
Muhammed (s.a.), 4, 8, 10, 12, 16, 17, 19, 20, 22, 23, 24, 26, 30, 31, 34, 36, 40, 49, 54, 59, 61, 62, 71, 72, 75, 83, 87, 91, 96, 98, 99, 100, 108, 111, 112, 116, 120, 123, 127, 136, 141, 143, 144, 145, 150, 165, 170, 171, 172, 180, 182, 183, 186, 191, 192, 194, 195, 197, 198, 204, 206, 210, 211, 214, 215, 218, 220, 225, 226, 226, 233, 234, 237, 240, 253, 253, 255, 258, 264, 266, 270, 273, 280, 281, 282, 284, 285, 290, 291, 292, 295, 304, 305, 318, 329, 330, 331, 345, 355, 361, 368, 369, 374, 377, 379, 381, 390, 391, 393, 394, 398, 402, 407, 408, 411, 412, 416, 418, 420, 422, 423, 425, 435, 439, 448, 449, 457, 458, 459, 465, 469, 470, 471, 480, 481, 482, 483, 485, 486, 487, 489, 499, 500, 504, 505, 506, 510, 513, 514, 516, 546, 548, 550, 555, 558, 559, 567, 568, 570, 571, 574, 575, 576, 578, 591, 599, 601, 605, 610, 611, 612, 614, 616, 623, 626, 654, 660, 668, 674, 678, 682, 683, 685, 698, 699, 701, 704, 706, 708, 712, 714, 719, 721,

725, 730, 736, 753, 759, 768, 772, 776, 778, 779, 785, 789, 791, 792, 796, 801, 818, 819, 820, 826, 834, 845, 850, 855, 862, 863, 865, 867, 869, 871, 873, 877, 880, 884, 885, 886, 889, 896, 905, 906, 908, 911, 921, 929, 933, 937, 942, 945, 955, 981, 982, 985, 990, 991, 992, 993, 994, 998, 1001, 1003, 1004, 1007, 1008, 1014, 1015, 1030, 1031
muhârebe-i küffâr, 347
muhâsebe, 159, 498, 749, 1006
muhâsebe-i nefsâniyye, 1006
muhâzât-i Hazret, 615
muhâzât-i hazret-i ilâhiyye, 4, 115, 331, 842
muhâzât-i ilâhiyye, 350, 614
muhdes, 259, 260
muhibbiyyet, 935
Muhît, 297, 436, 594, 858, 929
muhkemât, 100
muhlas, 193, 290, 333, 725, 947
muhlasıyyet, 725
muhlis, 193, 290, 291, 333, 776, 947
muhlisıyyet, 725
Muhsin, 267, 357, 640
Muhtasar, 891
Muhyî, 83, 650, 742, 746, 900, 922
Muhyiddîn el-Arabî, *bk.* İbnü'l-Arabî
Muîn, 83, 640, 1009
Mukaddir, 692
mukallid, 780, 781, 796, 859, 924
mukarrabîn, 5, 7, 46, 127, 223, 294, 332, 390, 445, 514, 530, 613, 624, 637, 711, 805, 882
mukarreb, 390
mukarrebler, 530, 533, 612, 800
mukarrebûn, 508
mukattaât, 260, 888
muktedî, 11
Muktedir, 83, 302, 316
murâkabe, 181, 206, 350, 511, 517, 874
murâkabe-i Hak, 837
Mûsâ (a.s.), 8, 37, 59, 89, 90, 127, 136, 168, 211, 214, 218, 223, 224, 225, 226, 245, 259, 288, 354, 362, 378, 402, 407, 419, 427, 436, 449, 469, 472, 496, 512, 513, 514, 549, 550, 598, 600, 606, 607, 623, 626, 627, 633, 640, 664, 667, 668, 671, 672, 673, 674, 705, 707, 719, 721, 824, 898, 943, 960, 983, 987, 995, 1003, 1003, 1004, 1005, 1009
Musavvir, 53, 89, 170, 296, 592, 745, 883
mushaf-ı âfâk, 193
mushaf-ı ekvân, 600
mushaf-ı enfüs, 193
mushaf-ı tekvîn, 517, 601
mushaf-ı tekvînî, 190, 191, 192, 200, 517, 680, 708, 731
mushaf-ı tenzîl, 517
mushaf-ı tenzîlî, 190, 191, 192, 200, 469, 517, 600, 601, 680, 708, 731
Mustafâ, *bk.* Muhammed (s.a.)
mutâlaa, 27, 40, 77, 113, 116, 119, 134, 159, 169, 430, 447, 548, 622, 662, 667, 675, 755, 793, 848, 864, 883, 996, 1018
mutâlaa-i âsâr, 219, 842, 882
mutâlaa-i cemâl, 198, 402

mutâlaa-i cemâl-i Hak, 16
mutâlaa-i Hak, 1003
mutâlaa-i ism-i Kayyûm, 183
mutâlaa-i rubûbiyyet, 963
mutâlaa-i zât, 963
Mutavvel, 891
muttakî, 931
muvahhid, 652
muvahhid-i hakîkî, 847
muvahhidler, 860
Muzhir, 152
mübâyaa, 93, 112, 113, 128, 177, 179, 237, 258, 377, 391, 472, 479, 497, 628, 685, 695, 810, 875, 1008, 1015
Mübdi', 296
mübeşşirât, 570
mübeşşirât-i ilâhiyye, 918
mübtedî, 121, 134, 208, 216, 254, 370, 456, 637, 666, 680, 704, 722, 766, 783, 784, 862, 912, 935, 969, 972, 1006, 1011
mücâhedât, 84, 250, 293, 509, 700, 711, 836, 897, 919, 934, 983, 994
mücâhede, 25, 77, 109, 111, 125, 205, 271, 272, 312, 333, 368, 396, 408, 446, 498, 507, 509, 514, 530, 537, 538, 557, 563, 630, 631, 632, 667, 674, 675, 766, 783, 823, 892, 894, 983, 1010
mücâhede-i nefsiyye, 917
mücâhede-i sülûk, 674
mücerredât, 711, 838
müctehid, 147, 481, 551, 568, 790
müddaî, 799
müddaîler, 85
Müdebbir, 522
müderris, 23
müennes, 248
müezzin, 215, 305, 371
müflis, 486
müflisler, 1000
müflisûn, 332, 423, 811
mükâşefât, 195
mükâşefe, 11, 68, 75, 114, 167, 199, 207, 223, 436, 508, 541, 645, 853, 865, 904, 1018
mükâşif, 11, 19, 45, 46, 72, 80, 110, 120, 134, 135, 140, 147, 154, 162, 169, 213, 218, 240, 346, 417, 423, 435, 438, 494, 618, 645, 654, 681, 707, 764, 808, 844, 864, 907, 908, 946, 951
mülhid, 275
mülk, 4, 22, 112, 237, 249, 255, 381, 447, 494, 544, 576, 580, 629, 700, 902, 905, 994
mülkiyyet, 956
Mümidd, 801
mü'min, 28, 32, 34, 52, 57, 92, 115, 132, 212, 241, 255, 292, 474, 476, 482, 534, 562, 566, 571, 573, 592, 601, 613, 620, 633, 644, 664, 675, 688, 731, 792, 804, 805, 807, 812, 832, 833, 858, 866, 887, 931, 934, 941, 946, 947, 949, 952, 962, 963, 967, 977, 991, 1010, 1028
Mü'min, 52
mü'min-i âsî, 941, 964
mü'min-i cinn, 736
mü'min-i kâmil, 227, 261, 372, 476, 509, 753, 963, 1010

mü'min-i şer'î, 761, 959
mü'minler, 860
Mümît, 581, 742, 900, 922
mümkin, 48, 454, 520, 587, 656, 689
mümkinât, 102
mümkinü'l-vücûd, 351, 352
mümteniât, 590, 636, 911
mümteniu'l-vücûd, 351
münâcât, 5, 10, 11, 51, 207, 329, 350, 397, 450, 551, 557, 614, 846, 903
münâfık, 362, 731, 777, 911
münkir, 93, 116, 254, 534, 601, 755, 758, 780, 859, 893, 920, 934, 967, 969, 977, 978
Müntakim, 17, 83, 112, 119, 174, 302, 424, 479, 505, 640, 641, 921, 975
müntehî, 134, 135, 216, 370, 456, 666, 704, 783, 862, 935, 969, 989, 1006, 1011
müntehî-i hakîkî, 216
müntehî-i izâfî, 216
mürîd, 25, 40, 42, 57, 73, 110, 145, 149, 205, 342, 411, 438, 512, 513, 542, 549, 580, 628, 638, 675, 741, 826, 827, 932, 983
Mürîd, 83, 112, 267, 302, 640
mürselîn, 761, 1003
mürşid, 5, 30, 57, 64, 112, 124, 145, 149, 235, 244, 268, 283, 303, 330, 438, 512, 675, 746, 788, 790
mürşid-i kâmil, 7, 149, 157, 175, 199, 250, 288, 311, 312, 324, 377, 391, 418, 445, 474, 521, 532, 534, 602, 667, 673, 741, 894, 898, 934, 948, 993, 994
mürtedd, 954
mürtedd-i şerîat, 685
mürtedd-i tarîkat, 685
müşâhedât, 413, 509, 623, 806, 894, 996
müşâhede, 5, 12, 19, 21, 35, 37, 47, 69, 75, 78, 87, 94, 107, 116, 122, 141, 154, 168, 180, 192, 197, 198, 199, 213, 214, 218, 219, 231, 232, 233, 239, 244, 250, 268, 272, 306, 311, 315, 339, 340, 343, 349, 350, 357, 360, 370, 391, 413, 423, 428, 450, 452, 455, 457, 459, 472, 474, 475, 479, 486, 487, 488, 493, 508, 513, 517, 536, 555, 558, 560, 583, 593, 594, 595, 597, 600, 606, 622, 623, 634, 637, 645, 646, 667, 668, 674, 675, 678, 680, 681, 694, 708, 711, 733, 737, 738, 740, 769, 781, 782, 794, 796, 799, 806, 808, 814, 819, 821, 825, 837, 842, 844, 846, 848, 853, 874, 876, 882, 885, 894, 896, 903, 912, 915, 983, 996, 1003, 1008
müşâhede-i cemâl-i Bârî, 1001
müşâhede-i esmâ ve sıfât, 882
müşâhede-i ma'nâ, 349
müşâhede-i mahbûb, 350
müşâhede-i sırriyye, 188
müşrik, 130, 155, 871
mütehakkık, 12, 75, 113, 125, 127, 158, 172, 182, 197, 229, 272, 415, 435, 659, 708, 797, 812, 813, 912, 978, 1006
mütehallık, 978
mütekellim, 592, 972

Mütekellim, 735
mütekellimîn, 287, 297, 927
müteşâbihât, 100, 125, 888
mütevassıt, 250, 912, 953, 969, 1006, 1011
müttakî, 806, 863
müzekker, 248

N

Nâbiğa, 732
Nâfi', 66, 83, 117, 168, 201, 534, 535, 563
nâfile, 249, 332, 825, 862, 940
nahv, 103, 289, 696, 895
nâkıs, 110, 157, 192, 232, 240, 246, 357, 359, 497, 747, 859, 912, 1001
namâz, 5, 11, 12, 51, 53, 70, 115, 141, 305, 310, 316, 331, 360, 417, 426, 599, 614, 622, 626, 716, 760, 843, 844, 855, 863, 928, 953
nasârâ, 130, 211, 219, 245, 261, 406, 495, 615, 620, 766, 809
Nasîr, 71, 83, 640
Nasrâbâdî, 613
nâsût, 157, 432, 796
nâsûtiyyet, 494
nâz, 87, 308, 421, 652
nazar ve istidlâl, 32, 144, 334, 353, 550, 637, 796, 833
nazar-ı aklî, 188
nebât, 843
nebâtât, 838
nebî, 78, 90, 94, 112, 198, 280, 318, 329, 355, 366, 424, 425, 426, 470, 498, 499, 500, 621, 672, 784, 827, 865, 887, 914, 917, 928, 932, 982, 986, 1015
necâsât-i ma'neviyye, 557
Necmüddîn Dâye, 314, 983
nefes, 43, 55, 73, 74, 154, 187, 205, 238, 246, 286, 301, 407, 443, 455, 500, 513, 521, 525, 527, 563, 618, 624, 665, 741, 779, 898, 905, 914, 940, 968
nefes-i ilâhî, 686
nefes-i küllî, 477
nefes-i rahmânî, 43, 67, 73, 81, 126, 156, 187, 266, 325, 376, 388, 422, 440, 476, 477, 525, 526, 562, 601, 656, 787, 830, 837, 884, 900, 905, 913, 914, 930, 947
nefs, 21, 28, 54, 65, 69, 88, 104, 106, 107, 119, 140, 150, 155, 166, 173, 179, 180, 187, 201, 202, 213, 216, 220, 223, 226, 236, 238, 241, 244, 251, 265, 278, 294, 298, 305, 309, 311, 318, 328, 339, 345, 355, 389, 390, 397, 401, 428, 433, 439, 443, 445, 467, 468, 469, 471, 475, 477, 481, 497, 507, 508, 512, 516, 530, 533, 538, 539, 540, 546, 548, 550, 554, 557, 561, 563, 593, 604, 624, 628, 630, 632, 639, 647, 660, 688, 699, 703, 707, 716, 719, 725, 726, 732, 735, 746, 747, 796, 826, 832, 841, 862, 874, 876, 897, 900, 924, 925, 929, 942, 953, 957, 977, 993, 995, 1000, 1006, 1029
nefsâniyyet, 508
nefs-i emmâre, 223, 247, 251, 341, 387, 438, 631, 699, 702, 756, 780, 953

nefs-i hayvâniyye, 43, 82, 107, 166, 174, 175, 179, 204, 211, 216, 223, 224, 249, 250, 300, 328, 352, 376, 468, 523, 562, 856, 857, 894
nefs-i hayvâniyye-i zulmâniyye, 856
nefs-i hevâyî, 388
nefs-i insân, 21
nefs-i insâniyye, 249, 288, 523, 562, 594, 627, 639, 741, 903
nefs-i küll, 53, 376
nefs-i külliyye, 248, 801, 807, 898, 905, 946, 961
nefs-i levvâme, 953
nefs-i merzıyye, 953
nefs-i mutmeinne, 122, 124, 136, 223, 387, 395, 649, 699, 701, 737, 780, 793, 953
nefs-i mülheme, 953
nefs-i nâtıka, 31, 39, 43, 53, 54, 82, 107, 173, 174, 175, 228, 249, 325, 327, 328, 376, 801, 893, 952, 1029
nefs-i nebâtiyye, 999
nefs-i râzıye, 953
nefs-i tabîiyye, 834
nehâr, 4, 41, 46, 50, 81, 82, 156, 185, 235, 236, 241, 250, 329, 399, 462, 474, 514, 522, 534, 559, 560, 597, 618, 619, 696, 734, 857, 858, 859, 865, 964, 1007
nehâr-ı sıfât, 41
Nemrûd, 18, 140, 307, 378, 379, 640, 761, 813, 840, 897
Nesefî, 261
nesh, 98, 99, 110, 129
Nesîmî, 33, 370, 713
neş'e-i âhire, 82, 137, 269, 288, 289, 431, 432, 526, 539, 586, 726, 748, 758, 774, 802, 844, 893, 937, 1006
netîce, 348
netîce-i külliyye, 502
nevâfil, 127, 257, 258, 261, 332, 360, 511, 531, 751, 995
nezr, 258
nifâk, 38, 208, 630, 631, 751, 812
nifâk-ı ekber, 38, 237, 270, 405, 503, 638, 809, 969
nifâk-ı hakîkî, 237
nihâyât, 208, 491
nihâyet, 502, 509, 1006
nikâh, 155, 511, 962
nikâh-ı hakîkî, 20
Nîl, 719
nîrân-ı seb', 946
nisyân, 21, 120
niyâz, 87
niyyât, 89
niyyet, 88, 150, 222, 304, 456, 633, 795, 995
niyyet-i hasene, 967
noksân, 241
Nûh (a.s.), 269, 375, 411, 499, 605, 626, 854
Nuhbetü'l-Fiker Şerhi, 917
nûr, 4, 18, 25, 27, 28, 39, 47, 50, 52, 62, 78, 88, 93, 104, 106, 109, 134, 144, 174, 176, 179, 209, 213, 219, 220, 233, 237, 240, 241, 253, 262, 265, 266, 276, 284, 298, 299, 300, 301, 308, 335, 336, 346, 377, 378, 389, 390, 393, 401, 402, 412, 415, 417, 446, 449, 456, 457, 470, 472,

474, 486, 497, 551, 572, 573, 579, 587, 596, 597, 598, 617, 619, 620, 634, 639, 655, 657, 669, 670, 687, 688, 694, 715, 717, 722, 736, 738, 795, 797, 814, 833, 835, 836, 844, 866, 868, 897, 911, 926, 936, 937, 951, 980, 984, 1031
Nûr, 377, 797, 980
nûrâniyyet, 70, 88, 104, 252, 705, 726, 796, 868, 936
nûrâniyyet-i ilm, 199
nûr-i ahdar, 180
nûr-i ahmer, 180
nûr-i akl, 47, 1013
nûr-i bâtın-ı ma'nevî, 561
nûr-i berkî, 378
nûr-i celvet, 209
nûr-i cemâl, 14, 141, 268, 349, 393, 477, 817, 1001
nûr-i ebyaz, 180
nûr-i esved, 179
nûr-i feyz, 289
nûr-i Hak, 15, 39, 43, 377, 403, 472, 527, 596, 636, 683, 705
nûr-i hakîkat, 8, 86, 345, 728
nûr-i hakîkî, 597, 619
nûr-i hiss, 1013
nûr-i hissî, 457
nûr-i Hudâ, 617
nûr-i ilâhî, 25, 31, 46, 97, 109, 137, 179, 199, 204, 220, 240, 241, 311, 338, 379, 390, 397, 446, 449, 532, 542, 620, 641, 686, 688, 761, 858, 915, 1013
nûr-i ilm, 457, 535, 915
nûr-i îmân, 239, 473, 534, 818
nûr-i kalb, 47
nûr-i kamer, 276, 412, 462, 599
nûr-i keşf, 474
nûr-i kevkeb, 412
nûr-i kıdem, 835
nûr-i Kur'ân, 561
nûr-i ma'nevî, 457
nûr-i ma'rifet, 239, 641
nûr-i mağfiret, 797
nûr-i melekî, 221
nûr-i muhabbet, 515, 758, 950, 951
nûr-i Muhammedî, 144, 715
nûr-i mutlak, 389
nûr-i mutlak-ı hakîkî, 1013
nûr-i mü'min, 378
nûr-i müşâhede, 107, 236, 239
nûr-i nübüvvet, 195, 280, 281, 367, 579
nûr-i rubûbiyyet, 28, 239, 241, 599
nûr-i rûh, 47, 251, 301, 339, 598
nûr-i sıfât, 102, 141, 209, 221, 402
nûr-i sırr, 47
nûr-i siyâh, 597, 598
nûr-i şa'şaânî, 12, 141, 338, 339, 624, 1004
nûr-i şa'şaânî-i zâtî, 28
nûr-i şems, 38, 39, 46, 84, 276, 286, 326, 390, 412, 462, 517, 536, 594, 599, 620, 636, 797, 915, 1031
nûr-i tecellî, 353, 393, 492, 635, 645
nûr-i tecellî-i ilâhî, 492
nûr-i ulûhiyyet, 240
nûr-i velâyet, 280, 281, 367, 579, 855
nûr-i vücûd, 412, 585, 587, 722, 857
nûr-i vücûd-i hakîkî, 336

nûr-i vücûd-i vâcib, 194
nûr-i yakîn, 92, 122
nûr-i zâhir-i hissî, 561
nûr-i zât, 28, 47, 78, 87, 102, 104, 141, 209, 214, 221, 281, 286, 378, 401, 402, 449, 538, 587, 676, 715, 724, 769, 852
nûr-i zikr, 445, 474
Nûru'l-envâr, 4, 104, 179, 266, 336, 389, 393, 412, 579, 670, 717, 936, 1013
nuût-i ilâhiyye, 389
nübüvvet, 23, 60, 61, 62, 90, 99, 109, 129, 134, 154, 195, 198, 220, 223, 225, 229, 244, 245, 264, 273, 274, 280, 281, 282, 285, 290, 291, 366, 367, 371, 400, 411, 413, 418, 426, 457, 464, 465, 469, 479, 495, 498, 499, 500, 501, 570, 576, 578, 579, 626, 627, 705, 711, 739, 751, 851, 867, 871, 875, 879, 932, 937, 956, 958, 959, 960, 970, 986, 987, 1008, 1009, 1014, 1015
nüfûs, 801
nüsah-i ilâhiyye, 660
nüsha-i âfak, 805
nüsha-i enfüs, 805
nüsha-i hakāik-ı Rahmân, 659
nüzûl, 12, 37, 51, 77, 78, 79, 121, 146, 157, 181, 203, 204, 206, 224, 235, 236, 240, 249, 267, 310, 311, 329, 330, 349, 364, 365, 374, 376, 377, 447, 487, 520, 545, 561, 570, 600, 615, 619, 657, 664, 670, 673, 709, 711, 742, 758, 770, 788, 789, 811, 812, 839, 902, 908
nüzûl-i Îsâ, 99

O

olmak, 43, 102, 912
Osmân (r.a.), 17, 164
Osmân Fazlî-i İlâhî (Atpazârî), 45, 90, 111, 129, 147, 230, 260, 264, 286, 314, 405, 453, 479, 493, 518, 563, 578, 602, 612, 623, 789, 799, 820, 821, 891, 898, 914, 918, 921, 968, 976

Ö

Ömer (r.a.), 17, 215, 283, 291, 305, 355, 801, 887, 1008
Ömer b. Abdülazîz, 786
Ömer Nesefî, 990

P

Pend-i Attâr, 1020
peygamber, 8, 76, 280, 282, 318, 682, 801
pîrân-ı tarîkat, 990

R

Rabb, 217, 359, 462, 738, 945, 996
Rabb-i Mutlak, 47, 494
Rafi', 787, 930
Râğıb, 573
Rahîm, 83, 254, 482, 485, 681, 895
Rahmân, 53, 122, 132, 205, 212, 238, 268, 269, 342, 344, 345, 374, 420, 422, 424, 430, 484, 485, 505, 568, 570, 571, 572, 574, 761, 895, 905, 927, 931, 991
rahmet, 52, 210, 211, 239, 242, 252, 255, 268, 342

rahmet-i hâssa, 5
ramazân, 784, 785, 880
rasûl, 914, 928
Rasûl-i Ekrem, Rasûlullâh bk. Muhammed (s.a.)
Raşîd, 83, 889
Raûf, 254, 255
Ravâfız, 33, 245
Ravza, 206
Ravza-i Nebeviyye, 786
Ravza-i Rasûl, 822
Razzâk, 83, 375, 621, 794, 960
recâ, 30, 363, 594
Refi', 980
rehâbine, 766
remz, 17, 61, 80, 90, 194, 200
rızâ, 26, 65, 252, 270, 271, 294, 313, 489, 556, 643, 813, 877, 911, 995
rızâ-i Hak, 467, 1010
rızâ-i ilâhî, 995
rızâullâh, 74, 304, 467
rızk, 64, 978
rızk-ı ma'nevî, 673, 689, 903
rızk-ı rûhânî, 220
ricâlullâh, 255, 443
ridâ-i kibriyâ, 286, 404, 597, 665, 719
ridâü'l-kibriyâ, 37, 186, 231, 461, 690, 844, 915
risâlet, 195, 413, 499, 725
riyâ, 6, 7, 19, 69, 89, 155, 295, 508, 535, 630, 719
riyâzat, 109, 110, 111, 136, 199, 250, 271, 312, 396, 446, 498, 510, 512, 513, 514, 530, 630, 631, 655, 667, 675, 676, 686, 732, 784, 934, 962
riyâzât, 84, 136, 250, 700, 711, 783, 835, 892, 897, 919, 934, 983, 994
riyâzât-i şâkka, 892
rubûbiyyet, 8, 37, 47, 54, 65, 86, 214, 239, 323, 343, 378, 403, 404, 415, 423, 462, 479, 521, 531, 611, 616, 622, 667, 668, 722, 803, 810, 963
rucû'-i ıztırârî, 41
rûh, 9, 21, 24, 31, 37, 39, 43, 47, 49, 67, 69, 70, 75, 78, 84, 88, 107, 137, 139, 165, 173, 180, 201, 202, 204, 213, 221, 226, 236, 247, 248, 249, 270, 273, 296, 299, 301, 310, 325, 327, 330, 336, 345, 348, 349, 357, 367, 384, 393, 394, 397, 414, 422, 430, 433, 446, 447, 449, 456, 460, 462, 464, 465, 466, 477, 497, 506, 509, 510, 511, 515, 524, 525, 527, 528, 531, 544, 545, 548, 555, 559, 560, 569, 570, 584, 586, 593, 619, 623, 624, 625, 626, 628, 630, 632, 635, 638, 639, 647, 650, 654, 657, 660, 662, 663, 664, 673, 678, 680, 683, 685, 686, 687, 688, 694, 698, 700, 701, 705, 707, 712, 713, 715, 716, 717, 726, 728, 733, 736, 738, 741, 744, 745, 747, 748, 749, 759, 760, 766, 767, 795, 796, 802, 803, 814, 825, 835, 838, 848, 849, 853, 854, 856, 857, 874, 879, 881, 883, 884, 894, 899, 900, 908, 925, 936, 952, 963, 967, 994, 1003, 1014
rûhâniyyet, 41, 43, 70, 104, 109, 119, 122, 143, 296, 374, 382, 431, 432, 433, 447, 480, 525, 526, 528, 563,

570, 571, 676, 687, 726, 738, 741, 767, 803, 866, 868, 1028
ruhbân, 292, 766
rûh-i a'zam, 310, 408, 500, 656, 657, 744
rûh-i cüz'î, 281, 327
rûh-i hayvânî, 31, 43, 67, 94, 107, 149, 175, 327, 375, 376, 432, 450, 456, 461, 477, 510, 514, 525, 544, 547, 562, 566, 593, 702, 741, 835, 873, 952, 967, 1018
rûh-i ilâhî, 39, 53, 67, 81, 82, 325, 327, 328, 349, 376, 431, 432, 453, 500, 547, 562, 593, 603
rûh-i insân, 856
rûh-i insânî, 43, 67, 94, 107, 149, 376, 430, 432, 450, 461, 468, 477, 500, 539, 562, 593, 625, 650, 669, 670, 702, 704, 705, 741, 744, 884, 980
rûh-i izâfî, 43, 376, 744, 764
rûh-i küllî, 281
rûh-i menfûh, 9, 31, 92, 166, 175, 179, 201, 204, 228, 276, 298, 325, 338, 464, 544, 593, 632, 744, 802, 835, 962
rûh-i Muhammedî, 67, 186, 187, 195, 238, 269, 309, 490, 504, 539, 570, 634, 657, 748, 936, 1031
rûh-i mutlak, 327
rûh-i mücessem, 713
rûh-i müdebbir, 249, 510, 523, 544, 856
rûh-i müfârık, 9
rûh-i Nebevî, 24, 488, 568, 937
rûh-i nûrânî, 348
rûh-i süflî, 802
rûh-i ulvî, 802
rûh-i zâtî, 325
rûh-i zıllî, 327
ruhsat, 29, 30, 32, 995
rûhu'l-anâsır, 9
Rûhu'l-beyân, 148, 686, 889, 917, 1019
Rûhu'l-kudüs, 394, 408, 528, 624, 625, 914
Rûm, 40, 85, 891
rumûz, 61, 119, 388, 427, 730, 845, 888
rusül, 80, 233, 372, 611, 729, 867, 1003
rükû', 118, 786, 843, 933
rü'yâ, 65, 75, 154, 397, 510, 700
rü'yâ-yı hayâliyye, 510
rü'yâ-yı sâdıka, 293
rü'yâ-yı sâliha, 699
rü'yet, 107, 116, 225, 231, 233, 251, 256, 343, 393, 403, 450, 452, 461, 483, 518, 531, 542, 555, 556, 584, 594, 596, 598, 599, 606, 623, 636, 665, 668, 721, 782, 824, 844, 906, 936, 1003
rü'yet-i cemâl, 958
rü'yet-i Hak, 403
rü'yet-i ilâhiyye, 530, 667
rü'yet-i Rabbâniyye, 986
rü'yet-i zâtiyye, 531
rü'yetullâh, 304, 622, 912, 925, 986

S

Sa'd b. Muâz (r.a.), 759, 877
Sa'dî, 1012

saâdet, 108, 113, 130, 132, 139, 150, 153, 154, 184, 232, 242, 243, 244, 279, 293, 327, 477, 515, 561, 589, 604, 756, 955, 956, 958, 960, 999
sabâh, 11
sabr, 123, 302, 513, 642, 791, 875, 921, 975, 1005
Sabûr, 83, 540, 762
sadaka, 98, 99, 149, 332, 516, 784, 811, 824, 825, 903, 1029
sâdât, 292
sâdık, 193, 229, 290
sadr, 474, 569, 710, 725, 898
Sadreddîn el-Konevî, 260, 286, 314, 330, 455, 891, 914
Safiyye (r.a.), 238
safvet, 320, 978
safvet-i dil, 554
safvet-i kalb, 268
sahâbe, 215, 458, 509, 513, 753, 792, 992
sâhibü'l-hâl, 617
sahv, 12, 44, 53, 77, 86, 111, 115, 402, 403, 493, 617, 662, 689, 695
saîd, 51, 108, 232
salât, 4, 12, 14, 78, 117, 118, 141, 165, 174, 179, 261, 305, 329, 331, 332, 349, 350, 356, 370, 380, 381, 394, 396, 397, 417, 531, 557, 567, 599, 606, 607, 614, 622, 660, 668, 678, 752, 754, 785, 793, 796, 841, 842, 844, 845, 853, 854, 855, 862, 863, 903, 927,933, 945, 985, 994
salât-i berâet, 261, 752
salât-i cenâze, 417, 786
salât-i cum'a, 1011
salât-i duhâ, 360, 734
salât-i evvâbîn, 360
salât-i fecr, 11
salât-i ıyd, 792
salât-i işrâk, 360
salât-i kadr, 261, 743, 752
salât-i mağrib, 626
salât-i reğâib, 261, 752
salât-i teheccüd, 360
salât-i terâvîh, 853
salât-i zuhr, 12, 1011
salevât, 81, 215, 360, 374
Sâlih (a.s.), 317, 469, 473
sâlik, 12, 19, 30, 42, 45, 75, 77, 78, 82, 102, 112, 117, 120, 124, 157, 175, 202, 208, 209, 230, 235, 244, 250, 251, 265, 267, 300, 308, 309, 311, 312, 324, 333, 334, 371, 381, 385, 421, 428, 446, 453, 498, 519, 531, 532, 533, 534, 546, 556, 597, 609, 617, 623, 638, 641, 646, 669, 673, 674, 676, 694, 716, 722, 743, 757, 766, 788, 811, 835, 839, 874, 904, 910, 948, 950, 969, 990, 993, 1002
sâlik-i hakîkî, 398
sâlik-i meczûb, 788
sâlikîn, 41
Samed, 137, 344, 402, 441, 742, 875
Sâmirî, 721
Sâni', 217, 321, 674, 907, 927
Sâni'-i Hakîm, 69
savm, 305, 332, 531, 675, 927, 992, 995, 996, 1007
savm-ı ramazân, 784
savm-ı sivâ, 676, 996

savm-ı visâl, 111, 136, 143, 982
secde, 19, 92, 101, 118, 164, 190, 226, 246, 416, 417, 418, 419, 437, 466, 475, 493, 518, 554, 581, 589, 610, 616, 661, 707, 760, 785, 786, 839, 843, 868, 883, 885, 903, 933
secde-i hakîkıyye, 725
secde-i sehv, 661, 863
sefer, 56, 67, 126, 155, 269, 293, 398, 507, 712, 742, 788, 882, 946, 947
sefer-i âhiret, 948
sefer-i aşk, 674
sefer-i bâtın, 946
sefer-i dünyâ, 948
sefer-i ma'nevî, 155, 931
sefer-i Mevlâ, 948
sefer-i Nemçe, 916
sefer-i zât, 155
sehâ, 813
sehâb, 12
seher, 51
Sehl b. Abdullâh et-Tüsterî, 572, 958
sehv, 862, 863
sekaleyn, 120
Sekkâkî, 289
sekr, 12, 44, 45, 52, 53, 115, 662, 689
sekr-i bâtın, 689
sekr-i hâl, 897
sekr-i ma'nevî, 897
selâm, 223
Selâm, 377
selef, 181, 773
selef-i sâlihîn, 23, 133
Selîm-i Evvel, 923
Selmân-ı Fârisî (r.a.), 985
sem', 587, 709
semâ, 46, 163, 165, 222, 448, 538, 560, 728, 736, 740, 741, 844
semâ', 307
semâvât, 43, 83, 94, 208, 395, 399, 410, 416, 465, 524, 542, 551, 596, 621, 704, 709, 714, 722, 733, 735, 740, 741, 742, 749, 767, 793, 800, 846, 856, 861, 894, 902, 950, 991
Semî', 702
Semûd, 317, 469, 473
Serendîb, 910
Settâr, 138, 207, 404, 797, 864
sevâb, 7, 866
sevâd-ı a'zam, 262, 609, 612, 883, 1022
seyr, 24, 47, 104, 126, 160, 193, 324, 398, 442, 510, 570, 580, 626, 669, 686, 716, 742, 882, 946, 1001
seyr fillâh, 45, 160, 519, 635, 711, 848, 1001
seyr-i basît, 848
seyr-i devrî, 1002
seyr-i ekvân, 310
seyr-i esmâ, 882
seyr-i hattî, 1002
seyr-i vücûb, 310
seyyârât, 81
seyyid, 194
Seyyid Osmân Fazlî-i İlâhî, *bk.* Osmân Fazlî-i İlâhî
sıddîk, 49, 115, 193, 229, 230, 290, 291, 690, 920
Sıddîk, bk. Ebû Bekr (r.a.)

sıddîkıyyet, 57, 115, 195, 229, 237, 274, 290, 291, 293, 347, 395, 810, 850, 859, 972
sıddîklar, 800, 844
sıdk, 895
sıfat, 42, 180, 190, 219, 422, 477, 507, 511, 558, 915, 980
sıfât, 8, 9, 24, 28, 38, 42, 47, 53, 87, 96, 104, 116, 136, 137, 178, 179, 187, 189, 197, 203, 218, 222, 227, 242, 257, 286, 295, 296, 297, 300, 306, 309, 310, 311, 321, 329, 331, 339, 340, 349, 364, 365, 384, 385, 392, 401, 404, 414, 424, 435, 438, 448, 463, 470, 472, 492, 494, 498, 504, 519, 530, 538, 554, 559, 560, 570, 580, 581, 584, 591, 593, 595, 597, 613, 620, 621, 625, 635, 637, 644, 645, 646, 651, 662, 668, 670, 673, 678, 679, 688, 691, 696, 723, 724, 727, 728, 729, 731, 734, 736, 761, 768, 770, 779, 787, 788, 789, 797, 830, 834, 843, 854, 856, 857, 871, 881, 882, 884, 915, 933, 973, 980, 982, 1000, 1001, 1013
sıfât-i celâliyye, 808
sıfât-i cemâliyye, 808
sıfât-i Hak, 209
sıfat-i hayvâniyye, 6
sıfât-i hüsn, 340, 341
sıfat-i ilâhiyye, 73, 286, 351, 609, 663, 709
sıfât-i ilâhiyye, 181, 308, 310, 341, 365, 548, 564, 570, 622, 702, 719, 883, 897, 901
sıfât-i kahriyye, 858, 860
sıfât-i kemâliyye, 649, 933
sıfât-i kevniyye, 341, 834, 901, 973
sıfât-i lutfiyye, 858, 860
sıfât-i nefsâniyye, 88, 193, 229, 898, 947
sıfât-i rabbâniyye, 783
sıfât-i rahmâniyye, 670, 691
sıfât-i rûhâniyye, 88, 229
sıfât-i selbiyye, 725
sıfât-i sübûtiyye, 725
sıfât-i tabîiyye, 898
sıfât-i zât, 961
sıfat-i zâtiyye, 489
sıfâtî-meşreb, 898
sıla-i rahm, 484
sırât-ı müstakîm, 113, 134, 139, 163, 164, 355, 444, 445, 533, 679, 959, 969
sırât-ı sıfâtî, 445
sırât-ı zâtî, 445
sırr, 31, 47, 69, 180, 204, 226, 236, 269, 462, 545, 569, 570, 623, 626, 632, 635, 647, 660, 694, 716, 717, 723, 726, 749, 795, 814, 848, 853, 854, 857, 874, 881, 884, 894, 925, 963, 972, 1003
sırr-ı Hak, 19
sırr-ı hakîkat, 913
sırr-ı hayât, 217, 344, 480, 649, 747, 755, 907, 1018
sırr-ı ilâhî, 19, 544, 554, 664, 835
sırr-ı insân, 311, 414, 848
sırr-ı kader, 341, 833, 878, 960
sırr-ı vahdet, 52
sırr-ı zât, 854

sıyâm, 81, 568
sıyâm-ı dehr, 1007
Sîbeveyh, 103
sidretü'l-müntehâ, 712, 942, 988, 1014
silsile, 9, 285, 682
silsile-i rûhâniyye, 779, 885
silsile-i tarîkat, 1030
Sinân Buhârî, 177
Sirem, 918
Siroz, 713
sitt-i şevvâl, 1008
siyâset, 23, 271
sohbet, 27, 40, 42, 79, 161, 162, 163, 177, 178, 198, 229, 250, 290, 312, 328, 384, 472, 494, 510, 603, 608, 647, 664, 681, 793, 828, 847, 969, 986, 987, 994
sohbet-i irfâniyye, 198, 287
su, 10, 273
suâl-i isti'dâdî, 166
suâl-i kabr, 525
sûfî, 397, 592, 972, 1020
sûfiyye, 136, 287, 297, 314, 337, 360, 514, 597, 752, 787, 832, 836, 1013
sûfiyye-i muhakkıkîn, 48, 93, 720, 909
sultân, 15
Sultânu'l-ulemâ, 984
sûr, 24, 524, 525
sûret, 10, 32, 94, 135, 140, 182, 187, 232, 285, 287, 295, 305, 317, 440, 448, 450, 483, 496, 509, 512, 514, 545, 570, 582, 593, 712, 748, 779, 822, 847, 899
sûret-i âlem, 160, 192, 344, 378, 620, 638, 657, 707, 710, 801
sûret-i Hak, 94, 554, 737
sûret-i hakîkat, 762
sûret-i hakîkıyye-i kemâliyye-i ilâhiyye, 764
sûret-i hissiyye, 736
sûret-i ilâhiyye, 224, 269, 448, 553, 555, 644, 662, 691, 744, 822, 881
sûret-i îmân, 776
sûret-i insân, 94
sûret-i insâniyye, 429, 739, 744, 745
sûret-i kemâliyye-i ilâhiyye, 737
sûret-i ma'neviyye, 736, 737
sûret-i Muhammediyye, 186, 192, 244, 269, 295, 555, 657, 881
sûret-i Rahmân, 94, 644
sûret-i tevhîd, 28, 52, 95, 159, 677, 776
sûret-i vücûd, 504
sûr-i İsrâfîl, 160, 440, 524, 774
suûd, 113, 175, 205, 304, 508, 545, 657, 926, 967, 996
suver, 89, 186, 352
suver-i cismâniyye, 190, 680
suver-i esmâ, 667
suver-i ilâhiyye, 391
suver-i ilmiyye, 590
suver-i rûhâniyye, 190, 430, 585, 590, 625
suver-i sıfât, 667
süadâ, 132, 241, 316, 345, 347, 348, 888, 926, 995
Sübbûh, 773
sücûd, 786, 933

süfliyyât, 48, 418, 430, 553, 596, 727, 846
Süheyl, 889
Sühreverdî Maktûl, 33, 713
sükûn, 440
sükût, 36
Süleymân (a.s.), 58, 59, 264, 335, 379, 384, 430, 432, 458, 549, 556, 575, 785, 801, 805, 957, 994, 1008, 1009
sülûk, 5, 42, 45, 57, 75, 77, 78, 85, 104, 105, 122, 131, 136, 145, 159, 181, 197, 205, 209, 223, 230, 235, 262, 268, 293, 300, 308, 310, 311, 312, 324, 377, 385, 388, 398, 399, 410, 444, 457, 458, 532, 533, 584, 609, 617, 624, 667, 699, 711, 771, 788, 789, 790, 799, 811, 834, 853, 902, 934, 935, 950, 951, 958, 963, 981, 989, 991, 994, 1002, 1010, 1015
sülûk-i basît-ı nûrânî, 104
sülûk-i sahîh, 294, 435
Sümenât, 1012
sünnet, 260, 266, 314, 389, 493, 498, 507, 509, 626, 706, 975
Süreyyâ, 889
süveydâ, 40

Ş

Şa'rânî, 314
Şâfî, 142, 217
Şâfiî, 147, 258, 261, 272, 389, 613, 752, 869
Şâfiî mezhebi, 79
şakî, 51, 108, 161, 162, 232
Şâm, 16, 254, 275, 277, 312, 458, 889, 923, 975, 990
şath, 85, 86, 322, 323, 324, 336
şathiyyât, 44
Şecere-i Nu'mâniyye, 198
şefâat, 14, 17, 212, 422, 480, 481, 482, 484, 486, 500, 568, 730, 761, 865, 871, 927, 999
şehâdet, 10, 158, 176, 186, 296, 383, 464, 471, 474, 475, 508, 519, 522, 580, 631, 668, 788, 902, 927
şehâdet-i hissiyye, 717
şehâdet-i ma'neviyye, 717
şehevât, 65, 118, 175, 268, 278, 328, 465, 513, 538, 700, 756, 796, 845, 846, 995
şehevât-i hayvâniyye, 396
şehevât-i tabâi', 330
şehevât-i tabîiyye, 537
şehîd, 16, 17, 305, 514, 547, 630, 631, 845, 846, 966, 1018
şehîd-i hakîkî, 514, 844
şehîd-i sahîh, 844
şehîd-i şer'î, 514
şehir, 79, 529
şehr-i mevlid, 785
şehvet, 118, 202, 279, 355, 386, 408, 514, 515, 516, 527, 619, 620, 627, 691, 701, 702, 758, 834, 983, 998
şehvet-i hakîkıyye, 515, 527, 758
şehvet-i tab', 139
şehvet-i tabîiyye, 148, 183, 279, 515, 758
şekāvet, 113, 130, 139, 153, 161, 162, 184, 232, 242, 243, 244, 251, 279, 327, 477, 515, 523, 561, 565, 589,

658, 706, 741, 756, 781, 954, 955, 958, 970, 995
şekāvet-i ârıza, 977
Şekûr, 321, 358, 980
şems, 20, 38, 39, 46, 47, 77, 82, 84, 103, 109, 116, 180, 185, 236, 241, 261, 277, 281, 294, 326, 335, 345, 367, 382, 390, 399, 403, 411, 412, 415, 430, 451, 461, 464, 476, 480, 489, 536, 542, 558, 559, 561, 585, 592, 594, 599, 615, 617, 618, 620, 636, 649, 663, 669, 687, 711, 715, 728, 732, 749, 796, 797, 844, 858, 859, 861, 877, 905, 915, 935, 953, 980, 1031
şems-i hakîkat, 911
Şems-i Tebrîzî, 330
şer', 17, 38, 50, 88, 110, 115, 169, 170, 184, 215, 258, 262, 292, 313, 314, 322, 341, 347, 354, 389, 396, 424, 437, 439, 445, 478, 516, 531, 541, 654, 706, 752, 753, 885, 959, 993, 1010, 1011
şer'-i bâtın, 660
şer'-i Muhammedî, 721
şerâi', 21, 62, 178, 225, 254, 283, 305, 354, 388, 396, 426, 427, 475, 484, 497, 556, 559, 560, 568, 611, 613, 631, 662, 663, 678, 679, 732, 761, 779, 828, 842, 869, 882, 927, 944, 969, 982, 987, 1011, 1014
Şerh-i Mesnevî, 917, 1019
Şerh-i Miftâhu'l-ğayb, 602
Şerh-i Muhammediyye, 917, 1019
Şerh-i Pend-i Attâr, 917, 1020
şerh-i sadr, 206, 445, 446, 932
Şerh-i Tefsîr-i Fâtiha-i Konevî, 602
şerîat, 5, 15, 19, 20, 60, 86, 90, 95, 120, 134, 139, 172, 225, 232, 243, 245, 246, 253, 270, 274, 278, 280, 283, 286, 295, 347, 348, 351, 371, 373, 375, 395, 396, 397, 404, 408, 417, 419, 430, 434, 437, 448, 456, 466, 481, 513, 514, 531, 535, 543, 544, 548, 556, 557, 559, 622, 628, 632, 677, 678, 686, 725, 760, 809, 818, 826, 835, 871, 875, 878, 881, 925, 943, 944, 952, 955, 956, 959, 972, 977, 995, 1011, 1025
şerr, 934
şevvâl, 1008
şeyâtıyn, 41, 132, 241, 362, 754, 785, 874, 962
şeyh, 25, 42, 43, 73, 79, 110, 120, 146, 205, 246, 282, 345, 377, 513, 549, 580, 628, 638, 667, 790, 818, 826, 827, 875, 932, 937
Şeyh-i Ekber, *bk.* İbnü'l-Arabî
şeyh-i mürşid, 40
Şeyh-i San'ân, 1012
şeytân, 25, 28, 29, 30, 40, 106, 132, 148, 150, 163, 164, 212, 225, 238, 241, 279, 294, 333, 345, 361, 390, 419, 445, 475, 476, 497, 506, 515, 538, 548, 550, 557, 571, 573, 581, 590, 593, 630, 631, 633, 679, 699, 707, 708, 725, 726, 735, 736, 753, 862, 874, 888,928, 947, 948, 959, 960, 993, 994
şeytân-ı ebyaz, 948
şeytân-ı esved, 948
Şîa, 33, 245

Şiblî, 53, 503, 958
şirk, 19, 20, 21, 52, 53, 54, 55, 125, 159, 162, 193, 208, 244, 265, 280, 290, 295, 299, 338, 346, 347, 348, 409, 437, 468, 469, 493, 504, 522, 535, 537, 538, 630, 637, 646, 652, 692, 719, 777, 798, 840, 847, 855, 871, 886, 955, 972, 973, 993
şirket-i vücûd, 54, 152, 874
şirk-i celî, 19, 535, 849, 850
şirk-i hafî, 19, 535, 849, 850
şirk-i hakîkî, 54, 159
şirk-i ma'nevî, 209
şirk-i vücûd, 20, 52, 159, 193, 209, 244, 346, 409, 468, 535, 629, 776, 777, 841
Şîs (a.s.), 66
şuab-i îmân, 91, 474, 484, 812, 927
Şuayb (a.s.), 105, 108, 109, 341, 626, 627, 898
şuhûd, 38, 154, 196, 197, 198, 223, 251, 333, 364, 464, 489, 508, 519, 542, 568, 580, 585, 586, 590, 597, 612, 649, 668, 673, 764, 806, 846
şuhûd-i Hak, 38, 508
şuhûd-i îmân, 474
Şumnu, 891
şuûn-i ilâhiyye, 35, 73, 168, 268
şuûn-i ilmiyye, 392
şühedâ, 36, 45, 288, 547, 586, 631, 803, 999
şühedâ-i mücâhidîn, 230
şükr, 22, 55, 71, 123, 151, 182, 257, 258, 261, 280, 281, 283, 321, 322, 333, 344, 345, 358, 360, 400, 421, 477, 478, 480, 491, 541, 557, 577, 642, 652, 696, 780, 781, 791, 817, 880, 885, 906, 959, 980, 981, 1005, 1007, 1020

T

taalluk, 102, 509, 574, 695, 912, 1006
taallukāt, 11, 45, 48, 119, 207, 311, 350, 492, 512, 514, 537, 538, 556, 557, 650, 701, 716, 725, 846, 853
taallukāt-i ağyâr, 469
taallukāt-i ekvân, 469
taallukāt-i kevneyn, 389, 846
taallukāt-i mâ-sivâ, 102, 513, 846, 983
taallukāt-i şehevât, 145
tâat, 32, 69, 81, 105, 133, 162, 183, 213, 239, 260, 329, 330, 332, 360, 428, 431, 474, 486, 531, 555, 558, 724, 728, 732, 735, 876, 922
tâat-i bedeniyye, 509
taayyün, 43, 66, 191, 197, 218, 227, 541, 606, 618, 644, 652, 680, 717, 733, 734, 786, 787, 788, 825, 837, 884, 912, 913, 951, 973, 974, 1031
taayyünât, 62, 87, 180, 186, 189, 191, 201, 202, 227, 266, 287, 340, 400, 415, 448, 498, 582, 585, 587, 591, 596, 617, 629, 640, 667, 697, 705, 710, 758, 762, 808, 809, 829, 857, 858, 893, 907, 913, 925, 933, 934, 949, 950, 952, 973, 1002
taayyünât-i âlem, 722
taayyünât-i celâliyye, 192
taayyünât-i cemâliyye, 191
taayyünât-i cismâniyye, 104, 717

taayyünât-i cismâniyye-i zulmâniyye, 757
taayyünât-i esmâ-i celâliyye, 758
taayyünât-i esmâ-i cemâliyye, 758
taayyünât-i hâriciyye, 347
taayyünât-i kesîfe, 104
taayyünât-i kevniyye, 101, 229
taayyünât-i latîfe, 104
taayyünât-i rûhâniyye, 104, 717
taayyünât-i rûhâniyye-i nûrâniyye, 757
taayyün-i cismânî, 121, 309
taayyün-i ef'âl, 680
taayyün-i hâricî, 745, 746, 1030
taayyün-i ilâhî, 421, 716, 717, 787, 1001
taayyün-i kevnî, 787
taayyün-i nûrânî, 650
taayyün-i nûrânî-i rûhânî, 73
taayyün-i rûhânî, 121
taayyün-i sıfât, 680
taayyün-i zât, 629, 680
tab', 65, 97, 139, 140, 145, 149, 155, 201, 202, 223, 224, 226, 295, 355, 386, 388, 389, 502, 541, 553, 620, 705, 732, 756, 835, 940, 957
tab'-ı beşerî, 109
tab'-ı hayâlî, 405
tab'-ı insânî, 756
tabâi', 16, 268, 273, 325, 330, 429, 431, 432, 705, 707, 710, 741, 783, 788, 821, 1016
tabâi'-i cüz'iyye, 383
tabâi'-i muhtelife, 705
tabîat, 118, 120, 213, 261, 269, 278, 309, 355, 396, 408, 430, 433, 465, 516, 527, 584, 586, 627, 647, 686, 688, 693, 694, 707, 732, 741, 796, 924, 976, 996, 1028
tabîat-i külliyye, 248, 325, 382, 477
tabîat-i süfliyye, 433
tâbiîn, 985
tâc, 766
tafsîl, 24, 61, 72, 95, 135, 178, 189, 190, 260, 297, 311, 326, 329, 335, 377, 392, 398, 399, 413, 426, 438, 500, 505, 581, 585, 659, 702, 710, 746, 771, 783, 785, 805, 855, 889, 902, 914, 915, 931, 952, 1002
tafsîl-i nübüvvet, 932
tafsîl-i velâyet, 932
tahakkuk, 43, 75, 102, 103, 167, 264, 267, 509, 574, 695, 912, 982, 1006, 1030
tahalluk, 102, 286, 509, 574, 695, 897, 912, 1006
tahâret, 349
tahâret-i hakîkıyye, 469
tahâret-i kalb, 903
Tahâvî, 613
tahayyülât, 308
tahkîk, 127, 161, 252, 256, 333, 347, 456, 465, 550, 695, 746, 782, 833, 897
tahliye, 397, 445, 536, 726, 804
tahmîd, 116, 257, 424, 447, 448, 536, 786, 820, 902, 950
tahmîd-i eşyâ, 740
takdîr, 16, 233, 505, 522
takdîr-i ezel, 782

takdîs, 283, 337, 773, 902
taklîd, 125, 127, 145, 161, 256, 283, 333, 534, 579, 637, 683, 695, 734, 780, 782, 796, 825, 833, 968
taklîl-i gıdâ, 109, 144, 300, 962
takvâ, 36, 205, 212, 237, 366, 435, 531, 536, 540, 757, 765, 783, 791, 806, 940, 986, 1010, 1015, 1024
takvâ-yı hakîkî, 1010
Talha, 698
ta'lîm-i ilâhî, 989, 1010
Tamâmü'l-feyz, 90, 307, 602, 865, 917
tams, 339, 492
Taptuk Emre, 42, 177
tarîk, 79, 159
tarîkat, 50, 90, 110, 117, 120, 179, 246, 270, 278, 283, 286, 295, 313, 371, 396, 397, 408, 481, 516, 531, 532, 548, 631, 632, 674, 677, 678, 682, 683, 686, 725, 766, 827, 835, 875, 922, 952, 976, 977, 1008
Tarîkat-nâme-i Ekberiyye, 989
tarîkat-nâmeler, 876
tarîk-ı Hak, 5, 20, 78, 112, 133, 145, 205, 280, 515, 533, 534, 546, 563, 632, 673, 917, 936, 948, 1002
tasarruf, 16, 22, 264, 266, 319, 323, 324, 922, 923, 971
tasarrufât, 15, 238, 336
tasarrufât-i kevniyye, 44
tasarrufât-i nefsâniyye, 922
tasarruf-i nefsânî, 922
tasavvuf, 396, 891, 892, 904, 914, 917, 919
tasfiye, 123, 276, 976
Tatar, 177
ta'tîl-i esmâ, 783
tavâf, 4, 34, 141, 410, 439, 614, 770, 785
tavâf-ı Ka'be, 606
tavr-ı insân, 119
tayy, 100
tayy-i makāmât, 320
tayy-i mekân, 310
tayy-i menâzil, 320
tebe'-i tâbiîn, 985
teberrük, 610, 698
teblîğ, 36, 70, 79, 87, 195, 280, 306, 329, 366, 371, 420, 499, 526, 739, 810
teceddüd-i emsâl, 229
tecellî, 13, 23, 34, 37, 46, 47, 65, 78, 83, 84, 86, 126, 134, 137, 170, 171, 186, 187, 197, 204, 209, 214, 217, 218, 232, 236, 238, 251, 265, 266, 267, 277, 281, 287, 290, 298, 310, 313, 325, 342, 343, 353, 364, 365, 367, 376, 381, 399, 406, 413, 417, 439, 441, 446, 448, 449, 454, 457, 463, 472, 476, 488, 492, 517, 519, 539, 542, 555, 558, 559, 560, 561, 572, 573, 580, 582, 585, 590, 591, 592, 597, 599, 606, 617, 618, 620, 623, 634, 635, 644, 645, 649, 650, 651, 652, 666, 667, 668, 670, 689, 691, 693, 698, 718, 720, 722, 723, 728, 733, 734, 737, 740, 741, 743, 770, 775, 778, 788, 793, 794, 806, 814, 818, 822, 824, 841, 842, 857, 858, 860, 881, 931, 997, 1008, 1025, 1031

tecellî-i âmm, 744
tecellî-i ayn, 572
tecellî-i aynî, 334, 335, 550
tecellî-i berkî, 47, 111, 198, 214, 277, 312, 339, 341, 453, 668, 725, 736, 769, 806, 816, 824, 835
tecellî-i berzahî, 844
tecellî-i ecsâm, 619
tecellî-i ef'âl, 277
tecellî-i ervâh, 618
tecellî-i esmâ, 489
tecellî-i evvel, 187
tecellî-i Hak, 9, 97, 152
tecellî-i Hakkî, 335, 550
tecellî-i hayâlî, 389, 414
tecellî-i hüviyyet, 787
tecellî-i ilâhî, 16, 28, 39, 75, 83, 141, 257, 281, 315, 341, 406, 441, 449, 461, 492, 583, 593, 620, 667, 740, 842, 974, 996, 1031
tecellî-i illî, 1020
tecellî-i ilm, 678
tecellî-i ilmî, 334, 406, 550, 1012
tecellî-i kahrî, 841
tecellî-i kevnî, 843
tecellî-i küllî, 157, 178
tecellî-i leylî-i zâtî, 818
tecellî-i nehârî-i sıfâtî, 818
tecellî-i nûrî-i rûhî, 724
tecellî-i rubûbiyyet, 531, 668
tecellî-i rûh, 651
tecellî-i sıfat, 214
tecellî-i sıfât, 47, 217, 277, 489
tecellî-i şuhûdî, 389, 400, 406, 414
tecellî-i vahdet, 24, 538, 582, 907
tecellî-i vücûbî, 843
tecellî-i vücûd, 94, 168, 281, 343, 618, 814, 841
tecellî-i vücûdî, 947, 1012
tecellî-i zât, 47, 197, 214, 277, 311, 339, 364, 379, 413, 465, 483, 530, 575, 1007
tecellî-i zâtî, 38, 47, 143, 165, 240, 402, 463, 489, 645, 658, 785, 808, 858, 1007, 1008
tecellî-i zâtî-i berkî, 531
tecelliyât, 13, 19, 37, 47, 97, 164, 165, 168, 170, 189, 201, 204, 217, 218, 240, 277, 309, 335, 340, 347, 357, 361, 368, 370, 376, 379, 384, 413, 424, 440, 442, 446, 453, 466, 480, 493, 501, 503, 506, 519, 553, 596, 597, 612, 635, 666, 677, 727, 744, 761, 763, 770,774, 775, 783, 808, 815, 818, 819, 838, 842, 974, 996, 1001, 1002, 1005
Tecelliyât (Hüdâyî), 780
tecelliyât-i esmâiyye, 769
tecelliyât-i ilâhiyye, 19, 370, 1001
tecelliyât-i illiyye, 384
tecelliyât-i rahmâniyye, 97
tecerrüd, 30, 31, 302, 376, 432, 533, 618, 765, 766, 951, 993, 994, 1006
tecerrüd-i bâtın, 994
tecerrüd-i zâhir, 994
tecliye, 102, 123, 825, 918, 1001, 1003
tecliye-i kalb, 16
tecrîd, 235, 286, 304, 310, 669, 933
tedbîr-i ilâhî, 923, 976
tedrîs, 263, 467

tefâsîr, 730
tefekkür, 10, 405, 675, 935, 973
tefrîd, 286, 311, 669, 854, 881, 991
tefrît, 21, 40, 65, 109, 110, 143, 250, 324, 845, 925
tefsîr, 72, 80, 135, 289, 393, 616, 696, 764, 805, 865, 920, 988
Tefsîr-i Fâtiha Şerhi, 917
Tefsîr-i Fâtiha-i Konevî, 493
Tefsîr-i Fâtiha-i Sadr-ı Konevî, 945
Tefsîr-i Teysîr, 990
tefvîz, 16, 319, 876, 975
teheccüd, 215, 329, 734
tehlîl, 116
tekarrub, 51, 101, 155, 165, 508, 555, 568, 603
tekbîr, 439
Teke vilâyeti, 713
tekke, 158, 162, 444, 664
tekmîl-i vücûd, 16
telbiye, 439
televvün, 38, 825, 996
telkîn-i kabr, 525
telkîn-i zikr, 42
Telvîh, 891
telvîn, 38, 208, 303, 503, 620, 638, 665, 727, 931, 1012
telvînât, 27
telvînât-i berzahiyye, 363
telvîn-i makbûl, 503
telvîn-i memdûh, 38, 47
telvîn-i mezmûm, 47
telvîn-i tecellî, 727
temessül, 411, 412, 599, 625, 745
temessül-i hayâlî, 398
temkîn, 28, 29, 38, 44, 87, 92, 110, 113, 165, 208, 363, 412, 438, 443, 492, 503, 617, 620, 638, 665, 689, 690, 885, 931, 1014
tenezzül, 11, 34, 41, 77, 123, 134, 140, 149, 157, 238, 244, 269, 330, 337, 392, 401, 414, 416, 418, 436, 438, 454, 464, 481, 482, 504, 508, 522, 538, 545, 548, 657, 671, 700, 710, 711, 725, 743, 784, 818, 908, 933, 971, 973, 982, 1005
tenezzülât, 47, 50, 376, 401, 440, 478, 598, 787, 835, 899, 908
tenezzülât-i ilâhiyye, 436
tenezzülât-i rahmâniyye, 438, 667
Tenkîh, 891
tenzîh, 50, 68, 125, 192, 204, 269, 270, 316, 337, 338, 372, 389, 394, 407, 414, 416, 417, 418, 424, 448, 451, 499, 592, 595, 626, 681, 721, 737, 786, 820, 838, 853, 854, 855, 857, 871, 879, 933, 972
tenzîhât, 274
tenzîh-i mutlak, 125
tenzîh-i sırf, 204
tenzîh-i zât, 740, 820
terakkıyât, 50, 91, 198, 293, 376, 416, 436, 440, 442, 785, 806, 976, 1000
terakkî, 40, 41, 45, 75, 77, 110, 112, 114, 123, 130, 140, 145, 147, 160, 180, 188, 224, 236, 238, 244, 269, 271, 304, 312, 330, 333, 334, 358, 364, 416, 421, 449, 454, 464, 474, 478, 481, 488, 508, 510, 538, 574, 580, 606, 623, 639, 647, 700, 711,

736, 743, 760,765, 774, 779, 784, 804, 807, 817, 821, 827, 828, 835, 838, 843, 846, 848, 854, 869, 874, 880, 889, 920, 972, 996, 999, 1003, 1005, 1007, 1008
terakkî-i hâl, 838
terakkî-i vücûd, 838
terâvîh, 752, 1007
terbiye-i ilâhiyye, 74
terk-i hâb, 301
tesbîh, 84, 116, 120, 133, 134, 135, 140, 222, 257, 311, 321, 359, 383, 414, 415, 416, 417, 424, 447, 448, 451, 499, 536, 618, 725, 773, 781, 785, 786, 820, 838, 854, 855, 861, 862, 883, 902, 908, 947, 950
tesbîhât, 215, 359, 360
tesbîh-i eşyâ, 740
teslîk, 136, 145, 235
teslîm, 21, 25, 512, 513, 641, 681, 762, 812, 813, 876, 878, 897
teslîm-i hakîkî, 641, 976
teşbîh, 50, 68, 125, 192, 204, 224, 269, 270, 337, 338, 372, 389, 394, 407, 414, 415, 416, 417, 418, 448, 592, 595, 626, 721, 737, 786, 838, 854, 855, 871, 972
teşbîh-i sıfât, 740
teşbîh-i sırf, 204
tevâzu', 263, 958, 971
tevbe, 279, 555, 556, 656, 726, 834, 938, 939, 940
tevbe-i ârifîn, 939
teveccüh, 19, 50, 65, 74, 160, 205, 206, 223, 237, 314, 315, 381, 417, 422, 447, 448, 501, 522, 545, 549, 555, 556, 606, 614, 615, 616, 617, 622, 698, 716, 737, 783, 809, 837, 853, 873, 910, 957
teveccühât-i esmâ, 900
teveccühât-i hakîkıyye-i bâtıne, 508
teveccühât-i ilâhiyye, 501
teveccühât-i kalbiyye, 874
teveccühât-i ma'neviyye, 189
teveccühât-i nûrâniyye, 336
teveccühât-i rûhâniyye, 743, 922
teveccüh-i bâtın, 708
teveccüh-i îcâdî, 980
teveccüh-i ilâhî, 387, 392, 525, 857
teveccüh-i kalb, 862
teveccüh-i ma'nevî, 191, 219, 526, 914, 956
teveccüh-i sırrî, 620
teveccüh-i vahdânî, 874
tevekkül, 794
tevfîk, 113, 132, 151, 155, 167, 243, 251, 330, 360, 362, 477, 517, 519, 781, 806, 845, 886, 979, 988
tevhîd, 4, 20, 28, 35, 41, 52, 54, 55, 95, 105, 113, 125, 134, 159, 160, 187, 188, 191, 208, 235, 244, 256, 280, 286, 292, 293, 295, 304, 306, 312, 321, 324, 347, 348, 366, 371, 409, 437, 438, 468, 470, 509, 514, 535, 537, 540, 634, 641, 647, 652, 669, 677, 692,740, 761, 777, 779, 798, 820, 833, 840, 847, 849, 850, 851, 955, 972, 977, 984
tevhîd-i aklî, 422, 484, 761, 927, 928
tevhîd-i aynî, 306, 833

tevhîd-i ef'âl, 8, 145, 306, 309, 310, 312, 331, 339, 371, 372, 438, 452, 470, 637, 748, 894
tevhîd-i hakîkî, 5, 16, 19, 20, 21, 53, 159, 209, 371, 445, 677, 777, 849, 853
tevhîd-i hakkānî, 17, 97
tevhîd-i ilmî, 306, 833
tevhîd-i resmî, 208, 777, 849
tevhîd-i sıfât, 8, 145, 306, 310, 339, 371, 470, 894
tevhîd-i sırf, 972
tevhîd-i tahkîkî, 422
tevhîd-i te'vîlî, 422
tevhîd-i zât, 8, 49, 95, 96, 145, 306, 310, 339, 371, 470, 637, 736, 894
te'vîl, 29, 129, 203, 265, 270, 346, 393, 436, 448, 463, 551, 616, 661, 692, 737, 805, 818, 834, 920, 939, 940, 994, 1011
te'vîlât, 551, 731
te'vîlât-i fâside, 372
te'vîlât-i zâyiğa, 372, 550, 568, 805
Tevrât, 127, 214, 225, 334, 463
Tevvâb, 83
teyemmüm, 10, 165
tezhîb-i nefs, 305
tezkiye, 65, 70, 107, 123, 155, 166, 175, 213, 240, 397, 423, 431, 432, 566, 578, 621, 632, 691, 701, 790, 1003
tezkiye-i nefs, 397, 530, 557, 958, 990
tilâvet, 110, 214, 215, 216, 383, 417, 568
Timur, 16
toprak, 10
tûfân-ı Nûh, 17
Tuhfe-i Hasakiyye, 917
Tûr, 37, 136, 214, 402, 449, 601, 623, 719, 733, 837
turuk, 624
turuk-ı hakka, 79
türk, 178, 472
Türk, 191, 692, 724, 915
Türkistân, 444, 646, 944, 1011

U

ubûdet, 230, 435, 623, 811
ubûdiyyet, 3, 41, 42, 44, 65, 86, 87, 91, 172, 182, 195, 230, 231, 266, 291, 292, 322, 323, 421, 435, 454, 465, 488, 489, 540, 608, 610, 611, 616, 627, 628, 688, 689, 690, 720, 760, 786, 793, 809, 811, 815, 825, 982
ucb, 69, 719
uçmak, 509
Uhud, 171, 950
ukbâ, 231, 293
ukūl, 801
ukūl-i kāsıra, 602, 603
ukūl-i mücerrede, 879
ukūl-i zaîfe, 372, 908, 943
Ulâ, 275, 950
ulemâ, 8, 80, 199, 289, 305, 318, 382, 555, 868, 870, 947, 988, 998
ulemâ-i bâtın, 685
ulemâ-i billâh, 61, 80, 150, 200, 318, 354
ulemâ-i dîn, 35
ulemâ-i hakāik, 293

ulemâ-i rüsûm, 199, 276, 293, 366, 421, 433, 440, 441, 459, 695, 816, 831, 837, 907, 920
ulemâ-i zâhir, 61, 145, 191, 276, 334, 685, 733, 787, 845, 1007, 1008
ulûhet, 230, 435, 623
ulûhiyyet, 42, 176, 230, 231, 240, 264, 294, 315, 343, 352, 415, 423, 430, 435, 447, 462, 485, 622, 630, 690, 691, 709, 714, 785, 787, 788, 798, 803, 810, 840, 841, 870, 873, 902
ulûhiyyet-i Hak, 787
ulûm, 946, 957
ulûm-i akliyye, 10
ulûm-i bâtıne, 314
ulûm-i felâsife, 663
ulûm-i fikriyye, 10
ulûm-i Hak, 957
ulûm-i hikemiyye, 199
ulûm-i ilâhiyye, 198, 671
ulûm-i kevniyye, 898
ulûm-i ledünniyye, 110
ulûm-i resmiyye, 61, 114, 199, 371, 936, 957, 983, 984
ulûm-i zâhire, 314
ulûm-i zevkıyye, 896
ulviyyât, 46, 48, 418, 430, 553, 596, 727, 846
urefâ, 199, 200
urûc, 31, 38, 51, 56, 70, 93, 140, 157, 235, 236, 328, 329, 340, 364, 365, 374, 376, 377, 384, 416, 447, 487, 520, 551, 561, 570, 599, 615, 618, 710, 711, 742, 758, 784, 788, 789, 796, 803, 811, 812, 839, 848, 902, 908
Usayye, 506
usûl-i esmâ, 344, 402, 485
usûl-i seb'a, 102
uşşâk, 919, 1017
uzamâ-i dîn, 999
uzlet, 300

Ü

Üftâde, 90, 633
ülü'l-azm, 233, 280, 545, 611, 979, 1003
ümem-i sâlife, 8, 165, 210, 274, 313, 438, 486, 558, 560, 1030
ümem-i ûlâ, 366, 786, 871, 937, 981
Ümeyye b. Ebi's-Salt, 22
ümmet-i merhûme, 8, 49, 90, 165, 210, 366, 438, 486, 545, 558, 560, 627, 813, 854, 871, 937, 981, 984, 995, 1030
ümmet-i Muhammed, 334
ümmî, 80, 177, 314, 363, 734, 828, 988
ümmîler, 314, 426, 464, 828, 998
ümmü'l-kitâb, 232, 479, 954
üns, 328, 572, 602, 603, 646, 669, 670, 695, 793
üns-i billâh, 130
Üsküb, 147, 264, 918
Üsküdâr, 98, 99, 918, 922, 923
Üveys el-Karânî, 312, 404, 828

V

va'z, 467
vâcib, 454, 520, 587, 644, 650, 656, 661, 689, 829
vâcib-i kadîm, 732
vâcibü'l-vücûd, 352, 410, 676
vahdet, 24, 49, 86, 96, 102, 121, 141, 186, 191, 197, 218, 237, 281, 288, 295, 346, 347, 348, 409, 410, 467, 494, 495, 508, 512, 521, 600, 609, 616, 635, 637, 651, 653, 666, 715, 799, 830, 841, 850, 874, 877, 907, 908, 909, 932, 953, 1021
vahdet-i Hak, 585, 847
vahdet-i hakîkıyye, 187, 651, 715, 852
vahdet-i şehâdet, 486
vahdet-i vücûd, 21, 48, 102, 186, 209, 244, 260, 338, 400, 412, 416, 461, 468, 469, 486, 840, 907, 933, 1031
vahdet-i zât, 162
vahdet-i zâtiyye, 505, 651, 881
vahdet-i zâtiyye-i asliyye, 495
Vâhid, 338, 344, 402, 582
vâhidiyyet, 192, 460, 658, 666, 669
vahşet, 130, 572, 647, 648, 669, 670
vahy, 60, 94, 254, 332, 355, 372, 379, 388, 393, 394, 407, 448, 510, 528, 581, 660, 699, 708, 748, 784, 875, 877, 879, 889, 929, 1019
vahy-i rûhânî, 664
vâiz, 23
vakfe, 138, 206, 620, 953
vakit, 442
vakt, 50, 750
Varaka b. Nevfel, 366, 484
vârid, 13, 205, 428, 501, 636, 806
vâridât, 46, 442, 447, 453, 623, 718
Vâridât (Şeyh Bedreddîn), 713, 989
vâridât-i ilâhiyye, 397, 673
Vâridât-i Kübrâ, 684, 688, 884, 917
vârid-i gaybî, 293
vârid-i ilâhî, 612
vârid-i rahmânî, 46
varlık, 676, 823
vâsıl, 497
Vâsıtî, 494
Vâsi', 13, 30, 65, 101, 157, 178, 198, 200, 214, 218, 263, 276, 297, 311, 367, 442, 466, 580, 586, 774, 848, 892, 996, 1002
vasl, 10
vasl-ı ilâhî, 993
vech-i mukayyed, 171, 265, 294, 541, 549
vech-i mutlak, 19, 47, 65, 171, 195, 196, 197, 227, 265, 266, 294, 315, 316, 331, 350, 503, 541, 549, 606, 614, 623, 624, 783, 796, 809, 810, 853
vefk, 455
Vehhâb, 7, 344, 402
vehm, 74, 78, 102, 120, 409, 459, 481, 603, 710, 728, 798, 874, 948
Vekîl, 83, 691
velâyet, 3, 23, 61, 62, 90, 154, 195, 198, 245, 246, 260, 274, 280, 281, 285, 290, 366, 367, 371, 395, 400, 411, 413, 419, 420, 422, 424, 443, 464, 479, 490, 495, 499, 500, 501, 576, 579, 626, 627, 668, 705, 739, 751, 817, 828, 851, 855, 875, 879,

932, 937, 956, 958, 959, 970, 986, 987, 1000, 1015
velâyet-i hâssa, 395
velî, 49, 78, 80, 90, 94, 177, 198, 260, 318, 355, 366, 411, 424, 496, 500, 579, 621, 689, 751, 784, 823, 827, 888, 914, 932, 961, 1015
Velî, 60, 500
Veliyy, 500
Veliyy-i Hamîd, 3
veliyy-i kâmil, 712
veliyy-i örfî, 753
veliyyullâh, 3
vera', 969, 1006
vesvese, 26, 28, 29, 238, 1012
vilâdet-i ma'neviyye, 527
vird, 102, 205, 206, 311, 312, 390, 787, 788, 806, 838, 862, 883, 995
visâl, 110, 953
vitr, 356
vudû, 12, 174, 207, 208, 349, 360, 396, 419, 493, 557, 606, 841, 863, 903, 928, 1011
vuslat, 7, 20, 29, 39, 45, 55, 94, 249, 495, 502, 511, 550, 666, 669, 696, 698, 952, 982
vuslat içinde fîrâk, 38
vusûl, 75, 77, 159, 292, 294, 313, 343, 443, 454, 509, 566, 572, 624, 666, 681, 782, 881, 983, 993
vusûl-i Hak, 934
vücûb, 48, 52, 66, 119, 126, 187, 191, 192, 298, 312, 332, 336, 361, 407, 460, 461, 485, 488, 520, 724, 740, 786, 814, 844, 876, 885
vücûb-i vücûd, 332, 336, 337
vücûd, 7, 28, 34, 48, 49, 53, 54, 102, 103, 104, 112, 152, 167, 180, 185, 186, 218, 239, 257, 294, 295, 300, 303, 320, 325, 327, 338, 342, 382, 388, 409, 412, 424, 425, 440, 442, 461, 464, 487, 490, 491, 502, 519, 521, 535, 561, 566, 568, 569, 580, 582, 585, 586, 587, 592, 615, 638, 669, 676, 678, 724, 742, 746, 761, 762, 811, 814, 823, 830, 839, 851, 858, 874, 901, 913, 914, 948, 951, 956, 972, 1030, 1031
vücûd-i aynî, 338
vücûd-i bâkî, 262, 302, 441
vücûd-i beşerî, 983
vücûd-i cismânî, 1030, 1031
vücûd-i eşyâ, 642
vücûd-i fânî, 78, 262, 302, 461, 492
vücûd-i hâdis, 451, 840, 841
vücûd-i Hak, 4, 24, 38, 42, 48, 141, 152, 185, 214, 298, 324, 327, 338, 350, 467, 492, 493, 494, 504, 520, 551, 585, 614, 642, 643, 678, 727, 761, 839, 841, 850, 851
vücûd-i hakîkî, 185, 290, 298, 326, 336, 337, 338, 346, 407, 619, 669, 762, 852, 874, 912
vücûd-i hakkānî, 856
vücûd-i Hakkî, 67, 338
vücûd-i Hâlık, 400
vücûd-i halk, 67, 324, 494, 520, 551, 586, 839, 841
vücûd-i halkî, 338
vücûd-i hâricî, 37, 59, 309, 342, 399, 400, 448, 507, 524, 534, 590, 806, 814

vücûd-i hayâlî, 852
vücûd-i i'tibârî, 336
vücûd-i ilâhî, 585
vücûd-i insân, 202, 224, 288, 338, 411, 708, 967, 1006
vücûd-i insânî, 41, 69, 240, 328, 429, 497, 512, 527, 702, 843, 950
vücûd-i kevn, 798
vücûd-i kevnî, 265, 493, 582, 615, 636, 637, 814, 1031
vücûd-i kevnî-i fânî, 636
vücûd-i kevnî-i mecazî, 495
vücûd-i kiyânî, 586
vücûd-i mecâzî, 194, 290, 336, 346, 407, 619, 762, 874, 912
vücûd-i Muhammedî, 719
vücûd-i mukayyed, 337
vücûd-i mutlak, 48, 337, 837, 909, 1013
vücûd-i mümkin, 249, 258, 338, 504, 841
vücûd-i rûhânî, 1030, 1031
vücûd-i vâcib, 21, 48, 194, 249, 257, 258, 493, 504, 615, 636, 840, 841, 1031
vücûd-i vâcib-i bâkî, 636
vücûd-i vâcibî-i hakîkî, 495
vücûd-i zıllî, 185, 298, 326, 337

Y

Ya'kūb (a.s.), 464, 465, 492, 605, 919, 950
yağmur, 10
Yahyâ (a.s.), 289, 318, 369, 479, 483, 547, 582
yakîn, 29, 92, 113, 580, 643, 953, 954
Yâkūt, 261
yediler, 4
yehûd, 98, 130, 211, 219, 220, 245, 261, 362, 491, 780, 809, 941, 971
Yemen, 68, 411, 415, 889
Yezdân, 934
Yezîd, 16
yokluk, 823
Yûnus Emre, 42, 177, 828
Yûsuf (a.s.), 158, 218, 241, 274, 280, 311, 380, 386, 464, 465, 492, 598, 605, 645, 654, 698, 699, 700, 702, 703, 769, 865, 919, 950, 994, 1014
Yûşa' (a.s.), 288, 672

Z

zâhid, 20, 57, 293, 321, 322, 333, 404, 491, 521, 615, 646, 653, 758, 759, 780, 799, 830, 949
zâhir, 30, 58, 66, 75, 95, 115, 124, 141, 158, 168, 172, 179, 185, 195, 240, 255, 260, 262, 263, 264, 266, 271, 275, 285, 288, 293, 296, 334, 372, 381, 393, 415, 437, 466, 474, 481, 498, 509, 520, 551, 569, 632, 645, 658, 665, 673, 707, 717, 734, 737, 740, 812,918, 943, 975
Zâhir, 17, 22, 66, 97, 137, 152, 179, 201, 219, 240, 258, 264, 268, 323, 410, 415, 430, 448, 463, 466, 485, 519, 576, 578, 593, 664, 690, 691, 720, 734, 746, 749, 787, 800, 810, 811, 831, 838, 839, 890
zâhir-i âlem, 64
zâhir-i dîn, 662, 663
zâhir-i Kur'ân, 663

zâhir-i şer', 54, 57, 80, 93, 146, 170, 231, 259, 318, 354, 359, 460, 544, 566, 569, 785, 885, 897, 916, 943
zâhir-i şerîat, 881, 943
zâhir-i vücûd, 27, 838
Zâhiriyye, 388
Zâkirzâde, 90
zâlim, 248, 505, 633, 640, 1006
zâlimler, 17, 71, 302
zamân, 35, 50, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 129, 156, 157, 234, 238, 320, 399, 400, 451, 457, 553, 581, 774, 785, 842, 929
zât, 8, 24, 25, 28, 38, 42, 47, 48, 49, 60, 87, 103, 104, 116, 152, 155, 166, 175, 178, 179, 180, 188, 190, 204, 206, 209, 214, 218, 219, 222, 227, 228, 229, 236, 268, 277, 295, 297, 300, 306, 310, 311, 315, 321, 324, 329, 339, 340, 364, 365, 376, 390, 392, 401, 406, 414, 422, 423, 424, 434, 435, 438, 448, 463, 470, 472, 477, 499, 504, 507, 511, 519, 554, 558, 559, 560, 586, 595, 597, 605, 612, 620, 621, 635, 645, 646, 649, 650, 651, 668, 669, 670, 679, 688, 691, 696, 717, 723, 727, 728, 731, 734, 749, 765, 770, 779, 788, 789, 797, 818, 834, 843, 854, 855, 856, 857, 877, 882, 914, 915, 931, 933, 951, 973, 980, 1001, 1012, 1013
zât-i ahadiyyet, 229, 303, 332, 654, 716, 848, 849, 854, 881, 933, 936, 946
zât-i baht, 591
zât-i Hak, 16, 49, 56, 73, 137, 223, 492, 572, 663, 679, 681, 718, 769, 848, 849, 881, 894, 1004
zât-i ilâhiyye, 134, 356, 488, 572, 580, 696, 725, 767, 768, 884, 896, 909
zât-i mutlak, 717
zâtî-meşreb, 898
zavâhir, 62, 119, 125, 182, 278, 283, 340, 388, 389, 544, 707, 709, 805, 995
zavâhir-i ahkâm, 388, 938
Zebûr, 307
zekât, 81, 149, 305, 332, 397, 419, 811, 903, 927, 990
Zekeriyyâ (a.s.), 289
Zekvân, 506
zelle, 661, 862, 939, 940, 994, 995
Zemahşerî, 478
zemzem, 536, 997
zemzem-i feyz, 311
zevk, 19, 33, 57, 68, 111, 188, 261, 293, 536, 683, 694, 723, 750, 754, 760, 821, 837, 1002
zevk-ı kümmel, 694
zevk-ı tevhîd, 19, 125, 145, 159, 536, 579
zıll-i hakîkî, 597, 619
zındîk, 115, 233, 652
zındîkıyyet, 115
zikir, 1029
zikr, 23, 41, 65, 84, 96, 120, 134, 159, 162, 204, 205, 206, 208, 209, 216, 222, 256, 311, 321, 334, 383, 433, 445, 456, 469, 470, 471, 474,

514, 562, 617, 618, 647, 698, 752, 836, 856, 862, 910, 935, 936, 939
zikr-i cehrî, 438, 698, 752, 832, 859
zikr-i dâim, 443, 509, 862, 910
zikr-i Hak, 134
zikr-i ilâhî, 936
zikr-i kalbî, 456, 618, 697
zikr-i kesîr, 446
zikr-i lisânî, 456, 618, 697, 698
zikrullâh, 96, 133, 422
zinâ, 20, 115, 155, 661
ziyâret-i kubûr, 999
zuhûr, 154, 185, 197, 217, 240, 269, 281, 364, 383, 430, 438, 452, 454, 488, 519, 578, 585, 592, 665, 670, 691, 717, 722, 729, 742, 744, 749, 761, 767, 789, 818, 849, 913, 1030
zuhûrât, 201, 281, 387, 442, 523, 774, 787, 820, 852, 973
zuhûrât-i ilâhiyye, 97, 884
zulmet, 4, 6, 11, 25, 88, 93, 179, 185, 214, 241, 266, 298, 299, 300, 346, 397, 412, 446, 449, 473, 497, 534, 551, 579, 585, 586, 587, 596, 598, 619, 669, 670, 676, 694, 715, 717, 814, 835, 844, 935, 937, 953
zulmet-i adem, 534, 587, 650, 669
zulmet-i akl, 474
zulmet-i anâsır, 179, 212, 241, 686
zulmet-i beşeriyyet, 86
zulmet-i cehl, 267, 446, 671, 915
zulmet-i cesed, 301
zulmet-i cism, 598
zulmet-i eşbâh, 338
zulmet-i heykel, 835
zulmet-i imkân, 179
zulmet-i inkâr, 94, 935
zulmet-i kalb, 445, 936
zulmet-i kevn, 835
zulmet-i kevniyye, 492
zulmet-i leyl, 534, 597, 620, 636, 649, 734, 797, 915, 948
zulmet-i nefs, 251
zulmet-i şekk, 92
zulmet-i tab', 835
zulmet-i tabîat, 446, 449, 639
zulmet-i vücûd, 25, 336
zulmet-i zenb, 797
zulüm, 17, 25, 32, 164, 232, 505, 741, 776, 939, 957, 1005
zulümât, 579, 704, 993
Zü'l-karneyn (a.s.), 994
Zühal, 740
zühd, 120, 521, 615, 642, 704, 732, 753, 757, 791, 793, 799, 830, 936, 993, 1006
Züheyr, 732
zühhâd, 988
Züleyhâ, 369, 386, 465, 598, 698, 699, 700, 703, 1014
Zünnûn el-Mısrî, 947